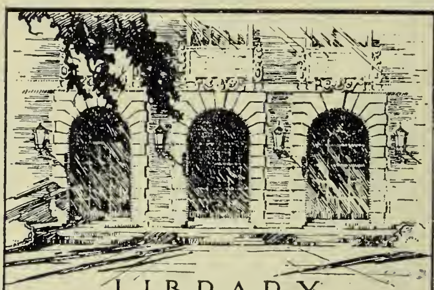

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἀρχιμ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ †
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΚΔΟΣΙΣ
ΕΠΗΥΞΗΜΕΝΗ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΜΕΝΗ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΑΣΤΗΡ" ΑΛ. & Ε. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ — 1959

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β' — Ὁ δογματικὸς καθορισμὸς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ' — Ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ' — Διοργάνωσις, θεία λατρεία, χριστιανικὸς βίος καὶ θεολογικὰ γράμματα.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Ἀπὸ τοῦ σχίσματος τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453) καὶ τῆς ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ μεταρρυθμίσεως τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος.

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α' — Τὸ σχίσμα τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ αἱ πρὸς ἕνωσιν ἀπόπειραι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β' — Ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ' — Αἱ αἱρέσεις καὶ θεολογικαὶ ἔριδες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ' — Διοργάνωσις, θεία λατρεία, χριστιανικὸς βίος καὶ θεολογικὰ γράμματα.

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α' — Ἀκμὴ καὶ κατάπτωσις τοῦ παπισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β' — Ἀποτελέσματα τῆς ἀκμῆς τοῦ παπισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ' — Ἀποτελέσματα τῆς καταπτώσεως τοῦ παπισμοῦ.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

Ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453) καὶ τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος μέχρι σήμερον.

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α' — Μεταρρύθμισις καὶ Ἀντιμεταρρύθμισις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β' — Ἐκκλησιαστικαὶ καὶ θεολογικαὶ ἔριδες καὶ αἱρέσεις ἐν τῇ παπικῇ καὶ τῇ προτεσταντικῇ Ἐκκλησίᾳ.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΡΓΑ 1900 - 1958

Α' — ΕΚΔΕΔΟΜΕΝΑ

1. **Παπίας ὁ Ἱεραπόλεως.**
'Ανατύπωσις ἐκ τῆς Τεργεσταίας «Ν. Ἡμέρας» 1906.
2. **Ἡ Ἀπολογία τοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ τοῦ Χαντζερῆ.**
'Ανατύπωσις ἐκ τῆς Τεργεσταίας «Ν. Ἡμέρας» 1908.
3. **Οἱ κώδικες τῆς Ἀδριανουπόλεως.**
Ἐν Byzantinische Zeitschrift, τόμ. XIV (1905) καὶ τόμ. XVI (1907).
4. **Στίχοι Γεωργίου τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ τοῦ Μεγάλου Ῥήτορος Μανουήλ.**
Ἐν Byzantinische Zeitschrift, τόμ. XVI (1907) καὶ τόμ. XVII (1908).
5. **Ἡ ἀνόρθωσις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.**
Ἐν τῷ «Εὐαγγελισμῷ» Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. Β' (1913) καὶ ἐν τῇ «Ἀναγεννήσει» Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. Β' (1921).
6. **Ἡ γνωσεολογία τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.**
Ἐν τῷ «Εὐαγγελισμῷ» Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. Β' (1913).
7. **Ὁ συνοδικὸς τόμος τοῦ 1545.**
Ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. ΛΔ' (1914).
8. **Οἱ πρῶτοι μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνοι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ γένεσις τοῦ Γεροντισμοῦ.**
Ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. ΛΕ' (1915).
9. **Οἱ μικτοὶ γάμοι ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ.**
Ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. Μ' (1919).
10. **Αἱ ἑορταὶ τῆς Α' Ἰανουαρίου.**
Ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. Μ' (1919).
11. **Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ὡς ἐκκλησιαστικὸς ἀναμορφωτής.**
Ἐν τῇ «Ἀναγεννήσει» Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. Α' (1920).
12. **Ὁ Νεόφυτος Δούκας καὶ ὁ Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος.**
Ἐν τῇ «Ἀναγεννήσει» Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. Α' (1920).
13. **Ἡ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων ἀνύψωσις ἐπισκοπῶν καὶ ἀρχιεπισκοπῶν εἰς μητροπόλεις.**
Ἐν τῷ «Νέῳ Ποιμένι» Κωνσταντινουπόλεως, ἔτος Α' (1919).
14. **Τὸ προνομιακὸν ζήτημα ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ.**
Ἐν τῷ «Πανελληνίῳ Λευκώματι» Ἀθηνῶν, τόμ. ϛ' (1921).

15-23. **Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν καὶ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον.**
Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1921.
Περιέχει τὰς ἑξῆς διατριβάς:
α') Ἱστορικὴ ἐξέλιξις τῶν συνόδων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῆς ἁλώσεως.
β') Ἱστορικὴ ἐξέλιξις τῶν συνόδων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι σήμερον.
γ') Περὶ τῶν ἐγκρίτων ἀρχιερέων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.
δ) Ἀπόπειρα περιορισμοῦ καὶ καταργήσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν.
ε') Οἱ σύγκελλοι ἐν τῷ διοικητικῷ συστήματι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.
ϛ') Τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.
ζ') Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ραφαὴλ ὁ Α' καὶ τὸ πατριαρχικὸν χαράτσιον.
η') Ὁ καταρτισμὸς τῆς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην ἐκλεγούσης συνελεύσεως.
θ') Ἡ πρόβλησις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πρὸ τῆς ἁλώσεως καὶ μετ' αὐτήν.

24. **Ἔρευναι περὶ τῶν ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας.**
Τεῦχος Α'. Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς δογματικῆς διδασκαλίας. Ἐν Ἀθήναις 1923.
25. **Ὁ Ρώμης Ἰούλιος ὁ Α' ἐν τῇ ἔριδι τοῦ Ἀρειανισμοῦ.**
Ἐν Ἀθήναις 1924.
26. **Οἱ πάπαι Φῆλιξ ὁ Γ' καὶ Γελάσιος ὁ Α' καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ὁ Α'.**
Ἐν Ἀθήναις 1924
27. **Οἱ πάπαι Κελεστῖνος ὁ Α' καὶ Λέων ὁ Α' ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας καὶ τὰς ὑπ' αὐτῶν συγκαλουμένας οἰκουμενικὰς συνόδους.**
Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν». Ἐν Ἀθήναις 1924.
28. **Αἱ ἀρχαὶ τῆς κριτικῆς τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης.**
Ἐν τῷ περιοδικῷ «Θεολογίᾳ» τόμ. Β' (1924).

29. **Αἱ πρόοδοι τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ πρὸς αὐτὰς σχέσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.**
Ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» 1926.
30. **Ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Α' ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ παπικοῦ πρωτείου.**
Αὐτόθι.
31. **Λόγος πανηγυρικὸς ἐπὶ τῇ 1600ῇ ἐπετείῳ τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.**
Αὐτόθι.
32. **Οἱ πάπαι καὶ αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι.**
Ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 1926.
33. **Αἱ ἱστορικαὶ προϋποθέσεις τῆς κατὰ τὴν δ' ἑκατονταετηρίδα ἀκμῆς τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.**
Ἐν «Θεολογίᾳ» 1927.
34. **Ὁ μητροπολίτης Ἄπρος ἢ ὁ μητροπολίτης Ἄπρω;**
Ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 1927.
35. **Ἡ ἐκ δευτέρου τῷ 327 σύγκλησις τῆς ἐν Νικαίᾳ Α' Οἰκουμ. Συνόδου.**
Αὐτόθι 1929.
36. **Αἱ ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας καὶ ἡ νεαρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Δούκα 1065.**
Ἐν Byzantinische Zeitschrift 1930.
37. **Ἀδαμάντιος Κοραῆς.**
Ἐν «Πανελληνίῳ Λευκώματι», τόμ. Ε' (1930).
38. **Οἱ ὅροι «ἐπιστήμη» καὶ «ἐπιστημονάρχης» παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς.**
Ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» 1930.
39. **Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ ἡ λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων.**
Αὐτόθι 1931.
40. **Ἡ γνησιότης τῶν κανόνων τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου.**
Ἐν τοῖς «Ἐναισίμοις» (1931).
41. **Ein Überrest der alten Agapen in der griechischen Kirche.**
Ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte (1933).
42. **Ὁ Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος ὁ Λέσβιος.**
Ἐν Ἀθήναις 1934.
43. **Die geschichtliche Entwicklung der Synoden des Patriarchats von Konstantinopel.**
Ἐν Zeitschrift für KG. (1936).
44. **Τὸ πρόβλημα τῆς Λαύρας τοῦ Ἄθω.**
Ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» (1936).
45. **Das Mönchtum in Geschichte und Gegenward.**
Ἐν Friedr. Siegmund - Schultze, «Ekklesia» (1939).
46. **Ἱστορικαὶ διορθώσεις εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τοῦ Σωκράτους.**
Ἐν τῇ «Θεολογίᾳ» (1940).
47. **Die Visionen Konstantins des Grossen.**
Ἐν Zeitschrift für KG. (1940).
48. **Νέα ἑρμηνεία τῆς «Πρωτοδευτέρας».**
Ἐν τῇ «Ἐκκλησίᾳ» Ἀθηνῶν, 1947.
49. **Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον.**
Ἐν Ἀθήναις 1947 - 1948.
50. **Ἡ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐνδυμάτων τοῦ Βυζαντίου ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν ἀρχιερατικῶν ἀμφίων.**
«Θεολογία» Ἀθηνῶν, 1950.
51. **Ἱστορία τῶν ἐπισκοπικῶν τίτλων.**
Αὐτόθι, 1952.
52. **Συμπληρωματικὴ διαφώτισις τῶν πατριαρχικῶν τίτλων.**
Αὐτόθι 1953.
53. **Ἱστορικὴ κριτικὴ τῶν προβλημάτων τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μοναχικῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Νιτρίας, τῶν Κελλίων καὶ τῆς Σκήτεως (Tome commémoratif du millenaire de la bibliotheque patriarcale de l'Alexandrie 1953).**
54. **Ὁ ἀκραῖος σταθμὸς τῆς ἐξελίξεως τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας τοῦ Βυζαντίου καὶ τὰ ἄμεσα ἀποτελέσματα αὐτοῦ (1416 - 1439).**
Βυζαντινὴ Ἐπετηρὶς Ἀθηνῶν, 1953.
55. **Ἡ εἰς Κωνσταντινούπολιν μετάβασις τοῦ Ρώμης Ἰωάννου τοῦ Α' (525 - 526).**
Αὐτόθι, 1954.
56. **Ὁ καθεδρικὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως.**
Περιοδικὸν «Ἐπιστήμη» ἐν Ἀθήναις, ἔτος 9ον 1954.
57. **Οἰκογενειακαί τινες σχέσεις περὶ τὸ 200ὸν μ. Χ. ἔτος.**
Αὐτόθι, ἔτος 11ον.
58. **Τὰ ὅρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς νομοθεσίας τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων.**
Βυζαντινὴ Ἐπετηρίς, Ἀθηνῶν, 1955.
59. **Ἱστορικαὶ διορθώσεις εἰς τὴν Ἐκκλ. Ἱστορίαν τοῦ Σωκράτους.**
Αὐτόθι 1956.

Β' — ΕΤΟΙΜΑ ΠΡΟΣ ΕΚΔΟΣΙΝ

60. Διορθώσεις εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τοῦ Σωζομένου.
61. Οἱ ὅροι «ἀναθεματισμὸς» καὶ «ἀφορισμὸς» μέχρι τῆς ἐπικρατήσεως αὐτῶν.
62. Ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ θέσις παρὰ τοῖς Ρωμαίοις καὶ τοῖς ἀρχαίοις χριστιανοῖς ἦτο τιμητική.
63. Ὁ Μέγος Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐν τῇ δραματικῇ ποιήσει.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΕΚΔΟΤΩΝ

Ὁ ἡμέτερος ἐκδοτικὸς οἶκος ἀπεφάσισε νὰ συντελέσῃ τὸ καθ᾽ ἑαυτὸν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας διὰ τῆς ἐκδόσεως παντὸς ὅ,τι σήμερον ἐκπροσωπεῖ τὴν ζῶσαν Ἐπιστημονικὴν συνείδησιν καὶ θεολογικὴν σκέψιν. Τὸν σκοπὸν τοῦτον μετὰ χαρᾶς εἴδομεν ὅτι εἶχεν ὡς ἴδιον ἐνδόμυχον πόθον καὶ ἡ ἐκλεκτὴ μερὶς τῶν καλλιεργούντων τὴν θρησκευτικὴν καὶ θεολογικὴν ζωὴν καὶ σκέψιν, ὥστε νὰ ἐπέλθῃ ἀγαθὴ σύμπτωσις καὶ συνεργασία μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἡμετέρου ἐκδοτικοῦ οἴκου. Βεβαίως τὸ ἐκδοτικὸν ἐγχείρημα εἶναι δυσχερὲς καὶ οὐχὶ ἄμοιρον κινδύνων οἰκονομικῶν, πλὴν ἔχομεν τὴν ἐλπίδα, ὅτι πάντες οἱ διψῶντες διὰ πνευματικὰ νάματα ἐξ ὀρθοδόξου θρησκευτικῆς καὶ θεολογικῆς πηγῆς θὰ συντελέσουν καὶ αὐτοὶ τὸ κατὰ δύναμιν, ὥστε, τοῦ Παναγάθου Θεοῦ συνεργοῦντος, νὰ ἀχθῇ εἰς αἴσιον πέρας τὸ ἀναληφθὲν τοῦτο ἔργον.

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκλεκτῶν ἐπιστημονικῶν ἔργων παραδίδομεν διὰ τοῦ παρόντος τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τοῦ καθηγητοῦ τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀρχιμ. Βασ. Κ. Στεφανίδου. Μέχρι τοῦδε ἐξεδόθησαν κατὰ τὴν διαρρεύσασαν ἑκατονταετίαν δύο παρόμοια ἔργα, ἓν ἐξ Ἀθηνῶν, τοῦ Α. Δ. Κυριακοῦ, καὶ ἕτερον ἐκ τῆς Χάλκης, τοῦ Φ. Βαφείδου. Τὸ τοῦ κ. Στεφανίδου ἔργον ἀποτελεῖ ὄχι μόνον ἐπιστημονικῶς τὸ κορύφωμα τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης καὶ ἐκθέσεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐξ ἀπόψεως ὀρθοδόξου, ἀλλὰ καὶ λαμπρὰν σύνθεσιν· διότι, ὡς ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ προλόγῳ ἀναφέρει, τὸ ἔργον, ἀρξάμενον ἐν Χάλκῃ, εἰς τὴν Γεραρὰν Σχολὴν τῆς ὁποίας ἐδίδαξε κατ᾽ ἀρχὰς τὸ μάθημα τοῦτο,

ἐπερατώθη καὶ ἐτελειώθη ἐν Ἀθήναις, εἰς τὴν Θεολ. Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ ὁποίου ἀπὸ τοῦ 1924 ἐτοποθετήθη ὡς τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας. Εἶναι ὅθεν ἰδιαιτέρα ὄντως ἱκανοποίησις ἡμῶν, ὅτι παραδίδομεν εἰς πᾶσαν τὴν φιλίστορα ἑλληνικὴν κοινωνίαν, ἰδίᾳ δὲ εἰς τοὺς πνευματικοὺς ἡγέτας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὴν πληρεστέραν καὶ διαυγεστέραν ἔκθεσιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας, ὥστε οὗτοι, λαμβάνοντες συνείδησιν ἱστορικὴν τοῦ ἔργου καὶ τῶν μεγάλων ἱστορικῶν των καθηκόντων, νὰ χωρήσωσιν ἐν πληρεστέρᾳ καὶ τελειοτέρᾳ ἐπιγνώσει πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν μεγάλων σκοπῶν της ἐπὶ τῆς γῆς, τῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 1 Σεπτεμβρίου 1947

ΟΙ ΕΚΔΟΤΑΙ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ Α΄ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ αὕτη Ἱστορία εἶναι προϊὸν τῆς ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τῆς Χάλκης καὶ τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν διδασκαλίας μου. Τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας ἐν αὐτῇ ἐτήρησα, ἐξέθεσα ἐν τῷ ἐναρκτηρίῳ λόγῳ τῶν πανεπιστημιακῶν παραδόσεών μου[1].

Κατανοῶ τὰ προτερήματα τῆς νεωτέρας τάσεως, ἡ ὁποία διαιρεῖ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν εἰς μικρὰ χρονικὰ τμήματα καὶ φέρει τὰ ἐπὶ μέρους ἑκάστου τμήματος ζητήματα εἰς στενὴν πρὸς ἄλληλα σύνδεσιν, πρὸς διαμόρφωσιν ἑνιαίας εἰκόνος αὐτοῦ. Ἐν τούτοις διὰ λόγους, τοὺς ὁποίους κρίνω περιττὸν νὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα, δὲν ἠκολούθησα αὐτήν, ἀλλ' ἐτήρησα τὴν ἀρχαίαν διαίρεσιν. Τοῦτο δὲν μὲ ἠμπόδισε νὰ διαρθρώσω τὸ ὑλικὸν καθ' ὅλως διάφορον τοῦ καθιερωμένου τρόπον, ἀποβλέπων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων σύνδεσιν καὶ ἑπομένως τὴν ἀληθῆ αὐτῶν κατανόησιν. Διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἀπέσπασα ἐνίοτε ὑλικὸν τῆς χρονολογικῆς αὐτοῦ θέσεως, προτιμήσας τὴν καθ' ὕλην αὐτοῦ σύνδεσιν.

Ἀναφέρω ἐνταῦθα μόνον τὰ νεώτατα καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐκτενῆ σχετικὰ ἔργα, L. Duchesne, Histoire ancienne de l'Eglise (τόμοι τρεῖς, 1923, 1910, 1929), τοῦ αὐτοῦ, L'Eglise au VI siecle (1925). G. Krüger, Handbuch der Kirchengeschichte (Das Altertum 1923, Das Mittelalter 1929, Reformation und Gegenreformation 1931, Die Neuzeit 1931). K. Müller, Kirchengeschichte, τρεῖς τόμοι 1905 καὶ ἑξῆς (τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ α' τόμου εἰς δευτέραν ἔκδοσιν 1929, εἰς τρίτην ἔκδοσιν 1941). I. Kirsch, Kirchengeschichte (τόμος I, 1930. II, 2 1940. IV, 1 1931. IV, 2 1933). H. Lietzmann, Geschichte der alten Kirche, τόμος I, 1932 (β' ἔκδ. 1937). II, 1936. III, 1938. IV, 1944. Φιλαρέτου Βαφείδου, Ἐκκλ. Ἱστορία, τόμος τρίτος (α' τεῦχος, ἐν Κων]πόλει, 1912. β' τεῦχος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1928).

Πρὸ ἑκάστου κεφαλαίου παρέθεσα τὰς κυριωτέρας πηγάς, τὴν δὲ βιβλιογραφίαν κατ' ἐκλογήν, ὅ,τι, δηλαδή, ἔκρινα ἀπαραίτητον ἢ ἀναπόφευκτον. Περὶ

---

1. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, τόμος Α', 1925, σελ. 243 καὶ ἑξῆς.

αὐτῆς ἀσχολοῦνται σήμερον εἰδικαὶ συγγραφαὶ καὶ περιοδικά. Ἐθεώρησα χρήσιμον, πολλαχοῦ νὰ προσθέσω ὑποσημειώσεις, συνήθως μεθ' ὑποδείξεως σχετικῶν συγγραμμάτων, διὰ τοὺς θέλοντας νὰ ἐνδιατρίψωσιν εἰς σπουδαῖά τινα ζητήματα.

Ὅτι ἡ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν σκοπουμένη ἔκδοσις τοῦ ἔργου τούτου γίνεται μόλις σήμερον, ἀπέβη ἀναμφιβόλως πρὸς καλὸν αὐτοῦ. Ἡ ἔκδοσις ὀφείλεται εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν θεολογικὸν ἐνδιαφέρον τῶν ἐκδοτῶν.

Β. Κ. Σ.

ΠΡΟΣΘΗΚΗ ΔΙΑ ΤΗΝ Β΄ ΕΚΔΟΣΙΝ

Ἡ πρώτη ἔκδοσις, εὑροῦσα εὐνοϊκὴν ὑποδοχήν, ἐξηντλήθη, καταστήσασα ἀπαραίτητον δευτέραν ἔκδοσιν, ἥτις συνεπληρώθη καὶ διορθώθη παρ' ἐμοῦ ἵνα ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς νέας ἐπιστημονικὰς ἀνάγκας. Εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι καὶ αὕτη θὰ τύχῃ τῆς αὐτῆς καὶ ἔτι μείζονος ὑποδοχῆς.

Ἐν Ἀθήναις
Φεβρουάριος 1958

Β. Κ. Σ.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ
ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Η ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ

Th. Mommsen, Römische Geschichte, τόμοι 5, ϑ' ἔκδοσις, 1921. Ed. Zeller, Die Philosophie der Griechen, τόμοι 4, ε' ἔκδοσις, 1892 καὶ ἑξῆς. P. Wendland, Die hellenistischrömische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum, 1912. R. Reitzenstein, Poimandres, 1904. Die hellenistischen Mysterienreligionen, γ' ἔκδοσις, 1927. C. Scheider, Einführung in die Neutestamentliche Zeitgeschichte, 1934. H. Lietzmann, Der Weltheiland, 1909. A. Loisy, Les mystères païens et le mystère chretien, β' ἔκδοσις, 1930. E. Schürer, Geschichte des judischen Volks in Zeitalter Christi, I τόμος, ε' ἔκδοσις, 1920. II καὶ III τόμος, δ' ἔκδοσις, 1907 καὶ 1909. W. Bousset - H. Gressmann, Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter, γ' ἔκδοσις, 1926.

Καινὴ Διαθήκη. Ἀποστολικοὶ Πατέρες. Εὐσεβίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Alb. Schweitzer, Geschichte der Leben - Jesu - Forschung, ε' ἔκδοσις, 1932. Geschichte der Paulinischen Forschung, β' ἔκδοσις, 1933. Die Mystik des Apost. Paulus, 1930. Ed. Meyer, Ursprung und Anfänge des Christentums, τόμοι 3, 1924, 1925, 1923. W. Bousset, Kyrios Christos, γ' ἔκδοσις, 1926. P. Wernle, Die Anfänge unserer Religion, β' ἔκδοσις, 1904. R. Otto, Reich Gottes und Menschensohn, 1934. W. Staerk, Soter, 1933. Die Erlösererwartung in den östlichen Religionen, 1938. C. Weizsäcker, Das apostoliche Zeitalter der christlichen Kirche, γ' ἔκδοσις, 1902. I. Weiss, Das Urchristentum, 1917. O. Scheel, Die Kirche im Urchristentum, 1912. K. Holl, Der Kirchenbegriff des Paulus in seinem Verhältnis zu dem der Urgemeinde, 1921 (Gesammelte Aufsätze II. 1928, σελ. 44 καὶ ἑξῆς). R. Knopf, Das nachapostolische Zeitalter, 1905. A. Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den drei ersten Jahrhunderten, τόμοι 2, δ' ἔκδοσις, 1924. A. Deissmann,

Licht von Osten, δ' ἔκδοσις, 1923. Paulus, β' ἔκδοσις, 1925. W. Larfeld, Die beiden Johannes von Ephesus, 1914. H. Lietzmann, Petrus und Paulus in Rom, β' ἔκδοσις, 1927. H. Gunkel, Die Wirkungen des heiligen Geistes, κτλ. 1888. H. Weinel, Die Wirkungen des Geistes und der Geister, κτλ. 1899. Paulus, β' ἔκδοσις, 1915. A. Nock, Paulus, 1938, γερμανικὴ μετάφρασις 1939. I. Holzner, Paulus, 1937 καὶ ἑξῆς, ἑλληνικὴ μετάφρασις Κοτσώνη 1948 καὶ ἑξῆς. E. Hatch, Die Gesellschaftsverfassung der christlichen Kirche im Alterthum, γερμ. μετάφρασις 1883. A Harnack, Prolegomena εἰς τὴν Διδαχὴν τῶν Ἀποστόλων (Texte und Untersuchungen, τόμος II. 1886, Heft 1 καὶ 2). R. Sohm, Kirchenrecht, I. 1893. A. Harnack, Entstehung und Entwickelung der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts in den zwei ersten Jahrhunderten, 1910. Das Schreiben der römischen Kirche an die korinthische aus der Zeit Domitians (I. Clemensbrief, 1929). W. Wrede, Untersuchungen zum ersten Klemensbrief, 1891. F. Gerke, Die Stellung des ersten Clemensbriefes innerhalb der Entwickelung der altchristlichen Gemeinde verfassung und des Kirchenrechts, 1931. H. Köstlin, Geschichte des christlichen Gottesdienstes, 1887. H. Lietzmann, Messe und Herrenmahl, 1926 (πρβλ. καὶ τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν ἔργον τοῦ R. Otto, σελ. 221 καὶ ἑξῆς). H. Holtzmann, Einleitung in das Neue Testament, 1892. Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, 1930.

§ 1. Ἱστορικαὶ προϋποθέσεις καὶ ἵδρυσις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας.

Ἡ κατὰ τὰς τελευταίας πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδας ἀνάμιξις καὶ ἀλλοίωσις τῶν ἀρχαίων πολιτισμῶν («ἑλληνιστικὸς» καὶ «ἑλληνορωμαϊκὸς» πολιτισμὸς) ἐπέφερεν ἀνάμιξιν καὶ ἀλλοίωσιν τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν, ἡ ὁποία ὠνομάσθη «συγκρητισμός». Οὕτως εὗρον εἴσοδον εἰς τὰ κέντρα τῆς Ἀνατολῆς οἱ ἑλληνικοὶ θεοὶ καὶ εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον αἱ ἀνατολικαὶ θεότητες, ὡς ἡ Κυβέλη καὶ ὁ Ἄττις τῆς Φρυγίας, ἡ Ἶσις καὶ ὁ Ὄσιρις τῆς Αἰγύπτου. Ἐν πολλοῖς ἐπῆλθεν ἀφομοίωσις τῶν ξένων θεῶν μετ' ἐγχωρίων. Ἡ μία θεότης ἀφωμοιώθη πρὸς τὴν ἄλλην ἢ πρὸς πολλὰς ἄλλας θεότητας. Ἡ Κυβέλη, παραδείγματος χάριν, ἐταυτίσθη μετὰ τῆς Ρέας, τῆς μητρὸς τοῦ Διός, ἡ δὲ Ἶσις, μετὰ τῆς Ἰοῦς, τῆς μητρὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ μετὰ τῆς Δήμητρος. Εἰς τὴν ρωμαϊκὴν θρησκείαν, ἤδη κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τῆς 4ης ἑκατονταετηρίδος, εἰσήχθησαν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς νοτίου Ἰταλίας ὁ Ἀπόλλων, ὁ Ἑρμῆς, ἡ Δημήτηρ, ὁ Διόνυσος, ἡ Περσεφόνη καὶ ὁ Ἀσκληπιός, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἀφωμοιώθησαν μετ' ἐγχωρίων θεῶν. Βραδύτερον, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 3ης ἑκατονταετηρίδος, τὸ ἑλληνικὸν δωδεκάθεον τοῦ Ὀλύμπου ἀφωμοίωσε τοὺς ρωμαϊκοὺς θεοὺς καὶ κατέστησεν αὐτοὺς

ἐπιδεκτικοὺς πλαστικῆς εἰκονίσεως, μάλιστα, κατὰ ἑλληνικὰ γλυπτικὰ πρότυπα. Ἔπειτα ἡ ρωμαϊκὴ θρησκεία εἰσήχθη εἰς τοὺς ὑποτασσομένους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου, εἰς τὴν Ρώμην καὶ τὴν ἐπίλοιπον Δύσιν εὗρον εἴσοδον αἱ ἀνατολικαὶ θρησκεῖαι. Ὡς παραδείγματα χρησιμεύουσιν αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι ἀνατολικαὶ λατρεῖαι (Κυβέλης, Ἄττεως, Ἴσιδος, Ὀσίριδος), εἰς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ λατρεία τοῦ περσικοῦ Μίθρα, ἀπεσταλμένου τοῦ ὑψίστου φωτεινοῦ θεοῦ, ἡ ὁποία δὲν εὗρεν εἴσοδον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἕνεκα τοῦ πρὸς ἄλληλα μίσους τῶν δύο τούτων ἐθνῶν.

Αἱ ἀρχαῖαι ἐθνικαὶ λατρεῖαι, θέτουσαι τέρμα εἰς τὴν ἀδιαφορίαν ἢ τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐξασφαλίζουσαι τὴν εὐμένειαν τῶν θεῶν, ἐφρόντιζον διὰ τὰς ἀνθρωπίνους ἀνάγκας τοῦ κόσμου τούτου. Ἀξιοζήλευτος ἦτο ὁ ἐπὶ τῆς γῆς βίος. Μετὰ θάνατον αἱ ψυχαὶ ἐν τῷ Ἅδῃ ἦσαν «σκιαὶ ἀΐσσουσαι» (Ὁμήρου Ὀδύσσεια, ι', 495. ια', 207), ζῶσαι θλιβερῶς καὶ νοσταλγοῦσαι τὴν ἐπίγειον ζωήν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχήν, τὴν ὁποίαν πραγματευόμεθα, ἐν ταῖς ἐθνικαῖς θρησκείαις ὑπῆρχον μυστήρια [1]. Ταῦτα πρώτην φορὰν ὑπεσχέθησαν μέλλουσαν εὐδαίμονα ἀθανασίαν. Οὕτως ὁ μετὰ θάνατον βίος κατέστη ἀξιοζήλευτος, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ παρὼν βίος ἐχαρακτηρίσθη, ἀργὰ ἢ γρήγορα, ὡς «κοιλὰς τοῦ κλαυθμῶνος». Τὰ σπουδαιότερα ἐθνικὰ μυστήρια ἦσαν τὰ μυστήρια τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Σεμέλης (ἢ Ἀριάδνης), τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης (τὰ «Ἐλευσίνια»), τῆς Κυβέλης καὶ τοῦ Ἄττεως, τῆς Ἴσιδος καὶ τοῦ Ὀσίριδος, τοῦ Μίθρα. Πηγὴ τῶν μυστηρίων ὑπῆρξε σπουδαῖον διὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον φυσικὸν φαινόμενον, δηλονότι, ἡ κατὰ τὸν χειμῶνα νέκρωσις καὶ κατὰ τὸ ἔαρ ἀναζωογόνησις τῆς φύσεως. Τὸ φυσικὸν τοῦτο φαινόμενον ἐπροσωποποιήθη εἰς περιπετείας τῶν θεῶν τούτων (παθήματα καὶ λύτρωσις) [2], ἐν δὲ τοῖς μυστηρίοις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐγίνετο ἀναπαράστασις τῶν περιπετειῶν τούτων. Ὁ ἄνθρωπος, μετέχων τῆς ἀναπαραστάσεως («ἐποπτεία») καὶ ὡρισμένων μυστηριακῶν πράξεων, ἤρχετο εἰς ἕνωσιν μετὰ τοῦ θεοῦ ἑκάστου μυστηρίου καὶ

1. Ἡ σχέσις τῶν ἐθνικῶν μυστηρίων πρὸς τὰ χριστιανικὰ μυστήρια εἶναι ἀντικείμενον συζητήσεων. «Δὲν δύναμαι νὰ θεωρήσω ὡς ἀποδειχθέν, ὅτι ἐθνική τις μυστηριακὴ θρησκεία ἢ μᾶλλον πολλαὶ τοιαῦται, πρὸς ἀλλήλας συναγωνιζόμεναι, θρησκεῖαι ἀνεπτύχθησαν καὶ διεδόθησαν ἤδη κατὰ τὴν προχριστιανικὴν ἐποχήν. Ἡ ἀνάπτυξις αὐτῶν — ἀκόμη καὶ ἡ τῶν μυστηρίων τοῦ Μίθρα — βαίνει μᾶλλον παράλληλος πρὸς τὴν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐν τῇ περαιτέρω διαμορφώσει αὐτῆς ὑπέστη πολλαχῶς τὴν ἐπίδρασιν τούτου» (Ed. Meyer, Ursprung und Anfänge des Christentums, τόμος III, 1923, σελ. 393). Ἀπάντησιν εἰς ταῦτα εὑρίσκει τις παρὰ R. Reitzenstein, Die hellenistichen Mysterienreligionen, γ' ἔκδοσιν, 1927, σελ. 95 καὶ ἑξῆς.

2. Ὁ Διόνυσος κατεσπαράχθη ἐν Δελφοῖς ὑπὸ τῶν Τιτάνων, ἔπειτα ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ζωήν. Ἡ Περσεφόνη ἀπήχθη ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος εἰς τὸν Ἅδην, ἀλλ' ἐπετράπη νὰ ἀνέρχεται εἰς τὴν μητέρα αὐτῆς. Ὁ Ἄττις ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Ἐβέρου, ἔπειτα ἀνέζησεν. Ὁ Ὄσιρις ἐρρίφθη ὑπὸ τοῦ Τυφῶνος εἰς τὸν Νεῖλον, τὸ πτῶμα ἐτεμαχίσθη πάλιν ὑπὸ τοῦ Τυφῶνος, ἀλλὰ φαγὼν τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ Ὥρου (υἱοῦ τοῦ Ἄττεως), ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ζωήν.

ἐθεοῦτο [3]. Οὕτως ἐξησφάλιζεν εὐδαίμονα μετὰ θάνατον βίον ἐν τῷ τόπῳ τῶν μακάρων.

Αἱ οὐσιωδέστεραι μυστηριακαὶ πράξεις ἦσαν αἱ ἑπόμεναι. Ἐν τοῖς μυστηρίοις τοῦ Διονύσου κατεξέσχιζον ζῷόν τι ζῶν (κυρίως ἐλάφιον ἢ ἐρίφιον) καὶ ἔτρωγον αὐτὸ ὠμόν. Ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις μυστηρίοις ἔπινον τὸν «κυκεῶνα», ποτὸν ἐκ διαφόρων συστατικῶν, καὶ δι' ἱεροῦ ἀντικειμένου, ληφθέντος ἔκ τινος κίστης, ἐτέλουν πρᾶξιν, ἄγνωστον πλέον εἰς ἡμᾶς. «Ἐνήστευσα, ἔπιον τὸν κυκεῶνα, ἔλαβον ἐκ κίστης, ἐργασάμενος ἀπεθέμην εἰς κάλαθον καὶ ἐκ καλάθου εἰς τὴν κίστην» (Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Προτρεπτικός, 2, 21). Ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς Κυβέλης καὶ τοῦ Ἄττεως ὑπεβάλλοντο εἰς τὸ ταυροβόλιον ἢ κριοβόλιον (ἐν λάκκῳ ἐδέχοντο ἐπὶ τοῦ προσώπου καὶ τῶν ἐνδυμάτων τὸ αἷμα τῶν ἄνωθεν σφαζομένων τούτων ζῴων) καὶ μετεῖχον ἱεροῦ συμποσίου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὡς ἐπιτραπέζια σκεύη ἐχρησιμοποιοῦντο ἱερὰ μουσικὰ ὄργανα. «Ἐκ τυμπάνου ἔφαγον, ἐκ κυμβάλου ἔπιον, ἐκερνοφόρησα, ὑπὸ τὸν παστὸν (τῆς θεᾶς) ὑπέδην» (Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, αὐτόθι, 2, 15). Ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς Ἴσιδος καὶ τοῦ Ὀσίριδος καὶ τοῖς τοῦ Μίθρα ὑπεβάλλοντο εἰς καθαρτικὰ λουτρὰ καὶ μετεῖχον ἱεροῦ συμποσίου. Τὸ συμπόσιον τοῦ Μίθρα εἶχεν ὁμοιότητα πρὸς τὴν χριστιανικὴν θείαν εὐχαριστίαν. «Ὅπερ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις παρέδωκαν γίγνεσθαι μιμησάμενοι οἱ πονηροὶ δαίμονες· ὅτι γὰρ ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος τίθεται ἐν ταῖς τοῦ μυουμένου τελεταῖς μετ' ἐπιλόγων τινῶν, ἢ ἐπίστασθε ἢ μαθεῖν δύνασθε» (Ἰουστίνου, Ἀπολογία Α', 66). Ἐν τῷ ποτηρίῳ ἔπρεπε κυρίως νὰ εἶναι ὕδωρ μεμιγμένον μετὰ χυμοῦ ἱεροῦ τινος φυτοῦ (χάομα), ἀλλ' ἐν ἐλλείψει τούτου, ἔμεινε μόνον ὕδωρ [4]. Τὰ δι' ὕδατος ἢ αἵματος μνημονευθέντα βαπτίσματα διὰ παντὸς ἀνεγέννων τὸν ἄνθρωπον εἰς νέον βίον, ἡ δὲ τροφὴ καὶ ἡ πόσις κατὰ τὰ ἱερὰ συμπόσια, ἀφομοιούμεναι μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἥνουν αὐτὸν μετὰ τοῦ οἰκείου θεοῦ τοῦ μυστηρίου καὶ ἐθέουν αὐτόν. Αὗται ἦσαν αἱ πεποιθήσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

3. Τὰ μυστήρια ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος κατέστησαν ἐσωτερικώτερα καὶ ἠθικώτερα. Ὁ Πλάτων (†347) ἐξεπνευμάτωσεν αὐτὰ καὶ παρήγαγε τὸν «μυστικισμὸν» (H. Weinel, Biblische Theologie des NT's, 1913, σελ. 26. Paulus, 1915, σελ. 46), ἤτοι ἀπ' εὐθείας ἕνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἄνευ ἐξωτερικῶν πράξεων καὶ τελετῶν. Ὁ Πυθαγόρας (†πρὸ τοῦ 500 π.Χ.) εἶχε βεβαίως μυστικισμόν, ἐπηρεασθεὶς ὑπὸ τῶν Ὀρφικῶν μυστηρίων (κεκαθαρμένων Διονυσιακῶν μυστηρίων), ἀλλ' εἶχεν ἀκόμη μυστηριακὸν μυστικισμόν, ὄχι καθαρόν. Βραδύτερον ἐθεωρήθη ὡς τὸ ἰδανικὸν πάσης ἑλληνικῆς σοφίας, διὰ τοῦτο καὶ ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν ἀκόμη ἐθεωρήθη ὡς ὁ προφήτης τοῦ μυστικισμοῦ (W. Windelband, Geschichte der antiken Philosophie, 1912, σελ. 24, σημ. 1. Τοῦ αὐτοῦ, Lehrbuch der Gesch. d. Philosophie, 1935, σελ. 26. I. Geffcken, Ausgang κτλ., 1920, σελ. 38).

4. Ὁ Μίθρας ἔφερε τὴν ὀνομασίαν «δίκαιος καὶ ἅγιος θεὸς» καὶ παρουσιάζετο ὡς μεσιτεύων εἰς τὸν Ὕψιστον ὑπὲρ τῶν πτωχῶν καὶ καταδυναστευομένων καὶ ὡς συνοδεύων τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸν ἄλλον κόσμον. Ἦτο ὁ ἀγαπητὸς θεὸς τοῦ κάτω λαοῦ, τῶν δούλων, τῶν ἀπελευθέρων, τῶν μικρῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν στρατιωτῶν. Κατέστη ὁ ἰσχυρότερος ἀντίπαλος τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως ὁ σπουδαιότερος παρασκευαστὴς τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ.

Μεγάλην προσηλυτιστικὴν δρᾶσιν δὲν ἀνέπτυξαν τὰ ἑλληνικά, ἀλλὰ τὰ ἀνατολικὰ μυστήρια. Διότι οἱ μὲν φορεῖς αὐτῶν ἔδειξαν προσηλυτιστικὸν ζῆλον, τὰ δὲ μυστήρια ταῦτα, ὡς ξένα καὶ αἰνιγματώδη, εἶχον ἰδιαιτέραν ἑλκυστικότητα. Οὕτως ἐγεννήθη ἰσχυρὸν ρεῦμα τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν πρὸς δυσμάς. Τὰ ἐθνικὰ μυστήρια δὲν ἦσαν ἀποκλειστικά, ἕκαστον, δηλονότι, ἐπέτρεπε νὰ μυηθῇ τις εἰς ἄλλα μυστήρια, οἱ δὲ εὐσεβεῖς ἐθνικοὶ ἐμυοῦντο πράγματι πολλῶν τοιούτων. Τοῦτο προὐκάλεσεν ἢ τοὐλάχιστον ἐνίσχυσε τὸν «συγκρητισμόν», τὴν ἀνάμιξιν καὶ ἀφομοίωσιν τῶν διαφόρων θεοτήτων. Ἐσχηματίσθη ἡ ἀντίληψις, ὅτι ὅλοι οἱ λαοὶ ὑπὸ τὰ διάφορα ὀνόματα καὶ τὰς διαφόρους λατρείας λατρεύουσι τὴν αὐτὴν θεότητα, ἐκ τῆς ἀντιλήψεως δὲ ταύτης προέκυψε τάσις πρὸς τὴν μονοθεΐαν («συγκρητιστικὴ μονοθεΐα»). Ἐκ τῶν λεχθέντων καταφαίνεται, ὅτι ἡ ἐποχὴ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν ἦτο ἐποχὴ ἀθεΐας ἢ θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας, ἀλλ᾽ ἐποχὴ θρησκευτικοῦ ὀργασμοῦ, ἤρχισε δὲ μάλιστα ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἠθικῆς ἐκλύσεως τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ ἵδρυσις τοῦ κράτους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐν τοῖς ὁποίοις ἡνώθησαν διαφορώτατοι λαοί, ἐγέννησε παρὰ τοῖς διανοουμένοις ἰδέας ἠθικὰς καὶ θρησκευτικάς, μετὰ μονοθεϊστικῶν τάσεων, ὄχι βεβαίως ἄνευ ἐπιδράσεως τῶν μνημονευθέντων μυστηρίων. Ἐσχηματίσθησαν κοσμοπολιτικαί, φιλανθρωπικαὶ καὶ ἀσκητικαὶ ἰδέαι. Ἐφρόνουν, ὅτι ὁ σοφὸς πρέπει νὰ εἶναι ἠθικὸν καὶ θρησκευτικὸν πρότυπον, ἀπομακρυνόμενος τοῦ κόσμου καὶ τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν Στωϊκῶν, ὁ σοφὸς ἦτο θεῖος [5].

Ὁ συγκρητισμὸς συνεδυάσθη μετὰ τῆς λατρείας τοῦ αὐτοκράτορος. Παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς τῆς ἀρχαιότητος (Ἀσσυρίοις, Αἰγυπτίοις) τὸ συναίσθημα τοῦ ἀγεφυρώτου μεταξὺ ἡγεμόνος καὶ ὑπηκόων χάσματος ἐγέννησε τὴν λατρείαν τοῦ πρώτου ὑπὸ τῶν δευτέρων. Ὁ ἡγεμὼν ἐθεωρεῖτο ἀντιπρόσωπος, ἢ ἀπόγονος, ἢ ἐνσάρκωσις θεοῦ. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὰ μεγάλα ἔργα ἐγέννησε τὴν ἀποθέωσιν

5. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἤρχισε μὲ ἠθικοποίησιν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τῆς ὁποίας προέκυψεν ἡ σχετικὴ κίνησις τοῦ Πυθαγόρου (†πρὸ τοῦ 500 π.Χ.), μὲ ἀσκητικὰς τάσεις. Ὁ Πλάτων (†347) διέκρινε θεῖον συστατικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ταπεινὰς ὁρμὰς αὐτῆς, ἀναλόγως δὲ τῆς κλίσεως τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἐκεῖνο ἢ πρὸς ταύτας διέκρινεν αὐτοὺς εἰς κατηγορίας (σχετικὴ εἶναι ἡ «ἀπάθεια» τῶν Στωϊκῶν, γ' καὶ β' π.Χ. ἑκ]ρίδα). W. Windelband, Geschichte der antiken Philosophie, 1912 (σελ. 14 κ. ἑξ., 21 κ. ἑξ., 183 κ. ἑξ., 187 κ. ἑξ., 265 κ. ἑξ., 275 κ. ἑξ.). Ἡ μνημονευθεῖσα πλατωνικὴ διάκρισις μεταξὺ τοῦ θείου συστατικοῦ τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ταπεινῶν ὁρμῶν αὐτῆς μετετράπη ὑπὸ τοῦ στωϊκοῦ Ποσειδωνίου (β' καὶ α' π.Χ. ἑκ]ρίδα) καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ εἰς ἀντίθεσιν μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος. (K. Holl, Gesammelte Aufsätze, τόμ. II, σελ. 259). Ἐκ τούτου ἀργὰ ἢ γρήγορα προέκυψαν νέαι ἀσκητικαὶ τάσεις. Ὁ ἐξ Ἀπαμείας τῆς Συρίας Ποσειδώνιος, ἀνήκων εἰς τὴν δευτέραν περίοδον τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, υἱοθέτησε πρὸς τούτοις τὰ μυστικὰ στοιχεῖα τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ οὕτω τὴν στωϊκὴν διδασκαλίαν ἐπλήρωσε θεολογικοῦ πνεύματος. Ὁ πλατωνίζων μυστικισμὸς τοῦ μεγάλου τούτου τέκνου τῆς Ἀπαμείας ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἀλεξανδρινῆς, τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας τῆς μετὰ ταῦτα ἐποχῆς (W. Windelband, αὐτόθι, σελ. 261 καὶ ἑξῆς).

ἐξεχόντων ἀνθρώπων. Ἐκ τῆς ἑνώσεως τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ταύτης ἀντιλήψεως προέκυψεν ἡ θεοποίησις καὶ ἡ λατρεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, οἱ δὲ διάδοχοι αὐτοῦ ἐκληρονόμησαν δι' ἑαυτοὺς τὴν τιμὴν ταύτην. Ὅτε ὁ Αὔγουστος (31 π.Χ. - 14 μ.Χ.) ἐκ τῆς γενικῆς τῶν χρόνων αὐτοῦ ἀκαταστασίας ἐπέφερεν εἰρήνην, τάξιν καὶ εὐτυχίαν (Pax romana), ἡ θρησκευτικὴ λατρεία ἐστράφη εἰς τὸν ρωμαῖον αὐτοκράτορα. Κατ' ἀρχὰς ἠξιοῦτο λατρείας μόνον τὸ genius τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων, ἤτοι «τὸ ἐν αὐτοῖς οἰκοῦν πνεῦμα» (τὸ «δαιμόνιον», τὸ ὁποῖον, κατὰ τὰς τότε ἀντιλήψεις, ἕκαστος ἄνθρωπος εἶχεν ἐν ἑαυτῷ ὡς προστάτην), αὐτοὶ δὲ ἠξιοῦντο λατρείας μετὰ θάνατον. Ἀλλ' ἔπειτα, ἀπὸ τοῦ Καλιγούλα, πρῶτον ἥμισυ τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος (37 - 41 μ.Χ.), εἰσήχθη ἡ λατρεία αὐτῶν τῶν αὐτοκρατόρων ζώντων (adoratio). Τὴν λατρείαν ταύτην ἐνίσχυσεν ὁ Δομιτιανός, ζήσας τέλη τῆς πρώτης μ.Χ. ἑκατονταετηρίδος (αὐτοκράτωρ 81 - 96). Ὁ σύγχρονος αὐτοῦ λατῖνος ποιητὴς Μαρτιάλης παριστᾷ αὐτὸν ἀνώτερον τοῦ Διός, καταναλίσκοντα ἀμβροσίαν καὶ ἔχοντα τέκνα θεοὺς (I, 15. V, 8. VI, 3. IX, 102). Ἡ λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων κατέστη ἐπίσημος λατρεία τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἡ ὁποία εἰσήγετο εἰς τοὺς ὑποτασσομένους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ τῆς λατρείας τοῦ αὐτοκράτορος συνεδυάσθη, ὡς ἐλέχθη, ὁ συγκρητισμός [6].

Τῆς ἀναμίξεως καὶ ἀλλοιώσεως τῶν πολιτισμῶν καὶ θρησκειῶν κατ' ἀρχὰς ἐφαίνετο ἀμέτοχος ὁ ἰουδαϊκὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ ἰουδαϊκὴ θρησκεία. Ἡ μονοθεΐα αὐτῆς ἦτο ἀνεπίδεκτος συνδυασμοῦ μεθ' οἱασδήποτε πολυθεϊκῆς θρησκείας. Ὁ μωσαϊκὸς νόμος καθίστα δύσκολον τὴν ἐπικοινωνίαν Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν, διότι ἡ ἀπαγόρευσις τῶν μικτῶν γάμων καὶ αἱ περὶ φαγητῶν καὶ καθαρμῶν διατάξεις αὐτοῦ ἐκράτουν τοὺς Ἰουδαίους μακρὰν τῶν ἐθνικῶν. Παρὰ τὸν χωρισμὸν τοῦτον, ἐπῆλθεν ἀλληλεπίδρασις μεταξὺ ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἐθνισμοῦ, μάλιστα, ἀφότου ἡ Παλαιστίνη ὑπετάγη εἰς τὸ κράτος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ (τῶν Πτολεμαίων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν Σελευκιδῶν τῆς Συρίας). Ἀπὸ τῆς

6. Πρῶτος ὁ Σεπτίμιος Σευῆρος (193 - 211 μ.Χ.) ἤρχισεν ἐπισήμως νὰ εὐνοῇ τὸν συνδυασμὸν τοῦτον. Ὁ ἐκ συρίας μητρὸς Ἡλιογάβαλος (218 - 222), ἱερεὺς ἐν Ἐμέσῃ τοῦ συριακοῦ θεοῦ Ἡλίου (Sol Invictus Elagabal), γενόμενος αὐτοκράτωρ, κατέστησε τὸν Ἥλιον ἀρχηγὸν τῶν θεῶν (συγκρητιστικὴ μονοθεΐα) καὶ σύμβολον τῆς ἑνότητος τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐθεωρεῖτο ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἡλίου, ἔχων ἐν ἑαυτῷ ἐνεργοῦσαν τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ τούτου. Ὁ Ἡλιογάβαλος ἐδαπάνα μεγάλα ποσά, ἵνα ἐπιβάλῃ τὴν θρησκείαν ταύτην εἰς τὴν συνείδησιν τῶν πολιτῶν. Ὁ ἐξ Ἰλλυρίας Αὐρηλιανὸς (270 - 275), υἱὸς ἱερείας τοῦ θεοῦ Ἡλίου, κατέστησεν ἐπίσης τὸν θεὸν τοῦτον (Sol Invictus, Ἥλιος ἀήττητος) ἐκπρόσωπον τῆς συγκρητιστικῆς μονοθεΐας (συνδυασμὸς τοῦ ἀρχαίου θεοῦ Ἡλίου, τοῦ περσικοῦ Μίθρα, τοῦ συριακοῦ Βάαλ καὶ ἀστρολογικῶν παραστάσεων). Αὐτὸν ἐκήρυξε «Κύριον τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας» (Dominus imperii romani), ἵδρυσεν ἐν Ρώμῃ ναὸν αὐτοῦ καὶ ἐκ Συγκλητικῶν κατέστησεν ἱερεῖς τῆς λατρείας ταύτης. Ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ἐκδήλωσις τοῦ θεοῦ τούτου. Ὁ Αὐρηλιανὸς ὠνόμαζεν ἑαυτὸν Invictus, πρὸς τούτοις Dominus ac Deus. Κωνσταντῖνος ὁ Χλωρὸς (305 - 306) καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας, πρὶν γίνῃ χριστιανός, ἔβαινον ἐπὶ τὰ ἴχνη τῶν τριῶν τούτων αὐτοκρατόρων.

ἐποχῆς ἐκείνης ηὔξησεν ἡ διασπορὰ τῶν Ἰουδαίων ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ καὶ ὠνομάσθησαν «Ἑλληνισταὶ Ἰουδαῖοι». Οἱ Ἑλληνισταὶ Ἰουδαῖοι ἐν τῇ λατρείᾳ ἐχρησιμοποίουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (τῶν Ἑβδομήκοντα), ἡ ὁποία ἐδείκνυεν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος (Ad. Deissmann, Die Hellenisierung des semitischen Monotheismus, 1903). Ζῶντες ἐν μέσῳ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου δὲν ἐτήρουν αὐστηρῶς τοὺς ἀπέναντι τῶν ἐθνικῶν καθαρμούς, ζῶντες δὲ μακρὰν τῆς Ἱερουσαλὴμ δὲν ἦσαν ὑπόχρεοι τακτικῶς νὰ μεταβαίνωσιν ἐκεῖ, πρὸς τέλεσιν τῶν διατάξεων, αἱ ὁποῖαι ἀφεώρων εἰς τὸν ἕνα καὶ μόνον ἰουδαϊκὸν ναόν. Οἱ περισσότεροι τὸ πολὺ ἅπαξ διὰ βίου μετέβαινον εἰς Ἱερουσαλήμ, ὑπῆρχον μάλιστα φιλελεύθεροι Ἰουδαῖοι, οἱ ὁποῖοι ἀπέφευγον τὴν περιτομήν. Ἀφ' ἑτέρου, διὰ τῆς διασπορᾶς ἡ ἰουδαϊκὴ θρησκεία ἤρχισε νὰ διαδίδεται εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι σοβαρώτερον ᾐσθάνοντο τὴν ἀνάγκην τῆς μονοθεΐας («προσήλυτοι»). Ἐπ' ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις εἶχεν ἐπικρατήσει διεθνισμὸς (universalismus), ὅτι, δηλαδή, ἡ ἰουδαϊκὴ θρησκεία εἶναι προωρισμένη δι' ὅλα τὰ ἔθνη [7]. Ἕνεκα τούτου, ἀνεπτύχθη μεγάλη προσηλυτιστικὴ δρᾶσις ἐκ μέρους τῶν Ἰουδαίων. Χάριν τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν ἐθνικῶν, Ἰουδαῖοι λόγιοι, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου (30 π.Χ.), ἢ ὀλίγον πρὸ αὐτῆς, συνεδύασαν τὴν ἰουδαϊκὴν θρησκείαν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐτόνιζον τὰ κοινὰ ἀμφοτέρων καὶ ἀνεμίγνυον τὰς ἰουδαϊκὰς ἰδέας μετὰ φιλοσοφικῶν ἰδεῶν. Πρὸς ἐπιτυχίαν τούτου ἐξήγουν ἀλληγορικῶς τὰς ἱστορικὰς διηγήσεις καὶ τελετουργικὰς διατάξεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰς τὴν ἐργασίαν δὲ ταύτην διεκρίθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, γεννηθεὶς περὶ τὸ 15 πρὸ Χριστοῦ. Ἐνῷ οἱ ἄλλοι [8] περιωρίσθησαν εἰς ἁπλᾶς τάσεις καὶ τμήματα, ὁ Φίλων ἐπεχείρησε συστηματικὸν συνδυασμὸν τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς περὶ τοῦ παντὸς θεωρίας. Ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν κυρίως τὸν Πλάτωνα (τὴν ἰδεαλιστικὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ) καὶ τοὺς Στωϊκοὺς (τὴν μέθοδον, τοὺς ὅρους, τὸν ἐν τῷ κόσμῳ «σπερματικὸν λόγον», τὰς ἀσκητικὰς τάσεις αὐτῶν). Συχνὰ ἐγκατέλειπε τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς συγγενεῖς, τοὺς φίλους, τὴν πατρίδα, καὶ ἀπεσύρετο εἰς τὴν ἔρημον, ἵνα παραδοθῇ εἰς τὴν «ἔκστασιν». Ἦτο γνώστης τῶν ἑλληνικῶν μυστηρίων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ καὶ ἐχρησιμοποίησε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς ἰδέας αὐτῶν. Ἀλλὰ τὰ

7. Κυρίως ἀπὸ τῆς Βαβυλωνείου αἰχμαλωσίας (586 - 538 π.Χ.). Ἐφόσον ἐνισχύετο ἡ διασπορὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἡ προσηλυτιστικὴ δρᾶσις αὐτῶν, ἐνισχύετο καὶ ὁ διεθνισμὸς (Bousset - Gressmann, Die Religion des Judentums κτλ., σελ. 53 κ. ἑξ.).

8. Τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν Μακκαβαίων (διατριβὴ ἢ ὁμιλία ἐν ἰουδαϊκῇ συναγωγῇ), οἱ νοθευμένοι στίχοι τῶν Σιβυλλῶν, Σοφία Σολομῶντος, Ἐπιστολὴ τοῦ Ψευδοαριστέου πρὸς Φιλοκράτην (περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἑβδομήκοντα), τρία ἀποσπάσματα ἔργου τοῦ Ἀριστοβούλου, τὸ ἠθικοῦ περιεχομένου ποίημα τοῦ Ψευδοφωκυλίδου, τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωσήπου, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη τῷ 37/38 μετὰ Χριστόν, στεροῦνται θρησκευτικῆς ἀξίας.

ἑλληνικὰ μυστήρια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχον ἤδη ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀνατολικῶν μυστηρίων. Ὁ Φίλων ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος μυστικὸς τῆς μονοθεϊστικῆς θρησκευτικότητος [9] καὶ ὡς τοιοῦτος ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὸν χριστιανικὸν μυστικισμόν. Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ἐθεωρήθη χρήσιμος ὑπὸ τῶν χριστιανῶν θεολόγων καὶ ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτῶν. Αὕτη εἶναι ἡ μεγάλη σημασία τοῦ Φίλωνος.

Ἡ ἐπίδρασις αὕτη τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος περιωρίσθη εἰς ὡρισμένους κύκλους Ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων, ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις ἐν γένει τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἦτο μεγαλυτέρα. Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς διασπορᾶς ἔζων ἐν μέσῳ τοῦ πολιτισμοῦ τούτου καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἶχον οἰκειοποιηθῆ αὐτόν. Ἀλλ' ὁ πολιτισμὸς οὗτος εἰσεχώρησε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἰουδαϊκὴν Παλαιστίνην. Οἱ περὶ αὐτὴν λαοὶ ἦσαν ἐθνικοὶ καὶ εἶχον ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τοιοῦτοι δὲ πληθυσμοὶ εἶχον ἐγκαταστῆ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἰουδαϊκῇ Παλαιστίνῃ. Ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἔπειτα ἡ ρωμαϊκὴ διοίκησις καὶ στρατιωτικὴ ἐξουσία, τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία καὶ ἄλλα σχετικὰ αἴτια εἰσήγαγον εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Ἰουδαίων πολλὰς ἑλληνικὰς λέξεις, βραδύτερον δὲ καὶ λατινικάς. Κατὰ τὰς πρώτας ἑκατονταετηρίδας οἱ ρωμαῖοι ὑπάλληλοι ἐπεκοινώνουν μετὰ τῶν ἐπαρχιωτῶν ἀποκλειστικῶς διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, μόνον δὲ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ ὅμοια ἐγράφοντο εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν λατινικήν. Ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ ἄλλαις πόλεσιν ἐκτίζοντο δημόσια οἰκοδομήματα ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος καὶ ἑλληνικοῦ ρυθμοῦ (ἀνάκτορα, θέατρα, στάδια, ἱππόδρομοι, λουτρά, βασιλικαί, στοαί, προπύλαια), ὁ ὁποῖος ἔν τινι μέτρῳ ἐπέδρα βεβαίως καὶ ἐπὶ τῆς οἰκοδομήσεως τῶν ἰδιωτικῶν οἰκιῶν. Ἐτελοῦντο ἑλληνικαὶ παραστάσεις, ἑλληνικοὶ ἀγῶνες, καὶ δι' ἑλληνικῶν μουσικῶν ὀργάνων ἑλληνικὴ μουσική. Παρὰ τὴν ἐκ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου προερχομένην ἐπιφυλακτικότητα ἀπέναντι τούτων, ἡ μᾶζα τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ δὲν ἀπεῖχεν ὁλοτελῶς αὐτῶν. Ἰσχυροτέρα ἦτο ἡ ἐπίδρασις εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν, διὰ τῶν νομισμάτων καὶ τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ἐξωτερικῆς βιομηχανίας (τροφίμων, ἐνδυμάτων, οἰκιακῶν σκευῶν καὶ ἐπίπλων), τὰ ὁποῖα ἔφερον τὸν τύπον καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ ἐγχώρια νομίσματα καὶ προϊόντα ἀφωμοιώθησαν ἐν πολλοῖς πρὸς τὰ ξένα. Ἀρκετὰ συνήθη ἦσαν τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα τῶν ἀνθρώπων, ἔν τινι δὲ μέτρῳ καὶ τὰ λατινικὰ τοιαῦτα, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν ἀριστοκρατίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις καὶ εἰς τοὺς Φαρισαίους. Αἱ ἱερατικαὶ καὶ ἀρχιερατικαὶ οἰκογένειαι τῶν Ἰουδαίων, αἱ γνωσταὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Σαδδουκαῖοι, περιοριζόμενοι εἰς τὰ γεγραμμένα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ μάλιστα τῆς Πεντατεύχου, ἤτοι τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, ἀπέκρουον πᾶσαν προσθήκην καὶ ἀλλοίωσιν αὐτοῦ, ἦσαν θεωρητικῶς αὐστη-

9. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ ἐν γένει τοῦ μυστικισμοῦ ἀπαντῶσι παρὰ Πλάτωνι. Μεταξὺ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Φίλωνος ἐμεσολάβησεν ὁ στωϊκὸς Ποσειδώνιος (ἴδε ἀνωτέρω σημ. 3 καὶ 5).

ροὶ καὶ συντηρητικοί, ἀλλ' ἐν τῷ βίῳ ἦσαν φιλελεύθεροι, ἔκαμον παραχωρήσεις εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ Φαρισαῖοι ἀντιθέτως ἦσαν θεωρητικῶς φιλελεύθεροι, ἐδέχοντο προσθήκας καὶ ἀλλοιώσεις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου («τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων», ἤτοι τῶν ἀρχαίων, συγκεντρωθεῖσαν ἀπὸ τῆς β' μ.Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐν τῷ Ταλμούδ), ἀλλ' ἀπέκρουον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐζήτουν νὰ ἐπιβάλωσιν ὁλονὲν λεπτομερεστέραν ἐφαρμογὴν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀτόμου. Ἦσαν πρακτικῶς αὐστηροί, εὐσεβισταί, καὶ ἐδέσποσαν τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας[10].

Ὅπως παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην παρατηρεῖται ἐνίσχυσις τῆς θρησκευτικότητος, ὡς καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τῶν μεσσιανικῶν ἰδεῶν. Δύναταί τις νὰ διακρίνῃ κυρίως δύο τύπους αὐτῶν. Κατὰ τὸν ἕνα τύπον, ὁ Μεσσίας ἦτο ἀνθρώπινον καὶ φυσικὸν πρόσωπον, ἰσχυρὸς βασιλεύς, «υἱὸς Δαυΐδ» (ἐν περιφράσεσιν Ἠσαΐου, 9,6 καὶ 7. 11, 1 κ. ἑξ. Μιχαίου, 5,2. Ἱερεμίου, 23, 5. 37, 9. Ἰεζεκιήλ, 34, 23. 37, 24 κ. ἑξ.), ἤτοι δεύτερος Δαυΐδ (ἀπόγονος αὐτοῦ; Σολομῶντος ψαλμὸς 17), ὁ ὁποῖος θὰ ἐπανίδρυε τὸν θρόνον τοῦ Δαυΐδ, θὰ ἐδέσποζεν ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου καὶ θὰ ἐκυβέρνα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ἁγιότητι (πρβλ. τοὺς κατὰ τὴν α' π.Χ. ἑκ]ρίδα γραφέντας καὶ ἑλληνιστὶ σῳζομένους ψαλμοὺς τοῦ Σολομῶντος 2ον, 8ον, 17ον,18ον). Κατὰ τὸν ἄλλον τύπον, ὁ Μεσσίας θὰ ἦτο ὑπεράνθρωπον καὶ ὑπερφυσικὸν ὄν, «υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου», «υἱὸς τοῦ Θεοῦ» (Δανιήλ, 7, 13. Βιβλίον τοῦ Ἐνώχ)[11], ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου θὰ ἔλθῃ ἐν θείᾳ σχεδὸν μεγαλειότητι ὡς κριτὴς τοῦ κόσμου, πλησίον τοῦ Θεοῦ (Δανιήλ, 7, 9-14), ἢ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ (Βιβλίον τοῦ Ἐνώχ, 48, 5. 51, 3). Οἱ δύο οὗτοι τύποι συνεδυάζοντο κατὰ διαφόρους βαθμοὺς οὕτως, ὥστε κατὰ μὲν τὴν

10. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῶν ἀντιθέσεων τούτων παρουσιάσθησαν ἀπὸ τῆς Βαβυλωνείου αἰχμαλωσίας (586 - 538), ἀναπτυχθεῖσαι δὲ καὶ διαμορφωθεῖσαι, ἀφ' ἑνός, εἰς τοὺς Ἀσιδαίους (τοὺς πρὸ τῶν Φαρισαίων Φαρισαίους, μὲ ἀσκητικὰς τάσεις), ἀφ' ἑτέρου, εἰς τοὺς «Ἑλληνίζοντας» ἐπὶ Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς (175 - 164), παρήγαγον ἔπειτα τὰς δύο ἀντιθέτους μερίδας τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς μακκαβαϊκῆς ἐποχῆς (166 - 63). Ἐκ τῶν ἄκρων Ἀσιδαίων πιθανῶς προέκυψαν οἱ Ἐσσαῖοι (Ἰουδαῖοι μοναχοί), ἐνῷ οἱ ἄκροι Ἑλληνίζοντες ἐξηφανίσθησαν κατὰ τοὺς μακκαβαϊκοὺς ἀγῶνας. A. Sieffert, Pharisäer und Sadducäer (Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμος 15, 1904, σελ. 264 κ. ἑξ.). Schürer, Geschichte des jud. Volkes, τόμος 2, 1907, σελ. 472 κ. ἑξ., 486 κ. ἑξ. Wellhausen, Die Pharisäer und die Sadducäer, 1924. Bousset - Gressmann, Die Religion des Judentums, 1926, σελ. 164 κ. ἑξ., 183 κ. ἑξ., 456 κ. ἑξ.

11. Ἐν τῷ Βιβλίῳ τοῦ Ἐνώχ, τὸ ὁποῖον ἐγράφη 164 - 80 π.Χ. καὶ σῴζεται αἰθιοπιστί, ἐν μέρει δὲ ἑλληνιστί, ὁ θεὸς καλεῖται «Κύριος τῶν πνευμάτων», ἤτοι τῶν ἀγγέλων (συχνὰ ἐν τοῖς κεφαλαίοις 37 - 71), ὁ δὲ «Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου» καλεῖται «Υἱὸς τοῦ Κυρίου τῶν πνευμάτων» (κεφ. 105, 2), ἤτοι «Υἱὸς τοῦ Θεοῦ». Rud. Otto, Reich Gottes und Menschensohn, 1934, σελ. 145 καὶ 151. Καὶ ἄν τις δεχθῇ, ὅτι ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τῆς καὶ ἄλλου ἀπαντώσης φράσεως ταύτης ἦτο «παῖς (δοῦλος) Θεοῦ», αὕτη εἶχεν ἤδη ἐξελιχθῇ εἰς ἀνωτέραν ἔννοιαν, ἐκ τούτου δὲ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, ὅτι προέκυψεν ἡ νέα μορφὴ αὐτῆς («Υἱὸς τοῦ Θεοῦ»).

ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν ὑπερίσχυεν ὁ πρῶτος τύπος, κατὰ δὲ τὴν νεωτέραν, ὁ δεύτερος. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο τύπων προέκυψε τὸ πρόβλημα, «εἰ ὁ Μεσσίας υἱὸς Δαυΐδ, πῶς οὖν Δαυΐδ καλεῖ αὐτὸν κύριον» (Ματθαίου, 22, 42) καὶ ἡ εἰκὼν μέλλοντος ἐπιγείου, ἀλλὰ φυσικοῦ συγχρόνως καὶ ὑπερφυσικοῦ παραδείσου, πρὸ τοῦ τελικοῦ καὶ ὁριστικοῦ παραδείσου (Βιβλίον τοῦ Ἐνώχ, 91, 11 κ. ἑξ. 93, 1 κ. ἑξ. Δ' Βιβλίον Ἔσδρα, 7, 28 κ. ἑξ. Β' Βιβλίον Βαρούχ, 40, 3. 74, 2). Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ μεσάζοντος παραδείσου ὠνομάσθη «Χιλιασμός», ἀφότου ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ Ἰωάννου ἡ διάρκεια αὐτοῦ ὡρίσθη χιλιετὴς (20, 4 καὶ ἑξῆς). Ὅτι μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο συνεδέθησαν ποικίλαι θρησκευτικαὶ καταχρήσεις, ἀποτελεῖ ἄλλο ζήτημα. Ἡ ἐνίσχυσις τῶν μεσσιανικῶν ἰδεῶν ἐγέννησε τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἐπέκειτο ἡ ἔλευσις τοῦ Μεσσίου, ἡ δὲ πεποίθησις αὕτη ὑπῆρχε τοὐλάχιστον εἰς ὡρισμένους κύκλους τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Εἰς τοιοῦτον κύκλον ἀνῆκεν ὁ ἱερεὺς Ζαχαρίας καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ Ἐλισάβετ, ὁ πρεσβύτης Συμεών, ἡ προφῆτις Ἄννα, ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης, ὁ τέκτων Ἰωσὴφ καὶ ἡ μνηστὴ αὐτοῦ Μαρία (Λουκᾶ, κεφάλαια α' καὶ β'). Ἐντὸς τοῦ κύκλου τούτου ἐγεννήθη ὁ Ἰησοῦς Χριστός.

Εἰς τὰς μεσσιανικὰς ἰδέας τῶν Ἰουδαίων ὁ Ἰησοῦς προσέθεσε δύο χαρακτηριστικά. Πρῶτον, τὸ ἀντιφαρισαϊκὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐξεδήλωσεν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν (Ματθαίου, 5, 20 καὶ ἑξῆς) καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας περιστάσεις καὶ ἀπεκορύφωσεν εἰς τὴν γνωστὴν ὁμιλίαν κατὰ τῶν Φαρισαίων (Ματθαίου, 23, 13 καὶ ἑξῆς). Ἐπολέμησε τὴν ὑπερβολικῶς λεπτολόγον καὶ τυπικὴν θρησκευτικότητα αὐτῶν, ἡ ὁποία εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν (75 - 63 π.Χ., ἐτῶν τῆς βασιλίσσης Ἀλεξάνδρας καὶ τῶν δύο αὐτῆς υἱῶν) τῆς Μακκαβαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Ἡρώδου (40 π.Χ., ἀποθανόντος κατὰ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ) καὶ εἶχε καταστῆ ἐξωτερική, φαινομενικὴ καὶ ἐπιδεικτικὴ θρησκευτικότης. Τοιαύτη, τοὐλάχιστον, ἦτο ἡ θεμελιώδης τάσις αὐτῆς καὶ οὕτω συνήθως ἐξεδηλοῦτο[12]. Δεύτερον, ὅτι ὁ Μεσσίας ἐν τῇ ἐκπληρώσει τοῦ ἔργου αὐτοῦ θὰ ἐθανατοῦτο (συμπλήρωσις τοῦ ἔργου, Μάρκου, 8, 31. 10, 45. 14, 24). Τοῦτο ἀντέφασκεν εἰς τὰς

12. «Ὁ Ἰησοῦς ἐπολέμησε τὴν προσκόλλησιν εἰς τὸ γράμμα τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, τὴν ἐξωτερικὴν τήρησιν τῆς ἑορτῆς τοῦ Σαββάτου, τὴν ἀπόδοσιν ἀξίας εἰς τὴν διάκρισιν καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων, τὴν διὰ τῆς προσευχῆς, ἐλεημοσύνης καὶ νηστείας ἐπίδειξιν ἐξωτερικῆς ψευδευλαβείας. Σχετικῶς σπανίως ἐπολέμησε τὴν ἀπόδοσιν ὑπερβολικῆς ἀξίας εἰς τὰς θυσίας τῆς θείας λατρείας. Ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἦσαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, ὄχι οἱ ἱερεῖς, τὸ γράμμα τοῦ νόμου, ὄχι ἡ λατρεία. Ἔδειξε μάλιστα ἔνθεον ζῆλον διὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἰεχωβᾶ καὶ τὴν καθαρότητα αὐτοῦ. Ἂν συγκρίνῃ τις τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸ κήρυγμα τῶν ἀρχαιοτέρων προφητῶν, καταφαίνεται ἡ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν» (Bousset - Gressmann, Die Religion des Judentums, 1926, σελ. 113). Ἄλλοι δέχονται, ὅτι ὁ Ἰησοῦς προὐχώρει περαιτέρω, ἐζήτει νὰ ὑψώσῃ τὴν ἰουδαϊκὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν προφητῶν ὑποδειχθεῖσαν πνευματικότητα (Α. Δ. Κυριακοῦ, Ἐκκλ. Ἱστορία, τόμος Α', σελ. 68). Ὄχι δι' οἱασδήποτε τελετουργίας τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας καὶ διὰ τῆς κατοχῆς τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς πραγματικῆς δικαιοσύνης εὐαρεστεῖ τις τὸν Θεόν. Ἄλλοι δέχονται, ὅτι ὁ Ἰησοῦς προὐχώρει καὶ πέραν τῶν προφητῶν (ἴδε § 2 σημ. 3).

περὶ Μεσσίου ἰουδαϊκὰς ἀντιλήψεις[13] καὶ ἔθετε τοὺς μαθητὰς τοῦ Ἰησοῦ πρὸ τοῦ διλήμματος, ἢ νὰ ἀρνηθῶσι τὴν μεσσιανικότητα αὐτοῦ, ἢ νὰ δεχθῶσιν αὐτὴν μὲ ἀνωτέραν καὶ πνευματικωτέραν ἔννοιαν. Τὸ ἀντιφαρισαϊκὸν πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ προὐκάλεσε τὴν θανατικὴν καταδίκην αὐτοῦ. Οἱ Φαρισαῖοι κατώρθωσαν νὰ παρασύρωσι τοὺς ἀδιαφόρους ἢ ἀναποφασίστους Σαδδουκαίους, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξηρτᾶτο ἡ καταδίκη αὕτη. Ὁ ἀντιφαρισαϊσμὸς τοῦ Ἰησοῦ εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ καὶ παρασταθῇ ὡς ἀντιουδαϊσμός.

Γίνεται δεκτόν, ὅτι μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Ἰησοῦ, οἱ μαθηταί, διαψευσθεισῶν τῶν μεσσιανικῶν ἐλπίδων αὐτῶν, ἀνεχώρησαν ἐξ Ἱερουσαλήμ, διεσκορπίσθησαν καὶ μετέβησαν εἰς τὰς ἰδιαιτέρας πατρίδας αὐτῶν, ἐν Γαλιλαίᾳ, ἐκεῖ δὲ ἔγιναν αἱ πρῶται ἐμφανίσεις τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ. Ἕνεκα τῶν ἐμφανίσεων τούτων ἀνεζωογονήθησαν αἱ περὶ τοῦ Ἰησοῦ μεσσιανικαὶ ἐλπίδες τῶν μαθητῶν, λαβοῦσαι ἀνωτέραν καὶ πνευματικωτέραν ἔννοιαν. Αὕτη ἀπετέλεσε τὸ κατάλληλον ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βραδύτερον ἐβλάστησαν οἱ θεολογικοὶ χαρακτηρισμοί, «ὁ κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν» «ὁ λόγος ἐστὶν» (2 Κορινθίους, 3, 17, Ἑρμᾶ, Ποιμένα, παραβολὴν Ε', 5, 2 καὶ 6, 5. Εὐαγγέλιον Ἰωάννου, κεφ. 1). Ἡ σειρὰ αὕτη τῶν γεγονότων εἶναι φυσικωτέρα, ἀλλὰ τὰ Εὐαγγέλια εἶναι σύμφωνα κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἔμειναν ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐκεῖ ἀνεζωογονήθησαν αἱ περὶ τοῦ Ἰησοῦ μεσσιανικαὶ ἐλπίδες ὑπὸ τῶν μαθητριῶν, καὶ ἔπειτα μετέβησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ σκοπὸς τῆς μεταβάσεως ταύτης μένει σκοτεινὸν σημεῖον. Ἐλέχθη, ὅτι ἡ μετάβασις τῶν μαθητῶν εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἐσχετίζετο πρὸς πρόρρησιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκεῖ θὰ ἐγίνετο ἡ δευτέρα παρουσία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (A. Schweitzer, Geschichte der Leben - Jesu - Forschung, 1926, σελ. 433, σημ. 1)[14], ἀλλ' ἐπεκράτει ἀντίθετος ἀντίληψις, κατὰ τὴν ὁποίαν,

13. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται ἠμπόδιζον, ἵνα τὸ 53ον κεφάλαιον τοῦ Ἡσαΐου (52, 13 - 53, 12), πραγματευόμενον περὶ τῶν παθημάτων καὶ τοῦ θανάτου τοῦ παιδὸς (δούλου) τοῦ Θεοῦ, ἐκληφθῇ μεσσιανικῶς. Ὅτε οἱ μεταγενέστεροι ραββῖνοι ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου, ἤρχισεν ἡ συζήτησις, κατὰ πόσον ὁ Μεσσίας δύναται νὰ ἀποθάνῃ, ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἔμεινεν ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ τῶν ραββίνων ὡς θεολογούμενον, μὴ ἐπηρεάσαν τὰς ἐπικρατούσας ἀντιλήψεις. Ὁ ἰουδαϊκὸς ὄχλος εἶπεν εἰς τὸν Ἰησοῦν, «ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐκ τοῦ νόμου ὅτι ὁ Χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ πῶς σὺ λέγεις ὅτι δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ;» (Ἰωάννου, 12, 34). Ὅτε ὁ Ἰησοῦς ἤγγειλεν εἰς τοὺς μαθητὰς τὸν μέλλοντα θάνατον αὐτοῦ, ὁ Ἀπόστολος Πέτρος ἐπετίμησεν αὐτὸν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ὁ Ἰησοῦς ἠναγκάσθη νὰ εἴπῃ, «ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, σκάνδαλον εἶ ἐμοῦ» (Ματθαίου, 16, 23).W. Staerk, Soter, 1933, σελ. 80 κ. ἑξ., 93 κ. ἑξ. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς πρῶτος εἰσήγαγεν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ τὴν ἰδέαν τοῦ θανάτου τοῦ Μεσσίου καὶ μετέτρεψεν αὐτὴν εἰς πραγματικότητα.

14. Τὴν πρόρρησιν ταύτην ἐξήγαγεν ὁ Schweitzer ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Μάρκου (14, 28), «ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερθῆναί με προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν», τὸ ὁποῖον ἐξήγησε συμφώνως πρὸς τὸ Μάρκου, 10,32 «ἦν προάγων αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς». Κατὰ ταῦτα, ὁ Ἰησοῦς εἶχε προείπει εἰς τοὺς μαθητάς, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν θὰ ἐτίθετο ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν καὶ θὰ ὡδήγει αὐτοὺς εἰς τὴν Γαλιλαίαν. Πρὸς ποῖον ἄλλον σκοπόν, συμπεραίνει ὁ Schweitzer, εἰμὴ διὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν ;

ἡ δευτέρα παρουσία, συμφώνως πρὸς τὰς μεσσιανικὰς ἰδέας τῶν Ἰουδαίων, ἔμελλε νὰ γίνῃ ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἐκ τούτου ἀκριβῶς ἄλλοι νεώτεροι θεολόγοι ἐξήγησαν, διατί οἱ μαθηταὶ ἐπέστρεψαν ἐκ Γαλιλαίας καὶ συνεκεντρώθησαν ἐν Ἱερουσαλὴμ (I. Wellhausen, Nachrichten der göttinger Gesellschaft, 1907, σελ. 2. K. Holl, Gesammelte Aufsätze, τόμ. II. σελ. 55). Ἐκεῖ ἱδρύθη ἡ πρώτη τοπικῶς συνδεδεμένη χριστιανικὴ κοινότης, ἡ πρώτη τοπικὴ ἐκκλησία, ἡ ὁποία κατέστη κέντρον τῶν μετὰ ταῦτα ἱδρυθεισῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν.

Ὁ χριστιανισμὸς ὡς ἐκκλησία εἶχε κατ' ἀρχὰς στοιχειώδη μορφήν, διότι τότε ἦτο συνδεδεμένος στενῶς μετὰ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, ἐκράτει δὲ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἡ ἰδέα, ὅτι ἐπέκειτο ἡ δευτέρα παρουσία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

§ 2. Ἡ στενὴ σύνδεσις τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἰουδαϊσμοῦ, ἡ βαθμιαία ἀπομάκρυνσις τοῦ πρώτου ἀπὸ τοῦ δευτέρου καὶ ἡ διάδοσις αὐτοῦ ἐν τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ.

Ἡ στενὴ σύνδεσις τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καταφαίνεται ἐκ τῶν ἑπομένων. Πρῶτον, ὁ Ἰησοῦς κατ' ἀρχὴν παρίστα τὸ ἔργον αὐτοῦ προωρισμένον διὰ τοὺς Ἰουδαίους (Ματθαίου, 10, 5 κ. ἑξ. 15, 26. Ἀντίθετα πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν ἀρχήν, 5, 13 κ. ἑξ. 8, 10 καὶ ἑξῆς). Δεύτερον, οἱ ἀπόστολοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ ἀρκετὸν διάστημα περιωρίζοντο νὰ διαδίδωσι τὸν χριστιανισμὸν εἰς τοὺς Ἰουδαίους, μόνον δὲ βαθμηδὸν καὶ μετ' ἐνδοιασμῶν ἐπεξέτεινον αὐτὸν καὶ εἰς μὴ τοιούτους [1]. Ἀλλ' ὅτε ἀκόμη ὁ χριστιανισμὸς εἶχε διαδοθῆ μεταξὺ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν καὶ τῶν παρεπιδήμων Ἰουδαίων τῆς διασπορᾶς Ἑλληνιστῶν, Παρθιστῶν, Μηδιστῶν, Ἐλαμιτιστῶν καὶ λοιπῶν (ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς, Πράξεων, 2, 9 καὶ 41. 4, 4. 5, 14), ἐπῆλθεν ἡ ἀντίδρασις τοῦ ἰουδαϊσμοῦ. Ἐναντίον τῶν ἀποστόλων ἐπενέβησαν οἱ Σαδδουκαῖοι (αὐτ. 4, 1 κ. ἑξ. 5, 17 κ. ἑξ.), ἤτοι ἡ ἰουδαϊκὴ ἱεραρχία, ὄχι διότι οἱ Φαρισαῖοι ἐν γένει διετέθησαν πλέον εὐμενῶς πρὸς τοὺς χριστιανούς, ἀλλὰ διότι ἀπὸ τῆς καταδίκης τοῦ Ἰησοῦ τὸ ζήτημα αὐτοῦ εἶχεν ἀναλάβει

1. Ταῦτα ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται παράδοξα, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸν διεθνισμὸν τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 23). Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐθνικιστικῆς ἐποχῆς τῶν Μακκαβαίων (166 - 63 π.Χ.) εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ὁ περιορισμὸς τοῦ διεθνισμοῦ, ὁ δὲ χριστιανισμὸς εἰς τὰ πρῶτα βήματα αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν ἀντίδρασιν ταύτην. Ὅτε ἡ αὔξουσα ἐχθρότης τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ἔθεσε τέρμα εἰς τὸν ἰουδαϊκὸν διεθνισμὸν καὶ ὑπερίσχυσεν ὁλοτελῶς ἡ ἰουδαϊκὴ ἀποκλειστικότης (τέλη τῆς α' καὶ ἀρχὰς τῆς β' μ.Χ. ἑκ]ρίδος), ὁ χριστιανισμὸς ἀντιθέτως εἶχεν ἤδη ἀναλάβει τὸν διεθνῆ προσηλυτισμόν. Οἱ φιλελεύθεροι Ἰουδαῖοι ἐστράφησαν πρὸς τὸν χριστιανισμὸν καὶ πρὸς τὸν γνωστικισμόν. Bousset - Gressmann, Die Religion des Judentums, σελ. 53 - 86.

ἡ ἐπίσημος θρησκευτικὴ ἀρχή. Ἐκτὸς τούτου, τὸ περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων ἦτο ἰδιαιτέρως ἀσυμπαθὲς εἰς τοὺς Σαδδουκαίους. Οὗτοι, θεωρητικῶς συντηρητικοὶ εἰς ὅλα, δὲν ἐδέχοντο τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ διατήρησιν τῶν ψυχῶν ἐν τῷ Ἅδῃ ἐν καταστάσει ἀσυναισθήτῳ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ αὐτοσυνείδησις αὐτῶν δὲν ἦτο νεκρά, ἀλλ' ἐκοιμᾶτο. Ἕνεκα τοῦ ἀκαθορίστου τῆς «ἐσχατολογίας» τῶν Ἰουδαίων, ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ ἡ ἀρχαϊκὴ αὕτη ἰουδαϊκὴ ἀντίληψις [2]. Ὁ ἑλληνιστὴς διάκονος Στέφανος ἐν τῇ διδαχῇ προὐχώρησε πέραν τῶν ἀποστόλων. Ἐλθὼν εἰς σύγκρουσιν μετὰ τὴν ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν (ἐν Ἱερουσαλήμ), κατηγγέλθη ὡς ἐκφρασθεὶς κατὰ τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας. Ὅτι, δηλαδή, «Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον (τὸν ἰουδαϊκὸν ναὸν) καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη, ἃ παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Μωϋσῆς» (Πράξεων, 6, 14), ἤτοι καταργήσει τὸν μωσαϊκὸν νόμον. Ὁ ἀντιφαρισαϊσμὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μετεβάλλετο παρὰ τῷ Στεφάνῳ εἰς ἀντιουδαϊσμόν. Ἀπολογούμενος ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου, ἐξέφρασεν ἰδέας, τὰς ὁποίας θὰ ἐδέχοντο καὶ ἄλλοι τῶν ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων (φιλελευθέρα μερίς). Ἐζήτησε διὰ μακρῶν νὰ δείξῃ τὴν δευτερεύουσαν καὶ μικρὰν σημασίαν τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ καὶ διετύπωσε τὴν μεγάλην θρησκευτικὴν ἀλήθειαν, «οὐχ ὁ Ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις κατοικεῖ» (αὐτ. 7, 48· πρβλ. καὶ Ἡσαΐου, 66, 1). Αἱ ἰδέαι τοῦ Στεφάνου προὐκάλεσαν τὸν λιθοβολισμὸν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἰουδαϊκοῦ ὄχλου καὶ τὸν διωγμὸν τῶν χριστιανῶν [3].

2. Αἱ ψυχαὶ ἐν τῷ Ἅδῃ εἶχον σκιώδη ὕπαρξιν, ἄνευ ἀναμνήσεων, γνώσεων καὶ συναισθημάτων (Ἐκκλησιαστής, 3, 19 κ. ἑξ., 9, 4 καὶ ἑξ.). Εἰς τὴν παρ' Ὁμήρῳ ἀπαντῶσαν ὁμοίαν ἀντίληψιν τῶν Ἑλλήνων, ἡ συναίσθησις ἐπανήρχετο ἐπὶ χρονικὸν διάστημα διὰ τῆς πόσεως αἵματος θυσιαζομένου ζῴου (Chantepie de la Saussaye, Religiongeschichte, τόμος II, 1925, σελ. 330). Ὑπὸ Ἑβραίων μάλιστα ἐξεφράζετο ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ Ἰεχωβὰ δὲν θὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως (Ἰώβ, 14, 19. 16, 7, 8 καὶ 22). Πρβλ. Ψαλμοὺς καὶ Σοφίαν Σειράχ. Ἡ ἰδέα τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ παρουσιάσθη, πρῶτον, ὡς προφητικὸν ὅραμα (Ἰεζεκιήλ, κεφ. 37), ἔπειτα, ὡς ἀναμφισβήτητος μέλλουσα πραγματικότης (Ἡσαΐου, 26, 19 «ἀναστήσονται οἱ νεκροὶ καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις»). Ἡ προσωπικὴ ἀνάστασις τῶν Ἑβραίων, τῶν μὲν εἰς ζωὴν αἰώνιον, τῶν δὲ εἰς τιμωρίαν (ἢ ἐκμηδένισιν), ἀπαντᾷ παρὰ Δανιήλ, 12, 2, Β' Μακκαβαίων, 7, 9, 14, 23, 36, Βιβλίον Ἐνώχ, 92 - 104 (Ed. Meyer, Ursprung und Anfänge des Christentums, τόμ. II, 1925, σελ. 174 καὶ ἑξῆς). Οἱ Φαρισαῖοι, θεωρητικῶς φιλελεύθεροι καὶ νεωτερίζοντες, ἐδέχθησαν τὴν περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν νέαν θείαν ἀποκάλυψιν.

3. Ὁ τὰ ἱμάτια τῶν λιθοβολούντων τὸν Στέφανον φυλάξας νεανίας Σαῦλος (Πράξεων, 7, 58), ὁ μετὰ ταῦτα Ἀπόστολος Παῦλος, ἐπέπρωτο νὰ ἀναπτύξῃ καὶ συστηματοποιήσῃ τὰς ἰδέας ταύτας. Ὁ Στέφανος καὶ ὁ Παῦλος ἐφρόνουν, ὅτι αἱ ἰδέαι αὐτῶν ἀνάγονται εἰς αὐτὸν τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ, ἴδε Μάρκου, 13, 1 καὶ ἑξῆς. Περὶ ἀλλαγῆς μωσαϊκῶν ἐθῶν, ἴδε Μάρκου, 2, 18 κ. ἑξ. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ δὲν ἐνήστευον — αὐτ. 7, 1 κ. ἑξ. —, δὲν ἔνιπτον τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ φαγητοῦ — αὐτ. 2, 23 κ. ἑξ. —, ἔτιλλον στάχυας ἐν ἡμέρᾳ Σαββάτου — αὐτ. 3, 1 κ. ἑξ. —, ὁ Ἰησοῦς ἐθεράπευεν ἐν ἡμέρᾳ Σαββάτου. Ἐφρόνει, ὅτι ὁ Θεὸς οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, ἴδε Ἰωάννου, 4, 21 κ. ἑξ., «ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱερουσαλὴμ προσκυνήσετε τῷ πατρί». Ἀλλ' ὁ Ἰησοῦς ἀναμφιβόλως ἐξέφρασε καὶ ἀντιθέτους ἰδέας (Ματθαίου, 5,

Δὲν γνωρίζομεν, εἰς τί συνίστατο ὁ διωγμὸς οὗτος τῶν χριστιανῶν τῆς Ἱερουσαλήμ, γνωρίζομεν ὅμως τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ. Κατὰ τὴν διήγησιν τῶν Πράξεων, ὅλοι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, «πλὴν τῶν ἀποστόλων», διεσπάρησαν εἰς τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας (8, 1). Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι παρελθόντος τοῦ κινδύνου οἱ περισσότεροι ἐπανῆλθον εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ [4]. Ἄλλοι ὅμως ἔλαβον εὐκαιρίαν, νὰ ἐργασθῶσι πρὸς διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ὄχι μόνον ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἀλλὰ καὶ πέραν αὐτῆς. Οὗτοι διέδωσαν τὸν χριστιανισμὸν μέχρι Φοινίκης, Κύπρου καὶ Ἀντιοχείας, «μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις» (Πράξεων, 11, 19). Ἐν τούτοις, ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς μὴ Ἰουδαίους ἤρχισεν ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἀλλ' ὡς ἁπλῆ ἐξαίρεσις τοῦ μνημονευθέντος κανόνος, καὶ προὐχώρησεν ἐκ τῶν πλησιεστέρων τοῦ ἰουδαϊσμοῦ πρὸς τοὺς μακρότερον ἀπ' αὐτοῦ εὑρισκομένους. Ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Φιλίππου, ἑνὸς τῶν ἑπτὰ διακόνων τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῆς Ἱερουσαλὴμ καί, ἄρα, ἑλληνιστοῦ Ἰουδαίου, διεδόθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τοὺς Σαμαρίτας (αὐτ. 8, 4 κ. ἑξ.), οἱ ὁποῖοι ἦσαν συγγενεῖς τῶν Ἰουδαίων καὶ τοὐλάχιστον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐτήρουν ἀκόμη τὴν περιτομήν. Διὰ τοῦτο ἡ προσέλευσις αὐτῶν εἰς τὸν χριστιανισμὸν δὲν προὐκάλεσε ζήτημα. Οἱ περιτετμημένοι προσήλυτοι εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν θρησκείαν ἐθνικοὶ («προσήλυτοι τῆς δικαιοσύνης») ἐγίνοντο ἀπ' ἀρχῆς δεκτοὶ εἰς τὸν χριστιανισμόν, χωρὶς νὰ προκληθῇ ἐπίσης ζήτημα. Ἐθεωροῦντο Ἰουδαῖοι. Οὕτως εἷς τῶν ἑπτὰ διακόνων τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῆς Ἱερουσαλήμ, ὁ Νικόλαος, ἦτο προσήλυτος Ἀντιοχεὺς (αὐτ. 6, 5 κ. ἑξ.), βεβαίως, «προσήλυτος τῆς δικαιοσύνης». Ἀλλ' ὁ εὐαγγελιστὴς Φίλιππος ἐπὶ τῆς εἰς Γάζαν ὁδοῦ προσείλκυσεν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐθνικόν τινα (αὐτ. 8, 26 κ. ἑξ.), ὁ ὁποῖος εἶχε μεταβῇ εἰς Ἱερουσαλὴμ ἵνα προσκυνήσῃ. Ὡς φαίνεται, ἦτο ἁπλοῦς προσήλυτος («φοβούμενος» ἢ «σεβόμενος» τὸν Θεόν), ἄνευ περιτομῆς, ἀλλὰ παραδόξως καὶ αὐτοῦ ἡ προσέλευσις εἰς τὸν χριστιανισμὸν δὲν προὐκάλεσε ζήτημα. Ἴσως, διότι ἔτυχε νὰ εἶναι εὐνοῦχος, ἀπό τινος τοὐλάχιστον ἀπόψεως μὴ διαφέρων τῶν περιτετμημένων προσηλύτων. Κατεῖχε τὸ ἀνώτατον οἰκονομικὸν ἀξίωμα τῆς ἐν τῇ πόλει Ναπάτᾳ αὐλῆς τῆς βασιλίσσης τῶν Αἰθιόπων. Ὅλαι αἱ βασίλισσαι τῆς Αἰθιοπίας (κειμένης μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Ἀβησσυνίας) ἔφερον τὸ ὄνομα Κανδάκη, τὸ ὁποῖον ἦτο

17 καὶ 18). Ἡ διχογνωμία ὑφίσταται μέχρι σήμερον. Οἱ μὲν δέχονται, ὅτι ὁ Στέφανος καὶ ὁ Παῦλος προὐχώρησαν πέραν τοῦ Ἰησοῦ, οἱ δέ, ὅτι οἱ δύο οὗτοι καλύτερον παντὸς ἄλλου ἀντελήφθησαν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Καὶ παρὰ τῷ Ἰησοῦ, ἆρά γε, ὁ ἀντιφαρισαϊσμὸς ἔφθανε μέχρις ἀντιουδαϊσμοῦ; Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸν Στέφανον καὶ τὸν Παῦλον ἠκολούθησεν ὁ χριστιανισμὸς ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ σταδιοδρομίᾳ.

4. Γίνεται σήμερον δεκτόν, ὅτι ἐδιώχθησαν μόνον οἱ ἐναντίον τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου διακείμενοι ἑλληνισταὶ Ἰουδαῖοι (Lietzmann, Kirchengeschichte, I, 1932, σελ. 63. K. Müller, Kirchengeschichte, I, 1941, σελ. 71). Ἀλλὰ τοῦτο ἀντιβαίνει εἰς τὸ Πράξεων, 11, 19, τὸ ὁποῖον μνημονεύομεν ἀμέσως ἐν τῷ κειμένῳ καὶ περιορίζομεν μόνον κατὰ τὴν ἔννοιαν.

μᾶλλον τίτλος, ὅπως ἐν Αἰγύπτῳ τὸ ὄνομα Φαραώ. Ἡ εἰς τὸν χριστιανισμὸν προσέλευσις ἁπλῶν προσηλύτων («φοβουμένων» ἢ «σεβομένων τὸν Θεόν»)[5], τοῦ ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης Κορνηλίου μετὰ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων (αὐτ. 10, 2 καὶ 24), προὐκάλεσε τὸ πρῶτον σπουδαῖον ζήτημα τῶν σχέσεων χριστιανισμοῦ καὶ ἐθνισμοῦ, ἂν δηλονότι οἱ ἐθνικοὶ πρέπει νὰ γίνωσι δεκτοὶ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Αὐτὸς ὁ Ἀπόστολος Πέτρος, ὁ ὁποῖος τότε διέμενεν ἐν Ἰόππῃ, εἶχεν ἐνδοιασμούς, κατὰ πόσον ἔπρεπε νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Τοῦτο φαίνεται ἐκ τοῦ περὶ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων ζῴων ὁράματος (αὐτ. 10, 9 - 16), τὸ ὁποῖον ἐσκόπει νὰ ἄρῃ τοὺς ἐνδοιασμοὺς αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐνδοιασμοὺς εἶχον καὶ οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ («ἀπόστολοι καὶ ἀδελφοί», αὐτ. 11, 1 κ. ἑξ.). Οἱ ἐνδοιασμοὶ αὐτῶν ἤρθησαν διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν προσηλύτων τούτων ἐθνικῶν κατῆλθε τὸ ἅγιον πνεῦμα, ὡς ἐδείκνυε τὸ φαινόμενον τῆς γλωσσολαλίας. «Ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεὸν» (αὐτ. 10, 44 κ. ἑξ. 11, 15 καὶ ἑξῆς)[6]. Ἐξήχθη λοιπὸν τὸ συμπέρασμα, «ἄρα καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν εἰς ζωὴν ἔδωκεν» (αὐτ. 11, 18). Οὕτως ἐξ ἀφορμῆς δοθείσης ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου καθιερώθη διὰ τὸν χριστιανισμὸν ὁ διεθνισμὸς (universalismus). Καθαροὶ ἐθνικοί, μὴ προσήλυτοι, ἔγιναν χριστιανοί, ἂν μὴ προηγουμένως, πάντως ἐν Ἀντιοχείᾳ. Κατὰ τὰς Πράξεις, Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι, τ. ἔ. Ἰουδαῖοι τῶν χωρῶν τούτων, ἑπομένως Ἑλληνισταί, οἱ ὁποῖοι ἐν Ἱερουσαλὴμ εἶχον γίνει χριστιανοί, ἐκήρυξαν ἐν Ἀντιοχείᾳ «πρὸς τοὺς Ἕλληνας» (11, 20). Ἡ λέξις αὕτη ἀλλοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης σημαίνει τοὺς Ἰουδαίους τῆς διασπορᾶς (τοὺς ἑλληνιστὰς Ἰουδαίους), ἀλλ' ἐνταῦθα, ὡς ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ λόγου φαίνεται, σημαίνει τοὺς ἐθνικούς. Πιθανώτατα, οἱ ἐθνικοὶ οὗτοι ἦσαν προσήλυτοι, ἀλλὰ πάντως δὲν ἦσαν ὅλοι τοιοῦτοι, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἔγιναν χριστιανοὶ ἐκ καθαρῶν ἐθνικῶν. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν ἑπομένων. Ἐν Ἀντιοχείᾳ πρώτην φορὰν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγκατέλειψαν τὰ ἰουδαϊκὰ ὀνόματα (Ναζωραῖοι, Γαλιλαῖοι) καὶ ὠνομάσθησαν «χριστιανοὶ» (αὐτ. 11, 20 καὶ 26), ἡ χριστιανικὴ κοινότης αὐτῆς πρώτη ἀνέλαβε συστηματικὸν κήρυγμα μεταξὺ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου (ἡ ἀποστολὴ Βαρνάβα καὶ Παύλου, αὐτ. 13, 1 - 3) καὶ ἐν τῇ κοινότητι ταύτῃ πρώτην φορὰν ἐπίσης ἠγέρθη τὸ δεύτερον σπουδαῖον ζήτημα τῶν σχέσεων χριστιανισμοῦ καὶ ἐθνισμοῦ, κατὰ ποῖον, δηλονότι, τρόπον πρέπει νὰ γίνωνται εἰς τὸν χριστιανισμὸν δεκτοὶ οἱ ἐθνικοὶ (αὐτ. 15, 1 καὶ ἑξῆς).

5. Τὸ μεταγενέστερον ὄνομα «προσήλυτοι τῆς πύλης» εἶναι ἐσφαλμένον. Οὗτοι ἦσαν καθαροὶ ἐθνικοί, μὴ προσήλυτοι, κατοικοῦντες ἔξω τῶν τειχῶν τῆς Ἱερουσαλήμ, πλησίον τῆς πύλης. Ἡ λέξις «προσήλυτοι» ἑβραϊστὶ ἐσήμαινε καὶ πάροικοι. Schürer, Geschichte des judischen Volkes, τόμος III, σελ. 177 κ. ἑξ.

6. Περὶ τοῦ φαινομένου τούτου θὰ γίνῃ λόγος ἐν τῇ ἑπομένῃ παραγράφῳ.

Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου δὲν ὑπῆρχε σαφὴς ἀντίληψις. Ἐν Ἱερουσαλὴμ εἶχε σχηματισθῆ μερίς, ἀποτελουμένη κυρίως ἐκ πιστευσάντων Φαρισαίων (Πράξεων, 15, 5), ἡ ὁποία ἐφρόνει, ὅτι ἡ τήρησις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἦτο ὑποχρεωτικὴ καὶ διὰ τοὺς ἐξ ἐθνικῶν χριστιανούς. Ἀντιπρόσωποι τῆς μερίδος ταύτης ἐλθόντες εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἐδίδασκον τοὺς ἐκεῖ χριστιανούς, ὅτι ἄνευ περιτομῆς δὲν δύνανται νὰ σωθῶσιν. Ἐναντίον τῆς ἀξιώσεως ταύτης ἀντεπεξῆλθον οἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ εὑρισκόμενοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, ἀμφότεροι ἑλληνισταὶ Ἰουδαῖοι. Ἡ προσωπικὴ ἀντίληψις καὶ ἡ πεῖρα (αὐτ. 13, 1 - 14, 28, α' περιοδεία τοῦ Παύλου) εἶχεν ὁδηγήσει αὐτοὺς νὰ ἀπαλλάττωσι τοὺς ἐξ ἐθνικῶν χριστιανοὺς τῆς τηρήσεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, καὶ ἑπομένως αὐτοὶ ἦσαν ἐνδεδειγμένοι νὰ ἀποφανθῶσιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη. Διὰ τοῦτο αὐτοὶ καί τινες ἄλλοι ἐστάλησαν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἵνα ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων ὑποστηρίξωσι τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν. Συνεκλήθη ἡ λεγομένη «ἀποστολικὴ σύνοδος», τῆς ὁποίας μετέσχον οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι, παρίστατο δὲ καὶ «τὸ πλῆθος» (15, 12, 22 καὶ 23, πρβλ. 6, 2), ἤτοι ὅλοι οἱ χριστιανοί. Μετὰ πολλὴν συζήτησιν ὑπερίσχυσεν ἡ γνώμη τοῦ Βαρνάβα καὶ τοῦ Παύλου, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξαν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰάκωβος. Οὕτως οἱ ἐξ ἐθνικῶν χριστιανοὶ ἐπισήμως ἀπηλλάγησαν τῆς τηρήσεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, προτάσει ὅμως τοῦ Ἰακώβου ὑπεβλήθησαν εἰς οὐσιώδεις ὑποχρεώσεις («ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων καὶ αἵματος καὶ πνικτῶν καὶ πορνείας» 15, 20 καὶ 29). Αἱ ὑποχρεώσεις αὗται πιθανώτατα τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπεβάλλοντο ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων εἰς τοὺς μὴ περιτετμημένους προσηλύτους (πρβλ. Λευϊτικόν, 17 καὶ 18, ὅπου ὅμως «προσήλυτοι» = οἱ ἐντὸς τοῦ Ἰσραὴλ οἰκοῦντες ξένοι, οἱ πάροικοι), ἐσκόπουν δὲ τὴν διευκόλυνσιν τῆς συναναστοφῆς τῶν δύο στοιχείων. Ὑπὸ τῆς ἀποστολικῆς συνόδου ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἀπεσταλμένοι (μετὰ τοῦ Βαρνάβα καὶ τοῦ Παύλου ὁ Ἰούδας καὶ ὁ Σίλας), κομίζοντες ἐπιστολήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξετίθετο ἡ δοθεῖσα λύσις τοῦ ζητήματος, διασωθεῖσαν ὑπὸ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων (15, 23 - 29). Ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ διηγούμενος τὰ κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην ἀναφέρει πρωτοστατήσαντας ὄχι μόνον τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Πέτρον («Κηφᾶν»), ἀλλὰ καὶ τὸν Ἰωάννην. Δὲν ἀναφέρει τὰς μνημονευθείσας οὐσιώδεις ὑποχρεώσεις, ἀλλ' ἄλλην, ἁπλῶς χρηματικὴν ὑποχρέωσιν, «μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν» (2, 9). Ὅπως, δηλονότι, αἱ ἰουδαϊκαὶ κοινότητες τῆς διασπορᾶς ἐπλήρωνον εἰς τὸν ἰουδαϊκὸν ναὸν τῆς Ἱερουσαλὴμ φόρον («τὸ δίδραχμον καὶ ἄλλα ἀναθήματα»), οὕτω καὶ αἱ χριστιανικαὶ κοινότητες διὰ χρηματικῶν εἰσφορῶν θὰ ἐβοήθουν τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἱερουσαλήμ. Σήμερον γίνεται δεκτόν, ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφόρων ἀποφάσεων, αἱ ὁποῖαι καὶ χρονολογικῶς ἀφίσταντο ἀλλήλων. Αἱ μνημονευθεῖσαι, δηλονότι, οὐσιώδεις ὑποχρεώσεις, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλοῦσιν αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ὡρίσθησαν βραδύτερον

ἐν ἀπουσίᾳ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Παύλου (πρβλ. Πράξεις, 21, 25, ὅπου πρώτην φοράν, ὡς φαίνεται, ἀνηγγέλθησαν εἰς τὸν Παῦλον ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπισήμως αἱ ὑποχρεώσεις αὗται). Ἐπρόκειτο περὶ συμπληρωματικῆς ἀποφάσεως, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὴν τελικὴν καὶ ὁριστικὴν διευθέτησιν τοῦ ζητήματος, ἀγγελθεῖσαν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν δι' ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ἐκόμισαν ὁ Ἰούδας καὶ ὁ Σίλας. Ὁ θέλων νὰ δεχθῇ τὴν νεωτέραν ταύτην γνώμην, πρέπει τοὐλάχιστον νὰ δεχθῇ, ὅτι τὸ ὑπὸ τῶν Πράξεων σωθὲν ἔγγραφον προέκυψεν ἐκ τῆς ἑνώσεως δύο ἐπιστολῶν, σχετιζομένων πρὸς τὰς δύο διαφόρους ἀποφάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπιστολῶν παρελείφθη τὸ τέλος τῆς πρώτης καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς δευτέρας. Διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς ἀποστολικῆς συνόδου διηυκολύνθη μεγάλως ἡ περαιτέρω διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ.

Ἡ ἐν τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἔργον τοῦ *Ἀποστόλου Παύλου*. Αἱ τρεῖς αὐτοῦ περιοδεῖαι ἀφετηρίαν εἶχον τὴν Ἀντιόχειαν (Πράξεων, 13, 1. 15, 35. 18, 22) καὶ δύο σπουδαῖα κέντρα, τὴν Ἔφεσον καὶ τὴν Κόρινθον [7]. Ἐκ Κορίνθου, διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν νήσων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, συνοδευόμενος ὑπὸ διαφόρων προσώπων, μετέβη εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, κομίζων εἰσφορὰς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἀχαΐας. Ἐν Ἱεροσολύμοις Ἰουδαῖοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατηγόρησαν αὐτόν, ὅτι πανταχοῦ διδάσκει κατὰ τοῦ λαοῦ, τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου, ἤτοι τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ (αὐτ. 21, 28). Προὐκλήθησαν ταραχαί, ἕνεκα τῶν ὁποίων ὁ Παῦλος συνελήφθη ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς. Ἀνακαλυφθείσης συνωμοσίας κατὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἀπεστάλη πρὸς τὸν ρωμαῖον προκουράτορα Φήλικα, εἰς Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης, ὅπου ἔμεινε δέσμιος ἐπὶ διετίαν. Ὅτε τὸν Φήλικα διεδέχθη ὁ Φῆστος, οἱ Ἰουδαῖοι προσεπάθησαν νὰ μεταφέρωσι τὸν Παῦλον πάλιν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Οὗτος βεβαίως θὰ διέτρεχεν ἐκεῖ τὸν κίνδυνον νὰ ὑποστῇ τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν, ἀλλ' ὡς ρωμαῖος πολίτης (τῆς πόλεως Ρώμης) εἶχεν

7. *Πρώτη περιοδεία.* Μετὰ τοῦ Βαρνάβα μετέβη εἰς Κύπρον καὶ νότιον Μικρὰν Ἀσίαν (ἐπαρχίας Παμφυλίαν, Πισιδίαν καὶ Λυκαονίαν). Ὁ Παῦλος εὑρίσκετο εἰς ἐξωτερικήν τινα ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ Βαρνάβα, ἀλλ' ἡγεῖτο τοῦ λόγου, διὰ τοῦτο ἐν Λύστροις ἐξέλαβον τὸν μὲν Βαρνάβαν ὡς Δία, αὐτὸν δὲ ὡς Ἑρμῆν (Πράξεων, 14, 12). Ἐν Κύπρῳ ἵδρυσαν ἀγνώστους κατ' ὄνομα χριστιανικὰς κοινότητας, ἀλλ' ἐν τῇ νοτίῳ Μ. Ἀσίᾳ ἵδρυσαν τὰς χριστιανικὰς κοινότητας τῆς Πέργης (Παμφυλίας), Ἀντιοχείας (Πισιδίας), Ἰκονίου, Λύστρων καὶ Δέρβης (Λυκαονίας).— *Δευτέρα περιοδεία.* Μετὰ τοῦ Σίλα καὶ Τιμοθέου ἵδρυσε τὰς κοινότητας τῆς Γαλατίας καὶ διὰ τῆς Τρῳάδος διεπεραιώθη εἰς τὴν Μακεδονίαν (ὡς ρωμαϊκὴ ἐπαρχία = Μακεδονία, Ἤπειρος καὶ Θεσσαλία), ὅπου ἵδρυσε τὰς χριστιανικὰς κοινότητας τῶν Φιλίππων, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Βερροίας. Κατελθὼν εἰς τὴν Ἀχαΐαν (ὡς ρωμαϊκὴ ἐπαρχία = Πελοπόννησος καὶ Στερεὰ Ἑλλάς), μετὰ τὸ ἄνευ μεγάλων ἀποτελεσμάτων κήρυγμα ἐν Ἀθήναις, ἵδρυσε τὴν χριστιανικὴν κοινότητα τῆς Κορίνθου (Πράξεων, 15, 36 - 18, 28).— *Τρίτη περιοδεία.* Ἔχων κέντρον τὴν Ἔφεσον ἵδρυσε τὰς ἐκκλησίας τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας Ἀσίας, ἤτοι τῆς δυτικῆς παραλίου λωρίδος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Πράξεων, κεφ. 19), ἡ ὁποία καὶ ἐδαφικῶς χωρίζεται τοῦ ὑψιπέδου τῆς ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἕνεκα ζητημάτων, γεννηθέντων ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινότητι τῆς Κορίνθου, ἦλθεν ἐπανειλημμένως εἰς ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτῆς, ἔχων βοηθοὺς τὸν Τιμόθεον καὶ τὸν Τίτον.

ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δικαίωμα νὰ ἐπικαλεσθῇ τὸν αὐτοκράτορα, ὅπερ καὶ ἔπραξεν, ὅτε ἀκόμη ὑπῆρχε καιρός. Ἐστάλη εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου ἐπίσης ἐπὶ διετίαν ἔμεινε δέσμιος (αὐτ. κεφάλαια 25 - 28). Ὅτι ὁ Παῦλος ἐμαρτύρησεν ἐν Ῥώμῃ, πιστοποιεῖται ὑπὸ πολλῶν ἀξιοπίστων μαρτυριῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχαιοτέρα εἶναι ἡ τοῦ Ῥώμης Κλήμεντος († 101, Ἐπιστολὴ Α', κεφάλ. 5). Κατὰ τὸν Καισαρείας Εὐσέβιον (Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 22), ὁ Παῦλος δὲν ἐμαρτύρησε κατὰ τὰ πρῶτα δεσμά. Ἀπολυθεὶς ἀνέλαβε τετάρτην περιοδείαν, εὑρεθεὶς δὲ ἐκ δευτέρου δέσμιος ἐν Ῥώμῃ ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νέρωνος (54 - 68). Ἡ τετάρτη περιοδεία ἀμφισβητεῖται. Ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς ὑπάρχουσι τὰ ἑπόμενα τρία ἐπιχειρήματα, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει τὰ δύο τελευταῖα. Ἄνευ τετάρτης περιοδείας, αἱ ποιμαντικαὶ ἐπιστολαὶ (δύο πρὸς Τιμόθεον καὶ μία πρὸς Τίτον) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔργα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ἔχομεν εἰδήσεις περὶ δεσμῶν ἐλαφρῶν καὶ δεσμῶν βαρέων τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ, καὶ πιθανώτερον, ἄλλα ἦσαν τὰ πρῶτα καὶ ἄλλα τὰ δεύτερα. Περὶ ἐλαφρῶν δεσμῶν κάμουσι λόγον αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων (28, 30 καὶ 31) καὶ αἱ ἐκ Ῥώμης γραφεῖσαι «ἐπιστολαὶ τῶν δεσμῶν» (πρὸς Φιλιππησίους, Φιλήμονα, Κολοσσαεῖς καὶ Ἐφεσίους). Ἐν αὐταῖς ὁ Παῦλος εἶναι πεπεισμένος, ὅτι θὰ ἀπαλλαγῇ τῶν δεσμῶν (κυρίως ἐν τῇ πρὸς Φιλιππησίους, 1, 12 κ. ἑξ. 25 κ. ἑξ. 2, 24). Περὶ βαρέων δεσμῶν ὁμιλεῖ ἡ δευτέρα πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολή. Ἐν αὐτῇ ὁ Παῦλος εἶναι πεπεισμένος, ὅτι ἐπίκειται ὁ θάνατος αὐτοῦ (4, 6). Ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπιστολῇ γίνεται λόγος περὶ παλαιᾶς «πρώτης ἀπολογίας», κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Παῦλος εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ ὑφ' ὅλων (4, 16), ἐνῷ κατὰ τὰ βαρέα δεσμά, ὅτε τοὐλάχιστον ἔγραφε τὴν δευτέραν πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολήν, πλησίον αὐτοῦ εὑρίσκετο ὁ Λουκᾶς (4, 11). Τότε θὰ ἔγινεν ἡ δευτέρα ἀπολογία, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὡς ἀπαιτεῖ ἡ ἀντίθεσις, δὲν εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ ὑφ' ὅλων. Τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα καθιστῶσι τὴν ὕπαρξιν τῆς τετάρτης περιοδείας τοὐλάχιστον πιθανωτέραν ἢ τὴν ἄρνησιν αὐτῆς. Ποῦ περιεστράφη ἡ περιοδεία αὕτη, μανθάνομεν ἐκ τῶν ποιμαντικῶν ἐπιστολῶν, αἱ ὁποῖαι μόνον κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς ἦτο δυνατὸν νὰ γραφῶσιν ὑπὸ τοῦ Παύλου. Ἀπόπειραι, νὰ τοποθετήσωσιν αὐτὰς εἰς τὸ προγενέστερον στάδιον τοῦ βίου τοῦ Παύλου καὶ οὕτω νὰ ἀπαλλαγῶμεν τῆς τετάρτης περιοδείας, ἀπέτυχον. Ὅπου αἱ ποιμαντικαὶ ἐπιστολαὶ παριστῶσι τὸν Παῦλον μεταβάντα, εὑρισκόμενον καὶ μέλλοντα νὰ μεταβῇ, ἐκεῖ περιεστράφη ἡ τετάρτη περιοδεία (ἐν Κρήτῃ, Ἐφέσῳ, Νικοπόλει καὶ Ῥώμῃ). Πιθανὸν κατὰ τὴν περιοδείαν ταύτην ὁ Παῦλος μετέβη καὶ εἰς τὴν Ἱσπανίαν (Παύλου, Ἐπιστολὴ πρὸς Ῥωμαίους, 15, 24 καὶ 28. Κλήμεντος Ῥώμης, Ἐπιστολὴ Α', κεφ. 5. Κανὼν τοῦ Μουρατόρη, γραφεὶς περὶ τὸ 200. Αἱ γνωστικαὶ Πράξεις τοῦ Πέτρου).

Ἡ χρονολογία τοῦ βίου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ ἑπομένως τοῦ σχετικοῦ τμήματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἶναι ἀβεβαία. Βάσιν

τινὰ παρέχει ὁ χρόνος τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ προκουράτορος τῆς Καισαρείας Φήλικος διὰ τοῦ Φήστου, ὅτε ἔληξαν τὰ διετῆ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ δεσμὰ τοῦ Παύλου. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν, πότε ἔγινεν ἡ ἀντικατάστασις αὕτη. Κατὰ τὰς διαφόρους γνώμας διαφόρως χρονολογοῦνται τὰ προηγούμενα καὶ ἑπόμενα γεγονότα τοῦ βίου τοῦ Παύλου. Κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν γνώμην, ὁ Φῆστος διεδέχθη τὸν Φήλικα περὶ τὸ 60 (E. Schürer, Geschichte des judischen Volkes, I, σελ. 577, σημ. 38). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὁ διωγμὸς τοῦ Στεφάνου ἔγινε τῷ 34, ἡ ἀποστολικὴ σύνοδος τῷ 52 καὶ τὰ ἐν Ρώμῃ διετῆ δεσμὰ τοῦ Παύλου 62 - 64. Νεώτερος ὑπολογισμὸς τῶν γεγονότων τούτων ὡς βάσιν θέτει ἐπιγραφὴν τῶν Δελφῶν, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Γάλλου Emil Bourguet (1905). Ἐν αὐτῇ ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Κλαύδιος μετὰ στρατιωτικὴν ἐπιτυχίαν ἀνεκηρύχθη 26ην φορὰν αὐτοκράτωρ (τυπικὴ τιμητικὴ διάκρισις ἄσχετος πρὸς τὰ δέκα τρία συναπτὰ ἔτη τῆς βασιλείας αὐτοῦ) καὶ μνημονεύεται ὡς ἀνθύπατος τῆς Ἀχαΐας ὁ Γαλλίων (ἀδελφὸς τοῦ λατίνου φιλοσόφου Σενέκα), ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων κατὰ τὴν πρώτην μετάβασιν τοῦ Παύλου εἰς Κόρινθον καὶ τὴν ἵδρυσιν τῆς χριστιανικῆς κοινότητος αὐτῆς (18, 12). Διὰ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ γεγονότος τοῦ βίου τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου (τῷ 52 ;) φθάνουσιν εἰς καθορισμὸν τῶν γεγονότων τοῦ βίου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ὁ διωγμὸς τοῦ Στεφάνου ἔγινε τῷ 30, ἡ ἀποστολικὴ σύνοδος τῷ 48, τὰ ἐν Ρώμῃ διετῆ δεσμὰ τοῦ Παύλου 58 - 60 (A. Deissmann, Paulus, 1925, σελ. 203 καὶ ἑξῆς. A. Harnack, Mission κτλ., τόμος II, 1924, σελ. 553 καὶ ἑξῆς). Ἀλλὰ καὶ ἡ βάσις τῆς νέας ταύτης χρονολογίας δὲν εἶναι ἀσφαλής, διότι δὲν εἶναι ἀπολύτως ἐξηκριβωμένον, πότε ὁ Κλαύδιος δι' εἰκοστὴν ἕκτην φορὰν ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ καὶ πόσον διήρκεσεν ἐν Ἀχαΐᾳ ἡ ἀρχὴ τοῦ Γαλλίωνος.

Ὁ Παῦλος κατὰ τὴν ἀποστολικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν ἐξέλεγε τὰς μεγαλυτέρας καὶ σπουδαιοτέρας πόλεις, ἤρχιζε δὲ τὸ κήρυγμα πάντοτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, διότι διακαῶς ἐπόθει νὰ φέρῃ τὴν σωτηρίαν εἰς τοὺς ἀδελφοὺς Ἰσραηλίτας. «Ὧν ἡ υἱοθεσία καὶ ἡ δόξα καὶ αἱ διαθῆκαι καὶ ἡ νομοθεσία καὶ ἡ λατρεία καὶ αἱ ἐπαγγελίαι, ὧν οἱ πατέρες καὶ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα» (πρὸς Ρωμαίους, 9, 4 καὶ ἑξῆς). Ὅτε ἐκεῖνοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπέκρουον τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα, ὁ Παῦλος ἐστρέφετο πρὸς τοὺς ἐθνικούς, χρησιμοποιῶν ὡς σύνδεσμον τοὺς προσηλύτους ἐθνικούς, μετὰ τῶν ὁποίων συνεδέετο ἐν ταῖς συναγωγαῖς (Πράξεων, 13, 14 κ. ἑξ. 14, 1 κ. ἑξ. 16, 13 καὶ ἑξῆς). Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Παύλου ὡς ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν, ὁ ὁποῖος στηρίζεται ἐπὶ ἐκφράσεων αὐτοῦ (πρὸς Γαλάτας, 1, 16. 2, 7 καὶ 9), δὲν σημαίνει, ὅτι ἀνέλαβε δῆθεν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ κηρύττῃ μόνον εἰς τοὺς ἐθνικούς, ἀλλὰ δεικνύει τὸ πεδίον τῆς δράσεως αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἔκειτο ἔξω τῆς Παλαιστίνης εἰς τὰς χώρας τῶν ἐθνικῶν, καὶ χαρακτηρίζει τὰ ἀποτελέσματα τῆς δράσεως ταύτης, καθόσον

δι' αὐτῆς προσειλκύσθησαν εἰς τὸν χριστιανισμὸν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐθνικοί. Διὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη εἰς τὰ σπουδαιότερα κέντρα τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου, πλὴν τῆς Ἀλεξανδρείας. Διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου (41 - 54) εἶχεν ἀπαγορεύσει τὴν μετάβασιν ἄλλων Ἰουδαίων εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ἀλλὰ τὸ διάταγμα τοῦτο ἀνεκλήθη. Τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὁ Παῦλος δικαίως εἶπεν, ὅτι «περισσότερον πάντων ἐκοπίασα» (Α' πρὸς Κορινθίους, 15, 10) καὶ δικαίως ἐκαυχήθη, «πρὸς ταῦτα τίς ἱκανός ;» (Β' πρὸς Κορινθίους, 2, 16).

Μετὰ τὴν ἀποστολικὴν σύνοδον καὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς εὑρέθησαν χριστιανοὶ ἐξ Ἰουδαίων, οἱ ὁποῖοι ἐξηκολούθουν νὰ θεωρῶσι τὸν μωσαϊκὸν νόμον ὑποχρεωτικὸν διὰ τοὺς ἐξ ἐθνικῶν χριστιανούς. Ὠνομάσθησαν «Ἰουδαΐζοντες χριστιανοί». Ἐφρόνουν, ὅτι ἡ ἀποστολικὴ σύνοδος ἔκαμεν ἁπλῶς συγκατάβασιν ἀπέναντι τῶν ἐξ ἐθνικῶν χριστιανῶν, ὅτι οἱ ἐξ ἐθνικῶν χριστιανοὶ ἄνευ μωσαϊκοῦ νόμου κατέχουσιν ἀπέναντι τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν δευτερεύουσαν θέσιν, ὁποίαν κατεῖχον ἀπέναντι τῶν Ἰουδαίων οἱ ἁπλοῖ προσήλυτοι (οἱ «φοβούμενοι» ἢ «σεβόμενοι τὸν Θεόν»), καὶ ἑπομένως, ἂν θέλωσι νὰ εἶναι γνήσιοι χριστιανοί, ἔπρεπε νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὸν μωσαϊκὸν νόμον. Οἱ ἰουδαΐζοντες δὲν περιωρίζοντο εἰς τὴν θεωρητικὴν διατύπωσιν τῆς γνώμης αὐτῶν, ἀλλ' ἀπέστελλον ὀπαδοὺς εἰς τὰς κοινότητας τοῦ Παύλου, προκαλοῦντες διαιρέσεις καὶ ἔριδας ἐν αὐταῖς καὶ προσπαθοῦντες νὰ ἀποξενώσωσιν αὐτὰς τοῦ ἱδρυτοῦ. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου γνωρίζομεν, ὅτι τοιαῦται ἀκαταστασίαι προὐκλήθησαν ἐν ταῖς κοινότησι τῆς Γαλατίας, τῆς Κορίνθου, τῆς Ρώμης, πιθανώτατα δὲ καὶ ἀλλοῦ. Ὁ Παῦλος ἔφθασεν εἰς τὴν ὅλως ἀντίθετον πρὸς τοὺς ἰουδαΐζοντας ἀντίληψιν, ὅτι, δηλαδή, ἡ ἀποστολικὴ σύνοδος ἐκ συγκαταβάσεως ἄφησε τὸν μωσαϊκὸν νόμον ὡς ἰσχύοντα διὰ τοὺς ἐξ Ἰουδαίων χριστιανούς. Ἐντεῦθεν ἐξῆγε τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ μωσαϊκὸς νόμος καὶ διὰ τοὺς ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὺς εἶναι περιττὸς (Ἐπιστολὴ πρὸς Γαλάτας, 2, 14 - 21. Πρβλ. W. Wrede, Paulus, 1907, σελ. 73)[8]. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν τελευταίαν εἰς Ἱεροσόλυμα μετάβασιν τοῦ Παύλου ὁ Ἰάκωβος καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἰδοποίησαν αὐτόν, ὅτι μεταξὺ τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν διεδόθη, «ὅτι ἀποστασίαν διδάσκει ἀπὸ Μωϋσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη (ἐν τῇ διασπορᾷ) πάντας Ἰουδαίους, λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν» (Πράξεων, 21, 21)[9]. Ἡ

8. Ἐκ παραλλήλου ὁ Παῦλος ἔφθασεν εἰς τὴν ἀντίληψιν, ὅτι οἱ ἐξ *ἐθνικῶν* χριστιανοί, τηροῦντες τὸν μωσαϊκὸν νόμον, ἐκπίπτουσι τῆς σωτηρίας. «Κατηργήθητε ἀπὸ Χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε, τῆς χάριτος ἐξεπέσατε» (πρὸς Γαλάτας, 5, 4).

9. Ὁμοία κατηγορία κατὰ τοῦ Παύλου διετυπώθη εἰς τὴν ἰδίαν περίστασιν ἐκ μέρους Ἰουδαίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. «Οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ, τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου (ἤτοι τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ) πάντας πανταχῇ διδάσκων» (αὐτ. 21, 28). Αἱ αὐταὶ κατηγορίαι εἶχον διατυπωθῆ καὶ κατὰ τοῦ ἑλληνιστοῦ διακόνου Στεφάνου ἐν Ἱερουσαλήμ. «Ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λέ-

κατηγορία αὕτη δεικνύει, ποίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν εἶχε τὸ μνημονευθὲν συμπέρασμα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὅτι καὶ δι' αὐτοὺς ὁ μωσαϊκὸς νόμος εἶναι περιττός. Οὕτως ἐτέθη ἡ τελευταία βαθμὶς τῆς ἀποσπάσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ. Ὁ θάνατος τοῦ Παύλου ἄφησεν εἰς τοὺς ἰουδαΐζοντας ἐλεύθερον τὸ πεδίον τῆς δράσεως, ἀλλὰ μετά τινα ἔτη, διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ καὶ τῆς πόλεως (70 καὶ 135), οἱ ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ ἀπώλεσαν τὸ κέντρον αὐτῶν. Ὅσοι δὲν ἡνώθησαν μετὰ τῶν ἐξ ἐθνικῶν χριστιανῶν διετηρήθησαν ὡς αἱρετικαὶ ὁμάδες (Ναζωραῖοι, Ἐβιωνῖται, Ἐλκεσαΐται). Τοιοῦτοι ὑπῆρχον πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου εἶχον ἀποσυρθῆ οἱ περισσότεροι τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν ὁλοκλήρου τῆς Ἰουδαίας καὶ τῆς πρωτευούσης Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων πολιορκίας αὐτῆς. Ἰουδαΐζοντες χριστιανοὶ ὑπῆρχον ἐπίσης πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἀντιοχείας καὶ ἐν Κύπρῳ.

Περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ ὑπ' ἄλλων ἀποστόλων ἔχομεν ἐλαχίστας εἰδήσεις, τῶν ὁποίων τινὲς μὲν εἶναι ἀβέβαιοι, τινὲς δὲ ὡρισμένως μὴ ἀληθεῖς. Ὁ *Ἀπόστολος Πέτρος* ἔδρασεν ἐν Παλαιστίνῃ, ἔπειτα δὲ εὑρισκόμενος ἐν Ἱερουσαλὴμ «ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον» (Πράξεων, 12, 17). Μένει ἄγνωστον, ἂν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐπορεύθη μόνον ἔξω τῆς Ἱερουσαλήμ, ἢ καὶ ἔξω τῆς Παλαιστίνης. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἔγινεν ἱδρυτὴς τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῆς Ἀντιοχείας (Εὐσεβίου, Χρονικόν, ἔκδ. R. Helm, 1913, σελ. 170), ἀλλὰ τοῦτο ἀντιφάσκει εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων (11, 19 καὶ ἑξῆς). Δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ διαμονὴ τοῦ Πέτρου καὶ ἡ μετ' αὐτοῦ σύγκρουσις τοῦ Παύλου (πρὸς Γαλάτας, 2, 11 καὶ ἑξῆς) ἔγινε πρὸ τῆς ἀποστολικῆς συνόδου ἢ μετ' αὐτήν [10], πάντως ὅμως ἔγινε μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς κοινότητος καὶ τὴν ἔλευσιν τοῦ Παύλου. Ὅτι ὁ Πέτρος ἔδρασεν ἐν Πόντῳ, Γαλατίᾳ, Βιθυνίᾳ, Καππαδοκίᾳ καὶ Ἀσίᾳ (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 1), εἶναι συμπέρασμα ἐκ τῆς πρώτης ἐπιστολῆς τοῦ Πέτρου (1, 1), ἀλλ' ὄχι ἀσφαλές, διότι ἠδύνατο νὰ γράψῃ πρὸς τὰς κοινότητας τῶν ἐπαρχιῶν τούτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας χωρὶς νὰ ἔχῃ δράσει ἐν αὐταῖς. Ἐν Γαλατίᾳ καὶ Ἀσίᾳ ἔδρασεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Ἐπίσης ἐκ τῆς πρώτης πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς (1, 12) δὲν ἐξάγεται ἀσφαλῶς, ὅτι πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς

γοντος, ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον (τὸν ἰουδαϊκὸν ναὸν) καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη, ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς» (Πράξεων, 6, 14).

10. Διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι ἡ σύγκρουσις αὕτη ἔγινεν, ὅτε εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς ἀποστολικῆς συνόδου προσετέθησαν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου οὐσιώδεις ὑποχρεώσεις («ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων καὶ αἵματος καὶ πνικτῶν καὶ πορνείας» Πράξεων, 15, 20 καὶ 29. Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 32), ὅπερ ἔφερε τὸν Παῦλον εἰς ἄκραν ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς δεχθέντας αὐτάς. Πρβλ. H. Lietzmann, Kirchengeschichte, I, 1932, σελ. 106 - 108.

ταύτης ὁ Πέτρος εἶχεν ἔλθει εἰς τὴν Κόρινθον, διότι ἦτο δυνατὸν νὰ σχηματισθῇ ἐκεῖ μερὶς τοῦ Πέτρου (Κηφᾶ), χωρὶς νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως. Πάντως διῆλθεν ἐκ Κορίνθου μετὰ ταῦτα, μεταβαίνων εἰς Ρώμην.

Ἡ μετάβασις τοῦ Πέτρου εἰς τὴν Ρώμην ἠμφισβητήθη ἀδίκως. Αὕτη πιστοποιεῖται ὑπὸ πολλῶν μαρτυριῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχαιοτέρα εἶναι ἡ τοῦ Ρώμης Κλήμεντος (†101, ἐπιστολὴ Α', κεφ. 5, πρβλ. καὶ Α' ἐπιστολὴν Πέτρου, 5, 13, ὅπου Βαβυλὼν = Ρώμη). Πότε μετέβη ; Ἐν τῇ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῇ, τὴν ὁποίαν ὁ Παῦλος ἔγραψε πρὶν μεταβῇ εἰς τὴν Ρώμην, καὶ ἐν τῷ τελευταίῳ κεφαλαίῳ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ περὶ τῶν χριστιανικῶν πραγμάτων τῆς Ρώμης καὶ ἀναφέρει τὸν Παῦλον δέσμιον ἐκεῖ, ὁ Πέτρος οὐδόλως ἀναφέρεται. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τὰς ὁποίας ὁ Παῦλος ἔγραψε δέσμιος ἐν Ρώμῃ (πρὸς Κολοσσαεῖς, Ἐφεσίους, Φιλιππησίους καὶ Φιλήμονα), ὁ Πέτρος ἐπίσης δὲν ἀναφέρεται. Τὴν νεκρικὴν ταύτην σιγὴν δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ ἄκρα διάστασις ἀμφοτέρων (τοῦ Παύλου καὶ Πέτρου, ὥς τινες δέχονται σήμερον [11]), ἀλλὰ μόνον ἡ ἀπουσία τοῦ Πέτρου ἐκ τῆς Ρώμης. Ὁ Πέτρος, ἄρα, ἔφθασεν εἰς Ρώμην περὶ τὰ τέλη τῆς ἐκεῖ διαμονῆς τοῦ Παύλου, ἢ μετ' αὐτήν. Μακάριος ὁ Μάγνης ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ αὐτοῦ (τέλη 4ης ἢ ἀρχὰς 5ης ἑκ]ρίδος) παρουσιάζει τὸν νεοπλατωνικὸν Πορφύριον λέγοντα, «ἱστορεῖται μηδ' ὀλίγους μῆνας βοσκήσας τὰ πρόβατα ὁ Πέτρος ἐσταυρῶσθαι» (3, 22). Κατ' αὐτόν, ὁ Πέτρος ἔφθασεν εἰς Ρώμην ὀλίγον πρὸ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Νέρωνος (64) καὶ ἐκεῖ ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τούτου. Ἡ γνώμη, ὅτι ὁ Πέτρος ἐπὶ 25 ἔτη διετέλεσε πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης, ἀναφέρεται ὑπὸ συγγραφέων τῆς 5ης καὶ 4ης ἑκ]ρίδος (Ἱερωνύμου, De viris illustribus, Migne, 25, 607. Εὐσεβίου, Χρονικόν, ἔκδ. R. Helm, 1913, σελ. 179), ἀρχαιότερον δὲ τὰ πρῶτα ἴχνη τῆς γνώμης ταύτης φέρονται ὑπὸ ἀποκρύφων ἔργων (Πράξεων Πέτρου, 2ας ἑκ]ρίδος, Πράξεων Πέτρου καὶ Παύλου, τῆς αὐτῆς ἑκ]ρίδος, καὶ Ψευδοκλημεντίων, 3ης ἑκ]ρίδος). Ἡ γνώμη αὕτη προσκρούει εἰς τὸν ἀρχαιότερον κατάλογον τῶν ρωμαίων ἐπισκόπων, ὁ ὁποῖος εὑρέθη ὑπὸ τοῦ Εἰρηναίου (Κατὰ αἱρέσεων, 3, 3, 3), συνετάχθη δὲ ἐπὶ τοῦ Ρώμης Σωτῆρος (166 - 174). Ὁ κατάλογος οὗτος ὡς πρῶτον ἐπίσκοπον Ρώμης ἀναφέρει τὸν Λῖνον (67 - 79, Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 6).

Περὶ τοῦ *Ἀποστόλου Ἰωάννου* ὑπάρχει διπλῆ παράδοσις. Παπίας ὁ Ἱεραπόλεως ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, γραφέντι περὶ τὸ 130, ἀνέφερεν, ὅτι ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἰάκωβος ἐφονεύθησαν ὑπὸ Ἰουδαίων. Ἡ γραπτὴ αὕτη μαρτυρία δὲν ὑπόκειται πλέον εἰς τὴν ὄψιν ἡμῶν, διότι τὸ σύγγραμμα τοῦ Παπίου ἀπωλέσθη. Τὴν εἴδησιν παρέλαβε Φίλιππος ὁ Σιδήτης (430) ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ἡ ὁποία ἐπίσης μὲν ἀπωλέσθη, διεσώθη ὅμως σχετικὸν ἀπόσπασμα (Texte und Unter-

11. Ἴδε προηγουμένην σημ. 10.

suchungen, 2, 170). Τὸ ἀρχαιότερον Μαρτυρολόγιον τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, σῳζόμενον εἰς συριακὴν μετάφρασιν καὶ εἰς συριακὸν χειρόγραφον γραφὲν ἐν Ἐδέσσῃ τῷ 411, ἀπέναντι τῆς 27 Δεκεμβρίου γράφει «Ἰωάννης καὶ Ἰάκωβος ἐν Ἱερουσαλὴμ» (Lietzmann, Die drei ältesten Martyrologien, σελ. 8). Τοῦτο ὑποστηρίζει τὴν μνημονευθεῖσαν εἴδησιν τοῦ Παπίου. Ἡ παράδοσις αὕτη δὲν ἐπεκράτησεν, ἀλλ' ἄλλη, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παύλου καὶ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ (70), ἦλθεν ἐκ τῆς Παλαιστίνης καὶ ἐγκατέστη ἐν Ἐφέσῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ Σμύρνης Πολύκαρπος, τῷ 154, ἐν Ρώμῃ εὑρισκόμενος, παρουσίασεν ἑαυτὸν φυλάξαντα τὸν μικρασιατικὸν ἑορτασμὸν τοῦ Πάσχα «μετὰ Ἰωάννου τοῦ μαθητοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων». Τὴν προφορικὴν ταύτην μαρτυρίαν γνωρίζομεν ἐμμέσως, διότι ἀναφέρει αὐτὴν ὁ Εἰρηναῖος (ὁ ὁποῖος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἤκουσεν ὁμιλοῦντα τὸν Πολύκαρπον) εἰς ἐπιστολὴν γραφεῖσαν περὶ τὸ 192 πρὸς τὸν Ρώμης Βίκτωρα, ἀποδεχόμενος αὐτὴν ὡς ἀληθῆ (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 24, 16. Πρβλ. καὶ 4, 14. 5, 8). Ὁ σύγχρονος τοῦ Εἰρηναίου Πολυκράτης, ἐπίσκοπος Ἐφέσου, πρὸς τὸν αὐτὸν Ρώμης καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν χρονολογίαν ἔγραψε περὶ τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου τὰ ἑπόμενα, «ὁ ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ κυρίου ἀναπεσών, ὃς ἐγεννήθη ἱερεὺς τὸ πέταλον πεφορηκὼς καὶ μάρτυς καὶ διδάσκαλος, οὗτος ἐν Ἐφέσῳ κεκοίμηται» (αὐτ. 5, 24, 3). Ὁ Ἰωάννης εἰργάσθη διὰ τὴν διοργάνωσιν τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων τῆς Μ. Ἀσίας καὶ διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Μετέβη εἰς τὴν νῆσον Πάτμον, ὅπου ἔγραψε τὴν Ἀποκάλυψιν. Ὡς σκοπὸν τῆς μεταβάσεως ἡ Ἀποκάλυψις ἀναφέρει «διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ» (1, 9), ἤτοι διὰ τὸ κήρυγμα καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ λέξις «μαρτυρία» παρεξηγηθεῖσα ἐξελήφθη ὡς μαρτύριον. Ἐκ τούτου προέκυψεν ἡ εἴδησις, ὅτι ὁ Ἰωάννης μετέβη εἰς τὴν Πάτμον ὡς ἐξόριστος, τὸ ὁποῖον πρώτην φορὰν ἀναφέρει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς († πρὸ τοῦ 215, Τίς ὁ σῳζόμενος πλούσιος, 42). Ὅτι ὁ Ἰωάννης μετέβη εἰς τὴν Ρώμην, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Τερτυλλιανοῦ, Αὐγουστίνου καὶ Ἱερωνύμου, εἶναι πολὺ ἀμφίβολον. Ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης ἔζησε «μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων» (Εἰρηναίου, Κατὰ αἱρέσεων, 2, 22, 5. 3, 3, 4), ἤτοι περὶ τὸ 100, καὶ ἀκριβέστερον ἀπέθανε τῷ 101 (Ἱερωνύμου, De viris illustribus, κεφ. 9. Πασχάλιον χρονικὸν γραφὲν ἐπὶ Ἡρακλείου 610 - 641. Migne, 92, 608 B). Περὶ τοῦ Ἰωάννου ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶπεν εἰς τὸν Πέτρον, «ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ ;» (Εὐαγγέλιον Ἰωάννου, 21, 22). Τὸ Εὐαγγέλιον πληροφορεῖ, ὅτι ἐκ τῶν λόγων τούτων ἐπιστεύθη, ὅτι ὁ Ἰωάννης δὲν θὰ ἀποθάνῃ. Ἀλλ' ἀπέθανε. Τὸ Εὐαγγέλιον δίδει ἐξηγήσεις. «Οὐκ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει, ἀλλ' ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ ;» (αὐτ. 21, 23). Ἂν ἐκληφθῇ ὡς ὑπόθεσις τοῦ μὴ πραγματικοῦ, ὁ Ἰησοῦς δὲν ἠθέλησε νὰ μείνῃ ὁ Ἰωάννης, καὶ διὰ

τοῦτο ἀπέθανεν. Ἂν ἐκληφθῇ ὡς ὑπόθεσις τοῦ πραγματικοῦ, ὁ Ἰησοῦς ἠθέλησε καὶ ὁ Ἰωάννης θὰ ἔμενε μέχρι τῆς δευτέρας παρουσίας. Ἡ εὐσεβὴς παράδοσις ἐδέχθη τὸ δεύτερον καὶ ἔλυσε τὸ ζήτημα κατὰ τὸν ἁπλούστερον τρόπον. Ὁ Ἰωάννης ἀπέθανε μέν, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αὐτοῦ δὲν ἐχωρίσθη τοῦ σώματος. Ἡ παράδοσις αὕτη ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο ἐπὶ μέρους ἐκδοχάς. Κατὰ τοὺς μέν, ὁ Ἰωάννης ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ τάφῳ, ἡ δὲ ἀναπνοὴ αὐτοῦ ἦτο αἰσθητὴ μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους (Αὐγουστίνου, Tractatus in Johannis evangelium, εἰς τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Εὐαγγελίου, 21, 19 καὶ ἑξῆς). Κατὰ τοὺς δέ, οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰωάννου, ἐλθόντες τὴν ἐπαύριον τῆς ταφῆς, δὲν εὗρον τὸ σῶμα αὐτοῦ, μετατεθὲν εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν (Πράξεις τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, ἀπόκρυφοι, γραφεῖσαι ἀρχὰς τῆς 3ης ἑκ]ρίδος)[12].

Ἤδη ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος παρουσιάσθη ἡ γνώμη, ὅτι ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐκτὸς τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου ὑπῆρξε καὶ δεύτερος Ἰωάννης. Ἡ γνώμη αὕτη προὐκλήθη ἐκ τῆς ἀμφιβολίας, ὅτι ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀποκαλύψεως. Πρῶτος ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος († 265) ἐξέφρασεν ἁπλῆν εἰκασίαν, ὅτι ἡ Ἀποκάλυψις θὰ εἶναι ἔργον ἄλλου τινὸς Ἰωάννου (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 25). Τὴν ὕπαρξιν καὶ ἄλλου Ἰωάννου ὑπεστήριξε κυρίως ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος (αὐτ. 3, 39, 3). Πρῶτον, ἐστηρίχθη ἐπὶ χωρίου τοῦ προλόγου τῆς ἀπολεσθείσης συγγραφῆς Παπίου τοῦ Ἱεραπόλεως, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναφέρεται δὶς τὸ ὄνομα Ἰωάννης, τὴν πρώτην φοράν, ὁμοῦ μετὰ τῶν δώδεκα ἀποστόλων, τὴν δευτέραν φοράν, συνοδευόμενον μὲ τὸ ἐπίθετον «πρεσβύτερος». Τὸ χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς. «Ἀνέκρινον, τί Ἀνδρέας ἢ τί Πέτρος εἶπεν ἢ τί Φίλιππος ἢ τί Θωμᾶς ἢ Ἰάκωβος ἢ τί Ἰωάννης ἢ Ματθαῖος ἢ τίς ἕτερος τῶν τοῦ κυρίου μαθητῶν ἅ τε Ἀριστίων καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης τοῦ κυρίου μαθηταὶ λέγουσιν». Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου προέκυψεν ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἄλλου Ἰωάννου ὡς πρεσβυτέρου. Δεύτερον, ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐν Ἐφέσῳ ὑπῆρχον δύο τάφοι, φέροντες τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου (αὐτ. 3, 39, 6). Τὸ ζήτημα ἐπὶ μακρὸν ἔμεινεν ἐκκρεμές. Ἀνεκινήθη ὑπὸ νεωτέρων θεολόγων. Ἐδόθησαν δύο ἀντίθετοι λύσεις. Τινὲς τούτων ἐταύτισαν τὸν πρεσβύτερον Ἰωάννην μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου. Ἐδέχθησαν, δηλαδή, ὅτι ὑπὸ τοῦ Παπίου ὡς φονευθεὶς ὑπὸ Ἰουδαίων ἐν Παλαιστίνῃ ἀνεφέρετο ὄχι ὁ

12. Lipsius et Bonnet, Acta apostolorum apocrypha, 2, 1, 1898, σελ. 215. Th. Zahn, Acta Joannis, Erlangen, 1880, σελὶς προλεγομένων CV κ. ἑξ. R. Lipsius, Die apokryphen Apostelgeschichten, 1, Braunschweig, 1883, σελ. 493 κ. ἑξ. P. Corsen, Monarchianische Prologe zu den vier Evangelien (Texte und Untersuchungen, 15, 1, σελ. 97 κ. ἑξ.). Τὸ ἀρχικὸν ἑλληνικὸν κείμενον τῶν Πράξεων τούτων, γραφὲν περὶ τὸ 130, ἐτελείωνεν, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν θάνατον καὶ τὴν ταφὴν τοῦ Ἰωάννου, διότι ἡ συριακὴ καὶ ἀρμενικὴ μετάφρασις ἐκεῖ τελειώνουσιν. Ἐν τούτοις ὁ Lipsius δέχεται, ὅτι καὶ τὸ ἀρχικὸν ἑλληνικὸν κείμενον περιεῖχε τὴν περὶ ἀναλήψεως τοῦ Ἰωάννου διήγησιν (αὐτ. σελ. 498 κ. ἑξ).

Ἀπόστολος Ἰωάννης ἀλλ' ὁ Βαπτιστὴς (κατ' αὐτοὺς Φίλιππος ὁ Σιδήτης παρενόησε τὸν Παπίαν), ὅτι ὁ Παπίας ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ ἀνέφερε τὸν Ἀπόστολον Ἰωάννην δίς, διότι οὗτος εἶχε δύο στάδια βίου, τὸ ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τὸ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, τέλος, ὅτι οἱ δύο τάφοι ἀνῆκον ἀμφότεροι εἰς τὸν Ἀπόστολον Ἰωάννην, ὁ ὁποῖος ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου τάφου μετεκομίσθη εἰς τὸν νεώτερον. Ἄλλοι, ἀντιθέτως, τὸν ἐν Ἐφέσῳ Ἀπόστολον Ἰωάννην ἐταύτισαν μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰωάννου. Οὗτοι, δηλονότι, ἀνεζωογόνησαν τὴν λησμονηθεῖσαν παράδοσιν, ὅτι ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης ἐφονεύθη ὑπὸ Ἰουδαίων ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐδέχθησαν ἐν Ἐφέσῳ δράσαντα καὶ γράψαντα (τὸ Εὐαγγέλιον, τὰς τρεῖς ἐπιστολὰς καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν) μόνον τὸν πρεσβύτερον Ἰωάννην, ἐκληφθέντα ὡς τὸν ἀπόστολον. Ὡς ὅμοιον παράδειγμα παρουσιάζουσι τὸν Φίλιππον, ἕνα τῶν ἑπτὰ διακόνων τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ εὐαγγελιστήν, μετὰ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ κατ' ἀρχὰς ζήσαντα ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, ἔπειτα ἐν Ἱεραπόλει τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου Πολυκράτους ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιστολῇ ἀμέσως πρὸ τοῦ Ἰωάννου ἀναφερόμενον ὡς ἕνα τῶν δώδεκα ἀποστόλων (Πράξεων, 21, 8. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 31, 3 καὶ ἑξῆς. 5, 24, 3). Αἱ δύο αὗται νεώτεραι γνῶμαι δὲν παρεμέρισαν ὁλοτελῶς τὴν γνώμην τοῦ Εὐσεβίου, ὁ ὁποῖος τὸν Ἀπόστολον Ἰωάννην καὶ τὸν πρεσβύτερον Ἰωάννην ἐδέχετο ὡς δύο διάφορα πρόσωπα, δράσαντα ἀμφότερα ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Εἰς τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ (70) ἦλθον ἐκ Παλαιστίνης πολλοὶ χριστιανοὶ ἐξ Ἰουδαίων, ἐνισχύσαντες τὸ ἐξ ἀρχῆς ὑπάρχον ἰουδαϊκοχριστιανικὸν στοιχεῖον, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ πάσχα.

§ 3. Ἡ ἰδέα τῆς ἐπικειμένης δευτέρας παρουσίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ αἱ ἐξ αὐτῆς προελθοῦσαι ἐνθουσιαστικαὶ τάσεις.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶπεν, «εἰσίν τινες ὧδε τῶν ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει» καὶ ἀλλοῦ «οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, μέχρις οὗ ταῦτα πάντα γένηται» (Μάρκου 9, 1. 13, 30). Τί ἀκριβῶς ἐνόει ὁ Ἰησοῦς, δὲν εἶναι σαφές, ἀλλ' οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐσχημάτισαν τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ δευτέρα παρουσία τοῦ Χριστοῦ ἐπίκειται. Εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην ὤθησε καὶ ἐστερέωσεν αὐτοὺς τοῦτο, ὅτι, κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ, ἡ ὥρα τῆς δευτέρας παρουσίας ἦτο ἄγνωστος καὶ ἔμελλε νὰ ἔλθῃ αἰφνίδιος (αὐτ. 13, 32 κ. ἑξ. Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς, 5, 1 καὶ ἑξῆς). Ἡ ἔννοια τοῦ ἀγνώστου καὶ αἰφνιδίου συνεπάγεται τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐπικειμένου. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῇ ἔγραψεν, «ὁ Κύριος ἐγγύς» (4, 5). Ἡ ἰδέα, ὅτι ἐπέκειτο ἡ δευτέρα παρουσία,

ἐκράτει τοὺς χριστιανοὺς εἰς ψυχικὴν διέγερσιν καὶ τοῦτο καλοῦμεν ἐνθουσιαστικὰς τάσεις. Αὗται ἔλαβον ἐκκεντρικὸν χαρακτῆρα ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπου μερὶς τῶν χριστιανῶν ἔπαυσε νὰ ἐργάζεται καὶ ἀνέμενεν ἐναγωνίως τὴν δευτέραν παρουσίαν. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἓν τῶν αἰτίων, τὰ ὁποῖα προὐκάλεσαν τὴν συγγραφὴν τῶν πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Αἱ ἐνθουσιαστικαὶ τάσεις ἐν ἠπιωτέρᾳ μορφῇ ἦσαν χαρακτηριστικὸν ἐν γένει τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας μέχρι τῶν μέσων τῆς δευτέρας ἑκ]ρίδος καὶ ἐξεδηλοῦντο εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις αὐτῆς. Ἐν αὐταῖς ἐδέσποζε τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἐλευθερία.

Οὕτως ἐν τῇ *διοργανώσει* ὑπῆρχον δύο τάξεις ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν, ἀφ' ἑνός, οἱ μὴ ἀνήκοντες εἰς ὡρισμένην χριστιανικὴν κοινότητα, ἀφ' ἑτέρου, οἱ μόνιμοι ἑκάστης κοινότητος λειτουργοί. Τὴν πρώτην τάξιν ἀπετέλουν δύο, οἱ «ἀπόστολοι» καὶ οἱ «προφῆται» (Λουκᾶ, 11, 49. Α' πρὸς Κορινθίους, 12, 28. Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων, 11, 3). Ἡ λέξις «ἀπόστολοι» χρησιμοποιεῖται ἐνταῦθα μὲ εὐρυτέραν ἔννοιαν, περιλαμβάνουσα ὄχι μόνον τοὺς δώδεκα μαθητὰς τοῦ Ἰησοῦ· ἐκτὸς αὐτῆς ἐνίοτε ἀπαντᾷ καὶ ἡ λέξις «εὐαγγελισταὶ» (πρὸς Ἐφεσίους, 4, 11). Οἱ ἀπόστολοι καὶ εὐαγγελισταὶ ἔργον εἶχον νὰ ἱδρύωσι χριστιανικὰς κοινότητας, οἱ δὲ προφῆται νὰ ἑδραιῶσι καὶ ἀναπτύσσωσι τὰς ὑπὸ τῶν πρώτων ἱδρυομένας κοινότητας (πρβλ. Πράξεων, 15, 22 καὶ 32. 13, 1. Διδαχῆς τῶν Ἀποστόλων, 11 - 13. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 37). Ἐννοεῖται, ὅτι εὐκόλως οἱ ἀπόστολοι ἠδύναντο νὰ γίνωσι προφῆται καὶ οἱ προφῆται νὰ γίνωσιν ἀπόστολοι (Πράξεων, 13, 1 - 3). Τὴν δευτέραν τάξιν ἀπετέλουν οἱ ἑκάστης κοινότητος ἰδιαίτεροι μόνιμοι λειτουργοί, οἱ ὁποῖοι ἔφερον τὰ γενικὰ ὀνόματα «προϊστάμενοι» (Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς, 5, 12), «κυβερνήσεις» (Α' πρὸς Κορινθίους, 12, 28) καὶ «ποιμένες» (πρὸς Ἐφεσίους, 4, 11). Ἀμφότεραι αἱ τάξεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργημάτων ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Παύλου ὡς χαρίσματα τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἀλλὰ κυρίως οἱ ἔχοντες τὰ τῆς πρώτης τάξεως ὀνομάζονται σήμερον «χαρισματοῦχοι», ὡς κατ' ἐξοχὴν ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων [1]. Ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀπαντῶσι καὶ οἱ «διδάσκα-

1. Οἱ κυρίως χαρισματοῦχοι δὲν ἐξελέγοντο καὶ δὲν ἐχειροτονοῦντο, ἀλλ' ἁπλῶς ἐπεδοκιμάζοντο καὶ ἀφίνοντο νὰ δράσωσιν. Οἱ δώδεκα ἀπόστολοι ἠδύναντο πάντα νὰ πράττωσιν ἄνευ χειροτονίας (Πράξεων, 1, 23 - 26). Βραδύτερον, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Παύλου, εἰς κυρίως χαρισματούχους ἀνετίθεντο πρόσθετα ἐκκλησιαστικὰ καθήκοντα διὰ τὰς ὑπ' αὐτῶν ἱδρυθησομένας κοινότητας. Ἕνεκα τῶν καθηκόντων τούτων ἠναγκάζοντο νὰ δεχθῶσι χειροτονίαν. Τὴν χειροτονίαν προὐκάλεσε πρὸ πάντων ἡ εἰς αὐτοὺς παραχώρησις τοῦ δικαιώματος, πρῶτον, νὰ ἐπιθέτωσι τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν βαπτιζομένων, δεύτερον, νὰ χειροτονῶσι μονίμους λειτουργοὺς (Πράξεων, 13, 3. 14, 23. 19, 6. Α' πρὸς Τιμόθεον, 4, 14. Β' πρὸς Τιμόθεον, 1, 6. Α' πρὸς Τιμόθεον, 5, 22). Ἐκ τῶν χωρίων τούτων ἐξάγεται, ὅτι τὴν χειροτονίαν τῶν μελλόντων νὰ ἐκτελῶσι τὰ μνημονευθέντα δύο δικαιώματα ἔκαμον ἄλλοι, ἀνήκοντες ἐπίσης εἰς τοὺς κυρίως χαρισματούχους καὶ εἰς τοὺς πρεσβυτέρους. Λαμβάνων τις ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τῇ παρούσῃ καὶ ἐν τῇ ἑπομένῃ ὑποσημειώσει λεγόμενα, πρέπει νὰ δεχθῇ, ὅτι, τοὐλάχιστον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, οἱ χειροτονοῦντες οὗτοι χαρισματοῦχοι καὶ οἱ χειροτονοῦντες οὗτοι

λοι», οἱ ὁποῖοι ἄλλοτε μὲν ἀναφέρονται μετὰ τῶν χαρισματούχων (Πράξεων, 13, 1 «προφῆται καὶ διδάσκαλοι»), ἄλλοτε δὲ ὁμοῦ μετὰ τῶν μονίμων λειτουργῶν ἑκάστης κοινότητος (πρὸς Ἐφεσίους, 4, 11 «ποιμένες καὶ διδάσκαλοι»). Οἱ διδάσκαλοι διέφερον τῶν προφητῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἦσαν ὀλιγώτερον ἐνθουσιαστικοὶ καὶ βαθμηδὸν ἐγκατεστάθησαν μονίμως εἰς ὡρισμένας κοινότητας.

Οἱ μόνιμοι ἑκάστης κοινότητος λειτουργοὶ διαιροῦνται εἰς τρεῖς βαθμούς, φέροντας τὰ γνωστὰ ὀνόματα τοῦ διακόνου, πρεσβυτέρου καὶ ἐπισκόπου. Οἱ βαθμοὶ οὗτοι δὲν ἀπαντῶσιν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς συγχρόνως πανταχοῦ καὶ τὰ ὀνόματα ταῦτα δὲν εἶχον ἀμέσως μονιμοποιηθῆ. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ὑπουργήματος τῶν διακόνων ἀπαντᾷ ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινότητι τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐξ ἀφορμῆς παραπόνων τῶν χηρῶν τῶν Ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων κατὰ τὰς κοινὰς ἑστιάσεις, οἱ ἀπόστολοι ἐπρότειναν νὰ διορισθῶσιν ἑπτὰ ἄνδρες, πλήρεις ἁγίου πνεύματος καὶ «σοφίας», ἵνα διακονῶσιν εἰς τὰς τραπέζας. Σοφία ὀνομάζεται ἐνταῦθα ἡ διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν ἀπαιτουμένη νοημοσύνη, ἀναμφιβόλως δὲ ἀπαιτεῖται πολλὴ τοιαύτη, ἵνα μὴ δημιουργῶνται παράπονα κατὰ τὰς κοινὰς ἑστιάσεις. Ἐξέλεξαν αὐτοὺς οἱ χριστιανοί, οἱ δὲ ἀπόστολοι προσευξάμενοι ἐπέθεσαν ἐπ' αὐτῶν τὰς χεῖρας (Πράξεων, 6, 1 κ. ἑξ.). Δὲν ὠνομάζοντο ἀκόμη διάκονοι, ἀλλ' ἁπλῶς «οἱ ἑπτὰ» (αὐτ.· πρβλ. καὶ 21, 8), ἡ δὲ λέξις «διακονία» ἦτο γενική, χρησιμοποιουμένη ἐπὶ ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργημάτων. Οὕτως ἐλέγετο «διακονία τοῦ λόγου» (αὐτ. 6, 4), εἰς τὴν ὁποίαν περιωρίσθησαν οἱ ἀπόστολοι. Αἱ πρῶται μαρτυρίαι, ὅτι οἱ ἑπτὰ ἦσαν διάκονοι, προέρχονται μόλις ἐκ τῆς 3ης ἑκ]ρίδος (Κυπριανοῦ, Ἐπιστολή, 3, 3 καὶ 67, 4 καὶ ἀλλοῦ) καὶ ἐξέφραζον τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 19). Παρ' ἡμῖν πρώτην φορὰν ἀπαντᾷ ἐν τῷ 15ῳ κανόνι τῆς συνόδου τῆς Νεοκαισαρείας (314 - 325) καὶ ἀλλοῦ. Ἀλλ' εἷς τῶν ἑπτὰ διακόνων, ὁ Στέφανος, ἐκήρυττεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων τῆς Ἱερουσαλήμ, ἄλλος δὲ τῶν ἑπτά, ὁ Φίλιππος, μετὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Στεφάνου, ἀνέλαβεν ἔργον εὐαγγελιστοῦ, ἐνῷ τὴν διακονίαν τοῦ λόγου, ὡς εἴδομεν, εἶχον κρατήσει οἱ ἀπόστολοι δι' ἑαυτούς. Ὁ 16ος κανὼν τῆς συνόδου τοῦ Τρούλλου (691), στηριζόμενος εἰς τὴν γνώμην Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἀρνεῖται ὅτι οἱ ἑπτὰ ἦσαν διάκονοι. Τὴν γνώμην ταύτην ἔχουσι καὶ νεώτεροι θεολόγοι, θεωροῦντες

πρεσβύτεροι εἶχον πλέον καὶ αὐτοὶ χειροτονίαν. Τὴν ὑπὸ νεωτέρων θεολόγων πολεμουμένην ταύτην γνώμην δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν παραπέμποντες εἰς τὸν H. Lietzmann (Kirchengeschichte, τόμος I, 1932 καὶ 1937, σελ. 204). Οἱ κυρίως χαρισματοῦχοι ἦσαν ἀνώτεροι τῶν μονίμων λειτουργῶν ἑκάστης κοινότητος, ὡς σαφῶς φαίνεται ἐκ τοῦ ἑπομένου χωρίου τῆς Διδαχῆς τῶν Ἀποστόλων. «Πᾶσαν οὖν ἀπαρχὴν γεννημάτων ληνοῦ καὶ ἅλωνος, βοῶν τε καὶ προβάτων λαβὼν δώσεις τὴν ἀπαρχὴν τοῖς προφήταις, αὐτοὶ γάρ εἰσιν οἱ ἀρχιερεῖς ὑμῶν. Ἐὰν δὲ μὴ ἔχητε προφήτην, δότε τοῖς πτωχοῖς» (13, 3. πρβλ. καὶ 10, 7 καὶ 15, 1. Παύλου ἐπιστολῆς Α' πρὸς Κορινθίους, 12, 28, ἂν τονίσῃ τις τὸ «ἔπειτα» πρὸς ὅλα τὰ προηγούμενα).

τοὺς ἑπτὰ ὡς κυρίως χαρισματούχους, ἀναλαβόντας πρόσθετον καὶ πρόσκαιρον ἐκκλησιαστικὸν ὑπούργημα. Ἐν τούτοις δύναταί τις νὰ δεχθῇ, ὅτι ἐν τοῖς ἑπτὰ ἔχομεν τὴν ἀρχὴν ἢ τοὐλάχιστον τὴν βάσιν τοῦ ὑπουργήματος τῶν διακόνων [2]. Βραδύτερον ἐν ἄλλαις χριστιανικαῖς κοινότησι (πρὸς Φιλιππησίους, 1, 1. Α' πρὸς Τιμόθεον, 3, 8. Α' Ἐπιστολὴ Κλήμεντος Ρώμης, 42, 4. Ἰγνατίου, Ἐπιστολαὶ) τὸ ὑπούργημα τῶν διακόνων ὑπέστη ἀνάπτυξιν καὶ διαμόρφωσιν. Φέρουσι πλέον τὸ ὄνομα διάκονοι καὶ ἔργον ἔχουσι νὰ ὑπηρετῶσι κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν μυστηρίων. Θὰ ἴδωμεν ἀλλοῦ, ποία στενὴ σχέσις ὑπῆρχε μεταξὺ θείας εὐχαριστίας καὶ τραπεζῶν, ὥστε εὐκόλως ἀπὸ ὑπηρετῶν τραπεζῶν νὰ γίνωσιν ὑπηρέται μυστηρίων. «Δεῖ δὲ καὶ τοὺς διακόνους ὄντας μυστηρίων Ἰησοῦ Χριστοῦ... Οὐ γὰρ βρωμάτων καὶ ποτῶν εἰσὶ διάκονοι, ἀλλ' ἐκκλησίας θεοῦ ὑπηρέται» (Ἰγνατίου, Ἐπιστολὴ πρὸς Τραλλιανούς 2, 3 [3]).

Κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἐκλογὴν καὶ χειροτονίαν τῶν διακόνων ἐν τῇ κοινότητι τῆς Ἱερουσαλὴμ δὲν ἀναφέρονται «πρεσβύτεροι». Πρώτην φορὰν περὶ αὐτῶν γίνεται λόγος κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀντιοχείας ἀποστολὴν χρηματικῆς εἰσφορᾶς εἰς Ἱεροσόλυμα. Αὕτη ἐστάλη ρητῶς πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Παύλου (Πράξεων, 11, 29 καὶ 30). Τοῦτο ἔγινε μετὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Στεφάνου καὶ πρὸ τῆς περιοδείας τῶν μνημονευθέντων ἀποστόλων εἰς Κύπρον καὶ νότιον Μικρὰν Ἀσίαν. Οἱ πρεσβύτεροι, ἄρα, παρουσιάσθησαν ἤ, τοὐλάχιστον, ἡ σημασία αὐτῶν ἐνισχύθη μετὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Στεφάνου, ὡς καθήκοντα δὲ αὐτῶν ἀναφέρονται οἰκονομικά, διοικητικά, πειθαρχικὰ (αὐτ. 11, 30. 15, 2, 4, 22, 23. 21, 17 καὶ ἑξῆς). Αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων δὲν ἀναφέρουσιν ἂν ἐγκαθιδρύθησαν, πῶς ἐγκαθιδρύθησαν καὶ ἂν ἐτέλουν ἱερατικὰς πράξεις. Ἐν τούτοις δύναταί τις νὰ δεχθῇ, ὅτι ἐν αὐτοῖς ἔχομεν

2. Ὁ Φίλιππος ὡς διάκονος εἶχε χειροτονηθῆ, ἀλλ' ἐν Σαμαρείᾳ, ἀναλαβὼν ἔργον εὐαγγελιστοῦ (Πράξεων, 8, 5), ἤτοι ἔργον κυρίως χαρισματούχου, δὲν ἔλαβε νέαν σχετικὴν ἐπίθεσιν τῶν χειρῶν, εἴτε διότι τότε εἰς κυρίως χαρισματούχους δὲν ἀνετίθεντο πρόσθετα ἐκκλησιαστικὰ καθήκοντα, εἴτε διότι ὁ Φίλιππος ἔφυγεν ἐσπευσμένως ἐξ Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Στεφάνου. Διὰ τοῦτο ὁ Φίλιππος ἐδικαιοῦτο μὲν νὰ ἐκχριστιανίσῃ τοὺς Σαμαρίτας, δὲν ἐδικαιοῦτο ὅμως νὰ ἐπιθέσῃ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν βαπτισθέντων Σαμαριτῶν. Ἐστάλησαν ἐξ Ἱερουσαλὴμ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Ἰωάννης, οἱ ὁποῖοι ἐπέθεσαν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτῶν (αὐτ. 8, 14 - 17). Ἴδε τὴν προηγουμένην σημείωσιν.

3. Διὰ μὴ μυστηριακὰς ὑπηρεσίας ἐχρησιμοποιοῦντο γυναῖκες καὶ μάλιστα δι' ὅσας ὑπηρεσίας ἦσαν καταλληλότεραι αὗται, π.χ. νὰ παρίστανται εἰς τὸ βάπτισμα τῶν γυναικῶν, νὰ περιποιῶνται πτωχοὺς καὶ ἀσθενεῖς. Ὠνομάζοντο ἐπίσης «διάκονοι» (πρὸς Ρωμαίους, 16, 1). Ὡς τοιαῦται ἐχρησιμοποιοῦντο κατάλληλοι χῆραι (Α' πρὸς Τιμόθεον, 5, 9 - 13). Βραδύτερον ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ παρθένοι ἀφιερωμέναι εἰς τὸν Θεόν. Τὸ ὄνομα «διακόνισσα» πρώτην φορὰν ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς συριακῆς Διδασκαλίας (κεφ. 16), γραφείσης τὸ β' ἥμισυ τῆς 3ης ἑκ]ρίδος, καὶ ὑπὸ κανόνος τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου (325, κανὼν 19), ὅπου γίνεται λόγος περὶ διακονισσῶν τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἀντιοχείας Παύλου τοῦ Σαμοσατέως. Διακόνισσαι ὑφίσταντο μέχρι τέλους τοῦ βυζαντινοῦ κράτους (Migne 132, 988). Ἴσως μόνον κατ' ὄνομα. (Ad. Kalsbach, Die altkirchliche Einrichtung der Diakonissen, 1926).

τὴν ἀρχὴν ἤ, τοὐλάχιστον, τὴν βάσιν τοῦ ὑπουργήματος τῶν πρεσβυτέρων. Βραδύτερον καὶ τὸ ὑπούργημα τοῦτο ἀνεπτύχθη καὶ διεμορφώθη. Ἐκ τῆς περιοδείας τοῦ Βαρνάβα καὶ Παύλου, ἤτοι ἐκ τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων τῆς νοτίου Μ. Ἀσίας (Λύστρων, Ἰκονίου καὶ τῆς Ἀντιοχείας τῆς Πισιδίας, Πράξεων, 14, 22 καὶ ἑξῆς) πληροφορούμεθα, ὅτι ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τούτων ἐγκαθιδρύθησαν ἐκεῖ πρεσβύτεροι (πρβλ. τὸ «καθεσταμένοι πρεσβύτεροι» τῆς Α΄ ἐπιστολῆς τοῦ Ρώμης Κλήμεντος, 54, 2)[4]. Ὁ τρόπος τῆς ἐγκαθιδρύσεως περιγράφεται ὡς ἑξῆς. «Χειροτονήσαντες αὐτοῖς κατ' ἐκκλησίαν πρεσβυτέρους, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν παρέθεντο αὐτοὺς τῷ κυρίῳ» (Πράξεων, 14, 23). Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰακώβου (ἐγράφη πρὸ τοῦ 62;) πληροφορούμεθα πρώτην φορὰν ρητῶς, ὅτι οἱ πρεσβύτεροι ἐτέλουν ἱερατικὰς πράξεις (τὸ εὐχέλαιον). Τὸ πασίγνωστον χωρίον· «Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας καὶ προσευξάσθωσαν εἰς αὐτὸν ἀλείψαντες ἐλαίῳ ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου» (5, 14). Θὰ ἦσαν ἐπίσης «καθεσταμένοι πρεσβύτεροι». Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ρώμης Κλήμεντος († 101) ἔχομεν πρώτην φορὰν ρητὴν πληροφορίαν, ὅτι οἱ πρεσβύτεροι ἐξελέγοντο ὑπὸ τῆς κοινότητος, ὅτι ἐτέλουν τὴν θείαν εὐχαριστίαν, πρὸς τούτοις ἄλλας γενικὰς περὶ αὐτῶν πληροφορίας. «Τοὺς οὖν κατασταθέντας ὑπ' ἐκείνων [τῶν ἀποστόλων] ἢ μεταξὺ ὑφ' ἑτέρων ἐλλογίμων ἀνδρῶν, συνευδοκησάσης τῆς ἐκκλησίας ἁπάσης, καὶ λειτουργήσαντας ἀμέμπτως, τούτους οὐ δικαίως νομίζομεν ἀποβάλλεσθαι τῆς λειτουργίας. Ἁμαρτία γὰρ οὐ μικρὰ ἡμῖν ἔσται, ἐὰν τοὺς ἀμέμπτως καὶ ὁσίως προσενεγκόντας τὰ δῶρα, τῆς ἐπισκοπῆς ἀποβάλωμεν» (Α΄ ἐπιστολή, κεφ. 44). Ὑπὸ τὰ «δῶρα» νοεῖται ἡ θεία εὐχαριστία (πρβλ. αὐτ. κεφ. 41 καὶ Ἰγνατίου ἐπιστολὴν πρὸς Σμυρναίους, γραφεῖσαν περὶ τὸ 112, κεφ. 7). Οἱ πρεσβύτεροι τῆς Ἱερουσαλὴμ ἔφερον μόνον τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐνῷ οἱ πρεσβύτεροι τῶν κοινοτήτων τοῦ Παύλου ὠνομάζοντο καὶ «ἐπίσκοποι» (Πράξεων, 20, 17 καὶ 28. Ποιμαντικαὶ ἐπιστολαί. Πολυκάρπου, ἐπιστολή, κεφ. 5, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τοῦ Παύλου ἐπιστολὴν πρὸς Φιλιππησίους, 1, 1. Α΄ ἐπιστολὴ Κλήμεντος, κεφ. 42 καὶ 44). Ὁπουδήποτε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπαντᾷ ἀκόμη καὶ μόνον τὸ ὄνομα «ἐπίσκοποι», εἶναι οἱ πρεσβύτεροι (Παύλου ἐπιστολὴ πρὸς Φιλιππησίους, 1, 1. Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων, 15, 1). Κατὰ τὴν καθιερωμένην ἀντίληψιν, ὑπὸ τὸ ὄνομα «πρεσβύτεροι» νοοῦνται τὰ ἱερατικὰ καθήκοντα, ὑπὸ δὲ τὸ «ἐπίσκοποι» τὰ διοικητικά, πειθαρχικὰ καὶ ἄλλα καθήκοντα αὐτῶν (πρβλ. Πράξεων, 20, 28). Νεώτεροι θεολόγοι δέχονται ἄλλως τὰ πράγματα. Κατ' αὐτούς, τὸ ὄνομα «ἐπίσκοποι» ἐσχετίζετο μὲ τὴν τέλεσιν τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἡ τέλεσις ταύτης ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς δεσπόζουσαν θέσιν κατὰ τὰς θρησκευτικὰς συναθροίσεις, διότι προὐκά-

4. Ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ Παῦλος δὲν ἦσαν ἐκ τῶν δώδεκα ἀποστόλων, ἀλλ' ὡς ἀπόστολοι καὶ εὐαγγελισταὶ ἦσαν ἐκ τῶν κυρίως χαρισματούχων, ἐν Ἀντιοχείᾳ δὲ εἶχον δεχθῆ ἐπίθεσιν τῶν χειρῶν (Πράξεων, 13, 1 - 3· ἴδε ἀνωτέρω σημ. 1).

θηντο τῆς κοινῆς τραπέζης (ἢ ἰδιαιτέρας τραπέζης). Οὕτω προΐσταντο τῶν ἐκκλησιαζομένων χριστιανῶν καὶ ἐπέβλεπον αὐτοὺς («ἐπίσκοποι»). Μετὰ τῆς θείας εὐχαριστίας συνεδέετο στενῶς ἡ διανομὴ τῶν σχετικῶν προσφορῶν τῶν χριστιανῶν (Α' ἐπιστολὴ Κλήμεντος, κεφ. 44. Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων, κεφ. 15, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ 10,7. Α' Κλήμεντος, κεφ. 40 καὶ 42). Κατὰ ταῦτα, οἱ ἐπίσκοποι ἀρχικῶς εἶχον καθήκοντα μόνον ἱερατικὰ καὶ οἰκονομικά, εἰς ἀμφότερα βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν διακόνων. Μετὰ τῶν καθηκόντων τούτων οἱ ἐπίσκοποι βαθμηδὸν συνεδύασαν τὴν διδαχήν, τὴν διοίκησιν καὶ τὴν πειθαρχίαν. Ὅλα τὰ καθήκοντα αὐτῶν ὁμοῦ ἐξεφράζοντο διὰ τῆς λέξεως «ποιμαίνειν» (Πράξεων, 20, 28). Τὸ ὄνομα «πρεσβύτεροι», κατὰ τοὺς νεωτέρους τούτους θεολόγους, ἀρχικῶς ἐσήμαινεν εὐρυτέραν ἐξέχουσαν τάξιν ἑκάστης χριστιανικῆς κοινότητος (τοὺς προὔχοντας καὶ ἡγέτας). Ἐκ τῆς τάξεως ταύτης ἐλαμβάνοντο οἱ ἐπίσκοποι («καθεσταμένοι πρεσβύτεροι» Α', Κλήμεντος, 54, 2, ἢ «πρεσσβύτεροι - ἐπίσκοποι», ὡς ἓν ὄνομα), περισσότεροι τοῦ ἑνὸς δι' ἑκάστην χριστιανικὴν κοινότητα. Ἑπομένως, πᾶς ἐπίσκοπος ἦτο καὶ πρεσβύτερος, διὰ τοῦτο ἔφερε καὶ τὸ γενικὸν τοῦτο ὄνομα, πᾶς ὅμως πρεσβύτερος δὲν ἦτο καὶ ἐπίσκοπος (εἰδικὸν ὄνομα). Ἡ τάξις τῶν πρεσβυτέρων, ἐφόσον δὲν ἦσαν ἐπίσκοποι, βαθμηδὸν ὑπεχώρησε καὶ ἐξηφανίσθη, οἱ δὲ «πρεσβύτεροι - ἐπίσκοποι» ἀπετέλεσαν τὸν ἱερατικὸν βαθμὸν τῶν πρεσβυτέρων (τοὺς σημερινοὺς πρεσβυτέρους), ἀφ' ὅτου παρουσιάσθη καὶ ἐπεκράτησεν ὁ εἷς ἐπίσκοπος (τὸ μοναρχικὸν ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα)[5].

Ὑπεράνω τῶν μονίμων λειτουργῶν (διακόνων, πρεσβυτέρων καὶ ἐπισκόπων) ἵσταντο οἱ περιοδεύοντες χαρισματοῦχοι (προφῆται, εὐαγγελισταὶ καὶ ἀπόστολοι). Τὴν ἀνωτάτην κυβέρνησιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας εἶχον οἱ ἀπόστολοι, ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ ὅπου ἀλλοῦ μετέβαινον. Μεταξὺ τῶν ἀποστόλων ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀναφέρεται Ἰάκωβός τις καὶ μά-

5. Κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ μοναρχικοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος ὑπῆρχον ἐν ἑκάστῃ χριστιανικῇ κοινότητι οἱ πολλοὶ «πρεσβύτεροι - ἐπίσκοποι». Οὗτοι ὄχι μόνον δὲν καθῃρέθησαν, ἀλλ' ὅτε, ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον, ἤρχισαν νὰ ἀποθνήσκωσιν, ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν ἀλλὰ καὶ ἐκ λόγων πρακτικῶν, ἐχειροτόνησαν ἄλλους εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν. Τοῦ ὀνόματος «ἐπίσκοπος» περιορισθέντος εἰς τὸν ἕνα ἐπίσκοπον, οἱ ἄλλοι ὠνομάσθησαν πλέον ἁπλῶς πρεσβύτεροι. Ἡ καθιερωμένη φράσις «σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις» (Παύλου ἐπιστολὴ πρὸς Φιλιππησίους, 1, 1) ἐγκατελείφθη, οἱ διάκονοι ἐξετοπίσθησαν εἰς τὴν τρίτην θέσιν. Παρουσιάσθη ἡ φράσις «σὺν ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις» (Ἰγνατίου ἐπιστολὴ πρὸς Φιλαδελφεῖς, πρόλογος· πρβλ. αὐτοῦ ἐπιστολὰς πρὸς Μαγνησιεῖς, κεφ. 2 καὶ Τραλλιανούς, κεφ. 2). Ἐνίοτε μετὰ τοῦ ἐπισκόπου ἀνεφέροντο μόνοι οἱ πρεσβύτεροι, ἄνευ τῶν διακόνων. «Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι» (Πολυκάρπου ἐπιστολὴ πρὸς Φιλιππησίους, πρόλογος). «Ὑποτασσόμενοι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ» (Ἰγνατίου ἐπιστολὴ πρὸς Ἐφεσίους, 2, 2). Καθαιρεθέντος τοῦ ἐπισκόπου τῶν Φιλίππων Οὐάλεντος, ἀναφέρονται μόνοι οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι. «Ὑποτασσομένους τοῖς πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις» (Πολυκάρπου ἐπιστολὴ πρὸς Φιλιππησίους, 5, 3). Οἱ πρεσβύτεροι οὗτοι ἀναφέρονται καὶ εἰς ἄλλας πηγὰς τῆς 2ας ἑκ]ρίδος, πολὺ δὲ περισσότερον μετὰ ταῦτα. Ἡ τάξις τῶν πρεσβυτέρων μὲ τὴν γενικὴν σημασίαν τῆς λέξεως (προὔχοντες, ἡγέται), περιλαμβάνουσα πλέον τοὺς πρεσβυτέρους ἐκείνους, ὅσοι δὲν διετέλεσαν «πρεσβύτεροι - ἐπίσκοποι», εἶχεν ἐξαφανισθῆ.

λιστα πρὸ τοῦ Πέτρου καὶ Ἰωάννου (Πρὸς Γαλάτας, 2, 9). Παρουσιάζεται ἔχων ἐξέχουσαν θέσιν, κυρίως, ὅταν οἱ ἀπόστολοι ἀπουσίαζον (Πράξεων, 12, 17. 21, 18). Ὁ Ἰάκωβος δὲν φαίνεται νὰ ἐγκατέλειψέ ποτε τὰ Ἱεροσόλυμα. Μεταξὺ τῶν δώδεκα μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπῆρχον δύο Ἰάκωβοι, ὁ Ζεβεδαίου, ἤτοι ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου τοῦ νεωτέρου τῷ 44 μ.Χ. (Πράξεων, 12, 2) καὶ ὁ Ἰάκωβος τοῦ Ἀλφαίου (Ματθαίου, 10, 3). Ἀλλ' οὔτε ὁ πρῶτος, οὔτε ὁ δεύτερος εἶναι ὁ μνημονευθεὶς Ἰάκωβος, εἰς τὸν ὁποῖον δίδεται ἡ προσωνυμία «ὁ ἀδελφὸς τοῦ κυρίου» (πρὸς Γαλάτας, 1, 19· πρβλ. καὶ Α' πρὸς Κορινθίους, 15, 7). Ἀδελφοὶ καὶ ἀδελφαὶ τοῦ Ἰησοῦ ἀναφέρονται ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, ὁ πρεσβύτερος τῶν ὁποίων ὠνομάζετο Ἰάκωβος (Ματθαίου, 13, 55. Μάρκου, 6, 3)[6]. Τὸν Ἰάκωβον, λιθοβοληθέντα ὑπὸ Ἰουδαίων (62), διεδέχθη, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ (70), ἐκλεγεὶς ὑφ' ὅλων, ὁ Συμεών, ἀδελφὸς τοῦ λιθοβοληθέντος, μετὰ δὲ τὴν σταύρωσιν αὐτοῦ (107), ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰούδας. Ὁ Ἡγήσιππος δέχεται τὸν Συμεὼν ἐξάδελφον τοῦ Ἰησοῦ, τὸν Ἰούδα ἀδελφὸν τοῦ Ἰησοῦ (παραπομπαὶ ἐν ὑποσημειώσει). Κατὰ ταῦτα, ἐν Ἱερουσαλὴμ διεμορφώθη διαρκὲς καὶ

6. Περὶ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διετυπώθησαν τρεῖς γνῶμαι. α) Ἦσαν πραγματικοὶ ἀδελφοὶ τοῦ Ἰησοῦ ἐκ γάμου τῆς μητρὸς αὐτῶν μετὰ τοῦ Ἰωσήφ. Τοῦτο ἐδέχθη ὁ Τατιανὸς («Διὰ τεσσάρων», γραφὲν κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τῆς 2ας ἑκ]ρίδος), ὁ Ἡγήσιππος γράψας τὴν ἰδίαν ἐποχήν, δέχεται καὶ ἀδελφοὺς καὶ ἐξαδέλφους τοῦ Ἰησοῦ (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία 2, 23, 4. 3, 19 κ. ἑξ. 3, 32, 6. 4, 22, 4) καὶ ὁ Τερτυλλιανὸς (De monogamia, κεφ. 8. De carne Christi, κεφ. 7. Adversus Marcionem, κεφ. 19, γραφέντα τέλη τῆς 2ας ἢ ἀρχὰς τῆς 3ης ἑκ]ρίδος). β) Τέκνα τοῦ Ἰωσὴφ ἐκ προηγουμένου γάμου. Ὁ Ὠριγένης λέγει τὰ ἑπόμενα· «Τοὺς ἀδελφοὺς Ἰησοῦ φασί τινες, ἐκ παραδόσεως ὁρμώμενοι τοῦ κατὰ Πέτρον εὐαγγελίου ἢ τῆς βίβλου Ἰακώβου, υἱοὺς Ἰωσὴφ ἐκ προτέρας γυναικὸς συνῳκηκυίας αὐτῷ πρὸ τῆς Μαρίας» « (ὑπόμνημα εἰς Ματθαῖον, 10, 17, γραφὲν μετὰ τὸ 244). γ) Ἐξάδελφοι τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη πρώτην φορὰν διετυπώθη ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου (Liber adversus Helvidium, § § 13 καὶ 14, γραφὲν περὶ τὸ 383), ὁ ὁποῖος ἐτροποποίησε τὴν γνώμην τοῦ Ἡγησίππου, ταυτίσας τοὺς ἀδελφοὺς πρὸς τοὺς ἐξαδέλφους. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Ἡγήσιππος τοὺς ἐξαδέλφους ἐδέχετο τέκνα τοῦ Κλωπᾶ, τὸν δὲ Κλωπᾶν, ἀδελφὸν τοῦ Ἰωσήφ, ὁ Ἱερώνυμος ἐδέχθη αὐτοὺς τέκνα Μαρίας τοῦ Κλωπᾶ, ταύτην δὲ ἐδέχθη ἀδελφὴν τῆς μητρὸς τοῦ Ἰησοῦ (Εὐαγγέλιον Ἰωάννου, 19, 25) καὶ σύζυγον τοῦ Ἀλφαίου, θεωρῶν αὐτὸν διάφορον τοῦ Κλωπᾶ. (A. Sieffert, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμος 8 (1900), σελ. 573 κ. ἑξ., 575 κ. ἑξ. Th. Zahn, Forschungen, VI (1900), σελ. 225 κ. ἑξ. Hugo Koch, Virgo Eva, Virgo Maria, 1937). Ἀλλ' οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Ἰησοῦ, ὡς φαίνεται, ἔζων μετὰ τῆς μητρὸς τοῦ Ἰησοῦ (Ματθαίου, 12, 46. Μάρκου, 3, 31. Λουκᾶ, 8, 19. Ἰωάννου, 2, 12. 7, 3 κ. ἑξ.), ἑπομένως, δὲν ἦσαν ἐξάδελφοι αὐτοῦ. Ἡ πρώτη γνώμη δὲν δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ διὰ λόγους δογματικοὺς (τὸ ἀειπάρθενον τῆς Θεοτόκου). Τὸ ἀειπάρθενον τῆς Θεοτόκου ἀπαντᾷ εἰς τὸ λεγόμενον Πρωτευαγγέλιον τοῦ Ἰακώβου, τοῦ ὁποίου ὁ πυρὴν ἀνάγεται εἰς τὴν 2αν ἑκ]ρίδα. Εἰς αὐτὸ ἀναφέρεται τὸ «φασί τινες» τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος χωρίου τοῦ Ὠριγένους καὶ χωρίου Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ἔχοντος ὡς ἑξῆς· «Ἀλλ' ὡς ἔοικεν πολλοῖς καὶ μέχρι νῦν δοκεῖ ἡ Μαριὰμ λεχὼ εἶναι διὰ τὴν τοῦ παιδίου γέννησιν, οὐκ οὖσα λεχώ· καὶ γὰρ μετὰ τὸ τεκεῖν αὐτὴν μαιωθεῖσάν φασί τινες παρθένον εὑρεθῆναι» (Στρωματεὺς VII, 16, 93. Migne, 9, 529 B. Ἐγράφη 208 - 211). Τὸ ἀειπάρθενον τῆς Θεοτόκου ἐπεκράτησε τὴν 4ην ἑκ]ρίδα (Ἐπιφάνιος, Κατὰ αἱρέσεων, 78 «ἀντιδικομαριαμῖται», ἔκδ. K. Holl, τόμ. 3, σελ. 452 κ. ἑξ. Ἐγράφη 374 - 377). (O. Zöckler, Herzog - Hauck, αὐτ., τόμ. 12 (1902), σελ. 312 κ. ἑξ.).

μοναρχικὸν ὑπούργημα ὑπεράνω τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἰδιαιτέραν ὀνομασίαν. Μοναρχικὸν ὑπούργημα ἀνώτερον τῶν πρεσβυτέρων ἐν τῷ μεταξὺ παρουσιάσθη καὶ ἐν ταῖς χριστιανικαῖς κοινότησι τοῦ Παύλου. Τοῦτο μανθάνομεν ἐκ τῶν Ποιμαντικῶν Ἐπιστολῶν, αἱ ὁποῖαι συγχρόνως ἀναφέρουσι τὰ καθήκοντα καὶ δικαιώματα τοῦ ἀνωτέρου τούτου ὑπουργήματος. Οὕτως εἰς τοὺς λαβόντας τὰς ἐπιστολὰς ταύτας, τὸν Τιμόθεον ἐν Ἐφέσῳ (ἐν Ἀσίᾳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας) καὶ τὸν Τίτον ἐν Κρήτῃ, ἀνετέθη ἡ ἀνωτάτη διεύθυνσις τῶν κοινοτήτων τούτων, ἡ φροντὶς περὶ ἐκλογῆς ἀξίων πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, ἡ χειροτονία αὐτῶν, ἡ ἀμοιβὴ καὶ τιμωρία αὐτῶν (Α' πρὸς Τιμόθεον, 5, 17, 19, 22). Τὸ ἀνώτατον τοῦτο μοναρχικὸν ὑπούργημα εἶχε παρασχεθῆ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ Παύλου (Β' πρὸς Τιμόθεον, 1, 6· πρβλ. καὶ Α' πρὸς Τιμόθεον, 4, 14), δὲν ὑπῆρχε δὲ ἐπίσης δι' αὐτὸ ἰδιαιτέρα ὀνομασία. Ἀλλὰ τὸ ὑπούργημα τοῦτο διέφερε τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις εἰς δύο σημεῖα, διότι δὲν ἦτο δι' ὡρισμένην κοινότητα, ἀλλὰ δι' ὅλας τὰς κοινότητας τῶν μερῶν ἐκείνων (Ἀσίας καὶ Κρήτης), πρὸς τούτοις, δὲν ἦτο διαρκὲς καὶ μόνιμον (Β' πρὸς Τιμόθεον, 4, 9 καὶ 21, πρὸς Τίτον, 3, 12). Ἦσαν ἀπόστολοι μᾶλλον ἢ ἐπίσκοποι. Μετ' ὀλίγον ἐγκατέστη, ὡς εἴδομεν, ἐν Ἐφέσῳ ἄλλο πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβε τὴν ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν τῆς περιοχῆς ἐκείνης καὶ τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, ἦτο ὁ Ἀπόστολος Ἰωάννης. Ἀκριβῶς περὶ αὐτοῦ ἔχομεν εἴδησιν, τὴν ὁποίαν Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἀναφέρει, ὅτι περὶ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ ἐφρόντιζε περὶ τῆς διοργανώσεως τῆς μικρασιατικῆς ἐκκλησίας, ἐκεῖ δὲ γίνεται λόγος ἐπίσης περὶ διαρκοῦς καὶ μονίμου ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος. «Ἀπῄει παρακαλούμενος καὶ ἐπὶ τὰ πλησιόχωρα τῶν ἐθνῶν, ὅπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσων, ὅπου δὲ ὅλας ἐκκλησίας ἁρμόσων, ὅπου δὲ κλῆρον ἕνα γέ τινα κληρώσων τῶν ὑπὸ τοῦ πνεύματος σημαινομένων» (Τίς ὁ σῳζόμενος πλούσιος, κεφ. 42· πρβλ. καὶ Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 23. 6). Ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ μοναρχικοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος καὶ ὄχι περὶ πρεσβυτέρων, φερόντων τὸ ὄνομα «ἐπίσκοποι» («πρεσβυτέρων - ἐπισκόπων»), φαίνεται ἐκ τῆς συνεχείας· «ἐλθὼν οὖν καὶ ἐπί τινα τῶν οὐ μακρὰν πόλεων, ἧς καὶ τὸ ὄνομα λέγουσιν ἔνιοι, καὶ τἆλλα ἀναπαύσας τοὺς ἀδελφούς, ἐπὶ πᾶσι τῷ καθεστῶτι προσβλέψας ἐπισκόπῳ κτλ.». Τοὐλάχιστον, οὕτως ἐνόησε καὶ παρέστησε τὰ πράγματα Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, οὕτω δὲ ἐνόησε καὶ παρέστησεν αὐτὰ καὶ ὁ Τερτυλλιανός, εἰπὼν «ὁ βαθμὸς τῶν ἐπισκόπων εἰς τὴν ἀρχὴν ἀναγόμενος ἐν τῷ Ἰωάννῃ εὑρίσκει τὸν ἱδρυτὴν» (ordo episcoporum ad originem recensus, in Iohannem stabit auctorem», Κατὰ Μαρκίωνος, 4, 5). Ἀμφότεροι ἔγραψαν τέλη τῆς 2ας ἢ ἀρχὰς τῆς 3ης ἑκ]ρίδος, ἐχωρίζοντο, ἑπομένως, τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου δι' ἑκατόν, περίπου, ἐτῶν, ὁ δὲ Κλήμης ἔζησεν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὁ Σμύρνης Πολύκαρπος ὑπῆρξεν «ἀκουστὴς» (ἀκροατὴς) τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου καὶ

ὑπ' αὐτοῦ κατεστάθη ἐπίσκοπος ἐν Σμύρνῃ (Εἰρηναῖος πρὸς τὸν Ῥώμης Βίκτωρα. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 24, 16. Εἰρηναίου, Κατὰ αἱρέσεων, 3, 3, 4. Εὐσεβίου, αὐτ. 4, 14, 3). Τὸ μοναρχικὸν ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα ἀπαντᾷ σαφῶς ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἀντιοχείας Ἰγνατίου († περὶ τὸ 112), αἱ ὁποῖαι ἐγράφησαν ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ καὶ ἀπηυθύνοντο πρὸς κοινότητας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ταῦτα ὑποστηρίζουσι τὴν μνημονευθεῖσαν περὶ τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου († 101) εἴδησιν, μετὰ τῆς ὁποίας συμπίπτουσι χρονικῶς καὶ τοπικῶς[7].

Οἱ ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ ἐτήρησαν ἐπαφὴν μετὰ τῆς ἰουδαϊκῆς *λατρείας*. Ἐν Ἱερουσαλὴμ καθ' ἑκάστην μετέβαινον εἰς τὸν ναὸν τοῦ Σολομῶντος τὴν ἐνάτην ὥραν (3 μ. μ.) καὶ προσηύχοντο. «Καθ' ἑκάστην προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ» (Πράξεων, 2, 46). «Πέτρος δὲ καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐνάτην (αὐτ. 3, 1). Τὴν πρωΐαν τοῦ Σαββάτου μετεῖχον ἐπίσης τῆς ἰουδαϊκῆς προσευχῆς καὶ διδαχῆς. Οἱ ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ εὑρισκόμενοι μακρὰν τῆς Ἱερουσαλὴμ μετέβαινον εἰς τὰς ἰουδαϊκὰς συναγωγὰς ἀλλὰ καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ ὑπῆρχον συναγωγαί, τοὐλάχιστον Ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων (αὐτ. 6, 9. Schurer, Gesch. d. jud. Volks, II, 87 - 495 σημ. 31, 502 σημ. 7). Περὶ θυσιῶν ρητῶς γίνεται λόγος ἅπαξ μόνον, προκειμένου περὶ τεσσάρων χριστιανῶν τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, οἱ ὁποῖοι προσέφεραν θυσίαν ἁγνισμοῦ (αὐτ. 21, 26). Ἡ καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ καὶ ἡ ὑποχώρησις τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν ἔθεσαν τέρμα εἰς τὴν ἰουδαΐζουσαν ταύτην λατρείαν. Ἀλλ' ὑπῆρχε θεία λατρεία κοινὴ τῶν ἐξ Ἰουδαίων καὶ τῶν ἐξ ἐθνικῶν χριστιανῶν. Καθ' ἑκάστην ἑσπέραν συνερχόμενοι εἰς ἰδιωτικὴν οἰκίαν ἐτέλουν τὴν θείαν εὐχαριστίαν, ἡ ὁποία ἦτο συνδεδεμένη μὲ τὴν κοινὴν ἑστίασιν. Τὸ παρατεθὲν χωρίον τῶν Πράξεων ὁλόκληρον ἔχει ὡς ἑξῆς· «Καθ' ἡμέραν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον μετελάμβανον τροφῆς» (2, 46). Τὸ ἀνωτέρω λεχθέν, ὅτι ἡ θεία αὕτη λατρεία ἦτο κοινὴ τῶν ἐξ Ἰουδαίων καὶ τῶν ἐξ ἐθνικῶν χριστιανῶν, δὲν ἔχει τὴν ἔννοιαν, ὅτι εἰς τὴν κοινὴν ταύτην ἑστίασιν παρε-

7. Θὰ περιέμενέ τις τὸ μοναρχικὸν ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα νὰ εἶχεν ἐμφανισθῇ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ῥώμην, τὴν κοιτίδα τοῦ μοναρχισμοῦ. Ἐν τούτοις, ἐκεῖ περισσότερον ἢ ἀλλοῦ διετηρήθησαν ἀρχαϊκαὶ συνθῆκαι ἤ, τοὐλάχιστον, ἀρχαϊκὰ ὀνόματα. Ἡ Α' ἐπιστολὴ Κλήμεντος (τέλη τῆς α' ἑκ]ρίδος), ὁ Ποιμὴν τοῦ Ἑρμᾶ (ἀρχὰς β' ἑκ]ρίδος), γραφέντα ἀμφότερα ἐν Ῥώμῃ, καὶ ἡ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴ τοῦ Ἰγνατίου (ἀρχὰς β' ἑκ]ρίδος) δὲν κάμουσι λόγον περὶ ἑνὸς ἐπισκόπου, ἤτοι περὶ μοναρχικοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος. Ὁ Ἰουστῖνος, γράψας ἐν Ῥώμῃ, μέσα τῆς β' ἑκ]ρίδος, ἀναφέρει μόνον «προεστῶτα τῶν ἀδελφῶν» (Α' Ἀπολογία, κεφ. 65). Ὁ Εἰρηναῖος, τέλη τῆς β' ἑκ]ρίδος, ἀναφέρει, «οἱ πρὸ Σωτῆρος (ἐπισκόπου Ῥώμης 166 - 174) πρεσβύτεροι οἱ προεστῶτες τῆς ἐκκλησίας» [Ῥώμης]. (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 24, 14)· ἀποτεινόμενος εἰς τὸν Ῥώμης Βίκτωρα (περὶ τὸ 192), λέγει· «οἱ πρὸ σοῦ πρεσβύτεροι» (αὐτ. 15), καὶ παρουσιάζει τὸν Ῥώμης Ἀνίκητον «λέγοντα, τὴν συνήθειαν τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων ὀφείλειν κατέχειν» (αὐτ. 16). Εἰς τὰ τρία τελευταῖα χωρία οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης ὀνομάζονται «πρεσβύτεροι».

κάθηντο ἀπὸ κοινοῦ χριστιανοὶ ἐξ Ἰουδαίων καὶ χριστιανοὶ ἐξ ἐθνικῶν. Τοῦτο κατωρθώθη μετὰ τὴν λύσιν σχετικῶν ζητημάτων περὶ τηρήσεως ἢ μὴ τηρήσεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Δι' εὐνοήτους λόγους, ἡ θρησκευτικὴ αὕτη συνάθροισις περιωρίσθη ἔπειτα μόνον τὴν ἑσπέραν τῆς Κυριακῆς (αὐτ. 20, 7. Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων, κεφ. 14). Πρὶν γίνῃ ὁ περιορισμὸς οὗτος, τῆς κοινῆς ἑστιάσεως προετάχθη ἰδιαιτέρα προσευχὴ καὶ διδαχὴ (Πράξεων, 2, 42. 6, 4. 20, 7-12). Ἡ προσθήκη αὕτη χριστιανικῆς προσευχῆς καὶ χριστιανικοῦ κηρύγματος ἦτο ἀπαραίτητος, δὲν ἔχομεν ὅμως ρητὰς μαρτυρίας, ὅτι ἡ διδαχὴ ἐγίνετο καθ' ἑκάστην. Μετὰ τὸν μνημονευθέντα περιορισμόν, ἐξ ἐπιδράσεως τῆς ἰουδαϊκῆς συναγωγῆς, ἐχούσης, ὡς εἴδομεν, προσευχὴν καὶ διδαχὴν τὴν πρωΐαν τοῦ Σαββάτου, μετετέθη ἡ χριστιανικὴ προσευχὴ καὶ διδαχὴ ἀπὸ τῆς ἑσπέρας εἰς τὴν πρωΐαν τῆς Κυριακῆς, τὴν ἑσπέραν τῆς ὁποίας ἔμεινε μόνον ἡ τέλεσις τῆς θείας εὐχαριστίας κατὰ τὴν κοινὴν ἑστίασιν (ἐπιστολὴ Πλινίου τοῦ νεωτέρου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τραϊανόν, 98-117). Ἡ προσευχὴ ἦτο ἐλευθέρα. Ἕκαστος ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα αὐτοῦ κατ' ἴδιον τρόπον. Ἑκάστοτε, δηλονότι, συνέτασσεν ἐκ τοῦ προχείρου προσευχήν. Πρὸς τούτοις ἐχρησιμοποιοῦντο ὡρισμέναι προσευχαί. Κατ' ἀρχάς, οἱ ψαλμοὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἔπειτα καὶ ὡρισμένοι χριστιανικοὶ ψαλμοὶ καὶ ὕμνοι. Τοιούτους οἱ νεώτεροι θεολόγοι εὑρίσκουσι, κατὰ πιθανότητα, ἐν βιβλίοις τῆς Καινῆς Διαθήκης (Λουκᾶ, 1, 46-55, 68-79. 2, 29-32. Α' πρὸς Τιμόθεον, 3, 16. Ἀποκαλύψεως, 12, 10-12. 19, 1-2, 6-8), οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ τελεσθεῖσαν σωτηρίαν. Ἡ διδαχὴ ἦτο ἐπίσης ἐλευθέρα, πρῶτον, διότι ἐτελεῖτο κατὰ τρόπον ἐλεύθερον, ἤτοι δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ ἁγιογραφικοῦ κειμένου. Μετ' ὀλίγον ὅμως, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ἰουδαϊκῆς συναγωγῆς (Λουκᾶ, 4, 16 κ. ἑξ.), ἡ διδαχὴ ἐστηρίζετο ἐπὶ ἀναγνώσματος ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὅτε εἰσήχθη καὶ ἀνάγνωσμα ἐκ βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἡ διδαχὴ ἤρχισε νὰ στηρίζεται καὶ ἐπ' αὐτοῦ. Τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης ὑπῆρχον συλλογαί, ἀλλ' ἀκόμη δὲν εἶχεν ὁρισθῇ ὁ Κανὼν τῆς Κ. Διαθήκης. Ἡ διδαχὴ ἦτο ἐλευθέρα, δεύτερον, διότι κατ' ἀρχὰς ἐτέλει αὐτὴν ὁ βουλόμενος καὶ βεβαίως ὁ δυνάμενος (Α' πρὸς Κορινθίους, 14, 26 κ. ἑξ.). Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ διδάσκαλοι, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ἡ Α' πρὸς Κορινθίους (12, 28) καὶ ἡ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴ (4, 11) τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Εἶναι φυσικόν, ὅτι διδαχὴν ἔκαμον καὶ οἱ δυνάμενοι τῶν πρεσβυτέρων. «Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν, μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ» (Α' πρὸς Τιμόθεον, 5, 17· πρβλ. καὶ διδαχὴν τῶν Ἀποστόλων, κεφ. 15). Μετὰ τῆς ἐλευθέρας προσευχῆς καὶ τῆς ἐλευθέρας διδαχῆς συνεδέετο, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, τὸ φαινόμενον τῆς γλωσσολαλίας («λαλεῖν γλώσσαις» ἢ «λαλεῖν γλώσσῃ»). Κατὰ τὴν προσευχὴν ἢ τὴν διδαχὴν περιέπιπτον, δηλονότι, τινὲς εἰς ἔκστασιν καὶ ἐλάλουν ἄνευ φανεροῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν,

ὄντες οὕτω κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκατανόητοι, ἀνεμίγνυον δὲ ἀνάρθρους φωνάς, ὅπερ ἀκόμη περισσότερον καθίστα δύσκολον τὴν κατανόησιν (Α΄ πρὸς Κορινθίους, κεφ. 14). Τὸ γενόμενον κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν ὁ Λουκᾶς (Πράξεων, 2, 4) παριστᾷ διάφορον τῆς γλωσσολαλίας. Ἐκεῖ οἱ ἀπόστολοι ὡμίλουν ξένας γλώσσας («ἑτέραις γλώσσαις»). Ἐν τούτοις ἐκλαμβάνουσί τινες αὐτὸ ὡς ἀνωτέραν καὶ τελειοτέραν ἐκδήλωσιν τοῦ αὐτοῦ φαινομένου, ἄλλοι μάλιστα ταυτίζουσιν ἀπολύτως ἀμφότερα, δεχόμενοι, ὅτι κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν ἔγινεν ἡ πρώτη ἐμφάνισις τῆς συνήθους γλωσσολαλίας. Ἐπρόκειτο ὄχι περὶ ξένων γλωσσῶν, ἀλλὰ περὶ ξενιζούσης, ἤτοι παραδόξου γλώσσης. Ἡ γλωσσολαλία ἐθεωρεῖτο ἐκδήλωσις τῆς καθόδου τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὁ δὲ Ἀπόστολος Παῦλος δὲν ἤθελε νὰ καταργήσῃ αὐτὴν (Α΄ πρὸς Κορινθίους, 14, 1 κ. ἑξ.), ἀλλὰ νὰ διατηρήσῃ ὡς ἐξαιρετικὸν φαινόμενον. «Ὅταν συνέρχεσθε... εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς, καὶ ἀνὰ μέρος, καὶ εἷς διερμηνευέτω» (αὐτ. 14, 26 καὶ 27).

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος δίδει ὁδηγίας εἰς τοὺς Κορινθίους περὶ τῆς τελέσεως τῆς *θείας εὐχαριστίας* καὶ πρὸς τοῦτο ὁμιλεῖ λεπτομερῶς περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἱδρύσεως αὐτῆς (Α΄ πρὸς Κορινθίους, 11,23)[8]. Κατ' αὐτόν, ἡ μὲν κλάσις τοῦ ἄρτου ἔγινεν ἐν ἀρχῇ τοῦ μυστικοῦ δείπνου, ἡ δὲ εὐλογία τοῦ ποτηρίου, μετὰ τὸ δειπνῆσαι. Ὁ ἄρτος καὶ οἶνος τῆς θείας εὐχαριστίας ἦτο ἄρτος καὶ οἶνος τοῦ μυστικοῦ δείπνου, ὁ ὁποῖος ὁλόκληρος εἶχεν ἱερὸν χαρακτῆρα. Ὁ Ματθαῖος καὶ ὁ Μάρκος δὲν εἰσέρχονται εἰς τοιαύτας λεπτομερείας (Ματθ., 26, 26. Μάρκ., 14, 22), οἱ δὲ λόγοι αὐτῶν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῶσι συμφώνως πρὸς τὰ τοῦ Παύλου. Διαφέρει μόνον ὁ Λουκᾶς, ὁ ὁποῖος ἔχει εὐλογίαν δύο ποτηρίων, μίαν πρὸ τῆς κλάσεως τοῦ ἄρτου καὶ ἄλλην μετὰ τὸ δειπνῆσαι, συμφωνοῦσαν κατὰ τὰς λέξεις πρὸς τὴν τοῦ Παύλου (Λουκᾶ, 22, 17 καὶ ἑξῆς). Ἀλλ' ἔκ τινων χειρογράφων κωδίκων τῆς Καινῆς Διαθήκης λείπει ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ ἡ εὐλογία τοῦ δευτέρου ποτηρίου (22, 19β καὶ 20), ἡ ὁποία οὕτως ἀποδεικνύεται ἁπλῆ προσθήκη ἐκ τῆς μνημονευθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου. Ὁ Λουκᾶς, ἑπομένως, ἔχει τὴν εὐλογίαν τοῦ ποτηρίου καὶ τὴν κλάσιν τοῦ ἄρτου ἐν ἀρχῇ τοῦ μυστικοῦ δείπνου[9]. Κατὰ ταῦτα, ἔχομεν

8. «Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον παρὰ τοῦ κυρίου, ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν». Κατὰ τὴν καθιερωμένην ἑρμηνείαν, ὁ Παῦλος παρέλαβε ταῦτα ἐμμέσως δι' ἄλλων ἀποστόλων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν παρόντες κατὰ τὸν μυστικὸν δεῖπνον. Ἂν ὅμως παρέλαβεν αὐτὰ πράγματι ἀπ' εὐθείας παρὰ τοῦ κυρίου δι' ἀποκαλύψεως, τότε εἰς τὰ γνωστὰ τῶν ἄλλων προσέθεσε νέον τι, ὅπερ περιέχεται εἰς τοὺς στίχους 11, 24. 11, 25. 11, 26 κ. ἑξ. («τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν...τοῦτο ποιεῖτε, ὁσάκις ἐὰν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, ὁσάκις γὰρ κτλ.). Δι' αὐτῶν ἐνίσχυσε τὸν μυστηριακὸν χαρακτῆρα τῆς θείας εὐχαριστίας. Ὄχι ἁπλοῦν δεῖπνον μετὰ τοῦ δοξασθέντος Χριστοῦ, ὄχι συνήθης, ἀλλ' οὐράνιος τροφή, ἕνωσις μετὰ τοῦ δοξασθέντος Χριστοῦ. Αὕτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ H. Lietzmann, Kirchengeschichte, I, 1932, σελ. 124 κ. ἑξ.

9. Οἱ Ἰουδαῖοι εἰς τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν δεῖπνα εἶχον εὐλογίαν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου, ἄλλοτε μὲν πρὸ τῆς ἑστιάσεως, ἄλλοτε δὲ μετ' αὐτήν. Αἱ δὲ σχολαὶ τῶν Ἰουδαίων νομομα-

πρὸ ἡμῶν δύο τύπους τελέσεως τῆς θείας εὐχαριστίας, τὸν τύπον τοῦ Παύλου καὶ τὸν τύπον τοῦ Λουκᾶ. Δύναταί τις νὰ δεχθῇ δύο τινά, ἢ τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο. Πρῶτον, ὅτι ὁ δεύτερος τύπος προὐκλήθη ἐκ τούτου, ὅτι ἡ Ἐκκλησία κατὰ τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἔγραψεν ὁ Λουκᾶς, ἐτέλει ὁλόκληρον τὴν θείαν εὐχαριστίαν πρὸ τῆς κοινῆς ἑστιάσεως. Ἀλλ᾽ ὅτι τοῦτο ἔπραττεν ἡ Ἐκκλησία ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, δὲν ἔχομεν σχετικὴν μαρτυρίαν καὶ εἶναι μόνον πιθανὴ εἰκασία, ἐξαχθεῖσα ἐκ τοῦ τύπου τοῦ Λουκᾶ. Δεύτερον, δύναταί τις νὰ δεχθῇ, ὅτι ὁ δεύτερος τύπος προὐκάλεσεν ἐν τῇ πράξει τῆς Ἐκκλησίας τὴν μετάθεσιν ὁλοκλήρου τῆς θείας εὐχαριστίας πρὸ τῆς κοινῆς ἑστιάσεως [10]. Ἡ μνημονευθεῖσα μετάθεσις ἀπαντᾷ ἐν τῇ Διδαχῇ τῶν Ἀποστόλων, ἡ ὁποία ἐγράφη τέλη τῆς α' ἑκ]ρίδος. Τῆς κλάσεως τοῦ ἄρτου ἐν αὐτῇ προτάσσεται ἐπίσης ἡ εὐλογία τοῦ ποτηρίου (9, 1 καὶ ἑξῆς). Ὁ δεύτερος τύπος σὺν τῷ χρόνῳ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ὑπέστη ἐλαφρὰν τροποποίησιν. Πρώτη, δηλονότι, ἐγίνετο ἡ κλάσις τοῦ ἄρτου καὶ δευτέρα ἡ εὐλογία τοῦ ποτηρίου, ἐξ ἐπιδράσεως βεβαίως τοῦ τύπου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου [11]. Ἐκ τῆς Διδαχῆς τῶν Ἀποστόλων ἔχομεν καὶ ἄλλας σχετικὰς πληροφορίας. Ὁρίζεται, «μηδεὶς φαγέτω μηδὲ πιέτω ἀπὸ τῆς εὐχαριστίας ὑμῶν, ἀλλ᾽ οἱ βαπτισθέντες εἰς ὄνομα κυρίου» (9, 5), καὶ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης γίνεται σύστασις τῆς θείας εὐχαριστίας νὰ προηγῆται ἐξομολόγησις (14, 1 καὶ 2).

Τῶν θρησκευτικῶν συναθροίσεων γινομένων ἐν ἰδιωτικαῖς οἰκίαις ἐπῆλθε διάσπασις τῶν συναθροίσεων, πρῶτον μέν, ἕνεκα τῆς στενότητος

θῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Hillel καὶ Schammaj, τοὐλάχιστον διὰ τὴν περίστασιν, τὴν σχετιζομένην μὲ τὴν ἑορτὴν τοῦ Σαββάτου (Qiddûsch), ἤριζον, ἂν ἡ εὐλογία τοῦ ἄρτου ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ τῆς εὐλογίας τοῦ ποτηρίου, ὡς ἐφρόνει ὁ πρῶτος, ἢ τὸ ἀντίθετον, ὡς ἐφρόνει ὁ δεύτερος (R. Otto, Reich Gottes und Menschensohn, 1934, σελ. 235 κ. ἑξ. 240 καὶ ἑξῆς).

10. Εἴτε τὸ ἕν, εἴτε τὸ ἄλλο συνέβη, τῆς μεταθέσεως ὑπῆρχε, καθ᾽ ἡμᾶς, οὐσιωδέστερον αἴτιον· Ἡ ἱερότης, δηλονότι, τῆς θείας εὐχαριστίας ἐθεωρήθη μεγαλυτέρα τῆς ἱερότητος τῆς κοινῆς ἑστιάσεως τοῦ μυστικοῦ δείπνου (συνέπεια τῶν λόγων τοῦ Ἀπ. Παύλου. Ἴδε ἀνωτέρω σημ. 8). Ἕνεκα τούτου ἐπῆλθον μεταβολαὶ εἰς τὴν τέλεσιν τῆς θείας εὐχαριστίας, περὶ τῶν ὁποίων ὅμως δὲν ἔχομεν ρητὰς πληροφορίας. Ἀλλ᾽ ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῶν πραγμάτων δυνάμεθα ὀρθῶς νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τῆς θείας εὐχαριστίας δὲν ἐταυτίζοντο πλέον μὲ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον τῆς κοινῆς ἑστιάσεως. Ἐχωρίσθησαν. Πρὸ τῆς μνημονευθείσης μεταθέσεως, τὸν ἡγιασμένον ἄρτον καὶ οἶνον ἐχρησιμοποίουν μετὰ τῶν τροφῶν τῆς κοινῆς ἑστιάσεως, τώρα κατηνάλισκον ἀμφότερα ἀμέσως πρὸ τῆς ἑστιάσεως ταύτης, διὰ δὲ τὴν ἑστίασιν ἐχρησιμοποίουν ἄλλον ἄρτον καὶ ἄλλον οἶνον. Ἕνεκα τούτου, κατὰ λόγον φυσικόν, τὰ τεμάχια τοῦ ἡγιασμένου ἄρτου καὶ τὰ ποτὰ τοῦ ἡγιασμένου οἴνου, τὰ διανεμόμενα εἰς τοὺς περὶ τὰς τραπέζας καθημένους χριστιανούς, ἦσαν σχετικῶς μικρότερα τῶν πρὸ τῆς μνημονευθείσης μεταθέσεως. Ἄλλος ἄρτος καὶ οἶνος ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν κοινὴν ἑστίασιν.

11. Ἀρχικῶς ἡ θεία εὐχαριστία ὡς ὅλον δὲν εἶχεν ἰδιαίτερον ὄνομα. Ὡς τοιοῦτον ἐχρησιμοποιήθη πρώτη ἡ ὀνομασία «κυριακὸν δεῖπνον» (Α' πρὸς Κορινθίους, 11, 20), ἔπειτα «κλάσις τοῦ ἄρτου» (Λουκᾶ, 24, 35. Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, 2, 46). Ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς α' ἑκ]ρίδος καθιερώθη ἡ ὀνομασία «εὐχαριστία» (Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων, 9, 1 καὶ 5), ὅπου φαίνεται καὶ ἡ αἰτία τῆς ὀνομασίας ταύτης. Αἱ σχετικαὶ εὐχαὶ ἤρχιζον· «εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ ἡμῶν, κτλ.» (αὐτ. 9, 2 καὶ 3).

τοῦ χώρου, ἔπειτα, καὶ ἕνεκα ἄλλων αἰτίων. Οὕτως ὑπῆρχεν ἐν Ἱερουσαλὴμ συνάθροισις ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰακώβου καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς Μαρίας, μητρὸς τοῦ Ἰωάννου Μάρκου (Πράξεων, 12, 12 καὶ 17. 21, 18), ἐν Κορίνθῳ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Γαΐου (Παύλου ἐπιστολὴ πρὸς Ρωμαίους, 16, 23), ἐν Ἐφέσῳ ἡ «κατ᾽ οἶκον ἐκκλησία» τῆς Πρίσκας καὶ τοῦ Ἀκύλα (Α´ πρὸς Κορινθίους, 16, 19), ἐν Ρώμῃ τῶν ἰδίων (πρὸς Ρωμαίους, 16, 5) καὶ ἐν Κολοσσαῖς ἡ τῆς Νύμφας (πρὸς Κολοσσαεῖς, 4, 15). Αἱ κατ᾽ οἶκον ἐκκλησίαι βαθμηδὸν ἐπληθύνθησαν, κατὰ τοὺς διωγμοὺς διετήρησαν καὶ διέσωσαν τὸν χριστιανισμόν, ἀλλὰ γενόμεναι ἐμπόδια εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς διοργανώσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ κέντρα αἱρετικῶν διδασκαλιῶν ἐπολεμήθησαν (Α´ ἐπιστολὴ Κλήμεντος, 40 - 42, ἐγράφη περὶ τὸ 96. Ἰγνατίου ἐπιστολὴ πρὸς Μαγνησιεῖς, κεφ. 7, Σμυρναίους, 8, Τραλλιανούς, 7, γραφεῖσαι περὶ τὸ 112. Συνέχειαν τοῦ ζητήματος, ἴδε § 8).

Τὸ *βάπτισμα* [12] ἐτελεῖτο ἐν ὕδατι ρέοντι, ἑπομένως μὴ θερμῷ. Τοῦτο φαίνεται ἔκ τινος χωρίου τῶν Πράξεων. «Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅτε Φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος, καὶ ἐβάπτισεν αὐτὸν» (8, 38). Ἐν ἐλλείψει μόνον τοιούτου ὕδατος, ἢ ἐν ᾗ περιπτώσει δὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ, τὸ βάπτισμα ἐτελεῖτο ἐν οἱῳδήποτε ἄλλῳ ὕδατι. Ταῦτα λέγονται ρητῶς ἔν τινι χωρίῳ τῆς Διδαχῆς τῶν Ἀποστόλων. «Ἐὰν μὴ ἔχῃς ὕδωρ ζῶν (ρέον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ τῆς δεξαμενῆς), εἰς ἄλλο ὕδωρ βάπτισον· εἰ δ᾽ οὐ δύνασαι ἐν ψυχρῷ, ἐν θερμῷ, ἐὰν δὲ ἀμφότερα μὴ ἔχῃς, ἔκχεον ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τρὶς ὕδωρ εἰς ὄνομα πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος» (7, 2 καὶ 3). Ἐκ τοῦ τελευταίου τρόπου τῆς τελέσεως τοῦ βαπτίσματος προέκυψε τὸ βάπτισμα τῶν κλινικῶν (ἀσθενῶν). Ἐτελεῖτο διὰ ραντίσματος, ὄχι διότι ὑπῆρχεν ἔλλειψις ὕδατος, ἀλλὰ διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ τὸν ἀσθενῆ. Ἐν συνδέσει μετὰ τοῦ βαπτίσματος ἀπαντᾷ ἐπίσης τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν φαινόμενον τῆς γλωσσολαλίας, εἴτε ἀμέσως πρὸ τοῦ βαπτίσματος, εἴτε μετ᾽ αὐτό, κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τῶν χειρῶν ἐπὶ τοῦ βαπτισθέντος (Πράξεων, 10, 44 κ.ἑξ., 19, 5 κ. ἑξ.· πρβλ. καὶ 8, 17). Ἐβαπτίζοντο οἱ πιστεύοντες. Κήρυγμα εἰς τοὺς ἀπίστους καθίστα αὐτοὺς πιστούς. Περιεῖχε τὸν θάνατον, τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ, διὰ τῶν ὁποίων ἀπεδείκνυον, ὅτι εἶναι υἱὸς τοῦ Θεοῦ (δογματικὴ

12. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν ἐβάπτιζε (Ἰωάννου, 4,2), μόνον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀναφέρονται βαπτίζοντες ἐν Ἰουδαίᾳ (αὐτ. 3, 22. 4, 2). Οὐδαμοῦ ἐπίσης λέγεται, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐβάπτισε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. Ἡ εὐσεβὴς παράδοσις ἦρε τὴν ἄγνοιαν ταύτην τῶν ἀρχαιοτέρων γραπτῶν μνημείων. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν τῷ πέμπτῳ βιβλίῳ τῶν Ὑποτυπώσεων ἔγραψεν, «ὁ Χριστὸς λέγεται Πέτρον μόνον βεβαπτικέναι, Πέτρος δὲ Ἀνδρέαν, Ἀνδρέας δὲ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, ἐκεῖνοι τοὺς λοιπούς». Ἀπολεσθέντος τοῦ ἔργου τούτου, τὴν εἴδησιν διέσωσεν ὁ Σωφρόνιος, τέλη δ´ ἑκ]ρίδος (Ἱερωνύμου, De viris illustribus, 134), ἐξ αὐτοῦ δὲ παρέλαβεν αὐτὴν Θεοδώρητος ὁ Κύρου περὶ τὸ 458. Πασχάλιον Χρονικόν, γραφὲν περὶ τὸ 625, Migne, 92, 1076 κ. ἑξ., ὅπου περὶ τῆς Θεοτόκου λέγεται, ὅτι ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Πέτρου. Ἐκ τοῦ Κλήμεντος ἀπ᾽ εὐθείας παρέλαβε τὰ περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν ἀποστόλων ὁ Ἰωάννης Μόσχος (ἀρχὰς ζ´ ἑκ]ρίδος, Migne, 87, 3045).

διδασκαλία). Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ χριστιανισμοῦ ἤρκει ἡ πρώτη αὕτη διδαχή, ὡς δεικνύουσι πολλὰ παραδείγματα (αὐτ. 2, 41. 8, 37 κ. ἑξ. 16, 31 καὶ ἑξῆς). Μετ' ὀλίγον ὅμως ἡ διδαχὴ αὕτη δὲν ἐθεωρεῖτο ἐπαρκής, ἀλλ' ἀπῃτεῖτο καὶ δευτέρα διδαχὴ πρὸ τοῦ βαπτίσματος (πρὸς Ἑβραίους, 6, 2 «βαπτισμῶν διδαχή»). Σχετικὰ πρὸς τὸ ζήτημα εἶναι ὅσα ἡ Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων λέγει. «Ταῦτα πάντα προειπόντες βαπτίσατε» (7, 1). Ὑπὸ τὴν φράσιν «ταῦτα πάντα» νοοῦνται ὅλα τὰ ἐν τῇ Διδαχῇ τῶν Ἀποστόλων προτασσόμενα (κεφάλαια 1 - 6), ἐν τοῖς ὁποίοις ὑπάρχει ὁλόκληρος ἠθικὴ διδασκαλία (τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς κατηχήσεως). Ἡ κατὰ τὸ βάπτισμα ἐπίσημος ἔκφρασις τῆς εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως ὑπὸ τοῦ βαπτιζομένου ἦτο κατ' ἀρχὰς ἐλευθέρα. Ἕκαστος ἐξέφραζε τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν διὰ λέξεων, τὰς ὁποίας αὐτὸς ἐξέλεγεν. Ἐκ τῶν σχετικῶν χωρίων τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (2, 41. 8, 37. 16, 31 κ. ἑξ.) μόνον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν εὐνοῦχον τῆς Κανδάκης παραθέτει τὰς λέξεις αὐτοῦ, «πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν» (8, 37). Βαθμηδὸν τὸ πρὸ τοῦ βαπτίσματος δογματικὸν κήρυγμα ἀνεπτύχθη, δῶσαν εἰς τὸν μέλλοντα νὰ βαπτισθῇ πληροφορίας περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ὑπὸ τοῦ βαπτίζοντος χρησιμοποιουμένης φράσεως «εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος» (Ματθαίου, 28, 19). Οὕτως ὁ βαπτιζόμενος ὡδηγήθη νὰ συμπεριλάβῃ ταῦτα εἰς τὴν πρὸ τοῦ βαπτίσματος ἐκφραζομένην πίστιν αὐτοῦ, τῆς ὁποίας ὁ σκελετὸς κατέστη ὡς ἑξῆς· «πιστεύω εἰς τὸν πατέρα, τὸν υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα». Τὸ δογματικὸν κήρυγμα πρὸ τοῦ βαπτίσματος ἐπέδρα ἐπὶ τῆς ὁμολογίας τοῦ βαπτίσματος, ἀλλ' ἴσως καὶ ἀντιστρόφως, πάντως ἀμφότερα ἐλάμβανον, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ὡρισμένην διατύπωσιν, ἡ ὁποία ἐν πολλοῖς συνέπιπτεν οὕτως, ὥστε σήμερον σύντομα τοιαῦτα κηρύγματα θεωροῦνται ὡς ὁμολογίαι. Ἡ ὁμολογία τοῦ βαπτίσματος, ἕνεκα τῆς μνημονευθείσης σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸ δογματικὸν κήρυγμα, παρέμεινεν ἀκόμη ζήτημα μᾶλλον ἰδιωτικόν, διὰ τοῦτο ἡ Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων (τέλη τῆς α' ἑκ]ρίδος) καὶ ὁ Ἰουστῖνος (περὶ τὸ 150), ὁμιλοῦντες περὶ βαπτίσματος, δὲν ἀναφέρουσιν ὁμολογίαν βαπτίσματος. Τοῦ βαπτίσματος βαθμηδὸν προηγήθη καὶ ἄλλη προετοιμασία. Ἡ Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων λέγει· «Πρὸ τοῦ βαπτίσματος προνηστευσάτω ὁ βαπτίζων καὶ ὁ βαπτιζόμενος καὶ εἴ τινες ἄλλοι δύνανται· κελεύσεις δὲ νηστεῦσαι τὸν βαπτιζόμενον πρὸ μιᾶς ἢ δύο» (7,4).

Ὑπῆρχε μόνον δημοσία *ἐξομολόγησις*. Εἰς αὐτὴν ὑπεβάλλοντο τὰ ἐλαφρὰ ἁμαρτήματα, οἱ δὲ χριστιανοὶ ηὔχοντο εἰς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτωλῶν τούτων. «Ἐξομολογεῖσθε οὖν ἀλλήλοις τὰς ἁμαρτίας καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε. Πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη (ἐντατική)» (Ἐπιστολὴ Ἰακώβου, 5, 16). Δὲν ἀναφέρεται ἰδιαιτέρως συγχωρητικὴ εὐχὴ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ, ἀλλ' οὗτος βεβαίως συνηύχετο μετὰ τῶν ἄλλων χριστιανῶν. Ἡ εὐχὴ αὐτοῦ ἐθεωρή-

θη ἡ κυριωτέρα καὶ βαθμηδὸν ἔπαυσεν ἡ εὐχὴ τῶν χριστιανῶν. Τὰ βαρέα ἁμαρτήματα, κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν γνώμην, ἀπέκλειον ὁλοτελῶς τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ γνώμη αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς καὶ τῆς πρώτης ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου. Κατ' αὐτάς, τὰ μετὰ τὸ βάπτισμα βαρέα ἁμαρτήματα ὑπήγοντο εἰς τὴν ἄμεσον τοῦ Θεοῦ κρίσιν, ἄνθρωποι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς αὐτὰ διὰ προσευχῶν καὶ δεήσεων [13]. Ἡ σχέσις τούτων πρὸς τὰ ἐν τῇ δημοσίᾳ ἐξομολογήσει τελούμενα εἶναι προφανής· τὰ μετὰ τὸ βάπτισμα βαρέα ἁμαρτήματα ἀπεκλείοντο τῆς δημοσίας ἐξομολογήσεως. Ὁ ἀριθμὸς τῶν βαρέων ἁμαρτημάτων δὲν ἦτο καθωρισμένος. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀναφέρει πάντοτε περισσότερα τῶν τριῶν, ὄχι πάντοτε τὸν αὐτὸν ἀριθμόν, καὶ ἑκάστοτε ἀναφέρει, ὅσα ἐξ αὐτῶν εἶχε λόγους πρὸς τοῦτο, ἢ ὅσα ἐνεθυμεῖτο (Α' πρὸς Κορινθίους, 5, 11. 6, 9 κ. ἑξ., πρὸς Γαλάτας, 5, 19 κ. ἑξ., Α' πρὸς Τιμόθεον, 1, 9 καὶ ἑξῆς). Οὕτως οἱ χριστιανοὶ θὰ ἐπλησίαζον κατὰ τὸ δυνατὸν περισσότερον πρὸς τὸ ἰδανικόν. Ὅτι ἀπεκλείοντο ὁλοτελῶς τῆς Ἐκκλησίας οἱ βαρέως ἁμαρτάνοντες καὶ ὅτι ὡς βαρέα ἁμαρτήματα ἐθεωροῦντο πολλά, ἦτο ἐκδήλωσις τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς ταύτης, τῆς ἰδέας, δηλαδή, ὅτι ἐπέκειτο ἡ δευτέρα παρουσία τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ τελικὴ κρίσις. Ἡ ἰδέα αὕτη καθίστα τοὺς χριστιανοὺς αὐστηροτέρους πρὸς ἑαυτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ καθίστα τολμηρόν, ἡ Ἐκκλησία νὰ λάβῃ ἀπόφασιν περὶ τῶν βαρέως ἁμαρτανόντων, ἀφοῦ μετ' ὀλίγον αὐτὸς ὁ Θεὸς θὰ ἀπεφάσιζε περὶ αὐτῶν. Οἱ βαρέως ἁμαρτάνοντες, δεικνύοντες ἐν τῷ μεταξὺ ἀνάλογον μεταμέλειαν, ἠδύναντο νὰ ἐλπίζωσιν, ὅτι θὰ συγχωρηθῶσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει. Οὕτως ὁ Παῦλος συνεβούλευε τοὺς Κορινθίους «παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον (τὸν αἱμομίκτην) τῷ σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου» (Α' πρὸς Κορ., 5, 5). Λόγιον τοῦ Χριστοῦ ἔδιδε βεβαίως εἰς τοὺς ἀποστόλους ἀπεριόριστον δικαίωμα νὰ συγχωρῶσιν ἁμαρτίας (Ἰωάννου Εὐαγγέλιον, 20, 23), ἀλλ' οὗτοι, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ χαρισματοῦχοι, προκειμένου περὶ βαρέως ἁμαρτησάντων χριστιανῶν, ἕνεκα τῶν μνημονευθέντων λόγων, ἔκαμον ἐκτάκτως χρῆσιν τοῦ δικαιώματος τούτου, ὁσάκις δὲ ἔκαμον χρῆσιν αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο ἔνδειξις, ὅτι ὁ Θεὸς συνεχώρει τὸν βαρέως ἁμαρτήσαντα καὶ ἐγίνετο οὗτος πάλιν δεκτὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 23, 7 κ. ἑξ.) [14]. Ἐξαιρέσει

13. «Ἀδύνατον τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας . . . πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν . . . οὐκ ἔτι περὶ ἁμαρτιῶν ὑπολείπεται θυσία, φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως» (Ἑβρ., 6, 4 καὶ 6. 10, 26). «Ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει καὶ δώσῃ αὐτῷ ζωήν. . . ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάναττον· οὐ περὶ ἐκείνης λέγω, ἵνα ἐρωτήσῃ (=αἰτήσει καὶ δώσῃ αὐτῷ ζωὴν) » (Α' Ἰω., 5, 16).

14. Ὁ ἐν τῇ Β' πρὸς Κορινθίους, 2, 51 - 1 ὑπὸ τοῦ Ἀπ. Παύλου συγχωρούμενος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, δὲν εἶναι ὁ αἱμομίκτης τῆς Α' πρὸς Κορινθίους, 5, 5, ἀλλ' ἄλλος τις, μὴ περιπεσὼν εἰς βαρὺ ἁμάρτημα. Τοῦτο παρετήρησεν ἤδη ὁ Τερτυλλιανός. Ὑπολείπεται ὡς μοναδικὸν γνωστὸν παρά-

τῶν ἐκτάκτων τούτων περιπτώσεων, οἱ βαρέως ἁμαρτάνοντες χριστιανοὶ ἀπεκλείοντο ὁλοτελῶς τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὲν ἐγίνοντο πλέον δεκτοὶ εἰς αὐτήν. Τῆς καταστάσεως ταύτης ἀπήχησις ὑπάρχει ἔν τινι χωρίῳ τοῦ Εἰρηναίου γράψαντος τὸ κατὰ αἱρέσεων σύγγραμμα αὐτοῦ περὶ τὸ 180. «Ἔφη ὁ πρεσβύτερος ἐκεῖνος, φοβεῖσθαι μὴ τυχὸν μετὰ τὴν γνῶσιν τοῦ Χριστοῦ ἀπαρέσκον τι τῷ Θεῷ πράξαντες, οὐ λάβομεν τοῦ λοιποῦ ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, ἀλλ' ἀποκλεισθῶμεν τῆς βασιλείας αὐτοῦ» (Κατὰ αἱρέσεων, 4, 27, 2). Ἐπίσης ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις συγγράμμασι τοῦ Ὠριγένους, ἰδίως ἐν τῷ περὶ εὐχῆς, γραφέντι περὶ τὸ 232. «Οὐκ οἶδα ὅπως ἑαυτοῖς τινες ἐπιτρέψαντες τὰ ὑπὲρ τὴν ἱερατικὴν ἀξίαν, τάχα μηδὲ ἀκριβοῦντες τὴν ἱερατικὴν ἐπιστήμην, αὐχοῦσιν ὡς δυνάμενοι καὶ εἰδωλολατρείας συγχωρεῖν, μοιχείας τε καὶ πορνείας ἀφιέναι, ὡς τῆς εὐχῆς αὐτῶν περὶ τῶν ταῦτα τετολμηκότων λυομένης καὶ τῆς πρὸς θάνατον ἁμαρτίας» (Περὶ εὐχῆς, κεφ. 28).

Ὅπως ἡ ἱερωσύνη, οὕτω καὶ τὸ *χρίσμα* ἐτελεῖτο δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν. Ὑλικὰ πράγματα δίδονται διὰ τῆς χειρός. Ὅταν δίδῃ τις ἄϋλα πράγματα, ἡ χεὶρ αὐθορμήτως κάμει ἀνάλογον κίνησιν, ὅπως ὁ ὁμιλῶν ἀκουσίως κινεῖ τὰς χεῖρας (χειρονομίαι). Ἡ μετάδοσις ἀΰλων εὐλογιῶν γίνεται ἤδη ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ διὰ σχετικῆς χειρονομίας, εἴτε μακρόθεν, εἴτε δι' ἐπαφῆς. Ἡ συνήθεια αὕτη εἰσήχθη καὶ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὅτε διὰ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Φιλίππου ἐπίστευσαν καὶ ἐβαπτίσθησαν οἱ Σαμαρῖται, ἐστάλησαν ἐξ Ἱερουσαλὴμ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Ἰωάννης, οἱ ὁποῖοι προσηύξαντο ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐπέθεσαν τὰς χεῖρας (Πράξεων, 8, 14 καὶ ἑξῆς). Ὅτε ἐπίσης μαθηταί τινες τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἐν Ἐφέσῳ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ (ἄγνωστον ὑπὸ τίνος), ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐπέθεσεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. Οὕτως ἐπῆλθε τὸ ἅγιον πνεῦμα, ἐλάλουν γλώσσαις καὶ προεφήτευον (αὐτ. 19, 5 καὶ ἑξῆς). Ἡ γλωσσολαλία συνεδέετο καὶ μετὰ τοῦ βαπτίσματος καὶ μετὰ τοῦ χρίσματος. Ἀπὸ τῆς β' ἑκ]ρίδος εἰσήχθη ἀντὶ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τὸ χρίσμα (μύρον). Ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς Γνωστικοῖς (Εἰρηναίου, Κατὰ αἱρέσεων, 1,21,4) καὶ παρὰ τῷ Ἀντιοχείας Θεοφίλῳ (Πρὸς Αὐτόλυκον, 1, 12). Οὗτος ἔζησε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς β' ἑκ]ρίδος.

Αἱ πρῶται χριστιανικαὶ *ἑορταὶ* καὶ *νηστεῖαι* ἐτέθησαν κατ' ἀναλογίαν καὶ ἀντίθεσιν ἰουδαϊκῶν ἑορτῶν καὶ νηστειῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην χριστιανικαὶ ἑορταὶ ἀπαντῶσιν ἡ Κυριακὴ καὶ τὸ Πάσχα. Ἡ ἑορτὴ τῆς Κυριακῆς ἐτέθη ἀντὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ Σαββάτου, ὡς ἡμέρα βεβαίως τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ. Κατ' ἀρχὰς δὲν ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦτο, ἀλλ' ἐξηκολούθει νὰ ὀνομάζεται μὲ τὸ σύνηθες τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἑβραϊκὸν ὄνομα «ἡ μία τῶν σαββάτων», ἤτοι ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς ἑβδο-

δειγμα τὸ τοῦ Ἀπ. Ἰωάννου συγχωρήσαντος νεανίαν τινὰ (Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Τίς ὁ σῳζόμενος πλούσιος, κεφ. 42 καὶ ἐξ αὐτοῦ ὁ Εὐσέβιος ἐν τῇ μνημονευθείσῃ παραπομπῇ). Περὶ τῶν Μοντανιστῶν, ἐκ τοῦ ἔτους 197, ἴδε Εὐσεβίου, αὐτ. 5, 18, 6 κ. ἑξ.

μάδος. Οὕτως ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων λέγεται· «ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων συνηγμένων ἡμῶν κλάσαι ἄρτον» (20, 7· πρβλ. Α′ πρὸς Κορινθίους, 16,2). Τὸ ὄνομα Κυριακὴ ἀπαντᾷ πρώτην φορὰν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει· «ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ» (1, 9· πρβλ. καὶ Ἰγνατίου ἐπιστολὴν πρὸς Μαγνησιεῖς, 9,1. Ἐπιστολὴν Βαρνάβα, 15, 9). Περὶ τοῦ Πάσχα γίνεται λόγος ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου· «καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ἐτέθη Χριστός, ὥστε ἑορτάζομεν κτλ.» (Α′ πρὸς Κορινθίους, 5, 7). Ὁμιλεῖ βεβαίως περὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πάσχα, ἀλλὰ δίδει εἰς αὐτὸ χριστιανικὸν περιεχόμενον, τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς ἑορτῆς τοῦ χριστιανικοῦ πάσχα. Ἑωρτάζετο ἡ διὰ τοῦ Χριστοῦ σωτηρία. Οἱ Ἰουδαῖοι ἐκτάκτως ἐνήστευον ὑποχρεωτικῶς ἕνεκα τυχαίων ἀφορμῶν (ἀνομβρίας, ἀκρίδος, κινδύνου πολέμου), τακτικῶς δὲ ἐνήστευον Δευτέραν καὶ Πέμπτην, πλὴν ὄχι ὑποχρεωτικῶς, μόνον δὲ ἰδιαιτέρως ζηλωταὶ ἔπραττον τοῦτο (Λουκᾶ, 18, 12). Τὰς νηστείας ταύτας πιθανῶς ἐτήρουν κατ' ἀρχὰς καὶ οἱ χριστιανοί, κατ' ἀπομίμησιν δὲ καὶ ἀντίθεσιν πρὸς αὐτὰς εἰσήχθη ἡ νηστεία τῶν δύο γνωστῶν ἡμερῶν τῆς ἑβδομάδος. Ἡ Παρασκευὴ ἐτέθη ὡς ἡμέρα τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπειδὴ δὲ ἡ δευτέρα ἡμέρα τῆς νηστείας ἔπρεπε νὰ ἀπέχῃ τῆς πρώτης, πρὸς τούτοις ἡ Πέμπτη ἦτο ἰουδαϊκὴ νηστεία, ἐτέθη ἡ Τετάρτη, εὑρέθη δὲ καὶ ἀνεπαρκὴς δικαιολογία, ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην εἶχε γίνει ἡ προδοσία τοῦ Ἰούδα. Πρώτην φορὰν ἀναφέρει τὰς δύο τῆς ἑβδομάδος χριστιανικὰς νηστείας ἡ Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων (τέλη τῆς α′ ἑκ]ρίδος). «Αἱ δὲ νηστεῖαι ὑμῶν μὴ ἔστωσαν μετὰ τῶν ὑποκριτῶν· νηστεύουσι γὰρ δευτέρᾳ σαββάτων καὶ πέμπτῃ· ὑμεῖς δὲ νηστεύσατε τετράδα καὶ παρασκευήν» (8, 1). Μένει ἀόριστον, ἂν ἡ νηστεία αὐτῶν εἰσήχθη ὡς γενικὴ καὶ ὑποχρεωτική, ἢ μήπως διετηρήθη ἡ μνημονευθεῖσα ἐλευθερία τῶν Ἰουδαίων. Ὁ Τερτυλλιανός, ἐν συγγράμματι, γραφέντι κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς γ′ ἑκ]ρίδος, περὶ τῶν δύο τούτων νηστειῶν παρατηρεῖ, ὅτι ἐτηροῦντο, «ἐφόσον τις εἶχε καιρὸν καὶ αἰτίαν, ἐξ ἐλευθέρας βουλήσεως καὶ ὄχι ἐξ ἐπιταγῆς» (pro temporibus et causis unius cujusque, ex arbitrio, non ex imperio. De jejunio, 2· πρβλ. καὶ Ἱππολύτου, Ἐκκλ. Διάταξιν, κεφ. 47 καὶ 55). Ἀλλ' ὁ Ὠριγένης ἐν συγγράμματι γραφέντι κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν λέγει τὰ ἑξῆς· «Ἔχομεν τὴν τετάρτην καὶ τὴν ἕκτην τῆς ἑβδομάδος ἡμέραν, ἐν αἷς κατὰ τὰ ἱερὰ νόμιμα νηστεύομεν» (Habemus quartam et sextam septimanae dies, quibus solemniter jejunamus. Εἰς τὸ Λευϊτικὸν Ὁμιλία 10η. Migne, 12, 528). Ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους ἡ νηστεία τῶν δύο τούτων ἡμερῶν παρίσταται γενικὴ καὶ ὑποχρεωτική. Ἡ διαφορὰ αὕτη μεταξὺ Τερτυλλιανοῦ καὶ Ὠριγένους εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ κατὰ δύο τρόπους. Ὁ Τερτυλλιανὸς ἐκφράζει τὴν ἀρχαιοτέραν ἀντίληψιν, ἢ τὴν ἀντίληψιν τῆς Δύσεως. Ἡ νηστεία τῶν δύο ἡμερῶν συνίστατο εἰς τοῦτο, ὅτι μέχρι τῆς ἑσπέρας οὐδὲν ἔτρωγον. Ἡ τοιαύτη νηστεία ἐν τῇ Δύσει ὠνομάζετο statio, ἡ

ὁποία λέξις εἶχε ληφθῆ ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ βίου (Τερτυλλιανοῦ, De oratione, κεφ. 19) καὶ ἐσήμαινε φυλακὴν (φρουράν). Ὁ Ἑρμᾶς ἐν τῷ Ποιμένι μετέφρασεν αὐτὴν εἰς «στατίωνα» καὶ ἀναφέρει, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔτρωγον, βεβαίως τὴν ἑσπέραν, εἰ μὴ «ἄρτον καὶ ὕδωρ» (παραβολὴ 5. 1, 1 καὶ 2. 3, 7). Ὡς ἑσπέρα ἐθεωρεῖτο ἡ ἐνάτη ὥρα, ἤτοι ἡ 3η μ. μ., ζηλωταὶ ὅμως παρέτεινον τὴν νηστείαν μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου (Τερτυλλιανοῦ, De jejunio· πρβλ. καὶ Ἐπιφάνιον † 403, Migne, 42, 828).

Περισσότερον ἢ ἀλλοῦ αἱ ἐνθουσιαστικαὶ τάσεις ἐξεδηλοῦντο ἐν τῷ *βίῳ τῶν πρώτων χριστιανῶν*. Ἔζων ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλ' ἐτήρουν ἑαυτοὺς μακρὰν τοῦ κόσμου καὶ τῶν μεγάλων αὐτοῦ κακιῶν. Οἱ βαρέως ἁμαρτάνοντες, ὡς εἴδομεν, ἀπεκλείοντο ὁλοτελῶς τῆς Ἐκκλησίας. ***Κοινωνιστικίζουσαι ἰδέαι.*** Ἡ χριστιανικὴ κοινότης τῆς Ἱερουσαλὴμ εἶχε κοινοκτημοσύνην (Πράξεων, 4, 32 - 5,4). Αὕτη ὅμως δὲν προήρχετο ἐκ κοινωνιστικῶν ἰδεῶν, ἀλλ' ἐξ ἄλλης αἰτίας. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τῶν μαθητῶν ἔζησαν βίον οἰκογενειακόν, συντηρούμενοι ἐκ κοινοῦ ταμείου [15] καὶ συντρώγοντες. Ἐπεκράτει τὸ ἀρχαϊκὸν πνεῦμα τῆς οἰκογενείας. Ἡ πρώτη χριστιανικὴ κοινότης τῆς Ἱερουσαλὴμ ἦτο συνέχεια καὶ ἐπέκτασις τοῦ κύκλου τούτου καὶ διετήρησε τὴν κοινοκτημοσύνην καὶ τὰς κοινὰς ἑστιάσεις. Ἡ κοινοκτημοσύνη ἦτο ἑκουσία καὶ ὄχι ἀπόλυτος, ἡ δὲ αὔξησις τῆς κοινότητος κατέστησεν ἀδύνατον τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Ἡ χριστιανικὴ κοινότης τῆς Ἱερουσαλὴμ ἦτο ἀπ' ἀρχῆς πτωχή, ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη ἐπεδεινώθη ὑπὸ λιμοῦ, ἴσως δὲ καὶ ἐκ τῆς μνημονευθείσης κοινοκτημοσύνης. Αἱ ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης χριστιανικαὶ κοινότητες ὑπεχρεώθησαν, ὡς εἴδομεν, νὰ ὑποστηρίζωσιν αὐτὴν δι' εἰσφορῶν (Πράξεων, 11, 29. Πρὸς Γαλάτας, 2, 10. Β' πρὸς Κορινθίους, 8, 9). Εἰς τὰς χριστιανικὰς κοινότητας τοῦ Παύλου δὲν ἐθεωρήθη πρόσφορον νὰ εἰσαχθῇ ἡ κοινοκτημοσύνη, εἰσήχθησαν ὅμως αἱ κοιναὶ ἑστιάσεις. Αὗται συνετέλουν καὶ ἐκεῖ εἰς διατροφὴν τῶν πτωχῶν (Α' πρὸς Κορινθίους, 11, 20 καὶ ἑξῆς) καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάσθησαν «ἀγάπαι» (Ἰγνατίου ἐπιστολὴ πρὸς Ρωμαίους, 7, 3· πρὸς Σμυρναίους, 8). ***Κοσμοπολιτικαὶ ἰδέαι.*** Ἡ ἰδέα τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων, τῶν δούλων, τῶν γυναικῶν, ἡ ὁποία ἤδη ἐν τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ εἶχεν ἐμφανισθῆ, ἐνισχύθη διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐπεξετάθη εἰς ὁλονὲν εὐρυτέρους κύκλους (πρβλ. ἐπιστολὴν πρὸς Γαλάτας, 3, 28 «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ»). Περὶ φεμινιστικῆς κινήσεως χριστιανῶν γυναικῶν τῶν χρόνων τούτων δὲν ἔχομεν εἴδησιν, γνωρίζομεν ὅμως, ὅτι χριστιανοὶ δοῦλοι εἶχον ἐπιθυμίαν, ἴσως καὶ ἀξίωσιν, ἡ Ἐκκλησία νὰ ἐλευθερώσῃ αὐτούς, ἀποζημιοῦσα τοὺς κυρίους. Ἡ Ἐκκλησία ἀπέκρουσε τοῦτο κατ' ἀρχήν. «Οἱ δοῦλοι μὴ ἐράτωσαν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ἐλευθεροῦσθαι» (Ἰγνατίου

15. Εἰς τὸ κοινὸν τοῦτο ταμεῖον εἰσέφερον κυρίως εὐποροῦσαι γυναῖκες, ὡς ἡ Ἰωάννα, σύζυγος Χουζᾶ, διαχειριστοῦ τοῦ τετράρχου τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου τοῦ Ἀντίπα (Λουκᾶ, 8, 3).

ἐπιστολὴ πρὸς Πολύκαρπον, κεφ. 4). Ἡ ἐπιφυλακτικότης τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι ἐν γένει τῆς ἰδέας τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων ἐξηγεῖται ἐκ τῆς τότε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἐπικρατούσης πεποιθήσεως, ὅτι ἐπέκειτο ἡ δευτέρα παρουσία τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ τελικὴ διευθέτησις τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, ἐκ τῆς ἀντιλήψεως, ὅτι ἕκαστος εἰς οἱανδήποτε τάξιν καὶ θέσιν εὑρισκόμενος δύναται νὰ εἶναι καλὸς χριστιανὸς (πρὸς Ἐφεσίους, 5, 22 - 6, 9. Πρὸς Κολοσσαεῖς, 3, 18 - 4, 1. Α' πρὸς Τιμόθεον, 6, 1) καὶ τέλος ἐκ λόγων φρονήσεως. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐπεζήτησε βιαίας μεταβολάς, ἀλλ' εἰργάσθη πρὸς διαφώτισιν τῶν πνευμάτων. *Φιλανθρωπικαὶ ἰδέαι.* Αἱ ἤδη παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἀρξάμεναι φιλανθρωπικαὶ ἰδέαι καὶ τάσεις ἐνισχύθησαν καὶ ἐξετάθησαν εἰς ὁλονὲν ἐπίσης εὐρυτέρους κύκλους. Ἐλαμβάνετο μέριμνα περὶ τῶν αἰχμαλώτων, χηρῶν, ὀρφανῶν, πτωχῶν καὶ ξένων (Α' ἐπιστολὴ Κλήμεντος, πολλαχοῦ. Ἰγνατίου ἐπιστολὴ πρὸς Σμυρναίους, κεφ. 6. Ἑρμᾶ Ποιμήν, ἐντολὴ 8, 10 καὶ παραβολὴ 9, 27, 1. Βαρνάβα ἐπιστολὴ 19, 10).

Χριστιανικαὶ συγγραφαὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τὰ *συγγράμματα τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων,* οἱ ὁποῖοι ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι τινὲς μὲν αὐτῶν ὑπῆρξαν, ἄλλοι δὲ ὑπετέθη ὅτι ὑπῆρξαν μαθηταὶ τῶν ἀποστόλων. Τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων συγγράμματα προέρχονται ἐκ τῶν μεγαλυτέρων χριστιανικῶν κέντρων. Ἐκ τῆς κοινότητος τῆς Ρώμης προέρχονται τρεῖς συγγραφαί. Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ Κλήμεντος τοῦ Ρώμης, πολύτιμος διὰ τὰς πληροφορίας περὶ τῆς διοργανώσεως τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ Κλήμεντος πιθανώτατα εἶναι ἡ ἐπιστολὴ (ἢ τμῆμα αὐτῆς) τοῦ Ρώμης Σωτῆρος (166 - 174) πρὸς Κορινθίους, περὶ τῆς ὁποίας ἔχομεν τὴν εἴδησιν, ὅτι ἀνεγινώσκετο ἐπ' ἐκκλησίας ἐν Κορίνθῳ, ὅπως καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κλήμεντος (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 23, 11. A. Harnack, Texte und Untersuchungen, XIII, σελ. 48 καὶ ἑξῆς. A. Hauck, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, 18, 539). Ἐκ τούτου προῆλθεν ἡ συναδέλφωσις αὐτῆς μετὰ τῆς προηγουμένης ἐπιστολῆς. Ἐν τούτοις ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη, ὅτι εἶναι κήρυγμα ἀγνώστου προσωπικότητος. Ἐκ Ρώμης προέρχεται καὶ ὁ Ποιμὴν τοῦ Ἑρμᾶ. Ἐκ τῆς συριακῆς Ἐκκλησίας προέρχονται αἱ ἑπτὰ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀντιοχείας Ἰγνατίου, ἐκ τῆς μικρασιατικῆς Ἐκκλησίας ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σμύρνης Πολυκάρπου καὶ τὸ Μαρτύριον αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῆς ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας ἡ λεγομένη ἐπιστολὴ τοῦ Βαρνάβα. Ἐκ μιᾶς τῶν μνημονευθεισῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς προέρχεται ἡ Διδαχὴ τῶν δώδεκα Ἀποστόλων, πολύτιμος διὰ τὰς πληροφορίας περὶ τῆς διοργανώσεως καὶ τῆς λατρείας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων τάσσονται τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου Παπίου τοῦ Ἱεραπόλεως («Κυριακῶν λογίων ἐξηγήσεως βιβλία πέντε»), γραφέντος περὶ τὸ 130, καὶ ἡ ἀγνώστου συγγραφέως ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, ἡ ὁποία ὅμως θεωρεῖ-

ται σήμερον μεταγενεστέρα. Ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων ἐπικρατεῖ ἀκόμη ἡ ἰδέα «ὁ Κύριος ἐγγὺς» καὶ ἀπαντῶσιν ἐκστάσεις, ὁράματα καὶ ἀποκαλύψεις. Ταῦτα εἶναι ἐκδηλώσεις τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων. Ἐν τούτοις αἰσθάνεταί τις, ὅτι αὗται ὁλονὲν μετριάζονται καὶ ὑποχωροῦσι. Τὴν ὑποχώρησιν αὐτῶν ἐπέσπευσεν ὁ κατὰ τῶν Γνωστικῶν καὶ τοῦ Μαρκίωνος ἀγὼν τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος ἤρχισεν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς β' ἑκ]ρίδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΓΝΩΣΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΑΡΚΙΩΝ ΚΑΙ Ο ΚΑΤ' ΑΥΤΩΝ ΑΓΩΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἐπιστολὴ Βαλεντινιανῶν καὶ ἐπιστολὴ Πτολεμαίου πρὸς Φλώραν, διασωθεῖσαι παρ' Ἐπιφανίῳ (Κατὰ αἱρέσεων, 31, 5 καὶ 33,3). «Πίστις Σοφία» καὶ ἄλλα γνωστικὰ ἔργα, διασωθέντα ἐν κοπτικῇ μεταφράσει. Νέα ἔκδοσις αὐτῶν ὑπὸ τῆς Βερολινείου Ἀκαδημίας ἐν τῇ σειρᾷ τῶν χριστιανῶν συγγραφέων τῶν τριῶν πρώτων ἑκατονταετηρίδων. Ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια, Πράξεις Ἀποστόλων καὶ Ἀποκαλύψεις. Τὰς ἐκδόσεις αὐτῶν ἴδε ἐν Δ. Μπαλάνου, Πατρολογίᾳ, 1930, σελ. 97 καὶ ἑξῆς.

Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ *Ὠριγένης*, χρείας τυχούσης, ἐπολέμησαν τὰ γνωστικὰ συστήματα, ἀλλ' ὄχι διεξοδικῶς. *Εἰρηναίου*, Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως. *Ἱππολύτου*, Ἔλεγχος κατὰ πασῶν αἱρέσεων. Ἀμφότεροι ἤντλησαν ἐξ ἀρχικῶν, ἀλλ' ὄχι πάντοτε καθαρῶν πηγῶν. *Τερτυλλιανοῦ*, De praescriptione haereticorum καὶ τὰ εἰδικὰ ἀντιγνωστικὰ συγγράμματα αὐτοῦ. *Ἐπιφανίου*, Κατὰ αἱρέσεων, § 31. Ἐχρησιμοποίησε προηγουμένως πολεμίους τῶν Γνωστικῶν, ἀλλὰ καὶ προφορικὰς παραδόσεις. Διέσωσεν ἀξιόλογα ὑπόλοιπα γνωστικῶν συγγραφῶν. *Θεοδωρήτου Κύρου*, Περὶ αἱρετικῆς κακομυθίας. *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. Ἱστορία. *Ἀνωνύμου*, Διάλογος περὶ τῆς ὀρθῆς εἰς Θεὸν πίστεως (στρέφεται κατὰ Βαλεντίνου καὶ Μαρκίωνος). Κύριον πρόσωπον τοῦ διαλόγου ὁ Ἀδαμάντιος. W. Volker, Quellen zur Geschichte der christlichen Gnosis, 1932. A. Harnack, Marcion, 1921 καὶ 1924. Neue Studien zu Marcion, 1923. W. Bauer, Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentun, 1934.

Ἀρχελάου, ἐπισκόπου Κασκὰρ (περὶ τὸ 278), Πρακτικὰ τῆς μετὰ τοῦ Μάνητος συζητήσεως (Mansi, τόμ. I, Migne, τόμ. 10. Ἔκδοσις τῆς Βερολινείου Ἀκαδημίας 1906). Ἔργον ψευδεπίγραφον τοῦ Ἡγεμονίου ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς δ' ἑκ]ρίδος. *Τίτου*, ἐπισκόπου Βόστρων (περὶ τὸ 360), Κατὰ Μανιχαίων (Migne, τόμος 18, ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ συγγραφή). *Αὐγουστίνου*, τὰ διάφορα ἀντιμανιχαϊκὰ συγγράμματα. C. Schmidt, Neue Originalquellen des Mani-

chäissmus (Zeitschrift f. Circhengecshichte, 1933). H. S. Nyberg, Forschungen über den Manichäismus (Zeitschrift f. Ntliche Wissenschaft, 1935), ὅπου ἱστορία ὅλων τῶν πηγῶν. H. Schaeder, Der Manichaismus nach neuer Funden und Forschungen, 1936. Περὶ τῶν Μανδαίων, ἴδε Sitzungsberichte der Berliner Akademie, 1930, 596 καὶ ἑξῆς.

Αἱ περὶ τοῦ *Μοντανισμοῦ* σπουδαιότεραι πηγαὶ ἐξεδόθησαν ὑπὸ N. Bonwetsch, ἐν H. Lietzmann, Kleine Texte, No 129. Περὶ τῶν *ἐκκλησιαστικῶν σχισμάτων* πραγματεύονται Ἱππολύτου Φιλοσοφούμενα, Καρχηδόνος Κυπριανοῦ Ἐπιστολαί, Εὐσεβίου Ἐκκλησ. Ἱστορία, Μεγάλου Ἀθανασίου Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου, Ἐπιφανίου Κατὰ αἱρέσεων. Αἱ περὶ τοῦ *Δονατισμοῦ* πηγαὶ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ H. v. Soden, ἐν H. Lietzmann, αὐτ. No 122. R. Geiges, Die Bussstreitgkeiten in Rom um die Mitte des 3ten Jahrd. (Zeitschrift f. Kirchengeschichte, 1904, 161 καὶ ἑξῆς). K. Müller, Die Bussinstitution in Karthago unter Cyprian (αὐτ. 1895, 1 κ.ἑξ., 187 καὶ ἑξῆς). H. Koch, Cyprianische Untersuchungen, 1926. Cathedra Petri, 1930. F. Kettler, Der melitianische Streit in Aegypten (Zeitschrift, f. Ntliche Wissenschaft, 1936, 155 καὶ ἑξῆς).

§ 4. Γνωστικοὶ καὶ Μαρκίων.

Ὁ Γνωστικισμὸς προέκυψεν ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ (ἴδε § 1), διὰ τῆς ἑνώσεως τεσσάρων εἰδῶν στοιχείων, ἑλληνικῶν, ἀνατολικῶν, ἰουδαϊκῶν καὶ χριστιανικῶν. Ἐνεφανίσθη συγχρόνως εἰς διαφόρους τόπους, ὥστε δὲν δύναταί τις νὰ θεωρήσῃ ὡρισμένον πρόσωπον ὡς γενάρχην αὐτοῦ. Ὁ Σαμαρίτης Σίμων ὁ Μάγος (Πράξεων, 8, 9 - 25) δύναται νὰ θεωρηθῇ πατὴρ μόνον τῆς γνωστικῆς ὁμάδος, ἡ ὁποία ἔφερε τὸ ὄνομα αὐτοῦ (Σιμωνιανοί). Πιθανώτατα μάλιστα, μεταγενέστεροι Γνωστικοὶ ἔδωσαν εἰς τὴν ὁμάδα αὐτῶν ἁπλῶς τὸ ὄνομα τοῦ Σίμωνος τούτου. Γνωστικαὶ τάσεις πολεμοῦνται ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων. Ἡ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου ἀναφέρει ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι μεταξὺ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου ἐδέχοντο καὶ ἐλάτρευον μεσάζοντα καὶ κατεβίβαζον τὸν Χριστὸν εἰς τὴν τάξιν αὐτῶν (1, 15 καὶ ἑξῆς). Τὰς ἰδέας αὐτῶν χαρακτηρίζει ὡς «θρησκείαν ἀγγέλων» (2, 18). Αἱ Ποιμαντικαὶ ἐπιστολαὶ ἀναφέρουσιν ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἐδίδασκον «ἀπεράντους γενεαλογίας» (λατρευτικῶν ὄντων ;), «βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους» (Α′ πρὸς Τιμόθεον 1, 4. 4, 7. Πρὸς Τίτον, 1, 14. 3, 9). Τὰς ἰδίας ἰδέας χαρακτηρίζουσιν ὡς «ψευδώνυμον γνῶσιν» (Α′ πρὸς Τιμόθεον, 6, 20). Αἱ δύο ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰωάννου (Α′ 2, 22. Β′, 7), αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰγνατίου (πρὸς Μαγνησιεῖς, 11, Τραλλιανούς, 9, Σμυρναίους, 2) καὶ τοῦ Πολυκάρπου (7) ἀναφέρουσιν ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι εἶχον δοκητικὰς ἰδέας, δηλονότι, ἐδέχοντο ὄχι

πραγματικήν, ἀλλὰ φαινομενικὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, ὁποῖαι ἦσαν αἱ ἐμφανίσεις τῶν ἐθνικῶν θεῶν καὶ αἱ τῶν ἀγγέλων τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Εἰς τοὺς ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ πολεμουμένους Γνωστικοὺς ἀποδίδεται ἀσκητισμός, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντίθετον αὐτοῦ, ἔκλυσις ἠθῶν (Α' πρὸς Τιμόθεον, 4, 3. 6, 3 - 10. Β' πρὸς Τιμόθεον, 2, 26. 3, 1 - 6 καὶ 13. Πρὸς Τίτον, 1, 14 κ. ἑξ. Β' ἐπιστολὴ Πέτρου, κεφ. 2. Ἐπιστολὴ Ἰούδα, στίχ. 4 καὶ ἑξῆς). Ἐν τῇ Ἀποκαλύψει (2, 14 καὶ 15) γίνεται λόγος περὶ τοιούτων ἐκλύτων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, οἱ ὁποῖοι ὠνομάζοντο Νικολαΐται. Ἐθεώρουν ὡς νόμον τὴν ἀκολασίαν («ἀντινομισμός»). Ὡς πρότυπον αὐτῶν ἀνεφέρετο ὁ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γνωστὸς Βαλαάμ, ὁ προκαλέσας τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν πτῶσιν τῶν Ἰσραηλιτῶν (Ἀριθμοί, 25, 1 καὶ 2). Ἡ λέξις Βαλαὰμ σημαίνει Νικόλαος (Νικολαΐται = Βαλααμῖται). Πρῶτος ὁ Εἰρηναῖος (Κατὰ αἱρέσεων, 1, 26, 3) ὡς ἀρχηγὸν τῶν Νικολαϊτῶν ἐθεώρησεν ἕνα τῶν ἑπτὰ διακόνων τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῆς Ἱερουσαλήμ, τὸν Νικόλαον, προσήλυτον Ἀντιοχέα (Πράξεων, 6, 5). Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, πρόκειται περὶ ἁπλῆς εἰκασίας τοῦ Εἰρηναίου. Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ τέλη τῆς α' καὶ ἀρχὰς τῆς β' ἑκ]ρίδος γνωστικὸς ἦτο ὁ Κήρινθος, ὁ ὁποῖος διέκρινε τὸν δημιουργὸν ἀπὸ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ τὸν ἄνθρωπον Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἄνθρωπος Ἰησοῦς ἦτο υἱὸς τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῆς Μαρίας, κατὰ τὸ βάπτισμα κατῆλθεν ἐπ' αὐτοῦ ὁ Χριστὸς (πνεῦμα Θεοῦ), ἐν εἴδει περιστερᾶς, ἀλλ' ἐν τέλει ἐγκατέλειψεν αὐτόν. Μόνον ὁ ἄνθρωπος Ἰησοῦς ἔπαθε καὶ ἀνέστη (Εἰρηναίου, Κατὰ αἱρέσεων, 1, 26, 1. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 28). Ὅλοι οἱ μνημονευθέντες γνωστικίζοντες δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς πρόδρομοι τοῦ γνωστικισμοῦ.

Ὁ κύριος γνωστικισμὸς ἐμφανίζεται ἀπὸ τῶν μέσων τῆς δευτέρας ἑκ]ρίδος. Ἀκριβῶς κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ἑκ]ρίδος ταύτης εἶχε μεγάλως ἐνισχυθῆ ὁ θρησκευτικὸς συγκρητισμός. Ὁ ἀνατολικὸς πολιτισμὸς καὶ αἱ ἀνατολικαὶ θρησκεῖαι μὲ ἀκατανίκητον δύναμιν εἰσήλασαν πρὸς δυσμάς, συμπαρασύρασαι μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὴν δίνην περισσότερον τὸν χριστιανισμόν. Ὁ γνωστικισμὸς ἦτο θρησκεία, εἶχε λατρείαν καὶ μυστηριακὰς πράξεις, μῖγμα χριστιανικῶν καὶ ἐθνικῶν μυστηρίων (ἴδε G. Krüger, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμος 6, 734). Ἐν τῇ λατρείᾳ μάλιστα ἀνέπτυξε τὴν σκηνικὴν τέχνην, τὴν μουσικήν, τὸ ᾆσμα καὶ τὴν ποίησιν, δὲν εἶναι δυνατὸν ὅμως νὰ ὁρισθῇ, κατὰ πόσον τοῦτο ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Εἶχεν ἰδιαιτέρους ἱερεῖς, ἀλλ' ὄχι ἐπισκόπους. Οἱ Γνωστικοὶ κατ' ἀρχὰς δὲν ἀπεσπῶντο τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ συνήρχοντο εἰς παρασυναγωγάς. Ὅτε ὅμως ἀπεκλείσθησαν ἢ ἀπεσπάσθησαν τῆς Ἐκκλησίας, ἀπετέλεσαν ἰδιαιτέρας κοινότητας. Οἱ Γνωστικοὶ τὰς δοξασίας αὐτῶν παρίστων, ἀφ' ἑνός, ὡς ἰδιαιτέρας θείας ἀποκαλύψεις. Ἐφρόνουν, δηλαδή, ὅτι διὰ τῶν μυστηρίων αὐτῶν ἤρχοντο εἰς ἄμεσον θέαν τοῦ Θεοῦ, ἐλάμβανον θεῖον πνεῦμα καὶ οὕτως ἀπέκτων ἀμε-

σον γνῶσιν τῶν θείων πραγμάτων. Ταῦτα εἶναι ἐπίδρασις τῶν ἐθνικῶν μυστηρίων (τῆς «ἐποπτείας»). Οἱ Γνωστικοὶ τὰς δοξασίας αὐτῶν παρίστων, ἀφ' ἑτέρου, ὡς κρυφίας ἀποστολικὰς παραδόσεις καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὰ σχετικὰ συγγράμματα αὐτῶν ἔθετον συνήθως ὡς συγγραφεῖς ὀνόματα ἀποστόλων ἢ ἀποστολικῶν ἀνδρῶν. «Μαθήσῃ γάρ, θεοῦ διδόντος, ἑξῆς καὶ τὴν τούτων ἀρχὴν καὶ γέννησιν, ἀξιουμένη τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως, ἣν ἐκ διαδοχῆς καὶ ἡμεῖς παρειλήφαμεν μετὰ καὶ τοῦ κανονίσαι πάντας τοὺς λόγους τῇ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίᾳ» (Πτολεμαίου, μαθητοῦ τοῦ Βαλεντίνου, ἐπιστολὴ πρὸς Φλώραν). Ἡ ἀντίληψις αὕτη δεικνύει ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Μετεχειρίζοντο καὶ γνήσια ἀποστολικὰ συγγράμματα, ἀλλὰ δι' αὐτὰ ἐχρησιμοποίουν τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν, διὰ τῆς ὁποίας ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐξῆγον τὰ νοήματα, τὰ ὁποῖα ἤθελον. Ἀλλὰ καὶ οὕτως εἰς τὰς γνωστικὰς ἰδέας ἐδίδετο χριστιανική τις χροιά. Τῶν πολυπληθῶν συγγραμμάτων τῶν Γνωστικῶν ἐλάχιστα σώζονται, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν μεταφράσεσι καὶ ἐπεξεργασίαις ὑπὸ μεταγενεστέρων.

Οἱ Γνωστικοί, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἦσαν δυαλισταί. Ἐδέχοντο, δηλονότι, δύο ἀρχάς, ἐκτὸς τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ, ἀνεξάρτητον καὶ αἰωνίαν ὕλην, ὡς ἕδραν τοῦ κακοῦ. Δυαλισμὸς ὑπῆρχεν ἐν τῇ συγχρόνῳ τότε ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, προελθὼν ἐκ τῆς ἑπομένης αἰτίας. Ἡ αὔξουσα ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀντίδρασις κατὰ τῶν ἀνθρωπομόρφων καὶ ἀνθρωποπαθῶν ἑλληνικῶν θεῶν ἔφερεν ἐν αὐτῇ αὔξουσαν ἀπομάκρυνσιν τοῦ θεοῦ ἐν γένει ἀπὸ τοῦ κόσμου. Ὁ θεὸς ἐθεωρεῖτο ὅλως μακρὰν τοῦ κόσμου, ἀπροσδιόριστος καὶ ἀκατανόητος. Ἑπομένως ἀρχικῶς μεταξὺ τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ὕλης ὑφίστατο μέγα χάσμα, τὸ ὁποῖον καθίστα ἀδύνατον πᾶσαν προσέγγισιν καὶ κοσμογονίαν. Διὰ τοῦτο ἐδέχοντο μεσάζοντα. Πρῶτοι οἱ Νεοπυθαγόρειοι (α' π. Χ. ἑκ]ρίδα), ὡς ἐθνικοί, ἐδέχθησαν μεσάζουσαν θεογονίαν. Φίλων ὁ Ἰουδαῖος (20 π. Χ. - 50 μ. Χ.), ὡς μονοθεϊστής, ἐδέχθη μεσάζουσαν ἀγγελογονίαν, προσωποποιημένας ἰδέας καὶ δυνάμεις καὶ προσωποποιημένον «λόγον». Τῆς περὶ «λόγου» διδασκαλίας ὑπῆρχον δύο πηγαί. Ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ ἀπήντα ὁ μὴ προσωποποιημένος λόγος, ὡς παγκόσμιος ἐνέργεια καὶ ζωὴ (Ἡράκλειτος 480 π. Χ. Στωϊκοὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς δ' π. Χ. ἑκ]ρίδος), ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀπήντων αἱ πρῶται ἀρχαὶ τοῦ προσωποποιημένου λόγου (Ψαλμὸς 106, 20 «ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ ἰάσατο αὐτοὺς καὶ ἐρρύσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν». Ἐγράφη τὴν δ' π. Χ. ἑκ]ρίδα.) Οἱ Γνωστικοὶ ἐδέχθησαν ἐπίσης μεσάζοντα, ἀλλ' ὡς ἀναμίξαντες ἐθνικά, ἰουδαϊκὰ καὶ χριστιανικὰ στοιχεῖα ἐκυμαίνοντο μεταξὺ μεσαζούσης θεογονίας καὶ ἀγγελογονίας [1].

1. Μετὰ τοὺς Γνωστικοὺς ἐδέχθησαν μεσάζοντα οἱ ἑπόμενοι. Οἱ Νεοπλατωνικοὶ (γ' μ. Χ. ἑκ]ρίδα), ὡς ἐθνικοί, ἐδέχθησαν μεσάζουσαν θεογονίαν. Ὁ Ὠριγένης, σύγχρονος τῶν Νεοπλατωνικῶν, καὶ ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς τῶν συγγραμμάτων τῶν φερόντων τὸ ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου, γραφέντων τέλη τῆς ε' ἑκ]ρίδος, ὡς χριστιανοί, ἐδέχθησαν ἀγγελογονίαν.

Ἐδέχοντο, ὅτι ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ προῆλθον ὁλονὲν ἀτελέστερα ὄντα, τὰ ὁποῖα ἐπλήρωσαν τὸ μεταξὺ τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ὕλης χάσμα. Τὰ μεσάζοντα ταῦτα ἦσαν πρόσωπα εἰλημμένα ἐκ τῆς μυθολογίας ἢ προσωποποιήσεις φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν καὶ ἐκαλοῦντο «αἰῶνες», ὄνομα, ἀπαντῶν ἐν τῇ ἐθνικῇ θεολογίᾳ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Κατὰ τὰς δοξασίας, δηλονότι, τῆς ἑλληνιστικῆς μαγείας, ὁ θεὸς λαμβάνει διαφόρους μορφὰς κατὰ διαφόρους ὥρας, αἱ ὁποῖαι ὧραι συγχρόνως εἶναι αἰῶνες. Ἤδη ὁ Κήρινθος ἐχώρισε τὸν δημιουργὸν ἀπὸ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ. Δημιουργὸς τοῦ κόσμου, κατὰ τοὺς Γνωστικοὺς τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὑπῆρξεν εἷς τῶν κατωτέρων αἰώνων, ἐταυτίζετο δὲ πάντοτε μετὰ τοῦ ἰουδαϊκοῦ θεοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (ἀντιουδαϊσμός). Ἡ δημιουργία ἔγινε δι' ἀναμίξεως ἀγαθῶν καὶ κακῶν στοιχείων. Σωτὴρ ὑπῆρξεν εἷς τῶν ἀνωτάτων αἰώνων. Ἐπειδὴ ἡ ὕλη ἐθεωρεῖτο κακόν, ὁ Σωτὴρ φαινομενικῶς ἐνηνθρώπησε καὶ φαινομενικῶς ἐσταυρώθη (δοκητισμός). Ἔσωσε τὰ αἰχμάλωτα ἀγαθὰ στοιχεῖα, μεταδώσας τὴν γνῶσιν, διὰ δύο μέσων, διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν μυστηρίων, τὰ ὁποῖα παρεῖχον ἐποπτικὴν γνῶσιν. Ἐπειδὴ ἡ ὕλη ἐθεωρεῖτο κακόν, ἦτο βεβαίως διὰ τὴν σωτηρίαν ἀπαραίτητος ἡ καταπολέμησις τῆς ὕλης καὶ ἐπεβάλλετο ἐγκράτεια ἀπὸ τῶν ἀπολαύσεων τῆς ζωῆς (ἀσκητισμός). Ἀλλ' ὁ ἀσκητισμὸς οὗτος παρὰ τοῖς Γνωστικοῖς ἐξετρέπετο ἐνίοτε εἰς τὸ ἀντίθετον, εἰς τὴν ἀκολασίαν καὶ τὸν ἀντινομισμόν· εἴτε ἐκ τῆς ἰδέας, ὅτι καὶ αὕτη φθείρει καὶ καταστρέφει τὸ σῶμα, εἴτε ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὸν νομοθέτην δημιουργόν, ὁ ὁποῖος, κατ' αὐτούς, ἦτο εἷς τῶν κατωτέρων αἰώνων. Πρὸς τὴν περὶ ὕλης ἀντίληψιν αὐτῶν σχετικὸν ἦτο, ὅτι ἠρνοῦντο τὴν ἀνάστασιν τῶν σωμάτων καί, συνεπῶς, τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ σωτῆρος. Οἱ Γνωστικοὶ ἤθελον νὰ δημιουργήσωσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνωτέραν τάξιν χριστιανῶν. Ἐφρόνουν, ὅτι ἐν ἑαυτοῖς φύσει ὑπερίσχυον τὰ καλὰ στοιχεῖα, ὅτι αὐτοὶ μόνον ἦσαν ἱκανοὶ διὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀσκήσεως νὰ ἀπορρίψωσι τὴν ὕλην, κατὰ τρόπον φυσικὸν μᾶλλον ἢ ἠθικόν, καὶ ὠνόμαζον ἑαυτοὺς «ὁμοουσίους» τῷ Θεῷ. Ἐνταῦθα πρώτην φορὰν ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἀπαντᾷ ὁ ὅρος οὗτος. Προϋπῆρχεν, ὡς φαίνεται, ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς κύκλοις (Abel, Orphica Fragmenta, σελ. 182 καὶ 270), ἤτοι τοῖς ὀπαδοῖς τῶν μυστηρίων τοῦ Ὀρφέως, τῶν ὁποίων αἱ μὲν κοινότητες ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων εἶχον ἀπορροφηθῆ ὑπὸ τῶν μυστηρίων τοῦ Διονύσου, ἀλλ' οἱ ὕμνοι ἤσκουν ἀκόμη ἐπιρροήν, ὡς δεικνύουσιν οἱ μεταγενέστεροι ὀρφικοὶ ὕμνοι.

Οἱ σπουδαιότεροι Γνωστικοὶ εἶναι οἱ ἑπόμενοι. Ὁ *Σατουρνεῖλος,* Ἀντιοχεύς, ἔδρασεν ἐν Συρίᾳ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ (ἤτοι περὶ τὸ 130). Ἐξ ἐπιδράσεως τῆς περσικῆς θρησκείας ἀπαντᾷ παρ' αὐτῷ ἐκπεφρασμένος δυαλισμὸς (Θεὸς καὶ Σατάν, ὡς κύριος τῆς ὕλης). Ἀλλ' ὁ Σατουρνεῖλος δὲν ἐξεμεταλλεύθη αὐτόν, διότι εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν Θεὸν δὲν φέρει τὸν Σατάν, ἀλλὰ τὸν δημιουργόν. Οὗτος εὑρίσκετο εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα τῆς σειρᾶς τῶν «αἰώνων», ἡ ὁποία προέκυψεν (ἐδημιουρ-

γήθη ἢ προεβλήθη) ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ. Ὁ δημιουργὸς μετὰ τῶν ἰδιαιτέρων πνευμάτων αὐτοῦ (τῶν ἑπτὰ πνευμάτων τῶν πλανητῶν) ἦτο ὁ θεὸς τῶν Ἰουδαίων. Τὸ συγκρότημα τοῦτο ἀπεστάτησε πρὸς ἵδρυσιν ἰδιαιτέρου βασιλείου, ἀπέσπασε μέρος τῆς ὕλης καὶ ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον. Εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου συνειργάσθη καὶ ὁ ἀγαθὸς θεός, ἐμβαλὼν τὸν θεῖον σπινθῆρα. Κατ' ἄλλην ἐκδοχήν, ἐκ τοῦ σπινθῆρος τούτου προέκυψαν μόνον πνευματικοὶ ἄνθρωποι. Ὁ ἀγαθὸς θεὸς ἔστειλεν ἐν φαινομενικῷ σώματι τὸν Σωτῆρα, περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ὁποίου οὐδὲν λέγεται, ὁ ὁποῖος ὅμως χαρακτηρίζεται ὡς «νοῦς», λέξις εἰλημμένη ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας (τοῦ Ἀριστοτέλους). Πάντως ὁ Σωτὴρ πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ἦτο εἷς τῶν ἀνωτέρων «αἰώνων». Οὗτος ἐστάλη, ἵνα σώσῃ τῆς κυριαρχίας τοῦ δημιουργοῦ τοὺς ἀνθρώπους, ἢ μόνον τοὺς πνευματικοὺς ἀνθρώπους. Μετὰ τοῦ Σατουρνείλου ἔν τισι συμπίπτουσιν αἱ γνωστικαὶ ὁμάδες, αἱ ὁποῖαι συνήθως φέρουσι τὸ ὄνομα «Ὀφῖται» καὶ αἱ ὁποῖαι παρουσιάσθησαν ἐπίσης ἐν Συρίᾳ. Τὸ ὄνομα αὐτῶν παράγεται ἐκ τῆς λέξεως «ὄφις», ἡ ὁποία ἑβραϊστὶ λέγεται nachasch, διὰ τοῦτο οἱ γνωστικοὶ οὗτοι ὀνομάζονται καὶ «Ναασηνοί». Ὁ ὄφις διεδραμάτιζε σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τῇ κοσμολογίᾳ τῶν Αἰγυπτίων, τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς ἐγγὺς Ἀσίας (Βαβυλωνίων, Ἀσυρίων, Φοινίκων, Χετητῶν καὶ ἄλλων) καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ. Τῶν Ὀφιτῶν οἱ μὲν ἐδέχοντο τὸν ὄφιν ὡς ἀγαθὸν δαίμονα, οἱ δέ, ὡς κακόν. Πρῶτοι οἱ Ὀφῖται ὠνόμασαν ἑαυτοὺς Γνωστικούς, τέλη τῆς β' καὶ ἀρχὰς τῆς γ' ἑκ]ρίδος, τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη καὶ διὰ τοὺς ἄλλους.

Ὁ *Βασιλείδης*, πιθανῶς Σῦρος, παρουσιάσθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὡς διδάσκαλος (περὶ τὸ 130). Ἔγραψεν ἰδιαίτερον εὐαγγέλιον, ὁλοτελῶς ἀπολεσθέν, καὶ «ἐξηγητικὰ» εἰς αὐτό, τῶν ὁποίων σώζονται χωρία τινά. Τὴν γνωστικὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν ἀνῆγεν εἰς τὸν ἀπόστολον Ματθίαν καὶ Γλαυκίαν, «ἑρμηνευτὴν» (διερμηνέα) τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου. Οἱ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ («ἀρρήτου θεοῦ») προελθόντες «αἰῶνες», διὰ τὸ σύνολον τῶν ὁποίων ὁ Βασιλείδης μετεχειρίζετο τὸν ὅρον «πλήρωμα» (πρβλ. Παύλου, Ἐπιστολὴν πρὸς Κολοσσαεῖς, 2,9), δὲν ἀπετελοῦντο, ὡς παρὰ τῷ Σατουρνείλῳ, ἐκ μιᾶς σειρᾶς, ἀλλ' ἐκ 365 τοιούτων σειρῶν (βασιλείων ἢ οὐρανῶν), τῶν ὁποίων ἡ κατωτέρα ἦτο ἡ τοῦ δημιουργοῦ («ἄρχοντος») καὶ τῶν πνευμάτων αὐτοῦ (ὁ εἰς ἡμᾶς ὁρατὸς οὐρανός). Ὁ Βασιλείδης, δηλονότι, ἐδέχετο τὸν ὕψιστον θεὸν εἰς μεγίστην ἀπὸ τῆς ὕλης ἀπόστασιν, πρὸς πλήρωσιν δὲ αὐτῆς ἦτο ὑπόχρεως νὰ δεχθῇ πολὺ περισσότερα, ἢ ὁ Σατουρνεῖλος, μεσάζοντα. Τὸν ἀριθμὸν 365 παρίστα διὰ τοῦ ὀνόματος Ἀβραξᾶς, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν ἀριθμητικὴν σημασίαν τῶν γραμμάτων τῆς λέξεως. Ἡ λέξις αὐτὴ ἐθεωρεῖτο μαγικὴ καὶ ἐπροσωποποιήθη, κατεσκευάζοντο δὲ πολύτιμοι λίθοι, φέροντες τὸ ὄνομα καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀβραξᾶς, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἀλεξιτήρια τοῦ κακοῦ. Πολλοὶ τῶν λίθων τούτων σώζονται μέχρι σήμερον. Περὶ τῆς κοσμογονίας τοῦ

Βασιλείδου ὑπάρχει ἀοριστία καὶ ἀσάφεια ἐν ταῖς πηγαῖς, διὰ τοῦτο αὕτη διαφόρως παρίσταται. Ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἐνταῦθα ὁ δημιουργὸς μετὰ τῶν πνευμάτων αὐτοῦ ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ δημιουργός, μὴ στασιάσας πρὸς τὸν ἀγαθὸν θεόν, δὲν εὑρίσκετο, ὡς παρὰ τῷ Σατουρνείλῳ, εἰς ἀντίθεσιν πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ τοὐναντίον κατέστη ὄργανον αὐτοῦ, ἂν καὶ ἠγνόει αὐτόν. Ὁ ἀγαθὸς καὶ ἄγνωστος θεὸς ἔγινε γνωστὸς διὰ τοῦ Σωτῆρος. Ὅπως ὁ Σατουρνεῖλος, οὕτω καὶ ὁ Βασιλείδης τὸν Σωτῆρα ὠνόμαζε «νοῦν» (ὄνομα, ὡς εἴδομεν, εἰλημμένον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας), ὥριζεν ὅμως σαφῶς, ὅτι οὗτος εἶναι ἡ πρώτη ἀπόρροια τοῦ θεοῦ. Ὁ Σωτὴρ ἐνεφανίσθη ἐν φαινομενικῷ σώματι, ὁ δὲ θάνατος αὐτοῦ ἦτο ἐπίσης φαινομενικός. Ἀντ' αὐτοῦ ἐσταυρώθη Σίμων ὁ Κυρηναῖος, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Σωτὴρ ἔδωσε τὴν μορφὴν αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ ἔλαβε τὴν μορφὴν τοῦ Σίμωνος καὶ ἵστατο πλησίον τοῦ σταυροῦ. Ὅπως παρὰ τῷ Σατουρνείλῳ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἀπαντᾷ ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀπαλλαγὴ αὐτῶν ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ δημιουργοῦ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἱππολύτου ἐν τοῖς «Φιλοσοφουμένοις» παρεχομένη διδασκαλία τοῦ Βασιλείδου εἶναι διάφορος τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης, αἱ δὲ διαφοραὶ αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τροποποιήσεις τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ.

Ὁ *Βαλεντῖνος* ἐγεννήθη ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐμορφώθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἀλλ' ἔζησεν ἐν Ῥώμῃ ὑπὲρ τὰ εἴκοσιν ἔτη καὶ ἔπειτα ἐν Κύπρῳ (μετὰ τὸ 160). Σώζονται ἀποσπάσματα κηρυγμάτων, ὕμνων καὶ ἐπιστολῶν αὐτοῦ. Τὴν γνωστικὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν ἀνῆγεν εἰς τὸν Θεοδᾶν, μαθητὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Οἱ περὶ αὐτοῦ γράψαντες ἀρχαῖοι διαφέρουσιν ἀλλήλων καὶ πολλάκις μένει ἀμφίβολον, τί ἀνῆκεν εἰς αὐτὸν καὶ τί εἰς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ. Ὁ Βαλεντῖνος δὲν ἐδέχετο πολλὰς σειρὰς «αἰώνων», ὡς ὁ Βασιλείδης, ἀλλὰ μίαν μόνην σειράν, ὡς ὁ Σατουρνεῖλος, διέφερεν ὅμως αὐτοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι αὕτη ἀπετελεῖτο ἐκ ζευγῶν (ἄρσεν καὶ θῆλυ). Τὸ σύνολον τῶν αἰώνων, ὡς καὶ παρὰ τῷ Βασιλείδῃ, ἐκαλεῖτο «πλήρωμα»[2]. Ἀλλ' ἐνῷ, κατὰ τὸν Βασιλείδην, ἀπέναντι τοῦ πληρώματος ὑπῆρχε πραγματικὴ ὕλη, κατὰ τὸν Βαλεντῖνον, ὑπῆρχε τὸ «κένωμα», ἤτοι ὁ κενὸς χῶρος (τόπος τῆς σκιᾶς). Ὡς γνωστόν, ὁ Πλάτων ἀντελαμβάνετο τὴν ὕλην ὡς «μὴ ὄν», ἤτοι κενὸν χῶρον. Ἐν τῷ συστήματι τοῦ Βαλεντίνου εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ κενοῦ χώρου ἀφορμὴν ἔδωσεν ἡ ἠθικὴ πτῶσις ἑνὸς «αἰῶνος», ἡ δὲ διαδραμάτισις τοῦ προσώπου τούτου ἀνετέθη λίαν χαρακτηριστικῶς εἰς τὴν σοφίαν. Αὕτη, ἀνήκουσα εἰς τὸ τελευταῖον ζεῦγος τῶν αἰώνων, ἐγκατέλειψε τὸν σύζυγον αὐτῆς καὶ ἠθέλησε νὰ πλησιάσῃ τὸν Βυθὸν (τοῦ πρωταρχικοῦ ζεύγους τῶν αἰώνων), ἀλλ' ἡ κακὴ αὐτῆς σκέψις ἐξεβλήθη ἐκ τοῦ πληρώματος εἰς τὸ κένωμα, μεταβληθεῖσα (ἐφόσον

2. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος (πρὸς Κολοσσαεῖς, 2, 9), πολεμῶν τοὺς Γνωστικοὺς τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, μετεχειρίσθη τὸν ὅρον «πλήρωμα». Πιθανῶς ἐδανείσθη τὴν λέξιν παρὰ τῶν Γνωστικῶν, ἵνα δείξῃ τὴν ὀρθὴν ἔννοιαν αὐτῆς. «Ἐν αὐτῷ (τῷ Χριστῷ) κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωμα-

ἀπετελεῖτο ἐκ κακοῦ καὶ ἐκ σκέψεως) εἰς τρεῖς οὐσίας, ὕλην, ψυχὴν καὶ πνεῦμα. Οὕτως ἐτέθη ἡ βάσις τοῦ ἡμετέρου ἐμπαθοῦς κόσμου («ὑστέρημα», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀπαθὲς «πλήρωμα»). Πρῶτος ἔλαβεν ὕπαρξιν ὁ δημιουργὸς (ψυχικός, μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ) καὶ διὰ τοῦ δημιουργοῦ ὁ κόσμος καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Οἱ ἄνθρωποι ἐδημιουργήθησαν ἐκ τῶν τριῶν οὐσιῶν, ἀλλ' ἀναλόγως τῆς ἐπικρατήσεως μιᾶς αὐτῶν, ἀνεπτύχθησαν εἰς ὑλικούς, ψυχικοὺς καὶ πνευματικούς. Τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων ἐτέλεσεν ὁ Σωτήρ, ἀλλ' ἡ περὶ αὐτοῦ διδασκαλία εἶναι ἀσαφής. Πάντως ἦτο θεῖον ὄν, τὸ ὁποῖον ἐνηνθρώπησε καὶ ἔπαθε φαινομενικῶς. Οἱ ὑλικοὶ ἄνθρωποι εἶναι ἀνεπίδεκτοι σωτηρίας καὶ θὰ καταστραφῶσι μετὰ τοῦ κόσμου διὰ πυρός. Οἱ πνευματικοὶ διὰ τῆς γνώσεως γίνονται Γνωστικοὶ καὶ θὰ ἔλθωσιν εἰς τὸ πλήρωμα. Οἱ ψυχικοί, περιοριζόμενοι εἰς τὴν πίστιν, θὰ μείνωσιν εἰς τὸν τόπον δευτερευούσης μακαριότητος, μεταξὺ τοῦ πληρώματος καὶ τοῦ οὐρανοῦ.

Ὁ *Μαρκίων*, ἕνεκα τῶν φρονημάτων αὐτοῦ, ἐδιώχθη ἐκ τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῆς Σινώπης τοῦ Πόντου, ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου, ὁ ὁποῖος ἦτο πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἔπειτα ἐκ τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῆς Σμύρνης, ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Πολυκάρπου. Ὡς πλούσιος ἰδιοκτήτης πλοίου ἦλθεν εἰς τὴν Ρώμην καὶ κατέστη ἐξέχον μέλος τῆς χριστ. κοινότητος, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπίσης ἐδιώχθη μετά τινα ἔτη (ἐπὶ ἐπισκόπου Πίου τοῦ Α' 144). Ἦτο πρακτικῶν τάσεων καὶ διὰ τοῦτο διέφερε τῶν Γνωστικῶν, δὲν ἐδέχθη μεσάζοντα μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ καὶ τῆς ὕλης καὶ δὲν ἀνέπτυξεν ἐκτενῆ κοσμογονίαν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως εἶχε κοινὰ μετὰ τῶν Γνωστικῶν τὰ ἑπόμενα, δυαλισμόν, ἀντιουδαϊσμόν, δοκητισμὸν καὶ ἀσκητισμόν. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ ἐπεγράφετο «Ἀντιθέσεις». Κέντρον τῶν ἀντιθέσεων κατέστησε τὴν διαφορὰν τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐπὶ τῆς ὁποίας διαφορᾶς ἤδη ὁ Ἀπόστολος Παῦλος εἶχεν ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ὁποίαν οἱ Γνωστικοὶ ἀνήγαγον εἰς ἀντίθεσιν. Ὁ Μαρκίων ἐδέχθη τὴν ἀντίθεσιν ταύτην. Παρεδέχετο δύο θεούς, τὸν ἀγαθὸν καὶ τὸν κακὸν θεόν. Τὸν δεύτερον ὠνόμαζε «δίκαιον θεὸν» (ὡς μομφήν, κατὰ τὸ summum jus summa injuria) καὶ «πονηρὸν» (ἐπαχθῆ, αὐστηρόν). Οὗτος εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ ὁρατοῦ κόσμου. Ἦτο περιωρισμένης γνώσεως καὶ δυνάμεως, διὰ τοῦτο ἐδημιούργησε τὸν κόσμον ὄχι ἐκ τοῦ μηδενός, ἀλλ' ἐξ ὕλης (κακῆς) καὶ ἐδημιούργησεν αὐτὸν ἀτελῆ καὶ ἐλεεινόν, τοὺς δὲ ἀνθρώπους «ταλαιπώρους» καὶ ἁμαρτωλούς. Οὗτος εἶναι ὁ Θεὸς τῶν Ἰουδαίων καὶ νομοθέτης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Δημιουργήσας τοιούτους τοὺς ἀνθρώπους, ἐτιμώρει αὐστηρῶς τοὺς παραβαίνοντας τὸν νόμον αὐτοῦ, εἰς δὲ τοὺς τηρήσαντας αὐτὸν παρέσχεν ὅλως

τικῶς». Ἡ συσχέτισις αὕτη τοῦ λογίου Ἀποστόλου ἦτο ἐπιτυχής. Ἑνώνων τις τοὺς αἰῶνας τῶν Γνωστικῶν ἔχει τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν (ὄργανον τῆς δημιουργίας)· χωρίζων αὐτὸν εἰς πολλὰ ἰδιαίτερα ὄντα, ἔχει τοὺς αἰῶνας τῶν Γνωστικῶν.

δευτερεύοντα ἀγαθά. Ὁ ἀγαθὸς θεὸς δὲν ἦτο μόνον «ἄγνωστος», ἀλλὰ καὶ «ξένος» καθολοκληρίαν πρὸς τὸν κόσμον, μὴ ἀναμιχθεὶς ὁλοτελῶς, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου (οὐδεμία ἀνάμιξις ἀγαθῶν μετὰ κακῶν στοιχείων), ἀλλ' ἐλθὼν πρώτην φορὰν εἰς σχέσιν πρὸς αὐτὸν χάριν τῆς σωτηρίας. Διὰ τοῦτο ἡ διδασκαλία τοῦ Μαρκίωνος ὠνομάσθη «Εὐαγγέλιον περὶ τοῦ ξένου θεοῦ» (A. Harnack). Ὁ ἀγαθὸς θεὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀοράτου κόσμου, ἔργον ἔχων νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοῦ δημιουργοῦ, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ νόμου αὐτοῦ. Ὅλως ἄγνωστος προηγουμένως, ἀπεκαλύφθη πρώτην φορὰν ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, ὁ ὁποῖος ἦτο υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἀκριβὴς εἰκὼν τοῦ πατρός[3]. Ὁ Χριστὸς δὲν ἐγεννήθη, ἀλλὰ παρουσιάσθη ἐνήλικος μετὰ φαινομενικοῦ σώματος ἐπὶ τῆς γῆς, ὅτε ἤρχισε τὸ δημόσιον στάδιον αὐτοῦ, ἐν τῇ συναγωγῇ τῆς Καπερναούμ (Μάρκου, 1, 21. Λουκᾶ, 4, 23)[4]. Ἔδειξε τὴν πρὸς τὸν ἀγαθὸν θεὸν ὁδὸν καὶ διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ δημιουργοῦ. Ἐνῷ ὁ Μαρκίων ἐδέχετο φαινομενικὸν σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἑπομένως φαινομενικὸν σταυρικὸν θάνατον, ἀπέδιδεν εἰς αὐτὸν πραγματικὴν σωτηριώδη ἐνέργειαν[5]. Οἱ πιστοὶ θὰ σωθῶσιν, οἱ δὲ ἄπιστοι θὰ καταστραφῶσι μετὰ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ δημιουργοῦ.

Τοιαύτην ἰδέαν ἔχων ὁ Μαρκίων περὶ τοῦ Θεοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἀπέρριπτεν ὁλοτελῶς αὐτήν, ἀλλ' ἀπέρριπτε καὶ πολλὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἐδέχετο μόνον τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ καὶ δέκα ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου (ἀπέρριπτε τὰς ποιμαντικὰς καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους). Ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων μέρη τινὰ ἐτροποποίει, ἢ ἀφήρει ἢ προσέθετεν ἄλλα. Οὗτος εἶναι ὁ περίφημος Κανὼν τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ Μαρκίωνος (περὶ τὸ 140). Ὁ τοιοῦτος καταρτισμὸς τοῦ Κανόνος ἐξηγεῖται ἐκ τῶν ἑπομένων. Πρῶτον, ὁ Μαρκίων ἀνεγνώριζε μόνον τὸν Παῦλον

3. Παρὰ τῷ Μαρκίωνι ἡ διάκρισις τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ περισσότερον ἢ παρ' ἄλλοις Γνωστικοῖς εἶναι ἀμφίβολος καὶ ἀποτελεῖ ζήτημα σκοτεινὸν (A. Harnack, Dogmengeschichte, τόμος I, 1909, σελ. 302· πρβλ. 285 καὶ ἑξῆς). Ὁ Μαρκίων κατ' οὐσίαν ἦτο τροπικὸς μοναρχιανός. Αὐτὸς ὁ ἀγαθὸς θεὸς κατῆλθεν ἐξ οὐρανοῦ. Εἶχεν ἐμφάνισιν ἀνθρωπίνου σώματος, ὡς εἰς τὸν Ἀβραὰμ παρουσιάσθησαν τρεῖς ἄγγελοι, οἱ ὁποῖοι ἔπραττον καὶ ἔτρωγον ὡς σωματικοὶ καὶ πραγματικοὶ ἄνθρωποι. Ὁ οὕτως ἐμφανισθεὶς ἀγαθὸς θεὸς ἦτο ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς (A. Harnack, Marcion, σελ. 162 καὶ ἑξῆς). Ἐκ τῶν λεχθέντων δύναται νὰ ἐξαχθῇ, ὅτι ὁ Μαρκίων ἐδέχετο διὰ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀγγελικὴν σωματικότητα (οὐράνιον σῶμα).

4. Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Μαρκίωνος ἤρχιζεν ὡς ἑξῆς· «Ἐν ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου, κατῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς Καπερναοὺμ καὶ ἐδίδασκεν ἐν τῇ συναγωγῇ» (πρβλ. Λουκᾶ, 3, 1 καὶ 4, 31).

5. Ὁ A. Harnack, ἀλλοῦ χαρακτηρίζει τοῦτο ρητῶς ὡς ἀντίφασιν (Dogmengeschichte, τόμος I, 1909, σελ. 302), ἀλλοῦ δέχεται, ὅτι, κατὰ τὸν Μαρκίωνα, ἡ ἐναθρώπησις τοῦ Θεοῦ (καίπερ φαινομενικὴ) κατέστησεν αὐτὸν (καίπερ ἀπαθῆ) ἐπιδεκτικὸν νὰ αἰσθάνεται ὡς ἄνθρωπος, νὰ ἐνεργῇ ὡς ἄνθρωπος καὶ νὰ πάσχῃ ὡς ἄνθρωπος (Marcion, 1921, σελ. 165). Καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σκοτεινόν.

καὶ ἐδέχετο, ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι δὲν ἐνόησαν τὸν Χριστὸν ἢ ἐπανέπεσαν εἰς τὸν ἰουδαϊσμόν. Δεύτερον, ἐφρόνει, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ καὶ αἱ μνημονευθεῖσαι δέκα ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου ἐνοθεύθησαν συμφώνως πρὸς τὸ ἰουδαϊκὸν πνεῦμα. Τρίτον, ἀπεδοκίμαζε τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν καὶ ἑπομένως δὲν ἠδύνατο δι' αὐτῆς νὰ συμβιβάσῃ μετὰ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ τὰ ἀπᾴδοντα εἰς αὐτάς. Ἀλλὰ τὰ ἀπᾴδοντα ταῦτα ἦσαν τόσον πολλά, ὥστε ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ διατηρήσῃ τινὰ αὐτῶν. Ὁ Μαρκίων δὲν ἤθελεν, ὡς οἱ Γνωστικοί, νὰ ἱδρύσῃ ἀνωτέραν βαθμίδα χριστιανῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ νὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀφαιρῶν ἀπ' αὐτῆς πᾶν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον διετήρησεν ἐκ τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας, καὶ νὰ τονίσῃ τὴν σημασίαν τῆς πίστεως διὰ τὴν σωτηρίαν (ὡς ἔπραττεν ὁ Παῦλος). «Κακοὺς τοὺς ἀνθρώπους ὄντας ῥυσάμενος ἐκ τοῦ πονηροῦ ὁ ἀγαθὸς μετέβαλε διὰ τῆς πίστεως καὶ ἐποίησεν ἀγαθοὺς τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ». Ἀποτυχὼν τοῦ σκοποῦ, ἵδρυσεν ἰδιαιτέραν Ἐκκλησίαν. Ἡ διοργάνωσις αὐτῆς ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ δὲν ἐγίνετο σαφὴς διάκρισις μεταξὺ κλήρου καὶ λαοῦ καὶ μεταξὺ τῶν βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης[6]. Ἡ λατρεία δὲν διέφερεν οὐσιωδῶς τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας, ἐν τούτοις τὴν θείαν εὐχαριστίαν ἐτέλουν δι' ἄρτου καὶ ὕδατος, τοὺς δὲ λόγους τοῦ Χριστοῦ «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου» μετέβαλλον εἰς «τοῦτό ἐστι τὸ σχῆμα τοῦ σώματός μου» (id est figura corporis mei, Τερτυλλιανοῦ, Adversus Marcionem, 4, 40)[7]. Πρῶτος, ἄρα, ὁ Μαρκίων σαφέστερον ἔθεσε τὸ ζήτημα τῆς θείας εὐχαριστίας (ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τῆς θείας εὐχαριστίας εἶναι σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ) καὶ ἔδωσε σαφεστέραν ἀπάντησιν, ἀνάλογον βεβαίως τῶν δοκητικῶν φρονημάτων αὐτοῦ (φαινομενικὴ ἀντίληψις τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ συνεπήγετο φαινομενικὴν ἀντίληψιν τῆς θείας εὐχαριστίας). Ὁ Μαρκίων ἀπῄτει ἀσκητικὸν βίον καὶ διὰ τοῦτο οἱ περισσότεροι τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἔμενον εἰς τὴν τάξιν τῶν κατηχουμένων, διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἴσχυεν ὁ βίος οὗτος. Οὐδεὶς τῶν Γνωστικῶν ἵστατο τόσον πλησίον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὅσον ὁ Μαρκίων, ἀλλ' ἀκριβῶς ἕνεκα τούτου καὶ οὐδεὶς ἄλλος ἐπολεμήθη, ὅσον αὐτός. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Μαρκίωνος διεδόθη ταχέως ἐν τῇ Ἀνατολῇ, οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτῆς ἔδειξαν μέγα θάρρος κατὰ τοὺς διωγμούς,

6. Τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς· «Alius hodie episcopus cras alius. Hodie diaconus qui cras lector, hodie presbyter qui cras laicus ; nam et laicis sacerdotalia munera injungunt» (Τερτυλλιανοῦ, De praescriptione haereticorum, 41). Ἐκ τῆς πρώτης φράσεως ἐξάγεται, ὅτι οἱ Μαρκιωνῖται περὶ τὸ ἔτος 200 δὲν εἶχον ἕνα ἐπίσκοπον δι' ἑκάστην κοινότητα, ἀλλὰ πολλοὺς («πρεσβυτέρους - ἐπισκόπους»).

7. Ὁ Μαρκίων, λοιπόν, ἐνόησε τὴν φράσιν τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς θείας εὐχαριστίας μεταφορικῶς (Marcion hat also das Einsetzungswort figürlich verstanden, A. Harnack, Marcion, 1921, σελ. 182 σημ. 3). Περὶ τῆς ἐπικρατούσης τότε ἀσαφείας περὶ τοῦ ζητήματος τούτου τῆς θ. εὐχαριστίας, ἴδε Fr. Loofs, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμ. 1, σελ. 40 (στ. 48 - 52), σελ. 42 (στ. 23 - 30).

ἐνῷ, καθόσον γνωρίζομεν, Γνωστικοὶ μάρτυρες δὲν παρουσιάσθησαν (Semler, Versuch eines fruchtbares Auszuges der Kirchengeschichte, τόμ. I, 1773, 25. W. Nigg, Die Kirchengeschichtsschreibung, 1934, σ. 126 καὶ ἑξῆς). Αἱ κοινότητες τῶν Μαρκιωνιτῶν ἤκμαζον μέχρι τῆς δ' ἑκ]ρίδος, ὅτε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἀπηγόρευσε τὸν μαρκιωνιτισμόν. Οἱ Μαρκιωνῖται διετηρήθησαν μέχρι τῆς ζ' ἑκ]ρίδος καὶ ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ τῇ μεσολαβήσει συμπληρωματικῶν παραγόντων παρήγαγον πιθανώτατα τὸν Παυλικιανισμόν, ἐν δὲ τῇ Δύσει συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν Μανιχαίων.

Ἱδρυτὴς τοῦ Μανιχαϊσμοῦ ὑπῆρξεν ὁ Πέρσης Μάνης, ὁ ὁποῖος ἀνετράφη καὶ ἐμορφώθη εἰς τὴν νότιον Βαβυλωνίαν. Ὡς ἔλλειψιν τῶν προηγουμένων θρησκειῶν ᾔσθάνθη, πρῶτον, ὅτι οἱ ἱδρυταὶ αὐτῶν (Ἰησοῦς, Ζωροάστρης καὶ Βούδδας) δὲν ἄφησαν συγγραφάς, ὥστε νὰ γνωρίζωμεν τὴν γνησίαν αὐτῶν διδασκαλίαν, καὶ δεύτερον, ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν εἶχε (τότε) εἰσχωρήσει εἰς τὴν Ἄπω Ἀνατολήν, ὁ δὲ παρσισμὸς καὶ ὁ βουδδισμὸς δὲν εἶχον εἰσχωρήσει πρὸς δυσμάς. Ὁ Μάνης ἐσκέφθη νὰ ἀναπληρώσῃ τὰς ἐλλείψεις ταύτας καὶ ἑνώσῃ Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν θρησκευτικῶς. Ἤδη ἐκ τούτων καταφαίνονται αἱ συγκρητιστικαὶ τάσεις αὐτοῦ (περσικὸς γνωστικισμός). Κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τοῦ βασιλέως τῆς Περσίας Ἀρδασσὶρ τοῦ Α' (240/241), εἰς ἡλικίαν 24 ἐτῶν, ὁ Μάνης μετέβη εἰς τὰς Ἰνδίας, ὅπου μετ' ἐπιτυχίας ἐκήρυξε τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ἐπὶ Σαπὼρ τοῦ Α' (241) ὁ Μάνης ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Περσίαν καὶ παρὰ τοῦ νέου βασιλέως ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ κηρύξῃ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐν τῷ περσικῷ κράτει. Συνώδευε, μάλιστα, τὸν Σαπὼρ εἰς τὰς ἐκστρατείας αὐτοῦ καὶ ἔφερε τὴν νέαν θρησκείαν εἰς τὰ κατακτηθέντα ἐδάφη. Μαθητὰς αὐτοῦ ἀπέστειλε πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις εἰς διαφόρους χώρας. Ἡ συριακὴ γλῶσσα ἤδη τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν (ἐπὶ τῶν Ἀχαιμενιδῶν, εἰς τὴν δυναστείαν τῶν ὁποίων ἔθεσε τέρμα ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, τῷ 330 π. Χ.) εἶχε καταστῇ διεθνὴς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀσίας, διὰ δὲ τοῦ γνωστικοῦ Βαρδησάνους (β' ἥμισυ τῆς β' μ. Χ. ἑκ]ρίδος) εἶχε γίνει γλῶσσα τῶν ἀνεπτυγμένων τῶν χωρῶν ἐκείνων. Ὁ Μάνης ἔγραψε τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ εἰς τὴν συριακήν, ζῶντος δὲ αὐτοῦ μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἰρανικήν, περσικήν, ἑλληνικήν, βραδύτερον δὲ εἰς τὴν κοπτικὴν τῆς Ἄνω Αἰγύπτου καὶ τὴν λατινικήν. Ἐπὶ Βαρὰμ τοῦ Α', ὁ Μάνης προσέκρουσεν εἰς τὴν ἀντίδρασιν τῶν ἱερέων τῆς ἐθνικῆς περσικῆς θρησκείας καὶ κατηγορηθεὶς ὡς μάγος ἐσταυρώθη (276). Τὸ δέρμα τοῦ πτώματος ἀφῃρέθη, ἐγεμίσθη δι' ἀχύρων καὶ ἀνηρτήθη εἰς τὴν πύλην τῆς περσικῆς πρωτευούσης.

Ὁ Μάνης ἐθεώρει τὰς ἄλλας θρησκείας προπαρασκευαστικὰ στάδια, προδρόμους αὐτοῦ τὸν Βούδδαν, Ζωροάστρην καὶ Ἰησοῦν, ἑαυτὸν δὲ ὡς τὸν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ προαγγελθέντα «παράκλητον»[8]. Τὴν διδασκαλίαν

8. Βραδύτερον οἱ Μανιχαῖοι, χάριν προσηλυτιστικῶν σκοπῶν μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, μετέβα-

αὐτοῦ διεμόρφου ἀναλόγως τῶν λαῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἐδίδασκεν. Οὕτως εἰς τοὺς Πέρσας ἀνεμίγνυεν ὀνόματα ἐκ τῆς ἱερᾶς αὐτῶν βίβλου Ἀβέστα, εἰς τοὺς Ἕλληνας, φιλοσοφικὰς ἐννοίας, καὶ εἰς τοὺς χριστιανούς, στοιχεῖα ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ὁ Μάνης ἠξίου, ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἱκανοποίει τὸν ὀρθὸν λόγον («πρὸς τὸ μὴ ἀδιάκριτόν σε ἔχειν τὸν λογισμόν», Μάνητος, Ἐπιστολὴ πρὸς Μάρκελλον, ἄνδρα ἐπίσημον. Acta Archelai, κεφ. 5, 3). Ἡ γ' ἐκ]ρίς, πλήρης ἀθλιοτήτων καὶ συμφορῶν, εἶχε καταστήσει φλέγον ζήτημα, πόθεν τὸ κακὸν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ Ἐκκλησία ἀνῆγε τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ εἰς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου (πτῶσις τῶν πρωτοπλάστων). Οἱ Γνωστικοὶ ἐξῆγον αὐτὸ ἐκ τούτου, ὅτι ὁ κόσμος ἦτο δημιούργημα κατωτέρου θεοῦ, προελθόντος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ. Ἀλλὰ πῶς ἦτο δυνατόν, ἐξ αὐτοῦ νὰ προκύψῃ τοιοῦτο ὄν ; Ὁ Μάνης, συμφώνως πρὸς τὸν αὐστηρὸν δυαλισμὸν τῆς περσικῆς θρησκείας, ἐδέχθη ἀνεξάρτητον καὶ αὐτοτελῆ κακὸν θεόν, ἂν καὶ ἀπέφευγε δι' αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦτο. Τὸ ἀπόλυτον ἀγαθὸν καὶ τὸ ἀπόλυτον κακὸν εὑρίσκοντο ἀπέναντι ἀλλήλων («φῶς» καὶ «σκότος»). Ἐκ τούτου ἐξάγων σχετικὰ συμπεράσματα, ἠρνεῖτο τὴν ἐλευθέραν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντιθέτως πρὸς τὰς ὀρθολογιστικὰς ταύτας τάσεις, ὁ Μάνης τὰς ἰδέας αὐτοῦ ἐνέδυσε μὲ ἔνδυμα συμβολικῆς μυθολογίας, ἐμπνευσθείσης ἐκ τῆς βαβυλωνιακῆς μυθολογίας. Δι' αὐτῆς ἐζήτει νὰ ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως καὶ δημιουργήσῃ φανταστικὴν φυσικὴν ἐπιστήμην[9]. Οἱ Γνωστικοί, ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐδανείζοντο ἐν μέτρῳ ἐκ τῶν ἀνατολικῶν κοσμολογιῶν, ὁ Μάνης, ὡς γνήσιος Ἀσιάτης, ἐπέτρεπεν εἰς τὴν φαντασίαν αὐτοῦ τολμηροτάτας πτήσεις. Ὅπως ἐνίσχυσε τὸν δυαλισμόν, οὕτως ἐνίσχυσεν, ὡς ἦτο ἑπόμενον, καὶ τὰ παράγωγα αὐτοῦ, τὸν δοκητισμόν, τὸν ἀσκητισμὸν καὶ τὸν ἀντιουδαϊσμὸν (Θεὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὁ «ἄρχων τοῦ σκότους», Acta Archelai, 12, 4). Δὲν εἶχεν ἐκκλησίας, ἱεροτελεστίας, εἰκόνας, ἅγια λείψανα, ἁγίους. Μόνη λατρεία, ἡ ἰδιωτικὴ προσευχή, μόνη ἑορτὴ καὶ ἡμέρα συναθροίσεως, ἡ ἑορτὴ τοῦ βήματος (προσκύνησις τῆς καθέδρας τοῦ Μάνητος, κατὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ θανάτου αὐτοῦ, τὸν Μάρτιον). Ἡ ἑορτὴ τοῦ πάσχα δὲν ἦτο ὑποχρεωτική. Οἱ Μανιχαῖοι διῃροῦντο εἰς κατηχουμένους καὶ τελείους (ἢ ἐκλεκτούς), οἱ ὁποῖοι εἶχον ἰδιαιτέρας συναθροίσεις μὲ περιεχόμενον μυστικὸν καὶ ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν ἐν αὐταῖς ἐτε-

λον τὸν Μάνην εἰς ἁπλοῦν μαθητὴν τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἐμπνευσμένον ὑπὸ τοῦ παρακλήτου ἢ ἀπεσταλμένον αὐτοῦ (Acta Archelai, κεφ. 15, 1. Αὐγουστίνου, Contra epistolam Fundamenti, κεφ. 6). Ὡς σκοπὸν αὐτοῦ ἔθετον τὴν παλινόρθωσιν τοῦ νοθευθέντος ἢ παρανοηθέντος εὐαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ εὐαγγέλιον τῶν Μαρκιωνιτῶν ἐν μέρει συνεφώνει, ἐν μέρει διεφώνει πρὸς τὰ εὐαγγέλια τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ εὐαγγέλιον τῶν Μανιχαίων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἀντέφασκε πρὸς αὐτά. Ἐνόμιζον ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ γνήσιον εὐαγγέλιον.

9. Ἓν παράδειγμα. «Ὁ δὲ ὠμοφόρος (Ἄτλας) κάτω βαστάζει (τὸν κόσμον) καὶ ἐπὰν κάμῃ βαστάζων, τρέμει, καὶ σεισμοῦ αἴτιος γίνεται παρὰ τὸν ὡρισμένον καιρὸν» (Acta Archelai, κεφ. 8).

λοῦντο δύο μυστήρια, τὸ βάπτισμα δι' ἐλαίου καὶ ἡ θεία εὐχαριστία μόνον δι' ἄρτου. Ἐκ τῶν τελείων διεκρίνετο τμῆμα, ὑποδιαιρούμενον εἰς τρεῖς τάξεις, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Αὐγουστῖνος ἔδιδεν ὀνόματα τῆς διοργανώσεως τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας (διδάσκαλοι, ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ διάκονοι, μὴ ἀριθμούμενοι ἰδιαιτέρως. De hæresibus, κεφ. 46).

Ὁ μανιχαϊσμὸς διεδόθη κυρίως πρὸς ἀνατολὰς τῆς Περσίας, μέχρι τῆς Κίνας, ἀλλὰ καὶ πρὸς δυσμάς, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, Συρίαν, Παλαιστίνην, Αἴγυπτον, Βόρειον Ἀφρικήν, Ἰταλίαν, Ἱσπανίαν καὶ νότιον Γαλλίαν. Ἀπέκτα ὀπαδοὺς κυρίως μεταξὺ τῶν Γνωστικῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν, μάλιστα, τῶν μεμυημένων εἰς τὰ μυστήρια τοῦ Μίθρα. Μόνον ἐν τῇ ἀνατολικῇ Συρίᾳ, ὅπου ὁ μανιχαϊσμὸς εὗρε περιβάλλον ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς κοιτίδος αὐτοῦ, τῆς Βαβυλωνίας, ἤτοι πληθυσμὸν συγγενῆ καὶ ὁμόγλωσσον, μόνον ἐκεῖ κατέστη θρησκεία τοῦ πλήθους. Συνήθως ἐστρατολόγει τοὺς ὀπαδοὺς ἐκ τῶν ἀνωτέρων τάξεων, ἐξ ἐπιφανῶν γυναικῶν, εὐγενῶν, συγκλητικῶν. Πρῶτος ὁ ἐθνικὸς αὐτοκράτωρ Διοκλητιανὸς (296) κατεδίωξε τοὺς Μανιχαίους (εἰς τοὺς τελείους θάνατος διὰ πυρᾶς, εἰς τοὺς κατηχουμένους θάνατος διὰ ξίφους). Ἡ διετὴς περίπου βασιλεία τοῦ Ἰουλιανοῦ (361 - 363) καὶ ἡ ἀκολουθήσασα εἰκοσαετία ὑπῆρξε περίοδος ἀκμῆς αὐτῶν. Ἐν τούτοις ὁ Μέγας Θεοδόσιος (381 καὶ 382) καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες κατεδίωξαν ἐκ νέου αὐτούς. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ς' ἑκ]ρίδος ἀνεζωογονήθη ὁ μανιχαϊσμός. Ἀλλ' οἱ νέοι διωγμοὶ ἐπὶ Ἰουστίνου καὶ Ἰουστινιανοῦ (529) ἔφερον τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα. C. Schmidt, Neue Originalquellen des Manichäismus aus Ägypten (Zeitschrift f. Kirchengeschichte, 1933). E. De Stoop, La diffusion du Manichéisme dans l'empire romain, 1909).

§ 5. Ὁ κατὰ τῶν Γνωστικῶν καὶ τοῦ Μαρκίωνος ἀγὼν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ διδασκαλία τῶν Γνωστικῶν καὶ τοῦ Μαρκίωνος εἶχε θεολογικὴν σημασίαν, διότι ἐπραγματεύετο περὶ Θεοῦ, δημιουργίας, πτώσεως, σωτηρίας καὶ ἐσχάτων. Περιελάμβανεν ὁλόκληρον σύστημα δογματικῆς, ἀλλ' ἡ δογματικὴ αὕτη μικρὰν μόνον σχέσιν εἶχε πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἰδίως διέφερεν εἰς τὰ ἑπόμενα κύρια σημεῖα. Οἱ Γνωστικοὶ διέκρινον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸν δημιουργὸν καὶ ἀπέρριπτον τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἐνῷ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἐταύτιζεν ἀμφοτέρους καὶ ἐθεώρει τὴν Π. Διαθήκην βιβλίον τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Ἡ ἀπόρριψις τῆς Π. Διαθήκης συνεπήγετο τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν μεσσιανικῶν προφητειῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ χριστιανισμὸς ἐστήριζε (καὶ μάλιστα τότε) τὸ κῦρος αὐτοῦ. Οἱ Γνωστικοὶ ἐδέχοντο φαινομενικὴν ἐνανθρώπησιν καὶ φαινομενικὸν σταυρικὸν θάνατον τοῦ Σωτῆρος, ἐνῷ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἐδέχετο

ἀμφότερα ὡς πραγματικὰ καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐστήριζε τὴν πεποίθησιν αὐτῆς, ὅτι ἡ διὰ τοῦ Χριστοῦ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων ἦτο πραγματική. Ὁ ἐκ τῆς διαδόσεως τοῦ γνωστικισμοῦ κίνδυνος ἦτο μέγας, διὰ τοῦτο ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἐπολέμησε σφοδρῶς τοὺς Γνωστικούς, οὕτω δὲ ἤρχισε καὶ αὐτὴ νὰ μορφώνῃ θεολογίαν. Οἱ Γνωστικοί, ἄρα, ἦσαν οἱ ἀρχαιότεροι συστηματικοὶ θεολόγοι.

Πρὸς καταπολέμησιν τῶν Γνωστικῶν ἡ Ἐκκλησία μετεχειρίσθη τὰ ἑπόμενα τρία μέσα, τὰ ὁποῖα διετυπώθησαν κυρίως ὑπὸ τοῦ Εἰρηναίου ἐν τῷ κατὰ αἱρέσεων συγγράμματι αὐτοῦ. Πρῶτον, τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ἀδιάκοπον ἀποστολικὴν διαδοχὴν αὐτοῦ. Οἱ Γνωστικοὶ ἰσχυρίζοντο, ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτῶν εἶναι κρυφία ἀποστολικὴ παράδοσις, ἀλλ' ἂν ἦτο τοιαύτη, θὰ ἐγνώριζον αὐτὴν οἱ κατ' ἀδιάκοπον διαδοχὴν ἐκ τῶν ἀποστόλων προελθόντες ἐπίσκοποι (Εἰρηναίου, Κατὰ αἱρέσεων, 3, 3). Τὸ γεγονός, ὅτι οὗτοι ἠγνόουν τὴν γνωστικὴν διδασκαλίαν, ἐδείκνυε σαφῶς τὸ ψευδὲς αὐτῆς. Οὕτως οἱ ἐπίσκοποι ἀνεγνωρίσθησαν ὡς θεματοφύλακες τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἡ σημασία αὕτη τῶν ἐπισκόπων κατ' ἀρχὰς ἦτο ἱστορικῆς φύσεως, στηριζομένη εἰς τοῦτο, ὅτι εἶχον τὴν παράδοσιν τῶν προκατόχων αὐτῶν, ἀλλὰ πρωΐμως μετετράπη εἰς δογματικὴν (ἣ ἀπ' ἀρχῆς συνυπῆρχεν αὕτη). Ταύτην ἐκφράζων ὁ Εἰρηναῖος (γράψας περὶ τὸ 175), ἐδέχετο, ὅτι μετὰ τῆς διαδοχῆς τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος οἱ ἐπίσκοποι ἐλάμβανον «χάρισμα ἀληθείας» («cum episcopatus successione charisma veritatis certum sequndum placitum patris acceperunt», Κατὰ αἱρέσεων, 4, 26· πρβλ. Ἱππολύτου, Refutatio omnium hæresium, πρόλογον). Οὕτω τὸ ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας διετυπώθη κατ' ἀρχὰς ὡς προσωπικὸν χάρισμα ἑκάστου ἐπισκόπου. Ἀλλ' ἡ διατύπωσις αὕτη δὲν ἐπεκράτησε. Τὸ ἀλάθητον ἑκάστου ἐπισκόπου μετετοπίσθη βραδύτερον εἰς τὸ ἀπρόσωπον σύνολον αὐτῶν, ἤτοι τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρισκόμεθα, τὸ νὰ δέχεταί τις τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐπισκόπων κατέστη τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τῶν ἀληθῶν χριστιανῶν. Ἕνεκα τούτου τὸ μοναρχικὸν ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα μετεδόθη τότε εἰς ὅλας τὰς χριστιανικὰς κοινότητας, ἤρχισαν δὲ νὰ καταρτίζωνται κατάλογοι τῶν ἐπισκόπων τῶν σπουδαιοτέρων ἐκκλησιῶν (Ῥώμης, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων).

Δεύτερον, ἡ Ἐκκλησία κατὰ τῶν Γνωστικῶν ἀντέταξε τὴν ἐν ταῖς χριστιανικαῖς κοινότησιν ὑφισταμένην ὁμολογίαν τοῦ βαπτίσματος. Ὁ πυρὴν αὐτῆς προήρχετο ἐκ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς. Μέχρι τοῦδε ἐχρησίμευεν εἰς πρακτικοὺς σκοπούς, πρὸς ἀπαγγελίαν κατὰ τὸ βάπτισμα καὶ διάκρισιν τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων, ὅπερ ἦτο εὔκολον, διότι ὀλίγαι κεντρικαὶ ἔννοιαι ἦσαν ἀρκεταί. Τώρα ἐχρησιμοποιήθη πρὸς καταπολέμησιν τῶν Γνωστικῶν. Ἡ γνωστικὴ διδασκαλία, μὴ ὑπάρχουσα ἐν τῇ ἀποστολικῇ ὁμολογίᾳ, ἀπεδεικνύετο μὴ ἀποστολικὴ καὶ ψευδής, κατ'

αὐτῆς δὲ ἀντετάσσετο ἡ ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ περιεχομένη διδασκαλία ὡς ἀληθὴς καὶ γνησία. Ἡ ὁμολογία ἐχρησίμευε πλέον πρὸς διάκρισιν τῶν ἀληθῶν χριστιανῶν ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων, ὅπερ βεβαίως ἦτο δυσκολώτερον. Δὲν ἤρκουν πλέον ὀλίγαι κεντρικαὶ ἔννοιαι, διότι ταύτας ἐδέχοντο καὶ οἱ αἱρετικοί. Ἐχρειάζοντο λεπτομέρειαι, αἱ ὁποῖαι οὕτως ἀπέκτων ἰδιαιτέραν σημασίαν (δογματικήν). Ἡ ἁπλῆ, ἄρα, ὁμολογία τοῦ βαπτίσματος ἀνυψώθη εἰς σύμβολον πίστεως, τὸ ὁποῖον κατέστη ἐπίσημον καὶ ἀπέκτησεν αὐστηροτέραν διατύπωσιν. Ἐνῷ ἡ Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων (τέλη τῆς α' ἑκ]ρίδος) καὶ ὁ Ἰουστῖνος (περὶ τὸ 150), ὁμιλοῦντες περὶ βαπτίσματος, δὲν ἀναφέρουσιν ὁμολογίαν βαπτίσματος, ὁ Εἰρηναῖος (περὶ τὸ 175) καὶ ὁ Τερτυλλιανὸς (περὶ τὸ 200) πρῶτοι ἀναφέρουσι τὸ σύμβολον τῆς πίστεως. Τὸ ἀρχαιότερον σύμβολον τῆς Ῥώμης, ἑλληνιστὶ γεγραμμένον, διέσωσεν ὁ Ἀγκύρας Μάρκελλος (337 ἢ 338, Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 72, 3)[1]. Τὸ σύμβολον τῆς πίστεως δὲν εἶχεν ἀκόμη τὸ ὄνομα τοῦτο, ἀλλ' ὠνομάζετο «κανών». Ὁ Εἰρηναῖος λέγει «ὁ κανὼν τῆς ἀληθείας, ὃν διὰ τοῦ βαπτίσματος εἴληφεν ὁ Χριστιανὸς» (Κατὰ αἱρέσεων, I, 9, 4), ὁ δὲ Τερτυλλιανὸς καλεῖ αὐτὸ «κανόνα πίστεως» καὶ «νόμον πίστεως» ἢ «νόμον χριστιανικὸν» (regula fidei, lex fidei, lex christiana. De præscriptione hæreticorum, 3 καὶ 14. De virginibus velandis, 1. De spectaculis, 4). Ἡ ὀνομασία «σύμβολον» ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Κυπριανῷ (258) καὶ κυρίως ἐν κανόνι τῆς συνόδου τῆς Ἀρελάτης (314, κανὼν 8) καὶ τῆς συνόδου τῆς Λαοδικείας (360, κανὼν 7). Ἡ ἀνάπτυξις τῆς διατυπώσεως τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως δὲν ἐξηρτᾶτο (ὅπως ἡ τῆς ὁμολογίας τοῦ βαπτίσματος) ἐκ τοῦ πρὸ τοῦ βαπτίσματος θετικοῦ δογματικοῦ κηρύγματος, ἀλλ' ἐκ τῶν πολεμουμένων ἑκάστοτε αἱρετικῶν δοξασιῶν. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη δὲν ἐγίνετο ἀπὸ κοινοῦ ὑφ' ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὑφ' ἑκάστης χριστιανικῆς κοινότητος, οὕτω δὲ προέκυψαν τὰ διάφορα σύμβολα τῶν ἀρχαίων Ἐκκλησιῶν.

Τρίτον, ἡ Ἐκκλησία κατὰ τῶν Γνωστικῶν ἀντέταξε τὸν Κανόνα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Προηγουμένως ὑπῆρχον τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ συλλογαὶ αὐτῶν, ἀλλὰ τώρα ὡρίσθη ὁ Κανών. Συλλογὴ καὶ Κανὼν εἶναι δύο διάφορα πράγματα καὶ τὸ ἓν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ τοῦ ἄλλου. Ὁ Κανὼν ὡρίσθη ἕνεκα τῆς ἑπομένης αἰτίας. Ἐκτὸς τῶν γνησίων ἀποστολικῶν βιβλίων, ὑπῆρχον τὰ ψευδεπίγραφα, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἔργα τῶν Γνωστικῶν, οἱ ὁποῖοι δι' αὐτῶν ἐζήτουν νὰ παρουσιάσωσι τὰς διδασκαλίας αὐτῶν ὡς ἀποστολικάς. Διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία διέκρινε τὰ γνήσια ἀποστολικὰ βιβλία καί, ἐνῷ πρό-

1. Ὡς ἡμεῖς τὰ περὶ τῆς ὁμολογίας τοῦ βαπτίσματος (σελ. 53) καὶ τὰ περὶ τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως (ἐνταῦθα) ἐκθέτομεν, ἀνταποκρίνονται καλλίτερον εἰς τὰς σῳζομένας πενιχρὰς πληροφορίας καὶ αἴρονται αἱ διαφωνίαι τῶν νεωτέρων θεολόγων. Th. Zahn, Das apostolicshe Symbolum, 1893. A. Harnack, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, I, 1896, σελ. 743 κ.ἑξ. Dogmengeschichte, I, 1909, σελ. 176, σημ. 4. G. Krüger, Dreieinigkeit, 1905, σελ. 10 κ. ἑξ.

τερον τὰ βιβλία ταῦτα ἐχρησιμοποιοῦντο κυρίως διὰ πρακτικοὺς σκοπούς, πρὸς οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν, ἐχρησιμοποιήθησαν τώρα πρὸς καταπολέμησιν τῶν Γνωστικῶν. Ἡ γνωστικὴ διδασκαλία, μὴ περιεχομένη ἐν τοῖς γνησίοις τούτοις ἀποστολικοῖς ἔργοις, ἀπεδεικνύετο μὴ ἀποστολικὴ καὶ ψευδὴς (Εἰρηναίου, Κατὰ αἱρέσεων, 1, 8, 1). Οὕτως ὁ Κανὼν κατέστη ἐπίσης διακριτικὸν γνώρισμα τῶν ἀληθῶν χριστιανῶν ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων. Τὸ ὄνομα Κανὼν κατ' ἀρχάς, ὡς εἴδομεν, ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, ἐπὶ δὲ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπαντᾷ μὲν ἔν τινι μέτρῳ παρ' Εὐσεβίῳ (Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 25, 3), ἀλλὰ κυρίως μετ' αὐτόν. Ἵνα δυνηθῇ ἡ Ἐκκλησία νὰ διακρίνῃ τὰ γνήσια ἀποστολικὰ βιβλία ἀπὸ τῶν μὴ γνησίων, ὡς κριτήριον ἔθεσε τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν ἐν ταῖς χριστιανικαῖς ἐκκλησίαις. Ὅσα ἐχρησιμοποιοῦντο ἐν αὐταῖς ἦσαν γνήσια. Ἀλλ' ἐπειδὴ τινὰ τῶν βιβλίων τούτων ἐχρησιμοποιοῦντο ἐν ὅλαις ταῖς χριστιανικαῖς ἐκκλησίαις, διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία ἐν τῷ Κανόνι τῆς Καινῆς Διαθήκης κατ' ἀρχὰς ὥρισεν ἐπακριβῶς μόνον ταῦτα, ὡς τὸ σπουδαιότερον περιεχόμενον αὐτοῦ, τὰ δὲ ἄλλα ἐπ' ἀρκετὸν ἀκόμη χρόνον ἦσαν ἐν ἀορίστῳ καὶ κυμαινομένῃ θέσει. Τὸ περιεχόμενον τοῦ Κανόνος, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ ὡς ἑξῆς· τέσσαρα Εὐαγγέλια, Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Ἐπιστολαί, Ἀποκάλυψις. Ἀλλὰ πόσαι καὶ ποῖαι ἐπιστολαὶ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσιν ἐν αὐτῷ, κατὰ τοῦτο διέφερον αἱ Ἐκκλησίαι. Αἱ διαφοραὶ αὗται βαθμηδὸν ὠλιγόστευον. Πλήρης ὁμοιομορφία ἐπῆλθε βραδύτερον, ὅτε ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος, ὁ γνωστὸς ἱστορικός, κατ' ἐντολὴν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, συνέταξε κώδικα τοῦ Κανόνος τῆς Καινῆς Διαθήκης (Εὐσεβίου, Βίος τοῦ Μ. Κ., 4, 34 καὶ 36 - 37), ὁ ὁποῖος βαθμηδὸν ἔτυχε γενικῆς χρήσεως.

Ὁ ἐπισκοπικὸς βαθμός, τὸ σύμβολον τῆς πίστεως καὶ ὁ κανὼν τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευσαν ὡς μέσα καταπολεμήσεως τῶν Γνωστικῶν, ἔγιναν τὰ τρία διακριτικὰ γνωρίσματα τῶν ἀληθῶν χριστιανῶν. Τὰ τρία ταῦτα γνωρίσματα κατέστησαν καὶ ἐξωτερικοὶ δεσμοὶ τῶν ἑκασταχοῦ χριστιανικῶν κοινοτήτων, αἱ ὁποῖαι τότε ἦσαν ἀνεξάρτητοι. Μέχρι, δηλονότι, τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπῆρχον ἐσωτερικοὶ δεσμοὶ τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων, ὁ κυριώτερος τῶν ὁποίων ἦτο ἡ ἕνωσις διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν Χριστόν [1]. Ἀλλὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἤτοι τέλη τῆς β' ἑκ]ρίδος, προσετέθησαν οἱ μνημονευθέντες τρεῖς ἐξωτερικοὶ δεσμοί [2], οἱ ὁποῖοι συνεπλήρωσαν τὴν ἕνωσιν τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων. Πρὸς

1. Ὑπῆρχον ἤδη ἐξωτερικοὶ δεσμοί, τοὐλάχιστον ὡρισμένων περιφερειῶν, οἷοι οἱ περιοδεύοντες χαρισματοῦχοι, ἡ ἀνταλλαγὴ ἐπισήμων ἐγγράφων, ἡ ἐπικοινωνία διὰ ταξιδευόντων χριστιανῶν, ἀλλ' οἱ δεσμοὶ οὗτοι εἶχον ἰσχυρὸν κοινωνικὸν χαρακτῆρα.

2. Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς β' ἑκ]ρίδος ἕνεκα τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν Γνωστικῶν μετεδόθη εἰς ὅλας τὰς χριστιανικὰς κοινότητας τὸ μοναρχικὸν ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα, ἀνυψώθη ἡ ὁμολογία τοῦ βαπτίσματος εἰς σύμβολον πίστεως καὶ κατηρτίσθη ὁ Κανὼν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐξωτερικοὶ δεσμοί, ἔχοντες καθαρῶς θρησκευτικὸν χαρακτῆρα.

ἔκφρασιν τῆς μιᾶς πανταχοῦ διεσπαρμένης ἀληθοῦς Ἐκκλησίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς πολλὰς αἱρετικὰς Ἐκκλησίας, ἐχρησιμοποιήθη ἡ ὀνομασία «καθολικὴ ἐκκλησία». Εἶναι φυσικόν, ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη παρουσιάσθη, ὅτε ἀκόμη ὑπῆρχε μόνον ἡ δι' ἐσωτερικῶν δεσμῶν ἕνωσις τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων (Ἰγνατίου ἐπιστολὴ πρὸς Σμυρναίους, 8,2, γραφεῖσα ἀρχὰς β' έκ]ρίδος)[3], ἀλλ' ἡ ὀνομασία αὕτη κατέστη συνήθης, ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἕνωσις αὐτῶν δι' ἐξωτερικῶν δεσμῶν (τέλη τῆς β' έκ]ρίδος). Ἡ διαμόρφωσις τῶν τριῶν γνωρισμάτων καὶ δεσμῶν ἦτο βεβαίως γενικώτερον καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐξελισσόμενον γεγονός, τὸ ὁποῖον θὰ συνετελεῖτο καὶ ἄνευ τοῦ κατὰ τῶν Γνωστικῶν καὶ τοῦ Μαρκίωνος ἀγῶνος τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος ἐπέσπευσεν αὐτό.

Ὁ κατὰ τῶν Γνωστικῶν καὶ τοῦ Μαρκίωνος ἀγὼν εἶχε καὶ ἄλλην ὁμοίαν, ἀλλ' ἀντίθετον ἐπίδρασιν. Ἡ ἰδέα, ὅτι «ὁ Κύριος ἐγγύς», αἱ ἐξ αὐτῆς προελθοῦσαι ἐνθουσιαστικαὶ τάσεις καὶ αἱ ἐκδηλώσεις τῶν τάσεων τούτων βαθμηδὸν ὑπεχώρουν ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλ' ὁ μνημονευθεὶς ἀγὼν τῆς Ἐκκλησίας ἐπέσπευσε τὴν ἐξαφάνισιν αὐτῶν. Διότι ἐκ τῆς ἐπικρατούσης ἐλευθερίας ὑπῆρχε κίνδυνος διαδόσεως τῶν γνωστικῶν ἰδεῶν. Οὕτως ἐξέλιπον οἱ χαρισματοῦχοι, ἡ γλωσσολαλία, ἡ ἐλευθέρα προσευχὴ καὶ τὸ ἐλεύθερον κήρυγμα. Ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἐν ταῖς χριστιανικαῖς κοινότησιν ἐπεκράτησαν αἱ ἐπισήμως ὡρισμέναι προσευχαί, τὸ δὲ κήρυγμα περιωρίσθη εἰς τοὺς μονίμους αὐτῶν λειτουργούς, τοὺς ἐπισκόπους, τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς διακόνους. Διὰ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων ηὔξησεν ὁ ἀριθμὸς τῶν βαρέως ἁμαρτανόντων, διὰ τοῦτο ἡ αὐστηρότης τῆς ἀρχαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι αὐτῶν δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ διατηρηθῇ. Ἐκτὸς τούτου, ἡ αὐστηρότης αὕτη ἦτο ἐκδήλωσις τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων καὶ ἑπομένως μοιραίως θὰ ὑπεχώρει μετ' αὐτῶν. Ἐνῷ προηγουμέ-

3. Τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Ἰγνατίου εἶναι τὸ ἑπόμενον· «Ὅπου ἂν φανῇ ὁ ἐπίσκοπος, ἐκεῖ τὸ πλῆθος ἔστω· ὥσπερ ὅπου ἂν ᾖ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία». Ἄλλοτε τὴν ἐν τῷ χωρίῳ ἀπαντῶσαν ὀνομασίαν «καθολικὴ ἐκκλησία» ἐσχέτιζον μὲ τὸν ἐν αὐτῷ μνημονευόμενον ἐπίσκοπον, ἤτοι τὴν ἐξωτερικὴν ἕνωσιν τῆς Ἐκκλησίας, διὰ τοῦτο τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Ἰγνατίου κατεβίβαζον εἰς τὰ τέλη τῆς β' έκ]ρίδος, ὅτε ἔγινεν ἡ ἐξωτερικὴ αὕτη ἕνωσις. Σήμερον ἡ ὀνομασία αὕτη ὀρθότερον σχετίζεται μὲ τὸν ἐν τῷ χωρίῳ μνημονευόμενον Χριστόν, ἤτοι τὴν ἐσωτερικὴν ἕνωσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἦτο ἀρχαιοτέρα, οὕτω δὲ στηρίζεται ἡ γνησιότης τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἰγνατίου (ἐγράφησαν ἀρχὰς τῆς β' έκ]ρίδος. A. Harnack, Dogmengeschichte, I, 406, σημ. 3). Ἡ ὀνομασία «καθολικὴ ἐκκλησία» ἀπαντᾷ τρὶς εἰς τὸ Μαρτύριον τοῦ Σμύρνης Πολυκάρπου (ἐπιγραφή, 16, 2 καὶ 19, 2), γραφὲν μέσα τῆς β' έκ]ρίδος. Ἐπειδὴ δὲ δὲν δύναταί τις νὰ καταβιβάσῃ τὴν συγγραφὴν ταύτην εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν, αἱ τρεῖς ἀπαντῶσαι ὀνομασίαι ἐθεωρήθησαν μεταγενέστεραι προσθῆκαι εἰς αὐτὴν (A. Harnack, αὐτ., 408 σημ.). Ἡ ὀνομασία «καθολικὴ ἐκκλησία», δι' ἄλλων λέξεων («ἕνωσις τῆς ἐκκλησίας») καὶ ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς τῶν ἐπισκόπων τῆς Ρώμης, ἀπαντᾷ παρ' Ἡγησίππῳ, μέσα τῆς β' έκ]ρίδος, ἐπὶ Ρώμης Ἀνικήτου 154 - 165 (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 22, 3 καὶ 6). Διὰ τοῦτο τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα σήμερον καταβιβάζονται εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς β' έκ]ρίδος, ἐπὶ Ρώμης Ἐλευθέρου, ὅτε ὁ Ἡγήσιππος ἔζη ἀκόμη (K. Müller, Kirchengeschichte, I, 1941, σελ. 218).

νως τὰ βαρέα ἁμαρτήματα ἦσαν περισσότερα (Α΄ πρὸς Κορινθίους, 6, 9 κ. ἑξ.), βαθμηδὸν περιωρίσθη ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἰς τρία, ἤτοι τὴν ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔκπτωσιν, τὴν ἀκολασίαν καὶ τὸν φόνον. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ ἀνάλογος ἀντίληψις τῶν Ἰουδαίων [4] καὶ αἱ ὑπὸ τῆς ἀποστολικῆς συνόδου εἰς τοὺς ἐξ ἐθνικῶν χριστιανοὺς ἐπιβληθεῖσαι ὑποχρεώσεις, «ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων καὶ αἵματος καὶ πνικτῶν καὶ πορνείας» (Πράξεων, 15, 20 καὶ 29), ὅπου τὸ μὲν «αἵματος» ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκληφθῇ ὡς σημαῖνον φόνον, ἀντὶ τροφῆς ἐξ αἵματος, τὸ δὲ «πνικτοῦ» νὰ παραμερισθῇ. Ὅτι τὰ βαρέα ἁμαρτήματα εἶναι μόνον τρία, ἀπαντᾷ πρώτην φορὰν ἀρχὰς τῆς γ΄ ἑκ]ρίδος παρὰ τῷ Τερτυλλιανῷ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν ἀπόφασιν τῆς ἀποστολικῆς συνόδου (De pudicitia, κεφ. 12, ἐγράφη περὶ τὸ 220). Ἐκτὸς τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βαρέων ἁμαρτημάτων εἰς τρία, οἱ περιπίπτοντες εἰς τὰ τρία ταῦτα βαρέα ἁμαρτήματα δὲν ἀπεκλείοντο πλέον ὁλοτελῶς. Τοῦτο εἶναι βέβαιον. Ἀλλὰ τί ἐγίνοντο οἱ περιπίπτοντες εἰς αὐτὰ χριστιανοί ; Περὶ τούτου ὑπάρχει ἀμφισβήτησις. Κατὰ τοὺς μέν, ἐγίνοντο δεκτοὶ μόνον εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ναοῦ καὶ τὸν νάρθηκα ὡς ἰσοβίως μετανοοῦντες, κατὰ τοὺς δέ, μετὰ τὴν τέλεσιν ὡρισμένης μετανοίας παρείχετο εἰς αὐτοὺς πλήρης ἀποκατάστασις εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ἡ ἀμφισβήτησις αὕτη δὲν προέρχεται ἐξ ἐλλείψεως σχετικῶν μαρτυριῶν, ἀλλ' ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὅλαι εἶναι ἀμφίβολοι [5]. Θεωρεῖται πιθανώτερον, ὅτι πρόκειται περὶ ἀποδοχῆς τῶν βαρέως ἁμαρτανόντων μόνον εἰς ἰσόβιον μετάνοιαν καὶ ὄχι περὶ πλήρους ἐκκλησιαστικῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῶν. Τοὺς λόγους τῆς προτιμήσεως τῆς γνώμης ταύτης θὰ ἴδωμεν ἐν τῇ ἑπομένῃ παραγράφῳ, ἐν τοῖς περὶ τοῦ σχίσματος τοῦ Ἱππολύτου. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ὁλοτελῆ ἀποκλεισμὸν ἡ ἰσόβιος μετάνοια ἦτο σπουδαῖον πλεονέκτημα. Οἱ ἰσοβίως μετανοοῦντες εὑρίσκοντο ὁπωσδήποτε εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἶχον βεβαιότητα ἢ τοὐλάχιστον μεγαλυτέραν ἐλπίδα τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ ἀφέσεως τῶν βαρέων ἁμαρτημάτων.

4. «Ἂν ἐθνικὸς ἀπειλῇ θανάτου ἀπαιτῇ παράβασιν τοῦ νόμου, δύναταί τις νὰ συγκατατεθῇ, πλὴν εἰδωλολατρείας, ἀκολασίας καὶ φόνου», Ταλμούδ, ἴδε Preuschen, Tertullian's Schriften «De paenitentia» und «De pudicitia», 1890, 34).

5. Ἐν τῷ Ποιμένι τοῦ Ἑρμᾶ, γραφέντι περὶ τὸ 150 ἐν Ρώμῃ, ἀναφέρεται, ὅτι «τοῖς δούλοις τοῦ Θεοῦ μετάνοια ἔστι μία» (ἐντολὴ δ΄, 1, 8· πρβλ. καὶ 3, 6). Πῶς θὰ ἐξηγηθῇ ἡ μετάνοια ; Ἡ γνώμη μάλιστα αὕτη γίνεται δεκτὴ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ μόνον διὰ τοὺς ἤδη ὑπάρχοντας χριστιανούς («τοῖς οὖν κληθεῖσι πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν»), ὄχι διὰ τοὺς νῦν πιστεύσαντας ἢ μέλλοντας νὰ πιστεύσωσιν (αὐτ. 3, 3 καὶ 4). Διονύσιος ὁ Κορίνθου, γράφων περὶ τὸ 170 πρὸς τὰς κοινότητας τοῦ Πόντου προτρέπει αὐτὰς νὰ δέχωνται τοὺς εἰς οἱανδήποτε ἁμαρτίαν περιπίπτοντας. «Τοὺς ἐξ οἵας δ' οὖν ἀποπτώσεως, εἴτε πλημμελείας, εἴτε μὴν αἱρετικῆς πλάνης, ἐπιστρέφοντας δεξιοῦσθαι» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 23, 6). Πῶς θὰ ἐξηγηθῇ τὸ «δεξιοῦσθαι» ; Εἰς τὴν σειρὰν ταύτην ἀνήκουσι τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ Εἰρηναίου (Κατὰ αἱρέσεων, 1, 6, 3. 13, 5 καὶ 7. 4, 40, 1), Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως (Στρωματεῖς, γραφέντες 208/211, 2, 12 καὶ ἑξῆς) καὶ Τερτυλλιανοῦ (De paenitentia, γραφὲν πρὸ τοῦ 213).

'Από τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς β' ἑκ]ρίδος εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ συνήθεια, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ὁμολογηταὶ (μάρτυρες) ἠδύναντο νὰ συγχωρῶσι βαρέα ἁμαρτήματα (ἔκπτωσιν ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ). Ἕνεκα τῶν παθημάτων αὐτῶν ἐθεωροῦντο, ὅτι ἐλάμβανον θεῖον πνεῦμα καὶ ἑπομένως θείαν γνῶσιν (Ματθαίου, 10, 19. Πράξεων, 7, 55 καὶ 56). Ὡς τοιοῦτοι ἠδύναντο νὰ ἀποφανθῶσι περὶ βαρέων ἁμαρτημάτων. Ἔγραφον εἰδικὰς ἐπιστολὰς (libelli pacis, λίβελλοι εἰρήνης), αἱ ὁποῖαι ἴσχυον κυρίως μετὰ τὴν θανατηφόρον ἔκβασιν τοῦ μαρτυρίου αὐτῶν. Ὡς δικαιολογία συνήθως ἀνεφέρετο, ὄχι ἡ θεία γνῶσις καὶ τὸ θεῖον πνεῦμα, τοῦ ὁποίου κάτοχοι ἦσαν, ἀλλὰ δύο ἄλλα, ὅτι, δηλαδή, ὁ μαρτυρικὸς θάνατος αὐτῶν ἐξιλέωνε τὰς ἁμαρτίας τῶν ἄλλων, ἢ ὅτι, ὡς καλλίνικοι μάρτυρες, παριστάμενοι πρὸ τοῦ Θεοῦ, ἐμεσίτευον ὑπὲρ τῶν ἀσθενῶν ἀδελφῶν. Οἱ ὑπὲρ ὧν ἐγράφοντο αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ὁμολογητῶν ἀποκαθίσταντο πλήρως εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν.

Ἡ προηγουμένως ἐπικρατοῦσα ἰδέα, ὅτι ἐπέκειτο ἡ δευτέρα παρουσία καὶ ἡ τελικὴ κρίσις, καθίστα τότε τοὺς χριστιανοὺς αὐστηροτέρους πρὸς ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους καὶ καθίστα τολμηρόν, ἡ Ἐκκλησία νὰ λάβῃ ἀπόφασιν περὶ τῶν βαρέως ἁμαρτανόντων, ἀφοῦ μετ' ὀλίγον αὐτὸς ὁ Θεὸς θὰ ἀπεφάσιζε περὶ αὐτῶν. Τώρα οἱ λόγοι οὗτοι ἐξέλιπον. Ἡ Ἐκκλησία μετέβαλε τὴν ἀπέναντι τῶν βαρέως ἁμαρτανόντων στάσιν αὐτῆς. Ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς Ἐκκλησίας ὑπηγορεύθη ὑπὸ τῶν νέων ἐκκλησιαστικῶν ἀναγκῶν καὶ ἦτο δεῖγμα ὄχι ἀδυναμίας καὶ δειλίας, ἀλλὰ τῆς δυνάμεως καὶ αὐτοπεποιθήσεως αὐτῆς. Ζήτημα, τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἄφινεν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ, ἔν τινι μέτρῳ ἔλυε πλέον αὐτὴ αὕτη ἡ Ἐκκλησία. Ὡς ἦτο ἑπόμενον, δὲν συνεμορφώθησαν ὅλοι. Εὑρέθησαν χριστιανοὶ ὁποῖοι ἀντέδρασαν.

§ 6. Ἡ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀντίδρασις.

Ἡ ἀντίδρασις ἐνεφανίσθη, ὅτε ἡ Ἐκκλησία ἐξηκολούθει νὰ ἀγωνίζεται κατὰ τῶν Γνωστικῶν. Οὕτως ἡ Ἐκκλησία εὑρέθη εἰς διμέτωπον πόλεμον, ἀφενός, πρὸς τοὺς ἄγαν φιλελευθέρους, ἀφετέρου πρὸς τοὺς ἄγαν συντηρητικούς. Τὴν ἀντίδρασιν ἐπεχείρησεν ὁ μοντανισμὸς καὶ αἱ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μοντανίζουσαι συντηρητικαὶ μερίδες ἐν ταῖς σπουδαιοτέραις χριστιανικαῖς κοινότησιν.

Τοῦ μοντανισμοῦ ἱδρυτὴς ὑπῆρξεν ὁ Μοντανός, παρουσιασθεὶς περὶ τὸ 170 (κατὰ τὸν Ἐπιφάνιον 156, κατὰ τὸν Εὐσέβιον 172) ὡς ἐκκλησιαστικὸς ἀναμορφωτὴς ἐν Φρυγίᾳ. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ παραχθεῖσα κίνησις ἀρχικῶς ὠνομάζετο «αἵρεσις τῶν Φρύγων ἢ Καταφρύγων», ὄχι τῶν τῆς Κάτω Φρυγίας, διότι παρουσιάσθη ἐν τῇ Ἄνω Φρυγίᾳ, ἀλλ' αἵρεσις «κατὰ Φρύγας». Ἐκτὸς τούτου, ὁ μοντανισμὸς δὲν ἦτο αἵρεσις, ἀλλὰ σχίσμα,

διότι δὲν ἔθιγε τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν. Ὁ Μοντανὸς ἤθελε νὰ διατηρήσῃ τὰς ἐνθουσιαστικὰς τάσεις καὶ τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἤρχιζον νὰ ἐκλείπωσιν. Οἱ Μοντανισταὶ ὀρθῶς ὠνομάσθησαν παλαιοχριστιανοὶ («homines religionis antiquae». Acta Achatii, 4, 8, ἔκδοσις Gebhardt, σελ. 119, 12 καὶ ἑξῆς). Ὁ Μοντανὸς εἶχεν ἐκστάσεις, ὁράσεις καὶ προφητείας. Παρουσίαζεν ἑαυτὸν ὡς ὄργανον τοῦ Θεοῦ καὶ μάλιστα τοῦ «Παρακλήτου» (Ἰωάννου, 14, 16 κ. ἑξ.), ἤτοι τοῦ ἁγίου πνεύματος. Παρίστα, ὅτι διὰ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὡμίλει ὁ Θεὸς εἰς πρῶτον πρόσωπον. «Ἐγὼ κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ» (Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 48, 11), ἢ «ἐγὼ εἰμὶ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ ὁ παράκλητος» (Διδύμου, Περὶ τῆς Ἁγ. Τριάδος, 3, 41). Ταῦτα, παρεξηγούμενα, ἔδωσαν ἀφορμὴν νὰ πιστευθῇ, ὅτι ὁ Μοντανὸς ἐταύτιζεν ἑαυτὸν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ μάλιστα τοῦ Παρακλήτου. Προεφήτευεν ὡς ἐπικειμένην τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ. Κατ' αὐτὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ θὰ κατήρχετο ἡ ἁγία Ἱερουσαλὴμ (Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου, 21, 1 κ. ἑξ.), ὅπερ ὅμως θὰ ἐγίνετο πλησίον τῆς Φρυγικῆς πόλεως Πεπούζης. Ὡς συνεργάτας εἶχε δύο γυναῖκας, τὴν Πρίσκαν (ἢ Πρίσκιλλαν) καὶ τὴν Μαξιμίλλαν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐπίσης προφήτιδες. Ἐφ' ὅσον ἀντικείμενον τῆς προφητείας ἦτο ἡ δευτέρα παρουσία, αὕτη δὲ ἐπιστεύετο ἐπικειμένη, ἐθεωρεῖτο ἐπικείμενον καὶ τὸ τέλος τῆς μοντανιστικῆς προφητείας. Διὰ τοῦτο ἡ Μαξιμίλλα, ἡ ὁποία ἐπέζησε τῶν δύο ἄλλων, παρεστάθη ὡς ἡ τελευταία μοντανιστικὴ προφῆτις. Αὐτὴ ἡ ἰδία ἰσχυρίσθη, «μετ' ἐμὲ προφῆτις οὐκέτι ἔσται, ἀλλὰ συντέλεια», ἀνώνυμος δὲ πολέμιος τῶν Μοντανιστῶν πληροφορεῖ ἡμᾶς, ὅτι διεκόπη τὸ προφητικὸν χάρισμα αὐτῶν. «Οὐκ ἂν ἔχοιεν δεῖξαι τεσσαρεσκαιδέκατον ἤδη που τοῦτο ἔτος ἀπὸ Μαξιμίλλης τελευτῆς [προφητικὸν χάρισμα]» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 17, 4). Ἐφ' ὅσον ὅμως ἐβράδυνεν ἡ δευτέρα παρουσία, ἐξηκολούθησε τὸ προφητεύειν καὶ μάλιστα μετὰ μεγαλυτέρας ἐκτάσεως, ἀλλὰ μικροτέρας ἐντάσεως, περισσότεροι μὲν προφῆται, μικρότερος δὲ ζῆλος. Ἔχομεν εἰδήσεις περὶ Μοντανιστῶν προφητῶν καὶ προφητίδων. Ὁ ἀντιμοντανιστὴς Ἀπολλώνιος ἀναφέρει προφήτας καὶ μίαν προφήτιδα (αὐτ. 5, 18). Ὁ Καισαρείας Φιρμιλιανὸς ἀναφέρει ἐπίσης μίαν προφήτιδα (236, Κυπριανοῦ, Ἐπιστολὴ 75, 10 καὶ 19), ὁ δὲ Ἐπιφάνιος ἀναφέρει ἄλλην ὀνομαζομένην Κυΐντιλαν (Κατὰ αἱρέσεων, 49, 1 καὶ ἀλλαχοῦ). Τοιαῦτα πρόσωπα θὰ ὑπῆρχον καὶ ἄλλα.

Ὁ Μοντανὸς πρὸς τούτοις ἤθελε νὰ διατηρήσῃ τὴν αὐστηρότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, ἡ ὁποία ἦτο ἀποτέλεσμα τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων καὶ ἡ ὁποία μετ' αὐτῶν ἤρχιζε νὰ ἐκλείπῃ. Ἐν τῷ μοντανισμῷ διετηρήθη ἡ ἀντίληψις, ὅτι τὰ βαρέα ἁμαρτήματα εἶναι περισσότερα τῶν τριῶν καὶ κατεκρίνετο ἡ Ἐκκλησία, διότι συνεχώρει αὐτά. «Ἡ ἐκκλησία συγχωρεῖ ἁμαρτίας, ἀλλ' ἐγὼ δὲν συγχωρῶ» (potest ecclesia donare delictum, sed non faciam, ne et alia delinquant. Τερτυλλιανοῦ, De

pudicitia, 21). Τοῦτο εἶναι λόγιον τοῦ Παρακλήτου διὰ τοῦ στόματος Μοντανιστοῦ προφήτου, πιθανῶς μάλιστα αὐτοῦ τοῦ Μοντανοῦ. Ὁ Μοντανός, ψέγων ἐνταῦθα τὴν Ἐκκλησίαν, ἐνόει βεβαίως τὴν Ἐκκλησίαν τῶν μερῶν ἐκείνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἤτοι Φρυγίας καὶ Ἀσίας, πρέπει δὲ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία αὕτη, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς β' ἑκ]ρίδος, χωροῦσα πέραν τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι παρεῖχον μόνον ἰσόβιον μετάνοιαν, αὕτη εἰς τοὺς βαρέως ἁμαρτάνοντας παρεῖχε πλήρη ἐκκλησιαστικὴν ἀποκατάστασιν. Ἡ Ἐκκλησία δὲν δικαιοῦται νὰ συγχωρῇ τὰ βαρέα ἁμαρτήματα. Ἰδοὺ ἡ θεμελιώδης ἀντίληψις τοῦ Μοντανοῦ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ. Βαρέα τινὰ ἁμαρτήματα (παρὰ φύσιν ἀκολασίαν) ὁ Μοντανὸς ἀπέκλειεν ὁλοτελῶς τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τὰ ἄλλα βαρέα ἁμαρτήματα ἐδέχθη τὴν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς β' ἑκ]ρίδος ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἐπικρατήσασαν συγκατάβασιν, ἤτοι τὴν ἰσόβιον μετάνοιαν, διότι αὕτη συνεβιβάζετο ἔν τινι μέτρῳ μὲ τὴν μνημονευθεῖσαν θεμελιώδη ἀντίληψιν αὐτοῦ. Οἱ ἰσοβίως μετανοοῦντες μόνον ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ Θεοῦ ἠδύναντο νὰ ἐλπίζωσιν ἄφεσιν. Ἀλλ' ἐνῷ αἱ Ἐκκλησίαι ὅλα τὰ βαρέα ἁμαρτήματα ὑπέβαλλον εἰς ἰσόβιον μετάνοιαν, ὁ Μοντανός, μόνον τὰ ἐλαφρότερα τῶν βαρέων.

Οἱ Μοντανισταὶ εἶχον τὴν γενικὴν ἱερωσύνην, ὅλοι ἦσαν ἱερεῖς. Προΐσταντο αὐτῶν οἱ προφῆται, οἱ ὁποῖοι ἔκαμον συνέχειαν τῶν χαρισματούχων τῆς Ἐκκλησίας. Ἄλλους ἐκκλησιαστικοὺς λειτουργοὺς δὲν εἶχον, ἀλλὰ βραδύτερον, τοὐλάχιστον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀπέκτησαν εἰδικὴν ἱερωσύνην, ὁμοίαν πρὸς τὴν τῆς Ἐκκλησίας, περιλαμβάνουσαν ὅμως ἄνδρας καὶ γυναῖκας (Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 49,2,5. Ἱερωνύμου, Ἐπιστολὴ 41, 3. Ἰουστιανινοῦ Κῶδιξ, Α, 5. 20, 3). Μεταξὺ τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἐπισκόπων ὑπῆρχεν ὁ βαθμὸς «κοινωνοί», ἀλλ' ἄγνωστον, τί ἦτο οὗτος. Ἡ λατρεία τῶν Μοντανιστῶν διέφερε τῆς ἐκκλησιαστικῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι εἰσήγαγον ἐν αὐτῇ τὴν προφητείαν, ἡ ὁποία βραδύτερον ἔλαβε τυπικὴν καὶ τελετουργικὴν μορφήν. Εἰς τὰς θρησκευτικάς, δηλονότι, συναθροίσεις αὐτῶν εἰσήρχοντο ἑπτὰ παρθένοι, φέρουσαι λευκὰ ἐνδύματα καὶ λαμπάδας, ἵνα προφητεύσωσιν εἰς τὸν λαὸν (Ἐπιφανίου, αὐτ. 49, 2, 3 καὶ ἑξῆς). Βεβαίως πρόκειται περὶ προφητειῶν ἐκ τῶν προτέρων παρεσκευασμένων. Οὕτως ἐφήρμοζον τὸ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ Ἰωάννου ἀναφερόμενον, ὅτι ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἵσταντο ἑπτὰ πνεύματα, ὡς «ἑπτὰ λαμπάδες πυρὸς καιόμεναι» (4, 5). Ἔχομεν εἴδησιν, ὅτι οἱ Μοντανισταὶ ἐβάπτιζον «εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Μοντανοῦ καὶ τῆς Πρισκίλλης» (Μεγ. Βασιλείου, Κανὼν 1), ἀλλ' ὁ τρόπος οὗτος τοῦ βαπτίσματος πάντως δὲν εἰσήχθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μοντανοῦ, διότι προϋποθέτει τὴν μεταγενεστέραν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν, ὅτι ὁ Μοντανὸς ἐταύτιζεν ἑαυτὸν μετὰ τοῦ Παρακλήτου. Ὁ Ἐπιφάνιος ἀναφέρει μερίδα Μοντανιστῶν, ἡ ὁποία ἐτέλει τὴν θείαν εὐχαριστίαν μὲ ἄρτον καὶ τυρόν, τοὺς λεγομένους «ἀρτοτυρίτας». Ἡ τῆς Βορείου Ἀφρι-

κῆς μάρτυς Περπετούη (202, ἐπὶ Σεπτιμίου Σευήρου) ἐν τῷ Μαρτυρίῳ αὐτῆς διηγεῖται, τί εἶδεν ἐν ὁράματι, τὸ ὁποῖον παρίστα τὸν παράδεισον. «Καὶ ἐκάλεσέ με (ὁ Θεὸς) καὶ ἐκ τοῦ τυροῦ, ὃν ἤμελγεν, ἔδωκέ μοι ὡσεὶ ψωμίον καὶ ἔλαβον ζεύξασα τὰς χεῖράς μου καὶ ἔφαγον· καὶ εἶπον πάντες οἱ παρεστῶτες, ἀμὴν» (4). Πρόκειται περὶ μοντανιστικῆς θείας εὐχαριστίας. Ἐν τῇ εὑρέσει τοῦ πάσχα οἱ Μοντανισταὶ ἀπηλλάγησαν τοῦ σεληνιακοῦ ἔτους, τὴν δὲ 14 τοῦ ἑβραϊκοῦ μηνὸς Νισὰν μονίμως ὥρισαν εἰς τὴν 6 Ἀπριλίου. Πάσχα ἑώρταζον τὴν ἑπομένην Κυριακήν, ἀλλ᾽ ὡς κυρίαν ἑορτὴν εἶχον τὴν Πεντηκοστήν. Οἱ Μοντανισταὶ ηὔξησαν τὴν αὐστηρότητα τοῦ βίου τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, διότι ὅλοι ὤφειλον νὰ ἔχωσιν ἀσκητισμὸν (νηστείας περισσοτέρας καὶ αὐστηροτέρας τῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀγαμίαν, βραδύτερον ἕνα μόνον γάμον) καὶ νὰ ἐπιζητῶσι τὸ μαρτύριον. Ἐξ ἀρχῆς διερρύθμισαν τὰ οἰκονομικὰ αὐτῶν. Ἀπήτουν καὶ ἐλάμβανον παρὰ τῶν ὀπαδῶν χρηματικὰς καὶ ἄλλας εἰσφοράς, τῶν ὁποίων τὴν διαχείρισιν ἀνέθετον εἰς εἰδικοὺς ὑπαλλήλους. Ἐκ τοῦ κοινοῦ τούτου ταμείου ἐδίδοντο μισθοὶ εἰς τοὺς προφήτας (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 8, 1 - 4). Τὰ λόγια τῶν μοντανιστῶν προφητῶν συνελέγησαν καὶ ἀπετέλεσαν ἰδιαιτέραν Ἁγ. Γραφήν, ἀνωτέραν τῶν Εὐαγγελίων, ὡς οὖσαν τρίτην καὶ τελειοτέραν περίοδον τῆς θείας ἀποκαλύψεως (τὴν ἀνδρικήν, μετὰ τὴν νηπιακὴν τῆς Π. Διαθήκης καὶ τὴν νεανικὴν τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τερτυλλιανοῦ, De virginibus velandis, κεφ. 1).

Ὁ μοντανισμὸς ἐκ τῆς Φρυγίας μετεδόθη εἰς ἄλλα μέρη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ προεκάλεσεν ἐν αὐτῇ μεγάλην κίνησιν. Οἱ μὲν διετέθησαν πρὸς τοὺς Μοντανιστὰς συμπαθῶς, ἕνεκα τῆς συντηρητικότητος καὶ αὐστηρότητος αὐτῶν, καὶ ἦλθον εἰς στενοτέρας ἢ χαλαροτέρας μετ᾽ αὐτῶν σχέσεις. Οἱ δὲ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπέκρουσαν τὰς τάσεις αὐτῶν, ἀποκαλοῦντες αὐτοὺς δαιμονιζομένους. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀσίᾳ ἤ, μᾶλλον, εὐρύτερον ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ συνῆλθον σύνοδοι («πολλάκις καὶ πολλαχῇ», περὶ τὸ 170, Ἀνώνυμος ἀντιμοντανιστής, Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 16, 10) κατὰ τῶν Μοντανιστῶν, αὗται δὲ εἶναι αἱ πρῶται ἐν γένει ἐκκλησιαστικαὶ σύνοδοι, περὶ τῶν ὁποίων ἔχομεν εἰδήσεις. Αἱ σύνοδοι κατεδίκασαν καὶ ἀφώρισαν τοὺς Μοντανιστάς. «Τοὺς προσφάτους λόγους ἐξετασάντων καὶ βεβήλους ἀποφηνάντων καὶ ἀποδοκιμασάντων τὴν αἵρεσιν, οὕτω δὴ τῆς τε ἐκκλησίας ἐξεώσθησαν καὶ τῆς κοινωνίας εἴρχθησαν» (Ἀνώνυμος ἀντιμοντανιστής, Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, αὐτόθι). Ὁ μοντανισμὸς ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μετεδόθη εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς (Θράκην, Συρίαν, βραδύτερον καὶ ἀλλοῦ) καὶ εἰς τὴν Δύσιν, κυρίως εἰς τὴν Ρώμην καὶ τὴν Καρχηδόνα τῆς Βορείου Ἀφρικῆς. Χριστιανοὶ τῆς Λυῶνος, τῶν ὁποίων βεβαίως ἱκανοὶ ἦσαν Μικρασιᾶται, ἄρα συμπατριῶται τῶν Μοντανιστῶν, μετὰ τὰς ἀποφάσεις τῶν μνημονευθεισῶν συνόδων ἔγραψαν εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Μ. Ἀσίας (177), συνιστῶντες εἰρήνην, ἤτοι διατήρησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων μετὰ

τῶν Μοντανιστῶν, συνεπέστειλαν δὲ τὰς ὑπὲρ τῶν Μοντανιστῶν συγχωρητικὰς ἐπιστολὰς τῶν τελειωθέντων μαρτύρων τῆς Λυῶνος, τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον γράψει, ὅτε ἀκόμη ἦσαν δέσμιοι. Ἡ αὐθόρμητος σκέψις, ἡ ὁποία ἐκ πρώτης ὄψεως γεννᾶται εἰς τὸν ἀναγνώστην, ὅτι οἱ γράφοντες προσέκειντο εἰς τὸν μοντανισμόν, προσκρούει εἰς τὴν πληροφορίαν, ὅτι ἡ κρίσις αὐτῶν ἦτο εὐλαβὴς καὶ ὀρθοδοξοτάτη (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 3, 4). Πρὸς τούτοις ἔπεμψαν τὸν πρεσβύτερον Εἰρηναῖον μετὰ σχετικῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ρώμης Ἐλεύθερον († 189), ἵνα ἐνεργήσῃ ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα (αὐτ. 5, 4), ἀλλ' ὁ Ἐλεύθερος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἔδειξαν ἐπιφυλακτικότητα μὲ ἀντιμοντανιστικὰς τάσεις. Ἐν Καρχηδόνι ἐξερράγη ἡ ἔρις περὶ τῆς κατὰ τὴν θείαν λατρείαν καλύπτρας τῶν γυναικῶν (τῆς κεφαλῆς, ὄχι καὶ τοῦ προσώπου). Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκαλύπτοντο ὅλαι αἱ γυναῖκες, ἀλλ' ἐν τῇ Δύσει ἐξῃροῦντο τῆς καλύπτρας αἱ παρθένοι καὶ αἱ χῆραι. Οἱ Μοντανισταί, κατὰ τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἔθιμον, ὑπεχρέουν καὶ ταύτας νὰ φέρωσι καλύπτρας, ἐνῷ οἱ ἄλλοι βιαίως ἀφῄρουν αὐτὰς κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν γυναικῶν εἰς τὸν ναόν. Τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπόσπασιν τῶν Μοντανιστῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας (206), ὁ δὲ Τερτυλλιανός, γενόμενος Μοντανιστὴς (περὶ τὸ 207), ἔγραψε περὶ τῶν καλυπτέων παρθένων (De virginibus velandis). Ὁ Τερτυλλιανὸς ἔγραψε καὶ ἄλλα μοντανιστικὰ συγγράμματα, ἐπιβάλλοντα αὐστηρότατα ἤθη εἰς ὅλας τὰς σχέσεις τοῦ βίου. Ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἀπήλαυον μεγάλης ὑπολήψεως, φαίνεται, ὅτι ὁ μοντανισμὸς ἐν τῇ Δύσει δὲν ἐθεωρεῖτο, ὡς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁλοτελῶς ἀξιοκατάκριτος, καὶ τοῦτο, διότι ἐν τῇ Δύσει αἱ ἐνθουσιαστικαὶ καὶ προφητικαὶ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ ἦσαν ὀλιγώτεραι καὶ μετ' ὀλίγον ἐξηφανίσθησαν. Μοντανισταὶ ἐν τῇ Δύσει διετηρήθησαν μέχρι τῆς ϛ' ἑκ]ρίδος, ἐν τῇ Ἀνατολῇ, μέχρι τῆς θ' ἑκ]ρίδος.

Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς δευτέρας ἑκ]ρίδος ἐκκλησιαστικὸν καθεστὼς ἦτο «τρία βαρέα ἁμαρτήματα, ὑποβαλλόμενα εἰς ἰσόβιον μετάνοιαν». Ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος τούτου ἐπετέθησαν οἱ Μοντανισταί, ἵνα ἀνατρέψωσιν αὐτὸ καὶ ἐπαναφέρωσι τὴν ἀρχαίαν αὐστηρότητα, ἀλλ' ἀπέτυχον. Ἐναντίον τοῦ αὐτοῦ καθεστῶτος ἐπετέθησαν τώρα αἱ φιλελεύθεραι μερίδες, ἵνα ἀνατρέψωσιν αὐτὸ καὶ εἰσαγάγωσι περισσότερον ἐλευθερωτέραν πρᾶξιν. Αἱ μοντανίζουσαι συντηρητικαὶ μερίδες ἠμύνθησαν πρὸς διατήρησιν τοὐλάχιστον τοῦ πολεμουμένου τούτου καθεστῶτος, ἀλλ' ἄνευ ἐπίσης ἐπιτυχίας. Ἡ ἰσόβιος μετάνοια παρεμερίσθη καὶ ἐπεκράτησε πρόσκαιρος μετάνοια. Θὰ ἴδωμεν τὰς ἔριδας ταύτας καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν προκύψαντα σχίσματα (ἀπὸ τῆς γ' ἑκ]ρίδος). Ἐν Ρώμῃ ἡ τὰς παραδόσεις τῶν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ Μοντανιστῶν διασώζουσα αὐστηρὰ μερὶς εἶχεν ἐπὶ κεφαλῆς τὸν πρεσβύτερον Ἱππόλυτον, ἡ φιλελευθέρα μερὶς εἶχε τὸν Κάλλιστον, ὁ ὁποῖος ἔγινεν ἐπίσκοπος Ρώμης (217). Αἱ ἀπὸ τῶν παπῶν Ἐλευθέρου († 189), Βίκτωρος († 198) καὶ Ζεφυρίνου (†

217) ἀρξάμεναι ἀντιμοντανιστικαὶ τάσεις ἀνεπτύχθησαν καὶ σαφῶς ἐξεδηλώθησαν. Ὁ Κάλλιστος εἰς βαρέως ἁμαρτάνοντας παρεῖχε πλήρη ἀποκατάστασιν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν· ἐννοεῖται, ὅτι ὑπέβαλλεν αὐτοὺς προηγουμένως εἰς ἀνάλογον μετάνοιαν. Περὶ τῆς λεπτομερείας ταύτης δὲν κάμει ρητὸν λόγον ὁ Ἱππόλυτος, κάμει ὅμως ὁ Τερτυλλιανὸς ἐν τῇ κατωτέρω μνημονευθησομένῃ περιστάσει. Ὑπὲρ τῆς πλήρους ἀποκαταστάσεως βαρέως ἁμαρτανόντων ὁ Κάλλιστος ἔφερε τὰ ἑπόμενα ἐπιχειρήματα. Χωρίον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου, «σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην ; τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει ἢ πίπτει· σταθήσεται δέ, δυνατεῖ γὰρ ὁ κύριος στῆσαι αὐτόν»· (14, 4),— τὴν εὐαγγελικὴν παραβολὴν τοῦ σίτου καὶ τῶν ζιζανίων, — τὸ παράδειγμα τῶν καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων ζῴων τῆς κιβωτοῦ τοῦ Νῶε καὶ ἄλλα. Ἡ ἐπιεικὴς αὕτη περὶ τῶν βαρέων ἁμαρτημάτων ἀντίληψις, ὡς εἴδομεν, εἶχεν ἐπικρατήσει ἀνεπισήμως ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Φρυγίᾳ καὶ Ἀσίᾳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου κατ' αὐτῆς εἶχεν ἀντεπεξέλθει ὁ Μοντανός. Πρῶτος ὁ Κάλλιστος εἰσήγαγεν αὐτὴν εἰς τὴν Ρώμην καὶ μάλιστα ἐπισήμως. Ἦτο Ἕλλην. Ἆρά γε, ἦτο καὶ Μικρασιάτης ; Ὅτι αὐτὸς πρῶτος εἰσήγαγε τὴν καινοτομίαν ταύτην, φαίνεται ἐκ τῶν ἑπομένων. Κατ' αὐτοῦ πρώτην φορὰν παρουσιάσθη σχετικὴ ἀντίδρασις, καταλήξασα εἰς σχίσμα. Ἂν ἡ καινοτομία εἶχεν εἰσαχθῆ πρὸ πεντήκοντα καὶ πλέον ἐτῶν, θὰ προεκάλει τότε ἀντίδρασιν. Ὁ Κάλλιστος ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ δικαιολογήσῃ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ δι' ἐπιχειρημάτων. Ἐπρόκειτο, ἄρα, περὶ καινοτομίας. Ὁ ἀντίπαλος Ἱππόλυτος χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς καινοτομοῦντα (ἴδε σημείωσιν 2). Φαίνεται σαφῶς, ὅτι προηγουμένως εἰς βαρέως ἁμαρτάνοντας δὲν παρείχετο πλήρης ἀποκατάστασις. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ ἐδέχθημεν, ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων τῆς β' ἑκ]ρίδος οἱ βαρέως ἁμαρτάνοντες ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς ἰσόβιον μετάνοιαν. Ἡ πλήρης ἀποκατάστασις εἰσήχθη ὑπὸ τοῦ Καλλίστου, ἀρχὰς τῆς γ' ἑκ]ρίδος. Εἰσήγαγεν αὐτὴν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης, ἀλλὰ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἐπέδρασε βεβαίως καὶ γενικώτερον. Ὁ Τερτυλλιανὸς μάλιστα ἀναφέρει ἀνωνύμως ἐπίσκοπόν τινα, ὁ ὁποῖος διὰ διατάγματος ἐπέβαλεν ἄφεσιν βαρέων ἁμαρτημάτων. «Ἀκούω ἐπίσης, ὅτι ἐξεδόθη διάταγμα καὶ μάλιστα ἀπολυταρχικόν. Μέγιστος, λοιπόν, ἀρχιερεύς, ἐπίσκοπος ἐπισκόπων» (Audio etiam edictum esse propositum et quidem peremptorium. Pontifex enim maximus, episcopus episcoporum. De pudicitia, 13). Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, πρόκειται περὶ τῶν ἐν Ρώμῃ γεγονότων καὶ ὁ ἀνωνύμως ἀναφερόμενος ἐπίσκοπος εἶναι ὁ Κάλλιστος. Οὗτος ἐζήτησε νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ἄφεσιν τῶν βαρέων ἁμαρτημάτων εἰς εὐρύτερον κύκλον (ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς Ἰταλίας ἢ ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς Δύσεως)[1]. Τίνα βαρέα

1. Τὰ τῆς Δύσεως ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ ἀπαντῶσι παρὰ τῷ Ὠριγένει (εἰς τὸ Λευϊτικὸν Ὁμιλία 2, 4 καὶ Ὁμιλία 11, 2, γραφεῖσαι μετὰ τὸ 249) καὶ τῷ Ἀλε-

ἁμαρτήματα συνεχώρει ὁ Κάλλιστος, ἀναφέρει ὁ Ἱππόλυτος. Συνεχώρει ἐν γένει τὴν ἀκολασίαν[2], βεβαίως μετ' ἀνάλογον μετάνοιαν, γενόμενος οὕτως εἰσηγητὴς τοῦ μέχρι σήμερον ἰσχύοντος καθεστῶτος. Ἐδέχετο διγάμους καὶ τριγάμους εἰς τὸν κλῆρον καὶ ἐπέτρεπε γάμον μετὰ τὴν χειροτονίαν («μένειν τὸν τοιοῦτον ἐν τῷ κλήρῳ ὡς μὴ ἡμαρτηκότα» Φιλοσοφούμενα, 9, 12). Ἐφρόνει, «εἰ ἐπίσκοπος ἁμάρτοι τι εἰ καὶ πρὸς θάνατον, μὴ δεῖν κατατίθεσθαι» (αὐτόθι), τ. ἔ. ὁ ἐπίσκοπος καὶ διὰ βαρὺ ἁμάρτημα δὲν πρέπει νὰ καθαιρῆται. Τὸ πιθανώτερον νόημα εἶναι ἓν τῶν δύο ἑπομένων. Ὁ Κάλλιστος, δηλονότι, ἐφρόνει, ὅτι καὶ ὁ εἰς βαρὺ ἁμάρτημα περιπεσὼν ἐπίσκοπος δύναται νὰ ὑποβάλλεται εἰς τὴν προσήκουσαν μετάνοιαν, χωρὶς νὰ καθαιρῆται (ἕνεκα τοῦ ἀνεξαλείπτου τῆς ἱερωσύνης), ἢ ὄχι ὅτι ἐν γένει οὗτος δὲν πρέπει νὰ καθαιρῆται, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ καθαιρῆται αὐθαιρέτως ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, ἀλλ' ὑπὸ κανονικῆς ἀποφάσεως συνόδου ἐπισκόπων. Ἡ συντηρητικὴ μερὶς δὲν ἐδέχθη τὰς θεωρίας καὶ πράξεις τοῦ Καλλίστου καί, παρὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἀρχήν, προέβη εἰς ἀποκήρυξιν αὐτοῦ καὶ ἐξέλεξεν ἐπίσκοπον τὸν Ἱππόλυτον. Οὕτως ἐπῆλθε τὸ φέρον τὸ ὄνομα αὐτοῦ σχίσμα («σχίσμα τοῦ Ἱππολύτου» 220). Ὑπεστήριζον τὴν ἰσόβιον μετάνοιαν. Ἐν αὐτῇ ἐμπεριέχεται ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν δικαιοῦται, ἢ τοὐλάχιστον δὲν πρέπει νὰ συγχωρῇ βαρέα ἁμαρτήματα. Κατὰ τὸν διωγμόν, τὸν ὁποῖον ὁ αὐτοκράτωρ Μαξιμῖνος ὁ Θρὰξ (235) ἤγειρε κατὰ τῶν χριστιανῶν, ἀμφοτέρων τῶν μερίδων οἱ ἐπίσκοποι, ὁ Ἱππόλυτος καὶ ὁ δεύτερος διάδοχος τοῦ Καλλίστου Ποντιανός, ἐξωρίσθησαν εἰς τὴν Σαρδηνίαν, τὴν νῆσον τῶν νόσων καὶ τοῦ θανάτου, καὶ ἐγκαθείρχθησαν ἐν αὐτῇ (deportatio, ὄχι ὅμως εἰς τὰ κάτεργα τῶν ὀρυχείων), ὅπου ἀμφότεροι ὑπέκυψαν εἰς τὰς κακουχίας. Τῇ γνώμῃ αὐτῶν αἱ δύο μερίδες εἶχον ἑνωθῇ, ἀλλ' αἱ ἀντιθέσεις ὑφίσταντο, ἀνακύψασαι μετ' ὀλίγον. Τὸ σχίσμα τοῦ Ἱππολύτου κατέχει τὸ μέσον μεταξὺ τῶν ἐν Ρώμῃ Μοντανιστῶν καὶ τοῦ σχίσματος τῶν Νοβατιανῶν καὶ ἀποτελεῖ τὴν μετάβασιν ἐξ ἐκείνων εἰς τούτους.

Εἰς τὴν ἀναβίωσιν τῶν ἐρίδων μεταξὺ τῶν δύο μερίδων ἀφορμὴν ἔδωσεν ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου (249/250) διωγμὸς τῶν χριστιανῶν. Οἱ κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦτον ἐκπεσόντες τοῦ χριστιανισμοῦ ἦσαν πολλοὶ καὶ ἐγεννήθη ζήτημα, πῶς πρέπει οὗτοι νὰ γίνωσι δεκτοὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης Φαβιανὸς εἶχεν ἀποθάνει ἐν τῇ φυλακῇ (χωρὶς νὰ ὑποστῇ μαρτύρια;), τὴν δὲ διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας εἶχον ἀναλάβει οἱ πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι. Οὗτοι, κατὰ τὴν γνωστὴν εἰς ἡμᾶς

ξανδρείας Διονυσίῳ 247 — 265 (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία 6, 44). K. Holl, Enthusiasmus, 1898 σελ. 234 κ. ἑξ. K. Müller, Kirchengeschichte, I, 1941, σελ. 312 — 314.

2. Ὁ Κάλλιστος «πρῶτος τὰ πρὸς τὰς ἡδονὰς τοῖς ἀνθρώποις συγχωρεῖν ἐπενόησε, λέγω πᾶσιν ὑπ' αὐτοῦ ἀφίεσθαι ἁμαρτίας». (Ἱππολύτου, Φιλοσοφούμενα, 9, 12, 5). Ἡ τελευταία φράσις «πᾶσιν ἀφίεσθαι ἁμαρτίας» δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ, ὅτι ὁ Κάλλιστος συνεχώρει ὅλα τὰ βαρέα ἁμαρτήματα. Ὁ Τερτυλλιανὸς ἐν τῷ μνημονευθέντι μέρει ὁμιλεῖ ἐπίσης περὶ ἀκολασίας.

συνήθειαν, ἐδέχθησαν τοὺς ἐκπεσόντας χριστιανοὺς εἰς ἰσόβιον μετάνοιαν, ἀλλά, συγκαταβατικώτεροι φαινόμενοι πρὸς τοὺς δείξαντας εἰλικρινῆ μετάνοιαν, δὲν ἄφινον αὐτοὺς νὰ ἀποθάνωσιν ἔξω τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐπιθανατίου κλίνης παρεῖχον εἰς αὐτοὺς τὴν θείαν εὐχαριστίαν καὶ ἑπομένως πλήρη ἀποκατάστασιν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν (Ἐπιστολαὶ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Καρχηδόνος, Ἐπιστολαὶ Κυπριανοῦ 30 καὶ 36). Ἡ πρώτη αὕτη συγκατάβασις, καθόσον εἶναι γνωστόν, δὲν προὐκάλεσεν ἀντίρρησιν, διότι παρέμεινεν ἰσόβιος μετάνοια ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ (ὄχι μέχρι τῆς β' παρουσίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς κρίσεως, ἀλλὰ μέχρι τοῦ θανάτου). Ὁ νέος ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης Κορνήλιος (σύνοδος Ρώμης 251) προέβη καὶ εἰς δευτέραν συγκατάβασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν, τοὺς μόνον δι' ἐγγράφου δηλώσεως ἄνευ θυσίας ἐκπεσόντας τοῦ χριστιανισμοῦ (λιβελλοφόρους, libellatici) ἐδέχετο ἀμέσως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, βεβαίως μετ' ἀνάλογον μετάνοιαν. Μέχρι τῆς ἐκλογῆς τοῦ Κορνηλίου προϊστάμενος τῆς κοινότητος τῆς Ρώμης ἦτο ὁ πρεσβύτερος Νοβατιανὸς (ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πηγαῖς συνήθως ὀνομαζόμενος Νοουάτος ἢ Ναυάτος). Ἦτο σπουδαιοτέρα τοῦ Κορνηλίου προσωπικότης, διακεκριμένος θεολόγος καὶ πρῶτος γράψας ἐν Ρώμῃ λατινιστί, καθόσον τοὐλάχιστον εἶναι γνωστόν[3]. Εἶχεν ἐνεργήσει νὰ ἐκλεγῇ ἐπίσκοπος, ἀλλ' ἀπέτυχεν. Ἐξελέγη ἐπίσκοπος ὑπό τινος μειοψηφίας. Οὕτως ἐγεννήθη τὸ σχίσμα τῶν Νοβατιανῶν (Νοβατινιανῶν). Ὑπάρχουσιν οἱ φρονοῦντες, ὅτι οὗτοι ἁπλῶς ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Κορνήλιον ἔγιναν αὐστηρῶν ἀρχῶν. Πιθανώτερον ὅμως εἶναι, ὅτι ἔν τινι μέτρῳ ἦσαν τοιοῦτοι καὶ εἰς τοῦτο ἴσως ὠφείλετο ἡ ἀποτυχία τοῦ ὑποψηφίου αὐτῶν. Σύνοδος ἑξήκοντα Ἰταλῶν ἐπισκόπων (251) εἰσήγαγεν ἐπισήμως τὴν μνημονευθεῖσαν δευτέραν συγκατάβασιν καὶ ἀφώρισε τοὺς ἀντιθέτους. Ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὰς ἀποφάσεις ταύτας ἀνεζωογονήθησαν αἱ ἐν Ρώμῃ μοντανιστικαὶ ἰδέαι καὶ οἱ Νοβατιανοὶ ἔγιναν αὐστηρότεροι ἑαυτῶν. Ἐφρόνουν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν δικαιοῦται νὰ συγχωρῇ τὰ βαρέα ἁμαρτήματα καὶ νὰ δέχεται εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς βαρέως ἁμαρτάνοντας, ἔστω καὶ μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς μετανοίας. Εἰς αὐτοὺς συνίστων ἰσόβιον μετάνοιαν καὶ ὑπομονήν, μέχρις ὅτου ἀποφανθῇ περὶ αὐτῶν ὁ Θεὸς κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν (ἰσόβιος μετάνοια ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ). Περὶ ὁλοτελοῦς ἀποκλεισμοῦ βαρέως ἁμαρτανόντων ἐκ τῆς Ἐκκλησίας (καὶ ἐκ τῶν τάξεων τῶν μετανοούντων) δὲν γίνεται πλέον λόγος. Ὠνόμαζον ἑαυτοὺς «Καθαρούς» καὶ ἐβάπτιζον ἐκ νέου τοὺς εἰς αὐτοὺς προσερχομένους. Εἰς πολλὰ μέρη τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ κυρίως ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐξ ὁμοίων ἐπιτοπίων ἀφορμῶν καὶ ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ Νοβατιανοῦ, ἱδρύθησαν σχισματικαὶ αὐστηραὶ μερίδες, φέρουσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ (Νοβατιανοί)[4]. Περὶ

3. Ἂν δὲν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὰς περὶ τοῦ Ρώμης Βίκτωρος (Ἀφρικανοῦ, ῡ 198) εἰδήσεις ἀνεπαρκεῖς καὶ ἀβεβαίας.

4. Ὁ Νοβατιανὸς ἔστειλεν ἐγκυκλίους εἰς τὰς ἐκκλησίας (Κυπριανοῦ ἐπιστολὴ 55, 24. 44, 1

τοῦ τρόπου τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἠσχολήθη ἡ Α' Οἰκουμ. Σύνοδος (καν. 8). Οἱ Νοβατιανοὶ διετηρήθησαν μέχρι τῆς β' καὶ γ' ἑκ]ρίδος, ἐν δὲ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἡνώθησαν μὲ τὰ λείψανα τῶν Μοντανιστῶν.

Ἐν Καρχηδόνι, κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου (249/250) διωγμὸν τῶν χριστιανῶν, ἐγεννήθη ἐπίσης ζήτημα, πῶς πρέπει νὰ γίνωνται δεκτοὶ οἱ ἐκπεσόντες τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὑπῆρχον μοντανίζοντες. Ὁ Καρχηδόνος Κυπριανός, ὁ ὁποῖος εἶχε μορφωθῇ διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ μοντανιστοῦ Τερτυλλιανοῦ, ἴσως ἀρχικῶς ἐνεφορεῖτο μοντανιστικῶν ἰδεῶν, πάντως ὅμως ἀπεμακρύνθη αὐτῶν. Πρῶτον, ἤδη πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ κατὰ τῶν χριστιανῶν διατάγματος τοῦ Δεκίου, ἐννοήσας, ὅτι ἦτο ὁ στόχος τῶν φανατικῶν ἐθνικῶν καὶ θεωρῶν ἑαυτὸν ἐπικίνδυνον διὰ τοὺς χριστιανούς, ἀπεχώρησε τῆς πόλεως (Ἐπιστολὴ αὐτοῦ 20, 1), ἐνῷ οἱ Μοντανισταὶ ὤφειλον νὰ ἐπιζητῶσι τὸ μαρτύριον. Δεύτερον, ἐδέχθη τὸ δυνατὸν τῆς ἀφέσεως βαρέων ἁμαρτημάτων. Τρίτον, ἐπολέμησε τὸν ἐν Ῥώμῃ μοντανίζοντα Νοβατιανόν. Τέταρτον, τῆς ἐν Καρχηδόνι μοντανιζούσης μερίδος μετ' ὀλίγον προέστη ἄλλος ἐπίσκοπος (Μάξιμος, τῷ 252). Ἐν τούτοις ὁ Κυπριανὸς μετὰ τοῦ ζητήματος τῶν ἐκπεσόντων ἐπεθύμει νὰ συνδυάσῃ αὐστηρὰς ἀρχάς. Ἤθελε περὶ αὐτῶν νὰ ληφθῇ ἀπόφασις μετὰ τὸ τέλος τοῦ διωγμοῦ καὶ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ (Ἐπιστολὴ 33). Ἐκτὸς τούτου, ἐφρόνει, ὅτι ἡ βαρυτέρα μορφὴ τῆς ἐκπτώσεως, ἤτοι οἱ ἄνευ ἐσχάτης ἀνάγκης θυσιάσαντες εἰς τοὺς ἐθνικοὺς θεούς, ἔπρεπε νὰ γίνωσι δεκτοὶ εἰς ἰσόβιον μετάνοιαν, διότι μόνον ὁ Θεὸς ἠδύνατο νὰ συγχωρήσῃ αὐτοὺς («De lapsis»). Ἐμετρίασεν ὅμως τὴν αὐστηρότητα ταύτην, δεχθεὶς τὴν ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων τῆς Ῥώμης εἰσαχθεῖσαν πρᾶξιν. Εἰς τὸν ἐν μετανοίᾳ, δηλονότι, διατελοῦντα καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιθανατίου κλίνης εὑρισκόμενον ἐπέτρεπε νὰ δοθῇ ἡ θεία εὐχαριστία καὶ ἑπομένως πλήρης ἀποκατάστασις εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν (Ἐπιστολὴ 20, 3). Ὁ Κυπριανός, ἄρα, ἐκηρύχθη ὑπὲρ μετρίας αὐστηρότητος, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἐκρίθη ὡς ὑπερβολική. Εἰς τοῦτο ἐπρωτοστάτησαν ἀρκετοὶ ὁμολογηταὶ τῆς Καρχηδόνος. Παρουσιάσθησαν διεκδικοῦντες δι' ἑαυτοὺς ἀπόλυτον δικαίωμα, νὰ συγχω-

καὶ ἑξῆς). Ὁ Ἀντιοχείας Φάβιος ἔλαβε τὸ μέρος αὐτοῦ (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία 6, 44, 1), σύνοδος δὲ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἔμελλε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Νοβατιανὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης (αὐτ. 6, 46, 3). Τῆς κινήσεως ταύτης μετεῖχον κοινότητες τῶν ἐπαρχιῶν Συρίας, Μ. Ἀσίας, Ἀρμενίας, Μεσοποταμίας, Ἀραβίας, Αἰγύπτου (αὐτ. 7, 5). Προφανῶς πρόκειται περὶ προσκειμένων εἰς τὸν Μοντανισμὸν κοινοτήτων τῶν ἐπαρχιῶν τούτων. Τὸν Ἀντιοχείας Φάβιον θανόντα (αὐτ. 6, 46, 4) διεδέχθη ὁ Δημητριανός. Ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Ἀντιοχείας παραδόξως ὑπερίσχυσαν οἱ δεχόμενοι τὸν Ῥώμης Κορνήλιον, ὁ ὁποῖος εἶχε γράψῃ πρὸς τὸν Ἀντιοχείας Φάβιον ἐπιστολὴν αὐτ. 6, 43, 5 καὶ ἑξῆς). Πολλοὶ τῶν ἀντιθέτων βαθμηδὸν ὑπεχώρησαν καὶ συνεφιλιώθησαν (αὐτ. 7, 5, περὶ τὸ 253, Harnack, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, 14, σελ. 235 στίχ. 50 καὶ ἑξῆς), πολλοὶ ὅμως ἄλλοι ὑπελείφθησαν διιστάμενοι, φέροντες τὸ νέον ὄνομα «Νοβατιανοί», ὅπερ ἦτο μᾶλλον εὐπρόσδεκτον ἢ τὸ ἀρχαιότερον τῶν Μοντανιστῶν, καταδικασθὲν ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

ρῶσι τοὺς ἐκπεσόντας. Ἔγραψαν συγχωρητηρίους ἐπιστολὰς (libelli pacis) διὰ πολλοὺς καί, τέλος, δι' ὅλους τοὺς ἐκπεσόντας (Ἐπιστολὴ 20, 2. Ἐπιστολὴ 23). Ἔγραψαν μάλιστα αὐτὰς ὑπὸ τύπον διαταγῆς καὶ ἀμέσου ἐκτελέσεως· «νὰ γίνῃ δεκτὸς ὁ τάδε μετὰ τῶν οἰκείων αὐτοῦ» (communicet ille cum suis, Ἐπιστολὴ 15, 4)[5]. Μετὰ τῶν ὁμολογητῶν ἡνώθησαν πρεσβύτεροί τινες, οἱ ὁποῖοι δὲν διέκειντο εὐνοϊκῶς πρὸς τὸν Κυπριανόν. Ἦσαν ἀρχαιότεροι τοῦ Κυπριανοῦ καὶ εἶχον δυσαρεστηθῆ διὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ὡς ἐπισκόπου. Οὗτοι αὐθαιρέτως ἐφήρμοσαν τὰς ἰδέας τῶν ὁμολογητῶν, δεχθέντες ἐκπεσόντας εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐπικοινωνίαν. Εἰς τὴν ἔριδα ταύτην νεώτεροι ἱστορικοὶ ἐνεῖδον βαθύτερα αἴτια. Ὁ Κυπριανός, δηλονότι, ἐξήγαγε τὰ συμπεράσματα τῆς μέχρι τοῦδε ἀναπτύξεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως. Διετύπωσε τὴν θεωρίαν, ὅτι ἡ ἑνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἑνότητι τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος (De catholicae ecclesiae unitate, κεφ. 5· ἐγράφη 251). Τὴν Ἐκκλησίαν ἐταύτιζε μὲ τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα (πρβλ. Ἐπιστολὴν 66, 8 — ἐγράφη 254 — «episcopum in ecclesia esse et ecclesiam in episcopo»). Ἀπέκρουε πᾶσαν αὐτοτέλειαν τῶν ὁμολογητῶν καὶ πρεσβυτέρων (Ἐπιστολὴ 15 καὶ 16· ἐγράφησαν 250) καὶ ἐθεώρει αὐτοὺς ὑποτελεῖς. Ἡ ἀντίδρασις τῶν ὁμολογητῶν καὶ πρεσβυτέρων ἐσκόπει νὰ ὑποσκάψῃ τὸ κῦρος τοῦ ἐπισκόπου, διατηρήσωσι δὲ αὐτοὶ σχετικὴν αὐτοτέλειαν. Μετ' αὐτῶν ἡνώθησαν καὶ ἄλλοι. Ἐσχηματίσθη ὁλόκληρος μερίς, τῆς ὁποίας πραγματικὸς ἀρχηγὸς ἦτο ὁ πρεβύτερος Νοβάτος, διάφορος τοῦ ἐν Ρώμῃ Νοβατιανοῦ, ἀλλὰ συνεργασθεὶς μετ' αὐτοῦ ἐκεῖ ἐν τῷ σχίσματι ἐκείνῳ. Φανερὸς ἀρχηγὸς τῆς μερίδος ταύτης ἦτο ὁ Φηλικίσσιμος, λαϊκὸς πλούσιος καὶ ἔχων ἐπιρροήν, ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου Νοβάτου χειροτονηθεὶς διάκονος, πιθανῶς κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Κυπριανοῦ. Τὸ σχίσμα ὠνομάσθη «σχίσμα Φηλικισσίμου». Ὁ Κυπριανός, ἐπιστρέψας εἰς Καρχηδόνα (μετὰ τὸ πάσχα 23 Μαρτίου) μετ' ἀπουσίαν δέκα πέντε μηνῶν, συνεκάλεσε σύνοδον (Μάϊον 251), ἡ ὁποία ἀφώρισεν αὐτοὺς καὶ ἔλαβεν ἀποφάσεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἀποδοχῆς τῶν ἐκπεσόντων τοῦ χριστιανισμοῦ. Οὐδὲν ἔγγραφον τῆς συνόδου ταύτης διεσώθη, γνωρίζομεν ὅμως τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Κυπριανοῦ πρὸς τὸν Ἀντωνιανὸν ἐπίσκοπον ἐν Νουμιδίᾳ τῆς Βορείου Ἀφρικῆς (Ἐπιστολὴ 55). Ἡ σύνοδος κατ' οὐσίαν ἐθέσπισε τὰς γνωστὰς εἰς ἡμᾶς ἀρχὰς τοῦ Κυπριανοῦ. Οὐδεμίαν μνείαν ἔκαμε τοῦ δικαιώματος τῶν ὁμολογητῶν ἐν τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρτιῶν καὶ οὕτως ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν συνήθειαν ταύτην. Τοὺς προσενεγκόντας εἰς τοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς θυσίαν ἢ θυμίαμα (sacrificati ἢ thurificati) ἔκαμε δεκτοὺς ἐπὶ τῆς ἐπιθανατίου κλίνης, ἂν διετέλουν ἐν μετανοίᾳ, ἐν περιπτώσει δὲ ἀναρρώσεως δὲν ἀνεκάλει

5. Οἱ Ὁμολογηταὶ εἶχον τὸ δικαίωμα τοῦτο μετὰ περιορισμῶν, νὰ γράφωσι τὰς ἐπιστολὰς ταύτας ἐκτάκτως, διά τινας μόνον ἐκπεσόντας, ἄνευ τόνου διαταγῆς, καὶ νὰ ἰσχύωσι μετὰ τὴν θανατηφόρον ἔκβασιν τοῦ μαρτυρίου ἑαυτῶν (ἴδε σελ. 68).

τὴν ἄφεσιν. Τοὺς κατορθώσαντας νὰ προμηθευθῶσι μόνον λιβέλλους θυσίας ἢ θυμιάματος (libellatici, λιβελλοφόρους) ἔκαμε δεκτοὺς ἀμέσως (interim παρὰ Κυπριανῷ = ἀμέσως), βεβαίως μετ' ἀνάλογον μετάνοιαν. Ἡ πρώτη τῶν ἀποφάσεων τούτων ἐλήφθη κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων τῆς Ρώμης εἰσαχθεῖσαν πρᾶξιν (Κυπριανοῦ Ἐπιστολὴ 8, 2 κ. ἑξ.), ἡ δευτέρα δὲν ἀπεδέχθη τὴν τοῦ Ρώμης Κορνηλίου, ἀλλ' ἀντιστρόφως, ἐκεῖνος ἐδέχθη (σύνοδος Ρώμης Ὀκτ. 251) τὴν ἀπόφασιν τῆς ἀφρικανικῆς συνόδου, κατὰ πέντε μῆνας προγενεστέρας (Κυπριανοῦ Ἐπιστολὴ 55, 6). Τὸ σχίσμα ἀπέκτησε μὲν ἰδιαίτερον ἐπίσκοπον, τὸν Φορτουνάτον (252), ὁ ὁποῖος ἦτο εἷς τῶν μνημονευθέντων πρεσβυτέρων, ἀλλὰ ταχέως ὑπεχώρησεν. Αἱ μεταγενέστεραι ἐπιστολαὶ τοῦ Κυπριανοῦ δὲν κάμουσι λόγον περὶ αὐτοῦ. Διὰ τῶν μνημονευθέντων μέχρι τοῦδε ἀγώνων ἐξέλιπεν ἡ ἰσόβιος μετάνοια, ἐπεκράτησεν ἡ πρόσκαιρος μετάνοια.

Ἡ αἵρεσις καθ' ἑαυτὴν δὲν ἐθεωρεῖτο ἴση πρὸς τὰ τρία βαρέα ἁμαρτήματα (Εἰρηναίου, Κατὰ αἱρέσεων, 1, 6, 3. Μικρὸς Λαβύρινθος ἐν Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορίᾳ, 5, 28) καὶ διὰ τοῦτο ἐγίνοντο δεκτοὶ οἱ ἐξ αἱρέσεων ἐπιστρέφοντες, ἀλλ' ἐγεννήθη ζήτημα, κατὰ ποῖον τρόπον πρέπει νὰ γίνεται δεκτὸς ὁ δεχθεὶς βάπτισμα αἱρετικῆς Ἐκκλησίας. Ἔχει, δηλονότι, βάπτισμα ἄκυρον καὶ πρέπει νὰ βαπτίζεται ἐκ νέου ; Αἱ αἱρέσεις εἶναι διαφόρων βαθμῶν. Ἐφόσον ἐπρόκειτο περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν Γνωστικῶν καὶ τῶν Μαρκιωνιτῶν, ἐκράτει ἡ γνώμη, ὅτι τὸ βάπτισμα αὐτῶν ἦτο ἄκυρον, ἀλλ' ὅτε ἦλθε τὸ ζήτημα τοῦ βαπτίσματος τῶν Μοντανιστῶν, αἱ γνῶμαι διηρέθησαν καὶ εἰσήχθη κατὰ τόπους διπλῆ ἐκκλησιαστικὴ πρᾶξις. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἀνεγνώρισεν αὐτό, ὡς τελούμενον ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος, φρονοῦσα, ὅτι οἱ μὴ διαστρέφοντες τὸ δόγμα τοῦτο αἱρετικοὶ ἐξακολουθοῦσι νὰ εἶναι χριστιανοί. Ἡ ἀναγνώρισις αὕτη πιθανῶς ἔγινεν ἐπὶ τοῦ Ρώμης Καλλίστου, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Ἱππόλυτος λέγει· «ὑπὸ πολλῶν αἱρέσεων ἐκβληθέντες... προσχωρήσαντες αὐτοῖς ἐπλήθυνον τὸ διδασκαλεῖον αὐτοῦ» (Φιλοσοφούμενα, 9, 12). Αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Βορείου Ἀφρικῆς (σύνοδος τῆς Καρχηδόνος περὶ τὸ 220, συγκληθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης Ἀγριππίνου) καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (σύνοδος τοῦ Ἰκονίου καὶ τῶν Συνάδων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 230 καὶ 235) ἐθεώρουν τὸ βάπτισμα τῶν Μοντανιστῶν ἄκυρον. Τὸ ζήτημα τοῦ βαπτίσματος τῶν Νοβατιανῶν κατέστησε τὴν διάστασιν μεγαλυτέραν καὶ προὐκάλεσεν ἔριδα. Ὁ Καρχηδόνος Κυπριανὸς συνεκάλεσε σύνοδον ἐξ ἐπισκόπων τῆς Ἀνθυπατικῆς Ἀφρικῆς (ἐπίσκοποι 31, ἔτος 255), ἔπειτα ἐξ ἐπισκόπων τῆς Ἀνθυπατικῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Νουμιδίας (ἐπίσκοποι 71, ἔτος 256), τέλος ἐξ ἐπισκόπων τῶν τριῶν ἀφρικανικῶν ἐπαρχιῶν, ἤτοι τῶν δύο μνημονευθεισῶν καὶ τῆς Μαυριτανίας (ἐπίσκοποι 87, ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους 256). Μόνον τῆς τελευταίας συνόδου σῴζονται πρακτικὰ (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμος 3, σελ. 1 καὶ ἑξῆς). Αἱ τρεῖς

σύνοδοι ἀπεφάσισαν κατὰ τοῦ βαπτίσματος ἐν γένει τῶν αἱρετικῶν, ρητῶς ὅμως ἐδηλώθη, ὅτι τὴν γνώμην ταύτην δὲν ἐθεώρουν ὑποχρεωτικὴν διὰ τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας. Ὁ Ρώμης Στέφανος ἐπανειλημμένως, κατὰ διάφορα χρονικὰ σημεῖα, ἐπενέβη, ζητῶν νὰ ἐγκαταλειφθῇ ὁ ἀναβαπτισμὸς τῶν αἱρετικῶν τούτων, καὶ ἠπείλησε διακοπὴν τῶν σχέσεων μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βορείου Ἀφρικῆς (ἀφορισμόν). Ὁ Κυπριανὸς ἀπετάθη εἰς τὸν Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας Φιρμιλιανόν, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὸ μέρος τοῦ Κυπριανοῦ (ἡ ἐπιστολὴ αὐτοῦ ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Κυπριανοῦ ἐπιστολῶν, ἀρ. 75, κεφ. 6). Ὁ Ρώμης Στέφανος διέκοψε τὰς σχέσεις μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βορείου Ἀφρικῆς (Κυπριανοῦ, Ἐπιστολὴ 75,6 καὶ 25, ἀφορισμός)· ἂν τὸ αὐτὸ ἔκαμε καὶ ἀπέναντι τῶν μνημονευθεισῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, δὲν εἶναι βέβαιον. Τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς· «Ἐπεστάλκει μὲν οὖν πρότερον καὶ περὶ Ἑλένου καὶ περὶ Φιρμιλιανοῦ καὶ πάντων τῶν τε ἀπὸ Κιλικίας καὶ Καππαδοκίας καὶ δῆλον, ὅτι Γαλατίας καὶ πάντων τῶν ἑξῆς ὁμορούντων ἐθνῶν, ὡς οὐδὲ ἐκείνοις κοινωνήσων διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, ἐπειδὴ τοὺς αἱρετικούς, φησίν, ἀναβαπτίζουσιν» (Ἀλεξανδρείας Διονυσίου, Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ρώμης Σίξτον, Εὐσεβίου Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 5, 4). Ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος, συμφωνήσας εἰς τὸ ζήτημα τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν μετὰ τῆς Ρώμης (αὐτ. 7, 9), ἐπενέβη παρὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ ταύτῃ συμβιβαστικῶς, ἀλλὰ κατώρθωσεν, ὡς φαίνεται, μόνον ὁ διάδοχος τοῦ Στεφάνου Σίξτος, ἢ τοὐλάχιστον ὁ τούτου διάδοχος Διονύσιος νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς σχέσεις μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βορείου Ἀφρικῆς. Ἤδη ἐνταῦθα ἀπαντῶνται οἱ δύο Διονύσιοι, περὶ τῶν ὁποίων βραδύτερον θὰ γίνῃ λόγος («ἡ ἔρις τῶν δύο Διονυσίων»). Κατὰ τὴν ἐν Ἀρελάτῃ τῆς Νοτίου Γαλλίας σύνοδον (314) ἡ Ἐκκλησία τῆς Βορείου Ἀφρικῆς συνεφώνησε πρὸς τὴν Ρώμην, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ βάπτισμα τῶν αἱρετικῶν. «Ἐὰν οἱ Ἀφρικανοὶ παρατηρήσωσιν αἱρετικὸν βεβαπτισμένον ἐν τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, ἡ χεὶρ μόνον νὰ ἐπιτίθεται, ἵνα λάβῃ πνεῦμα ἅγιον» (κανὼν 8). Τοῦ ζητήματος ἐπελήφθη ἡ Β′ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (381), ὁρίσασα, τίνων αἱρετικῶν πρέπει νὰ δεχώμεθα τὸ βάπτισμα (κανὼν 7), ἀλλ' ὁ κανὼν οὗτος προέρχεται ἐκ τῶν μέσων τῆς ε′ ἑκ]ρίδος (Hefele, Conciliengeschichte, τόμος 2, σελ. 27 καὶ ἑξῆς).

Ἐν Αἰγύπτῳ ὁ Ἀλεξανδρείας Πέτρος εἰσήγαγεν ἠπίαν πρᾶξιν διὰ τοὺς ἐκπεσόντας τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ διωγμόν, ἀρχὰς τῆς δ′ ἑκ]ρίδος (303). Ὁ Πέτρος δὲν ἔκαμε λόγον περὶ ἰσοβίου μετανοίας, οὔτε ἐν εὐρυτέρᾳ, οὔτε ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ[6], διότι ἀμφοτέρας ἐθεώρει πολὺ αὐστηράς. Διαρκοῦντος ἀκόμη τοῦ διωγμοῦ, ἐδέχετο τοὺς ἐκπεσόντας εἰς πρόσκαιρον μετάνοιαν καὶ ἠλάφρυνε

6. Ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ=ἄφεσις μετὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴν τελικὴν κρίσιν. Ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ=ἄφεσις ἐπὶ τῆς ἐπιθανατίου κλίνης.

τὴν μετάνοιαν ταύτην (οἱ κανόνες τοῦ Πέτρου ἐξεδόθησαν τῷ 306). Ὁ Λυκοπόλεως τῆς Θηβαΐδος τῆς Αἰγύπτου Μελίτιος ἀντιθέτως ὑπεστήριζε σχετικῶς αὐστηρὰς ἀρχάς. Ἤθελε μόνον μετὰ τὸ τέλος τοῦ διωγμοῦ καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἡσυχίας νὰ δεχθῇ τοὺς ἐκπεσόντας τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς εἰς πρόσκαιρον μετάνοιαν, μόνον κάπως αὐστηροτέραν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ. Ἀπῄτει, δηλονότι, πραγματικὴν μεταμέλειαν καὶ ἔργα ἐξ αὐτῆς. «Ἐὰν ἐπ' ἀληθείας μετανοήσωσι καὶ καρπὸν μετανοίας ἐπιδείξωνται» (Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 68, 2). Πρὸς τούτοις ἦτο τῆς γνώμης, ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἔπρεπέ τις νὰ ἀποφεύγῃ τὸ μαρτύριον διὰ φυγῆς ἢ χρημάτων, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιζητῇ αὐτὸ (Πέτρου κανόνες, 9, 11 καὶ 12, στρεφόμενοι κατὰ τοῦ Μελιτίου). Τοῦτο ἀπετέλει μεγαλυτέραν διαφοράν, προσέδιδε μοντανιστικὴν χροιὰν καὶ ἐδείκνυε τὴν προέλευσιν τῆς μερίδος. Ἐπειδὴ ὁ Πέτρος, ἕνεκα τοῦ διωγμοῦ, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐπίσκοποι δέ τινες (4) ἐρρίφθησαν εἰς τὰς φυλακὰς καὶ ἐπῆλθε παραμέλησις τῶν ποιμαντικῶν καθηκόντων, ὁ Μελίτιος ἐπεμβὰς ἐχειροτόνησεν ἐν ταῖς ἐπισκοπαῖς ταύταις καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πρεσβυτέρους καὶ κατηγόρει τὸν Πέτρον ὡς ἐκπεσόντα τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ τῆς φυγῆς (τῶν Αἰγυπτίων ἐπισκόπων ἐπιστολὴ πρὸς Μελίτιον καὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Πέτρου ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἀλεξανδρεῖς. Migne, τόμοι 10 καὶ 18). Αἱ χειροτονίαι αὗται, ὡς παρ' ἐνορίαν γενόμεναι, ἦσαν ἀντικανονικαί, διὰ τοῦτο ὁ Πέτρος προέβη εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ Μελιτίου (307). Οὕτω συνεπληρώθη τὸ «Μελιτιανὸν σχίσμα». Τὸ ζήτημα τῶν χειροτονιῶν, κατά τινας, εἶναι συνέχεια τοῦ ζητήματος τῶν ἐκπεσόντων χριστιανῶν, κατ' ἄλλους προγενέστερον ἐκείνου. Ἡ δευτέρα γνώμη ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸ γεγονός, ὅτι αἱ μνημονευθεῖσαι ἐπιστολαί, πληροφοροῦσαι ἡμᾶς περὶ τῶν χειροτονιῶν, οὐδὲν ἀναφέρουσι περὶ τῶν ἐκπεσόντων. Ὁ Μελίτιος συνελήφθη ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας καὶ ἐστάλη εἰς τὰ ὀρυχεῖα τῆς Παλαιστίνης, ὡς καὶ ἄλλοι ἐξ Αἰγύπτου χριστιανοί. Τὸ μελιτιανὸν σχίσμα εὗρε μεγάλην διάδοσιν μεταξὺ τῶν καταδίκων τούτων (Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 68, 3· πρβλ. καὶ Εὐσεβίου, Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων, 12 καὶ 13, 1). Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον (311), τὸ σχίσμα ἐπεξετάθη εἰς ὅλην τὴν χώραν ταύτην καὶ ἐνισχύθη, διότι ὁ Μελίτιος προέβη εἰς χειροτονίαν πολλῶν ἰδίων ἐπισκόπων. Ὠνόμαζον ἑαυτοὺς «ἐκκλησίαν μαρτύρων». Ὁ Μελίτιος ἐξηκολούθει νὰ μένῃ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ καὶ μόλις ὑπὸ τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (325) ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Λυκόπολιν («μένειν ἐν τῇ πόλει ἑαυτοῦ», Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, Α', 9, 6), ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν. Οἱ Μελιτιανοὶ μετὰ ταῦτα ἦλθον εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς Ἀρειανούς.

Συνέχεια τῶν μνημονευθεισῶν ἐν Καρχηδόνι ἐρίδων καὶ κατακλεὶς τοῦ ὅλου ζητήματος, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ παραγράφῳ ταύτῃ πραγματευόμεθα,

εἶναι τὸ «σχίσμα τῶν Δονατιστῶν», τοῦ ὁποίου αἱ ἀρχαὶ κεῖνται ἐντὸς τῆς ἐποχῆς ταύτης (πρὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου). Ὁ Καρχηδόνος Μενσούριος καὶ ὁ ἀρχιδιάκονος Καικιλιανὸς παρουσιάσθησαν κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἀρχὰς τῆς δ′ εκ]ρίδος, ὑπέρμαχοι ἠπίας πράξεως, δεχόμενοι, ὅτι, ἀντὶ νὰ ἀρνῆταί τις εἰς τὰ ὄργανα τῆς ἐξουσίας τὴν παράδοσιν τῶν ἱερῶν βιβλίων καὶ κινδυνεύῃ νὰ ὑποστῇ μαρτύριον, δύναται νὰ ἀντικαθιστᾷ αὐτὰ δι' ἄλλων καὶ κυρίως δι' αἱρετικῶν βιβλίων. Κατεδίκαζον ἐν γένει τὴν ἐπιζήτησιν τοῦ μαρτυρίου, τοὺς δὲ τοιούτους μάρτυρας δὲν ἐθεώρουν γνησίους καὶ ἀξίους τιμῆς. Αἱ ἰδέαι αὗται προσέκρουον εἰς τὴν αὐστηρὰν μερίδα, ἐκ τῆς ὁποίας διεκρίνετο ἡ πλουσία χήρα Λουκίλλα. Κατὰ τὴν μερίδα ταύτην, ἡ παράδοσις οἱωνδήποτε βιβλίων, ἐφόσον ἐδίδοντο ὡς δῆθεν ἱερὰ βιβλία, ἦτο εἶδος ἐκπτώσεως ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ, πρὸς τούτοις ἐθεωρεῖτο ὑποχρεωτικὴ ἡ ἐπιζήτησις τοῦ μαρτυρίου, οἱ δὲ ἐπιζητοῦντες τὸ μαρτύριον καὶ ἐπιτυγχάνοντες αὐτὸ ἦσαν οἱ γνησιώτεροι μάρτυρες καὶ ἄξιοι μεγαλυτέρας τιμῆς. Ἡ ἐπιζήτησις τοῦ μαρτυρίου ἀπετέλει καὶ ἐνταῦθα τὴν μεγαλυτέραν διαφοράν, προσέδιδε μοντανιστικὴν χροιὰν καὶ ἐδείκνυε τὴν προέλευσιν τῆς δευτέρας μερίδος. Ἐκ τῆς μερίδος ταύτης προῆλθον βραδύτερον οἱ «περιπλανώμενοι» (Circumcelliones), οἱ ὁποῖοι παρεκάλουν νὰ φονευθῶσιν ὑπὸ τῶν διαβατῶν καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἐφόνευον ἑαυτούς. Ὅτε ὁ Μενσούριος ἀπέθανε (307 ἢ 311), αἱ δύο μερίδες ἦλθον ἀντιμέτωποι ἀλλήλων, προκειμένου περὶ ἐκλογῆς διαδόχου. Σύνοδος ἐκ τῶν πέριξ ἐπισκόπων ἐξέλεξεν ἐπίσκοπον Καρχηδόνος τὸν Καικιλιανόν, ὁ δὲ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Ἀπτούγγας Φῆλιξ μετὰ δύο ἄλλων ἐπισκόπων ἐχειροτόνησεν αὐτόν. Ἀλλὰ γενικὴ σύνοδος τῆς Βορείου Ἀφρικῆς ἐξ 70 ἐπισκόπων ἐν Καρχηδόνι ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Νουμιδίας Σεκούνδου ἐξέλεξεν ἄλλον ἐπίσκοπον Καρχηδόνος, τὸν ἀναγνώστην Μαγιορῖνον, προστατευόμενον τῆς Λουκίλλης. Ἐπῆλθε σχίσμα. Ὅπως οἱ Μελιτιανοὶ τῆς Αἰγύπτου, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οὗτοι ὠνόμαζον ἑαυτοὺς «ἐκκλησίαν μαρτύρων». Πρωτεῦον πρόσωπον ἐξ ἀρχῆς διεδραμάτισεν ὁ Δονάτος, ἐπίσκοπος τῶν Μαύρων Καλυβῶν (Casae Nigrae). Τὸν Μαγιορῖνον μετ' ὀλίγον ἀποθανόντα διεδέχθη Δονάτος ὁ Μέγας (313 ἢ 315), διάφορος τοῦ προηγουμένου, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ σχίσμα ἐστερεώθη καὶ ἐπεξετάθη εἰς ὅλην τὴν Βόρειον Ἀφρικήν. Ὁ πρῶτος Δονάτος δὲν ἔγραψε συγγραφάς, ὁ δεύτερος ὑπῆρξε γόνιμος συγγραφεὺς ἀπολεσθέντων ἔργων. Ἐκ τῶν δύο τούτων Δονάτων τὸ σχίσμα ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Διὰ τὸ σχίσμα τῶν Δονατιστῶν συνεκλήθησαν δύο σύνοδοι, ἡ ἐν Ρώμῃ (ἐν τῷ Λατερανῷ, 313)[7] καὶ ἡ ἐν Ἀρελάτῃ τῆς Νοτίου Γαλλίας (314). Τῆς πρώτης μετέσχον τρεῖς ἐπίσκοποι τῆς Γαλλίας καὶ 15 ἐπίσκοποι τῆς Ἰταλίας ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ρώ-

7. Τὸ Λατερανὸν ἀρχικῶς ἀνῆκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν Laterani, ἔπειτα κατέστη ἀνάκτορον τῆς Φξύστας (domus Faustae), συζύγου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐδωρήθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης.

μης Μιλτιάδου, τῆς δευτέρας μετέσχον ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Δύσεως 33 ἐπίσκοποι καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς κληρικῶν, ἀντιπροσώπων ἄλλων ἐπισκόπων. Ὁ Ρώμης Σίλβεστρος ἔστειλεν ἀντιπροσώπους δύο πρεσβυτέρους. Ἀμφότεραι αἱ σύνοδοι ἐκηρύχθησαν κατὰ τῶν Δονατιστῶν. Οὗτοι εἶχον ὑποστηρίξει, ὅτι ὁ τὸν Καικιλιανὸν χειροτονήσας Φῆλιξ κατὰ τὸν διωγμὸν εἶχε παραδώσει ἱερὰ βιβλία (ὡς ἀπεδείχθη βραδύτερον, δὲν ἦτο ἀληθὲς — Hefele, 1, 197 καὶ 219) καί, ἄρα, ἡ ὑπ' αὐτοῦ τελεσθεῖσα χειροτονία ἦτο ἄκυρος. Ἐφρόνουν, ὅτι ἡ παράδοσις τῶν ἱερῶν βιβλίων εἶναι εἶδος ἐκπτώσεως ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἑπομένως βαρὺ ἁμάρτημα, καὶ ὅτι οἱ περιπεσόντες εἰς βαρέα ἁμαρτήματα κληρικοὶ δὲν τελοῦσιν ἔγκυρα μυστήρια. Εἴδομεν, ὅτι ὁλόκληρος ἡ ἀφρικανικὴ Ἐκκλησία τὸ βάπτισμα τῶν αἱρετικῶν ἐθεώρει ἄκυρον. Ἐφρόνει, δηλαδή, ἐπίσης, ὅτι πᾶσα αἵρεσις εἶναι βαρὺ ἁμάρτημα καὶ ὅτι οἱ περιπίπτοντες εἰς βαρέα ἁμαρτήματα κληρικοὶ τελοῦσιν ἄκυρα μυστήρια. Ἀκριβῶς ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Ἀρελάτης ἡ ἀφρικανικὴ Ἐκκλησία συνεμορφώθη πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῆς λοιπῆς Δύσεως (κανὼν 8). Τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὰ μετριοπαθῆ φρονήματα τοῦ Καρχηδόνος Καικιλιανοῦ καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ. Ἡ σύνοδος τῆς Ἀρελάτης ὥρισεν, ὅτι ὁ παραδίδων ἱερὰ βιβλία, ἱερὰ σκεύη ἢ ὀνόματα χριστιανῶν καθαιρεῖται, ἀλλ' οἱ ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντες ἔχουσιν ἔγκυρον χειροτονίαν («non illis obsit ordinatio», τ. ἔ. οὐ βλάψει αὐτοὺς ἡ τοιαύτη χειροτονία, κανὼν 13). Οἱ Δονατισταὶ ἐπέμενον εἰς τὰς ἰδέας αὐτῶν. Ἔκαμον συνέχειαν τῶν Μοντανιστῶν τῆς Βορείου Ἀφρικῆς, ἀλλ' ἐκ τῶν δοξασιῶν τούτων διετήρουν τὸ ἐλάχιστον ὅριον (minimum). Τὰ βαρέα ἁμαρτήματα ἐθεώρουν ἀσυγχώρητα, ὄχι ὅμως καὶ διὰ τοὺς λαϊκούς, ὡς ἐφρόνουν οἱ Μοντανισταί, ἀλλὰ μόνον διὰ τοὺς κληρικούς, ὡς ἀσυμβίβαστα μὲ τὸ κληρικὸν στάδιον. Τοῦτο βεβαίως εἶχον κοινὸν μεθ' ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' οἱ Δονατισταὶ ἐκ τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῶν κληρικῶν ἐξήρτων τὸ κῦρος τῶν ὑπ' αὐτῶν τελουμένων μυστηρίων. Ἐναντίον ἀκριβῶς τῶν Δονατιστῶν ὁ Αὐγουστῖνος ἀνέπτυξε τὴν θεωρίαν, ὅτι τὰ μυστήρια εἶναι ἔγκυρα ἐξ ἔργου εἰργασμένου (ex opere operato), ἤτοι αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἀνεξαρτήτως τοῦ τελοῦντος αὐτὰ προσώπου. Τὸ σχίσμα τῶν Μελιτιανῶν καὶ τῶν Δονατιστῶν εἶναι οἱ τελευταῖοι καὶ ἀσθενεῖς κυματισμοὶ τῆς μεγάλης καὶ σπουδαίας μοντανιστικῆς κινήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΗΣ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΑΠΟ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΗΣ Β' ΕΚ/ΡΙΔΟΣ

Διδασκαλία τῶν Ἀποστόλων. Κεῖται ὡς βάσις τῶν ἓξ πρώτων βιβλίων τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν. Σώζεται ἐν συριακῇ μεταφράσει, ἐκ τῆς ὁποίας μετεφράσθη λατινιστὶ (F. Funk, Didascalia et Constitutiones Apostolorum) καὶ γερμανιστὶ (H. Achelis καὶ I. Flemming, Die syrische Didaskalia, Texte und Untersuchungen, 25,2). *Ἀποστολικὴ Διάταξις,* ἔκδοσις I. Bickel, ἐν Geschichte des Kirchenrechtes, τόμος I, 1843, σελ. 107 κ.ἑξ.· πρβλ. καὶ Card. Pitra, Iuris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta, τόμος I, 1864, 75 καὶ ἑξῆς. *Τερτυλλιανοῦ* τὰ διάφορα συγγράμματα. I. Kolberg, Verfassung, Kultus und Disciplin der christl. Kirche nach den Schriften Tertullians, 1886. *Κυπριανοῦ,* De cath. ecclesiae unitate. Τὰ περὶ τῆς γενέσεως τοῦ μητροπολιτικοῦ ἀξιώματος χωρία εὑρίσκει τις ἐν A. Harnack, Mission und Ausbreitung κτλ., I, 1915, σελ. 429 κ.ἑξ. Ἀντιρρήσεις ὑπὸ K. Müller, Beiträge zur Geschichte der Verfassung der alten Kirche, 1922· πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Kirchengeschichte, I, 1941, σελ. 324 κ.ἑξ., 557 κ.ἑξ. Ἀπάντησις Harnack, ἐν τῇ δ' ἐκδόσει τοῦ μνημονευθέντος συγγράμματος αὐτοῦ 1924, σελ. 485 σημ. K. Lübeck, Reichseinteilung und kirchl. Hierarchie des Orients, 1901. Fr. Gillmann, Das Institut der Chorbischöfe im Orient, 1903.

Ἰουστίνου, Ἀπολογία. *Εἰρηναίου,* Ἐπίδειξις. Σώζεται ἐν ἀρμενικῇ μεταφράσει, ἐκ τῆς ὁποίας μετεφράσθη γερμανιστὶ (Texte und Untersuchungen, 31, 1). *Ὠριγένους* χωρία κατεσπαρμένα ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ. *Εὐσεβίου,* Ἐκκλ. Ἱστορία. *Τερτυλλιανοῦ,* De paenitentia, De baptismo, De jejunio. Καὶ τὰ ἄλλα πρακτικὰ ἔργα αὐτοῦ περιέχουσι σχετικὰς εἰδήσεις. *Κυπριανοῦ,* De lapsis καὶ ἄλλα συγγράμματα, κυρίως αἱ ἐπιστολαί. *Διδασκαλία τῶν Ἀποστόλων,* ἴδε ἀνωτέρω, ὡς καὶ τὴν ἐκεῖ μνημονευθεῖσαν διατριβὴν τοῦ Kolberg. Fr. Dölger, Sol Salutis, 1923. Der Exorzismus im altchristl. Taufritual, 1909. L. Duchesne, Origines de Culte chretien, ε' ἔκδοσις, 1925. A. Baumstark, Vom geschichtlichen Werden der Liturgie, 1923. G. Rauschen, Eucharistie und Busssakrament, 1910. Ed. Schwartz, Bussstufen und Katechumenatsklassen, 1911. Osterbetrachtungen (Zeitschrift f. Ntliche Wissenschaft, 1906, σελ. 1 καὶ ἑξῆς). H. Kellner, Heortologie, 1911. *Ἀμ. Ἀλιβιζάτου,* Τὸ αἴτιον τῶν περὶ τοῦ πάσχα ἐρίδων τοῦ β' αἰῶνος, 1911. Carl Schmidt, Die Passahfeier in der kleinasiatischen Kirche (Texte und Untersuchungen, τόμος 43, 1919, σελ. 577 κ.ἑξ.). Karl Holl, Der Ursprung der Epiphanienfestes (Gesammelte Aufsätze,

II, σελ. 123 καὶ ἑξῆς). Ein Bruchstück aus Brief d. Epiphanius (αὐτ. σελ. 204 καὶ ἑξῆς). B. Botte, Les origines de la Noël et de l'Epiphanie, 1932. A. Köstlin, Geschichte des christl. Gottesdienstes, 1887. P. Wagner, Ursprung und Entwicklung der liturgischen Gesangsformen, 1911. Joh. Quasten, Musik und Gesang, 1930. B. Stephanides, Ein Überrest der alten Agapen in der griech. Kirche (Zeitschrift f. Kirchengeschichte, 1933, σελ. 610 κ. ἑξ., ἑλληνιστὶ ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῶν Βυζ. Σπουδῶν, 1933, σελ. 39 καὶ ἑξῆς).

Τὰ θεολογικὰ συγγράμματα τῆς ἐποχῆς ταύτης εὑρίσκει τις παρὰ Migne, Patrologiae cursus completus. *Δ. Μπαλάνου*, Πατρολογία, 1930· τοῦ αὐτοῦ, Λουκιανὸς ὁ μάρτυς καὶ Λουκιανὸς ὁ ἀποσυνάγωγος (Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 7ος, 1932, σελ. 306 καὶ ἑξῆς).

Αἱ περὶ τῶν διωγμῶν πηγαὶ ἐξεδόθησαν ὑπὸ E. Preuschen, Analecta, I, 1909. Τὰ σπουδαιότερα μαρτύρια ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ R. Knopf, Ausgewählte Märtyrerakten, 1913. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Μετάφρασις τοῦ Μαρτυρίου τῆς Περπετούης ἐν ταῖς Ἱστορικαῖς Μελέταις αὐτοῦ, 1906, σελ. 79 κ. ἑξ. K. Neumann, Der römische Staat und die allgemeine Kirche, 1890. A. Ehrhard, Die Kirche der Märtyrer, 1932 (Ἐκκλ. Ἱστορία τῶν τριῶν πρώτων ἑκατονταετηρίδων).

§ 7. Διοργάνωσις.

Μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν «χαρισματούχων» (ἀποστόλων, εὐαγγελιστῶν, προφητῶν), ἔμειναν οἱ μόνιμοι λειτουργοὶ ἑκάστης χριστιανικῆς κοινότητος, ἤτοι ἐπίσκοπος, πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι, παρουσιάσθησαν ὅμως νέα ἐκκλησιαστικὰ ὑπουργήματα, μόνιμα ἐπίσης, ἀλλὰ κατώτερα. Ὑπῆρχεν ἡ ἀντίληψις, ὅτι οἱ διάκονοι ἑκάστης χριστ. κοινότητος δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι περισσότεροι τῶν ἑπτά. «Διάκονοι ἑπτὰ ὀφείλουσιν εἶναι κατὰ τὸν κανόνα, κἂν πάνυ μεγάλη ᾖ ἡ πόλις. Πεισθείη δὲ ἀπὸ τῆς βίβλου τῶν Πράξεων» (15 κανὼν Νεοκαισαρείας, μετὰ τὸ 314). Ἡ ἀντίληψις αὕτη διετηρήθη ἐπὶ πολύ, ὡς φαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι κατ' αὐτῆς ἠναγκάσθη νὰ ἀντεπεξέλθῃ ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος (691, κανὼν 16). Ἐφόσον δὲν ἐπήρκουν οἱ ἑπτὰ διάκονοι, ἱδρύθη τὸ ὑπούργημα τοῦ «ὑποδιακόνου». Ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Ρώμης Φαβιανὸς διώρισεν ἑπτὰ ὑποδιακόνους (236 - 250). Ἐφόσον δὲν ἐπήρκουν οἱ ἑπτὰ ὑποδιάκονοι, προέκυψαν καὶ τὰ ὑπουργήματα τοῦ «ἀκολούθου» καὶ τοῦ «θυρωροῦ» («ὀστιαρίου» ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως ostium=θύρα). Τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία ἦσαν γεγραμμένα μὲ συνεχῆ γραφήν, ἄνευ διακρίσεως προτάσεων καὶ λέξεων. Ἡ ἀνάγνωσις αὐτῶν ἦτο δύσκολος, ἦτο δὲ ἀνάγκη νὰ γίνεται καλὴ ἀπαγγελία. Ἕνεκα τούτων ἱδρύθησαν δύο ἄλλα ὑπουργήματα, τὸ τοῦ «ἀναγνώστου» καὶ τοῦ «ἐξορκιστοῦ». Ὁ μὲν πρῶτος ἀνεγίνωσκε τὰ ἐπ' ἐκκλησίας ἀναγνώσματα,

ὁ δὲ δεύτερος, τὰς ἐξορκιστικὰς εὐχάς. Ὁ ἐξορκιστὴς ἦτο ἀνώτερος τοῦ ἀναγνώστου. Ἀμφότερα εὑρίσκοντο εἰς στενὴν σχέσιν μετὰ τῶν χαρισμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῶν χαρισματούχων, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἑπομένων χωρίων· «πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ» (Α΄ πρὸς Τιμόθεον, 4, 13), «εἰδὼς (ὁ ἀναγνώστης), ὅτι εὐαγγελιστοῦ τόπον ἐργάζεται» (Ἀποστολικὴ Διάταξις), «ὁ γὰρ (ἐξορκιστὴς) λαβὼν χάρισμα ἰαμάτων» (Ἀποστ. Διαταγαί, 8, 26). Διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι τὰ δύο ταῦτα ὑπουργήματα, κατ' ἀρχὰς τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν, κατεῖχον μέσην θέσιν μεταξὺ τῶν χαρισματούχων καὶ τῶν εἰς ὡρισμένην χριστιανικὴν κοινότητα ἀνηκόντων λειτουργῶν, μετὰ δὲ τὴν ὑποχώρησιν καὶ ἐξαφάνισιν τῶν πρώτων, ἐτέθησαν ὑπὸ τοὺς δευτέρους. Τὰ μνημονευθέντα πέντε κατώτερα ἐκκλησιαστικὰ ὑπουργήματα ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Ρώμης Κορνηλίου ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀντιοχείας Φάβιον ἐπιστολῇ αὐτοῦ (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 43, 11), μέσα τῆς γ΄ ἑκ]ρίδος (251 - 253). Ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν ἀπαντᾷ τὸ ὑπούργημα τοῦ «ἀκολούθου», ἀλλ' ἀναφέρονται ὡς ἐκκλησιαστικὸν ὑπούργημα οἱ ψάλται (Ἀποστ. Διαταγαί, 8, 28. 26 καὶ 43 κανόνες τῶν Ἀποστόλων). Ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἰδίως ἐν Αἰγύπτῳ διετηρήθη περισσότερον χρόνον ἢ ἀλλοῦ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ὑπούργημα, οἱ «διδάσκαλοι», οἱ ὁποῖοι, ὡς εἴδομεν, ἐπίσης ἐκυμαίνοντο μεταξὺ χαρισματούχων καὶ μονίμων λειτουργῶν, βαθμηδὸν δὲ ἐγκατεστάθησαν εἰς ὡρισμένας κοινότητας (ἴδε σελ. 42 καὶ ἑξῆς). Πολλοὶ τούτων ἔζων ἀσκητικὸν βίον, ἔχοντες ὡς πρότυπον τοὺς σοφοὺς τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἕνεκα τῆς ἐνασχολήσεως αὐτῶν μετὰ θείων μελετῶν ἐθεωροῦντο, ὅτι εἶχον θεῖον πνεῦμα καὶ θείαν γνῶσιν, καὶ ὠνομάζοντο «πνευματικοὶ» καὶ «γνωστικοί». Περὶ αὐτῶν ὁμιλοῦσι Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Ὠριγένης, τάσσοντες ἑαυτοὺς εἰς σειρὰν αὐτῶν καὶ ἀντιτάσσοντες αὐτοὺς εἰς τοὺς ψευδεῖς Γνωστικοὺς (τοὺς αἱρετικούς). Ἡ λέξις «γνωστικοὶ» παρ' ἀμφοτέροις τοῖς συγγραφεῦσιν, δὲν σημαίνει πάντοτε τοὺς αἱρετικοὺς Γνωστικούς. Ἐπειδὴ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ γνωστικοὶ καὶ πνευματικοί, ἂν μάλιστα εἶχον ἱερατικὸν βαθμόν, ἤσκουν τὴν ἐξομολόγησιν, τὸ ὄνομα «πνευματικὸς» ἔλαβε τὴν σημασίαν τοῦ ἐξομολογητοῦ, τὴν ὁποίαν μέχρι σήμερον διετήρησεν. Εἰς τοὺς διδασκάλους ἀνετίθετο ἡ διδασκαλία τῶν κατηχουμένων, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ ἐκ τῶν διδασκάλων τούτων ἀνεπτύχθη ἡ περίφημος κατηχητικὴ σχολή. Τοιοῦτοι διδάσκαλοι ἀπαντῶσι μέχρι τῆς ε΄ ἑκ]ρίδος.

Οἱ κληρικοὶ ἦσαν αὐτοδίδακτοι ἢ ἀλληλοδίδακτοι. Ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς β΄ ἑκ]ρίδος διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν κληρικῶν ἐχρησίμευον καὶ αἱ κατηχητικαὶ σχολαί. Οἱ κληρικοὶ ἀρχικῶς συνετηροῦντο δι' ἰδιαιτέρας ἐργασίας, ἀλλ' ὅτε, ὡς ἐκ τῆς αὐξήσεως τῶν καθηκόντων αὐτῶν, ἤρχισε τοῦτο νὰ καθίσταται ἀδύνατον, τότε καθιερώθησαν εἰσφοραὶ τῶν χριστιανῶν. Ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιστολὴ τοῦ Κορνηλίου λέγει· «οὓς πάντας ἡ τοῦ δεσπότου χάρις καὶ φιλανθρωπία διατρέφει» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6,

43, 11). Ἐπειδὴ αἱ εἰσφοραὶ αὗται δὲν ἦσαν παντοῦ καὶ πάντοτε ἐπαρκεῖς, διὰ τοῦτο παρατηροῦνται δύο τινά. Πρῶτον, ἡ Ἀποστολικὴ Διδασκαλία καὶ αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, κατὰ τὸ ἑβραϊκὸν παράδειγμα, ἐζήτησαν εἰς τὰς εἰσφορὰς νὰ δώσωσι μορφὴν δεκάτης[1], ἀλλ' ἀπέτυχον (Κυπριανοῦ, De cath. ecclesiae unitate, 26). Δεύτερον, πολλοὶ κληρικοὶ ἐξηκολούθησαν νὰ ἀσκῶσιν ἰδιαιτέραν ἐργασίαν, γεωργίαν, τέχνην τινά, ἐμπόριον. Ἡ ἐπίδοσις ἐπισκόπων τινῶν εἰς τὸ ἐμπόριον ἐκρίθη ἀπάδουσα. Ὁ Κυπριανὸς παραπονεῖται δι' αὐτήν. «Ἐγκατέλειπον τὴν θέσιν αὐτῶν, τὴν κοινότητα, ἐταξίδευον διὰ ξένων ἐπαρχιῶν καὶ ἤσκουν ἐν ταῖς ἀγοραῖς τὸ προσοδοφόρον ἐπάγγελμα αὐτῶν» (De lapsis, κεφ. 6). Ἡ ἐν Ἐλβίρᾳ τῆς Ἱσπανίας σύνοδος (μετὰ τὸ 300) ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς κληρικοὺς τὸ ἐμπόριον μόνον ἐντὸς τῆς ἐπαρχίας (κανὼν 19). Ἀντιθέτως ἡ σύνοδος τῆς Καρχηδόνος (τοῦ ἔτους 398) ὥρισεν, ὅτι οἱ κληρικοὶ ὤφειλον νὰ ζῶσιν ἐξ ἰδιαιτέρας ἐργασίας, ἀλλ' ὡς τοιαύτην ἀναφέρει ἐργασίαν τῶν χειρῶν, γεωργίαν καὶ ἐπιστήμην (κανόνες 52 καὶ 53, Hefele, Conciliengeschichte, II, 73). Αἱ διαφοραὶ τῶν συνοδικῶν τούτων ἀποφάσεων δεικνύουσι τὰς διαφορὰς τῶν καιρικῶν καὶ τοπικῶν ἀναγκῶν. Σχετικοὶ κανόνες τῆς Ἀνατολῆς δὲν ὑπάρχουσιν, ὅπερ δεικνύει, ὅτι ἡ ἐργασία τῶν κληρικῶν ἐκεῖ δὲν προὐκάλεσε ζητήματα. Κατ' ἀρχὰς ἀπεφεύγετο μόνον ὁ μετὰ τὴν χειροτονίαν γάμος. Τοῦτο ὑπὸ τοῦ Παφνουτίου, ἀντιδρῶντος κατὰ τῆς ἀγαμίας τῶν κληρικῶν ἐν τῇ Α' Οἰκουμ. Συνόδῳ (325), ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἀρχαία συνήθεια («ἀρχαίαν παράδοσιν», Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 11), ἀλλ' ἄγνωστον, ἀπὸ τίνος ἐποχῆς αὕτη ἤρχισεν. Ἀρχαιότεραι σχετικαὶ μαρτυρίαι εἶναι αἱ ἑπόμεναι. Ἡ σύνοδος τῆς Ἀγκύρας (314) ἐπέτρεψεν εἰς διακόνους νὰ τελέσωσι γάμον μετὰ τὴν χειροτονίαν, ἐφ' ὅσον εἶχον δηλώσει τοῦτο προηγουμένως (κανὼν 10). Δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι ὁ κανὼν οὗτος εἰσήγαγε χαλαρὰν πρᾶξιν, ἀλλὰ περιώρισεν ὑπάρχουσαν χαλαροτέραν τοιαύτην. Ἐκ τοῦ κανόνος τούτου, ἄρα, δύναταί τις νὰ ἐξαγάγῃ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐγίνοντο γάμοι διακόνων, ἄνευ τῆς ἐπιφυλάξεως, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, καθιεροῖ μίαν ἐξαίρεσιν, ἡ ὁποία δεικνύει, ὅτι τέλεσις γάμου μετὰ τὴν χειροτονίαν δὲν ἐθεωρεῖτο ἀντιβαίνουσα δογματικῶς (ὡς γάμος ἢ χειροτονία πρὸ τοῦ βαπτίσματος). Ἡ σύνοδος τῆς Νεοκαισαρείας (μετὰ τὸ 314) ρητῶς ἀπηγόρευσε τὸν μετὰ τὴν χειροτονίαν γάμον τῶν πρεσβυτέρων (κανὼν 1). Ἐκ τούτου ἐπίσης δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ, ὅτι ὑπῆρχον ἀντίθετα παραδείγματα. Διὰ τοῦτο ἔκαμε λόγον μόνον περὶ πρεσβυτέρων. Παραδείγματα ἐπισκόπων τελούντων γάμον μετὰ τὴν χειροτονίαν δὲν θὰ ὑπῆρχον. Ἡ συνήθεια, ἄρα, περὶ τῆς ὁποίας ὡμίλησεν ὁ Παφνούτιος, δὲν ἐτηρεῖτο ἀπολύτως. Διὰ τοῦτο ὁ Παφνούτιος, παρὰ τὴν ὕπαρξιν τῶν μνημονευθέντων δύο κανόνων (10 καν. Ἀγκύρας καὶ 1 καν. Νεοκαισαρείας), ὠνόμασεν αὐ-

1. Ἴδε τὰς παραπομπὰς ἐν τῷ εὑρετηρίῳ τῆς ἐκδόσεως F. Funk, 1905, σελ. 654, εἰς τὴν λέξιν «δεκάτη».

τὴν ἁπλῶς συνήθειαν καὶ ὄχι νόμον. Τὰ ἐν τῇ Α′ Οἰκουμ. Συνόδῳ ὑπὸ τοῦ Παφνουτίου λεχθέντα ἐνίσχυσαν βεβαίως τὴν συνήθειαν ταύτην. Κατὰ τοῦ μνημονευθέντος 10ου κανόνος τῆς Ἀγκύρας ἀπεφάνθη ὁ Ἰουστινιανὸς (Νεαρὰ 123, ἔτους 546, κεφ. 14), ὁ 6ος κανὼν τῆς συνόδου τοῦ Τρούλλου (691) καὶ Λέων ὁ Σοφὸς († 912, Νεαρὰ 3). Πρὸ τῆς χειροτονίας ἐπετρέπετο εἷς μόνον γάμος, συμφώνως πρὸς τὴν σχετικὴν διάταξιν τῶν Ποιμαντικῶν ἐπιστολῶν (Α′ πρὸς Τιμόθεον, 3, 2. Πρὸς Τίτον, 1, 6). Ἐν τῇ Δύσει ἡ τοῦ Ρώμης Καλλίστου (220) ἀπόπειρα, νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὸν κλῆρον δίγαμοι καὶ τρίγαμοι καὶ νὰ τελῶνται γάμοι μετὰ τὴν χειροτονίαν, δὲν εὐωδόθη. Ἐν τῇ Δύσει περισσότερον, ἢ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁ γάμος ἐθεωρήθη ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἱερωσύνην. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ ἐν τῇ Δύσει ἐν μέρει κρατήσασα συνήθεια, ἡ θεία εὐχαριστία νὰ τελῆται καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Πρώτη ἡ σύνοδος τῆς Ἐλβίρας (μετὰ τὸ 300) ὥρισε τὴν ἀγαμίαν τῶν τριῶν βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης. «Νὰ ἀπέχωσι τῶν συζύγων καὶ νὰ μὴ γεννῶσι τέκνα» (abstinere se a conjugibus suis et non generare filios, κανὼν 33). Ὁ κανὼν βεβαίως οὗτος ἀφεώρα εἰς τοὺς ἤδη ἐγγάμους κληρικούς, ἀλλ' ἐμμέσως ἀπηγόρευε τὸν πρὸ τῆς χειροτονίας γάμον. Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη, προκληθεῖσα ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς Δύσεως καὶ προερχομένη ἐκ δυτικῆς συνόδου, εἶχεν ἰσχὺν μόνον ἐν τῇ Δύσει. Ὁ Κορδούης Ὅσιος, μετασχὼν τῆς συνόδου ταύτης, ἠθέλησε τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς, ὡς φαίνεται, νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν Α′ Οἰκουμ. Σύνοδον (325), προκαλέσας τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Παφνουτίου (Hefele, 1, 432). Ὁ Ὅσιος, ὡς γνωστόν, μετέσχε τῆς Α′ Οἰκουμ. Συνόδου.

Ὁ ἀγὼν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιφρονούντων (Γνωστικῶν, Μοντανιστῶν καὶ ἄλλων) καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν (τῶν διωκτῶν) ἐπέφερεν ἐνίσχυσιν τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος. Ηὐξήθη ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ σημασία τῶν ἐπισκόπων. Χριστιανικαὶ κοινότητες πόλεων, αἱ ὁποῖαι μέχρι τοῦδε δὲν εἶχον ἐπισκόπους, ἐφρόντισαν νὰ ἀποκτήσωσι τοιούτους. Συνήθως ἐλάμβανον αὐτοὺς ἐκ τῶν κέντρων, ἐκ τῶν ὁποίων εἶχον λάβει καὶ τὸν χριστιανισμόν. Ἐν ἑκάστῃ χριστιανικῇ κοινότητι ὅλα ἔπρεπε νὰ γίνωνται κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἐπισκόπου. Τοῦτο συμβουλεύει ἤδη ὁ Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος, ἀρχὰς τῆς β′ ἑκ]ρίδος, ἀλλ' ὅλα τὰ συμπεράσματα ἐκ τῆς ἐξυψώσεως τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος ἐξήγαγε πρῶτος ὁ Καρχηδόνος Κυπριανὸς (Ἰγνατίου, Ἐπιστολὴ πρὸς Σμυρναίους, κεφ. 8. Κυπριανοῦ, De cath. ecclesiae unitate καὶ Ἐπιστολαὶ αὐτοῦ—τὰς παραπομπὰς ἴδε ἀνωτέρω σελ. 85). Πρὸς τούτοις ηὐξήθη ἡ περιοχὴ τῆς ἐπισκοπικῆς δικαιοδοσίας. Ἀρχικῶς, δηλονότι, ὁ ἐπίσκοπος προΐστατο μιᾶς χριστιανικῆς κοινότητος, ἡ ὁποία ἀπετέλει μίαν ἐκκλησιαστικὴν συνάθροισιν (ἐνορίαν), οἱ δὲ πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι αὐτῆς ἦσαν οἱ μόνοι ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον κληρικοί. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ηὔξανεν ἡ χριστιανικὴ κοινότης, ἐσχηματίζοντο περισσότεραι ἐκκλησιαστικαὶ συναθροίσεις (ἐνορίαι) μὲ ἰδιαιτέρους πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, οἱ ὁποῖοι ἐξηρτῶντο ἐκ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ

ἐπισκόπου. Οὕτως ὁ Ρώμης Μάρκελλος (308) ἵδρυσεν ἐν Ρώμῃ 25 ἐνορίας. Πρὸς τούτοις ὁ χριστιανισμὸς ἐκ τῆς πόλεως μετεδίδετο εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν, ὅπου ἱδρύοντο ἰδιαίτεραι χριστιανικαὶ κοινότητες μὲ ἰδιαιτέρους πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, ἐξαρτώμεναι ἐπίσης ἐκ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως (77 κανὼν Ἐλβίρας. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7,24, 6). Ἐνίοτε ὅμως σπουδαιότεραί τινες κοινότητες τῆς ὑπαίθρου χώρας ἀπέκτων ἰδιαιτέρους ἐπισκόπους, οἱ ὁποῖοι ὠνομάζοντο «χωρεπίσκοποι», ἢ «ἐπίσκοποι τῶν ἀγρῶν» (αὐτ. 7, 30, 10). Οὗτοι, ὁσάκις μάλιστα εἶχον ἐγκαταστῇ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως, ἤρχοντο εἰς ἐξάρτησίν τινα ἐξ αὐτοῦ. Ἡ σχετικὴ αὕτη ἐξάρτησις προὐκάλει ἀντίδρασιν ἑκατέρωθεν. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ἤθελε νὰ αὐξήσῃ τὴν ἐξάρτησιν, οἱ χωρεπίσκοποι ἤθελον νὰ αὐξήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν. Ἐκ τούτου προέκυπτον ἔριδες (αὐτ. 8, 1, 8 κατὰ τὸν Gillmann, Das Institut der Chorbischöfe im Orient, σελ. 32). Ὅπως ἄλλοτε προέκυψαν ἔριδες μεταξὺ πρεσβυτέρων καὶ ἐπισκόπων, οὕτω τώρα μεταξὺ χωρεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων. Ἀλλ' ὁ θεσμὸς τῶν χωρεπισκόπων δὲν ἦτο τόσον θεμελιώδης καὶ ἀπαραίτητος, ὅπως ὁ τῶν πρεσβυτέρων, διὰ τοῦτο ἀπεφασίσθη ριζικὴ θεραπεία. Ἡ καταπολέμησις αὐτοῦ ἄρχεται βαθμηδὸν ἐντὸς τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος. Αἱ σύνοδοι Ἀγκύρας (314, καν. 13) καὶ Ἀντιοχείας (341 ἢ 329, καν.10) ἀπηγόρευσαν εἰς τοὺς χωρεπισκόπους νὰ χειροτονῶσι πρεσβυτέρους καὶ διακόνους. Αἱ σύνοδοι Σαρδικῆς (κανὼν 6) καὶ Λαοδικείας (κανὼν 57), ἀμφότεραι τῶν μέσων τῆς δ' ἑκ]ρίδος, ἀπηγόρευσαν εἰς τὸ ἑξῆς τὴν ἐγκατάστασιν χωρεπισκόπων. Ὁ κανὼν τῆς Σαρδικῆς προσέθεσεν, «ἵνα μὴ κατευτελίζηται τὸ τοῦ ἐπισκόπου ὄνομα» (ἕνεκα τῆς ταπεινῆς κώμης καὶ τῶν πενιχρῶν εἰσοδημάτων ἢ ἕνεκα τῶν ἐρίδων ;), ὁ δὲ Λαοδικείας ἀνέχεται τοὺς ἤδη ὑπάρχοντας χωρεπισκόπους, ὑπὸ τὸν ὅρον, «μηδὲν πράττειν ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ ἐπισκόπου τοῦ ἐν τῇ πόλει». Ὁ Μέγας Βασίλειος εἶχε ζητήματα μὲ τοὺς χωρεπισκόπους αὐτοῦ προκειμένου περὶ χειροτονίας πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, ἔγραψε δὲ πρὸς αὐτοὺς τὰ ἑπόμενα· «Νῦν δὲ πρῶτον μὲν ἡμᾶς παρωσάμενοι (ὑμεῖς, οἱ χωρεπίσκοποι) καὶ μηδὲ ἐπαναφέρειν (ἀπευθύνεσθαι) ἡμῖν καταδεχόμενοι, εἰς ἑαυτοὺς τὴν ὅλην περιεστήσατε αὐθεντίαν» (Ἐπιστολὴ 54). Οἱ χωρεπίσκοποι βαθμηδὸν ἐξέλιπον, ἀντικατασταθέντες ὑπὸ πρεσβυτέρων, οἱ ὁποῖοι ἐνίοτε ἔφερον τὸ ὄνομα χωρεπίσκοποι (πρβλ. πρακτικὰ Δ' καὶ Ζ' Οἰκουμ. Συνόδου).

Ἡ γειτνίασις τῶν ἐπισκόπων συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐκκλ. διοργανώσεως. Δι' ἀνάγκας Ἐκκλησίας τινὸς προσεκαλοῦντο οἱ πλησιόχωροι ἐπίσκοποι. Ἔχομεν παράδειγμα ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος, κατὰ τὸν ὁποῖον προσεκλήθησαν πλησιόχωροι δι' ἀνώμαλον ἐκλογὴν ἐπισκόπου (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 11, 2). Γειτνίασις ὑπὸ ἀνωτέραν μορφὴν ἦτο ἡ διαίρεσις τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς ἐπαρχίας, ἡ ὁποία πολὺ περισσότερον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως. Αἱ χριστιανικαὶ κοινότητες καὶ οἱ ἐπίσκοποι,

οἱ εὑρισκόμενοι ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, ἦλθον εἰς σύνδεσιν πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀπετέλεσαν ἐκκλησιαστικὴν ἑνότητα («ἐκκλησιαστικαὶ ἐπαρχίαι»). Ὁσάκις παρουσιάζοντο ζητήματα κοινοῦ ἐνδιαφέροντος, συνεκαλοῦντο ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι. Ἔχομεν εἰδήσεις, ὅτι συνεκλήθησαν σύνοδοι διὰ τὰ ἑπόμενα ζητήματα : κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς β′ ἑκ]ρίδος διὰ τὸν Μοντανισμόν, διὰ τὴν περὶ τοῦ Πάσχα ἔριδα καὶ διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ Κανόνος τῆς Καινῆς Διαθήκης, κατὰ τὴν γ′ ἑκ]ρίδα διὰ τὸ ζήτημα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐκπεσόντων τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τὸ ζήτημα τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν. Τῶν συνόδων τούτων τινὲς πιθανῶς ἦσαν ἐπαρχιακαί, τοὐλάχιστον γνωρίζομεν θετικῶς, ὅτι τοιαύτη συνεκλήθη ἐν τῇ Βορείῳ Ἀφρικῇ διὰ τὸ ζήτημα τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν (σύνοδος τῆς Καρχηδόνος 255). Ὁ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας Φιρμιλιανὸς κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἔγραψε πρὸς τὸν Καρχηδόνος Κυπριανόν· «κατ᾽ ἀνάγκην παρ᾽ ἡμῖν οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ προϊστάμενοι κατ᾽ ἔτος συνερχόμεθα πρὸς διευθέτησιν τῶν ἐμπεπιστευμένων εἰς τὴν ἡμετέραν φροντίδα καὶ τὰ σπουδαιότερα κοινῇ συσκέψει διευθετοῦνται» (Κυπριανοῦ, Ἐπιστολὴ 75, 4). Πρόκειται βεβαίως περὶ συνόδων, ἀλλ᾽ αὗται ἦσαν ἐπαρχιακαί ; Αἱ κατὰ δέκα πέντε ἔτη ἀρχαιότεραι σύνοδοι τοῦ Ἰκονίου καὶ τῶν Συνάδων (230 - 235), συγκληθεῖσαι διὰ τὸ ζήτημα τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν, δὲν ἦσαν ἐπαρχιακαί, ἀλλ᾽ εὐρύτεραι. Πιθανῶς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ συνεκαλοῦντο καὶ ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι, πάντως ὅμως δὲν ἔχομεν ρητὴν μαρτυρίαν. Μετὰ τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων διεμορφώθη καὶ τὸ «μητροπολιτικὸν ἀξίωμα». Διότι αἱ ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι συνήρχοντο εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, ἡ ὁποία ἦτο ἡ μεγαλυτέρα καὶ σπουδαιοτέρα πόλις ὅλων τῶν ἄλλων, πρόεδρος τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων ἦτο ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεούσης τῆς ἐπαρχίας, εἰς αὐτὸν δὲ ἀνετίθετο ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἀποφάσεων τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων, ἑπομένως ἐπίβλεψις ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας. Οὕτως ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτευούσης ἀπέκτησεν ὑπεροχὴν ἀπέναντι τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας. Εἰς τὴν περαιτέρω διαμόρφωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς ὑπεροχῆς τῶν ἐπισκόπων τῶν πρωτευουσῶν τῶν ἐπαρχιῶν ἀντέδρασαν οἱ ἄλλοι ἐπίσκοποι τῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει, ὅτι ἡ φιλαρχία προὐκάλει μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων φθόνον, ἔχθραν, μῖσος, ἔριδας καὶ ἀπειλὰς (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 8, 1, 8, κατὰ τὸν Lübeck, Reichseinteilung und kirchl. Hierarchie des Orients, σελ. 40 κ. ἑξ., 41 κ. ἑξ., 57)[2]. Ὅπως ἄλλοτε προέκυψαν ἔριδες μεταξὺ πρεσβυτέρων καὶ ἐπισκόπων, ἔπειτα μεταξὺ χωρεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων, οὕτω τώρα προέκυψαν ἔριδες μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν μητροπολιτῶν. Ἀλλ᾽ ὅπως εἰς τὰς δύο προηγουμένας περιστάσεις ἡ ἀντίδρασις τῶν πρεσβυτέρων καὶ χωρεπισκόπων

2. Τὸ χωρίον τῆς Εὐσεβίου Ἐκκλ. Ἱστορίας 8, 1, 8 ἐνδέχεται νὰ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς ἔριδας τῶν χωρεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων (κατὰ τὸν Gillmann, ἴδε ἀνωτέρω σελ. 98) καὶ εἰς τὰς ἔριδας τῶν ἐπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν (κατὰ τὸν Lübeck). Δὲν ἀποτελεῖ ἀντίφασιν.

κατὰ τῶν ἐπισκόπων, οὕτως εἰς τὴν τρίτην περίστασιν ἡ ἀντίδρασις τῶν ἐπισκόπων κατὰ τῶν μητροπολιτῶν ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος. Ὑπερίσχυσαν οἱ μητροπολῖται. Ἡ Α' Οἰκουμ. Σύνοδος (325) ὥρισεν ἀκριβέστερον τὰ τῆς ἐπαρχιακῆς ἢ μητροπολιτικῆς διοργανώσεως καὶ ἐπέβαλεν αὐτὴν παντοῦ. Ἡ διοργάνωσις αὕτη ἀπετέλει προσαρμογὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως πρὸς τὴν πολιτικὴν διοργάνωσιν, οἱ δὲ χρόνοι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἦσαν ἀναμφιβόλως τοιοῦτοι, ὥστε αὕτη νὰ καταστῇ γενικὴ καὶ ὑποχρεωτική. Τὸ ὄνομα «μητροπολίτης» ἀπαντᾷ πρώτην φορὰν ἐν τῷ 4ῳ κανόνι τῆς μνημονευθείσης συνόδου, ὠνομάζετο δὲ πρότερον «ἐπίσκοπος τῆς ἐπαρχίας» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 43, 2. 8, 14, 9). Δύναταί τις νὰ θεωρήσῃ ὡς ἀρχαιότερα τὰ ἐν τῇ Βορείῳ Ἀφρικῇ ἐν χρήσει ὀνόματα «ὁ πρωτεύων» ἢ «ὁ τῆς πρώτης καθέδρας», διατηρηθέντα ἐν τοῖς μεταγενεστέροις κανόσι (Καρθαγένης κανόνες 10, 17, 19, 23, 39 καὶ πολλαχοῦ). Ἀλλὰ ταῦτα σχετίζονται μὲ τὰ ἰδιαίτερα τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης (Hefele, 1, 182), περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ μετ' ὀλίγον λόγος.

Ἐν Αἰγύπτῳ ὑπῆρχε μία μεγίστη πόλις, ἡ Ἀλεξάνδρεια, χωρὶς νὰ ὑπάρχωσιν ἄλλαι μικρότεραι πόλεις, διὰ τοῦτο ἀρχικῶς δὲν ὑπῆρχον πολλοὶ ἐπίσκοποι, ἀλλ' εἷς καὶ μόνος, ὁ Ἀλεξανδρείας. Ἀρχὰς τῆς γ' ἑκ]ρίδος (ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Σεπτιμίου Σευήρου 202) εἰς τὰς πρωτευούσας τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Αἰγύπτου, αἱ ὁποῖαι ἦσαν κῶμαι, ἐδόθησαν ὑπὸ τῆς πολιτείας, πρὸς διευκόλυνσιν τῆς φορολογίας, δικαιώματα πόλεων. Πρῶτος, ὡς φαίνεται, ὁ Ἀλεξανδρείας Δημήτριος († 231) ἵδρυσε τρεῖς ἐπισκοπάς, ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἡρακλᾶς ἵδρυσεν εἴκοσιν ἄλλας, τέλη δὲ τῆς γ' ἑκ]ρίδος ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ (μετὰ τῆς Κυρηναϊκῆς καὶ Πενταπόλεως) ὑπῆρχον περὶ τοὺς ἑκατὸν ἐπίσκοποι. Ἐκ τῆς ἀρχικῆς διοργανώσεως τῆς Αἰγύπτου ἐξηγοῦνται τρία τινά, ἤτοι ἡ σημασία, τὴν ὁποίαν εἶχον ἐκεῖ οἱ πρεσβύτεροι[3], ἡ ἔλλειψις μητροπολιτικῆς διοργανώ-

3. Ἀκόμη τὴν δ' ἑκ]ρίδα, ἐπὶ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων, οἱ πρεσβύτεροι καὶ ἐντὸς τῆς Ἀλεξανδρείας εἶχον αὐτοτέλειάν τινα (Σῳζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 15, 12. Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 69, 2, 4-6). Ἐνῷ ἐν Ἀντιοχείᾳ ὑπῆρχεν εἷς ναός, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπῆρχον πολλοὶ ναοί, ἕκαστος ὑπὸ ἕνα πρεσβύτερον, λειτουργοῦντες συγχρόνως καὶ ἀπολαύοντες αὐτοτελείας τινός. Ἡ σχετικὴ αὕτη αὐτοτέλεια εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν θὰ ἦτο μεγαλυτέρα. Ἀπήχησις αὐτῆς ἦτο, πρῶτον, ὅτι ὁ πρεσβύτερος Κόλλουθος, καταγγείλας τὸν Ἄρειον καὶ ἀποσχισθεὶς τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου, ἐτέλει ἐπισκοπικὰ καθήκοντα, μηδὲ χειροτονιῶν ἐξαιρουμένων, δεύτερον, ὅτι ἔχομεν μαρτυρίας, κατὰ τὰς ὁποίας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ πρεσβύτεροι τῆς Ἀλεξανδρείας ἐξέλεγον καὶ ἐχειροτόνουν τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας. Αἱ παράδοξοι αὗται μαρτυρίαι εἶναι αἱ ἑπόμεναι. Ἱερωνύμου, Ἐπιστολὴ 146 πρὸς Εὐάγγελον (Migne, 22, 1194). Σευήρου τοῦ Μονοφυσίτου Ἀντιοχείας, Βιβλίον ἐπιστολῶν Β', ἐπιστολὴ 93, μετάφρασις ἐκ τοῦ συριακοῦ εἰς τὴν ἀγγλικὴν (Journal of theological Studies, τόμος II, 1901, σελ. 612 καὶ ἑξῆς). Ἀλεξανδρείας Εὐτυχίου, Χρονικὰ (Migne, 111, 982 BC). Ἀποφθέγματα Πατέρων, 78 (Migne, 65, 341). Σχετικὴ βιβλιογραφία: C. Boutler, The Lausiac History of Palladius, τόμ. I, 1898, σελ. 213. W. Busset, Apophthegmata, 1923, σελ. 66, σημ. 2. Ed. Schwartz, Kaiser Konstantin, 1936, σελ. 92 κ.ἑξ., 136, 145, 147. P. Batiffol, Études d' Histoire, I, 1926, σελ. 267 κ. ἑξ. Ὡς φαίνεται, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περισσότερον ἢ ἀλλοῦ διετηρήθησαν οἱ «πρεσβύτεροι - ἐπίσκοποι».

σεως καὶ ἡ μεγαλυτέρα ἐξάρτησις τῶν ἐπισκόπων ἐκ τοῦ Ἀλεξανδρείας. Ταῦτα διετηρήθησαν ἐν Αἰγύπτῳ καθ' ὅλην τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ἐντὸς τῆς ἑπομένης, ὥστε ἀργὰ εἰσήχθη ἐκεῖ ἡ μητροπολιτικὴ διοργάνωσις. Ἡ αὐτὴ βραδύτης περὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς μητροπολιτικῆς διοργανώσεως παρατηρεῖται καὶ ἐν τῇ Δύσει. Εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰσήχθη αὕτη κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς δ' ἑκ]ρίδος, εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ Ἱσπανίαν τέλη τῆς αὐτῆς ἑκ]ρίδος. Μόνον εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν ἡ μητροπολιτικὴ διοργάνωσις ἀναφαίνεται ἐντὸς τῆς γ' ἑκ]ρίδος, ἀλλ' ἐκεῖ παρουσιάζεται ἄλλο ἰδιαίτερον. Πλὴν τῆς ἐπαρχίας τοῦ Καρχηδόνος (τῆς Ἀνθυπατικῆς Ἀφρικῆς καὶ ἔπειτα τῆς μικροτέρας Africa Zeugitana, ὀνομαζομένης ἐπίσης Ἀνθυπατικῆς), ὅπου ἡ μεγάλη πόλις Καρχηδὼν ἦτο πρωτεύουσα καὶ ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς μητροπολίτης, ἐν ἑκάστῃ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν (δύο καὶ ἔπειτα περισσότεραι, εἰς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ δύο ἐπαρχίαι σχηματισθεῖσαι ἐκ τοῦ ὑπολοίπου μέρους τῆς Ἀνθυπατικῆς Ἀφρικῆς) ὑπῆρχον μόνον μικραὶ πόλεις, τῶν ὁποίων μία ἦτο πρωτεύουσα. Διὰ τοῦτο ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Βορείου Ἀφρικῆς ἐσχηματίσθησαν μὲν ἐκκλησιαστικαὶ ἐπαρχίαι, δὲν διεμορφώθη ὅμως μόνιμον μητροπολιτικὸν ἀξίωμα. Πρόεδρος τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων ἦτο ὁ ἑκάστοτε κατὰ τὴν χειροτονίαν ἀρχαιότερος τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας (πρβλ. Καρθαγένης κανόνα 86), ὁ ὁποῖος ἐνίοτε οὔτε ἐν μικρᾷ πόλει διέμενεν, ἀλλ' ἐν κώμῃ ἢ ὑποστατικῷ. Ἡ ἔλλειψις μονίμου μητροπολιτικοῦ ἀξιώματος διετηρήθη μέχρι τέλους τῆς ϛ' ἑκ]ρίδος.

§ 8. Θεία λατρεία.

Ἡ *θεία εὐχαριστία*, ἡ ὁποία προηγουμένως ἐτελεῖτο τὴν ἑσπέραν τῆς Κυριακῆς μετὰ τῶν κοινῶν ἑστιάσεων, ἐχωρίσθη αὐτῶν καὶ μετετέθη εἰς τὴν πρωΐαν τῆς ἰδίας ἡμέρας, συνδεθεῖσαν μετὰ τῆς πρωϊνῆς θείας λατρείας. Τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῶν ἑπομένων τριῶν αἰτίων. Κατὰ τὰς κοινὰς ἑστιάσεις ἐνωρὶς εἶχον εἰσχωρήσει ἄτοπα. «Ἕκαστος τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει» (Α' πρὸς Κορινθίους, 11, 21). Τὰ ἄτοπα ταῦτα ἐπολεμήθησαν μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἀλλ' ἴσως δὲν ἐξέλιπον, ἢ ἀνεφάνησαν πάλιν. Σχετικὴν μαρτυρίαν δὲν ἔχομεν. Ἔπειτα ἡ αὔξησις τῶν χριστιανῶν ἑκάστης κοινότητος ἐπέφερε κατάτμησιν τῶν κοινῶν ἑστιάσεων εἰς πολλὰς τοιαύτας ἐν διαφόροις οἰκήμασιν, ἐθεωρήθη δὲ καλὸν νὰ ἐπέλθῃ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἀναλόγου κατατμήσεως τῆς τελέσεως τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἡ ἀντίδρασις παρουσιάσθη ἤδη ἐν τῇ Α' ἐπιστολῇ τοῦ Ρώμης Κλήμεντος καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἰγνατίου, ἐξηκολούθησε δὲ καὶ μετὰ ταῦτα, καταλήξασα εἰς τὴν μετάθεσιν. Ἡ μετάθεσις τῆς θείας εὐχαριστίας εἰς τὴν πρωΐαν τῆς Κυριακῆς δὲν ἔσωσεν αὐτὴν τῆς κατατμήσεως (Μαρτύ-

ριον Ἰουστίνου, περὶ τὸ 166, κεφ. III. 58 κανὼν Λαοδικείας, μέσα δ' ἑκ]ρίδος). Τελευταῖον αἴτιον τῆς μεταθέσεως· ἡ κατ' ἀπομίμησιν τῆς ἑβραϊκῆς συναγωγῆς προηγηθεῖσα μετάθεσις τῆς προσευχῆς καὶ τοῦ κηρύγματος ἀπὸ τῆς ἑσπέρας εἰς τὴν πρωΐαν τῆς Κυριακῆς εἷλξε καὶ τὴν θείαν εὐχαριστίαν[1]. Ἡ θεία εὐχαριστία κεχωρισμένη τῶν κοινῶν ἑστιάσεων ἀπαντᾷ παρ' Ἰουστίνῳ (περὶ τὸ 150) καὶ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ (150 - 200). Μετὰ τὴν ἀπόσπασιν τῆς θείας εὐχαριστίας, ἡ κοινὴ ἑστίασις διετήρησεν ὁμοίωμα τῆς θείας εὐχαριστίας, ἤτοι κλάσιν ἄρτου καὶ εὐλογίαν ποτηρίου, χωρὶς βεβαίως νὰ θεωρῶνται ὡς θεία εὐχαριστία. Ἡ κοινὴ ἑστίασις ἐτελεῖτο τὴν ἑσπέραν τῆς Κυριακῆς ἐν τῷ ναῷ ἢ ἐν ἰδιωτικῇ οἰκίᾳ, προΐστατο δὲ αὐτῆς ὁ ἐπίσκοπος ἢ ἄλλος τις κληρικός. Οὗτος ἐλάμβανεν εἰς χεῖρας ὁλόκληρον τὸν ἄρτον, ἔλεγεν ἐπ' αὐτοῦ εὐχήν, ἔκοπτεν αὐτὸν καὶ διένεμεν εἰς τοὺς συνδαιτυμόνας. Ὠνομάζετο «εὐλογία». Ἕκαστος πρὸ αὐτοῦ εἶχε ποτήριον οἴνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἕκαστος ἔλεγεν εὐχήν. Ἀμφότεραι αἱ πράξεις αὗται ἐτελοῦντο ἀλλοῦ μὲν πρὸ τοῦ δείπνου, ἀλλοῦ δὲ μετ' αὐτό. Ὅπως πρὸ τῶν μέσων τῆς β' ἑκ]ρίδος ἀπεσπάσθη ἡ θεία εὐχαριστία καὶ ἀπετέλεσεν ἰδιαιτέραν τελετήν, οὕτω μετὰ τὴν ζ' ἑκ]ρίδα ἀπεσπάσθη τῆς κοινῆς ἑστιάσεως καὶ τὸ ὁμοίωμα τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ ἀπετέλεσεν ἐπίσης ἰδιαιτέραν τελετήν. Αὕτη, διατηρήσασα μέχρι σήμερον τὸν ἀρχαϊκὸν τρόπον τῆς τελέσεως τῆς θείας εὐχαριστίας, διετήρησε καὶ τὸ ἀρχαϊκὸν ὄνομα αὐτῆς, «κλάσις τοῦ ἄρτου» («ἀρτοκλασία»). Ἔπαυσεν ἡ διανομὴ τοῦ οἴνου, ἡ δὲ ἐν τῷ ναῷ κοινὴ ἑστίασις περιωρίσθη εἰς τὴν ὑφ' ἑκάστου κατανάλωσιν τοῦ τεμαχίου τοῦ ἄρτου. Εἰς τὴν παρατιθεμένην μικρὰν πλέον ποσότητα τοῦ οἴνου προσετέθη βραδύτερον παράθεσις ἀναλόγου ποσότητος ἐλαίου καὶ σίτου. Ταῦτα δὲν ὑπάρχουσιν εἰς τὰ ἀρχαιότερα εὐχολόγια (ἴδε Εὐχολόγιον, ἔκδ. Goar).

Ὁ Ἰουστῖνος περιγράφει τὴν τέλεσιν τῆς πρωϊνῆς λατρείας τῆς Κυριακῆς. «Τῇ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀπο-

1. Ἡ σύνδεσις τῆς θείας εὐχαριστίας μετὰ τῆς κοινῆς ἑστιάσεως παρέμεινε κατὰ τὸ πάσχα τῶν Τεσσαρεσκαιδεκατιτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (ἑσπέραν τῆς 14 τοῦ ἑβραϊκοῦ μηνὸς Νισάν). Ἡ σύνδεσις παρουσιάζεται ἐπίσης τὴν Μεγάλην Πέμπτην ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τοὐλάχιστον τῆς Βορείου Ἀφρικῆς. «Ὥστε ἅγια θυσιαστηρίου, εἰ μὴ ἀπὸ νηστικῶν ἀνθρώπων, μὴ ἐπιτελεῖσθαι, ἐξῃρημένης μιᾶς ἐτησίας ἡμέρας, ἐν ᾗ τὸ κυριακὸν δεῖπνον ἐπιτελεῖται» (Καρθαγένης κανὼν 41, ἔτος 419). Κατὰ τὸν κανόνα τοῦτον, ἐπετρέπετο τὴν ἡμέραν ἐκείνην νὰ μεταλαμβάνῃ τις μὴ ὢν νῆστις. Ὡς φαίνεται, τὴν Μεγάλην Πέμπτην ἐξαιρετικῶς ἐτηρεῖτο ὁ ἀρχαιότερος τρόπος τῆς τελέσεως τῆς θείας εὐχαριστίας, κατὰ τὸν ὁποῖον, ἡ μὲν κλάσις τοῦ ἄρτου ἐγίνετο ἐν ἀρχῇ τῆς κοινῆς ἑστιάσεως, ἡ δὲ εὐλογία τοῦ ποτηρίου μετὰ τὴν κοινὴν ἑστίασιν. Ἐπανελάμβανον, δηλονότι, τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τέλεσιν τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου (Παύλου, Α' πρὸς Κορινθίους, 11, 23 - 25). Ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος (691), ἀναγνωρίσασα τοὺς κανόνας τῆς Καρθαγένης, ἐφρόντισε νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν παρατεθέντα κανόνα αὐτῆς ὡς τοπικὴν συνήθειαν καὶ ἀπηγόρευσε νὰ λύεται ἡ καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ὁλοτελὴς νηστεία τῆς Μεγάλης Πέμπτης (κανὼν 29).

στόλων ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται, μέχρις ἐγχωρεῖ. Εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. Ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες καὶ εὐχὰς πέμπομεν· καί, ὡς προέφημεν, παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας, ὅση δύναμις αὐτῷ, ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων τὸ Ἀμήν, καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι διὰ τῶν διακόνων πέμπεται» (Ἀπολογία Α΄, 67, 3 - 5). Ἐν ταῖς ἰουδαϊκαῖς συναγωγαῖς ὑπῆρχε διπλοῦν ἀνάγνωσμα, ἐκ τοῦ νόμου καὶ ἐκ τῶν προφητῶν, παρὰ τοῖς χριστιανοῖς εἰσήχθη ἐπίσης διπλοῦν ἀνάγνωσμα, ἐκ τῶν προφητῶν καὶ τῶν «ἀπομνημονευμάτων τῶν ἀποστόλων», ἤτοι τῶν εὐαγγελίων (αὐτ. 66, 3). Κατ' ἀρχὰς ὡς γενικὴ τάσις ὑπῆρχεν ἡ αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναγνωσμάτων. Αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, ὁμιλοῦσαι περὶ τῆς λειτουργίας κατὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ ἐπισκόπου, ἀναφέρουσι πέντε ἀναγνώσματα· «ἀνάγνωσιν τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν, τῶν τε Ἐπιστολῶν καὶ τῶν Πράξεων καὶ τῶν Εὐαγγελίων» (8, 5, 11· πρβλ. 2, 57, 5 καὶ ἑξῆς). Αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ ἐγράφησαν μὲν ἐν Συρίᾳ τέλη τῆς δ΄ ἑκ]ρίδος, περιέχουσιν ὅμως ἀρχαιότερον ὑλικόν, ἐν τοῖς ἓξ μὲν πρώτοις βιβλίοις πολλαχοῦ, ὅπου συμπίπτουσι μὲ τὴν Ἀποστολικὴν Διδασκαλίαν, γραφεῖσαν τὴν γ΄ ἑκ]ρίδα, ἐν τοῖς ἐπιλοίποις δὲ βιβλίοις ἐνιαχοῦ, ὅπου ὑπάρχει ἄλλη ἐξωτερικὴ ἔνδειξις. Ἔπειτα ἐκράτησε τάσις ἐλαττώσεως τῶν ἀναγνωσμάτων καὶ τῶν ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀλλὰ κυρίως τῶν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἡ λειτουργία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς φαίνεται ἐκ πολλῶν χωρίων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (προερχομένου ἐκ Συρίας, τέλη τῆς δ΄ ἑκ]ρίδος)[2], καὶ ἡ τῆς Ρώμης, ὡς φαίνεται ἔκ τινος χειρογράφου περικοπῶν (τῆς γερμανικῆς Βυρτζβούργης), εἶχον ἓν ἀνάγνωσμα ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ δύο ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ταῦτα διετηρήθησαν μέχρι τῆς ζ΄ ἑκ]ρίδος. Βραδύτερον ἐγκατελείφθη ὁλοτελῶς τὸ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀνάγνωσμα. Ὅτε εἰσήχθη ἡ ἐπ' ἐκκλησίας ἀνάγνωσις βιβλίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, κατ' ἀρχὰς ἐγίνετο κατ' ἐλευθέραν ἐκλογὴν τοῦ ἀναγινώσκοντος, ἀλλ' ἔπειτα περιωρίσθη ἡ ἐλευθερία, ὁ καθορισμὸς τῆς σχετικῆς περικοπῆς ἐξηρτᾶτο ἐκτάκτως ἢ τακτικῶς ἐκ τῆς γνώμης τοῦ ἐπισκόπου, ἤρχισε δὲ καὶ ἡ συνήθεια νὰ ἀναγινώσκωσιν ὡρισμένα βιβλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ συνέχειαν (ἡ μία περικοπὴ συνέχεια τῆς ἄλλης) καὶ μάλιστα τακτικῶς εἰς ὡρισμένας ἐποχὰς τοῦ ἔτους. Οὕτω, τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστὴν ἀνεγινώσκετο ἡ Γένεσις, τὴν Μεγάλην Ἑβδομάδα, ὁ Ἰώβ, τὴν Μεγάλην Πέμπτην ἢ Μεγ. Παρασκευήν, ὁ Ἰωνᾶς (Ἀμβροσίου, Ἐπιστολὴ πρὸς Μάρκελλον,

2. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος τοπικῶς καὶ χρονικῶς συμπίπτει πρὸς τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγάς, δίδων ὅμως ἄλλας πληροφορίας περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναγνωσμάτων, ἀποτελεῖ ἔνδειξιν, ὅτι αἱ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ πληροφορίαι εἶναι ἀρχαιότεραι (τῆς γ΄ ἑκ]ρίδος).

20, 25. W. Caspari, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, 15, 135, στίχος 23 κ. ἑξ)[3], μεταξὺ τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Πεντηκοστῆς, τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου καὶ αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων. Οἱ χριστιανοὶ ἀνέπεμπον χριστιανικοὺς ὕμνους, οἱ ὁποῖοι ἐπολλαπλασιάσθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ἐξ αὐτῆς ἔχομεν τὴν ἀρχαιοτέραν μαρτυρίαν περὶ ὕμων, ἀναφερομένων εἰς τοὺς μάρτυρας («Cantatur et exitus martyrum», Τερτυλλιανοῦ, Scorpiace, 7). Ἐκ διαφόρων πληροφοριῶν ἐξάγεται, ὅτι τὸ ἐκκλησιαστικὸν ᾆσμα ἦτο ἁπλοῦν, μὴ διαφέρον πολὺ τοῦ τρόπου, διὰ τοῦ ὁποίου σήμερον ψαλμῳδοῦνται αἱ εὐχαὶ (π.χ. αἱ τοῦ εὐχελαίου) καὶ τὰ ἀναγνώσματα (ὁ ἑξάψαλμος, ὁ ἀπόστολος καὶ τὸ εὐαγγέλιον, λεγόμενα ὑπὸ τῶν ἱερέων), τὰ ὁποῖα τότε ἁπλῶς ἀνεγινώσκοντο. Ἀπαντῶσι δύο εἴδη «ἀντιφωνίας». Κατὰ τὸ πρῶτον εἶδος, εἷς ἔψαλλεν, οἱ δὲ λοιποὶ (ὁ χορὸς ἢ ἡ κοινότης) ἔψαλλον τὰ ἀκροστίχια ἢ ἀκροτελεύτια, ἤτοι τὰς τελευταίας λέξεις. Ὁ τρόπος οὗτος ἦτο συνήθης παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, εἰσήχθη δὲ καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς, ὀνομαζόμενος «ὑποψάλλειν», «ὑπηχεῖν» καὶ «ὑπακούειν». Κατὰ τὸ δεύτερον εἶδος (τὴν κυρίως «ἀντιφωνίαν»), ὁ ψάλτης καὶ ὁ χορὸς (ἢ ἡ κοινότης) ἢ δύο χοροί, ἢ τὰ δύο τμήματα τοῦ χοροῦ ἔψαλλον ἐναλλάξ. Ὁ τρόπος οὗτος ἦτο ἐπίσης γνωστὸς εἰς τοὺς Ἰουδαίους (Α' Παραλειπομένων, 6, 31 κ. ἑξ.). Ἡ γνώμη, ὅτι τὴν ἀντιφωνίαν ταύτην εἰσήγαγεν εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἤδη ὁ Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος († περὶ τὸ 112. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 8, 11), δὲν εἶναι ὀρθή. Δύναταί τις ἴσως νὰ δεχθῇ, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος εἰσήγαγε τὸ «ὑποψάλλειν». Ἡ ἀντιφωνία δὲν εἰσήχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ ἐν χρήσει πρὸ τῶν μέσων τῆς δ' ἑκ]ρίδος. Αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, γραφεῖσαι τέλη τῆς ἑκ]ρίδος ταύτης, γνωρίζουσι μόνον τὸ «ὑποψάλλειν» (2, 57, 6· πρβλ. καὶ 15 κανόνα Λαοδικείας, περὶ τὸ 360). Κατὰ τὸν Μοψουεστίας Θεόδωρον, († 428), δύο Ἀντιοχεῖς μοναχοί, ὁ Φλαβιανὸς (ὁ μετὰ ταῦτα Ἀντιοχείας ὑπὸ τὸν ὁποῖον Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος διετέλεσε πρεσβύτερος) καὶ ὁ Διόδωρος (ὁ μετὰ ταῦτα Ταρσοῦ, διδάσκαλος τοῦ Μοψουεστίας καὶ τοῦ Χρυσοστόμου), εἰσήγαγον τὴν ἀντιφωνίαν ἐκ τῆς χρησιμοποιούσης τὴν συριακὴν γλῶσσαν συριακῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν συριακὴν Ἐκκλησίαν (περὶ τὸ 360. Νικήτα Χωνιάτου, ιβ' ἑκ]ρίδος, Θησαυρὸς ὀρθοδόξου πίστεως, 5, 30· πρβλ. Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορίαν, 2, 24, 8 κ. ἑξ. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορίαν, 3, 20, 10. Φιλοστοργίου, Ἐκκλ. Ἱστορίαν, 3, 13)[4]. Ἡ ἀντιφωνία εἰσήχθη εἰς τὴν

3. Ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἱσπανίᾳ ὁ Ἰωνᾶς ἀνεγινώσκετο τὸ Μέγα Σάββατον (Caspari, αὐτόθι). Αἱ διάφοροι μαρτυρίαι Βορείου Ἰταλίας, Γαλλίας καὶ Ἱσπανίας ἀντικατοπτρίζουσιν, ἴσως, τὴν ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπελθοῦσαν μετάθεσιν τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Ἰωνᾶ.

4. Ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης περὶ τοῦ Ἰγνατίου λέγει, ὅτι εἰσήγαγε τὴν ἀντιφωνίαν ὕμνων ἀναφερομένων εἰς τὴν Ἁγίαν Τριάδα, ὁ δὲ Θεοδώρητος περὶ τοῦ Φλαβιανοῦ καὶ τοῦ Διοδώρου, ὅτι εἰσήγαγον τὴν ἀντιφωνίαν τῆς «Δαυϊτικῆς μελῳδίας», ἠθέλησάν τινες νὰ συμβιβάσωσι τὰς εἰδήσεις

Καισάρειαν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου († 378, Ἐπιστολὴ 207, πρὸς τοὺς κληρικοὺς τῆς Νεοκαισαρείας, ὅπου ὁ γράφων δικαιολογεῖται καὶ διὰ τοῦτο), εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα εἰσήχθη κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν (Peregrinatio Aetheriae, 24, 1, γραφεῖσα περὶ τὸ 380), εἰς τὸ Μεδιόλανον εἰσήχθη ὑπὸ τοῦ Ἀμβροσίου (περὶ τὸ 380. Αὐγουστίνου, Ἐξομολογήσεις, 9, 7), εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰσήχθη πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν, πρὸς καταπολέμησιν δὲ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 8. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 8, 8). Ἐφ' ὅσον ἡ θεία εὐχαριστία συνεδέετο μετὰ τῶν κοινῶν ἑστιάσεων, οἱ χριστιανοὶ ἐκάθηντο περὶ τὰς τραπέζας (κατὰ γῆς ;), ὁ δὲ ἡγιασμένος ἄρτος («σῶμα Χριστοῦ») ἐκόπτετο καὶ διενέμετο εἰς αὐτούς, τὰ δὲ τεμάχια ἦσαν ἀκόμη σχετικῶς μεγάλα, ὄχι ὅμως πλέον ὡς τὰ τῆς σημερινῆς ἀρτοκλασίας, ἡ ὁποία ἱδρύθη ὡς ὁμοίωμα τῆς ἀρχαιοτάτης θείας εὐχαριστίας. Οἱ τόποι τῶν θρησκευτικῶν συναθροίσεων, ἄρα, ἐν πολλοῖς διέφερον τῶν σημερινῶν. Μετὰ τὴν ἀπόσπασιν τῆς θείας εὐχαριστίας ἀπὸ τῶν κοινῶν ἑστιάσεων, οἱ χριστιανοὶ δὲν ἐκάθηντο πλέον πέριξ τραπεζῶν, τὰ δὲ μέλλοντα νὰ διανεμηθῶσι τεμάχια τοῦ ἡγιασμένου ἄρτου δὲν μετεφέροντο πρὸς τοὺς χριστιανούς, ἀλλ' οἱ χριστιανοὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτά. Εἰς ἑκάστην τέλεσιν τῆς θείας εὐχαριστίας ὅλοι οἱ παρόντες χριστιανοὶ προσήρχοντο πρὸ τοῦ ἱερουργοῦντος πρεσβυτέρου, ἵνα λάβωσι τὰ ὑλικὰ αὐτῆς, τὰ ὁποῖα βαθμηδὸν ἀκόμη περισσότερον ὠλιγόστευσαν. Λαβὶς δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη. Ὁ πρεσβύτερος προσέφερε τὸν ἄρτον εἰς τὴν δεξιὰν παλάμην αὐτῶν, τεθειμένην ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς, ὁ δὲ διάκονος προσέφερε τὸν οἶνον διὰ τοῦ ἁγίου ποτηρίου (Μαρτύριον Περπετούης, κεφ. 4. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Κατήχησις, 18, 21. Μεγάλου Βασιλείου, Ἐπιστολὴ 93, πρὸς τὴν Καισαρίαν. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ὁμιλία εἰς τὰ Χριστούγεννα, 7. Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων, ἐν Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 18. Αὐγουστίνου, Contra litteras Petilani Donatistae, 2, 25. Τρούλλου κανὼν 101). Εἰς τοὺς ἀπόντας ἡ θεία εὐχαριστία ἐστέλλετο διὰ τῶν διακόνων ὑπὸ τὴν μορφὴν μόνον τεμαχίου καθηγιασμένου ἄρτου, ἢ ὑπὸ τὴν μορφὴν τοιούτου τεμαχίου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐπισταχθῆ καθηγιασμένος οἶνος.

Ἀπὸ τῆς γ' ἑκ]ρίδος ἀνεπτύχθη ὁ θεσμὸς τῶν *κατηχουμένων*. Διῃροῦντο εἰς δύο τάξεις, εἰς τοὺς «ἀκροωμένους», οἱ ὁποῖοι ἠκροῶντο τῆς ἀναγνώσεως τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ τοῦ κηρύγματος, καὶ εἰς τοὺς «φωτιζομένους», οἱ ὁποῖοι ὀλίγον πρὸ τοῦ βαπτίσματος ἐδιδάσκοντο τὸ σύμβολον τῆς πίστεως καὶ τὴν κυριακὴν προσευχὴν (Ὠριγένους, Κατὰ Κέλσου, 3, 51. Εἰρηναίου, Ἐπίδειξις). Οἱ ἀκροώμενοι ἵσταντο ἐν τῷ νάρθηκι, ἐνῷ οἱ φωτιζόμενοι ἵσταντο ἐντὸς τοῦ ναοῦ εἰς τὰ κάτω μέρη τῶν δύο πλαγίων

ταύτας, δεχόμενοι, ὅτι καὶ ὁ μὲν καὶ ὁ δὲ εἰσήγαγον τὴν ἀντιφωνίαν τῶν ὡρισμένων τούτων ᾀσμάτων (F. I. Dölger, Sol Salutis, 1925, σελ. 126, σημ. 1). Ἡ ἔρευνα τοῦ ἐξ ὅλων τῶν πηγῶν σχετικοῦ ὑλικοῦ δεικνύει, ὅτι ἡ συμβιβαστικὴ αὕτη ἐκδοχὴ δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα.

κοιτῶν (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 10, 4, 63) καὶ ἐκεῖ ἔκλινον γόνυ. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ τὸ κήρυγμα, ὁ διάκονος ἐφώνει «μή τις τῶν ἀκροωμένων, μή τις τῶν ἀπίστων», προέτρεπεν εἰς νοερὰν προσευχὴν τοὺς κατηχουμένους καὶ τοὺς πιστοὺς ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων καὶ μετὰ τὸ τέλος αὐτῆς προσέθετον «ἐγείρεσθε οἱ κατηχούμενοι». Οὗτοι ἠγείροντο καὶ λαβόντες τὴν εὐλογίαν παρὰ τοῦ ἱερουργοῦντος ἐξήρχοντο (Ἀποστ. Διαταγαί, 8,6 καὶ ἑξῆς). Ἐν τῇ Δύσει δὲν ὑπῆρχεν ἡ πρώτη βαθμὶς τῶν κατηχουμένων, ἡ δὲ λέξις «ἀκροώμενοι» (audientes) ἐσήμαινεν ἐκεῖ ἐν γένει τοὺς κατηχουμένους. Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἐδέσσης (Ὀσροηνῆς, παρὰ τὸν Εὐφράτην). Ἀμφότεραι αἱ Ἐκκλησίαι αὗται διετήρησαν τὸ πρὸ τῆς γ' ἑκ]ρίδος γενικὸν καθεστώς. Ἡ διάρκεια τῆς κατηχήσεως ἑκάστοτε ἦτο διάφορος, ἡ δὲ σύνοδος τῆς Ἐλβίρας ἐν Ἱσπανίᾳ (μετὰ τὸ 300) ὥρισε δι' αὐτὴν δύο μέχρι τριῶν ἐτῶν (κανὼν 42). Ὁ Ἰουστῖνος (Α' Ἀπολογία, κεφ. 61) καὶ αἱ ἀρχαιότεραι πηγαὶ (Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων, Πράξεις τῶν Ἀποστόλων) δὲν μνημονεύουσιν ὡς συστατικὰ τοῦ βαπτίσματος τὴν ἀπόταξιν τοῦ Σατανᾶ, τὸν ἐξορκισμὸν καὶ τὴν καθαγίασιν τοῦ ὕδατος. Ἀρχικῶς συνυπῆρχον ἐν τῇ πίστει τοῦ βαπτιζομένου, ὅτε ἀνεπτύχθη ὁ θεσμὸς τῶν κατηχουμένων, προσετέθησαν στοιχεῖα ἐξωτερικεύσεως, κείμενα ἐν τῇ κατηχήσει. Ἡ εἰς αὐτὴν εἴσοδος εἶχε τὴν σημασίαν τῆς ἀποτάξεως τοῦ Σατανᾶ, αἱ δὲ κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς τελούμεναι νηστεῖαι, δεήσεις, εὐχαὶ καὶ γονυκλισίαι εἶχον τὴν σημασίαν ἐξορκισμοῦ (Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, Ἐκ τῶν Θεοδότου, 84. Migne, 9, 697). Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἀπαντᾷ ὁ ἐξορκισμὸς τοῦ ὕδατος (αὐτ. 82), ἤτοι ἡ ἀπ' αὐτοῦ ἐκδίωξις τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Ὁ ἐξορκισμὸς ἐκ τοῦ ὕδατος μετεφέρθη εἰς τὸν βαπτιζόμενον (ἀρχαιοτέρα μαρτυρία ἡ ὀρθόδοξος ἐπεξεργασία τῶν μονοφυσιτικῶν Πράξεων τοῦ Θωμᾶ, κεφ. 157, γενομένη ἀρχὰς γ' ἑκ]ρίδος)[5], ὁ δὲ ἐξορκισμὸς τοῦ ὕδατος μετεβλήθη εἰς θετικὴν καθαγίασιν αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ἐκλείψῃ ὁλοτελῶς καὶ ἡ ἀρνητικὴ μορφή. Ἡ ἀπόταξις τοῦ Σατανᾶ, ὁ ἐξορκισμὸς καὶ ἡ καθαγίασις τοῦ ὕδατος ἀναφέρονται ἰδιαιτέρως πρὸ τοῦ βαπτίσματος πρώτην φορὰν ὑπὸ συγγραφέων τῆς γ' ἑκ]ρίδος. Ἡμέραι τοῦ

5. Μέσα τῆς δ' ἑκ]ρίδος ὁ ἐξορκισμὸς διὰ τοὺς ἐνηλίκους συνεδέετο ἀκόμη μετὰ τῆς κατηχήσεως. Πρὸ ἑκάστης κατηχητικῆς διδασκαλίας ἡ κεφαλὴ ἑκάστου κατηχουμένου ἐκαλύπτετο δι' ὑφάσματος, ἀπηγγέλλοντο ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς εἰλημμέναι ἐκφράσεις, ὁ δὲ ἐπίσκοπος ἐφύσα αὐτὸν (Ἱεροσολύμων Κυρίλλου, γράψας 348 ἢ 350, Προκατήχησις, 9 «Ἐσκέπασταί σου τὸ πρόσωπον... τῶν δὲ ὀφθαλμῶν ἐσκεπασμένων, οὐκ ἐμποδίζεται τὰ ὦτα δέξασθαι τὸ σωτήριον» Migne, 33, 349). Μετὰ 150 ἔτη ὁ ἐξορκισμὸς ἦτο πλέον συνδεδεμένος μετὰ τοῦ βαπτίσματος. Ἐφ' ὅσον ἐβαπτίζετό τις ἐνήλικος, προηγουμένως ἐστρέφετο πρὸς δυσμὰς καί, ἐκτείνων τὰς χεῖρας ὡς ἀποκρούων τὸν Σατανᾶν, ἐφύσα κατ' αὐτοῦ καὶ ὡμολόγει τρὶς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόταξιν, ἔπειτα ἐστρέφετο πρὸς ἀνατολὰς καί, ὑψῶν τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανόν, συνετάσσετο τῷ Χριστῷ (Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου, Περὶ ἐκκλ. ἱεραρχίας, κεφ. VI. Migne, τόμος 3, στήλη 396). Ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ, γραφείσῃ τέλη τῆς ε' ἑκ]ρίδος, εὑρίσκει τις πολλὰς διαφορὰς ἐν σχέσει πρὸς τὰς μετὰ ταῦτα καὶ τὰς σημερινὰς ἱερουργίας.

βαπτίσματος ἦσαν ἐν μὲν τῇ Δύσει τὸ Πάσχα, ἐν ἀνάγκῃ ὁ μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς χρόνος, ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ σχετικῶς βραδύτερον αἱ αὐταὶ ἑορταὶ καὶ τὰ Ἐπιφάνια. Τὸ βάπτισμα ἐτελεῖτο κατὰ τὴν πρωϊνὴν ἀλεκτροφωνίαν. Ἕνεκα τῆς συνηθείας, νὰ βαπτίζωνται κυρίως τὸ Πάσχα, ἡ ἑβδομὰς αὐτοῦ ὠνομάζετο «διακαινίσιμος», τὸ δὲ πρὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ Σάββατον ἐν τῇ Δύσει ὠνομάσθη «Σάββατον ἐν λευκοῖς» (Sabbatum in albis. Ἡ Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ ὠνομάζετο «Κυριακὴ μετὰ τὰ λευκὰ» (Dominica post albas). Πρῶτος ὁ Τερτυλλιανὸς ἀναφέρει ἀναδόχους (De baptismo, 17) καὶ παρατηρεῖ, «διατί ἡ ἀθῴα ἡλικία σπεύδει εἰς τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ;» (quid festinat innocens aetas ad remissionem peccatorum, αὐτ. 18). Ἐκ τούτων πληροφορούμεθα δύο τινά. Πρῶτον, ὅτι εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσει ἡ συνήθεια νὰ βαπτίζωνται εἰς μικρὰν ἡλικίαν (πρβλ. καὶ Ἱππολύτου, Ἐκκλ. Διάταξιν, κεφ. 46 καὶ 64. Κυπριανοῦ, Ἐπιστολὴ 64, κεφ. 2 καὶ 4) καί, δεύτερον, ἤρχιζεν ἄλλη της συνήθεια, νὰ ἀναβάλλωσι, δηλονότι, τὸ βάπτισμα, ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον. Ὁ Τερτυλλιανὸς προέτρεπε νὰ ἀναβάλλωσιν αὐτὸ μέχρι τῆς ὥρας, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἀπεφάσιζον νὰ ζήσωσιν ἔγγαμον ἢ ἄγαμον βίον (αὐτ. 18· πρβλ. καὶ De paenitentia, κεφ. 6). Οἱ μέλλοντες νὰ γίνωσι κληρικοὶ ἀνέβαλλον τὸ βάπτισμα μέχρι τῆς χειροτονίας αὐτῶν, οἱ δὲ λαϊκοί, μέχρι σοβαροῦ κινδύνου τῆς ζωῆς. Περὶ τὸ 300 ἡ ἀναβολὴ τοῦ βαπτίσματος ἦτο εἰς μεγάλην διάδοσιν.

Μεταβολάς, ἐπελθούσας εἰς τὴν *ἐξομολόγησιν* καὶ τὴν *μετάνοιαν*, ὅσον ἀφορᾷ εἰς δύο βαρέα ἁμαρτήματα (ἔκπτωσιν ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἀκολασίαν), εἴδομεν ἀλλοῦ (§§ 2 καὶ 3). Εἰς ταῦτα ἠκολούθησε τὸ τρίτον βαρὺ ἁμάρτημα, ὁ φόνος, ἀλλ᾽ ἄνευ ἐρίδων καὶ σχισμάτων. Περὶ τοῦ φόνου πρώτη ἡ σύνοδος τῆς Ἀγκύρας (314) παρουσιάζεται ἐγκαταλείψασα τὴν ἰσόβιον μετάνοιαν ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ (ἄφεσιν μετὰ τὴν β΄ παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν τελικὴν κρίσιν). Εἰς τὸν ἐν μετανοίᾳ εὑρισκόμενον ἑκούσιον φονέα ὥρισε νὰ παρέχεται τὸ «τέλειον» (πλήρης ἐκκλησιαστικὴ ἀποκατάστασις, θεία εὐχαριστία) ἐπὶ τῆς ἐπιθανατίου κλίνης (κανὼν 22, ἰσόβιος μετάνοια ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ). Μετὰ ταῦτα ἐγκατελείφθη καὶ ἡ τοιαύτη ἰσόβιος μετάνοια. Ἐκράτησε πρόσκαιρος μετάνοια. Ὁ Μέγας Βασίλειος († 379) δέχεται τοὺς ἑκουσίους φονεῖς μετὰ τέλεσιν εἰκοσαετοῦς μετανοίας (κανὼν 56)[6]. Αἱ εἰς τοὺς βαρέως ἁμαρτάνοντας γενόμεναι συγκαταβάσεις αὗται ὡς βάσιν εἶχον, ὅτι μετὰ τὸ βάπτισμα ὑπῆρχε μία μόνον μετάνοια. Βραδύτερον, καὶ εἰς τοὺς ἐκ δευτέρου περιπίπτοντας εἰς βαρέα ἁμαρτήματα ἤρχισε νὰ παρέχεται ἡ ἄφεσις

6. Ὁ ἀρχαῖος ὁλοτελὴς ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἀποκλεισμὸς βαρέως ἁμαρτανόντων παρέμεινεν ἐν αὐτῇ ὡς ἡ μεγαλυτέρα ἐκκλησιαστικὴ ποινή, ὑπὸ τὸ ὄνομα «ἀναθεματισμὸς» («ἀνάθεμα») ἢ «μέγας ἀφορισμός», ἐφαρμοζόμενος ὅλως ἐκτάκτως καὶ ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ κυρίως εἰς ἀρχηγοὺς αἱρέσεων καὶ εἰς τὰς κακοδοξίας αὐτῶν. Παραδείγματα ἀπὸ τῆς Α΄ Οἰκουμ. Συνόδου (325) καὶ ἑξῆς. Ἡ αἵρεσις πλέον ἦλθεν εἰς τὴν πρώτην γραμμήν.

ἐπὶ τῆς ἐπιθανατίου κλίνης (Ρώμης Σιρίκιος, 384 - 399), ἔπειτα ὅμως καὶ πρὸ αὐτῆς, καὶ ὄχι μόνον διὰ δευτέραν φοράν, ἀλλὰ καὶ διὰ περισσοτέρας (11 κανὼν Τολέδου 589). Τὰ βαρέα ἁμαρτήματα ἐπλησίασαν τὰ ἐλαφρὰ ἁμαρτήματα[7]. Ὅπως ταῦτα ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν δημοσίαν ἐξομολόγησιν καὶ μετάνοιαν, οὕτω καὶ ἐκεῖνα ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν αὐτὴν ἐξομολόγησιν καὶ μετάνοιαν, ἀλλὰ μακροτέραν καὶ αὐστηροτέραν. Ἕνεκα τούτου ἐπῆλθεν ἀνάπτυξις τῆς δημοσίας μετανοίας. Οἱ μετανοοῦντες διῃρέθησαν εἰς τάξεις. Ἐπέδρασεν ὁ θεσμὸς τῶν κατηχουμένων. Ὅπως ἐκεῖνοι διῃροῦντο εἰς δύο τάξεις (τοὺς «ἀκροωμένους» καὶ τοὺς «φωτιζομένους», οἱ ὁποῖοι ἔκλινον γόνυ), οὕτω καὶ οὗτοι διῃρέθησαν κατ' ἀρχὰς εἰς δύο τάξεις (τοὺς «ἀκροωμένους» καὶ τοὺς «γόνυ κλίνοντας», ἢ «ὑποπίπτοντας»). Ὁ ὅρος «ἀκροώμενοι» ἁρμόζει βεβαίως καλλίτερον εἰς τοὺς κατηχουμένους, μανθάνοντας πρώτην φορὰν τὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐνῷ οἱ μετανοοῦντες κάλλιστα ἐγνώριζον ταῦτα. Σαφῶς φαίνεται, ὅτι ὁ ὅρος οὗτος ἐκ τῶν κατηχουμένων μετεφέρθη εἰς τοὺς μετανοοῦντας. Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ διὰ τὸν ὅρον «γόνυ κλίνοντες». Αἱ τάξεις τῶν μετανοούντων βαθμηδὸν ἔγιναν περισσότεραι καὶ διεμορφώθησαν καλλίτερον. Ἡ διαίρεσις τῶν μετανοούντων ἤρχισεν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς γ' ἑκ]ρίδος, ἡ δὲ αὔξησις τῶν τάξεων καὶ ἡ διαμόρφωσις αὐτῶν δὲν ἔγινε συγχρόνως πανταχοῦ. Αἱ σπουδαιότεραι μαρτυρίαι τῆς ἐξελίξεως τοῦ θεσμοῦ τούτου εἶναι αἱ ἐπό-

7. Ἡ προσέγγισις διηυκολύνθη ἐκ τούτου, ὅτι, τοὐλάχιστον κατὰ θεωρίαν, δὲν εἶχεν ἐκλείψει ὁλοτελῶς ὁ εὐρύτερος κύκλος τῶν βαρέων ἁμαρτημάτων. Ὁ Δεκάλογος καὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη (Ματθαίου, 15, 19. Μάρκου, 7, 22 κ. ἑξ. Α' πρὸς Κορινθίους, 6, 9 κ. ἑξ. Πρὸς Γαλάτας, 5, 19) ἐκώλυον νὰ ἐκλείψῃ ὁλοτελῶς. Μεταξὺ τοῦ εὐρυτέρου κύκλου εὑρίσκοντο καὶ τὰ τρία βαρέα ἁμαρτήματα ἔκπτωσις, ἀκολασία καὶ φόνος. Ἦσαν τὰ βαρύτερα τῶν βαρέων καὶ ἡ διάκρισις αὐτῶν διετηρήθη μέχρι τῆς ζ' ἑκ]ρίδος (I. Schmitz, Die Bussbücher und Bussdisciplin, 1883, σελ. 191· πρβλ. σελ. 51 καὶ ἑξῆς). Ἀλλ' ἐν τῷ μοναχικῷ βίῳ σχεδὸν ἔλειπον αἱ προϋποθέσεις τῶν τριῶν βαρέων ἁμαρτημάτων, μάλιστα τῆς ἐκ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκπτώσεως καὶ τοῦ φόνου, πρὸς τούτοις ἔλειπον αἱ προϋποθέσεις καὶ ἄλλων τοῦ εὐρυτέρου κύκλου τῶν βαρέων ἁμαρτημάτων. Διὰ τοῦτο ἡ μοναχικὴ αὐστηρότης ἐδημιούργησεν ἄλλην σειρὰν βαρέων ἁμαρτημάτων, ἐκ τῆς ὁποίας ἔλειπον τὰ μνημονευθέντα ἁμαρτήματα καὶ τῆς ὁποίας τὰ περισσότερα ἦσαν πνευματικώτερα. Περιελαμβάνοντο τὰ ἑπόμενα ὀκτὼ ἁμαρτήματα· γαστριμαργία, πορνεία, φιλαργυρία, λύπη, ὀργή, ἀκηδία, κενοδοξία, ὑπερηφανία (Εὐαγρίου († 399), Περὶ τῶν ὀκτὼ λογισμῶν. Migne, 40, 127). Ἐν τῇ Δύσει περιωρίσθησαν εἰς ἑπτά, διὰ τῆς ἑνώσεως τῆς λύπης καὶ ἀκηδίας, προσθήκης τοῦ φθόνου καὶ ἀφαιρέσεως καὶ προτάξεως τῆς ὑπερηφανίας ὡς ρίζης καὶ πηγῆς τῶν ἑπτὰ ἄλλων ἁμαρτημάτων (Ρώμης Γρηγορίου τοῦ Α', 590, Ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἰώβ, 31, 31 (ἢ 45). Migne, 75 καὶ 76). Ἡ σύμπτυξις αὕτη βαθμηδὸν ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Δύσει. Ταῦτα εἶναι τὰ περίφημα ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα. Τὸ ὄνομα «θανάσιμα ἁμαρτήματα» ἀπαντᾷ καὶ προηγουμένως ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ὅλου ζητήματος. Ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἐπεδοκίμασε τὴν εἰς ἑπτὰ σύμπτυξιν τῶν ἁμαρτημάτων τούτων ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος († περὶ τὸ 649. Migne, 88, 948), ἀναφέρων τὸν Ρώμης Γρηγόριον ὡς Θεολόγον Γρηγόριον, ἀλλ' οὔτε ἐτήρησεν αὐτὴν πιστῶς, οὔτε εὗρε μιμητάς. Τὴν σύμπτυξιν εἰσήγαγε παρ' ἡμῖν Γαβριὴλ ὁ Σευῆρος († 1616, Opuscula, ἔκδ. R. Simonis, Paris 1671, σελ. 42) καὶ Πέτρος ὁ Μογίλας (Ὁμολογία, 1643) καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἔδωσεν εἰς αὐτὴν ἡ σχολαστικὴ θεολογία τῆς Δύσεως (Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης). O. Zöckler, Das Lehrstück von den sieben Hauptsünden, 1883.

μεναι. Παρὰ τῷ Νεοκαισαρείας Γρηγορίῳ (254) ἀπαντῶσι κυρίως δύο τάξεις, οἱ ἀκροώμενοι καὶ οἱ ὑποπίπτοντες (κανὼν 7 καὶ 8), γίνεται δὲ ὑπαινιγμὸς καὶ περὶ τρίτης τάξεως, τῶν «συνεστώτων» (κανὼν 9 «καὶ τῆς εὐχῆς ἀξιῶσθαι»), ἀλλ' εἶναι ἄγνωστον, ἂν αὕτη ἦτο ἤδη τελείως διαμεμορφωμένη. Τοιαύτη ἀπαντᾷ ἡ τρίτη τάξις ἀναμφιβόλως ἐν τῇ συνόδῳ τῆς 'Αγκύρας (314, κανὼν 25) καὶ τῇ Α' Οἰκουμενικῇ (325, κανὼν 11). Ὁ 11 κανὼν τοῦ Νεοκαισαρείας Γρηγορίου ἀναφέρει τέσσαρας τάξεις μετανοούντων τελείως διαμεμορφωμένας, ἀλλ', ἀκριβῶς ἕνεκα τούτου, ὁ κανὼν οὗτος δὲν εἶναι γνήσιος καὶ δεικνύει τὴν περαιτέρω κατὰ τὴν δ' ἑκ]ρίδα ἐπελθοῦσαν ἀνάπτυξιν. Αἱ τέσσαρες αὗται τάξεις εἶναι αἱ ἑπόμεναι. Ἡ τῶν «προσκλαιόντων», οἱ ὁποῖοι ἵσταντο ἐκτὸς τῆς πύλης τοῦ ναοῦ (ἐν τῇ αὐλῇ), μετὰ δακρύων παρακαλοῦντες τοὺς εἰσερχομένους χριστιανοὺς νὰ προσευχηθῶσιν ὑπὲρ αὐτῶν, ἡ τῶν «ἀκροωμένων», οἱ ὁποῖοι ἵσταντο ἐν τῷ νάρθηκι μέχρι τοῦ κηρύγματος συμπεριλαμβανομένου, ἀλλὰ δὲν εἶχον δικαίωμα νὰ προσεύχωνται, ἡ τῶν «ὑποπιπτόντων», οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ἔχοντες δικαίωμα νὰ προσεύχωνται. Ἡ ὑπόπτωσις (γονυκλισία) ἐσχετίζετο μὲ τὴν προσευχήν. 'Ενῷ οἱ τῆς δευτέρας καὶ τρίτης τάξεως ἐξήρχοντο μετὰ τῶν κατηχουμένων, οἱ τῆς τετάρτης τάξεως, οἱ «συνεστῶτες», παρέμενον μέχρι τέλους τῆς λειτουργίας, διαφέροντες τῶν ἄλλων χριστιανῶν μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀπεῖχον τῶν καθαγιάσεων καὶ κυρίως τῆς θείας εὐχαριστίας (πρβλ. τοὺς κανόνας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου † 379). Ἡ ὁμοιότης τῶν τάξεων τῶν μετανοούντων πρὸς τὰς τάξεις τῶν κατηχουμένων δεικνύει, ὅτι παρέμενεν ἡ ἀρχαία ἀντίληψις, κατὰ τὴν ὁποίαν, οἱ βαρέως ἁμαρτάνοντες δὲν ἀνῆκον πλέον εἰς τὴν 'Εκκλησίαν. Καὶ ἐπετράπη μὲν νὰ εἰσέρχωνται πάλιν εἰς αὐτήν, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ διέλθωσι τὴν ὁδόν, διὰ τῆς ὁποίας διήρχοντο οἱ εἰς τὴν 'Εκκλησίαν θέλοντες νὰ εἰσέλθωσιν ἀλλόθρησκοι, γινόμενοι κατηχούμενοι. Ἡ ὁδὸς μάλιστα αὕτη διὰ τοὺς βαρέως ἁμαρτήσαντας ἦτο μακροτέρα καὶ ἐπιπονωτέρα τῆς διανυομένης ὑπὸ τῶν κατηχουμένων. Αἱ τάξεις τῶν μετανοούντων ἦσαν διπλάσιαι τῶν τάξεων τῶν κατηχουμένων καὶ μία ἐξ αὐτῶν, ἡ τῶν προσκλαιόντων, ἦτο βαρυτέρα τῆς κατωτέρας τάξεως τῶν κατηχουμένων. Τὴν συσχέτισιν ταύτην τῶν μετανοούντων πρὸς τοὺς κατηχουμένους ἔκαμον ἤδη ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. Ὁ 'Ωριγένης λέγει· «'Εὰν οἱ ἁμαρτήσαντες ἀξιόλογον ἐνδείξωνται μεταβολὴν χρόνῳ πλείονι τῶν κατ' ἀρχὰς εἰσαγομένων, ὕστερόν ποτε προσίενται (οἱ χριαστιανοὶ αὐτούς)» (Κατὰ Κέλσου, 3, 51). Αἱ 'Αποστολικαὶ Διαταγαὶ τὴν ἀποδοχὴν τῶν μετανοούντων ἐπανειλημμένως παρομοιάζουσι πρὸς τὴν τῶν ἐθνικῶν (2, 39, 6). Ἡ Δύσις, ἔχουσα μίαν τάξιν κατηχουμένων, εἶχε καὶ μίαν τάξιν μετανοούντων. Ὅλοι, δηλονότι, οἱ μετανοοῦντες ἐκεῖ ἦσαν συνεστῶτες, ἀποκλειόμενοι μόνον τῶν καθαγιάσεων (πρβλ. Σωζομένου, 'Εκκλ. Ἱστορίαν, 7, 16). Μόλις τὴν θ' ἑκ]ρίδα ἀπαντῶσιν ἐν τῇ Δύσει τάξεις μετανοούντων, ὅμοιαι πρὸς τὰς τῆς 'Ανατολῆς.

Ἐγεννήθη ζήτημα, ἂν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια τῆς *ἀποκρύψεως τῶν μυστηρίων* (disciplina arcana) ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων. Ἡ συνήθεια αὕτη ἀναμφιβόλως ἀπαντᾷ κατὰ τὴν δ' καὶ ε' ἑκ]ρίδα. Οἱ χριστιανοὶ ἀπέκρυπτον τὰ μυστήρια κυρίως ὁμιλοῦντες ἐπ' ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ γράφοντες. Ὁ Χρυσόστομος ὁμιλῶν περὶ αὐτῶν διέκοπτε τὸν λόγον, προσθέτων «ἴσασιν οἱ μεμυημένοι», ἢ ἄλλας ὁμοίας ἐκφράσεις (Migne, 59,459. 61,348). Ὁ Ἐπιφάνιος γράφων περὶ αὐτῶν διέκοπτεν ἐπίσης τὸν λόγον (Ἀγκυρωτός, 57. Πανάριον, 42 καὶ 61). Ἀπέκρυπτον πρὸ πάντων τὴν θείαν εὐχαριστίαν, τὸ βάπτισμα, πρὸς τούτοις τὸ σύμβολον τῆς πίστεως καὶ τὴν κυριακὴν προσευχὴν (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1,20. Θεοδωρήτου, Περὶ αἱρετικῆς κακομυθίας, 28). Διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ἀπόκρυψις αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἦτο, εἰ μὴ ἁπλοῦς κατηχητικὸς κανὼν καὶ παιδαγωγικὴ μέθοδος, ἀλλ' ἡ ἀπόκρυψις αὕτη δὲν ἐγίνετο μόνον ἀπὸ τῶν κατηχουμένων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἀπίστων (Μεγ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικός, 11 καὶ 31. Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, 2, 57), εἶχε δὲ γενικώτερον καὶ βαθύτερον χαρακτῆρα. Ἐν τούτοις κατὰ τὴν δ' καὶ ε' ἑκ]ρίδα ἐγίνοντο ἐξαιρέσεις. Ὁ Σωκράτης ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ ἀναγράφει τὸ σύμβολον τῆς πίστεως (1,8), ἡ δὲ ἐν Τύρῳ σύνοδος (335) διὰ τὴν δίκην τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ἐπέτρεψεν ἐξέτασιν περὶ ἱεροῦ ποτηρίου καὶ ἁγίας τραπέζης ἐν τῷ Μαρεώτῃ τῆς Αἰγύπτου ἐπὶ παρουσίᾳ ἐθνικῶν καὶ Ἰουδαίων (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικός, 31). Ἡ σχετικὴ αὕτη ἐλευθερία ἦτο βεβαίως μεγαλυτέρα κατὰ τὴν γ' ἑκ]ρίδα καὶ ἐκ τούτου προέκυψεν ἀμφιβολία, ἂν κατ' αὐτὴν ὑπῆρχεν ἡ ἀπόκρυψις τῶν μυστηρίων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἑκ]ρίδος ταύτης ἔχομεν περὶ αὐτῆς μαρτυρίας ἐκ τῆς Ἀποστολικῆς Διδασκαλίας (2, 9), τοῦ Ὠριγένους (Ὁμιλία εἰς τὸ Λευϊτικόν, 9, 10) καὶ τοῦ Τερτυλλιανοῦ (De praescriptione haereticorum, 41). Ἐκ τῆς β' ἑκ]ρίδος εἶναι μόνον ὁ Ἰουστῖνος, γράψας περὶ τὸ 150. Οὗτος ἐκθέτει τὰ τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ τοῦ βαπτίσματος (Α' Ἀπολογία, κεφάλαια 61, 65, 67), ἀλλὰ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε οἱ μὲν ἐμβλέπουσι τάσεις ἀποκρύψεως, ἄλλοι δὲ ὄχι. Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι τὴν α' καὶ β' ἑκ]ρίδα δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη ἡ ἀπόκρυψις τῶν μυστηρίων, ὑπῆρχον ὅμως τὰ προοίμια αὐτῆς. Δὲν ἐπετρέπετο ἡ μετάδοσις τῆς θείας εὐχαριστίας εἰς τοὺς μὴ βεβαπτισμένους (Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων, 9, 5), ἐτελεῖτο αὕτη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον κρυφίως, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς παρεξηγήσεις καὶ ἐπλάσθησαν κατηγορίαι, ὅτι οἱ χριστιανοὶ τελοῦσι θυέστεια δεῖπνα καὶ οἰδιποδείους μίξεις. Πρὸς τούτοις ὑπῆρχε γενικὴ τάσις νὰ κρύπτωσι τὰς χριστιανικὰς ἰδέας ὑπὸ συμβολικὰς παραστάσεις, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν σῳζομένων συμβολικῶν παραστάσεων τῶν κατακομβῶν. Ἡ ἀπόκρυψις τῶν μυστηρίων ἔπαυσε μετὰ τὴν ε' ἑκ]ρίδα, ὅτε ἐξέλιπον οἱ ἐθνικοὶ καὶ οἱ κατηχούμενοι.

Ὁ χρόνος τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ *Πάσχα* ἐγέννησε ζητήματα καὶ ἔριδας.

Αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας («τῆς Ἀσίας ἁπάσης...τῆς Ἀσίας πάσης ἅμα ταῖς ὁμόροις ἐκκλησίαις», Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 23, 1. 24, 9) κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διετήρουν ἀκόμη τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἑώρταζον τὸ πάσχα οἱ ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοί. Ἑώρταζον, δηλονότι, τὴν 14ην τοῦ ἰουδαϊκοῦ μηνὸς Νισάν, οἱανδήποτε ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος καὶ ἂν ἔπιπτεν. Ἑώρταζον τὸ ἰουδαϊκὸν πάσχα, ἀλλὰ μὲ χριστιανικὸν περιεχόμενον, ἤτοι τὴν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σωτηρίαν. Ποῖον ἐθεώρουν ὡς μέσον τῆς σωτηρίας ταύτης καὶ ἑπομένως ποῖον γεγονὸς τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ ἑώρταζον; Βεβαίως τὸν σταυρικὸν θάνατον αὐτοῦ (Α΄ πρὸς Κορινθίους, 5, 7. Ἐπιστολὴ τῶν Ἀποστόλων, γραφεῖσα β΄ ἥμισυ τῆς β΄ ἑκ]ρίδος, κεφ. 26, ἔκδοσις C. Schmidt, σελ. 52, 5). Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται, ὅτι διετήρησαν τὴν ἰουδαϊκὴν νηστείαν. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Μ. Ἀσίας ἐνήστευον ὁλόκληρον τὴν 14 Νισάν, τὴν ἑσπέραν ἔπαυον τὴν νηστείαν καὶ ἐτέλουν τὸ πασχάλιον δεῖπνον μετὰ τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἀλλ' ὁ σταυρικὸς θάνατος δὲν ἦτο ἐπιδεκτικὸς χαρμοσύνου ἑορτασμοῦ, ἀναλόγου πρὸς τὸν χαρμόσυνον ἑορτασμὸν τοῦ ἰουδαϊκοῦ πάσχα. Διὰ τοῦτο λεληθότως ὑπεισήρχετο συνεορτασμὸς τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ. Ὅτε ὁ συνεορτασμὸς τῆς ἀναστάσεως ἦλθεν εἰς μεγαλυτέραν συναίσθησιν, οἱ χριστιανοὶ τῆς Μ. Ἀσίας ἐτέλουν τὸ πασχάλιον δεῖπνον καὶ τὴν θείαν εὐχαριστίαν κατὰ τὰ ἐξημερώματα τῆς ἑπομένης ἡμέρας (15 Νισάν, «Ὅταν ὁ ἀλέκτωρ φωνήσῃ», Ἐπιστολὴ τῶν Ἀποστόλων, 54, 5). Αἱ ἄλλαι χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως ἑώρταζον τὸ πάσχα πάντοτε τὴν Κυριακὴν μετὰ τὴν 14 Νισάν. Παρ' αὐτοῖς, δηλονότι, ὑπερίσχυεν ὁ ἑορτασμὸς τῆς ἀναστάσεως καὶ ὑπεχώρησεν ἡ ἀνάμνησις τοῦ σταυρικοῦ θανάτου[8]. Ὠνόμαζον τοὺς χριστιανοὺς τῆς Μ. Ἀσίας «Τεσσαρεσκαιδεκατίτας». Οἱ δύο μνημονευθέντες διάφοροι ἑορτασμοὶ τοῦ πάσχα ἦλθον εἰς ἀντίθεσιν, ὅτε ὁ Σμύρνης Πολύκαρπος μετέβη εἰς τὴν Ρώμην (154/155) χάριν διαφόρων ζητημάτων. Συνέπεσεν ἡ ἑορτὴ τοῦ πάσχα. Ἐκ τούτου ἔγινε συζήτησις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ρώμης Ἀνικήτου. Ὁ Πολύκαρπος ἐχρησιμοποίησεν ὡς ἐπιχείρημα, ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἑώρταζε τὸ πάσχα μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου καὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων. Ἀπεχωρίσθησαν, χωρὶς ὁ εἷς νὰ πείσῃ τὸν ἄλλον (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 25, 16 καὶ ἑξῆς). Περὶ τὸ 170 ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Φρυγίας, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐπισκόπου Σαγάρεως, προὐκλήθη ἔρις περὶ τοῦ πάσχα μεταξὺ Μικρασιατῶν, ἤτοι τεσσαρεσκαιδεκατιτῶν. Ἀντικείμενον ἑπομένως αὐτῆς δὲν ἦτο ὁ τεσσαρεσκαιδεκατισμός. Εἰς τὴν ἔριδα ἀνεμίχθησαν δύο ἐπίσκοποι τῆς Μ. Ἀσίας, ὁ Ἱεραπόλεως Κλαύδιος Ἀπολινάριος καὶ Σάρδεων Μελίτων διὰ συγγραφῶν. Ὁ Ἀπολινάριος ὑπεστήριξεν, ὅτι τὴν 14 Νισὰν ὁ Ἰησοῦς δὲν ἔφαγε τὸν μυστικὸν

8. Ἡ διάκρισις τοῦ πάσχα εἰς δύο, εἰς «σταυρόσιμον πάσχα» καὶ «ἀναστάσιμον πάσχα», δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα. Ἐφευρέθη ὑπὸ τοῦ φιλολόγου Ι. Voss († 1649), ἔγινε δὲ δεκτὴ καὶ ὑπὸ ἰδικῶν μας νεωτέρων ἱστορικῶν.

δεῖπνον, ἀλλ' ἐσταυρώθη. Ἐξ ἀφορμῆς τῆς περὶ τοῦ πάσχα συγγραφῆς τοῦ Μελίτωνος, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἔγραψεν ἐπίσης περὶ τοῦ πάσχα, ὑποστηρίξας ὅ,τι καὶ ὁ Ἀπολινάριος (Εὐσεβίου, αὐτ. 4, 26, 3 κ. ἑξ. Πασχάλιον Χρονικόν, Migne, 92, στήλη 80 καὶ ἑξῆς). Δύναταί τις νὰ δεχθῇ, ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς ἔριδος, ποῖον, δηλονότι, γεγονὸς τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ συνέβη τὴν 14 Νισὰν καὶ ἄρα ποῖον γεγονὸς ἑωρτάζετο κατὰ τὸ χριστιανικὸν πάσχα. Ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν ἤδη ἡ ἀντίληψις, ὅτι τὴν 14 Νισὰν ὁ Χριστὸς ἐσταυρώθη, ἡ ἄλλη διάφορος γνώμη προέκυψε πάντως ἐκ θεολογικῶν μελετῶν (τῆς ἐξηγητικῆς τῶν Εὐαγγελίων) καὶ διὰ τοῦτο ἐβράδυνε νὰ παρουσιασθῇ. Ἐπρόκειτο περὶ τῆς διαφορᾶς, ἡ ὁποία παρουσιάζεται μεταξὺ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου καὶ τῶν Συνοπτικῶν. Ὁ μυστικός, δηλονότι, δεῖπνος ἔγινε συγχρόνως μὲ τὸ πασχάλιον δεῖπνον τῶν Ἰουδαίων, ἤτοι τὴν 14 Νισάν, ὡς φαίνονται δεχόμενοι οἱ Συνοπτικοὶ Εὐαγγελισταὶ (Ματθαίου, 26, 17 «πρώτη ἀζύμων» = 14 Νισάν), ἢ ἔγινε μίαν ἡμέραν προηγουμένως καὶ ἑπομένως τὴν 14 Νισὰν ὁ Ἰησοῦς ἐσταυρώθη, ὡς δέχεται ὁ Ἰωάννης (18, 28 «καὶ αὐτοὶ (οἱ Ἰουδαῖοι) οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν ἀλλὰ φάγωσιν τὸ πάσχα»· ἄρα, κατὰ τὴν δίκην καὶ τὴν σταύρωσιν, ἦτο 14 Νισάν)[9]. Περὶ τὸ 192 ὁ Μικρασιάτης Βλάστος, ὡς φαίνεται, πρεσβύτερος ἐν Ρώμῃ καί, πιθανῶς, ἐπὶ κεφαλῆς ἐκεῖ ἐγκατεστημένων Μικρασιατῶν, ἐπειράθη νὰ εἰσαγάγῃ τὸν τεσσαρεσκαιδεκατισμὸν (Ψευδοτερτυλλιανοῦ, Haer., 22, παράρτημα εἰς Τερτυλλιανοῦ, De praescriptione haereticorum, κεφ. 53. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 15 καὶ 20). Κατ' αἴτησιν τοῦ Ρώμης Βίκτωρος[10] συνεκλήθησαν τότε σύνοδοι ἐν Ρώμῃ, Γαλλίᾳ, Κορίνθῳ, Ἀσίᾳ (Ἀσίᾳ καὶ Πόντῳ), Παλαιστίνῃ, Ὀσροηνῇ καὶ ἀλλοῦ. Ἐκ τῶν συνόδων τούτων ὅλαι αἱ ἄλλαι ἀπεφάνθησαν ὑπὲρ τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ πάσχα κατὰ τὴν μετὰ τὴν 14 Νισὰν Κυριακήν, ἐμμένουσαι εἰς τὸ ἔθιμον, τὸ ὁποῖον εἶχον. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Μ. Ἀσίᾳ σύνοδος ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἐφέσου Πολυκράτους ἐνέμεινεν ἐπίσης εἰς τὸ ἰδιαίτερον αὐτῆς ἔθιμον. Ὁ Ρώμης Βίκτωρ διέκοψε τὴν μετὰ τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων ἐπικοινωνίαν[11]. Ὅτι μεθ' ἑαυτοῦ εἶχε τὴν συμφωνίαν τῶν ἐθίμων ὅλων τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, δὲν ἔδωσε μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν μονομερῆ αὐτοῦ ἐνέργειαν[12]. Αὕτη ἀπήρεσεν,

9. Κατὰ νεώτερον συμβιβασμόν, οἱ Συνοπτικοὶ εἶχον τὴν ἰουδαϊκὴν ἀντίληψιν τῶν ἡμερῶν. Αἱ ἡμέραι ἤρχιζον τὴν ἑσπέραν τῆς προηγουμένης. «Τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων» = ἡ ἑσπέρα τῆς 13 Νισάν.

10. Ρητὴν μαρτυρίαν ἔχομεν μόνον διὰ τὴν σύνοδον τῆς Ἀσίας. «Ἐδυνάμην δὲ τῶν ἐπισκόπων τῶν συμπαρόντων μνημονεῦσαι, οὓς ὑμεῖς ἠξιώσατε μετακληθῆναι καὶ μετεκαλεσάμην» (Ἐπιστολὴ τοῦ Ἐφέσου Πολυκράτους πρὸς Βίκτωρα. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 24, 8).

11. «Ἀποτέμνειν, ὡς ἂν ἑτεροδοξούσας, τῆς κοινῆς ἑνώσεως πειρᾶται, καὶ στηλιτεύει γε διὰ γραμμάτων ἀκοινωνήτους πάντας ἄρδην τοὺς ἐκεῖσε ἀνακηρύττων ἀδελφούς» (Εὐσεβίου, αὐτ. 5, 24, 9). Πρόκειται περὶ ἀφορισμοῦ τῶν Ἐκκλησιῶν ἐκείνων (πρβλ. αὐτ. 6, 43, 20 καὶ τὸ συχνὰ εἰς τοὺς κανόνας τῶν συνόδων τῆς δ' καὶ ε' ἑκ]ρίδος ἁπαντῶν «ἀκοινώνητος»).

12. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶχεν ἀρχίσει ἡ διαμόρφωσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς καθολικότητος

πολλοὶ μάλιστα τῶν ἐπισκόπων ἔγραψαν εἰς αὐτόν, συνιστῶντες εἰρήνην. Εἷς τούτων ἦτο ὁ Λουγδούνων Εἰρηναῖος, γράψας εἰς τὸν Βίκτωρα καὶ «ἐκ προσώπου ὧν ἡγεῖτο κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν» (Εὐσεβίου, αὐτ. 5, 24, 1· ἀδελφῶν=χριστιανῶν ἢ ἐπισκόπων ;), ἔγραψε δὲ καὶ εἰς ἄλλους ἐπισκόπους ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα (αὐτ. 5, 24, 17). Δὲν γνωρίζομεν, ἂν ὁ Βίκτωρ ἀνεκάλεσε τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ, ἀλλ' αὕτη, γνωσθεῖσα ὡς μὴ προερχομένη ἐκ «τῆς κοινῆς ἑνώσεως» τῶν Ἐκκλησιῶν, δὲν εἶχε πλέον σημασίαν. Κατὰ τὴν γ' ἑκ]ρίδα αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συνεμορφώθησαν πρὸς τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας. Πρὸς πιστοποίησιν τούτου, δὲν ἀναφέρομεν τὴν βιογραφίαν τοῦ Πολυκάρπου, γραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πιονίου, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει μομφὴν κατὰ τοῦ τεσσαρεσκαιδεκατισμοῦ, διότι ὁ Πιόνιος οὗτος, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην, δὲν εἶναι ὁ πρεσβύτερος τῆς Σμύρνης, ὑποστὰς μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Δεκίου (250), ἀλλ' ἄλλος μεταγενέστερος (350 - 400, N. Bonwetsch ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμος 15, σελ. 404). Κατὰ τὴν Α' Οἰκουμ. Σύνοδον (325) αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Μ. Ἀσίας ἀναμφιβόλως ἀναφέρονται ὡς συμφωνοῦσαι μετὰ τῶν ἄλλων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἑορτασμὸν τοῦ πάσχα (Μεγ. Κωνσταντίνου, Ἐπιστολὴ ταῖς ἐκκλησίαις. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 9, 42). Διετηρήθησαν ἐλάχιστοι τεσσαρεσκαιδεκατῖται ἄνευ σημασίας (7 κανὼν Λαοδικείας 343/381. 7 κανὼν Β' Οἰκουμ. Συνόδου 381. Ἐπιφάνιος † 431. Θεοδώρητος † 459. Πρακτικὰ Γ' Οἰκουμ. Συνόδου 431).

Οἱ χριστιανοὶ πρὸς καθορισμὸν τῆς ἡμέρας τοῦ πάσχα ἠκολούθουν τοὺς Ἰουδαίους. Κατὰ τὴν καθιερωμένην γνώμην, οἱ Ἰουδαῖοι ἑώρταζον τὸ πάσχα αὐτῶν τὴν πρώτην πανσέληνον (14 τοῦ σεληνιακοῦ μηνὸς Νισὰν) μετὰ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν, ἑπομένως καὶ οἱ χριστιανοὶ οὕτως ἑώρταζον τὸ χριστιανικὸν πάσχα, ἤτοι τὴν πρώτην Κυριακὴν μετὰ τὴν πρώτην πανσέληνον μετὰ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τοῦ Τίτου (70 μ. Χρ.) τὸ ἰουδαϊκὸν πάσχα ἐνίοτε ἔπιπτε πρὸ τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 32, 15 κ. ἑξ. Βίος Μ. Κωνσταντίνου, 3, 5. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 22). Ὡς αἴτιον δύναται νὰ θεωρηθῇ τοῦτο, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς καθορισμὸν τοῦ μηνὸς Νισὰν καὶ τῆς πανσελήνου τοῦ πάσχα ἐστηρίχθησαν ὁλοτελῶς εἰς ἐπιτόπια ἐθνικὰ ἡμερολόγια, παρέλειψαν δὲ τὴν ἐξακρίβωσιν ἀμφοτέρων διὰ τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως τοῦ οὐρανοῦ (ἡ ἐμφάνισις τῆς νέας σελήνης ἐχρησίμευεν ὡς βάσις ἐξακριβώσεως τῆς ἀρχῆς τοῦ μηνὸς Νισάν, τὴν 14 τοῦ ὁποίου ἦτο ἡ πανσέληνος τοῦ πάσχα). Αἱ χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι, θέλουσαι νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν καὶ νὰ ἑορτάζωσι τὸ πάσχα πάντοτε μετὰ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν, ἔπαυσαν ἔκτοτε νὰ στηρί-

(Ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 77), ἀλλὰ κατ' αὐτῆς ἀντέδρα ἀκόμη ἐπιτυχῶς ἡ ζῶσα ἄμεσος ἀποστολικὴ παράδοσις ἑκάστης Ἐκκλησίας. Ὁ Εἰρηναῖος, κυμαινόμενος μεταξὺ τῶν δύο τούτων, διετύπωσε τὴν θεωρίαν, ὅτι ἕκαστος ἐπίσκοπος ἔχει χάρισμα ἀληθείας (τὸ ἀλάθητον. Ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 75).

ζωνται ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων. Μόνον Ἐκκλησίαι τινὲς τῆς Συρίας, Κιλικίας καὶ Μεσοποταμίας, ἤτοι Ἐκκλησίαι ἀνήκουσαι εἰς τὸ πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας, ἐξηκολούθησαν νὰ στηρίζωνται ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐπομένως ἡ Κυριακὴ τοῦ πάσχα αὐτῶν ἔπιπτεν ἐνίοτε πρὸ τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας (πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, Περὶ συνόδων, κεφ. 5). Οὗτοι ὠνομάσθησαν «Πρωτοπασχῖται»[13]. Ἡ γνώμη, ὅτι καὶ ἐν τῇ Δύσει ὑπῆρχον Πρωτοπασχῖται (Hefele, Conciliengeschichte, I, 325), δὲν εἶναι ὀρθή. Οἱ ἄλλοι χριστιανοὶ εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ καταρτίσωσιν ἴδιον ὑπολογισμὸν τοῦ πάσχα. Πρῶτος ἐπεχείρησε τοῦτο ὁ Ἱππόλυτος ἐν Ρώμῃ ἀρχὰς τῆς γ' ἑκ]ρίδος (222). Ἐδέχθη περίοδον 16 ἐτῶν, ὥρισε, πότε τὸ πάσχα πίπτει καθ' ἕκαστον τῶν ἐτῶν τούτων καὶ κατήρτισεν οὕτω σειρὰν ἡμερομηνιῶν. Ἐνόμιζεν, ὅτι ἡ σειρὰ αὕτη μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας θὰ ἐπανελαμβάνετο εἰς ἑκάστην νέαν δεκαεξαετίαν. Ἡ περίοδος ὡρισμένων ἐτῶν πρὸς εὕρεσιν τοῦ πάσχα ὠνομάσθη «πασχάλιος κύκλος». Ἐπὶ τοῦ πασχαλίου κύκλου τοῦ Ἱππολύτου ἐστηρίχθησαν τόσον πολλαὶ ἐλπίδες, ὥστε διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι ἕνεκα τούτου ἐστήθη ἐν Ρώμῃ ἄγαλμα αὐτοῦ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τοῦ ἀγάλματος τούτου μετὰ τῶν τίτλων συγγραμμάτων τοῦ Ἱππολύτου εἶναι ἐγκεχαραγμένος καὶ ὁ πασχάλιος αὐτοῦ κύκλος. Ἀλλ' αἱ ἐπ' αὐτοῦ στηριχθεῖσαι ἐλπίδες δὲν ἐπηλήθευσαν. Διότι ὁ πασχάλιος κύκλος καθ' ἕκαστον ἔτος ὑπολείπεται βεβαίως μόνον ὥρας τινάς, ἀλλ' αὗται εἰς τὸ

13. Κατὰ τὸν Eduard Schwartz, ἄλλως ἔχουσι τὰ πράγματα. Δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ (70 μ. Χρ.) ἑώρταζον πάσχα πάντοτε μετὰ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν, οὔτε οἱ χριστιανοὶ ἑώρταζον πάσχα πάντοτε μετὰ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν. Ἡ ἐαρινὴ ἰσημερία παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἔπιπτε καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὴν πανσέληνον τοῦ πάσχα (14 Νισάν), πάντοτε ὅμως ἐντὸς τοῦ μηνὸς Νισὰν (Ἀριθμοί, 28, 16 κ. ἑξ. Ἔξοδος, 12, 1 κ.ἑξ. Λευϊτικόν, 23, 6. Φίλωνος τοῦ Ἰουδαίου, Ζητήματα εἰς Ἔξοδον, κεφ. 1. Ἰωσήπου, Ἀρχαιολογία, 1, 80. 2, 311. 3, 201. 3, 248. 11, 109). Οἱ Ἰουδαῖοι, δηλονότι, ἑώρταζον πάσχα περὶ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν. Πρὸς εὕρεσιν τῆς ἡμέρας τοῦ πάσχα μετεχειρίζοντο ἐπιτόπια ἡμερολόγια καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἑώρταζον αὐτὸ ὅλοι κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν. Αἱ διαφοραὶ αὗται μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλὴμ ἔγιναν μεγαλύτεραι, διότι ἔλειψε τὸ ἑνιαῖον κέντρον. Οἱ χριστιανοὶ καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς Κυριακῆς τοῦ πάσχα ἀκολουθοῦντες τοὺς Ἰουδαίους ὑφίσταντο τὰς μνημονευθείσας διακυμάνσεις αὐτῶν. Ὅτε τὴν γ' ἑκ]ρίδα ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ οἱ χριστιανοὶ ἐπεχείρησαν νὰ εὑρίσκωσι τὴν Κυριακὴν τοῦ πάσχα ἀνεξαρτήτως τῶν Ἰουδαίων διὰ πασχαλίων κύκλων, ἀπεμακρύνθησαν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πάσχα καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ μέχρι τότε ἐξαρτωμένου χριστιανικοῦ. Ὁ εἰσηγητὴς μάλιστα τοῦ πασχαλίου κύκλου τῆς Ἀλεξανδρείας Ἀνατόλιος, παρεξηγήσας τὸν Φίλωνα καὶ τὸν Ἰώσηπον, πρῶτος καθιέρωσε τὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ πανσέληνος τοῦ πάσχα καὶ ἐπομένως ἡ Κυριακὴ τοῦ πάσχα πρέπει νὰ πίπτῃ πάντοτε μετὰ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἀλεξανδρινοῦ κύκλου ἐπεβλήθη γενικῶς. Ὁ Ἀνατόλιος ἐσφαλμένως ἐπίσης ἰσχυρίσθη, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι οὕτως ἑώρταζον τὸ πάσχα πρὸ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐκκλησίαι τινὲς ἐξηκολούθησαν νὰ εὑρίσκωσι τὸ πάσχα, στηριζόμεναι εἰς τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων. Τὸ τοιοῦτο πάσχα, τὸ ὁποῖον προηγουμένως ὅλοι οἱ χριστιανοὶ εἶχον, ὠνομάσθη «τὸ πρῶτον» (τὸ παλαιὸν πάσχα). Διὰ τοῦτο οἱ ἐξακολουθοῦντες νὰ ἑορτάζωσιν αὐτὸ χριστιανοὶ ὠνομάσθησαν «πρωτοπασχῖται» (παλαιοπασχῖται). Schwartz, Christliche und judische Ostertafeln, 1905, Osterbetrachtungen (Zeitschrift f. Ntliche Wissenschaft, 1906).

τέλος τῆς δεκαεξαετίας συνεποσώθησαν εἰς τρεῖς ἡμέρας. Περὶ τὰ μέσα τῆς γ' ἑκ]ρίδος ὁ Αὐγουσταλης εἰσήγαγε περίοδον 84 ἐτῶν, τὴν ὁποίαν ἀπεδέχθη ἡ ρωμαϊκὴ 'Εκκλησία καὶ διὰ τῆς συνόδου τῆς 'Αρελάτης τῆς Νοτίου Γαλλίας (314) αἱ 'Εκκλησίαι τῆς Γαλλίας, 'Αγγλίας καὶ 'Ισπανίας. 'Ο πασχάλιος οὗτος κύκλος ἦτο ἀκριβέστερος τοῦ προηγουμένου, διότι ἡ ἐμφιλοχωρήσασα καθυστέρησις συνεποσώθη μετὰ παρέλευσιν τῶν 84 ἐτῶν εἰς μίαν ἡμέραν καὶ ἓν τέταρτον αὐτῆς. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς γ' ἑκ]ρίδος ἐν 'Αλεξανδρείᾳ ὁ διακεκριμένος μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος 'Ανατόλιος, ἐπίσκοπος Λαοδικείας τῆς Συρίας (ἀπὸ τοῦ 268), εἰσήγαγε πασχάλιον κύκλον 19 ἐτῶν (διὰ τοῦ ἑβδομηκονταεξαετοῦς κύκλου Καλλίπου τοῦ Κυζικηνοῦ ἔφθασεν εἰς τὸν δεκαενναετῆ ἡμερολογιακὸν κύκλον τοῦ 'Αθηναίου Μέτωνος, 432 π. Χ.), ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχει μεγαλυτέρα ἀκόμη ἀκρίβεια, διότι ἡ καθυστέρησις μετὰ τὴν πάροδον τῶν δέκα ἐννέα ἐτῶν συμποσοῦται μόνον εἰς δύο ὥρας. Διὰ νὰ ἐννοήσῃ τις τὴν διαφορὰν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς δύο προηγουμένους πασχαλίους κύκλους, ἃς λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι αἱ δύο αὗται ὧραι μετὰ πάροδον 84 ἐτῶν γίνονται περίπου ἐννέα ὧραι καὶ πρέπει νὰ παρέλθωσι 219 ἔτη, ἵνα γίνῃ περίπου μία ἡμέρα. Τὸν πασχάλιον τοῦτον κύκλον ἐδέχθη ἡ ἀνατολικὴ 'Εκκλησία. Ἕνεκα τῆς χρησιμοποιήσεως δύο διαφόρων πασχαλίων κύκλων προέκυπτον μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς 'Εκκλησίας διαφοραί, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἑορτασμὸν τοῦ πάσχα. Αἱ διαφοραὶ αὗται ἐπληθύνοντο ἢ ηὔξανον καὶ δι' ἄλλα αἴτια. 'Η Δύσις, δηλονότι, ἐξ ἰουδαϊκῶν ἐπιδράσεων, τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν ἔθετε τότε τὴν 18 (25) Μαρτίου, ἐνῷ ἡ 'Ανατολὴ τὴν 21 Μαρτίου, καὶ ἡ μὲν δευτέρα 'Εκκλησία ἐπρόσεχε, τὸ Χριστιανικὸν πάσχα νὰ μὴ συμπίπτῃ μὲ τὸ ἰουδαϊκόν, ἐνῷ ἡ πρώτη 'Εκκλησία δὲν ἔδιδε σημασίαν εἰς τὴν σύμπτωσιν ταύτην. Τὰς σχέσεις τῶν 'Εκκλησιῶν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ πάσχα ἐζήτησε νὰ ρυθμίσῃ ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος (325).

Οἱ 'Ιουδαῖοι τὰς μετὰ τὸ Πάσχα πεντήκοντα ἡμέρας ἐδέχοντο ὡς χαρμόσυνον περίοδον τοῦ θερισμοῦ καὶ τῆς συγκομιδῆς (Schabu 'ot, Πεντηκοστή), ὅπερ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἵδρυσιν ἀντιστοίχου χριστιανικῆς χαρμοσύνου περιόδου ὡς περιόδου τῶν ἐμφανίσεων τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ καὶ τῆς καθόδου τοῦ ἁγίου πνεύματος (***Πεντηκοστή***). 'Η χαρμόσυνος αὕτη περίοδος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Τερτυλλιανοῦ (De baptismo. De oratione, 23) καὶ τοῦ 'Ωριγένους (Κατὰ Κέλσου, 8, 22). 'Επειδὴ σπουδαιοτέρα ἑορτὴ ἐθεωρήθη ἡ τελευταία ἡμέρα, αἱ προηγούμεναι ὑπέστησαν τρόπον τινὰ καθίζησιν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν χριστιανῶν καὶ οὕτως ἔμεινεν ἡ μεμονωμένη ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς. 'Εν τῇ ἀνατολικῇ 'Εκκλησίᾳ εἰσήχθησαν τὰ ***'Επιφάνια***, ὡς ἡμέρα τῆς ἐπιφανείας τῆς μεσσιανικότητος ἢ θεότητος τοῦ Χριστοῦ. Γνωστικοί τινες ἐφρόνουν, ὅτι ὁ «αἰὼν» Σωτὴρ ἡνώθη μετὰ τοῦ ἀνθρώπου 'Ιησοῦ κατὰ τὸ βάπτισμα. Παρ' αὐτοῖς κατὰ πρῶτον ἀπαντᾷ ἡ ἑορτὴ τῶν 'Επιφανίων. 'Η ἑορτὴ τῶν 'Επι-

φανίων εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν εἰσήχθη περὶ τὸ 300. Εἶναι ἀληθές, ὅτι αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι ἠμφισβητήθησαν. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς δὲν ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑορτῆς, ἀλλὰ περὶ τῆς ἑορτῆς τῶν ὀπαδῶν τοῦ Γνωστικοῦ Βασιλείδου (Στρωματεῖς, 1, 21), οἱ δύο σχετικοὶ Λόγοι (ὁμιλίαι εἰς τὰ ἅγια Ἐπιφάνια) τοῦ Ἱππολύτου καὶ Γρηγορίου τοῦ Νεοκαισαρείας δὲν εἶναι γνήσιοι, ἐν δὲ τῷ Μαρτυρίῳ τοῦ Ἡρακλείας Φιλίππου (304) γίνεται λόγος ὄχι περὶ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἐπιφανίων, ἀλλὰ περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ («Epiphaniae dies sanctus incumbit»). Ἀρχαιοτέρα μαρτυρία, ἑπομένως, μένει ἡ τοῦ Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου (21, 2, † περὶ τὸ 400), κατὰ τὴν ὁποίαν Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης τῷ 361 ἐν Βιέννῃ (ὄχι ἐν Παρισίοις τῆς Γαλλίας) μετέσχε σχετικῆς ἑορτῆς τῶν ἐκεῖ χριστιανῶν. Εἰς Γαλλίαν μετέφερεν αὐτὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς πιθανῶς ὁ Μέγας Ἀθανάσιος (336). Ἂν τοῦτο θεωρηθῇ βέβαιον, τότε ἡ ἑορτὴ τῶν Ἐπιφανίων ἐν τῇ Ἀνατολῇ παρουσιάσθη πρὸ τοῦ 336 καὶ οὕτω πλησιάζομεν τὸ ἔτος 300, τὸ ὁποῖον ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν. Ἡ ἑορτὴ τῶν Ἐπιφανίων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπηλλάγη βεβαίως τῆς γνωστικῆς ἀντιλήψεως, ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸ ζήτημα, ποῖον γεγονὸς τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἑωρτάζετο, ὑπῆρχεν ἀμφιταλάντευσις μεταξὺ τῆς βαπτίσεως καὶ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ. Ἡ μετὰ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἐπιφανίων σύνδεσις τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καταφαίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν Ἱεροσολύμων ἡ σχετικὴ θεία λατρεία ἐτελεῖτο ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς Βηθλεὲμ (Migne, 64, 44 κ.ἑξ., ὅπου ὑπάρχει κήρυγμα ἐσφαλμένως ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Χρυσόστομον). Πότε ἐγεννήθη καὶ ἐβαπτίσθη ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἦτο ἄγνωστον. Ἂν ἦτο γνωστόν, θὰ εἴχομεν σχετικὰς ἑορτὰς λίαν πρωΐμως καὶ ὄχι μετὰ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας, δὲν θὰ συνεδυάζοντο τὰ δύο τόσον ἀπέχοντα χρονολογικῶς γεγονότα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἑορτήν, τῆς 6ης Ἰανουαρίου, οὐδὲ θὰ ἀπεσπᾶτο βραδύτερον ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ ἵνα μετατεθῇ εἰς τὴν 25 Δεκεμβρίου. Τὰ Ἐπιφάνια ὡρίσθησαν τὴν 6ην Ἰανουαρίου (Κατὰ τὸν K. Holl, 1917· πρβλ. Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 51, 22, 8-11), διότι τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀκριβῶς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἑωρτάζοντο μεγαλοπρεπῶς τὰ γενέθλια τοῦ πολιούχου θεοῦ «Αἰῶνος» (τοῦ αἰωνίου χρόνου). Ἤδη ἡ ἑορτὴ τῶν Γνωστικῶν (δεχομένων τὸν Χριστὸν ὡς «αἰῶνα») εἶχε τεθῇ εἰς τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἠκολούθησε δέ, ὡς φαίνεται, καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἀμφότεροι κινούμενοι καὶ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀπομακρύνωσι καὶ προφυλάξωσι τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἐθνισμοῦ. Ἡ τελετὴ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἐπιφανίων ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ ἤρχιζε τὴν ἑσπέραν τῆς 5 Ἰανουαρίου (ὡς ἡ τῶν Γνωστικῶν καὶ ὡς ἡ ἀντίστοιχος ἑορτὴ τῶν ἐθνικῶν) καὶ ἐξηκολούθει καὶ πέραν τοῦ μεσονυκτίου. Ἐν τῷ ναῷ ὑπῆρχεν ἄπλετος φωτισμός, διότι οἱ χριστιανοὶ ἐκράτουν ἀνημμένας λαμπάδας (Γαβάλων Σεβηριανός, Migne, 65, 25. Ἐφραίμ, Ὕμνος εἰς τὰ Ἐπιφάνια, στροφὴ 9). Ἕνεκα τούτου ἡ ἑορτὴ τῶν Ἐπιφανίων ὠνομάσθη «τὰ Φῶτα». Τὸ μεσονύκτιον ἐγίνετο

ἡ καθαγίασις τοῦ ὕδατος, ἐν τῷ ὁποίῳ θὰ ἐβαπτίζοντο οἱ μέλλοντες κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην νὰ βαπτισθῶσιν. Πρὶν κατέλθωσιν οὗτοι εἰς τὸ ὕδωρ, οἱ πιστοὶ ἐλάμβανον ἐκ τοῦ ἡγιασμένου τούτου ὕδατος καὶ ἔφερον αὐτὸ εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν (Ἐφραίμ, αὐτ. 4 καὶ ἑξῆς, μέσα τῆς δ' ἑκ]ρίδος. Χρυσόστομος, Migne 49, 365 καὶ ἑξῆς, τέλη δ' ἑκ]ρίδος. Ἰωάννης Μόσχος, Migne, 87, 3, 3105, ἀρχὰς ζ' ἑκ]ρίδος. Θεοφάνης, Migne 108, 404, ἀρχὰς θ' ἑκ]ρίδος). Τὸ ὕδωρ τοῦτο ἐχρησιμοποίουν ὡς καὶ ἡμεῖς σήμερον. Τὴν πρωΐαν τῆς 6ης Ἰανουαρίου ἐγίνετο ἄλλη θεία λατρεία ὑποδεεστέρας ἐπισημότητος. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἔν τινι λόγῳ, ἐκφωνηθέντι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, λέγει: «Χθὲς τῇ λαμπρᾷ τῶν Φώτων ἡμέρᾳ πανηγυρίσαντες... σήμερον περὶ βαπτίσματος διαλεξόμεθα» (Migne, 36, 360). Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ε' ἑκ]ρίδος ὁ Ἀντιοχείας Πέτρος ὁ Γναφεὺς περιώρισε τὴν νυκτερινὴν τελετὴν τοῦ ἁγιασμοῦ τοῦ ὕδατος μόνον εἰς τὴν ἑσπέραν τῆς 5ης Ἰανουαρίου. «Πέτρον φησὶ τὸν Κναφέα ἐπινοῆσαι... τὴν ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐν τοῖς Θεοφανίοις ἐπίκλησιν ἐν τῇ ἑσπέρᾳ γίγνεσθαι» (Θεοδώρου Ἀναγνώστου, Ἐκκλ. Ἱστορία, Β', 48. Migne, 86, 1, 208 καὶ ἑξῆς). Ὡς ἑσπερινὸς παραμένει μέχρι σήμερον, ἂν καὶ τελεῖται τὴν πρωΐαν τῆς 6ης Ἰανουαρίου. Ἡ ἑορτὴ τῶν Ἐπιφανίων ἐκ τῆς Ἀνατολῆς μέσον τῆς Γαλλίας εἰσήχθη βαθμηδὸν εἰς τὴν Δύσιν, ἐνιαχοῦ ὡς ἑορτὴ τῶν τριῶν μάγων (κυρίως ἐν Ρώμῃ καὶ Βορείῳ Ἀφρικῇ), διότι ἐκεῖ εἶχεν ἤδη εἰσαχθῆ ἡ ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων (ἐν Ρώμῃ περὶ τὸ 335).

Ἡ νηστεία τοῦ Πάσχα οὔτε κατὰ τὸν χρόνον οὔτε κατὰ τὸν τρόπον ἦτο ὡρισμένη. «Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ πλείονας, οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινὰς μετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν» (Εἰρηναίου, Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ρώμης Βίκτωρα, περὶ τὸ 192. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 24, 12). Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐνήστευον περὶ τὰς δύο ἡμέρας. Ὁ Τερτυλλιανός, ἀρχὰς τῆς γ' ἑκ]ρίδος, ἀναφέρει νηστείαν δύο ἡμερῶν, Παρασκευῆς καὶ Σαββάτου (De jejunio, 14). Οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ ἐτήρουν ὁλοτελῆ νηστείαν μέχρις ἑσπέρας (statio, στατίων, ἴδε σελ. 59 κ. ἑξ.), τινὲς ὅμως τὴν ὁλοτελῆ νηστείαν δὲν διέκοπτον δι' ἑσπερινῆς τροφῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθουν αὐτὴν συνεχῶς ἐπὶ δύο ἡμέρας· τοιαύτη ἀναμφιβόλως θὰ ἦτο ἡ νηστεία τῶν τεσσαράκοντα ὡρῶν, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον. Πᾶσα ἐπέκτασις τῆς νηστείας πέραν τῆς ἑσπέρας τῆς ἰδίας ἡμέρας ὠνομάζετο «ὑπέρθεσις» («ὑπερτίθεσθαι»), λατινιστὶ superpositio (superponere), πάντοτε δὲ προήρχετο ἐξ ἐλευθέρας βουλήσεως. Ἡ πρὸ τοῦ πάσχα νηστεία ηὔξησεν εἰς νηστείαν μιᾶς ἑβδομάδος, τοὐλάχιστον κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς γ' ἑκ]ρίδος, διότι περὶ τοσαύτης νηστείας ὁμιλεῖ ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος (250). Ἐξ αὐτοῦ πληροφορούμεθα ὅτι συγχρόνως ηὔξησεν ἡ ὑπέρθεσις. Τινὲς ἐτήρουν αὐτὴν καθ' ὅλην τὴν πρὸ τοῦ πάσχα ἑβδομάδα, ἄλλοι ὀλιγωτέρας

ἡμέρας, ἤτοι τέσσαρας, ἢ τρεῖς, ἢ δύο, κατὰ τὰς ἄλλας δὲ ἡμέρας περιωρίζοντο νὰ τηρῶσι τὴν συνήθη νηστείαν, ἤτοι μόνον μέχρι τῆς ἑσπέρας. Ὑπῆρχον δὲ χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι καθ' ὅλας τὰς ἡμέρας τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος μόνον τοιαύτην νηστείαν ἐτήρουν καὶ οὐδεμίαν ὑπέρθεσιν ἔκαμον. «Ἐπεὶ μηδὲ τὰς ἓξ τῶν νηστειῶν ἡμέρας ἴσως μηδὲ ὁμοίως πάντες διαμένουσιν, ἀλλ' οἱ μὲν καὶ πάσας ὑπερτιθέασιν ἄσιτοι διατελοῦντες, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τρεῖς, οἱ δὲ τέσσαρας, οἱ δὲ οὐδεμίαν» (Ἀλεξανδρείας Διονυσίου, Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Βασιλείδην, Migne, 10, 1278). Ἐξ ἄλλων συγγραφέων πληροφορούμεθα, ποίας τροφὰς ἔτρωγον κατὰ τὴν ἑσπέραν, ὁσάκις δὲν ἔκαμον «ὑπέρθεσιν», καὶ πότε κατὰ τὸ πάσχα ἔθετον τέρμα εἰς τὴν νηστείαν. Ὁ Ἐπιφάνιος († 403) ἀναφέρει ξηροφαγίαν, ἤτοι ἄρτον, ἅλας καὶ ὕδωρ. «Τὰς δὲ ἓξ ἡμέρας τοῦ πάσχα ἐν ξηροφαγίᾳ διατελοῦσι πάντες λαοί, φημὶ δὲ ἄρτῳ καὶ ἁλὶ καὶ ὕδατι τότε χρώμενοι πρὸς ἑσπέραν... ἄχρι ἀλεκτριόνων κλαγγῆς, τῆς κυριακῆς ἐπιφωσκούσης» (Περὶ πίστεως, 22, 10)[14]. Αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, γραφεῖσαι τέλη τῆς δ' ἑκ]ρίδος, εἰς τὰς τρεῖς μνημονευθείσας νηστίμους τροφὰς προσθέτουσι καὶ τὰ λάχανα, νοούμενα ἴσως βεβρασμένα, πάντως ὅμως ἄνευ ἐλαίου (5, 18). Κατὰ τὰς Διαταγάς, ἐπίσης ἡ νηστεία παρετείνετο «μέχρι ἀλεκτροφωνίας νυκτός», ἤτοι κατὰ τὰ ἐξημερώματα τῆς Κυριακῆς. Ἄλλαι Ἐκκλησίαι ἔθετον τέρμα εἰς τὴν νηστείαν τὴν ἑσπέραν τοῦ Σαββάτου. «Τινὰς μὲν γὰρ τῶν ἀδελφῶν λέγειν φής, ὅτι χρὴ τοῦτο ποιεῖν πρὸς τὴν ἀλεκτροφωνίαν, τινὰς δέ, ὅτι ἀφ' ἑσπέρας χρή· οἱ μὲν γὰρ ἐν Ρώμῃ ἀδελφοί, ὥς φασί, περιμένουσι τὸν ἀλέκτορα, περὶ δὲ τῶν ἐνταῦθα ἔλεγες, ὅτι τάχιον» (Ἀλεξανδρείας Διονυσίου, αὐτόθι). Ἡ διαφορὰ αὕτη, κατὰ τὸν Ἀλεξανδρείας Διονύσιον, προέκυψεν ἐκ τῆς ἀγνοίας, πότε ἀκριβῶς ἔγινεν ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ. Τὰ Εὐαγγέλια ὁρίζουσι μόνον τὸν χρόνον τῆς ἐλεύσεως τῶν μυροφόρων εἰς τὸν τάφον, ἀλλ' ὄχι ὁμοιοτρόπως. Κατὰ τὸν Ματθαῖον, αἱ μυροφόροι ἦλθον πρὸ τοῦ μεσονυκτίου· «ὀψὲ σαββάτων, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ κτλ.» (28, 1). Κατὰ τὸν Ἰωάννην, ἦλθον μετὰ τὸ μεσονύκτιον· «τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἔρχεται πρωῒ σκοτίας ἔτι οὔσης εἰς τὸ μνῆμα» (20, 1). Κατὰ τὸν Μάρκον, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου· «λίαν πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνῆμα, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου» (16, 2). Ἡ πρὸ τοῦ πάσχα νηστεία ἐπεξετάθη ἔπειτα εἰς 40 ἡμέρας («τεσσαρακοστή»). Ὁ 5ος κανὼν τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου (325) ἀναφέρει αὐτὴν παρεμπιπτόντως ὡς ὑφισταμένην. Εἰσήχθη, ἄρα, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 300 καὶ 325. Ποία ἡ ἀφορμή ; Ὁ Αὐγουστῖνος (Ἐπιστολὴ 55, 28) καὶ ὁ Ἱερώνυμος (Εἰς Ἡσαΐαν, κεφ. 58), ἀμφότεροι συγγραφεῖς τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς ε' ἑκ]ρίδος, δέχονται, ὅτι ἡ ἐπέκτασις αὕτη εἰσήχθη

14. Αἱ πληροφορίαι τοῦ Ἐπιφανίου περὶ τῶν νηστίμων τροφῶν στηρίζονται ἐπὶ τῆς Διδασκαλίας τῶν Ἀποστόλων (5, 18), ἡ ὁποία ἐγράφη δεύτερον ἥμισυ τῆς γ' ἑκ]ρίδος καὶ ἡ ὁποία ρητῶς ἀναφέρεται ὑπ' αὐτοῦ (Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 75, 6, 2).

εἰς τὴν Ἐκκλησίαν πρώτην φορὰν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ διωγμοῦ τῶν αὐτοκρατόρων Γαλερίου, Μαξιμίνου καὶ Λικινίου (306 - 323), κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ (Ματθαίου, 4, 2), τοῦ Μωϋσέως (Ἐξόδου, 34, 28) καὶ τοῦ Ἠλία (Γ′ Βασιλειῶν, 19, 8.) Πάντως ὅμως εἶχε παρασκευασθῆ. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς γ′ ἑκ]ρίδος θὰ ὑπῆρχον ἀσκηταὶ καὶ ἄλλοι ἐγκρατευόμενοι, οἱ ὁποῖοι πρὸ τοῦ πάσχα ἐτήρουν τεσσαρακονθήμερον νηστείαν. Οἱ ἕνεκα τοῦ διωγμοῦ ἀποχωρήσαντες ἐκ τῶν πόλεων χριστιανοὶ ἦλθον εἰς τοὺς τόπους τῶν ἀσκητῶν καὶ ἐμιμήθησαν αὐτούς. Ἡ νηστεία τῶν 40 ἡμερῶν δὲν ἐπεκράτησεν ἀμέσως παντοῦ. Ἐμεσολάβησαν μάλιστα, τοὐλάχιστον εἴς τινα μέρη, μεσάζουσαι βαθμίδες, εἰσαχθείσης νηστείας δύο ἢ τριῶν ἑβδομάδων. Ὁ Σωζόμενος μέσα τῆς ε′ ἑκ]ρίδος λέγει· «ἄλλοι δὲ τρεῖς (ἑβδομάδας) σποράδην ἐν ταῖς ἓξ ἢ ἑπτὰ (ἑβδομάσι) νηστεύουσιν, οἱ δὲ ἅμα τρεῖς πρὸ τῆς ἑορτῆς συνάπτουσιν, οἱ δὲ δύο (ἑβδομάδας), ὡς οἱ τὰ Μοντανοῦ φρονοῦντες» (Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 19), ὁ δὲ Σωκράτης, μέσα τῆς αὐτῆς ἑκ]ρίδος, ὡς ἔχουσαν νηστείαν τριῶν συνεχῶν πρὸ τοῦ πάσχα ἑβδομάδων ἀναφέρει καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης (Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 22, 32. Migne, 67, 631, ὅπου ἡ πληροφορία αὕτη ὑποστηρίζεται ὑπὸ τοῦ Valesius ἐν ὑποσημειώσει 70). Ἄλλοι, ὡς λέγει τὸ παρατεθὲν χωρίον τοῦ Σωζομένου, νηστεύοντες δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ἑκάστην ἑβδομάδα (Τετάρτην, Παρασκευήν, ἢ καὶ ἄλλην τινὰ ἡμέραν) κατήρτιζον τὴν νηστείαν τῶν δύο καὶ τριῶν ἑβδομάδων πρὸ τοῦ πάσχα.

Ἡ νηστεία τοῦ Σαββάτου. Ἀρχὰς τῆς γ′ ἑκ]ρίδος ἐν Ρώμῃ εἰς τὰς νηστίμους ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος, τὴν Τετάρτην καὶ Παρασκευήν, προσετέθη καὶ τὸ Σάββατον, ὡς ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Χριστὸς ἐξηκολούθει νὰ μένῃ ἐν τῷ τάφῳ. Ἡ ἐνιαυσία, δηλονότι, νηστεία τοῦ Μεγάλου Σαββάτου κατέστη καὶ ἑβδομαδιαία. Ὁ Τερτυλλιανὸς καὶ ὁ Ἱππόλυτος κατεπολέμησαν τὴν νηστείαν τοῦ Σαββάτου (Τερτυλλ., De jejunio, 14. Ἱππολύτου, Εἰς Δανιήλ, 4, 20, 3· πρβλ. καὶ Ἱερωνύμου, Ἐπιστολὴν 71, 6), ἀλλ᾽ ἡ σύνοδος τῆς Ἐλβίρας ἐν Ἱσπανίᾳ (μετὰ τὸ 300) διέταξεν· «ἤρεσε νὰ διορθωθῇ ἡ πλάνη, ἵνα ἑκάστην ἡμέραν Σαββάτου ὑπερθέσεις τελῶμεν» (errorem placuit corrigi, ut omni Sabbati die superpositiones celebremus, κανὼν 26). Ὁ κανὼν ἐπιδέχεται διπλῆν ἑρμηνείαν. Ἄν, δηλονότι, ἡ τελικὴ πρότασις («ἵνα κτλ.») δεικνύῃ τὴν πλάνην, τότε ὁ κανὼν ἀπαγορεύει τὴν νηστείαν τοῦ Σαββάτου, ἂν δεικνύῃ, τί ἡ σύνοδος διέταξεν ἀντὶ τῆς πλάνης ὡς ὀρθόν, τότε ἐπιβάλλει τὴν νηστείαν ταύτην. Τὸ δεύτερον εἶναι πιθανώτερον, διότι ἡ σύνοδος καὶ εἰς ἄλλους κανόνας εἰσάγει τὰς διατάξεις αὐτῆς διὰ τελικῶν προτάσεων [15]. Οὕτως ἡ νηστεία τοῦ Σαββάτου εἰσήχθη καὶ εἰς τὴν Ἱσπανίαν. Τὴν νηστείαν ταύτην δὲν

15. Μένει καὶ ἄλλη ἀσάφεια. Ὁ κανὼν δὲν ὁμιλεῖ ἁπλῶς περὶ νηστείας, ἀλλὰ περὶ ὑπερθέσεως (παρατάσεως) νηστείας. Πρόκειται περὶ παρατάσεως τῆς νηστείας τοῦ Σαββάτου (κατὰ τὸ γράμμα τοῦ κανόνος, τοῦτο ἐξάγεται) ἢ περὶ παρατάσεως τῆς νηστείας τῆς Παρασκευῆς; Ὀρθῶς βεβαίως προτιμᾶται τὸ δεύτερον (Hefele, Conciliengeschichte, I, 166). Ἀλλ᾽ ἐν τοιαύτῃ περι-

εἶχεν ἡ Βόρειος Ἰταλία (Μεδιόλανον), ἡ Γαλλία καὶ ἡ Βόρειος Ἀφρική. Ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Α' (401-417) ἐκύρωσε τὴν νηστείαν τοῦ Σαββάτου (Ἐπιστολὴ 25, Migne, 20, 555), βαθμηδὸν δὲ ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Δύσει. Ὑπεχώρησεν ἡ νηστεία τῆς Τετάρτης. Ἡ νηστεία τοῦ Σαββάτου, ὡς φαίνεται, εὗρεν εἴσοδον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὁ Σωκράτης (περὶ τὸ 450) ὡς ἀρχαῖον ἔθιμον τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ἀναφέρει, ὅτι, ὅπως κατὰ τὴν Τετάρτην καὶ Παρασκευήν, οὕτω καὶ κατὰ τὸ Σάββατον δὲν ἐτελεῖτο θεία εὐχαριστία (Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 22· πρβλ. καὶ Σῳζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορίαν, 7, 19). Ἡ μὴ τέλεσις τῆς θείας εὐχαριστίας κατὰ τὴν Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν ὠφείλετο εἰς τὴν νηστείαν τῶν δύο τούτων ἡμερῶν, συνισταμένην εἰς ὁλοτελῆ ἀποχὴν πάσης τροφῆς μέχρις ἑσπέρας, ἄρα, καὶ ἡ μὴ τέλεσις τοῦ μυστηρίου τούτου κατὰ τὸ Σάββατον ὠφείλετο εἰς τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Ὁ Σωκράτης παρατηρεῖ, ὅτι ἡ μνημονευθεῖσα συνήθεια περιωρίζετο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ δὲν ἐξετείνετο εἰς τὴν Αἴγυπτον. Νόθος ἐπιστολὴ τοῦ Ἀντιοχείας Ἰγνατίου πρὸς Φιλιππησίους, προερχομένη ἐκ Συρίας ἐκ τοῦ τέλους τῆς δ' ἑκ]ρίδος, πολεμεῖ τὴν νηστείαν τοῦ Σαββάτου. «Εἴ τις κυριακὴν ἢ σάββατον νηστεύει, πλὴν ἑνὸς σαββάτου τοῦ πάσχα, οὗτος χριστοκτόνος ἐστὶν» (κεφ. 13). Ἐκ τῆς σφοδρότητος τῶν ἐκφράσεων δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι ἐν Συρίᾳ ἔγινεν ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς τῆς νηστείας τοῦ Σαββάτου, πάντως, ἄνευ ἐπιτυχίας. Ἡ ὕπαρξις νηστείας Σαββάτου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀλεξανδρείας ὠφείλετο εἰς τὰς στενὰς σχέσεις αὐτῆς καὶ τῆς Ρώμης, ἡ δὲ ἐν Συρίᾳ ἀπόπειρα εἰς ἐπίδρασιν τῆς Ἀλεξανδρείας.

Παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ὑπῆρχον μνημόσυνα τῶν νεκρῶν γεύματα κατὰ τὴν τρίτην, ἐννάτην καὶ τριακοστὴν ἡμέραν μετὰ τὴν ταφήν, καὶ κατ' ἔτος κατὰ τὴν ἐπέτειον τῶν γενεθλίων τοῦ ἀποθανόντος («γενέσια», «γενέθλια»). Κατ' ἐξωτερικὴν ὅλως ἀναλογίαν εἰσήχθησαν τὰ χριαστιανικὰ *μνημόσυνα* εἰς τὰς αὐτὰς περίπου ἡμέρας μετὰ τὴν ταφήν, ἤτοι τρίτην, ἐννάτην, τεσσαρακοστὴν ἡμέραν καὶ ἐπέτειον τοῦ θανάτου (Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, 8, 42). Ἡ μνήμη τῶν μαρτύρων ἑωρτάζετο κατὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ θανάτου αὐτῶν καὶ ὠνομάζετο ἐπίσης «γενέθλιος» αὐτῶν ἡμέρα (Μαρτύριον Πολυκάρπου, 18, 2. Τερτυλλιανοῦ, De corona. Κυπριανοῦ, Ἐπιστολὴ 12, 2. 39, 3), ἐξ ἐθνικῆς συνηθείας, ἀλλ' ἔπειτα ἐδόθη καὶ χριστιανικὴ ἐξήγησις (ἐπέτειος τῆς εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀναγεννήσεως αὐτῶν). Οἱ χριστιανοὶ ἐτίμων πρὸς τούτοις τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων καὶ ἐπεκαλοῦντο τὴν παρὰ τῷ Θεῷ μεσιτείαν αὐτῶν. Ὁ Ἱππόλυτος ἐπεκαλεῖτο τοὺς τρεῖς παῖδας (Εἰς Δανιήλ, 2,30), οἱ δὲ ἐπισκέπται τῶν κατακομβῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπεκαλοῦντο τοὺς ἐκεῖ ἐνταφιασμένους μάρτυρας δι'

πτώσει, ὁ κανὼν δὲν ἐπιβάλλει ἁπλῶς τὴν νηστείαν τοῦ Σαββάτου, ἀλλὰ καὶ παράτασιν τῆς νηστείας τῆς Παρασκευῆς, συνεχῆ νηστείαν δύο ἡμερῶν, ἄνευ οὐδεμιᾶς τροφῆς, «δίμερα». Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι, τοὐλάχιστον, πολὺ ἀπίθανον.

ἐγκεχαραγμένων ἐπὶ τῶν τοίχων εὐχῶν καὶ δεήσεων, σῳζομένων μέχρι σήμερον. Οἱ μάρτυρες εἶναι οἱ πρῶτοι ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας. Ἀποτελέσματα. Ἐν τοῖς κοιμητηρίοις τὸν πέριξ τοῦ τάφου ἑκάστου μάρτυρος χῶρον περιέβαλλον καὶ ἐστέγαζον δι' οἰκοδομῆς, ἡ ὁποία κατὰ τὰς τρεῖς αὐτῆς πλευρὰς εἶχεν ἀψῖδας. Αἱ οἰκοδομαὶ αὗται ὠνομάσθησαν Μαρτύρια, ἕκαστον δὲ αὐτῶν ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ οἰκείου μάρτυρος (Μαρτύριον τοῦ τάδε μάρτυρος). Ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ μάρτυρος ἐτελεῖτο ἡ θεία εὐχαριστία κατὰ τὰς μνήμας μαρτύρων καὶ καθ' οἱανδήποτε ἄλλην περίστασιν. Ἐκ τῶν Μαρτυρίων τούτων προέκυψε γενετικῶς ὁ θεμελιώδης τύπος τῶν χριστιανικῶν ναῶν (C.M.Kaufmann, Handbuck der christl.Archäologie, 1905, σελ. 147 καὶ ἑξῆς)[16]. Ἐντεῦθεν ἐξηγοῦνται τρία τινά. Πρῶτον, ἡ συνήθεια, ὑπὸ τὴν ἁγίαν τράπεζαν νὰ τίθενται λείψανα μαρτύρων (ἐπεκράτησε μέσα τῆς δ' ἑκ]ρίδος), πρῶτος δὲ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος († 444) πρὸς τοιαύτην χρῆσιν ἠρκέσθη εἰς λείψανα ἁγίου, ἀλλὰ μὴ μάρτυρος (Φωτίου, Ἀμφιλόχια, ἔκδ. Ἀθηνῶν, σελ. 187, περὶ ἐνθρονισμοῦ). Δεύτερον, ὅτι ἕκαστος ναὸς φέρει τὸ ὄνομα μάρτυρος ἢ ἁγίου. Κατ' ἀρχὰς βεβαίως ἔφερε τὸ ὄνομα ἐκείνου, τοῦ ὁποίου τὰ ὀστᾶ εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἁγίαν τράπεζαν, ἀλλ' ἔπειτα τὸ ὄνομα τοῦ ναοῦ κατέστη ἀνεξάρτητον τούτου. Τρίτον, ὅτι οἱ ναοὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς τόποι ταφῆς. Ὁ Μέγας Θεοδόσιος ἀπηγόρευσε τὴν ταφὴν ἐν τοῖς Μαρτυρίοις (30 Ἰουλ. 381. Kodex Theodosianus,IX.17,6),ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Ὅπως οἱ ἐθνικοὶ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, οὕτω καὶ οἱ χριστιανοὶ κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς ἐτέλουν ἀφ' ἑσπέρας ἀγρυπνίας καὶ παννυχίδας. Ἀρχαιοτέρα εἶναι ἡ τοῦ πάσχα, μεταγενεστέρα ἡ τῆς παραμονῆς τῶν Ἐπιφανίων. Ὅμοιαι ἐγίνοντο καὶ κατὰ τὰς μνήμας τῶν μαρτύρων εἰς τὰ Μαρτύρια τῶν κοιμητηρίων. Αἱ παννυχίδες ἀνεπτύχθησαν κατὰ τὴν ἑπομένην ἐποχήν, γινόμεναι πολλάκις ἐν ἑνὶ καὶ μόνῳ ναῷ (ὠνομάζετο «σύναξις») καὶ παρατεινόμεναι μέχρι τῆς πρωΐας («τῆς ἡμέρας ὑπολαμπούσης» Μ. Βασίλειος, Migne, 32, 764). Οἱ Ἰουδαῖοι εἶχον καθαρτικοὺς καὶ ἁγιαστικοὺς ραντισμοὺς ἀνθρώπων καὶ ἀντικειμένων δι' ὕδατος. Διὰ τὸν ραντισμὸν τοῦ ὕδατος μετεχειρίζοντο κλώνους τοῦ φυτοῦ ὑσσώπου· «ραντιεῖς με ὑσσώπῳ καὶ καθαρισθήσομαι» (Ψαλμὸς 50, 9). Σχετικὰ εἶναι τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ καὶ ἡ ἐπέτειος αὐτῶν ἑορτή. Οἱ χριστιανοὶ εἰσήγαγον ἀντιστοίχους ἱερουργικὰς πράξεις, τὸν *ἁγιασμὸν* καὶ τὰ *ἐγκαίνια*. Πρῶτος χριστιανικὸς ἁγιασμὸς ὕδατος ἦτο ὁ καθαγιασμὸς τοῦ ὕδατος τοῦ βαπτίσματος, εἰσαχθεὶς μετὰ τὰ μέσα τῆς β' ἑκ]ρίδος. Ὁ Ἰουστῖνος, γράψας περὶ τὸ 150, ἀγνοεῖ αὐτὸν (λεπτομερείας ἴδε ἀνωτέρω σελ. 106 καὶ ἑξῆς). Ἐξ αὐτοῦ προέκυψεν ὁ ἁγιασμὸς τῶν Ἐπιφανίων. Κατὰ τὴν παννυχίδα, δηλονότι, τῆς ἑορτῆς ταύτης (τὴν νύκτα τῆς 5ης πρὸς τὴν 6ην Ἰανουα-

16. Εἰς τὴν περαιτέρω διαμόρφωσιν τοῦ θεμελιώδους τούτου τύπου ἐπέδρασε μετὰ ταῦτα ἡ ἐθνικὴ «Βασιλική», δώσασα καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς τὸν χριστιανικὸν τοῦτον ρυθμὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

ρίου) τὸ διὰ τὸ βάπτισμα τῶν κατηχουμένων καθαγιασθὲν ὕδωρ ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κατ' οἶκον εἰς ἁγιαστικοὺς σκοποὺς (ἡ ἀρχαιοτέρα μαρτυρία Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου, μέσα τῆς δ' ἑκ]ρίδος). Κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ἁγιασμοῦ τούτου προέκυψαν οἱ αὐτοτελεῖς ἁγιασμοί. Περὶ αὐτῶν ἔχομεν μεταγενεστέρας μαρτυρίας ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν, αἱ ὁποῖαι ἐγράφησαν τέλη τῆς δ' ἢ ἀρχὰς τῆς ε' ἑκ]ρίδος (8, 29), ἐκ τοῦ Ἐπιφανίου, θανόντος 403, καὶ Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου, θανόντος 458 (Migne, 41, 425. 82, 1244 καὶ 1377). Ρητὰς μαρτυρίας περὶ ἐγκαινίων ἔχομεν ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς δ' ἑκ]ρίδος. Ἀμέσως μετὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Διοκλητιανοῦ ἔγιναν «ἐγκαινίων ἑορταὶ κατὰ πόλεις καὶ τῶν ἄρτι νεοπαγῶν προσευχητηρίων ἀφιερώσσεις» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 10, 3, 1), ἐπὶ δὲ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἔγιναν τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἐν Ἱερουσαλὴμ (Εὐσεβίου, Βίος Μεγ. Κωνσταντίνου, 4, 40). Ὁ *σταυρὸς* ἀρχικῶς ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς μέσον ἐξασφαλίσεως τῶν σωτηριωδῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, ἔπειτα (ἀπὸ τῶν μέσων τῆς β' ἑκ]ρίδος) ὡς ἀποτελεσματικὸν μέσον κατὰ τῶν πονηρῶν πνευμάτων (Τερτυλλιανοῦ, De corona, κεφ. 3. Λακταντίου, Divinæ institutiones, 4, 27. Ἱεροσολύμων Κυρίλλου, Κατηχήσεις, 13, 3). Ὁ σταυρὸς ἀπαντᾷ ὑπὸ τρεῖς μορφάς, ὡς αὐτοτελὲς ἀντικείμενον, ὡς σύμβολον ἀπεικονιζόμενον ἐπὶ τοίχων, σκευῶν, κοσμημάτων καὶ ἐνδυμάτων, ὡς χειρονομία γινομένη ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ τοῦ στήθους. Ἔκαμον τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ κατὰ τὰς εἰσόδους καὶ ἐξόδους τῶν ναῶν καὶ τῶν οἰκιῶν, τὴν πρωΐαν καὶ τὴν ἑσπέραν, πρὸ καὶ μετὰ τὸ φαγητὸν καὶ κατὰ τὴν δι' ὕπνον κατάκλισιν.

ΣΗΜ. *Χριστιανικὸς βίος*. Ἡ ὑποχώρησις τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων, ἡ αὔξησις τῶν εἰς τὸν χριστιανισμὸν εἰσερχομένων, ἡ διείσδυσις ποικίλων στοιχείων ηὔξησαν τὰς προϋπαρχούσας ἐλλείψεις τῶν χριστιανῶν καὶ ὑπεβίβασαν τὴν γενικὴν ἠθικὴν κατάστασιν (πρώτη κατάπτωσις, μέσα β' ἑκ]ρίδος). Ἡ Ἐκκλησία ἠλάττωσε τὴν αὐστηρότητα ἀλλ' ἐνίσχυσε τὴν ἐξομολόγησιν καὶ τὴν μετάνοιαν. Ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς οἱ χριστιανοὶ ἐξηκολούθουν νὰ διακρίνωνται. Κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸν αὐτῶν ἦτο ἡ φιλανθρωπία. Ἡ κοινότης ἐχρησιμοποίει τὰς εἰσφορὰς τῶν χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἔδιδον ἑκάστοτε διὰ τὴν τέλεσιν τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ τῶν κοινῶν ἑστιάσεων, διὰ τὴν συντήρησιν τῶν κληρικῶν, ἢ εἰς ἄλλας περιστάσεις. Ὁ Μαρκίων, γενόμενος μέλος τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῆς Ρώμης, προσέφερε πλούσιον χρηματικὸν δῶρον (200 Sestercia = 40 χιλιάδες γαλλικὰ φράγκα, Τερτυλλιανοῦ, De Praescr., 30). Ὁ Κυπριανὸς ἐν Καρχηδόνι μετὰ τὸ βάπτισμα προσέφερε τὸ περισσότερον μέρος τῆς περιουσίας αὐτοῦ εἰς τοὺς πτωχούς. Οἱ χριστιανοὶ προσέφερον πολλάκις χρήσιμα εἴδη καὶ μάλιστα τρόφιμα. Τὰ ποσὰ ταῦτα ἐχρισιμοποιοῦντο πρὸς βοήθειαν τῶν ἐνδεῶν. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης κατὰ τὸ ἔτος 252 συνετήρησε καὶ περιέθαλψεν ὑπὲρ τὰ χίλια πεντακόσια πρόσωπα, ἡ δὲ φιλάνθρωπος δρᾶσις αὐτῆς ἐπεξετάθη μέχρι τῆς Συρίας καὶ τῆς Ἀραβίας (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4,

23, 9 κ. ἑξ., 6, 43, 11. 7, 5, 2· πρβλ. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστολὴν 70). Ἡ Ἐκκλησία τῆς Καρχηδόνος συνέλεξε μεγάλα ποσὰ πρὸς ἐξαγορὰν αἰχμαλώτων, οἱ δὲ χριστιανοὶ αὐτῆς διεκρίθησαν διὰ τὴν περιποίησιν τῶν ἀσθενῶν καὶ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν (Κυπριανοῦ, De mortalitate, κυρίως κεφ. 16, καὶ Vita, 9). Οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀλεξανδρείας διεκρίθησαν ἐπίσης διὰ τὴν περιποίησιν τῶν ἀσθενῶν καὶ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 22, 7 καὶ ἑξῆς). Τὰ δύο τελευταῖα παραδείγματα ἀναφέρονται εἴς τινα λοιμόν, ὁ ὁποῖος ἐμάστισε τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν καὶ τὴν Αἴγυπτον. Ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος (ἐπὶ Μαξιμίνου 307 - 313) ὅμοιον παράδειγμα (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 9, 8, 13 κ. ἑξ.). Τέλη τῆς γ' ἑκ]ρίδος ἀναφέρονται τὰ πρῶτα φιλανθρωπικὰ καταστήματα τῶν χριστιανῶν.

§ 9. Θεολογικὰ Γράμματα.

Ἡ χριστιανικὴ θεολογία ἀνεπτύχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κυρίως πολεμοῦσα τοὺς Γνωστικοὺς καὶ τὸν Μαρκίωνα. Οὕτως ἤρχισαν νὰ σχηματίζωνται «θεολογικαὶ τάσεις» καὶ «θεολογικαὶ σχολαί». Λέγοντες θεολογικὰς τάσεις, ἐννοοῦμεν διαπραγματεύσεις τῶν θεολογικῶν ζητημάτων κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, αἱ ὁμοιότητες δὲ αὗται εἴς τινα μέρη ἐπροχώρησαν μέχρι τοῦ σημείου, νὰ διαμορφωθῶσιν ὡρισμένοι ἀρχηγοὶ καὶ πιστοὶ αὐτῶν ὀπαδοί, ἤτοι διεμορφώθησαν θεολογικαὶ σχολαί. Ὑπῆρχον Μικρασιᾶται θεολόγοι (β' ἥμισυ τῆς β' ἑκ]ρίδος), ἀλλὰ περὶ αὐτῶν δὲν γνωρίζομεν ἀρκετά, ὥστε νὰ πεισθῶμεν, ὅτι οὗτοι ἀπετέλουν ἰδιαιτέραν σχολήν. Πάντως ἀπετέλουν θεολογικὴν τάσιν, δυναμένην νὰ χαρακτηρισθῇ μᾶλλον ὡς συντηρητικὴ καὶ πρακτική. Εἶναι γνωστοὶ οἱ ἑπόμενοι. Ὁ Ἱεραπόλεως *Κλαύδιος Ἀπολινάριος, Μελίτων* ὁ Σάρδεων, ἀμφότεροι ἀνεμίχθησαν εἰς τὴν δευτέραν φάσιν τῶν περὶ τοῦ πάσχα ἐρίδων, ὁ ῥήτωρ *Μιλτιάδης*, ὁ *Ῥόδων*, ὁ *Ἀπολλώνιος* καί τις «Ἀνώνυμος» κληρικός[1], τὸν ὁποῖον ὁ Ἱερώνυμος ἐταύτισε μὲ τὸν Ῥόδωνα (De viris illustribus, 37 καὶ 39»), ἀλλ' ἡ συνταύτισις αὕτη δὲν εἶναι πιθανή. Τὰ συγγράμματα αὐτῶν ἀπωλέσθησαν, ἀλλὰ γνωρίζομεν τὰς ἐπιγραφὰς αὐτῶν ἢ τὸ θέμα αὐτῶν, τινῶν δὲ διεσώθησαν ἀποσπάσματα (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 13 καὶ 26 - 27. 5, 13 καὶ 16 - 19. Τερτυλλιανοῦ, Κατὰ Βαλεντινιανῶν, 5. Ἀναστασίου Σιναΐτου, Ὁδηγός, 13). Ὁ Μελίτων καὶ ὁ Ῥόδων ἔγραψαν κατὰ Γνωστικῶν, ὁ Ἀπολινάριος, ὁ Ἀπολλώνιος καὶ ὁ Ἀνώνυμος ἔγραψαν κατὰ Μοντανιστῶν, ὁ Μιλτιάδης ἔγραψε καὶ κατὰ Γνωστικῶν καὶ κατὰ Μοντανιστῶν. Αἱ τάσεις τῶν Μικρασιατῶν θεολόγων μετεφυτεύθησαν εἰς τὴν Δύσιν ὑπὸ τοῦ *Εἰρηναίου*, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν

1. Ὁ Ἀνώνυμος οὗτος ὠνόμασε «συμπρεσβύτερον» τὸν Ὀτρηνὸν Ζωτικὸν (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 16, 5). Ὀτρηνὸς εἶναι δυνατὸν νὰ σημαίνῃ τὸν ἐπίσκοπον τῆς πόλεως Ὄτρου, τὸ δὲ «συμπρεσβύτερος» μετεχειρίζοντο καὶ ἐπίσκοποι ἀπευθυνόμενοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ Ἀνώνυμος ἦτο ἐπίσκοπος.

παιδικὴν ἡλικίαν ἤκουσε τὰς πρὸς τὸ πλῆθος ὁμιλίας τοῦ Σμύρνης Πολυκάρπου (Εἰρηναίου, Ἐπιστολή. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 20, 4 καὶ ἑξῆς). Ὁ Εἰρηναῖος μέσα τῆς β' ἑκ]ρίδος εὑρίσκετο ἐν Ρώμῃ (155), πιθανῶς ὡς διδάσκαλος, καὶ ἔπειτα ἔζησεν ἐν Λυῶνι ὡς πρεσβύτερος, βραδύτερον ὡς ἐπίσκοπος (178). Οἱ ἐκ τοῦ διωγμοῦ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου προκύψαντες ὁμολογηταὶ ὠνόμασαν τὸν Εἰρηναῖον «ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ κοινωνὸν» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 5), ἴσως διότι καὶ αὐτὸς ἦτο ὁμολογητής. Ἀνεμίχθη εἰς τὸ ζήτημα τῶν Μοντανιστῶν ἐν Ρώμῃ (177) καὶ εἰς τὴν τρίτην φάσιν τοῦ ζητήματος τοῦ πάσχα (192). Ἐκ τῶν ἐπιτυχεστέρων πολεμίων τῶν Γνωστικῶν, ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Μαθητὴς αὐτοῦ, πάντως συγγενὴς κατὰ τὴν θεολογικὴν τάσιν, ἦτο ὁ Ἱππόλυτος, τοῦ ὁποίου ἀγνοοῦμεν τὸν τόπον τῆς προελεύσεως, ἀλλ' ὁ ὁποῖος ἦτο Ἕλλην καὶ ὑπῆρξε πρεσβύτερος καὶ σχισματικὸς ἐπίσκοπος ἐν Ρώμῃ. Ἀναφέρεται ὡς ἐπίσκοπος Βόστρων τῆς Ἀραβίας ἐκ παρεξηγήσεως χωρίου τοῦ Εὐσεβίου, ὁ ὁποῖος γράφων περὶ τοῦ Βόστρων Βηρύλλου προσθέτει· «ὡσαύτως δὲ καὶ Ἱππόλυτος ἑτέρας που καὶ αὐτὸς προεστὼς ἐκκλησίας» (Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 20, 2). Κατὰ τὸν διωγμὸν τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμίνου τοῦ Θρᾳκὸς (235) ἐξορισθεὶς εἰς τὴν Σαρδηνίαν, τὴν «νῆσον τῶν νόσων καὶ τοῦ θανάτου», ὑπέκυψεν εἰς τὰς κακουχίας. Ἡ ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία κατέταξεν αὐτὸν βραδύτερον μεταξὺ τῶν μαρτύρων. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Εἰρηναίου ἐπεγράφετο «Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως», ἐκ δὲ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἱππολύτου ἀναφέρομεν τὸν «Κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἔλεγχον», συνήθως ὀνομαζόμενον «Φιλοσοφούμενα». Οἱ θεολόγοι οὗτοι διεκρίνοντο οὐσιωδῶς τῶν Γνωστικῶν, διότι ἔμενον πιστοὶ εἰς τὰς πηγὰς τοῦ χριστιανισμοῦ, ἤτοι τὴν γραπτὴν καὶ τὴν ἄγραφον ἀποστολικὴν παράδοσιν, αὐτὴν δὲ ἀντέτασσον κατὰ τῶν αὐθαιρέτων γνωστικῶν δοξασιῶν.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ἀναμφιβόλως ἀπετέλουν θεολογικὴν σχολήν. Ἐνῷ οἱ Μικρασιᾶται κατὰ τῶν Γνωστικῶν ἀντέτασσον τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἤθελον κατὰ τῆς γνώσεως τῶν Γνωστικῶν νὰ ἀντιτάξωσι χριστιανικὴν γνῶσιν. Ἐζήτουν ἑπομένως νὰ ἀναπτύξωσι τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν εἰς χριστιανικὴν γνῶσιν. Πρὸς ἐπιτυχίαν τούτου ἐδανείζοντο στοιχεῖα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Τοῦτο εἶχον ἀρχίσει νὰ κάμωσιν ἤδη οἱ Ἀπολογηταί[2], ἀλλ' οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐδανείζοντο πολὺ περισσότερα, ἢ ἐκεῖνοι, καὶ ἀπεμακρύνοντο τῆς ἐκκλη-

2. Οἱ Ἀπολογηταί, ἀπολογούμενοι ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐτόνιζον τὰ κοινὰ αὐτοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἤτοι τὴν ἰδέαν τῆς ἑνότητος τοῦ Θεοῦ (εἷς Θεός), τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τῆς προνοίας, τῆς κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως. Ἵνα ἐξηγήσωσι, διατί καὶ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ὑπῆρχον ὀρθαὶ ἰδέαι, προέβαλλον τὴν στωϊκὴν δοξασίαν τοῦ «σπερματικοῦ λόγου», τ. ἔ. τὴν διὰ τοῦ παντὸς διήκουσαν ψυχήν, ἵνα δὲ σαφηνίσωσι τὴν ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ θέσιν τοῦ Χριστοῦ, προέβαλλον τὴν περὶ τοῦ «προφορικοῦ λόγου» δοξασίαν τῶν Στωϊκῶν, οἱ ὁποῖοι ἐδέχοντο αὐτὸν ὡς διακλάδωσιν τῆς ψυχῆς (Ἀπολογία Ἰουστίνου).

σιαστ. παραδόσεως, ὡς δεικνύει καὶ ἡ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία, τὴν ὁποίαν μετεχειρίζοντο ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἦσαν φιλελεύθεροι θεολόγοι, ὄχι ὅμως τόσον, ὅσον ἦσαν οἱ Γνωστικοί. Ἕδραν εἶχον τὴν κατηχητικὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας, προωρισμένην διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν κατηχουμένων, τὴν ὁποίαν μετέβαλον εἰς θεολογικὴν σχολήν. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς β' ἑκ]ρίδος ἀνεφάνησαν οἱ ἑπόμενοι διακεκριμένοι διδάσκαλοι αὐτῆς. Ὁ ἐκ Σικελίας στωϊκὸς φιλόσοφος *Πάνταινος*, μὴ ἀσχοληθεὶς μὲ συγγραφάς. Κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, οἱ ἀμέσως πρὸ αὐτοῦ ἀρχαιότεροι δὲν ἔγραφον (Ἐκ τῶν προφητικῶν ἐκλογαί, 27, 1). Αἱ περὶ συγγραμμάτων τοῦ Πανταίνου εἰδήσεις τοῦ Εὐσεβίου (Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 10, 4) καὶ ἄλλων προέρχονται ἐκ παρεξηγήσεως τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ μνημονευθεὶς Κλήμης ὄχι σπανίως ἀναφέρει γνώμας αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ *Κλήμης* ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Πανταίνου, διεδέχθη δὲ αὐτὸν ἔπειτα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ (περὶ τὸ 200) καὶ ἔγινε πρεσβύτερος τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας (Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, Παιδαγωγός, 1,6,37). Ἦτο θιασώτης τῆς ἐν τῇ χριστιανικῇ διδασκαλίᾳ χρησιμοποιήσεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη τὸ σχετικὸν ὑλικὸν νὰ διαμορφώσῃ εἰς σύστημα. Ὑφίστατο τὴν ἐπίδρασιν τῶν Γνωστικῶν, ἀλλ' ὁλοὲν ἀπεμακρύνετο αὐτῶν. Αἱ βαθμίδες τῆς ἀπομακρύνσεως κυρίως ἦσαν δύο. Τὴν πρώτην ἀπετέλεσε τὸ ἀπολεσθὲν ἐξηγητικὸν αὐτοῦ ἔργον «Ὑποτυπώσεις», τὴν δευτέραν, οἱ «Στρωματεῖς». Τὰ συγγράμματα ταῦτα ἀντικατοπτρίζουσι τὰ δύο διάφορα στάδια τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐξελίξεως. Οὕτω θὰ λυθῇ τὸ ζήτημα, ἐν ᾗ περιπτώσει αἱ «Ὑποτυπώσεις» εἶναι γνήσιαι. Ὁ Κλήμης, διωχθεὶς ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν (ἐπὶ Σεπτιμίου Σευήρου, 202), ἐσώθη διὰ τῆς φυγῆς, καὶ διέτριψεν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ (Καισαρείᾳ), ἐξακολουθήσας τὴν συγγραφικὴν δρᾶσιν μέχρι τοῦ θανάτου (περὶ τὸ 213).

Ὁ *Ὠριγένης*, γεννηθεὶς καὶ ἐκπαιδευθεὶς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἤρχισε νὰ διδάσκῃ ἰδιωτικῶς εἰς ἡλικίαν δέκα ὀκτὼ ἐτῶν, ἀνεγνωρίσθη δὲ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Δημητρίου ὡς διδάσκαλος τῆς κατηχητικῆς σχολῆς. Ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἀμμωνίου Σακκᾶ [3], ὁ ὁποῖος ἔν τινι τοὐλάχιστον μέτρῳ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἱδρυτὴς τῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς. Κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ σοφοῦ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὁ Ὠριγένης ἔζη βίον ἀσκητικόν, φθάσας μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀκρωτηριάσῃ τὴν ἀνδρότητα αὐτοῦ, πιθανῶς κατὰ ἐθνικὰ πρότυπα, τὰ ὁποῖα ἦσαν τόσα, ὥστε Ἄβγαρος ὁ Θ' τῆς Ὀσροηνῆς (περὶ τὸ 200) ἠναγκάσθη νὰ ἀπαγορεύσῃ τὸν αὐτοακρωτηριασμὸν (ἴδε § 10, σημ. 1· πρβλ. Εὐσεβίου, Εὐαγγελικὴν προπαρασκευήν, 4, 10, 44).

3. Ἡ ὑπὸ τοῦ Κύρου Θεοδωρήτου διδομένη ἑρμηνεία τοῦ ὀνόματος σακκᾶς = ἀχθοφόρος σάκκων σίτου (Ἑλληνικῶν θεραπευτικὴ παθημάτων. Migne, 83, 868 A καὶ B), ἀπερρίφθη, ἀλλ' οὐδεμία ἄλλη πιθανωτέρα παρεσχέθη (Zeitschrift f. Kirchengeschichte, 1942, σελ. 139 - 143. Προτιμότερον νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἁπλοῦν ὄνομα αὐτοῦ.

Ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης Θεοκτίστου καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων Ἀλεξάνδρου (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 8), ἀλλὰ κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Δημητρίου ἐν δύο συνόδοις (231 - 232)[4]. Ὅτι ὁ Ὠριγένης ἦτο εὐνοῦχος καὶ ὅτι ἐχειροτονήθη παρ' ἐνορίαν δὲν ἠδύνατο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Οἱ σχετικοὶ κανόνες εἶναι μεταγενέστεροι, δὲν ἀποδεικνύεται δὲ τοὐλάχιστον, ὅτι ὑπῆρχον τότε καθιερωμέναι σχετικαὶ συνήθειαι (H. Leclercq, ἐν τῇ γαλλικῇ μεταφράσει τῆς τοῦ Hefele, Conciliengeschichte, I, 157, σημ. 2). Δύναταί τις μόνον νὰ δεχθῇ, ὅτι ὑπῆρχον ἀρχαὶ τοιούτων συνηθειῶν, μὴ ὑποχρεωτικαί. Ὁ Ὠριγένης ἐγκατέστη ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, ὅπου ἵδρυσε θεολογικὴν σχολήν. Ἐκ τοῦ ἐγκωμίου τοῦ Νεοκαισαρείας Γρηγορίου εἰς τὸν Ὠριγένην γνωρίζομεν, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐδιδάσκετο κατ' ἀρχὰς Λογικὴ καὶ Διαλεκτική, ἔπειτα Φυσικά, Μαθηματικὰ καὶ Ἀστρονομία, καὶ τέλος Ἠθική, Θεολογία καὶ Φιλοσοφία. Ἐτηρεῖτο τὸ πρόγραμμα τῆς στωϊκῆς καὶ τῆς πλατωνικῆς σχολῆς. Ὁ Ὠριγένης, συνδυάζων μεγάλην μνήμην καὶ μεγάλην κρίσιν, ὑπῆρξεν ἱδρυτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς θεολογίας. Ὡς ἔργον αὐτῆς ἐθεώρει τὴν ἑδραίωσιν τῶν καθωρισμένων καὶ καθορισμὸν τῶν ἀκαθορίστων σημείων τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Εἰργάσθη πρὸς ἐπιτυχίαν ἀμφοτέρων, χρησιμοποιήσας κυρίως τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Οὕτω συνεπλήρωσε τὰ κενὰ καὶ διεμόρφωσε τὸ ὅλον ὑλικὸν εἰς σύστημα. Τὸ σχετικὸν αὐτοῦ σύγγραμμα, τὸ «Περὶ ἀρχῶν», ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς μετὰ ταῦτα διαμορφώσεως τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐναντίον αὐτοῦ διετυπώθη ἡ μομφή, ὅτι περιεῖχεν αἱρετικὰς δοξασίας. Αἱ αἱρετικαὶ αὗται δοξασίαι προέκυψαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς καταπολεμήσεως τοῦ γνωστικισμοῦ, ἤτοι ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς αὐτὸν ὁ Ὠριγένης ἔφθασεν εἰς ἄλλας ἀντιθέτους κακοδοξίας, ἔν τισιν ὅμως ὑπέστη θετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ γνωστικισμοῦ, ὅπως Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὑφίστατο τοιαύτην καὶ μάλιστα πολὺ μεγαλυτέραν ἐπίδρασιν[5]. Ἀλλ' ὅπως ὁ Κλήμης, οὕτω καὶ ὁ Ὠριγένης

4. Ἐστερήθη, δηλονότι, τοῦ ὑπουργήματος τοῦ διδάσκειν, ἀπεμακρύνθη τῆς Ἀλεξανδρείας (ἀφωρίσθη τῆς Ἐκκλησίας ;) καὶ καθηρέθη. «Σύνοδος ἀθροίζεται κατὰ Ὠριγένους ἐπισκόπων καί τινων πρεσβυτέρων. Ἡ δέ, ὡς Πάμφιλός φησι, ψηφίζεται μεταστῆναι μὲν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας τὸν Ὠριγένην καὶ μήτε διατρίβειν ἐν αὐτῇ μήτε διδάσκειν, τῆς μέντοι πρεσβυτερίου τιμῆς οὐδαμῶς ἀποκεκινῆσθαι. Ἀλλ' ὅ γε Δημήτριος ἅμα τισὶν ἐπισκόποις Αἰγυπτίοις καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀπεκήρυξε, συνυπογραψάντων καὶ τῇ ἀποφάσει τῶν συμψήφων αὐτῷ γεγενημένων» (Φωτίου, Μυριόβιβλος, κῶδιξ 118). «Ὁ Δημήτριος ἦτο ἀγράμματος χωρικός, μὴ γνωρίζων γραφήν, νυμφευμένος μετὰ γυναικός, ἔζη μετ' αὐτῆς μέχρις οὗ ἔγινε πατριάρχης» (Κοπτικὸν Καλενδάριον, ἔκδ. Wüstenfeld, I, σελ. 66. Harnack, Texte und Untersuchungen, II, 5, 1886, σελ. 10, σημ. 21).

5. Αἱ σπουδαιότεραι αἱρετικαὶ δοξασίαι τοῦ Ὠριγένους εἶναι αἱ ἑπόμεναι : 1) Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου εἶναι ἄχρονος, προαιώνιος. Τὴν ἐν χρόνῳ δημιουργίαν τοῦ κόσμου ἐθεώρει ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ ἀναλλοίωτον τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεός, κατ' αὐτόν, πάντοτε ἦτο δημιουργός. 2) Αἱ ψυχαὶ προϋπάρχουσιν. Ὁ Πλάτων ἐδέχετο, ὅτι ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸν ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, ὁ δὲ ἡμέτερος

βαθμηδὸν ἀπεμακρύνθη τῶν Γνωστικῶν. Τὰ ἐξηγητικὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους γραφέντα μεταγενεστέρως καὶ μακρὰν τῆς Ἀλεξανδρείας εἶναι ἐκκλησιαστικώτερα τῶν ἄλλων αὐτοῦ συγγραμμάτων. Ὁ Ὠριγένης ἀπέθανεν ἐν Τύρῳ (254), ἕνεκα τῶν κακώσεων, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Δεκίου.

Διὰ τῆς φήμης τοῦ Ὠριγένους ἐπεξετάθη ἡ ἐπίδρασις τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε τὸ γεγονός, ὅτι πολλοὶ τῶν μαθητῶν ἔλαβον ἐπισήμους ἐκκλησιαστικὰς θέσεις. «Αὐτὸς ὁ ἀλεξανδρινὸς κλῆρος καὶ οἱ ἐπίσκοποι τῶν μαγαλυτέρων πόλεων τῆς Παλαιστίνης, Συρίας, Κιλικίας, Καππαδοκίας, εὑρίσκοντο κατὰ μεγίστην πλειοψηφίαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου τοῦ Ὠριγένους (Eduard Schwartz, Kaiser Konstantin, 1936, σελ. 98). Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ὠριγένους, ἂν καὶ δὲν ἔμειναν πιστοὶ εἰς ὅλας τὰς δοξασίας αὐτοῦ, ἀπετέλουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὡρισμένην θεολογικὴν τάσιν («Ὠριγενισταί»), ἀπέναντι τῆς ὁποίας ὑπῆρχον ἄλλοι θεολόγοι, οἱ ὁποῖοι δὲν συνεφώνουν πρὸς αὐτήν. Ἐκ τούτου προέκυψεν ἐπιστημονικὴ ἔρις μεταξὺ αὐτῶν, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὴν πρώτην φάσιν τῶν ὠριγενιστικῶν ἐρίδων (περὶ τὸ 300). Τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Ὠριγένους ἀνέλαβεν ὁ λόγιος πρεσβύτερος τῆς Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Πάμφιλος, ἱδρυτὴς τῆς περιφήμου βιβλιοθήκης τῆς πόλεως ταύτης, καὶ ὁ βοηθὸς αὐτοῦ καὶ μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος τῆς αὐτῆς πόλεως Εὐσέβιος. Σώζεται μόνον τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς Ἀπολογίας, τὴν ὁποίαν ἔγραψαν ὑπὲρ τοῦ

κόσμος εἶναι ἀπεικόνισις τοῦ κόσμου ἐκείνου. 3) Ἡ πτῶσις (βαθμιαία ἔκπτωσις) τῶν ψυχῶν ἐπῆλθεν ἐν τῇ προϋπάρξει ταύτῃ. Ὅπως οἱ Γνωστικοὶ ἐδέχοντο, ὅτι ἡ πτῶσις ἐπῆλθε πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, οὕτως ὁ Ὠριγένης ἐδέχετο τὴν πτῶσιν τῶν προϋπαρχουσῶν ψυχῶν. 4) Ἡ ἐνσάρκωσις τῶν ψυχῶν εἶναι τιμωρία διὰ τὴν πτῶσιν αὐτῶν, ἐγκάθειρξις ἐν τοῖς γηΐνοις σώμασιν. Ὑπόκειται ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ ὕλη εἶναι κακόν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ Γνωστικοὶ ἐδέχοντο. 5) Τὰ ἄλλα πνεύματα ἐπίσης ἀπέκτησαν σώματα, ἀνάλογα τῆς διαγωγῆς αὐτῶν. Οἱ ἄγγελοι ἀπέκτησαν σώματα φωτεινά, οἱ δαίμονες σώματα ἀερώδη καὶ σκοτεινά. 6) Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦτο ἡνωμένος μετὰ πνεύματος, ἔχοντος σῶμα ὅλως καθαρὸν καὶ φωτεινόν. Τὸ σῶμα τοῦτο μετεβλήθη εἰς ἀνθρώπινον. Ἄρα, δὲν ἐνηνθρώπησεν ὁ Λόγος, ἀλλὰ τὸ μετ' αὐτοῦ ἡνωμένον πνεῦμα. Οἱ Γνωστικοὶ ἐδέχοντο, ὅτι ὁ Σωτὴρ ἐνηνθρώπησε φαινομενικῶς, ὁ Ὠριγένης, θέλων νὰ ἀρνηθῇ τὴν φαινομενικὴν ἐνανθρώπησιν, ἠρνήθη ὁλοτελῶς αὐτήν. Αἴτιον ἀμφοτέρων ἦτο ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἡ ὕλη εἶναι κακόν, ὁ δὲ Θεὸς δὲν δύναται νὰ ἑνωθῇ μετ' αὐτῆς. 7) Τὰ σώματα δὲν θὰ ἀναστηθῶσι. Τὴν γνώμην ταύτην εἶχον καὶ οἱ Γνωστικοί, αἰτία δὲ αὐτῆς ἦτο πάλιν, ὅτι ἡ ὕλη εἶναι κακόν. Τὰ πνεύματα θὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν προηγουμένην ἄϋλον κατάστασιν. 8) Τὰ ἀνάξια διὰ τὴν ἐπάνοδον ταύτην πνεύματα θὰ ὑποστῶσι μετεμψύχωσιν, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἠθικὴν αὐτῶν κατάστασιν. Ἡ ἰδέα τῆς μετεμψυχώσεως εἶναι εἰλημμένη ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, αὕτη δὲ παρέλαβε τὴν ἰδέαν ταύτην ἐκ τῶν ἀρχαίων ἀνατολικῶν θρησκειῶν καὶ φιλοσοφιῶν. 9) Ὁ εἷς κόσμος θὰ διαδέχεται τὸν ἄλλον, ὁ εἷς διάφορος τοῦ ἄλλου, πάντοτε ὅμως ἀνάλογος πρὸς τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τῶν μετεμψυχουμένων. Ἡ ἰδέα τῆς ἀνακυκλήσεως τοῦ κόσμου εἶναι ἐπίσης εἰλημμένη ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν φιλοσοφιῶν. Ὁ Ὠριγένης ἐδέχθη αὐτήν, διότι ὁ παρὼν κόσμος, κατ' αὐτόν, δὲν θὰ ἐπαρκέσῃ διὰ τὴν κάθαρσιν τῶν πνευμάτων καὶ ἐπάνοδον αὐτῶν εἰς τὴν προτέραν ἄϋλον κατάστασιν. 10) Ὅλα τὰ πνεύματα θὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην, ἀκόμη καὶ οἱ δαίμονες («ἀποκατάστασις τῶν πάντων»). Ἡ αἰωνία κόλασις, κατ' αὐτόν, ἀντιβαίνει εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ.

Ὠριγένους, ἐν λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Ρουφίνου (Migne, 17, 521 καὶ ἑξῆς). Προκειμένου περὶ τῶν πραγματικῶν κακοδοξιῶν τοῦ Ὠριγένους., παρετήρουν, ὅτι οὗτος ἔκαμε σαφῆ διάκρισιν τῶν ἀτομικῶν αὐτοῦ θεωριῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας. Ἐκ τῶν πολεμίων τοῦ ὠριγενισμοῦ ἀναφέρομεν *Μεθόδιον*, τὸν ἐπίσκοπον Ὀλύμπου ἐν Λυκίᾳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁ ὁποῖος ἀπέθανεν ὡς μάρτυς (310/311). Ὁ κατὰ τοῦ Ὠριγένους ἀγὼν τοῦ Μεθοδίου παρουσιάζεται ἔν τινι μέτρῳ ὡς συνέχεια τοῦ κατὰ τῶν Γνωστικῶν ἀγῶνος τοῦ Εἰρηναίου, ἀλλ' ἐχρειάσθη πολὺ περισσότερος χρόνος, ἵνα ἐκβληθῇ τῆς Ἐκκλησίας ὁ ὠριγενισμὸς καὶ ἐν αὐτῇ παρέμεινεν ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτοῦ μέθοδος, τροποποιηθεῖσα. Τὴν τροποποίησιν ἐπέφερεν ὁ μνημονευθεὶς Μεθόδιος. Οὗτος, μελετητὴς ὢν τοῦ Πλάτωνος, δὲν ἀπέρριπτε τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ἤθελεν αὐτὴν ὄχι ὡς μέσον συμπληρώσεως διὰ νέων στοιχείων καὶ ἀλλοιώσεως τῆς παραδεδομένης χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀλλ' ὡς μέσον μόνον διασαφήσεως καὶ συνδέσεως αὐτῆς. Ὁ τρόπος οὗτος, τὸν ὁποῖον ὑπέδειξεν ὁ Μεθόδιος, παρέμεινε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὑποδειγματικὸς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ θεολογίᾳ κυρίως ἀπὸ τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων. Ἑπομένως ἱδρυτὴς τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας παραμένει ὁ Ὠριγένης. Ἡ ἑλληνικὴ θεολογία εἶναι θεοκεντρική, δεχομένη ὡς ἀντικείμενον ἀπ' εὐθείας τὸν Θεὸν καὶ τὰ θεῖα πράγματα. Δέχεται, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δύναται νὰ σκεφθῇ ἐπὶ τῶν θείων πραγμάτων, νὰ γεννήσῃ ζητήματα καὶ εὕρῃ τὴν λύσιν αὐτῶν. Ἡ ἑλληνικὴ θεολογία ἐδέσποσεν ἀπολύτως ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ιθ' ἑκ]ρίδος, ὅτε ἱδρύθη ἡ κριτικὴ θεολογία, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου.

Ἱδρυτὴς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας ὑπῆρξεν ὁ πρεσβύτερος *Λουκιανός*. Κατήγετο ἐκ Σαμοσάτων, εὑρισκομένων ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου ποταμοῦ, καὶ ἐσπούδασεν ἐν τῇ πρὸς τὰ νοτιανατολικὰ αὐτῶν κειμένῃ Ἐδέσσῃ, ὅπου ὁ ἐντριβὴς περὶ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν Μακάριος εἶχεν ἱδρύσει σχολὴν (Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ, εἰς τὴν 7ην Ἰανουαρίου), διακριθεῖσαν τὴν γ' ἑκ]ρίδα. Ὁ Λουκιανός, ὁ ὁποῖος ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ Μαξιμίνου (312), εἶναι, κατὰ τὸν καθηγητὴν τῆς Πατρολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν κ. Δ. Μπαλᾶνον, ἄλλο πρόσωπον. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐν τῇ ἐγκωμιαστικῇ ὁμιλίᾳ εἰς τὸν μάρτυρα τοῦτον οὐδὲν ἀπολύτως ἀναφέρει περὶ αὐτοῦ ὡς ἱδρυτοῦ τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς ὁ Χρυσόστομος ἀνῆκεν, οὐδὲ ὑπαινιγμόν τινα κάμει, ὅτι ὁ ἐγκωμιαζόμενος μάρτυς ὑπῆρξε τοὐλάχιστον λόγιος. Ὁ Λουκιανὸς εἰσήγαγε τὴν ἱστορικὴν καὶ γραμματικὴν ἐξήγησιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐν γένει τὴν κριτικὴν ἔρευναν αὐτῆς. Περὶ τῆς συγγραφικῆς δράσεως αὐτοῦ ἐλάχιστα γνωρίζομεν (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 8, 13. 9, 6 καὶ 9. Φιλοστοργίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 12 καὶ 13). Γνώστης τῆς ἑβραϊκῆς, ἔκαμε κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τῆς

Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἱερωνύμου, εἰσῆλθεν εἰς ἐπίσημον χρῆσιν ἐν τοῖς πατριαρχείοις τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, αὐτὴν δὲ ἔχουσιν ὑπ' ὄψιν πιθανῶς αἱ ἐξηγητικαὶ ἐργασίαι Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου. Ὁ Λουκιανὸς ἠσχολήθη καὶ μὲ δογματικὰ ζητήματα, οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ διεδραμάτισαν σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τῇ ἔριδι τοῦ ἀρειανισμοῦ τὴν ἑπομένην ἐποχήν. Ἡ θεολογικὴ σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας, τοὐλάχιστον ἀπὸ τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος, δὲν ὡμοίαζε πρὸς τὰς ἄλλας θεολογικὰς σχολὰς (π.χ. τὴν Ἀλεξανδρινήν). Ἀπετελεῖτο ἐκ προσώπων, εὑρισκομένων εἰς χαλαρὰν πρὸς ἀλλήλους σύνδεσιν, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀσκητικὸν βίον καὶ ἐσπούδαζον. Ὑπῆρχον οἱ καθοδηγηταὶ ἐν τῇ ἀσκήσει καὶ ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ μορφώσει.

Ἡ λατινικὴ θεολογία δὲν ἤρχισεν ἐν Ρώμῃ. Γλῶσσα τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῆς Ρώμης ἦτο ἡ ἑλληνικὴ μέχρι τῶν μέσων τῆς γ' ἑκ]ρίδος. Ἐκ τούτου πρέπει νὰ ἐξαχθῇ, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶχε διαδοθῇ εἰς ἐγκατεστημένους Ἕλληνας καὶ εἰς ἐγχωρίους γνωρίζοντας τὴν ἑλληνικήν, ἤτοι ἐμπόρους, λογίους, ἀριστοκράτας. Οὕτως ἐξηγοῦνται τὰ ἄφθονα μέσα, τὰ ὁποῖα διέθετον πρὸς ἄσκησιν τῆς φιλανθρωπίας (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 121). Ἡ λατινικὴ θεολογία ἤρχισεν ἐν Καρχηδόνι τῆς Βορείου Ἀφρικῆς τέλη τῆς β' καὶ ἀρχὰς τῆς γ' ἑκ]ρίδος. Δὲν πρέπει νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἰδιαιτέρας ἀφρικανικῆς σχολῆς, διότι ὅλη ἡ δυτικὴ θεολογία φέρει τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα. Αὕτη ἔχει τρία χαρακτηριστικά, ἤτοι τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, πρακτικὰς τάσεις καὶ νομικὸν πνεῦμα. Τὸ νομικὸν πνεῦμα ἦτο ἴδιον τῆς λατινικῆς φυλῆς, ἀλλ' ὑπῆρχε πρόσθετον αἴτιον· ὁ ἱδρυτὴς τῆς λατινικῆς θεολογίας Τερτυλλιανὸς ἦτο διακεκριμένος δικηγόρος. Ἔγινε χριστιανὸς καὶ πιθανῶς διδάσκαλος τῶν κατηχουμένων. Ἀναφέρεται ὡς πρεσβύτερος, ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη προσκρούει εἰς τὴν ἑπομένην φράσιν αὐτοῦ· «καὶ οἱ λαϊκοὶ δὲν εἴμεθα κληρικοί;» (nonne et laici sacerdotes sumus? De pudicitia, κεφ. 7). Ὅτε ἔγραφε τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἦτο ἤδη Μοντανιστὴς καὶ ἐδέχετο τὴν γενικὴν ἱερωσύνην ὅλων τῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο φρονοῦσί τινες, ὅτι ὁ Τερτυλλιανὸς δῆθεν ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὸν ἱερατικὸν αὐτοῦ βαθμόν. Εἰς τὴν καταπολέμησιν τῶν Γνωστικῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ Εἰρηναίου, εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν τῶν δογματικῶν ζητημάτων ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν Ἀπολογητῶν. Διακρίνεται ἀμφοτέρων κατὰ δύο τινά. Πρῶτον, μεταχειρίζεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον νομικοὺς ὅρους καὶ νομικὴν διαπραγμάτευσιν (Harnack, Dogmengeschichte, 1909, τόμ. I, σελ. 576 σημ. 2, τόμ. II, σελ. 179 καὶ 298 σημ. 1. Τοῦ αὐτοῦ, Mission κτλ., τόμος I, 1924, σελ. 491 κ. ἑξ. Loofs, Dogmengeschichte, 1906, σελ. 155. § 22, 3. Ehrhard, Die Kirche der Märtyrer, 1932, σελ. 310). Δεύτερον, τονίζει ζωηρῶς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς πίστεως ἀπὸ τῆς γνώσεως. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένη φράσις «πιστεύω, ἐπειδὴ εἶναι παράλογον» (credo, quia absur-

dum est), δὲν ἀπαντᾷ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ, ἀπαντῶσιν ὅμως ἄλλαι τῆς ἰδίας περίπου σημασίας. Οὕτω θεωρεῖ ὅλως ἀξιόπιστον, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀπέθανεν, διότι εἶναι ἄτοπον, καὶ ὅτι ἀνέστη, διότι εἶναι ἀδύνατον (De carne Christi, κεφ. 5). Θέλει νὰ εἴπῃ, ἐν τῷ κόσμῳ τὸ ψεῦδος, διὰ νὰ πιστευθῇ, ἀναγκάζεται νὰ λάβῃ μορφὴν εὐλογοφανῆ καὶ πιθανήν, τὸ ἀπίθανον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν σφραγῖδα τῆς ἀληθείας. Πάντως ἐκ τούτων καταφαίνεται ἡ ἐκκεντρικότης τοῦ πνεύματος καὶ ὁ σφοδρὸς καὶ στρυφνὸς χαρακτὴρ αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἀποτυποῦνται καὶ ἐπὶ τοῦ λεκτικοῦ. Ῥέπων εἰς τὸν ἀσκητισμὸν προσῆλθεν εἰς τὸν μοντανισμόν, ὅπου ηὔξησαν τὰ μνημονευθέντα χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων τῶν Μοντανιστῶν. Σπανίως ἀναφέρει τοὺς ἱδρυτὰς τοῦ μοντανισμοῦ καὶ τὰς προφητείας αὐτῶν. Τοῦτο δεικνύει τὸν ἰσχυρὸν αὐτοῦ νοῦν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ μόρφωσιν. Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικόν, ὅτι τὸ «Περὶ ἐκστάσεως» (ἑλληνιστὶ) σύγγραμμα αὐτοῦ ἀπωλέσθη. Κατ' ἀρχὰς ἔγραψεν ἑλληνιστί, ἔπειτα ἔγραψεν εἰς τὴν λατινικήν, εἰς τὴν ὁποίαν μετέφρασε καὶ τὰ σπουδαιότερα προηγούμενα ἔργα αὐτοῦ. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἀνεγινώσκοντο πολὺ καὶ ἕνεκα τούτου διεσώθησαν εἰς πολλὰ χειρόγραφα. Ὁ Τερτυλλιανὸς διετύπωσε τὴν φράσιν· «πῶς δυνάμεθα νὰ ἀπορρίψωμεν τὰς κοσμικὰς σπουδάς, ἄνευ τῶν ὁποίων αἱ θρησκευτικαὶ σπουδαὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σταθῶσιν;» (Περὶ εἰδωλολατρίας, κεφ. 10).

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς διοργανώσεως, τῆς λατρείας καὶ τῶν θεολογικῶν γραμμάτων ἔγινεν ἐν μέσῳ διωγμῶν, οἱ ὁποῖοι εἴς τινα μὲν σημεῖα ἐβοήθησαν τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην (π.χ. ἐνίσχυσαν τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα, σελ. 82, προὐκάλεσαν τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ἀπολογητῶν, σελ. 112, σημ. 2), κατὰ τὸ πλεῖστον ὅμως ἀνεχαίτισαν αὐτήν. Ἄνευ τῶν διωγμῶν, δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ, θὰ ἦτο μεγαλυτέρα. Τὸν χριστιανισμὸν ἐπολέμησεν ἡ ἐθνικὴ πολιτεία. Τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἐπέτρεπε τὰς θρησκείας τῶν λαῶν, τοὺς ὁποίους κατέκτα, ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι καὶ αὐτοὶ θὰ ἐδέχοντο τὴν ἐπίσημον ρωμαϊκὴν θρησκείαν, ἤτοι τὴν λατρείαν τῶν αὐτοκρατόρων. Τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἐξῄρεσε μόνον τοὺς Ἰουδαίους, τῶν ὁποίων τὴν θρησκείαν ἐπέτρεψε, χωρὶς οὗτοι νὰ εἶναι ὑπόχρεοι νὰ δεχθῶσι τὴν ἐπίσημον ρωμαϊκὴν θρησκείαν. Ἀφ' ἑνός, μόνον ὁ αὐτοκράτωρ Καλιγούλας (38 μ. Χ.), ὁ ὁποῖος σοβαρῶς ἐπίστευσεν, ὅτι εἶναι θεός, προὐκάλεσεν αἱματηρὸν διωγμὸν τῶν Ἰουδαίων τῆς Ἀλεξανδρείας (Schürer, Geschichte des jüd. Volkes, τόμ. I, σελ. 495 - 501), ἀφ' ἑτέρου, μόνον νὰ προσφέρωσι καθ' ἑκάστην ἡμέραν θυσίαν ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος ἐδέχθησαν οἱ Ἰουδαῖοι (Ἰωσήπου, Κατὰ Ἀπίωνος, 2, 77. Ἰουδαϊκὸς πόλεμος, 2, 197, 409), ἀλλὰ τοῦτο εἶχεν ἄλλον χαρακτῆρα[6]. Τὰ ἀστικὰ προνόμια τῶν Ἰουδαίων ἦσαν κεχαραγμένα ἐν Ἀντιοχείᾳ

6. Ὅπως οἱ Ἰουδαῖοι ἐδέχοντο ἐν τῷ ἰουδαϊκῷ ναῷ καὶ δι' Ἰουδαίων ἱερέων θυσίας προσφερομένας εἰς ὡρισμένας περιστάσεις ὑπὲρ ἐθνικῶν ὡς ἀτόμων, οὕτως ἐδέχθησαν νὰ προσφέρωνται καθ' ἑκάστην θυσίαι ὑπὲρ ἀλλοεθνῶν καὶ ἀλλοθρήσκων ἡγεμόνων τῆς χώρας (τῶν Περσῶν βασιλέων, τῶν Ἑλλήνων Σελευκιδῶν καὶ τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων). Ὅπως εἰς τὴν πρώτην περί-

ἐπὶ δημοσίως ἐκτεθειμένων χαλκίνων πλακῶν, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ χαλκῆς στήλης. Οἱ εἰς τὸν ἰουδαϊσμὸν προσήλυτοι ἐθνικοὶ δὲν ἠξιοῦντο, ἐπισήμως τοὐλάχιστον, τῆς μνημονευθείσης ἐξαιρέσεως. Ἡ ἰουδαϊκὴ θρησκεία ἦτο θρησκεία ἀρχαία καὶ ὡρισμένου ἔθνους, τοῦ ἰουδαϊκοῦ, ὑποταγέντος εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος. Ὁ χριστιανισμὸς ἦτο θρησκεία νέα καὶ διεθνής. Οἱ χριστιανοὶ δὲν κατεδιώχθησαν ἀμέσως, διότι οἱ Ρωμαῖοι ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον δὲν διέκρινον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων, διὰ τοῦτο ἀπήλαυον τῶν προνομίων τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας. Ἡ διάκρισις τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Νέρωνος (Τακίτου, Χρονικά, 15, 44, Σουετωνίου, Βίος Νέρωνος, 16· πρβλ. καὶ Μελίτωνα παρ' Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 26, 9. Τερτυλλιανοῦ, Ad nationes, 1, 7) καὶ καθίστατο ὁλονὲν σαφεστέρα. Αἴτια τῆς διακρίσεως ταύτης ἦσαν ἡ διαφορὰ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, ἡ διάφορος στάσις ἀπέναντι τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ (70) καὶ ἡ ἄρνησις τῶν χριστιανῶν νὰ πληρώνωσι τὸν φόρον, τὸν ὁποῖον ἀπὸ τῆς καταστροφῆς ταύτης ὑπεχρεώθησαν οἱ Ἰουδαῖοι νὰ πληρώνωσιν εἰς τὸ Καπιτώλιον, ἀντὶ εἰς τὸν καταστραφέντα ἰουδαϊκὸν ναὸν τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἡ εἴσπραξις τοῦ νέου τούτου φόρου ἐνισχύθη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Δομιτιανοῦ (81 - 96). Ἀφ' ἧς ἐποχῆς διεκρίθησαν οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἤρχισαν οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ ἐκ μέρους τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους (64). Ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Mommsen διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι κατὰ τῶν χριστιανῶν δὲν διεξήγοντο δίκαι, ἀλλ' ἐλαμβάνοντο ἀστυνομικὰ μέτρα (Religionsfrevel nach römischen Recht, 1890). Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις ἄλλων, ἡ γνώμη αὕτη τοὐλάχιστον κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα. Συνήθως ἀριθμοῦσι δέκα διωγμούς. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος πρώτην φορὰν ἀναφέρεται· ὑπὸ συγγραφέων τῆς Δύσεως τῆς ε' ἐκ]ρίδος, τοῦ Ὀρωσίου (Historia adversus paganos, 7, 27) καὶ τοῦ Αὐγουστίνου (De civitatis Dei, 18, 52) καὶ προέκυψεν ἐκ τῆς προσπαθείας νὰ εὕρωσι διωγμοὺς ἰσαρίθμους πρὸς τὰς δέκα πληγὰς τοῦ Φαραὼ κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐθεωρήθησαν ὡς τύπος τῶν διωγμῶν τῶν χριστιανῶν, τοῦ νέου Ἰσραήλ. Οἱ διωγμοὶ ἀπετέλουν συνεχῆ κατάστασιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρουσιάζοντο ὀξύτεραι φάσεις, ἀναμφιβόλως περισσότεραι τῶν δέκα, τὰ δὲ ὡς διακοπαὶ τῶν διωγμῶν χαρακτηριζόμενα χρονικὰ διαστήματα δὲν ἐστεροῦντο ὁλοτελῶς διώξεων καὶ μαρτυρίων. Τοὺς διωγμοὺς πρέπει νὰ διαιρέσωμεν εἰς δύο στάδια, τῶν ὁποίων τὸ δεύτερον ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Δεκίου. Ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου οἱ διωγμοὶ ἦσαν γενικοί, ἐστρέφοντο καθ' ὅλων τῶν χριστιανῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐξεδίδοντο κατὰ τῶν χριστιανῶν εἰδικοὶ νόμοι, αὐτοκρατορικὰ διατάγματα (edicta). Πρὸ αὐτοῦ οἱ διωγμοὶ ἦσαν μερικοί, ἐστρέφοντο κατὰ πολλῶν ἢ ὀλίγων χριστιανῶν ὡρισμένων ἐπαρχιῶν. Κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον ἐξεδίδοντο ἁπλῶς rescripta, ἤτοι αὐτοκρατορικαὶ ἐπιστολαί, αὐτοκρατορικὰ σημειώματα. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἠδύναντο νὰ ἐπικαλεσθῶσι σχετικοὺς προϋπάρχοντας νόμους, κυρίως νόμους κατὰ τῆς ἱεροσυλίας («ἀθεότητος» = παραμε-

πτωσιν οἱ ἐθνικοὶ ὡς ἄτομα ἐπλήρωνον τὰς σχετικὰς δαπάνας, οὕτω καὶ οἱ ξένοι ἡγεμόνες παρεῖχον μεγάλας χρηματικὰς χορηγίας, αἱ ὁποῖαι ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων πληρωνομένων φόρων (Schürer, Geschichte des jüd. Volkes, τόμ. II, σελ. 357 - 363). Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς μεγάλης ἰουδαϊκῆς ἐπαναστάσεως (66 μ. Χ.) ἔπαυσαν καὶ αἱ πρῶται καὶ αἱ δεύτεραι θυσίαι (αὐτ., τόμ. I, σελ. 602).

λήσεως τῆς ἐπισήμου ρωμαϊκῆς θρησκείας, sacrilegium) καὶ νόμους κατὰ τῆς ἐσχάτης προδοσίας (majestas). Οἱ χριστιανοὶ ἀρνούμενοι τὴν λατρείαν τῶν αὐτοκρατόρων ἐθεωροῦντο ἐπιβουλευόμενοι τὴν ὕπαρξιν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Οὕτως ἡ ἀθεότης μετέπιπτεν εἰς ἔγκλημα ἐσχάτης προδοσίας. Ὁ Τερτυλλιανὸς λέγει· «ἐγκαλούμεθα δι' ἱεροσυλίαν καὶ ἐσχάτην προδοσίαν» (sacrilegii et majestatis rei convenimur. Apologeticus, κεφ. 10). Παρὰ τῶν χριστιανῶν ἐζητεῖτο νὰ ἀρνηθῶσι τὸν Χριστὸν καὶ προσφέρωσιν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς οἶνον, ἢ θυμίαμα, ἢ νὰ κάμωσι πρὸ τῶν ἀγαλμάτων αὐτῶν ὑπόκλισιν, ἢ νὰ ὁρκισθῶσιν εἰς τὸ πνεῦμα (genius) ἢ τὴν τύχην τοῦ αὐτοκράτορος, ἢ νὰ φάγωσιν εἰδωλόθυτα. Εἰς τοὺς ἐμμένοντας εἰς τὸν χριστιανισμὸν ὡς ποινὴ ἐπεβάλλετο ὁ θάνατος διὰ πυρᾶς, ἢ σταυροῦ, ἢ θηρίων, ἢ ξίφους. Τὸ τελευταῖον μέσον ἐπεβάλλετο εἰς ρωμαίους πολίτας καὶ ἦτο ἐν γένει δεῖγμα ἰδιαιτέρας εὐνοίας. Μικρότεραι ποιναὶ ἦσαν αἱ ἑπόμεναι. Οἱ χριστιανοὶ ἐστέλλοντο εἰς τὰ μεταλλεῖα, ὅπου ὑφίσταντο ποικίλας κακουχίας, ἢ περιωρίζοντο ὡς ἐγκάθειρκτοι εἴς τινα νῆσον (deportatio), ἢ ἁπλῶς μετετοπίζοντο εἴς τινα νῆσον, ὅπου ἔμενον ἐλεύθεροι (relegatio). Πλὴν τῆς τελευταίας περιπτώσεως, αἱ τιμωρίαι συνεπήγοντο στέρησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς περιουσίας. Τὰ συνήθως εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἐπιβαλλόμενα βασανιστήρια δὲν ἦσαν τιμωρίαι, ἢ μέσα πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας, διότι οἱ χριστιανοὶ δὲν ἠρνοῦντο, ὅτι ἦσαν χριστιανοί. Σπανίως καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ἐζήτουν δι' αὐτῶν νὰ ἀποσπάσωσιν ὁμολογίαν, ὅτι οἱ χριστιανοὶ κατὰ τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν συναθροίσεις ἐτέλουν τὰς εἰς αὐτοὺς ἀποδιδομένας ἀθεμιτουργίας (θυέστεια δεῖπνα καὶ οἰδιποδείους μίξεις). Διὰ τῶν βασανιστηρίων κυρίως ἐζήτουν νὰ ἐξαναγκάσωσι τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἀρνηθῶσι τὸν Χριστόν. Οἱ χριστιανοί, στηριζόμενοι εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν, ἴσως δὲ καὶ εἰς οἱασδήποτε ἐγγράφους σημειώσεις, περιέγραφον τὰ παθήματα τῶν μαρτύρων. Αἱ διηγήσεις αὗται ὠνομάσθησαν «Μαρτύρια». Εἶναι φυσικόν, ὅτι οἱ γράφοντες αὐτὰ πολλάκις ἀνέπτυσσον τὰ γεγονότα καὶ μάλιστα τοὺς λόγους τῶν μαρτύρων ἐπὶ τὸ διδακτικώτερον.

Πρῶτος ὁ αὐτοκράτωρ *Τραϊανὸς* (98 - 117) δι' ἐγγράφου ὥρισε νομικῶς τὴν θέσιν τῶν χριστιανῶν καὶ ἐρρύθμισε τοὺς διωγμούς. Ἐδόθη ἡ ἑπομένη ἀφορμή. Ὁ ἔπαρχος τῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Βιθυνίας Πλίνιος ὁ νεώτερος ἐζήτησεν ὁδηγίας, ὁ δὲ Τραϊανὸς ἀπήντησε δι' ἐπιστολῆς (112). Μόνον εἰς μίαν τῶν ἐρωτήσεων τοῦ Πλινίου δὲν ἀπήντησεν, ἄν, δηλονότι, ἡ τιμωρία, ὡς συνέβαινεν ἐπὶ τῆς ἱεροσυλίας, θὰ ἦτο ἀνάλογος τῆς ἡλικίας τοῦ ἐνόχου. Εἰς τὰς ἄλλας ἀπαντῶν, ὥρισε, νὰ μὴ ἀναζητῶνται οἱ χριστιανοί, ἀλλὰ νὰ ἀναμένεται ἔγγραφος καὶ ἐνυπόγραφος καταγγελία, οἱ δὲ ἀρνούμενοι τὸν Χριστὸν καὶ δεχόμενοι τοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς νὰ ἀφίνωνται ἐλεύθεροι. Ἐκ τούτων καταφαίνεται, ὅτι ὁ Τραϊανὸς ἐθεώρει μὲν τοὺς χριστιανοὺς ὡς ἐγκληματίας, δὲν ἐφέρετο ὅμως πρὸς αὐτούς, ὅπως ἐφέροντο πρὸς τοὺς ἄλλους ἐγκληματίας. Οἱ ἐγκληματίαι κατεζητοῦντο ὑπὸ τῆς ἀρχῆς, ἡ δὲ ὑπόσχεσις αὐτῶν, ὅτι δὲν θὰ ἐπανελάμβανον τὴν πρᾶξιν, δὲν ἀπήλλασσεν αὐτοὺς τῆς τιμωρίας. Αἱ διαφοραὶ ἐξηγοῦνται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Τραϊανὸς τοὺς χριστιανοὺς δὲν ἐθεώρει ἐγκληματίας τοῦ κοινοῦ δικαίου. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἀπεδίδοντο εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἐγκλήματα κοινοῦ δικαίου (θυέστεια δεῖπνα καὶ οἰδιπόδειοι μίξεις), ἀλλ' ὁ Πλίνιος ἀκριβῶς εἶχε πληροφορήσει τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι, ὡς ἐξ ἀνακρίσεων ἐπείσθη, οἱ χριστιανοὶ ἦσαν ἀθῷοι. Αἱ εἰς

τὸν Πλίνιον σταλεῖσαι διατάξεις τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ ἦσαν ἁπλαῖ προσωπικαὶ ὁδηγίαι, μὴ ἔχουσαι γενικώτερον κῦρος, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Πλινίου καὶ τοῦ Τραϊανοῦ ἐδημοσιεύθη, τὰ ἐν αὐτῇ περιλαμβανόμενα ἐπισημοποιήθησαν καὶ οὕτως ἄνευ ἰδιαιτέρας νομοθεσίας ἐπεκράτησεν ὁμοιόμορφος τρόπος ἐνεργείας ἀπέναντι τῶν χριστιανῶν, ὁ ὁποῖος ἐφηρμόζετο, ὅπου παρουσιάζετο τὸ ζήτημα. Ἄλλοι αὐτοκράτορες ἐξέδωσαν ἐπίσης ἔγγραφα κατὰ τῶν χριστιανῶν, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν παρεμέριζον τὰς διατάξεις τοῦ Τραϊανοῦ. Ὁ νομομαθὴς Δομίτιος Οὐλπιανός, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Καρακάλα (211-217), ἐν τῷ ἀπολεσθέντι ἔργῳ αὐτοῦ Περὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀνθυπάτου (De officio proconsulis) περιέλαβε τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κατὰ τῶν χριστιανῶν ἐκδοθέντα ἔγγραφα τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων εἰς τὸ περὶ ἱεροσυλίας καὶ ἐσχάτης προδοσίας βιβλίον (ἕβδομον), ὁ δὲ Λακτάντιος ὁμιλῶν περὶ τῶν ἐν τῷ ἑβδόμῳ τούτῳ βιβλίῳ περιεχομένων ἐγγράφων ὀνομάζει αὐτὰ rescripta (Divinae Institutiones, 5, 11. 18, 19), ἤτοι αὐτοκρατορικὰς ἐπιστολάς, αὐτοκρατορικὰ σημειώματα.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος *Δεκίου* ἤρχισαν νὰ ἐκδίδωνται κατὰ τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατορικὰ διατάγματα (edicta), ἤτοι νόμοι, οἱ ὁποῖοι ὤφειλον νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς ὅλον τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἐναντίον ὅλων τῶν χριστιανῶν. Δὲν ἀνεμένετο ἔγγραφος καὶ ἐνυπόγραφος καταγγελία, οἱ χριστιανοὶ ἔπρεπε νὰ ἀναζητῶνται. Οὕτως ἔπαυσαν πλέον νὰ ἐφαρμόζωνται αἱ δύο πρῶται σχετικαὶ διατάξεις τοῦ Τραϊανοῦ, ἡ τρίτη ἔμεινεν ἰσχύουσα, οἱ ἀρνούμενοι τὸν Χριστὸν ἀφίνοντο ἐλεύθεροι. Ἄρχεται τὸ δεύτερον στάδιον τῶν διωγμῶν. Τὸ αἴτιον τῆς μεταβολῆς κεῖται ἓν ἔτος πρὸ τοῦ Δεκίου, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Φιλίππου τοῦ Ἄραβος (248). Τότε εἶχεν ἑορτασθῇ ἡ χιλιετηρὶς τῆς Ρώμης, ἡ δὲ ἑορτὴ ἐνίσχυσε τὸν ἐθνικὸν καὶ θρησκευτικὸν φανατισμόν. Ἐσχηματίσθη ἡ πεποίθησις, ὅτι πρὸς διατήρησιν καὶ ἀνύψωσιν τοῦ παρακμάσαντος ρωμαϊκοῦ κράτους ἔπρεπε νὰ διατηρηθῇ καὶ ἀνυψωθῇ ἡ ἀρχαία θρησκεία, ἑπομένως, οἱ χριστιανοὶ νὰ ἐξαναγκασθῶσιν εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς θρησκείας ταύτης. Ἕνεκα τούτου ὁ Δέκιος τέλη τοῦ 249 ἢ ἀρχὰς τοῦ 250 ἐξέδωσε διάταγμα (edictum), τὸ ὁποῖον παρ' ὅλων τῶν κατοίκων ἀπήτει ὁμολογίαν τῆς ἐπισήμου θρησκείας τοῦ κράτους. Συνεστήθησαν κατὰ τόπους ἐπιτροπαί, αἱ ὁποῖαι ἐξήλεγχον τὴν πίστιν τῶν κατοίκων καὶ ἐφωδίαζον αὐτοὺς δι' ἐγγράφων πιστοποιητικῶν (λιβέλλων). Παραθέτομεν ἕνα τῶν διασωθέντων λιβέλλων, οἱ ὁποῖοι ἐν τοῖς κυρίοις ἦσαν ὅμοιοι πρὸς ἀλλήλους, καὶ οἱ ὁποῖοι καὶ ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως ἔχουσιν ἐνδιαφέρον. «Τοῖς ἐπὶ τῶν θυσιῶν ᾑρημένοις κώμης Ἀλεξάνδρου Νήσου παρὰ Αὐρηλίου Διογένου Σατάβουτος ἀπὸ κώμης Ἀλεξάνδρου Νήσου, ὡς ἐτῶν ἑβδομήκοντα δύο, οὐλὴ ὀφρύι δεξιᾷ. Καὶ ἀεὶ θύων τοῖς θεοῖς διετέλεσα καὶ νῦν ἐπὶ παροῦσιν ὑμῖν κατὰ τὰ προστεταγμένα ἔθυσα καὶ ἔσπεισα καὶ τῶν ἱερείων ἐγευσάμην καὶ ἀξιῶ ὑποσημειώσασθαι. διευτυχεῖτε. Αὐρήλιος Διογένης ἐπιδέδωκα. Αὐρήλιος Σῦρος Διογένη θύοντα ἅμα ἡμῖν κοινωνὸς σεσημείωμαι. Ἔτους α' Αὐτοκράτορος Καίσαρος Γαΐου Μεσσίου Τραϊανοῦ Δεκίου Εὐσεβοῦς Εὐτυχοῦς Σεβαστοῦ ἐπειφ. β' (=26 Ἰουνίου 250).» Πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ ἔργου τῆς ἐπιτροπῆς ἕκαστος προσερχόμενος ἔγραφε τὸ πιστοποιητικὸν ἐπὶ τῇ βάσει τύπου τινός, μὴ παραλείπων νὰ σημειώσῃ καὶ εἴ τι σωματικὸν χαρακτηριστικὸν εἶχεν. Ὁ Αὐρήλιος Σατάβουτος εἶχεν οὐλὴν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὀφρύος. Ἡ ἐπιτροπὴ

ἁπλῶς ὑπέγραφε. Πολλοὶ ἐπίσκοποι ὑπέστησαν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ἄλλοι ἐσώθησαν διὰ τῆς φυγῆς, μόνον τινὲς ἠρνήθησαν τὸν Χριστόν. Τὸ ζήτημα τῆς ἐπιστροφῆς ἐν γένει τῶν ἐκπεσόντων χριστιανῶν προὐκάλεσεν ἐν Ῥώμῃ τὸ σχίσμα τῶν Νοβατιανῶν καὶ ἐν Καρχηδόνι τὸ σχίσμα τοῦ Φηλικισσίμου. Οἱ ἐκπεσόντες διεκρίνοντο εἰς «θυσιάσαντας» ἢ «λιβανοφόρους» (sacrificati ἢ thurificati), οἱ ὁποῖοι εἰς τὰ ἀγάλματα τῶν ἐθνικῶν θεῶν εἶχον προσφέρει θυσίαν ἢ θυμίαμα, εἰς «λιβελλοφόρους» (libellatici), οἱ ὁποῖοι εἶχον κατορθώσει νὰ λάβωσι σχετικὸν ἔγγραφον (λίβελλον), χωρὶς νὰ προσφέρωσιν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς θυσίαν ἢ θυμίαμα, καὶ εἰς «ἐγγραφομένους» (acta ἢ accepta facientes), οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον δὲν εἶχον θυσιάσει, ἀλλ' οὔτε ἐδέχθησαν εἰς χεῖρας λίβελλον, ἀλλ' ἁπλῶς εἶχον ἀναγραφῇ εἰς τὸν ἐπὶ τούτῳ κατάλογον. Οἱ acta facientes (ἐγγραφόμενοι) σήμερον ταυτίζονται μετὰ τῶν libellatici (λιβελλοφόρων). Ὁ αὐτοκράτωρ *Βαλεριανὸς* (257) συνεπλήρωσε τὸ διάταγμα τοῦ Δεκίου. Αὐτὸς πρῶτος συστηματικῶς ἐστράφη κατὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως καὶ τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Ἀπηγόρευσε τὰς θρησκευτικὰς συναθροίσεις τῶν χριστιανῶν καὶ ἐδήμευσε τοὺς ναοὺς καὶ τὰ κοιμητήρια, ἐπιτρεπομένης βεβαίως ἐν αὐτοῖς τῆς ταφῆς τῶν χριστιανῶν. Διέταξε τὴν ἐξορίαν τῶν κληρικῶν, ἐφ' ὅσον ἐνέμενον εἰς τὸν χριστιανισμόν, καὶ ἔπειτα, διὰ δευτέρου διατάγματος (258), διέταξε τὴν ἄμεσον θανάτωσιν αὐτῶν· Οἱ ἔχοντες πολιτικὰ ἀξιώματα χριστιανοὶ ἔχανον αὐτά, ἐμμένοντες δὲ εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐθανατοῦντο (διάταγμα τοῦ 258). Ὁ Βαλεριανὸς πολεμῶν πρὸς τοὺς Πέρσας ἐν Μεσοποταμίᾳ συνελήφθη αἰχμάλωτος καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν ἐκεῖ. Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ *Γαλλιηνὸς* (260) εἶναι ὁ μόνος ἐθνικὸς αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ἐπιστολὰς πρὸς χριστιανοὺς ἐπισκόπους. Διὰ τῶν ἐπιστολῶν τούτων καθίστα εἰς αὐτοὺς γνωστὴν τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ναῶν καὶ κοιμητηρίων. Ὁ Εὐσέβιος διέσωσε μίαν ἐπιστολήν, ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν Ἀλεξανδρείας Διονύσιον καὶ ἄλλους ἐπισκόπους («Διονυσίῳ καὶ Πίννᾳ καὶ Δημητρίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις», Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 13) τῆς Αἰγύπτου. Ἐξ αὐτῆς δὲν ἐξάγεται σαφῶς, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ζητήσει τὴν ἐπιστροφὴν ταύτην, ἀλλ' ἐν αὐτῇ γίνεται ρητὸς λόγος περὶ προηγηθείσης σχετικῆς διαταγῆς («διὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἐκβιβασθῆναι προσέταξα»). Εἶναι πιθανώτερον, ὅτι πρόκειται περὶ αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος (edictum), τὸ ὁποῖον ὅμως, ἀπὸ νομικῆς τοὐλάχιστον ἀπόψεως, δὲν εἶχε τὴν σημασίαν, ὅτι ὁ Γαλλιηνὸς ἀνεγνώρισε τὸν χριστιανισμὸν ὡς ἐπιτρεπομένην θρησκείαν, ἀλλ' ἁπλῶς ἀνεκάλεσε τὰ διατάγματα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Τὰ αἴτια τῆς τοιαύτης διαγωγῆς αὐτοῦ εἶναι ἀσαφῆ, ἀλλὰ πιθανῶς ταύτην ἐνεπνεύσθη ἐκ τῆς ἀνωμάλου γενικῆς καταστάσεως τοῦ κράτους.

Ἀπὸ τοῦ 284 ὑπῆρχον δύο αὐτοκράτορες, ὁ *Διοκλητιανὸς* καὶ ὁ *Μαξιμιανός*, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος παρέμεινεν ἐν Νικομηδείᾳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἔδειξεν ἀνοχὴν εἰς τοὺς χριστιανούς, πολυπληθεῖς χριστιανοὶ κατεῖχον πολιτικά, στρατιωτικὰ καὶ αὐλικὰ ἀξιώματα, ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ Πρίσκα καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Βαλερία ἦσαν τοὐλάχιστον κατηχούμεναι τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ Διοκλητιανοῦ ἐπέδρασεν ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Γαλέριος καὶ ἤρχισαν ἐκ νέου διωγμοὶ κατὰ τῶν χριστιανῶν (τέσσαρα διατάγματα, ἤτοι edicta, τῶν ἐτῶν 303 καὶ 304). Ἐπανέλαβε τὰς κατὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως καὶ τῆς χριστιανικῆς λατρείας διατάξεις τοῦ Βαλεριανοῦ

μετά τινων προσθηκῶν, διέταξε, δηλονότι, τὴν καταστροφὴν τῶν ναῶν καὶ τῶν ἱερῶν βιβλίων. Κατεδίωξεν ὄχι μόνον τοὺς ἔχοντας πολιτικὰ ἀξιώματα (ὅπως ὁ Βαλεριανός), ἀλλὰ καὶ τοὺς ἔχοντας στρατιωτικὰ ἀξιώματα (αἱ περὶ στρατιωτικῶν διατάξεις ἐξεδόθησαν πρὸ τοῦ 303), οἱ περισσότεροι στρατιωτικοὶ μάρτυρες εἶναι τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ. Τέλος κατεδίωξεν ὅλους τοὺς χριστιανούς. Ὁ Βαλεριανὸς εἶχε συμπληρώσει τὸν Δέκιον, ὁ Διοκλητιανὸς συνεπλήρωσε τὸν Βαλεριανόν. Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Αἰγύπτῳ γεγονότων δίδει πληροφορίας ὁ Εὐσέβιος ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ (βιβλία 8 καὶ 9) καὶ ἐν τῇ πραγματείᾳ «Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων», ἡ ὁποία εὑρίσκεται μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Διοκλητιανοῦ ἐμαρτύρησαν πολλοί, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἦσαν οἱ ἐκπεσόντες τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ δὲ ζήτημα τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν προὐκάλεσεν ἐν Αἰγύπτῳ τὸ Μελιτιανὸν σχίσμα. Ἄλλοτε ὁ ἐθνικὸς λαὸς ὑπέθαλπε τοὺς κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμούς, ἀλλὰ τὸ τυφλὸν μῖσος αὐτοῦ ὑπεχώρησεν. Ὑπῆρχον μάλιστα παραδείγματα, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐθνικοὶ «ἔκρυπτον τοὺς χριστιανοὺς καὶ πολλάκις ἀπώλεσαν αὐτοὶ χρήματα, δεσμωτηρίων τε ἐπειράθησαν, ἵνα μόνον τῶν φευγόντων μὴ γένωνται προδόται» (Μ. Ἀθανασίου, Ἐπιστολὴ πρὸς μοναχοὺς περὶ Ἀρειανῶν, κεφ. 64). Ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Διοκλητιανοῦ παρουσιάσθη καὶ νέον εἶδος ἐκπεσόντων, οἱ «παραδίδοντες» (traditores) τὰ ἱερὰ βιβλία. Τὸ νὰ παραδίδῃ τις ἄλλα βιβλία ἀντὶ τῶν ἱερῶν καὶ οὕτω νὰ ἀποφεύγῃ τὸ μαρτύριον, ἀπετέλεσε σπουδαῖον ζήτημα ἐν τῷ σχίσματι τῶν Δονατιστῶν. Ὁ γαμβρὸς καὶ διάδοχος τοῦ Διοκλητιανοῦ Γαλέριος (305), ὁ αἴτιος τῶν ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ ἐκδοθέντων κατὰ τῶν χριστιανῶν διαταγμάτων, ἔκαμεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ συνέχειαν τοῦ διωγμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐνίοτε καὶ ἐνιαχοῦ ἔλαβε χαρακτῆρα σφαγῆς τῶν χριστιανῶν. Ὁ Γαλέριος εἶχε καὶ τὸ ὄνομα Μαξιμιανὸς καὶ οὕτως ἀναφέρεται ἐν ταῖς περὶ μαρτύρων διηγήσεσιν. Ἀλλὰ τῷ 311 (Ἀπρίλιον) ὁ Γαλέριος ἐν Νικομηδείᾳ, ἢ ἐν Σαρδικῇ, ἐξέδωσε διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἔθεσε τέρμα εἰς τὸν διωγμόν. «Ut denuo sint christiani et conventicula sua componant» (Lactantius, De mortibus persecutorum, κεφ. 34, 4), ἤτοι «ἵνα αὖθις ὦσι χριστιανοὶ καὶ τὰς συναθροίσεις αὐτῶν τελῶσιν.» Ὁ Εὐσέβιος δὲν ἀποδίδει ὀρθῶς τὴν τελευταίαν φράσιν· «καὶ τοὺς οἴκους, ἐν οἷς συνήγοντο συνθῶσιν» (Ἐκκλ. Ἱστορία, 8, 17, 9). Ὁ Γαλέριος ἐπέτρεψε τὴν χριστιανικὴν λατρείαν, ἀλλ' ὑπὸ ὅρους, ὄχι μόνον νὰ μὴ πράττωσί τι ἐναντίον τῶν νόμων (τοῦ καθεστῶτος), ἀλλὰ καὶ νὰ εὔχωνται ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ κράτους. Λεπτομερείας ἐπρόκειτο νὰ ὁρίσῃ δι' ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς δικαστὰς (διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν). Ὡς φαίνεται, ἐστάλη ἡ ἐπιστολὴ αὕτη. Διέτασσε τὴν εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἐπιστροφὴν τῶν κατασχεθέντων καὶ ἀπαλλοτριωθέντων τόπων προσευχῆς, ἀπέναντι ἀποζημιώσεως (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 8, 17, 9· πρβλ. 10, 5, 9). Αἴτια τῆς ὑπὸ τοῦ Γαλερίου ἐκδόσεως τοῦ διατάγματος, ὡς εἰκάζεται, ἦσαν, ἀφ' ἑνός, αἱ τεταμέναι σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον, ἀφ' ἑτέρου, θετικὴ ἐπίδρασις τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐπὶ τοῦ Γαλερίου. Τὸ διάταγμα ὡς αἴτιον ἀναφέρει μόνον τὸ γεγονός, ὅτι διὰ τῶν διωγμῶν οἱ χριστιανοὶ οὔτε τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, οὔτε τὴν χριστιανικὴν ἤσκουν. Ἀλλὰ βεβαίως εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ διατάγματος μεγάλως συνετέλεσεν ἡ ἀσθένεια τοῦ Γαλερίου, ἐκ τῆς ὁποίας μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν. Οὕτως ἐκ τῶν πέντε αὐτοκρατόρων, οἱ ὁποῖοι τότε

ὑπῆρχον, ἔμειναν τέσσαρες. Ἐκ τῶν δύο αὐτοκρατόρων τῆς Δύσεως ὁ *Μέγας Κωνσταντῖνος* ἦτο εὔνους πρὸς τοὺς χριστιανούς. Ὁ *Μαξέντιος* δὲν ἦτο ἐχθρὸς αὐτῶν. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἦτο χριστιανή. Ἐπέτρεψεν ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ τὴν χριστιανικὴν λατρείαν καὶ ἐπέστρεψε τὴν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ διωγμοῦ δημευθεῖσαν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῆς Ῥώμης, συμφώνως πρὸς τὸ διάταγμα τοῦ Γαλερίου (Ἀπρίλιον 311), ἂν καὶ ὄχι ἀμέσως, ἀλλὰ κατόπιν ἐνεργειῶν, ἴσως καὶ ἀποζημιώσεως, τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ῥώμης Μιλτιάδου (Ἰούλιον 311). Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Μαξέντιος εἶχεν ἐξορίσει τρεῖς ἐπισκόπους τῆς Ῥώμης (Μάρκελλον, Εὐσέβιον καὶ Ἡράκλειον 309/10), ἀλλ' ἕνεκα ἐσωτερικῶν ἐρίδων τῆς χριστιανικῆς κοινότητος καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως. Τίς τῶν δύο μνημονευθέντων αὐτοκρατόρων θὰ ἐγίνετο κύριος ὁλοκλήρου τῆς Δύσεως ; Τὸ ζήτημα τοῦτο ἔφερεν εἰς σύγκρουσιν αὐτούς, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὴν παρὰ τὴν Μουλβίαν (Μιλβίαν) γέφυραν[7] τῆς Ῥώμης μάχην καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ Μαξεντίου (28 Ὀκτωβρίου 312). Μετά τινας μῆνας ἐλήφθησαν αἱ ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων περὶ τῶν χριστιανῶν (Φεβρ. 313).

Ἐκ τῶν δύο αὐτοκρατόρων τῆς Ἀνατολῆς ὁ *Μαξιμῖνος*, ἔχων τὴν Συρίαν, Παλαιστίνην καὶ Αἴγυπτον, ἦτο ἐχθρὸς τῶν χριστιανῶν, διὰ τοῦτο δὲν ἐδημοσίευσε τὸ διάταγμα τοῦ Γαλερίου, ἀλλ' ἔκρυψεν αὐτὸ καὶ ἔθεσε τέρμα εἰς τὸν διωγμὸν διὰ προφορικῆς διαταγῆς πρὸς τὸν ὕπατον τοῦ πραιτωρίου (πρωθυπουργὸν) Σαβῖνον, οὗτος δέ, δι' ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γαλερίου ὁ Μαξιμῖνος, γενόμενος κύριος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐμμέσως ἢ ἀμέσως ἐπανέλαβε τὸν διωγμὸν (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 9, 1 κ. ἑξ.), ἠναγκάσθη ὅμως νὰ θέσῃ τέρμα εἰς αὐτὸν τέλη τοῦ 312, μετὰ τὴν μάχην τῆς Μιλβίας, ἢ ἀρχὰς τοῦ 313, μετὰ τὰς ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων[8]. Ἀπεπειράθη νὰ καταλάβῃ τὴν Θρᾴκην, ἡ ὁποία μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γαλερίου εἶχε περιέλθει εἰς τὸν ἕτερον αὐτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς *Λικίνιον*. Οὗτος ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ καὶ ἐνίκησεν αὐτὸν πλησίον τῆς σημερινῆς Τυρολόης (30 Ἀπριλίου 313). Ὁ Μαξιμῖνος ἠναγκάσθη νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὰς ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν. Ὁ Λικίνιος ἕνεκα πολιτικῶν λόγων εἶχε πλησιάσει τὸν χριστιανισμὸν καὶ ἕνεκα ὁμοίων λόγων ἀπεμακρύνθη αὐτοῦ καὶ ἐδίωξεν αὐτόν. Διὰ τὸ ζήτημα, τίς θὰ γίνῃ μονοκράτωρ, ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ ἀντικωνσταντινικὴν πολιτικήν, αὕτη δέ, κατὰ τὸν Λικίνιον, ἐσήμαινεν ἀντιχριστιανικὴν πολιτικήν, καὶ νὰ στηριχθῇ ἐκπεφρασμένως ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν, οἱ ὁποῖοι μάλιστα ἦσαν πολυπληθέστεροι. Ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀνθρωπίνως ἐφαίνετο εἰς αὐτὸν ἀσφαλεστέρα. Ἡ ἔκβασις τοῦ κοσμοϊστορικοῦ τούτου ἀγῶνος εἶναι γνωστή. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔγινε μονοκράτωρ τῷ 324.

7. Πρόκειται περὶ γεφύρας ἐκ σκαφῶν, κατασκευασθείσης πλησίον τῆς Μιλβίας εἰδικῶς διὰ τὴν περίστασιν ταύτην (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 9, 9, 5. Βίος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, 1, 38. Λακταντίου, De mortibus persecutorum, 44, 9). Jos. Vogt, Streitfragen um Konstantin den Grossen (Mitteilungen d. deutschen archäologischen Instituts, 1943, σελ. 195 καὶ ἑξῆς).

8. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἔστειλεν εἰς τὸν Μαξιμῖνον σχετικὴν ἐπιστολήν, ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Λικίνιος ἔστειλαν εἰς αὐτὸν τὰς ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων. Τὸ ζήτημα ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἑρμηνείας τοῦ ἑπομένου χωρίου. «Καὶ τῶν πεπραγμένων εἰς αὐτοὺς ἐκ Θεοῦ τὰ παράδοξα τά τε τῆς κατὰ τοῦ τυράννου (Μαξεντίου) νίκης (παρὰ τὴν Μιλβίαν, τέλη τοῦ 312) καὶ τὸν νόμον αὐτὸν (τὰς ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων, ἀρχὰς τοῦ 313) διαπέμπονται» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 9, 9, 12). Ταῦτα ἐστάλησαν εἰς τὸν Μαξιμῖνον συγχρόνως ὅτε ὅλα ἐτελείωσαν (ἄρα, ἀρχὰς τοῦ 313), ἢ κεχωρισμένως, ἐφ' ὅσον ἑκάστοτε ἐτελείωνον ; Καὶ πότε ὁ Μαξιμῖνος ἔθεσε τέρμα εἰς τὸν διωγμόν ; Πάντως πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων ὁλοτελῶς συνεμορφώθη πολὺ βραδύτερον, τέλη τοῦ 313, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΑΙ ΝΕΑΙ ΣΥΝΘΗΚΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤ' ΑΥΤΩΝ ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ

Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία. Βίος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Λακταντίου, De mortibus persecutorum. Αἱ Ἐκκλησιαστικαὶ Ἱστορίαι τοῦ Σωκράτους, Σῳζομένου, Θεοδωρήτου, Γελασίου τοῦ Κυζικηνοῦ, Φιλοστοργίου, Θεοδώρου τοῦ Ἀναγνώστου καὶ Εὐαγρίου. Ζαχαρίου τοῦ Ρήτορος, Ἐκκλ. Ἱστορία, σῳζομένη ἐν συριακῇ μεταφράσει, ἐκ τῆς ὁποίας ἔγινε γερμανικὴ μετάφρασις ὑπὸ Ahrens καὶ Krüger, 1899. Ἰωάννου τοῦ Ἐφέσου, Ἐκκλ. Ἱστορία, σῳζομένη ἐν συριακῇ μεταφράσει, ἐκ τῆς ὁποίας ἔγινε γερμανικὴ μετάφρασις ὑπὸ Schönfeld, 1862. Θεοφάνους, Χρονογραφία, ἔκδοσις Βόννης καὶ νεωτέρα ὑπὸ De Boor, 1883. Πασχάλιον Χρονικόν, ἔκδοσις Βόννης καὶ ἔκδοσις Migne.

Τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων παρὰ Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, 1759 καὶ ἑξῆς, ἀνατύπωσις 1901 καὶ ἑξῆς. Διὰ τὴν Γ' Οἰκουμ. Σύνοδον συμπληρωματικὰ ἔγγραφα ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 9 κώδικος τῆς ἐν Ἀθήναις Χριστιανικῆς Ἑταιρείας, ἔκδοσις Ed. Schwartz, 1920. Hefele, Conciliengeschichte, ἔκδοσις δευτέρα, 1874 καὶ ἑξῆς. Θεοδοσιανὸς Κῶδιξ, Ἰουστινιάνειος Κῶδιξ καὶ Ἰουστινιανοῦ Νεαραί. V. Sesan, Die Religionspolitik der christlichrömischen Kaiser von Konstantin des Grossen bis Theodosius d. Gr., 1911. H. Hülle, Die Toleranzerlasse röm. Kaiser für das Christentum, 1895. F. Dölger, Die Taufe Konstantins und ihre Probleme (Konstantin der Grosse und seine Zeit, 1913, σελ. 377 καὶ ἑξῆς). H. Grégoire, La conversion de Constantin (Revue de l'Université de Bruxelles, 1931). Β. Στεφανίδου, Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ ἡ λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν, 1931, σελ. 214 καὶ ἑξῆς). E. Gerland, Konstantin der Grosse in Geschichte und Sage (ἄνευ χρονολογίας). H. Lietzmann, Der Glaube Konstantin des Grossen (Ἀκαδημία Βερολίνου, 1937). Β. Στεφανίδου, Die Visionen Konstantin des

Grossen (Zeitschrift für Circhengeschichte, 1940, σελ. 463 καὶ ἑξῆς). Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, Die kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Justinian, I, 1913. Κ. Δυοβουνιώτου, Σχέσις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, 1916. Χρ. Ἀνδρούτσου, Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία, 1920. Δ. Μπαλάνου, Πολιτεία καὶ Ἐκκλησία, 1920. Β. Στεφανίδου, Ἔρευναι περὶ τῶν ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει σχέσεων ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, 1923. Αἱ ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει σχέσεις ἐκκλησίας καὶ πολιτείας καὶ ἡ νεαρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Δούκα (Byz. Zeitschrift, 1930). H. Schubert, Der Kampf des geistlichen und weltlichen Rechts (Ἀκαδημία Αϊδελβέλγης, 1927). Ἀφορᾷ καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δύσεως. K. Voigt, Staat und Kirche, 1936. Π. Πουλίτσα, Σχέσις πολιτείας καὶ ἐκκλησίας, 1946. Αἰκατερίνη Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, 1956.

Μεγάλου Ἀθανασίου, Βίος τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου. Ἱερωνύμου, Vitae Pauli, Hilarionis, Malchi. Ἱερωνύμου, Ἐπιστολαί. Παλλαδίου, Ἱστορία πρὸς Λαῦσον (Migne, τόμ. 34), κριτικὴ ἔκδοσις αὐτῆς ὑπὸ C. Butler (Texts and Studies, VI, 1-2, Cambridge 1898-1904). Ἰωάννου Κασσιανοῦ, Instituta coenobium. Ἰωάννου Κασσιανοῦ, Collationes Patrum. Ρουφίνου, Historia Monachorum. Θεοδωρήτου, Φιλόθεος Ἱστορία. Βίοι τοῦ Παχωμίου (Acta Sanctorum, μηνὸς Μαΐου, 3, 25 καὶ ἑξῆς), τελειοτέρα ἔκδοσις Fr. Halkin, 1932). Ἔργα καὶ κανόνες τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μοναχῶν, ἴδε Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, σελ. 276 καὶ ἑξῆς. Ἀσκητικὰ συγγράμματα καὶ κανόνες τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Benedicti Regula, ἔκδοσις Wölfflin, 1895. H. Koch, Quellen zur Geschichte der Askese und des Mönchtums in der alten Kirche, 1933. Ph. Oppenheim, Das Mönchskleid im christlichen Altertum, 1931. K. Heussi, Der Ursprung des Mönchtums, 1936. W. Bousset, Apophthegmata, Studien zur Geschichte des ältesten Mönchtums, 1923. St. Schiwietz, Das morgenländische Mönchtum, 3 τόμοι, 1904, 1913 καὶ 1938. R. Reitzenstein, Des Athanasius Werk über das leben des Antonius (Ἀκαδημία Αϊδελβέργης, 1914). R. Reitzenstein, Historia Monachorum und Historia Lausiaca, 1916. Β. Στεφανίδου, Das griechische Mönchtum («Ekklesia», 1939). Α. Φυτράκη, Τὰ ἰδεώδη τοῦ μοναχικοῦ βίου κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα, 1945. Τοῦ αὐτοῦ, Μαρτύριον καὶ μοναχικὸς βίος, 1948.

§ 10. Ἡ ἀπέναντι τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας θέσις τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἡ ἀπέναντι τοῦ χριστιανισμοῦ εὐνοϊκὴ στάσις τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εἶχε τὰ ἑπόμενα πολιτικὰ αἴτια. Ὑπῆρχον διδακτικὰ παραδείγματα ἄλλων ἡγεμόνων. Ἀφ' ἑνός, οἱ ἀπὸ τοῦ Δεκίου ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, ζητήσαντες διὰ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας νὰ ἀνυψώσωσι τὸ ρω-

μαϊκὸν κράτος, ἀπέτυχον, ἀφ' ἑτέρου, ὁ ἡγεμὼν τῆς Ὀσροηνῆς Ἄβγαρος ὁ Θ' (περὶ τὸ 200) [1] καὶ ὁ τῆς Ἀρμενίας Τιριδάτης (περὶ τὸ 300) εἶχον ἤδη ἀνυψώσει τὸν χριστιανισμὸν εἰς ἐπίσημον θρησκείαν τῶν κρατῶν αὐτῶν. Ὁ χριστιανισμὸς εἶχεν ἀποκτήσει πολιτικὴν σημασίαν. Πρῶτον, διότι οἱ χριστιανοὶ ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει εἶχον μεγάλως πληθυνθῆ, ὥστε ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἑκατομμυρίων. Ἡ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ Θράκη ἦσαν κατὰ τὸ ἥμισυ χριστιανικαί, ἡ Συρία, ἡ Κύπρος, τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, ἡ Μέση καὶ ἡ Νότιος Ἰταλία καὶ ἡ Ἱσπανία εἶχον μέγαν ἀριθμὸν χριστιανῶν. Δεύτερον, διότι ὁ χριστιανισμὸς εἶχεν εἰσχωρήσει εἰς ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα καὶ εἶχε δείξει ζωτικότητα μεγαλυτέραν τῆς τοῦ φθίνοντος ἐθνικοῦ κόσμου (Β. Στεφανίδου, Αἱ προϋποθέσεις τῆς κατὰ τὴν δ' ἑκ]ρίδα ἀκμῆς τῆς χριστ. Ἐκκλησίας, 1927). Ἡ ἀπέναντι τοῦ χριστιανισμοῦ εὐνοϊκὴ στάσις τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εἶχε καὶ θρηκευτικὰ αἴτια. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κωνστάντιος ὁ Χλωρός, αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως, διαμένων ἐν Τρεβίροις τῆς Γαλλίας, ἦτο μονοθεϊστής, πρεσβεύων συγκρητιστικὸν μονοθεϊσμόν, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντα τὸν θεὸν Ἥλιον (ἴδε § 1, σημ. 6), ἔδειξε δὲ ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ ἀνοχὴν πρὸς τοὺς χριστιανούς. «Ἵνα μὴ φανῇ πρὸς ἀνωτέρας διαταγὰς διαφωνῶν, ἐπέτρεψε μὲν τὴν κατεδάφισιν ὑλικῶν ναῶν, ἀλλ' ἄθικτον ἄφησε τὸν ἐν ἀνθρώποις ἀληθῆ ναὸν τοῦ Θεοῦ» (Lactantii, De mortibus persecutorum, 15). Ἡ μήτηρ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου Ἑλένη, ἂν δὲν ἦτο χριστιανή, προσέκειτο εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἡ βιογραφία τοῦ Ρώμης Σιλβέστρου, γραφεῖσα τῷ 450, ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ Ἑλένη ἔκλινεν εἰς τὸν ἰουδαϊσμόν. Ἑτεροθαλὴς ἀδελφὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἔφερε τὸ χριστιανικὸν ὄνομα Ἀναστασία (Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος, 26, 6). Ταῦτα δεικνύουσιν, ὅτι ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἐγεννήθη ἐν οἰκογενείᾳ, ἡ ὁποία ἔν τινι μέτρῳ εἶχεν ἀπομακρυνθῆ τῆς πολυθεΐας. Εἶναι γνωστόν, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος εἶχε τὸν μνημονευθέντα συγκρητιστικὸν μονοθεϊσμὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Διετέλεσεν ἐν Νικομηδείᾳ, ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Διοκλητιανοῦ, ἐλθὼν εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἐν αὐτῇ πολυπληθεῖς χριστιανούς, καὶ τέλος ἐν Γαλλίᾳ ὡς αὐτοκράτωρ ἔδειξεν ἐπίσης ἀνοχὴν πρὸς τοὺς

1. Στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἑπομένων τεκμηρίων. Ἐν πρωτοτύπῳ συριακῇ συγγραφῇ γνωστικῆς προελεύσεως ἀρχῶν τῆς γ' ἑκ]ρίδος «Βιβλίον τῶν νόμων τῶν χωρῶν» λέγεται, ὅτι Ἄβγαρος ὁ Θ', γενόμενος πιστός, ἀπηγόρευσε τὸν αὐτοακρωτηριασμὸν (κεφ. 45, ἔκδοσις F. Nau ἐν Patrologia Syriaca, I, 2, 1907, σελ. 606). Ἰούλιος ὁ Ἀφρικανός, διατρίψας περὶ τὸ 200 ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἀβγάρου τούτου, ὀνομάζει αὐτὸν «ἱερὸν ἄνδρα» (Συγκέλλου, Χρονογραφία, ἔκδοσις Βόννης, I, σελ. 676). Τὰ τεκμήρια ταῦτα θεωροῦσι τινὲς ἀνεπαρκῆ, οἱ μὲν ἀρνούμενοι τὴν γνώμην, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς κατέστη ἐκεῖ ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους, οἱ δὲ ἀρνούμενοι καὶ ὅτι ὁ Ἄβγαρος οὗτος ἦτο χριστιανός. Ἀλλ' ὁ χριστιανισμὸς αὐτοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιος (H. Lietzmann, Kirchengeschichte, τόμ. II, 1936, σελ. 266), ὅπερ, δι' ἐκεῖνα τὰ μέρη καὶ δι' ἐκείνην τὴν ἐποχήν, δὲν διέφερεν οὐσιωδῶς τῆς ἐπισήμου θέσεως τοῦ χριστιανισμοῦ.

χριστιανούς. Ὅτε ἐνίκησε τὸν ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ διαμένοντα καὶ ἐπαναστατήσαντα πρώην αὐτοκράτορα καὶ πενθερὸν αὐτοῦ Μαξιμιανόν, κατέπαυσε δὲ ἡ ἐπανάστασις τῶν παρὰ τὸν Ῥῆνον Γερμανῶν (310), εἰσῆλθεν εἴς τινα ναὸν τοῦ Ἡλίου (Ἀπόλλωνος) ἐν Γαλλίᾳ, ἵνα ἐκφράσῃ εὐχαριστίας. Ὅπως Κωνστάντιος ὁ Χλωρός, οὕτω καὶ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ὡς ὕψιστον θεὸν ἐλάτρευε τὸν Ἥλιον. Ἐν τῷ ναῷ ἐκείνῳ ὁ θεὸς Ἥλιος καὶ ἡ θεὰ Νίκη, ἐν ὁράματι (ἢ ἀντιπροσωπευόμενοι ὑπὸ ἐθνικοῦ ἱερέως), ἔτεινον εἰς αὐτὸν δύο στεφάνους ἐκ δάφνης, ἐντὸς ἑκάστου τῶν ὁποίων ὑπῆρχον σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἡρμηνεύθησαν, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος θὰ ἐβασίλευε τριάκοντα ἔτη (ἕβδομος πανηγυρικός, ρηθεὶς ἐν Τρεβίροις ἐνώπιον αὐτοῦ, κατὰ τὸ ἔτος 310, § 21). Ὅτε μετὰ δύο ἔτη ἀνέλαβε πόλεμον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μαξιμιανοῦ, Μαξεντίου, αὐτοκράτορος τῆς Ἰταλίας, εἶδεν ἐν τῷ οὐρανῷ, ἄνω ἡλίου, «σταυροῦ τρόπαιον» ἐκ φωτὸς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «τούτῳ νίκα» (Εὐσεβίου, Βίος Μ. Κ., 1, 28). Διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι ἡ δευτέρα διήγησις εἶναι χριστιανικὴ τροποποίησις τῶς πρώτης (Henri Grégoire, 1931). Ὁ ναὸς τοῦ Ἡλίου μετεβλήθη εἰς «ἄνω τοῦ ἡλίου», τὰ σημεῖα, διὰ τῶν ὁποίων ἐδηλοῦτο βασιλεία τριάκοντα ἐτῶν (λατινιστὶ XXX), μετεβλήθησαν εἰς «σταυροῦ τρόπαιον» (τὸ λατινικὸν στοιχεῖον X ἔχει τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ), ἡ θεὰ Νίκη μετεβλήθη εἰς τὴν φράσιν «τούτῳ νίκα». Οὕτω παραμένει μὲν τὸ ἐθνικὸν ὅραμα, αἴρεται δὲ τὸ χριστιανικόν, ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ἐκδηλώσεις τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὑπὲρ τοῦ ἐθνισμοῦ. Ἐλέγετο μέν, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος κατὰ μέγα μέρος ἦτο ἤδη χριστιανός, ἀλλ' ἐγίνετο τοῦτο δεκτόν, ἵνα ἐξηγηθῇ ψυχολογικῶς τὸ ὅραμα τοῦ σταυροῦ. Αἱρουμένου τοῦ ὁράματος τούτου, αἴρεται καὶ ἡ ὑπόθεσις τῆς χριστιανικότητος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὁ δὲ Grégoire εἶναι συνεπὴς πρὸς ἑαυτόν, ἀρνούμενος τὴν μνημονευθεῖσαν ὑπόθεσιν. Ἀλλ' ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Grégoire, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔχομεν σαφεῖς ἐκδηλώσεις τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ. Πρῶτον, γνωρίζομεν, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐπὶ τῆς περικεφαλαίας αὐτοῦ ἔθεσε τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ. Μαρτυρεῖται ὑπὸ νομισμάτων, κοπέντων πέντε ἔτη μετὰ τὴν νίκην κατὰ τοῦ Μαξεντίου (H. Lietzmann, Der Glaube Konstantins des Grossen, 1937, σελ. 11). Ἐπειδὴ τὰ νομίσματα δὲν τροποποιοῦνται εὐκόλως, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ θὰ ἔθεσεν ἐπὶ τῆς περικεφαλαίας ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα πρὸ τῆς κατασκευῆς τῶν νομισμάτων τούτων. Δεύτεραν, γνωρίζομεν, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος πρὸ τῆς μνημονευθείσης τοποθετήσεως τοῦ μονογράμματος τοῦ Χριστοῦ, ἐτοποθέτησεν αὐτὸ ἐπὶ τῆς σημαίας τῆς σωματοφυλακῆς αὐτοῦ (Εὐσεβίου, Βίος τοῦ Μ. Κ., 1, 31). Τοῦτο ἑπομένως συνέβη ἀκόμη ἐνωρίτερον. Οὕτω φθάνομεν τὴν ἐποχὴν τῆς μάχης καὶ τῆς νίκης κατὰ τοῦ Μαξεντίου. Κατ' αὐτήν,

ἄρα, ἀνεμίχθη κατά τινα τρόπον τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ, ἢ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, τὰ ὁποῖα ἐταυτίζοντο (☧ ⳨ +)[2]. Ὁ Grégoire, συμφώνως πρὸς τὰς μνημονευθείσας θεμελιώδεις ἰδέας αὐτοῦ, δὲν δέχεται, ὅτι ἐπὶ τῆς σημαίας ἐτέθη τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι οἱ χριστιανοί, ἐμβλέποντες εἰς ὅλας τὰς πράξεις τοῦ Μ. Κωνσταντίνου χριστιανικὰς ἐννοίας, ἐξέλαβον ἐθνικόν τι σύμβολον ὡς χριστιανικόν. Βεβαίως δὲν ἔχομεν πλέον τὴν σημαίαν, ἵνα ἐξακριβώσωμεν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον, ἔχομεν ὅμως τὰ μνημονευθέντα νομίσματα, τὰ ὁποῖα ἀναμφιβόλως διαφωνοῦσι πρὸς αὐτόν. Συμφώνως πρὸς τὰ λεχθέντα, ἡ κατὰ τοῦ Μαξεντίου νίκη ἐγένετο κατά τινα τρόπον ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔκλινε τὸν Μ. Κωνσταντῖνον ὁριστικῶς ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ[3] καὶ προὐκάλεσε τὰς μνημονευθείσας δύο τοποθετήσεις τοῦ μονογράμματος τοῦ Χριστοῦ, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσι φανερὰς ἐκδηλώσεις ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ ἀκολουθήσασα σύσκεψις καὶ αἱ ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων (Φεβρουάριον τοῦ 313).

Ἐν Μεδιολάνοις ἔγινε σύσκεψις τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Λικινίου περὶ τῆς θέσεως τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐλήφθησαν σχετικαὶ ἀποφάσεις. Περὶ τῶν ἀποφάσεων τούτων ἔχομεν δύο κείμενα, τὸ ἓν παρὰ Λακταντίῳ (De mortibus persecutorum, 48), τὸ δὲ ἄλλο παρ' Εὐσεβίῳ (Ἐκκλ. Ἱστορία, 10, 5). Τὰ κείμενα ταῦτα διαφέρουσιν ἀλλήλων. Ὁ Λακτάντιος ἀντέγραψε τὸ ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη ἐν Νικομηδείᾳ (rescriptum, 13 Ἰουλίου 313) ὑπὸ Λικινίου, μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Μαξιμίνου ἀπόσπασιν τῆς Βιθυνίας (Μικρᾶς Ἀσίας). Ὁ Λα-

2. Ὁ σταυρὸς ἀπαντᾷ εἰς νόμισμα, κοπὲν τῷ 315, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν ἐθνικὸν Ἥλιον (K. Müller, Kirchengeschichte, I, 1941, σελ. 376).

3. Ἡ συγκρητιστικὴ μονοθεΐα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου δὲν ἦτο δύσκολον νὰ μεταβληθῇ εἰς τὴν χριστιανικὴν μονοθεΐαν. Διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος τὴν πρώτην ἐταύτισε πρὸς τὴν δευτέραν, τὸν θεὸν τοῦ πατρός του (τὸν Ἥλιον) μὲ τὸν Θεὸν τῶν χριστιανῶν (K. Müller, αὐτ., ἤδη ἐν τῇ α' ἐκδόσει, 1905, σελ. 172). Διετυπώθη ἐπίσης ἡ γνώμη, ὅτι τὴν συνταύτισιν ταύτην ἐν σπέρματι παρέλαβεν ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας (H. Lietzmann, Der Glaube Konstantin des Grossen, 1937, σημ. 14). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὁ ναὸς τοῦ Ἡλίου (Ἀπόλλωνος), εἰς τὸν ὁποῖον εἰσῆλθεν, ἵνα εὐχαριστήσῃ διὰ τὴν κατὰ τοῦ Μαξιμιανοῦ νίκην (310), ἦτο δι' αὐτὸν ἐνσυνειδήτως ἢ ὑποσυνειδήτως ναὸς τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν. Τὴν παραμονὴν τῆς κρισίμου μάχης κατὰ τοῦ Μαξεντίου (312), ἀμφιβάλλων περὶ τῆς νίκης (δύο αὐτοκράτορες, ὁ Σευῆρος καὶ ὁ Γαλέριος, πρὸ τριετίας ἐπιτεθέντες κατὰ τοῦ Μαξεντίου εἶχον ἡττηθῆ), ἐνυθυμήθη βεβαίως τὴν ἐν τῷ μνημονευθέντι ναῷ προφητείαν, ὅτι θὰ ἐβασίλευε τριάκοντα ἔτη (XXX). Ἡ νίκη, ἄρα, ἦτο ἐξησφαλισμένη. Εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ σώματος αὐτοῦ θὰ παρουσιάσθη τὸ τριπλοῦν λατινικὸν στοιχεῖον X τῆς προφητείας, ἀλλὰ δι' αὐτὸν ἦτο συγχρόνως (μάλιστα, πρὸ παντὸς) μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ καὶ σταυρὸς (B. Stephanides, ἐν Zeitschrift f. Kirchengeschichte, 1940, σελ. 463 καὶ ἑξῆς). Ὁ Εὐσέβιος μαρτυρεῖ, ὅτι τὴν σχετικὴν διήγησιν ἤκουσεν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (Βίος Μ. Κ., 1, 28).

κτάντιος, διατρίψας ἐν Νικομηδείᾳ ὡς διδάσκαλος τῆς λατινικῆς ρητορικῆς, ἐγνώρισε τὸ κείμενον τοῦτο. Ὅτε ὁ Λικίνιος ἔγινε κύριος καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν τοῦ Μαξιμίνου (Συρίας, Παλαιστίνης καὶ Αἰγύπτου), ἐδημοσίευσε καὶ ἐκεῖ σχετικὸν ἔγγραφον (rescriptum, φθινόπωρον τοῦ 313). Ὁ Εὐσέβιος μετέφρασε τὸ ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης δημοσιευθὲν κείμενον. Τὰ δύο ταῦτα ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα κατ' οὐσίαν ἦσαν ἓν ἔγγραφον καὶ ἐν ἀρχῇ ἔφερον τὰ ὀνόματα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Λικινίου, ὠνομάσθησαν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ «Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων». Ἄλλο ἔγγραφον δὲν εἶναι γνωστόν. Ἄλλοτε ἐνόμιζον, ὅτι τὸ μὲν πρῶτον, τὸ ὑπὸ τοῦ Λακταντίου διασωθέν, ἦτο τὸ πρωτότυπον τοῦ διατάγματος τῶν Μεδιολάνων, τὸ δὲ δεύτερον, τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου διασωθέν, μετάφρασις αὐτοῦ. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἦσαν! Εἶναι ἁπλῶς τὰ δύο rescripta τοῦ Λικινίου. Τί συνέβη ἐν Μεδιολάνοις κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 313, ἐξεδόθη διάταγμα (edictum ἢ rescriptum), ἢ ἐλήφθησαν μόνον προφορικαὶ ἀποφάσεις καὶ ἴσως συνετάχθη πρακτικόν, τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ ἐξακριβωθῇ, ἑκάστη δὲ τῶν τεσσάρων μνημονευθεισῶν λύσεων ἔχει τοὺς θιασώτας αὐτῆς. Δὲν γνωρίζομεν μὲν τὸν τρόπον καὶ τὸν νομικὸν τύπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐλήφθησαν αἱ ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων, τὰς ἀποφάσεις ὅμως αὐτὰς γνωρίζομεν ἐκ τῶν δύο ἐγγράφων τοῦ Λικινίου, περὶ τῶν ὁποίων ἀνωτέρω ἔγινε λόγος, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ σπουδαιότερον. Αἱ ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων ἔδωσαν πλήρη ἐλευθερίαν εἰσόδου εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ πλήρη ἐλευθερίαν τελέσεως τῆς χριστιανικῆς λατρείας. «Μηδενὶ παντελῶς ἐξουσία ἀρνητέα ᾖ τοῦ ἀκολουθεῖν καὶ αἱρεῖσθαι τὴν τῶν χριστιανῶν παραφύλαξιν ἢ θρησκείαν... ἐλευθέραν καὶ ἀπολελυμένην ἐξουσίαν τοῦ τημελεῖν (ἐπιμελεῖσθαι) τὴν ἑαυτῶν θρησκείαν» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 10, 5, 4 καὶ 7). Ἡ ἐπιστροφὴ ἀπαλλοτριωθέντων ἢ δωρηθέντων τόπων τῆς προσευχῆς καὶ κοινοτικῶν κτημάτων θὰ ἐγίνετο ἄνευ ἀποζημιώσεως ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν. Θὰ ἀπεζημίου ἡ πολιτεία (αὐτ. 10, 5, 6 καὶ 9 καὶ ἑξῆς). Ὁ χριστιανισμὸς κατέστη ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους; Τοῦτο δὲν φαίνεται ἐκ τῶν ἀποφάσεων τῶν Μεδιολάνων. Περὶ τῆς ἐπισήμου θρησκείας φροντίζει τὸ κράτος καὶ ἐξοδεύει χρήματα δι' αὐτήν. Ἡ μνημονευθεῖσα ἐκ μέρους τῆς πολιτείας ἀποζημίωσις ἦτο ἁπλῆ ἐπιστροφὴ χρημάτων, τὰ ὁποῖα εἶχεν εἰσπράξει διὰ τῆς πωλήσεως τῶν χριστιανικῶν κτημάτων, ἡ δὲ ἐπιστροφὴ κλοπιμαίων κτημάτων καὶ χρημάτων, ἀπὸ νομικῆς τοὐλάχιστον ἀπόψεως, δὲν σημαίνει φροντίδα καὶ μέριμναν. Μόνον μεταγενέστεραι διατάξεις, τὰς ὁποίας ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἐξέδωσε, καὶ πρὶν γίνῃ μονοκράτωρ καὶ ὅτε ἔγινε (324), δεικνύουσι φροντίδα περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ δαπάνην χρημάτων δι' αὐτόν. Διὰ τῶν διατάξεων τούτων ὁ κλῆρος ἀπηλλάγη τῶν δημοσίων βαρῶν, εἰς τὰς ἐκκλησίας ἐδόθη δικαίωμα νὰ ἔχωσιν ἰδιοκτησίαν καὶ νὰ δέχωνται κληρονομίας, εἰς ἐκκλησίας

ἐδόθησαν αὐτοκρατορικαὶ ἐπιχορηγήσεις, οἱ ναοὶ ὡρίσθησαν ὡς τόποι ἀσύλου, αἱ χριστιανικαὶ ἑορταὶ κατέστησαν κρατικαὶ ἑορταί, ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἐτέθησαν χριστιανικαὶ παραστάσεις, δι᾽ αὐτοκρατορικῶν χρημάτων ἱδρύθησαν χριστιανικοὶ ναοὶ καὶ δι᾽ αὐτοκρατορικῶν χρημάτων συνεκλήθη ἡ Α′ Οἰκουμ. Σύνοδος (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱσορία, 10, 5, 7, 6. Βίος τοῦ Μ. Κ., 3, 23, 25, 43, 47. 3, 18, 28. 3, 22). Αἱ διατάξεις αὗται, μὴ οὖσαι τόσον ἐπίσημοι, ὥστε νὰ εἰσάγωσι νέον δίκαιον, πρέπει νὰ θεωρηθῶσι συμπληρωματικαὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν Μεδιολάνων. Διὰ τοῦτο δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων ἀνύψωσαν τὸν χριστιανισμὸν εἰς ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ κράτους.

Ἡ ἐθνικὴ θρησκεία δὲν κατεβιβάσθη τῆς προτέρας ἐπισήμου θέσεως αὐτῆς. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἑπομένων. Πρῶτον, ἐν ταῖς ἀποφάσεσι τῶν Μεδιολάνων ρητῶς λέγεται, ὅτι τὰ εἰς τὸν χριστιανισμὸν παρεχόμενα κατ᾽ οὐδὲν ἤθελον βλάψει ἄλλην θρησκείαν. «Τοῦτο δὲ ὑφ᾽ ἡμῶν γέγονεν, ὅπως μηδεμιᾷ τιμῇ μηδὲ θρησκείᾳ τινι μεμειῶσθαί τι ὑφ᾽ ἡμῶν δοκοίη» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 10, 5, 8). Δεύτερον, τὰ διὰ τῶν συμπληρωματικῶν διατάξεων εἰς τὸν χριστιανισμὸν παραχωρηθέντα προνόμια εἶχεν ἤδη ἡ ἐθνικὴ θρησκεία, δὲν ἀφῃρέθησαν ἀπ᾽ αὐτῆς, ἐξηκολούθει δὲ νὰ ἔχῃ αὐτὰ καὶ μετὰ ταῦτα. Τρίτον, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος διετήρησε τὸν τίτλον τοῦ ἐθνικοῦ ἄκρου ἀρχιερέως (pontifex maximus), ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο ἁπλοῦς τίτλος, ἀλλὰ συνηπήγετο σχετικὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος διετήρησε καὶ ἐξεπλήρου αὐτά, μόνον δὲ τὰ καθαρῶς θρησκευτικὰ καθήκοντα (θυσίας) ἐτέλει διὰ τοῦ προμαγίστορος (promagister). Ἡ συνήθεια αὕτη δὲν εἰσήχθη ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἀλλὰ πρὸ πολλοῦ ὑπὸ ἐθνικῶν αὐτοκρατόρων. Τέταρτον, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος διὰ νόμων ἐξησφάλισε τὴν δημοσίαν ἐθνικὴν λατρείαν, μετὰ τῆς ὁποίας ἐσχετίζετο ἡ θέσις τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ὡς ἐπισήμου θρησκείας τοῦ κράτους (Codex Theodosianus, IX. 16. 1 καὶ 2, ἐκ τοῦ ἔτους 319· πρβλ. καὶ XVI. 2. 5, ἐκ τοῦ ἔτους 323). Ἐξησφάλισε τὴν δημοσίαν οἰωνοσκοπίαν, ἐφ᾽ ὅσον δὲν παρέβλαπτε τὸ δημόσιον συμφέρον καὶ δὲν προσέβαλλε τὰ ἤθη (αὐτόθι XVI. 10. 1, ἐκ τοῦ ἔτους 320 ἢ 321. IX. 16. 3, ἐκ τοῦ ἔτους 321/324). Ἀλλ᾽ ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἱερεῖς, τοὺς οἰωνοσκόπους καὶ τοὺς ὁμοίους αὐτῶν νὰ εἰσέρχωνται εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας, ἔστω καὶ χάριν ἁπλῆς φιλικῆς ἐπισκέψεως (αὐτ. IX. 16. 1 καὶ 2, ἐκ τοῦ ἔτους 319. XXI. 10. 1, ἐκ τοῦ ἔτους 320 ἢ 321). Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη προὐκλήθη ἐκ λόγων πολιτικῶν, διότι οἱ ἐθνικοὶ ἱερεῖς, ἐπικοινωνοῦντες μετὰ τῶν ὁμοθρήσκων αὐτῶν, ἐξῆπτον τὰ πνεύματα κατὰ τοῦ νέου καθεστῶτος.

Ὁ Εὐσέβιος ἰσχυρίσθη, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, γενόμενος μονοκράτωρ (324), ἐξέδωσε νόμους, διὰ τῶν ὁποίων εἰς ὅλον τὸ κράτος ἀπηγόρευσε τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν (Βίος τοῦ Μ. Κ., 2, 45. 4, 25).

Ἀλλὰ τοιοῦτοι νόμοι εἶναι ἄγνωστοι. Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Εὐσεβίου, γραφεὶς ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου († 337, ὁ Εὐσέβιος † 339 ἢ 340), εἶναι ὑπερβολικός, εὗρε δὲ εἴσοδον καὶ εἰς διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου (Codex Theodosianus XVI. 10. 2, ἐκ τοῦ ἔτους 341) καὶ εἰς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους ἱστορικούς. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔκλεισεν ἢ κατέστρεψε μόνον ὡρισμένους ἐθνικοὺς ναοὺς ἕνεκα εἰδικῶν λόγων, εἴτε διὰ τὴν ἀνηθικότητα τῆς λατρείας αὐτῶν, εἴτε πρὸς δήμευσιν τῆς μεγάλης αὐτῶν περιουσίας (Εὐσεβίου, Βίος Μ. Κ., 3, 54, 55, 58. 4, 25). Ἤδη ἐθνικοὶ αὐτοκράτορες εἶχον προβῆ εἰς παρόμοια μέτρα. Ἡ ἀφαίρεσις τῶν θησαυρῶν τῶν ἐθνικῶν ναῶν ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἔλαβεν εὐρύτερον χαρακτῆρα, ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης τότε οἰκονομικῆς κρίσεως. Δι' αὐτῶν ἠδυνήθη νὰ κατασκευάσῃ ὑγιὲς νόμισμα. Ταῦτα, ἑπομένως, δὲν ἀντιβαίνουσιν εἰς τὴν γνώμην, ὅτι ἐκ παραλλήλου μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξηκολούθει ἡ ἐθνικὴ θρησκεία νὰ παραμένῃ ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους. Ἔχομεν μάλιστα εἰδήσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐπέτρεψε τὴν ἵδρυσιν ἐθνικῶν ναῶν (Ζώσιμος, 2, 31. Aurel. Victor, Caesares, 40. Orelli, Inscriptiones latinae, III, ἀρ. 5580. Dessau, Inscriptiones latinae, σελ. 158, ἀρ. 705). Ἀναμφιβόλως ὅμως ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν λατρείαν τοῦ αὐτοκράτορος. Διὰ τοῦτο οἱ εἰς τὴν λατρείαν ταύτην ἀφιερωμένοι ἐθνικοὶ ναοὶ ἔμειναν ἄνευ ἀγαλμάτων καὶ θυσιῶν, κέντρα μόνον πολιτικῶν ἑορτῶν καὶ ἀγώνων.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ὁλονὲν περισσότερον εἰσεχώρει εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἀνεγίνωσκε τὴν Ἁγ. Γραφήν, ἀνεστρέφετο μετ' ἐπισκόπων καὶ ἀνέθρεψε τὰ τέκνα αὐτοῦ χριστιανικῶς. Τέλος, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, συμβάντος πλησίον τῆς Νικομηδείας (ἐν τῷ προαστίῳ Ἀχερῶνι, 21 Μαΐου 337), ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου (Εὐσεβίου, Βίος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, 4, 61 κ. ἑξ. καὶ οἱ συνεχίσαντες τὴν Ἐκκλ. Ἱστορίαν τοῦ Εὐσεβίου ἱστορικοί. Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀριμίνῳ συνόδου (359) πρὸς τὸν Κωνστάντιον· πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, Περὶ συνόδων, 10, 2. Ἱλαρίου Πικταύων, Fragmenta, 8, 2. Ἱερωνύμου, Χρονικόν, Α', 2353, ἔκδοσις Helm, 1913, σελ. 234. Ἀμβροσίου, De obitu Theodosii, 40. Πασχάλιον Χρονικόν, Migne, τόμος 92, στήλη 716 Β). Κατὰ μεταγενεστέραν εἴδησιν, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐβαπτίσθη, ὅτε ἀκόμη ἔμενεν ἐν Ῥώμῃ, ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης Σιλβέστρου (Βιογραφία Ῥώμης Σιλβέστρου, γραφεῖσα τῷ 450. Μαλάλας, ἔκδοσις Βόννης, σελ. 317, ἀποθανὼν ὀλίγον μετὰ τὸ 565, στηριχθεὶς ἐπὶ Νεστοριανοῦ χρονογράφου). Ἡ εἴδησις αὕτη προέκυψε κατὰ τὸν ἑπόμενον τρόπον. Ὁ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον βαπτίσας ἐπίσκοπος Νικομηδείας Εὐσέβιος ἔγινεν ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως (338), ἤτοι Νέας Ῥώμης. Ἐκ παραδρομῆς παραλειφθέντος τοῦ ἐπιθέτου «νέας», ἀνεφέρετο ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ὡς βαπτισθεὶς ὑπὸ τοῦ Ῥώμης Εὐσεβίου («Εὕρεσις τοῦ τιμίου σταυροῦ», γραφεῖσα μετὰ τὸ 400.

(Byz. Zeitschrift, IV, 325). Ὁ Εὐσέβιος ἐξελήφθη ἐπίσκοπος τῆς παλαιᾶς Ρώμης καὶ ἐπειδὴ σύγχρονος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐπίσκοπος Ρώμης ἦτο ὁ Σίλβεστρος, ἀντικατεστάθη δι᾿ αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐβαπτίσθη ἐν Ρώμῃ συνετέλεσε τὸ γεγονός, ὅτι οὗτος ὡς παράρτημα τοῦ ὑπ᾿ αὐτοῦ εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς πόλεως ταύτης δωρηθέντος ἀνακτόρου τοῦ Λατερανοῦ ἔκτισε τὴν Κωνσταντίνειον Βασιλικὴν καὶ τὸ Κωνσταντίνειον Βαπτιστήριον, ἐσφαλμένως ἐκληφθὲν ὡς τόπος τῆς βαπτίσεως αὐτοῦ.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος δὲν εἶχεν ἀπαγορεύσει ὁλοτελῶς τὴν ἐθνικὴν λατρείαν. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Κωνστάντιος* (337). Διὰ νόμων διέταξε κλεῖσιν τῶν ἐθνικῶν ναῶν καὶ δήμευσιν τῶν κτημάτων αὐτῶν (Codex Theodosianus XVI. 10, 2, ἐκ τοῦ ἔτους 341 [4]. XVI. 10, 4, ἐκ τοῦ ἔτους 346. XVI. 10, 6, ἐκ τοῦ ἔτους 356 καὶ ἄλλοι). Οἱ νόμοι οὗτοι ἦσαν γενικοί, ἀφεώρων καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν, διότι οἱ μὲν ἀρχαιότεροι (οἱ πρὸ τοῦ 350) ἔφερον τὰ ὀνόματα ἀμφοτέρων τῶν αὐτοκρατόρων, τοῦ Κωνσταντίου καὶ τοῦ Κώνσταντος, οἱ δὲ νεώτεροι (οἱ μετὰ τὸ 350) ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου, ὅτε ἔγινε μονοκράτωρ. Ἡ ὁλοτελὴς ἀπαγόρευσις τῆς ἐθνικῆς λατρείας ἔφερεν αὐτὸν εἰς ἀδιέξοδον. Πρῶτον, ἐν τῇ Δύσει οἱ σχετικοὶ νόμοι δὲν ἐφηρμόσθησαν. Δὲν δεικνύει τὸ ἀντίθετον ἡ ἀφαίρεσις τοῦ ἀγάλματος τῆς Νίκης (μᾶλλον τοῦ βωμοῦ αὐτῆς· «aram Victoriae», Symmachi, Relatio, 3, 3-6), τὸ ὁποῖον πρὸ ἑκατονταετηρίδων εἶχεν ἀπαχθῆ ἐκ τοῦ κυριευθέντος Τάραντος, τὸ ὁποῖον ὁ Αὔγουστος μετὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ἀκτίου (Σεπτ. ἔτους 31 π. Χρ.) ἔστησεν ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς συγκλήτου ἐν Ρώμῃ καὶ πρὸ τοῦ ὁποίου οἱ εἰσερχόμενοι συγκλητικοὶ ἀπένεμον τὸν ὀφειλόμενον σεβασμόν. Ὁ ἐθνικὸς συγγραφεὺς Σύμμαχος, ἔχων ὑπ᾿ ὄψιν τὴν Δύσιν, ἐπαινεῖ τὸν Κωνστάντιον, διότι ἄφησεν ὑφισταμένην τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν (ἐπιστολή, Migne, 18, 391). Ἐν τῇ Δύσει ἐπλεόναζον οἱ ἐθνικοί. Ὁ Κωνστάντιος μάλιστα ἐξέδωσε νόμους μεριμνῶντας περὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας τῆς Δύσεως. Ἐπεκύρωσε τὰ προνόμια τῶν Ἑστιάδων, ἀπένειμεν ἱερατικὰ ἀξιώματα εἰς ἐξέχοντας Ρωμαίους, ἔδωσεν ἐπιχορηγήσεις εἰς ἐθνικοὺς ναοὺς καὶ ἀγῶνας (Συμμάχου ἐπιστολή, αὐτόθι), ἐμερίμνησε περὶ ἐκλογῆς πρωθιερέως τῆς Ἀφρικῆς (Codex Theodosianus, XII. 1, 46, ἐκ τοῦ ἔτους 358) καὶ ἐπεκύρωσε τὰ δικαιώματα τῶν ποντιφήκων ἐπὶ τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν ἱερῶν θεσμῶν (αὐτ. IX. 17, 2, ἐκ τοῦ ἔτους 349). Ταῦτα δεικνύουσιν, ὅτι ὁ ἐθνισμὸς ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἄκρος ἀρχιερεὺς τοῦ ἐθνισμοῦ (pontifex maximus). Δεύτερον, ἐν τῇ Ἀνατολῇ βεβαίως ἐφηρμόσθησαν οἱ ἀπαγορεύοντες

4. Εἶχε συμφέρον νὰ παρουσιάσῃ ἑαυτὸν βαίνοντα ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἀλλ᾿ ἀντὶ ἰχνῶν μετεχειρίσθη τὴν λέξιν «νόμον». «Legem divi principis parentis nostri».

τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν νόμοι. Ἔχομεν πληροφορίας, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ ναοὶ ἐκλείοντο, κατεστρέφοντο, ἐδωροῦντο καὶ ἐπωλοῦντο, ἡ δὲ ἀκίνητος περιουσία αὐτῶν ἐδημεύετο (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 17, 3. Codex Theodosianus, X, 1, 8, νόμος Βαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος, ἐκ τοῦ ἔτους 364, ὅπου ἐκτίθενται τὰ ἐπὶ Κωνσταντίου συμβάντα. Λιβανίου, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶν, ἔκδοσις Reiske, II. σελ. 22, 185 καὶ ἑξῆς). Ἀλλ' ἡ ἐφαρμογὴ αὕτη ἔγινεν εἰς περιωρισμένον βαθμόν. Οἱ ἐθνικοὶ ἐν πολλοῖς διέσῳζον τὴν λατρείαν αὐτῶν διὰ πλαγίων μέσων, τὰ ὁποῖα δύναταί τις εὐκόλως νὰ φαντασθῇ. Ἓν πρωτότυπον μέσον ἀναφέρει ὁ Μέγας Ἀθανάσιος. Οἱ ἐθνικοὶ συνεμάχουν μετὰ τῶν ἀρειανῶν, ἵνα ἀποκτήσωσι τὴν εὔνοιαν τοῦ ἀρειανόφρονος Κωνσταντίου καὶ διατηρήσωσι τὴν λατρείαν αὐτῶν. «Ἕλληνες μὲν οὖν ὥσπερ ὠνούμενοι τῇ ὑπογραφῇ (ἐγγράφου, διὰ τοῦ ὁποίου μετὰ τὸ 355 ἐδέχοντο «ὃν ἂν ἀποστείλῃ βασιλεὺς ἐπίσκοπον») τὴν τῶν εἰδώλων ἑαυτῶν ἀσυλίαν» (Ἐπιστολὴ πρὸς μοναχούς, 55· πρβλ. καὶ 54, ἐν τέλει). Τρίτον, προὐκλήθη ἡ ἀντίδρασις Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου (361), ὁ ὁποῖος ἔγινεν ὄργανον ἐθνικῶν, ἀνησυχούντων περὶ τῆς τύχης τῆς θρησκείας αὐτῶν. Εἶναι, ἑπομένως, φυσικόν, ὅτι ἡ χριστιανοὶ διάδοχοι αὐτοῦ (Ἰοβιανὸς 363-364, Βαλεντινιανὸς Α' 364-375 καὶ Οὐάλης 364-378) ἐσυνετίσθησαν, ἐγκατέλειψαν τὴν πολιτικὴν τοῦ Κωνσταντίου καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου.

Εἰς τὸ καθεστώς, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ἔμεινεν ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἄκρος τοῦ ἐθνισμοῦ ἀρχιερεὺς (pontifex maximus), ἔθεσαν τέρμα ὁ Γρατιανὸς καὶ ὁ Μέγας Θεοδόσιος. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως *Γρατιανός*, ὁ εὐσεβὴς υἱὸς Βαλεντινιανοῦ τοῦ Α', πρῶτος ἠρνήθη νὰ φορέσῃ τὴν στολὴν τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως τοῦ ἐθνισμοῦ (toga praetexta = χλαμὺς κεκοσμημένη). Κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐθνικοῦ ἱστορικοῦ Ζωσίμου, τοῦτο συνέβη, ὅτε ὁ Γρατιανὸς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἀνέλαβε μόνος τὴν ἐξουσίαν (375/376), εἰς ἡλικίαν 16 ἐτῶν. «Ἅμα γὰρ τῷ παραλαβεῖν ἕκαστον τὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν ἡ ἱερατικὴ στολὴ παρὰ τῶν ποντιφήκων προσεφέρετο... Τῶν οὖν ποντιφήκων κατὰ τὸ σύνηθες προσαγαγόντων Γρατιανῷ τὴν στολὴν ἀπεσείσατο τὴν αἴτησιν, ἀθέμιτον εἶναι χριστιανῷ τὸ σχῆμα νομίσας» (Ζωσίμου, Ἱστορία, 4, 36). Αὕτη εἶναι ἡ καθιερωμένη γνώμη (G. Rauschen, Jahrbücher der christl. Kirche unter dem Kaiser Theodosius dem Grossen, 1897, σελ. 120, σημ. 4) [5]. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς *Μέγας Θεο-*

5. Κατὰ τὸν Andrew Alföldi, ὁ Γρατιανός, γενόμενος αὐτοκράτωρ, ἐδέχθη τὴν στολὴν καὶ τὸν τίτλον τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως τοῦ ἐθνισμοῦ, ἀπέθεσε δὲ αὐτὰ ἀρχὰς τοῦ 379, ὀλίγον πρὸ τῆς προσλήψεως τοῦ Θεοδοσίου ὡς συνάρχοντος, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἐχρησιμοποίησεν αὐτὰ (A Festival of Isis under the Christian Emperors of the IV Century. Budapest 1937, σελ. 36 κ. ἑξ.· πρβλ. καὶ G. Ostrogorsky, Geschichte d. Byz. Staates, 1940, σελ. 29, σημ.

δόσιος ἐν Θεσσαλονίκῃ, τὴν ὁποίαν τότε εἶχε καταστήσει κέντρον τῆς δράσεως αὐτοῦ καὶ ὅπου μετὰ βαρεῖαν ἀσθένειαν εἶχε βαπτισθῇ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ἐκείνης Ἀχολίου (ἢ Ἀσχολίου), ἐξέδωκε τῷ 380 τὸ περὶ πίστεως διάταγμα, ἐξ ὀνόματος καὶ τοῦ Γρατιανοῦ καὶ τοῦ τρίτου συνάρχοντος Βαλεντινιανοῦ τοῦ Β΄. Κατὰ τὸ διάταγμα τοῦτο, μόνη θρησκεία ὡρίζετο ἐκεῖνος ὁ χριστιανισμός, ὁ ὁποῖος ἦτο σύμφωνος πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ῥώμης Δαμάσου καὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Πέτρου ἀκολουθουμένην ἀποστολικὴν παράδοσιν. Δὲν ἐστρέφετο ὅμως μόνον κατὰ τῶν αἱρετικῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἀλλοθρήσκων. Τοῦτο δεικνύουσι, πρῶτον, αἱ ἐν ἀρχῇ τοῦ διατάγματος λέξεις «ὅλους τοὺς λαοὺς» (cunctos populos, Codex Theodosianus, XVI. 1, 2), δεύτερον, τὸ νέον διάταγμα, ἐκδοθὲν ἐν Κων]πόλει τῷ 381, ἐν τῷ ὁποίῳ ὡς μόνη θρησκεία τοῦ κράτους ὡρίζετο ἡ τοῦ ἑνὸς καὶ ὑψίστου θεοῦ (unius et summi dei nomen ubique celebretur, Codex Theodosianus, XVI. 5, 6), τρίτον, τὸ Θεοδοσιανὸν διάταγμα τοῦ 380 διὰ τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ σημασίαν ὁ Ἰουστινιανὸς ἔθεσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ κώδικος αὐτοῦ. Ὁ Γρατιανὸς (382) ἐν τῇ Δύσει ἔλαβε μέτρα κατὰ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας. Ἐδήμευσεν ὁλοτελῶς τὴν ἀκίνητον περιουσίαν τῶν ἐκεῖ ἐθνικῶν ναῶν, ἔπαυσε τὰς αὐτοκρατορικὰς ἐπιχορηγήσεις εἰς τὴν ἐθνικὴν λατρείαν καὶ περιώρισε τὰ προνόμια τῶν ἐθνικῶν ἱερέων. Τὸ ἄγαλμα τῆς Νίκης (ὁ βωμὸς αὐτῆς, ara Victoriae, Symmachi, Relatio, 3, 3-6), τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπαναφέρει εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν συνεδριῶν τῆς Συγκλήτου ὁ Ἰουλιανός, ἀφῃρέθη ἐκ νέου. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μεδιολάνων Ἀμβροσίου, μέγα μέρος τῆς Συγκλήτου ἦσαν χριστιανοὶ (Ἐπιστολῶν βιβλίον I, ἐπιστολὴ 17, 1, 10).

Ὁ Μέγας Θεοδόσιος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Γρατιανόν, ἐδείχθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπιφυλακτικὸς ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν κατὰ τῶν ἐθνικῶν ἐκδοθέντων διαταγμάτων αὐτοῦ. Ἴσως διότι ἐδῶ ἐπεκράτουν ἤδη οἱ χριστιανοὶ καὶ ὑφίστατο ὁ ἐκ τῶν Γότθων κίνδυνος, ἴσως διότι οἱ νόμοι οὗτοι εἶχον τὴν ἔννοιαν προγράμματος τοῦ μέλλοντος, τὸ ὁποῖον βαθμηδὸν θὰ ἐτίθετο εἰς ἐφαρμογήν. Πέντε ἔτη βραδύτερον ὁ Μ. Θεοδόσιος (386) ἔστειλεν ἐκ Κων]πόλεως τὸν ὕπαρχον τοῦ πραιτωρίου (πρωθυπουργὸν)

4). Ὁ Alföldi ἐστηρίχθη κυρίως εἰς νομίσματα. Δύναταί τις νὰ ἀντιπαρατηρήσῃ τὰ ἑπόμενα. Ὁ Γρατιανὸς ἤδη ὀκταέτης, γενόμενος συνάρχων τοῦ πατρὸς αὐτοῦ (367), ἀνεφέρετο ἐν ἐπιγραφαῖς μὲ τὸν τίτλον τοῦ pontifex maximus (Rauschen, αὐτ.), βεβαίως ἐν νομίσμασιν εἰκονίζετο μὲ τὴν στολὴν τοῦ ἀξιώματος τούτου. Εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῆς στολῆς ταύτης, ὅτε ἔμεινε μόνος (375/376), δὲν ἠκολούθησεν ἀμέσως κατασκευὴ νέων ἀναλόγων νομισμάτων, ἀλλ', ὡς συνήθως συμβαίνει, μετά τινα ἔτη (379). Τὰ νομίσματα, ἄρα, ταῦτα δὲν ἀποδεικνύουσιν, ὅτι καὶ ἡ ἀπόρριψις τῆς ἀρχιερατικῆς στολῆς ἔγινε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Αἱ ἐπὶ τοῦ Γρατιανοῦ ἐπιρροαὶ τοῦ μὴ φανατικοῦ διδασκάλου Αὐσωνίου καὶ τοῦ φανατικοῦ ἐπισκόπου Μεδιολάνων Ἀμβροσίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χωρισθῶσι χρονολογικῶς τόσον σαφῶς, ὥστε οὕτω νὰ ὑποστηριχθῇ τὸ ἐκ τῶν νομισμάτων ἐξαγόμενον συμπέρασμα τοῦ Alföldi, ἰσχυριζομένου, ὅτι ἀπὸ τοῦ 379 ἤρχισεν ἡ ἐπιρροὴ τοῦ Ἀμβροσίου.

Κυνήγιον εἰς Αἴγυπτον καὶ τὰς παρακειμένας χώρας, ἵνα καταστρέψῃ τοὺς ἐθνικοὺς ναοὺς καὶ ἐξαλείψῃ τὴν ἐθνικὴν λατρείαν (Ζωσίμου, Ἱστορία, 4, 37). Οἱ χριστιανοὶ ὥρμησαν κατὰ τῶν ἐθνικῶν ναῶν, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ αὐτῶν ἦσαν οἱ κληρικοὶ καὶ μάλιστα οἱ μοναχοὶ («οἱ μελανειμονοῦντες», Λιβανίου, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶν, 8). Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατεστράφη ὁ ναὸς τοῦ Σεράπιδος («Σεραπεῖον»), ὁ ὁποῖος ναὸς εἰς μέγεθος καὶ πλοῦτον ἡμιλλᾶτο πρὸς τὸν ἐν Ρώμῃ ναὸν τοῦ Καπιτωλίου Διὸς καὶ ἦτο προσκύνημα τῶν ἁπανταχοῦ ἐθνικῶν. Ὁ θεὸς οὗτος ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ἐταυτίζετο πρὸς τὸν Ὄσιριν (Ὄσιρις + Ἆπις = Σέραπις), τὴν δὲ λατρείαν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον μετερρύθμισεν ὁ ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου Πτολεμαῖος ὁ Α' (323 - 285 π. Χρ.), ὡς ἑνωτικὸν δεσμὸν τῆς ἑλληνικῆς καὶ αἰγυπτιακῆς θρησκείας καὶ τῶν ἐθνοτήτων τούτων. Κατεστράφησαν ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐθνικοὶ ναοὶ ἐν Αἰγύπτῳ, Παλαιστίνῃ καὶ Συρίᾳ (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 22 - 24), ὀλίγοι δὲ μόνον μετεβλήθησαν εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας (Πασχάλιον Χρονικόν, Βόννης, 561, Migne, 92, 764). Ὁ Μέγας Θεοδόσιος μετὰ ἄλλα πέντε ἔτη ἐξέδωσε τρία εἰδικὰ διατάγματα κατὰ τῆς ἐθνικῆς λατρείας. Ὁ Γρατιανὸς εἶχεν ἀποθάνει, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Βαλεντινιανὸς ὁ Β' ἦτο 21 ἔτους, ὁ Θεοδόσιος ἦτο ὁ πραγματικὸς ἄρχων καὶ τῆς Δύσεως. Ἐκεῖ εὑρισκόμενος ἐξέδωσε δύο διατάγματα (391). Ἐκ Μεδιολάνων ὑπὸ τὰ ὄμματα καὶ ἴσως τῇ ὑποβολῇ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ἐκείνης Ἀμβροσίου ἐξέδωσε διάταγμα, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν ὕπαρχον τοῦ πραιτωρίου τῆς Ρώμης Ἀλβῖνον (Codex Theodosianus, XVI. 10, 10) καὶ ἐξ Ἀκυληΐας (πρὸς δυσμὰς τῆς ὁποίας ἱδρύθη ἡ Βενετία τῷ 452) ἐξέδωσε δεύτερον διάταγμα πρὸς τὸν διοικητὴν τῆς Αἰγύπτου Εὐάγριον (αὐτ. XVI, 10, 11). Ἡ Ρώμη καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια ἦσαν ἀκόμη αἱ ἀκροπόλεις τοῦ ἐθνισμοῦ. Τέλος, ἐν Κων/πόλει ἐξέδωσε τρίτον διάταγμα πρὸς τὸν ὕπαρχον τοῦ πραιτωρίου (πρωθυπουργὸν) Ρουφῖνον (αὐτ. XVI. 10,12, ἐκ τοῦ ἔτους 392). Τὰ διατάγματα ταῦτα ὥρισαν λεπτομερείας τῆς γενικῆς ἀρχῆς, τὴν ὁποίαν εἶχον διατυπώσει τὰ δύο προηγούμενα διατάγματα (380 καὶ 381). Ἀπηγόρευσαν ὅλα τὰ εἴδη τῆς δημοσίου καὶ ἰδιωτικῆς λατρείας τῶν ἐθνικῶν. Αἱ τιμωρίαι δὲν ἦσαν αὐστηραί, ὡς ἐν τοῖς διατάγμασι τοῦ Κωνσταντίου, ἀλλ' ἀκριβῶς ἕνεκα τούτου ἦσαν περισσότερον ἐφαρμόσιμοι. Οἱ διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου ἐξηκολούθησαν τὴν ἐκρίζωσιν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας. Ὁ Ἰουστινιανὸς διέταξεν, οἱ μὴ θέλοντες νὰ γίνωσι χριστιανοὶ νὰ ἀποκλείωνται τῶν πολιτικῶν θέσεων, μὴ διδάσκωσι μαθήματα καὶ μὴ μισθοδοτῶνται ἐκ τοῦ δημοσίου, δημεύηται ἡ περιουσία αὐτῶν καὶ ὑποβάλλωνται εἰς τιμωρίας, ἐξορίαν ἢ θανατικὴν ποινὴν (Ἰουστινιάνειος Κῶδιξ, I. 11, 10, 1 καὶ 2 καὶ 4). Ἐνηργήθη ἐσωτερικὴ ἱεραποστολή, κατὰ τὴν ὁποίαν διεκρίθη ὁ μονοφυσίτης ἐπίσκοπος Ἰωάννης, φέρων τὸν τίτλον τοῦ Ἐφέσου, ὅπου βεβαίως ὑπῆρχεν ὀρθό-

δοξος ἐπίσκοπος. Οἱ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπιστραφέντες ἐθνικοὶ ἀναβιβάζονται εἰς ἑβδομήκοντα χιλιάδας (532). Ὠνομάσθη ἡ «σφύρα τῶν ἐθνικῶν». Λείψανα ἐθνικῶν διετηρήθησαν ἐν ταῖς νήσοις τῆς Ἰταλίας μέχρι τῆς ζ′ ἑκ]ρίδος, ἐν τῇ Μάνῃ τῆς Πελοποννήσου μέχρι τῆς θ′ ἑκ]ρίδος.

§ 11. Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας.

Κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν γνώμην, ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει ὑφίστατο «καισαροπαπισμός», ἡ Ἐκκλησία ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τὴν πολιτείαν. Ὁ καισαροπαπισμὸς ἦτο ἀνάλογος τῶν προσώπων καὶ τῶν περιστάσεων, ἄλλοτε μὲν βαρύτερος, ἄλλοτε δὲ ἐλαφρότερος. Ἐκ τοῦ αὐτοκράτορος ἐξηρτᾶτο ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐπισκόπων καὶ μάλιστα τῶν πατριαρχῶν[1], ἡ ἵδρυσις καὶ συγχώνευσις ἐπισκοπῶν καὶ ἀρχιεπισκοπῶν καὶ ἡ ἀνύψωσις αὐτῶν εἰς μητροπόλεις, ἡ ἀνακήρυξις αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν. Εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἐγίνοντο ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐφέσεις. Ὁ αὐτοκράτωρ συνεκάλει τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους, διηύθυνεν αὐτὰς προσωπικῶς ἢ δι' ἀντιπροσώπων, τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις καθίστα νόμους τοῦ κράτους καὶ ἐκ τῶν ἀντιμαχομένων δογματικῶν διδασκαλιῶν αὐτὸς ἐνίοτε ὥριζε, τίς θὰ ἐπεκράτει. Οὕτως ὁ Κωνστάντιος καὶ ὁ Οὐάλης ἐπέβαλον τὸν ἀρειανισμόν, ὁ Μέγας Θεοδόσιος τὴν ὀρθοδοξίαν, ὁ Βασιλίσκος τὸν μονοφυσιτισμόν, ὁ Ζήνων παρεμέρισε τὴν Δ′ Οἰκουμ. Σύνοδον, ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ δογματικῶν διαταγμάτων ὥρισε τὴν πίστιν τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ καί, τέλος, ἐπέβαλε τὸν μονοφυσιτισμόν, ὁ Ἡράκλειος ἐπέβαλε τὸν μονοθελητισμὸν καὶ Λέων ὁ Ἴσαυρος τὴν εἰκονομαχίαν. Δύναταί τις νὰ ἀναφέρῃ καὶ μεταγενέστερα παραδείγματα, ἂν καὶ ἐξέρχονται τῶν ὁρίων τῆς περιόδου

1. Ὁ αὐτοκράτωρ, ὁσάκις εἶχε λόγους, ἀνεμιγνύετο εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ πάπα Ῥώμης. Ὁ Ὀδόακρος (483) ἠθέλησε νὰ κληρονομήσῃ τὸ δικαίωμα τοῦτο, ἀλλ' ἀντέδρασεν ὁ ρωμαϊκὸς θρόνος (499 καὶ 502). Οἱ ἀρειανοὶ Ὀστρογότθοι βασιλεῖς (Θεοδώριχος † 526, Ἀταλάριχος † 534, Θεοδοχάτος † 536) ἐθεώρουν δικαίωμα αὐτῶν νὰ διορίζωσι τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ῥώμης, ὅπερ διετηρήθη καὶ ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας. Ὁ Μέγας Ἰουστινιανὸς († 565) διώρισε τὸν Βιγίλιον (537) καὶ τὸν Πελάγιον (556). Ὁ Ῥώμης Πελάγιος ὁ Β′ (575) ἐχειροτονήθη μὲν ἄνευ διαταγῆς τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος (ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Β′, διαδόχου τοῦ Μ. Ἰουστινιανοῦ), ἀλλ' ἕνεκα τῆς πολιορκίας τῆς Ῥώμης ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων («absque iussione principis», Liber Pontificalis, ἔκδοσις Duchesne, I. 309), ἐκ τῶν ὑστέρων δὲ ἐφρόντισε νὰ λάβῃ τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ αὐτοκράτορος. Καθιερώθη ἡ συνήθεια, τὸ ἔγγραφον τῆς ἐκλογῆς τῆς Ῥώμης (decretum generale) νὰ ἀποστέλλεται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 685 τὸ δικαίωμα τοῦτο ἀνετέθη εἰς τὸν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ βυζαντινὸν Ἔξαρχον (H. Schubert, Staat und Kirche κτλ., 1912, σελ. 104, σημ. 2, 106, σημ. 2. Τοῦ αὐτοῦ, Geschichte d. christl. Kirche im Frühmittelalter, 1921, σελ. 35 καὶ 51). Τὰ ἀπὸ τῆς Καρολινείου δυναστείας, ἴδε κατωτέρω § 32.

ταύτης. Οὕτως οἱ Κομνηνοὶ Ἀλέξιος καὶ Μανουὴλ (ιβ' ἑκ]ρίδος) ἐπρωτοστάτησαν εἰς δογματικὰ ζητήματα. Περὶ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων Νικήτας ὁ Χωνιάτης λέγει, ὅτι ἤθελον νὰ φαίνωνται «δογματισταὶ θειότατοι καὶ κανόνες τῶν κανόνων εὐθέστεροι καὶ ἁπλῶς θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀπροσφαλεῖς γνώμονες» (Θησαυρὸς ὀρθοδοξίας, 7, 5· πρβλ. καὶ Ἰωάννην Κίνναμον, 6, 2, Παχυμέρην, 6, 31).

Τὴν ἀνάμιξιν αὐτῶν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα οἱ αὐτοκράτορες ἐδικαιολόγουν διὰ δύο ἐπιχειρημάτων. Πρῶτον. Τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῆς εὐημερίας τῆς πολιτείας, διότι ἡ εὐημερία αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς εὐνοίας τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἰδέα αὕτη ἀπαντᾷ εἰς ἔγγραφα ἐθνικῶν αὐτοκρατόρων καὶ μάλιστα εἰς τοιαῦτα διὰ τῶν ὁποίων ἐκηρύσσετο διωγμὸς τῶν χριστιανῶν, ἀλλ' ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ δύο σῳζόμενα ἔγγραφα (rescripta) τοῦ Λικινίου, τὰ ὁποῖα περιέχουσι τὰς ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων (313), ὅπου ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Λικίνιος παρέσχον εἰς τοὺς χριστιανοὺς πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καί, ὡς δύναταί τις νὰ εἴπῃ, κατέστησαν τὸν χριστιανισμὸν ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ κράτους. Τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐπέφερον, ἵνα μετὰ τοῦ κράτους διὰ παντὸς παραμείνῃ ἡ θεία πρόνοια, τῆς ὁποίας πολλὰ δείγματα μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχον. «Ἡ θεία σπουδὴ περὶ ἡμᾶς, ἧς ἐν πολλοῖς ἤδη πράγμασιν ἀπεπειράθημεν, διὰ παντὸς τοῦ χρόνου βεβαίως διαμεῖναι» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 10, 5, 13· πρβλ. καὶ 5. Λακταντίου, De mortibus persecutorum, 48). Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀπαντᾷ συχνὰ εἰς διατάγματα βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἀκριβῶς ἐστήριξεν ὁ Βασιλίσκος τὸ «Ἐγκύκλιον» καὶ ὁ Ζήνων τὸ «Ἑνωτικόν», διὰ τῶν ὁποίων ἐπεβάλλετο ὁ μονοφυσιτισμός. Δεύτερον. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχεν ἱερατικὸν χαρακτῆρα. Ἤδη οἱ ἐθνικοὶ αὐτοκράτορες εἶχον τοιοῦτον χαρακτῆρα (ὁ ρωμαῖος αὐτοκράτωρ ἦτο ἄκρος ἀρχιερεὺς τοῦ ἐθνισμοῦ, pontifex maximus). Ὁ πρῶτος χριστιανὸς αὐτοκράτωρ, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, περὶ ἑαυτοῦ εἶπεν· «ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτὸς ὑπὸ Θεοῦ καθεσταμένος ἐπίσκοπος ἂν εἴην» (Εὐσεβίου, Βίος τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου, 4, 24), ὁ δὲ Εὐσέβιος περὶ αὐτοῦ σαφέστερον εἶπεν· «οἷά τις κοινὸς (γενικὸς) ἐπίσκοπος ἐκ θεοῦ καθεσταμένος» (αὐτ. 1, 44). Ἐν ταῖς συνόδοις ὁ αὐτοκράτωρ ἐπευφημεῖτο ὡς ἀρχιερεύς. Οὕτως ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (448), ἡ ὁποία κατεδίκασε τὸν Εὐτυχῆ, ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ὁ Β' ἐπευφημήθη διὰ τῶν λέξεων· «πολλὰ ἔτη τῷ ἀρχιερεῖ βασιλεῖ» (Mansi, 6, 734). Ἐν τῇ Δ' Οἰκουμ. Συνόδῳ (451) ὁ αὐτοκράτωρ Μαρκιανὸς ἐπευφημήθη διὰ τῶν λέξεων· «πολλὰ τὰ ἔτη τῷ ἱερεῖ, τῷ βασιλεῖ... διδάσκαλε πίστεως» (αὐτ. 7, 177). Ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Κων πόλεως (488) ὁ αὐτοκράτωρ Ζήνων ἐπευφημήθη διὰ τῶν λέξεων· «πολλὰ τὰ ἔτη τῷ ἀρχιερεῖ βασιλεῖ» (αὐτ. 6, 733). Προκειμένου περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κώνσταντος τοῦ Β', διὰ τὸ ζήτημα τοῦ μονοθελητισμοῦ ἐκδοθέντος «Τύπου»

(648), ὁ κατ' αὐτοῦ ἀντιδρῶν Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἠρωτήθη «δὲν εἶναι πᾶς χριστιανὸς αὐτοκράτωρ καὶ ἱερεύς;» (αὐτ. 9, 6), ὁ δὲ Λέων ὁ Ἴσαυρος (717 - 741), θέλων νὰ ἐπιβάλῃ τὴν εἰκονομαχίαν, ἔγραψεν εἰς τὸν Ρώμης Γρηγόριον τὸν Β'· «βασιλεὺς εἰμὶ καὶ ἱερεύς» (αὐτ. 12, 976). Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη δὲν εἶναι γνησία, ἡ μαρτυρία αὕτη δὲν ἀποβάλλει τὴν σημασίαν αὐτῆς, διότι δεικνύει τὴν τότε περὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος ἀντίληψιν. Ἡ εἰκονομαχικὴ σύνοδος τοῦ 754 ἀπεφάνθη, ὅτι «τῶν Ἀποστόλων ἐφαμίλλους τοὺς πιστοὺς ἡμῶν βασιλεῖς ἐξανέστησε (ὁ θεός), τῇ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος σοφισθέντας δυνάμει, πρὸς καταρτισμὸν μὲν ἡμῶν καὶ διδασκαλίαν, καθαίρεσιν δὲ δαιμόνων ὀχυρωμάτων» (αὐτ. 13, 225). Διὰ τῶν λέξεων τούτων οἱ αὐτοκράτορες ἐκηρύχθησαν ἰσαπόστολοι καὶ θεόπνευστοι. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ ἐπίθετον «ἅγιος», ἐξ αὐτοῦ δὲ παρέλαβον αὐτὸ οἱ ἐπίσκοποι μέχρι σήμερον. Τὸ παλάτιον ὠνομάζετο «ἱερόν», τὰ δὲ αὐτοκρατορικὰ γράμματα ὠνομάζοντο «θεῖα γράμματα». Ὅταν εἰς τὰ πρακτικὰ οἰκουμενικῶν συνόδων ἀναγινώσκῃ τις, ὅτι ἐδόθη ἐντολὴ εἰς τοὺς γραμματεῖς νὰ ἀναγνώσωσι τὰ θεῖα γράμματα, δὲν πρέπει νὰ περιμένῃ νὰ ἀναγνωσθῇ ἡ Ἁγία Γραφή, οὐδὲ νὰ ἐκπλήσσεται, ἀκούων, ὅτι ἀναγινώσκεται ἐπιστολὴ αὐτοκράτορος. Εἰς ὡρισμένας ἐπισήμους περιστάσεις πρὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐτοποθετεῖτο τὸ «διβάμπουλον», φέρον πελωρίαν λαμπάδα, καίουσαν πρὸ αὐτοῦ, ὅπως ἐνώπιον τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων. Ἐκ τοῦ αὐτοκράτορος παρέλαβε τὸ προνόμιον τοῦτο ὁ πατριάρχης Κων/πόλεως, βραδύτερον δὲ καὶ πολλοὶ μητροπολῖται, μέχρι σήμερον.

Ὁ Ἀχριδῶν Δημήτριος Χωματηνός, ζήσας ἀρχὰς τῆς ιγ' ἑκ]ρίδος, δοθείσης ἀφορμῆς, ὥρισε τὴν σχέσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ καὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος. Μεταξὺ αὐτῶν ὑφίσταται ἡ μόνη διαφορά, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δὲν δύναται νὰ ἱερουργήσῃ. Ἡ δοθεῖσα ἀφορμὴ ἦτο ἡ ἑπομένη. Ὁ Δημήτριος Χωματηνὸς ἠρωτήθη ὑπὸ τοῦ Δυρραχίου Κωνσταντίνου Καβάσιλα, ἂν κληρικὸς (διάκονος ἢ πρεσβύτερος) ψηφισθεὶς ἐπίσκοπος καὶ ἀποδεχθεὶς τὴν ἐκλογὴν δύναται, πρὶν χειροτονηθῇ, νὰ μετατεθῇ εἰς ἄλλην ἐπισκοπήν. Ἀπήντησε· «τοῦτο κανονικὸν μὲν οὐκ ἔστιν, οὔτε μὴν τῆς ἐγγράφου ἢ ἀγράφου ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, γίνεται δὲ πολλάκις βασιλέως κελεύοντος... ὁ βασιλεὺς γὰρ οἷα κοινὸς (γενικὸς) τῶν ἐκκλησιῶν ἐπιστημονάρχης καὶ ὢν καὶ ὀνομαζόμενος... πλὴν μόνον τοῦ ἱερουργεῖν τὰ λοιπὰ ἀρχιερατικὰ προνόμια σαφῶς εἰκονίζει ὁ βασιλεύς, ἐφ' οἷς πράττει νομίμως τε καὶ κανονικῶς» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα κανόνων, τόμος ε', σελ. 428 καὶ ἑξῆς). Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν λέξιν «ἐπιστημονάρχην», πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι εἰς ἐπιστήμην μετέφραζον τὴν λατινικὴν λέξιν disciplina, ἀντὶ εἰς πειθαρχίαν. Κατὰ τὸν Δημήτριον Χωματηνόν, ἄρα, ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ὁ ἀνώτατος διοικητικὸς ἄρχων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἠδύνατο

νὰ ἐκτελῇ ὅλα τὰ μὴ ἱερουργικὰ ἔργα τῶν ἐπισκόπων. Ἐδέχετο, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ εἶχεν ἱερατικὸν χαρακτῆρα καὶ ἐδικαιολόγει τοῦτον διὰ τοῦ ἀναλόγου χαρακτῆρος τοῦ ἐθνικοῦ αὐτοκράτορος, διὰ τοῦ ἀναλόγου χαρακτῆρος τοῦ Ἰουδαίου βασιλέως ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ καὶ διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἐστέφετο καὶ ἐχρίετο ὑπὸ τοῦ πατριάρχου [2]. Ἡ Ἐκκλησία προσεπάθει κατὰ τὸ δυνατὸν νὰ περιορίσῃ τὸν καισαροπαπισμόν. Ὑπάρχουσι τρεῖς μόνον κανόνες. Κανὼν τῆς συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (341 ἢ 329), κληρικὸν καθαιρεθέντα καὶ ἐνοχλήσαντα τὰς ἀκοὰς τοῦ αὐτοκράτορος ἐστέρησε τοῦ δικαιώματος τῆς ἐφέσεως (κανὼν 12). Εἷς τῶν λεγομένων Ἀποστολικῶν κανόνων, συνταχθέντων τέλη τῆς δ' ἑκ]ρίδος, ὥρισεν, ὁ διὰ κοσμικῶν ἀρχόντων γενόμενος ἐπίσκοπος καὶ ὅλοι οἱ μετ' αὐτοῦ κοινωνοῦντες νὰ καθαιρῶνται (κανὼν 30). Ἡ Ζ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (787) εἰς τὴν ἰδίαν τιμωρίαν ὑπέβαλε καὶ τὸν διὰ κοσμικῶν ἀρχόντων γενόμενον πρεσβύτερον ἢ διάκονον (κανὼν 3). Δὲν ἦτο εὔκολον νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς κανόνας τούτους, διότι οἱ κατήγοροι ἢ οἱ δικάζοντες θὰ εὑρίσκοντο ἔνοχοι τοῦ αὐτοῦ παραπτώματος. Διὰ τοῦτο οἱ κανόνες οὗτοι ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς ὅλως ἐξαιρετικὰς περιστάσεις, εἴς τινας δὲ τῶν περιστάσεων τούτων, ἵνα καθαιρεθῶσιν ἀθῷοι. Τοὺς κανόνας τούτους ἐνεθυμοῦντο, ὅταν δὲν εἶχον νὰ διατυπώσωσιν ἄλλην κατηγορίαν, ἢ δὲν ἠδύνατο νὰ πλάσωσι τοιαύτην. Πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες ἀντεπεξῆλθον κατὰ τοῦ καισαροπαπισμοῦ, ἀλλὰ μόνον, ὅταν οὗτος δὲν συνέφερεν εἰς αὐτούς. Ὅταν οὗτος συνέφερεν εἰς αὐτούς, ἐνόμιζον, ὅτι δὲν εἶναι καισαροπαπισμός. Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἦλθεν εἰς στενὴν σύνδεσιν μετὰ τῆς πολιτείας καὶ κατ' ἀνάγκην εἰς περισσοτέρας, ἢ πρότερον, σχέσεις μετὰ τοῦ κόσμου. Τοῦτο συνετέλεσεν, ἵνα ἡ γενικὴ ἠθικὴ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ὑποστῇ δευτέραν κατάπτωσιν. Εἰρηνικὴ καὶ σιωπηρὰ ἀντίδρασις κατὰ τῶν νέων συνθηκῶν ὑπῆρξεν ὁ μοναχικὸς βίος.

2. Ἡ στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως ἤρχισε πιθανῶς ἀπὸ τοῦ Μαρκιανοῦ 450 - 457 (Λέων Γραμματικός, ἔκδοσις Βόννης, σελ. 111, 4 κ. ἑξ.) «Μαρκιανὸς ἐβασίλευσεν... στεφθεὶς ὑπὸ Ἀνατολίου τοῦ πατριάρχου». Ἐκ τοῦ Γραμματικοῦ παρέλαβον τὴν εἴδησιν ἄλλοι. Ἄλλαι πηγαὶ ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Μαρκιανὸς ἐστέφθη ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἢ τῆς Πουλχερίας. Τῆς στέψεως Λέοντος τοῦ Α' (457) σῴζεται περιγραφὴ (Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Βασίλειος τάξις, Ι. 91. (ι' ἑκ]ρίδος), Migne, τόμ. 112, στ. 745 κ. ἑξ.) μετὰ μεταγενεστέρων προσθηκῶν. Ἡ χρίσις ἤρχισε πιθανῶς ἀπὸ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος (867). W. Sickel, Byz. Zeitschrift, 1898, σελ. 517 κ. ἑξῆς. O. Treitinger, Die oströmische Kaiser- und Reichsidee, 1938, σελ. 8 καὶ ἑξῆς. Ἄλλως δέχεται τὰ πράγματα ἡ Αἰκατερίνη Χριστοφιλοπούλου (Ἐκλογὴ κτλ., 1956).

§ 12. Μοναχικὸς βίος.

Ὁ χριστιανικὸς μοναχικὸς βίος προέκυψεν ἐκ τῶν ἀρχικῶν ἠθικῶν τάσεων τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐκ τῆς καταστάσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ εὑρέθη οὗτος ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἔζων μὲν ἐντὸς τῆς ἐθνικῆς κοινωνίας, ἀλλ' ἐχωρίζοντο αὐτῆς διὰ τῆς χριστιανικῆς ἐγκρατείας. Ὅτε ὅμως ἀπὸ τῶν μέσων τῆς β' ἑκ]ρίδος ἡ γενικὴ ἠθικὴ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ὑπέστη τὴν πρώτην κατάπτωσιν, εὑρέθησαν χριστιανοί, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, «αἱ παρθένοι», οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον ἐτήρησαν, ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυσαν τὴν χριστιανικὴν ἐγκράτειαν. Ὀνομάζομεν αὐτοὺς ἁπλῶς «ἐγκρατεῖς», πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν «ἐγκρατιτῶν», οἱ ὁποῖοι περιέπεσαν εἰς δυαλιστικὰς ἰδέας. Οἱ ἐγκρατεῖς ἔζων μὲν ἐντὸς τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων, ἀλλ' ἐχωρίζοντο αὐτῶν δι' αὐστηροτέρας ἐγκρατείας, ἀκτημοσύνης, ἀγαμίας, περισσοτέρας νηστείας καὶ περισσοτέρας προσευχῆς (Ἰουστίνου Α', Ἀπολογία, 15, 6. Ἀθηναγόρου, Ἀπολογία, 33. Γαληνοῦ, De sententiis Politiae platonicae). Ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς τοὺς ἀληθεῖς χριστιανούς, καί τι περισσότερον, ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἴσους πρὸς τοὺς ἀγγέλους (Ματθαίου, 22, 30). Ἔζων μόνοι ἢ πολλοὶ ὁμοῦ ἐν ἰδιαιτέροις οἴκοις. Ἐθεωρεῖτο μεγαλυτέρα ἄσκησις νὰ συγκατοικῶσιν ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ νὰ ἀσκῶσιν ἐγκράτειαν. Αἱ γυναῖκες αὗται ἐκλήθησαν «συνείσακτοι». Πρῶτοι οἱ Ἀντιοχεῖς ἐκάλεσαν οὕτω τὰς γυναῖκας Παύλου τοῦ Σαμοσατέως (ἔγγραφον τῆς Συνόδου τῆς Ἀντιοχείας 268, Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 30, 12). Ἡ συνήθεια τῶν συνεισάκτων ἐπολεμήθη ὑπὸ διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τῆς γ' ἑκ]ρίδος καὶ ὑπὸ τῆς Α' Οἰκουμεν. Συνόδου (κανὼν 3ος), διετηρήθη ὅμως καὶ μετὰ ταῦτα (Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Πρὸς τοὺς ἔχοντας παρθένους συνεισάκτους). Ἄλλοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, περιώδευον, διδάσκοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, δεχόμενοι ἐξομολογήσεις ἁμαρτωλῶν, νουθετοῦντες αὐτοὺς καὶ θεραπεύοντες ἀσθενεῖς (αἱ πληροφορίαι ἐκ τῶν Κλημεντίων, δυνάμεναι νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς γ' ἑκ]ρίδος). Ἦσαν ἀντικείμενον σεβασμοῦ καὶ τιμῆς ἐκ μέρους τῶν ἄλλων χριστιανῶν, ἀλλά τινες τῶν περιοδευόντων τούτων ἐγκρατῶν ἐθεώρουν τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν τιμὴν ὡς νοθεύοντα τὴν καθαρότητα τῆς ἁγιότητος καὶ διὰ τοῦτο παρουσίαζον ἑαυτοὺς φαινομενικῶς ὡς ἀκολάστους, ἢ ἀνισορρόπους («οἱ διὰ Χριστὸν σαλοί»). Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς γ' ἑκ]ρίδος οἱ ἐγκρατεῖς ἐξῆλθον τῶν πόλεων, εἰς μικροτέραν ἢ μεγαλυτέραν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν πόλεων καὶ ἀπ' ἀλλήλων, ἵνα ζήσωσι μονίμως εἰς μέρη ἀκατοίκητα (ἀναχωρηταί, ἐρημῖται, μοναχοί). Πρὸς ποῖον σκοπόν ; Πρὸς διευκό-

λυνσιν τοῦ κατὰ τῆς ἁμαρτίας ἀγῶνος. Πάντως ἐπῆλθε τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο[1].

Παράδειγμα ἀναχωρητοῦ ὑπῆρξεν ὁ *Μέγας Ἀντώνιος* (περὶ τὸ 285) ἐν τῇ Μέσῃ Αἰγύπτῳ (Ἑπτανομίδι). Ἡ φήμη αὐτοῦ εἵλκυσε καὶ ἄλλους (ἀπὸ τοῦ ἔτους 305 περίπου), οἱ ὁποῖοι κατῴκησαν εἰς τὰ πέριξ. Ἡ ἐγκατάστασις αὐτῶν ἦτο ἄθροισμα καλυβῶν (κελλίων) καὶ ὠνομάζετο «λαύρα» (ἀνοικτὸς χῶρος, ὁδός). Ἐνταῦθα ἔχομεν παράδειγμα πολλῶν μοναχῶν, ζώντων πλησίον ἀλλήλων, ἤτοι τὸν μοναχικὸν βίον ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ. Αἱ ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐπελθοῦσαι νέαι συνθῆκαι, ἤτοι ἡ μετὰ τῆς πολιτείας στενὴ σύνδεσις τῆς Ἐκκλησίας, αἱ μετὰ τοῦ κόσμου στενότεραι σχέσεις αὐτῆς καὶ πρὸ πάντων ἡ δευτέρα κατάπτωσις τῆς γενικῆς ἠθικῆς καταστάσεως τῶν χριστιανῶν, συνετέλεσαν, ὥστε νὰ ἑδραιωθῇ καὶ ἀναπτυχθῇ ὁ μοναχικὸς βίος. Ὅσοι δὲν συνεβιβάζοντο πρὸς τὰς νέας συνθήκας, ἐγκατέλειψαν τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν καὶ ἔγιναν μοναχοί. Οὕτως ηὐξήθη μεγάλως ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν καὶ ἐσχηματίσθησαν καὶ ἄλλαι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἑνιαῖαι μοναχικαὶ ἐγκαταστάσεις εἰς διάφορα μέρη τῆς Αἰγύπτου. Ἐξ αὐτῶν γνωστότεραι εἶναι δύο. Ἡ μὲν ἔκειτο εἰς τὰ ἐρημικὰ ὑψώματα τῆς Νιτρίας (ὅπου ὑπῆρχε κοιλὰς μὲ ἁλατούχους λίμνας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξήγετο νίτρον), πλησίον εἰς τὰς δυτικὰς ὄχθας τοῦ δέλτα τοῦ Νείλου ποταμοῦ, ἔχουσα ἱδρυτὴν τὸν *Ἀμμώνιον* (Ἀμμοῦν † πρὸ τοῦ 356). Ἡ δὲ ἔκειτο εἰς τὴν ἔρημον τῆς Σκήτεως, νοτιώτερον, ἔχουσα ἱδρυτὴν τὸν *Μέγαν Μακάριον* († πρὸ τοῦ 390) τὸν ἐπιλεγόμενον Αἰγύπτιον. Ὁ βίος τῶν μοναχῶν τούτων κατ' ἀρχὰς δὲν διέφερεν οὐσιωδῶς τοῦ βίου τῶν μεμονωμένων ἀναχωρητῶν. Ἔζων συνήθως καθ' ἑαυτούς. Ἡ συντήρησις, ἡ ἐνδυμασία καὶ ἡ προσευχὴ ἦτο ἀτομικὸν ζήτημα ἑκάστου. Μόνον τὰ Σάββατα καὶ τὰς Κυριακὰς εἶχον κοινὰς προσευχάς[2].

1. Μένοντες εἰς ἔρημα μέρη, δὲν εἶχον τὸ ἔδαφος πρὸς ἐκτέλεσιν ἐξωτερικῶν κακῶν πράξεων· πρὸς τούτοις, ἡ τήρησις τῆς ηὐξημένης ἐγκρατείας κατέστη εὐκολωτέρα, διότι ἔλειψαν οἱ ἐκ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐξωτερικοὶ πειρασμοί. Τότε ἀκριβῶς συνησθάνθησαν τὴν σημασίαν τῶν ἐσωτερικῶν πειρασμῶν (πρβλ. Εὐαγρίου Ποντικοῦ, Πρακτικόν, ΜΗ', Migne, 40, 1245). Αἱ μετὰ τὸ βάπτισμα ἐν τῷ χριστιανῷ μένουσαι τάσεις εἰς τὸ κακὸν («οἱ κακοὶ λογισμοί») ἐπέσυραν τὴν προσοχὴν αὐτῶν καὶ κατέστησαν αὐτοτελὲς πρόβλημα (Μέγας Ἀντώνιος † 356, Migne, 65, 76 AB. § α'. Ἀμμοῦν ὁ Νιτριώτης † πρὸ τοῦ 356, αὐτ. 128 D. Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος † πρὸ τοῦ 390, αὐτ. 264 A καὶ πολλοὶ ἄλλοι). Οἱ Μεσσαλιανοί, ἐμφανισθέντες περὶ τὸ 350, ἐνίσχυσαν τὴν σημασίαν τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν ἐσωτερικῶν πειρασμῶν. Παρ' αὐτοῖς ὁ ἐσωτερικὸς ἀγὼν ἦλθεν εἰς πρώτην γραμμήν, ἀπέναντι τοῦ ὁποίου ἡ τήρησις τῆς ἐξωτερικῆς ἐγκρατείας ὑπεχώρησε καὶ ἔν τισι παρημελήθη (Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 80, 3, 6, ἔκδοσις K. Holl, τόμος 3, σελ. 488). Ἡ ὑπὸ τῶν Μεσσαλιανῶν ἐνίσχυσις τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀγῶνος εἶναι ἀκόμη περισσότερον ἀξιοσημείωτος, διότι οὗτοι δὲν ἔμενον ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἀλλ' ἐν ταῖς πόλεσι καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ. Περὶ αὐτῶν θὰ γίνῃ λόγος ἐν τῇ παραγράφῳ ταύτῃ βραδύτερον.

2. Τέλη τῆς δ' ἑκ]ρίδος ἐν Νιτρίᾳ ὑπῆρχον 50 περίπου καλύβαι, γειτονικαὶ πρὸς ἀλ-

Μεταβολὴ ἐπῆλθε διὰ τοῦ *Παχωμίου* († 346), ὁ ὁποῖος ἵδρυσε τὸ κοινοβιακὸν σύστημα. Κατ' ἀρχὰς ἐπί τι διάστημα ἠσκήθη πλησίον τοῦ αὐστηροῦ ἀναχωρητοῦ Παλαίμωνος ἐν Θηβαΐδι τῆς Ἄνω Αἰγύπτου. Ἔπειτα ἐκεῖ, ἐν Ταβεννίσιδι (= Φοίνικες τῆς Ἴσιδος, δὲν ἦτο νησὶς ἐν τῷ Νείλῳ, ἡ παρεξήγησις ἤδη ἐν Σῳζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 14, 16), ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ Νείλου ποταμοῦ (περὶ τὸ 320), καὶ βραδύτερον εἰς ἄλλα μέρη ἵδρυσε «μοναστήρια» μὲ τὴν σημερινὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἡ ὁποία ὅμως καὶ πρότερον ἀπαντᾷ μὲ τὴν σημασίαν τῆς λαύρας. Ἀπόπειραι ὑπ' ἄλλων προηγουμένων, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἶχον ἀποτύχει (Βίος τοῦ Παχωμίου, 54 καὶ 120, ἔκδ. Halkin, 1932, σελ. 36). Εἰς τοὺς μοναχοὺς ὁ Παχώμιος ἐπέβαλε κοινὴν προσευχὴν ἑκάστην πρωΐαν καὶ ἑσπέραν, κοινὴν ἐργασίαν, κοινὰ ἔσοδα, κοινὰς δαπάνας, κοινὰ γεύματα καὶ ὁμοιόμορφον ἐνδυμασίαν[3]. Τὰ γεύματα

λήλας καὶ διαφόρων μεγεθῶν, ἐν ταῖς ὁποίαις κατῴκουν ὁμοῦ περισσότεροι ἢ ὀλιγώτεροι μοναχοί, τινὲς δὲ μόνοι (Ρουφίνου, Historia monachorum, κεφ. 21. Σῳζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 31, 1). Ἀναφέρονται ἑπτὰ ἀρτοποιεῖα, προμηθεύοντα ἄρτον καὶ εἰς τοὺς μοναχοὺς τῆς Σκήτεως, ξενοδοχεῖον, κοινὸς κῆπος καὶ μαγειρεῖον (Παλλαδίου, Λαυσαϊκόν, κεφ. 7, ἔκδοσις Butler, σελ. 25 καὶ ἑξῆς). Ταῦτα δεικνύουσιν ἀρχὰς συνεργασίας καὶ ὀργανώσεως, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ κοινοβιακοῦ συστήματος τοῦ Παχωμίου. Ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Σκήτεως ὑπῆρχε μοναχικὴ ἐγκατάστασις, φέρουσα τὸ ὄνομα «Κελλία», τῆς ὁποίας αἱ καλύβαι εὑρίσκοντο εἰς τοιαύτην ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, ὥστε οἱ ἐν αὐτοῖς οἰκοῦντες μοναχοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἴδωσι καὶ ἀκούσωσιν ἀλλήλους (Ρουφίνου, αὐτ. κεφ. 22. Σῳζομένου, αὐτ. 6, 31, 2 - 5). Ὁ Παλλάδιος καὶ ὁ Κασσιανὸς τὰ «Κελλία» ταῦτα διακρίνουσι τῆς κυρίως Σκήτεως, κειμένης «ἐν τῇ ἐνδοτέρᾳ πανερήμῳ» (Παλλαδίου, Λαυσαϊκόν, κεφάλαια 17, 18 καὶ 20, ἔκδ. Butler, σελ. 47 κ. ἑξ., 51, 62 κ. ἑξ. Κασσιανοῦ, Collationes patrum, 6, 1, 3). Ὁ Ρουφῖνος καὶ ὁ Σῳζόμενος δέχονται τοὺς μοναχοὺς τῶν «Κελλίων» ὡς ἀνήκοντας εἰς τοὺς μοναχοὺς τῆς Σκήτεως, θεωροῦντες, ὡς φαίνεται, ἐκείνους ὡς τοὺς προσιτωτέρους κατὰ τὴν τοποθεσίαν καὶ σπουδαιοτέρους κατὰ τὴν σημασίαν ἀντιπροσώπους τούτων. Αἱ περὶ τῶν «Κελλίων», ἄρα, πληροφορίαι ἰσχύουσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καὶ περὶ ὅλης τῆς Σκήτεως. Τοῦτο πιστοποιεῖται καὶ ἐκ τῶν περὶ Σκήτεως πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας περιέχουσι τὰ Ἀποφθέγματα τῶν Πατέρων (Migne, τόμος 65, 71 - 440).

3. Εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Πανοπόλεως (βορειοδυτικῶς τῆς Ταβεννίσιδος), ἔχον τὸ κοινοβιακὸν σύστημα τοῦ Παχωμίου, ὑπῆρχε μαγειρεῖον, ἑστιατόριον, κῆπος, χαλκεῖον, ἀρτοποιεῖον, τεκτονεῖον, γναφεῖον, καλαθοποιεῖον, βυρσεῖον, σκυτοτομεῖον, καλλιγραφεῖον καὶ ἄλλα (Παλλαδίου, Λαυσαϊκόν, κεφ. 32, ἔκδοσις Butler, σελ. 95 καὶ ἑξῆς). Ἡ πολυσχιδὴς αὕτη ὀργάνωσις δὲν θὰ ὑπῆρχε βεβαίως ἀπ' ἀρχῆς, οὐδὲ εἰς ὅλα τὰ μοναστήρια τοῦ Παχωμίου. Ὁ Παλλάδιος ἀναφέρει τὰ τοῦ μοναστηρίου τῆς Πανοπόλεως ὥς τι ἀξιοσημείωτον. Πάντως ἡ ἐξέλιξις ἔγινεν ἐπὶ τῶν βάσεων τοῦ συστήματος τοῦ Παχωμίου καὶ ὑπῆρξε ταχεῖα. Ὁ Παλλάδιος ἦλθεν εἰς Αἴγυπτον τῷ 381 εἰς ἡλικίαν 20 ἐτῶν καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ 13 ἔτη. Κατὰ τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ εἶχον παρέλθει ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Παχωμίου 35 ἔτη. Ἀλλ' ὁ Παλλάδιος βραδύτερον (μετὰ τὸ 405) διέτριψεν ἐπ' ἀρκετὸν ἐν Συένῃ (Ἄσουαν) τῆς Ἄνω Αἰγύπτου (Παλλαδίου, Λαυσαϊκόν, πρόλογος, ἔκδοσις Butler, σελ, 10). Κατὰ τὰ ἔτη τῆς πρώτης διαμονῆς τοῦ Παλλαδίου ἐν Αἰγύπτῳ καὶ εἰς τὴν ἰδίαν περίπου ἡλικίαν διέτριψεν ἐκεῖ ὁ Ἰωάννης Κασσιανός, ἀμφότεροι δὲ τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον συγγράμματα αὐτῶν ἔγραψαν περὶ τὸ 420· Ἑπομένως αἱ ἀνωτέρω πληροφορίαι τοῦ Παλλαδίου περὶ τοῦ μοναστηρίου τῆς Πανοπόλεως προέρχονται ἐκ τοῦ τέλους τῆς δ' ἢ ἀρχῶν τῆς ε' ἑκ]ρίδος.

ἀπετελοῦντο ἐκ φυτικῶν οὐσιῶν καὶ τυροῦ, ἐπιτρεπομένης ἐξαιρέσεως ἐν περιπτώσει ἀσθενείας (οἶνος, ἰχθῦς, κρέας). Ἡ περὶ τὴν τροφὴν αὐστηρότης ἐξηγεῖται ἐκ τῆς θερμότητος τῶν μερῶν ἐκείνων. Ἡ ὁμοιόμορφος στολὴ ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἑπομένων ἐνδυμάτων. Λινὸς χιτὼν («λεβιτωνάριον»), φθάνων ὀλίγον κάτω τῶν γονάτων, ἄνευ χειρίδων ἢ μετὰ χειρίδων μέχρι τῶν ἀγκώνων, ἐζωσμένος διὰ ζώνης. Λευκὸν μαλλοφόρον δέρμα αἰγὸς ἢ προβάτου («μηλωτή»), φθάνον μέχρι τῶν γονάτων, ἐπίσης ἐζωσμένον. Ἡ μαλλοφόρος ὄψις πρὸς τὰ ἔξω. Κωνοειδὲς κουκούλιον, κατερχόμενον ὄπισθεν μέχρι τῶν ὁρίων τοῦ αὐχένος καὶ τῶν ὤμων. Λινὸν «μαφόριον» ἢ «μαφόρτιον» (Παλλαδίου, Λαυσαϊκόν, 59. Κασσιανοῦ, De institutis coenobiorum, I, 6) = ὠμοφόριον ἢ ὠμοφόρτιον (κατὰ τὸν Κασσιανόν, angustum palliolum, μικρὸν ὠμοφόριον, εἶδος σαλίου)[4], τὸ ὁποῖον συνήθως ἐκάλυπτε τὸν αὐχένα καὶ τοὺς ὤμους, ἦτο δὲ δυνατόν, χρείας τυχούσης, νὰ καλύψῃ καὶ τὴν κεφαλήν. Ἐχρησιμοποιεῖτο, ὅταν τις ἦτο ἀσθενής, ὄχι κλινήρης, ἀλλὰ περιφερόμενος (Hieronymi, Regula Pachomii, 105), ἢ ὅταν τις ἐξήρχετο τοῦ μοναστηρίου καὶ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ (Παλλαδίου, Λαυσαϊκόν, 59. Hieronymi, Regula Pachomii, 101). Ὑποδημάτων σπανίως ἐγίνετο χρῆσις. Ἔκοπτον, ὡς φαίνεται, τὴν κόμην καὶ κατῴκουν ἐν τοῖς κελλίοις ἀνὰ εἷς ἢ τρεῖς. Οὐδεμία μοναχικὴ ἱεροτελεστία καὶ μοναχικὴ εὐχὴ (ὑπόσχεσις) ὑπῆρχεν, ἑπομένως οὐδεμία ὑποχρέωσις, νὰ μείνωσι μοναχοὶ καθ' ὅλον τὸν βίον. Οἱ μοναχοὶ οὐδεμίαν σχέσιν εἶχον μὲ τὸν κλῆρον. Δὲν ἐπετρέπετο μάλιστα οἱ μοναχοὶ νὰ γίνωσι κληρικοί. Οἱ μοναχοὶ ἐκκλησιάζοντο εἰς τοὺς ναοὺς τῶν πλησίον χριστιανικῶν κοινοτήτων ἢ ἐξ αὐτῶν ἤρχοντο οἱ ἀναγκαιοῦντες κληρικοὶ εἰς τὰ μοναστήρια. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται, ὅτι συνήθειαι τῶν μοναστηρίων εὐκόλως διεδίδοντο εἰς τὰς χριστιανικὰς κοινότητας.

Ἀναχωρηταὶ ὑπῆρχον εἰς πολλὰ μέρη, ἀλλ' ὁ ὠργανωμένος μοναχικὸς βίος μετεδόθη ἐκ τῆς Αἰγύπτου. Ὅπου τυχὸν παρουσιάσθη αὐτοτελῶς, ὑπέστη ἔπειτα τὴν ἐπίδρασιν τῶν Αἰγυπτίων μοναχῶν. Ἐνωρὶς ὁ μοναχικὸς βίος εἰσήχθη εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Σινᾶ, Παλαιστίνην καὶ Συρίαν. Γνωρίζομεν δύο Παλαιστινούς, οἱ ὁποῖοι μετέφερον τὸν μοναχικὸν βίον εἰς τὴν Παλαιστίνην. Ὁ *Ἱλαρίων* († 371), μαθητὴς τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου, μετέφερε τὸ σύστημα τῶν λαυρῶν, ὁ δὲ *Ἐπιφάνιος* († 403), ὁ ὁποῖος διέτριψεν ἐν Αἰγύπτῳ παρὰ τοῖς μοναχοῖς τοῦ Παχωμίου, μετέφερε τὸ κοινοβιακὸν σύστημα. Οὗτος μετὰ ταῦτα

4. Ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος «ἐνειλεῖ τῷ (μοναχῷ) Ἀμμωνίῳ... τὸ ὠμοφόριον ἐν τῷ τραχήλῳ οἰκείαις χερσί» (Παλλαδίου, Διάλογος περὶ τοῦ βίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, κεφ. 6ον, Migne, 47, 23, ἔκδοσις Coleman - Norton, 1928, σελ. 37, στίχος 25). Ἐκ τοῦ μοναχικοῦ τούτου ὠμοφορίου προέκυψε τὸ μικρὸν ἀρχιερατικὸν ὠμοφόριον. Τὸ ἐν 12 κανόνι τῆς συνόδου τῆς Γάγγρας «περιβόλαιον» = μέγα ὠμοφόριον (pallium). Oppenheim, Das Mönchskleid, 1931, σελ. 113 καὶ 116, ἴδε κατωτέρω σημ. 8.

ἔγινεν ἐπίσκοπος Κανσταντίας (τῆς ἀρχαίας Σαλαμῖνος) τῆς Κύπρου, εἰσαγαγὼν καὶ ἐκεῖ τὸν μοναχικὸν βίον. Οἱ ἐξέχοντες ἀναχωρηταὶ καὶ μοναχοὶ ὑπέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς μεγάλας στερήσεις, ἕνεκα τούτου ἐθεωροῦντο, ὅτι εἶχον θεῖον πνεῦμα καὶ θείαν γνῶσιν, καὶ ἐπεζητοῦντο ὡς ἐξομολογηταὶ καὶ σύμβουλοι[5]. Ἐθεωροῦντο μάλιστα κάτοχοι ἀνωτέρων δυνάμεων, οράσεων, προφητείας, θεραπείας ἀσθενειῶν καὶ κατανικήσεως τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Εἶχον ἑπομένως, ὡς καὶ οἱ ἐγκρατεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψαν, χαρακτηριστικὰ τῶν ἐξαφανισθέντων χαρισματούχων. Πρόκειται περὶ ἀναβιώσεως στοιχείων τινῶν τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων (Karl Holl, 1898). Ἀλλὰ ταῦτα ἀπὸ τῆς καταδίκης τῶν Μοντανιστῶν δὲν ἦσαν πλέον εὐχάριστα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ Παχώμιος, ἰσχυριζόμενος, ὡς ὁ Ἀπόστολος Παῦλος (Β' πρὸς Κορινθίους, 12, 4), ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον καὶ ὅτι γνωρίζει νὰ διακρίνῃ τοὺς κακοὺς καὶ τοὺς ἀγαθοὺς ἀνθρώπους, ἐκλήθη ὑπὸ συνόδου ἐπισκόπων ἐν τῷ ναῷ τῆς Λατοπόλεως. Εἰς βαθὺ γῆρας εὑρισκόμενος παρουσιάσθη φερόμενος ἐπὶ φορείου καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ πολλῶν μοναχῶν. Ἐκεῖ εὗρε καὶ ἄλλους μοναχούς, τῶν ὁποίων τινὲς ἦσαν ἄλλοτε ἰδικοί του μοναχοί. Δὲν ἠρνήθη τὰς κατηγορίας αἱ ὁποῖαι κατ' αὐτοῦ διετυπώθησαν, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἐχαρακτήρισεν ὡς χαρίσματα τοῦ Χριστοῦ. Ἠγέρθη μέγας θόρυβος. Ὁ Παχώμιος ἐσώθη ἀπαχθεὶς ἐπὶ τῶν ὤμων μοναχοῦ διὰ πλαγίας θύρας. Οἱ μοναχοὶ αὐτοῦ ὑπέστησαν ἐπίθεσιν καὶ ἐκτυπήθησαν, ἀλλὰ τῇ ἐπεμβάσει ἰσχύοντος προσώπου, τοῦ Σαβίνου, κατώρθωσαν νὰ σωθῶσι καὶ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸ μοναστήριον. Ταῦτα περιέχει κυρίως ἡ ἀραβικὴ βιογραφία τοῦ Παχωμίου (E. Amelineau, ἐν Annales du Musée Guinet, 17, 337 κ. ἑξ. W. Bousset Apophthegmata, 1923, σελ. 231 κ. ἑξῆς). Ἡ σχετικὴ διήγησις τῆς ἑλληνικῆς βιογραφίας (τῆς λεγομένης πρώτης, § 72, ἔκδ. Halkin, 1932, σελ. 72 καὶ ἑξῆς) εἶναι μεταγενεστέρα. Δύο πρώην μοναχοὺς τοῦ Παχωμίου, Φίλωνα καὶ Μουεῖν, δέχεται ὡς ἐπισκόπους, ἐνῷ ὁ Παχώμιος ἀπηγόρευε τοῦτο, παραλείπει δὲ τὴν ἐν τῷ ναῷ μνημονευθεῖσαν σύγκρουσιν. Κατὰ τὰ ἄλλα δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς ἀραβικῆς, περιέχει μάλιστα χαρακτηριστικὴν τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς φράσιν, ἀπευθυνθεῖσαν εἰς τὸν Παχώμιον· «ἀλλὰ τὸ διορατικὸν ἐπειδὴ μέγα ἐστίν, ἀπολόγησαι πάλιν περὶ αὐτοῦ, καὶ πείσομεν τοὺς γογγύζοντας».

Ὅπου αἱ ἐνθουσιαστικαὶ τάσεις ἐνισχύθησαν, ἔφθασαν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν κλῆρον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Τοιοῦτο παράδειγμα ἀποτελοῦν οἱ «περὶ τὸν Εὐστάθιον», ὁ ὁποῖος ἐκ Σεβαστείας καταγόμενος

5. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, οἱ διδάσκαλοι ζῶντες ἀσκητικὸν βίον καὶ ἀσχολούμενοι μὲ θείας μελέτας, οἱ ὁμολογηταὶ ὑφιστάμενοι μαρτύρια ἐθεωροῦντο ἀμφότεροι ἔχοντες θεῖον πνεῦμα καὶ θείαν γνῶσιν καὶ ἦσαν περιζήτητοι ἐξομολογηταὶ (ἴδε σελ. 95 καὶ 78). Εἰς τούτους προσθετέοι καὶ οἱ ἐξέχοντες μοναχοί. Μόνον αἱ τρεῖς αὗται ὁμάδες ἔχουσι τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα.

καὶ ἤδη πρεσβύτερος εἶχεν εἰσαγάγει ἐξ Αἰγύπτου τὸν μοναχικὸν βίον εἰς τὰς βορειοανατολικὰς ἐπαρχίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας († μεταξὺ τῶν ἐτῶν 330 καὶ 340). Οὗτοι ἐφρόνουν, ὅτι ὁ γάμος καὶ ἡ κρεωφαγία καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν σωτηρίαν. Ἤθελον νὰ ἐπιβάλωσι τὸν μοναχικὸν βίον εἰς ὅλους τοὺς χριστιανούς[6]. Ἐπέβαλλον εἰς ὅλους τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα καὶ μάλιστα ὅμοιον εἰς τοὺς ἄνδρας καὶ εἰς τὰς γυναῖκας. Οὕτως αἱ γυναῖκες παρουσιάζοντο μὲ ἀνδρικὰ ἐνδύματα καὶ κομμένην κόμην. Ἀπήτουν τὴν κατάργησιν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ δουλείας, ἡ ὁποία βεβαίως ἦτο εἶδος ἰδιοκτησίας. Ἡ κατάργησις τῆς ἰδιοκτησίας ἐσχετίζετο μὲ τὰς μοναχικὰς ἰδέας, διότι ἡ ἀκτημοσύνη ἦτο θεμελιώδης ἀπαίτησις τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἤθελον νὰ ἐπιβάλωσι τὸν μοναχικὸν βίον πολὺ περισσότερον εἰς ὅλους τοὺς κληρικούς. Ἀπέκρουον τὸν ἔγγαμον κλῆρον καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ τελούμενα μυστήρια. Περιεφρόνουν τὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἔχουσαν τοιοῦτον κλῆρον. Συνήρχοντο εἰς ἰδιαιτέρας θρησκευτικὰς συναθροίσεις, ἐν ταῖς ὁποίαις ἐτέλουν τὰ μυστήρια, «μὴ συνόντος τοῦ πρεσβυτέρου κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἐπισκόπου». Ὁ πρεσβύτερος, ἆρά γε, δὲν εἶχεν ἁπλῶς ἄδειαν τοῦ ἐπισκόπου ἢ καὶ χειροτονίαν ἐπισκόπου; Κατέκρινον τὰς πρὸς τιμὴν τῶν μαρτύρων ἐκκλησιαστικὰς συναθροίσεις. Ἐφρόνουν, ὅτι πραγματικοὶ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἦσαν οἱ μάρτυρες, ζήσαντες κατ' ἀρέσκειαν καὶ ὑποστάντες μαρτύριον ὀλίγων στιγμῶν, ἀλλ' ἦσαν αὐτοί, οἱ ἀσκηταί, ἰσοβίως μαρτυροῦντες. Διὰ τοῦτο ἰδιοποιοῦντο τὰς ἐκκλησιαστικὰς προσφοράς[7].

6. Δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι οἱ περὶ τῆς ἀγαμίας ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ λόγοι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (Ματθαίου, 22, 30. Λουκᾶ, 20, 34 καὶ 35) ἐκφράζουσι μομφὴν κατὰ τοῦ γάμου τῆς παρούσης ζωῆς. Τοιαύτην χροιὰν ἔλαβον οἱ λόγοι ἐκεῖνοι ἐν τῷ κατ' Αἰγυπτίους Εὐαγγελίῳ (Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς, 3, 9, 64 καὶ 66. 3, 13, 92 καὶ 93. 3, 9, 63), τὸ ὁποῖον ἐγράφη τὴν β' ἑκ]ρίδα, ἐπ' αὐτοῦ δὲ στηρίζονται τὰ τῆς λεγομένης δευτέρας ἐπιστολῆς τοῦ Ρώμης Κλήμεντος περιεχόμενα (κεφ. 12, 2 - 6). Ἐγράφη μέσα τῆς β' ἑκ]ρίδος. Ρητὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ γάμου εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἐπέβαλλον οἱ Γνωστικοί, ἡ ὁποία ψέγεται ὑπὸ τῆς πρὸς Τιμόθεον πρώτης ἐπιστολῆς (4, 1 καὶ ἑξῆς). Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη τοῦ γάμου, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἀπαντᾷ εἰς τὰς ὑπὸ Γνωστικῶν γραφείσας ἀποκρύφους Πράξεις τῶν Ἀποστόλων (Παύλου καὶ Θέκλης, ἐκ τῆς β' ἑκ]ρίδος, Πέτρου, Ἰωάννου, Ἀνδρέου καὶ Θωμᾶ, ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς γ' ἑκ]ρίδος). Οἱ γνωστικίζοντες Τατιανὸς καὶ Βαρδησάνης ἐπέδρασαν ἐν Συρίᾳ, Μεσοποταμίᾳ καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ («Ἐγκρατῖται»). Μεμονωμένα ἴχνη τῆς κινήσεως ταύτης ἀπαντῶσι καὶ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ. Ὁ Κορίνθου Διονύσιος, περὶ τὸ 170, ἐπολέμησε τοιαῦτα ἐν Κρήτῃ (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 23, 7), ὁ δὲ Ὠριγένης παρεπονεῖτο, ὅτι ἐπίσκοποι ἀπηγόρευον τὸν γάμον. Οἱ περὶ τὸν Εὐστάθιον ὑπεστήριξαν τὴν ἰδίαν ἀντίληψιν. K. Müller, Die Forderung der Ehelosigkeit für alle Getauften in der alten Kirche, 1927, H. Koch, Taufe und Askese (Zeitschrift für NTliche Wissenschaft, τόμος 12, 1911). G. Richter, Über die älteste Auseinandersetzung der syrischen Christen mit den Juden (αὐτ., τόμος 35, 1936).

7. Ἡ ἀπαίτησις τῶν περὶ τὸν Εὐστάθιον, νὰ λαμβάνωσιν αὐτοὶ (ὡς ἀσκηταὶ καὶ ἅγιοι) τὰς ἀπαρχὰς τῶν καρπῶν (προσφορὰς) ἦτο χαρακτηριστικὸν τῶν Μανιχαίων. Αἱ ἀσκητικαὶ διδασκαλίαι τοῦ Μάνητος εἶχον εὕρει εἴσοδον εἰς ὡρισμένους κύκλους τῶν μοναχῶν τῆς Αἰγύπτου (Ἀλεξανδρείας Εὐτυχίου [† 940], Χρονικά, γραφέντα ἀραβιστί, μετεφράσθησαν λατινιστί,

Ἐνήστευον κατὰ τὰς Κυριακάς, ἀντὶ τῶν καθωρισμένων ἡμερῶν τῆς νηστείας. Ἐναντίον τῶν Εὐσταθιανῶν συνεκλήθη ἡ ἐν Γάγγρᾳ σύνοδος (343;), ἡ ὁποία ἀφώρισε καὶ ἀνεθεμάτισεν αὐτούς. Οἱ κανόνες αὐτῆς εἶναι ἡ μόνη ἱστορικὴ πηγὴ διὰ τὸν θέλοντα νὰ μάθῃ τὰς ἰδέας αὐτῶν. Ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι ἡ σύνοδος οὐδόλως ἀναφέρει προσωπικῶς τὸν Εὐστάθιον, ἀλλὰ πάντοτε, «οἱ περὶ τὸν Εὐστάθιον». Πιθανῶς, διότι ἤθελε νὰ φεισθῇ αὐτοῦ.

Ὅμοιον παράδειγμα ἀντιεκκλησιαστικῶν τάσεων ἦσαν οἱ «Μεσσαλιανοί». Τὸ ὄνομα εἶναι χαλδαϊκῆς προελεύσεως καὶ σημαίνει «Εὐχῖται», ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς δὲ πηγαῖς ὀνομάζονται καὶ οὕτω. Δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται μετὰ τῶν Ὑψισταρίων, ἢ Εὐχιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν μῖγμα ἐθνισμοῦ καὶ ἰουδαϊσμοῦ. Ὁ Ἐπιφάνιος ὀνομάζει καὶ τούτους Μεσσαλιανοὺς (καὶ μάλιστα «Μασσαλιανούς». Κατὰ αἱρέσεων, 80, 1 καὶ ἑξῆς, 80, 3, 2 καὶ ἑξῆς). Οἱ Μεσσαλιανοὶ κοιτίδα εἶχον τὴν Μεσοποταμίαν, ἐμφανισθέντες περὶ τὸ 350. Ἀπετέλουν ἀσκητικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία εὗρε διάδοσιν μεταξὺ τῶν μοναχῶν («πολλὰ τῆς νόσου ταύτης σπάσαντα (ἐκμυζήσαντα) μοναστήρια», Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 11, 3). Εἶχον ἀσκητισμὸν (ἀκτημοσύνην, ἀγαμίαν, νηστείαν), ἔτρεφον μακρὰν κόμην καὶ διέτριβον ὁμοῦ ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Χωρὶς νὰ χωρισθῶσι τῆς Ἐκκλησίας, περιεφρόνουν ἢ ἀπέρριπτον τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἱεροτελεστίας καὶ τὰ μυστήρια, ἐν γένει τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν, εἶχον διαρκεῖς προσευχὰς («ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι», Α΄ πρὸς Θεσσαλονικεῖς, 5, 17. Πρὸς Ἐφεσίους, 6, 18. Λουκᾶ, 18, 1-8) καὶ ἐνθουσιαστικοὺς χορούς, ἕνεκα τῶν ὁποίων ὠνομάσθησαν καὶ «χορευταί». Διὰ τῶν διαρκῶν τούτων προσευχῶν καὶ χορῶν ὑπερίσχυε καὶ ἐπεκράτει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἐξεδιώκετο δὲ ὁ ἐκ γενετῆς ἑκάστῳ ἐνυπάρχων δαίμων. Ἐπροσωποποίουν, δηλονότι, τὰς μετὰ τὸ βάπτισμα διατηρουμένας τάσεις εἰς τὸ κακόν, τὰς ὁποίας ἐθεώρουν ἐνεργείας τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Ἡ διατήρησις τῶν τάσεων τούτων ἦτο, κατ' αὐτούς, δεῖγμα τῆς ἀτελείας τοῦ βαπτίσματος, τὸ ὁποῖον ἀφῄρει μὲν τὰς προηγουμένας ἁμαρτίας, ἀλλ' ὄχι τὴν ῥίζαν τῆς ἁμαρτίας. Οἱ Μεσσαλιανοὶ δὲν εἶχον μὲν μυστήρια, στρατολογούμενοι ὅμως ἐκ χριστιανῶν

Migne, 111, 1023. Μεγάλου Ἀθανασίου, Βίος Μεγ. Ἀντωνίου, κεφ. 68). Ὁ Εὐστάθιος, διδαχθεὶς ἐκεῖ τὸν μοναχικὸν βίον, ἦλθεν, ὡς φαίνεται, εἰς σχέσεις μετὰ τῶν κύκλων τούτων. E. De Stoop, La diffusion du Manichéisme dans l' empire romain, 1909, σελ. 64 κ. ἑξ., 76 κ. ἑξ. Ὅτι οἱ ἀσκηταὶ (καὶ οἱ μοναχοὶ) ἦσαν ἀνώτεροι τῶν μαρτύρων, ἀπαντᾷ μόνον παρὰ τοῖς Εὐσταθιανοῖς, ὅτι οἱ ἀσκηταὶ (καὶ οἱ μοναχοὶ) ἔκαμον συνέχειαν τοῦ ἔργου τῶν μαρτύρων ἀπαντᾷ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος τὴν ἑκατονταπλασίονα ἀμοιβήν, ἀνήκουσαν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, εἰς τοὺς μάρτυρας, ἀπέδωκεν εἰς τοὺς μοναχοὺς (Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀμοῦν, Migne, 26, 1173). Βραδύτερον ὁ Ἱερώνυμος τὸν μοναχικὸν βίον ὠνόμασε «καθημερινὸν μαρτύριον» (cotidianum martyrium, Ἐπιστολὴ 108, κεφ. 31). Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ θεωρῇ αὐτὸν ἀνώτερον τῶν μαρτύρων (πρβλ. R. Reitzenstein Des Athanasius Werk über das Leben des Antonius, 1914, σελ. 63, σημ. 2, ἐν τέλει).

εἶχον λάβει τὸ βάπτισμα τῆς Ἐκκλησίας, ἐγνώριζον αὐτὸ καὶ προέβαινον εἰς τὰς μνημονευθείσας κρίσεις. Ἐφαντάζοντο, ὅτι ἔβλεπον τὸν Θεὸν καὶ ὅτι ἡνοῦντο μετ' αὐτοῦ, ἐνόμιζον δέ, ὅτι ἀπέκτων τὴν ἱκανότητα τοῦ προφητεύειν. Ὁ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἑνωθεὶς δὲν εἶχεν πλέον ἀνάγκην τῆς νηστείας, ὡς φαίνεται, καὶ τῆς ἀγαμίας, ἂν πιστεύσῃ τις τὸν Ἐπιφάνιον (Κατὰ αἱρέσεων, 80, 3 καὶ 8). Ἀπέρριπτον τὴν ἐργασίαν, συμφώνως πρὸς τὸ εὐαγγελικὸν λόγιον, «μὴ ἐργάζεσθε τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην» (Ἰωάννου Εὐαγγέλιον, 6, 27), καὶ συμφώνως πρὸς τὸ παράδειγμα τῆς ἀδελφῆς τοῦ Λαζάρου Μαρίας («Μαρία γὰρ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο» Λουκᾶ, 10, 42). Περιεφέροντο ἐπαιτοῦντες καὶ ποριζόμενοι οὕτω τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Οἱ Μεσσαλιανοὶ ἐκ τῆς Μεσοποταμίας ἦλθον εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἐναντίον αὐτῶν συνῆλθον πολλαὶ σύνοδοι, τῶν ὁποίων πρώτη ἦτο ἡ σύνοδος τῆς Σίδης (πρὸ τοῦ 390, πρακτικὰ ἐν Φωτίου Βιβλιοθήκῃ, κῶδιξ 52), τῆς ὁποίας προήδρευσεν ὁ Ἰκονίου Ἀμφιλόχιος. Ἡ Γ' Οἰκουμ. Σύνοδος (431) ἀφώρισε καὶ ἀνεθεμάτισεν αὐτούς. Οἱ Μεσσαλιανοὶ διετηρήθησαν ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας. Τὸ θεωρητικὸν βιβλίον αὐτῶν ὠνομάζετο «Ἀσκητικόν», τοῦ ὁποίου ἀποσπάσματα διέσωσεν ὁ ἐν Κων/πόλει πρεσβύτερος Τιμόθεος τῆς ς' ἑκ]ρίδος (Cotelier, III. 400 καὶ ἑξῆς) καὶ ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς (Migne, 94, 729 καὶ ἑξῆς. R. Reitzenstein, Historia Monachorum und Historia Lausiaca, 1916, σελ. 195). Κατ' ἄλλην γνώμην, ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς συνόδου τῆς Σίδης θὰ ὑπῆρχε κατάλογος τῶν μεσσαλιανικῶν δοξασιῶν, συνταχθεὶς ἐκ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἀσκητικοῦ καὶ ἀπολεσθείς, ἐκ τοῦ καταλόγου δὲ τούτου ἤντλησαν ὁ Θεοδώρητος, ὁ Τιμόθεος καὶ ὁ Δαμασκηνός, ἕκαστος κατ' ἴδιον τρόπον (H. Dörries, Symeon von Mesopotamien, 1941, σελ. 425-428 καὶ 440-441). Τὸ ὅλως ἰδιαίτερον ὑλικὸν τοῦ Τιμοθέου προέρχεται ὄχι ἐκ τοῦ μνημονευθέντος καταλόγου, ἀλλ' ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου τῆς Σίδης (Dörries, αὐτ. σελ. 438 καὶ ἑξῆς). Ἀντιεκκλησιαστικὰς τάσεις εἶχον καὶ ἄλλοι μοναχοί.

Ἡ Ἐκκλησία δὲν περιωρίσθη νὰ καταδικάσῃ τὰς ἀντιεκκλησιαστικὰς τάσεις μοναχῶν τινων, ἀλλ' ἐφρόντισε νὰ χαλιναγωγήσῃ καὶ ὑποτάξῃ ὅλον τὸν μοναχικὸν βίον, ὁ ὁποῖος ἦτο τόσον μεγάλη, σπουδαία καὶ ἐπικίνδυνος δύναμις. Ἐφρόντισε νὰ ἐπιφέρῃ προσέγγισιν ἐν γένει τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τοῦ κλήρου. Τὰ μοναστήρια ἀπέκτησαν κληρικοὺς ἢ οἱ μοναχοὶ ἔλαβον ἱερατικοὺς βαθμούς. Ἀφ' ἑτέρου, ὁ βίος τῶν κληρικῶν τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων προσέλαβε μοναχικὸν χαρακτῆρα. Ἤδη ἡ διάδοσις τοῦ μοναχικοῦ βίου εἰς βορειότερα καὶ ψυχρότερα κλίματα ἐπέφερεν ἀλλοίωσιν τῆς μνημονευθείσης ἐνδυμασίας τῶν μοναχῶν τοῦ Παχωμίου. Εἰσήχθη ποδήρης χιτών, δὲν κατεσκευάζετο πλέον ἐκ λινοῦ, τὸ χρῶμα κατέστη μέλαν (οἱ «μελανειμοῦντες» τοῦ Λιβανίου). Ἡ προσέγγισις τῶν μοναχῶν καὶ τῶν κληρικῶν ἐπέ-

φερεν ἀλληλεπίδρασιν τῶν ἐνδυμασιῶν ἀμφοτέρων οὕτως, ὥστε σήμερον νὰ ἔχωσι τὴν ἰδίαν ἐνδυμασίαν. Αἱ διάφοροι βαθμίδες τῆς προσεγγίσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τοῦ κλήρου εἶναι αἱ ἑπόμεναι. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ ἔγιναν ὑπὸ τοῦ μνημονευθέντος *Εὐσταθίου*, ὁ ὁποῖος, γενόμενος ἐπίσκοπος τῆς πατρίδος αὐτοῦ Σεβαστείας (τὸ βραδύτερον 356), ἐξηκολούθει νὰ φέρῃ ἓν τοὐλάχιστον μοναχικὸν ἔνδυμα (τὸ «περιβόλαιον», μέγα ὠμοφόριον, pallium, Γάγγρας κανὼν 12· πρβλ. καὶ Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 14, 36)[8], εἰς τὸν ὑπ' αὐτὸν κλῆρον ἤρχισε νὰ ἐπιβάλλῃ μοναχικὸν βίον καὶ τοὺς μοναχοὺς νὰ ὑπάγῃ ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν πειθαρχίαν. Συνέχειαν τοῦ ἔργου ἔκαμεν ὁ *Μέγας Βασίλειος*, ὁ ὁποῖος καὶ προηγουμένως εἶχε γνωρίσει τὸν Εὐστάθιον, ἀλλὰ διὰ στενῆς φιλίας συνεδέθη μετ' αὐτοῦ, ὅτε ἐπέστρεψεν ἐξ Ἀθηνῶν, ὁ δὲ Εὐστάθιος ἦτο ἤδη ἐπίσκοπος. Βραδύτερον, ἕνεκα δογματικῶν διαφορῶν, ἐχωρίσθησαν καὶ ἐπολέμησαν ἀλλήλους. Ὁ Εὐστάθιος, ἀρχαῖος μαθητὴς τοῦ Ἀρείου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, παρουσιάσθη ὡς πνευματομάχος. Ἐν τοῖς ἀσκητικοῖς συγγράμμασι τοῦ Μεγ. Βασιλείου ὑπάρχουσιν «Ὅροι κατὰ πλάτος» καὶ «Ὅροι κατ' ἐπιτομήν», διὰ τῶν ὁποίων ρυθμίζει τὸν μοναχικὸν βίον. Ἂν καὶ ἀναφέρονται εἰς τὸ κοινοβιακὸν σύστημα, ἔχουσι τὴν μορφὴν ἠθικοθρησκευτικῶν ἐρωταποκρίσεων. Ἄλλοι μεταγενέστεροι ἔδωσαν εἰς αὐτὰς μορφὴν πειθαρχικῶν διατάξεων (μοναχικοῦ κανόνος), ὑπὸ τὴν μορφὴν δὲ ταύτην ἐπεκράτησαν ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῆς Ἀνατολῆς μέχρι σήμερον. Ὁ Μέγας Βασίλειος πρῶτος ὥρισεν, ὅτι οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸν μοναχικὸν βίον πρέπει νὰ δίδωσι ρητὴν ὁμολογίαν ἀγαμίας καὶ μάλιστα ἐνώπιον «τῶν προεστώτων τῶν ἐκκλησιῶν», οἱ ὁποῖοι θὰ ἐχρησίμευον ὡς μάρτυρες καὶ θὰ ἐτέλουν σχετικὴν ἱεροτελεστίαν, διὰ τῆς ὁποίας οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸν μοναχικὸν βίον θὰ ἀφιεροῦντο εἰς τὸν Θεὸν (Ὅροι κατὰ πλάτος, ἐρώτησις 15· πρβλ. καὶ Μ. Βασιλείου κανόνα 19). Οὕτως οἱ μοναχοὶ ἔπαυσαν νὰ εἶναι λαϊκοί, λαβόντες θέσιν μεταξὺ λαοῦ καὶ κλήρου, ἀναμφιβόλως πλησιάζοντες περισσότερον εἰς τὸν κλῆρον.

Ἡ ἐν Χαλκηδόνι *Δ' Οἰκουμ. Σύνοδος* (451) ἔθεσε τὰ μοναστήρια

8. Ὁ τῆς συνόδου τῆς Γάγγρας κανὼν 12 δὲν ἀναθεματίζει τὴν χρῆσιν τοῦ «περιβολαίου», ἀλλὰ τὴν περιφρόνησιν τοῦ «βήρου», ὁ δὲ Σωζόμενος παρουσιάζει τὸν Εὐστάθιον συμμορφωθέντα «παραπλησίως» (ὄχι ὁλοτελῶς) πρὸς τὴν ἱερατικὴν ἐνδυμασίαν. Ὀλίγον πρὸ τοῦ 360 ὁ Μέγας Βασίλειος παρουσιάζει τὸν Εὐστάθιον φέροντα ἀκόμη τὸ μνημονευθὲν μοναχικὸν ἔνδυμα (Ἐπιστολὴ 223, 3, πρὸς Εὐστάθιον τὸν Σεβαστηνόν), διότι τὸ ἀναφερόμενον «ἱμάτιον» εἶναι τὸ περιβόλαιον, τὸ pallium (Ph. Oppenheim, Das Mönchskleid, 1931, σελ. 109 καὶ 116). Αἱ τρεῖς παρατεθεῖσαι μαρτυρίαι (Γάγγρας, Σωζομένου καὶ Μ. Βασιλείου) δὲν ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλας, ὡς συνήθως νομίζεται, ἀλλ' εἶναι σύμφωνοι πρὸς ἀλλήλας. Ὁ Εὐστάθιος εἶναι ἡ γέφυρα, διὰ τῆς ὁποίας τὰ δύο ὠμοφόρια (τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν) ἐκ τῶν μοναχῶν μετεβιβάσθησαν εἰς τοὺς ἐπισκόπους. Ἔγινε συνδυασμὸς «βήρου» καὶ «περιβολαίου» (οὕτως ἱκανοποιήθη ὁ 12 κανὼν τῆς Γάγγρας) καὶ ἐκ μὲν τοῦ βήρου προέκυψεν ὁ μανδύας, ἐκ δὲ τοῦ περιβολαίου τὸ μέγα ὠμοφόριον.

ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως καὶ ἐκ τῆς γνώμης αὐτοῦ ἐξήρτησε τὴν ἵδρυσιν νέων μοναστηρίων (κανὼν 4 καὶ 8). Ὁ *Ἰουστινιανὸς* ἀπήτησεν, ἵνα ὁ ἐπίσκοπος τοῦ τόπου παρίσταται κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ μοναστηρίου, κάμνῃ σχετικὴν δέησιν καὶ ἐμπηγνύῃ σταυρὸν (Νεαρὰ 5, 1, ἐκ τοῦ ἔτους 535). Ἵνα χαλιναγωγήσῃ περισσότερον τὸν μοναχικὸν βίον, ἐπέβαλεν εἰς ὅλα τὰ μοναστήρια τὸ κοινοβιακὸν σύστημα. Ἀπηγόρευσε τὰ ἰδιαίτερα κελλία τῶν μοναχῶν καὶ ἐθέσπισε «κοινῇ ἑστιᾶσθαι καὶ καθεύδειν» (Νεαραὶ 5, 3, ἐκ τοῦ ἔτους 535. 133, 1, ἐκ τοῦ ἔτους 539). Ἐφ' ὅσον δὲν ἐπήρκει δι' ὅλους εἷς μέγας κοιτών, ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθῶσι περισσότεροι τοιοῦτοι κοινοὶ κοιτῶνες. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέτρεψεν ἰδιαίτερα κελλία εἰς τοὺς ἔχοντας μακροχρόνιον ἄσκησιν (Νεαρὰ 123, 36, ἐκ τοῦ ἔτους 546). Τὸ κοινοβιακὸν σύστημα μετεδόθη βαθμηδὸν καὶ εἰς τὰς λαύρας. Ὑπῆρχον μάλιστα παραδείγματα, κατὰ τὰ ὁποῖα μέρος μὲν τῶν μοναχῶν τῆς λαύρας ἠκολούθουν τὸ κοινοβιακὸν σύστημα, μέρος δὲ αὐτῶν τὸ σύστημα τῆς λαύρας (Βίος Παύλου τοῦ Νεωτέρου [† 956], κεφ. 17, ἐν Analecta Bollandiana, XI, 51. Acta et Diplomata, VI, 61). Ἡ ἐν *Τρούλλῳ Σύνοδος* (691) ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλῃ ἔλεγχον καὶ εἰς τοὺς μεμονωμένους ἀναχωρητὰς (ἀσκητάς). Ὥρισεν, ὅτι τοιοῦτοι πρέπει νὰ γίνωνται οἱ ἐπὶ τριετίαν τοὐλάχιστον προπονηθέντες μοναχοί. Ὁ ἐπίσκοπος ἐδοκίμαζε τὸν θέλοντα νὰ γίνῃ ἀναχωρητὴς καὶ ἠδύνατο δι' ἐκτάκτους καὶ εὐλόγους αἰτίας νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκ τῆς «ἐγκλείστρας» ἔξοδον (κανὼν 41). Ὁμιλεῖ περὶ ὡρισμένου εἴδους ἀναχωρητῶν, τῶν ἐγκλείστων [9].

Ἰδιαίτερον ἐν τῷ μοναχικῷ βίῳ παρουσίαζον οἱ *Ἀκοίμητοι*. Ἱδρυτὴς αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Ἀλέξανδρος, ἐξ ἐπιδράσεως τῶν Μεσσαλιανῶν (κατὰ Νεῖλον τὸν Σιναΐτην). Γόνος εὐπόρου οἰκογενείας νήσου τῶν βορειοδυτικῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἢ τῶν Πριγκηποννήσων, ἐμορφώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἔζησεν ὡς μοναχὸς ἐν Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ. Ἐπιστρέφων εἰς Κων]πολιν μετ' ἀφωσιωμένων ὀπαδῶν, εὗρε καταφύγιον εἰς προάστιον τῆς Χαλκηδόνος, τὰς Ρουφινιανάς, εἰς τὸ μοναστήριον Ὑπατίου, πλησίον τοῦ ναοῦ Πέτρου καὶ Παύλου, ὅπου συνῆλθεν ἡ κατὰ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου σύνοδος (403). Ὑπὸ τοῦ Ὑπατίου ὑποστηριχθεὶς ὁ Ἀλέξανδρος ἵδρυσε (κατὰ τὴν τρίτην δεκαετηρίδα τῆς ε' ἑκ]ρίδος) μοναστήριον τῶν Ἀκοιμήτων ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς εἰς τὸ στόμιον τοῦ Βοσπόρου, εἰς μονήρη τόπον παρὰ τὸν Εὔξεινον Πόντον. Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Ἰωάννης (κατὰ τὴν τετάρτην δεκαετηρίδα τῆς ε' ἑκ]ρίδος) μετέφερε τὴν μοναχικὴν ταύτην ἐγκατάστασιν νοτιώτερον εἰς τὸ Εἰρηναῖον πλησίον τῆς Χρυσοπόλεως, ὅπου

9. Γέρων ἀναχωρητὴς ἐκ τῶν «Κελλίων» (παραρτήματος τῆς Σκήτεως) εἶπεν εἰς τὸν ἀββᾶν Ἀμμωνᾶν (α' ἥμισυ τῆς δ' ἑκ]ρίδος) : «Τρεῖς λογισμοὶ ὀχλοῦσί με... ἢ ἵνα ἐγκλείσω ἐμαυτὸν εἰς κελλίον καὶ μηδενὶ ἀπαντήσω, διὰ δύο (ἡμερῶν) ἐσθίων» (Ἀποφθέγματα Πατέρων, Migne, 65, 120 B). Ἦτο ἤδη ἀναχωρητὴς καὶ ἐσκέπτετο νὰ γίνῃ ἔγκλειστος ἀναχωρητής.

τῇ βοηθείᾳ πλουσίου χορηγοῦ ἵδρυσε νέον μοναστήριον τῶν Ἀκοιμήτων. Ὁ ἐκ Ρώμης πρώην ὕπατος Στούδιος ἵδρυσεν ἐν Κων]πόλει (463) τὸ φέρον τὸ ὄνομα αὐτοῦ μοναστήριον τῶν Ἀκοιμήτων, τὸ ὁποῖον μετὰ ταῦτα ἀπέβη περίφημον καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ κατ' ἐποχὰς ἔζων ὑπὲρ τοὺς χιλίους μοναχοί. Τὸ ὄνομα «ἀκοίμητοι» ὠφείλετο εἰς τοῦτο, ὅτι ἐν τοῖς μοναστηρίοις τούτοις νύκτα καὶ ἡμέραν ἀκαταπαύστως ἐτελεῖτο θεία λατρεία, χρησιμοποιουμένων ἑκάστοτε ὡρισμένου ἀριθμοῦ μοναχῶν. *Συμεὼν ὁ Στυλίτης* († 460) ἐφεῦρε τὴν κατὰ διεύθυνσιν κατακόρυφον ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ κόσμου. Ἐπὶ τριάκοντα ἔτη ἔζησεν ἐπὶ στήλης 36 πήχεων πλησίον τῆς Ἀντιοχείας, ἐπιζητούμενος ὑπὸ χριστιανῶν καὶ ἀλλοθρήσκων, λαμβάνων διὰ καλάθου ἐξηρτημένου ἐκ σχοινίου τὰ πρὸς συντήρησιν ἀπαραίτητα, δίδων ψυχωφελεῖς νουθεσίας καὶ διαδίδων τὸν χριστιανισμόν. Στυλῖται ἀναφέρονται καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἀνατολῆς.

Ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὁ μοναχικὸς βίος μετεδόθη εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, διατρίψας ἐν Ρώμῃ (339), κατέστησε γνωστὸν τὸν μοναχικὸν βίον, ἡ δὲ ὑπ' αὐτοῦ γραφεῖσα βιογραφία τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου μεταφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου καὶ μετὰ ταῦτα ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Εὐαγρίου (380, περὶ τοῦ Εὐαγρίου τούτου ὁμιλεῖ ὁ Μ. Βασίλειος ἐν τῇ 138 ἐπιστολῇ) εἰς τὴν λατινικήν, εὗρε διάδοσιν εἰς τὴν Δύσιν. Δύο Λατῖνοι, ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Ρουφῖνος, οἱ ὁποῖοι εἶχον ζήσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐπιστρέψαντες, διέδωσαν κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς δ' ἑκ]ρίδος τὸν μοναχικὸν βίον ἐν Ρώμῃ, κυρίως μεταξὺ εὐσεβῶν καὶ πλουσίων γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς τοὺς μετὰ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον χρόνους διεδραμάτιζον σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τῇ ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ (Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος, 27, 3 ἐν τέλει)[10]. Ἀσυμπαθῶς πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον διέκειτο ὁ λαός, ἀλλ' ἡ ἀντίδρασις ὑπεχώρησε καὶ ἱδρύθησαν ἐν Ἰταλίᾳ πολλὰ μοναστήρια. Ἐν Βορείῳ Ἰταλίᾳ τὸν μοναχικὸν βίον εἰσήγαγεν ὁ Μεδιολάνων Ἀμβρόσιος (374 - 395), ἐν Βο-

10. Αἱ ἀρχαιότεραι περὶ γυναικῶν μοναχῶν εἰδήσεις ἐκ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως εἶναι αἱ ἑπόμεναι. Γυναῖκες ἀναχωρήτριαι, ζῶσαι κατὰ μόνας, καθ' ὅσον εἶναι γνωστόν, δὲν παρουσιάσθησαν. Ἔζων εἰς «παρθενῶνας», περὶ τοῦ βίου τῶν ὁποίων δὲν ἔχομεν εἰδήσεις (ἦσαν κοινόβια ;). Εἰς τοιοῦτον προϋπάρχοντα παρθενῶνα ὁ Μ. Ἀντώνιος ἔκλεισε τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ (Μ. Ἀθανασίου, Βίος Ἀντωνίου, 3. Migne, 26 844). Ὁ Παχώμιος διὰ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ καὶ ἄλλας παρθένους ᾠκοδόμησε μοναστήριον εἰς ἀπόστασιν ἀνδρικῆς μονῆς (Α' Βίος Παχωμίου, 134, ἔκδοσις Halkin, σελ. 84. Β' Βίος Παχωμίου, 28, αὐτ. σελ. 196). Ὁ δεύτερος διάδοχος τοῦ Παχωμίου Θεόδωρος ἵδρυσε καὶ ἄλλο γυναικεῖον μοναστήριον ἐν κώμῃ Βηχνέ, ἀπέχον περὶ τὸ μίλιον ἀπὸ τῆς ἀνδρικῆς μονῆς τῆς Παβαῦ (Α' Βίος Παχωμίου, 134, αὐτ. σελ. 84). Ἡ πλουσία καὶ εὐγενὴς Ρωμαία Μελανία (μοναχικὸν ὄνομα αὐτῆς Μελάνιος, ἔτος 374) ἵδρυσεν ἐν Ἱερουσαλὴμ μοναστήριον 60 καλογραιῶν καὶ προέστη αὐτοῦ ἐπὶ εἴκοσι ἑπτὰ ἔτη. Πνευματικὸς σύμβουλος αὐτῆς ἦτο ὁ Ρουφῖνος. Ἡ πλουσία Ρωμαία χήρα Παῦλα μετὰ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς ἵδρυσεν ἐν Βηθλεὲμ (389) τρία γυναικεῖα μοναστήρια καὶ ἓν ἀνδρικόν, ὅπου ὁ συνοδεύων αὐτὴν Ἱερώνυμος διέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (δεύτερον ταξίδιον 385 - 420).

ρείῳ Ἀφρικῇ, ὁ Αὐγουστῖνος († 430), ὁπόθεν μετεδόθη εἰς τὴν Ἱσπανίαν (σύνοδος Σαραγόσσης 380, κανόνες 6 καὶ 8), ἐν τῇ Βορείῳ Γαλλίᾳ, ὁ Τουρόνων Μαρτῖνος (370), ἐν τῇ Νοτίῳ Γαλλίᾳ, ὁ μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος Ἀρελάτης Ὀνωρᾶτος (400), ἱδρύσας μοναστήριον ἐπὶ τῆς νήσου Ληρίνης (Saint Honorat), καὶ ὁ ἐκ Σκυθίας (Μοισίας) Ἰωάννης Κασσιανός, ἱδρύσας δύο μοναστήρια (ἀνδρικὸν καὶ γυναικεῖον) πλησίον τῆς Μασσαλίας (415). Ὁ Κασσιανὸς εἶχε γνωρίσει τὸν μοναχικὸν βίον τῆς Παλαιστίνης καὶ Αἰγύπτου καὶ ἐχειροτονήθη διάκονος ὑπὸ τοῦ Κων]πόλεως Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἡ πτῶσις αὐτοῦ ἔφερε τὸν Κασσιανὸν εἰς τὴν Δύσιν. Ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῆς Νοτίου Γαλλίας, μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς Βορείου Ἀφρικῆς, διετηρήθη ἐπί τι διάστημα θεολογικὴ κίνησις (πρβλ. τὸν ἡμιπελαγιανισμὸν) καὶ ἐξ αὐτῶν ἐξῆλθον διακεκριμένοι ἐπίσκοποι τῶν μερῶν τούτων (ὁ Λυῶνος Εὐχέριος, ὁ Ἀρελάτης Ἱλάριος, ὁ Ἀρελάτης Καισάριος καὶ ἄλλοι ἐκ τοῦ μοναστηρίου τῆς Ληρίνης). Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν γερμανικῶν φύλων εἰς τὴν Δύσιν ἐπέφερε κατὰ τὴν ε' ἑκ]ρίδα τὴν καταστροφὴν σχεδὸν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Πρῶτος ὁ *Βενέδικτος* ἀναδιωργάνωσεν αὐτόν. Ἐγεννήθη ἐν Νουρσίᾳ τῆς Οὐμβρίας (μεταξὺ Ρώμης καὶ Ἀγκῶνος), ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κασσιανοῦ καὶ μετὰ μακροχρόνιον ἀναχωρητικὸν βίον ἵδρυσε κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ς' ἑκ]ρίδος ἐν Καμπανίᾳ ἐπὶ τοῦ ὄρους Κασσίνου τὸ ὁμώνυμον μοναστήριον («Monte Cassino»), συντάξας σχετικὸν μοναχικὸν κανόνα. Ἐτόνισε τὴν ἀξίαν τῆς γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας. Τὴν περὶ τῶν ἀγελάδων φροντίδα ἀνέθεσε κατὰ σειρὰν εἰς ὅλους τοὺς μοναχοὺς ἐπὶ μίαν ἑβδομάδα καὶ ἐπέβαλε νὰ κοιμῶνται μετὰ τῶν ἐνδυμάτων τῆς ἡμέρας, διὰ νὰ εἶναι ἕτοιμοι κατὰ τὴν μεταμεσονύκτιον προσευχὴν (2 μ. μ.). Οἱ Βενεδικτῖνοι ἐπεξετάθησαν εἰς ὅλην τὴν Δύσιν καὶ ἐπέδρασαν ἐκπολιτιστικῶς ἐπὶ τῶν βαρβάρων λαῶν αὐτῆς. Προσεκτικῶς ἔκοπτον δάση, πετρώδη καὶ ἑλώδη ἐδάφη μετέβαλλον εἰς εὔφορα λιβάδια καὶ ἀγρούς, κατεσκεύαζον συνοικισμοὺς καὶ ὁδούς. Οὕτως εἰς χώρας πτωχὰς καὶ βαρβάρους ἔφερον εὐπορίαν καὶ πολιτισμόν. Οἱ Βενεδικτῖνοι ἠσχολήθησαν καὶ μὲ τὰ γράμματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ο ΔΟΓΜΑΤΙΚΟΣ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Αἱ ἐν ἀρχῇ τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου ἀναφερόμεναι πηγαὶ καὶ βιβλιογραφία ἰσχύουσι καὶ ἐνταῦθα. Προσθετέαι αἱ ἑπόμεναι. *Ἱππολύτου*, Φιλοσοφούμενα καὶ Contra Noëtum. *Τερτυλλιανοῦ*, Adversus Praxeam καὶ Contra Artemon. Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων. Τὰ συγγράμματα τῶν μετασχόντων εἰς τὰς δογματικὰς ἔριδας ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εὑρίσκει τις παρὰ Migne, Patrologiae cursus completus, ἑλληνικὴ σειρὰ ἀπὸ τοῦ 1857 καὶ ἑξῆς, λατινικὴ σειρὰ 1844 καὶ ἑξῆς. Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, 1930. H. Lietzmann, Apollinaris von Laodicea und seine Schule, 1904, ὅπου δημοσιεύονται συγγράμματα αὐτοῦ. Fr. Loofs, Nestoriana, 1905. Νεστορίου, Βιβλίον Ἡρακλείδου τοῦ ἐκ Δαμασκοῦ, σῳζόμενον ἐν συριακῇ μεταφράσει, ἐκ τῆς ὁποίας ἔγινε γαλλικὴ μετάφρασις, 1910. Ed. Schwartz, Der Prozess des Eutyches, 1929, ὅπου δημοσιεύονται τὰ σχετικὰ ἔγγραφα. Ed. Schwartz, Kyrillos von Scythopolis, 1939. Διήγησις περὶ Παυλικιανῶν ἐκ κώδικος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἐσκοριάλ, ἔκδοσις I. Friedrich, ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημείας τοῦ Μονάχου, 1886 (I, σελ. 70 κ. ἑξῆς). Ἐξ αὐτῆς εἶχον ἀντλήσει ὅλαι αἱ ἄλλαι σχετικαὶ πηγαί. Ed. Schwartz, Zwei Predigten Hippolyts (Ἀκαδημεία Μονάχου, 1936). A. Hahn, Bibliothek der Sumbole und Glaubensregeln der alten Kirche, 1897.

Fr. Loofs, Paulus von Samosata, 1924. Fr. Loofs, Das Bekenntnis Lucians des Märtyres (Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημείας τοῦ Μονάχου, 1915, 38). G. Bardy, Recherches sur Lucien d' Antioche, 1936. Fr. Loofs, Eustathius von Sebaste, 1898. Fr. Loofs, Leontius von Byzanz, 1887. H.-G. Opitz, Die Zeitfolge des arianischen Streites (Zeitschrift f. NTliche Wissenschaft, 1934). E. Seeberg, Die Synode von Antiochien im Jahre 324/325, 1913. Κυζίκου Καλλινίκου (Δεληκάνη), Ἡ πρώτη ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμ. Σύνοδος, 1930. Β. Στεφανίδου. Ἡ ἐκ δευτέρου τῷ 327 σύγκλησις τῆς ἐν Νικαίᾳ Α' Οἰκουμ. Συνόδου, 1930. W. Gericke, Marcel von Ancyra, 1940. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Τὸ σύμβολον τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου, 1924. H. Lietzmann, Sumbolstudien (Zeitschrift f. NTliche Wissenschaft, 1925, 193 καὶ ἑξῆς). Ἰωάν. Καρμίρη, Τὸ σύμβολον Νικαίας Κωνσταντινουπόλεως («Θεολογία», 1951). K. Holl, Amphilochius von Ikonium, 1904. E. Schwartz, Zur Geschichte des Athanasius (Nachrichten der Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften, 1904, 1905, 1908, 1911). E. Schwartz, Das Nicaenum und Constantinopolitanum auf der Synode von Chalkedon (Zeitschrift f. NTliche Wissenschaft, 1926, 38 καὶ ἑξῆς). Ed. Schwartz, Zur Kirchengeschichte des IV Jahrhunderts αὐτ. 1935). Ed. Schwartz, Zur Vorgeschichte des ephesinischen Kon-

zils (Historische Zeitschrift, 1914, 237 καὶ ἑξῆς). I. Lebon, Les anciens symboles dans la definition de Chalcédoine (Revue de l'histoire ecclésiastique, 1936). Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, 1933. Franz Diekamp, Die origenistischen Streitigkeiten in 6em Jahrhunderts, 1899. Ed. Schwartz, Die sogenannten Gegenanathematismen des Nestorius (Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημείας τοῦ Μονάχου, 1922, 1). Κ. Δυοβουνιώτου, Συμμετοχὴ τοῦ Κωνσταντίας Ἐπιφανίου εἰς τὴν καταδίκην Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, 1926. Chry. Baur, Joh. Chrysostomus und seine Zeit, 2 τόμοι, 1929 καὶ 1930. K. Mkrttschian, Die Paulikianer, 1893. A. Harnack, Dogmengeschichte, II (1909), σελ. 527 κ. ἑξ. (Der Paulicianismus). K. Schwarzlose, Der Bilderstreit, 1890. G. Ostrogorsky, Studien zur Geschichte des Byzant. Bilderstreites, 1929. H. Menges, Die Bilderlehre des Johannes von Damascus, 1938. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Κομνηνῶν, 1948, σελ. 12 - 17.

§ 13. Τὸ τριαδικὸν δόγμα.

Ἡ Ἐκκλησία καθώρισε τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς ἐπισήμως δι' οἰκουμενικῶν συνόδων. Αὗται ἤρχισαν συγκαλούμεναι ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, διότι τότε ὑπῆρχεν εἰρήνη, ἀσφάλεια καὶ τὰ ἀπαιτούμενα μέσα πρὸς σύγκλησιν τοιούτων συνόδων, τότε ὑπῆρχε χριστιανὸς αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος ἐπικυρῶν τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ἐπέβαλλεν αὐτὰς εἰς ὅλον τὸ κράτος. Ὁ δογματικὸς ἄρα καθορισμὸς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν νέων συνθηκῶν, εἰς τὰς ὁποίας εὑρέθη ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ἀλλ' ἤδη πρὸ αὐτοῦ εἶχεν ἀρχίσει προπαρασκευαστικὸν στάδιον τοῦ καθορισμοῦ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἤτοι σκέψις καὶ συζήτησις περὶ δογματικῶν ζητημάτων. Κατὰ τὸ προπαρασκευαστικὸν στάδιον συνεζητήθη, τίς ἡ σχέσις τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Τότε παρουσιάσθησαν οἱ *Μοναρχιανοὶ* (τὸ ὄνομα ἐδόθη αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Τερτυλλιανοῦ). Οὗτοι ἐδέχοντο τὸν Θεὸν ὡς «μοναρχίαν» (μονάδα), ὡς ἓν πρόσωπον, ἤτοι τὸν ὑφ' ἡμῶν καλούμενον Πατέρα. Οἱ Μοναρχιανοί, διαιρούμενοι εἰς «Πατροπασχίτας» (τὸ ὄνομα ἐδόθη αὐτοῖς ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Τερτυλλιανοῦ) καὶ εἰς «Υἱοθετιστὰς» (τὸ ὄνομα ἐδόθη αὐτοῖς ὑπὸ νεωτέρων θεολόγων, «Adoptianer»), ἐνεφανίσθησαν τέλη τῆς β' ἑκ]ρίδος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁπόθεν τὰς διδασκαλίας αὐτῶν μετέφερον εἰς τὴν Ρώμην. Ὅ,τι καλὸν ἢ κακόν, ὡς γνωστόν, σπεύδει νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ἡ λύσις τὴν ὁποίαν ἔδωσαν οἱ Μοναρχιανοὶ ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, οἱοσδήποτε δὲ θέσει τὴν βάσιν ταύτην, θὰ φθάσῃ εἰς τὰς αὐτὰς ἰδέας. Νεώτεροι φιλελεύθεροι θεολόγοι, ἐργαζόμενοι διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, διετύπωσαν θεωρίας ὁμοίας πρὸς τὰς τῶν Μοναρχιανῶν.

Πρῶτος πατροπασχίτης ἀναφέρεται ὁ Μικρασιάτης Νοητὸς ἐκ Σμύρνης (περὶ τὸ 180), ὁ ὁποῖος ἔλεγε «τὸν πατέρα γεγεννῆσθαι καὶ πεπονθέναι» (Ἱππολύτου, Κατὰ Νοητοῦ, 1), ὁπόθεν προέκυψε τὸ ὄνομα πατροπασχίτης, ὁ δὲ Πραξέας ἔλεγεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐνσαρκωθεὶς ἔγινεν υἱὸς (Θεὸς Πατὴρ + σὰρξ = υἱός). Οὕτως ἠδύναντο νὰ ἀποφύγωσιν, ὅτι ὁ Πατὴρ ἔπαθεν (ἐσταυρώθη), λέγοντες, ὅτι ὁ Υἱὸς ἔπαθεν. Διὰ τοῦ Πραξέα (190) μετεφέρθη ἡ διδασκαλία αὕτη εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ἐσχηματίσθη πατροπασχιτικὴ μερίς. Ὁ Τερτυλλιανὸς περὶ τοῦ Πραξέα λέγει, ὅτι εἰσήγαγε τὴν αἵρεσιν εἰς τὴν Ρώμην («Romae... haeresim intulit», Adversus Praxeam, 1), ὁ δὲ Ψευδοτερτυλλιανὸς προσθέτει, ὅτι ὁ Βικτωρῖνος ἐφρόντισε νὰ ἐνισχύσῃ αὐτὴν («quam Victorinus corroborare curavit», Libellus adversus omnes haereses, κεφ. 30, ἀγνώστου συγγραφέως, ἀποδοθὲν εἰς τὸν Τερτυλλιανόν). Διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Βίκτωρος, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἀφωμοιώθη κατὰ τὴν κατάληξιν πρὸς τὸ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ζεφυρίνου (F. Oehler, 1852. A. Harnack, Dogmengeschichte, I, 1909, σελ. 742· κατ' αὐτῆς Ed. Schwartz, Zwei Predigten Hippolyts, 1936, σελ. 29, 41) Τὸ ἀλλοῦ μνημονευθὲν σχίσμα τοῦ Ἱππολύτου, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὡς αἴτιον εἶχε καὶ δογματικὴν διαφοράν. Ὁ Ἱππόλυτος, ὁ ὁποῖος ἀντὶ Πραξέα ἀναφέρει Ἐπίγονον (ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Πραξέαν εἶναι ἄλυτον πρόβλημα), παρίστα τὸν Ρώμης Ζεφυρῖνον κλίνοντα πρὸς τὸν πατροπασχιτισμόν, τὸν δὲ διάδοχον αὐτοῦ Κάλλιστον ὡς ὀπαδὸν τοῦ Νοητοῦ. Ὁ Κάλλιστος παρίστα τὸν Ἱππόλυτον ὡς διθεΐτην, ἑπομένως ὁ Κάλλιστος προσέκειτο εἰς τὸν μοναρχιανισμόν. Ἀρχὰς τῆς γ' ἑκ]ρίδος ἐν Ρώμῃ εὑρίσκετο ὁ *Σαβέλλιος* (220), ὁ ὁποῖος ἴσως κατήγετο ἐκ Λιβύης, προσεχώρησεν εἰς τὸν πατροπασχιτισμὸν καὶ διεμόρφωσεν αὐτὸν εἰς σύστημα (Ἱππολύτου, Φιλοσοφούμενα, 9. Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 62). Πρῶτος αὐτὸς ἐκ τῶν Πατροπασχιτῶν συμπεριέλαβε καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα καὶ ἐδίδαξεν, ὅτι ὁ Θεὸς χάριν τῆς σωτηρίας παρουσιάσθη διαδοχικῶς κατὰ τρεῖς διαφόρους τρόπους ἐνεργείας. Ὁ Σαβέλλιος μετεχειρίζετο μὲν τὸν ὅρον «τρία πρόσωπα», ἀλλ' ἐνόει αὐτὰ ὡς ρόλους, ὡς προσωπίδας, ἤτοι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον παρουσιάσθη ὡς πατήρ, κατὰ τὴν νομοθεσίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὡς υἱὸς ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ καὶ ὡς ἅγιον πνεῦμα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὁ Σαβέλλιος ἐκτὸς τοῦ ὅρου «πρόσωπα» μετεχειρίζετο καὶ τὸν ὅρον «ὀνόματα». Οἱ Σαβελλιανοὶ μετεχειρίζοντο πρὸς τούτοις τὸν ὅρον «ὁμοούσιος», ἐννοοῦντες αὐτὸν συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν, ἤτοι ὁ Θεὸς ἀποτελεῖ ἓν ὄν, ἓν πρόσωπον. Ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Σαβελλίου (τὰ τρία πρόσωπα τρεῖς τρόποι ἐνεργείας) οἱ νεώτεροι θεολόγοι ὠνόμασαν τοὺς Πατροπασχίτας «Τροπικοὺς» (Modalisten), οἱ ἀρχαῖοι ὠνόμαζον αὐτοὺς ἁπλῶς Σαβελλιανοὺς (πρβλ. 7ον κανόνα Β' Οἰκουμ. Συνόδου, 381). Σαβελλιανίζουσα διδασκαλία μετε-

δόθη εἰς τὴν Λιβύην (Κυρηναϊκὴν ἢ Πεντάπολιν) προκαλέσασα ἔριδας. Οἱ ἐρίζοντες ἀπετάθησαν εἰς τὸν *Ἀλεξανδρείας Διονύσιον* (πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, Ἐπιστολὴν περὶ Διονυσίου, κεφ. 4). Οὗτος, πολεμῶν τὸν σαβελλιανισμόν, ἔφθασεν εἰς τὰς ἑπομένας ἐκφράσεις. Ἔλεγε «ξένον κατ' οὐσίαν αὐτὸν (τὸν υἱὸν) εἶναι τοῦ πατρός, ὥσπερ ἐστὶν ὁ γεωργὸς πρὸς τὴν ἄμπελον καὶ ὁ ναυπηγὸς πρὸς τὸ σκάφος». Ἐκ τῶν ἐκφράσεων τούτων προαγόμενος καὶ ἐπὶ χωρίου τῶν Παροιμιῶν (8, 22 «κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ», ἀναφέρονται εἰς τὴν σοφίαν) στηριζόμενος, ὠνόμασε τὸν υἱὸν «ποίημα» καὶ ἑπομένως «οὐκ ἦν, πρὶν γένηται». Ὁ *Ρώμης Διονύσιος*, πρὸς τὸν ὁποῖον, κατὰ μὲν τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον (Περὶ Διονυσίου, 13), αὐτοπροσώπως ἀπετάθησαν ὀρθόδοξοι, πιθανώτερον δὲ οἱ σαβελλιανίζοντες, γνωρίζοντες τὰς βάσεις τῆς δυτικῆς θεολογίας (K. Müller, ἐν Zeitschrift f. NTliche Wissenschaft, 1925, σελ. 281· κατ' αὐτοῦ H. G. Opitz, ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ σχετικοῦ ἔργου τοῦ Μ. Ἀθανασίου, σελ. 55, σημ. εἰς τὸν στίχον 12 καὶ ἑξῆς), ἐν συνόδῳ (261) κατεδίκασε τὰς ἐκφράσεις ταύτας καὶ ἐπολέμησεν αὐτὰς διὰ δύο ἐπιστολῶν. Ἐκ τῆς πρώτης ἐπιστολῆς (ἀπευθυνομένης πρὸς τὰς κοινότητας τῆς Πενταπόλεως;) σῴζεται ἀπόσπασμα (Μ. Ἀθανασίου, Ἐπιστολὴ περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, κεφ. 26). Ἡ διατύπωσις αὐτοῦ συνεφώνει πρὸς τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν τῆς Δύσεως, ἤτοι τοῦ Τερτυλλιανοῦ, ὡς αὕτη εἶχε διορθωθῆ ὑπὸ τοῦ Νοβατιανοῦ. Ὁ Ρώμης Διονύσιος ἐναντίον μὲν τοῦ Σαβελλίου, ὁ ὁποῖος ἠρνεῖτο τὰ τρία πρόσωπα, ὑπεστήριξε τὴν τριάδα, ἐναντίον δὲ τοῦ Ἀλεξανδρείας Διονυσίου, ὅτι ὁ υἱὸς «ἀεὶ ἦν» (πρβλ. Νοβατιανὸν «semper in patre fuisse») καὶ ὅτι τὰ τρία πρόσωπα ἀποτελοῦσι «μοναρχίαν», «μονάδα» (πρβλ. Τερτυλλιανὸν «unius substantiae» = μιᾶς ὑποστάσεως, οὐσίας, καὶ ἡ ἑλληνικὴ λέξις «ὑπόστασις» (ὀντότης) σημαίνει ἐπίσης «οὐσία» (φύσις)). Ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος, πρὶν λάβῃ γνῶσιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ρώμης, εἶχεν ἀποσύρει τὰς ἐκφράσεις αὐτοῦ ἀντικαταστήσας αὐτὰς δι' ἄλλων («ἅπερ καὶ δι' ἄλλης ἐπιστολῆς ἔγραψα... καὶ τὴν μὲν ἐπιστολὴν διὰ τὰς περιστάσεις οὐκ ἔχω προσκομίσαι». Ἔλεγχος καὶ Ἀπολογία, παρὰ Μ. Ἀθανασίῳ, αὐτ. 25, 4· πρβλ. καὶ Περὶ Διονυσίου, 18, ὅπου τὸ ἀποσπώμενον κείμενον τοῦ Διονυσίου εἶναι πληρέστερον) καὶ συνεφώνησεν ἑπομένως μετὰ τοῦ Ρώμης ὁμωνύμου αὐτοῦ. Ἡ ἀνταλλαγὴ αὕτη τῶν ἐπιστολῶν εἶναι γνωστὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα «ἔρις τῶν δύο Διονυσίων» [1].

1. Α'. Μεταξὺ τῶν δύο Διονυσίων δὲν ἐπῆλθε πλήρης συμφωνία, διότι ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἄρχεται ἡ διάφορος ἀντίληψις Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ. Ἡ Ἀνατολὴ ὡς βάσιν σαφῆ καὶ βεβαίαν ἔθετε τὰ τρία πρόσωπα τοῦ Θεοῦ καὶ προσεπάθει νὰ ἐννοήσῃ τὸ μυστήριον τῆς ἑνότητος αὐτοῦ (εἷς Θεός). Θεμελιώδης διατύπωσις ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἦτο «τρία πρόσωπα, τρεῖς ὑποστάσεις». Ἐκ τῆς τοιαύτης διατυπώσεως ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ φθάσωσιν εἰς τρεῖς οὐσίας (Ὠριγένης, Ἀλεξανδρείας Διονύσιος, Ἀρειανοί). Ἡ διατύπωσις

Οἱ «Υἱοθετισταὶ» Μοναρχιανοὶ ἐδέχοντο βεβαίως καὶ αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὡς μονάδα, ἀλλ' ἐνῷ κατὰ τοὺς Πατροπασχίτας ἐν τῷ Χριστῷ ἐνεσαρκώθη αὐτὸς ὁ θεὸς Πατήρ, κατ' αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἁπλοῦς ἄνθρωπος, θεόπνευστος. Τὸ σημεῖον τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, κατὰ τὸ ὁποῖον κατῆλθεν ἐπ' αὐτοῦ τὸ ἅγιον πνεῦμα, ἦτο τὸ βάπτισμα. Τότε ὁ Θεὸς ἐκάλεσεν αὐτὸν «υἱόν του» (υἱοθεσία, υἱοθετισταὶ) καὶ κατέστησεν αὐτὸν Χριστόν. Οἱ Πατροπασχῖται ἐδέχοντο τὴν θεότητα τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς φανέντος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐτόνιζον μάλιστα αὐτήν, οἱ Υἱοθετισταὶ ἠρνοῦντο τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ. Πρῶτος Υἱοθετιστὴς ἀναφέρεται Θεόδοτος ὁ Σκυτεύς, ὁ ὁποῖος ἦλθεν ἐκ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ρώμην (190), ὅπου ἐδίδαξε τὸν υἱοθετισμόν. Χαρακτηριστικαὶ φράσεις αὐτοῦ ἦσαν αἱ ἑπόμεναι· «ψιλὸν ἄνθρωπον εἶναι τὸν Χριστόν», ὁ ὁποῖος «ἐγεννήθη μὲν ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ τῆς παρθένου, ἀλλ' εἶναι ἁπλοῦς ἄνθρωπος κατ' οὐδὲν διαφέρων τῶν ἄλλων, εἰμὴ μόνον κατὰ τὴν πρότυπον δικαιοσύνην» (Spiritu quidem sancto natum ex virgine, sed hominem nudum nulla alia præ ceteris nisi sola iustitiae auctoritate). Ὁ Θεόδοτος ἐδέχετο, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ παρατεθέντος χωρίου, τὴν ὑπερφυσικὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐδέχετο πρὸς τούτοις ὅτι τὸ

ηὐνόει τὸν ἀρειανισμὸν καὶ δυσκόλυνε τὴν καταπολέμησιν τοῦ μοναρχιανισμοῦ. Ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος, ἀποσύρας τὰς φράσεις αὐτοῦ, ἐδέχθη μίαν οὐσίαν, ἀλλ' ἐνέμενεν εἰς τὰς τρεῖς ὑποστάσεις. Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ δὲν συνεφώνησε πρὸς τὸν Ρώμης Διονύσιον. «Εἰ, τῷ τρεῖς εἶναι ὑποστάσεις, μεμερισμένας εἶναι λέγωσι, τρεῖς εἰσι, κἂν μὴ θέλωσιν· ἢ τὴν θείαν τριάδα παντελῶς ἀνελέτωσαν» (ἀπόσπασμα τῆς Ἀπολογίας τοῦ Ἀλεξανδρείας Διονυσίου, Μ. Βασιλείου, Περὶ Ἁγ. Πνεύματος, 29, 72). Ἡ Δύσις ὡς βάσιν σαφῆ καὶ βεβαίαν ἔθετε τὴν ἑνότητα τοῦ Θεοῦ (εἷς Θεὸς) καὶ προσεπάθει νὰ ἐννοήσῃ τὸ μυστήριον τῆς τριαδικότητος αὐτοῦ. Θεμελιώδης διατύπωσις ἐν τῇ Δύσει ἦτο «μία οὐσία, μία ὑπόστασις». Ἐκ τῆς τοιαύτης διατυπώσεως ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ φθάσωσιν εἰς ἓν πρόσωπον (Μοναρχιανοί, οἱ μοναρχιανίζοντες ἐπίσκοποι Ρώμης Βίκτωρ, Ζεφυρῖνος καὶ Κάλλιστος). Ἡ διατύπωσις ηὐνόει τὸν μοναρχιανισμὸν καὶ δυσκόλυνε τὴν καταπολέμησιν τοῦ ἀρειανισμοῦ. Ὁ Ρώμης Διονύσιος δὲν ἦτο Μοναρχιανός, ἐδέχετο τρία πρόσωπα, ἀλλ' ἐνέμενεν εἰς τὴν μίαν ὑπόστασιν. Ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος ἔλεγε «τρεῖς ὑποστάσεις», ὁ Ρώμης Διονύσιος ἔλεγε «μία ὑπόστασις». Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ δὲν ἐπῆλθε συμφωνία. Ἔρις ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς θεολογίας (E. Preuschen, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμ. 14, 1904, σελ. 484, στίχος 50 κ. ἑξ. F. Loofs, Dogmengeschichte, 1906, σελ. 137, σημ. 2, σελ. 194, σημ. 8, σελ. 195, σελ. 196, § 28, 5, σελ. 219, σημ. 6, σελ 222, 4c καὶ 5. K. Müller, Kirchengeschichte, I, 1941, σελ. 405). Β'. Ἡ ἑλληνικὴ λέξις «ὑπόστασις» (ὀντότης), ὡς ἡ λατινικὴ substantia, ἔχει τὴν σημασίαν «οὐσία» (φύσις). Ὁ Ὠριγένης κάποτε ἔφθασεν εἰς αὐτὴν διδάξας, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι «ἕτερος κατ' οὐσίαν τοῦ πατρὸς» (Περὶ εὐχῆς, 15, 1), ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι «κτίσμα» (Ἀπόσπασμα διασωθὲν ὑπὸ τοῦ Μεγ. Ἰουστινιανοῦ, Loofs, αὐτ. 194, σημ. 8, 195, σημ. 2). Ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος ἦτο μαθητὴς αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Ὠριγένης, ἀφ' ἑτέρου, ἐδέχετο τὴν αἰωνίαν (ἄχρονον) προΰπαρξιν τοῦ Λόγου, γεννηθέντος «ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς» («ὁμοούσιος»). Ὁ Διονύσιος ἐπάλαιε πρὸς τοὺς Μοναρχιανούς, ὁ Ὠριγένης ἐπάλαιε πρὸς ἑαυτόν. Ἐκ τούτου προήρχοντο αἱ ἀντιφάσεις αὐτοῦ. Τὸ παρ' αὐτῷ ἐν τῇ σχέσει ταύτῃ ἅπαντῶν «ὁμοούσιος» θεωρεῖται ὑπό τινων ὡς παρέμβλητον, μετεχειρίζετο ὅμως αὐτὸ ἀλλοῦ ἐν ἄλλῃ σχέσει, ὡς οἱ Γνωστικοί, ἐν τῇ σχέσει ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ (Preuschen, αὐτόθι. Ed. Schwartz, Kaiser Konstantin, 1936, σελ. 110). Πάντως οἱ Ὠριγενισταὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀπέκρουον τὸν ὅρον «ὁμοούσιον» (K. Müller, αὐτ. σελ. 399).

ἅγιον πνεῦμα κατῆλθεν ἐπ' αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ βάπτισμα, ἐν τούτοις δὲν ἔπαυε νὰ θεωρῇ αὐτὸν ἁπλοῦν ἄνθρωπον. Ὁ Θεόδοτος ἐδέχετο ὄχι μόνον τὰ Συναπτικά, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, ἂν καὶ αὐτὸ περισσότερον τῶν ἄλλων Εὐαγγελίων ἀντέβαινεν εἰς τὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ, ἐν τούτοις καὶ ἐν αὐτῷ εὕρισκε χωρίον τὸ ὁποῖον ἐξήγει συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας αὐτοῦ (Ἰω., 8, 40· «ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον, ὃς ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα»). Οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν «Θεοδοτιανοί». Κατηγοροῦντο, ὅτι ἤσκουν αὐθαίρετον κριτικὴν τοῦ κειμένου τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ ὅτι ἀντὶ τῆς συνήθους τότε ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας μετεχειρίζοντο τὴν κατὰ γράμμα ἑρμηνείαν. Τὰς τάσεις ταύτας ἀπηντήσαμεν παρὰ τῷ ἱδρυτῇ τῆς Ἀντιοχειανῆς Σχολῆς Λουκιανῷ, ὁ ὁποῖος, ὡς θὰ ἴδωμεν, σχετίζεται μὲ τοὺς Υἱοθετιστὰς Μοναρχιανούς. Πιθανώτατα ὁ Λουκιανὸς παρ' αὐτῶν ἔλαβε τὰς τάσεις ταύτας. Οἱ Υἱοθετισταὶ ἀπεπειράθησαν νὰ συμπήξωσιν ἐν Ρώμῃ κοινότητα (210). Διὰ μηνιαίου μισθοῦ 150 δηναρίων (παλαιῶν δραχμῶν) ἔπεισαν τὸν Ρωμαῖον ὁμολογητὴν Νατάλιον νὰ γίνῃ ἐπίσκοπος αὐτῶν, ἀλλ' οὗτος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντίσχῃ ἐπὶ πολὺ εἰς τὰς τύψεις τῆς συνειδήσεως καὶ ὑπετάγη τῷ Ρώμης Ζεφυρίνῳ (199 - 217). Ὡς τελευταῖος ἀρχηγὸς τῶν Θεοδοτιανῶν ἐν Ρώμῃ ἀναφέρεται ὁ Ἀρτεμᾶς († 270). Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὡς Υἱοθετιστὴς Μοναρχιανὸς διεκρίθη *Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς*, ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας (260), εὑρισκομένης τότε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς βασιλίσσης τῆς Παλμύρας Ζηνοβίας. Παῦλος ὁ Σαμοσατεὺς εἶχε στενὴν σχέσιν μετὰ τοῦ μνημονευθέντος Υἱοθετιστοῦ Μοναρχιανοῦ Ἀρτεμᾶ. Ἡ καταδικάσασα τὸν Σαμοσατέα σύνοδος τῆς Ἀντιοχείας ὠνόμασε τὸν Ἀρτεμᾶν διδάσκαλον αὐτοῦ. «Καὶ ἐμπομπεύσαντα τῇ μιαρᾷ αἱρέσει τῇ Ἀρτεμᾷ, τί γὰρ οὐ χρὴ μόλις τὸν πατέρα αὐτοῦ δηλῶσαι;... τῷ δὲ Ἀρτεμᾷ οὗτος ἐπιστελλέτω καὶ οἱ τὰ Ἀρτεμᾶ φρονοῦντες τούτῳ κοινωνείτωσαν» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 30, 16 καὶ 17). Ὅπως ὁ Σαβέλλιος ἀνέπτυξε καὶ διεμόρφωσε τὸν πατροπασχιτισμόν, οὕτως ὁ Παῦλος ἀνέπτυξε καὶ διεμόρφωσε τὸν υἱοθετισμόν. Ἐδέχετο τὸν Θεὸν ὡς «ἓν πρόσωπον», τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὡς ἁπλᾶς ἀπροσώπους δυνάμεις. Ἀμφότερα, κατ' αὐτόν, ἠδύναντο νὰ ταυτισθῶσιν (πρβλ. Ἀποστόλου Παύλου, Β' πρὸς Κορινθίους, 3, 17 «ὁ κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν», Ἑρμᾶ, Ποιμήν, παραβολὴ θ', 1 «ἐκεῖνο τὸ πνεῦμα ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐστιν»). Οἱ Υἱοθετισταὶ ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῶν νεωτέρων καὶ «δυναμικοὶ» Μοναρχιανοί. Παῦλος ὁ Σαμοσατεὺς ἐκτὸς τοῦ ὀνόματος Υἱός, ἔκαμε χρῆσιν τοῦ ὀνόματος «Λόγος» καὶ ἐξήταζε τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Δὲν ἐδέχετο τὴν ὑπερφυσικὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ, ὁ ὁποῖος κατ' οὐδὲν διέφερε τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ βαπτίσματος ἐνήργει ἐν αὐτῷ — θὰ περιέμενέ τις, συμφώνως πρὸς τὰ Εὐαγγέλια, νὰ ἀκούσῃ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλ' ὁ Παῦλος ὁ Σαμοσατεὺς ἔλεγεν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀπρόσωπος αὕτη

θεία δύναμις («μὴ εἶναι τὸν υἱὸν ἐνυπόστατον»). Καὶ ἐδῶ φαίνεται ἡ συνταύτισις τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ ἐνέργεια αὕτη ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς αὐτῆς θείας δυνάμεως ἐν τῷ Μωϋσεῖ καὶ τοῖς προφήταις, ἀλλ' εἰς μεγαλυτέραν βαθμίδα. Τὴν ἐνέργειαν ταύτην προσδιώριζεν ἀκριβέστερον ὡς «ἐνοίκησιν» («τὸν λόγον ἐνοικίσαντα ἐν Ἰησοῦ ἀνθρώπῳ ὄντι») καὶ ὡς «συνάφειαν» ἀμφοτέρων. Τοὺς ὅρους τούτους θὰ ἀπαντήσωμεν παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς. Μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ ὑπῆρχεν ἑνότης ἀγάπης καὶ θελήσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Ἰησοῦς ὄχι μόνον διετηρήθη, ἀλλὰ καὶ προώδευσεν, ὥστε ἡνώθη ἀδιασπάστως μετὰ τοῦ Θεοῦ. «Ἐκ προκοπῆς τεθεοποιεῖσθαι», ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ φυσικῆς καὶ πραγματικῆς θεώσεως, πρόκειται περὶ ἠθικῆς θεώσεως. Οἱ ὀπαδοὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως ὠνομάσθησαν «Παυλιανίσαντες» (19 κανὼν Α' Οἰκουμ. Συνόδου). Οἱ τῆς Συρίας ἐπίσκοποι συνεκρότησαν κατὰ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως δύο ἢ τρεῖς μεγάλας συνόδους ἐν Ἀντιοχείᾳ (264 - 268), εἰς τὰς ὁποίας ἐκλήθησαν καὶ ἄλλοι ἐξέχοντες ἐπίσκοποι, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν τελευταίαν σύνοδον ὁ πρεσβύτερος Μαλχίων, προϊστάμενος ἐθνικῆς ρητορικῆς σχολῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ἔμπειρος διαλεκτικός, κατώρθωσε νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν ἀντιεκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα τῶν δοξασιῶν αὐτοῦ καὶ ἐν δημοσίᾳ συζητήσει νὰ καταπολεμήσῃ αὐτὰς (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 27 - 29). Ἡ σύνοδος καθήρεσε καὶ ἀφώρισε Παῦλον τὸν Σαμοσατέα καὶ ἐξέλεξεν ἄλλον ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας (τὸν Δόμνον), τὰ δὲ πρακτικὰ τῆς μνημονευθείσης συζητήσεως μετὰ μακρᾶς ἐπιστολῆς ἔπεμψε πρὸς ὅλας τὰς Ἐκκλησίας, κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ρώμην καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 30). Παῦλος ὁ Σαμοσατεὺς ἐξηκολούθει νὰ κατέχῃ τὸν ἕνα ναὸν τῆς πόλεως, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῶν πολλῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ καὶ τῆς βασιλίσσης Ζηνοβίας, τῆς ὁποίας ἦτο ἀνώτερος οἰκονομικὸς ὑπάλληλος («δουκηνάριος», procurator ducenarius, ὡς ἔχων ἐτήσιον μισθὸν ducena sestertia, ἤτοι διακόσια σηστέρτια = 40 χιλ. γαλλ. φράγκα). Ἀλλ' ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ Αὐρηλιανὸς ἐνίκησε τὴν Ζηνοβίαν καὶ εἰσῆλθε νικητὴς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν (272). Οἱ χριστιανοὶ ἀνεφέρθησαν εἰς αὐτόν, ἂν καὶ ἦτο ἐθνικός, διὰ τὸ ζήτημα τῶν δύο ἐπισκόπων τῆς πόλεως, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἀπεφάνθη, ὅτι πρέπει νὰ παραμείνῃ ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ἀναγνωρίζουσιν οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ρώμης καὶ τῆς Ἰταλίας. Οὕτως ἐξεβλήθη Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς, ὡς ἀνήκων εἰς τὸ παλαιὸν πολιτικὸν καθεστὼς καὶ ὡς δοσίλογος. Διάδοχος Παύλου τοῦ Σαμοσατέως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὑπῆρξε *Λουκιανός* τις, περὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν εἴδησιν, ὅτι διετέλεσεν ἀφωρισμένος ἐπὶ πολλὰ ἔτη· «ὃν διαδεξάμενος ἀποσυνάγωγος ἔμεινε τριῶν ἐπισκόπων (Ἀντιοχείας, ἤτοι Δόμνου, Τιμαίου καὶ Κυρίλλου) πολυετεῖς χρόνους» (272 - 312, Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου ἐπιστολή. Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 4, 36. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 9, 2). Ἴσως δὲν ἀφωρίσθη, ἀλλ' αὐτὸς

διέκοψε τὰς μετὰ τῆς Ἐκκλησίας σχέσεις. Οὗτος, κατὰ τὴν καθιερωμένην γνώμην, ἦτο ὁ πρεσβύτερος Λουκιανός, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Ἀντιοχειανῆς Σχολῆς [2]. Ὁ Λουκιανὸς βραδύτερον ἐγκατέλειψε τὸν καθαρὸν καὶ ἀμιγῆ δυναμικὸν μοναρχιανισμὸν καὶ ἀπεδέχθη τὴν ὕπαρξιν τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου ὡς ἰδιαιτέρου προσώπου. Οὕτως ἐπλησίασε τὴν Ἐκκλησίαν, πολλοὶ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ κατέλαβον ἐπισήμους ἐπισκοπικοὺς θρόνους.

Περὶ τῆς μνημονευθείσης νέας διδασκαλίας τοῦ Λουκιανοῦ δὲν ἔχομεν ἐπαρκεῖς πληροφορίας, ἀλλ' ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἐξ αὐτῆς προέκυψεν ὁ *Ἀρειανισμός*. Ὁ Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀρείου λέγει, ὅτι αὕτη ἦτο συγγενὴς πρὸς τὴν τοῦ Ἀρτεμᾶ, Παύλου τοῦ Σαμοσατέως καὶ Λουκιανοῦ (Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 4, 35 καὶ 36). Ὁ Ἄρειος καὶ οἱ σπουδαιότεροι ἀρειανοὶ θεολόγοι ἦσαν μαθηταὶ τοῦ Λουκιανοῦ καὶ ὠνόμαζον ἑαυτοὺς «συλλουκιανιστὰς» (Ἐπιστολὴ Ἀρείου πρὸς τὸν Νικομηδείας Εὐσέβιον. Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 69, 6. Θεοδωρήτου, αὐτ. 1, 5). Οὗτοι ἦσαν οἱ Νικομηδείας Εὐσέβιος, Χαλκηδόνος Μάρις, Νικαίας Θέογνις, Ἀντιοχείας Λεόντιος, Ταρσοῦ Ἀντώνιος, Ἐφέσου Μηνόφαντος, Νοομίνιος (τίνος ἐπισκοπῆς;), Γερμανικείας (ἔπειτα Ἀντιοχείας καὶ Κων]πόλεως) Εὐδόξιος, Ἀναβαρζοῦ Ἀθανάσιος (Φιλοστοργίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, II, 14. III, 15) καὶ ἄλλοι. Ὁ Ἄρειος κατήγετο ἐκ Λιβύης καὶ ἦτο καλῶς μεμορφωμένος, εὐσεβὴς καὶ ἀσκητικός, διετέλεσεν ἐπί τινα χρόνον Μελιτιανὸς καὶ ἔγινε πρεσβύτερος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου διεκρίθη ὡς ρήτωρ. Ἐδίδαξεν, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι «ἀλλότριος καὶ ἀνόμοιος κατὰ πάντα τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας» καὶ μάλιστα «κτίσμα ἐξ οὐκ ὄντων θελήματι τοῦ πατρὸς πρὸ χρόνων καὶ αἰώνων», ἤτοι πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου (μετεχειρίζετο τὸ ἁγιογραφικὸν χωρίον τῶν Παροιμιῶν 8, 22· «κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ»). Ὡς δημιούργημα, δὲν ὑπῆρχεν ὁ Υἱός, πρὶν δημιουργηθῇ («ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν πρὶν γένηται»), καὶ ἦτο περιωρισμένης γνώσεως· «οὔτε ὁρᾶν, οὔτε

2. Τὴν συνταύτισιν ταύτην δέχονται, Pagi († 1699, Critica Baronii, εἰς τὸ ἔτος 311, σημ. 9), Valesius († 1676, Migne, τόμος 82, στήλη 1527), Tillemont († 1698, Mémoires, τόμος V, σελ. 774 καὶ 776) καὶ οἱ περισσότεροι τῶν νεωτέρων. Ὁ Βαρώνιος († 1607) δέχεται μὲν τὴν συνταύτισιν, ἀλλὰ τὸν Λουκιανόν, κατά τινα θρῦλον, χαρακτηρίζει ὄχι ὡς Μοναρχιανόν, ἀλλ' ὡς πολέμιον τοῦ Μοναρχιανοῦ (Σαβελλιανοῦ) πρεσβυτέρου τῆς Ἀντιοχείας Παγκρατίου (Annales ecclesiastici, εἰς τὸ ἔτος 311, 11), περιπεσόντα εἰς ἐσφαλμένας ἀντιθέτους ἐκφράσεις καὶ διὰ τοῦτο ἀφορισθέντα. Τὴν συνταύτισιν ὁλοτελῶς ἠρνήθησαν: R. Ceiller (Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques, 1859, τόμος III, σελ. 77), H. M. Gwatkin (Studies of arianism, 1900, σελ. 17) καὶ διεξοδικῶς ὁ Fr. Loofs (Paulus von Samosata, 1924, σελ. 183-186). Ἀλλ' ἀρνούμενός τις τὴν συνταύτισιν εἶναι ὑπόχρεως (ὡς πράττει π. χ. K. Müller, Kirchengeschichte, I, 1941, σελ. 396 καὶ 397) νὰ δεχθῇ τὸν ἱδρυτὴν τῆς Ἀντιοχειανῆς σχολῆς κυρίως ὡς Μοναρχιανόν, διαφέροντα τοῦ ἀποσυναγώγου Λουκιανοῦ ὀλιγώτερον μὲν κατὰ τὴν διδασκαλίαν (ἐκτὸς τῆς ἀπροσώπου ὑπάρξεως τοῦ Λόγου ἐν τῷ Θεῷ, ἀποδοχὴν καὶ προσωπικῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ὡς κτίσματος ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ), περισσότερον δέ, διὰ τὴν ἔλλειψιν θάρρους καὶ παρρησίας, ὥστε ἔμεινεν ἀπαρατήρητος καὶ ἀτιμώρητος.

γινώσκειν τελείως καὶ ἀκριβῶς τὸν πατέρα». Ἐν τούτοις δύναται νὰ ὀνομασθῇ Λόγος καὶ Θεὸς (μονογενής), ἀλλ' ὄχι κυριολεκτικῶς· «μετοχῇ χάριτος ἐθεοποιήθη, ὥσπερ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες», ὅπερ ἔγινεν ὡς ἀμοιβὴ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ βίου. Τοῦτο ὑπενθυμίζει τὴν ἀντίληψιν Παύλου τοῦ Σαμοσατέως περὶ τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ· «ἐκ προκοπῆς τεθεοποιεῖσθαι». Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἀρείου ὑπελάνθανεν ὁ δυναμικὸς μοναρχιανισμός. Διότι τὸν Υἱὸν θεωρῶν κτίσμα, ξένον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἐδέχετο τὸν Θεὸν ὡς μονάδα (ἔχουσαν ἐν ἑαυτῇ ἀπρόσωπον Λόγον), φρονῶν δὲ ὅτι τὸ κτίσμα τοῦτο ἐνεσαρκώθη, ἠρνεῖτο τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος περὶ τῶν Ἀρειανῶν λέγει: «τὴν θεότητα τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀρνούμενοι καὶ πᾶσι ἴσον εἶναι κηρύττοντες... τῆς ἀρχῆθεν θεότητος αὐτοῦ καὶ παρὰ τῷ πατρὶ δόξης ἀλέκτου τοὺς λόγους ἀποστρεφόμενοι» (Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 4, 4). Τὰ δύο ταῦτα ἀκριβῶς (ἄρνησις τῆς τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ καὶ ἄρνησις τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ) εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν δυναμικῶν Μοναρχιανῶν. Εἰς τὸν πόλεμον, τὸν ὁποῖον οἱ Μοναρχιανοὶ εἶχον ὑποστῇ ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξανδρείας Διονυσίου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ὠριγενιστικῆς διδασκαλίας (ἴδε ἀνωτέρω, σημείωσιν 1), ὁ Ἄρειος ἀπήντησε διὰ τῆς ἐκ μέσου ἄρσεως τοῦ πολέμου τούτου ἑνώσας τὴν διδασκαλίαν τῶν Μοναρχιανῶν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Διονυσίου καὶ δεχθεὶς δύο διαφόρους Λόγους, τὸν ἐν τῷ Θεῷ ἀπρόσωπον Λόγον καὶ τὸ κτίσμα Λόγος. Ὁ Ἄρειος τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐδίδαξε κατὰ πρῶτον εἰς ἐκκλησιαστικὰ κηρύγματα (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 15), καταγγελθεὶς ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου Κολλούθου (πληροφορία τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου· Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 4, 3). Ὁ Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος δὲν ἔλαβεν ἀμέσως δραστήρια μέσα κατὰ τοῦ Ἀρείου, ἀλλὰ καλῶν τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ἄλλους κληρικοὺς διεξῆγε συζητήσεις (Σωζομένου, αὐτόθι). Ὁ Κόλλουθος, εὑρὼν τοῦτο ὡς πρόφασιν, ἤρχισε νὰ ἀποσχίζηται τοῦ Ἀλεξάνδρου, βαθμηδὸν συνεπλήρωσε τὸ σχίσμα καὶ ἀπετέλεσεν ἰδιαιτέραν κοινότητα («Κολλουθιανοί»), τελῶν, ἂν καὶ ἦτο πρεσβύτερος, ἐπισκοπικὰ καθήκοντα, μηδὲ χειροτονιῶν ἐξαιρουμένων. Ἡ εἴδησις, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸν Ἄρειον κατήγγειλεν ὁ σχισματικὸς ἐπίσκοπος Λυκοπόλεως Μελίτιος, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μελιτιανῶν (Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 68, 4. 69, 3) εἶναι ἀβεβαία. Ἂν ἀνεμίχθη καὶ οὗτος, πάντως διεδραμάτισε δευτερεῦον πρόσωπον.

Ὁ Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος συνεκάλεσε τέλος τὸ πρεσβυτέριον, καθῄρεσε καὶ ἀφώρισε (ἀνεθεμάτισε) τὸν Ἄρειον καὶ τοὺς ὁμόφρονας κληρικοὺς (Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 4, 57 κ. ἑξ.[3]. Ἐπιφα-

3. Ἐκ τῶν περὶ τοῦ σχίσματος τοῦ Κολλούθου λεχθέντων ἐξηγεῖται, διατί τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν καθαιρεσάντων τὸν Ἄρειον πρεσβυτέρων. Ἡ τελεία ἀπόσχισις αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἐπέλθει ἀμέσως (Fr. Loofs, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμος

νίου, αὐτ. 69, 3, 7. Σωζομένου, 1, 15, 6). Οὗτοι δι' ἐπιστολῶν καὶ ταξιδίων εἰς Παλαιστίνην, Συρίαν καὶ Μικρὰν Ἀσίαν ἠδυνήθησαν νὰ εὕρωσιν ὀπαδοὺς καὶ ὑποστηρικτάς. Ὑπὲρ αὐτῶν ἐκηρύχθησαν ἐπίσκοποι, οἱ ὁποῖοι εἶχον διατελέσει μαθηταὶ τοῦ Λουκιανοῦ καὶ συμμαθηταὶ τοῦ Ἀρείου («συλλουκιανισταί»), συμπαθῶς δὲ διετέθησαν πρὸς αὐτοὺς ἀρκετοὶ Ὠριγενισταί, διότι ὁ Ὠριγένης εἶχε διδάξει τὴν ὑπόταξιν τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου εἰς τὸν Πατέρα Θεόν, καί ποτε εἶχε φθάσει εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι «ἑτέρας οὐσίας» καὶ «κτίσμα» (ἴδε σημ. 1 τῆς παραγράφου ταύτης). Οἱ μνημονευθέντες ἐπίσκοποι ἐδέχθησαν τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου καθαιρεθέντας κληρικοὺς (τὸν Ἄρειον καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ) εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν, βραδύτερον δὲ σύνοδος ἐν Βιθυνίᾳ ὑπὸ τὸν Νικομηδείας Εὐσέβιον (συλλουκιανιστὴν) καὶ ἄλλη ἐν Παλαιστίνῃ, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρευρίσκετο καὶ ὁ ἐπίσκοπος τῆς Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Εὐσέβιος (Ὠριγενιστής), ἀπήτησαν παρὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου νὰ ἀποκαταστήσῃ τοὺς καθαιρεθέντας. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ὁ Σωζόμενος ἀναφέρει, ὅτι οἱ πρεσβύτεροι τῆς Ἀλεξανδρείας εἶχον αὐτοτέλειάν τινα. «Εἶναι γὰρ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἔθος, καθάπερ καὶ νῦν, ἑνὸς ὄντος τοῦ κατὰ πάντων ἐπισκόπου, τοὺς πρεσβυτέρους ἰδίᾳ τὰς ἐκκλησίας κατέχειν καὶ τὸν ἐν αὐταῖς λαὸν συνάγειν» (Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 15, 12· πρβλ. καὶ Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 68, 4· 69, 2· ἴδε ἀνωτέρω § 7, σημ. 3). Ἡ αὐτοτέλεια αὕτη διηυκόλυνε τὴν ἐπέμβασιν καὶ τὸν συμβιβασμόν. Ὁ Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος ἀπέκρουσε τὴν λύσιν ταύτην τοῦ ζητήματος καὶ συνεκάλεσε σύνοδον τῶν ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου καὶ Λιβύης («ἐγγὺς ἑκατὸν ὄντων»), ἡ ὁποία ἐπεκύρωσε τὰς προηγουμένας ἀποφάσεις (Ἐπιστολὴ αὐτοῦ, Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 6, 8 καὶ 13· πρβλ, 1, 6, 2) [4]. Ὅτε ἤρχισεν ὁ ἀγὼν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ

8, 1900, σελ. 377 καὶ ἑξῆς). Αἱ μνημονευθεῖσαι ὑπογραφαὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων εὑρίσκοντο εἰς τὸ τέλος τοῦ «τόμου» τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ ἐπισκόπους, διὰ τοῦ ὁποίου καθῃρεῖτο καὶ ἀνεθεματίζετο ὁ Ἄρειος καὶ οἱ ὁμόφρονες κληρικοί, τὸν ὁποῖον τόμον ἐδέχθησαν ἐπίσκοποι τῆς Αἰγύπτου καὶ ἄλλων μερῶν (περὶ τοὺς 200), καὶ τοῦ ὁποίου μόνον ἀποσπάσματα σῴζονται εἰς συριακὴν μετάφρασιν, τὰ ὁποῖα ὁ Ed. Schwartz ἐπανέφερεν εἰς τὴν ἑλληνικήν. Nachrichten der Gesellschaft d. Wissenschaften zu Göttingen, 1905, σελ. 265 καὶ ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Opitz ἐκδόσει τῶν ἔργων τοῦ Μεγ. Ἀθανασίου, τόμ. 3, 1 (τὸ σχετικὸν τεῦχος ἐξεδόθη 1934), σελ. 25, Urkunde ἀρ. 15. Τὸ ζήτημα διαφωτίζεται ἐξ ἄλλου ἐγγράφου, αὐτόθι, σελ. 6, Urkunde ἀρ. 4α, καὶ παρὰ Migne, 18, 581, τὸ ἔγγραφον ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι ἡ καθαίρεσις τοῦ Ἀρείου, ἀλλ' ἡ πρόσκλησις τῶν πρεσβυτέρων διὰ τὴν καθαίρεσιν. Αἱ τοῦ μνημονευθέντος «τόμου» τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου ὑπογραφαὶ τῶν καθαιρεσάντων τῶν Ἄρειον πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ἐσφαλμένως προσεκολλήθησαν καὶ εἰς τὴν ἐγκύκλιον τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, ἀπευθυνομένην ἐπίσης πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ ἐπισκόπους, γραφεῖσαν ὅμως μετὰ τὴν μεταγενεστέραν σύνοδον τῶν 100 ἐπισκόπων (Μ. Ἀθανασίου, Περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, κεφ. 85. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 6. Γελασίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 3).

4. Κυριώτεραι ἱστορικαὶ πηγαὶ περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀρειανισμοῦ εἶναι δύο ἐγκύκλιοι τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου, τῶν ὁποίων τὴν μὲν μίαν διέσωσεν ὁ Θεοδώρητος (Ἐκκλ.

τοῦ Λικινίου (322 - 324) καὶ ἐπεκράτησεν ἀκαταστασία, ὁ Ἄρειος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ διέδιδε τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ παρὰ τῷ λαῷ διὰ θρησκευτικῶν ποιημάτων καὶ συγγράμματος ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καλουμένου «Θαλεία» (ἄνθος, συμπόσιον), καὶ συντεταγμένου μέρος μὲν εἰς πεζὸν λόγον, μέρος δὲ εἰς στίχους. Προὐκλήθησαν ἐμπαθεῖς ἔριδες τῶν χριστιανῶν.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος γενόμενος μονοκράτωρ ἐπελήφθη τοῦ ζητήματος. Ἔστειλε τὸν Κορδούης Ὅσιον μετ' ἐπιστολῆς εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, συνιστῶν νὰ παύσωσιν αἱ «ἐλάχισται (μηδαμιναὶ) συζητήσεις», ἀλλ' ὁ Ὅσιος ἐπιστρέψας ἔδωσεν εἰς αὐτὸν πληροφορίας περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ζητήματος καὶ τῆς σφοδρότητος τῶν ἐρίδων. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος συνεκάλεσε τὴν πρώτην οἰκουμενικὴν σύνοδον. Τὸ σχετικὸν ἔγγραφον, σῳζόμενον ἐν συριακῇ μεταφράσει, ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν (τὸ συριακὸν κείμενον γνωστὸν καὶ πρότερον μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ Ed. Schwartz ἐν Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, 1905, σελ. 289. 1908, σελ. 339). Ἐξ αὐτοῦ πληροφορούμεθα, ὅτι τόπος συγκλήσεως τῆς συνόδου κατ' ἀρχὰς ὡρίσθη ἡ Ἄγκυρα, ἀλλ' ἔπειτα ἀντικατεστάθη διὰ τῆς Νικαίας, ὡς λόγους δὲ τῆς προτιμήσεως τῆς πόλεως ταύτης ἀναφέρει τὸ εὐκραὲς κλῖμα καὶ τὴν ἐγγύτητα αὐτῆς. Πρὶν γίνῃ ἡ ἀντικατάστασις αὕτη, ὁ νεωστὶ ἐκλεγεὶς ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας Εὐστάθιος πρὸς ῥύθμισιν τῶν πραγμάτων τῆς ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ἀναστατωθείσης ἐπισκοπῆς αὐτοῦ ἐκάλεσε σύνοδον ἐν Ἀντιοχείᾳ (Ἰαν. ἢ Φεβρ. τοῦ 325), πρωτοστατοῦντος ἄλλου προσώπου, ἀναφερομένου ἐν τῷ κατωτέρω μνημονευθησομένῳ συριακῷ ἐγγράφῳ ὡς Εὐσεβίου, πιθανῶς ἀντὶ Ὁσίου (τοῦ Κορδούης). Μετέσχον 56 ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολικῆς διοικήσεως καὶ τῶν πλησιοχώρων ἐπαρχιῶν μέχρι Καππαδοκίας. Ἡ σύνοδος ἐπελήφθη καὶ τοῦ δογματικοῦ ζητήματος, κηρυχθεῖσα ὑπὲρ τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου, συνέταξεν ὁμολογίαν πίστεως, διὰ τῆς

Ἱστορία, 1, 4), τὴν δὲ ἄλλην ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Γελάσιος (Ἐκκλ. Ἱστορία τοῦ πρώτου, 1, 6. Ἐκκλ. Ἱστορία τοῦ δευτέρου, 2. 3). Ἀλλ' ἐγεννήθη ζήτημα, ποία εἶναι ἡ προγενεστέρα. Οἱ μὲν δέχονται ὡς τοιαύτην τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοδωρήτου διασωθεῖσαν (πρῶτος ὁ Valesius 1668, σημείωσις εἰς τὴν Ἐκκλ. Ἱστορίαν τοῦ Θεοδωρήτου, Migne, τόμος 82, στήλη 1529), οἱ δὲ τὴν ὑπὸ τῶν δύο ἄλλων διασωθεῖσαν (πρῶτος ὁ Tillemont † 1698, Mémoires, τόμος 6, 1, σελ. 478). Οἱ ἀσπαζόμενοι τὴν δευτέραν γνώμην δέχονται, ὅτι τὸν Ἄρειον κατήγγειλεν ὁ Μελίτιος, ὅτι ἡ σύνοδος τῶν 100 ἐπισκόπων συνεκλήθη πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἀρείου ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν ἐκτὸς αὐτῆς ἐπισκόπων εἰς τὸ ζήτημα αὐτοῦ καὶ ὅτι ὁ Κόλλουθος βραδύτερον ἔκαμε τὸ σχίσμα. Ἡ μνημονευθεῖσα δευτέρα γνώμη ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸ γεγονός, ὅτι ἕπεται ἡ φράσις «οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον προσεδέξαντο» καὶ ὅτι αἱ ὑπογραφαὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων τῶν καθαιρεσάντων τὸν Ἄρειον εὑρίσκονται εἰς ἐγκύκλιον σχετικὴν μὲ τὴν σύνοδον τῶν ἑκατὸν ἐπισκόπων. Ἴδε προηγουμένην σημείωσιν. Ἡμεῖς ἐδέχθημεν τὴν πρώτην γνώμην. Ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῆς διηγήσεως τῆς ἐγκυκλίου ταύτης τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀνακριβής. Ἡ ὑπὸ τῶν περὶ Εὐσέβιον ἀποδοχὴ τοῦ Ἀρείου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ εἶχε προηγηθῇ τῆς συνόδου τῶν ἑκατὸν ἐπισκόπων.

ὁποίας ἀπεκλείετο ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀρείου (ἄνευ βεβαίως τοῦ «ὁμοουσίου»). Τὴν ὁμολογίαν δὲν ὑπέγραψαν μόνον τρεῖς ἐπίσκοποι, ὁ Λαοδικείας τῆς Συρίας Θεόδοτος, ὁ Νερωνιάδος τῆς Κιλικίας Νάρκισσος καὶ ὁ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Εὐσέβιος. Ἡ σύνοδος διέκοψε τὴν μετ' αὐτῶν ἐκκλησιαστικὴν ἐπικοινωνίαν, παρέσχεν εἰς αὐτοὺς καιρὸν μετανοίας, μέχρι τῆς μελλούσης νὰ συνέλθῃ πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει «μεγάλην ἱερατικὴν σύνοδον τῆς Ἀγκύρας», καὶ ἔστειλε τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς εἰς τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας, ἵνα καὶ αὗται διακόψωσι τὴν μετ' αὐτῶν ἐπικοινωνίαν. «Κεκρίκαμεν πάντες ἡμεῖς οἱ ἐν τῇ συνόδῳ συλλειτουργοὶ μὴ κοινωνεῖν τούτοις, μηδὲ ἀξίους αὐτοὺς εἶναι κοινωνίας... καὶ ἵνα εἰδῇς γράφομέν σοι, ὅπως καὶ σὺ φυλάττῃ ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτοὺς κοινωνίας καὶ τοῦ γράψαι πρὸς αὐτοὺς ἢ δέχεσθαι παρ' αὐτῶν ἐπιστολὰς κοινωνικάς». Πρόκειται περὶ προσωρινοῦ ἀφορισμοῦ. Σῴζεται τὸ πρὸς τὸν Κων]πόλεως Ἀλέξανδρον ἀποσταλὲν ἀντίγραφον, ἀλλ' ἐν συριακῇ μεταφράσει, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἑλληνικήν. Τὸ συριακὸν κείμενον κατέστησε γνωστὸν καὶ μετέφρασεν ὁ Eduard Schwartz (αὐτόθι, 1905, σελ. 272 καὶ ἑξῆς). Ἡ σύγκλησις τῆς συνόδου ταύτης τῆς Ἀντιοχείας εἶναι γνωστὴ μόνον ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου.

Ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος εἰργάσθη ἐν Νικαίᾳ ἀπὸ τοῦ Μαΐου μέχρι τοῦ Ἰουλίου τοῦ 325, ἐν εὐκτηρίῳ οἴκῳ ἢ ἐν οἴκῳ τῶν βασιλέων (τὸ μέν, ἐκεῖ, τὸ δέ, ἐδῶ. Hefele, Conciliengeschichte, I, σελ. 300, σημ. 2, γαλλικὴ μετάφρασις Leclercq, σελ. 408, σημ. 2). Ἐν αὐτῇ παρέστη ὁ αὐτοκράτωρ καὶ περὶ τοὺς 270 ἐπίσκοποι [5]. Οἱ περισσότεροι τῶν παρόντων ἐπισκόπων ἦσαν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, ἐκ δὲ τῆς Δύσεως μόνον πέντε, ὁ Κορδούης Ὅσιος, ὁ Καρχηδόνος Καικιλιανὸς καὶ τρεῖς ἄλλοι ἐπίσκοποι (ἐκ Καλαβρίας, Γαλλίας καὶ Παννονίας). Τὸν Ῥώμης Σίλβεστρον ἀντεπροσώπευον δύο πρεσβύτεροι. Τίς προήδρευσε τῆς συνόδου; Ἀναφέρονται τρία ὀνόματα· ὁ Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 9, 11 «ἅτε δὴ καὶ κύριος καὶ κοινωνὸς τῶν γεγενημένων τυγχάνων»), ὁ Ἀντιοχείας Εὐστάθιος

5. Κατὰ τὰς περισωθείσας ὑπογραφὰς παρέστησαν 220 ἐπίσκοποι, κατὰ τὸν Εὐσέβιον ὑπὲρ τοὺς 250 ἐπίσκοποι (Βίος Μεγ. Κωνσταντίνου, 3, 8), κατὰ τὸν Ἀντιοχείας Εὐστάθιον περίπου 270 (Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, «διακοσίων μήτι γε καὶ ἑβδομήκοντα συναχθέντων), κατὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον «ἐγγὺς τριακόσιοι» ἢ «πλέον ἢ ἔλαττον τριακόσιοι» (Περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, 37, 1. 3, 1), κατὰ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον «τριακοσίων καὶ πλειόνων ἐπισκόπων» (Ἐπιστολὴ τῇ καθολικῇ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ, Μ. Ἀθανασίου, αὐτόθι, 38, 5), ἀλλὰ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἀναφέρεται ὁ ἀριθμὸς 318 (Πρὸς τοὺς ἐν Ἀφρικῇ ἐπισκόπους, κεφ. 2). Ἡ γνώμη τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ Εὐσταθίου καὶ ἡ πρώτη τοῦ Ἀθανασίου πλησιάζουσιν ἀλλήλας καὶ αὗται ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ πράγματα. Τὸν ἀριθμὸν 318 ἤδη ὁ Μεδιολάνων Ἀμβρόσιος ἐσχέτισε πρὸς τοὺς 318 οἰκογενεῖς, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Ἀβραὰμ ἐνίκησε τοὺς ἐχθροὺς (Γενέσεως, 14, 14). Προέκυψεν ἐκ τῆς ἐπιθυμίας νὰ δειχθῇ, ὅτι ἡ κατὰ τῶν Ἀρειανῶν νίκη ἦτο προτετυπωμένη ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ καὶ θεόσδοτος.

(Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 7, 10 «τὴν προεδρείαν λαχών», προσεφώνησε τὸν αὐτοκράτορα) καὶ ὁ Κορδούης Ὅσιος (Μεγάλου Ἀθανασίου, Ἀπολογία περὶ φυγῆς, κεφ. 5 «ποίας γὰρ οὐ καθηγήσατο συνόδου;». Patrum Nicaenorum Nomina· πρβλ. καὶ Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 13, 12, ὁ Ὅσιος ἀναφέρεται ὡς ὑπογράψας πρῶτος). Ἀλλ' ὁ Εὐσέβιος κάμνει λόγον περὶ προέδρων δύο ταγμάτων, δεξιοῦ καὶ ἀριστεροῦ (Βίος Μεγ. Κωνσταντίνου, 3, 11 καὶ 12)[6]. Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἐξάγεται ὅτι δὲν ὑπῆρχεν εἷς πρόεδρος, δὲν ὑπῆρχε κοινὸς πρόεδρος. Κοινὸς πρόεδρος ἦτο ὁ αὐτοκράτωρ. Τῶν Ἀρειανῶν προεξῆρχεν ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος, τῶν ὀρθοδόξων θὰ προεξῆρχον οἱ τρεῖς μνημονευθέντες ἐπίσκοποι, ἀποτελοῦντες εἶδος διοικούσης ἐπιτροπῆς ἢ προεξάρχοντες ἐναλλὰξ κατὰ χρονικὰ διαστήματα. Μὲ τὴν νίκην τῆς ὀρθοδοξίας, αὐτοὶ ἐφάνησαν προεξάρχοντες ὁλοκλήρου τῆς συνόδου. Οἱ παρόντες εἴκοσιν Ἀρειανοὶ ἐπίσκοποι ἦσαν ὑπόδικοι, ὄχι βεβαίως νομικῶς, ἀλλ' ἠθικῶς ἐν τῇ συνειδήσει τῶν χριστιανῶν. Προκληθέντες, ὑπέβαλον διὰ τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου ὁμολογίαν πίστεως ἀρειανικήν, ἡ ὁποία ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς συνόδου (Ἀντιοχείας Εὐσταθίου, Ἔλεγχος. Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 8. Μ. Ἀθανασίου, Περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, 3, 1). Ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος ἐξ ὀνόματος καὶ τῶν δύο ἄλλων ἐπισκόπων, νομικῶς ὑποδίκων τῆς μνημονευθείσης συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (Ἰαν. ἢ Φεβρ. 325), ὑπέβαλεν ἐπίσης ὁμολογίαν. Ὡς τοιαύτην παρουσίασε παράφρασιν τοῦ συμβόλου τῆς κοινότητος αὐτοῦ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, ὀχυρωθεὶς ὄπισθεν αὐτοῦ καὶ ἀποφασίσας νὰ πέσῃ μετ' αὐτοῦ. Τὸ ἀρχαῖον τοῦτο σύμβολον ἦτο φυσικὰ ἀσαφές, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀρειανικὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ κατ' ἐπιείκειαν χάριν τῆς εἰρήνης ἔγινε δεκτόν, πρὸς μεγάλην δυσαρέσκειαν τῶν αὐστηρῶν ὀρθοδόξων (Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 8, 1 καὶ ἑξῆς). Οὕτω συνεχωρήθησαν οἱ τρεῖς ὑπόδικοι ἐπίσκοποι. Ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐσκέφθη ἔπειτα περὶ διατυπώσεως τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας καὶ ἐξέδωσεν ἰδιαίτερον σύμβολον.

Ὁ Εὐσέβιος παριστᾷ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον εὐδιάθετον νὰ θέ-

6. Ὁ δεξιὰ τοῦ αὐτοκράτορος καθήμενος ἐπίσκοπος καὶ προσφωνήσας αὐτὸν ὠνομάζετο ἐν τῇ πραγματικότητι ὄχι Εὐστάθιος ἀλλ' Εὐσέβιος. Δὲν ἦτο ὅμως ὁ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Εὐσέβιος, ὡς φρονεῖ ὁ Σωζόμενος (Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 19, 2), ἀλλ' ὁ Νικομηδείας («ὁ τοῦ δεξιοῦ τάγματος πρωτεύων», Εὐσεβίου, Βίος Μ. Κωνσταντίνου, 3, 11. Τὸ ὄνομα Εὐσέβιος ἀναφέρει μόνον περίληψις τῶν κεφαλαίων ἐν ἀρχῇ τοῦ τρίτου βιβλίου, κεφ. 11). Ἡ Νικοδήμεια ἦτο ἀκόμη πρωτεύουσα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους (ἐγκαίνια τῆς Κων]πόλεως 330). Πλησίον τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου ἐκάθηντο οἱ λοιποὶ Ἀρειανοὶ ἐπίσκοποι. Ἀριστερὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκάθηντο οἱ ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι, τῶν ὁποίων κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίαν θὰ προὐκάθητο εἷς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων τριῶν μεγάλων ὀρθοδόξων ἐπισκόπων. Προτιμᾶται ὁ Ἀντιοχείας Εὐστάθιος, λαμβανομένων ἔν τινι μέτρῳ ὑπ' ὄψιν τῶν λόγων τοῦ Θεοδωρήτου «τὴν προεδρείαν λαχών» (Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 7, 10). Ed. Schwartz, Kaiser Konstantin, 1986, σελ. 127. Ὅτι αὐτὸς προσεφώνησε τὸν αὐτοκράτορα, πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ.

ση τὸ σύμβολον τῆς Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης ὡς βάσιν τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας. «Ταύτης ὑφ᾽ ἡμῶν ἐκτεθείσης τῆς πίστεως, οὐδενὶ παρῆν ἀντιλογίας τόπος. Ἀλλ᾽ αὐτός τε πρῶτος ὁ θεοφιλέστατος ἡμῶν βασιλεύς, ὀρθότατα περιέχειν αὐτὴν ἐμαρτύρησεν· οὕτω τε καὶ ἑαυτὸν φρονεῖν ἐμαρτύρατο, καὶ ταύτῃ τοὺς πάντας συγκαταθέσθαι καὶ ὑπογράφειν τοῖς δόγμασι καὶ συμφωνεῖν τούτοις αὐτοῖς παρεκελεύετο, ἑνὸς μόνου προσεγγραφέντος ῥήματος τοῦ ὁμοουσίου» (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 8, 41. Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 12, 7). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἐπεκράτησε γενικῶς ἡ γνώμη αὕτη. Ἀλλ᾽ ἐν πρώτοις εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ὡς βάσις ἐτέθη σύμβολον, προσαχθὲν ὑπὸ ὑποδίκου ἐπισκόπου, τὸ ὁποῖον μόλις ἤρκεσεν εἰς τὴν συγχώρησιν αὐτοῦ. Δεύτερον, αὐτὸς ὁ Εὐσέβιος παραπονεῖται διὰ τὴν μὴ ἐκπλήρωσιν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐπιθυμίας. «Καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς τοιάδε ἐφιλοσόφει, οἱ δὲ προφάσει τοῦ ὁμοουσίου τήνδε τὴν γραφὴν (τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας) πεποιήκασιν» (Σωκράτους, αὐτ., 1, 8, 43. Θεοδωρήτου, αὐτ., 1, 12, 7). Τρίτον, ὑπάρχουσιν ἐσωτερικαὶ δυσκολίαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν δύο. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ σύμβολον τῆς Καισαρείας, τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, ἀφ᾽ ἑνός, ἔχει τὸν περιττὸν πλεονασμὸν «τὸν δι᾽ ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ» (διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν), ἀφ᾽ ἑτέρου, στερεῖται τῆς χρησίμου φράσεως «ἥξοντα πάλιν ἐν δόξῃ», ἀντὶ τῆς ὁποίας ἔχει τὸ ἁπλοῦν «ἐρχόμενον». Ἂν ὡς βάσιν εἶχον τὸ σύμβολον τῆς Καισαρείας, δὲν θὰ ἔκαμνον ὅλως περιττὸν πλεονασμόν, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον θὰ ἀφῄρουν σπουδαιοτάτην ἔννοιαν, ἵνα ἀντικαταστήσωσιν αὐτὴν δι᾽ ἀτόνου καὶ πενιχρᾶς λέξεως. Αἱ δυσκολίαι αὗται λύονται, ἄν τις δεχθῇ, ὅτι τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας ὡς βάσις ἐτέθη ἄλλο σύμβολον, τὸ ὁποῖον εἶχε τὰς ἐκφράσεις ταύτας (τὸν πλεονασμὸν καὶ τὴν πενιχρὰν λέξιν), διετήρησαν δὲ αὐτὰς οἱ συντάξαντες τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας. Ποῖον ἦτο τὸ σύμβολον, τὸ ὁποῖον ἐτέθη ὡς βάσις αὐτοῦ, δὲν γνωρίζομεν, ἀλλ᾽, ὡς φαίνεται, ἀνῆκεν εἰς τὴν ὁμάδα ἐκείνην τῶν συμβόλων, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς ἱεροσολυμητική. Ἡ γνώμη, ὅτι τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας προέκυψεν ἐκ τοῦ τῆς Καισαρείας δὲν δύναται πλέον νὰ σταθῇ. Ἂν μεταξὺ τῶν ληφθέντων ὑπ᾽ ὄψιν ἦτο καὶ τὸ τῆς Καισαρείας, εἶναι ἄλλο ζήτημα. Ὁ Ι. Καρμίρης δέχεται, ὅτι τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας ἔλαβεν ὑπ᾽ ὄψιν τὰ σύμβολα Ἱεροσολύμων, Καισαρείας καὶ Ἀντιοχείας («Θεολογία», 1951). Τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας προσέθεσε φράσεις πρὸς καταπολέμησιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀρείου. Αἱ φράσεις αὗται εἶναι αἱ ἑπόμεναι τρεῖς· «ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρός», «γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα» καὶ «ὁμοούσιον τῷ πατρί». Ἡ τελευταία φράσις ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς Νικαίας δὲν σημαίνει «ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρός», διότι ἡ φράσις αὕτη ὑπάρχει ἐν αὐτῷ. Οἱ προσθέσαντες τὸν ὅρον «ὁμοούσιον» ἐνόουν ὑπ᾽ αὐτὸν πλέον τι ἢ τοὐλάχιστον ἐσαφήνιζόν τι, τὸ ὁποῖον ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν ἐφαίνετο ἐκ τῆς φράσεως

ἐκείνης. Ὑπὸ τὸ «ὁμοούσιον» ἐνόουν τὴν ἑνότητα τῆς οὐσίας τῶν δύο προσώπων (unius substantiae = μιᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, χρησιμοποίησις τοῦ ὅρου «ὑπόστασις» εἰς ἑνικὸν ἀριθμόν, «ταὐτούσιος»)[7]. Οὕτως ἀπεκρούετο ἡ μομφὴ τῆς διθεΐας. Εἰς τὸ τέλος τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας ἐτέθησαν ἀναθεματισμοί, διὰ τῶν ὁποίων ἀνεθεματίζοντο αἱ σπουδαιότεραι αἱρετικαὶ ἐκφράσεις τοῦ Ἀρείου. «Τοὺς λέγοντας· ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας[8] φάσκοντας εἶναι, ἢ κτιστὸν ἢ τρεπτὸν ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ ἐκκλησία».

Οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ ἐφρόνουν, ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ οἱ ὀρθόδοξοι ἀπετέλουν τὴν μειοψηφίαν καὶ ὅτι ἡ θέλησις τοῦ αὐτοκράτορος ἐβάρυνεν εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ συμβόλου καὶ εἰς τὴν ἐπιβολὴν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἀφ' ὅτου ἐγνώσθη ἡ μνημονευθεῖσα σύνοδος τῆς Ἀντιοχείας (Ἰαν. ἢ Φεβρ. 325), ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1905, δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν καλύτερον τὰ πράγματα. Ὅπως ἐν τῇ συνόδῳ ἐκείνῃ ἐκ τῶν μετασχόντων 56 ἐπισκόπων τῆς ἀνατολικῆς διοικήσεως καὶ τῶν πλησιοχώρων ἐπαρχιῶν εὑρέθησαν 53, οἱ ὁποῖοι ἐκηρύχθησαν κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ διετύπωσαν ὀρθόδοξον ὁμολογίαν, οὕτω καὶ ἐν τῇ πρώτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ ἡ πλειοψηφία τῶν ἐπισκόπων θὰ ἦτο ὀρθόδοξος. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἠκολούθησε τὴν πλειοψηφίαν, πρὸς τὴν

7. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐν τῇ συνόδῳ ἡρμήνευσε τὸν ὅρον «ὁμοούσιος» διὰ τῶν ἑπομένων· «Οὔτε οὖν κατὰ διαίρεσιν, οὔτε κατά τινα ἀποτομὴν ἐκ τοῦ πατρὸς ὑποστῆναι» (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 8, 42. Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 12, 7). Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν Σαβελλιανῶν, ὁ ὅρος «ὁμοούσιος» ἐσήμαινεν «ἓν ὂν καὶ ἓν πρόσωπον», ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς Νικαίας ἐσήμαινεν «ἓν ὄν», ὄχι ὅμως καὶ ἓν πρόσωπον.

8. Ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου χρησιμοποίησις τοῦ ὅρου «ὁμοούσιος» μὲ τὴν ἔννοιαν, περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω ἔγινε λόγος, καὶ ἡ ἀντίστοιχος ἐν τοῖς ἀναθεματισμοῖς χρησιμοποίησις τοῦ ὅρου «ὑπόστασις» κατ' ἑνικὸν ἀριθμόν, ὡς συνωνύμου τῆς «οὐσίας», εἶναι ἐπίδρασις τῆς Δύσεως (A. Harnack, Dogmengeschichte, 1909, τόμος Β', σελ. 232, σημ. 4. F. Loofs, Dogmengeschichte, 1906, σελ. 241, 4)· Τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας συνέταξεν ὁ Κορδούης Ὅσιος· «οὗτος καὶ τὴν ἐν Νικαίᾳ πίστιν ἐξέθετο» (Μ. Ἀθανασίου, Ἐπιστολὴ πρὸς μοναχοὺς περὶ Ἀρειανῶν, κεφ. 42, 3). Ὁ ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου ἀναφερόμενος Καππαδόκης κληρικὸς Ἑρμογένης ὡς συντάξας τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας (Ἐπιστολαὶ 81, 244, 263) θὰ ἐξετέλεσε μᾶλλον καθήκοντα γραμματέως. Ἐκτὸς τούτου ἡ φρασεολογία τῆς δυτικῆς θεολογίας διηυκόλυνε τὴν καταπολέμησιν τοῦ ἀρειανισμοῦ. Ἴδε ἀνωτέρω § 13, σημ. 1. Ἀλλ' ἀπό τινος ἠρνήθησάν τινες τὴν ἐπίδρασιν τῆς Δύσεως. Κατ' αὐτούς, ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἀνατολῇ κύκλοι διακείμενοι ἐναντίον πάσης ἐπιστημονικῶς ἀνεπτυγμένης διδασκαλίας περὶ τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ, οἱ ὁποῖοι μετεχειρίζοντο τοὺς ὅρους «ὁμοούσιος» καὶ «ὑπόστασις», ὡς μετεχειρίσθη αὐτοὺς μετὰ ταῦτα ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος. Χωρὶς νὰ εἶναι Μοναρχιανοί, εἶχον δημώδη μοναρχιανισμὸν (Loofs, αὐτ., σελ. 216 κ. ἑξ.), τὰ ὁποῖα ἔδωσαν τὴν βάσιν τῆς νέας ἀντιλήψεως. K. Holl ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ed. Schwartz· ἴδε Schwartz, Kaiser Konstantin, ἔκδοσις α', 1913, ἐν τῷ προλόγῳ· ἔκδοσις β', 1936, σελ. 109 κ. ἑξ., 129 κ. ἑξ. H. Lietzmann, Kirchengeschichte, τόμος 3, 1938, σελ. 107. Δὲν δεχόμεθα ταύτην, ἀλλὰ τὴν προηγουμένην καὶ ἐπικρατοῦσαν γνώμην.

ὁποίαν ἠναγκάσθησαν νὰ συμφωνήσωσι καὶ οἱ ἄλλοι. Μόνον ὁ Ἄρειος καὶ δύο Αἰγύπτιοι ἐπίσκοποι, ὁ Μαρμαρικῆς Θεωνᾶς καὶ ὁ Πτολεμαΐδος Σεκοῦνδος, ἀμφότεροι ἐν Λιβύῃ, ἠρνήθησαν νὰ δεχθῶσι τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας καὶ οὕτω περιέπεσαν ὑπὸ τοὺς ἐν τέλει τοῦ συμβόλου εὑρισκομένους ἀναθεματισμούς. Ὡς φυσικὸν εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐν τῇ συνόδῳ, προεξαρχόντων τῶν ζηλωτῶν, ἐξεφωνήθη κατὰ τῶν τριῶν τούτων προσωπικὸν ἀνάθεμα (πρβλ. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 14, 7. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 21, 3). Ὁ προσωπικὸς οὗτος ἀναθεματισμὸς ἦτο εἰδικὴ ἐφαρμογὴ τῶν γενικῶν ἐκείνων ἀναθεματισμῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχον ἐν τέλει τοῦ συμβόλου. Ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος καὶ ὁ Νικαίας Θέογνις ἐδέχθησαν τὸ σύμβολον καὶ τοὺς ἐν τέλει αὐτοῦ εὑρισκομένους ἀναθεματισμούς, ἀλλ' ἠρνήθησαν τὸν προσωπικὸν ἀναθεματισμὸν τοῦ Ἀρείου καὶ τῶν δύο Αἰγυπτίων ἐπισκόπων, ἰσχυρισθέντες, ὅτι οὗτοι δὲν εἶχον τὰ φρονήματα ταῦτα. «Ἀπιστοῦντες τοιοῦτον εἶναι τὸν κατηγορηθέντα, ἐκ τῶν ἰδίᾳ πρὸς ἡμᾶς παρ' αὐτοῦ διά τε ἐπιστολῶν καὶ τῶν εἰς πρόσωπον διαλέξεων πεπληροφορημένοι μὴ τοιοῦτον εἶναι» (Σωκράτους, αὐτ., 1, 14, 3). Ἡ ἐπίσημος, δηλονότι, διατύπωσις δὲν ἀπέδιδε δῆθεν ὀρθῶς τὰς ἰδέας αὐτῶν, ἐνοχοποιοῦσα αὐτοὺς περισσότερον ἢ ὅσον ἐν τῇ πραγματικότητι ἔνοχοι ἦσαν. Διὰ τὴν ἄρνησιν ταύτην ἐδόθη εἰς ἀμφοτέρους προθεσμία μετανοίας. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον εἰς τὴν Νικομήδειαν ἐξωρίσθησαν Ἀρειανοὶ Ἀλεξανδρεῖς, ἐπειδὴ δι' αὐτῶν διηγείρετο ἡ διχόνοια. «Ἀλεξανδρέας τινὰς τῆς ἡμετέρας πίστεως ἀναχωρήσαντας, ἐνταῦθα κεκελεύκειν ἀποσταλῆναι, ἐπειδὴ διὰ τῆς τούτων ὑπηρεσίας ὁ τῆς διχονοίας διηγείρετο πυρσὸς» (Ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου πρὸς τοὺς Νικομηδεῖς. Μ. Ἀθανασίου, Περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, 41, 15 κ. ἑξ. Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 20, 8 καὶ ἑξῆς). Οὗτοι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἦσαν ὁ Ἄρειος καὶ οἱ δύο μετ' αὐτοῦ ἀναθεματισθέντες ἐπίσκοποι. Τοὺς ἐξορίστους τούτους ἐδέχθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος καὶ ὁ Νικαίας Θέογνις, οὕτως ἔδειξαν τὸ ἀμετανόητον αὐτῶν καὶ ἐξωρίσθησαν εἰς τὴν Γαλλίαν, τρεῖς μῆνας μετὰ τὴν σύνοδον (Φιλοστοργίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 10), ἤτοι τὸ φθινόπωρον τοῦ 325. Ἐξωρίσθησαν βεβαίως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος («ἁρπαγέντας γὰρ αὐτοὺς ἐκέλευσα ὡς πορρωτάτω ἐξορισθῆναι», Μ. Ἀθανασίου, αὐτ. Θεοδωρήτου, αὐτ.), ἀλλ' ἀμέσως μετὰ τὴν ἐξορίαν ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως αὐτῶν ἀπεφάνθη, ὡς φαίνεται, ἐνδημοῦσα σύνοδος ἐν Νικομηδείᾳ, ἡ ὁποία καθήρεσεν ἀμφοτέρους ἄνευ νέας κρίσεως («ἤδη μὲν οὖν καταψηφισθέντες πρὸ κρίσεως παρὰ τῆς εὐλαβείας ὑμῶν», Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 14, 2) καὶ τῇ συμμετοχῇ ἀντιπροσώπων τῶν χριστιανῶν καὶ τοῦ κλήρου τῶν δύο πόλεων ἐξέλεξεν ἄλλους ἐπισκόπους. Ὁ Ἄρειος καὶ οἱ δύο Αἰγύπτιοι ἐπίσκοποι ἐξωρίσθησαν εἰς τὴν Ἰλλυρίαν (αὐτ., 1, 8, 33. Φιλοστοργίου, αὐτ., 1, 9). Ἐκτὸς ὡρισμένων ἐγγρά-

φων, πρακτικὰ τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου δὲν ὑπάρχουσιν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς ἄλλας μικροτέρας συνόδους, ἀρχαιοτέρας ἢ ὀλίγον μεταγενεστέρας, ἐκρατήθησαν πρακτικά, οὕτω δὲ καθίσταται πιθανόν, ὅτι κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην σύνοδον, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρέστη ὁ αὐτοκράτωρ, ἐπίσης ἐλήφθησαν τοιαῦτα καὶ ὅτι βραδύτερον τυχαίως ἀπωλέσθησαν, ἢ σκοπίμως κατεστράφησαν. Ἀλλὰ τὰ ἐν τῇ συνόδῳ ἐκείνῃ θεσπισθέντα ἦσαν ἐπὶ ἔτη ἀντικείμενον συζητήσεων καὶ ἐρίδων, ἡ δὲ χρησιμοποίησις τῶν πρακτικῶν αὐτῆς θὰ ἦτο χρήσιμος εἰς τοὺς ὑπερασπιστὰς ἢ τοὺς πολεμίους αὐτῶν. Ἐν τούτοις καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ὄχι μόνον οὐδεμία χρησιμοποίησις τῶν πρακτικῶν ἔγινεν, ἀλλὰ καὶ οὐδεμία μνεία τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν. Διὰ τοῦτο πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι κατὰ τὴν πρώτην οἰκουμενικὴν σύνοδον δὲν ἐκρατήθησαν πρακτικά. Ἀόριστοι μεταγενέστεραι πληροφορίαι περὶ ὑπάρξεως πρακτικῶν αὐτῆς εἶναι ὑποθετικαὶ καὶ φανταστικαί.

Μετὰ τὴν πρώτην οἰκουμενικὴν σύνοδον ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἐγκατέλειψε τὸν ὅρον «ὁμοούσιος» καὶ ἐνεκαινίασε συμβιβαστικὴν πολιτικήν. Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐπείσθη διὰ τῶν ἑπομένων δύο ἐπιχειρημάτων· ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ὀρθοδοξία ἄνευ τοῦ ὅρου «ὁμοούσιος» καὶ ὅτι οὕτω θὰ συνεβιβάζοντο οἱ Ἀρειανοὶ καὶ θὰ ἀποκαθίστατο ἡ εἰρήνη. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἡ μεταβολὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὠφείλετο εἰς ἐπίδρασιν τοῦ Ἀρειανοῦ πρεσβυτέρου Εὐτοκίου, συσταθέντος εἰς τὸν αὐτοκράτορα ὑπὸ τῆς ἀποθνησκούσης ἑτεροθαλοῦς ἀδελφῆς αὐτοῦ Κωνσταντίας. Ἡ εἴδησις δεικνύει ἐπίδρασιν μᾶλλον αὐτῆς ταύτης τῆς ἀδελφῆς, περὶ τῆς ὁποίας εἶναι γνωστόν, ὅτι διέκειτο συμπαθῶς πρὸς τοὺς Ἀρειανούς. Ὁ Ἀρειανὸς ἐπίσκοπος τῆς Νικομηδείας Εὐσέβιος ἦτο συγγενὴς τῆς Βασιλίνης, συζύγου τοῦ Ἰουλίου Κώνσταντος, ὁ ὁποῖος ἦτο γνήσιος μὲν ἀδελφὸς τῆς Κωνσταντίας, ἑτεροθαλὴς δὲ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ἡ μνημονευθεῖσα Βασιλίνα, μήτηρ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, διέκειτο ἐπίσης συμπαθῶς πρὸς τοὺς Ἀρειανοὺς (Μ. Ἀθανασίου, Πρὸς μοναχοὺς περὶ Ἀρειανῶν, 5). Ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ καὶ ἄλλαι γυναῖκες συνεπάθουν αὐτούς. «Εἶχον γὰρ (οἱ Ἀρειανοὶ) τὴν πρὸς τὸν βασιλέα παρὰ γυναικῶν σύστασιν καὶ πᾶσιν ἦσαν φοβεροί» (Μ. Ἀθανασίου, αὐτ., 6). Ὁ Ἄρειος ἀνεκλήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ μετὰ τοῦ πιστοῦ ἀκολούθου αὐτοῦ, τοῦ διακόνου Εὐζωΐου, ὑπέβαλον ὁμολογίαν πίστεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ οὐδεμία ἀπαντᾷ τῶν χαρακτηριστικῶν ἐκφράσεων τῆς ἀρειανικῆς διδασκαλίας («ἐξ ἑτέρας οὐσίας», «κτίσμα», «ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν» κτλ.), ἀλλὰ καὶ οὐδεμία ἀπαντᾷ τῶν χαρακτηριστικῶν ἐκφράσεων τῶν ὀρθοδόξων («ὁμοούσιος», «ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρός»). Ἡ κυριωτέρα ὀρθόδοξος φράσις ἦτο· «πρὸ πάντων τῶν αἰώνων γεγεννημένον θεὸν λόγον», ἀλλ' ὁ Ἄρειος ἠδύνατο νὰ ἐννοῇ αὐτὴν ἀρειανικῶς. Διότι, πρῶτον, ἐδέχετο, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐδημιούργησε τοὺς αἰῶνας καὶ ἑπομένως ἡ φράσις «πρὸ πάντων τῶν αἰώνων», κατ' αὐτόν, δὲν

ἐσήμαινε τὴν αἰωνίαν αὐτοῦ προΰπαρξιν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀμέσως πρὸ τῆς δημιουργίας, (κατὰ τὸ Παροιμιῶν, 8,22), δεύτερον, τὴν λέξιν «γεγεννημένον» ἠδύνατο νὰ ἐκλάβῃ ἀντὶ τοῦ «γεγενημένον» (γίγνεσθαι ἀντὶ γεννᾶσθαι), τρίτον ὁ Ἄρειος τὸν Υἱὸν ὠνόμαζεν ἐπίσης «θεὸν λόγον», ἀλλ' ὄχι κυριολεκτικῶς, ἀλλ' ἐν μεταφορικῇ ἠθικῇ ἐννοίᾳ. Μετ' ὀλίγον ἀνεκλήθησαν καὶ οἱ δύο ἄλλοι ἐξόριστοι, ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος καὶ ὁ Νικαίας Θέογνις καὶ ἀποκατεστάθησαν εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν, ἐκβληθέντων τῶν εἰς αὐτὰς διορισθέντων. Διετυπώθη ἡ γνώμη (Otto Seeck, Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1896), ὅτι πρὸς λῆψιν τῶν ἀποφάσεων τούτων συνεκλήθη ἐκ δευτέρου (327) ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος τῆς Νικαίας (325), ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἐπαρκῶν μαρτυριῶν. Αἱ σχετικαὶ νύξεις («καὶ δεύτερον ἐκάλει καὶ πάλιν ἐμεσίτευε τοῖς αὐτοῖς», Εὐσεβίου, Βίος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, 3, 23, καὶ ὑπαινιγμοὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου καὶ Νικαίας Θεόγνιδος. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 14. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 16) εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῶσι καὶ ἄλλως. Πιθανώτερον φαίνεται ἡμῖν, ὅτι τὴν καθαίρεσιν τῶν μνημονευθέντων ἐπισκόπων καὶ τὸν διορισμὸν ἄλλων (325), τὴν ἄρσιν τῆς καθαιρέσεως αὐτῶν καὶ ἐξώθησιν τῶν διορισθέντων, τὴν ἄρσιν τῆς καθαιρέσεως τοῦ Ἀρείου (327) ἀπεφάσισεν ἡ ἐνδημοῦσα σύνοδος ἐν Νικομηδείᾳ [9]. Ἐν αὐτῇ βεβαίως τοὐλάχιστον οἱ περισσότεροι ἐπίσκοποι εἶχον μετάσχει τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται, ὅτι συνεκλήθη ἐκ δευτέρου ἡ σύνοδος αὕτη. Εἰς τὴν συμβιβαστικὴν πολιτικὴν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀντέστησαν πολλοὶ ἀντιαρειανοὶ ἐπίσκοποι. Δὲν ἤθελον νὰ συμφιλιωθῶσι μετ' ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταδικασθῇ ὑπὸ τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ τῶν ὁποίων ἡ ὁμολογία καὶ τώρα ἀπεμακρύνετο τοῦ συμβόλου ἐκείνης. Ἡ ἀντίστασις αὕτη τῶν ἀντιαρειανῶν δὲν ἦτο φυσικὰ εὐχάριστος εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος ἤθελεν εἰρήνην. Προηγουμένως ἐτάρασσον τὴν εἰρήνην οἱ Ἀρειανοί, τώρα ἐφαίνοντο, ὅτι ἐτάρασσον αὐτὴν

9. Προκειμένου περὶ τῆς ἀνακλήσεως τῶν ἐξορίστων τούτων, ὁ Σωζόμενος ἀναφέρει ὡς συνελθόντας εἰς σύνοδον ἁπλῶς ἐπισκόπους (Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 16, 2), ὁ Σωκράτης ἀναφέρει «κορυφαίους ἐπισκόπους» (Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 14, 1), ὁ δὲ Valesius (1668), σχολιάζων τὸν Σωζόμενον, δέχεται ἐπισκόπους, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο ἐν τῇ βασιλικῇ πόλει, καὶ γειτνιάζοντας πρὸς αὐτὴν ἐπισκόπους (Migne, 67, 975 κ. ἑξ., Hussey, Sozomeni Eccl. Historia, τόμος 3, 1860, σελ. 53). Κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα ἔχομεν τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς ἐνδημούσης συνόδου ἐν Νικομηδείᾳ (Β. Στεφανίδης ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1926, σελ. 366, καὶ ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας τῶν Βυζ. σπουδῶν, 1929, σελ. 50). Μετὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς Κων/πόλεως (330) ἀναφέρεται ἡ τοιαύτη σύνοδος ὡς ἐνδημοῦσα τῆς νέας πρωτευούσης ἤδη τῷ 336. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ Κων/πόλεως Παῦλος ἐχειροτονήθη «παρὰ τῶν ἐνδημούντων τῇ πόλει ἐπισκόπων» (Σωζομένου, αὐτ., 3, 3, 2), ὁ Ἀγκύρας Μάρκελλος καθῃρέθη ὑπὸ τῶν «παρόντων ἐν Κων/πόλει ἐπισκόπων» καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ Βασίλειος (Σωκράτους, αὐτ., 1, 36, 7 καὶ 8). Ὅτε ὁ Μ. Θεοδόσιος ἦλθεν εἰς τὴν Κων/πολιν (381), ἐδέχθη ἐν τοῖς ἀνακτόροις τὴν ἐπίσκεψιν καὶ τὴν ἔκφρασιν σεβασμοῦ «τῶν ἐνδημούντων ἐπισκόπων» (Σωζομένου, αὐτ., 7, 6, 4).

οἱ ἀντιαρειανοί. Διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἀρειανισμοῦ ἐνισχύθησαν οἱ Ἀρειανοί, ἔλαβον θάρρος, ὁ δὲ Μ. Κωνσταντῖνος ἄφησεν ἐλευθέρας τὰς χεῖρας αὐτῶν. Ἀρχίζει ἡ ἐκτόπισις τῶν σπουδαιοτέρων ἀντιαρειανῶν ἐπισκόπων.

Ἐν Ἀντιοχείᾳ πρὸ ἑξήκοντα ἐτῶν ὑπὸ τῆς συνόδου, ἡ ὁποία κατεδίκασε Παῦλον τὸν Σαμοσατέα (268), εἶχε καταδικασθῆ ὁ ὅρος «ὁμοούσιος» ὡς σαβελλιανίζων, ἑπομένως δὲν ἦτο συμπαθής, ἐν δὲ τῇ πόλει ταύτῃ ὑπῆρχον ἀκόμη μαθηταὶ τοῦ Λουκιανοῦ, τοῦ διδασκάλου τοῦ Ἀρείου, ἐχθροί, ἄρα, τοῦ Ἀντιοχείας Εὐσταθίου, ὁ ὁποῖος διεδραμάτισε σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τῇ πρώτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ. Μετὰ τὴν σύνοδον ὁ *Εὐστάθιος* ἦλθεν εἰς δογματικὴν ἔριν μετὰ τοῦ Καισαρείας Εὐσεβίου δι' ἐπιστολῶν. Μετεχειρίζετο τὸν ὅρον «ὁμοούσιος» μὲ τὴν ἔννοιαν, μὲ τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθη αὐτὸν ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἤτοι «ταυτοούσιος» («ἓν ὄν»), κατηγορήθη δὲ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου ὡς σαβελλιανίζων (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 23, 8). Ὁ Εὐσέβιος ἐδέχετο τὸ «ὁμοούσιος» μὲ τὴν σημασίαν τοῦ «ὅμοιος κατὰ πάντα» (αὐτ., 1, 8, 50)· ὡς βραδύτερον θὰ ἴδωμεν, παρ' αὐτῷ ἀπαντῶσιν αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς διδασκαλίας τῶν Ὁμοιουσιανῶν. Κατὰ τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ Εὐσταθίου ἐπλάσθησαν μομφαὶ (Σωκράτους, αὐτ., 1, 24. Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 21. Μ. Ἀθανασίου, Ἐπιστολὴ πρὸς μοναχοὺς περὶ Ἀρειανῶν, 4). Ἐκ τούτων βάσιν τινὰ ἴσως εἶχεν ἡ κατηγορία, ὅτι ἐφέρθη κακῶς πρὸς τὴν Ἑλένην, τὴν μητέρα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, τὴν ὁποίαν κατηγορίαν μόνην ἀναφέρει ὁ Μ. Ἀθανάσιος («διαβάλλεται Κωνσταντίνῳ τῷ βασιλεῖ πρόφασίς τε ἐπινοεῖται ὡς τῇ μητρὶ αὐτοῦ ποιήσας ὕβριν»). Ἡ Ἑλένη εἶχεν ἐνισχύσει τὴν τιμὴν καὶ τὴν προσκύνησιν τοῦ μάρτυρος Λουκιανοῦ. Ὁ τάφος αὐτοῦ εὑρίσκετο πλησίον τῆς Νικομηδείας ἐν τῇ κώμῃ Δρεπάνῃ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐκτίσθη πόλις, ὀνομασθεῖσα Ἑλενόπολις, πρὸς τιμὴν τῆς βασιλομήτορος. Κατὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς πόλεως ταύτης, τὸ κέντρον τῆς ἑορτῆς ἀπετέλεσεν ἡ τιμὴ καὶ προσκύνησις τοῦ μάρτυρος Λουκιανοῦ. Ἂν ὁ μάρτυς οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς Ἀντιοχειανῆς σχολῆς καὶ διδάσκαλος τοῦ Ἀρείου, ἐξηγεῖται ἡ μνημονευθεῖσα διαγωγὴ τοῦ Εὐσταθίου ἀπέναντι τῆς Ἑλένης, ὅτε αὕτη διῆλθεν ἐξ Ἀντιοχείας, μεταβαίνουσα εἰς Ἱεροσόλυμα. Δὲν εἶναι γνωστόν, εἰς τί συνίστατο ἡ πρὸς αὐτὴν ὕβρις. Ἴσως ὁ Εὐστάθιος δὲν παρέστη κατὰ τὴν ὑποδοχὴν αὐτῆς, ἢ παραστὰς ἔστρεψε τὰ νῶτα πρὸς αὐτήν. Γνωρίζομεν, ὅτι ἡ νύμφη αὐτῆς Βασιλίνα, πιθανῶς παρευρεθεῖσα εἰς τὴν σκηνήν, ἐμαίνετο κατ' αὐτοῦ («Βασιλίνα γὰρ πάνυ κατ' αὐτοῦ σπουδάζουσα», Μ. Ἀθανασίου, αὐτ., 5). Ὁ Εὐστάθιος τοιούτους ἔχων ἐχθρούς, ὡς ἦτο ἑπόμενον, καθῃρέθη ὑπὸ συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (πρὸ τοῦ 330) καὶ ἐξωρίσθη εἰς τὴν Τραϊανούπολιν τῆς Θρᾴκης, ἔπειτα εἰς τοὺς Φιλίππους τῆς Μακεδονίας (Ἰλλυρίας), ὅπου ἀπέθανε. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ εἶναι ὅλως ἀβέβαιον.

Ὁ *Μέγας Ἀθανάσιος*, γενόμενος ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας (328), ἀντέστη, ὡς ὁ προκάτοχος αὐτοῦ Ἀλέξανδρος, εἰς ἀποκατάστασιν τοῦ ἐκ τῆς ἐξορίας ἐπιστρέψαντος Ἀρείου. Ἂν ὁ Ἄρειος εἶχε γίνει δεκτὸς ὑπὸ τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἐκ δευτέρου δῆθεν συνελθούσης, ὁ Ἀθανάσιος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντιστῇ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος θὰ ἠδύνατο ἄριστα νὰ στηριχθῇ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐκ δευτέρου συνελθούσης ταύτης συνόδου. Ἀντὶ τούτου οὗτος ἁπλῶς ἠπείλησε τὸν Μ. Ἀθανάσιον, ὅτι αὐθαιρέτως θὰ ἐκβάλῃ αὐτὸν τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου. «Ἀποστελῶ παραχρῆμα τὸν καὶ καθαιρέσοντά σε ἐξ ἐμῆς κελεύσεως καὶ τῶν τόπων μεταστήσοντα» (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικός, 59). Ἡ μνημονευθεῖσα μὲν ἀπειλὴ δὲν ἐξετελέσθη, παρουσιάσθησαν ὅμως ἀνέλπιστοι σύμμαχοι τῶν Ἀρειανῶν. Ἡ πρώτη οἰκομενικὴ σύνοδος εἶχεν ἀποφασίσει, ποῖοι Μελιτιανοὶ κληρικοί, πῶς καὶ πότε θὰ ἐγίνοντο δεκτοὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς κληρικοὶ (Ἐπιστολὴ τῆς συνόδου. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 9. Ὁ κανὼν 8 τῆς συνόδου, ὁμιλῶν περὶ Καθαρῶν, κατὰ τὴν καθιερωμένην ἑρμηνείαν, ἀφορᾷ εἰς τοὺς Νοβατιανούς, ὑπό τινων ὅμως σήμερον σχετίζεται ἐπίσης πρὸς τοὺς Μελιτιανούς). Εἶχε παραχωρήσει δικαιώματά τινα εἰς αὐτούς. Οἱ Μελιτιανοὶ ἐσκέφθησαν νὰ ἐκμεταλλευθῶσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὸ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου χρονικὸν διάστημα, μέχρι τῆς ἐκλογῆς τοῦ νέου ἐπισκόπου. Ἠθέλησαν νὰ ἔλθωσιν εἰς συναλλαγὴν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων, ἵνα αὐξήσωσι τὰ ὑπὸ τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου παραχωρηθέντα δικαιώματα αὐτῶν. Ἐπρότειναν μάλιστα νὰ ἐκλεγῇ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας πρόσωπον κοινῆς ἐμπιστοσύνης, ἄρα διακείμενον φιλικῶς πρὸς αὐτούς. Ἀλλ' ἀπέτυχον· ἐξελέγη ὁ Μέγας Ἀθανάσιος. Οἱ Μελιτιανοὶ δὲν ἀνεγνώρισαν αὐτόν, ἵνα οὕτω δι' ἄλλης ὁδοῦ ἐπιτύχωσιν ὅ,τι ἤθελον. Τὰς ἐπισκοπικὰς καὶ ἱερατικὰς θέσεις, τὰς ὑπὸ τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου ἀφεθείσας εἰς αὐτούς, μέχρις ὅτου ἀποθάνωσιν οἱ κατέχοντες αὐτὰς Μελιτιανοὶ (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 9, 9) αὐθαιρέτως ἐπλήρουν αὐτὰς ἐκ νέου διὰ Μελιτιανῶν. Εἰς προάστιον ἀκόμη τῆς Ἀλεξανδρείας διώρισαν ἐπίσης Μελιτιανὸν ἐπίσκοπον. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος δὲν ἠνέχθη τὰς πράξεις ταύτας τῶν Μελιτιανῶν καὶ ἔλαβεν αὐστηρὰ μέτρα κατ' αὐτῶν (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 17, 4. 22, 1 - 3. 25, 6. Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικός, 6, 4 καὶ ἑξῆς). Κατὰ νεωστὶ εὑρεθέντα μελιτιανὰ ἔγγραφα (Idris Bell, Jews and Christians in Egypt, 1924), ὁ Μ. Ἀθανάσιος κατώρθωσε νὰ προσελκύσῃ τὰς ἐπιτοπίους πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς ἀρχάς, οἱ δὲ Μελιτιανοί, μὴ δυνάμενοι ἄλλως νὰ ἀκουσθῶσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα (Ed. Schwartz, Kaiser Konstantin, 1936, σελ. 150). Ἐπῆλθε συμμαχία τῶν Ἀρειανῶν, τῶν Μελιτιανῶν καὶ τῶν ὑπολειπομένων Κουλλουθιανῶν (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, 77, 5), κατὰ τῶν Ὀρθοδόξων. Κατηγόρησαν τὸν Μ. Ἀθανάσιον,

ὅτι δι' ἀπεσταλμένων ἔγινεν αἴτιος νὰ φονευθῇ Μελιτιανὸς ἐπίσκοπος, ὁ Ὑψηλῆς Ἀρσένιος, καὶ βεβηλωθῇ παρεκκλήσιον τοῦ Κολλουθιανοῦ πρεσβυτέρου Ἰσχύρα (Σωκράτους, αὐτ., 1, 27, 13 κ. ἑξ. Σωζομένου, αὐτ., 2, 23, 1. κ. ἑξ., 25, 3. Θεοδωρήτου, αὐτ., 1, 30, 1 κ. ἑξ., 2, 8, 20 καὶ ἑξῆς)[10]. Εἶναι πιθανόν, ὅτι οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Μ. Ἀθανασίου (ὁ ἐπίσκοπος Πλουσιανός, διὰ τὴν πρώτην κατηγορίαν, ὁ πρεσβύτερος Μακάριος, διὰ τὴν δευτέραν) ἐφέρθησαν κατὰ βίαιον τρόπον, ἀλλ' ὡς συνήθως συμβαίνει ἐμεγαλοποιήθησαν τὰ συμβάντα. Οὕτως, ἐνῷ ὁ Ἀρσένιος τρομοκρατηθεὶς εἶχε γίνει ἄφαντος, ἐπιστεύθη, ὅτι ἀπέθανε (Σωζομένου, αὐτ., 2, 25, 12). Τὰς ὑπερβολὰς ταύτας ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐχαρακτήρισεν ὡς ψεύδη (πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, 8, 63, 65 κ. ἑξ., 16, 63, 64, 83). Αἱ κατὰ τοῦ Μ. Ἀθανασίου μνημονευθεῖσαι κατηγορίαι ἐπανειλημμένως διετυπώθησαν, ἐπανειλημμένως δὲ ἔγιναν ἀπόπειραι ἐξετάσεως αὐτῶν[11]. Ὁ αὐτοκράτωρ τέλος συνεκάλεσε σύνοδον εἰς Τύρον (335). Ὁ Μ. Ἀθανάσιος παρουσίασε ζῶντα τὸν ἐπίσκοπον Ἀρσένιον, ἡ δὲ σύνοδος πρὸς ἐπιτόπιον ἐξέτασιν τῆς ἄλλης κατηγορίας ἔστειλεν ἀνακριτικὴν ἐπιτροπήν, ἡ ὁποία ἀπετελεῖτο ἐξ ἐχθρῶν τοῦ Ἀθανασίου. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκθέσεως τῶν ἀπεσταλμένων τούτων, ἡ σύνοδος προέβη εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ μετατεθεῖσα εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, χάριν τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἀπεφάσισε τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἀρείου εἰς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ θέσιν αὐτοῦ. Ὁ Ρώμης Ἰούλιος καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος τὴν ἀποκατάστασιν ταύτην τοῦ Ἀρείου χαρακτηρίζουσιν ὡς ἀντιστρατευομένην εἰς τὴν πρώτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, ὡς γενομένην παρὰ τὴν γνώμην τῶν καταδικασάντων αὐτὸν («παρὰ τὴν γνώμην τῶν κρινάντων»), τῶν ὁποίων ἡ ἀπόφασις δὲν ἔπρεπε νὰ ἀκυρωθῇ. «Ἔδει μὴ λυθῆναι τῶν τριακοσίων τὴν ψῆφον, ἔδει τὴν καθολικὴν σύνοδον ὑπὸ ὀλί-

10. Ὁ Ἰσχύρας ἦτο Κολλουθιανὸς πρεσβύτερος ἢ ψευδῶς ἰσχυρίσθη τοῦτο; Τὰ σχετικὰ χωρία εἶναι τὰ ἑπόμενα. Μεγ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφάλαια 12, 74, 76 καὶ 77· πρβλ. F. Loofs, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμος 8 (1900), σελ. 378. Ed. Schwartz, ἐν Nachrichten d. Gesellschaft d. Wissenschaften zu Göttingen, 1905, σελ. 292. H. - G. Opitz ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἀπολογητικοῦ, 1938, σελ. 97, ὑποσημείωσις εἰς στίχον 9. Ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη, ὅτι ἦτο Κολλουθιανός.

11. Τὸ ζήτημα τοῦ Ἰσχύρα οἱ Μελιτιανοὶ κατ' ἀρχὰς ἔφερον ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος (331/332). Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἀπέκρουσε τὴν κατηγορίαν διὰ δύο πρεσβυτέρων, ἀλλὰ κληθεὶς αὐτοπροσώπως ἔπεισε τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐπέστρεψε φέρων αὐτοκρατορικὴν συστατικὴν ἐπιστολήν. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μελιτιανῶν Ἰωάννης Ἄρχαφ ἔφερε τὸ ζήτημα τοῦ Μελιτιανοῦ ἐπισκόπου Ἀρσενίου εἰς τὸν αὐτοκράτορα (333), ὁ ὁποῖος ἀνέθεσε τὰς ἀνακρίσεις εἰς τὸν ἐν Ἀντιοχείᾳ μένοντα ἑτεροθαλῆ ἀδελφόν του Δαλμάτιον. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος πληροφορηθείς, ὅτι ὁ Ἀρσένιος ἔζη, ἔγραψεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος ἔθεσε τέρμα εἰς τὰς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀνακρίσεις. Σύνοδος ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ἐκείνης Εὐσεβίου (334), ἐπρόκειτο ἐντολῇ τοῦ αὐτοκράτορος νὰ κρίνῃ κατηγορίας κατὰ τοῦ Μ. Ἀθανασίου (ποίας; τὰς ἰδίας;). Οὗτος ἠρνήθη νὰ παρουσιασθῇ. Ed. Schwartz, Kaiser Konstantin, 1936, σελ. 150 κ. ἑξ. H. Lietzmann, Kirchengeschichte, τόμ. 3, 1938, σελ. 117 κ.ἑ.

γων μὴ ἀτιμασθῆναι» (Migne, τόμος 25, στήλη 285 κ. ἑξ., 289, 400). Ὁ Ἄρειος, ἄρα, δὲν εἶχε γίνει δεκτός, ὅπως ἰσχυρίζονταί τινες σήμερον, ὑπὸ τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου ἐκ δευτέρου δῆθεν συνελθούσης (327). Ὁ ἐκ τῆς ἐξορίας ἀνακληθεὶς Ἄρειος (327), μὴ γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Μ. Ἀθανασίου, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὡς ἁπλοῦς ἰδιώτης. Ἐκεῖθεν ἔγραψεν εἰς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον, ἀπαιτῶν ἢ νὰ γίνῃ δεκτὸς ὡς πρεσβύτερος εἰς τὴν ἐπίσημον Ἐκκλησίαν, ἢ νὰ σχηματίσῃ ἰδιαιτέραν ἀνεγνωρισμένην κοινότητα. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἦτο ἀληθὴς κεραυνὸς ἐν φακέλῳ (333, Μ. Ἀθανασίου, Περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, κεφ. 40), ἐν τέλει καλοῦσα τὸν Ἄρειον νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀποκατασταθέντος τοῦ Ἀρείου ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Ἱερουσαλὴμ (335), ἀλλ' ἀποκλεισθέντος ἐξ Ἀλεξανδρείας, διετάχθη ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλέξανδρος νὰ δεχθῇ αὐτὸν εἰς ἐκκλησιαστικὴν ἐπικοινωνίαν, ἀλλ' ὁ Ἄρειος ἀπέθανεν αἰφνιδίως (336).

Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος πρὸ τῆς καταδίκης αὐτοῦ, ἐγκαταλείψας τὴν σύνοδον τῆς Τύρου (335), ἦλθεν εἰς Κων]πολιν καὶ ἔκαμεν ἔκκλησιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ἦλθον ἐπίσης ἀντιπρόσωποι τῆς συνόδου, οἱ ὁποῖοι διετύπωσαν κατ' αὐτοῦ πολιτικῆς φύσεως κατηγορίαν. Ἠπείλησε, δῆθεν, ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὅτι θὰ ἐμποδίσῃ νὰ σταλῇ εἰς Κων]πολιν ὁ κατὰ τὴν συνήθειαν ἐξ Ἀλεξανδρείας στελλόμενος σῖτος (Ἐπιστολὴ συνόδου Ἀλεξανδρείας τοῦ ἔτους 338. Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 9. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 35). Ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος «ὤμνυε τὸν Ἀθανάσιον εἶναι πλούσιον καὶ δυνατὸν καὶ ἱκανὸν πρὸς πάντα» (Μ. Ἀθανασίου, αὐτόθι). Αἱ κατηγορίαι αὗται δεικνύουσιν, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρείας εἶχεν ἀποκτήσει μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ λαοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ μάλιστα ἐπί τινων συντεχνιῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ τεθῇ καὶ ἡ τῶν ναυτῶν τῶν σιτοφόρων πλοίων[12]. Ὅτε βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου (339) μετὰ τὸν δεύτερον ἐκτοπισμὸν ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἤθελε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν σύνοδον τῆς Ρώμης (340) καὶ ὁ λιμὴν τῆς Ἀλεξανδρείας ἐφυλάσσετο, ἠδυνήθη νὰ φύγῃ τῇ βοηθείᾳ τῶν ἀφωσιωμένων εἰς αὐτὸν

12. Χριστιανὸς ἔμπορος τῆς Αἰγύπτου, γράφων ἐκ Ρώμης περὶ τὸ 275 πρὸς ὁμοθρήσκους συνεταίρους, ἔδιδεν ἐντολὴν νὰ καταθέσωσι τὰ χρήματα εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας Μάξιμον, λαμβάνοντες παρ' αὐτοῦ ἀπόδειξιν, ἄλλο δὲ ποσὸν νὰ καταθέσωσιν εἰς τὸν οἰκονόμον τοῦ Ἀλεξάνδρείας Θεωνᾶν, πιθανῶς τὸν μετὰ ταῦτα διάδοχον τοῦ Μαξίμου, ἵνα ὁ γράφων μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἔχῃ τὰ πρὸς συντήρησιν (Ad. Deissmann, Licht von Osten, 1923, σελ. 172 - 179). Ἡ κτηματικὴ περιουσία τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας ἦτο πελωρία καὶ ἤδη ἐπὶ Μ. Ἀθανασίου, ὅπως βραδύτερον ἐπὶ Κυρίλλου, θὰ εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἰδίους στόλους, καὶ τοιούτους, οἱ ὁποῖοι μετέφερον τὸν σῖτον διὰ τοῦ ποταμοῦ Νείλου εἰς Ἀλεξάνδρειαν, καὶ τοιούτους, οἱ ὁποῖοι ἐκεῖθεν διὰ τῆς θαλάσσης μετέφερον αὐτὸν εἰς Κων/πολιν. Οἱ ναῦται τῶν πλοίων τούτων ἦσαν πιστοὶ δορυφόροι τοῦ πατριάρχου (Ed. Schwartz, Kaiser Konstantin, 1936, σελ. 158).

ναυτῶν. Ὅτε ἀκόμη βραδύτερον ὁ Μαγνέντιος, δολοφονήσας τὸν Κώνσταντα (350), ἔγινεν ἐπί τι διάστημα κύριος τῆς Δύσεως, ἐζήτησε νὰ λάβῃ μὲ τὸ μέρος αὐτοῦ τὸν Μ. Ἀθανάσιον, γνωρίζων ἀκριβῶς τὴν ἐν Αἰγύπτῳ ἐπιρροὴν αὐτοῦ[13]. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐποχήν, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρισκόμεθα, ποίαν στάσιν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐτήρησεν ἀπέναντι τοῦ Ἀθανασίου; Ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς τὰ Τρέβιρα, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Γαλλίας (335). Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἀπέδωσε τὴν ἐξορίαν εἰς τὴν περὶ τοῦ σίτου κατηγορίαν. «Ὡς ἤκουσε τὴν τοιαύτην διαβολήν, εὐθὺς ἐπυρώθη (ὁ βασιλεὺς) καὶ ἀντὶ τῆς ἀκροάσεως εἰς τὰς Γαλλίας ἡμᾶς ἀπέστειλεν» (Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, 87, 2). Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον παρέστησεν ἐπὶ τὸ αἰσιοδοξότερον τὴν διάθεσιν τοῦ αὐτοκράτορος. «Ταύτης τῆς αἰτίας οὔσης δι' ἣν ἀπεστάλημεν εἰς τὰς Γαλλίας, τίς πάλιν οὐ συνορᾷ τὴν μὲν τοῦ βασιλέως προαίρεσιν, τὴν δὲ τῶν περὶ τὸν Εὐσέβιον φονικὴν ψυχήν, καὶ ὅτι τοῦτο πεποίηκε βασιλεύς, ἵνα μή τινα μείζονα συσκευὴν βουλεύσωνται; ἐπήκουσε γὰρ ἁπλῶς» (αὐτ., 81, 1). Ἡ ἐξορία, δηλονότι, ἦτο προστασία μᾶλλον ἢ τιμωρία. Ἀλλὰ πιθανώτερον, ἐξετοπίσθη ὡς αἴτιος ἐρίδων.

Ὁ *Ἀγκύρας Μάρκελλος* μετέσχε καὶ πιθανῶς προήδρευσε τῆς συνόδου τῆς Ἀγκύρας (314), γνωστῆς ἐκ τῶν κανόνων αὐτῆς, μετέσχε τῆς Α' οἰκουμ. Συνόδου (325), κατ' αὐτὴν καὶ μετ' αὐτὴν ἐπολέμησε τοὺς Ἀρειανούς, ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Τύρου (335) ὑπερήσπισε τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον, ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Ἱερουσαλὴμ (335) ἀντέστη εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἀρείου. Μὴ μετασχὼν τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως τῆς πόλεως ἐκείνης, ἀνεχώρησεν εἰς Κων]πολιν καὶ ἐνεχείρισεν εἰς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον ἀγνώστου ἐπιγραφῆς σύγγραμμα, ἐν τῷ ὁποίῳ περιείχοντο πολλὰ ἐγκώμια εἰς τὸν αὐτοκράτορα, καὶ πιθανῶς ἦτο ἀφιερωμένον εἰς αὐτόν. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀνέθεσεν εἰς σύνοδον ἐπισκόπων ἐν Κων]πόλει, νὰ ἀποφανθῇ ἐπὶ τοῦ συγγράμματος. Ἡ

13. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην διεκρίθησαν οἱ τέσσαρες ἐπίσκοποι Ἀλεξανδρείας, Μέγας Ἀθανάσιος, Θεόφιλος, Κύριλλος καὶ Διόσκορος. Ἐκτὸς τῶν λεχθέντων περὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ἴδε καὶ τὰ ἐν σελ. 184 λεγόμενα. Περὶ τοῦ Θεοφίλου. «Συνέβη οὖν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ κληρικοὺς εἶναι τοῦ Θεοφίλου ἐν τῇ Κων/πόλει προαγοράζοντας τῶν χειροτονουμένων ἀρχόντων τὰς προαγωγὰς ἐν τῇ Αἰγυπτιακῇ διοικήσει, τὰς εἰς αὐτὸν (τὸν Θεόφιλον) εὐνοίας περιποιουμένους, ἐπ' ὀλέθρῳ τῶν αὐτὸν λυπούντων» (Παλλαδίου, Διάλογος περὶ τοῦ βίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, κεφ. Ζ'. Migne, τόμ. 47, στήλη 25). Διὰ τῆς συναλλαγῆς μετὰ τῶν διορισθησομένων διοικητῶν τῆς Αἰγύπτου καθίστα αὐτοὺς ὑποχειρίους. Περὶ Κυρίλλου. Ὁ τῆς Αἰγύπτου διοικητὴς «Ὀρέστης καὶ πρότερον ἐμίσει τὴν δυναστείαν τῶν ἐπισκόπων (τῆς Ἀλεξανδρείας), ὅτι παρῃροῦντο (ἰδιοποιοῦντο) πολὺ τῆς ἐξουσίας τῶν ἐκ βασιλέως ἄρχειν τεταγμένων, μάλιστα δὲ ὅτι καὶ ἐποπτεύειν αὐτοῦ τὰς διατυπώσεις (διαταγὰς) Κύριλλος ἐβούλετο» (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 13, 9· πρβλ. καὶ 7, 7, 4). Περὶ Διοσκόρου. «Νομίζων ἀνωτέρω πάντων εἶναι, οὔτε τοὺς θείους τύπους (τὰ αὐτοκρατορικὰ γράμματα), οὔτε τὰς μεγίστας ἀποφάσεις συνεχώρησεν ἐκβιβασθῆναι, ἑαυτοῦ τὴν χώραν μᾶλλον ἢ τῶν κρατούντων εἶναι λέγων» (Mansi, τόμος 6ος, στήλη 1032). Νεώτεροι ἱστορικοὶ τοὺς τέσσαρας τούτους ἐπισκόπους τῆς Ἀλεξανδρείας ὠνόμασαν «χριστιανοὺς καὶ κληρικοὺς Φαραώ».

σύνοδος, ἀνακαλύψασα σαβελλιανικὰς ἰδέας, καθήρεσε τὸν Μάρκελλον (335/336), ἀλλ' εἶναι ἄγνωστον ποῦ οὗτος κατέφυγεν. Ὁ ἐκ Καππαδοκίας Ἀστέριος εἶχε γράψει δογματικὴν συγγραφήν, ὑπερασπίζων τὸν Νικομηδείας Εὐσέβιον. Ἐκ τούτου ὁ Μάρκελλος ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ γράψῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἐπιτιθέμενος σφοδρῶς κυρίως κατὰ τῶν δύο Εὐσεβίων (τοῦ Νικομηδείας καὶ τοῦ Καισαρείας) καὶ κατὰ τοῦ Νερωνιάδος Ναρκίσσου (Ed. Schwartz, Káiser Konstantin, 1936, σελ. 143). Ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος ἔγραψε «Κατὰ Μαρκέλλου». Ὁ Μάρκελλος προσέκειτο εἰς τὸν μοναρχιανισμόν, τὴν διδασκαλίαν καὶ τοῦ Σαβελλίου καὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως, καθ' ὅσον ἦτο εὔκολον νὰ μεταπέσῃ τις ἐκ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην. Βραδύτερον ὁ Ἐπιφάνιος (περὶ τὸ 370) ἠρώτησε τὸν Μ. Ἀθανάσιον, ποίαν γνώμην εἶχε περὶ τοῦ Μαρκέλλου, ἐκεῖνος δὲ περιωρίσθη νὰ μειδιάσῃ μειδίαμα, τὸ ὁποῖον ὁ Ἐπιφάνιος ἐξήγησεν, ὡς μὴ δεικνύον πολὺ καλὴν ὑπόληψιν (Κατὰ αἱρέσεων, 72, 4). Ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων, οἱ Ἀρειανοὶ κατεδίκασαν καὶ ἄλλους ἀντιπάλους ἐπισκόπους, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἀναφέρει ὁ Μ. Ἀθανάσιος (Ἐπιστολὴ πρὸς μοναχοὺς περὶ Ἀρειανῶν, κεφ. 5 καὶ 7). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (337) ἐπέστρεψαν ὅλοι οἱ ἐξόριστοι ἐπίσκοποι. Σῴζεται ἐπιστολὴ Κωνσταντίνου τοῦ Β', αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως καὶ ἀνωτέρου τῶν δύο ἄλλων αὐτοκρατόρων (Κώνσταντος καὶ Κωνσταντίου), ὡς πρεσβυτέρου αὐτῶν, ἐπιδοθεῖσα εἰς τὸν ἐπιστρέφοντα Μ. Ἀθανάσιον, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐλέγετο ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος εἶχε σκοπὸν νὰ ἀποκαταστήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 3, 3).

Ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, Κωνσταντῖνος ὁ Β' ἐν Γαλλίᾳ (μέχρι τοῦ 340, ὅτε ἐφονεύθη ἐν μάχῃ) καὶ ὁ Κώνστας ἐν τῇ ἐπιλοίπῳ Δύσει ὑπεστήριξαν τὴν ὀρθοδοξίαν, ὁ Κωνστάντιος ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπεστήριξε τὸν ἀρειανισμόν, ἆράγε, ὑπείκοντες μόνον εἰς τὴν ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν ἐπικρατοῦσαν μερίδα; (ὁ Κωνστάντιος «δοῦλός ἐστι τῶν ἑλκόντων αὐτόν». Μ. Ἀθανασίου, Πρὸς μοναχοὺς περὶ Ἀρειανῶν, κεφ. 70, 2). Κέντρον τῆς δράσεως τῶν Ἀρειανῶν ἦτο ἡ Ἀντιόχεια, ὅπου ὁ Κωνστάντιος διέτριβε τὸν χειμῶνα. Οἱ Ἀρειανοὶ ἠσθάνθησαν ἑαυτοὺς κυρίους τῆς Ἀνατολῆς καὶ κατὰ τρεῖς τρόπους ἐπεχείρησαν νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τῆς Δύσεως. Πρῶτον. Δι' ἀπεσταλμένων ἐπεκοινώνησαν μετὰ τοῦ Ρώμης Ἰουλίου καὶ ἐζήτησαν νὰ ἀναγνωρισθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ (νὰ ἀναγνωρισθῇ ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἀρειανὸς ἐπίσκοπος Πιστός, 338). Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐπίσης δι' ἀπεσταλμένων διεφώτισε τὸν Ρώμης καὶ οὕτως ἀπέτυχεν ἡ ἀπόπειρα αὕτη τῶν Ἀρειανῶν. Οἱ Ἀρειανοὶ ἐξετόπισαν τὸν Μ. Ἀθανάσιον, τὸν Ἀγκύρας Μάρκελλον καὶ ἄλλους ὡς ἤδη κανονικῶς καταδικασθέντας ὑπὸ συνόδων τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀντικατέστησαν αὐτοὺς (σύνοδος Ἀντιοχείας 339, παρόντος τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου, εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐστάλη Γρηγόριος ὁ

Καππαδόκης). Οὗτοι ἔσπευσαν εἰς τὴν Ρώμην. Σύνοδος ἐν Ρώμῃ (340), ἀπαρτισθεῖσα ἐκ τῶν 50 ἐπισκόπων τῆς Ἰταλίας, ἠθώωσε τὸν Μ. Ἀθανάσιον καὶ τὸν Μάρκελλον (Ἐπιστολὴ τοῦ Ρώμης Ἰουλίου. Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, 27 καὶ 33). Ὁ Μάρκελλος ὑπέβαλεν ὁμολογίαν πίστεως, περιορίζουσαν μέν τινα τῶν φρονημάτων αὐτοῦ, συγκαλύπτουσαν δὲ ἄλλα, τὴν ὁποίαν διέσωσεν ὁ Ἐπιφάνιος, (Κατὰ αἱρέσεων, 72, 2-3), ἐν αὐτῇ ὑπάρχει τὸ ἀρχαιότερον σῳζόμενον σύμβολον τῆν Ρώμης (3, 1). «Οἱ περὶ τὸν Ἀθανάσιον» δὲν ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀλλ' ἔμειναν ἐν τῇ Δύσει (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 20, 6. Σῳζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 11. 3· πρβλ. καὶ Valesius, Migne, 67, 217, σημ. 2). Ἡ ἀντίθετος εἴδησις (Σωκράτους, αὐτ. 2, 15, 3 καὶ 4. Σῳζομένου, αὐτ. 3, 8, 4) δὲν εἶναι ἀληθής. Δεύτερον. Οἱ Ἀρειανοὶ ἐζήτησαν νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τῆς Δύσεως διὰ μετριοπαθῶν συμβόλων. Συνελθόντες εἰς σύνοδον ἐν Ἀντιοχείᾳ (τὴν «ἐν ἐγκαινίοις» 341), ἠθέλησαν νὰ περιορίσωσιν ἢ κρύψωσι τὰς ἀκρότητας τῆς ἀρειανικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ συγχρόνως ἔδειξαν ἀστάθειαν καὶ ἀσυμφωνίαν (Μ. Ἀθανασίου, Ἐπιστολὴ περὶ τῶν ἐν Ἀριμίνῳ καὶ Σελευκείᾳ συνόδων, κεφ. 22-25). Ὑπὸ διαφόρων εἰδικῶν ἀφορμῶν προὐκλήθησαν τέσσαρα σύμβολα, τὰ ὁποῖα διέφερον ἀλλήλων καὶ ἐν πολλοῖς ὡμοίαζον πρὸς τὴν ὁμολογίαν πίστεως, τὴν ὁποίαν ὑπέβαλεν ὁ Ἄρειος καὶ ἀνεκλήθη[14]. Τὸ δεύτερεν σύμβολον ἐδέχετο τὸν Υἱὸν «τῆς οὐσίας... τοῦ πατρὸς ἀπαράλλακτον εἰκόνα» (ὅμοιον κατὰ τὴν οὐσίαν, ἄρα καὶ κατὰ πάντα). Ὑπάρχει εἴδησις, ὅτι ὡς βάσις τοῦ συμβόλου τούτου ἐτέθη ἡ διδασκαλία τοῦ Λουκιανοῦ (Σῳζομένου, αὐτ. 3, 5, 9. 6, 12, 4), ἀλλ' ἐκ τοῦ συμβόλου οὐδὲν βέβαιον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ περὶ τῆς διδασκαλίας ἐκείνου. Τὸ τέταρτον σύμβολον συνετάχθη ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν σύνοδον (Σωκράτους, αὐτ. 2, 18, 2. Σῳζομένου, αὐτ. 3, 10, 4 κ. ἑξ. Μ. Ἀθανασίου, Περὶ τῶν ἐν Ἀριμίνῳ καὶ Σελευκείᾳ, 25). Δὲν ἔκαμε λόγον περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, κατὰ ἄλλα ὅμως ὀλιγώτερον ὅλων ἀφίστατο τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας. Ἐν τέλει ὑπῆρχον οἱ εἰς τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας προσηρτημένοι ἀναθεματισμοί, μὲ χαρακτηριστικὰς μεταβολάς. Διὰ τεσσάρων Ἀρειανῶν ἐπισκόπων τὸ σύμβολον τοῦτο σταλὲν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως Κώνσταντα εἰς τὰ Τρέβιρα τῆς Γαλλίας (Μ. Ἀθανασίου, αὐτόθι) δὲν εὗρεν εὐμενῆ ὑποδοχήν[15].

14. Τὰ τέσσαρα σύμβολα τῆς συνόδου ταύτης τῆς Ἀντιοχείας (341) εὑρίσκει τις παρὰ Μ. Ἀθανασίῳ (Περὶ τῶν ἐν Ἀριμίνῳ καὶ Σελευκείᾳ συνόδων, κεφ. 22-25). Τὸ πρῶτον, τὸ δεύτερον καὶ τὸ τέταρτον παρὰ τῷ Σωκράτει (Ἐκκλ. Ἱστορία), 2, 10 καὶ 18). Ὅλα παρὰ Hahn, Symbole, 1897, σελ. 183 κ. ἑξ.

15. Τὸ σύμβολον τοῦτο ὑπὸ διαφόρους ἐξωτερικὰς μορφὰς ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ἐπανειλημμένως, ἤτοι ἐν τέλει τῆς ἐκ Φιλιππουπόλεως διαμαρτυρίας (343), ἐν ἀρχῇ τῆς «Μακροστίχου Ἐκθέσεως» (344), ἡ ὁποία διὰ τριῶν Ἀρειανῶν ἐπισκόπων παρουσιάσθη εἰς τοὺς ἐν Μεδιολάνῳ συνελθόντας ἐπισκόπους τῆς Δύσεως, μὴ εὑροῦσα ἐπίσης εὐμενῆ ὑποδοχήν· καὶ τέλος ἐν ἀρχῇ τοῦ λεγομένου πρώτου συμβόλου τοῦ Σιρμίου (351).

Τὸν τρίτον τρόπον ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς Δύσεως θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον.

Ὁ Κώνστας, ἀκολουθῶν τὴν συμβουλὴν τῆς Ρώμης Ἰουλίου, συνενοήθη μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίου πρὸς σύγκλησιν οἰκουμενικῆς συνόδου. Οὕτω συνεκλήθη ἡ σύνοδος τῆς Σαρδικῆς (τῆς σημερινῆς Σόφιας, 342 ἢ 343, ἑπομένως πρὸ τῆς καθόδου τῶν Νοτιοσλαύων καὶ Βουλγάρων). Ἔκειτο ἐντὸς τοῦ κράτους τοῦ Κώνσταντος. Τῆς συνόδου πρόεδρος ὑπῆρξεν ὁ Κορδούης Ὅσιος, ὁ δὲ Ρώμης ἀντεπροσωπεύθη διὰ δύο πρεσβυτέρων (Ἀρχιδάμου καὶ Φιλοξένου) καὶ ἑνὸς διακόνου (Λέοντος). Οἱ Ἀρειανοὶ ἐπίσκοποι ἦσαν περίπου ὀγδοήκοντα καὶ ἐπεχείρησαν νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τοὺς ἐκ τῆς Δύσεως ἐλθόντας ἐπισκόπους. Οὗτος εἶναι ὁ τρίτος τρόπος ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς Δύσεως. Ἤδη διὰ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Ρώμης (340) οἱ Ἀρειανοὶ ὡς ὅρον εἶχον θέσει νὰ ἀναγνωρισθῶσιν αἱ ἀποφάσεις αὐτῶν περὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ τῶν ἄλλων (Ἐπιστολὴ τοῦ Ρώμης Ἰουλίου. Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, 25). Τούτου μὴ γενομένου δεκτοῦ, ἠρνήθησαν νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν σύνοδον ἐκείνην. Τὸ αὐτὸ ἐπανέλαβον καὶ εἰς τὴν σύνοδον τῆς Σαρδικῆς. Ἀπῄτησαν, νὰ μὴ γίνωσι δεκτοὶ ὡς μέλη τῆς συνόδου οἱ ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν καταδικασθέντες ἐπίσκοποι. Ἐκ τούτων ἦσαν παρόντες ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ Ἀγκύρας Μάρκελλος καὶ ὁ Γάζης Ἀσκληπᾶς[16]. Ὅτε ἡ ἀπαίτησις αὐτῶν ἀπερρίφθη, ἀπεχώρησαν τῆς συνόδου. Διαμαρτυρίαν πρὸς ὅλας τὰς χριστιανικὰς Ἐκκλησίας ἀπηύθυναν, εἴτε ὅτε ἀκόμη ἦσαν ἐν Σαρδικῇ, εἴτε ἐκ Φιλιππουπόλεως, ἡ ὁποία ἔκειτο ἐντὸς τοῦ κράτους τοῦ Κωνσταντίου. Ἐν τῇ διαμαρτυρίᾳ οἱ γράφοντες χαρακτηρίζουσι μὲν αὐτοὺς ὡς εὑρισκομένους ἐν Σαρδικῇ («qui ad civitatem Serdicam congregati concilium celebravimus», προοίμιον), ἀλλὰ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τὴν διαμαρτυρίαν ἔκαμον ἐκ Φιλιππουπόλεως (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 20, 9· πρβλ. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 11, 4, ὁ ὁποῖος συγχέει τὰ πράγματα), ἀφοῦ, δηλονότι, προηγουμένως ἐξησφάλισαν ἑαυτούς. Τὰ σύνορα τῶν δύο κρατῶν διήρχοντο μεταξὺ τῶν δύο τούτων πόλεων. Οἱ Ἀρειανοὶ μετὰ ταῦτα συνῆλθον ἐν Ἀντιοχείᾳ (344), ὅπου συνέταξαν τὴν «μακρόστιχον ἔκθεσιν»[17]. Προτάσσεται μὲν τὸ τέτατρον σύμβολον τῆς ἐν ἐγκαινίοις συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (341), ἀλλ' ἡ ἀκολουθοῦσα ἀνάπτυξις πλησιάζει πρὸς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν δεύτερον σύμβολον τῆς αὐτῆς συνόδου. Δέχεται τὸν Υἱὸν «ὅμοιον κατὰ πάντα τῷ Πατρί». Ἀποφεύγεται μὲν

16. Μόνον οὗτοι; Αἱ σχετικαὶ πηγαὶ εἶναι ἐπιδεκτικαὶ διπλῆς ἑρμηνείας. Αἱ πηγαὶ αὗται εἶναι δύο ἔγγραφα, τῶν ὁποίων τὸ ἓν προέρχεται ἐκ τῆς ὀρθοδόξου πλειοψηφίας (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφάλαια 43 - 45 καὶ 47), τὸ δὲ ἄλλο ἐκ τῆς ἀρειανικῆς μειοψηφίας (Ἱλαρίου Πικταύων, Ἀπόσπασμα 3ον, Migne, λατινικὴ σειρά, 10, 658 καὶ ἑξῆς). Γίνεται λόγος καὶ περὶ ἄλλων, ἀλλὰ δὲν φαίνεται σαφῶς, ἂν ἦσαν καὶ οὗτοι παρόντες.

17. Ταύτην εὑρίσκει τις παρὰ τῷ Μεγάλῳ Ἀθανασίῳ (Περὶ τῶν ἐν Ἀριμίνῳ καὶ Σελευκείᾳ συνόδων, 26), παρὰ τῷ Σωκράτει (Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 19) καὶ παρὰ Hahn, Symbole, 1897, σελ. 192 κ. ἑξ.

ἡ λέξις «οὐσία», ἀλλ' αὕτη δύναται νὰ ὑπονοηθῇ («κατὰ πάντα» = καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν)[18]. Ἡ ἐν Σαρδικῇ σύνοδος ἀπηρτίσθη ἐξ ἑκατὸν περίπου ἐπισκόπων, ἀλλὰ τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς βραδύτερον ὑπέγραψαν καὶ ἄλλοι (Μ. Ἀθαασίου, Πρὸς μοναχοὺς περὶ Ἀρειανῶν, κεφ. 15. Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 1 καὶ κεφ. 48, 1, κεφ. 50 ἐν τέλει. Hefele, Conciliengeschichte, τόμ. 1, σελ. 540 καὶ ἑξῆς). Ἀποκατέστησε τοὺς ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν καταδικασθέντες καὶ ἐν τῇ συνόδῳ παρόντας ἐπισκόπους. Περὶ τοῦ Ἀγκύρας Μαρκέλλου ἀπεφάνθη, ὅτι τὰς μοναρχιανικὰς διδασκαλίας αὐτοῦ διετύπωσεν ὡς δοκιμαστικὰς ἀποπείρας καὶ ὄχι ὡς ἀποκρυσταλλωθείσας δοξασίας. «Ἃ γὰρ ὡς ζητῶν ὁ Μάρκελλος εἴρηκε, ταῦτα ὡς ὁμολογούμενα διαβεβλήκασιν», (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, κεφ. 45). Αἱ ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς ἐφηρμόσθησαν κατόπιν διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν αὐτοκρατόρων, αἱ ὁποῖαι διήρκεσαν ἔτη τινά. Τὸ κράτος τοῦ Κώνσταντος περιελάμβανεν ὁλόκληρον τὴν Δύσιν καὶ τὸ Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικὸν καὶ ἤσκει πίεσιν ἐπὶ τοῦ ἀδελφοῦ. Οἱ περισσότεροι μετασχόντες τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς ἐπίσκοποι ἦσαν ἐκ τοῦ κράτους τοῦ Κώνσταντος καὶ μάλιστα τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἤτοι τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Δολοφονηθέντος τοῦ Κώνσταντος ὑπὸ τοῦ Μαγνεντίου (350), ὁ Κωνστάντιος ἐξετόπισε τὸν σφετεριστὴν τοῦ θρόνου τῆς Δύσεως καὶ ἔγινε μονοκράτωρ (351). Οἱ Ἀρειανοί, ὡς εἴδομεν, ἐπανειλημμένως εἶχον ἐπιχειρήσει νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τῆς Δύσεως, ἀλλ' ἄνευ ἐπιτυχίας. Ἐπὶ τέλους ἀνέτειλεν ἡ πολυπόθητος ἡμέρα. Κέντρον τῆς δράσεως αὐτῶν κατέστη τὸ εἰς τὰ σύνορα τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ Δυτικοῦ Ἰλλυρικοῦ κείμενον Σίρμιον (ἡ Μιτροβίτσα, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς δυσμὰς τοῦ Βελιγραδίου), ὅπου διέτριβεν ἡ αὐλὴ τοῦ Κωνσταντίου. Ὁ ἐπίσκοπος Σιρμίου Φωτεινός, γεννηθεὶς ἐν Ἀγκύρᾳ καὶ ἐπὶ μακρὸν διάστημα διατελέσας διάκονος τοῦ Ἀγκύρας Μαρκέλλου, κατεδικάσθη ὡς ὀπαδὸς αὐτοῦ ὑπὸ τῆς ἐν Σιρμίῳ συνόδου τῷ 351 (κυρίως ἀνανέωσις τῆς πρό τινων ἐτῶν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει καταδίκης αὐτοῦ 347), ἀντικατασταθεὶς διὰ τοῦ Γερμινίου. Ἐκεῖ συνετάχθη τὸ πρῶτον σύμβολον τοῦ Σιρμίου (τὸ 4ον τῆς Ἀντιοχείας σύμβολον τοῦ 341 μετὰ 27 ἀναθεματισμῶν ἀντὶ ἑνός). Ἀνεκινήθη τὸ ζήτημα τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Οἱ Ἀρειανοὶ δὲν ἀνεγνώριζον τὰς ἀποφάσεις τῆς μονομεροῦς, κατ' αὐτούς, συνόδου τῆς Σαρδικῆς. Ἔφερον εἰς τὸ μέσον τὴν παλαιὰν αὐτοῦ καταδίκην ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Τύρου (335). Ὡς πρώτην ἐνέργειαν ἀρειανικῆς ἐπεμβάσεως ἐν τῇ Δύσει ἐσκέφθησαν νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς αὐτὴν τὴν καταδίκην

18. Πρὸς τούτοις ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ αἱ φράσεις: «οὔτε γὰρ ἐξ οὐκ ὄντων λέγειν τὸν υἱὸν ἀσφαλές... οὔτε μὴν ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως (οὐσίας) παρὰ τὸν πατέρα προϋποκειμένης, ἀλλ' ἐκ μόνου τοῦ θεοῦ γνησίως αὐτὸν γεγενῆσθαι διοριζόμεθα... θεὸν κατὰ φύσιν τέλειον εἶναι καὶ ἀληθῆ».

ταύτην. Τοὺς ἀνθισταμένους θὰ ἐξετόπιζον. Προσετέθη νέα κατηγορία κατὰ τοῦ Ἀθανασίου, ὅτι δῆθεν ηὐνόησε τὸν σφετεριστὴν τοῦ θρόνου τῆς Δύσεως Μαγνέντιον καὶ ἔγραψεν ἐπιστολὴν εἰς αὐτὸν (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογία πρὸς Κωνστάντιον, κεφ. 19 - 21, ὅπου ἡ ἐπιστολὴ αὕτη χαρακτηρίζεται ὡς πλαστή). Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνστάντιος, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε μεταβῆ εἰς Μεδιόλανον, ἐκάλεσε τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον ἐκεῖ, ἀλλ' οὗτος, φοβηθεὶς παγίδα, δὲν ὑπήκουσεν. Ὁ Ρώμης Λιβέριος συνέστησε τὴν σύγκλησιν συνόδου. Οὕτω συνεκλήθη σύνοδος ἐν Μεδιολάνῳ (355), τῆς ὁποίας μετέσχον ὑπερτριακόσιοι ἐπίσκοποι τῆς Δύσεως καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ρώμης ἔστειλεν ἀντιπροσώπους. Ἡ σύνοδος κατ' ἀρχὰς εἰργάσθη ἐν τῷ ναῷ, ἀλλ' ἔπειτα ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ὅπου ὁ αὐτοκράτωρ ἤκουεν ὄπισθεν παραπετάσματος. Διὰ τρομοκρατίας ἔγινεν ἐν τῇ συνόδῳ δεκτὴ ἡ καταδίκη τοῦ Μ. Ἀθανασίου, οἱ δὲ μὴ μετασχόντες τῆς συνόδου ἐπίσκοποι ὤφειλον ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ ὑπογράψωσιν αὐτήν. Οἱ ἐν τῇ συνόδῳ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ἀρνηθέντες νὰ ὑπογράψωσι καθῃρέθησαν καὶ ἐξωρίσθησαν. Μεταξὺ τούτων ἦσαν ὁ Ρώμης Λιβέριος, ὁ Κορδούης Ὅσιος, ὁ Πικταύων τῆς Γαλλίας Ἱλάριος, ὁ Βρεκέλλων τῆς Βορείου Ἰταλίας Εὐσέβιος, ὁ Καλάρεως τῆς Σαρδηνίας Λουκίφερ, ὁ Μεδιολάνων Διονύσιος καὶ ἄλλοι. Ἐπίσκοπος Μεδιολάνων διωρίσθη ὁ ἐκ Καππαδοκίας Ἀρειανὸς Αὐξέντιος. Ἐκτὸς τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, ἐξεβλήθησαν καὶ ἄλλοι ἀντιαρειανοὶ ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἀναφέρει ὁ Μ. Ἀθανάσιος (Ἐπιστολὴ πρὸς μοναχοὺς περὶ Ἀρειανῶν, κεφ. 18 καὶ 19), εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προστεθῇ τοὐλάχιστον ὁ Κων/πόλεως Παῦλος. Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐστάλη ὁ Καππαδόκης Γεώργιος (356). Διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου τῶν Μεδιολάνων ὑπερίσχυσαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει οἱ Ἀρειανοί, ἀλλ' ἐπῆλθε διάσπασις αὐτῶν.

Οἱ Ἀρειανοὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔφερον ἐν ἑαυτοῖς τὰ σπέρματα τῆς διαιρέσεως καὶ διασπάσεως, διότι οἱ Ὠριγενισταὶ Ἀρειανοὶ διέφερον τῶν Συλλουκιανιστῶν Ἀρειανῶν. Ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς διαφορᾶς ἐφάνη εἰς τὸν Ὠριγενιστὴν Εὐσέβιον τὸν Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, ὁ ὁποῖος ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ Ἀποδείξει (IV, 3, 7 καὶ 8, ἔκδοσις Heikel 1913, σελ. 153) γραφείσῃ 320 - 325, καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν πρώτην οἰκουμενικὴν σύνοδον (325) ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν κοινότητα αὐτοῦ ἐδέχετο τὸν Υἱὸν ὡς «ὅμοιον κατὰ πάντα» τοῦ Πατρὸς (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 8, 50). Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (339/340), ἀπὸ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδου τῶν ἐγκαινίων (341, δεύτερον σύμβολον, «τῆς οὐσίας... ἀπαράλλακτον εἰκόνα») καὶ τῆς Μακροστίχου Ἐκθέσεως (συνόδου Ἀντιοχείας 344, «τῷ πατρὶ κατὰ πάντα ὅμοιον»), ἡ διάκρισις κατέστη σαφεστέρα, ἀπὸ δὲ τῆς συνόδου τῶν Μεδιολάνων (355) βαθμηδὸν διεμορφώθησαν εἰς ἰδιαιτέραν μερίδα, τοὺς «Ὁμοιουσιανούς», ὑπὸ τὸν Ἀγκύρας Βασίλειον καὶ τὸν Λαοδικείας Γεώργιον (πρβλ. Gummerus, Die

homöusianische Partei, 1900, σελ. 13 κ. ἑξ., 82 κ. ἑξ., Hefele-Leclercq, Histoire des Conciles, Α', 2 (1907), σελ. 897, σημ. 3). Οἱ *Ὁμοιουσιανοὶ* μετεχειρίζοντο τὸν ὅρον «ὁμοιούσιος» καὶ ἀπέρριπτον τὸν ὅρον «ὁμοούσιος», τὸν ὁποῖον, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι Ἀρειανοί, ἐθεώρουν ὕποπτον ἐπὶ σαβελλιανισμῷ. Ἡ Α' Οἰκουμ. Σύνοδος ὑπὸ τὸ «ὁμοούσιον» ἐνόει «ἓν ὂν» (ὄχι καὶ «ἓν πρόσωπον», ἄλλως θὰ ἦτο πράγματι σαβελλιανισμός), ἤτοι «μίαν οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν» (unius substantiae), καθ' ὅσον μάλιστα αἱ λέξεις substantia καὶ «ὑπόστασις» ἐσήμαινον μὲν κυρίως «ὀντότης», ἀλλ' ἐσήμαινον καὶ «οὐσία». Ἡ σύνοδος, δηλονότι, ἐταύτιζε τοὺς ὅρους «οὐσία» καὶ «ὑπόστασις», ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἐν τέλει τοῦ συμβόλου αὐτῆς ἀναθεματισμῶν, ὅπου ἀπαντᾷ ἡ φράσις «ὑποστάσεως ἢ οὐσίας». Ἀλλ' ἡ φρασεολογία αὕτη ἦτο φρασεολογία τῆς θεολογίας τῆς Δύσεως (ἴδε ἀνωτέρω § 13 σημ. 1), κατὰ τὴν καθιερωμένην δὲ γνώμην, αὕτη ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς συντάξεως τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας (§ 13 σημ. 8). Οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς Ἀνατολῆς, μένοντες πιστοὶ εἰς τὴν Α' Οἰκουμ. Σύνοδον, ἐδέχοντο ἔκτοτε καὶ δι' ἀρκετὸν χρονικὸν διάστημα «μίαν οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν», ἤτοι ἐταύτιζον ἐπίσης τοὺς ὅρους «ὑπόστασις» καὶ «οὐσία». Οἱ Ὁμοιουσιανοὶ διετήρησαν τὴν φρασεολογίαν τῆς ἀνατολικῆς θεολογίας, «τρία πρόσωπα καὶ τρεῖς ὑποστάσεις». Ἀκούοντες τοὺς Ὀρθοδόξους νὰ κάμνωσι λόγον περὶ «μιᾶς ὑποστάσεως», ἐφοβοῦντο, μήπως οἱ Ὀρθόδοξοι κατήντησαν νὰ δέχωνται ἐν τῷ Θεῷ ἓν πρόσωπον, ἐφοβοῦντο, δηλονότι, μήπως ἐσαβελλιάνισαν. Οἱ Ὀρθόδοξοι, ἀφ' ἑτέρου, ταυτίζοντες τοὺς ὅρους «ὑπόστασις» καὶ «οὐσία» καὶ ἀκούοντες τοὺς Ὁμοιουσιανοὺς νὰ κάμνωσι λόγον περὶ «τριῶν ὑποστάσεων», ἐφοβοῦντο, μήπως οἱ Ὁμοιουσιανοὶ ἐξηκολούθουν νὰ ἀρειανίζωσι, δεχόμενοι τρεῖς οὐσίας. Ἡ λέξις «ὑπόστασις» καὶ κατ' αὐτοὺς ἐσήμαινε καὶ οὐσίαν. Ἄλλο αἴτιον τῆς καχυποψίας θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον προελθὸν ἐκ τῆς διπλῆς ἐννοίας τοῦ ἐπιθέτου «ὅμοιος».

Ἀπέναντι τῶν Ὁμοιουσανῶν ἵσταντο οἱ *Ἀνόμοιοι*, δεχόμενοι τὸν Υἱὸν κατὰ πάντα ἀνόμοιον τοῦ Πατρός, ἤτοι οἱ ἄκροι Ἀρειανοί, ἔχοντες ὡς ἀρχηγοὺς τὸν ἐξ Ἀντιοχείας χριστιανὸν σοφιστὴν Ἀέτιον καὶ τὸν μαθητὴν αὐτοῦ, τὸν ἐκ Καππαδοκίας Εὐνόμιον. Ἀμφότεροι ἐχειροτονήθησαν διάκονοι, βραδύτερον ὁ μὲν Ἀέτιος ἐπίσκοπος ἀγνώστου ἐπισκοπῆς [19], ὁ δὲ Εὐνόμιος ἐπίσκοπος Κυζίκου, ὅπου παρέμεινεν ὀλίγον, ἀναγ-

19. Ὁ Ἀέτιος, διάκονος ἀκόμη, καθῃρέθη ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Κων]πόλεως (360) καὶ ἐξωρίσθη (Φιλοστοργίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 12. 5, 1. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 24, 2), ὁ δὲ Εὐνόμιος ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Κυζίκου (Φιλοστοργίου, αὐτ. 5, 3). Ὁ Ἀέτιος ἀνεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ ἐν Κων]πόλει ὑπὸ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος (Ἐπιφανίου [† 403], Κατὰ αἱρέσεων, 76, 54, 36. Φιλοστοργίου, γράψαντος μετὰ τὸ 430, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 6). Σύνοδος ἐπισκόπων τῆς Λυδίας ἐχαρακτήρισεν ἀντικανονικὴν τὴν χειροτονίαν αὐτοῦ ὡς ἐπισκόπου, καὶ δι' ἄλλα καὶ διότι ἦτο καθῃρημένος διάκονος («ὡς παρὰ θεσμὸν γεγενημένην μάλιστά γε καὶ ὅτι μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῆς διακονίας». Φιλοστοργίου, αὐτ. 8, 4). Ἐν τούτοις ἡ καθαίρεσις, ὡς φαίνεται, εἶχεν ἀρθῆ (αὐτ. 5, 3. 7, 5 καὶ 6· πρβλ. καὶ Loofs, ἐν Herzog-

κασθεὶς ὑπὸ τῶν κατοίκων νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ. Ὁ Ἀέτιος ἔν τινι μέτρῳ διετέλεσε διδάσκαλος Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, ὁ ὁποῖος γενόμενος αὐτοκράτωρ ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν κτῆμα ἐν Λέσβῳ πλησίον τῆς Μυτιλήνης (Φιλοστοργίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 9, 4). Ἡ διάκρισις τῶν Ὁμοιουσιανῶν καὶ Ἀνομοίων ἦτο θεμελιώδης, ἐνῷ ἡ τρίτη μερίς, οἱ *Ὅμοιοι*, προέκυψαν ἐκ τῆς ἐπιθυμίας αὐτῶν νὰ συμβιβάσωσι τὰς δύο ταύτας μερίδας. Διὰ τοῦτο ἐδέχοντο μὲν τὸν Υἱὸν ὅμοιον τοῦ Πατρός, ἀλλ' ἄφινον τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν ἀκαθόριστον. Ἐθεώρουν τὸ ζήτημα ἄλυτον μυστήριον, τὸ ὁποῖον περιέχεται ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ. Ἕνεκα τούτου προσέθετον τὴν φράσιν «(ὅμοιος) οὗ τὴν γέννησιν οὐδεὶς οἶδεν» ἢ τὴν φράσιν «κατὰ τὰς γραφάς». Ὡς ἀρχηγοὺς εἶχον, ἐν μὲν τῇ Δύσει, τοὺς δύο ἀχωρίστους φίλους, τὸν ἐπίσκοπον Σιγγιδόνος (Singidunum, Βεδιγράδιον) Οὐρσάκιον καὶ τὸν Μουρσῶν τῆς Ἄνω Παννονίας Οὐάλεντα, ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ, τὸν Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Ἀκάκιον[20]. Οἱ Ὅμοιοι καὶ οἱ Ὁμοιουσιανοί, χρησιμοποιοῦντες τὸ ἐπίθετον «ὅμοιος» εἶχον κυμαινομένην διδασκαλίαν, διότι τὸ ἐπίθετον «ὅμοιος» ἔχει δύο σημασίας, τὴν ἀπόλυτον καὶ τὴν σχετικήν. Μὲ τὴν ἀπόλυτον σημασίαν τῆς λέξεως, οἱ Ὅμοιοι καὶ οἱ Ὁμοιουσιανοὶ ἐδέχοννο ἰσότητα τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα (aequalis), οἱ μὲν ἀορίστως, οἱ δὲ ῥητῶς κατὰ τὴν οὐσίαν. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἀμφότεροι καὶ μάλιστα οἱ Ὁμοιουσιανοὶ δὲν διέφερον σχεδὸν τῶν Ὀρθοδόξων (ὁμοιούσιος = ἡ οὐσία τοῦ Υἱοῦ ἀπολύτως ὁμοία τῆς τοῦ Πατρός· ὁμοούσιος=ἀμφότεροι ἀποτελοῦν μίαν οὐσίαν)[21]. Μὲ σχετικὴν ὅμως σημασίαν τῆς λέξεως «ὅμοιος», ἐδέχοντο μόνον σχετικὴν ὁμοιότητα τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα (similis), τὸ δὲ σχετικῶς ὅμοιον εἶναι σχετικῶς ἀνόμοιον. Οὕτως ἀμφότεροι καὶ μάλιστα οἱ Ὅμοιοι δὲν διέφερον πολὺ τῶν Ἀνομοίων, ἤτοι τῶν ἄκρων Ἀρειανῶν («ὅμοιον κατὰ τὴν βούλησιν» μόνον ἐδέχοντο οἱ περὶ τὸν Ἀκάκιον τὸν Υἱὸν πρὸς τὸν Πατέρα. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 22, 21)[22].

Hauck, Realencyklopädie, τόμος 2, σελ. 38). Πάντως ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος ἀπολελυμένως, διὰ τοῦτο δὲν εἶναι γνωστόν, τίνος πόλεως ἐπίσκοπος ἦτο. Αἱ ἀπολελυμέναι χειροτονίαι ἀπηγορεύοντο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ. Αἱ ἐλάχισται ἀναφερόμεναι ἐξαιρέσεις δὲν εἶναι ὅλαι βέβαιαι. Ἴδε κατωτέρω ἐν τῇ αὐτῇ παραγράφῳ σημ. 33.

20. Ὁ Ἀκάκιος ἦτο μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ ἱστορικοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας καὶ ἀρχικῶς δὲν ἀφίστατο τῶν δογματικῶν ἀντιλήψεων τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν περὶ αὐτόν, τὰς ὁποίας ἐκληρονόμησαν καὶ ἀνέπτυξαν οἱ Ὁμοιουσιανοί. Ὁ Ἀκάκιος ἀρχικῶς συνεφώνει μετὰ τῶν Ὁμοιουσιανῶν (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 21, 8. 21 κ. ἑξ. Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 72, 5 καὶ ἑξῆς).

21. Διὰ τοῦτο αἱ ὁμοιουσιανικαὶ ἐκφράσεις «ὅμοιος κατὰ πάντα», «ὅμοιος κατ' οὐσίαν» ἀπαντῶσι παρεμπιπτόντως ἢ προσκαίρως (ὡς δύναταί τις συντόμως νὰ εἴπῃ) παρ' Ὀρθοδόξοις, τῷ Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρῳ (Migne, 18, 561 καὶ 573) καὶ τῷ Μεγάλῳ Ἀθανασίῳ (Migne, 26, 53, 56, 96, 192, 344, 377), παρὰ τῷ δευτέρῳ ἐν συγγραφαῖς, γραφείσαις πρὸ τοῦ ἔτους 350 (H. Lietzmann, Kirchengeschichte, τόμος 3 (1938), σελ. 220 κ. ἑξ. K. Müller, Kirchengeschichte, τόμος 1 (1941), σελ. 448).

22. Οἱ ἀρχαῖοι συνήθως ἐταύτιζον τοὺς Ὁμοίους καὶ Ἀνομοίους (Ἐπιστολὴ τοῦ Ὁμοιου-

Διὰ τοῦτο οἱ Ὀρθόδοξοι καὶ τὸν ὅρον «ὁμοιούσιος» ἐθεώρουν ὕποπτον ἐπὶ ἀρειανισμῷ.

Αἱ διαιρέσεις τῶν Ἀρειανῶν ἀντικατοπτρίζονται εἰς τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκδοθέντα σύμβολα αὐτῶν, συνταχθέντα ἐν Σιρμίῳ. Τὸ δεύτερον σύμβολον τοῦ Σιρμίου (357) ρητῶς καταδικάζει ὄχι μόνον τὸν ὅρον «ὁμοούσιος», ἀλλὰ καὶ τὸ «ὁμοιούσιος», καὶ δὲν ἀναφέρει τοὺς ὅρους «ἀνόμοιος» καὶ «ὅμοιος». Ἑπομένως, ἡ θετικὴ αὐτοῦ διδασκαλία εἶναι συγκεκαλυμμένη («μείζονα εἶναι τὸν πατέρα τιμῇ καὶ ἀξίᾳ καὶ θεότητι»). Ἡ ἀσάφεια ἀκριβῶς αὕτη δεικνύει, ὅτι προήρχετο ἐκ τῶν Ὁμοίων (Οὐρσακίου κοὶ Οὐάλεντος). Συνέβαινεν ἓν ἐκ τῶν δύο, ἢ δὲν εἶχον οὗτοι ἀκόμη διαμορφώσει τὸν ὅρον «ὅμοιος» ὡς ἐπίσημον σύνθημα τῆς μερίδος αὐτῶν ἢ δὲν ἐχρησιμοποίησαν αὐτὸν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην, διότι ἤθελον νὰ εὐχαριστήσωσι καὶ τοὺς Ὁμοίους καὶ τοὺς Ἀνομοίους. Τὸ τρίτον σύμβολον τοῦ Σιρμίου (358) ἦτο τῶν Ὁμοιουσιανῶν («ὁ Υἱὸς ὅμοιος τῷ Πατρὶ κατὰ πάντα»). Ἐπέδρασεν ἡ κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος ἐν Ἀγκύρᾳ συγκληθεῖσα σύνοδος τῶν Ὁμοιουσιανῶν, ἡ ὁποία ἔστειλεν εἰς Σίρμιον ἀντιπροσώπους καὶ συνοδικὴν ἐπιστολήν. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη παρ' Ἐπιφανίῳ, Κατὰ αἱρέσεων, 73, 2 - 11. Τὸ τρίτον σύμβολον τοῦ Σιρμίου δὲν σῴζεται. Πληροφορίαι περὶ αὐτοῦ ἐν Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 14, 4· 4, 15, 2 κ. ἑξῆς. Πρβλ. καὶ Hahn, Symbole, σελ. 204, σημ. 249. Kurtz, Kirchengeschichte, τόμ. I, 1906, σελ. 230, § 52, 3. Harnack, Dogmengeschichte, 1909, τόμ. II, σελ. 255, σημ. 1. Lietzmann, Kirchengeschichte, τόμ. III, 1938, σημ. 222 κ. ἑξῆς, 223 ἐν τέλει. Ὁ Κορδούης Ὅσιος ὑπέγραψε τὸ δεύτερον σύμβολον τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 357, ὁ δὲ Ρώμης Λιβέριος, ὡς φαίνεται, ὑπέγραψε περισσότερα τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν συμβόλων τοῦ Σιρμίου[23], μεταξὺ αὐτῶν

σιανοῦ Λαοδικείας Γεωργίου, Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 73, 15, ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τῶν ἐν Ἀριμίνῳ καὶ Σελευκείᾳ συνόδων, 38). Ἐθεώρουν τοὺς Ὁμοίους συγκεκαλυμμένους Ἀνομοίους. Ἐν τούτοις οἱ Ὅμοιοι κατεδίκασαν τὸν ὅρον «ἀνόμοιος» (ἔγγραφον αὐτῶν ἐκ τῆς συνόδου τῆς Σελευκείας 359. Ἐπιφανίου, αὐτ. 73, 25. Μ. Ἀθανασίου, αὐτ. 29). Περὶ τῆς συγχύσεως ἀμφοτέρων τῶν μερίδων, πρβλ. «Οἱ δὲ συναιρεσιῶται (τὸν Ἀντιοχείας Εὐδόξιον, ἀνήκοντα κυρίως εἰς τὴν μερίδα τῶν Ὁμοίων) ἀναφέροντες πρὸς τὸ ἑτερούσιον (εἰς τοὺς Ἀνομοίους) ἀνῆγον» (Φιλοστοργίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 4).

23. Ὁ Ρώμης Λιβέριος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀνατολῆς (357 ἢ 358) ἀναφέρει ἀορίστως, ὅτι ἐδέχθη σύμβολον τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην διέσωσεν ὁ Πικταύων Ἱλάριος (Migne, λατινικὴ σειρά, τόμος 10, στήλη 690 κ. ἑξ.), ὁ ὁποῖος διὰ παρεμβλήτου παρατηρήσεως ἐχαρακτήρισε τὸ σύμβολον τοῦτο ὡς ἀρειανικὴν ἀπιστίαν καὶ τρὶς ἀνεθεμάτισε τὸν Λιβέριον. Ἡ παρατήρησις αὕτη ἀναμφιβόλως ἁρμόζει εἰς τὸ δεύτερον σύμβολον τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 357. Ἀλλ' ἐν τέλει τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Λιβερίου πρόσθετος σημείωσις ἀναφέρει τὰ ὀνόματα τῶν ἐπισκόπων, οἱ ὁποῖοι συνέταξαν τὸ ὑπ' αὐτοῦ δεκτὸν γενόμενον σύμβολον. Οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι μετέσχον τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 351 καὶ συνέταξαν τὸ λεγόμενον πρῶτον σύμβολον τοῦ Σιρμίου. Προκειμένου, λοιπόν, περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Λιβερίου ὑπογραφῆς τῶν δύο τούτων συμβόλων, ἢ ἡ μνημονευθεῖσα παρέμβλητος παρατήρησις τοῦ Ἱλαρίου σφάλλεται, ἢ ἡ ἐν τέλει πρόσθετος σημείωσις.

πάντως ἦτο καὶ τὸ τρίτον σύμβολον τοῦ ἔτους 358 (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 15, 3). Ὁ Ὅσιος καὶ ὁ Λιβέριος, ὄντες ἐξόριστοι ὡς μὴ δεχθέντες τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῶν Μεδιολάνων (355, τὴν καταδίκην τοῦ Μ. Ἀθανασίου), διὰ τῆς ὑπογραφῆς τῶν μνημονευθέντων συμβόλων ἐπέστρεψαν εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν. Τὸ τέταρτον σύμβολον τοῦ Σιρμίου (22 Μαΐου 359) ἦτο μὲν τῶν Ὁμοίων («ὅμοιον τῷ γεννήσαντι, κατὰ τὰς γραφάς», ρητῶς δὲ ἀπηγόρευε τὴν χρῆσιν τοῦ ὅρου «οὐσία», ὡς μὴ περιεχομένου ἐν ταῖς Γραφαῖς), ἀντικατωπτρίσθη ὅμως ἐν αὐτῷ ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διεξαγομένη πάλη μεταξὺ τῶν ἀρειανικῶν μερίδων. Οὕτως ἐν τέλει ὑπῆρχεν ἡ φράσις «ὅμοιον δὲ λέγομεν τὸν Υἱὸν κατὰ πάντα», ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τοὺς Ὁμοιουσιανοὺς («κατὰ πάντα» = καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν), ἠκολούθει ὅμως ἡ φράσις «ὡς καὶ αἱ ἅγιαι γραφαὶ λέγουσι καὶ διδάσκουσιν», ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τοὺς Ὁμοίους καὶ περιώριζε τὴν παρέμβλητον ὁμοιουσιανικὴν φράσιν [24].

Πρὸς ἀποκατάστασιν ἑνιαίας καὶ ὁμοιομόρφου ἀρειανικῆς ὁμολογίας ὁ αὐτοκράτωρ Κωνστάντιος εἶχεν ἀποφασίσει νὰ συγκαλέσῃ οἰκουμενικὴν σύνοδον διὰ τὸ ἔτος 359. Κατ' ἀρχὰς ἐσκέφθη τὰ συγκαλέσῃ αὐτὴν εἰς τὴν Νίκαιαν τῆς Βιθυνίας, ὅπου εἶχε συγκληθῇ ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος. Οὕτω, τὸ μέλλον νὰ ἐκδοθῇ ἀρειανικὸν σύμβολον θὰ ὠνομάζετο σύμβολον Νικαίας καὶ θὰ ἐξετόπιζε τὸ παλαιὸν ὀρθόδοξον τῆς Νικαίας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἦτο ἐνδεχόμενον μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων νὰ συμμαχήσωσιν οἱ Ὁμοιουσιανοί, προυτίμησε (τέλη τοῦ 358) ἀντὶ μιᾶς νὰ συγκαλέσῃ δύο συνόδους, τὴν μὲν εἰς τὸ Ἀρίμινον τῆς Ἰταλίας (ἄνω τῆς Ἀγκῶνος, Ρίμινι), διὰ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Δύσεως, κατὰ τὸ πλεῖστον Ὀρθοδόξους, τὴν δὲ εἰς τὴν Σελεύκειαν τῆς Ἰσαυρίας (εἰς τὰ νότια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας), διὰ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀνατολῆς, κατὰ τὸ πλεῖστον Ἀρειανούς. Ἡ τοῦ Ἀριμίνου σύνοδος συνῆλθε τὸν Ἰούλιον (320 Ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι, 80 Ἀρειανοὶ ἐκ τῶν Ὁμοίων). Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης, ἕνεκα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τοῦ ἐπιστρέψαντος ἐπισκόπου αὐτῆς Λιβερίου καὶ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ διορισθέντος ἐπισκόπου Φήλικος, δὲν ἀντεπροσωπεύθη ἐν αὐτῇ. Ἡ σύνοδος κατὰ πλειοψηφίαν ἐνέμεινεν εἰς τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας. Ἡ τῆς Σελευκείας σύνοδος συνῆλθε τὸν Σεπτέμβριον (145 Ἀρειανοὶ ἐπίσκοποι ἐκ τῶν τριῶν μερίδων, πρὸς τούτοις 15 Αἰγύπτιοι ἐπίσκοποι Ὀρθόδοξοι) καί, κατὰ πλειοψηφίαν οὖσα ὁμοιουσιανή, ἐνέμεινεν εἰς τὸ σύμβολον τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδου (341, Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 39, 19 κ. ἑξ., Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 22, 6 καὶ 9). Ἦτο

24. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ὁμοιουσιανῶν ἔγραψαν ὑπόμνημα, ἑρμηνεῦον τὸ τέταρτον τοῦτο σύμβολον τοῦ Σιρμίου τοῦ ἔτους 359. Ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιστολὴ τῆς συνόδου τῆς Ἀγκύρας (358) καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦτο εἶναι τὰ σπουδαιότερα ἔγγραφα τῆς περαιτέρω διαμορφώσεως τῶν ἰδεῶν τῶν Ὁμοιουσιανῶν. Ἀμφότερα διέσωσεν ὁ Ἐπιφάνιος (Κατὰ αἱρέσεων, 73, 2 - 22). Τὰ σύμβολα τοῦ Σιρμίου εὑρίσκει τις παρὰ τῷ Μ. Ἀθανασίῳ (Περὶ τῶν ἐν Ἀριμίνῳ καὶ Σελευκείᾳ συνόδων, κεφ. 27 κ. ἑξ., κεφ. 28), παρὰ Σωκράτει, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 30 καὶ 37 καὶ παρὰ Hahn, Symbole, σελ. 196 κ. ἑξ., 204 κ. ἑξ.

τὸ δεύτερον σύμβολον τῆς συνόδου ἐκείνης τῆς Ἀντιοχείας, ἐν τῷ ὁποίῳ ὡμολογεῖτο, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἀπαράλλακτος εἰκὼν τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς (Σωζομένου, αὐτ. 6, 12, 4· πρβλ. 3, 5, 9). Ἀμφότεραι αἱ σύνοδοι (ἡ τοῦ Ἀριμίνου καὶ ἡ τῆς Σελευκείας) ἔστειλαν ἀπεσταλμένους εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιον, εὑρισκόμενον τώρα ἐν Κων/πόλει. Ἡ μνημονευθεῖσα διαίρεσις τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου εἰς δύο τμήματα (Ἀριμίνου καὶ Σελευκείας) καὶ ἡ σύνταξις τοῦ τετάρτου συμβόλου τοῦ Σιρμίου (22 Μαΐου 359) δεικνύουσι τὴν νέαν καὶ ὁλονὲν αὔξουσαν ἐπιρροὴν τῆς μερίδος τῶν Ὁμοίων ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος. Οἱ ἐν τῇ Δύσει δύο ἀρχηγοὶ τῆς μερίδος ταύτης ἦσαν προσωπικοὶ φίλοι αὐτοῦ. Πρὸ πάντων ὁ Μουρσῶν Οὐάλης εἶχε συνδεθῇ μετὰ τοῦ Κωνσταντίου πρὸ ἐννεαετίας κατὰ τὸν κρίσιμον στρατιωτικὸν ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον οὗτος διεξῆγε κατὰ τοῦ στασιαστοῦ Μαγνεντίου, πλησίον τῶν Μουρσῶν (350). Ἐν τῷ ναῷ τῆς πόλεως ἐκείνης ὁ Οὐάλης παρηγόρει τὸν κατεπτοημένον αὐτοκράτορα. Εἶχε τὴν πρόνοιαν, νὰ λάβῃ αὐτὸς πρῶτος τὴν χαροποιὸν εἴδησιν τῆς νίκης καὶ ἀνήγγειλεν αὐτὴν εἰς τὸν μονάρχην, ὅτε δὲ οὗτος ἀπορῶν ἠρώτησεν αὐτόν, πόθεν ἐπληροφορήθη ταύτην, ἀπήντησεν, ὅτι ἄγγελος Θεοῦ ἔφερεν εἰς αὐτὸν τὴν χαρμόσυνον εἴδησιν. Ὡς γνωστόν, οὐδὲν ἄλλο συνδέει δύο ἄτομα τόσον, ὅσον νὰ διέλθωσιν ὁμοῦ θλιβερὰς ὥρας. Ἕνεκα τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Ὁμοίων, ἠσκήθη βία ἐπὶ τῶν ἄλλως φρονούντων. Οἱ μὲν ἀπεσταλμένοι τῆς συνόδου τοῦ Ἀριμίνου ὑπέγραψαν σύμβολον, περιέχον τὴν διδασκαλίαν τῶν Ὁμοίων («ὅμοιον κατὰ τὰς γραφάς, οὗ τὴν γέννησιν οὐδεὶς οἶδεν»), ἐν τῇ μεταξὺ Ἡρακλείας καὶ Ἀδριανουπόλως κειμένῃ πολίχνῃ Νίκῃ (Ὀκτώβριον 359). Οὕτω τὸ ἀρειανικὸν σύμβολον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπεβάλλετο εἰς ὅλον τὸ κράτος, δὲν ὠνομάσθη μὲν σύμβολον Νικαίας, ὡς ἀρχικῶς ἤθελον, ὠνομάσθη ὅμως τοὐλάχιστον σύμβολον Νίκης. Ἡ σύνοδος τοῦ Ἀριμίνου κατὰ πλειοψηφίαν ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ τὰ γενόμενα καὶ διελύθη. Οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς συνόδου τῆς Σελευκείας ὑπέγραψαν τὸ ἴδιον σύμβολον ἐν Κων/πόλει (31 Δεκεμβρίου 359). Ἡ σύνοδος Σελευκείας εἶχε διαλυθῇ. Τὰς ἐπιτυχίας ταύτας τῶν Ὁμοίων ἐπεσφράγισε σύνοδος αὐτῶν ἐν Κων/πόλει (Ἰαν. 360). Ἂν καὶ ἦσαν παρόντες ὁ Οὐρσάκιος καὶ ὁ Οὐάλης, τῆς συνόδου ἐδέσποσεν ὁ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀρχηγὸς τῶν Ὁμοίων Ἀκάκιος, μητροπολίτης Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, συνδυάζων θεολογικὴν μόρφωσιν καὶ διοικητικὴν ἱκανότητα (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 23, 3 καὶ ἑξῆς). Ἡ σύνοδος καθήρεσε τὸν Ἀέτιον, ἀρχηγὸν τῶν Ἀνομοίων, καὶ τοὺς σπουδαιοτέρους ἐπισκόπους τῶν Ὁμοιουσιανῶν καὶ ἐδέχθη ὁμολογίαν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῆς Νίκης. Ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ Υἱὸς «εἶναι ὅμοιος τῷ γεννήσαντι αὐτὸν πατρὶ κατὰ τὰς γραφὰς» (σύμβολον τῆς συνόδου τῆς Κων/πόλως 360). Οὕτως ὑπερίσχυσαν οἱ Ὅμοιοι, ἀλλὰ τὸ διὰ τόσων κόπων ἱδρυθὲν οἰκοδόμημα μετ' ὀλίγον κατέρρευσεν. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνστάντιος, ἐρχόμενος ἐξ Ἀντιοχείας, ἀπέ-

θανε (361), πλησίον τοῦ ὄρους Ταύρου, βαπτισθεὶς ἐπὶ τῆς ἐπιθανατίου κλίνης ὑπὸ τοῦ Ἀντιοχείας Εὐζωΐου, τοῦ πιστοῦ διακόνου καὶ ἀκολούθου τοῦ Ἀρείου.

Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης, ἀναστηλώσας τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, ἐπέτρεψε τὴν ἐπάνοδον τῶν ἐξορίστων ἐπισκόπων. Ἀλλ' ἡ ἀπέναντι τοῦ χριστιανισμοῦ δυσμενὴς στάσις τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἀπήμβλυνε πολλαχοῦ τὰς ἀντιθέσεις τῶν χριστιανικῶν μερίδων καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν προσέγγισιν τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Ὁμοιουσιανῶν. Ἤρθησαν αἱ παρεξηγήσεις καὶ ἡ δυσπιστία μεταξὺ ἀμφοτέρων. Πηγὴ τῶν παρεξηγήσεων καὶ τῆς δυσπιστίας ἦτο, ὅτι ὁ ὅρος «ὑπόστασις» εἶχε καὶ τὴν σημασίαν «οὐσία», ἀλλὰ πρὸ τοῦ ἔτους 360 πρώτην φορὰν ἔπαυσε νὰ ἔχῃ καὶ τὴν σημασίαν ταύτην. Διεμορφώθη νέα φράσις «μία οὐσία, τρεῖς ὑποστάσεις»[25]. Οὕτως οἱ Ὁμοιουσιανοὶ ἔδειξαν, ὅτι ἐδέχοντο τρεῖς ὑποστάσεις, χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴν ἐνδεχομένην ἔννοιαν τρεῖς οὐσίαι, ἔδειξαν μάλιστα ὅτι ἐδέχοντο τὴν ἀπόλυτον ὁμοιότητα (ἰσότητα) τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα («ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρός»). Οἱ Ὀρθόδοξοι ἐδέχθησαν, ὅτι ὁ ὅρος «ὑπόστασις» ἐκ τῆς ἑνότητος τοῦ Θεοῦ «μία οὐσία καὶ ὑπόστασις» εἶναι δυνατὸν νὰ μετατεθῇ εἰς τὴν διαίρεσιν αὐτοῦ καὶ νὰ γίνεται λόγος περὶ τριῶν ὑποστάσεων. Ἐπανῆλθον, δηλονότι, εἰς τὴν βάσιν καὶ τὴν φρασεολογίαν τῆς ἀνατολικῆς θεολογίας, ἐκ τῆς ὁποίας εἶχον ἀπομακρυνθῇ διὰ τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου (ἴδε ἀνωτέρω § 13, σημ. 8· πρὸς τούτοις ἴδε σελ. 193)[26]. Πρὸς ἄρσιν τῶν

25. Ὡς συντάκτης τῆς φράσεως ταύτης ἐθεωρήθη ἓν τῶν ἑπομένων τριῶν προσώπων, ὁ Κορδούης Ὅσιος, μεταβὰς εἰς Ἀλεξάνδρειαν πρὸ τοῦ 325, Δίδυμος ὁ Τυφλὸς καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἀμφότεροι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἡ περὶ τοῦ Κορδούης Ὁσίου σχετικὴ εἴδησις, ὅτι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ «τὴν περὶ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως πεποίηται ζήτησιν» (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 7, 12) εἶναι μεταγενεστέρα καὶ ἀσαφής. Τὰ περὶ τῆς Τριάδος τρία βιβλία Διδύμου τοῦ Τυφλοῦ ἐγράφησαν μετὰ τὸ 379, τὸ δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Νύσσης Γρηγορίου ἀναφερόμενον σύγγραμμα κατὰ Ἀρείου καὶ Σαβελλίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ἀποδεδειγμένως ἔργον Διδύμου τοῦ Τυφλοῦ. Τοῦ εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον ἀποδιδομένου ὑπομνήματος εἰς τὸ χωρίον τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου 11, 27 (κεφάλαιον 6) ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης. Ἐκ τῆς μνείας ἑπομένως τῆς φράσεως «μία οὐσία, τρεῖς ὑποστάσεις» ἐν τοῖς μνημονευθεῖσι συγγράμμασιν, δὲν δύναταί τις νὰ εὕρῃ τὸν συντάξαντα αὐτήν. Ἀναμφιβόλως πρῶτος ἀναφέρει τὴν φράσιν ταύτην ὁ Μάριος Βικτωρῖνος «una substantia, tres subsistentiae» (Adversus Arium, 2, 4. Ἐγράφη τῷ 359). Προφανῶς μεταφράζει ἑλληνικὴν πηγήν, ἀλλὰ δὲν ὑποδεικνύει αὐτήν, ἡ ὁποία οὕτω παραμένει ἄγνωστος. Ὁ Τερτυλλιανὸς πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ Δύσει εἶχε φθάσει εἰς ἄλλην, ἀλλ' ἀνάλογον φράσιν «una substantia, tres personae». Ἂν αὕτη ἐπέδρασεν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς νέας φράσεως, εἶναι ἐπίσης ἄγνωστον. Πρβλ. K. Müller, Kirchengeschichte, τόμος 1, 1941, σελ. 450, σημ. 1.

26. Ἡ ἐπάνοδος αὕτη συνετελέσθη βαθμηδὸν διὰ τῆς ἐπιδράσεως κυρίως τῶν τριῶν Καππαδόκων, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, ἀδελφοῦ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (K. Holl, Amphilochius von Ikonium in seinem Verhältnis zu den grossen Kappadoziern, 1904, σελ. 122 κ. ἑξ. Fr. Loofs, Dogmengeschichte, 1906, σελ. 256 κ. ἑξ., § 34, 5). Ἀντιθέτως ἐν τῇ Δύσει ἡ φρασεολογία τῆς δυτικῆς

διαφωνιῶν καὶ παρεξηγήσεων εἰργάσθη ὁ Πικταύων Ἱλάριος[27] καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος, διὰ προσωπικῶν ἐνεργειῶν καὶ συγγραμμάτων. Ἀμφότεροι ἔγραψαν ὁμοίας συγγραφὰς περὶ συνόδων. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος συνεκάλεσε σύνοδον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (362) διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν. Ψυχὴ τῆς συνόδου ἦσαν δύο ἄνδρες, ὁ Μ. Ἀθανάσιος καὶ ὁ Βρεκέλλων Εὐσέβιος. Ἐκεῖ ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς ἑνώσεως τῶν Ὁμοιουσιανῶν μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας μὲ τὸν ὅρον «ὁμοούσιος» (ὁ τόμος τῆς συνόδου τῆς Ἀλεξανδρείας 362. Migne, τόμ. 26, στ. 796 καὶ ἑξῆς). Βαμθηδὸν ἡ πλειοψηφία τῶν Ὁμοιουσιανῶν ἡνώθη μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων. Τελευταῖος Ἀρειανὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆθ ἦτο ὁ Οὐάλης (364 - 378), ὁ ὁποῖος ἔκαμε συνέχειαν τῆς ἀρειανικῆς πολιτικῆς τοῦ Κωνσταντίου, ὑποστηρίξας τοὺς Ὁμοίους. Κατεδίωξε κυρίως τοὺς Ὀρθοδόξους, τῶν ὁποίων πολλοὶ ἐκακοποιήθησαν, τινὲς ἐφονεύθησαν. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος μετὰ ὀλιγόμηνον ἀπόκρυψιν (2 Ὀκτ. 364 - 1 Φεβρ. 365) ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ μέχρι τοῦ θανάτου (373). Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Πέτρος ὁ Β΄ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ εἰς τὴν Ρώμην. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἔγιναν συγκρούσεις καὶ ταραχαί, νεανίας δέ τις ἐψιμυθιωμένος καὶ φορῶν γυναικεῖα ἐνδύματα ἀνελθὼν ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης τοῦ ναοῦ ἐξετέλεσε χορούς, προτυπῶν παραδόξως τὰ ἐν Παρισίοις κατὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν ὅμοια γεγονότα. Ὁ Μέγας Βασίλειος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ συνήσπισε τοὺς ὀρθοδόξους ἐπισκόπους κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ, ἠθέλησε δὲ διὰ τοῦ Ρώμης Δαμάσου νὰ συνασπίσῃ τοὺς ὀρθοδόξους ἐπισκόπους Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἀλλ' ἡ μεγαλουργὸς αὕτη πολιτικὴ ἀπέτυχε († 379)[28]. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐκλήθη ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων τῆς Κων]πόλεως (379). Ὁ αὐτοκράτωρ Οὐάλης εἶχεν ἀποθάνει, ἀλλ' ἡ ἐκεῖ κατάστασις ἐξηκολούθει ἀκόμη οὖσα ἡ αὐτή.

Εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἀρειανισμοῦ τέρμα ἔθεσεν ὁ Μέγας Θεοδό-

θεολογίας διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Αὐγουστίνου διετηρήθη ἐπίσης μέχρι σήμερον (Loofs, αὐτ., σελ. 364 καὶ ἑξῆς).

27. Ὁ Πικταύων Ἱλάριος, ὡς καὶ οἱ μετ' ὀλίγον μνημονευόμενοι Βρεκέλλων Εὐσέβιος καὶ Καλάρεως Λουκίφερ ἦσαν ἐξόριστοι εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὡς μὴ δεχθέντες τὴν καταδίκην τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἐν τῇ συνόδῳ τῶν Μεδιολάνων (355). Ὁ Ἱλάριος διέμεινεν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὅπου ἐγνώρισε τοὺς Ὁμοιουσιανούς, καὶ παρέστη εἰς τὴν σύνοδον τῆς Σελευκείας (359). Διέτριψεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου συνεκροτήθη ἡ σύνοδος τῶν Ὁμοίων (360), ἐκ τῆς πόλεως δὲ ταύτης διὰ θαλάσσης ἔφυγε κρυφίως εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Γαλλίαν. Ὁ Βρεκέλλων Εὐσέβιος διέμεινεν ἐν Σκυθοπόλει τῆς Παλαιστίνης, ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Αἰγύπτῳ, πλησίον τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὁ θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου (361) ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ καὶ τοῦ Καλάρεως Λουκίφερ. Περὶ τοῦ Λουκίφερ θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὰ περὶ τοῦ Μελετιανοῦ σχίσματος τῆς Ἀντιοχείας.

28. Ὁ Μ. Βασίλειος τὴν ἐκ τῆς μετὰ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ρώμης ἐπικοινωνίας ἐντύπωσιν αὐτοῦ ἐξέφρασε διὰ τῶν ἑπομένων ἐκφράσεων: «Ὑψηλῷ δὲ καὶ μετεώρῳ ἄνω που καθημένῳ, καὶ διὰ τοῦτο ἀκούειν τῶν χαμόθεν αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν φθεγγομένων μὴ δυναμένῳ» (ἐπιστολὴ 215). Πρὸς τούτοις: «Τῷ ὄντι γὰρ θεραπευόμενα τὰ ὑπερήφανα ἤθη ἑαυτῶν ὑπεροπτικώτερα γίνεσθαι πέφυκε» (ἐπιστολὴ 239, κεφ. 2).

σιος, διὰ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐκδοθέντος διατάγματος τοῦ ἔτους 380 (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 147). Τῷ 381 συνεκάλεσεν ἐν Κων/πόλει τὴν Β΄ Οἰκουμ. Σύνοδον, ἀντικείμενον τῶν ἐργασιῶν τῆς ὁποίας ἦσαν τὰ λείψανα τοῦ ἀρειανισμοῦ, οἱ Πνευματομάχοι καὶ ὁ Ἀπολιναρισμός. Περὶ τοῦ ἀπολιναρισμοῦ θὰ γίνῃ λόγος ἐν τῇ ἑπομένῃ παραγράφῳ. *Πνευματομάχοι* βεβαίως ἦσαν ὅλοι οἱ Ἀρειανοί, οἱ ὁποῖοι, δεχόμενοι τὸν Υἱὸν ὡς κτίσμα, ἐδέχοντο καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὡς κτίσμα («τὸ ἅγιον πνεῦμα κτίσμα πάλιν κτίσματος φασίν», Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 69, 56). Ἀλλ' ἡ διδασκαλία αὕτη ἔκαμεν ἐντύπωσιν καὶ προὐκάλεσε ζητήματα, ὅτε οἱ Ὁμοιουσιανοὶ ἤρχισαν νὰ πλησιάζωσι τοὺς Ὀρθοδόξους καὶ ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ ἡ περὶ τοῦ Υἱοῦ ἔρις. Ὡς Πνευματομάχοι ἄρα παρουσιάσθησαν κυρίως οἱ Ὁμοιουσιανοί. Οὗτοι ἐξ ἀρχῆς ἐχρησιμοποίουν τὸ δεύτερον σύμβολον τῆς Ἀντιοχείας τοῦ 341, διετήρησαν δὲ αὐτὸ καὶ ὡς Πνευματομάχοι (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 12, 4). Ὅσοι τῶν Ὁμοιουσιανῶν ἡνώθησαν μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων, ἐγκατέλειψαν τὸ σύμβολον τοῦτο καὶ ἐδέχθησαν τὸ τῆς Νικαίας (ἐν Συρίᾳ καὶ ἀνατολικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ τῷ 363, ἐν Ρώμῃ καὶ Τυάνοις 366/667. Ἴδε Hefele, Conciliengeschichte, τόμ. I, σελ. 733 κ. ἑξ., 736 κ. ἑξ. Duchesne, Histoire ancienne de l'Eglise, τόμος II, 1910, σελ. 352 καὶ 367). Ἡ ἀποδοχὴ αὐτοῦ ἐδείκνυε μέν, ὅτι ἔπαυσαν νὰ εἶναι Ὁμοιουσιανοί, δὲν ἐδείκνυεν ὅμως, ὅτι ἔπαυσαν νὰ εἶναι καὶ Πνευματομάχοι, διότι τὸ σχετικὸν ἄρθρον τοῦ συμβόλου τούτου ἦτο πολὺ σύντομον («Καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον»). Διὰ τοῦτο ἡ σύνοδος τῆς Ἀλεξανδρείας (362) ἐπὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ἡ ὁποία ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ἑνώσεως τῶν Ὁμοιουσιανῶν, ἐκτὸς τῆς ἀποδοχῆς τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας εἶχεν ἀπαιτήσει καὶ τὴν καταδίκην τῆς πνευματομαχικῆς διδασκαλίας. Ἡ τελευταία ἀπαίτησις προσέκρουσεν εἰς ἀντίδρασιν καὶ αὕτη ἦτο ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν μόνον μικρὰ μερὶς τῶν μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων ἑνωθέντων Ὁμοιουσιανῶν ἔμεινεν ἡνωμένη μετ' αὐτῶν, οἱ ἄλλοι ἐξέπεσαν. Οἱ Πνευματομάχοι ὠνομάζοντο καὶ Μακεδονιανοί, ἐκ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Μακεδονίου, ἐπισκόπου Κων]πόλεως, ὁ ὁποῖος εἶχε καθαιρεθῇ ὑπὸ τῶν Ὁμοίων ἐν τῇ συνόδῳ τῆς πόλεως ταύτης (360). Οἱ Πνευματομάχοι κατεδικάσθησαν καὶ ὑπὸ συνόδου τῆς Ἀντιοχείας τοῦ ἔτους 379, ἐπὶ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Μελετίου.

Ὅτε ὁ Μ. Θεοδόσιος συνεκάλεσε τὴν σύνοδον τῆς Κων]πόλεως (361), δὲν ἦτο ἀκόμη μονοκράτωρ, συνεκάλεσε δὲ αὐτὴν ὡς σύνοδον μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους («καὶ τοὺς τῆς οἰκείας ἡγεμονίας ἐπισκόπους εἰς τὴν Κων]πολιν δραμεῖν παρηγγύησεν», Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 6). Ἓν ἔτος μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν μετασχόντων τῆς συνόδου ὠνομάσθη «οἰκουμενική» (Ἔγγραφον τῆς ἐν Κων]πόλει συνόδου τοῦ ἔτους 382, Θεοδωρήτου, αὐτ. 5, 9· πρβλ. καὶ 6ον κανόνα τῆς Β΄ Οἰκουμ. Συνόδου, ὁ ὁποῖος ὅμως, ὡς καὶ ὁ 5ος κανών, εἶναι ἐπίσης τῆς ἐν Κων]πόλει συνόδου τοῦ 382). Ἐκλήθη οἰκουμενικὴ ὄχι κυριολεκτικῶς,

ἀλλ' ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι αὕτη ὑπῆρξε σύνοδος ὁλοκλήρου τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐν τῇ Βορείῳ 'Αφρικῇ αἱ γενικαὶ αὐτῆς σύνοδοι ὠνομάζοντο universales (οἰκουμενικαί). Ἡ τρίτη οἰκουμενικὴ σύνοδος (431) ἀναφέρει μόνον τὴν πρώτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἡ δὲ ληστρικὴ σύνοδος (449) ἀναφέρει μόνον τὴν πρώτην καὶ τὴν τρίτην οἰκουμενικήν, τὴν τελευταίαν μάλιστα ὀνομάζουσα «δευτέραν». 'Αλλ' ἐν τῷ μεταξὺ αἱ δογματικαὶ ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Κων]πόλεως (381) ἔγιναν δεκταὶ καὶ ἐν τῇ Δύσει, ἐπισήμως δὲ ἀνεγνωρίσθη ὡς οἰκουμενικὴ ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου (451). 'Εν τῇ συνόδῳ τῆς Κων]πόλεως (381) παρέστη ὁ αὐτοκράτωρ καὶ 150 'Ορθόδοξοι ἐπίσκοποι τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Εἰς αὐτὸ ὑπὸ τοῦ Γρατιανοῦ καὶ τοῦ Μ. Θεοδοσίου (376) εἶχε προστεθῇ καὶ τὸ 'Ανατολικὸν 'Ιλλυρικὸν πολιτικῶς, ἐνῷ ἐκκλησιαστικῶς ἐξηκολούθει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν Δύσιν. Εἰς τὴν σύνοδον παρέστησαν ἐπίσκοποι καὶ ἐκ τοῦ 'Ανατολικοῦ 'Ιλλυρικοῦ. Γνωρίζομεν τοὐλάχιστον, ὅτι παρέστη ὁ Θεσσαλονίκης 'Αχόλιος (ἢ 'Ασχόλιος). Παρέστησαν καὶ 36 ἐπίσκοποι Μακεδονιανοί, οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ 'Ελλησπόντου. Διεξήχθησαν μετ' αὐτῶν μακραὶ καὶ φιλικαί, ἀλλ' ἄκαρποι συζητήσεις, μετὰ τὰς ὁποίας ἀνεχώρησαν. Οἱ 'Αρειανοὶ ἀπ' ἀρχῆς δὲν προσῆλθον. Πρόεδρος τῆς συνόδου, ἡ ὁποία ἦτο μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ 'Αλεξανδρείας, ὡς ἔχων τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς εἰς τὰς χώρας ταύτας. 'Εν τούτοις προήδρευσεν ὁ 'Αντιοχείας Μελέτιος, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου προσωπικῶς ἦλθεν εἰς τὴν πρώτην γραμμήν, ὄχι μόνον ἀπέναντι τῶν ἄλλων ἐπισκόπων τῆς 'Αντιοχείας (ὑπῆρχε τὸ Μελετιανὸν σχίσμα), ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς 'Ανατολῆς. 'Αποθανόντος τοῦ Μελετίου πρόεδρος τῆς συνόδου ἔγινε Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὡς ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, τῆς πρωτευούσης, διότι ἀκριβῶς ἡ σύνοδος αὕτη διὰ τοῦ 3ου κανόνος αὐτῆς ἔθεσε τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἀμέσως μετὰ τὸν Ρώμης καὶ ἑπομένως πρὸ τοῦ 'Αλεξανδρείας. 'Αλλ' ὁ Γρηγόριος ἔγινεν ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῆς συνόδου ταύτης, μετατεθεὶς ἐκ τῆς ἐπισκοπῆς Σασίμων τῆς Μικρᾶς 'Ασίας, συμφώνως πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου [29]. Ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ 'Ανατολικοῦ 'Ιλλυρικοῦ, οἱ ὁποῖοι ἦλθον βραδύτερον, ἢ ἐκλήθησαν βραδύτερον, ἠγέρθη ἀντίρρησις περὶ τῆς κανονικότητος τῆς θέσεως αὐτοῦ, διότι οἱ ἀρχαῖοι κανόνες ἀπηγόρευον τὴν μετάθεσιν. Ὁ Γρηγόριος ἐγκατέλειψε τὴν θέσιν αὐτοῦ, διεδέχθη δὲ αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον τῆς Κων]πόλεως καὶ εἰς τὴν προεδρείαν τῆς συνόδου ὁ Νεκτάριος.

Τὸ ζήτημα τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου ταύτης ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὸ ἀνάλογον ζήτημα τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου. Πιθανώτερον, ὅτι

29. «Οὗτοι (οἱ συνελθόντες ἐπίσκοποι) μ' ἐνιδρύουσι τοῖς σεμνοῖς θρόνοις» (Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, Ἔπη περὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον, στίχος 1525. Migne, τόμος 37, στήλη 1029 - 1166). Πρβλ. C. Ullmann, Gregorius von Nazianz, 1867, σελ. 153 κ. ἑξ., 166 κ. ἑξ.

δὲν ἐλήφθησαν πρακτικά, ἡ δευτέρα μάλιστα οἰκουμενικὴ οὐδὲ ἀνήγγειλε τοὐλάχιστον δι' ἐγγράφου εἰς τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἀναπληροῖ ἔν τινι μέτρῳ ἔγγραφον τῆς συνόδου τῆς Κων]πόλεως τοῦ ἔτους 382 (Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 9), περιέχον περίληψιν τῶν ἀποφάσεων τῆς προηγουμένης συνόδου. Ἐξ αὐτοῦ μανθάνομεν, ὅτι ἡ δευτέρα οἰκουμενικὴ σύνοδος κατεδίκασε Σαβελλιανούς, Ἀρειανούς, Πνευματομάχους καὶ Ἀπολιναριστὰς (πρβλ. καὶ τὸν πρῶτον κανόνα τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου), δὲν ἔχομεν ὅμως εἴδησιν περὶ προσκλήσεως, ἀπολογίας καὶ προσωπικῆς καταδίκης τοῦ Ἀπολιναρίου. Σῴζεται σύμβολον, τὸ ὁποῖον φέρει τὸ ὄνομα «σύμβολον Κων]πόλεως», θεωρεῖται ὡς σύμβολον τῆς συνόδου ταύτης καὶ χρησιμοποιεῖται ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ μέχρι σήμερον. Ἡ γνώμη, ὅτι τὸ σύμβολον τοῦτο εἶναι τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς, ὅτι ἐν τέλει προσετέθη τὸ περὶ Ἁγίου Πνεύματος ἄρθρον, δὲν εἶναι ὀρθή, διότι ἁπλῆ σύγκρισις τῶν δύο συμβόλων δεικνύει, ὅτι ὑπάρχουσι διαφοραὶ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἐδέχθησάν τινες, ὅτι ἡ σύνοδος τῆς Κων]πόλεως, ἔχουσα νὰ καταπολεμήσῃ συγχρόνους αἱρέσεις, ἐπέφερεν εἰς τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας ὅλας τὰς ἀπαραιτήτους τροποποποιήσεις. Ἀλλ' ἐν πρώτοις εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ἡ σύνοδος τῆς Κων]πόλεως ἠθέλησε νὰ τροποποιήσῃ τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, ἂν λάβῃ τις μάλιστα ὑπ' ὄψιν, ὅτι δὲν ἦτο ἐξ ἀρχῆς οἰκουμενική. Ἔπειτα ὁ πρῶτος αὐτῆς κανὼν ὥρισε νὰ μὴ παραμερισθῇ καὶ ἀχρηστευθῇ τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας. «Μὴ ἀθετεῖσθαι τὴν πίστιν τῶν πατέρων τῶν τριακοσίων δέκα ὀκτώ, τῶν ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας συνελθόντων, ἀλλὰ μένειν ἐκείνην κυρίαν». Ἂν ἡ σύνοδος εἶχε τροποποιήσει τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας καὶ καταρτίσει ἐπηυξημένην καὶ βελτιωμένην ἔκδοσιν αὐτοῦ, δὲν θὰ συνέτασσε βεβαίως τὸν κανόνα τοῦτον. Διὰ τοῦτο εἶναι πιθανώτερον, ὅτι ἡ σύνοδος τῆς Κων]πόλεως, ἔχουσα νὰ καταπολεμήσῃ συγχρόνους αἱρέσεις καὶ μὴ θέλουσα νὰ θίξῃ τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, ἠναγκάσθη νὰ συντάξῃ ἰδιαίτερον σύμβολον, ἵνα δὲ μὴ νομισθῇ, ὅτι διὰ τοῦ συμβόλου αὐτῆς ἐτίθετο εἰς ἀχρηστίαν τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, συνέταξε τὸν πρῶτον κανόνα. Εἶναι φυσικόν, ὅτι τὸ σύμβολον τῆς Κων]πόλεως ἐπεσκιάζετο ὑπὸ τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας, διὰ τοῦτο ἄλλοι μὲν ἐταύτιζον ἀμφότερα καὶ ἀνέφερον αὐτὰ ὡς σύμβολον τῆς Νικαίας (οἱ Ἀντιοχεῖς, ἀλλ' ὄχι ἄνευ ἐξαιρέσεων· π. χ. ὁ Μοψουεστίας Θεόδωρος, ὁ Νεστόριος, ἀλλ' ὄχι ὁ Ἀντιοχείας Ἰωάννης), ἄλλοι δὲ περιωρίζοντο εἰς τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας (ἰδίως οἱ Ἀλεξανδρινοί· π. χ. Θεόφιλος, Κύριλλος, Διόσκορος). Ἡ Δ' Οἰκουμ. Σύνοδος (451) ἀμέσως μετὰ τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας παρέθεσε τὸ σύμβολον τῆς Κων]πόλεως καὶ παρετήρησε τὰ ἑπόμενα: «ἤρκει μὲν εἰς ἐντελῆ τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσίν τε καὶ βεβαίωσιν τὸ σοφὸν καὶ σωτήριον τοῦτο τῆς θείας χάριτος σύμβολον» (Mansi, 7, 112), ἀναφερόμενα εἰς ἀμφότερα τὰ

σύμβολα. Ὅπως διὰ τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου ἀνεγνωρίσθη ἡ σύνοδος τῆς Κων]πόλεως ὡς οἰκουμενικὴ σύνοδος (δευτέρα), οὕτω διὰ τῆς ἰδίας συνόδου ἀνεγνωρίσθη τὸ σύμβολον αὐτῆς ὡς σύμβολον οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ ἐπεκράτησεν ἔκτοτε παρ' ἡμῖν. Ὁ πρὸ τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου γραφεὶς Ἀγκυρωτὸς τοῦ Ἐπιφανίου (374), ἐν ὅλοις τοῖς σῳζομένοις χειρογράφοις αὐτοῦ, περιέχει τὸ σύμβολον τοῦτο (118, 9 κ. ἑξ.), πρέπει ὅμως νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἀρχικῶς ἔκειτο τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ ὑπ' ἀντιγραφέως ἀντικατασταθὲν διὰ τοῦ συμβόλου τῆς Κων]πόλεως. Διότι ἐν τῷ Ἀγκυρωτῷ ἕπονται οἱ ἐν τέλει τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας ἀναθεματισμοὶ (ἐνῷ τὸ σύμβολον τῆς Κων]πόλεως δὲν εἶχεν ἀναθεματισμούς), μετ' αὐτοὺς κεῖται ἡ φράσις τοῦ Ἐπιφανίου: «αὕτη ἡ πίστις τῶν ὑπὲρ τριακοσίων δέκα» (ἐνῷ ἡ σύνοδος τῆς Κων]πόλεως εἶχε μόνον 150 μέλη), αἱ δὲ ἀκολουθοῦσαι διασαφήσεις τοῦ Ἐπιφανίου ἔχουσιν ἐπίσης λόγον μόνον, ἂν προηγεῖτο τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας. Τὸ σύμβολον τῆς Κων]πόλεως συνετάχθη ἐξ ἀρχαιοτέρων συμβόλων καὶ ἐκ τῶν ἀποφάσεων τῆς μνημονευθείσης συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (379), ἡ ὁποία κατεδίκασε τοὺς Πνευματομάχους καὶ ὡς πρόεδρον εἶχε τὸν Ἀντιοχείας Μελέτιον, ὁ ὁποῖος προήδρευσε καὶ τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου.

ΣΗΜ. Ἐκ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων προέκυψε τὸ *Μελετιανὸν σχίσμα*. Ὅτε καθῃρέθη ὁ Ἀντιοχείας Εὐστάθιος (πρὸ τοῦ 330), οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς πόλεως ἐκείνης ὑπὸ τὸν πρεσβύτερον Παυλῖνον δὲν ἀνεγνώρισαν τὸν νέον ἐπίσκοπον, ὁ ὁποῖος ἦτο Ἀρειανός, καὶ ἀπεσχίσθησαν αὐτοῦ («Εὐσταθιανοί»). Ὅπως ὅλοι οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου, οὕτω καὶ οἱ Εὐσταθιανοὶ μετεχειρίζοντο τὴν φρασεολογίαν τῆς δυτικῆς θεολογίας «μία οὐσία καὶ ὑπόστασις». Μετὰ τριακονταετίαν οἱ Ἀρειανοὶ τῆς Ἀντιοχείας εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ μετατεθέντος ἐπισκόπου αὐτῶν ἐξέλεξαν τὸν Σεβαστείας Μελέτιον (360), ὁ ὁποῖος ἦτο ἐκ τῆς ἀρειανικῆς μερίδος τῶν Ὁμοίων. Ὁ Μελέτιος ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε γίνει Ὁμοιουσιανός, ὡς τοιοῦτος δὲ εὐκόλως ἐπλησίασεν ἢ ἔφθασεν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Οἱ Ἀρειανοὶ τῆς Ἀντιοχείας ἐξέλεξαν ἄλλον ἐπίσκοπον. Μερὶς πάλιν χριστιανῶν τῆς Ἀντιοχίας ἀπεσχίσθη καὶ ἔμεινε πιστὴ εἰς τὸν Μελέτιον («Μελετιανοί»). Ἦσαν ὅ,τι καὶ ὁ Μελέτιος, ἤτοι Ὁμοιουσιανοί, νεωστὶ πλησιάσαντες ἢ φθάσαντες εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Ὡς τοιοῦτοι ἀπέκρουον τὴν μνημονευθεῖσαν φράσιν τῶν Εὐσταθιανῶν καὶ ἔκαμνον λόγον περὶ «τριῶν ὑποστάσεων» (διαφωτιστικὴ εἶναι ἡ 214 ἐπιστολὴ τοῦ Μ. Βασιλείου γραφεῖσα τῷ 375 πρὸς τὸν κόμητα Τερέντιον). Ἡ σύνοδος τῆς Ἀλεξανδρείας (362), θέσασα τὰς βάσεις τῆς ἑνώσεως τῶν Ὁμοιουσιανῶν, εἰσηγήθη τὴν δογματικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν (ὑπὸ ἕνα ἐπίσκοπον) ἕνωσιν τῶν Μελετιανῶν μετὰ τῶν Εὐσταθιανῶν. Ἡ δογματικὴ ἕνωσις ἔγινεν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Ἀντιοχείας (363, ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἰοβιανοῦ)[30]. Ὁ Μελέτιος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐδέ-

30. Τῆς συνόδου μετέσχε καὶ ἐδέχθη τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς ὁ Καισαρείας τῆς Παλαι-

χθησαν τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας μὲ τὸν ὅρον «ὁμοούσιον», ὄχι ὅμως μὲ τὴν σημασίαν «ἓν ὄν», ἀλλὰ μὲ τὴν σημασίαν τῆς φράσεως «ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς» (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 25, 14)[31]. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὅμως (ὑπὸ ἕνα ἐπίσκοπον) ἕνωσις εἶχε ματαιωθῆ. Διότι εἰς τὴν Ἀντιόχειαν εἶχε φθάσει ὁ ἐν Αἰγύπτῳ (Θηβαΐδι, προηγουμένως ἀλλοῦ, ἴδε Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμος 11, σελ, 666) ἐξόριστος ἐπίσκοπος Καλάρεως τῆς Σαρδηνίας Λουκίφερ. Οὗτος ἐχειροτόνησεν ἐπίσκοπον τὸν πρεσβύτερον Παυλῖνον (361/362), ἀρχηγὸν τῶν Εὐσταθιανῶν, ἀλλ' οἱ Μελετιανοὶ ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὸν Μελέτιον. Ἡ διαγωγὴ τοῦ Λουκίφερ ἐξηγεῖται. Ὁ Λουκίφερ ὡς ἐπίσκοπος τῆς Δύσεως καὶ οἱ Εὐσταθιανοὶ ὡς ὀπαδοὶ τῆς Α΄ Οἰκουμ. Συνόδου, εἶχον τὴν αὐτὴν δογματικὴν φρασεολογίαν καὶ συνεπάθουν ἀλλήλους, τὸ δὲ πνεῦμα τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἦτο ἐπίσης εὐνοϊκὸν διὰ τὸν Παυλῖνον (πρβλ. Fr. Loofs, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμ. 12, σελ 555, στίχος 38· σελ. 556, στίχος 5). Τοῦτο φαίνεται ἐκ τῶν ἑπομένων. Ὁ Παυλῖνος εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν σύνοδον τῆς Ἀλεξανδρείας (362) ἔστειλεν ἀντιπροσώπους (δύο διακόνους ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Λουκίφερ· πρβλ. Ed. Schwartz, ἐν Zeitschrift für NTliche Wissenschaft, 1935, σελ. 165), αὐτὸν δὲ ἀνεγνώρισεν ὡς κανονικὸν ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας ἡ Αἴγυπτος καὶ ἕνεκα τούτου ἡ Ρώμη καὶ ὁλόκληρος ἡ Δύσις. Εἰς ζητήματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ Ρώμη δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἰδίαν ἀντίληψιν, ἠκολούθει τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Οἱ ἄλλοι Ὀρθόδοξοι τῆς Ἀνατολῆς ἀνεγνώρισαν τὸν Μελέτιον. Ὅτε κατὰ τὴν Β΄ Οἰκουμ. Σύνοδον (381) ἀπέθανεν ὁ Ἀντιοχείας Μελέτιος, ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν εἰς τὴν προεδρείαν τῆς συνόδου Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ἂν καὶ ἦτο φίλος αὐτοῦ, ἐθυσίασε τὰ κομματικὰ συμφέροντα καὶ συνεβούλευσε νὰ μὴ ἐκλεγῇ διάδοχος τοῦ Μελετίου, ἵνα οἱ Μελετιανοὶ ἑνωθῶσι μετὰ τῶν Εὐσταθιανῶν ὑπὸ τὸν Ἀντιοχείας Παυλῖνον[32]. Ἀλλ' ἡ Β΄ Οἰκουμ. Σύνοδος δὲν

στίνης Ἀκάκιος (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 3, 25, 6 καὶ 8. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 4, 6). Τὸ ἔγγραφον δὲν κάμνει λόγον περὶ τοῦ «ὁμοουσίου» τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ Ἐπιφάνιος, ὁμιλῶν περὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου ταύτης τῆς Ἀντιοχείας (363), ἀναφέρει καὶ τὴν ἀποδοχὴν τούτου («ὁμοούσιον ὁμολογοῦντες πατέρα, υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα». Κατὰ αἱρέσεων, 73, 34, 2). Πρόκειται περὶ ἀποφάσεων μεταγενεστέρας συνόδου τῆς Ἀντιοχείας, περὶ τὸ 370 (H. Lietzmann, Kirchengeschichte, τόμος 4, 1944, σελ. 11).

31. Ἡ Ἀνατολὴ ὡς βάσιν θέτει τὰ τρία πρόσωπα («τρεῖς ὑποστάσεις»), μυστήριον δὲ εἶναι ἡ ἑνότης αὐτῶν. Ἡ Δύσις (καὶ ἡ Α΄ Οἰκουμ. Σύνοδος) ὡς βάσιν θέτει τὴν ἑνότητα τοῦ Θεοῦ («μίαν οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν»), μυστήριον δὲ εἶναι ἡ διάκρισις αὐτοῦ εἰς τρία πρόσωπα (ἴδε ἀνωτέρω § 13, σημ. 1 καὶ 8).

32. Οἱ τρεῖς Καππάδοκες (Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης) ἦσαν φίλοι τοῦ Ἀντιοχείας Μελετίου. Μετὰ τοῦ Μελετιανοῦ σχίσματος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, σχετίζεται ἡ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Ὁ Ἀλεξανδρείας Πέτρος ἐνήργησεν, ἵνα ἐπίσκοπος Κων/πόλεως γίνῃ ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας κυνικὸς Μάξιμος (380). Χειροτονηθεὶς καὶ χειροτονήσαντες μετέβησαν εἰς Θεσσαλονίκην πρὸς συνάντησιν τοῦ αὐτοκράτορος Μεγάλου Θεοδοσίου, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ὑπ' αὐτοῦ. Ὡς φαίνεται, ὁ ἐπὶ τοῦ Μ. Θεοδοσίου δεσπόσας Ἀντιοχείας Μελέτιος ἠμπόδισε νὰ προσκληθῶσιν εἰς τὴν Β΄ Οἰκουμ. Σύνοδον (381) οἱ ἐπίσκοποι τῆς Αἰγύπτου καὶ οἱ ἐπίσκοποι τοῦ μεταξὺ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ κράτους ταλαντευομένου Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, διότι δὲν ἀνεγνώριζον αὐτὸν (τὸν Μελέτιον) ὡς ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας, ἀλλὰ τὸν Παυλῖνον. Ἡ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Με-

συνεφώνησε μὲ τὴν ἀντίληψιν ταύτην. Πρὸ τῆς ἐλεύσεως τῶν ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἡ σύνοδος αὕτη διὰ τῶν ἐν αὐτῇ ἐπισκόπων, «τῆς ἐπαρχίας (Συρίας Α΄) καὶ τῆς ἀνατολικῆς διοικήσεως» (ἔγγραφον τῆς ἐν Κων/πόλει συνόδου τοῦ 382, Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 9, 16), ἤτοι διὰ τῶν ἐπισκόπων τῆς ὅλης Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης, προέβη εἰς τὴν ἐκλογὴν ἐπισκόπου Ἀντιοχείας καὶ ὡς τοιοῦτον ἐξέλεξε τὸν Φλαβιανόν, πρεσβύτερον τῆς πόλεως ἐκείνης, ὁ ὁποῖος εἶχε συνοδεύσει τὸν Μελέτιον εἰς Κων/πολιν καὶ εὑρίσκετο ἐκεῖ. Ἐχειροτονήθη ἐν Κων/πόλει ὑπὸ Διοδώρου τοῦ Ταρσοῦ καὶ Ἀκακίου τοῦ Βεροίας τῆς Συρίας (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 11, 3). Ὁ Φλαβιανός, ὡς διάδοχος τοῦ Μελετίου, ἤσκησεν, ὡς φαίνεται, καθήκοντα προέδρου τῆς συνόδου κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Κων/πόλεως Νεκταρίου, διαδεχθέντος τὸν Γρηγόριον Ναζιανζηνὸν (Σωζομένου, αὐτ. 7, 8, 3 καὶ 4· πρβλ. O. Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt, τόμος 5, σελ. 156 κ. ἑξ., 491 καὶ ἑξῆς). Ἡ Δύσις διεμαρτυρήθη διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φλαβιανοῦ (Σύνοδος Ἀκυληΐας 381). Ἀνεγνώριζεν ὡς ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας τὸν Παυλῖνον καὶ εὗρεν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιβάλῃ τοῦτον γενικῶς. Διὰ τοῦτο ἐζήτησε τὴν σύγκλησιν οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ μάλιστα ἐν Ῥώμῃ. Τοιαύτη σύνοδος δὲν συνεκλήθη. Οἱ περισσότεροι ἐπίσκοποι τῶν μετασχόντων τῆς συνόδου τῆς Κων/πόλεως (381, ἀναγνωρισθείσης βραδύτερον ὡς δευτέρας οἰκουμενικῆς) συνῆλθον ἐν τῇ ἰδίᾳ πόλει τὸ ἑπόμενον ἔτος (382) καὶ ἐνέμενον εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν. Ἐκ τῆς νέας ταύτης συνόδου προέρχεται τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοδωρήτου διασωθὲν ἔγγραφον (Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 9) καὶ δύο κανόνες τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου (5 καὶ 6). Ἐνταῦθα τελευτᾷ τοῦ Μελετιανοῦ σχίσματος τὸ σπουδαῖον τμῆμα, δεικνύον τὰς δογματικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς διαφορὰς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, αἱ ὁποῖαι διαφοραὶ ἐπί τι χρονικὸν διάστημα ἐνεφιλοχώρησαν καὶ μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν. Τὰ μετὰ τὸ τμῆμα τοῦτο δὲν ἔχουσιν ἰδιαιτέραν σημασίαν. Τὸ τέλος τοῦ σχίσματος ἐπῆλθεν εἰς δύο βαθμίδας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διαδεχθέντος τὸν Παυλῖνον Εὐαγρίου (388 - 392) οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ οὐδένα ἄλλον ἐξέλεξαν ἐπίσκοπον, διὰ τοῦτο ὁ δεύτερος διάδοχος τοῦ Φλαβιανοῦ Ἀλέξανδρος ἠδυνήθη νὰ ἑνώσῃ αὐτοὺς μετὰ τῆς ἐπιλοίπου Ἐκκλησίας (415). Ἔγινε μεγάλη ἑορτὴ καὶ λιτανεία ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἐκκλησίας τῶν ὀπαδῶν τοῦ Παυλίνου εἰς τὸν καθεδρικὸν ναόν, ὁ ὁποῖος εἶχε περιέλθει εἰς τὸν Μελέτιον τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου καὶ ὁ ὁποῖος προηγουμένως θὰ εὑρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν Ἀρειανῶν. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Παυλίνου ἦσαν ὀλίγοι, ἀλλὰ καὶ τούτων τινὲς ἐξηκολού-

λετίου πρότασις τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, νὰ ἀναγνωρισθῇ γενικῶς ὁ Παυλῖνος, μετὰ ζωηρότητος ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῆς συνόδου, θελούσης, ἴσως, νὰ μείνῃ πιστὴ εἰς τὴν μνήμην τοῦ Μελετίου. Τότε ὁ Μ. Θεοδόσιος προσεκάλεσε τοὺς ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἐλπίζων ὅτι θὰ ὑπεστήριζον τὸν Γρηγόριον, διὰ τὴν πρότασιν αὐτοῦ, καὶ θὰ συνετέλουν εἰς τὴν εἰρήνευσιν. Ἀλλ' οὗτοι δὲν εἶχον ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Γρηγόριον, ὡς φίλον καὶ προστατευόμενον τοῦ ἀποθανόντος Μελετίου, καὶ προυκάλεσαν τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. J. Hergenröther, Photius, τόμος I, σελ. 19 κ. ἑξ. J. Hefele, Conciliengeschichte, τόμος II, σελ. 2, 20, 40. Ed. Schwartz, ἐν Zeitschrift für NTliche Wissenschaft, τόμος 34 (1935). σελ. 201 καὶ ἑξῆς.

θησαν τὴν διάστασιν, μέχρις ὅτου ὁ Ἀντιοχείας Καλανδίων (481 - 485), τῇ ἀδείᾳ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος, μετέφερεν ἐν πανηγυρικῇ πομπῇ τὰ ὀστᾶ τοῦ Εὐσταθίου εἰς τὴν Ἀντιόχειαν (περὶ τὸ 483).

Ἐκ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων προέκυψεν ἡ *δευτέρα φάσις τῶν ὠριγενιστικῶν ἐρίδων* (περὶ τῆς πρώτης φάσεως, ἴδε σελ. 127 καὶ ἑξῆς). Οἱ Ἀρειανοὶ ζητοῦντες νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ τοῦ Ὠριγένους ἔδωσαν ἀφορμήν, ὥστε περισσότερον νὰ δυσφημισθῇ τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ ἀναφανῶσι νέοι ἀντιωριγενισταί, ἀντιωριγενιστικώτεροι τῶν τῆς πρώτης φάσεως. Ἀπέρριπτον ὄχι μόνον τὰς πλάνας τοῦ Ὠριγένους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον αὐτοῦ. Ἐφρόνουν, ὅτι ἡ ἀνάμιξις τῆς σκέψεως καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν τοῖς δογματικοῖς ζητήμασι θὰ ἀγάγῃ κατ' ἀνάγκην εἰς πλάνας καὶ αἱρέσεις. Τοιοῦτοι ἀντιωριγενισταὶ ἦσαν ὁ Κωνσταντίας τῆς Κύπρου Ἐπιφάνιος καὶ οἱ ἐν Αἰγύπτῳ μοναχοὶ τῆς Σκήτεως, οἱ ὁποῖοι μάλιστα ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ὠριγένους περιέπεσαν εἰς τὸν ἀνθρωπομορφισμόν, ἐκλαμβάνοντες κατὰ γράμμα τὰς περὶ τοῦ Θεοῦ ἀνθρωποπαθεῖς ἐκφράσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἐπειδή, δηλονότι, ἐν αὐτῇ γίνεται λόγος περὶ προσώπου τοῦ Θεοῦ (π. χ. Γενέσεως, 4, 16) καὶ ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Θεὸς εἶδεν, ὡμίλησεν, ἐπεριπάτησε (π. χ. αὐτ. 1, 3 καὶ 4, 3, 8), ἐδέχοντο, ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει πρόσωπον, ὀφθαλμούς, στόμα, πόδας. Ἀλλ' ὑπῆρχον θεολόγοι μεσάζοντες. Οὗτοι δὲν ἐδέχοντο μὲν τὰς πλάνας τοῦ Ὠριγένους, ἦσαν ὅμως ὀπαδοὶ τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ μεθόδου. Ἐφρόνουν, ὅτι ἐν τοῖς δογματικοῖς ζητήμασι δύναταί τις νὰ ἀναμίξῃ τὴν σκέψιν καὶ τὴν φιλοσοφίαν, χωρὶς νὰ περιπίπτῃ εἰς κακοδοξίας. Ἐν πολλοῖς συνέπιπτον μὲ τὸν Ὀλύμπου Μεθόδιον τῆς πρώτης φάσεως τῶν ὠριγενιστικῶν ἐρίδων, ἀλλ' ἦσαν ἐλευθερώτεροι ἐκείνου καὶ ὑφίσταντο περισσότερον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ὠριγένους. Οὕτως οἱ σπουδαιότεραι ὑπερασπισταὶ τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ, ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, οἱ τρεῖς Καππάδοκες, Δίδυμος ὁ Τυφλός, Ἱλάριος ὁ Πικταύων τῆς Γαλλίας καὶ ἄλλοι, ἐστηρίχθησαν ἐν πολλοῖς ἐπὶ τοῦ Ὠριγένους. Ἐκ τῶν τριῶν Καππαδόκων ὁ Μ. Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐσταχυολόγησαν ἐκ τοῦ Ὠριγένους καὶ συνέταξαν τὴν «Φιλοκαλίαν» (Ἀνθολογίαν, Χρηστομάθειαν), Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἔν τισιν ἠκολούθει τὸν Ὠριγένην, ἀποδεχόμενος καὶ τὴν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλίαν αὐτοῦ, Δίδυμος δὲ ὁ Τυφλὸς ἐδέχετο τὴν προΰπαρξιν τῶν ψυχῶν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν. Τοιοῦτοι Ὠριγενισταὶ ἦσαν οἱ ἐν Αἰγύπτῳ μοναχοὶ τῆς Νιτρίας, ὁ Ἱεροσολύμων Ἰωάννης καὶ οἱ ἐκεῖ ὡς ἡγούμενοι δυτικῶν μοναστηρίων διατρίβοντες δύο Λατῖνοι συγγραφεῖς Ἱερώνυμος ἐν Βηθλεὲμ καὶ Ρουφῖνος ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν. Ἀκριβῶς ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐξερράγη ἡ δευτέρα φάσις τῶν ὠριγενιστικῶν ἐρίδων διὰ τῆς ἐλεύσεως τοῦ μνημονευθέντος Ἐπιφανίου (περὶ τὸ 393). Διεξήχθη ἀγὼν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων Ἰωάννου διὰ κηρυγμάτων καὶ ἐπισήμων ἐπ' ἐκκλησίας δηλώσεων. Ὁ Ἐπιφάνιος, καταφυγὼν εἰς τὸ ἐν Παλαιστίνῃ μοναστήριον αὐτοῦ, ἔγραψεν ἐπιστολὰς εἰς διάφορα μοναστήρια, παρακινῶν αὐτά, νὰ διακόψωσι τὴν μετὰ τοῦ Ἰωάννου ἐπικοινωνίαν, ὡς αἱρετικοῦ. Ὁ Ἱερώνυμος, ὡς ἡγούμενος μοναστηρίου, ἐτάχθη μὲ τὸ μέρος τοῦ Ἐπιφανίου. Ἐπειδὴ ὁ Ἱερώνυμος καί τις πρεσβύτερος Βικέντιος, οἱ μόνοι ἐν τῷ μοναστηρίῳ κληρικοί, ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀπόφασιν αὐτῶν, νὰ μὴ

ἱερουργῶσι [33], τὸ μοναστήριον αὐτῶν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντίσχῃ εἰς τὴν διακοπὴν τῶν μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων σχέσεων. Διὰ τοῦτο ὁ Ἐπιφάνιος ἐσκέφθη διὰ τὸ μοναστήριον ἐκεῖνο νὰ χειροτονήσῃ πρεσβύτερον καὶ ὡς τοιοῦτον ἐχειροτόνησεν ἄκοντα τὸν δι' ἄλλην αἰτίαν εἰς αὐτὸν ἀποσταλέντα ἀδελφὸν τοῦ Ἱερωνύμου Παυλινιανόν, ἄνευ ἀδείας τοῦ Ἱεροσολύμων Ἰωάννου. Τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶχε μὲν ἀρχίσει, δὲν εἶχεν ὅμως ἀκόμη καθιερωθῆ ἡ ἐκ τῶν ἐπισκόπων ἐξάρτησις τῶν μοναστηρίων (Hefele - Leclercq, Histoire des Conciles, τόμος II 2, σελ. 782, σημ. 2). Ἡ ἐξάρτησις αὕτη καθιερώθη διὰ τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου (451). Πρὸ τῶν διαμαρτυριῶν τοῦ Ἱεροσολύμων Ἰωάννου ὁ Ἐπιπάνιος ὑπεχώρησεν, ἐπιστρέψας εἰς Κύπρον, ἡ δὲ εἰρήνη ἐν Παλαιστίνῃ ἀποκατέστη (397). Ὁ Ρουφῖνος μετέφερε τὴν ἔριν εἰς τὴν Ρώμην. Ἐλθὼν εἰς τὴν πόλιν ταύτην μετέφρασε λατινιστὶ τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς ὑπὲρ τοῦ Ὠριγένους ἀπολογίας τοῦ Παμφίλου καὶ τὸ «Περὶ ἀρχῶν» σύγγραμα τοῦ Ὠριγένους (398), περικόψας τὰς πλάνας αὐτοῦ, ὡς δῆθεν νοθεύσεις τοῦ γνησίου κειμένου ὑπὸ αἱρετικῶν, ἐν τῷ προλόγῳ δὲ ἀνέφερεν ὡς Ὠριγενιστὴν καὶ τὸν Ἱερώνυμον. Ἕνεκα τούτου ἦλθεν εἰς ἔριν πρὸς τὸν Ἱερώνυμον, εὑρισκόμενον ἐν Παλαιστίνῃ. Ἔγραψαν κατ' ἀλλήλων συγγραφάς, ὁ δὲ Ἱερώνυμος διὰ νέας μεταφράσεως τοῦ συγγράμματος τοῦ Ὠριγένους ἔδειξε ποῖον εἶναι τὸ γνήσιον κείμενον αὐτοῦ. Ὁ Ρουφῖνος εἶχεν ἐγκαταστῆ ἐν Ἀκυληΐᾳ. Ὁ Ρώμης Ἀναστάσιος ὁ Α' (399 - 401) ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Ρώμην πρὸς ἀπολογίαν. Ὁ Ρουφῖνος δὲν μετέβη προσωπικῶς, ἀλλ' ἔστειλεν ἔγγραφον ἀπολογίαν, διὰ τὴν ἀτομικὴν πίστιν αὐτοῦ. Ὁ Ἀναστάσιος ἔγραψεν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀπέρριπτε τὴν μετάφρασιν τοῦ Ρουφίνου κατὰ τὸ περιεχόμενον. Καταδίκην τοῦ Ὠριγένους δὲν ἐξέφερεν, ἔκτοτε ὅμως καὶ ἐν τῇ Δύσει τὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους ἐθεωροῦντο ὡς περιέχοντα κακοδοξίας. Ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος ἦτο

33. Ὁ Ἱερώνυμος εἶχε χειροτονηθῆ πρεσβύτερος ἀπολελυμένως. «Ἵνα, ἐξ οὐδεμιᾶς ἐκκλησίας ἐξηρτημένος, τὸν ἀναληφθέντα ἱερατικὸν βαθμὸν μηδέποτε ἀναγκασθῇ νὰ ἀσκήσῃ» (ut nulli ecclesia alligatus, susceptum ordinem exercere nunquam cogi posset. Vallarsi). Ἄλλα παραδείγματα ἀπολελυμένων χειροτονιῶν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας εἶναι τὰ ἑπόμενα. Παυλῖνος ὁ Νόλης ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος τῷ 394, «ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ἵνα μὴ αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ δεσμεύωμαι, ἀφιερωμένος εἰς τὴν ἱερωσύνην μόνον τοῦ Κυρίου καὶ ὄχι εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκκλησίας» (ea conditione, ut ipsi ecclesiae non alligarer, in sacerdotium tantum Domini non etiam in locum ecclesiae dedicatus. Πρώτη ἐπιστολὴ αὐτοῦ, κεφ. 10 ἐν τέλει, Migne, λατιν. σειρά, τόμ. 61, στ. 158). Ὁ Μακεδονιανὸς ἐρημίτης Μακεδόνιος χειροτονηθεὶς πρεσβύτερος ἐπανῆλθεν εἰς τὸ ἐρημητήριον αὐτοῦ (Θεοδωρήτου, Φιλόθεος Ἱστορία, κεφ. 13, Migne, 82, 1401). «Βάρσης τε καὶ Εὐλόγιος (μοναχοί), οἳ καὶ ἐπισκόπω ἄμφω ἐγενέσθην, οὐ πόλεώς τινος, ἀλλὰ τιμῆς ἕνεκεν, χειροτονηθέντες ἐν τοῖς ἰδίοις μοναστηρίοις» (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 34). [Hefele - Leclercq, Histoire des Conciles, τόμος II 2, σελ. 787, σημ. 3]. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἐφραίμ, ὁ Βάρσης ὑπῆρξε πρῶτος ἐπίσκοπος Καρρῶν (Χαρρὰν) τῆς Μεσοποταμίας, κατὰ τὸ Χρονικὸν τῆς Ἐδέσσης, μετατεθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου τῷ 360/361 εἰς Ἔδεσσαν. Οὕτω δὲν φαίνεται χειροτονηθεὶς ἀπολελυμένως, ἴσως ὅμως ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη δὲν ἔμενεν ἐν τῇ ἐθνικῇ πόλει τῶν Καρρῶν, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν πλησίον αὐτῆς εὑρισκομένων μοναχῶν (St. Schiwietz, Das morgenländische Mönchtum, τόμος 3, 1938, σελ. 49 καὶ ἑξῆς). Ἐκ τούτου προέκυψεν ἡ ἐσφαλμένη πληροφορία τοῦ Σωζομένου, τοὐλάχιστον διὰ τὸν Βάρσην.

θιασώτης τοῦ 'Ωριγένους καὶ ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ. Οἱ μοναχοὶ τῆς Σκήτεως κατὰ μεγάλας ὁμάδας μετέβησαν εἰς τὴν 'Αλεξάνδρειαν καὶ ἠπείλησαν, ὅτι θὰ ἐφόνευον αὐτόν, ἂν δὲν κατεδίκαζε τὸν 'Ωριγένην. 'Ο Θεόφιλος ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ τὴν καταδίκην. Προσέκειτο εἰς τοὺς 'Ωριγενιστὰς μοναχοὺς τῆς Νιτρίας, ἀλλ' ὅτε αὕτη κατέστη καταφύγιον ἐχθρῶν τοῦ Θεοφίλου, οὗτος ἀπεξενώθη τῶν μοναχῶν αὐτῆς, συνεκάλεσε τοὺς πέριξ ἐπισκόπους εἰς σύνοδον ἐν 'Αλεξανδρείᾳ (400), ἡ ὁποία κατεδίκασε τὸν 'Ωριγένην, τοὺς ὀπαδοὺς καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ὡς περιέχοντα πληθὺν ἐσφαλμένων ἰδεῶν. Κατήρτισεν ἄθροισμα σχετικῶν προτάσεων ἐκ τῶν συγγραμμάτων τούτων καὶ ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν αὐτῶν ('Επιστολὴ τοῦ Θεοφίλου ὡς 92α ἐπιστολὴ τοῦ 'Ιερωνύμου). Οἱ μοναχοὶ τῆς Νιτρίας ἠρνήθησαν νὰ ὑπακούσωσιν, ἰσχυρισθέντες, ὅτι εἶναι εἰς θέσιν νὰ διακρίνωσι τὰ ὀρθὰ καὶ τὰς πλάνας. 'Ο Θεόφιλος μετεχειρίσθη κατ' αὐτῶν βίαια μέσα, ὥστε οὗτοι διεσκορπίσθησαν, πεντήκοντα δὲ ἐξ αὐτῶν, ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς Μακροὺς ἀδελφούς, κατέφυγον εἰς Κωνσταντινούπολιν (401). 'Η Β' Οἰκουμ. Σύνοδος (381) πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἶχε τάξει πρώτην φορὰν ὑπεράνω τοῦ θρόνου τῆς 'Αλεξανδρείας τὸν τῆς Κων/πόλεως (κανὼν 3), οἱ μοναχοὶ ἑπομένως τῆς Νιτρίας κατέφυγον εἰς τὸν ἔχοντα τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς. Κατ' αἴτησιν τῶν μοναχῶν τούτων, γενομένην δεκτὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος 'Αρκαδίου, σύνοδος ἐν Κων/πόλει ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ἐκείνης 'Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἔμελλε νὰ ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα αὐτῶν, ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ 'Αλεξανδρείας Θεόφιλος. 'Ο Κωνσταντίας 'Επιφάνιος ἐπίστευσεν, ὅτι ἡ Κων/πολις ἔγινε κέντρον τοῦ ὠριγενισμοῦ καὶ ἔσπευσεν ἐκεῖ (402 ἢ 403). 'Εζήτησε παρὰ τῶν ἐπιδημούντων ἐπισκόπων τὴν καταδίκην τῶν συγγραμμάτων τοῦ 'Ωριγένους καὶ προέβη ἐν τῇ μονῇ τοῦ 'Ιωάννου, ὅπου διέτριβεν, εἰς χειροτονίαν διακόνου. Ἔμελλεν ἐν τῷ ναῷ τῶν 'Αγίων 'Αποστόλων, κατὰ τὴν ὥραν τῆς θείας λατρείας, νὰ καταδικάσῃ τὸν ὠριγενισμόν, ἀφορίσῃ τοὺς φιλοξενουμένους 'Ωριγενιστὰς μοναχοὺς καὶ ἐκφράσῃ μομφὴν κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου, ἀλλ' εἰδοποιηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ περὶ ἐνδεχομένης ἀντιδράσεως τοῦ λαοῦ, ἀπέσχε τῶν σχεδίων αὐτοῦ, ἐγκατέλειψε τὸν ἀγῶνα καὶ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (Σωκράτους, 'Εκκλ. 'Ιστορία, 6, 12 καὶ 14). 'Ο Θεόφιλος ἦτο μετὰ τὸν Μέγαν 'Αθανάσιον ὁ δεύτερος τῶν τεσσάρων μεγάλων πατριαρχῶν τῆς 'Αλεξανδρείας. Ἤσκει μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν ἐπιρροήν, ἀλλ' ἐδείκνυε τελείαν ἀδιαφορίαν διὰ τὸ ποιὸν τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζετο, πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν αὐτοῦ. Ὅτε μετὰ εἴκοσι καὶ ἐννέα Αἰγυπτίων ἐπισκόπων ἐπλησίασεν εἰς τὴν Κων/πολιν, προϋπηντήθη ὑπὸ τῶν ἐκεῖ εὑρεθένπων σιτοφόρων πλοίων τῆς 'Αλεξανδρείας καὶ ἐπευφημήθη ὑπὸ τῶν 'Αλεξανδρινῶν ναυτῶν (αὐτ. 6, 15, Παλλαδίου, Βίος 'Ιωάνν. τοῦ Χρυσοστόμου, κεφ. 8). 'Υπὸ τὰς ἰαχὰς καὶ τὰ χειροκροτήματα τῶν ἀφωσιωμένων τούτων ἀνδρῶν εἰσῆλθεν εἰς τὸν λιμένα τῆς πόλεως. 'Ελθὼν ὡς ὑπόδικος, ἵνα δικασθῇ ὑπὸ τοῦ Κων/πόλεως 'Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, κατώρθωσε διὰ τῶν μεγάλων μέσων, εἰς ἔμψυχον καὶ ἄψυχον ὑλικόν, τὰ ὁποῖα διέθετε, νὰ δικάσῃ, καταδικάσῃ καὶ ἐξορίσῃ αὐτὸν (403 καὶ 404). 'Εξεμεταλλεύθη τὰς δυσαρεσκείας, τὰς ὁποίας ὁ Χρυσόστομος εἶχε προκαλέσει ἐν Κων/πόλει καὶ ἐν Μικρᾷ 'Ασίᾳ. 'Αναμφιβόλως ἐκοπίασε πολύ, ἵνα ἐπιτύχῃ, διότι

ἔτυχε νὰ ἔχῃ ἀπέναντι αὐτοῦ τὴν μεγάλην ἠθικοθρησκευτικὴν προσωπικότητα τοῦ Χρυσοστόμου. Ὁ Χρυσόστομος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν εἶχον ἀποταθῆ εἰς τὸν Ρώμης Ἰννοκέντιον τὸν Α', τὸν Μεδιολάνων Βενέριον καὶ τὸν Ἀκυληΐας Χρωμάτιον, ζητοῦντες τὴν ἀληθῆ ἐφαρμογὴν τῶν κανόνων. Τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν ἀπεσταλμένων τούτων εἰς τὴν Ρώμην ἔφθασεν ἐκεῖ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου, ἀγγέλλουσα τὴν καθαίρεσιν τοῦ Χρυσοστόμου. Ὁ Θεόφιλος εἶχε πληροφορηθῆ τὰς ἐνεργείας τῶν ἀντιπάλων καὶ προέλαβεν αὐτάς. Βραδύτερον ἔστειλε τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τῆς Δρυὸς (τμήματος τοῦ συνοικισμοῦ τῶν Ρουφινιανῶν, προαστίου τῆς Χαλκηδόνος, Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 15, 14. Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 8, 19, 8), ἡ ὁποία εἶχε καταδικάσει τὸν Χρυσόστομον (403, ἐκ 36 ἐπισκόπων, πρόεδρος ὁ Ἡρακλείας Παῦλος, βραδύτερον ὑπέγραψαν καὶ ἄλλοι, τὸ ὅλον 45, Φωτίου, Βιβλιοθήκη, κῶδιξ 59). Ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ἐπενέβη ὑπὲρ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ παρεκίνησε τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως Ὁνώριον νὰ πράξῃ τὸ αὐτό. Ἐπρότειναν τὴν συγκρότησιν συνόδου ἐν Θεσσαλονίκῃ, τῆς ὁποίας θὰ μετεῖχον οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν ἐπισκόπων τῆς Δύσεως (πέντε ἐπίσκοποι, δύο πρεσβύτεροι καὶ εἷς διάκονος τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας). Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο, ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ τὴν Κουκουσὸν (νοτιοδυτικὰ τῆς Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας), ὅπου εὑρίσκετο ἐξόριστος, ἐστάλη ἀκόμη μακρύτερον, εἰς Πιτυοῦντα, πλησίον τοῦ Καυκάσου, ἀλλὰ καθ' ὁδὸν ἀπέθανε (Σεπτ. 407). Τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἶχε διαγραφῆ ἐκ τῶν διπτύχων τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Κων/πόλεως (πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη). Ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος (τέλη τοῦ 406 ἢ ἀρχὰς τοῦ 407) διέκοψε τὰς σχέσεις μετὰ τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων. Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον σχίσμα μεταξὺ δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐχρειάσθησαν ἄλλα τρία, ἵνα φθάσωσιν εἰς τὸ πέμπτον καὶ τελευταῖον σχίσμα. Τὸ πρῶτον σχίσμα ἦτο ὀλιγοχρόνιον. Αἱ μετὰ τοῦ πατριαρχείου Ἀντιοχείας σχέσεις ἀποκατεστάθησαν, ὅτε ὁ Ἀντιοχείας Ἀλέξανδρος (413) ἔθεσε πάλιν τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσοστόμου ἐν τοῖς διπτύχοις, ὡς μετὰ δύο ἔτη ἔθεσε τέρμα, κατὰ τὸ πλεῖστον, εἰς τὸ Μελετιανὸν σχίσμα (415). Ὁ θάνατος τοῦ Ἰννοκεντίου (417) ἐπανέφερε τὰς σχέσεις τῆς Ρώμης μετὰ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Κων]πόλεως. Τὸ σχίσμα τῶν πιστῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου («Ἰωαννιτῶν»), οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνεγνώριζον τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, διήρκεσε περισσότερον, ἀλλ' εἶναι μικροτέρας σημασίας. Ἐτέθη τέρμα εἰς αὐτὸ διὰ τῆς μετακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ Χρυσοστόμου ὑπὸ τοῦ Κων]πόλεως Πρόκλου (438).

§ 14. Τὸ χριστολογικὸν δόγμα.

Πρῶτος ὁ *Ἀπολινάριος* ἠσχολήθη εἰδικῶς μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἐγεννήθη ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Συρίας καὶ ἔγινεν ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης (361). Ὀπαδὸς τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας καὶ σφοδρὸς πολέμιος τοῦ ἀρειανισμοῦ, εἶχε φίλους τοὺς σπουδαιοτέρους Πατέρας τῆς

Ἐκκλησίας, τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον († 373), τὸν Μέγαν Βασίλειον († 379) καὶ ἄλλους. Ὅτε ἔγιναν γνωσταὶ αἱ ἀπᾴδουσαι διδασκαλίαι αὐτοῦ (ἀπὸ τοῦ 362), μετὰ φειδοῦς ἐφέρθησαν πρὸς αὐτόν. Ἡ Β' Οἰκουμ. Σύνοδος (381), ὡς φαίνεται, δὲν ἔκαμε λόγον περὶ Ἀπολιναρίου, ἀλλὰ μόνον περὶ Ἀπολιναριστῶν, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς τὴν μετ' αὐτοῦ ἔριν ὠνόμασε «ζυγομαχίαν ἀδελφικὴν» (λόγος 22, 13. Migne, 35, 1145 AB), ὁ δὲ Ἐπιφάνιος (376), γνωρίσας τὸν Ἀπολινάριον ὡς πρεσβύτην, περὶ αὐτοῦ ἔγραψεν: «ὁ ἀεὶ ἡμῖν ἀγαπητὸς» (Κατὰ αἱρέσεων, 77, 2). Σήμερον θεωρεῖται ὡς ὁ δεξιώτερος καὶ γονιμώτερος συγγραφεὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ὡς ἀσκήσας τὴν μεγαλυτέραν ἐπίδρασιν. Ὥρισε τὸν τρόπον τῆς διαπραγματεύσεως τοῦ ζητήματος, οἱ δὲ μετὰ ταῦτα θεολόγοι ἐστηρίχθησαν ἐπ' αὐτοῦ. Ὁ Ἀπολινάριος (πρὸ τοῦ 374) ὡς βάσιν τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος ἔθεσε τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν [1], ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τρισύνθετος, ἀποτελούμενος ἐκ σώματος, ψυχῆς ἀλόγου καὶ ψυχῆς λογικῆς («νοῦ», πνεύματος). Κατὰ τὸν Ἀπολινάριον, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ προσέλαβε σῶμα μετ' ἀλόγου ψυχῆς (δι' ἀμφότερα μετεχειρίζετο ὡς κοινὸν ὄνομα τὴν λέξιν «σάρκα» κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον Ἰωάννου, 1, 14), δὲν προσέλαβε δὲ λογικὴν ψυχὴν («νοῦν», πνεῦμα), τῆς ὁποίας τὴν θέσιν κατέλαβεν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸν ἐνσαρκωθέντα Λόγον δὲν ἀπέδιδεν ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, διότι, συμφώνως πρὸς τὰς τότε ἀντιλήψεις, ἐφρόνει ὅτι φύσις καὶ πρόσωπον ἦσαν ἀχώριστα καί, ἑπομένως, δεχόμενος ἐν τῷ Χριστῷ δύο τελείας φύσεις, θὰ ἠναγκάζετο νὰ δεχθῇ ἐν αὐτῷ δύο πρόσωπα. Ἡ ὕπαρξις δύο προσώπων θὰ ἐδείκνυεν, ὅτι δὲν ἔγινεν ἡ ἕνωσις. Διὰ τοῦτο ἔλεγε: «δύο τέλεια ἓν γενέσθαι οὐ δύναται». Μὴ ἀποδίδων εἰς τὸν ἐνσαρκωθέντα Λόγον ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ ἀφαιρῶν τὴν λογικὴν ψυχήν, ἀπηλλάσσετο τοῦ δευτέρου προσώπου (τοῦ ἀνθρωπίνου) καὶ ἐπετύγχανε προσωπικὴν ἕνωσιν αὐτοῦ, ὅτι, δηλαδή, ἐν τῷ Χριστῷ ὑπάρχει ἓν πρόσωπον (μία συναίσθησις ἑαυτοῦ, ἓν ἐγώ). Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ φράσις αὐτοῦ: «οὐ δύο φύσεις τὸν ἕνα Θεὸν (Χριστόν), ἀλλὰ μίαν φύσιν τοῦ θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένην» (Ὁμολογία αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰοβιανόν, 363 - 394). Ὠνόμασε φύσιν μόνον τὴν θείαν (τὸν Θεὸν Λόγον), ἀπέφυγε νὰ ὀνομάσῃ φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην, πρῶτον, διότι αὕτη δὲν ἦτο πλήρης ἀνθρωπίνη φύσις, καὶ δεύτερον, διότι, ἂν ἔθετε τὸν ὅρον «φύσις», οὗτος

1. Ὁ Πλάτων δέχεται μὲν δύο μέρη τῆς ψυχῆς (λογικὴν καὶ ἄλογον), τῶν ὁποίων ἡ πρώτη εἶναι θεία καὶ ἀθάνατος, ἡ δευτέρα θνητή, ἀλλὰ ταύτην ὑποδιαιρεῖ εἰς δύο (θέλησιν καὶ σωματικὰς ἐπιθυμίας). Οὕτω κάμνει λόγον περὶ τριῶν μερῶν τῆς ψυχῆς («λογιστικοῦ, θυμοῦ, ἐπιθυμητικοῦ»). Ἑπομένως δέχεται τὸ τετρασύνθετον τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ Νεοπλατωνικοὶ καθιέρωσαν τὸ τρισύνθετον τοῦ ἀνθρώπου. «Τινὲς μέν, ὧν ἔστι καὶ Πλωτῖνος, ἄλλην εἶναι τὴν ψυχὴν καὶ ἄλλον τὸν νοῦν δογματίσαντες, ἐκ τριῶν τὸν ἄνθρωπον συνεστάναι βούλονται, σώματος καὶ ψυχῆς καὶ νοῦ. Οἷς ἠκολούθησε καὶ Ἀπολινάριος ὁ τῆς Λαοδικείας γενόμενος ἐπίσκοπος» (Νεμεσίου, ἐπισκόπου Ἐμέσης, γράψαντος τέλη τῆς δ' ἐκ]ρίδος, Περὶ φύσεως ἀνθρώπου, κεφ. α'. Migne, τόμος 40, στήλη 504).

θὰ συνεπήγετο τὴν μὴ ἁρμόζουσαν ἔννοιαν, ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ ὑπάρχει καὶ δεύτερον πρόσωπον (ἰδιαίτερον ἀνθρώπινον πρόσωπον). Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὁ Ἀπολινάριος ἐπέτυχε στενὴν προσωπικὴν ἕνωσιν, δὲν περιωρίζετο ὅμως εἰς ταύτην, ἀλλ' ἐδέχετο μονοφυσιτικὴν ἕνωσιν («ἕνωσιν οὐσιώδη», «ἕνωσιν φυσικήν», «φύσιν σύνθετον»), ἤτοι ἀνάμιξιν καὶ ἀφομοίωσιν. Ὡς ἀποτέλεσμα τούτου ἐδέχετο πραγματικὴν μετάδοσιν τῶν ἰδιωμάτων ἀπ' εὐθείας μεταξὺ τῆς θείας φύσεως τοῦ Λόγου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου μέρους, τὸ ὁποῖον ἀπέκτησεν ὁ Λόγος ἐνσαρκωθείς. Οὕτως ἔλεγεν, ὅτι ἡ θεία φύσις ἐγεννήθη, ἔπαθεν, ἀπέθανε, τὸ ἀνθρώπινον μέρος ἐθεώθη καὶ εἶναι ἄξιον προσκυνήσεως[2]. Κατὰ ταῦτα, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἀπολιναρίου ὑπάρχει ἡ ἀρχὴ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, ἀλλὰ τοῦτο ἀκόμη ἔμεινεν ἀπαρατήρητον. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἐθεωρήθη ἀπᾴδουσα δι' ἄλλην αἰτίαν, διότι ἐδέχετο, ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν προσέλαβεν ὁλόκληρον ἄνθρωπον καὶ ἑπομένως ἡ σωτηρία δὲν εἶναι πλήρης, ἔμεινεν ἔξω ἡ λογικὴ ψυχὴ (ὁ νοῦς, τὸ πνεῦμα), ἡ ὁποία κυρίως εἶχεν ἀνάγκην σωτηρίας. «Τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον ἀθεράπευτον» (Γρηγόγιος Ναζιανζηνός)[3]. Ὁ ἀπολιναρισμὸς κατεδικάσθη κυρίως ὑπὸ τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου (381). «Οὔτε ἄψυχον, οὔτε ἄνουν ἢ ἀτελῆ τὴν τῆς σαρκὸς οἰκονομίαν» (Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 9, 19). Ἤδη πρότερον ὁ Ἀπολινάριος μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ εἶχε χωρισθῆ τῆς Ἐκκλησίας, ἀπέκτησαν καὶ ἄλλους ἐπισκόπους καὶ ἤσκουν προσηλυτισμόν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον οἱ Ἀπολιναρισταὶ συγγράμματα τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν διέδιδον ὑπὸ τὰ ὀνόματα διακεκριμένων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν (Γρηγορίου τοῦ Νεοκαισαρείας, τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, τοῦ Ῥώμης Ἰουλίου), βραδύτερον δὲ προσεχώρησαν εἰς τὸν μονοφυσιτισμόν.

Ἡ λύσις, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀπολινάριος εἶχε δώσει εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Λόγου, ἀπερρίφθη, ἔπρεπε δὲ νὰ εὑρεθῇ νέα. Ἀλλ' ἡ λύσις μὲ τελείαν θείαν καὶ τελείαν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐθεωρεῖτο μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀπολιναρίου ἀδύνατος («δύο τέλεια ἓν γενέσθαι οὐ δύναται»), πάντως ὅμως ἦτο δύσκολος, καθ' ὅσον ἐξηκολούθουν νὰ φρονῶσιν, ὅτι φύσις καὶ πρόσωπον ἦσαν ἀχώριστα. Τὴν δύσκολον ταύτην λύσιν ἀνέλαβον

2. Τὸ ζήτημά τῆς μεταδόσεως τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν, πείνης, δίψης, καμάτου, ἱδρῶτος, δακρύων κτλ. (τῶν λεγομένων «ἀδιαβλήτων παθῶν») δὲν ἔθιξεν ὁ Ἀπολινάριος, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ὁ ἀρχηγὸς τοῦ μονοφυσιτισμοῦ Εὐτυχής. Πρῶτοι τῶν μονοφυσιτῶν οἱ Ἀφθαρτοδοκῆται ἐσκέφθησαν ἐπ' αὐτῶν, κυρύξαντες αὐτὰ φαινομενικά.

3. Ἐκράτει μὲν γενικῶς ἡ διχοτομία, ἀλλ' οἱ Σαβελλιανοὶ (Ἐπιφανίου, Κατὰ αἱρέσεων, 62, 1, 4) καὶ Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐδέχοντο τὴν πλατωνικὴν καὶ ὠριγενικὴν τριχοτομίαν (A. Harnack, Dogmengeschichte, 1909, τόμος II, σελ. 132). Κατὰ τῆς τριχοτομίας ἐξεφράσθησαν κυρίως ὁ Μέγας Ἀθανάσιος (Κατ' Ἀπολιναρίου, 1, 14), Γρηγόριος ὁ Νύσσης (Ἀντιρρητικός, κεφ. 35) καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος (ἐπιστολὴ πρὸς Νεστόριον, Migne, 77, 45B). Τὴν σχετικὴν διατύπωσιν τοῦ τελευταίου ἐδέχθη ἡ Γ' Οἰκουμ. Σύνοδος (431). Hefele, Konciliengeschichte, τόμος II, 1875, σελ. 160 καὶ 184. J. Schwane, Dogmengeschichte, τόμ. II, 1895, σελ. 293 καὶ 294.

αἱ δύο θεολογικαὶ σχολαί, ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ἡ τῆς Ἀντιοχείας, εὑρεθεῖσαι καὶ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀντίθετοι καὶ ἀντιμέτωποι ἀλλήλων. Κύριος ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο *Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας* († 444). Ὁ Κύριλλος ἔχει ὁμοιότητας πρὸς τὸν Ἀπολινάριον, ἀλλὰ καὶ διαφοράς, ἀπολιναρίζει, χωρὶς νὰ εἶναι Ἀπολιναριστὴς καὶ μονοφυσίτης. Πρῶτον. Ὅπως ὁ Ἀπολινάριος, οὕτω καὶ ὁ Κύριλλος ἐνδιεφέρετο νὰ δείξῃ, ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ ὑπῆρχεν ἓν πρόσωπον, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐξήταζε τὸ ζήτημα. Διὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἕνωσιν πάντοτε ἔκαμνε λόγον περὶ «μιᾶς φύσεως». Ἐπειδή, δηλονότι, ἐφρόνει, ὅτι φύσις καὶ πρόσωπον εἶναι ἀχώριστα, ἂν ἔκαμνε λόγον περὶ δύο φύσεων, θὰ ἦτο ἠναγκασμένος νὰ δεχθῇ, ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ ὑπῆρχον δύο πρόσωπα. Τὸ ἐν τῷ Χριστῷ ἓν πρόσωπον ἦτο ὁ θεῖος Λόγος καὶ ἡ μία φύσις, περὶ τῆς ὁποίας ὁ Κύριλλος ὡμίλει, ἦτο ἡ θεία φύσις τοῦ Λόγου. Ὁ Κύριλλος διέφερε τοῦ Ἀπολιναρίου κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ θεῖος Λόγος ἐνσαρκωθεὶς προσέλαβεν ὄχι τμῆμα, ἀλλ' ὁλόκληρον ἀνθρωπίνην φύσιν, πρὶν ὅμως αὕτη ἀποτελέσῃ ἰδιαίτερον πρόσωπον, μείνασα οὕτως «ἀνυπόστατος». Ὁ Κύριλλος, ἄρα, ἐκ τῆς πλήρους ἀνθρωπίνης φύσεως ἐπίσης ἀφῄρει τι, πλὴν ὄχι ποσὸν (τμῆμα), ἀλλὰ ποιὸν (ἰδιότητα). Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐξ αὐτῆς ἀφῄρει τὸ πρόσωπον, δὲν ὠνόμαζεν αὐτὴν φύσιν, ἀλλ' ἁπλῶς «σάρκα» (πρβλ. τὸν Ἀπολινάριον καὶ τὸ Ἰωάννου Εὐαγγέλιον, 1, 14), ἂν καὶ ἀπετελεῖτο ἐξ ἀμφοτέρων τῶν συστατικῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς. Δεύτερον. Ὁ Κύριλλος μετεχειρίσθη ἀπολιναρικὰς ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι ἠδύναντο νὰ ἐννοηθῶσι μονοφυσιτικῶς. Οὕτω μετεχειρίσθη τὴν φράσιν «μία φύσις τοῦ θεοῦ λόγου σεσαρκωμένη», ἀγνοῶν, ὅτι αὕτη ἦτο τοῦ Ἀπολιναρίου. Ἐνόμιζεν αὐτὴν φράσιν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, διότι ἡ σχετικὴ Ὁμολογία πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰοβιανὸν ὑπὸ μαθητῶν τοῦ αἱρεσιάρχου εἶχε διαδοθῇ ὡς ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τούτου Πατρός. Τὴν φράσιν ταύτην βεβαίως ὁ Κύριλλος ἐνόει συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας ἑαυτοῦ, ἀλλ' αὕτη διετήρει τὴν ἀρχικὴν μονοφυσιτικὴν χροιάν. Μετεχειρίσθη καὶ ἄλλας ἀπολιναρικὰς ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι περισσότερον ἦτο δυνατὸν νὰ παρεξηγηθῶσι καὶ νὰ ἐννοηθῶσι μονοφυσιτικῶς, ὅτι, δηλαδή, ὅπως ὁ Ἀπολινάριος, οὕτω καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν ἀνάμιξιν καὶ ἀφομοίωσιν τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ. Αἱ ἐκφράσεις αὗται εἶναι αἱ ἑπόμεναι: «φυσικὴ ἕνωσις», «φύσις θεάνθρωπος», «ἕν τι τὸ μεταξύ». Καὶ ἡ εἰκών, τὴν ὁποίαν μετεχειρίζετο, ἵνα δείξῃ τὴν ἐν τῷ Χριστῷ προσωπικὴν ἑνότητα, ἤτοι ἡ εἰκὼν τοῦ πεπυρακτωμένου σιδήρου, ἀνήκει εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκφράσεων τούτων. Ἐν τούτοις ὁ Κύριλλος δὲν ἦτο μονοφυσίτης. Σταθερῶς ἀπέφυγε τοὺς ὅρους «κρᾶσις», «σύγχυσις», «τροπὴ» καὶ ἐδέχετο, ὅτι αἱ δύο ἐν τῷ Χριστῷ φύσεις καὶ μετὰ τὴν ἕνωσιν ἔμενον «ἀσυγχύτως καὶ ἀτρέπτως», ἤτοι δὲν ἐπῆλθε μεταξὺ αὐτῶν ἀνάμιξις καὶ ἀφομοίωσις. Τοῦτο ἐξέφραζε καὶ κατ' ἄλλον τρόπον· «οὐχ ὡς τῆς φύσεως διαφο-

ρᾶς ἀνῃρημένης διὰ τὴν ἕνωσιν». Τρίτον. Ὅπως ὁ Ἀπολινάριος, οὕτω καὶ ὁ Κύριλλος ἐδέχετο πραγματικὴν μετάδοσιν τῶν ἰδιωμάτων τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ, διέφερεν ὅμως αὐτοῦ, διότι ἐδέχετο αὐτὴν μόνον ἕνεκα τῆς προσωπικῆς ἑνώσεως (τὸ πρόσωπον ὁ θεῖος Λόγος). Παρεῖχε διασαφήσεις. Αἱ δύο φύσεις ἔμειναν ἀσύγχυτοι καὶ ἄτρεπτοι. Ἐν τῷ σταυρῷ δὲν ἔπαθεν ἡ θεία φύσις τοῦ Λόγου, ἀλλ' ὁ θεῖος Λόγος (τὸ πρόσωπον). Ἔπαθεν ὄχι αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, ἀλλ' ἔπαθεν ἡ σὰρξ αὐτοῦ. «Ἔπαθεν ὁ λόγος ἀπαθῶς ἐν σαρκί» [4]. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν μονοθελητικῶν ἐρίδων ὁ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος καὶ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς διεσάφησαν τὴν πρότασιν ταύτην. Ὁμοία μετάδοσις τοῦ ἀνθρωπίνου ἰδιώματος τῆς γεννήσεως εἰς τὸν θεῖον Λόγον ἦτο καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριλλος τὴν Μαρίαν ὠνόμαζε Θεοτόκον.

Κύριοι ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀντιοχειανῆς σχολῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦσαν *Διόδωρος ὁ Ταρσοῦ* († πρὸ τοῦ 394) καὶ *Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας* († 428). Ἐνῷ οἱ Ἀλεξανδρεῖς ἐνδιεφέροντο νὰ δείξωσιν, ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ ὑπῆρχεν ἓν πρόσωπον, οὗτοι ἐνδιεφέροντο νὰ δείξωσιν, ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπῆρχον «δύο φύσεις» ἀσύγχυτοι καὶ ἄτρεπτοι, αἱ ὁποῖαι μάλιστα ἦσαν ἀνεπίδεκτοι ἀναμίξεως, διότι ἦσαν διάφοροι καὶ ἀντίθετοι, ἡ μὲν παθητή, ἡ δὲ ἀπαθής. Ἐξήταζον τὸ ζήτημα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, διὰ τοῦτο δὲν ἐδίσταζον καὶ μετὰ τὴν ἕνωσιν νὰ κάμνωσι λόγον περὶ δύο φύσεων. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ κατ' αὐτούς, φύσις καὶ πρόσωπον ἦσαν ἀχώριστα, ἡ ἀποδοχὴ ἐν τῷ Χριστῷ δύο διακεκριμένων φύσεων ἔφερεν αὐτοὺς κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν ἀποδοχὴν ἐν αὐτῷ δύο προσώπων. Ὁ μὲν Ταρσοῦ Διόδωρος ἐδέχετο «δύο υἱούς», ὁ δὲ Μοψουεστίας Θεόδωρος ἔλεγε· «τελείαν τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ λόγου φαμὲν καὶ τέλειον τὸ πρόσωπον, τελείαν δὲ καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν καὶ τὸ πρόσωπον ὁμοίως» [5]. Διὰ νὰ ἐννοήσῃ τις τὴν νοοτροπίαν τῶν Ἀντιοχέων, ἂς ἐνθυμηθῇ ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα θεολογικὴ σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας ἐδέχετο τὸν δυναμικὸν μοναρχιανισμόν, ἤτοι ἐδέχετο τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἁπλοῦν ἄνθρωπον, ἀποτελοῦντα ἰδιαιτέραν προσωπικότητα, πεπροικισμένην διὰ θείας δυνάμεως. Εἰς τὴν θέσιν ἀκριβῶς τῆς θείας ταύτης δυνάμεως οἱ νέοι Ἀντιοχεῖς θεολόγοι, μὴ ὄντες δυναμικοὶ Μοναρ-

4. Παρεσκευάσθη ὑπὸ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ (Migne, 37, 959), Γρηγορίου Νύσσης (αὐτ. 45, 1180 A) καὶ μάλιστα Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου. «Χριστὸς ἔπαθε σαρκί... ἡ ἀπαθὴς τὸ τῆς παθητικῆς οἰκειοῦται» (ἀπόσπασμα XVd. Holl, Amphilochius, σελ. 252).

5. Οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τῆς ὑπάρξεως ἀνθρωπίνου προσώπου ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐθεωρεῖτο τὸ «αὐτεξούσιον» (ἐλευθέρα θέλησις). Ὅπως ὁ Ὠριγένης, Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ ὁ Ἰκονίου Ἀμφιλόχιος, οὕτως οἱ Ἀντιοχεῖς καὶ μάλιστα ὁ Μεψουεστίας Θεόδωρος ἐτόνιζον τὴν ἐλευθέραν θέλησιν τοῦ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπου. Ὁ Ἀπολινάριος καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ἀντιθέτως, ἐντόνως ἀπέκρουον τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ ὑπῆρχεν ἀνθρωπίνη ἐλευθέρα θέλησις. Ἡ τοιαύτη θέλησις συνεπήγετο τὸ δυνατὸν τοῦ ἁμαρτάνειν. A. Harnack, Dogmengeschichte, τόμος Β', 1909, σελ. 316, 337 σημ., 344 σημ. 1, 336 κ. ἑξ., 348 σημ. περὶ τὸ τέλος, 553 σημ. 2.

χιανοί, ἔθεσαν τὸν θεῖον Λόγον, ἀποτελοῦντα ἐπίσης ἰδιαίτερον πρόσωπον, ὥστε ἐν τῷ Χριστῷ, κατὰ ταῦτα, ὑπῆρχον δύο πρόσωπα. Ἡ σχέσις τῶν μεταγενεστέρων Ἀντιοχέων πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐκφράσεων, τὰς ὁποίας μετεχειρίζοντο. Οἱ μεταγενέστεροι Ἀντιοχεῖς ὡμίλουν περὶ ἐνοικήσεως τοῦ Λόγου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ Ἰησοῦ. Παράβαλε τὴν φράσιν τοῦ ἀρχαιοτέρου Ἀντιοχέως θεολόγου Παύλου τοῦ Σαμοσατέως· «τὸν λόγον (ἀπρόσωπον θείαν δύναμιν) ἐνοικήσαντα ἐν Ἰησοῦ ἀνθρώπῳ ὄντι». Οἱ μεταγενέστεροι Ἀντιοχεῖς ὡμίλουν μάλιστα περὶ προοδευτικῆς ἐνοικήσεως τοῦ Λόγου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ Ἰησοῦ, τ. ἔ. ὄχι ἀπ' ἀρχῆς πλήρους, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ γενομένης τοιαύτης. Παράβαλε τὴν φράσιν Παύλου τοῦ Σαμοσατέως· «ἐκ προκοπῆς τεθεοποιεῖσθαι» τὸν Ἰησοῦν. Βραδύτερον θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλην ὁμοίαν ἔκφρασιν μεταξὺ τῶν μεταγενεστέρων Ἀντιοχέων καὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως[6]. Ὁ Μοψουεστίας Θεόδωρος προσεπάθει νὰ κρύψῃ, ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ ἐδέχετο δύο πρόσωπα, λέγων· «ὅταν ἐπὶ τὴν συνάφειαν ἀπίδωμεν, ἓν πρόσωπον τότε φαμέν». Ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ δείξῃ πραγματικὴν προσωπικὴν ἕνωσιν, ἀλλὰ μόνον, ὅτι μεταξὺ τῶν δύο ἐν Χριστῷ προσώπων, τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ καὶ τοῦ θείου Λόγου, ὑπῆρχεν ἁπλῶς ἑνότης «γνώμης», ἑνότης ἐκδηλώσεως καὶ ἐξωτερικεύσεως (φαινομενικὴ προσωπικὴ ἕνωσις). Ἡ κατάδειξις πραγματικῆς ἐν τῷ Χριστῷ προσωπικῆς ἑνώσεως θὰ ἔφερε τὸν Μοψουεστίας εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ δεχθῇ μίαν ἐν αὐτῷ φύσιν (φύσις καὶ πρόσωπον ἀχώριστα), ὅπερ θὰ ἀντέβαινεν εἰς τὴν βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο ἡ θεολογία αὐτῶν («δύο φύσεις»). Οἱ Ἀντιοχεῖς τὴν ἕνωσιν τῶν δύο τοῦ Χριστοῦ φύσεων ἐφαντάζοντο σχετικήν, ὡς ἐπαφὴν καὶ συνάφειαν, καὶ ὡς εἰκόνα μετεχειρίζοντο δύο προσκεκολλημένας σανίδας. Ὁ μνημονευθεὶς ὅρος «συνάφεια» εἶναι ὁ τρίτος ὅρος, ὁ ὁποῖος δεικνύει τὴν σχέσιν τῶν μεταγενεστέρων Ἀντιοχέων πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους, ἀπαντῶν ἐπίσης ἐν ἀποσπάσματι Παύλου τοῦ Σαμοσατέως. Οἱ Ἀντιοχεῖς, ἀρνούμενοι πραγματικὴν προσωπικὴν ἕνωσιν, ἠρνοῦντο, ὡς ἦτο ἑπόμενον, πραγματικὴν μετάδοσιν ἰδιωμάτων τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο ἀπέφευγον τὰς φράσεις, θεὸς ἐγεννήθη, ἔπαθε, τὴν δὲ μητέρα τοῦ Χριστοῦ δὲν ὠνόμαζον Θεοτόκον, ἀλλ' ἀνθρωποτόκον. Ὁ θεῖος Λόγος δὲν ἐγεννήθη, ἀλλ' ἁπλῶς διῆλθε διὰ τῆς Παρθένου. Ὅπως ἔκαμνον λόγον περὶ ἑνὸς προσώπου ἐν τῷ Χριστῷ, οὕτως ἔκαμνον ἐνίοτε λόγον περὶ μεταδόσεως ἰδιωμάτων. Ἀλλ' ὅπως τὸ ἓν ἐκεῖνο πρόσωπον ἦτο φαινομενικόν, οὕτω καὶ ἡ μετάδοσις τῶν ἰδιωμάτων ἦτο φαινομενική, δὲν ἦτο μετάδοσις ἰδιωμάτων, ἀλλ' ὀνομάτων.

Ἐκ τῆς Ἀντιοχειανῆς σχολῆς προέκυψεν ὁ νεστοριανισμός. Ὁ *Νε-*

6. Δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι οἵα σχέσις ὑπῆρχε μεταξὺ τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου καὶ τοῦ Ἀπολιναρίου, ὑπῆρχε καὶ μεταξὺ τῶν μεναγενεστέρων Ἀντιοχέων θεολόγων καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων τοιούτων.

στόριος, πρεσβύτερος καὶ μοναχὸς τοῦ μοναστηρίου τοῦ Εὐπρεπίου (οὕτως ὠνομάζετο τοὐλάχιστον τὴν ς´ ἑκ]ρίδα, Εὐαγρίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 7) πλησίον τῆς Ἀντιοχείας, διεκρίθη ὡς ρήτωρ καὶ συγγραφεύς. Τριάκοντα ἔτη μετὰ τὴν κλῆσιν ἄλλου Ἀντιοχέως, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκλήθη καὶ αὐτὸς πατριάρχης Κων]πόλεως (428). Ὁ Νεστόριος δὲν εἶχεν ἀτομικὴν διδασκαλίαν, ἀλλ᾽ ὑπῆρξε μαθητὴς Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ παρέλαβε τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ (δύο φύσεις, δύο πρόσωπα). Ὅπως ἐκεῖνος, οὕτω καὶ ὁ Νεστόριος προσεπάθει νὰ κρύψῃ, ὅτι ἐδέχετο δύο πρόσωπα, δύναταί τις μάλιστα νὰ εἴπῃ, ὅτι περισσότερον ἢ ἐκεῖνος ἔπραττε τοῦτο. Μετεχειρίζετο τὴν διατύπωσιν «δύο φύσεις, ἓν πρόσωπον». Ἡ φρασεολογία αὕτη εἶναι ὀρθόδοξος. Διὰ τοῦτο θεολόγοι ξένοι καὶ ἡμέτεροι ἐδέχθησαν αὐτὸν Ὀρθόδοξον καὶ ἀδίκως καταδικασθέντα, κάμνουσι μάλιστα λόγον περὶ τραγῳδίας τοῦ Νεστορίου! Δὲν εἶναι ἀληθές. Ὁ Νεστόριος διέφερε τῶν Ὀρθοδόξων. Ἡ διαφορὰ εἶναι ἡ ἑξῆς· ὑπὸ τὸ ἓν πρόσωπον ὁ Νεστόριος δὲν ἐνόει τὸ θεῖον Λόγον, ἀλλὰ τὴν ἑνιαίαν πνευματικὴν ἐνέργειαν δύο ἐν Χριστῷ προσώπων, τοῦ θείου Λόγου καὶ τοῦ προσώπου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὁσάκις ἤθελε νὰ ὀνομάσῃ τὴν ἑνιαίαν ταύτην πνευματικὴν ἐνέργειαν (τὸ φαινομενικὸν πρόσωπον), μετεχειρίζετο τὸ ὄνομα Χριστὸς (πολλάκις καὶ τὸ ὄνομα Υἱός, ἐν τῇ αὐτῇ κοινῇ ἐννοίᾳ). Διὰ τοῦτο, κατὰ τὸν Νεστόριον, δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Θεὸς (ὁ θεῖος Λόγος) ἐγεννήθη, ἐσταυρώθη καὶ ἔπαθεν, ἀλλ᾽ ὅτι ὁ Χριστὸς (τὸ φαινομενικὸν πρόσωπον) ἐγεννήθη, ἐσταυρώθη καὶ ἔπαθε (φαινομενικὴ μετάδοσις ἰδιωμάτων). Συμφώνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν καὶ φρασεολογίαν ταύτην τοῦ Νεστορίου, ἡ Παρθένος ὠνομάζετο ὄχι Θεοτόκος, ἀλλὰ Χριστοτόκος. Ἀκριβῶς τὸ ὄνομα τοῦτο ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς ἔριδας. Ὁ Νεστόριος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Ἀντιοχείας Ἰωάννην ἔχει ἰσχυρισθῆ, ὅτι ἡ ἔρις προϋπῆρχεν ἐν Κων]πόλει καὶ ὅτι εὗρεν αὐτὴν ἐκεῖ. Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ὑπῆρχεν ἡ ἔρις ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ μεταξὺ Ἀντιοχέων, ἀφ᾽ ἑνός, ὑποστηριζόντων τὸ ὄνομα «ἀνθρωποτόκος», καὶ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ Ἀπολιναριστῶν, ἀφ᾽ ἑτέρου, ὑποστηριζόντων τὸ ὄνομα «θεοτόκος». Ἀλλὰ τότε, ὡς φαίνεται, δὲν ἀνεμιγνύετο ἡ ἐπίσημος Ἐκκλησία. Τώρα εἷς τῶν πολλῶν ὑπὸ τοῦ Νεστορίου ἀχθέντων Ἀντιοχέων κληρικῶν, ὁ σύγκελλος Ἀναστάσιος, ἐκηρύχθη σαφῶς ἢ συγκεκαλυμμένως ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος «ἀνθρωποτόκος». Ὁ Νεστόριος εἰς κηρύγματα, φαινομενικῶς συμβιβάζων τρόπον τινὰ τὰ διεστῶτα, συνέστησε τὸ ὄνομα «Χριστοτόκος». Ἀντέδρασαν μάλιστα μὲν μοναχοί, ἀλλὰ καὶ κληρικοί, δυσηρεστημένοι ἐκ τῆς ἐπελάσεως τῶν Ἀντιοχέων κληρικῶν. Ὁ νομικὸς Εὐσέβιος, λαϊκὸς ἀκόμη τότε, ἔπειτα ἐπίσκοπος Δορυλαίου, συχνὰ διέκοπτε τὸν Νεστόριον κηρύττοντα καὶ ἤρχετο μετ᾽ αὐτοῦ εἰς δογματικὴν στιχομυθίαν, ἀλλὰ τέλος εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐτοιχοκόλλησε κατηγορητήριον κατ᾽ αὐτοῦ, ὡς διδάσκοντος τὰ τοῦ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως, καὶ κατηγ-

γειλεν αὐτὸν εἰς τὸν Ἀλεξανδρείας Κύριλλον καὶ τὸν Ρώμης Καιλεστῖνον τὸν Α'. Ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος δι' ἐπιστολῶν ἀπεφάνθη ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος «Θεοτόκος». Διὰ δευτέραν φορὰν μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου τοποθέτησιν τοῦ Κων]πόλεως ὑπεράνω τοῦ Ἀλεξανδρείας ἔρχονται εἰς σύγκρουσιν οἱ δύο οὗτοι πατριαρχικοὶ θρόνοι τῆς Ἀνατολῆς (πρώτην φορὰν ἐπὶ Θεοφίλου καὶ Ἰωάννου Χρυσοστόμου). Ὁ Νεστόριος ἔγραψεν εἰς τὸν Ρώμης Καιλεστῖνον, ἵνα διαφωτίσῃ αὐτόν, τὸ ἴδιον δὲ ἔκαμε καὶ ὁ Κύριλλος, ἐρωτηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ. Καὶ ἐδῶ βλέπομεν, ὅτι ἡ Ρώμη εἰς τοιαῦτα ζητήματα ἠκολούθει τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ὁ Καιλεστῖνος, συγκαλέσας τοπικὴν σύνοδον ἐν Ρώμῃ (430), κατεδίκασε τὸν Νεστόριον καὶ κατέστησε τὸν Κύριλλον ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς ἀποφάσεως ταύτης. Ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος ἔγραψεν εἰς τὸν Νεστόριον μακρὰν δογματικὴν ἐπιστολήν, φέρουσαν χαρακτῆρα συνοδικῆς ἐπιστολῆς (συνόδου Ἀλεξανδρείας 430). Ἐν αὐτῇ δὲν ἀνέφερε τὴν παπικὴν ἀντιπροσωπείαν, ἡ ὁποία εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς αὐτόν, ἐν τέλει δὲ παρέθετε δώδεκα ἀναθεματισμούς, τοὺς ὁποίους ὁ Νεστόριος ὤφειλε νὰ ἀποδεχθῇ. Περιεῖχον ἀπόρριψιν τῆς διδασκαλίας τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς καὶ ἀπήτει ἀποδοχὴν τῆς διδασκαλίας τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, ἤτοι τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου. Διὰ τοῦτο ἐξ ὅλων τῶν δογματικῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κυρίλλου αὕτη προὐκάλεσε τὰς περισσοτέρας καὶ μακροχρονιωτέρας ἀντιρρήσεις. Περιεῖχεν ἐκφράσεις (π. χ. «φυσικὴν ἕνωσιν», ἀναθεματισμὸς 3ος), αἱ ὁποῖαι ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκληφθῶσι μονοφυσιτικῶς[7]. Ὁ Νεστόριος, ὑποχωρῶν ἔν τινι μέτρῳ, ἐδέχη τὸν ὅρον «θεοτόκος», ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν νὰ ἐννοῆται συμφώνως μὲ τὰς δοξασίας αὐτοῦ (φαινομενικὴ μετάδοσις ἰδιώματος; μετάδοσις ὀνόματος). Ἐπομένως ὁ Νεστόριος δὲν ἀνεκάλεσε τὰς δοξασίας αὐτοῦ.

Ὁ Ρώμης Καιλεστῖνος ἐθεώρησε περιττὴν τὴν σύγκλησιν οἰκουμενικῆς συνόδου, ἐδέχθη ὅμως αὐτὴν συγκληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ἀνατολῆς Θεοδοσίου τοῦ Β' καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Βαλεντινιανοῦ τοῦ Γ'. Οὕτω συνεκλήθη ἡ τρίτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ (431). Θεοδόσιος ὁ Β' διέκειτο εὐμενῶς πρὸς τὸν Νεστόριον, διώρισεν αὐτοκρατορικὸν ἀντιπρόσωπον ἐν τῇ συνόδῳ τὸν κόμητα Καν-

7. Σῴζονται ἰσάριθμοι ἀντιαναθεματισμοὶ τοῦ Νεστορίου ἐν λατινικῇ μεταφράσει τῆς ς' ἐκ]ρίδος. Δὲν εἶναι τοῦ Νεστορίου, ἀλλὰ μεταγενεστέρου Νεστοριανοῦ. Διότι, πρῶτον, ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ ἀναθεματισμῷ ἀπαντᾷ ἡ λέξις inquit (=λέγει, δηλαδή, ὁ Νεστόριος) καὶ ἑπομένως ἄλλος εἶναι ὁ γράφων, δεύτερον, ἐν τῷ τρίτῳ ἀναθεματισμῷ μεταχειρίζεται τὴν φράσιν coniunctionem ex utraque substantia (τὴν ἐξ ἀμφοτέρας οὐσίας ἕνωσιν), ἐνῷ ὁ Νεστόριος ἀπέκρουε τὴν φράσιν «ἐκ δύο φύσεων», ὡς μὴ σαφῶς δεικνύουσαν, ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἕνωσιν ὑπῆρχον ἐν τῷ Χριστῷ δύο φύσεις, καὶ τρίτον, ὁ Κύριλλος ἠγνόει τοὺς ἀναθεματισμοὺς τούτους, διότι δὲν ἐχρησιμοποίησεν αὐτοὺς κατὰ τοῦ Νεστορίου (Ed. Schwartz, Die sogenannten Gegenanatematismen des Nestorius, 1922).

διδιανόν, προσωπικὸν φίλον τοῦ Νεστορίου, καὶ ἐπέτρεψε, μέρος τῆς περιλάμπρου αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς νὰ συνοδεύσῃ τὸν Νεστόριον μέχρι τῆς Ἐφέσου. Ὁ Κύριλλος, εἷς τῶν τεσσάρων μεγάλων πατριαρχῶν τῆς Ἀλεξανδρείας (τρίτος κατὰ τὴν σειράν), ὁμότροπος ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου, ἔφθασεν εἰς τὴν Ἔφεσον, ἀκολουθούμενος ὑπὸ Αἰγυπτίων ἐπισκόπων, μοναχῶν, ὑπηρετῶν καὶ ναυτῶν χειροδυνάμων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἕτοιμοι δι' ἀκαταμαχήτων ἐπιχειρημάτων νὰ ὑποστηρίξωσι τὸν κύριον αὐτῶν καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ κατὰ πάσης ἐνδεχομένης βίας ἐκ μέρους τῶν ἀντιθέτων. Ἀναμένων καθυστερήσαντας ἐπισκόπους διαφόρων μερῶν (Συρίας, Παλαιστίνης, Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ Δύσεως), δὲν ἔκαμεν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου κατὰ τὴν ὡρισμένην ἡμερομηνίαν, ἀλλὰ μετὰ δέκα πέντε ἡμέρας (ἀντὶ τὴν $7^{ην}$ Ἰουνίου, τὴν $22^{αν}$). Ἡ σύνοδος συνῆλθεν ἐν τῷ ναῷ τῆς Μαρίας (τῆς Θεοτόκου ἢ μάρτυρός τινος) καὶ ἀπηρτίσθη ἐξ 160 ἐπισκόπων, βραδύτερον ὅμως ὑπέγραψαν τὰς ἀποφάσεις καὶ ἄλλοι, οὕτω δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπογραφῶν ἀνῆλθε περίπου εἰς διακοσίους. Οἱ ἐξ Αἰγύπτου μετὰ τοῦ Κυρίλλου ἐλθόντες ἐπίσκοποι ἦσαν πεντήκοντα, οἱ ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἦσαν τοὐλάχιστον ἑκατόν, θεωρούμενοι, ὅτι δὲν διέκειντο συμπαθῶς πρὸς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος κυρίως ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐζήτει νὰ ὑποτάξῃ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἄλλοι ἐπίσκοποι τῆς χώρας ταύτης ἦσαν μὲ τὸ μέρος τοῦ Νεστορίου. Ὁ Νεστόριος, προσκληθεὶς τρίς, ἠρνήθη νὰ παραστῇ, κατεδικάσθη δὲ ἡ διδασκαλία καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ (ἀνεθεματίσθη), ὅπερ ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα εἶχε τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ (πρώτη συνεδρία). Οὕτως ὁ θρόνος τῆς Ἀλεξανδρείας ἐφάνη πάλιν ἀνώτερος τοῦ τῆς Κων/πόλεως. Ὁ λαὸς τῆς Ἐφέσου ἐζητωκραύγασεν ὑπὲρ τῶν συνεδριαζόντων ἐπισκόπων καὶ συνώδευσεν αὐτοὺς ἐν ἀλαλαγμῷ μέχρι τῶν κατοικιῶν μὲ ἀνημμένας δᾷδας. Ἦτο πλέον ἑσπέρα. Ἡ πόλις ἐφωταγωγήθη. Ὁ μέγας οὗτος ἐνθουσιασμὸς ἐκλαμβάνεται ἐπίσης ὡς χαρακτηριστικὸν τῶν μὴ εὐμενῶν διαθέσεων αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡμέρας τινὰς μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Νεστορίου ἔφθασαν οἱ τελευταῖοι καθυστερήσαντες ἐπίσκοποι. Ἦσαν οἱ ἑπόμενοι. Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ρώμης Καιλεστίνου, δύο ἐπίσκοποι (Ἀρκάδιος καὶ Προΐεκτος, ἀγνώστων ἐπισκοπῶν) καὶ εἷς πρεσβύτερος (Φίλιππος). Οὗτοι, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἐδέχθησαν τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου (δευτέρα καὶ τρίτη συνεδρία ἐν τῷ ἐπισκοπικῷ μεγάρῳ, 10 καὶ 11 Ἰουλίου). Πρὸς τούτοις ἔφθασαν οἱ ἐπίσκοποι τῆς Συρίας (26 ἢ 27 Ἰουνίου), ὡς φαίνεται, πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων, ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ἀντιοχείας Ἰωάννην. Οὗτοι ἐνεστοριάνιζον, ἡ δὲ ἑκουσία ἢ ἀκουσία καθυστέρησις αὐτῶν ἦτο εἰς τὸν Κύριλλον εὐπρόσδεκτος, διότι ἠδυνήθη νὰ ἀρχίσῃ καὶ τελειώσῃ τὴν σύνοδον ἄνευ αὐτῶν. Τοῦτο ἦτο ἐπίσης

εὐχάριστον εἰς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Συρίας. Ἀπετέλεσαν ἰδιαιτέραν σύνοδον, συνελθοῦσαν ἐν τῷ δωματίῳ τοῦ ξενῶνος, ὅπου κατέλυσεν ὁ Ἀντιοχείας Ἰωάννης. Ἦσαν τριάκοντα, ἀλλὰ προσετέθησαν εἰς αὐτοὺς δέκα τρεῖς ἄλλοι (τὸ ὅλον 43, βραδύτερον ἔγιναν 54), συνειργάσθη δὲ μετ' αὐτῶν ὁ αὐτοκρατορικὸς ἀντιπρόσωπος Κανδιδιανός. Ἡ ἰδιαιτέρα αὕτη σύνοδος προέβη εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου καὶ τοῦ Ἐφέσου Μέμνονος. Οὕτως ἡ σύνοδος τῆς Ἐφέσου διεσπάσθη εἰς δύο τμήματα μὲ ἀντιθέτους ἀποφάσεις. Ὁ Κύριλλος μετὰ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ εὑρισκόμενος ἐν Ἐφέσῳ ἐν ἀποκλεισμῷ, κατώρθωσε δι' ἐπιστολῆς τεθείσης ἐντὸς βακτηρίας ἐπαίτου νὰ ἐπικοινωνήσῃ μετὰ τῶν ἐν Κων]πόλει ἐπισκόπων καὶ μοναχῶν. Ἐκεῖ ἔγινε μεγάλη καὶ θορυβώδης διαδήλωσις τῶν μοναχῶν πρὸ τῶν ἀνακτόρων καὶ συνομιλία τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Δαλματίου μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Κύριλλος πρὸς τούτοις κατώρθωσεν, ὡς φαίνεται, νὰ στείλῃ εἰς Κων]πολιν τὸν ἰατρὸν αὐτοῦ Ἰωάννην καὶ «χρυσᾶς εὐλογίας» εἰς ἰσχύοντας αὐλικοὺς καὶ ἰσχυούσας αὐλικὰς (Mansi, 5, 988). Ὁ αὐτοκράτωρ ἐζήτησε νὰ ἐπιφέρῃ συμβιβασμόν. Ἔγινε σύσκεψις ἀντιπροσώπων ἀμφοτέρων τῶν μερίδων μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῇ ἐπαύλει τοῦ Ρουφίνου, πλησίον τῆς ὁποίας πρὸ τριάκοντα περίπου ἐτῶν εἶχε συνέλθει ἡ κατὰ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου σύνοδος. Ὅτε ἡ σύσκεψις οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἔφερεν, ἐστάλη ἀνώτερος ὑπάλληλος, ὁ Ἀριστόλαος, εἰς Συρίαν καὶ Αἴγυπτον, ἐκεῖ δὲ μετὰ κοπιώδεις διαπραγματεύσεις μεθ' ἑκατέρας μερίδος ἐπῆλθε συμβιβασμὸς ἐπὶ τῇ βάσει ὁμολογίας (433). Ἡ ὁμολογία αὕτη εἶχε γραφῆ ἐν Ἐφέσῳ πιθανῶς ὑπὸ Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου (431), προσέλαβε δὲ τώρα ἐν τέλει προσθήκην περὶ μεταδόσεως τῶν ἰδιωμάτων ἐν τῷ Χριστῷ. Αἱ σαφέστεραι καὶ σπουδαιότεραι ὑποχωρήσεις ἀμφοτέρων τῶν μερίδων ἦσαν αἱ ἑπόμεναι. Οἱ τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς ἐδέχθησαν νὰ μὴ γίνῃ λόγος περὶ μιᾶς φύσεως ἐν τῷ Χριστῷ μετὰ τὴν ἕνωσιν, παρεμπιπτόντως μάλιστα ἔγινε λόγος περὶ δύο φύσεων ἐν τῷ Χριστῷ (ἴδε τὸ μετ' ὀλίγον παρατιθέμενον χωρίον). Οἱ Ἀντιοχεῖς ἐδέχθησαν μετάδοσιν ἰδιωμάτων· «τὰς δὲ εὐαγγελικὰς καὶ ἀποστολικὰς περὶ τοῦ Κυρίου φωνὰς ἴσμεν τοὺς θεολόγους ἄνδρας, τὰς μέν, κοινοποιοῦντας ὡς ἐφ' ἑνὸς προσώπου, τὰς δέ, διαιροῦντας ὡς ἐπὶ δύο φύσεων». Ἔμεινεν ὅμως ἀόριστον, ἂν ἐδέχθησαν μετάδοσιν πραγματικῶν ἰδιωμάτων ἢ ἁπλῶν ὀνομάτων. Ἐλέγετο μὲν ὅτι ἡ μετάδοσις γίνεται ἕνεκα τῆς προσωπικῆς ἑνώσεως, ἀλλ' ἡ προσωπικὴ ἕνωσις ἐξεφράζετο διὰ τῶν λέξεων «ὁμολογοῦμεν ἕνα Χριστόν, ἕνα υἱόν, ἕνα κύριον», τὰ ὁποῖα οἱ Ἀντιοχεῖς ἠδύναντο νὰ νοήσωσι νεστοριανικῶς. Ἠδύναντο, δηλονότι, ὑπ' αὐτὰ νὰ μὴ νοήσωσι τὸν θεῖον Λόγον (ὡς ὀρθῶς ἐφρόνουν οἱ Ἀλεξανδρεῖς), ἀλλ' ἑνιαίαν πνευματικὴν ἐνέργειαν δύο ἐν Χριστῷ προσώπων (ὡς ἐφρόνουν οἱ Ἀντιοχεῖς). Ὁ Νεστόριος τὴν ἑνιαίαν πνευματικὴν ἐνέργειαν ὠνόμαζε Χριστὸν καὶ Υἱόν.

Πάντως ὅμως καθιεροῦτο ἐπισήμως τὸ ὄνομα «Θεοτόκος», ρητῶς ἀναφερόμενον ἐν τῇ συμβιβαστικῇ ὁμολογίᾳ, οἱ δὲ Ἀντιοχεῖς ἐκ τῶν διαπραγματεύσεων ὤφειλον νὰ δεχθῶσι τὴν καταδίκην τοῦ Νεστορίου. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν δύο μερίδων, ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος καὶ ὁ Ἀντιοχείας Ἰωάννης, καὶ οἱ ἄμεσοι αὐτῶν ὀπαδοὶ ἐδέχθησαν τὴν ὁμολογίαν ταύτην. Οὕτως ἡ συμβιβαστικὴ αὕτη ὁμολογία κατέστη ἡ ἐπίσημος δογματικὴ ἀπόφασις (ὁ «ὅρος») τῆς τρίτης οἰκουμενικῆς συνόδου.

Κατὰ τῆς ἐπιτευχθείσης συνεννοήσεως ἀντέδρασαν οἱ αὐστηροὶ ὀπαδοὶ ἑκατέρας τῶν ἀντιθέτων μερίδων. Ἐκ τῆς μερίδος τῶν Ἀντιοχέων ὁ Κύρου Θεοδώρητος καὶ ἄλλοι ἠρνήθησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν καταδίκην τοῦ Νεστορίου, ἄλλοι δὲ ὁλοτελῶς δὲν ἐδέχθησαν τὴν γενομένην ἕνωσιν. Ὁ Ἀντιοχείας Ἰωάννης εἰς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἄφησεν ἐλευθερίαν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Νεστορίου, ἀλλ' εἰς τοὺς ἐπιμένοντας εἰς πλέον τι τούτου ἐδείχθη αὐστηρός. Ἠνάγκασε τοὺς περισσοτέρους νὰ δεχθῶσι τὴν ἕνωσιν καὶ καθῄρεσε τοὺς ἐξακολουθοῦντας τὴν ἀντίδρασιν. Ἐκ τῆς ἀλεξανδρινῆς μερίδος οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐν Συρίᾳ, Αἰγύπτῳ καὶ Κων]πόλει μοναχῶν ἤθελον τὴν καταδίκην ὄχι μόνον τοῦ Νεστορίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ταρσοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Μοψουεστίας Θεοδώρου, οἱ ὁποῖοι ὅμως εἶχον ἀποθάνει ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ἐκκλησίας. Ἕνεκα τούτου ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος ἔγινε συντηρητικώτερος. Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου συνεχίσθη ὁ συγγραφικὸς ἀγών, ὁ ὁποῖος ὡς ἀντικείμενον εἶχε κυρίως τοὺς δώδεκα ἀναθεματισμοὺς τοῦ Κυρίλλου. Τὰς ἀπαιτήσεις τῶν αὐστηρῶν ὀπαδῶν τῆς ἀλεξανδρινῆς μερίδος ἐφήρμοσεν ὁ Ἐδέσσης (παρὰ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν) Ραβουλᾶς (411 - 436). Κατεδίκασε Θεόδωρον τὸν Μοψουεστίας, ἀπηγόρευσε τὴν ἀνάγνωσιν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ καὶ διεσκόρπισε τὴν νεστοριανίζουσαν θεολογικὴν σχολὴν τῆς Ἐδέσσης, τῆς ὁποίας προΐστατο ὁ Ἴβας. Οὗτος εἶχε δεχθῇ τὴν γενομένην ἕνωσιν καὶ τὴν καταδίκην τοῦ Νεστορίου, μετὰ δύο ἄλλων ὅμως Ἐδεσσηνῶν εἶχε μεταφράσει εἰς τὸ συριακὸν τὰ συγγράμματα τοῦ Μοψουεστίας, διότι τὰ συγγράμματα τοῦ Νεστορίου εἶχον ἀπαγορευθῇ. Μετὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἐνέργειαν τοῦ Ραβουλᾶ καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ καταδίκην ἐπίσης τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μοψουεστίας, ὁ Ἴβας ἔγραψε πρὸς τὸν ἡγούμενον καὶ ἔπειτα ἐπίσκοπον τοῦ Χαρδασὶρ (Σελευκείας Κτησιφῶντος) Μάριν ἐπιστολὴν (433;), ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐδέχετο δύο φύσεις καὶ ἓν πρόσωπον. Ὑπὸ τὸ ἓν τοῦτο πρόσωπον ἀναμφιβόλως δὲν ἐνόει πραγματικὸν πρόσωπον (τὸν θεῖον Λόγον), διότι ἠρνεῖτο τὴν μετάδοσιν πραγματικῶν ἰδιωμάτων. Ἄρα, ὑπὸ τὸ ἓν τοῦτο πρόσωπον ἐνόει ἑνιαίαν πνευματικὴν ἐνέργειαν δύο ἐν Χριστῷ προσώπων (φαινομενικὸν πρόσωπον). Τὸν Ραβουλᾶν διεδέχθη ὁ Ἴβας (436 - 459) ὑποστηρίξας τὸν νεστοριανισμόν, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἑνωτικοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος (482) οἱ Νεστοριανοὶ ἐξεδιώχθησαν τῆς Ἐδέσσης καὶ ἐκλείσθη ἡ νεστοριανί-

ζουσα θεολογικὴ σχολὴ τῆς πόλεως ταύτης. Ἕνεκα τῶν μέτρων τούτων ὁ νεστοριανισμὸς ἀπεσύρθη ἐκ τῆς Συρίας εἰς τὸ ἐσωτερικόν, εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὴν Περσίαν.

Τὴν θέσιν τοῦ νεστοριανισμοῦ κατέλαβεν ἡ ἀντίθετος αἱρετικὴ διδασκαλία, *ὁ μονοφυσιτισμός*. Μονοφυσιτικαὶ ἰδέαι προέκυψαν ἐκ δύο μερῶν. Πρῶτον, ἐκ τοῦ ἀλεξανδρινῆς καταγωγῆς Ἀπολιναρίου, καὶ μάλιστα τῶν ἄκρων ὀπαδῶν αὐτοῦ, δεύτερον, ἐκ τῶν ἄκρων ὀπαδῶν τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, κυρίως μετὰ τὸν συμβιβασμὸν αὐτοῦ μετὰ τῶν Ἀντιοχέων (433). Ἕνεκα τῶν αἰτίων τούτων παρουσιάσθησαν μονοφυσιτικαὶ ἰδέαι συγχρόνως εἰς πολλὰ μέρη, ἰδίως μεταξὺ τῶν μοναχῶν. Οἱ μοναχοὶ ἔρρεπον εἰς τὸν μυστικισμόν, ἤτοι τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕνωσιν καὶ ἀφομοίωσιν. Ἀλλὰ πῶς δύναταί τις νὰ ἐλπίσῃ δι' ἑαυτὸν τοιαύτην ἕνωσιν, ἂν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ δὲν ἡνώθη καὶ δὲν ἀφωμοιώθη μετὰ τῆς θείας; Ἤδη ὁ Μ. Ἀθανάσιος διετύπωσε τὴν μυστικὴν βάσιν, εἰπών· «Αὐτὸς (ὁ Λόγος) ἐνηνθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν» (Μ. Ἀθανασίου, Λόγος περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου, κεφ. 54. Migne, 25, 192). Μυστικισμός, ἄρα, καὶ μονοφυσιτισμὸς σχετίζονται καὶ ἴσως ἐκ τοῦ πρώτου προέκυψεν ὁ δεύτερος. Δὲν εἶναι τυχαῖον, ὅτι τὰ φέροντα τὸ ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου συγγράμματα (ἡ πρώτη συστηματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ χριστιανικοῦ μυστικισμοῦ) εἶναι μονοφυσιτικά. Ὑπάρχει ἐσωτέρα σχέσις μεταξὺ ἀμφοτέρων. Εἷς τῶν μονοφυσιτῶν μοναχῶν ἦτο ὁ Εὐτυχής. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δαλματίου αὐτὸς προεξῆρχε τῶν μοναχῶν τῆς Κων]πόλεως. Ἐθεωρεῖτο γνήσιος ἀντιπρόσωπος τῆς θεολογίας τοῦ Κυρίλλου, ἑπομένως τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως ἀνέπτυξε τὴν διδασκαλίαν τῆς σχολῆς ταύτης, προχωρήσας πέραν αὐτῆς καὶ φθάσας τὸν μονοφυσιτισμόν. Κατέστη ἀρχηγὸς τοῦ ἀμιγοῦς μονοφυσιτισμοῦ, διότι ὁ μονοφυσιτισμὸς τῶν Ἀπολιναριστῶν συνεδυάζετο μὲ τὰς γνωστὰς τριχοτομιστικὰς ἰδέας. Ὁ Εὐτυχὴς δὲν ἔγραψε συγγραφάς, ἀλλ' ἐδίδαξε κατὰ τὰς μετὰ τῶν ἄλλων συνδιαλέξεις («εἰς πολλοὺς ἐξενεγκεῖν τὴν οἰκείαν ἀσέβειαν κατετόλμησεν», συμφώνως πρὸ ταῦτα πρέπει νὰ ἐννοηθῇ τὸ «ἐδίδασκε καὶ κατήχει»). Τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ γνωρίζομεν ἐκ τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν δίκην ἐγγράφων. «Τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἀνθρώπινον, ἀλλ' οὐχ ὁμοούσιον ἡμῖν, ἐπειδὴ οἶδα αὐτὸν θεὸν ἡμῶν». Ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος ἐδέχετο τὴν ἕνωσιν τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ ὡς γενομένην «ἀσυγχύτως καὶ ἀτρέπτως», ὁ δὲ ὅρος τῆς Γ' Οἰκουμ. Συνόδου ἐδέχετο τὸν Χριστὸν «ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα». Ὁ Εὐτυχὴς ἐδίδαξεν ἀντίθετα πρὸς ταῦτα. Ἐφρόνει, ὅτι ἡ μετὰ τοῦ θείου Λόγου ἕνωσις εἶχεν ἐπακόλουθα διὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ, θέωσιν, ἀλλ' ἀπέφευγε νὰ προσδιορίσῃ τὴν θέωσιν ταύτην. Ὅπως ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος εἶχέ ποτε εἴπει «σιωπῇ προσκυνείσθω τὸ ἄρρητον», οὕτως ὁ Εὐτυχὴς εἶπε· «φυσιολογεῖν ἐμαυτῷ οὐκ ἐπέτρεπον». Σχετικὰς φράσεις,

ἀποδιδομένας εἰς αὐτὸν («ὅτι γὲ δὴ ἐξ οὐρανοῦ τὴν σάρκα ὁ θεὸς λόγος κατενήνοχεν»), ἐχαρακτήρισεν ὡς συκοφαντίαν. Αἱ ἰδέαι τοῦ Εὐτυχοῦς διεδίδοντο. Πρῶτοι οἱ Ἀντιοχεῖς ἐπολέμησαν αὐτόν. Ὁ Κύρου Θεοδώρητος ἔγραψε τὸν Ἐρανιστὴν (447), ὁ δὲ Ἀντιοχείας Δόμνος ἔστειλεν ἐπιστολὴν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον τὸν Β′ (ἀρχὰς τοῦ ἔτους 448). Ἔπειτα ὁ Δορυλαίου Εὐσέβιος κατήγγειλε τὸν Εὐτυχῆ εἰς τὴν ἐνδημοῦσαν σύνοδον τῆς Κων]πόλεως. Ὁ Εὐτυχὴς ἦτο «πνευματικὸς πατὴρ» (ἀνάδοχος ἢ πνευματικός, πιθανῶς ἀμφότερα) τοῦ παντοδυνάμου αὐλάρχου Χρυσαφίου. Οὗτος δὲν διέκειτο εὐμενῶς πρὸς τὸν πατριάρχην Κων]πόλεως Φλαβιανόν, διότι ὁ τελευταῖος κατὰ τὴν ἄνοδον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἀντὶ τῶν συνήθων «χρυσῶν εὐλογιῶν», ἔστειλεν εἰς αὐτόν, κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν, εὐλογίας ἐξ ἄρτου. Ὁ Φλαβιανὸς προσεπάθησε νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἐπίσημον δίκην τοῦ Εὐτυχοῦς, ἀλλ᾽ ὁ Δορυλαίου Εὐσέβιος ἐπέμεινεν. Ἡ σύνοδος συνῆλθεν ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους (448). Ἐν αὐτῇ ὁ Εὐτυχὴς ἔδειξε διαγωγὴν μετριόφρονα καὶ συμπαθῆ. Ἐδέχθη, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὁμοούσιος ἡμῖν («ἐπειδὴ νῦν λέγετε, πᾶσι στοιχῶ»), ἠρνήθη ὅμως νὰ ἀναθεματίσῃ τὰ προηγούμενα φρονήματα αὐτοῦ. Ἡ σύνοδος ἔπαυσεν αὐτὸν τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἡγουμένου μοναστηρίου, καθῄρεσεν αὐτὸν τοῦ βαθμοῦ τοῦ πρεσβυτέρου καὶ ἀφώρισεν αὐτόν. Ὁ Εὐτυχὴς μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς συνόδου ἔκαμεν ἔκκλησιν πρὸς τὸν Ρώμης καὶ τὸν Ἀλεξανδρείας, διὰ τοῦτο περὶ αὐτῆς ἔγινε λόγος ἐξωδίκως ἐν τοῖς πρακτικοῖς. Τὸ κείμενον ἀναφέρει καὶ τὸν Ἱεροσολύμων, ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο ἀκόμη νομίμως πατριάρχης (ὁ Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιος αὐθαιρέτως εἶχεν ἀπὸ τοῦ Ἀντιοχείας ἀποσπάσει Παλαιστίνην, Φοινίκην καὶ Ἀραβίαν). Τὸ κείμενον ἀναφέρει καὶ τὸν Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος προΐστατο τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἐκ τῆς Ἀντιοχείας ὁ Εὐτυχὴς δὲν περιέμενεν εὐνοϊκόν τι.

Ὁ Ρώμης Λέων ὁ Α′, λαβὼν καὶ τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Κων]πόλεως, ἔστειλεν εἰς τὸν Κων]πόλεως Φλαβιανὸν δογματικὴν ἐπιστολὴν (449), ἡ ὁποία ἐγράφη ὑπὸ τοῦ θεολόγου Προσπέρου, καὶ ὡς βάσις τῆς ὁποίας ἐτέθησαν διατυπώσεις τοῦ Τερτυλλιανοῦ. Τὸ περιεχόμενον αὐτῆς δύναταί τις νὰ συνοψίσῃ εἰς τὴν φράσιν· «δύο φύσεις καὶ οὐσίαι εἰς ἓν πρόσωπον» (duae naturae et substantiae in unam personam, κεφ. III). Τὸ ἓν τοῦτο πρόσωπον δὲν ἦτο φαινομενικόν, ἀλλὰ πραγματικόν. Ἄρα, δὲν ἴσχυε πλέον, ὅτι φύσις καὶ πρόσωπον εἶναι ἀχώριστα (ἄλλως, ἔπρεπε νὰ εἴπῃ «δύο φύσεις καὶ δύο πρόσωπα», ὡς ἔλεγον οἱ Ἀντιοχεῖς, ἢ «ἓν πρόσωπον καὶ μία φύσις», ὡς ἔλεγεν ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Λέοντος ἐχώριζε φύσιν καὶ πρόσωπον, οὕτως ἠδύνατό τις ἐν τῷ Χριστῷ νὰ δέχεται δύο φύσεις, χωρὶς νὰ εἶναι ἠναγκασμένος νὰ δεχθῇ δύο πρόσωπα, καί, ἀντιθέτως, ἠδύνατό τις νὰ δεχθῇ ἓν πρόσωπον, χωρὶς νὰ εἶναι ἠναγκασμένος νὰ κάμῃ λόγον περὶ μιᾶς

φύσεως[8]. Ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ὑπὸ τὸ ἓν πρόσωπον ἐνόει πραγματικὸν πρόσωπον, φαίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἐδέχετο μετάδοσιν ἰδιωμάτων, ἕνεκα τῆς προσωπικῆς ἑνώσεως («propter hanc unitatem personae in utraque natura intelligendam», κεφ. V). Ὅτι τὸ ἓν τοῦτο πραγματικὸν πρόσωπον ἦτο ὁ θεῖος Λόγος, ἐνοεῖτο ἐκ τῶν προηγουμένων φράσεων τῆς ἐπιστολῆς («idem unigenitus natus est... Verbum caro factum est», κεφ. II· πρβλ. καὶ κεφ. IV), δὲν ἐλέγετο ὅμως ρητῶς καὶ ἀπεριφράστως. Τοῦτο ἀπετέλει ἔλλειψιν καὶ ἀσάφειαν τῆς ἐπιστολῆς.

Ὁ Εὐτυχὴς διὰ τοῦ αὐλάρχου Χρυσαφίου εἶχεν ἐπιρροὴν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ὑποστηρικτὴς δὲ αὐτοῦ παρουσιάσθη καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Διόσκορος (ἀρχιδιάκονος καὶ διάδοχος τοῦ Κυρίλλου), ὁ ὁποῖος οὕτως ἦλθεν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Κωνσταντινουπόλεως Φλαβιανόν. Διὰ τρίτην φορὰν μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου τοποθέτησιν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ὑπεράνω τοῦ Ἀλεξανδρείας ἔρχονται εἰς σύγκρουσιν οἱ δύο οὗτοι πατριαρχικοὶ θρόνοι τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ὁ Β' πεισθεὶς ὑπὸ τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ Εὐτυχοῦς συνεκάλεσεν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον (449), τῆς ὁποίας αἱ συνεδρίαι ἔγιναν ἐν τῷ ναῷ τῆς Μαρίας. Ὡς αὐτοκρατορικοὶ ἀντιπρόσωποι παρέστησαν ὁ κόμης (αὐτοκρατορικὸς σύμβουλος) Ἐλπίδιος καὶ ὁ τριβοῦνος καὶ νοτάριος (ἀμφότερα τίτλοι αὐτοκρατορικοῦ γραμματέως — οἱ τίτλοι τοῦ «κόμητος» καὶ τοῦ

8. Ὁ χωρισμὸς φύσεως καὶ προσώπου εἶχε προετοιμασθῆ καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἡ προετοιμασία αὐτὴ καὶ ἑπομένως ἡ διαμόρφωσις τῆς ὀρθῆς φρασεολογίας περὶ τοῦ χριστολογικοῦ ζητήματος («δύο φύσεις, ἓν πρόσωπον»), μὲ ὀρθὸν νόημα, ἤρχισεν ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ (δύο ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν πρεσβύτερόν του Κληδώνιον ἐκ τοῦ ἔτους 382) καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης (Ἀντιρρητικός, γραφεὶς τῷ 385), οἱ ὁποῖοι ἐδέχοντο, ἀφ' ἑνός, «δύο φύσεις» ἐν τῷ Χριστῷ μετὰ τὴν ἕνωσιν (παρέλαβον αὐτὰς ἐκ τοῦ Ὠριγένους, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ δὲν εἶχεν ἐπιδράσει ἐπὶ ἄλλων), ἀφ' ἑτέρου, «ἀσύγχυτον ἕνωσιν φυσικήν», διετυπώθη δὲ ὁριστικώτερον ὑπὸ τοῦ Ἰκονίου Ἀμφιλοχίου († μετὰ τὸ 394), ὁ ὁποῖος ἐδέχετο «ἕνα υἱὸν δύο φύσεων, ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως. . . διττὰς φύσεις συντελούσας εἰς ἓν πρόσωπον τὸν Χριστὸν (τὸν θεῖον Λόγον)» (ἀπόσπασμα XVd). Καὶ οἱ τρεῖς ὡρμῶντο ἐκ τάσεως συμβιβαστικῆς ἀντιθέσεων τῆς ἐποχῆς αὐτῶν. Ὁ λεγόμενος ὅρος τῆς Γ' Οἰκουμ. Συνόδου (431), προελθὼν ἐπίσης ἐκ συμβιβαστικῶν τάσεων, εὑρέθη ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ. «Τὰς δὲ εὐαγγελικὰς περὶ τοῦ κυρίου φωνὰς ἴσμεν τοὺς θεολόγους ἄνδρας τὰς μὲν κοινοποιοῦντας ὡς ἐφ' ἑνὸς προσώπου, τὰς δὲ διαιροῦντας ὡς ἐπὶ δύο φύσεων». Ἐφ' ὅσον αἱ ἀντιοχειανίζουσαι φράσεις αὗται ἐνοοῦντο ἀλεξανδρινῶς (ἓν πραγματικὸν πρόσωπον=ὁ θεῖος Λόγος καὶ ἑπομένως πραγματικὴ μετάδοσις ἰδιωμάτων). Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἐβάδισεν ὁ Κων]πόλεως Φλαβιανὸς καὶ ὁ Δορυλαίου Εὐσέβιος. Ὁ Φλαβιανὸς ἔστειλε σχετικὴν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Ρώμης Λέοντα, πρὸ τῆς δογματικῆς ἐπιστολῆς τοῦ τελευταίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἀπαντῶσι τὰ ἑπόμενα· «καὶ γὰρ ἐν δύο φύσεσιν ὁμολογοῦντες τὸν Χριστόν, μετὰ τὴν σάρκωσιν καὶ ἐνανθρώπησιν ἐν μιᾷ ὑποστάσει καὶ ἐν ἑνὶ προσώπῳ ἕνα Χριστὸν ὁμολογοῦμεν, καὶ μίαν τοῦ θεοῦ λόγου φύσιν σεσαρκωμένην καὶ ἐνανθρωπήσασαν λέγειν οὐκ ἀρνούμεθα» (Mansi, 6, 541). Ἀντὶ τῆς γραφῆς «ἐν δύο φύσεσιν» ἀπαντᾷ ἐνταῦθα ἡ γραφὴ «ἐκ δύο φύσεων», ἀλλ' αὕτη ἀπορρίπτεται. K. Holl, Amphilochius, 1904, σελ. 179 κ. ἑξ., 220 κ. ἑξ., 246 κ. ἑξ. Fr. Locfs, Dogmengeschichte, 1906, σελ. 272 κ. ἑξ., 275, σημ. 5, 295 κ. ἑξ., 297 κ. ἑξ. 300. Harnack, Dogmengeschichte, II, 1909, σελ. 335, σημ. 2, 376, σημ. 1.

«τριβούνου» ἐδίδοντο εἰς πολιτικοὺς καὶ εἰς στρατιωτικοὺς βαθμούχους. Ernst Stein, Geschichte des spätrömischen Reiches, σελ. 170 καὶ 171) Εὐλόγιος, ὡς ἀντιπρόσωποι δὲ τοῦ Ρώμης Λέοντος τοῦ Α΄ εἷς ἐπίσκοπος, εἷς πρεσβύτερος (Ρενᾶτος, ἀποθανὼν ἐν Δήλῳ, πρὶν φθάσῃ εἰς τὴν Ἔφεσον) καὶ εἷς διάκονος. Πρόεδρος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ὡρίσθη ὁ Ἀλεξανδρείας Διόσκορος. Ὁ Κων]πόλεως Φλαβιανὸς καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐστερήθησαν τοῦ δικαιώματος τῆς ψήφου, τοὐναντίον δὲ ἐδόθη τοιαύτη εἰς τὸν Σύρον πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον Βαρσουμᾶν, ὡς ἀντιπρόσωπον τῶν μονοφυσιτῶν μοναχῶν τῆς Συρίας. Οὗτος διὰ μοναχῶν, ὡπλισμένων μὲ ράβδους, σκαπάνας καὶ πτυάρια, ἐλεηλάτει παρὰ τὸν Εὐφράτην τὰ ἐκκλησίας τῶν Νεστοριανῶν, ἔκαιε τὰ μοναστήριά αὐτῶν καὶ ἐδίωκεν ἢ ἐφόνευε τοὺς Νεστοριανοὺς ἐπισκόπους. Ἐλθὼν εἰς τὴν Ἔφεσον ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ τὸ τάγμα τοῦτο διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον. Ἐπὶ τῶν μὴ μονοφυσιτῶν τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου ἐξ ἀρχῆς ἤσκησαν τρομοκρατίαν διάφοροι πολυπληθεῖς ὁμάδες, τραχεῖς ἐντόπιοι στρατιῶται, φανατικοὶ μοναχοί, ἐλθόντες ἐκ Κων]πόλεως καὶ Συρίας (ἐξ Αἰγύπτου δὲν ἀναφέρονται), χειροδύναμοι ναῦται καὶ κακότροποι παραβολᾶνοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν νοσοκόμοι, χρησιμοποιούμενοι καὶ ὡς νεκροθάπται καὶ ἐν ἀνάγκῃ δι' οἱονδήποτε ἄλλον σοβαρὸν σκοπόν. Τὰς δύο τελευταίας ὁμάδας ἔφερεν ἐξ Αἰγύπτου ὁ πατριάρχης Διόσκορος[9]. Ἡ διδασκαλία τοῦ Εὐτυχοῦς παρουσιάσθη ὡς ἑξῆς· «δύο φύσεις πρὸ τῆς ἑνώσεως, μία μετ' αὐτὴν» καὶ ἀνεγνωρίσθη ὡς ὀρθόδοξος, ὁ δὲ Εὐτυχὴς ἠθωώθη. Τὴν αὐτὴν διατύπωσιν εἶχεν ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ἀλλ' ἐκεῖνος προσέθεσε τὸ «ἀσυγχύτως καὶ ἀτρέπτως», ἐνῷ ὁ Εὐτυχὴς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ ἐδέχετο «οὐχ ὁμοούσιον ἡμῖν». Ἐπειδὴ ἡ προταθεῖσα καθαίρεσις τοῦ Φλαβιανοῦ προὐκάλει ἀντιρρήσεις, ἡ τρομοκρατία ηὔξησε καὶ οὕτως ἐπέφερεν ἀποτέλεσμα. Ὁ Φλαβιανὸς ἔκαμεν ἔκκλησιν, χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ εἰς ποῖον αὕτη ἀπηυθύνετο, ἀπεπειράθη νὰ καταφύγῃ ὑπὸ τὴν ἁγίαν τράπεζαν ὡς εἰς ἄσυλον, χωρὶς νὰ κατορθώσῃ αὐτό. Ὠθούμενος καὶ τυπτόμενος ἐρρίφθη ἔξω τοῦ ναοῦ, καθῃρέθη καὶ ἐξωρίσθη. Τὰ ἔκτροπα δὲν ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν περισωθέντων πρακτικῶν τῆς συνόδου, ἀλλ' εἶναι γνωστὰ ἐκ μαρτυριῶν, γενομένων ἐν τῇ Δ΄ Οἰκουμ. Συνόδῳ (Mansi, 6, 828). Ὁ θρόνος τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπερίσχυσε πάλιν τοῦ θρόνου τῆς Κων]πόλεως. Ἐπὶ τοῦ θρόνου τούτου μετ' ὀλίγον ὁ Διόσκορος ἀνεβίβασε τὸν ἐν Κων]πόλει ἀντιπρόσωπον (ἀποκρισιάριον) αὐτοῦ Ἀνατόλιον (τέλη τοῦ 449), πρόσωπον ἔμπιστον, ἐλπίζων νὰ ἔχῃ αὐτὸν ὑποχείριον. Ὁ Διόσκορος εἶναι ὁ τέταρτος καὶ τελευταῖος τῶν μεγάλων πατριαρχῶν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὑπὸ τῆς συνόδου πρὸς τούτοις καθῃρέθησαν νεστοριανίζοντες ἐπί-

9. Οἱ παραβολᾶνοι ἀναφέρονται κατὰ τὴν ἄνοδον τοῦ Κυρίλλου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας, κατὰ τὸν φόνον τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσόφου Ὑπατίας καὶ ἐνταῦθα.

σκοποι, ὁ Ἐδέσσης Ἴβας, ὁ Κύρου Θεοδώρητος καὶ ἄλλοι. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ὁ Β' ἐκύρωσε τὰς ἀποφάσεις, ἀλλ' ὁ Ρώμης Λέων ἀπέρριψε τὴν σύνοδον, ἀποκαλέσας αὐτὴν ληστρικὴν (latrocinium Ephesinum, ληστρικὸν Ἐφέσιον). Ἐντὸς τοῦ ἑπομένου ἔτους ἀπέθανεν ὁ αὐτοκράτωρ, πεσὼν ἐκ τοῦ ἵππου. Τὴν ἐξουσίαν ἀνέλαβεν ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Πουλχερία, διατάξασα τὴν θανάτωσιν τοῦ πρωθυπουργοῦ Χρυσαφίου, ὑποστηρικτοῦ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ.

Οἱ νέοι αὐτοκράτορες Πουλχερία καὶ Μαρκιανὸς συνεκάλεσαν ἀρχικῶς ἐν Νικαίᾳ σύνοδον. Πιθανῶς τώρα καὶ ὄχι, ὡς λέγεται, προηγουμένως, μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Ἐφέσου τοῦ 449, ὁ Ἀλεξανδρείας Διόσκορος μετὰ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ ἀνεθεμάτισεν ἐν Νικαίᾳ τὸν Ρώμης Λέοντα. Ὡς πρόφασις ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ἡ δογματικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Λέοντος, ἡ ὁποία εἰς τὰ ὄμματα τῶν προσκειμένων εἰς τὸν μονοφυσιτισμὸν ἐφαίνετο νεστοριανίζουσα. Ἀλλ' ἡ σύνοδος πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν μετετέθη εἰς Χαλκηδόνα, ἀπέναντι τῆς Κων]πόλεως, πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συνεργασίας τὴν αὐλῆς καὶ τῆς συνόδου. Αὕτη εἶναι ἡ τετάρτη οἰκουμενικὴ σύνοδος (451), εἰς τὴν ὁποίαν ὡς αὐτοκρατορικοὶ ἀντιπρόσωποι παρέστησαν ἓξ ἄρχοντες (judices, δικασταί, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην = ἐν συνεργασίᾳ ἀνώτεροι ὑπάλληλοι) καὶ δώδεκα συγκλητικοί. Αἱ συνεδρίαι ἔγιναν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Εὐφημίας. Μετέσχον ἐν ἀρχῇ 520, ἐν τέλει περὶ τοὺς 600 ἐπίσκοποι, προήδρευσαν δὲ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ρώμης Λέοντος τοῦ Α', δύο ἐπίσκοποι καὶ δύο πρεσβύτεροι, τῶν ὁποίων ὁ εἷς δὲν μετέσχε τῆς συνόδου, ἕνεκα ἀσθενείας ἢ θανάτου. Κατήγορος τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Διοσκόρου παρουσιάσθη ὁ Δορυλαίου, προκαλέσας τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πρακτικῶν τῶν δύο προηγουμένων συνόδων (τῆς Κωνσταντινουπόλεως 448 καὶ τῆς Ἐφέσου 449). Ἡ σύνοδος ἐπανέφερεν ἐν ἰσχύϊ τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Κων]πόλει συνόδου τοῦ ἔτους 448, ἤτοι τὴν καθαίρεσιν καὶ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ Εὐτυχοῦς, καὶ καθῄρεσε τὸν Ἀλεξανδρείας Διόσκορον, ἀμφότεροι δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐστάλησαν εἰς ἐξορίαν. Ὁ Κων]πόλεως Ἀνατόλιος εἶχεν ἤδη ἐγκαταλείψει αὐτόν, ἵνα μὴ μετ' αὐτοῦ συμπαρασυρθῇ εἰς τὴν καταστροφήν. Οὐδεὶς πλέον πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἐφάνη ὑπερισχύων τοῦ Κων]πόλεως. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν δύο τινά. Πρῶτον, ἡ Β' Οἰκουμ. Σύνοδος, ἡ ὁποία ἀρχικῶς ἦτο σύνοδος μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀνεγνωρίσθη ὡς οἰκουμενικὴ ὑπὸ τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου. Ἑπομένως ὁ 3ος κανὼν αὐτῆς, ὁ ὁποῖος ἔθετε τὸν Κων]πόλεως ὑπεράνω τοῦ Ἀλεξανδρείας, κατέστη πλέον κανὼν οἰκουμενικῆς συνόδου. Δεύτερον, ὁ 28ος κανὼν τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου ἔδωσεν εἰς τὸν Κων]πόλεως ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς πρὸς τὸν Ρώμης καὶ ὑπέταξεν εἰς τὸν Κων]πόλεως τοὺς ἐπισκόπους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ Ἐδέσσης Ἴβας καὶ ὁ Κύρου Θεοδώρητος εἶχον καθαιρεθῇ ὑπὸ τῆς ληστρικῆς συνόδου. Ἡ Δ' Οἰκουμ. Σύνοδος ἀποκατέστησεν ἀμφοτέρους

εἰς τὰς ἐπισκοπικὰς θέσεις, ὑποχρεώσασα αὐτοὺς νὰ καταδικάσωσι τὸν Νεστόριον. Ὁ Ἴβας καὶ προηγουμένως εἶχε δεχθῆ τὴν καταδίκην ταύτην. Ὡς βάσιν τοῦ καθορισμοῦ τῆς δογματικῆς διδασκαλίας ἡ Δ΄ Οἰκουμ. Σύνοδος ἔθεσε τὰς μετριοπαθεστέρας δογματικὰς ἐπιστολὰς τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου καὶ τὴν πρὸς τὸν Κων]πόλεως Φλαβιανὸν δογματικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ρώμης Λέοντος[10]. Ὁ σχετικὸς ὅρος ἐν τῇ πέμπτῃ συνεδρίᾳ ὑπεγράφη ὑπὸ τῆς συνόδου, ἐν δὲ τῇ ἕκτῃ συνεδρίᾳ ἔγιναν σχετικαὶ προφορικαὶ δηλώσεις αὐτῆς, κατόπιν ἐρωτήσεων τοῦ αὐτοκράτορος, παρισταμένου ἐκεῖ μετὰ τῆς αὐτοκρατείρας. Ἐκ τοῦ ὅρου ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς κυρίως αἱ ἑπόμεναι ἐσταχυολογημέναι φράσεις· «Εἷς καὶ ὁ αὐτὸς Χριστὸς ἐν δύο φύσεσιν ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως, καὶ εἰς ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν υἱὸν καὶ μονογενῆ, τὸν θεὸν Λόγον». Τὸ ἓν πρόσωπον ὁ ὅρος ρητῶς καὶ ἀπεριφράστως ὀνομάζει θεὸν Λόγον. Οὕτως ἔλειψεν ἡ ἀσάφεια, ἡ ὁποία ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Λέοντος. Ἡ διασάφησις ἔγινεν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κυρίλλου. Ἡ φράσις «ἐν δύο φύσεσιν», ἡ ὁποία σημαίνει, ὅτι μετὰ τὴν ἕνωσιν ἐν τῷ Χριστῷ ὑπάρχουσι δύο φύσεις, ἦτο βεβαίως νεστοριανική, ἀλλὰ μετὰ τὸν χωρισμὸν φύσεως καὶ προσώπου καὶ τὸν καθορισμόν, ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ τὸ ἓν πρόσωπον ἀποτελεῖ ὁ θεῖος Λόγος, ἀπέβαλεν ὁλοτελῶς τὴν νεστοριανικὴν χροιάν. Ὁ Νεστόριος εἶχεν ἐξορισθῆ εἰς τὴν Αἴγυπτον (435), ὅπου ἀπέθανε μετὰ τὴν σύγκλησιν τῆς Δ΄ Οἰκουμ. Συνόδου, ἀλλὰ πρὸ τῆς συναθροίσεως τῶν ἐπισκόπων (451). Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἔγραψε σύγγραμμα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Βιβλίον Ἡρακλείδου τοῦ ἐκ Δαμασκοῦ», σῳζόμενον ἐν συριακῇ μεταφράσει. Μετεχειρίσθη ψευδώνυμον, διότι δι᾽ αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος Θεοδοσίου τοῦ Β΄ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶχον καταδικασθῆ εἰς τὴν διὰ πυρᾶς ἐξολόθρευσιν. Τὸ σύγγραμμα ἐκ τοῦ συριακοῦ μετεφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ F. Nau, καθηγητοῦ τοῦ καθολικοῦ Ἰν-

10. Ἐν τῇ Δ΄ Οἰκουμ. Συνόδῳ οἱ ἐπίσκοποι τῆς Συρίας, Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Θρᾴκης, μὴ ὑφιστάμενοι τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀλεξανδρινῆς θεολογίας, ὑφιστάμενοι δὲ ἔν τινι μέτρῳ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀντιοχειανῆς θεολογίας, εὐκόλως ἐξῳκειώθησαν πρὸς τὴν νέαν νοοτροπίαν καὶ φρασεολογίαν, τὴν χωρίζουσαν φύσιν καὶ πρόσωπον. Ἐνῷ οἱ ἐπίσκοποι Αἰγύπτου, Παλαιστίνης καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, ὑφιστάμενοι τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀλεξανδρινῆς θεολογίας, ἐδέχοντο μὲν βεβαίως τὸ ἓν πραγματικὸν πρόσωπον ἐν Χριστῷ, δυσκόλως ὅμως ἠδύναντο νὰ ἐξοικειωθῶσι πρὸς τὴν νέαν νοοτροπίαν καὶ φρασεολογίαν καὶ νὰ κάμωσι λόγον περὶ δύο φύσεων ἐν αὐτῷ (μετὰ τὴν ἕνωσιν τῶν φύσεων τούτων). Ἐφαίνοντο ταῦτα εἰς αὐτοὺς ὡς νεστοριανίζοντα. Διὰ τοῦτο ἐξ αὐτῶν κυρίως προέκυψε τὸ πρῶτον σχέδιον του ὅρου, τὸ ὁποῖον δὲν σῴζεται μέν, γνωρίζομεν δέ, ὅτι εἶχε τὴν φράσιν «ἐκ δύο φύσεων», ἐκ τῆς ὁποίας ὅμως δὲν ἐφαίνετο, ἂν ἐγίνοντο δεκταὶ δύο φύσεις καὶ μετὰ τὴν ἕνωσιν αὐτῶν. Ἀλλ᾽ ἡ ζωηρὰ τῶν ἐπισκόπων τούτων ἀντίδρασις κατὰ τῆς νέας νοοτροπίας καὶ φρασεολογίας ἐκάμφθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐπιτροπὴ συνέταξε τὸ δεύτερον καὶ τελικὸν σχέδιον τοῦ ὅρου, τὸ ὁποῖον εἶχε τὴν φράσιν «ἐν δύο φύσεσιν», ἤτοι ἀποδοχὴν δύο φύσεων ἐν τῷ Χριστῷ καὶ μετὰ τὴν ἕνωσιν (Hefele, Conciliengeschichte, τόμος II, σελ. 442, 464 καὶ ἑξῆς).

στιτούτου τῶν Παρισίων (1910). Ὁ Νεστόριος ἐν αὐτῷ ἐπαινεῖ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ρώμης Λέοντος· «Ὅτε εὗρον καὶ ἀνέγνωσα τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ηὐχαρίστησα τὸν Θεόν, διότι ἡ ἐκκλησία τῆς Ρώμης εἶχεν ὁμολογίαν πίστεως ὀρθόδοξον καὶ ἄμεμπτον» (σελ. πρωτοτύπου 466, μεταφρ. 298), ἂν ἔζη δὲν θὰ ἐδέχετο τὸν ὅρον τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου, διότι αὕτη ἦρε τὴν ἀσάφειαν τῆς παπικῆς ἐπιστολῆς, τὸ ἐν τῷ Χριστῷ ἓν πρόσωπον ρητῶς καὶ ἀπεριφράστως ὀνομάσασα «θεὸν Λόγον». Μετὰ τὴν Δ' Οἰκουμ. Σύνοδον, οἱ μεταχειριζόμενοι τὴν φράσιν «μία φύσις» θεωροῦνται μονοφυσῖται, ἀκόμη καὶ οἱ ἔχοντες τὸ «ἀσυγχύτως καὶ ἀτρέπτως», δηλονότι, οἱ διατηροῦντες τὴν φρασεολογίαν τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς (τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου). Μετὰ τὸν χωρισμὸν φύσεως καὶ προσώπου, οἱ ἐξακολουθοῦντες νὰ κάμνωσι λόγον περὶ μιᾶς φύσεως τοῦ Χριστοῦ, ἐνῷ δύνανται πλέον νὰ ἀποφύγωσι τὴν φράσιν ταύτην, δεικνύουσιν, ὅτι εἶναι πράγματι μονοφυσῖται. Μόνον, ὅτι οἱ μετὰ τῆς μιᾶς φύσεως ἔχοντες τὸ «ἀσυγχύτως καὶ ἀτρέπτως» δὲν εἶναι ἄκροι μονοφυσῖται, ὀπαδοὶ τοῦ Εὐτυχοῦς, ἀλλὰ μετριοπαθεῖς.

Κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου ἀντέδρασαν οἱ μονοφυσῖται, οἱ ὁποῖοι ἐπλεόναζον ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Συρίᾳ. Ἡ ἐπικράτησις τοῦ μονοφυσιτισμοῦ εἰς τὰς χώρας ταύτας συνετέλεσεν ὥστε νὰ διορισθῶσιν ἐν αὐταῖς μονοφυσῖται ἐπίσκοποι. Ὁ Αἰγύπτιος μοναχὸς Θεοδόσιος, ἐπιστρέφων ἐκ Χαλκηδόνος καὶ διελθὼν διὰ τῆς Παλαιστίνης, ἐξήγειρε τοὺς μοναχοὺς τῆς χώρας ταύτης κατὰ τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων Ἰουβεναλίου, ὁ ὁποῖος εἶχε μετάσχει αὐτῆς καὶ ἀποδεχθῆ αὐτήν. Διαφωτιστικὴν περιγραφὴν εὑρίσκει τις ἐν τοῖς Ἀποφθέγμασι τῶν Πατέρων (Migne, 65, 149 καὶ ἑξῆς). Ἐπιχείρημα κατὰ τῆς συνόδου ταύτης ἀναφέρεται, «ὡς τὸ Νεστορίου δόγμα κυρωσάσης». Ὁ Θεοδόσιος ἐξελέγη μονοφυσίτης ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων, ὁ Ἰουβενάλιος σωθεὶς τῆς κατ' αὐτοῦ δολοφονικῆς ἀποπείρας ἔφυγεν εἰς Κων]πολιν, ἀλλ' εἷς ἐπίσκοπος καὶ εἷς διάκονος ἐφονεύθησαν. Ἡ πρῴην αὐτοκράτειρα Εὐδοκία, σύζυγος Θεοδοσίου τοῦ Β', παραμένουσα ἐν Ἱερουσαλὴμ (ἀπὸ τοῦ 444), ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν Πουλχερίαν, ὑπεστήριξε τὴν μεταβολὴν ταύτην, ἀλλ' ὁ Μαρκιανὸς (453) ἐξεδίωξε τὸν μονοφυσίτην ἐπίσκοπον καὶ ἐπανέφερε τὸν Ἰουβενάλιον. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην πολλοὶ μοναχοὶ ἐφονεύθησαν πλησίον τῆς Νεαπόλεως ὑπὸ στρατιωτῶν. Βαθμηδὸν ἐν Παλαιστίνῃ ἐπεκράτησεν ἡ ὀρθοδοξία, εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσαν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου τῆς χώρας ἐκείνης, ἤτοι ὁ Μέγας Εὐθύμιος († 473) καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Σάββας († 532) καὶ Θεοδόσιος († 529), τῶν ὁποίων τὰς βιογραφίας τόσον ἐπιτυχῶς ἔγραψεν ὁ Σκυθοπολίτης Κύριλλος, καταστήσας αὐτὰς πηγὰς τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ τῶν ὁποίων ἀνταξίαν κριτικὴν ἔκδοσιν ἔκαμεν ὁ διαπρεπὴς φιλόλογος Eduard Schwartz (1939). Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἡ Δ' Οἰκουμ. Σύνοδος (451) εἶχε

διορίσει ὀρθόδοξον ἐπίσκοπον, τὸν Προτέριον, τοῦ ὁποίου ἡ ἔλευσις ἐξ ἀρχῆς προὐκάλεσεν αἱματηρὰς ταραχάς. Ὁ θάνατος τοῦ ἐξορίστου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Διοσκόρου (ἐν Γάγγρᾳ τῆς Παφλαγονίας 454), τὸν ὁποῖον ἐξηκολούθουν νὰ ἀναγνωρίζωσιν οἱ μονοφυσῖται τῆς Αἰγύπτου, ἐπέφερε ταχεῖαν λύσιν τοῦ ζητήματος. Ὁ Προτέριος ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ ὄχλου ἐν τῷ βαπτιστηρίῳ τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ καὶ ἐξελέγη μονοφυσίτης ἐπίσκοπος Τιμόθεος ὁ Αἴλουρος. Τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον ἔγιναν ἀμφότερα τὰ γεγονότα, δὲν εἶναι γνωστόν. Βραδύτερον καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ, παραιτηθέντος τοῦ ὀρθοδόξου ἐπισκόπου Μαρτυρίου, ἐξελέγη μονοφυσίτης, Πέτρος ὁ Γναφεὺς (470), ὀνομασθεὶς οὕτως ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος, τὸ ὁποῖον ἤσκησεν ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῶν Ἀκοιμήτων τῆς Κων]πόλεως. Οἱ μονοφυσῖται κατηγόρουν τὴν Δ′ Οἰκουμ. Σύνοδον ὡς νεστοριανίζουσαν. Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Α′ ὁ Θρᾷξ (457 - 474), διαδεχθεὶς τὸν Μαρκιανόν, ἵνα λάβῃ ὡρισμένην στάσιν ἀπέναντι τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος, ἠρώτησε τοὺς ἐπισκόπους περὶ τῆς τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου. Οἱ περισσότεροι αὐτῶν ἀπήντησαν ὑπὲρ τῆς συνόδου ταύτης, διὰ τοῦτο ὁ Λέων ἐπέβαλεν αὐτήν, ἐξεδίωξε τοὺς μονοφυσίτας ἐπισκόπους Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας καὶ διώρισεν ὀρθοδόξους εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν (460 - 471). Ὁ Βασιλίσκος, γυναικάδελφος τοῦ ἀποθανόντος αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Α′, ἁρπάσας τὸν θρόνον ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ ἀμφοτέρων Ζήνωνος, ἠθέλησε νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν μονοφυσιτῶν. Ἐξέδωσεν αὐτοκρατορικὸν διάταγμα, τὸ «Ἐγκύκλιον» (476), διὰ τοῦ ὁποίου ἐπέβαλε τὸν μονοφυσιτισμόν, καὶ ἀποκατέστησε τοὺς μνημονευθέντας δύο μονοφυσίτας ἐπισκόπους, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος (Τιμόθεος ὁ Αἴλουρος) θεωρεῖται πρωταίτιος τοῦ Ἐγκυκλίου. Ὁ Ἱεροσολύμων Ἀναστάσιος ἐδέχθη ἐπίσης τὸ Ἐγκύκλιον. Ὁ Βασιλίσκος ἐσχεδίαζε νὰ διορίσῃ μονοφυσίτην ἐπίσκοπον καὶ ἐν Κων]πόλει, ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης Ἀκάκιος ἀντέδρασεν, ἐξεγείρας τὸν λαόν, ὁ δὲ Βασιλίσκος ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν θρόνον. Ὁ ἀνακτήσας αὐτὸν Ζήνων (476) κατ' ἀρχὰς ἔδειξεν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας, ἀλλ' ἔπειτα ἠκολούθησεν ἑνωτικὴν πολιτικὴν ἀπέναντι τῶν μονοφυσιτῶν, ἐκδώσας τὸ «Ἑνωτικὸν» (482). Δι' αὐτοῦ κατεδικάζοντο ὁ Νεστόριος καὶ ὁ Εὐτυχής, ὡρίζετο τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων, χωρὶς νὰ γίνεται μετὰ τὴν ἕνωσιν λόγος περὶ μιᾶς ἢ δύο φύσεων, καὶ ὡρίζετο νὰ μὴ ἰσχύῃ πᾶν ὅ,τι ἀντίθετον ἐθεσπίσθη ἐν Χαλκηδόνι (Δ′ Οἰκουμ. Συνόδῳ) ἢ ἀλλοῦ. Ἡ Δ′ Οἰκουμ. Σύνοδος πρὸς τούτοις δὲν ἀνεφέρετο μεταξὺ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, περιοριζομένων εἰς τρεῖς. Οὕτω παρεμερίζετο σιωπηλῶς, ἀφ' ἑνός, ἡ τοὺς μονοφυσίτας σκανδαλίζουσα φράσις «ἐν δύο φύσεσιν» τῆς Δ′ Οἰκουμ. Συνόδου, ἀφ' ἑτέρου, ἡ τοὺς ὀρθοδόξους σκανδαλίζουσα φράσις «μία φύσις», ἐγίνοντο ὅμως δεκτοὶ οἱ κατὰ τοῦ Νεστορίου δώδεκα ἀναθεματισμοὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, ὅπου ἀνεφέρετο ἡ μονοφυσιτίζουσα

φράσις «φυσικὴ ἕνωσις» (τρίτος ἀναθεματισμός). Τέλος ἐπεβάλλετο παῦσις τῶν σχετικῶν συζητήσεων. Τὸ Ἑνωτικὸν ἐζήτει νὰ κρατήσῃ τὴν μέσην ὁδὸν μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν καὶ εὐχαριστήσῃ ἀμφοτέρας τὰς μερίδας. Ἀπετέλει ἐγκατάλειψιν τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου καὶ ἦτο εὐπρόσδεκτος εἰς τοὺς μονοφυσίτας, ἀλλ' ἀπετέλει τοιαύτην πλαγίαν ἐγκατάλειψιν, ὥστε ὑπ' αὐτὸ ἠδύναντο νὰ στεγασθῶσι καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς συνόδου ταύτης. Καθ' ὅλον μάλιστα τὸ διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον παρέμεινεν ἐν ἰσχύϊ τὸ Ἑνωτικόν, ἐπανειλημμένως διετυπώθη ὁ φανταστικὸς ἰσχυρισμός, ὅτι τὸ ἔγγραφον τοῦτο δὲν ἦρε τὴν Δ' Οἰκουμ. Σύνοδον. Τὸ Ἑνωτικὸν ὑπέγραψαν ὁ Κων]πόλεως Ἀκάκιος, ὁ Ἀλεξανδρείας Πέτρος ὁ Μογγός, ἀρχιδιάκονος καὶ διάδοχος τοῦ Τιμοθέου, ὁ Ἀντιοχείας Πέτρος ὁ Γναφεὺς καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Μαρτύριος, διάδοχος τοῦ Ἀναστασίου. Ὁ Μαρτύριος ἐν Ἱερουσαλὴμ (479) εἶχεν ἑνώσει τοὺς ὀρθοδόξους καὶ τοὺς μονοφυσίτας διὰ πλαγίας παραμερίσεως τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα, τὴν ἕνωσιν ταύτην ἐμιμήθησαν ὁ Κων]πόλεως Ἀκάκιος καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Πέτρος ὁ Μογγός, συμφιλιωθέντες καὶ συνεργασθέντες ἐν τῇ γενέσει τοῦ Ἑνωτικοῦ (Ed. Schwartz, Kyrillos von Skythopolis, 1939, σελ. 369 κ. ἑξ. Διὰ τὴν συμφιλίωσιν καὶ συνεργασίαν αὐτῶν ἴδε J. Hergenröther, Photius, τόμος I, σελ. 120 κ.ἑξ.). Ἐκ τῶν ὀρθοδόξων (τῶν ὀπαδῶν τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου) καὶ τῶν μονοφυσιτῶν πολλοὶ δὲν ἱκανοποιήθησαν ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἑνωτικοῦ διδομένης συμβιβαστικῆς λύσεως. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὅσοι μονοφυσῖται, παραβαίνοντες τὴν ὑπὸ τοῦ Ἑνωτικοῦ ἐπιβαλλομένην σιωπήν, ἤθελον νὰ κάμνωσι λόγον περὶ μιᾶς φύσεως, ἀπεσπάσθησαν τοῦ μονοφυσίτου ἐπισκόπου, Πέτρου τοῦ Μογγου, ὀνομασθέντες βραδύτερον «ἀκέφαλοι» ὡς μὴ ἔχοντες πλέον ἐπίσκοπον. Μὲ τὸ ἴδιον ὄνομα ὠνομάσθησαν βαθμηδὸν πανταχοῦ οἱ μὴ δεχόμενοι τὸ Ἑνωτικὸν μονοφυσῖται. Ὀρθόδοξοι τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Κων]πόλεως (κυρίως οἱ μοναχοὶ τοῦ Στουδίου) ἀπετάθησαν εἰς τὸν Ρώμης Φήλικα τὸν Γ'. Ὁ Φῆλιξ διὰ δύο συνόδων (484 καὶ 485) καθῄρεσε καὶ ἀφώρισε τὸν Ἀκάκιον, τὸν Ἀλεξανδρείας Πέτρον καὶ τὸν Ἀντιοχείας Πέτρον, ὁ δὲ Ἀκάκιος διέγραψε τὸ ὄνομα τοῦ Ρώμης ἐκ τῶν διπτύχων τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτως ἐγεννήθη σχίσμα, ἀποκληθὲν «ἀκακιανόν». Μετὰ τὸ σχίσμα, τὸ προκληθὲν ἐκ τῆς καταδίκης Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τὸ ἀκακιανὸν σχίσμα εἶναι τὸ δεύτερον μεταξὺ δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ διετηρήθη ἐπὶ τριάκοντα πέντε ἔτη (484 - 519).

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀκακιανοῦ σχίσματος συνέβησαν δύο ἀξιοσημείωτα γεγονότα. Πρῶτον, μετεδόθη ὁ μονοφυσιτισμὸς εἰς τρίτην χώραν, τὴν Ἀρμενίαν, τῆς ὁποίας τμῆμα, ἄλλοτε μεγαλύτερον καὶ ἄλλοτε μικρότερον, ἀνῆκεν εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος. Δεύτερον, προὐκλήθη ἡ θεοπασχιτικὴ ἔρις ἐπὶ τοῦ μονοφυσίτου αὐτοκράτορος Ἀναστα-

σίου τοῦ Δικόρου (491 - 518). Πρὶν οὗτος γίνῃ αὐτοκράτωρ, εἶχεν ἀναλάβει ἐν Κων]πόλει μονοφυσιτικὸν κήρυγμα, μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἀντιοχείας Πέτρου τοῦ Γναφέως (448) ἦτο ὑποψήφιος διὰ τὴν ἐπισκοπὴν τῆς πόλεως ταύτης. Ἵνα γίνῃ αὐτοκράτωρ, ὑπεχρεώθη νὰ δώσῃ εἰς τὸν Κων]πόλεως Εὐφήμιον ἔγγραφον ὑπόσχεσιν, ὅτι δὲν θὰ εἰσαγάγῃ μονοφυσιτικὴν μεταρρύθμισιν. Ἐπ' αὐτοῦ ἐπέδρασε Σευῆρος ὁ Μονοφυσίτης, ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἔγινεν Ἀντιοχείας (512). Οὗτος εἶχε σπουδάσει ἐν Βηρυτῷ νομικά, ἔγινε μοναχὸς ἐν μοναστηρίῳ, πλησίον τῆς πόλεως Μαϊουμᾶ, ὑπαγομένῳ ἑπομένως τῷ Ἱεροσολύμων, ἠσχολήθη μὲ τὴν θεολογίαν καὶ διεκρίθη ὡς συγγραφεύς. Ὑπὸ τοῦ μοναστηρίου αὐτοῦ ἐστάλη εἰς Κων]πόλιν, ὅπου ἔμεινεν ἐπὶ τριετίαν (508 - 511). Εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ὀφείλεται, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος ἐπέτρεψεν ὁριστικωτέραν καὶ φανερωτέραν ἐγκατάλειψιν τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς θεοπασχιτικῆς ἔριδος. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος ἐνέκρινεν, εἰς τὸν τρισάγιον ὕμνον, πρὸ τῆς κατακλεῖδος «ἐλέησον ἡμᾶς», νὰ προστεθῇ ἡ φράσις «ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς», τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐφεύρει ὁ μονοφυσίτης ἐπίσκοπος τῆς Ἀντιοχείας Πέτρος ὁ Γναφεύς, ἔφερε δὲ αὐτὴν εἰς τὴν Κων]πολιν Σευῆρος ὁ Μονοφυσίτης. Ὁ τρισάγιος ὕμνος μετὰ τῆς προσθήκης ταύτης ἐψάλη πρώτην φορὰν Κυριακήν τινα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Μιχαὴλ ἐν τῷ περιβόλῳ τῶν ἀνακτόρων, τὴν δὲ ἑπομένην Κυριακὴν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ. Ἡ φράσις «ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς» ἦτο δυνατὸν νὰ νοηθῇ ὀρθοδόξως, ὅτι, δηλαδή, ἐσήμαινε μετάδοσιν ἰδιωμάτων τῶν δύο τοῦ Χριστοῦ φύσεων, ἕνεκα τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἑνώσεως, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς προελεύσεως αὐτῆς ἡ φράσις εἶχε μονοφυσιτικὸν νόημα, ἀφομοίωσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὴν θείαν, καὶ ἑπομένως θεοπασχιτικὸν νόημα, ὅτι, δηλαδή, ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἔπαθεν ἡ θεία φύσις. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεκράτουν οἱ ὀπαδοὶ τῆς Δ' Οἰκ. Συνόδου, μεταξὺ δὲ αὐτῶν εὑρίσκοντο πολλοὶ μοναχοί, συμμορφωθέντες πρὸς τὸ ἐπικρατῆσαν ἐκεῖ ἐκκλησιαστικὸν πνεῦμα. Μοναχοὶ καὶ λαϊκοὶ ἐξηγέρθησαν κατὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς θεοπασχιτικῆς φράσεως (δίς, 511 καὶ 512, μόνον ὁ Εὐάγριος, 3, 44, συγχέει τὴν δευτέραν πρὸς τὴν πρώτην). Ἀλλ' ἐκ τῶν ὀπαδῶν τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου, πολλοὶ ἐδέχοντο καὶ τὸ Ἑνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος (μετριοπαθεῖς ὀρθόδοξοι). Τοιοῦτος ἦτο ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως Μακεδόνιος ὁ Β', καθ' ὅσον μάλιστα ἄνευ ἀποδοχῆς τοῦ Ἑνωτικοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἀναμιχθεὶς εἰς τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς θεοπασχιτικῆς φράσεως, κατηγορήθη ψευδῶς δι' ἀνηθικότητα, ἐξωρίσθη καὶ ἔπειτα καθῃρέθη (511, Θεοφάνους, Χρονογραφία, ἔκδοσις De Boor, σελ. 155 καὶ ἑξῆς). Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Τιμόθεος ἦτο πειθήνιον ὄργανον τοῦ αὐτοκράτορος. Ὑπερασπιστὴς τῶν ὀρθοδόξων παρουσιάσθη ὁ στρατηγὸς Βιταλιανός, ἔγγονος τοῦ ἐπὶ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Α' (457) πανισχύρου Γότθου στρατηγοῦ Ἄσπαρ.

Ὁ Βιταλιανὸς φυγὼν ἐκ Κων]πόλεως ἦλθεν εἰς τὴν Θρᾴκην καὶ συλλέξας στρατὸν καὶ στόλον ἔφθασε πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πρωτευούσης (513). Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Ρώμης Ὁρμίσδα, πρὸς ἄρσιν τοῦ σχίσματος καὶ ἀποκατάστασιν τῶν σχέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ὁ Ρώμης ἐζήτησεν, οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς νὰ ὑπογράψωσι παπικὸν λίβελλον («Formula Hormisdae»). Ἐν αὐτῷ ὑπῆρχον αἱ φράσεις «ἑπόμενοι ἐν πᾶσι τῷ ἀποστολικῷ θρόνῳ καὶ κηρύττοντες αὐτοῦ πάσας τὰς διατάξεις» (sequentes in omnibus apostolicam sedem et praedicantes eius omnia constituta, Mansi, 8, 407), πρὸς τούτοις δὲ ἐν αὐτῷ ἀνεθεματίζοντο, ὄχι μόνον ὁ Νεστόριος καὶ ὁ Εὐτυχής, ἀλλὰ καὶ οἱ μονοφυσῖται πατριάρχαι (Διόσκορος, Τιμόθεος ὁ Αἴλουρος, Πέτρος ὁ Γναφεύς, Πέτρος ὁ Μογγός, Ἀκάκιος). Ὡς τοιοῦτοι δὲ ὑπὸ τῆς Δύσεως ἐθεωροῦντο καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Ἀκακίου (Φράβιτας, Εὐφήμιος καὶ Μακεδόνιος), ὡς διατηρήσαντες τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν τοῖς διπτύχοις τῆς Ἐκκλησίας Κων]πόλεως, ἀλλ' οἱ ὁποῖοι ἦσαν μετριοπαθεῖς ὀρθόδοξοι. Ὁ Ρώμης Ὁρμίσδας διὰ τῶν ἀπεσταλμένων αὐτοῦ ἐζήτησε νὰ ἐγείρῃ ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει στάσιν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου. Οὗτος ἐπεβίβασεν αὐτοὺς πλοίου καὶ ἔστειλεν αὐτοὺς ὀπίσω.

Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Ἰουστίνου καὶ Ἰουστινιανοῦ ἐξεβλήθη τὸ Ἑνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος, ἀποκατεστάθη ἡ Δ' Οἰκουμ. Σύνοδος καὶ ὑπεγράφη ὁ τοῦ Ρώμης Ὁρμίσδα λίβελλος (Formula Hormisdae). Εἰς τὸν λίβελλον τοῦτον ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως Ἰωάννης ὁ Β' ὁ Καππαδόκης ἔδωσε μορφὴν ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Ρώμης (28 Μαρτίου 519) καὶ ἐτροποποίησεν αὐτόν, κατὰ τὸ δυνατόν, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ παρηλλήλιζε τοὺς δύο πατριαρχικοὺς θρόνους, τῆς παλαιᾶς («ἀνωτέρας») καὶ τῆς νέας Ρώμης («superioris Vestrae et novellae istius Romae), καὶ ἐθεώρει ἀμφοτέρους ἕνα (ἰσοφαρίζοντας, E. Caspar, Geschichte des Papsttums, τόμος II, 1933, σελ. 157, σημ. 5). Ἐδήλου, ὅτι δέχεται τῶν τεσσάρων οἰκουμενικῶν συνόδων τὰς ἀποφάσεις, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν διοργάνωσιν. Οὕτω σιωπηλῶς παρενέβαλλε τὸν 28ον κανόνα τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου, ὁ ὁποῖος ἔδιδεν εἰς τὸν Κων]πόλεως ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς πρὸς τὸν Ρώμης (C. Franklin Arnold, Caesarius von Arelate, 1894, σελ. 293 καὶ σημ. 969. E. Caspar, αὐτόθι, σελ. 158). Ἔπειτα παρέθεσε τὸ κείμενον τοῦ λιβέλλου τοῦ Ὁρμίσδα, παραλείψας μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀκακίου τὴν φράσιν «ὁ ὑπὸ τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου καταδικασθείς». Οὕτως ἐδεικνύετο, ὅτι αἱ παπικαὶ διατάξεις ἐγίνοντο δεκταὶ κατ' ἐκλογὴν (E. Caspar, αὐτόθι), ἡ δὲ παπικὴ αὐθεντία καθίστατο σκιώδης. Πάντως ὅμως ἐπρόκειτο περὶ πλαγίων τροποποιήσεων [11].

11. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κων]πόλεως Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκου

Ἀπόπειρα τοῦ Θεσσαλονίκης Δωροθέου, νὰ τροποποιήσῃ τὸν παπικὸν λίβελλον περισσότερον, ἀπέτυχεν. Διὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ παπικοῦ λιβέλλου ἀποκατεστάθησαν αἱ σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκ τῷ κράτει αὐτοῦ ἀπήτει τὴν ἀναγνώρισιν τῆς Δ΄ Οἰκουμ. Συνόδου, τοὺς δὲ ἀρνουμένους νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὴν ἐπισκόπους ἐξετόπιζεν ὡς μονοφυσίτας. Ἡ Αἴγυπτος, ὅπου ἡ βυζαντινὴ ἐξουσία κατ' ἀρχὰς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐπέμβῃ, κατέστη καταφύγιον αὐτῶν. Ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν μετὰ τῆς Ρώμης σχέσεων ἐξυπηρέτει τὰ πολιτικὰ σχέδια αὐτοῦ, ἤτοι τὴν ἀνάκτησιν τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐσκέπτετο, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἀποξενωθῇ τῶν πολυπληθῶν μονοφυσιτῶν τῆς Αἰγύπτου, Συρίας καὶ Ἀρμενίας. Ἕνεκα τούτου ἐξηκολούθησεν ἀπέναντι αὐτῶν τὴν ἑνωτικὴν πολιτικὴν τῶν προηγουμένων αὐτοκρατόρων, ἀλλ' ἐπὶ ἄλλης βάσεως, ἐζήτει, δηλονότι, νὰ κερδίσῃ τοὺς μονοφυσίτας, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Δ΄ Οἰκουμ. Σύνοδον. Οἱ μονοφυσῖται κατηγόρουν τὴν Δ΄ Οἰκουμ. Σύνοδον ὡς νεστοριανίζουσαν διὰ δύο τινά. Πρῶτον, διότι διὰ τῆς φράσεως «ἐν δύο φύσεσιν» κατέστησεν, ὡς οἱ μονοφυσῖται ἐνόμιζον, προβληματικὴν τὴν προσωπικὴν ἕνωσιν του Χριστοῦ (ἐξησθένησε, κινδυνεύει). Τοῦτο ἦτο ἀληθὲς μόνον κατὰ τὴν παλαιὰν νοοτροπίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν φύσις καὶ πρόσωπον ἦσαν ἀχώριστα καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀποδοχὴ μετὰ τὴν ἕνωσιν δύο φύσεων ἐν τῷ Χριστῷ θὰ ἔφερε μοιραίως δύο πρόσωπα. Ἀλλ', ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ἡ παλαιὰ νοοτροπία καὶ φρασεολογία εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Δεύτερον, διότι ἡ Δ΄ Οἰκουμ. Σύνοδος ἀποκατέστησε τοὺς νεστοριανίζοντας Ἴβαν καὶ Θεοδώρητον. Τοῦτο βεβαίως ἔπραξεν ἡ σύνοδος, ὑποχρεώσασα προηγουμένως αὐτοὺς νὰ ἀναθεματίσωσι τὸν Νεστόριον. Τὰς δύο ταύτας κατὰ τῆς Δ΄ Οἰκουμ. Συνόδου κατηγορίας οἱ μονοφυσῖται διετύπωσαν ἐν συσκέψει, ἡ ὁποία συνῆλθεν ἐν Κων]πόλει ἐν τοῖς ἀνακτόροις κατὰ θέλησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (532), παραστάντος μάλιστα κατὰ τὴν τελευταίαν συνεδρίαν μετὰ τῆς συγκλήτου. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν Δ΄ Οἰκουμ. Σύνοδον τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν ἐκ μέρους τῶν μονοφυσιτῶν καὶ καταστήσῃ αὐτὴν εὐπρόσδεκτον εἰς αὐτούς.

Διὰ διατάγματος τοῦ ἔτους 533 ἐπέβαλε τὴν θεοπασχιτικὴν φράσιν ὑπὸ νέαν μορφὴν καὶ νέον νόημα. Ἡ νέα μορφὴ ἦτο ἡ ἑπομένη· «τὸν ἕνα τῆς τριάδος πεπονθέναι σαρκὶ» (unum ex trinitate passum esse carne). Ἡ φράσις αὕτη ἄνευ τῆς λέξεως «σαρκὶ» ἀπήντα παρὰ τῷ Κων]πόλεως Πρόκλῳ (435) ἐναντίον τοῦ Μοψουεστίας Θεοδώρου, ἀρνουμένου μετάδοσιν ἰδιωμάτων, ἡ δὲ φράσις δεικνύει μετάδοσιν ἰδιωμά-

πρὸς τὸν Ρώμης Ὁρμίσδαν δὲν σῴζεται. Λατινικὸν κείμενον (ἐπίσης ἐπίσημον; V. Grumel, Les regestes des actes du Patriarchat de Con]ple, vol. I, fasc. I, 1932, σελ. 85, No 212) εὑρίσκεται ἐν Mansi, τόμος 8, 451 - 452 (Migne, λατιν. σειρά, τόμος 63, στ. 443 D - 445 B).

των. Ἔπειτα ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν μονοφυσιτῶν, συμπληρωθεῖσα δὲ διὰ τῆς λέξεως «σαρκὶ» προσέλαβεν ὡρισμένως ὀρθόδοξον νόημα, συμπίπτουσα μὲ τὴν φράσιν τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου «ἔπαθεν ἀπαθῶς ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ». Ἐσήμαινε μετάδοσιν τῶν ἰδιωμάτων τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ, ἕνεκα τῆς προσωπικῆς ἑνώσεως. Τὸ δεύτερον, δηλονότι, πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐν τῷ Χριστῷ ἔπαθεν ὄχι κατὰ τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν σάρκα (τὴν μετ' αὐτοῦ προσωπικῶς ἡνωμένην ἀνθρωπίνην φύσιν). Οὕτως ἀνεδεικνύετο ἡ εἰς ἓν πρόσωπον ἕνωσις τοῦ Χριστοῦ, τὴν ὁποίαν οἱ μονοφυσῖται ἐνόμιζον ὑποχωρήσασαν διὰ τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου. Τὴν προσθήκην τῆς λέξεως «σαρκὶ» ἔκαμον Σκύθαι (Μοισοὶ) μοναχοί, λαβόντες αὐτὴν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου. Οἱ μοναχοὶ οὗτοι ἀνῆκον εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ στρατηγοῦ Βιταλιανοῦ, ὁ ὁποῖος μέχρι τῆς δολοφονίας αὐτοῦ (520) ἤσκει μεγάλην ἐπιρροήν. Μεταξὺ τῶν μοναχῶν τούτων διεκρίνετο ὁ Λεόντιος, συγγενὴς τοῦ Βιταλιανοῦ. Ἀλλ' ἡ νέα φράσις «τὸν ἕνα τῆς τριάδος πεπονθέναι σαρκὶ» ἦτο ἄλλη μορφὴ τῆς παλαιᾶς μονοφυσιτικῆς καὶ θεοπασχιτικῆς φράσεως, διὰ τοῦτο πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχε προκαλέσει ἐν Κων]πόλει (πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Β' ὁ Καππαδόκης) καὶ ἐν Ρώμῃ (πάπας Ὁρμίσδας) ἀντίδρασιν, ἀποτελοῦσαν ἀνανέωσιν τῆς προηγηθείσης θεοπασχιτικῆς ἔριδος (519 - 533). Ὁ Ἰουστινιανός, ἐπηρεασθεὶς ὑπὸ τοῦ μνημονευθέντος περιβάλλοντος τοῦ Βιταλιανοῦ, υἱοθέτησε τὴν φράσιν ταύτην καὶ ἐπέβαλεν αὐτὴν διὰ τοῦ μνημονευθέντος διατάγματος. Τὸ διάταγμα ἔγινε δεκτὸν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει (ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ἰωάννου τοῦ Β'). — Περὶ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν ὑπῆρχον μονοφυσῖται. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ἑπόμενοι. Ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα καὶ ὁ ὑπ' αὐτῆς εὐνοούμενος νέος πατριάρχης Κων]πόλεως Ἄνθιμος (535), ὁ ὁποῖος ἐδέχθη τὴν διδασκαλίαν Σευήρου τοῦ Μονοφυσίτου. Ὁ Σευῆρος εἶχε κληθῆ ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν Κων]πολιν (534/535). Ἐκεῖθεν εἶχον ἔλθει καὶ ἄλλοι μονοφυσῖται ἐπίσκοποι, κληρικοὶ καὶ μοναχοί, τοὺς ὁποίους ἡ Θεοδώρα ἐτοποθέτησεν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Ὁρμίσδα καὶ ἐν ἐπαύλεσιν. Ἤσκουν προσηλυτισμὸν κυρίως μεταξὺ τῆς ἀριστοκρατίας. Ἀλλ' εἰς τὴν Κων]πολιν ἐστάλη ὁ Ρώμης Ἀγαπητὸς (535) ὑπὸ τοῦ Ὀστρογότθου βασιλέως Θεοδάτου, ἐλπίζοντος οὕτω νὰ ἀποτρέψῃ τὸν κατὰ τῆς Ἰταλίας πόλεμον τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Ἀγαπητὸς συνωδεύετο ὑπὸ πέντε ἐπισκόπων τῆς Ἰταλίας. Πολλοὶ μοναχοὶ εἶχον ἤδη προηγουμένως στείλει εἰς τὴν Ρώμην ἀπεσταλμένους, διὰ τῶν ὁποίων καθίστων τὸν πάπαν ἐνήμερον τῆς ἐν Κων]πόλει καταστάσεως. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀγαπητός, ἐλθὼν εἰς τὴν Κων]πολιν, δὲν ἐπεκοινώνησε μετὰ τοῦ πατριάρχου, ἀλλὰ μόνον μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ προὐκάλεσεν ἐπισήμως ζήτημα πατριάρχου. Πρόχειρος κατ' αὐτοῦ κατηγορία ἦτο, ὅτι εἶχε διατελέσει μητροπολίτης Τραπεζοῦντος (ἡ μετάθεσις ἀπηγορεύετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κανόνων). Ὁ Ἄνθιμος

κατέθεσε τὸ ὠμοφόριον αὐτοῦ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ αὐτοκράτορος, ἐγκαταλείψας οὕτω τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα (δὲν εἶναι σαφές, ἂν πρόκειται περὶ παραιτήσεως ἢ παύσεως, Mansi, 8, 886 καὶ ἑξῆς), ἀφέθη δὲ εἰς αὐτὸν ἡ μητρόπολις Τραπεζοῦντος. Πατριάρχης Κων]πόλεως ἐξελέγη ὁ ὀρθόδοξος Μηνᾶς (536), χειροτονηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ἀγαπητοῦ. Μὲ τὴν πρόθυμον ταύτην ἐξυπηρέτησιν τοῦ θρόνου τῆς Κων]πόλεως ὁ Ἀγαπητὸς ἀνταπέδωσε τὴν πρὸ 180 ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Ἀκακίου ἐγκατάστασιν τοῦ Ρώμης Φήλικος τοῦ Β′ (355, «ut... Felicem episcopum constitueret», Ἱερωνύμου, De viris illustribus, 98). Οἱ μνημονευθέντες μοναχοὶ μετὰ τῶν ἐν Κων]πόλει παρεπιδημούντων ἐπισκόπων ὑπέβαλον εἰς τὸν πάπαν δεύτερον ἔγγραφον, ζητοῦντες, ἵνα εἰς τὸν Ἄνθιμον δοθῇ προθεσμία καὶ ἀποδείξῃ τὰ ὀρθόδοξα αὐτοῦ φρονήματα, ἄλλως νὰ καθαιρεθῇ ὁλοτελῶς. Ὀρθῶς ἐσκέπτοντο, ὅτι ὁ ἐπιβλαβὴς ὡς πατριάρχης Ἄνθιμος θὰ ἦτο τοιοῦτος καὶ ὡς μητροπολίτης Τραπεζοῦντος. Ὁ Ρώμης Ἀγαπητὸς προσωρινῶς ἀπηγόρευσεν εἰς τὸν Ἄνθιμον πᾶσαν ἱεροπραξίαν (ἀργία — Mansi, 8, 923) καὶ ἔστειλεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὰ ἔγγραφα τῶν μοναχῶν καὶ τῶν ἐπισκόπων. Ὅτε μετ᾽ ὀλίγον ὁ πάπας ἀπέθανεν ἐν Κων]πόλει, οἱ μοναχοὶ δι᾽ ἐγγράφου ἐζήτησαν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἵνα ἐκτελεσθῇ ἡ αἴτησις αὐτῶν. Συνεκλήθη σύνοδος ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους (536), προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ Κων]πόλεως Μηνᾶ, μετέσχον δὲ αὐτῆς καὶ οἱ πέντε ἐπίσκοποι τῆς Ἰταλίας, οἱ ὁποῖοι εἶχον συνοδεύσει τὸν πάπαν εἰς Κων]πολιν καὶ εὑρίσκοντο ἀκόμη ἐκεῖ. Ἡ σύνοδος αὕτη δι᾽ ἀπεσταλμένων ἐπανειλημμένως ἀνεζήτησε τὸν ὑπόδικον Ἄνθιμον, παρέχουσα εἰς αὐτὸν προθεσμίας, ἵνα παρουσιασθῇ καὶ ἀποδείξῃ τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ, ἀλλ᾽ οὐδαμοῦ εὑρέθη, κρυφθεὶς καλῶς ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείρας Θεοδώρας, ὡς αὕτη ἐγνώριζε νὰ κρύπτῃ τοὺς προστατευομένους αὐτῆς. Ἡ σύνοδος ἐρήμην προέβη εἰς τὴν καθαίρεσιν καὶ τὸν ἀναθεματισμὸν τοῦ Ἀνθίμου (Mansi, 8, 887 καὶ 948 καὶ ἑξῆς). Ὁ Σευῆρος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὰ δὲ συγγράμματα αὐτοῦ κατεδικάσθησαν εἰς τὴν διὰ πυρᾶς ἐξολόθρευσιν.

Διὰ διατάγματος, ἐκδοθέντος τῷ 543, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐστράφη κατὰ τοῦ Ὠριγένους. Κατεδίκασε τὰς κακοδοξίας τοῦ Ὠριγένους, παρίστα τὰ συγγράμματα αὐτοῦ γέμοντα κακοδοξιῶν, ὥστε ἡ καταδίκη αὕτη καθίστατο καταδίκη ἐν γένει τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ· πρὸς τούτοις κατεδίκασε καὶ αὐτὸ τὸ πρόσωπον τοῦ Ὠριγένους. Σχέσιν τινὰ τοῦ διατάγματος τούτου μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, νὰ ἱκανοποιήσῃ τοὺς μονοφυσίτας, δὲν δύναταί τις νὰ ἀνεύρῃ. Ὑπολείπεται νὰ δεχθῇ τις, ὅτι ὁ Ἰουστινιανός, δι᾽ αὐτοῦ, ἤθελε νὰ ἱκανοποιήσῃ τοὺς αὐστηροὺς ὀρθοδόξους. Πρὸς ἔκδοσιν τοῦ διατάγματος ἀφορμὴν ἔδωσαν αἱ ἐν Παλαιστίνῃ ἔριδες τῶν μοναχῶν περὶ τοῦ Ὠριγένους, ἀποτελοῦσαι τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν φάσιν τῶν ὠριγενιστικῶν ἐρίδων. Προοίμιον αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ διάστασις λογίων μοναχῶν τῆς Μεγάλης Λαύρας (60 μοναχοὶ

ἐκ τῶν 150 τοὺς ὁποίους εἶχεν, ἔτος 507) πρὸς τὸν ἡγούμενον αὐτῆς, τὸν περίφημον Σάββαν τὸν ἡγιασμένον († 532), τὸν ὁποῖον εὕρισκον μὴ ἔχοντα τὴν ἀπαιτουμένην μόρφωσιν καὶ τοὺς ἀπαιτουμένους λεπτοὺς τρόπους τοῦ φέρεσθαι. Οὗτοι ἀναχωρήσαντες ἵδρυσαν τὴν Νέαν Λαύραν, ἡ ὁποία κατέστη κέντρον τοῦ ὠριγενισμοῦ (περὶ τὸ 514). Οἱ Ὠριγενισταὶ μοναχοὶ ἐδέχοντο τὴν προΰπαρξιν τῶν ψυχῶν, τὴν μετεμψύχωσιν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πάντων. Τὰς δοξασίας ταύτας τοῦ Ὠριγένους ἐθεώρουν «μέσα (=ἀδιάφορα) καὶ ἀκίνδυνα» καὶ ἐπεκαλοῦντο τὸν Νύσσης Γρηγόριον, Δίδυμον τὸν Τυφλὸν καὶ ἄλλους. Ὁ Δίδυμος ἐδέχετο τὴν προΰπαρξιν τῶν ψυχῶν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν, ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐδέχετο τὴν ἀποκατάστασιν. Ὑπ' ἀντιπάλου αὐτῶν ἐλέχθη, ὅτι ὁ ὠριγενισμὸς διεδόθη εἰς «πάντας τοὺς ἐν τῇ Νέᾳ Λαύρᾳ λογιωτέρους» (Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Βίος τοῦ Σάββα, ἔκδοσις Schwartz, σελ. 188). Πρωταίτιος τῆς ὠριγενιστικῆς κινήσεως καὶ ἀρχηγὸς αὐτῆς ὑπῆρξε Νόννος ὁ Παλαιστηνός, ὑπουργὸς δὲ αὐτοῦ Λεόντιος ὁ Βυζάντιος. Οἱ Ὠριγενισταὶ διέδωσαν τὰ φρονήματα αὐτῶν εἰς τὰ παράλια καὶ ἄλλα μοναστήρια, μονίμως μὲν εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Μαρτυρίου καὶ τὴν λαύραν τοῦ Φιρμίνου, ἐπί τινα δὲ χρόνον εἰς τὴν Μεγάλην Λαύραν καὶ «τὰ λοιπὰ τῆς ἐρήμου μοναστήρια» (αὐτόθι). Λεόντιος ὁ Βυζάντιος μεταβὰς εἰς Κων]πολιν ἀπέκτησε τὴν φιλίαν τοῦ πρεσβυτέρου Εὐσεβίου, κειμηλιάρχου τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης καὶ ἰσχύοντος ἐν τοῖς ἀνακτόροις. Ὁ Λεόντιος κατέστη ἀντιπρόσωπος («ἀποκρισιάριος») τῶν μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης καὶ ἱδρυτὴς καὶ ἡγούμενος μοναστηρίου ἐν Κων]πόλει. Ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Μαρτυρίου Δομετιανὸς καὶ ὁ «ἐξάρχων» τῆς Νέας Λαύρας Θεόδωρος ὁ Ἀσκιδᾶς, ἀμφότεροι Ὠριγενισταί, μετέβησαν ἐπίσης εἰς Κων]πολιν, διὰ τῶν μνημονευθέντων δὲ Λεοντίου καὶ Εὐσεβίου ἀπέκτησαν ἐπιρροὴν ἐν τοῖς ἀνακτόροις καὶ προήχθησαν εἰς ἐπισκόπους, ὁ μὲν πρῶτος Ἀγκύρας, ὁ δὲ δεύτερος Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, ἀλλ' ἀμφότεροι ἔμειναν ἐν τῇ πρωτευούσῃ. Δι' αὐτῶν ἐνισχύθησαν οἱ ἐν Παλαιστίνῃ Ὠριγενισταί, οἱ ὁποῖοι διέδωσαν τὰ φρονήματα αὐτῶν «πανταχοῦ τῆς Παλαιστίνης» (αὐτ. σελ. 189). Οἱ ἀντιωριγενισταὶ μοναχοὶ ἔκαμον αἴτησιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανόν, ἵνα καταδικάσῃ τὸν Ὠριγένην. Τὴν αἴτησιν ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ ἐν Κων]πόλει παπικὸς ἀντιπρόσωπος («ἀποκρισιάριος») Πελάγιος καὶ ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης Μηνᾶς, οἱ ὁποῖοι ἐνήργησαν νὰ ἐκδοθῇ τὸ μνημονευθὲν αὐτοκρατορικὸν διάταγμα, ἵνα θέσωσι τέρμα εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Δομετιανοῦ καὶ Θεοδώρου τοῦ Ἀσκιδᾶ, ἐλπίζοντες, ὅτι οὗτοι δὲν θὰ ἐδέχοντο αὐτό. Ἐκτὸς τοῦ Κων]πόλεως Μηνᾶ ἐδέχθη τὸ διάταγμα ὁ Ρώμης Βιγίλιος, ὁ Ἀλεξανδρείας Ζωΐλος, ὁ Ἀντιοχείας Ἐφραὶμ καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Πέτρος. Εἰς ἕκαστον τούτων ἐδίδοντο ὁδηγίαι νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον καὶ ἐπιδιώξῃ τὴν ὑπ' αὐτῆς ἀποδοχὴν τοῦ διατάγματος τούτου. Ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Κων]πόλεως Μηνᾶ πρὸς τὸν σκο-

πὸν τοῦτον συγκληθείσῃ ἐνδημούσῃ συνόδῳ τοῦ ἔτους 543, ὁ Δομετιανὸς καὶ ὁ Θεόδωρος Ἀσκιδᾶς, φερόμενοι ὡς πολιτικοὶ τῶν πραγματικοτήτων, ἐδέχθησαν τὴν καταδίκην τοῦ Ὠριγένους, ἀλλ' ὁ Δομετιανὸς μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν. Οἱ ἐν Παλαιστίνῃ ἀρχηγοὶ τῶν Ὠριγενιστῶν ἠρνήθησαν νὰ ὑπογράψωσι τὸ διάταγμα, ἀφωρίσθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Νέαν Λαύραν [12]. Θεόδωρος ὁ Ἀσκιδᾶς ἠδυνήθη νὰ ἐπαναφέρῃ αὐτοὺς ἐκεῖ καὶ μάλιστα ἐξ αὐτῶν νὰ διορίσῃ εἰς σημαινούσας θέσεις (συγχρόνως δύο συγκέλλους τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Πέτρου, ἕνα ἡγούμενον τῆς νέας ἐκκλησίας, ἐπὶ ἑπτάμηνον ἡγούμενον τῆς Μεγάλης Λαύρας, καὶ πλείονας ἐπισκόπους τῆς Παλαιστίνης — αὐτ. σελ. 193, 195 καὶ 197). Ἐν Παλαιστίνῃ ἐπεκράτησαν οἱ Ὠριγενισταί, ἀλλ' οὗτοι διῃρέθησαν εἰς δύο μερίδας. Οἱ «ἰσόχριστοι» ἐδέχοντο ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ τὴν ἰσότητα τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν τοῦ Χριστοῦ. Τὴν γνώμην ταύτην ἐξήγαγον ὡς συμπέρασμα τῆς ὠριγενικῆς διδασκαλίας περὶ προϋπάρξεως, ἀρχῆς ἰσότητος καὶ τελικῆς ἀποκαταστάσεως ὅλων τῶν πνευμάτων. Οἱ «πρωτοκτῖσται» ἀντιθέτως ἐδέχοντο τὴν ψυχὴν τοῦ Χριστοῦ ἐξ ἀρχῆς ἀνωτέραν τῶν ἄλλων πνευμάτων, ὡς οὔσης τοῦ πρώτου δημιουργήματος. Ἰσόχριστοι ἦσαν οἱ Ὠριγενισταὶ τῆς Νέας Λαύρας, πρωτοκτῖσται, οἱ τῆς λαύρας τοῦ Φιρμίνου. Ὑπερίσχυσαν οἱ πρῶτοι, οἱ δὲ δεύτεροι ἡνώθησαν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων (552). Ἄρχεται ἡ ὑποχώρησις τῶν Ὠριγενιστῶν. Ὁ νέος ἡγούμενος τῆς Μεγάλης Λαύρας Κόνων, μεταβὰς εἰς Κων]πολιν, ἠδυνήθη νὰ διαφωτίσῃ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν διὰ λιβέλλου περὶ τῶν ἰδεῶν τῶν Ὠριγενιστῶν καὶ κινήσῃ αὐτὸν ἐναντίον τῶν ἰδεῶν τούτων. Περὶ τοῦ ζητήματος ἠσχολήθη βραδύτερον ἡ Ε' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (553).

Ὁ Ὠριγενιστὴς καὶ «ἰσόχριστος» Θεόδωρος Ἀσκιδᾶς ἐσκέφθη νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν ἀπὸ τῆς ἐπικινδύνου ὁδοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰσέλθει διὰ τοῦ δευτέρου διατάγματος κατὰ τοῦ Ὠριγένους. Ὁ Ἰουστινιανὸς εὐχαρίστως διήρχετο τὰς ἑσπέρας ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν ἀνακτόρων, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ λογίων μοναχῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ συζητῶν περὶ θεολογικῶν θεμάτων. Ἐκεῖ ὁ αὐτοκράτωρ ἀφ' ἑαυτοῦ ἢ προκληθεὶς ἐξέφρασεν εὐρύτερα καὶ δυσεπίτευκτα σχέδια ἐκτενοῦς συγγραφῆς, ἐκδοθησομένης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ σκοπούσης τὴν ἕνωσιν τῶν μονοφυσιτῶν («ἀκεφάλων», ἴδε ἀνωτέρω σελ. 228). Ἐκ τούτου ἀκριβῶς ὁ Θεόδωρος Ἀσκιδᾶς εὗρεν ἀφορμὴν νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὴν συνέχειαν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ ἔρ-

12. «Τοῦ τοίνυν κατὰ Ὠριγένους ἰδίκτου (edictum) ἐν Ἱεροσολύμοις ἐμφανισθέντος καὶ πάντων τῶν κατὰ Παλαιστίνην ἐπισκόπων καὶ τῶν τῆς ἐρήμου ἡγουμένων καθυπογραψάντων παρεκτὸς Ἀλεξάνδρου τοῦ ἐπισκόπου Ἀβίλης ἀγανακτήσαντες (οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ὠριγενιστῶν) ἀπέστησαν καὶ τῆς Νέας Λαύρας ὑποχωρήσαντες ἔμειναν εἰς τὴν πεδιάδα» (Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Βίος Σάββα κεφ. 86, ἔκδοσις Schwartz, σελ. 192· πρβλ. καὶ σελ. 403).

γου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει διὰ τοῦ πρώτου διατάγματος. Ὑπελείπετο νὰ ἀρθῇ ἡ δευτέρα κατηγορία τῶν μονοφυσιτῶν κατὰ τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου, ὅτι τάχα αὕτη ηὐνόησε νεστοριανίζοντας συγγραφεῖς. Τὴν πρότασιν ὑπεστήριξεν ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα. Οὕτω προέκυψε τὸ τρίτον διάταγμα, τοῦ ἔτους 544, περιέχον τὴν καταδίκην τῶν τριῶν κεφαλαίων, ἤτοι Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, τῶν συγγραμμάτων Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου κατὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου καὶ τῆς πρὸς Μάριν ἐπιστολῆς τοῦ Ἴβα [13]. Τὸ διάταγμα συνεπλήρου τὴν Δ' Οἰκουμ. Σύνοδον. Ἡ Δ' Οἰκουμ. Σύνοδος, ἔχουσα νὰ καταδικάσῃ τὸν μονοφυσιτισμόν, οὐδόλως ἠσχολήθη μὲ τὸν Μοψουεστίας Θεόδωρον, ἀποκατέστησε μὲν τὸν Κύρου Θεοδώρητον, ἀλλ' ὑπεχρέωσεν αὐτὸν προηγουμένως νὰ ἀναθεματίσῃ τὸν Νεστόριον. Δὲν ἔδειξεν, ἄρα, εὔνοιαν πρὸς αὐτόν. Ἡ πρὸς Μάριν ἐπιστολὴ τοῦ Ἴβα ἀνεγνώσθη ἐν τῇ Δ' Οἰκουμ. Συνόδῳ, οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ἐσπευσμένως ἐξέφρασαν τὴν γνώμην, ὅτι αὕτη εἶναι ὀρθόδοξος, ἀλλ' ἡ σύνοδος εἰδικῶς δὲν ἠσχολήθη καὶ δὲν ἀπεφάνθη ἐπ' αὐτῆς. Οὕτω παρεμερίσθη τὸ ζήτημα μᾶλλον ἢ ἐλήφθη ἐπ' αὐτοῦ εὐνοϊκὴ ἀπόφασις. Ἐν τούτοις τὸ διάταγμα τῶν τριῶν κεφαλαίων ἐθεωρήθη ὡς θίγον τὸ κῦρος τῆς συνόδου ταύτης. Διὰ τοῦτο, ὅτε ἐζητήθη ἡ ὑπογραφὴ τῶν πατριαρχῶν, οἱ μὲν τῆς Ἀνατολῆς ὑπέγραψαν (εἶναι οἱ ὑπογράψαντες τὸ δεύτερον διάταγμα), ὄχι ἄνευ ἀντιστάσεως, ὁ δὲ Ρώμης Βιγίλιος ἠρνήθη. Ὅτε ἡμέραν τινὰ ὁ πάπας ἱερούργει ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Καικιλίας τῆς Ρώμης, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος, ὄργανα τῆς ἐξουσίας ἀπήγαγον αὐτόν, ἔθεσαν εἰς πλοῖον καὶ ἔστειλαν εἰς τὴν Κων]πολιν. Ἐκεῖ διαφωτισθεὶς ὑπὸ θεολόγων τοῦ αὐτοκράτορος μετέβαλε γνώμην. Συνέταξεν ἔγγραφον (Judicatum, Ἀπόφασις, 548), τὸ ὁποῖον ἀπέστειλεν εἰς τὸν πατριάρχην Κων]πόλεως Μηνᾶν. Διὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου ἐδέχετο τὴν καταδίκην τῶν τριῶν κεφαλαίων, μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν, ὅτι ἡ Δ' Οἰκουμ. Σύνοδος οὐδεμίαν μείωσιν ὑφίστατο. Τοῦ ἐγγράφου σῴζονται μόνον ἀποσπάσματα ἐν ἐπιστολῇ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ πρὸς τὴν Ε' Οἰκουμ. Σύνοδον, ἀλλ' ὅτι τοιοῦτον ἦτο τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ μαρτυρεῖται καὶ ἀλλαχόθεν. Ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιφύλαξις τοῦ Βιγιλίου δὲν ὠφέλησεν αὐτόν. Ἀποδοκιμασθεὶς ὑπὸ τῆς Δύσεως, ἠναγκάσθη νὰ ἀποσύρῃ τὸ ἔγγραφον (550), ἀλλ' ἐνόρκως ὑπεσχέθη, ὅτι κατὰ δύναμιν θὰ συνεργασθῇ εἰς τὴν καταδίκην τῶν τριῶν κεφαλαίων.

13. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὠνόμαζον «κεφάλαια», προτάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀνεθεμάτιζον ὡρισμένας ἰδέας. «Ὁ φρονῶν τοῦτο, ἀνάθεμα», «ὁ φρονῶν ἐκεῖνο, ἀνάθεμα», καὶ οὕτω καθεξῆς. Οἱ δώδεκα ἀναθεματισμοὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου κατὰ τοῦ Νεστορίου ὠνομάζοντο τὰ «Κεφάλαια τοῦ Κυρίλλου». Τοιαύτην μορφὴν εἶχε καὶ τὸ μνημονευθὲν διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὸ διάταγμα δὲν σῴζεται, πλὴν τριῶν ἀποσπασμάτων, ἀλλ' ἔχομεν σχετικὰς πληροφορίας. Τὰ σχετικὰ ζητήματα ἀνεπτύσσοντο εἰς πολλοὺς ἀναθεματισμούς, συνωψίζοντο ὅμως εἰς τρεῖς. Σῴζεται ἄλλο διάταγμα τοῦ ἔτους 551, τοῦ ἰδίου μὲν περιεχομένου, ἀλλ' ὄχι τῆς ἰδίας μορφῆς.

Συνεβούλευσε τὴν σύγκλησιν συνόδου ἐν τῇ Δύσει (ἐν Ἰταλίᾳ καὶ μάλιστα ἐν Σικελίᾳ), ἐδέχθη ὅμως νὰ συγκληθῇ αὕτη ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐπί τι διάστημα ἡ σύνοδος ἐκινδύνευσε νὰ ἀντικατασταθῇ ὑπὸ ἁπλῆς συσκέψεως. Διὰ τὴν σύσκεψιν ὁ Βιγίλιος ἤθελεν ἴσον ἀριθμὸν ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, ὁ Ἰουστινιανὸς ἤθελεν ἴσον ἀριθμὸν ἐξ ἑκάστου πατριαρχείου, ἂν δὲ ἡ ἀξίωσις τοῦ Βιγιλίου ἐστηρίζετο ἐπὶ τούτου, ὅτι ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις ἀπετέλουν δύο ἀντιμαχομένας μερίδας, αἱ ὁποῖαι θὰ συνεζήτουν, τότε ὁ Ἰουστινιανὸς ἐδέχετο μὲν ἴσον ἀριθμὸν ἐπισκόπων ἑκατέρωθεν, ἀλλ᾽ ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ διορισθῶσι κριταί, ἵνα ἀποφανθῶσι, ποία ἐξ αὐτῶν εἶχε δίκαιον. Ὁ Ἰουστινιανὸς τέλος συνεκάλεσεν ἐν Κων]πόλει τὴν Ε′ Οἰκουμ. Σύνοδον (553), ἀλλ᾽ ἐκ τῆς Δύσεως δὲν προσῆλθον ἐπίσκοποι. Ὁ Ῥώμης Βιγίλιος ἠρνήθη νὰ μετάσχῃ τῆς συνόδου, μὴ θέλων νὰ ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν, μήτε πρὸς τὴν σύνοδον καὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, μήτε πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Δύσεως. Ἡ σύνοδος συνῆλθεν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ (ἐν τῷ σεκρεταρίῳ) καὶ μετέσχον αὐτῆς ὑπὲρ τοὺς 150 ἐπίσκοποι, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον 6-8 ἦσαν ἐκ τῆς Βορείου Ἀφρικῆς. Πρόεδρος τῆς συνόδου ἦτο ὁ Κωνσταντινουπόλεως Εὐτύχιος. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς δὲν παρέστη εἰς τὴν σύνοδον, οὔτε ἔστειλε μονίμους ἀντιπροσώπους, ἀλλ᾽ ἐπεκοινώνει μετ᾽ αὐτῆς ἑκάστοτε δι᾽ ἰδιαιτέρων ἀπεσταλμένων καὶ ἐπιστολῶν. Διὰ τοιαύτης ἐπιστολῆς πρὸς τὴν σύνοδον ἐζήτησε τὸν ἀναθεματισμὸν τῶν κακοδοξιῶν τῶν Ὠριγενιστῶν μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης (τῶν «ἰσοχρίστων») «μετὰ τοῦ δυσσεβοῦς Ὠριγένους» (Γεωργίου Μοναχοῦ, Χρονικόν, 4, 218, Migne, 110, 78 κ. ἑξ.· ἔκδοσις De Boor, 1904, 9, 17, σελ. 630 καὶ ἑξ.). Ἦτο ἀποτέλεσμα τῶν ἐν Κων]πόλει ἐνεργειῶν τοῦ ἡγουμένου τῆς Παλαιστινείου Μεγάλης Λαύρας Κόνωνος καὶ τῶν μετ᾽ αὐτοῦ μοναχῶν (Εὐαγρίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 38, ἔκδοσις Bidez καὶ Parmentier, 1898, σελ. 188 κ. ἑξ.· ἴδε ἀνωτέρω σελ. 235) καὶ ἀπετέλει μεγάλην ἐπιτυχίαν, λαμβανομένης ὑπ᾽ ὄψιν τῆς ἰσχύος τοῦ Ὠριγενιστοῦ Θεοδώρου τοῦ Ἀσκιδᾶ. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος εἶναι γνωστὸν μόνον ἐκ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ, γράψαντος μέσα τῆς θ′ ἑκατονταετηρίδος. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «Γράμμα τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ πρὸς τὴν ἁγίαν σύνοδον περὶ Ὠριγένους καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ». Ὅτι ἡ Ε′ Οἰκουμ. Σύνοδος ἠσχολήθη μὲ τὰς κακοδοξίας τοῦ Ὠριγένους καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, κατεδίκασεν αὐτάς, τὰς δὲ ἀποφάσεις αὐτῆς δι᾽ ἐγγράφου κατέστησε γνωστὰς εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἀναφέρει ρητῶς ὁ ἱστορικὸς Εὐάγριος (Ἐκκλ. Ἱστορία, γραφεῖσα δεύτερον ἥμισυ ς′ ἑκατονταετηρίδος, 4, 38· τῆς ἰδίας ἐκδόσεως σελ. 189· πρβλ. καὶ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Βίον Σάββα, γραφέντα τῷ 557, κεφ. 90, ἔκδοσις Schwartz, σελ. 199) [14]. Ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης μάλι-

14. Ὑπ᾽ ἀμφοτέρων (Εὐαγρίου καὶ Κυρίλλου) γίνεται λόγος περὶ καταδίκης αὐτοῦ τοῦ

στα τῆς Βιέννης ἐδημοσιεύθη ἔγγραφον, ἄγνωστον ἀλλαχόθεν, φέρον τὴν ἐπιγραφήν· «Τῶν ἁγίων 165 πατέρων τῆς ἐν Κων]πόλει ἁγίας πέμπτης οἰκουμενικῆς συνόδου κανόνες δέκα πέντε» (πρώτη ἔκδοσις P. Lambeck, 1679). Ἐν αὐτοῖς ἀναθεματίζονται αἱ ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιστολῇ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀναφερόμεναι κακοδοξίαι, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Ὠριγένους. Αὕτη, λοιπόν, εἶναι ἡ τῆς συνόδου ἀπάντησις εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλὰ περὶ ὅλων τούτων τὰ ἐν λατινικῇ μεταφράσει σῳζόμενα πρακτικὰ τῆς Ε' Οἰκουμ. Συνόδου οὐδένα λόγον κάμνουσι. Διὰ τοῦτο ἀμφότερα τὰ ἔγγραφα (ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ οἱ 15 κανόνες τῆς συνόδου) ἐθεωρήθησαν ὑπό τινων ὡς ἔχοντα σχέσιν, ὄχι μὲ τὴν Ε' Οἰκουμ. Σύνοδον, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπὶ πατριάρχου Κων]πόλεως Μηνᾶ ἐνδημοῦσαν σύνοδον, ἡ ὁποία δέκα ἔτη προηγουμένως ἐδέχθη τὸ κατὰ τοῦ Ὠριγένους καὶ τοῦ ὠριγενισμοῦ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ (543). Ἀλλ' ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, συγκρινομένη πρὸς τὸ διάταγμα τοῦτο, δεικνύει, ὅτι ἐγράφη πολὺ βραδύτερον (553). Πρὸς ἐξήγησιν τῆς σιωπῆς τῶν πρακτικῶν τῆς Ε' Οἰκουμ. Συνόδου, ὡς ἦτο ἑπόμενον, προὐτάθησαν ὅλαι αἱ δυναταὶ λύσεις, τὰς ὁποίας παραθέτομεν. Ἢ ἐκ τῶν πρακτικῶν πρωΐμως ἀπωλέσθη τὸ σχετικὸν μὲ τὸν ἀναθεματισμὸν τοῦ Ὠριγένους τεμάχιον (Zöckler, Evagrius Pontikus, 1893), ἢ παρελείφθη τοῦτο ὑπὸ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως, προωρισμένης διὰ τὰ εἰς τὸν Ρώμης Βιγίλιον ἐνδιαφέροντα ζητήματα (P. de Marca, 1643), ἢ ἡ σύνοδος μὲ τὸ ζήτημα τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Ὠριγενιστῶν ἠσχολήθη προσυνοδικῶς, πρὶν ἀρχίσῃ τὰς κυρίας αὐτῆς ἐργασίας καὶ πρὶν ἑπομένως ἀρχίσωσι τὰ πρακτικὰ (Diekamp, Die origen. Streitigkeiten, 1899, σελ. 75 κ. ἑξ., 97 κ. ἑξ.· πρβλ. N. Bonwetsch, ἐν Herzog-Hauck, Realencyklopädie, τόμ. 14, 1904, σελ. 493. Ed. Schwartz, Kyrillos von Skythopolis, 1939, σελ. 343 κ. ἑξῆς). Κατὰ τὴν τελευταίαν γνώμην, ἐν τῇ συνόδῳ δὲν ἐτέθη ζήτημα προσωπικοῦ ἀναθεματισμοῦ τοῦ Ὠριγένους, οὔτε ἐκλήθη ἕκαστος ἐπίσκοπος νὰ ἀποφανθῇ ἐπ' αὐτοῦ, διότι ἐθεωρήθη ὡς διαρκῶς ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἀποκλεισθείς, ὅτε ἀκόμη ἔζη[15]. Πάντως ὁ Ὠριγένης εἶχε καταδικασθῇ

Ὠριγένους. Ὁ ἱστορικὸς Εὐάγριος λέγει· «Ἀναφορὰ τοίνυν γέγονε πρὸς Ἰουστινιανὸν παρὰ τῆς συνόδου μετὰ τὰς γενομένας παρ' αὐτῆς ἐκβοήσεις κατὰ Ὠριγένους καὶ τῶν τὰ αὐτὰ ἐκείνῳ πεπλανημένων. . . . Τούτοις συνέζευξαν καὶ τὰ κεφάλαια τὰ ὅσα πρεσβεύειν οἱ τὰ Ὠριγένους δοξάζοντες ἐδιδάχθησαν». Ὁ Σκυθοπολίτης Κύριλλος ὁριστικώτερον λέγει· «Κοινῷ καὶ καθολικῷ καθυπεβλήθησαν ἀναθέματι Ὠριγένης. . . καὶ τὰ περὶ προϋπάρξεως καὶ ἀποκαταστάσεως Εὐαγρίῳ (τῷ Ποντικῷ) καὶ Διδύμῳ εἰρημένα». Ταῦτα ἐπανέλαβον καὶ ἄλλοι. O. Zöckler, Evagrius Pontikus, 1893, σελ. IV, 38. F. Diekamp, Die origenistischen Streitigkeiten, 1899, σελ. 98-120. A. Jülicher, ἐν Theol. Lit. Zeitung, 1900. Diekamp, ἐν Histor. Jahrbuch, 1900.

15. Τοῦτο εἶχεν ἰσχυρισθῇ ἤδη ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ἐν τῷ διατάγματι τοῦ 543 ἐναντίον τοῦ Ὠριγένους. Ὅτι, δηλαδή, κατὰ τὴν γνώμην συνόδου τῆς Ἀλεξανδρείας (πιθανῶς ἐπὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου 385 - 412), ὁ Ὠριγένης ἀφωρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Ἡρα-

ὑπὸ τοῦ διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ ἔτους 543, ὑπογραφέντος ὑπὸ τοῦ Ρώμης, τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἐπισκόπων (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 234 κ. ἑξ.). Μόνον ἐν τοῖς ἀναθεματισμοῖς τῆς ὀγδόης συνεδρίας τῆς Ε′ Οἰκουμ. Συνόδου, μεταξὺ τῶν ἤδη ἀναθεματισμένων αἱρετικῶν ἡ σύνοδος ἀνέφερε καὶ τὸν Ὠριγένην (11ος ἀναθεματισμός). Οἱ Ὠριγενισταὶ τῆς Νέας Λαύρας ἐνέμειναν εἰς τὰς δοξασίας αὐτῶν. Ὁ Ἱεροσολύμων Εὐστόχιος διὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως ἐξεδίωξεν αὐτοὺς ἐκεῖθεν, ἐγκατέστησεν ἐκεῖ ἄλλους ἐκ διαφόρων μοναστηρίων καὶ ἐκαθάρισεν ὁλόκληρον τὴν Παλαιστίνην τοῦ ὠριγενισμοῦ. Οὕτως ἔληξαν διὰ παντὸς αἱ ὠριγενιστικαὶ ἔριδες. Ἡ Ε′ Οἰκουμ. Σύνοδος ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὸ ζήτημα τῶν τριῶν κεφαλαίων. Ὁ Ρώμης Βιγίλιος εἶχε στείλει ἔγγραφον (Constitutum, Διάταξιν, 14 Μαΐου 553) πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος δὲν ἐδέχθη αὐτό. Διὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου ὁ Βιγίλιος ἐζήτει νὰ δώσῃ εἰς τὸ ζήτημα τῶν τριῶν κεφαλαίων συμβιβαστικὴν λύσιν. Κατεδίκαζεν 60 προτάσεις ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μοψουεστίας Θεοδώρου, ἠρνεῖτο τὴν προσωπικὴν καταδίκην αὐτοῦ, διότι εἶχεν ἀποθάνει, ἠρνεῖτο καὶ τὴν καταδίκην τῶν δύο ἄλλων κεφαλαίων, διότι δι' αὐτῶν, ὡς ἐνομίζετο, ἐθίγετο ἡ Δ′ Οἰκουμ. Σύνοδος. Ἡ Ε′ Οἰκουμ. Σύνοδος ἔλαβε γνῶσιν περὶ τῆς τύχης τοῦ παπικοῦ τούτου ἐγγράφου ἐν τῇ ἑβδόμῃ συνεδρίᾳ αὐτῆς, ἐν δὲ τῇ ἑπομένῃ καὶ τελευταίᾳ συνεδρίᾳ προέβη εἰς τὴν καταδίκην τῶν τριῶν κεφαλαίων (2 Ἰουνίου 553). Ὁ Βιγίλιος μετὰ πάροδον ἐννέα περίπου μηνῶν ἐδέχθη τὴν καταδίκην ταύτην (δεύτερον Constitutum, 23 Φεβρ. 554). Ὁ Βιγίλιος ἦτο ὑψηλοῦ ἀναστήματος καὶ ρωμαλέος. Καταφυγὼν ποτε, κατὰ τὴν περιπετειώδη αὐτοῦ ἐν Κων]πόλει διαμονήν, εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον τοῦ Ὁρμίσδα ὑπὸ τὴν ἁγίαν τράπεζαν ὡς εἰς ἄσυλον, ἀπεσπάσθη μὲν ἐκεῖθεν διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ μόνον ἀφοῦ παρέσυρε μεθ' ἑαυτοῦ ὁλόκληρον τὴν ἁγίαν τράπεζαν. Ἔπασχεν ὅμως ἐκ λιθιάσεως. Ἐπιστρέφων εἰς τὴν Δύσιν, ἀπέθανε καθ' ὁδόν, ἐν Συρακούσαις τῆς Σικελίας (7 Ἰουνίου 555). Ἡ Ἰταλία κατὰ τὸ ἔτος τῆς συγκλήσεως τῆς Ε′ Οἰκουμ. Συνόδου εἶχε γίνει βυζαντινὴ ἐπαρχία (553). Ὁ Ἰουστινιανὸς ὡς νέον ἐπίσκοπον Ρώμης προυτίμησε τὸν Πελάγιον, τὸν ἐν Κων]πόλει παπικὸν ἀποκρισιάριον, ὁ ὁποῖος ἦτο ἡ ψυχὴ τῆς ἀντιστάσεως κα-

κλᾶ διὰ κακόδοξα κηρύγματα (232 - 247), («Ὁ Ἡρακλᾶς) ἐκ μέσου τοῦ καλοῦ σίτου ἐξέτιλε (τὸν Ὠριγένην)», φράσις ἐκ τῆς συνοδικῆς ἐπιστολῆς ἐν τῷ διατάγματι τοῦ Ἰουστινιανοῦ (Mansi, τόμ. 9, στήλη 513). Κατὰ τὸν πρεσβύτερον τῆς Μασσαλίας Γεννάδιον, γράψαντα περὶ τὸ 475, «ὁ Θεόφιλος ἐν ἐγγράφῳ ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν κατεδίκασεν αὐτὸς πρῶτος τὸν Ὠριγένην, ἀλλ' ὅτι ὑπὸ ἀρχαίων πατέρων καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ Ἡρακλᾶ καθῃρέθη τοῦ πρεσβυτερίου καὶ ἀφωρίσθη τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀπηλάθη τῆς ἀληθείας» (De viris illustribus, 34, εἰς τὴν λέξιν «Θεόφιλος»). Diekamp, αὐτ., σελ. 76. A. Harnack, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμ. 7, 1899, σελ. 693. Κατ' ἄλλην εἴδησιν, ταῦτα ἔγιναν ἐπὶ τοῦ προκατόχου τοῦ Ἡρακλᾶ, τοῦ ἐπισκόπου Δημητρίου, διὰ τὴν ἐν Καισαρείᾳ χειροτονίαν αὐτοῦ (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 126, σημ. 4).

τὰ τῆς καταδίκης τῶν τριῶν κεφαλαίων. Ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τεθεὶς ὅρος, ἤτοι ἡ ἐγκατάλειψις τῶν μέχρι τοῦδε φρονημάτων αὐτοῦ, ἔγινε δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Πελαγίου. Οὕτως ἀνῆλθε τὸν παπικὸν θρόνον καὶ ἐδέχθη τὰς ἀποφάσεις τῆς Ε' Οἰκουμ. Συνόδου. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀναμφιβόλως ἐσκέφθη, ὅτι, ὡς ἦλθον τὰ πράγματα, ὁ Πελάγιος ἦτο εἰς θέσιν νὰ διευθετήσῃ αὐτὰ καλύτερον παντὸς ἄλλου. Ἴσως ἡ αὐτὴ σκέψις ἔκαμε καὶ τὸν Πελάγιον νὰ δεχθῇ. Πάντως ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς ἐλπίδας τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἑαυτοῦ. Ἐν τῇ Δύσει μόνον ἡ Βόρειος Ἰταλία ἔφθασε συνολικῶς μέχρι σχίσματος ἀπέναντι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, τὸ ὁποῖον ὑπεχώρησε τμηματικῶς (572 ὁ Μεδιολάνων, 607 ὁ Γράδου καὶ περὶ τὸ 689 ὁ Ἀκυληΐας).

Ὁ σκοπὸς τῆς καταδίκης τῶν τριῶν κεφαλαίων δὲν ἐπετεύχθη, διότι οἱ μονοφυσῖται ἐνέμενον εἰς τὴν ἀπόσχισιν. Ἕνεκα τούτου ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξέδωσε τῷ 564 διάταγμα (δὲν σῴζεται, Εὐαγρίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 39 καὶ 40), διὰ τοῦ ὁποίου ἐπέβαλε τὸν «ἀφθαρτοδοκητισμόν». Ἡ διδασκαλία αὕτη εἶχε διατυπωθῇ ἐν Αἰγύπτῳ ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ καταφυγόντος (518) μονοφυσίτου ἐπισκόπου Ἁλικαρνασσοῦ (τῆς Μικρᾶς Ἀσίας) Ἰουλιανοῦ. Ὁ Εὐτυχής, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, ἐδίδαξε μὲν ὅτι ἐθεώθη ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἀπέφυγε νὰ εἰσέλθῃ εἰς λεπτομερείας, δὲν προσδιώρισε τὴν θέωσιν ταύτην. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ Ἰουλιανός. Ἐδίδαξεν, ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἤδη ἀπὸ τῆς συλλήψεως καὶ γεννήσεως αὐτοῦ ἀπηλλάγη τῆς φθορᾶς καὶ ἑπομένως τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν, πείνης, δίψης, καμάτου, ἱδρῶτος, δακρύων κτλ. (τῶν λεγομένων «ἀδιαβλήτων παθῶν») καὶ μόνον «κατ' οἰκονομίαν» καὶ «κατὰ χάριν» ἐφαίνετο ὑποκείμενον εἰς αὐτά. Οὔτε ὁ Ἀπολινάριος, οὔτε ὁ Εὐτυχὴς εἶχον σκεφθῇ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ὁ Ἰουλιανὸς καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν «ἀφθαρτοδοκῆται». Ἐκ τῶν λεχθέντων ἐξάγεται, ὅτι οὗτοι δὲν ἐδέχοντο πλήρη θέωσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ. Μόνον μερὶς αὐτῶν, ἡ τοῦ Ἀμμωνίου, ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου νὰ δεχθῇ, ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ δὲν ἦτο ἁπλῶς ἄφθαρτον, ἀλλ' ἄκτιστον, ἄϋλον, ὡς ἡ θεία οὐσία. Ὠνομάσθησαν «ἀκτιστῖται». Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀφθαρτοδοκήτας, ὁ Ἀντιοχείας Σευῆρος ὁ Μονοφυσίτης, διαμένων ἐπίσης ἐν Αἰγύπτῳ († ἐκεῖ τῷ 538), ἐδέχετο, ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἀπηλλάγη τῆς φθορᾶς καὶ τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν μόνον μετὰ τὴν ἀνάστασιν, προηγουμένως ἦτο ὡς τὸ ἡμέτερον. Οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν Σευηριανοί. Ἦσαν μετριοπαθεῖς μονοφυσῖται, ἤτοι ἔκαμνον μὲν λόγον πάντοτε περὶ μιᾶς φύσεως ἐν τῷ Χριστῷ μετὰ τὴν ἕνωσιν, ἀλλ' ἐδέχοντο καὶ τὴν φράσιν «ἀσυγχύτως καὶ ἀτρέπτως». Οἱ ἀφθαρτοδοκῆται ἦσαν ἄκροι μονοφυσῖται, οἱ ἀκτιστῖται ἦσαν ἀκρότατοι. Ἐπειδὴ ἡ διδασκαλία τῶν ἀφθαρτοδοκητῶν δὲν ἦρεν ὁλοτελῶς (ὡς ἡ τῶν ἀκτιστιτῶν) τὴν διαφορὰν τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων, ἐφρόνουν τινές, ὅτι καὶ αὕτη ἦτο δυνατὸν νὰ συνδυασθῇ μετὰ τῆς διδασκαλίας τῆς

Δ' Οἰκουμ. Συνόδου, περὶ τῆς ὑπάρξεως δύο φύσεων ἐν τῷ Χριστῷ καὶ μετὰ τὴν ἕνωσιν. Ὑπὸ τοιούτων πεισθεὶς ὁ Ἰουστινιανός, ἐξέδωσε τὸ μνημονευθὲν διάταγμα. Ὁ Κων]πόλεως Εὐτύχιος καὶ οἱ λοιποὶ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς, πρὸς τοὺς ὁποίους κατὰ πρῶτον ἀπετάθη, δὲν ἐδέχθησαν τὸ διάταγμα. Ὁ Εὐτύχιος δι' ἄλλας προφάσεις καθῃρέθη ὑπὸ συνόδου ἐρήμην, ἀρνηθεὶς νὰ παρουσιασθῇ, ἀλλὰ τὴν τιμωρίαν τῶν ἄλλων πατριαρχῶν προέλαβεν ὁ θάνατος τοῦ Ἰουστινιανοῦ (565).

Κατάπτωσις καὶ ἀνύψωσις τοῦ μονοφυσιτισμοῦ. Παρ' ὅλην τὴν ὑποστήριξιν τῆς αὐτοκρατείρας Θεοδώρας, ὁ μονοφυσιτισμὸς κατέπεσε. Διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 518 διώξεως τῶν μονοφυσιτῶν ἐπισκόπων τῆς Συρίας καὶ καταφυγῆς αὐτῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον, οἱ μονοφυσῖται τῆς Συρίας ἐστεροῦντο ὄχι μόνον ἐπισκόπων, ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καὶ ἐν γένει κληρικῶν. Μετὰ εἰκοσαετίαν καὶ οἱ μονοφυσῖται ἐπίσκοποι τῆς Αἰγύπτου ἐδιώχθησαν (538), ὄχι ὅμως μὲ τὴν ἰδίαν αὐστηρότητα. Ὁ μονοφυσίτης (Σευηριανὸς) ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Θεοδόσιος μετ' ἄλλων ὁμοφρόνων ἐπισκόπων ἔζη ἐν Δέρκῳ, πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔχων τὴν εὔνοιαν τῆς αὐτοκρατείρας Θεοδώρας (γάμος αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ περὶ τὸ 525, ἀπέθανε τῷ 548) καὶ διευθύνων ἐκεῖθεν τὴν μονοφυσιτικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Αἰγύπτου. Πλησίον αὐτοῦ ἐπὶ δεκαπενταετίαν διέμεινεν ὁ μονοφυσίτης μοναχὸς Ἰάκωβος. Εἶχε γεννηθῇ ἐν Ὀσροηνῇ, πλησίον τῆς Μεσοποταμίας, καὶ διεκρίθη διὰ τὸν αὐστηρὸν αὐτοῦ ἀσκητισμόν. Εἰς τοῦτο ὤφειλε τὸ ἐπίθετον Βαράδαιος (Barâdai, Ζάνζαλος, κουρελιάρης). Ὅτε ὁ μονοφυσίτης ἐμίρης τῶν Γασανιδῶν Ἀράβων Ἀρέθας (Harith), εἰς τὰ ἀνατολικὰ σύνορα τῆς Συρίας, ἦλθεν εἰς τὴν Κων]πολιν καὶ ἐζήτησε δύο ἐπισκόπους, εἷς τῶν δοθέντων ἦτο ὁ Ἰάκωβος, χειροτονηθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ὁ Ἰάκωβος ἐξεπλήρωσε συγκεκαλυμμένως μέν, ἀλλὰ μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐπὶ τριάκοντα πέντε ἔτη (543 - 578), δείξας, τί δύναται νὰ κατορθώσῃ εἷς καὶ μόνος ἄνθρωπος ἐμπνευσμένος. Κατέστη ἐμψυχωτὴς καὶ διοργανωτὴς τοῦ μονοφυσιτισμοῦ. Ἐδίδαξεν, ἀφύπνισε, συνεκέντρωσε κοινότητας, ἐχειροτόνησε κληρικούς, τῇ βοηθείᾳ Αἰγυπτίων μονοφυσιτῶν ἐπισκόπων ἐχειροτόνησεν ἐπισκόπους, διωργάνωσε τὴν μονοφυσιτικὴν Ἐκκλησίαν εἰς μητροπόλεις καί, τέλος, ἐχειροτόνησεν ἰδιαίτερον μονοφυσίτην πατριάρχην Ἀντιοχείας. Ἡ ἱεραρχία διέμενε κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς μοναστήρια, ὁ πατριάρχης ἐν μοναστηρίῳ μεταξὺ Χαλεπίου καὶ Ἱεραπόλεως. Ὁ Ἰάκωβος ἐλθὼν εἰς τὴν Αἴγυπτον συνειργάσθη μετὰ τοῦ μονοφυσίτου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Πέτρου, ἐκλεγέντος δέκα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου (566) καὶ χειροτονήσαντος πολλοὺς μονοφυσίτας ἐπισκόπους. Ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀλεξανδρείας διέτριβεν ἐπίσης ἐν μοναστηρίῳ ἀρκετὰ μακρὰν τῆς πόλεως. Οἱ μονοφυσῖται τῆς Συρίας ἐκ τοῦ Ἰακώβου Βαραδαίου ὠνομάσθησαν «Ἰακωβῖται», ἐνῷ οἱ τῆς Αἰγύπτου ὠνομάσθησαν Κόπται (Αἰγύπτιοι). Ὅπως

οἱ Νεστοριανοί, οὕτω καὶ οἱ Ἰακωβῖται ὡς γλῶσσαν τῆς λατρείας εἶχον τὴν συριακήν, ἐνῷ οἱ Κόπται εἶχον τὴν κοπτικήν, διάλεκτον προελθοῦσαν ἐκ τῆς ἀρχαίας αἰγυπτιακῆς καὶ γραφομένην δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐν Συρίᾳ κατῴκουν τὰ δυτικὰ παράλια μέρη, ἐν Αἰγύπτῳ τὰς πόλεις. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς χώραις οἱ περισσότεροι ὀρθόδοξοι δὲν ἀνῆκον εἰς τὸν ἰθαγενῆ πληθυσμὸν καὶ ὠνομάζοντο «μελχῖται», τ. ἔ. βασιλικοί, ὡς ἔχοντες τὴν ὁμολογίαν τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος.

Ἡ ἀναδιοργάνωσις καὶ ἐνίσχυσις τῶν μονοφυσιτῶν συνετέλεσεν, ὥστε οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες νὰ συνεχίσωσι τὴν ἀπέναντι αὐτῶν ἑνωτικὴν πολιτικήν. Ἀρχὰς τῆς ζ' ἑκατονταετηρίδος, οἱ Πέρσαι εἶχον καταλάβει τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ τὴν Αἴγυπτον, τὰς χώρας τῶν μονοφυσιτῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος ἐξεδίωξε μὲν τοὺς Πέρσας ἐκ τῶν χωρῶν τούτων (622 - 628), ἀλλὰ τὴν στρατιωτικὴν νίκην ἤθελε νὰ ἐξασφαλίσῃ διὰ δογματικῆς ἑνώσεως τῶν πληθυσμῶν ἐκείνων. Σύμβουλος αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἔγινεν ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως Σέργιος (610), Σῦρος τὴν καταγωγὴν καί, ὡς ἐλέγετο, τέκνον μονοφυσιτῶν (Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου πρεσβυτέρου, γράψαντος 20 ἔτη μετὰ τὴν ς' Οἰκουμ. Σύνοδον 680. Mai, Scriptorum veterum nova collectio, 7, 193 καὶ ἑξῆς). Ὅλοι οἱ μονοφυσῖται, δεχόμενοι ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ ἐθεώθη, ἐδέχοντο ἐν αὐτῷ μίαν θέλησιν καὶ ἐνέργειαν, τὴν θείαν θέλησιν καὶ ἐνέργειαν. Τὸ ζήτημα τῶν ἐν Χριστῷ ἀνθρωπίνων ἐπιθυμιῶν (πείνης, δίψης κτλ.) καὶ τῶν σχετικῶν ἐπὶ μέρους ἐνεργειῶν ἔλυον, δεχόμενοι ταύτας φαινομενικὰς (πρῶτοι ἠσχολήθησαν μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο οἱ ἀφθαρτοδοκῆται). Ἀλλ' ὅπως μετὰ τὸν ἀρειανισμὸν ἦλθεν ἰδιαιτέρως καὶ εἰδικῶς τὸ ζήτημα τῶν πνευματομάχων, λείψανον τοῦ ἀρειανισμοῦ, οὕτω μετὰ τὸν μονοφυσιτισμὸν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἔλθῃ ἰδιαιτέρως καὶ εἰδικῶς τὸ ζήτημα τοῦ μονοθελητισμοῦ καὶ μονοενεργητισμοῦ, λείψανον τοῦ μονοφυσιτισμοῦ. Ὁ μονοθελητισμὸς καὶ μονοενεργητισμὸς εἶναι τὸ ἐλάχιστον ὅριον (minimum) τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, οἱ μονοθελῆται καὶ μονοενεργῆται εἶναι οἱ μετριοπαθέστεροι μονοφυσῖται. Ἀντιστοιχοῦσι πρὸ τοὺς ὁμοιουσιανοὺς τῶν Ἀρειανῶν (αὐτοὶ δὲν παρουσιάσθησαν ὡς πνευματομάχοι;). Ὅπως αἱ ἑνωτικαὶ προσπάθειαι τῶν ὁμοιουσιανῶν καὶ ὀρθοδόξων προώθησαν τὸ ζήτημα τῆς πνευματομαχίας, οὕτως αἱ ἐπὶ Ἡρακλείου μνημονευθεῖσαι ἑνωτικαὶ προσπάθειαι προώθησαν τὸ ζήτημα τοῦ μονοθελητισμοῦ καὶ μονοενεργητισμοῦ. Ὅτι ἤδη ὁ Κων]πόλεως Μηνᾶς (536 - 552) ἔγραψεν εἰς τὸν ἐν Κων]πόλει διατρίβοντα Ῥώμης Βιγίλιον ἐπιστολὴν περιέχουσαν εἰδικὰς μονοθελητικὰς καὶ μονοενεργητικὰς ἰδέας, θεωρεῖται τοὐλάχιστον ἀπίθανον (Hefele, Conciliengeschichte, 2, 855 κ. ἑξ., 3, 130. Bardenhewer, Patrologie, 1910, σελ. 487). Ἀλλ' ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τὸ 600 μονοφυσῖται παρουσίασαν εἰδικὰς μονοθελητικὰς καὶ μονοενεργητικὰς ἰδέας. Ὁ Ἀλεξανδρείας Εὐλόγιος (580 - 607) ἔγραψε

κατ' αὐτῶν «Περὶ τῆς ἁγίας τριάδος καὶ τῆς θείας οἰκονομίας» (πρώτη ἔκδοσις τοῦ σῳζομένου μέρους ὑπὸ Bardenhewer ἐν Theol. Quartalschrift, τόμ. 78, 1896, 353 - 401· ἀπόσπασμα Migne, 86, 2, 293 - 944). Ὁ Σέργιος ἦλθεν εἰς σχέσεις μὲ τοὺς κύκλους τούτους τῆς Ἀλεξανδρείας (G. Krüger, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμος 13, σελ, 402) καὶ τὸν μονοθελητισμὸν καὶ μονοενεργητισμὸν συνεδύασε μὲ τὰς ἀποφάσεις τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου. Κατ' αὐτόν, ὁ Χριστὸς εἶχε δύο φύσεις, ἓν πρόσωπον, μίαν θέλησιν καὶ ἐνέργειαν («θεανδρικήν», ἐκ τῆς τετάρτης ἐπιστολῆς Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου, Migne, 3, 1072). Ἤδη ἐκ τῆς διατυπώσεως ταύτης καταφαίνεται, ὅτι τὴν μίαν θέλησιν καὶ ἐνέργειαν ἀπέδιδεν εἰς τὸ ἓν πρόσωπον. Ἐπειδή, δηλονότι, ἐν τῷ Χριστῷ ὑπῆρχεν ἓν πρόσωπον (ὁ θεῖος Λόγος), ὑπῆρχε μία θέλησις καὶ ἐνέργεια, ἡ θέλησις καὶ ἐνέργεια τοῦ θείου Λόγου. Ἀλλ' οὕτως ἐγεννᾶτο τὸ ἄτοπον, ὅτι ὁ θεῖος Λόγος εἶχε κατ' ἀνάγκην ἀνθρωπίνους ἐπιθυμίας καὶ ἀνθρωπίνους ἐπὶ μέρους ἐνεργείας. Ὁ μονοενεργητισμὸς προϋποθέτει τὸν μονοθελητισμόν, ἐνῷ ὁ μονοθελητισμὸς δὲν ἔχει ἀναγκαίαν συνέπειαν τὸν μονοενεργητισμόν. Βαρυτέρα, ἑπομένως, μορφὴ εἶναι ὁ μονοενεργητισμὸς καὶ οὗτος παρουσιάσθη κατ' ἀρχάς. Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ πατριάρχης ἤλπιζον, ὅτι διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης θὰ ἥνωνον τοὺς μονοφυσίτας, αἱ δὲ ἐλπίδες αὐτῶν δὲν ἦσαν ἀστήρικτοι, διότι ἐπέτυχον ἀρκετὰ ἀποτελέσματα παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις, τοῖς Ἰακωβίταις τῆς Συρίας καὶ τοῖς Σευηριανοῖς τῆς Αἰγύπτου. Ἀρκετός, δηλονότι, ἀριθμὸς κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἐδέχθη τὴν Δ' Οἰκουμ. Σύνοδον, συνδεδυασμένην μετὰ τοῦ μονοενεργητισμοῦ. Ἀλλ' ἐν Παλαιστίνῃ ἠγέρθη ἀντίδρασις, τῆς ὁποίας κυριώτερος παράγων ἦτο ὁ μοναχὸς Σωφρόνιος, μετὰ ταῦτα πατριάρχης Ἱεροσολύμων (634), ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἐνθρονιστηρίου καὶ συνοδικῆς ἐπιστολῆς κατεδίκασε τὸν μονοενεργητισμὸν (Mansi, 11, 461 - 510. Migne, 87, 3, 3147 - 3200). Κατ' αὐτόν, ἡ ἐνέργεια εἶναι ἱκανότης τῆς φύσεως καί, ἐπειδὴ ἐν τῷ Χριστῷ ὑπῆρχον δύο φύσεις, ὑπῆρχον καὶ δύο ἐνέργειαι. Ἑκάστη φύσις ἐνήργει τὰ ἑαυτῆς, ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῆς ἄλλης. Οὕτως ὥριζε τὸ ζήτημα ἡ δογματικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ρώμης Λέοντος τοῦ Α', ἀλλ' ὁ Σωφρόνιος ἐσαφήνισε τὴν ἔννοιαν τῆς ἐν αὐτῇ μνημονευομένης κοινωνίας. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἐξέλιξιν τοῦ ζητήματος. Ἐδίδαξεν ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁσάκις ἤθελεν, ἔδιδεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τὴν εὐκαιρίαν («καιρὸν») νὰ πράττῃ τὰ ἑαυτῆς, ἅτινα οὕτως ἦσαν μὲν ἑκούσια, ἀλλ' ἐγίνοντο κατὰ τρόπον φυσικὸν (Migne, αὐτ., 3173 B). Αἱ ἐνέργειαι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ ἕνεκα τῆς προσωπικῆς ἑνώσεως αὐτοῦ μετεδίδοντο βεβαίως εἰς τὸν θεῖον Λόγον, πλὴν ὄχι κατ' ἀνάγκην, ἀλλ' ἑκουσίως κατὰ τρόπον φυσικὸν συγχρόνως καὶ ὑπερφυσικὸν («ἦν ὑπὲρ ἄνθρωπον αὐτοῦ τὰ ἀνθρώπινα», αὐτ., 3173 D). Ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ζητήματος τῆς μεταδόσεως τῶν ἰδιωμάτων τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ [16].

16. Ἡ ἱστορία τοῦ ζητήματος ἔχει ὡς ἑξῆς. Ἀρχικῶς ἐγίνετο δεκτὴ ἀπεριόριστος με-

Οἱ Ἄραβες ἔγιναν κύριοι τῆς Ἱερουσαλὴμ (637) καὶ οὕτως ἐξεβλήθη τὸ κέντρον τοῦτο τῆς ἀντιδράσεως (ὁ Σωφρόνιος † 638). Ὁ Κων]πόλεως Σέργιος ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 634 καὶ πρὶν λάβῃ τὴν ἐνθρονιστικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Σωφρονίου ἐσκέφθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ζήτημα τῆς μιᾶς ἐνεργείας καὶ περιορισθῇ εἰς τὴν μίαν θέλησιν. Ἐρωτήσας τὸν Ῥώμης Ὀνώριον († Ὀκτ. 638), ἔλαβε τὴν ἐπιδοκιμασίαν αὐτοῦ. Ἐκ τούτου προέκυψεν ἡ «Ἔκθεσις» τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου (Δεκ. 638), διάταγμα ὁμολογίας πίστεως, ἐπιβάλλον τὸν μονοθελητισμόν. Ἔγινε δεκτὸν ὑπὸ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ Ἀλεξανδρείας Κύρου, Ἀντιοχείας Μακεδονίου (χειροτονηθέντος ὑπὸ τοῦ Σεργίου καὶ ἕνεκα τῶν Ἀράβων μένοντος ἐν Κων]πόλει) καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων Σεργίου. Ὅπως ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διὰ τὸ ζήτημα τῶν τριῶν κεφαλαίων, οὕτω καὶ τώρα ἀντέστη κυρίως ἡ Δύσις, ὅπου ἐσχηματίσθησαν δύο κέντρα ἀντιδράσεως, ἡ Ῥώμη καὶ ἡ Βόρειος Ἀφρική, εἰς τὰς ὁποίας κατέφυγον οἱ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς φυγόντες πολέμιοι τοῦ μονοθελητισμοῦ μοναχοί. Ἐν ἀμφοτέραις ὁ μονοθελητισμὸς κατεδικάσθη διὰ συνόδων, ἐν Ῥώμῃ τῷ 641 ἐπὶ τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ Δ', ἐν Ἀφρικῇ τῷ 646, ὅπου ἡ ψυχὴ τῆς ὅλης κινήσεως ἦτο ὁ ἐκ Κων]πόλεως Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, συνεχίζων τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀποθανόντος «προϊσταμένου, πατρὸς καὶ διδασκάλου» αὐτοῦ Σωφρονίου. Ὁ σκοπὸς τῆς

τάδοσις τῶν ἰδιωμάτων. *Μεγάλου Ἀθανασίου,* Πρὸς τὸν Κορίνθου Ἐπίκτητον, κεφ. 6 (Migne, 26, 1060 BC), Κατὰ Ἀρειανῶν λόγος 3, 34 (Migne, 26, 396). *Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ,* Ἐπιστολὴ 101 (Migne, 37, 181 C). *Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου,* Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς (Migne, 75, 1244 B). A. Stülcken, Athanasiana (Texte und Untersuchungen, XIX, 4, 1899, σελ. 110 καὶ ἑξῆς). Fr. Loofs, Dogmengeschichte, 1906 (σελ. 265, 275, 292). Ὁ *ὅρος τῆς Γ' Οἰκουμ. Συνόδου* (431/433) δὲν ἐδέχετο μετάδοσιν ὅλων τῶν ἰδιωμάτων ἑκατέρας φύσεως, ἀλλ' ὡρισμένων μόνον ἰδιωμάτων. «Τὰς δὲ εὐαγγελικὰς καὶ ἀποστολικὰς περὶ τοῦ Κυρίου φωνὰς ἴσμεν τοὺς θεολόγους ἄνδρας, τὰς μὲν κοινοποιοῦντας ὡς ἐφ' ἑνὸς προσώπου, τὰς δὲ διαιροῦντας ὡς ἐπὶ δύο φύσεων, καὶ τὰς μὲν θεοπρεπεῖς κατὰ τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, τὰς δὲ ταπεινὰς κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ παραδίδοντας». Τὰ μεταδιδόμενα εἰς τὸ ἓν πρόσωπον ἰδιώματα ἦσαν, ἀφ' ἑνός, τὰ σχετιζόμενα μὲ τὸ σωτηριῶδες ἔργον τοῦ Χριστοῦ («ὁ θεῖος Λόγος ἐγεννήθη, ἐσταυρώθη, ἔπαθε κτλ.»), ἀφ' ἑτέρου τιμητικὰ ὀνόματα τοῦ ὅλου Χριστοῦ (Υἱός, Κύριος, Σωτὴρ καὶ τὰ λοιπά). Μετὰ τὸν μνημονευθέντα ὅρον τῆς Γ' Οἰκουμ. Συνόδου ἐπανῆλθεν ἡ ἀπεριόριστος μετάδοσις τῶν ἰδιωμάτων. Ἡ δογματικὴ *ἐπιστολὴ τοῦ Ῥώμης Λέοντος τοῦ Α'* (449) λέγει τὰ ἑπόμενα σχετικά· «Ἑκάστη τῶν δύο φύσεων πράττει ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῆς ἄλλης τὸ ἑαυτῆς ἴδιον, τοῦ Λόγου (τοῦ Θεοῦ) ἐνεργοῦντος τὰ τοῦ Λόγου, καὶ τῆς σαρκὸς ἐκτελούσης τὰ τῆς σαρκός» (Agit enim utraque forma cum alterius communione, quod proprium est; Verbo scilicet operante quod Verbi est, et carne exsequente quod carnis est», κεφ. IV. Hefele, Conciliengeschichte, 2, 358. Ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος εἶπεν· «ὁ Λόγος ἔπαθεν ἀπαθῶς ἐν σαρκί», ὁ Λέων εἶπεν· «ἡ σὰρξ ἔπαθεν ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Λόγου». Πρόκειται περὶ ἁπλῆς ἀντιστροφῆς τῆς διατυπώσεως. Ἀμφότεραι αἱ διατυπώσεις ἔχουσιν ἀοριστίαν. Ἐξέλιξις ἐπέρχεται διὰ τῶν δύο πολεμίων τοῦ μονοθελητισμοῦ Ἱεροσολύμων Σωφρονίου καὶ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ (Migne, τόμος 87,3, 3168 C, 3172 B καὶ C, 3173 B καὶ D· τόμος 91, 397 D, 300 A, 237 B). J. Schwane, Dogmengeschichte, τόμος II, 1895, σελ. 392 καὶ 397. G. Krüger, ἐν Herzog-Hauck, Realencyklopädie, τόμος 13 (1903), σελ. 404 καὶ ἑξῆς.

μονοθελητικῆς κινήσεως, ἡ ἀσφαλεστέρα διατήρησις τῆς Αἰγύπτου καὶ Συρίας, ἐματαιώθη, διότι αἱ χῶραι αὗται περιῆλθον εἰς τοὺς Ἄραβας (638 ἡ Συρία, 640 ἡ Αἴγυπτος). Ἐν αὐταῖς ἐξηφανίσθησαν τὰ ἐπιτευχθέντα διὰ τοῦ μονοενεργητισμοῦ ἀποτελέσματα, ἐγκαταλειφθείσης τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου καὶ ὑπ' ἐκείνων τῶν μονοφυσιτῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον δεχθῆ αὐτὴν διὰ τῶν ἐπὶ Ἡρακλείου ἑνωτικῶν ἐνεργειῶν. Τὸ αὐτὸ ἔγινε βραδύτερον καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ. Οἱ Ἄραβες ἔγιναν κύριοι καὶ τῆς Βορείου Ἀφρικῆς (647, ὁριστικῶς τῷ 698) καὶ οὕτως ἐξηφανίσθη τὸ κέντρον τοῦτο τῆς ἀντιδράσεως. Ἔμεινεν ἡ Ρώμη, ὅπου ἀπό τινος ἕδρα καὶ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής. Ὁ αὐτοκράτωρ Κώνστας ὁ Β', ἔγγονος τοῦ Ἡρακλείου (ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ὁ Γ' ἐβασίλευσε τρεῖς μόνον μῆνας), φοβούμενος μήπως ἀπολέσῃ τὴν Ρώμην, ἐξέδωσε τὸν «Τύπον» (648), διάταγμα παραμερίζον τὴν Ἔκθεσιν τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἀπαγορεῦον νὰ γίνεται λόγος περὶ μιᾶς ἢ δύο θελήσεων. Ἐζήτει νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν εἰρήνην. Ἀλλ' ἐν τῇ Δύσει ὁ Τύπος ἐθεωρήθη ἡμίμετρον εὐνοοῦν τὴν διάδοσιν τοῦ μονοθελητισμοῦ. Ὁ Ρώμης Μαρτῖνος ὁ Α' συνεκάλεσε σύνοδον ἐν τῷ Λατερανῷ (ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σωτῆρος, 649), ἡ ὁποία κατεδίκασε τὸν μονοθελητισμόν, ὁ δὲ ὅρος αὐτῆς εἶναι ἐπέκτασις τοῦ ὅρου τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου, προσαρτηθέντων καὶ εἴκοσιν ἀναθεματισμῶν. Ἐν τῇ δευτέρᾳ συνεδρίᾳ παρέστη ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Παλαιστίνῃ πόλεως Δώρας Στέφανος καὶ 36 Ἕλληνες ἡγούμενοι καὶ μοναχοί. Τὰ πρακτικὰ μετεφράζοντο ἀμέσως εἰς τὴν ἑλληνικήν, οἱ δὲ ἀναθεματισμοὶ συνετάχθησαν ἑλληνιστί, μεταφρασθέντες εἰς τὴν λατινικήν. Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ὑπῆρξεν ὁ Μέντωρ τῆς συνόδου ταύτης. Αὕτη, ἐκτὸς ἄλλων, κατεδίκασε τοὺς μονοθελήτας πατριάρχας τῆς Κων]πόλεως Σέργιον καὶ Πύρρον, συνεργάτας τοῦ Ἡρακλείου, καὶ Παῦλον συνεργασθέντα μετὰ τοῦ Κώνσταντος καὶ κατέχοντα ἀκόμη τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Οὕτω συνεπληρώθη νέον σχίσμα μεταξὺ δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (τὸ τρίτον μετὰ τὸ ἐκ τῆς καταδίκης τοῦ Χρυσοστόμου προελθὸν καὶ μετὰ τὸ ἀκακιανὸν σχίσμα). Ὁ Ρώμης Μαρτῖνος ἀνέπτυξε μεγάλην δραστηριότητα, πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου ταύτης ἐν τῇ Δύσει καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ζητήσας μάλιστα τὴν συνεργασίαν τῶν Φράγκων. Εἶχε διατελέσει παπικὸς ἀποκρισιάριος ἐν Κων]πόλει καὶ δὲν ἦτο πρόσωπον εὐχάριστον εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κώνσταντα. Ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ ὡς πάπα δὲν εἶχεν ὑποβληθῆ εἰς τὸν Κώνσταντα πρὸς ἔγκρισιν, ὅπως ἦτο συνήθεια τοὐλάχιστον μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ ἐν Ἰταλίᾳ Βυζαντινὸς διοικητὴς («ἔξαρχος») Ὀλύμπιος ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ Μαρτίνου, ὡς τοὐλάχιστον ἐπιστεύθη ἐν Κων]πόλει, καὶ ἐπανεστάτησε κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλ' ἔπεσε μετὰ δύο ἔτη ἐν Σικελίᾳ, μαχόμενος πρὸς τοὺς Ἄραβας (652). Ὁ φόβος τοῦ Κώνσταντος περὶ τῆς τύχης τῆς Ρώμης ἐνισχύθη. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ διαγωγή, τὴν ὁποίαν ἔδειξεν εἰς τὴν περίστασιν ταύ-

την. Κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ὁ νέος Βυζαντινὸς ἐν Ἰταλίᾳ διοικητὴς Θεόδωρος συνέλαβε τὸν Μαρτῖνον (653) καὶ ἀπέστειλεν αὐτόν, ἀσθενοῦντα καὶ κλινήρη, εἰς τὴν Κων]πολιν. Ἐκεῖ ἐδικάσθη ὑπὸ τῆς συγκλήτου ὡς συνωμότης, καθῃρέθη ἐν τελετῇ, κατὰ τὴν ὁποίαν διέρρηξαν τὰ ἱερατικὰ ἐνδύματα αὐτοῦ, καὶ ἐξωρίσθη εἰς τὴν Χερσῶνα («Κορσούν»), δύο χιλιόμετρα ἀπὸ τῆς Σεβαστουπόλεως) τῆς Κριμαίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Πέτρος, κληρικὸς τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως καὶ μετ' ὀλίγον πατριάρχης αὐτῆς (654-666), ἐπεδίωξε δογματικὸν τῶν δύο ἀντιθέτων μερίδων συμβιβασμόν, δεχόμενος ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ ὑπάρχουσι δύο θελήσεις, ἕνεκα τῆς διακρίσεως τῶν δύο φύσεων, καὶ μία θέλησις, ἕνεκα τῆς προσωπικῆς ἑνώσεως. Ὅτε βραδύτερον ὡδήγησαν ἐπίσης τὸν Μάξιμον δέσμιον εἰς τὴν Κων]πολιν καὶ προσεπάθουν νὰ προσελκύσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπρότειναν εἰς αὐτὸν τὴν μνημονευθεῖσαν συμβιβαστικὴν λύσιν (655). Ὁ Μάξιμος ἀπέκρουσε τὴν διδασκαλίαν ταύτην, εἷς δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ (Ἀναστάσιος) ἐν ἐπιστολῇ ἐχαρακτήρισεν αὐτὴν ὡς διδάσκουσαν τρεῖς θελήσεις ἐν τῷ Χριστῷ (Migne, 90, 133). Ὁ Μάξιμος ἐξωρίσθη εἰς τὴν Λαζίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ὑπέστη πολλὰς κακώσεις, ἀλλ' ὅτι ἀπέκοψαν τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν δεξιὰν χεῖρα αὐτοῦ, δὲν εἶναι τοὐλάχιστον βέβαιον. Ὁ Μαρτῖνος καὶ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἀπέθανον ἐν τῇ ἐξορίᾳ (655 καὶ 662).

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Κώνσταντος, Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνᾶτος (668), ἕνεκα τοῦ πρὸς τοὺς Ἄραβας καὶ τοὺς Ἀβάρους πολέμου, μόλις δέκα ἔτη μετὰ τὴν ἄνοδον αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον ἠδυνήθη σοβαρῶς νὰ φροντίσῃ περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Δι' ἐπιστολῆς ἐζήτησε παρὰ τοῦ Ρώμης Δόνου, νὰ στείλῃ ἀπεσταλμένους πρὸς συγκρότησιν ἐκκλησιαστικοῦ συνεδρίου. Τοῦ Δόνου ἀποθανόντος, τὴν ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἔλαβεν ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἀγάθων. Οὗτος ἠθέλησε προηγουμένως νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως, ἐκ τούτου δὲ ἐν ἀρκετῷ μέτρῳ ἐξηγεῖται τὸ γεγονός, ὅτι μὲ βραδύτητα δύο ἐτῶν ἀνταπεκρίθη εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀντὶ συνεδρίου συνεκλήθη ἡ ἕκτη οἰκουμεν. σύνοδος (7 Νοεμβρ. 680-16 Σεπτ. 681) ἐν Κων]πόλει (ἡ ἐν Τρούλλῳ πρώτη οἰκουμ. σύνοδος). Ὁ Ρώμης Ἀγάθων ἀντεπροσωπεύθη ὑπὸ δύο πρεσβυτέρων καὶ ἑνὸς διακόνου, οἱ ὁποῖοι προήδρευσαν τῆς συνόδου[17], παρέστησαν δὲ καὶ τρεῖς ἐπίσκοποι

17. Ὅπως ἐν τῇ Δ' Οἰκουμ. Συνόδῳ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ἐκάθηντο ἀριστερὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἢ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ (ἄρα, δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ). Παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἡ θέσις αὕτη ἦτο τιμητική, ἐξ ἐπιδράσεως τῆς ἐθνικῆς οἰωνοσκοπίας, διότι κατ' αὐτὴν τὰ ἀριστερὰ τοῦ ἀνθρώπου ἦσαν δεξιὰ τοῦ ἀπέναντι ὑποτιθεμένου θεοῦ. Τὸ ρωμαϊκὸν ἔθιμον ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τῶν χριστιανῶν (Βαρωνίου, Annales, τόμος II (1600), σελ. 230, εἰς τὸ ἔτος 213, 3-7, τόμος III (1600), σελ. 218 κ. ἑξ., εἰς τὸ ἔτος 325, 56-60. Hefele, Conciliengeschichte, τόμος 3 (1877), σελ. 262, σημ. 3. Otto Treitinger, Die oströmische

τῆς Ἰταλίας. Τὰ ἄλλα πατριαρχεῖα εὑρίσκοντο ὑπὸ τοὺς Ἄραβας. Ὁ Ἀντιοχείας Μακάριος παρεπεδήμει ἐν Κων]λει, οἱ δύο ἄλλοι πατριαρχικοὶ θρόνοι ἦσαν κενοί, οἱ δὲ τοποτηρηταὶ αὐτῶν πρεσβύτεροι ἀντεπροσωπεύθησαν ἐν τῇ συνόδῳ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν παρευρεθέντων ἐπισκόπων ἐκυμαίνετο περὶ τοὺς 150 (43 - 174). Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος μέχρι μὲν τῆς ἑνδεκάτης συνεδρίας παρέστη αὐτοπροσώπως, ἀλλ' ἔπειτα ἀντεπροσωπεύθη ὑπὸ τεσσάρων πολιτικῶν βαθμούχων (δύο πατρικίων καὶ δύο ὑπάτων). Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπίσης παρέστη κατὰ τὴν τελευταίαν συνεδρίαν (18ην, 16 Σεπτ. 681), ἐν τῇ ὁποίᾳ ὑπέγραψε τὸν ὅρον, ὅπερ πρώτην φορὰν ἐνταῦθα ἀναφέρεται γινόμενον. Ἔπειτα, κατὰ τὴν συνήθειαν, ἐπεκύρωσε τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου δι' αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος. Ἡ σύνοδος καθήρεσε τὸν Ἀντιοχείας Μακάριον ὡς μονοθελήτην. Ἡ καθαίρεσις ἔγινε καὶ ἐν τελετῇ, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ἱερατικῶν ἐνδυμάτων. Ἡ σύνοδος ἀνεθεμάτισε τοὺς ἀποθανόντας ὑποστηρικτὰς τοῦ μονοθελητισμοῦ ἐπισκόπους, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τὸν Ρώμης Ὁνώριον (13η συνεδρία, 28 Μαρτίου 681). Ὁ Ἀγάθων εἶχεν ἀποθάνει (10 Ἰαν. 681), ὑπῆρχον δὲ μόνον τοποτηρηταὶ τὸ παπικοῦ θρόνου. Δὲν ἔχομεν ρητὴν μαρτυρίαν, ὅτι οἱ παπικοὶ ἀπεσταλμένοι προέβαλον ἐνεργὸν ἢ παθητικὴν ἀντίστασιν κατὰ τοῦ ἀναθεματισμοῦ τοῦ Ὁνωρίου. Τοῦτο εἰκάζουσί τινες, ἐπειδὴ αἱ ἐργασίαι τῆς συνόδου διεκόπησαν ἐπί τινας μῆνας. Ἡ διακοπὴ ἐπῆλθε μετὰ δύο συνεδρίας μετὰ τὸ ἀνάθεμα τοῦ Ὁνωρίου καὶ διήρκεσεν ἀπὸ τῆς 26 Ἀπριλίου μέχρι τῆς 9 Αὐγούστου 681, ἤτοι ἐπὶ τρεῖς μῆνας (Μάϊον, Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον), ὀφειλομένη πιθανῶς εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ρώμης Ἀγάθωνος. Ὁ νέος πάπας Λέων ὁ Β' ἐχειροτονήθη 17 Αὐγούστου 682 (Hefele, Conciliengeschichte, 3, 276 κ. ἑξ., 282. Herzog - Nauck, Realencyklopädie, τόμ. 1, 242, τόμ. 11, 374, τόμ. 13, 410). Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ὑπέγραψαν τὰ πρακτικά. Ὁ νέος πάπας Λέων ὁ Β', δεχθεὶς τὰς ἀποφάσεις τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἐθεώρησε τὸν Ὁνώριον ἔνοχον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐπέτρεψε νὰ μιανθῇ ἡ παράδοσις τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῆς αἱρέσεως («qui immaculatam apostolicae traditionis regulam,

Kaiser - und Reichsidee, 1938, σελ. 221, σημ. 56). Ὁ Κεδρηνὸς (ια'/ιβ' ἑκ]ρίδος) περὶ τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου λέγει· «ἧς ἡγοῦντο τοποτηρηταὶ Ἀγάθωνος πάπα Ρώμης» (ἔκδ. Βόννης, Ι, σελ. 766). Ὁ Κων]πόλεως Γεώργιος ἐν τῇ ἕκτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ ἐκάθητο δεξιὰ τοῦ αὐτοκράτορος (ἄρα, ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ). Διὰ τοῦτό τινες ἐσφαλμένως ἐνόμισαν, ὅτι αὐτὸς προήδρευσε τῆς συνόδου (Κων]λεως Γερμανοῦ [† 733], Περὶ αἱρέσεων καὶ συνόδων, κεφ. 37. Migne, 98, 73. Φιλαρέτου Βαφείδου, Ἐκκλ. Ἱστορία, τόμος Α', σελ. 253). Ὁ Α. Δ. Κυριακὸς ἀπέφυγε νὰ ἀναφέρῃ, τίς προήδρευσε τῆς ἕκτης οἰκουμ. συνόδου (Ἐκκλ. Ἱστορία, τόμος Α', σελ. 323).— Γεώργιος ὁ Μοναχός, γράψας τὴν θ' ἑκατονταετηρίδα, ἀναφέρει, ὅτι τῆς πέμπτης καὶ ἕκτης οἰκουμ. συνόδου προήδρευσαν οἱ πέντε πατριάρχαι (Χρονικόν, ἔκδοσις De Boor, 1904, σελ. 629 καὶ 726). Ταῦτα δὲν σχετίζονται μὲ τὴν πραγματικὴν προεδρείαν, ἀλλὰ μὲ τὴν μεταγενεστέραν θεωρίαν τῆς πενταρχίας τῶν πατριαρχῶν, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὴν δευτέραν περίοδον ἐπὶ τοῦ Κων]πόλεως Φωτίου.

quam a praedecessoribus suis accepit, maculari consensit», Epist. ad Ervig Regu. Mansi, 11, 1055). Ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν ταύτην προὐτίμησε νὰ σώσῃ τὸν πάπαν καὶ νὰ μιάνῃ τὸν παπικὸν θρόνον, ἐνῷ ἠδύνατο νὰ προτιμήσῃ τὸ ἀντίθετον. Ὡς βάσις τῆς διατυπώσεως τῆς δογματικῆς διδασκαλίας ὑπὸ τῆς συνόδου ἐτέθη κυρίως ἡ ὑπὸ τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ διαμορφωθεῖσα σχετικὴ θεολογία. Ὁ ὅρος δέχεται ἐν τῷ Χριστῷ «δύο φυσικὰς ἐνεργείας καὶ δύο φυσικὰ θελήματα οὐχ ὑπεναντία... ἀλλ' ἑπόμενον τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ θέλημα... καὶ ὑποτασσόμενον τῷ θείῳ αὐτοῦ καὶ πανσθενεῖ θελήματι». Μονοθελῆται ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἦσαν οἱ Μαρωνῖται.

ΣΗΜ. Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου Ἰουστινιανὸς ὁ Β' (685) ἐνδιεφέρθη περὶ τῆς τύχης τῶν ἐπισήμων πρακτικῶν τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου. Συνήθροισε τοὺς πατριάρχας, τὸν παπικὸν ἀποκρισιάριον, τοὺς μητροπολίτας καὶ ἐπισκόπους, πολλοὺς ἀνωτάτους πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς βαθμούχους (687). Οὗτοι μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἔθεσαν ἐπὶ τῶν ἐπισήμων πρακτικῶν τὰς σφραγῖδας αὐτῶν καὶ παρέδωσαν αὐτὰ εἰς τὸν αὐτοκράτορα πρὸς φύλαξιν ἀπὸ πάσης νοθείας. Ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ μετὰ τετραετίαν συνεκάλεσε τὴν ἐν Τρούλλῳ τῆς Κων]πόλεως δευτέραν σύνοδον (691), ἡ ὁποία συνήθως ὀνομάζεται ἁπλῶς *ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος*, ἐνίοτε «ἕκτη οἰκουμενική», ὡς συμπλήρωμα αὐτῆς, ἢ «πενθέκτη», ὡς συμπλήρωμα ἀμφοτέρων. Πρακτικὰ δὲν σῴζονται, ἀλλὰ μόνον προσφώνησις πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ κανόνες μετὰ τῶν ὑπογραφῶν τῶν μελῶν, 211 ἐπισκόπων ἢ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν, ὅλων προερχομένων ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, μεταξὺ δὲ αὐτῶν εὑρίσκοντο καί τινες Ἀρμένιοι. Ἐκ τῶν παρόντων ἐπισκόπων τεσσαράκοντα τρεῖς εἶχον μετάσχει τῆς ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου (680/681). Ὁ αὐτοκράτωρ παρέστη τοὐλάχιστον κατὰ τὴν τελευταίαν συνεδρίαν καὶ ὑπέγραψε πρῶτος, μὲ κιννάβαρι (ἐρυθρόν). Προήδρευσεν ὁ Κων]πόλεως Παῦλος. Τὰ ἀνατολικὰ πατριαρχεῖα ἦσαν κενὰ καὶ ἀντεπροσωπεύθησαν ὡς ἐν τῇ ἕκτῃ οἰκουμ. συνόδῳ. Βραδύτερον ὑπέγραψαν τρεῖς πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Ἀλεξανδρείας Πέτρος, ὁ Ἱεροσολύμων Ἀναστάσιος καὶ ὁ Ἀντιοχείας Γεώργιος. Ἐξέδωκε μόνον κανόνας, ἀναφερομένους εἰς τὴν διοίκησιν, τὴν λατρείαν καὶ τὴν πειθαρχίαν, ἀποτελοῦντας ἐκκαθάρισιν καὶ κωδικοποίησιν τῶν κανόνων. Ἕξ κανόνες αὐτῆς κατεδίκασαν ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα τῆς Δύσεως, ὅπερ δεικνύει, πόσον ἡ διάστασις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν εἶχε προχωρήσει. Εἰς τὴν ἔντασιν ταύτην συνετέλεσε τὸ γεγονός, ὅτι πρὸ ὀλίγου, κατὰ τὰς μονοθελητικὰς ἔριδας, ἡ Δύσις εἶχε καταστῆ καταφύγιον διωκομένων κληρικῶν καὶ μοναχῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ κέντρον ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἀντιδράσεως κατὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἡ πενθέκτη οὐδεμίαν τοπικὴν σύνοδον τῆς Δύσεως ἀνέφερεν ὡς ὑποχρεωτικὴν (κανὼν 2ος), ἀνεγνώρισε καὶ τοὺς 85 ἀποστολικοὺς κανόνας (αὐτόθι), ἐνῷ ἡ Ρώμη ἐδέχετο ἐξ αὐτῶν μόνον τοὺς πεντήκοντα πρώτους. Ἀνενέωσε καὶ ἐπεκύρωσε τὸν 28ον κανόνα τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου, ὁ ὁποῖος παρεῖχεν εἰς τὸν Κων]πόλεως ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς πρὸς τὸν Ρώμης (κανὼν 36ος), κατεδίκασε τὴν ὑποχρεωτικὴν ἀγα-

μίαν τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων (κανὼν 13ος), κατεδίκασε τὴν νηστείαν τῶν Σαββάτων τῆς Μεγάλης τεσσαρακοστῆς (κανὼν 55ος), τὸ νὰ τρώγῃ τις αἷμα καὶ πνικτὰ (κανὼν 67ος) καὶ τὴν ἐξεικόνισιν τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀρνίου (κανὼν 82ος), ὅπερ συνηθίζετο ἐν τῇ Δύσει. Αἱ εἰδήσεις, κατὰ τὰς ὁποίας εἰς τὴν πενθέκτην σύνοδον παρευρέθησαν εἰδικοὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ρώμης, δὲν εἶναι ἀσφαλεῖς. Πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι οἱ ἐν Κων]πόλει μόνιμοι ἀντιπρόσωποι («ἀποκρισιάριοι») τοῦ Ρώμης ὑπέγραψαν ἢ τοὐλάχιστον ἐδέχθησαν τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου ταύτης. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Ρώμης Σέργιος ὁ Α' ἀπέρριψεν αὐτάς. Προοίμια τοῦ μεγάλου σχίσματος τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

§ 15. Τὸ περὶ σωτηρίας δόγμα.

Ἐν τῇ χριστιανικῇ θεολογίᾳ, ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου ἐθεωρεῖτο ὡς ἀποτέλεσμα δύο παραγόντων, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ *Αὐγουστῖνος*, ἐπίσκοπος Ἱππῶνος τῆς Βορείου Ἀφρικῆς, ὁ σπουδαιότερος Λατῖνος θεολόγος καὶ μεγάλη θρησκευτικὴ προσωπικότης, ἐνίσχυσε τὸν θεῖον παράγοντα, μέχρις ἀποδοχῆς τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ. Ἐπὶ ἐννεαετίαν εἶχε διατελέσει κατηχούμενος τῶν Μανιχαίων, οἱ ὁποῖοι ἠρνοῦντο τὴν ἐλευθέραν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου (Αὐγουστίνου, Ἐξομολογήσεις, 5, 10. 7, 3, 5 καὶ 7). Βραδύτερον ἀπεμακρύνθη τοῦ μανιχαϊσμοῦ, ἀλλ' ἡ μελέτη τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εὐκόλως ἔφερεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀποδοχὴν πλήρους ἀνικανότητος τῆς ἐλευθέρας θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἀγαθὸν (Πρὸς Ρωμαίους, 7, 19, «οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθόν, ἀλλ' ὃ οὐ θέλω κακόν, τοῦτο ποιῶ»). Πρὸς τούτοις, ὅλαι αἱ μεγάλαι θρησκευτικαὶ προσωπικότητες συναισθάνονται, ὅτι τὰ κατορθώματα δὲν προέρχονται ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ἐξ ἀνωτέρας δυνάμεως. Τὸ αὐτὸ δὲν συναισθάνονται καὶ αἱ μεγάλαι πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ προσωπικότητες ; Ὁ Αὐγουστῖνος ἐδέχθη, ὅτι ἕνεκα τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πτώσεως τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἕκαστος ἀπώλεσε τὴν δύναμιν νὰ σωθῇ ἀφ' ἑαυτοῦ, παρέμεινε δὲ μόνη ἡ ἱκανότης νὰ δεχθῇ τὴν σωτηρίαν παρ' ἄλλου. Ἡ σωτηρία εἶναι ἔργον τῆς θείας χάριτος, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ὅλοι δὲν σῴζονται, ὑπάρχει διὰ τοὺς σῳζομένους ἀπόλυτος προορισμὸς (praedestinavit ad gratiam). Ἡ θεία χάρις παρέχεται μὲν εἰς αὐτοὺς καὶ ἐνεργεῖ ἀκαταγωνίστως (irresistibilis, inamissibilis), χωρὶς δηλονότι νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκρουσθῇ, ἀλλ' ἐνεργεῖ ὄχι ἀκόντων τῶν ἀνθρώπων, διότι παρασκευάζει καὶ γεννᾷ ἐν αὐτοῖς τὴν θέλησιν («quam vis volentes agant quod agunt, illius tamen voluntas est, a quo et preparatur et jubetur quod volunt», Migne, 3, 1555). Τοὺς μὴ σῳζομένους δὲν ἔχει προορίσει αὐτὸς ὁ Θεός, ἀλλ' ἁπλῶς ἀφίνει αὐτοὺς νὰ ἔλθωσιν ἀφ' ἑαυτῶν εἰς τὴν καταδίκην καὶ τὴν ἀπώλειαν, τῆς

ὁποίας εἶναι ἄξιοι. Βεβαίως κατ' οὐσίαν καὶ τοῦτο εἶναι προορισμός, ὁ δὲ Αὐγουστῖνος ἐνίοτε ὡμολόγει τοῦτο (damnatio praedestinationis), ἀλλὰ δὲν ἐτόνιζεν αὐτό, διότι ὁ δεύτερος οὗτος προορισμὸς ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ὀλέθρια ἀποτελέσματα, ἀπελπισίαν ἢ ἐπίδοσιν εἰς τὸ κακόν, ὁ δὲ Αὐγουστῖνος ἤθελε νὰ ἐντιδράσῃ κατ' αὐτῶν. Πρὸς τοῦτο ἐχρησιμοποίει τὴν παρατήρησιν, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ γνωρίσῃ, εἰς τί εἶναι προωρισμένος. Ὅτι ὁ Θεὸς ἄλλως ἐνεργεῖ ἀπέναντι τῶν πρώτων καὶ ἄλλως ἀπέναντι τῶν δευτέρων, ὁ Αὐγουστῖνος δὲν ἠδύνατο κατ' ἄλλον τρόπον νὰ διαλευκάνῃ, εἰμὴ παραπέμπων εἰς τὰς ἀνεξερευνήτους βουλὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔλεγεν, ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει ἔπρεπέ τις νὰ ἔχῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν δικαιοσύνην, τὴν πανσοφίαν καὶ τὴν ἀγαθότητα αὐτοῦ. Τὸ συμπέρασμα, ὅτι διὰ τοῦ προορισμοῦ καθίσταται ὁ Θεὸς αἰτία τοῦ κακοῦ, ἀπέφευγε διὰ τῆς νεοπλατωνικῆς ἰδέας, ὅτι τὸ κακὸν εἶναι ἄνευ αἰτίας. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Δύσιν, ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἰς τὸ ζήτημα τῆς σωτηρίας ἐτονίζετο ὁ ἀνθρώπινος παράγων, ἡ ἐλευθέρα θέλησις τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ Ἀντιοχεῖς θεόλογοι καὶ μάλιστα Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας, δὲν περιωρίζοντο εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἐδέχοντο καὶ τὸν ἐν Χριστῷ ἄνθρωπον ἔχοντα ἐλευθέραν θέλησιν (ἴδε ἀνωτέρω § 14 σημ. 5). Ὁ Πελάγιος ἦτο Βρεττανὸς μοχαχός, ἀξιολόγου παιδείας καὶ μεγάλη ἠθικὴ προσωπικότης, ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου ὀνομασθεὶς «vir sanctus» (ἀνὴρ ἅγιος). Ὡμίλει τὴν ἑλληνικὴν καὶ πιθανῶς εἶχε ζήσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Εἰς τὴν Ρώμην ἦλθε περὶ τὸ 400, ὅπου (ἂν μὴ προηγουμένως ἐν τῇ Ἀνατολῇ) ἐγνώρισε τὰς διδασκαλίας τοῦ Μοψουεστίας Θεοδώρου. Ὁ Πελάγιος καὶ ὁ Μοψουεστίας εἶχον τὰ αὐτὰ ἐνδιαφέροντα καὶ μετεχειρίζοντο τὰς αὐτὰς μεθόδους. (A. Harnack, Dogmengeschichte, τόμος III, 1910, σελ. 168, σημ. 2, ἐν τέλει). Ἡ ἐξηγητικὴ μέθοδος τοῦ Πελαγίου, ἡ περὶ ἁμαρτίας διδασκαλία αὐτοῦ καὶ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ θανάτου ὡς φυσικοῦ φαινομένου ὑπενθυμίζουσι Θεόδωρον τὸν Μοψουεστίας (R. Seeberg, Dogmengeschichte, τόμος II, 1923, σελ. 488, σημ. 1). Ὁ Πελάγιος ἐδέχετο, ὅτι οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἁμαρτίας τῶν πρώτων ἀνθρώπων, ταῦτα περιωρίσθησαν εἰς αὐτούς, δὲν ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν ἀπογόνων, εἰ μὴ ὡς κακὸν παράδειγμα. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὰς πρὸς σωτηρίαν δυνάμεις, ἡ δὲ θεία χάρις παρέχεται εἰς ὅλους καὶ ἔχει βοηθητικὴν σημασίαν, κυρίως διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ παραδείγματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Μὴ ὑπαρχούσης τῆς λεγομένης προπατορικῆς ἁμαρτίας, ἐδέχετο, ὅτι τὸ βάπτισμα παρέχει ἄφεσιν τῶν ἀτομικῶν ἁμαρτιῶν, ἀλλ' οὕτως ἡ ἀξία τοῦ βαπτίσματος τῶν νηπίων καθίστατο προβληματική. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, κατὰ τὸν Πελάγιον, δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος προορισμός, ἡ σωτηρία ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Πελάγιος ἔμεινεν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου ἐν Ρώμῃ, ὅπου ἀπέκτησεν ὀπαδὸν τὸν δικηγόρον Καιλέστιον (Σκῶτον), ἐκκεντρικώτερον

τοῦ Πελαγίου. Ἀπεριφράστως ἰσχυρίζετο, ὅτι ὁ Ἀδὰμ ἦτο θνητὸς ἐκ φύσεως, καὶ ἀπεριφράστως ἠρνεῖτο, ὅτι διὰ τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ παρέχεται ἄφεσις ἁμαρτιῶν (Harnack, αὐτ., σελ. 173). Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Βησιγότθων ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον κατὰ τῆς Ρώμης (410) ἔφερεν ἀμφοτέρους εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν μετὰ πολλῶν ἄλλων προσφύγων. Ὅτι ὁ Πελάγιος ἐκεῖ συνηντήθη μετὰ τοῦ Αὐγουστίνου ἀμφισβητεῖται, ἀναμφιβόλως ὅμως ἀντήλλαξαν ἐπιστολάς. Ἐν τῇ Βορείῳ Ἀφρικῇ ἔμεινε μόνος ὁ Καιλέστιος, διαδίδων τὸν πελαγιανισμὸν καὶ καταδικασθεὶς ὑπὸ συνόδου τῆς Καρχηδόνος (411), ἔπειτα μετέβη εἰς Ἔφεσον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος, λαβὼν ἀνάλογον θέσιν ἐκεῖ. Ὁ Πελάγιος μετέβη εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, γενόμενος εὐμενῶς δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῶν Ἰωάννου. Περὶ τοῦ πελαγιανισμοῦ συνῆλθεν ἐν Διοσπόλει (Λύδδᾳ) τῆς Παλαιστίνης σύνοδος (415). Ἐν αὐτῇ ὑπεβλήθη καταγγελία, εἰς τὴν σύνταξιν τῆς ὁποίας εἰργάσθησαν Λατῖνοι, ὁ Ἱσπανὸς πρεσβύτερος Παῦλος Ὀρόσιος καὶ δύο ἐπίσκοποι τῆς Νοτίου Γαλλίας, ὁ τῆς Ἀρελάτης Ἔρως καὶ ὁ τοῦ Αἲξ Λάζαρος, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ὁνωρίου εἶχον ἐξορισθῆ, ὡς εὐνοήσαντες τὸν σφετεριστὴν τῆς Γαλλίας Κωνσταντῖνον, καὶ διέτριβον ἐν τῇ Βορείῳ Ἀφρικῇ. Καὶ οἱ τρεῖς, ὡς φαίνεται, ἐνήργησαν κατὰ τοῦ πελαγιανισμοῦ, κατ' ἐντολὴν τοῦ Αὐγουστίνου. Ἡ καταγγελία ὑπεγράφετο μόνον ὑπὸ τῶν μνημονευθέντων δύο ἐπισκόπων, ἀλλ' οὗτοι ἀσθενοῦντες δὲν παρέστησαν εἰς τὴν σύνοδον. Ὁ Ὀρόσιος εἶχεν ἀναχωρήσει ἐκ τῆς Παλαιστίνης. Ἡ σύνοδος τῆς Διοσπόλεως ἠθώωσε τὸν Πελάγιον. Ἡ Ἀνατολὴ ἐτόνιζε τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα ἐν τῷ ζητήματι τῆς σωτηρίας καὶ δὲν ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν ὁ πελαγιανισμός. Ἐκτὸς τούτου, ἡ καταγγελία, στηριχθεῖσα ἐπὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ Καιλεστίου, παρίστα ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πελαγίου, οὗτος δὲ ἀνεθεμάτισε τὰς ἐν τῇ καταγγελίᾳ περιεχομένας κακοδοξίας. Ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι τῆς Βορείου Ἀφρικῆς δὲν ἐγκατέλειψαν τὸ ζήτημα. Ἐπεκαλέσθησαν, κατ' ἀρχάς, τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Ρώμης Ἰννοκεντίου τοῦ Α' (416), οὕτω δὲ τὸ ζήτημα ἤχθη πρὸ τοῦ πάπα. Ὁ Καιλέστιος ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Ρώμην, ἵνα προφορικῶς καὶ γραπτῶς δηλώσῃ, ὅτι καταδικάζει ὅσα καὶ ἡ ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, χωρὶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς πολλὰς λεπτομερείας, ὁ δὲ Πελάγιος ἔστειλεν ἔγγραφον ὁμολογίαν, σύμφωνον πρὸς τὰς δηλώσεις τοῦ Καιλεστίου. Ὁ Ἰννοκέντιος ὡς Ρωμαῖος δὲν διέκειτο συμπαθῶς πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐξέφρασε τοῦτο ἐν ἐπιστολαῖς πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Βορείου Ἀφρικῆς, ἀλλ' ὁ Καιλέστιος καὶ ἡ ὁμολογία τοῦ Πελαγίου εὗρον ἐν Ρώμῃ νέον πάπαν, τὸν Ζώσιμον (417), Ἕλληνα, διακείμενον συμπαθῶς πρὸς τοὺς δύο ἀρχηγοὺς τοῦ πελαγιανισμοῦ. Οὗτος, στηριχθεὶς εἰς τὰς μνημονευθείσας γενικὰς καὶ ἀορίστους ὁμολογίας ἀμφοτέρων, ἀπεδοκίμασε τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐπισκόπων τῆς Β. Ἀφρικῆς ὡς ἐσπευσμένας. Ἐπ' αὐτοῦ εἶχεν ἐπιδράσει καὶ ὁ νέος ἐπί-

σκοπος Ἀρελάτης, Πάτροκλος, ἐχθρὸς τῶν δύο ἐξορίστων ἐπισκόπων τῆς Γαλλίας, τῶν διωκτῶν τοῦ Πελαγίου καὶ Καιλεστίου. Οἱ ἐπίσκοποι τῆς Βορείου Ἀφρικῆς ἐπεκαλέσθησαν τότε τὴν ἐπέμβασιν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Ὀνωρίου. Οὗτος ἐξέδωσε δύο διατάγματα (rescripta 418 καὶ 419), διὰ τῶν ὁποίων κατεδικάζετο ὁ πελαγιανισμὸς καὶ ἐπεβάλλετο ἐξορία εἰς τοὺς δύο ἀρχηγοὺς καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν. Ὁ Ρώμης Ζώσιμος ἠναγκάσθη δι' ἐγκυκλίου, ἐκδοθείσης μεταξὺ τῶν δύο διαταγμάτων, νὰ καταδικάσῃ ἐπίσης αὐτοὺς (epistola tractoria). Οἱ ἐπίσκοποι ὤφειλον νὰ δεχθῶσι τὴν καταδίκην τῶν δύο αἱρετικῶν. Δέκα ὀκτὼ ἐπίσκοποι τῆς Ἰταλίας ἀρνηθέντες ἐξωρίσθησαν, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ αὐτῶν ἦτο ὁ Ἰουλιανός, ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Ἐκλάνων τῆς Ἀπουλίας, ἐν τῇ Νοτίῳ Ἰταλίᾳ. Οὗτοι εὗρον καταφύγιον παρὰ Θεοδώρῳ τῷ Μοψουεστίας, ὁ ὁποῖος πρὸ ὀλίγου εἶχε γράψει κατὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Αὐγουστίνου ἔργον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Πρὸς τοὺς λέγοντας φύσει οὐ γνώμῃ πταίειν τοὺς ἀνθρώπους», τοῦ ὁποίου ἀποσπάσματα ἐσώθησαν ὑπὸ τοῦ Φωτίου ἐν τῇ Μυριοβίβλῳ (κῶδιξ 77). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας ὁ Ἰουλιανὸς μετὰ τῶν ὑπολειπομένων καὶ ὁ Καιλέστιος εὗρον καταφύγιον πλησίον τοῦ Κων]πόλεως Νεστορίου. Αἱ σχέσεις αὗται κατέστησαν τοὺς πελαγιανίζοντας ὑπόπτους εἰς τοὺς πολεμίους τοῦ νεστοριανισμοῦ. Ἐπιστολὴ τῆς Γ' Οἰκουμ. Συνόδου (431) πρὸς τὸν Ρώμης Καιλεστῖνον ἀποκαλύπτει τὰς σχέσεις ταύτας καὶ ἀναφέρει, ὅτι ἡ σύνοδος ἀπεδέχθη τὴν καταδίκην καὶ καθαίρεσιν τοῦ Καιλεστίου, τοῦ Πελαγίου καὶ τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν τοῦ πελαγιανισμοῦ, παραδόξως ὅμως ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς συνόδου οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ τοῦ γεγονότος τούτου (ἐν τούτοις ἴδε πρῶτον καὶ τέταρτον κανόνα).

Ὁ πελαγιανισμὸς ἐμετριάσθη ὑπὸ τῆς σχολῆς τῶν Μασσαλιανῶν, τῶν ὁποίων ἡ διδασκαλία ὠνομάσθη *ἡμιπελαγιανισμός*. Κέντρον αὐτοῦ ἦτο ἡ πλησίον τῆς Μασσαλίας μονή, τῆς ὁποίας προΐστατο ὁ Ἰωάννης Κασσιανὸς († 435). Οὗτος ἐν τῷ κατὰ τοῦ Νεστορίου (contra Nestorium) συγγράμματι κατέδειξε τὴν μεταξὺ τοῦ πελαγιανισμοῦ καὶ νεστοριανισμοῦ ὑπάρχουσαν συγγένειαν. Ἡ διδασκαλία τοῦ Κασσιανοῦ κατεῖχεν ἀκριβῶς τὸ μέσον μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων διδασκαλιῶν τοῦ Πελαγίου καὶ τοῦ Αὐγουστίνου, ἐδέχετο διὰ τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων ἁπλῆν ἐξασθένησιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ ἐν τῇ σωτηρίᾳ πραγματικὴν συνεργασίαν τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως καὶ τῆς θείας χάριτος, καὶ ἄλλοτε μὲν κάμνει ἀρχὴν ἡ θεία χάρις, ἄλλοτε δὲ ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις. Ἡ θεία χάρις δὲν ἐνεργεῖ ἀκαταγωνίστως, ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀποκρούσῃ αὐτήν. Ὁ σπουδαιότερος τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ Βικέντιος ὁ ἐκ Ληρίνης ἔγραψεν ὑπόμνημα περὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ γενικότητος τῆς καθολικῆς πίστεως (Commonitorium pro catholicae fidei antiquitate et universalitate, ἔτος 434), τὸ ὁποῖον δὲν ἀναφέρει μὲν τὸ ὄνομα τοῦ Αὐγουστίνου, στρέφεται ὅμως κατ' αὐτοῦ. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ

διετυπώθη ἡ ἀρχή, ὅτι καθολικὸν καὶ ἑπομένως ἀληθὲς εἶναι «ὅ,τι παντοῦ, πάντοτε καὶ ὑπὸ πάντων ἐπιστεύθη» (quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est). Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἡ τοῦ Αὐγουστίνου διδασκαλία δὲν ἦτο ὀρθή. Ὁ ἡμιπελαγιανισμὸς ἐπίσης δὲν ἤρεσεν. Ὁ Ἀρελάτης Καισάριος, ἂν καὶ ἦτο ἐκ τοῦ μοναστηρίου τῆς Ληρίνης, ἔγραψε κατὰ τοῦ ἡμιπελαγιανισμοῦ καὶ συνεκάλεσε σύνοδον ἐν Ἀραουσίῳ (εἰς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς Μασσαλίας, 529), ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ τῆς πόλεως ταύτης. Ἔλαβον μέρος δέκα τέσσαρες ἐπίσκοποι τῆς περιοχῆς αὐτοῦ. Ἡ σύνοδος ἀπέρριψε τὸν εἰς τὸ κακὸν προορισμόν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἡμιπελαγιανισμόν. Ἀπεφάνθη, ὅτι «ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ οὐχ ἡμεῖς ἀρχόμεθα καὶ εἶτα διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ εὐσπλαγχνίας βοηθούμεθα, ἀλλ' αὐτὸς ἐν ἡμῖν... καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην αὐτοῦ πρότερον ἐμπνέει» (in omni opere bono non nos incipimus et postea per dei misericordiam adjuvamur, sed ipse nobis... et fidem et amorem sui prius inspirat. Hefele, Conciliengeschichte, τόμ. II, σελ. 736). Οἱ Μασσαλιανοὶ ἐδέχοντο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀποκρούσῃ τὴν θείαν χάριν. Ἡ σύνοδος δὲν ἀπέρριψε τοῦτο ρητῶς. Ἑπομένως μένει ἀσαφές, ἂν ἐδέχθη τὸν εἰς τὸ ἀγαθὸν προορισμὸν ἢ ἀπέρριψε καὶ αὐτόν. Ὁ Ρώμης Βονιφάτιος (530) ἐκύρωσε τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου.

§ 16. Παυλικιανισμὸς καὶ Εἰκονομαχία.

Οἱ Παυλικιανοὶ παρουσιάσθησαν μέσα τῆς ζ' ἑκατονταετηρίδος ἐν Ἀρμενίᾳ, ἐν τῇ πόλει Κίβωσσα. Ἐτίμων μεγάλως τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, δύναταί τις μάλιστα νὰ εἴπῃ, ὅτι αὐτὸν ἐθεώρουν ἀρχηγόν. Διὰ τοῦτο οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ αὐτῶν ἐλάμβανον τὰ ὀνόματα βοηθῶν τοῦ Παύλου, αἱ δὲ κοινότητες αὐτῶν, τὰ ὀνόματα κοινοτήτων τοῦ Παύλου. Ἀναφέρομεν δύο παραδείγματα. Ὁ συνήθως ὡς ἱδρυτὴς τοῦ παυλικιανισμοῦ θεωρούμενος Κωνσταντῖνος ὁ ἐκ Μανανάλεως (πλησίον τῶν Σαμοσάτων) ὠνομάζετο Σιλουανός, τὰ Κίβωσσα ὠνομάζοντο Μακεδονία. Οἱ Παυλικιανοὶ προέκυψαν ἐκ δύο παραγόντων. Οὗτοι ἦσαν ἀφ' ἑνός, οἱ Μαρκιωνῖται, ὀπαδοὶ τοῦ Μαρκίωνος τῆς β' ἑκατονταετηρίδος, καὶ οἱ Μασσαλιανοί, τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος, ἀλλ' ἀμφότεροι ὑφίσταντο τὴν ζ' ἑκατονταετηρίδα, ὅτε παρουσιάσθησαν οἱ Παυλικιανοί. Οἱ Παυλικιανοὶ μὲ τοὺς *Μαρκιωνίτας* εἶχον κοινὸν τὸν δυαλισμόν. Ἐδέχοντο δύο θεοὺς (ἀγαθὸν καὶ κακὸν) καὶ διέκρινον δημιουργὸν τοῦ ἀοράτου καὶ δημιουργὸν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου[1]. Ὁ δυαλισμὸς εἶχε πάντοτε τρία ἐπακόλουθα, δοκητισμὸν (φαινομενικὴν ἐναν-

1. Οἱ Μαρκιωνῖται ὠνόμαζον τὸν δεύτερον θεὸν «δίκαιον» (ὡς μορφὴν) καὶ «πονηρὸν» (ἐπαχθῆ, αὐστηρόν)· οἱ Παυλικιανοὶ ὠνόμαζον αὐτὸν «διάβολον».

θρώπησιν τοῦ Χριστοῦ), ἀντιουδαϊσμὸν καὶ ἀσκητισμόν. Ὅπως οἱ Μαρκιωνῖται, οὕτω καὶ οἱ Παυλικιανοὶ εἶχον δοκητισμόν. Ἐδέχοντο, ὅτι ὁ ἀγαθὸς θεός, ἄγνωστος ὢν πρότερον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀπεκαλύφθη πρώτην φορὰν εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος προκύψας ἐκ τῆς οὐρανίου Ἱερουσαλὴμ ὡς μητρὸς εἶχε φαινομενικὸν σῶμα (A. Harnack, Dogmengeschichte, τόμ. II, 1909, σελ. 528)[2]. Ὅπως οἱ Μαρκιωνῖται, οὕτω καὶ οἱ Παυλικιανοὶ εἶχον ἀντιουδαϊσμόν. Ἐδέχοντο, ὅτι ὁ κακὸς θεός, ὁ δημιουργὸς τοῦ ὁρατοῦ κόσμου, εἶναι ὁ θεὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἀπέρριπτον τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἐκ δὲ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπέρριπτον, ὅσα ἐθεώρουν ἰουδαΐζοντα[3]. Οἱ Μαρκιωνῖται εἶχον ἀσκητισμόν, ἀλλ' οἱ Παυλικιανοὶ δὲν εἶχον, διότι ἀπέρριπτον τὴν ἀγαμίαν καὶ τὰς νηστείας, κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως εἶχον αὐστηρὸν ἠθικὸν βίον. Οἱ Παυλικιανοὶ μὲ τοὺς *Μασσαλιανοὺς* εἶχον κοινὸν τοῦτο, ὅτι ἀπέρριπτον τὴν ἐξωτερικὴν θείαν λατρείαν. Ἀπέρριπτον τὰς ἱεροτελεστίας, τὰ μυστήρια, μὴ ἐξαιρουμένων τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ τοῦ βαπτίσματος. «Τὰ ρήματα αὐτοῦ ὁ Κύριος διδοὺς τοῖς ἀποστόλοις ἔλεγε· λάβετε, φάγετε καὶ πίετε, οὐκ ἄρτον καὶ οἶνον... βάπτισμα δὲ τὰ ρήματα τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου, καθὼς φησιν ὁ Κύριος· ἐγώ εἰμι τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν» (Διήγησις περὶ Παυλικιανῶν, ἔκδοσις I. Friedrich, Ἀκαδημία Μονάχου, 1886). Ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ ἦτο, κατ' αὐτούς, θεία εὐχαριστία καὶ βάπτισμα. Ἀπέρριπτον τὰς εἰκόνας καὶ τὰ λείψανα τῶν ἁγίων, τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῆς Θεοτόκου, τοὺς ναούς, τὸν μοναχικὸν βίον. Ὁ παυλικιανισμὸς διεδόθη εἰς τὴν Συρίαν καὶ Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἡ αἵρεσις τῶν Μασσαλιανῶν εἶχεν ἐπίσης διαδοθῆ. Οἱ αὐτοκράτορες Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος (741 - 775) καὶ Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς (969 - 976) μετέφερον πολλοὺς Παυλικιανοὺς καὶ Μασσαλιανοὺς εἰς τὴν Θρᾴκην. Οἱ Παυλικιανοὶ ἀποτελοῦσι σπουδαῖον σταθμὸν συγκεντρώσεως, ἐξελίξεως καὶ διαιωνίσεως τῶν ἰδεῶν τούτων. Κατὰ τὴν ἑπομένην περίοδον ἐν Θρᾴκῃ συνέχειαν τῶν μὲν Μασσαλιανῶν ἀποτελοῦσιν οἱ Εὐχῖται, οἱ ὁποῖοι ἀπέκτησαν δυαλιστικὰς ἰδέας, τῶν δὲ Παυλικιανῶν οἱ Βογόμιλοι. Ἂν οἱ Βυζαντινοὶ

2. Ὁ κατὰ τῶν Παυλικιανῶν λίβελλος περιέχει τὰ ἑπόμενα σχετικά· «Ἀνάθεμα τοῖς ὑβρίζουσι μὲν τὴν ἁγίαν Θεοτόκον Μαρίαν, προσποιουμένοις δὲ τιμᾶν αὐτήν, καὶ νοοῦσιν ἀντὶ ταύτης τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ, εἰς ἥν φασιν εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ὁ Κύριος» (Migne, τόμος 1, στ. 1468). Πρβλ. Φωτίου, Διήγησιν περὶ τῆς Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως (ἤτοι τῶν Παυλικιανῶν). «Βλασφημοῦντες δὲ τὴν Θεοτόκον... λέγοντες, πιστεύομεν εἰς τὴν Παναγίαν Θεοτόκον, ἐν ᾗ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν. Καὶ τοῖς ρήμασι τούτοις τὴν ἄνω ὑποβάλλουσιν Ἱερουσαλήμ, καί φασιν ἐν αὐτῇ πρόδρομον ὑπὲρ ἡμῶν εἰσελθεῖν τὸν Χριστὸν» (Βιβλίον Α', 7. Migne, 102, 25).

3. Ὁ Κανὼν τῆς Καινῆς Διαθήκης τῶν Μαρκιωνιτῶν περιεῖχε τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ καὶ 10 ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου (ἀπέρριπτον τὰς τρεῖς ποιμαντικὰς καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους). Ὁ Κανὼν τῶν Παυλικιανῶν περιεῖχε τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια καὶ 15 ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου (ἐπιστολὴν πρὸς Λαοδικεῖς).

ὅλους τούτους ὠνόμαζον Μανιχαίους, τοῦτο προήρχετο ἐντεῦθεν, ὅτι διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου ὠνόμαζον ὅλους τοὺς δυαλιστάς.

Οἱ Νεστοριανοὶ καὶ οἱ Παυλικιανοὶ ἦσαν κατὰ τῶν εἰκόνων. Εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν συνετέλεσαν αἱ περὶ τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καταχρήσεις, τῶν ὁποίων ἡ σπουδαιοτέρα ἦτο αὕτη, ὅτι, δηλαδή, ἀπένεμον λατρείαν εἰς αὐτάς. Ἐν Φρυγίᾳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μεταξὺ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου ὑπῆρχον εἰκονομάχοι, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων ἦτο ὁ Νακωλείας Κωνσταντῖνος. Τὰς ἰδέας αὐτῶν ἀνέλαβε νὰ ἐφαρμόσῃ ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Γ′, ἐσφαλμένως ὀνομαζόμενος Ἴσαυρος, διότι κατήγετο ὄχι ἐκ τῆς Γερμανικοπόλεως τῆς Ἰσαυρίας, ἀλλ' ἐκ τῆς Γερμανικείας, τῆς κειμένης παρὰ τὸν Εὐφράτην, εἰς τὰ νοτιοδυτικὰ τῶν Σαμοσάτων. Τὸ λάθος ἀπαντᾷ ἤδη παρὰ τῷ χρονογράφῳ Θεοφάνει (ἔκδοσις De Boor, 1883, σελ. 391), ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ἀρχὰς τῆς θ′ ἑκατονταετηρίδος (810 - 815). Σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος ἦτο ὁ Νακωλείας Κωνσταντῖνος. Τὰ περὶ ἐπιδράσεως Ἰουδαίων καὶ Μωαμεθανῶν καὶ πολιτικῶν λόγων, ἂν εἶναι ἀληθῆ, ἀπετέλουν δευτερεύοντα αἴτια, τὰ ὁποῖα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιφέρωσι τὴν εἰκονομαχίαν, πρὶν σχηματισθῇ ἡ πεποίθησις, ὅτι ἡ χρῆσις τῶν εἰκόνων εἶναι ἀντιχριστιανική. Τῷ 726 ὁ Λέων ἐξέδωσε τὸ πρῶτον διάταγμα κατὰ τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Ἡ γνώμη, ὅτι διέτασσεν ἀνάρτησιν τῶν εἰκόνων εἰς ὑψηλότερα μέρη, στηρίζεται εἰς ἀρχαίαν λατινικὴν μετάφρασιν τῆς βιογραφίας τοῦ μάρτυρος μοναχοῦ Στεφάνου (Baronius, Annales, εἰς τὸ ἔτος 726, 4), ἀλλ' αὕτη παρεξήγησε τὴν φράσιν «οὐ δεῖ προσκυνεῖσθαι» τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου. Ἔχομεν εἰδήσεις, ὅτι κατεστρέφοντο εἰκόνες, εὑρισκόμεναι ἔξω τῶν ναῶν (Θεοφάνους, Χρονογραφία, ἔκδοσις De Boor, σελ. 405 καὶ 406). Εἶναι πιθανώτατον, ὅτι τὸ πρῶτον διάταγμα περιεῖχεν ὅ,τι καὶ τὸ δεύτερον, δηλονότι, γενικὴν καταστροφὴν τῶν εἰκόνων, δὲν ἦτο ὅμως κυρίως διάταγμα, ἀλλ' ἡμιεπίσημός τις διατύπωσις, τοὐλάχιστον προφορικαὶ διαταγαί. Ἑπομένως, αἱ ἐντὸς τῶν ναῶν εἰκόνες ἀλλοῦ μὲν δὲν κατεστρέφοντο, ἀλλοῦ δὲ κατεστρέφοντο, μάλιστα, ὅπου ὑπῆρχον εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι. Ἴσως πρὸς ταῦτα σχετικὸν εἶναι τὸ ἑπόμενον χωρίον· «Νῦν δὲ πόλεις ὅλαι καὶ πλήθη τῶν λαῶν οὐκ ἐν ὀλίγῳ περὶ τούτου θορύβῳ τυγχάνουσιν» (Κων]πόλεως Γερμανοῦ, Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κλαυδιουπόλεως Θωμᾶν. Mansi, 13, 124). Μεταξὺ τοῦ Ρώμης Γρηγορίου τοῦ Β′ καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος διεξήχθη ἀλληλογραφία, ἐμπνευσμένη ὑπὸ τῶν ἰδιαζουσῶν ἑκάστου ἰδεῶν, παπικῶν καὶ καισαροπαπικῶν. Σῴζονται μόνον δύο ἐπιστολαὶ τοῦ πάπα. Ἂν καὶ ἔχομεν εἰδήσεις, ὅτι ἐγράφησαν τοιούτου περιεχομένου ἐπιστολαὶ (Θεοφάνους, Χρονογραφία, ἔκδοσις De Boor, σελ. 404, 408 κ. ἑξ.), ἐν τούτοις αὗται θεωροῦνται ὑπό τινων ὡς μὴ γνήσιαι ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἐκ τοῦ Μοναστη-

ρίου τοῦ Ἁγίου Σάββα τῆς Ἱερουσαλὴμ ἔγραψε τὸν πρῶτον ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἀπολογητικὸν λόγον, βραδύτερον δὲ ἔγραψεν ἄλλους δύο, ἀναπτύξας ὁλόκληρον θεολογίαν περὶ τῶν εἰκόνων. Ὁ πρῶτος λόγος ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν λαὸν καὶ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἔγινεν αἰτία, ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὸ περὶ ἑαυτὸν ἔδαφος. Ἐκάλεσε συμβούλιον στέμματος («σιλέντιον», silentium, σιωπή), ἀποτελούμενον ἐξ ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν βαθμούχων (ἐπισκόπων καὶ ἄλλων). Ὁ ἐνενηκοντούτης πατριάρχης Γερμανὸς παρῃτήθη, ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ εἰκονομάχου Ἀναστασίου, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ, στηριχθεὶς ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως τοῦ συμβουλίου τοῦ στέμματος, ἐξέδωσε τὸ δεύτερον διάταγμα (730), τὸ ὁποῖον ἐπισήμως διέτασσε τὴν καταστροφὴν τῶν εἰκόνων.

Ἡ εἰκονομαχία δὲν ἀνεφέρετο μόνον εἰς τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, ἀλλ' ἦτο εὐρυτέρα θρησκευτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις. Ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ἀναφέρει, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Γ' μετὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων ἠρνεῖτο τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων λειψάνων καὶ τὰς πρεσβείας τῶν ἁγίων καὶ τῆς Θεοτόκου (ἔκδοσις De Boor, σελ. 406), ὅπως οἱ Παυλικιανοί. Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου ἀναφέρει, ὅτι εἶχε τὰ αὐτὰ φρονήματα (αὐτ. σελ. 439· πρβλ. Θεοστηρίκτου, Βίον Νικήτα, Acta Sanctorum, Ἀπριλίου, I, σελ. XVIII καὶ ἑξῆς). Πρὸς τούτοις ὁ Κωνσταντῖνος ἐδέχετο, ὅτι «ἡ Μαρία ἔτεκε τὸν Χριστὸν ψιλὸν ἄνθρωπον» καὶ ὠνόμαζεν αὐτὴν «Χριστοτόκον» ἀντὶ Θεοτόκον (Θεοφάνους, Χρονογραφία, σελ. 415, 435, 442. Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου, Ἀντιρρητικὸς Β', κεφ. 4. Migne, 100, 340 καὶ ἑξῆς). Ταῦτα εἶχον διδάξει οἱ Νεστοριανοί, ἐδέχοντο δὲ καὶ οἱ Παυλικιανοί [4]. Ἔχομεν μαρτυρίας, ὅτι κατεστράφησαν λείψανα ἁγίων (Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ, Περὶ αἱρέσεων καὶ συνόδων, κεφ. 42. Migne, 98, 80. Θεοφάνους, Χρονογραφία, σελ. 439). Ὅλα ταῦτα δεικνύουσι τὰς σχέσεις τοὐλάχιστον τῶν εἰσηγητῶν (ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως) τῆς εἰκονομαχίας πρὸς τοὺς Παυλικιανοὺς καὶ Νεστοριανούς, δὲν γνωρίζομεν ὅμως, ἂν ὅλοι οἱ εἰκονομάχοι εἶχον τὰ αἱρετικὰ ταῦτα φρονήματα. Αἱ ἐκκλησια-

4. Οἱ Νεστοριανοὶ ἐδέχοντο, ὅτι ὁ θεῖος Λόγος δὲν ἐγεννήθη ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας, ἀλλ' ἁπλῶς διῆλθε δι' αὐτῆς, κατοικήσας ἐν τῷ συγχρόνως συλληφθέντι ἀνθρώπῳ Ἰησοῦ. Δὲν ἐθεώρουν τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Χριστοῦ φαινομενικήν, δὲν ἦσαν δοκητισταί, ἀπέρριπτον ὅμως τὸ ὄνομα Θεοτόκος καὶ τὴν ἀνάλογον αὐτῆς τιμήν. Οἱ Παυλικιανοὶ ἦσαν δοκητισταὶ καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἐταυτίζοντο πρὸς τοὺς Γνωστικοὺς καὶ τοὺς Μαρκιωνίτας, ἀλλ' ἐνίοτε προσεποιοῦντο, ὅτι συνεφώνουν πρὸς τοὺς Νεστοριανούς. «Ἔσθ' ὅτε δὲ συνελαυνόμενοι διομολογεῖν ἐκ τῆς Παρθένου προελθεῖν τὸν Χριστόν, ἐπειδὰν ὅλως συναναγκασθῶσιν, ἄνωθεν μὲν τὸ σῶμα συγκατενεγκεῖν αὐτὸ τερατολογοῦσιν, δι' αὐτῆς δὲ ὡς διὰ σωλῆνος διεληλυθέναι» (συνέχεια τοῦ ἀνωτέρω ἐν τῇ ἰδίᾳ παραγράφῳ καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ ὑποσημειώσει παρατεθέντος χωρίου τοῦ Φωτίου). Τοῦτο ἐδέχοντο ἤδη οἱ Βαλεντινιανοὶ Γνωστικοὶ (Harnack, Dogmengeschichte, τόμος I, 1909, σελ. 286).

στικαὶ μεταρρυθμίσεις ἦσαν αἱ ἑπόμεναι. Ἐσυντομεύθη ἡ θεία λειτουργία, κατηργήθησαν ἀγρυπνίαι καὶ ἄλλαι ἀκολουθίαι, νηστεῖαι καὶ ἑορταί, ἡπλοποιήθη ἡ δίαιτα τῶν μοναστηρίων, ἐδημεύθη ἡ κτηματικὴ αὐτῶν περιουσία, περιωρίσθη καὶ ὡρίσθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν, ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐπισκόπων ὑπεβλήθη εἰς τὴν κύρωσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου.

Ἤδη τὸ πρῶτον διάταγμα εἶχε προκαλέσει αἱματηρὰς συγκρούσεις, τὸ δεύτερον προὐκάλεσε μεγαλυτέρας. Ἡ εἴδησις, ὅτι ἐκάη ἡ ἀνωτέρα σχολὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως («τὸ οἰκουμενικὸν διδασκαλεῖον») μετὰ τῶν δώδεκα ἢ δεκατριῶν διδασκάλων καὶ τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς, περιεχούσης τριάκοντα χιλιάδας τόμους, ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς βιογραφίας τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ (Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, ἀνέκδοτα ἑλληνικὰ συγγραμμάτια, 1884) [5] καὶ τοῦ Χρονικοῦ Γεωργίου τοῦ Μοναχοῦ (γραφέντος περὶ τὸ 850), δὲν ἀναφέρεται ὅμως ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους (γράψαντος 810 - 815) καὶ τοῦ Νικηφόρου († 829) καὶ δὲν φαίνεται ἀληθής. Ἡ βιβλιοθήκη τῆς σχολῆς εἶχε καῆ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος (480), ὁ Λέων ἁπλῶς ἔκλεισε τὴν σχολὴν ταύτην. Ἐν τῇ Δύσει τὸ ζήτημα ἐξ ἀρχῆς ἔλαβε πολιτικὴν χροιάν. Μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πρώτου διατάγματος, ἡ Ρώμη καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἀπεσπάσθησαν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Β' ἐφαίνετο ἄρχων τῶν μερῶν τούτων καὶ ἀντέστη νὰ ἐκλεγῇ ἐν Ἰταλίᾳ ἄλλος αὐτοκράτωρ. Ἀλλ' ἐν Ἑλλάδι, ἡ ὁποία ἐκκλησιαστικῶς ἀνῆκεν εἰς τὴν Δύσιν, ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ὁ Κοσμᾶς. «Θείῳ κινούμενοι ζήλῳ στασιάζουσι κατ' αὐτοῦ (τοῦ Λέοντος) μεγάλῃ ναυμαχίᾳ συμφωνήσαντες Ἑλλαδικοί τε καὶ οἱ τῶν Κυκλάδων νήσων Κοσμᾶν τινα συνεπόμενον ἔχοντες εἰς τὸ στεφθῆναι, Ἀγαλλιανὸς δέ, τουρμάρχης τῶν Ἑλλαδικῶν, ἡγεῖτο τῆς στρατιᾶς, καὶ Στέφανος· οἳ καὶ προσπελάσαντες τῇ βασιλίδι πόλει ιη' τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς τῆς ι' ἰνδικτιῶνος [6] ἡττῶνται συμβαλόντες τοῖς Βυζαντίοις, ἐμπρησθεισῶν αὐτῶν τῶν νηῶν τῷ σκευαστῷ πυρί. καὶ οἱ μὲν βυθίζονται περὶ τὸν λάκκον, ἐν οἷς καὶ Ἀγαλλιανὸς ἔνοπλον ἑαυτὸν ἐπόντισεν, οἱ δὲ ζῶντες τῷ κρατοῦντι προσρύονται (καταφεύγουσιν)· καὶ ἀποτέμνονται τὰς κεφαλὰς Κοσμᾶς τε καὶ Στέ-

5. Ἡ βιογραφία αὕτη ἐθεωρεῖτο, ὅτι ἐγράφη περὶ τὸ 810, ἀλλὰ κατὰ τὸν Andreev (1907), ἐδανείσθη τὴν εἴδησιν ἐκ Χρονικοῦ Γεωργίου τοῦ Μοναχοῦ, γραφέντος μέσα τῆς θ' ἑκ]ρίδος, καὶ εἶναι μεταγενεστέρα (Ostrogorsky, Geschichte des Byzant. Staates, 1940, σελ. 110, σημ. 1).

6. Ἡ δεκάτη αὕτη ἰνδικτιὼν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ ἔτος 727. Κατὰ τὸν Hubert, αἱ χρονολογίαι τῶν ἰνδικτιώνων τοῦ Θεοφάνους ἀπὸ τοῦ 726 - 774 *ὑπερβαίνουσι* τὰς πραγματικὰς κατὰ ἓν ἔτος (Byz. Zeitschrift, τόμος V, 1897, 491 - 505· πρβλ. καὶ Hefele - Leclercq, Histoire des Conciles, τόμος III, 2, σελ. 695, σημ. 4). Κατὰ τὸν Ostrogorsky, αἱ χρονολογίαι τοῦ Θεοφάνους ἀπὸ 6099 - 6206 (=606/7 - 713/4) καὶ ἀπὸ τοῦ 6219 - 6266 (=726/7 - 773/4) *ὑπολείπονται* τῶν πραγματικῶν κατὰ ἓν ἔτος (Byz. Neugr. Jahrbücher, 1930, σελ. 51). Εἰς τὸ σημειωθὲν ἔτος διετηρήσαμεν τὴν χρονολογίαν τοῦ Θεοφάνους.

φανος» (Θεοφάνους, Χρονογραφία, ἔκδοσις De Boor, σελ. 405). Ἡ Ρώμη μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ ἐκ νέου τὴν βυζαντινὴν ἐξουσίαν. Μετὰ τὸ δεύτερον κατὰ τῶν εἰκόνων διάταγμα ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Γ', ἵνα προλάβῃ νέας καὶ μεγαλυτέρας περιπλοκάς, ἔστειλεν εἰς Ἰταλίαν στόλον, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐναυάγησεν (732). Ὁ Λέων προεῖδε τὴν ἀπώλειαν τῆς Ρώμης καὶ τῆς μέσης Ἰταλίας, ἴσως μάλιστα ἐθεώρησε τὴν ἀπώλειαν ταύτην συμφέρουσαν, ἵνα ὁ πάπας μείνῃ ἔξω τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ λείψῃ ὁ πυρὴν τῆς ἀντιδράσεως, μείνῃ δὲ ὁ αὐτοκράτωρ ἀπόλυτος κύριος ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἀπέσπασεν ἐκκλησιαστικῶς ἀπὸ τῆς Δύσεως τὴν Νότιον Ἰταλίαν καὶ τὸ Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικόν, ἤτοι τὴν βαλκανικὴν χερσόνησον μέχρι τοῦ Δουνάβεως, πλὴν τῆς Θρᾴκης, ἐκτεινομένης ἐπίσης μέχρι τοῦ ποταμοῦ τούτου (732/733). Αἱ χῶραι αὗται πολιτικῶς ἐξηρτῶντο ἤδη ἐκ τοῦ Βυζαντίου (ἀπὸ τοῦ 376 ἐπὶ Γρατιανοῦ καὶ Μ. Θεοδοσίου, ὁριστικῶς ἀπὸ τοῦ 396 ἐπὶ Ἀρκαδίου καὶ Ὁνωρίου), τώρα ἐξηρτήθησαν ἐκκλησιαστικῶς ἐκ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Ἰσαυρία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πολιτικῶς ἦτο ἐπίσης χώρα βυζαντινή, ἀλλ' ἐκκλησιαστικῶς ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ πατριάρχου τῆς Ἀντιοχείας, ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο ὑπὸ τοὺς Ἄραβας. Ὁ Λέων ἐξήρτησε καὶ τὴν χώραν ταύτην ἐκ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Διὰ τῶν προσαρτήσεων τούτων ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ περιοχὴ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐταυτίσθησαν. Τοῦτο ἐνεῖχε μεγάλην σημασίαν. Τὸ βυζαντινὸν κράτος διὰ τοὺς Βυζαντινούς! Ἔξω οἱ ξένοι πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἀρχηγοί. Προοίμια τοῦ μεγάλου σχίσματος τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

Κωνσταντῖνος ὁ Ε', ὁ Κοπρώνυμος, εἶχε θεολογικὰς γνώσεις, ἔγραφεν ἐκκλησιαστικοὺς λόγους καὶ ἔδωσεν εἰς τὴν εἰκονομαχίαν ἐκκλησιαστικὴν χροιάν. Συνεκάλεσεν εἰς τὸ παρὰ τὴν Χαλκηδόνα ἀνάκτορον τῆς Ἱερείας (τὸ σημερινὸν Φαναράκι) σύνοδον (754), τῆς ὁποίας μετέσχον 338 ἐπίσκοποι, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ἐφέσου Θεοδοσίου. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος εἶχεν ἀποθάνει ὁ ἐπὶ Λέοντος διορισθεὶς Κων]πόλεως Ἀναστάσιος, ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἔμενε κενός, δὲν μετέσχον δὲ τῆς συνόδου οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὁ Ρώμης. Ἐπὶ τοῦ προηγουμένου αὐτοκράτορος ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων ἐπολεμεῖτο ὡς εἰδωλολατρία, τώρα, ὡς αἵρεσις. Ἡ σύνοδος κατεδίκασε τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων ὡς νεστοριανικὴν καὶ μονοφυσιτικὴν αἵρεσιν. Πρόκειται βεβαίως περὶ τῆς εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ. Αὕτη ἢ ἀποσπᾷ καὶ εἰκονίζει μόνον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ (ὁ νεστοριανισμὸς ἐχώριζεν αὐτάς), ἢ εἰκονίζει καὶ συγχέει ἀμφοτέρας, ὡς ὁ μονοφυσιτισμός. Ἀλλ' αἱ περὶ τῶν φύσεων τοῦ Χριστοῦ δογματικαὶ διαφοραὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν ἐπὶ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ. Ἡ σύνοδος ἀνεθεμάτισεν ἤδη ἀποθανόντας εἰκονοφίλους, τὸν πατριάρχην Κων]πόλεως Γερμανὸν καὶ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, δὲν υἱοθέτησεν ὅμως τὰς περὶ τῆς προσκυ-

νήσεως τῶν ἁγίων καὶ τῆς Θεοτόκου αἱρετικὰς δοξασίας τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ (Hefele, Conciliengeschichte, τόμος II, σελ. 417 κ. ἑξ. καὶ τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως σημειώσεις τοῦ Leclercq). Ὅλοι οἱ ἐπίσκοποι τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐδέχθησαν τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου, διότι πολλοὶ ἐξ ἀρχῆς ἦσαν εἰκονομάχοι, πολλοὶ τοιοῦτοι εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ διορισθῆ, οἱ δὲ ἄλλοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν. Ἀντίδρασις κατὰ τῆς εἰκονομαχίας ἐντὸς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους παρουσιάσθη κυρίως ἐκ μέρους τῶν μοναχῶν, διὰ τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ἔλαβε μέτρα κατὰ τοῦ μοναχικοῦ βίου. Πολλὰ μοναστήρια κατηργήθησαν καὶ οἱ μοναχοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἀσπασθῶσι τὸν ἐγκόσμιον καὶ ἔγγαμον βίον, οἱ ἀνθιστάμενοι ποικιλοτρόπως κατεδιώκοντο, δὲν ἔλειψαν δὲ καὶ μαρτύρια. Πολλοὶ κατέφυγον εἰς τὴν Ἰταλίαν ἢ εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατεχομένας χώρας. Ἀντίδρασις κατὰ τῆς εἰκονομαχίας παρουσιάσθη καὶ ἐκτὸς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς (Ἱεροσολύμων Θεόδωρος, Ἀντιοχείας Θεόδωρος καὶ Ἀλεξανδρείας Κοσμᾶς) ἐπεκοινώνησαν μετὰ τοῦ Ρώμης, στείλαντες εἰς αὐτὸν ὑπόμνημα ὑπὲρ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων (767). Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἀνεγνώσθη ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Λατερανοῦ, τὴν ὁποίαν συνεκάλεσεν ὁ Ρώμης Στέφανος ὁ Γ′ (769), μετέσχον δὲ αὐτῆς ὑπὲρ τοὺς 50 ἐπίσκοποι τῆς Ἰταλίας καὶ τοῦ φραγκικοῦ κράτους. Ἡ σύνοδος ἀνεθεμάτισε τὴν εἰκονομαχικὴν σύνοδον τοῦ 754 καὶ ἀνεγνώρισε τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων. Πολλάκις γίνεται λόγος, ὅτι τὴν η′ ἑκατονταετηρίδα ἕνεκα τῆς εἰκονομαχίας ἐπῆλθε νέον σχίσμα, τὸ τέταρτον, ἀπέναντι τῆς Ἐκκλησίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἀλλὰ πότε τοῦτο ἤρχισε, δὲν εἶναι τοὐλάχιστον εὔκολον νὰ ὁρισθῇ (H. Böhmer, ἐν Herzog-Hauck, Realencyklopädie, τόμος 7, 1899, σελ. 90, στίχος 17 κ. ἑξ. Erich Caspar, Geschichte des Papsttums, τόμος 2ος, 1933, σελ. 664 καὶ ἑξῆς). Ὅπως οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς, ὄντες ὑπὸ τοὺς Ἄραβας, εὑρίσκοντο ἔξω τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, οὕτω καὶ ὁ Ρώμης εἶχεν ἤδη ἀποκτήσει τὴν ἀπὸ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀνεξαρτησίαν, διότι ἐπὶ τοῦ Ρώμης Στεφάνου τοῦ Β′ (754-756) εἶχεν ἱδρυθῆ τὸ παπικὸν κράτος ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ. Οἱ πάπαι ἦσαν πλέον πολιτικοὶ ἄρχοντες. Προοίμια τοῦ μεγάλου σχίσματος τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Γ′ τὴν μετὰ τῶν Χαζάρων (πλησίον τῆς Ἀζοφικῆς) συμμαχίαν εἶχεν ἐνισχύσει, νυμφεύσας τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον τὸν Ε′ (733) μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἡγεμόνος τοῦ ἔθνους τούτου, ἡ ὁποία ἐβαπτίσθη καὶ ὠνομάσθη Εἰρήνη. Ἐκ τοῦ γάμου τούτου προέκυψεν ὁ διαδεχθεὶς Κωνσταντῖνον τὸν Ε′ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Δ′, ὁ ἐπιλεγόμενος Χάζαρος (755-780), λαβὼν ὡς σύζυγον Εἰρήνην τὴν Ἀθηναίαν. Ὁ Λέων εἶχε τὰ φρονήματα τοῦ πατρός, ἀλλ᾽ ὄχι καὶ τὴν ἐνεργητικότητα αὐτοῦ. Ὅτε ἀνεκάλυψεν, ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα ἦτο εἰκονόφιλος, δὲν ἐπρόφθασε νὰ λάβῃ αὐστηρὰ μέτρα, διότι αἰφνιδίως

ἀπέθανε. Τὰς ἡνίας τοῦ κράτους ἀνέλαβεν Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, ἐπιτροπεύουσα τὸν ἀνήλικον αὐτῆς υἱὸν Κωνσταντῖνον τὸν Ϛ', ἡ ὁποία βραδέως ἀλλ' ἀσφαλῶς προέβη εἰς τὴν ἐξάλειψιν τῆς εἰκονομαχίας. Κατ' ἀρχὰς ἐκήρυξεν ἐλευθερίαν συνειδήσεως, ἀπεμάκρυνεν ἐκ τῶν ἀνωτέρων πολιτικῶν ἀξιωμάτων τοὺς εἰκονομάχους, ἐφρόντισε νὰ ἐκλεγῇ εἰκονόφιλος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ἀσηκρίτης (γραμματεὺς) Ταράσιος, καὶ τέλος ἓξ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου αὐτῆς συνεκάλεσε τὴν Ζ' Οἰκουμ. Σύνοδον (786). Τὸν Ρώμης Ἀδριανὸν τὸν Α' ἀντεπροσώπευσαν δύο πρεσβύτεροι, ἀμφότεροι φέροντες τὸ ὄνομα Πέτρος. Ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως Ταράσιος ἔστειλεν ἀπεσταλμένους νὰ προσκαλέσωσι τὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' οἱ μοναχοὶ τῆς Συρίας δὲν ἄφησαν αὐτοὺς νὰ προχωρήσωσιν, ἵνα μὴ προκαλέσωσι τὰς ὑποψίας καὶ τὴν ἐχθρότητα τῶν Ἀράβων κατὰ τῶν χριστιανῶν, ὡς ἐρχομένων εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ συνεννοήσεις μὲ τὸν Βυζαντινὸν αὐτοκράτορα. Ἔδωσαν εἰς αὐτοὺς δύο μοναχούς, τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Θωμᾶν, ἔχοντας τὸν βαθμὸν πρεσβυτέρου, ἵνα ἀντιπροσωπεύσωσι τὰ πατριαρχεῖα. Ἡ ἐπιστολὴ τῶν ἀποστειλάντων αὐτοὺς ὠνόμαζεν ἀμφοτέρους «συγκέλλους τῶν δύο μεγάλων πατριαρχῶν», χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τίνων, ἐπληροφόρει ὅμως, ὅτι ὁ Ἱεροσολύμων ἦτο ἐξόριστος εἰς ἀπόστασιν δύο χιλιάδων λίθων καὶ διὰ τοῦτο οἱ δύο πεμπόμενοι θὰ ἀντεπροσώπευον τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Συρίαν. Ἡ ἐπιστολὴ θέλει βεβαίως νὰ εἴπῃ τὴν Συρίαν ὁλόκληρον, δηλονότι, μετὰ τῆς Παλαιστίνης. Ἐκ τούτου δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι ὁ εἷς τῶν στελλομένων ἀντεπροσώπευε κυρίως τὸν Ἀντιοχείας, ὁ δὲ ἄλλος τὸν Ἀλεξανδρείας, αὐτοὺς δὲ ἡ ἐπιστολὴ ὠνόμασε τοὺς δύο μεγάλους πατριάρχας. Μόνον ὁ Ἰωάννης, ὑπογράφων τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου, ἐσημείωσεν ἑαυτὸν ὡς σύγκελλον, χωρὶς πάλιν νὰ προσδιορίσῃ τίνος πατριάρχου, πρὸς τούτοις ἀνέφερεν ὅτι εἶναι ἀντιπρόσωπος τῶν τριῶν πατριαρχῶν. Ὁ Θωμᾶς ὑπέγραψεν ἁπλῶς ὡς ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Ἀρσενίου ἐν Αἰγύπτῳ. Ἐκ τούτου δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι οὗτος παρουσιάζετο ὡς ἀντιπρόσωπος κυρίως τοῦ Ἀλεξανδρείας, ἄρα, ὁ Ἰωάννης παρουσιάζετο ὡς ἀντιπρόσωπος κυρίως τοῦ Ἀντιοχείας. Ὁ Θεοφάνης μετὰ εἴκοσι πέντε ἔτη ἔγραφε· «καὶ ἤνεγκαν ἐκ μὲν Ἀντιοχείας Ἰωάννην τὸν μέγαν καὶ περιβόητον λόγῳ καὶ ἔργῳ ἁγιωσύνης μετέχοντα καὶ σύγκελλον τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας γεγονότα, καὶ Θωμᾶν Ἀλεξανδρείας, ἄνδρα ζηλωτὴν καὶ εὐλαβέστατον, ὅστις καὶ ἀρχιεπίσκοπος τῆς ἐν τῷ Ἰλλυρικῷ μεγαλοπόλεως Θεσσαλονίκης γενόμενος διέπρεψεν» (Χρονογραφία, ἔκδοσις De Boor, σελ. 461). Ἐν τούτοις ἡ ἰδιότης τοῦ συγκέλλου τοῦ Ἰωάννου, πολὺ δὲ περισσότερον ἡ τοῦ Θωμᾶ θεωρεῖται σήμερον ἀμφίβολος. Πάντως οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς δὲν εἶχον γνῶσιν περὶ τῶν ἀντιπροσώπων τούτων, ὥστε ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως δὲν εὐσταθοῦσιν. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχεν ἀμφιβολία, ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι ἐκεῖναι ἦσαν ὑπὲρ τῶν

εἰκόνων, ἑπομένως ὀρθῶς ἀντεπροσωπεύθη τὸ φρόνημα αὐτῶν[7]. Ἡ σύνοδος συνῆλθεν ἐν Κων]πόλει, ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἐκ δὲ τῶν κατηχουμενίων (γυναικωνίτου) ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς Κωνσταντῖνος παρηκολούθησαν τὰς ἐργασίας αὐτῆς. Οἱ περισσότεροι ἐπίσκοποι καὶ ὁ στρατὸς ἦσαν εἰκονομάχοι, προὐκλήθησαν ταραχαὶ καὶ ἡ σύνοδος διελύθη. Ἡ Εἰρήνη διέλυσε τὰ εἰκονομαχικὰ τάγματα, ἡ δὲ σύνοδος συνεκλήθη πάλιν τῷ 787 ἐν Νικαίᾳ. Παρέστησαν περὶ τοὺς 350 ἐπίσκοποι καὶ οἱ μνημονευθέντες ἀντιπρόσωποι τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, ὡς αὐτοκρατορικοὶ ἀντιπρόσωποι παρέστησαν ὁ πατρίκιος Πετρωνᾶς καὶ ὁ λογοθέτης Ἰωάννης, πρόεδρος δὲ αὐτῆς, ὡς καὶ πρότερον, ἦτο ὁ Κων]πόλεως Ταράσιος. Οἱ εἰκονομάχοι ἐπίσκοποι ἐφάνησαν πειθήνιοι καὶ συνεχωρήθησαν διὰ τὴν προτέραν στάσιν αὐτῶν. Ἡ σύνοδος ἠκύρωσε τὴν εἰκονομαχικὴν σύνοδον τοῦ 754 καὶ ὡς βάσιν τοῦ δογματικοῦ καθορισμοῦ θέσασα τὰ σχετικὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ἐθέσπισε τὴν τιμητικὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, διέκρινεν αὐτὴν τῆς λατρείας καὶ ἐδέχθη αὐτὴν ὡς ἀναφερομένην εἰς τὸ πρωτότυπον. Ἡ ὀγδόη συνεδρία ἔγινεν ἐν Κων]πόλει ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ Εἰρήνη καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὑπέγραψαν τὸν ὅρον τῆς συνόδου. Ἂν ἐξέδωσαν καὶ διάταγμα ἐπικυροῦν τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς, δὲν εἶναι γνωστόν. Τῆς συνόδου μετέσχον ἡγούμενοι μοναστηρίων καὶ μοναχοί, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν δευτέραν συνεδρίαν, κατ᾽ αἴτησιν τοῦ Ταρασίου, ἐξέθεσαν μετὰ τοὺς ἐπισκόπους τὴν πίστιν αὐτῶν καὶ μετ᾽ αὐτοὺς ὑπέγραψαν τὸ πρακτικὸν τῆς τετάρτης συνεδρίας, συμποσούμενοι εἰς ἑκατὸν δέκα ἑπτά. Ἂν καὶ ἦσαν εἰς τὰς κατόπιν συνεδρίας, δὲν ὑπέγραψαν πλέον πρακτικά.

Εἴκοσι πέντε ἔτη μετὰ τὴν Ζ′ Οἰκουμ. Σύνοδον ἀνενεώθη ἡ εἰκονομαχία (813). Τὰ αἴτια τῆς ἀνανεώσεως ἦσαν τὰ αὐτά, τὰ προκαλέσαντα τὴν γένεσιν αὐτῆς. Ἀλλὰ τώρα προσετέθη καὶ νέον αἴτιον, τὰ πολιτικά, δηλονότι, πράγματα ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων ἔβαινον καλῶς,

7. Διὰ τοῦτο αἱ Ἐκκλησίαι Ἱεροσολύμων, Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ Ρώμης ἀνεγνώριζον μὲν τὰς ἀποφάσεις τῆς Ζ′ Οἰκουμ. Συνόδου, ἀμφέβαλλον ὅμως, ἂν ἔπρεπε νὰ τάσσεται μεταξὺ τῶν οἰκουμενικῶν («ἴσως παρά τισιν ἐστὶν ἀμφιβολία», μαρτυρία τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Φωτίου ἐν τῇ πέμπτῃ συνεδρίᾳ τῆς συνόδου τοῦ 879, Mansi, 17, 493. Hefele, Conciliengeschiche, 4, 477). Θεόδωρος ὁ Στουδίτης († 826, Ἐπιστολὴ 38 τοῦ πρώτου βιβλίου) ἀναγράφει τὰ αἴτια τούτου. Οἱ ἀντιπρόσωποι, δηλονότι, τῶν ἀνατολικῶν πατριαρχείων δὲν ἦσαν ἐν τάξει, οἱ δὲ τοῦ Ρώμης δὲν ἦσαν ἐν ἀπολύτῳ τάξει, ὡς σταλέντες εἰς τὴν Κων]πολιν ὄχι εἰδικῶς διὰ τὴν σύνοδον, ἀλλὰ δι᾽ ἄλλην αἰτίαν, καθηρέθησαν δὲ ὑπ᾽ αὐτοῦ ὡς ὑπερβάντες τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῶν. Τὰ διὰ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Ρώμης λεγόμενα εἶναι ἄγνωστα ἀλλαχόθεν καὶ δὲν φαίνονται ἀληθῆ, διὰ τοῦτο ὁ Baronius († 1607) ἠρνήθη τὴν γνησιότητα τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Στουδίτου. Πάντως ἀδίκως, διότι ὁ Στουδίτης ἐν ἄλλῃ μεταγενεστέρᾳ ἐπιστολῇ παραπέμπει εἰς τὴν προγενεστέραν ἐκείνην ἐπιστολήν. «Εἰ καί ποτε καί πως καί τισιν ἀπεκρίθημεν ἑτέρως» (Ἐπιστολὴ 127 τοῦ δευτέρου βιβλίου). Ἡ Ζ′ Οἰκουμ. Σύνοδος ἐκυρώθη ὑπὸ τῶν συνόδων τῆς Κων]πόλεως 869 καὶ 879 καὶ ἀνεγνωρίσθη γενικῶς ὡς οἰκουμενική. J. Hergenröther, Photius, τόμος I, σελ. 251 κ. ἑξ., τόμος II, σελ. 62, σημ. 120.

ἐπὶ τῶν εἰκονοφίλων κάκιστα. Ἡ Εἰρήνη εἶχεν ἀπομακρύνει τῶν ἀνωτέρων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀξιωμάτων τοὺς πεπειραμένους εἰκονομάχους, ἀντικαταστήσασα αὐτοὺς δι' ἀνικάνων ἀνδρῶν, καὶ διέλυσε τὰ παλαίμαχα εἰκονομαχικὰ τάγματα, ἀντικαταστήσασα αὐτὰ διὰ νεοσυλλέκτων καὶ ἀγυμνάστων. Ἀποτέλεσμα τούτων ἦτο, ὅτι αἱ μὲν ἀσιατικαὶ ἐπαρχίαι εὑρέθησαν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Ἀράβων, αἱ δὲ εὐρωπαϊκαὶ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Βουλγάρων. Ὁ διαδεχθεὶς τὴν αὐτοκράτειραν Εἰρήνην Νικηφόρος ὁ Α' (803) ἦτο δραστήριος, ἀλλ' ἔπεσε μαχόμενος πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Κροῦμον (811), ὁ ὁποῖος τὸ κρανίον τοῦ αὐτοκράτορος μετέβαλεν εἰς ποτήριον. Ἐγεννήθη ἡ ἐλπίς, ὅτι ἡ ἐπάνοδος τῶν εἰκονομάχων θὰ ἐβελτίου τὰ πολιτικὰ πράγματα, καὶ διὰ τοῦτο ηὔξησεν ἡ εἰκονομαχικὴ μερίς. Τὴν εἰκονομαχίαν ἀνενέωσεν ὁ διακεκριμένος στρατηγὸς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους *Λέων ὁ Ε', Ἀρμένιος*, ὁ ὁποῖος καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ ἐχαρακτηρίσθη ὡς «τῶν δημοσίων πραγμάτων ἀντιληπτικώτατος» (Γενέσιος, 1, 17. Migne, 109, 1009). Οὗτος ἀφήρεσε τὰς εἰκόνας ἐκ τῶν χαμηλῶν μερῶν, ὅπου καθίστατο δυνατὴ ἡ προσκύνησις αὐτῶν (Ἐπιστολὴ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως Λουδοβῖκον τὸν Εὐσεβῆ, υἱὸν τοῦ Μεγάλου Καρόλου, 824. Mansi, 14, 420). Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος, ὡς εἰκονόφιλος καὶ ἀντιδρῶν[8], ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ καὶ ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Θεοδότου Κασσιτερᾶ, ὁ ὁποῖος ἦτο λαϊκὸς νυμφευμένος καὶ ἔφερε τὸ ἀξίωμα τοῦ σπαθαρίου. Ὑπὸ τὴν προεδρείαν αὐτοῦ συνῆλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ δευτέρα εἰκονομαχικὴ σύνοδος (815), ἡ ὁποία ἠκύρωσε τὴν Ζ' Οἰκουμ. Σύνοδον, ἀποκατέστησε τὸ κῦρος τῆς ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου πρώτης εἰκονομαχικῆς συνόδου (754) καὶ ἀφώρισε τοὺς διαφωνοῦντας ἐπισκόπους. Οἱ ὀρθόδοξοι ἀντέδρασαν. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἵστατο Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. Ἔγραψε πραγματείας, τῶν ὁποίων ἡ μεγαλυτέρα ἐπιγράφεται «Λόγοι ἀντιρρητικοί». Ὁ Θεόδωρος ἀντέστρεψε τὸ ἐπιχείρημα τῶν εἰκονομάχων, ὅτι αἱ εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ ἀποτελοῦσι χριστολογικὴν αἵρεσιν, ἰσχυρίσθη, ὅτι οἱ εἰκονομάχοι, μὴ δεχόμενοι τὸ δυνατὸν τῆς ἐξεικονίσεως τοῦ Χριστοῦ, ἀρνοῦνται ἀναγκαίαν ἰδιότητα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως αὐτοῦ καὶ περιπίπτουσιν αὐτοὶ εἰς χριστολογικὴν αἵρεσιν. Ἐρραβδίσθη, ἐφυλακίσθη καὶ ἐξωρίσθη εἰς Μετώπην, Βονέταν καὶ Σμύρνην. Τὰ αὐτὰ ἔπαθαν καὶ ἄλλοι, δὲν ἔλειψαν δὲ καὶ μεμονωμένα μαρτύρια. Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Ἀρμένιος ἐδολοφονήθη ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ ἀνακτορικοῦ παρεκκλησίου κατὰ τὸν ὄρθρον τῆς δευτέρας ἡμέρας τῶν Χριστουγέννων (820). Ἡ ἄμυνα διὰ τοῦ θυμιατηρίου καὶ διὰ βαρέος ἀργυροῦ σταυροῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σώσωσιν αὐτόν. Ὁ ἠθικὸς αὐτουργὸς τῆς δολοφονίας *Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς* ἔγινεν αὐτο-

8. Μεταξὺ ἄλλων ὑπέδειξεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν ἀσυνέπειαν καὶ ἀντίφασιν τῶν εἰκονομάχων, οἱ ὁποῖοι ἐτίμων τὸν σταυρὸν καὶ τὸ εὐαγγέλιον ὡς ἱερὰ ἀντικείμενα.

κράτωρ. Εἶχε στηριχθῆ ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων καὶ ἠκολούθησε συμβιβαστικὴν πολιτικήν. Ἐπέτρεψε τὴν κατ' οἶκον προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐγκαθείρκτων καὶ τὴν ἐπάνοδον τῶν ἐξορίστων ὀρθοδόξων, διέταξε νὰ λησμονηθῶσιν αἱ εἰκονομαχικαὶ καὶ αἱ εἰκονόφιλοι σύνοδοι (745, 787, 815) καὶ οἱ μὲν νὰ ἀνέχωνται τοὺς ἄλλους. Ὅπως ὁ προκάτοχος, οὕτω καὶ αὐτὸς ἐζήτησε κοινὴν συνδιάλεξιν τῶν ἀντιπάλων, ἀλλ' οἱ ὀρθόδοξοι καὶ εἰς τὰς δύο περιστάσεις ἠρνήθησαν, θεωροῦντες αὐτὴν περιττὴν προκειμένου περὶ ζητήματος, διὰ τὸ ὁποῖον εἶχον ἀποφανθῆ τὰ ἔξω τοῦ βυζαντινοῦ κράτους πατριαρχεῖα καὶ ὁ Ρώμης. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ ἀπέθανον οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ὀρθοδόξων Θεόδωρος ὁ Στουδίτης (826) καὶ ὁ ἐκβληθεὶς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος (829), διὰ τοῦτο ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ *Θεόφιλος* (829) εὗρεν ἐλευθερώτερον στάδιον ἐνεργείας. Ἡ εἰκονομαχία ἐνισχύθη, χωρὶς βεβαίως νὰ φθάσῃ τὴν ἔντασιν, τὴν ὁποίαν εἶχε κατὰ τὴν πρώτην φάσιν. Παιδαγωγὸς καὶ σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος ὑπῆρξεν ὁ ἱερεὺς τῶν ἀνακτόρων καὶ σύγκελλος τοῦ πατριάρχου Ἀντωνίου τοῦ ἀπὸ Συλαίου Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς καὶ λεκανομάντις, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν Λέοντα τὸν Ἀρμένιον καὶ τὸν Θεόφιλον ἐξώθει εἰς τὴν εἰκονομαχίαν. Ὁ Θεόφιλος αὐτὸν ἀνεβίβασεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, κατὰ μὲν τὴν καθιερωμένην χρονολογίαν, περὶ τὸ 833, κατὰ νεωτέραν δέ, τῷ 837 (Ostrogorsky, Geschichte des byz. Staates, 1940, σελ. 146). Αἱ εἰκόνες ἔπρεπε μὲν νὰ ἀποβάλλωνται καὶ ἐκ τῶν οἰκιῶν, ἀλλ' εἶχον εὕρει καταφύγιον καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις. Ἡ γυναικεία ἑτοιμότης καὶ ἐπιμονὴ ὑπερίσχυσε καὶ τὴν φορὰν ταύτην. Ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα ἠναγκάσθη μὲν εἰς τὸν ἀποθνήσκοντα σύζυγον νὰ ὁρκισθῇ, ὅτι θὰ διατηρήσῃ τὴν εἰκονομαχίαν, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐθεώρησεν ἑαυτὴν ἐλευθέραν τοῦ ὅρκου τούτου. Ὁ εἰκονομάχος πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς ἠθέλησε νὰ παρουσιάσῃ ἑαυτὸν θῦμα δολοφονικῆς ἀποπείρας, κατηγορήθη ὅμως δι' ἀπόπειραν αὐτοκτονίας, καθῃρέθη καὶ ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ εἰκονοφίλου καὶ ὁμολογητοῦ Μεθοδίου. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνδημοῦσα σύνοδος (ὄχι 19 Φεβρουαρίου 842, ἀλλ' 11 Μαρτίου 843) ἀνώρθωσε τὴν Ζ' Οἰκουμ. Σύνοδον, ἀνεστήλωσε τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων καὶ ἐθέσπισε τὴν ἑορτὴν τῆς Ὀρθοδοξίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Η ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Γρηγορίου Τουρόνων, Historia Francorum. Ἰσιδώρου Σεβίλλης, Historia Gotorum. Historia Vandalorum et Suevorum. Βέδα Σεβαστοῦ, Historia ecclesiastica gentis Anglorum. Alb. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands, 1904 κ. ἑξ. Alb. Dufourcq, Histoire de l'Eglise du IIIe au Xe siècle: Le Christianisme et les Barbares, τρίτη ἔκδοσις 1911. H. v. Schubert, Geschichte der christlichen Kirche in Frühmittelalter, 1921. Staat und Kirche in den arianischen Königreichen und im Reiche Chlodwigs, 1912. Die Anfänge des Christentums bei den Burgunden (Ἀκαδημία Ἁϊδελβέργης, 1911, 3).

Αἱ ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου κεφαλαίου σημειωθεῖσαι Ἐκκλησιαστικαὶ Ἱστορίαι. Πρὸς τούτοις τὰ ἑπόμενα. I. Assemani, Bibliotheca orientalis, τόμοι 4 (1719). St. Assemani, Acta Sanctorum Martyrum Orientis et Occidentis, τόμοι 2 (1748). P. Bedjan, Acta martyrum et sanctorum (syriace), τόμοι 7 (1890). Ἑλληνικὰ κείμενα καὶ μεταφράσεις τῶν ἐπὶ Σαπὼρ μαρτυρίων ἐδημοσίευσεν H. Delehaye ἐν Patrologia orientalis, II, 4 (1905). Ἀγαθαγγέλου, Acta S. Gregorii Illuminatoris, ἐν Acta Sanctorum, ἐκδότης Bollandus et socii, September, VIII, 321 καὶ ἑξῆς. Μωϋσέως τοῦ ἐκ Χωρένης, Historia Armenorum, ἔκδοσις Le Vaillant de Florival (ἀρμενιστὶ καὶ γαλλιστί), 1841, γερμανικὴ μετάφρασις Lauer, 1868. Τὸ Κοράνιον, ἑλληνικὴ μετάφρασις Γ. Πεντάκη, 1928. L. Duchesne, Les missions chretiennes au sud de l'empire Romain, ἐν Mélanges d'Histoire et d'Archéologie, τόμος 16, 1896, ἀνατύπωσις ἐν Eglises séparées, 1896. Herzog-Hauck, Realencyklopädie, τὰ σχετικὰ ἄρθρα,. Fr. Heiler, Urkirche und Ostkirche, 1937. Altkirchliche Autononie und päpstlicher Zentralismus, 1941, E. Honigmann, Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363-1071 (A. Vasiliev, Byzance et les Arabes, τόμ. III, 1935). Henri Charles, Le christianisme des Arabes nomades κτλ., 1936. Paul Goubert, Evolution politique et religieuse de la Géorgie à la fin du VIe siècle (Memorial L. Petit, 1948).

§ 17. Ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Δύσει.

Τὰ ὅρια τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους πρὸς βορρᾶν ἦσαν δύο ποταμοί, ὁ Δούναβις καὶ ὁ Ρῆνος, εὑρίσκοντο δὲ ἐν τῷ κράτει τούτῳ τὰ κατοικοῦντα τὴν Ἰταλίαν λατινικὰ φῦλα καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν ἐπίλοιπον

Δύσιν Κέλται, ἤτοι ἐν Γαλλίᾳ οἱ Γαλάται, ἐν Ἱσπανίᾳ οἱ Ἴβηρες καὶ ἐν ταῖς Βρεττανικαῖς νήσοις οἱ Βρίτοι, Ἴροι καὶ Σκῶτοι. Αἱ Ἐκκλησίαι τῶν Βρεττανικῶν νήσων ἐξ ἀρχῆς εἶχον σχέσεις μετὰ τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ μένει ἄγνωστον, ἂν ὁ χριστιανισμὸς μετεδόθη ἐκεῖ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἢ διὰ τῶν Μικρασιατῶν τῆς νοτίου Γαλλίας (Μασσαλίας, Λυῶνος). Ἀρχὰς τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος ἀρκούντως εἶχε διαδοθῆ ὁ χριστιανισμὸς ἐν τῇ Δύσει. Εἰς τὴν ἱσπανικὴν σύνοδον τῆς Ἐλβίρας (μετὰ τὸ 300) προσῆλθον 19 ἐπίσκοποι τῆς Ἱσπανίας, ἐν Γαλλίᾳ ὑπῆρχον τότε 18 ἐπίσκοποι, εἰς δὲ τὴν σύνοδον τῆς Ἀρελάτης (314) προσῆλθον 3 ἐπίσκοποι ἐκ Βρεττανίας, ὁ Ὑόρκης Ἐβόριος, ὁ Λονδίνου Ρεστιτοῦτος, ὁ Λίγκολν Ἀδέλφιος, πρὸς τούτοις δύο ἄλλοι κληρικοί, εἷς πρεσβύτερος καὶ εἷς διάκονος, ἴσως ἀντιπροσωπεύοντες ἄλλην ἐπισκοπὴν τῆς χώρας ἐκείνης. Τέλη τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος εἶχε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον συμπληρωθῆ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν χωρῶν τούτων καὶ ὑπελείποντο λείψανα ἐθνισμοῦ. Πέραν τοῦ Ρήνου καὶ τοῦ Δουνάβεως, μέχρι τοῦ Βόλγα ποταμοῦ, ἐξετείνοντο τὰ γερμανικὰ φῦλα, οἱ δυτικοὶ καὶ ἀνατολικοὶ Γερμανοί, ὅλοι ἐθνικοί. Ἀπὸ τῆς δ' ἑκ]ρίδος ἤρχισε βαθμιαία ἐπιδρομὴ τῶν γερμανικῶν φύλων κατὰ τοῦ Δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἡ ὁποία ἔθεσε τέρμα εἰς αὐτὸ (476), ἀφ' ἑτέρου ἐξεχριστιάνισεν αὐτά. Τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος εἰσελασάντων Γερμανῶν ὑπάρχουσι δύο σπουδαῖα γεγονότα. Πρῶτον. *Ὅλοι οἱ εἰσελάσαντες ἀνατολικοὶ Γερμανοὶ κατ' ἀρχὰς ἐδέχθησαν τὸν ἀρειανισμόν.* Αἴτιον τούτου ὑπῆρξεν ἓν φῦλον τῶν ἀνατολικῶν Γερμανῶν, οἱ *Βησιγότθοι.* Οὗτοι, πρὶν μεταβῶσιν εἰς τὴν Δύσιν, ἔμειναν ἐπί τι διάστημα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, μεταξὺ τοῦ Δουνάβεως καὶ τῶν Καρπαθίων ὀρέων, χριστιανοὶ δὲ αἰχμάλωτοι ἐκ Καππαδοκίας διέδωσαν παρ' αὐτοῖς τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐν τῇ Α' Οἰκουμ. Συνόδῳ (325) παρέστη ἐπίσκοπος Γοτθίας Θεόφιλος, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν πρέπει τις νὰ συμπεράνῃ, ὅτι παρὰ τοῖς Γότθοις εἶχε διαδοθῆ τόσον ὁ χριστιανισμός, ὥστε ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑφίστατο παρ' αὐτοῖς μόνιμος ἐκκλησιαστικὴ διοργάνωσις. Ὁ Θεόφιλος πιθανώτατα ἦτο Ἕλλην ἐπίσκοπος περιοδεύων τὰ μέρη ἐκεῖνα. Πρῶτος μόνιμος ἐπίσκοπος τῶν Γότθων ἀναφέρεται ὁ ἐκ πατρὸς Βησιγότθου καὶ μητρὸς Ἑλληνίδος ἐκ Καππαδοκίας γεννηθεὶς *Οὐλφίλας*, ὁ ὁποῖος ὑπὸ «Εὐσεβίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἐπισκόπων ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος τῶν ἐν Γετικῇ (Γοτθικῇ) χριστιανιζόντων» (Φιλοστοργίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 5). Ὁ μνημονευόμενος Εὐσέβιος ἦτο ὁ γνωστὸς Ἀρειανὸς ἐπίσκοπος Νικομηδείας, ἡ δὲ χειροτονία τοῦ Οὐλφίλα πιθανῶς ἔγινε κατὰ τὴν «ἐν ἐγκαινίοις» ἀρειανικὴν σύνοδον τῆς Ἀντιοχείας (341), ὅτε ὁ Εὐσέβιος ἦτο πλέον Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Οὐλφίλας ἔπειτα ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (360) ὑπέγραψε τὸ σύμβολον τῶν «Ὁμοίων» Ἀρειανῶν, εἰς τὸ ὁποῖον μέχρι τέλους ἔμεινε πιστός.

Κατώρθωσε νὰ ἐκχριστιανίσῃ τοὺς ὁμοεθνεῖς αὐτοῦ Βησιγότθους, διαδώσας παρ' αὐτοῖς τὸν ἀρειανισμόν, ἀνασυνέταξε τὸ γοτθικὸν ἀλφάβητον (Rununalphabet) δι' ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν γραμμάτων καὶ μετέφρασεν ὁλόκληρον τὴν Ἁγίαν Γραφὴν (πλὴν τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς) εἰς τὴν γοτθικὴν γλῶσσαν, τῆς ὁποίας μεταφράσεως σῴζονται τεμάχια. Ὁ Οὐλφίλας ἀπέθανεν ἐν Κωνσταντινουπόλει (383). Οἱ Βησιγότθοι ἀνέπτυξαν μεγάλην προσηλυτιστικὴν δρᾶσιν καὶ μετέδωσαν τὸν χριστιανισμὸν (ἀρειανισμὸν) εἰς τὰ ἄλλα φῦλα τῶν ἀνατολικῶν Γερμανῶν. Λεπτομέρειαί τινες. Οἱ Βησιγότθοι τραπέντες εἰς τὴν Δύσιν κατέλαβον ἀρχὰς τῆς ε' ἑκ]ρίδος τὴν Ἱσπανίαν, ἱδρύσαντες ἐκεῖ τὸ βησιγοτθικὸν κράτος. Ἀλλ' ἐν Ἱσπανίᾳ εἶχον προηγηθῆ ἄλλοι ἀνατολικοὶ Γερμανοί, οἱ *Βάνδαλοι*, μετὰ τῶν ὁποίων συνέζησαν ἐπὶ δεκαετίαν (419 - 429) καὶ εἰς τοὺς ὁποίους μετέδωσαν τὸν ἀρειανισμόν. Οἱ Βάνδαλοι ἐγκαταλείψαντες τὴν Ἱσπανίαν ἵδρυσαν τὸ βανδαλικὸν κράτος τῆς Βορείου Ἀφρικῆς (429 - 534) μὲ πρωτεύουσαν τὴν Καρχηδόνα. Οἱ *Βουργούνδιοι* ἀρχὰς τῆς ε' ἑκ]ρίδος ἐγκατεστάθησαν μεταξὺ τῶν Βοσγίων ὀρέων καὶ τοῦ Ροδανοῦ ποταμοῦ, ἤτοι εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ἀνατολικῆς Γαλλίας, ἐξ ἐπιδράσεως δὲ τῶν Βησιγότθων ἔγιναν Ἀρειανοί. Οἱ *Ὀστρογότθοι* ἐξ ἐπιδράσεως τῶν Βησιγότθων ἔγιναν ἐπίσης Ἀρειανοὶ καὶ τέλη τῆς ε' ἑκ]ρίδος ἐκ Παννονίας (τὰ νοτιοδυτικὰ μέρη τῆς μετὰ ταῦτα Οὐγγαρίας) εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἱδρύσαντες ἐκεῖ τὸ ἀρειανικὸν ὀστρογοτθικὸν κράτος. Οὕτως ὅλοι οἱ εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος εἰσελάσαντες ἀνατολικοὶ Γερμανοὶ ἔγιναν μὲν χριστιανοί, ἀλλ' Ἀρειανοί. Εἰς τὰ μέρη ὅπου ἐγκατέστησαν εὗρον τοὺς παλαιοτέρους κατοίκους καθολικοὺς (ὀρθοδόξους), οἱ ὁποῖοι ἦσαν μὲν ἀνεκτοί, ἀλλὰ πολλαχοῦ κατεπιέζοντο.

Δεύτερον σπουδαῖον γεγονός. *Ὅλοι οἱ εἰσελάσαντες καὶ Ἀρειανοὶ γενόμενοι ἀνατολικοὶ Γερμανοὶ ἐγκατέλειψαν τὸν ἀρειανισμὸν καὶ ἔγιναν καθολικοὶ (ὀρθόδοξοι).* Αἴτιον τούτου ὑπῆρξεν ἓν φῦλον τῶν «δυτικῶν» Γερμανῶν, οἱ *Φράγκοι*. Οὗτοι τέλη τῆς ε' ἑκ]ρίδος ὁρμώμενοι ἐκ τοῦ Ρήνου κατέλαβον τὴν Γαλλίαν. Ἦσαν ἐθνικοί, ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου ἔγιναν χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι. Ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Χλοδοβῖκος τῷ 496 τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων ἐβαπτίσθη πανηγυρικῶς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῶν Ρείμων Ρεμιγίου, περιστοιχουμένου ὑπὸ πολλῶν ἐπισκόπων, τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ βασιλέως ἠκολούθησεν ὁ λαός. Εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην ὁ Χλοδοβῖκος ἤχθη ἐκ πολιτικῶν ὑπολογισμῶν, λαβὼν τὴν θρησκείαν τῶν παλαιῶν κατοίκων τῆς Γαλλίας (τῶν Γαλατῶν), οἱ ὁποῖοι ἔγιναν ὑπήκοοι αὐτοῦ καὶ ἦσαν ἀνώτεροι κατὰ τὸν πολιτισμόν. Ἐπ' αὐτοῦ ἐπέδρασε καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Κλοτίλδη, ἀνεψιὰ τοῦ βασιλέως τῆς Βουργουνδίας, ἡ ὁποία, ὡς καὶ ἄλλα μέλη τῆς βασιλικῆς ἐκείνης οἰκογενείας, ἦτο καθολικὴ (ὀρθόδοξος). Δύο υἱοὶ τοῦ Χλοδοβίκου εἶχον βαπτισθῆ, ὅτε ἀκόμη αὐτὸς ἦτο ἐθνικός. Ὁ Τουρόνων Γρηγόριος ὡς αἰτίαν τῆς

προσελεύσεως τοῦ Χλοδοβίκου εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἀναφέρει γεγονὸς ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅτι, δηλαδή, ἐν τῇ κατὰ τῶν Ἀλαμανῶν πλησίον τοῦ ἄνω Ρήνου μάχῃ ἔκαμεν εὐχὴν εἰς τὸν θεὸν τῶν χριστιανῶν, ἡ ὁποία εἰσηκούσθη ἐπενεγκοῦσα τὴν ἧτταν αὐτῶν. Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ καθολικισμοῦ ὑπὸ τῶν Φράγκων εἶχε μεγάλην σημασίαν. Ἐξ ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐντὸς τῆς ς′ ἑκ]ρίδος ἔγιναν ὀρθόδοξοι οἱ *Βουργούνδιοι* καὶ οἱ *Βησιγότϑοι*. Λεπτομέρειαί τινες. Ἐν Βουργουνδίᾳ εἰργάσθη ὁ ἐπίσκοπος Βιέννης (τῆς Βουργουνδίας) Ἄβιτος († 518), προσελκύσας εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν τὸν διάδοχον τοῦ θρόνου Σιγισμοῦνδον, ὅτε δὲ οὗτος ἔγινε βασιλεύς, οἱ ἐπίσκοποι κατεδίωξαν τὸν ἀρειανισμόν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ Βουργουνδία κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Φράγκων (523 καὶ 534) καὶ ἐξηφανίσθη μὲν βιαίως ὁ Σιγισμοῦνδος (523), ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία τῆς Βουργουνδίας ἡνώθη μετὰ τῆς φραγκικῆς Ἐκκλησίας (534). Παρὰ τοῖς Βησιγότθοις τῆς Ἱσπανίας κέντρον τῆς ὀρθοδοξίας κατέστη ἐπίσης ἡ αὐλὴ τοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου Χερμενεγίλδου, ἐξ ἐπιδράσεως τῆς συζύγου αὐτοῦ, πριγκιπίσσης ἐκ τοῦ φραγκικοῦ κράτους, καὶ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Σεβίλλης Λεάνδρου. Ἐγείρας στάσιν κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἐξηφανίσθη ἐπίσης βιαίως, ἀλλ' ὁ νεώτερος ἀδελφὸς Ρεκκαρέδος, γενόμενος βασιλεὺς (586), ἐβάδισεν ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Ἔγινεν ὀρθόδοξος, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φράσιν, «διὰ λόγους οὐρανίους καὶ γηΐνους». Συνεκάλεσε σύνοδον ἐξ ἐπισκόπων καὶ εὐγενῶν ἐν Τολέδῳ (589), ὅπου κατεδικάσθη ὁ ἀρειανισμὸς ὡς αἵρεσις καὶ εἰς τὸ σύμβολον τῆς Κων]πόλεως, ἤτοι τὸ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει ὄν, προσετέθη, ὅτι τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ («ex Patre et Filio procedenten»· προϋπῆρχεν ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς συνόδου τοῦ Τολέδου τοῦ 547, «a patre filioque procendens»). Τὰ δύο ταῦτα παραδείγματα ἀποτελοῦσι τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῆς προσθήκης ταύτης. Ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ἰουστινιανὸς ὁ Μέγας τὴν ς′ ἑκ]ρίδα ἔθεσε τέρμα εἰς τὸ ἀρειανικὸν κράτος τῶν Βανδάλων τῆς Βορείου Ἀφρικῆς (534) καὶ εἰς τὸ ἀρειανικὸν κράτος τῶν Ὀστρογότθων ἐν Ἰταλίᾳ (535 - 553), ἀλλὰ τρία ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ κατέλαβον τὴν Βόρειον Ἰταλίαν οἱ *Λογγοβάρδοι*, γερμανικὸν φῦλον, ἐπίσης ἀρειανικόν, ἐλθόντες ἐκ Παννονίας (568). Ὀρθόδοξοι πριγκίπισσαι ἐκ τοῦ φραγκικοῦ κράτους, σύζυγοι Λογγοβάρδων βασιλέων, εἰργάσθησαν πρὸς παραμέρισιν τοῦ ἀρειανισμοῦ, ἀλλὰ πρῶτος ὁ βασιλεὺς Ἀριβέρτος, μέσα τῆς ζ′ ἑκ]ρίδος, ἔγινεν ὀρθόδοξος καὶ κατέστησε τὸ Μεδιόλανον ἐκκλησιαστικὸν κέντρον. Ἡ προσέλευσις τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν συνεπληρώθη κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ζ′ ἑκ]ρίδος.

Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν γερμανικῶν φύλων δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Εὐρώπην, ἀλλ' ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν *Βρεττανίαν*, τὴν χώραν, δηλονότι, τῶν Βρίτων, τὸ πρὸς νότον τῆς Σκωτίας τμῆμα τῆς νήσου. Μέσα τῆς ε′ ἑκ]ρίδος κατελήφθη αὕτη ὑπὸ τῶν *Ἀγγλοσαξόνων*, οἱ ὁποῖοι

ἦσαν γερμανικὰ φῦλα καὶ ἐθνικοί. Ἐξ αὐτῶν προέκυψε τὸ ὄνομα Ἄγγλοι καὶ Ἀγγλία. Οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῆς Βρεττανίας, οἱ Βρίτοι, ὄντες χριστιανοί, ἀπεσύρθησαν πρὸς δυσμάς, εἰς τὴν Οὐαλίαν. Ἐνταῦθα ἐπίσης θὰ ἐξετασθῶσι δύο σπουδαῖα γεγονότα. Πρῶτον. *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις τῶν παλαιῶν κατοίκων τῶν Βρεττανικῶν νήσων.* Ἕνεκα τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἀγγλοσαξόνων, ὄχι μόνον ἡ Ἐκκλησία τῆς Βρεττανίας (Οὐαλίας), ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἰρλανδίας καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς προελθοῦσα Ἐκκλησία τῆς Σκωτίας διέκοψαν τὰς σχέσεις μετὰ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης. Διὰ τοῦτο διετήρησαν ἰδιαίτερα ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα, τινὰ τῶν ὁποίων δεικνύουσιν ἐπίδρασιν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Διετήρησαν τὸν ἀρχαῖον ρωμαϊκὸν ὑπολογισμὸν τοῦ Πάσχα (τὸν πασχάλιον κύκλον τῶν 84 ἐτῶν τοῦ Αὐγουστάλη), οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ κληρικοὶ εἶχον τὴν λεγομένην κουρὰν τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου ἢ Ἰακώβου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκείρετο τὸ πρόσθιον μέρος τῆς κεφαλῆς ἐκ τοῦ ἑνὸς ὠτὸς εἰς τὸ ἄλλο (de aure ad aurum)[1], δὲν ὑπῆρχε δημοσία ἐξομολόγησις, εἰσήχθη δὲ καὶ διὰ τοὺς λαϊκοὺς ἡ μοναχικὴ αὐστηρότης περὶ τὴν μυστικὴν ἐξομολόγησιν[2], κέντρα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως ἦσαν τὰ μοναστήρια, οἱ ἡγούμενοι εἶχον ἐπισκοπικὸν βαθμὸν καὶ ἤσκουν ἐπισκοπικὰ καθήκοντα. Τοῦτο προῆλθεν ἐντεῦθεν, ὅτι ἐν τῇ Οὐαλίᾳ, ὅπου οἱ παλαιοὶ κάτοικοι εἶχον ἀποσυρθῆ, καὶ ἐν Ἰρλανδίᾳ δὲν ὑπῆρχον πόλεις, ὁ δὲ ἐκκλησιαστικὸς βίος συνεκεντρώθη εἰς τὰ μοναστήρια. Ἐν Ἰρλανδίᾳ μάλιστα ὑπῆρχον πολλάκις ἡγούμενοι, μὴ ἔχοντες ἐπισκοπικὸν βαθμὸν καὶ ἀσκοῦντες ἐπισκοπικὰ καθήκοντα, ὑπ' αὐτοὺς δὲ ἐν τοῖς μοναστηρίοις ὑπῆρχον ἐπίσκοποι διὰ τὰς χειροτονίας. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Σκωτίας διερρυθμίσθη κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἰρλανδίας. Καὶ ἐκ τῶν τριῶν τούτων Ἐκκλησιῶν ἔλειπεν ἡ μητροπολιτικὴ διοργάνωσις[3].

1. Ἡ ἀρχαία μοναχικὴ κουρὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι ἡ ὁλοτελὴς κουρὰ τῆς κεφαλῆς, ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου· ἡ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι σχηματισμὸς στεφάνης περὶ τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς, ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου. Διὰ τὰς τρεῖς ταύτας κουρὰς (Ἰωάννου ἢ Ἰακώβου, Παύλου, Πέτρου), ἴδε F. Heiler, Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus, 1941, σελ. 148.

2. Ἡ περὶ τὴν μυστικὴν ἐξομολόγησιν αὐστηρότης εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τοὺς μοναχοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, εἰσεχώρησε δὲ καὶ εἰς τοὺς λαϊκοὺς τῆς χώρας ἐκείνης. Ἐξ αὐτῆς μετεδόθη εἰς τὰς Βρεττανικὰς νήσους. Ὅπως ἐν τῇ Ἀνατολῇ, οὕτω καὶ εἰς τὰς νήσους ταύτας ἡ μυστικὴ ἐξομολόγησις ἐτελεῖτο καὶ ὑπὸ μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι ὥριζον καταλλήλους ποινάς. Ἐνεφανίσθη μάλιστα ἡ ἀντίληψις, ὅτι διὰ τῶν ποινῶν τούτων ἀπαλλάσσεταί τις τῶν ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ θείων ποινῶν. Ἡ Ἐκκλησία τῶν Βρεττανικῶν νήσων ὑπῆρξεν, ἄραγε, ἡ κοιτὶς τῶν ἐν τῇ Δύσει ἀφέσεων; Ἡ Ἐκκλησία αὕτη ἐπίσης πρώτη, ὡς φαίνεται, εἰσήγαγε τὴν διὰ μύρου χρῖσιν τοῦ χειροτονουμένου ἐπισκόπου, πρεσβυτέρου καὶ διακόνου. Τὸ βάπτισμα ἐτελεῖτο ἐν αὐτῇ διὰ μιᾶς καταδύσεως. K. Holl, Enthusiasmus und Bussgewalt, 1898, σελ. 261 κ. ἑξ., 303. F. Heiler, αὐτ., σελ. 145, 146 καὶ 147.

3. Ἐν Ἰρλανδίᾳ ὁ βαθμὸν πρεσβυτέρου ἔχων ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου Ἄρμαγκ

Δεύτερον σπουδαῖον γεγονός. *Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν ἐπιδραμόντων τὴν Βρεττανίαν Ἀγγλοσαξόνων.* Ἐπεχειρήθη κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ϛ′ ἑκατονταετηρίδος ἐκ δύο μερῶν, ἀφ' ἑνός, ὑπὸ Ἰρλανδοσκώτων μοναχῶν τοῦ μοναστηρίου τῆς Ἰώνης, ἀφ' ἑτέρου, ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ρώμης Γρηγόριος ὁ Α′ (596) ἔστειλεν εἰς Βρεττανίαν τὸν μοναχὸν τῆς ἐν Ρώμῃ μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου, Αὐγουστῖνον, μετὰ 39 ἄλλων μοναχῶν, δώσας εἰς αὐτὸν τὸν τίτλον τοῦ ἡγουμένου. Ὁ Αὐγουστῖνος ἔδρασεν εἰς τὰ νότια μέρη, ὡς κέντρον ἐκλέξας τὴν Καντερβουρίαν (Dorovernum, Canterbury), πρωτεύουσαν τοῦ κρατιδίου Κέντ, τοῦ ὁποίου ὁ ἡγεμὼν Ἐθελβέρτος εἶχε σύζυγον τὴν ἐκ τοῦ φραγκικοῦ κράτους πριγκίπισσαν Βέρταν, δισεγγόνην τοῦ Χλοδοβίκου. Αὕτη φυσικὰ ἦτο χριστιανὴ καὶ ἐβοήθησε τοὺς ἱεραποστόλους εἰς τὸ ἔργον αὐτῶν. Ὁ Αὐγουστῖνος ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος (597) ὑπὸ τοῦ Ἀρελάτης Αἰθερίου (Βιργιλίου; Λυῶνος Αἰθερίου;), ὑπὸ δὲ τοῦ Ρώμης Γρηγορίου μετά τινα ἔτη διωρίσθη μητροπολίτης Λονδίνου (601). Ἐν τούτοις ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ ἐν Καντερβουρίᾳ, ἡ ὁποία ἀκόμη ἦτο πρωτεύουσα τοῦ Κὲντ καὶ ἡ ὁποία ἔκτοτε κατέστη μητροπολιτικὴ ἕδρα. Οἱ ἐκ Ρώμης ἱεραπόστολοι διέδωσαν τὰ ρωμαϊκὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα. Οἱ Ἰρλανδοσκῶτοι μοναχοὶ ἔδρασαν εἰς τὰ βόρεια μέρη, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὸ κράτος τοῦ ἡγεμόνος Ὀσιοῦ (Oswy). Ἐν αὐτῷ διέδωσαν τὰ ἰρλανδοσκωτικὰ ἔθιμα. Οὕτως ἐσχηματίσθησαν δύο Ἐκκλησίαι μὲ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα, αἱ ὁποῖαι ἦλθον εἰς ἐπαφὴν καὶ ἔριδας ἐντὸς τοῦ κράτους τοῦ Ὀσιοῦ. Πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος ὁ Ὀσιοῦ συνεκάλεσεν ἐν τῷ γυναικείῳ μοναστηρίῳ Γουΐτμπυ (Whitby, πλησίον τῆς Ὑόρκης, 664) ἀντιπροσώπους τῶν δύο μερίδων. Ἐν τῷ συμβουλίῳ τούτῳ ὡς ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἐθίμων τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀνεφέρθησαν οἱ πρὸς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον λόγοι τοῦ Χριστοῦ, «σὺ εἶ Πέτρος κτλ.». Ὁ Ὀσιοῦ ἠρώτησε τοὺς Ἰρλανδοσκώτους ἂν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶπε τοὺς λόγους τούτους. Ὅτε ἐκεῖνοι ἀπήντησαν καταφατικῶς, ὁ Ἄγγλος ἡγεμὼν ἐκήρυξεν, ὅτι ἤθελε νὰ ἀκολουθήσῃ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀνοίγῃ καὶ νὰ κλείῃ τὰς πύλας τοῦ οὐρανοῦ. Διὰ τοῦ εὐκόλου τούτου τρόπου ὑπερίσχυσαν τὰ ρωμαϊκὰ ἔθιμα ἐν τῇ ἀγγλοσαξωνικῇ Ἐκκλησίᾳ. Βαθμηδὸν καὶ αἱ ἄλλαι Ἐκκλησίαι τῶν Βρεττανικῶν νήσων ἀπέβαλον τὰ ἰδιαίτερα ἔθιμα καὶ ἐδέχθησαν τὰ ἔθιμα τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Τέλη τῆς ζ′ ἑκατονταετηρίδος ἐδέχθη αὐτὰ ἡ Ἐκκλησία τῆς

(Armagh), ἱδρυθέντος ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου τῆς νήσου Πατρικίου (447), ἦτο εἶδος ἀρχηγοῦ τῆς ἰρλανδικῆς Ἐκκλησίας (πρεσβεῖα τιμῆς καὶ ἠθικὴ αὐθεντία). Τὴν αὐτὴν σημασίαν εἶχε διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Βρεττανίας καὶ Σκωτίας ὁ ἐπίσης βαθμὸν πρεσβυτέρου ἔχων ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου τοῦ Θωμᾶ ἐπὶ τῆς μικρᾶς νήσου Ἰώνης (Iona, Hy), τὸ ὁποῖον ἵδρυσεν ὁ Ἰρλανδὸς Κολούμπας ὁ ἀρχαιότερος (περὶ τὸ 565) καὶ ἀμέσως εἶχε καταστῆ κέντρον τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Σκωτίᾳ. F. Heiler, αὐτ., σελ. 125.

Ἰρλανδίας, τὴν η' ἑκατονταετηρίδα ἡ σκωτική, ἀπὸ δὲ τῆς η' ἑκατονταετηρίδος λίαν βραδέως ἡ ἀρχαία βρεττανικὴ (ἡ τῆς Οὐαλίας).

Τὰ εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος μὴ εἰσελάσαντα γερμανικὰ φῦλα συνεκεντρώθησαν μεταξὺ δύο γερμανικῶν ποταμῶν, τοῦ Ρήνου καὶ τοῦ Ἔλβα. Εἰς αὐτὰ ὁ χριστιανισμὸς μετεδόθη ἐκ τριῶν μερῶν. Πρῶτον, οἱ βασιλεῖς τῶν Φράγκων ἐξέτεινον τὸ κράτος αὐτῶν βαθμηδὸν πρὸς ἀνατολάς, ἀπὸ τῆς ς' ἑκατονταετηρίδος, ὑποτάσσοντες γερμανικὰ φῦλα, ἡ δὲ ἐπέκτασις αὕτη ἔφερεν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα τὸν χριστιανισμόν. Ἔδρασαν Φράγκοι ἱεραπόστολοι. Δεύτερον, ἔδρασαν Ἰρλανδοσκῶτοι μοναχοί, κατὰ τὴν ζ' ἑκατονταετηρίδα, κινούμενοι ἐκ τῆς ἐμφύτου τάσεως αὐτῶν εἰς ταξίδια καὶ ἐκ τῆς ἀντιλήψεως, ὅτι ἡ ἐγκατάλειψις τῆς πατρίδος εἶναι μοναχικὴ ἄσκησις. Εἶχον τὰ βλέφαρα χρωματισμένα καὶ τὴν κόμην κυματώδη, ἐπὶ τῶν νώτων ἔφερον δερματίνην πήραν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὑπῆρχον πίνακες γραφῆς καὶ ἅγια λείψανα. Ὁ γνωστότερος αὐτῶν εἶναι ὁ Κολουμπᾶνος (Κολούμπας ὁ νεώτερος), τινὲς δὲ εἶχον ἐπισκοπικὸν βαθμόν. Ἀλλ' ὁ χριστιανισμὸς τῶν πέραν τοῦ Ρήνου Γερμανῶν παρουσίαζεν ἐλλείψεις, ἦτο ἀνάμικτος μετ' ἐθνικῶν στοιχείων καὶ μὲ ἐλλιπῆ διοργάνωσιν, διότι οἱ περιοδεύοντες Ἰρλανδοσκῶτοι ἐπίσκοποι ἦσαν ἐμπόδιον εἰς σταθερὰν διοργάνωσιν. Τρίτον, ἔδρασεν ἀγγλοσαξωνικὴ ἱεραποστολή, ἡ ὁποία διώρθωσε τὰς μνημονευθείσας ἐλλείψεις. Διεκρίθη ὁ *Βονιφάτιος*, Ἀγγλοσάξων μοναχός, ἔχων μεγάλην ἐπιθυμίαν νὰ διαδώσῃ τὸν χριστιανισμὸν εἰς τοὺς Γερμανούς. Ἔδρασε κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς η' ἑκατονταετηρίδος ὡς ἱεραπόστολος τῶν ἐθνικῶν Γερμανῶν καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸς διοργανωτὴς τῶν χριστιανῶν Γερμανῶν. Μετέβη τρὶς εἰς τὴν Ρώμην, δὶς ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ Β' (718 καὶ 722), χειροτονηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐπίσκοπος, ἄλλην δὲ φοράν, ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ Γ' (738/739), ὀνομασθεὶς ἀρχιεπίσκοπος (Μογουντίας). Ὁ Βονιφάτιος ἐφονεύθη ὑπὸ ἐθνικῶν (754). Κρατῶν τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ προέτρεπε τοὺς συνοδούς, «ἐστὲ γενναῖοι καὶ μὴ φοβεῖσθε». Ἐτάφη ἐν τῷ γνωστῷ μοναστηρίῳ Φούλδα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἱδρύσει. Εἰργάσθη διὰ τὴν προσέγγισιν τῶν λαῶν τῆς Δύσεως, παρασκευάσας οὕτω τὴν μοναρχίαν τοῦ Μεγάλου Καρόλου. Ὁ Βονιφάτιος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν διακαῆ αὐτοῦ πόθον, νὰ ἐκχριστιανίσῃ τοὺς Σάξονας, οἱ ὁποῖοι κατῴκουν τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῆς μεταξὺ τοῦ Ρήνου καὶ τοῦ Ἔλβα χώρας. Ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγκων Κάρολος ὁ Μέγας ἀνέλαβε συγχρόνως τὴν κατάκτησιν καὶ ἐκχριστιάνισιν αὐτῶν (772). Ἔκαμεν ἐπανειλημμένας ἐκστρατείας, ἀλλὰ μεθ' ἑκάστην ἀποχώρησιν αὐτοῦ ἐκηρύσσετο ἐπανάστασις, ἡ ὁποία κατέστρεφε καὶ τὸν διαδοθέντα χριστιανισμόν. Εἰς τὰς ἐπαναστάσεις ἐτέθη τέρμα, ὅτε ὁ Μέγας Κάρολος, ἀρχὰς τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος, ἐξετόπισε δέκα χιλιάδας σαξονικὰς οἰκογενείας εἰς τὸ φραγκικὸν κράτος καὶ ἔστειλεν

εἰς Σαξωνίαν Φράγκους ἀποίκους. Οὕτως ἐξησφαλίσθη ἡ κατάκτησις καὶ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῆς χώρας. Διὰ τῆς ὑποταγῆς καὶ ἐκχριστιανίσεως τῶν Σαξόνων τὰ ὅρια τοῦ φραγκικοῦ κράτους πρὸς ἀνατολὰς ἔφθασαν εἰς τὸν Ἔλβαν ποταμόν. Πέραν τοῦ Ἔλβα ἐξετείνοντο τώρα τὰ σλαυϊκὰ φῦλα, τὰ ὁποῖα ἀπ' ἀρχῆς ἠκολούθουν ὄπισθεν τῶν γερμανικῶν.

§ 18. Ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Τέλη τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος συνεπληρώθη ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν λαῶν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ ὑπελείποντο λείψανα ἐθνισμοῦ. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν ἔγινε σπουδαία εἰσβολὴ καὶ ἐγκατάστασις γερμανικῶν φύλων, διὰ τοῦτο θὰ πραγματευθῶμεν περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἔξω τῶν ὁρίων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἐν *Περσίᾳ* ὁ χριστιανισμὸς εἶχε διαδοθῆ ἐντὸς τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τῇ πρώτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ παρέστη ἐπίσκοπος Περσίας. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Περσίας ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ πατριαρχείου τῆς Ἀντιοχείας. Μέσα τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος ἄρχονται οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Περσίας διωγμοί, προελθόντες ἐξ ἀντιδράσεως τοῦ περσικοῦ ἱερατείου, ὑπερασπιστοῦ τῆς ἀρχαίας περσικῆς θρησκείας, ἀλλὰ κυρίως ἐκ τῶν μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν Περσῶν πολέμων, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἕνεκα τῶν ὁποίων οἱ χριστιανοὶ τῆς Περσίας ἐθεωροῦντο ὕποπτοι, ὡς ἔχοντες τὴν θρησκείαν τῶν Βυζαντινῶν. Οἱ διωγμοὶ δὲν ἦσαν συνεχεῖς, τέλη δὲ τῆς δ' καὶ ἀρχὰς τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθεν ἡ σημαντικωτέρα διακοπὴ τῶν διωγμῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη ἀκόμη περισσότερον καὶ διωργανώθη ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία. Ἐν τῇ ἐκ δύο πόλεων ἀποτελουμένῃ πρωτευούσῃ Σελευκείᾳ Κτησιφῶντι συνεκλήθη σύνοδος (410), ἡ ὁποία ὡς ἀρχηγὸν τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας τῆς Περσίας ὥρισε τὸν ἐπίσκοπον τῆς πόλεως ταύτης (ἀρχιεπίσκοπον). Εἰς τοὺς διωγμοὺς ἐτέθη τέρμα, ὅτε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς Περσίας ἐπεκράτησεν ὁ νεστοριανισμός. Ὁ νεστοριανισμὸς διεδόθη εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Περσίας, πρῶτον, διότι οἱ κληρικοὶ αὐτῶν ἐσπούδαζον εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τῆς Ἐδέσσης, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐπ' ἀρκετὸν ἐκράτησεν ὁ νεστοριανισμός, ὑποστηριχθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἴβα, διευθυντοῦ αὐτῆς καὶ ἔπειτα ἐπισκόπου τῆς πόλεως ἐκείνης. Δεύτερον, διότι ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος, μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἑνωτικοῦ (482), ἐδιώχθησαν ἐκ τῆς Ἐδέσσης οἱ Νεστοριανοὶ καὶ κατέφυγον εἰς τὴν Περσίαν (487), ἐκλείσθη ἡ θεολογικὴ σχολὴ αὐτῆς ὡς νεστορίανίζουσα, διδάσκαλοι δὲ καὶ μαθηταὶ κετέφυγον εἰς τὴν Νίσιβιν τῆς Περσίας (489). Ἡ ἐπικράτησις τοῦ νεστοριανισμοῦ ἔφερε τὴν ὁλοτελῆ ἀπόσπασιν τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας τῆς Περσίας ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς

Ἐκκλησίας τέλη τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος. Πρῶτος Νεστοριανὸς πατριάρχης ὑπῆρξεν ὁ Βαβαῖος (499). Διοργανωτὴς τῶν Νεστοριανῶν τῆς Περσίας παρουσιάσθη ὁ πατριάρχης Μὰρ Ἀβᾶς ὁ Α' (536), προηγουμένως ἐπισκεφθεὶς τὸ βυζαντινὸν κράτος. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐγνώρισε Κοσμᾶν τὸν Ἰνδικοπλεύστην, ὁ ὁποῖος ἐν τῇ χριστιανικῇ Τοπογραφίᾳ ὀνομάζει αὐτὸν Πατρίκιον (Ἀβᾶ, Ι, 2). Ὁ Μὰρ Ἀβᾶς μετερρύθμισε τὰ ἤθη καὶ ἐξύψωσε τὴν ἐκκλησιαστικὴν πειθαρχίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον περιώδευσε τὰς ἐπαρχίας τοῦ περσικοῦ κράτους, ἔγραψεν ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν καὶ συνέταξε κανόνας, οἱ ὁποῖοι μέχρι σήμερον παρ' αὐτοῖς ἰσχύουσιν. Ὅπως προηγουμένως ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς ἐν Περσίᾳ χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, οὕτω καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ προκύψας Νεστοριανὸς πατριάρχης ἔφερε τὸν τίτλον «καθολικὸς» (γενικός), τὸ δὲ ἀξίωμα αὐτοῦ βραδύτερον κατέστη κληρονομικὸν (ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ιε' ἑκ]ρίδος). Ἀμφότερα ἦσαν ἀπομιμήσεις τοῦ Ἀρμενίου πατριάρχου. Παρέμεινεν ἐν Σελευκείᾳ Κτησιφῶντι, ἀλλὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων (637) ἤλλαξε διαφόρους πόλεις.

Ἡ *Ἀρμενία* κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος περιῆλθεν εἰς τοὺς Πέρσας, οἱ ὁποῖοι ἐπέβαλλον τὴν περσικὴν θρησκείαν. Ὁ Γρηγόριος, ὁ βραδύτερον τοὺς Ἀρμενίους ἐκχριστιανίσας καὶ ἐπικληθεὶς Φωτιστής, ἦτο τότε εἰς μικρὰν ἡλικίαν καὶ ἐθνικός. Ἔφυγεν ἐξ Ἀρμενίας εἰς τὴν Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας, ὅπου ἔγινε χριστιανὸς καὶ ἔλαβεν ἑλληνικὴν μόρφωσιν. Ὁ Ἀρμένιος βασιλεὺς Τιριδάτης, δεύτερον ἥμισυ τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος, ἠλευθέρωσε τὴν Ἀρμενίαν ἀπὸ τῶν Περσῶν καί, πεισθεὶς εἰς τὸν ἐπανελθόντα Γρηγόριον, ὑπεστήριξε τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ προηγουμένως ὑπῆρχον σπέρματά τινα. Ἐν Ἀρμενίᾳ ὁ χριστιανισμὸς κατέστη ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους. Ὁ Γρηγόριος μετέβη πάλιν εἰς τὴν Καισάρειαν, ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς Λεοντίου ἐπίσκοπος τῶν Ἀρμενίων καὶ ἐπέστρεψε συνοδευόμενος ὑπὸ Ἑλλήνων ἱερέων. Ἐφρόντισε περὶ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν κατοίκων καὶ τῆς διοργανώσεως τῆς ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας. Ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα κατέστη ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ συριακή, ἀναλόγως τῆς γειτνιάσεως τῶν ἀρμενικῶν ἐπαρχιῶν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἢ πρὸς τὴν Συρίαν. Τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα ἦτο κληρονομικόν, ἀλλ' ὁ 33ος κανὼν τῆς ἡμετέρας ἐν Τρούλλῳ Συνόδου (691) κατεδίκασε τοῦτο ὡς ἰουδαϊκὸν ἔθιμον, ὡς διακρῖνον ἰδιαίτερα ἱερατικὰ γένη. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἵστατο πατριάρχης, φέρων τὸν τίτλον «καθολικὸς» (γενικός). Τὸ ἀξίωμα τοῦτο πρῶτος ἔλαβε Γρηγόριος ὁ Φωτιστής, ἦτο δὲ ἐπίσης κληρονομικόν. Τὸν Γρηγόριον διεδέχθη κατ' ἀρχὰς ὁ δευτερότοκος υἱὸς Ἀριστακές, ὁ ὁποῖος παρευρέθη εἰς τὴν πρώτην οἰκουμενικὴν σύνοδον (325), ἔπειτα ὁ πρεσβύτερος υἱὸς Βαρτανές. Ὁ δισέγγονος τούτου Νερσῆς ἀνετράφη ἐν Καισαρείᾳ, γενόμενος δὲ πατριάρχης τῆς Ἀρμενίας εἰσήγαγε τὰ ἰδεώδη

τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ὑποστηρίξας τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὴν φροντίδα περὶ τῶν πτωχῶν καὶ ἀσθενῶν. Ὁ Ἀρμένιος «καθολικὸς» ἐχειροτονεῖτο ὑπὸ τοῦ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας καὶ ὑφίστατο ἐξάρτησίς τις. Ὁ Νερσῆς ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Καισαρείας Εὐσεβίου, τοῦ ὁποίου πρεσβύτερος καὶ βοηθὸς ἦτο ὁ Μέγας Βασίλειος. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νερσῆ ἠκολούθησαν ἐκκλησιαστικαὶ ἀνωμαλίαι, πρὸς διευθέτησιν τῶν ὁποίων ἐστάλη ἐπισήμως ὁ Μέγας Βασίλειος, ἀλλ' ἄνευ ἐπιτυχίας. Ἔκτοτε ἔπαυσεν ἡ ἐξάρτησις τῆς ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἀρμένιος «καθολικὸς» ἐχειροτονεῖτο πλέον ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀρμενίας. Οὕτως ἐχειροτονήθη ὑπ' αὐτῶν καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Νερσῆ Ἰσαὰκ ὁ Μέγας (390). Τῇ ὑποστηρίξει αὐτοῦ ὁ Μεσρώπιος, ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἔγινεν ἐπίσης πατριάρχης, κατεσκεύασε τὸ ἀρμενικὸν ἀλφάβητον καὶ ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ἀρμενικῆς φιλολογίας, μεταφράσας τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ ἐκκλησιαστικοὺς Πατέρας. Αἱ μεταφράσεις ἔγιναν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ συριακοῦ. Ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα ἔκτοτε κατέστη ἡ ἀρμενική. Αἴτια τῆς ἀποσπάσεως τῆς ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἦσαν τὰ ἑπόμενα δύο. Πρῶτον, ἐθνικιστικοὶ σκοποί, καί, δεύτερον, τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν ἄνοδον περίπου τοῦ Ἰσαὰκ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἡ Ἀρμενία περιῆλθεν ὑπὸ τὴν περσικὴν ἐπικυριαρχίαν, αἱ δὲ μετὰ τῶν Βυζαντινῶν ἀμεσώτεραι σχέσεις καθίστων τοὺς Ἀρμενίους ὑπόπτους. Ἡ Ἀρμενία τέλος κατέστη περσικὴ ἐπαρχία (428), οἱ δὲ Ἀρμένιοι ἦσαν ἀπησχολημένοι μὲ ἐσωτερικὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, ἐκβιαζόμενοι μάλιστα νὰ δεχθῶσι τὴν περσικὴν θρησκείαν (περὶ τὰ μέσα τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος), διὰ τοῦτο δὲν παρηκολούθησαν τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει διεξαχθείσας ἔριδας περὶ τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος. Ὅτε ὅμως ὑπέστησαν τὴν προσηλυτιστικὴν ἐνέργειαν τῶν Νεστοριανῶν (τέλη τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος), ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποφασίσωσι περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἀλλὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει διὰ τῶν μονοφυσιτιζόντων αὐτοκρατόρων Ζήνωνος (Ἑνωτικόν, 482) καὶ Ἀναστασίου (θεοπασχιτικὴ ἔρις 491-518) εἶχεν ἐκτοπισθῇ ἡ Δ' Οἰκουμ. Σύνοδος καὶ εἶχεν ἐπικρατήσει συγκεκαλυμμένως ἢ φανερῶς ὁ μονοφυσιτισμός. Ἕνεκα τούτου οἱ Ἀρμένιοι εἰς δύο συνόδους (Βαλαρσαπὰτ 491, Δοβὶν 596) ἀπέρριψαν τὰς ἀποφάσεις τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου καὶ ἐδέχθησαν τὸν μονοφυσιτισμόν. Ἀμφότεραι αἱ μονοφυσιτικαὶ διδασκαλίαι, ἡ τοῦ Σευήρου τοῦ Μονοφυσίτου καὶ ἡ τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἁλικαρνασσοῦ (ἴδε ἀνωτέρω 240 κ. ἑξ.), εὗρον εἴσοδον παρ' αὐτοῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς η' ἑκατονταετηρίδος ἡνώθησαν αἱ δύο μερίδες, παρεμέρισαν τὰς διαφορὰς καὶ ἐτόνισαν τὰ κοινὰ ἀμφοτέρων τῶν διδασκαλιῶν. Ὁ Ἀρμένιος «καθολικὸς» κατ' ἀρχὰς ἔμενεν ἐν τῇ πόλει Βαλαρσαπὰτ ἐν Καυκάσῳ, πλησίον τοῦ ὄρους Ἀραράτ, ἀλλ' ἔπειτα ἔμενεν ἐν τῇ πόλει Δοβὶν (Τοβίν), πλησίον τῆς προηγουμένης

πόλεως. Ὅτε τὸ Δοβὶν κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ὁ πατριάρχης τῶν Ἀρμενίων ἔμενεν εἰς διάφορα μέρη. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη εἰς τὴν *Ἰβηρίαν* (Γεωργίαν). Ὁ μνημονευθεὶς Ἀρμένιος πατριάρχης Βαρτανές, υἱὸς Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ, τὸν πρεσβύτερον αὐτοῦ υἱὸν Γρηγόριον κατέστησε «καθολικὸν» τῆς Ἰβηρίας καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν αἱ στεναὶ σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἰβηρίας κατέστη μονοφυσιτική. Ἀλλὰ βραδύτερον προσεχώρησεν εἰς τὴν πίστιν τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου (περὶ τὸ 600, ἐπὶ τοῦ «καθολικοῦ» τῆς Γεωργίας Κύρου). Ἡ μὲν κάτω Ἰβηρία, ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεξηρτήθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (τῷ 601 ; Ἴδε Wetzer καὶ Welter, Kirchenlexikon, τόμος VI, σελ. 562), ἡ δὲ ἄνω Ἰβηρία, ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας, ἀνεξηρτήθη τὴν ἑπομένην περίοδον, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου (1042 - 1054. Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμος Β', σελ. 172. Χρυσάνθου, Συνταγμάτιον, σελ. 87).

Εἰς τῆς *Ἀβησσυνίας* τὸν ἐκχριστιανισμὸν ἐπέδρασεν, ἀρχὰς τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος, μεγάλως ὁ ἐκ Τύρου Φρουμέντιος, ὁ ὁποῖος κατέστη παιδαγωγὸς τοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου Αἰζανᾶ καὶ ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου (περὶ τὸ 340 ἢ περὶ τὸ 346) ἐπίσκοπος Αὐξούμεως (Ἀκσούμ), ὡς ὠνομάζετο ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἀβησσυνίας. Ἐβάπτισε τὸν γενόμενον ἤδη βασιλέα Αἰζανᾶν καὶ βαθμηδὸν ἐξεχριστιάνισε μέγα μέρος τοῦ λαοῦ. Περὶ τοῦ Φρουμεντίου γίνεται λόγος ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ἐν τῇ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιον Ἀπολογίᾳ αὐτοῦ (κεφ. 29 καὶ 31). Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Φρουμεντίου Αἰδέσιος, ὁ ὁποῖος κατ' ἀρχὰς ἐπὶ χρονικὸν διάστημα ἔδρασεν ἐπίσης ἐν Ἀβησσυνίᾳ καὶ ἔπειτα ἔγινεν ἱερεὺς ἐν Τύρῳ, γνωρισθεὶς ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ μετὰ τοῦ Λατίνου Ρουφίνου, ἔδωσεν εἰς αὐτὸν σχετικὰς πληροφορίας. Αἱ ἀρχαῖαι ἰθαγενεῖς πηγαὶ ἀγνοοῦσι τὰ περὶ τῆς δράσεως τῶν δύο τούτων ἀδελφῶν, τὸν δὲ ἐκχριστιανισμὸν τῆς χώρας ἀποδίδουσιν εἰς ἐννέα μοναχοὺς τοῦ Παχωμίου. Οὗτοι ἔδρασαν πιθανῶς πρὸ τοῦ Φρουμεντίου, ὁ ὁποῖος εἶναι μᾶλλον ὁ διοργανωτής[1]. Ἡ ἀβησσυνιακὴ Ἐκκλησία ἔμεινεν ἐξηρτημένη ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας, διὰ τοῦτο βραδύτερον, τὴν ς' ἑκατονταετηρίδα, περιέπεσε μετ' αὐτῆς εἰς τὸν μονοφυσιτισμόν. Οἱ Ἀβησσύνιοι ἔχουσιν ἰουδαϊκὰ ἔθιμα, τὴν περιτομήν, τὴν ἑορτὴν τοῦ Σαββάτου (μετὰ τῆς Κυριακῆς) καὶ διακρίσεις ἐπιτρεπομένων καὶ ἀπηγορευμένων τροφῶν. Εἰς τὴν ἐγχώριον γλῶσσαν μετεφράσθη ἡ Ἁγία Γραφή, ἀπόκρυφοι χριστιανικαὶ συγγραφαὶ καὶ συγγράμματα Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ θρησκευτικὸς αὐτῶν ἀρχηγὸς ὀνομάζεται Ἀββοῦνα.—Τὸ ὄνομα τῆς *Ἀραβίας*

1. Kromrei - Lüttke, Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμος 1, 1896, σελ. 85.

ἐνωρὶς ἐμφανίζεται εἰς τὸν κύκλον τῆς δράσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐκ Δαμασκοῦ μετέβη εἰς Ἀραβίαν (ἐπιστολὴ πρὸς Γαλάτας, 1, 17) καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο νοεῖται ἡ εἰς τὰ νοτιοανατολικὰ τῆς Δαμασκοῦ παρακειμένη χώρα Αὐρανῖτις, ἡ ὁποία μάλιστα μετὰ τῆς Δαμασκοῦ ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἀραβίαν ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ (Ἰουστίνου, Διάλογος πρὸς Τρύφωνα, ἔκδοσις Otto, I, σελ. 268). Πρόκειται βεβαίως περὶ τῶν Ναβαταίων τῆς βορείου Ἀραβίας (πρβλ. A. Socin, ἐν Herzog-Hauck, Realencyklopädie, τόμος 1, 1896, σελ. 767, στίχος 23 κ. ἑξ. K. Müller, Kirchengeschichte, I, 1941, σελ. 72). Ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη ὅτι καὶ ὁ Πάνταινος († πρὸ τοῦ 200) ἔδρασεν ἐπίσης ἐν Ἀραβίᾳ (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 10, 2 καὶ 3 «μέχρι καὶ τῆς Ἰνδῶν στειλάμενον γῆς... καὶ εἰς Ἰνδοὺς ἐλθεῖν λέγεται»). Ὑπὸ τοὺς Ἰνδοὺς ὅμως τούτους νοεῖται πάντως ἡ νότιος Ἀραβία (πρβλ. Εὐσεβίου, Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων, 6, 2 «ἐξ Ἰνδίας ἢ Αἰθιοπίας». G. Krüger, ἐν Herzog-Hauck, αὐτ., τόμος 14, 1904, σελ. 627. K. Müller, αὐτ., σελ. 144)[2]. Ὅτε ὁ Ὠριγένης ἦλθεν εἰς τὴν βόρειον Ἀραβίαν († 254), ὑπῆρχον ἐκεῖ ἐπισκοπαί, τῶν ὁποίων σπουδαιοτέρα ἦτο ἡ τῆς πόλεως Βόστρων (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 19, 15. 6, 33). Ἐν τῇ βορείῳ Ἀραβίᾳ, τὴν ϛʹ ἑκατονταετηρίδα, ὁλόκληροι φυλαὶ ἦσαν χριστιανικαί. Εἰς τὴν νότιον Ἀραβίαν ὁ χριστιανισμὸς εἰσεχώρησε κυρίως ἐκ τῆς ἀπέναντι Ἀβησσυνίας, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν ἦτο μικρός. Μεταξὺ τῶν νομάδων Ἀράβων ἔδρων ἀναχωρηταὶ καὶ μοναχοί. Ἡ διάδοσις ἐν Ἀραβίᾳ χριστιανικῶν καὶ ἰουδαϊκῶν ἰδεῶν ἐγέννησε μεταξὺ τῶν Ἀράβων θρησκευτικὴν ἀφύπνισιν καὶ θρησκευτικὸν συγκρητισμόν, τὰ ὁποῖα ὁριστικωτέραν μορφὴν εὗρον ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ *Μωάμεθ* (570-632), τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας.

ΣΗΜ. Ὁ Μωάμεθ ὑπῆρξε ποιμήν, ἔπειτα ἔμπορος καὶ ὡς τοιοῦτος πολλῶν ἀνθρώπων εἶδεν ἄστεα. Ἀρχικῶς ἀμόρφωτος, ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας μετ' ἄλλων ἀπέκτησε γενικήν τινα μόρφωσιν, τέλη δὲ τοῦ βίου ἔμαθεν ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν. Ἦτο ἀναμφιβόλως θρησκευτικὴ φύσις, περιέπιπτεν εἰς ἐκστάσεις, ὁράσεις (ὁράματα), ἐν ταῖς ὁποίαις ἐσχημάτισε τὴν ἰδέαν, ὅτι ὑπὸ τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ ἐκλήθη ὡς προφήτης τοῦ Θεοῦ. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἦτο μῖγμα στοιχείων ἰουδαϊκῶν, χριστιανικῶν καὶ ἀραβικῶν ἐθνικῶν. Ἀνεγνώριζεν, ὅτι ὁ Ἀβραάμ, ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἦσαν θεόπεμπτοι προφῆται, ἐδέχετο τὴν ὑπερφυσικὴν γέννησιν, τὴν ἀνάληψιν καὶ τὴν μέλλουσαν δευτέραν ἔλευσιν τοῦ Ἰησοῦ ὡς κριτοῦ, ἀλλὰ τὴν μητέρα αὐτοῦ Μαρίαν ἐταύτιζε μετὰ τῆς ὁμωνύμου ἀδελφῆς τοῦ Μωϋσέως. Ὁ Μωάμεθ ἐθεώρει ἑαυτὸν ὡς τὸν τελευταῖον καὶ μέγιστον προφήτην, περὶ τοῦ ὁποίου προεφήτευσεν ὁ Μωϋσῆς (Δευτερονομίου, 18, 15) καὶ ὁ

2. Ἐκείνην τὴν ἐποχὴν διὰ τὸν ἱστάμενον ἐπὶ τῆς ἀβησσυνιακῆς ἀκτῆς καὶ βλέποντα ἀπέναντι τὴν ἀραβικὴν ἀκτὴν ἤρχιζεν ἡ ἤπειρος, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ὁποίας εὑρίσκετο ἡ Ἰνδία, ἤρχιζεν, ὡς ἐνόμιζον τότε, ἡ Ἰνδία.

Ἰησοῦς (Ἰωάννου, 14, 16 καὶ ἑξῆς). Ἔργον ἑαυτοῦ ἐθεώρει τὴν διὰ τοῦ Ἀβραὰμ ἀποκαλυφθεῖσαν ἀληθῆ θρησκείαν, ἀλλὰ διαφθαρεῖσαν ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Χριστιανῶν, νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς καθαρότητα. Διὰ τοῦτο διετήρησε τὴν περιτομὴν καὶ κατέκρινε τοὺς χριστιανούς, διότι παρερμηνεύσαντες τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ ἐπίστευσαν αὐτὸν ὡς θεόν. Κατέκρινε τὸ περὶ τῆς ἁγίας τριάδος χριστιανικὸν δόγμα καὶ ἐδίδαξεν αὐστηρὸν μονοθεϊσμόν, «εἷς θεὸς καὶ ἀπόστολος αὐτοῦ ὁ Μωάμεθ». Ἐδέχθη τὸ πεπρωμένον («κισμέτ»), ἡ δὲ λέξις «ἰσλάμ», ἐκ τῆς ὁποίας παράγεται τὸ «μουσλὶμ» (μουσουλμᾶνος) σημαίνει ὑποταγὴν εἰς τὸ θεῖον θέλημα. Διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι ὁ Μωάμεθ διὰ τοῦ πεπρωμένου ἐδέχθη ἁπλῶς προορισμὸν κατὰ πρόγνωσιν, πάντως ὅμως ἐτόνισεν αὐτὸν τόσον, ὥστε εἶχε τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ. Ἀφ' ἑνός, ἐν ὡρισμέναις στιγμαῖς καθίστα τοὺς πιστοὺς ριψοκινδύνους, ἀφ' ἑτέρου, συνήθως παρέλυε τὴν δραστηριότητα αὐτῶν καὶ ἔκαμνεν αὐτοὺς νὰ περιμένωσι τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ. Καθῆκον θρησκευτικὸν παντὸς μουσουλμάνου ἦτο ἡ διάδοσις τῆς πίστεως, ὁ δὲ εἰς αὐτοὺς ἐν ὑποσχέσεσι παρεχόμενος μουσουλμανικὸς παράδεισος ἦτο πλήρης ὑλικῶν ἀπολαύσεων. Οἱ θρησκευτικοὶ ἀρχηγοὶ ἦσαν καὶ πολιτικοὶ ἄρχοντες, ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τῆς θεοκρατίας. Ἡ λατρεία συνίσταται ἐκ προσευχῆς, τὴν ὁποίαν μὲ ὡρισμένας κινήσεις καὶ κάμψεις τοῦ σώματος ἀπήγγελλον κατ' ἀρχὰς τρίς, ἔπειτα πεντάκις τῆς ἡμέρας, ἑκάστης δὲ προσευχῆς προηγεῖται πλύσις τῶν χειρῶν, τοῦ προσώπου, τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ποδῶν. Ἔχουσι διακρίσεις ἐπιτρεπομένων καὶ ἀπηγορευμένων τροφῶν, μεταξὺ δὲ τῶν δευτέρων περιλαμβάνεται τὸ χοίρειον κρέας καὶ ὁ οἶνος. Αἱ νηστεῖαι συνίστανται εἰς ἀποφυγὴν πάσης τροφῆς ἀπὸ τῆς δευτέρας πρωϊνῆς ὥρας μέχρι τῆς ἑσπέρας, ὁ δὲ πιστὸς μουσουλμᾶνος ὀφείλει ἅπαξ τοὐλάχιστον τοῦ βίου νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Μέκκαν πρὸς προσκύνησιν. Ἱερὰ τῶν μουσουλμάνων βίβλος εἶναι τὸ Κοράνιον (=ἀνάγνωσμα), ἀποτελούμενον ἐξ 114 παραγράφων (κεφαλαίων), αἱ ὁποῖαι περιέχουσι λόγια τοῦ Μωάμεθ. Ταῦτα δὲν ἐγράφησαν ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπ' ἄλλων καὶ μάλιστα ὄχι ἀμέσως, ἀλλὰ βραδύτερον, ζῶντος ὅμως ἀκόμη τοῦ Μωάμεθ. Ἐγράφησαν ἐπὶ δερμάτων, ὠμοπλατῶν ζῴων καὶ πλακῶν, τὰ ὁποῖα συνήθροισε καὶ ἥνωσεν ὁ τοῦ Μωάμεθ πρῶτος διάδοχος Ἀβουβεκίρ. Τὸ Κοράνιον ἐν τούτοις θεωρεῖται ὡς οὐρανόπεμπτον καὶ ἑπομένως θεόπνευστον. Παρ' αὐτὸ δευτέρα πηγὴ τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας ὑφίσταται ἡ προφορικὴ παράδοσις τῶν πρώτων διαδόχων τοῦ Μωάμεθ (τῶν μουσουλμάνων προφητῶν) ὀνομαζομένη «σουννά». Ὁ Μωάμεθ κατ' ἀρχὰς ἔδρασεν ἐν Μέκκᾳ, ἀλλ' ἀπέκτησεν ὀλίγους ὀπαδούς, διότι ἡ Μέκκα ἦτο ἀκρόπολις τῆς ἀρχαίας ἐθνικῆς θρησκείας τῶν Ἀράβων καὶ ἀντέδρασε κατὰ τῆς μονοθεϊστικῆς αὐτοῦ θρησκείας. Ὁ Μωάμεθ συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν κατοίκων τῆς Μεδίνης μετῴκησεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην τῷ 623, τὸ ἔτος δὲ τοῦτο ἐτέθη ὡς ἀρχὴ τῆς μουσουλμανικῆς χρονολογίας (χεδσρὰ = μετανάστευσις, ὄχι φυγή). Ἡ Μεδίνη εἶχε μεγάλην καὶ πλουσίαν ἑβραϊκὴν κοινότητα καὶ ἑπομένως αἱ μονοθεϊστικαὶ ἰδέαι δὲν ἦσαν ξέναι εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ὑπῆρχε δὲ πρὸς τούτοις οἰκονομικὴ ἀντιζηλία μεταξὺ τῶν δύο τούτων πόλεων. Ὁ Μωάμεθ ἐν Μεδίνῃ κατέστη καὶ πολιτικὸς ἀρχηγὸς καὶ διὰ τῆς βίας ἐπέβαλε τὴν

θρησκείαν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀπίστους τῆς Ἀραβίας. Ἑπτὰ ἔτη μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἐκ τῆς Μέκκας ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ ἔγινε κύριος αὐτῆς (630). Ὁ ἀρχαῖος ἱερὸς μέλας λίθος τῶν ἐθνικῶν Ἀράβων, ἐκτισμένος εἰς γωνίαν τῆς κυβικῆς καὶ ἄνευ στέγης οἰκοδομῆς «Κααβᾶ», διετηρήθη τῇ ἀπαιτήσει τῶν κατοίκων καὶ κατέστη κέντρον τῆς μουσουλμανικῆς λατρείας. Ὁ Μωάμεθ ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἑνώσεως ὁλοκλήρου τῆς Ἀραβίας, συμπληρωθείσης μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (632). Ἔπειτα ἤρχισαν αἱ κατακτήσεις τῶν Ἀράβων. Κατέκτησαν τὴν Συρίαν, Παλαιστίνην, Αἴγυπτον καὶ Περσίαν, μέχρι τῶν μέσων τῆς ζ′ ἑκατονταετηρίδος, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν πρώτων τοῦ Μωάμεθ διαδόχων (καλιφῶν = τοποτηρητῶν), Ἀβουβεκὶρ (632), Ὀμὰρ (634), Ὀθμὰν (643), Ἀλῆ (654) καὶ Μωαμιγιὰ (661). Ἀρχὰς τῆς η′ ἑκατονταετηρίδος κατέκτησαν, πρῶτον, τὴν Βόρειον Ἀφρικήν, καταστρέψαντες τὸν ἀκμάζοντα χριστιανισμὸν αὐτῆς, καί, δεύτερον, τὴν Ἱσπανίαν, εἰς τὰ βόρεια μέρη τῆς ὁποίας διετηρήθησαν δύο χριστιανικὰ κρατίδια, ἑνωθέντα. Οἱ ὑπὸ τοὺς Ἄραβας μείναντες χριστιανοὶ τῆς Ἱσπανίας ὠνομάσθησαν «Μοζάραβες» (= ὄχι γνήσιοι Ἄραβες). Οἱ Ἄραβες ἀπεπειράθησαν νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν ἐπίλοιπον Εὐρώπην ἐκ Κωνσταννινουπόλεως καὶ διὰ τῶν Πυρηναίων. Εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Κων]πόλεως ἔθεσε τέρμα ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Γ′, ὁ ἐπιλεγόμενος Ἴσαυρος (717 - 741), τοὺς δὲ εἰς Γαλλίαν εἰσελάσαντας Ἄραβας κατετρόπωσε, πλησίον τοῦ Πουατιέ, ὁ Φράγκος στρατηγὸς Κάρολος ὁ Μαρτέλλος (732). Βραδύτερον ἐδιώχθησαν καὶ ἐκ τῆς Ἱσπανίας. Ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς ἔλαβε πολλὰ παρὰ τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτοτελῶς ἀνέπτυξεν ἐπιστήμας τινὰς καὶ τέχνας, ὡς τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἰατρικήν, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν διακοσμητικήν. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀνεφάνησαν διακεκριμένοι Ἄραβες σχολιασταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ′

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ, ΘΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ, ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων: Mansi, Sarcum conciliorum nova et amplissima collectio, 1759 κ.ἑξ., ἀνατύπωσις 1901 κ.ἑ. Κανόνες τῶν συνόδων: Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 1852 κ.ἑξ. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, 1924. Τὰς περὶ τοῦ παπισμοῦ πηγὰς ἐξέδωσε C. Mirbt, Quellen zur Geschichte des Papsttums, ἔκδοσις τετάρτη, 1924. Hieroclis, Synecdemus et Notitiae episcopatuum, ἔκδοσις G. Parthey, 1866. H. Gelzer, Zur Zeitbestimmung der griechischen Notitiae Episcopatuum (Jahrbücher f. protest. Theologie, 1896). Die kirchliche Geographie Griechenlands (Zeitschrift f. wissensch. Theologie, 1892). Ungedruckte und ungenügend veroffentliche Texte der Notitiae episcopatunm, 1901. E. Gerland, Corpus Notitiarum Episcoporum, 1931 κ.ἑξ. Γ. Κονιδάρη, Αἱ μητροπόλεις καὶ αἱ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, 1933. Konr. Lübeck, Reichseinteilung

und kirchliche Hierarchie der Orients bis zum Ausgang des 4 Jahrhunderts, 1901. Ed. Schwartz, Der 6te nicaenische Kanon κτλ., 1930. H. Gelzer, Der Streit über den Titel des ökumenischen Patriarchen (Jahrbücher für protest. Theologie, 1887). E. Caspar, Ceschichte des Papsttums, I, 1930· II, 1933. F. Heiler, Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus, 1941. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, 1930. Β. Στεφανίδου, Ἡ γνησιότης τριῶν κανόνων τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου («Ἐναίσιμα», 1931). Ed. Schwartz, Der griechische Text der Kanones von Serdika (Zeitschrift f. NTliche Wissenschaft, 1931).

Ἀποστολικαὶ Διαταγαί. Ἱεροσολύμων Κυρίλλου, Κατηχήσεις. Μεδιολάνων Ἀμβροσίου, De mysteriis. Τὰ συγγράμματα Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου. Liturgische Texte (Lietzmann, Kleine Texte, Nο 5, 19, 35, 6). Lateinische altkirchliche Poesie (αὐτ. Nο 47 - 49). Die drei ältesten Martyrologien (αὐτ. Nο 2). L. Duchesne, Les origines du culte chretien, ἔκδοσις πέμπτη, 1925. G. Rauschen, Eucharistie und Busssakrament, 1910. A. Baumstark, Vom geschichtlichen Werden der Liturgie, 1923. H. Lietzmann, Messe und Herrenmahl, 1926. K. Holl, Die Entstehung der vier Fastenzeiten in der griechischen Kirche, 1923 (Gesammelte Aufsätze, II, 1928, σελ. 155 καὶ ἑξῆς). H. Köstlin, Geschichte des christlichen Gottesdienstes, 1887. P. Wagner, Ursprung und Entwicklung der liturgischen Gesangsformen, 1911. Joh. Quasten, Musik uud Gesang, 1930. Ἐμμ. Παντελάκη, Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐκκλ. ποιήσεως, 1937. H. Kellner, Heortologie, 1911. Ἰω. Ράμφου, Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου («Ἐκκλησία» Ἀθηνῶν, 1948, σελ. 361 καὶ ἑξῆς). Ios. Schmid, Die Osterfestfrage auf dem ersten allgemeinen Konzil, 1905. Die Osterfestberechnung in der abendländischen Kirche, 1907. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Τὸ ζήτημα τοῦ Πάσχα μετὰ τὴν Α' Οἰκουμ. Σύνοδον (Ἐπετηρὶς Θεολ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1935]1936). H. Usener, Das Weinachtsfest, 1911. V. Grumel, Le patriarcat Byzantin, 1932 - 1947. Ἡλιουπόλεως Γενναδίου, Ἱστορία τοῦ Οἰκουμ. Πατριαρχείου, τόμος Α', 1953.

Τὰ θεολογικὰ συγγράμματα τῆς ἐποχῆς ταύτης εὑρίσκει τις παρὰ Migne, Patrologiae cursus completus, Ἑλληνικὴ σειρὰ 1857 καὶ ἑξῆς, Λατινικὴ σειρὰ 1844 καὶ ἑξῆς· πρβλ. καὶ Δ. Μπαλάνου, Πατρολογίαν, 1930. Ed. Lehmann, Müstik, γερμανικὴ μετάφρασις, ἔκδοσις τρίτη, 1923. Α. Θεοδώρου, Χριστολογία καὶ διδασκαλία Λεοντίου τοῦ Βυζαντίου («Θεολογία» Ἀθηνῶν, 1955).

§ 19. Διοργάνωσις.

Ὅτε προέκυψε τὸ μητροπολιτικὸν ἀξίωμα (τὴν γ′ ἑκατονταετηρίδα), εἶχεν ἤδη ἀρχίσει καὶ ἄλλο ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα, ἀνώτερον τοῦ μητροπολιτικοῦ, ἀλλ' ἡ τελεία αὐτοῦ διαμόρφωσις ἐπῆλθε μετὰ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο κατ' ἀρχὰς δὲν εἶχεν ἰδιαίτερον ὄνομα, ἀλλὰ πιθανῶς ἀπὸ τῆς δ′ ἑκατονταετηρίδος ἀπέκτησε τὸ ὄνομα «ἔξαρχος» (Σύνοδος Ἀντιοχείας 445, Mansi, 7, 348, Δ′ Οἰκουμ. Σύνοδος 451, κανὼν 9 καὶ 17) ἢ «ἀρχιεπίσκοπος» ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ (Γ′ Οἰκουμ. Σύνοδος 431, Σύνοδος Κων]πόλεως 448, Δ′ Οἰκουμ. Σύνοδος 451. Mansi, τόμος 41, στήλη 1124, 1128, 1138, τόμος 6, στήλη 652, 658 καὶ πολλαχοῦ). Ὁ τίτλος «ἀρχιεπίσκοπος» ἀπέκτησε καὶ στενοτέραν ἔννοιαν. Ἐν μὲν τῇ Δύσει ἐσήμαινε τὸν μητροπολίτην, ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ τὸν ἀπὸ τοῦ μητροπολίτου ἀνεξάρτητον ἐπίσκοπον, τὸν ἄνευ ἐπισκόπων μητροπολίτην. Τὸ ἀξίωμα τῶν ἐξάρχων προέκυψεν ἐκ τριῶν αἰτίων. Πρῶτον, ἐκ τῆς φυσικῆς διαιρέσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς μεγάλα διαμερίσματα, π. χ. Ἰταλίαν, Βόρειον Ἀφρικήν, Αἴγυπτον, Συρίαν, Μικρὰν Ἀσίαν (δυτικὴν καὶ ἀνατολικὴν Μικρὰν Ἀσίαν). Δεύτερον, ἑκάστη τῶν χωρῶν τούτων εἶχε μεγάλην πόλιν, Ρώμην, Καρχηδόνα, Ἀλεξάνδρειαν, Ἀντιόχειαν, Ἔφεσον, Καισάρειαν. Αἱ δύο τελευταῖαι πόλεις δὲν ἦτο δυνατὸν βεβαίως νὰ συγκριθῶσι πρὸς τὰς ἄλλας. Τρίτον, αἱ Ἐκκλησίαι τῶν πόλεων τούτων εἶχον καταστῆ κέντρα διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐντὸς τῶν οἰκείων μεγάλων χωρῶν. Αἱ περισσότεραι τῶν πόλεων τούτων εἶχον Ἐκκλησίαν ἀποστολικήν, ὡς ἱδρυθεῖσαν ὑπό τινος τῶν πρώτων ἀποστόλων, ἢ ἐλθοῦσαν εἰς ἐξαιρετικὴν μετά τινος αὐτῶν σχέσιν (sedis apostolica). Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἔδιδε μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὸ δεύτερον αἴτιον, ἡ δυτική, εἰς τὸ τρίτον. Ἕνεκα τῶν τριῶν τούτων αἰτίων ὁ ἐπίσκοπος ἑκάστης τῶν πόλεων τούτων ἀπέκτησεν ἐκκλησιαστικὴν ὑπεροχὴν ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς πέριξ ἐκτεταμένης χώρας. Ἔχομεν εἰδήσεις, ὅτι ὁ Ἀντιοχείας ἀνεμιγνύετο ὄχι μόνον ἐν Συρίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Παλαιστίνῃ, Κιλικίᾳ, Μεσοποταμίᾳ, Ὀσροηνῇ καὶ Περσίᾳ. Ὁ ἐπίσκοπος Ἐδέσσης (πρωτευούσης τῆς Ὀσροηνῆς) Παλοὺτ ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Ἀντιοχείας Σεραπίωνος (193/209). Ἡ Ἐκκλησία τῆς Περσίας ἀπὸ τῆς γ′ μέχρι τῆς ε′ ἑκατονταετηρίδος ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ Ἀντιοχείας. Ὁ Ἐφέσου ἀνεμιγνύετο ἐν ὅλῃ τῇ δυτικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ζητήματος τοῦ πάσχα τέλη τῆς β′ ἑκατονταετηρίδος, ὁ Καισαρείας ἀνεμιγνύετο ἐν ὅλῃ τῇ ἀνατολικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν ἤδη ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς γ′ ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Ἀλεξανδρείας ἀνεμιγνύετο ὄχι μόνον ἐν τῇ κυ-

ρίως Αἰγύπτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Λιβύῃ, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἔριδος τῶν δύο Διονυσίων μέσα τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος. Ὁ ἕκτος κανὼν τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου (325) δίδει εἰς τὸν Ἀλεξανδρείας «τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει», ἀλλ' ἡ Πεντάπολις ἦτο τμῆμα τῆς Λιβύης. Ὁ κανὼν ὡς δικαιολογίαν φέρει, «ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν Ρώμῃ ἐπισκόπῳ τοῦτο σύνηθές ἐστιν», δὲν προσδιορίζει ὅμως τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Ρώμης. Ὁ Ρώμης ἀνεμιγνύετο ἐν Ἰταλίᾳ, ὡς φαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Ρώμης Κορνήλιος μέσα τῆς γ' ἑκ]ρίδος (251 - 253) καθήρεσε καὶ ἀντικατέστησε τοὺς χειροτονήσαντας τὸν Νοβατιανὸν τρεῖς ἐπισκόπους (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 43, 8 - 10). Τέλη τῆς δ' ἢ ἀρχὰς τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος γλώσσημα εἰς τὸν ἕκτον κανόνα τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου ὡς ὑπαγομένας εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ρώμης ὁρίζει τὰς εἰς τὸν πολιτικὸν διοικητὴν (βικάριον) τῆς πόλεως Ρώμης ὑπαγομένας δέκα ἐπαρχίας, ἀντιστοιχούσας περίπου εἰς τὴν μέσην καὶ νότιον Ἰταλίαν. Ὁ Καρχηδόνος ἀνεμιγνύετο ἐν τῇ Βορείῳ Ἀφρικῇ (Ἀνθυπατικῇ Ἀφρικῇ, Νουμιδίᾳ, Μαυριτανίᾳ), ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἔριδος περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος. Ὁ μνημονευθεὶς ἕκτος κανὼν τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου, ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἀξιώματος τῶν ἐξάρχων, χωρὶς νὰ μεταχειρίζεται τὸ ὄνομα τοῦτο, χαρακτηρίζει τὰ δικαιώματα αὐτῶν ὡς «ἀρχαῖα ἔθη». Ὡς εἴδομεν, παρουσιάσθησαν κυρίως ἐντὸς τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος καὶ ἦσαν ἑπομένως μιᾶς ἑκατονταετηρίδος.

Ὁ αὐτοκράτωρ Διοκλητιανὸς τέλη τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος (297) διῄρεσε πρώτην φορὰν τὸ κράτος πολιτικῶς εἰς μεγάλα διαμερίσματα, ὀνομάσας αὐτὰ «διοικήσεις». Αἱ διοικήσεις, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, συνέπεσαν πρὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἐξαρχίας. Τοῦτο συνέβη, ὄχι διότι ἡ πολιτικὴ διαίρεσις ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐκκλησιαστικήν, ἀλλὰ διότι ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐκ φύσεως διαίρεσιν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας εἶχε διαμορφωθῇ ἡ ἐκκλησιαστικὴ («τὰ τρίτῳ τινὶ ἴσα καὶ ἀλλήλοις ἴσα»). Ἡ πολιτικὴ διαίρεσις, ἂν καὶ ἦτο μεταγενεστέρα, ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἀντιστοίχου ἐκκλησιαστικῆς διαιρέσεως. Ἡ Β' Οἰκουμ. Σύνοδος (381) διὰ τοῦ δευτέρου αὐτῆς κανόνος ὥρισεν, οἱ ἐπίσκοποι ἑκάστης διοικήσεως νὰ μὴ ἐπεμβαίνωσιν εἰς ξένην διοίκησιν, ἀλλὰ νὰ περιορίζωνται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς διοικήσεως αὐτῶν. Ὁ κανὼν οὗτος προὐκλήθη ἐκ δύο αἰτίων. Πρῶτον, κατὰ τὰς ἀρειανικὰς ἔριδας οἱ ἐπίσκοποι συχνὰ ἐπενέβαινον εἰς ξένας Ἐκκλησίας καὶ προὐκάλουν ἀνωμαλίας καὶ ταραχάς, ἡ δὲ Β' Οἰκουμ. Σύνοδος ἤθελε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐπανάληψιν ὁμοίων ἀτόπων (πρβλ. καὶ τοὺς κανόνας 3 - 5 τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου). Δεύτερον, τὰ ὅρια τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐξαρχιῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν ἀκαθόριστα, τινῶν δὲ ἐξ αὐτῶν πολὺ ἐκτεταμένα, ἡ δὲ σύνοδος αὕτη ἤθελε νὰ περιορίσῃ καὶ ὁρίσῃ αὐτὰ καὶ ὁλοτελῶς ταυτίσῃ

πρὸς τὰ ὅρια τῆς νέας πολιτικῆς διαιρέσεως. Ὁ κανὼν οὗτος τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου ἀναφέρει τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἐξαρχίας μόνον τῆς Ἀνατολῆς, διότι ἡ σύνοδος αὕτη συνεκλήθη ὡς σύνοδος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ταυτίζων αὐτὰς πρὸς τὰς πολιτικὰς διοικήσεις. Οὕτως ἀναφέρει τὰς διοικήσεις Αἰγύπτου (Ἀλεξανδρείας)[1], Ἀνατολῆς (Συρίας, Ἀντιοχείας), Ἀσιανῆς (Ἐφέσου), Ποντικῆς (Καισαρείας Καππαδοκίας) καὶ Θρᾳκικῆς (Ἡρακλείας).

Ἡ *Κωνσταντινούπολις* ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου Βυζαντίου ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (τὰ ἐγκαίνια 330) κατέστη νέα πρωτεύουσα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους (ἢ πρωτεύουσα τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους). Ἕνεκα τούτου ἡ σημασία τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς ἔγινε μεγάλη, ἐτέθη μεταξὺ τῶν ἐξάρχων, ἂν καὶ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἰδιαιτέραν ἐκκλησιαστικὴν ἐξαρχίαν. Ἐντὸς πεντήκοντα ἐτῶν ἔφθασεν εἰς σημεῖον, ὥστε νὰ καταλάβῃ τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὁ τρίτος κανὼν τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου (381) ἀναγνωρίζει εἰς τὸν Κων]πόλεως «πρεσβεῖα τιμῆς» δεύτερα μετὰ τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς τοῦ Ρώμης. Ὁ κανὼν δὲν στρέφεται κατὰ τοῦ Ρώμης, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Ἀλεξανδρείας. Ἡ δικαιολογία τὴν ὁποίαν προσάγει ὑπὲρ τοῦ Κων]πόλεως, «διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ρώμην», δεικνύει τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὅτι κυρίως ἡ πολιτικὴ σημασία τῆς πόλεως καθορίζει τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς. Ὁ Κων]πόλεως βαθμηδὸν ὑπέταξε τὸν ἔξαρχον τῆς Θρᾳκικῆς, τὸν Ἡρακλείας, τοῦ ὁποίου ἐπισκοπὴ ἦτο τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον, καὶ τοὺς δύο ἐξάρχους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὸν Ἐφέσου καὶ τὸν Καισαρείας. Αἴτια τούτου ὑπῆρξαν, πρῶτον, ἡ γειτνίασις τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων πρὸς τὴν Κων]πολιν, δεύτερον, ἡ Ἡράκλεια, ἡ Ἔφεσος καὶ ἡ Καισάρεια δὲν ἦσαν πρώτης τάξεως πόλεις καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἐπίσκοποι αὐτῶν δὲν εἶχον τὴν σημασίαν τῶν ἄλλων ἐξάρχων (πρβλ. 6 κανόνα Α' Οἰκουμ. Συνόδου καὶ 2 κανόνα Β' Οἰκουμ. Συνόδου), καὶ τρίτον, αἱ Ἐκκλησίαι τῶν μερῶν ἐκείνων δι' ἐσωτερικὰ ζητήματα ἐζήτουν τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Κων]πόλεως. Ἡ ὑποταγὴ τοῦ Ἡρακλείας εἶναι σκοτεινή, διότι στερούμεθα εἰδήσεων. Τῆς ὑποταγῆς τοῦ Ἐφέσου καὶ τοῦ Καισαρείας δύο σπουδαῖα σημεῖα ἦσαν τὰ ἑπόμενα. Ὁ Κων]πόλεως Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐχειροτόνησεν Ἐφέσου

1. Ἡ Αἴγυπτος ἀρχικῶς ἀπετέλει ἰδιαίτερον τμῆμα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους (ἀπὸ τοῦ ἔτους 30 π. Χρ.), ὁ Διοκλητιανὸς ὑπήγαγεν αὐτὴν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀνατολῆς (Ἀντιοχείας), ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 380 καὶ 382 ἀπετέλεσεν ἰδιαιτέραν διοίκησιν. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἦτο ἡ δευτέρα πόλις τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, διὰ τοῦτο ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς ἤρχετο ἀμέσως μετὰ τὸν Ρώμης καὶ ἑπομένως ἦτο πρῶτος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τοὐλάχιστον ἀπὸ τῶν μέσων τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος. Ἔγγραφον τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδου τοῦ 268, κατὰ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως, ἀπευθύνεται εἰς τὸν Ρώμης Διονύσιον καὶ τὸν Ἀλεξανδρείας Μάξιμον (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 30, 1). Ἔπειτα προσετέθησαν καὶ λόγοι ἐκκλησιαστικοί, ἡ κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ νίκη αὐτῆς διὰ τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου (A. Harnack, Dogmengeschichte, τόμος II, 1909, σελ. 236 καὶ 274, σημ. 3).

τὸν διάκονον αὐτοῦ Ἡρακλείδην (401, Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 11, 10), ὁ δὲ Κων]πόλεως Πρόκλος ἐχειροτόνησε Καισαρείας τὸν συγκλητικὸν Θαλάσσιον (439, αὐτ. 7, 48). Ἡ ὑποταγὴ τῶν τριῶν ἐξαρχιῶν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου (κανὼν 28ος, ἔτος 451)[2]. Ἡ ὑποταγὴ αὕτη δὲν ἔγινεν ἄνευ ἀντιδράσεως ἐγχωρίων ἐπισκόπων. Ἡ ἀντίδρασις παρουσιάσθη εἰς τὴν δίκην τοῦ Χρυσοστόμου (403), εἰς τὴν Γ' Οἰκουμ. Σύνοδον (431) καὶ εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ 28ου κανόνος τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου (451). Ὁ Ἡρακλείας, ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Καισαρείας ὑποταγέντες εἰς τὸν Κων]πόλεως ἐτάχθησαν πρῶτοι τῶν ὑπ' αὐτὸν μητροπολιτῶν, κατὰ τὴν σειρὰν τοῦ χρόνου τῆς ὑποταγῆς οὕτως, ὥστε ὁ ὕστερον ὑποτασσόμενος ἐτάσσετο ὑπεράνω τοῦ πρότερον ὑποταγέντος. Διὰ τοῦτο μέχρι σήμερον τρίτος ὑπὸ τὸν Κων]πόλεως εἶναι ὁ Ἡρακλείας, δεύτερος ὁ Ἐφέσου καὶ πρῶτος ὁ Καισαρείας. Καὶ οἱ τρεῖς, ὑποταγέντες, διετήρησαν τὸν τίτλον τοῦ ἐξάρχου, ὁ ὁποῖος βαθμηδὸν μετεδόθη καὶ εἰς ἄλλους μητροπολίτας, ἀποβαλὼν τὴν εἰδικὴν αὐτοῦ σημασίαν. Ἤδη ἐν τῷ ἕκτῳ κανόνι τῆς Σαρδικῆς (343) ἀπαντᾷ ὁ τίτλος οὗτος καὶ διὰ μητροπολίτην, ἀλλ' ὁ συντάξας τὸν κανόνα ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπεξηγήσῃ αὐτὸν διὰ τῆς παρενθέτου φράσεως, «λέγω δὴ τοῦ ἐπισκόπου τῆς μητροπόλεως». Δὲν δύναταί τις νὰ δεχθῇ, ὅτι ἤδη τότε εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ συνήθεια νὰ ὀνομάζωνται οὕτως οἱ μητροπολῖται. Διὰ τοὺς πραγματικοὺς ἐξάρχους καθιερώθη τὸ ὄνομα «πατριάρχης». Τὸ ὄνομα τοῦτο ἀρχικῶς εἶχε γενικωτέραν σημασίαν, ἀποδιδόμενον εἰς σεβασμίους ἐπισκόπους, ἀλλὰ βαθμηδὸν περιωρίσθη εἰς τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει μέχρι σήμερον. Ὁ βαθμιαῖος οὗτος περιορισμὸς ἔγινεν ἀπὸ τῆς ε' μέχρι τῆς ζ' ἑκατονταετηρίδος.

Τελευταῖος κατὰ τὸν χρόνον καὶ τὴν τάξιν εἰς τὴν σειρὰν τῶν πατριαρχῶν ἐτάχθη ὁ *Ἱεροσολύμων*, ἕνεκα τῶν ἐξαιρετικῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας εὑρέθη ἡ πόλις αὕτη. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι ὀρθοτέρα εἶναι ἡ ἀντίληψις τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὅτι κυρίως ἡ πολιτικὴ σημασία τῆς πόλεως ὥριζε τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς, ἄλλως ὁ Ἱεροσολύμων ἔπρεπε νὰ τίθεται εἰς τὴν πρώτην θέσιν καὶ πρὸ τοῦ Ρώμης. Ἡ Ἱερουσαλὴμ

2. Παράλληλοι πρὸς τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Κων]πόλεως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἦσαν αἱ ἀπόπειραι ἐπεκτάσεως αὐτοῦ ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Ἰλλυρικῷ (βαλκανικῇ χερσονήσῳ, πλὴν τῆς Θρᾴκης), τὸ ὁποῖον ὑπήγετο εἰς τὴν Δύσιν. Καὶ ἐνταῦθα ἐπίσκοποι δι' ἐσωτερικὰ ζητήματα ἀνεφέροντο εἰς τὸν Κων]πόλεως, αἱ δὲ σχέσεις αὗται ὑπεθάλποντο ὑπ' αὐτοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ὁ Β' ἐξέδωσε διάταγμα (ἔτους 421, ἐπὶ πατριάρχου Κων]πόλεως Ἀττικοῦ), διὰ τοῦ ὁποίου τὸ Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικὸν ὑπήγετο εἰς τὸν Κων]πόλεως. Διεμαρτυρήθη ὁ Ρώμης Βονιφάτιος, καὶ τὸ διάταγμα ἀνεκλήθη, ὡς λέγεται ἐν ἐπιστολῇ Θεοδοσίου τοῦ Β' πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως Ὁνώριον, «εἰς τοὺς ὑπάρχους τοῦ πραιτωρίου τοῦ ἡμετέρου Ἰλλυρικοῦ παρέσχομεν ἔγγραφα, ἵνα κτλ.» (apud praefectos praetorii Illyrici nostri scripta porreximus, ut etc.). Ἐν τούτοις τὸ ἀνακληθὲν διάταγμα διεσώθη ἐν τῷ Θεοδοσιανῷ (16, 2, 45) καὶ τῷ Ἰουστινιανείῳ Κώδικι (1, 2, 6). Ἡ προσάρτησις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κων]πόλεως ἔγινεν, ὡς εἴδομεν, ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Γ' (732/733).

εἶχε καταστραφῆ ὁλοτελῶς ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου στρατηγοῦ καὶ ἔπειτα αὐτοκράτορος Τίτου (70 μ. Χ.), ἑξῆντα πέντε δὲ περίπου ἔτη μετὰ ταῦτα ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς (135) ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς ἵδρυσε τὴν ρωμαϊκὴν στρατιωτικὴν ἀποικίαν (κολωνίαν) Αἰλίαν Καπιτωλίναν (Αἴλιος Ἀδριανός). Ἐν αὐτῇ ἀνασυνεκροτήθη χριστιανικὴ κοινότης ἐκ χριστιανῶν ἐξ ἐθνικῶν, ὁ δὲ ἐπίσκοπος αὐτῆς ὑπήγετο εἰς τὸν μητροπολίτην τῆς Καισαρείας, ἡ ὁποία ἦτο πρωτεύουσα τῆς Παλαιστίνης. Ἀρχίζει ἀγὼν τοῦ ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων πρὸς ἀπόκτησιν μητροπολιτικοῦ ἀξιώματος. Δύναταί τις νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἤθελε νὰ φθάσῃ εἰς τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα. Πάντως ἀπέκτησε τιμάς. Ὅτε ἐν Παλαιστίνῃ περὶ τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ πάσχα συνεκροτήθησαν σύνοδοι (περὶ τὸ 192), προήδρευσαν αὐτῶν ὁ Καισαρείας Θεόφιλος καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Νάρκισσος (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 23, 3), ἐν δὲ τῇ συνόδῳ τῆς Ἀντιοχείας, ἡ ὁποία κατεδίκασε Παῦλον τὸν Σαμοσατέα (268), ὁ Ἱεροσολύμων Ὑμέναιος ἀναφέρεται πρὸ τοῦ Καισαρείας Θεοτέκνου (αὐτ. 7, 30, 2). Περὶ τῶν ἐρίδων τῶν ἐπισκόπων Ἱεροσολύμων καὶ Καισαρείας ἠσχολήθη ἡ Α΄ Οἰκουμ. Σύνοδος (325), ὁρίσασα νὰ διατηρηθῇ τὸ καθεστώς· ὁ μὲν Ἱεροσολύμων (ὁ Αἰλίας) νὰ διατηρήσῃ τὰς τιμάς, ὁ δὲ Καισαρείας νὰ διατηρήσῃ τὸ μητροπολιτικὸν ἀξίωμα (κανὼν ἕβδομος). Ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ηὔξησεν ἡ σημασία τῆς Ἱερουσαλήμ, τιμηθείσης μεγάλως ὑπὸ χριστιανῶν αὐτοκρατόρων καὶ εὐσεβῶν χριστιανῶν. Τὸ ὄνομα Αἰλία Καπιτωλίνα βαθμηδὸν ἐξετοπίσθη καὶ ἐπανῆλθε τὸ ὄνομα Ἱερουσαλήμ. Αἱ ἀξιώσεις τοῦ Ἱεροσολύμων διετηρήθησαν ἀπέναντι τοῦ Καισαρείας καὶ αἱ προστριβαὶ ἐξηκολούθησαν μεταξὺ αὐτῶν. Ὁ Ἱεροσολύμων Μάξιμος, μονόφθαλμος καὶ χωλὸς ἐκ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Μαξιμίνου, μετασχὼν τῆς Α΄ Οἰκουμ. Συνόδου, μετὰ τὴν ἀθώωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς (343), συνεκάλεσεν ὑπὲρ αὐτοῦ σύνοδον (346) ἐκ δέκα ἓξ ἐπισκόπων τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸν Καισαρείας Ἀκάκιον, ἐχθρὸν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 24). Ὁ Ἱεροσολύμων Κύριλλος ἤριζε πρὸς τὸν Ἀκάκιον τοῦτον διὰ τὸ μητροπολιτικὸν ἀξίωμα. «Περὶ μητροπολιτικῶν δικαίων διεφέρετο πρὸς Ἀκάκιον τὸν Καισαρείας, ὡς ἀποστολικοῦ θρόνου ἡγούμενος» (Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 25. Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 26). Ἀλλ' ἐκ τῆς τελευταίας φράσεως τοῦ χωρίου, ὅτι ὁ Ἱεροσολύμων Κύριλλος ὡς δικαιολογίαν τῶν μητροπολιτικῶν ἀξιώσεων ἔφερε τὴν ἀποστολικότητα τοῦ θρόνου αὐτοῦ (sedis apostolica), καταφαίνεται, ὅτι ὁ ἀπώτερος σκοπὸς ἦτο τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, κατώρθωσε δὲ ἐπὶ τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Καισαρείας νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Γελάσιον. Ἀλλὰ τέλη τῆς δ΄ ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθε σπουδαῖον γεγονός. Ἡ Παλαιστίνη διῃρέθη εἰς τρεῖς πολιτικὰς ἐπαρχίας, ἑπομένως καὶ εἰς τρεῖς ἐκκλησιαστικὰς

μητροπόλεις, Καισαρείας, Σκυθοπόλεως καὶ Πέτρας. Ἡ ἐπιδίωξις τμηματικῆς μητροπόλεως ὑπὸ τοῦ Ἱεροσολύμων οὐδένα λόγον εἶχεν, ἡ νέα δὲ κατάστασις (διαίρεσις τῆς Παλαιστίνης καὶ ἐξασθένησις τοῦ Καισαρείας) ἦτο εὐνοϊκή, ἵνα ὁ Ἱεροσολύμων ἐπιδιώξῃ ἀπ' εὐθείας πατριαρχικὸν ἀξίωμα, διὰ τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως εἶχε δικαιώματα, ἀλλὰ θὰ ἤρχετο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀντιοχείας, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπήγετο. Μὲ τοιαύτας ἀξιώσεις παρουσιάσθη ὁ Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιος ἐν τῇ Γ' Οἰκουμ. Συνόδῳ (431), ζητήσας τὴν Παλαιστίνην, Φοινίκην καὶ Ἀραβίαν. Παρὰ τὴν ὑποστήριξιν, τὴν ὁποίαν ἐν τῷ δογματικῷ ζητήματι παρέσχεν εἰς τὸν Ἀλεξανδρείας Κύριλλον καὶ παρὰ τὴν ἀντίθεσιν, ἡ ὁποία ἐν τῇ συνόδῳ ἐκράτει κατὰ τοῦ Ἀντιοχείας Ἰωάννου, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποκομίσῃ θετικόν τι [3]. Ὁ Ἰουβενάλιος πολλαχόθεν ἀπεδοκιμάσθη, ἀλλ' αὐθαιρέτως ἐφήρμοσε τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ. Βραδύτερον, ὑποστηρίξας τὸν Ἀλεξανδρείας Διόσκορον ἐν τῇ λῃστρικῇ συνόδῳ (449), ἔλαβε τὰς χώρας ταύτας παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β'. Ὁ Ἀντιοχείας Μάξιμος, εἰς τὸν ὁποῖον αἱ χῶραι αὗται ἀνῆκον, διεμαρτυρήθη, ἀμφότεροι δὲ οἱ ἀντίπαλοι ἀπετάθησαν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μαρκιανόν, ὁ ὁποῖος παρέπεμψε τὸ ζήτημα εἰς τὴν Δ' Οἰκουμ. Σύνοδον (451). Αὕτη ἀπήτησεν ἀπ' εὐθείας συνεννόησιν ἀμφοτέρων, εἰς τὴν ἑβδόμην δὲ συνεδρίαν παρουσίασαν τὴν ἐπελθοῦσαν συμφωνίαν, ἡ ὁποία ἐκυρώθη ὑπὸ τῆς συνόδου. Κατὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην, ἡ Φοινίκη καὶ ἡ Ἀραβία ἔμειναν εἰς τὸν Ἀντιοχείας, παρεχωρήθησαν δὲ εἰς τὸν Ἱεροσολύμων μόνον αἱ τρεῖς ἐπαρχίαι τῆς Παλαιστίνης, αἱ λεγόμεναι τρεῖς Παλαιστῖναι (Mansi, 7, 179). Ἔκτοτε ὁ Ἱεροσολύμων ἀνεγνωρίσθη πατριάρχης, κατέχων τὴν τετάρτην θέσιν εἰς τὴν σειρὰν τῶν πατριαρχῶν (πρβλ. 36 κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου 691).

Μεταξὺ τῶν πατριαρχῶν τὴν πρώτην θέσιν εἶχεν ὁ *Ρώμης*, ἀναγνωριζομένων εἰς αὐτὸν «τῶν πρεσβείων τῆς τιμῆς» (primus inter pares) [4]. Τὰ πρεσβεῖα ταῦτα δὲν περιωρίζοντο εἰς ἁπλᾶς τιμάς, ἀλλ'

3. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ Γ' Οἰκουμ. Σύνοδος ἐδέχθη βεβαίωσιν τῶν ἐπισκόπων τῆς Κύπρου, ὅτι ἡ νῆσος αὐτῶν ἀνέκαθεν ἦτο ἀνεξάρτητος καὶ ἀνεγνώρισε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς (κανὼν 8), παρὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ ἀπόντος Ἀντιοχείας Ἰωάννου, ὅτι ἡ Κύπρος εἶχε γίνει ἀνεξάρτητος κατὰ τὰς ἀρειανικὰς ἔριδας (Ἤδη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀντιοχείας Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸν Ρώμης Ἰννοκέντιον τὸν Α' 401 - 417. Ἡ εἴδησις ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Ἰννοκεντίου.)

4. Λατῖνοί τινες διέκρινον τὸ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ «πρωτεῖον» τοῦ Ρώμης ἀπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ παπικοῦ πρωτείου, ὅτε ὁ πάπας κατέστη universalis episcopus = γενικὸς ἤ, μᾶλλον, ὁ μόνος ἐπίσκοπος. Ἐθεώρουν τὸ δεύτερον παρεκτροπὴν τοῦ πρώτου. Ἀναφέρομεν τὰς δύο σπουδαιοτέρας γνώμας. Ὁ Νικόλαος Κουζᾶνος 1432 ἔγραφεν· «ὁ πάπας δὲν εἶναι γενικὸς ἐπίσκοπος, ἀλλ' ὁ ὑπεράνω τῶν ἄλλων πρῶτος ἐπίσκοπος» («papa non est universalis episcopus, sed super alios primus», Concordantia Catholica, βιβλίον II, 13, ἔκδοσις ἐν Basel, σελ. 730), δηλαδή, εἶδος ἀρχιεπισκόπου ἢ πατριάρχου τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, ἄνευ πραγματικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν (A. Posch, Die Concord. Cathol. des Nik. von Cusa, 1930, σελ. 143· πρβλ. καὶ σελ. 123). Βερνάρδος ὁ τοῦ Κλαιρβώ, περὶ τὸ 1150, ὡς ἀρχαῖον

ἐπέτρεπον ἐκτάκτους ποιμαντορικὰς ἐνεργείας, τὰς ὁποίας ὅμως αἱ ἄλλαι Ἐκκλησίαι δὲν ἦσαν ὑποχρεωμέναι νὰ δεχθῶσιν. Ἡ Α' Ἐπιστολὴ τοῦ Ρώμης Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους (τέλη τῆς α' ἑκατονταετηρίδος) λέγει· «δέξασθε τὴν συμβουλὴν ἡμῶν» (κεφ. 58, 2). Τὰ αἴτια τῶν πρεσβείων τῆς τιμῆς τοῦ Ρώμης ἦσαν τὰ ἑπόμενα. Ἡ Ρώμη ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἦτο σπουδαία πόλις, καὶ μάλιστα πρωτεύουσα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἡ δὲ χριστιανικὴ κοινότης αὐτῆς ἦτο μεγάλη, πλουσία καὶ πρόθυμος εἰς βοήθειαν τῶν ἁπανταχοῦ χριστιανῶν, διὰ τοῦτο ὁ Ἰγνάτιος, ἀρχὰς τῆς β' ἑκατονταετηρίδος, ὠνόμασεν αὐτὴν «προκαθημένην τῆς ἀγάπης» (Ἐπιστολὴ πρὸς Ρωμαίους). Λεπτομερείας τῆς φιλανθρώπου δράσεως αὐτῆς παρέχουσιν οἱ ἑπόμενοι δύο. Ὁ Κορίνθου Διονύσιος, γράφων πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ρώμης καὶ τὸν ἐπίσκοπον αὐτῶν Σωτῆρα (116 - 174), χαρακτηρίζει ὡς πατροπαράδοτον ἔθος τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας τὴν κατὰ ποικίλους τρόπους βοήθειαν τῶν ἐν ἀνάγκαις χριστιανῶν τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον διετήρησαν, ἀλλὰ καὶ ἀνέπτυξαν (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 23, 10). Ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος, γράφων πρὸς τὸν Ρώμης Στέφανον (256), ἀναφέρει, ὅτι ἡ φιλάνθρωπος δρᾶσις τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἐξετείνετο μέρι Βιθυνίας, Πόντου, Συρίας, Ἀραβίας καὶ Μεσοποταμίας (αὐτ. 7, 5, 2).

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης εἶχε μεγαλυτέραν σημασίαν διὰ τὴν Δύσιν, ὅπου ἦτο μόνη ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, διὰ τοῦτο ἐσχηματίσθη ἡ ἀντίληψις, ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως πρέπει νὰ συμφωνῶσι πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης εἶχε συνδεθῆ μετὰ δύο μεγάλων ἀποστόλων, τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Πέτρου. Ἐνταῦθα κεῖται ἡ πηγὴ τοῦ παπικοῦ «πρωτείου», τὸ ὁποῖον ἀνεπτύχθη κατὰ τρεῖς βαθμίδας. Ἡ ἀρχαιοτέρα καὶ ἁπλουστέρα μορφὴ εἶναι αὕτη· πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν πρέπει νὰ συμφωνῶσιν ὅλαι αἱ χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι τοῦ κόσμου. Δὲν γίνεται ἀκόμη λόγος περὶ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς. Ἀλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπου ὑπῆρχον πολλαὶ ἀποστολικαὶ Ἐκκλησίαι, ἐπεκράτησεν ἄλλη διάφορος ἀντίληψις, ὅτι ὅλαι αἱ ἀποστολικαὶ Ἐκκλησίαι διετήρησαν τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν, ἑπομένως συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας. Πρῶτος ὁ Εἰρηναῖος ἀνέφερε τὴν ἀντίληψιν τῆς Δύσεως, ἀλλὰ

παπικὸν πρωτεῖον δὲν ἐδέχθη ἐξουσίαν (dominium), ἀλλ' ὑπούργημα (ministerium), προφητικὸν καὶ ἀποστολικόν, ἤτοι ἠθικοθρησκευτικοῦ καὶ ὄχι νομικοῦ χαρακτῆρος, τὸν δὲ Ρώμης ὡς «τὸν ἀνώτερον μεταξὺ τῶν ὑπουργῶν» («summum inter ministros», De consideratione, 2, 6, 9. 2, 7, 14. Migne, τόμος 182, στ. 747, 751, C. Mirbt, Quellen, 164, 41 κ. ἑξ., 35 κ. ἑξ., 166, 39 κ. ἑξ.). F. Heiler, Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus, 1941, σελ. 307 κ. ἑξ., 284. Ἀμφότεραι αἱ ἀντιλήψεις αὗται καὶ αἱ τούτων ὅμοιαι, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὴν χρησιμοποίησιν τῆς λέξεως «πρωτεῖον», πλησιάζουσι μὲν πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας περὶ τῶν «πρεσβείων τιμῆς» τοῦ Ρώμης, δὲν ταυτίζονται ὅμως μετ' αὐτῆς.

συνεδύασεν αὐτὴν μὲ τὴν ἀντίληψιν τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Εἰρηναῖος, μικρασιάτης ὢν καὶ ἀνατραφεὶς μὲ τὴν ἀνατολικὴν ἀντίληψιν, ἦλθεν εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου ἔζησεν ἐπὶ πολὺ καὶ ἀπέθανεν. Ἐκεῖ ἐγνώρισε τὴν ἀντίληψιν τῆς Δύσεως, ἐν δὲ τῷ νῷ αὐτοῦ συνεδυάσθησαν αἱ δύο διάφοροι καὶ ἀντίθετοι αὗται ἀντιλήψεις, χωρὶς φυσικὰ νὰ σχηματισθῇ σαφές τι. Διὰ τοῦτο τὸ σχετικὸν χωρίον, σῳζόμενον ἐν λατινικῇ μεταφράσει, εἶναι δυσνόητον. «Πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ταύτην, ἕνεκα τῆς ὑπερεχούσης αὐθεντίας εἶναι ἀνάγκη νὰ συμφωνῇ ὁλόκληρος ἡ ἐκκλησία, τοῦτ' ἔστιν οἱ ἁπανταχοῦ πιστοί, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὑπὸ τῶν ἁπανταχοῦ πιστῶν πάντοτε ἐφυλάχθη ἡ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων παράδοσις» (Κατὰ αἱρέσεων, 3, 3, 2, γραφὲν περὶ τὸ 180). Παραθέτομεν τὸ λατινικὸν κείμενον· «Ad hanc enim ecclesiam propter potentiorem principalitatem [5] necesse est omnem convenire ecclesiam, hoc est eos, qui sunt undique fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea, quae ab apostolis traditio». Ἡ ἀντίληψις, ὅτι ὅλαι αἱ Ἐκκλησίαι πρέπει νὰ συμφωνῶσι πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν, πόσον εἶχε διαδοθῇ ἐν τῇ Δύσει τὴν ἐποχὴν ταύτην, δὲν γνωρίζομεν. Γνωρίζομεν μόνον, ὅτι ἐζήτησαν νὰ ἐφαρμόσωσιν αὐτὴν αἱ πάπαι Βίκτωρ, Κάλλιστος καὶ Στέφανος. Ὁ μὲν πρῶτος, εἰς τὸ ζήτημα τοῦ πάσχα (περὶ τὸ 192), ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ συγγράμματος τοῦ Εἰρηναίου, ὁ δεύτερος, εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀφέσεως βαρέων ἁμαρτημάτων (220), καὶ ὁ τρίτος εἰς τὸ ζήτημα τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν (256), εὗρον ὅμως ἀντίδρασιν ὄχι μόνον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Δύσει. Κατὰ τὴν δευτέραν βαθμίδα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παπικοῦ πρωτείου διακρίνεται πλέον ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης ἀπὸ τῆς κοινότητος αὐτοῦ. Διατυποῦται ἡ ἀξίωσις, ὅτι αὐτὸς δικαιοῦται νὰ δικάσῃ τοὺς ἐπισκόπους τῶν ἀποστολικῶν θρόνων τῆς Ἀνατολῆς. Πρῶτος ἠξίωσε τοῦτο ὁ Ρώμης Ἰούλιος ὁ Α' καὶ ἐχαρακτήρισεν αὐτὸ ὡς ἀρχαίαν συνήθειαν, γράφων πρὸς τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνελθόντας Ἀρειανοὺς ἐπισκόπους 339. (Ἡ ἐπιστολὴ ἐν Μεγάλου Ἀθανασίου Ἀπολογητικῷ, κεφ. 35.) Τοιαύτη συνήθεια εἶναι ἄγνωστος. Ἡ ἔρις τῶν δύο Διονυσίων (Ἀλεξανδρείας καὶ Ρώμης) δὲν ἀρκεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον. Ἡ συνήθεια, τὴν

5. Ὁ Εἰρηναῖος προηγουμένως ἐξηγεῖ, ποῦ στηρίζεται ἡ ὑπερέχουσα αὐθεντία τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. «Μεγίστη καὶ ἀρχαιοτάτη καὶ πᾶσι γνωστή, ὑπὸ ἐνδοξοτάτων δύο ἀποστόλων Παύλου καὶ Πέτρου ἱδρυθεῖσα καὶ συνταχθεῖσα ἐκκλησία» (Maxima et antiquissima et omnibus cognita, a gloriosissimis duobus apostolis Paulo et Petro fundata et constituta ecclesia). Ἀλλὰ δέκα ἔτη πρὶν ὁ Εἰρηναῖος γράψῃ τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ, Διονύσιος ὁ Κορίνθου (περὶ τὸ 170) ἔγραψεν εἰς τοὺς Ρωμαίους τὰ ἑπόμενα· «Ταῦτα καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς τοσαύτης νουθεσίας τὴν ἀπὸ Πέτρου καὶ Παύλου φυτείαν γεννηθεῖσαν Ρωμαίων τε καὶ Κορινθίων συνεκεράσατε. Καὶ γὰρ ἄμφω καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν Κόρινθον φυτεύσαντες ἡμᾶς ὁμοίως ἐδίδαξαν, ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁμόσε διδάξαντες ἐμαρτύρησαν κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 25, 8). Τοὺς δύο μεγάλους ἀποστόλους διεξεδίκει καὶ ἡ Κόρινθος καὶ ἡ Ἀντιόχεια.

ὁποίαν οἱ Ἀρειανοὶ παρέβησαν, ἦτο ἄλλη. Τὴν ὑπ' αὐτῶν καταδίκην τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Τύρου (335) δὲν ἀνήγγειλαν εἰς τὸν Ρώμης, ὡς ὤφειλον, ἵνα καὶ οὗτος, ὡς προϊστάμενος τῆς Δύσεως, λάβῃ ὡρισμένην στάσιν ἀπέναντι τῆς ἀποφάσεως ταύτης (Erich Caspar, Geschichte des Papsttums, τόμος I, 1930, σελ. 150 καὶ ἑξῆς)[6].

Κατὰ τὴν τρίτην βαθμίδα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ παπικοῦ πρωτείου, ἐδημιουργήθη ἡ θεωρία, ὅτι τὸ παπικὸν πρωτεῖον στηρίζεται ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Ματθαίου (16, 18 «σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν»), ὅτι, ἑπομένως, ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἶναι «θεῖον δίκαιον». Τὴν τοιαύτην χρησιμοποίησιν τοῦ χωρίου τούτου πρῶτος ἀναφέρει ὁ Τερτυλλιανός, πολεμῶν τὸν Ρώμης Κάλλιστον (De pudicitia, κεφ. 21, ἔτος 220). Ἆρά γε, ὁ Κάλλιστος εἶχεν ἤδη πραγματικῶς χρησιμοποιήσει οὕτω τὸ χωρίον, ἢ ὁ Τερτυλλιανὸς πολεμεῖ ἁπλῶς ὑποθετικὴν καὶ ἐνδεχομένην τοιαύτην χρησιμοποίησιν αὐτοῦ[7]; Διὰ τοῦτο δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ μνημονευθεῖσα θεωρία πρώτην φορὰν ἀπαντᾷ ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Κυπριανοῦ «Περὶ τῆς ἑνότητος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας» (De catholicae ecclesiae unitate, ἐγράφη τῷ 251). Ἀλλὰ τοῦ τετάρτου κεφαλαίου τοῦ συγγράμματος τούτου, ὅπου αὕτη εὑρίσκεται, ὑπάρχουσι δύο κείμενα. Εἰς τὸ ἓν χρησιμοποιεῖται τὸ χωρίον τοῦ Ματθαίου πρὸς πιστοποίησιν τῆς ἑνότητος τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ἄλλο δίδει εἰς αὐτὸ παπικὴν ἔννοιαν (Sed primatus Petro datur... Qui cathedram Petri super quam (quem) fundata ecclesia est deserit, in ecclesia se esse confidit? κεφ. 4). Πρὸς ἐξήγησιν τῆς διαφορᾶς τῶν δύο κειμένων ἔγιναν ὅλοι οἱ δυνατοὶ συνδυασμοί. Κατ' ἀρχὰς ἐπιστεύθη, ὅτι ἡ ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Κυπριανοῦ παπικὴ

6. Κατ' ἄλλην ἐκδοχήν, ὁ Ρώμης Ἰούλιος ἠξίωσε δύο διάφορα πράγματα. α') Ἕνεκα τῆς ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἑνότητος τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἀποστολικῶν θρόνων πρέπει νὰ δικάζωνται καλουμένων καὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς Δύσεως, ἤτοι ὑφ' ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας. β') Αἱ ὑποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας (ἑπομένως καὶ κατηγορίαι κατὰ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς), κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν, πρέπει νὰ ἐξετάζωνται κυρίως ὑπὸ τοῦ Ρώμης. Ὑπονοοῦνται αἱ ἀρχαῖαι στεναὶ σχέσεις τῶν δύο τούτων Ἐκκλησιῶν, πρὸς ἐξήγησιν δὲ αὐτῶν ὑποθέτουσί τινες σήμερον, ὅτι ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας ἐστάλη ἐκ Ρώμης (H. Lietzmann, Kirchengeschichte, τόμος II, 1936, σελ. 57 καὶ 263, τόμος III, 1938, σελ. 84 κ. ἑξ., 188 καὶ 190).

7. Τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Τερτυλλιανοῦ εἶναι τὸ ἑπόμενον: «Περὶ τῆς γνώμης σου νῦν ἐρωτῶ, πόθεν τὸ δίκαιον τοῦτο τῆς ἐκκλησίας σφετερίζεσαι; Ἄν, διότι ὁ Κύριος εἰς τὸν Πέτρον εἶπεν· Ἐπὶ τὴν πέτραν ταύτην οἰκοδομήσω τὴν ἐκκλησίαν μου κτλ. (Ματθ. 16. 18), ἕνεκα τούτου σπεύδεις νὰ διοχετεύσῃς καὶ εἰς σεαυτὸν τὴν δύναμιν τοῦ λύειν καὶ δεσμεῖν, τοῦτ' ἔστιν, εἰς ὁλόκληρον τὴν πλησίον τοῦ Πέτρου ἐκκλησίαν; (De tua nunc sententia quaero, unde hoc jus ecclesiae usurpes? Si quia dixerit Petro doninus: Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam... idcirco praesumis et ad te derivasse solvendi et alligandi potestatem, id est ad omnem ecclesiam Petri propinquam? De pudicitia, 21).

ἀντίληψις τοῦ εὐαγγελικοῦ χωρίου ἦτο μεταγενεστέρα ὑπὸ ξένης χειρὸς προσθήκη[8], ἔπειτα ὅμως ἐπιστεύθη ὅτι καὶ τὰ δύο κείμενα προέρχονται ἐκ τοῦ Κυπριανοῦ. Τὴν γνώμην ταύτην πρῶτος διετύπωσεν ὁ Ἄγγλος Βενεδικτῖνος J. Chapman (Revue Bénédictine, 1902, 1903 καὶ 1910) καὶ αὕτη ἐπεκράτησεν. Οἱ μὲν δέχονται (ὅπως ὁ Chapman), ὅτι ὁ Κυπριανὸς προσέθεσε τὴν παπικὴν ἀντίληψιν, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν Ρώμης Κορνήλιον κατὰ τοῦ Νοβατιανοῦ καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ (μετὰ τὸ ἔτος 251), οἱ δέ, ὅτι τὴν ἀντίληψιν ταύτην ὑπάρχουσαν ἀπ' ἀρχῆς ἀφήρεσεν, ὅτε ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν Ρώμης Στέφανον, διὰ τὸ ζήτημα τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν (μετὰ τὸ ἔτος 256).

Τὴν ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Ματθαίου στηριχθεῖσαν θεωρίαν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ρώμης Στέφανος, εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν περίστασιν, ἰσχυρισθείς, ὅτι κέκτηται τὴν διαδοχὴν τοῦ Πέτρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἱδρύθησαν τὰ θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας (Κυπριανοῦ ἐπιστολὴ 75, κεφ. 17). Δάμασος ὁ Α' διὰ τῆς αὐτῆς θεωρίας ὑπεστήριξε τὸ παπικὸν πρωτεῖον ἀπέναντι τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου (381), ἡ ὁποία ἔθεσε τὸν Κων]πόλεως πρὸ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς (κανὼν 3). Ὁ Δάμασος πρῶτος ὠνόμασε τὸν παπικὸν θρόνον ἁπλῶς καὶ γενικῶς «ἀποστολικὸν θρόνον», ὡς ἐὰν ἦτο ὁ μόνος τοιοῦτος, ὄχι μόνον ἐν τῇ Δύσει, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν Ἀνατολήν, ἡ δὲ ὀνομασία αὕτη ἔκτοτε ἐν τῇ δυτικῇ Εκκλησίᾳ καθιερώθη. Τὴν ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Ματθαίου στηριχθεῖσαν θεωρίαν ἐχρησιμοποίησαν οἱ πάπαι Καιλεστῖνος ὁ Α' καὶ Λέων ὁ Α'. Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ πρώτου ὑπεστήριξαν τὴν θεωρίαν ταύτην ἐν τῇ

8. G. Hartel, ἐν τῇ Βιενναίᾳ ἐκδόσει τοῦ ἔργου τοῦ Κυπριανοῦ, 1868. P. Monceaux, Cyprien et son temps, 1902. Hugo Koch, Cyprian und der römische Primat, 1910. Cathedra Petri, 1930. Κατὰ τὸν Κυπριανόν, οἱ ἀπόστολοι ἦσαν ἴσοι πρὸς ἀλλήλους καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν προελθόντες ἐπίσκοποι ἦσαν ἴσοι πρὸς ἀλλήλους. Τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα εἶναι ἑνιαῖον. Ἕκαστος ἐπίσκοπος ἔχει τὸ ὅλον ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα (κατὰ τὴν ἑρμηνείαν Odo Casel, ἐν Revue Bénédictine, 1913, σελ 413 καὶ ἑξ.). Τύπος τῆς ἑνότητος ταύτης ὁ Πέτρος. Ἐπὶ ἑνὸς ἵδρυται ἡ μία Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ (De cath. ecclesiae unitate, κεφ. 4 καὶ 5). Ἀλλ' ἐν δύο ἐπιστολαῖς, 43,5 (ἔτος 251) καὶ 59, 14 (ἔτος 252), ὁ Κυπριανὸς ἐκτὸς περὶ μιᾶς Ἐκκλησίας κάμνει λόγον καὶ περὶ μιᾶς καθέδρας τοῦ Πέτρου. Κατὰ τὸν F. Heiler, ὁ κήρυξ τοῦ ἐπισκοπισμοῦ Κυπριανὸς ἄκων συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παπικοῦ πρωτείου· πενήντα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ († 258) συνετάχθησαν ψευδοκυπριανικαὶ συγγραφαί, παρουσιάζουσαι αὐτὸν ὡς κήρυκα τοῦ παπικοῦ πρωτείου· ἕνεκα τούτου εἶναι πιθανώτατον (κατὰ τὸν Heiler), ὅτι τότε ἔγινεν ἡ μνημονευθεῖσα προσθήκη καὶ ἀλλοίωσις τοῦ τετάρτου κεφαλαίου τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ (F. Heiler, Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus, 1941, σελ. 14 - 19). Κατὰ τὸν Hugo Koch, δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Κυπριανὸς ἐν τῇ 48ῃ ἐπιστολῇ αὐτοῦ (κεφάλαιον τρίτον, ἐκ τοῦ ἔτους 251) ὠνόμασε τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν ρίζαν καὶ μητέρα τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, ἀλλὰ μόνον συνεβούλευσεν, ἐν καιρῷ σχίσματος (ὡς τότε ἐν Ρώμῃ ὑπῆρχον δύο ἐπίσκοποι, Κορνήλιος καὶ Νοβατιανός, 251) νὰ προσπαθήσῃ τις νὰ κρατῇ ἀμφότερα (ρίζαν καὶ μητέρα), εὑρίσκων, τίς τῶν δύο εἶναι ὁ κανονικὸς ἐπίσκοπος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μετ' αὐτοῦ ἐποικοινωνῶν. Τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Κυπριανοῦ ἔχει ὡς ἑξῆς· «Ut ecclesiae catholicae matricem et radicem agnoscerent ac tenerent». H. Koch, Cathedra Petri, 1930, σελ. 71 - 90.

Γ' Οἰκουμ. Συνόδῳ (431), ὁ δὲ δεύτερος, ἐν ἐπιστολαῖς, σχετικαῖς πρὸς τὴν Δ' Οἰκουμ. Σύνοδον, καὶ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ ἐν τῇ αὐτῇ συνόδῳ (451)[9]. Ἐκ τούτου προὐκλήθη ὁ 28ος κανὼν τῆς συνόδου ταύτης, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν Κων]πόλεως ἀπένειμεν ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς πρὸς τὸν Ρώμης. Ὁ κανὼν οὗτος μετὰ τῶν ἄλλων ἐθεσπίσθη κατὰ τὴν δεκάτην πέμπτην συνεδρίαν (31 Ὀκτωβρίου), τῇ γνώσει καὶ προτροπῇ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλὰ δὲν παρέστησαν οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ. Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι παρεκλήθησαν νὰ μετάσχωσι τῆς συνεδρίας, ἀλλ' οὗτοι ἠρνήθησαν, δικαιολογηθέντες, ὅτι δὲν ἔχουσι σχετικὴν ἐντολήν. Κατὰ τὴν ἑπομένην συνεδρίαν (1 Νοεμβρίου) οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοῦ θεσπισθέντος κανόνος καὶ ἐζήτησαν, ἡ διαμαρτυρία αὐτῶν νὰ καταχωρηθῇ ἐν τοῖς πρακτικοῖς, ὅπερ καὶ ἔγινεν. Ὁ Ρώμης Λέων ὁ Α' ἀπέρριψε τὸν κανόνα τοῦτον, ἀλλ' ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἔμεινεν οὗτος ἐν ἰσχύϊ. Δι' αὐτοῦ ὁ Ρώμης περιωρίζετο εἰς τὴν Δύσιν, ἡ δὲ Ἀνατολὴ ἀφίνετο εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῆς διοργάνωσιν. Τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου (395) εἶχε διαιρεθῇ ὁριστικῶς εἰς δύο αὐτοκρατορίας, τὴν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὴν τῆς Δύσεως. Ὅπως ὑπῆρχον δύο αὐτοκρατορίαι καὶ δύο πρωτεύουσαι, ἡ Ρώμη καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις («ἡ Νέα Ρώμη»), οὕτως ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι καὶ δύο ἐκκλησιαστικὰ κέντρα. Ὁ σχηματισμὸς ἰδιαιτέρου ἐκκλησιαστικοῦ κέντρου ἐν τῇ Ἀνατολῇ ψυχολογικῶς εἶχε προετοιμασθῇ καὶ ὡριμάσει ἐν τοῖς κατοίκοις τοῦ ἀνατολικοῦ κρά-

9. Ἀπὸ τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος παρουσιάσθησαν τὰ πρῶτα ἴχνη τοῦ παπικοῦ ἀλαθήτου, συνδεδυασμένα, ὡς ἦτο ἑπόμενον, μὲ τὰς ἀξιώσεις τοῦ πάπα ὡς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Ἰννοκέντιος ὁ Α' (401 - 407) ἠξίωσεν, ὅτι ὁ ἀποστολικὸς θρόνος αὐτοῦ δύναται νὰ λάβῃ αὐθεντικὰς ἀποφάσεις ἐπὶ τῶν περὶ πίστεως ζητημάτων τῆς ὅλης Ἐκκλησίας. Ὁ θρόνος οὗτος ἦτο, κατ' αὐτόν, ἡ πηγὴ τῆς καθαρᾶς διδασκαλίας διὰ τὰς χώρας ὅλου τοῦ κόσμου (Migne, λατινικὴ σειρά, 20, 582· πρβλ. καὶ τὸν λίβελλον τοῦ Ρώμης Ὁρμίσδα ἔτους 516, Migne, 63, 393). Ὁ Ρώμης Ζώσιμος (417 - 418) πρῶτος ἀπεφάνθη, ὅτι αἱ παπικαὶ ἀποφάσεις εἶναι ἀνεπίδεκτοι ἐφέσεως (Migne, 20, 676· πρβλ. καὶ τοὺς λόγους τοῦ Ρώμης Γελασίου τοῦ Α', 492 - 496, Migne, 59, 66 C, καὶ τοὺς εὐρυτέρας σημασίας λόγους· «prima sedes a nemine iudicatur», οἱ ὁποῖοι ἀρχικῶς ἀπαντῶσιν ἐν νόθοις ἐγγράφοις τοῦ Ρώμης Συμμάχου 498 - 514 καὶ τῆς μερίδος αὐτοῦ καὶ οἱ ὁποῖοι ἔπειτα εἰσῆλθον εἰς τὸ παπικὸν δίκαιον, Codex iuris canonici, can. 1556). Παρουσιάσθη ἡ φράσις, ὅτι ὁ πάπας εἶναι «κεφαλὴ» τῆς Ἐκκλησίας. Βονιφάτιος ὁ Α' (418 - 422) ἐχαρακτήρισεν ὡς κεφαλὴν τῆς καθόλου Ἐκκλησίας τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν (Migne, 200, 777 κ. ἑξ.), ὁ δὲ ἀντιπρόσωπος τοῦ Ρώμης Καιλεστίνου τοῦ Α' ἐν τῇ Γ' Οἰκουμ. Συνόδῳ πρεσβύτερος Φίλιππος ἐχαρακτήρισεν ὡς κεφαλὴν τῆς Ἐκκλησίας τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης. Ὅτι, δηλαδή, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς παπικῆς ἐπιστολῆς, οἱ παρόντες ἐπίσκοποι, ἐπιδοκιμάσαντες αὐτήν, ἡνώθησαν ὡς ἅγια μέλη μετὰ τῆς ἁγίας κεφαλῆς (Mansi, 4, 1289 καὶ ἑξ.). Ὁ Ἀγκύρας Θεόδωρος ἀντέταξε τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἡ σύνοδος ἤδη πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων εἶχε λάβει ἀποφάσεις. Ἀλλὰ τὴν ἐπαύριον ὁ Φίλιππος ἐπανέλαβε τὸν χαρακτηρισμὸν καὶ ἐδικαιολόγησεν αὐτὸν διὰ τῶν ἑπομένων: «Πέτρος, ὁ ἔξαρχος καὶ κεφαλὴ τῶν ἀποστόλων... ὁ θεμέλιος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας... ἕως τοῦ νῦν καὶ ἀεὶ ἐν τοῖς αὐτοῦ διαδόχοις καὶ ζῇ καὶ δικάζει» (Mansi, 4, 1295 καὶ ἑξ.). Fr. Heiler, Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus, 1941, σελ. 187 - 228.

τους, καὶ μάλιστα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Μέγας Βασίλειος, γράφων πρὸς τὸν Σαμοσάτων Εὐσέβιον, ὠνόμασε τὸν Ρώμης κορυφαῖον τῆς Δύσεως (ἐπιστολὴ 239, ἔτους 376), Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπ' ἐκκλησίας ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς Κωνσταντινουπολίτας εἶπεν· «Ὑμεῖς ἡ μεγάλη πόλις, οἱ πρῶτοι μετὰ τὴν πρώτην (τὴν Ρώμην) εὐθέως, ἢ μηδὲ τοῦτο συγχωροῦντες» (Λόγος 36, κεφ. 12, Migne, 36, 280, ἔτους 380). Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἔν τινι Ὁμιλίᾳ αὐτοῦ ἐν Κων]πόλει, οἱονεὶ συμπληρῶν τὰ τοῦ Γρηγορίου, εἰς τὰ πολιτικὰ αἴτια προσέθεσεν ἐκκλησιαστικά· «Ταῦτα (ποιεῖ ἡ Κων]πολις) ἡ πόλις τῶν ἀποστόλων ; ταῦτα ἡ τοιοῦτον λαβοῦσα ὑποφήτην (τὸν Ἀπόστολον Ἀνδρέαν); » (Migne, 56, 264). Ὁ πρεσβύτερος τῶν Ἱεροσολύμων Ἡσύχιος († 433 ἢ 436), οἱονεὶ ἐπεξηγῶν καὶ ἀναπτύσσων τὸν Χρυσόστομον, ἐν ἐγκωμίῳ εἰς τὸν Ἀπόστολον Ἀνδρέαν, ἐχαρακτήρισεν αὐτὸν ὡς ἑξῆς· «Ὁ πρωτότοκος, πρωτοπαγὴς τῆς ἐκκλησίας στύλος, ὁ πρὸ τοῦ Πέτρου Πέτρος, ὁ τοῦ θεμελίου θεμέλιος, ἡ τῆς ἀρχῆς ἀρχή» (Φωτίου Βιβλιοθήκη, κῶδιξ 269). Μετὰ τὸ σχίσμα, καὶ δὴ τῷ 1204, ὁ Νικήτας Χωνιάτης ἔγραψεν· «Ὦ πόλις, πόλις, πόλεων πασῶν ὀφθαλμέ» (ἔκδοσις Βόννης, σελ. 763, Ι. 4). Μετὰ τὸ 1453 ὁ Μιχαὴλ Δούκας ἔγραψεν· «Ὦ πόλις, πόλις, πόλεων πασῶν κεφαλή» (ἔκδοσις Βόννης, κεφ. 41). Ὁ σχηματισμὸς ἰδιαιτέρου ἐκκλησιαστικοῦ κέντρου ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὄχι μόνον εἶχε προετοιμασθῇ, ἀλλὰ καὶ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει. Τοῦτο φαίνεται ἐν τῶν ἐνδημουσῶν συνόδων τῆς Κων]πόλεως, αἱ ὁποῖαι προϋπῆρχον. Μετεῖχον αὐτῶν μητροπολῖται καὶ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐλύοντο ζητήματα ὅλων τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων.

Ἀποτέλεσμα τῆς διὰ τοῦ 28 κανόνος τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου ἐπελθούσης μεταβολῆς ἦτο, ὅτι ὁ Κων]πόλεως ἀπέκτησε τὸν τίτλον «οἰκουμενικός». Ὅπως ὁ Ρώμης ὑπ' ἄλλων προσεφωνεῖτο «οἰκουμενικὸς ἀρχιεπίσκοπος καὶ πατριάρχης» (universalis, ἀπαντᾷ ἐν τῇ Δ' Οἰκουμ. συνόδῳ 451. Mansi, 6, 1005 καὶ 1012), οὕτω καὶ ὁ Κωνσταντινουπόλεως προσεφωνεῖτο «οἰκουμενικὸς πατριάρχης» [10]. Πρῶτος ὁ Ἀκάκιος ἐδέχθη νὰ προσφωνῆται διὰ τοῦ τίτλου τούτου. Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ ὅσων ὁ Ρώμης Φῆλιξ (483) ἔγραψε πρὸς αὐτόν· «ἀγνοῶ, πῶς ἰσχυρίζεσαι, ὅτι σὺ εἶσαι ὁ ἀρχηγὸς ὁλοκλήρου τῆς ἐκκλησίας» (nescio quemadmodum te ecclesiae totius asseras esse principem). Ὁ Ἀκάκιος ἤσκησε πρὸς τούτοις ἀνωτέραν τινὰ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἄλλων πατριαρχείων. Ἐχειροτόνη-

10. Τοῦ τίτλου τούτου ὑπάρχει προπαρασκευαστικὸν στάδιον. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς περὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου εἶπε· «διὰ μιᾶς τῆς Καισαρέων πόλεως τῇ οἰκουμένῃ πάσῃ πυρσεύειν» (Migne, 35, 311). Ὁ Κύρου Θεοδώρητος περὶ τοῦ Κων]πόλεως Νεστορίου εἶπε· «τῆς κατὰ Κων]πολιν τῶν ὀρθοδόξων καθολικῆς ἐκκλησίας τὴν προεδρίαν πιστεύεται, οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης» (Αἱρετικῆς κακομυθίας, 4, 12· ἐγράφη 453 ;). Ὁ Εὐάζων Ὀλύμπιος ὑπογράφων τὰ πρακτικὰ τῆς ληστρικῆς συνόδου (449) ἀνέφερε τὸν Ἀλεξανδρείας Διόσκορον ὡς «οἰκουμενικὸν ἀρχιεπίσκοπον» (Mansi, 6, 885).

σεν ἐν Κωνσταντινουπόλει δύο πατριάρχας τῆς Ἀντιοχείας (τὸν Στέφανον 479 καὶ τὸν Καλανδίωνα 482)[11] καὶ ἐδέσποσε τοῦ μονοφυσίτου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Πέτρου τοῦ Μογγοῦ, ὑποστηρίξας αὐτὸν κατὰ τοῦ ὀρθοδόξου Ἀλεξανδρείας Ἰωάννου Ταλαΐα (ἑνωτικὴ προσπάθεια). Ὁ τίτλος «οἰκουμενικὸς» ἀπαντᾷ ῥητῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀκακιανοῦ σχίσματος ἐπὶ πατριάρχου Κων]πόλεως Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκου. Ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Κων]πόλεως τοῦ ἔτους 518 ἐν ἐγγράφῳ τῶν Ἀντιοχέων κληρικῶν ὀνομάζεται οὗτος ἐν ἀρχῇ μὲ τὸν τίτλον τοῦτον («τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Ἰωάννῃ». Mansi, 8, 1038). Οἱ πάπαι Πελάγιος ὁ Β′ καὶ Γρηγόριος ὁ Α′ τέλη τῆς ϛ′ ἑκ]ρίδος ἦλθον εἰς ἔριν πρὸς τὸν Κων]πόλεως Ἰωάννην τὸν Νηστευτὴν (582-595) διὰ τὸν τίτλον «οἰκουμενικός». Δὲν εἶναι ἀληθὴς ἡ εἴδησις, ὅτι ὁ πατριάρχης οὗτος ὑπεγράφετο μὲν τὸν τίτλον τοῦτον («episcopus universalem se [sub]scribere», Ἐπιστολὴ τοῦ Πελαγίου, Mansi, 9, 900), ἀλλ' ὅπως οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ, οὕτω καὶ οὗτος ἁπλῶς ὠνομάσθη οἰκουμενικὸς ὑπ' ἄλλων καὶ κυρίως ἐν τοῖς πρακτικοῖς δύο συνόδων, ὁσάκις ἀνεφέρετο παρὼν ἢ ὁμιλῶν. Τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων τούτων λαβόντες γνῶσιν οἱ πάπαι οὗτοι προὐκάλεσαν τὸ ζήτημα. Δὲν εἶναι ἐπίσης ἀληθές, ὅτι ὁ Γρηγόριος ὠνόμασεν ἑαυτὸν «δοῦλον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ» (servum servorum dei), ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ζητήματος τούτου. Ὁ Γρηγόριος εἶχεν ἀποκτήσει τὴν συνήθειαν ταύτην, ὅτε ἀκόμη ἦτο μοναχός, διετήρησε δὲ αὐτήν, γενόμενος πάπας. Κατὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἔριν, ὁ Γρηγόριος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν αὐκοκράτορα Μαυρίκιον μετεχειρίσθη τὴν φράσιν «πάντων τῶν ἐπισκόπων δοῦλός εἰμι» (cunctorum sacerdorum servus sum. Migne, λατινικὴ σειρά, 77, 747 B). Ἡ συνήθεια τοῦ Γρηγορίου νὰ χρησιμοποιῇ τοιαύτας ἐκφράσεις, ἀπ' ἀρχῆς ἐμορφώθη ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ Αὐγουστίνου, ὁ ὁποῖος ὠνόμαζεν ἑαυτὸν «ἐπίσκοπον δοῦλον Χριστοῦ καὶ τῶν δούλων τοῦ Χριστοῦ» (Ἐπιστολὴ 130 καὶ ἀλλοῦ). Ἐν τοῖς χαρακτηρισμοῖς τούτοις ὑπόκειται τὸ εὐαγγελικὸν λόγιον· «ὃς ἂν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος» (Μάρκου, 10, 44)[12]. Ἡ ἔρις οὐδὲν ἀποτέλεσμα εἶχε, διότι ὁ Κωνσταντινου-

11. Ἤδη ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἀνατόλιος εἶχε χειροτονήσει τὸν Ἀντιοχείας Μάξιμον (450).

12. Γρηγόριος ὁ Α′ ἔδωσεν εἰς τὸ παπικὸν πρωτεῖον ἄλλον χαρακτῆρα. Συνεδύασεν αὐτὸ ὄχι μὲ τὸ Ματθ. 16, 18 («σὺ εἶ Πέτρος κτλ.»), ἀλλὰ μὲ τὸ μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Μάρκου, (10, 44). Ἀπέκρουε τὸν τίτλον «οἰκουμενικὸς» καὶ δι' ἑαυτόν. Ὅτε ὁ Ἀλεξανδρείας Εὐλόγιος ὠνόμασεν αὐτὸν «οἰκουμενικὸν πάπαν» καὶ τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ «διαταγήν», ὁ Γρηγόριος ἀπήντησεν: «ἐγὼ δὲν διέταξα, ἁπλῶς ὑπέδειξα» (non ego iussi, sed indicare curavi), καὶ ἠρνήθη τὸν τίτλον τοῦτον, κυρίως ἐκ μέρους τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐθεώρει τοὺς θρόνους Ῥώμης, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας ἰσοτίμους, ὡς ἕνα μάλιστα θρόνον ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀποστόλου, τοῦ Πέτρου (Migne, 77, 933 καὶ 899 AB. Mirbt, Quellen, σελ. 99, 4 καὶ ἑξῆς). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς προκατόχους αὐτοῦ, δὲν ἐπεδίωξε πλήρη συγκέντρωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως καὶ λειτουργικὴν ἀφομοίωσιν. Ὑπὸ ἔποψιν χριστιανικοῦ πνεύματος, Γρηγό-

πόλεως διετήρησε τὸν τίτλον «οἰκουμενικός». Τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς τοῦ Κων]πόλεως ἦσαν ἴσα πρὸς τὰ τοῦ Ρώμης. Ἀλλὰ μεταξὺ ἴσων πρεσβείων τιμῆς τὰ χρονολογικῶς ἀρχαιότερα ἔρχονται πρῶτα (πρβλ. 16ην συνεδρίαν Δ' Οἰκουμ. Συνόδου, Mansi 7, 450· Hefele, Conciliengeschichte, 2, 543). Τὰ τοῦ Ρώμης ἦσαν πλέον ἀνώτερα ὄχι αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ μόνον ὡς ἀρχαιότερα. Ἡ Ἀνατολὴ ἀνεγνώριζε τὰ ἀρχαιότερα ταῦτα πρεσβεῖα τῆς τιμῆς τοῦ Ρώμης καὶ διὰ τοῦτο ὠνόμαζεν αὐτὸν «πρωτόθρονον» (Ἕκτη Οἰκουμ. σύνοδος, 680, Mansi, 11, 665 καὶ 681· πρβλ. Ἰουστινιανοῦ 131 Νεαράν, ἔτους 545, κεφ. 2).

Ἡ Ἐκκλησία τῆς *Βορείου Ἀφρικῆς* ἐνωρὶς εἶχεν ἀναπτύξει μητροπολιτικὴν διοργάνωσιν καὶ διαμορφώσει ἰδιαιτέραν ἐξαρχίαν (γ' ἑκ]ρίδα). Ταῦτα ἀπετέλουν ἐμπόδια διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐξουσίας τοῦ Ρώμης ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης. Γενικαὶ σύνοδοι τῆς Βορείου Ἀφρικῆς (Καρχηδόνος 407, 418, 419 καὶ 426) ἀπηγόρευσαν εἰς τοὺς καταδικαζομένους κληρικοὺς νὰ κάμνωσιν ἔκκλησιν εἰς τὸν Ρώμης («transmarina iudicia»). Ἐξαιρέσει τῆς Ἰταλίας, ὅπου ὁ Ρώμης ἦτο ἔξαρχος, εἰς τὴν ἄλλην Δύσιν δὲν εἶχον διαμορφωθῆ ἐκκλησιαστικαὶ ἐξαρχίαι, ἢ δὲν εἶχον διαμορφωθῆ ἐπαρκῶς, πρὸς τούτοις ἐβράδυνε νὰ εἰσαχθῇ μητροπολιτικὴ διοργάνωσις. Ἀμφότερα ἀπετέλουν κατάλληλον ἔδαφος πρὸς ἐπέκτασιν τῆς παπικῆς ἐξουσίας. Ἐκ διαφόρων χωρῶν τῆς Δύσεως ἐζητεῖτο ἡ ἐπέμβασις τοῦ Ρώμης δι' ἀνακύπτοντα ζητήματα. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος, καθ' ἥν, δηλονότι, ἐποχὴν ὁ Ρώμης Στέφανος (254 - 257) ἤριζε μετὰ τοῦ Καρχηδόνος Κυπριανοῦ περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν, ἐζητήθη ἀπόφασις τοῦ πάπα, ἐκ μὲν τῆς Ἱσπανίας περὶ δύο ἐκπεσόντων τοῦ χριστιανισμοῦ («λιβελλοφόρων») ἐπισκόπων, τοῦ Βασιλείδου (τῆς πόλεως Emerita) καὶ τοῦ Μαρτιάλη (κοινοῦ ἐπισκόπου τῶν πόλεων Legio καὶ Asturia), ἐκ δὲ τῆς Γαλλίας, περὶ τοῦ νοβατιανοῦ ἐπισκόπου Μαρκιανοῦ (Κυπριανοῦ ἐπιστολαὶ 67 καὶ 68). Ὁ Ρώμης Στέφανος εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῶν λιβελλοφόρων ἐπισκόπων, εἰς τὴν δευτέραν δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ἀπήντησε καί, ἑπομένως, τί ἀπήντησεν. Ὁ Ρώμης Καιλεστῖνος, τῇ προτροπῇ τοῦ Βρεττανοῦ διακόνου Παλλαδίου, ἐπενέβη ἐν ταῖς Βρεττανικαῖς νήσοις δίς, πρὸς καταπολέμησιν τοῦ πελαγιανισμοῦ (429 καὶ 431)[13]. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ

ριος ὁ Α' ὁ Μέγας ὑπερέχει ὅλων τῶν ἄλλων παπῶν. Πρὸ ὀγδοήκοντα περίπου ἐτῶν ὁ Κων]πόλεως Ἰωάννης ὁ Β' ὁ Καππαδόκης, ἀμυνόμενος κατὰ τοῦ Ρώμης Ὁρμίσδα, ἐθεώρησε τοὺς θρόνους Ρώμης καὶ Κων]πόλεως ὡς ἕνα (ἴδε ἀνωτέρω κεφ. Β', § 14.

13. Μὲ τὰς ἐλλείψεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως τῆς Δύσεως σχετίζονται, κατὰ τὸν Ed. Schwartz, οἱ κανόνες 3 - 5 τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς (343), ἀναπληροῦντες τὰς ἐλλείψεις ταύτας διὰ τοῦ Ρώμης (Ἑρμηνεία Ζωναρᾶ, Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμος Γ', σελ. 241). Κατὰ τοὺς κανόνας τούτους, ὁ καταδικασθεὶς ἐπίσκοπος ἠδύνατο νὰ ἀναφερθῇ εἰς τὸν Ρώμης, οὗτος δὲ ἠδύνατο νὰ διορίσῃ ἀναθεωρητικὸν δικαστήριον ἐκ πλησιοχώρων τοῦ καταδι-

τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ Δύσει (πλὴν τῶν Βρεττανικῶν νήσων) ἤρχισε νὰ εἰσάγεται ἡ μητροπολιτικὴ διοργάνωσις καὶ ὑπεράνω τῶν ἐπισκόπων νὰ παρουσιάζωνται μητροπολῖται. Τοῦτο ἔθετε φραγμὸν εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς παπικῆς ἐξουσίας. Ὁ αὐτοκράτωρ Γρατιανός, ὁ εὐσεβὴς υἱὸς τῆς Ἐκκλησίας, κατ' αἴτησιν συνόδου ἐξ Ἰταλῶν ἐπισκόπων τοῦ πάπα Δαμάσου ἐν Ρώμῃ (378), ἐθέσπισε τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα (Δαμάσου) ἐπὶ τῶν μητροπολιτῶν καί, ὑπό τινας συνθήκας, ἐπὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἰταλίας ἢ καὶ ὅλης τῆς Δύσεως (rescriptum 378 ἢ 379)[14]. Τὸ διάταγμα τοῦτο δὲν ἐφηρμόσθη μὲν κατὰ γράμμα, δύναταί τις ὅμως νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι αὐτὸ ἐπέφερεν ἢ τοὐλάχιστον συνετέλεσεν εἰς τὰ ἀκολουθήσαντα τρία ἀποτελέσματα. Πρῶτον, ἤλλαξεν ὁ τόνος τῶν παπικῶν ἐγγράφων. Ἔγινε τόνος διαταγῆς, κατ' ἀπομίμησιν τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων. «Παπικὰ δεκρετάλια». Ὁ Ρώμης Σιρίκιος (385), ἀπαντῶν εἰς διαφόρους ἐρωτήσεις τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἱσπανικῆς πόλεως Ταρραγῶνος Ἱμερίου, ὑποβληθείσας εἰς τὸν προκάτοχον πάπαν Δάμασον, ἔγραψε τὸ πρῶτον παπικὸν δεκρετάλιον. Ἐν αὐτῷ διετύπωσε πρὸς τούτοις τὴν ἀρχήν, ὅτι «εἰς οὐδένα τῶν ἱερέων τοῦ Κυρίου ἐπιτρέπεται νὰ ἀγνοῇ τὰς ἀποφάσεις τῆς ἀποστολικῆς ἕδρας» (statuta sedis apostolicae nulli sacerdorum domini ignorare liberum est). Μόνον τὸ ἔγγραφον τοῦτο τοῦ Σιρικίου φέρει τὸν χαρακτῆρα παπικοῦ δεκρεταλίου, ἀλλ' ὁ Ἕλλην πάπας Ζώσιμος (417-418) ἐπανέλαβε καὶ καθιέρωσε τὸ ὕφος τοῦτο. Δεύτερον, ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Α' (404), γράφων πρὸς δύο ἐπισκόπους τῆς Γαλλίας (τὸν Ρουένης Βικτρίκιον καὶ τὸν Τουλούζης Ἐξουπέριον), ἠξίωσεν, ὅτι ὅλαι αἱ σπουδαιότεραι ἐκκλησιαστικαὶ ὑποθέσεις, μετὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν ἐπισκόπων, ἤτοι τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων, πρέπει νὰ ὑποβάλλωνται εἰς τὸν Ρώμης (causae maiores post judicium episcopale ad sedem apostolicam referantur). Τρίτον, ἤρχισεν ἡ ἵδρυσις παπικῶν βικαριάτων (βικάριος = ἀντιπρόσωπος). Ταῦτα ἀπετέλουν συνδυασμὸν μονίμου παπικῆς ἐξαρτήσεως καὶ ἀνα-

κασθέντος ἐπισκόπων, τῇ εἰδικῇ δὲ αἰτήσει τοῦ καταδικασθέντος, ἠδύνατο νὰ στείλῃ εἰς αὐτὸ παπικοὺς ἀντιπροσώπους. Ed. Schwartz, ἐν Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft, 1931.

14. Τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Si ipse metropolitanus est, Romam necessario vel ad eos, quos Romanus episcopus iudices dederit, sine relatione contendat... si vel metropolitani episcopi vel cuiuscumque alterius sacerdotis inquitas suspectatur aut gratia, ad Romanum episcopum vel ad concilium quindecim finitimorum episcoporum arcessito liceat provocare». Ἐξηγεῖται κατὰ τρεῖς διαφόρους τρόπους. Ἐπέβαλλε τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν τοῦ Ρώμης ἐπὶ τῶν μητροπολιτῶν μόνον τῆς Ἰταλίας (Mirbt, Quellen, 1924, σελ. 55, ἀρ. 133, ἡ ἐπιγραφή), ἐπέβαλλεν αὐτὴν ἐπὶ τῶν μητροπολιτῶν ὅλης τῆς Δύσεως (Bihlmeyer, Kirchengeschichte, 1940, σελ. 311. K. Müller, Kirchengeschichte, 1941, σελ. 579), ἐπέτρεψε καὶ εἰς ἐπισκόπους ὅλης τῆς Δύσεως νὰ χρησιμοποιῶσιν αὐτὴν (ἴδε Herzog-Hauck, Realencyklopädie, τόμος 4, 1898, σελ. 430. K. Müller, αὐτ. 1905, σελ. 231).

γνωρίσεως ἐγχωρίου ἀνωτάτου ἐκκλησιαστικοῦ ἄρχοντος, ὡς παπικοῦ ἀντιπροσώπου. Τὴν ε' ἑκατονταετηρίδα ἔχομεν τὰς πρώτας ἀρχὰς ἱδρύσεως παπικοῦ βικαριάτου ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἱσπανίᾳ. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης, τοιαύτη θέσις ἐν Γαλλίᾳ ἐδόθη εἰς τὸν Ἀρελάτης Πάτροκλον ὑπὸ τοῦ Ῥώμης Ζωσίμου (417), κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ αὐτῆς, ἐν Ἱσπανίᾳ, εἰς τὸν Ἰσπάλεως (Σεβίλλης) Ζήνωνα ὑπὸ τοῦ Ῥώμης Σιμπλικίου (468-483). Ἡ ἵδρυσις βικαριάτου ἐνεῖχε δύο μειονεκτήματα. Πρῶτον, διέκειντο πρὸς αὐτὸ ἀσυμπαθῶς οἱ ἐν αὐτῷ μητροπολῖται, μὴ ἀνεχόμενοι εὐχαρίστως τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐγχωρίου παπικοῦ βικαρίου. Διὰ τοῦτο τὰ παπικὰ βικαριᾶτα ἦσαν ἀσθενῆ, ἀσταθῆ, εὐκόλως ἐξηφανίζοντο καὶ πάλιν καὶ ἐκ νέου ἱδρύοντο. Δεύτερον, ὁ παπικὸς βικάριος ἔτεινε νὰ καταστῇ ἀνεξάρτητος τοῦ πάπα. Διὰ τοῦτο τὰ παπικὰ βικαριᾶτα ἦσαν ἐπικίνδυνα διὰ τὸν πάπαν. Οὕτως ὁ Ἀρελάτης Ἱλάριος ἐπειράθη νὰ καταστῇ ἀνεξάρτητος τοῦ Ῥώμης Λέοντος τοῦ Α'. Ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης καὶ τῇ ὑποκινήσει τοῦ Λέοντος ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως Βαλεντινιανὸς ὁ Γ' (rescriptum 445) διέταξεν ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ νὰ ἰσχύῃ ὡς νόμος ὅ,τι ὁ ἀποστολικὸς θρόνος τῆς Ῥώμης ὥριζεν. «Pro lege sit, quicquid sanxit vel sanxerit apostolicae sedis auctoritas» (Mirbt, Quellen, 1924, σελ. 77). Τοῦτο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπετεύχθη, ὄχι τόσον διὰ τοῦ διατάγματος τούτου, ὅσον διὰ τῆς γενικῆς καταστάσεως, τὴν ὁποίαν ἐν τῇ Δύσει ἐδημιούργησεν ἡ ἐπιδρομὴ τῶν γερμανικῶν φύλων. Τὰ γερμανικὰ φῦλα, ἐκχριστιανισθέντα, ἵδρυσαν ἐν τῇ Δύσει ἰδιαίτερα κράτη μὲ ἰδιαιτέρας Ἐκκλησίας, ὁλοτελῶς ἀνεξαρτήτους τῆς Ῥώμης, αἱ περισσότεραι τῶν ὁποίων ἦσαν ἀρειανικαί, ἐπέφερον δὲ ἀκαταστασίαν καὶ χαλάρωσιν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως. Οἱ παλαιοὶ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων κατ' ἀρχάς, ἕνεκα τῆς ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀντιθέσεως καὶ τοῦ διαφόρου ἐν γένει πολιτισμοῦ, ἔμειναν κεχωρισμένοι τῶν ἐπιδρομέων καὶ ἐστράφησαν πρὸς τὴν Ῥώμην. Οὕτω πανταχοῦ (καὶ ἐν τῇ βορείῳ Ἰταλίᾳ, πλὴν μόνον τῶν Βρεττανικῶν νήσων) ἐνισχύθη ἡ παπικὴ ἐξουσία. Ὁ Ῥώμης τώρα ἀνεμιγνύετο περισσότερον εἰς τὰς Ἐκκλησίας τῶν παλαιῶν κατοίκων, τῶν εὑρισκομένων ἐντὸς τῶν νεωστὶ ἱδρυθέντων κρατῶν τῶν γερμανικῶν φύλων. Συνεπληρώθη ὁ ἐκρωμαϊσμὸς τῶν παλαιῶν κατοίκων. Διεδόθη, δηλονότι, περισσότερον ὁ λατινικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ λατινικὴ γλῶσσα, διὰ τῆς ἀλλοιώσεως τῆς ὁποίας βαθμηδὸν προέκυψαν αἱ νεώτεραι ρωμανικαὶ γλῶσσαι (ἰταλική, ἱσπανική, γαλλική). Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Βανδάλων εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν καὶ ἡ ἵδρυσις τοῦ βανδαλικοῦ κράτους ἔφερε καὶ ἐκεῖ μεταβολήν. Οἱ Βάνδαλοι ἵδρυσαν ἰδιαιτέραν Ἐκκλησίαν, ὁλοτελῶς ἀνεξάρτητον τῆς Ῥώμης, καθ' ὅσον μάλιστα ἦτο ἀρειανική, ἔφερον δὲ εἰς τὴν χώραν μεγάλην ἀθλιότητα καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς ἑνιαίας διοργανώσεως τῆς ἀρχαίας ὀρθοδόξου

Ἐκκλησίας τῆς χώρας ταύτης. Ἕνεκα τούτου οἱ ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι ἤλλαξαν διαθέσεις ἀπέναντι τοῦ Ρώμης καὶ ἐφάνησαν εὐνοϊκῶς διατεθειμένοι πρὸς αὐτόν. Ὅτε, μέσα τῆς ε´ ἑκατονταετηρίδος, ὁ Ρώμης Λέων ὁ Α´ (440 - 461) διαφοροτρόπως ἐπενέβη ἐν τῇ Βορείῳ Ἀφρικῇ, οἱ ἐπίσκοποι αὐτῆς οὐδεμίαν ἀντίρρησιν ἔφερον. Παπικὸν βικαριᾶτον δὲν ἐπρόλαβε νὰ ἱδρυθῇ ἐνταῦθα.

Εἰς τὸ δυτικὸν ρωμαϊκὸν κράτος ἀνῆκε καὶ τὸ *Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικὸν* (ἡ βαλκανικὴ χερσόνησος, πλὴν τῆς Θρᾴκης) ἀπὸ τοῦ 364, ὅτε ἔγινεν ἡ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Βαλεντινιανοῦ τοῦ Α´ καὶ Οὐάλεντος διαίρεσις τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Τὸ Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικὸν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποτελέσῃ ἐκκλησιαστικὴν ἐξαρχίαν ἤ, τοὐλάχιστον, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποτελέσῃ ἐπαρκῶς τοιαύτην. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπιρροὴ τοῦ Ρώμης ἐπεξετάθη καὶ ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Γρατιανοῦ καὶ Μεγάλου Θεοδοσίου (379. Σῳζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 4, 1), τὸ Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικὸν πολιτικῶς περιῆλθεν εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος. Κατὰ τὸν Ernst Stein, περιῆλθεν εἰς αὐτὸ προσωρινῶς, ἐπιστραφὲν μετὰ ἓν ἔτος (ἀπόφασις Σιρμίου 380), ὁριστικῶς περιῆλθεν εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Ἀρκαδίου καὶ Ὁνωρίου (396. Rheinisches Museum, 1925, σελ. 347 κ. ἑξ.· τοῦ αὐτοῦ, Geschichte, 1928, σελ. 296 καὶ 353. G. Ostrogorsky, Geschichte, 1940, σελ. 30). Ἡ ἐπιρροὴ ὅμως τοῦ Ρώμης δὲν ἔπαυσεν, ἱδρύθη μάλιστα ἐν αὐτῷ παπικὸν βικαριᾶτον. Ἡ ἵδρυσις αὐτοῦ ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ Ρώμης Δαμάσου († 384) καὶ ὁλονὲν ἐνισχύθη διὰ τῶν παπῶν Σιρικίου († 399), Ἰννοκεντίου τοῦ Α´ († 417) καὶ Βονιφατίου τοῦ Α´ († 422). Παπικὸς βικάριος κατέστη ὁ Θεσσαλονίκης. Ἰουστινιανὸς ὁ Α´ (535), καταστήσας τὴν πατρίδα αὐτοῦ Ταυρήσιον (Ἰουστινιανούπολιν) πρωτεύουσαν ἰδιαιτέρας διοικήσεως, ἀνύψωσε τὸν ἐπίσκοπον αὐτῆς εἰς ἀρχιεπίσκοπον, ὀνομάσας τὴν ἀρχιεπισκοπὴν «πρώτην Ἰουστινιανήν», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Καρχηδόνος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη ὀνομασθῇ Ἰουστινιανή, ἀφ' ὅτου ἀνεκτήθη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἰουστινιανοῦ (131 Νεαρά, κεφ. 4). Ἡ Κύπρος ὠνομάσθη «δευτέρα Ἰουστινιανὴ» ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β´. Ἡ πρώτη Ἰουστινιανὴ περιελάμβανε τὰς βορείας ἐπαρχίας τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ (Δακίαν, Πραίβαλιν, Δαρδανίαν, Ἄνω Μοισίαν καὶ Παννονίαν. 11 Νεαρά, ἔτους 535. 131 Νεαρά, ἔτους 545, κεφ. 3). Ὁ ἀρχιεπίσκοπος αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ρώμης Βιγιλίου κατέστη ἐπίσης παπικὸς βικάριος. Ἐπιδρομὴ Ἀβάρων καὶ Σλαύων, τὴν ζ´ ἑκατονταετηρίδα, ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν, τὴν ἀρχιεπισκοπὴν καὶ τὸ παπικὸν βικαριᾶτον τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς, ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Γ´, ὁ λεγόμενος Ἴσαυρος, ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν καὶ τὸ παπιπὸν βικαριᾶτον ὁλοκλήρου τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ (Θεσσαλονίκης), ὑπαγαγὼν αὐτὸ εἰς τὸν πατριάρχην Κων]πόλεως (732/733). Τὰ ἐκκλησιαστικὰ

καὶ πολιτικὰ ὅρια τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐταυτίσθησαν, ὁ δὲ Ρώμης δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀναμιχθῇ ἐν αὐτῷ.

Τὸ αὐτὸ ἐπῆλθε καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ Ρώμης δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀναμιγνύεται εἰς τὰς Ἐκκλησίας τῶν παλαιῶν κατοίκων τῶν εὑρισκομένων ἐντὸς τῶν νεωστὶ ἱδρυθέντων κρατῶν τῶν γερμανικῶν φύλων. Διότι τὰ γερμανικὰ φῦλα, ἐγκαταλείψαντα τὸν ἀρειανισμόν, ἔγιναν ὀρθόδοξα, ἔλειψεν ἡ θρησκευτικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων κατοίκων, οἱ παλαιοὶ κάτοικοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον στραφῇ πρὸς τὴν Ρώμην, ὑπήχθησαν εἰς τὰς ἀνεξαρτήτους Ἐκκλησίας τῶν νέων κρατῶν, αἱ ὁποῖαι ὅλαι ἦσαν ὀρθόδοξοι. Βαθμηδὸν ἔλειψεν ἐπίσης ἡ ἐθνικὴ ἀντίθεσις καὶ διαφορὰ ἐν γένει τοῦ πολιτισμοῦ τῶν παλαιῶν καὶ νέων κατοίκων, ἤρχισεν ἀφομοίωσις, ἐκ τῆς ὁποίας πολὺ βραδύτερον προέκυψαν τὰ νεώτερα εὐρωπαϊκὰ ἔθνη (Ἰταλοί, Ἱσπανοί, Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι). Κατὰ τὴν ἐποχήν, ὅπου εὑρισκόμεθα, ἤτοι περὶ τὴν ζ' ἑκατονταετηρίδα, ἑκάστη ἀνεξάρτητος Ἐκκλησία τῶν κρατῶν τῆς Δύσεως εἶχεν ἰδιαίτερον ἐκκλησιαστικὸν ἀρχηγὸν (πριμᾶτον). Οὕτω, τοῦ βησιγοτθικοῦ κράτους τῆς Ἱσπανίας πριμᾶτος ἦτο ὁ ἐπίσκοπος Τολέδου, τῶν Ἀγγλοσαξόνων τῆς Βρεττανίας, ὁ Καντερβουρίας (ἢ Καντουαρίας, ὄχι Κανταβριγίας, ἡ ὁποία εἶναι ἄλλη πόλις, Cambridge), τοῦ φραγκικοῦ κράτους, δύο, ἐντεῦθεν μὲν τοῦ Ρήνου, ἤτοι ἐν Γαλλίᾳ, ὁ Ρείμων, ἐκεῖθεν δὲ τοῦ Ρήνου, ἤτοι ἐν Γερμανίᾳ, ὁ Μογουντίας, τοῦ λογγοβαρδικοῦ κράτους ἐν τῇ βορείῳ Ἰταλίᾳ, ὁ Μεδιολάνων. Ἀλλ' ἀρχηγοὶ τῶν αὐτοκεφάλων τούτων Ἐκκλησιῶν ἦσαν κυρίως οἱ βασιλεῖς τῶν κρατῶν τούτων. Οὗτοι συνεκάλουν συνόδους, διώριζον τοὺς ἐπισκόπους, ἐλάμβανον παρ' αὐτῶν ὅρκον, ἐδίκαζον καὶ ἐφορολόγουν τὸν κλῆρον. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ ταῦτα δικαιώματα τῶν βασιλέων δὲν προήρχοντο ἐκ θεοκρατικῶν ἰδεῶν, ἀλλ' ἐκ πολιτικῶν λόγων. Οὗτοι ἦσαν οἱ ἑπόμενοι δύο. Πρῶτον, κατὰ τὸ γερμανικὸν περὶ ἀκινήτων δίκαιον, ὁ κύριος τοῦ ἐδάφους ἦτο κύριος παντὸς ὅ,τι εὑρίσκετο ἐπ' αὐτοῦ, ἄρα καὶ τῶν ναῶν καὶ τῶν μοναστηρίων. Δεύτερον, αἱ ἐκκλησίαι, αἱ ἐπισκοπαὶ καὶ τὰ μοναστήρια ἐκ δωρεῶν καὶ μάλιστα δωρεῶν ἡγεμόνων εἶχον γίνει κάτοχοι μεγάλης κτηματικῆς περιουσίας καὶ κύριοι τῶν ἐν τοῖς κτήμασι τούτοις πληθυσμῶν. Ὁ βασιλεὺς τοῦ κράτους, ἑπομένως, εἶχε μέγα συμφέρον νὰ διορίζῃ αὐτὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἡγουμένους, ἵνα ἔχῃ ἐξησφαλισμένην τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων καὶ τὴν στρατολογίαν. Ἡ διαμόρφωσις τῶν ἀνεξαρτήτων τούτων Ἐκκλησιῶν καὶ καισαροπαπικῶν τούτων ἰδεῶν ἐδείκνυεν ἐπικράτησιν τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος καὶ ὑποχώρησιν τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος.

Ἕνεκα τῶν ἀνεξαρτήτων τούτων Ἐκκλησιῶν αἱ περὶ ἐκκλησιαστικῆς κυριαρχίας παπικαὶ ἀξιώσεις προσέκρουσαν εἰς ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια, ἀλλ' εἰς τὰς παπικὰς ταύτας ἀξιώσεις ἐδόθη ἄλλη κατεύθυνσις, σύμφωνος πρὸς τὰς νέας περιστάσεις. Οἱ πάπαι ἔφθασαν εἰς τὴν ἰδέαν,

νὰ ἱδρύσωσιν ἰδιαίτερον παπικὸν κράτος καὶ γίνωσι πολιτικοὶ ἄρχοντες. Εἰς τὴν ἵδρυσιν παπικοῦ κράτους ἐμπόδια ἦσαν οἱ Βυζαντινοί, οἱ ὁποῖοι ἦσαν κύριοι τῆς μέσης Ἰταλίας (ὡς ἦσαν καὶ τῆς νοτίου), καὶ οἱ Λογγοβάρδοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν κύριοι τῆς βορείου Ἰταλίας καὶ ἐπωφθαλμίων τὴν μέσην Ἰταλίαν. Οἱ πάπαι ἐστράφησαν εἰς τοὺς Φράγκους, τοὺς ὁποίους προετίμων, ὡς ὄντας μακρὰν καὶ ἑπομένως ὀλιγώτερον ἐπικινδύνους. Παρουσιάσθη εὐνοϊκὴ περίστασις. Ὁ κυβερνήτης (maiordomus = αὐλάρχης) τοῦ φραγκικοῦ κράτους Πιπῖνος ὁ Βραχὺς ἔλαβεν ἀνάγκην τοῦ πάπα. Ὁ Πιπῖνος, ἔχων εἰς χεῖρας τὴν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν, ἠθέλησε νὰ ἐκθρονίσῃ τὸν βασιλέα τῶν Φράγκων, ἀπόγονον τοῦ Χλοδοβίκου, οὐδόλως φροντίζοντα περὶ τοῦ κράτους, καὶ νὰ καταλάβῃ αὐτὸς τὸν θρόνον. Ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Ρώμης Ζαχαρίαν (741 - 752), Ἕλληνα τὴν καταγωγήν, τὴν ἑπομένην ἐρώτησιν· «Εἶναι καλὸν ἐν τῷ φραγκικῷ κράτει νὰ ὑπάρχωσι βασιλεῖς ἄνευ βασιλικῆς δυνάμεως;» Ἡ ἀπάντησις, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν, ἦτο ἀρνητική, ἐφήρμοσε δὲ αὐτὴν συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ. Ὁ Πιπῖνος ἐχρίσθη βασιλεὺς τῶν Φράγκων ἐν Σουασσῶν ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μογουντίας Βονιφατίου (750), τοῦ ἀποστόλου τῶν Γερμανῶν, μετ' ὀλίγον δὲ ὑπὸ τοῦ Ρώμης Στεφάνου τοῦ Β' ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, πλησίον τῶν Παρισίων (754). Ὁ Πιπῖνος ἔδωσεν εἰς τὸν πάπαν ἀληθῶς ἡγεμονικὴν ἀμοιβήν, τὸ δουκᾶτον τῆς Ρώμης, τὸ ἐξαρχᾶτον τῆς Ραβέννης καὶ τὴν Πεντάπολιν, εὐρεῖαν, δηλονότι, λωρίδα τῆς μέσης Ἰταλίας ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην ἀκτήν. Ἀλλὰ τὰ μέρη ταῦτα, κατὰ τὸ πλεῖστον, εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων, ἠπειλεῖτο δὲ καὶ ἡ Ρώμη. Ὁ Πιπῖνος ἐφάνη πρόθυμος, διὰ δύο ἐκστρατειῶν (754 καὶ 756) νὰ ἐκδιώξῃ ἐκεῖθεν αὐτούς, καὶ ὡς νικητὴς ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἁγίου Πέτρου κατέθεσε τὰς κλεῖς τῶν κυριευθεισῶν πόλεων μετὰ δωρητηρίου ἐγγράφου. Οὕτως ἱδρύθη τὸ παπικὸν κράτος. Ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγκων ἔλαβε τὸν τίτλον «πατρίκιος τῶν Ρωμαίων» (patricius Romanorum), ἁπλοῦν μὲν τότε τίτλον, δυνάμενον ὅμως νὰ ἔχῃ σοβαρὰς συνεπείας, διότι οἱ Φράγκοι, ἔχοντες ἐν γένει τάσιν νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ κράτος αὐτῶν, ἠδύναντο νὰ πλησιάσωσι τὸ παπικὸν κράτος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐχωρίζοντο διὰ τοῦ λογγοβαρδικοῦ κράτους. Οἱ Λογγοβάρδοι ἔδωσαν ἀφορμήν, διότι κατέλαβον τὸ περισσότερον μέρος τοῦ παπικοῦ κράτους, ὁ δὲ Ρώμης Ἀδριανὸς ὁ Α' ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον Πιπίνου τοῦ Βραχέος, Κάρολον τὸν Μέγαν. Οὗτος κατέλυσε τὸ λογγοβαρδικὸν κράτος, τὰς δὲ χώρας αὐτοῦ ἥνωσε μετὰ τοῦ φραγκικοῦ κράτους (774) καὶ ἔλαβε τὸ περιλάλητον λογγοβαρδικὸν στέμμα, ἔχον ἔσωθεν σιδηροῦν γῦρον κατεσκευασμένον ἐκ τῶν ἥλων τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ. Ὁλόκληρος ἡ βόρειος καὶ ἡ μέση Ἰταλία περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ. Ὁ Μέγας Κάρολος ἀνενέωσε τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἁγίου Πέτρου δωρητήριον ἔγγραφον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, προσθέσας

πόλεις τῆς Τοσκάνης καὶ τοῦ δουκάτου τοῦ Βενεβέντου (τὸ δουκᾶτον τοῦ Σπολέτου εἶχεν οἰκειοθελῶς ὑποταγῆ εἰς τὸν πάπαν τῷ 733)[15]. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων τοῦ ἔτους 800, ὅτε ὁ Μέγας Κάρολος πρὸ τοῦ βωμοῦ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἐγονυπέτησεν, ἵνα προσευχηθῇ, ὁ πάπας Λέων ὁ Γ' ἔθεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ χρυσοῦν στέμμα καὶ ἔστεψεν αὐτὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως, ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας τοῦ λαοῦ τῆς πόλεως. Ὁ σύγχρονος τότε, ἔμπιστος σύμβουλος καὶ βιογράφος τοῦ αὐτοκράτορος Einhart ἀναφέρει, ὅτι ὁ Κάρολος ἐξεπλάγη διὰ τὴν πρᾶξιν τοῦ πάπα, ἀλλὰ δὲν δύναταί τις νὰ δεχθῇ, ὅτι ὁ πάπας ἐνήργησεν αὐτοβούλως. Ἡ ἔκπληξις τοῦ Καρόλου, ἂν ἦτο πραγματική, ἀνεφέρετο εἰς τὸν χρόνον καὶ τὸν τρόπον, τὸν ὁποῖον ἐξέλεξεν ὁ πάπας. Οὕτως ἐπανιδρύθη ἡ τῆς Δύσεως αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία εἶχε καταργηθῆ τῷ 476. Τὸ παπικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει μέρος τῆς μέσης Ἰταλίας, ἦλθεν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως. Ὁ Ρώμης ἦλθεν εἰς πολιτικὴν ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ αὐτοκράτορος, φέροντος τὸν τίτλον τοῦ πατρικίου τῶν Ρωμαίων (patricius Romanorum). Οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐπιθεωρηταὶ (missi dominici) εἰσήρχοντο εἰς τὸ παπικὸν κράτος καὶ ἐπεθεώρουν αὐτό. Ὁ Ρώμης ἐξηκολούθει νὰ διοικῇ τὸ κράτος αὐτοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ὑποτελὴς ἡγεμὼν (βασάλ). Ὁ Ρώμης πρὸς τούτοις ἦλθε καὶ εἰς ἐκκλησιαστικὴν ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ αὐτοκράτορος. Ὅπως ὅλοι οἱ βασιλεῖς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὰ κράτη αὐτῶν ἦσαν οἱ ἀνώτατοι ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες, οὕτω καὶ ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ. Ὁ Μέγας Κάρολος μάλιστα ἦτο πολὺ περισσότερον, διότι, ἐνῷ οἱ ἄλλοι βασιλεῖς εἶχον ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα ἐκ πολιτικῶν ἁπλῶς λόγων, αὐτὸς εἶχε θεοκρατικὰς ἰδέας. Εἰς θεοκρατικὰς ἰδέας εἶχον φθάσει πρῶτοι οἱ πάπαι, υἱοθετήσαντες τὰς ἰδέας τοῦ Αὐγουστίνου († 430). Οὗτος ἐν τῷ συγγράμματι «De civitate Dei» ἀνεγνώρισεν εἰς τὴν πολιτείαν σημασίαν μόνον ἐφ' ὅσον ὑφίσταται ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐνεργεῖ ἐν συνδέσει μετ' αὐτῆς. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δύναται ἐκ τῆς Ἐκκλησίας νὰ διδαχθῇ τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ νὰ ὑπηρετῇ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, πρὸς κατατρόπωσιν τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς. Πρῶτος ὁ Ρώμης Γελάσιος ὁ Α' (492) ἔγραψεν, ὅτι τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας σπουδαιοτέρα εἶναι ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐθεντία («gravius est pondus sacerdotum», Ἐπιστολὴ 12). Τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐθεντίαν (auctoritas) ὠνόμασεν ἐπίσης ἐξουσίαν («officia potestatis utrisque», Tractatus IV). Κατὰ ταῦτα, ὁ πάπας εἶναι ὁ ἀνώτατος τοῦ κόσμου ἄρχων. Ἀλλ' ἀπέναντι τῶν θεοκρατικῶν ἰδεῶν τῶν παπῶν ὁ Μέγας Κάρολος, ὡς αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως, ἀντέταξεν ἀντιθέτους θεοκρατικὰς

15. Αἱ εἰδήσεις τῆς βιογραφίας τοῦ Ρώμης Ἀδριανοῦ τοῦ Α' (772 - 795, Liber pontificalis, κεφ. 42) περὶ τῶν δωρεῶν Πιπίνου καὶ Μ. Καρόλου εἶναι ὑπερβολικαί, ἐπανελήφθησαν μὲν καὶ ἐν τῷ Pactum Ottonianum τοῦ αὐτοκράτορος Ὄθωνος τοῦ Α' (962), ἀλλὰ δὲν ἐφηρμόσθησαν (A. Brackmann, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμος 14, σελ. 767 καὶ ἑξ.).

ἰδέας. Ἐφρόνει, ὅτι αὐτὸς εἶναι ἡ κορυφὴ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἔχων ὑπεράνω μόνον τὸν Θεὸν καὶ εἰς αὐτὸν μόνον ὢν ὑπόλογος. Διέταξε κατὰ τὰ γεύματα αὐτοῦ νὰ ἀναγινώσκεται τὸ De civitate Dei τοῦ Αὐγουστίνου, ἐννοῶν αὐτὴν συμφώνως πρὸς τὰς ἰδικάς του ἰδέας. Εἶχεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν καὶ νομοθεσίαν καὶ ἀνεμιγνύετο εἰς δογματικὰ ζητήματα. Διὰ τῶν «Καρολινείων βιβλίων» καὶ διὰ τῆς συνόδου τῆς Φραγκφούρτης (794) ἐδέχθη τοὺς ἁγίους καὶ τὰ λείψανα αὐτῶν ὡς ἄξια προσκυνήσεως, ἀλλ' ἀπέρριψε τὰς περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων ἀποφάσεις τῆς Ζ' Οἰκουμ. Συνόδου, δεχθεὶς τὰς εἰκόνας ὡς κόσμον μόνον τῶν ναῶν καὶ διδασκαλίαν τῶν πιστῶν. Ἀλλὰ βαθμηδὸν ἡ Ἐκκλησία τοῦ φραγκικοῦ κράτους συνεμορφώθη εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο μετὰ τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία δὲν ἀπέκρουσε τὴν Ζ' οἰκουμ. σύνοδον. Ὁ Μέγας Κάρολος ὑπεστήριξε τὴν ἐκ τῆς ἱσπανικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν φραγκικὴν Ἐκκλησίαν εἰσελθοῦσαν προσθήκην τοῦ Filioque (ἀπαντᾷ ἐν φραγκικοῖς συμβόλοις ὀλίγον μετὰ τὸ 767) καὶ διὰ τῆς συνόδου τοῦ Ἀκυϊσγράνου (Aachen ἢ Aix-la-Chapelle, 809) ἀνεγνώρισεν αὐτὴν ἐπισήμως. Ὁ στέψας αὐτὸν αὐτοκράτορα πάπας Λέων ὁ Γ' († 816) ἀπεδοκίμασε τὴν προσθήκην καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἐπὶ δύο ἀργυρῶν πλακῶν ἐχάραξε τὸ σύμβολον ἄνευ προσθήκης καὶ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς· «Ταῦτα Λέων ἔθηκα δι' ἀγάπην καὶ φύλαξιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως» (Haec Leo posui amore et cautela orthodoxae Fidei. Vita Leonis, ἐν Liber pontificalis, ἔκδοσις Duchesne, τόμος II, σελ. 26). Ἡ ἐκ τοῦ αὐτοκράτορος ἐξάρτησις τοῦ Ρώμης ἐξεδηλοῦτο εἰς τὰ ἑπόμενα· ὁ αὐτοκράτωρ ἐπεκύρου τὴν ἐκλογὴν τοῦ πάπα, ὁ ὁποῖος ἔδιδεν ὅρκον πίστεως εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Αἱ θεοκρατικαὶ ἰδέαι τοῦ Μεγάλου Καρόλου ἐκληροδοτήθησαν εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν ἑπομένην περίοδον ἦλθον εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰς θεοκρατικὰς ἰδέας τῶν παπῶν.

Τοῦ μεγάλου τούτου ἀγῶνος προοίμιον ἦσαν αἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐμφανισθεῖσαι «ψευδοϊσιδώρειοι διατάξεις», συλλογὴ συνοδικῶν κανόνων καὶ παπικῶν δεκρεταλίων ὑπὸ Ἰσιδώρου Μερκάτορος. Προέκυψεν ἐκ τῆς ἑνώσεως δύο συγγραφῶν, τῆς συλλογῆς παπικῶν δεκρεταλίων, ἀποδιδομένης εἰς τὸν Σεβίλλης Ἰσίδωρον, καὶ μεταφράσεων ἐκκλησιαστικῶν ἀποφάσεων τοῦ Μαρίου Μερκάτορος. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ὀνόματος τοῦ Σεβίλλης καὶ τοῦ ἐπιθέτου τοῦ Μαρίου ἀπετελέσθη τὸ ψευδώνυμον τοῦ ἀγνώστου συγγραφέως τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων. Τὸ σπουδαιότερον περιεχόμενον δὲν εἶναι τὰ ἐν αὐταῖς γνήσια ἔγγραφα, ἀλλὰ τὰ προστεθέντα ἐνενήκοντα τέσσαρα νόθα παπικὰ δεκρετάλια καὶ ἡ προστεθεῖσα νόθος Κωνσταντίνειος δωρεά. Οὐδεμία ἄλλη νοθεία ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ συνετελέσθη μετὰ τόσης τέχνης καὶ οὐδεμία ἄλλη εἶχε τόσον μεγάλα ἀποτελέσματα. Τὰ μνημονευθέντα νόθα δὲν εἶναι ἁπλᾶ πλάσματα τῆς φαντασίας, ἀλλ' ἐκ τῆς

ἐπισταμένης μελέτης τῶν θεολογικῶν κανονικῶν πηγῶν ἐλήφθησαν στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὀλίγον παραμορφωθέντα καὶ συνδυασθέντα ἔλαβον τὸ ποθούμενον νόημα. Ἵνα ἀναφέρωμεν ἓν παράδειγμα, ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ρώμης Πελαγίου τοῦ Β', ἐκ τῆς ὁποίας ἐλήφθη ἡ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα φράσις, ὅτι ὁ Κων]πόλεως Ἰωάννης ὁ Νηστευτὴς ὑπέγραψε μὲ τὸν τίτλον «οἰκουμενικός», εἶναι ἐκ τῶν πλαστῶν ἐγγράφων τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων (subscribare ἀντὶ scribere). Σκοπὸς τῶν διατάξεων τούτων ἦτο ἡ ἔκθεσις καὶ ὑποστήριξις τῶν θεοκρατικῶν ἰδεῶν τῶν παπῶν κατὰ τῶν θεοκρατικῶν ἰδεῶν τῶν αὐτοκρατόρων, ὡσαύτως κατὰ τῶν ἀνεξαρτήτων Ἐκκλησιῶν. Ὑπεράνω τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας κεῖται ἡ ἱερωσύνη, κορυφὴ δὲ τῆς ἱερωσύνης εἶναι ὁ πάπας, ἑπομένως, ὁ πάπας εἶναι «κεφαλὴ τῆς ὅλης οἰκουμένης» (caput totius orbis). Κατὰ τὴν ψευδοκωνσταντίνειον δωρεάν, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἀναχωρῶν ἐκ τῆς Δύσεως παρεχώρησεν εἰς τὸν πάπαν τὴν διοίκησιν τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν, αὐτοκρατορικὰς τιμὰς καὶ αὐτοκρατορικὰ διάσημα, ἤτοι πορφύραν, ἐρυθρὰ πέδιλα, σκῆπτρον, στέμμα καὶ τὸ Λατερανὸν ἀνάκτορον. Αἱ ψευδοϊσιδώρειοι διατάξεις κατηρτίσθησαν περὶ τὰ μέσα τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος ἐν Γαλλίᾳ, καὶ μάλιστα ἐν τῇ μητροπόλει τῶν Ρείμων, ὑπό τινος ἐπισκόπου. Ἐν τῇ Δύσει ὑπῆρχε διάστασις μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν μητροπολιτῶν. Ἐνῷ οἱ μητροπολῖται προσέκειντο εἰς τοὺς βασιλεῖς καὶ ἐζήτουν νὰ ὑποτάξωσιν ὁλονὲν περισσότερον τοὺς ἐπισκόπους, οὗτοι προετίμων τὸν μακρὰν εὑρισκόμενον πάπαν καὶ ὑπεστήριζον τὰ συμφέροντα αὐτοῦ[16]. Αἱ ψευδοϊσιδώρειοι διατάξεις παρωμοιώθησαν πρὸς τὸ πελώριον μαγικὸν ξίφος τοῦ θρυλικοῦ Ζείγκφρειδ, καὶ ἐσφυρηλατήθη τώρα, ἵνα βραδύτερον χρησιμοποιηθῇ εἰς τὸν κατὰ τῶν αὐτοκρατόρων γιγάντιον ἀγῶνα τῶν παπῶν.

ΣΗΜ. Τὴν β' καὶ γ' ἑκατονταετηρίδα συνεκλήθησαν σύνοδοι, εἰς τὰς ὁποίας μετέσχον ἐπίσκοποι πολλῶν ἐπαρχιῶν (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 99). Διὰ νὰ ἀναφέρωμεν τὰ γνωστότερα παραδείγματα, εἰς πολλὰ μέρη συνεκλήθησαν τοιαῦται σύνοδοι διὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ πάσχα, ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Βορείῳ Ἀφρικῇ διὰ τὸ ζήτημα τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν. Ἀρχὰς τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος ἡ σύνοδος τῆς Ἀγκύρας (314) συνεκέντρωσεν ἐπίσης ἐπισκόπους πολλῶν ἐπαρ-

16. Ἡ ψευδοκωνσταντίνειος δωρεὰ ἐχρησιμοποιήθη ἐν Codex Corolinus τοῦ ἔτους 778, ἄρα εἶχε συνταχθῇ προηγουμένως μεταξὺ τῶν ἐτῶν 752 καὶ 778. Ὡς ἐνδεχομένη ἀφετηρία λαμβάνεται τὸ ἔτος 752, ὀλίγον, δηλονότι, χρονικὸν διάστημα πρὸ τῆς μεταβάσεως τοῦ Ρώμης Στεφάνου τοῦ Β' εἰς τὸ φραγκικὸν κράτος κατὰ τὸ ἔτος 754 (ἴδε σελ. 297). Τόπος τῆς συντάξεως αὐτῆς, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἦτο ἡ Ρώμη καὶ συγγραφεύς, κληρικὸς τῆς παπικῆς αὐλῆς ἢ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις αὐτῆς. Κατὰ τὸν Wilhelm Levison, ἡ ψευδοκωνσταντίνειος δωρεὰ συνετάχθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 757 καὶ 767. Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte, Kanonist. Abteilung, 16 (1927), σελ. 445 κ. ἑξῆς.

χιῶν τῆς Μικρᾶς 'Ασίας καὶ Συρίας, διὰ τὰς ἐκ τῶν διωγμῶν γεννηθείσας ἀνάγκας. 'Αλλ' ἐρρυθμισμέναι σύνοδοι τῶν ἐξαρχιῶν («πατριαρχικαὶ σύνοδοι») ἀπαντῶσιν ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος (2 κανὼν Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου, 18 καὶ 95 κανόνες συνόδου Καρθαγένης καὶ 28 κανὼν Δ' Οἰκουμ. Συνόδου). Συνεκαλοῦντο ἅπαξ τοῦ ἔτους, ὀνομασθεῖσαι διὰ τοῦτο «ἐνιαύσιοι». 'Ο 'Ιουστινιανὸς τὴν ς' ἑκ]ρίδα διέταξε νὰ μετέχωσιν αὐτῶν οἱ μὴ ἔχοντες ἐπισκόπους μητροπολῖται, ἤτοι οἱ ἀρχιεπίσκοποι ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ (137 Νεαρά, τοῦ ἔτους 565). Προφανῶς ἡ διάταξις αὕτη ἐσκόπει νὰ διευκολύνῃ τὴν συγκρότησιν τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων, ἀλλὰ τὸ προστατευτικὸν τοῦτο μέτρον δὲν ἔσωσεν αὐτάς, διότι ὁ κανονολόγος Ζωναρᾶς ὁμιλῶν περὶ τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων παρατηρεῖ· «τὸ τῶν συνόδων τούτων πάντῃ καταπεφρόνηται, ὡς μηδέποτε γενέσθαι» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, Β', 51 καὶ 126· πρβλ. καὶ Βαλσαμῶνα, αὐτ., Β', 127 καὶ Α', 156). 'Εκτὸς τῶν ἐνιαυσίων συνόδων ὑπῆρχον καὶ αἱ «ἐνδημοῦσαι σύνοδοι». 'Εν 'Αντιοχείᾳ παρουσιάζονται κατὰ τὰς ἀρειανικὰς ἔριδας τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος, ἐν 'Αλεξανδρείᾳ ἀναφέρεται τοιαύτη, ὅτε ὁ Μέγας 'Αθανάσιος (πρὸ τοῦ 340 ἢ περὶ τὸ 346) ἐπρόκειτο νὰ χειροτονήσῃ τὸν Φρουμέντιον ἐπίσκοπον 'Αβησσυνίας· «ὁ 'Αθανάσιος τοὺς ἐνδημοῦντας ἱερέας ἐγείρας ἐβουλεύσατο περὶ τούτου» (Σῳζομένου, 'Εκκλ. 'Ιστορία, 2, 24, 10). Βεβαίως τοιαῦται σύνοδοι συνεκλήθησκν καὶ ἄλλοτε. Σημασίαν ἀπέκτησαν αἱ ἐνδημοῦσαι σύνοδοι τῆς Κων]πόλεως (ἴδε § 13, σημ. 9). Περὶ αὐτῶν ἔκαμε λόγον ὁ Κων]πόλεως 'Ανατόλιος ἐν τῇ Δ' Οἰκουμ. Συνόδῳ (451). «Συνήθεια ἄνωθεν κεκράτηκε τοὺς ἐνδημοῦντας τῇ μεγαλωνύμῳ πόλει ἁγιωτάτους ἐπισκόπους, ἡνίκα καιρὸς καλέσῃ περὶ ἀνακυπτόντων τινῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων συνεῖναι καὶ διατυποῦν ἕκαστα καὶ ἀποκρίσεως ἀξιοῦν τοὺς δεομένους» (Mansi, 7, 92). Αἱ ἐνδημοῦσαι σύνοδοι τῆς Κων]πόλεως συνήρχοντο, ὁσάκις παρουσιάζετο ἀνάγκη, μετεῖχον δὲ αὐτῶν οἱ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τυχαίως παρεπιδημοῦντες ἀρχιερεῖς, οἱ «ἐνδημοῦντες», ὡς ἔλεγον τότε, ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψε καὶ τὸ ὄνομα τῶν συνόδων τούτων «ἐνδημοῦσαι». Μετεῖχον αὐτῶν καὶ οἱ ἐκ τῶν ἄλλων αὐτοκεφάλων 'Εκκλησιῶν τῆς 'Ανατολῆς παρεπιδημοῦντες ἐν Κων]πόλει ἀρχιερεῖς, αἱ δὲ σύνοδοι ἦσαν εὐρυτέρας σημασίας. ῞Οτε τὰ ἄλλα πατριαρχεῖα τῆς 'Ανατολῆς περιῆλθον ὑπὸ τοὺς ῎Αραβας (632 - 661), ἔπαυσεν ἡ συνεχὴς καὶ ἐπίσημος ἐπικοινωνία αὐτῶν μετὰ τοῦ πατριαρχείου Κων]πόλεως. Τῶν ἐνδημουσῶν συνόδων αὐτοῦ μετεῖχον πλέον ἀρχιερεῖς μόνον τοῦ πατριαρχείου τούτου καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα αὐτοῦ. 'Η μεταβολὴ αὕτη ἀπαντᾷ ὑφισταμένη τὴν ι' ἑκ]ρίδα (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμος 5, σελ. 11 καὶ ἑξῆς).

'Αφ' ὅτου οἱ αὐτοκράτορες ἦσαν χριστιανοί, ἀπαντῶσι γενικαὶ σύνοδοι τοῦ δυτικοῦ ἢ τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἢ ὁλοκλήρου τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους («οἰκουμενικαὶ σύνοδοι»). 'Ο Μέγας Κωνσταντῖνος, πρὶν γίνῃ μονοκράτωρ, διὰ τὸ ζήτημα τῶν Δονατιστῶν συνεκάλεσεν ἐν 'Αρελάτῃ τῆς νοτίου Γαλλίας σύνοδον (314), τῆς ὁποίας μετέσχον ἐπίσκοποι ἐξ ὅλων τῶν διοικήσεων τῆς Δύσεως. 'Η Β' Οἰκουμ. Σύνοδος (381) ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου καὶ ἡ Ε' Οἰκουμ. Σύνοδος (553) ἐπὶ τοῦ Μεγάλου 'Ιουστινιανοῦ ἀρχικῶς ἦσαν γενικαὶ σύνοδοι μό-

νον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἀλλ' ἀναγνωρισθεῖσαι καὶ ὑπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως κατέστησαν οἰκουμενικαί. Ἀντιθέτως ἡ σύνοδος τῆς Σαρδικῆς (343) καὶ ἡ τῆς Ἐφέσου τοῦ ἔτους 449 (ἡ «ληστρική») συνεκλήθησαν ὡς οἰκουμενικαί, ἀλλὰ δὲν διετηρήθησαν ὡς τοιαῦται, ἐκπεσοῦσαι τῆς κοινῆς χριστιανικῆς συνειδήσεως. Αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι συνεκλήθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου, προκληθεῖσαι ἐκ δογματικῶν ζητημάτων τῆς Ἀνατολῆς, συνεκλήθησαν ὅμως καὶ ἐξ ὀνόματος τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως, ὁσάκις ὑπῆρχε τοιοῦτος. Ὁ αὐτοκράτωρ παρίστατο αὐτοπροσώπως ἢ ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ πολιτικῶν βαθμούχων. Ἡ διεύθυνσις τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου ἀνῆκεν εἰς αὐτούς, ἐν τούτοις δύναταί τις νὰ κάμῃ λόγον περὶ προεδρεύοντος κληρικοῦ προσώπου ἢ κληρικῶν προσώπων. Ἐν τῇ τετάρτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, ἐν τῇ ὁποίᾳ περισσότερον, ἢ ἐν ἄλλῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἀντιπρόσωποι παρουσιάζονται διευθύνοντες τὰς ἐργασίας, ἡ σύνοδος, γράφουσα πρὸς τὸν Ρώμης Λέοντα τὸν Α', τὴν ἀνάμιξιν τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀντιπροσώπων ἐχαρακτήρισεν ὡς φροντίδα πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως· «βασιλεῖς δὲ πιστοὶ πρὸς εὐκοσμίαν ἐξῆρχον» (Mansi, 6, 148). Ὡς πρόεδρον δὲ τῆς Συνόδου παρέστησε τὸν Ρώμης Λέοντα τὸν Α', «ὡς κεφαλὴ μελῶν ἡγεμόνευες, ἐν τοῖς τὴν σὴν τάξιν ἐπέχουσιν» (αὐτόθι), ἤτοι διὰ τῶν ἀντιπροσώπων (τοῦ προεξάρχοντος αὐτῶν Πασχασίου ἢ Πασχασίνου, ἐπισκόπου Λιλυβαίου). Τίς ἀνώτερος ἐπίσκοπος προήδρευε τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου, τοῦτο ἐξηρτᾶτο ἐκ τῶν ἑκάστοτε περιστάσεων. Οὕτω τῆς Ε' καὶ τῆς Ζ' Οἰκουμ. Συνόδου προήδρευσεν ὁ Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Δ' καὶ Ϛ' Οἰκουμ. Συνόδου, οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ρώμης, τῆς Γ' Οἰκουμ. Συνόδου, ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου, ὁ Ἀντιοχείας Μελέτιος, ἔπειτα ὁ Κων]πόλεως Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ τέλος ὁ Κων]πόλεως Νεκτάριος. Ἐν τῇ Α' Οἰκουμ. Συνόδῳ δὲν ὑπῆρχεν ἑνιαῖος πρόεδρος. Τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ κληρικοῦ προέδρου ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ αὐτοκράτορος ἢ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι διηύθυνον τὰς ἐργασίας τῆς συνόδου, δὲν ἦσαν ἐκ τῶν προτέρων σαφῶς καθωρισμένα, ἐξαρτώμενα ἐπίσης ἐκ τῶν ἑκάστοτε περιστάσεων. Ἐν τῇ Δ' Οἰκουμ. Συνόδῳ (451), ἐν τῇ τρίτῃ συνεδρίᾳ, ὅτε ἀπουσίαζον οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἀντιπρόσωποι, ὁ παπικὸς ἀντιπρόσωπος Πασχάσιος πράγματι διηύθυνε τὰς ἐργασίας τῆς συνόδου. Ἐν ταῖς ἄλλαις συνεδρίαις ἡ προέχουσα θέσις τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων ἐξεδηλώθη μόνον ἐν τούτῳ, ὅτι πρῶτοι ἐλάμβανον τὸν λόγον καὶ πρῶτοι ὑπέγραψαν τὰ πρακτικά. Ἐν τῇ Ε' Οἰκουμ. Συνόδῳ (553), ἐν τῇ ὁποίᾳ δὲν παρέστη ὁ αὐτοκράτωρ, οὔτε ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ, τὰς ἐργασίας διηύθυνεν ὁ Κωνσταντινουπόλεως Εὐτύχιος. Μόνον ἐν τῇ Ζ' Οἰκουμ. Συνόδῳ (787), ἂν καὶ παρῆσαν αὐτοκρατορικοὶ ἀντιπρόσωποι (ἀντιπροσωπεύοντες γυναῖκα, Εἰρήνην τὴν Ἀθηναίαν, καὶ τὸν ἀνήλικον υἱὸν αὐτῆς Κωνσταντῖνον), τὰς ἐργασίας διηύθυνεν ὁ Κων]πόλεως Ταράσιος. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπεκύρου τὰς ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων δι' αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων, κατὰ δὲ τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον (681) ὑπέγραψε καὶ τὸν ὅρον τῆς συνόδου. Ὡς φαίνεται, ἀπὸ τῆς Ζ' Οἰκουμ. Συνόδου, ἔπαυσεν ἡ ἔκδοσις σχετικῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων. Ἐπειδὴ ὁ Ρώμης ἀντεπροσωπεύετο δι' ἀπεσταλ-

μένων, οὗτοι δὲ ἤρχοντο εἰς ἀμηχανίαν, εὑρισκόμενοι πρὸ ἀποφάσεων τῆς συνόδου, ἐξερχομένων τῶν εἰς αὐτοὺς δοθεισῶν παπικῶν ὁδηγιῶν, ἢ ἐσπευσμένως δεχόμενοι αὐτὰς ἤρχοντο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν κύριον αὐτῶν, ἡ σύνοδος ἔκρινε καλόν, νὰ ζητῇ παρὰ τοῦ Ρώμης, νὰ προσθέτῃ τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ γνώμην ἐπὶ τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων. Τοῦτο συνέβη κατὰ τὴν τετάρτην καὶ ἕκτην οἰκουμενικὴν σύνοδον (Mansi, 6, 147 κ. ἑξ. Ἐπιστολὴ Λέοντος 114. Mansi, 11, 683 καὶ 787).

Πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου ὑπῆρχον αἱ θεολογικαὶ σχολαὶ Ἀλεξανδρείας, Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, Ἀντιοχείας, Ἐδέσσης καὶ Νισίβεως, ἀλλ' αὗται δὲν ἐπήρκουν, ἔπειτα δὲ ἕνεκα τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀνωμαλιῶν αἱ περισσότεραι ἐξηφανίσθησαν τὴν ε' καὶ ς' ἑκατονταετηρίδα. Διὰ τοῦτο οἱ κληρικοὶ συνήθως ἦσαν αὐτοδίδακτοι ἢ ἐξεπαιδεύοντο ἰδιωτικῶς παρ' ἄλλοις λογίοις κληρικοῖς καὶ μάλιστα ἐν τοῖς μοναστηρίοις. Τινὲς ἐλάμβανον πρότερον γενικὴν μόρφωσιν ἐν ταῖς πολιτικαῖς σχολαῖς τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας καὶ ἄλλων πόλεων, ἀλλ' αἱ σχολαὶ αὗται τὴν ς' ἑκατονταετηρίδα ἐπίσης ἐξηφανίσθησαν καὶ μόνον ἡ Κων]πολις διετήρησε τὴν ἀνωτέραν αὐτῆς σχολήν, κλεισθεῖσαν καὶ αὐτὴν ὑπὸ τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορος Λέοντος Γ' (730). Ἡ εἰκονομαχία ἐπέφερε κατάπτωσιν τῶν γραμμάτων, ἑπομένως καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου. Ἡ Ζ' Οἰκουμ. Σύνοδος (787) παρὰ τοῦ ἐπισκόπου ἀπήτει μόνον νὰ γνωρίζῃ τοὺς ψαλμοὺς καὶ ἔχῃ προθυμίαν νὰ ἀναγινώσκῃ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ τοὺς ἱεροὺς κανόνας, ἐννοῶν αὐτά. «Πάντα τὸν προάγεσθαι μέλλοντα εἰς τὸν τῆς ἐπισκοπῆς βαθμὸν πάντως τὸν Ψαλτῆρα γινώσκειν... προθύμως ἔχει ἀναγινώσκειν ἐρευνητικῶς καὶ οὐ παροδευτικῶς, τούς τε κανόνας καὶ πᾶσαν τὴν θείαν Γραφήν... οὐσία γὰρ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας ἐστὶ τὰ θεοπαράδοτα λόγια, ἤγουν ἡ τῶν θείων Γραφῶν ἀληθινὴ ἐπιστήμη» (κανὼν 2ος). Τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων τῶν ἄλλων κληρικῶν θὰ ἦτο βεβαίως ἀκόμη ὀλιγώτερον. Τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ κλήρου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι τοῦτο, ὅτι βαθμηδὸν ἔλαβε μοναχικὴν χροιάν. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατ' ἀρχὰς διετηρήθη καὶ ἐνισχύθη μόνον ἡ συνήθεια, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπηγορεύετο ὁ μετὰ τὴν χειροτονίαν γάμος (10 κανὼν Ἀγκύρας 314, 1 κανὼν Νεοκαισαρείας μετὰ τὸ 314. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 11, 5). Οἱ ἐπίσκοποι ἠδύναντο ἐπίσης νὰ εἶναι ἔγγαμοι (Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, 6, 17). Παραδείγματα ἐγγάμων ἐπισκόπων κατὰ τὴν δ' καὶ ε' ἑκατονταετηρίδα δὲν ἦσαν σπάνια· ὁ πατὴρ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Συνέσιος ὁ Πτολεμαΐδος καὶ ἄλλοι. Ἀλλά, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, προετιμῶντο οἱ ἄγαμοι ἐπίσκοποι. Ἐκτὸς τούτου, οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν διαχειρισταὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, καταλληλότεροι δὲ διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἦσαν οἱ ἄγαμοι. Διὰ τοῦτο ἔγγαμοι κληρικοί, γενόμενοι ἐπίσκοποι, ἐξ ὑπερβολικοῦ ζήλου ἐξέβαλον τὰς συζύγους αὐτῶν. Τοῦτο ἀπηγόρευσεν ἀποστολικὸς κανὼν ἐκφράζων τὸ μετριοπαθὲς ἀκόμη πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ταύτης. «Τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα μὴ ἐκβαλλέτω προφάσει εὐλαβείας» (5ος κανὼν Ἀποστόλων). Πρῶτος ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς (6 Νεαρά, κεφ. 1, ἔτους 535· 123 Νεαρά, κεφ. 1, ἔτους 546) ἀπηγόρευσε τὴν ἐκλογὴν ἐγγάμου κληρικοῦ ὡς

ἐπισκόπου, ἡ δὲ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος (691) ἐκύρωσε τὴν ἀπαγόρευσιν ταύτην. Ἡ σύνοδος αὕτη, ἀφ' ἑνός, κατεδίκασε τοὺς πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, τοὺς λόγῳ εὐλαβείας ἐκβάλλοντας τὰς συζύγους αὐτῶν (κανὼν 13), ἀφ' ἑτέρου, εἰς τοὺς ἐπισκόπους ἐπέβαλε τὸν χωρισμὸν τοῦτον, ἐν ᾗ περιπτώσει ἦσαν ἔγγαμοι (κανὼν 48). Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία υἱοθέτησε τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Ἐλβίρᾳ συνόδου (κανὼν 33, μετὰ τὸ 300, κανὼν 6 Ἀρελάτης, 314), ἀλλ' ἀπήντων συχνὰ ἀντίθετα παραδείγματα. Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Δύσεως εἰσήχθη εἰς τὸν κλῆρον ὁ κοινοβιακὸς βίος. Πρῶτος ὁ Αὐγουστῖνος († 430), ὡς ἐπίσκοπος Ἱππῶνος τῆς Βορείου Ἀφρικῆς, διωργάνωσε τὸν κλῆρον αὐτοῦ εἰς μοναχικὴν κοινότητα (monasterium clericorum) καὶ ἔδωσεν εἰς αὐτὴν χαρακτῆρα ἱερατικῆς σχολῆς. Ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Μὲτς Χροδεγάγκιος († 766) διεμόρφωσε τὸν θεσμὸν τοῦτον, ἱδρύσας οἰκοτροφεῖον τῶν κληρικῶν τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ, ἀποκληθὲν domus (οἰκία) καὶ münster (μοναστήριον), ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψαν τὰ δύο γερμανικὰ ὀνόματα τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ Dom καὶ Münster. Ἐν τῷ οἰκοτροφείῳ τούτῳ ἐκράτει αὐστηρὸς κοινοβιακὸς βίος (vita canonica), ἐκ τοῦ ὁποίου προέκυψε τὸ ὄνομα «κανονικὸς» (canonicus) διὰ τοὺς κληρικοὺς τῶν καθεδρικῶν ναῶν. Ἐν ὡρισμένῃ αἰθούσῃ τοῦ οἰκοτροφείου ἑκάστην πρωΐαν ἀνεγινώσκετο κεφάλαιον τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἢ συγγράμματος ἐκκλησιαστικοῦ πατρὸς καὶ ἠκολούθει ἠθικὴ διδασκαλία. Ἐκ τοῦ ἀναγινωσκομένου κεφαλαίου ἐκλήθη ἡ αἴθουσα «δωμάτιον τοῦ κεφαλαίου» (Kapitelstube), ἐξ αὐτοῦ δὲ οἱ κληρικοὶ τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ ὡς σύνολον ὠνομάσθησαν «μητροπολιτικὸν κεφάλαιον» (Domkapitel, Chapitre cathedral). Τὸ οἰκοτροφεῖον τοῦτο ἐχρησίμευε συγχρόνως ὡς σχολεῖον διὰ τὸν κλῆρον ὁλοκλήρου τῆς ἐπισκοπικῆς περιοχῆς, ἐμιμήθησαν δὲ αὐτὸ καὶ ἄλλαι ἐπισκοπικαὶ πόλεις καὶ μὴ τοιαῦται.

§ 20. Θεία λατρεία.

Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς († περὶ τὸ 213) συμβουλεύει τὸν πλούσιον νὰ προσλάβῃ τινά, ἔχοντα θεῖον πνεῦμα καὶ θείαν γνῶσιν, ὡς ψυχικὸν βοηθὸν καὶ ὁδηγὸν (Τίς ὁ σῳζόμενος πλούσιος, κεφ. 41), ἀλλὰ δὲν ἔχομεν τότε ἀκόμη τὴν μυστικὴν ἐξομολόγησιν ὡς ἐκκλησιαστικὸν θεσμόν. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ αὐτοῦ ἀπαντῶσι παρ' Ὠριγένει (ἴδε ἀνωτέρω § 6, σημ. 1). Κάμνει λόγον περὶ *μυστικῆς ἐξομολογήσεως* τῶν κρυφίων ἁμαρτημάτων (ἐλαφρῶν καὶ βαρέων). Κατ' αὐτόν, ὁ ἐξομολογητὴς θὰ κρίνῃ ἂν τὸ κρύφιον ἁμάρτημα πρέπει νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν δημοσίαν ἐξομολόγησιν (Εἰς τὸν 37ον ψαλμὸν ὁμιλία β', κεφ. 5, γραφεῖσα 240-245). Ἐκ τούτων καταφαίνεται, ὅτι ἡ μυστικὴ ἐξομολόγησις ἦτο μὲν πλέον ἐκκλησιαστικὸς θεσμός, ἀλλὰ δὲν ἐθεωρεῖτο ἀκόμη αὐτάρκης δι' ὅλα τὰ κρύφια ἁμαρτήματα, διὰ τὰ βαρύτερα ἐξ αὐτῶν ἀπῃτεῖτο καὶ ἡ δημοσία ἐξομολόγησις. Ἡ μυστικὴ ἐξομολόγησις τῶν κρυ-

φίων ἁμαρτημάτων ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος. Τὰ αἴτια ἦσαν δύο. Πρῶτον, ἡ δημοσία ἐξομολόγησις καθίστατο ἐνίοτε αὐτὸ τοῦτο ἀδύνατος, διότι προεκάλει τὴν ἐπέμβασιν τῆς χριστιανικῆς πολιτείας κατὰ τῶν ἐγκληματιῶν καὶ ἐπέφερεν ἐφαρμογὴν τῶν πολιτικῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι ἐπέβαλλον αὐστηρὰς τιμωρίας, ἐνῷ ἡ Ἐκκλησία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν ἁμαρτωλῶν. Ὁ Μέγας Βασίλειος († 379) ἀπηγόρευσε νὰ γίνωνται γνωσταὶ αἱ μοιχευόμεναι γυναῖκες, ἵνα μὴ τιμωρηθῶσι διὰ θανάτου (κανὼν 34), ὁ δὲ Αὐγουστῖνος († 430) διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπέφευγε νὰ καταστήσῃ γνωστὸν φονέα, τὸν ὁποῖον ἐγνώριζε (Sermo 82, 8, 11). Δεύτερον, ἡ μυστικὴ ἐξομολόγησις ἐν γένει διηυκόλυνε τὴν ἐξομολόγησιν. Ὁ Χρυσόστομος († 407) ἐπιτιμᾷ τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ, διατί ἐντρέπονται νὰ ἐξομολογῶνται τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν, ἀφοῦ δὲν ἀναγκάζει αὐτοὺς νὰ πράξωσι τοῦτο δημοσίᾳ καὶ προτρέπει αὐτοὺς νὰ ἐξομολογηθῶσι ταύτας εἰς αὐτὸν μυστικῶς (Ὁμιλία εἰς τὸν Λάζαρον, 4, 4). Ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Χρυσοστόμου, ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας λόγους τοῦ Ὠριγένους, καταφαίνεται, ὅτι ἡ μυστικὴ ἐξομολόγησις ἐθεωρεῖτο πλέον αὐτάρκης δι' ὅλα τὰ κρύφια ἁμαρτήματα. Εἴς τινα μέρη ὡρίσθη πρεσβύτερος τῆς μετανοίας, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ χριστιανοὶ ἐξωμολογοῦντο τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Ὁ θεσμὸς οὗτος ἐσχετίζετο μὲ τὴν μυστικὴν ἐξομολόγησιν, εἰσήχθη, ἄρα, τὴν ε' ἑκατονταετηρίδα, καί, ὡς φαίνεται, σκοπὸν εἶχε νὰ καταστήσῃ ὑποχρεωτικὴν τὴν ἐξομολόγησιν τῶν κρυφίων ἁμαρτημάτων. Ἐπὶ τοῦ Κων]πόλεως Νεκταρίου (391) ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ εὐγενὴς γυνὴ ἐλθοῦσα εἰς τὸν πρεσβύτερον τῆς μετανοίας ἐξωμολογήθη τὰς ἁμαρτίας αὐτῆς, μία δὲ αὐτῶν ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἐπέφερε τὴν καθαίρεσιν τοῦ διακόνου τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν γενικὴν κατὰ τοῦ κλήρου κατακραυγήν. Ὁ Νεκτάριος τῇ συμβουλῇ κληρικοῦ τινος κατήργησε τὸ ὑπούργημα τοῦ ἐπὶ τῆς μετανοίας πρεσβυτέρου (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 9. Σῳζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 16). Εἰς τὴν κατάργησιν αὐτοῦ ἐν Κων]πόλει «ἐπηκολούθησαν σχεδὸν οἱ πανταχοῦ ἐπίσκοποι» (Σῳζομένου, αὐτόθι). Κατὰ τὸν P. Batiffol, πρεσβύτερος τῆς μετανοίας τὴν δ' ἑκατονταετηρίδα εἰσήχθη καὶ ἐν Ρώμῃ, ἀλλ' ἐκεῖ δὲν κατηργήθη ὁ θεσμὸς οὗτος (Etudes d'Histoire, Série I, 1926, σελ. 331 καὶ ἑξῆς). Διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ πρεσβυτέρου τῆς μετανοίας, ἡ ἐξομολόγησις τῶν κρυφίων ἁμαρτημάτων ἀφέθη πάλιν εἰς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν τῶν ἁμαρτανόντων. Οἱ χριστιανοί, οἱ αἰσθανόμενοι τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξομολογήσεως, ἠδύναντο ἀφ' ἑαυτῶν νὰ εὕρωσι κατάλληλα πρόσωπα, ἵνα ἐξομολογηθῶσιν. Ἡ ἐλευθερία αὕτη δὲν διετηρήθη. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν τὰ ἑπόμενα δύο γεγονότα. Πρῶτον, ὁ Μέγας Βασίλειος μετερρύθμισε τὴν μυστικὴν ἐξομολόγησιν, διότι κατέστησεν αὐτὴν τακτικὴν καὶ ὑποχρεωτικὴν καὶ ἐπεξέτεινε καὶ εἰς τὰ μικρότερα ἁμαρτήματα, τὰ ἁμαρτήματα ἀκόμη τῶν

λογισμῶν. Τὴν σημασίαν τῶν κακῶν λογισμῶν εἶχον καταστήσει αὐτοτελὲς πρόβλημα ἤδη οἱ ἀναχωρηταὶ καὶ μοναχοὶ (ἴδε ἀνωτέρω § 12, σημ. 1), ὁ δὲ Μ. Βασίλειος συμπεριέλαβεν αὐτὸ εἰς τὰ «ἀσκητικὰ» αὐτοῦ, συνεδύασεν αὐτὸ μετὰ τῆς ἐξομολογήσεως καὶ τὴν μεταρρύθμισιν ταύτην τῆς ἐξομολογήσεως εἰσήγαγεν εἰς τοὺς μοναχοὺς διὰ τοῦ μοναχικοῦ αὐτοῦ κανόνος· «Δεῖ δὲ τῶν ὑποτεταγμένων ἕκαστον, εἴ γε μέλλοι ἀξιόλογον προκοπὴν ἐπιδείκνυσθαι... ἀπογυμνοῦν τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας τοῖς πεπιστευμένοις τῶν ἀδελφῶν εὐσπλάγχνως καὶ συμπαθῶς ἐπιμελεῖσθαι τῶν ἀσθενούντων» (Ὅροι κατὰ πλάτος, ἐρώτησις 26). Ἀλλ' ἡ πρᾶξις αὐτὴ τῶν μοναστηρίων βαθμηδὸν ἐπέδρασεν ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας. Κατ' ἀρχὰς ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐξ αὐτῆς δὲ μετεδόθη εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν τῶν Βρεττανικῶν νήσων, ἡ ὁποία ἐξ ἀρχῆς εἶχε σχέσεις μετὰ τῆς Ἀνατολῆς, καὶ μάλιστα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (K. Holl, Enthusiasmus und Bussgewalt, 1898, σελ 261 κ. ἑξ., 303). Οἱ Ἰρλανδοσκῶτοι μοναχοί, οἱ ὁποῖοι ἔδρασαν εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Εὐρώπην, διέδωσαν τὴν συνήθειαν ταύτην εἰς τὴν ἐπίλοιπον Δύσιν. Ἡ Ἐκκλησία προέτρεπε τοὺς Χριστιανοὺς νὰ ἐξομολογῶνται καὶ τὰ μικρότερα ἁμαρτήματα αὐτῶν, οἱ δὲ χριστιανοὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὰς προτροπὰς ταύτας. Ἡ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου εἰς τοὺς μοναχοὺς ἐπιβληθεῖσα τακτικὴ μυστικὴ ἐξομολόγησις, πρῶτον, συνετέλεσεν, ὥστε μεταξὺ αὐτῶν νὰ ἀναδειχθῶσιν ἔμπειροι ἐξομολογηταὶ (πνευματικοί), ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ καὶ οἱ χριστιανοὶ κατέφευγον πολλάκις εἰς τοιούτους ἐμπείρους ἐξομολογητὰς μοναχούς. Δεύτερον, ἡ Ἐκκλησία ἐπανίδρυσε τὸ ἀξίωμα τοῦ πρεσβυτέρου τῆς μετανοίας. Ἡ ἐπανίδρυσις αὕτη ἔγινε τὴν ιβ' ἑκ]ρίδα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἑπομένων. Τέλη τῆς ια' ἑκ]ρίδος, ὅτε ἔγραφε Πέτρος ὁ Χαρτοφύλαξ, δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη ὡρισμένοι πρεσβύτεροι τῆς μετανοίας, διότι συνεβούλευε νὰ ἐξομολογῆταί τις, ἂν εὕρῃ κατάλληλον πρόσωπον. «Ἐὰν οὖν εὕρῃς ἄνδρα πνευματικὸν καὶ ἔμπειρον, δυνάμενόν σε ἰατρεῦσαι ἀνεπαισχύντως καὶ μετὰ πίστεως, ἐξομολόγησαι αὐτῷ ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώπῳ» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 5, 373). Τέλη τῆς ιβ' ἑκ]ρίδος, ὅτε ἔγραφεν ὁ Θεόδωρος Βαλσαμών, ὑπῆρχον τοιοῦτοι. Ὁ Βαλσαμὼν ὄχι μόνον κάμνει ρητὸν λόγον περὶ αὐτῶν, «πρεσβύτερον δὲ παρὰ γνώμην ἐπισκόπου μὴ μεταλλάσσειν μετανοοῦντα, εἰ μὴ δ' ἀνάγκης συνωθούσης ἐν τῇ ἀπουσίᾳ ἐπισκόπου» (αὐτ. 4, 464), ἀλλὰ καὶ ἀναφέρει, ὅτι καὶ αὐτὸς διώρισεν εἰδικοὺς πρεσβυτέρους τῆς μετανοίας ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὡς πατριάρχης τῆς πόλεως ταύτης (αὐτ. 2, 70). Οἱ μυστικῶς ἐξομολογούμενοι κατ' ἀρχὰς ἐτέλουν τὴν μετάνοιαν (τὰς ποινὰς) δημοσίως, ὥστε οἱ χριστιανοὶ ἔβλεπόν τινα τιμωρούμενον, ἀλλ' ἠγνόουν τὸ ἁμάρτημα αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐπικράτησις τῆς μυστικῆς ἐξομολογήσεως βαθμηδὸν εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα, ὅτι καὶ ἡ μετάνοια ἐτελεῖτο μυστικῶς. Ἡ δημοσία ἐξομολόγησις καὶ μετάνοια παρέμεινε διὰ

τὰ φανερῶς γινόμενα ἁμαρτήματα. Ἕως πότε διετηρήθη, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Αἱ ἐν τῇ Δύσει τὴν θ′ ἑκατονταετηρίδα εἰσαχθεῖσαι τάξεις τῶν μετανοούντων ἐξηφανίσθησαν βαθμηδὸν ἐντὸς μιᾶς ἢ δύο ἑκατονταετηρίδων (Hinschius, Kirchenrecht, 5, 89 καὶ ἑξῆς). Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀναφέρονται αὗται μέχρι τῆς ια′ ἑκ]ρίδος (Συμεὼν ὁ νέος Θεολόγος, Migne, 155, 357 καὶ 360), ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν ἐφηρμόζοντο.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὴν Ἐκκλησίαν ἀπησχόλησε τὸ *βάπτισμα μιᾶς καταδύσεως*. Τοιοῦτο βάπτισμα ἐτέλουν, πρῶτον, οἱ Εὐνομιανοὶ («ἀνόμοιοι»), ὅπερ ἐκρίθη ἄκυρον, διότι ὡς ἄκροι Ἀρειανοὶ διέστρεφον τὸ δόγμα τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ ἐτέλουν τὸ βάπτισμα ὄχι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλ᾽ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ (7 κανὼν Β′ Οἰκουμ. Συνόδου, 49 καὶ 50 κανὼν Ἀποστόλων, Σωζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 26). Τοιοῦτο βάπτισμα ἐτέλουν, δεύτερον, οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Ἱσπανίας. Διὰ τῆς μιᾶς καταδύσεως ἤθελον νὰ παραστήσωσι τὴν ἑνότητα τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ τὴν ἰσότητα τῶν προσώπων αὐτῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Ἀρειανοὺς τῆς χώρας ταύτης («ὁμοίους»), οἱ ὁποῖοι διὰ τριῶν καταδύσεων ἤθελον νὰ παραστήσωσι τὴν διαίρεσιν τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ τὴν ἀνισότητα τῶν τριῶν προσώπων αὐτῆς. Ὁ Ρώμης Γρηγόριος ὁ Α′ ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Σεβίλλης Λέανδρον ἐπεδοκίμασε καὶ ὑπεστήριξε τὸ βάπτισμα τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἱσπανίας, βεβαίως ὡς ἐπιτόπιον ἔθιμον. Ὁ ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λεάνδρου Ἰσίδωρος ὁ Σεβίλλης, τὴν ἐπιστολὴν ταύτην παρουσίασεν ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Τολέδου (633), ἡ ὁποία περιέλαβεν αὐτὴν ἐν τῷ ἕκτῳ κανόνι αὐτῆς (Hefele, Conciliengeschichte, 3, 80). Ἡ συνήθεια νὰ ἀναβάλλωσιν οἱ χριστιανοὶ τὸ βάπτισμα, πολεμηθεῖσα ὑπὸ τῶν τριῶν Καππαδόκων, τοῦ Μεδιολάνων Ἀμβροσίου († 395) καὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου († 444), ἐξέλιπε βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς ε′ ἑκ]ρίδος. Ἕνεκα τούτου καὶ ἕνεκα τῆς συμπληρώσεως τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐξέλιπον αἱ τάξεις τῶν κατηχουμένων καὶ αἱ ὡρισμέναι ἡμέραι τοῦ βαπτίσματος αὐτῶν καὶ ἀπέβαλον σημασίαν τὰ σχετικὰ πρὸς αὐτοὺς μέρη τῆς λειτουργίας. Ἐπεκράτησεν ὁ νηπιοβαπτισμός. Μετ᾽ αὐτοῦ σχετίζεται ἡ *μετάδοσις τῆς θείας εὐχαριστίας* εἰς τὰ νήπια, ἡ ὁποία ὑφίστατο ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ τῇ ἀφρικανικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐνῷ ἡ δυτικὴ ἠρνήθη αὐτὴν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χωρίου τῆς πρώτης πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου, «δοκιμαζέτω ἄνθρωπος ἑαυτόν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω» (11, 28). Ὁ ἀρχαῖος τρόπος τῆς μεταδόσεως τῆς θείας εὐχαριστίας εἰς τοὺς χριστιανοὺς (ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 105) περιέκλειε κινδύνους βεβηλώσεως αὐτῆς, πρὸ πάντων κατὰ τὴν μετάληψιν νηπίων καὶ ἀσθενῶν, καὶ παρεῖχε δυσκολίας διὰ τὴν μετάληψιν μεγάλου ἀριθμοῦ χριστιανῶν. Ἀπητεῖτο πολὺς χρόνος καὶ μεγάλη ποσότης ἡγιασμένου ἄρτου καὶ μάλιστα ἡγιασμένου οἴνου. Τοὺς κινδύνους καὶ τὰς δυσκολίας ταύτας ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἀντεμετώ-

πισεν ὡς ἑξῆς. Ἠλάττωσεν ἀκόμη περισσότερον τὰ τεμάχια τοῦ ἡγιασμένου ἄρτου, ἀνέμιξεν αὐτὰ μετὰ τοῦ ἡγιασμένου οἴνου καὶ εἰσήγαγε τὴν χρῆσιν τῆς λαβῖδος, κατ' ἀρχὰς διὰ τὰ νήπια, ἔπειτα διὰ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τέλος δι' ὅλους τοὺς χριστιανούς. Ἡ τέλεσις τῆς θείας εὐχαριστίας ἦτο μὲν εἰς τὰ κύρια σημεῖα παντοῦ ἡ αὐτή, ἀλλ' εἶχε καὶ στοιχεῖα διάφορα. Τοῦτο ἦτο ἀρχαῖον. Ἡ Διδαχὴ τῶν Ἀποστόλων, γραφεῖσα τέλη τῆς α' ἑκατονταετηρίδος, παραθέτει τρεῖς ὡρισμένας λειτουργικὰς εὐχὰς καὶ ἔπειτα προσθέτει· «τοῖς δὲ προφήταις ἐπιτρέπετε εὐχαριστεῖν, ὅσα θέλουσιν» (10, 7). Ὁ συνδυασμὸς οὗτος σταθεροῦ πυρῆνος καὶ σχετικῆς ἐλευθερίας συνετέλεσεν, ὥστε νὰ διαμορφωθῶσι διάφοροι λειτουργίαι. Αὗται διῃρέθησαν εἰς ὁμάδας καὶ εὑρέθησαν οἱ κύριοι τύποι τῶν λειτουργιῶν. Ἡ λεγομένη «Αἰγυπτιακὴ ἐκκλησιαστικὴ διάταξις», τῆς ὁποίας τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον ἀπωλέσθη καὶ σῴζεται λατινικὴ μετάφρασις, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἶναι ἡ Ἐκκλησιαστικὴ διάταξις τοῦ Ἱππολύτου († 236) καὶ περιέχει τὴν ἀρχαίαν λειτουργίαν τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν αἰγυπτιακὴν Ἐκκλησίαν. Στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας αἰγυπτιακῆς λειτουργίας πιθανῶς ἀποτελοῦσιν αἱ σχετικαὶ εὐχαὶ (13 - 16) τοῦ Εὐχολογίου τοῦ Σεραπίωνος, ἐπισκόπου Θμούης, συγχρόνου τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Αἱ εὐχαὶ αὗται ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὰς περιεχομένας ἐν τῇ Διδαχῇ τῶν Ἀποστόλων (κεφ. 9 καὶ 10). Ἡ ἀρχαία αἰγυπτιακὴ λειτουργία ἀναπτυχθεῖσα ἔλαβε τὴν μορφήν, ἡ ὁποία διεσώθη ὑπὸ τὸ ὄνομα Λειτουργία τοῦ Ἀποστόλου Μάρκου. Ἡ λειτουργία τῆς Ἀντιοχείας ὑπάρχει ἐν τῷ ὀγδόῳ βιβλίῳ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν (τέλη δ' ἢ ἀρχὰς ε' ἑκ]ρίδος). Τοῦ ἰδίου τύπου εἶναι αἱ ἑπόμεναι τρεῖς λειτουργίαι, ἡ ἱεροσολυμητική, γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀποστόλου Ἰακώβου, ἡ μικρασιατικὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ ἡ τῆς Κων]πόλεως, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐν τῇ Δύσει ἐκ τῆς μνημονευθείσης ἀρχαίας ρωμαϊκῆς λειτουργίας ἀνεπτύχθη ἡ μεταγενεστέρα ρωμαϊκὴ λειτουργία, ἡ ὁποία ὑφίστατο τὴν δ' ἑκατονταετηρίδα. Τοῦ ἰδίου τύπου εἶναι ἡ λειτουργία τῆς Βορείου Ἀφρικῆς. Ἡ λειτουργία τῶν Μεδιολάνων ἐδείκνυε περισσοτέρας ἐπιδράσεις τῆς Ἀνατολῆς, ὀφειλομένας πιθανῶς εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου διορισθέντα ἐπίσκοπον Μεδιολάνων Αὐξέντιον τὸν Καππαδόκην (355). Τοῦ ἰδίου τύπου ἦτο ἡ λειτουργία τῆς Γαλλίας, τῆς Ἱσπανίας («μοζαραβική») καὶ τῶν Βρεττανικῶν νήσων. Ἀπὸ τῆς ς' ἑκατονταετηρίδος ἤρχισεν ἡ ἐπικράτησις τῆς ρωμαϊκῆς λειτουργίας. Ἀντικατέστησεν αὐτάς, ἀλλ' ἐδέχθη ἐπιδράσεις ἐξ αὐτῶν.

Τὴν ε' ἑκατονταετηρίδα ὑπὸ τοῦ Ἀντιοχείας Πέτρου τοῦ Γναφέως (476) εἰσήχθη ἡ καθ' ἑκάστην λειτουργίαν *ἀνάγνωσις τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως*. «Ὃς πρῶτος ἐπενόησεν... ἐν πάσῃ συνάξει τὸ σύμβολον πίστεως λέγεσθαι, πρὸ τούτου μὴ λεγόμενον, εἰ μὴ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ τῇ μεγάλῃ παρασκευῇ» (Γεωργίου Μοναχοῦ, Χρονικόν, σελ. 514

κ. ἑξ., ἔκδοσις De Boor, σελ. 618)[1]. Ἀπὸ τῆς ς′ ἑκατονταετηρίδος εἰσήχθη ἡ συνήθεια αὕτη εἰς τὴν Κων]πολιν (Θεοδώρου Ἀναγνώστου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 32 καὶ 48. Νικηφόρου Καλλίστου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 15, 38. 16, 35) καὶ εἰς τὴν Ἱσπανίαν (2 κανὼν τῆς συνόδου τοῦ Τολέδου, 589. Hefele, Conciliengeschichte, 3, 50). Ἡ σύνοδος αὕτη τοῦ Τολέδου εἰς τὸ σύμβολον τῆς Κων]πόλεως, ἤτοι τὸ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει, εἰσήγαγε τὸ Filioque. Ἐν Ἱσπανίᾳ τὸ σύμβολον ἐψάλλετο. Ἡ ἐκ τῆς Ἱσπανίας διάδοσις τῆς προσθήκης τοῦ Filioque εἰς τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως (τοῦ φραγκικοῦ κράτους ὀλίγον μετὰ τὸ 767, τῆς Ρώμης τῷ 1014) μετέφερεν εἰς αὐτὰς καὶ τὴν συνήθειαν νὰ ψάλλεται τὸ σύμβολον (J. Hergenröther, Photius, τόμος I, σελ. 693, 698, 710· πρβλ. καὶ σελ. 707, σημ. 153). Ἡ κατὰ τὴν θείαν λατρείαν *ἀνάγνωσις τῆς Ἁγίας Γραφῆς* ἐγίνετο συνεχὴς τοὐλάχιστον μέχρι τῆς ε′ ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλ' ὑπῆρχε συνήθεια κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων, τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν καὶ τὴν διακαινήσιμον ἑβδομάδα νὰ ἀναγινώσκωσι τὰ σχετικὰ τμήματα τῶν εὐαγγελίων. Ἡ συνήθεια αὕτη ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὰς ἄλλας Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς καὶ οὕτω προέκυψεν ἡ κατὰ περικοπὰς ἀνάγνωσις τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τῶν ὁποίων ἡ μία δὲν εἶναι συνέχεια τῆς ἄλλης. Ὁ Εὐθάλιος, ζήσας μέσα τῆς δ′ ἑκατονταετηρίδος, ὡς φαίνεται, ἐν Συρίᾳ, κατήρτισε σειρὰν πενήντα ἑπτὰ περικοπῶν, διὰ δὲ τὴν Δύσιν πιθανῶς ὁ Ἱερώνυμος († 420) κατήρτισεν ὁμοίαν συλλογήν. Πρῶτος ὁ πρεσβύτερος Μουσαῖος ἐν Μασσαλίᾳ (περὶ τὸ 450) κατήρτισε συλλογὴν περικοπῶν δι' ὅλον τὸ ἔτος. Αἱ τῶν εὐαγγελικῶν περικοπῶν συλλογαὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὠνομάσθησαν «εὐαγγελιάρια» (ἐν τῇ Δύσει «lectionaria») καὶ ἀνάγονται εἰς τὴν η′ ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ πολὺ πρότερον εἶχε παύσει ἡ συνεχὴς ἀνάγνωσις τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τοὐλάχιστον εἰς πολλὰ μέρη. Τὸ *ἐκκλησιαστικὸν ᾆσμα* ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ἁπλοῦν, μὴ διαφέρον πολὺ τοῦ τρόπου, διὰ τοῦ ὁποίου σήμερον ψαλμῳδοῦνται αἱ εὐχαὶ καὶ τὰ ἀναγνώσματα, τὰ ὁποῖα τότε ἁπλῶς ἀνεγινώσκοντο. Ὁ σημερινὸς τρόπος τῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων ἤρχισεν ἀπὸ τῆς ς′ ἑκατονταετηρίδος. Πρῶτοι οἱ ἀρχαῖοι αἱρετικοὶ τῆς Συρίας, ὁ γνωστικὸς Βαρδησάνης († 223) καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἁρμόνιος, οἱ ὁποῖοι διεκρίθησαν καὶ ὡς ὑμνογράφοι, ἔπειτα οἱ Ἀρειανοὶ τῆς Συρίας, ἀνέπτυξαν ἔντεχνον ᾆσμα, πρὸς ἄμυναν δὲ κατ' αὐτῶν εἰσήχθη καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ὡς εἰσηγητὴς ἀναφέρεται κυρίως Ἐφραὶμ ὁ Σύρος (Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 39). Ὁ Αὐγουστῖνος ἀναφέρει τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον ὡς ὀπαδὸν τοῦ ἀρχαίου ἁπλοῦ ᾄσματος. Περὶ αὐτοῦ λέγει τὰ ἑπόμενα· «Ἀσφαλέστερόν μοι φαίνεται

1. Τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν ἐψάλλετο. Τὸ χωρίον τῶν συγγραμμάτων Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου, προερχομένων ἐκ τοῦ τέλους τῆς ε′ ἑκ]ρίδος, «προομολογηθείσης ὑπὸ παντὸς τοῦ τῆς ἐκκλησίας πληρώματος τῆς καθολικῆς ὑμνολογίας» (Migne, 3, 425 C), ἐννοεῖ ἀπαγγελίαν τοῦ Πιστεύω ἢ μουσικὴν ἐκτέλεσιν ἄλλου ὕμνου.

ὅπερ περὶ τοῦ ἀλεξανδρινοῦ ἐπισκόπου Ἀθανασίου πολλάκις λεχθέν μοι ἐνθυμοῦμαι, ὁ ὁποῖος μὲ τόσον μικρὰν ἀλλαγὴν τῆς φωνῆς ἔκαμε τὸν ἀναγνώστην τοῦ ψαλμοῦ νὰ ᾄδῃ, ὥστε ὡμοίαζε πρὸς ἀπαγγελίαν μᾶλλον, ἢ πρὸς ᾆσμα» («Tutiusque mihi videtur, quod de alexandrino episcopo Athanasio saepe dictum mihi commemini, qui tam modico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi, ut pronuncianti vicinior esset quam canenti». Confessiones, 10, 33)[2]. Ὁ Αὐγουστῖνος, ὡς κατωτέρω λέγει, ἀμφεταλαντεύετο μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου ᾄσματος. Ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο τούτων τάσεων ἐξηκολούθησε κυρίως ἐν τῇ Ἀνατολῇ μεταξὺ τῆς λατρείας τῶν μοναστηρίων καὶ τῆς λατρείας τῶν πόλεων (Παύλου Εὐεργετινοῦ, Συναγωγὴ ρημάτων τῶν Πατέρων, ἔκδοσις Βενετίας, 1783, 371. Christ - Paranikas, Anthologia, 1871, σελ. XXXIX. Ἰωάννου Μαϊουμᾶ, Πληροφορίαι, ἐν Patrologia Orientalis, 8, 180, περὶ τὸ 515, ἀλλ' ἡ πληροφορία ἐκ τοῦ τέλους τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος). Ὅτε ἐπεκράτησε τὸ ἔντεχνον ᾆσμα ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ, ἐξηκολούθησεν ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἀπεσχισμένων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς (Νεστοριανῶν, μονοφυσιτῶν καὶ μονοθελητῶν) μέχρι τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος καὶ μετὰ ταῦτα. Πρῶτοι οἱ ἀρχαῖοι αἱρετικοὶ τῆς Συρίας (Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς, Βαρδησάνης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἁρμόνιος) ἐχρησιμοποίησαν χορούς γυναικῶν. Πρὸς ἄμυναν κατὰ τῶν αἱρετικῶν τούτων εἰσήχθησαν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, κυρίως ὑπὸ Ἐφραὶμ καὶ Σύρου (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 30. Ἀνώνυμος παρ' Assemani, Bibliotheca Orientalis, I, 47 καὶ ἑξῆς). Ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες ἐπολέμησαν τὴν χρῆσιν αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἐξαφανίσωσιν αὐτήν. Ἡ χρῆσις χορῶν παίδων προϋπῆρχεν (Ἐφραίμ, Ὕμνοι καὶ Λόγοι, II, 751) καὶ διετηρήθη. Τὰ πρῶτα ἐν τῇ Δύσει *ἐκκλησιαστικὰ ὄργανα* (Orgues, Orgeln) ἐστάλησαν ἐκ Βυζαντίου. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος (741 - 775) ἀπέστειλεν ὄργανον εἰς τὸν βασιλέα τῶν Φράγκων Πιπῖνον τὸν Βραχύν, Μιχαὴλ δὲ ὁ Ραγκαβὲ (811 - 813) ἀπέστειλεν ἄλλο εἰς τὸν Μέγαν Κάρολον, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησεν αὐτὸ ἐν τῷ ναῷ τῆς πρωτευούσης «Ἀκυΐσγρανον» (Aachen, Aix - la - Chapelle). Τὸ ὄργανον ἐν Κων)πόλει ἔπαιζεν ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ. Ἀλλ' ἤδη Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης, νεανίας ἀκόμη, ἐξερχόμενος τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων κατά τινα λιτανείαν, ἤκουσε τὸ ὄργανον παιζόμενον ἐκτὸς τοῦ ναοῦ. Εἰς τιμὴν τοῦ ὀργάνου τούτου βραδύτερον, ὡς Καῖσαρ, ἔγραψεν ὀκτάστιχον ἐπίγραμμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν προσετέθη πληροφορία περὶ τῆς ἀφορμῆς, ἡ ὁποία προὐκάλεσεν αὐτό, «ὁπόταν ἐξήρχετο ἀπὸ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἐν τῇ προελεύσει». Ἐκ τοῦ ἐπιγράμματος τούτου πληροφορούμεθα,

2. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος εὑρίσκετο ἐκεῖ, ἐν τῇ Δύσει, 340 - 346, ὁ Αὐγουστῖνος ἔφθασεν ἐκεῖ μετὰ τεσσαράκοντα καὶ πλέον ἔτη.

ὅτι τὸ ὄργανον τότε ἦτο ἐφωδιασμένον μὲ δερμάτινον ἀσκὸν πλήρη ἀέρος, ὁ ὁποῖος διωχετεύετο κάτωθεν εἰς τὴν ρίζαν τῶν καλῶς τετρυπημένων καλάμων (Ἰουλιανοῦ, Ἐπιστολαί, ἔκδοσις J. Bidez, 1924, σελ. 215). Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι γνωστὴ μόνον ἐκ τοῦ ἐπιγράμματος τούτου τοῦ Ἰουλιανοῦ (C. E. Ruelle, ἐν Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, τόμος 3, σελ. 316). Διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες εἰσήγαγον ἐν Βυζαντίῳ ἐνόργανον μουσικήν, ἀλλὰ μετ' αὐτοὺς κατηργήθη (V. Cottas, Le théatre à Byzance, 1931, σελ. 147, σημ. 51).

Περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ *Πάσχα* ἠσχολήθη ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος (325), ἕνεκα τῶν «πρωτοπασχιτῶν» (Εὐσεβίου, Βίος Μ. Κωνσταντίνου, 3, 5). Ἐκκλησίαι τινὲς τοῦ πατριαρχείου Ἀντιοχείας, ἀκολουθοῦσαι τοὺς Ἰουδαίους, ἑώρταζον ἐνίοτε πάσχα πρὸ τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας. Ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἀπηγόρευσε τὴν διαφορὰν αὐτῶν, ἀλλὰ ποινὴν καὶ ἀφορισμὸν (ὡς ἰσχυρίζεται τὸ Πασχάλιον Χρονικὸν καὶ ἄλλοι) δὲν ὥρισεν. Οἱ παρόντες πρωτοπασχῖται ἐπίσκοποι συνεμορφώθησαν πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου, ἔκτοτε δὲ λείψανα μόνον ὑφίσταντο τοῦ πρωτοπασχιτισμοῦ (πρῶτος κανὼν Ἀντιοχείας καὶ ἀλλοῦ). Ἐπειδὴ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπῆρχον διακεκριμένοι ἀστρονόμοι καὶ μαθηματικοί, ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας κατ' ἔτος νὰ καθιστᾷ δι' ἐπιστολῶν γνωστὴν εἰς τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας τὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἑκάστοτε πίπτει τὸ πάσχα (Μεγάλου Ἀθανασίου, Πασχάλιος ἐπιστολή, 18, ἔτους 346. Ἀμβροσίου, Ἐπιστολὴ 23, Ρώμης Λέοντος τοῦ Α', Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μαρκιανόν, 453). Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ὠνομάσθησαν πασχάλιοι, ἐν αὐταῖς δὲ ὁ Ἀλεξανδρείας ἀνήγγελλεν ἢ ἐπραγματεύετο σπουδαῖα ἐκκλησιαστικὰ γεγονότα τοῦ ἔτους ἐκείνου. Ἤδη πρότερον, ἀπὸ τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος, εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ συνήθεια, ὁ Ἀλεξανδρείας νὰ στέλλῃ τοιαύτας πασχαλίους ἐπιστολάς, ἀλλὰ τότε ἔστελλεν αὐτὰς μόνον εἰς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου, ἤτοι τὰς ἰδίας αὐτοῦ Ἐκκλησίας, ἐνῷ τώρα ὑπὸ τῆς συνόδου ἀνετέθη εἰς αὐτὸν νὰ στέλλῃ τὰς ἐπιστολὰς καὶ εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, ἑπομένως καὶ εἰς τὸν Ρώμης, ὁ ὁποῖος ἀνεκοίνου αὐτὰς εἰς τὰς Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας ἀποστολὴ τῶν πασχαλίων ἐπιστολῶν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν ἔπαυσεν, ὅτε μετὰ τὴν τετάρτην οἰκουμενικὴν σύνοδον (451) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπεκράτησαν μονοφυσῖται ἐπίσκοποι καὶ διεκόπησαν αἱ μετὰ τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν σχέσεις αὐτῶν. Ὁ Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος (385 - 412) καὶ Κύριλλος (412 - 444) εἶχον καταρτίσει πίνακας, δεικνύοντας τὸ πάσχα πολλῶν ἐτῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταστήσει ἀχρήστους τὰς πασχαλίους ἐπιστολάς. Ὅτι ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ἀλεξανδρείας νὰ καθιστᾷ εἰς τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας γνωστὴν τὴν ἡμέραν

τοῦ πάσχα, ἐδείκνυεν ἔμμεσον προτίμησιν τοῦ δεκαενναετοῦς πασχαλίου κύκλου τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' ἡ Δύσις διετήρησε τὸν κύκλον τῶν 84 ἐτῶν καὶ ἑπομένως ἐνίοτε δὲν ἑωρτάζετο τὸ πάσχα παντοῦ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν. Ἡ Δύσις βαθμιαίως προσήγγισεν εἰς τὸν ἀνατολικὸν ὑπολογισμὸν τοῦ πάσχα. Ἡ γνώμη, ὅτι μέσα τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος ἡ σύνοδος τῆς Σαρδικῆς (343) εἰσήγαγε τὸν λεγόμενον νεώτερον ὑπολογισμὸν τοῦ πάσχα, κατὰ τὸν ὁποῖον ἔμενε μὲν ὁ πασχάλιος κύκλος τῶν 84 ἐτῶν, ἀλλ' ὡς ἡμέρα τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας ἔγινεν ἀποδεκτὴ ὄχι ἡ 18 (25) Μαρτίου, ὅπως ἕως τότε ἐδέχετο ἡ Δύσις, ἀλλ' ἡ 21 Μαρτίου, συμφώνως πρὸς τὴν Ἀνατολήν, δὲν φαίνεται ἀληθὴς (Hefele, 1, 333 καὶ 606). Μέσα τῆς ε' ἑκ]ρίδος ὁ Βικτώριος (455) ἐν τῇ Δύσει υἱοθέτησε νέον πασχάλιον κύκλον 532 ἐτῶν, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐφεύρει πρὸ αὐτοῦ ὁ Αἰγύπτιος μοναχὸς Ἀννιανὸς (400). Ὁ κύκλος τοῦ Βικτωρίου εὗρεν εἴσοδον κυρίως ἐν Γαλλίᾳ, εἰς δὲ τὰς ἄλλας χώρας τῆς Δύσεως ὑφίστατο ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν κύκλον τῶν 84 ἐτῶν. Ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς 532 εἶναι πολλαπλάσιον τοῦ 19 ($19 \times 28 = 532$), ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ κύκλου τοῦ Βικτωρίου συνετέλεσεν, ὥστε ἡ Δύσις εἰς τὸν ἑορτασμὸν τοῦ πάσχα νὰ πλησιάσῃ ἀκόμη περισσότερον πρὸς τὴν Ἀνατολήν, ἡ ὁποία εἶχε τὸν δεκαενναετῆ κύκλον. Τὸ τελικὸν βῆμα ἔκαμε τὴν ς' ἑκατονταετηρίδα Διονύσιος ὁ Μικρὸς (Exiguus), ὡς ὠνόμαζεν ἑαυτὸν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ. Κατήγετο ἐκ Σκυθίας (Μοισίας), ὡς οἱ ἐν Κων]πόλει ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Σκύθαι μοναχοὶ καὶ ἐπὶ Ἰωάννου Χρυσοστόμου Ἰωάννης ὁ Κασσιανός, τῶν ὁποίων οἱ πρῶτοι ἦσαν σύγχρονοι αὐτοῦ, ὁ δὲ τελευταῖος μίαν ἑκατονταετηρίδα ἀρχαιότερος. Ὁ Διονύσιος ἦτο ἀββᾶς τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ ἔγινεν ἀφορμή, ἵνα ἡ Δύσις εἰς τὸν ἑορτασμὸν τοῦ πάσχα συμμορφωθῇ πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Μετέφρασε λατινιστὶ τὸν πασχάλιον πίνακα τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, περιλαμβάνοντα τὸ πάσχα ἐνενήκοντα πέντε ἐτῶν. Ἐπειδὴ οὗτος μετὰ ἑπτὰ ἔτη (531) θὰ ἐτελείωνεν, συνεπλήρωσεν αὐτὸν διὰ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ πάσχα καὶ ἄλλων ἐνενήκοντα πέντε ἐτῶν (532 - 626) κατὰ τὸν αὐτὸν ὑπολογισμόν, ἤτοι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δεκαενναετοῦς πασχαλίου κύκλου τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Ρώμης ἐδέχθη τὸν πίνακα τοῦτον, ἑπομένως, καὶ τὸν ἀνατολικὸν ὑπολογισμόν, ὁ ὁποῖος βαθμηδὸν ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Δύσιν. Κατὰ τὴν ς' ἑκατονταετηρίδα ἐπεκράτησεν ἐν Ἰταλίᾳ, κατὰ τὴν ζ' ἑκατονταετηρίδα ἐν Ἱσπανίᾳ, κατὰ τὴν η' ἑκατονταετηρίδα ἐν Γαλλίᾳ. Διονύσιος ὁ Μικρὸς πρῶτος εὗρε τὴν ἀπὸ Χριστοῦ χρονολογίαν καὶ συμφώνως πρὸς αὐτὴν ἐσημείωσε τὰ ἔτη ἐν τῷ μνημονευθέντι πασχαλίῳ πίνακι. Οὗτος ἔγινεν αἰτία, ἡ χρονολογία αὕτη νὰ εἰσέλθῃ εἰς γενικὴν χρῆσιν. Ἀλλ' ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐδέχθη τὸ 754 ἀπὸ κτίσεως Ρώμης, ἐνῷ ὁ Ἰησοῦς ἐγεννήθη τῷ 748 ἢ 749, διότι ὁ μὲν Ἡρώδης ἀπέθανε τῷ 750 ἢ 751 ἀπὸ κτίσεως Ρώμης, ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐγεννήθη δύο περίπου ἔτη

ἐνωρίτερον. Ὁ Ἰησοῦς ἦτο διετὴς περίπου κατὰ τὴν σφαγὴν τῶν νηπίων, ὁ δὲ Ἡρώδης ἀπέθανεν ὀλίγον μετὰ τὴν σφαγὴν ταύτην (Ματθαίου, 2, 16 καὶ 19). Ἡ χρονολογία, ἄρα, ἡμῶν ὑπολείπεται τῆς πραγματικῆς τέσσαρα ἢ πέντε ἔτη.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰσήχθησαν νέαι ἑορταί. Ὁ εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ ὡρίσθησαν χρονολογικῶς τὴν γ′ ἑκατονταετηρίδα, πρὶν γίνῃ σκέψις περὶ εἰσαγωγῆς σχετικῶν ἐκκλησιαστικῶν ἑορτῶν. Ὁ εὐαγγελισμὸς ὡρίσθη τὴν 25ην Μαρτίου, ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο ὡς ἡμέρα τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας, αὕτη δέ, ἐξ ἐπιδράσεως τῶν Ἰουδαίων καὶ μάλιστα τοῦ Φίλωνος, ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς δημιουργίας (Ψευδοκυπριανοῦ, Pasca computus τοῦ ἔτους 243. Ψευδοκλημέντια, Ὁμιλία I, 6, 14, 32, γραφέντα τὴν δ′ ἑκ]ρίδα. Ed. Schwartz, Christliche und jüdische Osterntafeln, σελ. 139). Ἐντεῦθεν ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ ὡρίσθη ἐννέα μῆνας μετὰ ταῦτα, ἤτοι τὴν 25ην Δ]βρίου (Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ, Χρονογραφία, ἐκ τοῦ ἔτους 221, Ἱππολύτου, Εἰς Δανιήλ, 4). Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἑορτὴ τῶν *Χριστουγέννων* τῆς 25ης Δ]βρίου εἰσήχθη περὶ τὸ 335 ἐν Ῥώμῃ. Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἑορτῆς πιθανῶς συνετέλεσεν ἡ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν μεγάλη ἐθνικὴ ἑορτὴ τοῦ ἡλίου (dies invicti solis). Ἐκ τῆς Ῥώμης ἡ ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων μετεδόθη εἰς τὴν ἐπίλοιπον Δύσιν καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος τῷ 386, εὑρισκόμενος ἀκόμη ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν σχετικῷ λόγῳ εἶπεν· «καίτοι γε οὔπω δέκατόν ἐστιν ἔτος, ἐξ οὗ δήλη καὶ γνώριμος αὕτη ἡ ἡμέρα γεγένηται» (Migne, 49, 353). Ἄρα, ἀπὸ τοῦ ἔτους 376 περίπου ἡ ἑορτὴ αὕτη εἰσήχθη εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Εἰς ποίαν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς εἰσήχθη κατὰ πρῶτον; Αἱ δύο νεώτεραι καὶ πιθανώτεραι γνῶμαι εἶναι αἱ ἑπόμεναι. Κατὰ τὴν πρώτην γνώμην, ἡ ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων εἰσήχθη κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου († 379. Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν. Migne, 31, 1473 A. Paul de Lagarde, Altes und Neues über das Weinachtsfest, ἐν Mitteilungen, τόμος IV, 1891, σελ, 269. K. Holl, Amphilochius von Ikonium, 1904, σελ. 108). Κατὰ τὴν δευτέραν γνώμην, ἡ ἑορτὴ αὕτη εἰσήχθη κατὰ πρῶτον (376) εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀντιοχείας, καὶ μάλιστα εἰς τὸν μικρὸν ναὸν αὐτῆς, τὸν κατεχόμενον ὑπὸ τῶν Εὐσταθιανῶν ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον Παυλῖνον, τῷ δὲ 386 εἰσήχθη εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς Ἀντιοχείας, τὸν κατεχόμενον ὑπὸ τῶν Μελετιανῶν ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον Φλαβιανὸν (H. Lietzmann, Kirchengeschichte, τόμος III, 1938, σελ. 322). Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ ἐκφωνήσας τὸν μνημονευθέντα σχετικὸν λόγον κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ἦτο πρεσβύτερος τοῦ Ἀντιοχείας Φλαβιανοῦ. Εἶναι φυσικόν, ὅτι εἰς τοὺς Εὐσταθιανούς, τῶν ὁποίων ὁ ἐπίσκοπος ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ τοῦ Ῥώμης καὶ ὅλης τῆς Δύσεως, οἱ ὁποῖοι δογματικῶς συνεφώνουν μετ᾽ αὐτῆς (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 203 ΣΗΜ.) καὶ

εὑρίσκοντο εἰς στενὰς σχέσεις, εἰσήχθη πρώτην φορὰν ἐκ τῆς Δύσεως ἡ ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς (379) εἰσήγαγεν αὐτὴν ἔπειτα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κων]πόλεως, Κύριλλος δὲ ὁ Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ περὶ τὸ 433 (Migne, 77, 1433). Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἱερουσαλὴμ εἰσήχθη τέλη τῆς ς' ἑκ]ρίδος (Migne, 88, 197. Byz. Zeitschrift, 22, 50). Ὁ Μέγας Βασίλειος (Migne, 31, 1473. Lagarde, αὐτ. Holl, αὐτ.) καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς (Migne, 36, 312 καὶ ἑξῆς. Λόγος 38ος), ὁ μὲν πρὸ τοῦ 379, ὁ δὲ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐπεχείρησαν διὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων τῆς 25ης Δεκεμβρίου νὰ εἰσαγάγωσι τὴν ὀνομασίαν «Θεοφάνια», διακρίνοντες αὐτὴν τῶν Ἐπιφανίων (τῆς 6ης Ἰανουαρίου)[3], ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα αὕτη δὲν εὗρεν ὑποδοχήν. Ἡ ἑορτὴ τῶν Ἐπιφανίων (6ης Ἰανουαρίου), κατὰ τὴν ὁποίαν πρότερον ἑωρτάζετο καὶ ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ, ἔμεινεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὡς ἑορτὴ πλέον τοῦ βαπτίσματος αὐτοῦ. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς διὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην εἰσήγαγε τὸ ὄνομα «ἡμέρα τῶν φώτων» (Λόγος 39, εἰς τὰ Ἅγια Φῶτα). Οἱ Ἀρμένιοι διετήρησαν τὴν σύνδεσιν τῶν Χριστουγέννων μετὰ τῶν Ἐπιφανίων, καὶ τὴν μὲν ἑσπέραν τῆς 5ης Ἰανουαρίου τελοῦσι τὴν λειτουργίαν τῶν Χριστουγέννων, τὴν δὲ πρωΐαν τῆς 6ης Ἰανουαρίου τὴν λειτουργίαν τῶν Ἐπιφανίων καὶ τὸν ἁγιασμόν. Ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἑορτὰς τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Πάσχα ὡρίσθησαν αἱ ἡμέραι τριῶν ἄλλων ἑορτῶν. Πρώτη, ἡ *ἑορτὴ τῆς περιτομῆς τοῦ Χριστοῦ*, ὀκτὼ ἡμέρας μετὰ τὰ Χριστούγεννα (1ης Ἰανουαρίου), εἰσήχθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὴν ε' ἑκατονταετηρίδα καὶ μετεδόθη εἰς τὴν Δύσιν τὴν ς' ἑκατονταετηρίδα (Κων]πόλεως Πρόκλου [434 - 438], Λόγος εἰς τὴν περιτομὴν τοῦ Χριστοῦ. Migne, 65, 837. 17 κανὼν τῆς συνόδου τῆς γαλλικῆς πόλεως Tours 567). Ἡ 1η Ἰανουαρίου ἦτο ἡ ἀρχὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἔτους καὶ ἑωρτάζετο διὰ χορῶν καὶ μεταμφιέσεων, συνέβαινον δὲ κατ' αὐτὴν ποικίλαι παρεκτροπαί. Ἡ Ἐκκλησία, ἵνα ἀπομακρύνῃ ἐκεῖθεν τοὺς χριστιανούς, εἶχε καταστήσει αὐτήν, ἀπὸ τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος, ἡμέραν μετανοίας νηστείας καὶ *προσευχῆς*. Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἑορτῆς τῆς περιτομῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἀναφερομένης ὑπὸ τοῦ Κρήτης Ἀνδρέου, τὴν η' ἑκατονταετηρίδα (Migne, 97, 913), καὶ ἡ ὑποχώρησις τῶν μνημονευθεισῶν ἐθνικῶν ἑορτῶν ἔθεσαν τέρμα εἰς τὴν πένθιμον ἀντίληψιν τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Δευτέρα, ἡ *ἑορτὴ τῶν Βαΐων*, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ τὴν δ' ἑκατονταετηρίδα ἐν Ἱεροσολύμοις. Τὴν πέμπτην μεταμεσημβρινὴν ὥραν ἀπὸ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν ἐγίνετο λιτανεία μετὰ κλάδων βαΐων καὶ ἐλαιῶν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως τῶν Ἱεροσολύμων, ὅπου ἐτελεῖτο ἑσπε-

3. «Ὄνομα θώμεθα τῇ ἑορτῇ ἡμῶν Θεοφάνια· ἑορτάσωμεν τὰ σωτήρια τοῦ κόσμου, τὴν γενέθλιον ἡμέραν τῆς ἀνθρωπότητος.» Ἐκ τοῦ σχετικοῦ λόγου τοῦ Μ. Βασιλείου (Migne, 31, 1473). Ὁ Γρηγόριος ἔχει λόγον «εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνια, εἴτουν Γενέθλια» καὶ λόγον εἰς τὰ ἅγια Φῶτα (Ἐπιφάνια).

ρινὸς (Peregrinatio Silviae, ἤτοι Aetheriae, κεφ. 31, ἑλληνικὴ μετάφρασις ἐν Νέᾳ Σιών, 1908, 533 καὶ ἑξῆς). Τρίτη, ἡ *ἑορτὴ τῆς Ἀναλήψεως*, τεσσαράκοντα ἡμέρας μετὰ τὸ πάσχα, διακριθεῖσα ἐκ τῆς χαρμοσύνου περιόδου τῶν πεντήκοντα μετὰ τὸ πάσχα ἡμερῶν. Ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Καισαρείας Εὐσεβίου (Περὶ τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς. Migne, 24, 699). Δεσποτικὴ ἑορτὴ εἶναι καὶ ἡ *τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος* (6ης Αὐγούστου), ἡ ὁποία ἱδρύθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ μεταξὺ ε΄ καὶ ζ΄ ἑκατονταετηρίδος, εἰσήχθη δὲ εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὴν ἑπομένην περίοδον (ιε΄ ἑκ]ρίδα). Ἡ ἐπίκλησις τῶν μαρτύρων, αἱ τιμαὶ τῶν λειψάνων καὶ τῆς μνήμης αὐτῶν (ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 120 κ. ἑξ.) ἐπεξετάθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς πρόσωπα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐμαρτύρησαν μέν, ἔδειξαν ὅμως κατ' ἄλλον τρόπον αὐτοθυσίαν ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Οὕτω προέκυψαν οἱ ἅγιοι, τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι καὶ σπουδαιότεροι ἦσαν μεγάλοι ἀσκηταὶ καὶ μοναχοὶ ἢ μεγάλοι ἐπίσκοποι. Ὑπὸ τὸ ὄνομα ἅγιοι περιελήφθησαν καὶ οἱ μάρτυρες. Ἑκάστη Ἐκκλησία κατ' ἀρχὰς εἶχε τοπικοὺς ἁγίους καὶ κατήρτισε κατάλογον αὐτῶν μετὰ τῶν σχετικῶν ἡμερομηνιῶν. Ἐκ τῶν τοπικῶν τούτων καταλόγων διὰ τῆς προσθήκης συντόμων βιογραφικῶν εἰδήσεων προέκυψαν τὰ μαρτυρολόγια, διὰ προσθήκης ἐκτενῶν βιογραφικῶν εἰδήσεων προέκυψαν τὰ συναξάρια, διὰ δὲ τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ ἑνώσεως τῶν τοπικῶν τούτων ἔργων προέκυψεν ἑνιαῖον ἑορτολόγιον. Τὰ ἀρχαιότερα μαρτυρολόγια εἶναι τὰ ἑπόμενα τρία. Πρῶτον, τὸ τῆς Ρώμης (354), δεύτερον, τὸ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, σῳζόμενον ἐν συριακῇ μεταφράσει καὶ συμπληρώσει ἐκ τοῦ ἔτους 411, καταρτισθὲν ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαιοτέρων μαρτυρολογίων τῆς Νικομηδείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, καί, τρίτον, τὸ τῆς Καρχηδόνος, συμπληρωθὲν ὀλίγον μετὰ τὸ 505 (Τὰ τρία ὁμοῦ, τὸ συριακὸν ἐν γερμανικῇ μεταφράσει, ἐξέδωσεν ὁ H. Lietzmann, ἐν Kleine Texte, ἀρ. 2, 1911, ὅπου ἀναφέρονται αἱ ἀρχαιότεραι ἐκδόσεις). Τὴν δ΄ ἑκατονταετηρίδα ὑπῆρχεν, ὀκτὼ ἡμέρας μετὰ τὴν Πεντηκοστήν, ἡ ἑορτὴ Πάντων τῶν Μαρτύρων (Ἰωάννης Χρυσόστομος, Migne, 30, 705), μεταβληθεῖσα βραδύτερον εἰς τὴν *ἑορτὴν τῶν Ἁγίων Πάντων*. Τὸ μνημονευθὲν ἀρχαιότερον μαρτυρολόγιον τῆς Ἀνατολῆς ἀναφέρει *ἑορτὴν τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου* τὴν 28ην Δεκεμβρίου, ἐνῷ τὸ τῆς Ρώμης ἀναφέρει αὐτὴν τὴν 29ην Ἰουνίου, ἐν τέλει δὲ τῆς ἀναγραφῆς σημειοῖ τὸ ἔτος 258. Δὲν πρόκειται, ἄρα, περὶ τῆς ἐπετείου τοῦ μαρτυρίου αὐτῶν. Διότι ὁ διωγμὸς τοῦ Νέρωνος καὶ ἑπομένως ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοὐλάχιστον τοῦ Πέτρου ἔγινε μετὰ τὴν 20ὴν Ἰουλίου τοῦ ἔτους 64. Τὴν 29ην Ἰουνίου τοῦ ἔτους 258 ἐπὶ Ρώμης Σίξτου τοῦ Β΄ ἔγινε πιθανῶς ἡ μετακομιδὴ τῶν λειψάνων τῶν δύο τούτων ἀποστόλων εἰς τὴν κατακόμβην τοῦ Ἁγίου Σεβαστιανοῦ. Ἐν ᾗ περιπτώσει ὁ Παῦλος δὲν ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Νέρωνος, τότε, κατὰ τὴν μετακομιδήν, τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ συνεδέθησαν πρώτην φορὰν καὶ διὰ

παντὸς μὲ τὰ ὀστᾶ τοῦ Πέτρου. Μετά τινας δεκαετηρίδας ἡ ἑορτὴ τῆς μετακομιδῆς ἐθεωρήθη ἑορτὴ τοῦ μαρτυρίου αὐτῶν. Ἡ ἑορτὴ αὕτη εἰσήχθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν ε' ἑκατονταετηρίδα (484; πρβλ. Θεοδώρου Ἀναγνώστου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 16. Migne, 86, 1, 189). Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκτισεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τῷ 519 (Προκοπίου, Ἱστορία, I, 4, 22, 16 καὶ ἑξῆς). Ὁ ναὸς οὗτος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς 29ης Ἰουνίου τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, διότι ὁ Ἰουστινιανὸς δι' ἐπιστολῆς ἐζήτησε παρὰ τοῦ Ρώμης Ὁρμίσδα λείψανα αὐτῶν, ἡ δὲ ἐπιστολὴ φέρει τὴν ἡμερομηνίαν 29ης Ἰουνίου (III calendas Julias, Migne, 63, 475). Ἐκ τῆς Κων]πόλεως μετεδόθη ἡ ἑορτὴ αὕτη εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἐξέλιπεν ἡ ὁμοία ἑορτὴ τῆς 28ης Δεκεμβρίου. Ἓξ μῆνας πρὸ τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων ἐτέθη ἡ ἑορτὴ τῶν Γενεθλίων τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου (Λουκᾶ, 1, 26), τὴν δὲ ε' ἑκατονταετηρίδα ἀπαντᾷ καὶ ἡ ἑορτὴ τῆς Ἀποκεφαλίσεως αὐτοῦ (29η Αὐγούστου).

Ἡ προσωπικὴ ἁγιότης τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ συμμετοχὴ αὐτῆς εἰς τὸ σωτηριῶδες ἔργον τοῦ Χριστοῦ ἐπέφερε τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐπίκλησιν αὐτῆς. Οἱ Νεστοριανοὶ ἀπέρριπτον τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἀνάλογον τιμὴν τῆς Θεοτόκου, τοὐναντίον ἐτόνιζον τὴν σημασίαν αὐτῆς οἱ ἀντίπαλοι τῶν Νεστοριανῶν, οἱ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι. Ἡ καταδίκη τῶν Νεστοριανῶν ἐν τῇ τρίτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ (431) ἐνίσχυσε τὴν τιμὴν τῆς Θεοτόκου. Ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος ἐν Ἐφέσῳ μετὰ τὴν μνημονευθεῖσαν σόνοδον ἐν τῷ σχετικῷ πανηγυρικῷ λόγῳ εἶπε περὶ τῆς Θεοτόκου τὰ ἑπόμενα· «Δι' ἧς τριὰς ἁγιάζεται, δι' ἧς σταυρὸς τίμιος ὀνομάζεται καὶ προσκυνεῖται εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην..., δι' ἧς τὸ ἐκπεσὸν πλάσμα ἀναλαμβάνεται..., δι' ἧς βάπτισμα ἅγιον γίνεται τοῖς πιστεύουσι..., δι' ἧς νεκροὶ ἐγείρονται» (Migne, 77, 992· πρβλ. καὶ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Περὶ ὀρθοδόξου πίστεως, 3, 12). Ὁ ναὸς τῆς Μαρίας ἐν Ἐφέσῳ, ὅπου συνεκλήθη ἡ τρίτη οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἀμφισβητεῖται σήμερον, ἂν ἦτο τῆς Θεοτόκου ἢ μάρτυρός τινος, ἐνῷ μετὰ τὴν σύνοδον τὴν ὕπαρξιν τοιούτου ναοῦ δὲν δύναταί τις νὰ ἀμφισβητήσῃ. Τόσον μεγάλη σημασία διὰ τὸ ζήτημα τῆς τιμῆς καὶ προσκυνήσεως τῆς Θεοτόκου ἀποδίδεται εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου ταύτης.

Αἱ ἀρχαιότεραι θεομητορικαὶ ἑορταὶ εἶναι αἱ ἑπόμεναι: Ἡ *Ὑπαπαντὴ* ἀπαντᾷ ἐν Ἱερουσαλὴμ τέλη τῆς δ' ἑκ]ρίδος (Peregrinatio Silviae, ἤτοι Aetheriae, κεφ. 26, ἑλλ. μετάφρασις ἐν Νέα Σιών, 1908, 228). Τοῦτο δὲν ἀντιβαίνει εἰς τὰ προηγουμένως λεχθέντα, διότι ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐθεωρεῖτο τότε μόνον δεσποτική. Ἡ εἴδησις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἑορτὴ αὕτη ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ τῷ 541 ἐξ ἀφορμῆς σεισμοῦ καὶ ἐπιδημίας (Νικηφόρου Καλλίστου, γράψαντος ἀρχὰς ιδ' ἑκατονταετηρίδος, Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 17, 28), ἀφορᾷ τὴν εἰσαγωγὴν αὐτῆς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τῆς

Θεοτόκου ἑορτὴ ἀρχικῶς ἀπαντᾷ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, ἀναγεγραμμένη μετὰ τὰ Ἐπιφάνια (15 Ἰανουαρίου) καί, ἔπειτα, μετὰ τὰ Χριστούγεννα (26 Δεκεμβρίου). Μέσα τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος ὁ αὐτοκράτωρ Μαρκιανὸς (450 - 457) πρῶτος ἔκτισε ναὸν τῆς Θεοτόκου ἐν Γεθσημανῇ (Kekelilidse, Jerusal. Kanonar, σελ. 123, 139 καὶ 209), ὅπου, κατὰ τὴν παράδοσιν, εἶχε ταφῇ ἡ Θεοτόκος, ἐκεῖ δὲ τρία ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαρκιανοῦ ἀπαντᾷ ἑορτὴ τῆς Θεοτόκου τὴν 15 Αὐγούστου (460). Οὕτως εὑρισκόμεθα ἐπὶ τὰ ἴχνη νέας ἑορτῆς τῆς Θεοτόκου, ἤτοι τῆς *Κοιμήσεως* αὐτῆς. Ἔχομεν εἴδησιν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Μαυρίκιος (582 - 602) ὥρισεν ἐπισήμως τὴν 15ην Αὐγούστου ὡς ἡμέραν ἑορτῆς τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. «Τάττει δὲ καὶ Μαυρίκιος οὐ πολλῷ ὕστερον τὴν τῆς θεομήτορος κοίμησιν κατὰ τὴν πεντεκαιδεκάτην τοῦ Αὐγούστου μηνὸς» (Νικηφόρου Καλλίστου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 17, 28). Τὴν ς' ἑκατονταετηρίδα ἀπαντᾷ ἡ ἑορτὴ τοῦ *Εὐαγγελισμοῦ* ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἱδρυθεῖσα πιθανῶς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ (Λόγος τοῦ Ἐφέσου Ἀβραάμ, Byz. Zeitschrift, 22, 44), καὶ τὴν ζ' ἑκατονταετηρίδα ἡ ἑορτὴ τῆς *Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου* (8 Σεπτεμβρίου). Ἐκ τῆς Ἀνατολῆς αἱ ἑορταὶ αὗται εἰσήχθησαν εἰς τὴν Δύσιν. Αἱ ἑορταὶ τοῦ εὐαγγελισμοῦ, τῆς ὑπαπαντῆς, τῆς γεννήσεως καὶ τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἀπαντῶσιν ἐν Ρώμῃ τέλη τῆς ζ' ἑκατονταετηρίδος ἐπὶ πάπα Σεργίου (687 - 701). Ἡ ἰδέα, ὅτι ὑπάρχουσι φύλακες ἄγγελοι λαῶν, πόλεων, ἀτόμων (Δευτερονομίου, 32, 8. Δανιήλ, 10, 13. 20, 21. 12. 1. Ματθαίου, 18, 10. Πράξεων, 12, 15) προὐκάλεσε τὴν ἐπίκλησιν αὐτῶν καὶ τὴν εἰσαγωγὴν ἑορτῶν. Ἡ ἑβδόμη οἰκουμενικὴ σύνοδος μετὰ τῆς τιμητικῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων ἐπεκύρωσε καὶ τὴν προσκύνησιν τῶν ἀγγέλων. Ἀγγελολογία ἀπαντᾷ ἐν τοῖς συγγράμμασι, τοῖς ἀποδιδομένοις εἰς τὸν Ἀρειοπαγίτην Διονύσιον. Οἱ ἄγγελοι διαιροῦνται ἐκεῖ εἰς τρεῖς τάξεις, τῶν ὁποίων ἑκάστη ὑποδιαιρεῖται εἰς τρεῖς ταξιαρχίας. Οἱ ἀριθμοὶ τρία, τρὶς τρία καὶ ἐννεὰς διεδραμάτιζον σπουδαῖον πρόσωπον παρὰ τοῖς νεοπλατωνικοῖς. Τὰ συγγράμματα τοῦ Πλωτίνου διῃρέθησαν εἰς ἓξ ἐννεάδας. Ἡ ἑορτὴ τοῦ *ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ* ἀπαντᾷ τὴν ε' ἑκ]ρίδα. Μετ' αὐτῆς συνεδέθη ἡ τοῦ *ἀρχαγγέλου Γαβριήλ*, ὁ ὁποῖος ἦτο γνωστὸς ἐκ τοῦ προφήτου Δανιὴλ καὶ τῶν εὐαγγελίων. Ἐν Συρίᾳ τὰ ὀνόματα ἀμφοτέρων συνεδυάζοντο μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, διὰ τοῦτο ἀπαντῶσι τὰ ἀρχικὰ γράμματα καὶ τῶν τριῶν οὕτω: ΧΜΓ. Τὴν 13ην πρὸς τὴν 14ην Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 335 ἔγιναν τὰ ἐγκαίνια τοῦ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐν Ἱερουσαλὴμ κτισθέντος ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Μετὰ τῆς ἑορτῆς τῆς ἐπετείου τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ συνεδυάσθη βραδύτερον ἡ ἑορτὴ τῆς *Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ*. Ὁ Εὐσέβιος, γράφων τὸν βίον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (337), ἠγνόει τὴν εὕρεσιν τοῦ τιμίου σταυροῦ, ἀλλ' ὁ Ἱεροσολύμων Κύριλλος μετὰ μίαν περίπου δεκαετίαν, γράφων τὰς Κατηχήσεις (348), ἀναφέρει μὲν τὸν

σταυρὸν ἀνεστηλωμένον ἐν Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' οὐδεμίαν νύξιν κάμνει περὶ εὑρέσεως καὶ ἀναστηλώσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου Ἑλένης. Ὁ Ρουφῖνος μετὰ μίαν περίπου τριακονταετίαν (περὶ τὸ 375) ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐγνώρισε τὴν περὶ τῆς Ἁγίας Ἑλένης σχετικὴν διήγησιν (Ἐκκλ. Ἱστορία, 10, 7 καὶ ἑξ.). Ἡ διήγησις αὕτη τὴν ε' ἑκατονταετηρίδα εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσει καὶ διαδοθῆ εἰς ὅλην τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν Ρώμην εἰσήγαγε τὴν ἑορτὴν ταύτην πιθανῶς ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης Γρηγόριος ὁ Α' (560 - 615). Ἡ ἑορτὴ τῆς ὑψώσεως τοῦ σταυροῦ ἐνισχύθη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου (629), ὁ ὁποῖος ἀνέκτησε τὸν σταυρὸν ἀπὸ τῶν ἁρπασάντων αὐτὸν Περσῶν καὶ ἀνεστήλωσεν αὐτὸν ἐκ δευτέρου κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς προϋπαρχούσης ἑορτῆς (14 Σεπτεμβρίου).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔκτασιν τῆς *νηστείας τοῦ πάσχα* ἐπεκράτησε διαφορὰ μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν· αἱ μὲν ἐτήρουν νηστείαν ἓξ ἑβδομάδων, αἱ δέ, νηστείαν ἑπτὰ ἑβδομάδων. Τὴν νηστείαν ἑπτὰ ἑβδομάδων εἶχεν ἡ Κων]πολις, ἡ Θρᾴκη, ἡ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ Συρία (ἄνευ τῆς Παλαιστίνης), ὅλα δὲ τὰ ἄλλα μέρη εἶχον νηστείαν ἓξ ἑβδομάδων. «Τὴν τεσσαρακοστήν, οἱ μὲν ἓξ ἑβδομάδας ἡμῶν λογίζονται, ὡς Ἰλλυριοὶ καὶ οἱ πρὸς Δύσιν, Λιβύη τε πᾶσα καὶ Αἴγυπτος σὺν τοῖς Παλαιστινοῖς, οἱ δὲ ἑπτά, ὡς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τοῖς πέριξ ἔθνεσι μέχρι Φοινίκων» (Σῳζομένου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7, 19, 7· πρβλ. καὶ Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 22, 33). Ὁ Σῳζόμενος καὶ ὁ Σωκράτης, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται αἱ πληροφορίαι αὗται, ἔγραψαν μέσα τῆς ε' ἑκ]ρίδος. Βραδύτερον, χῶραί τινες, αἱ ὁποῖαι εἶχον νηστείαν ἓξ ἑβδομάδων, προσετέθησαν εἰς τὴν ἄλλην μερίδα. Αἱ χῶραι αὗται ἦσαν ἡ Παλαιστίνη, ἡ Αἴγυπτος καὶ τὸ Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικόν. Οὕτως ἡ διαφορὰ αὕτη τῆς διαρκείας τῆς νηστείας τοῦ πάσχα κατέστη χαρακτηριστικὴ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἂν μὴ προηγουμένως, τοὐλάχιστον μετὰ τὸν τοιοῦτον χωρισμόν, ἤτοι μετὰ τὰ μέσα τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος, ἡ διαφορὰ αὕτη τῆς διαρκείας τῆς νηστείας ὠφείλετο εἰς τὴν διάφορον ἀντίληψιν τοῦ Σαββάτου. Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία ἐθεώρει αὐτὸ ἡμέραν νηστείας, ἐνῷ ἡ ἀνατολικὴ δὲν ἐθεώρει αὐτὸ νηστήσιμον, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν μεγάλην τεσσαρακοστήν, πλὴν τοῦ Μεγάλου Σαββάτου (Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, 5, 13, 3, 7, 23, 3 καὶ 4. Peregrinatio Silviae, ἤτοι Aetheriae, κεφ. 27, 1 καὶ 9, ἐκ τοῦ ἔτους 385, διὰ τὰ Ἱεροσόλυμα. Ἐν τούτοις ὁ Ἐπιφάνιος [† 403], Περὶ πίστεως, 22, τῆς νηστείας δὲν ἐξαιρεῖ τὸ Σάββατον, ἀλλὰ μόνον τὴν Κυριακήν). Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, μὴ ἔχουσα τὴ νηστείαν τοῦ Σαββάτου, ἦτο ὑπόχρεως νὰ προσθέσῃ μίαν ἑβδομάδα, ἵνα συμπληρώσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν τῆς νηστείας. Ἀπὸ τῆς ζ' ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ Δύσει (Ρώμῃ) προσετέθησαν τέσσαρες ἀκόμη ἡμέραι νηστείας, ἀρχομένης ἀπὸ τῆς Τετάρτης τῆς ἑβδόμης ἑβδομάδος. Ἡ

προσθήκη αὕτη ἀποδίδεται εἰς τὸν Ρώμης Γρηγόριον Α΄. Οὕτω θὰ ἐμικρύνετο ἡ μεταξὺ δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας διαφορὰ τῆς διαρκείας τῆς νηστείας, ἀλλ' ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος προσετέθη ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ καὶ πρότερον ἐνιαχοῦ καὶ ἐνίοτε ἀπαντῶσα τυρινὴ ἑβδομάς. Διὰ τῆς προσθήκης ταύτης ἡ διαφορὰ τοῦ χρόνου τῆς νηστείας μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἔμεινε σχεδὸν ἡ αὐτή. Ὁ τρόπος τῆς νηστείας τῆς μεγάλης ἑβδομάδος ἔμενεν ὁ αὐτὸς (ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 117 καὶ ἑξ. Μαρτυρίαι ἐκ τῆς νέας ἐποχῆς αἱ ἑπόμεναι· Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Migne, 95, 69. Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, Migne, 99, 1700). Διὰ τὰς ἄλλας ἑβδομάδας ὑπάρχουν ἀρκεταὶ πληροφορίαι. Ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης, μέσα τῆς ε΄ ἑκατονταετηρίδος, λέγει, ὅτι δὲν ὑπῆρχε σχετικὴ ἔγγραφος διάταξις καὶ ὅτι μεγάλη ποικιλία ἐπεκράτει, ὅσον ἀφορᾷ τὴν νηστείαν ταύτην. Οἱ μὲν ἔτρωγον μόνον ξηρὸν ἄρτον, οἱ δὲ καρποὺς καὶ αὐγά, οἱ δὲ καὶ ἰχθῦς, οἱ δὲ καὶ πτηνά. Ὁ Σωκράτης ἐπαινεῖ καὶ κηρύσσεται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ταύτης. «Οἱ μὲν γὰρ πάντη ἐμψύχων ἀπέχονται, οἱ δὲ τῶν ἐμψύχων ἰχθῦς μόνους μεταλαμβάνουσι, τινὲς δὲ σὺν τοῖς ἰχθῦσι καὶ τῶν πτηνῶν ἀπογεύονται, ἐξ ὕδατος καὶ αὐτὰ κατὰ τὸν Μωϋσέα, γεγενῆσθαι λέγοντες, οἱ δὲ καὶ ἀκροδρύων (καρπῶν) καὶ ᾠῶν ἀπέχονται, τινὲς δὲ καὶ ξηροῦ ἄρτου μόνον μεταλαμβάνουσιν... καὶ ἐπειδὴ οὐδεὶς περὶ τούτου ἔγγραφον ἔχει δεῖξαι παράγγελμα, δῆλον ὡς καὶ περὶ τούτου τῇ ἑκάστου γνώμῃ καὶ προαιρέσει ἐπέτρεψαν οἱ ἀπόστολοι, ἵνα ἕκαστοι μὴ φόβῳ μηδὲ ἐξ ἀνάγκης τὸ ἀγαθὸν κατεργάζεται» (Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 22). Ἐν τούτοις, ὅτε ὁ Σωκράτης ταῦτα ἔγραφεν, ὑπῆρχεν ἐκκλησιαστικὴ διάταξις περὶ νηστείας γραπτή, ἀλλ' ὄχι γενικοῦ κύρους. Ἡ τοπικὴ σύνοδος τῆς Λαοδικείας (περὶ τὸ 360), δι' ὅλας τὰ ἡμέρας τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς εἶχεν ὁρίσει ξηροφαγίαν· «πᾶσαν τὴν τεσσαρακοστὴν νηστεύειν ξηροφαγοῦντες» (κανὼν 50). Ὁ ὅρος «ξηροφαγία» περιλαμβάνει τροφὰς φυτικάς, ἀλλ' ἄνευ ἐλαίου. Ἡ μεγάλη αὕτη αὐστηρότης δὲν ἐκράτησεν, ἀλλὰ διεμορφώθησαν δύο ἄλλοι τρόποι νηστείας. Κατὰ τὸν ἕνα τρόπον, ἔτρωγον φαγητὰ παρεσκευασμένα δι' ἐλαίου μόνον τὸ Σάββατον καὶ τὴν Κυριακήν, κατὰ τὸν ἄλλον τρόπον, ἀπεῖχον τοιούτων φαγητῶν μόνον τὴν Τετάρτην καὶ Παρασκευήν. Ὁ πρῶτος τρόπος μαρτυρεῖται ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου (θ΄ ἑκατονταετηρίδος), ὁ ὁποῖος ὁμιλῶν περὶ τῆς νηστείας τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς λέγει· «Ξηροφαγίαν ἢ καὶ ὄσπρεα ἄνευ ἐλαίου, οὔτε οἶνον, πάρεξ Σαββάτου καὶ Κυριακῆς, ἐσθίομεν δὲ καὶ ὀστρακόδερμα πάντα ἀνόστεα καὶ ταρίχια ἀνενδοιάστως» (Χρονικὴ διδασκαλία τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, Migne, 99, 170). Ὁ δεύτερος τρόπος τῆς νηστείας μαρτυρεῖται ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (η΄ ἑκατονταετηρίδος), ὁ ὁποῖος περὶ τῆς νηστείας τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς λέγει· «Ἐν αἷς καὶ τυροῦ καὶ τῶν τοιούτων μετὰ τῶν κρεῶν ἀποχαὶ» (Migne, 95, 69). Δὲν συμπεριλαμβάνεται βεβαίως ἀπα-

γόρευσις τοῦ ἐλαίου, ἄρα ἡ χρῆσις τούτου ἐπετρέπετο, οἴκοθεν ὅμως νοεῖται, ὅτι τῆς χρήσεως ἐλαίου ἐξηροῦντο ἡ τετάρτη καὶ ἡ παρασκευή (σχετικὴ μαρτυρία, Migne, 127, 1065). Καθ' ὅλην τὴν μεγάλην τεσσαρακοστὴν ἡ τροφὴ ἐλαμβάνετο ἅπαξ τῆς ἡμέρας, τὴν ἐνάτην ὥραν (=3 μ.μ.), καὶ ἡ ἀπὸ τῆς πρωΐας μέχρι τῆς ὥρας ταύτης ὁλοτελὴς ἀποχὴ τροφῆς ἀπετέλει τὴν κυρίως νηστείαν. Ἡ ὁλοτελὴς ἀποχὴ τροφῆς μέχρι τῆς τρίτης μεταμεσημβρινῆς ὥρας δὲν ἐφυλάσσετο τὰ σάββατα καὶ τὰς κυριακὰς (Ἰωάννης Δαμασκηνός, Migne, 95, 69. Θεόδωρος Στουδίτης, Migne, 99, 1716). Τοῦτο ἐνόουν, ὅταν ἔλεγον, ὅτι δὲν ὑπῆρχε νηστεία κατὰ τὰς δύο ταύτας ἡμέρας, ὄχι ὅτι ἔτρωγον μὴ νηστησίμους τροφάς. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης εἰς τοὺς μοναχοὺς αὐτοῦ ἐπέτρεπεν ἰχθῦς μόνον τὸ Σάββατον καὶ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων, τὸ μεταγενέστερον τυπικὸν τῆς αὐτοκρατείρας τῆς Δουκαίνης (1120) ἐπέτρεπεν εἰς τὰς μοναχὰς αὐτῆς ἰχθῦς καθ' ὅλα τὰ σάββατα καὶ τὰ κυριακὰς τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς καὶ κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν 40 μαρτύρων καὶ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Migne, 127, 1065), ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἐξαιρετικὴ συγκατάβασις διὰ τὰς μοναχὰς τῆς αὐτοκρατείρας. Διὰ τοὺς κοινοὺς βροτοὺς ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ τρώγωσιν ἰχθῦς τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων καὶ τὴν ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Ἐν Ἀρμενίᾳ κατὰ τὰ σάββατα καὶ τὰς κυριακὰς τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς ἔτρωγον αὐγὰ καὶ τυρόν, ἀλλ' ἡ συνήθεια αὕτη κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς συνόδου τοῦ Τρούλλου (691, κανὼν 56).

Πρῶτος ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ἀναφέρει νηστείαν μιᾶς ἑβδομάδος μετὰ τὴν Πεντηκοστήν. «Τῇ γὰρ ἑβδομάδι μετὰ τὴν ἁγίαν πεντηκοστὴν ὁ λαὸς νηστεύσας ἐξῆλθε περὶ τὸ κοιμητήριον εὔξασθαι» (Περὶ φυγῆς, 6, ἐγράφη τῷ 357). Αὐτὸς μὲν ἀναφέρει τὴν νηστείαν ταύτην ἀμέσως μετὰ τὴν πεντηκοστήν, ἀλλ' αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαί, γραφεῖσαι πενήντα ἔτη ἀργότερον, ἀναφέρουσιν αὐτὴν μίαν ἑβδομάδα μετὰ τὴν πεντηκοστήν, ἤτοι μετὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἁγίων Πάντων. «Μετὰ οὖν τὸ ἑορτάσαι ὑμᾶς τὴν πεντηκοστὴν ἑορτάσατε μίαν ἑβδομάδα καὶ μετ' ἐκείνην νηστεύσατε μίαν· δίκαιον γὰρ καὶ εὐφρανθῆναι ἐπὶ τῇ ἐκ θεοῦ δωρεᾷ καὶ νηστεῦσαι μετὰ τὴν ἄνεσιν» (5, 20, 14). Ἡ νηστεία αὕτη, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ χωρίου τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν, ἐσχετίζετο μὲ τὴν ἀπὸ τοῦ πάσχα μέχρι τῆς πεντηκοστῆς χαρμόσυνον περίοδον, μετὰ τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἐπέλθῃ ἀντίδρασίς τις, ἵνα μετριασθῇ ἡ χαρμόσυνος διάθεσις. Ἐπειδὴ οἱ ἀπόστολοι τὸ κήρυγμα εἶχον ἀρχίσει μετὰ τὴν πεντηκοστήν, διὰ τοῦτο ἐν γένει αἱ μετ' αὐτὴν ἡμέραι ἦσαν ἀφιερωμέναι εἰς τοὺς ἀποστόλους. Ἕνεκα τούτου ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος νηστεία ἐν συριακαῖς πηγαῖς ὠνομάζετο νηστεία τῶν ἀποστόλων, ἂν καὶ δὲν εἶχεν ἀκόμη εἰσαχθῇ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἡ ἑορτὴ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς 29ης Ἰουνίου. Νηστεία εἰσήχθη ἐπίσης πρὸ τῶν Χριστουγέννων, ἀρχικῶς ὀλιγοήμερος. Αἱ δύο αὗται νηστεῖαι,

κατ' ἀφομοίωσιν πρὸς τὴν νηστείαν τοῦ πάσχα, ἔγιναν τεσσαρακονθήμεροι («τεσσαρακοσταί»). Ἡ τοιαύτη ἐπέκτασις τῶν νηστειῶν τούτων ἔγινε πιθανῶς κατὰ τὴν ς' ἑκατονταετηρίδα παρὰ τοῖς μοναχοῖς τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης. Σχετικαὶ εἰδήσεις ὑπάρχουσιν ἐκ νεστοριανικῶν καὶ μονοφυσιτικῶν πηγῶν τῆς ς' ἑκατονταετηρίδος (Corpus scriptorum christianorum orientalium, Scriptores Syri II XCI, σελ. 51, 27 καὶ ἑξ. Conybeare, Rituale Armenorum, σελ. 515. Βαρεβραῖος, ἐν Assemani Bibliotheca Orientalis, II, 304 καὶ ἑξ.), ἀλλὰ δικαιούμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι αἱ τεσσαρακοσταὶ αὗται ὑπῆρχον καὶ παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις μοναχοῖς. Τὴν εἰκασίαν ταύτην στηρίζει τὸ γεγονός, ὅτι ἀμφότεραι αἱ τεσσαρακοσταὶ αὗται τὴν ς' ἑκατονταετηρίδα ἀπαντῶσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ τῶν Βρεττανικῶν νήσων (Wasserschleben, Die Bussordnungen der abentl. Kirche, σελ. 113 καὶ 114. Die irische Kanonensammlung, σελ. 187. Beda, Historia eccl., III, 27), ἡ ὁποία εἶχε μοναχικὸν χαρακτῆρα καὶ στενὰς σχέσεις μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς. Ἐκ τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς περὶ τῶν δύο νέων τεσσαρακοστῶν κάμνει λόγον πρῶτος Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης, ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ κατὰ τὴν ζ' ἑκατονταετηρίδα, ζήσας ἐν Συρίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ (Migne, 89, 668), ἔπειτα ὁ Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος († 815, Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 5, 428 καὶ ἑξ.) καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης († 826, Migne, 99, 1713 καὶ 1716), ἀμφότεροι ἀντιπρόσωποι τοῦ μοναχικοῦ βίου τῆς Κων]πόλεως ἐκ τοῦ τέλους τῆς η' καὶ ἀρχῶν τῆς θ' ἑκ]ρίδος. Καὶ οἱ δύο τὴν νηστείαν νῶν Χριστουγέννων ὀνομάζουσι νηστείαν τοῦ Ἁγίου Φιλίππου (14 Νοεμβρίου), ὡς ἀρχομένην τὴν ἐπαύριον τῆς ἑορτῆς ταύτης. Ἀλλ' ἡ μετὰ τὴν πεντηκοστὴν νηστεία δὲν διετηρήθη τεσσαρακονθήμερος, ἀλλὰ περιωρίσθη. Ἐν ταῖς συριακαῖς πηγαῖς ὠνομάζετο νηστεία τῶν ἀποστόλων, ἁπλῶς διότι αἱ μετὰ τὴν πεντηκοστὴν ἡμέραι ἦσαν ἀφιερωμέναι εἰς αὐτούς. Ἡ ἑορτὴ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς 29ης Ἰουνίου δὲν ὑπῆρχε τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλ' ὅτε εἰσήχθη ἡ ἑορτὴ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἡ νηστεία ἐκείνη ἐξελήφθη ὡς προπαρασκευαστικὴ διὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην. Διὰ τοῦτο ἔκτοτε διήρκει τόσας ἡμέρας, ὅσαι ἐμεσολάβουν μεταξὺ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἁγίων Πάντων καὶ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τῶν ὁποίων ἡμερῶν ὁ ἀριθμός, ὡς γνωστόν, κατ' ἔτος εἶναι διάφορος, ἀναλόγως τῆς ἡμερομηνίας, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἑορτασθῇ τὸ πάσχα, δὲν ὑπερέβαινεν ὅμως τὰς τριάκοντα ἡμέρας. Ἡ τροποποίησις αὕτη ἔγινε μεταξὺ ζ' καὶ θ' ἑκατονταετηρίδος καὶ κατ' ἀρχὰς πιθανῶς ἐν Κων]πόλει, ἡ ὁποία τὴν ε' ἑκατονταετηρίδα πρώτη ἐδέχθη ἐκ Ρώμης τὴν ἑορτὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τῆς 29ης Ἰουνίου καὶ τῆς ὁποίας Ἐκκλησίας ἡ σημασία ἐνισχύθη μετὰ τὴν κατάκτησιν τῶν ἄλλων πατριαρχείων ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ὥστε τὸ παράδειγμα αὐτῆς ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης († 826), ἀφ' ἑνός, ρητῶς λέγει ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν

αὐτοῦ ὑπῆρχον τρεῖς νηστεῖαι τοῦ ἔτους, πάσχα, χριστουγέννων καὶ ἁγίων ἀποστόλων (Χρονικὴ διδασκαλία τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, Migne, 99, 1693 καὶ 1696), ἀφ' ἑτέρου, παρ' αὐτῷ πρώτην φορὰν παρουσιάζεται καὶ ἄλλη νηστεία, «ἡ νηστεία τῆς Θεοτόκου», δηλονότι, τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῆς 15ης Αὐγούστου (αὐτόθι· πρὸς τούτοις Ὑποτύπωσις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, Migne, 99, 1703). Πρόκειται βεβαίως περὶ μεταγενεστέρων προσθηκῶν, πάντως ὅμως ἡ νηστεία τῆς Θεοτόκου ἀναφέρεται ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Ρώμης Νικολάου τοῦ Α' (865 ἢ 866) ἐν τῇ πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἐπιστολῇ αὐτοῦ (Migne, 119, 981). Ἡ ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία δὲν εἶχε τὴν νηστείαν ταύτην καὶ ἑπομένως ὁ Νικόλαος γράφων περὶ αὐτῆς εἰς τοὺς Βουλγάρους συνεμορφώθη πρὸς τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἰσχύοντα. Ἡ νηστεία τῆς ἑορτῆς τῆς Θεοτόκου θὰ εἰσήχθη τὸ ἀργότερον μέσα τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος. Βραδύτερον ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸν λεγόμενον τόμον τῆς ἑνώσεως (920), σχετιζόμενον μὲ τὸ ζήτημα τοῦ τετάρτου γάμου Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 5,8). Ὅπως κατὰ τὴν νηστείαν τοῦ πάσχα, οὕτω καὶ κατὰ τὴν νηστείαν τῶν Χριστουγέννων οἱ μοναχοὶ ἔτρωγον ἅπαξ τῆς ἡμέρας, τὴν ἐνάτην ὥραν (3ην μ.μ.) «διὰ τὴν σμικρότητα τῶν ἡμερῶν», ἐνῷ κατὰ τὴν νηστείαν τῶν ἀποστόλων καὶ τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἔτρωγον δίς, τὴν ἐνάτην ὥραν καὶ ὀψὲ (Θεόδωρος Στουδίτης, Migne, 99, 1716). Ἐπετρέποντο περίπου αἱ τροφαί, αἱ ὁποῖαι καὶ σήμερον ἐπισήμως ἐπιτρέπονται (Migne, 99, 1696 καὶ 1701). Ἂν κατὰ τὴν νηστείαν τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν χριστουγέννων ἤρχετο ἑορτή, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἀνεγινώσκοντο αἱ ὧραι, ἐπετρέπετο νὰ φάγωσιν ἰχθῦς, τυρὸν καὶ αὐγά. «Εἰς δὲ τὴν τεσσαρακοστὴν τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἰχθύας καὶ τυρὸν καὶ ᾠὸν οὐκ ἐσθίομεν, πλὴν τῶν ἡμερῶν ἐν αἷς ὥραν οὐ ψάλλομεν... οὗτος τύπος καὶ τῇ τεσσαρακοστῇ τοῦ ἁγίου Φιλίππου» (Migne, 99, 1713). Κατὰ τὰς ἑορτασίμους ταύτας ἡμέρας ἡ τροφὴ δὲν ἐλαμβάνετο τὴν ἐνάτην ὥραν, ἀλλὰ τὴν ἕκτην (μεσημβρίαν) καὶ ὀψὲ (Migne, 99, 1716). Αἱ νηστεῖαι τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τῶν Χριστουγέννων καὶ τῆς Θεοτόκου εἰς τοιαύτην ἔκτασιν καὶ ἔντασιν ἐπεβλήθησαν ὡς ὑποχρεωτικαὶ κατ' ἀρχὰς μόνον εἰς τοὺς μοναχούς, ἀλλὰ βαθμηδὸν ἐπεβλήθησαν ὡς τοιαῦται καὶ εἰς τοὺς μὴ μοναχούς, κληρικοὺς καὶ λαϊκούς, ἀλλὰ τοῦτο ἔγινε μετὰ τὸ τέλος τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος[4].

4. Θεόδωρος ὁ Στουδίτης († 826) ἐγνώριζε τὴν νηστείαν τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου) καὶ τῆς παραμονῆς τῶν Φώτων (Migne, 99, 1696 καὶ 1697), ἀλλ' ἠγνόει τὴν νηστείαν τῆς ἑορτῆς τῆς ἀποκεφαλίσεως τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου (29 Αὐγούστου). Εἰπών, ὅτι, ἂν ἡ ἑορτὴ τῶν Ἀποστόλων (τῶν δύο ἢ τῶν δώδεκα) καὶ τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου πέσῃ Τετάρτην καὶ Παρασκευήν, δὲν τρώγομεν κρέας καὶ τυρόν, ἀλλὰ μόνον ἰχθύας καὶ ἔλαιον, ὡς ἡμέρας τοῦ θανάτου αὐτῶν, προσέθεσεν «ἐν δέ γε τῇ ἀποτομῇ τοῦ θείου Προδρόμου, εἰ

Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία ἐκτὸς τῆς τεσσαρακονθημέρου νηστείας τοῦ Πάσχα εἰσήγαγε νηστείας διαφόρους τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Αὗται συνίσταντο εἰς αὐστηρὰν νηστείαν τριῶν ἡμερῶν (Τετάρτης, Παρασκευῆς καὶ Σαββάτου) τρὶς τοῦ ἔτους, ἤτοι ἐν τῇ μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν ἑβδομάδι (Ἰούνιον), ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Δεκεμβρίου. Αἱ νηστεῖαι αὗται κατ' ἀρχὰς εἰσήχθησαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ρώμης, κατά τινα εἴδησιν, ὑπὸ τοῦ Ρώμης Καλλίστου (217-222, Liber pontificalis, 1, 141), ἀλλ' ἡ εἴδησις αὕτη ἀμφισβητεῖται. Πάντως ἀπαντῶσιν ὡς ὑφιστάμεναι ἐν τοῖς κηρύγμασι τῆς Ρώμης Λέοντος τοῦ Α' (440). Ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ὑπῆρχε καὶ τετάρτη τοιαύτη νηστεία, τὸν Μάρτιον, πίπτουσα βεβαίως ἐν τῇ νηστείᾳ τοῦ πάσχα («ieiunium in quadragesina», De ieiunio, 10, 8, 2), δὲν εἶναι βέβαιον, ἀλλὰ βραδύτερον (β' ἥμισυ τῆς ς' ἑκ]ρίδος) ἀπαντᾷ αὕτη καὶ διεκρίνετο τῆς νηστείας τοῦ πάσχα ὡς περισσότερον αὐστηρὰ καὶ περισσότερον ὑποχρεωτική. Αἱ τέσσαρες αὗται νηστεῖαι, ὀνομασθεῖσαι Quatember (quatuor tempora=τέσσαρες ἐποχαὶ τοῦ ἔτους), μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Καρόλου († 814) δὲν εὗρον διάδοσιν ἔξω τῆς Ρώμης, αἱ δὲ ἄλλαι Ἐκκλησίαι τῆς Δύσεως ἀνέπτυξαν ἐπίσης ἰδιαζούσας νηστείας, βραδύτερον ὅμως διεδόθησαν εἰς τὴν Δύσιν αἱ νηστεῖαι τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως διεμόρφωσε νηστείας παραμονῶν μεγάλων ἑορτῶν, ἀλλ' ἡ πρᾶξις ἐποίκιλλεν.

ΣΗΜ. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπῆλθε δευτέρα κατάπτωσις τοῦ χριστιανικοῦ βίου. Ἡ ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου κατάπαυσις τῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμῶν καὶ ἐπικράτησις εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας ἔφερε χαλάρωσιν τῆς θρησκευτικότητος καὶ ἠθικότητος, ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος ἀθρόα εἰς τὸν χριστιανισμὸν προσέλευσις εἰσήγαγε χριστιανοὺς κατωτέρας ποιότητος. Πολλοὶ προσήρχοντο εἰς τὸν χριστιανισμὸν δι' ὑλικοὺς σκοπούς, ἵνα ἀποκτήσωσι τὰ προνόμια τὰ ὁποῖα εἶχον οἱ χριστιανοί. Εἰς τὴν κατάπτωσιν τοῦ χριστιανικοῦ βίου συνετέλεσαν ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ αἱ δογματικαὶ ἔριδες, ἐν δὲ τῇ Δύσει ἡ ἐπιδρομὴ τῶν βαρβαρικῶν φύλων. Ἡ Ἐκκλησία ἐφρόντισε περὶ τῆς βελτιώσεως τῶν ἠθῶν, καθόσον μάλιστα ἡ χριστιανικὴ πολιτεία ἀνέθεσεν εἰς αὐτὴν τοιαῦτα καθήκοντα καὶ παρεῖχε τὰ ἀναγκαιοῦντα μέσα. Ἡ Ἐκκλησία ἐξηκολούθησε καὶ ἀνέπτυξε τὴν φιλανθρωπίαν, διότι καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶχε τώρα ἀφθονώτερα μέσα. Ἵδρυε περισσότερα καὶ καλύτερα φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Ἐν τῇ Δύσει τὴν φιλανθρωπίαν ἤσκουν τὰ μοναστήρια. Χαρακτηριστικὸν τοῦ βίου τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο, ὅτι παρ' αὐτοῖς διετηρήθησαν λείψανα τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Ἐθνικὰ ἔθιμα παρέμειναν εἰς τοὺς γάμους καὶ τὰς κηδείας. Κατὰ τοὺς γάμους ἐκτύπων κύμβαλα καὶ ἐχόρευον κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἐθνικῶν γάμων («βαλλίζειν καὶ ὀρχεῖσθαι», 53 κανὼν Λαοδικείας), ἐγίνοντο παραστάσεις ὑπὸ ὑποκριτῶν («θυ-

τύχῃ Τετάρτῃ καὶ Παρασκευῇ, οὐ διαλύομεν ὡσαύτως (τὴν νηστείαν τῆς Τετάρτης καὶ Παρασκευῆς), διότι καὶ αὐτὴ φόνον ἀνόσιον καὶ θάνατον ἐπιφέρουσα κτλ.» (Migne, 99, 1701. Περὶ συμπτώσεως ἄλλων ἑορτῶν ἐν νηστείαις, ἴδε αὐτ. στ. 1696).

μελικοὺς εἰσέρχεσθαι», 54 κανὼν Λαοδικείας) καὶ ἔψαλλον ὕμνους εἰς τὴν Ἀφροδίτην (Ἰωάννης Χρυσόστομος, ἔκδοσις Μαυρίνων, τόμος 3, 235). Εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ ἔθετον στέφανον ἐξ ἀνθέων (Μινουκίου Φήλικος, Octavius, 12,6. Τερτυλλιανοῦ, De corona, κεφ. 10), ἐκαλοῦντο γυναῖκες καὶ μάλιστα ἐθνικαί, ἵνα θρηνῳδήσωσι καὶ κόψωνται (Ἰωάννης Χρυσόστομος, Migne, 57, 374), εἰς τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ ἐτίθετο ὁ διὰ τὰ πορθμεῖα τοῦ Χάρωνος προωρισμένος ὀβολός, ἀντικαθιστώμενος μέχρι σήμερον διὰ κεράμου καὶ ἄλλα (ἴδε Α. Παπαδοπούλου, ἐν Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1925). Ἐτέλουν νεκρικὰ συμπόσια, χρησιμοποιοῦντες κατ' αὐτὰ αὐλούς, κιθάρας καὶ τύμπανα (Μέγας Βασίλειος, Migne, 30, 374). Τὸ αὐτὸ ἐγίνετο κατὰ τὰς παννυχίδας εἰς τὰς μνήμας τῶν μαρτύρων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν τῇ αὐλῇ αὐτῆς. Τὰ ᾄσματα καὶ ὁ χορὸς ἦσαν τὰ αὐτὰ ἢ ὅμοια πρὸς τὰ τῶν ἐθνικῶν (Αὐγουστίνου, Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Θαγάστης Ἀλύπιον· τοῦ αὐτοῦ, Enarratio II εἰς τοὺς Ψαλμούς, 32, 5. Migne, λατινικὴ σειρά, τόμος 36, στ. 279. Ὁμιλία ἐκ τοῦ ἔτους 363 εἰς τὸν μάρτυρα Πολύευκτον, ἔκδοσις B. Aubé, 79. Ἐφραίμ, Περὶ μετανοίας καὶ κρίσεως). Τὰ κατὰ τὰς παννυχίδας ταύτας τελούμενα ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε ἡ σύνοδος τῆς Ἐλβίρας ἐν Ἱσπανίᾳ (μετὰ τὸ 300), ἀπηγόρευσεν εἰς τὰς γυναῖκας νὰ μεταβαίνωσιν εἰς τὰς παννυχίδας τῶν κοιμητηρίων (κανὼν 35). Αἱ κατὰ τὰς παννυχίδας παρεκτροπαὶ ἐξηκολούθουν ἐν τῇ Δύσει μέχρι τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος, ἔν τισι δὲ αἱρέσεσι τῆς Ἀνατολῆς καὶ μετὰ ταῦτα (Βαρεβραῖος † 1286). Ἡ σύνοδος τοῦ Τρούλλου (691) ὁμιλεῖ περὶ λειψάνων τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Ἀναφέρονται τρεῖς ἐθνικαὶ ἑορταὶ τελούμεναι ὑπὸ χριστιανῶν, αἱ Καλάνδαι, ρωμαϊκὴ ἑορτὴ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Ἰανουαρίου, τὰ Βοτὰ (= ζῷα), ἑορτὴ εἰς τιμὴν τοῦ Πανός, θεοῦ τοῦ ποιμενικοῦ βίου, καὶ τὰ Βρουμάλια, ἑορτὴ εἰς τιμὴν τοῦ Βρούμου, ἤτοι τοῦ Διονύσου, ἀγομένη τὴν πρώτην Μαρτίου δι' εὐκρασίαν ὡρῶν καὶ ἀέρος. Κατὰ τὰς ἑορτὰς ταύτας ἐφόρουν κωμικὰς προσωπίδας καὶ ἐτέλουν ἀσέμνους ὀρχήσεις. Ἐκτὸς τούτου ὑπῆρχον αἱ ἑπόμεναι ἐθνικαὶ συνήθειαι. Κατὰ τὴν ἔκθλιψιν τῶν σταφυλῶν ἔψαλλον ᾄσματα εἰς τὸν Διόνυσον καὶ ὅτε ἔχυνον τὸν μοῦστον εἰς τοὺς πίθους ἔλεγον κωμικοὺς καὶ αἰσχροὺς λόγους, κινοῦντας τὸν γέλωτα (62 κανὼν Τρούλλου), τὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λεγόμενα διονύσια ἢ ἀσκόλια. Εἰς τὰς νουμηνίας ἥναπτον πυρὰς πρὸ τῶν οἰκιῶν ἢ ἐργαστηρίων καὶ ἐπήδων αὐτὰς (65 κανὼν Τρούλλου). Οἱ σπουδασταὶ τῆς Νομικῆς, κατὰ τὰ ἔθιμα τῶν τοιούτων ἐθνικῶν σχολῶν, ἐπεδίδοντο εἰς θεατρικὰς παραστάσεις, μετεμφυέννυντο καὶ ἐτέλουν «κυλίστρας», ἤτοι χαριεντιστικὰς συνοδίας καὶ συμπλοκὰς (71 κανὼν Τρούλλου). Χριστιανοὶ διετήρουν τὴν ἕξιν, διὰ κλίσεως τῆς κεφαλῆς καὶ φιλήματος τῆς χειρὸς αὐτῶν νὰ σέβωνται τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον (Ρώμης Λέοντος τοῦ Α', Λόγος 27, Migne, λατινικὴ σειρά, 54, 218 κ. ἑξ. Εὐσεβίου Ἀλεξανδρείας, Λόγος, Migne, 81, 453), νὰ προσφέρωσιν ἐθνικὰς θυσίας, νὰ τελῶσι μαγείας (Εὐαγρίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 5, 18), ἄλλοι κατέφευγον εἰς μάντεις καὶ γόητας (61 κανὼν Τρούλλου) ἢ ὤμνυον ἐθνικοὺς ὅρκους (94 κανὼν Τρούλλου). Ἐν τῇ Δύσει εἰς τὰ ἐθνικὰ ἔθιμα τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων προσετέθησαν τὰ ἐθνικὰ ἔθιμα τῶν ἐπιδραμόντων αὐτὴν γερμανικῶν φύλων. Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει προσε-

πάθει νὰ ἐκριζώσῃ ἢ περιορίσῃ αὐτά, ἢ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὰ χριστιανικὴν ἔννοιαν καὶ περιεχόμενον. Τὴν ἐκχριστιάνισιν τῶν ἐθνικῶν ἐθίμων ἐξέφρασε καὶ ἐνίσχυσεν ὁ Ρώμης Γρηγόριος ὁ Α′.

§ 21. Θεολογικὰ γράμματα.

Ἡ δ′ καὶ ε′ ἑκατονταετηρὶς ἦτο ἡ ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῶν θεολογικῶν γραμμάτων. Ἡ *ἀντιοχειανὴ σχολὴ* διετήρησε καὶ ἀνέπτυξε τὰς ἀρχὰς αὐτῆς, ἐλευθέραν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἑρμηνείαν τῆς Ἁγ. Γραφῆς. Διεκρίθησαν τέσσαρες ἀντιπρόσωποι. *Διόδωρος ὁ Ταρσοῦ* († 352) μετά τινος Καρτερίου προέστη μοναστηρίου τῆς πατρίδος αὐτοῦ Ἀντιοχείας, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔτη τινὰ ἔζησε Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Ἀντιοχεῖς, χαρακτηριζόμενοι ὡς μαθηταὶ αὐτοῦ. Ὁ Διόδωρος ἦτο τόσον λιπόσαρκος, ὥστε ὡμοίαζε μὲ σκελετόν, οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ προσεπάθουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον νὰ γίνωσι τοιοῦτοι. Εἶναι γνωστόν, πόσον ὁ Χρυσόστομος ἐπλησίασε τὸ πρότυπον! Ὁ Διόδωρος μετέσχεν ἐνεργῶς τῶν δογματικῶν ἐρίδων τῆς ἐποχῆς του, πολεμήσας τὸν ἀρειανισμὸν καὶ τὸν ἀπολιναρισμόν. Ὅτε βραδύτερον ἐξερράγησαν αἱ χριστολογικαὶ ἔριδες, αἱ τυχαῖαι δογματικαὶ διατυπώσεις τοῦ ἀποθανόντος πλέον Διοδώρου, αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐκρίθησαν ἐλλιπεῖς, διὰ τοῦτο κατεδικάσθη ὑπὸ συνόδου τῆς Κων]πόλεως (499) ὡς αἱρετικὸς (Hefele, Conciliengeschichte, τόμ. 2, σελ. 625). Πολεμῶν τοὺς Ἀρειανοὺς καὶ Ἀπολιναριστὰς κατέστη πατὴρ τοῦ νεστοριανισμοῦ. Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων σῴζονται ἀποσπάσματα. Τὴν ε′ ἑκατονταετηρίδα ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐγράφησαν πιθανῶς ὑφ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου τέσσαρες συγγραφαί, περιέχουσαι ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις (Migne, 6, 1191 - 1564), ἐσφαλμένως ἀποδοθεῖσαι ὑπ' ἀρχαιοτέρων μὲν εἰς τὸν ἀπολογητὴν Ἰουστῖνον, ὑπὸ νεωτέρων δὲ εἰς Διόδωρον τὸν Ταρσοῦ. Ὡς συγγραφεὺς ἐθεωρήθη καὶ ὁ Κύρου Θεοδώρητος, ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη αὕτη προσκρούει εἰς δυσκολίας. Ἐν αὐταῖς χρησιμοποιεῖται ὁ Ἀριστοτέλης (ὅροι καὶ συλλογισμοί). *Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας* († 428) εἶναι ὁ κύριος ἀντιπρόσωπος τῆς σχολῆς ταύτης. Ἡρμήνευε τὰ βιβλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὡς ἀνθρώπινα ὁλοτελῶς ἔργα, ἐθεώρει τὸ βιβλίον τοῦ Ἰὼβ ὡς διδακτικὸν δρᾶμα καὶ τὸ Ἆσμα Ἀσμάτων ὡς ποίημα ἐπὶ τοῖς γάμοις τοῦ Σολομῶντος μετά τινος μαύρης Αἰγυπτίας βασιλόπαιδος, ἐφρόνει, ὅτι ὑπάρχουσιν ἐπιγραφαὶ τῶν Ψαλμῶν, τεθεῖσαι μεταγενεστέρως, δὲν ἐδέχετο μεσσιανικοὺς ψαλμοὺς καὶ προφητείας (πλὴν ἐλαχίστων), ἐξηγῶν αὐτοὺς ἱστορικῶς, ἀναφερομένους εἰς σύγχρονα πρόσωπα καὶ γεγονότα. Ὁ Μοψουεστίας Θεόδωρος διεκρίθη ὡς ἐξηγητὴς καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἀνεφέρετο μόνον διὰ τοῦ ὀνόματος

τούτου («ὁ ἐξηγητὴς») ἄνευ ἄλλου εἰδικωτέρου προσδιορισμοῦ. Τὰ περισσότερα τῶν ἐξηγητικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἀπωλέσθησαν, ἀποσπάσματα δὲν σῴζονται ἐν ταῖς Σειραῖς. Ἐν τοῖς δογματικοῖς εἶχε τὴν διδασκαλίαν, τὴν ὁποίαν παρεσκεύασεν ὁ Διόδωρος καὶ ἡ ὁποία κατέστη γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ νεστοριανισμοῦ. Ὁ Νεστόριος μετὰ μικρῶν διαφορῶν εἶχε τὴν διδασκαλίαν Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας. *Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος* ἦτο κληρικὸς τοῦ Μελετιανοῦ σχίσματος τῆς Ἀντιοχείας, χειροτονηθεὶς διάκονος ὑπὸ τοῦ Μελετίου καὶ πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ Φλαβιανοῦ, διαδόχου τοῦ Μελετίου (Migne, 47, στ. 18 καὶ ἑξῆς). Τὰ ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτους λεγόμενα, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μελετίου ὁ Ἰωάννης ἐπλησίασε τοὺς Εὐσταθιανοὺς καὶ ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ Εὐαγρίου, διαδόχου τοῦ Παυλίνου (Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 3), εἶναι ἐσφαλμένα. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος δὲν ἠσχολήθη ἰδιαιτέρως μὲ τὸ χριστολογικὸν ζήτημα, ἀλλὰ δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἦτο ἀπηλλαγμένος τῶν ἀκροτήτων τῆς ἀντιοχειανινῆς σχολῆς, ἂν καὶ ἔφερε τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς σχολῆς ταύτης. Ἐλέχθη, ὅτι οὐδέποτε ἀναφέρει τὸ ὄνομα Θεοτόκος. Κατὰ τὴν καθιερωμένην γνώμην, ἦτο μαθητὴς τοῦ ἐθνικοῦ ρητοροδιδασκάλου Λιβανίου, ἀλλὰ τοῦτο ἔχει ἤδη ἀμφισβητηθῇ (Paul Maas, ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἀκαδημείαν τοῦ Βερολίνου, 1912, σελ. 1112 καὶ ἑξ.), πάντως ὅμως τὸ λεκτικὸν αὐτοῦ οὐδεμίαν ἀπολύτως σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ λεκτικὸν τοῦ Λιβανίου. Ἡ ρητορεία τοῦ Χρυσοστόμου δὲν «ὄζει ἐλλυχνίων», ἀλλ᾿ εἶναι ἐκ θείας χάριτος («von Gottes Gnaden», αὐτ. σελ. 1124). Ὁσονδήποτε ἂν τονίσῃ τις τὴν σημασίαν αὐτοῦ ὡς ρήτορος, δὲν κινδυνεύει νὰ θεωρηθῇ, ὅτι λέγει ὑπερβολάς. Οὗτος εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἔπαινος αὐτοῦ. *Θεοδώρητος ὁ Κύρου,* Ἀντιοχεύς, εἶχε διδασκάλους, τοὐλάχιστον κατά τινας, Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον καὶ Θεόδωρον τὸν Μοψουεστίας, συμμαθητὰς τὸν αἱρεσιάρχην Νεστόριον καὶ τὸν ἐκ τῶν νεστοριανικῶν ἐρίδων γνωστὸν Ἀντιοχείας Ἰωάννην. Ὡς ἐπίσκοπος τῆς παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν κειμένης πόλεως Κύρου ἔκτισεν ὄχι μόνον ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ στοάς, λουτρά, ὑδραγωγεῖα καὶ γεφύρας, ἐκάλεσε ρήτορας καὶ ἰατρούς, τοὺς ὑπαλλήλους προέτρεπεν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων καὶ εἰργάσθη πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν Ἀρειανῶν. Ἡ μετὰ τὴν τρίτην οἰκουμενικὴν ἑνωτικὴ ὁμολογία, ἀποτελοῦσα τὸν ὅρον τῆς συνόδου ταύτης, θεωρεῖται γραφεῖσα κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ Θεοδωρήτου. «Συνεπὴς ὑπερασπιστὴς τῆς ἀντιοχειανικῆς θεολογίας δὲν ὑπῆρξεν ὁ Θεοδώρητος, οὐδέποτε ἐπεδοκίμασεν ὁλοτελῶς τὴν θεολογίαν τοῦ Νεστορίου. Εἶχε τὴν γνώμην, ὅτι αἱ εἰς τὸν Νεστόριον ἀποδιδόμεναι αἱρετικαὶ δοξασίαι ἐστηρίζοντο ἐπὶ νενοθευμένων συγγραφῶν. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἦτο προδοσία τοῦ φίλου, ἂν ἀπέρριπτε τὴν θεολογίαν αὐτοῦ· τὸν ἄνδρα οὐδέποτε ἐγκατέλειψεν. Ὁ Θεοδώρητος ἐτήρησε πάντοτε θεολογικὴν στάσιν, ἡ ὁποία, συγκρινομένη

πρὸς τὴν τοῦ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας, ἦτο ὁλοτελῶς μετριοπαθὴς καὶ ἐν πολλοῖς ὡμοίαζε πρὸς τὴν θεολογικὴν πεποίθησιν τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου» (H. - G. Opitz, ἐν Pauly - Wissowa und Kroll, Realencyklopädie, εἰς τὴν λέξιν Theodoret, σελ. 1794). Ὁ Opitz φρονεῖ, ὅτι ὁ Θεοδώρητος ἐν τῇ τετάρτῃ Οἰκουμενικῇ συνόδῳ ἔκαμε δήλωσιν, περιέχουσαν κυρίως ρητὴν καταδίκην τῆς διδασκαλίας τοῦ Νεστορίου (ὄχι τοῦ προσώπου τοῦ Νεστορίου). Ἐκ τῶν πρακτικῶν γνωρίζομεν, ὅτι μετὰ δύο δηλώσεις κριθείσας ὑπὸ τῆς συνόδου ὡς ἀνεπαρκεῖς καὶ ἀπορριφθείσας, ὁ Θεοδώρητος εἶπε τὰ ἑπόμενα· «Ἀνάθεμα Νεστορίῳ·καὶ τῷ μὴ λέγοντι τὴν ἁγίαν παρθένον Μαρίαν θεοτόκον καὶ τῷ εἰς δύο υἱοὺς μερίζοντι τὸν ἕνα υἱὸν τὸν μονογενῆ» (Mansi, τόμος 7, 189). Ἐπενέβησαν οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἀντιπρόσωποι, βεβαιώσαντες, ὅτι ὁ Θεοδώρητος ἀνεθεμάτισε τὸν Νεστόριον, ἡ δὲ σύνοδος ἐδέχθη τὴν ἀντίληψιν ταύτην. Ὁ Opitz θέλει νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Θεοδώρητος τὸν προσωπικὸν ἀναθεματισμὸν τοῦ Νεστορίου, τὸν ὁποῖον ἠναγκάσθη νὰ κάμῃ, ἐπεσκίασε καὶ ἐκάλυψε, τονίσας τὸν ἀναθεματισμὸν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἐν τῷ περὶ «αἱρετικῆς κακομυθίας» συγγράμματι τοῦ Θεοδωρήτου ἀπαντῶσι προσωπικαὶ ὕβρεις κατὰ τοῦ Νεστορίου (4, 12). Ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν ἀμαθὴς παρρησία, βλασφημία, ἀσέβεια, φρενοβλάβεια. Αὗται ἐγέννησαν ζήτημα γνησιότητος τοῦ κεφαλαίου τούτου τῆς συγγραφῆς. Συμφωνεῖ κατὰ λέξιν μὲ τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ἀναμφισβητήτως νόθου «Κατὰ Νεστορίου» (Migne, 33, 1153) καὶ ὑποτίθεται, ὅτι ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς τούτου ἐνόθευσε τὸ ἔργον τοῦ Θεοδωρήτου (N. Bonwetsch, ἐν Herzog - Nauck, Realencyklopädie, τόμος 19, 1907, σελ. 611. Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, 1930, σελ. 408). Διὰ τοὺς θέλοντας νὰ ἐρευνήσωσι, πότε παρουσιάσθησαν οἱ ὅροι «ὀρθόδοξος», «ὀρθοδοξία» κτλ. ἀντὶ τῶν ἀρχαιοτέρων «καθολικός», «καθολικὴ διδασκαλία» κτλ. σημειῶ, ὅτι ἀκριβῶς ἐν τῷ κεφαλαίῳ 4, 12 τῆς Αἱρετικῆς κακομυθίας ἀπαντᾷ ἡ φράσις «τῆς κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν τῶν ὀρθοδόξων καθολικῆς ἐκκλησίας». Εἶναι δὲ παράδοξος καὶ ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο ὀνομάτων. Ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ ἀναφέρεται πρὸς τούτοις δὶς ὁ ὅρος «ὀρθόδοξοι» καὶ ἅπαξ ὁ ὅρος «ὀρθοδοξία». Ὅλα εἰλημμένα ἐκ τοῦ μνημονευθέντος νόθου ἔργου. Ἐν τοῖς κεφαλαίοις τοῦ τετάρτου βιβλίου καὶ τῶν ἄλλων βιβλίων τῆς Αἱρετικῆς κακομυθίας δὲν ἀπαντῶσιν οἱ ὅροι οὗτοι. Πρὸς τὴν ἀντιοχειανὴν σχολὴν συγγενὴς ἦτο ἡ *ἀνατολικὴ συριακὴ σχολή*, ἀπαρτιζομένη ἐκ τῶν θεολογικῶν σχολῶν *Νισίβεως καὶ Ἐδέσσης*. Διέφερε τῆς ἀντιοχειανῆς, διότι ἐχρησιμοποίει τὴν συριακὴν γλῶσσαν καὶ ἔρρεπε μᾶλλον εἰς πρακτικὰ καὶ ἐποικοδομητικὰ ζητήματα. Ἱδρυτὴς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Νισίβεως ὑπῆρξεν Ἰάκωβος ὁ Νισίβεως (309 - 338). Ἔλαβε μέρος εἰς τὴν πρώτην οἰκουμενικὴν σύνοδον (325) καὶ εἰς τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἐν Ἱερουσαλὴμ (335). Οὐδὲν εἶναι γνω-

στὸν περὶ συγγραφικῆς δράσεως αὐτοῦ. *Ἐφραὶμ ὁ Σῦρος,* τὸ καύχημα τῆς συριακῆς Ἐκκλησίας, ἐπικληθεὶς «προφήτης τῶν Σύρων», ἐγεννήθη ἐν Νισίβει καὶ ἐδίδαξεν ἐν τῇ σχολῇ αὐτῆς, ἀλλ' ὅτε οἱ Πέρσαι κατέλαβον τὴν πόλιν, μετέβη εἰς τὴν ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει κειμένην Ἔδεσσαν καὶ ἵδρυσεν ἐκεῖ τὴν φερώνυμον αὐτῆς σχολὴν (363). Τὰ σῳζόμενα συγγράμματα αὐτοῦ· φέρουσι τὰ μνημονευθέντα χαρακτηριστικά, εἶναι, δηλονότι, πρακτικὰ καὶ ἐποικοδομητικὰ (λόγοι καὶ ὕμνοι). Ἡ σχολὴ τῆς Ἐδέσσης, κλεισθεῖσα ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος (489) ὡς νεστοριανίζουσα, κατέφυγε πάλιν εἰς τὴν Νίσιβιν (Νερσῆς ὁ Λεπρός), ὅπου διήνυσε νέαν περίοδον καὶ ἤκμασεν. Ὑπὸ τὴν πρωτοπορίαν τῆς σχολῆς ταύτης ἀνεπτύχθη ἡ συριακὴ λογοτεχνία, περιλαμβάνουσα, ἀφ' ἑνός, μεταφράσεις ἑλληνικῶν ἔργων, εἴτε θεολόγων, κυρίως Ἀντιοχέων, εἴτε θύραθεν συγγραφέων, ὡς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν ἰατρῶν Ἱπποκράτους καὶ Γαληνοῦ, ἀφ' ἑτέρου, πρωτότυπα θεολογικὰ ἔργα, βεβαίως γραφόμενα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας, φέροντα ὅμως ἰδιάζοντα χαρακτῆρα Ὁμοίαν συριακὴν λογοτεχνίαν ἀνέπτυξαν καὶ οἱ μονοφυσῖται τῆς Συρίας. Πολλὰ ἑλληνικὰ συγγράμματα καὶ ἔγγραφα τῆς ἀρχαίας Ἐκλησίας ἐσώθησαν μόνον ἐν συριακῇ μεταφράσει.

Τῆς ἀρχαίας *σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας,* διακρινομένης διὰ τὴν ἀπέναντι τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ὀπαδοὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι δύο. Ὁ *Καισαρείας* τῆς Παλαιστίνης *Εὐσέβιος* (ὁ Παμφίλου, † 340), ὁ ὑποστηρικτὴς τοῦ Ὠριγένους καὶ πατὴρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, χρησιμοποιήσας τὰς βιβλιοθήκας τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τῆς Καισαρείας καὶ τὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους. Περὶ τῆς θεολογίας αὐτοῦ ἐγράφησαν τελευταίως τὰ ἑπόμενα δύο ἔργα. H. - G. Opirz, Euseb von Caesarea als Theologe, ἐν Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft, τόμος 34 (1935). H. Berkhof, Die Theologie des Eusebius von Caesarea, 1939. *Συνέσιος ὁ Πτολεμαΐδος* τῆς Αἰγύπτου († μετὰ τὸ 413) ἦτο μαθητὴς τῆς φιλοσόφου Ὑπατίας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐνθουσιώδης πλατωνιστής. Ὡμολόγει ἑαυτὸν ὀπαδὸν ὠριγενιστικῶν δοξασιῶν, τῆς προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν, τῆς ἀρνήσεως τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος, ὡς φυλακῆς τῆς ψυχῆς, καὶ τῆς αἰωνιότητος τοῦ κόσμου. Ἵνα δεχθῇ νὰ γίνῃ ἐπίσκοπος ἔθεσε δύο ὅρους, πρῶτον, νὰ διατηρήσῃ τὰς δοξασίας αὐτοῦ καί, δεύτερον, νὰ διατηρήσῃ τὴν σύζυγον αὐτοῦ. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην προετιμῶντο μὲν οἱ ἄγαμοι ἐπίσκοποι, δὲν ἀπεκλείοντο ὅμως ἀκόμη οἱ ἔγγαμοι. Ὁ σύγχρονος 5ος κανὼν Ἀποστόλων ρητῶς ἀπηγόρευε τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν συζύγων (οἱ τῆς Καρθαγένης κανόνες 3, 4 καὶ 70 ἀναφέρονται εἰς τὸν χρόνον τῆς ἱερουργίας). Ὁ Συνέσιος ἔθεσε τὸν δεύτερον ὅρον, ἵνα ἐξασφαλίσῃ ἑαυτὸν κατὰ ἐνδεχομένων δυσαρέστων ἐκδηλώσεων φανατικῶν. Διεκρίθη διὰ τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν πατρίδα, ἀνταλ-

λάσσων τὴν ποιμαντορικὴν ράβδον μὲ τὸ δόρυ καὶ πολεμῶν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Πτολεμαΐδος. Ὀρθῶς ἐθεωρήθη ὡς τὸ πρότυπον τοῦ Ἕλληνος ἱεράρχου. Τὸ σπουδαιότερον αὐτοῦ ἔργον εἶναι αἱ ἐπιστολαὶ (155), ἀποτελοῦσαι πλουσίαν πηγὴν τῆς ἱστορίας καὶ γεωγραφίας τῆς Πενταπόλεως τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐν τῷ μεταξὺ ἀπεμακρύνθη τῶν μνημονευθεισῶν αὐτῆς ἀρχῶν, ὡς βάσιν θέσασα τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ διορθώσασα τὸν Ὠριγένην. Ὠνομάσθη *νεωτέρα ἀλεξανδρινὴ σχολή*. Κύριος ἀντιπρόσωπος αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ *Μέγας Ἀθανάσιος* († 373). Ἐγεννήθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀλλὰ τὰ τῆς πρώτης ἡλικίας καὶ τῶν σπουδῶν αὐτοῦ εἶναι ἄγνωστα. Πάντως ἐξεπαιδεύθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ὡς διάκονος συνοδεύσας τὸν Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρον εἰς τὴν πρώτην οἰκουμενικὴν σύνοδον (325), ἐν Νικαίᾳ, «ἐπαρρησιάζετο κατὰ τῆς ἀσεβείας τῶν Ἀρειομανῶν» (ἐπιστολὴ συνόδου Ἀλεξανδρείας 338, Μεγάλου Ἀθανασίου, Ἀπολογητικός, 6, 2), πιθανῶς εἰς ἰδιωτικὰς συναντήσεις καὶ παρασκευαστικὰς συσκέψεις. Ὡς ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας ἔγραψε δογματικὰ καὶ ἱστορικὰ συγγράμματα, ἵνα ἀπολογηθῇ ἑαυτοῦ καὶ τῆς πίστεως, πολεμήσῃ δὲ τοὺς Ἀρειανούς. Τὸ «ὁμοούσιον» ὑπεστήριξε κυρίως εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ 350 συγγραφὰς αὐτοῦ (H. Lietzmann, Kirchengeschichte, τόμος 3, 1938, σελ. 220 κ. ἑξ. K. Müller, Kirchengeschichte I, 1941, σελ. 448 καὶ ἑξῆς).

Εἰς τὴν νέαν ἀλεξανδρινὴν σχολὴν τάσσονται οἱ τέσσαρες Καππάδοκες, Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ ὁ Ἰκονίου Ἀμφιλόχιος. Ἀλλ' ἐνδιαφέρει μεγάλως νὰ ἴδωμεν τὰς διαφορὰς αὐτῶν ἀπὸ τῆς σχολῆς ταύτης. Ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ Ἀντιοχείας Μελετίου († 381), ἐπανέφερον, προκειμένου περὶ τοῦ τριαδικοῦ ζητήματος, τὴν ἀρχαίαν βάσιν καὶ φρασεολογίαν τῆς ἀνατολικῆς θεολογίας (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 198 καὶ σημ. 26). Ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ Ἀντιοχείας Εὐσταθίου (325 - 329), προκειμένου περὶ τοῦ χριστολογικοῦ ζητήματος, παρεσκεύασαν τὴν μέσην λύσιν, ἡ ὁποία μετὰ ταῦτα ἐδόθη διὰ τοῦ ὅρου τῆς τρίτης οἰκουμενικῆς συνόδου (431 - 433), διὰ τῆς δογματικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ρώμης Λέοντος τοῦ Α' καὶ διὰ τοῦ ὅρου τῆς τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου (451, ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 221 - 222 καὶ σημ. 8). [Fr. Loofs, Dogmengeschichte, 1906, σελ. 255, 257 κ. ἑξ. 274 καὶ 275]. Δύναταί τις νὰ δεχθῇ, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑφίστατο μικρασιατικὴ θεολογικὴ τάσις, ἢ σχολή, κειμένη καὶ τοπικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς μεταξὺ τῆς ἀλεξανδρινῆς καὶ ἀντιοχειανῆς σχολῆς. Ὁ *Μέγας Βασίλειος*, πρωτότοκος υἱὸς ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας τῆς Νεοκαισαρείας, διετήρησε μέχρι τέλους τὸν ἀριστοκρατικὸν χαρακτῆρα τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ἦτο δὲ σύννους καὶ συγκεντρωμένος πρὸς τὰ ἔσω, ἐκ τῶν σκέψεων αὐτοῦ διακοπτόμενος κατὰ τὴν ὁμιλίαν. Οἱ τοιοῦτοι, ὡς γνωστόν, ἐκλαμβάνονται ὑπὸ τῶν πολλῶν ὡς ἔχοντες ἔπαρσιν

καὶ τύφον (Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, Ἐπιτάφιος εἰς Βασίλειον· κεφ. 64 καὶ 77. Ἱερωνύμου, Χρονικὸν εἰς τὸ μ. Χρ. ἔτος 376). Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ τὸν μοναχικὸν βίον εἶχεν εἰσαγάγει ὁ Σεβαστείας Εὐστάθιος, τοῦ δὲ Μ. Βασιλείου προηγήθη εἰς τὸν βίον τοῦτον ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἐμμέλεια καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Μακρίνη. Ἀλλὰ μετὰ τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἀθήναις [1] μακρὰς σπουδὰς αὐτοῦ, κατέφυγε παρὰ τὴν Νεοκαισάρειαν καὶ αὐτὸς εἰς τὴν μόνωσιν, συνδυάσας αὐτὴν μετὰ μελετῶν. Ὑπὸ τοῦ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας Εὐσεβίου χειροτονηθεὶς πρεσβύτερος, διεδέχθη αὐτὸν εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον (370) καὶ ἀνεμίχθη εἰς τὰς δογματικὰς ἔριδας τοῦ δευτέρου σταδίου τοῦ ἀρειανισμοῦ († 378). Διεκρίθη διὰ τὸν συνδυασμὸν θεολογικῆς καὶ ποιμαντορικῆς δράσεως, γράψας δογματικὰ καὶ ἀσκητικὰ συγγράμματα, ὁμιλίας καὶ ἐπιστολάς. *Γρηγόριος Ναζιανζηνός*, ὁρμώμενος ἐξ Ἀριανζοῦ τῆς Καππαδοκίας, ἐσπούδασεν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας καὶ Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Ἀθήναις, συνδεθεὶς διὰ φιλίας μετὰ τοῦ Μεγ. Βασιλείου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἔπειτα ἔζησεν ἔτη τινὰ ἐν τῇ μελετηρᾷ μονώσει καὶ ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος τῆς μικρᾶς πόλεως τῶν Σασίμων, χωρὶς νὰ ἀναλάβῃ τὰ ἐπισκοπικὰ καθήκοντα. Εἰς δύο περιόδους (πρὸ τῆς ἐκλογῆς του καὶ μετ' αὐτὴν ὡς Σασίμων) διετέλεσε βοηθὸς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὀνομαζομένου ἐπίσης Γρηγορίου καὶ ὄντος ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου Ἀρειανοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος (378) ἐκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, διότι ἐκεῖ ἐπεκράτουν ἀκόμη οἱ Ἀρειανοί. Ἐκ Κων]πόλεως ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Ἀριανζόν. Ἀναμιχθεὶς εἰς τὰ πράγματα τῆς χηρευούσης ἐπισκοπῆς Ναζιανζοῦ ἀπέθανεν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ τῷ 390. Ἔγραψε λόγους, ποιήματα, ἐπιστολάς. *Γρηγόριος ὁ Νύσσης*, νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Μεγ. Βασιλείου, ἐσπούδασεν ἐν σχολαῖς, τὰς ὁποίας ἀγνοοῦμεν καί, ὡς ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, διετέλεσεν ἐπ' ὀλίγον διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς. Ὑπερτέρει τοὺς δύο προηγουμένους Καππάδοκας κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν, ὑπελείπετο ὅμως αὐτῶν κατὰ τὴν ρητορείαν. Ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐπίσκοπος Νύσσης τῆς Καππαδοκίας (371), ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν νὰ φύγῃ (375) καὶ

1. Ὁ Βασίλειος δὲν ἐσπούδασεν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὡς δέχεται ὁ Σωκράτης (Ἐκκλ. Ἱστορία, 4, 26) καὶ ὁ Σωζόμενος (Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 17). Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ὁ Λιβάνιος δὲν εὑρίσκετο ἐν Ἀντιοχείᾳ (P. Maas, Ἀκαδημεία Βερολίνου, 1912, σελ. 1117). «Εἶδε περὶ τῆς ὑμετέρας λέγοις σοφίας, ἣν οἱ κρίνειν ἐπιστήμονες φασὶν ἀπὸ σοῦ πηγάζουσαν ἐν μετοχῇ τοῦ λοιποῦ γενέσθαι πᾶσιν, οἷς τινὸς καὶ μέτεστι λόγου (ταῦτα γὰρ ἤκουσα πρὸς πάντας διηγουμένου τοῦ σοῦ μαθητοῦ, πατρὸς δὲ ἐμοῦ καὶ διδασκάλου τοῦ θαυμαστοῦ Βασιλείου), ἴσθι με μηδὲν ἔχοντα λαμπρὸν...». Ἐπιστολὴ τοῦ Νύσσης Γρηγορίου πρὸς τὸν Λιβάνιον (Migne, 46, ἐπιστολὴ 13η). Ὁ Μ. Βασίλειος ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ Λιβανίου πιθανῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει.

εἰς τὴν ὁποίαν ἐπέστρεψε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος (378). Ἀπέθανε τῷ 394. Ἔγραψε δογματικὰ καὶ ἐξηγητικὰ συγγράμματα, λόγους καὶ ἐπιστολάς. Ὁ *Ἰκονίου Ἀμφιλόχιος* († 345), Καππαδόκης καὶ φίλος τῶν τριῶν Καππαδοκῶν, ἔζησεν ὡς δικηγόρος ἐν Κων]πόλει, ἀπεσύρθη ἐπί τινα ἔτη εἰς τὴν μόνωσιν καὶ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Μεγ. Βασιλείου ἐξελέγη ἐπίσκοπος Ἰκονίου. Ἐπολέμησε διὰ τῆς συνόδου τῆς Σίδης (390) τοὺς Μεσσαλιανούς. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ εἶναι ἄγνωστον. Τῶν περισσοτέρων συγγραμάτων αὐτοῦ εἶναι γνωστοὶ μόνον οἱ τίτλοι καί τινα ἀποσπάσματα, ἀλλ' ὡς θεολόγος ἤρχισε τελευταῖον νὰ ἐκτιμᾶται περισσότερον. Karl Holl, Amphilochius von Ikonium in seinem Verhältnis zu den grossen Kappadoziern, 1904.

Τέλη τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος παρουσιάσθησαν ἐν Συρίᾳ τὰ συγγράμματα, τὰ ὁποῖα φέρουσι τὸ ὄνομα *Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου*. Ὁ πραγματικὸς συγγραφεὺς εἶναι ἄγνωστος, περιέχουσι δὲ σύστημα μυστικῆς θεολογίας. Ὁ μυστικισμὸς δὲν ζητεῖ νὰ κατανοήσῃ τὸν Θεὸν διὰ τοῦ νοῦ, ἀλλὰ νὰ ἑνωθῇ μετ' αὐτοῦ διὰ τοῦ συναισθήματος. Μυστικισμὸς ὑπῆρχε καὶ ἐκτὸς τοῦ χριστιανισμοῦ, γενάρχης αὐτοῦ ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ κόσμῳ ὑπῆρξεν ὁ Πλάτων (ἴδε ἀνωτέρω § 1, σημ. 3 καὶ 9), ἀνεπτύχθη δὲ κατὰ τὴν ἑλληνορωμαϊκὴν ἐποχὴν ἐν τῷ πλατωνισμῷ, ἤτοι τῷ νεοπυθαγορισμῷ, Φίλωνι τῷ Ἰουδαίῳ καὶ νεοπλατωνισμῷ. Ὁ χριστιανισμὸς οἴκοθεν εἶχε μυστικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ἐνισχύθησαν ταῦτα ἐν τῷ μοναχικῷ βίῳ, ὁ ὁποῖος ἀνεφάνη ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ὁ μυστικισμὸς εἶναι εἶδος θρησκευτικότητος, ἤτοι πρακτικῆς ρυθμίσεως τῶν πρὸς τὸν Θεὸν σχέσεων, ἀλλ' ἐπειδὴ θεολόγοι ἠσχολήθησαν θεωρητικῶς περὶ τῆς θρησκευτικότητος ταύτης καὶ ἐγράφησαν σχετικαὶ συγγραφαί, ἀποτελεῖ καὶ θεολογίαν, διακρινομένην τῆς ἄλλης θεολογίας κατὰ τοῦτο, ὅτι, ἂν καὶ χρησιμοποιεῖ καὶ αὐτὴ τὸ λογικόν, δὲν εἶναι θεολογία τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ θεολογία τῆς ἀγνωσίας τοῦ Θεοῦ. Αἱ κεντρικαὶ ἰδέαι τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀρειοπαγίτου ἐλήφθησαν ἐκ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ μετ' αὐτῶν ἀνεμίχθησαν χριστιανικὰ στοιχεῖα. Ὁ γράφων δὲν εἶναι ἁπλοῦς πλαγιάτωρ ἢ συμπιλητής, ἀλλὰ μεταχειρίζεται καὶ τὰ νεοπλατωνικὰ καὶ χριστιανικὰ στοιχεῖα κατὰ τρόπον προσωπικόν, πρωτότυπον. Κατ' αὐτόν, ὁ Θεὸς εἶναι μὲν εἷς καὶ ἁπλοῦς, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ προεβλήθη ἡ Ἁγία Τριὰς καὶ ἐξ αὐτῆς πρὸς τὰ κάτω ἢ πρὸς τὰ ἔξω προεβλήθη ὁ κόσμος, κυρίως ἡ οὐράνιος ἱεραρχία καὶ ἡ ἐπίγειος ἱεραρχία. Ἡ οὐράνιος ἱεραρχία ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν τάξεων ἀγγέλων, ἑκάστη τῶν ὁποίων ὑποδιαιρεῖται εἰς τρεῖς ταξιαρχίας, ἤτοι τὸ ὅλον ἐννέα ταξιαρχίαι. Οἱ ἀριθμοὶ τρία, τρὶς τρία καὶ ἐννεὰς διεδραμάτιζον σπουδαῖον πρόσωπον παρὰ τοῖς νεοπλατωνικοῖς, τὰ δὲ συγγράμματα τοῦ σπουδαιοτέρου νεοπλατωνικοῦ, τοῦ Πλωτίνου, διῃρέθησαν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Πορφυρίου εἰς ἓξ ἐννεάδας Ἡ ἐπίγειος ἱεραρχία (ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι, καὶ διάκονοι) διοχετεύει τὴν θείαν

γνῶσιν καὶ τὰς θείας δυνάμεις εἰς τὴν ἐπίγειον Ἐκκλησίαν καὶ οὕτως ἐπαναφέφει αὐτὴν εἰς τὸν Θεόν. Μέσα πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἑνώσεως εἶναι ἡ ἠθικὴ προπαρασκευή, τὰ μυστήρια, στηριζόμενα ἐπὶ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὁ μοναχικὸς βίος ἐν τῇ γενικῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἤτοι ἡ ἄσκησις. Οὕτως ὁ μυστικὸς διακόπτει βαθμηδὸν τὴν μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ὑλικοῦ κόσμου ἐπικοινωνίαν, συγκεντροῦται εἰς ἑαυτὸν καὶ ἔπειτα ζητεῖ νὰ καταστείλῃ ὅλας τὰς ἐνεργείας τοῦ νοῦ, εἰσέρχεται εἰς τὸ μυστικὸν σκότος τῆς ἀγνωσίας («*τὸν γνόφον*[2] τῆς ἀγνωσίας τὸν ὄντως μυστικόν»), περιπίπτει εἰς ἔκστασιν καὶ διὰ τοῦ ἀνωτέρου («κρείττονος») αὐτοῦ μέρους, ἤτοι τῆς ψυχῆς, ἑνοῦται μετὰ τοῦ ὅλως ἀγνώστου (Θεοῦ) καὶ γνωρίζει τὸν ὑπὲρ νοῦν (τὸν Θεόν), ὄχι διὰ τοῦ νοῦ καὶ τῆς γνώσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγνοίας, τοῦτ' ἔστιν, ἀπ' εὐθείας διὰ τοῦ συναισθήματος. «Τῷ παντελῶς δὲ ἀγνώστῳ τῇ πάσης γνώσεως ἀνενεργεσίᾳ, κατὰ τὸ κρεῖττον ἑνούμενος καὶ τῷ μηδὲν γινώσκειν, ὑπὲρ νοῦν γινώσκων» (Περὶ μυστικῆς θεολογίας, III, Migne, 3, 1000 κ. ἑξ., 1020 κ. ἑξῆς)[3]. Ὁ μυστικισμὸς ζητῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕνωσιν ἀπ' εὐθείας καὶ νομίζων, ὅτι φθάνει εἰς αὐτήν, δεικνύει ὀλίγον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ σωτηριώδη μέσα τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Ἀρειοπαγίτης ἐχρησιμοποίησε τὰ μυστήρια ὡς βοηθητικὸν μέσον, διὰ τοῦτο οἱ μυστικοὶ θεολόγοι τῆς Ἀνατολῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς μυστικοὺς θεολόγους τῆς Δύσεως, ἐνδιαφέρονται περισσότερον περὶ τῶν μυστηρίων καὶ τῶν ἱεροτελεστιῶν, ἀλλὰ καὶ οὗτοι, μὴ ἱκανοποιούμενοι πλέον ὁλοτελῶς μὲ τὴν συνήθη αὐτῶν ἀντίληψιν, ζητοῦσι νὰ δώσωσιν εἰς αὐτὰς συμβολικὴν καὶ ἀνωτέραν ἔννοιαν. Τὰ συγγράμματα Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου ἐσχολιάσθησαν ὑπὸ *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ* († 662), ὁ ὁποῖος μεγάλως ἐξετίμα αὐτὰ καὶ εἰς τὸ κῦρος αὐτοῦ ὀφείλεται τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ὁ θαυμασμός, τὸν ὁποῖον τὰ συγγράμματα ταῦτα κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀπήλαυσαν. Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς κατήγετο ἐξ οἰκογονείας ἐξεχούσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔγινε πρωτοασικρίτης (ἀρχιγραμματεὺς) τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, ἔπειτα μοναχὸς καὶ ἡγούμενος ἐν Χρυσοπόλει, ἡ ὁποία κεῖται ἀκριβῶς ἀπέναν-

2. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Μωϋσέως, ὅτε οὗτος ἔλαβε τὰς πλάκας τοῦ νόμου. «Μωϋσῆς δὲ εἰσῆλθεν εἰς τὸν *γνόφον,* οὗ ἦν ὁ Θεὸς» (Ἐξόδου, 20, 21· πρβλ. 19, 18 καὶ 19. 33, 20 κ. ἑξ. 34, 5). Πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων, προσθέτομεν, ὅτι τὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν πρέπει νὰ νοηθῶσι μὲ μυστικὸν πνεῦμα. Οἱ Ἑβραῖοι ἦσαν ὁλοτελῶς ξένοι ποὸς τὸν μυστικισμόν.

3. Ἡ «ἔκστασις» καὶ ἡ δι' αὐτῆς προσέγγισις τῷ Θεῷ, κατὰ τὸν Ποσειδώνιον καὶ τὸν Φίλωνα, εἶναι ἔντασις τῶν νοητικῶν δυνάμεων, ἀποσπασθεισῶν τῶν γηίνων πραγμάτων, κατὰ τὸν νεοπλατωνικὸν Πλωτῖνον, δὲν εἶναι ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ἀλλὰ τοῦ συναισθήματος (διαίσθησις, ἐμπειρεία). I. Geffcken, Der Ausgang des griechisch-römischen Heidentums, 1920, σελ. 47 καὶ 49.

τι τῆς Κων]πόλεως, ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς παραλίας (Σκούταρι). Πιθανῶς ἔζησεν ἐν Ἱερουσαλὴμ πλησίον τοῦ μοναχοῦ καὶ ἔπειτα πατριάρχου τῆς πόλεως ἐκείνης Σωφρονίου, τὸν ὁποῖον ἀπεκάλει «προϊστάμενον, πατέρα καὶ διδάσκαλον» αὐτοῦ. Ὅπως ὁ Σωφρόνιος, οὕτω καὶ ὁ Μάξιμος ἐπολέμησε τὸν μονοθελητισμὸν καὶ ἡ ἐκ τοῦ ζητήματος προκύψασα ἔρις ἔφερεν αὐτὸν εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου κατέστη ὁ Μέντωρ τῆς κατὰ τοῦ μονοθελητισμοῦ ἀντιδράσεως. Ἐξόριστος ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπέθανε μετὰ πολλὰς κακώσεις, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐκλήθη ὁμολογητής. Ἦτο μυστικιστής, ἀλλ' ἀπήλλαξε τὴν μυστικὴν θεολογίαν τῶν νεοπλατωνικῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀκόμη παρὰ τῷ Ἀρειοπαγίτῃ καὶ ἔφερεν αὐτὴν εἰς μεγαλυτέραν ἁρμονίαν πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν. Τὰ ἐξηγητικὰ συγγράμματα αὐτοῦ χρησιμοποιοῦσι τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν καὶ ὄχι σπανίως τὰ ἁγιογραφικὰ χωρία χρησιμεύουσιν ἁπλῶς ὡς ἀφετηρία θεολογικῶν μυστικῶν παρατηρήσεων.

Ἀπὸ τῆς ς' ἑκατονταετηρίδος ἀνεφάνησαν κυρίως αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς *σχολαστικῆς θεολογίας*, χωρὶς νὰ ἀπαντᾷ ἀκόμη τὸ ὄνομα τοῦτο. Ὅτε κατὰ τὸν μεσαίωνα ἡ θεολογία αὕτη ἐκαλλιεργήθη καὶ ἀνεπτύχθη ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς τῆς Δύσεως, τότε ὠνομάσθη ἕνεκα τούτου σχολαστική. Κατὰ τὴν ἐποχήν, τὴν ὁποίαν ἐξετάζομεν, «σχολαστικοὶ» (scolastici) ὠνομάζοντο οἱ ἐκ νομικῆς σχολῆς («σχολῆς τῶν πραγματικῶν») ἐξερχόμενοι καὶ ἀσκοῦντες τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου (πρβλ. 10 κανόνα Σαρδικῆς). Οὕτως οἱ ἱστορικοὶ Σωκράτης καὶ Εὐάγριος ὠνομάζοντο σχολαστικοί. Ἡ σχολαστικὴ θεολογία δὲν ζητεῖ νὰ λύσῃ θεολογικὰ ζητήματα ἢ εἰς παλαιὰ ζητήματα νὰ δώσῃ νέας λύσεις, ἀλλ' ἁπλῶς νὰ διασαφήσῃ καὶ συστηματοποιήσῃ τὰ καθωρισμένα πλέον δόγματα. Ἐξ αὐτῆς λείπει ἡ δημιουργικὴ δύναμις καὶ πρωτοτυπία. Αἴτιον τοῦ φαινομένου τούτου ἦτο τὸ γεγονός, ὅτι τὰ ἀνακινηθέντα χριστιανικὰ δόγματα εἶχον πλέον διατυπωθῆ καὶ δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐλευθερία. Τὸ ὄργανον τῆς διασαφήσεως καὶ συστηματοποιήσεως τῶν δογμάτων ἦτο ἡ λογική, ἡ Λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τὸ ἀρχαῖον πρόβλημα τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς περὶ τῶν διφορουμένων σχέσεων «ὑποστάσεως» καὶ «οὐσίας» (διάκρισις ἢ συνταύτισις αὐτῶν;), ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ ὅρου, τὸν ὁποῖον μετεχειρίσθη ὁ Τερτυλλιανὸς (κατὰ τὸ ἔτος 207), substantia, μὲ τὴν διπλῆν ἔννοιαν ὑπόστασις καὶ οὐσία, οἱ θεολόγοι τῆς ς' ἑκατονταετηρίδος ἐφήρμοσαν τὴν ἀριστοτέλειον φιλοσοφίαν περὶ τῶν διφορουμένων σχέσεων «οὐσίας» καὶ «συμβεβηκότων» (ἰδιωμάτων) [4]. Λεόντιος ὁ Βυζάντιος, ὁ

4. Κάμνομεν λόγον περὶ διφορουμένων σχέσεων, διότι κατὰ μὲν τὴν ἀνεπτυγμένην καὶ μᾶλλον μεταφυσικὴν μορφὴν τῆς ἀριστοτελείου φιλοσοφίας «οὐσία» καὶ «ὕλη» (συμβεβηκότα, Ἀριστοτέλους, Ἀναλυτικὰ ὕστερα, 83 β, 16) διεκρίνοντο, κατὰ δὲ τὴν συνεπτυγμένην καὶ μᾶλλον λογικὴν μορμὴν «οὐσία» καὶ «ὕλη» («τὰ καθόλου λεγόμενα», Ἀναλυτικὰ ὕστερα, 73 β, 26, Μεταφυσικά, 1038 β, 8) ἐταυτίζοντο (W. Windelband, Geschichte der antiken Philo-

σπουδαιότερος ὀρθόδοξος δογματικὸς θεολόγος τῆς ς' ἑκατονταετηρίδος, διέκρινεν οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν, δεχόμενος, ὅτι μία οὐσία δύναται νὰ οἰκειοποιηθῇ τὰ συμβεβηκότα ἄλλης οὐσίας· Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος, ὁ σπουδαιότερος μονοφυσίτης δογματικὸς θεολόγος τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐταύτιζεν οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν, δεχόμενος τόσας οὐσίας ὅσαι καὶ αἱ ὑποστάσεις. *Λεόντιος ὁ Βυζάντιος.* Ὑπῆρχον δύο ἄλλοι Λεόντιοι Βυζάντιοι. Δεύτερος, ὁ ὠριγενιστὴς μοναχὸς τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Νέας Λαύρας (Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Βίος Σάββα, κεφ. 72), παραστὰς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐν τῇ συσκέψει ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν (532) καὶ ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (535) μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κατὰ τοῦ Ὠριγένους αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος. Τρίτος, εἷς τῶν Σκυθῶν (Μοισῶν) μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι ἔζων ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ στρατηγοῦ Βιταλιανοῦ, ἑπομένως καὶ εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ. Τοὺς τρεῖς τούτους Λεοντίους ἐταύτισεν ὁ Friedrich Loofs, διὰ τῆς νεανικῆς αὐτοῦ συγγραφῆς Leontius von Byzanz, 1887. Ἡ γνώμη αὐτοῦ γενικῶς εἶχεν ἐπικρατήσει. Πρῶτος ὁ Eduard Schwarth ἀπό τινων ἐτῶν ἠρνήθη τὴν συνταύτισιν ταύτην. Ἔδειξεν, ἀφ' ἑνός, ὅτι ὁ Σκύθης Λεόντιος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν δογματικὸν συγγραφέα Λεόντιον, διότι δὲν ἐγνώριζεν ἐπαρκῶς ἑλληνικά, διὰ τοῦτο Διονύσιος ὁ Μικρὸς (Exiguus), τῇ παρακλήσει τοῦ Λεοντίου καὶ ἄλλου Σκύθου μοναχοῦ, μετέφρασε λατινιστὶ ἐπιστολὰς τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, ἀφιέρωσε τὴν μετάφρασιν εἰς αὐτοὺς καὶ ὑπεσχέθη νὰ μεταφράσῃ καὶ ἄλλας συγγραφὰς τοῦ Κυρίλλου (Ed. Schwartz, Acta conciliorum, IV, 2, σελ. XII, 1915). Ἀφ' ἑτέρου ὁ Eduard Schwartz ἔδειξεν, ὅτι ὁ δογματικὸς συγγραφεὺς Λεόντιος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν Ἱεροσολυμίτην μοναχόν, διότι δὲν ἦτο ὠριγενιστής, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ χωρίου αὐτοῦ· «τὸν δὲ Ὠριγένην οὐ θαυμάζουσιν, ὅτι ὁ τῶν θαυμάτων ἐπώνυμος Γρηγόριος (ὁ Νεοκαισαρείας)... μυρίους ἐγκωμίων διέξεισιν εἰς αὐτοὺς κύκλους ;», τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Λατῖνον μεταφραστὴν De Torres καὶ τὸν διακεκριμένον ἑλληνιστὴν Ed. Schwartz, πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ μὲ ἐρωτηματικὸν καὶ τὸ ὁποῖον ἐκφράζει μομφὴν κατὰ τοῦ Ὠριγένους. Ἐκτὸς τούτου, τὰ χειρόγραφα τῶν συγγραμμάτων τοῦ Λεοντίου δὲν ὀνομάζουσιν αὐτὸν Βυζάντιον, ἀλλ' ἁπλῶς «ἐρημίτην» (Vaticanus, 2195. Laudianus, 92. Ed. Schwartz, Kyrillos von Skythopolis, 1939, σελ. 388, σημ. 2). Οὕτω, Λεόντιος Βυζάντιος μένει μόνον ὁ ὠριγενιστὴς μοναχὸς τῆς Παλαιστίνης, ὁ Σκύθης μοναχὸς καθίσταται ἁπλοῦς Σκύθης, ὁ δὲ σπουδαῖος δογματικὸς θεολόγος

sophie, 1912, σελ. 223-226, σημ. 2, 229-230, σημ. 2). Ὑπῆρχεν ἀναλογία μεταξὺ τοῦ χριστιανικοῦ θεολογικοῦ προβλήματος «οὐσία καὶ ὑπόστασις» καὶ τοῦ ἐθνικοῦ φιλοσοφικοῦ προβλήματος «οὐσία καὶ συμβεβηκότα». Τὰ «συμβεβηκότα» ἐταυτίσθησαν μὲ τὴν «ὑπόστασιν».

ἀναλαμβάνει τὸ πραγματικὸν ὄνομα αὐτοῦ, Λεόντιος ὁ Ἐρημίτης. Ἔγραψε κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ς' ἑκατονταετηρίδος («Λόγοι τρεῖς κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχιανῶν»). Ὥρισεν, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ δὲν ἀπετέλει μὲν ἰδιαίτερον πρόσωπον, δὲν ἦτο ὅμως «ἀνυπόστατος», ὡς ἔλεγεν ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ἀλλ' «ἐνυπόστατος», εὑρίσκων προσωπικὴν ὑπόστασιν ἐν τῷ θείῳ Λόγῳ. Ἡ μία οὐσία ᾠκειοποιήθη τὰ συμβεβηκότα (ἰδιότητας) τῆς ἄλλης οὐσίας. Οὕτως, ἀφ' ἑνός, ἐνίσχυσε τὴν αὐθυπαρξίαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ, χωρὶς νὰ περιπέσῃ εἰς τὸν νεστοριανισμόν, ἀφ' ἑτέρου, ἐνίσχυσε τὴν προσωπικὴν ἕνωσιν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἑπομένως τὴν μετάδοσιν τῶν ἰδιωμάτων, χωρὶς νὰ περιπέσῃ εἰς τὸν μονοφυσιτισμόν. Ἄλλο σπουδαῖον σύγγραμμα τοῦ Λεοντίου ἐπιγράφεται «Πρὸς τοὺς προσφέροντας ὑμῖν τινα τῶν Ἀπολιναρίου, ψευδῶς ἐπιγεγραμμένα εἰς ὄνομα τῶν ἁγίων πατέρων». Ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως σπουδαίαν ἀνακάλυψιν. Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Fr. Loofs, ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀνήκει εἰς ἄλλον Λεόντιον, σύγχρονον μὲν τοῦ Ἐρημίτου, ἀλλὰ γράψαντα ὀλίγα ἔτη ἐνωρίτερον, δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἀποχρῶντος λόγου. Κατ' αὐτόν, τὸ σύγγραμμα τοῦτο, πρῶτον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῇ πρὸ τῶν ἄλλων συγγραμμάτων τοῦ Ἐρημίτου, διότι ἐν αὐτοῖς οὐδαμοῦ ὑπαινίσσεται τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνακάλυψιν αὐτοῦ (ὅπερ εἶναι ὀρθόν), δεύτερον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῇ μετὰ τὰ ἄλλα συγγράμματα αὐτοῦ, διότι ἐν αὐτῷ, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀνακαλύψεως, μεταχειρίζεται ὑλικὸν ἐκ συγγραφέων πρὸ τοῦ ἔτους 520, ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶναι ἐνήμερος τῆς ἐν Αἰγύπτῳ συγγραφικῆς ἔριδος τῶν δύο ἐκεῖ ἐξορίστων μονοφυσιτῶν Σευήρου τοῦ Ἀντιοχείας καὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἁλικαρνασσοῦ (Loofs, Leontius von Byzanz, σελ. 90 καὶ 91). Ὁ Loofs εἶχε τὴν ἀξίωσιν, ὁ ἐρημίτης Λεόντιος νὰ εἶναι ἐνήμερος καὶ τῆς τελευταίας τότε ἐπιστημονικῆς κινήσεως καί, ἐπειδὴ δὲν ἦτο, ἀρνεῖται τὴν γνησιότητα τοῦ ἔργου αὐτοῦ! Αἱ ἔρευναι τῶν νεωτάτων χρόνων τοὺς ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ἰσχυρισμοὺς τοῦ Λεοντίου ἀπέδειξαν ὀρθούς. Συγγράμματα τοῦ Ἀπολιναρίου πράγματι διεδίδοντο ὑπὸ τὸ ὄνομα πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἄγγελος Mai († 1854), ὁ ἀρχικὸς ἐκδότης τῶν περισσοτέρων ἔργων τοῦ Λεοντίου, δικαίως ὠνόμασεν αὐτὸν «in theologica scientia aevo suo facile princeps» (ἐν τῇ θεολογικῇ ἐπιστήμῃ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ῥαδίως ὁ πρῶτος).

Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος, ὁ γνωστότερος ἐκ τῆς ὁμάδος τῶν ἀριστοτελιζόντων μονοφυσιτῶν θεολόγων, ἦτο Ἀλεξανδρεύς, ἐπαιδεύθη ἐκεῖ καί, κατά τινας, διετέλεσεν ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας (τὴν ς' ἑκ]ρίδα). Τὸ κύριον δογματικὸν σύγγραμμα αὐτοῦ ἐπεγράφετο «Διαιτητής», τοῦ ὁποίου σῴζονται ὀλίγα ἀποσπάσματα. Ὁ ἐρημίτης Λεόντιος ἔγραψε κατ' αὐτοῦ. Ὁ Φιλόπονος τὴν ἀριστοτέλειον φιλοσοφίαν ἐφήρμοσεν ἐπὶ τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος καὶ ἐπὶ τοῦ δόγματος τῆς ἁγίας τριάδος.

Ἐταύτιζεν ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν. Οὕτως ἡ ἐν τῷ Χριστῷ μία ὑπόστασις ἔφερεν εἰς ἀποδοχὴν μιᾶς οὐσίας (μονοφυσιτισμός), αἱ δὲ ἐν τῷ Θεῷ τρεῖς ὑποστάσεις ἔφερον εἰς ἀποδοχὴν τριῶν μερικῶν οὐσιῶν, ἤτοι τριῶν κεχωρισμένων ὄντων, ἡ δὲ μία τοῦ Θεοῦ οὐσία, περὶ τῆς ὁποίας συνήθως γίνεται λόγος, οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ ἡ γενικὴ ἔννοια τῶν τριῶν μερικῶν οὐσιῶν (ὁ «κοινὸς λόγος»). Οἱ μονοφυσῖται οὗτοι θεολόγοι κατηγοροῦντο ὡς τριθεῖται.

Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς († πρὸ τοῦ 754), ἐκτὸς τοῦ ἐπιθέτου, τοῦ δεικνύοντος τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἔφερε καὶ τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα Μενσοὺρ καὶ κατεῖχεν ἐπὶ πολὺ πολιτικὸν ἀξίωμα παρὰ τοῖς Ἄραψιν. Ἀπέθανε μοναχὸς ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἁγίου Σάββα, πλησίον τῆς Ἱερουσαλήμ. Τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον, ἡ «Πηγὴ γνώσεως», διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, «κεφάλαια φιλοσοφικά», εἰλημμένα ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους, «περὶ αἱρέσεων» καὶ «ἔκδοσις ἢ ἔκθεσις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως». Διὰ τῆς ἀριστοτελείου λογικῆς ἐσυστηματοποίησε τὴν διὰ τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν πατέρων διατυπωθεῖσαν χριστιανικὴν διδασκαλίαν.

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς εἶχε καὶ ἄλλο χαρακτηριστικόν, ἦτο ὁ σπουδαιότερος πολέμιος τῆς εἰκονομαχίας, γράψας, κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον αὐτῆς, τρεῖς λόγους, «Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας». Δι' αὐτῶν ἀνέπτυξε περὶ τῶν εἰκόνων ὁλόκληρον θεολογίαν, τὴν ὁποίαν ἡ ἑβδόμη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἔθεσεν ὡς βάσιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς. Ἐν τῇ ἰδιότητι ταύτῃ πλησίον τοῦ Δαμασκηνοῦ πρέπει νὰ τεθῇ ὁ *Θεόδωρος Στουδίτης,* διακριθεὶς κατὰ τὸ δεύτερον στάδιον τῆς εἰκονομαχίας. Ἐγεννήθη ἐν Κων]πόλει ἐν ἐξεχούσῃ οἰκογενείᾳ, ἐξεπαιδεύθη ἐπιμελῶς καὶ ἔλαβε φιλοσοφικὴν μόρφωσιν. Ὁ πρὸς μητρὸς θεῖος Πλάτων, ἐγκαταλείψας τὴν αὐτοκρατορικὴν ὑπηρεσίαν, ἔφυγεν εἰς μοναστήριον τῆς Βιθυνίας, ἐξ ἐπιδράσεως δὲ αὐτοῦ ὁλόκληρος ἡ οἰκογένεια τοῦ Θεοδώρου (οἱ γονεῖς, εἷς ἀδελφός, μία ἀδελφὴ καὶ τρεῖς πρὸς πατρὸς θεῖοι) ἀφιερώθη εἰς τὸν μοναχικὸν βίον ἔν τινι κτήματι αὐτῆς πλησίον τοῦ Σακκουδίωνος, ἵδρυσε μοναχικὴν κοινότητα, τῆς ὁποίας τὴν διεύθυνσιν ἀνέλαβεν ὁ Πλάτων καὶ ἡ ὁποία ταχέως ηὐξήθη καὶ ἐτακτοποιήθη. Ὁ Θεόδωρος, γενόμενος πρεσβύτερος, ἐβοήθει τὸν θεῖον αὐτοῦ εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ μοναστηρίου. Ὅτε τὸ μοναστήριον τοῦτο ἠπειλήθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἐγκατέλειψαν αὐτὸ καὶ μετῴκησαν (799) εἰς τὴν Κων]πολιν, εἰς τὸ μοναστήριον τῶν Ἀκοιμήτων, τοῦ Στουδίου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐντελῶς ἐκπέσει. Τὸν Πλάτωνα († 812) διεδέχθη ὁ Θεόδωρος († 826) καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἤκμασε πάλιν ἡ μονὴ τοῦ Στουδίου. Ὅτε ἀκόμη εὑρίσκετο εἰς τὴν μονὴν Σακκουδίωνος μετὰ τοῦ θείου, ἦλθε μετ' αὐτοῦ εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον τὸν Ϛ', ἐγκαταλείψαντα τὴν νόμιμον σύζυγον καὶ συζευχθέντα παρανόμως τὴν αὐλικὴν Θεοδότην, ἀνεψιὰν τοῦ Θεοδώρου. Κατὰ τῆς προσβολῆς ταύτης τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καὶ τῆς οἰκογενειακῆς

αὐτῶν τιμῆς διεμαρτυρήθησαν καὶ διέκοψαν τὴν μετὰ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου ἐκκλησιαστικὴν ἐπικοινωνίαν, διότι δὲν καθήρεσε τὸν εὐλογήσαντα τὸν παράνομον γάμον Ἰωσήφ. Ἀμφότεροι κατεδιώχθησαν καὶ ἐφυλακίσθησαν, ὁ δὲ Θεόδωρος ἐξωρίσθη ἔπειτα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην (797), ὁπόθεν ἐπέστρεψεν, ὅτε μετά τινας μῆνας ἐπεκράτησεν ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη. Ὁ Ταράσιος καθήρεσε τὸν μνημονευθέντα ἱερέα Ἰωσήφ, ἀλλ' ὁ νέος πατριάρχης Νικηφόρος ἀποκατέστησεν αὐτὸν (806). Οὕτως ἡ ἔρις ἀνεκινήθη. Περὶ αὐτῆς ἴδε I. Hergenröther, Photius, I, 262 - 270. Τὴν δρᾶσιν τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου κατὰ τὸ δεύτερον στάδιον τῆς εἰκονομαχίας εἴδομεν ἀνωτέρω (σελ. 261 καὶ ἑξῆς). Ὁ Θεόδωρος ἔγραψε κατηχήσεις, λόγους, ἐπιστολάς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μοναχικῶν συγγραφῶν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου συνέταξε μοναχικὸν κανόνα (Διαθήκη, Ὑποτύπωσις τῆς καταστάσεως τῆς μονῆς Στουδίου). Ἐνίσχυσε τὸ κοινοβιακὸν σύστημα μέχρι τῶν τελευταίων λεπτομερειῶν, ὥστε καὶ αὐτὰ τὰ πρὸς καθημερινὴν χρῆσιν ἐνδύματα ἦσαν κοινά. Καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ἀπετίθεντο εἰς κοινὸν μέρος καὶ τὴν πρωΐαν ἕκαστος ἐλάμβανεν οἱονδήποτε ἐτύγχανεν, αὐτὸς δὲ ὁ Θεόδωρος ἐλάμβανε πάντοτε τὸ χειρότερον. Ηὔξησε τὰ ἀξιώματα τοῦ μοναστηρίου, πρὸς καλυτέραν ἐπίβλεψιν τῶν μοναχῶν. Ὁ μοναχικὸς κανὼν τοῦ Στουδίου κατέστη ἡ βάσις τῶν τυπικῶν πολλῶν μοναστηρίων ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ.

Ἡ δ' καὶ ε' ἑκ]τηρὶς ἦτο ἐποχὴ ἀκμῆς τῶν θεολογικῶν γραμμάτων καὶ ἐν τῇ Δύσει. Ἐπὶ τῆς λατινικῆς θεολογίας ἐπέδρα ἡ ἑλληνικὴ θεολογία. Ὁ Πικταύων Ἱλάριος, ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Ρουφῖνος ἦλθον εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἔμαθον καλῶς τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἐπηρεάσθησαν περισσότερον τῶν ἄλλων. Οἱ δύο τελευταῖοι μετέφρασαν συγγράμματα Ἑλλήνων θεολόγων εἰς τὴν λατινικήν, ἐνισχύσαντες γενικῶς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας. Ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας ἔν τινι μέτρῳ ὑπέστη καὶ ὁ *Αὐγουστῖνος*, ἐν τούτοις ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ ἀνεξαρτησίαν ἀπέναντι αὐτῆς καὶ νὰ ἀνοίξῃ νέαν ὁδὸν διὰ τὴν δυτικὴν θεολογίαν. Ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὸν δογματικὸν κλάδον τῆς θεολογίας, ἐπιδράσας μεγάλως ἐπὶ τῆς Δύσεως. Ἡ ἐπίδρασις καταφαίνεται ἐκ τῶν ἑπομένων. α) Ὁ Αὐγουστῖνος διὰ τοῦ συγγράμματος περὶ τῆς θείας πολιτείας (De civitate Dei) συνετέλεσεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν κοσμοκρατορικῶν ἰδεῶν τῶν παπῶν. β) Διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ εἰσήγαγεν εἰς τὴν Δύσιν τὸν μυστικισμόν, τὸ μέν, ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, τὸ δέ, ἐξ ἐπιδράσεως τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ μυστικισμὸς διετηρήθη ἐν τῷ μοναχικῷ βίῳ τῆς Δύσεως, ἐνισχύθη διὰ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τῶν συγγραμμάτων Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου (τὴν θ' ἑκ]τηρίδα) ἀνεπτύχθη, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀπὸ τῆς ιβ' ἑκ]τηρίδος καὶ ἐκληροδοτήθη εἰς τὸν Λούθηρον, ὁ ὁποῖος ἦτο αὐγουστινιανὸς μοναχός. γ) Ἡ διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου περὶ τοῦ ἀπολύτου

προορισμοῦ προὐκάλεσεν ἔριδας, ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον διετηρήθη καὶ μετεβιβάσθη εἰς τὰς προτεσταντικὰς Ἐκκλησίας, κυρίως εἰς τὸν καλβινισμόν. Ὁ ἀπόλυτος προορισμὸς ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὸν μυστικισμόν, διότι ἀμφότεροι συνεπάγονται ἄμεσον μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐπικοινωνίαν (προσωπικὴν θρησκευτικότητα) καὶ παραμερίζουσι τὰ μεσάζοντα (τὸν κλῆρον καὶ τὰ μυστήρια). δ) Συμφώνως πρὸς τὸν ἀπόλυτον προορισμόν, ὁ Αὐγουστῖνος ἐδέχετο τὴν Ἐκκλησίαν ὡς σύνολον τῶν προωρισμένων εἰς σωτηρίαν, ὡς κοινωνίαν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἁγίων, ἡ ὁποία, φυσικά, εἶναι ἀόρατος. Τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν τῆς Ἐκκλησίας ἐχρησιμοποίησεν ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία, στηρίξασα ἐπ' αὐτῆς, πρῶτον, τὴν θεωρίαν τῶν περισσευόντων ἀγαθῶν ἔργων τῶν ἁγίων, τὰ ὁποῖα διαθέτει ὑπὲρ τῶν ἄλλων, καὶ δεύτερον, τὰς ὑπὲρ τῶν νεκρῶν ἀφέσεις. Ἡ ἀντίληψις τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας τῶν ἁγίων καὶ ἑπομένως ἀοράτου ἐπεκράτησε κυρίως ἐν τῷ προτεσταντισμῷ. ε) Ὁ Αὐγουστῖνος συγχρόνως εἶχε καὶ τὴν ἄλλην ἀντίληψιν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἱερουργικὸν καθίδρυμα, ὁρατόν, διοχετεῦον τὴν θείαν χάριν, καὶ μάλιστα ἐνίσχυσε τὴν σημασίαν τῆς τοιαύτης Ἐκκλησίας. Δεχόμενος, ὅτι ἡ ἁμαρτία εἶχε μεγάλα ἀποτελέσματα ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, καθίστα ἀναγκαιοτέραν τὴν θείαν χάριν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία παρεῖχεν αὐτήν. Ἡ ἐνίσχυσις τῆς σημασίας τῆς Ἐκκλησίας ἦτο, φυσικά, εὐπρόσδεκτος εἰς τὸν παπισμόν, διότι ἐνίσχυε τὸ κῦρος αὐτοῦ. Σχετικῶς πρὸς τὰ ὑπ' ἀριθμὸν δ' καὶ ε' λεχθέντα, προσθέτομεν, ὅτι ὁ Τερτυλλιανὸς ἀρχικῶς εἶχε τὴν ἀντίληψιν τῆς Ἐκκλησίας ὡς ὁρατοῦ καὶ νομικοῦ καθιδρύματος (intitutio, disciplina, lex fidei. Apologeticus, 21 καὶ 27. De virginibus velandis, 1). Γενόμενος μοντανιστὴς (περὶ τὸ 207), ἐγκατέλειψε τὴν ἀντίληψιν ἐκείνην, δεχθεὶς τὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἀόρατον καὶ πνευματικήν, δεχθεὶς τὴν γενικὴν ἱερωσύνην (ecclesia spiritus. De pudicitia, 7 καὶ 21). Ὁ Αὐγουστῖνος συνεδύασε τὰς δύο ταύτας ἀντιθέτους περὶ Ἐκκλησίας ἀντιλήψεις, ἡ Ἐκκλησία εἶναι καὶ ἀόρατος καὶ ὁρατή. Γίνεται δεκτόν, ὅτι ὁ Αὐγουστῖνος ἐν γένει τὰς ἀρχαιοτέρας, πνευματικωτέρας καὶ ἐλευθεριωτέρας χριστιανικὰς ἀντιλήψεις συνεδύασε καὶ ἥνωσε μὲ τὰς μεταγενεστέρας, ἐμπνεομένας ὑπὸ νομικοῦ πνεύματος καὶ ἀνελευθεριωτέρας ἀντιλήψεις τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. ϛ) Ἐν τοῖς μυστηρίοις τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς ἱερωσύνης ὁ Αὐγουστῖνος ἐδέχετο τὴν ἀποτύπωσιν σφραγῖδός τινος ἀνεξαλείπτου, ἡ ὁποία παραμένει καὶ ἐκτὸς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἄνευ ἐνεργείας, ἐνεργεῖ δὲ σωτηριωδῶς μόνον ἐν αὐτῇ. Ἐπὶ τῆς θεωρίας ταύτης ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία ἐστήριξε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ κλήρου ἀπέναντι τῶν λαϊκῶν καὶ τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῶν αἱρετικῶν καὶ σχισματικῶν. ζ) Ὁ Αὐγουστῖνος τὴν δογματικὴν ἐστήριξε καὶ ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ κυρίως ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ἤτοι τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων,

τὰ ὁποῖα ἐγεννήθησαν ἐν αὐτῷ κατὰ τὰ διάφορα στάδια τοῦ βίου αὐτοῦ. Διὰ τῆς θεωρίας καὶ τῆς διαλεκτικῆς ἀνέπτυξεν ἐκ τῶν συναισθημάτων τούτων τὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα οὕτω δεικνύονται ἀνταποκρινόμενα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Τοιαύτη δογματική, στηριζομένη ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν συναισθημάτων, διεμορφώθη, ἐξ ἄλλων προϋποθέσεων, κυρίως ἐν τῇ νεωτέρᾳ προτεσταντικῇ θεολογίᾳ (Σλάϊερμαχερ, † 1834). Ἡ θεολογία τοῦ Αὐγουστίνου ἀπομακρυνθεῖσα τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας ἤνοιξε δύο ὁδούς, τῶν ὁποίων ἡ μὲν ἦγεν εἰς τὸν καθολικισμόν, ἡ δὲ ἄλλη εἰς τὸν προτεσταντισμόν.

Μετὰ τὸν Αὐγουστῖνον († 430) ἔγιναν ἐν τῇ Δύσει αἰσθητὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιδρομῆς τῶν ἡμιβαρβάρων γερμανικῶν φύλων. Ἐπῆλθε κατάπτωσις ἐν γένει τῶν γραμμάτων καὶ ἰδιαιτέρως τῶν θεολογικῶν γραμμάτων. Καλυτέρα ἦτο ἡ κατάστασις αὐτῶν ἐν Ἰρλανδίᾳ καὶ Σκωτίᾳ, ὅπου ἤκμαζον αἱ μοναστηριακαὶ σχολαί. Ἐν τῇ κυρίως Ἀγγλίᾳ μεταξὺ τῶν Ἀγγλοσαξόνων ὑπὲρ τῆς ἀνυψώσεως τῶν γραμμάτων εἰργάσθη ὁ *ἐκ Ταρσοῦ Θεόδωρος*. Ἔζησεν ἐν Ἀθήναις, διετέλεσε μοναχὸς ἐν Ρώμῃ, ὅπου ὑπὸ τοῦ πάπα Βιταλιανοῦ ἐχειροτονήθη εἰς ἡλικίαν 66 ἐτῶν ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας (668 - 690), καταλαβὼν ἕβδομος κατὰ σειρὰν τὸν θρόνον τοῦτον. Διωργάνωσε τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀγγλίας, ἐτακτοποίησε τὴν ἐκκλησιαστικὴν διαίρεσιν, τὰ δικαιώματα τῶν ἐπισκόπων, τὴν σύγκλησιν τῶν συνόδων καὶ πρῶτος αὐτὸς ὑπήγαγε βαθμηδὸν ὁλόκληρον τὴν ἀγγλικὴν Ἐκκλησίαν ὑπὸ τὴν ἑνιαίαν αὐτοῦ ἐξουσίαν. Ηὔξησε τὴν ὑπὸ τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν ἐπισκοπικῶν σχολῶν παρεχομένην παίδευσιν, ὥστε αὕτη ὑπερέβη τὴν παίδευσιν τῶν σχολῶν τῆς Ἰρλανδίας καὶ Σκωτίας. Διεκρίθη ὁ Ἀγγλοσάξων *Βέδας ὁ Σεβαστὸς* (Venerabilis, † 735), μοναχός, κληρικὸς καὶ διδάσκαλος, τοῦ ὁποίου οἱ πολυπληθεῖς μαθηταὶ κατέλαβον ὑψηλὰς ἐκκλησιαστικὰς θέσεις. Ἔγραψε λατινιστὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῶν Ἄγγλων (Historia ecclesiastica gentis Anglorum), τὸ πρῶτον ἱστορικὸν ἔργον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐφηρμόσθη ἡ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Μικροῦ εὑρεθεῖσα ἀπὸ Χριστοῦ χρονολογία. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς η′ ἑκατονταετηρίδος ἄρχεται ἡ διὰ τοῦ Μεγάλου Καρόλου προκληθεῖσα ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων, ἀφ' ὅτου οὗτος μετέβη εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐγνώρισεν ἐκεῖ διαφόρους λογίους, τοὺς ὁποίους ἔφερεν εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ (774). Εἷς τούτων ἦτο ὁ Ἀγγλοσάξων *Ἀλκουῖνος*, μορφωθεὶς ἐν τῇ σχολῇ τῆς Ὑόρκης καὶ καταστὰς ὁ ἀστὴρ τῆς αὐλῆς τοῦ Μεγάλου Καρόλου. Διὰ τῶν λογίων τούτων ἱδρύθη ἡ ἀνακτορικὴ σχολὴ (scola palatina), μετακινουμένη μετὰ τῆς αὐλῆς, ἐν τῇ σχολῇ δὲ ταύτῃ ἐσπούδαζον τὰ τέκνα τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἐξοχωτέρων οἰκογενειῶν. Ὁ Μέγας Κάρολος δι' ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς ἡγουμένους τοῦ κράτους διέταξεν αὐστηρῶς, νὰ ἱδρυθῶσιν ἐν ταῖς μητροπόλεσι καὶ τοῖς μοναστηρίοις σχολαί. Ἡ ἀναγέννησις τῶν θεολογικῶν

γραμμάτων καταφαίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἀνεφάνησαν θεολόγοι, οἱ ὁποῖοι προὐκάλεσαν θεολογικὰ ζητήματα. Ὁ *Πασχάσιος Ραδβέρτος* († μετὰ τὸ 856), ἡγούμενος μονῆς ἐν Πικαρδίᾳ τῆς Γαλλίας, ἔγραψε περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας (De corpore et sanguine Domini, 831), ὑποστηρίξας τὴν μετουσίωσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλ' ὁ μοναχὸς τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου καὶ διακεκριμένος λόγιος *Ράτραμνος* ἔγραψε κατὰ τοῦ συγγράμματος τοῦ προϊσταμένου αὐτοῦ. Ἐν τῷ ἄρτῳ καὶ τῷ οἴνῳ τῆς θείας εὐχαριστίας ἐδέχετο μόνον τὴν παρουσίαν τῆς δυνάμεως τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, τῆς ὁποίας μεταλαμβάνουσι μόνον οἱ πιστοί. Ὁ *Γόττσαλκ,* υἱὸς Γερμανοῦ κόμητος, ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ὑπὸ τῶν γονέων αὐτοῦ ἀφιερωθεὶς εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τοῦ Αὐγουστίνου, δεχθεὶς τὸν ἀπόλυτον προορισμὸν ὑπὸ τὴν αὐστηροτέραν μορφήν, ὅτι, δηλαδή, ὄχι μόνον οἱ ἀγαθοὶ προορίζονται εἰς σωτηρίαν, ἀλλὰ καὶ οἱ κακοὶ εἰς κατάκρισιν. Τὰς ἰδέας ταύτας προσεπάθει νὰ διαδώσῃ διαφοροτρόπως, ἀλλ' ἐναντίον αὐτοῦ ἐκηρύχθη κατ' ἀρχὰς ὁ μητροπολίτης Μογουντίας *Ραβᾶνος Μαῦρος* καὶ ἔπειτα ὁ μητροπολίτης Ρείμων *Χίγκμαρος.* Δύο σύνοδοι κατεδίκασαν τὸν Γόττσαλκ (848 καὶ 849), ὁ ὁποῖος, μὴ θελήσας νὰ ἀπαρνηθῇ τὰ φρονήματα αὐτοῦ, ἐφυλακίσθη ἐν μοναστηρίῳ, ὅπου καὶ ἀπέθανεν (868). Ὁ *Ἰωάννης Σκῶτος Ἐριγένης,* Ἰρλανδός, ὑπερτέρει ὅλους τοὺς θεολόγους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Προέστη ἐν Γαλλίᾳ τῆς σχολῆς τῆς αὐλῆς Καρόλου τοῦ Φαλακροῦ, ἐγγόνου τοῦ Μεγάλου Καρόλου, περὶ τὰ μέσα τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος, μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἐσχολίασε τὰ συγγράμματα Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου καὶ ἔγραψε διάφορα ἄλλα θεολογικὰ ἔργα. Παρ' ὅλην τὴν προσπάθειαν αὐτοῦ νὰ μείνῃ ὀρθόδοξος, περιέπεσεν εἰς κακοδοξίας, αἱ ὁποῖαι ἐπανειλημμένως κατεδικάσθησαν ὑπὸ ἐπαρχιακῶν συνόδων καὶ ἡ καταδίκη αὐτῶν ἐκυρώθη ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ὀνωρίου τοῦ Γ' (1225). *Ἀναστάσιος ὁ Βιβλιοθηκάριος,* ὑπῆρξεν ἡγούμενος μοναστηρίου καὶ παπικὸς βιβλιοθηκάριος. Ἦλθεν εἰς Κων]-πολιν ὡς μέλος ἀποστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Λουδοβίκου τοῦ Β' πρὸς σύναψιν συνοικεσίου μεταξὺ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ διαδόχου τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Μετέσχε τῆς ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ συγκληθείσης συνόδου τοῦ 869, ἡ ὁποία ὑπὸ τῶν δυτικῶν θεωρεῖται ὀγδόη οἰκουμενικὴ σύνοδος. Μετέφρασε τὰ πρακτικὰ αὐτῆς εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἐκ βυζαντινῶν πηγῶν συνέταξεν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Ἡ διὰ τοῦ Μεγάλου Καρόλου ἀρχίσασα ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων ἐξηκολούθησε μέχρι τέλους τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος, ἀλλὰ μετ' αὐτὴν ἐπῆλθεν ἐπὶ μίαν ἑκατονταετηρίδα νέα κατάπτωσις τῶν γραμμάτων. Διὰ τοῦτο ἡ ι' ἑκατονταετηρὶς ὠνομάσθη αἰὼν τοῦ σκότους (saeculum obscurum), ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν ἀναγέννησιν καὶ πρὸς τὴν σύγχρονον ἀκμὴν τῶν ἀραβικῶν γραμμάτων ἐν Ἱσπανίᾳ

(σχολὴ τῆς Κορδούης τῆς ι' ἑκ]ρίδος). Ὁ λεγόμενος σκοτεινὸς αἰών, ἀκόμη καὶ κατὰ τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἥμισυ, εἶχε τὸ ἀμυδρὸν αὐτοῦ φῶς, κατὰ δὲ τὸ δεύτερον ἥμισυ ἀκόμη περισσότερον. Ὁ χαρακτηρισμὸς «σκοτεινὸς αἰὼν» εἶναι, ἑπομένως, κατὰ συνθήκην καὶ προέρχεται ἔν τινι μέτρῳ ἐξ ὑποκειμενικοῦ αἰσθήματος, ὡς ὁ ἐξ ἰσχυροῦ φωτὸς ἐρχόμενος δὲν δύναται νὰ ἴδῃ εἰς χῶρον σκιερόν.

ΣΗΜ. Αἱ κατὰ τὴν θ' ἑκατονταετηρίδα ἱδρυθεῖσαι σχολαὶ τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν ἐπισκοπῶν, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε λόγος ἀνωτέρω, ἐχρησίμευον, κυρίως, διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν μελλόντων μοναχῶν καὶ κληρικῶν. Ἡ ἐν αὐταῖς παρεχομένη παίδευσις διῃρεῖτο εἰς τρία τμήματα. Τὸ πρῶτον παρεῖχε τὴν φιλολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν μόρφωσιν καὶ περιελάμβανε γραμματικήν, ρητορικὴν καὶ διαλεκτικήν, ὀνομασθὲν trivium (τρίοδον), τὸ δεύτερον παρεῖχε μαθηματικὰς καὶ φυσικὰς γνώσεις καὶ περιελάμβανεν ἀριθμητικήν, γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν καὶ μουσικήν, ὀνομασθὲν quadrivium (τετράοδον). Ἀμφότερα τὰ τμήματα ταῦτα ὁμοῦ ἐκαλοῦντο ἐλεύθεραι τέχναι (artes liberales), ὡς ἁρμόζουσαι εἰς ἐλευθέρους ἄνδρας. Τὸ τρίτον τμῆμα παρεῖχε θεολογικὴν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν. Ὡς γλῶσσα τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς συναναστροφῆς ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ λατινική. Εἰς τὰς σπουδαιοτέρας τῶν σχολῶν τούτων ἐδιδάσκετο ἡ ἑλληνική· ἡ γνῶσις τῆς ἑβραϊκῆς ἦτο πολὺ σπανιωτέρα.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ (1453) ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝ ΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΣ ΤΗΣ ΙϚ′ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΙ ΠΡΟΣ ΕΝΩΣΙΝ ΑΠΟΠΕΙΡΑΙ

Οἱ μετὰ τὸν Θεοφάνην (Continuatus): Γενέσιος, Συμεὼν ὁ Μάγιστρος, Γεώργιος ὁ Μοναχός, Κεδρηνός, Νικηφόρος Βρυέννιος, Ἄννα Κομνηνή, Κίνναμος, Νικήτας Χωνιάτης, Γεώργιος Ἀκροπολίτης, Ζωναρᾶς, Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις, Παχυμέρης. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Ἰωάννης Καντακουζηνός, Νικηφόρος Βλεμμύδης, Ἰωάννης Βέκκος, Νικηφόρος Χοῦμνος. Ἅπαντα ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης, πλεῖστα παρὰ Migne, τινὰ ἐν νεωτέραις ἐκδόσεσιν. Σχετικὰς πληροφορίας εὑρίσκει τις εἰς τὸ ἑπόμενον σύγγραμμα: K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur, 1897, μετάφρασις ἑλληνικὴ ὑπὸ Γ. Σωτηριάδου, 1897 καὶ ἑξῆς.

Τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων καὶ ἄλλα σχετικὰ παρὰ Mansi, Sacrum conciliorum nova et amplissima collectio· πρβλ. καὶ Hefele, Conciliengeschichte. Corn. Will, Acta et scripta, quae de controversiis ecclesiarum graecae et latinae saec. XI Composita extant, 1861. Αἱ εἰδικῶς εἰς τὸν παπισμὸν ἀναφερόμεναι πηγαὶ ἐξεδόθησαν ἐπὶ τῷ αὐτῷ ὑπὸ Carl Mirbt, Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus, ἔκδοσις τετάρτη, 1924. Πρακτικὰ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, ἔκδοσις Ρώμης· 1577 καὶ 1864.

Φωτίου Κωνσταντινουπόλεως, Ἐπιστολαί, ἔκδοσις Βαλέττα, 1864, καὶ Α. Π. Κεραμέως, 1896. J. Hergenröther. Photius, τόμοι τρεῖς, 1867. Hergenröther, Monumenta graeca at Photium pertinenta (1869). Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ἄλλα ἐξέδωσεν ὁ Α. Π. Κεραμεύς, 1899 καὶ ἑξῆς.

A. Michel, Humbert und Kerullarius, δύο μέρη, 1925 καὶ 1930. Michel, Lateinische Aktenstücke und — Sammlungen zum griechischen Schisma 1053 καὶ 1054 (ἐν Historisches Jahrbuch, 1940). A. Heisenberg, Neue Quellen etc. (Ἀκαδημία τοῦ Μονάχου, 1922). *Ἰω. Καρμίρη*, Ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον λατινικὴ ὁμολογία πίστεως τοῦ 1274 (1947). Louis Petit, Documents relatifs au concile de Florence (Patrologia

Orientalis, τόμ. XV, 1920 καὶ ἑξῆς). *Σιλβέστρου Συροπούλου,* Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, ἔκδοσις Creyton, 1660. *Λέοντος Ἀλλατίου,* ἔργα. Jos. Schmidt, Des Basilius aus Achrida, Erzbischofs von Thessalonich unedierte Dialoge, 1901. G. Hofmann, Concilium Florentinum, I, 1929, II, 1930.

A. Pichler, Geschichte der Kirchlichen Trennung zwischen Orient und Occident, 1864. *Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου,* Ἱστορία τοῦ σχίσματος κτλ., 1867· τοῦ αὐτοῦ, Ἐκκλ. Βιβλιοθήκη, 1866. W. Norden, Papsttum und Byzanz, 1903. F. Sappelt, Papsttum und Byzanz (Kirchengeschichtliche Abhandlungen M. Sdralek), 1904. F. Kattenbusch, Photius, ἐν Herzog-Hauck, Realencyklopädie, τόμος 15, 1904, σελ. 374 κ. ἑξ., ὅπου ἐκτενὴς βιβλιογραφία. H. Schubert, Geschichte der christl. Kirche im Frühmittelalter, 1921. *Β. Στεφανίδου,* Νέα ἑρμηνεία τοῦ ὀνόματος τῆς πρωτοδευτέρας συνόδου 861 («Ἐκκλησία» Ἀθηνῶν, 1947, σελ. 132 καὶ ἑξῆς). V. Grumel, Y eut-il un second schisme de Photius? (Revue des sciences philos. et theol., 1933· πρβλ. καὶ Échos d' Orient, 1934). M. Jugie, Les actes du synode photien de St. Sophie (Échos d' Orient, 1938). M. Jugie, Le schisme de Michel Cérulaire (Échos d' Orient, 1937). G. Schreiber, Anselm von Havelberg und die Ostkirche (Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1941). O. Halecky, Un empereur de Byzance à Rome, Βαρσοβία, 1930. *Π. Καλλιγᾶ,* Ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος (Μελέται καὶ Λόγοι, 1882). *Νικηφόρου Καλογερᾶ,* Μᾶρκος ὁ Εὐγενικὸς καὶ Βησσαρίων ὁ Καρδινάλιος, 1893. *Ἀδ. Διαμαντοπούλου,* Μᾶρκος ὁ Εὐγενικὸς καὶ ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος, 1899, A. Ziegler, Die Union des Konzils von Florenz in der russichen Kirche. 1938. L. Mohler, Kardinal Bessarion, 1923. *Χρήστου Παπαϊωάννου,* Τὰ πρακτικὰ τῆς λεγομένης τελευταίας συνόδου τῆς Ἁγίας Σοφίας 1450 (Ἐκκλ. Ἀλήθεια, Κων]πόλεως, τόμος 15, 1895 καὶ 1896). *Ἀχ. Κύρου,* Βησσαρίων ὁ Ἕλλην, δύο τόμοι, 1947. *Κ. Γ. Μαμώνη,* Μάρκος ὁ Εὐγενικὸς («Θεολογία» Ἀθηνῶν, 1954).

§ 22. Τὸ σχίσμα τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ Ρωμαῖοι καὶ οἱ Ἕλληνες ἤδη ὡς ἐθνικοὶ διαφέροντες κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὸν χαρακτῆρα διέφερον καὶ ὡς χριστιανοί. *Θεολογικαὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ διαφοραί.* Ἡ δυτικὴ θεολογία διέφερε τῆς ἀνατολικῆς θεολογίας καὶ μάλιστα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ δόγμα τῆς ἁγίας τριάδος. Ἡ ἀνατολικὴ θεολογία ὡς βάσιν ἔθετε τὰ τρία πρόσωπα καὶ ἐζήτει νὰ κατανοήσῃ τὴν ἑνότητα αὐτῶν, ἐνῷ ἡ δυτικὴ θεολογία ὡς βάσιν ἔθετε τὴν ἑνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐζήτει νὰ κατανοήσῃ τὸ τρισυπόστατον αὐτοῦ. Ἐκ τούτου κυρίως προέκυψεν ἡ διδασκαλία τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος *καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ*

(filioque). Παρουσιάζεται εἰς Λατίνους θεολόγους τῆς δ' καὶ ε' ἑκατονταετηρίδος καὶ μάλιστα εἰς τὸν Αὐγουστῖνον. Ἡ προσθήκη τῆς φράσεως ταύτης εἰς σύμβολα ἔγινε πρώτην φορὰν ἐν Ἱσπανίᾳ, ἐν δύο συνόδοις τοῦ Τολέδου. Ἐν μὲν τῇ συνόδῳ τοῦ ἔτους 547 ἔγινεν ἡ προσθήκη εἰς τὸ σύμβολον τῆς συνόδου ταύτης, ἐν δὲ τῇ τοῦ ἔτους 589, εἰς τὸ σύμβολον τῆς Κων]πόλεως, ἤτοι τὸ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει ὄν. Ἐκ τῆς Ἱσπανίας ἡ προσθήκη εὗρεν ἔπειτα εἴσοδον εἰς τὰ σύμβολα τοῦ φραγκικοῦ κράτους (ὀλίγον μετὰ τὸ 767), ἡ δὲ Ρώμη, ἂν καὶ εἶχε δεχθῆ τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν (συνοδικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ρώμης Μαρτίνου τοῦ Α' 650, ἴδε 20ὴν ἐπιστολὴν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ [† 662], πρὸς Μαρῖνον, Migne, τόμος 91), ἀπέκρουε τὴν προσθήκην τῆς φράσεως «καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ» (filioque) εἰς τὸ σύμβολον, ὡς δεικνύει τὸ διάβημα τοῦ Ρώμης Λέοντος τοῦ Γ' († 816), ὁ ὁποῖος ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἐτοποθέτησε δύο ἀργυρᾶς πλάκας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐχαράχθη τὸ σύμβολον ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστί, ἄνευ τῆς προσθήκης. Εἰς τὰς μεταξὺ τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας σχέσεις ἡ διδασκαλία αὕτη παρέμεινεν ὡς «θεολογούμενον ζήτημα», ἤτοι συζητήσιμον, ὡς δεικνύουσι τὰ ὑπὸ τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ λεγόμενα (ἔνθα ἀνωτέρω) καὶ ἡ σύνοδος τοῦ Gentilly, πλησίον τῶν Παρισίων, τοῦ ἔτους 767 (Hefele, Conciliengeschichte, τόμος 3, σελ. 431 καὶ ἑξ.). Ἐκκλησιαστικὴ διαφορὰ εἶναι τὸ *παπικὸν πρωτεῖον*. Ὅπως ἐν τῇ θεολογίᾳ οὕτω καὶ ἐν τῇ διοργανώσει ὡς βάσιν ἔθετον τὴν ἑνότητα. Οἱ πάπαι ἐζήτουν νὰ ὑποτάξωσιν ὁλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν. Οἱ ἀνατολικοὶ ἔτεινον εἰς τὴν διάσπασιν. Τὸν Ρώμης ἀνεγνώριζον μόνον ὡς ἔχοντα τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς, ὡς πρῶτον μεταξὺ ἴσων («πρωτόθρονον»). Τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς δὲν περιωρίζοντο εἰς ἁπλᾶς τιμάς, ἀλλ' ἐπέτρεπον ἐκτάκτους ποιμαντορικὰς ἐνεργείας, τὰς ὁποίας ὅμως αἱ ἄλλαι Ἐκκλησίαι δὲν ἦσαν ὑποχρεωμέναι νὰ δεχθῶσιν. Ἀπὸ τῆς τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου (451) ὁ Κωνσταντινουπόλεως ἀνεγνωρίσθη ὡς ἔχων ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς πρὸς τὸν Ρώμης (κανὼν 28), ἔκτοτε τὰ τοῦ Ρώμης δὲν ἦσαν πλέον αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἀνώτερα, ἀλλὰ μόνον ὡς ἀρχαιότερα ἤρχοντο πρῶτα. Διὰ τοῦτο ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἐξηκολούθει νὰ ὀνομάζῃ τὸν Ρώμης πρωτόθρονον (ἐν τῇ 6ῃ οἰκουμ. συνόδῳ, 680-681). Ἀλλὰ παρουσιάσθη τὸ παράδοξον φαινόμενον. Ὅσον περισσότερον ἠλαττοῦτο ἡ σημασία τοῦ Ρώμης ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τόσον περισσότερον ηὔξανε καὶ διεμορφοῦτο καλύτερον τὸ παπικὸν πρωτεῖον. Τὴν τελειοτέραν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν ἔλαβε διὰ τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων (μέσα τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος). Πρῶτος ὁ Ρώμης Νικόλαος ὁ Α' ἐζήτησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς διατάξεις ταύτας, διὰ τοῦτο ἐπ' αὐτοῦ ἤρχισε τὸ σχίσμα. *Πολιτικαὶ διαφοραί.* Τὴν η' ἑκατονταετηρίδα ἱδρύθη τὸ παπικὸν κράτος ἐξ ἐπαρχιῶν, αἱ ὁποῖαι πρὸ ὀλίγου ἀνῆκον εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος. Οὕτως οἱ πάπαι ἔγιναν πολιτικοὶ ἄρχοντες. Τὴν θ' ἑκατονταε-

τηρίδα ἱδρύθη ἡ δυτικὴ αὐτοκρατορία τοῦ Μεγάλου Καρόλου. Ὄχι μόνον οἱ πάπαι εἶχον συντελέσει εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς δυτικῆς ταύτης αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ τὸ παπικὸν κράτος ἀπετέλεσε μέρος αὐτῆς. Διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας ἡ ἐξουσία τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, ἡ ὁποία μέχρι τοῦδε κατὰ θεωρίαν ἐξετείνετο ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς Δύσεως, περιωρίσθη ὁλοτελῶς εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐκτὸς τούτου, ἡ δυτικὴ αὐτοκρατορία ἔτεινε νὰ ἐπεκταθῇ εἰς βάρος τῆς ἀνατολικῆς, ὡς ἔδειξεν ἡ μέχρι τοῦδε τύχη τῶν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν, βραδύτερον, ἡ τύχη τῶν ὑπολειπομένων ἐξ αὐτῶν καί, τέλος, ἡ τύχη αὐτοῦ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καταλυθέντος ὑπὸ τῆς τετάρτης σταυροφορίας (1204). Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἑπομένως ἀξιώσεις τῶν παπῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἦσαν πολιτικῶς ἐπικίνδυνοι. Ὁ πολιτικὸς διχασμὸς ἔφερε τὸν ἐκκλησιαστικὸν διχασμόν. Οἱ πάπαι δὲν περιωρίσθησαν εἰς ταῦτα, ἀλλ' ἐζήτησαν νὰ γίνωσι κοσμοκράτορες, στηριζόμενοι ἐπίσης ἐπὶ τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων. Ὁ περὶ κοσμοκρατορίας ἀγὼν δὲν ἤρχισεν, ὡς ἄλλοτε ἐφρόνουν, ἀπὸ τοῦ Φρειδερίκου τοῦ Α', τοῦ Βαρβαρόσσα, καὶ τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ τοῦ Δ' (1155), ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ Νικολάου τοῦ Α' (858-867). Κατὰ τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ, «ὁ Νικόλαος ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου αὐτοκράτορα ἑαυτὸν ἐποίει» («Nicolaus totius mundi imperatorem se fecit»). Οὕτως, ἀκόμη καλύτερον ἐξηγεῖται, διατὶ ἐπ' αὐτοῦ ἤρχισε τὸ σχίσμα. Εἰς τὴν γένεσιν τοῦ σχίσματος συνετέλεσαν βεβαίως, ἀφ' ἑνός, ὁ Ρώμης Νικόλαος ὁ Α' καί, ἀφ' ἑτέρου, ὁ Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος ὡς ἄτομα, ὡς χαρακτῆρες σφοδροί, ἄνευ ὑποχωρήσεων καὶ ἄνευ συμβιβασμῶν. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶσι δημιουργοὶ τοῦ σχίσματος. Ἦσαν μᾶλλον ἐκπρόσωποι δύο διαφόρων καὶ ἀντιθέτων κόσμων.

Τὸ ζήτημα τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Ἰγνατίου ἔδωσεν ἁπλῶς ἀφορμὴν εἰς τὸ σχίσμα. Τὸ ζήτημα τῶν δύο τούτων πατριαρχῶν τῆς Κων]πόλεως δὲν ἐπέφερεν αὐτὸ πρῶτον τὸν διχασμὸν τῶν ἡμετέρων, ἀλλ' ἀντιθέτως προϋπῆρχον ἐν Βυζαντίῳ δύο μερίδες, ἀποτέλεσμα δὲ αὐτῶν ἦτο ἡ γένεσις τοῦ ζητήματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον μόνον ἐνίσχυσε τὴν ὑπάρχουσαν διάστασιν. Αἱ μνημονευθεῖσαι μερίδες (οἱ «Ζηλωταὶ» καὶ οἱ «Πολιτικοί») [1], δὲν προέκυψαν μόνον ἐκ προσωπικῶν ἀντιθέσεων καὶ φιλοδοξιῶν, ἀλλ' ἐχωρίζοντο καὶ ἕνεκα σπουδαιοτέρων λόγων. Πρῶτον, οἱ μὲν ἦσαν ἐχθροὶ τῆς ἀρξαμένης ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων, οἱ δὲ θιασῶται αὐτῆς. Ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως Ἰγνάτιος, υἱὸς τοῦ αὐτοκρά-

1. Οἱ Ζηλωταὶ πρώτην φορὰν παρουσιάσθησαν ἐπὶ τοῦ μετριοπαθοῦς πατριάρχου Κων]πόλεως Ταρασίου ἐν τῇ ἑβδόμῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ (787), ἡ ὁποία ἐδέχθη πρώην εἰκονομάχους ἐπισκόπους. Τῶν Ζηλωτῶν προΐσταντο οἱ Στουδῖται, οἱ ὁποῖοι εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις ἐδείχθησαν συμπαθῶς διακείμενοι εἰς τὸν πάπαν. Οἱ Ζηλωταὶ ἀντέδρασαν κατὰ τοῦ γάμου τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ ς' μετὰ τῆς αὐλικῆς Θεοκτίστης (795) καὶ κατὰ τοῦ μετριοπαθοῦς πατριάρχου Νικηφόρου, κατὰ τῆς μετριοπαθοῦς ἀπέναντι τῶν εἰκονομάχων πολιτικῆς τοῦ πατριάρχου Μεθοδίου ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείρας Θεοδώρας (842 - 847), δὲν ἀνεγνώρισαν

τορος Μιχαὴλ τοῦ Ραγκαβέ, ἐθεώρει τὴν ἀναγέννησιν ἐπικίνδυνον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν (Mansi, 17, 5). Ὁ Βάρδας, θεῖος καὶ ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου αὐτοκράτορος (Μιχαὴλ τοῦ Γ', τοῦ Μεθύσου), ἦτο θιασώτης αὐτῆς καὶ ἵδρυσεν ἐν Κων]πόλει ἀνωτάτην σχολήν, τὴν σχολὴν τῆς Μαγναύρας, εἶδος πανεπιστημίου (863). Ὁ Φώτιος ἦτο προϊὸν τῆς ἀρξαμένης ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ σπουδαῖος συντελεστὴς αὐτῆς. Δεύτερον, οἱ μὲν ἦσαν θιασῶται ἠθικοῦ βίου καὶ αὐστηροὶ τιμωροὶ τῶν παρεκτρεπομένων, οἱ δὲ ἐπιεικέστερον ἔκρινον τὰ πρόσωπα καὶ τὰς πράξεις. Ὁ Ἰγνάτιος, αὐστηρὸς μοναχός, δι' ἠθικὰς παρεκτροπὰς (σχέσεις τοῦ Βάρδα μετὰ τῆς νύμφης αὐτοῦ Εὐδοκίας, συζύγου τοῦ ἀποθανόντος υἱοῦ αὐτοῦ) ἠρνήθη εἰς τὸν πανίσχυρον κυβερνήτην τοῦ κράτους τὴν θείαν κοινωνίαν κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἐπιφανίων (857 ἢ 858). Τρίτον, ὅσον ἀφορᾷ τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, οἱ μὲν ἐπολέμουν τὰς ἐπεμβάσεις τῆς πολιτείας ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, οἱ δὲ ἦσαν ὑπὲρ αὐτῶν ἤ, τοὐλάχιστον ἠνείχοντο αὐτάς. Ὁ Βάρδας ἦτο θιασώτης τῶν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας δικαιωμάτων τῆς πολιτείας, ἀλλ' ὁ Ἰγνάτιος ἤθελε νὰ τηρήσῃ τὸ κῦρος τῆς Ἐκκλησίας. Ἠρνήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' (κυρίως τοῦ Βάρδα διὰ τοῦ Μιχαὴλ) νὰ κείρῃ μοναχὰς τὴν βασιλομήτορα Θεοδώραν καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῆς (Ὀκτ. 857 ἢ 858). Ὅτε ὁ ἐκ Δυρραχίου μοναχὸς Γήβων, παρουσιάζων ἑαυτὸν υἱὸν τῆς Θεοδώρας, ὑπεβλήθη εἰς βασανιστήρια (ἐξόρυξιν τῶν ὀφθαλμῶν, ἀποκοπὴν τῶν μελῶν) καὶ ἐθανατώθη, ὁ Ἰγνάτιος εἶχε τὸ θάρρος νὰ φροντίσῃ περὶ αὐτοῦ. Οὕτως ὁ Ἰγνάτιος καὶ ὁ Βάρδας ἀνῆκον εἰς τὰς δύο ἀντιθέτους μερίδας καὶ ἐπανειλημμένως ἦλθον εἰς σύγκρουσιν πρὸς ἀλλήλους. Τέταρτον, ἐπεδιώκετο ἀνατροπὴ τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος καὶ ἐπάνοδος τῆς Θεοδώρας. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ μνημονευθέντος Γήβωνος δύναται νὰ θεωρηθῇ συνέχεια τῆς συνωμοσίας ταύτης. Διὰ τοῦτο ὁ Βάρδας κατηγόρησε τὸν Ἰγνάτιον ὡς ἔνοχον ἐσχάτης προδοσίας, κατεβίβασεν αὐτὸν τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ ἀνεβίβασε τὸν Φώτιον (857 ἢ 858). Οὗτος ὑπῆρξε καθηγητής, εἴτε ἰδιωτικός, διδάσκων κατ' οἶκον, εἴτε τῆς ἀνωτέρας σχολῆς τῆς Κων]πόλεως, βραδύτερον δὲ (μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας πατριαρχείας αὐτοῦ), ὡς φαίνεται, τῆς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἱδρυθείσης σχολῆς τῆς Μαγναύρας (863) [2]. Διετέλεσεν ἀρχιγραμματεὺς

τὴν ἀναβίβασιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον (858), ἐνέμειναν εἰς τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν (1266, τότε παρουσιάσθη τὸ ὄνομα «Πολιτικοὶ» διὰ τοὺς ἀντιθέτους, τοὺς μετριοπαθεῖς) καὶ ὑπεστήριξαν τοὺς Ἡσυχαστὰς τῆς ιδ' ἑκ]ρίδος (G. Ostrogorsky, Geschichte des byz. Staates, 1940, σελ. 122, 124, 153, 156, 348 καὶ 370).

2. Ἡ σχέσις τῶν δύο τούτων σχολῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Γ', τοῦ εἰσηγητοῦ τῆς εἰκονομαχίας, κλεισθεῖσαν (726/730) ἀνωτέραν σχολὴν τῆς Κων]πόλεως δὲν εἶναι σαφής. Πιθανῶς ἡ πρώτη εἶναι ἀνασύστασις (ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου, † 842) τῆς ὑπὸ τοῦ Λέοντος τοῦ Γ' κλεισθείσης, ἡ δὲ τῆς Μαγναύρας (863) τελειοποίησις αὐτῆς (F. Fuchs, Die höheren Schulen von Kon]pel im Mittelalter,

(«πρωτοασηκρίτης») τοῦ αὐτοκράτορος, τὸ ὑπούργημα δὲ τοῦτο συνεπήγετο τὸν ἐπίτιμον βαθμὸν τοῦ «πρωτοσπαθαρίου» (ἀξιωματικοῦ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς). Ἐξ ἀγχιστείας ἦτο συγγενὴς τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, διότι ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Σέργιος εἶχεν ὡς σύζυγον τὴν Εἰρήνην, ἀδελφὴν τῆς βασιλομήτορος Θεοδώρας καὶ τοῦ Βάρδα (εἰκασία Rossvkin, 1915). Οἱ Ζηλωταὶ δὲν ἀνεγνώριζον τὴν ἀναβίβασιν τοῦ Φωτίου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, διότι ὁ Ἰγνάτιος εἶχε καταβιβασθῆ ἀδίκως. Ἀλλ' ἀπὸ πολλοῦ εἶχον καθιερωθῆ ὅμοια προηγούμενα παραδείγματα. Ὁ Ἀρσάκιος καὶ ὁ Ἀττικὸς διεδέχθησαν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον (404), Μακεδόνιος ὁ Β' διεδέχθη τὸν Εὐφήμιον (496), Ἰωάννης ὁ Σχολαστικὸς διεδέχθη τὸν Εὐτύχιον (565) καὶ Ἰωάννης ὁ Ϛ' διεδέχθη τὸν Κῦρον (711). Ὅλοι οὗτοι διεδέχθησαν ἀδίκως καταβιβασθέντας καὶ εἶναι μόνον τὰ σπουδαιότερα καὶ γνωστότερα παραδείγματα προερχόμενα ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ πατριαρχείου Κων]πόλεως. Ἐκτὸς τούτου, ὁ Φώτιος ἐν ἐπιστολαῖς παρέστησεν ἑαυτὸν ἄκοντα καὶ μετὰ βίαν δεχθέντα τὸν πατριαρχικὸν θρόνον (πρώτη καὶ τρίτη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ρώμης Νικόλαον, 159 ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Βάρδαν). Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Φωτίου ἰσχυρίσθησαν, ὅτι ὁ Βάρδας ἐπέβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Πάντως ὅμως ἐτηρήθησαν οἱ συνήθεις ἐν Βυζαντίῳ κανονικοὶ τύποι, ἤτοι ἐξελέγη ὑπὸ συνόδου. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἦτο λαϊκός, ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος «ἀθρόον», δηλονότι διῆλθεν ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν τοὺς κατωτέρους βαθμοὺς τῆς ἱερωσύνης (ἀπὸ τῆς 20 - 24 Δεκεμβρίου, ἐντὸς πέντε ἡμερῶν). Εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Φωτίου καὶ Ἰγνατίου ἀνεμίχθη ἓν τολμηρὸν καὶ δραστήριον πρόσωπον, ὁ μητροπολίτης Συρακουσῶν Γρηγόριος ὁ Ἀσβεστᾶς. Οὗτος ἕνεκα τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἀράβων κατὰ τῆς Σικελίας εἶχε φύγει ἐκ τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Κων]πολιν, πρὶν ὁ Ἰγνάτιος γίνῃ πατριάρχης καί, πιθανῶς, ἦτο μετ' αὐτοῦ συνυποψήφιος διὰ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ὁ Ἰγνάτιος, ἐπιτυχών, ἠμπόδισε τὸν Γρηγόριον νὰ μετάσχῃ τῆς χειροτονίας αὐτοῦ (846 ἢ 847), διότι ἐθεώρει αὐτὸν ὑπόδικον, ὡς χειροτονήσαντα παρὰ τοὺς κανόνας κληρικὸν τῆς Ἐκκλησίας Κων]πόλεως ἐπίσκοπον ἐν Σικελίᾳ (τὸν Ταορμίνης Ζαχαρίαν). Ὁ Γρηγόριος, πλήρης θυμοῦ, ἔρριψε κατὰ γῆς τὴν λαμπάδα, τὴν ὁποίαν ἐκράτει καὶ ἔφυγεν ἐκ τοῦ ναοῦ. Βραδύτερον συνειργάσθη μετὰ τοῦ Βάρδα καὶ προώθησε τὰ πράγματα πρὸς τὴν καταβίβασιν τοῦ Ἰγνατίου καὶ τὴν ἀναβίβασιν τοῦ Φωτίου, αὐτὸς δὲ ἐχειροτόνησε τὸν Φώτιον ἐπίσκοπον (Χριστούγεννα 857 ἢ 858). Ἦτο ἐκ τῶν λογίων ἐπισκόπων. Δυνάμεθα, ἆρά γε, νὰ θεωρήσωμεν αὐτὸν ὡς τὸν ἀρχηγὸν τῆς μερίδος τῶν «Πολι-

1926, σελ. 17 καὶ ἑξῆς. F. Dvornik, Les legendes de Constantin et de Methode, 1933, σελ. 43 κ. ἑξ., 80 καὶ ἑξ. Φ. Κουκουλέ, Προσόντα, προνόμια καὶ ἀμοιβαὶ τῶν καθηγητῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ διδασκαλείου (Δελτίον τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας, 1955, σελ. 61 κ. ἑξῆς).

τικῶν»; Δυστυχῶς δὲν γνωρίζομεν πολλὰ περὶ αὐτοῦ. Ἡ καταβίβασις τοῦ Ἰγνατίου καὶ ἀναβίβασις τοῦ Φωτίου ηὔξησε τὴν διάστασιν (ἀλληλοκαθαιρέσεις καὶ ἀλληλοαναθεματισμοί), ἀναμιχθέντων καὶ πολιτικῶν ἐλατηρίων, περὶ ὧν ἔγινε λόγος ἀνωτέρω. Ὁ Βάρδας ἔλαβεν αὐστηρὰ μέτρα κατὰ τοῦ Ἰγνατίου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, ἤτοι κακοποίησιν, κάθειρξιν καὶ ἐξορίαν. Ἐν Κων]πόλει ἀπεφασίσθη ἡ σύγκλησις συνόδου. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Γ' ἐζήτησε παρὰ τοῦ Ρώμης νὰ στείλῃ ἀντιπροσώπους διὰ τὴν σύνοδον, ἀναφέρων ὡς αἴτιον μόνον τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, ὁ δὲ Φώτιος ἔστειλεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐνθρονιστήριον αὐτοῦ ἐπιστολήν, ἓν ἔτος μετὰ τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ ἕνεκα τῶν περιστάσεων.

Ὁ Ρώμης Νικόλαος ὁ Α' εἶχεν ἀνέλθει τὸν παπικὸν θρόνον ἀκριβῶς κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἐκλογῆς τοῦ Φωτίου. Ἀπαντῶν εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος ἔστειλεν εἰς τὴν Κων]πολιν δύο πλησιοχώρους τῆς Ρώμης ἐπισκόπους (τὸν Πόρτου Ροδοάλδον καὶ τὸν Ἀναγνίας Ζαχαρίαν) μετ' ἐπιστολῶν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ καὶ τὸν πατριάρχην Φώτιον. Ἐν αὐταῖς διεκήρυττε πανηγυρικῶς τὰς παπικὰς περὶ πρωτείου ἀξιώσεις, στηρίζων αὐτὰς ἐπὶ τοῦ εὐαγγελικοῦ χωρίου τοῦ Ματθαίου 16, 18· ἐν τῷ ἐγερθέντι ζητήματι εὕρισκεν ἀξιόμεμπτον κυρίως τοῦτο, ὅτι ἡ καταβίβασις τοῦ Ἰγνατίου καὶ ἡ ἀναβίβασις τοῦ Φωτίου ἔγιναν «ἄνευ γνώμης τοῦ ρωμαίου ποντίφηκος» (sine romani pontificis consultu), καὶ ἀπήτει, οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ νὰ συλλέξωσι τὸ ἀναγκαιοῦν ὑλικόν, ἵνα στηρίξῃ τὴν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν αὐτοῦ. Τέλος ἐζήτει νὰ ἐπιστραφῶσιν εἰς τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν αἱ ὑπὸ τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Γ' ἀποσπασθεῖσαι ἐπαρχίαι τῆς Νοτίου Ἰταλίας (Ἀπουλίας, Καλαβρίας καὶ Σικελίας) καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ (ὁλοκλήρου τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου πλὴν τῆς Θράκης). Ἐν Κων]πόλει, ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, συνεκλήθη σύνοδος τῷ 861. Τὰ πρακτικὰ αὐτῆς δὲν σῴζονται, ἀλλ' ἔχομεν σχετικὰς πληροφορίας κυρίως ἐκ τοῦ συγχρόνου τότε Θεογνώστου (Λίβελλος εἰς ὄνομα Ἰγνατίου, Mansi, 16, 295 καὶ ἑξ.). Ὠνομάσθη σύνοδος «Πρώτη - δευτέρα» (Prima - secunda, Πρωτοδευτέρα). Κατὰ τὴν καθιερωμένην ἐξήγησιν, ἔγιναν δύο μόνον συνεδρίαι, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη διελύθη ἄπρακτος. Ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Βαλσαμὼν ὡς αἰτίαν τῆς διαλύσεως ἀναφέρουσι τὴν διάστασιν καὶ σύγκρουσιν τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν ἑτεροδόξων ἐπὶ δογματικῶν ζητημάτων (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, Β', 647 κ.ἑξ.), ἀλλ' αὕτη εἶναι ἀστήρικτος εἰκασία καὶ δεικνύει τὴν δυσκολίαν τῆς εὑρέσεως τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος τῆς συνόδου. Ἐκτὸς τούτου, αἱ ἐργασίαι αὐτῆς, πιθανώτατα, παρετάθησαν εἰς περισσοτέρας συνεδρίας, ἀφοῦ ἐξητάσθησαν 72 μάρτυρες (ἑπτὰ συνεδρίαι; Hefele Conciliengeschichte, τόμος 4, σελ. 359 καὶ ἑξ.). Ἕνεκα τῶν λόγων τούτων παρουσιάσθη τροποποίησις τῆς καθιερωμένης ἑρμηνείας. Ἐπιστεύθη ὅτι αἱ συνεδρίαι αὗται διῃρέθησαν εἰς δύο τμήματα, ὡς ἐὰν συνεκροτήθησαν

δύο σύνοδοι, πρώτη καὶ δευτέρα (Hefele, αὐτ. σελ. 241 καὶ 244). Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑρμηνεία αὕτη δὲν ἱκανοποιεῖ (J. Hergenröther, Photius, I, 1867, σελ. 437 καὶ 438. Kattenbusch, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie τόμος 15, 1904, σελ. 379 στίχ. 11 καὶ ἑξ.). Εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ σύνοδος τοῦ 861, κατὰ τὸ δυνατόν, ἐξωμοίωσεν ἑαυτὴν πρὸς τὴν Α΄ Οἰκουμ. Σύνοδον (παρέστησαν 318, ἢ τοὐλάχιστον περίπου τόσοι ἐπίσκοποι καὶ ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ πολλῶν μεγιστάνων) καὶ ρητῶς παρελλήλισεν ἑαυτὴν πρὸς τὴν σύνοδον ἐκείνην (Ρώμης Νικολάου τοῦ Α΄ ἐπιστολὴ πέμπτη, πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ τὸν Γ΄). Ἐκ τούτου δύναταί τις νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ὄνομα «πρώτη δευτέρα», ἤτοι ἄλλη πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος. Λησμονηθείσης τῆς ἀρχικῆς ἐννοίας τοῦ ὀνόματος, ἡ ἀσύνδετος παράθεσις τῶν δύο λέξεων κατέστη ἀκατανόητος, διὰ τοῦτο προσετέθη ὁ σύνδεσμος «καὶ» μεταξὺ αὐτῶν (πρώτη καὶ δευτέρα), ἡ μορφὴ δὲ αὕτη ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὰς ἐσφαλμένας ἑρμηνείας, τὰς ὁποίας ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν. Ὁ Ἰγνάτιος, προσκληθείς, παρέστη καὶ καθῃρέθη συμφώνως πρὸς τὸν 30ὸν κανόνα τῶν Ἀποστόλων, ὡς ἀντικανονικῶς ἐκλεγεὶς διὰ κυβερνητικῆς ἐπεμβάσεως, ἀλλ' εἶναι ἀμφίβολον, ὅτι ἡ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἰγνατίου ἀνάμιξις τῆς αὐτοκρατείρας Θεοδώρας εἶχεν ὑπερβῆ τὰ συνήθη καὶ ἐπιτρεπόμενα ὅρια. Ἐν τῇ συνόδῳ ἐμαρτυρήθη ὑπὸ πολλῶν, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἐχειροτονήθη χωρὶς νὰ ψηφισθῇ ὑπὸ συνόδου καὶ ὅτι βίᾳ κατέλαβε τὸν θρόνον, ἀλλὰ πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐτηρήθησαν οἱ συνήθεις ἐν Βυζαντίῳ κανονικοὶ τύποι. «Τὶς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὡς Ἰγνάτιος ψήφῳ πάντων ὁμοῦ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὅλης συναινέσει κανονικῶς καὶ ἐνθέσμως προκεχείρισται;» Ταῦτα βεβαίως λέγει ὁ φίλος τοῦ Ἰγνατίου Νικήτας Δαυΐδ, ὁ Παφλαγὼν (Migne, τόμος 105, στήλη 520), ἀλλ' οὐδεὶς ἄλλος συγγραφεὺς λέγει ἀντίθετόν τι. Κατὰ τὸν Νικήταν Δαυΐδ, ὁ Ἰγνάτιος σωματικῶς ἐξεβιάσθη νὰ θέσῃ σταυρὸν ἐπὶ τοῦ ἐγγράφου τῆς καθαιρέσεως, οἱονεὶ οὕτως ὑπογράφων καὶ δεχόμενος τὸ ἀντικανονικὸν τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ (αὐτ. 521). Ἡ πρωτοδευτέρα σύνοδος, καθαιρέσασα τὸν Ἰγνάτιον, ἀνεγνώρισε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου. Οὗτος ἔγραψεν εἰς τὸν Ρώμης Νικόλαον ἀπολογητικὴν ἐπιστολήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐδικαιολογεῖτο διὰ τὴν ἀπὸ λαϊκοῦ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν χειροτονίαν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ὁ πάπας εὕρισκε παρὰ τοὺς κανόνας (10ον κανόνα Σαρδικῆς καὶ παπικὰ δεκρετάλια). Ὁ Φώτιος ἀπήντησεν, ὅτι τοιοῦτοι κανόνες ἦσαν ἄγνωστοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ («οὓς ἡ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἐκκλησία οὐ παρείληφε» = δὲν ἐφήρμοσεν;), ἀνέφερεν ὅμοια παραδείγματα, ὡς τὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τῶν ἐπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως Νεκταρίου, Ταρασίου καὶ Νικηφόρου, τοῦ Καισαρείας Θαλασσίου, ἀνέφερε καὶ ἐκ τῆς Δύσεως τὸ παράδειγμα τοῦ Μεδιολάνων Ἀμβροσίου καὶ ἀνήγγειλεν, ὅτι τοιοῦτον κανόνα ἐθέσπισεν ἡ Πρωτοδευτέρα

(17ος κανών) [3]. Αἱ Ἐκκλησίαι, κατὰ τὸν Φώτιον, ὀφείλουσι νὰ συμφωνῶσιν εἰς τὰ οὐσιώδη, ἐν τοῖς ἄλλοις πρέπει νὰ δεσπόζῃ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐλευθερίας («ἡ τῶν εἰρημένων ἑτερότης καὶ παραλλαγὴ τὴν ἑνοειδῆ χάριν τοῦ Πνεύματος οὐ διεκώλυσεν», κεφ. 6, ἔκδοσις Βαλέττα, σελ. 157). Παρίστα ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν παπικὴν ἐπιθυμίαν περὶ ἐπιστροφῆς τῶν μνημονευθεισῶν ἐπαρχιῶν, ἀλλ' ὡμολόγει, ὅτι πολιτικοὶ λόγοι ἡμπόδιζον τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς. Ἐζήτει παρὰ τοῦ Ρώμης, νὰ μὴ δέχεται Βυζαντινοὺς ἄνευ συστατικῶν γραμμάτων αὐτοῦ. Τοῦτο ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἐπουσιῶδες καὶ τυπικόν, ἀλλ' ἀπέναντι τῶν παπικῶν ἀξιώσεων ἐξέφραζε τὴν ὅλην ἀντίληψιν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἔκτακτοι ποιμαντορικαὶ ἐνέργειαι τοῦ Ρώμης, ὡς ἔχοντος τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς, καὶ πρότερον μὴ οὖσαι ὑποχρεωτικαὶ διὰ τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας, μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου ἀπονομὴν ἴσων πρεσβείων τιμῆς εἰς τὸν Κων]πόλεως δὲν εἶχον πλέον λόγον ὑπάρξεως διὰ τὴν Ἀνατολήν. Τοῦτο εἶναι τὸ νόημα τῶν τελευταίων φράσεων τοῦ Φωτίου. Οἱ καταδικαζόμενοι ὑπὸ τοῦ Κων]πόλεως πρέπει νὰ εἶναι τοιοῦτοι καὶ διὰ τὸν Ρώμης. Ἡ Δύσις εἶναι ὑπόχρεως νὰ δέχεται τὰς ἀποφάσεις τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ Ἀνατολὴ εἶναι ὑπόχρεως νὰ δέχεται τὰς ἀποφάσεις τῆς Δύσεως.

Ὁ Ἰγνάτιος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ (δέκα μητροπολῖται, δέκα πέντε ἐπίσκοποι καὶ ἄλλοι κληρικοὶ) ἔκαμον ἔκκλησιν εἰς τὸν πάπαν Νικόλαον τὸν Α', ἡ ὁποία ἐγράφη καὶ μετεφέρθη εἰς τὴν Ρώμην ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Θεογνώστου (ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς «λίβελλος», Mansi, 16, 295 καὶ ἑξ.). Ὁ πάπας δὲν ἐδέχθη τὰς ἀποφάσεις τῆς Πρωτοδευτέρας, ἀλλὰ συνεκάλεσε σύνοδον ἐξ Ἰταλῶν ἐπισκόπων ἐν Ρώμῃ (Ἀπρίλιον ἢ Αὔγουστον τοῦ 863), κατ' ἀρχὰς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Πέτρου, ἔπειτα, ἕνεκα τοῦ ψύχους, «propter frigidiorem locum», ἢ ὀρθότερον ἕνεκα τῆς ζέστης, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σωτῆρος τοῦ Λατερανοῦ (ἐν τῇ Κωνσταντινείῳ βασιλικῇ). Ἐν αὐτῇ ἀπεδοκίμασε τοὺς δύο ἐπισκόπους, τοὺς ἀντιπροσωπεύσαντας αὐτὸν εἰς τὴν Πρωτοδευτέραν σύνοδον, οἱ ὁποῖοι ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ ἐν Κων]πόλει περιβάλλοντος εἶχον λησμονήσει τὰς παπικὰς ὁδηγίας καὶ δεχθῇ τὴν ἄποψιν τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς. Ὁ μὲν Ζαχαρίας καθῃρέθη τότε, ὁ δὲ Ροδοάλδος, ἀπουσιάζων, καθῃρέθη ἐντὸς τοῦ ἑπομένου ἔτους. Ὁ πάπας ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Ρώ-

3. Ὁ 10ος κανὼν τῆς Σαρδικῆς (342/343) κάμνει λόγον περὶ λαϊκῶν («ἐάν τις πλούσιος ἢ σχολαστικὸς ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς ἀξιοῖτο ἐπίσκοπος γίνεσθαι κτλ.»), Ἰουστινιανοῦ 6 Νεαρὰ (ἔτους 535, κεφ. α', ἐδ. 2 καὶ 7) καὶ 123 Νεαρὰ (ἔτους 546, κεφ. α', ἐδ. 2), ὁ 17ος κανὼν τῆς Πρωτοδευτέρας (861) κάμνει λόγον περὶ λαϊκῶν καὶ μοναχῶν («... ὥστε τοῦ λοιποῦ μηδένα τῶν λαϊκῶν ἢ μοναχῶν ἀθρόον εἰς τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ὕψος ἀνάγεσθαι...»). Οἱ κανόνες οὗτοι τῆς Σαρδικῆς καὶ τῆς Πρωτοδευτέρας ὑπὸ τῆς ἐν Κων]πόλει συνόδου τοῦ 879 (ἐπὶ Φωτίου) οὔτε διὰ τὸ μέλλον ἐθεωρήθησαν ὑποχρεωτικοὶ (Mansi, 17, 450 κ. ἑξ., 475 κ. ἑξ. J. Hergenröther, Photius, II, 484 κ. ἑξ., 485 κ. ἑξ., 499, 510, Hefele, Conciliengeschichte, 4, 474 κ. ἑξ., 477).

μης καθῄρεσε τὸν Φώτιον, ὡς ἀντικανονικῶς καταλαβόντα τὸν θρόνον καὶ παρεκτραπέντα εἰς βιαιότητας. Ἐκ τῶν βιαιοτήτων τούτων εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῶσι πράγματι εἰς τὸν Φώτιον, προελθοῦσαι ἐξ ἀδηρίτου ἀνάγκης, μόνον ὅτι καθῄρεσεν ἐπισκόπους, μὴ ἀναγνωρίζοντας αὐτόν, καὶ διώρισε φίλα φρονοῦντας. Αἱ ἄλλαι βιαιότητες πρέπει νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν Βάρδαν. Ὁ πάπας ἐν τῇ Συνόδῳ τῆς Ῥώμης ὥρισεν ἐπίσης, ὅτι ἐν ᾗ περιπτώσει ὁ Φώτιος δὲν συμμορφωθῇ πρὸς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ, θὰ εἶναι διὰ παντὸς ἀναθεματισμένος καὶ μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐπιθανατίου κλίνης ἀφωρισμένος. Καθῄρεσε τὸν Συρακουσῶν Γρηγόριον τὸν Ἀσβεστᾶν καὶ τοὺς ὑπὸ τοῦ Φωτίου χειροτονηθέντας. Ἀνεγνώρισεν ὡς κανονικὸν πατριάρχην Κων]πόλεως τὸν Ἰγνάτιον. Αἱ ἀποφάσεις αὗται προὐκάλεσαν ἀνταλλαγὴν ἐπιστολῶν μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ καὶ τοῦ Ῥώμης Νικολάου (865). Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ πρώτου δὲν σῴζεται, ἀλλὰ μανθάνομεν τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ δευτέρου. Ὁ αὐτοκράτωρ, συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Φωτίου ἐν τῇ ἀπολογητικῇ αὐτοῦ ἐπιστολῇ λεχθέντα (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 322), ἠρνεῖτο εἰς τὸν πάπαν τὸ δικαίωμα νὰ μεταβάλῃ ἀπόφασιν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Προχωρῶν εἰς καισαροπαπικὰς ἰδέας, ὑπενθύμισεν, ὅτι ἠδύνατο νὰ καλέσῃ αὐτόν, νὰ δώσῃ λόγον, καὶ διὰ στρατιωτῶν νὰ τιμωρήσῃ αὐτόν. Ὁ πάπας ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ ἐνέμεινεν εἰς τὰς γνωστὰς ἰδέας τοῦ παπισμοῦ. Ἐτόνιζε τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθέντα παπικὰ προνόμια καὶ ὑπεστήριξεν, ὅτι ὁ πάπας κυρίως δικαιοῦται νὰ ἀποφασίσῃ διὰ τὸ ζήτημα τοῦ Φωτίου καὶ Ἰγνατίου. Ἐν τῇ παπικῇ ἐπιστολῇ ὑπῆρχεν ἡ ἑπομένη ἐνδιαφέρουσα φράσις: «Ἀφοῦ θεωρεῖτε τοὺς Ῥωμαίους βαρβάρους, παύσατε λοιπὸν νὰ ὀνομάζεσθε αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων». Τὸν τίτλον τοῦτον διεξεδίκει ὑπὲρ ἑαυτοῦ κυρίως ὁ Λουδοβῖκος ὁ Β', ὁ τῆς ἐποχῆς αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως. Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι ἀπὸ τοῦ Ῥώμης Νικολάου τοῦ Α' ἐν τῷ Liber pontificalis (ταῖς ἐπισήμοις βιογραφίαις τῶν παπῶν) καὶ τοῖς χρονικοῖς τῆς Δύσεως οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες δὲν ὀνομάζονται πλέον αὐτοκράτορες Ῥωμαίων, ἀλλ' αὐτοκράτορες Ἑλλήνων (Hefele - Leclercq, Histoire des conciles, τόμος 4, 1, σελ. 258, σημείωσις). Εἰς τὸν τίτλον «αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων» οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἔδιδον μεγάλην σημασίαν καὶ διετήρησαν αὐτὸν ἐν τῇ Ἀνατολῇ μέχρι τέλους (B. Mystakidis, Byz.- deutsche Beziehungen zur Zeit der Ottonen, 1891, σελ. 4 κ. ἑξ.· πρβλ. καὶ A. Michel, Humbert und Kerullarios, 1 Theil, 1925, σελ. 10 καὶ 11. G. Ostrogorcky, Geschichte des byz. Staates, 1940, σελ. 137, σημ. 2). Ὅτι τὸν τίτλον ἀκριβῶς τοῦτον ἔθιξεν ὁ Ῥώμης Νικόλαος ὁ Α', δεικνύει πόσον αἱ σχέσεις Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἦταν τεταμέναι.

Τὸ ἑπόμενον ἔτος ἀνεφύη τὸ βουλγαρικὸν ζήτημα (866). Ὁ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας Βόγορις ἤθελεν ἀνεξάρτητον ἐκκλησιαστικὴν διορ-

γάνωσιν, θεωρῶν αὐτὴν ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ ἐστράφη πρὸς τὸν Ρώμης Νικόλαον τὸν Α'. Γνωρίζομεν, ὅτι παρ' αὐτοῦ ἐζήτησε πατριάρχην («requisiistis, si liceat patriarcham in vobis ordinari», Migne, 149, 1007). Πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι τοιοῦτον εἶχε ζητήσει προηγουμένως παρὰ τοῦ Φωτίου. Πρῶτον, διότι ἡ βουλγαρικὴ Ἐκκλησία ἐξηρτᾶτο ἐκ Κων]πόλεως, δεύτερον, διότι ὁ Βόγορις καὶ ὁ Φώτιος ἀντήλλαξαν ἐπιστολάς. Σῴζεται ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου, ἀλλ' αὕτη οὐδένα λόγον περὶ αἰτήσεως πατριάρχου ἔκαμεν. Ἴσως ὑπαινιγμός τις ὑπάρχει ἐν ταῖς λέξεσιν· «ἄρχοντος μέν τινες ἔφασαν ἀρετὴν ἐκ μικρᾶς μεγάλην πόλιν ποιῆσαι, ἐγὼ δὲ μᾶλλον ἂν φαίην τὸ ἐκ φαύλης σπουδαίαν παρασκευάσαι» (ἔκδοσις Βαλέττα, σελ. 233). Βεβαίως ἐνταῦθα ἐπαναλαμβάνονται μετὰ τροποποιήσεων τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰσοκράτους πρὸς Νικοκλέα (κεφ. 3) λεχθέντα, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται δι' αὐτῶν νὰ δίδεται πλαγία ἀπάντησις εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ Βογόριδος. Πάντως ὁ Φώτιος διὰ τῆς σιγῆς ἔδωσε τὴν καλυτέραν ἀπάντησιν, ἀλλ' ὁ Βόγορις ἐστράφη πρὸς τὸν πάπαν. Παρὰ τοῦ Ρώμης Νικολάου ἐζήτησε καὶ τὴν λύσιν διαφόρων θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀποριῶν. Ὁ Νικόλαος ἔστειλεν εἰς αὐτὸν δύο πλησιοχώρους τῆς Ρώμης ἐπισκόπους (τὸν Ποπουλονίας Παῦλον καὶ τὸν Πόρτου Φορμόζον) καὶ τὰς ἀπαντήσεις εἰς τὰς ἀπορίας τῶν Βουλγάρων (Responsa ad consulta Bulgarorum, Mansi 15, 401. Migne, 119, 979). Ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι κληρικοί. Εἰς τὴν Βουλγαρίαν εἰσήχθησαν τὰ ρωμαϊκὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα. Ἐνέβαλον ἀποστροφὴν πρὸς τοὺς ἐγγάμους κληρικούς, περιώρισαν τὴν τέλεσιν (ἐφαρμογὴν) τοῦ χρίσματος εἰς τοὺς ἐπισκόπους, περιέκοψαν τὴν μεγάλην τεσσαρακοστὴν κατὰ μίαν ἑβδομάδα (ἑπτὰ ἀντὶ ὀκτώ). «Τῶν νηστειῶν πρώτην ἑβδομάδα τῆς ἄλλης νηστείας περικόψαντες εἰς γαλακτοποσίας καὶ τυροῦ τροφὴν καὶ τὴν τῶν ὁμοίων ἀδηφαγίαν καθείλκυσαν» (Φωτίου, Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, κεφ. 5, ἔκδοσις Βαλέττα, σελ. 169). Τὴν καθαρὰν ἑβδομάδα μετέβαλον εἰς τυρινὴν καὶ τὴν δευτέραν ἑβδομάδα εἰς καθαράν. Ἡ ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία δὲν εἶχε μὲν καὶ τότε (ὅπως καὶ τώρα) τὴν τυρινὴν ἑβδομάδα, εἶχεν ὅμως αὐτὴν ἡ βουλγαρικὴ Ἐκκλησία, ὡς προελθοῦσα ἐκ τῆς βυζαντινῆς, οἱ δὲ παπικοὶ ἀπεσταλμένοι ἐκ λόγων φρονήσεως διετήρησαν αὐτήν. Εἰσήγαγον τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ (filioque). «Ταύτην τὴν ἀσέβειαν εἰς Βουγάρων ἔθνος ἐνέσπειραν» (αὐτ. κεφ. 24, σελ. 175). Τοῦτο παρέστησεν ἐπὶ τὸ ζωηρότερον ὡς ἑξῆς· «Τὸ ἱερὸν καὶ ἅγιον σύμβολον νόθοις λογισμοῖς καὶ παρεγγράπτοις λόγοις καὶ θράσους ὑπερβολῇ κιβδηλεύειν ἐπεχείρησαν, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον·οὐκ ἐκ τοῦ πατρὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι καινολογήσαντες» (αὐτ. κεφ. 8, σελ. 171). Νομίζει τις, ὅτι οἱ παπικοὶ ἀπεσταλμένοι ἔκαμον τὴν προσθήκην τοῦ filioque εἰς τὸ σύμβολον τῆς βουλγαρι-

κῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἡ ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία εἶχε μὲν ἤδη τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν, δὲν εἶχεν ὅμως ἀκόμη τὴν προσθήκην εἰς τὸ ἑαυτῆς σύμβολον, καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι εἰσήγαγεν αὐτὴν εἰς τὸ σύμβολον τῆς Βουλγαρίας.

Ἡ ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπέμβασις τοῦ πάπα Νικολάου τοῦ Α' διαφόρως ἐκρίνετο ἐν Ρώμῃ καὶ διαφόρως ἐν Κων]πόλει. Εἰς τοὺς Ρωμαίους ἐφαίνετο δικαία, διότι οὗτος προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς χώρας Βογόριδος, οἱ δὲ Βούλγαροι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κρούμου († 815) κατεῖχον μέρος τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ [4], ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἱ πάπαι εἶχον ἀξιώσεις. Οἱ ἐν Κων]πόλει ἀπεδοκίμαζον τὴν ἐπέμβασιν, ὡς ἀντιστρατευομένην εἰς τὸν 28ον κανόνα τῆς ἐν Χαλκηδόνι τετάρτης οἰκουμενικῆς Συνόδου (451), ὁ ὁποῖος ἐπεκύρου τὰ δίκαια τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως ἐπὶ τῆς θρᾳκικῆς διοικήσεως καὶ τῶν ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατεχομένων μερῶν αὐτῆς (ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Βουλγαρίας), ἔπειτα, ἐφοβοῦντο, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὕτη ἐπέμβασις ἦτο προοίμιον πολιτικῆς ἐπεμβάσεως ἐκ μέρους τῆς Δύσεως. Ὁ Βόγορις εἶχεν ἀποταθῆ καὶ εἰς τὸν σύμμαχον αὐτοῦ βασιλέα τῆς Γερμανίας Λουδοβῖκον τὸν Γερμανικὸν ἐν Ρατισβόνῃ (866). Οἱ ἐκ Γερμανίας ἀποσταλέντες κληρικοί, φθάσαντες εἰς τὴν Βουλγαρίαν μετὰ τοὺς παπικούς, ἐγκατέλειψαν μὲν τὴν χώραν, πάντως ὅμως ἡ ἐπαφὴ αὕτη ἦτο ἐπικίνδυνος. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται, διατὶ οἱ ἐν Κω]πόλει ἔλαβον ἄμεσα καὶ δραστήρια μέσα. Ἀπεφασίσθη ἡ σύγκλησις συνόδου. Ὁ Φώτιος ἔγραψεν ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, ἐκθέτων τὸ ζήτημα καὶ ζητῶν ἀντιπροσώπους. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἔχομεν τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας πληροφορίας περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ρωμαϊκῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Ἡ σύνοδος συνῆλθεν ἐν Κων]πόλει Ἰούλιον καὶ Αὔγουστον τοῦ ἔτους 867), παρόντος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὁλοκλήρου τῆς συγκλήτου, προήδρευσε δὲ αὐτῆς ὁ Κων]πόλεως Φώτιος. Τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου δὲν σῴζονται. Ὑπάρχει εἴδησις ὅτι ἔφερον περὶ τὰς χιλίας ὑπογραφὰς («mille circiter antistitum subscriptiones», Ἀναστασίου τοῦ Βιβλιοθηκαρίου, Προλεγόμενα εἰς τὴν σύνοδον τοῦ ἔτους 869). Βεβαίως αὗται δὲν ἦσαν ὑπογραφαὶ μόνον ἐπισκόπων, κατὰ τὴν καθιερωμένην δὲ συνήθειαν, πολλοὶ ὑπέγραψαν μετὰ τὴν σύνοδον, ἐπομένως ὁ ἀριθμὸς τῶν παρευρεθέντων ἐπισκόπων πρέπει μεγάλως νὰ περιορισθῇ. Πάντως ὅμως ἡ γνώμη, ὅτι παρέστησαν ἐπίσκοποι μόνον εἴκοσι καὶ εἷς (Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου, αὐτόθι), δὲν φαίνεται ἀληθής. Κατὰ τὸν Νικήταν Δαυῒδ τὸν Παφλαγόνα, φίλον τοῦ Ἰγνατίου καὶ ἐχθρὸν τοῦ Φωτίου, ὁ Φώτιος «συνήγαγε πάντας τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἐπισκόπους» Migne, 105, 537). Ὁ ἀριθμὸς τῶν μητρο-

4. Μόνον τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς Βουλγαρίας, τὸ ἔξω τῆς θρᾳκικῆς διοικήσεως, εὑρίσκετο ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Ἰλλυρικῷ.

πολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων τοῦ πατριαρχείου Κων]πόλεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκυμαίνετο ἀπὸ 462 - 661 (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 5, 455 - 486). Εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅτι δὲν προσῆλθον ὅλοι (εἰς τὴν ἐπὶ Φωτίου σύνοδον Κων]πόλεως τοῦ ἔτους 879 παρέστησαν 383 ἐπίσκοποι), εἰς αὐτοὺς ὅμως πρέπει νὰ προστεθῶσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἄλλων πατριαρχείων, οἱ ὁποῖοι βεβαίως δὲν ἦσαν πολλοί. Ἡ σύνοδος καθήρεσε τὸν Ρώμης Νικόλαον τὸν Α' κυρίως ὡς εἰσπηδήσαντα εἰς ξένην Ἐκκλησίαν, τὴν βουλγαρικήν, ἤτοι εἰς τμῆμα τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ εἰσαγαγόντα τὰ ρωμαϊκὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα.

Τὰ ρωμαϊκὰ *ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα*, εἰσαχθέντα εἰς ξένην Ἐκκλησίαν, ἔπαυον νὰ εἶναι ἀνεκτά. Δὲν ἴσχυε πλέον ἡ περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐλευθερίας θεωρία, τὴν ὁποίαν ὁ Φώτιος ἀνέπτυξεν ἐν τῇ ἀπολογητικῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 349). Ἡ περὶ τοῦ filioque διδασκαλία, εἰσαχθεῖσα ἐπισήμως εἰς τὴν βουλγαρικὴν Ἐκκλησίαν, ἔπαυεν εἰς τὰς μεταξὺ δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας σχέσεις νὰ εἶναι θεολογούμενον ζήτημα· παρουσιάζετο πλέον ὡς ἐκκλησιαστικὸν δόγμα. Διὰ τοῦτο πρῶτος ὁ Φώτιος ἐπολέμησε τὴν διδασκαλίαν ταύτην ὡς αἱρετικήν, ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐν τῇ πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς ἐγκυκλίῳ αὐτοῦ (κεφάλαια 9 - 23, ἔκδοσις Βαλέττα, σελ. 171 - 175), βραδύτερον δὲ δι' ἰδιαιτέρας πραγματείας («Περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας»)[5]. Διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Ρώμης Νικολάου εἰς τὴν βουλγαρικὴν Ἐκκλησίαν, τὸ *παπικὸν πρωτεῖον* ἐξῆλθε πλέον τῆς θεωρητικῆς καὶ ἀορίστου μορφῆς, τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦδε διετήρει, καὶ ἔλαβε πρακτικὴν καὶ ὡρισμένην μορφήν, ἐπικίνδυνον διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὄχι μόνον προέβη εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ Νικολάου διὰ τῆς ἐν Κων]πόλει συνόδου τοῦ 867, ἀλλ' ἔκαμε καὶ ἐνεργείας ἐν τῇ Δύσει, ἵνα ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐφαρμοσθῇ. Ἤλπιζον, δηλονότι, ὅτι ὁ νέος πάπας θὰ ἀπήμβλυνε τὴν ὀξύτητα τῶν ἀντιθέσεων μεταξὺ Ρώμης καὶ Κων]πόλεως καὶ αἱ ἀντιθέσεις αὗται θὰ ἐπανήρχοντο εἰς τὴν προηγουμένην λανθάνουσαν κατάστασιν. Διὰ τὰς ἐν τῇ Δύσει μνημονευθείσας ἐνεργείας τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρχον εὐνοϊκαὶ περιστάσεις. Ὁ Ρώμης Νικόλαος ὁ Α' εὑρίσκετο εἰς διάστασιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα

5. Ἤδη ὁ τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Σάβα (πλησίον τῆς Ἱερουσαλὴμ) μοναχὸς Ἰωάννης ἐκήρυξεν αἱρετικοὺς τοὺς ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν Φράγκους μοναχοὺς διὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ filioque. Οἱ Φράγκοι μοναχοὶ ἐπεχείρουν νὰ διαδώσωσιν αὐτήν. Ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τῆς Βηθλεὲμ κατὰ τὴν λειτουργίαν τῶν Χριστουγέννων (808) οἱ μοναχοὶ οὗτοι, κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς ἱσπανικῆς καὶ φραγκικῆς Ἐκκλησίας (ὄχι ἀκόμη καὶ τῆς ρωμαϊκῆς) ἔψαλλον τὸ σύμβολον τῆς Κων]πόλεως (ἤτοι τὸ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει ὂν) μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ filioque· Προὐκλήθησαν συγκρούσεις μεταξὺ τῶν ἡμετέρων μοναχῶν καὶ αὐτῶν («Epistola peregrinorum monachorum». J. Hergenröther, Photius, I, 696 κ. ἑξ. Hefele, Conciliengeschichte, 3, 750 κ. ἑξ. Schwane, Dogmengeschichte II, 209. Loofs, Dogmengeschichte, 458).

τῆς Δύσεως Λουδοβῖκον τὸν Β', διότι ἀνθίστατο εἰς τὸν αὐτοκράτορα, θέλοντα νὰ δεσπόζῃ πραγματικῶς τοῦ παπικοῦ κράτους καὶ διότι καθήρεσε τὸν Κολωνίας (Günther) καὶ τὸν Τρεβίρων (Thietgaud), ἀρχιεπισκόπους τῆς Λωρραίνης, ὡς δεχθέντας τὸ διαζύγιον τοῦ βασιλέως αὐτῶν Λωθαρίου, ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορος. Οἱ δύο καθαιρεθέντες ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἄλλοι ὁμόφρονες αὐτῶν ἔστειλαν σχετικὸν ὑπόμνημα εἰς τὸν πατριάρχην Κων]πόλεως Φώτιον, ὁ ὁποῖος οὕτω κατέστη ἐνήμερος τῶν διενέξεων τούτων (Φωτίου, Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, κεφ. 37, ἔκδοσις Βαλέττα, σελ. 179· πρβλ. καὶ Hefele, Conciliengeschichte, 4, 354). Ὁ Φώτιος, μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ρώμης Νικολάου ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Κων]πόλεως τοῦ ἔτους 867, ἔστειλεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως Λουδοβῖκον τὸν Β', διαμένοντα συνήθως ἐν Ἰταλίᾳ, ἀπεσταλμένους (τὸν Χαλκηδόνος Ζαχαρίαν καὶ τὸν Λαοδικείας Θεόδωρον), οἱ ὁποῖοι ἐκόμισαν τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ταύτης, πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς. Ἐπὶ τῇ περιστάσει ταύτῃ ἔστειλεν εἰς τὸν Λουδοβῖκον καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ λαμπρὰ δῶρα καὶ ὑπέσχετο τὴν ἐπίσημον ἀναγνώρισιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐν Κων]πόλει (Νικήτα Δαυΐδ, Βίος Ἰγνατίου, Migne, 105, στήλη 537). Ἤδη ἐν τῇ μνημονευθείσῃ συνόδῳ τῆς Κων]πόλεως τὸ αὐτοκρατορικὸν ζεῦγος τῆς Δύσεως ἐπευφημήθη διὰ τῶν τίτλων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπευφημοῦντο οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεφέρετο δὲ τοῦτο ἐν τοῖς πρακτικοῖς (J. Hergenröther, Photius, I, 654. Hefele, αὐτ. σελ. 357). Οἱ ἀπεσταλμένοι δύο ἐπίσκοποι ἀνεχώρησαν μὲν ἐκ Κων]πόλεως, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἕνεκα τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐπηκολούθησαν (Νικήτα Δαυΐδ, αὐτ. Migne, 105, στήλη 540).

Βασίλειος ὁ Μακεδὼν ἐδολοφόνησε τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ (23]24 Σεπτ. 867) καὶ κατέλαβε τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Κατεβίβασε τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τὸν Φώτιον καὶ ἠνάγκασε τοὺς εἰς Ἰταλίαν ἀναχωρήσαντας ἀπεσταλμένους αὐτοῦ νὰ ἐπιστρέψωσιν ἐκ τοῦ μέσου τοῦ ταξιδίου. Εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀνεβίβασε τὸν Ἰγνάτιον. Ὡς κύριον αἴτιον τῆς μεταβολῆς ταύτης δύναταί τις νὰ δεχθῇ, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἦτο δημοφιλής. Ὁ δολοφονηθεὶς αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ συνήθιζε νὰ λέγῃ· «Ἐμοὶ μὲν πατριάρχης ὁ Θεόφιλος (ὁ γελωτοποιὸς αὐτοῦ Γρῦλος, τὸν ὁποῖον ἐνέδυεν ὡς πατριάρχην), ὁ δὲ Φώτιος τῷ Καίσαρι (τῷ Βάρδᾳ, τῇ ἀριστοκρατίᾳ) καὶ τοῖς χριστιανοῖς (τῷ λαῷ) ὁ Ἰγνάτιος καθέστηκεν» (Νικήτα Δαυΐδ, αὐτ., Migne, 105, στήλη 528). Ὁ Ἰγνάτιος μάλιστα ἐθεωρεῖτο ἅγιος καὶ θαυματουργός, τοὐλάχιστον κατὰ τὴν δευτέραν πατριαρχείαν αὐτοῦ. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἐφαντάζετο τὴν ἀποκατάστασιν τῶν σχέσεων μετὰ τοῦ πάπα εὔκολον, ἀλλ' αὕτη προσέκρουσεν εἰς δυσκολίας, διὰ τὰς ὁποίας ἐπανειλημμένως, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐξεδήλωσε τὴν δυσαρέσκειαν αὐτοῦ. Ὁ Ρώμης Νικόλαος ὁ Α'

ἀπέθανεν ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους (13 Νοεμβρίου 867). Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἀδριανὸς ὁ Β', συμφώνως πρὸς αἴτησιν τοῦ Ἰγνατίου, ἐζήτησε σύγκλησιν μεγάλης συνόδου, ἡ ὁποία πράγματι συνεκλήθη ἐν Κων]πόλει (869) ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Τὸν αὐτοκράτορα ἀντεπροσώπευσεν ὁ πατρίκιος Βαάνης καὶ ἄλλοι πολιτικοὶ βαθμοῦχοι. Ὁ αὐτοκράτωρ παρέστη αὐτοπροσώπως εἴς τινας μόνον συνεδρίας. Προήδρευσαν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ρώμης. Οὗτοι ἦσαν δύο πλησιόχωροι αὐτοῦ ἐπίσκοποι (ὁ Ὀστίας Δονᾶτος καὶ ὁ Νέπης Στέφανος) καὶ ὁ διάκονος Μαρῖνος. Πρὸς τούτοις παρέστησαν ἀπεσταλμένοι τῶν ἀνατολικῶν πατριαρχείων. Τοῦ Ἱεροσολύμων ἦτο ὁ πρεσβύτερος καὶ σύγκελλος αὐτοῦ Ἠλίας, τοῦ χηρεύοντος θρόνου τῆς Ἀντιοχείας, ὁ τοποτηρητὴς αὐτοῦ ἐπίσκοπος Τύρου Θωμᾶς, εἰς δὲ τὴν τελευταίαν συνεδρίαν παρουσιάσθη καὶ ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἀλεξανδρείας, ὁ ἀρχιδιάκονος αὐτοῦ Ἰωσήφ. Οὗτοι ἦλθον εἰς τὴν Κων]πολιν καὶ δι' ἄλλον σκοπόν. Ἦσαν ἀπεσταλμένοι πρὸς ἀπελευθέρωσιν Σαρακηνῶν αἰχμαλώτων. Ἐν τῇ ἑπομένῃ συνόδῳ τῆς Κων]πόλεως τοῦ ἔτους 879 διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι εἶχον ἔλθει ἀποκλειστικῶς διὰ τὸν δεύτερον σκοπόν, ψευδῶς δὲ παρουσίασαν ἑαυτοὺς ὡς ἀπεσταλμένους τῶν πατριαρχείων διὰ τὴν σύνοδον (τρίτη συνεδρία, Mansi, 17, 450 - 474· πρβλ. Hefele, Conciliengeschichte, 4, 475), πεισθέντες βεβαίως εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνδιαφερομένων. Τοῦτο εἶναι πολὺ πιθανόν, ἀναμφισβήτητον ὅμως εἶναι, ὅτι ἡ ἐν τῇ παρούσῃ συνόδῳ στάσις τῶν ἀπεσταλμένων τούτων ἀπεδοκιμάσθη ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν αὐτῶν (Hefele, αὐτ. 4, 472 - 474, 476). Τῆς συνόδου μετέσχε κατ' ἀρχὰς μόνον ὁ Ἰγνάτιος καὶ δώδεκα ὀπαδοὶ αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ συνεδρίας εἰς συνεδρίαν ηὔξανεν ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς συνόδου, ὥστε εἰς τὴν δεκάτην καὶ τελευταίαν συνεδρίαν παρέστησαν ἑκατὸν δύο.

Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν *παπικὸν λίβελλον* (libellus satisfactionis), τὸν ὁποῖον ὤφειλον νὰ δεχθῶσιν, εἰδικώτερον, οἱ μετανοοῦντες ὀπαδοὶ τοῦ Φωτίου (Hefele, αὐτ. 4, 390), γενικώτερον, ὁλόκληρος ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία (αὐτ. σελ. 391). Ὁ λίβελλος περιεῖχεν ἀποδοχὴν ἐν γένει τῶν ἀποφάσεων τοῦ Ρώμης, ὡς ἔχοντος τὸ πρωτεῖον, ἰδιαιτέρως, ἀποδοχὴν τῆς καταδίκης τοῦ Φωτίου (καθαιρέσεως καὶ ἀναθεματισμοῦ) καὶ τῶν πιστῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ (καθαιρέσεως τῶν κληρικῶν, ἀφορισμοῦ τῶν λαϊκῶν), ἀποκήρυξιν δὲ τῆς καταδίκης τοῦ Κων]πόλεως Ἰγνατίου καὶ τοῦ Ρώμης Νικολάου (Mansi, 16, 27 κ. ἑξ., 315. Hefele, αὐτ. σελ. 390). Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος καὶ ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος ἔλαβον γνῶσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ παπικοῦ λιβέλλου, ἐξεπλάγησαν καὶ ἐχαρακτήρισαν αὐτὸν ὥς τι νέον, τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἔπρεπε νὰ μελετηθῇ. Ὁ παπικὸς λίβελος δὲν ἦτο νέον τι· ἦτο ὅμοιος πρὸς τὸν πρὸ πενήντα ἐτῶν λίβελλον τοῦ Ρώμης Ὁρμίσδα («Formula Hormisdae», 519, ἴδε ἀνωτ. § 14). Τότε ἔγινε δεκτὸς

ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν πίεσιν τοῦ Μεγάλου Ἰουστινιανοῦ, ἕνεκα ἀνωτέρων πολιτικῶν λόγων, τροποποιηθείς, ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ τροποποιηθῇ. Βασίλειος ὁ Μακεδὼν εἰσήγαγε τὸν νέον λίβελλον εἰς τὴν σύνοδον πρὸς ὑπογραφήν, ἀλλ' ὄχι μετὰ σταθερότητος. Κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίαν ἀνεγνώσθη ὁ λίβελλος καὶ ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν μετασχόντων αὐτῆς, ἤτοι τοῦ Ἰγνατίου καὶ τῶν δώδεκα ὀπαδῶν αὐτοῦ ἐπισκόπων[6]. Ἐφ' ὅσον ηὔξανον τὰ μέλη τῆς συνόδου, ηὔξανον καὶ αἱ ὑπογραφαὶ τοῦ λιβέλλου, συγχρόνως ὅμως ηὔξανε καὶ ἡ δυσφορία τῶν ὑπογραφόντων. Ταύτην διερμηνεύοντες τινὲς διεμαρτυρήθησαν εἰς τὸν πατριάρχην καὶ τὸν αὐτοκράτορα, διότι ἡ Ἐκκλησία Κων]πόλεως ὑπετάσσετο οὕτως εἰς τὸν πάπαν. Τὰ δυναστικὰ συμφέροντα ἀπῄτουν ἀποφυγὴν ἀμέσων καὶ σφοδρῶν ἐχθροτήτων καί, κατὰ τὸ δυνατόν, ἱκανοποίησιν ἀμφοτέρων τῶν μερίδων. Διὰ τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ κατέφυγεν εἰς δόλον (κουτοπονηρίαν), διέταξε νὰ ἀφαιρεθῶσι κρυφίως τὰ ὑπογραφέντα ἔγγραφα. Ὅτε οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ἡμέραν τινὰ εὑρίσκοντο ἐν τῷ ναῷ, οἱ παρ' αὐτοῖς ἀπεσπασμένοι Βυζαντινοὶ ὑπάλληλοι ἀφῄρεσαν ἐκ τῆς ἐν Μαγναύρᾳ κατοικίας αὐτῶν τὰ ἔγγραφα, ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ αὐτά. Διότι, κατὰ παράκλησιν τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων, ἐπενέβησαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Λουδοβίκου τοῦ Β', οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο ἐν Κων]πόλει πρὸς σύναψιν πριγκιπικοῦ συνοικεσίου. Εἶναι ἑπόμενον, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Βασίλειος ὁ Μακεδὼν μεγάλως δυσηρεστήθη διὰ τὴν τοιαύτην ἔκβασιν τοῦ ζητήματος. Ἡ βιογραφία τοῦ Ρώμης Ἀδριανοῦ τοῦ Β' ἔχει σχετικὴν μαρτυρίαν. «(Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι) διὰ τὴν λίαν σταθερὰν αὐτῶν στάσιν σφόδρα ἐμπίπτουσιν εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ αὐτοκράτορος» (Imperatoris iram pro nimia suae districtione fidei vehementer incurrunt, Migne, λατινικὴ σειρά, 128, 1390). Εἰς τὸν πρὸ πενήντα ἐτῶν λίβελλον τοῦ Ρώμης Ὁρμίσδα εἶχεν ἀντιταχθῇ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκου (819) πλαγίως ἡ ἰσότης τῶν πρεσβείων τιμῆς τοῦ Κων]πόλεως καὶ τοῦ Ρώμης· τώρα ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Κων]πό-

6. Κληρικοὶ καταδικαζόμενοι ἢ διωκόμενοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ζητοῦντες τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ἔχοντος τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς Ρώμης μετεχειρίζοντο ἐξ εὐνοήτων λόγων ἐκφράσεις κολακευτικάς. Ὁ ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Θεογνώστου εἰς ὄνομα τοῦ καθαιρεθέντος Κων]πόλεως Ἰγνατίου (861) γραφεὶς καὶ εἰς τὸν Ρώμης Νικόλαον τὸν Α' κομισθεὶς λίβελλος εἶχε τὴν ἑπομένην προσφώνησιν· «Τῷ δεσπότῃ ἡμῶν, τῷ ἁγιωτάτῳ καὶ μακαριωτάτῳ προέδρῳ καὶ πατριάρχῃ πάντων τῶν θρόνων καὶ τοῦ κορυφαίου διαδόχῳ καὶ οἰκουμενικῷ Νικολάῳ πάπᾳ» (Mansi, 16, 295). Πρβλ. καὶ τὴν πρὸς τὸν αὐτὸν πάπαν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰγνατίου, ἐπανελθόντος εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον (τέλη τοῦ 867, Mansi, 16, 47 κ. ἑξ.). Ἐν τούτοις ἡ ἀπέναντι τοῦ πάπα πολιτεία τοῦ Ἰγνατίου εἰς τὸ ζήτημα τῆς Βουλγαρίας δὲν διέφερεν οὐσιωδῶς τῆς τοῦ Φωτίου, ἐπέκειτο δὲ νέα ῥῆξις (J. Hergenröther, Photius, II, σελ. 165 κ. ἑξ., 300 κ. ἑξ.). Πάντως ὅμως ὁ Ἰγνάτιος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ («οἱ Ἰγνατιανοί»), ὡς ὑποστηριχθέντες ὑπὸ τοῦ πάπα, διέκειντο συμπαθῶς πρὸς αὐτόν, ὡς δεικνύει καὶ ἡ ὑπογραφὴ τοῦ παπικοῦ λιβέλλου. Δύναταί τις νὰ ὀνομάσῃ αὐτοὺς παποφίλους.

λεως τοῦ 869 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου, τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀντιπροσώπου Βαάνου καὶ κληρικῶν μελῶν ἐπανειλημμένως ἔγινε λόγος περὶ τῶν πέντε πατριαρχῶν ὡς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας[7]. Ἡ θεωρία, ὅτι τὴν ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν ἀποτελοῦσιν οἱ πέντε πατριάρχαι, διεμορφώθη βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς στ' ἑκατονταετηρίδος (ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ) καὶ εἶχε τάσιν τὴν σημασίαν τοῦ συνόλου τῶν ἐπισκόπων νὰ ἀντικαταστήσῃ διὰ τῆς σημασίας τῶν πέντε πατριαρχῶν, ἀλλ' ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Κων]πόλεως τοῦ 869 δι' αὐτῆς ἤθελον νὰ ἐλαττώσωσι καί, εἰ δυνατόν, νὰ ἐκμηδενίσωσι τὴν σημασίαν τοῦ ὑπογραφέντος νέου λιβέλλου περὶ τοῦ παπικοῦ πρωτείου[8].

Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι δὲν ἤθελον νὰ παρουσιασθῇ πρὸ τῆς συνόδου ὁ *Φώτιος* καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, φρονοῦντες, ὅτι ἡ καταδίκη αὐτῶν ἔχει γίνει ὑπὸ τοῦ Ρώμης Νικολάου τοῦ Α'. Ὡς σκοπὸν τῆς συνόδου ἐθεώρουν ἁπλῶς τὴν γνωστοποίησιν καὶ ἐκτέλεσιν τῆς παπικῆς ἀποφάσεως. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ διὰ τοῦ ἀντιπροσώπου αὐτοῦ Βαάνου (ἀφοῦ προηγουμένως, πρὸς μεγάλην δυσφορίαν τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων, εἶχεν ἀπαιτήσει δημοσίαν ἐν τῇ συνόδῳ ἀνάγνωσιν τῶν διαπιστευτηρίων ἐγγράφων αὐτῶν) ἐπέκρινε τὴν ἐν Ρώμῃ καταδίκην τοῦ Φωτίου, ὡς γενομένην ἀπόντος αὐτοῦ, ἀπήτησε δὲ νὰ γίνῃ δεκτὸς ὁ Φώτιος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ, ἀπειλήσας, ὅτι ἄλλως δὲν θὰ ὑπογράψῃ τὰ πρακτικὰ αὐτῆς (Mansi, 16, 16 - 36, 55. J. Hergenröther, Photius, II, σελ. 77, 81, 86 κ. ἑξ. Hefele - Leclercq, Histoire des Conciles, 4, 1, σελ. 491, σημ. 1, 497, σημ. 1). Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ὁ Φώτιος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, προσκληθέντες καὶ παρουσιασθέντες, ἔκαμον δύο ἐνστάσεις, ἠρνήθησαν νὰ δεχθῶσιν ὡς κριτὰς τοὺς παπικοὺς ἀντιπροσώπους καὶ κατηγόρησαν τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν ἀνατολικῶν πατριαρχείων, ὅτι, οὕτως ἐνεργοῦντες, ἤρχοντο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς πατριάρχας αὐτῶν. Ἡ σύνοδος δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἐνστάσεις ταύτας. Ἔκαυσε τὰ πρακτικὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Φωτίου συγκληθεισῶν δύο συνόδων, τῆς Πρωτοδευτέρας (861) καὶ τῆς καταδικασάσης τὸν Ρώμης Νικόλαον (867).

7. Ἴδε τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου παρὰ Mansi, τόμος 16, στήλη 312 A, 344 BE, 345 E, 348 CD.

8. Μετὰ τῆς θεωρίας περὶ τῆς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας τῶν πέντε πατριαρχῶν δὲν συμβιβάζεται μὲν τὸ παπικὸν πρωτεῖον, συμβιβάζονται ὅμως τὰ πρεσβεῖα τιμῆς τοῦ Ρώμης καὶ τοῦ Κων]πόλεως. Περὶ τῆς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας τῶν πέντε πατριαρχῶν ἐπραγματεύθησαν οἱ ἑπόμενοι· Θεόδωρος Βαλσαμών, Μελέτη χάριν τῶν πατριαρχικῶν προνομίων, τέλη ιβ' ἑκ]ρίδος (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα 4, 542 καὶ ἑξῆς). Joseph Hergenröther, ἐν ἰδιαιτέρᾳ παραγράφῳ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γραφείσης βιογραφίας τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως Φωτίου (Photius, τόμος II, 1867, σελ. 132 καὶ ἑξῆς). M. Jugie, Theologia dogmatica christianorum orientalium, I, 1926, σελ. 72 κ. ἑξ., IV, 1931, σελ. 451 - 460. F. Heiler, Urkirche und Ostkirche, 1937, σελ. 216. Τοῦ αὐτοῦ, Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus, 1941, σελ. 310 καὶ ἑξῆς.

Ἀπεφάνθη, ὅτι, δεχομένη τὰς παπικὰς ἀποφάσεις, ἀναθεματίζει τὸν Φώτιον, καθαιρεῖ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας καὶ ἐκ τῶν ἄλλων κληρικῶν τοὺς ἀμετανοήτους ὀπαδοὺς αὐτοῦ καὶ ἀφορίζει τοὺς μοναχοὺς καὶ λαϊκοὺς πιστοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ (Mansi, 16, 179). Ἂν καὶ ὁ αὐτοκράτωρ δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ρώμης Ἀδριανὸν εἶχε ζητήσει ἐπιείκειαν διὰ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Φωτίου. Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ἐζήτησαν, ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ὑπογράψῃ πρῶτος τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου, ἀλλ' οὗτος ἀντί, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν προηγουμένων αὐτοκρατόρων, νὰ ὑπογράψῃ μεθ' ὅλους τοὺς ἐπισκόπους, ἐδέχθη νὰ ὑπογράψῃ μετὰ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν πατριαρχῶν. Πρῶτοι ὑπέγραψαν οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι, ἕκαστος τῶν ὁποίων ὑπέγραψεν ὡς «ἀντιπρόσωπος τοῦ ὑψίστου ἀρχιερέως καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου... τῆς ἁγίας ταύτης καὶ οἰκουμενικῆς συνόδου προεδρεύων» (locum obtinens... summi pontificis et universalis papae... huic sanctae et universali synodo praesidens). Νικήτας Δαυῒδ ὁ Παφλαγὼν μόνος ἀναφέρει, ὡς ἀκούσας αὐτὸ παρ' ἀξιοπίστων μαρτύρων, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι ὑπέγραψαν βάπτοντες τὸν κάλαμον ἐν τῷ αἵματι τοῦ σωτῆρος, ἤτοι ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ (Migne, 105, 545). Ἀλλὰ τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα ὅμοια παραδείγματα [9] δὲν εἶναι ἀληθῆ. Ἡ κατὰ τοῦ Φωτίου σύνοδος τῆς Κων]πόλεως τοῦ 869 ὠνόμασεν ἑαυτὴν ὀγδόην οἰκουμενικὴν (Mansi, 16, 179 κ. ἑξῆς), τὴν γνώμην δὲ ταύτην υἱοθέτησαν τότε οἱ ἄκροι Ἰγνατιανοὶ (Νικήτας Δαυῒδ, Migne, 105, 545 καὶ ἑξῆς), ἀπὸ τῆς ια' δὲ ἑκατονταετηρίδος ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία.

Τὰ ἐπίσημα *πρακτικὰ* ἀπωλέσθησαν, διότι τὰ μὲν ἐν τῇ Ἀνατολῇ μείναντα κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, τὰ δὲ ὑπὸ τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων παραληφθέντα ἐκλάπησαν κατὰ τὸν πλοῦν πρὸς τὴν Ἀγκῶνα ὑπὸ Σλαύων πειρατῶν τῆς Ἀδριατικῆς. Ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος δοθεὶς εἰς τοὺς παπικοὺς ἀντιπροσώπους συνοδός, σπαθάριος Θεοδόσιος, συνώδευσεν αὐτοὺς μόνον μέχρι τοῦ Δυρραχίου. Ἤδη ὁ Ρώμης Ἀδριανὸς ὁ Β' ἐξέφρασεν ὑπονοίας περὶ συνεννοήσεως τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς καὶ τῶν Σλαύων πειρατῶν (Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειον 10ης Νοεμβρίου 871). Σῴζεται λατινικὴ μετάφρασις τῶν πρακτικῶν ὑπὸ Ἀναστασίου τοῦ Βιβλιοθηκαρίου, ὁ ὁποῖος εὑρί-

9. Ὑπὸ ἑλληνικῶν πηγῶν ἀναφέρεται διὰ τὴν σύνοδον τῆς Ρώμης (ἐπὶ τοῦ πάπα Θεοδώρου τοῦ Α' 647), ἡ ὁποία κατεδίκασε τὸν μονοθελήτην πατριάρχην Κων]πόλεως Πύρρον (Θεοφάνης, ἔκδοσις De Boor, σελ, 331. Συνοδικὸν Πάππου, ἀρ. 131). Αἱ σχετικαὶ λατινικαὶ πηγαὶ δὲν ἔχουσι γνῶσιν αὐτοῦ. Ἀναφέρεται διὰ τὴν ἔγγραφον διαβεβαίωσιν τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' καὶ τοῦ παρακοιμωμένου Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος πρὸς τὸν καίσαρα Βάρδαν, ὅτι δὲν τρέφουσι κατ' αὐτοῦ κακοὺς σκοποὺς (866), ὁπότε ὁ πατριάρχης Φώτιος ἐκράτει τὸ ἅγιον ποτήριον (Λέων ὁ Γραμματικός, Migne, 108, 1076 καὶ ἄλλοι χρονογράφοι). Ἀναφέρεται κατὰ τὴν εἰρήνην τοῦ κόμητος τῆς Τουλούζης Βερνάρδου καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου τοῦ Φαλακροῦ (μέσα τῆς θ' ἑκ]ρίδος. Cuper, Ser. Patr. Cpl., n. 456, t. I. Aug., p. 81. J. Hergenröther, Photius, II, 109, σημ. 47).

σκετο ἐν Κων]πόλει ὡς ἀρχηγὸς τῆς μνημονευθείσης ἀποστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως. Ὁ Ἀναστάσιος, ἐπιστρέψας εἰς τὴν Ρώμην διὰ τοῦ Βενεβέντου τῆς νοτίου Ἰταλίας, δὲν περιέπεσεν εἰς τοὺς Σλαύους πειρατάς, οἱ ὁποῖοι ἔδρων βορειότερον. Τὸ σῳζόμενον ἑλληνικὸν κείμενον εἶναι περίληψις τῶν πρακτικῶν. Ἡ σύνοδος ἐξωδίκως ἠσχολήθη καὶ μὲ τὸ *βουλγαρικὸν ζήτημα*. Ἀφορμὴν εἰς τοῦτο ἔδωσεν ὁ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας Βόγορις, ὁ ὁποῖος διέκοψε τὰς μετὰ τῆς Ρώμης σχέσεις, διότι καὶ παρ' αὐτῆς δὲν ἔλαβε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν, τὴν ὁποίαν ἐζήτει. Ὁ Ρώμης Νικόλαος ὁ Α' εἶχε γράψει εἰς αὐτόν· «ἐρωτᾶτε, ἂν ἐπιτρέπεται ἐν ὑμῖν νὰ χειροτονηθῇ πατριάρχης, ἀλλὰ περὶ τούτου οὐδὲν θετικὸν δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν» (requisistis, si liceat in vobis patriarcham ordinari, sed de hoc nihil definitive respondere possumus. Migne, 149, 1007). Ὁ Φώτιος, ὡς εἴδομεν, εἰς ὁμοίαν αἴτησιν τοῦ Βογόριδος εἶχε σιωπήσει, ὁ Νικόλαος δὲν ἐσιώπησε μέν, ἀλλ' ἡ ἀπάντησις αὐτοῦ δὲν διέφερε τῆς σιωπῆς. Οἱ πάπαι ὄχι μόνον ἠρνήθησαν τὸν διορισμὸν πατριάρχου τῆς Βουλγαρίας, ἀλλὰ καὶ νὰ διορίσωσιν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας ἕνα ἐκείνων τῶν Λατίνων κληρικῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Βόγορις ἐπεθύμει, τὸν Πόρτου Φορμόζαν (πάπας 891-896) ἢ τὸν διάκονον Μαρῖνον (πάπας 882-884) καὶ ἤθελον νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς αὐτὸν ἄνδρα ἀφωσιωμένον εἰς τὸ ἐν Ρώμῃ καθεστώς. Ὁ Βόγορις, θυμωθείς, ἐστράφη πάλιν πρὸς τὸ Βυζάντιον καὶ ἔστειλεν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Κων]πόλεως τοῦ 869 ἀπεσταλμένους, πρὸς διευθέτησιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος τῆς Βουλγαρίας. Ἐν τῇ συνόδῳ δὲν ἔγινε λόγος περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἀλλὰ τρεῖς ἡμέρας μετ' αὐτὴν συνῆλθεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις συμβούλιον ἐκ τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως Ἰγνατίου, τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ρώμης καὶ τῶν ἀπεσταλμένων τῶν ἄλλων πατριαρχείων. Ἐν αὐτῷ οἱ Βούλγαροι ἀπεσταλμένοι, προσποιούμενοι τὸν ἀφελῆ, ἐζήτησαν νὰ μάθωσιν, εἰς ποῖον πατριαρχεῖον ἀνήκουσιν. Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ἐξέθεσαν τὴν ἄποψιν αὐτῶν. Ἐστηρίχθησαν εἰς τὸ ἀπὸ τριετίας ἐν Βουλγαρίᾳ καθεστώς, πρὸς τούτοις ἰσχυρίσθησαν, ὅτι ἡ Βουλγαρία (πράγματι ὅμως μόνον τὸ δυτικὸν τμῆμα αὐτῆς) ἀπετέλει μέρος τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ ἄρα ἀρχικῶς ἀνῆκεν εἰς τὴν Δύσιν. Οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν τριῶν ἀνατολικῶν πατριαρχείων ἐπολέμησαν τὴν παπικὴν ἄποψιν. Ἀπεφάνθησαν, ὅτι ἡ βουλγαρικὴ Ἐκκλησία ἀνήκει εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κων]πόλεως, διότι παρ' αὐτοῦ ἔλαβε τὸν χριστιανισμόν, ἡ δὲ Βουλγαρία ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἐνῷ ὁ Ρώμης ἐξέπεσε τῆς περιοχῆς ταύτης, ἡνώθη μετὰ τῶν Φράγκων καὶ ἑπομένως δὲν δύναται νὰ ἀναμιγνύεται ἐν αὐτῇ. Ὁ ἀκριβέστερος, δηλονότι, ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Γ' (732/733) καθορισμὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἐνισχυθεὶς διὰ τοῦ πολιτικοῦ χωρισμοῦ (τῆς ἱδρύσεως τῆς φραγκικῆς αὐτοκρατορίας τῷ 800), καθίστα ἀπαράδεκτον τὴν

ἐπέμβασιν τοῦ Ρώμης καὶ ἐν τῷ δυτικῷ τμήματι τῆς Βουλγαρίας, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει μέρος τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἡ ἐπὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος γνώμη τῶν ἀπεσταλμένων τῶν ἀνατολικῶν πατριαρχείων ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ὅτι ἔλυεν αὐτό. Ἦτο ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας περὶ τῆς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας τῶν πέντε πατριαρχῶν, κατὰ πλειοψηφίαν (τέσσαρες ἐναντίον ἑνός). Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Ρώμη καὶ ἡ Κων]πολις ἦσαν αἱ ἐνδιαφερόμεναι διὰ τὸ βουλγαρικὸν ζήτημα (οἱονεὶ ἀντίδικοι), οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν τριῶν ἀνατολικῶν πατριαρχείων ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς διαιτηταί. Ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος, ἐκπληρῶν ἔν τινι μέτρῳ τὴν περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας ἐπιθυμίαν τῶν Βουλγάρων, ἔστειλεν εἰς Βουλγαρίαν ἀρχιεπίσκοπον, τὸν Ἕλληνα Ἰωσήφ, ὡς καὶ πολλοὺς ἄλλους κληρικούς. Οἱ δυτικοὶ κληρικοὶ ἀπεμακρύνθησαν.

Ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος ὁ Μακεδών, συμμαχήσας μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Λουδοβίκου τοῦ Β΄, ἐκδιώξας τοὺς Ἄραβας ἐκ τῆς νοτίου Ἰταλίας καὶ τοὺς Σλαύους πειρατὰς ἐκ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους, εἶχε στερεώσει καὶ ἐξυψώσει τὸν θρόνον αὐτοῦ. Ἐκ τούτου ἐξηγοῦνται δύο τινά· πρῶτον, ὅτι ὁ Φώτιος, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου, ἀποκατεστάθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κων]πόλεως (877 ἢ 878), καί, δεύτερον, ὅτι ὁ Ρώμης Ἰωάννης ὁ Η΄ ἐτήρησεν εὐνοϊκὴν στάσιν ἀπέναντι αὐτοῦ. Ἵνα νομιμοποιηθῇ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Φωτίου συνεκλήθη σύνοδος ἐν Κων]πόλει (879), ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας, μετέσχον δὲ αὐτῆς 383 ἐπίσκοποι, ἐν τοῖς ὁποίοις εὑρίσκοντο καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς. Κατ᾽ αὐτὴν δὲν παρέστη ὁ αὐτοκράτωρ ἢ ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ. Ὁ Ρώμης Ἰωάννης ὁ Η΄, προσκληθεὶς εἰς τὴν σύνοδον, ἔστειλε τὸν καρδινάλιον πρεσβύτερον Πέτρον, ὁ ὁποῖος ἐν Κων]πόλει θὰ ἡνοῦτο μετὰ δύο προηγηθέντων ἐπισκόπων. Ἐκόμιζεν ἐπιστολὰς τοῦ πάπα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, τὸν Φώτιον, τοὺς ἐπισκόπους τοῦ πατριαρχείου καὶ τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις ὁ πάπας ἔλυε τὸ ζήτημα τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Φωτίου συμφώνως πρὸς τὰς παπικὰς ἀξιώσεις (τὸ πρωτεῖον). Δυνάμει, δηλονότι, τοῦ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ διὰ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου δοθέντος αὐτῷ δικαιώματος, ἀπήλλαττε πάσης καταδίκης τὸν Φώτιον μὲ ὅλους τοὺς καταδικασθέντας ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους, διακόνους καὶ λαϊκούς. Ἑπομένως οἱ ὑπὸ τοῦ Φωτίου χειροτονηθέντες ἀποκαθίσταντο εἰς τὸν βαθμὸν αὐτῶν, ἄνευ νέας χειροτονίας (πρβλ. J. Hergenröther, Photius, II, σελ. 356 καὶ 475). Ἐδέχετο τὸν Φώτιον ὡς πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ μνημονευθεῖσαι ἐπιστολαὶ τοῦ Ρώμης Ἰωάννου τοῦ Η΄ σῴζονται ἐν λατινικῇ γλώσσῃ καὶ ἐν ἑλληνικαῖς μεταφράσεσιν, αἱ ὁποῖαι ἀνεγνώσθησαν ἐν τῇ συνόδῳ καὶ αἱ ὁποῖαι ἀλλοιοῦσιν ἔν τισι τὸ πρωτότυπον, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπαίτησιν, ὁ Φώτιος νὰ ζητήσῃ συγγνώμην ἐνώπιον τῆς συνόδου διὰ τὴν προηγουμένην διαγωγὴν αὐτοῦ.

Ὁ Ρώμης ἀντελαμβάνετο τὴν σύνοδον ὡς τόπον γνωστοποιήσεως καὶ ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων αὐτοῦ, ὁ δὲ καρδινάλιος Πέτρος, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων εἶχε κυρίως τὸν λόγον, ἐπανειλημμένως ἐτόνισε τὴν αὐθεντίαν τοῦ κυρίου αὐτοῦ, ἀλλ' οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι ἀντέκρουον τὰς ἀξιώσεις ταύτας. Ὁ πάπας ἐθεωρεῖτο ὑπ' αὐτῶν ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως, τῆς δὲ Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Κων]πόλεως. Οὕτως ἐξεφράζετο ἡ θεωρία τῆς ἰσότητος ἀμφοτέρων («ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς», 28ος κανὼν τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου). Δύο μόνον ἐπίσκοποι ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ὑπερέβησαν τὰ ὅρια ταῦτα. Ὁ Μαρτυροπόλεως Βασίλειος, ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἀντιοχείας, ἐδέχθη ὑπεροχὴν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φωτίου ὑπὲρ τὸν Ρώμης. «Μᾶλλον δὲ προέχων (ὁ Φώτιος) ἐκ Θεοῦ ὡς ἀρχιερεὺς μέγιστος» (Mansi, 17 A, στήλη 500). Ἐπρόκειτο βεβαίως περὶ προσωπικῆς ὑπεροχῆς τοῦ Φωτίου, ἕνεκα τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων αὐτοῦ. Ὁ Βασίλειος ἔδωσε καὶ εἰδικωτέραν ἐξήγησιν. Οἱ ἄλλοι, δηλονότι, πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὁ Ρώμης παρεχώρησαν εἰς τὸν Φώτιον τὴν «ἐξουσίαν καὶ αὐθεντίαν». Ἡ ἐξήγησις αὕτη ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς πενταρχίας τῶν πατριαρχῶν (ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 358 κ. ἑξ.), ἡ ὁποία διὰ τοῦ μνημονευθέντος τρόπου μετεβλήθη εἰς μοναρχίαν (πρβλ. J. Hergenröther, Photius, II, σελ. 506). Ὁ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας Προκόπιος ἐπανέλαβεν ἐν τῇ συνόδῳ τὰς αὐτὰς ἰδέας ἀλλὰ δι' ἄλλων λέξεων. «Τοιοῦτον ἔπρεπεν ἐπ' ἀληθείας εἶναι τὸν τοῦ σύμπαντος κόσμου τὴν ἐπιστασίαν λαχόντα, εἰς τύπον τοῦ ἀρχιποίμενος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν» (Mansi, 17 A, στήλη 521). Σῴζεται συγγραφὴ φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν· «Πρὸς τοὺς λέγοντας ὡς ὁ Ρώμης πρωτόθρονος» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμος Δ', σελ. 409 κ. ἑξ.), γραφεῖσα τὴν θ' ἑκατονταετηρίδα, ἡ ὁποία ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Κων)πόλεως (πᾶς πατριάρχης Κων]πόλεως) ὑπερέχει τοῦ Ρώμης κατὰ τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς [10]. Ἡ θεωρία αὕτη δὲν ἐπεκράτησεν, ἀλλ' ἐπεκράτησεν ἡ ἰσότης τῶν πρεσβείων τῆς τιμῆς τοῦ Ρώμης καὶ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ πρῶτος κανὼν τῆς συνόδου, περὶ τῆς ὁποίας πραγματευόμεθα, ὥρισεν, ἵνα οἱ ὑπὸ τοῦ Ρώ-

10. Κατὰ τὸν Ρώμης Νικόλαον τὸν Α' (ἐπιστολὴ 70), ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Μιχαὴλ ὁ Γ' γράφων πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας Βόγοριν ἔκαμε λόγον περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Κων]πόλεως. Εἶχε γραφῆ πάντως ὑπὸ τοῦ Φωτίου, ἀλλὰ δὲν σῴζεται. Ἴχνη τῆς ἰδέας ταύτης ἀπαντῶσιν ἤδη ἀπὸ τῆς Ϛ' καὶ ζ' ἑκ]ρίδος (Πασχάλιον Χρονικόν, Migne, 92, 1072. Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς βυζ. λογοτεχνίας, μετάφρ. Σωτηριάδου, τόμος Α', σελ. 794. Duchesne, L'eglise au VI. siècle, 1925, σελ. 76, σημ. 3. Caspar, Geschichte des Papsttums, τόμος II, 1933, σελ. 748). Τὸν Κων]πόλεως Σέργιον (610 - 638) ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Θεοφύλακτος Σιμοκάτης ὠνόμασε «τὸν μέγαν τῆς ἁπανταχόθεν οἰκουμένης ἀρχιερέα καὶ πρόεδρον» (ἔκδοσις De Boor, σελ. 21). Τὸ ζήτημα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Κων]πόλεως ἐπραγματεύθησαν οἱ ἑπόμενοι: J. Hergenröther (Photius, τόμ. I, 1867, σελ. 655 - 665), F. Kattenbusch (ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμ. 15, 1904, σελ. 381) καὶ Fr. Dölger (Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1937, σελ. 32 καὶ ἑξῆς).

μης καταδικαζόμενοι εἶναι τοιοῦτοι καὶ διὰ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, οἱ δὲ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως καταδικαζόμενοι εἶναι τοιοῦτοι καὶ διὰ τὸν Ρώμης (Mansi, 17 A, 497). Ἡ σημασία τοῦ κανόνος τούτου, προταθέντος ὑπ' αὐτῶν τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων, εἶναι μεγάλη [11]. Κατ' αὐτόν, ὅπως αἱ σύνοδοι τῆς Δύσεως, οὕτω καὶ αἱ σύνοδοι τῆς Ἀνατολῆς ἀποφασίζουσι τελεσιδίκως. Πρῶτοι οἱ Ἀρειανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐξέφρασαν τὴν ἀρχὴν ταύτην σαφῶς καὶ ἀπεριφράστως ἀπέναντι τῶν παπικῶν ἀξιώσεων τοῦ Ρώμης Ἰουλίου ἐν ἐπιστολῇ πρὸς αὐτὸν κατὰ τὸ ἔτος 338, φέροντες ὡς παραδείγματα τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Ρώμης κατὰ τοῦ Νοβατιανοῦ (251) καὶ τῆς συνόδου τῆς Ἀντιοχείας κατὰ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως (268). «Ἐκ τοῦ κατὰ Νοβάτον καὶ Σαμοσατέα Παῦλον παραδείγματος τὰ τῶν συνόδων ἰσχύειν δόγματα χρή», πρὸς τούτοις, «ἴσην καὶ τὴν αὐτὴν εἶναι τιμὴν τῶν ἐπισκόπων καὶ μὴ ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν πόλεων κρίνεσθαι τοὺς ἐπισκόπους» (τῆς ἐπιστολῆς αὐτῶν μὴ σῳζομένης, παραλαμβάνονται ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Ρώμης Ἰουλίου, Μεγ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικός, κεφ. 25, 1 καὶ 2). Μετὰ ἑκατὸν δώδεκα ἔτη ἡ τετάρτη οἰκουμενικὴ σύνοδος (451) καθιέρωσεν ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς τοῦ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Ρώμης, συμφώνως δὲ πρὸς αὐτὰ ὁ Φώτιος μετὰ τετρακόσια δέκα ἔτη ἐν τῇ ἀπολογητικῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Ρώμης Νικόλαον τὸν Α' (861) διετύπωσε τὸ τελεσίδικον τῶν ἀποφάσεων τῆς Ἀνατολῆς (ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 350), ὅπερ οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι σαφέστερον ἐπανέλαβον ἐν τῷ πρώτῳ κανόνι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τοῦ ἔτους 879, περὶ τῆς ὁποίας πραγματευόμεθα ἐνταῦθα. Ὁ κανὼν δὲν κάμνει λόγον περὶ παπικοῦ πρωτείου, ἀλλὰ περὶ πρεσβείων τιμῆς τοῦ Ρώμης «Μηδὲν τῶν πρεσβείων τῶν προσόντων τῷ ἁγιωτάτῳ θρόνῳ τῆς Ρωμαίων ἐκκλησίας, μηδὲ τῷ ταύτης προέδρῳ τὸ σύνολον καινοτομουμένων, μήτε νῦν, μήτε εἰς τὸ μετέπειτα». Ὅτι μεταξὺ ἴσων πρεσβείων τιμῆς τὰ ἀρχαιότερα ἔρχονται πρῶτα ἐξηγήσαμεν ἀλλοῦ (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 344· πρβλ. καὶ σελ. 350).

Ἡ σύνοδος ἀπεκήρυξε τὴν παπόφιλον σύνοδον τοῦ 869, ἀνεγνώρισε τὸν Φώτιον νόμιμον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ κατέταξε τὴν Ζ' Οἰκουμ. Σύνοδον (787) μεταξὺ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Διότι αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς ἀνεγνωρίζοντο μὲν γενικῶς ὡς ὀρθαί, ἀλλ' ἐνιαχοῦ δὲν συνηριθμεῖτο μεταξὺ τῶν οἰκουμενικῶν (ἴδε § 16, σημ. 7). Τὰ πρακτικὰ ὑπεγράφησαν ὑπὸ τῶν παρόντων ἐπισκόπων κατὰ τὴν πέμπτην συνεδρίαν (26 Ἰαν. 880). Ὁ Φώτιος, ἂν καὶ προήδρευσε τῆς συνόδου, δὲν ὑπέγραψε, διότι αὐτὸς ἦτο τὸ κύριον ἀντικείμενον αὐτῆς. Πρῶτοι ὑπέγραψαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ρώμης (καὶ

11. Τὴν σημασίαν αὐτοῦ ἀναγνωρίζουσιν οἱ καθολικοὶ ἱστορικοὶ J. Hergenröther (Photius, II, σελ. 504 κ. ἑξ.) καὶ Hefele (Conciliengeschichte, 4, 478).

τούτων πρῶτος ὁ Ἀγκῶνος Παῦλος). Μετὰ ἕνα καὶ ἥμισυ μῆνα (12 καὶ 13 Μαρτίου 880) ἔγιναν ἄλλαι δύο συνεδρίαι. Ἡ πρώτη ἔγινεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις (ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ), μετέσχον δὲ αὐτῆς, ἐκτὸς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ὁ Φώτιος, οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι, οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν ἀνατολικῶν πατριαρχείων καὶ δέκα ὀκτὼ ἄλλοι μητροπολῖται. Κύριος σκοπὸς τῆς συνεδρίας ταύτης ἦτο, ἵνα ὁ αὐτοκάτωρ ὑπογράψῃ τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου, ἀλλὰ κατ' αἴτησιν τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεγνώσθη κατ' αὐτὴν τὸ σύμβολον τῆς Κωνσταντινουπόλεως (τὸ νῦν παρ' ἡμῖν ἰσχύον), ἄνευ βεβαίως τῆς προσθήκης «καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ» (filioque), πρὸς τούτοις ἀνεγνώσθη δήλωσις, ὅτι ὁ διὰ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως ἀλλοιῶν τὸ σύμβολον, ἂν μὲν εἶναι κληρικός, ὑπόκειται εἰς καθαίρεσιν, ἂν δὲ λαϊκός, εἰς ἀνάθεμα. Οἱ παρόντες ἐπίσκοποι ἐδέχθησαν τὴν δήλωσιν, μετὰ τῆς τροποποιήσεως, ὅτι πάντα ἀλλοιοῦντα τὸ σύμβολον, ἄνευ διακρίσεως, ὑπέβαλον εἰς ἀνάθεμα. Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι οὐδεμίαν ἀντίρρησιν ἔφερον. Ἡ δευτέρα καὶ τελευταία συνεδρία συνεκροτήθη πάλιν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἵνα ὅλα τὰ μέλη τῆς συνόδου λάβωσι γνῶσιν τῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις γενομένων καὶ ἀποδεχθῶσιν αὐτά. Αἱ ἰδιορρυθμίαι αὗται δὲν ἀπαντῶσιν ἐν ἄλλαις οἰκουμενικαῖς συνόδοις, ἀλλ' ἀκριβῶς τοῦτο εἶναι μᾶλλον ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τῶν δύο τούτων προσθέτων συνεδριῶν. Διότι τὸ νόθον ζητεῖ νὰ μιμηθῇ τὸ γνήσιον καὶ ἐν ταῖς μικροτέραις λεπτομερείαις, τὸ γνήσιον δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ μιμηθῇ οὐδὲν καὶ δύναται νὰ προβῇ εἰς οἱανδήποτε ἰδιορρυθμίαν. Ἡ σιωπὴ τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία εἶχε μὲν διδασκαλίαν τοῦ filioque, δὲν εἶχεν ὅμως ἀκόμη τὴν προσθήκην αὐτοῦ ἐν τῷ συμβόλῳ. Πρῶτος ὁ Hardouin τῷ 1714 ἐδημοσίευσε τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ἐκ τοῦ ἐν τῷ Βατικανῷ ὑπάρχοντος κειμένου. Ἡ σύνοδος ὠνόμασεν ἑαυτὴν «οἰκουμενικὴν» πολλαχοῦ ἐν τοῖς πρακτικοῖς καὶ μάλιστα ἐν τοῖς κανόσιν αὐτῆς (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2, 705 κ. ἑξ.), πρὸς τούτοις ὁ Θεόδωρος Βαλσαμὼν (τέλη τῆς ιβ' ἑκ]ρίδος) ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν κανόνων τούτων (αὐτόθι), ὁ Ρόδου Νεῖλος († μετὰ τὸ 1379) ὠνόμασεν αὐτὴν «ὀγδόην οἰκουμενικὴν» (αὐτ. 1, 392 κ. ἑξ.) καὶ ἄλλοι (J. Hergenröther, Photius, II, σελ. 539 καὶ ἑξῆς). Ἐφ' ὅσον δὲν ἀναγνωρίζεται ἐπισήμως ὡς ὀγδόη οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἡ τυχὸν μέλλουσα νὰ συνέλθῃ οἰκουμενικὴ σύνοδος πρέπει νὰ ἀσχοληθῇ καὶ μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο. Ὁ Ρώμης Ἰωάννης ὁ Η' εἶχεν ἤδη παρὰ τοῦ Ἰγνατίου ἀπαιτήσει τὴν ἐπιστροφὴν τῆς Βουλγαρίας, ὁρίσας προθεσμίαν τριάκοντα ἡμερῶν, μετὰ τὴν πάροδον τῶν ὁποίων θὰ ἀφώριζεν αὐτὸν καὶ ἐν περιπτώσει περαιτέρω ἀρνήσεως θὰ καθῄρει αὐτόν. Ὁ Ἰγνάτιος ἀποθανὼν ἀπηλλάγη καὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Τὴν ἐπιστροφὴν τῆς Βουλγαρίας συνεδύασεν ὁ Ρώμης μὲ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Φωτίου, ἀπειλήσας αὐτόν, ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως, δι' ἀφορισμοῦ. Ἡ σύνοδος,

περὶ τῆς ὁποίας ἐπραγματεύθημεν ἐνταῦθα, παραμέρισε τὸ ζήτημα τῆς Βουλγαρίας, ὡς ἀνῆκον κυρίως εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Ρώμης Ἰωάννης, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ, ἔγραψεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἰς τὸν πατριάρχην Φώτιον, δηλῶν, ὅτι δέχεται τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου, πλὴν ἐκείνων, ὅσα τυχὸν οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ ἔπραξαν παραβαίνοντες τὰς παπικὰς ὁδηγίας («contra apostolicam praeceptionem». Mansi, 17, 186). Ἐκ τούτου καταφαίνεται, ὅτι ὁ Ρώμης δὲν ἦτο καθ' ὅλα εὐχαριστημένος ἐκ τῆς συνόδου ταύτης. Δύο τινὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προκαλέσωσι τὴν δυσαρέσκειαν αὐτοῦ· πρῶτον, ὅτι ὁ Φώτιος, παρὰ τὴν παπικὴν ἀπαίτησιν, δὲν ἐζήτησεν ἐνώπιον τῆς συνόδου συγγνώμην διὰ τὴν προηγουμένην διαγωγὴν αὐτοῦ, καί, δεύτερον, ἡ ἀοριστία διὰ τὴν λύσιν τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος.

Ὁ Ρώμης Ἰωάννης ὁ Η' δὲν ἀνεθεμάτισεν ἐκ νέου τὸν Φώτιον. Ἡ καθιερωμένη ἀντίθετος γνώμη ἀντιβαίνει εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Φώτιος τρία ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου († 882) ἐξεφράσθη ἐνθουσιωδῶς περὶ αὐτοῦ. «Ὁ δὲ ἐμὸς Ἰωάννης (ἐμὸς γάρ τά τε ἄλλα καὶ ὅτι πλέον τῶν ἄλλων ἐξῳκείωτο τὰ ἡμέτερα)· οὗτος τοίνυν ὁ Ἰωάννης ἡμέτερος, ὁ τὸν νοῦν ἀνδρεῖος, ἀνδρεῖος δὲ τὴν εὐσέβειαν, ἀνδρεῖος δὲ μισεῖν καὶ καταβάλλειν ἀδικίαν πᾶσαν καὶ δυσσέβειαν, καὶ οὐχ ἱεροῖς θεσμοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ πολιτικοῖς ἐπαρκεῖν δυνάμενος καὶ τὸ ἄτακτον εἰς τάξιν μεταβάλλειν· οὗτος ὁ κεχαριτωμένος τῆς Ρώμης ἀρχιερεὺς κτλ.» (Περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας, κεφ. 89). Ἡ γνώμη τοῦ ἐκ νέου ἀναθεματισμοῦ τοῦ Φωτίου ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου στηρίζεται ἐπὶ πηγῶν (Mansi, 16, 445 καὶ ἑξῆς), αἱ ὁποῖαι σήμερον θεωροῦνται ὡς σκόπιμα κατασκευάσματα Ἰγνατιανῶν [12]. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, πρῶτος ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ἰωάννην Μαρῖνος (882) παρεμέρισε τὴν σύνοδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 879, ἡ ὁποία ἀποκατέστησε τὸν Φώτιον, καὶ ἐπανέφερε τὴν σύνοδον τοῦ 869, ἡ ὁποία εἶχεν ἀναθεματίσει αὐτόν. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν ἑπομένων. Πρῶτον, ὁ Μαρῖνος, πρὶν γίνῃ πάπας, εὑρισκόμενος ἐν Κων]πόλει (869 ἢ 880), ὑπεστήριξε τόσον δραστηρίως τὸ κῦρος τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου τοῦ 869, ὥστε

12. Ἡ παλαιὰ γνώμη εἶχεν ἐπικρατήσει κυρίως διὰ τοῦ J. Hergenröther (Photius, II, 1867, 571 - 578). Οἱ ἱδρυταὶ τῆς νέας γνώμης εἶναι οἱ ἑπόμενοι τρεῖς: A. Lapôtre (Le pape Jean VIII, 1895), E. Amann (Jean VIII, ἐν Dictionnaire de theologie catholiqne, τόμ. 8, 1907, στ. 601 κ. ἑξ.) καὶ Fr. Dvornik (Les Legendes de Constantin et de Methode, 1933, σελ. 318 καὶ ἑξ.). Τὴν νέαν γνώμην ἐδέχθησαν: H. Böhmer (Johannes VIII, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμ. 9, 1901, σελ. 260), F. Kattenbusch (Photius, αὐτ., τόμος 15, 1904, σελ. 384) καὶ H. Schubert (Geschichte der christl. Kirche im Frühmittelalter, 1921, σελ. 438). Τὰς σχετικὰς μὲ τὴν γνώμην ταύτην νεωτέρας διατριβὰς τοῦ V. Grumel 1934 καὶ M. Jugie 1938 ἴδε ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου. Fr. Dvornik, The Photian Schism, History and Legend, 1948, σελ. 216 κ. ἑξῆς. Τὸ ἀρχικὸν γαλλικὸν κείμενον ἐξεδόθη 1950.

ἐφυλακίσθη ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας (Mansi, 16, 424 καὶ ἑξῆς)[13]. Εἰς αὐτόν, ἑπομένως, ἁρμόζει, γενόμενος πάπας, νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν σύνοδον ταύτην καὶ ἐκπληρώσῃ τὸν διακαῆ αὐτοῦ πόθον. Δεύτερον, ὁ Μαρῖνος, ὡς πάπας, διέκοψε τὰς προϋπαρχούσας τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας σχέσεις μετὰ τοῦ Φωτίου, μὴ ἀποστείλας εἰς αὐτὸν τὴν ἐνθρονιστικὴν ἐπιστολήν, καὶ ἐνόσῳ ἔζη δὲν συνῆψε σχέσεις μετὰ τοῦ Φωτίου (Mansi, 16, 424). Ὁ Φώτιος ἀνταπέδωσεν εἰς αὐτὸν τὰ ἴσα. Διὰ τοῦτο, ὁμιλῶν περὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Η' καὶ Ἀδριανοῦ τοῦ Γ', παρεσιώπησεν ὁλοτελῶς τὸν ἐν τῷ μεταξὺ παπεύσαντα Μαρῖνον, χαρακτηρίσας μάλιστα τὸν Ἀδριανὸν ὡς ἄμεσον διάδοχον τοῦ Ἰωάννου («καὶ ὁ μετ' ἐκεῖνον ἱερὸς Ἀδριανός». Περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας, κεφ. 89). Τρίτον, ὁ Φώτιος ἐπολέμησε σφοδρῶς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Μαρίνου ὡς ἀντικανονικήν, διότι οὗτος προϋπῆρξεν ἐπίσκοπος ἄλλης πόλεως, τῆς πόλεως Céré (Mansi, 16, 420 καὶ ἑξῆς). Τὸ γεγονός, ὅτι τοιαύτην μικρὰν (μάλιστα διὰ τὴν Ἀνατολὴν) παρατυπίαν κατέστησεν ἀντικείμενον τόσον σφοδρᾶς πολεμικῆς, δεικνύει, ὅτι εἶχε νὰ ἀμυνθῇ κατὰ καιρίου πλήγματος, τὸ ὁποῖον ἔλαβεν ἐκ μέρους τοῦ Μαρίνου. Διὰ τῆς μνημονευθείσης ἐπαναφορᾶς τῆς συνόδου τοῦ 869 ἐπανῆλθεν ἀφ' ἑαυτοῦ ἐν ἰσχύϊ ὁ ἀναθεματισμὸς τοῦ Φωτίου ὑπὸ τοῦ πάπα Νικολάου τοῦ Α'. Ὁ Μαρῖνος δὲν ἀνεθεμάτισε τὸν Φώτιον ἐκ νέου. Ἡ τοιαύτη πλαγία ἐπάνοδος τοῦ ἀναθεματισμοῦ τοῦ Φωτίου υἱοθετεῖτο ἀναλόγως τῶν διαθέσεων ἑκάστου πάπα. Ὁ Ρώμης Ἀδριανὸς ὁ Γ' (884) ἐχαλάρωσε τὴν αὐστηρὰν στάσιν τοῦ Μαρίνου καὶ ἐμμέσως ἐπανέλαβε τὰς μετὰ τῆς Ἐκκλησίας Κων]πόλεως σχέσεις, ἀποστείλας τὴν ἐνθρονιστικὴν αὐτοῦ ἐπιστολήν, ὄχι εἰς τὸν Φώτιον, ἀλλ' εἰς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειον τὸν Μακεδόνα (Φωτίου, Περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας, κεφ. 89). Ὁ Φώτιος δὲν ἀναφέρει τὴν παραγκώνισιν αὐτοῦ («συνοδικὴν ἡμῖν ἐπιστολήν, ὥσπερ ἔθος παλαιόν, ἀναπέμψας»), ἀλλ' αὕτη φαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι εἰς τὸν Ἀδριανὸν δὲν ἀπήντησεν ὁ Φώτιος, ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ, δι' ἐπιστολῆς, γραφείσης βεβαίως ὑπὸ τοῦ Φωτίου (Mansi, 16, 420). Ὁ Ρώμης Στέφανος ὁ Ε' (885) ἐπανῆλθεν ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ἄποψιν τοῦ πάπα Μαρίνου καὶ ἐτήρησε τὴν αὐστηρὰν στάσιν αὐτοῦ, συμφώνως πρὸς τὴν σύνοδον τῆς Κων]πόλεως τοῦ 869. Ὅπως ὁ Μαρῖνος, οὕτω καὶ αὐτὸς δὲν ἀνεθεμάτισε τὸν Φώτιον ἐκ νέου. Ὁ Στέφανος ἀπήντησεν εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος (Mansi, 16, 420 κ. ἑξ.), ἐκφρασθεὶς κακῶς περὶ τοῦ Φωτίου. Ἔγραψε μάλιστα, ὅτι μόνον ἡ πρὸς

13. Ταῦτα συνέβησαν ἢ τῷ 869, ὅτε ὁ Μαρῖνος εὑρίσκετο ἐν Κων]πόλει ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ρώμης Ἀδριανοῦ τοῦ Β' ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ ἔτους ἐκείνου καὶ ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ ἀφήρεσε κρυφίως τὸν ὑπογραφέντα παπικὸν λίβελλον, ἢ γίνεται δεκτόν, ὅτι ὁ Μαρῖνος ἐστάλη εἰς τὴν Κων]πολιν τῷ 880 ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ἰωάννου τοῦ Η', ἀμέσως μετὰ τὴν λῆψιν τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου τοῦ 879. Τότε ἐπεχείρησε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν σύνοδον τοῦ 869, ἀλλ' ἀπέτυχεν.

τὸν αὐτοκράτορα ἀγάπη ἠμπόδισεν αὐτὸν νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὸν Φώτιον ποινὰς μεγαλυτέρας ἐκείνων, τὰς ὁποίας οἱ προκάτοχοι πάπαι ἐπέβαλον. Τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Στεφάνου ἔλαβεν ὁ νέος αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Σοφὸς (886).

Λέων ὁ σοφὸς ὑπεχρέωσε τὸν Φώτιον νὰ παραιτηθῇ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου (886). Ἡ παραίτησις τοῦ Φωτίου ἀνεγνώσθη ἐπισήμως ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ἐξετελέσθη ἀμέσως διὰ τῆς καθόδου αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ θρόνου τοῦ ναοῦ, ἐνώπιον τοῦ ἐκκλησιαζομένου λαοῦ (Ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν πάπαν, μνημονευομένη ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ πάπα εἰς τὸν Νεοκαισαρείας Στυλιανόν, Mansi, 16, 436). Ὡς αἴτια τῆς καθόδου τοῦ Φωτίου εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσι τὰ ἑπόμενα. Πρῶτον, ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιστολὴ τοῦ Ρώμης Στεφάνου τοῦ Ε΄, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ὁ αὐτοκράτωρ Λέων. Ὁ Λέων ἐνεφορεῖτο τοῦ πνεύματος τῶν Ἰγνατιανῶν; Ἂν δεχθῇ τις, ὅτι ὁ Λέων ἐνεφορεῖτο τοῦ πνεύματος τῶν Ἰγνατιανῶν καί, ὡς ἐκεῖνοι, ἦτο καὶ αὐτὸς παπόφιλος, ἐξηγεῖται ὁλόκληρος ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ἔχῃ τις ἀνάγκην ἄλλης ἐξηγήσεως. Ὁ σύμβουλος αὐτοῦ, ὁ ἡγούμενος καὶ σύγκελλος Εὐθύμιος, εὑρίσκετο εἰς στενὰς σχέσεις μὲ τοὺς Στουδίτας Vita Euthymii, ἔκδοσις De Boor, τὰς παραπομπὰς εἰς τὰ σχετικὰ χωρία εὑρίσκει τις ἐν τῷ εὑρετηρίῳ, σελ. 211, εἰς τὴν φράσιν «τῶν Στουδίων»), οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀρχηγοὶ τῶν «Ζηλωτῶν», Ἰγνατιανοὶ καὶ παπόφιλοι (ἴδε § 22, σημ. 1 καὶ 6). Ὁ Εὐθύμιος ὠνόμαζε τὸν Ἰγνάτιον καὶ μετὰ τὸν θάνατον «ὁ κύριός μου καὶ δεσπότης», αὐτὸς δὲ παρουσιάσθη εἰς τὸν Εὐθύμιον ἐν ὀνείρῳ, ἀποκαλύπτων νέον γεγονὸς (Vita Euthymii, XXI, 16). Δεύτερον, τὸ ζήτημα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Εὐχαΐτων Θεοδώρου Σανταβαρηνοῦ. Ὁ Θεόδωρος εἶχε καταγγείλει τὸν Λέοντα, ὅτε ἦτο ἀκόμη διάδοχος, εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, ὅτι ἐσκόπει νὰ δολοφονήσῃ αὐτόν. Ὁ Θεόδωρος δῆθεν ἐπεδίωκεν οὕτω νὰ ἐκτοπίσῃ τὸν διάδοχον καὶ ἀναβιβάσῃ ἄλλον εἰς τὸν θρόνον. Ὁ Λέων ἐφυλακίσθη καὶ διέτρεξε τὸν κίνδυνον νὰ ὑποστῇ τὴν τιμωρίαν τῆς ἐκτυφλώσεως. Ὁ Φώτιος, ἂν καὶ εἶχε μεσολαβήσει ὑπὲρ αὐτοῦ, ἐθεωρήθη ἀναμεμιγμένος εἰς τὴν ὑπόθεσιν, διότι ὁ Θεόδωρος ἦτο προστατευόμενος αὐτοῦ. Ὁ Λέων, γενόμενος αὐτοκράτωρ, διώρισεν ἀνακριτικὴν ἐπιτροπὴν καὶ κατεδίκασε τὸν Θεόδωρον εἰς δαρμὸν καὶ ἐξορίαν (Οἱ μετὰ τὸν Θεοφάνην, ἔκδοσις Βόννης, σελ. 349 κ. ἑξ., 354 κ. ἑξ.).

Ὡς οἱ χρονογράφοι (Ἰγνατιανοὶ) διηγοῦνται τὰ πράγματα, εἶναι ἀκατανόητα. Γίνονται καταληπτά, ὅταν δεχθῇ τις, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ συνωμοσίας. Ἂν ἡ καταγγελία τοῦ Θεοδώρου Σανταβαρηνοῦ ἦτο ἀληθής, ἡ συνωμοσία ἐστρέφετο κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, εὑρισκομένου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Φωτίου καὶ τῶν φίλων αὐτοῦ, ἄρα, ἡ συνωμοσία προήρχετο ἐκ τῶν Ἰγνατιανῶν, οἱ ὁποῖοι, γνωρίζοντες τὰ φρονήματα τοῦ διαδόχου Λέοντος, ἤθελον νὰ προωθή-

σωσιν αὐτὸν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Ὁ Λέων ἦτο ὁ ἐκλεκτὸς τῶν Ἰγνατιανῶν, ἐνήμερος τῶν προθέσεων αὐτῶν καί, ἴσως, τὸ καταλληλότερον ὄργανον τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν. Ἂν ἡ καταγγελία τοῦ Θεοδώρου Σανταβαρηνοῦ ἦτο ψευδής, τότε ἡ συνωμοσία ἐστρέφετο κατὰ τοῦ Λέοντος, προήρχετο, ἄρα, ἐκ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Φωτίου, οἱ ὁποῖοι, γνωρίζοντες τὰ ἰγνατιανὰ φρονήματα τοῦ Λέοντος, ἤθελον, διὰ συκοφαντίας, νὰ ἐκτοπίσωσιν αὐτὸν καὶ ἐμποδίσωσι τὴν ἄνοδον αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Ὁ Θεόδωρος Σανταβαρηνὸς ἦτο τὸ ἐκτελεστικὸν ὄργανον τῆς συκοφαντικῆς ταύτης συνωμοσίας. Εἴτε οὕτως, εἴτε ἄλλως, ὁ Λέων παρουσιάζεται ἔχων τὰ φρονήματα τῶν Ἰγνατιανῶν. Τρίτον, ὁ Λέων ἦτο μαθητὴς τοῦ Φωτίου, ἡ δὲ μεγάλη τοῦ διδασκάλου προσωπικότης θὰ ἦτο, ἴσως, ὀχληρά, ἐπισκιάζουσα αὐτὸν καὶ περιορίζουσα τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ. Ὁ Φώτιος δὲν φαίνεται νὰ ἦτο ἀρεστὸς εἰς τὸν Λέοντα. Νεώτεροι μάλιστα ἱστορικοὶ κάμουσι λόγον περὶ μίσους αὐτοῦ κατὰ τοῦ Φωτίου. Πρῶτος ὁ J. Hergenröther ἐξήγαγε τὴν ὕπαρξιν μίσους ἐκ δυσμενῶν διὰ τὸν Φώτιον ἐκφράσεων τῆς ἐμμέτρου ἀπολογίας τοῦ Λέοντος καὶ ὡς αἴτιον ἐθεώρησε τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Θεοδώρου Σανταβαρηνοῦ (Photius, τόμος II, 1867, σελ. 668 κ. ἑξ. 672 κ. ἑξ.). Ὁ F. Kattenbuch τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ τοῦ Φωτίου μίσους τοῦ Λέοντος ἐχρονολόγησεν ἐνωρίτερον, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχείας («schon seit etwa 880», ἤτοι «ἤδη περίπου ἀπὸ τοῦ 880», ἐν Herzog-Hauck αὐτ., τόμος 15, 1904, σελ. 385). Ὁ νεώτατος ἱστορικὸς G. Ostrogorsky δέχεται ἐπίσης μῖσος τοῦ Λέοντος κατὰ τοῦ Φωτίου, ἀλλὰ δὲν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ προσδιορίσῃ αὐτὸ χρονικῶς (Geschichte des byz. Staats, 1940, σελ. 170). Ὁ δὲ νεώτατος ἱστορικὸς Fr. Dvornik οὐδένα λόγον κάμει περὶ τοιούτου μίσους (The Photinian Schism, 1948, σελ. 246). Τέταρτον, ὁ Λέων ἤθελε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Στέφανον, τὸν ὁποῖον ὁ ἀποθανὼν πατὴρ προώριζε διὰ τὸ ὑπούργημα τοῦτο, ἵνα ἀμφότερα τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει περιέλθωσιν εἰς τὴν ἰδίαν οἰκογένειαν. Ὁ Στέφανος ἦτο 16 ἢ μᾶλλον 18 ἐτῶν (Adontz, ἐν Byzantion τόμος Η' σελ. 58, Dvornik, αὐτ. σελ. 250) καὶ εἶχε χειροτονηθῆ διάκονος ὑπὸ τοῦ Φωτίου, ἀνεβιβάσθη δὲ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος ὑπὸ τοῦ Καισαρείας Θεοφάνους, ὁ ὁποῖος εἶχε χειροτονηθῆ ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Φωτίου. Οἱ αὐστηροὶ Ἰγνατιανοί,[14] ὅπως κατὰ τὴν πρώτην πατριαρχείαν τοῦ Φωτίου, οὕτω καὶ κατὰ τὴν δευτέραν δὲν ἀνεγνώριζον τὸν Φώτιον καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας, μὴ ἀναγνωρίζοντες τὴν ἀποκαταστήσασαν αὐτὸν σύνοδον τοῦ 879. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πατριαρχείας τοῦ Φωτίου κατεδιώκοντο

14. Περὶ τῶν αὐστηρῶν Ἰγνατιανῶν ἐπραγματεύθη ὁ J. Hergenröther (Photius, τόμος II, σελ. 702 κ. ἑξ.· πρβλ. καὶ 686 καὶ ἑξῆς).

καὶ ἐξωρίζοντο. Ὅπως μετὰ τὴν πρώτην πτῶσιν τοῦ Φωτίου (867 ἢ 868), οὕτω καὶ μετὰ τὴν δευτέραν πτῶσιν αὐτοῦ, ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (886), οἱ Ἰγνατιανοὶ ἀνεκλήθησαν ἐκ τῆς ἐξορίας καὶ ἐγέννησαν πάλιν ζήτημα περὶ τοῦ κύρους ἢ τῆς κανονικότητος τῶν χειροτονιῶν τοῦ Φωτίου. Οἱ Ἰγνατιανοὶ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ εὐκόλως συνεννοήθησαν. Ἐδέχθησαν, ἡ λύσις τοῦ ζητήματος νὰ ἀνατεθῇ εἰς τὸν πάπαν καὶ ἔγραψαν (886) εἰς τὸν Ρώμης Στέφανον τὸν Ε΄. Σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Ἰγνατιανῶν, τοῦ Νεοκαισαρείας Στυλιανοῦ Μάπα, ἡ εἰς αὐτὴν ἀπάντησις τοῦ Ρώμης Στεφάνου (888) καὶ δευτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Στυλιανοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν πάπαν (889/890. Mansi 16, 425 κ. ἑξ., 436 κ. ἑξ., 437 κ. ἑξ.). Ἐξ αὐτῶν φαίνεται, πρῶτον, ὅτι ὁ Στυλιανὸς ἐφάνη πρόθυμος διὰ συστάσεων εἰς τὸν πάπαν νὰ διευκολύνῃ τὴν κατάστασιν, δεύτερον, ὅτι ὁ Στέφανος δὲν ἀπεφάσισε περὶ τοῦ ζητήματος, διὰ τὸ ὁποῖον ἠρωτήθη. Περὶ αὐτοῦ ἀπεφάσισεν ὁ διάδοχος πάπας Φορμόζος (891), δοθέντος ὅτι ἡ σχετικὴ ἐπιστολὴ αὐτοῦ εἶναι γνησία. Οὗτος εἶχεν ἐξακολουθήσῃ τὴν αὐστηρὰν στάσιν τῶν παπῶν Μαρίνου καὶ Στεφάνου, ἤτοι διετήρησε τὸ κῦρος τῶν κατὰ τοῦ Φωτίου παπικῶν ἀποφάσεων.[15] Συμφώνως πρὸς τὰς ἀποφάσεις ταύτας ἀπήντησε (892) καὶ διὰ τὸ ζήτημα τῶν ὑπὸ τοῦ Φωτίου χειροτονηθέντων (Mansi 16, 440 καὶ ἑξ.). Δὲν ἐδέχθη αὐτοὺς ὡς κληρικούς. Οὕτως ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ Στέφανος δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ πατριάρχης Κων]πόλεως. Ἀλλ' οὗτος μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν (893). Διεδέχθη αὐτὸν ὁ ἡγούμενος Ἀντώνιος Καυλέας, ὁ ὁποῖος εἶχε χειροτονηθῇ ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου. Ἐπ' αὐτοῦ συνεκλήθη σύνοδος ἐν Κων]πόλει (893/894), ἡ ὁποία παραμέρισε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Φορμόζου καί, ὑπό τινας ὅρους, ἐδέχθη ὡς κληρικοὺς τοὺς ὑπὸ τοῦ Φωτίου χειροτονηθέντας, (Mansi 18, 130· πρβλ. καὶ J. Hergenröther, Photius, II, σελ. 697 καὶ ἑξ.).

Σχετικὸν πρὸς τὸ σχίσμα εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ τετάρτου γάμου τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ μετὰ τῆς Ζωῆς Καρβονοψίνης (ἀρχὰς τοῦ 906), μετὰ τῆς ὁποίας εἶχεν ἤδη ἀποκτήσῃ υἱὸν (τὸν Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον). Ἤθελε νὰ καταστήσῃ αὐτὸν νόμιμον διάδοχον αὐτοῦ. Ὁ τέταρτος γάμος ἀπαγορεύεται ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διὰ τοῦτο ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως Νικόλαος ὁ Μυστικὸς ἀφώρισε τοὺς

15. «Ἡ (κατὰ τοῦ Φωτίου) ἀπόφασις, ἡ ὑπὸ τῶν προηγησαμένων καὶ οἰκουμενικῶν ἀρχιερέων ἐξενεχθεῖσα συνοδικῶς, ἔτι δὲ ἐπικυρωθεῖσα καὶ παρὰ τῆς ἡμετέρας χθαμαλότητος» (Mansi 16, 440). Διὰ τῆς λέξεως «ἐπικυρωθεῖσα» ὁ Φορμόζος δὲν ἐννοεῖ, ἴσως, ὅτι ἐξέδωσε νέον ἀναθεματισμὸν κατὰ τοῦ Φωτίου. Ἂν οἱ πάπαι Μαρῖνος καὶ Στέφανος ὁ Ε΄, τοῦ Φωτίου ὄντος ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ἠρκέσθησαν εἰς τὴν ἐπαναφορὰν τῆς συνόδου τῆς Κων]πόλεως τοῦ 869 καὶ ἔκριναν περιττὸν νέον ἀναθεματισμὸν αὐτοῦ, πολὺ περισσότερον θὰ ἔκρινεν αὐτὸν περιττὸν ὁ Φορμόζος, ὅτε ὁ Φώτιος εἶχε καταβιβασθῇ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ εὑρίσκετο μακρὰν αὐτοῦ.

νεονύμφους καὶ καθήρεσε τὸν τελέσαντα τὸν γάμον ἱερέα Θωμᾶν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀπετάθη εἰς τὸν Ρώμης Σέργιον τὸν Γ' καὶ ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ νὰ στείλῃ ἀντιπροσώπους.[16] Τὸ πνεῦμα, μὲ τὸ ὁποῖον ἔπραξε τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ, δεικνύει ἡ τότε διαδοθεῖσα φήμη· «προεπεφήμιστο γὰρ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως, ὡς ἄγοι Ρωμαίους ἐπιτρέψοντας αὐτῷ τὸν γάμον» (Νικολάου Μυστικοῦ ἐπιστολὴ 32. Migne 111). Ὁ Νικόλαος Μυστικὸς ἦτο συγγενὴς καὶ μαθητὴς τοῦ Φωτίου καὶ ἐνεφορεῖτο τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Δὲν ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Ρώμης καὶ ἴσως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης διέγραψε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῶν διπτύχων τῆς Ἐκκλησίας Κων]πόλεως (ἐπιστολαὶ 53 καὶ 54). Σύνοδος ἐν Κων]πόλει (τέλη τοῦ 906), τῆς ὁποίας μετέσχον οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι, καθήρεσε τὸν Νικόλαον διὰ πολλὰς καὶ διαφόρους ψευδεῖς κατηγορίας καὶ ἐπέτρεψε τὸν τέταρτον γάμον, χωρὶς ρητῶς νὰ προσδιορίσῃ, ἂν πρόκειται περὶ ἁπλῆς οἰκονομίας διὰ τὸν τέταρτον γάμον τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος. Ὁ τέταρτος γάμος ἐπετρέπετο ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ὁ δὲ Λέων, μετὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἀπόφασιν τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων, ἐσκόπει διὰ νόμου νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτὸν ἐπίσης (Οἱ μετὰ τὸν Θεοφάνην, ἔκδοσις Βόννης, σελ. 371 καὶ ἄλλοι). Πρόκειται, ἄρα, καὶ ἐνταῦθα περὶ εἰσαγωγῆς ἐθίμου καὶ κανόνος τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας εἰς ξένην Ἐκκλησίαν, τὴν ἀνατολικήν. Ὁ νέος πατριάρχης Εὐθύμιος (907, ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου Ψαμαθία), ἕνεκα τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ τῶν στενῶν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος σχέσεων, ἐτήρησε μέσην στάσιν. Ἀνεγνώρισε, δηλονότι, κατ' οἰκονομίαν μόνον τὸν τέταρτον γάμον τοῦ Λέοντος,[17] ἔλυσε τὸν αὐτοκράτορα τοῦ ἀφορισμοῦ (ὑπὸ Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ) καὶ ἠμπόδισεν αὐτὸν νὰ ἐκδώσῃ νόμον ἐπιτρέποντα γενικῶς τὸν τέταρτον γάμον. Ὁ Νικόλαος Μυστικὸς καὶ οἱ πιστοὶ ὀπαδοὶ αὐτοῦ δὲν ἀνεγνώριζον τὸν Εὐθύμιον ὡς νόμιμον πατριάρχην καὶ δὲν ἐδέχοντο τὴν ὑπ'

16. Ὁ πατριάρχης Νικόλαος εἶχε συστήσῃ εἰς τὸν βασιλέα νὰ κληθῶσιν εἰς σύνοδον καὶ οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς («ἡ πενταρχία»). Ἔχομεν εἰδήσεις, ὅτι ἐκλήθησαν καὶ οὗτοι (Migne, 111, 1144), ὅτι ἦλθον ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἀντιοχείας (Δελτίον ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἑταιρείας, τόμος Α', σελ. 377 κ. ἑξ.) καὶ ὅτι ὁ διαδεχθεὶς τὸν Νικόλαον Εὐθύμιος ἐξελέγη ψήφῳ ὁλοκλήρου τῆς ὑπὸ τὸν ἥλιον Ἐκκλησίας (ὅλον τὸ σχετικὸν ὑλικὸν παρὰ De Boor, Vita Euthymii, 1888, σελ. 170 καὶ ἑξῆς). Ἐν τούτοις τὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς ἥκιστα ἀνεμίχθησαν εἰς τὸ ζήτημα τοῦ τετάρτου γάμου. Ὁ Νικόλαος ὁ Μυστικὸς στρέφεται ἐναντίον τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Ρώμης.

17. Βραδύτερον ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἢ τῶν ἐν Κων]πόλει φίλων αὐτῆς παρουσιάζεται ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι καὶ οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι τῷ 906 τὸ αὐτὸ εἶχον κάμῃ, ἤτοι ἁπλῆν οἰκονομίαν μόνον διὰ τὸν τέταρτον γάμον τοῦ Λέοντος (Νικολάου Μυστικοῦ ἐπιστολὴ 32, γραφεῖσα 912/913). Ἀλλά, πρῶτον μέν, τότε δὲν ἐλέχθη τοῦτο ρητῶς, δεύτερον, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ Λέων δὲν θὰ εἶχε σκοπὸν νὰ ἐκδώσῃ νόμον ἐπιτρέποντα τὸν τέταρτον γάμον γενικῶς, τρίτον, ἐφόσον ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ γενικῶς ἐπετρέπετο ὁ τέταρτος γάμος, οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι δὲν εἶχον λόγους νὰ κάμωσι τὸν μνημονευθέντα περιορισμόν.

αὐτοῦ γενομένην οἰκονομίαν. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου (ἀδελφοῦ τοῦ Λέοντος), ὁ Νικόλαος Μυστικὸς ἐπανῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον (912). Ὁ Εὐθύμιος καθῃρέθη, ἐκακοποιήθη καὶ ἐκλείσθη εἰς μοναστήριον («τοῦ Ἀγαθοῦ», παράρτημα τοῦ τῆς Ψαμαθίας). Οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἔμειναν πιστοὶ εἰς αὐτόν, ἀπετέλεσαν μερίδα ἀντιπολιτευομένην τὸν πατριάρχην Νικόλαον τὸν Μυστικόν, δὲν ἀνεγνώριζον τὸν Νικόλαον, τοὺς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας καὶ τὴν αὐστηρὰν αὐτοῦ ἄποψιν περὶ τοῦ τετάρτου γάμου (Νικολάου Μυστικοῦ ἐπιστολαὶ 146 καὶ 151· πρβλ. J. Hergenröther, Photius, III, σελ. 669 καὶ 679). Ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς παπικῆς ἀποφάσεως καὶ ἐτήρουν ἀπέναντι τοῦ Νικολάου περίπου τὴν στάσιν, τὴν ὁποίαν οἱ αὐστηροὶ Ἰγνατιανοὶ ἐτήρουν ἀπέναντι τοῦ Φωτίου. Ὁ Νικόλαος Μυστικὸς δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ρώμης Ἀναστάσιον τὸν Γ' (911—913) ἐμέμφετο μὲν ἐν γένει τὸν τέταρτον γάμον, ἀλλ' ἰδιαιτέρως τὴν εἰσαγωγὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἤτοι τὴν εἰσαγωγὴν ρωμαϊκοῦ ἐθίμου καὶ κανόνος εἰς ξένην Ἐκκλησίαν. «Ὡς Ρωμαῖοι τετραγαμίαν προφάσει βασιλικῆς χάριτος εἰς τὸ τῶν Χριστιανῶν ἅγιον ἔθνος εἰσήγαγον» (ἐπιστολὴ 32). Ἐπὶ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ τοῦ βασιλεοπάτορος (ἐνταῦθα = πενθεροῦ) Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ συνῆλθεν ἐν Κων]πόλει σύνοδος (Ἰούλιον 920), τῆς ὁποίας ὁ τόμος («τόμος ἑνώσεως», tomus unionis) δὲν ἀναφέρει παπικοὺς ἀντιπροσώπους καὶ ἀπεσταλμένους τῶν ἄλλων πατριαρχείων. Ἑπομένως, τοιοῦτοι δὲν παρέστησαν. «Διὰ τοῦτο κοινῇ συναθροισθέντες ἀρχιερεῖς τε καὶ ἱερεῖς, ὅσοι μὴ ἑαυτοῖς (ἐῶ γὰρ εἰπεῖν, ἄλλοις) ἀρέσκειν ἠγάπησαν» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 5, 6). Μετέσχον ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπρόκειτο μᾶλλον περὶ συνελεύσεως τῶν δύο μερίδων. Ἠκύρωσαν τὰς ἀποφάσεις τῆς προηγουμένης συνόδου (906) καὶ ἀπηγόρευσαν εἰς τὸ ἑξῆς («ἀπὸ τοῦ παρόντος ἔτους», αὐτόθι) ἐκ νέου τὸν τέταρτον γάμον. Ὁ πατριάρχης Εὐθύμιος, κατ' οἰκονομίαν, εἶχε ρητῶς ἀναγνωρίσῃ τὸν τέταρτον γάμον τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Ὁ τόμος τῆς συνόδου (920) δὲν θίγει τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀλλ' ἀντιπαρέρχεται αὐτὸ διὰ τῆς σιωπῆς. Ἐκ τῆς σιωπηρᾶς ταύτης οἰκονομίας δὲν ἔμειναν εὐχαριστημένοι οἱ ἄκροι ἀμφοτέρων τῶν μερίδων. Οἱ μὲν ἄκροι τῆς μερίδος τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ ἐθεώρουν καὶ τὴν σιωπηρὰν οἰκονομίαν μὴ ἐπιτρεπομένην, οἱ δὲ ἄκροι τῆς μερίδος τοῦ Εὐθυμίου, ἐθεώρουν αὐτὴν ἀνεπαρκῆ, ἤθελον ρητὴν οἰκονομίαν (ὁ Εὐθύμιος δὲν ἔζη πλέον, † 918). Διὰ τοῦτο τὸν τόμον τῆς ἑνώσεως ἐδέχθησαν οἱ μετριοπαθεῖς ἀμφοτέρων τῶν μερίδων. Οἱ ἄκροι (ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ) ἐδέχθησαν τὸν τόμον τῆς ἑνώσεως πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ πατριάρχου Κων]πόλεως Νικολάου Χρυσοβέργη (995). Τότε ἔγινε σχετικὴ συμπλήρωσις τοῦ τόμου (ἀπὸ τῆς φράσεως:

«Ἀλλὰ ταῦτα, ὡς δεδήλωται, ὑπὸ τῶν πάλαι βασιλέων ἐπράχθησαν» μέχρι τῆς φράσεως : «Τοῖς ἐν καταφρονήσει τιθεμένοις τοὺς ἱεροὺς καὶ θείους κανόνας κτλ. ἀνάθεμα». Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 5, 9 - 10· πρβλ. J. Hergenröther, Photius. III, σελ. 725 κ. ἑξ. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὺς πίνακας, σελ. 299). Ὁ Νικόλαος Μυστικός, μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ τόμου τῆς ἑνώσεως, ἔγραψεν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Ρώμης Ἰωάννην τὸν Ι' (921 ;). Ἐν αὐτῇ ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν, ἵνα τὰ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποφασισθέντα γίνωσι δεκτὰ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ («ὥστε τὰ κατατυπωθέντα ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίᾳ καὶ εἰρηνικὴν λαβόντα κατάστασιν οὕτω καὶ τὰ ἐν ὑμῖν τυπωθῆναι». Ἐπιστολὴ 53). Ὑπὸ τὰς λέξεις ταύτας βεβαίως ἐννόει, ἑκατέρα Ἐκκλησία νὰ διατηρήσῃ τὰ ἔθιμα καὶ τοὺς κανόνας αὐτῆς. Οὕτω θὰ ἀποκαθίσταντο αἱ σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ τὸ ὄνομα τῆς Ρώμης θὰ ἀποκαθίστατο ἐν τοῖς διπτύχοις τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως («ἵνα... καὶ τοῦ ἱεροῦ ὑμῶν ὀνόματος ἡ ἀνάρρησις μετὰ τῆς ἡμῶν τεταπεινωμένης κλήσεως ἐν τοῖς ἱεροῖς συνάπτηται διπτύχοις». Ἐπιστολὴ 53). Ἐν τέλει ἐζήτει τὴν ἀποστολὴν παπικῶν ἀντιπροσώπων. Ὁ Νικόλαος ἔστειλεν εἰς τὸν Ρώμης Ἰωάννην ἄλλας δύο ἐπιστολὰς (56 καὶ 57) καὶ ἀνέθεσεν εἰς δύο πρόσωπα (ἕνα Ἕλληνα καὶ ἕνα Λατῖνον), διαμένοντα ἐν Ἰταλίᾳ, νὰ συναντήσωσι τὸν Ρώμης καὶ διαβιβάσωσιν εἰς αὐτὸν τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ (ἐπιστολαὶ 54 καὶ 55). Ἐπὶ τέλους ἔφθασαν ἀντιπρόσωποι τοῦ Ρώμης, οἱ ὁποῖοι ἐδέχθησαν τὸν τόμον τῆς ἑνώσεως καὶ κατεδίκασαν τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ τετάρτου γάμου εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν (Νικολάου Μυστικοῦ ἐπιστολὴ 28, πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Συμεών, ἔτους 923).

Ὁ αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνός, κατὰ τὸ παράδειγμα Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ἀναβιβάσαντος εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κων]πόλεως τὸν δεκαεξαετῆ ἀδελφὸν αὐτοῦ Στέφανον, ἠθέλησε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς αὐτὸν τὸν δεκαεξαετῆ υἱὸν αὐτοῦ Θεοφύλακτον. Ἀπετάθη εἰς τὸν Ρώμης Ἰωάννην τὸν ΙΑ' καὶ ἐζήτησεν ἀντιπροσώπους, ἵνα βοηθήσωσιν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου. Ἦλθον τέσσαρες κληρικοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων δύο ἐπίσκοποι, οἱ ὁποῖοι μετέσχον τῆς χειροτονίας καὶ ἐγκαθιδρύσεως τοῦ Θεοφυλάκτου (933. Ρωμανοῦ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν μνημονευθέντα πάπαν, ὀλίγον μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ Θεοφυλάκτου. Pitra, Analecta novissima, I, 469). Ὁ Λιουτπράνδος, ἐπίσκοπος Κρεμώνης (τῆς βορείου Ἰταλίας, 961), ζήσας ἐν Κωνσταντινουπόλει (949 καὶ 968), δίδει καὶ ἄλλας σχετικὰς πληροφορίας. «Ὁ αὐτοκτάτωρ Ρωμανὸς κατέστησε τὸν εὐνοῦχον υἱὸν αὐτοῦ Θεοφύλακτον πατριάρχην καὶ ἐπειδὴ δὲν διέφευγεν αὐτὸν ἡ πλεονεξία τοῦ Ἀλμπερίκου, πέμψας εἰς αὐτὸν ἀρκούντως μεγάλα δῶρα, ἐπέτυχεν, ἵνα ἐξ ὀνόματος τοῦ πάπα πεμφθῶσιν εἰς τὸν πατριάρχην Θεοφύλακτον ἐπιστολαί, δυνάμει τῶν ὁποίων καὶ αὐτὸς καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ νὰ μεταχειρίζωνται

ὠμοφόρια, ἄνευ ἀδείας τῶν παπῶν»[18]. Γίνεται δεκτόν, ὅτι ὁ Λιουτπράνδος ἐνταῦθα συγχέει τὰ πράγματα. Ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ ἐκ τοῦ πάπα τυπικὴ ἐξάρτησις τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων ἤρχισε νὰ ἐκδηλοῦται διὰ τῆς χρήσεως ὠμοφορίου, λαμβανομένου παρὰ τοῦ πάπα καὶ χρησιμοποιουμένου, ἄρα, τῇ ἀδείᾳ αὐτοῦ. Ὁ Λιουτπράνδος, ἐλθὼν εἰς Κων]πολιν καὶ ἰδών, ὅτι οἱ πατριάρχαι αὐτῆς ἐχρησιμοποίουν ὠμοφόρια ἄνευ παπικῆς ἀδείας, ἐνόμισεν, ὅτι τοῦτο ἐζήτησε καὶ ἐπέτυχεν ὁ αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνός. Ἐκ τῆς ἐσφαλμένης διηγήσεως αὐτοῦ οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ ἐξάγουσι τὴν ὀρθὴν εἴδησιν (J. Hergenröther, Photius, III, 706. Hinschius, Kirchenrecht, II, 24 καὶ ἑξ. Sickel, Alberich II und der Kirchenstaat, σελ. 123, σημ. 1. Norden, Papsttum und Byzanz, σελ. 13 καὶ ἑξῆς). Ἡ ὀρθὴ εἴδησις εἶναι ἡ ἑπομένη. Ὁ αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς († 944) ἐπρότεινεν εἰς τὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐξουσιάζοντα τὴν Ρώμην Ἀλμπέρικον («δοῦκα καὶ συγκλητικὸν Ρωμαῖον»), ἀδελφὸν τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ ΙΑʹ, ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως (Θεοφύλακτος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ), ἀπέναντι χρημάτων, νὰ ἀναγνωρισθῇ ἀνώτατος ἐκκλησιαστικὸς ἀρχηγὸς τῆς Ἀνατολῆς, παραιτουμένου τοῦ Ρώμης τῶν σχετικῶν ἀξιώσεων αὐτοῦ, ἀνεξαρτήτως τοῦ ζητήματος τῆς ἱστορικῆς προελεύσεως καὶ τῆς κανονικῆς βάσεως αὐτῶν. Μετὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τούτων διαπραγματεύσεων ἐσχετίζοντο καὶ ἄλλαι. Ὁ Ἀλμπέρικος ἐπρότεινε νὰ δώσῃ σύζυγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Ρωμανοῦ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ (θυγατέρα τῆς Μαροκίας), νὰ λάβῃ δὲ αὐτὸς σύζυγον βυζαντινὴν πριγκήπισσαν. Τὰ οἰκογενειακὰ ταῦτα σχέδια ἀπέτυχον. (J. Gay, L' Italie méridionale et l' empire byzantin, 1904, σελ. 221 καὶ ἑξῆς). Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς προτάσεως οὐδὲν ἀποτέλεσμα προέκυψεν, ἡ σημασία ὅμως αὐτῆς εἶναι μεγάλη. Λέων ὁ Σοφὸς δὲν εἶχε σκεφθῇ νὰ πράξῃ διὰ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ὅ,τι ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς ἔπραξε διὰ τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Αἱ ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ παπικαὶ ἐπεμβάσεις εἶχον γεννήσῃ ἐν Βυζαντίῳ δυσαρεσκείας καὶ ἐπιθυμίαν νὰ περιφρουρηθῇ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Τῆς ἐπιθυμίας ταύτης ἑρμηνεὺς ἔγινε Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς διὰ τῆς μνημονευθείσης προτάσεως αὐτοῦ. Μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος ἔκαμεν ὁμοίαν ἀπόπειραν. Ἔπεισε τὸν πατριάρχην Κων]πόλεως Εὐστάθιον, νὰ προτείνῃ μετὰ πλουσίων δώρων εἰς τὸν Ρώμης Ἰωάννην τὸν ΙΘʹ (1025) τὴν μνημονευθεῖσαν συμβιβαστικὴν λύσιν (Radulphus [† 1048], Historia sui temporis, IV, 1). Ὁ Ἰωάννης ἐδέχθη

18. Τὸ λατινικὸν κείμενον τοῦ χωρίου : «Romanus imperator filium suum Theophylactum eunuchum patriarcham constituit, cumque eum Alberici cupiditas non lateret, missis ei muneribus satis magnis effecit, ut, ex papae nomine, Theophylacto patriarchae literae mitterentur, quarum auctoritate cum ipse tum successores eius absque paparum permissu palliis uterentur» (Legatio, § 62).

νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις, ἀλλ' ἀντέδρασαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμιστικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ μοναστηρίου τοῦ Κλονιακοῦ. Οὗτοι ἦσαν θιασῶται ὅλων τῶν παπικῶν ἀξιώσεων. Ἕνεκα τούτου καὶ ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἀπέτυχεν. Αἱ ἐκ μέρους τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως γενόμεναι δύο αὗται προτάσεις ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τὸν 28ον κανόνα τῆς τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου (451), ὁ ὁποῖος εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως παρεῖχεν ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς πρὸς τὸν Ρώμης, καὶ πρὸς τὸν 1ον κανόνα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Φωτίου συνόδου τοῦ ἔτους 879, προταθέντα ὑπὸ τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων καὶ ἐφαρμόσαντα τὸν μνημονευθέντα κανόνα τῆς τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου. Διὰ τῶν δύο ἐκείνων προτάσεων ἐκαλεῖτο ὁ πάπας νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τοὺς κανόνας τούτους.

Παρουσιάσθησαν δύο αἴτια, τὰ ὁποῖα προὐκάλεσαν ὁριστικὴν διάστασιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Τὸ πρῶτον αἴτιον ἦτο ἡ ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης προσθήκη τοῦ filioque. Ὁ Ρώμης Σέργιος ὁ Δ' (1009· ὄχι Σέργιος ὁ Γ' 904 ἢ Χριστόφορος 903) ἐν τῇ ἐνθρονιστικῇ αὐτοῦ ἐπιστολῇ παρέθεσε, κατὰ τὴν συνήθειαν, ἐν ἐλευθέρᾳ ἀποδόσει τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, ἀλλὰ μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ filioque. Εἰς τὸ ἐπίσημον σύμβολον τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας (τὸ τῆς Κων]πόλεως, ἤτοι τὸ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει ὂν) ἡ προσθήκη αὕτη εἰσήχθη, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην, μετὰ πενταετίαν ὑπὸ Βενεδίκτου τοῦ Η' (1014), πιεσθέντος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Ἐρρίκου τοῦ Β'. Ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως Σέργιος, ἀνεψιὸς τοῦ Φωτίου καὶ σύγχρονος τῶν παπῶν τούτων, μετ' ἀπόφασιν συνόδου, διέγραψε τὸ ὄνομα τοῦ μνημονευθέντος Ρώμης Σεργίου ἐκ τῶν διπτύχων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἔκτοτε δὲ μέχρι σήμερον οὐδὲν παπικὸν ὄνομα ἐτέθη ἐν αὐτοῖς. Τὸ δεύτερον αἴτιον τῆς ὁριστικῆς διαστάσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἦτο τὸ ἑπόμενον. Ὅπως ἐπὶ τοῦ Φωτίου ὁ Ρώμης Νικόλαος ὁ Α' ἐπεδίωξε τὴν διάδοσιν τῶν ρωμαϊκῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων ἐν Βουλγαρίᾳ, οὕτως οἱ πάπαι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπεδίωξαν νὰ διαδώσωσιν αὐτὰ ἐν τῇ νοτίῳ Ἰταλίᾳ (Ἀπουλίᾳ, Καλαβρίᾳ καὶ Σικελίᾳ), ἡ ὁποία ἐξηρτᾶτο ἀκόμη πολιτικῶς ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἐκ τοῦ πατριαρχείου Κων]πόλεως. Ὅπως δὲ ἐν Βουλγαρίᾳ οἱ Βυζαντινοὶ ἐφοβοῦντο πολιτικὴν ἐπέμβασιν ἐκ μέρους τῆς Δύσεως, οὕτω καὶ ἐνταῦθα, ὅπου μάλιστα ὁ κίνδυνος ἦτο μεγαλύτερος καὶ ἀμεσώτερος. Ἕνεκα ἐρίδων, τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα τῆς Δύσεως εἶχε μὲν ἐπὶ τριάκοντα ἑπτὰ ἔτη σχολάση, ἀλλ' ἔπειτα εἶχεν ἀνανεωθῆ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας Ὄθωνος τοῦ Α' τοῦ Μεγάλου, στεφθέντος αὐτοκράτορος ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ἰωάννου τοῦ ΙΒ' (962). Οὕτως ὁ πάπας οἱονεὶ εἶχεν ἀνανεώση τὴν ἀπόσπασιν αὐτοῦ ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ τὴν ὑποταγὴν αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως, ὁ δὲ Ὄθων, ἐπανειλημμένως ἀναμιχθεὶς εἰς τὰ πράγματα τῆς βορείου καὶ τῆς μέσης

Ἰταλίας, ἤρχισε νὰ ἀναμιγνύεται καὶ ἐν τῇ νοτίῳ Ἰταλίᾳ (966). Τὰς τάσεις ταύτας ἐκληρονόμησαν οἱ διάδοχοι αὐτοῦ καὶ μάλιστα Ἑρρῖκος ὁ Β′ (1002-1024) καὶ Ἑρρῖκος ὁ Γ′ (1039-1056). Οἱ Βυζαντινοὶ ἔλαβον μέτρα, ἐνίσχυσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοργάνωσιν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων, ἵνα ἀντιτάξωσι καλλιτέραν ἄμυναν. Οὕτως ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς διέταξε τὸν πατριάρχην Κων]πόλεως Πολύευκτον (968), ἐν Ὑδροῦντι (Ὀτράντῳ) τῆς Ἀπουλίας νὰ ἱδρύσῃ μητρόπολιν, μετὰ πέντε ἐπισκοπῶν, ἀπαγορεύσῃ δὲ ἐν Ἀπουλίᾳ καὶ Καλαβρίᾳ τὰ ρωμαϊκὰ ἔθιμα. Ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου (1023) ἐν Ἀπουλίᾳ ἱδρύθη ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Σιπόντου. Ἐκ τῶν παπῶν περισσότερον ἐπενέβη εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν Λέων ὁ Θ′ (1049-1054), δεύτερος ἐξάδελφος τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου τοῦ Γ′. Διὰ τοῦ πάπα τούτου ἀκριβῶς ἐπεκράτησεν ἡ μνημονευθεῖσα μεταρρυθμιστικὴ κίνησις τοῦ Κλουνιακοῦ, ὁ παπισμὸς ἤρχισε νὰ ἀναλαμβάνῃ ἐκ τῆς καταπτώσεως, ἡ ὁποία εἶχεν ἐπακολουθήσῃ μετὰ τὸν Νικόλαον τὸν Α′, καὶ νὰ διεκδικῇ ζωηρότερον τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ. Τὰς ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν καὶ τῶν Νορμανδῶν ἀποσπασθείσας ἐκ τῶν Βυζαντινῶν ἐπαρχίας τῆς νοτίου Ἰταλίας (ὑπὸ τῶν πρώτων τὸ βορειοδυτικὸν ἥμισυ τῆς Σικελίας, ὑπὸ τῶν δευτέρων τὸ βόρειον τμῆμα τῆς Ἀπουλίας, ὡς φέουδον τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου τοῦ Γ′ - 1047) ὁ Ρώμης Λέων ἐθεώρει ὑπαγομένας εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸ παρὸν ἐπενέβαινε μόνον εἰς αὐτάς. Διώρισεν ἀρχιεπίσκοπον ἐν τῷ ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν καταληφθέντι τμήματι τῆς Σικελίας τὸν Οὐμβέρτον, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ διατηρηθῇ ἐκεῖ καὶ κατέστη καρδινάλιος ἐπίσκοπος τῆς Σίλβα Κάνδιδα. Ὁ Λέων καθῄρεσε τὸν βυζαντινὸν ἀρχιεπίσκοπον Σιπόντου τῆς Ἀπουλίας ὡς σιμωνιακὸν (1050;) καὶ κατήργησε τὴν ἀρχιεπισκοπήν, ὑπαγαγὼν τὴν πόλιν ὑπὸ τὴν λατινικὴν μητρόπολιν τοῦ Βενεβέντου (1053). Ὁ πατριάρχης Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος προέβη εἰς ἀντίποινα, ἔκλεισε τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικοὺς ναοὺς καὶ τὰ λατινικὰ μοναστήρια. Πρὸς τούτοις παρώτρυνε τὸν Ἀχρῖδος Λέοντα, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχιεπισκοπὴ ἐγειτνίαζεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ εὑρίσκετο εἰς ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτῆς, ἵνα, δι' ἐπιστολῆς, ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν ἐπίσκοπον ἢ ἀρχιεπίσκοπον τῆς ἐν Ἀπουλίᾳ Τρανίας Ἰωάννην, ἐκθέσῃ καὶ καταδικάσῃ τὰ ρωμαϊκὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα (1053). Ἡ Τρανία ἦτο προπύργιον τῆς κρατικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου ἐν Ἀπουλίᾳ, ἀντίπαλος τῆς ρωμαϊζούσης μητροπόλεως τῆς Βάρης.[19] Θὰ περίμενέ τις ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Ἀχρῖδος νὰ εὕρῃ, ἂν μὴ ὅλας, τοὐλάχιστον τὰς σπουδαιοτέρας ρωμαϊκὰς ἐκκλησιαστικὰς διαφοράς. Ἐκπλήσσεταί τις, ὅταν ἴδῃ, ὅτι ἐκ τῶν παλαιῶν διαφορῶν ἀναφέρεται μόνον, ὅτι νηστεύουσι τὰ Σάββατα τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, τρώ-

19. Jules Gay, L'Italie méridionale et l'empire byzantin, 1904, σελ. 362, 427, 495.

γουσι πνικτὰ καὶ δὲν ψάλλουσι τὸ «ἀλληλούϊα» κατὰ τὴν μεγάλην τεσσαρακοστήν, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ Πάσχα. Οὐδόλως ἀναφέρεται ἡ ὑποχρεωτικὴ ἀγαμία τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ χρίσματος μόνον ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων καὶ ἡ προσθήκη τοῦ filioque εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως. Καταπολεμεῖται ὅμως ἓν νέον ἐκκλησιαστικὸν ἔθιμον, τὰ ἄζυμα, ἤτοι ἡ ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ χρησιμοποίησις ἀζύμου ἄρτου. Τὰ ἄζυμα εἰσήχθησαν τὴν θ' ἑκατονταετηρίδα (Ραβάνου Μαύρου, De institutione clericorum, κεφ. 31, ὄχι ἡ τοῦ 'Αλκουΐνου ἐπιστολὴ 75), διὰ τοῦτο ὁ Φώτιος δὲν ἔκαμε λόγον περὶ αὐτῶν. Κατεπολεμήθησαν πρώτην φορὰν ὑπὸ τοῦ Κηρουλαρίου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1046. Ὁ Κηρουλάριος διὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ 'Αχρῖδος Λέοντος ἐσκόπει νὰ προφυλάξῃ τοὺς χριστιανοὺς τῆς νοτίου 'Ιταλίας ἀπὸ τῶν ἐθίμων τούτων, ἀλλ' ἐν τέλει ἐζήτει παρὰ τοῦ Τρανίας 'Ιωάννου, νὰ στείλῃ τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὸν πάπαν καὶ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Δύσεως καὶ ἐξορκίσῃ αὐτοὺς νὰ διορθώσωσιν ἑαυτοὺς καὶ τὸν λαόν. 'Εφρόνει, ὅτι καὶ ἡ δυτικὴ 'Εκκλησία ὤφειλε νὰ δεχθῇ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα τῆς 'Ανατολῆς. 'Εν 'Απουλίᾳ εὑρέθη ὁ μνημονευθεὶς καρδινάλιος Οὐμβέρτος, ἀρχηγὸς ἐν Ρώμῃ τῆς μεταρρυθμιστικῆς κινήσεως τοῦ Κλουνιακοῦ. Οὗτος μετέφρασε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ 'Αχρῖδος Λέοντος εἰς τὸ λατινικὸν καὶ ἔφερεν αὐτὴν εἰς τὸν Ρώμης Λέοντα τὸν Θ'. Δι' αὐτῆς ἐγεννήθη νέον ζήτημα μεταξὺ τῶν δύο 'Εκκλησιῶν, ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς. Πρὸς διευθέτησιν αὐτοῦ ὁ Ρώμης ἔστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τρεῖς ἀπεσταλμένους, τὸν καρδινάλιον διάκονον Φρειδερῖκον, ἐκ τοῦ δουκικοῦ οἴκου τῆς Λωθαριγγίας καὶ βραδύτερον πάπαν Στέφανον Θ', τὸν μητροπολίτην 'Αμάλφης Πέτρον καὶ τὸν καρδινάλιον Οὐμβέρτον (1054). Οὗτοι ἐκόμιζον ἐπιστολὰς τοῦ Ρώμης πρὸς τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον τὸν Μονομάχον καὶ τὸν πατριάρχην Μιχαὴλ τὸν Κηρουλάριον. 'Εν αὐταῖς διετυποῦντο κατηγορίαι κατὰ τοῦ πατριάρχου τούτου. 'Εχαρακτηρίζετο ἡ ἄνοδος αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὡς ἀντικανονική.

'Εν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ πάπα ὡς ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἀντικανονικῆς ἀνόδου τοῦ Κηρουλαρίου ἀναφέρεται, ὅτι ἦτο «νεόφυτος», ἡ λέξις ὅμως αὕτη δὲν χρησιμοποιεῖται κυριολεκτικῶς (νεωστὶ βαπτισθείς), ἀλλὰ μὲ τὴν σημασίαν τοῦ νεωστὶ χειροτονηθείς, ὅτι, δηλαδή, ἀνῆλθε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, χειροτονηθεὶς «ἀθρόον», διελθὼν ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν τοὺς βαθμοὺς τοῦ διακόνου καὶ πρεσβυτέρου. Δὲν ἐχειροτονήθη ὅμως ἀπὸ λαϊκοῦ, ἀλλ' ἀπὸ μοναχοῦ, πιθανῶς μάλιστα εἶχε καὶ ἱερατικὸν βαθμόν, διότι ἀναφέρεται ὡς σύγκελλος τοῦ πατριαρχείου. 'Αλλαχόθεν γνωρίζομεν, ὅτι προσέβαλλον καὶ τὴν μοναχικὴν ἰδιότητα τοῦ Κηρουλαρίου, ἰσχυριζόμενοι, ὅτι ἔγινε μοναχὸς ἐκ φόβου, διὰ τὴν ἀνάμιξιν αὐτοῦ ἔν τινι συνωμοσίᾳ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Παφλαγόνος (1040). Φαίνεται ὅμως, ὅτι διὰ νὰ γίνῃ μοναχὸς ἐπέ-

δρασε καὶ οἰκογενειακὸν δυστύχημα, ἡ αὐτοκτονία τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ πάπα ὁ Κηρουλάριος κατηγορεῖτο, πρὸς τούτοις, ὡς θέλων νὰ ὑποτάξῃ τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς. Τοῦτο δύναταί τις νὰ ἐννοήσῃ κατὰ δύο τρόπους. Πρῶτον, ὡς μομφὴν ἐν γένει κατὰ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῆς Κων]πόλεως, ὡς ἐκτοπίσαντος τὸν Ἀλεξανδρείας, καταλαβόντος τὴν πρώτην ἐν Ἀνατολῇ θέσιν (Β′ Οἰκουμεν. Σύνοδος 381) καὶ ἀποκτήσαντος ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς πρὸς τὸν Ρώμης (Δ′ Οἰκουμ. Σύνοδος 451). Δεύτερον, ὡς μομφὴν προσωπικὴν κατὰ τοῦ Κηρουλαρίου, ἐπιδιώξαντος περισσοτέραν ἐξ ἑαυτοῦ ἐξάρτησιν τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς (παραδείγματα χειροτονιῶν αὐτῶν ἐν Κων]πόλει). Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ πάπα ὁ Κηρουλάριος κατηγορεῖτο, τέλος, ὡς χρησιμοποιῶν (λάθος τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων. Τὸ ὀρθόν: δεχόμενος ὑπ' ἄλλων ἀπονεμόμενον) τὸν τίτλον «οἰκουμενικὸς» καὶ ὡς καταδικάζων τὰ ἔθιμα τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἐτονίζετο ἡ ὑπεροχὴ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας[20] καὶ ἐζητεῖτο ἡ ἐπιστροφὴ τῆς νοτίου Ἰταλίας καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, χωρῶν πάλαι ποτὲ ἀνηκουσῶν εἰς τὴν Δύσιν. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ρώμης Λέοντος τοῦ Θ′ ἦσαν ὀπαδοὶ τῆς μεταρρυθμιστικῆς κινήσεως τοῦ Κλουνιακοῦ καὶ ἑπομένως θιασῶται τῶν παπικῶν ἀξιώσεων. Πρὸς τὸν Πατριάρχην Μιχαὴλ τὸν Κηρουλάριον ἐφέρθησαν ἀγερώχως. Εἰς τοῦτο διεκρίθη, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς παπικῆς ἀποστολῆς καρδινάλιος Οὐμβέρτος. Ὁ πατριάρχης δὲν ἤθελε πλέον νὰ ἐπικοινωνήσῃ μετ' αὐτῶν. Ἰσχυρίσθη, ὅτι δὲν ἦσαν ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ ἦσαν πλασταί, ἡ παπικὴ σφραγίς, παραπεποιημένη. Ἀπέδιδεν ὅλα εἰς τὸν Ἀργυρόν. Οὗτος ἦτο Λογγοβάρδος, καθολικός, ζήσας ἐν Κων]πόλει καὶ καταστὰς προσωπικὸς ἐχθρὸς τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ Κηρουλαρίου, ἀλλ' εἶχε διορισθῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος διοικητὴς τῶν ἐν τῇ νοτίῳ Ἰταλίᾳ βυζαντινῶν κτήσεων, διὰ παρασχεθείσας ὑπηρεσίας καὶ ὡς μόνος κατάλληλος διὰ τὰς ἀνωμάλους περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας εὑρίσκετο ἡ χώρα ἐκείνη. Αἱ μνημονευθεῖσαι ὑπόνοιαι τοῦ πατριάρχου ἴσως προέκυψαν ἐκ τῶν ἑπομένων λόγων. Ἡ παπικὴ σφραγὶς πράγματι διέφερεν, ἀλλὰ γνωρίζομεν, ὅτι Λέων ὁ Θ′ εἰσήγαγε σπουδαίας μεταβολὰς εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν παπικῶν σφραγίδων. Αἱ ἐπιστολαὶ ἐδείκνυον σφοδρὸν καὶ ἀπότομον χαρακτῆρα, ἐνῷ περὶ τοῦ Ρώμης Λέοντος τοῦ Θ′ ὁ Κηρουλάριος εἶχε πληροφορίας, ὅτι ἦτο εὐγενής.[21] Αἱ

20. Ἀμφότερα ταῦτα ἐτονίζοντο κυρίως ἐν προγενεστέρᾳ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Κηρουλάριον καὶ τὸν Ἀχρῖδος Λέοντα (ἔαρ τοῦ 1053, Hefele, 4, 767 κ. ἑξ.), ἡ ὁποία κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν δὲν ἐστάλη. Ἔφθασαν ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου καὶ τοῦ Κηρουλαρίου διαπνεόμεναι ὑπὸ φιλικοῦ καὶ εἰρηνικοῦ πνεύματος. Αὗται προὐκάλεσαν τὴν ἀποστολὴν τῆς παπικῆς πρεσβείας καὶ τῶν δύο παπικῶν ἐπιστολῶν (Hefele, 4, 771).

21. Ἐπιστολὴ τοῦ Κηρουλαρίου πρὸς τὸν Ἀντιοχείας Πέτρον τέλη Ἰουλίου 1054. «Πρὸ

ἐπιστολαὶ εἶχον γραφῇ ὑπὸ τοῦ Οὐμβέρτου, κατ' ἐντολὴν ὅμως καὶ ὑπ' εὐθύνην τοῦ πάπα, εἴτε ἐπεθεωρήθησαν ὑπ' αὐτοῦ, εἴτε ὄχι. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἀναμφιβόλως δὲν ἤρχοντο ἐκ Ρώμης, ἀλλ' ἐκ Βενεβέντου τῆς νοτίου Ἰταλίας, γνωρίζομεν ὅμως, ὅτι Λέων ὁ Θ' τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εὑρίσκετο ἐκεῖ. Ὅτε οἱ παπικοὶ ἀπεσταλμένοι ἔφθασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν Ἰούνιον τοῦ ἔτους 1054, ὁ Λέων εἶχεν ἤδη ἀποθάνη 13 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους τούτου. Ἂν ὁ θάνατος τοῦ πάπα ἐγκαίρως περιῆλθεν εἰς γνῶσιν τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου, θὰ ἐνίσχυσε τὰς ὑπονοίας αὐτοῦ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Κηρουλάριος ἠδύνατο τοὐλάχιστον νὰ ἰσχυρισθῇ (ἀγνοῶν τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον), ὅτι οἱ παπικοὶ ἀπεσταλμένοι δὲν ἦσαν πλέον δεόντως ἐξουσιοδοτημένοι. Οὗτοι ἀνεχώρησαν, ἀφήσαντες ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ ἐκκλησιαζομένου λαοῦ, ἀναθεματισμόν, φέροντα ἐν ἀρχῇ τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων, διὰ τοῦ ὁποίου ἐν ὀνόματι τῆς ἀποστολικῆς ἕδρας ἀνεθεμάτιζον τὸν πατριάρχην καὶ τοὺς ὁμόφρονας αὐτοῦ (Σάββατον, 16 Ἰουλίου 1054). Τὸ αἰτιολογικὸν τοῦ ἀναθεματισμοῦ: Σιμωνιακοί, χειροτονοῦσιν εὐνούχους, ἀναβαπτίζουσι τοὺς λατίνους, θεωροῦσιν ἔγκυρα μυστήρια μόνον τὰ ἰδικά των, ἐπιτρέπουσι γάμον εἰς κληρικούς, ἀπέκοψαν τὸ filioque ἐκ τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, πᾶν ἐν ζυμώσει θεωροῦσιν ἔμψυχον, δὲν βαπτίζουσι τὰ θνήσκοντα νήπια πρὸ τοῦ καθαρμοῦ τῆς ὀγδόης ἡμέρας, δὲν δίδουσι τὸ βάπτισμα καὶ τὴν θείαν εὐχαριστίαν εἰς κινδυνευούσας γυναῖκας ἐν ἐμμήνῳ ἢ τοκετῷ, τρέφουσι κόμην καὶ γένεια καὶ δὲν δέχονται εἰς κοινωνίαν τοὺς τἀναντία πράττοντας κληρικούς. Ὁ Μιχαὴλ Κηρουλάριος, νουθετηθεὶς ὑπὸ τοῦ πάπα (ἐξακολουθεῖ τὸ αἰτιολογικόν), ἐδείχθη ἀδιόρθωτος, ὕβρισε τοὺς λατίνους ὡς ἀζυμίτας, παντοῦ λόγῳ καὶ ἔργῳ κατεδίωξεν αὐτοὺς καὶ ἐν τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ ἀνεθεμάτισε τὴν ἀποστολικὴν ἕδραν (Mirbt, Quellen, 1924, σελ. 139 καὶ ἑξ.). Ὁ πατριάρχης Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος συνεκάλεσε τὴν ἐνδημοῦσαν σύνοδον (24 Ἰουλίου, Κυριακήν), ἡ ὁποία ἀνεθεμάτισε τὸ παπικὸν ἔγγραφον, τοὺς συντάξαντας καὶ δεχομένους αὐτὸ (Mansi 19, 812 καὶ ἑξ.). Ὅλα τὰ ἀντίγραφα τοῦ παπικοῦ ἐγγράφου κατέστρεψαν διὰ τῆς πυρᾶς, πλὴν ἑνός, τὸ ὁποῖον κατέθεσαν ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ πατριαρχείου. Οἱ λοιποὶ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς ἐδέχθησαν τὰς ἀποφάσεις ταύτας. Οὕτω συνεπληρώθη τὸ ἀπὸ Φωτίου ἀρξάμενον σχίσμα. Τὴν διάρρηξιν τῶν σχέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν δὲν εἶδεν εὐχαρίστως ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος ἕνεκα πολιτικῶν λόγων. Οἱ ἐν τῇ νοτίῳ Ἰταλίᾳ προχωροῦντες Νορμανδοὶ ἔθιγον παπικὰ συμφέροντα (προσέβαλον τὸ Βενεβέντον 1051) καὶ ἠπείλουν βυζαντινὰ συμφέροντα. Ἡ σύνδεσις

καιροῦ δέ τινος ἀναμαθόντες παρὰ τῶν ἐκ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης ἐνταῦθα ἀφικνουμένων περὶ τῆς ἀρετῆς καὶ εὐγενείας καὶ γνώσεως τοῦ νῦν τελευτήσαντος πάπα» (κεφ. 9).

τῶν παπικῶν καὶ βυζαντινῶν δυνάμεων θὰ διηυκόλυνε τὴν ἄμυναν, ἀλλ' ὑπερίσχυσεν ἡ πολιτικὴ τοῦ πανισχύρου καὶ δημοφιλοῦς πατριάρχου Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου. Οἱ Νορμανδοὶ ἐντὸς τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος ἔγιναν κύριοι τῆς νοτίου 'Ιταλίας, ἔθεσαν τέρμα εἰς τὴν ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων ἐξουσίαν τῶν Βυζαντινῶν καὶ οὕτως ἐξηφανίσθησαν τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν ἐν τῇ Δύσει κατακτήσεων τοῦ Μεγάλου 'Ιουστινιανοῦ.

§ 23. 'Απόπειραι ἑνώσεως τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς 'Εκκλησίας.

'Απὸ τῶν μέσων τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος οἱ Σελτσουκίδαι Τοῦρκοι ἵδρυσαν κράτος ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀραβικοῦ κράτους τῆς 'Ασίας καὶ ἔφθασαν μέχρι τῆς Συρίας καὶ τῆς Μικρᾶς 'Ασίας. Μετὰ τοὺς Ἄραβας ἀποτελοῦσι τὴν δευτέραν φάσιν τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου. Ἕνεκα τοῦ ἀπ' αὐτῶν κινδύνου οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες Μιχαὴλ ὁ Παραπινάκης καὶ 'Αλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἀπετάθησαν πρὸς τὸν πάπαν, ζητοῦντες βοήθειαν, ὡς αὐτονόητον δὲ ἀντάλλαγμα ἐθεωρεῖτο ἑκατέρωθεν ἡ ἕνωσις. Ταῦτα ἔγιναν τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Μιχαὴλ Παραπινάκης ἀπετάθη πρὸς τὸν Ρώμης Γρηγόριον τὸν Ζ' (1073), ὁ ὁποῖος ἐσκέφθη νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῶν ἀπίστων, ἀλλ' ἡ ἔναρξις τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ κατὰ τῶν βασιλέων τῆς Δύσεως («ὁ περὶ περιβολῆς ἀγὼν») ἐματαίωσε τὰ σχέδια ταῦτα. Ὁ 'Αλέξιος Κομνηνὸς ἀπετάθη πρὸς τὸν Ρώμης Οὐρβανὸν τὸν Β' (1095), ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ κινήσῃ εἰς σταυροφορίαν τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως κατὰ τῶν Σελτσουκιδῶν Τούρκων (ἡ πρώτη σταυροφορία). Ὅτε οἱ σταυροφόροι ἔγιναν κύριοι τῆς 'Αντιοχείας καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, ὁ Ρώμης Οὐρβανὸς συνεκάλεσεν ἐν Βάρῃ τῆς νοτίου 'Ιταλίας σύνοδον (1098), πρὸς διαπραγμάτευσιν τῆς ἑνώσεως τῶν δύο 'Εκκλησιῶν. Τῆς συνόδου μετέσχον Ἕλληνες ἐπίσκοποι ἐκ τῆς νοτίου 'Ιταλίας, ἴσως καὶ ἐκ τοῦ Βυζαντίου. Διεξαχθείσης συζητήσεως περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὁ πάπας ἐκάλεσε τὸν μεταξὺ ἄλλων ἐπισκόπων πρὸς τὰς τελευταίας θέσεις καθήμενον καὶ σιωπῶντα διάσημον θεολόγον Ἄνσελμον τὸν Καντερβουργίας ('Αγγλίας) διὰ τῶν ἑπομένων λέξεων: «Πάτερ καὶ διδάσκαλε Ἄνσελμε, ποῦ εἶσαι; ἐλθέ, σὲ ἐξορκίζω, ἐγέρθητι καὶ ἐλθὲ πρός με, ἀγωνίσου ὑπὲρ τῆς μητρός σου καὶ μητρός μας. Ὁ θεὸς σὲ ἔφερεν ἐδῶ, ἵνα ὑπερασπίσῃς αὐτήν». Ὁ Ἄνσελμος ἦτο 'Ιταλός, διέτριβε τότε ἐν 'Ιταλίᾳ, μετέσχε τῆς μνημονευθείσης συνόδου καί, ὑπακούων εἰς τὴν παπικὴν πρόσκλησιν, ὑπεστήριξε τὴν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου πνεύματος, προκαλέσας, κατὰ τὰς λατινικὰς πηγάς, τὸν θαυμασμόν. Ὁ Ρώμης Οὐρβανὸς ἀνέκραξεν: «εὐλογημένη ἡ καρδία σου καὶ ἡ διάνοιά σου, τὸ στόμα σου καὶ ἡ εὐγλωττία σου», καὶ ἔπειτα ἀνεθεμάτισε πάντα μὴ ἀποδεχόμενον τὴν διδασκαλίαν ταύτην.

Δυστυχῶς τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου δὲν σώζονται, οὐδεμίαν δὲ σχετικὴν ἑλληνικὴν πηγὴν ἔχομεν. Πάντως αἱ διαπραγματεύσεις ἔμειναν ἄνευ ἀποτελέσματος.

Αἱ σταυροφορίαι, περιορίσασαι τὸ σελτσουκικὸν κράτος ἦραν ἐκ τοῦ μέσου τὸ πρῶτον αἴτιον, τὸ ὁποῖον προὐκάλεσε τὴν ἀπόπειραν πρὸς ἕνωσιν, ἀλλὰ παρουσιάσθησαν ἄλλα αἴτια. Ἀφ' ἑνός, ἡ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν ἔτεινε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸ κράτος τοῦ Μεγάλου Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ λάβει τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα τῆς Δύσεως («θεοκυβέρνητος κληρονόμος τοῦ στέμματος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου» Μανουὴλ Κομνηνὸς ἐν Νεαρᾷ τοῦ ἔτους 1166, Lingenthal, σελ. 485), ἀφ' ἑτέρου, ἡγεμόνες τῆς Δύσεως ἐσχεδίαζον τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Νορμανδοὶ τῆς νοτίου Ἰταλίας καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως Φρειδερῖκος ὁ Α', ὁ Βαρβαρόσσας, ὁ γενάρχης τῆς δυναστείας τῶν Χοενστάουφεν. Οἱ πάπαι, οἱ ὁποῖοι εἶχον γίνῃ ἡ μεγαλητέρα δύναμις ἐν τῇ Δύσει, ἐζήτουν ἐπίσης τὴν κοσμοκρατορίαν καὶ διὰ τοῦτο διέκειντο κατ' ἀρχὴν δυσμενῶς πρὸς τὰ κατακτητικὰ σχέδια καὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων. Οἱ Κομνηνοὶ ὡς μέσον ἐπιτυχίας τῶν κατακτητικῶν σχεδίων αὐτῶν καὶ ἀποτροπῆς τοῦ ἐκ τῆς Δύσεως κινδύνου ἐθεώρουν τὴν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν. Αὕτη ἦτο πάντοτε εὐπρόσδεκτος εἰς τοὺς πάπας. Οἱ Κομνηνοὶ ἐβασίλευαν τὴν ιβ' ἑκατονταετηρίδα, κατὰ δὲ τὸ διάστημα τοῦτο ἔγιναν διαπραγματεύσεις τρεῖς φοράς. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος *Ἀλεξίου τοῦ Α'* (1111 ἢ 1113) ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Ρώμης Πασχάλη τοῦ Β' ἦλθεν εἰς τὴν Κων]πολιν ὁ Μεδιολάνων Πέτρος Χρυσολᾶνος, Ἕλλην τὴν καταγωγήν, ὁ ὁποῖος ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος, τῆς συνόδου καὶ τῆς συγκλήτου ὑπερήσπισε τὰς θρησκευτικὰς διαφορὰς τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας,[1] ἀλλ' ἀντεπεξῆλθον κατ' αὐτοῦ δύο ἐπίσημοι κληρικοί, ὁ Ἰωάννης Φουρνῆς, ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ ὄρους Γάνου, καὶ ὁ Νικαίας Εὐστράτιος. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος *Ἰωάννου τοῦ Β'* (1135) ἦλθεν εἰς τὴν Κων]πολιν ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Λωθαρίου τοῦ Σάξωνος ὁ Ἄνσελμος, ὁ κατόπιν ἐπίσκοπος Ἀβελβέργης (ἐν Μαγδεμβούργῳ, πλησίον τοῦ Ἔλβα ποταμοῦ) καὶ ἔπειτα μητροπολίτης Ραβέννης, ἵνα ἐπιτύχῃ πολιτικὴν συνεννόησιν μετὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Οὗτος ἐν Κων]πόλει ἐπελήφθη καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης καὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἔγινε δημοσία συζήτησις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Νικομηδείας Νικήτα, ὡς δὲ ἐξάγεται ἐκ τῆς σχετικῆς ἐκθέσεως τοῦ Ἀνσέλμου («Dialogi adversus Graecos libritres», Migne, λατινικὴ σειρὰ τόμος 188, στήλη 1140-1248), ἀμφότεροι συνεζήτησαν

1. Περὶ τοῦ filioque καὶ τῶν ἀζύμων. Σώζεται ὁ λόγος τοῦ Χρυσολάνου περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος (Migne, ἑλληνικὴ σειρὰ 127, 911 καὶ ἑξ.), ἀντιρρητικὴ δὲ τοῦ Φουρνῆ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου, Ἐκκλ. Βιβλιοθήκη Α', 36 καὶ ἑξ.

μετὰ μετριοπαθείας περὶ τοῦ filioque, τοῦ ἄρτου τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ τοῦ παπικοῦ πρωτείου, καὶ ηὐχήθησαν, ἵνα ταχέως διὰ γενικῆς συνόδου ἀρθῶσι τὰ αἴτια τοῦ σχίσματος. Τέλος, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος *Μανουὴλ τοῦ Α΄* ἦλθον εἰς τὴν Κων]πολιν ἐπίσκοποι ὡς ἀπεσταλμένοι τοῦ Ρώμης Καλίξτου τοῦ Γ΄. Ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως Μιχαὴλ ὁ Γ΄, ὁ τοῦ Ἀγχιάλου («ἴσως συγγενὴς ἢ ἀνάστημα μητροπολίτου τινὸς Ἀγχιάλου». Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, σελ. 365), συνεκάλεσε σύνοδον (1170), ἀλλ' οἱ μετασχόντες αὐτῆς ἦλθον εἰς τοιαύτην διάστασιν, ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ διακόψωσι τὰς ἐργασίας αὐτῆς. Ἐξεδόθησαν δύο σχετικοὶ τόμοι.[2] Αἱ μνημονευθεῖσαι διαπραγματεύσεις ἐπὶ τῶν τριῶν αὐτοκρατόρων ἀπέτυχον, διότι καὶ οἱ δυτικοὶ ἐζήτουν νὰ ἐπιβάλωσι τὰς δοξασίας αὐτῶν εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς καὶ οἱ ἀνατολικοὶ ἐζήτουν νὰ ἐπιβάλωσι τὰς δοξασίας αὐτῶν εἰς τοὺς δυτικούς. Οὔτε οἱ μέν, οὔτε οἱ δὲ προέβαινον εἰς παραχωρήσεις καὶ ἔκαμον ὀρθῶς, ἀφοῦ δὲν εἶχον πεισθῇ περὶ τοῦ ἐσφαλμένου τῶν δοξασιῶν αὐτῶν.

Ὁ ἐκ τῆς Δύσεως κίνδυνος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους δὲν ἀπεῖχε τῆς πραγματικότητος, ὡς ἔδειξεν ἡ τετάρτη σταυροφορία, ἡ ὁποία κατέλυσε τὸ βυζαντινὸν κράτος (1204). Ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Γ΄ ἦτο βεβαίως κατ' ἀρχὴν κατὰ τῆς καταλύσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἐδέχθη τὸ τετελεσμένον γεγονός, καθ' ὅσον μάλιστα δὲν προέκυψεν ἰσχυρὸν καὶ ἐπίφοβον δι' αὐτὸν κράτος. Πρὸς λύσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος ἔστειλεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀλληλοδιαδόχως τρεῖς καρδιναλίους (τὸν Πέτρον 1204, Βενέδικτον 1205 καὶ Πελάγιον 1208), οἱ ὁποῖοι ἀπήτουν ἀναγνώρισιν τοῦ παπικοῦ πρωτείου. Εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας καὶ ἄλλας ὁμοίας (1206 καὶ 1214) ἔγιναν συζητήσεις ἐν Κων]πόλει, κατὰ τὰς ὁποίας διεκρίθησαν οἱ ἀριστοκράται λόγιοι ἀδελφοὶ Ἰωάννης καὶ Νικόλαος Μεσαρίτης, τῶν ὁποίων ὁ μὲν πρῶτος ὑπῆρξε καθηγητὴς καὶ μοναχός, ὁ δὲ δεύτερος, διάκονος καὶ ἔπειτα μητροπολίτης Ἐφέσου (A. Heisenberg, Neu Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der kirchenunion, τρεῖς ἀνακοινώσεις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Μονάχου 1923). Ἀλλ' οἱ δυτικοί, πολιτικῶς ἤδη κύριοι τῆς Ἀνατολῆς, ἐπέβαλλον εἰς τοὺς ὀρθοδόξους κληρικοὺς ὅρκον πίστεως εἰς τὸν πάπαν. Οἱ περισσότεροι κληρικοὶ ἠρνήθησαν νὰ δώσωσι τὸν ὅρκον τοῦτον. Οὗτοι, διωκόμενοι, κατέφευγον εἰς τὰ σχηματισθέντα ἑλληνικὰ κρατίδια καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸ τῆς Νικαίας, ὅπου διέτριβεν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ καὶ ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως. Ἡ ἀποστροφὴ πρὸς τοὺς λατίνους ηὔξησε μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε ὀρθόδοξοι

2. Τὰ περὶ τῆς συνόδου ταύτης δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένα. Ἴδε Hefele Conciliengeschichte τόμ. 5. σελ. 681 κ. ἑξ., τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν αὐτοῦ ὑπὸ Leclercq, τόμος 5ος 1913, σελ. 1051, σημ. 4. Mansi, τόμος 22, στήλη 123 Constantinoplitanum concilium anni 1171. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν, 1948, σελ. 43, σημ. 1 καὶ 2.

κληρικοὶ ἀπεῖχον νὰ τελῶσι τὴν θείαν εὐχαριστίαν ἐπὶ ἁγίων τραπεζῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχον ἱερουργήσει λατῖνοι κληρικοὶ καὶ ἀνεβάπτιζον τοὺς ὑπ' αὐτῶν βαπτισθέντας (πρβλ. Hefele, Conciliengeschichte, 5, 882). Ἄλλοι ὀρθόδοξοι κληρικοὶ ἔδωσαν τὸν ζητούμενον ὅρκον, τρίτη δὲ μερίς, μεσάζουσα μεταξὺ τῶν δύο ἄλλων, ἀπέκρουε τὴν μονομερῆ ὑπὸ τοῦ πάπα λύσιν τοῦ ζητήματος καὶ ἐζήτει τὴν σύγκλησιν οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὡς τοιαύτη ἐχρησιμοποιήθη ἡ ἐν Λατερανῷ συνελθοῦσα σύνοδος (1215), τῆς ὁποίας μετέσχον καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν λατινικῶν πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς (Κων]πόλεως, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων), τὰ ὁποῖα εἶχον ἱδρυθῆ, ἀφ' ὅτου αἱ πόλεις αὗται περιῆλθον εἰς τοὺς σταυροφόρους.[3] Δὲν παρέστησαν ὀρθόδοξοι, οὔτε ἔγινε συζήτησις[4], ὡς ἐφρόνει καὶ ἐπεθύμει ἡ μεσάζουσα ὀρθόδοξος μερίς. Οἱ δυτικοὶ ὅμως, γνωρίσαντες ἐκ τοῦ πλησίον τοὺς ἀνατολικούς, ἐπείσθησαν, ὅτι πρέπει νὰ προβῶσιν εἰς παραχωρήσεις, διὰ τοῦτο ἡ μνημονευθεῖσα σύνοδος πρώτη ἐπέτρεψεν ἐπισήμως εἰς τοὺς ὀρθοδόξους νὰ διατηρῶσι τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτῶν ἔθιμα. «Ἐὰν ἔν τινι διαμερίσματι ζῶσι διάφορα ἔθνη μετὰ διαφόρων γλωσσῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ρυθμῶν (ritus), ὁ ἐπίσκοπος νὰ ἐκλέξῃ ἀξίους ἄνδρας, οἱ ὁποῖοι δι' ἕκαστον ἔθνος νὰ τελῶσι τὴν θείαν λατρείαν ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ τῷ ρυθμῷ αὐτοῦ» Hefele, αὐτ., σελ. 885)[5]. Ἡ ἀρχὴ τῆς Οὐνίας.

3. Τοὺς ἀντιπροσωπεύσαντας τὸν χηρεύοντα παπικὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κων]πόλεως δύο ὑποψηφίους ἀντικατέστησεν ὁ ὑπὸ τοῦ πάπα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συνόδου ἐκλεγεὶς νέος πατριάρχης Κων]πόλεως (ὁ ἐκ Τοσκάνης ἱερεὺς Γερβάσιος). Ὁ ἀσθενὼν παπικὸς Ἀντιοχείας ἔστειλεν ἐπίσκοπόν τινα, ὁ δὲ παπικὸς Ἱεροσολύμων ἦλθεν αὐτοπροσώπως (Hefele, αὐτ., 5, 873).

4. Περὶ συζητήσεων οὐδὲν εἶναι γνωστόν. Ἔγιναν τρεῖς δημόσιοι συνεδρίαι, κατὰ τὰς ὁποίας ἀνεγνώσθησαν τὰ παπικὰ δεκρετάλια καὶ ἠκολούθησε ψηφοφορία (F. Heiler, Die Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus, 1941, σελ. 266).

5. Ὁ Εἰρηναῖος (190), ὁ Κυπριανὸς († 258), ὁ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας Φιρμιλιανὸς (σύγχρονος τοῦ Κυπριανοῦ) καὶ οἱ περισσότεροι ἐπίσκοποι ἠνείχοντο τὴν διαφορὰν τῶν ἐθίμων, ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι Ρώμης (π. χ. Ἀνίκητος καὶ Βίκτωρ, ἀμφότεροι τῆς β' ἑκατονταετηρίδος) ἤθελον νὰ ἐπιβάλωσι τὰ ρωμαϊκὰ ἔθιμα γενικῶς ἐν τῇ Δύσει καὶ τῇ Ἀνατολῇ (Harnack, Mission κτλ. 1924, τόμος II. σελ. 936 κ. ἑξ.). Ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Α' († 417) ἐθεώρει τὰ λειτουργικὰ ἔθιμα τῆς Ρώμης ὡς πρότυπα διὰ τὰς Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως καὶ ἐζήτει νὰ ἐπιβάλῃ αὐτὰ (ἐπιστολὴ 25, Migne, λατινικὴ σειρά, 20, 551), ὁ δὲ Ρώμης Λέων ὁ Α' († 461) ἐθεώρει τὰ ρωμαϊκὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα ὡς πρότυπα καὶ διὰ τὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς. Πρῶτος ὁ Ρώμης Γρηγόριος ὁ Α' († 604) ἐπέτρεψε τὴν διαφορὰν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων ἐν ταῖς διαφόροις χώραις (π. χ. Migne, 77, 1187 A), ὁ δὲ πατριάρχης Κων]πόλεως Φώτιος (861) διετύπωσε τὴν αὐτὴν ἀρχήν. Ἀντιθέτως, ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Ρώμης Νικόλαος ὁ Α' εἰσήγαγεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὰ ρωμαϊκὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα. Ἡ ἀνάμιξις τῆς μεταρρυθμιστικῆς κινήσεως, ἡ ὁποία ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ μοναστηρίου τοῦ Κλουνιακοῦ, εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν (τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς, ἀπὸ τῆς ια' ἑκ]ρίδος) ἐνίσχυσε τὴν ἀπαίτησιν τῶν ρωμαϊκῶν ἐθίμων. Ἡ μνημονευθεῖσα ὅμως σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ (1215) ἐπέτρεψεν ἐπισήμως τὴν διαφορὰν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων. Ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀντίληψιν Γρηγορίου τοῦ Α'. Πρβλ. A. Michel, Lateinische Aktenstücke κτλ. ἐν Historisches Jahrbuch, 1940,

Ἡ κατάλυσις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὑπὸ τῆς τετάρτης σταυροφορίας ἐγέννησε νέον αἴτιον ἀποπείρας ἑνώσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ὁ εἰς τὴν Νίκαιαν καταφυγὼν βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν ἀνασύστασιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, πρὸς ἐπιτυχίαν δὲ τούτου ἐχρειάζοντο τὴν βοήθειαν τοῦ πάπα ἢ τοὐλάχιστον τὴν εὐμενῆ αὐτοῦ οὐδετερότητα. Αἱ ἰδέαι αὗται παρουσιάζονται μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρώμης Ἰννοκεντίου τοῦ Γ′ καὶ ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας *Θεοδώρου τοῦ Α′, τοῦ Λασκάρεως* († 1222). Οὗτος χάριν τῆς ἑνώσεως ἐσκέφθη νὰ συγκαλέσῃ ἐν Νικαίᾳ σύνοδον τῶν τεσσάρων πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα καταλήξωσιν εἰς κοινὴν ἀπόφασιν, καὶ ἔπειτα εἰς κοινὸν μέτωπον ζητήσωσι συνεννόησιν μετὰ τοῦ Ρώμης. Τὸ σχέδιον ἐναυάγησεν ἕνεκα τῶν περιστάσεων καὶ τῆς Ἀντιδράσεως τοῦ Ναυπάκτου Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου, κηρυχθέντος κατὰ πάσης μετὰ τοῦ πάπα συνεννοήσεως καὶ συμβουλεύσαντος τὴν ἐκδίωξιν τῶν Λατίνων ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Νέος αὐτοκράτωρ ὁ *Ἰωάννης Βατάτσης,* γαμβρὸς τοῦ προηγουμένου, ἔχων τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Εἰρήνην, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς ἔλαβε σύζυγον (1244) τὴν θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Φρειδερίκου τοῦ Β′, μετὰ τοῦ ὁποίου πρὸ πενταετίας εἶχε κλείσῃ συμμαχίαν. Ὠνομάζετο Κωνσταντία, ἀλλὰ γενομένη ὀρθόδοξος ἔλαβε τὸ ὄνομα Ἄννα. Οἱ διάδοχοι Ἰννοκεντίου τοῦ Γ′ πάπαι εὑρίσκοντο εἰς μέγαν ἀγῶνα μετὰ τοῦ Φρειδερίκου, ἐκ τούτου ἐξηγοῦνται αἱ διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Ἰωάννου Βατάτση καὶ πρὸ τῆς συμμαχίας, πολὺ δὲ περισσότερον μετ' αὐτήν. Αἱ διαπραγματεύσεις ἔγιναν ἐν Νικαίᾳ καὶ Νυμφαίῳ (δέκα ἑπτὰ χιλιόμετρα πρὸς ἀνατολὰς τῆς Σμύρνης), κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς 13ης ἑκ]ρίδος, καὶ ἔχουσι σημασίαν διὰ δύο λόγους. Πρῶτον, διότι κατ' αὐτὰς πρώτην φορὰν ἐπολεμήθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἡ περὶ καθαρτηρίου πυρὸς λατινικὴ διδασκαλία (Mathäus Paris, Historia Anglorum, ἔκδοσις London 1640, σελ. 457 εἰς τὸ ἔτος 1237, νεωτέρα ἔκδοσις ὑπὸ Madden 1866—69· πρβλ. καὶ Tractatus contra errores Graecorum, ἐν τῇ Bibliotheca patrum, Lugdunum, XXVII, 599 κ. ἑξῆς). Αὕτη ἀπήντα ἤδη παρὰ τῷ Ἀρελάτης Καισαρίῳ († 543), ἀνεπτύχθη καὶ ἐπισημοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ρώμης Γρηγορίου τοῦ Α′ (590—604. Dialogus, 4, 39) καὶ συνεπληρώθη ὑπὸ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας τοῦ Μεσαίωνος. Δεύτερον, διότι ἐπροτάθη συμβιβαστική τις φράσις περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. Ὁ γνωστὸς θεολόγος μοναχὸς Νικηφόρος Βλεμμύδης, ἀκολουθῶν τὸν ἐκ Μαρωνείας Νικήταν (ἀποσπάσματα τῶν ἓξ διαλόγων τοῦ Νικήτα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐν Migne

σελ. 50. F. Heiler, Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus, 1941, σελ 210, 216, 227.

139, 165 κ. ἑξ.· ὁλόκληροι οἱ διάλογοι οὗτοι ἐν χειρογράφοις, Κρουμπάχερ, Ἱστορία τῆς βυζ. λογοτεχνίας, μετάφρασις Σωτηριάδου Α', 173), ἐπρότεινεν ὡς τοιαύτην τὴν διατύπωσιν «ἐκ τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ» (Niceph. Blemmydes, ἔκδοσις Heisenberg, σελ. 65 κ. ἑξῆς). Ἡ φράσις «δι' υἱοῦ» εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοηθῇ κατὰ τρεῖς τρόπους: α) ὁ υἱὸς πέμπει εἰς τὸν κόσμον τὸ ἅγιον πνεῦμα πρὸς καθαγίασιν, β) ὁ υἱὸς διὰ τὴν κοινὴν μετὰ τοῦ πατρὸς οὐσίαν μετέχει παθητικῶς τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος (σκέψις τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ), ὥστε μόνος αἴτιος αὐτῆς παραμένει ὁ πατήρ, καὶ γ) ὁ υἱὸς μετέχει τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐνεργῶς ὡς δευτέρα αἰτία (causa). Αἱ δύο πρῶται ἐκδοχαὶ εὑρίσκονται εἰς Ἕλληνας Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ἡ τρίτη ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τῷ 1250 ἀπέθανεν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως Φρειδερῖκος ὁ Β', αἱ δὲ σχέσεις τοῦ Ἰωάννου Βατάτση μετὰ τοῦ Ρώμης Ἰννοκεντίου τοῦ Δ' ἔλαβον ἐπικίνδυνον τροπήν. Ὁ Ἰννοκέντιος ἐζήτησε νὰ κινήσῃ τὴν Βενετίαν καὶ τοὺς Φράγκους τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τοῦ κράτους τῆς Νικαίας. Ἐκ τῆς πολιτικῆς ταύτης καταστάσεως ἐξηγεῖται, ὅτι ὁ Ἰωάννης Βατάτσης προέβη εἰς παραχωρήσεις ἀπέναντι τοῦ πάπα [6]. Αἱ παραχωρήσεις ἦσαν τρεῖς. Ἐδέχθη τὸ «πρωτεῖον» τοῦ πάπα, τὸ «μνημόσυνον» αὐτοῦ κατὰ τὰς ἱεροτελεστίας καὶ τὸ «ἔκκλητον», ἤτοι ἐφέσεις τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων εἰς τὸν πάπαν ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων. Αἱ παραχωρήσεις ἔγιναν μετὰ δύο περιορισμῶν. Αἱ εἰς τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν διδασκαλίαν ἀναφερόμεναι ἀποφάσεις τοῦ πάπα θὰ ἦσαν ὑποχρεωτικαί, ἐὰν δὲν ἀντέφασκον εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους, προκαταβολικῶς δὲ ἀπεκρούετο τὸ filioque καὶ ὡς διδασκαλία καὶ ὡς προσθήκη εἰς τὸ σύμβολον. Ἀλλὰ καὶ τοιαῦται οὖσαι αἱ παραχωρήσεις, ἦσαν ἀρκεταί, διὰ τοῦτο ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Δ' μετέβαλε τὴν μέχρι τότε παπικὴν πολιτικὴν καὶ ἐδέχθη νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ πολιτικὰ σχέδια τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας. Ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι λόγοι. Ὁλονὲν ἀπεσπῶντο χῶραι ἐκ τοῦ λατινικοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖον δυσκόλως θὰ ἠδύνατο εἰς τὸ μέλλον νὰ διατηρηθῇ, αἱ δὲ ἀποσπώμεναι χῶραι ἀπηλλάσσοντο ἀμέσως τῆς μετὰ τοῦ πάπα ἀναγκαστικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑνώσεως. Ὁ Ἰννοκέντιος ὁ Δ' ἐσκέφθη, πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ κράτους τούτου νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ θέσῃ τὴν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ ἀσφαλεστέρων βάσεων. Ἐζήτησε μάλιστα δύο συμπληρωματικὰς παραχωρήσεις, ἀποκαθισταμένης, δηλονότι τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, νὰ παραμείνῃ ἐν αὐτῇ καὶ ὁ λατῖνος πατριάρχης, νὰ γίνῃ δὲ δεκτὴ ἡ διδασκαλία τοῦ filioque, τοῦ συμβόλου ὅμως τηρουμένου ἄνευ τῆς προσθήκης ταύτης. Ἀλλ' ὁ ἐκ τῆς Εἰρήνης υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἰωάννου Βατάτση *Θεόδωρος Β', ὁ Λάσκαρις*

6. Νύξεις τινὰς ἀναφέρει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (ἔκδοσις Βόννης, σελ. 166 και 374).

(1254) διεπνέετο ὑπ' ἄλλων ἰδεῶν. Εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους Ἰννοκεντίου τοῦ Δ' ἀπέρριψε τὰς παπικὰς προτάσεις, τοὺς δὲ ἀπεσταλμένους τοῦ διαδόχου πάπα (Ἀλεξάνδρου τοῦ Δ' - 1254), ὅτε ἀκόμη εὑρίσκοντο ἐν Βεροίᾳ τῆς Μακεδονίας, διέταξε νὰ ἐπιστρέψωσιν ὀπίσω (Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ἔκδοσις Βόννης, σελ. 149). Τὰς ἰδέας αὐτοῦ μανθάνομεν ἐξ ἀπολογητικοῦ λόγου αὐτοῦ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, σταλέντος εἰς τὸν ἐπίσκοπον Κοτρώνης τῆς νοτίου Ἰταλίας (ἔκδοσις Swete, ἐν Λονδίνῳ 1875, σελ. 20 κ. ἑξ.). Ἤθελεν αὐτὸς ὡς βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ νὰ συγκαλέσῃ οἰκουμενικὴν σύνοδον, προεδρεύσῃ αὐτῆς καί, ἐν περιπτώσει διαφωνιῶν, αὐτὸς νὰ εἶναι διαιτητής. Ἀπέθανε μετὰ βασιλείαν τεσσάρων ἐτῶν.

Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν (1261), τὰ πολιτικὰ σχέδια τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας ἐξεπληρώθησαν, ἀλλὰ προέκυψαν νέα αἴτια ἀποπειρῶν ἑνώσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Πρῶτον, οἱ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐκδιωχθέντες Λατῖνοι ἐζήτουν νὰ ἀνακτήσωσιν αὐτὴν καὶ μάλιστα ὁ τελευταῖος αὐτῆς αὐτοκράτωρ Βαλδουΐνος ὁ Β'. Οὗτος ἐπροστάτευε τὸν βασιλέα τῆς Νοτίου Ἰταλίας Μαμφρέδον, υἱὸν τοῦ ἀποθανόντος αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Φρειδερίκου τοῦ Β', ἐποφθαλμιῶντα χώρας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἔκλεισε δὲ συνθήκην μετὰ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Μαμφρέδον Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαβικοῦ, ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ Ἁγίου. Ὁ Κάρολος θὰ ἐβοήθει τὸν Βαλδουΐνον νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐν περιπτώσει δὲ ἐπιτυχίας θὰ ἐλάμβανεν ὡς ἀμοιβὴν ἐκτεταμένας βυζαντινὰς χώρας. Ἡ συνθήκη αὕτη ἐπεσφραγίσθη διὰ συνοικεσίου, ὁ υἱὸς τοῦ Βαλδουΐνου Φίλιππος ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Καρόλου (1262). Δεύτερον, οἱ Βυζαντινοὶ ἐπεθύμουν νὰ ἀνακτήσωσι τὰς ἐπιλοίπους χώρας καὶ ἀνασυστήσωσι τὴν μεγάλην βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν. Τρίτον, Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος προσωπικῶς εὑρίσκετο εἰς ἀνώμαλον θέσιν, διότι ἥρπασε τὸν θρόνον, παραμερίσας καὶ μετ' ὀλίγον ἐκτυφλώσας τὸν δεκαετῆ υἱὸν Θεοδώρου Β' τοῦ Λασκάρεως καὶ νόμιμον διάδοχον Ἰωάννην. Ἕνεκα τῶν λόγων τούτων, ἔχων ἀνάγκην τῆς βοηθείας τῶν παπῶν, ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν διαδόχων Ἰννοκεντίου τοῦ Δ' περὶ ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν (δεύτερον ἥμισυ τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος). Οἱ διάδοχοι Ἰννοκεντίου τοῦ Δ' (κυρίως Κλήμης ὁ Δ' 1265 καὶ Γρηγόριος ὁ Ι' 1271) ἔκαμον συνέχειαν τῆς πολιτικῆς τοῦ προκατόχου αὐτῶν καὶ διέκειντο εὐμενῶς εἰς τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικὰ σχέδια τῶν Βυζαντινῶν, τώρα πολὺ περισσότερον, ἀφοῦ οὗτοι εἶχον γίνη κύριοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἔπειτα ἡ ἐπέκτασις τοῦ βασιλείου τῆς Νοτίου Ἰταλίας ἦτο ἐπικίνδυνος εἰς τὸ παπικὸν κράτος, εὑρισκόμενον ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ, ὁ δὲ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ὑπεσχέθη συμμετοχὴν εἰς σταυροφορίαν πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ὑπὸ τῶν ἀπίστων καταληφθέντων ἁγίων τόπων. Οἱ μνημονευθέντες

πάπαι δὲν ἐδέχθησαν νὰ ἔλθωσιν εἰς δογματικὰς συζητήσεις, φρονοῦντες, ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ διδασκαλία εἶναι ἀνεπίδεκτος συζητήσεως. Ἐπέβαλον βαρεῖς ὅρους. Ἐζήτησαν πλήρη ἀποδοχὴν τοῦ παπικοῦ πρωτείου καὶ τῆς ρωμαϊκῆς διδασκαλίας, ἡ ἀποδοχὴ θὰ ἐγίνετο γραπτῶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κλήρου. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐν συναθροίσει, ὅπου εὑρίσκετο ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωσήφ, ἐπίσκοποι καὶ ἄλλοι, προσεπάθησε νὰ πείσῃ αὐτούς, ἰσχυριζόμενος, ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι καὶ οἱ λατῖνοι δὲν διαφέρουσιν εἰς οὐσιώδη σημεῖα τῆς πίστεως, ὅτι πρόκειται κυρίως περὶ τοῦ «μνημοσύνου» τοῦ πάπα, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀντικανονικόν, περὶ τοῦ «ἐκκλήτου» καὶ τοῦ «πρωτείου», τὰ ὁποῖα, ἕνεκα τῆς ἀποστάσεως τῆς Ρώμης, ἐπίσης δὲν ἔχουσι πρακτικὴν σημασίαν. Κατὰ διαταγὴν τοῦ πατριάρχου ἀπήντησεν ὁ χαρτοφύλαξ (ἀρχειοφύλαξ, βιβλιοθηκάριος, γραμματεὺς) Ἰωάννης Βέκκος. «Ὀνομάζονταί τινες αἱρετικοί, εἶπε, μὴ ὄντες τοιοῦτοι, ἄλλοι δέ, ὡς οἱ Λατῖνοι, εἰσὶ καίπερ μὴ ὀνομαζόμενοι». Ἀλλ' ἐκίνησε καθ' ἑαυτοῦ τὴν ὀργὴν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐρρίφθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν φυλακήν. Ἐκεῖ ἤλλαξε φρονήματα. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἐκ Μαρωνείας Νικήτου καὶ τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου ἐπείσθη, ὅτι αἱ διαφοραὶ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν δὲν εἶναι μεγάλαι, καὶ ἀπεφάνθη, ὅτι διὰ τῆς ἐκ τοῦ συμβόλου ἀφαιρέσεως τοῦ filioque (καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ) καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς «δι' υἱοῦ» ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἕνωσις. Ἐκ τῶν τριῶν ἐννοιῶν τῆς φράσεως ταύτης (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 384 κ. ἑξ.) ἐδέχετο τὴν τελευταίαν, τὴν ταυτιζομένην πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι κληρικοὶ ἔχοντες τὰ αὐτὰ φρονήματα. Διὰ τῆς συνδρομῆς αὐτῶν ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος εἶχε πρὸ ὀλίγου συντάξῃ «τόμον πίστεως», ὑπερασπίζοντα τὴν ρωμαϊκὴν διδασκαλίαν. Οἱ ὀρθόδοξοι κληρικοὶ διὰ τοῦ Ἰὼβ τοῦ Ἰασίτου καὶ Γεωργίου Παχυμέρους συνέταξαν «ἀντίτομον» καὶ ἐξηκολούθουν νὰ ἀνθίστανται. Ὁ αὐτοκράτωρ μετεχειρίσθη κατ' αὐτῶν αὐστηρὰ μέτρα, ἤτοι βαρείας φορολογίας καὶ ἐξασφαλιστικὰς δι' αὐτὰς κατασχέσεις ἐπίπλων, δημοσίας τιμωρίας καὶ περιυβρίσεις. Ὁ κλῆρος ἐπὶ τέλους ὑπέκυψεν. Ἐδέχθη τὸ μνημόσυνον τοῦ πάπα, τὸ ἔκκλητον (δικαστικαὶ ἐφέσεις εἰς τὸν πάπαν) καὶ τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα, ἀλλὰ μετὰ περιορισμοῦ. Αἱ πειθαρχικαί, δηλονότι, ἀποφάσεις αὐτοῦ νὰ εἶναι δεκταί, ἐφ' ὅσον αὗται θὰ ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ κανονικὰς διατάξεις («secundum ecclesiasticam et canonicam ordinationem et constitutionem», ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν πάπαν· ἴδε Nordem, Das Papsttum und Byzanz, 1903, σελ. 526, σημ. 3 ἐν τέλει)[7]. Τὸ ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον ὑπέγραψεν ὁ κλῆ-

7. Ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κλήρου ὑπογραφέντι ἐγγράφῳ ἀποδίδεται ὡς ἑξῆς: «Ἀλλ' ἀναγνωρίζομεν τὰς ἀρχαίας ἀποφάσεις, τὰς ὁποίας καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν πάντοτε ἐσε-

ρος σώζεται λατινιστὶ ἄνευ ὑπογραφῶν, ἀλλ' ἐν ἀρχῇ μνημονεύονται οἱ ἀποστείλαντες αὐτὸ ἐπίσκοποι μόνον διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν ἐπαρχιῶν, ὄχι καὶ διὰ τῶν ἀτομικῶν ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα πάντως θὰ ἔκειντο εἰς τὰς μὴ διασωθείσας ἐν τέλει ὑπογραφάς. Οἱ δεχόμενοι τὸ ἔγγραφον ἦσαν εἴκοσι ὀκτὼ μητροπολῖται καὶ ἐννέα ἀρχιεπίσκοποι, μεθ' ἕκαστον δὲ τῶν δεκατεσσάρων πρώτων μητροπολιτῶν κεῖται ἡ φράσις «μετὰ τῶν περὶ ἐμὲ» (cum ea [ἢ iis], quae circa me est), τὸ δὲ ἔγγραφον παρίσταται ὡς ὁλοκλήρου τοῦ κλήρου καὶ τῶν ὀφφικιαλίων (Mansi, 24, 74 καὶ ἑξ.). Τὸ ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον ὑπέγραψεν ὁ αὐτοκράτωρ, διέφερε τοῦ προηγουμένου κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐδέχετο ρητῶς τὴν ρωμαϊκὴν διδασκαλίαν καὶ οὐδένα περιορισμὸν ἔθετε (Mansi, 24, 67 καὶ ἑξ. πρβλ. Ἰω. Καρμίρη, Ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον λατινικὴ ὁμολογία, 1947, σελ. 132 καὶ ἑξ.). Κατὰ ταῦτα ὁ κλῆρος ἐδέχθη ὀλιγώτερα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Βατάτση, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος περισσότερα αὐτοῦ. Ἕλληνες ἀπεσταλμένοι ἔφερον εἰς τὸν Ρώμης Γρηγόριον τὸν Ι' τὰ ἔγγραφα ταῦτα, ὡς καὶ τὰς σχετικὰς πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰωσὴφ ἐπιστολὰς τῆς βουλγαρικῆς καὶ τῆς σερβικῆς Ἐκκλησίας, δεχομένας τὴν ἕνωσιν. Ἡ ἕνωσις ἔγινεν ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Λυὼν (1274), εἰς τὴν ὁποίαν μετέβη ὁ πάπας αὐτοπροσώπως. Ἐκτὸς ἄλλων εἶχον κληθῆ δύο διάσημοι λατῖνοι θεολόγοι, Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης καὶ Ἰωάννης ὁ Βοναβεντούρα, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος ἀπέθανε καθ' ὁδόν, ὁ δεύτερος, πρὶν λήξωσιν αἱ ἐργασίαι τῆς συνόδου († 15 Ἰουλίου). Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἑορτῆς τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου (29 Ἰουνίου) ἔγινε παπικὴ λειτουργία ἐν τῷ καθεδρικῷ τῆς Λυὼν ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, εἰς τὴν ὁποίαν παρέστησαν οἱ πρὸ πενθημέρου ἀφιχθέντες ἕλληνες ἀπεσταλμένοι. Ἀνεγνώσθη ὁ ἀπόστολος καὶ τὸ εὐαγγέλιον λατινιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ καὶ ἐξεφωνήθη τὸ πιστεύω μετὰ τοῦ filioque ὑφ' ἑκατέρας τῶν μερίδων ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῆς γλώσσῃ. Ὁ Βοναβεντούρας (ἐπίσκοπος Albano) ἔκαμε τὸ κήρυγμα. Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐν Λυὼν ζωῆς του ἔδειξεν ἰδιαιτέραν συμπάθειαν διὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ μετέφρασε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἑλληνιστὶ εἰς «Εὐτύχιον». Ἡ τετάρτη συνεδρία (6 Ἰουλίου) ἠσχολήθη μὲ τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα [8]. Κατετέθησαν τὰ μνημονευθέντα ἔγγραφα καὶ ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἀποστολῆς μέγας λογοθέτης (πρωθυπουργὸς) Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ὁ

βάσθησαν καθ' ὅλον τὸν παρελθόντα χρόνον μέχρι σήμερον» («Sed antiquam internuntiorum confectionem agnovimus, quam et patres nostri semper attenderunt toto praeterito tempore usque ad tempus hoc». Mansi, 24, 76).

8. Αἱ συνεδρίαι ἐγίνοντο ἐπίσης ἐν τῷ καθεδρικῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Ἡ πρώτη, δευτέρα καὶ τρίτη συνεδρία ἔγιναν τὴν 7ην καὶ 18ην Μαΐου καὶ τὴν 7ην Ἰουνίου. Ἐν τῇ τετάρτῃ συνεδρίᾳ εἰς τοὺς κληρικοὺς Ἕλληνας ἀπεσταλμένους, τὸν πρῴην Κων]πόλεως Γερμανὸν καὶ τὸν Νικαίας Θεοφάνην, ἐδόθη θέσις μετὰ τοὺς καρδιναλίους πρεσβυτέρους.

γνωστὸς ἱστορικός, ἔδωσεν ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορος ὅρκον εἰς τὴν ἕνωσιν. Ὁ πάπας ἔψαλε Te Deum (δοξολογίαν) καὶ ἔκαμε κήρυγμα ἐπὶ τοῦ εὐαγγελικοῦ ρητοῦ: «ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν» (Λουκᾶ 22, 15). Τέλος ἐξεφωνήθη τὸ σύμβολον τῆς πίστεως λατινιστὶ καὶ ἑλληνιστί. Τὸ δεύτερον ἐξεφωνήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπεσταλμένων, τῆς ἀκολουθίας αὐτῶν καὶ τῶν ἐκ τῆς νοτίου Ἰταλίας ἐλθόντων Ἑλλήνων ἐπισκόπων καὶ ἡγουμένων. Περιεῖχε πάλιν τὴν φράσιν «καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ» (filioque), ἀλλὰ μόνον διὰ τὴν περίστασιν ταύτην, τὸ σύμβολον τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀφέθη ἄνευ τῆς προσθήκης, ὡς καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν πατριάρχην Ἰωσήφ, παραιτηθέντα, διεδέχθη ὁ ἄνθρωπος τῶν περιστάσεων, ὁ Ἰωάννης Βέκκος, ὁ ὁποῖος μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἐζήτησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἕνωσιν διὰ βιαίων μέσων, τὰ ὁποῖα παντοῦ προὐκάλεσαν ἐρεθισμόν. Ἡ ἕνωσις ἐφαίνετο ἀνεφάρμοστος, ὅπερ ἀντελήφθησαν οἱ διάδοχοι Γρηγορίου τοῦ Ι' πάπαι (Ἰννοκέντιος ὁ Ε' 1274 καὶ Νικόλαος ὁ Γ' 1277), διὰ τοῦτο ἐβοήθησαν μὲν πολιτικῶς τὸ βυζαντινὸν κράτος, περιορίσαντες τὰς κατ' αὐτοῦ κατακτητικὰς διαθέσεις τοῦ ἡγεμόνος τῆς νοτίου Ἰταλίας Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαβικοῦ, ἀλλ' ἐζήτησαν παρὰ τῶν Βυζαντινῶν τρεῖς συμπληρωματικὰς παραχωρήσεις, ἤτοι παπικὸν ὅρκον τῶν κληρικῶν, διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ σύμφωνον πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν πίστιν καὶ προσθήκην τοῦ filioque εἰς τὸ σύμβολον, διατηρουμένων ὅμως τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν ἐθίμων. Αἱ ἀπαιτήσεις αὗται ηὔξησαν τὴν κατὰ τῆς ἑνώσεως ἀντίδρασιν καὶ ἠλάττωσαν τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀπαδῶν τῆς ἑνώσεως. Ὁ νέος πάπας Μαρτῖνος ὁ Ε' (1281) ἐγκατέλειψε τὴν ὑπὸ Ἰννοκεντίου τοῦ Δ' ἐγκαινιασθεῖσαν πολιτικήν, ἡ ὁποία ηὐνόει τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπέκτασιν τοῦ ἀνασυσταθέντος βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ Μαρτῖνος ἦτο Γάλλος, ὁμοεθνὴς τοῦ βασιλέως τῆς νοτίου Ἰταλίας Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαβικοῦ καὶ ἀφωσιωμένος εἰς αὐτόν, εἰς τὸν ὁποῖον ὤφειλε καὶ τὸν παπικὸν θρόνον. Ἀμφότεροι ἐπεδίωκον τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποκατάστασιν τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας. Τὰ ἐπ' αὐτῆς δικαιώματα τοῦ ἐκδιωχθέντος Βαλδουΐνου τοῦ Β' εἶχε κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Φίλιππος, γαμβρὸς Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαβικοῦ. Ὁ Ρώμης Μαρτῖνος ὁ Δ' ἀφώρισε τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον (18 Νοεμβρίου 1281). Οὕτως ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν ἕνωσιν, καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔπαυσε τὸ μνημόσυνον τοῦ πάπα. Πλησίον τοῦ Βελιγραδίου ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐνίκησε τὸν κατὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐνεργοῦντα στρατὸν Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαβικοῦ, ἀλλ' ὁ ἐκ μέρους αὐτοῦ κίνδυνος ἐξηκολούθει. Ἀπροσδόκητος σωτὴρ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀπέβη ὁ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὀνομαζόμενος «σικελικὸς ἑσπερινός». Τὴν ἑσπέραν τῆς Δευτέρας τοῦ Πάσχα (30 Μαρτίου 1282) οἱ Σικελοὶ διὰ σφαγῆς τῶν κατακτητῶν Γάλλων ἔθεσαν τέρμα εἰς τὴν ἐξουσίαν Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαβικοῦ ἐν

Σικελίᾳ καὶ ἐξησθένησαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος ἀπέθανεν ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος.

Τὴν ὑπὸ τοῦ Ρώμης Μαρτίνου ἐγκαινιασθεῖσαν δυσμενῆ ἀπέναντι τοῦ βυζαντινοῦ κράτους παπικὴν πολιτικὴν ἐξηκολούθουν οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἀλλὰ παρουσιάσθη κοινὸς κίνδυνος Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, ὁ ὁποῖος ἔφερεν ἀμφοτέρους πλησίον ἀλλήλων. Ὁ νέος κίνδυνος ἤρχετο ἐκ τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων. Οὗτοι εἶχον ἐμφανισθῆ ἀρχὰς τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος καὶ εἶχον ἱδρύση κράτος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὁλονὲν ἐπεκτεινόμενον. Μετὰ τοὺς Ἄραβας καὶ τοὺς Σελτσουκίδας Τούρκους ἀποτελοῦσι τὴν τρίτην φάσιν τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου. Οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, ἔχοντες ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς τὸν ἐκ μέρους τῆς Δύσεως κίνδυνον, παρημέλησαν τοὺς Τούρκους καὶ ἄφησαν αὐτοὺς νὰ ἑδραιωθῶσι. Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἐξ αὐτῶν κινδύνου οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες προὔτειναν εἰς τοὺς πάπας τὴν ἕνωσιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ *Ἀνδρόνικος ὁ Γ', ὁ νεώτερος,* κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιδ' ἑκ]ρίδος, δὶς ἀπετάθη εἰς τὸν πάπαν, διαμένοντα ἐν Ἀβινιῶνι τῆς νοτίου Γαλλίας. Τὴν πρώτην φορὰν ἦλθον εἰς Κων]πολιν ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα (Ἰωάννου τοῦ ΚΒ' - 1333), οἱ ὁποῖοι ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι, διότι ὁ πατριάρχης (Ἰωάννης ὁ Καλέκας) καὶ οἱ ἐγκριτώτεροι τῶν ἀρχιερέων, πειθόμενοι εἰς τοὺς λόγους Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ, ἠρνήθησαν νὰ διαπραγματευθῶσι μετ' αὐτῶν. Τὴν δευτέραν φορὰν ἐστάλησαν ἀπεσταλμένοι εἰς τὸν πάπαν (Βενέδικτον τὸν ΙΒ'), ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων ἦτο ὁ ἐκ Καλαβρίας λόγιος μοναχὸς Βαρλαὰμ (1339). Οὗτος προέτρεψε τὸν πάπαν, ἀπέναντι τῶν ἀνατολικῶν νὰ μεταχειρισθῇ ἀντὶ βίας πειθώ, συγκαλουμένης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἐν τῇ ὁποίᾳ νὰ συζητηθῇ ἡ ρωμαϊκὴ διδασκαλία (ἡ γνώμη τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης μεσαζούσης μερίδος, ἀρχὰς τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος - ἴδε σελ. 381 καὶ ἑξῆς), συνέστησε δὲ ἀμοιβαίας φιλικὰς σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ ἄνευ δογματικῆς ἑνότητος. Πρὸ παντὸς ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην ἀποστολῆς στρατιωτικῆς βοηθείας κατὰ τῶν Τούρκων. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι. Οἱ Ἕλληνες εἶχον ἐγκαταλείψη τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Λυῶν συνόδου, αἱ ὁποῖαι ἐδείχθησαν ἀνεφάρμοστοι, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀποτυχίας τῶν δύο μνημονευθεισῶν ἀποπειρῶν ἐφάνη, ὅτι ἄνευ τῶν ἀποφάσεων ἐκείνων ἡ μετὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἕνωσις ἦτο ἀδύνατος καὶ διὰ τοῦτο οἱ μετὰ ταῦτα αὐτοκράτορες ἐπανῆλθον εἰς αὐτάς. Ὁ αὐτοκράτωρ *Ἰωάννης ὁ Ε',* κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος, ἀπετάθη πάλιν δὶς εἰς τὸν πάπαν, διαμένοντα ἀκόμη ἐν Ἀβινιῶνι, ὁ ὁποῖος ἐδείχθη πρόθυμος νὰ παράσχῃ στρατιωτικὴν βοήθειαν εἰς αὐτόν. Τὴν πρώτην φορὰν ὁ αὐτοκράτωρ ὑπεσχέθη πλήρη ὑποταγὴν καὶ ὡς ὅμηρον ἔστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μανουὴλ (1355), ὁ δὲ πάπας (Ἰννοκέντιος ὁ Ϛ') διέταξε, πρῶτον, τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ρόδου, ἔπειτα τοὺς Γενουηνσίους, τοὺς Ἑνετοὺς καὶ τὸν Γάλλον βασι-

λέα τῆς Κύπρου νὰ σπεύσωσιν εἰς βοήθειαν τοῦ κινδυνεύοντος βυζαντινοῦ κράτους, ἀλλ' οὐδὲν ἔπραξαν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐπεξέτειναν τὰς κατακτήσεις αὐτῶν, γενόμενοι κύριοι τῆς 'Αδριανουπόλεως. Τὴν δευτέραν φορὰν ὁ αὐτοκράτωρ μετέβη αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν πάπαν (Οὐρβανὸν τὸν Ε'), ἐπιστρέψαντα ἐπί τι διάστημα εἰς τὴν Ρώμην (1367-1370), καί, κατὰ τὰς λατινικὰς πηγάς, ὡμολόγησαν ἐπισήμως τὴν ρωμαϊκὴν διδασκαλίαν (1369). Μήτηρ αὐτοῦ ἦτο ἡ καθολικὴ "Αννα τῆς Σαβοΐας, σύμβουλος δὲ ὁ Δημήτριος Κυδώνης, ὁ ὁποῖος προσέκειτο εἰς τὴν ρωμαϊκὴν διδασκαλίαν. 'Ο πάπας (Οὐρβανὸς ὁ Ε') τὸ ἑπόμενον ἔτος ἐκήρυξε σταυροφορίαν κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλ' οὐδεὶς ἡγεμὼν ἐκινήθη. "Ηδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀρχίση ἡ κατάπτωσις τοῦ παπισμοῦ. 'Απεδείχθη, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἕνωσις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σώσῃ τὸ βυζαντινὸν κράτος.

'Αλλὰ πολλοὶ δὲν ἔβλεπον ἄλλο μέσον σωτηρίας. 'Ο αὐτοκράτωρ *'Ιωάννης ὁ Ζ'* (ἢ Η'), ἐφαρμόζων τὴν ἀντίληψιν ταύτην, ἐπανέλαβε τὴν ἀπόπειραν τῆς ἑνώσεως τῶν δύο 'Εκκλησιῶν πρὸς τὸν Ρώμης Μαρτῖνον τὸν Ε'. Πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ σύγκλησις οἰκουμενικῆς συνόδου. 'Η πρότασις τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα αὕτη συνέλθῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔγινε κατ' ἀρχὰς δεκτὴ ὑπὸ τοῦ πάπα, ἀλλ' οὗτος ἔπειτα μετέβαλε γνώμην, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀξίωσιν αὐτοῦ. 'Η σύνοδος συνεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ρώμης Εὐγενίου τοῦ Δ' ἐν Φερράρᾳ (1438), ἡ ὁποία κεῖται εἰς τὰ νοτιοδυτικὰ τῆς Βενετίας, ἐπὶ τοῦ Πάδου ποταμοῦ. 'Εκεῖ μετέβη ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Δημητρίου, πολλῶν ἀρχόντων καὶ λογίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνετο ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος, ἐκεῖ μετέβη ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 'Ιωσὴφ μετὰ πολλῶν ἐπισκόπων καὶ ἄλλων κληρικῶν, ὅλοι ὁμοῦ συμποσούμενοι περὶ τὰ ἑκατὸν πρόσωπα. Οἱ πατριάρχαι τῆς 'Ανατολῆς, ἀντεπροσωπεύθησαν ὑπὸ ἐπισκόπων τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτως ὁ μὲν 'Αλεξανδρείας ἀντεπροσωπεύθη ὑπὸ τοῦ 'Ηρακλείας 'Αντωνίου, ὁ 'Αντιοχείας ὑπὸ τοῦ 'Εφέσου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, ὁ 'Ιεροσολύμων ὑπὸ τοῦ Σάρδεων Διονυσίου καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Μονεμβασίας Δωροθέου. 'Ιδιαιτέρους ἀντιπροσώπους ἔστειλαν αἱ 'Εκκλησίαι τῆς Μολδοβλαχίας, Ρωσίας, 'Ιβηρίας καὶ Τραπεζοῦντος, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, ἀπετέλει κράτος ἰδιαίτερον (Συροπούλου, 'Ιστορία τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, σελ. 59 καὶ 268). 'Εν Φερράρᾳ ἠγέρθησαν ζητήματα ἐθιμοτυπίας, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπεχώρησαν οἱ δυτικοί, φοβηθέντες, μήπως ματαιωθῇ ἡ σύνοδος, καὶ οἱ ἀνατολικοὶ μεταβῶσιν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Βασιλείας τῆς 'Ελβετίας, ἡ ὁποία σύνοδος ἀπηρτίζετο κυρίως ἐκ τῆς ἀντιπαπικῆς Δύσεως καὶ εἶχεν ἐπίσης καλέση τοὺς ἀνατολικούς. Διὰ τοῦτο ὁ πάπας δὲν ἐπέμεινεν, ὁ πατριάρχης 'Ιωσὴφ νὰ φιλήσῃ τὸν πόδα αὐτοῦ, ἐν δὲ τῷ καθεδρικῷ ναῷ τοῦ 'Αγίου Γεωργίου,

ὅπου ἔγινεν ἡ ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου (9 Ἀπριλίου 1438), δὲν ἐπέμεινε νὰ τεθῇ ὁ παπικὸς θρόνος ἐν τῷ μέσῳ. Ἐτέθη τὸ Εὐαγγέλιον. Δεξιὰ (ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν εἰσερχόμενον) ἐκάθισαν οἱ Λατῖνοι, ἀριστερὰ οἱ Ἕλληνες. Ὁ παπικὸς θρόνος διεκρίνετο κατὰ τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν διακόσμησιν, προκαλέσας ἀποτυχούσας ἀξιώσεις τοῦ πατριάρχου καὶ μεμψιμοιρίας τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ συντήρησις τῶν ἀνατολικῶν, κατὰ τὴν συμφωνίαν, ἦτο εἰς βάρος τοῦ πάπα, ἀλλ' ἀντὶ καθημερινῆς τροφῆς ἐδίδετο, κατὰ προτίμησιν τῶν ἡμετέρων, χρηματικὸν ποσόν, τὸ ὁποῖον πολλάκις καθυστερεῖτο. Ὁ πάπας βεβαίως ἐπάλαιε κατὰ οἰκονομικῶν δυσχερειῶν, ἀλλὰ παρ' αὐτὰς οἱ ἡμέτεροι τὰς καθυστερήσεις ᾐσθάνθησαν ὡς πιέσεις ἐν κρισίμοις στιγμαῖς. Ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἀνέμενον τοὺς προσκληθέντας ἐπισκόπους καὶ ἡγεμόνας τῆς Δύσεως, κατὰ τὸ διάστημα δὲ τοῦτο ἔκαμον προκαταρκτικὰς ἐργασίας. Ὅτε οἱ ἀναμενόμενοι, μὴ θέλοντες νὰ ἐγκαταλείψωσιν ἢ δυσαρεστήσωσι τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, δὲν ἐνεφανίσθησαν, ἤρχισαν αἱ ἐπίσημοι συνεδρίαι τὴν 6ην Ὀκτωβρίου (1438), ἐν τῷ παρεκλησίῳ τοῦ παλατίου, ὅπου διέμενεν ὁ πάπας, διότι οὗτος ἔπασχεν ἐκ ποδάγρας ἢ δὲν ἤθελε νὰ διασχίζῃ τὰ πλήθη μεταβαίνων εἰς τὸν καθεδρικὸν ναόν. Ἡ διάταξις τῶν ἑδρῶν ἦτο ἡ ἐν τῷ καθεδρικῷ ναῷ προηγουμένως ὁρισθεῖσα. Ὄχι μόνον ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Λατερανοῦ (1215), ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Λυῶνος (1274) δὲν εἶχον γίνη συζητήσεις. Τοιαῦται πρώτην φορὰν ἔγιναν ἐνταῦθα, ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φερράρας. Οὕτως ἐπὶ τέλους ἐπραγματοποιήθη ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης μεσαζούσης μερίδος τῶν ἀρχῶν τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος (σελ. 381 κ. ἑξ. καὶ 389). Ὡς πρῶτον ζήτημα συνεζητήθη ἡ ἐν τῷ λατινικῷ συμβόλῳ προσθήκη τοῦ filioque (καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ). Ὁ Ἐφέσου Μάρκος ὁ Εὐγενικὸς ἐζήτησε νὰ ἀναγνωσθῶσιν οἱ ὅροι τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὅπερ ἔγινεν ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 16ης Ὀκτωβρίου. Δὲν ἀναφέρομεν ποσοστὴ ἦτο ἡ συνεδρία, διότι ὁ αὔξων ἀριθμὸς τῶν συνεδριῶν εἶναι διάφορος κατὰ τὰς πηγὰς (τρίτη, τετάρτη, πέμπτη). Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ὅρων τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὁ Ἐφέσου ἐξήγαγε τὸ συμπέρασμα κατὰ τῆς προσθήκης τοῦ filioque, διότι δὲν ἀνεφέρετο ἐν αὐτοῖς. Μόνον διὰ τὸν ὅρον τῆς ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου οἱ Λατῖνοι ἐχρησιμοποίησαν χειρόγραφον, ἔχον τὸ filioque, ἀλλ' ἦτο εὔκολον νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἦτο πρόσθετον. Ὁ Γεώργιος Γεμιστός, μάλιστα, ἔκαμε τὴν ἑπομένην ὀρθὴν παρατήρησιν· ἂν ἦτο γνήσιον, οἱ λατῖνοι θεολόγοι ἀπὸ πολλοῦ θὰ τὸ εἶχον μεταχειρισθῇ ὑπὲρ ἑαυτῶν. Ἐκ τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς γ' οἰκουμενικῆς συνόδου (431), «μηκέτι ἐξεῖναι μηδενὶ μεταποιεῖν ὅλως τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον», ὁ Ἐφέσου Μάρκος ἐξήγαγε τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἔκτοτε οὐδεμία προσθήκη ἐπιτρέπεται (πρβλ. τὴν προτελευταίαν συνεδρίαν τῆς ἐπὶ Φωτίου ἐν Κων]πόλει συνόδου τοῦ ἔτους 879, ἴδε ἀνωτέρω σελ. 365). Ὁ Ἐφέσου εἶχε βεβαίως ἐν νῷ τὸν ἕβδομον κα-

νόνα τῆς τρίτης οἰκουμ. συνόδου, τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον συνώψισεν ἐλευθέρως καὶ τοῦ ὁποίου αἱ σχετικαὶ φράσεις κατὰ λέξιν ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: «ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι προφέρειν (ἢ προσφέρειν), ἤγουν συγγράφειν ἢ συντιθέναι, παρὰ τὴν ὁρισθεῖσαν παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων τῶν ἐν τῇ Νικαέων συναχθέντων πόλει». Ὁ Ἐφέσου ἐνίσχυσε τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ διὰ παραδείγματος, παρατηρήσας, ὅτι ἡ τρίτη οἰκουμενικὴ σύνοδος, καίπερ θεωροῦσα ἀναγκαιότατον τὸ ὄνομα «Θεοτόκος», δὲν ἐτόλμησε νὰ εἰσαγάγῃ αὐτὸ εἰς τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας. Τὸ ὄνομα Θεοτόκος ἡ τρίτη οἰκουμ. σύνοδος, ὡς γνωστόν, εἰσήγαγεν εἰς τὸν ὅρον αὐτῆς, τὸ αὐτὸ δὲ ἔπραξε καὶ ἡ τετάρτη οἰκουμ. σύνοδος. Διὰ τῶν ὅρων ἐγίνοντο προσθῆκαι, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τρίτης οἰκουμενικῆς συνόδου διέκρινον πλέον τὰ σύμβολα ἀπὸ τῶν ὅρων τῶν συνόδων (πρβλ. Mansi 7, 107 κ. ἑξ. Hefele, 2, 468 καὶ ἑξῆς). Ὁ καρδινάλιος Ἰουλιανὸς Καισαρίνης κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 11ης Νοεμβρίου ἀπήντησεν, ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς τὸ σύμβολον προσθήκη, ὅταν αὕτη εἶναι ἀληθὴς ἢ ἀνάπτυξις τῶν παραδεδεγμένων καὶ ἐζήτησε νὰ ἐξετασθῇ, ἂν ἡ διδασκαλία τοῦ filioque εἶναι τοιαύτη. Ἐστηρίχθη ἐπίσης εἰς τὰς προσθήκας, τὰς ὁποίας ἔκαμεν ἡ τρίτη καὶ ἡ τετάρτη οἰκουμενικὴ σύνοδος εἰς τοὺς ὅρους αὐτῶν, ταυτίζων ὅμως αὐτὸς σύμβολα καὶ ὅρους. Τὰ αὐτὰ πράγματα ἄλλως ἀντελαμβάνετο ὁ ἀνατολικὸς ἱεράρχης καὶ ἄλλως ὁ δυτικὸς ἱεράρχης, καθιστῶντες οὕτω φανερὸν τὸ διάφορον πνεῦμα τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Βεβαίως αἱ ἑπτὰ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἔκαμον προσθήκας διὰ τῶν ὅρων αὐτῶν. Ἐν τούτῳ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ οὐσιώδης διαφορὰ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὅτι, δηλαδή, δέχεται συνέχειαν τῆς δογματικῆς ἀναπτύξεως μετὰ τὰς ἑπτὰ οἰκουμενικὰς συνόδους.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ σύνοδος ἐκ τῆς Φερράρας μετετέθη εἰς τὴν Φλωρεντίαν (Ἰαν. καὶ Φεβρ. 1439), ὡς ἐπισήμως ἐλέχθη, διὰ τὸν λοιμόν, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀπὸ πολλοῦ ὑφίστατο καὶ ἤδη εὑρίσκετο εἰς ὕφεσιν. Ὁ Συρόπουλος μάλιστα, εὑρισκόμενος ἐκεῖ καὶ παρακολουθήσας τὰ πάντα ἐκ τοῦ πλησίον, ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ λοιμὸς εἶχε παύσῃ πρὸ δύο μηνῶν. Ὑπῆρχεν ἄλλη αἰτία τῆς μεταθέσεως τῆς συνόδου. Ἐκ Φλωρεντίας (Κόσμου τοῦ Μεδίκου 1464) ἐδόθησαν ὑποσχέσεις περὶ παροχῆς σεβαστῶν ποσῶν χρημάτων διὰ τὴν συντήρησιν τῆς συνόδου. Ἡ Φλωρεντία ἔκειτο εἰς μεγαλυτέραν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς ἀπόστασιν καὶ μεσογειότερον, οἱ δὲ ἡμέτεροι τὴν μετάθεσιν ᾐσθάνθησαν ἐπίσης ὡς μέσον πιέσεως πρὸς ὑποχώρησιν. Ἐν Φλωρεντίᾳ αἱ συνεδρίαι ἐγίνοντο ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς παπικῆς κατοικίας (τῆς μονῆς Ἁγίας Μαρίας τῆς νέας). Ἀπὸ τῆς συνεδρίας τῆς 2 Μαρτίου διεξήχθη συζήτησις, ὄχι πλέον περὶ τῆς προσθήκης τοῦ filioque, ἀλλὰ περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ filioque, μεταξὺ τοῦ Ἐφέσου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ καὶ τοῦ δομινικανοῦ Ἰωάννου (De Montenigro). Μακρὰ συζήτησις ἔγινε περὶ τῶν σχετικῶν χωρίων τῶν Πατέρων, τῆς γνησιότητος καὶ ἑρμηνείας αὐτῶν, χωρὶς νὰ

φθάσωσιν εἰς συνεννόησιν καὶ συμπεράσματα. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος/βλέπων ἐπιμηκυνομένας τὰς συζητήσεις, ἐζήτει νὰ συντομεύσῃ αὐτάς, συνιστῶν εἰς τοὺς ἑαυτοῦ ὑποχώρησιν. Ὁ πάπας εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς αὐτὸν διαρκῆ προστασίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ στρατοῦ καὶ στόλου καὶ σταυροφορίαν τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως κατὰ τῶν Τούρκων. Τί ἄλλο ἤθελον; Ὑπὲρ συμβιβαστικῆς λύσεως τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων ἐκηρύχθησαν πρῶτοι ὁ Νικαίας Βησσαρίων, ὁ Ρωσίας Ἰσίδωρος, Ἕλλην ἢ Βούλγαρος, ὁ πνευματικὸς (ἐξομολογητὴς) καὶ ἐν Φερράρᾳ εἰς μέγαν πρωτοσύγκελλον προχειρισθεὶς Γρηγόριος Μελισσηνὸς (ἢ Μάμμας), ἔπειτα ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, βαθμηδὸν οἱ περισσότεροι τῶν ἐπιλοίπων ἀρχιερέων. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ζήτημα τοῦ filioque, ὁ συμβιβασμὸς συνίστατο εἰς τοῦτο, ὅτι ἐταύτισαν τὰς ἐκφράσεις «ἐκ τοῦ υἱοῦ» καὶ «δι' υἱοῦ». Ὡρίσθη, ὅτι μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπάρχει μόνον λεπτή τις διαφορά. Οἱ Ἕλληνες (μὲ τὴν φράσιν «δι' υἱοῦ») δέχονται τὸν υἱὸν ὡς «αἰτίαν» (causam) τοῦ ἁγίου πνεύματος[6], οἱ δὲ Λατῖνοι (μὲ τὴν φράσιν «καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ») δέχονται τὸν υἱὸν ὡς ἀρχὴν (principium) τοῦ ἁγίου πνεύματος, «ὅπως καὶ τὸν πατέρα» (sicut et patrem. Mirbt, Quellen, 234)[7]. Ἐξητάσθησαν καὶ αἱ σπουδαιότεραι τῶν ἄλλων διαφορῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Δύο ἀπαντῶσι τώρα πρώτην φορὰν ἐπισήμως. Πρῶτον, ἂν ἡ καθαγίασις τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ γίνεται κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τῶν λόγων, «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμα μου κτλ.», ὡς ἐφρόνουν οἱ Λατῖνοι, ἢ κατὰ τὴν σχετικὴν εὐχήν, «καὶ ποίησον κτλ.», ὡς ἐφρόνουν οἱ ὀρθόδοξοι. Οἱ ἀνατολικοὶ ἔμειναν ἀνένδοτοι εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο. Δεύτερον, ἂν αἱ ἀμοιβαὶ τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων καὶ αἱ τιμωρίαι τῶν κακῶν ἄρχωνται κυρίως ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον, ὡς ἐφρόνουν οἱ Λατῖνοι, ἢ κυρίως μετὰ τὴν τελικὴν κρίσιν, ὡς ἐφρόνουν οἱ ὀρθόδοξοι. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶχε προκαλέσῃ ἔριδας ἐν αὐτῇ τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ ΚΒ' (τῆς Ἀβινιῶνος), ὁ ὁποῖος ἦτο ὑπὲρ τῆς δευτέρας γνώμης. Οἱ θεολόγοι τῶν Παρισίων ἀπεφάνθησαν ὑπὲρ τῆς πρώτης, τὴν ὁποίαν ἐδέχθη καὶ ὁ πάπας ἐπὶ τῆς ἐπιθανατίου αὐτοῦ κλίνης (1334). Βενέδικτος ὁ ΙΒ' ἐξέδωσε

6. Τουτέστιν ὡς δευτέραν αἰτίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος. Ἐπὶ μιᾶς καθέτου γραμμῆς εὑρίσκονται τοποθετημένα τὰ τρία πρόσωπα, πατήρ, ὑπ' αὐτὸν ὁ υἱός, ὑπ' αὐτὸν τὸ ἅγιον πνεῦμα. Ἡ ὕπαρξις τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔχει ὡς πρώτην αἰτίαν τὸν πατέρα, ὡς δευτέραν τὸν υἱόν. Ὁ υἱὸς δὲν μετέχει παθητικῶς, ἀλλ' ἐνεργῶς τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος. Ἡ λατινίζουσα ἀντίληψις τοῦ Ἰωάννου Βέκκου (Κ. Δυοβουνιώτης).

7. Πατὴρ καὶ υἱὸς δύο πρῶται αἰτίαι τοῦ ἁγίου πνεύματος. Πατὴρ καὶ υἱὸς εὑρίσκονται εἰς τὰς ἄκρας μιᾶς ὁριζοντίου γραμμῆς, ἐκ τῶν ἄκρων τῆς ὁποίας κατέρχονται δύο πλάγιαι γραμμαὶ συναντώμεναι καὶ σχηματίζουσαι τρίγωνον, τοῦ ὁποίου ἡ γωνία τῆς κορυφῆς εὑρίσκεται πρὸς τὸ κάτω (ἀνεστραμμένον τρίγωνον). Ἐκεῖ εὑρίσκεται τὸ ἅγιον πνεῦμα (Κ. Δυοβουνιώτης).

παπικὴν βοῦλλαν, καθιεροῦσαν τὴν γνώμην ταύτην (1336). Ὥστε ἑκατὸν ἔτη πρὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου ἡ διδασκαλία αὕτη εἶχε γίνῃ δόγμα τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ οἱ ἀνατολικοί, μετὰ πολλὰς συζητήσεις, ὑπεχώρησαν καὶ ἐδέχθησαν τὴν λατινικὴν ἄποψιν. Μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐσχετίζετο τὸ ζήτημα τοῦ καθαρτηρίου πυρός, εἰς τὸ ὁποῖον ὑποβάλλονται οἱ μὴ ὄντες ἀγαθοὶ ἢ κακοὶ ἀλλὰ μέσον τι. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐν συνεχείᾳ ἐδέχθησαν καὶ τὴν λατινικὴν ταύτην διδασκαλίαν. Τὸ πρωτεῖον τοῦ Ρώμης ἔγινε δεκτὸν ὑπὸ τῶν ἀνατολικῶν, «ὡς περιέχεται ἐν ταῖς πράξεσι τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τοῖς ἱεροῖς κανόσιν» (quemadmodum etiam in gestis oecumenicorum concilium et in sacris canonibus continetur. Mirbt, αὐτόθι). Δὲν λέγει, ὅτι αἱ ἀποφάσεις τοῦ Ρώμης θὰ γίνωνται δεκταί, ἐφ' ὅσον δὲν ἀντιτίθενται ἢ συμφωνοῦσι πρὸς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους καὶ τοὺς ἱεροὺς κανόνας. Οὕτω διετυπώθη τὸ ζήτημα εἰς τὰς παραχωρήσεις τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Βατάτση († 1254) καὶ βραδύτερον ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου· εἰς τὰς παραχωρήσεις τοῦ κλήρου κατὰ τὴν σύνοδον τῆς Λυὼν (1274). Ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας ἐπρόκειτο περὶ αὐτοῦ τοῦ παπικοῦ πρωτείου. Οἱ Λατῖνοι ὑπὸ τὰς μνημονευθείσας φράσεις ἠδύναντο νὰ ἐννοήσωσι τὰς ψευδοϊσιδωρείους διατάξεις, ὑποστηριζούσας τὰς παπικὰς ἀξιώσεις, καὶ ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας, ἀλλ' ὑπὸ τὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐφέροντο ἐν τῇ Δύσει. Οὕτω τοῦ ἕκτου κανόνος τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου (325), ὁ ὁποῖος παρ' ἡμῖν ἀρχίζει μὲ τὴν φράσιν «τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω», ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τῆς Δύσεως προετάσσοντο αἱ λέξεις: «Romana ecclesia semper primatum habuit» (ἡ ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία πάντοτε ἔσχε τὸ πρωτεῖον). Τὸ λατινικὸν κείμενον τῶν κανόνων 3, 4 καὶ 5 τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς (343) διαφέρει τοῦ ἑλληνικοῦ, ἐκτὸς τούτου τὰ ὑφ' ἡμῶν ὡς πρεσβεῖα τιμῆς τοῦ Ρώμης νοούμενα, ὑπὸ τῶν Λατίνων ἐνοοῦντο ὡς πρωτεῖον αὐτοῦ. Διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας ὁ Κωνσταντινουπόλεως ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὡς κατέχων τὴν δευτέραν θέσιν μετὰ τὸν Ρώμης, ἄρα τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁ δὲ Ἀλεξανδρείας τὴν δευτέραν ἐν αὐτῇ (3ος κανὼν Β' Οἰκουμενικῆς, 381, καὶ 28ος κανὼν Δ' Οἰκουμενικῆς, 451). Ἡ ὑπὸ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀναγνώρισις αὕτη πρώτην φορὰν εἶχε γίνῃ ἐν τῇ ἐπὶ Φωτίου συνόδῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (879, ἐπὶ Ρώμης Ἰωάννου τοῦ Η'), ἀλλ' ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία, ἂν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῆς εἶχον προτείνῃ τὸν σχετικὸν πρῶτον κανόνα τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 879, εἶχεν ἀπορρίψῃ τὴν σύνοδον ἐκείνην καὶ τὸν κανόνα αὐτῆς. Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ σύνοδος τῆς Φλωρεντίας δὲν ἔκαμε λόγον περὶ ἴσων πρεσβείων τιμῆς τοῦ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Ρώμης, τὰ ὁποῖα πρώτην φορὰν ἀπένειμεν ὁ 28ος κανὼν τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ ἐπανέλαβεν ὁ μνημονευθεὶς κανὼν τῆς συνόδου τῆς Κων-

σταντινουπόλεως τοῦ 879. Ἑκατέρα Ἐκκλησία διετήρησε τὰ ἔθιμα αὐτῆς. Οὕτως ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ διετήρησεν ἡ μὲν δυτικὴ τὰ ἄζυμα, ἡ δὲ ἀνατολικὴ τὸν ἔνζυμον ἄρτον, τὸ σύμβολον τῆς πίστεως διετήρησεν ἡ μὲν δυτικὴ μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ filioque, ἡ δὲ ἀνατολικὴ ἄνευ αὐτῆς. Κρίνων τις τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας, θὰ παρατηρήσῃ, ὅτι αἱ βάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔγινεν ἡ ἕνωσις εἶναι αἱ αὐταὶ μὲ τὰς βάσεις, τὰς ὁποίας ἔθεσεν ἡ ἐν Λυὼν σύνοδος, ἤτοι ἀποδοχὴ τοῦ παπικοῦ πρωτείου καὶ τῆς ρωμαϊκῆς διδασκαλίας, ἀλλ' ἐνταῦθα ἔγιναν συζητήσεις, ὡρίσθησαν λεπτομέρειαι καὶ ἔγιναν περιορισμοί. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐζήτει, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὅρου νὰ τεθῇ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἔγινε δεκτόν. Ἐτέθη τὸ ὄνομα τοῦ πάπα μετὰ τῆς φράσεως «συναινοῦντος (consentiente) τοῦ αὐτοκράτορος, τῶν πατριαρχῶν καὶ λοιπῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας». Αἱ ἀποφάσεις παρουσιάζονται ὡς παπικαὶ διατάξεις (παπικὴ βοῦλλα 6 Ἰουλίου 1439). Αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ πολλοῦ εἶχον μεταβληθῇ εἰς συμβουλευτικὰ σωματεῖα τοῦ πάπα. Τὸν ὅρον ὑπέγραψεν ὁ πάπας Εὐγένιος ὁ Δ' καὶ ἑβδομήκοντα δυτικοὶ ἐπίσκοποι, ἐκ τῶν ἀνατολικῶν οἱ περισσότεροι (16 ἐπίσκοποι). Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωσὴφ ἕνα περίπου μῆνα πρὸ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ὅρου εἶχεν ἀποθάνῃ, ταφεὶς ἐκεῖ ἐν τῷ παρεκκλησίῳ Ρουτσελλάϊ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Μαρίας τῆς νέας, ὅπου μέχρις σήμερον σώζεται ὁ τάφος αὐτοῦ. Ἀντ' αὐτοῦ ὑπέγραψε τὸν ὅρον ὁ μέγας πρωτοσύγκελλος Γρηγόριος Μάμας. Ὑπέγραψαν πρὸς τούτοις οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἄλλων πατριαρχείων, τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας, τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Τραπεζοῦντος. Οἱ τῆς Ἰβηρίας εἶχον δραπετεύσῃ. Ἐκ τῶν μὴ ὑπογραψάντων ἦτο ὁ Ἐφέσου Μάρκος ὁ Εὐγενικός. Οὗτος ἦτο καὶ ἀντιπρόσωπος τοῦ πατριαρχείου Ἀντιοχείας, διὰ τοῦτο ὑπέγραψε μόνον ὁ δεύτερος ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ ὁ Ρωσίας Ἰσίδωρος. Ὁ Ἰσίδωρος, ὡς ὑπογράψας τὴν ἕνωσιν καὶ ἐμμένων εἰς αὐτήν, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ Ρωσίας, τὰ δὲ τρία ἀνατολικὰ πατριαρχεῖα (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων), διὰ συνόδου ἐν Ἱερουσαλήμ, τῷ 1443, ἀπεκήρυξαν τὴν ἕνωσιν. Εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεβιβάσθη ὁ Κυζίκου Μητροφάνης (1440), ὀπαδὸς τῆς ἑνώσεως, ἀλλ' αὕτη ἀντέβαινεν εἰς τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐπιβάλῃ διὰ τῆς βίας τὴν ἕνωσιν, διότι ἐνεῖδεν, ὅτι αὕτη δὲν ἦτο τὸ σωτήριον πολιτικὸν μέσον, τὸ ὁποῖον ἐζήτει. Οὐδεμίαν βοήθειαν παρέσχεν ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὸν πατριάρχην Μητροφάνην, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦτο εὑρίσκετο σχεδὸν ὑπὸ παραίτησιν καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν (1443). Ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἔμεινε κενὸς ἐπὶ δύο ἔτη, μετὰ τὴν πάροδον τῶν ὁποίων πατριάρχης ἔγινε ὁ λατινόφρων μέγας πρωτοσύγκελλος Γρηγόριος Μάμμας (1445), μὴ εὑρὼν μεγαλυτέραν ὑποστήριξιν πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς ἑνώσεως. Ὑπῆρχεν ἄλλοτε ἡ

γνώμη, ὅτι τῷ 1450 (ἢ 1451) ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ ΙΑ' (ἢ ΙΒ') συνῆλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος, ἡ ὁποία κατεδίκασε τὴν ἕνωσιν καὶ καθήρεσε τὸν πατριάρχην (Μ. Γεδεὼν Πατριαρχικοὶ πίνακες, σελ. 467), ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ἀληθής [9]. Ἀληθεύει μόνον, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο οἱ ὀρθόδοξοι ἐξεδίωξαν τὸν πατριάρχην Γρηγόριον. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος, βλέπων τὰς προόδους τῶν Τούρκων, ἔδειξε μεγαλύτερον τοῦ προκατόχου ζῆλον εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἑνώσεως. Τὴν 12ην Δεκεμβρίου 1452 ὁ πρώην Ρωσίας Ἰσίδωρος, ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Ρώμης Νικολάου τοῦ Ε', ἐτέλεσεν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ, παρόντος τοῦ αὐτοκράτορος, κοινὴν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἱεροτελεστίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀνεγνώσθη ὁ ὅρος τῆς συνόδου καὶ ἐμνημονεύθη τὸ ὄνομα τοῦ πάπα. Μετὰ ἓξ περίπου μῆνας ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων (29 Μαΐου 1453).

9. Χρήστου Παπαϊωάννου, Τὰ πρακτικὰ τῆς λεγομένης τελευταίας συνόδου ἐν τῇ Ἁγ. Σοφίᾳ καὶ ἡ ἱστορικὴ ἀξία αὐτῶν (Βυζ. Χρονικὰ Πετρουπόλεως, ρωσιστί, 1895, ἑλληνιστὶ Ἐκκλ. Ἀλήθεια Κωνσταντινουπόλεως, τόμος 15, 1895/96).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β′

Η ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Θεοφάνης καὶ οἱ μετὰ τὸν Θεοφάνην (Continuatus), Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος (Περὶ θεμάτων καὶ πρὸς τὸν ἴδιον υἱόν), Συμεὼν Μάγιστρος, Θεοφύλακτος Σιμοκάτης, Λέων ὁ Διάκονος, Λέων ὁ Γραμματικός, Κεδρηνός, Ζωναρᾶς, Θεοφυλάκτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας ἐπιστολαί, Φωτίου ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἄρχοντα τῶν Βουλγάρων καὶ Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς ἀνατολικοὺς (ἔκδοσις Βαλέτα). Les sources de l' histoire des saints Cyrille et Méthode (ἴδε σχετικὴν διατριβὴν P. Duthilleul ἐν Echos d' Orient, 1935). P. Ewald, Die Papstbriefe der britischen Sammlung (Neues Archiv für alte Geschichte, 1880, V) καὶ E. Caspar (αὐτ. XXXVI, 1911). Chronicae Boemorum (Scriptores rerum Bohemorem, I, καὶ Monumenta Germaniae, historici scriptores, IX). Chronicae Polonorum (Monumenta Germaniae, αὐτ. IX). Vita S. Stephani primi regis Ungarorum (αὐτ. XI καὶ Acta Sanctorum, Sept. I.). Pray, Annales veteris Hungariae, pars I (1701). Νέστορος ἀρχαῖον ρωσικὸν χρονικὸν (γερμανικὴ μετάφρασις R. Trautmann, 1931).

C. Jirecek, Geschichte der Bulgaren (1876)· Geschichte der Serben (1911). N. Jorga, Geschichte des rumänischen Volkes (1905). A. Naegle, Kirchengeschichte Böhmens, quellenmässig und kritisch dargestellt (1915-18). K. Völker, Kirchengeschichte Polens (1830). Bod, Historia Hungarorum ecclesiastica, 3 τόμοι (1888—90). Geza Kuum, Relationum Hungarorum cum Oriente historia antiquissima, 2 τόμοι (1892-95). Kaindl, Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen (Archiv für österreichische Geschichte LXXXI—LXXXV, 1895-98). Emile Horn, Le christianisme en Hongrie (ἄνευ χρονολογίας). Φερὶζ Μπέρκυ, Ὀργάνωσις τῆς ἐν Οὐγγαρίᾳ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας 1942. Philaret, Geschichte der Kirche Russlands, γερμανικὴ μετάφρασις ὑπὸ Blumental, 2 τόμοι (1872). K. Lübeck, Die Christianisierung Russlands (1922). N. Bonwetsch, Kirchengeschichte Russlands (1923). H. Schubert, Die sogenannten Slavenapostel Constantin und Methodius (Ἀκαδημεία Ἀϊδελβέργης, 1916). F. Dvornik, Les Slaves, Byzance et Rome au IX siècle, 1926. Les legendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, 1933. M. Jugie, Les origines de l' église russe (ἐν Echos d' Orient, 1937). Hans Koch, Byzanz, Ochrid und Kiev («Kyrios», 1938).

§ 24. Ἡ ἐκχριστιάνισις τῶν Νοτιοσλαύων καὶ τῶν Ρουμάνων.

Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Σλαύων ἤρχισαν τὴν στ' ἑκατονταετηρίδα ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Ἰουστινιανοῦ (539) καὶ Μαυρικίου (589) καὶ κατέλαβον τὰ βόρεια σύνορα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου (Νοτιοσλαῦοι). Ἐξ αὐτῶν εἰσῆλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μέχρι τῆς Πελοποννήσου. Ὁ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου (746) ἐν Πελοποννήσῳ λοιμὸς διηυκόλυνε τὴν διείσδυσιν καὶ ἐγκατάστασιν τῶν σλαύων ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ (Continuatus, 5, 52—54. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου 3, 53. Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 5, 72). Οἱ εἰσελάσαντες σλαῦοι ἔμειναν ἀνεξάρτητοι πολιτικῶς καὶ ἐθνικοὶ τὸ θρήσκευμα. Ἡ ὑποταγὴ καὶ ἡ ἐκχριστιάνισις αὐτῶν ἔβαινον, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἐκ παραλλήλου, ἀλλὰ βραδέως, ἡ δὲ ἐκχριστιάνισις αὐτῶν ἐβράδυνεν ἀκόμη περισσότερον. Πρώτη ἡ αὐτοκράτειρα τοῦ Βυζαντίου Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, ἰδιαιτέρως ἐνδιαφερομένη περὶ τῆς Πελοποννήσου, ἐσκέφθη περὶ ἀμφοτέρων καὶ διὰ τοῦ στρατηγοῦ Σταυρακίου ἐπεχείρησεν ὑποταγὴν τῶν σλαύων τῆς Ἑλλάδος (783), ἀλλά, παρὰ τὰς ἐπιτυχίας, δὲν ἠδυνήθη νὰ φέρῃ τὸ ἔργον εἰς πέρας. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος μάλιστα Νικηφόρου (805) οἱ σλαῦοι τῆς Πελοποννήσου ἔλαβον στάσιν ἐπιθετικὴν κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπολιόρκησαν τὰς Πάτρας, ἀλλ' ἡττήθησαν. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Γ' (842-866) διὰ τοῦ πρωτοσπαθαρίου Θεοκτίστου κατώρθωσε νὰ ὑποτάξῃ τοὺς σλαύους τῆς Πελοποννήσου, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν ἔμειναν ἀνεξάρτητοι δύο φυλαὶ (οἱ Ἐζερῖται καὶ οἱ Μηλιγγοί), αἱ ὁποῖαι κατέφυγον εἰς τὸν Ταΰγετον καὶ ἔγιναν φόρου ὑποτελεῖς. Ἡ ἐκχριστιάνισις τῶν σλαύων τῆς Πελοποννήσου τὴν ι' ἀκόμη ἑκατονταετηρίδα δὲν ἦτο πλήρης. Εἰς τὴν ἐκχριστιάνισιν αὐτῶν συνετέλεσαν, πρῶτον, οἱ παλαιότεροι κάτοικοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν χριστιανοί, δεύτερον, τὰ λείψανα τῆς ἀρχαιοτέρας ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως, τὰ ὁποῖα διετηρήθησαν μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν σλαύων καὶ τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν τῆς νέας διοργανώσεως. Ἡ ἀρχαία διοργάνωσις τῆς Πελοποννήσου εἶχε μίαν μητρόπολιν, τὴν Κόρινθον· ἡ νέα ἀνέδειξε περισσοτέρας. Οὕτως αἱ Πάτραι μετὰ τὴν λύτρωσιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς μνημονευθείσης σλαυϊκῆς πολιορκίας (805) προήχθη εἰς μητρόπολιν, εἰς δὲ τὸν ναὸν αὐτῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἐδωρήθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου οἱ περίοικοι σλαῦοι. Τὴν ια' ἑκατονταετηρίδα προήχθη εἰς μητρόπολιν ἡ Λακεδαίμων (1082), τὴν ιβ' ἑκατονταετηρίδα τὸ Ἄργος (1189) καὶ τὴν ιγ' ἑκατονταετηρίδα ἡ Μονεμβασία (1261-70).[1] Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Σλαύων τῆς Μακεδονίας

1. Ἀντιρρήσεις ἐν Κ. Καλογερᾶ Μονεμβασίᾳ, 1955 σελ. 38 κ. ἑξ.

ἔγινε ταχύτερον, συμπληρωθεὶς πρὸ τοῦ τέλους τῆς θ′ ἑκατονταετηρίδος (Ἰωάννης Καμηνιάτης, ἔκδοσις Βόννης, σελ. 495 κ. ἑξ. Διατύπωσις Λέοντος τοῦ Σοφοῦ περὶ τῆς τάξεως τῶν θρόνων τῶν Ἐκκλησιῶν. Ράλλη καὶ Ποτλῆ Σύνταγμα, 5, 474 καὶ ἑξῆς). Εἰς τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν Σλαύων συνετέλεσεν ἡ ἵδρυσις μοναστηρίων.

Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν ἐκτὸς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους Νοτιοσλαύων (Σέρβων, Κροατῶν καὶ Βουλγάρων) ἐξηρτήθη ἐν ἀρκετῷ μέτρῳ ἐπίσης ἐκ τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας εὑρέθησαν. Ἐφ᾽ ὅλων τούτων ἀρχικῶς εἶχε μεγάλην ἐπίδρασιν τὸ βυζαντινὸν κράτος. Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἀναφέρει, ὅτι πρῶτος ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ἡράκλειος (611 - 641) ἐφρόντισε περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς Σέρβοις καὶ Κροάταις. Τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου εἶναι τὰ ἑπόμενα: «Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἡράκλειος ἀποστείλας καὶ ἀπὸ Ρώμης ἀγαγὼν ἱερεῖς καὶ ἐξ αὐτῶν ποιήσας ἀρχιεπίσκοπον καὶ ἐπίσκοπον καὶ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους τοὺς Χρωβάτους ἐβάπτισεν». Κατωτέρω: «Οὓς [Σέρβους] ὁ βασιλεὺς πρεσβεύσας, ἀπὸ Ρώμης ἀγαγών, ἐβάπτισε καὶ διδάξας αὐτοὺς τὰ τῆς εὐσεβείας τελεῖν καλῶς, αὐτοῖς τῶν χρόνων ἐξέθετο» (σελ. 148 καὶ 153). Ἡ μνεία τῆς Ρώμης ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι, ὅπως τὸ δυτικὸν Ἰλλυρικόν, οὕτω καὶ τὸ ἀνατολικὸν Ἰλλυρικὸν ὑπήγετο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Δύσιν, Λέων δὲ ὁ λεγόμενος Ἴσαυρος (714 - 741) ἀπέσπασεν αὐτὸ καὶ ὑπήγαγεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου εἰς τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν Σέρβων καὶ τῶν Κροατῶν ἐσχάτως ἠμφισβητήθη ὑπό τινων, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς Κροάτας. Κατὰ τὴν θ′ ἑκατονταετηρίδα οἱ Κροάται περιῆλθον ὑπὸ τὴν φραγκικὴν ἐπικυριαρχίαν, ἀλλ᾽ αἱ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος (867 - 886) ναυτικαὶ ἐπιτυχίαι ἐν τῇ Ἀδριατικῇ θαλάσσῃ κατὰ τῶν Σαρακηνῶν καὶ Σλαύων πειρατῶν ηὔξησαν τὸ γόητρον καὶ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, διὰ τοῦτο οἱ Κροάται ἦλθον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ, οἱ δὲ Σέρβοι ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτοῦ. Τότε ἀκριβῶς ἐστερεώθη παρ᾽ ἀμφοτέροις ὁ χριστιανισμός. Οἱ βυζαντινοὶ ἀξιωματικοὶ ἠκολουθοῦντο ὑπὸ κληρικῶν, προερχομένων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Κροάται δὲν ἔμειναν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ βυζαντινὸν κράτος, ἀλλ᾽ ἐπανῆλθον εἰς τὴν Δύσιν (ἐπὶ Ρώμης Ἰωάννου τοῦ Η′, 872 - 882).

Οἱ Βούλγαροι, φυλὴ ταταρική, ἐνεφανίσθησαν εἰς τὸν Δούναβιν κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ζ′ ἑκατονταετηρίδος, ἵδρυσαν τὸ βουλγαρικὸν κράτος (679) καὶ συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ἐγκατεστημένων Νοτιοσλαύων, εἰς τοὺς ὁποίους μετέδωσαν τὸ ὄνομα αὐτῶν, ἀλλ᾽ ἔλαβον τὴν σλαυϊκὴν γλῶσσαν. Εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξὺ Βουλγάρων συνετέλεσαν οἱ ὑπολειφθέντες τῶν πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Σλαύων πα-

λαιοτέρων χριστιανῶν κατοίκων, πρὸς τούτοις αἰχμάλωτοι Ἕλληνες, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον κληρικοὶ (ὁ Ἀδριανουπόλεως Μανουὴλ 813) καὶ μοναχοί. Ὁ χριστιανισμὸς εἰσέδυσε καὶ εἰς τὴν ἡγεμονικὴν οἰκογένειαν, ἡ δὲ θέλησις τοῦ ἡγεμόνος Βογόριδος ἔκλινε τὴν πλάστιγγα ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ θέλησις τοῦ βουλγάρου ἡγεμόνος ἐξηγεῖται, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ Βουλγαρία συνεδέετο διὰ σχέσεων μετὰ δύο χριστιανικῶν αὐτοκρατοριῶν, τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς φραγκικῆς, καὶ ὅτι οἱ ἄλλοι πέριξ εὑρισκόμενοι Σλαῦοι (οἱ Σλαῦοι τῆς Ἑλλάδος, οἱ Κροάται καὶ οἱ Σέρβοι) εἶχον γίνῃ χριστιανοί. Ὁ Βόγορις κατενόησεν, ὅτι, ἂν ἤθελε νὰ διαδραματίσῃ σπουδαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρόσωπον, ἔπρεπε νὰ γίνῃ χριστιανός. Τὰ πρὸς τὸν ἐκχριστιανισμὸν αὐτοῦ σχετικὰ ἱστορικὰ γεγονότα εἶναι τὰ ἑπόμενα. Ἐν Τοὺλ παρὰ τὸν Δούναβιν (ἐν Αὐστρίᾳ) ὁ Βόγορις, κλείων συμμαχίαν (862) μετὰ Λουδοβίκου τοῦ Γερμανικοῦ, ἐγγόνου τοῦ Μεγάλου Καρόλου, παρωτρύνθη νὰ βαπτισθῇ, ἀλλ' εἰς τοῦτο ἐδόθη μετ' ὀλίγον ἄλλη εὐκαιρία. Τῆς μνημονευθείσης γερμανοβουλγαρικῆς συμμαχίας στρεφομένης κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μοραβίας Ρατισλαύου, οὗτος ἐζήτησε τὴν συμμαχίαν τῶν Βυζαντινῶν. Δύο ἀντιμέτωποι συμμαχίαι. Πεῖνα ἐπικρατήσασα ἐν Βουλγαρίᾳ ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς βυζαντινοβουλγαρικὸν πόλεμον (863-864). Ὁ Βόγορις, προσβληθεὶς ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἠναγκάσθη νὰ συνάψῃ συνθήκην, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦτο ὅτι ἐδέχθη τὸν χριστιανισμόν. Ἀπεσταλμένος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φωτίου ἐτέλεσε τὸ βάπτισμα, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Μιχαὴλ ὁ Γ', δι' ἀπεσταλμένου, κατέστη ἀνάδοχος αὐτοῦ (864 ἢ 865). Ἡ γνωστὴ διήγησις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἐκχριστιανισμὸς τοῦ Βογόριδος ὠφείλετο εἰς τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Μαρίαν, ἡ ὁποία προηγουμένως ἦτο αἰχμάλωτος ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀνετράφη ὡς χριστιανὴ («παρὰ τῶν Ρωμαίων μὲν αἰχμαλωτισθείσης ποτέ, κατεχομένης δὲ νῦν ἐν τῇ τοῦ βασιλέως αὐλῇ», Continuatus, ἔκδοσις Βόννης, σελ. 162 καὶ ἑξῆς), θεωρεῖται σήμερον ἀπίθανος, διότι κατὰ τὴν ὑποτιθεμένην ἐποχὴν δὲν εἶναι γνωστὸς ὁ ἀτυχὴς διὰ τοὺς Βουλγάρους πόλεμος πρὸς τοὺς Βυζαντινούς. Ὁριστικῶς ὅμως ἀπορρίπτεται ἡ διήγησις, κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὸν χριστιανισμὸν τοῦ Βογόριδος συνετέλεσεν ὁ τῶν σλαύων ἀπόστολος Μεθόδιος, διὰ τοῦ τρόμου, τὸν ὁποῖον ἐνέπνευσεν εἰς αὐτὸν διὰ τῆς εἰκονογραφήσεως τῆς μελλούσης κρίσεως (Continuatus, αὐτόθι). Ἡ σπουδαιοτέρα ἱστορικὴ πηγὴ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Βουλγάρων εἶναι Συμεὼν ὁ Μάγιστρος, πλησιέστερος τῶν ἄλλων εἰς τὰ γεγονότα. Οὗτος ἁπλῶς λέγει: «ὃς [Βόγορις], εἰς τὸ ἴδιον ἐπιστρέψας, διὰ ζωγράφου, Μεθοδίου λεγομένου, τὴν κρίσιν καὶ ἀνταπόδοσιν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ γραφῆναι πεποίηκεν» (σελ. 665). Δὲν πρόκειται περὶ τοῦ ἀποστόλου τῶν σλαύων Μεθοδίου, ἀλλὰ περὶ ἄλλου τινὸς Μεθοδίου, ζωγράφου καὶ πιθανώτατα μοναχοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Βόγορις,

ἤδη χριστιανός, ἀνέθεσεν, ἁπλούστατα, νὰ ζωγραφίσῃ θρησκευτικὴν εἰκόνα ἐν τοῖς ἀνακτόροις, πρὸς στολισμὸν αὐτῶν. Ἡ εἰκὼν δὲν συνετέλεσεν εἰς τὸν ἐκχριστιανισμὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ἦτο ἀποτέλεσμα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ αὐτοῦ. Ἡ ἐπιθυμία τοῦ Βογόριδος, νὰ καταστήσῃ τὴν βουλγαρικὴν Ἐκκλησίαν ἀνεξάρτητον καὶ ἀποκτήσῃ πατριάρχην, ἔφερε τὴν Βουλγαρίαν ἐκ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ρώμην (866) καὶ ἐκ τῆς Ρώμης εἰς τὸ Βυζάντιον (869). Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἰγνάτιος πρῶτος ἔστειλεν ἀρχιεπίσκοπον εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἀποκτήσασαν οὕτως ἰδιαιτέραν ἐκκλησιαστικὴν διοργάνωσιν.

Τὸ ζήτημα τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς Ρουμάνους σχετίζεται στενῶς μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς προελεύσεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ. Ὡς βάσις αὐτοῦ τίθενται οἱ Δάκες, συγγενεῖς πρὸς τοὺς ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως εὑρισκομένους Θρᾷκας, Ἰλλυριοὺς καὶ Πελασγούς. Μετὰ τῶν Δακῶν ἀνεμίγησαν ἄλλα ἔθνη καὶ μάλιστα Σλαῦοι (τὴν 6ην ἑκατονταετηρίδα). Ἡ ρουμανικὴ γλῶσσα εἶναι λατινικὸν ἰδίωμα, τὸ ὁποῖον διὰ τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων εἶχε διαδοθεῖ καὶ ἐν τῇ βαλκανικῇ χερσονήσῳ, πρὸ τῆς καθόδου τῶν Σλαύων, μεταξὺ τῶν λαῶν οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον ἰδιοποιηθεῖ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Αἱ ρωμαϊκαὶ λεγεῶνες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ἀπετελοῦντο ἐκ Ρωμαίων, ἀλλ' ἐξ ἀτόμων διαφόρων ἐθνοτήτων καὶ ἀπετέλουν σχολήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μετεδίδετο ἡ λατινικὴ γλῶσσα καὶ ὁ ρωμαϊκὸς βίος. Τοιοῦτοι ἀφυπηρετήσαντες λεγεωνάριοι εἰς πολλὰς χιλιάδας ἐγκατεστάθησαν μονίμως, ὅπως ἄλλοτε καὶ ἀλλοῦ, οὕτω καὶ ἐν Δακίᾳ ἐπὶ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ († 117, Εὐτρόπιος 8, 3). Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ὁ χριστιανισμὸς ἤρχισε διαδιδόμενος ἀπὸ τῆς γ' καὶ δ' ἑκατονταετηρίδος, ἐφ' ὅσον δὲ προὐχώρει ἡ διαμόρφωσις τοῦ ρουμανικοῦ ἔθνους, προὐχώρει καὶ ἡ ἐκχριστιάνισις αὐτοῦ, συμπληρωθεῖσα τὴν θ' ἑκατονταετηρίδα.

§ 25. Ἡ ἐκχριστιάνισις τῶν δυτικῶν Σλαύων καὶ τῶν Οὔγγρων.

Δυτικοὶ σλαῦοι εἶναι οἱ Μοραβοί, Βοημοὶ καὶ Πολωνοί. Ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς σλαύοις τούτοις καὶ τοῖς Οὔγγροις ἔχει ταύτην τὴν ὁμοιότητα, ὅτι μόνον ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Πρώτη ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν ταύτην ἡ Μοραβία, ἐξ αὐτῆς δὲ μετωχετεύθη αὕτη εἰς τὴν Βοημίαν καὶ Πολωνίαν, ἐνῷ ἡ Οὐγγαρία ὑπέστη ἄμεσον ἐπίδρασιν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ *Μοραβία* ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Καρόλου (768-814) εἶχεν ἔλθει ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ φραγκικοῦ κράτους, ὁ δὲ χριστιανισμὸς κατ' ἀρχὰς μετεδόθη εἰς αὐτὴν ἐκ τοῦ κράτους τούτου, κυρίως ἐκ τῆς μητροπόλεως Σαλτσβούργου τῆς Βαυαρίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ

τῆς μητροπόλεως Ἀκυληΐας τῆς Ἰταλίας. Τὸ φραγκικὸν κράτος διηρέθη ὑπὸ τῶν ἐγγόνων τοῦ Μ. Καρόλου (συνθήκη τοῦ Βερδὲν - 843). Ἡ Μοραβία εὑρέθη ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ φραγκικοῦ κράτους, ἤτοι τοῦ γερμανικοῦ τμήματος (Λουδοβίκου τοῦ Γερμανικοῦ). Ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τῶν Μοραβῶν Ρατισλαῦος ἤθελε πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν. Διὰ τοῦτο κατὰ τοῦ Ρατισλαύου ἐκλείσθη γερμανοβουλγαρικὴ συμμαχία (862), οὗτος δὲ ἐζήτησε τὴν συμμαχίαν τῶν Βυζαντινῶν. Τῷ 862 οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ περιεργείας εἶδον εἰς τὰς ὁδοὺς τὰς ἀσυνήθεις στολὰς καὶ φυσιογνωμίας τῶν Μοραβῶν ἀπεσταλμένων. Οὗτοι ἔφερον τὴν εἴδησιν, ὅτι τὸ μοραβικὸν ἔθνος ἀπέρριψε τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν καὶ ἐδέχθη τὸν χριστιανισμόν, ἐζήτουν δὲ κληρικοὺς γνωρίζοντας τὴν σλαυϊκήν. Περὶ τῆς πολιτικῆς χροιᾶς τοῦ ζητήματος, δυστυχῶς, δὲν ἔχομεν πληροφορίας. Αὕτη ἑκατέρωθεν ἐπιμελῶς ἐκρύβη ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν χροιάν, ἐχρειάσθη δὲ ἡ μαντικὴ ἱκανότης τοῦ καθηγητοῦ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Πράγας Fr. Dvornik, ἵνα αὕτη ἀποκαλυφθῇ (Les legendes de Constantin et Méthode, 1933, σελ. 226 καὶ ἑξῆς). Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Γ' καὶ ὁ πατριάρχης Φώτιος ἔστειλαν τοὺς ἀδελφοὺς Κύριλλον καὶ Μεθόδιον, συνοδευομένους ὑπὸ κληρικῶν, μοναχῶν, τεχνιτῶν καὶ ἐμπόρων. Οἱ δύο ἀδελφοὶ ἦσαν Ἕλληνες ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ πρὸ ὀλίγου εἶχον ἀγάγει εἰς πέρας ἀποστολὴν παρὰ τοῖς Χαζάροις τῆς νοτίου Ρωσίας (860). Ὁ Κύριλλος ἦτο ἀνωτέρας μορφώσεως, μαθητὴς τοῦ Φωτίου, ἔγινε κληρικός, χαρτοφύλαξ, (ἀρχειοφύλαξ, βιβλιοφύλαξ, γραμματεὺς) τοῦ πατριαρχείου, καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ σχολῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συνάδελφος καὶ πιθανὸν διάδοχος τοῦ Φωτίου. Ὁ Μεθόδιος, πρεσβύτερος τοῦ Κυρίλλου ἀδελφός, φαίνεται ὀλιγώτερον ἐκείνου λόγιος, ἀλλ' ἦτο πεπροικισμένος μὲ πρακτικὸν νοῦν, διακριθεὶς ὡς διοικητὴς σλαυϊκῆς ἐπαρχίας (εἰς τὰ μέρη τοῦ Στρυμόνος;) καὶ ἔπειτα ὡς ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Πολυχρονίου (ἢ Πολυχνίου) ἐν Βηθυνίᾳ, πλησίον τοῦ ὄρους Ὀλύμπου. Ἦσαν κάτοχοι τῆς σλαυϊκῆς γλώσσης, βεβαίως τῆς ὑπὸ τῶν νοτιοσλαύων τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁμιλουμένης (σλαυωνικῆς) καὶ ἐφεῦρον τὴν λεγομένην «γλαγολιτικὴν» (γλαγὸλ = λόγος) σλαυϊκὴν γραφήν, τῆς ὁποίας τὰ περισσότερα γράμματα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Πρὶν ἀναχωρήσωσιν εἰς Μοραβίαν μετέφρασαν εὐαγγελικὰς περικοπάς, χρησίμους διὰ τὴν θείαν λατρείαν, ὅτε δὲ ἔφθασαν ἐκεῖ μετέφρασαν ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία. Εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν ἐδέχθησαν τὸν λατινικὸν τύπον, εἰς ἄλλα, ὡς τὸ «Ὡρολόγιον», ἐδέχθησαν τὸν ἀνατολικὸν τύπον, τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἄφησαν ἄνευ τῆς προσθήκης τοῦ filioque καὶ διεμόρφωσαν τὰς νηστείας κατὰ τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα. Διὰ τοῦτο ἐν Μοραβίᾳ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις δυτικοῖς Σλαύοις παρατηρεῖται τὸ ἑπόμενον φαινόμενον. Ἡ ἐπικράτησις τῆς σλαυϊκῆς

γλώσσης ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ παρηκολουθεῖτο, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ὑπὸ τῆς ἐπικρατήσεως ἀνατολικῶν ἐθίμων, ἡ δὲ κατάργησις ἐκείνης ἔφερεν ἀργὰ ἢ γρήγορα τὴν κατάργησιν τῶν ἐθίμων τούτων καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν λατινικῶν ἐθίμων. Ἐν Μοραβίᾳ προϋπῆρχον κληρικοὶ ἐκ τοῦ φραγκικοῦ κράτους, οἱ ὁποῖοι ἀντέδρασαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν καὶ τῶν καινοτομιῶν, τὰς ὁποίας οὗτοι εἰσῆγον, ἤτοι τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς σλαυϊκῆς γλώσσης, τῆς ἀπορρίψεως τοῦ filioque καὶ τῆς εἰσαγωγῆς ἀνατολικῶν ἐθίμων. Ἦτο ἀκριβῶς ἡ ἐποχὴ τῆς πάλης τοῦ Ρώμης Νικολάου τοῦ Α΄ καὶ τοῦ πατριάρχου Φωτίου καὶ ἦτο εὔκολον ἐν τῇ Δύσει οἱ Ἕλληνες ἀδελφοὶ νὰ κατηγορηθῶσιν ὡς αἱρετικοί. Ἐκτὸς τῶν ζητημάτων τούτων, ὑπῆρχε καὶ ἄλλο. Οἱ μαθηταί, τοὺς ὁποίους ὁ Κύριλλος καὶ Μεθόδιος ἐπιτοπίως ἐμόρφωσαν, ἵνα μεταχειρισθῶσιν αὐτοὺς ὡς βοηθούς, ἔπρεπε νὰ χειροτονηθῶσι κληρικοί. Δι' ὅλα τὰ ζητήματα ταῦτα οἱ δύο ἀδελφοὶ μετέβησαν εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ὡς πάπαν εὗρον Ἀδριανὸν τὸν Β΄. Οὗτος ἐνέκρινε τὸν τρόπον τῆς δράσεως αὐτῶν, ὁρίσας μόνον, ὁ ἀπόστολος καὶ τὸ εὐαγγέλιον νὰ ἀναγινώσκεται πρῶτον λατινιστὶ καὶ ἔπειτα σλαυϊστί. Δὲν πρέπει τις νὰ ἀπορήσῃ, ὅτι ἐπέτρεψε τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἄνευ τῆς προσθήκης τοῦ filioque, διότι καὶ ἡ ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία δὲν εἶχεν ἀκόμη τὴν προσθήκην ταύτην. Εἶχεν αὐτὴν ἡ ἱσπανικὴ καὶ ἡ φραγκικὴ Ἐκκλησία, ἐξ αὐτῆς δὲ διὰ τῶν Φράγκων ἱεραποστόλων εἶχεν εἰσαχθεῖ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Μοραβίας. Ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος ἐφιλοξενήθησαν ἔν τινι τῶν ἐν Ρώμῃ ἑλληνικῶν μοναστηρίων. Ἐκεῖ ἀπέθανεν ὁ Κύριλλος, λαβὼν τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἀλλάξας τὸ ὄνομα αὐτοῦ Κωνσταντῖνος καὶ λαβὼν τὸ ὄνομα Κύριλλος, μὲ τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Κλήμεντος (869). Τότε ἦλθεν εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς αὐτοῦ Μεθόδιος. Διωρίσθη ὑπὸ τοῦ πάπα ἀρχιεπίσκοπος τῶν Σλαύων, μὲ τὸν τίτλον «ἀρχιεπίσκοπος Σιρμίου» (Μητροβίτσης, πρὸς δυσμὰς τοῦ Βελιγραδίου). Σκοπίμως ἡ ἀρχιεπισκοπὴ αὕτη ἐδημιουργήθη λίαν ἐκτεταμένη καὶ μὲ ὅρια ἀκαθόριστα εὐνοοῦσα παπικὰς βλέψεις καὶ παπικὴν ἐπιρροήν, ἀλλ' ἐπέφερε σύγκρουσιν δικαιοδοσιῶν. Ὁ Μεθόδιος ἐγκατεστάθη ἐν τῇ Παννονίᾳ, τῆς ὁποίας ὁ ἡγεμὼν Κόσελ εἶχε ζητήσει τοῦτο παρὰ τοῦ Ρώμης (προσάρτησις, δηλονότι, αὐτῆς εἰς τὴν νέαν ἀρχιεπισκοπήν). Ἀλλ' ἡ Παννονία πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ γερμανικοῦ κράτους (τῆς μητροπόλεως Σαλτσβούργου τῆς Βαυαρίας). Ἐπῆλθε σύγκρουσις δικαιοδοσιῶν. Οἱ Βαυαροὶ ἐπίσκοποι συνέλαβον τὸν Μεθόδιον, ἐδίκασαν, καθῄρεσαν καὶ ἐφυλάκισαν αὐτὸν (870). Μόλις ὁ Ρώμης Ἰωάννης ὁ Η΄ μετὰ δύο καὶ ἥμισυ ἔτη πληροφορηθεὶς τοῦτο κατώρθωσε νὰ ἐπιβάλῃ τὸ κῦρος τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπέμβῃ συμβιβαστικῶς. Ὁ Μεθόδιος ἀπελύθη τῆς φυλακῆς καὶ ἀποκατεστάθη εἰς τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ

θεία λατρεία ὤφειλε νὰ μὴ κάμῃ πλέον χρῆσιν τῆς σλαυϊκῆς γλώσσης. Μόνον τὸ κήρυγμα θὰ ἐγίνετο σλαυϊστί. Ὁ Μεθόδιος, ἐδέχθη τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην καὶ ἐγκατέστη ἐν Μοραβίᾳ, ὅπου ἐθεώρει ἑαυτὸν ἀσφαλέστερον, ἀλλὰ δὲν ἐφήρμοσε τὴν ἀναληφθεῖσαν ὑποχρέωσιν. Ὁ νέος ἡγεμὼν τῆς Μοραβίας Σβιατοπόλκος, περιφρονητὴς τῆς μητρικῆς αὐτοῦ γλώσσης, κατήγγειλε τὸν Μεθόδιον εἰς τὴν Ρώμην. Ὁ Μεθόδιος, προσκληθεὶς ἐκεῖ, κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν πάπαν Ἰωάννην τὸν Η' ὑπὲρ τῆς ὀρθότητος τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ. Ὡρίσθη, ὅτι ὁ θέλων ἠδύνατο νὰ ἔχῃ λατινικὴν λειτουργίαν. Ὁ Μεθόδιος, ἐπιστρέψας εἰς Μοραβίαν, μετέφρασεν εἰς τὴν σλαυϊκὴν γλῶσσαν σχεδὸν ὁλόκληρον τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ ἀπέθανεν (885). Αἱ ῥαδιουργίαι τῆς λατινιζούσης καὶ γερμανιζούσης μερίδος ἤρχισαν ἐκ νέου, ὁ δὲ ἀρχηγὸς αὐτῆς Βίχιγκ (Wiching), ἐκ Σουϊβίας τῆς Γερμανίας, ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Νείτρα, ἀπέκτησε τὴν εὔνοιαν τοῦ ἡγεμόνος Σβιατοπόλκου καί, ἐλθὼν εἰς τὴν Ρώμην, ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ πάπα Στεφάνου τοῦ Ε' (885-891) διάδοχος τοῦ Μεθοδίου. Ἀπηγορεύθη ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ ἡ χρῆσις τῆς σλαυϊκῆς γλώσσης, ἐπιτραπέντος ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ μόνον τοῦ κηρύγματος, καὶ ἐπεβλήθη ἡ προσθήκη τοῦ filioque εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως. Βαθμηδὸν ἐγκατελείφθησαν καὶ τὰ ἄλλα ἀνατολικὰ ἔθιμα, τὰ ὁποῖα εἶχον εἰσαχθῆ εἰς τὴν μοραβικὴν Ἐκκλησίαν. Οἱ κυριώτεροι τοῦ Μεθοδίου μαθηταὶ ἐξωρίσθησαν πέραν τῶν ὁρίων τῆς Μοραβίας, εὑρόντες καταφύγιον εἰς τοὺς νοτιοσλαύους καὶ μάλιστα εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Πολλοὶ ἱερεῖς καὶ διάκονοι ἐπωλήθησαν καί, ἀγορασθέντες ἐν Βενετίᾳ, ἔφθασαν εἰς Κων]πολιν, ὁπόθεν μετέβησαν ἐπίσης εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Ἦτο ἡ ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος Συμεὼν (889-927). Εἰς τὰς νοτιοσλαυϊκὰς ταύτας Ἐκκλησίας εἰσήχθησαν αἱ σλαυϊκαὶ μεταφράσεις τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου. Οὕτω διεσώθη τὸ ἔργον αὐτῶν, μὲ τὰς ἑπομένας δύο διαφοράς, πρῶτον, τὰ ἐκ τοῦ λατινικοῦ μεταφρασθέντα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία ἀντικατεστάθησαν διὰ μεταφράσεων ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ, συμφώνων πρὸς τὸν ὀρθόδοξον τύπον, ἐν Βουλγαρίᾳ δὲ εἰς τὴν γλαγολιτικὴν γραφήν, τὴν ὁποίαν ἐφεῦρον οἱ Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, ἀντὶ τῶν μικρῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, εἰσήχθησαν τὰ κεφαλαῖα ἑλληνικὰ γράμματα (ὠνομάσθη Κυρίλλειος γραφή). Ἐκ Μοραβίας μετεδόθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν Βοημίαν, ἐξ ἀμφοτέρων δὲ μετεδόθη εἰς τὴν Πολωνίαν. Ἡ μετάδοσις αὕτη ἔγινεν ὑπὸ μαθητῶν τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου. Ὅτι καὶ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τῶν χωρῶν τούτων ἐπεκράτησεν ἡ σλαυϊκὴ γλῶσσα καὶ τὰ ἀνατολικὰ ἔθιμα, δὲν εἶναι βέβαιον. Αἱ σχετικαὶ εἰδήσεις προέρχονται ἐκ μεταγενεστέρων πηγῶν καὶ ἀμφισβητοῦνται. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅπως ἡ Μοραβία, οὕτω καὶ ἡ Βοημία καὶ ἡ Πολωνία ἀφωμοιώθησαν ἐκκλησιαστικῶς πρὸς τὴν ἄλλην Δύσιν.

Οἱ *Οὔγγροι*, ταταρικὴ φυλή, ἐγκατέστη τέλη τῆς θ' ἑκατονταετη-

ρίδος ἐν Παννονίᾳ. Ἐκεῖ εὗρον ἐγκατεστημένους ἀπὸ τριῶν ἑκατονταετηρίδων τοὺς Ἀβάρους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Καρόλου ἀρκούντως εἶχε διαδοθεῖ ὁ χριστιανισμός. Οἱ Οὔγγροι, κατ' ἀρχάς, ἐξ αὐτῶν ἐγνώρισαν τὸν χριστιανισμόν, ἔπειτα, δι' ἐπιδρομῶν κατὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ δι' εἰρηνικῶν μετ' αὐτοῦ σχέσεων, ἦλθον εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μετὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι Ἰωάννης Σκυλίτσης καὶ Ἰωάννης Ζωναρᾶς ὀνομάζουσιν αὐτοὺς Τούρκους, φαίνεται δὲ ὅτι οἱ Οὔγγροι ὠνόμαζον ἑαυτοὺς οὕτω, διότι ἐπὶ τοῦ στέμματος τοῦ Οὔγγρου βασιλέως Στεφάνου εἰκονίζονται ὁ πατὴρ αὐτοῦ (Γκεϊσᾶ) μετὰ τῶν λέξεων «Κράλης Τουρκίας». Κατὰ τοὺς μνημονευθέντας δύο βυζαντινοὺς χρονογράφους, μέσα τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (950), Οὔγγροι φύλαρχοι ἦλθον εἰς τὴν Κων]πολιν καὶ ἐβαπτίσθησαν. Ὅτε ἐπέστρεφον εἰς τὴν πατρίδα συνώδευσεν αὐτοὺς μοναχός τις Ἱερόθεος, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τοῦ Κων]πόλεως Θεοφυλάκτου (933 - 956) εἶχε χειροτονηθεῖ ἐπίσκοπος Τουρκίας (Οὐγγαρίας). Ἐφρόντισε περὶ τῆς διαδόσεως καὶ ἑδραιώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Εἴς τινα μέρη τῆς χώρας ἱδρύθησαν ἑλληνοσλαυϊκὰ μοναστήρια, τινὰ τῶν ὁποίων διετηρήθησαν μέχρι τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος. Οἱ Οὔγγροι ἔκαμον ἐπιδρομὰς καὶ κατὰ τοῦ γερμανικοῦ κράτους, ἕως ὅτου ὑπέστησαν μεγάλην ἧτταν ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ βασιλέως Ὄθωνος τοῦ Α' (995). Ἔκτοτε ἦλθον εἰς εἰρηνικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ γερμανικοῦ κράτους. Ἐδέχθησαν ἐξ αὐτοῦ ἱεραποστόλους, ὁ δὲ ἡγεμὼν τῆς Οὐγγαρίας Στέφανος (995 - 1038) ἔλαβε σύζυγον τὴν Γιζέλαν (995), ἀδελφὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βαυαρίας καὶ μετὰ ταῦτα γερμανοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου τοῦ Β'. Ἀλλ' ὁ Στέφανος, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν γερμανικὴν ἐπικυριαρχίαν, ἦλθεν εἰς στενὰς σχέσεις μετὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ἐδέχθη ἐξ Ἰταλίας κληρικοὺς καὶ μετά τινα ἔτη δι' ἀπεσταλμένων ἐζήτησε παρὰ τοῦ Ρώμης Σιλβέστρου τοῦ Β' νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν Οὐγγαρίαν χριστιανικὸν βασίλειον. Πρὸς τοῦτο, ἔστειλεν εἰς τὴν Ρώμην οὐγγρικὸν στέμμα, ἵνα εὐλογηθῇ ὑπὸ τοῦ πάπα. Ἐκ τῶν εἰκόνων, τὰς ὁποίας τὸ στέμμα εἶχεν, ἀναφέρομεν μόνον ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἐνδιαφέρουν ἡμᾶς. Ἔμπροσθεν ἔφερε τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων IC. XC., ὄπισθεν, τὴν εἰκόνα τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (950)[1]. Ἄνωθεν ἔφερε πάλιν τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ μὲ λατινολογγοβαρδικὰ γράμματα. Ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ τὰ γράμματα αὐτῆς βεβαίως προσετέθησαν ἐν Ρώμῃ. Τὸ στέμμα ἐπεστράφη ὀπίσω (ἔτος 1000), φέρον τὴν παπικὴν εὐλο-

1. Διάφορον περιγραφὴν καὶ ἐξήγησιν ἔκαμεν, ὁ Οὔγγρος Βυζαντινολόγος Γιούλα Μοράβκσικ (Ἴδε Ἰω. Παπαδοπούλου ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἔθνος» 1950, 5 Ἰουλίου, σελ. 3). Δέχεται τὴν ἕνωσιν δύο διαφόρων στεμμάτων, παπικοῦ (ἀρχαιοτέρου) καὶ βυζαντινοῦ (μεταγενεστέρου) ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Ζ' τοῦ Παραπινάκη (1071 - 1078) καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

γίαν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Στέφανος καθίστατο βασιλεύς, ἀπέναντι ὅμως ἐτησίου φόρου ὑποτελείας. Ὁ πάπας διώρισεν αὐτὸν παπικὸν βικάριον μὲ πλήρη ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς χώρας καὶ ἵδρυσε τὴν ἀνεξάρτητον ἀρχιεπισκοπὴν Στριγγονίου (Eszterg ἢ Gran, ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως, 1001). Ὁ Στέφανος διωργάνωσε τὴν Οὐγγαρίαν πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς, ἀπομακρύνας αὐτὴν ὄχι μόνον τοῦ γερμανικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Οὗτος εἶναι ὁ ἅγιος Στέφανος τῶν Οὔγγρων.

§ 26. Ἡ ἐκχριστιάνισις τῶν βορείων Σλαύων.

Βόρειοι σλαῦοι εἶναι οἱ *Ρῶσσοι*. Ἐν Ρωσσίᾳ ἦσαν ἤδη ἐγκατεστημένοι σλαῦοι, ὅτε, τὸ ἀργότερον ἀρχὰς τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος, ἐκ τῆς νοτιονατολικῆς ἀκτῆς τῆς Σουηδίας ἦλθον οἱ Ρῶς (Βαραῖγοι = ξένοι), φυλὴ νορμαδικὴ (γερμανικὴ) καὶ ἵδρυσαν κράτος εἰς τὰ νοτιοανατολικὰ μέρη αὐτῆς (περὶ τὸ Κίεβον). Οἱ Ρῶς ἔδωσαν εἰς τοὺς προϋπάρχοντας σλαύους τὸ ὄνομα αὐτῶν (Ρῶσσοι), ἀλλ' ἔλαβον παρ' αὐτῶν τὴν σλαυϊκὴν γλῶσσαν. Μέσα, διὰ τῶν ὁποίων μετεδόθησαν εἰς τοὺς Ρώσσους τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ χριστιανισμοῦ ἦσαν τὰ ἑπόμενα. Ρῶσσοι ἔμποροι κατήρχοντο διὰ τοῦ Δνειπέρου ποταμοῦ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀποικίας τοῦ Εὐξείνου καὶ τὸ Βυζάντιον, εἰς δὲ τὸν βυζαντινὸν στρατὸν ὑπῆρχον ρῶσσοι μισθοφόροι, οἱ «Βαράγγοι». Ἀμφότεροι (ἔμποροι καὶ μισθοφόροι) ἐλάμβανον γῶσιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ μετέφερον αὐτὸν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν. Περὶ τὰ μέσα τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος ἔγινε διὰ θαλάσσης κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκστρατεία τῶν Ρώσσων (860), ἡ ὁποία ἀπέτυχε μέν, συνετέλεσεν ὅμως νὰ αὐξηθῇ ἐπ' αὐτῶν ἡ ἐπίδρασις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Οἱ ἡττηθέντες ἔστειλαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρεσβείαν καὶ συνῆψαν εἰρηνικὰς σχέσεις μετ' αὐτῆς. Ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς Χαζάροις, οἱ ὁποῖοι κατῴκουν τὴν νότιον Ρωσσίαν παρὰ τὴν Ἀζοφικὴν θάλασσαν, ἐπέδρασεν ἐπίσης ἐπὶ τῶν Ρώσσων. Ὀλίγον μετὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ Ρῶσσοι τόσον εἶχον ἐκχριστιανισθεῖ, ὥστε ἐδέχθησαν τὸν ἐκεῖ σταλέντα ἐπίσκοπον (Κιέβου;). Ταῦτα ἀναφέρει ὁ Φώτιος ἐν τῇ πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς ἐγκυκλίῳ ἐπιστολῇ αὐτοῦ (ἔτος 866), ἑπομένως συνέβησαν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' καὶ τοῦ πατριάρχου Φωτίου, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 860 καὶ 866. Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, μεταγενεστέρα πηγή, ἀποδίδει ὅμοια εἰς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειον τὸν Μακεδόνα καὶ τὸν πατριάρχην Ἰγνάτιον, ἤτοι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 867 καὶ 878 (Continuatus), 5, 97, ἔκδοσις Βόννης, σελ. 342 κ. ἑξ. Migne, 109,

359)[1]. Πρόκειται, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, περὶ τῶν ἰδίων γεγονότων, τὰ ὁποῖα κατ' ἀκουσίαν ἢ ἑκουσίαν παραδρομὴν ἀπεδόθησαν εἰς τὸν πάππον τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου Βασίλειον τὸν Μακεδόνα. Πρὸ τῶν μέσων τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος ἔγιναν διαπραγματεύσεις ἐν Κιέβῳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐκλείσθη ἐν τῇ τελευταίᾳ πόλει συνθήκη μεταξὺ τοῦ ρώσσου ἡγεμόνος Ἰγὼρ καὶ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ (941 ἢ 944 ἢ 945). Συνετάχθη σχετικὸν ἔγγραφον εἰς δύο ἀντίγραφα ἐπὶ περγαμηνῆς. Τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ διέσωσε τὸ ρωσσικὸν Χρονικόν, τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται εἰς τὸν Νέστορα. Ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ ἐπανειλημμένως γίνεται λόγος περὶ χριστιανῶν Ρώσσων καὶ ἀναφέρεται ἐν Κιέβῳ χριστιανικὸς ναὸς τοῦ προφήτου Ἠλιού, ἐντὸς τοῦ ὁποίου οὗτοι, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἀπεσταλμένων ὡρκίσθησαν, ὅτι θὰ τηρήσωσι τὰ συμπεφωνημένα. Ὅσοι τῶν ἀπεσταλμένων ἦσαν χριστιανοὶ εἶχον ὡρκισθεῖ, ὡς φαίνεται, ἐν Κων]πόλει εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἰδίου ναοῦ. Ὁ ἐθνικὸς Ἰγὼρ καὶ οἱ ὁμόθρησκοι αὐτοῦ ὡρκίσθησαν εἰς τὸν θεὸν Περοὺν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ λόφου αὐτοῦ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγώρ, ἦλθεν εἰς τὴν Κων]πολιν ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ὄλγα, ἡ ὁποία, κατὰ τὸν ρῶσσον μοναχὸν Ἰάκωβον (μέσα τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος) καὶ ἄλλους, ἔλαβεν ἐκεῖ τὸ βάπτισμα (954 ἢ 955), ἀλλὰ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος λεπτομερῶς περιγράφων τὰ τῆς διαμονῆς τῆς Ὄλγας ἐν Κων]πόλει (957, Ἔκθεσις βασιλείου τάξεως, Migne 112, 1108 κ. ἑξ.), οὐδένα λόγον κάμει περὶ τοῦ βαπτίσματος. Ἡ γνώμη, ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφόρων μεταβάσεων τῆς Ὄλγας εἰς τὴν Κων]πολιν (954 καὶ 957), εἶναι ἀπίθανος. Ἑπομένως ἡ Ὄλγα ἢ ἦτο ἤδη χριστιανή, ἢ ἐβαπτίσθη μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῆς εἰς τὴν Ρωσσίαν, ὅλως ἀνεπισήμως. Ὁ υἱὸς καὶ οἱ ἔγγονοι τῆς Ὄλγας ἦσαν ἐθνικοί, διέκειντο ὅμως συμπαθῶς πρὸς τὸν χριστιανισμόν. Ὁ νεώτερος ἔγγονος αὐτῆς Βλαδίμηρος († 1015) παρεμέρισε τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἔγινεν ἡγεμὼν καὶ ἔπειτα χριστιανός. Κατὰ τὴν γνωστὴν διήγησιν, εἰς τὸν Βλαδίμηρον μετέβησαν ἀπεσταλμένοι διαφόρων λαῶν (τῶν μουσουλμάνων Βουλγάρων τοῦ Βόλγα, τοῦ πάπα, τῶν Ἰουδαίων Χαζάρων καὶ Ἕλλην χριστιανὸς φιλόσοφος), οἱ ὁποῖοι συνίστων τὰς θρησκείας αὐτῶν, ἀλλ' ὁ Βλαδίμηρος, πρὸς ἀσφαλεστέραν κρίσιν, ἔστειλε πρεσβείαν ἐκ δέκα Βογιάρων εἰς διάφορα θρησκευτικὰ κέντρα (τοὺς

1. «Ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν Ρὼς ἔθνος... ἐν μετοχῇ γενέσθαι καὶ τοῦ σωτηριώδους βαπτίσματος [Βασίλειος ὁ Μακεδὼν] καὶ ἀρχιεπίσκοπον παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου τὴν χειροτονίαν δεξάμενον δέξασθαι παρεσκεύασε». Βασίλειος ὁ Μακεδὼν καὶ ὁ Ἰγνάτιος ἔστειλαν, ὡς γνωστόν, ἀρχιεπίσκοπον ὄχι εἰς τὴν Ρωσσίαν, ἀλλ' εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Τοῦτο, ἀκριβῶς, οὐδόλως μνημονευόμενον ὑπὸ τῶν συνεχιστῶν τοῦ Θεοφάνους (Continuatus, 5, 26), συνετέλεσεν, ἴσως, εἰς τὴν χρονολογικὴν παραδρομὴν (χρονολογικὴν καταβίβασιν τοῦ γεγονότος τῆς ἀποστολῆς ἐπισκόπου εἰς Ρωσσίαν), δεύτερον, εἰς τὴν μνείαν ἀποστολῆς εἰς τὴν Ρωσσίαν ἀρχιεπισκόπου ἀντὶ ἐπισκόπου.

μνημονευθέντας Βουλγάρους, τοὺς Δυτικοὺς καὶ τοὺς Ἕλληνας) πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς καλλιτέρας θρησκείας, ἡ δὲ ἐκλογὴ ὑπῆρξεν ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ὀρθοδοξίας. Αἱ τρεῖς πλησιέστεραι πρὸς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σχετικαὶ ρωσσικαὶ πηγαί, ἀνήκουσαι εἰς τὴν ια' ἑκατονταετηρίδα καὶ ἀνακαλυφθεῖσαι τὴν ιθ' ἑκατονταετηρίδα, ἤτοι λόγος τοῦ μητροπολίτου Ἱλαρίωνος, ἐγκώμιον τοῦ Βλαδιμήρου ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἰακώβου καὶ βίος τῶν ἁγίων Βόριδος καὶ Γκλὲμπ (υἱῶν τοῦ Βλαδιμήρου) ὑπὸ τοῦ Μοναχοῦ Νέστορος, ἀγνοοῦσι τὴν μνημονευθεῖσαν διήγησιν. Αὕτη σήμερον δὲν θεωρεῖται ἀληθής, χάρις εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ Ρώσσου ἱστορικοῦ E. Golubinskij (ἀπὸ τοῦ 1880 καὶ ἑξῆς. Ἱστορία τῆς ρωσσικῆς Ἐκκλησίας, τόμος I, 1 καὶ 2, ἔκδοσις δευτέρα 1902, τόμος II, 1, ἔκδοσις πρώτη 1900, μέχρι τοῦ μητροπολίτου Μακαρίου † 1563). Ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένα εἶναι τὰ ἑπόμενα γεγονότα τοῦ τέλους τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος· ἡ ὑπὸ τοῦ Βλαδιμήρου κατάληψις ἐν Κριμαίᾳ τῆς ἑλληνικῆς πόλεως Χερσῶνος («Κορσούν», τὰ ἐρείπια αὐτῆς σήμερον δύο χιλιόμετρα μακρὰν τῆς Σεβαστουπόλεως), ὁ μετὰ τῆς βυζαντινῆς πριγκηπίσσης Ἄννης, ἀδελφῆς Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, γάμος αὐτοῦ καὶ ἡ βάπτισις αὐτοῦ (987 ἢ 988 ἢ 989). Ἡ σειρὰ τῶν γεγονότων τούτων δὲν ἀναφέρεται ὑφ' ὅλων τῶν πηγῶν ἡ αὐτή, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐξ αὐτῶν καταφαίνεται, ὅτι κυρία αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Βλαδίμηρος ἐδέχθη νὰ ὑποστηρίξῃ ἐν Ρωσσίᾳ τὸν χριστιανισμόν, ἦτο ἡ ἕλξις, τὴν ὁποίαν τὸ Βυζάντιον ἤσκει εἰς ὅλους τοὺς πέριξ λαοὺς καὶ ἀκόμη εὐρύτερον, καὶ ἡ ἐπιθυμία, νὰ εἰσαγάγῃ ἑαυτὸν καὶ τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ εἰς τὸν βυζαντινὸν πολιτισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον ὡδήγει αὐτὸν τὸ φωτεινὸν παράδειγμα τῆς μάμμης αὐτοῦ Ὄλγας. Διὰ διατάγματος ἐκάλεσε τοὺς κατοίκους τοῦ κράτους αὐτοῦ (περὶ τὸ Κίεβον) νὰ δεχθῶσι τὸ βάπτισμα εἰς τὸν Δνείπερον ποταμόν. Μέρος τούτων ἐβαπτίσθη. Συνέχειαν τοῦ ἔργου ἔκαμεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰαροσλαῦος († 1054). Ἀμφότεροι ἐμερίμνησαν περὶ μέτρων, τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἑδραίωσιν καὶ τὴν περαιτέρω διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ταῦτα εἶναι ἡ ἵδρυσις ναῶν, μοναστηρίων, σχολείων καὶ ἡ εἰσαγωγὴ σλαυϊστὶ μετεφρασμένων ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. Αἱ σλαυϊκαὶ αὗται μεταφράσεις εἰσήχθησαν ἔν τινι μέτρῳ ἐκ Κωσταντινουπόλεως. Διότι μετὰ τὴν εἰς Βουλγαρίαν ἀναχώρησιν τῶν ἐκ Μοραβίας εἰς Κωνσταντινούπολιν καταφυγόντων μαθητῶν τοῦ Μεθοδίου, ὑπελείφθη ἢ ἐσχηματίσθη ἐκεῖ σλαυϊκὸς κύκλος περὶ τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Μάμαντος. Ἀλλ' αἱ σλαυϊκαὶ μεταφράσεις εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ρωσσίαν κυρίως ἐκ Βουλγαρίας, διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὸ βουλγαρικὸν κράτος κατελύθη ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Βουλγαροκτόνου (1014), πολλοὶ δὲ Βούλγαροι κατέφυγον εἰς τὴν Ρωσσίαν. Εἰς τὴν ἐπίλοιπον Ρωσσίαν, ἤτοι τὰ βόρεια καὶ ἀνατολικὰ μέρη αὐτῆς ὁ χριστιανισμὸς μετεδόθη βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς ι' μέχρι τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος. Ἡ

Ρώμη προσεπάθησε νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρωσσίας κυρίως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος, ἤτοι ἀπὸ τῆς μογγολικῆς κατοχῆς. Ἐστάλησαν κήρυκες τῆς ρωμαϊκῆς πίστεως εἰς τοὺς παρὰ τὴν Βαλτικὴν θάλασσαν λαούς, οἱ δὲ Σουηδοὶ ἀνέλαβον δύο ἐκστρατείας κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιγ' καὶ τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος (1240 καὶ 1347), κατὰ τὰς ὁποίας ἐνίκησαν οἱ Ρῶσσοι. Τὴν πρώτην φορὰν διεκρίθη ὁ «μέγας ἡγεμὼν» τοῦ Νοβογορόδου Ἀλέξανδρος ἐν τῇ παρὰ τὸν ποταμὸν Νέβαν μάχῃ, κληθεὶς ἕνεκα τούτου Νέβσκης. Ἡ ρωσσικὴ Ἐκκλησία ἐκήρυξε τὸν Ἀλέξανδρον ἅγιον, ὁ δὲ Μέγας Πέτρος (ιη' ἑκατονταετηρίδα) κατέστησεν αὐτὸν ἥρωα τοῦ ρωσσικοῦ ἔθνους. Ἡ μετὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον (1439) ἀπόπειρα τοῦ μητροπολίτου Ρωσσίας Ἰσιδώρου, νὰ ὑποτάξῃ τὴν ρωσσικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὸν πάπαν, ἀπέτυχεν. Ἡ Ρώμη εἶχεν ἐπιτυχίας ἐν τῇ λεγομένῃ Μικρᾷ Ρωσσίᾳ, διότι αὕτη ἐντὸς τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος ὑπετάγη εἰς τοὺς Λιθουανοὺς (1315) καὶ μετ' αὐτοὺς εἰς τοὺς Πολωνοὺς (1386). Οἱ ξένοι ἡγεμόνες τῶν ἡνωμένων τούτων κρατῶν, ὄντες ἀλλόθρησκοι ἢ ἀλλόδοξοι, ἠνέχθησαν ἢ ὑπεβοήθησαν τὸν παπικὸν προσηλυτισμόν.

Αἱ δύο Ἐκκλησίαι, ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ δυτική, μεγάλως ἠγωνίσθησαν, ποία θὰ κερδίσῃ τοὺς Σλαύους, τὸ ζήτημα δὲ τοῦτο συνετέλεσεν ἐπίσης εἰς τὸ μεταξὺ αὐτῶν ἐκραγὲν σχίσμα. Ἀποτέλεσμα τοῦ μεγάλου τούτου ἀγῶνος ἦτο, ὅτι τῶν Σλαύων οἱ μὲν προσῆλθον εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, οἱ δὲ εἰς τὴν δυτικήν, ἐξ αὐτῶν ὅμως τινὲς ἐπί τι χρονικὸν διάστημα ἐταλαντεύθησαν μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΑΙ ΑΙΡΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΙΔΕΣ

Ios. Asseman, Bibliotheca Orientalis (1719 καὶ ἑξῆς). De catholicis s. Patriarchis Chaldaeorum et Nestorianorum Commentarium hist. Chronolog. (1777). Βαρεβραίου, Chronikon Syriacum (ἔκδοσις Abeloos καὶ Lamy 1872). Γουλιέλμου ἀρχιεπισκόπου Τύρου, Bellum sacrum. Nilles, Calendarium (1896 καὶ ἑξῆς). Michel [Πατριάρχου Ἰακωβίτου 1166 - 1199] Chronique (ἔκδοσις Chabot, δύο τόμοι 1899 καὶ 1901). Ἰσαὰκ Καθολικὸς καὶ Θεωριανὸς (Migne, 132 καὶ 133) Θεωριανοῦ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐν Ὀρεινῇ ἱερεῖς. Ἔκδοσις R. Loenertz (ἐν Memorial L. Petit 1948). Stephanus von Taron, Armenische Geschichte, γερμανικὴ μετάφρασις H. Gelzer καὶ A. Burchart, 1907. Ter Mikelian, Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zur byzantinischen, 1892. Ter Minassiantz, Die arm. Kirche in ihrer Beziehungen zu den syrischen Kirchen, 1904, Malachia Ormanian, L' Église Arménienne, 1910. A. Baumstark, Die christlichen Literaturen des Orients, 1911. Geschichte der syrischen Literatur, 1922. Τὰ σχετικὰ ἄρθρα ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, ὅπου ἀναγράφεται καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. R. Strothmann, Heutiges Orientchristentum (Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1936). F. Heiler, Urkirche und Ostkirche, 1937.

Οἱ μετὰ τὸν Θεοφάνην (Continuatus). Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων. Εὐθυμίου Ζυγαβηνοῦ, Πανοπλία δογματικὴ καὶ Στυλιτικά. Ἄννα Κομνηνή, Ζωναρᾶς, Ἰωάννης Κίνναμος. Ἅπαντες ἐκδόσεως Βόννης. Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικὸν καὶ Θησαυρὸς ὀρθοδόξου πίστεως (Migne, 139 καὶ 140). Νικολάου Μεθώνης, Ἀνάπτυξις θεολογικῆς στοιχειώσεως Πρόκλου τοῦ Νεοπλατωνικοῦ (ἔκδοσις Voemel 1825). Ang. Maii, Spicilegium Romanum, X. 1. Nova Collectio, IV. Jirecek, Geschichte der Bulgaren (1876). S. Salaville, Philosophie et Théologie, ou épisodes scolastiques à Byzance (Echos d'Orient, 1930). S. Gheorghieff, Les Bogomiles et le presbyter Kosma, 1920. H. Ch. Puech καὶ A. Vaillant Le Traité contre les Bogomiles de Cosmas le Prêtre (Travaux publiés par l' Institut d' Etudes slaves XXI. Paris 1945, σελ. 348 κ. ἑξῆς). Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Κομνηνῶν 1948.

Νικήτα Στηθάτου, Βίος Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, ἔκδοσις Haus-

herr, 1928. Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου, Περὶ ἡσυχίας καὶ προσευχῆς Migne 150). Γρηγόριος Παλαμᾶς, Ἰωάννης Καντακουζηνός, Νικηφόρος Γρηγορᾶς. Ἅπαντες ἐκδόσεως Βόννης. Τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων, παρὰ Mansi, Sacrum Conciliorum nova et amplissima Collectio. I. Hussey, Church and Learning in the Byz. Empire 867 - 1185 (1937, σελ. 89 - 102). Περὶ Γεωργίου Γεμιστοῦ: Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, 1863, σελ. 1 - 12. Ἰ. Μαμαλάκη, Γεώργιος Γεμιστὸς - Πλήθων (1939). E. M. Forster, Γεώργιος Γεμιστὸς ἢ Πλήθων (ἐν Ταχυδρόμῳ Ἀθηνῶν 1956, ἀρ. 132 καὶ 133). Ἰ. Μαμαλάκη, Ἡ ἐπίδραση τῶν συγχρόνων γεγονότων στὶς ἰδέες τοῦ Γεμιστοῦ (Θ´ διεθνὲς βυζ. συνέδριον Θεσσαλονίκης 1953, Ἀνάτυπον τῶν πεπραγμένων 1955). François Masai, Plethon et Platonisme de Mistra (collection les Classiques de l' Humanisme, Societé d'édition «Les Belles Lettres». Paris, 1956). Stein, Studien über die Hesychasten des 14 Jahrhunderts (Österreichische Vierteljahres schrift für katholische Teologie, 1873). Θεμιστοκλέους Χ''Σταύρου, Αἱ περὶ τῶν Ἡσυχαστῶν τῆς 14ης ἑκ]ρίδος καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἔριδες, 1905. Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 1911. I. Hausherr, La méthode d' oraison hésychaste 1927. M. Jugie, La controverse palamite (Echos d' Orient, 1931). Ἀρσενίου, πατριάρχου Κων]πόλεως, Διαθήκη (Migne 140). Γεώργιος Παχυμέρης. Νικηφόρος Γρηγορᾶς. Ἀμφότεροι ἐκδόσεως Βόννης. Ἰωάννου Συκουτρῆ, Περὶ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν («Ἑλληνικά», 1929), πρβλ. καὶ V. Laurent, Byz. Zeitschrift, 1930, «Ἑλληνικά», 1930.

§ 27. Λείψανα τῶν ἀρχαίων αἱρέσεων, ἤτοι τοῦ νεστοριανισμοῦ, μονοφυσιτισμοῦ καὶ μονοθελητισμοῦ. Αἱ «αἱρετικαὶ Ἐκκλησίαι» τῆς Ἀνατολῆς.

(Τὸ προηγούμενον στάδιον τῶν αἱρέσεων τούτων θὰ εὕρῃ τις ἐν § § 14 καὶ 18).

Ὁ νεστοριανισμὸς ἐντὸς τῆς ε´ ἑκατονταετηρίδος ὑποχωρήσας τῆς Συρίας εἶχε περιορισθεῖ ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἐκεῖθεν δὲ διεδόθη εἰς τὴν Περσίαν καὶ τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας μέχρι τῆς ἄπω Ἀνατολῆς, ἤτοι μέχρι τοῦ Πεκίνου καὶ τῆς Ἰάβας. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς Κίνας, ἐν Σιανφοῦ, σώζεται ἱεραποστολικὸν μνημεῖον, ἱδρυθὲν περὶ τὸ 779. Ὅτε οἱ Ἄραβες τὴν ζ´ ἑκατονταετηρίδα ἔγιναν κύριοι τῆς Περσίας (636) παρέσχον εἰς τοὺς νεστοριανοὺς ἐλευθέραν ἄσκησιν τῆς θρησκείας αὐτῶν. Ἡ γνησιότης τῶν σχετικῶν ἐγγράφων τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουσιν οἱ νεστοριανοί, ἀμφισβητεῖται. Ἐν πάσῃ περιπτώσει σπανίως κατεπιέσθησαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Οἱ Μογγόλοι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ιγ´ ἑκατονταετηρίδος γενόμενοι κύριοι τῆς Ἀσίας,

ἐνόσῳ ἦσαν βουδδισταί, διέκειντο εὐνοϊκῶς πρὸς τοὺς νεστοριανούς. Τῶν Μογγόλων τινὲς εἶχον χριστιανὰς συζύγους ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ἀσίας, τινὲς δὲ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν ἔγιναν χριστιανοί. Οἱ νεστοριανοὶ ἐπὶ τῶν Ἀράβων καὶ Μογγόλων ἤκμασαν καὶ ἐνισχύθη μεγάλως ἡ διάδοσις τοῦ νεστοριανισμοῦ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀσίας. Εἰς τὴν ἀκμὴν συνετέλεσαν αἱ θεολογικαὶ αὐτῶν σχολαί, τῶν ὁποίων αἱ μὲν ὑφίσταντο ἐξ ἀρχαιοτέρων χρόνων, ἡ τῆς Νισίβεως καὶ ἡ Ἐδέσσης, αἱ δὲ ἦσαν νέαι, ἡ τῆς Σελευκείας καὶ ἡ τῆς Βαγδάτης. Ἐν αὐταῖς ἐδιδάσκετο φιλολογία (χαλδαϊκά, συριακά, ἑλληνικά, γραμματική, ποίησις, ρητορική), φιλοσοφία καὶ μαθηματικὰ (διαλεκτική, ἀριθμητική, γεωμετρία), ἀστρονομία, θεολογία, ἰατρικὴ καὶ μουσική. Μετέφρασαν ἑλληνικὰ συγγράμματα εἰς τὸ συριακὸν καὶ ἐκ τούτου εἰς τὸ ἀραβικὸν καὶ ἔγιναν διδάσκαλοι τῶν Ἀράβων. Οἱ Ἄραβες ἐκ τῶν νεστοριανῶν ἐλάμβανον ἰατρούς, γραμματεῖς καὶ πολιτικούς. Τὸ ἴδιον ἔκαμον καὶ οἱ Μογγόλοι. Ὅτε οἱ Μογγόλοι ἠσπάσθησαν τὸν μουσουλμανισμὸν ἔπαυσεν ἡ πρὸς τοὺς νεστοριανοὺς εὐμένεια. Ὁ Ταμερλᾶνος (1369-1405) ἀπέβη ἀληθὴς μάστιξ τῶν χωρῶν τούτων, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἐπῆλθε κατάπτωσις τῆς Ἐκκλησίας τῶν νεστοριανῶν καὶ τῶν ἄλλων αἱρετικῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ μουσουλμανισμὸς ἐξετόπισεν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ἀσίας τοὺς νεστοριανούς, οἱ ὁποῖοι διετηρήθησαν μόνον ἐν τῇ ἀφετηρίᾳ αὐτῶν, ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ καὶ τῇ Περσίᾳ. Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία ἀπεπειράθη νὰ προσελκύσῃ τοὺς νεστοριανοὺς κατὰ τὰς σταυροφορίας καὶ κυρίως τὴν ιγ' ἑκατονταετηρίδα. Οἱ πάπαι Ἰννοκέντιος ὁ Δ' (1247) καὶ Νικόλαος ὁ Δ' (1288) ἀντήλλαξαν ἐπιστολὰς μετὰ τῶν νεστοριανῶν πατριαρχῶν. Τὴν πρώτην φορὰν ἐστάλη ἐκ μέρους τῶν νεστοριανῶν ὁμολογία, ὀνομάζουσα τὴν Μαρίαν ὄχι Θεοτόκον ἀλλὰ Χριστοτόκον. Ὁ Ἀσσεμὰν δέχεται, ὅτι τὴν δευτέραν φορὰν οἱ νεστοριανοὶ ἡνώθησαν μετὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ἀληθής. Ἐν συνεχείᾳ τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας ἔγιναν ἐν Ρώμῃ διαπραγματεύσεις καὶ ἐκηρύχθη ἡ ἕνωσις τῶν ἐν Κύπρῳ διαμενόντων νεστοριανῶν, μετὰ τοῦ μητροπολίτου αὐτῶν Τιμοθέου τοῦ Ταρσοῦ (1445). Εἰς τοῦτο παρεκινήθησαν ὑπὸ τοῦ δυτικοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Ρόδου Ἀνδρέου. Οἱ ἄλλοι νεστοριανοὶ δὲν μετέσχον τῆς ἑνώσεως. Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος χιλιάδες τινὲς αὐτῶν ἡνώθησαν μετὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ ἱδρύθη τὸ πατριαρχεῖον τῶν Χαλδαίων (ἐν Διαρβεκίρῃ, ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ἰννοκεντίου τοῦ ΙΑ' 1681), μετονομασθὲν βραδύτερον Βαβυλωνιακὸν πατριαρχεῖον τῶν Χαλδαίων (1830]1840) καὶ τοῦ ὁποίου ἕδρα ἦτο ἡ Βαγδάτη (ἡ ἀρχαία Βαβυλὼν) καὶ ἔπειτα ἡ Μουσούλη. Χαλδαίους ὠνόμαζον ἑαυτοὺς κατ' ἀρχὰς ὅλοι οἱ νεστοριανοί. Μέρος τῶν νεστοριανῶν ἡνώθη μετὰ τῆς ρωσσικῆς Ἐκκλησίας (περὶ τὰς εἴκοσι χιλιάδας, τῷ 1898), ἀλλὰ βραδύτερον οἱ περισσότεροι ἐξέπεσαν αὐτῆς (1918). Ὁ πατριάρχης τῶν

γνησίων νεστοριανῶν, ὁ ὁποῖος φέρει τὸν τίτλον «καθολικὸς» (γενικός), διάφορος, βεβαίως, τοῦ μνημονευθέντος οὐνίτου πατριάρχου (τῆς Διαρβεκίρης, Βαγδάτης, Μουσούλης), παρέμεινεν ἐν Κότσανες. Διωγμὸς μετετόπισε τὸ ἐκκλησιαστικὸν κέντρον καὶ μέγα μέρος αὐτῶν εἰς τὴν Συρίαν.

Οἱ *Ἀρμένιοι*, πλὴν τῶν μονοφυσιτικῶν ἰδεῶν, ἔχουσι καὶ τὰς ἑπομένας διαφοράς. Εἰς τὸν τρισάγιον ὕμνον προσθέτουσι τὴν μονοφυσιτικὴν φράσιν «ὁ δι' ἡμᾶς σταυρωθείς», συμφώνως πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἀρμενικῆς συνόδου τοῦ Δβὶν (525 ἢ 527), ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ μεταχειρίζονται ἄζυμα (ὑποστηριχθέντα ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νερσῆ τοῦ Δ', † 1173) καὶ οἶνον ἄνευ ὕδατος, τὸ μύρον κατασκευάζουσιν ἐκ σησαμελαίου, τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων ταυτίζουσι μετὰ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἐπιφανείων καὶ κατὰ τὰς νηστείας τρώγουσιν αὐγὰ καὶ γάλα. Ἱκανοὶ Ἀρμένιοι, ζῶντες εἰς ἑλληνικὰ κέντρα δὲν ἠκολούθησαν τοὺς ὁμοεθνεῖς αὐτῶν εἰς τὸν μονοφυσιτισμόν, ἀλλ' ἔμειναν ὀρθόδοξοι, ἄλλοι δὲ ἐπανῆλθον εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Ὅλοι οὗτοι ὠνομάσθησαν Ἑλληνοαρμένιοι (Χαϊχορούμ). Ἀπόπειραι ἑνώσεως τῶν Ἀρμενίων μετὰ τῶν ὀρθοδόξων, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἔγιναν ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Φωτίου, θ' ἑκατονταετηρίδα, καὶ Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ, τέλη θ' καὶ ἀρχὰς ι' ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Φώτιος, κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ πατριαρχείαν (857-867) ἔγραψεν, εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Ἀρμενίων Ἀσούτιον καὶ τὸν πατριάρχην αὐτῶν Ζαχαρίαν, παρακινῶν αὐτοὺς νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν Δ' οἰκουμενικὴν σύνοδον. Οἱ Ἀρμένιοι διὰ κανόνων κατεδίκασαν τὸν ἀρχηγὸν τοῦ μονοφυσιτισμοῦ Εὐτυχῆ, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ ὅρου τῆς μνημονευθείσης συνόδου ἐξέφρασαν δι' ἀσαφῶν καὶ διφορουμένων φράσεων χωρὶς νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ρητῶς. Ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ Μυστικὸς (896) ἔγραψε πρὸς τὸν ἀρμένιον ἡγεμόνα Σεμπάτιον, υἱὸν τοῦ Ἀσουτίου, παρακινῶν αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὴν ὀρθόδοξον ὁμολογίαν, ἀλλὰ συγχρόνως ἐξέτεινε τὰς βλέψεις αὐτοῦ, ζητήσας, ὁ μέλλων ἀρμένιος πατριάρχης νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κων]πολιν, ἵνα χειροτονηθῇ ἐκεῖ καὶ γίνῃ σύσκεψις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἐπρόκειτο ὄχι μόνον περὶ ἑνώσεως, ἀλλὰ καὶ ἐξαρτήσεως τῆς ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας ἐκ τοῦ Κων]πόλεως. Μετά τινα ἔτη ἦλθε πράγματι εἰς Κων]πολιν, ὄχι ὅμως ὁ νέος ὑποψήφιος ἀρμένιος πατριάρχης, τὸν ὁποῖον εἶχον ζητήσει, ἀλλ' ὁ νέος ἡγεμὼν Ἀσούτιος ὁ νεώτερος (913]925), τὸν ὁποῖον δὲν ἐζήτησαν καὶ ὁ ὁποῖος πρὸς τὸ παρὸν ἔθεσε τέρμα εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Τὰς ἀποπείρας ἑνώσεως ηὐνόησεν ἡ ἵδρυσις ἀρμενικοῦ κράτους τῆς Κιλικίας. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος πολυπληθεῖς Ἀρμένιοι, φεύγοντες τοὺς Σελτσούκους, ἦλθον εἰς τὴν Κιλικίαν καὶ ἵδρυσαν νέον κράτος. Λόγοι πολιτικοὶ ἐπέβαλλον εἰς τὸ κράτος τοῦτο ἕνωσιν μετὰ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, εἴτε πρὸς ἑδραίωσιν καὶ ἐπέκτασιν αὐτοῦ,

εἴτε πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἀπειλούντων αὐτὸ κινδύνων. Διὰ τοῦτο ὁ κλῆρος τοῦ ἀρμενικοῦ τούτου κράτους διέκειτο πρὸς τὴν ἕνωσιν συμπαθέστερον ἢ ὁ τῆς παλαιᾶς Ἀρμενίας, ἀρμένιοι δέ τινες πατριάρχαι ἐνεστερνίσθησαν τὴν ἑνωτικὴν ταύτην πολιτικήν. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως Μανουὴλ ὁ Κομνηνός, τὴν ιβ' ἑκατονταετηρίδα, ἀντήλλαξεν ἐπιστολὰς μετὰ τοῦ ἀρμενίου πατριάρχου Νερσῆ τοῦ Δ' καὶ ἔστειλεν ἀπεσταλμένους ὑπὸ τὸν φιλόσοφον Θεωριανὸν (1170 καὶ 1172). Οὗτοι συνηντήθησαν μετὰ τῶν Ἀρμενίων ἐν Ρουμ-καλέ, ὅπου ἀπὸ εἴκοσι τριῶν ἐτῶν παρέμεινεν ὁ ἀρμένιος πατριάρχης. Κατὰ τὸν Θεωριανόν, συνεκλήθη σύνοδος ἀρμενίων ἐπισκόπων (1172). Οἱ βυζαντινοὶ ἀπεσταλμένοι κατέστησαν γνωστοὺς τοὺς ὅρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους θὰ ἐγίνετο ἡ ἕνωσις. Οἱ Ἀρμένιοι ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰς μνημονευθείσας ἐκκλησιαστικὰς διαφοράς, ὁ δὲ ἀρμένιος πατριάρχης νὰ ἐγκαθιδρύεται ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος. Δὲν ἐγίνετο πλέον λόγος περὶ χειροτονίας αὐτοῦ ἐν Κων]πόλει. Σχετικὴν ἐπιστολὴν εἶχε γράψει καὶ ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως Μιχαὴλ ὁ τοῦ Ἀγχιάλου. Οἱ ὅροι ἐκρίθησαν ἀπαράδεκτοι. Τὸν Νερσῆν, ἀποθανόντα, διεδέχθη ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Γρηγόριος ὁ Δ'. Διεξήχθησαν νέαι διαπραγματεύσεις δι' ἀλληλογραφίας μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως, ἀφενός, καὶ τοῦ ἀρμενίου πατριάρχου, ἀφετέρου. Συνεκλήθη σύνοδος ἐν Ρουμ-καλὲ (1179), ἐν τῇ ὁποίᾳ περέστησαν τριάντα τρεῖς ἀρμένιοι ἐπίσκοποι, τῶν ὁποίων δέκα ἦσαν ἐκ τῆς παλαιᾶς Ἀρμενίας. Οἱ ὅροι τῶν Βυζαντινῶν τὴν φορὰν ταύτην περιορίζοντο εἰς τὰ δογματικὰ ζητήματα. Ἡ γνώμη, ὅτι ἡ σύνοδος αὕτη ἐδέχθη τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, δὲν εἶναι ἀληθής. Οἱ Ἀρμένιοι ἀπέρριψαν τοὺς μνημονευθέντας ὅρους. Ἡ ἀπόρριψις φαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι ἤθελον τὴν ἕνωσιν μόνον ἂν οἱ ὀρθόδοξοι ἐδέχοντο τὴν ὁμολογίαν Νερσῆ τοῦ Δ', ἡ ὁποία ὅμως παραμερίζει τὴν δ' οἰκουμενικὴν σύνοδον. Εἰς τὰς ἀποφάσεις ταύτας συνετέλεσαν κυρίως οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἡγούμενοι τῆς παλαιᾶς Ἀρμενίας. Ἀλλὰ τὴν ἀπόρριψιν τῶν βυζαντινῶν ὅρων ἔκαμον πλαγίως καὶ ἐκάλυψαν αὐτὴν δι' ἐπαίνων τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀποθανόντος τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως Μιχαήλ, τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν οἱ Ἀρμένιοι ἀνήγγειλαν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Κων]πόλεως, ὡς καὶ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ, ἀλλ' οὗτος, ἀποθανὼν ἐντὸς τοῦ ἑπομένου ἔτους (1180), δὲν ἐπρόφθασε νὰ λάβῃ τὴν ἐπιστολήν. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀπέθανε καὶ ὁ ἀρμένιος πατριάρχης Γρηγόριος. Ὁ θάνατος τῶν πρωτεργατῶν ἐσταμάτησε πρὸς τὸ παρὸν πᾶσαν περαιτέρω ἐνέργειαν. Βραδύτερον ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Γ', ὁ Ἄγγελος, ἐπανέλαβε τὰς διαπραγματεύσεις, καὶ ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀρμενίων Λέων ὁ Β' ἐδείχθη πρόθυμος. Σύνοδος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας (1196) ἐφάνη περισσότερον ὑποχωρητικὴ τῆς προηγουμένης. Ὁ ἐπίσκοπος Ταρσοῦ Νερσῆς ἐξέφρασεν ἐν αὐτῇ τὴν γνώμην, ὅτι αἱ δογματικαὶ διαφοραὶ τῶν

δύο Ἐκκλησιῶν συνίστανται μόνον εἰς λέξεις καὶ ὅτι κατ' οὐσίαν ἀμφότεραι πρεσβεύουσι τὸ αὐτό. Ἔγινε μάλιστα δεκτόν, ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ νὰ ἐγκαθιδρύῃ τὸν ἀρμένιον πατριάρχην. Ἀλλ' αἱ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος σχετικαὶ ἐν Κων]πόλει διαπραγματεύσεις κατέληξαν εἰς πλήρη ἀποτυχίαν, ὁ δὲ ἀρμένιος ἡγεμὼν Λέων ὁ Β' ἐστράφη πρὸς τὴν Δύσιν, ἐλπίζων ἐκεῖθεν νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς φιλοδοξίας αὐτοῦ. Παρὰ τῆς Δύσεως (τοῦ Ρώμης Καιλεστίου τοῦ Γ' καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου τοῦ Ϛ') ἐζήτησε νὰ ἀναγνωρισθῇ Βασιλεύς, ἀπέναντι τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἑνώσεως. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μογουντίας (Κονράδος Βίττελσβαχ) ἐκόμισεν εἰς αὐτὸν τὸ βασιλικὸν στέμμα (1198). Οἱ Ἀρμένιοι ἐταράχθησαν διὰ τὴν παράδοξον ἐκκλησιαστικὴν ἕνωσιν, ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν καθησύχασεν αὐτούς, ἀποκαλύψας, ὅτι ἔχει σκοπὸν νὰ ἀπατήσῃ τοὺς δυτικούς. Ἀλλ' οἱ κίνδυνοι, τοὺς ὁποίους διέτρεχε τὸ ἀρμενικὸν κράτος συνετέλεσαν εἰς μεγαλυτέραν προσέγγισιν πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Οἱ Ἄραβες τῆς Αἰγύπτου (ἐπὶ σουλτάνου Σαλαδίν, ἱδρυτοῦ τῆς δυναστείας τῶν Ἐγιουπιδῶν, 1171 - 1254) εἰσεχώρησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Συρίας, οἱ δὲ Μαμελοῦκοι τῆς Αἰγύπτου κατέστρεψαν τὸ Ρουμ - καλὲ (1293). Ὁ ἀρμένιος πατριάρχης, ἐγκαταλείψας αὐτό, μετῴκησεν ἔκτοτε εἰς τὸ Σὶς τῆς Κιλικίας, ὅπου ἀρχὰς τῆς ιδ' εκ]ρίδος συνεκλήθη μεγάλη σύνοδος (1307), ἡ ὁποία ἐδέχθη περισσότερα ἔθιμα τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' αἱ ἀποφάσεις αὗται δὲν ἔγιναν δεκταὶ ὑφ' ὅλων.

Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος ἐξηφανίσθη τὸ ἀρμενικὸν κράτος (1375), ἀλλ' οἱ Ἀρμένιοι ὡς ἔθνος καὶ Ἐκκλησία διετηρήθησαν. Κατὰ τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας (1439) διὰ τῆς προτροπῆς τοῦ Ρώμης Εὐγενίου τοῦ Δ' ἔστειλαν ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι ἐδέχθησαν τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς. Κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος ἐξεδόθη ἰδιαίτερος ὅρος (22 Νοεμβρίου 1439), ἐν τῷ ὁποίῳ περιελαμβάνετο ἡ ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκη τοῦ filioque, ἀποδοχὴ τῆς δ' καὶ στ' οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἑορτολογίου. Ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν ἑνώσεων τῆς ιδ' καὶ ιε' ἑκατονταετηρίδος μικρὰ μερὶς τῶν Ἀρμενίων ἡνώθη μετὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας («Ἀρμενοκαθολικοὶ») καὶ ἱδρύθη τὸ «Ἀρμενικὸν πατριαρχεῖον τῆς Κιλικίας» (ἐπὶ Ρώμης Γρηγορίου τοῦ ΙΓ', † 1585), τοῦ ὁποίου ἡ ἕδρα κατ' ἀρχὰς ἦτο ἐπὶ τοῦ Λιβάνου, ἔπειτα ἐν Κων]πόλει (1867) καὶ τέλος ἐν Ἱερουσαλήμ. Ὡς ἔτος ἱδρύσεως τοῦ ἀρμενοκαθολικοῦ πατριαρχείου θέτουσί τινες τὸ 1742. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μονοφυσιτικῇ ἀρμενικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπεκράτησαν λατινικά τινα ἔθιμα, ὡς ἡ πιννοειδὴς μίτρα τῶν ἐπισκόπων, ὁ δακτύλιος καὶ ἡ ἰδιάζουσα ποιμαντορικὴ ράβδος αὐτῶν, ἡ ἐν τῇ αὐτῇ λειτουργίᾳ χειροτονία πολλῶν ἱερέων καὶ διακόνων καὶ ἄλλα. Οἱ Ἀρμένιοι κατὰ διαφόρους ἐποχὰς εἶχον πατριάρχας περισσοτέρους τοῦ ἑνός, φέροντας τὸν τίτλον «καθολικὸς» (ἄσχετον πρὸς τὸν καθολικισμόν· = γενικός),

ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν ἐκεῖνος ἦτο ὁ ἀνώτερος, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὸν δεξιὸν βραχίονα τοῦ ἐκχριστιανίσαντος τοὺς Ἀρμενίους Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ. Τὸ ἱερὸν τοῦτο λείψανον παρελάμβανε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ πατριάρχης, ὁσάκις ἤλλασσε τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ πρωτεύουσαν καὶ τελευταῖον εὑρίσκετο μετ' αὐτοῦ ἐν Ρουμ - καλέ. Οἱ Μαμελοῦκοι, καταστρέψαντες τὸ Ρουμ - καλὲ (1293), ἀπήγαγον τὸ ἱερὸν λείψανον εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἀλλά, περίτρομοι ἐκ τῶν ἀνησυχιῶν, τὰς ὁποίας παρεῖχεν εἰς αὐτούς, ἐπέστρεψαν αὐτὸ εἰς Σίς, ὅπου εἶχε μετοικήσει ὁ ἀρμένιος πατριάρχης. Ἀλλὰ τὸ 1438 τὸ λείψανον τοῦτο ἐχάθη ἐκεῖθεν καὶ εὑρέθη ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Ἐτσμιατζὶν (= ὁ μονογενὴς κατῆλθεν), ἤτοι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πολιτικῇ καὶ θρησκευτικῇ πρωτευούσῃ τῶν Ἀρμενίων Βαλαρσαπάτ, κειμένῃ ἐν Καυκάσῳ, πλησίον Ἀραράτ. Σύνοδος (1443) διώρισεν ἐκεῖ πάλιν πατριάρχην, ὁ ὁποῖος μέχρι σήμερον παραμένει ὡς ὁ ἀνώτερος θρησκευτικὸς ἀρχηγὸς τῶν Ἀρμενίων. Οἱ ἄλλοι ἀρμένιοι πατριάρχαι ὑπακούουσιν εἰς αὐτόν.

Οἱ μονοφυσῖται τῆς Συρίας, ὀνομαζόμενοι *Ἰακωβῖται*, ἐκ τοῦ ἀναδιοργανωτοῦ αὐτῶν Ἰακώβου Βαραδαίου († 578), πλὴν τῶν μονοφυσιτικῶν ἰδεῶν, ἔχουσι καὶ τὰς ἑπομένας διαφοράς. Εἰς τὸν τρισάγιον ὕμνον προσθέτουσι τὴν μονοφυσιτικὴν φράσιν «ὁ δι' ἡμᾶς σταυρωθείς», τελοῦσι τὸ βάπτισμα διὰ τριττῆς ἐπιχύσεως, ἐν τῷ ἄρτῳ τῆς θείας εὐχαριστίας, ὁ ὁποῖος εἶναι ἔνζυμος, ἀναμιγνύουσιν ἔλαιον καὶ ἅλας, τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ κάμουσι δι' ἑνὸς δακτύλου, τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπισκόπων, διὰ κλήρου ἐκ τριῶν ὑποψηφίων (πρβλ. τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀποστόλου Ματθίου, ἐν ταῖς Πράξεσιν 1, 26). Ἀφότου διετέλεσαν ὑπὸ τοὺς Ἄραβας, ὁμιλοῦσι τὴν ἀραβικήν, ἀλλὰ τὴν λειτουργίαν αὐτῶν τελοῦσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ συριακῇ γλώσσῃ. Ἐνιαχοῦ μόνον διετήρησαν καὶ ἐν τῇ ὁμιλίᾳ αὐτῶν συριακόν τι ἰδίωμα (νεοσυριακήν), διάφορον ὅμως τοῦ ἰδιώματος τῶν νεστοριανῶν. Τὰ ἀναγνώσματα καὶ αἱ ἐκφωνούμεναι εὐχαὶ λέγονται ἐν τῇ ὁμιλουμένῃ γλώσσῃ, συνήθως ἀραβιστί. Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ὁ Κομνηνός, τὴν ιβ' ἑκατονταετηρίδα, διαπραγματευόμενος τὴν μετὰ τῶν Ἀρμενίων ἕνωσιν, ἔλαβε συγχρόνως πρόνοιαν καὶ περὶ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἰακωβιτῶν τῆς Συρίας. Διὰ τοῦ Θεωριανοῦ ἔστειλεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατριάρχην αὐτῶν, ἀλλ' οὗτος, ἀπαντῶν, ἐνέμεινεν εἰς τὴν μίαν ἐν τῷ Χριστῷ φύσιν, ὁ δὲ Θεωριανὸς ἐν Κεσσουνίῳ ἦλθεν εἰς συνδιάλεξιν (1170) μετ' ἀπεσταλμένου τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης, ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἀπόπειρα ἑνώσεως μετὰ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας ἔγινε κατὰ τὰς σταυροφορίας, μέσα τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἀκόμη ἡ Κων]πολις καὶ ἡ Ἀντιόχεια εὑρίσκοντο εἰς χεῖρας τῶν δυτικῶν καὶ μετὰ τὸ ὅμοιον παράδειγμα τῶν Ἀρμενίων. Ὁ Ἰακωβίτης πατριάρχης (1247) ἔστειλεν εἰς τὸν Ρώμης Ἰννοκέντιον τὸν Δ' ὁμολογίαν πίστεως μὴ μονοφυσιτικὴν καὶ ρωμαΐζουσαν, ἀλλ' ἔθετεν ὅρους, οἱ ὁποῖοι ἀπερρίφθησαν.

Οἱ ὅροι ἦσαν οἱ ἑπόμενοι. Ὁ πατριάρχης νὰ ἐκλέγεται ἐπιτοπίως καὶ νὰ μὴ ὑπόκειται εἰς τὸν λατῖνον πατριάρχην Κων]πόλεως, οἱ Ἰακωβῖται νὰ μὴ πληρώνωσι φόρους, προσερχόμενοι δὲ εἰς τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν, νὰ μὴ χρίωνται διὰ μύρου. Ἡ ἕνωσις ἀπέτυχεν. Ἐν συνεχείᾳ τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας ἐξεδόθη ἰδιαίτερος τόμος (decretum pro Syris, 1444) ἐν Ρώμῃ, ὅπου ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1443 εἶχε μετατεθῆ ἡ σύνοδος. Ὁ ὅρος οὗτος ἐκήρυσσε τὴν ἕνωσιν τῶν Ἰακωβιτῶν μετὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἡ ἕνωσις αὕτη δὲν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰ πράγματα. Βραδύτερον χιλιάδες τινὲς Ἰακωβιτῶν ἡνώθησαν μετὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ ἱδρύθη καθολικὸν «Πατριαρχεῖον τῶν Σύρων» (ιζ' ἑκ]ρίδα), τοῦ ὁποίου ἡ ἕδρα ἦτο ἐν Μαδρίν, πλησίον τῆς Διαρβεκίρης. Ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης τῶν Ἰακωβιτῶν φέρει τὸν τίτλον «Ἀντιοχείας», δὲν κατοικεῖ ὅμως ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἀλλὰ συνήθως ἐν Ἀμίδῃ (Διαρβεκίρῃ). Ὁ γνωστότερος Ἰακωβίτης συγγραφεὺς εἶναι ὁ Γρηγόριος Ἀβουλφαράτς, ὁ ἄλλως λεγόμενος Βαρεβραῖος. ὡς καταγόμενος ἐξ ἑβραϊκῆς οἰκογενείας, ἐπίσκοπος τῆς Γκούββα (ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου, βορειοανατολικὰ τῶν Σαμοσάτων) καὶ «μαφριὰν» τῆς Μοσσούλης († 1286), ἀναπτύξας πρακτικὴν καὶ συγγραφικὴν ἐνέργειαν καὶ ἰατρικὴν ἐπιτηδειότητα. Ἦτο υἱὸς ἰατροῦ. Ὁ φέρων τὸν τίτλον «μαφριὰν» ἵστατο ἀμέσως μετὰ τὸν πατριάρχην, χειροτονῶν καὶ ἐγκαθιδρύων τὸν πατριάρχην (ἡ λέξις μαφριὰν=ὁ καρποφορῶν).

Οἱ μονοφυσῖται τῆς Αἰγύπτου, ὀνομαζόμενοι *Κόπται* (Αἰγύπτιοι), ὑπήχθησαν ἐπίσης ὑπὸ τοὺς Ἄραβας (641). Κατ' ἀρχὰς ἡ Αἴγυπτος ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ καλίφου τῆς Βαγδάτης (τῶν Ἀββασιδῶν), ἀλλ' ἔπειτα ἀπέκτησεν ἰδιαιτέρους καλίφας (τοὺς Φατιμίδας 969 - 1171 καὶ τοὺς Ἐγιουπίδας 1171 - 1254). Οἱ χριστιανοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑφίσταντο καταπιέσεις, αἱ ὁποῖαι ηὔξησαν, ὅτε τῆς Αἰγύπτου ἦρξαν οἱ Μαμελοῦκοι (ἀπὸ τοῦ 1254). Διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία τῶν Κοπτῶν κατέπεσε μεγάλως. Πλὴν τῶν μονοφυσιτικῶν ἰδεῶν, ἔχουσι καὶ ἰουδαϊκὰ στοιχεῖα, ἤτοι τὴν περιτομήν, τελουμένην πρὸ τοῦ βαπτίσματος (σήμερον ὄχι ὑποχρεωτικὴν) καὶ τὴν ἑορτὴν τοῦ Σαββάτου μετὰ τῆς Κυριακῆς. Ἂν καὶ ὁμιλοῦσι κυρίως τὴν ἀραβικήν, ὡς γλῶσσαν τῆς λατρείας διετήρησαν τὴν κοπτικήν, ἡ ὁποία δυσκόλως ἐννοεῖται καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν κληρικῶν. Ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία ἐπεχείρησε νὰ προσελκύσῃ αὐτούς. Οὕτως ἐν συνεχείᾳ τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας (1439) καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Κόπτου πατριάρχου παρέστη ὁ ἡγούμενος τῆς ἐν Αἰγύπτῳ μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου Ἀνδρέας (παρὰ τὸν κόλπον τοῦ Σουὲζ) καὶ ὡμολόγησε τὴν ρωμαϊκὴν διδασκαλίαν, ἐξεδόθη δὲ ἰδιαίτερος ὅρος (decretum pro Jakobinis 1442· εἰς παλαιοτέρας ἐποχὰς κυρίως οἱ μονοφυσῖται τῆς Αἰγύπτου ὠνομάζοντο Ἰακωβῖται). Σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Κόπτου πατριάρχου, προτείνουσα τὴν ἕνωσιν (Sabbé - Cossart, τόμος 13, 1673, σελ. 1201), ἀλλ' ἡ

γνησιότης αὐτῆς ἀπορρίπτεται, διετυπώθη μάλιστα ἡ γνώμη, ὅτι ἐν Αἰγύπτῳ δὲν εἶχον γνῶσιν τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἡγουμένου Ἀνδρέου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ἕνωσις ἀντέβαινεν εἰς τὰ φρονήματα καὶ τὰ συναισθήματα τοῦ κοπτικοῦ λαοῦ καὶ δὲν ἐφηρμόσθη. Βραδύτερον χιλιάδες τινὲς αὐτῶν ἡνώθησαν μετὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ ἱδρύθη καθολικὸν «πατριαρχεῖον τῶν Κοπτῶν» (1895). Ὑπὸ τοῦ μονοφυσίτου πατριάρχου τῶν Κοπτῶν, διαμένοντος (ὡς καὶ ὁ οὐνίτης πατριάρχης) ἐν Καΐρῳ, ἐχειροτονεῖτο ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀβησσυνίας, ὀνομαζόμενος Ἀββούνα (=ὁ πατὴρ ἡμῶν) καὶ οἱ ἐπίσκοποι αὐτῆς [1]. Ἡ ἀβησσυνιακὴ Ἐκκλησία εὑρίσκετο εἰς μεγαλυτέραν κατάπτωσιν ἢ ἡ κοπτικὴ καὶ ὑπῆρχεν ἔλλειψις πεπαιδευμένων κληρικῶν. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀββούνα Τέκλα Χαϊμάνοτ (ιγ' ἑκατονταετηρίδα), ὁ ὁποῖος τιμᾶται ὡς ἅγιος, ἐξέδωσε διάταξιν, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὁ Ἀββούνα ἔπρεπε νὰ εἶναι ὄχι Ἀβησσύνιος, ἀλλὰ Κόπτης. Οὕτως ἡ μέχρι τοῦδε ἐξάρτησις τῆς ἀβησσυνιακῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῆς κοπτικῆς, οὖσα ἁπλῆ συνήθεια, ἐξησφαλίσθη καὶ καθιερώθη. Ὁ Ἀββούνα καὶ οἱ ἐπίσκοποι ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν μοναχῶν τοῦ μνημονευθέντος μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τῆς Αἰγύπτου. Οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν Ἀβησσύνιοι. Ἡ ἀβησσυνιακὴ Ἐκκλησία ἐν τοῖς κυρίοις εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν κοπτικήν. Ἔχει τὰ μνημονευθέντα ἰουδαϊκὰ ἔθιμα αὐτῆς. Πρὸς τούτοις τὰς Ἰουδαϊκὰς διακρίσεις καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων τροφῶν καὶ τοὺς σωματικοὺς ἁγνισμούς. Ἐν τῷ καθεδρικῷ ναῷ τῆς ἀρχαίας πρωτευούσης Ἀξούμ, ἐν τῷ ἱερῷ, ὑπάρχει «κιβωτὸς τῆς διαθήκης», ἰσχυρίζονται δέ, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ἰουδαϊκή, τὴν ὁποίαν ἔφερεν ἐξ Ἱερουσαλὴμ ὁ υἱὸς τῆς βασιλίσσης τῆς Αἰθιοπίας Σαβᾶ καὶ τοῦ Σολομῶντος. Τὴν θείαν εὐχαριστίαν τελεῖ μὲ ἄζυμα (τουλάχιστον κατὰ τὴν Μεγάλην Πέμπτην) καὶ ἄνευ ζυμώσεως οἶνον (μοῦστον ἢ ξηρὰς σταφυλὰς ἐκχυμωθείσας ἐν ὕδατι) [2]. Γλῶσσα τῆς λατρείας εἶναι ἡ ἀρχαία αἰθιοπική, τὴν ὁποίαν ἀναγινώσκουσι μὲν ὅλοι οἱ κληρικοί, ἀλλ' οἱ περισσότεροι δὲν ἐννοοῦσιν αὐτήν. Οἱ Ἀβησσύνιοι ὁμιλοῦσι συγγενῆ γλῶσσαν τῆς ἀρχαίας αἰθιοπικῆς, χαρακτηριζομένην ὑπό τινων ὡς κοπτικὸν ἰδίωμα. Μετὰ τοῦ μνημονευθέντος Κόπτου ἀντιπροσώπου ἐν Φλωρεντίᾳ (1442), τοῦ ἡγουμένου Ἀνδρέου, παρέστη καὶ ὁ ἡγούμενος τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀβησσυνιακοῦ μοναστηρίου, ἔμπιστος τοῦ βασιλέως τῆς Ἀβησσυνίας καὶ ὑπέγραψε σχετικὸν ὅρον. Ἡ ἕνωσις ἔμεινε καὶ ἐνταῦθα ἀνεφάρμοστος. Μέσα τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἀβησσυνίᾳ οἱ Ἰησουΐται (1555). Ἐβοήθησαν τὸν βασιλέα αὐτῆς Σουσνέους νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ, νὰ συνάψῃ, δηλονότι, συνθήκην μετὰ τῆς Πορτογαλίας. Εἰς ἀντ-

1. Περὶ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀβησσυνίας ἰδιαιτέραν παράγραφον ἔχει ὁ Harry Hyatt, The Church of Abyssinia 1928, σελ. 51 κ. ἑξῆς.

2. Περὶ τούτων ἴδε Heiler, Urkirche und Ostkirche, 1937, σελ. 502.

άλλαγμα ὁ ἀβησσύνιος βασιλεὺς ἀνεγνώρισε τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν ὡς ἐπίσημον Ἐκκλησίαν τοῦ κράτους. Ὑπῆρχε, βεβαίως, μερὶς Ἀβησσυνίων ἀποδοκιμάζουσα τὸ διάβημα, ἀλλ᾽ ὁ βασιλεύς, διὰ αἱματοχυσίας, ἔκαμψε τὴν ἀντίδρασιν. Ἡ νέα τάξις τῶν πραγμάτων ἐτηρήθη μέχρι τοῦ 1640, ὅτε οἱ Ἰησουῖται καὶ ὁ λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν χώραν. Ἀποκατεστάθη ἡ ἀρχαία ἀβησσυνιακὴ Ἐκκλησία[3]. Ἀπὸ τοῦ 1929 ὑπῆρχον ἰθαγενεῖς ἐπίσκοποι πέντε τὸν ἀριθμόν. Ἡ κατάκτησις τῆς Ἀβησσυνίας ὑπὸ τῆς Ἰταλίας ἐπέφερε μεταβολάς. Ἐθνοσυνέλευσις, ἀποτελεσθεῖσα ἐκ τῶν πρωθιερέων τῶν ναῶν, τῶν ἡγουμένων τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν ἰταλοφίλων Ράς, ἐξέλεξεν Ἀββούνα τὸν ἐπίσκοπον τοῦ Γκονδὰρ Ἀβραὰμ (27 Σεπτ. 1937). Οὕτως ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν συνήθειαν, ὁ Ἀββούνα νὰ ἐκλέγεται καὶ χειροτονεῖται ὑπὸ τοῦ κόπτου πατριάρχου τοῦ Καΐρου. Ὁ Ἰταλὸς βασιλεὺς ὠνόμασε τὸν Ἀβραὰμ πατριάρχην (Echos d' Orient, 1938). Ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἀπελευθέρωσις τῆς Ἀβησσυνίας (1941) ἀποκατέστησεν ἀπὸ νομικῆς τουλάχιστον ἀπόψεως τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῆς εἰς τὸ πρώην καθεστώς. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κόπτου Ἀββούνα Κυρίλλου τὴν θέσιν αὐτοῦ θὰ καταλάβῃ Ἀβησσυνός.

Ὁ *μονοθελητισμὸς* περιεσώθη εἰς τὸν Λίβανον, εἰς τὰς κλιτύας καὶ τὰς κοιλάδας αὐτοῦ. Ἐκκλησιαστικὸν κέντρον τοῦ μονοθελητισμοῦ κατέστη τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Μάρωνος, τὸν ὁποῖον ταυτίζουσι μὲ πρόσωπα διαφόρων ἐποχῶν, φέροντα τὸ ὄνομα τοῦτο (τῆς α′ δ′ καὶ στ′ ἑκατονταετηρίδος). Ἔχομεν εἴδησιν, ὅτι τὸ μοναστήριον τοῦ Μάρωνος εἶχε δεχθεῖ τὴν δ′ οἰκουμενικὴν σύνοδον (451) καὶ ὅτι οἱ μοναχοὶ ὑπέστησαν διωγμόν. Ἀλλὰ διὰ τῆς δράσεως τοῦ Ἰακώβου Βαραδαίου (στ′ ἑκατονταετηρίδα) ἔγιναν μονοφυσῖται καί, τέλος, μονοθελῆται (ζ′ ἑκατονταετηρίδα). Ἐκ τοῦ μοναστηρίου τοῦ Μάρωνος οἱ μονοθελῆται τοῦ Λιβάνου ὠνομάσθησαν Μαρωνῖται, τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο πρώτην φορὰν ἀπαντᾷ τὴν η′ ἑκατονταετηρίδα (παρ᾽ Ἰωάννῃ τῷ Δαμασκηνῷ). Ἀριθμός τις Μαρωνιτῶν ἐκ τοῦ Λιβάνου ἐγκατεστάθη εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Συρίας (Χαλέπιον, Δαμασκόν, Ναζαρὲτ) καὶ εἰς τὴν νῆσον Κύπρον. Μαρωνῖται προσκείμενοι εἰς τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν (Ἀβραὰμ Χάκελ, ιζ′ ἑκατονταετηρίδα, Ἰωσὴφ Ἀσσεμὰν ιη′ ἑκατονταετηρίδα, Μουρὰδ ιθ′ ἑκατονταετηρίδα) ἰσχυρίσθησαν ὅτι οἱ Μαρωνῖται δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ μονοθελῆται, ἀλλ᾽ ἀνέκαθεν ἦσαν σύμφωνοι μετὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Ὅτι οἱ Μαρωνῖται ἦσαν μονοθελῆται, ἔχομεν ἀξιοπίστους μαρτυρίας.

3. Περὶ τούτων ἴδε Herzog - Hauck, RE, 1, σελ. 85. Ὁ Heiler ὁμιλεῖ περὶ Πορτογαλικῆς συμμαχίας ἐπὶ τοῦ βασιλέως Λάβνα Δέγκελ (Δαυῒδ τοῦ Δ′ κατ᾽ ἄλλην ἀρίθμησιν Β′, 1540).

Ἐν συγγράμματι Τιμοθέου τινός, συγγραφέως τῆς στ' ἑκατονταετηρίδος, λέγονται περὶ τῶν Μαρωνιτῶν τὰ ἑπόμενα : «οἱ τὴν τετάρτην καὶ τὴν πέμπτην καὶ τὴν ἕκτην ἀποβαλλόμενοι σύνοδον καὶ τὴν σταύρωσιν ἐν τῷ τρισαγίῳ καὶ μίαν ἐνέργειαν ἐπὶ Χριστοῦ πρεσβεύοντες» (Combefis, Hist. haeres. Monoth. ἐν Patrum Bibliotheca, novi auctores, τόμος 2, 1648, σελ. 460). Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι βεβαίως μεταγενεστέρα προσθήκη, διότι προϋποθέτει τὴν στ' οἰκουμενικὴν σύνοδον (680), ἀλλὰ καὶ τοιοῦτο ὂν δὲν στερεῖται σημασίας. Ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ παρίστανται ὡς ἀρνούμενοι ὄχι μόνον τὴν στ', ἀλλά, γενικώτερον, καὶ τὴν ε' καὶ τὴν δ' σύνοδον, διότι ὁ μονοθελητισμὸς αὐτῶν ἦτο λείψανον τοῦ μονοφυσιτισμοῦ. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς († 750) λέγει· «μαρωνίσωμεν, προσθέμενοι τῷ τρισαγίῳ τὴν σταύρωσιν» (τὴν μονοφυσιτικὴν φράσιν «ὁ δι' ἡμᾶς σταυρωθείς». Λίβελλος περὶ τοῦ ὀρθοῦ, κεφ. 8· πρβλ. καὶ περὶ τοῦ τρισαγίου ὕμνου, κεφ. 5), ὅπερ δεικνύει, ὅτι ἐθεώρει τοὺς Μαρωνίτας αἱρετικούς. Εἶναι πρὸς τούτοις γνωστόν, ὅτι οἱ Μαρωνῖται προσῆλθον εἰς τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν. Τὴν εἴδησιν ἔχομεν ἐκ τοῦ λατίνου ἐπισκόπου τῆς Τύρου Γουλιέλμου, συγγραφέως τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος (Ἱστορία τῶν σταυροφοριῶν, 22, 8). Κατὰ ταύτην, ὁ πατριάρχης τῶν Μαρωνιτῶν τῷ 1181 μετά τινων (nonnulis) ἐπισκόπων καὶ σαράντα χιλιάδων πιστῶν ἡνώθησαν μετὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀποκηρύξαντες τὸν μονοθελητισμὸν καὶ ἀναγνωρίσαντες τὸ πρωτεῖον τοῦ Ρώμης. Ἐκ τῶν φράσεων τοῦ Γουλιέλμου ἐξάγεται, ὅτι δὲν προσῆλθον εἰς τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν ὅλοι οἱ Μαρωνῖται, ὅπερ καταφαίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Βαρεβραῖος (ιγ' ἑκατονταετηρίδα) ὁμιλεῖ περὶ Μαρωνιτῶν μονοθελητῶν. Ἐν συνεχείᾳ τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας ἐπανελήφθη ἡ ἕνωσις τῶν Μαρωνιτῶν ἐν Ρώμῃ (1445). Παρέστη ὁ ἐπίσκοπος τῶν ἐπὶ τῆς Κύπρου Μαρωνιτῶν Ἰωσήφ, ἀντιπροσωπεύων ὁλόκληρον τὴν μαρωνιτικὴν Ἐκκλησίαν. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ὡς εἴδομεν, ἔγινε καὶ ἡ ἕνωσις τῶν νεστοριανῶν τῆς Κύπρου. Ἐν ταῖς ἀποφάσεσι περὶ ἀμφοτέρων δὲν γίνεται λόγος περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ παπικοῦ πρωτείου, ἀλλ' ὑποτίθεται ὡς ἀναγνωρισθέν. Οἱ Μαρωνῖται διετήρησαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα αὐτῶν, ὡς τὴν συριακὴν λειτουργίαν αὐτῶν, ἀποδιδομένην εἰς Ἐφραὶμ τὸν Σύρον, τὴν ὑπ' ἀμφότερα (ἄρτον καὶ οἶνον) μετάληψιν, τὸν γάμον τῶν ἱερέων (ὑποχωροῦντα βαθμηδὸν) καὶ τὴν μνημονευθεῖσαν προσθήκην εἰς τὸν τρισάγιον ὕμνον, τὴν ὁποίαν δικαιολογοῦσιν, ὡς ἀναφερομένου ὁλοκλήρου τοῦ ὕμνου εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ὄχι εἰς τὰ τρία πρόσωπα τῆς ἁγίας τριάδος. Ἐν τῇ λατρείᾳ χρησιμοποιοιοῦσι τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν, πλὴν τῆς λειτουργίας, ὅπου χρησιμοποιεῖται ἡ συριακή. Καταφαίνεται, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ πραγματικῆς καὶ τελείας μετὰ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἑνώσεως, κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λατρείαν. Ὁ πατριάρχης τῶν

Μαρωνιτῶν εἶναι συγχρόνως ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Μάρωνος καὶ φέρει τὸν τίτλον «Ἀντιοχείας» («πατριαρχεῖον Συρομαρωνιτῶν»). Ἀπὸ τῆς ιε′ ἑκατονταετηρίδος συνήθως διαμένει ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῆς Ἁγίας Μαρίας τοῦ Καννομπὶν (=κοινοβίου).

§ 28. Νέαι αἱρέσεις καὶ θεολογικαὶ ἔριδες.

Οἱ *Βογόμιλοι* εἶχον τὰ ἑπόμενα χαρακτηριστικά. Ἦσαν δυαλισταί, παραδεχόμενοι δύο ἀρχὰς (θεούς), καὶ ἀπέρριπτον τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἱεροτελεστίας. Ἀμφότερα εἶναι χαρακτηριστικὰ τῶν Παυλικιανῶν (§ 16 ἐν ἀρχῇ). Ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οἱ Παυλικιανοὶ (καὶ Μεσσαλιανοὶ) εἶχον μεταφερθεῖ εἰς τὴν Βουλγαρίαν (ἀπὸ τῆς η′ ἑκατονταετηρίδος), ἐκεῖ δὲ προέκυψαν ἐξ αὐτῶν οἱ Βογόμιλοι, ἀπὸ τῆς ι′ ἑκατονταετηρίδος. Τὸ ὄνομα Βογόμιλοι εἶναι βουλγαρικὸν καὶ σημαίνει «θεόφιλοι». Ἐπολεμήθησαν κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ι′ ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου Κοσμᾶ, ὁ ὁποῖος ἔγραψε βουλγαριστὶ δέκα τρεῖς λόγους («Λόγοι κατὰ τῶν αἱρετικῶν»), ἐκδοθέντας ἐπανειλημμένως (ἀπὸ τοῦ 1857 καὶ ἑξῆς). Κατὰ τὴν πηγὴν ταύτην, οἱ Βογόμιλοι ἐδέχοντο ἀγαθὸν (τὴν ἁγίαν τριάδα) καὶ κακὸν θεὸν (τὸν σατανᾶν), τῶν ὁποίων ὁ δεύτερος ἐδημιούργησε τὸν ὁρατὸν κόσμον καὶ ἵδρυσε θρησκείαν, τὴν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ περιεχομένην (ἀντιουδαϊσμός). Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄγγελος ἐκπεσὼν καὶ ἐνσαρκωθείς. Ὁ σωτὴρ (ἄγγελος ἀπεσταλμένος ὑπὸ τοῦ θεοῦ; Οὕτω καὶ οἱ Παυλικιανοὶ) ἐνεσαρκώθη καὶ ἐσταυρώθη φαινομενικῶς (δοκητισμὸς) καὶ ἔσωσε τὸν κόσμον ὄχι διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου, ἀλλὰ διὰ τῆς διδασκαλίας. Ἀπέρριπτον τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, τὴν παράδοσιν καὶ τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας, τὰ μυστήρια, τοὺς ἁγίους, τὰ λείψανα καὶ τὰς εἰκόνας αὐτῶν, τὸν σταυρὸν καὶ τοὺς ναούς. Ἐκ τῆς Βουλγαρίας ἡ διδασκαλία μετεδόθη εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος, ὅπου ἀρχηγὸς αὐτῶν παρουσιάσθη ὁ μοναχὸς καὶ ἰατρὸς Βασίλειος, ὑψηλοῦ ἀναστήματος, ξηρὸς τὸ πρόσωπον μὲ γένειον ἀραιὸν (Ἄννης Κομνηνῆς, Ἀλεξιάς, 15, 8, 3). Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς συνέλαβεν αὐτὸν καὶ προσεπάθη νὰ ἀνακαλύψῃ τὰς δοξασίας τῶν Βογομίλων, ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ἀπέτυχε προσεποιήθη, ὅτι ἤθελε νὰ μυηθῇ εἰς τὴν αἵρεσιν ταύτην. Ὁ Βασίλειος, πιστεύσας, ἐφανέρωσε τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, ὅτε παραπέτασμα, κρύπτον μέρος τῆς αἰθούσης, καταπεσόν, ἀπεκάλυψεν, ὅτι ὄπισθεν αὐτοῦ εὑρίσκετο ἡ σύνοδος μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ ἡ σύγκλητος, γραμματεῖς δὲ εἶχον καταγράψει τὰ ὑπ᾽ αὐτοῦ λεχθέντα. Ἐπὶ τοῦ ἐγγράφου τούτου στηριχθεὶς ὁ σύγχρονος τῶν γεγονότων Εὐθύμιος ὁ Ζυγαβηνὸς ἔγραψε τὰ σχετικὰ πρὸς τοὺς Βογομίλους ἐν τῇ Δογματικῇ Πανοπλίᾳ αὐτοῦ (τίτλος 27 Migne 130, 1289 καὶ ἑξῆς). Ἡ ἐν αὐτῇ

περιεχομένη διδασκαλία εἴς τινα σημεῖα διαφέρει τῆς τῶν Βογομίλων τῆς Βουλγαρίας. Ὁ δυαλισμὸς ἐλαττοῦται, διότι ὁ σατανιὴλ καὶ ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου εἶναι υἱοὶ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, ὁ μέν, πρωτότοκος, ὁ δέ, δευτερότοκος. Ὁ σατανιήλ, στασιάσας κατὰ τοῦ πατρός, μετεβλήθη εἰς σατανᾶν, δημιουργήσας τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, τῇ συνεργασίᾳ ὅμως τοῦ πατρός. Ὁ σωτὴρ ἐγεννήθη πέντε χιλιάδας καὶ πεντακόσια ἔτη μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου. Μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ ἀπορρέοντος ἁγίου πνεύματος ἀποτελεῖ τριάδα, ὄχι ὅμως διαρκῆ καὶ μόνιμον, ἀλλὰ πρόσκαιρον. Ὁ υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν θὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν πατέρα, ὁ ὁποῖος θὰ γίνῃ πάλιν μονοπρόσωπος. Αὗται εἶναι αἱ σπουδαιότεραι διαφοραί. Ἐξ αὐτῶν φαίνεται, ὅτι ὁ Βασίλειος ἀνέπτυξε καὶ ἐτροποποίησε τὴν διδασκαλίαν τῶν Βογομίλων τῆς Βουλγαρίας. Ἡ δοξασία περὶ δύο υἱῶν τοῦ Θεοῦ (τοῦ σατανιὴλ καὶ τοῦ σωτῆρος) ἀπήντα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην παρὰ τοῖς Εὐχίταις τῆς Θράκης, οἱ ὁποῖοι ἦσαν λείψανα τῶν ἀρχαίων Μεσσαλιανῶν (Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων. Migne, 122, 537 καὶ ἑξῆς). Οὗτοι ὅμως κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν δὲν εἶχον τὴν δοξασίαν ταύτην. Ἐνῷ οἱ Παυλικιανοὶ ἐστεροῦντο τοῦ κυρίως ἀσκητισμοῦ, οἱ Βογόμιλοι εἶχον ἀσκητισμόν, αὐστηρὰς νηστείας, ἀπέφευγον τὸ κρέας καὶ τὸν γάμον (νέα ἰδιαιτέρα ἐπίδρασις τῶν Μεσσαλιανῶν). Διετήρησαν μόνον τὴν κυριακὴν προσευχήν, τὴν ὁποίαν ἔλεγον ἑπτάκις τῆς ἡμέρας καὶ πεντάκις τῆς νυκτός. Τὸ βάπτισμα ἐτέλουν δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν ἢ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, ἐπικλήσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ ἀπαγγελίας τῆς Κυριακῆς προσευχῆς. Ἐθεώρουν αὐτὸ πνευματικὸν βάπτισμα καὶ ἐκ τοῦ μεταδιδομένου δι' αὐτοῦ ἁγίου πνεύματος (τοῦ «παρακλήτου») ὠνόμαζον αὐτὸ «παράκλησιν» (παρηγορίαν). Ἀντὶ τῆς θείας εὐχαριστίας μετεχειρίζοντο τὴν τετάρτην αἴτησιν τῆς κυριακῆς προσευχῆς («τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον»). Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἐφυλάκισε τὸν Βασίλειον μετὰ πολλῶν ὀπαδῶν, ἐκεῖ δέ, μεταβαίνων, προσεπάθει νὰ ἐπιστρέψῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Πολλοὶ αὐτῶν ἐπείσθησαν καὶ ἀφέθησαν ἐλεύθεροι. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος, ἐμμένων εἰς τὰς δοξασίας αὐτοῦ, κατεδικάσθη εἰς τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον (1119) [1]. Διὰ τῶν μέτρων τούτων δὲν περιωρίσθη ἡ αἵρεσις. Πολλοὶ Βογόμιλοι ὑπὸ τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα ἐξηκολούθουν νὰ διαδίδωσι τὰς δοξασίας αὐτῶν (Ζυγαβηνοῦ, αὐτ. 27, 24), γνωρίζομεν δὲ ὅτι ἡ αἵρεσις αὕτη ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑφίστατο κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιγ'

1. Ἤδη ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ὁ Β' (685 - 695) κατεδίκασεν εἰς τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον Παυλικιανούς, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Ραγκαβὲ (811 - 813) ἐξέδωκε νόμους τιμωροῦντας διὰ θανάτου τοὺς ἐμμένοντας εἰς τὸν παυλικιανισμὸν (Χρυσοστ. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Κομνηνῶν, 1948, σελ. 14 καὶ 16).

ἑκατονταετηρίδος (μέχρι τοῦ ἐν Νικαίᾳ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ τοῦ Γ', † 1239). Ἐκ τῆς Βουλγαρίας ἡ αἵρεσις μετωχετεύθη εἰς τὴν Δύσιν. Ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν Βογομίλων καταφαίνεται, ὅτι οὗτοι, ὡς καὶ οἱ Παυλικιανοί, ἤθελον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἄνευ μεσαζόντων ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων, ἄμεσον μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐπικοινωνίαν, ἤτοι ὁλοτελῶς προσωπικὸν καὶ πνευματικὸν χριστιανισμὸν (μυστικαὶ τάσεις). Αἱ ἰδέαι αὗται ἀπαντῶσι καὶ παρ' ἄλλοις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅλους δὲ τούτους ὠνόμαζον Βογομίλους, ἂν καὶ δὲν ἀνῆκον εἰς αὐτούς [2].

Ὀρθολογιστικαὶ καὶ σχολαστικαὶ ἔριδες. Ὁ ὀρθολογισμὸς δέχεται μόνον ἐκείνας ἐκ τῶν δογματικῶν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι σύμφωνοι μὲ τὸν ὀρθὸν λόγον (τὴν λογικήν), ἐνῷ ὁ σχολαστικισμὸς ζητεῖ νὰ λύσῃ διὰ τῆς λογικῆς ὅλα τὰ δογματικὰ ζητήματα καὶ γεννᾷ νέα ζητήματα, ἐν πολλοῖς περιττά. Ἀμφότεροι δεικνύουσιν ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν καὶ ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον. Αἱ ὀρθολογιστικαὶ καὶ σχολαστικαὶ ἔριδες, περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ ἐνταῦθα λόγος, προέκυψαν ἐκ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει, ἡ ὁποία ἤρχισεν ἀπὸ τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος. Ὁ *Ἰωάννης Ἰταλὸς* ἐγεννήθη ἐν Καλαβρίᾳ (ἢ Σικελίᾳ), ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπῆρξεν ὁ ἐξοχώτερος μαθητὴς Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ, τὸν ὁποῖον διεδέχθη εἰς τὴν ἕδραν τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ σχολῇ. Τὴν φιλοσοφίαν ἀνεμίγνυε μετὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας οὕτως, ὥστε ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Εὐστράτιος Γαριδᾶς καὶ ἄλλοι ἀρχιερεῖς ἦσαν θαυμασταὶ τοῦ Ἰωάννου Ἰταλοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς διέταξεν ἔρευναν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ὁ Ἰωάννης Ἰταλὸς ἐδέχετο θεωρίας τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἀντικειμένας εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν. Ἐδέχετο τὴν αἰωνιότητα τῆς ὕλης, τὴν αὐθυπαρξίαν τῶν ἰδεῶν, τὴν προΰπαρξιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τὴν μετεμψύχωσιν. Πρὸς τούτοις ἐδέχετο, ὅτι ἡ κόλασις δὲν εἶναι αἰώνιος καὶ ἠρνεῖτο τὰ θαύματα ἢ ἔδιδεν εἰς αὐτὰ ἀτομικὴν ἐξήγησιν. Ἀλλὰ τὸ χαρακτηριστικώτερον ἦτο, ὅτι διὰ τῆς λογικῆς ἐζήτει νὰ εὕρῃ, κατὰ ποῖον τρόπον ἡνώθησαν αἱ δύο τοῦ Χριστοῦ φύσεις καὶ μάλιστα κατὰ ποῖον τρόπον ἐθεώθη ἡ ἀνθρωπίνη φύσις αὐτοῦ μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ ἀνάληψιν. «Ζητεῖν οἵῳ τρόπῳ αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος τῷ ἀνθρωπίνῳ φυράματι ἥνωται καὶ τὴν προσληφθεῖσαν σάρκα κατὰ τίνα λόγον ἐθέωσε καὶ λόγοις διαλεκτικοῖς φύσιν καὶ θέσιν ἐπὶ τῆς ὑπὲρ φύσιν καινοτομίας τῶν δύο φύσεων τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου λογομα-

2. Περὶ τούτων ἴδε Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Κομνηνῶν, 1948, σελ. 23 - 26.

χεῖν» (Συνοδικὸν ἐν τῷ Τριωδίῳ). Διὰ τῆς λογικῆς, δηλονότι, ἐγέννησε τὸ ζήτημα, ἂν ἡ τοῦ Χριστοῦ σὰρξ ἐθεώθει φύσει ἢ θέσει. Ἡ Ἐκκλησία ἀπήντησεν, ὅτι ἡ τοῦ Κυρίου σὰρξ ἐθεώθει, οὔτε φύσει, οὔτε θέσει, ἀλλ' ὑπὲρ φύσιν καὶ λόγον. Ὁλόκληρος ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Ἰταλοῦ κατεδικάσθη (1082), αὐτὸς δὲ περιωρίσθη ἔν τινι μοναστηρίῳ, ἀλλ' ἔπειτα ὑπετάγη εἰς τὰς συνοδικὰς καὶ αὐτοκρατορικὰς ἀποφάσεις. Τοῦ Ἰωάννου Ἰταλοῦ μαθητὴς ἦτο ὁ *Νικαίας Εὐστράτιος*, ὁ ὁποῖος, ὡς εἴδομεν, συνεζήτησε μετὰ τοῦ παπικοῦ ἀπεσταλμένου Πέτρου Χρυσολάνου περὶ τῶν ρωμαϊκῶν διαφορῶν. Ὁ Νικαίας Εὐστράτιος ἔγραψεν εἰς συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίησαν οἱ σχολαστικοὶ θεολόγοι τῆς Δύσεως Ἀλβέρτος ὁ Μέγας καὶ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης, ἐξεδόθησαν διὰ τοῦ τύπου ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐκρίθησαν λίαν ἐπαινετικῶς ὑπὸ τοῦ Σλάϊερμάχερ ἐν τῇ Βερολινείῳ Ἀκαδημείᾳ (1816/17), ἡ ὁποία βραδύτερον ἐφρόντισε περὶ νέας ἐκδόσεως αὐτῶν (1822 καὶ 1907). Ὁ Νικαίας Εὐστράτιος, ἀναγινώσκων τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου († 444) εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, εὗρε τὸ χωρίον «ὅλον εἶναι προσκυνούμενον τὸν Χριστόν, ἀλλ' οὐ καθὸ ἄνθρωπον, καὶ ὅλον εἶναι προσκυνοῦντα, ἀλλ' οὐ καθὸ Θεόν». Ἐξ αὐτοῦ ἐξήγαγεν, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ πάντοτε («καὶ πρότερον καὶ νῦν») λατρεύει τὸν Θεὸν καὶ δουλεύει εἰς αὐτόν, εἶναι διάφορος αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀξίαν, ἀτελής, τείνουσα εἰς τὴν τελειοποίησιν καὶ τελειοποιουμένη διὰ τῆς ἀρετῆς. Ὁ δεχόμενος προσωπικὴν ἕνωσιν τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ δὲν δύναται νὰ διατυπώσῃ τοιαύτας θεωρίας. Ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος ἀκριβῶς ἀπέφυγε νὰ ἀποδώσῃ ἰδιαίτερον πρόσωπον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ («ὅλος ὁ Χριστὸς προσκυνεῖ», ἐννοῶν, ὅτι ὁ Χριστὸς προσηύχετο κατὰ τὸν ἐπίγειον βίον αὐτοῦ). Ὁ Νικαίας Εὐστράτιος, παρανοήσας αὐτόν, ἔφθασεν εἰς ἀποδοχὴν δευτέρου ἐν τῷ Χριστῷ προσώπου. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεστοριανιζουσῶν θεωριῶν ἔγραψε δύο διατριβὰς πολεμῶν τὸν μονοφυσιτισμὸν τῶν Ἀρμενίων. Ὅτε αὗται ἐγνώσθησαν, προὐκλήθη σκάνδαλον καὶ ἐπελήφθη τῆς ὑποθέσεως ὁ Πατριάρχης Κων]πόλεως Ἰωάννης ὁ Θ', ὁ Ἀγαπητός, καὶ ἡ σύνοδος (1117). Ἐνώπιον τῆς συνόδου, τῆς ὁποίας μετέσχον οἱ παρεπιδημοῦντες πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας Σάββας καὶ Ἀντιοχείας Ἰωάννης, παρουσιασθεὶς ὁ Νικαίας Εὐστράτιος ἀπελογήθη, ὅτι αἱ διατριβαὶ αὗται ἐγράφησαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ἀλλ' ἄλλος ἐκυκλοφόρησεν αὐτὰς ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ καὶ ὅτι αὐτὸς οὐδέποτε ἐδίδαξε τὰς ἐν αὐταῖς δοξασίας. Ὅπως ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός, οὕτω καὶ ὁ Νικαίας Εὐστράτιος ἐν τῇ διαπραγματεύσει τῶν ζητημάτων τῆς πίστεως κατὰ τρόπον ὑπερβολικὸν ἐχρησιμοποίει τὴν λογικὴν καὶ μάλιστα τοὺς «συλλογισμούς». Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἔκ τινος δια-

τριβῆς, τὴν ὁποίαν τρία ἔτη προηγουμένως εἶχε γράψει. «Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῶν λεγόντων μίαν φύσιν ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἐκ λογικῶν καὶ φυσικῶν καὶ θεολογικῶν ἐπιχειρήσεων (=ἐπιχειρημάτων), ἐξ ὧν δείκνυται ἀναγκαίως ἐκ δύο φύσεων εἶναι τὸν Σωτῆρα Χριστὸν» (Α. Δημητρακοπούλου, Ἐκκλ. Βιβλιοθήκη 1866, σελ. 160 καὶ ἑξῆς). Ἐν τῇ διατριβῇ ταύτῃ διὰ τῶν «συλλογισμῶν» τῆς λογικῆς ἐζήτει νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ ὑπάρχουσι δύο φύσεις. Ὅπως ἐν τῇ Δύσει, οὕτω καὶ παρ᾽ ἡμῖν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσηται σχολαστικὴ θεολογία, ἀλλ᾽ ἐσταμάτησεν, ἴσως διότι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς περιέπεσεν εἰς κακοδοξίας. Ὅτε ἐγεννήθη τὸ μνημονευθὲν ζήτημα, ὁ Νικαίας Εὐστράτιος ἐν τῷ ἐγγράφῳ, τὸ ὁποῖον ὑπέβαλεν εἰς τὴν σύνοδον, ἠναγκάσθη νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὴν συλλογιστικὴν μέθοδον. «Ὁ λέγων ἐπὶ τῶν ἀναποδείκτων ἀρχῶν τῆς πίστεως δεῖν συλλογίζεσθαι καὶ ἀφ᾽ ὧν οὐκ ἐχρήσαντο συλλογισμοῖς οἱ ἅγιοι, καθώς τινες ἡμᾶς ὑπώπτευσαν εἰπεῖν, ἀποβαλλέσθω οὐ μόνον ὡς ἀσεβής, ἀλλὰ καὶ ὡς μωρὸς καὶ ἀνόητος» (Ἐξομολόγησις τοῦ Νικαίας Εὐστρατίου· ἴδε Σακκελίωνα ἐν «Ἀθηναίῳ», τόμος 4, 1875, 221 καὶ ἑξῆς). Νικήτας ὁ Χωνιάτης ἀναφέρει, ὅτι ὁ Νικαίας Εὐστράτιος ἐν Φιλιππουπόλει, συζητῶν ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1114) μετά τινος Ἀρμενίου, μετεχειρίσθη τὰς περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ μνημονευθείσας κακοδοξίας αὐτοῦ καὶ ὅτι μετ᾽ ὀλίγον καθῃρέθη. Τοῦτο δὲν φαίνεται ἀληθές, διότι ἐν μὲν τῷ μνημονευθέντι πρὸς τὴν σύνοδον ἐγγράφῳ, γραφέντι τῷ 1117, ὑπογράφεται ὡς Νικαίας, ἐν δὲ τῇ συνόδῳ ἀνεκάλεσε καὶ ἀνεθεμάτισε τὰς ἰδέας αὐτοῦ.

Δύο λόγιοι καὶ συγγραφεῖς κληρικοί, ὁ *Νικηφόρος Βασιλάκης* καὶ ὁ *Σωτήριχος Παντεύγενος*, διάκονος καὶ ἐψηφισμένος πατριάρχης Ἀντιοχείας, λαμβάνοντες ὑπ᾽ ὄψιν, ὅτι ὁ Χριστὸς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ προσέφερε καὶ ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ προσφέρει ἑαυτὸν ὡς θυσίαν ἐξιλαστήριον εἰς τὸν Θεὸν (πρβλ. τὴν λειτουργικὴν φράσιν, «σὺ εἶ ὁ προσφέρων καὶ ὁ προσφερόμενος») ἐδίδαξαν, ὅτι ἡ προσφορὰ τῆς θυσίας ταύτης ἔγινε καὶ γίνεται μόνον εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ὄχι δὲ καὶ εἰς τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς ἁγίας Τριάδος, τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ, ἤτοι εἰς ἑαυτόν. Ὁ Παντεύγενος ἔγραψε σχετικὸν διάλογον, διασωθέντα ἐν τῷ «Θησαυρῷ» Νικήτα τοῦ Χωνιάτου († 1206, Migne 140, 140-148). Ἐν αὐτῷ ὡς ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς γνώμης του ἀναφέρει ὅτι, ἂν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ προσέφερε καὶ εἰς ἑαυτὸν τὴν θυσίαν, θὰ ἐχωρίζετο εἰς δύο πρόσωπα. Εἰς δὲ τὴν παρατήρησιν τῶν ἀντιπάλων, ὅτι ἡ κοινότης τῆς οὐσίας τῶν τριῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐπιβάλλει, ἵνα ἡ θυσία θεωρεῖται ὅτι προσφέρεται καὶ εἰς τὸν Υἱόν, ἀπήντα ὅτι ἡ προσφορὰ τῆς θυσίας δὲν ἔγινεν εἰς τὴν μίαν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν προσώπων (ὑποστάσεων) αὐτοῦ. Ὁ ὑποστατι-

κῶς προσφέρων δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ ὑποστατικῶς δεχόμενος. Ἄλλως ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι δὲν ἐνηνθρώπησε μόνος ὁ Υἱός, ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ἄλλα πρόσωπα. Ὁ Σωτήριχος κυρίως πραγματεύεται περὶ τὸ σχέσεων Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Τὴν διδασκαλίαν τοῦ Βασιλάκη καὶ τοῦ Παντευγένου ἐδέχθησαν καὶ ἄλλοι ἐπίσκοποι καὶ θεολόγοι. Σύνοδος συνελθοῦσα ἐν Κωνσταντινουπόλει (1156) καὶ στηριχθεῖσα εἰς μαρτυρίας τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄλλων θεολόγων (Μεγάλου Βασιλείου, Χρυσοστόμου, Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Μεγάλου Ἀθανασίου, Ἱεροσολύμων Κυρίλλου, Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, Φωτίου, Λέοντος τοῦ Ἀχρῖδος καὶ Εὐστρατίου τοῦ Νικαίας) ἀπεφάνθη, ὅτι ὁ Χριστὸς προσέφερε καὶ προσφέρει ἑαυτὸν ὡς θυσίαν εἰς ὁλόκληρον τὴν ἁγίαν Τριάδα ἑπομένως καὶ εἰς ἑαυτὸν (πρβλ. τὴν λειτουργίαν τοῦ Μ. Βασιλείου, «σὺ γὰρ εἶ ὁ προσφέρων καὶ προσφερόμενος καὶ προσδεχόμενος»). Δευτέρα σύνοδος συνελθοῦσα ἐν Κωνσταντινουπόλει (1157 ἢ 1158) τῆς ὁποίας μετέσχον οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων, οἱ ἀρχιεπίσκοποι Κύπρου καὶ Ἀχρίδος, πολλοὶ μητροπολῖται καὶ ἐπίσκοποι, ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς προηγουμένης συνόδου καὶ κατεδίκασε τοὺς ἀντιφρονοῦντας. Ὁ Μεθώνης Νικόλαος († 1165;) ἔγραψε κατὰ τοῦ Σωτηρίχου[3].

Ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Κρήτῃ Λάμπης, *Δημήτριος*, τὸν ὁποῖον ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς μετεχειρίσθη ὡς ἀπεσταλμένον εἰς τὴν Δύσιν καὶ ὁ ὁποῖος εἶχε ταξιδεύσει εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Γερμανίαν, περιέπεσεν εἰς ἄλλην κακοδοξίαν. Θέλων νὰ πολεμήσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως προσθήκην τοῦ filioque, ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ φράσις τοῦ Χριστοῦ «ὁ πατήρ μου μείζων μού ἐστιν» (Ἰω. 14, 28), ἀναφέρεται εἰς τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν καὶ ἑπομένως ὁ υἱὸς εἶναι κατώτερος τοῦ πατρὸς (ὑπόταξις). Συνέγραψε σχετικὸν σύγγραμμα καὶ εὗρε πολλοὺς ὀπαδούς. Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς διέταξε νὰ συναθροισθῶσι τὰ σχετικὰ χωρία τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ συνεκάλεσεν ἐν Κων]πόλει σύνοδον (1166), ἡ ὁποία κατεδίκασε τὴν γνώμην τοῦ Δημητρίου καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον. Τὴν ἔντασιν τῆς ἔριδος δεικνύει, ἀφενὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀπόφασις, ἐπὶ πλακὸς χαραχθεῖσα, ἀνηρτήθη ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀφετέρου, τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἐλήφθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τῶν ἀνθισταμένων. Ἐτιμωρήθησαν διὰ δημεύσεως τῆς περιουσίας καὶ δι' ἐξορίας, ἐξεδόθη δὲ καὶ αὐτοκρατορικὸν διάταγμα ἀπειλοῦν θανατικὴν ποινήν. Ἡ μνημονευθεῖσα σύνοδος τοῦ 1166, τῆς ὁποίας μετέσχον οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινου-

3. Hefele, Conciliengeschichte 5, 567 κ. ἑξῆς. Κρουμβάχερ, Βυζ. Λογοτεχνία, μετάφρασις Σωτηριάδου, τόμος Α' σελ. 163 κ. ἑξ. 167 κ. ἑξ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου. Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Κομνηνῶν 1948, σελ. 26 - 29.

πόλει παρεπιδημοῦντες ἐπίσκοποι, ἐδέχθη, ὅτι ἡ φράσις τοῦ Χριστοῦ «ὁ πατήρ μου μείζων μού ἐστι» ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν αὐτοῦ, δύναται ὅμως νὰ ἀναφερθῇ καὶ εἰς τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἁγ. Τριάδος, τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον, ὁ ὁποῖος ἐκ τοῦ Πατρὸς προελθὼν ἔχει τὴν αἰτίαν ἐν αὐτῷ[4]. Ὁ μοναχὸς *Συκιδίτης* ἐξήγαγεν ἐσφαλμένα συμπεράσματα ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τῆς θείας εὐχαριστίας ὡς θυσίας. Ἐφρόνει, ὅτι ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐθυσιάσθη ὄχι ἡ θεία φύσις τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ᾽ ἡ ἀνθρωπίνη, ὄχι ὅμως ὅλη ἡ ἀνθρωπίνη, διότι ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ θυσιασθῇ, ἀλλὰ μόνον τὸ ὑλικὸν καὶ φθαρτὸν ἀνθρώπινον σῶμα. Ἐλάμβανε τὴν λέξιν θυσίαν μόνον ὑπὸ τὴν ὑλικὴν ἔννοιαν (σφαγὴ καὶ θάνατος), ἐνῷ ἡ λέξις ἔχει καὶ ἠθικὴν ἔννοιαν, ἐκτὸς δὲ τούτου, ἕνεκα τῆς προσωπικῆς ἑνώσεως τοῦ Χριστοῦ, ἡ Ἐκκλησία δέχεται μετάδοσιν ἰδιωμάτων μεταξὺ τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Συκιδίτης ἐκ τῆς μνημονευθείσης θεωρίας αὐτοῦ ἐξῆγε τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ θεία εὐχαριστία (ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος), ἀναπαριστῶσα τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θυσίαν, μεταβάλλεται εἰς τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ Χριστοῦ, τὸ ἄψυχον καὶ φθαρτόν. Ἑπομένως αὐτὸ μεταλαμβάνομεν. Ἂν ἦτο ἄφθαρτον, θὰ ἦτο ἀόρατον, ἀσύλληπτον καὶ δὲν θὰ ἐτεμαχίζετο διὰ τῶν ὀδόντων. Εὗρεν ὀπαδούς. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Γ΄, ὁ Ἄγγελος, καὶ οἱ περισσότεροι ἐπίσκοποι ἦσαν κατὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης. Σύνοδος κατεδίκασε τὸν Συκιδίτην καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ (1199). Ἐστηρίχθησαν εἰς γνώμας τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας (Νύσσης Γρηγορίου, Κυρίλλου, Χρυσοστόμου καὶ τοῦ Εὐτυχίου). Ἡ Ἐκκλησία, ὡς γνωστόν, τὴν θείαν εὐχαριστίαν δὲν σχετίζει μὲ τὸ νεκρὸν ἐν τάφῳ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ μὲ τὸ ἀναστὰν καὶ δοξασθέν.

Ὁ *Γεώργιος Γεμιστὸς* (Πλήθων), μετασχών, ὡς εἴδομεν, τῆς συνόδου Φερράρας - Φλωρεντίας (1438/39) καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ Συροπούλου ὀνομαζόμενος «πάντ᾽ ἄριστος» (Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, σελ. 257), ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ὑπῆρξε θιασώτης τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἐλθὼν εἰς ἔριδα πρὸς τοὺς ἀριστοτελικοὺς Μάρκον τὸν Ἐφέσου, Γεώργιον τὸν Σχολάριον καὶ ἄλλους. Λάτρης τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὄχι μόνον ἐφρόνει, ὅτι ὁ κόσμος θὰ ὁμολογήσῃ ποτὲ θρησκείαν συγγενῆ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικήν, ἀλλ᾽ ἤθελε νὰ παρασκευάσῃ καὶ ἐπισπεύσῃ τὴν ἔλευσιν αὐτῆς. Συνέταξε βιβλίον ἐθνικῶν προσευχῶν, συμφώνως πρὸς τὰ συγγράμματα τῶν μαθητῶν τοῦ νεοπλατωνικοῦ Ἰαμβλίχου. Τὴν ἁγίαν τριάδα ἀντικατέστητε διὰ τῶν τριῶν τάξεων τῶν ἐθνικῶν θεῶν (οὐρανίων, χθονίων καὶ ταρταρίων). Ἐδέχετο τὴν μετεμψύχωσιν, τὴν

4. Hefele, CG. 5, 676 - 680. Χρυσοστ. Παπαδοπούλου. Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Κομνηνῶν 1948. σελ. 31.

εἱμαρμένην, τὴν πολυγαμίαν τῶν ἀνδρῶν καὶ ὥρισε θανατικὴν ποινὴν κατὰ τῶν ἀνθισταμένων εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ὁ Γεμιστὸς ἐδείκνυε μονομερῆ προσήλωσιν εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ὀρθολογιστικὰς τάσεις, ὁμοίας πρὸς τὰς τάσεις Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ. Ὅπως αἱ ἀντιεκκλησιαστικαὶ ἰδέαι τῶν Βογομίλων, οὕτω καὶ αἱ ὀρθολογιστικαὶ αὗται τάσεις διωχετεύθησαν εἰς τὴν Δύσιν. Τῇ ὑποκινήσει αὐτοῦ ἱδρύθη ἐν Φλωρεντίᾳ πλατωνικὴ ἀκαδημεία. Ἔγραψε «τὴν τῶν νόμων συγγραφὴν» (πρὸ τοῦ 1428, ἀλλ' ἀβέβαιον ποῦ), ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξετίθεντο αἱ μνημονευθεῖσαι· ἰδέαι αὐτοῦ καὶ τῆς ὁποίας σώζονται ἀποσπάσματα (ἔκδοσις Alex. C. Paris, 1858). Ὁ Γεμιστός, ἐπιστρέψας ἐκ τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας, ἔζησεν, ἀπέθανε (1450 ἢ 1452) καὶ ἐτάφη ἐν Σπάρτῃ τῆς Πελοποννήσου, ἀλλ' ὁ ἄρχων τοῦ Ρίμινι τῆς Ἰταλίας Σιγισμοῦνδος Μαλατέστας, ἀνακτήσας ἀπὸ τῶν Τούρκων τὴν Σπάρτην, μετέφερε τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ εἰς Ρίμινι (1465 ἢ 1475) ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. Φραγκίσκου, ὅπου σώζεται ὁ τάφος αὐτοῦ.

Αἱ ἡσυχαστικαὶ ἔριδες. Ὁ μυστικισμὸς ἔχει τάσιν πρὸς τὴν ἡσυχίαν καὶ τὸν ἀπράγμονα βίον. Ἡ τάσις αὕτη ἐνυπάρχει ἐν τῷ μυστικισμῷ ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν αὐτῷ, ὁπότε ὁ μυστικισμὸς ὀνομάζεται ἡσυχασμὸς (Quietismus). Ὁ μυστικὸς καὶ ἡσυχαστὴς ζητεῖ νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ προαπολαύσῃ τὴν μέλλουσαν μακαριότητα[5]. Ἀλλὰ τῆς μακαριότητος ταύτης στοιχεῖον εἶναι τὸ νὰ βλέπῃ τις τὸν Θεόν. Ὁ ἕκτος μακαρισμὸς λέγει «μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται» (Ματθαίου 5, 8). Ὁ μακαρισμὸς βεβαίως ἐννοεῖ, ὅτι οἱ τοιοῦτοι θὰ ἴδωσι τὸν Θεὸν ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ, ἀλλ' ὁ μυστικὸς θέλει νὰ ἴδῃ τὸν Θεὸν καὶ ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ. Ἡ σχετικὴ θεωρία ἀνεπτύχθη εἰς τρεῖς βαθμίδας. Πρώτη. Ἐκράτησεν ἡ ἀντίληψις ὅτι τοῦτο ἐπιτυγχάνεται ὄχι, βεβαίως, διὰ τῆς καθαρᾶς νοήσεως (ἀφῃρημένης σκέψεως), ἀλλὰ κατ' ἀμεσώτερον τρόπον, διὰ τῆς ὁράσεως τοῦ νοῦ. Ἐχρησιμοποιεῖτο, δηλονότι, ἐπὶ τοῦ νοῦ τὸ ὄνομα τῆς ἀνωτέρας καὶ λεπτοτέρας τῶν πέντε αἰσθήσεων, μὲ ἀνάλογον πνευματικὴν ἔννοιαν (Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς 5, 3. Migne, 9, 32. Εὐαγρίου Ποντικοῦ, Προβλήματα προγνωστικά, συνήθως ὑπὸ τὸ ὄνομα Centurien, 4, 70. 5, 52. ἔκδοσις W. Frankenberg, 1912, σελ. 305 καὶ 341). Ὄχι ὡς ἀφῃρημένην ἔννοιαν, ἀλλ' ὡς θέτει τις ἐν νῷ γνωστόν, ἀκόμη καὶ ἄγνωστον πρόσωπον. Δευτέρα. Μετ' ὀλίγον ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὅρου

5. «Ὡς δι' ἀναβαθμῶν δι' ἀρετῶν αὐτὴν (τὴν ψυχὴν) πρὸς τελείαν τοῦ θεοῦ σύμμιξιν ἀναβιβάζουσιν» (Εὐαγρίου Ποντικοῦ, Genturien, 6, 43, ἔκδοσις Frankenberg, σελ. 459). «Ἐν τῇ Μονάδι οὐκ εἰσιν οἱ ἄρχουσιν οὐδὲ οἱ ὑπ' ἀρχάς, ἀλλὰ πάντες θεοί εἰσιν» (αὐτ. 4, 51, σελ. 293). «Ὅταν ὁ νοῦς τοῦ ἐν τῇ τῆς ἁγίας Τριάδος θεωρίᾳ εἶναι καταξιωθῇ, τότε χάριτι καὶ θεὸς προσαγορεύεται» (αὐτ. 5, 81, σελ. 355). Κατάντημα τοῦ μυστικισμοῦ ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου.

τούτου ἐθεωρήθη περισσότερον τοῦ πρέποντος νοερὰ καὶ πνευματική, διότι οἱ μυστικοὶ ἐπεδίωκον τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕνωσιν καὶ προαπόλαυσιν τῆς μελλούσης μακαριότητος. Διὰ τοῦτο ἤρχισαν νὰ κάμωσι λόγον περὶ «πέντε πνευματικῶν αἰσθητηρίων καὶ αἰσθήσεων τοῦ νοῦ» καὶ συνηθέστερον περὶ αἰσθήσεως τῆς «γεύσεως», βεβαίως ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀπολαύσεως διὰ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ συναισθήματος (Εὐαγρίου Ποντικοῦ, αὐτ. 2, 35. 7, 44. σελ. 155 καὶ 461. Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, Ὁμιλία 4; 7. 19, 7. Migne, 34, 477 καὶ 648. Διαδόχου, ἐπισκόπου Φωτικῆς, Κεφάλαια γνωστικά, κεφ. 90, ἔκδοσις Weis-Liebersdorf, σελ. 128, στίχος 1 καὶ 14)[6]. Οὕτω τῆς ὁράσεως τοῦ νοῦ συμμετεῖχεν ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπίνη ψυχή. Τρίτη. Μετ' ὀλίγον καὶ ἡ τοιαύτη ἀπόλαυσις τοῦ Θεοῦ ἐθεωρήθη ἀνεπαρκής. Ἤθελον, ἂν ἦτο δυνατὸν κατά τινα τρόπον καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου νὰ συμμετέχῃ τῆς πνευματικῆς αἰσθήσεως καὶ ἀπολαύσεως τοῦ Θεοῦ, ὄχι βεβαίως οἱονδήποτε σῶμα, ἀλλὰ σῶμα ἐκλεπτυνθὲν καὶ οἱονεὶ ἐκπνευματωθέν. Οἱ μοναχοὶ ἐγνώριζον καλῶς τὸν τρόπον τῆς διὰ τοῦ ἀσκητισμοῦ ἐκλεπτύνσεως καὶ οἱονεὶ ἐκπνευματώσεως τοῦ σώματος αὐτῶν. Ἐσχηματίσθη ἡ πεποίθησις, ὅτι δύναταί τις νὰ ἴδῃ τὸν Θεὸν ὡς φῶς διὰ τῆς συνεργασίας τοῦ πνευματικοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τῶν ἐκλεπτυνθέντων σωματικῶν ὀφθαλμῶν. Τοῦτο ἀπετέλεσε στοιχεῖον τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἑνώσεως καὶ ἀπολαύσεως αὐτοῦ. Ἤδη οἱ Μεσσαλιανοί, ἐμφανισθέντες περὶ τὸ 350 ὡς μυστικὴ καὶ ἐνθουσιαστικὴ ὁμάς, ἰσχυρίζοντο, «καὶ τὸν Πατέρα βλέπειν καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πανάγιον πνεῦμα τοῖς τοῦ σώματος ὀφθαλμοῖς» (Θεοδωρήτου, Αἱρετικῆς κακομυθίας ἐπιτομὴ 4, 11. Migne, 83, 429. Ζυγαβηνοῦ, Πανοπλία, 26). Κατὰ τὰς συνεχεῖς αὐτῶν προσευχάς, συνδεδεμένας μὲ ἐνθουσιαστικοὺς χορούς, ἐνόμιζον, ὅτι ἔβλεπον τὸν Θεὸν (ὡς φῶς;). Ἀλλ' αἱ συνεχεῖς προσευχαὶ καὶ ἐνθουσιαστικοὶ χοροὶ ἀπετέλουν ὑλικὸν καὶ ἐκβιαστικὸν μέσον, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιδιωκομένου ἀποτελέσματος. Λεπτοτέρα μορφή, ἄνευ ὑλικῶν καὶ ἐκβιαστικῶν μέσων, ἀπαντᾷ ἐν ταῖς περὶ διακεκριμένων μοναχῶν διηγήσεσιν, ὅπου πολλάκις γίνεται λόγος περὶ ὑπερκοσμίου φωτὸς ἢ πυρός, ὁρατοῦ εἰς τοὺς σωματικοὺς ὀφθαλμούς. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον († 379) λέγει τὰ ἑπόμενα : «Νυκτὸς οὔσης γίνεται αὐτῷ φωτὸς ἔλλαμψις κατὰ τὸν οἶκον προσευχομένῳ· ἄϋλον δέ τι τὸ φῶς ἐκεῖνο, θείᾳ δυνάμει καταφωτίζον τὸ οἴκημα ὑπ' οὐδενὸς πράγματος ὑλικοῦ ἐξαπτόμενον» (Migne, 46, 809 C). Ὁ Θεοδώρητος ἐν τῇ Φιλοθέῳ Ἱστορίᾳ, γραφείσῃ περὶ τὸ 440, διηγεῖται, ὅτι ὁ ἀναχωρητὴς Εὐσέβιος, θελήσας νὰ ἴδῃ, τί κάμνει τὴν νύκτα ἐν τῷ κελλίῳ ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ καὶ μέγας ἀναχωρητὴς Μαρκιανός,

6. W. Bousset, Apophthegmata, 1923, σελ. 281—341, ὅπου Evagriosstudien. Ἴδε κυρίως τὰς σελίδας 307, 318—321, 334 κ. ἑξ.

ἐτόλμησε νὰ παρατηρήσῃ διὰ τοῦ φεγγίτου, ὁ ὁποῖος ἦτο χαμηλός, καὶ εἶδεν αὐτὸν μελετῶντα, παράδοξον δὲ φῶς, «οὐ λυχνιαῖον οὐδὲ χειροποίητον, ἀλλὰ θεόσδοτον καὶ τῆς ἄνωθεν χάριτος», ἀπήστραπτεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ διδασκάλου καὶ ὑπεδείκνυεν εἰς αὐτὸν τὴν ἔννοιαν τῶν θείων λόγων (κεφ. 3. Migne, 82, 1328). Ὅμοια παραδείγματα ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς Ἀποφθέγμασι τῶν Πατέρων (τῆς ἐρήμου), ἀπαρτισθεῖσι περὶ τὸ 500 (Migne, τόμος 65, στήλη 96 C, 277 A, 368 C, 372 A, 396 BC, 412 C), καὶ ἐν τῷ περὶ μακαρίων ἀνατολικῶν ὑπομνήματι τοῦ μονοφυσίτου Ἐφέσου Ἰωάννου, γραφέντι κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς στ' ἑκ]ρίδος. Τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον ἀπωλέσθη, σώζεται ὅμως συριακὴ μετάφρασις, ἐκ τῆς ὁποίας ἔγινε λατινικὴ μετάφρασις (Commentarium de beatis orientalibus. Ἀκαδημεία τοῦ Ἀμστελοδάμου, 1889). Ὅμοια παραδείγματα ἀπαντῶσι βεβαίως καὶ ἀλλοῦ [7].

Ἀπὸ τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθεν ἀνανέωσις καὶ ἐνίσχυσις τῶν τάσεων τούτων διότι ἀπαντῶσι παρὰ τοῖς μοναχοῖς τοῦ ὄρους Λάτρου (πλησίον τῆς Μιλήτου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας), ὅπου ὁ μοναχικὸς βίος μετεδόθη ἐκ τοῦ ὄρους Σινᾶ (βιογραφία τοῦ ἐκ Λάτρου μοναχοῦ Παύλου, † 956. Analecta Bollandiana, XI, 152), καὶ ἐν τῇ μονῇ τοῦ Στουδίου ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ ἐξέχων ἀδελφὸς τῆς μονῆς ταύτης Συμεὼν ὁ Στουδίτης ὑπῆρξεν ὁ πνευματικὸς πατὴρ τοῦ σπουδαίου μυστικοῦ Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου († 1042). Ὁ Νέος Θεολόγος ἔδωσεν εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν «ὁρατὸν φῶς» ἰδιάζουσαν σημασίαν καὶ κατέστησεν αὐτὸ τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ μυστικισμοῦ. Ἀπετέλει τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕνωσιν. Αἱ αἰσθηταὶ αὗται ὁράσεις μετὰ τοιαύτης σημασίας ἀπαντῶσι καὶ παρὰ τοῖς Ἡσυχασταῖς τοῦ Ἁγίου Ὄρους τὴν ιδ' ἑκατονταετηρίδα. Οὗτοι ἀναφέρουσι ρητῶς Συμεῶνα τὸν Νέον Θεολόγον καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι προέκυψεν ἐξ αὐτοῦ. Ὅπως ὁ Συμεών, οὕτω καὶ αὐτοί, ὡς ἀπαραίτητον ὅρον, τοῦ νὰ ἴδῃ τις τὸ θεῖον φῶς, προϋπέθετον τὸν ἀσκητισμὸν καὶ ἀπήτουν τὸν καθαρμὸν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τὸ νέον παρ' αὐτοῖς ἦτο ἡ μέθοδος, τὴν ὁποίαν μετεχειρίζον-

7. Ὅλων τῶν μνημονευθέντων παραδειγμάτων ἀρχαιότερον καὶ πρότυπον εἶναι τὸ τοῦ Μωϋσέως, ὅτε κατέβαινεν ἐκ τοῦ ὄρους Σινᾶ, κρατῶν τὰς δύο πλάκας τοῦ νόμου. «Καὶ εἶδεν Ἀαρὼν καὶ πάντες οἱ πρεσβύτεροι Ἰσραὴλ τὸν Μωϋσῆν, καὶ ἦν δεδοξασμένη ἡ ὄψις τοῦ χρώματος τοῦ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἐφοβήθησαν ἐγγίσαι αὐτῷ» (Ἔξοδος, 34, 30). Ταῦτα δὲν πρέπει νὰ νοηθῶσι μυστικιστικῶς. Οἱ Ἑβραῖοι ἦσαν ὁλοτελῶς ξένοι πρὸς τὸν μυστικισμόν. Τὸ μεταξὺ τοῦ Ἰεχωβᾶ καὶ τοῦ Ἑβραίου χάσμα ἀπετέλει ἀνυπέρβλητον ἐμπόδιον. Φίλων ὁ Ἰουδαῖος († περὶ τὸ 42 μ. Χ.) παρέλαβε τὸν μυστικισμὸν ἐκ τῆς πλατωνιζούσης καὶ νεοπυθαγοριζούσης φιλοσοφίας. Παρὰ τῷ Φίλωνι ἀκριβῶς ἀπαντῶσι τὰ πρῶτα ἴχνη τοῦ μυστικισμοῦ τοῦ θείου φωτὸς (Περὶ μέθης, 11. Περὶ ἀποικίας, 8. Περὶ ὀνείρων, 1, 13 καὶ 19, καὶ ἀλλοῦ· πρβλ. W. Bousset, Apophthegmata, 317 καὶ ἑξῆς, 332 καὶ ἑξῆς), ἀναπτυχθέντα ἔπειτα παρὰ τοῖς Νεοπλατωνικοῖς (3ης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος) εἰσεχώρησαν ἀφενὸς εἰς τὸν Εὐάγριον τὸν Ποντικὸν († 399), ἀφετέρου εἰς τὸν Αὐγουστῖνον (†430 Ἐξομολογήσεις VII. 10 κ. ἑξῆς). Ὁ Εὐάγριος ἐπέδρασε κυρίως ἐπὶ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ (580 - 662).

το πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ τελικοῦ σκοποῦ. Ἐχρησιμοποίουν, δηλονότι, μέθοδον, διὰ τῆς ὁποίας καθίστατο ἀσφαλὴς καὶ βεβαία ἡ ἐμφάνισις τοῦ θείου φωτός. Ἐνεκλείοντο ἐν τοῖς κελλίοις αὐτῶν, ἐκάθηντο κατὰ γῆς, ἔχοντες τὰ γόνατα κεκαμμένα πρὸς τὸ στῆθος, ἐστήριζον τὸν πώγωνα ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ συνεκέντρουν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ. Ἔπειτα ἀπεμάκρυνον τὸν νοῦν ἀπὸ τοῦ περὶ αὐτοὺς κόσμου καὶ τοῦ σώματος αὐτῶν, συνεκέντρουν αὐτὸν ἐν ἑαυτοῖς, ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ψυχῆς (τῇ καρδίᾳ), συνεκράτουν κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν ἀναπνοὴν καὶ νοερῶς ἐπανελάμβανον «Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλέησον ἡμᾶς». Κατ' ἀρχὰς κατελάμβανεν αὐτοὺς σκοτοδίνη καὶ ἀθυμία, ἀλλ' ἔπειτα, ἂν ἐπέμενον καὶ ἐπανελάμβανον τὴν ἄσκησιν ταύτην, ᾐσθάνοντο μεγάλην ἐσωτερικὴν εὐχαρίστησιν καὶ περιήστραπτεν αὐτοὺς φῶς, τὸ ὁποῖον ἐξήρχετο ἔσωθεν καὶ τὸ ὁποῖον ἐθεώρουν θεῖον καὶ ἄκτιστον (ἄϋλον), ἤτοι αὐτὸν τὸν Θεόν. Ὅπως οἱ Μεσσαλιανοί, οὕτω καὶ οἱ Ἁγιορεῖται, μετεχειρίζοντο ὑλικὸν καὶ ἐκβιαστικὸν μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιδιωκομένου ἀποτελέσματος. Ἐκεῖνοι ἐπετύγχανον τοῦτο διὰ συνεχῶν προσευχῶν καὶ χορῶν, οὗτοι διὰ τῆς συνεχοῦς ἐπαναλήψεως τῆς μνημονευθείσης σωματικῆς μεθόδου. Στοιχεῖα τῆς ἀνεπτυγμένης ταύτης ἡσυχαστικῆς μεθόδου ἀπαντῶσι καὶ εἰς τὸ προηγούμενον στάδιον τοῦ ἡσυχασμοῦ, κυρίως παρὰ Σιναΐταις (Ἰωάννῃ τῆς Κλίμακος, † 649, καὶ ἄλλοις), ἤτοι ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ νοῦ ἀπὸ παντὸς ἄλλου λογισμοῦ («νῆψις», ἐκ τοῦ νήφω, ἐντεῦθεν τὸ ἐπίθετον «νηπτικοὶ») καὶ ἡ ἀπασχόλησις τοῦ νοῦ μὲ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν λογισμόν, τὴν μνείαν καὶ ἐπανάληψιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ («μονολογία»). Διὰ τοῦτο διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι καὶ ἡ ἀνεπτυγμένη ἡσυχαστικὴ μέθοδος, ὡς ὅλον, ἦλθεν ἐκ Σινᾶ (Stein, Studien, 1873, σελ. 241). Ὁ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει διαδώσας αὐτὴν ἦτο Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης, ἀλλ' ὁ βίος αὐτοῦ ἀναφέρει, ὅτι οὗτος ἐδιδάχθη τὴν μέθοδον ταύτην παρὰ τοῦ ἐν Κρήτῃ ἡσυχαστοῦ μοναχοῦ Ἀρσενίου (Νέον Ἐκλόγιον, σελ. 327 καὶ ἑξῆς). Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐκ τοῦ Ἁγίου Ὄρους μετεδόθη αὕτη εἰς τὰ πέριξ τῆς Θεσσαλονίκης, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλοῦ.

Εἰς τὸ ζήτημα τοῦ ἡσυχασμοῦ ἀνεμίχθησαν ἄνδρες φιλοσοφικῶς μεμορφωμένοι καὶ προὐκλήθησαν θεολογικαὶ ἔριδες. Εἰς τὴν ἔκρηξιν τῶν ἐρίδων τούτων ἀφορμὴν ἔδωσε Βαρλαὰμ ὁ Καλαβρός, ὁ ὁποῖος, ἐπιστρέψας ἐκ τῆς γνωστῆς εἰς ἡμᾶς ἀποστολῆς εἰς τὴν Δύσιν πρὸς ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, διέμεινεν ἐπί τινα χρόνον ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ Ἁγίῳ Ὄρει, ὅπου παρά τινος ἡσυχαστοῦ μοναχοῦ ἐδιδάχθη τὴν νέαν ἄσκησιν, ἀλλ' ἔπειτα διεκωμῴδει αὐτήν, ἀποκαλῶν τοὺς ἡσυχαστὰς «ὀμφαλοψύχους» καὶ «μεσσαλιανούς». Οἱ μοναχοὶ τὴν ὑπεράσπισιν αὐτῶν ἀνέθεσαν εἰς τὸν λόγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν, ὁ ὁποῖος, ἐπιστρέψας ἐκ τοῦ παρὰ τὴν Βέρροιαν ἡσυχαστηρίου αὐτοῦ, διέτριβεν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, πλησίον τῆς μονῆς τῆς Λαύρας, καὶ ἐπὶ τούτῳ προσεκλήθη ὑπὸ

τῶν μοναχῶν εἰς Θεσσαλονίκην, ἢ τότε ἀκριβῶς ἐπέστρεψεν ἐκ Βερροίας καὶ εὑρίσκετο ἀκόμη ἐν Θεσσαλονίκῃ, πρὶν μεταβῇ εἰς Ἅγιον Ὄρος. Ὁ Παλαμᾶς ὑπεστήριξεν, ὅτι εἶναι δυνατὸν διὰ τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν νὰ ἴδῃ τις τὸ θεῖον καὶ ἄκτιστον (ἄϋλον) φῶς. Ἀλλὰ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου «θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε» (1, 18)—ἄρα ὁ ἰσχυρισμὸς τῶν ἡσυχαστῶν ἔφερεν εἰς τὴν ἀποδοχὴν δύο θεῶν, τοῦ μὲν ἀοράτου, τοῦ δὲ ὁρατοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ Βαρλαὰμ κατηγόρει αὐτοὺς ὡς διθεΐτας. Ὁ Παλαμᾶς, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ σκοπέλου τούτου, ἀπήντησεν, ὅτι τὸ ὁρώμενον ὑπὸ τῶν ἡσυχαστῶν φῶς δὲν εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία εἶναι ἄκτιστος (ἄϋλος) καὶ ἀόρατος, ἀλλ' εἶναι ἐνέργεια τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία εἶναι μὲν ἐπίσης ἄκτιστος (ἄϋλος), ἀλλ' εἴς τινας περιστάσεις ὁρατή, προσιτὴ καὶ μεθεκτή, ὡς δεικνύει τὸ παράδειγμα τῆς φλεγομένης βάτου τοῦ Μωϋσέως, τοῦ πυρίνου ἅρματος τοῦ προφήτου Ἠλιού, τῆς πυρίνης στήλης κατὰ τὴν διάβασιν τῶν Ἰσραηλιτῶν διὰ τῆς ἐρήμου, τοῦ κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους Θαβὼρ φανέντος φωτός, τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας εὐχαριστίας. Ὁ Βαρλαάμ, ἀντιθέτως, ἠρνεῖτο διάκρισιν οὐσίας καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, ἀμφοτέρας θεωρῶν ὄχι μόνον ἀκτίστους (ἀΰλους), ἀλλὰ καὶ ἀοράτους καὶ ἀπροσίτους καὶ ἀμεθέκτους. Τὰ μνημονευθέντα παραδείγματα, κατ' αὐτόν, δὲν ἦσαν θεῖαι ἐνέργειαι, ἀλλ' ἀποτελέσματα αὐτῶν, ἐνεργήματα, κτιστὰ καὶ ὁρατά. Ὁ Βαρλαὰμ ἀπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς συζητήσεως μετέβη εἰς μέτρα κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν, καταγγείλας αὐτοὺς εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ συνελθοῦσα σύνοδος ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ (1341) ἠθώωσε τὸν Παλαμᾶν καὶ ἐπέπληξε τὸν Βαρλαάμ, διότι ἐγέννησε δογματικὰ ζητήματα. Ὁ Βαρλαὰμ ἦτο ἑλληνικῆς ἢ ἰταλικῆς καταγωγῆς; ἀνετράφη ὀρθοδόξως ἢ ἐν τῇ λατινικῇ ὁμολογίᾳ; Ἀμφότεραι αἱ ἀπόψεις ὑπεστηρίχθησαν ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν. Ἴσως ἦτο ἐκ τῶν μιγάδων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι καὶ αὐτοὶ δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ δώσωσι σαφῆ ἀπάντησιν εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι μετὰ τὴν μνημονευθεῖσαν σύνοδον, ἀναχωρήσας εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἔγινεν ἐπίσκοπος τῆς ἐν Καλαβρίᾳ πόλεως Ἱέρακος (Gerace, Λοκρῶν, 1348), ὑποστηριχθεὶς ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἰταλοῦ ποιητοῦ Πετράρχου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μαθητὴς αὐτοῦ καὶ ὁ ὁποῖος οὕτως ἔχασε τὸν διδάσκαλον τῆς Ἑλληνικῆς.

Ὁ Γρηγόριος Ἀκίνδυνος, μοναχός, μαθητὴς ἐπίσης τοῦ Βαρλαὰμ καὶ γνωστὸς διὰ τὴν παιδείαν αὐτοῦ, εὑρισκόμενος μέχρι τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὄχι μόνον εἶχεν ἀρνηθεῖ νὰ γίνῃ ὄργανον τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπεστήριξε τὸν Παλαμᾶν. Τώρα ὅμως, ἂν καὶ ἐξηκολούθει νὰ κατακρίνῃ τὸν Βαρλαάμ, παρουσιάσθη ὡς πολέμιος τῶν ἡσυχαστῶν. Ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ζητοῦντος νὰ γίνῃ συνάρχων τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Ε', τοῦ Παλαιολό-

γου, συνεκλήθη δευτέρα σύνοδος ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους (1341), ἡ ὁποία ἠπείλησε τὸν Ἀκίνδυνον διὰ καταδίκης καὶ ἀφορισμοῦ, ἂν ἐνέμενεν εἰς τὰς ἰδέας αὐτοῦ. Μετὰ τὰς δύο μνημονευθείσας συνόδους συνετάχθη συνοδικὸς τόμος, ὁ ὁποῖος ἐν ὀλίγοις ἐξέθετε τὰ ἐν αὐταῖς πραχθέντα καὶ ἀποφασισθέντα καὶ ἐπολέμει τὰς ἰδέας τοῦ Βαρλαάμ. Ἀμφότεραι αἱ σύνοδοι ἀπηγόρευσαν εἰς τὰς δύο ἀντιθέτους μερίδας νὰ ἐξακολουθήσωσι τὴν ἔριδα, ἀλλ' ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς δὲν ὑπήκουσεν, ὁ δὲ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Καλέκας (1134-47) παρουσιάσθη φανερὰ πολέμιος τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἔλαβε μέτρα κατ' αὐτῶν. Ἡ βασιλομήτωρ Ἄννα τῆς Σαβοΐας, καθολική, ηὐνόει τοὺς πολεμίους τῶν ἡσυχαστῶν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐν Θράκῃ κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ἠναγκάσθη νὰ συγκαλέσῃ ἐν τοῖς ἀνακτόροις σύνοδον (1347), ἡ ὁποία καθήρεσε τὸν πατριάρχην Ἰωάννην Καλέκαν, τὰς δὲ ἀποφάσεις αὐτῆς ἐπεκύρωσεν ὁ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπανελθὼν καὶ ἐπὶ τέλους συνάρχων αὐτοκράτωρ γενόμενος Ἰωάννης Καντακουζηνός. Ἡ ἔρις ἐξηκολούθησε· διὰ τοῦτο ὁ Καντακουζηνὸς μετά τινα ἔτη συνεκάλεσεν ἐν τῷ αὐτῷ μέρει καὶ ἄλλην σύνοδον (ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῶν Βλαχερνῶν, 1351), ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐπεδοκιμάσθη ἡ διδασκαλία τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἀνεθεματίσθησαν ὁ Βαρλαὰμ καὶ ὁ Ἀκίνδυνος. Ὁ Ἀκίνδυνος ὡς μόνας ἀκτίστους ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ἐδέχετο τὸν υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, ὅλας δὲ τὰς ἄλλας ἐθεώρει ὡς ἐνεργήματα καὶ ἑπομένως κτιστά. «Ἐπὶ τούτοις ἅπασι τὸ τοῦ Ἀκινδύνου βιβλίον εἰς μέσον προενεχθέν, ἐν ᾧ... διισχυρίζετο μηδεμίαν πρεσβεύειν ἐνέργειαν ἄκτιστον κοινὴν τῆς τρισυποστάτου θεότητος, εἰ μὴ τὸν υἱὸν μόνον καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον» (Mansi, 26, 186)[8]. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ὡς ἐνεργειῶν ἐφαίνετο εἰς τοὺς ἡσυχαστὰς ὡς ἄρνησις τῆς προσωπικότητος αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο ἡ σύνοδος κατεδίκασε τὸν Ἀκίνδυνον ὡς ὀπαδὸν τοῦ Ἀγκύρας Μαρκέλλου καὶ τοῦ Σιρμίου Φωτεινοῦ, ἤτοι ὡς μοναρχιανόν, ἀρνούμενον τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἀκίνδυνος δὲν παρέστη ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 1351, ἀλλ' ἐν αὐτῇ ὑπεστήριξαν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ δύο μητροπολῖται (ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Γάνου) καὶ ὁ ἱστορικὸς Νικηφόρος Γρηγορᾶς ὁ ὁποῖος ὀλίγον πρὸ τῆς συνόδου ταύτης εἶχε λάβει τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ὄχι ὅμως καὶ τὴν δίαιταν (Νικηφ. Γρηγορᾶ, Βυζ. Ἱστορία 18, 4, 4. Migne 148, 1152 AB), διὰ τοῦτο ὑπό τινων ἀναφέρεται ὡς μοναχός, ὑπ' ἄλλων ὄχι, πάντως ὅμως εἶναι ὁ σπουδαιότερος πολέμιος τῶν ἡσυχαστῶν. Οἱ δύο μνημονευθέντες μητροπολῖται καθῃρέθησαν, οἱ δὲ ἀμετανόητοι ὀπαδοὶ ἀφωρίσθησαν, τῶν ὁποίων εἷς ἦτο καὶ ὁ Γρηγορᾶς, ὁ ὁποῖος

8. Σχετικὰ εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ ἐν τῇ μετὰ τοῦ Καβάσιλα συνδιαλέξει λεχθέντα (Νικηφ. Γρηγορᾶ, Βυζ. Ἱστορία, XXII, IV, Θ'. XXIV, III, Δ'. Migne 148, 1344 C, 1404 C). Ἡ συνδιάλεξις ἔγινεν ὀλίγον μετὰ τὴν σύνοδον τοῦ 1351.

διὰ τοῦτο περιωρίσθη ἐν τῇ κατοικίᾳ αὐτοῦ, ἐν τῇ μονῇ τῆς Χώρας ἐν Κωνσταντινουπόλει. Εἰς τὴν ἔριδα ταύτην ἐτέθη τέρμα, ὅτε ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἀποχωρήσας τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου, ἔγινε μοναχὸς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει (1355), ἡ δὲ αὐλὴ οὕτως ἔπαυσε νὰ ἀναμιγνύεται εἰς αὐτήν. Ἀλλὰ μετὰ δέκα τρία ἔτη ἡ ἔρις ἀνενεώθη διὰ τοῦ μοναχοῦ τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὄρους Προχόρου Κυδώνη, ὁ ὁποῖος κατηγγέλθη εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Φιλόθεον ὡς φρονῶν τὰ τοῦ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου. Ὁ Κυδώνης, ἐλθὼν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἠναγκάσθη νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὸν πατριάρχην τὰ συγγράμματα αὐτοῦ. Ἡ ἀνάγνωσις αὐτῶν κατέδειξεν, ὅτι εἶχεν ὄχι μόνον τὰς εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένας δοξασίας, ἀλλὰ καὶ ἄλλας, δεχόμενος τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ ἀτελῆ καὶ ἁμαρτωλήν. Σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει (1368) καθήρεσε καὶ ἀνεθεμάτισε τὸν Πρόχορον Κυδώνην, τὸν δὲ ὡς μητροπολίτην Θεσσαλονίκης θανόντα Γρηγόριον Παλαμᾶν κατέταξεν εἰς τοὺς ἁγίους.

Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῶν Ἡσυχαστῶν καὶ ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Εἷς λόγος τούτου εἶναι ὁ ἑπόμενος. Οἱ πολέμιοι τῶν ἡσυχαστῶν ἀφῄρουν τὴν βάσιν τοῦ μυστικισμοῦ. Διότι, ἂν γίνῃ δεκτόν, ὅτι ὄχι μόνον ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ εἶναι ἀόρατος, ἀπρόσιτος καὶ ἀμέθεκτος, τότε πᾶσα μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕνωσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδύνατος καὶ τίθεται τέρμα εἰς τὸν μυστικισμόν. Ὁ μυστικισμὸς περιέπεσε, βεβαίως, εἰς ὑπερβολὰς καὶ παρεκτροπάς, ἀλλ' ὁλοτελῶς δὲν δύναται νὰ ἐξοβελισθῇ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἄλλος λόγος εἶναι ὁ ἑπόμενος. Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία διέκειτο συμπαθῶς πρὸς τοὺς μυστικοὺς αὐτῆς, ἐνῷ ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία δὲν διέκειτο συμπαθῶς πρὸς τοὺς μυστικοὺς αὐτῆς. Τὰ αἴτια εἶναι τρία. Πρῶτον, ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία εἶναι ὀλιγώτερον μυστικιστικὴ ἢ ἡ ἀνατολική. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν ὁ κλῆρος ἑκατέρας Ἐκκλησίας κατέχει μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν χριστιανῶν. Ὁ δυτικὸς κλῆρος παρεμβάλλεται περισσότερον μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἐπὶ τὸ εἰκονικώτερον δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι εὑρίσκεται ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον μεταξὺ Θεοῦ καὶ χριστιανῶν. Ὁ ἀνατολικὸς κλῆρος ἵσταται πλαγίως καὶ βοηθεῖ τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἐπικοινωνήσωσι μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ διαφορὰ αὕτη καταφαίνεται ἐκ τῶν εὐχῶν ἑκατέρας Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ εὐχῇ, παραδείγματος χάριν, τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν ὁ ὀρθόδοξος ἱερεὺς εὔχεται εἰς τὸν Θεὸν νὰ συγχωρήσῃ τὰς ἁμαρτίας τοῦ χριστιανοῦ, ὁ λατῖνος ἱερεὺς λέγει· «ἐγὼ σὲ συγχωρῶ» (ego te absolvo). Βεβαίως, ἂν ἐπιστήσῃ τις τὴν προσοχήν, θὰ ἴδῃ, ὅτι ἀμφότεραι αἱ Ἐκκλησίαι κατ' οὐσίαν συμφωνοῦσι, δεχόμεναι ὅτι ὁ Θεὸς συγχωρεῖ διὰ τοῦ ἱερέως, καὶ μόνον ἡ διατύπωσις εἶναι διάφορος. Ἀλλ' ἀκριβῶς περὶ αὐτῆς πρόκειται ἐνταῦθα. Ἡ διάφορος διατύπωσις δεικνύει τὸ διάφορον πνεῦμα τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Δεύτερον, οἱ μυστι-

καὶ τῆς Δύσεως ἐδείκνυον ἐνδιαφέρον ὀλιγώτερον, ἢ οἱ μυστικοὶ τῆς Ἀνατολῆς, διὰ τὰ μυστήρια καὶ ἐθεωροῦντο θρησκευτικῶς ὕποπτοι. Πᾶς μυστικὸς ἔχει ὀλίγον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ μυστήρια, ἀφοῦ θεωρεῖ ἑαυτὸν ἡνωμένον μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὀλιγώτερον ὅμως ἐνδιαφέρον ἔχουσι δι' αὐτὰ οἱ μυστικοὶ τῆς Δύσεως. Τρίτον, οἱ μυστικοὶ τῆς Δύσεως προσηρμόζοντο δυσκόλως εἰς τὸ αὐστηρὸν πειθαρχικὸν σύστημα τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία δὲν ἔχει τόσον αὐστηρὸν πειθαρχικὸν σύστημα καὶ εὐκολώτερον ἀφίνει ἕκαστον νὰ κανονίζῃ τὰ καθ' ἑαυτὸν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ὅπως εἰς τὴν λατρείαν, οὕτω καὶ εἰς τὴν πειθαρχίαν ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία εἶναι περισσότερον μυστικιστική.

Οἱ πολέμιοι τῶν ἡσυχαστῶν ἐνεπνέοντο ἀκριβῶς ἐκ τῆς δυτικῆς θεολογίας. Ὁ Βαρλαὰμ εἶχε γεννηθεῖ ἐν Καλαβρίᾳ τῆς νοτίου Ἰταλίας, ἐγνώριζε τὴν λατινικὴν καὶ ἦτο εἰδήμων τῆς σχολαστικῆς θεολογίας τῆς Δύσεως. Ὁ Ἀκίνδυνος εἰς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ παρενέβαλλε χωρία Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου, δὲν εἶναι ὅμως γνωστόν, ἂν ἐγνώριζε τὴν λατινικὴν ἢ ἐχρησιμοποίει μετάφρασιν. Ὁ Πρόχορος Κυδώνης ἦτο γνώστης τοῦ Αὐγουστίνου καὶ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου καὶ μετέφρασε συγγράμματα τοῦ πρώτου, ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Δημήτριος Κυδώνης, γράψας ἐπίσης κατὰ τῶν ἡσυχαστῶν, μετέφρασε συγγράμματα τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ Καντερβουρίας Ἀνσέλμου καὶ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου, ἐφρόνει δέ, ὅτι καταλληλότερος τρόπος καταπολεμήσεως τῶν ἡσυχαστῶν ἦτο νὰ στηριχθῇ τις ἐπὶ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ὁ Ἀκινάτης ἔγραψε περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Ὁ Ἰωάννης Κυπαρισσιώτης, ὁ μετὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν διαπρεπέστερος πολέμιος τοῦ Παλαμᾶ, ζήσας τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ιδ' ἑκ]ρίδος, καὶ ὁ Μανουὴλ Καλέκας, συγγενὴς τοῦ δι' ἀντιησυχαστικὰς ἰδέας καθαιρεθέντος πατριάρχου Κων]πόλεως Ἰωάννου Καλέκα, ὁ χρονολογικῶς τελευταῖος πολέμιος τῶν ἡσυχαστῶν († 1410), ὑφίσταντο ἐπίσης τὴν ἐπίδρασιν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας τῆς Δύσεως. Ὁ Μανουὴλ Καλέκας εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὴν ἐν Κων]πόλει μονὴν τῶν Δομινικανῶν. Οἱ ἡσυχασταί, ἑπομένως, καὶ οἱ ὑποστηρικταὶ αὐτῶν ὑπεστήριζον τὴν βάσιν τοῦ μυστικισμοῦ, ὑπεστήριζον τὴν ἑλληνικὴν θεολογίαν κατὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς λατινικῆς θεολογίας. Ὁ ἀγὼν αὐτῶν ἦτο ἄμυνα τοῦ πνεύματος τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τῆς εἰσχωρήσεως τοῦ πνεύματος τῆς δυτικῆς. Ἂν λάβῃ τις ταῦτα ὑπ' ὄψιν, τότε ἐννοεῖ τὴν σημασίαν τῶν ἡσυχαστικῶν ἐρίδων, ἐκτιμᾷ αὐτὰς καὶ ἀποκτᾷ ἐνδιαφέρον δι' αὐτάς.

ΣΗΜ. Πρὸ τῶν ἡσυχαστικῶν ἐρίδων ἐξερράγη τὸ *σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν* ἐν τῷ πατριαρχείῳ Κωνσταντινουπόλεως (1260 - 1312). Ὅτε ἀκόμη ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων, ἡ βυζαντινὴ δὲ αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ καὶ τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως εὑρίσκοντο ἐν Νικαίᾳ, ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος κατέστη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου τοῦ Β', τοῦ Λασκά-

ρεως, προστάτης τοῦ ἑπταετοῦς διαδόχου Ἰωάννου. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρου ὁ Ἀρσένιος ἠναγκάσθη νὰ στέψῃ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον συνάρχοντα τοῦ Ἰωάννου, ἐζήτησεν ὅμως καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ὅρκον, ὅτι θὰ σεβασθῇ τὰ κληρονομικὰ δικαιώματα τοῦ ἀνηλίκου. Ὅτε μετ' ὀλίγον ὁ Μιχαὴλ κατέστη φανερός, ὅτι ἐπεθύμει νὰ παραμερίσῃ τὸν Ἰωάννην, ὁ Ἀρσένιος προέβη εἰς σιωπηλὴν διαμαρτυρίαν διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ καταφυγῆς εἰς τὴν παρὰ τὴν Νίκαιαν μονὴν (ἔαρ τοῦ 1260). Εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀνεβιβάσθη ἄλλος (ὁ Ἐφέσου Νικηφόρος), ἀλλὰ πολὺ μέρος τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου ἀπεσχίσθη («Ἀρσενιᾶται»). Ἐντὸς τοῦ ἑπομένου ἔτους ὁ νέος πατριάρχης ἀπέθανεν, ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν (1261) καὶ ὁ Ἀρσένιος ἐπανήχθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ὅτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐξεπλήρωσε τὰ σχέδια αὐτοῦ, ἐκτυφλώσας τὸν Ἰωάννην, ὁ πατριάρχης ἀφώρισεν αὐτόν, ἐπανειλημμέναι δὲ παρακλήσεις καὶ ἀπειλαὶ δὲν ἴσχυσαν νὰ ἄρῃ τὸν ἀφορισμόν. Σύνοδος συνελθοῦσα ἐν τοῖς ἀνακτόροις (1267) κατέστησε τὸν πατριάρχην ὑπόδικον δι' ἀσημάντους ἢ ψευδεῖς κατηγορίας. Ὅτι, δηλαδή, ἐκ τοῦ ὄρθρου ἀφῄρεσε ψαλμόν, λεγόμενον ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος, εἰς δὲ τὸν ἕνεκα τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Μογγόλων πρόσφυγα ἐν Κωνσταντινουπόλει σουλτᾶνον τοῦ Ἰκονίου Ἀτζεδδὶν ἐπέτρεψε νὰ λούεται εἰς τὰ λουτρὰ τοῦ πατριαρχείου, ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ὁποίων ὑπῆρχον σταυροί, νὰ παρίσταται εἰς τὴν λειτουργίαν, τὰ δὲ τέκνα αὐτοῦ τὰ κοινωνῶσι τῆς θείας εὐχαριστίας. Ὁ πατριάρχης ἠρνήθη νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν σύνοδον, μὴ ἀναγνωρίζων αὐτὴν νόμιμον, ὡς προεδρευομένην ὑπὸ ἀφωρισμένου αὐτοκράτορος, ἀπελογήθη ὅμως ἐγγράφως πρὸς αὐτήν. Τὸν ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος ψαλμὸν εἶχεν εἰσαγάγει αὐτός, καὶ αὐτὸς τὸν ἀφῄρεσεν, ὁ δὲ σουλτᾶνος καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶχον γίνη χριστιανοί. Ἡ σύνοδος ἐν τούτοις καθῄρεσε τὸν Ἀρσένιον, ἄλλος δὲ κατέλαβε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον (ὁ Ἀδριανουπόλεως Γερμανός). Τὸ σχίσμα ἀνενεώθη καὶ ἐνισχύθη. Πλῆθος μοναχῶν περιήρχοντο τὰς πόλεις καὶ κώμας, κηρύσσοντες ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἱεροπραξίας τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας, ὡς μεμολυσμένης, πολλαὶ δὲ οἰκογένειαι ἦλθον εἰς διάστασιν πρὸς ἑαυτάς, ὡς καὶ αὐτὴ ἡ αὐτοκρατορικὴ οἰκογένεια. Ἐναντίον τῶν Ἀρσενιατῶν ἐλήφθησαν βίαια μέτρα, ἀλλὰ συγχρόνως διὰ τῆς πειθοῦς ἐζήτησαν νὰ κινήσωσιν αὐτοὺς εἰς ὁμόνοιαν. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος ὁ Β' (1282), ἵνα προσελκύσῃ τοὺς Ἀρσενιάτας, παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς ἰδιαιτέραν ἐκκλησίαν (τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἁγίων Πάντων), ἡ ὁποία εἶχε μείνει ἀχρησιμοποίητος ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν σταυροφόρων (1204), διότι μόνον τοιαύτην ἐδέχθησαν οἱ σχισματικοὶ ὡς ἀμόλυντον. Οὗτοι, πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος, ἐπρότειναν τὴν ἑπομένην θεοδικίαν. Εἰς τοὺς πόδας τοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ νὰ τεθῇ σχετικὸν πρὸς τὸ ζήτημα ἔγγραφον (τόμος), ἂν δὲ τὸ ἔγγραφον ἀφ' ἑαυτοῦ μετατεθῇ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἱεροῦ λειψάνου, τότε ἔχουσι δίκαιον οἱ Ἀρσενιᾶται. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀντ' αὐτῆς ἐπρότεινεν ἄλλην θεοδικίαν. Ἐντὸς πεπυρακτωμένου λέβητος νὰ ριφθῶσι δύο ἔγγραφα, περιέχοντα τὰς ἀντιλήψεις ἑκατέρας μερίδος· τὸ καὲν θὰ δείξῃ, ποία μερὶς ἔχει ἄδικον, ἂν δὲ καῶσιν ἀμφότερα, τοῦτο θὰ σημαίνῃ, ὅτι πρέ-

πει νὰ εἰρηνεύσωσιν. Οἱ Ἀρσενιᾶται ἐδέχθησαν καί, εὑρεθέντες ὑπὸ τὴν πρώτην ἐντύπωσιν τῆς καύσεως ἀμφοτέρων τῶν ἐγγράφων, ἐδήλωσαν ὑποταγήν, ἀλλὰ τὴν ἐπαύριον μετενόησαν. Τὸ σχίσμα ἔπαυσεν ἀρχὰς τῆς ιδ′ ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Β′, ὅτε τὸ λείψανον τοῦ Ἀρσενίου μετεκομίσθη ἐκ τῆς Προικοννήσου, τοῦ τόπου τῆς ἐξορίας καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως· εἰς τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἀρσενίου κληρικοὺς ἐπεβλήθη ἀργία σαράντα ἡμερῶν, ὁ λαὸς ἐνήστευσε, ὁ δὲ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νήφων ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τῆς Ἁγίας Σοφίας ἔδωσε συγχώρησιν ἐκ μέρους τοῦ Ἀρσενίου (1312).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ, ΘΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ, ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Εἰδήσεις ἐγκατεσπαρμέναι ἐν τοῖς συγγράμμασι τῆς περιόδου ταύτης. Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν ἱερῶν κανόνων, τόμοι ἓξ (1852 κ. ἑξ.). Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, Οἱ ἱεροὶ κανόνες (1924). C. Z. Lingenthal, Jus graecoromanum, τόμος 3ος, ὅπου αἱ Νεαραὶ τῶν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου. H. Gelzer, Der Streit über Titel des ökumenischen Patriarchen (Jahrb. f. protest. Theologie, 1887). B. K. Στεφανίδου, Ἡ πρόβλησις τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου (Συμβολαὶ κτλ. 1921). M. Γεδεών, Κληρικῶν προνομίαι καὶ τιμαὶ κοσμικαὶ (1931). Σπ. Λαγοπάτη, Γερμανὸς ὁ Β', πατριάρχης Κων]πόλεως - Νικαίας (1914). Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου, Ἡ ἐκκλησία Τραπεζοῦντος, 1936 (σελ. 175 185). C. Jirecek, Geschichte der Bulgaren (1876). Geschichte der Serben (1911). N. Jorga, Geschichte des rumänischen Volkes (1905). H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, 1902. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Αἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι Σερβίας καὶ Ρουμανίας (1923). N. Bonwetsch, Kirchengeschiche Russlands, 1923. Vasil Zlatarski, Prima Justiniana im Titel des bulg. Erzbischofs von Achrida (Byz. Zeitschrift, 1930). Hans Koch, Byzanz, Ochrid und Kiev («Kyrios» 1938).

Mansi, Sacrum conciliorum nova et amplissima collectio. Miklosich καὶ Müller, Acta patriarchatus constantinopolitani, τόμοι δύο (1860-62). Mich. Le Quien, Oriens christianus, τόμοι τρεῖς (1740). Hieroclis, Synecdemus κτλ. ἔκδοσις G. Parthey (186). H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veroffentlichte Texte der Notitiae Episcopatum (1901). B. K. Στεφανίδου, Ἱστορικὴ ἐξέλιξις τῶν συνόδων τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου (Συμβολαὶ κτλ. 1921, μετὰ προσθηκῶν καὶ διορθώσεων, γερμανιστί, ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1936). V. Grumel, Les metropolites synkelles (Etudes Byzantines 1945). Ἰω. Ράμφου, Τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου («Ἐκκλησία» Ἀθηνῶν 1947). Fr. Dvornik, Les legendes de Constantin et de Méthode, 1933 (σελ. 112 κ. ἑξ. «Au Mont Olympe»). B. Menthon, L' Olympe de Bithynie, 1935. C. De Boor, Vita Euthymii (1888). L' Abbé Marin, Les Moines des Constantinople, 1897. Ph. Meyer, Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster (1894) M. Γεδεών, Ὁ Ἄθως (1875). Δ. Πετρακάκου, Τὸ μοναχικὸν πολίτευμα τοῦ

Ἁ. Ὄρους (1925). B. Stephanides, Das Mönchtum («Ekklesia» 1939). I. Ph. Fallmerayer, Der Heilige Berg Athos, νέα ἔκδοσις 1949, μετὰ παρατηρήσεων Franz Dölger.

W. Christ καὶ M. Paranika, Anthologia graeca carminum christianum (1871). I. Pitra, Hymnographie de l'église grecque (1867). Analecta sacra, τόμ. I (1876). Egon Wellesy, Aufgaben und Probleme auf dem Gebiete der byzant. und oriental. Kirchenmusik (1923). Ἀνθ. Παπαδοπούλου, Τὸ θρησκευτικὸν θέατρον τῶν Βυζαντινῶν («Ὠφέλιμα βιβλία»). V. Cottas, Le théâtre à Byzance, 1931. B. Κόττα, Ἀνακοίνωσις (Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις χριστ. ἀρχαιολ. ἑταιρείας, 1933, σελ. 135 καὶ ἑξῆς). Ἀνθ. Παπαδοπούλου, Νεοελληνικὴ μαντεία (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1923). H. Kellner, Heortologie, 1911.

K. Krumbacher, Byz. Literaturgeschichte (1897). Σωκρ. Κουγέα, Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας (1913). Περὶ τοῦ Οἰκουμενίου τῆς στ' ἐκ]ρίδος: A. Spitaler καὶ I. Schmid, ἐν «Oriens Christianus», 1934· πρβλ. Byz.-neugriech. Jahrbücher. 1939. Θεσσαλιώτιδος Ἰεζεκιήλ. Ὁ Οἰκουμένιος ἐπίσκοπος Τρίκκης ἦτο ἅγιος; («Ἐκκλησία» Ἀθηνῶν, 1948 σελ. 307)· G. Stadtmüller, Michael Choniates, 1934· I. Hausherr, Vie de Symeon le nouveau theologue par N. Stethatos (1928). K. Holl, Enthusiasmus und Bussgewalt κτλ. (1898). Γρηγ. Παπαμιχαήλ, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, 1911. K. Δυοβουνιώτης, Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ (Ἐπιστημ. ἐπετηρὶς τῆς θεολογ. σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1, 74). A. Ehrhard. Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche (1937 καὶ ἑξῆς). D. Balanos, Die Geschichte der griech. kirchl. Literatur («Ekklesia», 1939). K. Μπόνη, Βυζαντινὴ Θεολογία, 1948. Δ. Μπαλάνου, Οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, 1951.

§ 29. Διοργάνωσις.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐπῆλθεν ἡ ἀκμὴ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Σέρβοι, Βούλγαροι, Ρουμᾶνοι καὶ Ρῶσσοι, γενόμενοι χριστιανοί, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐξηρτῶντο ἐκ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸς τούτοις ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τοῦ σχίσματος καὶ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τοῦ πάπα Ρώμης, ἔμεινε πρωτόθρονος, ἔχων τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς, συμφώνως πρὸς τὸν 28^{ον} κανόνα τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου (451). Εἶχε τὸν τίτλον τοῦ «οἰκουμενικοῦ» καὶ τοῦ «παναγιωτάτου». Ἀμφότεροι δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπεδίδοντο ὑπ' ἄλλων εἰς αὐτόν. Καὶ ἡ μὲν χρῆσις τοῦ «παναγιώτατος» ἔμεινε μέχρι σήμερον τοιαύτη, ἀλλ' οἱ πατριάρ-

χαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ἕνεκα τῆς ἁλώσεως τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τῶν σταυροφόρων (1204) διαμένοντες ἐν Νικαίᾳ, προσέθεσαν πρῶτοι τὸν τίτλον τοῦ «οἰκουμενικοῦ» εἰς τὴν ὑπογραφὴν αὐτῶν. Τοῦτο μαρτυρεῖται ρητῶς περὶ τοῦ Γερμανοῦ τοῦ Β' (1222 - 1240). Ὁ Ναυπάκτου Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, γράφων πρὸς αὐτόν, λέγει τὰ ἑπόμενα : «Ἦν δὲ τὸ γράμμα καὶ τῇ σῇ τιμίᾳ ὑποσεσημασμένον ὑπογραφῇ... ἀσυνήθει μὲν καὶ ἀγνώστῳ τέως ἐμοί· οὐδεὶς γὰρ ἕως καὶ δεῦρο τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπισκοπησάντων τὸ «καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης» ταῖς οἰκείας ὑποσημείαις προσέθετο» (Βυζαντινὰ Χρονικὰ Πετρουπόλεως, Γ', 271). Οἱ ἄνθρωποι, ὅταν χάνωσι τὰ πράγματα, τότε δίδουσι σημασίαν εἰς τοὺς τίτλους. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως παρεσκεύαζε καὶ διένειμε τὸ ἅγιον μύρον εἰς τὰς ἄλλας ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας. Ἀρχικῶς ὅλοι οἱ ἐπίσκοποι ἐδικαιοῦντο νὰ παρασκευάζωσι μύρον, ἀλλ' ἔπειτα περιωρίσθη εἰς τοὺς πατριάρχας καὶ τέλος μόνον εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως. «Ἐπεὶ δὲ ἡ τοῦ ἁγίου μύρου σύνθεσις μύρου ἐν τῇ τῶν Βουλγάρων Ἐκκλησίᾳ δὲν ἐκτελεῖται, ἔστι δὲ παράδοσις ἐκτελεῖσθαι τοῦτο ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτῃ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ὀφείλει κτλ.» (Συνοδικὸν γράμμα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Καλλίστου τοῦ Α' πρὸς τὸν κλῆρον τοῦ Τυρνόβου, 1355. Miklosich, Acta κτλ., Α', 441). Εἰς ὡρισμένας ὥρας τῶν ἱεροτελεστιῶν ἔκαιε πρὸ τοῦ πατριάρχου μεγάλη λαμπὰς ἐπὶ ἰδιορρύθμου μικροῦ μανουαλίου, ἔχοντος ὑπ' αὐτὴν μίαν λεκάνην, τὸ λεγόμενον «μονοβάμπουλον», βραδύτερον, μετὰ δύο τοιούτων λεκανῶν, τὸ λεγόμενον «διβάμπουλον» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα κτλ. 4, 545. 5, 337). Ὁ πατριάρχης, τελῶν λειτουργίαν, ἔφερε τὸν «σάκκον». Ὑπάρχει παράδοσις τηρουμένη συνήθως ὑπὸ τῶν ζωγράφων, κατὰ τὴν ὁποίαν, πρῶτος ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐφόρεσε σάκκον (τέλη δ' ἑκατονταετηρίδος), ἀλλ' ἡ παράδοσις αὕτη δὲν εἶναι ἀληθής. Ὁ σάκκος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Βαλσαμῶνος, τέλη τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος (Περὶ πατριαρχικῶν προνομίων, αὐτόθι, 4, 546 καὶ 552), ἀλλ' ἀναφέρεται συγχρόνως διὰ τὸν πατριάρχην καὶ τὸ πολυσταύριον, ἤτοι φελώνιον μετὰ πολλῶν σταυρῶν. Ἡ εἰσαγωγή, ἄρα, τοῦ σάκκου δὲν παρεμέρισεν εὐθὺς τὸ φελώνιον. Κατὰ τὸν Δημήτριον Χωματινὸν (ἀρχὰς ιγ' ἑκατονταετηρίδος), ὁ σάκκος ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τρεῖς μεγάλας ἑορτάς, Χριστούγεννα, Πάσχα καὶ Πεντηκοστὴν (Ἀποκρίσεις, αὐτ. 5, 430). Περισσότερα προνόμια ἐπιχείρησαν νὰ ἀποκτήσωσι δύο πατριάρχαι. Ὁ πατριάρχης Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος (ια' ἑκατονταετηρίδα) ἠθέλησε νὰ εἰσαγάγῃ τὴν χρῆσιν ἐρυθρῶν πεδίλων, ὁμοίων πρὸς τὰ πέδιλα τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Κηρουλάριος, ἐξ ἐπισήμου οἰκογενείας τοῦ Βυζαντίου καταγόμενος, ὅτε ἦτο λαϊκός, ἔτεινε νὰ καταλάβῃ τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον καὶ ἀνεμίχθη εἰς συνωμοσίαν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Παφλαγόνος.

Ἀνακαλυφθείσης τῆς συνωμοσίας ἔγινε μοναχός. Ἔπειτα ἀπέκτησε τὴν εὔνοιαν τοῦ νέου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, τοῦ ὁποίου ἔγινε σύμβουλος καὶ τῇ ὑποστηρίξει αὐτοῦ ἀνῆλθε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ὁ διὰ σωματικὰ μόνον προσόντα διακρινόμενος αὐτοκράτωρ οὗτος ἄφησεν ἐλεύθερον τὸ στάδιον τῆς δράσεως εἰς τὸν πατριάρχην, ὁ ὁποῖος ἀνεμιγνύετο καὶ εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα. Τὸ σχίσμα τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπρωτοστάτησεν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπιφυλακτικὴν πολιτικὴν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐδραίωσε τὸ κῦρος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον διετηρήθη, ἀλλὰ καὶ ηὔξησε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μονομάχου. Ἐπὶ ἓν διάστημα ὁ Κηρουλάριος ἦτο ὁ πραγματικὸς αὐτοκράτωρ, καὶ τοῦτο ἂν δὲν δικαιολογῇ, τοὐλάχιστον ἐξηγεῖ τὴν μνημονευθεῖσαν καινοτομίαν τῶν ἐρυθρῶν πεδίλων. Ὁ διακαὴς αὐτοῦ πόθος ἐξεπληρώθη.

Τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἠκολούθησε βραδύτερον ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Καλέκας (1341), πατριαρχεύσας κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ πρὸς τὴν δυναστείαν τῶν Παλαιολόγων καὶ τὴν ἕνεκα τούτου, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἐπελθοῦσαν ἐξασθένησιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος. Ὁ Καλέκας τὴν πατριαρχικὴν καλύπτραν, τὴν ὁποίαν ἔφερον οἱ πατριάρχαι, οἱ μὴ διατελέσαντες προηγουμένως μοναχοί, καὶ ἡ ὁποία πρότερον ἦτο περιτυλιγμένη μὲ λευκὴν ὀθόνην, περιεκόσμησε διὰ μετάξης καὶ χρυσοῦ, καὶ τριῶν εἰκόνων, τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἦτο εἶδος μίτρας, ἡ πρὸ τῆς μίτρας μίτρα. Ὑπέγραφε δι' ὑακινθίνης (κυανῆς) μελάνης καὶ εἶχεν ἐπιθυμίαν νὰ φορέσῃ ἐρυθρὰ πέδιλα (Νικηφόρος Γρηγορᾶς, 14, 3. Migne, 148, 928. Ἰωάννης Καντακουζηνός, 3, 36. Migne, 153, 909). Πλὴν τῆς μίτρας, αἱ ἄλλαι καινοτομίαι τῶν δύο τούτων πατριαρχῶν δὲν ἦσαν ἑδραῖαι καὶ μόνιμοι, ὅ,τι δὲ ὑπ' αὐτῶν εἰσήχθη, μετ' αὐτοὺς ἐγκατελείφθη. Τοὐναντίον, τινὰ τῶν ἀρχαιοτέρων προνομίων τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως μετεδόθησαν καὶ εἰς ἄλλους ἐπισκόπους. Οὕτως ὁ τίτλος τοῦ «παναγιωτάτου» μετεδόθη, πρῶτον, εἰς τὸν Θεσσαλονίκης. Ἀπαντᾷ τέλη τῆς ιβ' ἢ ἀρχὰς τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος (1198]1204· ἴδε Πέτρου Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά, ἐν Μακεδονικῷ Ἡμερολογίῳ 1912, σελ. 56 καὶ ἑξῆς). Βεβαίως ὁ τίτλος οὗτος δὲν ἐδόθη εἰς τὸν Θεσσαλονίκης ὑπὸ τοῦ Ρώμης, κατὰ τὴν στ' ἑκατονταετηρίδα (εἰκασία Ἀθ. Μπούτουρα, αὐτ. σελ. 149 καὶ ἑξῆς). Ὁ τίτλος οὗτος μετεδόθη, δεύτερον, εἰς τὸν Τραπεζοῦντος, ὅτε ὁ Πόντος ἀπετέλεσεν ἰδιαιτέραν αὐτοκρατορίαν ὑπὸ τοὺς Κομνηνοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν σταυροφόρων (1204· ἴδε Α. Π. Κεραμέως, Τραπεζοντιακά, ἐν Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς Πετρουπόλεως, 5, 679). Τρίτον, ἀπενεμήθη εἰς τὸν Μονεμβασίας ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Β',

τοῦ πρεσβυτέρου (1293, Ράλλη καὶ Πολτῆ, Σύνταγμα, 5, 333)[1], διὰ τὴν μεγάλην ἀκμὴν τῆς πόλεως, ἡ ὁποία συγχρόνως ἦτο ἐθνικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν προπύργιον ἐν Πελοποννήσῳ, τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερον μέρος κατείχετο ἀκόμη ὑπὸ τῶν δυτικῶν (Ράλλη καὶ Πολτῆ, Σύνταγμα, 5, 337 καὶ ἑξῆς). Τὸν τίτλον τοῦ «παναγιωτάτου» διετήρησε μόνον ὁ Θεσσαλονίκης μέχρι σήμερον, ἀλλὰ μόνον εὑρισκόμενος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ. Τὸ διβάμπουλον καὶ ὁ σάκκος βαθμηδὸν μετεδόθησαν καὶ εἰς ἄλλους πατριάρχας (Θεόδωρος Βαλσαμών, Ράλλη καὶ Πολτῆ, αὐτ. 4, 545, 546 καὶ 552), πατριαρχικῇ δὲ ἢ αὐτοκρατορικῇ παραχωρήσει καὶ εἰς ἄλλους (τοὺς αὐτοκεφάλους ἀρχιεπισκόπους Βουλγαρίας καὶ Κύπρου καί τινας μητροπολίτας, Ράλλη καὶ Πολτῆ, αὐτ. 4, 545. 5, 337 καὶ 430). Κατὰ τὸν Θεσσαλονίκης Συμεὼν (πρῶτον ἥμισυ ιε' ἑκατονταετηρίδος, Migne, 155, 872), σάκκον («πλήρη σταυρῶν») ἐχρησιμοποίουν οἱ πατριάρχαι καὶ οἱ ἐξαίρετοι τῶν ἀρχιεπισκόπων (οἱ ἀρχηγοὶ αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, ὡς ὁ Κύπρου, Ἀχρῖδος, Τυρνόβου καὶ Πεκίου), ἐνῷ ὅλοι οἱ μητροπολῖται ἐχρησιμοποίουν μόνον πολυσταύριον (φελώνιον μετὰ πολλῶν σταυρῶν[2], οἱ δὲ ἐπίσκοποι, ἁπλοῦν φελώνιον (μετὰ ὠμοφορίου). Ἡ ἐκλογὴ καὶ ἐγκαθίδρυσις τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐγίνετο ὡς ἑξῆς. Ἡ ἐνιαυσία ἢ ἐνδημοῦσα σύνοδος ἐξέλεγε τρεῖς ὑποψηφίους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ αὐτοκράτωρ ἐξέλεγεν ἕνα καὶ ἐγκαθίδρυεν αὐτὸν εἰς τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα. Ἡ τελετὴ τῆς ἐγκαθιδρύσεως, ὀνομαζομένη «πρόβλησις», ἐγίνετο ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν ἀνακτόρων (τῇ Μαγναύρᾳ = magna aurea aula = μεγάλῃ χρυσῇ αὐλῇ, ἤτοι αἰθούσῃ), ἐνώπιον ὡρισμένης ἐπισήμου ὁμηγύρεως. Ὁ αὐτοκράτωρ προσεφώνει τὸν ἐψηφισμένον διὰ τῶν ἑπομένων : «ἡ θεία χάρις καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς βασιλεία ἡμῶν προβάλλεται τὸν εὐλαβέστατον τοῦτον, πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως» (Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου

1. Σῴζονται δύο χρυσόβουλλοι, ἀμφότεροι ἐν Ἀθήναις (Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ Βυζαντινοῦ Μουσείου), δυσδιακρίτου χρονολογίας. Ἀμφότεροι ἐθεωροῦντο τοῦ ἔτους 1293, ὁ μὲν τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης ὡς πρωτότυπον, ὁ δὲ ἄλλος ὡς ἐπίσημον ἀντίγραφον (Ν. Βέης 1906. Σ. Λάμπρος 1909). Κατεδείχθη, ὅτι ὁ τοῦ Βυζ. Μουσείου εἶναι τοῦ ἔτους 1301, συμπεπληρωμένος ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄλλον (Heisenberg, 1929). Ἀλλὰ περισσότερα προνόμια παραχωρεῖ ὁ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης, ἐκεῖνος δὲ μόνον ἀναφέρει καὶ τὸν τίτλον τοῦ «παναγιωτάτου». Αὐτός, ἄρα, συμπληροῖ τὸν τοῦ Βυζ. Μουσείου. Κατὰ ταῦτα, ὁ τοῦ Βυζ. Μουσείου χρυσόβουλλος εἶναι γνήσιος, ἐνῷ ὁ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης εἶναι νοθευμένος ὑπὸ ἐνδιαφερομένου, τοῦ Μονεμβασίας Μακαρίου Μελισσηνοῦ († 1585). Φυσικά, ὁ πλαστὸς κατ' ἀνάγκην ἐτήρησε τὴν χρονολογίαν τοῦ γνησίου, ἄρα, καὶ αὐτὸς φέρει τὸ ἔτος 1301 (Fr. Dölger Ein literarischer und diplomatischer Fälscher des 16 Jahrhunders, 1936). St. Binon ἐν Echos d' Orient, τόμος 37 (1938), Ἀντιρρήσεις ἐν Κ. Καλογερᾶ Μονεμβασίᾳ 1955, σελ. 62 κ. ἑξ.

2. Ὁ «ἔγκριτος» μητροπολίτης Νικομηδείας Μακάριος ἐν Φλωρεντίᾳ (1439) ἐζήτησε παρὰ τοῦ πάπα Εὐγενίου τοῦ Δ' χρήματα, «ὅτι οὐκ ἔχει φαινόλιον (φαιλόνιον) ἵνα φορέσῃ ἐν τῇ ἑνώσει (κατὰ τὴν ἐπίσημον τελετὴν ἐπὶ τῇ ἑνώσει)... καὶ ἔλαβε φλωρία ὀκτωκαίδεκα διὰ φαινόλιον» (Σιλβέστρου Συροπούλου, Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, σελ. 283).

[† 959], Ἔκθεσις βασιλείου τάξεως, ἔκδοσις Βόννης, σελ. 564, Migne, 112, στ. 1044). Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν μέσων τῆς ιδ' ἐπῆλθον μεταβολαὶ εἰς τὴν πρόβλησιν τοῦ πατριάρχου. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐνεχείριζεν εἰς αὐτὸν δικανίκιον καὶ προσεφώνει αὐτὸν διὰ τῶν ἑπομένων : «ἡ ἁγία τριὰς διὰ τῆς δωρηθείσης ἡμῖν βασιλείας προβάλλεταί σε ἀρχιερέα Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην» (Κωδηνὸς 103, γράψας μέσα τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος, Migne, 157, 116 κ. ἑξ. Φραντζῆς 306). Τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐκ τῶν δι' ἁπλῆς προσφωνήσεως ἐγκαθιδρυομένων ἀξιωμάτων μετετέθη εἰς τὰ δι' ἐγχειρίσεως καὶ ὡρισμένου συμβόλου (συνήθως τῆς οἰκείας ράβδου) ἀξιώματα, ἵνα δὲ γίνῃ ἡ πρόβλησις, ὁ ἐψηφισμένος προσήγετο πρὸ τοῦ αὐτοκράτορος ὄχι πλέον ὑπὸ πολιτικῶν βαθμούχων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν μητροπολιτῶν Καισαρείας καὶ Ἡρακλείας, καὶ ἐν ἀρχῇ προσετέθη ἐκκλησιαστικὴ τελετή. Ἡ πρόβλησις, ἄρα, ἔγινεν ἐπισημοτέρα καὶ ἐκκλησιαστικωτέρα.

Περιστολὴ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐπῆλθε δι' ἀποσπάσεως ἐπαρχιῶν αὐτοῦ καὶ ἱδρύσεως αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν. Αὗται εἶναι ἡ τῆς Ἀχρῖδος, Τυρνόβου καὶ Πεκίου, σχετιζόμεναι πρὸς τὴν ἵδρυσιν τριῶν σλαυϊκῶν κρατῶν. Ὅτε, ἀρχὰς τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος, ὑπὸ τοῦ βουλγάρου Συμεὼν ἱδρύθη τὸ μέγα βουλγαρικὸν κράτος, ἐκτεινόμενον ἀπὸ τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης μέχρι τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τοῦ Ὀλύμπου, ἱδρύθη καὶ ἡ ἀνεξάρτητος ἀρχιεπισκοπὴ *Ἀχρῖδος*, ἐκτεινομένη εἰς ὅλον τὸ Βουλγαρικὸν τοῦτο κράτος καὶ ἀναγνωρισθεῖσα ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ (924). Ἀπὸ τῆς ιβ' ἑκατ]ρίδος καθιερώθη ἡ θεωρία, ὅτι ἡ ἀρχιεπισκοπὴ αὕτη ἐταυτίζετο πρὸς τὴν ἀνεξάρτητον ἀρχιεπισκοπὴν τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς, ἡ ὁποία ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὴν στ' ἑκατονταετηρίδα καὶ ἡ ὁποία βραδύτερον κατηργήθη. Ἡ θεωρία αὕτη δὲν εἶναι ἀληθής, διότι καὶ ἡ ἔκτασις τῶν δύο τούτων ἀρχιεπισκοπῶν εἶναι διάφορος καὶ αἱ πρωτεύουσαι αὐτῶν εἶναι διάφοροι. Πρωτεύουσα τῆς μὲν πρώτης Ἰουστινιανῆς ἦτο ἡ πατρὶς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Ταυρήσιον, τῆς δὲ ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρῖδος ἦτο ἡ Ἀχρὶς (Λυχνιδός). Μόνον μέρος τῶν ἐπαρχιῶν ἀμφοτέρων ἐταυτίζετο. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρῖδος διετηρήθη καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου κατάργησιν τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους (1014), βαθμηδὸν ὅμως περιωρίσθη μεγάλως καὶ ἀπέβαλε, κατὰ τὸ πλεῖστον, τὸν σλαυϊκὸν καὶ βουλγαρικὸν χαρακτῆρα. Τὸ σχετικὸν διάταγμα Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου εὑρίσκει τις ἐν διατάγματι Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου (Ράλλη καὶ Πολτῆ, Σύνταγμα, 5, 266 καὶ ἑξῆς). Προηγεῖται μακρὰ εἰσαγωγή, προερχομένη ἐκ τῶν μέσων τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος, ἀκολουθεῖ σύντομος εἰσαγωγὴ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου (1272) καὶ ἐπισυνάπτεται μέρος τοῦ ἐγγράφου Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου

(ὁλόκληρον τὸ ἔγγραφον τοῦ Βουλγαροκτόνου ἐδημοσιεύθη ἀλλαχόθεν ἐν Byz. Zeitschrift, II, 1893. σελ. 41 καὶ ἑξῆς). Ὅτε τὴν ιβ' ἑκατονταετηρίδα ἱδρύθη τὸ νέον βουλγαρικὸν κράτος ὑπὸ τοῦ Ἀσέν, περιλαμβάνον τὰς καθαρῶς βουλγαρικὰς ἐπαρχίας, τότε ἐσχηματίσθη ἐν αὐτῷ ἡ ἀνεξάρτητος ἀρχιεπισκοπὴ *Τυρνόβου* (1186 ἢ 1189), ἀναγνωρισθεῖσα βραδύτερον ὑπὸ τοῦ ἐν Νικαίᾳ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Βατάτση καὶ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Β' (1235]36). Ἐπειδὴ εἶχον ναυαγήσει αἱ μετὰ τῆς Ρώμης περὶ ἑνώσεως διαπραγματεύσεις, ὁ Βατάτσης ἠναγκάσθη νὰ προσοικειωθῇ τοὺς Βουλγάρους, ἵνα ἔχῃ αὐτοὺς συμμάχους ἤ, τουλάχιστον, οὐδετέρους εἰς τὰ πολιτικὰ σχέδια αὐτοῦ. Ἀντάλλαγμα τῆς προσεγγίσεως ταύτης ὑπῆρξεν ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Τυρνόβου. Ὡς φαίνεται, τότε ὁ Τυρνόβου ὠνομάσθη πατριάρχης ψιλῷ ὀνόματι, ἤτοι «ὀνομάζεσθαι πατριάρχην Βουλγαρίας, οὐ μέντοι εἶναι καὶ συναρίθμιον τοῖς λοιποῖς ἁγιωτάτοις πατριάρχαις, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲ μνημονεύεσθαι ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις» (Miklosich, Acta Patriarchatus Constantinopolitani, I, 437, ἔγγραφον τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Καλλίστου, 1355). Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην παρατηρεῖται τὸ ἑπόμενον. Τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν, ἐπεδίωκε διὰ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς τὸν τίτλον τοῦ πατριάρχου, ὡς ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἵδρυσιν αὐτοκρατορίας. Ὁ βούλγαρος βασιλεὺς Καλοϊωάννης, ἀδελφὸς τοῦ Ἀσέν, ἐπὶ πολὺ ζήσας ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς ὅμηρος καὶ καλῶς γνωρίσας τὰ ἐκεῖ πράγματα, ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Ρώμης Ἰννοκέντιον τὸν Γ' (1202) διατυποῖ τὴν θεωρίαν, ὅτι «αὐτοκρατορία ἄνευ πατριάρχου δὲν εὐσταθεῖ» (imperium sine patriarcha non staret). Ὑπονοεῖται, βεβαίως, ὅτι ὁ πατριάρχης χρίει τὸν αὐτοκράτορα. Ἡ μνημονευθεῖσα θεωρία προήρχετο πάντως ἐκ τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς, χρησιμοποιουμένη, ἵνα ἀποκρούωνται αἱ φιλοδοξίαι τῶν σλαυϊκῶν κρατῶν, ἀλλ' ἡ ὁποία θεωρία κατήντησεν, ὡς ἦτο ἑπόμενον, νὰ παρακινῇ τοὺς σλαύους ἡγεμόνας νὰ ἀποκτῶσιν ἰδιαίτερον πατριάρχην, διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον.

Ἡ ἵδρυσις τῆς ἀρχιεπισκοπῆς *Πεκίου* (ἡ γραφὴ «Ἰπεκίου», τουρκικῆς προελεύσεως, τῶν Τούρκων μὴ δυναμένων νὰ προφέρωσι τὸ *π* ἐν ἀρχῇ τῶν λέξεων) σχετίζεται μὲ τὸ σερβικὸν κράτος. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Στέφανος Νεμάνια (εἰς βυζαντινὰς πηγὰς «Νεεμὰν») καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ρέσκο ἔγιναν μοναχοὶ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει καὶ ἵδρυσαν τὴν μονὴν τοῦ Χιλιανταρίου (ὀρθὸν «Χελανταρίου») τέλη τῆς ιβ' ἑκατονταερίδος (περὶ τὸ 1195). Ὁ Στέφανος, ὡς μοναχὸς ἔλαβε τὸ ὄνομα Συμεών, ὁ υἱὸς αὐτοῦ τὸ ὄνομα Σάββας. Ὁ Σάββας, χειροτονηθεὶς πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Σερβίαν (1204), ἀσχοληθεὶς εἰς τὴν εἰρήνευσιν, τὸν φωτισμὸν αὐτῆς καὶ τὴν διοργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἔπειτα μετέβη εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας Θεόδωρον τὸν Α' τὸν Λάσκαριν καὶ τὸν ἐκεῖ διατρί-

βοντα πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐχειροτονήθη ἀρχιεπίσκοπος Σερβίας τῷ 1219, ἄρα, ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Μανουὴλ τοῦ Α′ τοῦ Χαριτοπούλου καὶ ὄχι ὑπὸ Γερμανοῦ τοῦ Β′ (1222-1240). Οὕτως ἱδρύθη ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Πεκίου, ἡ ὁποία, ὡς ἐκ τῶν βιογραφιῶν τοῦ Σάββα ἐξάγεται, εἶχε μὲν ἐσωτερικὴν αὐτονομίαν, διετέλει ὅμως ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἐξάρτησις αὕτη ἔπαυσε μέσα τῆς ιδ′ ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἀκριβῶς ὁ ἡγεμὼν τῶν Σέρβων Στέφανος Δουσὰν ἐξέτεινε τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ ἵδρυσε τὸ μέγα σερβικὸν κράτος. Συμφώνως πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν ἀρχὴν «αὐτοκράτωρ ἄνευ πατριάρχου δὲν εὐσταθεῖ», ὁ Δουσὰν ἐν Σκοπίοις, παρόντος τοῦ Ἀχρῖδος, τοῦ Τυρνόβου καὶ ἄλλων ἀρχιερέων καὶ τοῦ Πρώτου τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου Ἰωαννίκιον ἀνηγόρευσε πατριάρχην, ἐστέφθη δὲ ἔπειτα ὑπ' αὐτοῦ αὐτοκράτωρ (τσάρος, 16 Ἀπριλίου, 1346). Ταῦτα ἐπέφερον ῥῆξιν τῶν μετὰ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων, ἡ δὲ ἀποκατάστασις αὐτῶν ἐπῆλθε μετὰ τριακονταετίαν (1376) δι' ἀμοιβαίων ὑποχωρήσεων. Εἰς ταύτας συνετέλεσεν ἡ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δουσὰν (†1355) παρακμὴ τοῦ σερβικοῦ κράτους καὶ ἡ ἀπ' αὐτοῦ ἀπόσπασις τῶν μακεδονικῶν ἐπαρχιῶν αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Ἰωάννου Οὔγλεση. Αἱ ἐπαρχίαι αὗται ἐκκλησιαστικῶς ὑπήχθησαν ὑπὸ τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως (Miklosich, Acta, τόμος Α′ σελ. 560 κ. ἑξ., 553 κ. ἑξ., 558 καὶ ἑξῆς). Ἡ Σερβία ἀνεγνώρισε τὴν ἐξάρτησιν ταύτην, τὸ δὲ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἀνεγνώρισε τὸ πατριαρχεῖον τοῦ Πεκίου.

Περιστολὴ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐπῆλθε καὶ ἕνεκα τῶν σταυροφοριῶν καὶ μάλιστα τῆς τετάρτης σταυροφορίας (ιγ′ ἑκατονταετηρίδα), ὅτε ὑπὸ τῶν σταυροφόρων κατελήφθησαν πλεῖσται βυζαντιναὶ χῶραι. Ἡ πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ κατάληψις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὀλιγοχρόνιος (1204-1261) καὶ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως διέτριβεν ἐν τῇ νέᾳ πρωτευούσῃ, τῇ Νικαίᾳ τῆς Βηθυνίας, διοικῶν μὲν τὴν μητρόπολιν ταύτην, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν διωρίζετο ἰδιαίτερος μητροπολίτης, φέρων δὲ τὸν τίτλον «ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης». Μακρότερον διετηρήθησαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων ἰδίως ἡ Πελοπόννησος (ἄλλοτε ὅλη καὶ ἄλλοτε μέρη αὐτῆς), αἱ Ἀθῆναι, αἱ Θῆβαι, ἡ Κρήτη, αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους. Ἐν ταῖς χώραις ταύταις κατὰ τὸ πλεῖστον διωρίζοντο λατῖνοι ἐπίσκοποι, ἐκ τῶν ὁποίων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐξηρτᾶτο ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος. Οἱ δυτικοὶ ἔθεσαν χεῖρα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ μοναστηριακὴν περιουσίαν, διανείμαντες αὐτὴν μεταξὺ τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ λατινικοῦ κλήρου. Ἐκτὸς τούτων, δύο βυζαντιναὶ δυναστεῖαι ἵδρυσαν ἰδιαίτερα κράτη, τὰ ὁποῖα διετηρήθησαν καὶ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς βυζαντι-

νῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὰ δύο ταῦτα κράτη ἦσαν· τὸ κράτος τῆς Ἠπείρου («δεσποτᾶτον») ὑπὸ τοὺς Ἀγγέλους, διατηρηθὲν μέχρι τῶν μέσων τῆς ιδ' έκα]δος, καὶ τὸ κράτος τῆς Τραπεζοῦντος («αὐτοκρατορία») ὑπὸ τοὺς Κομνηνούς, τὸ ὁποῖον διετηρήθη μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Τραπεζοῦντος ἤθελον νὰ ἔχωσιν ἐν τοῖς κράτεσιν αὐτῶν ἀνεξάρτητον Ἐκκλησίαν, διότι ἐκκλησιαστικὴ ἐξάρτησις ἐκ τοῦ ἐν Νικαίᾳ πατριαρχείου ἐφαίνετο παραβλάπτουσα τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἡ δὲ ἀποδοχὴ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀποστελλομένων ἐπισκόπων ἐφαίνετο ἐπικίνδυνος, ἕνεκα τῆς πολιτικῆς ἀντιζηλίας τῶν νέων τούτων ἡγεμόνων καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας. Οἱ δύο ἡγεμόνες (Ἠπείρου καὶ Τραπεζοῦντος) διέταξαν τὴν ὑπ' αὐτοὺς ἱεραρχίαν νὰ προβῇ εἰς χειροτονίαν ἐπισκόπων ἄνευ γνώσεως καὶ γνώμης τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Ἐν τῷ κράτει τῆς Ἠπείρου εἰς τὴν μετὰ τοῦ πατριαρχείου ἔριδα ἐπρωτοστάτησεν ὁ Ναυπάκτου Ἰωάννης ὁ Ἀπόκαυκος καὶ ὁ Ἀχρῖδος Δημήτριος ὁ Χωματηνός, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχιεπισκοπὴ εἶχε συμπεριληφθεῖ εἰς τὸ κράτος τῆς Ἠπείρου. Μεταξὺ τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ καὶ τοῦ πατριάρχου Μανουὴλ τοῦ Α' ἐγέννησαν ἔριδας δύο ζητήματα. Πρῶτον, ἡ ἵδρυσις τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πεκίου καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου χειροτονία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πεκίου Σάββα (1219), διότι αἱ ἀνεξαρτηθεῖσαι αὗται ἐπαρχίαι ἀνῆκον εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχρῖδος. Ὁ Χωματηνὸς διεμαρτυρήθη διὰ τὰ γενόμενα (1220). Δεύτερον τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Χωματηνὸς κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἔστεψε βασιλέα (αὐτοκράτορα) τὸν ἡγεμόνα τῆς Ἠπείρου Θεόδωρον, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπεκτείνει τὰς κτήσεις αὐτοῦ μέχρι τῆς Θεσσαλονίκης (περὶ τὸ 1220). Σύνοδος ἐν Νικαίᾳ, τῆς ὁποίας μετέσχον σαράντα ἐπίσκοποι, ἐζήτησε παρὰ τοῦ Θεοδώρου νὰ ἀποθέσῃ τὸ στέμμα, διότι δὲν ἐθεώρει ὀρθόν, νὰ ὑπάρχωσι δύο βασιλεῖς καὶ δύο πατριαρχεῖα. Καταφαίνεται, ὅτι ἐθεώρουν τὰς χώρας ταύτας μέρη τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἐπαρχίας τοῦ πατριαρχείου, ἡ δὲ στέψις τοῦ αὐτοκράτορος ἐθεωρεῖτο ἀποκλειστικὸν προνόμιον τοῦ πατριάρχου. Ἡ λύσις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τούτου ζητήματος ἐπῆλθεν, ὅτε τὸ κράτος τῆς Ἠπείρου ἐξησθένησε καὶ κατέστη φανερόν, ὅτι εἶχεν ἀνάγκην τῆς βοηθείας τῆς Νικαίας. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἠπείρου Θεοδώρου Μανουήλ, διαδεχθεὶς αὐτόν, δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν πατριάρχην Γερμανὸν τὸν Β' ἐπρότεινεν ἢ νὰ διορίσῃ πατριαρχικὸν ἔξαρχον ἕνα τῶν ἀρχιερέων τοῦ κράτους τῆς Ἠπείρου ἢ νὰ ἀποστείλῃ τοιοῦτον. Ὁ πατριάρχης, συνοδικῇ ἀποφάσει (6 Μαρτίου 1232), ὡς τοιοῦτον ἔστειλε τὸν μητροπολίτην Ἀγκύρας Χριστόφορον, ἵνα ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ διοικῇ τὴν Ἐκκλησίαν ἐκείνην (1232-1235). Μετ' αὐτὸν ὡς μόνιμος πατριαρχικὸς ἔξαρχος διωρίσθη ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ δύο ἐπιγραμμάτων τοῦ Γερμανοῦ, ἀναφερομένων εἰς ράβδον, τὴν ὁποίαν

ἔστειλεν εἰς τὸν Θεσσαλονίκης. Βραδύτερον διηυθετήθη καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα τοῦ κράτους τῆς Τραπεζοῦντος. Μετὰ συμφιλιωτικὸν διάβημα τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου καὶ σχετικὴν αἴτησιν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ συνῆλθε σύνοδος ἐν Καλλιπόλει (1 Ἰανουαρίου 1261, ἐξ 24 ἐπισκόπων), ἡ ὁποία ἔλαβε τὰς ἑπομένας ἀποφάσεις. Ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ χειροτονία τοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος νὰ γίνεται ἐπιτοπίως ἐπὶ παρουσίᾳ πατριαρχικοῦ ἀπεσταλμένου, μνημονεύεται δὲ τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου ἐπ' ἐκκλησίας. Βραδύτερον ἐδόθη συμβιβαστικωτέρα λύσις, κατὰ τὴν ὁποίαν, ἡ μὲν ἐκλογὴ τοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος ἐγίνετο ἐπιτοπίως, ἡ δὲ χειροτονία αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ πατριάρχης ὥρισε καὶ ἐν Τραπεζοῦντι πατριαρχικὸν ἔξαρχον, ἵνα ἐπιβλέπῃ τὴν διευθέτησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

Τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀνεξηρτήθη βαθμηδὸν καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς *Ρωσσίας*. Αὕτη κατ' ἀρχὰς ἦτο ὑπὸ ἕνα μητροπολίτην, διαμένοντα ἐν Κιέβῳ. Ἡ μητρόπολις αὕτη ἱδρύθη ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος Βλαδιμήρου (991), ἢ ἐπὶ τοῦ Ἰαροσλαύου (1037). Πάντως ἡ γνώμη, ὅτι πρὸ τῆς τελευταίας ταύτης χρονολογίας ὁ ἐπίσκοπος Κιέβου ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ βουλγάρου ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἀχρίδος, δὲν ἀποδεικνύεται. Οἱ μητροπολῖται ἐξελέγοντο καὶ ἐχειροτονοῦντο ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἦσαν Ἕλληνες, πολλοὶ δὲ ἐπίσκοποι ἦσαν ἐπίσης Ἕλληνες. Ὅλοι οὗτοι βεβαίως ἦσαν ξένοι πρὸς τὸν λαόν, συνετέλεσαν ὅμως εἰς τὴν στερέωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν ἐξύψωσιν τοῦ μητροπολιτικοῦ καὶ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος ἀπέναντι τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Τὸ καθεστὼς τοῦτο διετηρήθη μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος. Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ὑπάρχουσι δύο μόνον παραδείγματα, κατὰ τὰ ὁποῖα οἱ μητροπολῖται ἦσαν Ρῶσσοι. Μέσα τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος ὁ ἡγεμὼν Ἰαροσλαῦος, συγκαλέσας σύνοδον, ἐπλήρωσε τὸν χηρεύοντα μητροπολιτικὸν θρόνον διὰ τοῦ ρώσσου Ἱλαρίωνος, ἀσκητοῦ ἐν σπηλαίῳ παρὰ τὸ Κίεβον καὶ ἐξεχούσης προσωπικότητος, ἄνευ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ μέσα τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος ὁ ἡγεμὼν Ἰσασλαῦος ἐξέλεξε μητροπολίτην τὸν ρῶσσον Κλήμεντα, «ἀσκητήν, λόγιον καὶ φιλόσοφον». Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἡ Ρωσσία κατελήφθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων (ὑπὸ τοῦ Βατοῦ, ἐγγόνου τοῦ Τσίγκισχαν, 1224 - 1557), ἐπῆλθε μεταβολὴ εἰς τὸν διορισμὸν τῶν μητροπολιτῶν. Οἱ μητροπολῖται, ἕνεκα τῶν περιστάσεων, ἐξελέγοντο ἐν Ρωσσίᾳ, ἦσαν Ρῶσσοι καί, μεταβαίνοντες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐχειροτονοῦντο ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Κατ' ἐξαίρεσιν ἐτηρεῖτο τὸ παλαιὸν καθεστώς, ἐξελέγετο καὶ ἐχειροτονεῖτο μητροπολίτης ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἦτο Ἕλλην. Εἷς τοιοῦτος ὁ ὀνομαζόμενος Μάξιμος (1285)· οὗτος, δέκα πέντε ἔτη μετὰ τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ εἰς τὴν Ρωσσίαν, ἐγκατέλειψε τὸ Κίεβον μετὰ τοῦ κλήρου καὶ τῶν

ὑπαλλήλων καὶ ἐγκατέστη ἐν Βλαδιμήρῳ (1300). Ὁ ἡγεμών, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπήγετο τὸ Κίεβον (ὑπῆρχον πολλοὶ ἡγεμόνες ἐν Ρωσσίᾳ), μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μαξίμου, ἵδρυσεν ἰδιαιτέραν μητρόπολιν (Γαλλίτζης), ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ἀνδρόνικος Β', ὁ Παλαιολόγος, καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ ΙΒ' (παραιτηθεὶς τῷ 1303) ἔδωσαν τὴν συγκατάθεσιν αὐτῶν. Οὕτως ὑπῆρχον δύο μητροπολῖται, ἀλλ' ὑπεράνω αὐτῶν δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη ἀνωτέρα ἐπιτόπιος ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἑνοῦσα αὐτούς, ἑπομένως ἡ Ρωσσία ἦτο διῃρημένη εἰς δύο ἀνεξαρτήτους Ἐκκλησίας (Ἐκκλησία τῆς Μεγάλης Ρωσσίας καὶ Ἐκκλησία τῆς Μικρᾶς Ρωσσίας). Τὸ Κίεβον δὲν εἶχε πάντοτε ἰδιαίτερον μητροπολίτην, ἀλλὰ κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα. Τὸν Μάξιμον διεδέχθη ὁ Πέτρος, ὁ ὁποῖος ἐξελέγη ἐν Ρωσσίᾳ, ἦτο Ρῶσσος καὶ ἐστάλη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἵνα χειροτονηθῇ. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (Ἀθανάσιος ὁ Α') ἐχειροτόνησεν αὐτὸν μητροπολίτην ὁλοκλήρου τῆς Ρωσσίας (1308). Οὗτος δὲν ἐγκατέστη ἐν Κιέβῳ ἢ ἐν Βλαδιμήρῳ, ἀλλ' ἐν Μόσχᾳ, φέρων τὸν τίτλον Κιέβου - Μόσχας. Τοῦτο συνετέλεσεν, ἵνα ὁ ἡγεμὼν τῆς Μόσχας καταστῇ βραδύτερον Μέγας ἡγεμὼν τῆς Ρωσσίας. Πρὸς ἐπιτυχίαν τούτου εἰργάσθη πρὸ πάντων ὁ μητροπολίτης Ἀλέξιος, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος (1354 - 1370). Εἴπομεν, ὅτι κατ' ἐξαίρεσιν ὁ μητροπολίτης τῆς Ρωσσίας ἐξελέγετο καὶ ἐχειροτονεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τοιοῦτος ἦτο ὁ Ἰσίδωρος, Ἕλλην (κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ Μονεμβασίας) ἢ Βούλγαρος. Ἡ παπόφιλος διαγωγὴ αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας (1439) καὶ μετὰ ταῦτα ἐν Ρωσσίᾳ, προὐκάλεσε νέαν μεταβολὴν εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ Μητροπολίτου τῆς Μόσχας. Ὁ διάδοχος τοῦ ἐκδιωχθέντος Ἰσιδώρου Ἰωνᾶς ἐξελέγη καὶ ἐχειροτονήθη ἐν Ρωσσίᾳ, ὡς καὶ ὅλοι οἱ μετὰ ταῦτα μητροπολῖται. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Μεγάλης Ρωσσίας κατέστη οὕτως ἀνεξάρτητος τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Μικρὰ Ρωσσία τὴν ιδ' ἑκατονταετηρίδα ὑπήχθη πολιτικῶς ὑπὸ τοὺς Λιθουανοὺς (1315) καὶ μετ' αὐτῶν ὑπὸ τοὺς Πολωνοὺς (1386). Ὁ μητροπολίτης αὐτῆς ἐξελέγετο ἐπιτοπίως, ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ ἐπεκυροῦτο ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Μέσα τῆς ιζ' ἑκατονταετηρίδος ἡ Μικρὰ Ρωσσία πολιτικῶς ἡνώθη μετὰ τῆς Μεγάλης Ρωσσίας (1654), μετὰ τριακονταετίαν δὲ περίπου ἡνώθη καὶ ἐκκλησιαστικῶς μετ' αὐτῆς (1685). Ἡ ἕνωσις ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (1687) καὶ οὕτως ἐξέλιπε πᾶσα ἐξάρτησις τῆς Μικρᾶς Ρωσσίας ἐκ τοῦ πατριαρχείου τούτου. Ὁ Κιέβου ὑπετάγη εἰς τὸν Μόσχας, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀνακηρυχθῇ πατριάρχης (ἀπὸ τοῦ 1589). Ἐχειροτονεῖτο ὑπὸ τοῦ ρώσσου πατριάρχου, διετήρησεν ὅμως τὰ ἀρχαῖα προνόμια αὐτοῦ.

Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς *Ρουμανίας* μέχρι τῶν μέσων τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχον μόνον ἐπίσκοποι, ὄχι δὲ καὶ μητροπολῖται. Κατὰ

τὸν Ρουμᾶνον ἱστορικὸν N. Jorga, οὗτοι ἦσαν ἁπλοῖ πρεσβύτεροι, ἡγούμενοι τῶν σπουδαιοτέρων μοναστηρίων, ἀσκοῦντες ἐπισκοπικὰ καθήκοντα καὶ ἀναγνωριζόμενοι ὑπὸ τῶν χωρικῶν ἱερέων (Geschichte des rumän Volkes, I, σελ. 275). Ὑπῆρχεν ἡ γνώμη, ὅτι ἡ Ἐκκλησία αὕτη ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρῖδος (924) καὶ ἔπειτα ἐκ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Τυρνόβου (1235). Ἐκ τούτου ἐξηγοῦσι τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῇ ρουμανικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ πολιτείᾳ ἐπεκράτησεν ἡ σλαυϊκὴ γλῶσσα, ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς ιδ′ ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν μέσων τῆς ιζ′ ἑκατονταετηρίδος (ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Βλαΐκου τοῦ Α′ μέχρι τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαυΐας Βασιλείου Λούπου). Ἀλλ' ἡ ἐπικράτησις τῆς σλαυϊκῆς γλώσσης ἐξηγεῖται καὶ ἄλλως. Εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ρουμανικοῦ ἔθνους μετέσχεν ἰσχυρὸν σλαυϊκὸν στοιχεῖον καὶ ἡ δημώδης ρουμανικὴ γλῶσσα σλαυΐζει. Πρὸς τούτοις ὑπῆρχον στεναὶ σχέσεις μεταξὺ τῆς ρουμανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν πέριξ σλαυϊκῶν Ἐκκλησιῶν (Ἀχρῖδος, Τυρνόβου, Πεκίου), αἱ ὁποῖαι σχέσεις ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ιδ′ ἑκατονταετηρίδος, νὰ ἱδρυθῶσιν ἐν Ρουμανίᾳ σλαυϊκὰ μοναστήρια ὑπό τινος Σέρβου κληρικοῦ, ὀνομαζομένου Νικοδήμου. Τὰ μοναστήρια ταῦτα ἀπέβησαν σχολαὶ σλαυϊσμοῦ. Ἐξ αὐτῶν ἐξήρχοντο οἱ ἐγγράμματοι Ρουμᾶνοι, χρησιμοποιούμενοι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ. Ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ρουμανικὴ Ἐκκλησία ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (28 κανὼν τῆς Δ′ Οἰκουμ. Συνόδου 451) εἶναι πιθανωτέρα. Πάντως ὅμως οἱ μετὰ τοῦ πατριαρχείου δεσμοὶ αὐτῆς ἦσαν χαλαροί, χαλαρώτεροι δὲ οἱ τῶν βορείων ἐπαρχιῶν (Μολδαυΐας). Περὶ τὰ μέσα τῆς ιδ′ ἑκατονταετηρίδος ἱδρύθησαν δύο ἀνεξάρτητοι ἡγεμονίαι (Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας) καὶ ἐν αὐταῖς ἱδρύθησαν μετ' ὀλίγον δύο μητροπόλεις. Εἰς τὴν ἵδρυσιν τῶν μητροπόλεων τούτων ἀνεμίχθησαν οἱ Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ δεικνύει, ὅτι ἐκεῖθεν ἐξηρτῶντο καὶ προηγουμένως. Κατὰ τὸν μνημονευθέντα Ρουμᾶνον ἱστορικὸν Jorga, οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἀκριβῶς τότε ἀνενέωσαν ἐνιαχοῦ ἀπολεσθέντα ἢ παλαιωθέντα δικαιώματα αὐτῶν (αὐτόθι, σελ. 275 καὶ ἑξῆς). Ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρος Βεσσαράβας ἐζήτησε παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως νὰ διορίσῃ μητροπολίτην ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ ταύτῃ τὸν Ἕλληνα Ὑάκινθον, ἐπίσκοπον Βιτζίνης, εὑρισκομένης παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Δουνάβεως. Ὁ πατριάρχης Κάλλιστος ὁ Α′ ἵδρυσε πράγματι τὴν νέαν μητρόπολιν, ὀνομάσας αὐτὴν μητρόπολιν Οὐγγροβλαχίας, καὶ μετέθεσεν εἰς αὐτὴν τὸν Ὑάκινθον (1359). Οἱ μητροπολῖται Οὐγγροβλαχίας, μετεῖχον τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου, ὡς ἐξάγεται καὶ ἐξ ἐγγράφων αὐτῆς, ἐν τοῖς ὁποίοις εἶναι ὑπογεγραμμένοι (Miklosich, Acta Patriarchatus, πολλαχοῦ). Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀντώνιος ὁ Δ′ (1389 - 1397) ἵδρυσε τὴν μητρόπολιν τῆς Μολδαυΐας (Μαυροβλαχίας, Μολδοβλαχίας) καὶ

ἐχειροτόνησε μητροπολίτην αὐτῆς τὸν Ἱερεμίαν, ὁ ὁποῖος φέρων τὸν τίτλον Μολδοβλαχίας συμμετεῖχε τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου (κατὰ τὰ ἔτη 1393 καὶ 1394, αὐτόθι, τόμος II, σελ. 167, 170, 213, 215). Ὁ Ἱερεμίας δὲν ἔγινε δεκτὸς ἐν Μολδαυΐᾳ, διότι οἱ Μολδαυοὶ ἤθελον ἄλλον, τὸν ἐπίσκοπον Μογκάστρου Ἰωσήφ. Ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν Ἀλέξανδρος ὁ Ἀγαθὸς ἔστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπεσταλμένους πρὸς συνεννόησιν. Τὸ πατριαρχεῖον, ἀποστεῖλαν ἀνακριτικὴν ἐπιτροπήν, ἀνεγνώρισε τὸν γενικῶς ποθούμενον Ἰωσὴφ (ἐπὶ Κωνσταντινουπόλεως Ματθαίου τοῦ Α', 1401). Ὅτε ἐν Βλαχίᾳ καὶ Μολδαυΐᾳ ἐπεκράτησαν οἱ Ἕλληνες (ἀπὸ τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος) ἀμφότεραι αἱ μητροπόλεις αὗται ἦλθον εἰς στενοτέρας σχέσεις μετὰ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν Ρουμανίᾳ παρουσιάζεται φαινόμενον ἀντίθετον τοῦ ἐν ταῖς ἄλλαις μνημονευθείσαις ξέναις Ἐκκλησίαις παρουσιασθέντος. Ἐνῷ ἐκεῖναι ὁλονὲν περισσότερον ἀπεμακρύνοντο τοῦ πατριαρχείου, αὕτη ὁλονὲν στενότερον συνεδέετο μετ' αὐτοῦ.

Τὰ πατριαρχεῖα *Ἀντιοχείας*, *Ἱεροσολύμων* καὶ *Ἀλεξανδρείας* καὶ ἡ ἀρχαία αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς *Κύπρου*, ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς ζ' ἑκατονταετηρίδος, εὑρέθησαν ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων. Ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ἰουστινιανὸς ὁ Β' πλησίον τῆς Κυζίκου, ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς τῆς Προποντίδος, ἔκτισε τὴν Ἰουστινιανούπολιν (688), χάριν τῶν ἐκπατρισθέντων Κυπρίων. Διὰ τοῦτο ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου φέρει καὶ τὸν τίτλον τοῦτον (Ἰουστινιανουπόλεως) μέχρι σήμερον. Διὰ τῶν Ἀράβων ἐπῆλθε κατάπτωσις τῶν μνημονευθέντων τριῶν πατριαρχείων. Οἱ χριστιανοὶ κατεπιέζοντο καὶ ἐπεζητεῖτο ὁ ἐξισλαμισμὸς αὐτῶν, πολλοὶ δὲ ἐξισλαμίσθησαν. Ἡ ἀραβικὴ γλῶσσα διεδόθη ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν ἐξισλαμισθέντων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν. Οἱ πατριαρχικοὶ θρόνοι ἐπὶ πολλὰ ἔτη (40 καὶ 70) ἔμειναν κενοί, ἐν Ἀντιοχείᾳ δὲ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀνήρχοντο τὸν πατριαρχικὸν θρόνον συνήθως ἰθαγενεῖς, ἀραβόφωνοι πατριάρχαι. Ὅτε τῆς Παλαιστίνης καὶ Συρίας ἔγιναν κύριοι οἱ Σελτσοῦκοι (δεύτερον ἥμισυ τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος), ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν ἐχειροτέρευσεν. Ἐκ τούτου προέκυψαν αἱ σταυροφορίαι τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν κύριοι τῆς Ἀντιοχείας, τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τῆς Κύπρου. Πατριάρχαι τῶν δύο τούτων πόλεων, ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου καὶ ἐπίσκοποι ἄλλων πόλεων διωρίζοντο λατῖνοι, ὁ δὲ λαὸς καὶ κλῆρος ἐξεβιάζετο νὰ ὑποτάσσεται εἰς αὐτούς. Οἱ ὀρθόδοξοι πατριάρχαι Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων ἠναγκάσθησαν νὰ φύγωσιν ἢ ἐξεδιώχθησαν, μετὰ τὸν θάνατον δὲ αὐτῶν οἱ διάδοχοι ἐξελέγοντο, ἐχειροτονοῦντο καὶ διέτριβον, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ γνωστὸς κανονολόγος Βαλσαμών, γενόμενος Ἀντιοχείας, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ τὴν πόλιν ταύτην. Εἰς τὴν Αἴγυπτον δὲν μετέβησαν οἱ Σελτσοῦκοι, οὔτε περιῆλθεν ἡ χώρα αὕτη εἰς τοὺς σταυροφόρους. Τοὺς Ἄραβας διεδέχθησαν ἐκεῖ οἱ

Μαμελοῦκοι (= μισθοφόροι, δοῦλοι), ἡμιβάρβαροι, τουρκικῆς καὶ κιρκασίας καταγωγῆς (1254). Οὗτοι κατέλαβον καὶ τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Συρίαν (1268), ἐκδιώξαντες τοὺς σταυροφόρους καὶ τοὺς λατίνους πατριάρχας καὶ δεχθέντες ὀρθοδόξους. Ἐπανειλημμένως κατεδίωξαν τοὺς χριστιανοὺς καὶ εἰς τοὺς διωγμοὺς αὐτῶν ὀφείλεται κυρίως τὸ γεγονός, ὅτι μέγα μέρος τῶν κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων ἔγιναν μουσουλμᾶνοι. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ μητροπόλεων, ἀρχιεπισκοπῶν καὶ ἐπισκοπῶν τῶν τεσσάρων πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς λαμβάνει τις γνῶσιν ἐκ τῶν σχετικῶν καταλόγων τῶν διαφόρων ἐποχῶν («τακτικά», «συνταγμάτια», «notitiae»). Ὁ ἀρχαιότερος τούτων, ἀναγόμενος εἰς τὴν ζ′ ἑκατονταετηρίδα, ἀπεδόθη εἰς τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντίας τῆς Κύπρου Ἐπιφάνιον (Migne, 86, 787). Ἂν ἡ ἀπόδοσις αὕτη ἔχει βάσιν τινά, τότε δὲν πρόκειται βεβαίως περὶ τοῦ γνωστοῦ πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας, ζήσαντος τὴν δ′ ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ περὶ τοῦ Κωνσταντίας Ἐπιφανίου τοῦ Β′ ἀκμάσαντος περὶ τὸ 680. Μετ᾽ αὐτὸν ἔρχεται χρονολογικῶς ἄλλος κατάλογος, ἀναγόμενος εἰς τὴν η′ ἑκατονταετηρίδα, δημοσιευθεὶς πρώτην φορὰν ἐν τῷ γερμανικῷ περιοδικῷ Zeitschrift für Kirchengeschichte (1891), ἔπειτα ἐν Νέᾳ Σιών (1931). Σχετικὸν ἔργον Γερασίμου Κονιδάρη, Αἱ μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου (1934). Μεταγενεστέρους καταλόγους εὑρίσκει τις εἰς τὰ ἑπόμενα ἔργα: Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα (τόμος 5, σελ. 455-530). Hieroclis Senecdemus et Notitiae graece episcopatum ἔκδοσις G. Parthey, ἐν Βερολίνῳ, 1866. Georgii Cyprii, Descriptio orbis romani, ἔκδοσις Henricus Gelzer, ἐν Λειψίᾳ, 1890. H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veroffentlichte Texte der Notitiae Episcopatum (Ἀκαδημεία τοῦ Μονάχου, 1901).

Σύνοδοι αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν («πατριαρχικαὶ σύνοδοι»). Ὡς εἶχον ρυθμισθεῖ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἰουστινιανοῦ, αἱ «ἐνιαύσιοι» πατριαρχικαὶ σύνοδοι συνήρχοντο ἅπαξ τοῦ ἔτους καὶ μετεῖχον οἱ μὴ ἔχοντες ἐπισκόπους μητροπολῖται. Ὁ Βαλσαμών, γράψας τέλη τῆς ιβ′ ἑκατονταετηρίδος πληροφορεῖ ἡμᾶς, ὅτι παρὰ τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως μετέβαινον οἱ μὴ ἔχοντες ἐπισκόπους μητροπολῖται καὶ προσθέτει, «οὗτοι γὰρ ἀναγκάζονται καὶ μόνοι παρὰ τῷ πατριάρχῃ ἅπαξ τοῦ ἔτους συνέρχεσθαι» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2, 326). Ἐκ τούτων καταφαίνεται, ὅτι μέχρι τέλους τῆς ιβ′ ἑκατονταετηρίδος ὑφίσταντο, τοὐλάχιστον ἐν τῷ πατριαρχείῳ Κωνσταντινουπόλεως, αἱ ἐνιαύσιοι πατριαρχικαί, μεταγενεστέρα ὅμως μαρτυρία δὲν ὑπάρχει. Περὶ τῶν «ἐνδημουσῶν» συνόδων· ἔχομεν ὑπ᾽ ὄψιν μόνον τὰς τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, διότι αὗται ἀπέκτησαν σημασίαν, ὑπέστησαν ἐνδιαφέρουσαν ἐξέλιξιν καὶ ἔχουσιν ἐρευνηθεῖ ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν. Τὰς συνόδους ταύτας συνεκάλει ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὁσάκις παρουσιάζοντο ὑποθέσεις, περὶ τῶν ὁποίων ἔκρινεν, ὅτι δὲν

ἠδύνατο νὰ τὰς ἀναβάλῃ μέχρι τῆς συγκροτήσεως τῆς ἐνιαυσίου συνόδου, μετεῖχον δὲ αὐτῶν οἱ τυχαίως ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημοῦντες μητροπολῖται τοῦ πατριαρχείου τούτου (οἱ «ἐνδημοῦντες»), διὰ τοῦτο δύναταί τις νὰ ὀνομάσῃ αὐτὰς τυχαίας συνόδους. Ἀλλὰ βραδύτερον ἐπῆλθε μεταβολή. Τὴν μεταβολὴν ταύτην πληροφορούμεθα ἔκ τινος ἐγγράφου τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου πρὸς τὸν μητροπολίτην Ρωσσίας Ἀλέξιον, μέσα τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος (1354). Ὅτι ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ πρόκειται περὶ ἐνδημουσῶν συνόδων, οὐδεὶς ἀμφιβάλλει. Ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου ἐξάγεται, ὅτι ὁ μητροπολίτης Ρωσσίας ἦτο ὑπόχρεως νὰ μεταβαίνῃ εἰς τὴν ἐνδημοῦσαν σύνοδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. «Ἐπεὶ δὲ ἀναγκαίως ἔχει ἐπιδημεῖν ἐνταῦθα, ὡς οἱ θεῖοι καὶ ἱεροὶ κανόνες παρακελεύονται, κατὰ χρέος τῆς ὑποταγῆς τῆς εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ κατὰ τὴν διάταξιν κτλ.» (Miklosich, Acta, τόμος Α', σελ. 339). Τὸ ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ περὶ τοῦ Ρωσσίας Ἀλεξίου λεγόμενον ἴσχυε, κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχήν, βεβαίως καὶ περὶ ὅλων τῶν ἄλλων μητροπολιτῶν τοῦ πατριαρχείου. Καὶ οὗτοι ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ μεταβαίνωσιν εἰς τὴν ἐνδημοῦσαν σύνοδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ὑποχρέωσις τῶν μητροπολιτῶν, ἵνα ἔρχωνται εἰς τὴν ἐνδημοῦσαν σύνοδον, ἀπετέλεσε βεβαίως καὶ διὰ τὸν πατριάρχην ὑποχρέωσιν νὰ συγκαλῇ αὐτήν. Οὕτως, ἀντὶ τῶν ἐκτάκτων καὶ τυχαίων ἐνδημουσῶν συνόδων, ὑπῆρχε πλέον τακτικὴ καὶ διαρκὴς σύνοδος. Τοῦτο δεικνύει καὶ ἡ πληθὺς τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων ἐκ διαφόρων ἐτῶν τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τῶν Miklosich καὶ Müller, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Acta Patriarchatus Constantinopolitani (1860 καὶ 1862). Αἱ ἐνιαύσιοι πατριαρχικαὶ σύνοδοι ἦσαν πλέον περιτταὶ καὶ ἔπαυσαν συνερχόμεναι, τοὺς δὲ κανόνας αὐτῶν, ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατόν, ἐφήρμοζον εἰς τὴν τακτικὴν καὶ διαρκῆ ἐνδημοῦσαν σύνοδον. Περὶ τῆς ἐνδημούσης συνόδου δὲν ὑπῆρχον κανόνες. Περὶ τούτου οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει. Ὅταν, ἑπομένως, ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ τοῦ πρὸς τὸν Ρωσσίας Ἀλέξιον ἐγγράφου τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου λέγεται «ὡς οἱ θεῖοι καὶ ἱεροὶ κανόνες παρακελεύονται», πρόκειται περὶ τῶν κανόνων τῶν ἐνιαυσίων πατριαρχικῶν συνόδων, ἐφαρμοζομένων ἐπὶ τῶν ἐνδημουσῶν. Ἡ ἐφαρμογὴ συνίστατο μόνον εἰς τοῦτο· ἡ μὲν ὑπὸ τῶν κανόνων ἐπιβαλλομένη ὑποχρέωσις τοῦ πατριάρχου, νὰ συγκαλῇ τὰς ἐνιαυσίους πατριαρχικὰς συνόδους, μετεβλήθη εἰς ὑποχρέωσιν νὰ συγκαλῇ τακτικῶς τὰς ἐνδημούσας, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν κανόνων ἐπιβαλλομένη ὑποχρέωσις τῶν μητροπολιτῶν, νὰ μετέχωσι τῶν ἐνιαυσίων πατριαρχικῶν συνόδων, μετεβλήθη εἰς ὑποχρέωσιν αὐτῶν νὰ μετέχωσι τῆς τακτικῆς καὶ διαρκοῦς ἐνδημούσης. Κατὰ τὰ ἄλλα δὲν ἐφηρμόζοντο οἱ κανόνες καὶ αἱ δύο αὗται σύνοδοι ἦσαν διάφοροι. Ἀλλὰ γεννᾶται τὸ σπουδαῖον ζήτημα, πότε ἡ ἐνδημοῦσα σύνοδος ἀπέκτησε τὴν νέαν μορφήν, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ κατὰ

τὰ μέσα τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος; Ἐπειδή, ὡς εἴδομεν, τέλη τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἔγραφεν ὁ Βαλσαμών, ὑφίσταντο ἀκόμη αἱ ἐνιαύσιοι πατριαρχικαὶ σύνοδοι (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2, 326. 3, 536), οἱ κανόνες αὐτῶν δὲν ἐφηρμόζοντο ἀκόμη ἐπὶ τῆς ἐνδημούσης — δὲν ὑπῆρχε τότε ἡ τακτικὴ καὶ διαρκὴς ἐνδημοῦσα σύνοδος. Ἑπομένως αὕτη ἐγεννήθη πρὸ τῶν μέσων τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος (πρβλ. καὶ αὐτόθι, 6, 448 κ. ἑξ.).

Αἴτιον τῆς γενέσεως αὐτῆς ὑπῆρξαν αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ ἀναστατώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπῆλθον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Φράγκων, τὸ βυζαντινὸν κράτος κατελύθη, ἡ Νίκαια κατέστη τὸ καταφύγιον τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, συγχρόνως δὲ καταφύγιον τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων τῶν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων καταληφθεισῶν ἐπαρχιῶν. Ὅλοι σχεδὸν οἱ μητροπολῖται παρέμενον διαρκῶς ἐν τῇ πρωτευούσῃ — δὲν ὑπῆρχε πλέον λόγος νὰ συγκαλῆται ἐνιαύσιος πατριαρχικὴ σύνοδος. Ἐνιαύσιοι πατριαρχικαὶ σύνοδοι καὶ ἔκτακτοι ἐνδημοῦσαι συνεχωνεύθησαν καὶ ἐγεννήθη ἡ τακτικὴ καὶ διαρκὴς ἐνδημοῦσα σύνοδος, ἡ ὁποία διετηρήθη καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου μετετέθη μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν (1261). Κατ' ἀρχήν, ὅλοι οἱ μητροπολῖται ἦσαν ὑπόχρεοι ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν τακτικὴν καὶ διαρκῆ σύνοδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἕνεκα διαφόρων λόγων, ἠμποδίζοντο νὰ μεταβαίνωσι κατ' ἔτος εἰς αὐτήν. Οὕτως ὁ μνημονευθεὶς πατριάρχης Φιλόθεος ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Ρωσσίας Ἀλέξιον, διὰ τὴν ἀπόστασιν, νὰ ἔρχεται ἀνὰ πᾶν δεύτερον ἔτος, ἀποστέλλων, ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, ἀντιπροσώπους (Acta, A', 339). Ἄλλοι μητροπολῖται ἠμποδίζοντο ὑπὸ τοῦ γήρατος, τῶν ἀσθενειῶν, τῶν ἐλλείψεων τῆς συγκοινωνίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τῶν ἀναγκῶν τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν. Ἐκ τῶν μνημονευθέντων ἐγγράφων τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος γνωρίζομεν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑκάστοτε συνοδικῶν μελῶν συνήθως ἐκυμαίνετο περὶ τὴν δεκάδα, οὐδέποτε δὲ ὑπερέβη τὸν ἀριθμὸν τριάκοντα. Τὸ κατ' ἀρχὴν λοιπὸν ἰσχῦον οὐδέποτε ἐφηρμόσθη καὶ δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐφαρμοσθῇ, διότι ἤρκει, νὰ ὑφίσταται ἑκάστοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀριθμός τις μητροπολιτῶν χάριν τῆς τακτικῆς καὶ διαρκοῦς ἐνδημούσης συνόδου. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν βουλομένων καὶ δυναμένων.

Ὁ κλῆρος τῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν. Ἀπὸ πολλοῦ δὲν ὑπῆρχον πλέον ἰδιαίτεραι θεολογικαὶ σχολαί. Ὅλαι αἱ σχολαὶ ἔδιδον θρησκευτικὴν μόρφωσιν καὶ εἶχον θεολογικὸν χαρακτῆρα. Ἂν ἡ εἰκονομαχία τῆς η' ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἐπιφέρει κατάπτωσιν ἐν γένει τῶν γραμμάτων, ἑπομένως καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου, ἡ ἀπὸ τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος ἀρξαμένη ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων ὄχι μόνον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐμφάνισιν περισσοτέρων λογίων κληρικῶν,

ἀλλ' ἐξύψωσε καὶ τὸ γενικὸν ἐπίπεδον τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου. Ἀπηγορεύετο μὲν ὁ μετὰ τὴν χειροτονίαν γάμος, ἀλλὰ διὰ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἀπήντων ἀντίθετα παραδείγματα μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (886 - 911). Οἱ μέλλοντες νὰ χειροτονηθῶσι πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι, ἂν ἐξέφραζον τὴν θέλησιν νὰ νυμφευθῶσιν, ἠδύναντο νὰ τελέσωσιν ἀμέσως τὴν χειροτονίαν, ἐντὸς δὲ διετίας τὸν γάμον. «Ἡ ἐπὶ τοῦ παρόντος κρατοῦσα συνήθεια τοῖς πρὸς γάμον συνάπτεσθαι λογισμὸν ἔχουσι δίδωσιν εἰς ἱερέας πρὸ τῆς μνηστείας τελεῖν, εἶτα μέχρις ἐτῶν δύο τῷ βουλομένῳ γήμασθαι περαίνειν ὁρίζει τὸ βούλημα» (Νεαρὰ 3η). Εἰς τὴν μέχρι τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἐπικράτησιν τῆς μνημονευθείσης συνηθείας συνετέλεσε τὸ γεγονός, ὅτι μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἡ ἱερολογία τοῦ γάμου δὲν ἦτο ὑποχρεωτική. Ἐπεκράτει ἀκόμη ἡ περὶ γάμου ρωμαϊκὴ ἀντίληψις καὶ ἤρκει ἡ ἐπίσημος δήλωσις αὐτοῦ, ἵνα οὗτος εἶναι νόμιμος καὶ ἔγκυρος. Λέων ὁ Σοφός, παρὰ τοῦ ὁποίου πληροφορούμεθα τὴν μέχρις αὐτοῦ κρατήσασαν συνήθειαν, νὰ τελῶσι γάμον μετὰ τὴν χειροτονίαν, ἀπηγόρευσεν αὐτήν, ἔκτοτε δὲ δὲν ἀναφαίνεται πλέον. Εἰς τὴν ἐξαφάνισιν ταύτην συνετέλεσεν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος πρῶτος κατέστησε τὴν ἱερολογίαν τοῦ γάμου ὑποχρεωτικήν, οἱ δὲ κληρικοὶ οὕτω δὲν ἠδύναντο βεβαίως πλέον νὰ τελῶσι γάμον. Μέσα τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος ὁ αὐτοκράτωρ Ἰσαάκιος ὁ Κομνηνὸς (1057 - 1059), στηριζόμενος εἰς παλαιοτέραν διάταξιν, ὥρισε τὰ τακτικὰ («κανονικὰ») καὶ τυχηρὰ εἰσοδήματα τῶν ἐπισκόπων. Τῶν τακτικῶν εἰσοδημάτων βάσις ἐτέθη ἡ διάκρισις τῶν χωρίων εἰς τρεῖς τάξεις, τριάκοντα, εἴκοσι καὶ δέκα οἰκιῶν («καπνῶν»), ἀναλόγως δὲ ὡρίζετο τὸ ποσὸν τῶν νομισμάτων, τῶν ζῴων, τῶν προϊόντων τῆς γῆς καὶ τοῦ οἴνου, τὸ ὁποῖον ἐδικαιοῦτο νὰ λάβη ἐξ αὐτῶν ὁ ἐπίσκοπος. Ἐκ πρώτης τάξεως χωρίου, ἐλάμβανεν ἓν χρυσοῦν νόμισμα («τῆς προτιμωμένης χαραγῆς τῆς βασιλείας μου»), δύο ἀργυρᾶ νομίσματα, ἕνα κριόν, ἓξ μόδια κριθῆς, ἓξ μέτρα οἴνου, ἓξ μόδια ἀλεύρου καὶ τριάκοντα ὀρνίθια. Ἐκ δευτέρας τάξεως χωρίου, τὸ ἥμισυ τοῦ μνημονευθέντος χρυσοῦ νομίσματος («δίμοιρον»), ἓν ἀργυροῦν νόμισμα, ἓν πρόβατον («μέσαρνον»), τέσσαρα μόδια κριθῆς, τέσσαρα μέτρα οἴνου, τέσσαρα μόδια ἀλεύρου καὶ εἴκοσιν ὀρνίθια. Ἐκ τρίτης τάξεως χωρίου, πέντε ἀργυρᾶ νομίσματα, ἓν ἀρνίον, δύο μόδια κριθῆς, δύο μέτρα οἴνου, δύο μόδια ἀλεύρου, καὶ δέκα ὀρνίθια (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 1, 75 καὶ ἑξῆς). Ὡς τυχηρὰ ὁ ἐπίσκοπος ἐδικαιοῦτο νὰ λάβη ἐκ χειροτονίας ἀναγνώστου ἓν χρυσοῦν νόμισμα, διακόνου ἢ πρεσβυτέρου, τρία χρυσᾶ νομίσματα καὶ δώδεκα πήχεις πανίου. Τὸ διάταγμα τοῦτο ἐπανελήφθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1081 - 1118) ἀμφότερα δὲ ἔγιναν δεκτὰ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διὰ συνοδικῶν ἀποφάσεων (αὐτόθι, 5,280 καὶ ἑξῆς). «Λόγῳ ἐπιδόσεως καὶ προεδρείας» ἐδίδετο εἰς ἐπισκόπους καὶ ἄλλη ἐπαρχία πρὸς διοίκησιν καὶ νομήν. Τοῦτο

ἐνίοτε ἐγίνετο χάριν οἰκονομίας διὰ τὰς ἐπαρχίας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἠδύναντο νὰ συντηρήσωσιν ἰδιαίτερον ἐπίσκοπον. Τὰ εἰσοδήματα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν μεγάλα, χρησιμοποιούμενα καὶ διὰ τοὺς ἐνδεεῖς, ἀλλ' ἔπειτα περιωρίσθησαν, διὰ τοῦτο κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς συνόδου, ἵνα ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης ὁ ΙΓ' (1315) νέμεται τὰ εἰσοδήματα χηρευουσῶν ἐπαρχιῶν, ἕκαστος δὲ μητροπολίτης ἐτησίως πληρώνῃ εἰς τὸν πατριάρχην ὡρισμένον ποσόν, ἀνάλογον τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ (1324, ἐπὶ πατριάρχου Ἡσαΐου).

Τιμητικαὶ διακρίσεις κληρικῶν. Ἐκ τῶν διακόνων διεκρίθη ὁ *ἀρχιδιάκονος* περὶ τὸ 300. Τὰ ἀρχαιότερα καὶ γνωστότερα παραδείγματα, ὁ Καικιλιανός, ἀρχιδιάκονος τοῦ Καρχηδόνος Μενσουρίου († 307), βραδύτερον Εὐάγριος ὁ Ποντικός, ἀρχιδιάκονος τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ (381). Ὁ ἀρχιδιάκονος ἀνεπλήρου τὸν ἐπίσκοπον ἐν τοῖς διοικητικοῖς καὶ συνήθως διεδέχετο αὐτόν. Ἐκ τῶν πρεσβυτέρων διεκρίθη ὁ *ἀρχιπρεσβύτερος* ἢ *πρωτοπρεσβύτερος* περὶ τὸ 400 (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία, 6, 9 καὶ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο σχόλιον τοῦ Valesius, Migne, 67, 691). Ὁ τίτλος οὗτος ἀρχικῶς ἐδίδετο εἰς τὸν ἔχοντα τὰ πρεσβεῖα τῆς χειροτονίας, προεδρεύοντα τοῦ πρεσβυτερίου καί, κωλυομένου τοῦ ἐπισκόπου, τελοῦντα τὴν λειτουργίαν ἐν τῷ καθεδρικῷ ναῷ. Ἔπειτα ὁ τίτλος ἐδίδετο καὶ εἰς μὴ ἔχοντα τὰ πρεσβεῖα τῆς χειροτονίας. Κατὰ τὴν καθιερωμένην γνώμην, *ἀρχιμανδρίτης* ἀρχικῶς ἐσήμαινε τὸν ἡγούμενον ἑνὸς μοναστηρίου («μάνδρας»), ἔπειτα, τὸν γενικὸν ἀρχηγὸν περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς μοναστηρίων. Ἀλλὰ κατὰ γενικὸν κανόνα, οἱ τίτλοι δὲν ἐπεκτείνονται ἐκ τῶν κατωτέρων προσώπων εἰς τὰ ἀνώτερα, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀνωτέρων εἰς τὰ κατώτερα πρόσωπα. Διὰ νὰ εἴπωμεν ἓν παράδειγμα· ὁ τίτλος τοῦ «πρυτάνεως» ἐκ τοῦ ἐξάρχοντος τοῦ πανεπιστημίου μετεδόθη, κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν, εἰς τοὺς διευθυντὰς πολλῶν κατωτέρων ἐκπαιδευτηρίων. Δὲν ἀναβιβάζονται οἱ κατώτεροι τίτλοι, ἀλλ' οἱ ἀνώτεροι τίτλοι καταβιβάζονται. Ὡς φαίνεται, καὶ ὁ μοναχικὸς βίος δὲν ἀπετέλεσεν ἐξαίρεσιν τοῦ γενικοῦ κανόνος. Ὁ τίτλος «ἀρχιμανδρίτης» εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἐν τῇ γενέσει αὐτοῦ, ἔλαβεν ἤδη τὴν ἀνωτέραν αὐτοῦ μορφήν, ἤτοι τὴν σημασίαν τοῦ ἀρχηγοῦ πολλῶν μοναστηρίων. Διότι οἱ πρῶτοι ἱδρυταὶ μοναστηρίων συνήθως ἵδρυον περισσότερα τοῦ ἑνὸς μοναστήρια. Ὁ Παχώμιος, ἱδρύσας περὶ τὸ 320 τὸ κοινοβιακὸν σύστημα καὶ ἀποθανὼν τῷ 346, ὠνομάζετο ζῶν ἔτι «ἀρχιμανδρίτης τρισχιλίων μοναχῶν» (Παλλαδίου, Λαυσιακόν, κεφ. 7, ἔκδοσις Butler 1904, σελ. 26). Κύριλλος ὁ Σκυθοπολίτης, γράψας μέσα τῆς στ' ἑκατονταετηρίδος τὰς ἐξαιρέτους ἐκείνας βιογραφίας μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης (τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς ε' καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς στ' ἑκατονταετηρίδος) οὐδέποτε μεταχειρίζεται τὸ ὄνομα «ἀρχιμανδρίτης» μὲ τὴν κατωτέραν σημασίαν τοῦ ἡγουμένου ἑνὸς μόνου μο-

ναστηρίου (Ed. Schwartz, Kyrillos von Skythopolis, 1939, σελ. 297, εἰς τὴν λέξιν ἀρχιμανδρίτης, «bei Kyrillos nie der Vorsteher einer einzelnen Mönchsgemeinschaft»). Ἐν ταῖς Νεαραῖς τοῦ Μεγάλου Ἰουστινιανοῦ, ὁ μὲν προϊστάμενος ἑνὸς μοναστηρίου ὀνομάζεται κατὰ κανόνα «ἡγούμενος», «ἀρχιμανδρίτης» δὲ ὀνομάζεται ὁ ἔχων τὴν ἐποπτείαν πολλῶν μοναστηρίων. Ἀπαγορεύων ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν μετάβασιν μοναχοῦ ἐξ ἑνὸς μοναστηρίου εἰς ἄλλο, λέγει· «προσῆκόν ἐστι, τοὺς εὐλαβεστάτους ἡγουμένους μὴ εἰσδέχεσθαι τὸν τοῦτο πράττοντα... ὥστε καὶ τοῦτο κωλύσουσιν οἱ θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι καὶ οἵ γε ἀρχιμανδρῖται καλούμενοι, τὴν μοναχικὴν σεμνότητα κατὰ τοὺς θείους κανόνας φυλάττοντες» (Νεαρὰ 5, κεφ. 7, ἐκ τοῦ ἔτους 535· πρβλ. καὶ Νεαρὰν 120, κεφ. 6, ἐκ τοῦ ἔτους 544). Μόνον ἐν τῇ Νεαρᾷ 123, κεφ. 34 (ἐκ τοῦ ἔτους 546) λέγεται, «κελεύομεν τοίνυν τὸν ἀββᾶν ἢ τὸν ἀρχιμανδρίτην ἐν ἑκάστῳ μοναστηρίῳ». Τέλος τὸ ὄνομα «ἀρχιμανδρίτης» κατέστη ἁπλοῦς τιμητικὸς τίτλος ἀγάμων κληρικῶν τῶν ἐπισκοπῶν, ὄχι βεβαίως μὲ τὴν σημασίαν τοῦ ἡγουμένου μοναστηρίου, ἀλλὰ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τῶν μοναστηρίων.

Περὶ τὸ 400 παρουσιάσθη ὁ *σύγκελλος* (συν-κέλλα, κελλίον), συγκάτοικος τοῦ ἐπισκόπου, συνδιαιτώμενος μετ' αὐτοῦ καὶ συσκεπτόμενος περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων. Ὁ ἀρχαιότερος γνωστὸς εἶναι ὁ σύγκελλος τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Νεστορίου (428 - 431) Ἀναστάσιος, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Νεστόριος «τοῦτον διὰ τιμῆς εἶχε πολλῆς καὶ τοῖς πράγμασι συμβούλῳ ἐχρῆτο» (Ἐκκλ. Ἱστορία 7, 32· πρβλ. καὶ Θεοφάνους, Χρονογραφίαν, ἔκδοσιν Βόννης, I, σελ. 136, ἔκδοσιν De Boor, σελ. 88, στίχον 26). Ἐνῷ προηγουμένως ὁ ἀρχιδιάκονος συνήθως διεδέχετο τὸν ἐπίσκοπον, ἀπὸ τῆς ἕκτης τοὐλάχιστον ἑκατονταετηρίδος ὁ σύγκελλος διεδέχετο αὐτόν. Περὶ τῆς ἐγκαθιδρύσεως («προβλήσεως») τοῦ συγκέλλου πραγματεύεται Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἡ Βασίλειος Τάξις (δεύτερον βιβλίον, κεφ. 5). Κατ' αὐτήν, τὸν σύγκελλον ἐγκαθίδρυεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐν τοῖς ἀνακτόροις («ἐπὶ ὀνόματος πατρός, υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος προβάλλεταί σε ἡ ἐκ Θεοῦ βασιλεία ἡμῶν σύγκελλον»), ἔστελλε δὲ αὐτὸν πρὸς τὸν πατριάρχην, ὁ ὁποῖος ἐσφράγιζε τὸν προβληθέντα καί, προσκαλῶν τοὺς παρεπιδημοῦντας μητροπολίτας καὶ ἀρχιεπισκόπους, ἤγγειλεν εἰς αὐτούς, ὅτι «ὁ βασιλεὺς ἡμῶν ὁ ἅγιος θεόθεν ὁδηγηθεὶς τοῦτον προεβάλλετο σύγκελλον». Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐγίνετο ἐπίσημός τις συνέλευσις. Ὁ πατριάρχης διέτασσε νὰ τεθῇ μικρὸν σκαμνίον, «ἀποκοπτὸν (κεχωρισμένον) τῶν σκάμνων τῶν μητροπολιτῶν». Καὶ ἂν μὲν δὲν ὑπῆρχεν ἄλλος σύγκελλος ἀρχαιότερος, τὸ σκαμνίον ἐτίθετο ἀριστερὰ τοῦ πατριάρχου, ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει, δεξιὰ τοῦ

3. Ἡ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ χωρίου δέχεται τὸν ἀρχαιότερον σύγκελλον ὡς σύγκελλον

πατριάρχου. Ἐκεῖ ἐκάθητο ὁ νεοπροβληθεὶς σύγκελλος[3]. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συνελεύσεως ταύτης, «περί τινων ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων συναίρει λόγον ὁ πατριάρχης μετ' αὐτῶν, οἷα καὶ ὅσα βούλονται καὶ μετὰ μικρὸν κελεύσει τοῦ πατριάρχου ἀνίστανται καὶ ἐξέρχονται πάντες». Δύναταί τις νὰ δεχθῇ, ὅτι ἡ συνέλευσις αὕτη ἦτο μὲν πανηγυρικὴ καὶ σύντομος, ἀλλὰ πανομοιότυπος τῆς ἐνδημούσης συνόδου καὶ νὰ ἐξαγάγῃ τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ σύγκελλοι μετεῖχον τῆς ἐνδημούσης, βεβαίως ὡς σύμβουλοι τοῦ πατριάρχου, ἀλλὰ καὶ τῆς συνόδου. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ὑποστηρίζεται ἐκ τῶν ἑπομένων. Ἀπὸ τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος σύγκελλοι διωρίσθησαν μητροπολῖται, οἱ ὁποῖοι, φυσικά, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκτελῶσιν ὅλα τὰ καθήκοντα τῶν παλαιῶν συγκέλλων. Διὰ τοῦτο τὴν θέσιν τῶν παλαιῶν συγκέλλων βαθμηδὸν κατέλαβον κυρίως οἱ λεγόμενοι «ἐξωκατάκηλοι» (μέγας οἰκονόμος, μέγας σακελλάριος, μέγας σκευοφύλαξ, χαρτοφύλαξ καὶ σακελλάριος). Οὗτοι, ἀναμφιβόλως, μετεῖχον τῆς ἐνδημούσης συνόδου. Περὶ ὅλων τούτων πείθεταί τις, ἀνατρέχων εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Α', τοῦ Κομνηνοῦ (1004, Byz. Zeitschrift, τόμος 3ος, σελ. 18 καὶ ἑξῆς), Θεόδωρον τὸν Βαλσαμῶνα (τέλη τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος, Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα 4, 533), τὸν Κωδινὸν (I, 4 καὶ 7· IX, 65, περὶ τὸ 1350 καὶ τὸν Σίλβεστρον Συρόπουλον (Ἱστορία τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας, 1439, σελ. 108). Μετὰ τὴν δ' ἑκατονταετηρίδα ἀνεφάνησαν τὰ λεγόμενα *ὀφφίκια*, συνιστάμενα εἰς διάφορα ὑπουργήματα καὶ διαφόρους ὑπηρεσίας καὶ τῶν ὁποίων ἀρχαιότεροι καὶ ἀνώτεροι ἦταν οἱ μνημονευθέντες «ἐξωκατάκηλοι» (ἢ ἐξωκατάκοιλοι καὶ ἐξωκατάκελλοι), τῆς ὁποίας λέξεως ἡ σημασία δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστή. Τὸ ἰδιαίτερον ὄνομα ἑκάστου τῶν πέντε ἐξωκατακήλων δεικνύει τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ. Σακέλλη ὠνομάζετο τὸ ταμεῖον, ὁ χαρτοφύλαξ δὲ ἰσοδυνάμει μὲ τὸν σημερινὸν γραμματέα, ἀρχειοφύλακα καὶ βιβλιοφύλακα. Χάριν τιμῆς ἢ πρὸς διάκρισιν ἄλλων φερόντων ὁμώνυμον ὀφφίκιον προσέλαβόν τινες ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ

ἄλλου πατριαρχείου, θέλουσα νὰ ἐξηγήσῃ, διατὶ εἰς τὸν νέον σύγκελλον ἐδίδετο ἡ δεξιὰ θέσις, ἡ ἐπίσημος. Ἀλλὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἐκρίνετο ἀπαραίτητος ἡ παρουσία τοῦ ἀρχαιοτέρου συγκέλλου καὶ ἐτοποθετεῖτο πλησίον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, δεικνύει, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ συγκέλλου τοῦ πατριάρχου τούτου. Περὶ δύο συγκέλλων τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἴδε Νεαρὰν Ἡρακλείου ἔτους 612 (Lingenthal Jusgraecoromanum III. σελ. 37). Ὁ σχολιαστὴς τῆς Βασιλείου Τάξεως Reiske δέχεται καὶ τὸν ἀρχαιότερον σύγκελλον ὡς σύγκελλον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ ὅτι δὲ εἰς τὸν νέον σύγκελλον ἐδίδετο ἡ δεξιὰ θέσις, ἐξηγεῖ (ὁ Reiske) ὡς ἑξῆς· ὁ νεωστὶ προβληθεὶς εἶχε κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐκείνην ἡμέραν ἐξαιρετικῶς τὰ πρωτεῖα. Ἀλλ' ὑπάρχει ἄλλη ἐξήγησις! Κατὰ τὰ ρωμαϊκὰ ἔθιμα, κρατήσαντα καὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς, ἡ ἀριστερὰ θέσις ἦτο ἡ τιμητικὴ (Βαρώνιος, Annales, τόμος II, 1600, σελ. 230, εἰς τὸ ἔτος 213, 3 - 7· τόμος III, 1600, σελ. 218 καὶ 219, εἰς τὸ ἔτος 325, 56 - 60. Hefele, 2, 421, σημ. 2. Treitinger, Die oströmische Kaiser-und Reichsidee, 1938, σελ. 221, σημ. 56). Εἰς τὴν τετάρτην καὶ τὴν ἕκτην Οἰκουμ. σύνοδον οἱ προεδρεύσαντες τῶν συνόδων τούτων παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ἐκάθησαν ἀριστερὰ τοῦ αὐτοκράτορος.

τὸ ἐπίθετον «μέγας». Εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐξωκατακήλων προσετέθη καὶ ὁ «πρωτέκδικος», φέρων τὸ ὄνομα τοῦτο, διότι ὑπῆρχον περισσότεροι «ἔκδικοι», ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐκκλησίας. Τὰ ὀφφίκια ἐπολλαπλασιάσθησαν ἀπὸ τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος, καὶ ὄντα ὑπουργήματα, κατήντησαν βαθμηδὸν ἁπλοῖ τιμητικοὶ τίτλοι.

Ὁ *μοναχικὸς βίος*, μετὰ τὴν καταδίκην τῶν εἰκονομάχων (787 καὶ 843), τῶν διωκτῶν αὐτοῦ, ἐνισχύθη καὶ ἤκμασεν. Εἰς τὸν μοναχικὸν βίον προσήρχοντο πολλοὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν βασιλικῶν οἰκογενειῶν. Μοναχοὶ ἠσχολοῦντο μὲ γράμματα, κληρικοὶ ἐμορφοῦντο ἐν τοῖς μοναστηρίοις, ἐπίσκοποι, μητροπολῖται καὶ πατριάρχαι ὄχι σπανίως ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν μοναχῶν. Οἱ μοναχοὶ ἀνεμίχθησαν εἰς ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, μετὰ θάρρους δὲ καὶ ἐπιμονῆς ὑπεστήριξαν τὰς γνώμας αὐτῶν, ἄλλοτε ἐπ' ἀγαθῷ καὶ ἄλλοτε ἐπὶ κακῷ τῆς ἐκκλησίας. Μοναστήρια ὑπῆρχον παντοῦ, ἐξαρτώμενα ἐκ τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐπαρχίας, ἐμπηγνύοντος σταυρὸν ἐν τοῖς θεμελίοις («σταυρὸν πήξαιτο» - Ἰουστινιανοῦ Νεαρὰ 67, 1 ἔτους 538)[4], καὶ καλούμενα «σταυροπήγια». Τὰ ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐξαρτώμενα μοναστήρια ὠνομάζοντο «πατριαρχικὰ σταυροπήγια» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 5, 110). Ἐπειδὴ περὶ αὐτῶν συνήθως ἐγίνετο λόγος, ἐλησμονήθη ἡ γενικωτέρα σημασία τοῦ ὀνόματος, καὶ σήμερον σταυροπήγια = πατριαρχικά. Τὸ δικαίωμα τοῦ πατριάρχου, νὰ ἔχῃ ἐν διαφόροις ἐπαρχίαις τοῦ πατριαρχείου μοναστήρια ἀπ' εὐθείας ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτώμενα, ὑφίσταται ἀπὸ τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος (Ἐπαναγωγή, 3, 10, γραφεῖσα 879/880). Ὅτε οἱ Ἄραβες κατέλαβον τὴν Συρίαν, Παλαιστίνην καὶ Αἴγυπτον (ζ' ἑκατονταετηρίδα), ἐζητήθησαν νέα κέντρα μοναχικοῦ βίου, καὶ ὡς τοιαῦτα προὐτιμήθησαν ὁ Ὄλυμπος τῆς Βηθυνίας, ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ὁ Ἄθως (τὸ ἅγιον ὄρος). Μέχρι ι' ἑκατονταετηρίδος ἐν Ἄθῳ ὑπῆρχον μόνον ἀναχωρηταὶ ἐν καλύβαις (κελλίοις), οἱ ὁποῖοι, κατὰ τὴν παντοῦ κρατήσασαν συνήθειαν, ἀπετέλεσαν ἕνωσιν ὑπὸ ἀρχηγὸν καλούμενον «πρῶτον», καὶ ὡρισμένας συνελεύσεις (στοιχεῖα διοργανώσεως). Μεταξὺ τῶν κελλίων τῶν μοναχῶν ὑπῆρχόν τινα μεγάλα, ἀποτελούμενα ἐκ πολλῶν δωματίων (οἰκία μετ' ἐξαρτημάτων), ἐν τοῖς ὁποίοις κατῴκουν πολλοὶ ἀναχωρηταὶ καὶ τὰ ὁποῖα ἐνίοτε ἐκαλοῦντο μοναστήρια. Τοιαῦτα θὰ ἦσαν, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος, ἐκτὸς ἄλλων, τὸ τοῦ Ζωγράφου καὶ τοῦ Ξηροποτάμου. Τὸ διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ (920 - 944), παρουσιάζον τὸ τοῦ Ξηροποτάμου ὡς πραγματι-

4. Ἤδη ὁ Μέγας Ἀντώνιος, παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀμμοῦν, τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Νιτρίας, νὰ ὁρίσῃ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν τοῦ μέρους, ὅπου θὰ ἐκτίζοντο κελλία τῶν ἡσυχαστῶν, εἶπεν εἰς αὐτόν: «ποιήσωμεν εὐχὴν καὶ στήσωμεν σταυρόν, ἵνα ὧδε κτίσωσιν οἱ θέλοντες κτίσαι» (Ἀποφθέγματα Πατέρων, Migne 65, 88).

κὴν μονήν, δὲν εἶναι γνήσιον (Φρεαρίτης καὶ Γεδεών). Ἡ ἵδρυσις μεγάλων μοναστηρίων ἐν Ἄθῳ ἤρχισε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος διὰ τοῦ μοναχοῦ Ἀθανασίου. Οὗτος, καταγόμενος ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας τῆς Τραπεζοῦντος, ἐξεπαιδεύθη ἐν Κων]νουπόλει, προοριζόμενος διὰ τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγνώρισε τὸν Μιχαὴλ Μαλεΐνον, περίφημον ἡγούμενον μονῆς τῆς Βηθυνίας, ὅπου ἠκολούθησεν αὐτὸν ὡς μοναχός. Ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Ἄθων. Διὰ τοῦ Μιχαὴλ εἶχε γνωρίσει τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Νικηφόρον Φωκᾶν, στρατηγόν, ὁ ὁποῖος προσεκάλεσε τὸν Ἀθανάσιον εἰς τὸν κατὰ τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης πόλεμον. Ἐκεῖ ὁ Νικηφόρος παρεκάλεσεν αὐτόν, ἐπιστρέφων εἰς Ἄθων, νὰ ἱδρύσῃ Λαύραν, ἵνα καὶ αὐτὸς μονάσῃ ἐν αὐτῇ. Ὁ Ἀθανάσιος ἐξεπλήρωσε τὴν ἐντολήν, ἱδρύσας τὴν Λαύραν (963). Πληροφορηθείς, ὅτι ὁ Νικηφόρος ἔγινεν αὐτοκράτωρ, ἦλθεν εἰς προσωπικὴν μετ' αὐτοῦ συνάντησιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Νικηφόρος ὑπεσχέθη, ὅτι καὶ ὡς αὐτοκράτωρ θὰ ζῇ βίον ἀσκητικὸν καὶ ἐν πρώτῃ εὐκαιρίᾳ θὰ σπεύσῃ εἰς τὸν Ἄθων. Ὁ Νικηφόρος ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἔζη πράγματι ἀσκητικὸν βίον. Ἐκ τούτου ἐξηγοῦνται δύο τινά. Πρῶτον, ὅτι συνήθιζε νὰ κοιμᾶται ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ κοιτῶνος, ἐσκεπασμένος μὲ τὸ ράσον τοῦ θείου αὐτοῦ Μιχαήλ, δεύτερον, ὅτι ἡ νεαρὰ αὐτοκράτειρα Θεοφανὼ ἦτο ἀναμεμιγμένη εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ συνωμοσίαν. Εἰς τὸ νὰ ἐκπληρώσῃ καὶ τὴν ἄλλην αὐτοῦ ὑπόσχεσιν, νὰ σπεύσῃ εἰς συνάντησιν τοῦ Ἀθωνίτου Ἀθανασίου, ἠμποδίσθη ὑπὸ τῆς μνημονευθείσης συνωμοσίας καὶ τῆς τραγικῆς αὐτοῦ δολοφονίας. Ἡ διὰ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ ἀπελευθέρωσις τῆς Κρήτης, ὁρμητηρίου τῶν πειρατῶν Σαρακηνῶν, ἔφερε σχετικὴν ἀσφάλειαν εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν καὶ τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος. Ἕνεκα τούτου ἄλλοι ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀθανασίου, ἱδρύσαντες μοναστήρια ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ὄρους.

Ἀλλ' ἡ κατάστασις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ἦτο ὁλοτελῶς ἀσφαλής, διὰ τοῦτο εἰς τὰ μοναστήρια ἐδίδετο ἡ μορφὴ δυσπορθήτων φρουρίων, μὲ τεθωρακισμένας πύλας, πολεμίστρας, ἐπάλξεις, πύργους καὶ ὁπλοστάσιον. Ἐντὸς τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος ἱδρύθησαν, ἀναμφιβόλως, τὰ μοναστήρια τοῦ Βατοπεδίου καὶ τοῦ Φιλοθέου, ἀπὸ δὲ τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος ἱδρύθησαν τὰ ἄλλα μέχρι σήμερον ὑπάρχοντα μοναστήρια. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ἤρχισαν ἐγκαθιστάμενοι ἐκεῖ καὶ ἀλλοεθνεῖς, Ἴβηρες, Ρῶσσοι, Σέρβοι, Βούλγαροι καὶ Ρουμᾶνοι. Ὁ Ἀθανάσιος Ἀθωνίτης ἢ Λαυριώτης, μετὰ ἑπταετῆ πεῖραν καὶ μακρὰν σκέψιν, ἔκρινε καλὸν νὰ μετατρέψῃ τὴν Λαύραν εἰς κοινόβιον. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μοναχικοῦ κανόνος Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου ἔγραψε τὸ τυπικὸν τῆς Λαύρας (970), ἡ ὁποία κατέστη ὑπόδειγμα διὰ τὰ ἄλλα μοναστήρια τοῦ Ἄθω. Ἐξ ἀναφανέντων ζητημάτων προὐκλήθησαν δύο γενικὰ τυπικὰ ὁλοκλήρου τοῦ Ἄθω, ρυθμίζοντα ὅμως μόνον λεπτομερείας τινὰς καὶ ἐπικυρωθέντα, τὸ μὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Τσιμισκῆ

(972), τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κων)τίνου τοῦ Μονομάχου (1045). Ἐξ αὐτῶν μανθάνομεν τὴν διοργάνωσιν τῶν μοναστηρίων τοῦ Ἄθω. Αὕτη ἦτο συνέχεια καὶ συμπλήρωσις τῆς ἀρχαίας διοργανώσεως τῶν ἀναχωρητῶν. Ἕκαστον μοναστήριον ἦτο ἀνεξάρτητον καὶ εἶχε τὸν ἡγούμενον αὐτοῦ, ἰσόβιον, ἐκλεγόμενον ὑπὸ τῶν προκρίτων μοναχῶν (Meyer, Haupturkunden, σελ. 107, 108, 128, 205 καὶ ἑξῆς). Ὁ «πρῶτος» ἐξελέγετο καὶ ἐγκαθιδρύετο («ἐσφραγίζετο») ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκ τῶν ἡγουμένων τῶν μοναστηρίων, παραιτούμενος τῆς ἡγουμενίας τοῦ μοναστηρίου αὐτοῦ (αὐτόθι, σελ. 169 καὶ ἑξῆς). Διετήρει τὸ ἀξίωμα τοῦ Πρώτου ἰσοβίως, παραμένων ἐν Καρυαῖς καὶ ἔχων δύο μονίμους βοηθοὺς (τὸν οἰκονόμον καὶ τὸν ἐκκλησιάρχην). Ἀφαιρουμένων τῶν τιμῶν, τὰς ὁποίας ὁ πρῶτος εἶχεν, ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἦτο ἀρκούντως ἀόριστος. Δύναταί τις νὰ συνοψίσῃ αὐτὴν εἰς τοῦτο, ὅτι ἀντιπροσώπευε τὰ μοναστήρια πρὸς τὰ ἐκτός, διὰ δὲ τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα ἀπεφάσιζε τῇ γνώσει καὶ τῇ γνώμῃ τῶν ἡγουμένων. Ὑπῆρχεν ἐνιαυσία σύναξις τῶν ἡγουμένων, τῆς ὁποίας προήδρευεν αὐτός. Τὰ μοναστήρια τοῦ Ἄθω ἀπετέλουν ὀργανισμόν, ὁ ὁποῖος ἐκκλησιαστικῶς ἦτο ἀνεξάρτητος πάσης ἄλλης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, πολιτικῶς δὲ ἐξηρτῶντο ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ αὐτοκράτορος («βασιλικά»). Οἱ ἐπαρχιακοὶ ἄρχοντες δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ ἐπέμβωσιν ἐν αὐτῷ. Αἰτία τῆς ἀνεξαρτήτου διοργανώσεως ἦτο τὸ γεγονός, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκᾶς, προτρέψας τὸν Ἀθανάσιον νὰ ἱδρύσῃ τὴν Λαύραν, ὥρισεν ἐν τῷ σχετικῷ διατάγματι, νὰ εἶναι αὕτη «αὐτοδέσποτος καὶ αὐτεξούσιος» (Τυπικὸν τοῦ Ἀθανασίου). Ἡ συνήθεια τῆς ἱδρύσεως τοιούτων βασιλικῶν καὶ ἀνεξαρτήτων μοναστηρίων δὲν ὑπῆρχε πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527 - 565), ἐπὶ δὲ τῶν Κομνηνῶν (ιβ' ἑκατονταετηρίδα) ἦτο πολὺ διαδεδομένη.

Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς (1081 - 1118) ὥρισεν, ἵνα μὴ ἀμφισβητῆται τὸ δικαίωμα τοῦ πατριάρχου νὰ ἐπεμβαίνῃ ἐν ὅλοις τοῖς μοναστηρίοις, πρὸς διόρθωσιν ψυχικῶν σφαλμάτων (Νεαρὰ 37). Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται, ὅτι τὰ μοναστήρια εἶχον γίνει πατριαρχικὰ σταυροπήγια. Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ αὐτῆς τῆς Νεαρᾶς, ἡ ὁποία λέγει, ὅτι τὸ μνημονευθὲν δικαίωμα ἔχει ὁ πατριάρχης, «κἄν τε πατριαρχικὰ ὦσι, κἄν τε βασιλικὰ καὶ αὐτοδέσποτα». Ἡ διάκρισις αὕτη ἐξηκολούθει. Ἀρχὰς τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Β', ὁ Παλαιολόγος (1312), ὑπήγαγε τὸν Πρῶτον τοῦ Ἄθω ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Πρῶτος ἐξελέγετο ὑπὸ τῶν ἡγουμένων τῶν μονῶν, ἀλλ' ἐχειροθετεῖτο («ἐσφραγίζετο») ὑπὸ τοῦ πατριάρχου (Meyer, αὐτόθι, σελ. 197 καὶ ἑξῆς). Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὰ μοναστήρια ἔγιναν πράγματι πατριαρχικὰ σταυροπήγια. Ὁ πατριάρχης τὰ μοναστήρια τοῦ Ἄθω μετὰ τοῦ Πρώτου ὑπέβαλεν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ πλησιεστέρου ἐπισκόπου, Ἱερισσοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπέκτησεν ὡρισμένα δικαιώ-

ματα ἐν αὐτοῖς. Ὡς ἦτο ἐπόμενον, προέκυψαν ἔριδες μεταξὺ τοῦ Πρώτου καὶ τοῦ Ἱερισσοῦ, τὸ πατριαρχεῖον τέλη τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος κατήργησε τὰ δικαιώματα τοῦ Ἱερισσοῦ (ὁ πατριάρχης Ἀντώνιος - 1392). Ἀλλὰ ἡ ἐξουσία τοῦ Πρώτου ἤρχισε νὰ κλονίζεται. Διὰ τοῦτο συνετάχθη τρίτον τυπικὸν τοῦ Ἄθω, ἐπικυρωθὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου καὶ τοῦ πατριάρχου Ἀντωνίου (1394), τὸ ὁποῖον ἐζήτει νὰ στηρίξῃ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πρώτου. «Χρὴ δὲ σέβεσθαι καὶ τιμᾶν τὸν πρῶτον ὡς αὐτὸν τὸν οὐράνιον πατέρα» (Meyer, αὐτ., 198). Ὀλίγον βραδύτερον ἐξεδόθη διάταγμα τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος (1406), περιορίζον τὴν ἐξουσίαν τῶν ἡγουμένων. Περὶ τὸν ἡγούμενον ἑκάστου μοναστηρίου ὥριζε συμβούλιον δέκα πέντε προκρίτων μοναχῶν, ἄνευ τοῦ ὁποίου ὁ ἡγούμενος οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ. Οὕτω τὸ μοναρχικὸν πολίτευμα τῶν μοναστηρίων μετεβλήθη εἰς ἀριστοκρατικὸν (Meyer, αὐτόθι, σελ. 206 καὶ ἑξῆς).

Ἀπὸ τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος παρουσιάσθη χαλάρωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου. Παρουσιάσθη ἡ τῶν μοναχῶν διάκρισις εἰς «μικροσχήμους» καὶ «μεγαλοσχήμους». Ταύτην πρώτην φορὰν ἀναφέρει ὁ Θεόδωρος Στουδίτης († 826 - Migne 99, 941 καὶ 1820) καὶ πολεμεῖ αὐτήν, λέγων «ἓν γὰρ σχῆμα, ὥσπερ καὶ βάπτισμα, καθὼς οἱ ἅγιοι πατέρες ἐχρήσαντο». Ἡ διάκρισις αὕτη ἐπολεμήθη καὶ ὑπὸ ἄλλων, ἀλλὰ διετηρήθη, εἰσήχθη δὲ βραδύτερον καὶ εἰς τὰ μοναστήρια τοῦ Ἄθω. Ἡ διάκρισις προέκυψεν ἐκ τούτου, ὅτι μικρόσχημοι ἠλάττωσαν τὴν αὐστηρότητα τοῦ μοναχικοῦ βίου. «Τοὺς τῆς ἀποταγῆς ὑποδειλιῶντες ἄθλους ὀκνοῦσιν ἀποδύσασθαι διὰ τῶν συνθηκῶν πρὸς αὐτούς» (Νικηφόρος Βλεμμύδης, ἔκδοσις Heisenberg, σελ. 96). Οἱ μεγαλόσχημοι ἐξωτερικῶς δὲν διαφέρουσι τῶν μικροσχήμων, ἐσωτερικῶς ὅμως φέρουσιν ἐπὶ τοῦ στήθους ὕφασμα μετὰ σταυροῦ, ἐξαρτώμενον ἐκ τοῦ τραχήλου ὡς τὸ πετραχήλιον. Ἀξιοῦνται τιμῶν ζῶντες καὶ κατὰ τὴν κηδείαν, φρονοῦμεν δέ, ὅτι ἀξιοῦνται τιμῶν καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ. Διὰ τοῦτό τινες ζῶσι μὲν ὡς μικρόσχημοι, ἀποθνήσκουσιν ὅμως ὡς μεγαλόσχημοι, ὀλίγας στιγμὰς πρὸ τοῦ θανάτου περιβαλλόμενοι τὸ μέγα σχῆμα. Ἀπὸ τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος εἰς τὸν μοναχικὸν βίον εἰσεχώρησε τὸ «ἰδιόρρυθμον» λεγόμενον σύστημα. Γενετικοὶ παράγοντες τοῦ συστήματος τούτου εἶναι οἱ ἑπόμενοι. Ὁ Ἰουστινιανὸς († 565), ἐπιβαλὼν εἰς ὅλα τὰ μοναστήρια τὸ κοινοβιακὸν σύστημα, ἐπέτρεψεν ἐν αὐτοῖς νὰ ζῶσί τινες ἐν ἰδιαιτέροις δωματίοις ὡς ἀναχωρηταί. Τοῦτο προὐκάλεσε καταχρήσεις, ἢ ηὐνόησεν ὑφισταμένας τοιαύτας (πρβλ. Τυπικὸν Ἀθανασίου Ἀθωνίτου, ι' ἑκατονταετηρίδος - Meyer, αὐτ., σελ. 116). Αἱ καταχρήσεις ηὔξησαν, διότι ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Σοφὸς ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς μοναχούς, νὰ ἔχωσιν ἰδιαιτέραν περιουσίαν (Νεαρὰ 5, ἐκ τῶν ἐτῶν 886 - 893, ἔκδοσις Lingenthal, Jus graecoromanum, τόμος 3, σελ. 73 κ. ἑξ. Ἰωάννου Τσιμισκῆ, Τυπικὸν Ἄθω, ἔτους 972, διάταξις 6 καὶ

13 - Meyer, αὐτ., σελ. 145, 1 κ. ἑξ. 146, 16 κ. ἑξῆς). Οὕτως οἱ μοναχοὶ ἀπέκτησαν καὶ τὰ μέσα παρεκτροπῶν. Ἔπειτα παρημελήθη καὶ ἡ διάταξις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ ἐπιβάλλουσα εἰς τοὺς συνήθεις μοναχοὺς κοινοὺς μεγάλους κοιτῶνας. Ἐπανῆλθον δι' ὅλους πλέον τοὺς μοναχοὺς τὰ ἰδιαίτερα δωμάτια (Βαλσαμών, τέλη τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος, ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τοῦ 41 κανόνος τῆς συνόδου τοῦ Τρούλου, Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2, 405. Μικρὰ Σύνοψις, γραφεῖσα μετὰ τὴν ιβ' ἑκατονταετηρίδα, § 117, ἔκδοσις Lingenthal, αὐτ., τόμ. 2, σελ. 168). Οὕτως ἔλειψε καὶ τὸ τελευταῖον ἐμπόδιον. Τὸ ἰδιόρρυθμον σύστημα εἰσήχθη καὶ εἰς τὰ μοναστήρια τοῦ Ἄθω, σαφέστερον ἀπὸ τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος[5]. Διὰ τοῦ ἰδιορρύθμου ἐγκαταλείπεται τὸ κοινοβιακὸν σύστημα. Ἕκαστος μοναχὸς ζῇ καθ' ἑαυτὸν καὶ κατὰ βούλησιν, τρώγει καὶ κοιμᾶται ἐν ἰδιαιτέρῳ δωματίῳ λαμβάνων τὰ πρὸς συντήρησιν ἐκ τοῦ μοναστηρίου.

Οὕτως οἱ μοναχοὶ ἔθεσαν τέρμα εἰς τὴν ἀκτημοσύνην καὶ ἀπέκτων ἰδιοκτησίαν, ἡ ὁποία ἠδύνατο νὰ αὐξηθῇ διὰ διαφόρων μέσων (οἰκονομίας, ἐργασίας, διατηρήσεως προϋπαρχούσης περιουσίας, σφετερισμοῦ τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας). Ἐπῆλθε χαλάρωσις τῆς αὐστηρότητος τοῦ μοναχικοῦ βίου, μεγαλυτέρα τῆς προελθούσης ἐκ τῶν μικροσχήμων. Ὑπῆρχεν ἐλευθερία ποσοῦ καὶ ποιοῦ τροφῆς καὶ διαρκείας ὕπνου, σχετικὴ ἐλευθερία ἐκλογῆς ὑφάσματος τῆς ἐνδυμασίας, προσελεύσεως εἰς τὴν θείαν λατρείαν καὶ ἐξόδου ἐκ τοῦ μοναστηρίου. Οἱ μικρόσχημοι καὶ οἱ ἰδιόρρυθμοι ἀλληλοϋπεστηρίχθησαν καὶ ἀλληλοσυνεδέθησαν. Διὰ τοῦτο ἐν τοῖς ἰδιορρύθμοις μοναστηρίοις οἱ περισσότεροι μοναχοὶ εἶναι μικρόσχημοι, ἐν τοῖς κοινοβίοις, μεγαλόσχημοι, ἀλλ' οἱ μεγαλόσχημοι καὶ οἱ μικρόσχημοι τῶν ἰδιορρύθμων διαφέρουσοι τῶν μεγαλοσχήμων καὶ μικροσχήμων τῶν κοινοβίων, ὑπολειπόμενοι κατὰ τὴν αὐστηρότητα. Πολλαχόθεν ἐπολεμήθησαν οἱ μικρόσχημοι καὶ μάλιστα οἱ ἰδιόρρυθμοι ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Οἱ ἰδιόρρυθμοι ὑποστηρίζουσιν ἑαυτοὺς διὰ τοῦ ἑπομένου ἐπιχειρήματος. Τὸ κοινοβιακὸν σύστημα δὲν ἦτο ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐμφανίσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου, καὶ μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῶν κοινοβίων ἐξηκολούθησε τὸ ἀρχαῖον σύστημα (αἱ λαῦραι), αὐτοὶ δὲ οὐδὲν ἄλλο κάμουσιν, εἰ μὴ ἐπανέρχονται εἰς τὸν ἄλλον τρόπον τοῦ μοναχικοῦ βίου, καὶ μάλιστα τὸν ἀρχαιότερον. Τὸ ἐπιχείρημα εἶναι φαινομενικόν. Αἱ λαῦραι εἶχον αὐστηρότερον μοναχικὸν βίον ἢ τὰ κοινόβια. Ὁ Παχώμιος ἵδρυσε τὸ κοινόβια, ἵνα μετριάσῃ τὴν αὐστηρότητα ἐκείνην χάριν τῶν πολλῶν. Τὰ ἰδιόρρυθμα μοναστήρια, μετριάζοντα τὴν αὐστηρότητα τῶν κοινοβίων, δὲν ἐπανέρχονται εἰς τὸν ἀρχαῖον μοναχικὸν βίον,

5. Διὰ τὴν σαφεστέραν ἐμφάνισιν τοῦ ἰδιορρύθμου συστήματος ἐν Ἄθῳ, ἴδε τὸν χρυσόβουλλον Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου (1406, Meyer, αὐτ., σελ. 204 κ. ἑξῆς). B. Stephanides, Das Möchtum («Ekklesia» 1939, σελ. 110 καὶ ἑξῆς).

ἀλλ' ἀπομακρύνονται ἀκόμη περισσότερον ἀπ' αὐτοῦ. Ἄλλο τὸ ζήτημα ἂν θέλωσι νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν ἑπομένην γνώμην. Ὁ ἀνθρώπινος βίος φύσει ἔχει τόσας ταλαιπωρίας! Διατὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ προσθέτῃ καὶ ἄλλας διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ χειρῶν καὶ νὰ τυραννῇ ἑαυτόν; Εἶναι τοῦτο εὐχάριστον εἰς τὸν Θεόν;

§ 30. Θεία λατρεία καὶ χριστιανικὸς βίος.

Προσετέθησαν ἑορταὶ παλαιοτέρων ἁγίων καὶ μαρτύρων καὶ ἑορταὶ νέων τοιούτων. Ἡ ἑορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἰσήχθη μέσα τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τὴν διεθνῆ θεολογίαν εἶναι γνωστὴ ἡ τριὰς τῶν μεγάλων Καππαδοκῶν, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, ἀλλ' εἶναι λίαν χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν, ὅτι ἀφήρεσε τὸν Νύσσης Γρηγόριον καὶ προσέθεσε τὸν μέγαν Ἰωάννην, τὸν Χρυσόστομον, ὁ δὲ ἐπίσκοπος Εὐχαΐτων Ἰωάννης Μαυρόπους, ὁ γράψας τὴν ἀκολουθίαν τῆς ἑορτῆς (1054), εὗρε δι' αὐτοὺς τοὺς ὡραιοτέρους λόγους. Τὰ «εἰσόδια» τῆς Θεοτόκου ὡς γεγονὸς ἀπαντᾷ ἐν τοῖς ἀποκρύφοις εὐαγγελίοις (Πρωτευαγγέλιον, κεφ. 7. Εὐαγγέλιον τῆς γεννήσεως τῆς Μαρίας, κεφ. 6). Ἡ πληροφορία αὕτη δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἱστορικῆς βάσεως, διότι ἀπηγορεύετο εἰς τὰς γυναῖκας ἡ εἴσοδος εἰς τὰ Ἅγια τῶν Ἁγίων τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ. Ἀλλὰ διὰ τοὺς χριστιανοὺς δὲν ἔχει σημασίαν, ἂν ἡ Θεοτόκος εἰσήχθη ἢ δὲν εἰσήχθη εἰς τὰ Ἅγια τῶν Ἁγίων τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ, διότι δι' αὐτοὺς αὐτὴ αὕτη εἶναι τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, καὶ τοῦτο ἤθελε νὰ συμβολίσῃ ἡ πληροφορία ἐκείνη. Ἡ ἑορτὴ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου ἀναφέρεται ἐν τῷ περὶ ἑορτῶν διατάγματι τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ (1166, Lingenthal Jus graecoromanum, 3, 473). Πότε εἰσήχθη, εἶναι ἄγνωστον. Σώζεται ὁμιλία εἰς τὴν ἑορτὴν ὡς ἔργον τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ταρασίου († 806, Migne 98, 1481). Ἂν ἡ ὁμιλία εἶναι γνησία, ὀφείλωμεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἑορτὴ εἰσήχθη τέλη τῆς προηγουμένης περιόδου, ἀλλ' ἡ γνησιότης τῆς ὁμιλίας προσβάλλεται (Kellner, Heortologie, σελ. 200). Ἡ ἑορτὴ τῶν Εἰσοδίων εἰσήχθη, ὡς φαίνεται, μετὰ τὴν θ' ἑκατονταετηρίδα[1].

Δύο προϋπάρχουσαι νηστεῖαι ηὐξήθησαν, ὡς ἐξάγεται ἔκ τινος χωρίου Θεοδώρου τοῦ Βαλσαμῶνος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τέλη τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος. Τὸν διακεκριμένον τοῦτον κανολόγον ἠρώτησεν ὁ Ἀλεξανδρείας Μάρκος περὶ τῶν νηστειῶν. Οὗτος, ἀπαντῶν, ἔγραψεν, ὅτι

1. Ἂν αἱ δύο εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου ὁμιλίαι τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ (Migne 98, 282 καὶ 309) πράγματι ἀνήκουσιν εἰς Γερμανὸν τὸν Α' († 730) καὶ ὄχι εἰς τὸν Γερμανὸν τὸν Β' († 1240, ἴδε τὰς λατινιστὶ προτασσομένας κρίσεις παρὰ Migne, πρβλ. καὶ Κρουμπάχερ, Βυζ. Λογοτεχνία, μετάφρασις Σωτηριάδου Α' 125 καὶ 348) ἢ ἄλλον τινά, τότε ἡ ἑορτὴ τῶν Εἰσοδίων πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν προηγουμένην περίοδον.

ὑποχρεωτικαὶ νηστεῖαι, ἐκτὸς τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, εἶναι ἑπτὰ ἡμέραι πρὸ τῆς ἑορτῆς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος καὶ ἑπτὰ ἡμέραι πρὸ τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἀλλ' οὕτω συμποσοῦνται οἱ δέκα πέντε ἡμέραι νηστείας, τὰς ὁποίας τηροῦμεν σήμερον πρὸ τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Ἐδῶ δὲν ὑπάρχει διαφορά, ἀλλ' ὁ Βαλσαμὼν ἀναφέρει ἑπτὰ ἡμέρας νηστείας πρὸ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ ἑπτὰ ἡμέρας πρὸ τῶν Χριστουγένων. Τὸ χωρίον τοῦ Βαλσαμῶνος ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἡμεῖς σκοπήσαντες τὰ περὶ τούτου ἀπολογούμεθα, ὅτι ἐξ ἀνάγκης προηγοῦνται νηστεῖαι πρὸ τεσσάρων ἑορτῶν· ἤγουν πρὸ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, πλὴν ἑπταήμεροι. Μία γὰρ τεσσαρακονθήμερος νηστεία ἐστίν, ἡ τοῦ πάσχα. Εἰ δέ τις καὶ πλέον τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ νηστεύει ἢ ἑκοντὶ ἢ ἀπὸ κτητορικοῦ (μοναστηριακοῦ) τυπικοῦ συνωθούμενος, οὐ κατασχυνθήσεται» (Migne, 138, 1001). Ἂν ὁ Βασαλμὼν ἔζη σήμερον καὶ ἠρωτᾶτο, δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ τὴν ἀπάντησιν ταύτην, ἄρα, τὸ σημερινὸν ἐπίσημον καθεστὼς καθιερώθη μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βαλσαμῶνος. Τὸ παρατεθὲν χωρίον δίδει νύξεις, πῶς ἐπῆλθεν ἡ μεταβολή. Ἡ ἀπὸ τῆς Δευτέρας μετὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἁγίων Πάντων μέχρι τῆς ἑορτῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων νηστεία καὶ ἡ τεσσαρακονθήμερος πρὸ τῶν Χριστουγέννων νηστεία ὑπῆρχον ἐν μοναστηρίοις («κτητορικοῦ τυπικοῦ»). Ἐκεῖθεν εἶχον μὲν ἀρχίσῃ νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὴν πρᾶξιν τῶν ἄλλων χριστιανῶν, ἀλλ' ἐπεκράτησαν βραδύτερον, μετὰ τὴν ιβ' ἑκατονταετηρίδα. Οὕτως ἐξηγοῦνται αἱ ἀμφιβολίαι καὶ ἀπορίαι, τὰς ὁποίας εἶχεν ὁ Ἀλεξανδρείας Μάρκος, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ἐρωτήσῃ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμένοντα Θεόδωρον Βαλσαμῶνα, οὕτω δὲ ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀπάντησις, τὴν ὁποίαν οὗτος ἔστειλεν εἰς αὐτόν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπῆρχεν ἀκόμη ἀστάθεια περὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μυστηρίων. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, ἐκ τῆς προηγουμένης περιόδου (8ης ἑκατονταετηρίδος) ἀναφέρει κυρίως δύο, τὸ βάπτισμα καὶ τὴν θείαν εὐχαριστίαν· Νικόλαος ὁ Καβάσιλας (1350) ἀναφέρει τρία, τὰ δύο μνημονευθέντα καὶ τὸ χρίσμα, τὸ συμπλήρωμα τοῦ βαπτίσματος· Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ἐπίσης ἐκ τῆς προηγουμένης περιόδου (θ' ἑκατονταετηρίδος - † 826), ἀκολουθῶν τὰ συγγράμματα Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου, γραφέντα τέλη τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος, ἀναφέρει ἕξ, τὰ τρία μνημονευθέντα, πρὸς τούτοις ἱεροσύνην, μοναχικὴν τελείωσιν (μοναχικὸν βίον) καὶ τὴν εὐχὴν τῶν κεκοιμένων, ἤτοι τὰ μνημόσυνα (ἐπιστολὴ 2, 165)· ὁ μοναχικὸς Ἰὼβ ὁ Ἰασίτης (1270) ἀναφέρει ὀκτώ, τὰ γνωστὰ εἰς ἡμᾶς σήμερον ἑπτὰ μυστήρια καὶ τὴν μοναχικὴν τελείωσιν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν εἶναι

δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ· οἱ μὲν ἤθελον νὰ ἐξάρωσι τὰ ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἱδρυθέντα δύο μυστήρια (τὸ βάπτισμα καὶ τὴν θείαν εὐχαριστίαν), οἱ δὲ δὲν ἔκαμον σαφῆ διάκρισιν μεταξὺ μυστηρίων (sacramenta) καὶ μυστηριωδῶν (sacramentalia), οἷα τὰ μνημόσυνα, οἱ ἁγιασμοὶ καὶ τὰ ὅμοια. Ἡ ἀστάθεια ἔλειψε τέλη τῆς περιόδου ταύτης. Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης († 1429) ἀναφέρει τὰ ἑπτὰ μυστήρια, τὰ ὁποῖα ἔχομεν σήμερον.

Ἡ λέξις «μυστήρια» εἶχε καὶ ἄλλην σημασίαν· ἐσήμαινεν ἐκκλησιαστικὰ δράματα. Δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ταῦτα ὑπῆρχον ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου (591) - ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀναφερομένη φράσις «θεανδρικὸν μυστήριον» (Σιμοκάτης, ἔκδοσις Βόννης, σελ. 199) σημαίνει τὴν θείαν εὐχαριστίαν. Ὁ Μαυρίκιος ὑπῆρξεν εἰσηγητὴς ἐκκλησιαστικῶν πανηγύρεων καὶ τοῦ τρόπου τῆς διεξαγωγῆς αὐτῶν, ἐκ τοῦ ὁποίου βραδύτερον προέκυψαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ δράματα (ἀπὸ τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος). Αἱ πανηγύρεις καὶ τὰ δράματα ἐτελοῦντο εἰς τὴν αὐλὴν τῶν ναῶν καὶ εἰς τὰ πέριξ αὐτῶν. Πρῶτος ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Θεοφύλακτος (933 - 956) εἰσήγαγε τὴν τέλεσιν αὐτῶν ἐν τοῖς ναοῖς (Κεδρηνός, ἔκδοσις Βόννης, II, 333). Ὑπῆρχον ὑποστηρικταὶ καὶ πολέμιοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν δραμάτων. Δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ πατριάρχης Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος ὑπεστήριξεν αὐτά. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Β' ὁ Παλαιολόγος (1282 - 1328) ἐδικαιολόγησε τὰ ἐκκλησιαστικὰ δράματα, ὡς συνδυάζοντα τὸ τερπνὸν μετὰ τοῦ ὠφελίμου (Νεαρὰ 39, Lingenthal, Jus graecoromanum, 3, 685. Migne, 161, 1106), Συμεὼν δὲ ὁ Θεσσαλονίκης († 1429) ὑπέδειξε τὸν ὀρθὸν τρόπον τῆς τελέσεως αὐτῶν (Διάλογος κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων, κεφ. 23. Migne 155, 112 καὶ ἑξῆς), ἐπαινῶν τὰ παρ' ἡμῖν καὶ ψέγων τὰ παρὰ τοῖς Λατίνοις τελούμενα. Ἐπιδοκιμάζει, ὅτι παρ' ἡμῖν κατὰ τὴν παράστασιν τῶν ἐν καμίνῳ τριῶν παίδων δὲν ἥναπτον πραγματικὴν κάμινον, ἀλλ' εἰκόνιζον αὐτὴν διὰ φώτων κηρίων καὶ θυμιάματος, τὸν ἄγγελον δὲν ὑπεδύετο ἄνθρωπος, ἀλλ' εἰκονίζετο δι' εἰκόνος καὶ μόνον τοὺς τρεῖς παῖδας ὑπεδύοντο τρεῖς καθαροὶ παῖδες. Ὅτι ὑπῆρχεν ἐκκλησιαστικὸν δρᾶμα περὶ τῶν τριῶν παίδων, μαρτυρεῖ ὁ Σιμοκάτης (ἔκδοσις Βόννης, σελ. 200) καὶ Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης (Migne 136, 296,298, 300 κοὶ 301). Ὁ Συμεὼν ψέγει τοὺς Λατίνους, διότι παρ' αὐτοῖς ἄνθρωπος ὑπεδύετο τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, προσθέτων μακρὰν λευκὴν γενειάδα, τὸ ἅγιον πνεῦμα παριστάνετο διὰ περιστερᾶς, ἄνθρωπος ὑπεδύετο τὸν ἐσταυρωμένον Χριστόν, τὸ δὲ ἐκ τῶν χειρῶν, τῶν ποδῶν καὶ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ἐκχεόμενον αἷμα παριστάνετο δι' αἵματος ζώου, ἀνὴρ ὑπεδύετο συνήθως τὸ πρόσωπον τῆς Θεοτόκου καὶ ὅλα τὰ ἅγια πρόσωπα ὑπεδύοντο ἀνάξιοι λαϊκοί, αἱ δὲ ἱεραὶ παραστάσεις ἐδίδοντο εἰς ἀναξίους χώρους («ἐπὶ τριόδων καὶ πλατειῶν»). Παράβαλε καὶ Βασαλμῶνος ἑρμηνείαν εἰς τὸν 82ον κανόνα Τρούλλου (Ράλλη καὶ Ποτλῆ Σύνταγμα,

2, 494, ἐν τέλει). Τὰ ἐκκλησιαστικὰ δράματα ὡς ὑποθέσεις εἶχον πρὸ πάντων τὰ σπουδαιότερα ἐπεισόδια τῆς μεγάλης ἑβδομάδος, τῆς ἑβδομάδος τῶν παθῶν. Ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ, ἐν χειρογράφῳ τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος, ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σπυρίδων Λάμπρος εὗρεν ἐννέα ἐκκλησιαστικὰ δράματα (Ἔγερσις τοῦ Λαζάρου, Βαϊφόρος, Τράπεζα, Νιπτήρ, Προδοσία τοῦ Ἰούδα, Ἄρνησις τοῦ Πέτρου, Ἐξουθένωσις τοῦ Ἡρώδου, Σταύρωσις, Ψηλάφησις ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ), δημοσιεύσας αὐτὰ (Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμος 13, 1916, σελ. 381 κ. ἑξ. νεοελληνικὴ μετάφρασις: Α. Παπαδοπούλου, Τὸ θρησκευτικὸν θέατρον τῶν Βυζαντινῶν, «Ὠφέλιμα βιβλία»)· ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ ἄλλα. Ἐκ τῶν παραστάσεων τούτων εἰς τὰ βυζαντινὰ ἐκκλησιαστικὰ τυπικὰ εἰσῆλθον μόνον τρεῖς, ἡ βαϊφόρος, ὁ νιπτὴρ καὶ ἡ ἀνάστασις, ἡ ὁποία δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ὑπὸ τοῦ Λάμπρου εὑρεθέντων. Ἡ ἐν τοῖς ναοῖς ἡμῶν σήμερον κατὰ τὴν Μεγάλην Πέμπτην καὶ τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν ἐπὶ τὸ εἰκονικώτερον τελουμένη σταύρωσις καὶ ταφὴ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀντικατέστησε τὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Σταύρωσις» φέρον δρᾶμα, τὸ ὁποῖον, ἂν καὶ παριστάνετο, δὲν εἰσήχθη εἰς τὰ βυζαντινὰ ἐκκλησιαστικὰ τυπικά. Ἡ ἀντικατάστασις, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἔγινε μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι τὰ «Ἐγκώμια» τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς καὶ τὰ ἄλλα σχετικὰ εἰσήχθησαν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ τυπικὰ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ιε' μέχρι τῶν μέσων τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος.

Βίος τῶν χριστιανῶν. Αἱ ἐκ τῶν ἐθνικῶν διατηρηθεῖσαι συνήθειαι ἀπέβαλλον τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, πολλαὶ αὐτῶν προσέλαβον χριστιανικὸν χαρακτῆρα. Αἱ ρωμαϊκαὶ καλάνδαι τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Ἰανουαρίου μετεβλήθησαν εἰς τὰ κάλανδα, κατ' ἀρχὰς μὲν τῆς παραμονῆς τῆς πρώτης καὶ τῆς ἕκτης Ἰανουαρίου (τῆς πρώτης τοῦ ἔτους, ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, καὶ τῶν Ἐπιφανίων), ἔπειτα δὲ καὶ τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων. Αἱ συνήθεις παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς μεταμφιέσεις διετηρήθησαν κατὰ τὰς Ἀπόκρεω, εἰσαχθεῖσαι παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς διὰ τῶν σταυροφόρων (κατὰ τὴν μαρτυρίαν Νικήτα τοῦ Χωνιάτου), ἀλλ' ἄνευ πλέον συναισθήσεως, ὅτι πρόκειται περὶ ἐθνικοῦ ἐθίμου καί, μάλιστα, ἐν παραδόξῳ συνδέσει μετὰ τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς. Αἱ κατὰ τὰς νουμηνίας ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν πρὸ τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν ἐργαστηρίων ἀναπτόμεναι πυραί, τὰς ὁποίας κατόπιν ἐπήδων, διετηρήθησαν ὡς πυραὶ τῆς παραμονῆς τῆς ἑορτῆς τοῦ Γενεθλίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ (24 Ἰουνίου), κατὰ δὲ τὰς νουμηνίας ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ τοῦ ἁγιασμοῦ. Μεγαλητέραν ἀντοχὴν ἔδειξαν αἱ μαγεῖαι καὶ μαγγανεῖαι (65 Νεαρὰ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ), τῶν ὁποίων πολλαὶ διετήρησαν τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' ἄλλαι ἀπέκτησαν χριστιανικὴν χροιάν, μεταφερθεῖσαι εἰς χριστιανικὰ ὀνόματα, ὡς τοῦ Χριστοῦ, τῶν ἁγίων καὶ ἄλλων, ἢ ἀντικατεστάθησαν ὑπ' ἄλλων ἐξ ἀρχῆς χριστιανικῶν μαγειῶν καὶ μαγγα-

νειῶν. Ἀναφέρομεν τὴν ψαλτηρομαντείαν πρὸς ἀνακάλυψιν κλέπτου (Ψαλμὸς 49, 18) καὶ τὴν εἰκονομαντείαν (Α. Παπαδοπούλου, Νεοελληνικὴ μαντεία, Ἡμερολόγιον Μεγ. Ἑλλάδος 1923). Ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῆς τάσεως ταύτης προέκυψαν ὁλόκληροι μαγικαὶ συγγραφαί, ὡς τὰ βροντολόγια, σεληνοδρόμια καὶ καλανδολόγια. Εἰς μαγείας καὶ μαγγανείας ἠσχολοῦντο καὶ οἱ κληρικοί, ἔχοντες βιβλίον ἐπῳδῶν, ὀνομαζόμενον Κοιρανίδα, τὸ ὁποῖον μνημονεύεται ἐν πατριαρχικῷ ἐγγράφῳ τοῦ ἔτους 1371 (Miklosich, Acta Patriarchatus Constantinopolitani, Α΄, 544)[2].

§ 31. Θεολογικὰ γράμματα

Ἀπὸ τῆς δευτέρας ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων καὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς ἑορτῆς τῆς Ὀρθοδοξίας (843) ἄρχεται ἡ μεταγενεστέρα βυζαντινὴ θεολογία, τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ προσκόλλησις εἰς τοὺς ἀρχαίους πατέρας τῆς Ἐκκλησίας τῆς δ΄ καὶ ε΄ ἑκατονταετηρίδος. Ἡ προσκόλλησις βεβαίως αὕτη ἄρχεται ἤδη ἀπὸ τῆς στ΄ καὶ ζ΄ ἑκατονταετηρίδος, ἀλλ' ἀπὸ μέσων τῆς θ΄ ἑκατονταετηρίδος ὁλοτελῶς ἐπεκράτησεν. Ἡ προσκόλλησις εἰς τοὺς πατέρας ὑπῆρχε κυρίως εἰς τὴν δογματικὴν καὶ τὴν ἐξηγητικήν. Εἰς τὴν δογματικήν, ἐν τῇ γενικωτέρᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, αὐθεντίαι ἦσαν ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, οἱ τρεῖς Καππαδόκες (Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς καὶ Νύσσης Γρηγόριος) καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος· εἰς τὴν ἐξηγητικήν, οἱ σπουδαιότεροι ἐξηγηταί. Ἤδη ὁ 19ος κανὼν τῆς συνόδου τοῦ Τρούλου (691) λέγει ὅτι «δεῖ τοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν προεστῶτας πάντα τὸν κλῆρον καὶ τὸν λαὸν ἐκδιδάσκειν, μὴ παρεκβαίνοντας τὴν ἐκ τῶν θεοφόρων πατέρων παράδοσιν», κυρίως δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς θ΄ ἑκατονταετηρίδος ἄρχονται αἱ Σειραὶ (Catenae), αἱ ὁποῖαι εἰς ἕκαστον ἁγιογραφικὸν χωρίον ἁπλῶς παρέθετον κατὰ σειρὰν τὰς ἐξηγήσεις τῶν διαφόρων ἐξηγητῶν, τοὺς ὁποίους ἠκολούθουν. Ὀλιγωτέραν προσκόλλησιν εἰς πρότυπα ἐδείκνυεν ἡ ἀσκητικὴ καὶ ἡ μυστικὴ θεολογία, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ὑπῆρχον αὐθεντίαι. Εἰς μὲν τὴν ἀσκητικὴν ὁ Μέγας Βασίλειος, εἰς δὲ τὴν μυστικὴν θεολογίαν τὰ συγγράμματα Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου. Μεγαλητέραν ἀνεξαρτησίαν ἐδείκνυον ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ῥητορικὴ καὶ οἱ βίοι τῶν ἁγίων (τὰ συναξάρια). Ἡ εἰς τοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας προσκόλλησις δὲν ἠμπόδιζε σχετικὴν θεολογικὴν κίνησιν, τῆς ὁποίας τὰ αἴτια ἦσαν τὰ ἑπόμενα. Ἀπὸ τῆς θ΄ ἑκατονταετηρίδος ἄρχεται ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων, ἡ ὁποία

2. Περὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἴδε Ἰωσὴφ Βρυέννιον, ἔκδοσιν Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, τόμον 3ον 1784, σελ. 119 κ.έ. πρβλ. καὶ Melanges Ch. Diel, 1930, σελ. 227 κ.έ.

διττῶς προὐκάλεσε θεολογικὴν κίνησιν, πρῶτον, θετικῶς, διότι ἡ ἀνάπτυξις ἐν γένει τῶν γραμμάτων ἐπέφερε καὶ ἀνάπτυξιν τῆς θεολογίας, δεύτερον, ἀρνητικῶς, διότι ἐκ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων προέκυψαν ἀντιχριστιανικαὶ καὶ ἐθνικαὶ ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι ἔχρηζον καταπολεμήσεως. Ἡ καταπολέμησις αὐτῶν παρήγαγε θεολογικὴν κίνησιν. Τοιαύτην κίνησιν προὐκάλεσεν ἐπίσης τὸ σχίσμα τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ αἱ ἀπόπειραι ἑνώσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ἡ ἔρις τῶν Ἡσυχαστῶν καὶ αἱ πρακτικαὶ θρησκευτικαὶ ἀνάγκαι τῶν χριστιανῶν.

Τῆς θεολογικῆς κινήσεως τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος πρωτουργὸς ὑπῆρξεν ὁ *Φώτιος*, προϊὸν τῆς ἀρξαμένης ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ σπουδαῖος συντελεστὴς αὐτῆς. Ἀνεζωογόνησε τὴν δογματικὴν ἐν τῇ γενικωτέρᾳ σημασίᾳ αὐτῆς, τὴν ἐξηγητικὴν καὶ τὴν ρητορικήν. Ἔγραψε δογματικὰς συγγραφὰς καὶ μάλιστα «τὴν περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίαν», ὅπου αὐτὸς ὡς μυσταγωγὸς μυεῖ ἡμᾶς εἰς τὰ μυστήρια τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος. Πρῶτος αὐτὸς ἐπολέμησε τὴν περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος διδασκαλίαν τῆς Δύσεως (filioque), ὅλοι δὲ οἱ μετὰ ταῦτα ἠκολούθησαν τὸν τρόπον τῆς διαπραγματεύσεως αὐτοῦ. Ἐξηγητικὰ συγγράμματα αὐτοῦ δὲν ἐσώθησαν, ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν Σειρῶν φαίνεται, ἔγραψεν ἑρμηνείαν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην ἢ ἐδίδαξεν ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ τῆς Κων]λεως σχολῇ, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε καθηγητής. Συνεδύασε τὰς δύο ἑρμηνευτικὰς μεθόδους, τὴν ἀλληγορικὴν καὶ τὴν κατὰ γράμμα. Ἔγραψεν ὁμιλίας, δώσας εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ρητορικὴν νέαν μορφήν, ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη ὑπ' ἄλλων βραδύτερον. Ἀπεμιμεῖτο βεβαίως τοὺς πατέρας τῆς δ' καὶ ε' ἑκατονταετηρίδος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τοὺς ἀρχαίους ἕλληνας ρήτορας, ἐκόσμει τοὺς λόγους διὰ χωρίων, εἰλημμένων ἐκ τῶν κλασσικῶν συγγραφέων, καὶ ἔκαμεν ὑπαινιγμοὺς εἰς γεγονότα τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἔγραψε τὴν «Μυριόβιβλον» (ἢ Βιβλιοθήκην), ἡ ὁποία ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ταράσιον. Παρέχει πληροφορίας περὶ 280 συγγραμμάτων τῆς χριστιανικῆς καὶ τῆς θύραθεν λογοτεχνίας, τὰ ὁποῖα ἀνέγνωσε μετ' ἄλλων λογίων. Πολὺ συχνὰ παραθέτει συντόμους ἢ ἐκτεταμένας περιλήψεις μετ' αὐτοτελῶν καὶ ἐπιτυχῶν κρίσεων, πολλάκις δὲ βιογραφικὰς σημειώσεις περὶ τῶν συγγραφέων. Ἡ ἀξία τοῦ ἔργου κατέστη μεγίστη, διότι πολλὰ τῶν μνημονευομένων συγγραμμάτων ἀπωλέσθησαν. Διὰ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου εἶναι γνωστὸν καὶ τίμιον εἰς τὸν διεθνῆ φιλολογικὸν κόσμον. Τὰ «Ἀμφιλόχια» ἀπευθύνονται πρὸς τὸν μητροπολίτην Κυζίκου Ἀμφιλόχιον καὶ πραγματεύονται κατ' ἐρωταπόκρισιν ὑπὲρ τὰ τριακόσια ζητήματα (324). Ἡ διαπραγμάτευσις εἶναι ἐν μέρει εἰλημμένη κατὰ λέξιν ἐκ τοῦ Θεοδωρήτου καὶ ἄλλων. Σώζονται ἐπιστολαὶ αὐτοῦ. Ὁ Νομοκάνων εἶναι ἔργον ἀρχαιότερον, συμπληρωθὲν ἐπὶ Φωτίου (883).

Ἀρέθας ὁ Καισαρείας, τῆς Καππαδοκίας ἐγεννήθη ἐν Πάτραις (περὶ τὸ 850) ἐξ εὐπόρου οἰκογενείας. Λαϊκὸς ὤν, ἐσπούδασεν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῷ Φωτίῳ καὶ ἔπειτα ἔτυχεν ὑποστηρίξεως τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος. Χειροτονηθεὶς διάκονος, προήχθη εἰς μητροπολίτην τῆς Καισαρείας ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ. Ἐπ' αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ μᾶλλον ἀδιάλλακτος εἰς τὸ ζήτημα τοῦ τετάρτου γάμου τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, προσεχώρησεν ὅμως ἔπειτα εἰς τὴν μετριοπαθῆ πολιτικὴν τοῦ νέου πατριάρχου Εὐθυμίου, διὰ τοῦτο ἀνεθεματίσθη μετ' ἄλλων ὑπὸ τοῦ ἐπανελθόντος εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ, ἀλλ' ὁ ἀναθεματισμὸς ἐφηρμόσθη μόνον διὰ τέσσαρας ἄλλους. Ὁ Ἀρέθας συνεφιλιώθη μετὰ τοῦ Νικολάου κατὰ τὴν σύνοδον τοῦ 920, ὅτε ἐξεδόθη ὁ τόμος ἑνώσεως. Ὁ Ἀρέθας συνεπλήρωσε τὴν εἰς τοὺς Ψαλμοὺς ἑρμηνείαν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, συνεπλήρωσε δὲ καὶ ἐπεξειργάσθη καὶ τὴν εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν ἑρμηνείαν τοῦ Καισαρείας Ἀνδρέου. Ἔγραψε κανονικὰς καὶ δογματικὰς συγγραφάς, λόγους καὶ ἐπιστολάς.

Οἰκουμένιος ὁ Τρίκκης, ἀκμάσας μέσα τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος, εἶναι ἐξηγητής. Ἔγραψεν ἑρμηνείας εἰς βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης (Πράξεις, Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου, Καθολικὰς ἐπιστολάς), αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσιν εἶδος Σειρῶν. Ἐν τῷ εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου ὑπομνήματι αὐτοῦ ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Οἰκουμενίου, ὅπερ ζήτημα μένει ἀκόμη ἄλυτον. Ἡ εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένη ἑρμηνεία τῆς Ἀποκαλύψεως, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἀνήκει εἰς ἄλλον Οἰκουμένιον, λαϊκόν, ζήσαντα κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς στ' ἑκατονταετηρίδος. Ὁ βραδύτερον γράψας ἑρμηνείαν τῆς Ἀποκαλύψεως Ἀνδρέας ὁ Καισαρείας (τὴν ὁποίαν συνεπλήρωσε καὶ ἐπεξειργάσθη Ἀρέθας ὁ Καισαρείας) εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἔργον τοῦ Οἰκουμενίου τούτου. Ὁ Cramer συνοπτικὸν κείμενον τῆς ἑρμηνείας τοῦ Καισαρείας Ἀνδρέου ἐσφαλμένως ἐξέδωκεν ὡς ἔργον τοῦ Οἰκουμενίου τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος (Catenae κτλ., 1844).

Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς ἤκμασε τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος, ὄχι ἐνωρίτερον, ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, οὔτε βραδύτερον, τὴν ια' ἑκατονταετηρίδα, ὡς ἰσχυρίσθησαν. Διετέλεσε λογοθέτης (ὑπουργὸς) τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων (θ' ἑκατονταετηρίδος) αἱ βιογραφίαι τῶν ἁγίων περιεφρονοῦντο, κυρίως ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως, διὰ τοῦτο ὁ Συμεών, προτραπεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπεχείρησε γλωσσικὴν ἐπεξεργασίαν αὐτῶν, ἵνα χρησιμοποιηθῶσι κατὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς συνάξεις («συναξάριον»). Ἡ μικρὰ ἢ μεγάλη ἐπεξεργασία αὕτη ἐχαρακτηρίσθη ὡς μετάφρασις, πρῶτος δὲ ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, γράψας ἐγκώμιον, ὠνόμασεν αὐτὸν Μεταφραστήν. Ἡ συλλογὴ αὐτοῦ περιεῖχεν 143 βιογραφίας, τῶν ὁποίων μόνον ἓξ ἀναφέρονται εἰς ἁγίους τῆς ἐποχῆς τοῦ Συμεὼν καὶ εἶναι τὰ πρωτότυπα, ὄχι ἐπεξεργασίαι. Ἐγράφη-

σαν, ἆρά γε ὑπ' αὐτοῦ; Εἶναι ἄλλο ζήτημα. Πάντως ὅμως διὰ δύο τῶν ἐν λόγῳ βιογραφιῶν ἀποκλείεται τοῦτο. Ὁ βίος τοῦ ἁγίου Σαμψὼν εἶναι, πράγματι, ἔργον τοῦ Συμεών, δίδοντος ἐν τῷ προλόγῳ πληροφορίας, περὶ τῆς συναξαριστικῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Τῶν πρωτοτύπων, ἐκ τῶν ὁποίων ἔγινεν ἡ ἐπεξεργασία, ἐλάχιστα μόνον ἀπωλέσθησαν, δι' ἐπιστημονικὰς δὲ ἐργασίας, πρέπει τις νὰ ἀνατρέχῃ εἰς αὐτά. Ἡ συλλογὴ τοῦ Συμεὼν ὑπέστη ὑπὸ μεταγενεστέρων τροποποιήσεις, ἀφαιρέσεις καί, κυρίως, προσθήκας βιογραφιῶν, κατὰ τὰς παρουσιαζομένας ἀνάγκας, καὶ οὕτως ἔφθασε νὰ περιλαμβάνῃ 681 βιογραφίας.

Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος († 1042), καταγόμενος ἐκ Παφλαγονίας, διετέλεσεν ἡγούμενος τοῦ Ἁγίου Μάμαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ σπουδαιότερος μυστικὸς θεολόγος τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὡς βάσιν εἶχε μὲν τὰ συγγράμματα Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου, ἀλλ' ἀνέπτυξεν ἰδιάζοντα μυστικισμὸν καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ Ἡσυχασμοῦ τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος (§ 28). Ἔγραψεν ἀσκητικὰ καὶ μυστικὰ συγγράμματα. Τὸ χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ σύγγραμμα ἐπιγράφεται «Ἔρωτες θείων ὕμνων». Ἐπὶ τοῦ θεοῦ πολλάκις μετεχειρίζετο ἐρωτικὰς ἐκφράσεις. Ὅπως ὅλοι οἱ μυστικοί, οὕτω καὶ ὁ Συμεὼν ἐφρόνει, ὅτι τὴν μέλλουσαν μακαριότητα δύναταί τις νὰ προαπολαύσῃ ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ. Ἀπαραίτητος προϋπόθεσις εἶναι ἡ ἠθικὴ παρασκευή, ὁ καθαρμὸς τῆς ψυχῆς καὶ ἡ πλήρωσις τῶν θείων ἐντολῶν. Ἡ αὔξουσα παρασκευὴ καθιστᾷ ὁλονὲν αἰσθητοτέραν τὴν βοηθοῦσαν καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἐργασίας ταύτης τελοῦσαν θείαν χάριν, ἕως ὅτου αὕτη ἐμφανισθῇ ὡς φῶς. Πρῶτος ὁ Συμεὼν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ φωτὸς τούτου κατέστησε σκοπὸν καὶ τέρμα τοῦ μυστικισμοῦ, ταυτίσας αὐτὴν πρὸς τὴν μετὰ τοῦ θεοῦ ἕνωσιν. Πῶς ἀντελαμβάνετο ταῦτα, δεικνύουσι τὰ ἑπόμενα ἐσταχυολογημένα χωρία αὐτοῦ. «Ἐξανατέλει ἐν ἐμοὶ ἔνδοθεν τῆς ταλαίνης καρδίας μου ὡς ἥλιος ἢ ὡς ἡλίου δίσκος σφαιροειδὴς δεικνύμενος, φωτοειδής. Ἅπαντα τὰ μέλη μου ἀκτίσι καταυγάζων, ὅλος περιπλεκόμενος, ὅλον καταφιλεῖ με, ὅλον τε δίδωσιν αὐτὸν ἐμοὶ τῷ ἀναξίῳ καὶ ἐμφοροῦμαι τῆς αὐτοῦ ἀγάπης καὶ τοῦ κάλλους καὶ ἡδονῆς καὶ γλυκασμοῦ ἐμπίμπλαμαι τοῦ θείου. Μέλη Χριστοῦ γινόμεθα καὶ χεὶρ Χριστὸς καὶ ποῦς Χριστός, κινῶ τὴν χεῖρα καὶ Χριστὸς ὅλως ἡ χείρ μου ἔστιν» (Migne, 120, 510B, 533D, 532B· συμπληρώσεις καὶ ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου· ἴδε Karl Holl, Enthusiasmus, 1898, σελ. 39 καὶ 41). Ὁ Συμεὼν ἐπεδίωκε, βεβαίως, τὴν ἕνωσιν ἐν γένει μετὰ τοῦ Θεοῦ (ὅπως τὰ συγγράμματα Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου: μυστικισμὸς θεοκεντρικός), ἀλλὰ κυρίως τὴν μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἕνωσιν (μυστικισμὸς χριστοκεντρικός). Ταύτην ἐθεώρει εὐκολωτέραν, ἕνεκα τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἐφρόνει μάλιστα, ὅτι σκοπὸς τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ ἦτο ὁ μυστικισμός. «Ἐγένετο ὁ Θεὸς ἄνθρωπος... ἕνεκεν τοῦ μεταβαλεῖν ἡμᾶς θείας φύσεως, ὡς ἐκεῖνος ἀνθρωπίνης» Migne, 120,

330Β· τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου· ἴδε Holl, αὐτ., σελ. 51). Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐφρόνουν, ὅτι ἡ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων ἔγινε διὰ τῆς ἑνώσεως τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ, θείας καὶ ἀνθρωπίνης. Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ ἐθεωρεῖτο ἀντιπρόσωπος ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Πρῶτος ὁ Συμεὼν ἰσχυρίσθη, τρόπον τινά, ὅτι δὲν ἀρκεῖ ἡ δι' ἀντιπροσώπου ἕνωσις μετὰ τῆς θεότητος, ἀλλ' ἀπαιτεῖται ἡ ἕνωσις ἑκάστου ἀνθρώπου αὐτοπροσώπως μετ' αὐτῆς. Ἐδείκνυε τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ μυστικισμοῦ. Ὁ Συμεὼν δὲν περιωρίσθη εἰς ταῦτα, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ μυστικισμοῦ μετέφερε τὴν φρασεολογίαν τοῦ χριστολογικοῦ δόγματος, ἤτοι τῆς ἑνώσεως τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ (τῆς θείας καὶ ἀνθρωπίνης). «Συλλαμβάνομεν τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ὡς ἡ παρθένος (Θεοτόκος). Οὕτω πάλιν ἐν Θεῷ (τῷ ἐν ἡμῖν θείῳ Λόγῳ) καὶ ψυχῇ καὶ σώματι (ἡμῶν) ἀδιαιρέτως καὶ ἀσυγχύτως Θεὸς κατὰ χάριν ἄνθρωπος γίνεται. Ἐν δύο οὐσίαις διπλαῖς πάντως ταῖς φύσεσι, διπλαῖς ταῖς ἐνεργείαις» (Migne 120, 525 D· συμπληρώσεις ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου· ἴδε Holl, αὐτ., σελ. 71). Αἱ ἐκφράσεις αὗται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ ὅρου τῆς Δ' καὶ τῆς ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Διὰ τὸν μυστικισμὸν ἥρμοζε βεβαίως ὁ μονοφυσιτισμός, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκε τὴν θέωσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο τὰ μυστικὰ συγγράμματα Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου, γραφέντα τέλη τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος, εἶναι μονοφυσιτικά, οἱ δὲ μοναχοί, οἱ ρέποντες εἰς τὸν μυστικισμόν, ἔρρεπον τὴν ε' ἑκατονταετηρίδα καὶ εἰς τὸν μονοφυσιτισμόν· δύναταί τις, μάλιστα, νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ μυστικισμὸς ἐγέννησε τὸν μονοφυσιτισμόν. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς Δ' καὶ τῆς ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451 καὶ 681), αἱ ὁποῖαι κατεδίκασαν τὸν μονοφυσιτισμὸν καὶ τὸν μονοθελητισμόν, οἱ μυστικοί, ἑκόντες ἄκοντες, συνεβιβάσθησαν μὲ τὰς ἀποφάσεις τῶν Συνόδων τούτων, ὡς τόσον σαφῶς δεικνύουσιν αἱ τοῦ Συμεὼν παρατεθεῖσαι φράσεις. Ὅπως οἱ μυστικοὶ τῆς Ἀνατολῆς, οὕτω καὶ ὁ Συμεὼν δὲν ἠδιαφόρει πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ σωτηριώδη μέσα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ταῦτα περιήρχοντο ἀφ' ἑαυτῶν εἰς δευτερεύουσαν θέσιν ἀπέναντι τῆς ἐπιδιωκομένης ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἑνώσεως.

Τὴν βιογραφίαν Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου ἔγραψεν ὁ *Νικήτας Στηθᾶτος* (1054), μοναχὸς τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου καὶ μαθητὴς τοῦ Συμεών. Ὁ Στηθᾶτος ἔγραψεν ἀσκητικὰ καὶ μυστικὰ συγγράμματα, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῶν διαφορῶν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας : «Περὶ ἀζύμων καὶ Σαββάτων νηστείας καὶ τοῦ γάμου τῶν ἱερέων» (Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου, Ἐκκλ. Βιβλιοθήκη, σελ. 18 καὶ ἑξῆς). Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐστάλη εἰς τὸν Τρανίας τῆς Ἀπουλίας (νοτίου Ἰταλίας) Ἰωάννην μετὰ ἐπιστολῆς τοῦ Ἀχρῖδος, γραφείσης κατ' ἐντολὴν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου. Ὁ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τότε σταλεὶς καρδινάλιος Οὐμβέρτος (Brevis com-

memoratio, ἐν Βαρωνίου Annales, εἰς τὸ ἔτος 1054, No 19) ἰσχυρίσθη, ὅτι, ἐλθὼν εἰς προφορικὴν μετὰ τοῦ Στηθάτου συνδιάλεξιν, τόσον ὑπερίσχυσεν αὐτοῦ, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ (Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος), διέταξε τὸν Στηθᾶτον νὰ ρίψῃ τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ εἰς τὸ πῦρ. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος ἠμφισβητήθη διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὅτι, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, δὲν θὰ ἐσώζετο τὸ σύγγραμμα (Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σελ. 758. Κ. Οἰκονόμου, Περὶ τῶν Ἑβδομήκοντα, τόμος 4, σελ. 771. Α. Δ. Κυριακοῦ, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 29 καὶ 106). Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο δὲν εἶναι ἰσχυρόν. Καὶ ἂν ἀκόμη ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε νὰ καῶσιν ὅλα τὰ ἀντίγραφα τοῦ συγγράμματος τοῦ Στηθάτου, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐσώθη κεκριμμένον ἀντίγραφον αὐτοῦ. Ἴσως εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῶσιν ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα.

Ὁ *Μιχαὴλ Ψελλὸς* ἐγεννήθη ἐν Νικομηδείᾳ ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει (1018 ἢ 1020), ὅπου πάντως ἐσπούδασε. Κάτοχος ἀξιοθαυμάστου πολυμαθείας, συγγραφεὺς πνευματώδης καὶ χαριτολόγος, κυρίως ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ, ὠνομάσθη «ὕπατος τῶν φιλοσόφων». Ἀλλὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ παρεξηγηθῇ, ἦτο ἁπλοῦς τίτλος, ἀπονεμηθεὶς εἰς αὐτόν, διότι ὑπῆρξε διακεκριμένος καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας (ἤρχοντο Ἄραβες καὶ Δυτικοὶ διὰ νὰ ἀκούσωσιν αὐτὸν) καὶ διευθυντὴς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωτέρας σχολῆς. Ἐπὶ ἑπτὰ αὐτοκρατόρων καὶ τριάντα ἑπτὰ ἔτη (1041 - 1078) διετέλεσεν ὑπουργὸς καὶ πρωθυπουργός, ἀλλ' ἔδειξεν εὐμετάβολον καὶ ἀναξιοπρεπῆ χαρακτῆρα. Ἐπ' ἐλάχιστον χρόνον μοναχὸς ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου τῆς Βηθυνίας, διετήρησε μόνον τὸ μοναχικὸν αὐτοῦ ὄνομα Μιχαὴλ (ἀντὶ Κωνσταντῖνος). Διετήρησεν ἆράγε, καὶ τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα; Ὁ κατὰ πολλὰ ὅμοιος αὐτοῦ Ἔρασμος († 1536) ἀπέβαλεν αὐτό, ἀδείᾳ δύο παπῶν[1]. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Ξιφιλῖνος, φίλος καὶ συνάδελφος ἐν τῇ καθηγεσίᾳ, κατηγόρησε τὸν Μιχαὴλ Ψελλόν, ὅτι ἤθελε νὰ ἀνατρέψῃ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀνανεώσῃ τὸν ἐθνισμὸν καὶ θεμελιώσῃ τὸ κοινωνικὸν καὶ ἠθικὸν οἰκοδόμημα ἐπὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ στωϊκοῦ Χρυσίππου. Ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἀπελογήθη. «Τῶν παρ' ἐκείνοις (τοῖς φιλοσόφοις) δογμάτων ἃ μὲν εὐθὺς παρεώρακα, τινὰ δὲ ὡς πρὸς τὰς ἡμεδαπὰς συνεργὰ ὑποθέσεις εὖ μάλα λαβὼν τοῖς ἱεροῖς λόγοις συνέμιξα, ὥς που δὴ καὶ Γρηγόριος (Ναζιανζηνὸς) καὶ Βασίλειος (ὁ Μέγας), οἱ

1. Διὰ τοὺς θέλοντας νὰ ἀσχοληθῶσι μὲ τὰς ὁμοιότητας τῶν δύο τούτων μεγάλων ἀνδρῶν σημειοῦμεν αὐτὰς ἐνταῦθα. 1) Διατελέσαντες ἐλάχιστον χρόνον μοναχοί, ἐγκατέλειψαν τὸν μοναχικὸν βίον μετ' ἀποστροφῆς. 2) Ἀμφότεροι ἦσαν διακεκριμένοι φιλόλογοι. 3) Ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων διεμόρφωσαν ἐκκλησιαστικὰς μεταρρυθμιστικὰς ἰδέας, μὴ φθάσαντες ὅμως εἰς τὰ ἄκρα. 4) Ἀμφότεροι ἦσαν πνευματώδεις καὶ χαριτολόγοι συγγραφεῖς. 5) Ἔζων ἐν τοῖς κύκλοις τῆς ὑψηλῆς ἀριστοκρατίας, ὁ Ψελλὸς ἐν Βυζαντίῳ, ὁ Ἔρασμος ἐν ταῖς αὐλαῖς ὅλης τῆς Εὐρώπης. 6) Ἀμφότεροι ἠρέσκοντο εἰς τὴν συναναστροφὴν ὡραίων, εὐγενῶν καὶ πεπαιδευμένων γυναικῶν.

μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες πεπράχασι..., τὸ γὰρ συλλογίζεσθαι, ἀδελφέ, οὔτε δόγμα ἐστὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀλλότριον, οὔτε θέσις τις τῶν κατὰ φιλοσοφίαν παράδοξος, ἀλλ' ἢ μόνον ὄργανον ἀληθείας καὶ ζητουμένου πράγματος εὕρεσις». (Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ξιφιλῖνον - Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμος 5, σελ. 447). Ἠσχολήθη μὲ ὅλας τὰς ἐπιστήμας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἔγραψε πολλά, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν, πρῶτον, τὴν «Διδασκαλίαν παντοδαπήν», θεολογικοφιλοσοφικὸν σύγγραμμα, ἐν τῷ ὁποίῳ γίνεται μακρὸς λόγος περὶ οὐσίας, φύσεως, προσώπων, ὑποστάσεως, ἐνυποστάτου καὶ τὰ λοιπά, δεύτερον, τὸ «Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων», κατὰ τῶν Εὐχιτῶν τῆς Θράκης καί, τρίτον, ἓν ἱστορικὸν ἔργον, τὴν ἑκατονταετηρίδα τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας (970 - 1077)· ἐπιγράφεται «χρονογραφία».

Θεοφύλακτος ὁ Ἀχρῖδος (ἢ Βουλγαρίας), καταγόμενος ἐξ Εὐβοίας, ὑπῆρξε διάκονος τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἔπειτα ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρῖδος (πρὸ τοῦ 1078). Εἶναι κυρίως ἐξηγητής. Ἔγραψεν ἑρμηνείας εἰς βιβλία τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης (τοὺς δώδεκα προφήτας, τοὺς Ψαλμούς, τὰ Εὐαγγέλια, τὰς Πράξεις καὶ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου). Τὰ ἐξηγητικὰ ἔργα αὐτοῦ εἶναι εἶδος Σειρῶν, εἰλημμένων ἐν μέρει σχεδὸν κατὰ λέξιν ἐξ ἀρχαιοτέρων ἑρμηνειῶν. Τὸ εἰς τὰς Πράξεις ὑπόμνημα αὐτοῦ κατ' οὐσίαν ταυτίζεται πρὸς τὸ τοῦ Οἰκουμενίου. Σώζονται ἑκατὸν τριάκοντα ἐπιστολαὶ αὐτοῦ, ἐν ταῖς ὁποίαις παρέχει πληροφορίας περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῶν Βουλγάρων.

Εὐθύμιος Ζυγαβηνὸς (ἢ Ζυγαδηνός), μοναχὸς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Περιβλέπτου μονῆς, εἶναι γνωστὸς ἐπίσης διὰ τὰς ἐξηγητικὰς αὐτοῦ ἐργασίας. Ἔγραψεν ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης (τοὺς Ψαλμούς, τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου). Παρατηρεῖται στενὴ συγγένεια πρὸς τὰς ἐργασίας τοῦ Θεοφυλάκτου, ἀλλ' αὕτη προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι ἀμφότεροι εἶχον τὰς αὐτὰς πηγάς. Ὁ Ζυγαβηνὸς ἔγραψε καὶ δογματικὸν ἔργον κατ' ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1081 - 1118). Ἐπιγράφεται «Δογματικὴ Πανοπλία» (ἐξ 28 τίτλων). Ἐν αὐτῇ, μετὰ θετικὴν ἔκθεσιν τῶν περὶ ἁγίας τριάδος, ἐνανθρωπήσεως τοῦ δευτέρου προσώπου αὐτῆς καὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου δογμάτων, ἕπεται ἀναίρεσις τῶν αἱρέσεων. Προκειμένου περὶ τῶν ἀρχαίων αἱρέσεων, στηρίζεται ἐπὶ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ προκειμένου περὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ αἱρέσεων εἶναι αὐτοτελὴς καὶ ἐν τούτῳ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ ἀξία τοῦ ἔργου. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ἐπιτίθεται κατὰ τῆς ἑλληνικῆς πολυθεΐας καὶ εἰδωλολατρείας. Τέλη τῆς ια' καὶ ἀρχὰς ιβ' ἑκατονταετηρίδος δὲν ὑπῆρχον πλέον ἐθνικοί, δὲν πρέπει τις ὅμως νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ὁ Ζυγαβηνὸς ἦτο ἐξ ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι σκιαμαχοῦσιν. Ἐκ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῷ Βυζαντίῳ εἶχον προκύψει κατὰ τὴν

ἐποχὴν ταύτην ἀντιχριστιανικαὶ ἰδέαι. Σύγχρονος τοῦ Ζυγαβηνοῦ ἦτο ὁ Ἰωάννης Ἰταλός, ἐκ τῆς φιλοσοφικοθρησκευτικῆς κινήσεως τοῦ ὁποίου εἰσεχώρησαν ἐθνικαὶ θρησκευτικαὶ τάσεις, ἕνεκα τῶν ὁποίων, ὡς φαίνεται, προὐκλήθη κυρίως ἡ συγγραφὴ τοῦ ἔργου τούτου.

Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης, γεννηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔγινε μοναχός, διάκονος τῆς Ἁγίας Σοφίας, διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς καὶ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1175). Ἦτο γνωστὸς ὡς σχολιαστὴς τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Πινδάρου, ἀλλὰ τῷ 1832 ἐξεδόθησαν αἱ θεολογικαὶ αὐτοῦ συγγραφαὶ (ἔκδοσις Tafel, «Opuscula»), διὰ τῶν ὁποίων ὁ Εὐστάθιος ἐξετιμήθη ὡς θεολόγος καὶ μεταρρυθμιστὴς τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἤθελε νὰ καταστήσῃ τοὺς μοναχοὺς πρότυπα ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου καὶ τὰ μοναστήρια κέντρα καλλιεργείας τῶν γραμμάτων. Ἔγραψε λόγους, ἐπιστολὰς καὶ ἄλλα.

Οἱ ἀδελφοὶ *Μιχαὴλ* καὶ *Νικήτας* φέρουσι τὸ ἐπίθετον *Χωνιᾶται*, διότι πατρὶς αὐτῶν ὑπῆρξαν αἱ Χῶναι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀμφότεροι διεκρίθησαν ἐν τοῖς γράμμασιν. Ὁ Μιχαὴλ (Ἀκομινᾶτος) ὑπῆρξε μητροπολίτης Ἀθηνῶν (1182) καὶ ἔγραψε διάφορα, συνδυάζων, μετὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν χριστιανισμόν, ἀγάπην πρὸς τὴν κλασσικὴν φιλοσοφίαν καὶ πρὸς τὴν πατρίδα. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης ἔλαβε διάφορα πολιτικὰ ἀξιώματα· ἀνελθὼν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου λογοθέτου (τοῦ πρωθυπουργοῦ), ἠκολούθησε τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν εἰς τὴν Νίκαιαν, ὅπου μετὰ δύο ἔτη ἀπέθανε (1206). Ἔγραψεν ἱστορικὸν ἔργον («Βυζαντινὴ ἱστορία»), ἀναφερόμενον εἰς τμῆμα τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἤτοι τῶν πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ εἴκοσι πέντε ἐτῶν (1180-1206). Πρὸς τούτοις ἔγραψε «θησαυρὸν τῆς ὀρθοδοξίας», ἐξ εἴκοσιν ἑπτὰ βιβλίων, τῶν ὁποίων τὰ πέντε πρῶτα εἶναι ἐκδεδομένα λατινιστί, ἐκ τῶν ἄλλων δὲ βιβλίων μόνον ἀποσπάσματα ἑλληνιστὶ (Migne, 139). Τὸ ἐπίλοιπον ἔργον εἶναι ἀκόμη ἀνέκδοτον. Ἀποτελεῖ ἀπολογίαν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τοῦ Ζυγαβηνοῦ, προκληθὲν ἐκ τῶν αὐτῶν ἀφορμῶν καὶ ἀκολουθοῦν τὴν αὐτὴν διάταξιν τοῦ ὑλικοῦ. Τὰ πέντε τελευταῖα βιβλία πραγματεύονται τὰς θεολογικὰς ἔριδας ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Ἀλεξίου Α' καὶ Μανουὴλ Α' τῶν Κομνηνῶν καὶ ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Ἀγγέλου, ὅπερ κυρίως ἀποτελεῖ τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου. Ὁ πρῶτος ἐκδότης τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Νικήτα Χωνιάτου Wolf (1557), ἄγνωστον διατί, ὠνόμασεν αὐτὸν Ἀκομινᾶτον, τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο μετεδόθη καὶ εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Μιχαὴλ (Stadtmüller, Mich. Choniates, 1934, σελ. 177 καὶ ἑξῆς).

Ὁ *Νικηφόρος Βλεμμύδης*, ἐκ Κων]πόλεως, ὅπου ἐγεννήθη, κατέφυγεν εἰς τὴν Νίκαιαν, εἰς ἡλικίαν ἑπτὰ ἐτῶν. Ἐκεῖ ἐξεπαιδεύθη, ἔγινε κληρικὸς καὶ μοναχὸς ἐπὶ τοῦ ὄρους Λάτρου, ἔπειτα πλησίον τῆς Ἐφέσου. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου Μανουὴλ τοῦ Β' (1255) ἠρνήθη τὸν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων προσφερθέντα πατριαρχικὸν θρόνον, ἀντιλη-

φθείς, ἴσως, ὅτι ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ δὲν θὰ ἦτο ἀρεστὴ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Θεόδωρον Β', τὸν Λάσκαριν. Ὁ Βλεμμύδης ἦτο σοφὸς καὶ ἐνάρετος, ἀλλὰ δύστροπος καὶ ἀγέρωχος. Ἔγραψεν, ἐκτὸς ἄλλων, δύο συγγραφὰς περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὅπου, ἀκολουθῶν τὸν ἐκ Μαρωνείας Νικήταν, χρησιμοποιεῖ τὴν ἀρχαίαν φράσιν «δι' υἱοῦ», ἡ ὁποία εἶναι ἐπιδεκτὴ ὀρθοδόξου καὶ παπικῆς ἐκδοχῆς (ἴδε § 23). Οἱ λατῖνοι παριστῶσιν αὐτὸν ὡς ὁμόφρονα αὐτῶν, ἀλλὰ τὴν γνώμην ἀπέκρουσεν ὁ Ἱεροσολύμων Δοσίθεος (ἐν τῷ τόμῳ «Ἀγάπῃ»), Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις (ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Ἰωσὴφ Βρυεννίου) καὶ ἄλλοι. Ὁ Heisenberg θεωρεῖ τὸν Βλεμμύδην ἱστάμενον ὑπεράνω τῶν δύο ἀντιθέτων μερίδων καὶ βαδίζοντα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ (N. Blemmydes, Curriculum vitae et carmina, 1896). Τὴν γνώμην τοῦ Heisenberg δέχεται καὶ ὁ Ph. Meyer (Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμος 3, 1897, σελ. 257).

Ὁ *Νεῖλος* καὶ *Νικόλαος Καβάσιλας*, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος ἦτο θεῖος τοῦ δευτέρου, ὑπῆρξαν ἀμφότεροι μητροπολῖται Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Νεῖλος διεδέχθη τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν, ὁ δὲ Νικόλαος τὸν θεῖον αὐτοῦ. Ὁ Νεῖλος ἔγραψε κατὰ τῶν διαφορῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι περὶ τοῦ πρωτείου, τοῦ καθαρτηρίου πυρός, τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ τῶν λοιπῶν. Ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φερράρας καὶ Φλωρεντίας (1438—1439), ἑβδομήκοντα περίπου ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἐπανειλημμένως ἐμνημονεύθη μεταξὺ τῶν ἡμετέρων ὡς αὐθεντία (Συροπούλου, Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, σελ. 50, 160, 193, 255 καὶ 257 καὶ ἑξῆς). Ὁ Νικόλαος († 1371) ὑπῆρξε σπουδαῖος μυστικὸς θεολόγος τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ ἐπιγράφεται «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς» (ἐξεδόθη ὑπὸ W. Gass, 1848, 1899). Ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσι πολλαὶ ἰδέαι Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου. Ὁ Καβάσιλας ἔχει μεγαλήτερον ἢ ὁ Συμεὼν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ μυστήρια, δεικνύων μεγαλητέραν ἐπίδρασιν τῶν συγγραμμάτων Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Καβάσιλας, ὡς μυστικός, δὲν ἀρκεῖται εἰς ὅ,τι βλέπει καὶ ἀκούει τελούμενα ἐν τοῖς ναοῖς, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὰ πνευματικωτέραν ἔννοιαν. Ἔγραψεν «Ἑρμηνείαν τῆς λειτουργίας», ἐν τῇ ὁποίᾳ παρέχει συμβολικὴν ἑρμηνείαν τῶν λειτουργικῶν πράξεων καὶ εὐχῶν. Διὰ ν' ἀναφέρωμεν ἓν παράδειγμα· τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἱερεὺς ἐκ τῶν ἄρτων τῶν προσφορῶν ἐκλέγει ἕνα καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀποκόπτει πάλιν ἓν μόνον τεμάχιον πρὸς τέλεσιν τῆς θείας εὐχαριστίας, ἐξηγεῖ ἐκ τούτου, ὅτι «αὐτὸς ἐξεῖλεν ἑαυτῷ τοῦ ἡμετέρου φυράματος ὁ τοῦ θεοῦ υἱὸς ἀφελὼν» (Migne 150, 380).

Μιμητὴς αὐτοῦ ὑπῆρξε *Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης* (1410 — 1429), τοῦ ὁποίου τὸ κύριον ἔργον ἐπιγράφεται «Ἔκθεσις περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν». Ἐν αὐτῷ ἑρμηνεύει συμβολικῶς

τὰς τελετὰς καὶ τὰς προσευχὰς ἀλλὰ διακρίνεται τοῦ Καβάσιλα κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐνδιατρίβει καὶ εἰς ἐπουσιώδη πράγματα, ἐνδύματα, σκεύη καὶ χρώματα. Τὸ ὀράριον, παραδείγματος χάριν, τοῦ διακόνου θεωρεῖ ὡς πτέρυγας ἀγγέλου, τὸν διάκονον ὡς ἄγγελον ὑπηρετοῦντα εἰς τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας. Αὐτοὶ εἶναι ἀκριβῶς οἱ μυστικοί· βλέπουσιν ἀνθρώπους καὶ νομίζουσιν ὅτι βλέπουσιν ἀγγέλους· ἵστανται ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ νομίζουσιν, ὅτι εὑρίσκονται εἰς τοὺς οὐρανούς. Καταβιβάζουσι τοὺς οὐρανοὺς ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀλλ' αἱ συμβολικαὶ αὗται ἑρμηνεῖαι δὲν πρέπει νὰ παρεξηγῶνται. Δὲν θέλουσι νὰ δείξωσι πόθεν προέκυψαν τὰ καθέκαστα τῆς θείας λατρείας, νὰ δώσωσι, δηλονότι, ἱστορικὴν καὶ γενετικὴν ἐξήγησιν, ὡς πράττει ἡ νεωτέρα Λειτουργική, ἀλλὰ μεταπίπτουσιν εἰς τὸ πεδίον τῶν παρομοιώσεων καὶ εἶναι χρήσιμοι, ἵνα γνωρίσωμεν τὸ πνεῦμα τῶν μυστικῶν.

Μάρκος ὁ Ἐφέσου, ὁ Εὐγενικός, ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔγινε μοναχὸς καὶ ἤθελε νὰ μείνῃ τοιοῦτος, ἀλλ' ἀνωτέρᾳ βουλῇ ἔγινε μητροπολίτης Ἐφέσου, εἰς τὰς παραμονὰς τῆς ἀναχωρήσεως τῶν Βυζαντινῶν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Φερράρας (1438, Συροπούλου, Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, σελ. 284). Διεκρίθη κατὰ τὰς συζητήσεις ἐν Φερράρᾳ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐν Φλωρεντίᾳ καὶ ὡς ἀρχηγὸς τῶν ἐλαχίστων ἐκείνων ἀνατολικῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ὑπέγραψαν τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἔγραψε πολλὰ συγγράμματα, τῶν ὁποίων πολλὰ εἶναι ἀνέκδοτα. Ἀναφέρομεν δύο ἐπιστολὰς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους περὶ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, ἔπειτα τὸ κατὰ τῶν διαφορῶν τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ περὶ τῆς ἐπικλήσεως (δι' εὐχῆς ἡ μετουσίωσις ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ), τέλος, τὸ περὶ τῆς ἠθικῆς ἀσθενείας τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου φιλοσοφικῶς καὶ θεολογικῶς στηρίζει τὴν αἰωνιότητα τῶν τοῦ ᾅδου ποινῶν, κατὰ τοῦ ἀντιφρονοῦντος συγχρόνου αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου.

Εἰς τὴν πρὸ τῆς ἁλώσεως ἐποχὴν ἁρμόζει μᾶλλον νὰ μνημονευθῇ ὁ *Γεώργιος Σχολάριος.* Γεννηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει (περὶ τὸ 1405), ἤνοιξεν ἐκεῖ ἰδιωτικὴν σχολήν, διδάξας φιλολογίαν καὶ φιλοσοφίαν. Λαϊκὸς ὤν, ἔλαβεν αὐλικὰ ἀξιώματα (καθολικὸς κριτὴς τῶν Ρωμαίων, καθολικὸς σεκρετάριος τοῦ βασιλέως) ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησεν εἰς τὴν ἐν Φερράρᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ σύνοδον (1438 καὶ 1439). Ὁ Σχολάριος ἦτο ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως μετὰ τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ προστάτου αὐτοκράτορος (1448) ἔγινε μοναχὸς τῆς μονῆς τοῦ Χαρσιανείτου, ὀνομασθεὶς Γεννάδιος. Ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων πατριάρχης τῆς πόλεως ταύτης (1454-56, 1462-63, 1464-66). Σώζονται συγγραφαὶ αὐτοῦ ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς ἑνώσεως μετὰ τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ γνώμη, ὅτι αἱ δεύτεραι ἀνήκουσιν εἰς ἄλλον Σχολάριον, (ἤδη Λέων ὁ Ἀλλάτιος † 1669), ἐγκα-

τελείφθη. Ὁ αὐτὸς Σχολάριος ἐξ ἐπιδράσεως Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ ἐστράφη βραδύτερον κατὰ τῆς ἑνώσεως. Γνώστης τῆς λατινικῆς, μετέφρασε συγγραφὰς Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου καὶ ἄλλων. Ἦτο ἀριστοτελικὸς καὶ ἐπολέμησε τὸν πλατωνιστὴν Γεώργιον Γεμιστὸν (Πλήθωνα). Εἶναι εἷς τῶν πολυγραφοτέρων συγγραφέων τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς (Œuvres complètes de G. Scholarios, ἐκδοθέντα ὑπὸ L. Petit καὶ ἄλλων εἰς ὀκτὼ ὀγκώδεις τόμους, 1928 καὶ ἑξῆς. M. Jugie, L' unionisme de G. Scholarios, ἐν Echos d' Orient, 1937. Ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου τόμου τῆς μνημονευθείσης ἐκδόσεως, ἀντὶ τῆς ἀναμενομένης εἰκόνος τοῦ Σχολαρίου, εὑρίσκει τις τὴν φωτογραφίαν τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1927 ἀποθανόντος ἐκδότου Λουδοβίκου Petit, λατίνου ἀρχιεπισκόπου τῶν Ἀθηνῶν).

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΔΥΤΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΑΚΜΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΠΤΩΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΠΙΣΜΟΥ

Regesta pontificum romanorum, ἔκδοσις Ph. Jaffé, δύο τόμοι, 1885, συνέχεια τοῦ ἔργου ὑπὸ Au. Potthast, δύο τόμοι, 1886 καὶ 1892. Ὁ πρῶτος περιωρίσθη μέχρι τοῦ ἔτους 1198, ὁ δεύτερος μέχρι τοῦ 1304. Monumenta Gregoriana ἔκδοσις Ph. Jaffé (Bibliotheca rerum germanicarum), 2). Innoncenti III registra καὶ ἄλλα αὐτοῦ ἔργα (Migne, λατινικὴ σειρά, τόμοι 214 - 217). Regesta Honorii III, ἔκδοσις Pt. Pressuti, δύο τόμοι, 1888 καὶ 1895. Regesta Cregorii IX - Benedicti XI, ἐν Bibliothèque des Écoles Françaises d' Athènes et de Rome, δευτέρα σειρά, 1884 καὶ ἑξῆς. Liber pontificalis, ἔκδοσις Duchesne, 1886, ἔκδοσις Mommsen, 1898. Pontificum Romanorum Vitae, ἔκδοσις Watterich, 1891. Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissina collectio· σχετικὸν βοήθημα Hefele, Conciliengeschichte.

Monumenta Germaniae historica inde ab anno 500 usque ad annum 1500. Ἐξ αὐτῶν τὰ ἑπόμενα: Leges, τόμος 2ος (1837), Capitularia, τόμος 2ος (1897), Diplomata, τόμοι 1 - 4 (1897 - 1909), Constitutiones, τόμοι 1 - 5 (1893 - 1912), Libri de lite imperatorum et pontificum, saeculis XI et XII conscripti, τρεῖς τόμοι (1891 - 1879). Scriptores, τόμος 6ος (Ekkhardus Uraugiensis), τόμος 19ος 1866 (Ignotus monachus Cisterciensis καὶ Ryccardus de S. Germano), τόμος 20ὸς 1868 (Otto v. St. Blasien), τόμος 32ος 1905 - 1913 (Adamus Parmensis ordinis Minorum). Ἐξ αὐτῶν μεμονωμέναι σχολικαὶ ἐκδόσεις, μὲ κριτικῶς βελτιωθὲν κείμενον, ἐν Scriptores rerum Germanicarum in usum scolarum. Γερμανικαὶ μεταφράσεις ἐν Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit, δευτέρα ἔκδοσις, 1884 καὶ ἑξῆς. Ih. Böhmer, Regesta Imperii ἐν μέρει ἐν νέᾳ ἐπεξεργασίᾳ ἀπὸ τοῦ 1877. Αἱ σπουδαιότεραι πηγαὶ τοῦ περὶ περιβολῆς ἀγῶνος παρὰ Est. Bernheim, Quellen zur Geschichte des Investiturstreits. (Quellensammlung zur deutschen Geschichte, 2, 1. 2).

I. Huillard - Bréholles, Historia diplomatica Friderici II, ἓξ (12) τόμοι (1852 - 61). Matthaei Parisiensis, Chronica maiora, ἔκδοσις

Luard, ἑπτὰ τόμοι (1872 - 83). Ἐκλογὰς ἐξ αὐτῶν εὑρίσκει τις ἐν τῷ 28 τόμῳ (1888) τῆς σειρᾶς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων Scriptores (Monumenta Germanica historica) καὶ γερμανικὴν αὐτῶν μετάφρασιν ἐν τοῖς Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit (1896). Deutsche Reichstagsakten, ἐκδιδόμενα ἐντολῇ τῆς Ἀκαδημείας τοῦ Μονάχου ἀπὸ τοῦ 1867. I. Böhmer, Fontes rerum germanarum, 1 (1843), 4 (1868). Thd. de Nyem, De scismate libri tres, ἔκδοσις G. Erler, 1890 (τρίτη ἔκδοσις, 1902). L. g. Pastor, Ungedruckte Akten zur Geschichte der Päpste, I (1376 - 1464), 1904.

§ 32. Σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας μέχρι τοῦ περὶ «περιβολῆς» ἀγῶνος.

Ὁ «παπισμὸς» ἤθελεν Ἐκκλησίαν καὶ πολιτείαν ὑποτεταγμένην εἰς τὸν πάπαν, ὁ «καισαροπαπισμός», ἀντιθέτως, ἤθελεν Ἐκκλησίαν καὶ πάπαν ὑποτεταγμένον εἰς τὴν πολιτείαν (τὸν βασιλέα). Ἐκ τῶν δύο τούτων θεωριῶν ἐν τῇ πράξει ἦτο ἐφηρμοσμένος ὁ καισαροπαπισμός, διότι ἕκαστον κράτος τῆς Δύσεως ἀπετέλει ἰδιαιτέραν Ἐκκλησίαν, τῆς ὁποίας προΐστατο ὁ βασιλεύς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπῆρχον αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Ἱσπανίας, κατὰ τὸ πλεῖστον εὑρισκομένης ὑπὸ τοὺς Ἄραβας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερμανίας. Μεταξὺ Γαλλίας καὶ Γερμανίας ὑπῆρχεν ἰδιαίτερον κράτος, μετὰ τοῦ ὁποίου ἦτο ἡνωμένη ἡ βόρειος καὶ ἡ μέση Ἰταλία καὶ τὸ ὁποῖον ἐδέσποζε τοῦ παπικοῦ κράτους (τμήματος τῆς μέσης Ἰταλίας). Τὸ μεσάζον κράτος ἀπετέλει ἐπίσης ἰδιαιτέραν Ἐκκλησίαν. Τὰ τρία τελευταῖα κράτη (Γαλλία, Γερμανία καὶ τὸ μεσάζον κράτος) προέκυψαν ἐκ τῆς διαιρέσεως τοῦ φραγκικοῦ κράτους τοῦ Μεγάλου Καρόλου ὑπὸ τῶν τριῶν αὐτοῦ ἐγγόνων, Λωθαρίου, Λουδοβίκου τοῦ Γερμανικοῦ καὶ Καρόλου τοῦ Φαλακροῦ (συνθήκη τοῦ Βερδέν, 843), ὁ δὲ πρεσβύτερος Λωθάριος, βασιλεὺς τοῦ μεσαίου κράτους, ἦτο συγχρόνως καὶ αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως. Ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Καρόλου ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως ἔπρεπε νὰ εἶναι βασιλεὺς τῆς Λογγοβαρδίας καὶ νὰ δεσπόζῃ τῆς βορείου καὶ τῆς μέσης Ἰταλίας. Οἱ βασιλεῖς τῆς Δύσεως εἶχον τὰ ἑπόμενα ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα. Διώριζον τοὺς ἐπισκόπους, ἐλάμβανον παρ' αὐτῶν ὅρκον ἀφοσιώσεως, ἐδίκαζον καὶ ἐφορολόγουν αὐτούς, συνεκάλουν συνόδους. Ἤδη ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ Εὐσεβοῦς, υἱοῦ τοῦ Μεγάλου Καρόλου καὶ πατρὸς τῶν μνημονευθέντων ἐγγόνων, ἀποστείλαντος τὸν πρωτότοκον αὐτοῦ υἱὸν Λωθάριον εἰς τὴν Ρώμην, πρὸς τὸν πάπαν Εὐγένιον τὸν Β', συνετάχθη ἡ «ρωμαϊκὴ διάταξις» (constitutio romana, 824). Αὕτη ὥριζεν, ὅτι ἐν τῷ παπικῷ κράτει ἀναμιγνύονται οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ αὐτοκράτορος (missi) καὶ ἐν ἀμφιβόλοις περιπτώσεσι τὴν ἀνωτάτην δικαστικὴν ἐξουσίαν ἔχει ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ δὲ πάπας ἐκλέγεται μὲν ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ

τῶν εὐγενῶν, ἀλλὰ πρὸ τῆς χειροτονίας αὐτοῦ δίδει ἐνώπιον αὐτοκρατορικοῦ ἀπεσταλμένου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Ρώμης ὅρκον ἀφοσιώσεως εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ἡ ρωμαϊκὴ διάταξις (constitutio romana) ἀπετέλει κωδικοποίησιν τῶν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἤδη ὁ Μέγας Κάρολος. Οἱ πάπαι ἐζήτουν νὰ ἀπαλλαγῶσι τῆς ἐκ τοῦ αὐτοκράτορος ἐξαρτήσεως, νὰ δεσπόσωσι τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν καὶ νὰ δεσπόσωσι καὶ αὐτῆς τῆς πολιτείας, ἤτοι νὰ ἐφαρμόσωσι τὸν παπισμόν. Ἀλλ' ἵνα κατορθώσωσι τοῦτο, ἔπρεπε, πρῶτον, νὰ θέσωσι τέρμα εἰς τὸν καισαροπαπισμόν, ὁ ὁποῖος παντοῦ ἐπεκράτει, νὰ ἀπαλλάξωσι, δηλονότι, τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τῆς πολιτείας.

Μέσα τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος εἶχον συνταχθεῖ αἱ ψευδοϊσιδώρειοι διατάξεις, αἱ ὁποῖαι ἐδικαιολόγουν καὶ ὑπεστήριζον τὰς θεοκρατικὰς ἰδέας τῶν παπῶν κατὰ τῶν θεοκρατικῶν ἰδεῶν τῶν αὐτοκρατόρων καὶ κατὰ τῶν ἀνεξαρτήτων Ἐκκλησιῶν. Ἦσαν τὸ πελώριον καὶ βαρὺ ξίφος πρὸς ἄμυναν τοῦ παπισμοῦ καὶ ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ πρῶται αἱ στιβαραὶ χεῖρες τοῦ Ρώμης Νικολάου τοῦ Α' (858-867), ἠδυνήθησαν νὰ ὑψώσωσι καὶ πάλλωσιν αὐτό. Ἀνεγνώρισε τὰς ψευδοϊσιδωρείους διατάξεις ὡς ὑποχρεωτικῶς ἰσχύοντα νομικὸν κώδικα τῆς Ἐκκλησίας. Ἰσχυρίσθη, μάλιστα, ἀναληθῶς, ὅτι τὰ δεκρετάλια ταῦτα «ἀρχαιόθεν ἡ ἁγία ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία διατηροῦσα παρέδωκε καὶ ἡμῖν ὡς φυλακτέα καὶ σέβεται ἔχουσα αὐτὰ παρ' ἑαυτῇ ἐν τοῖς ἀρχείοις αὐτῆς καὶ κατὰ τὸ εἰωθὸς ἐν ἀρχαίοις μνημείοις ἀποκείμενα»[1]. Ἐπεχείρησε νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὰς εἰς τὰ παρουσιασθέντα ζητήματα. Πρῶτον, ἐζήτησε νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὰς αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως καὶ νὰ ἀνανεώσῃ τὰς ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν πάπαν στελλομένας ἐφέσεις (appellationes), διὰ τὸ ζήτημα δὲ τοῦτο ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν ἰσχυρὸν μητροπολίτην τῶν Ρείμων Χίγκμαρον (πριμᾶτον τῆς Γαλλίας). Δεύτερον, ἐζήτησε νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως. Γράφων πρὸς ἡγεμόνας, προέτασσεν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῶν ἐπιστολῶν τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἐπιτίμα δὲ τοὺς ἡγεμόνας, ἂν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτῶν δὲν προέτασσον ἐπίσης τὸ ὄνομα τοῦ πάπα. Ἀναμιγνυόμενος εἰς τὰς ὑποθέσεις αὐτῶν, δὲν ἔδιδε συμβουλάς, ἀλλὰ διαταγάς. Ἠνάγκασε τὸν Βασιλέα τῆς Λωθαριγγίας Λωθάριον[2] νὰ δεχθῇ ὀπίσω τὴν ἐκδιωχθεῖσαν σύζυγον καὶ ἀπομακρύνῃ τὴν παλλακήν, τὴν ὁποίαν

1. Τὸ λατινικὸν κείμενον: Quae dumtaxat et antiquitus sancta romana ecclesia conservans nobis quoque custodienta mandavit et penes se in suis archivis et vetustis rite monumentis recondita veneratur (Ἐπιστολὴ 71, πρὸς τοὺς Φράγους ἐπισκόπους. Migne, λατινικὴ σειρά, 119, 901 καὶ ἑξῆς).

2. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐγγόνου τοῦ Μεγάλου Καρόλου, Λωθαρίου (855), τὸ μνημονευθὲν μεσαῖον κράτος διηρέθη μεταξὺ τῶν τριῶν υἱῶν, Λουδοβίκου τοῦ Β', ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορος, Λωθαρίου, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὴν ἀπ' αὐτοῦ κληθεῖσαν Λωθαριγγίαν, καὶ Καρόλου, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὴν Προβιγγίαν.

ἐνυμφεύθη, ἐτιμώρησε τοὺς κατὰ τῆς βασιλίσσης ἀποφανθέντας ἐπισκόπους τῆς χώρας ταύτης (καθαίρεσις δύο, ἐπίπληξις τῶν ἄλλων) καὶ ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως Λουδοβῖκον τὸν Β', ἀδελφὸν τοῦ Λωθαρίου. Ἡτοιμάζετο νὰ ἀφορίσῃ τὸν δι' ὀλίγον χρόνον καὶ πρὸς τὸ θεαθῆναι διορθωθέντα Λωθάριον, ἀλλὰ προέλαβεν αὐτὸν ὁ θάνατος. Τρίτον, ἐζήτησε νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ἐθεώρει τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως ὡς λαβόντα τιμάριον (φέουδον) παρὰ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, ἄρα, ὑποτελῆ εἰς αὐτόν, τὴν δὲ ὑπὸ τοῦ πάπα χρῖσιν, στέψιν καὶ ἐπικύρωσιν τοῦ αὐτοκράτορος ἐθεώρει τόσον οὐσιώδη, ὅσον καὶ τὴν ἐκ τοῦ βασιλικοῦ γένους καταγωγήν[3]. Κατὰ τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ, «ὁ Νικόλαος ὅλου τοῦ κόσμου αὐτοκράτορα ἑαυτὸν ἐποίει» («Nicolaus totius mundi imperatorem se fecit». Κολωνίας Guntharius καὶ Τρεβίρων Theotgaudus, Annales Bertiniani, ἔτος 864, ἐν Monumenta Germ. hist., Scriptores, I, 463, 34)[4]. Ἀπ' αὐτοῦ, λοιπόν, ἤρχισεν ὁ περὶ κοσμοκρατορίας ἀγὼν τῶν παπῶν, ἀλλ' ἐν τῇ πολιτικῇ ταύτῃ δι' ἀρκετὰ ἔτη δὲν εὗρεν ἀξίους διαδόχους καὶ αἱ ψευδοϊσιδώρειοι διατάξεις ἐλησμονήθησαν.

Ἐπηκολούθησε κατάπτωσις τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Αἴτιον τῆς καταπτώσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἦσαν αἱ ἔριδες καὶ αἱ διαμάχαι τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας, τῆς Γερμανίας καὶ τῶν ἄλλων ἀπογόνων τοῦ Μεγάλου Καρόλου (ἀπὸ τοῦ 869 καὶ 875). Αἱ ἔριδες αὗται προέκυψαν ἐκ τῆς ἐπιθυμίας, νὰ ἀποκτήσωσι τὰς χώρας τοῦ μεσαίου κράτους καὶ τὸ μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένον αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Τμήματα τοῦ κράτους τούτου ἤρχισαν ἔκτοτε νὰ προστίθενται ἄλλοτε εἰς τοῦτο καὶ ἄλλοτε εἰς ἐκεῖνο τὸ κράτος, ἢ νὰ ἀποτελῶσιν ἀνεξάρτητα κρατίδια, τὸ δὲ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, περιελθὸν εἰς διαφόρους, ἔπαυσε, τέλος, ὑπάρχον (924). Τὸ ἀξίωμα τοῦ βασιλέως τῆς Λογγοβαρδίας (Λομβαρδίας), τὸ ὁποῖον ἦτο συνδεδεμένον μετ' αὐτοῦ, ἐξηκολούθει νὰ δίδεται εἰς διαφόρους. Ἡ πολιτικὴ κατάπτωσις ἕνεκα τοῦ καισαροπαπισμοῦ ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἕκαστος ἡγεμὼν ἐξεμεταλλεύετο ἁπλῶς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ κράτους αὐτοῦ, ἀδιαφορῶν διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν κατάστασιν αὐτῆς (σιμωνία καὶ παραμέλησις τῆς ἀγαμίας). Ὁ κλῆρος καὶ οἱ μοναχοὶ διεφθάρη-

3. Ἤδη κατὰ τὰς ἔριδας τῶν τριῶν ἐγγόνων τοῦ Μεγάλου Καρόλου (830 - 843) παρουσιάσθη, πρώτην φοράν, ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ πάπα χρῖσις καὶ στέψις τοῦ αὐτοκράτορος δίδει εἰς αὐτὸν τὴν κυριαρχίαν.

4. Οἱ δύο οὗτοι μητροπολῖται Κολωνίας καὶ Τρεβίρων ἦσαν οἱ ὑπὸ τοῦ Νικολάου τοῦ Α' καθαιρεθέντες διὰ τὸ παράνομον διαζύγιον τοῦ βασιλέως τῆς Λωθαριγγίας Λωθαρίου. Ἀλλ' ὅμοια εἶπε καὶ ὁ χρονογράφος Regino († 915), διατελέσας ἡγούμενος μοναστηρίων ἐν ταῖς παρὰ τὸν Ρῆνον χώραις. «Τοὺς βασιλεῖς καὶ τυράννους διέταζε καὶ ἐδέσποζε (Νικόλαος ὁ Α'), διὰ τῆς περιωπῆς αὐτοῦ, ὡς ἐὰν ἦτο ὁ κύριος τῆς οἰκουμένης» («ac si dominus orbis terrarum». Regino Chronicon, ἔτος 868, αὐτ., 579).

σαν. Εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν περιῆλθε καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης (τοῦ παπικοῦ κράτους). Ἐπὶ ἑκατὸν πενήντα ἔτη κατὰ διάφορα διαστήματα ἐκράτησαν ἀλληλοδιαδόχως ἐν Ρώμῃ δύο μερίδες εὐγενῶν, ἡ τοσκανική, τῆς ὁποίας προΐστατο ὁ κόμης τῆς Τοσκάνης Ἀδαλβέρτος, καὶ ἡ τοῦ Κρησκεντίου. Αὗται ἀνεβίβαζον εἰς τὸν παπικὸν θρόνον ἄνδρας συνήθως ἀνικάνους, πολλάκις διεφθαρμένους. Ὁ παπικὸς θρόνος ὑπέφερε. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος ἐδέσποσε τοῦ παπικοῦ θρόνου ἡ Θεοδώρα, ἡ φίλη τοῦ κόμητος τῆς Τοσκάνης, καὶ αἱ δύο θυγατέρες αὐτῆς, Μαροκία καὶ Θεοδώρα, ἡ νεωτέρα, τῆς ὁποίας υἱὸς ἐκ τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ Ι' ἦτο ὁ μνημονευθεὶς Κρησκέντιος (904 - 965). Αὗται ἀνεβίβαζον εἰς τὸν παπικὸν θρόνον τοὺς φίλους αὐτῶν, τοὺς υἱοὺς καὶ ἐγγόνους αὐτῶν. Τὴν ἐποχὴν ταύτην πρῶτος ὁ διαμαρτυρόμενος Löscher († 1747) ὠνόμασε «πορνοκρατίαν». Ὑπάρχει παράδοσις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπὶ τοῦ παπικοῦ θρόνου ἀνῆλθε γυνή, ἡ πάπισσα Ἰωάννα, θὰ περιέμενε δέ τις, ὅτι αὕτη θὰ ἐτοποθετεῖτο εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐν τούτοις τοποθετεῖται πενήντα ἔτη ἐνωρίτερον, κατὰ τὰ μέσα τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος, μεταξὺ τῶν παπῶν Λέοντος τοῦ Δ' καὶ Βενεδίκτου τοῦ Γ' (855). Ἡ παράδοσις αὕτη ἀνεφάνη μόλις τὴν ιγ' ἑκατονταετηρίδα, ἐν τῷ χρονικῷ Μαρτίνου τοῦ Πολωνοῦ († 1278), παρὰ τῷ Στεφάνῳ τῆς Βορβώνης († περὶ τὸ 1261) καὶ Βαρθολομαίῳ τῆς Λούκκης. Ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν Φώτιον καὶ τὸν Μιχαὴλ Κηρουλάριον, πατριάρχας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὁποῖοι, ἄλλως, θὰ ἐξεμεταλλεύοντο αὐτὴν ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτῶν κατὰ τῶν παπῶν. Μεταξὺ τῶν δύο μνημονευθέντων παπῶν, ὅπου τοποθετεῖται ἡ πάπισσα Ἰωάννα, δὲν ὑπάρχει χάσμα. Διότι, κατά τινα ἐπιστολὴν τοῦ μητροπολίτου τῶν Ρείμων Χιγκμάρου, πριμάτου τῆς Γαλλίας, πρὸς τὸν Ρώμης Νικόλαον τὸν Α' (867), ὁ ἀπεσταλμένος αὐτοῦ τῷ 855 καθ' ὁδὸν ἔμαθε τὸν θάνατον τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ Δ', φθάσας δὲ εἰς τὴν Ρώμην εὗρεν ἐκεῖ διάδοχον αὐτοῦ Βενέδικτον τὸν Γ'. Πιθανῶς ἡ ἀδυναμία, τὴν ὁποίαν ἔδειξεν ὁ Ρώμης Ἰωάννης ὁ Η' (879) ἀπέναντι τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ μύθου τῆς παπίσσης Ἰωάννης. Ἡ εἰκασία αὕτη εὗρεν ἀσθενὲς στήριγμα εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ Φώτιος ὀνομάζει τὸν Ρώμης Ἰωάννην τὸν Η' «ἀνδρεῖον» (Περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας, κεφ. 89 καὶ 99), θέλων, δῆθεν, νὰ ὑπερασπίσῃ αὐτὸν κατ' ἀντιθέτων χαρακτηρισμῶν. Ὁ μῦθος τῆς παπίσσης Ἰωάννης, πιθανώτερον, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προσωποποίησις τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν τοῦ παπικοῦ θρόνου ἐδέσποσαν αἱ μνημονευθεῖσαι τρεῖς γυναῖκες (αἱ δύο Θεοδῶραι καὶ ἡ Μαροκία), ἀλλὰ τὴν ιγ' ἑκατονταετηρίδα, τὴν ἐποχὴν τῆς ὑψίστης ἀκμῆς τοῦ παπισμοῦ, ὅτε παρουσιάσθη ὁ σχετικὸς μῦθος, εἶχον, ὡς φαίνεται, διαφύγει τῆς προσοχῆς τὰ ἀκριβῆ καὶ περιωρισμένα ἔτη τῆς δεσποτείας τῶν τριῶν γυναικῶν.

Ἐκ τῆς καταπτώσεως πρώτη ἀνέλαβεν ἡ πολιτεία. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας Ὄθων ὁ Α' (936 - 937), ἀνυψώσας τὴν ἀσθενῆ βασιλικὴν ἐξουσίαν ἐν Γερμανίᾳ. Τοῦτο κατώρθωσε, πρῶτον διὰ πολέμων πρὸς τοὺς σχεδὸν ἀνεξαρτήτους ἡγεμονίσκους αὐτῆς, διὰ τῶν ὁποίων πολέμων περιώρισε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν, δεύτερον, διὰ τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν κατέστησεν ὄργανον τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Ἐνίσχυσε τὸν ὑπάρχοντα καισαροπαπισμόν. Τὰ μεγάλα κτήματα τῆς Ἐκκλησίας κατέστησε βασιλικά, συγχρόνως δὲ ἐδώρησεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν βασιλικὰ κτήματα - ἀνάμιξις τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ στέμματος. Οἱ ἐπίσκοποι κατέστησαν βασιλικοὶ ὑπάλληλοι καὶ βασιλικοὶ βαθμοῦχοι, ἀνέθεσεν εἰς αὐτοὺς πολιτικὰ καθήκοντα καὶ παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς πολιτικὰ δικαιώματα. Οἱ ἐπίσκοποι ἀπέβησαν οὕτως ἡγεμόνες ὑποτελεῖς εἰς τὸν βασιλέα, ἐπειδὴ δὲ εὑρίσκοντο εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Γερμανίας, ἀπετέλεσαν συνεκτικὸν δεσμόν, ὁ ὁποῖος ἐκράτει ὁλόκληρον τὴν Γερμανίαν ἡνωμένην μετὰ τοῦ βασιλέως. Ὁ βασιλεὺς εἶχεν εἰς τοὺς κληρικοὺς ἡγεμόνας ἐμπιστοσύνην μεγαλυτέραν ἢ εἰς τοὺς λαϊκοὺςἡγεμόνας. Διότι ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς αὐτόν, ὡς ὀφείλοντες εἰς αὐτὸν τὴν μεγάλην δύναμίν των, καὶ διότι, ὡς ἄγαμοι, δὲν ἠδύνατο νὰ σχηματίσωσιν ἡγεμονικὰς οἰκογενείας, αἱ ὁποῖαι βαθμηδόν, λησμονοῦσαι τὰς εὐεργεσίας τοῦ βασιλέως, θὰ ἐζήτουν νὰ γίνωσιν ἀνεξάρτητοι.Οἱ λαϊκοὶ ἡγεμόνες ἔτεινον εἰς τὴν διάσπασιν τῆς Γερμανίας, οἱ κληρικοὶ ἡγεμόνες ἔτεινον εἰς τὴν ἕνωσιν αὐτῆς. Ἀλλὰ παρ' ὅλην τὴν ἐμπιστοσύνην ταύτην ὁ βασιλεὺς ἔπρεπε νὰ φροντίζῃ, ἵνα εἰς τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα ἀνάγονται ἄνθρωποι ἐκ τῶν προτέρων δεδοκιμασμένης ἀφοσιώσεως, πρόσωπα γνωστὰ εἰς αὐτόν, ἢ συγγενεῖς αὐτοῦ, ἔχοντες τὰ αὐτὰ συμφέροντα[5]. Μεγάλα, ἄρα, συμφέροντα ἐπέβαλλον, νὰ ἔχῃ ὁ βασιλεὺς εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὸν διορισμὸν τῶν ἐπισκόπων. Ἕνεκα τούτου αὐτὸς ἐξέλεγε τοὺς ἐπισκόπους. Παρ' αὐτῶν ἐλάμβανεν ὅρκον, ἀλλ' οὗτος δὲν ἦτο μόνον ὅρκος προσωπικῆς ἀφοσιώσεως, ἀλλὰ καὶ ὅρκος ὑποτελοῦς ἡγεμόνος (homagium), τὸν ὁποῖον οἱ ἐπίσκοποι ἔδιδον γονυπετοῦντες καὶ θέτοντες τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐντὸς τῶν χειρῶν τοῦ βασιλέως. Ὁ ὅρκος ὑποτελοῦς ἡγεμόνος συνεπήγετο τὰς ἑπομένας ὑποχρεώσεις· ἐν καιρῷ μὲν εἰρήνης αὐτοπροσώπως νὰ παρουσιάζεται εἰς τὸν βασιλέα κατὰ τὰς δικαστικὰς συνελεύσεις, ἐν καιρῷ δὲ πολέμου νὰ μετέχῃ τῆς ἐκστρατείας μετὰ τῶν στρατολογηθέντων ὑπηκόων αὐτοῦ. Τὸν ὅρκον ἠκολούθει ἡ ἐγκαθίδρυσις ὑπὸ τοῦ βασιλέως διὰ τῆς ἐπιδόσεως ὡρισμένων συμβολικῶν ἀντικειμένων. Ὅταν ὁ ὑποτελὴς ἡγεμὼν ἦτο λαϊκός, ἐδίδετο εἰς αὐτὸν ξίφος, λόγχη καὶ σημαία, εἰς τὸν

5. Ὁ Ὄθων τὸν υἱὸν αὐτοῦ Γουλιέλμον κατέστησε μητροπολίτην Μογουντίας, τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Βροῦνον, μητροπολίτην Κολωνίας, καὶ τὸν ἐξάδελφον αὐτοῦ Ἑρρῖκον, μητροπολίτην Τρεβίρων.

ἐπίσκοπον ἐδίδετο ἡ ποιμαντορικὴ ράβδος, βραδύτερον δὲ (μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου τοῦ Γ' - † 1056) καὶ ὁ ἐπισκοπικὸς δακτύλιος. Ἡ ἐγκαθίδρυσις ὠνομάζετο «περιβολὴ» (investitura· πρβλ. τὸ βυζαντινὸν «πρόβλησις»). Ἡ περιβολὴ πρώτην φορὰν παρουσιάζεται ἤδη κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος, ἀλλ' ὁ Ὄθων κατέστησεν αὐτὴν συνήθη.

Ὅ,τι ὁ Ὄθων ἔπραξεν ἐν Γερμανίᾳ, τὸ αὐτὸ ἔγινε καὶ ἀλλοῦ, ἐν Γαλλίᾳ, ὑπὸ τοῦ βασιλέως Οὔγου Καπέτου (987), ἐν Ἀγγλίᾳ ἤδη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἀλφρέδου τοῦ Μεγάλου († 899). Πανταχοῦ ἐνισχύθη ἡ βασιλικὴ ἐξουσία καὶ ὁ καισαροπαπισμός. Ὁ Ὄθων ἐδέσποσεν ὄχι μόνον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ κράτους αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς βορείου καὶ τῆς μέσης Ἰταλίας, διότι ἔγινε βασιλεὺς τῆς Λομβαρδίας καὶ ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τοῦ πάπα Ἰωάννου τοῦ ΙΒ' ἐστέφθη αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως (962).

Τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τριάντα ὀκτὼ ἔτη εἶχε σχολάσει, ἀνανεώθη καὶ ἔκτοτε περιῆλθεν ὁριστικῶς εἰς τὸν ἑκάστοτε βασιλέα τῆς Γερμανίας, διὰ τοῦτο ἡ νέα αὕτη αὐτοκρατορία τῆς Δύσεως ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος «ἅγιον ρωμαϊκὸν κράτος γερμανικῆς ἐθνότητος» (ἡ αὐτοκρατορία τῆς Δύσεως ἀσκουμένη ὑπὸ Γερμανοῦ). Ἡ ὀνομασία αὕτη ἀπήντα μὲν ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς ιε' ἑκατονταετηρίδος, ἀλλὰ τότε εἶχεν ἄλλην σημασίαν, ἐσήμαινε τὸ γερμανικὸν ἔθνος ὡς τμῆμα τοῦ ἁγίου ρωμαϊκοῦ κράτους (τὸ γερμανικὸν τμῆμα τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Δύσεως), παρεξηγήθη δὲ ὑπὸ τῶν μνημονευθέντων νεωτέρων ἱστορικῶν. Κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν ἐκδοχήν, διὰ τοῦ Ὄθωνος ἱδρύθη τμῆμα τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Δύσεως, κατὰ τὴν νεωτέραν ἐκδοχήν, διὰ τοῦ Ὄθωνος ἐπανιδρύθη ὁλόκληρος ἡ αὐτοκρατορία τῆς Δύσεως. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ἦτο ἁπλοῦς τίτλος καὶ συνεπήγετο τιμάς. Πραγματικὴν ἐξουσίαν ἔξω τῆς Γερμανίας εἶχε μόνον διότι ἐδέσποζε τῆς βορείου καὶ μέσης Ἰταλίας (κληρονομικὸν δικαίωμα ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Καρόλου). Ὁ Ὄθων δι' ἐγγράφου εἶχε προηγουμένως ἀναγνωρίσει ὅλας τὰς εἰς τὸν παπικὸν θρόνον ἐδαφικὰς δωρεὰς τῶν προηγουμένων αὐτοκρατόρων καὶ μάλιστα προσέθεσε καὶ ἄλλα τινὰ μέρη[6]. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο σώζεται ἐν ἐπισήμῳ ἀντιγράφῳ («Pactum Ottonianum», Mirbt, ἀρ. 256). Ἡ μετὰ τὴν στέψιν διαγωγὴ τοῦ Ὄθωνος ἀντέβαινεν εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ ἐγγράφου ἀναληφθείσας ὑποχρεώσεις; Περὶ τούτου ὑπάρχει διαφωνία μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν (καθολικῶν καὶ προτεσταν-

6. Προσέθεσε πόλεις τῶν δουκάτων Βενεβέντου καὶ Σπολέτου. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος τὸ παπικὸν κράτος εἶχε περιορισθεῖ ὑπὸ τῶν ἀρχιεπισκόπων Ραβέννης, τῶν δουκῶν Σπολέτου καὶ Βενεβέντου καὶ ἄλλων. Ἐκ τούτου ἐξηγοῦνται τὰ μέτρα ταῦτα τοῦ Ὄθωνος.

των). Ὁ Ὄθων ἐκληρονόμησε καὶ τὰς θεοκρατικὰς ἰδέας τοῦ Μεγάλου Καρόλου, ὁ ὁποῖος ἐθεώρει ἑαυτὸν ὡς τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμένον ἀρχηγὸν τῆς Χριστιανοσύνης. Ὁ Ὄθων ἠνάγκασε τοὺς κατοίκους τῆς Ρώμης νὰ ὁρκισθῶσιν, ὅτι δὲν θὰ ἐκλέξωσι πάπαν ἄνευ ρητῆς συγκαταθέσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ (Continuator Regionis Trevirensis εἰς τὸ ἔτος 965 - Monumenta Germaniae, Scriptores, I, 627, 41 καὶ ἑξῆς. Mirbt, Quellen, 1924, σελ. 133 § 257). Οὕτως ὑπ' ἄλλην μορφὴν ἀνενεώθη τὸ παραμεληθὲν καὶ διακοπὲν δικαίωμα τοῦ αὐτοκράτορος, νὰ ἀναμιγνύεται εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ πάπα, ὁ ὁποῖος προηγουμένως ἔδιδεν ὅρκον ἀφοσιώσεως ἐνώπιον αὐτοκρατορικοῦ ἀπεσταλμένου. Παπικὴ βοῦλλα Λέοντος τοῦ Η' (963 - 965) ἀναγνωρίζει εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸ δικαίωμα νὰ ἐγκαθιδρύῃ διὰ τῆς περιβολῆς τοὺς πάπας καὶ τοὺς ἐπισκόπους, ἀλλ' αὕτη ὑπὸ πολλῶν θεωρεῖται νόθος, πλασθεῖσα κατὰ τὸν περὶ περιβολῆς ἀγῶνα, ἢ ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Χοενστάουφεν. Ὁ παπισμὸς εἶχε μὲν νὰ ἀντιπαλαίσῃ καὶ κατὰ τῶν ἄλλων βασιλέων τῆς Δύσεως, ἀλλὰ κυρίως κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας καὶ αὐτοκράτορος, διότι οὗτος ἐπεκάθητο βαρὺς ἐπὶ τῆς παπικῆς ἐξουσίας [7].

Μετὰ τὴν ἀνύψωσιν τῆς πολιτείας ἐπῆλθε βαθμηδὸν ἡ ἀνύψωσις τῆς Ἐκκλησίας. Αὕτη ὠφείλετο εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἡ ὁποία ἐπῆλθεν αὐτοτελῶς εἴς τινα μέρη τῆς Δύσεως, ἀλλὰ κυρίως διὰ τοῦ μοναστηρίου τοῦ Κλουνιακοῦ τῆς Βουργουνδίας (βορείως τῆς Λυών), τὸ ὁποῖον ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀκιτανίας Γουλιέλμου (910) καὶ τὸ ὁποῖον ἐπέδρασεν ἐφ' ὅλης τῆς κινήσεως ταύτης. Ἡ μεταρρύθμισις τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐπῆλθε διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν παραμεληθέντων ἀρχαίων μοναχικῶν κανόνων, διὰ τῆς ὁποίας περιεστάλησαν αἱ παρεκτροπαὶ τῶν μοναχῶν. Ἡ κίνησις αὕτη ἐπεξετάθη εἰς τὴν Γαλλίαν, Λωθαριγγίαν (Ἄνω καὶ Κάτω Λωθαριγγίαν, ἀποτελούσας τώρα κρατίδια τῆς Γερμανίας), Ἰταλίαν καὶ βόρειον Ἱσπανίαν, καὶ ἀπὸ μοναχικῆς ἔγινε βαθμηδὸν ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις. Ἐζητεῖτο ἡ ἐφαρμογὴ ἐν γένει τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καὶ ὡς προκαταρκτικὸν πρόγραμμα εἶχε τὴν περιστολὴν τῶν παρεκτροπῶν τοῦ κλήρου, αἱ ὁποῖαι ἦτο δυνατὸν νὰ συνοψισθῶσιν εἰς δύο, παράβασιν τῆς ἀγαμίας καὶ σιμωνίαν. Ἀλλ' εἰς τὴν νομοθεσίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀντέβαινε καὶ ὁ παντοῦ τῆς Εὐρώπης καισαροπαπισμός, ἤτοι ἡ ἐξάρτησις

7. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ὄθωνος τοῦ Γ' (983 - 1002), ἐγγόνου τοῦ προηγουμένου καὶ υἱοῦ τῆς «χρηστῆς, ὡραίας καὶ εὐφυοῦς» βυζαντινῆς πριγκηπίσσης Θεοφανοῦς κατὰ μὲν τὴν παλαιοτέραν γνώμην, θυγατρὸς Ρωμανοῦ τοῦ Β' (Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους, Δ' 1903, σελ. 156 καὶ 217), κατὰ νεωτέραν δὲ γνώμην, ἀνεψιᾶς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Τσιμισκῆ (P. Schram, 1924) ἐχρησιμοποιήθη πρώτην φορὰν ἡ θεοκρατικὴ νομοθεσία τοῦ Μ. Ἰουστινιανοῦ, τῆς ὁποίας ἡ μελέτη ἤρχισε κυρίως ἀρχὰς τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ περιφήμῳ νομικῇ σχολῇ τῆς ἰταλικῆς Βολωνίας (H. Schubert, Der Kampf des geistlichen und Weltlichen Rechts, 1927, σελ. 41).

τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῆς πολιτείας καὶ ἡ ἀνάμιξις τῶν βασιλέων καὶ μάλιστα τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ἡ μεταρρύθμισις, ἑπομένως, προχωροῦσα, θὰ ἐζήτει νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὸν καισαροπαπισμὸν καὶ θὰ ἔφερε τὴν Ἐκκλησίαν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν πολιτείαν. Ἐνεθυμήθησαν τὰς ψευδοϊσιδωρείους διατάξεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον τὰς αὐτὰς ἰδέας, ἀπηγόρευον τὸν καισαροπαπισμὸν καὶ ἐπέβαλλον τὸν παπισμόν, ὁρίζουσαι, ὅτι ὁ πάπας ἔπρεπε νὰ δεσπόζῃ ἐκκλησιαστικῶς καὶ πολιτικῶς τοῦ κόσμου. Διὰ τοῦτο ἐξέχωσαν τὰς ψευδοϊσιδωρείους διατάξεις ἐκ τοῦ κονιορτοῦ τῶν βιβλιοθηκῶν, ὅπου εὑρίσκοντο λησμονημέναι, καὶ ἔφερον αὐτὰς εἰς τὸ φανερόν. Κατέστησαν ὁ ἐμπνέων καὶ καθοδηγῶν τὴν μεταρρύθμισιν κῶδιξ καὶ ἀντικείμενον σπουδῶν ἐν ταῖς ἐπισκοπικαῖς σχολαῖς τῆς Λωθαριγγίας (ια΄ ἑκατονταετηρίδα). Οἱ ἐν ταῖς σχολαῖς ταύταις σπουδάζοντες κληρικοὶ ἐποτίζοντο μὲ τὰς ἰδέας τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων καὶ καθίσταντο ὀπαδοὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Κατὰ ταῦτα, ἡ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις ὡς πλῆρες πρόγραμμα εἶχε νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὸ μέλλον δύο τινά, πρῶτον τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀνύψωσιν τοῦ κλήρου (τήρησις τῆς ἀγαμίας, ἄρσις τῆς σιμωνίας κτλ.), δεύτερον, τὴν ἄρσιν τοῦ καισαροπαπισμοῦ καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ παπισμοῦ, λαμβανομένου ἐν τῇ διπλῇ ἐννοίᾳ, ὡς ἀπολύτου ἐξουσίας τοῦ πάπα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ὡς κοσμοκρατορίας («παποκαισαρισμοῦ»). Ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν περιωρίζετο μόνον εἰς τὸ πρῶτον, τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀνύψωσιν τοῦ κλήρου, τὸ δὲ ἄλλο ἦτο ἀκόμη ἀφανὲς καὶ ἐλάνθανεν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται, ὅτι οἱ αὐτοκράτορες τῆς Δύσεως, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ὑπεστήριξαν τὴν μεταρρύθμισιν τῆς Ἐκκλησίας, τινές, μάλιστα, ἐπρωτοστάτησαν αὐτῆς, μὴ αἰσθανόμενοι, ὅτι οὕτως ἐνίσχυον τὸν μέλλοντα αὐτῶν ἐχθρόν.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος ὁ Γ΄, μέσα τῆς ια΄ ἑκατονταετηρίδος, διώρθωσε τὰ πράγματα τοῦ παπικοῦ θρόνου. Ὑπῆρχον τρεῖς πάπαι, προκύψαντες κατὰ τὸν ἑπόμενον τρόπον. Αἱ δύο πολιτικαὶ μερίδες, ἡ τοσκανικὴ καὶ ἡ τοῦ Κρισκεντίου, εἶχον ἐκλέξει δύο πάπας, οἱ ὁποῖοι ἀλληλοδιαδόχως κατελάμβανον τὸν θρόνον. Ὁ εἷς τούτων, Βενέδικτος ὁ Θ΄, ἠθέλησε νὰ νυμφευθῇ τὴν ἐξαδέλφην αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ὁ πενθερὸς ὡς ὅρον ἔθεσε, νὰ παραιτηθῇ τοῦ παπικοῦ ἀξιώματος. Ὁ Βενέδικτος, ἔχων διὰ τὸν γάμον ἀνάγκην χρημάτων, ἐπώλησε τὸ παπικὸν ἀξίωμα εἰς ἄλλον (Γρηγόριον τὸν ΣΤ΄, πληρώσαντα χιλίας λίτρας ἀργύρου). Τὸ ζήτημα ὅμως τοῦ γάμου ἐναυάγησεν, ὁ δὲ Βενέδικτος παρουσιάσθη πάλιν ὡς πάπας. Οὕτως ὑφίσταντο τρεῖς πάπαι. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος ὁ Γ΄, συνεκάλεσε δύο συνόδους ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1046), τὴν μὲν εἰς τὸ Σούτριον (βορειοδυτικὰ τῆς Ρώμης), τὴν δὲ εἰς τὴν Ρώμην, αἱ ὁποῖαι καθήρεσαν τοὺς τρεῖς πάπας, τὸν δὲ Γρηγόριον τὸν ΣΤ΄, ὡς ἐπικινδυνότερον, ἐξώρισαν εἰς τὴν Γερμανίαν (Κολωνίαν - † ἀρχὰς

τοῦ 1048), συνοδευόμενον ὑπὸ τοῦ Ἱλδεβράνδου. Πάπας ἐξελέγη Κλήμης ὁ Β′. Οἱ Ρωμαῖοι ἐβεβαίωσαν τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως αὐτοῦ οὐδένα πάπαν θὰ ἐξέλεγον. Τοῦτο εἶχον ὑποσχεθεῖ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ὄθωνα τὸν Α′ (962), ἀλλ' ἀπὸ τοῦ θανάτου Ὄθωνος τοῦ Γ′ (1002) οἱ εὐγενεῖς εἶχον δεσπόσει πάλιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ πάπα. Διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῆς ὑποσχέσεως ἄρχεται σειρὰ σπουδαίων παπῶν, οἱ ὁποῖοι ἐξελέγησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἦσαν Γερμανοὶ τὴν ἐθνικότητα. Ἡ παπικὴ ἐξουσία ὁλονὲν ἐνισχύετο καὶ οἱ πάπαι ὁλονὲν περισσότερον ἐνεφοροῦντο τῶν μεταρρυθμιστικῶν ἰδεῶν. Διεκρίθη ὁ Ρώμης Λέων ὁ Θ′ (1049), κατ' ἀμφίβολόν τινα εἴδησιν, μοναχὸς τοῦ Κλουνιακοῦ, πάντως ὅμως ἐπίσκοπος τῆς ἐν Λωθαριγγίᾳ πόλεως Τούλ, ἑπομένως, ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων καὶ τῶν μεταρρυθμιστικῶν ἰδεῶν. Ἐκ Τοὺλ μεταβαίνων εἰς Ρώμην διῆλθεν ἐκ τῆς πόλεως Βεζανσών, ὅπου συνηντήθη μετὰ τοῦ ἡγουμένου τοῦ Κλουνιακοῦ Οὔγου. Μεθ' ἑαυτοῦ ἔφερεν ὀπίσω εἰς τὴν Ρώμην τὸν Τοσκανὸν Ἱλδεβράνδην, ἄνθρωπον τοῦ περιβάλλοντος τοῦ καθῃρημένου καὶ ἐξορίστου πάπα Γρηγορίου τοῦ ΣΤ′, πιθανῶς διατρίβοντα ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Κλουνιακοῦ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάτρωνος αὐτοῦ (1048). Λέων ὁ Θ′ ἐκάλεσεν εἰς Ρώμην τὸν Βουργούνδιον Οὐμβέρτον, μοναχὸν μοναστηρίου τῆς Λωθαριγγίας. Ὁ νέος πάπας ἐπεχείρησε νὰ ἐκριζώσῃ τὴν σιμωνίαν καὶ τὴν παραβίασιν τῆς ἀγαμίας, δὲν ἐτόλμησεν ὅμως νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ καισαροπαπισμοῦ καὶ θίξῃ τὰ αὐτοκρατορικὰ συμφέροντα. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος ὁ Γ′ ἦτο δεύτερος ἐξάδελφος αὐτοῦ. Αἱ σχέσεις τῶν δύο παπικῶν ὑπαλλήλων τοῦ Ἱλδεβράνδου καὶ τοῦ Οὐμβέρτου δὲν ἔχουσιν ἐξακριβωθεῖ. Ὁ Οὐμβέρτος, μεγαλύτερος, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν ἡλικίαν, ἔγινεν ἐπίσκοπος (Σίλβα Κάνδιδα) καὶ καρδινάλιος καὶ ἀπέκτησε πρῶτος ἐπιρροήν. Ἐπρωτοστάτησε κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ σχίσματος τῆς δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου (1054). Τὴν ἐπιρροὴν αὐτοῦ διετήρησε καὶ ἐπὶ τῶν ἑπομένων παπῶν. Ἔγινε παπικὸς βιβλιοθηκάριος ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Θ′ (1057]8) καὶ ἔγραψε κατὰ τῆς «σιμωνίας» καὶ τῆς «περιβολῆς». Ὡς ἀρχηγὸς τῆς μεταρρυθμιστικῆς μερίδος τῶν Κλουνιακῶν ἐν Ρώμῃ, παρεσκεύασεν, ἀναμφιβόλως, τὴν κατάστασιν πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ παπικοῦ πνεύματος († 1061). Ἀλλὰ τῷ 1058 ἀνέκυψαν οἱ εὐγενεῖς τῆς Ρώμης καὶ ἠδυνήθησαν νὰ ἐκλέξωσι πάπαν Βενέδικτον τὸν Ι′. Ὁ Ἱλδεβράνδης εἶχε χρησιμοποιηθεῖ εἰς ἀποστολὰς εἰς Γαλλίαν, Γερμανίαν, καὶ Βόρειον Ἰταλίαν, εἶχε συνάψει σχέσεις καὶ ἀποκτήσει πεῖραν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Βενεδίκτου τοῦ Ι′ ἔχομεν δείγματα τῶν μεγάλων φυσικῶν καὶ ἐπικτήτων αὐτοῦ προσόντων καὶ τῆς μεγάλης ἐπιρροῆς αὐτοῦ. Κατώρθωσε νὰ ἀντιτάξῃ Νικόλαον τὸν Β′ καὶ παραγκωνίσῃ τὸν πάπαν τῶν εὐγενῶν τῆς Ρώμης. Εἰς τὸν

Ἰλδεβράνδην, χειροτονηθέντα ὑπὸ Λέοντος τοῦ Θ' ὑποδιάκονον καὶ ὄντα τώρα ἁπλοῦν καρδινάλιον διάκονον (βραδύτερον, τέλη τοῦ 1059, γενόμενον ἀρχιδιάκονον) τοῦ παπικοῦ θρόνου, ὀφείλεται ἡ μεταβολὴ τοῦ συστήματος τῆς ἐκλογῆς τοῦ πάπα, ὥστε ν' ἀπαλλαγῇ αὕτη τῶν ξένων ἐπιρροῶν καὶ καταστῇ δυνατόν, νὰ ἀνέρχωνται εἰς τὸν παπικὸν θρόνον ἄνδρες, δυνάμενοι νὰ ἀναλάβωσι καὶ διεξαγάγωσι τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ καισαροπαπισμοῦ.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συνεκλήθη ἐν Ρώμῃ Ἀπρίλιον 1059 σύνοδος, ἡ ὁποία τὴν ἐκλογὴν τοῦ πάπα κατέστησεν ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν καρδιναλίων, ὁ δὲ λαὸς καὶ κλῆρος θὰ εἶχον μόνον τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιφωνήσεως. Οὕτως ἀπεκλείοντο αἱ τόσον συχνὰ δεσπόσασαι μερίδες τῶν εὐγενῶν τῆς Ρώμης. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος ὁ Γ' εἶχεν ἀποθάνει (1056), ὁ δὲ ὁμώνυμος διάδοχος αὐτοῦ ἦτο ἐννέα ἐτῶν. Τὸ δικαίωμα τοῦ αὐτοκράτορος, νὰ ἀναμιγνύεται εἰς τὴν παπικὴν ἐκλογήν, ἡ σύνοδος ἀνέφερε διὰ τῆς ἑπομένης ἀορίστου ἐκφράσεως· «διατηρουμένης τῆς ὀφειλομένης τιμῆς καὶ σεβασμοῦ τοῦ Ἑρρίκου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ» (salvo debito honore et reverentia Heinrici et successorum illius). Ἤδη τριάκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης διάφοροι συγγραφεῖς ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς τὸ γεγονός, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ὁμοιόμορφον κείμενον αὐτῆς. Δύναταί τις νὰ διακρίνῃ δύο τάξεις κειμένων. Ἡ μία θέλει νὰ τονίσῃ τὸ δικαίωμα τῶν καρδιναλίων (Hugo Flaviniacensis, Chronicon Virdunense, ἔκδοσις Pertz, Monumenta Germaniae historica, Scriptores, VIII, 288 καὶ ἑξῆς), ἡ ἄλλη θέλει νὰ τονίσῃ τὸ δικαίωμα τοῦ αὐτοκράτορος (Martène, Amplissima Collectio, VII, 59, Codex Berolinensis manuscriptus, 9, 324). Ἐκ τῶν ἱστορικῶν οἱ μὲν θεωροῦσι γνήσιον τὸ κείμενον τῆς πρώτης τάξεως, οἱ δέ, τὸ τῆς δευτέρας, καὶ ἄλλοι θεωροῦσιν ἀμφότερα νόθα. Ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη τῶν πρώτων. Διὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς συνόδου τῆς Ρώμης τοῦ 1059 τὰ ἐπὶ τῆς παπικῆς ἐκλογῆς δικαιώματα τοῦ αὐτοκράτορος καθίσταντο προβληματικά. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νέου τούτου ἐκλογικοῦ τρόπου ἐξελέγη ὁ νέος πάπας Ἀλέξανδρος ὁ Β' (1061) καί, παρ' ὅλην τὴν ἀντίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ προὐκάλεσεν, αὕτη ἐπὶ τέλους ἀνεγνωρίσθη. Οὕτως ὁ νέος τρόπος τῆς παπικῆς ἐκλογῆς ἔτυχεν ἀμέσου ἐφαρμογῆς.

§ 33. Ὁ περὶ περιβολῆς καὶ κοσμοκρατορίας ἀγών· νίκη καὶ ἀκμὴ τοῦ παπισμοῦ.

Ἀλέξανδρον τὸν Β' διεδέχθη ὁ Ἰλδεβράνδης ὑπὸ τὸ ὄνομα Γρηγόριος ὁ Ζ' (1073). Σωματικῶς, «ἀνθρωπίσκος ἰσχνῆς φυῆς» («homuncio exilis staturae» -W. Malmesbury, ἐν Monumenta Germaniae historica, Scriptores, X, 474). Ὅτι ἦτο ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς, δὲν εἶναι

ἀληθές. Ἡ σειρὰ τῶν Γερμανῶν παπῶν εἶχε πρὸ δεκαπενταετίας παύσει. Ὁ Γρηγόριος ἦτο Ἰταλὸς (Λογγοβάρδος) ἐκ Τοσκάνης. Ἡ ἐκλογὴ καὶ ἐγκαθρίδρυσις αὐτοῦ ἔγινε δι' ὀχλαγωγίας, ὅπερ δεικνύει τὴν δημοτικότητα, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποκτήσει, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος ὁ Δ', παρὰ τὰς συμβουλὰς πολλῶν ἐπισκόπων, ἔδωσε τὴν ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου ζητηθεῖσαν ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς. Εἶναι ἡ τελευταία φορά, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ παπικὴ ἐκλογὴ ἐπεκυρώθη ὑπὸ πολιτικοῦ ἄρχοντος. Ὁ Γρηγόριος ἐν εἴκοσιν ἑπτὰ μικραῖς προτάσεσι διετύπωσε τὰς περὶ τῆς παπικῆς ἐξουσίας ἰδέας αὐτοῦ («dictatus papae», Migne, λατινικὴ σειρά, 148, 107. Mirbt, Quellen, 146, 26 κ. ἑξ.), αἱ ὁποῖαι κατ' οὐσίαν ταυτίζονται μὲ τὰς ἰδέας τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων. Περίληψις εἰς μίαν φράσιν: ὁ πάπας ἀπόλυτος κύριος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας. Ὁ Γρηγόριος, μάλιστα, ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία ἱδρύθη ὑπὸ μόνου τοῦ Κυρίου (Χριστοῦ) καὶ μόνος ὁ Ρώμης δικαίως ὀνομάζεται «οἰκουμενικός». Ἑπομένως, αὐτὸς μόνος δύναται κατὰ βούλησιν νὰ διαχειρίζεται τοὺς ἐπισκόπους καὶ τὰς ἐπισκοπάς. Μόνον αὐτοῦ τοὺς πόδας ὀφείλουσιν οἱ ἡγεμόνες νὰ φιλῶσι καὶ αὐτὸς δικαιοῦται νὰ ἐκθρονίζῃ αὐτοκράτορας καὶ λύῃ τοὺς ὑπηκόους τοῦ πρὸς αὐτοὺς ὅρκου[1]. Ἀπὸ τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος ἐγεννήθη ζήτημα, ἂν τὸ ἔγγραφον τοῦτο (dictatus papae) εἶναι γνήσιον, προὐκλήθη δὲ διαφωνία καὶ μεταξὺ

1. Γρηγόριος ὁ Ζ' τὰς ἐν τῷ κόσμῳ δύο ἐξουσίας, παπικὴν καὶ βασιλικήν, παρέβαλε πρὸς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, δεικνύων, οὕτω, τὴν ὑπεροχὴν τῆς πρώτης ἀπέναντι τῆς δευτέρας (ὄχι ἐν τῷ μνημονευθέντι ἐγγράφῳ dictatus papae, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιστολῇ 25 τοῦ ἑβδόμου βιβλίου τῶν ἐπιστολῶν, Migne, 148, 568 κ. ἑξ.), δὲν ἐξεμεταλλεύθη ὅμως μέχρι τέλους τὴν παρομοίωσιν, διότι τὴν ὑπὸ τοῦ πάπα εἰς τὸν αὐτοκράτορα μετάδοσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος δὲν ἐξεικόνισε μὲ τὴν μετάδοσιν τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου εἰς τὴν σελήνην. Ἠγνόει ἆρά γε, τὴν ἀστρονομικὴν ταύτην μετάδοσιν; Πρῶτος ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Γ' ἐξεμεταλλεύθη ὁλοτελῶς τὴν παρομοίωσιν τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης· τὴν ὑπὸ τοῦ πάπα εἰς τὸν αὐτοκράτορα μετάδοσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος παρομοίωσε μὲ τὴν μετάδοσιν τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου εἰς τὴν σελήνην (Ἐπιστολὴ 401 τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν ἐπιστολῶν, Migne 214, 577. Mirbt, Quellen 178, 21 καὶ ἑξῆς). Ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ πάπας δίδει τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα πρώτην φορὰν παρουσιάσθη κατὰ τὰς ἔριδας τῶν ἐγγόνων τοῦ Μεγάλου Καρόλου (830 - 843), ἔπειτα εἰς τὸν Ρώμης Νικόλαον τὸν Α' († 867). Ἴδε ἀνωτ. σελ. 481 καὶ σημ. 3.

Γρηγόριος ὁ Ζ' περιώρισε τὸ ὄνομα «πάπας» εἰς τὸν Ρώμης, ἀπαγορεύσας νὰ φέρῃ ἄλλος τὸ ὄνομα τοῦτο («quod hoc unicum est nomen in mundo», Dictatus papae, 11). Τὸ ὄνομα «πάπας» εἶχε παρουσιασθεῖ ἀπὸ τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος, ὡς τιμητικὸς τίτλος ἐν γένει τῶν ἐπισκόπων (βραδύτερον καὶ πρεσβυτέρων). Ἀπὸ τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ Δύσει ἤρχισε μὲν νὰ περιορίζεται εἰς τὸν Ρώμης (Βικεντίου, Commonitorium, 434. Σύνοδος Τολέδου, 400, Liber Pontificalis· ὁριστικῶς ἀπὸ τοῦ Ρώμης Ἀγαπητοῦ 535 - 536), ἀλλὰ μέχρι τῆς ζ' ἑκατονταετηρίδος οἱ ἐπίσκοποι Ρώμης σπανίως μετεχειρίζοντο αὐτόν. Ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς η' ἑκατονταετηρίδος ἐπεκράτησεν ἡ τακτικὴ χρῆσις αὐτοῦ. Ἡ ἀρχαία χρησιμοποίησις αὐτοῦ δι' ἐπισκόπους διετηρήθη μέχρι τέλους τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος, ὁ Γρηγόριος δέ, ὡς εἴδομεν, ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν συνήθειαν ταύτην. H. Leclercq, Papa, ἐν Dictionnaire d' Archeologie Chretienne et de Liturgie, τόμος 13, σελ. 1097 καὶ ἑξῆς. F. Heiler, Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus, 1941, σελ. 261 καὶ ἑξῆς.

τῶν καθολικῶν. Ἀπεδείχθη, ὅτι σώζεται τὸ πρωτότυπον (W. Peitz, 1911) καὶ σήμερον ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη, ὅτι καὶ ἐν ᾗ περιπτώσει εἶναι μὲν τὸ πρωτότυπον, ἀλλ' ὄχι καὶ αὐτόγραφον, γραφὲν ὑπ' ἄλλου, (τοῦ καρδιναλίου Deudetit, † περὶ τὸ 1099), ὀρθῶς ἀποδίδει τὰς ἰδέας τοῦ Γρηγορίου, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἄλλων αὐτοῦ ἐγγράφων (Mirbt, ἀρ. 297) καὶ ἐκ τῶν πράξεων αὐτοῦ.

Ὁ Γρηγόριος ἔθεσεν εἰς ἐφαρμογὴν τὸ πλῆρες πρόγραμμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως τῶν Κλουνιακῶν. Συνεκάλεσε σύνοδον ἐν Ρώμῃ (Μάρτ. 1074), ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐφρόντισε περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀνυψώσεως τοῦ κλήρου, κατεδίκασε τὸν γάμον τῶν κληρικῶν καὶ τὴν σιμωνίαν. Οἱ λαϊκοὶ ὤφειλον νὰ μὴ δέχωνται τὰ μυστήρια τοιούτων κληρικῶν, οὐδὲ νὰ παρίστανται κατὰ τὴν τέλεσιν αὐτῶν. Οἱ ἔγγαμοι κληρικοὶ διεμαρτυρήθησαν καὶ ἀντέδρασαν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀγαμίας. Ἐπεκαλοῦντο τοὺς λόγους τοῦ ἀποστόλου Παύλου (Α' πρὸς Κορινθίους, 7, 9. Α' πρὸς Τίτον, 3, 2) καὶ τοῦ Ἰησοῦ (Ματθαίου 19, 11), οἱ ὁποῖοι τὴν ἀγαμίαν ἄφησαν εἰς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἑκάστου, καὶ τοὺς λόγους τοῦ Παφνουτίου, ὁ ὁποῖος ἐν τῇ α' οἰκουμενικῇ συνόδῳ ἐπιτυχῶς ἀντέδρασε κατὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς ἀγαμίας εἰς τοὺς κληρικούς. Ἐδήλουν, ὅτι προτιμῶσι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν τὴν ἱερωσύνην μᾶλλον ἢ τὸν γάμον, ὁ δὲ πάπας, ἔλεγον, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀρέσκουσιν, ποῦ θὰ εὕρῃ ἀγγέλους, ἵνα διοικήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν; Ἐπίσκοποι οἱ ὁποῖοι δραστηρίως ἐζήτησαν νὰ ἐφαρμόσωσι τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου, ἐκινδύνευσαν τὴν ζωὴν αὐτῶν. Ἀντιθέτως, ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντίας τῆς Ἑλβετίας Ὄθων ὄχι μόνον ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἐγγάμους κληρικοὺς νὰ διατηρήσωσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἀγάμους νὰ νυμφευθῶσιν. Ἐν τούτοις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης βαθμηδὸν ἐπεβλήθη ἐν τῇ Δύσει ἡ γενικὴ ἀγαμία τοῦ κλήρου. Ὁ Γρηγόριος συνεκάλεσεν ἐν Ρώμῃ δευτέραν σύνοδον (Φεβρ. 1075), διὰ τῆς ὁποίας ἐπετέθη κατὰ τοῦ καισαροπαπισμοῦ, κατεδίκασε τὴν ὑπὸ τῶν λαϊκῶν ἡγεμόνων ἐγκαθίδρυσιν («περιβολὴν») τῶν κληρικῶν. Οἱ κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἀνθιστάμενοι, ἂν μὲν ἦσαν λαϊκοί, θὰ ἀφωρίζοντο, ἂν δὲ κληρικοί, θὰ καθῃροῦντο. Τὸ σχετικὸν ἔγγραφον δὲν ἐσώθη, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ γνωρίζομεν ἔκ τινος συγγραφῆς (Arnulfi, Gesta archiepiscopi Mediolanorum 4, 7. Monumenta Germaniae historica, Scriptores, 8, 1847, 27). Διὰ τῆς καταργήσεως τῆς «περιβολῆς» οἱ βασιλεῖς ὑφίσταντο μεγάλας ὑλικὰς ζημίας, διότι, κατ' ἀρχὴν τοὐλάχιστον, ἔχανον τὰ χρηματικὰ καὶ στρατιωτικὰ ὠφελήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐκ τῶν ἐπισκόπων, καὶ μάλιστα ὄχι μόνον τὰ ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῶν κτημάτων ἐκείνων τοῦ στέμματος, τὰ ὁποῖα εἶχον δώσει εἰς τοὺς ἐπισκόπους. Πρὸς τούτοις ἡ ἀπόφασις τῆς συνόδου τῆς Ρώμης (1075) δὲν ἔκαμε διάκρισιν ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων ἐκκλησιαστικῶν θέσεων καὶ

οὕτω προσέκρουεν εἰς τὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα ἔδιδε τὸ γερμανικὸν δίκαιον εἰς ὅλους τοὺς ἰδιοκτήτας κτημάτων, νὰ εἶναι κύριοι παντὸς ὅ,τι εὑρίσκετο ἐπ' αὐτῶν. Ἕνεκα τῶν λόγων τούτων ἡ ἀπόφασις αὕτη εὗρε παντοῦ ἀντίστασιν.

Ὁ ἀγών, τὸν ὁποῖον Γρηγόριος ὁ Ζ' ἤνοιξεν, ἐστρέφετο καθ' ὅλων τῶν βασιλέων τῆς Δύσεως, ἀλλ' ἤρχισε καὶ ἦτο σφοδρότερος μὲ τὸν βασιλέα τῆς Γερμανίας, διότι οὗτος ἦτο συγχρόνως αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως καὶ περισσότερον παντὸς ἄλλου ἐτίθετο ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σχεδίων τοῦ παπισμοῦ. Ἐκτὸς τούτου, ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος ὁ Δ' (1056 - 1106) ἦτο βίαιος καὶ περιεστοιχίζετο ὑπὸ ὁμοίων συμβούλων. Ὁ Ἑρρῖκος ἔδειξε περιφρόνησιν πρὸς τὴν παπικὴν ἀπόφασιν καὶ ἐν Ἰταλίᾳ προέβη εἰς πράξεις ἀντιστρατευομένας εἰς αὐτὴν - φθινόπωρον τοῦ 1075. Διώρισεν ἀρχιεπίσκοπον Μεδιολάνων. Ἡ Ἐκκλησία τῶν Μεδιολάνων ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἀμβροσίου († 395) καὶ μετ' αὐτὸν διετήρησεν ἀνεξαρτησίαν ἀπέναντι τοῦ Ρώμης καὶ κατέστη ἐκκλησιαστικὸν κέντρον τῆς Βορείου Ἰταλίας. Μετὰ ταῦτα ὁ Μεδιολάνων ἦτο πριμᾶτος τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Λογγοβαρδικοῦ κράτους, ἀπὸ δὲ τοῦ Μεγάλου Καρόλου, λαβόντος τὸ λογγοβαρδικὸν στέμμα (774), ὑπήχθη ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως. Μέσα τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος, ὅπου εὑρισκόμεθα, οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ ἐπίσκοποι ὑπεστήριζον τὴν ἐξάρτησιν ταύτην, ἐνῷ ὁ λαὸς διέκειτο ἀσυμπαθῶς πρὸς αὐτὴν (δημοκρατικὴ κίνησις ὀνομασθεῖσα pataria = ὄχλος). Ἐπ' αὐτοῦ εἶχε στηριχθεῖ ὁ παπισμὸς καὶ εἶχεν ἐπιτύχει ἵνα ὁ Μεδιολάνων ἐγκαταλείψῃ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς ἀρχαίας ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ Ρώμης καὶ ὑποταγῇ ὁλοτελῶς εἰς αὐτόν. Ὁ διορισμός, ἄρα, ἀρχιεπισκόπου Μεδιολάνων ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀντέβαινεν ὄχι μόνον εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου τῆς Ρώμης (1075), ἡ ὁποία ἀπηγόρευσε τὴν περιβολήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πρόσφατον καθεστὼς τῶν σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας τῶν Μεδιολάνων καὶ τῆς Ρώμης. Ὁ Ἑρρῖκος ἐπενέβη καὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ, ἐν τῷ δουκάτῳ τοῦ Σπολέτου, διορίσας δύο ἐπισκόπους (Σπολέτου καὶ Φέρμου).

Πρῶτον στάδιον τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Ρώμης Γρηγόριος ὁ Ζ' ἠπείλησε τὸν αὐτοκράτορα Ἑρρῖκον δι' ἀφορισμοῦ καὶ ἐκθρονίσεως (Δεκέμβριον 1075) ἀλλ' ὁ Ἑρρῖκος ἠθέλησε νὰ προλάβῃ αὐτόν. Συνεκάλεσε σύνοδον ἐν Βορματίᾳ (πλησίον τοῦ ἄνω Ρήνου, 1076), τῆς ὁποίας μετέσχον οἱ περισσότεροι γερμανοὶ ἐπίσκοποι καὶ ἡ ὁποία καθήρεσε τὸν πάπαν Γρηγόριον, ὡς ἀνελθόντα ἀντικανονικῶς τὸν θρόνον, ταραξίαν τῆς ἐκκλησίας, τύραννον τῶν ἐπισκόπων, ἐπίορκον καὶ ἄλλα. Μετεχειρίσθη τὸν πάπαν ὡς ἐπίσκοπον τοῦ κράτους. Δύο μόνον ἐπίσκοποι (ὁ τῆς Βυρτσβούργης Ἀδαλβέρτος καὶ ὁ τοῦ Μὲτς Χέρμαν) διεφώνησαν ἐν τῇ συνόδῳ. Ἡ ἀπόφασις, σταλεῖσα εἰς τὴν Βόρειον Ἰτα-

λίαν, ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τῆς Λομβαρδίας. Ὁ Γρηγόριος δὲν ἐδειλίασε. Διὰ συνόδου ἐν Ῥώμῃ (1076) καθήρεσε τοὺς πρωτοστατήσαντας ἐπισκόπους, ἀφώρισε καὶ ἐκήρυξεν ἔκπτωτον τοῦ θρόνου τὸν βασιλέα καὶ αὐτοκράτορα Ἑρρῖκον τὸν Δ' καὶ ἔλυσε τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ τοῦ πρὸς αὐτὸν ὅρκου. Ἀρχὴ μακρᾶς σειρᾶς τοιούτων πολιτικῶν ἀφορισμῶν καὶ «ἀπαγορεύσεων» (interdicta). Τίνι δικαιώματι; Ἐφαρμογὴ τῆς ἰδέας, ὅτι ὁ πάπας δίδει καὶ δύναται νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Ἄρα ὁ περὶ «περιβολῆς» ἀγὼν ἐξ ἀρχῆς ἦτο καὶ ἀγὼν περὶ κοσμοκρατορίας. Ἡ ἐκ τοῦ ἀφορισμοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ἐντύπωσις ἦτο μεγάλη. Ὁ κόσμος ἐπτοήθη, πολλοὶ φίλοι τοῦ Ἑρρίκου, κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ἀπέθανον αἰφνιδίως, ἄλλοι ἐγκατέλειψαν αὐτόν. Οἱ Γερμανοὶ ἡγεμόνες ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσιν ἐχθρικὴν στάσιν κατὰ τοῦ Ἑρρίκου καὶ ἐκάλεσαν τὸν πάπαν εἰς σύσκεψιν ἐν Αὐγούστῃ τῆς Βαυαρίας (2 Φεβρ. 1077) πρὸς τελικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Οὕτως ὁ πάπας ἤρχισε νὰ παρουσιάζεται ὡς ἀνωτάτη ἐν τῇ Δύσει ἐξουσία. Ὁ Ἑρρῖκος ἐσκέφθη, ὅτι ἓν μόνον μέσον ὑπῆρχεν, ἵνα ματαιώσῃ τὸ ἐπίφοβον δι' αὐτὸν συνέδριον τῆς Αὐγούστης - ἡ μετὰ τοῦ πάπα συμφιλίωσις. Ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ τὴν σύζυγον καὶ τὸν τριετῆ υἱὸν αὐτοῦ, τὸν ἡγούμενον τοῦ Κλουνιακοῦ Οὖγον, τοῦ ὁποίου ὁ λόγος μέγα ἴσχυε, καὶ ἄλλην συνοδείαν καὶ ἔσπευσεν εἰς Ἰταλίαν. Ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Ζ' εἶχεν ἐκκινήσει ἐκ Ῥώμης μεταβαίνων εἰς τὸ συνέδριον τῆς Αὐγούστης, ὅτε δὲ εὑρίσκετο ἐν τῇ Βορείῳ Ἰταλίᾳ ἐπληροφορήθη, ὅτι πλησίον εὑρίσκετο ὁ αὐτοκράτωρ. Ἐκπλαγεὶς καὶ φοβηθεὶς (οὐδέποτε ὁ αὐτοκράτωρ ἐκινεῖτο ἄνευ στρατιωτικῆς δυνάμεως) ἔστρεψε πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἐζήτησε καταφύγιον εἰς τὴν Κανόσσαν, ὀχυρὸν ἐπὶ βουνοῦ φρούριον ἀνάκτορον τῆς κομήσσης τῆς Τοσκάνης Ματθίλδης, ἀφωσιωμένης εἰς τὸν παπισμόν. Ὁ αὐτοκράτωρ, ἀκολουθῶν αὐτὸν κατὰ πόδας, ἔφθασεν ἐπίσης ἐκεῖ καὶ εὗρε κατάλυμα εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ. Ὡς ἀφωρισμένος ὑπέβαλεν ἑαυτὸν εἰς ἐκκλησιαστικὰς ποινάς, ἔχων ὡς σύμβουλον τὸν ἡγούμενον Οὖγον. Δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ πάπας ὑπεχρέωσεν αὐτὸν εἰς τὰς ποινὰς ταύτας. Ὁ πάπας, ὡς πολιτικὸς ἄρχων, εἶχε συμφέρον, νὰ ματαιώσῃ τὴν μετάνοιαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἠρνεῖτο νὰ δεχθῇ αὐτόν. Δὲν εἶναι ἐπίσης ἀληθές, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἡμέραν καὶ νύκτα ἵστατο πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου, εἰς τὸ ὕπαιθρον, ἄνευ τροφῆς καὶ φέρων χιτῶνα. Τὸ ψῦχος κατὰ τὸν χειμῶνα ἐκεῖνον ἦτο μέγα. Ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος ἐμεσολάβησεν ἡ κόμησσα Ματθίλδη καὶ ὁ ἡγούμενος τοῦ Κλουνιακοῦ, ὁ δὲ πάπας ὡς ἐκκλησιαστικὸς ἄρχων δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιμείνῃ περισσότερον. Ὁ Ἑρρῖκος παρουσιάσθη ἐνώπιον αὐτοῦ μετ' ἄλλων ἀφωρισμένων. Ὅλοι ἔφερον ἔνδυμα μετανοίας καὶ ἦσαν ἀνυπόδητοι, χύνοντες δὲ ἄφθονα δάκρυα ἐρρίφθησαν πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ πάπα. Οὗτος ἔδωσε τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ

τὴν ἀποστολικὴν εὐλογίαν, ἐπηκολούθησε λειτουργία ἐν τῷ ναῷ τοῦ φρουρίου καὶ φίλημα εἰρήνης (28 Ἰανουαρίου). Κοσμοϊστορικὸν γεγονός, ἡ δὲ εἰς Κανόσσαν μετάβασις κατέστη πρᾶξις καὶ φράσις παροιμιώδης. Ὅτε μετὰ ὀκτακόσια περίπου ἔτη ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Γερμανίας Ὄθων Βίσμαρκ ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν παπισμόν, ἐβροντοφώνησεν ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς: «δὲν θὰ μεταβῶμεν πλέον εἰς τὴν Κανόσσαν».

Δεύτερον στάδιον τοῦ ἀγῶνος. Τὸ συνέδριον τῆς Αὐγούστης ἐματαιώθη, ἀλλ' οἱ Γερμανοὶ ἡγεμόνες ἐκάλεσαν νέον συνέδριον ἐν Φορχάϊμ (βορείως τῆς Αὐγούστης, Μάρτιον τοῦ 1077), εἰς τὸ ὁποῖον ὁ πάπας ἔστειλεν ἀντιπροσώπους. Ἐκεῖ ἐξελέγη ἄλλος βασιλεὺς τῆς Γερμανίας, ὁ Ρουδόλφος τῆς Σουηβίας (Schwaben), ἡγεμὼν γερμανικοῦ κρατιδίου. Ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Ζ' ἀντελήφθη, ὅτι ἔσπευσε νὰ δώσῃ τὴν ἄφεσιν εἰς τὸν Ἑρρῖκον πρὸ τῶν ἀποφάσεων τοῦ συνεδρίου τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων καὶ ἐσκέφθη νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ἐκ τῶν ὑστέρων διὰ νέου ἀφορισμοῦ. Ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Ρώμης (Μάρτιον 1080) ἀφώρισεν αὐτὸν ἐκ δευτέρου, ἐκήρυξεν ἔκπτωτον καὶ ἔλυσε τοὺς ὑπηκόους τοῦ πρὸς αὐτὸν ὅρκου. Ὡς νόμιμον βασιλέα τῆς Γερμανίας ἀνεγνώρισε τὸν Ρουδόλφον καὶ εἰς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἔδωσεν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ ἀποστολικὴν εὐλογίαν. Ἀλλ' ὁ δεύτερος ἀφορισμὸς δὲν εἶχε τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πρώτου. Οἱ ἄνθρωποι ἀντελήφθησαν, ὅτι δὲν προήρχετο ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως θρησκευτικῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἐκ πολιτικῶν ὑπολογισμῶν. Ὁ Ἑρρῖκος ἔλαβε μέτρα κατὰ τοῦ Ρώμης Γρηγορίου, συνεκάλεσεν ἐν Βρίξει (Brixen, τότε εἰς τὰ νότια τῆς Γερμανίας, σήμερον εἰς τὰ βόρεια τῆς Ἰταλίας) σύνοδον (1080), τῆς ὁποίας μετέσχον εἴκοσιν ἑπτὰ ἐπίσκοποι, ἤτοι εἴκοσιν Ἰταλοί, ἓξ Γερμανοὶ καὶ εἷς Βουργούνδιος, καὶ ἡ ὁποία, παρόντος τοῦ αὐτοκράτορος, καθήρεσε τὸν Γρηγόριον διὰ τοὺς αὐτοὺς καὶ κατὰ τὴν πρώτην φορὰν λόγους, εἰς τοὺς ὁποίους προσετέθησαν καί τινες ἄλλοι, καὶ ἐξέλεξαν ὡς πάπαν τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ, τὸν Ραβέννης Βιμπέρτον. Ὁ Ἑρρῖκος μετ' ὀλίγον εὑρέθη εἰς θέσιν νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς ἀποφάσεις ταύτας, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἐν μάχῃ ἐφονεύθη ὁ νεοεκλεγεὶς βασιλεὺς Ρουδόλφος, αὐτὸς δὲ ἀνέλαβεν ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ Γρηγορίου. Μετ' ἀντίστασιν τῶν Ρωμαίων καὶ ἀποτυχοῦσαν ἀπόπειραν συμβιβασμοῦ μετὰ τοῦ πάπα, ἔγινε κύριος τῆς Ρώμης. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε τὸ χρῆμα, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἐτέθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ ἐχρησιμοποιήθη, ἵνα μεταβληθῶσιν αἱ διαθέσεις τῶν Ρωμαίων. Ὁ Βιμπέρτος ἐνεθρονίσθη ὡς πάπας Κλήμης Γ' (1084) καὶ ἔστεψε τὸν Ἑρρῖκον αὐτοκράτορα. Ἤδη ἐπὶ τοῦ Ρώμης Νικολάου τοῦ Β' καὶ τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Ἱλδεβράνδου (Γρηγορίου τοῦ Ζ'), ὁ ὁποῖος ἦτο σύμβολος αὐτοῦ, ὁ παπισμὸς εἶχε κλείσει συνθήκην (1059) μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Νορμανδῶν τῆς Νοτίου Ἰτα-

λίας Ροβέρτου Γισκάρδου, ὡς ἀντίρροπον κατὰ τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος. Ἀπέναντι τῆς παραχωρήσεως ἐπαρχιῶν τῆς Νοτίου Ἰταλίας (Ἀπουλίας, Καλαβρίας καὶ Σικελίας), τῶν ὁποίων τὸ πλεῖστον μέρος εἶχεν ἤδη καταλάβει ὁ Ροβέρτος, ἀφαιρέσας αὐτὸ ἐκ τῶν Βυζαντινῶν, ἐδέχθη, κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν συνθήκην, τὴν τιμαριωτικὴν (φεουδαρχικὴν) ἐπικυριαρχίαν τοῦ πάπα, ἵνα νομιμοποιήσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ Νοτίῳ Ἰταλίᾳ, καὶ ὑπεσχέθη εἰς τὸν πάπαν στρατιωτικὴν βοήθειαν. Ὁ Ροβέρτος Γισκάρδος ἦτο ἐχθρὸς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἐκ τούτου δὲ ἐξηγεῖται ἡ χρηματικὴ βοήθεια τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ πρὸς τὸν Ἑρρῖκον τὸν Δ'. Τώρα ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Ζ', ἐγκλείστου εἰς τὸν ὀχυρὸν «πύργον τοῦ ἀγγέλου» τῆς Ρώμης, καὶ ἠνάγκασε τὸν Ἑρρῖκον νὰ ἀποχωρήσῃ τῆς πόλεως ταύτης. Ἡ διαγωγὴ ὅμως τῶν Νορμανδῶν ἐν Ρώμῃ ἦτο τοιαύτη, ὥστε προὐκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὸ μῖσος τῶν κατοίκων κατ' αὐτῶν καὶ κατὰ τοῦ προσκαλέσαντος αὐτοὺς Γρηγορίου. Οἱ Νορμανδοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς Ρώμης, ἐπιστρέφοντες εἰς τὰ ἴδια, μετ' αὐτῶν δὲ ἀνεχώρησε καὶ ὁ Γρηγόριος, ἀποθανὼν ἐν Σαλέρνῳ τῆς Νοτίου Ἰταλίας κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος (1085).

Ὁ Ρώμης Γρηγόριος ὁ Ζ', ἕνεκα τοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως Ἑρρῖκον τὸν Δ' ἀγῶνος, ἐνήργησε μετριοπαθέστερον κατὰ τοῦ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ καισαροπαπισμοῦ. Ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος ὁ Α', ἀπειληθεὶς διὰ τῆς «ἀπαγορεύσεως» (interdictum) πάσης ἱεροτελεστίας ἐν τῇ χώρᾳ καὶ ἐκθρονισμοῦ, ὑπέκυψε, πρὸς τὸ θεαθῆναι, ἐξακολουθῶν ἐν τῇ πραγματικότητι νὰ ἔχῃ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα. Ὁ Γρηγόριος προσεποιήθη τὸν ἀγνοοῦντα, ἀπέφυγε δὲ ὁλοτελῶς νὰ ἔλθῃ εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Γουλιέλμον τὸν Κατακτητήν, ἐλπίζων νὰ κινήσῃ αὐτὸν κατὰ τοῦ Ἑρρίκου, ἔδιδε μάλιστα εἰς αὐτὸν ἐλπίδας διὰ τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα τῆς Δύσεως. Ἐν Ἀγγλίᾳ ἐξερράγη ἔρις διὰ τὸ ζήτημα τῆς «περιβολῆς» ἐπὶ τῶν υἱῶν καὶ διαδόχων Γουλιέλμου τοῦ Κατακτητοῦ, Γουλιέλμου τοῦ Β' καὶ Ἑρρίκου τοῦ Α', ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρώμης Γρηγορίου. Ὁ Γουλιέλμος Β' μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καντερβουρίας Λαφρὰγκ (1089), ἄφησε τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Ἀγγλίας κενὸν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη, ἵνα τὰ εἰσοδήματα περιέρχωνται εἰς αὐτόν, ἀλλ' ἕνεκα βαρείας ἀσθενείας, καμφθείς, ἐδέχθη νὰ διορίσῃ ἀρχιεπίσκοπον Καντερβουρίας τὸν διάσημον Ἰταλὸν θεολόγον Ἄνσελμον. Ἡ «περιβολὴ» ἐτελέσθη, ὁ δὲ Ἄνσελμος ἔδωσε μὲν τὸν καθιερωμένον ὅρκον ὑποτελείας εἰς τὸν βασιλέα, ἀλλὰ μόνον πεντακοσίας λίτρας ἀργύρου καὶ μάλιστα ὡς ἑκούσιον δῶρον, ἠρνήθη δὲ διαρρήδην νὰ πληρώσῃ περισσότερα, διότι θὰ ἐθεωρεῖτο σιμωνιακός. Ὁ Ἄνσελμος ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν βασιλέα Γουλιέμον τὸν Β' καὶ διὰ τὸ ζήτημα τῆς πληρώσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν θέσεων, τὰς ὁποίας ὁ βασιλεὺς ἐπλήρου αὐθαιρέτως. Ὁ Ἄνσελμος ἔφυ-

γεν εἰς τὴν Ρώμην (1097). Ὁ νέος βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ἑρρῖκος ὁ Α′ (1100) ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Ἄνσελμον νὰ ἐπανέλθῃ, ἀλλ' ἐζήτει παρ' αὐτοῦ νέον ὅρκον. Ὁ Ἄνσελμος, ὁ ὁποῖος ἐν Ρώμῃ εἶχε γίνει ἀντιδραστικώτερος, ἠρνήθη καὶ ἠναγκάσθη πάλιν νὰ φύγῃ εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου, δι' ἀπεσταλμένου τοῦ βασιλέως, εἰδοποιήθη, νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἂν ἀρνῆται ὑπακοὴν εἰς τὸν βασιλέα. Ἔδαφος συμβιβασμοῦ κατέστη ἡ Γαλλία, διὰ στενῶν δεσμῶν συνδεομένη πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς ἀντιπάλους. Ὁ Ἄνσελμος εἶχε διατελέσει ἡγούμενος τῆς μονῆς Μπὲκ ἐν Νορμανδίᾳ τῆς Γαλλίας καὶ τώρα εἶχεν ἐγκαταστεῖ πάλιν ἐν Γαλλίᾳ, φιλοξενούμενος ὑπὸ τοῦ φίλου ἀρχιεπισκόπου τῆς Λυὼν Οὔγου.

Τρεῖς συμβιβαστικαὶ λύσεις τοῦ ζητήματος τῆς «περιβολῆς» ἐδόθησαν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχήν, ἀρχὰς τῆς ιβ′ ἑκατονταετηρίδος ἐπὶ πάπα Πασχάλη τοῦ Β′ (1099 - 1118).

Α′. Ἡ ἀγγλικὴ δυναστεία Γουλιέλμου τοῦ Κατακτητοῦ, οὖσα νορμανδικῆς καταγωγῆς, συνεδέετο ἀκόμη περισσότερον μετὰ τῆς Γαλλίας. Διότι Νορμανδοί, ἀρχὰς τῆς ι′ ἑκατονταετηρίδος, καταλαβόντες τὴν βορειοδυτικὴν Γαλλίαν, εἶχον ἱδρύσει τὸ δουκᾶτον τῆς Νορμανδίας (911), ὁ δὲ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ πρώτου δουκὸς αὐτῆς Γουλιέλμος, ἀφήσας τὸν πρωτότοκον υἱὸν Ροβέρτον ἐν Νορμανδίᾳ, κατέλαβε τὴν Ἀγγλίαν (1066) καὶ ἔγινε βασιλεύς, ὀνομασθεὶς «κατακτητής». Ἔκτοτε οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀγγλίας ἐπὶ τριακόσια ἑβδομήκοντα ἔτη τὸν ἕνα πόδα εἶχον ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ τὸν ἄλλον ἐν Γαλλίᾳ. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ἑρρῖκος ὁ Α′ εἶχε μὲν ἀπαγορεύσει εἰς τὸν Καντερβουρίας Ἄνσελμον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἦλθεν ὅμως αὐτὸς (ὁ Ἑρρῖκος) εἰς τὴν Γαλλίαν, ἵνα ἐπισκεφθῇ τὰς ἐκεῖ κτήσεις του, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Ἀδέλαν, κόμησαν τοῦ Blois (βορειοανατολικῶς τῆς γαλλικῆς πόλεως Τούρ). Αὕτη παρεσκεύασεν ἔν τινι πόλει τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης (L' Aigle) συνάντησιν τῶν δύο ἀντιπάλων, τοῦ βασιλέως Ἑρρίκου καὶ τοῦ Καντερβουρίας Ἀνσέλμου (1105). Ἡ Ἀδέλα ἦτο θαυμάστρια τοῦ Ἀνσέλμου, ὁ δὲ Ἄνσελμος εἶχεν ἐπισκεφθεῖ αὐτὴν ἀσθενοῦσαν. Κατὰ τὴν συνάντησιν τῶν δύο ἀντιπάλων ἐπῆλθε συμβιβασμὸς (1105). Τοῦτο ὀφείλεται μέν, ἀναμφιβόλως, εἰς τὴν γυναικείαν μεσολάβησιν, ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ ἄλλα αἴτια. Ὁ Ἄνσελμος εἶχεν ἀπειλήσει τὸν βασιλέα δι' ἀφορισμοῦ. Οὗτος εὑρίσκετο εἰς πόλεμον μετὰ τοῦ πρωτοτόκου ἀδελφοῦ Ροβέρτου, ἡγεμόνος τῆς ἐν Γαλλίᾳ Νορμανδίας, ὁ ὁποῖος, ἐπιστρέψας ἐκ τῆς Α′ σταυροφορίας, ἐζήτει τὸν θρόνον τῆς Ἀγγλίας. Ὁ ἀφορισμὸς θὰ ηὔξανε τὰς δυσχερείας τοῦ Ἑρρίκου, ὁ ὁποῖος ἕνεκα τούτου ἠναγκάσθη νὰ φανῇ ἐνδοτικὸς εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Ὁ συμβιβασμὸς συνίστατο εἰς τὰ ἑπόμενα. Ὁ Ἑρρῖκος ἐγκατέλειψε τὴν «περιβολήν», διετήρησεν ὅμως τὸ δικαίωμα νὰ λαμβάνῃ ὅρκον ὑποτελείας παρὰ τῶν ἐπισκόπων, πρὸ τῆς χειροτονίας αὐτῶν. Ταῦτα ἐπεδοκιμά-

σθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ Ρώμης Πασχάλη τοῦ Β' (1106). Ἡ Ἀγγλία εἶναι ἡ πρώτη χώρα, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδόθη συμβιβαστικὴ λύσις εἰς τὸ ζήτημα τῆς «περιβολῆς».

Β'. Ἐν Γαλλίᾳ ὁ βασιλεὺς δὲν ἐγκαθίδρυεν ὅλους τοὺς ἐπισκόπους, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἐγκαθιδρύοντο ὑπὸ ἐπιτοπίων μικρῶν ἡγεμόνων (κόμητες καὶ λοιποί). Πρὸς τούτοις δὲν εἶχον σχηματισθεῖ κληρικαὶ ἡγεμονίαι καὶ κληρικοὶ ἡγεμόνες. Ἐν γένει τὸ ζήτημα τῆς «περιβολῆς» ἐκεῖ δὲν εἶχε τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐν Γερμανίᾳ. Ἐν Γαλλίᾳ τὸ ζήτημα ἐλύθη ἐπίσης ἀρχὰς τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος. Ἐπὶ τῇ βάσει Γάλλων κανονολόγων, τῶν ὁποίων πρῶτος ὑπῆρξεν ὁ Ἴβων, ἐπίσκοπος Chartres († 1116), ἔκαμον διάκρισιν δύο εἰδῶν περιβολῆς, τῆς μὲν διὰ ποιμαντικῆς ράβδου καὶ δακτυλίου, τῆς δὲ διὰ σκήπτρου. Ἡ πρώτη ἐγκαθίστα τὸν ἐπίσκοπον εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ καθήκοντα καὶ ἐγίνετο ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχηγῶν, ἡ δευτέρα ἐγκαθίστα τὸν ἐπίσκοπον εἰς τὰ πολιτικὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἢ μικρῶν τινων ἡγεμόνων τῆς Γαλλίας. Οἱ ἐπίσκοποι ἔδιδον ὅρκον ὑποτελείας εἰς αὐτούς.

Γ'. Ἐν Γερμανίᾳ, ὄχι ἐπὶ Ἑρρίκου τοῦ Δ', ἀλλ' ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἑρρίκου τοῦ Ε'. Αἱ ἐν Ἰταλίᾳ στρατιωτικαὶ ἐπιτυχίαι τῆς ἡγεμονίδος τῆς Τοσκάνης Ματθίλδης κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Ρώμης Οὐρβανοῦ τοῦ Β' (1095) ἀρξάμεναι σταυροφορίαι εἶχον ἐνισχύσει τὸ κῦρος τοῦ πάπα καὶ μειώσει τὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Γερμανοὶ ἡγεμόνες, ἔχοντες ἀφορμὰς δυσαρεσκείας, ἐστασίασαν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου τοῦ Δ', ἐπὶ κεφαλῆς δὲ αὐτῶν ἐτέθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ, Ἑρρῖκος καὶ αὐτὸς ὀνομαζόμενος, φοβηθείς, μήπως οἱ στασιασταὶ ἐκλέξωσιν ἄλλον καὶ χάσῃ τὸν θρόνον (1104). Ὁ Ρώμης Πασχάλης ὁ Β', ὁ ὁποῖος πρὸ δύο ἐτῶν εἶχεν ἐπαναλάβει τὸν ἀφορισμὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου τοῦ Δ' (1102), ἐνίσχυσε τὸν κατ' αὐτοῦ ἀγῶνα τῶν στασιαστῶν. Ἀπήλλαξε τὸν υἱὸν Ἑρρῖκον τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε μετὰ τοῦ πατρὸς συμπεριληφθεῖ, καὶ ἔλυσεν αὐτὸν τοῦ πρὸς τὸν πατέρα ὅρκου. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος ὁ Δ' συνελήφθη διὰ δόλου, ὑπεχρεώθη νὰ παραιτηθῇ, ἐδραπέτευσε καὶ ἀνεκάλεσε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἑρρῖκος ὁ Ε' ἦλθεν εἰς Ἰταλίαν, ἀκολουθούμενος ὑπὸ λαϊκῶν καὶ κληρικῶν ἡγεμόνων τῆς Γερμανίας, ἵνα στεφθῇ αὐτοκράτωρ, ἐν Σουτρίῳ δὲ (βορειοδυτικῶς τῆς Ρώμης) ἔκλεισε μετ' ἀντιπροσώπων τοῦ πάπα συμβιβαστικὴν συνθήκην περὶ τοῦ ζητήματος τῆς «περιβολῆς» (1111). Κατὰ τὴν συνθήκην ταύτην ὁ αὐτοκράτωρ ἐγκατέλειπε τὸ δικαίωμα τῆς περιβολῆς, ἀλλ' ὁ κλῆρος ἐπέστρεφε τὰ βασιλικὰ κτήματα καὶ δικαιώματα. Πρὸ ἑκατὸν πεντήκοντα ἐτῶν Ὄθων ὁ Α' εἶχεν ἐπιφέρει ἀνάμιξιν τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ στέμματος (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 483 καὶ ἑξῆς), τώρα ἐπήρχετο χωρισμὸς

αὐτῶν. Ἐν Ρώμῃ, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Πέτρου, πρὸ τῆς στέψεως τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἀνεγνώσθη ἡ συναφθεῖσα συνθήκη, ἀλλ' οἱ ἐν τῷ ναῷ παρόντες κληρικοὶ καὶ ἡγεμόνες τῆς Ρώμης διεμαρτυρήθησαν, διεμαρτυρήθησαν δὲ καὶ οἱ παρόντες λαϊκοὶ ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας, διότι καὶ αὐτῶν τὰ συμφέροντα ἐβλάπτοντο. Ἡ τελετὴ τῆς στέψεως διεκόπη. Ἡ ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Σουτρίου περιεχομένη συμβιβαστικὴ λύσις εἶχε προταθεῖ ὑπὸ τοῦ πάπα, διὰ τῶν ἀπεσταλμένων αὐτοῦ. Ὁ Ἑρρῖκος τότε μὲν ἐδέχθη αὐτήν, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι αὐτὸς δὲν θὰ μετεχειρίζετο βίαν κατὰ τῶν τυχὸν ἀνθισταμένων, τώρα δὲ ἀνεκάλεσε τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ δικαιώματος τῆς περιβολῆς, καί, ὅτε ὁ πάπας ἠρνήθη πλέον νὰ στέψῃ αὐτόν, διέταξε τὴν σύλληψιν αὐτοῦ καὶ τῶν περισσοτέρων καρδιναλίων. Εἷς τῶν ὅρων τῆς συνθήκης τοῦ Σουτρίου ἦτο ἡ προσωπικὴ ἀσφάλεια τοῦ πάπα καὶ τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων, ἀλλ' ὁ Ἑρρῖκος ἐθεώρησεν ἑαυτὸν ἀπηλλαγμένον τῆς ὑποχρεώσεως ἐκείνης. Ὁ ἱερεὺς τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ Σκῶτος Δαυΐδ, ἐδικαιολόγησε τὴν πρᾶξιν τοῦ κυρίου αὐτοῦ μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰακώβ, ὁ ὁποῖος ἠθέλησε νὰ κρατήσῃ τὸν ἄγγελον, ἕως οὗ λάβῃ τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ (Γενέσεως, 32, 26). Μεταξὺ τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν κατοίκων τῆς Ρώμης συνέβησαν αἱματηραὶ συγκρούσεις. Ὁ Ρώμης Πασχάλης ὁ Β' ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ, ἀνεγνώρισεν εἰς τὸν Ἑρρῖκον τὸ δικαίωμα τῆς περιβολῆς, ὑπεσχέθη, ὅτι δὲν θὰ ἀφορίσῃ αὐτὸν καὶ ἔστεψεν αὐτὸν αὐτοκράτορα. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ πάπας ἀνεκάλεσε τὰς παραχωρήσεις ταύτας, ὡς γενομένας ὑπὸ τὴν βίαν καὶ ἀφώρισεν αὐτόν. Ὅτι ἀφώρισε τὸν αὐτοκράτορα ἀμφισβητεῖται, πάντως ὅμως ἔπραξε τοῦτο κατὰ τρόπον, μὴ φέροντα ἑαυτὸν εἰς ἄμεσον καὶ φανερὰν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς δοθείσας ὑποσχέσεις.

Μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς λύσεως ταύτης ἡ γαλλικὴ λύσις ἐφηρμόσθη καὶ ἐν Γερμανίᾳ. Τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ Ρώμης Καλλίστου τοῦ Β' (1119-1124). Οὗτος εἶχε διατελέσει ἐπίσκοπος τῆς ἐν Βουργουνδίᾳ Βιέννης καὶ ἦτο συγγενὴς τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας καὶ αὐτοκράτορος, ἔχων πολλὰς σχέσεις καὶ πολλὰ μέσα. Τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τῆς Βουργουνδίας ἀνῆκε τότε εἰς τὴν Γερμανίαν. Ὁ Κάλλιστος ἀνέλαβε πρωτοβουλίαν διὰ τὸν συμβιβασμόν. Ἔστειλεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἑρρῖκον τὸν Ε' δύο πρόσωπα, ἵνα διαφωτίσωσιν αὐτὸν περὶ τῆς ἐν Γαλλίᾳ ἐπελθούσης λύσεως. Τὰ δύο ταῦτα πρόσωπα ἦσαν ὁ ἐπίσκοπος τῆς γαλλικῆς πόλεως Chalons (ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Μάρνου) Γουλιέλμος καὶ ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Κλουνιακοῦ Πόντιος, οἱ ὁποῖοι παρέστησαν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, πῶς ἡ ἐν Γαλλίᾳ εἰς τὸ ζήτημα τῆς περιβολῆς δοθεῖσα λύσις δὲν ἐστέρησε τὸν βασιλέα τῶν ἐκ τῶν ἐπισκόπων χρηματικῶν καὶ στρατιωτικῶν ὠφελημάτων. Πρὸς τούτοις ἐμεσολάβησαν οἱ λαϊκοὶ ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας. Ἐν τῇ γερμανικῇ Βορματίᾳ (Worms) συνῆλθον ὁ αὐτοκράτωρ, κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας

καὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ πάπα (τρεῖς καρδινάλιοι)· καὶ συνήφθη συμφωνία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἐγγράφων (privilegium imperatoris καὶ privilegium pontificis· ἀμφότερα ὁμοῦ ὠνομάσθησαν «Κογκορδᾶτον τῆς Βορματίας» 1122). Δι' αὐτῶν ἀπηγορεύθη ἡ ὑπὸ λαϊκῶν ἐγκαθίδρυσις τῶν ἐπισκόπων, ἀλλ' ἐξῃρέθησαν τὰ κατώτερα κληρικὰ ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα, ὡς καὶ προηγουμένως, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐγκαθιστῶσιν οἱ λαϊκοὶ κτήτορες τῶν κτημάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εὑρίσκοντο τὰ ἐκκλησιαστικὰ καθιδρύματα. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐτηρήθη τὸ καθεστώς, ἤτοι τὰ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν δωρηθέντα βασιλικὰ κτήματα δὲν ἐπεστράφησαν, ἀλλὰ καὶ τὰ εἰς τὴν κυριαρχίαν λαϊκῶν περιελθόντα ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἔμειναν εἰς χεῖρας αὐτῶν. Ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐπισκόπων ἀνετέθη εἰς τὸν κλῆρον καὶ τοὺς εὐγενεῖς τῆς ἐπισκοπῆς. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐδικαιοῦτο νὰ παρίσταται κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῶν ἐπισκόπων τῆς Γερμανίας, ὄχι ὅμως τῶν ἐξαρτημάτων αὐτῆς, ἤτοι τῆς Ἰταλίας καὶ Βουργουνδίας. Ἡ χειροτονία καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἐγκαθίδρυσις θὰ ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου διὰ τῆς ἐγχειρίσεως τῆς ποιμαντορικῆς ράβδου καὶ τοῦ δακτυλίου. Ὁ αὐτοκράτωρ θὰ ἐτέλει τὴν πολιτικὴν ἐγκαθίδρυσιν τῶν ἐπισκόπων, ἐγχειρίζων εἰς αὐτοὺς σκῆπτρον, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἐγκαθίστα αὐτοὺς εἰς τὰ βασιλικὰ κτήματα, δικαιώματα καὶ καθήκοντα, λαμβάνων παρ' αὐτῶν ὅρκον ὑποτελείας. Ἡ πολιτικὴ αὕτη ἐγκαθίδρυσις ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος θὰ ἐτελεῖτο ἐν μὲν τῇ Γερμανίᾳ πρὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐγκαθιδρύσεως, ἐν δὲ τῇ Ἰταλίᾳ καὶ Βουργουνδίᾳ ἐντὸς ἓξ μηνῶν μετ' αὐτήν. Τὸ κογκορδᾶτον τῆς Βορματίας ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῆς συνόδου τοῦ Λατερανοῦ (1123), ἡ ὁποία διὰ τοὺς δυτικοὺς εἶναι ἡ Θ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ τῆς ὁποίας μετέσχον ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους ἐπίσκοποι. Διὰ τοῦ κογκορδάτου τούτου οἱ βασιλεῖς τῆς Γερμανίας ἐξηκολούθουν νὰ ἔχωσιν ὅλα τὰ ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων εἰσοδήματα, ἤτοι τὰς οἰκονομικὰς καὶ στρατιωτικὰς χορηγίας. Ἡ γαλλικὴ λύσις ἐν Γερμανίᾳ ἐκρίθη ἀνεπαρκής. Δεῖγμα, πόσον μεγάλην σημασίαν εἶχεν ἐν Γερμανίᾳ τὸ ζήτημα τῆς περιβολῆς, περιπεπλεγμένον μὲ τὸ ζήτημα τῆς κοσμοκρατορίας.

Τριάκοντα ἔτη μετὰ τὸ κογκορδᾶτον τῆς Βορματίας, τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ἀνῆλθε Φρειδερῖκος ὁ Α', ὁ Βαρβαρόσας (Χοενστάουφεν, 1152), θέσας ὡς πρόγραμμα τοῦ βίου αὐτοῦ, νὰ ἐπαναφέρῃ τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας εἰς τὴν πρὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ζ' τοῦ Ἱλδεβράνδου κατάστασιν καὶ ἐφαρμόσῃ τὰς θεοκρατικὰς ἰδέας τοῦ Μεγάλου Καρόλου. Ἀλλὰ δύο ἔτη μετὰ ταῦτα τὸν παπικὸν θρόνον ἀνῆλθεν Ἀδριανὸς ὁ Δ' ὁ πρῶτος καὶ μόνος Ἄγγλος πάπας, ἀνὴρ ἰσχυροῦ χαρακτῆρος, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ὑπεστήριξε τὸ καθεστώς, ἀλλὰ καὶ ἐζήτησε νὰ συμπληρώσῃ αὐτό, ἐφαρμόζων τὰς κοσμοκρατορικὰς ἰδέας Νικολάου τοῦ Α' καὶ Γρηγορίου τοῦ Ἱλδεβράνδου. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν ἐξερράγη ἀγών, ὁ ὁποῖος ἀποτε-

λεῖ συνέχειαν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ προηγουμένου ἀγῶνος. Ὁ Φρειδερῖκος, κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Καρόλου κρατήσασαν συνήθειαν, εἰσήλασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν (1154), ἵνα ἐπιτύχῃ τὰ ἑπόμενα τρία· πρῶτον νὰ διεκδικήσῃ τὰ ἐπὶ τῆς βορείου καὶ μέσης Ἰταλίας αὐτοκρατορικὰ δικαιώματα, δεύτερον, νὰ στεφθῇ ἐν Ῥώμῃ αὐτοκράτωρ, καὶ τρίτον, νὰ δεσπόσῃ τοῦ παπισμοῦ. Ἀλλ' ὁ Ῥώμης Ἀδριανὸς ἐζήτει ἐπίσης νὰ διεκδικήσῃ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ παπισμοῦ. Κατὰ τὴν πλησίον τοῦ Σουτρίου (βορειοδυτικῶς τῆς Ῥώμης) συνάντησιν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ νὰ τελέσῃ καθήκοντα ἱπποκόμου. Μετὰ πολυήμερον ἄρνησιν, πεισθέντα τὸν Φρειδερῖκον, ὅτι ἡ ἀπαίτησις ἦτο ἀρχαία συνήθεια, καὶ ὑποχωρήσαντα, ἔστεψεν αὐτοκράτορα ἐν Ῥώμῃ (18 Ἰουνίου 1155). Τὸ ζήτημα τῶν καθηκόντων τοῦ ἱπποκόμου ἐξετάζεται ἐν § 36. Ἐκεῖ θὰ ἴδωμεν, ὅτι ἦτο συνήθεια ἑκατὸν περίπου ἐτῶν. Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Φρειδερῖκος ὁ Α΄ προήδρευσε τοῦ ἐν Βεζανσὼν συμβουλίου τῶν ἡγεμόνων τῆς Γερμανίας (1157), ὁ Ῥώμης Ἀδριανός, διὰ τοῦ καρδιναλίου Ῥολάνδου, ἔστειλεν εἰς αὐτὸν ἐπιστολήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὑπῆρχεν ἡ φράσις, «ἐὰν μεγαλήτερα beneficia ἡ σὴ ἐξοχότης ἐκ τῆς χειρὸς ἡμῶν εἶχε δεχθεῖ» («si maiora beneficia excellentia tua de manu nostra sussepisset», Mirbt, Quellen, ἀριθ. 312). Ὁ μεταφράζων τὴν ἐπιστολὴν τὴν λέξιν beneficia μετέφρασεν εἰς «τιμάριον» (φέουδον) καὶ προὐκάλεσε ζωηρὰς διαμαρτυρίας κατὰ τῆς ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία οὕτως ἐχαρακτήριζε τὸν αὐτοκράτορα ὡς ὑποτελῆ εἰς τὸν πάπαν. Ὁ καρδινάλιος Ῥολάνδος (ὁ μετὰ ταῦτα πάπας Ἀλέξανδρος ὁ Γ΄) ἠρώτησε τοὺς παρισταμένους ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ: «Πόθεν, λοιπόν, ὁ αὐτοκράτωρ ἔχει τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, ἂν ὄχι ἀπὸ τὸν πάπαν;» Ἡ ἐρώτησις αὕτη θὰ ἐπέφερε τὸν φόνον αὐτοῦ, ἂν δὲν ἐπενέβαινε καὶ ἔσωζεν αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ. Ἴσως ὁ αὐτοκράτωρ βραδύτερον μετενόησε διὰ τὴν φιλάνθρωπον ταύτην πρᾶξιν. Ὁ πάπας ἠναγκάσθη διὰ νέας ἐπιστολῆς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα (1158) νὰ σαφηνίσῃ, ὅτι ὑπὸ τὴν λέξιν beneficium ἐνόει ἁπλῶς bonum factum (καλὴν πρᾶξιν). Ὁ αὐτοκράτωρ Φρειδερῖκος πρὸ τῆς διασαφήσεως ταύτης δι' ἐγκυκλίου εἶχεν ἐκθέσει τὸ ἐπεισόδιον καὶ διακηρύξει, ὅτι τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα διὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἡγεμόνων παρέχεται ὑπὸ μόνου τοῦ Θεοῦ, μετὰ δὲ τὴν παπικὴν διασάφησιν ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους ἔλαβε θετικώτερα μέτρα, κατ' ἀρχὰς πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἐπὶ τῆς Βορείου Ἰταλίας αὐτοκρατορικῶν δικαιωμάτων. Συνεκάλεσε συμβούλιον τῶν ἡγεμόνων τοῦ κράτους αὐτοῦ ἐν Ῥογγαλίοις τῆς Λομβαρδίας (παρὰ τὸν Πάδον ποταμόν, μεταξὺ Παβίας καὶ Βολωνίας, 1158), ὅπου ὡρίσθη ἐπιτροπὴ ἐκ τεσσάρων καθηγητῶν τῆς περιφήμου νομικῆς σχολῆς τῆς παρακειμένης Βολωνίας καὶ εἴκοσιν ὀκτὼ ἀντιπροσώπων τῶν πόλεων τῆς Βορείου Ἰταλίας, ἡ ὁποία ἐπιτροπὴ καθώρισε τὰ ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης αὐτοκρατορικὰ δικαιώματα. Ταῦτα καθωρίσθησαν, χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἀπὸ πολ-

λῶν ἐτῶν ἐπελθοῦσα μεταβολή, κατὰ τὴν ὁποίαν πολλὰ τῶν δικαιωμάτων τούτων εἶχον περιέλθει εἰς τὰς πόλεις ἢ τοὺς ἐπισκόπους. Ὁ Φρειδερῖκος κατέστη οὕτως ἀπόλυτος κύριος τῆς Βορείου Ἰταλίας, ἤρχισε δὲ νὰ ἐνεργῇ ὡς ἀπόλυτος κύριος καὶ τῆς Μέσης Ἰταλίας καὶ αὐτοῦ τοῦ παπικοῦ κράτους. Ὁ Ρώμης Ἀδριανὸς ὁ Δ' ἔστειλεν εἰς Βολωνίαν καρδιναλίους πρὸς συνεννόησιν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Σώζεται σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ πάπα (24 Ἰουνίου 1159) καὶ ἀπάντησις τοῦ αὐτοκράτορος, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται νόθοι. Ὁ Ρώμης Ἀδριανὸς ἐσκόπει νὰ ἀφορίσῃ τὸν αὐτοκράτορα Φρειδερῖκον, ἀλλὰ προέλαβεν αὐτὸν ὁ θάνατος.

Ἐξελέγησαν δύο νέοι πάπαι, ὑπὸ μὲν τῆς φιλικῆς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα μερίδος, Βίκτωρ ὁ Δ', ὑπὸ δὲ τῆς παποφίλου, Ἀλέξανδρος ὁ Γ' (1159). Οὗτος ἀφώρισε τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ πάπαν καὶ τὸν αὐτοκράτορα (1160) καὶ ἔλυσε τοῦ πρὸς αὐτὸν ὅρκου ὅλους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι συνεδέοντο μετ' αὐτοῦ δι' ὅρκου πίστεως («qui ei iuramento fidelitatis tenebantur adstricti... ab ipso iuramento absolvit», Boso παρὰ Watterich, II, 386). Ὁ Ρώμης Ἀλέξανδρος πρὸς τούτοις εὗρε συμμάχους τὰς περισσοτέρας πόλεις τῆς Βορείου Ἰταλίας, αἱ ὁποῖαι ἀπήρτισαν ἕνωσιν, στρεφομένην κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος (Βερώνειος Ἕνωσις 1164, Λομβαρδικὴ Ἕνωσις 1167). Ὁ αὐτοκράτωρ Φρειδερῖκος εἰσήλασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ ἔγινε κύριος τῆς Ρώμης (1167). Ὁ Ἀλέξανδρος ἐδραπέτευσεν εἰς Βενεβέντον ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Νορμανδῶν, ὁ δὲ διαδεχθεὶς τὸν ἀποθανόντα πάπαν Βίκτωρα Πασχάλης ὁ Γ' (1164) ἔκαμε δοξολογίαν ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὴν Ρώμην. Ὁ Φρειδερῖκος Βαρβαρόσας ἵστατο εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης αὐτοῦ. Σύγχρονός τις συγγραφεὺς λέγει περὶ αὐτοῦ, ὅτι «ἐφαίνετο ἱστάμενος ὑπὲρ τὴν πόλιν, τὸν κόσμον καὶ ὁλόκληρον τὴν ἐκκλησίαν» (Weber-Baldamus, Weltgeschichte, 2, 393). Ἀλλ' ἡ ἐνδημοῦσα ἑλονοσία κατὰ τὸν θερμὸν μῆνα Αὔγουστον τοῦ ἔτους ἐκείνου ἔλαβε τὴν μορφὴν θανατηφόρου πανδημίας καὶ ἠνάγκασε τὸν Φρειδερῖκον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ρώμην. Μὴ δυνηθεὶς νὰ κρατηθῇ ἐν τῇ Βορείῳ Ἰταλίᾳ, ἐπέστρεψεν εἰς Γερμανίαν, μετά τινα ὅμως ἔτη ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Βόρειον Ἰταλίαν, ὅπου ἐν τῇ μάχῃ Λεγνάνου (1176) ὑπέστη πανωλεθρίαν. Ἐπιστεύθη ὅτι καὶ αὐτὸς εἶχε φονευθεῖ κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην, ἀλλ' οὗτος, μεταμφιεσθείς, μετὰ κόπου εἶχε διασωθεῖ εἰς τὴν Παβίαν. Ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ δι' ἀντιπροσώπων εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Ρώμης Ἀλεξάνδρου ἐν Ἀνάγνῃ πλησίον τῆς Ρώμης, αἱ ὁποῖαι κατέληξαν εἰς τὴν εἰρήνην τῆς Βενετίας (1177).

Ὁ Ρώμης Ἀλέξανδρος ἔλυσε τὸν αὐτοκράτορα Φρειδερῖκον τοῦ ἀφορισμοῦ καὶ ἐδέχθη αὐτὸν πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ὁ Φρειδερῖκος ἀνερχόμενος τὰς βαθμίδας τῆς κλίμακος ἔκυψε καὶ ἐφίλησε τὸν πόδα τοῦ πάπα, οὗτος δὲ ἔδωσεν εἰς αὐτὸν τὴν εὐλο-

γίαν καὶ φίλημα εἰρήνης. Τὴν ἐπαύριον ὁ πάπας ἐτέλεσε λειτουργίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ αὐτοκράτωρ, ἐκτελῶν καθήκοντα θυρωροῦ (ὀστιαρίου), ὡδήγησεν αὐτὸν εἰσερχόμενον ἀπὸ τῆς θύρας τοῦ ναοῦ μέχρι τῆς ἁγίας τραπέζης. Μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας ὁ αὐτοκράτωρ συνώδευσε τὸν πάπαν εἰς τὴν ἔξοδον τοῦ ναοῦ, πρὸ τῆς κλίμακος τοῦ ὁποίου ἵστατο ὁ πολυτελὴς παπικὸς ἵππος. Ἐκεῖ ὁ αὐτοκράτωρ, ἐκτελῶν καθήκοντα ἱπποκόμου, ἐκράτησε τὸν ἀναβολέα, ἵνα ὁ πάπας ἱππεύσῃ, ἔπειτα ἐκράτησε τοὺς χαλινοὺς καὶ ὡδήγησε τὸν ἵππον ἐπί τι διάστημα, διασχίζων τὸ ἔξω τοῦ ναοῦ συγκεντρωμένον πλῆθος. Κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ὁ Φρειδερῖκος ἴσως μετενόησε, διότι πρὸ εἰκοσαετίας ἐν τῷ συνεδρίῳ τῆς Βεζανσὼν εἶχε σώσει τὴν ζωὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὄντος τότε καρδιναλίου Ρολάνδου. Ὁ Φρειδερῖκος ἀνεγνώρισε τὸν Ἀλέξανδρον ὡς νόμιμον πάπαν, ἐγκατέλειψε τὰς ἐπὶ τῆς μέσης Ἰταλίας ἀξιώσεις αὐτοῦ καὶ μετὰ τῶν πόλεων τῆς Λομβαρδικῆς ἑνώσεως ἔκλεισεν ἑξαετῆ ἀνακωχήν, κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὁποίας ὤφειλε νὰ ἀφήσῃ αὐτὰς ἐλευθέρας (Hefele, 5, 704). Ἐν Γερμανίᾳ διετήρησεν ἄθικτα τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα αὐτοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος εἰσῆλθε πανηγυρικῶς εἰς τὴν Ρώμην καὶ τὸ Λατερανὸν (Μάρτιον τοῦ 1178), ὅπου κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος συνεκάλεσε τὴν ΙΑ′ διὰ τοὺς δυτικοὺς Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (1179), τῆς ὁποίας μετέσχον περὶ τοὺς τριακοσίους ἐπίσκοποι, πολλοὶ ἡγούμενοι καὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ βαθμοῦχοι καὶ ἡ ὁποία, πρὸς πρόληψιν μελλούσης διπλῆς παπικῆς ἐκλογῆς καὶ παπικοῦ σχίσματος, ὥρισε, πάπας νὰ θεωρῆται ὁ λαβὼν τὰ δύο τρίτα τῶν ψήφων τῶν καρδιναλίων, οὐδεμίαν δὲ μνείαν ἔκαμε πλέον τῶν κατὰ τὴν παπικὴν ἐκλογὴν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ, τοῦ κλήρου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐθεωρήθησαν διαγραφέντα.

Ἀλέξανδρος ὁ Γ′ ὑπῆρξεν, ἀναμφιβόλως, εἷς τῶν μεγαλητέρων παπῶν τοῦ μεσαιῶνος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ ὑπεροχὴ τοῦ παπισμοῦ ἀπέναντι τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἐξεδηλώθη κατὰ τὸν λαμπρότερον τρόπον. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ Φρειδερῖκος ὁ Α′, ὁ Βαρβαρόσας, κατὰ μέγα μέρος ἀνέκτησε τὰ ἀπολεσθέντα ἢ εὗρεν ἀντισταθμίσματα. Πρῶτον μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἑξαετοῦς ἀνακωχῆς ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν πόλεων τῆς Λομβαρδίας. Αὗται ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος (τὴν διατήρησιν τοῦ λομβαρδικοῦ στέμματος), ἔλαβον δὲ ἐλευθερίας («Εἰρήνη τῆς Κωνσταντίας» 1183). Ἡ Λομβαρδικὴ ἕνωσις διελύθη. Δεύτερον, ἀντὶ τῆς Μέσης Ἰταλίας, τὴν ὁποίαν ἔχασεν, ἔθεσε χεῖρα ἐπὶ τῆς Νοτίου Ἰταλίας, διὰ συνοικεσίου. Τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἑρρῖκον τὸν Ἕκτον συνέζευξε μετὰ τῆς κατὰ δέκα ἔτη μεγαλητέρας Κωνσταντίας, θυγατρὸς τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως τῶν Νορμανδῶν τῆς Νοτίου Ἰταλίας καὶ Σικελίας Ρογήρου, θείας τοῦ τότε βασιλέως τῆς χώρας ταύτης Γουλιέλμου καὶ μελλούσης νὰ διαδεχθῇ τὸν ἀνεψιὸν αὐτῆς. Οὕτως ἠπειλεῖτο ἡ ἕνωσις ὁλοκλήρου τῆς Ἰταλίας, ἑπομένως

καὶ τοῦ παπικοῦ κράτους μετὰ τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλ' Ἑρρῖκος ὁ Ἕκτος μετὰ τὸν τραγικὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ (Φρειδερίκου τοῦ Α', τοῦ Βαρβαρόσα) ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, κατὰ τὴν τρίτην σταυροφορίαν (1190), στεφθεὶς ὑπὸ τοῦ Ρώμης Κελεστίνου τοῦ Γ', ἐβασίλευσεν ἑπτὰ μόνον ἔτη, ἀποθανὼν αἰφνιδίως εἰς ἡλικίαν τριάντα δύο ἐτῶν (1197). Οὕτως ὁ παπισμὸς ἐσώθη τοῦ ἀπειλοῦντος αὐτὸν κινδύνου.

Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἐπὶ τοῦ παπικοῦ θρόνου εἰς ἡλικίαν τριάντα ἑπτὰ ἐτῶν ἀνῆλθεν Ἰννοκέντιος ὁ Γ' (1198) ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιτυχιῶν ὁ μεγαλύτερος τῶν παπῶν. Κατώρθωσε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὸν τελείως τὴν δημοκρατίαν τῆς Ρώμης. Πόθεν εἶχε προκύψει ἡ δημοκρατία αὕτη; Ἡ ἐν τῇ Ρώμῃ ἐπικράτησις δύο μερίδων εὐγενῶν (§ 32) εἶχεν οὐσιαστικῶς περιορίσει τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα, ὁ δὲ υἱὸς τῆς ἰσχυούσης Μαροκίας Ἀλμπέρικος κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀφαιρέσει ἀπὸ τοῦ πάπα τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν καὶ ἀνέλαβεν αὐτὴν ὑπὸ τὸν τίτλον ἡγεμὼν καὶ συγκλητικὸς τῶν Ρωμαίων (dux et senator Romanorum) ὑπὲρ τὴν εἰκοσαετίαν (933 - 954), ἀλλὰ μέσα τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος ἡ Ρώμη ἐκηρύχθη δημοκρατία (1142). Εἰς τοῦτο μεγάλως συνετέλεσεν ὁ ἐκ Βρεσκίας τῆς Λομβαρδίας Ἀρνόλδος, προϊστάμενος μοναστηρίου, διακριθεὶς διὰ τὸν ἀσκητικὸν βίον. Ἀνανεώσας τὰς ἰδέας τῆς ἐν Λομβαρδίᾳ δημοκρατικῆς κινήσεως («παταρίας»), ἀνέλαβε φλογερὸν κήρυγμα κατὰ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τῶν παπῶν καὶ ὑπὲρ τῆς διορθώσεως τοῦ κλήρου (ἀπόρριψις τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, ἐπιβολὴ τοῦ πτωχοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ, ἄρνησις ὑπακοῆς εἰς τοὺς ἀναξίους κληρικούς)[2]. Ἡ δημοκρατία διετηρήθη ἐπὶ ἑξηκονταετίαν (63. 1142 - 1205). Ὁ Ἰννοκέντιος ἠδυνήθη νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν ὅλῳ τῷ παπικῷ κράτει (Kurtz, Kirchengeschichte, τόμος 2, 1906, σελ. 167 καὶ ἑξῆς). Ὁ Ἰννοκέντιος κατώρθωσε νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν ἐπὶ τῆς Νοτίου Ἰταλίας τιμαριωτικὴν ἐπικυριαρχίαν. Ἡ χήρα αὐτοκράτειρα Κωνσταντία (σύζυγος τοῦ ἀποθανόντος Ἑρρίκου τοῦ ΣΤ') καὶ βασίλισσα τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ὡς φιλόστοργος μήτηρ, τρέμουσα περὶ τῆς τύχης τοῦ ἀνηλίκου (τριετοῦς) υἱοῦ αὐτῆς Φρειδερίκου, ἐπὶ τῆς μικρᾶς κεφαλῆς τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ τοποθετηθῶσι τέσσαρα στέμματα (τὸ γερμανικόν, τὸ αὐτοκρατορικόν, τὸ λογγοβαρδικὸν καὶ τὸ νοτιοϊταλικὸν) καὶ φοβουμένη μήπως οὐδὲν τούτων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐκείνης διατηρηθῇ, ὡς σώφρων γυνή, ἀπεφάσισε νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς

2. Φρειδερῖκος ὁ Α', ὁ Βαρβαρόσας (1155), τὸν ὑπ' αὐτοῦ αἰχμαλωτισθέντα Ἀρνόλδον, ὡς ἐπικίνδυνον εἰς τὴν ὑφισταμένην τάξιν, παρέδωσεν εἰς τὸν πάπαν Ἀδριανὸν τὸν Δ', ὁ ὁποῖος διέταξε τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον αὐτοῦ. Ὁ παπισμὸς ἀδυσωπήτως ἐπολέμησε τὰς ἐκκεντρικὰς ταύτας τάσεις· ἀλλ' ἀργότερον ἠναγκάσθη νὰ συμμαχήσῃ μὲ τὰ ἐπαιτικὰ τάγματα τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος (Φραγκισκανούς, Δομινικανοὺς καὶ ἄλλους), ἂν καὶ εἶχον τὰ αὐτὰ φρονήματα.

τὸ μικρότερον στέμμα, τὸ τῆς Νοτίου Ἰταλίας, τὸ ὁποῖον, ὡς ἀνῆκον εἰς αὐτὴν προσωπικῶς, ἦτο καὶ ἀσφαλέστερον. Ἐξ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ αὐτῆς ἀνεγνώρισε μὲ τὴν τιμαριωτικὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ′ ἐπὶ τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ἀποθνήσκουσα δὲ κατέστησεν αὐτὸν κηδεμόνα τοῦ υἱοῦ αὐτῆς (1198).

Ἐν Γερμανίᾳ, ἕνεκα ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτων γνωμῶν καὶ συμφερόντων, ἐξελέγησαν δύο βασιλεῖς (1198). Ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Γ′ δὲν ἔχασε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναμιχθῇ ἐν Γερμανίᾳ καὶ νὰ παρουσιασθῇ ὡς κυρίαρχος ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐκλογῆς τοῦ βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος. Ἐπανέλαβε τὴν θεωρίαν, ὅτι εἰς τὸν πάπαν ἀνήκει τὸ δικαίωμα, νὰ διαθέτῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, μετὰ τῆς δικαιολογίας, ὅτι ὁ πάπας Λέων ὁ Γ′, στέψας τὸν Μ. Κάρολον τῷ 800, μετέφερεν αὐτὸ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν Δύσιν, ἐκ τῶν Ἑλλήνων εἰς τοὺς Γερμανούς· «quae [sedis apostolica] romanum imperium in persona magnicifi Karoli a Graecis transtulit in Germanos» (Ἰννοκεντίου τοῦ Γ′ δεκρετάλιον πρὸς τὸν δοῦκα Zaringiae, Μαρτίου 1202 Monumenta Germaniae, Leges, IV, Constitutiones et acta imperii, II, 505. Mirbt, Quellen, ἀριθ. 323). Ὁ Ἰννοκέντιος ἐκ τῶν δύο ἐκλεγέντων ὑπεστήριξεν ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἐδέχθη τοὺς τέσσαρας ὅρους αὐτοῦ. Πρῶτον, ὁ αὐτοκράτωρ οὐδόλως νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπισκόπων, ἐγκαταλείπων τὰ ὑπὸ τοῦ κογκορδάτου τῆς Βορματίας ἀναγνωριζόμενα ἀκόμη δικαιώματα ἐπεμβάσεως, ἄρα, ὁλοτελὴς ἄρσις τοῦ καισαροπαπισμοῦ· δεύτερον, ἐλευθερία ἐφέσεων ἐκ τῆς γερμανικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν πάπαν (appelattiones, τὸ «ἔκκλητον»)· τρίτον, ἀναγνώρισις τοῦ αὐξηθέντος παπικοῦ κράτους μὲ τὴν ἐπικυριαρχίαν ἐπὶ τῆς Νοτίου Ἰταλίας· τέταρτον, οἰκονομικὰ ὠφελήματα. Τοὺς ὅρους τούτους ἐδέχθη ὁ Ὄθων τῆς Βρουνσβίκης. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε δολοφονηθεῖ ὁ ἀντίπαλος βασιλεὺς (Φίλιππος τῆς Σουηβίας, Schwaben, ἀδελφὸς Ἑρρίκου τοῦ ΣΤ′) ὁ Ὄθων ἀνεγνωρίσθη γενικῶς ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐστέφθη ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τοῦ πάπα αὐτοκράτωρ (Ὄθων ὁ Δ′, 1209). Ἀλλὰ ταχέως ἐλησμόνησε τὰς εἰς τὸν πάπαν δοθείσας ὑποσχέσεις, ἐκήρυξεν αὐτὰς ἀκύρους, ὡς γενομένας ἄνευ συγκαταθέσεως τῶν ἡγεμόνων, καὶ διεξεδίκησεν ἀκόμη καὶ τὰ ἐπὶ τῆς Νοτίου Ἰταλίας νεώτερα αὐτοκρατορικὰ δικαιώματα. Ὁ Ἰννοκέντιος ἀφώρισεν αὐτὸν καὶ ἐσκέφθη, ὅτι ὁ μόνος τρόπος νὰ ἐκβάλῃ αὐτὸν ἐκ τοῦ μέσου ἦτο, νὰ εὕρῃ ἄλλον αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν συμπάθειαν τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων νὰ ἔχῃ καὶ τοὺς ἀπέναντι τοῦ παπισμοῦ μνημονευθέντας ὅρους νὰ δέχεται. Ὡς τοιοῦτον εὗρε τὸν κηδεμονευόμενον αὐτοῦ βασιλέα τῆς Νοτίου Ἰταλίας Φρειδερῖκον, ἔγγονον τοῦ ἥρωος αὐτοκράτορος Φρειδερίκου τοῦ Α′, τοῦ Βαρβαρόσα, εὑρισκόμενον εἰς τὸ δέκατον ἕβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Οἱ Γερμανοὶ ἡγεμόνες προθύμως ἐξέλεξαν αὐτὸν ὡς βασιλέα (1211), Φρειδερῖκος δὲ ὁ Β′, τῇ συγκαταθέσει τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων, ἀνεγνώρισε τὰς

ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος εἰς τὸν πάπαν δοθείσας ὑποσχέσεις καὶ ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μογουντίας ἐν Μογουντίᾳ ἢ Φραγκφούρτη, 9 Δεκεμβρίου (1212), διότι τὸ Ἀκυΐσγρανον (Aachen, Aix-la-chapelle), ἡ καθιερωμένη πόλις τῶν αὐτοκρατορικῶν στέψεων, εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Ὄθωνος. Ὅτε αὕτη ἠλευθερώθη, ὁ Φρειδερῖκος ἐστέφθη καὶ ἐκεῖ (1215· ἐν Ρώμῃ ἐστέφθη βραδύτερον ὑπὸ Ὁνωρίου τοῦ Γ', 1220). Ὁ ἐκ τῆς Κωνσταντίας τῆς Ἀραγονίας μονοετὴς αὐτοῦ υἱὸς Ἐρρῖκος ἐστέφθη βασιλεὺς τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ δὲν θὰ ἑνωθῇ καὶ τὸ στέμμα τῆς Γερμανίας, ὁ δὲ Φρειδερῖκος δὲν θὰ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἰταλίας. Οὕτως ὁ Ἰννοκέντιος ἐπέτυχεν ἐν Γερμανίᾳ τὴν ὁλοτελῆ ἄρσιν τοῦ καισαροπαπισμοῦ, ἤτοι πλήρη ἐλευθερίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς πολιτείας, εἰσεχώρησε περισσότερον εἰς τὴν γερμανικὴν Ἐκκλησίαν καὶ παρουσιάσθη ὡς διαθέτων τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα.

Ὁ Ἰννοκέντιος ἐφάνη εὐτυχὴς καὶ ἀπέναντι ἄλλων βασιλέων, συμπληρώσας τὰς ἐπιτυχίας παπῶν τινων τῶν τελευταίων προηγουμένων ἐτῶν. Ἤδη ὁ Ρώμης Ἀλέξανδρος ὁ Γ' εἶχε ταπεινώσει τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Ἐρρῖκον τὸν Β', ὁ ὁποῖος, διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς κώμης Κλάρενδον (1164), εἶχε περισσότερον ὑποτάξει τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν πολιτείαν καὶ διὰ τεσσάρων νορμανδῶν ἱπποτῶν εἶχεν ἐν τῷ καθεδρικῷ ναῷ φονεύσει τὸν ἀντιστάντα Καντερβουρίας Θωμᾶν Μπέκκετ. Ἀπειληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ἀλεξάνδρου δι' ἀφορισμοῦ καὶ «ἀπαγορεύσεως» (διακοπῆς πάσης ἱεροτελεστίας ἐν τῇ χώρᾳ), ἀνεκάλεσε τὰς ἀποφάσεις τῆς Κλάρενδον καὶ ὑπέβαλεν ἑαυτὸν εἰς ἁγνισμὸν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μπέκκετ διὰ μαστιγώσεως. Ὁ Ἰννοκέντιος ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Ἰωάννην τὸν Ἀκτήμονα διὰ τὸ ζήτημα, ποῖον πρόσωπον θὰ ἐγίνετο ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας. Ὁ πάπας ἐκήρυξεν «ἀπαγόρευσιν», ἀφώρισε καὶ ἐξεθρόνισεν αὐτὸν καὶ ἐκίνησε κατ' αὐτοῦ τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας. Ὁ Ἰωάννης, μὴ ὢν βέβαιος περὶ τῆς τύχης τοῦ κράτους, ἀνέθεσεν αὐτὸ εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πάπαν καὶ ἔλαβεν αὐτὸ ὡς παπικὸν τιμάριον (φέουδον, 1213), ἀπέναντι ἐτησίου φόρου. Τὴν ταπείνωσιν ταύτην τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ἐκμεταλλευόμενοι οἱ εὐγενεῖς καὶ ὁ κλῆρος τῆς Ἀγγλίας, ἠνάγκασαν τὸν βασιλέα νὰ δεχθῇ τὸν «μέγαν χάρτην τῶν ἐλευθεριῶν» (magna charta libertatum, 1215), διὰ τοῦ ὁποίου ἤρχισεν ἐν τῷ κόσμῳ τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα [3] καὶ τὸν ὁποῖον χάρτην ὁ Ἰννοκέντιος, ἐν συνεννοήσει μὲ Ἰωάννην τὸν Ἀκτήμονα, μάτην ἐζήτησε, δι' ἀφορισμοῦ, νὰ καταστρέψῃ.

Ἤδη ὁ Ρώμης Οὐρβανὸς ὁ Β' ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Κλερμὼν (1095)

3. Ἡ Βουλὴ κατ' ἀρχὰς ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἐπισκόπων καὶ βαρώνων, εἰς τοὺς ὁποίους, μετὰ πενήντα ἔτη, προσετέθησαν δύο ἱππόται ἐξ ἑκάστης κομητείας καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν πόλεων. Τῷ 1377 ἐχωρίσθη εἰς κάτω καὶ ἄνω Βουλήν.

ἀφώρισε τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Φίλιππον τὸν Α', διότι ἐδίωξε τὴν νόμιμον σύζυγον αὐτοῦ καὶ ἐνυμφεύθη τὴν Βερτράδαν, ἡ ὁποία ἐπίσης εἶχεν ἐγκαταλείψει τὸν σύζυγον αὐτῆς. Ὁ ἀφορισμὸς ἀφεώρα καὶ ταύτην. Ὁ Φίλιππος, ὅπως ἐν τῷ ζητήματι τῆς «περιβολῆς» ἀπέναντι τοῦ Ρώμης Γρηγορίου τοῦ Ζ', οὕτω καὶ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἀπέναντι Οὐρβανοῦ τοῦ Β' ὑπετάγη πρὸς τὸ θεαθῆναι, ἐξακολουθῶν νὰ συζῇ μετὰ μετὰ τῆς Βερτράδης. Διὰ τοῦτο ὁ Ρώμης Πασχάλης ὁ Β' (1100) ἐν Ποατιὲ ἀνενέωσε τὸν ἀφορισμόν, ἀλλὰ μετά τινα ἔτη οἱ παρανόμως συζῶντες ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων καὶ ἔλαβον ἄφεσιν (1104). Ἡ νόμιμος σύζυγος εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἀποθάνει. Ὁ Ἰννοκέντιος ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν καὶ μὲ ἄλλον βασιλέα τῆς Γαλλίας, ἐπίσης δι' οἰκογενειακὸν ζήτημα. Δι' ἀφορισμοῦ καὶ «ἀπαγορεύσεως» (διακοπῆς πάσης ἱεροτελεστίας ἐν τῇ χώρᾳ) ἠνάγκασε τὸν Φίλιππον Αὔγουστον νὰ λάβῃ ὀπίσω τὴν διεζευγμένην σύζυγον αὐτοῦ Ἰγγεβόργην (1200).

Ἤδη ὁ Ρώμης Ἀλέξανδρος ὁ Γ' εἶχε καταστήσει τὴν Πορτογαλίαν ἰδιοκτησίαν τοῦ Ἁγίου Πέτρου καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτῆς ἐπλήρωνε φόρον. Τοῦτο κατώρθωσεν, ἀναγνωρίσας ὡς βασιλέα αὐτῆς Ἀλφόνσον τὸν Α' (1179) καὶ ἀποκρούσας ἄλλας ὑποψηφιότητας. Ὅτε ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλφόνσου Σάγκος ὁ Α' ἠρνήθη νὰ πληρώσῃ φόρον, ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' νὰ πράξῃ τοῦτο (1198), θέσας τὸ κράτος αὐτοῦ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πάπα. Ὁ Ἰννοκέντιος, δι' «ἀπαγορεύσεως», ἠνάγκασε τὸν βασιλέα τῆς Λεώνης (κρατιδίου τῆς Ἱσπανίας) Ἀλφόνσον τὸν Θ' νὰ χωρίσῃ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Βερεγκαρίαν, οὖσαν ἀνεψιὰν αὐτοῦ, ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Ἀραγονίας (Ἱσπανίας) Πέτρος ὁ Β', ἐλθὼν εἰς τὴν Ρώμην, ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πάπα, ἀνέθεσε τὸ κράτος αὐτοῦ εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον καὶ ἔλαβεν αὐτὸ ὀπίσω ὡς παπικὸν τιμάριον (1204), ἀπέναντι ἐτησίου φόρου.

Ἡ Οὐγγαρία ἦτο φόρου ὑποτελὴς ἤδη ἀπὸ τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ Ρώμης Σίλβεστρος ὁ Β' τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς Στέφανον ἀνεκήρυξε βασιλέα καὶ ἔστειλεν εἰς αὐτὸν βασιλικὸν στέμμα (1000).

Διὰ τῆς τετάρτης σταυροφορίας, καταλυθείσης τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἱδρυθείσης λατινικῆς αὐτοκρατορίας ἐν Κων]πόλει (1204), διωρίσθησαν ἐν Κων]πόλει, Ἀντιοχείᾳ καὶ Ἱεροσολύμοις λατῖνοι πατριάρχαι, ὁ δὲ πάπας ἐφαίνετο τοὐλάχιστον κύριος καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Τῷ 1215 συνεκλήθη ἐν Λατερανῷ τῆς Ρώμης ἡ ΙΒ' κατὰ τοὺς δυτικοὺς Οἰκουμενικὴ Σύνοδος. Ταύτης μετέσχον 412 ἐπίσκοποι ὅλων τῶν χριστιανικῶν χωρῶν, 800 ἡγούμενοι, πολλοὶ ἀντιπρόσωποι ἀπουσιαζόντων ἱεραρχῶν καὶ τῶν κληρικῶν τῶν μητροπολιτικῶν ναῶν («canonici», κανονικοὶ) καὶ ἀπεσταλμένοι ὅλων σχεδὸν τῶν βασιλέων, ἡγεμόνων καὶ ἐλευθέρων πόλεων. Ἔκτοτε καθιερώθη ἡ τοιαύτη συγκρότησις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τῆς Δύσεως. Τῆς ἐν λόγῳ συγκροτήσεως ὑπάρχει προπαρασκευαστικὸν στάδιον. Ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ

τῆς ἐπιδρομῆς τῶν γερμανικῶν φύλων καὶ τῆς ἱδρύσεως τῶν κρατῶν τοῦ μεσαιῶνος οἱ βασιλεῖς ἐκάλουν εἰς συνέδρια τοὺς ἡγεμόνας αὐτῶν, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἦσαν ἐπίσκοποι καὶ ἡγούμενοι μεγάλων μοναστηρίων. Οὕτω, τὰ συνέδρια εἶχον μικτὴν μορφήν, πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικήν. Ἐνίοτε ἐνισχύετο ὁ ἐκκλησιαστικὸς αὐτῶν χαρακτήρ. Ἐκαλοῦντο καὶ ἄλλα κληρικὰ πρόσωπα (μάλιστα, ὅπου δὲν ὑπῆρχον κληρικοὶ ἡγεμόνες) καὶ ἠσχολοῦντο μὲ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ ζητήματα. Προέκυψαν αἱ μικταὶ ἐκκλησιαστικαὶ σύνοδοι. Ἐν τῇ μνημονευθείσῃ συνόδῳ τοῦ Λατερανοῦ ὁ Ἰννοκέντιος ἐτιμήθη ὡς ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Παντοῦ εἶχεν ἀρθεῖ ὁ καισαροπαπισμὸς καὶ ἐπιβληθεῖ ὁ παπισμός.

Ὅπως ὁ καισαροπαπισμὸς ἐν τῇ Δύσει ἦτο ἐπικράτησις τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος καὶ ὑποχώρησις τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος (ἴδε § 19), οὕτως ἡ ἄρσις τοῦ καισαροπαπισμοῦ εἶχε βαθυτέραν ἔννοιαν· ἐσήμαινεν ἐπικράτησιν τοῦ ρωμαϊκοῦ καὶ τοῦ ρωμανικοῦ πνεύματος, ἤτοι τοῦ πνεύματος τῶν ρωμανικῶν ἐθνῶν (Ἰταλῶν, Γάλλων καὶ Ἱσπανῶν). Κατ' αὐτοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν βραδύτερον, ἐπανεστάτησε τὸ γερμανικὸν πνεῦμα διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος (τοῦ Λουθήρου καὶ ἄλλων μεταρρυθμιστῶν). Διὰ τοῦ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' ὅλαι αἱ Ἐκκλησίαι ἐξηρτήθησαν ἐκ τοῦ πάπα. Οἱ βασιλεῖς διετήρησαν μὲν κατὰ τὸ πλεῖστον τὰ μέχρι τοῦδε ὠφελήματα (φορολογίας καὶ στρατολογίας) ἐκ τῶν ἡνωμένων ἐκκλησιαστικῶν καὶ βασιλικῶν κτημάτων, ἀλλὰ δὲν ἐδικαιοῦντο πλέον νὰ ἐπιβάλλωσι νέας φορολογίας. Ἵνα ἐπιβάλλωσι τοιαύτας φορολογίας ἔπρεπε νὰ ἐγκρίνωσιν αὐτὰς προηγουμένως αἱ Ἐκκλησίαι καὶ δώσῃ ἄδειαν ὁ πάπας. Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία τώρα πρώτην φορὰν κατέστη παπική, δύο ἔννοιαι, αἱ ὁποῖαι ἔκτοτε μέχρι τῆς σήμερον ἔμειναν ταυτόσημοι. Ἐπετεύχθη πρὸς τούτοις ἡ κοσμοκρατορία τοῦ πάπα, ὁ ὁποῖος ἐδέσποσε τῶν ἡγεμόνων, τῶν βασιλέων, τῶν αὐτοκρατόρων. Αἱ θεοκρατικαὶ ἰδέαι τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων ἐξεπληρώθησαν κατὰ γράμμα. Ὁ Ἰννοκέντιος ἀπέθανεν ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν μνημονευθεῖσαν σύνοδον τοῦ Λατερανοῦ (1215).

Αἱ ἁρμονικαὶ σχέσεις τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου τοῦ Β' καὶ τοῦ παπισμοῦ διετηρήθησαν, μόνον ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ Ἰννοκέντιος, ὁ κηδεμὼν καὶ προστάτης αὐτοῦ. «Ὁ ὡραῖος εἰκοσαετὴς ἔγγονος Φρειδερίκου τοῦ Α', τοῦ Βαρβαρόσα, ἔμελλε νὰ βαδίσῃ τὰ κοσμοϊστορικὰ πεπρωμένα τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ καὶ πληθύνῃ τὴν δόξαν τῶν προγόνων, εἰς τῶν ὁποίων τὰς εἰκόνας ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ σικελικοῦ Παλέρμου εἶχε θρέψει τὴν νεανικὴν φαντασίαν» (Weber - Baldamus, αὐτ. 2,412). Ὁ Φρειδερῖκος ἦτο θρησκευτικῶς φιλελεύθερος. Δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένον, ὅτι τὸν Μωϋσῆν, τὸν Ἰησοῦν καὶ τὸν Μωάμεθ ἐχαρακτήρισεν ὡς τοὺς μεγαλητέρους ἀπατεῶνας τοῦ κόσμου (barattores = impostores. Monumenta Germ. hist., Epistol. saec. XIII, 1, 645 κ. ἑξ.).

Ἐνδέχεται νὰ εἶναι συκοφαντία τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ἐχθρῶν αὐτοῦ. Πάντως ὅμως ἦτο γνώστης τῆς ἀραβικῆς φιλοσοφίας, ἐξ αὐτῆς δὲ παρέλαβε τὴν ἰδέαν, ὅτι ὅλαι αἱ θρησκεῖαι εἶναι ἴσης ἀξίας. Συνεπάθει τὸν ἀραβικὸν πολιτισμόν, ἠρέσκετο εἰς τὴν ἀραβικὴν μουσικὴν καὶ τὸν ἀραβικὸν χορόν, περὶ αὐτὸν ὑπῆρχον ἀράβισσαι νεάνιδες, ᾄδουσαι, χορεύουσαι καὶ σείουσαι τὰ λαλίστατα ντέφια, ἐνεδύετο πολλάκις ὡς Ἄραψ, οἱ δὲ Ἄραβες ὠνόμαζον αὐτὸν «μέγαν χριστιανὸν σουλτᾶνον». Ὁ Φρειδερῖκος δὲν ἐνδιεφέρετο νὰ ἔχῃ ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα καὶ ὑπεχώρησεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπέναντι τοῦ παπισμοῦ, ἀλλὰ δὲν ἠνείχετο τὴν παπικὴν κοσμοκρατορίαν. Διὰ τοῦτο ἔτεινε νὰ ἀνακτήσῃ τὰ ἐπὶ τῆς Ἰταλίας αὐτοκρατορικὰ δίκαια. Τὴν φορὰν ὅμως ταύτην δὲν ἐπρόκειτο μόνον περὶ τῆς Βορείου Ἰταλίας, ἢ περὶ τῆς Βορείου καὶ τῆς Μέσης Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς Νοτίου Ἰταλίας. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἦτο βασιλεὺς τῆς Νοτίου Ἰταλίας, μετὰ τὸν θάνατον μάλιστα τοῦ Ἰννοκεντίου ἐπανέκτησε τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Γερμανίας δικαιώματα αὐτοῦ (Ἑρρῖκος ὁ Ζ′, † 1242), ὁ δὲ Φρειδερῖκος ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ πράγματα τῆς Νοτίου Ἰταλίας. Ἐπρόκειτο περὶ ὁλοκλήρου τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ ὁ παπισμός, ἵνα διατηρήσῃ τὴν κοσμοκρατορίαν, ἔπρεπε νὰ δεσπόζῃ τῆς Ἰταλίας. Μὲ παπικὰς θεωρίας καὶ παπικὰ ἔγγραφα, εἴτε νόθα, εἴτε γνήσια, δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ τὴν κοσμοκρατορίαν· ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ὄπισθεν ὑλικὴν δύναμιν. Οὕτως ὁ περὶ κοσμοκρατορίας ἀγὼν ἔλαβεν ὡρισμένην μορφὴν καὶ ἐνετοπίσθη, ἔγινεν ἀγὼν περὶ τοῦ τὶς θὰ δεσπόζῃ τῆς Ἰταλίας. Ἐξερράγη πάλη πρωτοφανοῦς σφοδρότητος. Ὁ παπισμὸς ἐπεδίωκε τὴν ἐξόντωσιν τῆς δυναστείας Φρειδερίκου τοῦ Βαρβαρόσα (Χοενστάουφεν), τὴν ὁποίαν ὠνόμαζε «γενεὰν ἐχιδνῶν». Ἀμφότεραι αἱ μερίδες ἐπολέμουν διὰ τῆς γραφίδος, διὰ τῶν ὅπλων, διὰ συνομωσιῶν. Ὁ Ρώμης Γρηγόριος ὁ Θ′ (1227-41) ἤνοιξε τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Φρειδερίκου. Ἐξάδελφος ἢ ἀνεψιὸς Ἰννοκεντίου τοῦ Γ′, ἦτο τραχύτερος καὶ ὁρμητικώτερος τοῦ συγγενοῦς αὐτοῦ. Πρὶν γίνῃ πάπας, ἦτο γνωστὸς ὡς καρδινάλιος Οὐγολῖνος, καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Δάντου ἐν τῇ Θείᾳ Κωμωδίᾳ, καταδεδικασμένος ἐν τῷ Ἅδῃ νὰ τρώγῃ τὸ κρανίον νεκροῦ[4]. Ὁ Δάντης ἀνῆκεν εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν μερίδα. Γρηγόριος ὁ Θ′ ὠνόμαζε τὸν αὐτοκράτορα ἀχάριστον, ἐπίορκον καὶ ἄπιστον, ἀφώρισεν αὐτόν, ἔλυσε τοὺς ὑπηκόους τοῦ πρὸς αὐτὸν ὅρκου καὶ ἐκήρυξεν ἀπαγόρευσιν (διακοπὴν πάσης ἱεροτελεστίας) εἰς τὰ μέρη τῆς διαμονῆς τοῦ αὐτοκράτορος (1227, 1228 καὶ 1239. Hefele, 5, 958, 962, 964,

4. Ὑπῆρχεν ἡγεμών τις τῆς Πίζης Οὐγολῖνος, σκληρὸς καὶ ἄγριος, τὸν ὁποῖον ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς πόλεως ἔκλεισεν εἰς πύργον μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἵνα ἀποθάνωσιν ἐκ πείνης. Ὁ Δάντης τὸν Οὐγολῖνον τοῦτον κυρίως ἔθεσεν εἰς τὸν Ἅδην τρώγοντα τὸ κρανίον τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ἀλλ' ἐπανειλημμένως διετυπώθη ἡ γνώμη ὅτι ὑπὸ τὸν Οὐγολῖνον τοῦτον ἔκρυψε τὸν ἄλλον Οὐγολῖνον, τὸν πάπαν Γρηγόριον τὸν Θ′.

1058 καὶ 1059). Ὁ Φρειδερῖκος, ἀντιθέτως, κατηγόρει τὸν παπισμόν, ὅτι δὲν ἀνταπεκρίθη εἰς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, ἐξελαΐκευσε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ κατελήφθη ὑπὸ φιλαρχίας, ἐφρόνει δὲ ὅτι ὁ πάπας πρέπει νὰ περιορισθῇ εἰς τὰ πνευματικὰ καθήκοντα αὐτοῦ. Ἐν Ρώμῃ ἐπρόκειτο νὰ συνέλθῃ οἰκουμενικὴ σύνοδος (1241), ἵνα λάβῃ καὶ ἄλλα μέτρα κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Φρειδερῖκος, ἵνα ἐμποδίσῃ αὐτήν, κατέλαβε τοὺς λιμένας, τὰς ἀκτάς, τὰς ὁδούς, τὰς διόδους τῶν Ἄλπεων. Ἕνεκα τούτου, οἱ ἔξω τῆς Ἰταλίας ἐπίσκοποι ἤρχοντο μὲ πλοῖα τῆς Γενούης, σκοπεύοντες κατά τινα κρύφιον τρόπον νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀλλ' ὁ στόλος τῆς Πίζης, ἐξυπηρετῶν τὰ αὐτοκρατορικὰ σχέδια, ἐνίκησε πλησίον τῆς νήσου Ἔλβας τὰ γενουητικὰ πλοῖα· ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν ἐπίσκοποι συνελήφθησαν καὶ ἐκλείσθησαν εἰς φρούρια τῆς Νοτίου Ἰταλίας. Οὕτως ἐματαιώθη ἡ σύνοδος, ὁ δὲ νέος πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Δ' (1243) ἐσκέφθη νὰ συγκαλέσῃ αὐτὴν ἔξω τῆς Ἰταλίας. Μεταμφιεσθεὶς εἰς ἀξιωματικόν, ἔφυγεν ἐκ Ρώμης, καί, διὰ τῶν λιμένων τῆς Τσιβιταβέκιας καὶ τῆς Γενούης, ἦλθεν εἰς Λυῶνα, ὅπου ἐκάλεσεν ὅλους τοὺς βασιλεῖς, ἡγεμόνας καὶ ἱεράρχας εἰς σύνοδον (1245). Οἱ περισσότεροι τῶν μετασχόντων ἦσαν Γάλλοι καὶ Ἱσπανοὶ ἐπίσκοποι, ἀποτελεῖ δὲ διὰ τοὺς δυτικοὺς τὴν ΙΓ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον.

Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ Ἰννοκέντιος ὁ Δ' ἐπανέλαβε τὸν κατὰ τοῦ Φρειδερίκου ἀφορισμὸν (Γρηγορίου τοῦ Θ', 1239). Ἀλλὰ τὰ νέα σπουδαῖα μέτρα ἦσαν τὰ ἑπόμενα. Ὁ Φρειδερῖκος ἐκηρύχθη ἔκπτωτος, οἱ ἐξακολουθοῦντες νὰ θεωρῶσιν αὐτὸν αὐτοκράτορα ἢ βασιλέα θὰ ἦσαν ἀφωρισμένοι, εἰς δὲ τοὺς Γερμανοὺς ἡγεμόνας θὰ ἐδίδετο ἐντολὴ νὰ προβῶσιν εἰς ἐκλογὴν νέου βασιλέως τῆς Γερμανίας (Hefele, 5, 1125 καὶ ἑξῆς). Οἱ παρόντες ἐπίσκοποι ἐκράτουν ἀνειμμένας λαμπάδας. Εἰς συμβολικὴν παράστασιν, ὅτι ἔγινεν ὁ ἀφορισμὸς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, ἔρριψαν κατὰ γῆς τὰς λαμπάδας, αἱ ὁποῖαι, φυσικά, ἔσβυσαν. Οὕτω δὲν θὰ ἔσβυνον καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐκ «τοῦ βιβλίου τῆς ζωῆς» (Ἀποκαλύψεως 21, 27); Ἰννοκέντιος ὁ Δ' κατώρθωσε νὰ κινήσῃ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου τοῦ Β' Γερμανούς τινας ἡγεμόνας, ὁ δὲ ἐμφύλιος πόλεμος ἐμαίνετο ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φρειδερίκου (1250) οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα, προσπαθοῦντες νὰ διατηρήσωσι τὴν Νότιον Ἰταλίαν, ἀλλ' ὁ Ρώμης Οὐρβανὸς ὁ Δ' (1261—64), Γάλλος, παρεχώρησε τὸ στέμμα αὐτῆς («Βασίλειον τῶν δύο Σικελιῶν») εἰς Κάρολον τὸν Ἀνδεγαβικόν, ἀδελφὸν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ Θ', τοῦ ἐπικληθέντος Ἁγίου. Ἐν Γερμανίᾳ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φρειδερίκου ἠκολούθησε πολυτάραχος περίοδος, μετὰ δὲ εἰκοσαετίαν καὶ πλέον αὐτοκράτωρ ἐξελέγη Ρουδόλφος ὁ Ἀψβοῦργος (1273), ὁ γενάρχης τῆς ὁμωνύμου δυναστείας, ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ γερμανοῦ βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος κατέπεσεν, ὄχι μόνον ἀπέναντι τῶν ἄλλων βασιλέων

τῆς Δύσεως, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων. Ἡ Γερμανία διελύθη πάλιν εἰς μικρὰ κρατίδια. Τῆς Δύσεως ἐδέσποσεν ἡ Γαλλία, φέρουσα εἰς στενόχωρον θέσιν τὸν παπισμόν. Διὰ τοῦτο οἱ πάπαι ἐπεθύμουν τὴν ἐξασθένησιν αὐτῆς, τῆς ὁποίας τὴν δύναμιν αὐτοὶ εἶχον ἐνισχύσει, διὰ τῆς παραχωρήσεως τῆς Νοτίου Ἰταλίας. Ὁ «σικελικὸς ἑσπερινὸς» (1282) ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Γάλλων τὴν Σικελίαν, ἡ ὁποία περιῆλθεν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἀραγονίας (Ἱσπανίας) Πέτρον, γαμβρὸν ἐπὶ θυγατρὶ τοῦ νόθου υἱοῦ Φρειδερίκου τοῦ Β′ Μαμφρέδου. Τὸ 1435 εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἀραγονίας περιῆλθε καὶ τὸ βασίλειον τῆς Νεαπόλεως. Ἀλλὰ διὰ τούτου δὲν ἐκλονίσθη ἡ θέσις τῆς Γαλλίας, αὕτη δὲ ἐπέσπευσε τὴν κατάπτωσιν τοῦ παπισμοῦ.

§ 34. Ἡ κατάπτωσις τοῦ παπισμοῦ.

Μεταβατικὴν ἐποχὴν πρὸς τὴν κατάπτωσιν ἀποτελεῖ ὁ Ῥώμης Βονιφάτιος ὁ Η′ (1294). Ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος μέγας πάπας, τοὐλάχιστον κατὰ τὴν προσπάθειαν πρὸς διατήρησιν τοῦ μεσαιωνικοῦ παπικοῦ μεγαλείου, ἀλλ' οἱ καιροὶ εἶχον μεταβληθεῖ καὶ ἡ διατήρησις αὐτοῦ ἦτο ἀδύνατος. Ὁ Βονιφάτιος διὰ τοῦτο ἀποτελεῖ τραγικὴν φυσιογνωμίαν. Εἰς ἐκδήλωσιν τῆς διπλῆς ἐξουσίας αὐτοῦ, ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς, εἰς τὴν παπικὴν τιάραν προσέθεσε δεύτερον στέμμα, τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου, καί, κατὰ τοὺς χρονογράφους, τὸ παπικὸν ὠμοφόριον ἀντικαθίστα μὲ αὐτοκρατορικὸν μανδύαν. Ἦλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Ἐδουάρδον τὸν Α′ καὶ τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Φίλιππον τὸν Ὡραῖον, διότι οὗτοι, ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους πόλεμον, αὐθαιρέτως ἐφορολόγουν τὰς ἐκκλησίας τῶν χωρῶν αὐτῶν. Ὁ Βονιφάτιος ἐξέδωσε τὴν βοῦλλαν «Clericis laicos» (1296, Mirbt, Quellen, ἀριθ. 369), διὰ τῆς ὁποίας ἀπηγορεύετο ἡ ἄνευ ἀδείας τοῦ πάπα φορολογία αὕτη, ἐπὶ ποινῇ «ἀπαγορεύσεως» (διακοπῆς πάσης ἱεροτελεστίας). Ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος προέβη εἰς ἀντίποινα κατὰ τοῦ πάπα, ἀπαγορεύσας τὴν ἐκ τοῦ κράτους ἐξαγωγὴν παντὸς εἴδους χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ τὴν ἐν αὐτῷ διαμονὴν ξένων ἐμπόρων καὶ ἀργυραμοιβῶν (τῶν παπικῶν εἰσπρακτόρων). Ὁ Φίλιππος ἐλάμβανε καὶ τὰ εἰσοδήματα τῶν χηρευουσῶν ἐκκλησιαστικῶν θέσεων, θεωρῶν αὐτὰ ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν βασιλέα (regalia) διέταξε δὲ τὴν σύλληψιν τοῦ διορισθέντος παπικοῦ ἀντιπροσώπου, ἐπισκόπου τῆς γαλλικῆς πόλεως Παμιὲ (Pamiers) Βερνάρδου Σαισσέτου (1301), ὡς ἐρεθίζοντος τὸν λαὸν κατὰ τοῦ βασιλέως. Ὁ πάπας Βονιφάτιος διὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ ἀποφασισθεῖσαν σύνοδον ἐκάλεσεν ἐκ Γαλλίας τοὺς ἐπισκόπους, τοὺς διδάκτορας τῆς θεολογίας, τοὺς πτυχιούχους (μαγίστρους) τοῦ κανονικοῦ καὶ πολιτικοῦ δικαίου καὶ τοὺς προϊσταμένους (προκουράτορας) τῶν μη-

τροπολιτικῶν ναῶν. Πρὸς τούτοις ἐκάλεσε τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Φίλιππον, ἀναπτύσσων εἰς αὐτὸν τὴν ὑπεροχὴν τοῦ παπικοῦ ἀξιώματος. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς συνεκάλεσε τοὺς εὐγενεῖς, τὸν κλῆρον καὶ ἀντιπροσώπους τῶν πόλεων (τούτους διὰ πρώτην φορὰν) ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων εἰς ἐθνοσυνέλευσιν (1302), εἰς τὴν ὁποίαν, ἀντὶ τοῦ πρὸς αὐτὸν ἐγγράφου τοῦ πάπα, παρουσίασεν ἄλλο, συντομώτερον μέν, ἀλλὰ προσβλητικώτερον καὶ συγχρόνως ἀπάντησιν δῆθεν ἑαυτοῦ ἀκόμη προσβλητικωτέραν [5]. Ἡ νοθεία τῶν ἐγγράφων τούτων εἶναι σήμερον γενικῶς ἀνεγνωρισμένη. Ἡ ἐθνοσυνέλευσις ἐκηρύχθη ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, οὗτος δὲ ἀπηγόρευσε τὴν μετάβασιν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Ρώμης. Ἀλλ' ἡ σύνοδος αὕτη συνῆλθεν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1302), παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ βασιλέως μετέσχον αὐτῆς ἀντιπρόσωποι τῆς γαλλικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ὁ Βονιφάτιος ἐξέδωσε τὴν βοῦλλαν «Unam Sanctam» (Mirbt, Quellen, ἀριθ. 372), ἓν τῶν κυριωτέρων παπικῶν ἐγγράφων τοῦ μεσαιῶνος. Ἐν αὐτῷ ἀπαντᾷ ἡ θεωρία τῶν δύο ξιφῶν, κατὰ τὸ γραφικὸν λόγιον, «οἱ δὲ (μαθηταὶ) εἶπαν· κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· ἱκανόν ἐστιν» (Λουκᾶ, 22, 38) [6]. Ἀμφότερα εἶναι ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ πνευματικὸν ξίφος πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, τὸ κοσμικόν, ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, διὰ χειρὸς τῶν βασιλέων καὶ τῶν στρατιωτῶν, ἀλλὰ τῷ νεύματι καὶ τῇ ἀνοχῇ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πνευματικὴ ἐξουσία δικαιοῦται νὰ ἐγκαθιστᾷ (instituere) τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, αὕτη δὲ ὀφείλει νὰ ὑποτάσσεται εἰς ἐκείνην. Ἡ αὐτοτέλεια τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καὶ ἑπομένως ἡ ὕπαρξις δύο αὐτοτελῶν ἐξουσιῶν εἶναι μανιχαϊκὴ αἵρεσις (δυαλισμός, δυαρχία). Τὴν θεωρίαν τῆς παπικῆς βούλλης περὶ τῶν

5. Ἐν τῷ παπικῷ ἐγγράφῳ ἐλέγετο: «Γνωρίζειν σε βουλόμεθα, ὅτι ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς καὶ πολιτικοῖς ἡμῖν ὑπόκειται· τοὺς ἄλλως φρονοῦντας αἱρετικοὺς ἡγούμεθα» (Scire te volumus, quod in spiritualibus et tomporalibus nobis subes; aliud credentes haereticos reputamus). Ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ βασιλέως ἐλέγετο: «Γνωριζέτω ἡ σὴ μεγίστη Μωρία, ὅτι ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἄλλῳ οὐκ ὑποκείμεθα· τοὺς ἄλλως φρονοῦντας μωροὺς καὶ παράφρονας ἡγούμεθα» (Sciat maxima tua Fatuitas in temporalibus nos alicui non subesse; secus credentes fatuos et dementes reputamus), Regesta Pontificum Romanorum, ἔκδοσις A. Potthast, δύο τόμοι, 1874 καὶ ἑξῆς, XIV, σελ. 2006. Ficker καὶ Hermelink, Das Mittelalter, 1929, σελ. 139.

6. Ἡ θεωρία αὕτη ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῆς μορφῇ ἀπαντᾷ ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ Ζ' (1073—85): «Δύο ξίφη ἄφησεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ ἓν εἰς τὸν πάπαν, τὸ ἄλλο εἰς τὸν αὐτοκράτορα, πρὸς προστασίαν τῆς χριστιανωσύνης». Ἡ μεταβεβλημένη μορφὴ αὐτῆς ἀπαντᾷ παρὰ Βερνάρδῳ τοῦ Κλαιρβῶ (1091—1153). Ἀμφότερα τὰ ξίφη εἶναι τῆς Ἐκκλησίας (uterque ergo ecclesiae). Τὸ πνευματικὸν ξίφος πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὑλικόν, ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, διὰ χειρὸς τοῦ στρατιώτου, ἀλλὰ τῷ νεύματι τοῦ ἱερέως καὶ τῇ διαταγῇ τοῦ αὐτοκράτορος (De consideratione, 4, 3, 7. Migne 182, 776. Mirbt, Quellen, σελ. 166, στίχ. 34 καὶ ἑξῆς). Τὴν μεταβεβλημένην ταύτην μορφὴν υἱοθέτησεν ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Δ' (1245) καὶ Βονιφάτιος ὁ Η'.

σχέσεων τῶν δύο ἐξουσιῶν ἐκήρυσσεν ἀπαραίτητον ὅρον τῆς σωτηρίας. «Ὑπόκεισθαι τῷ Ρωμαίῳ ποντίφηκι πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις δηλοῦμεν, λέγομεν, ὁρίζομεν καὶ κηρύσσομεν ὅλως ἀναγκαῖον εἶναι διὰ τὴν σωτηρίαν» (Subesse Romano pontifici omni humanae creaturae declaramus, dicimus, definimus et ponuntiamus omnino esse de necessitate salutis. Mirbt, Quellen, σελ. 211). Δύο καθολικοὶ θεολόγοι ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐζήτησαν νὰ ἀποδείξωσι τὸ ἔγγραφον τοῦτο πλαστόν, ἀλλ' ἡ γνησιότης αὐτοῦ ἵσταται ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. Ὁ βασιλεὺς Φίλιππος ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Λούβρου ἐν Παρισίοις συνεκάλεσε συμβούλιον τοῦ στέμματος (1303) ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν. Ἐν αὐτῷ διετυπώθησαν κατὰ τοῦ πάπα Βονιφατίου πολλαὶ κατηγορίαι (ἔνοχος αἱρέσεως, σιμωνίας, βλασφημίας, γοητείας, τυραννίας, ἀκολασίας κτλ.), τῶν ὁποίων τὸ ὑλικὸν ἐστάλη ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἐχθρῶν αὐτοῦ, μάλιστα τῆς ἀριστοκρατορικῆς οἰκογενείας τῆς Ρώμης Colonna. Πρὸς ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος ἐπροτάθη ἡ σύγκλησις οἰκουμενικῆς συνόδου. Αἱ ἀποφάσεις αὗται ὑπεβλήθησαν εἰς τὸν λαὸν (εἶδος δημοψηφίσματος) καὶ εἰς αὐτὰς ἑκόντες ἄκοντες προσεχώρησαν τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων, οἱ κληρικοὶ τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ («canonici» κανονικοί), τὰ μοναστήρια, αἱ πόλεις καὶ αἱ ἐπαρχίαι. Ἀρκετοὶ μοναχοὶ ἀντέστησαν. Ὁ πάπας ἐγγράφως ἀπέκρουσε τὰς κατ' αὐτοῦ κατηγορίας ὡς συκοφαντίας καὶ ὑπενθύμισε τὴν γνωστὴν παπικὴν δοξασίαν, ὅτι ἡ σύγκλησις οἰκουμενικῆς συνόδου ἀνήκει εἰς τὸν πάπαν. Εἶχε σκοπὸν κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν γενεθλίων τῆς Θεοτόκου (8 Σεπτεμβρίου) νὰ ἐκδώσῃ ἀφορισμὸν κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ λύσῃ τοὺς ὑπηκόους τοῦ πρὸς αὐτὸν ὅρκου, ἀλλ' ἀκριβῶς τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς ἐκείνης οἱ διὰ γαλλικοῦ χρήματος ὀργανωθέντες καὶ ὑπὸ Γάλλων ὁδηγούμενοι (Philippe de Nogaret) συνωμόται εἰσῆλθον εἰς τὸ παπικὸν παλάτιον ἐν Ἀνάγνῃ (πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ρώμης), ἡ ὁποία ἦτο πατρὶς τοῦ Βονιφατίου. Εὗρον τὸν πάπαν ἐπὶ κλίνης κείμενον, φέροντα σταυρὸν ἐκ τιμίου ξύλου καὶ ἀναμένοντα τοὺς δημίους αὐτοῦ. Ἡ εἴδησις ὅτι ἔφερεν ὁλόκληρον τὴν ἀρχιερατικὴν αὐτοῦ στολήν, δὲν φαίνεται πιθανή. Οἱ συνωμόται συνέλαβον τὸν Βονιφάτιον, ἀλλ' ὁ λαὸς ἀπηλευθέρωσεν αὐτόν, μετ' ὀλίγας ὅμως ἑβδομάδας ἀπέθανεν, ἕνεκα τοῦ ψυχικοῦ κλονισμοῦ τὸν ὁποῖον ὑπέστη. Ἄρχεται ἡ κατάπτωσις τοῦ παπισμοῦ. Ἡ κατάπτωσις αὕτη περιλαμβάνει τρία σημεῖα.

Πρῶτον ἡ βαβυλώνειος αἰχμαλωσία τοῦ παπισμοῦ.

Ὁ πάπας Κλήμης ὁ Ε' (1305 - 14) ἦτο προηγουμένως ἐπίσκοπος τῆς γαλλικῆς πόλεως Βορδώ, τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο μὲν τότε ὑπὸ ἀγγλικὴν κατοχήν, ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς ἦτο Γάλλος. Ἡ ἐκλογὴ ὑπὸ τῶν καρδιναλίων ἔγινεν ἐν Περουγίᾳ, κειμένῃ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παπικοῦ κράτους, ἡ δὲ ἐγκαθίδρυσις ὑπ' αὐτῶν ἐν Λυὼν τῆς Γαλλίας. Τῇ αἰτήσει τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου δὲν μετέβη εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀλλ'

ὡς τόπον διαμονῆς ἐξέλεξε τὴν Ἀβινιῶνα, ἡ ὁποία πολιτικῶς μὲν ἀνῆκεν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Νοτίου Ἰταλίας (ὁ ὁποῖος ἦτο Γάλλος), εὑρίσκετο ὅμως ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Οὕτως ἄρχεται ἡ λεγομένη βαβυλώνειος αἰχμαλωσία τοῦ παπισμοῦ, ἡ ὁποία διήρκεσεν ἑβδομήκοντα ἔτη (1309 - 1377) καὶ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὁποίας οἱ πάπαι ὑπέκυπτον εἰς τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Ὁ βασιλεὺς αὐτῆς Φίλιππος ἀπήτησε παρὰ τοῦ πάπα Κλήμεντος νὰ εἰσαγάγῃ τὸν ἀποθανόντα πάπαν Βονιφάτιον τὸν Η' εἰς δίκην καὶ διαλύσῃ τὸ ἱπποτικὸν τάγμα τῶν Ναϊτῶν. Τὸ τάγμα τοῦτο ἀπὸ τοῦ τέλους τῶν σταυροφοριῶν εἶχεν ἐγκαταστεῖ κυρίως ἐν Γαλλίᾳ, διὰ τῆς μεγάλης δὲ κτηματικῆς περιουσίας καὶ τῶν προνομίων αὐτοῦ καθίστατο ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως καί, ὡς ἐκ τοῦ πλούτου, ἐξήγειρε τὰς ἁρπακτικὰς διαθέσεις αὐτοῦ. Οἱ ἐν Γαλλίᾳ ζῶντες Να·ἶ·ται συνελήφθησαν καὶ κατ' αὐτῶν διετυπώθη κατηγορία ἐπὶ αἱρέσει καὶ ἀνηθικότητι, στηριζομένη εἰς τὴν λαϊκὴν παρεξήγησιν μυστηριωδῶν τελετῶν κατὰ τὴν εἴσοδον νέων μελῶν εἰς τὸ τάγμα. Ὁ πάπας ἠναγκάσθη καὶ εἰς βασιλεῖς ἄλλων κρατῶν νὰ συστήσῃ τὴν σύλληψιν τῶν ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν Ναϊτῶν. Πρώτην φορὰν κατὰ τὰς ἀνακρίσεις τῶν Ναϊτῶν ἐφηρμόσθησαν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα βασανιστήρια. Ταῦτα ἀρχὴν εἶχον ἐν τῷ ρωμαϊκῷ δικαίῳ, ὁ δὲ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Δ' († 1254) εἰσήγαγεν αὐτὰ εἰς τὰς ἐπὶ αἱρέσει δίκας. Δι' αὐτῶν ἀπέσπασαν ἐκ τοῦ στόματος τῶν Ναϊτῶν τὰς ὁμολογίας, τὰς ὁποίας ἤθελον καὶ ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἔπειτα ἀνεκάλεσαν αὐτάς, ἐκάησαν ζῶντες ἐπὶ τῆς πυρᾶς (1310). Ἡ ἐν Βιέννῃ τῆς Γαλλίας ΙΕ' διὰ τοὺς δυτικοὺς Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (1311 - 1312) ἀπεφάσισεν, ὅτι τὸ ζήτημα πρέπει νὰ λυθῇ ὄχι δικαστικῶς, ἀλλὰ διοικητικῶς. Ἐν τῇ συνόδῳ ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου ἀνεγνώσθη ἐπισήμως παπικὴ βοῦλλα, διαλύουσα τὸ τάγμα τῶν Ναϊτῶν (1312). Ἡ ἰδιοκτησία αὐτοῦ παρεχωρήθη εἰς τὸ τάγμα τῶν Ἰωαννιτῶν, ἀλλ' αὕτη ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸ πλεῖστον περιῆλθεν εἰς τὸν βασιλέα καὶ εἰς τοὺς εὐγενεῖς. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν Ἰάκωβος Μολαίης, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ζητήματος διὰ δόλου ἀχθεὶς εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐκάη ζῶν ἐπὶ τῆς πυρᾶς (1314). Ἡ ἐν Βιέννῃ τῆς Γαλλίας μνημονευθεῖσα σύνοδος ἠσχολήθη καὶ μὲ τὸ ζήτημα τῆς δίκης τοῦ ἀποθανόντος πάπα Βονιφατίου τοῦ Η'. Πολλοὶ παρουσιάσθησαν ὑποστηρικταὶ αὐτοῦ, δύο δὲ Καταλανοὶ ἱππόται ἐπρότειναν νὰ ἀποδείξωσι τὴν ἀθωότητα τοῦ Βονιφατίου διὰ μονομαχίας μετὰ τῶν ἀνδρειοτέρων Γάλλων εὐγενῶν. Ἡ δίκη τοῦ ἀποθανόντος πάπα ἐγκατελείφθη.

Δεύτερον, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκλογὴ τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος ἀπηλλάγη τῆς ἀναμίξεως τοῦ πάπα. Ὁ αὐτοκράτωρ Λουδοβῖκος ὁ Δ' (τῆς Βαυαρίας), ἔγγονος τοῦ Ἀψβούργου Ρουδόλφου, νικήσας καὶ συλλαβὼν αἰχμάλωτον τὸν ἀντίπαλον ἐξάδελφον αὐτοῦ (1322), ἐθεώρει ἑαυτὸν αὐτοδικαίως αὐτοκράτορα καὶ μὴ ἔχοντα ἀνάγ-

κην τῆς συγκαταθέσεως τοῦ πάπα. Ὁ Ρώμης Ἰωάννης ΚΒ' ἀπηγόρευσεν εἰς τὸν Λουδοβῖκον νὰ καταλάβῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα καὶ ἔπειτα ἀφώρισε καὶ ἐκήρυξεν αὐτὸν ἔκπτωτον (1324). Οἱ Γερμανοὶ ἡγεμόνες ἀπεφάνθησαν, ὅτι ὁ ὑπ' αὐτῶν ἐκλεγόμενος εἶναι βασιλεύς, ἄνευ παπικῆς συγκαταθέσεως, καὶ ὅτι οὗτος αὐτοδικαίως εἶναι καὶ αὐτοκράτωρ (1338 καὶ 1344). Ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Δ' [7] πρὸς ρύθμισιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ αὐτοκράτορος ἐξέδωσε τὴν «χρυσῆν βοῦλλαν» (1356), ἐν τῇ ὁποίᾳ οὐδεὶς λόγος ἐγίνετο περὶ ἀναμίξεως τοῦ πάπα. Κατὰ τὴν καθιερωθεῖσαν περίπου συνήθειαν, τῆς ἐκλογῆς ἐδικαιοῦντο νὰ μετάσχωσιν ἑπτὰ ἐκλέκτορες ἡγεμόνες, ἤτοι οἱ τρεῖς μητροπολῖται (οἱ ὁποῖοι συγχρόνως ἦσαν καὶ ἡγεμόνες) τῆς Μογουντίας, Κολωνίας καὶ Τρεβίρων, καὶ οἱ τέσσαρες λαϊκοὶ ἡγεμόνες τῆς Βοημίας, Παλατινάτου, Σαξωνίας καὶ Βρανδεμβούργου, ὡς τόπος δὲ τῆς ἐκλογῆς ὡρίζετο ἡ ἀπὸ τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρησιμοποιηθεῖσα Φραγκφούρτη. Ὁ Μογουντίας ἐκάλει τὴν ἐκλογικὴν συνέλευσιν, ὁ Κολωνίας ἐν Ἀκυϊσγράνῳ (Aachen, Aix-la-chapelle) ἔστεφε τὸν ἐκλεγέντα καὶ ὁ Τρεβίρων ὡδήγει αὐτὸν εἰς τὸν ἐκεῖ ἐν τῷ ναῷ ὑπάρχοντα θρόνον τοῦ Μεγάλου Καρόλου. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Σαξωνίας κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς στέψεως ἐτέλει καθήκοντα ἱπποκόμου τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ τῆς Βοημίας, καθήκοντα οἰνοχόου, ὁ τοῦ Παλατινάτου, καθήκοντα κρεονόμου, ὁ τοῦ Βρανδεμβούργου, καθήκοντα θαλαμηπόλου.

Τρίτον, τὸ μέγα παπικὸν σχίσμα. Ὁ πάπας Κλήμης ὁ ΣΤ' εἶχεν ἀγοράσει τὴν κομητείαν τῆς Ἀβινιῶνος παρὰ τῆς βασιλίσσης τῆς Νοτίου Ἰταλίας Ἰωάννας (1348), σημεῖον, ὅτι δὲν ἐσκέπτετο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ρώμην. Ἀλλ' ἕνεκα τῆς μακρᾶς ἀπουσίας τῶν παπῶν ἐκ τῆς Ρώμης καὶ τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως τῆς Ἰταλίας, οἱ πάπαι ἐκινδύνευον νὰ χάσωσι τὸ παπικὸν κράτος ἐν τῇ Μέσῃ Ἰταλίᾳ. Ἡ ἐπιστροφὴ αὐτῶν εἰς τὴν Ρώμην ἦτο ἀναγκαία, ἀλλ' ἀνεπιθύμητος εἰς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας καὶ εἰς τοὺς Γάλλους καρδιναλίους. Πρὸς τούτοις, ἡ ἀνώμαλος τῆς Ἰταλίας κατάστασις, ἡ ὁποία καθίστα ἀναγκαίαν τὴν ἐπιστροφήν, ἦτο συγχρόνως ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς. Οὕτως ὁ πάπας Οὐρβανὸς ὁ Ε', ἐλθὼν εἰς τὴν Ρώμην (1367), ἠναγκάσθη μετὰ τριετῆ διαμονὴν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἀβινιῶνα, ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ ΙΑ', ἐλθὼν εἰς τὴν Ρώμην (1377), εἶχεν ἐπίσης ἀποφασίσει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἀβινιῶνα, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ ἑπομένου ἔτους προέλαβεν αὐτὸν ὁ θάνατος (1378). Ὁ λαὸς τῆς Ρώμης ἀπῄτησε τὴν ἐκλογὴν ρωμαίου πάπα καὶ ὡς τοιοῦτος ἐξελέγη ὁ Ἰταλὸς Οὐρβανὸς ὁ ΣΤ'.

7. Ὁ υἱὸς Ἐρρίκου τοῦ Ζ' (δισεγγόνου Φρειδερίκου τοῦ Α', τοῦ Βαρβαρόσα, Χοενστάουφεν) Ἰωάννης, συζευχθεὶς τὴν βασίλισσαν τῆς Βοημίας Ἐλισάβετ, ἔγινε βασιλεὺς τῆς Βοημίας (1310-1346). Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Κάρολος, ἔλαβε τὸ γερμανικὸν στέμμα (Κάρολος ὁ Δ' 1346-1378). Οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ («Λουξεμβούργειοι») διέκοπτον ἐνίοτε τὴν διαδοχὴν τῶν Ἀψβούργων αὐτοκρατόρων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην παρατηροῦνται δύο τινά. Πρῶτον, ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς παπικῆς ἀπολυταρχίας καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν τάσεων τῶν καρδιναλίων, καὶ δεύτερον, ἀντιζηλία μεταξὺ Ἰταλῶν καὶ Γάλλων καρδιναλίων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ πάπα ἐν Ἀβινιῶνι εἶχον ὑπερβεῖ κατ' ἀριθμὸν ὅλας τὰς ἄλλας ἐθνότητας. Οὐρβανὸς ὁ ΣΤ' ἐνωρὶς ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς καρδιναλίους καὶ μάλιστα τοὺς Γάλλους ἐξ αὐτῶν, τοὺς ὁποίους ἠπείλησεν, ὅτι θὰ περιορίσῃ ἀριθμητικῶς. Οὗτοι, συνεννοηθέντες μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας (Καρόλου Ε', τοῦ Σοφοῦ) ἐκήρυξαν ἄκυρον τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ρώμης Οὐρβανοῦ τοῦ ΣΤ'., ὡς γενομένην ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ ὄχλου, καὶ ἐν Φόνδῃ (ἢ ἐν Ἀνάγνῃ) τῆς Ἰταλίας ἐξέλεξαν ἄλλον πάπαν, Κλήμεντα τὸν Ζ', ὁ ὁποῖος ἐγκατέστη ἐν Ἀβινιῶνι. Οὕτω προέκυψε τὸ μέγα παπικὸν σχίσμα. Ἡ Γαλλία, ἡ Νότιος Ἰταλία, ἡ Ἱσπανία, ἡ Σκωτία καί τινες γερμανικαὶ ἡγεμονίαι ἀνεγνώρισαν τὸν πάπαν τῆς Ἀβινιῶνος, αἱ δὲ ἄλλαι χῶραι τὸν τῆς Ρώμης. Τὸ σχίσμα διήρκεσε τεσσαράκοντα ἔτη (1378-1415) καὶ ἐπέφερεν ὑλικὰς καὶ ἠθικὰς ζημίας. Ὁ διπλασιασμὸς τῶν παπικῶν αὐλῶν ἀπῄτει διπλασίας δαπάνας, αἱ ὁποῖαι ἐβάρυνον τοὺς λαούς. Οἱ πάπαι ἀλληλοαφωρίζοντο καὶ ὁ εἷς ἀφώριζε τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ ἄλλου, ὥστε ὁλόκληρος ἡ χριστιανωσύνη τῆς Δύσεως εὑρίσκετο ὑπὸ ἀφορισμόν. Ταῦτα βεβαίως ἐκλόνιζον τὴν πίστιν εἰς τὸν παπισμόν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἐν γένει πίστιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ ΤΟΥ ΠΑΠΙΣΜΟΥ·

Recueil des historiens des Croisades, publié par l' Académie des Inscriptions et des Belles Lettres (1844—1906). Rf. Kötzschke, Quellen zur Geschichte der ostdeutschen kolonisation im 12 bis 14 Jahrhundert (Quellensammlung zur deutschen Geschichte), 1912, K. Maurer, Bekehrung des norwegischen Stammes, δύο τόμοι, 1855 καὶ 1856. Chr. Robinson, The Conversion of Europe, 1917.

G. Phillips, Kirchenrecht, ἑπτὰ τόμοι, 1845 καὶ ἑξῆς. P. Hinschius, Kirchenrecht, πέντε τόμοι, 1869 καὶ ἑξῆς. «Bullarium» ardinis Cluniacensis, ἔκδοσις Pt. Symon, 1680. Au. Bernard καὶ Al. Bruel, Recueil des chartes de l' abbaye de Cluny, ἓξ τόμοι, 1876—1903. Consuetudines Clun. antiquores, ἔκδοσις Br. Albers, 1905. Opuscula S. Francisci, ἔκδοσις Lemmens 1904. Thomas de Celano, S. Francisci Vita et Miracula, ἔκδοσις Ed. d' Alençon, 1906, γερμανικὴ μετάφρασις Ph. Schmidt, 1919. Analecta Franciscana, ἓξ τόμοι, 1885—1917. Monumenta ordinis fratrum Praedicatorum historica, ἑπτὰ τόμοι, 1895—1901. Jordani de Saxonia († 1237), De initio ordinis Praedicatorum (ἡ ἀρχαιοτέρα βιογρα-

φία τοῦ Δομινίκου) ἐν Acta Sanctorum Boll. 4. Αὐγούστου 1. 1750, σελ. 545—559· ἄλλη ἔκδοσις J. Berthier, 1891. Henry Thode, Franz von Assisi, 1926. Ed. Lehmann, Mystik, γερμανικὴ μετάφρασις, 1923. R. Holtzmann, Der kaiser als Marschall des Papstes, 1928. G. Schnürer, Kirche und Kultur im Mittelalter, τέσσαρες τόμοι, 1929, 1936, 1937. Paul Hoffmann, Der Mittelalterliche Mensch, 1937.

H. Köstlin, Ceschichte des christlichen Gottesdienstes, 1887. G. Rietschel, Lehrbuch der Liturgik, δύο τόμοι, 1900 καὶ 1908. H. Kellner, Heortologie, 1911. Migne, Patrologiae Cursus completus, λατινικὴ σειρά. Συνέχεια αὐτῆς: Horoy, Medii aevi bibliotheca patristica, seu patrologia ab anno 1216 usque ad concilii Tridentini tempora, Series I: Doctores eccl. Lat. 1879 καὶ ἑξῆς. Ἐκ τῶν ὑπολογισθέντων ἑκατὸν περίπου τόμων ἐξεδόθησαν μόνον πέντε.

§ 35. Αἱ κατὰ τῶν μουσουλμάνων σταυροφορίαι.

Οἱ ἄραβες ἀπὸ τῆς ζ′ ἑκατονταετηρίδος εἶχον περιορίσει τὸν χριστιανισμὸν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀραβικοῦ κράτους τῆς Ἀσίας τὴν ια′ ἑκατονταετηρίδα οἱ Σελτσοῦκοι ἵδρυσαν δύο κράτη (τὸ τῆς Μοσούλης καὶ τὸ τοῦ Ἰκονίου), ἐκτεινόμενα ἀπὸ τοῦ Περσικοῦ κόλπου μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου, τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τῆς Μεσογείου Θαλάσσης. Οἱ Σελτσοῦκοι κατεπίεζον τοὺς χριστιανοὺς περισσότερον ἢ οἱ Ἄραβες, μετὰ τῶν ἐγχωρίων δὲ χριστιανῶν κατεπιέζοντο καὶ οἱ ἐρχόμενοι καὶ μάλιστα οἱ προσκυνηταὶ τῶν ἁγίων τόπων. Ἡ ἀρξαμένη ἀκμὴ τοῦ παπισμοῦ ἐπέφερεν ἀκμὴν τῆς παπικῆς θρησκευτικότητος, μὲ τὴν διπλῆν τάσιν αὐτῆς, τὴν ὑπερκόσμιον καὶ τὴν ἐγκόσμιον, τὸν πόθον τῆς οὐρανίου καὶ τῆς ἐπιγείου Ἱερουσαλὴμ[1]. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μεγάλως ἐνισχύθη ἡ μετάβασις εἰς ἁγίους τόπους, ἐγεννήθη ἡ ἐπιθυμία, νὰ ἀπελευθερώσωσιν αὐτοὺς ἐκ τοῦ ζυγοῦ τῶν μουσουλμάνων, ἐνισχύσωσι τὸν ἐν αὐτοῖς καταπιεσθέντα χριστιανισμὸν καὶ μεταδώσωσι τὸν χριστιανισμὸν εἰς τοὺς ἀπίστους. Οἱ σταυροφόροι συνεχίζουσι καὶ τελειοποιοῦσι τὸ ἔργον τῶν προσκυνητῶν, ἀποτελοῦσιν ἀνωτέραν βαθμίδα αὐτῶν. Ἐκ τούτων ἐξηγεῖται, ὅτι ἐπρωτοστάτησαν οἱ πάπαι. Πρόδρομοι τῆς ἰδέας τῶν σταυροφοριῶν εἶναι τρεῖς πάπαι. Σίλβεστρος ὁ Β′ (999 - 1003) ἐκάλεσε τὴν χριστιανωσύνην «ἐκ προσώπου τῆς ἠρημωμένης Ἱερουσαλὴμ» (ex persona devastatae Hierosolymae) νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν αὐτῆς. Γρηγόριος ὁ Ζ′, ὁ Ἱλδεβράνδης (1073), ἐσκόπει

1. Τὴν σχέσιν ταύτην πρῶτος ὑπέδειξεν ὁ H. Sybel, Geschichte des ersten Kreuzzugs, 1841, δευτέρα ἔκδοσις 1881, σελ. 150 πρβλ. F. Wiegand ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμος 11, 1902, σελ. 98.

ἐπὶ κεφαλῆς χριστιανικοῦ στρατοῦ νὰ ἀποσπάσῃ τοὺς ἁγίους τόπους ἐκ τῶν χειρῶν τῶν μουσουλμάνων. Βίκτωρ ὁ Γ' (1087) προέτρεπε τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς εἰς σταυροφορίαν κατὰ τῶν ἀπίστων. Ἀλλ' ὁ μέγας δημιουργὸς τῶν σταυροφοριῶν εἶναι ὁ Ρώμης Οὐρβανὸς ὁ Β'. Λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἐκκλήσεως τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Α', τοῦ Κομνηνοῦ, καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν ἀπεσταλμένων αὐτοῦ, μετέβη εἰς τὴν ἕνεκα διαφόρων ζητημάτων συγκληθεῖσαν σύνοδον τῆς Κλερμὼν (ἐν Γαλλίᾳ, πρὸς δυσμὰς τῆς Λυών, 1095), τῆς ὁποίας μετέσχον κυρίως Γάλλοι ἐπίσκοποι καὶ ἡγούμενοι, ἀλλὰ καὶ Ἰταλοὶ καὶ Ἱσπανοί. Ἐκεῖ, εἰς τὸ ὕπαιθρον, ἐνώπιον ἀπείρου πλήθους, δι' ἐμπνευσμένου λόγου, προέτρεψεν εἰς τὸν ἱερὸν πόλεμον, μέλλοντα νὰ διεξαχθῇ ὑπὸ τὸ ἱερὸν σύμβολον τοῦ σταυροῦ. Ὑπέσχετο εἰς αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, τὰς χώρας καὶ τοὺς θησαυροὺς τῶν ἀπίστων. Ἀκράτητος ἐνθουσιασμὸς κατέλαβε τοὺς παρευρισκομένους, οἱ ὁποῖοι, ὡς δι' ἑνὸς στόματος, ἀνεφώνησαν: «Ὁ Θεὸς τὸ θέλει» (Deus lo volt). Οἱ ἐκ τῆς συνόδου ἐπιστρέψαντες ἐπίσκοποι ἐκήρυξαν εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν τὸν ἱερὸν ἀγῶνα, οὕτω δὲ πανταχοῦ τῆς Γαλλίας μέχρι τῶν χωρῶν τοῦ Ρήνου μετεδόθη ὁ ἐνθουσιασμός. Οἱ μέλλοντες νὰ μετάσχωσι τοῦ ἱεροῦ πολέμου προσέρραπτον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου ἐρυθρὸν σταυρόν, ἕνεκα τούτου ὀνομασθέντες σταυροφόροι. Ὡς ἦτο ἑπόμενον, οἱ παρακινοῦντες λόγοι δὲν ἦσαν παρ' ὅλοις μόνον θρησκευτικοί. Μετ' αὐτῶν συνεδυάζοντο καὶ ἄλλοι λόγοι, πόθος περιπετειῶν, ἐπίσκεψις τῆς θρυλικῆς Ἀνατολῆς, ἀπαλλαγὴ ὀχληρῶν ἐν τῇ πατρίδι συνθηκῶν, πλουτισμὸς ἐν τῇ ξένῃ. Οἱ μετασχόντες τῆς πρώτης σταυροφορίας ἦσαν κυρίως Γάλλοι, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος ὁ Α' δὲν μετέσχε.

Μετὰ τῆς πρωτοπορίας εὑρίσκετο ὁ ἐρημίτης Πέτρος ὁ ἐξ Ἀμιένης τῆς Γαλλίας. Περὶ αὐτοῦ βραδύτερον ἐπλάσθη θρῦλος, κατὰ τὸν ὁποῖον, αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ πρωταίτιος τῶν σταυροφοριῶν. Μεταβάς, δῆθεν, εἰς προσκύνησιν τῶν ἁγίων τόπων, εἶδε τὰς καταπιέσεις τῶν χριστιανῶν, ἐπιστρέψας, παρέστησεν εἰς τὸν πάπαν τὴν κατάστασιν καὶ διηγήθη, ὅτι καθ' ὕπνον ὁ Χριστὸς ἀνέθεσεν εἰς αὐτὸν νὰ διαβιβάσῃ εἰς τὸν πάπαν τὴν ἐντολήν, νὰ ἐξεγείρῃ ὁλόκληρον τὴν χριστιανωσύνην εἰς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἁγίου τάφου, τῇ ἐντολῇ δὲ τοῦ πάπα διῆλθε τὴν Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν ἐνθουσιάζων τὰ πλήθη. Ἐν τῇ πραγματικότητι ὁ Πέτρος ἦτο ἁπλῶς ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Κλερμὼν ἀνέλαβον τὸ κήρυγμα τῆς σταυροφορίας, ὁ τρόπος δὲ τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ, ἴσως δὲ καὶ τὸ περιεχόμενον ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς παρεξηγήσεις καὶ ἐπλάσθη ὁ μνημονευθεὶς θρῦλος. Οἱ σταυροφόροι ἐκυρίευσαν τὴν Νίκαιαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὴν Ἔδεσσαν ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Εὐφράτου, τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Συρίας καὶ τέλος τὴν Ἱερουσαλὴμ (15 Ἰουλίου 1099). Κατὰ τὴν ἐκπολιόρκησιν τῆς πόλεως οἱ σταυροφόροι ἐφώναζον «ὁ Θεὸς τὸ θέλει», καὶ ἐντὸς τοῦ χυθέντος αἵματος βαδίζον-

τες εἰσῆλθον εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως. Γοδοφρεῖδος ὁ τῆς Βουϊλλιῶνος (δοὺξ τῆς Κάτω Λωθαριγγίας, εὑρισκομένης ὑπὸ γαλλικὴν ἐπιρροὴν) ἐξελέγη βασιλεὺς τῆς Ἱερουσαλήμ. Οὗτος ἐθεώρησε τὸν βασιλικὸν τίτλον καὶ τὸ στέμμα ἀνάρμοστον εἰς τὸν τόπον, ὅπου ὁ Χριστὸς ἐφόρεσε τὸν ἀκάνθινον στέφανον, καὶ περιωρίσθη εἰς τὸν τίτλον τοῦ «προστάτου τοῦ ἁγίου τάφου», ἀλλ' ὁ μετὰ ἓν ἔτος διαδεχθεὶς αὐτὸν ἀδελφὸς Βαλδουΐνος ἐδέχθη τὸν βασιλικὸν τίτλον. Ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ Ἀντιοχείᾳ ἐγκατεστάθησαν Λατῖνοι πατριάρχαι. Ὁ Ἀντιοχείας Ραδοῦλφος (1136) δὲν ἠθέλησε νὰ λάβῃ τὸ ὠμοφόριον παρὰ τοῦ πάπα (Ἰννοκεντίου τοῦ Β') καὶ ἐγκατέστησεν αὐτὸς ἑαυτόν, ἰσχυριζόμενος, ὅτι ὁ θρόνος αὐτοῦ εἶναι ἐπίσης τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου καὶ μάλιστα ἀρχαιότερος, ἑπομένως, ἀνώτερος τοῦ τῆς Ρώμης. Ὁ Ἱεροσολύμων Γουλιέλμος ἐπεδίωξεν ἐπίσης ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τοῦ πάπα καὶ ἠμπόδισε τὸν μητροπολίτην Τύρου νὰ λάβῃ τὸ ὠμοφόριον παρ' αὐτοῦ. Ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Β' διὰ συνόδου ἐν Ἀντιοχείᾳ κατεδίκασε τὸν Ἀντιοχείας Ραδοῦλφον (1140), κατώρθωσε δὲ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν Ἱεροσολύμων Γουλιέλμον εἰς τὴν παπικὴν ἐξάρτησιν (1138).

Τὸ βασίλειον τῆς Ἱερουσαλὴμ ταχέως περιῆλθεν εἰς κακὴν κατάστασιν. Οἱ ἐγχώριοι καὶ οἱ Λατῖνοι ἐμίσουν ἀλλήλους, οἱ ὑποτελεῖς λατῖνοι ἡγεμόνες ἐραδιούργουν ἀλλήλους καὶ τὸν βασιλέα, ἐπεκράτει τρυφὴ καὶ ἀκολασία. Οἱ μουσουλμᾶνοι ἤρχισαν νὰ ἀνακτῶσι τὰ ἀπολεσθέντα. Τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ, ὁ ἐμίρης τῆς Μοσούλης ἐκυρίευσε τὴν Ἔδεσσαν (1144), ὅπου ἔκαυσε ναὸν πλήρη χριστιανῶν. Ὁ Ἄραψ σουλτᾶνος τῆς Αἰγύπτου Σαλαδῖνος διεκρίνετο διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτῆρος, ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ἀποκαλούμενος «μουσουλμᾶνος ἱππότης». Δι' αἱματηρᾶς μάχης πλησίον τῆς Τιβεριάδος ἔγινε κύριος τῆς Ἱερουσαλὴμ (1187), δείξας ἀληθῶς ἱπποτικὴν διαγωγὴν πρὸς τοὺς ἡττημένους. Ἀπέναντι ὡρισμένων λύτρων ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς σταυροφόρους νὰ ἀπέλθωσιν, μετέφερε τὰ πολύτιμα αὐτῶν πράγματα μέχρι τῆς θαλάσσης, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς πτωχοὺς νὰ ἀπέλθωσιν ἄνευ λύτρων καὶ εἰς τὰ ἱπποτικὰ τάγματα νὰ μείνωσι πρὸς περίθαλψιν τῶν ἀσθενῶν. Ἐπεστάτησεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἀναχώρησιν τῶν σταυροφόρων καὶ εἰς τὴν διάβασιν τῆς βασιλίσσης τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀνέστη τοῦ θρόνου αὐτοῦ, ἀποτείνας εἰς αὐτὴν παρηγορητικοὺς λόγους. Τέσσαρες σταυροφορίαι διεξήχθησαν διὰ τὰς ἀπωλείας ταύτας. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Ἐδέσσης ἔγινεν ἡ Β' σταυροφορία μέσα τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος (1147). Ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκος ὁ Ζ' καὶ ὁ Ρώμης Εὐγένιος ὁ Γ' ἐκάλεσαν τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως εἰς τὰ ὅπλα, ἐμπνευσμένος δὲ προφήτης ἐδείχθη ὁ γνωστὸς θεολόγος Βερνάρδος ὁ τοῦ Κλαιρβώ, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ ἐκήρυξε τὸν ἱερὸν ἀγῶνα καὶ προεφήτευσε τὴν νίκην. Τῆς σταυροφορίας μετέσχον Γάλλοι καὶ Γερμανοὶ ὑπὸ τὴν

ἀρχηγίαν τῶν βασιλέων αὐτῶν (Λουδοβίκου τοῦ Ζ' καὶ Κονράδου τοῦ Γ'), ἀλλ' ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀπωλέσθη τὸ μεγαλήτερον μέρος τοῦ στρατοῦ, τὸ δὲ ὑπόλοιπον οὐδὲν κατώρθωσε. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ ἔγινεν ἡ Γ' σταυροφορία τέλη τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος (1189), τῆς ὁποίας μετέσχον Γάλλοι, Ἄγγλοι καὶ Γερμανοὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν βασιλέων αὐτῶν. Ὁ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερῖκος ὁ Α' ὁ Βαρβαρόσας, κυριεύσας τὸ Ἰκόνιον, ἐπνίγη εἰς τὸν Καλυκάδνον ποταμόν[2]. Οἱ δύο ὑπολειφθέντες βασιλεῖς, τῆς Γαλλίας Φίλιππος Αὔγουστος καὶ τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος κυριεύσαντες τὴν Πτολεμαΐδα (1191), ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν. Ὁ Ριχάρδος πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ διὰ δύο περιφανῶν νικῶν ἠνάγκασε τὸν σουλτᾶνον Σαλαδῖνον νὰ συνάψῃ τριετῆ ἀνακωχήν, νὰ παραχωρήσῃ τὴν ἀπὸ Ἰόππης μέχρι τῆς Τύρου παραλίαν καὶ ἐπιτρέψῃ ἐλευθέραν προσέλευσιν τῶν προσκυνητῶν εἰς τοὺς ἁγίους τόπους. Ἀλλ' ἡ Ἱερουσαλὴμ ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν ἀπίστων. Διὰ τοῦτο ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Γ' ἐκάλεσε πάλιν τὴν χριστιανωσύνην εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ὁ μέγας ρήτωρ Φούλκων ἠδυνήθη νὰ κινήσῃ τοὺς εὐγενεῖς τῆς Γαλλίας. Οὕτω παρεσκευάσθη ἡ Δ' σταυροφορία ἀρχὰς τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος, τῆς ὁποίας μετέσχον, ὡς κατὰ τὴν Α' σταυροφορίαν, κυρίως Γάλλοι. Ἐσκόπουν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ἡ ὁποία τώρα ἦτο τὸ κέντρον τῆς μουσουλμανικῆς ἐπὶ τῶν ἁγίων τόπων ἐξουσίας, ἀλλὰ ποικίλα συμφέροντα ἔφερον αὐτοὺς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἰς τὴν διάλυσιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, πρὸς αἰώνιον αἶσχος τῆς Δύσεως.

Ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Γ' ἐνήργησεν, ὥστε ἐν τῇ ΙΒ' κατὰ τοὺς δυτικοὺς Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ τοῦ Λατερανοῦ τοῦ ἔτους 1215 ἀποφασισθῇ νέα σταυροφορία, τὴν ὁποίαν ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ὁνώριος ὁ Γ' ἠδυνήθη νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογήν. Οὕτως ἔγινεν ἡ Ε' σταυροφορία κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος. Κατ' αὐτὴν διεκρίθη μόνον ὁ

2. «Ὅτε ὁ γηραιὸς ἥρως ἐν Κιλικίᾳ μετὰ νεανικῆς τόλμης διελθὼν τὸν ὁρμητικὸν ροῦν τοῦ ὀρεινοῦ ποταμοῦ Καλυκάδνου ἐλούσθη εἰς τὰ ψυχρὰ κύματα αὐτοῦ, συμφόρησις ἔθεσε τέρμα εἰς τὸν διὰ δόξης ἐστεφανωμένον αὐτοῦ βίον. Μετὰ κόπου ἀνεσύρθη τὸ πτῶμα εἰς τὴν ξηράν, πλησίον τῆς Σελευκείας. Ὡς ἄλλος Μωϋσῆς ὡδήγησε τὸν στρατὸν αὐτοῦ διὰ τῶν στεππῶν καὶ ἐρήμων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, μέχρι τῶν ὁρίων τῆς γῆς τῆς ἐπαγγελίας· ἐκεῖ ὁ ἑβδομηκοντούτης γέρων εἰς τὰ κύματα εὗρε τὸν τάφον αὐτοῦ. Ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας ἄλλη ἐπιφανὴς ἡρωϊκὴ ζωή, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ἐκινδύνευσέ ποτε νὰ ἀποθάνῃ» (Weber - Baldamns, αὐτόθι, σελ. 401 καὶ ἑξῆς). Ἀλλὰ τὸν θάνατον Φρειδερίκου τοῦ Βαρβαρόσα δὲν ἐπίστευσε τὸ ἔθνος αὐτοῦ. Φαντάζεται αὐτὸν ἀκόμη ζῶντα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐν σπηλαίῳ, πρὸ τραπέζης καθήμενον καὶ ἐπὶ τῶν βραχιόνων αὐτοῦ κοιμώμενον, ἡ δὲ περίφημος ξανθὴ αὐτοῦ γενειὰς (βαρβαρόσας = ξανθογένης) τρὶς περιετύλιξε τὴν τράπεζαν. Θὰ ἔλθῃ ὅμως στιγμή, ὡς τὸ ἔθνος αὐτοῦ πιστεύει, κατὰ τὴν ὁποίαν, ἀφυπνιζόμενος, θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα, ἵνα φέρῃ εἰς αὐτὴν νέας λαμπρὰς ἡμέρας. Διὰ τὸ ἔθνος αὐτοῦ ὁ Βαρβαρόσας κατέχει τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν παρ' ἡμῖν κατέχει ὁ «μαρμαρωμένος βασιλῆας» (Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος).

αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερῖκος ὁ Β΄, ὁ ἔγγονος Φρειδερίκου τοῦ Α΄ τοῦ Βαρβαρόσα. Φρειδερῖκος ὁ Β΄, τὸν ὁποῖον οἱ Ἄραβες ὠνόμαζον «χριστιανὸν σουλτᾶνον», ἠδυνήθη νὰ ἀπομακρύνῃ τοὺς μουσουλμάνους ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὸ κατόρθωμα τοῦ σουλτάνου Σαλαδίνου, τὸν ὁποῖον οἱ χριστιανοὶ ὠνόμαζον «μουσουλμᾶνον ἱππότην». Ἀλλ' ἡ σταυροφορία Φρειδερίκου τοῦ Β΄ ἔλαβε χαρακτῆρα παράδοξον, ἐξωτικόν. Ὑποσχεθεὶς νὰ ἀναλάβῃ σταυροφορίαν, ἠμποδίσθη νὰ πράξῃ τοῦτο ὑπὸ πυρετοῦ, ἀλλ' ὁ Ρώμης Γρηγόριος ὁ Θ΄ (1227 καὶ 1228) φαντασθεὶς ἀπάτην ἀφώρισεν αὐτόν. Ὁ Φρειδερῖκος ἀνέλαβε τὴν σταυροφορίαν, ἀλλ' ὁ πάπας δυσπιστῶν εἰς αὐτὸν ἀντέδρασεν, ἀπαγορεύσας εἰς τὸν πατριάρχην τῶν Ἱεροσολύμων, τὰ ἱπποτικὰ τάγματα καὶ ὅλους τοὺς χριστιανοὺς στρατιώτας νὰ ὑποστηρίξωσι τὸν ἀφωρισμένον. Ὁ Φρειδερῖκος ἐλθὼν εἰς τὴν Συρίαν καὶ εὑρὼν τοὺς σταυροφόρους διακειμένους πρὸς αὐτὸν ἐχθρικῶς, δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν ἀπίστων. Ἀλλ' ὁ Σουλτᾶνος τῆς Αἰγύπτου Καμὴλ εὑρίσκετο εἰς ἔριδα πρὸς τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ, κυρίαρχον τῆς Δαμασκοῦ, ὁ δὲ Φρειδερῖκος ἐξεμεταλλεύθη τὴν θέσιν ταύτην τοῦ σουλτάνου καὶ ἔκλεισε μετ' αὐτοῦ συνθήκην, διὰ τῆς ὁποίας ἔλαβεν ἐν Παλαιστίνῃ μεγάλην λωρίδα γῆς μετὰ τῶν ἁγίων τόπων. Οὕτως ὁ Φρειδερῖκος ἔγινε κύριος τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ἵνα στεφθῇ βασιλεὺς τῆς Ἱερουσαλήμ. Πρὸ ἐτῶν εἰς δεύτερον γάμον εἶχε λάβει ὡς σύζυγον τὴν κληρονόμον τοῦ βασιλείου τούτου Ἰσαβέλλαν (1223). Ἀλλ' ἐπειδὴ τώρα ἦτο ἀφωρισμένος, οὐδεὶς ἱερεὺς ἐδέχετο νὰ τελέσῃ τὴν λειτουργίαν καὶ οὐδεὶς ἐπίσκοπος νὰ στέψῃ αὐτόν. Διὰ τοῦτο ἔθεσεν ὁ ἴδιος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸ βασιλικὸν στέμμα τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐνιστρέψας εἰς τὴν Δύσιν ἐπέτυχε νὰ λυθῇ τοῦ ἀφορισμοῦ (1230), ἵνα ἀργότερον ὑποβληθῇ εἰς ἄλλους ἀφορισμοὺς ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Θ΄ καὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Δ΄.

Ὁριστικὴ ἐπικράτησις τῶν μουσουλμάνων ἐν τοῖς ἁγίοις τόποις. Ὁ σουλτᾶνος τῆς Αἰγύπτου Ἐγιούπ, υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ μνημονευθέντος σουλτάνου Καμήλ, ἐφιλοδόξησε νὰ ἀναστήσῃ τὸ κράτος τοῦ Σαλαδίνου καὶ ἀνέθεσεν εἰς βαρβάρους μισθοφόρους τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ. Οὗτοι ἐκυρίευσαν αὐτήν, ἐφόνευσαν τοὺς κατοίκους, κατέστρεψαν τὸν ἅγιον τάφον καὶ ἐκ τῶν τάφων τῶν Φράγκων βασιλέων τῆς Ἱερουσαλὴμ ἔλαβον τὰ ὀστᾶ αὐτῶν καὶ ἐχλεύαζον αὐτὰ (1244). Εἰς χεῖρας τῶν σταυροφόρων ἔμεινε μόνον ἡ Πτολεμαῒς καί τινες ἄλλαι παράλιοι πόλεις. Ὁ ἀγὼν τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Δ΄ (1243 - 1254) καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου τοῦ Β΄ († 1250) ἠμπόδισε γενικωτέραν σταυροφορίαν.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκος ὁ Θ΄, ὁ Ἅγιος, ἐπεχείρησε δύο σταυροφορίας (ΣΤ΄ καὶ Ζ΄), τὰς τελευταίας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσι τὴν κατακλεῖδα. Κατεχόμενος ὑπὸ βαρείας ἀσθενείας, ἔκαμεν εὐχήν,

ὅτι θὰ ἐπεχείρῃ σταυροφορίαν, ἂν καθίστατο ὑγιής. Οὕτως ἔγινεν ἡ ΣΤ' σταυροφορία, μέσα τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος (1249), τῆς ὁποίας μετέσχον Γάλλοι ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ βασιλέως αὐτῶν. Διὰ τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ Δ' σταυροφορία ἔμελλε νὰ στραφῇ κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ἔπλευσαν τὴν φορὰν ταύτην οἱ σταυροφόροι πραγματικῶς κατὰ τῆς χώρας ταύτης, ἐκυρίευσαν τὴν Δαμιέττην, ἀλλ' ἡ ἄγνοια τοῦ ἐδάφους ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν αὐτῶν. Εὑρεθέντες κεκλεισμένοι μεταξὺ διωρύγων καὶ διακλαδώσεων τοῦ Νείλου ποταμοῦ, οἱ μὲν κατεσφάγησαν, οἱ δὲ μετὰ τοῦ βασιλέως συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τῆς Δαμιέττης καὶ μεγάλων λύτρων ἀφέθησαν ἐλεύθεροι. Μετὰ εἰκοσαετίαν Λουδοβῖκος ὁ Ἅγιος ἀνέλαβε τὴν τελευταίαν σταυροφορίαν (1270). Ἀντὶ νὰ πλεύσῃ κατ' εὐθεῖαν εἰς τοὺς ἁγίους τόπους, ἔπλευσεν εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικήν, ὅπου ἐκάλουν αὐτὸν ὄχι μόνον συμφέροντα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαβικοῦ, βασιλέως τῆς Νοτίου Ἰταλίας («τοῦ βασιλείου τῶν δύο Σικελιῶν»), ἀλλὰ καὶ λόγοι ἱεραποστολικοί. Ἂν καὶ αἱ μέχρι τοῦδε κατὰ τὰς σταυροφορίας γενόμεναι ἀπόπειραι πρὸς διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς μουσουλμάνους εἶχον ἀποτύχει, ὁ Λουδοβῖκος ἐσχεδίασε νέαν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικήν, ὅπου ὁλοτελῶς εἶχεν ἐκλείψει. Ἀλλ' ἡ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ μεγάλη θερμότης προὐκάλεσεν εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ ἐπιδημίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπέθανον πολλοὶ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος. Οἱ ἄλλοι ἐπέστρεψαν εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἴδωσι τοὺς ἁγίους τόπους. Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία Λουδοβῖκον τὸν Θ', ὡς μάρτυρα, ἀνεκήρυξε μετὰ ταῦτα ἅγιον. Οἱ Μαμελοῦκοι, ἡμιβάρβαροι μισθοφόροι τῶν σουλτάνων τῆς Αἰγύπτου, κυρίως τουρκικῆς καὶ κιρκασίας καταγωγῆς, γενόμενοι κύριοι τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας (1260), ἔθεσαν τέρμα εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν σταυροφόρων ἐν Παλαιστίνῃ (1291). Αἱ σταυροφορίαι δεικνύουσιν, ὅτι ἐν Εὐρώπῃ, τῶν ἰδιαιτέρων ἑκάστου κράτους συμφερόντων ὑπερίσχυον τὰ γενικὰ καὶ χριστιανικὰ συμφέροντα. Βεβαίως ἀπέτυχον τοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκον, δι' αὐτῶν ὅμως διωχετεύθησαν εἰς τὴν Δύσιν ἐκπολιστικὰ στοιχεῖα. Ἡ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ Δύσει παρατηρουμένη ἀκμὴ τοῦ ἐμπορίου, τῆς βιομηχανίας, τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης, τῆς διοικήσεως, ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν διὰ τῶν σταυροφοριῶν ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ βυζαντινοῦ καὶ ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ.

ΣΗΜ. *Διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Δύσει.* Ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Δύσει δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀκμῆς τοῦ παπισμοῦ. Ἤρχισε πρὸ τῆς ἀκμῆς καὶ θὰ ἐξηκολούθει καὶ ἄνευ αὐτῆς, ἀλλ' ἀμφότεραι ἦλθον εἰς ἀλληλεπίδρασιν. Τῆς διαδόσεως μετέσχον τὰ μοναχικὰ καὶ τὰ ἱπποτικὰ τάγματα, χάριν δὲ αὐτῆς, ἐνίοτε ἐχρησιμοποιήθησαν σταυροφορίαι· ἀφετέρου, ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνίσχυσε τὸν παπισμόν. Ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὴν περίοδον ταύ-

την διεδόθη εἰς τοὺς ὑπολειπομένους δυτικοὺς Σλαύους (Βένδους, Πομμερανοὺς καὶ Πρώσσους), εἰς τὰς χώρας τῆς Βαλτικῆς Θαλάσσης (Λιβλανδίαν, Ἐσθονίαν, Κουρλανδίαν, Φιλλανδίαν, Λιθουανίαν) καὶ εἰς τοὺς Σκανδιναυούς. Οἱ Σκανδιναυοὶ ὠνομάζοντο καὶ Νορμανδοί, ὁποίους ἀπηντήσαμεν ἐν Ρωσσίᾳ (τοὺς Ρῶς) καὶ ἐν Νοτίῳ Ἰταλίᾳ, ἐγκατεστάθησαν δὲ πρὸς τούτοις ἐν Βορείῳ Γαλλίᾳ (Νορμανδίᾳ) καὶ Βορείῳ Ἀγγλίᾳ. Ἐνταῦθα θὰ γίνῃ λόγος περὶ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν *Δανῶν, Νορβηγῶν* καὶ *Σουηδῶν*, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐπίσης Νορμανδοί. Οἱ Νορμανδοὶ ἦσαν ἀτρόμητοι θαλασσοπόροι καὶ ἐπεχείρουν θαλασσίας ἐπιδρομάς, διὰ τῶν ὁποίων, ἀφενός, ἐγνώρισαν ἄλλους λαοὺς καὶ τὴν θρησκείαν αὐτῶν, τὸν χριστιανισμόν, ἀφετέρου, κατέστησαν γνωστοὶ καὶ ἐξήγειρον παρ' ἄλλοις τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἱεραποστολῆς. Περὶ τῆς ἐκχριστιανίσεως τῆς Δανίας καὶ Σουηδίας ἐφρόντισεν ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μεγάλου Καρόλου Λουδοβῖκος ὁ Εὐσεβής, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐκήρυξεν ὁ μοναχὸς Ἄνσγκαρ (τοῦ ἐν Γερμανίᾳ μοναστηρίου Korwey), ὀνομασθεὶς «Ἀπόστολος τοῦ Βορρᾶ» καὶ γενόμενος ἀρχιεπίσκοπος αὐτῶν (831, ἕδρα τὸ Ἁμβοῦργον καὶ ἔπειτα ἡ Βρέμη). Τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπεστήριξαν οἱ βασιλεῖς τῶν χωρῶν τούτων καὶ κυρίως οἱ ἑπόμενοι τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος, ἤτοι ὁ βασιλεὺς τῆς Δανίας Κνοῦτος ὁ Μέγας († 1036), τῆς Νορβηγίας Ὀλὰφ Χάραλδσων (ὁ μάρτυς καὶ ἅγιος, † 1030) καὶ τῆς Σουηδίας Ὀλὰφ ὁ Ἀγαπητὸς (Schösskönig, † 1024). Ἐν Νορβηγίᾳ καὶ Σουηδίᾳ εἰργάσθησαν μεγάλως καὶ Ἄγγλοι ἱεροκήρυκες, διὰ τῶν ὁποίων αἱ ἐκκλησίαι ἐκεῖναι ἦλθον εἰς ἄμεσον ἐξάρτησιν ἐκ Ρώμης.

§ 36. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς διοργανώσεως τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ διοργάνωσις τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας ἔλαβε παπικὴν μορφήν. Ὁ πάπας κατέστη ἡ ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία. Ὁ πάπας κατέστη ὁ ἀνώτατος διοικητικὸς ἄρχων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀνεμιγνύετο εἰς τὰς ἐκλογὰς τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν ἐπισκόπων. Οἱ μητροπολῖται ὤφειλον νὰ λάβωσι τὸ ὠμοφόριον (pallium) παρὰ τοῦ πάπα. Τὸ ὠμοφόριον τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ἐπιστημονικὸν ζήτημα, ἀλλ' ἐπεκράτησεν ἡ ὑπὸ τοῦ καθολικοῦ θεολόγου Πέτρου Batiffol δοθεῖσα λύσις (Etude de Liturgie κτλ., 1919, σελ. 57 καὶ ἑξῆς, πρβλ. καὶ τὸν πρὸ αὐτοῦ Braun, Handbuch der Paramentik, 1912, σελ. 171). Ἐνῷ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ ὅλοι οἱ ἐπίσκοποι ἔφερον ὠμοφόριον, ἐν τῇ Δύσει κατ' ἀρχὰς ὠμοφόριον ἔφερε μόνον ὁ Ρώμης, παραλαβὼν τὴν συνήθειαν ταύτην ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Ρώμης Σύμμαχος, θέλων νὰ καταστήσῃ τὸν Ἀρελάτης Καισάριον († 543) ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ ἐν Γαλλίᾳ, ἔδωσεν εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα νὰ φέρῃ ὠμοφόριον καὶ συγχρόνως ἔστειλεν εἰς αὐτὸν ἓν ὠμοφόριον (πρῶτον ἥμισυ τῆς στ' ἑκατονταετηρίδος). Τοιαῦτα παραδείγματα ἀναφέρονται καὶ μετὰ ταῦτα δι' ἄλλους

ἐξέχοντας μητροπολίτας. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος κατέστη ὑποχρεωτικὸν δι' ὅλους τοὺς μητροπολίτας (Ρώμης Ἰωάννης ὁ Η', σύνοδος Ραβέννης, 877). Οἱ μητροπολῖται ὤφειλον νὰ στείλωσιν εἰς τὴν Ρώμην ἀπεσταλμένον μὲ ὁμολογίαν πίστεως, ἵνα λάβωσι τὸ ὠμοφόριον, ἄλλως ἔχανον τὸ δικαίωμα νὰ χειροτονῶσιν ἄλλους ἐπισκόπους. Ἀλλὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐκ τοῦ πάπα ἐξάρτησις τῶν μητροπολιτῶν ἦτο τυπική, διότι ἐπεκράτει ἀκόμη ὁ καισαροπαπισμός. Ὁ Ρώμης Ἰννακέντιος ὁ Γ' ἐν τῇ ΙΒ' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ τοῦ Λατερανοῦ (1215) ἐνίσχυσε τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην τῶν μητροπολιτῶν, κατέστησε τὴν ἀποδοχὴν τοῦ ὠμοφορίου ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ πάπα ὡς ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν τοῦ μητροπολιτικοῦ ἀξιώματος. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ μητροπολῖται προηγουμένως ἦσαν ὑποτελεῖς τοῦ βασιλέως αὐτῶν, τώρα ἔγιναν ὑποτελεῖς τοῦ πάπα. Ἔδιδον ὅρκον ὑποτελείας εἰς αὐτόν. Τοῦτο ὑπῆρχεν ἐπὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' ὡς συνήθεια, ἀλλὰ βραδύτερον ἐθισπίσθη διὰ νόμου (Γρηγόριος ὁ Θ', 1227-1241) διὰ τοὺς μητροπολίτας.

Οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ μητροπολῖται μέχρι τῆς βαβυλωνείου αἰχμαλωσίας τοῦ παπισμοῦ (1309) διετήρησαν τὴν ἁπλῆν ταύτην ὑποτέλειαν ὁμοιάζοντες πρὸς ὑποτελεῖς ἡγεμόνας (Vassals), ἀλλ' ἀπὸ τῆς βαβυλωνείου αἰχμαλωσίας τοῦ παπισμοῦ μετεβλήθησαν εἰς ὑπαλλήλους καὶ ὁ ὅρκος τῆς ὑποτελείας μετεβλήθη εἰς ὅρκον ὑπηρεσίας (ἀπαίτησις ὅρκου τῶν ἐπισκόπων διὰ νόμου πρώτην φορὰν ὑπὸ Μαρτίνου τοῦ Ε', 1417). Ὁ πάπα ἐπενέβαινεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν ἐπισκόπων· κατ' ἀρχὰς δι' ὡρισμένα ζητήματα καὶ δι' ἐκτάκτων ἀπεσταλμένων (legati), ἀλλ' ἔπειτα δι' ὅλα τὰ ζητήματα καὶ διὰ τακτικῶν καὶ μονίμων ἀπεσταλμένων (nuntii). Β'. Ὁ πάπας κατέστη ὁ ἀνώτατος νομοθέτης τῆς Ἐκκλησίας. Αἱ ἀποφάσεις τῶν παπῶν εἶχον ἰσχὺν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, μὴ ἔχουσαι ἀνάγκην νὰ ἐπικυρωθῶσιν ὑπὸ συνόδου. Ἐπειδὴ ὑπῆρχον διάφοροι κανόνες, ὁ μοναχὸς Γρατιανός, καθηγητὴς τῆς νομικῆς σχολῆς τῆς Βολωνίας, πρὸ τῶν μέσων τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος ἔγραψεν «Ἁρμονίαν τῶν διαφωνούντων κανόνων» (Concordia discordantium canonum, συνήθως ὀνομαζομένην Decretum Gratiani). Ἦτο συλλογὴ τῆς ἰσχυούσης ἐκκλησιαστικῆς νομοθεσίας καὶ κατέστησεν ἀχρήστους τὰς ἀρχαιοτέρας ἀντιφατικὰς συλλογάς. Ὑπεστήριξε τὰς παπικὰς ἰδέας. Εἰς τὴν συλλογὴν ταύτην βραδύτερον προσετέθησαν αἱ ἀποφάσεις τῶν παπῶν τῆς ἀκμῆς (Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' καὶ ἑξῆς) καὶ οὕτω βαθμηδὸν ἐσχηματίσθη ὁ Κῶδιξ τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας (Corpus juris canonici), ὁ ὁποῖος διέπει τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν. Ἐκ τῆς ἰδιότητος τοῦ πάπα ὡς ἀνωτάτου νομοθέτου προέκυψε τὸ δικαίωμα αὐτοῦ, νὰ ἀναστέλλῃ τὴν ἐφαρμογὴν ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος (dispensatio, οἰκονομία), ὅπερ Ἰννοκέντιος ὁ Γ' ἐδικαιολόγησε διὰ τούτου, ὅτι ὁ πάπας ἔχει ὁλόκληρον τὴν ἐξουσίαν

(plenitudo potestatis)[1]. Γ'. Ὁ πάπας κατέστη ὁ ἀνώτατος δικαστὴς τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ παντὸς ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου ἐδέχετο ἐφέσεις (appellationes) καὶ αὐτὸς μόνος ἐδικαιοῦτο νὰ κατατάξῃ τινὰ ἐν τοῖς ἁγίοις (ἁγιοποίησις, canonisatio). Τὸ τελευταῖον ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ Ρώμης Ἀλεξάνδρου τοῦ Γ' († 1181). Ἡ ἁγιοποίησις ὑπάγεται εἰς τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα, διότι ὁρίζεται εἶδος δικαστηρίου καὶ γίνεται τρόπον τινὰ δίκη. Ἐν τῷ δικαστηρίῳ τούτῳ ὑπάρχει πρόσωπον ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸν δημόσιον κατήγορον, ὁ ὁποῖος ἀναφέρων τὰς ἐλλείψεις τοῦ ὑποψηφίου προσπαθεῖ νὰ ματαιώσῃ τὴν ἁγιοποίησιν αὐτοῦ (advocatus diaboli). Ἄν, παρὰ τὴν ἀντίδρασιν ταύτην, οἱ συνήγοροι κατορθώσωσι νὰ δείξωσιν, ὅτι ὁ ὑποψήφιος εἶναι ἄξιος, τελεῖται ἡ ἁγιοποίησις.

Τὸ ἀλάθητον τοῦ πάπα εἶναι ἄμεσος συνέπεια τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν οὗτος. Καταστὰς ἡ ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, προσέλαβε τὸ ἀλάθητον τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τῆς Ἐκκλησίας[2]. Πρῶτος Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης († 1274) διετύπωσε τὴν σχετικὴν θεωρίαν. Κατ' αὐτὸν ὁ πάπας ἀποφασίζει μετὰ συνοδικὴν ἀπόφασιν, ἡ ὁποία διὰ τῆς ἐπικυρώσεως αὐτοῦ λαμβάνει κῦρος καὶ ἰσχύν. Τὴν γνώμην ταύτην στηρίζει εἰς τοὺς πρὸς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον λόγους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, «ἐγὼ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλίπῃ ἡ πίστις σου καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου» (Λουκᾶ, 22, 32), καὶ εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους προτροπὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, «τὸ αὐτὸ λέγετε πάντες καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα» (Α' πρὸς Κορινθίους 1, 10. Summa Theologiae, II, 2, 1 art. 10)[3]. Ὁ πάπας κατέστη ὄχι μόνον ἡ ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ καὶ ἐν γένει ἡ ἀνωτάτη

1. Ἡ φράσις αὕτη δι' ἄλλο ζήτημα συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Ρώμης Λέοντος τοῦ Α' (446), ὁ ὁποῖος ἐθεώρει κυρίως μὲν τὸν Θεσσαλονίκης Ἀναστάσιον, ἀλλὰ γενικώτερον ὅλους τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν ὡς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ, διότι αὐτὸς μόνος εἶχε τὴν «plenitudo potestatis» (Ἐπιστολὴ 14, 1. Migne, λατινικὴ σειρά, 54, 671 B. Mirbt, Quellen, 76, 11 καὶ ἑξῆς). Η φράσις αὕτη ἐπανελήφθη ὑπὸ μεταγενεστέρων παπῶν καὶ μάλιστα ὑπὸ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ', διὰ τὸ ζήτημα τῆς dispensatio, κατέστη δὲ δόγμα ὑπὸ τῆς συνόδου τοῦ Βατικανοῦ (1870).

2. Τὰ πρῶτα ἴχνη τοῦ παπικοῦ ἀλαθήτου ἐνεφανίσθησαν εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχήν.

3. Ὁ πάπας ὠνομάσθη «ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ» (vicarius Christi). Ἀντιπρόσωποι τοῦ Χριστοῦ ἀρχικῶς ἦσαν οἱ Ἀπόστολοι (Λουκᾶ 10, 16. Ἰωάννου 13, 20. Δευτέρα πρὸς Κορινθίους, 5, 20). Ἔπειτα ὠνομάσθησαν οὕτω, κυρίως ἐν τῇ Δύσει, οἱ ἐπίσκοποι. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα περιωρίσθη ὁ τίτλος οὗτος εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ἀπεδόθη εἰς τὸν Μέγαν Κάρολον, μετεχειρίσθησαν δὲ αὐτὸν Ἑρρῖκος ὁ Β' καὶ Ἑρρῖκος ὁ Γ'. Βερνάρδος ὁ τοῦ Κλαιρβὼ (περὶ τὸ 1150) ἐχρησιμοποίησε τὸν τίτλον «ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ» κατ' ἐξοχὴν διὰ τὸν Ρώμης, ἂν καὶ ἕκαστον ἐπίσκοπον ἐθεώρει τοιοῦτον. Ἐκ τοῦ Βερνάρδου παρέλαβεν αὐτὸν ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Γ'. Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης εἰσήγαγε τὸν τίτλον τοῦτον εἰς τὸ σύστημα αὐτοῦ ὡς θεολογικὸν ὅρον, ἀνέφερον δὲ αὐτὸν καὶ διάφοροι σύνοδοι τῆς Δύσεως (Σύνοδος τῆς Κωνσταντίας τῆς Ἑλβετίας, τῆς Φλωρεντίας, τοῦ Τριδέντου καὶ τοῦ Βατικανοῦ). A. Harnack, Christus praesens (Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου, 1927, 34, 415 καὶ ἑξῆς). F. Heiler, Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus, 1941, σελ. 270 καὶ ἑξῆς.

ἐξουσία ἐν τῷ κόσμῳ. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐξηρτήθη ἐξ αὐτοῦ. Τὰ κράτη ἐθεωροῦντο παπικὰ τιμάρια (φέουδα), οἱ βασιλεῖς ἐθεωροῦντο ὑποτελεῖς εἰς τὸν πάπαν ἡγεμόνες, οἱ ὁποῖοι ὤφειλον νὰ πληρώνωσι φόρον καὶ τῶν ὁποίων τινὲς πράγματι ἐπλήρωνον αὐτὸν (Οὐγγαρίας, Ἀγγλίας, Πορτογαλίας, Λεώνης καὶ Ἀραγονίας). Ἰσχυρὰ ὅπλα εἰς χεῖρας τοῦ πάπα κατὰ τῶν βασιλέων ἦσαν ὁ ἀφορισμός, ἡ λύσις τῶν ὑπηκόων τοῦ πρὸς τὸν βασιλέα ὅρκου[4], ἡ ἐκθρόνισις καὶ ἡ «ἀπαγόρευσις» (interdictum). Ὅπου ἐκηρύσσετο ἀπαγόρευσις, ἔπαυον αἱ κωδωνοκρουσίαι, ἡ θεία λατρεία ἐτελεῖτο σιγηλῶς κεκλεισμένων τῶν θυρῶν, ἡ ἐξομολόγησις καὶ ἡ θεία εὐχαριστία παρείχετο μόνον εἰς τοὺς ἀποθνήσκοντας, ἐκκλησιαστικῶς ἐθάπτοντο μόνον οἱ κληρικοί, τὰ κάτω τῶν δύο ἐτῶν παιδία, οἱ ἐπαῖται καὶ οἱ παρεπιδημοῦντες ξένοι, οὐδεὶς δὲ γάμος ἐτελεῖτο. Συνήθως δὲν ἀναφέρεται, ὅτι τὸ βάπτισμα ἀπηγορεύετο, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀπηγορεύετο (ἴδε σύνοδον Τουλούζης 1056. Mansi 19, 853. Hinschius, Kirchenrecht, τόμος 5, σελ. 21, σημ. 1 καὶ σελ. 24). Ἡ ἀπαγόρευσις συνδεδεμένη μετὰ τοῦ προσωπικοῦ ἀφορισμοῦ παρουσιάσθη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος, ἀλλ' ὡς αὐτοτελὴς τιμωρία παρουσιάζεται ἀπὸ τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος, (σύνοδος Λιμόζης, 1031). Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ἐχρησιμοποίησαν αὐτὴν οἱ πάπαι, παραδείγματος χάριν, Ἀλέξανδος ὁ Β' 1065, ἵνα ἀναγκάσῃ τὸν βασιλέα καὶ τοὺς εὐγενεῖς τῆς Γαλλίας νὰ ἐκδιώξωσιν ἐκ τῆς ἐπισκοπῆς Σάρτρης παρείσακτόν τινα (Mirbt, Quellen, σελ. 135 § 260. Hefele, 4, 695. Hinschius, αὐτ. 5, 19 καὶ ἑξῆς). Τῆς ἀπαγορεύσεως χρῆσις κυρίως ἔγινε τὴν ιβ' καὶ ιγ' ἑκατονταετηρίδα.

Οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ αὐτοκράτορες ὤφειλον νὰ φιλῶσι τὸν πόδα τοῦ πάπα καὶ ἐν ὡρισμέναις ἐπισήμοις στιγμαῖς νὰ ἐκτελῶσι καθήκοντα ἱπποκόμου αὐτοῦ. Ἐκράτουν τοὺς χαλινοὺς καὶ ὡδήγουν ἐπί τι διάστημα τὸν ἵππον τοῦ πάπα (officium stratoris). Ἀπαντᾷ ἐν τῇ Ψευδοκωνσταντινείῳ Δωρεᾷ, ὡς δῆθεν γενόμενον ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης Σίλβεστρον (314 - 335). Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐγράφη κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς η' ἑκατονταετηρίδος (752 - 778), καὶ γεννᾶται τὸ ζήτημα, ἂν ἡ ὑποχρέωσις αὕτη ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἑκατονταετηρίδα ταύτην. Ὡς πρῶτον παράδειγμα ἀναφέρεται τὸ τοῦ Φράγκου βασιλέως Πιπίνου τοῦ Βραχέος εἰς τὸν πάπαν Στέφανον τὸν Β', ἐν Πονθίῳ (νοτιοδυτικῶς τοῦ Βερδέν, 754). Τὸ πα-

4. Δὲν ἦτο ἁπλοῦν καὶ τακτικὸν ἐπακόλουθον τοῦ ἀφορισμοῦ ἡγεμόνων, συνήθως ὅμως συνώδευε τὸν ἀφορισμὸν τοῦτον. Ἐδηλοῦτο, ὅτι ἡ λύσις ἴσχυεν, ἐφ' ὅσον θὰ διήρκει ὁ ἀφορισμὸς καὶ δὲν ὡρίζετο ποινὴ διὰ τοὺς παρακούοντας. Ἡ ἐκθρόνισις διέφερε τῆς λύσεως τοῦ ὅρκου τῶν ὑπηκόων. Ἐδηλοῦτο ἰδιαιτέρως, ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς ὑπηκόους νὰ θεωρῶσιν αὐτὸν ἡγεμόνα ἄνευ χρονικοῦ προσδιορισμοῦ καὶ ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ (πρβλ. Hefele, 5, 1059, 1125 καὶ ἑξῆς).

ράδειγμα τοῦτο εἶναι πιθανόν, ὡς ἁρμόζον, διότι ὁ Πιπῖνος τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ, αὐλάρχης ὢν νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν θρόνον τοῦ φραγκικοῦ κράτους, ὤφειλεν εἰς τὸν προηγούμενον καὶ Ἕλληνα τὴν καταγωγὴν πάπαν Ζαχαρίαν (751). Ἀλλὰ τὸ μνημονευθὲν παράδειγμα δὲν θεωρεῖται βέβαιον. Ἀσφαλῆ παραδείγματα ὑπάρχουσι μόνον ἀπὸ τῆς ια′ ἑκατονταετηρίδος. Σήμερον διακρίνουσι δύο καθήκοντα τοῦ παπικοῦ ἱπποκόμου (R. Holtzmann, Der Kaiser als Marschall des Papstes, 1928), κράτημα τοῦ ἀναβολέως καὶ κράτημα τοῦ χαλινοῦ. Ἐκ τούτων τὸ πρῶτον, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐθεωρεῖτο κατώτερον, τελούμενον ὑπὸ κατωτέρου ὑπαλλήλου. Γίνεται δεκτόν, ὅτι διὰ τοὺς βασιλεῖς ὡς ἱπποκόμους τοῦ πάπα κατ' ἀρχάς, ἤτοι ἀπὸ τῆς ια′ ἑκατονταετηρίδος, εἰσήχθη μόνον τὸ δεύτερον, τὸ ἀνώτερον, βραδύτερον δέ, ἀπὸ τῆς ιβ′ ἑκατονταετηρίδος, εἰσήχθη καὶ τὸ πρῶτον, τὸ κατώτερον. Ὁ τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου τοῦ Δ′ πρεσβύτερος υἱὸς Κονράδος, λαβὼν τὸ στέμμα τῆς Λομβαρδίας, ἐτέλεσε καθήκοντα ἱπποκόμου εἰς τὸν πάπαν Οὐρβανὸν τὸν Β′ ἐν Κρεμόνῃ (νοτιανατολικῶς τῶν Μεδιολάνων, 1095) κρατήσας μόνον τὸν χαλινὸν τοῦ παπικοῦ ἵππου καὶ ὁδηγήσας αὐτὸν ἐπί τι διάστημα. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Λωθάριος ὁ Σάξων εἰς τὸν πάπαν Ἰννοκέντιον τὸν Β′ ἐν Λύτιχ τῆς Γερμανίας (1131, σήμερον τοῦ Βελγίου) πρῶτος αὐτὸς ἐτέλεσε καὶ τὴν ἄλλην ἱπποκομικὴν ὑπηρεσίαν. Ἐκράτησε, δηλονότι, τὸν ἀναβολέα τοῦ ἐφιππίου καὶ ἐβοήθησε τὸν πάπαν κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ἵππου κατάβασιν (officium marscalci). Ἡ ὑπηρεσία αὕτη βεβαίως ἐτελεῖτο καὶ κατὰ τὴν ἀνάβασιν ἐπὶ τοῦ ἵππου. Φρειδερῖκος ὁ Α′ ὁ Βαρβαρόσας ἐν Σουτρίῳ εἰς τὸν πάπαν Ἀδριανὸν τὸν Δ′ (1154) καὶ ἐν Βενετίᾳ εἰς τὸν πάπαν Ἀλέξανδρον τὸν Γ′ (1177) ἐτέλεσεν ἐπίσης ἀμφότερα τὰ ἱπποκομικὰ καθήκοντα. Τὰ καθήκοντα τοῦ ἱπποκόμου ὁ αὐτοκράτωρ ἐτέλει κατὰ τὴν πρώτην συνάντησιν μετὰ τοῦ πάπα, πρὸ πάντων κατὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ στέψιν τοῦ αὐτοκράτορος. Πρῶτος ὁ πάπας Νικόλαος ὁ Β′ (1059) ἐφόρεσε βασιλικὸν στέμμα, τὸ ὁποῖον Βονιφάτιος ὁ Η′ (1294-1303) κατέστησε διπλοῦν, τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου, πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξουσίας τοῦ πάπα. Βραδύτερον ἀναφέρεται τριπλοῦν, ἐν καταλόγῳ τοῦ παπικοῦ θησαυροῦ τοῦ ἔτους 1315, ἤτοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάπα Κλήμεντος τοῦ Ε′ (1314) καὶ πρὸ τῆς ἐκλογῆς ἄλλου πάπα (Ἰωάννου τοῦ ΚΒ′ 1316). Τὸ τριπλοῦν στέμμα ἐδείκνυε τὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα ἐπὶ ἐπιγείων (ἀφορισμοί), οὐρανίων (ἁγιοποίησις) καὶ καταχθονίων (καθαρτηρίου πυρός, ἀφέσεις). Τὰ τρία ταῦτα στέμματα, τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου, ἀποτελοῦντα ἑνιαῖον κάλυμμα, ὀνομαζόμενον «τιάρα», φέρει μέχρι σήμερον ὁ πάπας εἰς ἐπισήμους περιστάσεις.

Ὁλόκληρος ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία ἦτο τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἑπομένως ὁ πάπας, ὡς ἀντιπρόσωπος αὐτῶν, εἶχε πλήρη

ἐπ' αὐτῆς δικαιοδοσίαν. Τὰ σπουδαιότερα εἰσοδήματα τῆς παπικῆς αὐλῆς ἦσαν τὰ ἑπόμενα. Τὰ εἰσοδήματα τοῦ παπικοῦ κράτους, τὰ ὁποῖα μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐξόδων τῆς διοικήσεως αὐτοῦ δὲν ἦσαν πολὺ μεγάλα. Τὸ «δηνάριον τοῦ Πέτρου», τακτικὸς φόρος τῶν οἰκογενειῶν τῆς Ἀγγλίας, τῶν Σκανδιναυϊκῶν κρατῶν καὶ τῆς Πολωνίας. Ὁ φόρος ὑποτελείας βασιλέων τινῶν, Οὐγγαρίας, Ἀγγλίας, Πορτογαλίας, Λεώνης (ὑφισταμένης 1157 - 1230), Ἀραγονίας, ἀλλ' ὑπῆρχον πολλὰ καθυστερούμενα. Δικαιώματα διὰ τὴν πλήρωσιν ἐκκλησιαστικῶν θέσεων, μητροπόλεων, ἐπισκοπῶν, ἡγουμενιῶν καὶ κατωτέρων ἄλλων (annatae, ἐτήσια), διὰ τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ ἦσαν ὑποχρεωτικά, ἐτονίζετο ὁ ἀρχικὸς ἑκούσιος χαρακτὴρ αὐτῶν, ἵνα ἀποκρουσθῇ ἡ ἔννοια τῆς σιμωνίας. Ἡ περιουσία τῶν ἀποθνησκόντων ἐπισκόπων, τὰ εἰσοδήματα τῶν χηρευουσῶν ἐκκλησιαστικῶν θέσεων καὶ ἐξαιρετικαὶ φορολογίαι τοῦ κλήρου. Δικαιώματα παροχῆς εὐεργετημάτων, ἀναστολῆς ἐφαρμογῆς κανόνος ἢ νόμου (dispensatio, οἰκονομία), ἀφέσεως ἁμαρτιῶν. Αἱ ἀφέσεις τῶν ἁμαρτιῶν (indoulgentiae) ἦσαν δύο εἰδῶν, ἀφέσεις ἀπέναντι ὡρισμένου ποσοῦ, καὶ ἀφέσεις ἀπέναντι ἀορίστων ποσῶν. Τοῦ δευτέρου εἴδους κυρίως ἦσαν αἱ διδόμεναι κατὰ τὰ λεγόμενα «ἰωβιλαῖα» ἔτη. Ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ (Λευϊτικὸν 25, 8 καὶ ἑξῆς) πᾶν πεντηκοστὸν ἔτος ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Θεόν, κατ' αὐτὸ δὲ τὰ πωληθέντα κτήματα τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐπανήρχοντο εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας καὶ ἐλευθεροῦντο οἱ δοῦλοι. Ἡ ἔναρξις τοῦ ἔτους ἠγγέλλετο διὰ σάλπιγγος ἡ ὁποία ἑβραϊστὶ ὠνομάζενο «γιομπέλ», ἐξ αὐτῆς προέρχεται ἡ ὀνομασία τοῦ ἔτους ἐκείνου «ἰωβιλαῖον» (σαλπίγγειον). Κατ' ἀναλογίαν τῶν ἐτῶν τούτων ὁ Ῥώμης Βονιφάτιος ὁ Η' (1300) εἰσήγαγε τὰ ἰωβιλαῖα ἔτη τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἀρχικῶς τελούμενα ἀνὰ πᾶν ἑκατοστὸν ἔτος, ἔπειτα, ἀνὰ πᾶν πεντηκοστὸν (ἐπὶ Βενεδίκτου τοῦ ΙΒ', 1340), ἔπειτα, ἀνὰ πᾶν τριακοστὸν τρίτον (ἐπὶ Οὐρβανοῦ τοῦ ΣΤ', 1389) καί, τέλος, ἀνὰ πᾶν εἰκοστὸν πέμπτον (ἐπὶ Παύλου τοῦ Β', 1470). Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἰωβιλαίου ἔτους ἐν Ῥώμῃ ἐγίνοντο ἐκκλησιαστικαὶ τελεταί, οἱ δὲ μεταβαίνοντες εἰς αὐτὰς ἐλάμβανον ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Οἱ Ῥωμαῖοι ὤφειλον νὰ ἐπισκέπτωνται τοὺς ναοὺς τῶν Ἀποστόλων ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας, οἱ ξένοι ἐπὶ δέκα πέντε ἡμέρας. Ἀπὸ τοῦ Ῥώμης Ἀλεξάνδρου τοῦ ΣΤ' τοῦ Βοργίου (1492 - 1503), ἀρχὴ τοῦ ἰωβιλαίου ἔτους ἐθεωρεῖτο τὸ πανηγυρικὸν ἄνοιγμα διὰ πλίνθων ἐκτισμένης θύρας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου, τῆς «Porta Santa», καὶ τέλος ἐθεωρεῖτο τὸ μετὰ τὴν πάροδον τοῦ ἰωβιλαίου ἔτους πανηγυρικὸν διὰ πλίνθων κτίσιμον αὐτῆς. Πολλὰ τῶν ἐκ κληρικῶν προερχομένων εἰσοδημάτων ἐξευρέθησαν κατὰ τὴν βαβυλώνειον αἰχμαλωσίαν τοῦ παπισμοῦ (1309 καὶ ἑξῆς), διότι κατ' αὐτὴν οἱ πάπαι ἐν μέρει ἐστερήθησαν τῶν εἰσοδημάτων τοῦ παπικοῦ κράτους.

Οἱ πάπαι μέχρι τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Ῥώμης καὶ ἐγκαταστά-

σεως αὐτῶν ἐν Ἀβινιῶνι (1309) διέμενον ἐν τῷ Λατερανῷ. Τὸ οἴκημα τοῦτο ἀρχικῶς ἀνῆκον εἰς τὴν οἰκογένειαν Λατεράνη, εἶχε περιέλθει εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου Φαύσταν (domus Faustae), ὁ δὲ Μέγας Κωνσταντῖνος παρεχώρησεν αὐτὸ εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἐκ τῆς Ἀβινιῶνος οἱ πάπαι κατῴκησαν ἐν τῷ Βατικανῷ. Οὕτως ὠνομάζετο ὁ πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς Ρώμης πέραν τοῦ Τιβέρεως χῶρος, ὅπου εὑρίσκετο ὁ ἱππόδρομος τοῦ Νέρωνος. Ἐκεῖ εἶχεν ὑποστεῖ τὸ μαρτύριον καὶ ἐκεῖ ἐτάφη ὁ Ἀπόστολος Πέτρος. Ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἔκτισε τὸν ἀρχαῖον ναὸν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, μετακομίσας τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ ἐκ τῆς κατακόμβης τοῦ Ἁγίου Σεβαστιανοῦ, ὅπου εἶχον μεταφερθεῖ τῷ 258 (H. Lietzmann, Petrus und Paulus in Rom, 1927, σελ. 174 κ.ἑξ., 206, 208 καὶ ἑξῆς). Ὁ τάφος καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Πέτρου, ὡς ἦτο ἑπόμενον, εἵλξεν ἐπὶ τέλους καὶ τὸν πάπαν Ρώμης, ἔχοντα εἴπερ ποτε νῦν ἀνάγκην μεγαλυτέρας ἐνισχύσεως ἐκ τοῦ κύρους τοῦ Ἀποστόλου. Ἔκτοτε τὸ Βατικανὸν κατέστη ὁ τόπος διαμονῆς αὐτοῦ. Τῶν ἐν τῇ παπικῇ αὐλῇ προσώπων τὴν ἀνωτάτην θέσιν κατεῖχον οἱ «καρδινάλιοι», οἱ ὁποῖοι ἀρχικῶς ἦσαν οἱ κυριώτεροι πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι τῆς Ρώμης, ἀποτελοῦντες τὸ συμβούλιον τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ρώμης. Ὑπὸ τοῦ Ρώμης Στεφάνου τοῦ Γ' (768 - 772) προσετέθησαν εἰς αὐτοὺς οἱ ἐπίσκοποι τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν προηγουμένως ἦτο δώδεκα, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πάπα περιωρίσθη εἰς ἑπτὰ (769, κυρίως ἐπὶ Πασχάλη τοῦ Β', τῷ 1100) καὶ τέλος εἰς ἓξ (ὑπὸ Καλλίστου τοῦ Β', τῷ 1120). Οὗτοι ἦσαν οἱ ἑπόμενοι: ὁ Ὀστίας, Πόρτου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἡνώθη (τῷ 1120) ἡ ἐπισκοπὴ τῆς Ἁγίας Ρουφίνης (τῆς ἀρχαίας Silva Candida), Ἀλβάνου, Φασκάτης, Σαβίνης καὶ Παλαιστρίνης. Τὸ ὄνομα «καρδινάλιοι» (cardinales) ἀπαντᾷ ἀπὸ τῆς ζ' ἑκατονταετηρίδος. Ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τούτου ἀπαντᾷ περίφρασις, ἡ ὁποία δίδει τὴν ἀρχικὴν καὶ ἀληθῆ ἔννοιαν αὐτοῦ. Οὕτως ἐν ἐπιστολῇ τοῦ Ρώμης Ἰωάννου τοῦ Η' († 882) ἀναφέρονται κληρικοὶ «Cardinis nostri» (ἐπιστολὴ 89η), ἤτοι τῆς ἡμετέρας στρόφιγγος τῆς πύλης, ἑπομένως συνεκδοχικῶς τῆς ἡμετέρας πύλης, τοῦ ἡμετέρου οἴκου, καὶ ἐπειδὴ τὴν φράσιν μετεχειρίζετο ὁ πάπας, ἐσήμαινε «κληρικοὶ τῆς παπικῆς αὐλῆς». Ἡ σημασία τοῦ πάπα ἀντενακλᾶτο ἐπὶ τῶν καρδιναλίων καὶ ἐφ' ὅσον ηὔξανεν ἡ σημασία ἐκείνου, ηὔξανε καὶ ἡ σημασία τούτων. Κατέστησαν οἱ σύμβουλοι καὶ τὰ ὄργανα τοῦ πάπα εἰς τὴν διοίκησιν ὁλοκλήρου τῆς ὑπ' αὐτὸν Ἐκκλησίας.

Ἐπὶ Νικολάου τοῦ Β' (1059) ἀνετέθη εἰς αὐτοὺς ἡ ἐκλογὴ τοῦ πάπα καὶ ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ Ι' ὑπὸ τῆς ἐν Λυῶνι ΙΔ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (1274) ὡρίσθη τὸ Conclave. Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον οἱ καρδινάλιοι δέκα ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πάπα καὶ ἐν τῇ πόλει τοῦ

θανάτου αὐτοῦ, κλειόμενοι ἐντὸς οἰκήματος, μὴ ἐπικοινωνοῦντος μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου καὶ τρεφόμενοι καθ' ἑκάστην μὲ ἓν μόνον φαγητόν, ὤφειλον ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν νὰ ἐκλέξωσι νέον πάπαν, ἄλλως ὤφειλον νὰ πράξωσιν ἐντὸς ἄλλων πέντε ἡμερῶν, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων ἐτρέφοντο μόνον μὲ ὕδωρ, ἄρτον καὶ οἶνον. Ὁ σχετικὸς νόμος ἐπανειλημμένως ἀνεκλήθη καὶ ἐπανειλημμένως ἐπανῆλθεν εἰς ἰσχύν, δὲν φυλάσσεται δὲ ἐν ὅλῃ τῇ αὐστηρότητι αὐτοῦ. Λέων ὁ Θ' (1049-1054) εἰς τὰς θέσεις τῶν καρδιναλίων ἐκάλεσε κληρικοὺς καὶ ἄλλων ἐκκλησιῶν, ἀπὸ δὲ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' (1201) εἰσήχθη ἡ συνήθεια εἰς κληρικοὺς διαμένοντας ἐκτὸς τῆς Ρώμης καὶ ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας νὰ ἀπονέμηται ὁ τίτλος τοῦ καρδιναλίου τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Εἰς ἐπισκόπους εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπονεμηθῇ ὁ τίτλος τοῦ καρδιναλίου πρεσβυτέρου ὡρισμένου ρωμαϊκοῦ ναοῦ. Οἱ καρδινάλιοι προηγήθησαν ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων, ἀκόμη καὶ τῶν ἀρχιεπισκόπων (ἐν ταῖς συνόδοις τῆς Λυῶνος 1245 καὶ 1274). Ὁ Ρώμης Νικόλαος ὁ Δ' (1289) πρὸς συντήρησιν τῶν καρδιναλίων παρεχώρησε τὸ ἥμισυ τῶν περισσοτέρων παπικῶν εἰσοδημάτων. Διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ ἀξιώματος τῶν καρδιναλίων ἦσαν ὁ ἐρυθρὸς πῖλος (ἀπὸ Ἰννοκεντίου τοῦ Δ', 1245), κατ' ἀρχάς, διὰ τοὺς μὴ ἀνήκοντας εἰς μοναχικὰ τάγματα, καὶ ὁ πορφυροῦς μανδύας (ἀπὸ Παύλου τοῦ Β', 1464). Ὁ ἀριθμὸς τῶν καρδιναλίων ἐποίκιλλε κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ἕως ὅτου οὗτος ὡρίσθη εἰς ἑβδομήκοντα, κατ' ἀναλογίαν τῶν ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρων τοῦ Ἰσραὴλ (ἐπὶ Σίξτου τοῦ Ε', 1587), ἐκτὸς τῶν ἓξ ἐπισκόπων τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας, πενήντα πρεσβύτεροι καὶ δέκα τέσσαρες διάκονοι ὡρισμένων ναῶν τῆς Ρώμης.

Τὴν σημασίαν τοῦ πάπα δεικνύουσιν αἱ ὑπ' αὐτοῦ συγκληθεῖσαι *Σύνοδοι τῆς Δύσεως*. Μετεῖχον ἐπίσκοποι καὶ ἄλλων Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως καὶ ἀπεφάσιζον περὶ ζητημάτων γενικωτέρας φύσεως. Πρῶτος Κάλλιστος ὁ Β' τὴν ὑπ' αὐτοῦ συγκληθεῖσαν τοιαύτην σύνοδον τῆς Ρώμης (Λατερανοῦ 1123), ἡ ὁποία ἐπεκύρωσε τὸ κογκορδᾶτον τῆς Βορματίας, ὠνόμασε «γενικὴν» (Mansi, 21, 255), μὴ θέλων νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὴν ὡς οἰκουμενικήν, ἰσάξιον τῶν ἀρχαίων οἰκουμενικῶν συνόδων. Βραδύτερον καὶ αὕτη καὶ ἄλλαι ὅμοιαι αὐτῆς ἔγιναν δεκταὶ ἐν τῇ Δύσει ὡς οἰκουμενικαί. Αὗται εἶναι *πέντε σύνοδοι τῆς Ρώμης* (τοῦ Λατερανοῦ), πλὴν τῆς μνημονευθείσης ἐπὶ Καλλίστου τοῦ Β', ἄλλαι τέσσαρες, ἡ ἐπὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Β' (1139), Ἀλεξάνδρου τοῦ Γ' (1179), Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' (1215) καὶ Ἰουλίου τοῦ Β' (1512). Πρὸς τούτοις *δύο σύνοδοι τῆς Λυών*, ἡ ἐπὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Δ' (1245) καὶ Γρηγορίου τοῦ Ι' (1274), *μία σύνοδος τῆς Βιέννης τῆς Γαλλίας* ἐπὶ Κλήμεντος τοῦ Ε' (1311) καὶ ὡρισμέναι συνεδρίαι *τῆς ἐν Κωνσταντίᾳ τῆς Ἑλβετίας* (1414-1418) καὶ *τῆς ἐν Βασιλείᾳ τῆς Ἑλβετίας συνόδου* (1431-1439), ὅσων, δηλονότι, συνεδριῶν προ-

ήδρευσεν ὁ πάπας ἢ νόμιμος αὐτοῦ ἀντιπρόσωπος ἢ ὡρισμέναι ἀποφάσεις αὐτῶν, ὅσαι ἐπεκυρώθησαν ἔπειτα ὑπὸ πάπα. Ὡς συνέχεια τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου θεωρεῖται ἡ ἐν Φερράρᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ σύνοδος (1438 - 1442). Ὁ πάπας συνεκάλει τὰς συνόδους ταύτας, προήδρευεν αὐτῶν καὶ ἐξέδιδε τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ ὡς παπικὰ διατάγματα (δεκρετάλια). Τοῦτο ἔγινεν ἤδη ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν συνόδων τούτων, τῆς συνόδου τῆς Ρώμης (Λατερανοῦ, 1123). Διὰ τὴν συμμετοχὴν τῆς συνόδου ἐν ταῖς ἀποφάσεσιν, βαθμηδὸν καθιερώθη ἐν τοῖς σχετικοῖς ἐγγράφοις ὁ ἑπόμενος τύπος, ὅτι, δηλαδή, ὁ πάπας ἀποφασίζει «παρούσης τῆς ἱερᾶς συνόδου» (sacro presente concilio), ἢ «τῇ ἐπιδοκιμασίᾳ τῆς ἱερᾶς συνόδου» (sacri approbatione concilii ἢ sacro approbante concilio)[5]. Οὕτως ἡ αὐθεντία τοῦ πάπα ἐξουδετέρωσε τὴν αὐθεντίαν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, αἱ ὁποῖαι ἀπέβησαν συμβουλευτικὰ σωματεῖα τῆς παπικῆς ἐξουσίας.

Ἰσχυρὰ ὄργανα τοῦ παπισμοῦ ἦσαν τὰ *μοναχικὰ τάγματα*. Ἓν μοναχικὸν τάγμα δὲν κατοικεῖ εἰς ἓν μοναστήριον, ἀλλ' εἰς πολλὰ μοναστήρια. Ἡ ἑνότης αὐτοῦ δὲν φαίνεται ἐξωτερικῶς, εἶναι ἐσωτερική, ὑπάρχει ἑνιαία διοργάνωσις. Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία δὲν ἔχει μοναχικὰ τάγματα, διότι δὲν τείνει εἰς τὴν ἑνότητα, ἀλλ' εἰς τὴν διάσπασιν (αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας). Ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ τώρα ἱδρύθησαν τὰ μοναχικὰ τάγματα, διότι διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ παπισμοῦ, τώρα ἐπεκράτησεν ἐν αὐτῇ ἑνότης. Ὅπως ἡ νίκη τοῦ παπισμοῦ ἦτο διὰ τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν ὑποχώρησις τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος καὶ ἐπικράτησις τοῦ ρωμανικοῦ, ἤτοι τοῦ πνεύματος τῶν ρωμανικῶν ἐθνῶν (Ἰταλῶν, Γάλλων καὶ Ἱσπανῶν), οὕτω καὶ τὰ μοναχικὰ τάγματα, στρατολογούμενα κυρίως ἐκ τῶν ρωμανικῶν ἐθνῶν, ἐνίσχυσαν τὸ ρωμανικὸν πνεῦμα, ηὔξησαν τὴν θρησκευτικὴν φαντασίωσιν καὶ τὰς δεισιδαιμονίας. Τὴν ιβ' ἑκατονταετηρίδα ἱδρύθη τὸ τάγμα τῶν *Κιστερσιανῶν*. Ὁ ἡγούμενος Ροβέρτος μετά τινων ὁμοφρόνων ἵδρυσεν εἰς ἐρημικὸν μέρος τῆς Βουργουνδίας (βορείως τοῦ Κλουνιακοῦ) μοναστήριον, ὀνομάσας αὐτὸ Κιστέρσιον (Cistersium, Citeaux, 1098). Εἰς αὐτὸ εἰσῆλθεν ὁ Βερνάρδος (1112), υἱὸς ἀνδρείου ἱππότου, εἰς ἡλικίαν εἴκοσι δύο ἐτῶν, σπουδαστής, ἔχων ἤδη τόσην σημασίαν καὶ ἐπιβολήν, ὥστε ἠκολούθησεν αὐτὸν τριακοντὰς συσπουδαστῶν (συγγενῶν καὶ φίλων), τῶν πλείστων εὐγενῶν, βραδύτερον δὲ καὶ ἄλλοι. Τὸ μοναστήριον ἔλαβε τοιαύτην ἀνάπτυξιν, ὥστε παρέστη ἀνάγκη νὰ ἱδρυθῶσιν ἄλλα ἐκ τοῦ τοῦ πρώτου ἐξαρτημένα μοναστήρια. Ἓν τούτων ἦτο τὸ Κλαιρβὼ

5. Ἡ σύνοδος τοῦ Τριδέντου (1545 - 63) ἐξέδωσε μὲν τὰς ἀποφάσεις, ἀναφέρουσα μόνον ἑαυτήν, «Sacrosancta oecumenica et generalis Tridentina Synodus... decernit (ἀποφασίζει), ἀλλ' ἔπειτα αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς ἐπεκυρώθησαν διὰ παπικῆς βούλλης Πίου τοῦ Δ' (26 Ἰουνίου 1564).

(1115), τοῦ ὁποίου πρῶτος ἡγούμενος ὑπῆρξεν ὁ εἰκοσιπενταέτης Βερνάρδος, ὀνομασθεὶς ἐκ τούτου «Βερνάρδος ὁ τοῦ Κλαιρβώ», μὲ τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο εἶναι γνωστὸς ὡς διάσημος θεολόγος. Ὁ κανὼν τοῦ τάγματος (charta charitatis, 1118) ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ πάπα Πασχάλη τοῦ Β' ἢ Καλλίστου τοῦ Β' (1119), ἀλλ' ἴσχυε καὶ ὁ ἀρχαῖος μοναχικὸς κανὼν τοῦ Βενεδίκτου (στ' ἑκατονταετηρίδος). Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τάγματος ἵστατο ὁ ἡγούμενος τοῦ Κιστερσίου, ἀλλ' ἡ ἐξουσία αὐτοῦ περιωρίζετο διὰ τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῶν ἡγουμένων τῶν ἄλλων μοναστηρίων τοῦ τάγματος, ἡ ὁποία συνήρχετο ἅπαξ τοῦ ἔτους ἐν Κιστερσίῳ. Ὁ θεσμὸς οὗτος ὑπὸ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου τῆς Ρώμης (Λατερανοῦ 1215) ἐπεβλήθη εἰς ὅλα τὰ μοναχικὰ τάγματα, ἀλλ' ἀνὰ πᾶν τρίτον ἔτος (κανὼν 12). Ἕκαστον μοναστήριον διετήρει τὴν ἐσωτερικὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ. Ἐπεκράτει αὐστηρὰ ἄσκησις καὶ ἁπλότης. Οἱ ναοὶ αὐτῶν ἦσαν ἁπλούστατα οἰκοδομήματα, ἄνευ λιθίνων πύργων, πολυτελῶν ἀντικειμένων καὶ ζωηρῶν χρωμάτων. Τὸ τάγμα τῶν Κιστερσιανῶν ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κλουνιακοῦ καὶ κατέστη μεγάλη ἐκκλησιαστικὴ δύναμις κατὰ τὴν ιβ' ἑκατονταετηρίδα, διακριθὲν διὰ τὴν ἐκπολιτιστικὴν δρᾶσιν αὐτοῦ κυρίως ἐν Γερμανίᾳ. Ἐπεδόθη εἰς καλλιέργειαν χέρσων ἐδαφῶν, ὑποδειγματικὴν γεωργίαν, καλλιέργειαν σταφυλῶν καὶ ἄλλων ὀπωρῶν, εἰσαγωγὴν νέων ὀπωροφόρων δένδρων, κτηνοτροφίαν καὶ βιομηχανίαν. Ἐνῷ τὸ ἔνδυμα τῶν Κλουνιακῶν καὶ τῶν ἄλλων Βενεδικτίνων ἦτο μέλαν, τὸ ἔνδυμα τῶν Κιστερσιανῶν εἶχε τὸ χρῶμα τοῦ ἀχρωματίστου μαλλίου, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ὠνομάσθησαν ἀδελφοὶ λευκοὶ ἢ φαιοὶ (albi, grisei). Διὰ τὴν ἐνδυμασίαν αὐτῶν οἱ μοναχοὶ οὗτοι χρησιμοποιοῦνται κυρίως εἰς τὰ θερμὰ κλίματα.

Τὴν ιγ' ἑκατονταετηρίδα τὸ τάγμα τῶν *φραγκισκανῶν*. Ἱδρυτὴς αὐτοῦ ὑπῆρξε Φραγκῖσκος ὁ ἐξ Ἀσσισίου τῆς Ἰταλίας. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἦτο ἐκ τῆς νοτίου Γαλλίας καὶ ὁ Φραγκίσκος ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἐγνώριζε τὴν γαλλικήν. Ὠνομάζετο Ἰωάννης, ἀλλ' ἡ γαλλικὴ καταγωγὴ καὶ ἡ γνῶσις τῆς γαλλικῆς γλώσσης συνετέλεσαν, ὥστε παῖς ἔτι νὰ ὀνομασθῇ Φραγκῖσκος (Francesco = Γαλλάκι), νὰ λησμονηθῇ τὸ πραγματικὸν ὄνομα αὐτοῦ καὶ δημιουργηθῇ πρώτην φορὰν τὸ νέον τοῦτο ὄνομα. Καθ' ὅλον τὸν βίον, ὁσάκις ἤθελε νὰ ψάλλῃ καὶ ἐν γένει νὰ ἐκφράσῃ ζωηρῶς τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ, μετεχειρίζετο τὴν γαλλικήν. Ἔζησε νεανικὸν βίον πλήρη τέρψεων, ἀλλ' ἀσθένεια μετέβαλεν αὐτόν. Τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐκυριεύθη ὑπὸ τοῦ δεκάτου κεφαλαίου τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ματθαίου, ὅπου ὁ Ἰησοῦς ἀποστέλλει τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἰς τὸ κήρυγμα ἄνευ χρυσοῦ, ἀργύρου, πήρας, ὑποδημάτων καὶ ράβδου. Ὁ Φραγκίσκος ἀπεφάσισε νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὸ κατὰ γράμμα, μετ' ἄλλων δὲ ὁμοφρόνων ἤρχισε νὰ περιοδεύῃ καὶ νὰ κηρύττῃ (1208). Τὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα ἐπορίζοντο διὰ τῆς ἐργασίας, ἀλλ' ἐν ἀνάγκῃ ἐζήτουν ἐλεημοσύνην. Ἔζων ἐν πενίᾳ καὶ ἐκλήθησαν βραδύτερον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ

Φραγκίσκου Frátres minores (ἀδελφοὶ μικρότεροι), ἐκ τοῦ ὁποίου προέκυψε τὸ ὄνομα αὐτῶν «Μινορῖται». Ὁ Φραγκῖσκος συνέταξε κυρίως τὸν πρῶτον κανονισμὸν (εἴκοσι σύντομα ἄρθρα), ὁ ὁποῖος ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ἰννοκεντίου τοῦ Γ′ (1210). Ἐξόχως ἀληθοφανὴς εἶναι ἡ διήγησις περὶ τῆς συναντήσεως τῶν δύο τούτων ἀνομοίων καὶ ἀντιθέτων ἀνδρῶν. Ἀφενός, ὁ κοσμοκράτωρ πάπας, σφοδρὸς καὶ ἀγέρωχος κατὰ τὴν ἐμφάνισιν, ὡς ὁ Σολομὼν ἐν ὅλῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ. Ἀφετέρου, ὁ ἁπλοῦς μοναχός, ταπεινὸς καὶ συνεσταλμένος, τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ φτωχά, παλαιά, καὶ βεβαίως ὄχι ἀμέμπτου καθαριότητος. Ἐκ τούτου ἐξηγοῦνται οἱ λόγοι τοῦ Ἰννοκεντίου πρὸς αὐτόν· πήγαινε νὰ ζήσῃς μὲ τοὺς χοίρους. Ὁ Φραγκίσκος τοὺς μεταφορικοὺς λόγους τοῦ πάπα ἐξεπλήρωσε κατὰ γράμμα. Παρουσιάσθη πάλιν εἰς τὸν Ἰννοκέντιον· Κύριε, ἐξεπλήρωσα τὴν ἐντολήν σου. Ἐκεῖνος ἀπήντησε· Θὰ ἔλεγα, ὅτι ἔχεις ἐντός σου τὸν διάβολον, ἂν δὲν ἐφοβούμην μήπως ἔχεις τὸν Θεόν. Οὕτω, τέλος, ἠδυνήθη ὁ εἷς νὰ ἐννοήσῃ τὸν ἄλλον. Ὁ Φραγκίσκος μετὰ δεκαετίαν ἕνεκα παθήσεως τῶν ὀφθαλμῶν ἠναγκάσθη νὰ ἀποσυρθῇ τῆς διευθύνσεως τοῦ τάγματος, τὸ ὁποῖον ἔκτοτε ἀπεμακρύνθη εἴς τινα σημεῖα τῶν ἀρχικῶν βάσεων αὐτοῦ. Τὴν νέαν κατάστασιν ἀντικατοπτρίζει ὁ τρίτος κανονισμός, ὁ ὁποῖος ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ὀνωρίου τοῦ Γ′ (1223). Δὲν ἀναφέρεται πλέον τὸ ἐν περιοδείᾳ κήρυγμα, μέσον δὲ συντηρήσεως κατέστη ἀποκλειστικῶς ἡ ἐλεημοσύνη (ἐπαιτικὸν τάγμα). Ὅπως προηγουμένως διὰ τὴν ἐργασίαν, οὕτω τώρα ὡς ἐλεημοσύνην ὤφειλον νὰ λαμβάνωσιν ὄχι χρήματα, ἀλλὰ τρόφιμα καὶ ἄλλα χρήσιμα εἴδη. Ὁ Φραγκῖσκος ἀποσυρθεὶς τῆς διευθύνσεως τοῦ τάγματος, ἔζη ἰδιωτεύων. Δύο ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (†1226) ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἀλβέρνου (Alvernus, Alverno), μετὰ πολυήμερον, αὐστηροτάτην νηστείαν καὶ συνεχῆ προσευχήν, ἐβυθίσθη εἰς μυστικιστικὴν ἕνωσιν καὶ συνταύτισιν μετὰ τοῦ ἐσταυρωμένου Χριστοῦ. Ἡ αὐθυποβολή, ὅτι καὶ αὐτὸς ἦτο συνεσταυρωμένος, ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε εἰς τὰς παλάμας, τοὺς πόδας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἐσχηματίσθησαν τὰ στίγματα τοῦ ἐσταυρωμένου Χριστοῦ καὶ ἔκτοτε ἔφερεν αὐτά. Ὁ ἴδιος προσεπάθει νὰ κρύψῃ τὰ στίγματα ταῦτα, ἀλλὰ στενῶς μετ᾽ αὐτοῦ συνδεόμενοι ὀπαδοὶ ἔλαβον γνῶσιν αὐτῶν. Τὸ γεγονὸς ἠμφισβητήθη ἐπανειλημμένως, ἀλλὰ σήμερον δὲν ἀμφισβητεῖται πλέον, διότι παρουσιάσθη ἔκτοτε καὶ εἰς ἄλλα πρόσωπα. Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία δύο ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐκήρυξε τὸν Φραγκίσκον ἅγιον (1228). Ὁ Φρασκίσκος ἦτο πάντοτε φαιδρὸς καὶ εὔθυμος, ἀπῄτει δὲ τοῦτο παρὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ. Εἶχε λίαν ἀνεπτυγμένην συναισθηματικότητα, ἡ ὁποία, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἐξεδηλοῦτο εἰς ὅλας τὰς σχέσεις αὐτοῦ. Ἐδείκνυεν ἀπεριόριστον ἀγάπην πρὸς τοὺς πτωχούς, πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, πρὸς ὅλα τὰ ὄντα τῆς φύσεως, αἰσθανόμενος αὐτὰ ὡς ἀδελφούς αὐτοῦ. Οὐδεὶς ἄνθρωπος ἐγεννήθη μὲ τόσον εὐρεῖαν καρδίαν, ὅσον ὁ Φραγκίσκος. Ἀπε-

μάκρυνε τὸ κήρυγμα ἀπὸ τῶν δογματικῶν ζητημάτων καὶ ἔτρεψεν αὐτὸ εἰς τὸν ἐπὶ τῆς γῆς βίον τοῦ Ἰησοῦ. Ἥνωσε τὴν θρησκείαν μετὰ τῆς φύσεως, ἡ ὁποία, δι' αὐτόν, ἦτο ἀπαύγασμα τοῦ αἰωνίου Θεοῦ. Ἔγραψεν «Ὕμνον τοῦ ἡλίου», ἐν τῷ ὁποίῳ ἐκάλει ὁλόκληρον τὴν φύσιν νὰ ὑμνήσῃ τὸν Θεόν. Ὁ Φραγκίσκος ἐπέδρασεν ἐν γένει ἐπὶ τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων, ἰδιαιτέρως ἐπὶ τῶν καλλιτεχνῶν. Οἱ καλλιτέχναι κατὰ τὸν μεσαιῶνα εἶχον ἀπομακρυνθεῖ τῆς φύσεως, ὁ Φραγκίσκος ἔτρεψεν αὐτοὺς εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἀκουσίως ἔγινεν αἰτία νὰ προσέξωσιν οὗτοι περισσότερον τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν φύσιν, συντελέσας καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς τέχνης, κυρίως τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ζωγραφικῆς. Ὁ Φραγκίσκος ἐπέδρασε καὶ κατ' ἄλλην διεύθυνσιν. Ὁ Ρογῆρος Βάκων (†1294), πρόδρομος τῶν νεωτέρων φυσικῶν ἐπιστημῶν (τῆς πειραματικῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως), ἦτο φραγκισκανὸς μοναχός[6].

Τὸ τάγμα τῶν *Δομινικανῶν* ἱδρύθη σχεδὸν συγχρόνως μὲ τὸ προηγούμενον μοναχικὸν τάγμα. Ὁ τῆς ἱσπανικῆς πόλεως Ὄσμης ἐπίσκοπος Διέγος περιοδεύων τὴν νότιον Γαλλίαν συνεβούλευσε τοὺς ἱεροκήρυκας, ὅτι, διὰ νὰ ἔχωσιν ἀποτέλεσμα τὰ κατὰ αἱρετικῶν κηρύγματα αὐτῶν, ἔπρεπε νὰ μιμηθῶσι τὸν βίον τῶν ἀποστόλων. Οἱ αἱρετικοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης, μάλιστα οἱ Καθαροὶ καὶ οἱ Βάλδιοι, εἶχον τῶν βίον τῶν ἀποστόλων, καὶ τοῦτο ἀπετέλει τὴν δύναμιν αὐτῶν. Τὰς συμβουλάς, τὰς ὁποίας ἔδιδεν εἰς ἄλλους, ὁ Διέγος ἐφήρμοσεν εἰς ἑαυτὸν καὶ περιήρχετο κηρύττων καὶ ζῶν ἀποστολικὸν βίον. Ὅτε ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἱσπανίαν, ὁ μετ' αὐτοῦ Ἱσπανὸς κληρικὸς (canonicus, κανονικὸς) Δομίνικος ἔμεινεν ἐν τῇ νοτίῳ Γαλλίᾳ, ἐξακολουθῶν τὸ ἔργον, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ προϊσταμένου αὐτοῦ. Εἷς τῶν ὀπαδῶν ἐν Τουλούζῃ ἐδώρησεν οἰκίαν, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν (1215). Σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο ἡ διὰ τοῦ κηρύγματος καταπολέμησις τῶν αἱρετικῶν. Τὸ τάγμα ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ὀνωρίου τοῦ Γ' (1216) καὶ μετ' ὀλίγα ἔτη ἔλαβε κανόνα ἐπαιτικοῦ τάγματος (1220). Ὁ Δομίνικος, ὁσάκις ἤρχετο εἰς τὴν Ρώμην, ἐκήρυττεν, ἐν δὲ τῷ παπικῷ μεγάρῳ ἐξήγει τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου. Οὕτως ἐτέθη ἡ βάσις τοῦ ἀξιώματος τοῦ παπικοῦ θεολόγου (magister sacri palatii, διδάσκαλος τοῦ ἱεροῦ παλατίου), τὸ ὁποῖον κατελάμβανον πάντοτε Δομινικανοί. Οἱ Δομινικανοὶ κατέστησαν οἱ δογματικοὶ σύμβουλοι τῶν παπῶν. Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία ἐκήρυξε τὸν Δομίνικον ἅγιον δέκα τρία ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ († 1221).

Οἱ Φραγκισκανοὶ καὶ οἱ Δομινικανοὶ εἶναι τὰ σπουδαιότερα ἐπαιτικὰ τάγματα. Τὰ ἐπαιτικὰ τάγματα διαφέρουσι τῶν προηγηθέντων

6. Ὁ Ρογῆρος Βάκων δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὸν ἄλλον τὸν Φραγκῖσκον Βάκωνα († 1626), ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἦτο Ἄγγλος καὶ ἐβάδισεν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ.

μοναχικῶν ταγμάτων καὶ ἐν γένει τοῦ προηγουμένου μοναχικοῦ βίου. Ὁ πρὸ αὐτῶν μοναχικὸς βίος ἀπῄτει ἀκτημοσύνην μόνον τῶν μοναχῶν, τὰ μοναστήρια καὶ τὰ τάγματα ἦσαν ἐγκατεστημένα εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν, εἶχον κτηματικὴν περιουσίαν καὶ ἀπέβησαν σπουδαῖος παράγων τοῦ οἰκονομικοῦ βίου τοῦ μεσαιῶνος. Τὰ ἐπαιτικὰ τάγματα ἦσαν ἐγκατεστημένα εἰς τὰς πόλεις, ἦσαν ἀκτήμονες ὄχι μόνον οἱ μοναχοί, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ τάγματα, οἱ δὲ μοναχοὶ ἔζων ἐκ τῆς ἐλεημοσύνης τῶν πιστῶν. Ἡ μεταβολὴ αὕτη τοῦ μοναχικοῦ βίου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν τότε μεταβολὴν τοῦ οἰκονομικοῦ βίου τῆς Δύσεως. Προηγουμένως βάσις αὐτοῦ ἦτο ἡ ὕπαιθρος χώρα καὶ ἡ γεωργία. Οἱ εὐγενεῖς (βασιλεῖς, δοῦκες, κόμητες καὶ μαρκήσιοι, βαρῶνοι, ἱππόται) ἦσαν μεγάλοι γαιοκτήμονες. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἀνάκτορα αὐτῶν ἦσαν μακρὰν τῶν πόλεων ἐπὶ λόφων πλησίον τῶν κτημάτων αὐτῶν καὶ ὡμοίαζον πρὸς μικρὰ φρούρια. Ἐκ τῶν παραδόξων δὲ τούτων κατοικιῶν τῶν ὁποίων πληθὺς σώζεται μέχρι σήμερον, προήρχοντο τὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα αὐτῶν[7]. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν σταυροφοριῶν (ιβ' ἑκατονταετηρίδος) ἤκμασαν αἱ πόλεις, ὅπου ἐσχηματίσθησαν πλούσιοι ἄνευ κτηματικῆς περιουσίας, ἔχοντες ρευστὸν χρῆμα, ἐκ τοῦ ἐξ ἐπιδράσεως τῆς Ἀνατολῆς ἀναπτυχθέντας ἐμπορίου καὶ τῆς ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιδράσεως ἀναπτυχθείσης βιομηχανίας (ἴδε σελ. 520). Ἀπετέλεσαν τὴν μεταξὺ τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ λαοῦ μέσην τάξιν τῶν ἀστῶν. Τότε μόνον ἦτο δυνατὴ ἡ ἵδρυσις τῶν ἐπαιτικῶν μοναχικῶν ταγμάτων, διότι μόνον ἐν ταῖς πόλεσιν, ὅπου ὑπῆρχεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνηγμένος πολὺς καὶ πλούσιος πληθυσμός, ἦτο δυνατὸν νὰ συντηρηθῶσι τόσοι ἄνθρωποι ἐκ τῆς ἐλεημοσύνης τῶν ἄλλων. Ἀλλ' ἡ ἀρχικῶς ἐπικρατοῦσα ἀκτημοσύνη τῶν ἐπαιτικῶν ταγμάτων, δὲν διετηρήθη. Τὰ τάγματα ἤρχισαν νὰ ἀποκτῶσι περιουσίαν. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐν τῷ τάγματι τῶν Φραγκισκανῶν προὐκάλεσεν ἔριδας. Οἱ αὐστηροὶ ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν διαθήκην τοῦ Φραγκίσκου, ἀποκρούοντες πᾶσαν ἰδιοκτησίαν ἀλλ' οὕτω καθίστων ἀδύνατον τὴν εὐρυτέραν διάδοσιν τοῦ τάγματος. Οἱ χαλαροὶ ἠκολούθουν τὰς βαθμιαίας τροποποιήσεις τοῦ ἀρχικοῦ κανόνος τοῦ τάγματος καὶ ἤθελον νὰ προσαρμοσθῶσι πρὸς τὰς συνθήκας τοῦ κόσμου. Ὁ Ῥώμης Ἰννοκέντιος ὁ Δ' (1245) εὗρε λύσιν εὐφυῆ καὶ γνησίως παπικήν. Τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ τάγματος ἐκήρυξεν ἰδιοκτησίαν τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς ὁποίας ἠδύναντο οἱ μοναχοὶ νὰ κάμωσι μόνον χρῆσιν αὐτῆς (Ἰννοκεντίου τοῦ Δ' βοῦλλα 14 Νοεμβρίου 1245. Νικολάου τοῦ Γ' βοῦλλα 1279. Herzog - Hauck, Realencyklopädie'

7. Διὰ τοῦτο τὰ ὀνόματα ταῦτα συνήθως ὡς πρῶτον συνθετικὸν εἶχον τὴν λέξιν Hohe (ὑψηλή, ὕψωμα) π.χ. Hohenstaufen (Χοενστάουφεν), Hohenzollern (Χοεντζόλλερν), ἢ ὡς δεύτερον συνθετικόν, τὴν λέξιν Burg (πύργος), π.χ. Habsburg (Ἀψβοῦργοι), Glücksburg (Γλυκσβοῦργοι).

τόμος 6, 1899, σελ. 208 καὶ 210). Οἱ αὐστηροὶ δὲν συνεφώνησαν πρὸς τὴν συμβιβαστικὴν ταύτην διαρρύθμισιν. Ὁ Ρώμης Λέων ὁ Ι' (1517) ἀνεγνώρισεν ἀμφοτέρας τὰς μερίδας ὡς δύο ἰδιαίτερα τάγματα Φραγκισκανῶν, τοὺς Observantes (τηρητάς, συντηρητικούς) καὶ τοὺς Conventuales (συμβιβαστικούς, μετριοπαθεῖς). Οἱ πρῶτοι φέρουσι πέδιλα, σανδάλια, οἱ δεύτεροι συνήθη ὑπόδυσιν.

Ἡ διοργάνωσις τῶν Φραγκισκανῶν καὶ τῶν Δομινικανῶν ἦτο ἡ αὐτή. Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τάγματος ἵστατο ὁ γενικὸς ἀρχηγός. Παρὰ τοῖς Φραγκισκανοῖς ὠνομάζετο minister generalis (ὑπουργὸς γενικός), παρὰ τοῖς Δομινικανοῖς magister generalis (διδάσκαλος γενικός). Ἡ διαφορὰ τῶν ὀνομάτων εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς διαφορᾶς τῶν τάσεων τῶν δύο ταγμάτων. Περισσοτέρας σχέσεις πρὸς τὰ γράμματα εἶχε τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν. Ὑπὸ τὸν γενικὸν ἀρχηγὸν εὑρίσκοντο οἱ ἐπαρχιακοὶ ἀρχηγοί, παρὰ τοῖς Φραγκισκανοῖς ὀνομαζόμενοι ministri provinciales (ἐπαρχιακοί), παρὰ τοῖς Δομινικανοῖς ἁπλῶς provinciales (ἐπαρχιακοί). Παρὰ τοῖς Φραγκισκανοῖς ἤρχοντο ἔπειτα οἱ custodes (ἐπιθεωρηταί), παρὰ τοῖς Δομινικανοῖς ἤρχοντο ἀμέσως οἱ προϊστάμενοι τῶν ἐπὶ μέρους μοναστηρίων (priores). Εἰς τὰ ἐπαιτικὰ τάγματα ἡ ἑνότης ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα ἢ εἰς τὰ ἄλλα μοναχικὰ τάγματα. Ἕκαστος μοναχὸς ἦτο προσκεκολλημένος ὄχι εἰς τὸ μοναστήριον, εἰς τὸ ὁποῖον παρέμενεν, ἀλλ' εἰς τὸ ὅλον τάγμα καὶ τὸν γενικὸν ἀρχηγὸν αὐτοῦ, οἱ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ προϊστάμενοι ἦσαν ἁπλοῖ ἀντιπρόσωποι τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ. Ἕκαστος μοναχὸς ἦτο δυνατὸν εἰς ἑκάστην στιγμὴν νὰ λάβῃ διαταγὴν μεταθέσεως εἰς ἄλλο μοναστήριον καὶ εἰς ἄλλην χώραν, ἂν τοῦτο ἀπῄτουν αἱ ἀνάγκαι καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ τάγματος. Διὰ τῶν ἐπαιτικῶν ταγμάτων ἡ πρὸς ἑνότητα ἀνάπτυξις τοῦ μοναχικοῦ βίου τῆς Δύσεως ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον αὐτῆς. Ἀμφότερα τὰ τάγματα λίαν ἐνωρὶς ἀπέκτησαν δύο παραφυάδας, ἤτοι τὸ ἀντίστοιχον γυναικεῖον μοναχικὸν τάγμα (Φραγκισκαναὶ καὶ Δομινικαναὶ μοναχαὶ) καὶ τὸ λεγόμενον τρίτον τάγμα (Tertiarii). Οὗτοι ἦσαν ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ζῶντες ἐν τῷ κόσμῳ, μὲ κοσμικὰς ἐνδυμασίας, ἐν χαλαρᾷ πρὸς τὸ τάγμα συνδέσει, τείνοντες ὅμως ἐπίσης εἰς τὴν χριστιανικὴν τελειότητα. Διὰ τῶν προσώπων τούτων τὰ τάγματα ἤρχοντο εἰς μεγαλυτέραν σχέσιν μὲ τὸν κόσμον καὶ ἐπέδρων καλλίτερον.

Τὰ «Ἱπποτικὰ τάγματα», παρὰ τὸ ὄνομα αὐτῶν, δὲν ἔχουσι μεγάλην σχέσιν μὲ τοὺς ἱππότας. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν αὐτῶν εἶναι ἄλλο. Συνεδύαζον τὸν στρατιωτικὸν καὶ μοναχικὸν βίον, τηροῦντα τὰς τρεῖς μοναχικὰς ὑποχρεώσεις, ἀκτημοσύνην, ἀγαμίαν καὶ ὑπακοήν. Ἀλλ' ἡ ἀγαμία ταχέως ὑπεχώρησε καὶ εἴς τινα τάγματα ἐπετρέπετο εἷς γάμος μετὰ παρθένου. Ὅπως τὰ μοναχικὰ τάγματα, οὕτω καὶ τὰ ἱπποτικὰ εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπικυριαρχίαν τῶν παπῶν, οἱ ὁποῖοι οὕτως ἀπέκτησαν ἰσχυρὸν στρατόν, ἐξυπηρετοῦντα τὰ σχέδια αὐτῶν.

Τὰ σπουδαιότερα ἱπποτικὰ τάγματα εἶναι δύο, τὸ τάγμα τῶν Ἰωαννιτῶν καὶ τὸ τάγμα τῶν Ναϊτῶν, σχετιζόμενα μὲ τὰς σταυροφορίας. Ὅτε τέλη τῆς ια′ ἑκατονταετηρίδος ἐκυριεύθη ἡ Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν σταυροφόρων (1099), ἔλαβε νέαν ζωὴν τὸ ἐκεῖ ὑπάρχον ἰταλικὸν σωματεῖον, τὸ ὁποῖον συνετήρει νοσοκομεῖον διὰ τοὺς χριστιανοὺς προσκυνητάς. Εἰς τὸ σωματεῖον τοῦτο προσῆλθον ἱππόται τινές, οὕτω δὲ ἱδρύθη μέγα νοσοκομεῖον πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ καὶ παραρτήματα εἰς πολλοὺς λιμένας, ἐπὶ τῆς θαλασσίας ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἔφερεν ἐκ τῆς δύσεως εἰς τὴν Παλαιστίνην. Τὴν μεγαλυτέραν ἰδιοκτησίαν ἀπέκτησαν ἐν Γαλλίᾳ καὶ βαθμηδὸν οἱ περισσότεροι τῶν Ἰωαννιτῶν ἦσαν Γάλλοι. Ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ἱερουσαλὴμ προέκυψε τὸ ὄνομα Ἰωαννῖται. Ἕνεκα τῶν ἀνωμάλων περιστάσεων ἦτο ἀνάγκη ὄχι μόνον νὰ περιποιῶνται τοὺς ἀσθενεῖς, ἀλλὰ καὶ νὰ προστατεύωσιν αὐτούς. Διὰ τοῦτο ἔφερον ὅπλα καὶ ἦσαν νοσοκόμοι ὡπλισμένοι. Ἀλλ' ἵνα ἀμφότεραι αἱ ἐργασίαι τελῶνται ἀποτελεσματικώτερον, διῃρέθησαν εἰς ἀδελφοὺς νοσοκόμους καὶ ἀδελφοὺς ὁπλίτας, βαθμηδὸν δὲ ἡ νοσοκομία κατήντησε δευτερεῦον καὶ διεμορφώθη κυρίως εἰς στρατιωτικὸν τάγμα. Ἐν εἰρήνῃ οἱ Ἰωαννῖται ἔφερον μαῦρον μανδύαν μετὰ λευκοῦ σταυροῦ, ἐν πολέμῳ δέ, ἐρυθρὰν στρατιωτικὴν ἐνδυμασίαν. Μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν σταυροφόρων ἐκ τῶν ἁγίων τόπων (1291), οἱ Ἰωαννῖται, μετὰ ὀλιγοετῆ διαμονὴν ἐν Λεμεσῷ τῆς Κύπρου, ἐγκατέστησαν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν κυριευθεῖσαν νῆσον Ρόδον, ὅπου ἔμειναν μέχρι τῆς ἁλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων (1310 - 1522). Ἔπειτα ἐγκατέστησαν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Καρόλου τοῦ Ε′ παραχωρηθεῖσαν Μάλταν, ἀλλ' ἡ ἅλωσις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος (1798) ἔφερε σχεδὸν παντοῦ τὴν διάλυσιν τοῦ τάγματος καὶ δήμευσιν τῆς περιουσίας αὐτοῦ. Λείψανα τοῦ τάγματος τούτου διετηρήθησαν ἐν τῇ διεθνεῖ φιλανθρωπικῇ ἑνώσει, ἡ ὁποία φέρει τὸ ὄνομα «Τάγμα τῆς Μάλτας».

Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιβ′ ἑκατονταετηρίδος ἐννέα Γάλλοι ἱππόται ἀπετέλεσαν σύνδεσμον, σκοποῦντα τὴν ὑποστήριξιν τῶν ἁγίων τόπων καὶ τῶν προσκυνητῶν (1119). Οὗτοι ὑπὸ τοῦ Βασιλέως τῆς Ἱερουσαλὴμ Βαλδουΐνου τοῦ Β′ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ ἀνάκτορα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο ἱδρυθέντα ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος. Ἐκ τούτου προῆλθε τὸ ὄνομα τοῦ τάγματος «Να·ΐ·ται». Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τάγματος ἵστατο, ἰσοβίως ἐκλεγόμενος, ἀρχηγὸς μὲ ἡγεμονικὸν ἀξίωμα. Ὑπ' αὐτὸν εὑρίσκοντο οἱ εὐγενεῖς ἱππόται καὶ κληρικοὶ καὶ οἱ μὴ εὐγενεῖς ὑπηρετοῦντες ἀδελφοί. Ἡ διοργάνωσις τοῦ ἱπποτικοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν ἐπέδρασε καὶ ἀφωμοίωσε τὴν διοργάνωσιν τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν. Οἱ Να·ΐ·ται ἔφερον λευκὸν μανδύαν μετ' ἐρυθροῦ σταυροῦ. Ἕνεκα τῶν πολλῶν προνομίων καὶ δωρεῶν ἤκμασαν καὶ ἀπέκτησαν μέγαν πλοῦτον, μάλιστα ἐν Γαλλίᾳ ὅπου οἱ Πα-

ρίσιοι, καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς ἐγκατάστασις αὐτῶν, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ τάγματος ὀνομασθεῖσα Τέμπλον (Temple), κατέστη τὸ κέντρον τῆς χρηματικῆς συναλλαγῆς τῆς Εὐρώπης. Τὸ τάγμα τῶν Ναϊτῶν, περιορίζον τὴν ἐξουσίαν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ ἐξεγεῖρον τὰς ἁρπακτικὰς διαθέσεις αὐτοῦ, διελύθη διὰ βούλλης τοῦ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν αὐτοῦ εὑρισκομένου πάπα Κλήμεντος τοῦ Ε' (1307), τοῦ πρώτου τῆς Ἀβινιῶνος πάπα.

Διὰ τῆς ἱδρύσεως τῶν μοναχικῶν καὶ ἱπποτικῶν ταγμάτων ὁ μοναχικὸς βίος τῆς Δύσεως ἔφθασεν εἰς ἀκμήν, ἀλλ' ἐπῆλθε πάλιν κατάπτωσις. Τὰ μὲν κάτοχα περιουσίας μοναχικὰ τάγματα διεφθάρησαν ὑπὸ τοῦ πλούτου, τὰ δὲ ἐπαιτικὰ τάγματα, ζῶντα δι' ἐλεημοσύνης ἐν πτωχείᾳ καὶ ἐν ἀναστροφῇ μετὰ τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων, ἐξεβαρβαρώθησαν. Εἰς τὰ πρῶτα ἐπεκράτει χλιδή, ὀκνηρία, παραλυσία, εἰς τὰ δεύτερα ἀπαιδευσία, χυδαιότης, ἐκμετάλλευσις τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος τοῦ λαοῦ. Ἡ ἀναστάτωσις, τὴν ὁποίαν ἐπέφερεν ἡ μεταρρύθμισις τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος (ὁ προτεσταντισμὸς) συνετέλεσεν, ἐξ ἀντιδράσεως, εἰς νέαν ἀκμὴν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν τῇ παπικῇ Ἐκκλησίᾳ.

§ 37. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς θείας λατρείας.

Ὅπως ἡ ἀνάπτυξις τῆς διοργανώσεως ἐξύψωσε τὸν πάπαν ἀπέναντι τῶν ἄλλων κληρικῶν, οὕτως ἡ ἀνάπτυξις τῆς θείας λατρείας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξύψωσεν ἐν γένει τὸν κλῆρον τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι τῶν λαϊκῶν καὶ τὰ μυστήρια ἀπέναντι τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν. Ὑπὸ τῶν θεολόγων ὡρίσθη ἀκριβέστερον ὁ ὅρος «μυστήριον»· διεκρίθησαν τὰ μυστήρια (sacramenta) ἀπὸ τῶν μυστηριοειδῶν (sacramentalia) καὶ ὡρίσθη ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν μυστηρίων - «ἑπτά». Ὁ ἀριθμὸς οὗτος πρώτην φορὰν μαρτυρεῖται τὴν ιβ' ἑκατονταετηρίδα ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ ἐκ Βεργάμου τῆς Βορείου Ἰταλίας († 1146), Πέτρου τοῦ Λομβάρδου († 1164) καὶ σχολιαστῶν τῆς κανονικῆς συλλογῆς τοῦ ἐν Βολωνίᾳ καθηγητοῦ Γρατιανοῦ (Decretum Gratiani, πρὸ τοῦ 1150). Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία ἐπισήμως ἔκαμε λόγον περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου πρώτην φορὰν ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας (1439). Ὑπὸ θεολόγων τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος ὡρίσθη ὁ τρόπος τῆς μεταβολῆς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τῆς θείας εὐχαριστίας εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Ἐχρησιμοποιήθη ἡ Ἀριστοτέλειος διάκρισις οὐσίας καὶ ἰδιοτήτων. Αἱ ἰδιότητες τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου μένουσι, μεταβάλλεται δὲ ἡ οὐσία αὐτῶν («μετουσίωσις»). Ὁ καθορισμὸς οὗτος ἀνεγνωρίσθη ὡς δόγμα ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ἰννοκεντίου ἐν τῇ ιβ οἰκουμενικῇ συνόδῳ τῆς Ρώμης (Λατερανοῦ, 1215). Ἤδη

ἀπὸ τῆς ιβ′ ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τοπικῶν συνόδων ἀπηγορεύθη ἡ μετάδοσις τῆς θείας εὐχαριστίας εἰς τὰ νήπια, ἐκ φόβου βεβηλώσεως αὐτῆς (πτῶσις ἔξω τοῦ στόματος) καὶ ὡς περιττή, διότι τὸ βάπτισμα παρεῖχεν εἰς αὐτὰ ὅ,τι ἐχρειάζοντο. Ἡ ἀπαγόρευσις βαθμηδὸν ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Δύσει γενικῶς (τὴν ιε′ ἑκατονταετηρίδα). Οἱ λαϊκοὶ ἀπεκλείσθησαν τῆς μεταλήψεως τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, δι' ὁμοίας δικαιολογίας, ὅτι, δηλαδή, ὑπῆρχε κίνδυνος βεβηλώσεως αὐτοῦ (χύσις ἔξω τοῦ στόματος), καὶ διότι ἐν τῷ ἄρτῳ ὡς σώματι τοῦ Χριστοῦ συνυπάρχει ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ τὸ αἷμα (Ἄνσελμος ὁ Καντερβουρίας. κυρίως Ἀλέξανδρος ὁ Χαλέσιος). Οἱ λαϊκοὶ μετελάμβανον μόνον τοῦ ἄρτου ἀλλ' ἕνεκα πάλιν φόβου βεβηλώσεως (πτῶσις ψυχίων) ἀντὶ κλωμένου ἄρτου, ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται μικρὰς «ὀστίας». Διὰ τὴν μετάδοσιν τῆς θείας εὐχαριστίας εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἐπανειλημμένως ἔγινεν ἀνωτέρω λόγος περὶ φόβου βεβηλώσεως. Τοῦτο ἐννοεῖ τις, ἂν λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸν ἀρχαῖον τρόπον τῆς μεταδόσεως αὐτῆς (ὅπως σήμερον εἰς τοὺς διακόνους). Ἠδύνατό τις νὰ προσθέσῃ ὅτι ὑπῆρχον καὶ δυσκολίαι διὰ τὴν μετάληψιν μεγάλου ἀριθμοῦ χριστιανῶν. Ἀπῃτεῖτο πολὺς χρόνος καὶ μεγάλη ποσότης ἡγιασμένου ἄρτου καὶ ἡγιασμένου οἴνου. Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν κινδύνων καὶ δυσκολιῶν τούτων, ἡ μὲν ἀνατολικὴ Ἐκκλησία εἰσήγαγε τὴν χρῆσιν τῆς λαβίδος καὶ τὴν δι' αὐτῆς σύγχρονον μετάδοσιν εἰς τοὺς χριστιανοὺς ψιχίων μόνον τοῦ ἡγιασμένου ἄρτου καὶ ἐλαχίστης ποσότητος ἡγιασμένου οἴνου, ἡ δὲ δυτικὴ Ἐκκλησία, διατηροῦσα τὸν ἀρχαῖον τρόπον τῆς μεταδόσεως, ἀπέκλεισεν ὁλοτελῶς τὰ νήπια, ἀπέκλεισε τοῦ ποτηρίου τοὺς λαϊκοὺς καὶ εἰσήγαγε τὴν ὀστίαν. Αἴτιον τῆς προτιμήσεως τῆς λύσεως ἦτο τοῦτο, ὅτι ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία εἶχε τὴν τάσιν νὰ ἐξυψώσῃ τὸν κλῆρον καὶ τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἡ ὕψωσις τῆς ἡγιασμένης ὀστίας ὑπὸ τοῦ ἱερουργοῦντος εἰς ὡρισμένον σημεῖον τῆς λειτουργίας καὶ ἡ προσκύνησις αὐτῆς ὑπὸ τῶν πιστῶν διὰ γονυκλισίας εἰσήχθη ἀρχὰς τῆς ιγ′ ἑκατονταετηρίδος (ὡς συνήθεια ἀπὸ τοῦ 1200, ἐπισήμως τῷ 1217, ἐπὶ τοῦ Ρώμης Ὀνωρίου τοῦ Γ′).

Ἐπεκράτησε τὸ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ κατ' ἐξαίρεσιν τελούμενον διὰ ραντίσματος βάπτισμα («βάπτισμα τῶν κλινικῶν»), μετὰ τῆς δικαιολογίας, ὅτι εἶναι καταλληλότερον διὰ τὰ ψυχρὰ κλίματα. Ἐπεκράτησεν ὁ προηγουμένως ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἁπαντῶν χωρισμὸς τοῦ χρίσματος τοῦ μύρου ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς τελέσεως αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐπισκόπους (ἀμφότερα γνωρίζει ἤδη ὁ Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος, 866), μετὰ τῆς δικαιολογίας, ὅτι ὁ λαμβάνων αὐτό, ἤτοι τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου πνεύματος, πρέπει νὰ ἔχῃ ἀνεπτυγμένην τὴν συνείδησιν (10 - 12 ἐτῶν, ὅτε λαμβάνει πρώτην φορὰν καὶ τὴν θείαν εὐχαριστίαν), καὶ ὅτι ἡ ἀρχαία μορφὴ τοῦ μύρου, ἤτοι ἡ ἐπίθεσις τῶν χειρῶν, ἐτελεῖτο μόνον ὑπὸ τῶν ἀποστόλων. Οἱ ἐν Ἱερου-

σαλὴμ ἀπόστολοι, ἀκούσαντες, ὅτι οἱ Σαμαρῖται ἐβαπτίσθησαν ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Φιλίππου, ἔστειλαν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην, ἵνα ἐπιθέσωσιν ἐπ' αὐτῶν τὰς χεῖρας καὶ δώσωσι πνεῦμα ἅγιον (Πράξεων 8, 12 καὶ 14 - 17). Ἀλλ' ἡ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας εἰσαγωγὴ τοῦ μύρου σκοπὸν εἶχεν ἀκριβῶς νὰ ἄρῃ τὰς δυσκολίας ταύτας. Τὸ μύρον, παρασκευαζόμενον ὑπὸ ἐπισκόπων, φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐπισκοπικὴν εὐλογίαν καὶ μεταφέρει αὐτὴν εἰς τὸν βαπτισθέντα καὶ ἂν ἐφαρμοσθῇ ὑπὸ πρεσβυτέρου. Τὰ δὲ χαρίσματα τοῦ ἁγίου πνεύματος, τὰ ὁποῖα μεταδίδει τὸ μύρον, δὲν ἐξαρτῶνται βεβαίως ἐκ τῆς προϋποθέσεως, ὅτι ὁ χριόμενος ἔχει ἀνεπτυγμένην συνείδησιν. Τὸ ζήτημα καταντᾷ ἄλλο. Τὶ εἶναι, ἆρά γε, καλλίτερον· νὰ ἐνθυμῆταί τις, πότε ἔγινε χριστιανός, τὰς ὑποσχέσεις τὰς ὁποίας ἔδωσε καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τὰς ὁποίας ἀνέλαβεν, ἢ νὰ μὴ ἐνθυμῆται ταῦτα καὶ νὰ νομίζῃ ὅτι ἐκ γενετῆς καὶ φύσει εἶναι χριστιανός ; Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία προύτίμησε τὸ πρῶτον· ἡ ἀνατολική, τὸ δεύτερον. Ἡ ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία εἰσήγαγε τὸ χρίσμα τοῦ μύρου κατὰ τὴν χειροτονίαν τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἐπισκόπων, τέλη τῆς ι' ἑκατονταετηρίδος, ἐκ τῆς φραγκικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ εὐχέλαιον ἐθεωρήθη ὡς τελευταῖον ἐφόδιον διὰ τὴν ἄλλην ζωήν· σύνοδοι ὅμως (Worcester, 1240, κανὼν 19. Exeter, 1287, κανὼν 6) καὶ ἐπίσκοποι ἐπολέμησαν τὴν σχηματισθεῖσαν γνώμην, ὅτι δι' αὐτοῦ διακόπτει τις πᾶσαν σχέσιν μετὰ τοῦ κόσμου καὶ ὅτι ἐν περιπτώσει ἀναρρώσεως ὀφείλει νὰ ζῇ βίον ἀσκητικόν, ἀποφεύγων τὸ κρέας καὶ τὸν γάμον.

Ἐν τῇ ἐξομολογήσει ἐπεκράτησαν αἱ «ἀφέσεις» (indulgendiae). Ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐγεννήθη ἡ ἰδέα ἐκμεταλλεύσεως τῶν ὑπὸ τοῦ ἐξομολογητοῦ ἱερέως ἐπιβαλλομένων τιμωριῶν καὶ τῶν τιμωριῶν τοῦ καθαρτηρίου πυρός. Ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῶν τιμωριῶν τούτων ὠνομάσθη «indulgendia» (εὐμένεια, συγγνώμη, ἄφεσις). Αἱ ἀφέσεις τῶν *τιμωριῶν* ἔλαβον τοιαύτην ἀνάπτυξιν, ὥστε ἐπεσκίασαν τὰς ἀφέσεις τῶν *ἁμαρτιῶν* (remissio peccatorum) ἐξ εἰλικρινοῦς μετανοίας. Ὑποσυνειδήτως ἢ ἐνσυνειδήτως ἐπιστεύθη, ὅτι διὰ τῶν ἀντισταθμισμάτων αἴρονται μετὰ τῶν τιμωριῶν καὶ αἱ ἁμαρτίαι. *Ὡς ἀντισταθμίσματα ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ ἑπόμενα.* Τὸ νὰ δίδῃ τις χρήματα δι' οἱονδήποτε σπουδαῖον σκοπὸν (παρουσιάσθη περὶ τὴν η' ἑκατονταετηρίδα) [1]. Τὸ

1. Τὸ ἀρχαιότερον τοῦτο ἀντιστάθμισμα ἀρχικῶς ὡρίζετο εἰδικῶς δι' ἕκαστον πρόσωπον καὶ ὠνομάζετο «redemtiones» (ἐξαγοραί), ἔπειτα ὅμως ὅλα τὰ ἀντισταθμίσματα ὡρίζοντο κυρίως διὰ παπικῆς βούλλης, γενικῶς, ἀσχέτως πρὸς ὡρισμένα πρόσωπα. Ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην ὠνομάσθησαν «indulgentiae (ἀφέσεις ἀπὸ τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος). Αἱ «ἐξαγοραὶ» (redemtiones) ὑπῆρξαν αἱ ρίζαι τῶν «ἀφέσεων» (Harnack, Dogmengeschichte, 3, 327, σημ. 2), ἢ ἁπλῆ προϋπόθεσις αὐτῶν (Loofs, Dogmengeschichte, 496, σημ. 1), ἢ μεταξὺ ἀμφοτέρων ὑφίστατο μόνον ἀναλογία καὶ ὁμοιότης (Brieger, ἐν Herzog - Hauck, Realencyklopädie, 9, 77) ; Τὸ ζήτημα εἶναι ἀντικείμενον συζητήσεως. Ὁ ὅρος indulgentia προηγουμένως ἀπήντα ἐνίοτε ἀντὶ τῆς «remissio peccatorum».

νὰ φονευθῇ τις ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν ἀπίστων (ἀπὸ τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος), βραδύτερον, τὸ νὰ μετάσχῃ τις τοῦ ἀγῶνος τούτου. Ὅταν ἤρχισαν αἱ σταυροφορίαι (τὴν ια' ἑκατονταετηρίδα), τὸ νὰ μετάσχῃ τις αὐτῶν, οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι νὰ πράξωσι τοῦτο, ἠδύναντο, νὰ δώσωσι χρηματικὸν ποσὸν (ἀπὸ τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος). Ὅταν ἔπαυσαν αἱ σταυροφορίαι, ἐφευρέθησαν τὰ ἰωβιλαῖα ἔτη (1300), ἡ κατ' αὐτὰ μετάβασις εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἐπὶ δεκαπενθήμερον τοὐλάχιστον διαμονὴ ἐν αὐτῇ, οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι νὰ πράξωσι τοῦτο, ἠδύναντο νὰ στείλουν χρηματικὸν ποσὸν (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 526). *Διὰ τῶν μνημονευθέντων ἀντισταθμισμάτων τούτων τίνων τιμωριῶν ἄφεσιν ἐλάμβανέ τις*; Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀνεπτύχθη εἰς τρεῖς βαθμίδας. Κατ' ἀρχὰς ἀπηλλάσσετο ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐκκλησιαστικῶν τιμωριῶν, τὰς ὁποίας ἐπέβαλλεν ὁ ἐξομολογῶν ἱερεὺς (νηστείας, προσευχάς, γονυκλισίας, εὐσεβεῖς ὁδοιπορίας). Βαθμηδὸν ὁλονὲν σαφέστερον ἐσχηματίζετο ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἀπηλλάσσετο καὶ τῶν τιμωριῶν τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ. Τέλος, ἀνεγνωρίσθη, ὅτι διὰ τῶν ἀντισταθμισμάτων τούτων ἠδύνατό τις καὶ ἤδη ἀποθανόντα νὰ σώσῃ ἐκ τῶν τιμωριῶν τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς (ἐπὶ Σίξτου τοῦ Δ', 1476). Ἀλλὰ τίνι δικαιώματι ὁ πάπας ἠδύνατο νὰ ἄρῃ τὰς τιμωρίας τοῦ καθαρτηρίου πυρός; Τὴν ἀπάντησιν ἔδωσαν οἱ σχολαστικοὶ θεολόγοι τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος — πρῶτος ὁ δομινικανὸς Οὖγος ἐκ Σάγκτου Κάρου (St Cher, προαστίου τῆς γαλλικῆς Βιέννης), περὶ τὸ 1230, ἔπειτα ὁ Ἀλέξανδρος Χαλέσιος καὶ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης. Ἐδημιουργήθη οὕτως ἡ θεωρία ὅτι ὁ πάπας διαθέτει τὸν θησαυρὸν τῶν περισσευόντων ἀγαθῶν ἔργων τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἁγίων καὶ διὰ τοῦ θησαυροῦ τούτου ἰσοφαρίζει τὰς τιμωρίας τῶν ἁμαρτωλῶν. Πρὸς πιστοποίησιν, ὅτι δι' ἀντισταθμίσματος ἀπηλλάγη τις τῶν ἐκκλησιαστικῶν τιμωριῶν τοῦ κόσμου τούτου καὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρός, ἐλάμβανε σχετικὸν ἔγγραφον (συγχωροχάρτιον), ἡ ἄφεσις ὅμως τῶν ἁμαρτιῶν (τῆς ἐνοχῆς) παρείχετο ὑπὸ ἐξομολογητοῦ ἱερέως ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ προσαχθέντος ἐγγράφου. Ἀρχικῶς ἔπρεπέ τις νὰ εὕρῃ τὸν ἐξομολογητὴν ἱερέα, ἀλλὰ βραδύτερον, ἀπὸ τοῦ Ρώμης Βονιφατίου τοῦ Η' (1300), εἰς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον τῆς πωλήσεως καὶ ἀγορᾶς τῶν συγχωροχαρτίων ἦσαν παρόντες εἰδικοὶ ἐξομολογηταὶ ἱερεῖς, εἰς τοὺς ὁποίους κατέφευγε. Τὸ συγχωροχάρτιον περιεῖχε καὶ ἐξομολογητικὴν ἐπιστολὴν διὰ τῆς ὁποίας ἠδύνατό τις εἰς τὸ μέλλον ἅπαξ ἐν τῷ βίῳ καὶ ἅπαξ ἐν κινδύνῳ ζωῆς νὰ λάβῃ παρ' οἱουδήποτε ἐξομολογητοῦ ἱερέως ἄφεσιν ὅλων τῶν ἁμαρτημάτων. Τὰ πρῶτα ἴχνη τοιούτων ἐπιστολῶν ἀπαντῶσι τῷ 1294, πιθανῶς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πάπα Βονιφατίου τοῦ Η'. Κατὰ τὴν ιγ' ἑκατονταετηρίδα ἡ συγχωρητικὴ εὐχὴ ἔλαβεν ἄλλην μορφήν. Ἐν αὐτῇ ὁ ἱερεὺς δὲν παρακαλεῖ τὸν Θεὸν νὰ συγχωρήσῃ τὸν ἁμαρτωλόν, ἀλλ'

αὐτὸς συγχωρεῖ αὐτὸν («ego te absolvo» ἐγὼ σὲ συγχωρῶ)[2]. Ὑπὸ τῶν πωλούντων τὰ συγχωροχάρτια καὶ τῶν διδόντων τὴν ἄφεσιν δὲν ἐτονίζετο ἡ ἀνάγκη εἰλικρινοῦς μετανοίας, ἀλλά, δι' εὐνοήτους λόγους, ὁλονὲν περισσότερον ἐπλέκετο τὸ ἐγκώμιον τῶν πωλουμένων καὶ ἀγοραζομένων συγχωροχαρτίων. Οὕτως ὁ λαὸς ἐκ τῆς πείρας ἐσχημάτιζε τὴν ἀντίληψιν, ὅτι διὰ τῶν διδομένων χρημάτων ἀπαλλάσσεταί τις ὄχι μόνον τῶν τιμωριῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνοχῆς τῆς ἁμαρτίας.

Ηὔξησεν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν τὴν ἑορτὴν τῆς Ἁγίας Δωρεᾶς, ἑορταζομένην τὴν Πέμπτην (καὶ κατὰ μετάθεσιν τὴν Κυρικὴν) μετὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς. Ἀφορμὴν ἔδωσεν ἡ μοναχὴ Ἰουλιανὴ ἐν Λύττιχ τῆς Γερμανίας (σήμερον τοῦ Βελγίου), ἡ ὁποία ἑσπέραν τινά, προσευχομένη, εἶδε τὴν πανσέληνον ἔχουσαν ὀπὴν (1246). Τὴν ὀπτασίαν ταύτην ἐξήγησεν ὡς σημεῖον τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἑορτῶν ἔλειπεν ἑορτὴ πρὸς τιμὴν τῆς ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ τελουμένης μετουσιώσεως. Ἡ μετουσίωσις εἶχεν ἀναγνωρισθεῖ ὡς δόγμα τριάντα ἔτη πρὸ τῆς μνημονευθείσης ὀπτασίας τῆς Ἰουλιανῆς (ὑπὸ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' ἐν τῇ ΙΒ' Οἰκουμ. συνόδῳ τῆς Ρώμης τοῦ 1215). Ἦτο νέον τι. Ἱερεύς τις ἐν Βολσένῃ τῆς Ἰταλίας (βορείως τῆς Ρώμης) κατὰ τὴν θείαν λειτουργίαν ἐξ ἀπροσεξίας ἔρριψε σταγόνα καθηγιασμένου οἴνου ἐπὶ τοῦ εἰλητοῦ («ἀέρος»), ὅπου ἐσχηματίσθη αἱματόχρους κηλὶς ἐν σχήματι ὀστίας. Τοῦτο ἐθεωρήθη θαῦμα. Ὁ Ρώμης Οὐρβανὸς ὁ Δ' (1264), διατελέσας ἀρχιδιάκονος ἐν Λύττιχ, καθιέρωσε τὴν ἑορτὴν τῆς Ἁγίας Δωρεᾶς, ἀλλ' ἐπεκράτησεν, ὅτε ὁ πάπας Κλήμης ὁ Ε' ἀνενέωσεν αὐτὴν ἐν τῇ ΙΕ' Οἰκουμ. Συνόδῳ τῆς Βιέννης (τῆς Γαλλίας, 1311). Πρὸς πανηγυρισμὸν τῆς ἑορτῆς ταύτης ἡ παπικὴ Ἐκκλησία εἰσήγαγε μεγαλοπρεπῆ λιτανείαν, κατὰ τὴν ὁποίαν περιφέρεται ἡ λεγομένη Monstrance ἢ Sactissimum, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἡ καθηγιασμένη ὀστία τῆς θείας εὐχαριστίας. Οὕτως ἡ παπικὴ Ἐκκλησία διαδηλοῖ τὸν θρίαμβον αὐτῆς κατὰ τὴν ιγ' ἑκατονταετηρίδα καὶ εὔχεται τὴν ἐκμηδένισιν τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς. Ὅπως ἐν τῇ Ἀνατολῇ, οὕτω καὶ ἐν τῇ Δύσει ἀνεπτύχθησαν θρησκευτικαὶ παραστάσεις, διὰ τὰς ὁποίας μετεχειρίζοντο τὴν ἑλληνικὴν λέξιν «μυστήρια», μὲ λατινικὴν μορφὴν «mysteria». Ἐνῷ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ αὐτὸ ὄνομα ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ διὰ τὰ ἑπτὰ μυστήρια καὶ διὰ τὰς θρησκευτικὰς παραστάσεις, ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία, φυλάξασα διὰ τὰ ἑπτὰ μυστήρια τὴν λατινικὴν λέξιν sacramenta, ἐχρησιμοποίησε διὰ τὰς θρησκευτικὰς παραστάσεις τὴν ἑλληνικὴν λέξιν. Μόνον τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀρκεῖ νὰ δείξῃ ὅτι αἱ παραστάσεις ἦλθον ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Ἄλλοτε ἐπεκρά-

2. Παρουσιάσθη βαθμηδὸν ἀπὸ τοῦ 1200 (Loofs, Dogmengeschichte, σελ. 488), ἀναφέρεται δὲ ὑπὸ τῆς συνόδου τῶν Τρεβίρων, 1227, καν. 4 (Hefele, 5, 948).

τει ἡ γνώμη, ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ παραστάσεις μετεφέρθησαν αὐτούσιοι ἐκ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Δύσιν, κατὰ τὰς σταυροφορίας. Σήμερον ὅμως γίνεται δεκτόν, ὅτι μόνον ἡ ἔμπνευσις προῆλθεν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ δὲ ἀνάπτυξις ἐκεῖ ἦτο διάφορος (V. Cottas, Le théatre à Byzance, 1931, σελ. 152 - 155). Ἐν τῇ Δύσει προσήγγισαν πρὸς τὸ κοσμικὸν θέατρον, ἀπεμακρύνθησαν τῶν ναῶν καὶ ἔπαυσαν παριστανόμενα ὑπὸ κληρικῶν. Ἐκτὸς τῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων ὑπῆρχον καὶ θρησκευτικαὶ παρῳδίαι λίαν χαρακτηριστικαὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῆς Δύσεως. Κατὰ τὴν «ἑορτὴν τῶν τρελλῶν», τὴν πρώτην τοῦ ἔτους, ἐξελέγετο ἐπίσκοπος (ἢ ἀρχιεπίσκοπος ἢ πάπας) τῶν τρελλῶν καὶ παρῳδοῦντο τὰ ἱερατικὰ ἄμφια καὶ αἱ ἐκκλησιαστικαὶ τελεταί. Κατὰ τὴν «ἑορτὴν τῆς ὄνου» ἐτιμῶντο αἱ τρεῖς ἁγιογραφικαὶ ὄνοι, τὰ χριστούγεννα,ἡ ὄνος τοῦ Βαλαάμ, τὴν 14ην Ἰανουαρίου, ἡ ὄνος τῆς Παρθένου, καὶ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων, ὁ πῶλος, ὁ ὁποῖος ἔφερε τὸν Ἰησοῦν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ἑορτὰς εἰσήγετο εἰς τὸν ναὸν ὄνος ἐνδεδυμένος ἱερὸν ἄμφιον, οἱ δὲ συνοδοὶ ἔψαλλον ἀστεῖον ᾆσμα. Κατὰ τὴν «ἑορτὴν τοῦ ἐπισκόπου παιδὸς» (εἰς ἀνάμνησιν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου σφαγιασθέντων νηπίων, 28 Δεκεμβρίου), παῖς φέρων πλήρη ἐπισκοπικὴν στολήν, ὑπεδύετο τὸ πρόσωπον ἐπισκόπου καὶ ἐξεφώνει λόγον, ἐτελοῦντο δὲ ἐν τῷ ναῷ χοροί. Κατὰ τὴν Κυριακὴν τοῦ πάσχα εἰς ἀποζημίωσιν τῆς μακρᾶς νηστείας, ἀντὶ κηρύγματος, ἐλέγοντο ἀστειότητες καὶ βωμολοχίαι, προκαλοῦσαι τὸν γέλωτα. Ὠνομάσθη «πασχάλειος γέλως».

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ιδ´ ἑκατονταετηρίδος ἐνεφανίσθησαν οἱ «νεκρικοὶ χοροί». Παριστάνετο ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ θάνατος ἀποσπᾷ τὸν ἄνθρωπον αἰφνιδίως ἐκ τοῦ μέσου τῆς ζωῆς καὶ σύρει αὐτὸν εἰς νεκρικὸν χορόν. Οἱ μετέχοντες ἐπροσωποποίουν τὰς διαφόρους τάξεις τῆς κοινωνίας καὶ τὰ διάφορα ἐπαγγέλματα, ἐρχόμενοι εἰς βραχὺν διάλογον μὲ τὸν σύροντα τὸν χορὸν Θάνατον. Ἀρχικῶς ἐτελεῖτο κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Μακκαβαίων, καὶ ἐν Γαλλίᾳ ὠνομάζετο λατινιστὶ chorea Machabaeorum (χορεία, χορὸς τῶν Μακκαβαίων) καὶ γαλλιστὶ danse macabre. Ἐκ τούτου προέκυψεν ἡ σημερινὴ φράσις «μακάβρειος» τελετὴ ἢ διασκέδασις. Σήμερον παρὰ τοῖς δυτικοῖς τελεῖται μόνον ὁ «νιπτὴρ» μὲ τὴν γνωστὴν ἐκκλησιαστικὴν μορφήν, συνήθως ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῶν Βενεδικτίνων, τὰ δὲ πάθη τοῦ Χριστοῦ ἐν Oberammergau τῆς Βαυαρίας ὑπὸ τῶν χωρικῶν (ἀπὸ τοῦ ἔτους 1634), ἀνὰ πᾶσαν δεκαετίαν, μεταφερθέντα ἐκεῖ ἐκ τοῦ πλησίον κειμένου μοναστηρίου Ἔτταλ. Ηὔξησεν ὁ ζῆλος πρὸς προσκύνησιν καὶ ἀπόκτησιν ἁγίων λειψάνων. Τὴν ὤθησιν ἔδωσαν οἱ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἐπιστρέφοντες σταυροφόροι, κομίζοντες πολλὰ ἅγια λείψανα. Ὁ ἐκλέκτωρ τῆς Σαξωνίας Φρειδερῖκος ὁ Σοφός, ὁ προστατεύσας τὸν Λούθηρον, εἶχεν ἐν Βυττεμβέργῃ συλλέξει πέντε χιλιάδας διάφορα ἅγια λείψανα· ὁ ἐκλέκτωρ καὶ ἀρχιεπίσκοπος

Μογουντίας Ἀλβρέχτος εἶχε συλλέξει ἐν Χάλλη περίπου ἐννέα χιλιάδας τεμάχια λειψάνων καὶ σαράντα δύο ὁλόκληρα σώματα ἁγίων· πλούσιός τις ἐκ Νυρεμβέργης Νικόλαος Μοῦφφελ ἤθελεν ἑκάστην ἡμέραν νὰ ἀποκτᾷ καὶ ἓν λείψανον, κατώρθωσεν ὅμως νὰ συλλέξῃ μόνον τριακόσια ὀκτώ, διότι ἐν τῷ μεταξύ, ἕνεκα καταχρήσεως, κατεδικάσθη εἰς τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον.

Ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ ἀπὸ τῆς η' ἑκατονταετηρίδος διεμορφώθη βαθμηδὸν καὶ εἰς διαφόρους ποικιλίας ὁ «ρωμανικὸς ρυθμός». Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Καρολιδῶν ἐπεκράτει εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν τῶν Ἄλπεων χώρας καὶ τὴν ιβ' ἑκατονταετηρίδα ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἀκμῆς. Προέκυψεν ἐκ τροποποιήσεως τοῦ ρυθμοῦ τῆς βασιλικῆς (ἴδε § 8, σημ. 16), ὄχι ἄνευ ἐπιδράσεως τοῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, τοῦ ὁποίου κύριον χαρακτηριστικὸν ἦτο ὁ τροῦλλος. Ἐξυψώθη τὸ μεσαῖον κοῖτος, προεξετάθη καὶ ἐξυψώθη τὸ ἐγκάρσιον κοῖτος (transept) καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ οὕτω σχηματισθέντος σταυροειδοῦς σχήματος ἐτέθη κυκλικὸς ἢ πολυγωνικὸς τροῦλλος ἐπὶ ἀναλόγου τυμπάνου (περιτοιχίσματος). Τὰ παράθυρα, αἱ θύραι καὶ αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ διακοσμήσεις ἔληγον ἄνω εἰς κυκλικὰ τόξα. Οἱ πύργοι (κωδωνοστάσια), ἦσαν ἀρχιτεκτονικῶς ἡνωμένοι μετὰ τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, τὰ δὲ ἀνοίγματα καὶ ἡ στέγη αὐτῶν ἔληγον ἐπίσης εἰς κυκλικὰ τόξα. Ἐσωτερικῶς, ἀντὶ κιόνων, ὑπῆρχον πεσσοὶ ἢ ἐναλλαγὴ ἀμφοτέρων, ἵνα, οὕτω, βασταχθῇ τὸ βάρος τοῦ οἰκοδομήματος. Ἡ σύνδεσις τῶν πεσσῶν καὶ τῶν κιόνων (τὰ «ἐπιστήλια») ἐγίνετο διὰ τόξων κυκλικῶν. Τὰ καλλίτερα δείγματα ρωμανικοῦ ρυθμοῦ εἶναι οἱ καθεδρικοὶ ναοὶ τοῦ Σπάϋερ (Speyer) Μογουντίας (Mainz) καὶ Βορματίας (Worms) ἐν Γερμανίᾳ. Ἀπὸ τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος ἐκ τοῦ ρωμανικοῦ ρυθμοῦ προέκυψεν ἐν τῇ βορείῳ Γαλλίᾳ ὁ «γοτθικὸς ρυθμός», τοῦ ὁποίου ἡ ἀκμὴ ἐπῆλθε τὴν ιγ' ἑκατονταετηρίδα. Ἐκλήθη οὕτω κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος περιφρονητικῶς, ἀλλὰ καὶ ἡ ὀνομασία καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ αὕτη κρίσις ἦτο ἐσφαλμένη, διότι ὁ γοτθικὸς ρυθμὸς οὔτε δημιούργημα τῶν Γότθων ἦτο, οὔτε βάρβαρος. Εἰς τὰ παράθυρα, τὰς θύρας καὶ τὰ ἐπιστήλια ἀντὶ κυκλικῶν τόξων ἐχρησιμοποιήθησαν τόξα ὀξέα. Τὸ αὐτὸ ἔγινε καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι ἀνελύοντο εἰς ἀλλεπαλλήλους σειρὰς μικρῶν λιθίνων τόξων, ὀξέων, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνάγκην μόνον λεπτῆς γομώσεως καὶ ἄφινον μεγάλα παράθυρα. Εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς στέγης καὶ τῶν πύργων ἐχρησιμοποιοῦντο ἐπίσης ὀξέα τόξα. Διὰ τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ ἐξεδηλώθη ἡ ἀκμὴ τοῦ παπισμοῦ. Ὅπως ὁ πάπας ἐθεωρήθη ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐφαίνετο ἐγγίζουσα τὸν οὐρανόν, οὕτω καὶ αἱ αἰχμαὶ τῶν κωδωνοστασίων τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ ἐφαίνοντο διατρυπῶσαι τὸν οὐρανὸν καὶ εἰσερχόμεναι εἰς αὐτόν. Τὰ καλλίτερα δείγματα γοτθικοῦ ρυθμοῦ εἶναι οἱ καθεδρικοὶ ναοὶ τῆς Κολωνίας (Köln) καὶ τοῦ

Οὔλμ (Ulm) ἐν Γερμανίᾳ, τῶν Ρείμων (Reims), τοῦ Στρασβούργου καὶ ἡ Παναγία τῶν Παρισίων ἐν Γαλλίᾳ. Ἐν Ἰταλίᾳ ὁ γοτθικὸς ρυθμὸς δὲν ἐφηρμόσθη ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ αὐστηρότητι. Εἰς τοὺς τοίχους ἐχρησιμοποιοῦντο μεγάλα τόξα καὶ μικρὰ παράθυρα, ὥστε ἔμενον εὐρύχωροι ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων. Ἐν τῇ ζωγραφικῇ οἱ Βυζαντινοὶ ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι οἱ διδάσκαλοι τῶν Ἰταλῶν, οὗτοι δὲ διδάσκαλοι τῶν ἄλλων δυτικῶν. Ὁ γοτθικὸς ρυθμός, ὁ ὁποῖος περιώρισε τὴν ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων, δὲν ἦτο εὐνοϊκὸς διὰ τὴν τοιχογραφίαν, ηὐνόησεν ὅμως τὴν ὑαλογραφίαν τῶν παραθύρων, τὴν εἰκονογραφίαν, τῶν ἐπιθεμάτων τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ τὴν γλυπτικήν. Ἡ κατασκευὴ ἀγαλμάτων, βαθμηδὸν εἰσαχθεῖσα εἰς τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ἔφθασεν εἰς σημαντικὴν ἀκμήν. Μόνον ἐν Γερμανίᾳ ἡ ἐπικράτησις τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ ἔβλαψε τὴν φυσικότητα τῶν γλυπτικῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα ἔγιναν ἐπιμήκη καὶ ἔλαβον διακοσμητικὸν χαρακτῆρα. Ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Νικόλαος καὶ Ἰωάννης Πιζᾶνος, πατὴρ καὶ υἱός, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ιγ′ ἑκατονταετηρίδος, ἐμελέτησαν καὶ ἐζήτησαν νὰ μιμηθῶσι τὰ ἀρχαῖα γλυπτικὰ ἔργα. Ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἐποχῇ ἡ ζωγραφικὴ ἤρχισε νὰ ἀπομακρύνεται τῆς βυζαντινῆς τέχνης καὶ νὰ πλησιάζῃ τὴν φύσιν. Ἐν Ἰταλίᾳ δὲν εἶχε δεσπόσει ὁ αὐστηρὸς γοτθικὸς ρυθμὸς καὶ ὑπῆρχεν ἔδαφος ἀσκήσεως τῆς ζωγραφικῆς. Αἱ παραστάσεις ἐλαμβάνοντο ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν βίων τῶν ἁγίων, μάλιστα δὲ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Φραγκίσκου τοῦ ἐξ Ἀσσισίου. Κέντρον τῆς νεωτεριζούσης ταύτης τέχνης ἦτο ἡ Τοσκάνη καὶ διεκρίθη ὁ Giotto di Bondone (1266 - 1336). Πρῶτος αὐτὸς ἀντὶ στάσεως προσεπάθησε νὰ παραστήσῃ κίνησιν καὶ εἶχε πολλοὺς ὀπαδούς. Εἶναι ὁ πρόδρομος τῆς μεγάλης ἀκμῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ζωγραφικὴ ἔφθασεν ἐπὶ τῆς Ἀναγεννήσεως.

ΣΗΜ. *Ὁ χριστιανικὸς βίος ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὸν μεσαιῶνα.* Ἐξηκολούθουν τὰ ἐπακόλουθα τῆς ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐπιδρομῆς τῶν ἡμιβαρβάρων τότε γερμανικῶν φύλων. Ἐν τοῖς λαοῖς, οἱ ὁποῖοι προέκυψαν ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν παλαιῶν καὶ νέων κατοίκων, ἐκράτει τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου καὶ ἑπομένως ἀγριότης ἠθῶν. Ἀρχὰς τῆς ια′ ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθεν ἐν Γαλλίᾳ πολυετὴς πεῖνα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔφθασαν εἰς τὸ σημεῖον, νὰ φονεύωσιν ἀνθρώπους, ἵνα δι᾽ αὐτῶν τραφῶσι. Τοῦτο ἔδωσεν ἀφορμήν, ἵνα οἱ ἐπίσκοποι τῶν γαλλικῶν ἐπαρχιῶν Ἀκιτανίας καὶ Βουργουνδίας λάβωσι γενικώτερα μέτρα κατὰ τῆς ἀγριότητος τῶν ἠθῶν. Ἐκήρυξαν ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ καὶ «ἀπαγορεύσεως» (καταπαύσεως πάσης ἱεροτελεστίας) τὴν «Εἰρήνην τοῦ Θεοῦ», ἤτοι πενταετῆ κατάπαυσιν πάσης ἐχθροπραξίας (1034 καὶ ἑξῆς), μὲ σκοπὸν νὰ ἀνανεώσωσιν αὐτὴν μετὰ τὴν πάροδον τῆς προθεσμίας ταύτης. Ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἐπεδοκιμάσθη πολλαχόθεν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Βελγίῳ, ἀλλ᾽ ἐδείχθη ἀνεφάρμοστος. Διὰ τοῦτο περιώρισαν τὴν εἰρήνην εἰς «Ἀνακωχὴν τοῦ Θεοῦ» (Treuga Dei. Treuga = trève, ἀνακωχή). Κατ᾽ αὐτήν, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν ἀφορισμοῦ καὶ «ἀπαγορεύσεως», ἀπηγορεύοντο αἱ συγκρούσεις εἰς

ὡρισμένας ἐποχὰς τοῦ ἔτους, ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς Τετάρτης μέχρι τῆς πρωΐας τῆς Δευτέρας (ἀπόφασις ἐπισκόπων τῆς νοτίου Γαλλίας, 1041), ἀπὸ τῆς νηστείας τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῆς ἑορτῆς τῶν Ἐπιφανίων, ἀπὸ τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς μέχρι τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ, ἀπὸ τῆς πρὸ τῆς Ἀναλήψεως Κυριακῆς μέχρις ὀκτὼ ἡμέρας μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν (ἀπόφασις τοῦ ἡγεμόνος τῆς Νορμανδίας, ἀπόφασις τῆς συνόδου τῆς Ναρβόνης, 1054, καὶ ἄλλων) καὶ κατά τινας ἄλλας ἡμέρας (ἀπόφασις τῶν μνημονευθεισῶν συνόδων). Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν ἐπίλοιπον χρόνον ἀπηγορεύετο ἡ προσβολὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσώπων, ἐκκλησιαστικῶν κτιρίων, ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων, προσκυνητῶν, ἐμπόρων, γεωργῶν καί, ἐν γένει, παντὸς ἀνυπερασπίστου. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνακωχῆς τοῦ Θεοῦ ἦσαν ἐνθαρρυντικά, διὰ τοῦτο εὗρε μίμησιν καὶ ἐκτὸς τῆς Γαλλίας. Πάπαι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος κατέστησαν τὴν ἀνακωχὴν τοῦ Θεοῦ γενικὸν ἐκκλησιαστικὸν νόμον καὶ μάλιστα ὁ Ρώμης Ἀλέξανδρος ὁ Γ' (σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ, 1179), τοῦ ὁποίου τὸ δεκρετάλιον εἰσήχθη εἰς τὸ Corpus juris canonici (ὑπὸ Γρηγορίου Θ'). Πρὸς τούτοις ἐπεκράτει πίστις εἰς τὴν μαγείαν. Ἡ Ἐκκλησία κατεπολέμησεν αὐτὴν κατὰ δύο διαφόρους τρόπους. Κατ' ἀρχάς, ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες καὶ σύνοδοι κατεπολέμησαν τὴν πίστιν εἰς τὴν μαγείαν ὡς ἐθνικὴν ἰδέαν καὶ ἑπομένως ψευδῆ καὶ ἀνύπαρκτον, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος ἡ πίστις αὕτη ἤρχισε νὰ γίνεται δεκτὴ καὶ ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν. Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης († 1274) συμπεριέλαβεν αὐτὴν ἐν τῷ θεολογικῷ αὐτοῦ συστήματι καὶ ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Η' ἔν τινι βούλλῃ αὐτοῦ (1484). Δύο δομινικανοὶ μοναχοί, ὁ Ἰάκωβος Σπρέγκερ καὶ ὁ Ἑρρῖκος Κραΐμερς, συνέταξαν τὸν κατὰ τῶν μάγων κώδικα, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Σφύρα τῶν κακοποιῶν» (Malleus maleficarum, 1489), ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπεστήριζον τὴν πίστιν εἰς τὴν μαγείαν, παρεῖχον ὁδηγίας πρὸς προφύλαξιν ἀπ' αὐτῆς καὶ τὸν τρόπον τῆς καταδιώξεως αὐτῆς. Οὕτως ἡ ἀπὸ τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος σποραδικῶς ἀρχίσασα καταδίωξις τῶν μάγων καὶ μαγισσῶν καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὰς δίκαι ἔλαβον μεγάλην ἔντασιν. Αἱ μάγισσαι ἦσαν σχετικῶς περισσότεραι. Ὀρθῶς ἐλέχθη, «πολλαὶ μὲν μάγισσαι, ὀλίγοι δὲ μάγοι». Οἱ διὰ τὴν σύλληψιν αὐτῶν ἐντεταλμένοι ὑπάλληλοι ἐνίοτε δὲν κατώρθουν νὰ συλλάβωσι πρόσωπα, ἀλλὰ μόνον ζῷα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὰς μαγείας, αἶγας ἢ χοιρίδια ἢ ἄλλα ζῷα περισσότερον ἐξωτικά. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἰσήγοντο τὰ ζῷα ταῦτα εἰς δίκην. Ὑπάρχουσι παραδείγματα διεξαγωγῆς δίκης τοιούτων ζῴων, τὰ ὁποῖα ἐδικάσθησαν, κατεδικάσθησαν καὶ ὑπέστησαν τὴν θανατικὴν ποινήν, χωρὶς νὰ κατορθώσωσι νὰ ἀπολογηθῶσιν. Ἡ μετ' ὀλίγον ἐμφανισθεῖσα ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμισις τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος ὄχι μόνον δὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν ὑποχώρησιν τῶν διώξεων τούτων, ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυσεν αὐτάς. Αὐτὸς ὁ Λούθηρος καὶ οἱ ἄλλοι μεταρρυθμισταὶ ἐπεδοκίμασαν τὰς διώξεις ταύτας. Πρῶτος φιλολογικῶς ἐπολέμησε τὴν πίστιν εἰς τὴν μαγείαν ὁ Διαμαρτυρόμενος ἰατρὸς Ἰωάννης Βάϋερ (Weyer, † 1588), ἠκολούθησαν δὲ αὐτὸν ἄλλοι. Ἡ «Διαφώτισις» τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος ἠδυνήθη νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν δεισιδαιμονίαν ταύτην ἀπὸ τοῦ κόσμου τῶν λογίων.

§ 38. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν θεολογικῶν γραμμάτων.

Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς *σχολαστικῆς θεολογίας* ἀπαντῶσι παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς θεολόγοις, Λεοντίῳ τῷ Ἐρημίτῃ («Βυζαντίῳ», στʹ ἑκατονταετηρίδος) καὶ Ἰωάννῃ τῷ Δαμασκηνῷ (ηʹ ἑκατονταετηρίδος). Τὸ σύγγραμμα τοῦ Δαμασκηνοῦ «Πηγὴ γνώσεως» ἦτο γνωστὸν ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ τῆς θʹ ἑκατονταετηρίδος, μετεφράσθη δὲ εἰς τὴν λατινικὴν μέσα τῆς ιβʹ ἑκατονταετηρίδος. Προὐκάλεσεν ἢ ἐνίσχυσεν ὁμοίαν θεολογικὴν κίνησιν ἐν ταῖς ἐπισκοπικαῖς καὶ μοναστηριακαῖς σχολαῖς τῆς Δύσεως, ἐκ τῶν ὁποίων αὕτη πρώτην φορὰν ὠνομάσθη σχολαστικὴ (σχολικὴ θεολογία), ἄνευ οὐδεμιᾶς μομφῆς. Ἡ σχολαστικὴ θεολογία τῆς Δύσεως διὰ τῆς Λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἐζήτει μόνον (ὡς ἡ ἀνατολικὴ σχολαστικὴ θεολογία) νὰ διασαφήσῃ καὶ συστηματοποιήσῃ τὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ νὰ πείσῃ τοὺς ἀνθρώπους περὶ αὐτῶν, ἀποδεικνύουσα αὐτὰ σύμφωνα πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ ἀναιροῦσα τὰς ἐνδεχομένας κατ᾽ αὐτῶν ἐνστάσεις. Ὅπως ὁ γοτθικὸς ρυθμὸς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, οὕτω καὶ ἡ σχολαστικὴ θεολογία εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ἀκμῆς τοῦ παπισμοῦ. Αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ἐκφράζουσι πάντοτε τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Μεταξὺ γοτθικοῦ ρυθμοῦ καὶ σχολαστικῆς θεολογίας ὑπάρχει ὁμοιότης. Ὅπως αἱ αἰχμαὶ τῶν κωδωνοστασίων τῶν γοτθικῶν ναῶν ἐφαίνοντο διατρυπῶσαι τὸν οὐρανὸν καὶ εἰσερχόμεναι εἰς αὐτόν, οὕτω καὶ ἡ σχολαστικὴ θεολογία ἐζήτει νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὰ οὐράνια καὶ τὰ θεῖα καὶ νὰ κατακτήσῃ αὐτὰ διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἡ Λογικὴ διδάσκει τοὺς νόμους τοῦ νοῦ καὶ ἑπομένως τὸν ὀρθὸν τρόπον τῆς διαπραγματεύσεως τῶν ζητημάτων. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς λογικῆς ἐν τῇ διαπραγματεύσει τῶν ζητημάτων ὠνομάσθη «διαλεκτική», διὰ τῆς ὁποίας δύναταί τις νὰ διδάξῃ, ἀποδείξῃ καὶ πείσῃ. Μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ιβʹ ἑκατονταετηρίδος ἦσαν γνωστὰ μόνον λογικά τινα συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους (Περὶ κατηγοριῶν καὶ Περὶ ἑρμηνείας) ἐν λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Βοηθίου (Boëthius, † 525). Ἐξ αὐτῶν ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Δύσει διαλεκτικὴ ἐπιστήμη. Ἡ πρώτη ἀξιοσημείωτος χρησιμοποίησις αὐτῆς ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Γάλλῳ Βερεγκαρίῳ καὶ τῷ Ἰταλῷ Λαφράγκ, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ιαʹ ἑκατονταετηρίδος. Ὁ πρῶτος ἦτο «κανονικὸς» (canonicus) καὶ καθηγητὴς ἐν τῇ ἐπισκοπικῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ Τούρ, ὁ δεύτερος ἦτο ἡγούμενος τῆς ἐν τῇ Νορμανδίᾳ τῆς Γαλλίας μονῆς τοῦ Μπὲκ καὶ τέλος ἀρχιεπίσκοπος Καντέρβουρυ. Ἀμφότεροι ὀπαδοὶ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου ἦλθον εἰς σύγκρουσιν πρὸς ἀλλήλους περὶ τοῦ ζητήματος τῆς θείας εὐχαριστίας. Ὁ Βερεγκάριος, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς λογικῆς κατὰ τρόπον ὀρθολογιστικόν, ἀπέκρουεν ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ

τὴν μετουσίωσιν καὶ ἐπεδοκίμαζε τὸ σύγγραμμα τοῦ Ρατράμνου (De corpore et sanguine Domini), θεωρῶν αὐτὸ σύγγραμμα τοῦ Ἰωάννου Ἐριγένους. Ἀμφότεροι (Ράτραμνος καὶ Ἐριγένης) εἶχον ζήσει τὴν θ' ἑκατονταετηρίδα. Ὅπως ὁ Ράτραμνος, οὕτω καὶ ὁ Βερεγκάριος ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ ἐδέχετο μόνον τὴν παρουσίαν τῆς δυνάμεως τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Ὁ μετὰ τὴν καθαγίασιν ἄρτος καὶ οἶνος διαφέρουσι τῶν πρὸ τῆς καθαγιάσεως, ὅσον τὸ μετὰ τὴν καθαγίασιν ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος διαφέρει τοῦ πρὸ τῆς καθαγιάσεως. Μόνον οἱ πιστοὶ μεταλαμβάνουσι τῆς δυνάμεως τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Βερεγκάριος κατεδικάσθη ἐπανειλημμένως καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὰς δοξασίας αὐτοῦ καὶ ἀποδεχθῇ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας († 1088). Ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Λαφράγκ, ἂν καὶ παρουσίαζεν ἑαυτὸν ἐχθρὸν τῆς διαλεκτικῆς, ἐν τούτοις, δι' αὐτῆς ὑπεστήριξε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀντίληψιν τῆς θείας εὐχαριστίας.

Ὁμοεθνὴς καὶ μαθητὴς τοῦ Λαφράγκ ὑπῆρξεν ὁ *Ἄνσελμος* († 1109), ὁ ὁποῖος, γεννηθεὶς ἐν Ἀόστῃ τοῦ Πεδεμοντίου τῆς Ἰταλίας, διεδέχθη αὐτὸν ἐν τῇ ἡγουμενίᾳ τοῦ Μπὲκ (Bec) καὶ τῇ ἀρχιεπισκοπῇ τῆς Καντερβουρίας. Οὗτος θεωρεῖται πατὴρ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας τῆς Δύσεως. Ὡς βάσιν ἔθεσε τὴν φράσιν «πιστεύω, ἵνα ἐννοῶ» (credo, ut intelligam), ἡ ὁποία δι' ἄλλων λέξεων ἀπήντα παρ' Αὐγουστίνῳ. Ἀνεχώρει ἐκ τῆς παραδεδομένης ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ ἐζήτει νὰ φθάσῃ εἰς τὴν κατανόησιν αὐτῆς. Ἀλλ' εἶχε τόσην πεποίθησιν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ, ὥστε ἐνόμιμιζεν, ὅτι δύναται νὰ ἀποδείξῃ ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα. Δι' αὐτὸν δὲν ὑπῆρχον δόγματα ὑπερβαίνοντα τὸν ὀρθὸν λόγον. Ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ, εἰς οὐδένα ἄλλον δύναταί τις νὰ εὕρῃ τόσην πεποίθησιν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ. Ἐν τῷ «Μονολογίῳ» καὶ τῷ «Προσλογίῳ» ἐζήτησε νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ὀντολογικῆς ἀποδείξεως, τῆς ὁποίας αὐτὸς ἦτο ὁ ἐφευρέτης. Ἡ ἀπόδειξις αὕτη δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐκ τοῦ κόσμου πείρας, ἀλλ' εἶναι ἀνεξάρτητος αὐτῆς. Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ὡς τελείου ἐμπερικλείει κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν ὕπαρξιν, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦτο τέλειος. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ σκεφθῇ ἄλλον τελειότερον, ἔχοντα καὶ τὴν ὕπαρξιν. Ὁ μοναχὸς Gaunilo παρετήρησεν εἰς τὸν Ἄνσελμον, ὅτι ἡ ὀντολογικὴ ἀπόδειξις αὐτοῦ δὲν ἀποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν τοῦ Θεοῦ. Ἀποδεικνύει μόνον, ὅτι, ἂν σκεφθῇς τὸν Θεὸν ὡς τέλειον, εἶσαι ὑποχρεωμένος νὰ σκεφθῇς αὐτὸν καὶ ὡς ὑπάρχοντα, ἀλλὰ ἂν πράγματι ὑπάρχῃ, τοῦτο δὲν ἀποδεικνύεται. Ὁ Ἄνσελμος ἀπήντησε διὰ τοῦ «Ἀπολογητικοῦ» καὶ ἡ ἀπάντησις αὐτοῦ σχετίζεται μὲ τὸν «πραγματισμὸν» (realismus), περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, ἐκεῖ δὲ θὰ ἴδωμεν καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἀνσέλμου. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, τῷ ἐπιγραφομένῳ «Cur deus homo» (Διατὶ ὁ Θεὸς ἄνθρωπος) ἐζήτησε νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀνάγ-

κην τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ. Ἡ θεία δικαιοσύνη ἀπῄτει ἱκανοποίησιν (satisfactio), τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο νὰ τελέσῃ, ἦτο, ἄρα, ἀνάγκη νὰ τελέσῃ αὐτὴν ὁ θεάνθρωπος. Διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης πρῶτος ὁ Ἄνσελμος τὴν ὑπὸ τοῦ Τερτυλλιανοῦ καθορισθεῖσαν νομικὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς ἐξομολογήσεως καὶ τῆς μετανοίας μετέφερεν ἐπὶ τῆς σχέσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ζητήματι τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ Χριστοῦ (Harnack, Dogmengeschichte, τόμος II, σελ. 179 κ. ἑξ. τόμος III, σελ. 389 καὶ ἑξῆς). Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ De Trinitate et de incarnatione Verbi (Περὶ τῆς Τριάδος καὶ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Λόγου) ἀναπτύσσει καὶ ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν. Ὁ Ἄνσελμος, φυγὼν ἐκ τῆς Ἀγγλίας διὰ τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, διέτριψεν ἐν Ἰταλίᾳ, παρέστη δὲ εἰς τὴν ἐν Βάρῃ σύνοδον (1098), ἡ ὁποία ἐσκόπει νὰ ἑνώσῃ τοὺς Ἕλληνας, καὶ ἐν αὐτῇ ἀνέπτυξε τὴν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Τὰ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ χρησιμοποιηθέντα ἐπιχειρήματα ἐξέθεσεν ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ De processione spiritus (Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ πνεύματος). Ἔγραψε καὶ ἄλλα συγγράμματα.

Ὁ *Πέτρος Ἀβαιλάρδος* (1079 - 1142) ἐκ τῆς γαλλικῆς Βρετάννης καταγόμενος, ἐμορφώθη ἐν Παρισίοις, ὅπου ἐδίδαξεν ἰδιωτικῶς μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας. Λαϊκὸς ὤν, συνῆψε μετὰ τῆς μαθητρίας αὐτοῦ Ἐλοΐζης τοιαύτας σχέσεις, ὥστε οἱ συγγενεῖς αὐτῆς ἠκρωτηρίασαν αὐτόν. Γενόμενος μοναχὸς τοῦ Ἁγίου Διονυσίου πλησίον τῶν Παρισίων, ἐξηκολούθησε νὰ διδάσκῃ, ἀποκτῶν ὁλονὲν μεγαλυτέραν φήμην. «Τὰ βιβλία αὐτοῦ διεδίδοντο ὑπὲρ τὴν θάλασσαν καὶ τὰς Ἄλπεις». Τὸ κύριον σύγγραμμα αὐτοῦ ἐπεγράφετο «Sic et non» (Ναὶ καὶ ὄχι). Ἐπραγματεύετο δογματικὰ καὶ ἠθικὰ ζητήματα. Ἐπὶ ἑκάστου ζητήματος παρέθετε τὰς γνώμας τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' αὗται διέφερον ἀλλήλων, ὁ δὲ Ἀβαιλάρδος διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἐζήτει κυρίως νὰ εὕρῃ τὴν μίαν ὀρθὴν γνώμην. Διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης ὑπεδείκνυε καὶ ἀνεδείκνυε τὰς διαφωνίας τῶν πατέρων. Τοῦτο ἀντέβαινεν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπεσκίαζε τὰς διαφορὰς ταύτας. Ὁ Ἀβαιλάρδος ὡς βάσιν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ἔθετε τὸ ἀπόφθεγμα: «nihil credendum, nisi prius intellectum» (οὐδὲν πιστευτέον, εἰ μὴ πρότερον ἐννοηθῇ). Τοῦτο ἐπίσης ἀντέβαινεν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ὁποίαν, πιστευτέα καὶ τὰ μὴ ἐννοητά. Ὁ Ἀβαιλάρδος, ἐργαζόμενος κατὰ τὸν μνημονευθέντα τρόπον, ἀπεμακρύνετο τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας. Ἀφ' ἑνὸς ἐπλησίαζε τοὺς δυναμικοὺς μοναρχιανούς, διότι τὰ μὲν τρία πρόσωπα τῆς ἁγίας Τριάδος ἐδέχετο ὡς τρεῖς ἰδιότητας τοῦ Θεοῦ (παντοδυναμίαν, σοφίαν καὶ ἀγάπην), τὴν δὲ ἐνσάρκωσιν ὡς δυναμικὴν ἐνοίκησιν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἀν-

θρώπῳ Ἰησοῦ. Ἀφετέρου, ἐδέχετο, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς τὸ σωτηριῶδες ἔργον ἐτέλεσε διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ, ὁ δὲ σταυρικὸς θάνατος εἶχε μόνον ψυχολογικὴν καὶ ἠθικὴν σημασίαν. Ἡ δι' αὐτοῦ δειχθεῖσα ἀγάπη ἐγέννησεν ἐν τῷ ἁμαρτωλῷ ἀνθρώπῳ ἀντίστοιχον ἀγάπην, ἡ ὁποία ἠλευθέρωσεν αὐτὸν τῆς δουλείας τῆς ἁμαρτίας καὶ ἀνασυνέδεσε τὰς μετὰ τοῦ Θεοῦ σχέσεις. Οὕτω βλέπομεν, ὅτι ἡ σχολαστικὴ θεολογία τοῦ Ἀβαιλάρδου μετατρέπετο εἰς ὀρθολογισμόν. Ὡς βάσιν ἔθετεν τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ ἀπέρριπτεν ὅ,τι δὲν συνεφώνει πρὸς αὐτόν. Κατ' ἀρχὰς κατεδικάσθη τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ (De unitate et trinitate divinae, Περὶ θείας ἑνότητος καὶ τριαδικότητος) ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Σουασσὼν (βορειοανατολικῶς τῶν Παρισίων, 1121) καὶ ἠναγκάσθη διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ χειρῶν νὰ παραδώσῃ αὐτὸ εἰς τὸ πῦρ. Ἔπειτα κατεδικάσθησαν προτάσεις ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Σὲνς (νοτιοανατολικῶς τῶν Παρισίων, 1140). Ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Β' ἀφώρισεν αὐτὸν καὶ τοὺς ὀπαδούς, κατεδίκασε τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἰς τὴν διὰ πυρὸς καταστροφήν, αὐτὸν δὲ εἰς περιορισμὸν ἐν μοναστηρίῳ. Ὁ ἡγούμενος τοῦ Κλουνιακοῦ Πέτρος ὁ Σεβαστὸς (Venerabilis) παρέσχεν εἰς τὸν Ἀβαιλάρδον καταφύγιον, πέμψας δὲ εἰς τὸν πάπαν τὴν ἀπολογίαν ἢ ὁμολογίαν τοῦ Ἀβαιλάρδου, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος ὑπετάσσετο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπέτυχε τὴν ἄδειαν νὰ διέλθῃ ἐν τῷ Κλουνιακῷ ἐν εἰρήνῃ τὰς ὑπολειπομένας αὐτοῦ ἡμέρας († 1142). Ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος τοῦ Ἀβαιλάρδου διεσώθη ἐν τῇ σχολαστικῇ θεολογίᾳ πρῶτον, διότι ἔφερε νομικὸν χαρακτῆρα (sic et non, εἶδος δίκης) καὶ ἀνταπεκρίνετο εἰς τὸ νομικὸν πνεῦμα τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 129), δεύτερον, διότι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπέφευγον τὰς παρεκτροπὰς αὐτοῦ. Ἐδείκνυον, δηλονότι, σαφέστερον, ὅτι δὲν ἤθελον νὰ ἀναδείξωσι τὰς διαφωνίας τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ νὰ ἄρωσιν αὐτάς, περιωρίζοντο δὲ εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας. Ὁ σπουδαιότερος μαθητὴς αὐτοῦ ἦτο ὁ ἐκ Νοβάρας *Πέτρος Λομβάρδος* († 1160), κατ' ἀρχὰς καθηγητὴς καὶ ἔπειτα ἐπίσκοπος τῶν Παρισίων. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ Sententiarum libri quattuor (Γνωμῶν βιβλία τέσσαρα) ἔχει πρώτην φορὰν τὴν διαίρεσιν, ἡ ὁποία μέχρι σήμερον τηρεῖται εἰς τὰς Δογματικὰς (περὶ Θεοῦ, δημιουργίας, σωτηρίας, μυστηρίων, ἐσχάτων). Ἀνεγνωρίσθη ἐπισήμως ὑπὸ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ κατέστη ἡ δογματικὴ τῶν ἑπομένων ἑκατονταετηρίδων, σχολιασθεῖσα πολλάκις.

Ἡ σχολαστικὴ θεολογία ἤκμασε τὴν ιγ' ἑκατονταετηρίδα, διότι τότε ὁ παπισμὸς ἔφθασεν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας συνετέλεσεν ἡ ἵδρυσις τῶν πανεπιστημίων, ἡ ἐνασχόλησις τῶν ἐπαιτικῶν ταγμάτων μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ κυρίως ἡ γνῶσις ὁλοκλήρου τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος ἐγνώσθησαν διὰ λατινικῶν μεταφράσεων Ἰτα-

λῶν λογίων ὅλα τὰ λογικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους (τὸ «Ὄργανον»), ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐφάνη τὴν ἑπομένην ἑκατονταετηρίδα· τότε ἡ σχολαστικὴ θεολογία ἀπέκτησε μεγαλυτέραν βαθύτητα καὶ μεγαλύτερον πλοῦτον. Πρὸς τούτοις ἐγνώσθησαν καὶ τὰ ἄλλα συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ταῦτα εἶχον μεταφρασθεῖ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὸ συριακὸν ὑπὸ τῶν νεστοριανῶν καθηγητῶν τῶν θεολογικῶν σχολῶν τῆς Νισίβεως καὶ τῆς Ἐδέσσης. Ὑπὸ τῶν αὐτῶν μετεφράσθησαν ἐκ τοῦ συριακοῦ εἰς τὸ ἀραβικὸν καὶ ὑπὸ Ἰουδαίων λογίων τῆς Ἱσπανίας καὶ τῆς Γαλλίας μετεφράσθησαν ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ εἰς τὸ λατινικόν. Βυζάντιον, Ἔδεσσα, Βαγδάτη, Κορδούη καὶ Παρίσιοι εἶναι οἱ περιφανεῖς σταθμοὶ τῆς θριαμβευτικῆς ταύτης πορείας τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα ἦσαν φυσικά, μεταφυσικά, ψυχολογικά, ἠθικὰ καὶ πολιτικά, ὁλόκληρος ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία τότε ἀκόμη περιελαμβάνετο ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ. Ἐξ αὐτῶν ἠρύετό τις γενικὴν περὶ τοῦ παντὸς θεωρίαν, περὶ θεοῦ, φύσεως καὶ ἀνθρώπου. Ὅλη ἡ γνῶσις αὕτη δὲν ἀντέκειτο εἰς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ καὶ δὲν περιείχετο ἐν αὐτῇ καὶ ἦτο ἀνεξάρτητος αὐτῆς, στηριζομένη ὄχι ἐπὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἀλλὰ ἐπὶ τῆς ἐργασίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἤτοι ἀνθρωπίνου νοῦ. Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία εὑρεθεῖσα πρώτην φορὰν πρὸ τοῦ ζητήματος τούτου, κατὰ τὸ γραφικὸν λόγιον «ὁ μὴ μεθ' ἡμῶν καθ' ἡμῶν ἐστι», διετέθη κατ' ἀρχὰς κατὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους. Προσετέθη καὶ ἄλλο αἴτιον. Μετὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους εἶχον μεταφρασθεῖ καὶ τὰ συγγράμματα τῶν Ἀράβων σχολιαστῶν αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐξ ἐπιδράσεως τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἦσαν πανθεϊσταὶ (ἰδίως ὁ Ἀβερρόης). Οὗτοι, μάλιστα, εἶχον ἐπιδράσει ἤδη ἐπὶ τῶν μεταφραστῶν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ λατινικόν, ὥστε τὸ κείμενον αὐτοῦ εἶχε λάβει πανθεϊστικὴν χροιάν. Δύο καθηγηταὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας ἐν Παρισίοις (Ἀμαλρῖχος, † 1204, καὶ Δαυῒδ Δινάντος, † μετὰ τὸ 1215) ἐδίδαξαν πανθεϊσμὸν (συνταύτισιν θεοῦ καὶ φύσεως). Ἀμφότεροι κατεδικάσθησαν καὶ συγχρόνως ἀπηγορεύθη ἡ δημοσία καὶ ἰδιωτικὴ χρησιμοποίησις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν σχολιαστῶν αὐτοῦ (1210 καὶ 1215). Ἀλλὰ μετὰ δεκαπενταετίαν ἔμαθον νὰ κάμωσι διάκρισιν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν σχολιαστῶν αὐτοῦ, καθόσον μάλιστα ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Δύσις ἐγνώρισε τὸν Ἀριστοτέλην ἐκ μεταφράσεων ἀμέσως ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἡ Ἐκκλησία ἤρχισε νὰ μεταβάλλῃ γνώμην περὶ τῶν νέων γνώσεων, τὰς ὁποίας ἐκόμισαν τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους, αἱ ὁποῖαι δὲν περιείχοντο μὲν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διδασκαλίᾳ, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀντέκειντο πρὸς αὐτήν. Διὰ τοῦτο, συμφώνως πρὸς ἄλλο γραφικὸν λόγιον «ὁ μὴ καθ' ἡμῶν μεθ' ἡμῶν ἐστι», ἦρε τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων (1231, ὁ Ρώμης Γρηγόριος ὁ Θ') καὶ ἤρχισεν ἡ μεγάλη αὐτῶν ἐπίδρασις. Αἱ ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιστημονι-

καὶ γνώσεις, μὴ ἀντικείμεναι εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν, ἠδύναντο νὰ συμβιβασθῶσι καὶ ἑνωθῶσι μετ' αὐτῆς, τὸ ἔργον δὲ ἀκριβῶς τοῦτο ἀνέλαβον οἱ σχολαστικοὶ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς ταύτης. Τοῦτο ἐπέτυχον κατὰ τὸν ἑπόμενον τρόπον. Ὅλαι αἱ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἤτοι τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης, γνώσεις ἀποτελοῦσι προπαιδείαν διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν, τρόπον τινὰ τὸν προθάλαμον τῆς θεολογίας. Ἐν τῷ προθαλάμῳ τούτῳ ὄργανον τῆς εὑρέσεως τῶν ἀληθειῶν εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος, ὁ ὁποῖος ἀφ' ἑαυτοῦ δύναται νὰ φθάσῃ εἰς γενικάς τινας θρησκευτικὰς ἰδέας (ὕπαρξιν Θεοῦ, ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, κρίσιν καὶ ἀνταπόδοσιν). Αἱ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας ἀλήθειαι προέρχονται ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Ἄνευ αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς τὰς ἰδιαιτέρας χριστιανικὰς διδασκαλίας περὶ τῆς τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, περὶ ἐκκλησίας, τῶν μυστηρίων καὶ τῶν ἐσχάτων. Ὁ ὀρθὸς λόγος δύναται νὰ παράσχῃ ὑπηρεσίας εἰς τὰς διδασκαλίας ταύτας ἐκ τῶν ὑστέρων, νὰ δείξῃ, δηλονότι, ὅτι αὗται δὲν ἀντιφάσκουσιν εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλ' ὑπερβαίνουσιν αὐτὸν καὶ συμπληροῦσι τὰς δι' αὐτοῦ (τοῦ ὀρθοῦ λόγου) εὑρισκομένας γενικὰς θρησκευτικὰς ἰδέας. Ὅλα ταῦτα πρῶτοι ἐσκέφθησαν καὶ διετύπωσαν οἱ σχολαστικοὶ θεολόγοι τῆς ἀκμῆς. Οὗτοι περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ εἶχον μικροτέραν ἰδέαν ἢ οἱ προηγούμενοι σχολαστικοὶ θεολόγοι. Ἐφρόνουν, ὅτι τὰ χριστιανικὰ δόγματα ὄχι μόνον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῶσιν, ἀλλ' οὐδὲ ὁλοτελῶς νὰ ἐννοηθῶσιν. Ἐχώριζον πίστιν καὶ γνῶσιν, ἐδέχοντο ὅμως, ὅτι ἡ πρώτη συμπληροῖ τὴν δευτέραν καὶ εἶναι ἀνωτέρα αὐτῆς. Τὰ πρωτεῖα ἔδιδον εἰς τὴν πίστιν, ἐκ δὲ τῶν ἐπιστημῶν τὰ πρωτεῖα ἔδιδον εἰς τὴν θεολογίαν. Εἰς τὴν κοσμοκρατορίαν τῶν παπῶν τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος ἀντεστοίχει ἡ τῆς ἐποχῆς ταύτης σχολαστικὴ θεολογία, ἡ ὁποία ἐζήτει νὰ ὑποτάξῃ ὅλας τὰς ἄλλας ἐπιστήμας καὶ μεταβάλῃ αὐτὰς εἰς θεραπαινίδας τῆς θεολογίας. Τὸ γνωστὸν λατινικὸν λόγιον «philosophia est ancilla theologiae» (ἡ φιλοσοφία εἶναι θεραπαινὶς τῆς θεολογίας) κατεσκευάσθη τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Οἱ σπουδαιότεροι σχολαστικοὶ θεολόγοι τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος, ἂν καὶ προήρχοντο ἐκ διαφόρων ἐθνοτήτων, ἀνῆκον εἰς τὰ δύο κυριώτερα ἐπαιτικὰ τάγματα (Φραγκισκανοὺς καὶ Δομινικανοὺς) καὶ διετέλεσαν καθηγηταὶ τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων. Τινὲς τούτων προηγουμένως ἢ μετὰ ταῦτα ἐδίδαξαν καὶ ἀλλοῦ. Ἡ σχολαστικὴ θεολογία τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο προϊὸν τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἐπικράτησις αὐτῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Δύσεως ἀπετέλει συνέχειαν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ διὰ τοῦ παπισμοῦ καὶ τῶν μοναχικῶν ταγμάτων ἐπικρατήσαντος ρωμανικοῦ πνεύματος (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 529 καὶ ἑξῆς). Οἱ σπουδαιότεροι σχολαστικοὶ θεολόγοι εἶναι οἱ ἑπόμενοι.

Ὁ *Ἀλέξανδρος Χαλέσιος*, Ἄγγλος, μορφωθεὶς κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ ἀγγλικῇ μονῇ Hales (Gloucestershire). ἦτο ἤδη περιφανὴς καθηγητὴς τῆς θεολογίας ἐν Παρισίοις, ὅτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ τάγμα τῶν Φραγκισκανῶν († 1245). Πρῶτος αὐτὸς ὠνόμασε τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ «Summa universae theologiae». Ἡ λατινικὴ λέξις «summa» σημαίνει μὲν κυρίως τὸ ὕψιστον, ἀλλ' εἶχεν ἀποκτήσει καὶ δευτέραν σημασίαν· ἐσήμαινεν ἄθροισμα, διότι οἱ Ρωμαῖοι, προσθέτοντες ἀριθμούς, ἔθετον τὸ ἄθροισμα ὄχι κάτω τῶν προσθετέων, ἀλλ' ὑπεράνω αὐτῶν. Μὲ τὴν δευτέραν ταύτην σημασίαν ὁ Χαλέσιος μετεχειρίσθη τὴν λέξιν. Διότι summa ὠνόμασεν ὄχι ὁλόκληρον τὸ σύγγραμμα, ἀλλὰ περίληψιν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν προέταξεν. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ τῆς περιλήψεως μετεδόθη εἰς ὁλόκληρον τὸ ἔργον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σύγγραμμα περιεῖχε σύστημα θεολογίας, ἡ λέξις summa ἀπέκτησε καὶ τρίτην σημασίαν· ἐσήμαινε σύστημα μιᾶς ἐπιστήμης ἢ ἑνὸς μαθήματος. Μὲ τὴν σημασίαν ταύτην μετεχειρίσθησαν τὴν λέξιν ὅλοι οἱ μετὰ ταῦτα σχολαστικοὶ θεολόγοι. Ἡ μέθοδος τοῦ Χαλεσίου κατ' οὐσίαν εἶναι ἡ τοῦ Ἀβαιλάρδου (Sic et non), ἀλλὰ περισσότερον πολύπλοκος. Δι' ἕκαστον ἐκκλησιαστικὸν δόγμα ἐγέννα ὅλα τὰ δυνατὰ ζητήματα, δι' ἕκαστον ζήτημα εὕρισκεν ὅλας τὰς δυνατὰς ἀπαντήσεις, δι' ἑκάστην ἀπάντησιν ὅλα τὰ ὑπὲρ καὶ κατὰ ἐπιχειρήματα (ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τῆς ἱερᾶς παραδόσεως, τῆς λογικῆς). Κρίνων τὴν σημασίαν καὶ τὴν βαρύτητα ἑκάστου ἐπιχειρήματος καὶ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, εὕρισκε ποία ἀπάντησις εἶναι ὀρθή. Οὕτως ἀπεφάσιζε περὶ ὅλων τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα περιέκλειεν ἕκαστον ἐκκλησιαστικὸν δόγμα. Παραδείγματος χάριν· τοῦ περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος ἓν ζήτημα ἦτο ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο μόνον δύο ἀπαντήσεις ἦσαν δυναταὶ (ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρός, ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ). Δι' ἑκατέραν τῶν δύο τούτων ἀπαντήσεων ἠδύνατο νὰ εὕρῃ τὰ ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τῆς παραδόσεως καὶ τῆς λογικῆς ἐπιχειρήματα καὶ ἐπ' αὐτῶν σκεπτόμενος νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν κατ' αὐτὸν ὀρθὴν γνώμην. Ἡ ἐπιστημονικὴ τοῦ Χαλεσίου μέθοδος, δεικνύουσα μεγαλητέραν βαθύτητα καὶ μεγαλήτερον πλοῦτον, κατέστη ὑποδειγματικὴ διὰ τοὺς ἑπομένους σχολαστικοὺς θεολόγους.

Ὁ Ἰταλὸς αὐτοῦ μαθητὴς *Ἰωάννης Βοναβεντούρας* ἦτο ἐπίσης φραγκισκανὸς καὶ καθηγητὴς τῆς θεολογίας ἐν Παρισίοις, ἔπειτα ἐπίσκοπος Ἀλβάνου τῆς Ἰταλίας (πλησίον τῆς Ρώμης). Μετέσχε τῆς ἐν Λυὼν συνόδου (1274), ὅπου ἔγινεν ἡ ἕνωσις τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς δυτικῆς καὶ ἐκεῖ ἀπέθανε πρὶν λήξωσιν αἱ ἐργασίαι αὐτῆς. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἀναφέρομεν τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν τάσεων αὐτοῦ. Οὕτω, εἰς τὸ De reductione artium ad theologiam (Περὶ τῆς ἀναγωγῆς τῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν θεολογίαν), ἐδείκνυε τὴν θεολογίαν ὡς τελικὸν καὶ ὕψιστον σκοπὸν τῆς γνώσεως, εἰς τὸ Breviloquium

(Βραχυλόγιον), ἀνέπτυξε συντόμως τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν ὡς ἀνταποκρινομένην εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

Ἀλβέρτος ὁ Μέγας (Magnus), Γερμανός· ἐπὶ δεκαετίαν ἐσπούδασεν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Παδούης (Ἰταλίας) ἀριστοτέλειον φιλοσοσίαν, φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ ἰατρικήν, εἰσῆλθεν εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν, καὶ ἐν Παρισίοις ἐσπούδασε θεολογίαν, τὴν ὁποίαν ἐδίδαξεν ἐν Παρισίοις καὶ ἐν Κολωνίᾳ (τῆς Γερμανίας), ὅπου οἱ Δομινικανοὶ εἶχον ἱδρύσει πανεπιστήμιον, καὶ ὅπου ἀπέθανε (1280). Ἀναγκασθεὶς ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ἀλεξάνδρου τοῦ Δ΄ (1260), εἶχε γίνει ἐπίσκοπος Ρεγενσβούργης· μετὰ δύο ἔτη παρῃτήθη, ἵνα ἀφοσιωθῇ εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ὑπερεῖχεν ὅλους τοὺς σχολαστικοὺς θεολόγους κατὰ τὴν πολυμάθειαν καὶ ὑπὸ μὲν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὠνομάσθη μέγας (magnus), ὑπὸ δὲ τοῦ λαοῦ ὠνομάσθη μάγος (magus). Ἦτο ἀλχυμιστής. Ἔγραψε φιλοσοφικὰ καὶ φυσικὰ συγγράμματα. Προσεπάθει νὰ γνωρίσῃ τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ διασαφήσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ θαύματος. Ἐκ τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἀναφέρομεν τὴν Summa theologiae (σύστημα θεολογίας). Εἰσήγαγε τοὺς συγχρόνους πραγματικῶς εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, κατέστησεν αὐτὸν ἐκκλησιαστικὸν καὶ ἐπέφερε τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐν τῇ θεολογίᾳ. Ὁ Ἀριστοτέλης κατέστη ἡ ὑψίστη φιλοσοφικὴ αὐθεντία. Ἐσχηματίσθη ἡ ἰδέα, ὅτι, ὅπως ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης ἐν τῇ θρησκείᾳ, οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ φυσιογνωσίᾳ (μὲ τὴν γενικωτέραν σημασίαν τῆς λέξεως) ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τοῦ Χριστοῦ.

Μαθητὴς τοῦ Ἀλβέρτου ἦτο ὁ *Θωμᾶς Ἀκινάτης*, Ἰταλός, ἐκ τῆς πόλεως Aquino. Δεκαεξαετὴς εἰσῆλθεν εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν ἐν ἀγνοίᾳ καὶ παρὰ τὴν θέλησιν τῶν γονέων αὐτοῦ, οἱ δὲ ἀδελφοὶ διὰ τῆς βίας ἀπέσπασαν αὐτὸν ἐκεῖθεν. Ὁ Ἀκινάτης ἐξηκολούθει νὰ φέρῃ τὸ ἔνδυμα τοῦ τάγματος καὶ ἔδειξε τοιαύτην ἐμμονὴν εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ, ὥστε ἡ μήτηρ καὶ αἱ ἀδελφαὶ ἐνήργησαν τὴν ἐκ τοῦ οἴκου φυγὴν καὶ ἐπιστροφὴν εἰς τὸ τάγμα. Ἐδίδαξε θεολογίαν ἐν Παρισίοις μετὰ τοῦ μνημονευθέντος Βοναβεντούρα. Ἀπέκρουσε τὴν εἰς αὐτὸν προσφερθεῖσαν ἐπισκοπὴν τῆς Νεαπόλεως καὶ ἀφωσιώθη εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης, ὅπου τελευταῖον διέτριβε, μεταβαίνων εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν σύνοδον τῆς Λυὼν (1274), ἀπέθανε καθ' ὁδόν, πρὶν φθάσῃ ἐκεῖ. Εἶναι ὁ μεγαλήτερος σχολαστικὸς θεολόγος. Τὰ σπουδαιότερα συγγράμματα αὐτοῦ: Summa de veritate catholicae fidei (Σύστημα περὶ τῆς ἀληθείας τῆς καθολικῆς πίστεως). Τὰ τρία πρῶτα βιβλία πραγματεύονται περὶ τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, τὰς ὁποίας ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀφ' ἑαυτοῦ δύναται νὰ εὕρῃ· τὸ τέταρτον βιβλίον πραγματεύεται τὰς ὑπὲρ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἀληθείας, αἱ ὁποῖαι μόνον διὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἦτο δυνατὸν νὰ γίνωσι γνωσταί. Ἀποτελεῖ φιλοσοφίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Summa totius theologiae (Σύστημα ὁλοκλήρου τῆς θεολογίας), τὸ σπουδαιότερον δογματικὸν ἔργον

τοῦ μεσαιῶνος. Ὁ Ἀκινάτης, συνεχίζων καὶ συμπληρῶν τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Ἀλβέρτου τοῦ Μεγάλου, ἥνωσε πρὸς ἀλλήλας στενότατα καὶ συνεχώνευσε φιλοσοφίαν καὶ ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν, συμπεριλαμβανομένων καὶ ὅλων τῶν παπικῶν ἰδεῶν, ὡς αὗται διεμορφώθησαν διὰ τῶν παπῶν Γρηγορίου τοῦ Ζ΄ καὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ΄. Ὡς ἀφορῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀναφέρομεν καὶ τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ Opusculum contra errores Graecorum (Μικρὸν ἔργον κατὰ τῶν πλανῶν τῶν Ἑλλήνων), ἐν τῷ ὁποίῳ τὰ ὑπὲρ τοῦ παπικοῦ πρωτείου ἐπιχειρήματα στηρίζονται ἐπὶ ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων νοθειῶν. Ἡ γενικὴ συνέλευσις τοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν ἐπανειλημμένως ἐκήρυξε τὸν Θωμᾶν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐπίσημον θεολόγον.

Ὁ *Ἰωάννης Δοὺνς Σκῶτος*, τοῦ ὁποίου τὰ δύο τελευταῖα ὀνόματα εἶναι δηλωτικὰ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, διότι Δοὺνς εἶναι πόλις τῆς Σκωτίας. Φραγκισκανός, ἐσπούδασεν ἐν Ὀξφόρδῃ καὶ ἐδίδαξε θεολογίαν ἐν Ὀξφόρδῃ, Παρισίοις καί, ὀλίγον διάστημα, ἐν Κολωνίᾳ, ὅπου καὶ ἀπέθανε (1308). Τὸ κύριον σύγγραμμα αὐτοῦ ἐπιγράφεται: Opus Oxoniense (Ἔργον Ὀξόνειον, Ὀξφόρδειον). Ὑπερέβαινεν ὅλους τοὺς ἄλλους σχολαστικοὺς θεολόγους, κατὰ τὴν διαλεκτικὴν καὶ ἐχώριζε τὴν πίστιν ἀπὸ τὴν γνῶσιν περισσότερον ἢ οἱ ἄλλοι σχολαστικοὶ θεολόγοι τῆς ιγ΄ ἑκατονταετηρίδος. Δὲν ἐφρόνει, ὅτι ἡ πίστις συμπληροῖ τὴν γνῶσιν· κατ' αὐτόν, ἡ θεολογία εἶναι πρακτικὴ ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφία εἶναι καθαρὰ θεωρία. Περιώριζεν ἀκόμη περισσότερον τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ φθάσῃ διὰ τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ. Ἐφρόνει, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δὲν ἀνήκει εἰς αὐτάς, ἀλλ' εἰς τὴν θείαν ἀποκάλυψιν καὶ τὴν θεολογίαν. Εἰς τὸ ἀνθρώπινον λογικὸν ἀπέδιδεν ἀκόμη μικροτέραν δύναμιν καὶ σημασίαν ἢ οἱ ἄλλοι σχολαστικοὶ θεολόγοι τῆς ιγ΄ ἑκατονταετηρίδος, ἐθεώρει τὴν θέλησιν ἀνωτέραν τοῦ λογικοῦ (voluntas est superior intellectu) καὶ ἐδέχετο ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀπεριόριστος θέλησις. Ἀφοῦ ὁλόκληρος ἡ σχολαστικὴ θεολογία κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς λογικῆς, ὁ δὲ Ἰωάννης Δοὺνς Σκῶτος ἐκλόνιζε τὴν πεποίθησιν ἐν γένει εἰς τὴν δύναμιν τοῦ λογικοῦ, ἡ σχολαστικὴ θεολογία ἔχανε τὴν βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο.

Ἀλλὰ τὴν διάλυσιν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας ἐπέφερεν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ *Γουλιέλμος Ὄκκαμ*. Ἦτο Ἄγγλος, φραγκισκανὸς καὶ καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας ἐν Παρισίοις, ἀποθανὼν ἐν Μονάχῳ τῆς Γερμανίας (1347). Ἔγραψε Quaestiones et decisiones (Ζητήσεις καὶ συμφωνίαι), Centiloquium (Ἑκατολλόγιον) καὶ ἄλλα. Ἵνα ἐννοήσωμεν τὰς θεωρίας αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας, ἤτοι ἀπὸ τῆς ια΄ ἑκατονταετηρίδος, θεμελιῶδες φιλοσοφικὸν πρόβλημα ἦτο τὸ περὶ τῶν γενικῶν ἰδεῶν ζήτημα (universalia). Ἡ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπικρατοῦσα φιλοσοφία ἐδέχετο, ὅτι αἱ γενικαὶ ἰδέαι εἶναι πραγματικαί, εἴτε ὅτι αὗται,

συμφώνως πρὸς τὸν Πλάτωνα, ὑφίστανται πρὸ τῶν καθέκαστα (ὡς ἔλεγον οἱ λατῖνοι, ante res)[3], εἴτε ὅτι, συμφώνως πρὸς τὸν 'Αριστοτέλην, ὑφίστανται ἐν τοῖς καθέκαστα (ὡς ἔλεγον οἱ λατῖνοι, in rebus). 'Αμφότεραι αἱ γνῶμαι αὗται, ὡς παραδεχόμεναι τὴν πραγματικότητα τῶν γενικῶν ἰδεῶν, ὠνομάζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην «πραγματισμὸς» (realismus)[4]. Μόνον δι' αὐτοῦ ἦτο δυνατὸν εἰς τοὺς σχολαστικοὺς θεολόγους νὰ ἀποδείξωσι τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα ὡς σύμφωνα πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον, ὡς ἀληθῆ καὶ πραγματικά. Διότι ἡ δογματικὴ χρησιμοποιεῖ γενικὰς ἰδέας. Ἡ ὀντολογικὴ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν ἐφεῦρεν Ἄνσελμος ὁ Καντερβουρίας, ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ πραγματισμοῦ. Ὁ κόσμος τῶν γενικῶν ἰδεῶν δὲν ἐθεωρεῖτο μόνον κόσμος τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ κόσμος πραγματικός. Τὸ λογικῶς ἀποδεικνυόμενον ὡς ὑπάρχον ὑπῆρχε καὶ πραγματικῶς. Ὅτε ὁ Gaunilo ἔψεξε τὴν ὀντολογικὴν ἀπόδειξιν, ὡς ἀποδεικνύουσαν μόνον, ὅτι, ἂν σκεφθῇς τὸν Θεὸν ὡς τέλειον, πρέπει κατὰ λογικὴν ἀνάγκην νὰ σκεφθῇς αὐτὸν καὶ ὡς ὑπάρχοντα, μὴ ἀποδεικνύουσαν ὅμως, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι, ὁ Ἄνσελμος ἀπήντησεν· τοῦτο δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ τὸ ἀποδείξω, διότι, ἂν τὸ τελειότατον ὂν ὑπάρχῃ κατὰ τὸν νοῦν, ὑπάρχει καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι. Διὰ τὸν δεχόμενον τὸν πραγ-

3. Ὁ Πλάτων, δεχθεὶς αὐθυποστάτους (ὑπαρχούσας ἔν τινι ἰδιαιτέρῳ κόσμῳ) ἀΰλους γενικὰς ἰδέας, ἀνεκάλυψε πρῶτος τὸν ἄϋλον πνευματικὸν κόσμον, ἀλλ' ἀκόμη ἄνευ προσωπικότητος (ἄνευ αὐτοσυνειδησίας). Πρῶτος ὁ 'Αριστοτέλης ἔφθασεν εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ πνεύματος («νόησιν νοήσεως», Μεταφυσικά, 1047 D. 34). Σαφέστερον ἔπραξαν τοῦτο οἱ Νεοπυθαγόρειοι (βραδύτερον ἠκολούθησαν καὶ οἱ Νεοπλατωνικοί), μεταβαλόντες τὰς αὐθυποστάτους ἰδέας τοῦ Πλάτωνος εἰς ἰδέας εὑρισκομένας ἐντὸς τοῦ Θεοῦ (ἐν τῷ νῷ τοῦ Θεοῦ). Κατὰ τὸν νεοπλατωνικὸν μάλιστα Πλωτῖνον, ὄχι πλέον γενικαὶ ἰδέαι, ὡς ἐφρόνει ὁ Πλάτων, ἀλλ' ἰδέαι τῶν καθέκαστα ὄντων καὶ πραγμάτων. Τέλος, Φίλων ὁ 'Ιουδαῖος σαφέστατα ἐδίδαξε τὴν προσωπικότητα τοῦ Θεοῦ. W. Windelband Geschichte der antiken Philosophie, 1912, σελ. 173, 179, 231, 307, 328.

4. Ὅτι, κατὰ μὲν τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Πλάτωνος, αἱ γενικαὶ ἰδέαι ἦσαν εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἔμφυτοι, κατὰ δὲ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ 'Αριστοτέλους, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐπορίζετο αὐτὰς ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων (ἐκ τῆς ἐμπειρίας), δὲν ἦτο σπουδαία διαφορά. Σπουδαία ἐφαίνετο ἡ ἑπομένη διαφορά. Ὁ 'Αριστοτέλης *ἀπὸ λογικῆς ἀπόψεως* ἐδέχετο τὰς γενικὰς ἰδέας ὡς ἰδιότητας τῶν πραγμάτων, ὄχι βεβαίως ἰδιαιτέρας ἰδιότητας ἑνὸς πράγματος («συμβεβηκότα»), ἀλλ' ὡς ἀνηκούσας ἀπὸ κοινοῦ εἰς περισσότερα πράγματα («τὰ καθόλου λεγόμενα» Μεταφυσικά, 1038 b. 8. 'Αναλυτικὰ ὕστερα 73 b 26). Διὰ τοῦτο ἐθεωρήθη ἐχθρὸς τοῦ πραγματισμοῦ (ἐν τῇ σχολαστικῇ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως), ὡς μὴ ἀναγνωρίζων μεταφυσικὴν προτεραιότητα τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, καὶ μάλιστα ἐθεωρήθη ὀνοματιστὴς (νομιναλιστής). 'Αλλ' ὁ 'Αριστοτέλης *ἀπὸ μεταφυσικῆς ἀπόψεως* ἐδέχετο τὰς γενικὰς ἰδέας ὡς ἀποτελούσας τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων *(«ἡ κατὰ λόγον οὐσία» = «τὸ τί ἦν εἶναι ἑκάστῳ καὶ τὴν πρώτην οὐσίαν».* Μεταφυσικά, 1025a 27. 1032 b 1). Οἱ νεοπλατωνικοὶ Πορφύριος καὶ Πρόκλος ἦσαν ἐκπεφρασμένοι «πραγματικοί». Κατ' αὐτούς, τὸ γενικὸν ἦτο ἀνωτέρα καὶ ἀρχαιοτέρα πραγματικότης ἀπέναντι τοῦ μερικοῦ. Ἡ αἰτία ἐταυτίζετο μὲ τὸ γενικόν, ἡ ὑψίστη αἰτία, τὸ ἕν, ἐταυτίζετο μὲ τὴν ὑψίστην, ὁλοτελῶς ἐστερημένην ἰδιοτήτων, *ἀφαίρεσιν.* W. Windelband, αὐτ., σελ. 225 καὶ 337.

ματισμὸν ἡ ὀντολογικὴ ἀπόδειξις τοῦ Θεοῦ εἶναι πλήρης καὶ τελεία, ἀλλὰ διὰ τὸν μὴ δεχόμενον τὸν πραγματισμόν, αὕτη χωλαίνει, ἔχει τὸν ἕνα πόδα χωλόν. Ὁ πραγματισμὸς εἶχε μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν χριστιανικὴν δογματικὴν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Διὰ τοῦτο ἀπεκρούσθη ἡ ἀντίθετος θεωρία, κατὰ τὴν ὁποίαν, αἱ γενικαὶ ἰδέαι δὲν ὑφίστανται πράγματι, ἀλλ' εἶναι ἀφαιρέσεις ἐκ τῶν καθέκαστα καὶ κατασκευάσματα τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ. Ἐπειδὴ οἱ ἀντίθετοι ἐκάλουν τὰς γενικὰς ἰδέας «πράγματα» (res), αὐτοὶ ἐξ ἀντιδράσεως ἐκάλουν αὐτὰς «ὀνόματα» (nomina). Βεβαίως δὲν εἶναι ἁπλᾶ ὀνόματα ἀλλὰ κάτι περισσότερον. Ἡ θεωρία αὕτη ὠνομάζετο «ὀνοματισμὸς» (nominalismus) καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς αἵρεσις. Ὁ Γουλιέλμος Ὄκκαμ ἀνανέωσε τὸν «ὀνοματισμόν». Πρὸς τούτοις ἐνίσχυσεν αὐτόν. Τοῦτο φαίνεται ἐκ τῶν ἑπομένων δύο. Πρῶτον, ἠσχολήθη μὲ μέγα φιλοσοφικὸν πρόβλημα, ἂν αἱ ἐντυπώσεις («παραστάσεις»), τὰς ὁποίας διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἔχομεν, ἀποδίδουσι πιστῶς τὰ πράγματα ἢ ἀπατῶσιν ἡμᾶς. Τὸ πρόβλημα ἔν τινι μέτρῳ εἶχε θίξει ὁ Δημόκριτος καὶ οἱ Ἐπικούρειοι. Ὁ Ὄκκαμ ἐδέχθη μέσην λύσιν, ὅτι, δηλαδή, αἱ παραστάσεις δὲν ἀποδίδουσι πιστῶς τὰ πράγματα. Εἶναι ὑποκειμενικαί, σύμβολα τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων. Τὰς ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων μεμονωμένας λεπτομερειακὰς ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων ὁ νοῦς μεταβάλλει εἰς ἑνιαίας παραστάσεις. Αὗται εἶναι κατασκευάσματα τοῦ νοῦ ὑποκειμενικά. Ὁ Ὄκκαμ περιορίζεται εἰς γενικότητας καὶ δὲν εἰσέρχεται εἰς τὰς λεπτομερείας, εἰς τὰς ὁποίας εἰσέρχεται ἡ νεωτέρα ψυχολογία καὶ γνωσεολογία. Δεύτερον, ὁ Ὄκκαμ παρετήρησεν, ὅτι ἐκ τῶν ὑποκειμενικῶν τούτων παραστάσεων ὁ νοῦς σχηματίζει τὰς γενικὰς ἰδέας. Ὄχι ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων. Σχηματίζει δὲ ὁ νοῦς τὰς γενικὰς ἰδέας, ὡς γνωστόν, δι' ἀφαιρέσεως (ἀφαιρεῖ τὰ ἰδιαίτερα καὶ λαμβάνει τὰ κοινὰ χαρακτηριστικά). Ὥστε, κατὰ τὸν Ὄκκαμ, αἱ γενικαὶ ἔννοιαι διαφέρουσι πάλιν ἀπὸ τὰς παραστάσεις. Εἶναι περισσότερον ὑποκειμενικαί. Εἶναι σύμβολα συμβόλων. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Ὄκκαμ ἐνίσχυσε τὸν ὀνοματισμόν. Ἀπεμάκρυνε τὰς γενικὰς ἰδέας ἀκόμη περισσότερον ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἡ μέση λύσις, τὴν ὁποίαν, ἔδωσε, δὲν ἵστατο ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον, ἐπλησίασε τὸν «σκεπτικισμόν», ὁ ὁποῖος δέχεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν. Ὅτι ὁ Ὄκκαμ ἐπλησίασε τὸν σκεπτικισμὸν φαίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἐδέχθη τὴν θεωρίαν τῶν διπλῶν ἀληθειῶν. Ἐδέχθη, δηλονότι, ὅτι ἐπὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος δύναται νὰ ὑπάρχῃ διπλῆ ἀλήθεια, ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἡ θεολογικὴ (κατὰ τὴν φιλοσοφίαν ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τριαδικός, κατὰ τὴν θεολογίαν, εἶναι τριαδικός, ἀμφότερα ἀληθῆ). Ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰ μὴ συγκεκαλυμμένος σκεπτικισμός, ὅτι, δηλαδή, ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν. Τὴν θεωρίαν τῶν διπλῶν ἀληθειῶν εἶχον ἤδη διατυπώσει οἱ Ἄραβες

φιλόσοφοι. Μετ' αὐτῆς ἐσχετίζετο καὶ ἡ γνώμη, ὅτι ὅλαι αἱ θρησκεῖαι εἶναι ἴσαι. Ἐκ τῶν Ἀράβων φιλοσόφων παρέλαβε τὴν δοξασίαν ταύτην ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως Φρειδερῖκος ὁ Β' (1215 - 1250), ὁ ἔγγονος Φρειδερίκου τοῦ Α' τοῦ Βαρβαρόσα. Ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ Γουλιέλμου Ὄκκαμ, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἐπέφερε τὴν διάλυσιν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Ὅπου διετηρήθη, περιέπεσεν εἰς σοφιστικὰς λεπτολογίας. Ἕνεκα τούτου τὸ περίδοξον ὄνομα «σχολαστικός», ἰσοδύναμον τοῦ σημερινοῦ «πανεπιστημιακὸς» καὶ «ἀκαδημαϊκός», ἔλαβε τὴν γνωστὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει σήμερον (ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος).

Μυστικὴ θεολογία[5]. Τὰ μυστικὰ συγγράμμματα, τὰ φέροντα τὸ ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου ἐστάλησαν τὴν θ' ἑκατονταετηρίδα ἐκ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν Δύσιν, ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ (820 - 29) εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως Λουδοβῖκον τὸν Εὐσεβῆ, υἱὸν τοῦ Μεγάλου Καρόλου. Τὸν συγγραφέα τῶν συγγραμμάτων τούτων Διονύσιον ἐταύτισαν ἐν τῇ Δύσει πρὸς τὸν ὁμώνυμον ἱδρυτὴν τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῶν Παρισίων, ἐκ πατριωτισμοῦ ἔπλεκον τὸ ἐγκώμιον αὐτοῦ καὶ τῶν συγγραμμάτων τούτων καὶ ἐφρόντισαν ταχέως περὶ τῆς μεταφράσεως αὐτῶν εἰς τὴν λατινικήν. Πρῶτος μετέφρασεν αὐτὰ ὁ ἡγούμενος τῆς πλησίον τῶν Παρισίων μονῆς τοῦ Ἁγίου Διονυσίου Χιλδουΐνος, θεωρήσας ἑαυτὸν ὑπόχρεων νὰ τιμήσῃ τὸν πάτρωνα αὐτοῦ, ἀλλά, μὴ ἀνταποκριθεὶς ὁλοτελῶς εἰς τὰς προσδοκίας τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὸν γνωστὸν θεολόγον τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος Ἰωάννην Σκῶτον Ἐριγένην († περὶ τὸ 890) νὰ κάμῃ δευτέραν μετάφρασιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διονυσίου. Πρῶτος ὁ διάσημος σχολαστικὸς θεολόγος Πέτρος Ἀβαιλάρδος (μετὰ τὸ 1121), μοναχὸς ἤδη τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, ἀνεκάλυψεν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν μυστικῶν συγγραμμάτων δὲν εἶναι ὁ Διονύσιος τῶν Παρισίων, προκαλέσας οὕτω τὴν μῆνιν τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς, τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἐκδίωξιν αὐτοῦ. Ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διονυσίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Αὐγουστίνου ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Δύσει μυστικὴ θεολογία. Οἱ σχολαστικοὶ θεολόγοι πολλάκις ὡς προϋπόθεσιν καὶ ὡς σκοπὸν τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν εἶχον τὸν μυστικισμόν, οἱ δὲ μυστικοὶ θεολόγοι ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν πολλάκις ἐχρησιμοποίησαν τὴν σχολαστικὴν μέθοδον. Ὁ μνημονευθεὶς σχολαστικὸς θεολόγος Ἰωάννης Βοναβεντούρα ἐξ ἴσου δύναται νὰ ταχθῇ μεταξὺ τῶν μυστικῶν. Οἱ κύριοι ἀντιπρόσωποι τῆς μυστικῆς θεολογίας τῆς Δύσεως εἶναι οἱ ἑπόμενοι.

Βερνάρδος ὁ τοῦ Κλαιρβὼ (1091 — 1153), Γάλλος, συντελέσας εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ μοναχικοῦ τάγματος τῶν Κιστερσιανῶν καὶ εἰς συγκρό-

5. Βλ. σελ. 331 ἑξ. πρβλ. καὶ 428 ἑξ., 434 ἑξ., 470 ἑξ., 475.

τησιν τῆς δευτέρας σταυροφορίας. Πολέμιος τοῦ Πέτρου Ἀβαιλάρδου, κατέκρινε τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον αὐτοῦ, ὡς καταστρέφουσαν τὰ θεμέλια τῆς πίστεως, τὰ ὁποῖα ἐθεώρει ἀπαραίτητα διὰ τὴν θεολογίαν. Ἦτο ὑπέρμαχος τῆς θεολογίας τῆς καρδίας καὶ ὄχι τῆς θεολογίας τοῦ νοῦ. «Τόσον ὁ θεὸς γνωρίζεται, ὅσον ἀγαπᾶται» (In tantum Deus cognoscitur, in quantum amatur). Ὑπῆρξεν εἰσηγητὴς νέου εἴδους μυστικισμοῦ, ἔχοντος κέντρον, ὄχι ἀπ' εὐθείας τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὸν Χριστόν. Τοῦτο εἰσηγήθη ὁ σπουδαιότερος μυστικὸς θεολόγος τῆς Ἀνατολῆς, Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος, ἀλλ' ὁ Βερνάρδος ὡς κέντρον τοῦ μυστικισμοῦ ἔθεσεν εἰδικώτερον τὸν ἐσταυρωμένον Χριστόν. Ὁ νεωτερισμὸς οὗτος ἦτο ἀποτέλεσμα τῶν σταυροφοριῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἀνεζωογονήθη ἡ παράστασις τοῦ ἱστορικοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ζήσαντος καὶ παθόντος. Συνεκέντρουν ἑαυτοὺς πνευματικῶς εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἐσταυρωμένου καὶ ἀνέπτυσσον ἰδιάζοντα πρὸς αὐτὸν θρησκευτικὸν ἔρωτα, τὸν ὁποῖον ἐζήτουν νὰ ἱκανοποιήσωσιν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, ὅπου, ὡς τοὐλάχιστον ἐνόμιζον, παρίσταται ἡ σχέσις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν οὐράνιον νυμφίον. Ἐκ τοῦ μυστικισμοῦ τούτου προέκυψε πλουσία θρησκευτικὴ λυρικὴ ποίησις, ἐρωτικίζουσα, ἡ ὁποία μέχρι σήμερον ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῶν κηρυγμάτων, κυρίως τῆς μεγάλης ἑβδομάδος. Ὁ Βερνάρδος τὴν μυστικὴν θεολογίαν αὐτοῦ ἐξέθεσεν ἐν τῷ συγγράμματι De diligendo Deo (Περὶ τοῦ λατρευτέου Θεοῦ) καὶ ἐν κηρύγμασι περὶ τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου κεφαλαίου τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων. Ὁ μυστικισμὸς φύσει τείνει εἰς τὸν ἀπράγμονα βίον, ὁ Βερνάρδος, υἱὸς δραστηρίου ἱππότου, συνεδύασε τὸν μυστικισμὸν μὲ μεγάλην δραστηριότητα. Ἐζήτει νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν τῷ κόσμῳ τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ. Ἀπέφυγε τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπιβολῆς, τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς εὐγλωττίας ἐπέδρασε μεγάλως ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Ὡς διδάσκαλος τοῦ Ρώμης Εὐγενίου τοῦ Γ', ἔγραψε πρὸς αὐτὸν σύγγραμμα De consideratione (Περὶ περισκέψεως), ἐν τῷ ὁποίῳ, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸ φωτεινὸν παπικὸν παράδειγμα Γρηγορίου τοῦ Α' († 604), ὑπεδείκνυε τὰ καθήκοντα καὶ τοὺς κινδύνους τοῦ παπικοῦ ἀξιώματος. Ἐνῷ ὁ ἐκ Βρεσκίας τῆς Βορείου Ἰταλίας Ἀρνόλδος (§ 33), μαθητὴς τοῦ Πέτρου Ἀβαιλάρδου καὶ ἐχθρὸς Βερνάρδου τοῦ τοῦ Κλαιρβώ, ἦτο κατὰ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας τῶν παπῶν, ὁ Βερνάρδος ἦτο μόνον κατὰ τῶν ἐξ αὐτῆς προερχομένων βλαβῶν, τὰς ὁποίας ἐζήτει νὰ ἄρῃ.

Ὁ *Μάϊστερ Ἔκκαρτ*, γερμανὸς δομινικανός, ἐσπούδασεν ἐν Παρισίοις ὑπὸ Ἀλβέρτον τὸν Μέγαν, ἐδίδαξε δὲ ἐν Παρισίοις, Στρασβούργῳ καὶ Κολωνίᾳ, ὅπου οἱ Δομινικανοὶ εἶχον ἱδρύσει πανεπιστήμιον καὶ ὅπου εἶχε διδάξει ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ Ἀλβέρτος, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ. Ὁ Ἔκκαρτ, ἔγραψε συγγράμματα λατινιστί, ἀλλὰ τὰς μυστικὰς ἰδέας αὐτοῦ ἀνέπτυξε γερμανιστὶ ἐν πραγματείαις καὶ κη-

ρύγμασι, τὰ ὁποῖα κατεγράφησαν ὑπ' ἄλλων. Ἦτο ξένος ὁλοτελῶς πρὸς τὰ σωτηριώδη μέσα τῆς Ἐκκλησίας (τὰ μυστήρια), δὲν ἐπολέμει ὅμως αὐτά. Ὁ μητροπολίτης Κολωνίας Ἐρρῖκος (1326) ἤγειρε δίκην κατ' αὐτοῦ ὡς πανθεϊστοῦ καὶ διώρισεν ἀνακριτικὴν ἐπιτροπήν. Ὁ Ἔκκαρτ, παρουσιασθείς, ἠμφισβήτησε τὴν ἁρμοδιότητα αὐτῆς καὶ ἔκαμεν ἔκκλησιν εἰς τὸν πάπαν Ἰωάννην ΚΒ', διαμένοντα ἐν Ἀβινιῶνι, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ μητροπολίτης ἠναγκάσθη νὰ διαβιβάσῃ τὴν καταγγελίαν. Ὁ πάπας κατεδίκασε προτάσεις αὐτοῦ ὡς αἱρετικάς. Ὁ Ἔκκαρτ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποθάνει (1327). Ἐν τῷ ναῷ τῶν Δομινικανῶν μετὰ τὸ κήρυγμα ὁ Ἔκκαρτ εἶχέ ποτε ἀναγνώσει βεβαίωσιν, ὅτι ἀπηχθάνετο πᾶσαν πλάνην ἐν τῇ πίστει καὶ πᾶσαν ἀπρέπειαν ἐν τοῖς ἤθεσιν, ἐν ᾗ ὅμως περιπτώσει ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ ἀνεκαλύπτετο κακοδοξία τις, ἦτο πρόθυμος νὰ ἀποκηρύξῃ αὐτήν. Διὰ τοῦτο δὲν κατεδικάσθη προσωπικῶς ὡς αἱρετικός. Ὁ Ἔκκαρτ ἦτο πράγματι πανθεϊστής; Τὰ σχετικὰ μέρη τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ εἶναι ἀσαφῆ, ἕνεκα τοῦ ὁποίου οἱ μὲν δέχονται αὐτὸν ὡς πανθεϊστήν, ἄλλοι ὅμως ἀρνοῦνται τοῦτο. Κατὰ τὸν Γερμανὸν θεολόγον Ἐρρῖκον Denifle (1886), ὁ Ἔκκαρτ ἐταύτιζε τὸν Θεὸν μὲ τὰ κτίσματα ὄχι κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν μορφήν, τὴν φόρμαν (ὁ Θεὸς = esse formale omnium, ἡ κατὰ τὴν μορφὴν ὕπαρξις πάντων). Ὀρθωτέρα φαίνεται ἄλλη γνώμη, νεωτέρα. Κατ' αὐτὴν δὲν ἐταύτιζε τὸν Θεὸν μὲ τὸν κόσμον, ἀλλὰ τὸν κόσμον μὲ τὸν Θεὸν (Rudolf Otto, 1929). Ὄχι κοσμικοποίησις τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ θέωσις τοῦ κόσμου. Τὸ πρῶτον εἶναι πανθεϊσμός, τὸ δεύτερον δύναται νὰ ὀνομασθῇ «θεοπαντισμὸς» (κατὰ τὸν Otto).

Θωμᾶς ὁ ἐκ Κέμπης (πόλεως πλησίον τῆς Κολωνίας τῆς Γερμανίας) ἔζησε πολλὰ ἔτη ἐν Ὁλλανδίᾳ ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῆς Ἁγίας Ἁγνῆς, διατελέσας ὑφηγούμενος († 1471). Εἰς τὸν συνήθη βίον αὐτοῦ ἦτο σιωπηλὸς καὶ εἰς ἑαυτὸν συγκεντρωμένος, ἐκήρυττεν, ἐξωμολόγει καὶ ἀντέγραφε χειρόγραφα. Σώζεται χειρόγραφον τῶν συγγραμμάτων Βερνάρδου τοῦ τοῦ Κλαιρβώ, ἀντιγραφὲν ὑπ' αὐτοῦ. Ὁ Θωμᾶς διαφέρει τῶν ἄλλων μυστικῶν τοῦ μεσαιῶνος. Δὲν ἀνέπτυξεν ἀφῃρημένας μυστικὰς θεωρίας, ἀλλ' ὑποθήκας διὰ τὸν πρακτικὸν βίον. Ἐξέφρασε καταληπτῶς τὰ βαθύτερα θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ συναισθήματα, πάντοτε ἐν πλήρει συμφωνίᾳ πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν. Τὸ γνωστότερον σύγγραμμα αὐτοῦ ἐπιγράφεται De imitatione Christi (Περὶ τῆς μιμήσεως τοῦ Χριστοῦ). Κεντρικὴ ἰδέα αὐτοῦ εἶναι: «ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μελετᾶν» (in vita Jesu Christi meditari, I, 1), ἵνα πᾶσα σκέψις καὶ πρᾶξις μιμῆται τὸν Χριστόν. Ὁ συγγραφεὺς εἶναι γνώστης τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας καὶ ζητεῖ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν εἰρήνην καὶ παρηγορίαν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἡ «Μίμησις» κατέστη τὸ ἀγαπητότερον καὶ δημωδέστερον ἐποικοδομητικὸν βιβλίον ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἀκόμη Ἐκκλησίαις. Ἐκτὸς τῆς Ἁγίας Γραφῆς, οὐδὲν ἄλλο

βιβλίον ἐξεδόθη τόσας φορὰς καὶ μετεφράσθη εἰς τόσας γλώσσας, ὅσον αὐτό. Εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ μὴ εὐχαριστηθῇ τις ἐκ τῆς ἀναγνώσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ σχηματίσῃ τὴν ἰδέαν, ὅτι τὸ βιβλίον εἶναι ἀνάξιον τῆς φήμης αὐτοῦ. Ἡ ἐξ αὐτοῦ μὴ ἱκανοποίησις θὰ προέρχεται ἐκ δύο αἰτίων. Πρῶτον, χρειάζεται ἐπαφή, νὰ ἀρέσκεταί τις εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοιούτων μυστικῶν ἔργων. Δεύτερον, ἡ συγγραφὴ αὕτη ἐγράφη τὴν ιε′ ἑκατονταετηρίδα, ἤτοι πρὸ πέντε περίπου ἑκατονταετηρίδων. Ἂν ὁ Θωμᾶς ἔζη σήμερον, θὰ ἔγραφεν αὐτὸ κατ' ἄλλον τρόπον, συμφώνως πρὸς τὴν νεωτέραν νοοτροπίαν.

ΣΗΜ. Ἀπὸ τῆς ιβ′ ἑκατονταετηρίδος ἤρχισαν νὰ σχηματίζωνται τὰ *πανεπιστήμια*. Διάφοροι λόγιοι ἀνέλαβον ἰδιωτικῶς νὰ διδάσκωσι τοὺς εἰς αὐτοὺς προσερχομένους μαθητὰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἐγνώριζεν. Περὶ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος οἱ οὕτω διδάσκοντες καὶ διδασκόμενοι ἀπετέλεσαν ἕνωσιν (Universitas). Τότε προέκυψε τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων, ἐπὶ τῆς νησίδος τοῦ Σηκουάνα ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων, τῇ ἀδείᾳ τοῦ καγκελλαρίου (διευθυντοῦ) τοῦ ναοῦ τούτου, ὁ ὁποῖος μέχρι τέλους τῆς ιγ′ ἑκατονταετηρίδος ἦτο καὶ καγκελλάριος (διευθυντὴς) τοῦ πανεπιστημίου. Ἐδιδάσκετο θεολογία, δίκαιον, ἰατρικὴ καὶ φιλοσοφία. Τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐσχηματίσθη τὸ πανεπιστήμιον τῆς Βολωνίας τῆς Ἰταλίας, διακριθὲν διὰ τὴν νομικὴν σχολὴν αὐτοῦ, τὸ πανεπιστήμιον τῆς Ὀξφόρδης καὶ ἄλλα. Τὴν ιδ′ ἑκατονταετηρίδα ἱδρύθησαν τὰ πρῶτα γερμανικὰ πανεπιστήμια, τὸ τῆς Πράγας (1348, ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου τοῦ Δ′), τῆς Βιέννης (1365) καὶ τῆς Ἁϊδελβέργης (1386). Οἱ ἐκ τῆς Πράγας ἀποχωρήσαντες γερμανοὶ καθηγηταὶ καὶ φοιτηταὶ ἵδρυσαν τὸ πανεπιστήμιον τῆς Λειψίας (1409). Πρὸς ὑποστήριξιν καὶ προφύλαξιν τῶν σπουδαστῶν ἱδρύθησαν ἀδελφότητες καὶ οἰκοτροφεῖα. Ὁ κανονικὸς (canonicus) τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων Ροβέρτος Σορβώνης (1270) ἵδρυσε τοιοῦτο οἰκοτροφεῖον διὰ τοὺς σπουδαστὰς τῆς θεολογίας, τὸ ὁποῖον ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦτο μετεδόθη εἰς ὁλόκληρον τὴν θεολογικὴν σχολὴν καὶ ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος (1808) εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν καὶ τὴν σχολὴν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων (Σορβώνη).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΠΤΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΠΑΠΙΣΜΟΥ

I. Schwab, Biographie Joh. Gerson, 1858. P. Tschackert, Biographie Peter von Ailli, 1877. Herm. Hardt, Magnum Constantiense Concilium, ἓξ τόμοι, 1700 - 1742. Ulrich Richenthal, Chronik des Konzanzerkonzils, ἔκδοσις M. Buck (Bibliothek des literarischen Vereins, 158), 1882, καὶ ἔκδοσις H. Bandt (Voigtländers Quellenbücher, 48), 1913. Acta Concilii Constantiniensis, ἔκδοσις H. Finke, τρεῖς τόμοι, 1896 - 1926. Aeneas Sylvius, (Piccolomini, τοῦ μετὰ ταῦτα πάπα Πίου Β΄), Commentarii de gestis Concilii Basiliensis, τρία βιβλία, τῶν ὁποίων τὸ δεύτερον ἐχάθη (Opera, 1551, σελ. 1 - 61) καὶ De rebus Basileae gestis stante vel dissoluto concilio Commentarius, νεωτέρα ἔκδοσις ἐν R. Wolkan, Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini, δεύτερον τμῆμα (Fontes rerum Austriacarum, Ἀκαδημεία Βιέννης, 67), 1912, 164 - 228 (συνεγράφη τῷ 1451 ἐν παπικῷ πνεύματι). Monumenta conciliorum generalium saeculi XV, Concilii Basiliensis Scriptores, ἐντολῇ τῆς Ἀκαδημείας τῆς Βιέννης ἐκδοθέντες ὑπὸ Palacky, Birk καὶ Beer, μέχρι τοῦδε τρεῖς τόμοι, 1857, 1873, 1896· ὁ τρίτος τόμος ἀσυμπλήρωτος. Concilium Basiliense, Studien und Quellen zur Geschichte des Konzils von Basel, ἐκδοθέντα ὑπὸ Haller, Herre καὶ ἄλλων, ἑπτὰ τόμοι, 1896 - 1926. Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, τόμοι 26, 27, 28, 30, 31. Hefele, Conciliengeschichte, τόμοι 6 καὶ 7.

C. Hahn, Geschichte der Ketzer im Mittelalter, besonders im 11 - 13 Jahrhundert, τρεῖς τόμοι, 1845 - 1850. Ignatius Döllinger, Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters, δύο τόμοι, 1890 (πρβλ. καὶ K. Müller, ἐν Theologische Literatur - Zeitung, 1890, 353 - 358). H. Lea, A History of the Inquisition of the Midle Ages, τρεῖς τόμοι, 1888· γαλλικὴ μετάφρασις Salomon Reinach, 1900 - 1902· γερμανικὴ μετάφρασις Wieck, Rachel καὶ Hansen, τρεῖς τόμοι, 1905 - 1913. John Wiclif, The English Works, ἔκδοσις F. Matthew, 1880 (τὰ ἀγγλιστὶ συγγράμματα τοῦ Βίκλιφ). John Wiclif, Works in Latin ἐντολῇ τῆς Wiclif Society, σαράντα τόμοι 1883 - 1922 (τὰ λατινιστὶ συγγράμματα τοῦ Βίκλιφ). Joh. Hus, Opera omnia, ἔκδοσις Wenz, Flajshaus καὶ ἄλλων, μέχρι τοῦδε τρεῖς τόμοι, 1903 - 1908. Κηρύγματα τοῦ Hus εἰς γερμανικὴν μετάφρασιν ἐξέδωσεν ὁ Novotny, 1855.

Jacob Burckhardt, Die Kultur der Renaissance in Italien, δωδεκάτη ἔκδοσις ὑπὸ L. Geiger (δύο τόμοι μετὰ σημειώσεων) 1909, δεκάτη τρίτη ἔκδοσις (εἷς τόμος ἄνευ σημειώσεων) ὑπὸ W. Goetz, 1922, δεκάτη πέμπτη ἔκδοσις (ἀνατύπωσις εἰκονογραφημένη εἰς δύο τόμους) 1926. L. Geiger, Renaissance und Humanismus in Italien und Deutschland, 1882.

§ 39. Ἡ νέα θεωρία περὶ Ἐκκλησίας ἐν τῇ Δύσει καὶ αἱ μεταρρυθμιστικαὶ σύνοδοι. Ἀντιπαπικαὶ ἰδέαι.

Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἡ Ἐκκλησία εὑρίσκεται εἰς ἄμεσον σχέσιν μετὰ τοῦ κράτους, ἑπομένως τόσαι Ἐκκλησίαι, ὅσα κράτη. Ἡ μία Ἐκκλησία ἀπαρτίζεται ἐκ τῶν πολλῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν. Ὁ πάπας δὲν εἶναι ὁ ἀρχηγὸς ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ μιᾶς τῶν πολλῶν Ἐκκλησιῶν, ἀνωτάτη δὲ ἀρχὴ ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας εἶναι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, αἱ ὁποῖαι, ἑπομένως, ὑπέρκεινται τοῦ πάπα (episcopalismus ἢ conciliarismus, ἐπισκοπισμὸς ἢ συνοδισμός). Ἡ νέα αὕτη θεωρία παρουσιάσθη ἐν τῇ Δύσει τὴν ιβ΄ ἑκατονταετηρίδα, ἐπεκαλέσθησαν δὲ αὐτὴν αὐτοκράτορες καὶ βασιλεῖς, ἀγωνιζόμενοι κατὰ τῆς παπικῆς κοσμοκρατορίας, ὡς ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας καὶ αὐτοκράτωρ Φρειδερῖκος ὁ Β΄, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιγ΄ ἑκατονταετηρίδος, ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος ὁ Ὡραῖος, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος, καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας καὶ αὐτοκράτωρ Λουδοβῖκος (γνωστὸς μὲ τὸ ἐπίθετον ὁ «Βαυαρὸς»), κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιδ΄ ἑκατονταετηρίδος. Ἡ διὰ τῆς βαβυλωνείου αἰχμαλωσίας τοῦ παπισμοῦ (1309 - 1377) ἐπελθοῦσα κατάπτωσις τοῦ παπισμοῦ ἐπλήθυνε τοὺς ὀπαδοὺς τῆς νέας θεωρίας περὶ Ἐκκλησίας. Ἠσπάζοντο αὐτὴν ὄχι μόνον φιλελεύθεροι θεολόγοι, ὡς ὁ Γουλιέλμος Ὄκκαμ, ἀλλὰ καὶ θιασῶται τοῦ παπισμοῦ. Ὅτε διὰ τοῦ μεγάλου παπικοῦ σχίσματος (1378) ηὔξησεν ἡ κατάπτωσις τοῦ παπισμοῦ, ἡ νέα θεωρία ἀπέβη τὸ μέσον τῆς σωτηρίας. Πρὸς ἄρσιν τοῦ παπικοῦ σχίσματος εἶχον προταθεῖ τρεῖς τρόποι· πρῶτον, ὁ τῆς παραιτήσεως (via cessionis), ἀμφότεροι οἱ πάπαι θὰ παρῃτοῦντο καὶ θὰ ἐξελέγετο ἄλλος· δεύτερον, ὁ τῆς δικαιοσύνης (via iustitiae), δικαστήριον κατὰ πλειοψηφίαν τῶν δύο τρίτων τῶν μελῶν θὰ ἀπεφαίνετο, τίς τῶν δύο παπῶν ἦτο ὁ νόμιμος· τρίτον, ὁ τῆς συνόδου (via synodi), οἰκουμενικὴ σύνοδος θὰ ἔλυε τὸ ζήτημα. Προετιμήθη ὁ τρίτος τρόπος, διότι ἦτο σύμφωνος πρὸς τὴν νέαν θεωρίαν περὶ Ἐκκλησίας καὶ διότι δὲν ἐπρόκειτο μόνον νὰ ἀρθῇ τὸ σχίσμα, ἀλλὰ καὶ νὰ γίνωσιν ἐκκλησιαστικαὶ μεταρρυθμίσεις, ἐκκλησιαστικὰς δὲ μεταρρυθμίσεις μόνον οἰκουμενικὴ σύνοδος ἠδύνατο νὰ κάμῃ καὶ νὰ διορθώσῃ τὰ κακῶς ἔχοντα.

Θιασῶται τῶν μεταρρυθμιστικῶν ἰδεῶν ἦσαν οἱ θεολόγοι καθηγηταὶ τῶν πανεπιστημίων καὶ μάλιστα οἱ τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνετο ὁ κληρικὸς καθηγητὴς Ἰωάννης Γέρσων. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ De unitate ecclesiastica (Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑνότητος) ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς Ἐκκλησίας «κατὰ τὴν κεφαλὴν (ἤτοι τὸν πάπαν) καὶ τὰ

μέλη». Ὑπὲρ τῆς συγκλήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου ἐκηρύχθησαν δέκα τρεῖς καρδινάλιοι ἀμφοτέρων τῶν παπικῶν αὐλῶν, στηριχθέντες ἐπὶ τοῦ ἑπομένου χωρίου τοῦ Καρχηδόνος Κυπριανοῦ (258): «οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι ἦσαν ὅ,τι ὁ Πέτρος, ἴσης συμμετοχῆς τῆς προειρημένης τιμῆς καὶ ἐξουσίας» («hoc erant ceteri apostoli, quod Petrus fuit, pari consortio praediti honoris et potestatis», De unitate cath. ecclesiae, κεφ. 4). Ἀπὸ τοῦ Ρώμης Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἀπηρτίζοντο ἐξ ἐπισκόπων, ἄλλων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, ἀλλ' αὗται εἶχον καταντήσει ἁπλᾶ συμβουλευτικὰ σωματεῖα τῶν παπῶν. Κατὰ τὴν νέαν ὅμως θεωρίαν περὶ Ἐκκλησίας, αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι κατέστησαν ἐξουσία ἀνωτέρα τοῦ πάπα. Ἐγεννήθη λοιπὸν ζήτημα, ποῖα μέλη τῶν συνόδων ἵστανται ὑπεράνω τοῦ πάπα, μόνον οἱ ἐπίσκοποι ἢ καὶ οἱ ἄλλοι κληρικοὶ καὶ οἱ λαϊκοί. Αἱ γνῶμαι ἐδιχάσθησαν. Εὑρέθησαν πολλοί, οἱ ὁποῖοι ὑπεστήριξαν, ὅτι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι δὲν ἀντιπροσωπεύουσι μόνον τὴν ἱεραρχίαν, ἀλλ' ὁλόκληρον τὴν χριστιανωσύνην, ἑπομένως ὅλοι οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῆς, κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, εἶναι οὐσιώδη μέλη τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Οἱ καρδινάλιοι ὡς τόπον συγκλήσεως τῆς πρώτης μεταρρυθμιστικῆς συγόδου ὥρισαν τὴν Πίζαν τῆς Ἰταλίας (25 Μαρτίου 1409). Μετέσχον ἐπίσκοποι (περὶ τοὺς ἑκατόν), ἀντιπρόσωποι τοῦ κλήρου (τῶν καθεδρικῶν ναῶν, canonici, κανονικοί), τῶν μοναχῶν (ἡγούμενοι καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν ἐπαιτικῶν καὶ ἱπποτικῶν ταγμάτων), ἀντιπρόσωποι τῶν πανεπιστημίων (θεολόγοι καὶ νομικοὶ ἀμφοτέρων τῶν δικαίων, τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ κανονικοῦ) καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν διαφόρων κρατῶν τῆς Δύσεως. Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας καὶ αὐτοκράτορος Ροῦπρεχτ, ὁ ὁποῖος ἦτο γνωστὸς μὲ τὸν προσδιορισμὸν «ὁ τοῦ Παλατινάτου» (von der Pfalz), παρουσίασαν ἐνστάσεις κατὰ τῆς νομιμότητος τῆς συνόδου καί, διαμαρτυρηθέντες, ἀπεχώρησαν. Οἱ καρδινάλιοι ἠθέλησαν νὰ ἐνισχυθῶσιν ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων ἐθνῶν καὶ συνέστησαν ἐπιτροπὰς ἐξ αὐτῶν. Ἡ σύνοδος προέβη εἰς τὴν καθαίρεσιν καὶ τὸν ἀφορισμὸν ἀμφοτέρων τῶν παπῶν, οἱ δὲ καρδινάλιοι ἐξ ὀνόματος τῆς συνόδου ἐξέλεξαν νέον πάπαν, τὸν μητροπολίτην Μεδιολάνων Πέτρον Φιλάργην (Φιλάγρην ;), ἡλικίας ἑβδομήκοντα ἐτῶν, ὁ ὁποῖος ὡς πάπας ἔλαβε τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος ὁ Ε'. Ἦτο Ἕλλην ἐκ Κρήτης. Εἰς νεαρὰν ἡλικίαν, προστατευθεὶς ὑπὸ Φραγκισκανοῦ μοναχοῦ, εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὸ τάγμα τοῦτο. Ἐσπούδασεν ἐν τοῖς πανεπιστημίοις τῆς Παδούης καὶ Βολωνίας τῆς Ἰταλίας, ἔπειτα ἐν τοῖς πανεπιστημίοις τῆς Ὀξφόρδης καὶ τῶν Παρισίων. Διεκρίθη ὡς θεολόγος καὶ ἐδίδαξεν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων. Διετέλεσεν ἐπίσκοπος διαφόρων Ἰταλικῶν πόλεων καὶ συγγραφεὺς διαφόρων ἔργων. Ἔγραψε σχόλια εἰς τὰς Sententiae Πέτρου τοῦ Λομβάρδου, περὶ τῶν σχολίων δὲ τούτων πρό τινων ἐτῶν συνετάχθη διατριβὴ γερμανιστὶ

(Fr. Ehrle, Der Sentenzenkommentar Peters von Candia, des Pisaner Papstes Alexander V, 1925). Πρὸ τῆς ἐκλογῆς οἱ καρδινάλιοι ὡρκίσθηκαν, ὅτι ὁ ἐκλεγησόμενος πάπας δὲν θὰ προβῇ εἰς διάλυσιν τῆς συνόδου, πρὶν ληφθῶσιν ἀποφάσεις περὶ τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐπειδὴ ἔλειπον αἱ ἀναγκαῖαι προπαρασκευαστικαὶ ἐργασίαι, ἡ σύνοδος ἀνέβαλε τὰς ἐργασίας ἐπὶ τριετίαν. Ἡ σύνοδος τῆς Πίζης, μὴ συγκληθεῖσα ὑπὸ πάπα, ἀλλ' ὑπὸ καρδιναλίων, δὲν ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ἐκλεγεὶς πάπας Ἀλέξανδρος ὁ Ε' δὲν ἀνεγνωρίσθη ὑφ' ὅλων τῶν κρατῶν τῆς Δύσεως, οὕτω δὲ ἡ σύνοδος εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσεν, εἰ μὴ εἰς τοῦτο, ὅτι ἀντὶ δύο παπῶν ὑπῆρχον τώρα τρεῖς πάπαι. Ὁ Ἀλέξανδρος παρέμεινε ἐν Πίζῃ καὶ ἔπειτα ἐν Βολωνίᾳ τῆς Ἰταλίας, ὅπου ἐντὸς τοῦ ἑπομένου ἔτους ἀπέθανε (1410). Διεδέχθη αὐτὸν Ἰωάννης ὁ ΚΓ'. Οὗτος, ὅτε ἦτο νέος, διετέλεσε στρατιωτικός. Νοημονέστατος, ἐστράφη ἔπειτα εἰς τὸ κληρικὸν στάδιον, ἐσπούδασεν ἐν Βολωνίᾳ καὶ ἔγινε καρδινάλιος. Ὑπῆρξεν ἡ ψυχὴ τῆς συνόδου τῆς Πίζης, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ὁ Ε' ἦτο ὄργανον αὐτοῦ. Κατά τινα μαρτυρίαν, ὁ Ἰωάννης ἦτο «ἀνὴρ ἐν τοῖς κοσμικοῖς μέγας, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πάντῃ μηδαμινὸς καὶ οἱονεὶ ἀνεπιτήδειος» («vir in temporibus magnus, in spiritualibus vero nullos omnino et quasi ineptus». Leonardo Aretino, ἐν Muratori, Scriptores XIX, 927). Κατώρθωσε νὰ ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῶν περισσοτέρων καὶ ἐγκατέστη ἐν Ρώμῃ ἐκδιώξας ἐκεῖθεν τὸν πάπαν (Γρηγόριον ΙΒ').

Ὁ πάπας Ἰωάννης ὁ ΚΓ', πιεσθεὶς ὑπὸ τοῦ νέου βασιλέως τῆς Γερμανίας καὶ αὐτοκράτορος Σιγισμούνδου, συνεκάλεσεν οἰκουμενικὴν σύνοδον ἐν Κωνσταντίᾳ τῆς Ἑλβετίας (1414 - 1418)[1] πρὸς ἄρσιν τοῦ παπικοῦ σχίσματος καὶ μεταρρύθμισιν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη. Μετέσχον αὐτῆς ἐπίσκοποι (περὶ τοὺς 200), ἀντιπρόσωποι τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν (ἴδε τὰ περὶ τῆς συνόδου τῆς Πίζης λεχθέντα), ἀντιπρόσωποι τῶν πανεπιστημίων (ἐκτὸς τῶν θεολόγων, τῶν νομικῶν ἀμφοτέρων τῶν δικαίων καὶ τῶν ἰατρῶν) καὶ τῶν διαφόρων κρατῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ Σιγισμοῦνδος παρίστατο αὐτοπροσώπως. Ἐξ ἀφορμῆς τῆς συνόδου συνέρευσεν εἰς τὴν πόλιν τῆς Κωνσταντίας μέγας ἀριθμὸς ἀνθρώπων, οἱ μέν, φίλοι τῶν θεαμάτων, οἱ δέ, ἐλπίζοντες ἐργασίας, ἔμποροι, χειρώνακτες, ἠθοποιοί, τερατοποιοὶ καὶ γυναῖκες ἐλευθερίων ἠθῶν. Ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν προσελθόντων ἀναβιβάζεται εἰς ἑκατὸν χιλιάδας. Τὸ ζήτημα τῆς ψηφοφορίας προὐκάλεσε συζητήσεις. Ἀπεφασίσθη, κατ' ἀρχήν, ὅτι ὅλοι οἱ μετέχοντες τῆς συν-

1. Λεπτομερείας περὶ τῆς συγκλήσεως τῆς συνόδου ἴδε Karl Müller, Kirchengeschichte, τόμος Β' (1911), σελ. 63 καὶ ἑξῆς. Ficher καὶ Hermelink, Das Mittelalter, 1929, σελ. 225.

όδου ἔχουσι δικαίωμα ψήφου, ἀλλ' εἰς τὴν ἐφαρμογὴν παρουσιάσθη δυσκολία, διότι οἱ Ἰταλοὶ ἦσαν σχεδὸν τὸ ἥμισυ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν. Ἡ δυσκολία παρεκάμφθη διὰ τῆς εἰσαγωγῆς διπλῆς ψηφοφορίας. Ἐπὶ ἑκάστου ζητήματος ἀπεφαίνετο ἕκαστον ἔθνος ἰδιαιτέρως, ψηφίζον κατὰ κεφαλάς, ἔπειτα τὸ ζήτημα ἤρχετο εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν πρὸς λῆψιν τελικῆς ἀποφάσεως. Ἐκεῖ ἡ ψηφοφορία ἐγίνετο κατὰ ἔθνη· ἕκαστον ἔθνος εἶχε μίαν ψῆφον ἐκφράζουσαν τὴν ἀπόφασιν, τὴν ὁποίαν πρότερον ἰδιαιτέρως εἶχε λάβει ἐπὶ τοῦ ζητήματος. Ὡς ἔχοντα δικαίωμα ψήφου ἔθνη ἀνεγνωρίσθησαν τέσσαρα, Ἰταλοί, Γερμανοί, Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι. Βραδύτερον, ὅτε ἦλθον ἀντιπρόσωποι τῆς Ἱσπανίας, ἐδόθη καὶ εἰς αὐτοὺς δικαίωμα ψήφου. Οἱ Σκανδιναυοί, Πολωνοὶ καὶ Οὔγγροι συνηριθμοῦντο μετὰ τῶν Γερμανῶν. Ἰδιαιτέραν ψῆφον ἀπέκτησαν καὶ οἱ καρδινάλιοι ὡς σύνολον. Οὕτως οἱ ψῆφοι ἦσαν ἕξ. Ἡ σύνοδος ἔργον εἶχε νὰ ἄρῃ τὸ παπικὸν σχίσμα (τὸ διπλοῦν παπικὸν σχίσμα τῶν τριῶν παπῶν) καὶ νὰ προβῇ εἰς ἐκκλησιαστικὰς μεταρρυθμίσεις, πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων. Ὁ πάπας Ἰωάννης ὁ ΚΓ' παρέστη αὐτοπροσώπως εἰς τὴν σύνοδον, κατ' ἐπίμονον ἀπαίτησιν τῶν καρδιναλίων, ἀλλὰ μὲ πρώτην εὐκαιρίαν ἐδραπέτευσεν. Ἐπωφελήθη τοῦ θορύβου, τὸν ὁποῖον προὐκάλεσεν ἱπποτικὸς ἀγών, μετημφιέσθη εἰς ἱπποκόμον καὶ ἔφυγεν ἀπαρατήρητος. Εἶχεν ἰδεῖ, ὅτι ἐτίθετο ἀπολύτως ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τοὺς ἄλλους δύο πάπας, ἐφοβήθη μάλιστα, ὅτι, ὡς παρών, θὰ ἠναγκάζετο νὰ παραιτηθῇ πρὸ τῶν ἄλλων παπῶν. Διὰ τῆς φυγῆς ἤλπιζε πρὸς τούτοις νὰ ἐπιφέρῃ διάλυσιν τῆς συνόδου. Ἀλλ' ἡ σύνοδος δὲν διελύθη. Οἱ θεολόγοι καθηγηταὶ τῶν πανεπιστημίων, προεξάρχοντος τοῦ Γέρσωνος, ὑπέβαλον γνωμοδότησιν, ὅτι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἀρύονται τὴν ἐξουσίαν ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἀντιπροσωπεύουσιν ὁλόκληρον τὴν στρατευομένην (ἐπὶ τῆς γῆς) Ἐκκλησίαν, ὑπέρκεινται τοῦ πάπα καὶ δύνανται νὰ τιμωρήσωσιν αὐτόν. Ἡ γνωμοδότησις αὕτη, σύμφωνος πρὸς τὴν νέαν περὶ Ἐκκλησίας θεωρίαν, ἐθεσπίσθη ἐπισήμως ὑπὸ τῆς συνόδου (Decretum 6 Ἀπριλίου 1415, Mirbt, Quellen, ἀρ. 392). Οἱ καρδινάλιοι εἶχον δεχθεῖ νὰ γίνῃ συνέχεια τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, ἀλλ' ἀπέναντι τοῦ decretum ἐτήρησαν στάσιν ἐπιφυλακτικήν. Ὅσοι αὐτῶν ἦσαν παρόντες ἐν τῇ συνεδρίᾳ, οἱ μὲν δὲν ἐδέχθησαν ρητῶς τὰς ἀποφάσεις ταύτας, παρακάμψαντες τὸ ζήτημα, οἱ δὲ ἐδέχθησαν αὐτὰς ὄχι γενικῶς, ἀλλὰ μόνον ὡς ὑπὸ τῶν τότε περιστάσεων ὑπαγορευμένας. Ἡ σύνοδος ἀμέσως ἐφήρμοσε τὰς ἀποφάσεις. Ἐκ τῶν τριῶν παπῶν οἱ δύο (Ἰωάννης ΚΓ' καὶ Βενέδικτος ΙΓ') καθηρέθησαν, ὁ δὲ τρίτος (Γρηγόριος ὁ ΙΒ') παρῃτήθη. Ἠγέρθη σπουδαῖον ζήτημα περὶ τῆς σειρᾶς τῶν περαιτέρω ἐργασιῶν τῆς συνόδου· νὰ προηγηθῇ ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου πάπα, ἢ νὰ γίνωσι προηγουμένως αἱ ἐκκλησιαστικαὶ μεταρρυθμίσεις. Ἡ σπουδαιότης τοῦ ζητήματος ἔκειτο ἐν τούτῳ, ὅτι ὑπῆρχε δεδικαιολογημένος φόβος, ὁ νέος πάπας νὰ ματαιώσῃ

τὰς μεταρρυθμίσεις. Οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἄγγλοι, διαβλέποντες τὸν κίνδυνον, ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς προτάξεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν μεταρρυθμίσεων, ἀλλ' οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἱσπανοί, παρασυρόμενοι ὑπὸ τῶν καρδιναλίων, ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς ἀντιθέτου γνώμης, ὑπὲρ τῆς προτάξεως τῆς παπικῆς ἐκλογῆς. Ἡ μερὶς αὕτη εἶχεν ἤδη τὴν πλειοψηφίαν, διότι οἱ καρδινάλιοι ἦσαν ἐπίσης κάτοχοι μιᾶς ψήφου, ἀλλ' εἰς τὴν μερίδα ταύτην προσετέθησαν, τέλος, καὶ οἱ Ἄγγλοι καὶ οὕτως ἡ γνώμη αὐτῆς ὁλοτελῶς ὑπερίσχυσεν. Ἡ ἐκλογικὴ συνέλευσις ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν εἴκοσι τριῶν παρόντων καρδιναλίων καὶ ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν ἐθνῶν, ἓξ ἐξ ἑκάστης ἐθνότητος, ἤτοι τριάκοντα ἀντιπροσώπων. Ὡρίσθη, ὅτι ἡ προσθήκη τῶν ἀντιπροσώπων τούτων ἐγίνετο ἐξαιρετικῶς διὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην καὶ θὰ παρέμενεν ἄθικτον τὸ ἀπὸ τριῶν καὶ ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῶν καρδιναλίων νὰ ἐκλέγωσι τὸν πάπαν. Ἐξελέγη πάπας Μαρτῖνος ὁ Ε' (1417), ἐκ τῆς ἐξεχούσης ρωμαϊκῆς οἰκογενείας Κολόνα, ἔχων τὸν βαθμὸν τοῦ καρδιναλίου ὑποδιακόνου. Ἐπωφελήθη τὴν ἀσυμφωνίαν τῶν ἐθνῶν περὶ τῶν ἐπενεκτέων μεταρρυθμίσεων καὶ ἦλθεν εἰς ἰδιαιτέρας συμφωνίας μεθ' ἑκάστης ἐθνότητος. Οὕτως αὗται ἐπέτυχον μεταρρυθμίσεις τινὰς (περιορισμὸς τῶν παπικῶν εἰσοδημάτων καὶ τῆς παπικῆς δικαστικῆς ἐξουσίας). Αἱ εὐρύτεραι μεταρρυθμίσεις ἀνεβλήθησαν δι' ἄλλην σύνοδον. Ἀπεφασίσθη νὰ συγκαλῶνται τακτικῶς οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἡ μὲν πρώτη μετὰ πέντε ἔτη, ἡ δὲ δευτέρα μετὰ ἑπτὰ καὶ ἔπειτα ἀνὰ πᾶσαν δεκαετίαν (Mirbt, Quellen, ἀρ. 393). Ὁλόκληρος ἡ Δύσις ἀνεγνώρισε τὸν Μαρτῖνον καὶ οὕτω, διὰ τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντίας ἐτερματίσθη, τὸ μέγα παπικὸν σχίσμα.

Ἡ ἀπόπειρα, νὰ συγκληθῇ μεταρρυθμιστικὴ σύνοδος τὴν πρώτην ὁρισθεῖσαν χρονολογίαν (μετὰ πενταετίαν, 1423) ἀπέτυχεν. Ὁ πάπας Μαρτῖνος ἐφοβεῖτο τὰς εὐρυτέρας μεταρρυθμίσεις, ἀλλὰ πανταχόθεν ἐπιέσθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ συγκαλέσῃ, κατὰ τὴν δευτέραν ὁρισθεῖσαν χρονολογίαν, σύνοδον ἐν Βασιλείᾳ τῆς Ἑλβετίας (Basel, Bâle, μετὰ ἑπταετίαν, 1431). Ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ καὶ πρόεδρον τῆς συνόδου διώρισε τὸν καρδινάλιον Ἰουλιανὸν Καισαρίνην. Ἡ σύνοδος ἀπηρτίσθη, ὅπως αἱ δύο προηγούμεναι, τὰ μέλη ὅμως αὐτῆς ἔφθασαν τὰ ἑξακόσια, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον εἴκοσι ἦσαν ἐπίσκοποι. Ὁ αὐτοκράτωρ Σιγισμοῦνδος αὐτοπροσώπως δὲν παρέστη ἐξ ἀρχῆς ἀλλὰ πολὺ βραδύτερον (Ὀκτώβριον τοῦ 1433) καὶ παρέμεινεν ἐπί τι διάστημα. Ὁ νέος πάπας Εὐγένιος ὁ Δ' (1431), ἐπωφελούμενος τοῦ ζητήματος τῆς ἑνώσεως τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, διὰ παπικῆς βούλλης (18 Δεκεμ.), διέλυσε τὴν σύνοδον τῆς Βασιλείας, ἀλλ' αὕτη δὲν ὑπήκουσεν. Ἡ προηγουμένη σύνοδος τῆς Κωνσταντίας εἶχε θεσπίσει, ὅτι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἀρύονται τὴν ἐξουσίαν ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ὑπέρκεινται τοῦ πάπα καὶ δύνανται νὰ τιμωρήσωσιν αὐτὸν (Decretum 6 Ἀπρ. 1415).

Ἡ σύνοδος τῆς Βασιλείας ἀνενέωσε τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην, ἀλλὰ καὶ συνεπλήρωσεν αὐτήν. Μόνον ἡ σύνοδος ἔχει δικαίωμα νὰ διαλύσῃ ἑαυτήν, ἢ νὰ μεταθέσῃ ἢ νὰ ἀναβάλῃ ἑαυτὴν (15 Φεβρ. 1432). Βραδύτερον ἔγινε καὶ ἄλλη συμπλήρωσις· οὐδεὶς δύναται νὰ ἀναγνωρίσῃ ἄλλην σύνοδον, ἐφόσον συνεδριάζει αὕτη, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσι συγχρόνως δύο οἰκουμενικαὶ σύνοδοι (12 Ὀκτ. 1437). Οὕτως ἡ σύνοδος τῆς Βασιλείας ἐξηκολούθησε τὰς ἐργασίας αὐτῆς. Ὁ καρδινάλιος Καισαρίνης ἔμεινε πιστὸς εἰς τὴν σύνοδον καὶ μάλιστα ἐξηκολούθησε νὰ προεδρεύῃ αὐτῆς. Εἰσήχθη νέος τρόπος ἐργασίας. Τὰ ζητήματα διῃρέθησαν εἰς τέσσαρας τάξεις (δογματικά, μεταρρυθμίσεις, παγκόσμιος εἰρήνη, τὰ ὑπόλοιπα) καὶ ὡρίσθησαν τέσσαρες ἐπιτροπαί, ἑκάστη τῶν ὁποίων εἶχεν ἰσάριθμα μέλη ἐκ τῶν τεσσάρων ἀντιπροσωπευομένων ἐθνῶν (Ἰταλῶν, Γάλλων, Γερμανῶν καί Ἱσπανῶν — Ἄγγλοι δὲν εἶχον ἔλθει) καὶ ἠσχολήθη μὲ τὰ ζητήματα μιᾶς τῶν μνημονευθεισῶν τάξεων. Ἐν ταῖς ἐπιτροπαῖς τὰ ζητήματα ἐλύοντο διὰ ψηφοφορίας κατὰ κεφαλάς, αἱ ἀποφάσεις ἑκάστης ἐπιτροπῆς ἀνεκοινοῦντο εἰς τὰς ἄλλας ἐπιτροπάς, τὰ δὲ ὑπὸ τριῶν τοὐλάχιστον ἐπιτροπῶν ἀποφασισθέντα ἐφέροντο εἰς τὰς γενικὰς συνεδρίας τῆς συνόδου καὶ ἐξεδίδοντο ὡς ἀποφάσεις τῆς συνόδου. Κύριος σκοπὸς τῆς συνόδου ἦσαν αἱ ἐκκλησιαστικαὶ μεταρρυθμίσεις. Αἱ σπουδαιότεραι μεταρρυθμίσεις εἶναι αἱ ἑπόμεναι. Ἔλαβον ὑπ' ὄψιν, ὅσα δικαιώματα τοῦ πάπα ἐπίεζον περισσότερον τοὺς λαούς. Ταῦτα ἦσαν τρία, ἡ «ἀπαγόρευσις» (interdictum, ἡ διακοπὴ πάσης ἱεροτελεστίας, ὡς μέσον πιέσεως), αἱ ἐφέσεις (appellationes) καὶ αἱ πολλαὶ φορολογίαι. Τὰ παπικὰ ταῦτα δικαιώματα περιωρίσθησαν καὶ σχεδὸν κατηργήθησαν (χρονολογία, τὸ ἔτος 1435). Ὁ Ρώμης Εὐγένιος εἶχεν ἀναγκασθεῖ νὰ συμφιλιωθῇ μετὰ τῆς συνόδου. Διὰ βούλλης («Dudum sacrum» 1433), γραφείσης κατὰ σχέδιον συνταχθὲν ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας, εἶχεν ἀνακαλέσει τὴν διάλυσιν τῆς συνόδου, ἀναγνωρίσει αὐτὴν ὡς ἀπ' ἀρχῆς νομίμως ὑφισταμένην καὶ ἀποδεχθεῖ τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς (Mansi 29, 78 καὶ ἑξῆς). Διώρισεν ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι δι' ὅρκου ὑπεχρεώθησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον ὡς ἀνωτάτην αὐθεντίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἔπραξαν τοῦτο ἐξ ὀνόματος ἑαυτῶν καὶ ὄχι τοῦ πάπα. Τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ ἡ κατάργησις τῶν εἰσοδημάτων ἐπέφερον νέαν διάστασιν τοῦ πάπα καὶ τῆς συνόδου. Τὴν φορὰν ταύτην ὁ Εὐγένιος δὲν ἐτόλμησε νὰ διαλύσῃ τὴν σύνοδον, ἀλλὰ μετέθεσεν αὐτὴν εἰς τὴν Φερράραν τῆς Ἰταλίας (1438), ἀφορμὴν λαβὼν τὴν μελετωμένην ἕνωσιν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μετάθεσις ἐπέφερε διάστασιν μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας· ἡ μειοψηφία ὑπήκουσεν εἰς τὸν πάπαν καὶ ἀπεχώρησε τῆς συνόδου, ἡ πλειοψηφία ἀπέκρουσε τὴν μετάθεσιν καὶ ἐξηκολούθησε τὰς ἐργασίας ὑπὸ τὴν προεδρείαν ἐπισκόπου τινὸς τῆς γαλλικῆς Βουργουνδίας (τῆς πόλεως Ταραντασίας). Ὁ καρδινάλιος Ἰουλιανὸς Καισαρίνης,

ὁ προηγούμενος πρόεδρος αὐτῆς, μετέβη εἰς τὴν σύνοδον τῆς Φερράρας. Ἡ σύνοδος τῆς Βασιλείας καθῄρεσε τὸν πάπαν Εὐγένιον τὸν Δ′ (1439) καὶ κατήρτισεν ἐκλογικὴν συνέλευσιν διὰ τὴν ἐκλογὴν νέου πάπα. Ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ μόνου ἀπομείναντος καρδιναλίου (τοῦ μητροπολίτου τῆς Ἀρελάτης τῆς Γαλλίας Louis d' Alleman) καὶ ὀκτὼ ἀντιπροσώπων ἐξ ἑκάστης τῶν τεσσάρων ἐθνοτήτων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἱερατικὸν βαθμὸν τοὐλάχιστον διακόνου (ἐννέα ἐπίσκοποι, ἑπτὰ ἡγούμενοι, πέντε θεολόγοι καὶ ἐννέα νομικοὶ καὶ κανονολόγοι). Πάπας ἐξελέγη ὁ ἡγεμὼν τῆς Σαβοΐας Ἀμεδαῖος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποσυρθεῖ πλησίον τῆς λίμνης τῆς Γενεύης καὶ ἔζη ὡς μοναχός. Ὡς πάπας ἔλαβε τὸ ὄνομα Φῆλιξ ὁ Ε′ (1440). Ἡ ἐκλογὴ νέου πάπα ἔβλαψε τὴν σύνοδον, διότι οἱ μὴ ἀναγνωρίζοντες αὐτὸν ἐγκατέλειπον καὶ τὴν σύνοδον. Μετά τινα ἔτη ἀπέθανεν ὁ ὑπὸ τῆς συνόδου καθαιρεθεὶς πάπας Εὐγένιος ὁ Δ′ (1447). Διεδέχθη αὐτὸν Νικόλαος ὁ Ε′. Μετὰ δύο ἔτη ὁ πάπας τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας Φῆλιξ· ὁ Ε′ ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ (1449). Ἡ σύνοδος τῆς Βασιλείας προέβη εἰς τὴν ἐκλογὴν νέου πάπα, ἀλλ' ὡς τοιοῦτον ἐξέλεξε τὸν διάδοχον τοῦ Εὐγενίου τοῦ Δ′, Νικόλαον τὸν Ε′. Προσεπάθησε, δηλονότι, νὰ διατηρήσῃ τὴν αὐθεντίαν αὐτῆς, ἀλλὰ τυπικῶς. Ἠσθάνετο, ὅτι δὲν εἶχε πλέον δυνάμεις διὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα, ἐνόησεν, ὅτι τὸ ἔργον αὐτῆς εἶχε λήξει, περισσότερα δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ καὶ διὰ τοῦτο διέλυσεν ἑαυτὴν (1449). Διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 1431 μέχρι τοῦ 1449, ἤτοι δέκα ὀκτὼ ἔτη, ἐννοεῖται ὄχι συνεχῶς, ἀλλὰ μὲ διακοπάς. Ἄλλη μεταρρυθμιστικὴ σύνοδος, ἐμπνεομένη ἐκ τῆς νέας περὶ Ἐκκλησίας θεωρίας, δὲν συνῆλθεν. Ἡ παπικὴ Ἐκκλησία τὰς συνόδους τῆς Κωνσταντίας καὶ τῆς Βασιλείας, ὡς συγκληθείσας ὑπὸ παπῶν ἀριθμεῖ μεταξὺ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων (17ῃ καὶ 18ῃ). Ἀλλ' ἐξ αὐτῶν ἀναγνωρίζει ὡρισμένας συνεδρίας, τῶν ὁποίων προήδρευσαν πάπαι ἢ ὡρισμένας ἀποφάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ παπῶν. Ἡ σύνοδος τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας θεωρεῖται συνέχεια τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας.

§ 40. Ἡ χειραφέτησις τῶν κρατῶν καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως ἀπὸ τοῦ παπισμοῦ.

Ἡ ἀπὸ τῆς ιδ′ ἑκατονταετηρίδος ἀρχίσασα κατάπτωσις τοῦ παπισμοῦ ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν παπικὴν κοσμοκρατορίαν. Τὰ κράτη ἐχειραφετήθησαν τῆς παπικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ συγχρόνως ὑπεχώρησεν ἡ συναίσθησις τῆς ἑνιαίας χριστιανικῆς Εὐρώπης. Τὰ ὁλονὲν ἐνισχυόμενα κράτη αὐτῆς ἐδείκνυον πλέον ἀδιαφορίαν διὰ τὰ κοινὰ χριστιανικὰ συμ-

φέροντα τῆς Εὐρώπης καὶ ἐφρόντιζον περὶ τῶν συμφερόντων αὐτῶν. Τὸ παπικὸν κράτος, ὅπου διὰ τῆς ἄρσεως τοῦ παπικοῦ σχίσματος ἀποκατεστάθη ἡ ἑνότης τοῦ παπικοῦ ἀξιώματος, ἐξωμοιώθη πρὸς τὰ ἄλλα κράτη. Οἱ πάπαι ἐφρόντιζον πρὸ πάντων περὶ τῶν δυναστικῶν αὐτῶν συμφερόντων. Τὸ χειρότερον παράδειγμα ἔδωσεν ὁ πάπας 'Αλέξανδρος ὁ ΣΤ' (1492 - 1503), ὁ Βοργίας, 'Ισπανός, ὁ ὁποῖος ἐζήτει ἐκ τοῦ παπικοῦ κράτους νὰ δημιουργήσῃ καθαρῶς πολιτικὴν ἡγεμονίαν. Εἶχε πέντε τέκνα, τέσσαρας υἱοὺς καὶ μίαν θυγατέρα, τῶν ὁποίων γνωστότερα εἶναι δύο, ἡ Λουκρητία καὶ ὁ Καῖσαρ. 'Η Λουκρητία ἔγινε περίφημος διὰ τοὺς σκανδαλώδεις ἔρωτας αὐτῆς. 'Ο Καῖσαρ ἦτο μητροπολίτης τῆς ἱσπανικῆς Βαλεντίας καὶ καρδινάλιος, ἀλλ' ἐγκατέλειψε τὰ ἀξιώματα ταῦτα, ἐνυμφεύθη Γαλλίδα πριγκήπισσαν καὶ ἐζήτει νὰ καταστῇ κληρονομικὸς ἡγεμὼν τοῦ παπικοῦ κράτους. 'Εμπόδιον ἦσαν οἱ φεουδάρχαι, ἄλλοι εὐγενεῖς, οἱ ὁποῖοι, κατὰ τὸ φεουδαρχικὸν σύστημα, ἐξουσίαζον τμήματα τοῦ παπικοῦ κράτους καὶ ἦσαν πλούσιοι καὶ ἰσχυροί. 'Αλλ' ὁ Καῖσαρ ἐξωλόθρευεν αὐτοὺς δι' ἐγχειριδίου ἢ διὰ δηλητηρίου, προσκαλῶν αὐτοὺς εἰς γεύματα. Κατὰ τῶν Βοργιῶν τῆς Ρώμης ἐπετέθη ὁ ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας τῆς Φερράρας καταγόμενος, ἀλλ' ἐν Φλωρεντίᾳ ἐγκατεστημένος δομινικανὸς 'Ιερώνυμος Σαβοναρόλας, διακεκριμένος θεολόγος καὶ ρήτωρ. 'Ως ἄλλος ἀρχαῖος προφήτης τοῦ 'Ισραήλ, ἔκαμε πύρινα κηρύγματα κατ' αὐτῶν καὶ ἐζήτει τὴν ἠθικὴν μεταρρύθμισιν τῆς 'Εκκλησίας. 'Ο πάπας ἀφώρισε τὸν Σαβοναρόλαν, ἡ δὲ 'Ιερὰ 'Εξέτασις κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς θάνατον ὡς στασιαστὴν καὶ ταραχοποιόν. 'Εκρεμάσθη καὶ ἔπειτα ἐκάη (1498). 'Ο πάπας 'Αλέξανδρος ὁ ΣΤ' καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Καῖσαρ αἰφνιδίως καὶ συγχρόνως ἠσθένησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, πιθανῶς δηλητηριασθέντες ἐκ δηλητηρίου, τὸ ὁποῖον εἶχον προετοιμάσει δι' ἄλλους. 'Ο πατὴρ ἀπέθανε (1503), ὁ υἱὸς ἐσώθη, ἀλλὰ τὰ πολιτικὰ σχέδια αὐτοῦ ἐναυάγησαν. "Εφυγεν εἰς 'Ισπανίαν.

'Η χειραφέτησις τῶν κρατῶν ἀπὸ τοῦ παπισμοῦ περιώρισε τὴν παπικὴν ἐξουσίαν ἐν ταῖς ξέναις 'Εκκλησίαις. Παρουσιάσθη τάσις, νὰ ἱδρυθῶσι πάλιν ἐν τῇ Δύσει αἱ αὐτοκέφαλοι 'Εκκλησίαι, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον πρὸ τοῦ ἀγῶνος περὶ περιβολῆς, ἤτοι πρὸ τῶν μέσης τῆς ια' ἑκατονταετηρίδος. "Οπως τότε οἱ βασιλεῖς εἶχον ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα, οὕτω καὶ τώρα ἤρχισαν οὗτοι νὰ ἀποκτῶσι τοιαῦτα. 'Ανέκυπτεν ὁ καισαροπαπισμός [1].

'Εν *'Αγγλίᾳ* ὁ βασιλεὺς ἀπέκτησε πάλιν τὸ δικαίωμα νὰ διορίζῃ τοὺς ἐπισκόπους καὶ νὰ ἔχῃ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα ('Αποφάσεις τῆς Βουλῆς, μέσα τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος). "Οτε ὁ Ρώμης Οὐρβανὸς

1. Αἱ νέαι αὐτοκέφαλοι 'Εκκλησίαι δὲν ἔφθασαν εἰς τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκοντο αἱ παλαιαί. Διετηρήθη ἐπιρροὴ τοῦ πάπα, διὰ τοῦτο παρέμεινεν ἡ ἀντίληψις: δυτικὴ 'Εκκλησία = παπικὴ 'Εκκλησία.

ὁ Ε′ (1366) ἐζήτησε τὸν φόρον ὑποτελείας, τὸν ὁποῖον εἶχε δεχθεῖ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ἰωάννης ὁ Ἀκτήμων πρὸ 153 ἐτῶν (1213), ὑπῆρχον μάλιστα καθυστερούμενα πολλῶν ἐτῶν (30), ἡ Ἀγγλικὴ Βουλὴ ἀπέκρουσε τὴν παπικὴν ἀξίωσιν, δηλώσασα, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος δὲν ἐδικαιοῦτο νὰ δεχθῇ τὸν φόρον τοῦτον ἄνευ ἐγκρίσεως τοῦ ἔθνους (ἀλλ' ἡ Magna Charta, διὰ τῆς ὁποίας εἰσήχθη τὸ σύνταγμα, ἐγράφη δύο ἔτη βραδύτερον, 1215) καὶ ὅτι ὁ ὑπάρχων βασιλεὺς ὀφείλει νὰ ἀρνηθῇ τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου, ὡς θέτοντος ἐν κινδύνῳ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ κράτους. Οὕτως ἡ Ἀγγλία ἀπηλλάγη καὶ ἐπισήμως τῆς παπικῆς ἐπικυριαρχίας.

Ἐν *Γαλλίᾳ* ἐπανῆλθον αἱ ἀρχαῖαι ἐλευθερίαι τῆς γαλλικῆς («γαλλικανικῆς») Ἐκκλησίας (Ἀποφάσεις ἐθνικῆς συνόδου κληρικῶν καὶ λογίων, συνελθούσης ἐπανειλημμένως, τέλη τῆς ιδ′ καὶ ἀρχὰς τῆς ιε′ ἑκατονταετηρίδος). Αἱ «γαλλικανικαὶ ἐλευθερίαι» ὡρίσθησαν ἀκριβέστερον ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου τοῦ Ζ′. Ἐμψυχωθεὶς ὑπὸ τῆς Ἰωάννης Δ' Ἄρκ (τῆς Αὐρηλιανῆς Παρθένου) ἐξεδίωξε τοὺς Ἄγγλους ἐκ τῆς Γαλλίας (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 496) καὶ συνεκάλεσεν ἐθνικὴν σύνοδον ἐν Ἀβαρικῷ (Bourges, 1438), ὁμοίαν πρὸς τὰς προηγουμένας ἐθνικὰς συνόδους, ἡ ὁποία ἐθέσπισε τὰς γαλλικανικὰς ἐλευθερίας. Ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἔλαβε δικαιώματα ἀναμίξεως ἐν τῇ πληρώσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν θέσεων, τὸ ἀνώτατον γαλλικὸν δικαστήριον (parlement) ἔλαβε δικαιώματα ἀναμίξεως εἰς τὰς δίκας τῶν κληρικῶν, αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἀνεγνωρίσθηοαν ὡς ὑπερκείμεναι τῶν παπῶν καὶ κατηργήθησαν τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας ἀπαγορευθέντα παπικὰ εἰσοδήματα (Ordonnances des rois de France, ἔκδοσις Vilevault, 1782, 267-291. Mirbt, Quellen, σελ. 232 καὶ ἑξῆς). Αἱ σχέσεις τοῦ πάπα καὶ τοῦ γαλλικοῦ κράτους ἐρρυθμίσθησαν διὰ συμφωνίας μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου τοῦ Α′ καὶ τοῦ Ρώμης Λέοντος τοῦ Ι′ (κογκορδᾶτον τοῦ 1516). Δι' αὐτῆς αἱ γαλλικανικαὶ ἐλευθερίαι εἴς τινα σημεῖα περιωρίσθησαν, εἰς ἄλλα ηὐξήθησαν.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας Φερδινάνδος ὁ Καθολικός, νυμφευθεὶς τὴν βασίλισσαν τῆς Λεώνης καὶ Καστιλίας Ἰσαβέλλαν, ἥνωσε τὴν *Ἱσπανίαν* (1479) καὶ συνῆψε μετὰ τοῦ Ρώμης Σίξτου τοῦ Δ′ συμφωνίαν περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῆς χώρας (κογκορδᾶτον 1482). Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱσπανίας ἀπέκτησε δικαιώματα ἀναμίξεως ἐν τῇ πληρώσει τῶν ἀνωτέρων ἐκκλησιαστικῶν θέσεων (ὁ βασιλεὺς ἐπρότεινε πρόσωπα καὶ ὁ πάπας διώριζεν), ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεπε τὴν ἐν Ἱσπανίᾳ δημοσίευσιν τῶν παπικῶν ἀποφάσεων, σημειῶν ἐπ' αὐτῶν τὴν λέξιν placet (=ἀρέσκει, ἐπιβεβαιοῖ· ἤδη ὁ βασιλεὺς τῆς Καστιλίας Ἀλφόνσος ὁ ΙΑ′ ἔπραξε τοῦτο 1348), ἄλλως ἔμενον ἀνεφάρμοστοι, εἰς τὸν βασιλέα (εἰς τὰ πολιτικὰ δικαστήρια) ἠδύνατό τις νὰ ἐφεσιβάλῃ ἀποφάσεις ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων καὶ ὁ βασιλεὺς διώριζε τὸν ἀρ-

χηγὸν τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως. Παρὰ τοῖς νεωτέροις ἱστορικοῖς καὶ κοινωνιολόγοις ἠγέρθη σφοδρὰ συζήτησις ἂν ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις διὰ τοῦ δικαιώματος τούτου τοῦ βασιλέως κατέστη πολιτικὸς θεσμὸς ἢ παρέμεινεν ἐκκλησιαστικός. Ἐν πάσῃ περιπτώσει αὕτη ἔδρασε μεγάλως κατὰ τῶν Μαύρων (Ἀράβων) καὶ τῶν Ἰουδαίων. Κατεδικάζοντο εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον (Autos da fe = ἀπόφασις περὶ πίστεως). Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο διεκρίθη ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως Θωμᾶς Τορκουεμάδας (1483-1498). Οἱ ὑπολειφθέντες ἐγκατέλειψαν τὴν Ἱσπανίαν.

Ἐν *Γερμανίᾳ* ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας καὶ αὐτοκράτωρ Ἀλβέρτος ὁ Ε', Ἁψβοῦργος, γαμβρὸς καὶ διάδοχος τοῦ Σιγισμούνδου, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Γαλλίας ἐν Ἀβαρικῷ, εἶχε δεχθεῖ τὰς μεταρρυθμιστικὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας, τὸ δὲ συμβούλιον τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων ἐν Μογουντίᾳ εἶχε καταστήσει αὐτὰς νόμους τοῦ κράτους (1439). Ἀλλ' ὁ ἐξάδελφος καὶ διάδοχος τοῦ Ἀλβέρτου, Φρειδερῖκος ὁ Γ' (1440-1493) ἀπέναντι ἀνταλλαγμάτων ἐκ μέρους τοῦ Ρώμης Εὐγενίου τοῦ Δ' (χρηματικοῦ ποσοῦ, αὐτοκρατορικῆς στέψεως ἐν Ρώμῃ καὶ ἄλλων), ἐγκατέλειψε τὴν πολιτικὴν ταύτην. Ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος ἐν Ρώμῃ στεφθεὶς Γερμανὸς αὐτοκράτωρ. Ἡ συμφωνία τῆς Βιέννης (κογκορδᾶτον 1448), τὴν ὁποίαν μετ' αὐτοῦ ἔκλεισεν ὁ νέος πάπας Νικόλαος ὁ Ε', ἔθεσεν ἐκποδὼν τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας καὶ ἡ κατάστασις τῆς γερμανικῆς Ἐκκλησίας ἐπανῆλθεν εἰς τὸ πρώην καθεστὼς (κογκορδᾶτον κατὰ τὴν σύνοδον τῆς Κωνσταντίας 1417 - ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 565). Ἡγεμόνες τινὲς τῆς Γερμανίας δὲν ἐδέχθησαν τοῦτο καὶ δι' ἰδιαιτέρων μετὰ τοῦ πάπα συμφωνιῶν ἐπέτυχον περισσότερα. Ἀλλ' αἱ συμφωνίαι αὗται κατὰ ποσὸν (ἀριθμὸν) καὶ ποιὸν δὲν ἦσαν ἐπαρκεῖς, διὰ νὰ μεταβάλωσι τὴν γενικὴν κατάστασιν τῆς γερμανικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ χώρα, ἡ ὁποία ὀλιγώτερον ἠδυνήθη νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς καταπτώσεως τοῦ παπισμοῦ ἦτο ἡ Γερμανία. Ἐν αὐτῇ εἶχεν ἐξασθενήσει ἡ βασιλικὴ ἐξουσία, ἐνισχυθεῖ ἡ ἐξουσία τῶν ἐπὶ μέρους Γερμανῶν ἡγεμόνων, ἑπομένως, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τηρηθῇ ἑνιαία καὶ σθεναρὰ πολιτικὴ ἀπέναντι τοῦ πάπα. Ἐπειδὴ δὲ αἱ πύλαι τῶν ἄλλων κρατῶν ἐκλείσθησαν εἰς τοὺς παπικοὺς εἰσπράκτορας, ἡ Γερμανία, ἵνα ἐπαναλάβωμεν τὴν ὑπ' ἄλλου γενομένην παρομοίωσιν, κατέστη ὁ εὔφορος λειμών, ὅπου ἔβοσκον οἱ πάπαι. Ἓν τῶν αἰτίων τῆς ἐπιτυχίας τοῦ Λουθήρου.

§ 41. Ἡ κατὰ τοῦ παπισμοῦ ἀντίδρασις τῶν αἱρέσεων, ἀντιπαπικαὶ καὶ ἀνθιερουργικαὶ ἰδέαι (μεταβατικὸν στάδιον εἰς τὸν προτεσταντισμόν).

Ἡ ἀντίδρασις τῶν αἱρέσεων ἤρχισεν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ παπισμοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔβλεπον τρωτά, ἐξηκολούθησε δὲ ἐπὶ τῆς παρακμῆς καὶ

παρεσκεύασε τὴν μεταρρύθμισιν τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος (Λούθηρον καὶ τοὺς ἄλλους μεταρρυθμιστάς). Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος ἀνεφάνησαν οἱ *Καθαροὶ* (Cathari, Gazari). Προέκυψαν ἐκ τῶν Βογομίλων τῆς Ἀνατολῆς, τῶν ὁποίων πολλοί, φεύγοντες τὴν δίωξιν, ἦλθον εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἐγκατέστησαν ἐκεῖ. Αἱ ἰδέαι τῶν Βογομίλων μετεδόθησαν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν Δύσιν· πρὸς τούτοις διὰ τῆς ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας καὶ διὰ τῶν σταυροφοριῶν [1]. Ὅπως οἱ Βογόμιλοι, οὕτω καὶ οἱ Καθαροὶ εἶχον δύο χαρακτηριστικά. Πρῶτον, ἦσαν δυαλισταί, ἐδέχοντο δύο ἀρχάς, δύο θεοὺς (ἀγαθὸν καὶ κακόν). Εἶχον δύο εἰδῶν δυαλισμόν, ἀπόλυτον καὶ σχετικόν· κατὰ τὸν δεύτερον, ἡ κακὴ ἀρχὴ ἦτο ἐκπεσὸν ἀγαθὸν πνεῦμα. Συζητεῖται, τίς ἡ ἀρχαιοτέρα μορφὴ τοῦ δυαλισμοῦ τῶν Καθαρῶν, ἐκ τῆς ὁποίας προέκυψεν ἡ ἄλλη. Ἀποτέλεσμα τοῦ δυαλισμοῦ ἦτο ὁ ἀσκητισμὸς αὐτῶν. Ἀπέφευγον τὸν γάμον καὶ τὸ κρέας (πλὴν τῶν ἰχθύων) [2]. Δεύτερον χαρακτηριστικὸν τῶν Καθαρῶν ἦτο τοῦτο, ὅτι ἀπέρριπτον τὰς ἱεροτελεστίας, αὐτὰ ἀκόμη τὰ μυστήρια καὶ τὰ συναφῆ ἀντικείμενα (ἁγίαν τράπεζαν καὶ λοιπά), ἀπέρριπτον τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων, τῶν λειψάνων τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν, ἀπέβαλλον τοὺς σταυροὺς (μυστικαὶ τάσεις) [3]. Εἶχον ὅμως πνευματικὸν βάπτισμα, τὸ ὁποῖον ἐτελεῖτο δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν καὶ διὰ τοῦ ὁποίου μετεδίδετο τὸ ἅγιον πνεῦμα (ὁ «παράκλητος»). Διὰ τοῦτο τὸ βάπτισμα τοῦτο ὠνομάζετο consolamentum (παράκλησις, παρηγορία) [4]. Ἡ λῆψις τοῦ βαπτίσματος ἐξησφάλιζε τὴν μέλλουσαν μακαριότητα, ἂν ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ δὲν κατεστρέφετο διά τινος ἁμαρτίας. Διὰ τοῦτο οἱ περισσότεροι ἀνέβαλλον τὸ βάπτισμα μέχρι τῆς ἐπιθανατίου

1. Οἱ Βογόμιλοι τῆς Ἀνατολῆς προέκυψαν ἐκ τῶν Παυλικιανῶν τῆς Ἀρμενίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας (τὴν ζ' ἑκατονταετηρίδα)· οὗτοι πάλιν, ἀφενός, ἐκ τῶν Μεσσαλιανῶν τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος), ἀφετέρου, ἐκ τῶν Μαρκιωνιτῶν, τῶν ὀπαδῶν τοῦ Μαρκίωνος (τῆς β' ἑκατονταετηρίδος). Ἀποτελεῖται ἅλυσος, διήκουσα ἀπὸ τῆς β' ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος.

2. Ὁ δυαλισμὸς καὶ τὸ ἐπακόλουθον αὐτοῦ, ὁ ἀσκητισμός, ἦτο χαρακτηριστικὸν τῶν μνημονευθεισῶν αἱρέσεων Καθαρῶν, Παυλικιανῶν (μετριοπαθὴς ἀσκητισμὸς) καὶ Μαρκιωνιτῶν. Ἂν θέλῃ τις νὰ εὕρῃ τὴν πηγήν, αὕτη ἦσαν οἱ Γνωστικοί. Οἱ Μαρκιωνῖται ἀνῆκον εἰς τοὺς γνωστικούς.

3. Ἡ ἀπόρριψις τῶν ἱεροτελεστιῶν καὶ τῶν μυστηρίων ἦτο χαρακτηριστικὸν τῶν Καθαρῶν, τῶν Παυλικιανῶν καὶ τῶν Μεσσαλιανῶν. Οἱ Μεσσαλιανοὶ ἦσαν ἡ πηγὴ τοῦ χαρακτηριστικοῦ τούτου. Οἱ Μαρκιωνῖται δὲν ἀπέρριπτον μὲν τὰ μυστήρια, ἐτόνιζον ὅμως τὴν σημασίαν τῆς πίστεως ἐν τῷ ζητήματι τῆς σωτηρίας, δὲν ἔκαμον σαφῆ διάκρισιν λαοῦ καὶ κλήρου, δὲν διέκρινον σαφῶς τοὺς βαθμοὺς τῆς ἱερωσύνης καὶ εἰς τὴν θείαν εὐχαριστίαν ἔδιδον συμβολικὴν σημασίαν.

4. Τὸ πνευματικὸν βάπτισμα εἶχον καὶ οἱ Βογόμιλοι, τελοῦντες αὐτὸ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον (ἢ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου), καὶ ὠνόμαζον αὐτὸ μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα «παράκλησιν» (παρηγορίαν). Οἱ Παυλικιανοὶ εἶχον ἐπίσης πνευματικὸν βάπτισμα, ἀλλ' ἄνευ ἐξωτερικῆς τινος ὁρατῆς πράξεως. Ὡς βάπτισμα ἐθεώρουν τοὺς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λόγους τοῦ Χριστοῦ (Ἰω. 4, 13 καὶ ἑξῆς, 7, 37 καὶ ἑξῆς).

κλίνης, δεχθέντες δὲ αὐτό, ὑπεβάλλοντό τινες εἰς τὸν δι' ἀσιτίας θάνατον, ἵνα μὴ παραβλάψωσι τὴν ἐνέργειαν τοῦ μυστηρίου. Τὸ βάπτισμα τῶν Καθαρῶν, ἐξασφαλίζον τὴν μέλλουσαν μακαριότητα, ἦτο μέγα μέσον προσηλυτισμοῦ. Διὰ τοῦτο ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία, ἀμυνομένη, ἠναγκάσθη, ἓν μυστήριον, τὸ εὐχέλαιον, νὰ ἐξομοιώσῃ πρὸς τὸ consolamentum τῶν Καθαρῶν, μετατρέψασα αὐτὸ εἰς ἐφόδιον διὰ τὴν ἄλλην ζωήν. Διὰ τὸ οὕτω τροποποιηθὲν εὐχέλαιον τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας παρουσιάσθη, ἐξ ἐπιδράσεως πάλιν τῶν Καθαρῶν, ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ λαμβάνων αὐτὸ διακόπτει πᾶσαν μετὰ τοῦ κόσμου σχέσιν, ὁ δὲ ἐπιζήσας ἔπρεπε νὰ διάγῃ βίον ἀσκητικόν, ἀποφεύγων τὸν γάμον καὶ μὴ τρώγων κρέας. Ἐπίσκοποι καὶ σύνοδοι τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας ἐπολέμησαν τὴν ἀντίληψιν ταύτην. Ὡς εἴς τινας Καθαρούς, παρουσιάσθη, ἆράγε, καὶ εἴς τινας δυτικοὺς κληρικοὺς ἡ ἰδέα, ὅτι εἰς τὸν λαβόντα τὸ εὐχέλαιον συμφέρει νὰ μὴ ζήσῃ πλέον; Περὶ τούτου δὲν ἔχομεν ἄλλας πληροφορίας, εἰμὴ μόνον τὰς ἐκ τοῦ ἡμετέρου λαοῦ προερχομένας. Πάντως δὲν δύναταί τις νὰ ἐπιρρίψῃ εὐθύνην εἰς τὴν ἐπίσημον δυτικὴν Ἐκκλησίαν.

Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος ἀνεφάνησαν οἱ *Βάλδιοι*, ὀφείλοντες τὴν γένεσιν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς τὸν ἐκ Λυῶνος τῆς Γαλλίας Πέτρον Βάλδον (Waldus), ὁ ὁποῖος, μετὰ τὸν αἰφνίδιον θάνατον φίλου αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ ἔτος τῆς πείνης (1176), ἀπεφάσισε νὰ ἀφιερώσῃ ἑαυτὸν εἰς τὸν θρησκευτικὸν βίον. Περὶ αὐτὸν συνεκεντρώθησαν ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ ἐπεδόθησαν εἰς περιοδεῦον κήρυγμα μετανοίας καὶ πτωχείας. Ἤθελον νὰ ἐφαρμόσωσι τὸ 10ον κεφάλαιον τοῦ Ματθαίου, ὅπου ὁ Χριστὸς ἀποστέλλει τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ κήρυγμα ἄνευ χρυσοῦ, ἀργύρου, πήρας, ὑποδημάτων καὶ ῥάβδου. Οἱ Βάλδιοι ἐπεχείρησαν τοῦτο τριάντα δύο ἔτη πρὶν ἐπιχειρήσῃ τὸ αὐτὸ ὁ ἐξ Ἀσσισίου Φραγκίσκος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ (1208). Δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ Φραγκίσκος ἐμιμήθη τὸν Βάλδον καὶ ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ, οὖσα ἐκ τῆς νοτίου Γαλλίας, ὑπῆρξεν ὁ συνδετικὸς κρίκος ἀμφοτέρων. Οἱ Βάλδιοι δὲν ἦσαν δυαλισταὶ καὶ δὲν ἀπέρριπτον τὰ μυστήρια καὶ τὰς λοιπὰς ἱεροτελεστίας. Ταῦτα εἶχον οἱ Καθαροί. Αἱ αἱρετικαὶ δοξασίαι τῶν Βαλδίων εἶναι αἱ ἑπόμεναι. Πρῶτον, ἠρνοῦντο τὸ κῦρος τῶν μυστηρίων τῶν ἀναξίων κληρικῶν, τοιούτους δὲ ἐθεώρουν τοὺς κληρικοὺς τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Δεύτερον, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, ἀπέρριπτον τὰ συγχωροχάρτια, τὸ καθαρτήριον πῦρ, τὰ μνημόσυνα καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν νεκρῶν λειτουργίαν. Οἱ Βάλδιοι ἐφρόνουν, ὅτι ἡ αἵρεσις αὐτῶν παρουσιάσθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ συγχρόνου πάπα Σιλβέστρου, ὡς ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἐπελθούσης τότε κοσμικοποιήσεως τῆς Ἐκκλησίας, ἰδιαιτέρως δὲ κατὰ τῆς ἔκτοτε ἀποκτηθείσης περιουσίας, ὡς αἰτίας τῆς ἀρχῆς τῆς διαφθορᾶς («sectam eorum durasse a temporibus Sylvestri, quando videlicet Ecclesia coepit habere proprias possessiones», Pilichdorf, Contra Wal-

denses, κεφ. 1 - ἐκ τοῦ ἔτους 1044). Ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἡ Ἐκκλησία συνεδέθη στενῶς μετὰ τῆς πολιτείας, ἐπλησίασε περισσότερον τὸν κόσμον, ἀπέκτησε περισσοτέραν περιουσίαν καὶ ἐπῆλθεν ἡ δευτέρα κατάπτωσις τοῦ χριστιανικοῦ βίου, μετὰ τῆς καταστάσεως δὲ ταύτης σχετίζεται ἡ ἐνίσχυσις τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἀλλ' ὅτι οἱ Βάλδιοι τότε παρουσιάσθησαν, δὲν εἶναι, βεβαίως, ἀληθές, ἐν τούτοις ἔγινε δεκτὸν ὑπὸ παλαιῶν τινων καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων.

Τῶν Καθαρῶν καὶ Βαλδίων κοινὰ κέντρα ἦσαν ἡ νότιος Γαλλία καὶ ἡ βόρειος Ἰταλία, αἱ περισσότερον ἀνεπτυγμέναι χῶραι τῆς Δύσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐξ αὐτῶν ἀμφότεραι αἱ αἱρέσεις αὗται μετεδόθησαν εἰς ἄλλας χώρας. Οἱ Καθαροὶ ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν Βαλδίων. Ἐκ τούτου πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ, ὅτι ἡ διοργάνωσις ἀμφοτέρων ἦτο ἡ αὐτή. Διῃροῦντο εἰς δύο τάξεις, «ἀποστόλους» (perfecti, τελείους) καὶ ἁπλοῦς πιστούς. Τὸ μνημονευθὲν πνευματικὸν βάπτισμα (consolamentum), τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ Καθαροί, ἀπετέλει τὴν εἴσοδον εἰς τὴν τάξιν τῶν τελείων, οἱ ὁποῖοι ἐπέθετον τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ εἰσερχομένου εἰς τὴν τάξιν ταύτην. Μόνον οἱ τέλειοι τῶν Καθαρῶν καὶ τῶν Βαλδίων ἦσαν ὑπόχρεοι εἰς τὴν ἀγαμίαν καὶ τὸν ἄλλον ἀσκητικὸν βίον. Ἡ διαίρεσις τῶν Καθαρῶν καὶ τῶν Βαλδίων εἰς τὰς δύο μνημονευθείσας τάξεις (ἀποστόλους καὶ πιστούς) ἦτο ἐπάνοδος εἰς τὴν πρώτην ἀποστολικὴν διοργάνωσιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Οἱ Καθαροὶ εἶχον αὐτὴν οἴκοθεν, διότι ἀπήντα εἰς τὰ προγενέστερα στάδια τῶν Καθαρῶν, ἤτοι τοὺς Βογομίλους καὶ τοὺς Παυλικιανούς. Οἱ Βάλδιοι βαθμιαίως συνεμορφώθησαν πρὸς αὐτήν. Μέχρι τῶν μέσων τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος ἐκ τῶν τελείων Βαλδίων ἐχειροτονοῦντο κληρικοὶ (διάκονοι, πρεσβύτεροι, ἐπίσκοποι) διὰ τὴν τέλεσιν τῶν μυστηρίων, βραδύτερον ὅμως (ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος) ὅλοι οἱ τέλειοι Βάλδιοι, ἄνευ χειροτονίας, ἐθεωροῦντο κληρικοὶ καὶ ἐτέλουν τὰ μυστήρια. Οἱ Καθαροὶ ἐπέδρασαν καὶ ἄλλως ἐπὶ τῶν Βαλδίων, μεταδώσαντες εἰς αὐτοὺς ἀνθιερουργικὰς ἰδέας (ἀπόρριψιν τῶν μυστηρίων καὶ τῶν ἱεροτελεστιῶν). Ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ὡς φαίνεται, δὲν ἦτο γενική, ὡς δεικνύουσι καὶ τὰ λεχθέντα περὶ τῶν μυστηρίων τῶν Βαλδίων. Περιωρίζετο εἰς ὡρισμένους κύκλους αὐτῶν· γνωρίζομεν, τοὐλάχιστον, ὅτι τέλειοι Βάλδιοι τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας διετύπωσαν τοιαύτας ἰδέας.

Οἱ Καθαροὶ καὶ οἱ Βάλδιοι ἦσαν συμπαθεῖς εἰς τὸν λαόν. Διότι οἱ χριστιανοὶ συνέκρινον τὸν ἀποστολικὸν βίον τῶν αἱρετικῶν τούτων καὶ τὸν ἐκλελυμένον βίον τῶν κληρικῶν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ κατενόουν τὴν ὑπεροχὴν καὶ ἀξίαν τῶν πρώτων. Ὁ ἁπλοῦς καὶ αὐστηρὸς βίος εἰς πᾶσαν ἐποχὴν κάμει ἐντύπωσιν εἰς τὸν λαόν. Ἀμφότεραι αἱ αἱρέσεις ἀνέπτυξαν μεγάλην προσηλυτιστικὴν ἐνέργειαν. Οἱ Καθαροί, ἐκμεταλλευόμενοι τοὺς ἀγῶνας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας (τῶν παπῶν καὶ τῶν αὐτοκρατόρων), εἰσήρχοντο κρυφίως εἰς

τὰς οἰκίας, ἐπεσκέπτοντο ὡς ἔμποροι τὰς ἐμπορικὰς πυνηγύρεις καὶ τὰς ἀγοράς, ἔστελλον νέους, ἵνα σπουδάσωσιν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων, ἀνέτρεφον δωρεὰν πτωχὰ κοράσια, ἤσκουν φιλοξενίαν καὶ φιλανθρωπίαν. Ἠδυνήθησαν νὰ διασώσι μεγάλως τὴν αἵρεσιν, ὄχι μόνον εἰς τὸν λαόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις. Ἐν τῇ νοτίῳ Γαλλίᾳ τὸ μεγαλήτερον μέρος εὐγενῶν ἦσαν ὀπαδοὶ αὐτῶν. Οἱ Βάλδιοι προσηλύτιζον δι' ἄλλων μέσων. Διέδιδον τὴν γνῶσιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς διὰ κηρυγμάτων καὶ μεταφράσεων, διὰ τῆς καταργήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν δεκάτων καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν φορολογιῶν καὶ διὰ τῆς καταργήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν καταχρήσεων. Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία κατεδίωξε τὰς ἐπικινδύνους δι' αὐτὴν αἱρέσεις ταύτας. Ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Καρόλου (θ' ἑκατονταετηρίδος) ὑπῆρχεν ἀνακριτικὸν συμβούλιον πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν αἱρετικῶν καὶ ἀπίστων, αἱ ἐργασίαι τοῦ ὁποίου διεξήγοντο δημοσίᾳ ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἑκασταχοῦ ἐπισκόπου ἢ τοῦ ἀντιπροσώπου αὐτοῦ. Τὴν ιγ' ἑκατονταετηρίδα πρῶτος ὁ Ρώμης Γρηγόριος ὁ Θ' (1230/1240), ἵνα ἄρῃ τὴν παρατηρουμένην ἀνεπάρκειαν, ἀμέλειαν καὶ δωροδοκίαν τοῦ συμβουλίου τούτου, συνεπλήρωσεν αὐτὸ διὰ παπικῶν ἀνακριτῶν καὶ οὕτω κατέστη παπικὸν καθίδρυμα καὶ ὠνομάσθη «Ἱερὰ Ἐξέτασις». Ἱεροεξετασταὶ διωρίσθησαν ἐκ τῶν ἐπαιτικῶν ταγμάτων, διότι καὶ ταῦτα εἶχον τὸν ἀποστολικὸν βίον καὶ ἦσαν ἐπίσης προσφιλῆ εἰς τὸν λαόν. Ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ὁ Ρώμης Ἰννοκέντιος ὁ Δ' (1243—1254), κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἐγκλήματα τῆς ἐσχάτης προδοσίας, εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἱερὰν Ἐξέτασιν τὰ βασανιστήρια (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 511 κ.ἑξ.). Ταῦτα, ἀντὶ νὰ ἀνακαλύψωσιν ἐνόχους, πολλάκις ἐδημιούργουν τοιούτους, διότι οἱ βασανιζόμενοι ἐδέχοντο ἐπὶ τέλους τὴν εἰς αὐτοὺς ἐπιρριπτομένην ἐνοχήν, ψευδόμενοι ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῶν βασανιστηρίων. Τὴν καταδίκην ἠκολούθει ἡ εἱρκτή, ἡ δήμευσις, ἡ ἐξορία, βαθμηδὸν εἰσήχθη καὶ ἐπεκράτησεν ἡ θανατικὴ ποινὴ (ὁ διὰ πυρᾶς θάνατος). Μεμονωμένα παραδείγματα θανατικῶν ἐκτελέσεων αἱρετικῶν ἀπαντῶσιν ἤδη τὴν ια' καὶ ιβ' ἑκατονταετηρίδα ἐν τῇ Δύσει, στηριζόμενα εἰς τὴν δημώδη ἀντίληψιν, ὅτι ἡ αἵρεσις ταυτίζεται εἰς τὴν μαγείαν. Ἀρχὰς τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ἀλέξιος ὁ Α' ὁ Κομνηνὸς μετεχειρίσθη τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Βογομίλων. Τὴν ποινὴν ταύτην ἐνομοθέτησε Λουδοβῖκος ὁ Θ' τῆς Γαλλίας καὶ Φρειδερῖκος ὁ Β' τῆς Γερμανίας, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος. Ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις, πάνοπλος, μὲ τὰ βασανιστήρια καὶ τὰς καταδίκας εἰς τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον, ἔδρασε δραστηρίως κατὰ τῶν Καθαρῶν καὶ τῶν Βαλδίων. Οἱ ἐμμένοντες εἰς τὰς ἰδέας αὐτῶν κατεδικάζοντο εἰς θάνατον· οἱ ἀποκηρύττοντες αὐτάς, ἂν ἦσαν τῆς τάξεως τῶν τελείων, κατεδικάζοντο εἰς ἰσόβια δεσμά, ἵνα προφυλαχθῶσιν οἱ πιστοὶ ἀπὸ τοῦ αἱρετικοῦ μολυσμοῦ, οἱ δὲ ἄλλοι κατεδικάζοντο εἰς ἐλαφροτέρας ποινάς, ἀμφότεροι

ὅμως, ἐν περιπτώσει ἐπαναπτώσεως εἰς τὴν αἵρεσιν, ἐκαίοντο ζῶντες. Οἱ Καθαροὶ καὶ οἱ Βάλδιοι, ἀρχὰς τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξωλοθρεύθησαν, ἀλλὰ δὲν ἐξερριζώθησαν, ἀναγκασθέντες μόνον νὰ ζῶσι κρυφίως. Διέδωσαν ἀντιπαπικὰς καὶ ἀνθιερουργικὰς ἰδέας καὶ παρεσκεύασαν τὴν ἐποχὴν αὐτῶν διὰ τὸν Λούθηρον καὶ τοὺς ἄλλους μεταρρυθμιστάς. Βραδύτερον, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἀφωμοιώθησαν ἢ συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν Προτεσταντῶν.

Ὁ *Ἰωάννης Βίκλιφ*, καθηγητὴς τῆς θεολογίας καὶ φιλοσοφίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ὀξφόρδης (1374), κληρικός, διὰ κηρυγμάτων καὶ συγγραφῶν ὑπεστήριξε τὴν ἀρχίσασαν χειραφέτησιν τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τῆς παπικῆς ἐξουσίας. Ὁ ἀγὼν εἶχε λάβει ἐθνικὸν χαρακτῆρα. Ὁ Βίκλιφ βαθμηδὸν ἔδωσεν εἰς αὐτὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, κατήρτισεν ὁλόκληρον μεταρρυθμιστικὸν πρόγραμμα καὶ ἤρχισε τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ. Ὑπῆρχον ἀγγλικαὶ μεταφράσεις βιβλίων τινῶν τῆς Ἁγίας Γραφῆς· ὁ Βίκλιφ, ἵνα καταστήσῃ εἰς τὸν λαὸν γνωστὴν ὁλόκληρον τὴν Ἁγίαν Γραφήν, μετέφρασεν αὐτήν, βοηθούμενος ὑπὸ φίλων, ἐκ τῆς λατινικῆς εἰς τὴν ἀγγλικήν. Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη πλήρης ἀγγλικὴ μετάφρασις αὐτῆς. Ἵνα διαδώσῃ τὰς ἰδέας αὐτοῦ, ἔστειλε περιοδεύοντας κήρυκας, τοὺς ὁποίους ὁ λαὸς ὠνόμασε Λολλαρδούς, γνωστὸν τότε ὄνομα ἄλλων ἀρχαιοτέρων ὑπαιθρίων ἱεροκηρύκων αἱρετικῶν. Τὸ κύριον ἔργον αὐτοῦ ἐπεγράφετο «Τριάλογος» (Trialogus), τὸ ὁποῖον ἐγράφη ὀλίγον πρὸ τοῦ 1384. Θεμελιώδης ἰδέα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ : θεῖον εἶναι ὅ,τι ρητῶς ἀναφέρεται ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ. Αἱ ἀποφάσεις τῶν παπῶν καὶ τῶν συνόδων εἶναι ἀνθρώπιναι καὶ ἄνευ σημασίας. Ἀποδεχόμενος τὴν περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ διδασκαλίαν τοῦ Αὐγουστίνου, ἐφρόνει, ὅτι Ἐκκλησία εἶναι τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προωρισμένων εἰς σωτηρίαν καί, ἄρα, σεσωσμένων (communio praedestinatorum). Κεφαλὴ αὐτῆς εἶναι ὁ Χριστός, ὄχι ὁ Πέτρος καὶ ὁ πάπας. Ἡ Ἐκκλησία, ἔλεγε δὲν εἶναι τέρας, διὰ νὰ ἔχῃ δύο κεφαλάς[5]. Ὁ Βίκλιφ κατ' ἀρχὴν δὲν ἀπέρριπτε τὰ μυστήρια, ἀλλ' ἀπέρριπτε πᾶν στοιχεῖον αὐτῶν, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ δὲν ἀνεφέρετο ρητῶς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ. Ἐν τῇ ἱερωσύνῃ ἀπέρριπτε τὸν ἐπισκοπικὸν βαθμὸν καὶ ἐδέχετο, ὅτι πᾶς χριστιανὸς εἶναι ἱερεύς. Ἡ χειροτονία δὲν μεταδίδει ἱερατικὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ διορίζει τινὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόν-

5. Τοῦτο εἶχεν εἴπει ὁ Ρώμης Βονιφάτιος ὁ Η' πρὸ ὀγδοήκοντα καὶ πλέον ἐτῶν : «Τῆς μιᾶς καὶ μόνης Ἐκκλησίας ἓν σῶμα, μία κεφαλή, ὄχι δύο κεφαλαί, ὡς νὰ ἦτο θηρίον, ὁ Χριστός, δηλονότι, καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ ἀντιπρόσωπος ὁ Πέτρος καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Πέτρου (ὁ πάπας)» (Ecclisiae unius et unicae unum corpus, unum caput, non duo capita, quasi monstrum, Christus scilicet et Christi vicarius Petrus, Petrique successor - ἐκ τῆς παπικῆς βούλλης «Unam Sanctan», 1302. Mirbt, Quellen, 210, 31 καὶ ἑξῆς). Ὁ Βονιφάτιος ἔλεγε ταῦτα, ἵνα πλησιάσῃ τὸν πάπαν εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ταυτίσῃ ἀμφοτέρους, ὁ Βίκλιφ, ἵνα χωρίσῃ καὶ ἀπομακρύνῃ τὸν πάπαν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ.

των τοῦ διακόνου καὶ πρεσβυτέρου. Ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ ἀπέρριπτε τὴν μετουσίωσιν καὶ ἐδέχετο τὴν μετὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου πραγματικὴν παρουσίαν. Τίνος; Μένει ἀσαφές· τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, ἢ τῆς δυνάμεως τοῦ σώματος καὶ αἵματος αὐτοῦ; Ὁ Βίκλιφ ἐκυμαίνετο μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀντιλήψεων, ἔκλινεν ὅμως πρὸς τὴν δευτέραν καὶ ἑπομένως συνεφώνει μᾶλλον μὲ τὸν Βερεγκάριον. Ἀπόδειξις. Ὅπως ὁ Βερεγκάριος, οὕτω καὶ ὁ Βίκλιφ ἐφρόνει, ὅτι μόνον οἱ πιστοὶ μεταλαμβάνουσι πραγματικῶς (κατὰ τὸν Βίκλιφ, πιστοὶ ἦσαν οἱ προωρισμένοι εἰς σωτηρίαν), οἱ ἄπιστοι μεταλαμβάνουσιν ἁπλοῦ ἄρτου καὶ οἴνου. Ἐνῷ ὁ δεχόμενος ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ πραγματικὴν παρουσίαν τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, φρονεῖ, ὅτι ὄχι μόνον οἱ πιστοί, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄπιστοι μεταλαμβάνουσι τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο δὲν φρονοῦσι καὶ οἱ δεχόμενοι τὴν μετουσίωσιν; Ἡ πραγματικὴ παρουσία τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ὀλίγον διαφέρει τῆς μετουσιώσεως. Ἐν τῷ χρίσματι ἀπέρριπτεν ἀκριβῶς τὸ χρῖσμα, ὡς μὴ ἀπαντῶν ἐν τῇ Ἁγία Γραφῇ, καὶ ἐπανήρχετο εἰς τὴν ἐν αὐτῇ ἀπαντῶσαν ἐπίθεσιν τῶν χειρῶν. Ἀπέρριπτε τὸ εὐχέλαιον, ὡς εἶχε διαμορφωθεῖ ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ἐφόδιον διὰ τὴν ἄλλην ζωήν. Ἀπέρριπτε τὴν μυστικὴν ἐξομολόγησιν, τὸ δὲ δικαίωμα τοῦ ἱερέως νὰ συγχωρῇ ἁμαρτίας ἐθεώρει σφετερισμὸν θείου δικαιώματος. Καθόσον μάλιστα ὁ δυτικὸς ἱερεὺς δὲν εὔχεται εἰς τὸν Θεὸν νὰ συγχωρήσῃ, ἀλλὰ συγχωρεῖ αὐτὸς τὸν ἁμαρτωλὸν (ego te absolvo). Ἀπέρριπτε τὸν μοναχικὸν βίον, τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων, τῶν λειψάνων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν, τὴν πληθὺν τῶν ἑορτῶν, τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἐκ τῆς θείας λατρείας καὶ ἄλλα. Ἐφρόνει, ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ σταθερὰν περιουσίαν, ὁ δὲ κλῆρος πρέπει νὰ ζῇ βίον ἀποστολικόν, πτωχόν. Ὁ Βίκλιφ ἔσειεν ἐκ θεμελίων τὸν παπισμόν, τὴν ἱεραρχίαν, τὸ ἱεροτελεστικὸν καὶ τὸ κανονικὸν δίκαιον. Ἀπέκτησεν ὀπαδοὺς εἰς ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα τοῦ ἀγγλικοῦ ἔθνους, οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἦσαν πολυπληθεῖς. Ἡ διδασκαλία τοῦ Βίκλιφ κατεδικάσθη (σύνοδος Λονδίνου 1382, ὑπὸ τὸν Καντερβουρίας Γουλιέλμον Κούρτεναι), αὐτὸς καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐξεδιώχθησαν ἐκ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ὀξφόρδης· ὁ Βίκλιφ μετὰ δύο ἔτη ἀπέθανεν (1384), οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτοῦ βραδύτερον κατεδιώχθησαν σφοδρότερον. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ἑρρῖκος ὁ Δ' (1399 - 1413), ἔχων ἀφορμὰς εὐγνωμοσύνης εἰς τὸν Καντερβουρίας Θωμᾶν Ἄρωνδελ, διότι ἐβοήθησεν αὐτὸν νὰ καταλάβῃ τὸν βασιλικὸν θρόνον καὶ ἔχων περαιτέρω ἀνάγκην τῆς ὑποστηρίξεως αὐτοῦ, ἐπέτρεψε πρώτην φορὰν ἐν Ἀγγλίᾳ τὴν δρᾶσιν τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως, ἡ ὁποία ἤρχισε τὴν ἐξολόθρευσιν τῶν Βικλιφιτῶν, ἐξήλειψεν αὐτοὺς ἐκ τοῦ δημοσίου βίου, δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐν τῷ κρυπτῷ διατήρησιν αὐτῶν, μέχρις ὅτου ὡς σωτὴρ ἐσπευσμένως διῆλθε τὴν θάλασσαν

τῆς Μάγχης ἡ μεταρρύθμισις τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος.

Αἱ ἰδέαι τοῦ Βίκλιφ μετεδόθησαν εἰς τὴν Βοημίαν. Βοημοὶ νέοι, σπουδάζοντες ἐν Ὀξφόρδῃ, μετέφερον τὰ συγγράμματα τοῦ Βίκλιφ εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Πράγας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ Βοημία ἦτο ἡνωμένη μετὰ τῆς Γερμανίας δυναστικῶς (Κάρολος ὁ Δ' - ἴδε § 34 σημ. 7), ὅπως δὲ ἡ χώρα, οὕτω καὶ τὸ πανεπιστήμιον αὐτῆς ἀπετελεῖτο κυρίως ἐκ δύο ἐχθρικῶν πρὸς ἀλλήλας ἐθνοτήτων, τῶν Βοημῶν καὶ τῶν Γερμανῶν. Οἱ Βοημοὶ ᾐσθάνοντο ἑαυτοὺς πιεζομένους ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ τῶν Γερμανῶν· οἱ περισσότεροι ἐπίσκοποι τῆς Βοημίας ἦσαν Γερμανοί, φροντίζοντες μόνον περὶ τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλούτου τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῷ μεταξὺ τῶν Βοημῶν ὑπῆρχε κίνησις γνησιωτέρας θρησκευτικότητος. Αἱ ἰδέαι τοῦ Βίκλιφ διεδόθησαν μεταξὺ τῶν Βοημῶν καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν τοῦ πανεπιστημίου τῆς Πράγας, ἐνῷ οἱ Γερμανοὶ καθηγηταὶ καὶ φοιτηταὶ ἀπέκρουον αὐτάς. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὀπαδῶν τοῦ Βίκλιφ ἐτέθη ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου, ἱερεὺς καὶ ἱεροκῆρυξ *Ἰωάννης Χοὺς* (Hus), ὁ ὁποῖος εἰς κηρύγματα ἐπετέθη κατὰ τῆς διαφθορᾶς τοῦ κλήρου καὶ ἀνέπτυξε τὰς μεταρρυθμιστικὰς ἰδέας τοῦ Βίκλιφ. Τὸ κύριον σύγγραμμα αὐτοῦ ἐπεγράφετο Tractatus de ecclesia (Πραγματεία περὶ Ἐκκλησίας). Ἐξηρτᾶτο ἐν γένει τόσον ἐκ τοῦ Βίκλιφ, ὥστε πολλάκις ἐπανελάμβανε κατὰ λέξιν τμήματα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ. Ἐν τούτοις δὲν ἐδέχετο ἐξ ὁλοκλήρου τὰς ἰδέας τοῦ Βίκλιφ. Ἐνῷ ὁ Βίκλιφ ἀπέρριπτεν ὅ,τι δὲν ἀνεφέρετο ρητῶς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ, ὁ Χοὺς ἀπέρριπτε μόνον ὅ,τι ρητῶς ἀντέβαινεν εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Ὁ Χούς, ἄρα, ἦτο συντηρητικώτερος, ἐδέχετο πολλὰ τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα δὲν ἀνεφέροντο μὲν ρητῶς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀντέβαινον εἰς αὐτήν. Διὰ νὰ εἴπωμεν τὸ σπουδαιότερον παράδειγμα· ὁ Βίκλιφ ἀπέρριπτεν ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ τὴν μετουσίωσιν τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὁ Χοὺς ἐδέχετο αὐτήν. Αἱ μεταρρυθμιστικαὶ ἰδέαι διεδόθησαν ἐν Πράγᾳ καὶ ἔξω αὐτῆς, ἐν τῇ λοιπῇ Βοημίᾳ, καὶ ἔξω τῆς Βοημίας, ἐν τῇ Μοραβίᾳ. Ὁ Μητροπολίτης τῆς Πράγας ἀφώρισε τὸν Χοὺς καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ (1410), ὁ δὲ πάπας Ἰωάννης ὁ ΚΓ' (ὁ πάπας τῆς Πίζης - Βολωνίας· ἴδε σελ. 563) ἀνεθεμάτισε τὸν Χοὺς (1412), ἐκήρυξεν «ἀπαγόρευσιν» (διακοπὴν πάσης ἱεροτελεστίας) εἰς τὸν τόπον τῆς διαμονῆς αὐτοῦ καὶ προέτρεψε τοὺς πιστοὺς νὰ συλλάβωσι καὶ παραδώσωσιν αὐτόν. Ὁ Χοὺς εὗρε καταφύγιον εἰς ἀσφαλῆ πύργον εὐγενοῦς τινος, εἰς τὰ πέριξ τοῦ ὁποίου ἐσχηματίσθη βραδύτερον ἡ χουσιτικὴ πόλις Θαβώρ. Περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ Χοὺς ἠσχολήθη ἡ σύνοδος τῆς Κωνσταντίας τῆς Ἑλβετίας. Ὁ Χούς, ἔχων ὑποσχέσεις τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Σιγισμούνδου καὶ ἐνθαρρύνσεις ἄλλων προσώπων, μετέβη αὐτοπροσώπως ἐκεῖ, ἀλλ' ἀρνηθεὶς νὰ ἀνακαλέσῃ τὰς ἰδέας αὐτοῦ κατεδικάσθη (6 Ἰουλίου 1415) καὶ αὐθημερὸν ἐκάη

ζῶν, ἐπὶ τῆς πυρᾶς. Δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν, μέχρι τίνος ἔφθανον αἱ εἰς αὐτὸν δοθεῖσαι ὑποσχέσεις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἄν, ἑπομένως, οὗτος παρέβη αὐτάς. Γνωρίζομεν μόνον θετικῶς, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ εἶχεν ὑποσχεθεῖ εἰς αὐτὸν «ὁδοιπορικὴν ἐπιστολὴν» (geleitbrief), εἶδος διαβατηρίου, καὶ ὅτι ὁ Χοὺς δὲν περιέμενεν αὐτήν, ἀλλ' ἀνεχώρησε μόνος. Καὶ ἂν ὅμως παρελαμβάνετο ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐπιστολή, αὕτη θὰ ἐπροστάτευε τὸν Χοὺς κατὰ τὸ ταξίδιον· δὲν ἠδύνατο νὰ σώσῃ αὐτὸν τῆς καταδίκης. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ αὐτοκράτωρ, παρὼν ἐν τῇ συνόδῳ, δὲν ἐτόλμησε νὰ σώσῃ τὸν Χούς, ἔστω καὶ ἄνευ προηγηθεισῶν ρητῶν ὑποσχέσεων. Ἐφοβήθη, μήπως ναυαγήσῃ ἡ σύνοδος, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξηρτᾶτο ἡ ἐκπλήρωσις τόσων ἐλπίδων. Πρῶτον, ἡ ἄρσις τοῦ μεγάλου παπικοῦ σχίσματος. Εἶχεν ἤδη παραιτηθεῖ ὁ εἷς τῶν τριῶν παπῶν, εἶχε καθαιρεθεῖ ὁ ἄλλος, ἀλλ' ὑπελείπετο ἡ καθαίρεσις τοῦ τρίτου (Βενεδίκτου τοῦ ΙΓ΄) καὶ ἡ ἐκλογὴ νέου ἀμέμπτου πάπα. Ἔπειτα ὑπελείποντο αἱ ἀπὸ τόσων ἐτῶν διακαῶς ποθούμεναι ἐκκλησιαστικαὶ μεταρρυθμίσεις. Ὁ θάνατος τοῦ Χοὺς ἠρέθισε τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβον ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ καθολικοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναστηρίων. Ἐν Πράγᾳ ἑπτὰ τῶν καθολικῶν συμβούλων τῆς πόλεως, θελήσαντες νὰ ἐμποδίσωσι χουσιτικὴν λιτανείαν, ἐρρίφθησαν ὑπὸ τῶν ἐκμανέντων Χουσιτῶν ἐκ τῶν παραθύρων τοῦ δημαρχείου καὶ ἐφονεύθησαν. Ὅτε ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς τῆς Βοημίας Βέντσελ (πρωτότοκος υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου τοῦ Δ΄), διακείμενος συμπαθῶς πρὸς τοὺς Χουσίτας, καὶ διεδέχθη αὐτὸν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Σιγισμοῦνδος (δευτερότοκος υἱὸς Καρόλου τοῦ Δ΄, 1419), ὁ ἀγὼν ἔλαβε χαρακτῆρα ἐπαναστάσεως κατὰ τοῦ νέου βασιλέως, ὡς συντελέσαντος εἰς τὸν θάνατον τοῦ Χοὺς καὶ λαβόντος μέτρα κατὰ τῶν Χουσιτῶν. Μικρὰ μόνον μειοψηφία τῶν Βοημῶν εὐγενῶν καὶ ἀκόμη μικροτέρα τοῦ βοημικοῦ λαοῦ ἔμεινε πιστὴ εἰς τὸν νέον βασιλέα. Τὰ βασιλικὰ στρατεύματα ἐπανειλημμένως ἡττήθησαν. Οὕτω προέκυψεν ἡ βοημικὴ Ἐκκλησία τῶν «Οὐτρακβιτῶν», κεχωρισμένη τοῦ πάπα καὶ μένουσα πιστὴ εἰς τὰς ἰδέας τοῦ Χούς. Διετήρει ὅ,τι δὲν ἀντέβαινε ρητῶς εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Ὑπῆρχεν ἐλεύθερον κήρυγμα τοῦ θείου λόγου, οἱ λαϊκοὶ μετελάμβανον ὄχι μόνον τοῦ ἄρτου, ὅπως οἱ δυτικοί, ἀλλὰ καὶ τοῦ οἴνου τῆς θείας εὐχαριστίας (ἀμφότερα = utraque, ἐκ τοῦ ὁποίου προέκυψε τὸ ὄνομα αὐτῶν Οὐτρακβῖται), οἱ κληρικοὶ ὤφειλον νὰ ἔχωσιν αὐστηρὸν βίον. Ἤθελον νὰ δημεύσωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν, ἀλλ' ἀπέτυχον. Ἐδημεύθησαν μόνον τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, τὰ ὁποῖα κατὰ μέγα μέρος περιῆλθον εἰς τοὺς εὐγενεῖς. Οἱ Οὐτρακβῖται πρῶτοι ὡς ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν ἔταξαν ἓν «κονσιστόριον», ἤτοι συμβούλιον, ἀποτελούμενον ἐκ τεσσάρων λαϊκῶν καὶ ὀκτὼ κληρικῶν (1471). Ἐξ αὐτῶν παρέλαβον τὸν θεσμὸν τοῦτον βραδύτερον οἱ προτεστάνται. Οἱ ἄκροι Χουσῖται, οἱ

λεγόμενοι «Θαβωρῖται» (ἐκ τῆς μνημονευθείσης χουσιτικῆς πόλεως Θαβώρ), δὲν ὑπερίσχυσαν. Ἐπροχώρουν πέραν τοῦ Χοὺς καὶ ἔφθανον τὸν Βίκλιφ. Ἀπέρριπτον ὅ,τι δὲν ἀναφέρεται ρητῶς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ, ἱεροτελεστίας, ἄμφια, ἐπίκλησιν ἁγίων, εἰκόνας, ἅγια λείψανα, μυστικὴν ἐξομολόγησιν, νηστείας, λειτουργίας ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, ὅρκον, ἀπέρριπτον τὴν μετουσίωσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τῆς θείας εὐχαριστίας εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλ' ἐπροχώρουν καὶ πέραν τοῦ Βίκλιφ. Ἐθεώρουν ἐπικειμένην τὴν δευτέραν παρουσίαν καὶ εἶχον χριστιανικὰς σοσιαλιστικὰς ἰδέας. Ὅπως οἱ Καθαροὶ καὶ οἱ Βάλδιοι, οὕτω καὶ οἱ Βικλιφῖται καὶ οἱ Χουσῖται παρεσκεύασαν τὴν ἐποχὴν αὐτῶν διὰ τὸν Λούθηρον καὶ τοὺς ἄλλους μεταρρυθμιστὰς τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος.

ΣΗΜ. Ἡ «Ἀναγέννησις» ἐπίσης προπαρασκεύασε τὴν μεταρρύθμισιν τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος. Κοιτὶς τῆς Ἀναγεννήσεως ὑπῆρξεν ἡ Ἰταλία, τῆς ὁποίας αἱ πόλεις διὰ τῶν σταυροφοριῶν εἶχον ἀκμάσει οἰκονομικῶς καὶ πολιτικῶς. Ἡ Ἀναγέννησις εἶχε σκοπὸν νὰ ἀποβάλῃ τὸ πνεῦμα τοῦ μεσαιῶνος καὶ νὰ εἰσαγάγῃ νέον πνεῦμα, νέον πολιτισμόν. Ὁ μεσαιωνικὸς πολιτισμὸς ἦτο θρησκευτικός, κληρικὸς καὶ ὁμοιόμορφος, ὑπερίσχυε μία ἰδιότης τοῦ ἀνθρώπου (ἡ ἰδιότης αὐτοῦ ὡς χριστιανοῦ), μία γλῶσσα (ἡ λατινικὴ) καὶ μία ἐπιστήμη (ἡ θεολογία). Ὁ νέος πολιτισμός, τὸν ὁποῖον ἐζήτει νὰ εἰσαγάγῃ, ἦτο ἀνεξάρτητος τῆς θρησκείας, λαϊκὸς καὶ ἐστερημένος ὁμοιομορφίας, ὑπερίσχυεν ἡ ἰδέα τῶν ἐθνοτήτων, αἱ ἐθνικαὶ γλῶσσαι, αἱ ἐπιστῆμαι δὲν ἐθεωροῦντο πλέον θεραπαινίδες τῆς θεολογίας, ἐπεκράτει ἐλευθερία τῆς σκέψεως. Ἡ Ἀναγέννησις, ζητοῦσα νέα, ἐτράπη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἀρχαιότητα, τὸν ἀρχαῖον ρωμαϊκὸν καὶ τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πολιτισμόν, διότι οὗτος ἦτο συγγενὴς πρὸς τὸ ἐπιδιωκόμενον νέον πνεῦμα. Ἐπῆλθεν ἀναβίωσις τῶν λατινικῶν καὶ ἑλληνικῶν γραμμάτων ἕνεκα τῆς ὁποίας ὠνομάσθη Ἀναγέννησις (Renaissance). Ὡς συντελοῦσα εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ ὅλου ἀνθρώπου ὠνομάσθη «ἀνθρωπιστικὴ παίδευσις» (humanismus, ἀνθρωπισμός). Οἱ κυριώτεροι πρόδρομοι τῆς Ἀναγεννήσεως ἦσαν οἱ τρεῖς μεγάλοι Ἰταλοὶ ποιηταὶ καὶ ἐν γένει λογογράφοι, ὁ Δάντης († 1321), ὁ Πετράρχης († 1374) καὶ ὁ Βοκκάκιος († 1375), ζήσαντες τὴν ιδ' ἑκατονταετηρίδα. Λάτρεις τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, μετέδωσαν τὸν ἐνθουσιασμὸν αὐτῶν καὶ εἰς ἄλλους. Καὶ οἱ τρεῖς ἐκ Φλωρεντίας, τῆς πρωτευούσης τῆς Τοσκάνης, ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτῶν ἐχρησιμοποίησαν τὸ διὰ τῆς ἐπικοινωνίας ἐν Ἰταλίᾳ διαδοθὲν τοσκανικὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα, ρυθμίσαντες αὐτὸ καὶ γενόμενοι δημιουργοὶ τῆς γραφομένης ἰταλικῆς γλώσσης. Τὸ παράδειγμα αὐτῶν εὗρε μιμητὰς ἐν τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν, ἐν ἑκάστῳ τῶν ὁποίων ἄλλοι συγγραφεῖς ἐχρησιμοποίησαν τὸ ἐν αὐτῷ διαδεδομένον γλωσσικὸν ἰδίωμα, γενόμενοι δημιουργοὶ τῆς γραφομένης αὐτοῦ γλώσσης. Καὶ ὁ Δάντης καὶ ὁ Πετράρχης καὶ ὁ Βοκκάκιος ἐπολέμησαν τὰ τρωτὰ τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν Φλωρεντίᾳ ἡ Ἀναγέννησις ἐπροστατεύθη ὑπὸ τῶν Μεδίκων. Οἰκογένεια ἐμπόρων καὶ τραπεζιτῶν, ὑπεστήριξε τὸν λαὸν τῆς πόλεως ἐκείνης κατὰ τῆς ἀριστοκρατίας,

ἀπέκτησε δύναμιν καὶ ἐκυβέρνα τὴν Φλωρεντίαν ἄνευ ἀξιώματος καὶ ἄνευ τίτλου. Διεκρίθησαν ὁ Κόσιμος († 1464) καὶ ὁ Λαυρέντιος († 1492), ἔγγονος τοῦ προηγουμένου, οἱ ὁποῖοι κατέστησαν τὴν Φλωρεντίαν κέντρον τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν. Ἐν Ρώμῃ ἡ Ἀναγέννησις ἐπροστατεύθη ὑπὸ τῶν παπῶν. Αἱ φιλελεύθεροι ἰδέαι εἶχον διαδοθεῖ μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων κύκλων τῆς ἱεραρχίας, ἐξ αὐτῶν δὲ προῆλθον πέντε πάπαι (Νικόλαος Ε', Πῖος Β', Σίξτος Δ', Ἰούλιος Β' καὶ Λέων Ι'), οἱ ὁποῖοι ἐπροστάτευσαν τοὺς «ἀνθρωπιστὰς» (χουμανιστὰς) καὶ τοὺς καλλιτέχνας. Νικόλαος ὁ Ε' ἵδρυσε τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ, Σίξτος δὲ ὁ Δ' ἐν τῷ Βατικανῷ ἵδρυσε τὴν Σιξτίναν Καπέλλαν (Sixtina Capella, Σίξτειον παρεκκλήσιον), συγκεντρώσασαν ἀριστουργήματα τῆς ζωγραφικῆς. Ἤρχισεν ἡ ἱστορικὴ κριτική. Ὁ Ἰταλὸς Λαυρέντιος Βάλλας († 1457), κληρικὸς καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Παβίας, ἀπεφάνθη κατὰ τῆς γνησιότητος τῆς τοῦ Ἀβγάρου καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀλληλογραφίας [6], ἠμφισβήτησε τὴν γνησιότητα τῶν συγγραμμάτων Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου, ἠρνήθη τὴν γνησιότητα τοῦ λεγομένου «ἀποστολικοῦ συμβόλου» καὶ ἀπέδειξε τὴν νοθείαν τῆς Κωνσταντινείου δωρεᾶς. Ὁ Γερμανὸς Νικόλαος Κουζᾶνος († 1464), ἐπίσκοπος Βρίξεως, ἠμφισβήτησε τὴν γνησιότητα τῶν Ἰσιδωρείων δεκρεταλίων (Ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων). Ἡ ἀναγέννησις τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῇ Δύσει μεγάλως ἐνισχύθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας (1439) καὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453) εἶχον ἐγκαταστεῖ ἐν Ἰταλίᾳ. Ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς (ἢ Πλήθων) ὑποστηριχθεὶς ὑπὸ τοῦ Κόσμου Μεδίκου ἐδίδαξεν ἐν Φλωρεντίᾳ, ἐν τῇ σχολῇ δὲ αὐτοῦ ἀνεπτύχθησαν μεταρρυθμιστικαὶ ἰδέαι περὶ θρησκείας. Μαθητὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ Ἰταλὸς Μαρσίλιος Φικῖνος, κανονικὸς (canonicus) ἐν Φλωρεντίᾳ († 1499). Οὗτος ἀνέλαβε νὰ ἀνανεώσῃ τὸν χριστιανισμὸν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἀπὸ τῆς ιε' ἑκατονταετηρίδος ἡ Ἀναγέννησις ἐκ τῆς Ἰταλίας μετεδόθη εἰς ἄλλας χώρας, Γαλλίαν, Ἀγγλίαν, Ἱσπανίαν καὶ Γερμανίαν. Ἐν τῇ τελευταίᾳ χώρᾳ ἡ Ἀναγέννησις ἔλαβεν ἰδιαιτέραν σημασίαν. Ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ «ἀνθρωπιστῶν» (χουμανιστῶν) διεκρίθη ὁ Ἰωάντης Ρεϋχλῖνος (†1522) ὡς ἑβραϊστής, ἀπέναντι ἀντιθέτων γνωμῶν ὑποστηρίξας τὴν ἀναγκαιότητα τῆς σπουδῆς τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας. Ἐγνώριζε τρεῖς γλώσσας, λατινικά, ἑλληνικὰ καὶ ἑβραϊκά, ὅπερ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τόσον σπάνιον ἦτο, ὥστε ἐθεωρήθη ὑπερφυσικὸν καὶ ὠνομάσθη «τρίγλωσσον θαῦμα» (miraculum trilinguum). Εἰς τοὺς ἀνθρωπιστὰς τῆς Γερμανίας τάσσεται ὁ Δεζιδέριος Ἔρασμος († 1536), ἐκ Ρετερδάμης τῆς Ὁλλανδίας, ἡ ὁποία τότε ἀνῆκεν εἰς τὸ γερμανικὸν κράτος. Διεκρίθη ὡς ἑλληνιστής, εἰσαγαγὼν ἐν τῇ ἀναγνώσει τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ προφορὰν («ἐρασμιακή»). Ὁ Ἔρασμος ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ (20 - 25 ἐτῶν), γενόμενος μοναχὸς καὶ κληρικός, ἐσπούδασεν, ἐν τῷ κολ-

6. Ἐπιστολὴ τοῦ βασιλέως τῆς παρὰ τὸν Εὐφράτην Ὀρσοϊνῆς Ἀβγάρου τοῦ Ε' πρὸς τὸν Ἰησοῦν, ἀπάντησις τοῦ Ἰησοῦ, διήγησις ἐκτενὴς περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Θαδαίου ὑπὸ τοῦ Ἰούδα, τοῦ καὶ Θωμᾶ, μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Μεταφρασθέντα ἐκ τοῦ συριακοῦ, διέσωσεν ὁ Εὐσέβιος ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ αὐτοῦ (1, 13, 6 καὶ ἑξῆς).

λεγίῳ Montaigu ἐν τῷ Καρτιὲ Λατὲν τῶν Παρισίων, ὅπου μετὰ ταῦτα ἐσπούδασεν ὁ Ἰγνάτιος Λοϋόλας καὶ ὁ Ἰωάννης Καλβῖνος. Ἡ μετὰ μοναχικῆς διαίτης θεολογικὴ αὕτη σχολὴ προὐκάλεσε τὴν ἀντιπάθειαν τοῦ Ἐράσμου καὶ ὡς οἰκοδόμημα καὶ ὡς βίος καὶ ὡς μάθησις. Ἐν τοῖς λατινικοῖς διαλόγοις αὐτοῦ (Colloquia familiaria) ἀπαντῶσιν αἱ ἑπόμεναι σαρκαστικαὶ περὶ αὐτῆς ἐκφράσεις: «Ἔρχεσαι ἐκ Montaigu; Ἀναμφιβόλως ἔχεις τὴν κεφαλὴν κεκαλυμμένην μὲ δάφνας! — Ὄχι· μὲ ψύλλους». Ἐγκαταλείψας συντόμως τὸν μοναχικὸν καὶ ἱερατικὸν βίον καὶ καταστὰς περίδοξος φιλόλογος, ἔλαβε παρὰ δύο παπῶν τὴν ἄδειαν νὰ μὴ φέρῃ τὸ μοναχικὸν καὶ ἱερατικὸν ἔνδυμα[7]. Ζήσας ἐπὶ χρονικὸν διάστημα (τριετίαν) ἐν Ἰταλίᾳ, ὑπέστη, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Μαρσιλίου Φικίνου (μαθητοῦ τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ)[8], διότι αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἐράσμου εἶναι συγγενεῖς πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ Φικίνου. Ἐφρόνει ὅτι ἡ καθαρὰ Ἐκκλησία τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων διεφθάρη μετὰ ταῦτα διὰ ποικίλων ἐθνικῶν δεισιδαιμονιῶν, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἀφαιρεθῶσι. Τοῦτο θὰ κατορθωθῇ διὰ τῶν κλασσικῶν σπουδῶν καὶ τῆς μελέτης τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Διὰ τοῦτο ἐξέδωσε τὴν Καινὴν Διαθήκην (1516), αὕτη δὲ εἶναι ἡ πρώτη διὰ τοῦ τύπου ἔκδοσις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου, μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως καὶ συντόμων σχολίων. Ὡς μέσον καταπολεμήσεως τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κακῶς ἐχόντων μετεχειρίζετο τὴν σάτυραν («Ἐγκώμιον μωρίας» 1509. Colloquia familiaria, 1518), διὰ τῆς ὁποίας ἐσατύριζε τὸν μοναχικὸν βίον, τὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου, τὰς νηστείας, τὰς εὐσεβεῖς ὁδοιπορίας, τὰς ἀφέσεις, τὴν μυστικὴν ἐξομολόγησιν, τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ ἄλλα. Τοῦτο ἀκριβῶς ἦτο τὸ χαρακτηριστικὸν ὅλων τῶν ἀνθρωπιστῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον θρησκευτικὰς μεταρρυθμιστικὰς ἰδέας. Δὲν ἤθελον νὰ μεταχειρισθῶσι βίαια μέτρα καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἦσαν ἐπίφοβοι εἰς τὸν παπισμόν. Παρωμοίαζον αὐτοὺς πρὸς κύνας, οἱ ὁποῖοι ὑλάκτουν, ἀλλὰ δὲν ἔδακνον. Ἀλλ' ἦλθον ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον ὑλάκτησαν, ἀλλὰ καὶ ἔδηξαν.

7. Περὶ ἄλλων χαρακτηριστικῶν τοῦ Ἐράσμου καὶ ὁμοιοτήτων πρὸς τὸν Βυζαντινὸν φιλόλογον Μιχαὴλ Ψελλόν, ἴδε σελ. 472 σημ. 1.

8. Ὁ Μαρσίλιος Φικῖνος ἦτο υἱὸς τοῦ ἰατροῦ τοῦ ἄρχοντος τῆς Φλωρεντίας Κόσμου Μεδίκου, τοῦ ἐνθουσιώδους Μαικήνα τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ (Κ. Σάθα, Νεολλ. Φιλολογία 1868, σελ. 3 Μαμαλάκι, Γεώργιος Γεμιστός, 1939, σελ. 163).

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ (1453)
ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΣ ΤΗΣ ΙΣΤ′ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ
ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΟΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΔΥΣΕΩΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ

G. Wolf, Quellenkunde der deutschen Reformationgeschichte, δύο τόμοι 1915 καὶ ἑξῆς. Löscher, Vollständige Reformations—Acta, 1720 καὶ ἑξῆς. H. Laemmer, Monumenta Vaticana historiae eccliesiasticae saeculi XVI, 1861. P. Balan, Monumenta reform. Lutheranae (1521 - 25) 1884. P. Balan, Monumenta saeculi XVI, 1885. Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte des Protestantismus, ἐκδιδόμεναι ὑπὸ Kunze καὶ Stange, 1906 καὶ ἑξῆς. Luthers Werke, ἔκδοσις Βαϊμάρης ἀπὸ τοῦ 1883 καὶ ἑξῆς. Corpus Reformatorum, ἱδρυθὲν ὑπὸ K. Bretschneider, 1834, περιέχει τὰ συγγράμματα τοῦ Μελάχθονος, τοῦ Καλβίνου καὶ τοῦ Ζβιγγλίου. Corpus Catholicorum, 1919 καὶ ἑξῆς. Bekenntnisschriften, τῆς μὲν λουθηρανικῆς Ἐκκλησίας ἐξεδόθησαν ὑπὸ I. Müller, ἔκδοσις τρίτη, 1912, τῆς δὲ καλβινικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ E. Müller, 1903, Quellen zur schweizerischen Reformationsgeschichte, ἔκδοσις τοῦ συλλόγου τοῦ φέροντος τὸ ὄνομα τοῦ Ζβιγγλίου (Zwinglverein), 1901 καὶ ἑξῆς, Quellen und Abhandlungen zur schweizerischen Reformationsgeschichte, ὑπὸ Köhler καὶ Farner. Erichson, Bibliographia Calviniana, 1900. F. Schirrmacher, Briefe und Akten zur Geschichte des Religionsgesprächs zu Marburg und des Reichstags zu Auxburg, 1876.

Cartas de San Ignacio de Loyola, 1874 καὶ ἑξῆς. Monumenta historica Societatis Jesu, à partibus eiusdem Societatis, 1894 καὶ ἑξῆς. Canones et Decreta Consilii Tridentini. ἐπανειλημμέναι ἐκδόσεις. Concilium Tridentinum, πηγαί, ἐκδιδόμεναι ὑπὸ τῆς Görresgesellschaft, 1901 καὶ ἑξῆς.

Nuntiaturberichte aus Deutschland, 1, 3 καὶ πρῶτον μέρος τοῦ 4, ἔκδοσις τοῦ Πρωσσικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ρώμης 1892 καὶ ἑξῆς· τμῆμα 2, ἔκδοσις τῆς Ἀκαδημείας τῆς Βιέννης, 1897 καὶ ἑξῆς· δεύτερον μέρος τοῦ 4 τμήματος, ἔκδοσις τῆς Görresgesellschaft, 1895 καὶ ἑξῆς. Deutsche Reichstagsakten, ἔκδοσις Keuckhohn καὶ Wrede 1893 καὶ ἑξῆς. G. Groen, Archives ou Cor-

respondance inédite de la Maison d' Orange-Nassau, 1835 καὶ ἑξῆς. Cramer καὶ Pijper, Bibliotheka reformatoria Neerlandica, 1903 καὶ ἑξῆς. Calendar of State Papers of the Reigne of Elizabeth, 1863 καὶ ἑξῆς. A. Theiner, Aktenstücke zur Geschichte der Emanzipation der Katholiken in England, 1835. Bourgeois καὶ André, Les sources de l' histoire de France XVII siècle, 1913 καὶ ἑξῆς. A. Theiner, Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae, 1860 καὶ ἑξῆς. Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae, 1911 καὶ ἑξῆς.

L. Ranke, Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten, τρεῖς τόμοι, ἔκδοσις δωδεκάτη, 1923. L. Ranke, Deutsche Geschichte im Zietalter der Reformation, ἔκδοσις Ἀκαδημείας Μονάχου, ἓξ τόμοι, 1925-26. L. Pastor, Geschichte der Päpste seit Ausgang des Mittelalters, δέκα τέσσαρες τόμοι, 1886-1930. E. Gothein, Ignatius von Loyola und die Gegenreformation 1895. M. Ritter, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des 30jährigen Krieges (1555-1648), τρεῖς τόμοι, 1889 καὶ ἑξῆς.

§ 42. Οἱ τρεῖς μεταρρυθμισταί, Λούθηρος, Ζβίγγλιος καὶ Καλβῖνος.

Μαρτῖνος Λούθηρος[1]. Ἐγεννήθη ἐν Ἄισλεβεν (Eisleben) τῆς Γερμανίας (10 Νοεμβρίου 1483), ἀλλ' ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ μετά τινας μῆνας ἐγκατέστη ἐν τῇ παρακειμένῃ Μανσφέλδῃ. Εἰς ἡλικίαν 22, περίπου, ἐτῶν (ἀρχὰς Ἰουλίου 1505), μετὰ ὀλιγοήμερον ἄδειαν ἐπιστρέφων ἐκ τῆς πόλεως ταύτης εἰς Ἐρφούρτην, ὅπου εἶχε συμπληρώσει τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ κατάρτισιν (Magister artium ἢ Doctor philosophiae) καὶ ἐπρόκειτο νὰ σπουδάσῃ νομικά, κατελήφθη καθ' ὁδὸν ὑπὸ καταιγίδος. Τρομοκρατηθείς, ἔκαμεν «εὐχήν», νὰ γίνῃ μοναχός, ἂν σωθῇ, καὶ οὕτως εἰσῆλθεν εἰς τὸ τάγμα τῶν Αὐγουστινιανῶν Ἐρημιτῶν ἐν Ἐρφούρτῃ. Μετὰ δύο ἔτη ἔγινεν ἱερεὺς (4 Ἀπριλίου 1507). Ὁ Λούθηρος διὰ τῶν συνήθων μέσων τοῦ μοναχικοῦ βίου (ἐξομολογήσεως, νηστείας, ἀγρυπνίας, προσευχῆς) ἐζήτει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ σωτηρίαν. Ἀπὸ χαρακτῆρος καὶ ἐκ τοῦ περιβάλλοντος ἀπεδέχθη τὴν διδασκαλίαν τοῦ Αὐγουστίνου περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ. Ἀμφιβάλλων περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ ἢ θεωρῶν ἑαυτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προωρισμένον εἰς ἀπώλειαν, κατελαμβάνετο ὑπὸ ἐσωτερικῆς ἀγωνίας. Ἰδίως ἀπήλπιζε καὶ ἐτρόμαζεν αὐτὸν τὸ χωρίον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου· «δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται» (1,17· πρβλ. καὶ 1,18). Τὴν λέξιν «δικαιοσύνην» ἐξελάμβανεν ὡς

1. Τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα τοῦ Λουθήρου ἦτο Luder (ἐξώλης), διὰ τοῦτο εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Ἐρφούρτης ἐνεγράφη (1501) ὡς Ludher, ἔπειτα μετέβαλεν αὐτὸ εἰς Luther(1517).

σημαίνουσαν τὴν τιμωρὸν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ. Σπουδάσας εὐδοκίμως θεολογίαν ἐν τοῖς πανεπιστημίοις τῆς Ἐρφούρτης καὶ Βιττεμβέργης, κατέστη καθηγητὴς τῆς ἐξηγητικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βιττεμβέργης (Ἐρνεστινείου Σαξωνίας, 1512). Ὡς τοιοῦτος, εὗρεν, ὅτι ἡ λέξις «δικαιοσύνη» ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ, δὲν σημαίνει τὴν τιμωρὸν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὴν σῴζουσαν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς δὲν ζητεῖ νὰ τιμωρήσῃ, ἀλλὰ νὰ σώσῃ τὸν ἁμαρτωλόν. Ἡ τοιαύτη κατανόησις τοῦ χωρίου τούτου, ὡς ὅλον, ὠνομάσθη «περιπέτεια τοῦ πύργου» (Turmerlebnis, βίωμα τοῦ πύργου) καὶ ἐνοεῖτο ὁ πύργος τοῦ μοναστηρίου, ὅπου εὑρίσκετο τὸ δωμάτιον τοῦ Λουθήρου, ἀλλὰ τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον ἔγινε, δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὡρισμένον (πιθανώτερον 1512—14). Οὕτως ὁ Λούθηρος ἀπηλλάγη τῆς κατεχούσης αὐτὸν ἀγωνίας, ἡ δὲ περὶ τοῦ Θεοῦ ἀντίληψις, εἰς τὴν ὁποίαν ἔφθασεν, ὅτι ὁ Θεὸς ζητεῖ νὰ σώσῃ τὸν ἁμαρτωλὸν («Salus tua ego sum», ἡ σωτηρία σου ἐγὼ εἶμαι), κατέστη ἀπαραίτητον καὶ ἀναφαίρετον στοιχεῖον τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἄνευ τοῦ ὁποίου θὰ ἐπανέπιπτεν εἰς τὴν προτέραν ἀγωνίαν [2]. Ἡ περὶ Θεοῦ ἀντίληψις αὕτη κατέστη συγχρόνως ἡ βάσις τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ ἰδεῶν. Τὸ αὐτὸ χωρίον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς ὥριζε τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παρεχομένης σωτηρίας, διότι ὁλόκληρον τὸ χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ (τῷ Χριστῷ) ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, καθὼς γέγραπται· *ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται*» (1, 17). Τὰς θεολογικὰς αὐτοῦ ἰδέας ἐν γένει ἠρύσθη, πρῶτον μέν, ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, ἔπειτα δὲ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Αὐγουστίνου, ἀμφοτέρους ἐννοήσας κατὰ τρόπον ἀτομικόν. Πρὸς τούτοις ἐφρόντισε περὶ διαδόσεως τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βιττεμβέργης καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ διὰ προφορικοῦ λόγου (διδασκαλίας, κηρυγμάτων καὶ λοιπῶν) καὶ διὰ συγγραφῶν. Αἱ ἰδέαι αὐτοῦ εἶχον μυστικὸν χαρακτῆρα, διότι ἐτόνιζον τὴν ἐσωτερικὴν εὐσέβειαν καὶ λατρείαν, τὴν δὲ πίστιν ἐνόουν ὡς ἀφοσίωσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεόν. Ὁ μοναχικὸς βίος, τὸν ὁποῖον ὁ Λούθηρος ἠκολούθησεν, ἔτεινεν εἰς τὸν μυστικισμόν, ἀλλ' ἐκτὸς τούτου, ἀνεγίνωσκε μυστικὰ συγγράμματα. Γνωρίζομεν, ὅτι ὁ ἄκρος μυστικισμὸς (ἡ ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕνωσις) ἀπορρίπτει τὰ ὁρατὰ μέσα τῆς σωτηρίας (μυστήρια καὶ λοιπά). Ὁ Λούθηρος ἔφθασεν εἰς τὸ κατάντημα τοῦτο, ἀλλ' ὄχι ἐξ ἑαυτοῦ, διότι προσωπικῶς ἦτο ξένος τοῦ ἄκρου μυστικισμοῦ, ἀκριβέστερον, διότι ἐστερεῖτο βαθείας πανθεϊστι-

2. Ὁ Λούθηρος εἶχε μὲν καὶ βραδύτερον ἐσωτερικὰς ἀγωνίας, ἀλλὰ δι' ἄλλας αἰτίας, δι' ἐλλείψεις τῶν μετ' αὐτοῦ συνεργαζομένων προσώπων, ἐνίοτε διὰ τὴν εὐθύνην, τὴν ὁποίαν ἀπέναντι Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων θὰ ὑπεῖχεν αὐτός, ἂν τυχὸν τὸ ἀρξάμενον ἔργον τῆς μεταρρυθμίσεως ἦτο ἐσφαλμένον. Αἱ ἀγωνίαι αὗται ἦσαν ἄλλης φύσεως. Ἐσχετίζοντο μὲ τὴν νευρικότητα, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τοῦ 1520 ἀπέκτησε καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἠναγκάζετο νὰ λαμβάνῃ ὑπνωτικὰ (H. Böhmer, Der junge Luther, 1939, σελ. 95 κ. ἑξ., 112 κ. ἑξ., 116).

κῆς διαθέσεως (H. Böhmer, Der junge Luther, 1939, σελ. 141). Ἀκόμη ἀκριβέστερον καὶ ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ὁ Λούθηρος ἐστερεῖτο βαθείας θεοπαντιστικῆς διαθέσεως. Ὁ μυστικισμὸς δὲν ταυτίζει τὸν Θεὸν μὲ τὸν κόσμον, ὡς ὁ πανθεϊσμὸς (pantheismus), ἀλλὰ τὸν κόσμον μὲ τὸν Θεόν, ὡς ὁ θεοπαντισμὸς (theopantismus). Ὁ Λούθηρος, στερούμενος ἄκρου μυστικισμοῦ, ἐστερεῖτο βαθείας τοιαύτης θεοπαντιστικῆς διαθέσεως. Ἵνα ὁ Λούθηρος φθάσῃ εἰς τὸ κατάντημα τῶν ἄκρων μυστικῶν καὶ ἀπορρίψῃ τὰ μυστήρια, ἐδόθησαν ἐξωτερικαὶ ἀφορμαί.

Ὁ δομινικανὸς μοναχὸς Ἰωάννης Τέτσελος ἐπώλει παπικὰς ἀφέσεις εἰς τὰ πέριξ τῆς Σαξωνίας, ὁ δὲ Λούθηρος εἶδε τὰ κακὰ ἀποτελέσματα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Σαξωνίᾳ, ὅπου διέτριβεν. Ἀπεφάσισε νὰ γεννήσῃ ζήτημα. Ἐν Παρισίοις, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς σχολαστικῆς θεολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ αὐτῶν, ὁ θέλων νὰ προκαλέσῃ συζήτησιν περὶ θεολογικοῦ θέματος προσεκόλλα αὐτὸ ἐπὶ τῆς θύρας ναοῦ τινος. Ἡ συνήθεια αὕτη εἶχε μεταδοθεῖ εἰς τὴν Βιττεμβέργην καὶ ἀλλοῦ, ταύτην δὲ καὶ ὁ Λούθηρος ἐφήρμοσεν εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν[3]. Ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ ναοῦ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Βιττεμβέργης προσεκόλλησε (31 Ὀκτωβρίου 1517, παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τῶν Ἁγίων Πάντων, ὀλίγον πρὸ τῆς μεσημβρίας) 95 θέσεις λατινιστὶ κατὰ τῶν ἀφέσεων («De virtute indulgentiarum», περὶ τῆς δυνάμεως τῶν ἀφέσεων). Δὲν ἦσαν χειρόγραφοι, ἀλλ' ἔντυποι. Ὁ ναὸς ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἁγίων Πάντων καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἑώρταζεν, ἐτελεῖτο δὲ πανήγυρις, πρὸς προσκύνησιν τῆς ἐν αὐτῷ ἀποκειμένης συλλογῆς τῶν ἱερῶν λειψάνων, τῆς καταρτισθείσης ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος (ἐκλέκτορος) τῆς Ἐρνεστινείου Σαξωνίας Φρειδερίκου τοῦ Σοφοῦ. Περιεῖχε πέντε χιλιάδας διάφορα ἅγια λείψανα (ἀκριβέστερον 5005). Διὰ τῶν προσκολληθεισῶν θέσεων ὁ Λούθηρος ἠρνεῖτο, ὅτι αἱ ἀφέσεις ἀπαλλάσσουσι τῆς ἐνοχῆς, τῶν τιμωριῶν τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς καὶ τῶν προσκαίρων τιμωριῶν τοῦ Θεοῦ, ἐδέχετο μόνον ὅτι ἀπαλλάσσουσι τῶν ἐκκλησιαστικῶν τιμωριῶν, τῶν ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τοῦ ἐξομολογητοῦ ἱερέως. Βραδύτερον, ὁλοτελῶς ἀπέρριψε τὰς ἀφέσεις, ὀνομάσας αὐτὰς «πανουργίαν τῶν ρωμαίων κολάκων», ἤτοι τῶν παπῶν, κολακευόντων τὰς ἀδυναμίας τῶν ἀνθρώπων. Αἱ κατὰ τῶν ἀφέσεων θέσεις τοῦ Λουθήρου διεδόθησαν ταχέως[4] καὶ εὗρον ζωηρὰν ἐπιδοκιμασίαν,

3. Ἓξ μῆνας πρὸ τοῦ Λουθήρου ὁ καθηγητὴς τῆς θεολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βιττεμβέργης Ἀνδέας Κάρλστατ (26 Ἀπριλίου 1517) εἶχε προσκολλήσει εἰς τὴν θύραν τοῦ ναοῦ τοῦ ἀνακτόρου τῆς πόλεως 151 θέσεις ἐναντίον τῆς ἐπικρατούσης τότε διδασκαλίας τοῦ Γουλιέλμου Ὄκκαμ († μετὰ τὸ 1347) περὶ τῆς ἀπεριορίστου δυνάμεως τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, δυναμένης ἀφ' ἑαυτῆς νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς θείας ἐντολὰς (ἄκρος Πελαγιανισμός). Ἐναντίον τῆς διδασκαλίας ταύτης εἶχεν ἤδη κηρυχθεῖ ὁ Λούθηρος. Ἀμφότεροι ἐνεπνέοντο ἐκ τοῦ Αὐγουστίνου.

4. Ἀντίτυπα τῶν θέσεων ὁ Λούθηρος ἔστειλεν εἰς φίλους, οἱ ὁποῖοι διέδωσαν αὐτάς. Ἐν

ἀλλὰ καὶ ἀποδοκιμασίαν. Εἶχον γραφεῖ καὶ προσκολληθεῖ ἀκριβῶς, ἵνα προκαλέσωσι ζήτημα, ἀλλ' ἀναμφιβόλως προὐκάλεσαν συζήτησιν εἰς πολὺ εὐρυτέρους κύκλους ἢ ὅσον ἐφαντάζετο ὁ Λούθηρος. Μεταξὺ τοῦ Λουθήρου καὶ ἄλλων θεολόγων (Τέτσελ, Βιμπίνα, Πριέρια, Ἐκκίου), διὰ συγγραφῶν, ἐξερράγη θεολογικὴ ἔρις. Σπουδαιοτέρα εἶναι ἡ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ἰγγολστάττης Ἰωάννου Ἐκκίου, τὴν ὁποίαν ἀπεφάσισαν νὰ λύσωσι διὰ δημοσίας συνδιαλέξεως ἐν Λειψίᾳ (27 Ἰουνίου—16 Ἰουλίου 1519). Ἐν αὐτῇ ἐπανειλημμένως ἔγινε λόγος περὶ τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους ὁ μὲν Ἔκκιος κατέκρινε καὶ ἐχαρακτήρισεν ὡς τοὺς χειρότερους αἱρετικοὺς (ἀρχιαιρετικούς), ὁ δὲ Λούθηρος ὑπερήσπιζεν αὐτούς. Ὁ Ἔκκιος, πολεμῶν τὰς ἰδέας τοῦ Λουθήρου, ἀντέταξε τὴν παπικὴν ἐξουσίαν καὶ ἀνέφερεν, ὅτι ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος τῆς Κωνσταντίας τῆς Ἑλβετίας (1415) εἶχε καταδικάσει ὡς αἵρεσιν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χούς, κατὰ τὴν ὁποίαν, ἡ εἰς τὸν πάπαν ὑποταγὴ δὲν εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Λούθηρος, ὁρμώμενος ἐκ μελετῶν, τὰς ὁποίας ἔκαμε παρασκευαζόμενος διὰ τὴν συνδιάλεξιν τῆς Λειψίας, ἐδέχθη ὡς ὀρθὴν τὴν διδασκαλίαν ταύτην τοῦ Χοὺς καὶ ἠρνήθη τὸ ἀλάθητον τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων [5]. Ὡς μόνην αὐθεντίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐδέχθη τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Ἤδη πρὸ τῆς συνδιαλέξεως τῆς Λειψίας, ἀλλὰ περισσότερον μετ' αὐτήν, ὁ Λούθηρος, ἕνεκα τῆς ἐκεῖ τηρηθείσης στάσεως, ἀπέκτησε τὴν φιλίαν πολλῶν ἀνθρωπιστῶν (χουμανιστῶν) [6] καὶ μάλιστα τοῦ ἀπὸ ἑνὸς ἔτους καθηγητοῦ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βιττεμβέργης Φιλίππου Μελάγχθονος, ἀνεψιοῦ τοῦ ἀνθρωπιστοῦ Ρουϋχλίνου, τοῦ ὑποστηρικτοῦ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης. Ὅτε ὁ Λούθηρος εἶχε γίνει καθηγητὴς τῆς ἐξηγητικῆς (1512), ἤρχισε νὰ μανθάνῃ ἑλληνικά, ἐπὶ διετίαν δὲ (Ὀκτ. 1517 — ἀρχὰς 1519), γράφων πρὸς ἀνθρωπιστάς, ὑπεγράφετο μὲ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα «Ἐλευθέριος» (Eleutherius, Elutherius), μετέβαλεν ἔκτοτε τὸ οἰκογενειακὸν αὐτοῦ ὄνομα Ludher εἰς Luther καὶ παρενέβαλλεν ἐνίοτε εἰς τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῦ ἑλληνικὰς λέξεις. «Γινόμεθα ὅλοι Ἕλληνες», ἀνεφώνησέ ποτε, ἐννοῶν, κατὰ τὴν

Λειψίᾳ καὶ Μαγδεμβούργῳ ἀνετυπώθησαν ἐντὸς τοῦ Νοεμβρίου, ἐν Νυρεμβέργῃ ἀνετυπώθησαν μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως ἐντὸς τοῦ Δεκεμβρίου, ἐν Βασιλείᾳ τῆς Ἑλβετίας ἀνετυπώθησαν εἰς σχῆμα βιβλίου. Εἴς τινα μέρη ἐτοιχοκολλήθησαν εἰς τὰς ὁδούς, ἵνα ὁ λαὸς εὐκόλως λάβῃ γνῶσιν αὐτῶν.

5. Πᾶς θεολόγος τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας θὰ ἠρνεῖτο, ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντίᾳ σύνοδος εἶναι οἰκουμενική.

6. Οἱ περισσότεροι τῶν νεωτέρων κατὰ τὴν ἡλικίαν ἀνθρωπιστῶν ἐπλησίασαν εἰς τὰς ἰδέας τοῦ Λουθήρου, συνετέλεσαν εἰς τὴν μεγάλην διάδοσιν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς καὶ εἰς τὴν μεγάλην συρροὴν φοιτητῶν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Βιττεμβέργης.

γλῶσσαν, τὸ ὄνομα καὶ τὰς ἀντιπαπικὰς ἰδέας [7]. Διὰ τοῦ ἀνθρωπιστοῦ ἱππότου Οὐλερίχου φὸν Χοῦττεν ὁ Λούθηρος ἀπέκτησε τὴν φιλίαν πολλῶν ἱπποτῶν. Ἡ φιλία τῶν ἀνθρωπιστῶν καὶ ἱπποτῶν ἐνίσχυσε ψυχικῶς τὸν Λούθηρον. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οὗτος ἔγραψε νέα συγγράμματα, ὅπου διετύπωσε τὰς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον αὐτὸν ἑλκύσει καὶ αἱ ὁποῖαι ἦσαν περισσότερον τῶν προηγουμένων φιλελεύθεροι. Τῶν συγγραμμάτων τούτων τὰ σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἑπόμενα δύο· «Πρὸς τοὺς χριστιανοὺς εὐγενεῖς τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους» καὶ «Περὶ τῆς βαβυλωνείου αἰχμαλωσίας τῆς Ἐκκλησίας» (ὑπὸ τοῦ παπισμοῦ-23 Ἰουνίου καὶ 31 Αὐγούστου 1520). Ἐν αὐτοῖς δεχόμενος τὴν πίστιν ὡς τὸ μόνον μέσον τῆς σωτηρίας (sola fide), ἀπέρριψεν ὅλα τὰ ἄλλα σωτηριώδη μέσα (μυστήρια καὶ λοιπά), τὰ ὁποῖα εἶναι ὁρατά. Ἐδέχετο τὴν Ἐκκλησίαν ἀόρατον, ὡς τὸ σύνολον τῶν σεσωσμένων.

Ὁ Λούθηρος διὰ τῆς προσκολλήσεως τῶν 95 θέσεων, ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς ἔριδος, ἐγέννησε συγχρόνως καὶ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα (1517). Ἀνταρσία μοναχοῦ καὶ κληρικοῦ. Ὁ πάπας Λέων ὁ Ι' κατ' ἀρχὰς ἐζήτησε νὰ διευθετήσῃ αὐτὸ διὰ τῶν προϊσταμένων τοῦ μοναχικοῦ τάγματος, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Λούθηρος ἀνῆκε (τάγμα τῶν Αὐγουστινιανῶν ἐρημιτῶν), ἀλλὰ τοῦτο ἔδειξεν ἀδιαφορίαν τινὰ καὶ ἔλλειψιν δραστηριότητος, ὁ δὲ Λούθηρος ἐν μετριόφρονι καὶ πλήρει σεβασμοῦ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πάπαν ὡμολόγησεν, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀνακαλέσῃ τὰς ἰδέας αὐτοῦ (Μάρτιον 1518). Ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις ἐν Ρώμῃ ἤνοιξε δίκην κατὰ τοῦ Λουθήρου καὶ ἔστειλε σχετικὴν κλῆσιν πρὸς αὐτόν. Ὁ Λούθηρος, λαβὼν αὐτήν, κατὰ συμβουλὴν νομομαθῶν φίλων, ἐζήτησε δι' ἰδιαιτέρου ἀπεσταλμένου παρὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἐρνεστινείου Σαξωνίας Φρειδερίκου τοῦ Σοφοῦ (διατρίβοντος τότε ἐν Αὐγούστῃ ἕνεκα τοῦ ἐκεῖ συγκροτουμένου συμβουλίου τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων), ἵνα, τῇ μεσολαβήσει τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμιλιανοῦ, ἐπιτύχῃ παρὰ τῷ πάπᾳ ἐφαρμογὴν τῆς «remissio seu commissio causae suae ad partes Alemaniae», τ. ἔ. τοῦ προνομίου τῆς ἐπιτοπίου (ἐν Γερμανίᾳ) ἐξετάσεως τοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖον προνόμιον εἶχεν ἐφαρμοσθεῖ καὶ δι' ἄλλους. Ὁ Φρειδερῖκος ἐν Αὐγούστῃ ἐπεσκέφθη αὐτοπροσώπως τὸν διὰ τὸ μνημονευθὲν συμβούλιον τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων παπικὸν ἀπεσταλμένον καρδινάλιον Θωμᾶν Γαετᾶνον, γενικὸν ἀρχηγὸν τοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν, φιλοξενούμενον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ τραπεζίτου τῆς πό-

7. Οἱ ἀνθρωπισταὶ μετέφραζον τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἑλληνιστί, Desiderius - Ἔρασμος, Reuchlin - Καπνίων, Schwartzerde - Μελάγχθων. Τὸ ἀρχικὸν οἰκογενειακὸν ὄνομα τοῦ Λουθήρου Luder εἶχε κακὴν σημασίαν (ἴδε σημ. 1), διὰ τοῦτο εἶχε μεταβάλει αὐτὸ εἰς Ludher, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἔννοιαν εἶχεν. Ἔλαβε, λοιπόν, τὸ σχετικῶς ὁμόηχον ἑλληνικὸν ὄνομα «Ἐλευθέριος» καὶ συγχρόνως κατέστησε τὸ γερμανικὸν ὄνομα αὐτοῦ περισσότερον ὁμόηχον πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν (Luther).

λεως ἐκείνης Φοῦγγερ, καὶ ἔκαμε τὴν σχετικὴν σύστασιν [8]. Ὁ πάπας ἀνέθεσε τὴν ἀνάκρισιν τοῦ Λουθήρου εἰς τὸν καρδινάλιον Γαετᾶνον, γενομένην ἐν Αὐγούστῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ τραπεζίτου Φοῦγγερ, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1518 (12, 13 καὶ 14 Ὀκτωβρίου). Ὁ Λούθηρος ἠρνήθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὰς ἰδέας αὐτοῦ καὶ ἔκαμεν ἔκκλησιν εἰς τὸν πάπαν («a papa non bene informato ad melius informando», ἐκ τοῦ κακῶς πληροφορημένου εἰς τὸν καλλίτερον πληροφορητέον, 16 Ὀκτωβρίου), ἐπέρριπτε τὴν εὐθύνην εἰς τοὺς κακοὺς συμβούλους καὶ ἐζήτει νέαν καὶ ἀμερόληπτον ἔρευναν τοῦ ζητήματος. Μετ' ὀλίγον ἔκαμεν ἔκκλησιν εἰς οἰκουμενικὴν σύνοδον (28 Νοεμβρίου 1518), ἐπαναληφθεῖσαν βραδύτερον (17 Νοεμβρίου 1520), πέντε μῆνας μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς κατωτέρω μνημονευομένης παπικῆς βούλλης. Ὁ καρδινάλιος Γαετᾶνος ἐζήτησε παρὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σαξωνίας Φρειδερίκου τοῦ Σοφοῦ, νὰ παραδώσῃ τὸν Λούθηρον, ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν ἠρνήθη. Ὁ Φρειδερῖκος εἶχε περὶ ἑαυτὸν συμβούλιον, ἀποτελούμενον σχεδὸν ὅλον ἐξ ὀπαδῶν τοῦ Λουθήρου. Εἰς αὐτὸ εἶχεν ὑποβάλει προηγουμένως τὴν αἴτησιν τοῦ Λουθήρου περὶ ἐπιτοπίου ἀνακρίσεως, εἰς αὐτὸ ὑπέβαλε καὶ τὴν αἴτησιν τοῦ καρδιναλίου Γαετάνου. Τὸ συμβούλιον, δεχθὲν τὴν πρώτην, ἀπέρριψε τὴν δευτέραν. Ὁ Λούθηρος οὐδέποτε ὡμίλησε προσωπικῶς μετὰ τοῦ ἡγεμόνος Φρειδερίκου. Ὡς μεσάζων ἐχρησίμευεν ὁ βιβλιοθηκάριος, γραμματεὺς καὶ ἐφημέριος τοῦ ἡγεμόνος Γεώργιος Σπαλατῖνος, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζεν ἀφανῶς καὶ ἀφιλοδόξως νὰ διευθύνῃ τὰς βουλὰς τοῦ κυρίου του, ὑποβάλλων εἰς αὐτὸν τὰς ἑαυτοῦ γνώμας, ὡς γνώμας τοῦ ἡγεμόνος ἤ, ἀριστοτεχνικώτερον, γεννῶν αὐτὰς ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τοῦ ἡγεμόνος. Ὁ Σπαλατῖνος βραδύτερον κατέστη εἷς τῶν πλησιεστέρων συνεργατῶν τοῦ Λουθήρου. Τὸν Ἰούνιον (15ην τοῦ μηνὸς) τοῦ 1520 ἐξεδόθη ἡ προκαταρκτικὴ βοῦλλα τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ Ι', «Exsurge, Domine» (Ἐγέρθητι, Κύριε), ἐν τῇ ὁποίᾳ κατεδικάζοντο προτάσεις ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Λουθήρου (τῶν πρὸ τοῦ 1520), διετάσσετο ἡ καῦσις τῶν συγγραμμάτων τούτων (ἢ ὅλων) καὶ ἠπειλεῖτο δι' ἀναθεματισμοῦ, ἂν δὲν ἀνεκάλει τὰς ἰδέας αὐτοῦ. Ὁ Λούθηρος εἰς τὴν καῦσιν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐν Λουβαὶν τοῦ Βελγίου καὶ ἐν Κολωνίᾳ τῆς Γερμανίας (8 Ὀκτωβρ. καὶ 12 Νοεμβρ. 1520)

8. Ἡ Τράπεζα Φοῦγγερ εἶχεν ἀναμιχθεῖ εἰς τὰς ἀφέσεις τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ Ι'. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἡγεμὼν Μογουντίας, Μαγδεμβούργου καὶ τοποτηρητὴς τῆς ἐπισκοπῆς Χάλβερστατ Ἀλβρέχτος διὰ τὴν συσσώρευσιν τόσων ἀξιωμάτων ὤφειλε νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν πάπαν μέγα χρηματικὸν ποσόν, ἀλλ' ἡ πώλησις τῶν ἀφέσεων εἰς τὰς χώρας αὐτοῦ θὰ ἐγίνετο πρὸς ὄφελος τοῦ πάπα καὶ τοῦ ἡγεμόνος (ἐξ ἡμισείας). Ἡ Τράπεζα Φοῦγγερ προεπλήρωσε τὸ χρέος τοῦ ἡγεμόνος Ἀλβρέχτου εἰς τὸν πάπαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν πώλησιν τῶν ἀφέσεων ἔστειλεν ὑπαλλήλους, ἵνα ἐκ τοῦ μεριδίου τοῦ ἡγεμόνος εἰσπράξωσι τὸ προπληρωθὲν ποσόν, μετὰ τοῦ ἀναλόγου τόκου. Τὸν μοναχὸν Τέτσελον, ὁ ὁποῖος ἐπώλει ἐκεῖ τὰς ἀφέσεις ὡς ὑπάλληλος τοῦ ἡγεμόνος, συνώδευον πράκτορες τῆς Τραπέζης Φοῦγγερ.

ἀπήντησε δι' ἄλλης καύσεως. Τὴν 10ην Δεκεμβρίου (1520) λίαν πρωῒ εἰδοποίησις, γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος καὶ προσκολληθεῖσα εἰς τὴν θύραν τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ τῆς Βιττεμβέργης, ἐκάλει τοὺς φίλους τῆς Εὐαγγελικῆς ἀληθείας ἔξω τῆς πόλεως εἰς τὸν τόπον τῶν θανατικῶν ἐκτελέσεων, ὅπου περὶ τὴν ἐννάτην ὥραν ἔμελλε νὰ καῶσι τὸ Κανονικὸν Δίκαιον τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας καὶ συγγράμματα τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Παρέστησαν καθηγηταὶ καὶ φοιτηταὶ τοῦ πανεπιστημίου, πιθανώτατα καὶ ἄλλα πρόσωπα, μάλιστα, οἱ πανταχοῦ καὶ πάντοτε συρρέοντες φιλοθεάμονες. Εἰς τὸ τέλος ὁ Λούθηρος συγκεκινημένος καὶ προσευχόμενος, ὡς ἐκ τῶν κινήσεων καὶ τοῦ ψιθύρου τῶν χειλέων ἐφαίνετο, ἐπλησίασε τὴν πυρὰν καὶ ἰδιοχείρως ἔρριψεν εἰς τὸ πῦρ τὴν κατ' αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαν παπικὴν βοῦλλαν, μετὰ μόλις ἀκουομένης φωνῆς εἰπών: «Ὅτι τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἔφθειρας, φθερῇ σε Κύριος σήμερον ἐν τῷ πυρὶ τούτῳ» (Quoniam tu conturbasti veritatem Dei, conturbet te hodie Dominus in ignem istum). Ἡ εἴδησις τῆς ὅλης πράξεως ταύτης ἐνεθουσίασεν εὐρεῖς κύκλους τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, διότι ἐν αὐτοῖς ὁ παπισμὸς εἶχε καταστεῖ ἀντιπαθητικός, διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ χρηματικὴν ἐκμύζησιν τῆς χώρας. Οὕτω τὸ ζήτημα τοῦ Λουθήρου ἐλάμβανε καὶ ἐθνικὴν χροιάν, ὡς ἀγὼν κατὰ τῶν «ξένων» (τοῦ πάπα καὶ τῶν ἀπεσταλμένων αὐτοῦ). Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1521 ἐξεδόθη ἡ τελικὴ βοῦλλα τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ Ι', «Decet romanum pontificem» (Δεῖ τὸν ρωμαῖον ποντίφικα), ἡ ὁποία ἀνεθεμάτιζε τὸν Λούθηρον [9].

Ἡ τύχη πλέον τοῦ Λουθήρου ἐξηρτᾶτο ἐκ τούτου, ποίαν, δηλονότι, στάσιν θὰ ἐτήρει τὸ γερμανικὸν κράτος ἀπέναντι τῆς βούλλης ταύτης. Περὶ τούτου θὰ ἀπεφάσιζε τὸ συμβούλιον τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐν Βορματίᾳ, ἐν τῷ ὁποίῳ θὰ παρίστατο καὶ ὁ νέος κατὰ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Ε' (ὁ Ἀψβοῦργος, μόλις εἰκοσαετής) [10]. Ὁ Λούθηρος, κληθείς, παρουσιάσθη (17 καὶ 18 Ἀπριλίου, τὴν πρώτην ἡμέραν ἐζήτησε προθεσμίαν διὰ νὰ σκεφθῇ), ἀλλ' ἠρνήθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὰς ἰδέας αὐτοῦ [11]. Ἀναφέρεται ἐν τέλει εἰ-

9. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ μόρφωσις καὶ τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα τοῦ κατ' ἐξοχὴν πάπα τῆς Ἀναγεννήσεως Λέοντος τοῦ Ι' (1513 - 21), δευτεροτόκου υἱοῦ τοῦ περιφήμου Λαυρεντίου Μεδίκου τῆς Φλωρεντίας, ἐπέτρεπον εἰς αὐτόν, ἐν στενῷ κύκλῳ ἐμπίστων προσώπων, τὸν μὲν Λούθηρον νὰ ὀνομάζῃ «δυνατὴν κεφαλήν», τὸν πωλητὴν τῶν ἀφέσεων Τέτσελον, «βρωμόσκυλον», καὶ τὸν ζηλωτὴν θεολογικὸν σύμβουλον τῆς παπικῆς αὐλῆς Πριέριαν, «καλὴν πατσαβούραν» (ὁ ἐκ τοῦ στενοῦ τούτου κύκλου Karl Miltitz, 1518, κατέστησε ταῦτα γνωστά). Ἀλλ' ἡ θρησκευτικὴ ἀδιαφορία Λέοντος τοῦ Ι' ἠμπόδισεν αὐτόν, ὡς πάπαν, νὰ ἀσχοληθῇ βαθύτερον καὶ ἐπωφελέστερον μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο.

10. Ἐκ πατρὸς ἦτο ἔγγονος τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμιλιανοῦ Α' (1493 - 1519), τὸν ὁποῖον καὶ διεδέχθη, ἐκ μητρὸς ἦτο ἔγγονος Φερδινάνδου τοῦ Καθολικοῦ καὶ τῆς Ἰσαβέλλας τῆς Ἱσπανίας. Διὰ τοῦτο ὁ υἱὸς τοῦ Καρόλου ἔγινε βασιλεὺς τῆς Ἱσπανίας (Φίλιππος ὁ Β').

11. Ὁ Λούθηρος, ἀπὸ τῆς συνδιαλέξεως τῆς Λειψίας (Ἰούλιον 1519), ἐπανειλημμένως

πών· «Δὲν δύναμαι ἄλλως ! Ἐδῶ ἵσταμαι. Ὁ Θεὸς βοηθός ! Ἀμήν» [12]. Ἐν Βορματίᾳ ἐξεδόθη αὐτοκρατορικὸν διάταγμα, τὸ ὁποῖον προέγραφε τὸν Λούθηρον καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ καὶ διέτασσε τὴν δημοσίαν καῦσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Λουθήρου (8 Μαΐου 1521). Τὸ διάταγμα παρουσίαζε μὲν ἑαυτὸ ὡς ὁμόφωνον ἀπόφασιν τοῦ συμβουλίου τῆς Βορματίας, ἀλλ' ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος δὲν ἦτο ἀκριβής. Εἶχεν ἀναγνωσθεῖ κατὰ τὴν τελευταίαν συνεδρίαν ἐνώπιον τῶν ὑπολειφθέντων ἡγεμόνων, μόνον δὲ ὁ ἡγεμὼν (ἐκλέκτωρ) τοῦ Βρανδεμβούργου, ἄνευ ἄλλης ἐξουσιοδοτήσεως, ἔδωσε τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ. Τοιοῦτο ὂν τὸ διάταγμα εἶχεν ἐν τούτοις σημασίαν καὶ ἀπετέλεσε σπουδαῖον σταθμὸν ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ζητήματος τοῦ Λουθήρου. Ὁ Λούθηρος, ἐπιστρέφων εἰς Βιττεμβέργην, ἵνα μὴ πέσῃ εἰς χεῖρας τῶν παπικῶν, ἀπήχθη ὑπ' ἀνθρώπων τοῦ προστάτου αὐτοῦ, τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σαξωνίας Φρειδερίκου, εἰς τὸ ἐν αὐτῇ κείμενον φρούριον τῆς Βαρτβούργης, παλαιὸν ἀνάκτορον τῶν ἡγεμόνων τῆς Θυριγγίας. Ἐκεῖ ἠναγκάσθη νὰ φέρῃ ἔνδυμα καὶ ὄνομα ἱππότου (Junger Jorg = εὐπατρίδης Ἰόργ) καὶ νὰ ζῇ βίον ὅλως διάφορον τοῦ μοναχικοῦ. Διατηρῶν ὅμως ἀκόμη μοναχικὴν συνείδησιν, ᾐσθάνετο τύψεις συνειδήσεως καὶ ἐφαντάζετο ἑαυτὸν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ διαβόλου. Ἠσθάνετο τὸν διάβολον παρόντα, ὄπισθεν αὐτοῦ ἱστάμενον, λεπτοκάρυα δέ, εὑρισκόμενα ἔν τινι κιβωτίῳ, πολλάκις ἐτίθεντο εἰς ἀέναον κίνησιν. Ὅτε ὁ χορὸς αὐτῶν ἔφθασεν εἰς σημεῖον ἀνησυχητικόν, ὁ Λούθηρος ἐξεσφενδόνισε κατὰ τοῦ κιβωτίου τὸ μελανοδοχεῖον αὐτοῦ, ἀλλ' ἀποτυχὼν τὸν στόχον προὐξένησεν ἐπὶ τοῦ τοίχου ἐκτεταμένας κηλῖδας. Ἂν καὶ ἡ περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου εἴδησις παρουσιάζεται ἐν ταῖς ἱστορικαῖς πηγαῖς μετὰ ἑκατὸν ἔτη, εἶναι πιθανὴ καὶ χαρακτηριστικὴ τῆς νευρικότητος ὑπὸ τῆς ὁποίας ὁ Λούθηρος κατείχετο ἀπὸ τοῦ 1520 (ἴδε σημείωσιν 2). Ἀλλὰ τὰ στίγματα

εἶχε δηλώσει, ὅτι θὰ ἀνεκάλη τὰ φρονήματα αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον, ἂν ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀπεδεικνύοντο ἐσφαλμένα. Ἰδιωτικαὶ συσκέψεις ἐν Βορματίᾳ, προκληθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἡγεμόνος τῶν Τρεβίρων Ριχάρδου, φίλου τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σαξονίας Φρειδερίκου τοῦ Σοφοῦ, καὶ γενόμεναι ἐν τῷ οἰκήματι τοῦ Ριχάρδου (24 καὶ 25 Ἀπριλίου), ἐσκόπουν, κατ' ἀρχάς, νὰ φέρωσιν εἰς πέρας θεολογικὴν συζήτησιν τοῦ Λουθήρου καὶ παπικῶν θεολόγων, ἔπειτα, νὰ θέσωσι τὰς βάσεις συγκλήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἀλλ' αἱ σκέψεις αὗται ὄχι μόνον δὲν ἔφερον προσέγγισιν, ἀλλὰ καὶ κατέδειξαν τὴν ἄκραν δογματικὴν ἀντίθεσιν τῶν συσκεπτομένων.

12. Τὸ σωζόμενον αὐτόγραφον σχέδιον τοῦ λόγου τοῦ Λουθήρου ἐν τέλει ἔχει μόνον τὴν φράσιν: «Ὁ Θεὸς βοηθός, Ἀμήν!», συνήθη κατακλεῖδα τῶν λόγων αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Λούθηρος ἐνώπιον τῶν ἡγεμόνων ἐκ τοῦ σχεδίου ἐκείνου ἔκαμε σύντομον περίληψιν καὶ ἦτο φυσικὸν νὰ προσθέσῃ καὶ φράσεις, μὴ περιεχομένας ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἐκφραζούσας σκέψεις καὶ συναισθήματα τῆς στιγμῆς ἐκείνης. Αἱ προσθῆκαι: «Δὲν δύναμαι ἄλλως! Ἐδῶ ἵσταμαι» ἀπαντῶσιν ἐν δύο ἐκδόσεσι τῆς Βιττεμβέργης (1521), ὅτε ὁ Λούθηρος δὲν ἦτο πλέον ἐκεῖ, ἀλλ' ἐν Βαρτβούργῃ, ὑπεισῆλθον δὲ καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν ἔργων τοῦ Λουθήρου (1546), παρασκευασθείσῃ ὑπὸ φίλων αὐτοῦ. Ἡ ἀμφισβήτησις, ἑπομένως, τῆς γνησιότητος τῶν προσθηκῶν τούτων δὲν στηρίζεται ἐπὶ σοβαρῶν λόγων.

τῆς μελάνης ἐπὶ τοῦ τοίχου ἐδεικνύοντο ἀκόμη τῷ 1706 ἐν τῷ ἐν Βιττεμβέργῃ δωματίῳ τοῦ Λουθήρου, βραδύτερον δὲ μέχρι σήμερον ἐν τῷ δωματίῳ τῆς Βαρτβούργης. Ἡ ἀστάθεια αὕτη τῆς παραδόσεως περὶ τοῦ τόπου τοῦ γεγονότος εἶναι ἄσχετος μὲ τὸ γεγονὸς αὐτὸ καθεαυτό, ὡς, πρὸς τούτοις, εἶναι φυσικόν, ὅτι οἱ φύλακες τῆς Βαρτβούργης κατὰ χρονικὰ διαστήματα φροντίζουσι νὰ ἀνανεώνωσι τὰ μελανὰ στίγματα. Ὁ Λούθηρος ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Βαρτβούργης ἔμεινεν ἓν ἔτος (ἀπὸ Ἀπριλίου 1521 μέχρι Μαρτίου 1522) καὶ ἠσχολήθη μὲ τὴν Ἁγίαν Γραφήν, μεταφράσας τὴν Καινὴν Διαθήκην ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὸ γερμανικόν. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ Φίλιππος Μελάγχθων ἔγραψε τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ Loci communes rerum theologicarum (Τόποι κοινοὶ τῶν θεολογικῶν πραγμάτων, 1521). Ἡ φράσις «κοινοὶ τόποι» λαμβάνεται μὲ τὴν σημασίαν «κύριαι ἔννοιαι». Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν πρώτην συστηματοποίησιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Λουθήρου.

Ὁ Λούθηρος ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς ἄκρους τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ καὶ πρὸς τοὺς χωρικούς. Τὰ γεγονότα συνέβησαν ὡς ἑξῆς. Ἐν Βιττεμβέργῃ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Λουθήρου προέβησαν εἰς ἐκκλησιαστικὰς μεταρρυθμίσεις, συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ Λουθήρου. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἦτο ὁ καθηγητὴς Κάρλστατт, ὁ ὁποῖος εἶχε μετάσχει, κατ' ἀρχάς, τοῦ συγγραφικοῦ, ἔπειτα, τοῦ προφορικοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ Ἐκκίου. Αἱ ὑπ' αὐτῶν εἰσαχθεῖσαι ἐκκλησιαστικαὶ μεταρρυθμίσεις, αἱ ὁποῖαι εὗρον μίμησιν καὶ εἰς ἄλλα μέρη, ἦσαν αἱ ἑπόμεναι. Κατήργησαν τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὴν ὑποχρεωτικὴν ἀγαμίαν τῶν κληρικῶν, ἐθεώρησαν μάλιστα τὸν γάμον ὑποχρεωτικὸν εἰς τοὺς κληρικούς, ἐκ παρεξηγήσεως τοῦ χωρίου τῆς πρώτης πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῆς «δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον (πρεσβύτερον) μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα εἶναι» (3, 2)· τὴν γνώμην ταύτην ἐδέχοντο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὅλοι σχεδὸν οἱ μεταρρυθμισταί. Μετερρύθμισαν τὴν λειτουργίαν καὶ ἐν γένει τὴν λατρείαν. Ὁ Λούθηρος μέχρις ἑνὸς σημείου ἐπεδοκίμαζε τὰς μεταβολὰς ταύτας, περαιτέρω ἔθετε τὴν ἀρχὴν «φειδὼ τῶν ἀσθενῶν», ὑποχώρησις, ἐφόσον σκανδαλίζωνται οἱ χριστιανοί. Κληθεὶς εἰς Βιττεμβέργην ἐφήρμοσε τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ. Ἡ συντηρητικότης, τὴν ὁποίαν ἔδειξεν ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς, ἀπεξένωσεν αὐτοῦ τοὺς ἄκρους ὀπαδούς. Ἐξ αὐτῶν προέκυψαν βραδύτερον οἱ λεγόμενοι «Ἀναβαπτισταί». Οἱ χωρικοὶ πρὸς βελτίωσιν τῆς πολιτικῆς, οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ θρησκευτικῆς καταστάσεως αὐτῶν ἐπανειλημμένως εἶχον ἐξεγερθεῖ τέλη τῆς ιε' καὶ ἀρχὰς ιστ' ἑκατονταετηρίδος. Ἡ διάδοσις τῶν ἰδεῶν τοῦ Λουθήρου καὶ ἡ καταδίωξις αὐτῶν ὑπὸ καθολικῶν ἡγεμόνων προυκάλεσαν ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν μεγάλην ἐπανάστασιν τῶν χωρικῶν (1524). Εἶχον χριστιανικὰς σοσιαλιστικὰς ἰδέας καὶ μετεχειρίσθησαν βίαια μέτρα. Κατέστρεφον μοναστήρια, ὡς κάτοχα μεγάλης κτηματικῆς περιουσίας, πύργους τῶν ἡγεμόνων καὶ ὑποστατικά. Ὁ Λούθηρος,

διὰ συγγραφῆς, σφοδρῶς ἔψεξε τὴν διαγωγὴν τῶν μνημονευθέντων ἡγεμόνων καὶ ὑπεστήριξεν αἰτήματά τινα τῶν χωρικῶν, ἀλλὰ συγχρόνως συνέστησεν εἰρήνην καὶ ἡσυχίαν. Τὸ αὐτὸ ἔπραξε καὶ διὰ περιοδείας. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ἐπαναστάται ὁλονὲν ὑπερίσχυον καὶ ἐπολλαπλασίαζον τὰς παρεκτροπὰς αὐτῶν, διὰ συγγραφῆς, προέτρεψε τοὺς ἡγεμόνας εἰς τὴν διὰ παντὸς τρόπου καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Διὰ τοιούτων μέτρων κατεστάλη πραγματικῶς αὕτη, ἀλλ' ὁ Λούθηρος ἔχασε τὴν δημοτικότητα αὐτοῦ. Μετὰ τῶν χωρικῶν ἀνεμίχθη ὁ ἐν Τσβίκαου τῆς Σαξωνίας ἐνθουσιαστὴς Θωμᾶς Μύντσερ, τοῦ ὁποίου τρεῖς ὁμόφρονες (δύο ὑφαντουργοὶ καὶ εἷς φοιτητής, «οἱ προφῆται τοῦ Τσβίκαου») εἶχον ἀναμιχθεῖ καὶ ἐν ταῖς μνημονευθείσαις ταραχαῖς τῆς Βιττεμβέργης. Ὁ Μύντσερ διὰ τῶν κηρυγμάτων αὐτοῦ ἐξώθη τοὺς χωρικοὺς εἰς ὁλονὲν σοσιαλιστικωτέρας ἰδέας καὶ βιαιότερα μέσα. Τέλη τοῦ χωρικοῦ πολέμου, συλληφθείς, ἀπεκεφαλίσθη.

Ὁ Λούθηρος διὰ τῆς προσκολλήσεως τῶν 95 θέσεων προὐκάλεσε συγχρόνως δύο ζητήματα, θεολογικὸν καὶ ἐκκλησιαστικόν. Τὸ δεύτερον κατέληξεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς παπικῆς βούλλης, ἡ ὁποία ἀνεθεμάτιζε τὸν Λούθηρον, καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος τῆς Βορματίας, ἐπικυροῦντος τὴν παπικὴν βοῦλλαν. Ἀμφότερα τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἐξεδόθησαν ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους (1521). Ἀλλὰ προὐκλήθη καὶ τρίτον ζήτημα, πολιτικόν, τὸ ὁποῖον ἔλαβε τὴν ἑπομένην μορφήν· ἂν θὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ πῶς θὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ διάταγμα τῆς Βορματίας. Τὸ ζήτημα τοῦτο χρονολογικῶς δὲν εἶναι σύγχρονον πρὸς τὰ δύο προηγούμενα ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν σύγχρονα καὶ παράλληλα, ἀλλ' εἶναι συνέχεια τοῦ δευτέρου ζητήματος. Ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Ε' ἦτο περιπεπλεγμένος εἰς διαρκεῖς πολέμους (κατὰ τῶν Γάλλων καὶ τῶν Τούρκων) καὶ ἀπουσίαζεν ἐκ Γερμανίας. Τὸ συμβούλιον τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων συνήρχετο κατ' ἔτος εἰς διάφορον ἑκάστοτε πόλιν, ἀλλ' ἦσαν διῃρημένοι, οἱ μὲν κατὰ τοῦ Λουθήρου, οἱ δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ, διὰ τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ληφθῇ ὡρισμένη καὶ ὁμοιόμορφος ἀπόφασις. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ διατάγματος τῆς Βορματίας ὁλονὲν ὁριστικώτερον ἀφίνετο εἰς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἑκάστου γερμανοῦ ἡγεμόνος, προσωρινῶς, μέχρι τῆς συγκλήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ μὲ προσωπικὴν εὐθύνην ἑκάστου ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος (Συμβούλιον τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων ἐν Σπάϋερ, 1526). Ὅσοι τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων συνεπάθουν τὰς ἰδέας τοῦ Λουθήρου, ἐπέτρεπον τὴν διάδοσιν αὐτῶν εἰς τὰς χώρας των. Παρουσιάσθησαν δύο αἴτια τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τοῦ ζητήματος. Ἀφενός, ἂν ἀφίνοντο οὕτω τὰ πράγματα, θὰ ἑδραιοῦτο ἡ μεταρρύθμισις, ἀφετέρου, ἡ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀπαλλαγὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπὸ τῶν πολέμων ἔδωσε θάρρος εἰς τοὺς καθολικοὺς ἡγεμόνας τῆς Γερμανίας. Ἐκ τῶν αἰτίων τούτων ἐξηγεῖται, ὅτι τὸ συνέδριον τῶν γερμα-

νῶν ἡγεμόνων, τὸ ὁποῖον συνῆλθεν ἐν Σπάϋερ τῷ 1529, ἀπόντος ἀκόμη τοῦ αὐτοκράτορος, ἔλαβε διαφορετικὰς πλέον ἀποφάσεις. Ὥρισε νὰ διατηρηθῇ τὸ καθεστὼς καὶ ἐμποδισθῇ ἡ περαιτέρω διάδοσις τῆς μεταρρυθμίσεως, ἤτοι νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ διάταγμα τῆς Βορματίας ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς. Οἱ εἰς τὰς ἰδέας τοῦ Λουθήρου προσκείμενοι πέντε ἡγεμόνες, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων ἵσταντο ὁ τῆς Σαξωνίας Ἰωάννης ὁ Σταθερός, ἀδελφὸς καὶ διάδοχος Φρειδερίκου τοῦ Σοφοῦ, καὶ ὁ τῆς Ἔσσης Φίλιππος, ἐπίσης οἱ ἀντιπρόσωποι 14 ἐλευθέρων πόλεων διεμαρτυρήθησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ κατὰ τῶν ἀποφάσεων τούτων. Ἐκ τούτου προέκυψε τὸ ὄνομα τῶν ὀπαδῶν τοῦ Λουθήρου καὶ ἐν γένει ὅλων τῶν μεταρρυθμιστῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης Protestants (Προτεστάνται, Διαμαρτυρόμενοι). Μετὰ ἓν ἔτος τὸ συμβούλιον τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων συνεκλήθη ἐν Αὐγούστῃ (1530), ὅπου παρέστη αὐτοπροσώπως ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Ε', μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν ἐπιστρέψας εἰς Γερμανίαν καὶ ἐπιληφθεὶς τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος. Εἶχεν ἐκφράσει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀκούσῃ τὰς γνώμας ὅλων τῶν μερίδων. Ὑπὸ τῶν Προτεσταντῶν ἐπεδόθησαν τρεῖς διάφοροι ὁμολογίαι πίστεως. Ὑπὸ τῶν Λουθηρανῶν ἐπεδόθη ἡ ἐκ τῆς μνημονευθείσης πόλεως ὀνομασθεῖσα «Αὐγουσταία Ὁμολογία», συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος. Ὑπεβλήθη λατινιστὶ καὶ γερμανιστί, ἀλλ' ἀμφότερα τὰ πρωτότυπα ἀπωλέσθησαν. Ἐξ ὑπερτιμήσεως τῆς εὐνοϊκῆς θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο ὁ αὐτοκράτωρ καί, ἄρα, ὁ καθολικισμός, ἡ ὁμολογία ἐτόνιζε τὰ μετὰ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας κοινὰ καὶ ἐμετρίαζεν ἢ παραμέριζε τὰς πρὸς αὐτὴν διαφορὰς καὶ ἀντιθέσεις (π.χ. τὴν ἄρνησιν τῆς μετουσιώσεως καὶ τῆς παπικῆς ἐξουσίας). «Ἡ ὅλη διαφωνία, ἐλέγετο ἐν αὐτῇ, εἶναι περὶ ὀλίγων τινῶν καταχρήσεων» (Tota dissensio est de paucis quibusdam abusibus). Ὁ Ζβίγγλιος, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε παρουσιασθεῖ ἐκκλησιαστικὸς μεταρρυθμιστὴς ἐν Ἑλβετίᾳ, ἔστειλεν ὁμολογίαν, τὴν «Fidei ratio». (Πίστεως λόγος). Αὕτη ἐξέφραζε τὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ, περὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, ἀλλὰ δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν τοῦ αὐτοκράτορος. Τέσσαρες γερμανικαὶ πόλεις, Στρασβοῦργον, Κωνσταντία, Λίνδαου καὶ Μέμμιγκεν, ἔστειλαν ἰδιαιτέραν ὁμολογίαν, τὴν «Tetrapolitana» (Τετραπολίτιδα), ἡ ὁποία ἐζήτει νὰ συμβιβάσῃ τὰς ἀντιθέσεις τῶν δύο προηγουμένων ὁμολογιῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀνέθεσεν εἰς καθολικοὺς θεολόγους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο ὁ Ἔκκ, ὁ Φάβερ καὶ ὁ Κοχλαῖος, τὴν σύνταξιν ἀναιρέσεως τῶν Προτεσταντῶν («Confutatio», ἀναίρεσις). Αὕτη ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν κυρίως τὴν Αὐγουσταίαν Ὁμολογίαν. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἀναιρέσεως ταύτης, ὁ αὐτοκράτωρ ἐθεώρησε τὴν μνημονευθεῖσαν ὁμολογίαν ἀνασκευασθεῖσαν. Ὁ Μελάγχθων ἀντέταξε τὴν «Ἀπολογίαν», ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέκρουσεν αὐτήν. Οἱ Προτεστάνται ἡγεμόνες καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν προτεσταντικῶν πόλεων ἐγκατέλειψαν τὸ συμβούλιον τῆς Αὐγούστης, οἱ δὲ ἀπομείναντες

καθολικοί, ἔχοντες τὴν πλειοψηφίαν, ἔθεσαν εἰς ἰσχὺν τὸ διάταγμα τῆς Βορματίας (1521), ὄχι ἁπλῶς ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς, ὡς ἔπραξε τὸ συμβούλιον τοῦ Σπάϋερ (1529), ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ. Ἀπηγορεύθησαν ὅλαι αἱ ἀποχρώσεις τῶν Προτεσταντῶν, αἱ γενόμεναι μεταβολαὶ τῆς θείας λατρείας ἔπρεπε νὰ ἀρθῶσι καὶ νὰ ἀσκηθῇ λογοκρισία ἐπὶ τοῦ κηρύγματος, τῆς τυπογραφίας καὶ τῆς βιβλιεμπορίας.

Ὁ αὐτοκράτωρ, περιπλακεὶς πάλιν εἰς ἐξωτερικοὺς πολέμους (πρὸς τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοῦ 1532, πρὸς τοὺς Γάλλους ἀπὸ τοῦ 1536), δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς ἀποφάσεις τῆς Αὐγούστης. Ἐκτὸς τούτου, ἐφρόνει, ὅτι ἡ καθολικὴ πίστις μόνον διὰ παραχωρήσεών τινων εἰς τοὺς Προτεστάντας ἠδύνατο νὰ σωθῇ. Οὕτως ἔγιναν συμβιβαστικαὶ διαπραγματεύσεις, τῶν ὁποίων διακρίνεται ἡ ἐν Ρεγενσβούργῃ (1541). Αἱ συμβιβαστικαὶ αὗται ἀπόπειραι ἀπέτυχον, διότι ἀντέδρασαν ὁ πάπας Παῦλος ὁ Γ' καὶ ὁ Λούθηρος, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐδέχοντο τὰ «ἐμβαλώματα». Ὁ αὐτοκράτωρ, ἀπαλλαγεὶς καὶ τὴν φορὰν ταύτην τῶν ἐξωτερικῶν πολέμων, ἠδύνατο νὰ ἀσκήσῃ δραστηρίαν πολιτικήν, πρὸς ἄρσιν τῆς θρησκευτικῆς διαφωνίας καὶ ἐνίσχυσιν τῆς βασιλικῆς καὶ αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας ἐν Γερμανίᾳ. Ἤδη μετὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς Αὐγούστης (1530) εἶχε κατανοηθεῖ, ὅτι τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα μόνον διὰ τῶν ὅπλων ἦτο δυνατὸν νὰ λυθῇ, καὶ διὰ τοῦτο ἐσχηματίσθησαν τότε δύο ἀντιμέτωποι στρατιωτικαὶ ἑνώσεις, ὁ «σύνδεσμος τῆς Σμαλκάλδης» (1531) καὶ ὁ «σύνδεσμος τῆς Νυρεμβέργης» (1538), εἰς τοὺς ὁποίους μετέσχον οἱ ὁμόφρονες γερμανοὶ ἡγεμόνες καὶ αἱ ὁμόφρονες ἐλεύθεραι γερμανικαὶ πόλεις. Ὁ πρῶτος ἦτο προτεσταντικὸς καὶ ἐπίσημον αὐτοῦ θρησκευτικὸν ἔγγραφον κατέστη ἡ Αὐγουσταία Ὁμολογία· ὁ δεύτερος ἦτο καθολικός. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν μνημονευθεισῶν συμβιβαστικῶν ἀποπειρῶν, ἐξερράγη ὁ σμαλκαλδικὸς ἐμφύλιος πόλεμος (1546-47), ἐν τῷ ὁποίῳ ἡττήθησαν οἱ Προτεστάνται. Ὁ αὐτοκράτωρ ἵστατο εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης αὐτοῦ, ἤσκει αὐθαίρετον πολιτικὴν καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, ὅτι πρέπει νὰ γίνωσι παραχωρήσεις τινὲς εἰς τοὺς προτεστάντας («Interim», προσωρινὴ ἀπόφασις, ἐν τῇ πόλει Αὐγούστῃ 1548), μέχρι τῆς συγκλήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου παρεχώρει μετάληψιν ὑπ' ἀμφότερα, δηλονότι, ἄρτον καὶ οἶνον, καὶ γάμον τῶν κληρικῶν (πρὸ τῆς χειροτονίας). Ἀκριβῶς ἕνεκα τῶν πενιχρῶν τούτων παραχωρήσεων διέτρεχε κίνδυνον τὸ ὅλον ἔργον τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἡ πολιτικὴ αὕτη τοῦ αὐτοκράτορος προὐκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν ὁμάδος γερμανῶν ἡγεμόνων, τῶν ὁποίων ἀρχηγὸς κατέστη ὁ ἡγεμὼν τῆς δευτέρας Σαξωνίας (Ἀλβερτινείου) Μαυρίκιος. Οὗτος, ἂν καὶ ἦτο προτεστάντης, ἕνεκα πολιτικῶν λόγων, ἵνα ἁρπάσῃ τὰς περισσοτέρας ἐπαρχίας τῆς Ἐρνεστινείου Σαξωνίας καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐκλέκτορος, εἶχε συμμαχήσει μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὸν σμαλκαλδικὸν πόλεμον, ἀλλὰ μετὰ τὴν νίκην τοῦ αὐτοκράτορος δι' αἰφνιδιασμοῦ ἐν Ἴνσ-

βρουκ (1552) ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ σωθῇ διὰ τῆς φυγῆς. Τὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων τῆς Γερμανίας ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Φερδινάνδον. Κατενοήθη ἡ ἀνάγκη τῆς εἰρήνης, ἐν τούτοις ἐν Αὐγούστῃ ἐχρειάσθησαν συζητήσεις ἓξ μηνῶν, ἵνα αὕτη συναφθῇ, δι' ἀμοιβαίων ὑποχωρήσεων (5 Φεβρ. - 25 Σεπτ. 1555). Ἡ εἰρήνη τῆς Αὐγούστης ἀνεγνώρισεν ἐπισήμως τοὺς Προτεστάντας, ἀλλὰ μόνον τοὺς ἀποδεχομένους τὴν Αὐγουσταίαν Ὁμολογίαν, ἀπέκλεισε δὲ τοὺς Ἀναβαπτιστάς, τοὺς Ζβιγγλιανοὺς καὶ τοὺς ἄλλους. Ἡ ἀναγνώρισις αὕτη τῶν Προτεσταντῶν δὲν ἦτο ταὐτόσημος πρὸς τὴν ἀνεξιθρησκείαν, ἀλλ' ἀναγνώρισις εἰς τοὺς ἡγεμόνας τοῦ «δικαιώματος τῆς μεταρρυθμίσεως» (jus reformandi), ἤ, ὡς βραδύτερον ἔλεγον, «οὗ τὸ κράτος, αὐτοῦ καὶ ἡ θρησκεία» (cuius regio, eius religio). Κατὰ ταῦτα, ὁ ἡγεμὼν εἶχε δικαίωμα νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ τὴν ὁμολογίαν, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἤθελεν, οἱ δὲ μὴ θέλοντες νὰ δεχθῶσιν αὐτὴν ὤφειλον νὰ ἐκπατρισθῶσι, χωρὶς ὅμως νὰ χάσωσι τὴν περιουσίαν αὐτῶν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐξήχθη ἐκ τῆς πράξεως, ἡ ὁποία ἐπεκράτησεν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ διατάγματος τῆς Βορματίας (1521), τοῦ ὁποίου ἡ ἐφαρμογὴ ἀφίνετο εἰς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἑκάστου γερμανοῦ ἡγεμόνος. Τὸ καθεστὼς τοῦτο εἶχε διατηρηθεῖ ἐπὶ τριάντα τέσσαρα ἔτη καὶ δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ θέλησις τοῦ ἡγεμόνος καὶ ἡ θέλησις τῆς πλειοψηφίας, τοὐλάχιστον τῶν ὑπηκόων, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον συνέπιπτον πλέον. Πάντως, διὰ τῆς εἰρήνης, τῆς Αὐγούστης τὸ καθεστὼς τοῦτο καθιερώθη ἐπισήμως καὶ διὰ τὸ μέλλον. Ἡ εἰρήνη αὕτη ἀπέκλειε τοῦ δικαιώματος τῆς μεταρρυθμίσεως (jus reformandi) τοὺς κληρικοὺς ἡγεμόνας. Ὁ εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν προσερχόμενος τοιοῦτος ἡγεμών, θὰ προσήρχετο ὡς ἄτομον, ἡ δὲ θέσις, τὰ κτήματα καὶ τὰ εἰσοδήματα δὲν παρηκολούθουν αὐτὸν (reservatum ecclissiasticum, διαφύλαξις ἐκκλησιαστική). Ὥριζεν ὅμως, ὅτι οἱ ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἡγεμονίαις ὑπάρχοντες Προτεστάνται θὰ ἦσαν ἀνεκτοὶ καὶ δὲν θὰ ἠναγκάζοντο νὰ ἐκπατρισθῶσιν. Παντοῦ τῆς Γερμανίας οἱ Προτεστάνται διετήρησαν τὰ μέχρι τοῦδε ὑπ' αὐτῶν καταληφθέντα ἐκκλησιαστικὰ κτήματα. Ὁ Λούθηρος εἶχεν ἀποθάνει ὀλίγους μῆνας πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ σμαλκαλδικοῦ πολέμου (1546), μὴ προφθάσας νὰ ἴδῃ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ Προτεσταντισμοῦ διὰ τῆς εἰρήνης τῆς Αὐγούστης. Ἡ εἴδησις, ὅτι ηὐτοκτόνησεν, ἀναφέρεται πρώτην φορὰν εἴκοσιν ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ θεωρεῖται ψευδής. Ἀπολύτως βέβαιον εἶναι, ὅτι εἴκοσιν ἔτη προηγουμένως εἰς ἡλικίαν σαράντα δύο ἐτῶν, ἐνυμφεύθη, ὡς ὁ ἴδιος ἐξεφράσθη, «πρὸς πεῖσμα τοῦ διαβόλου» (dem Teufel zum Trotz, 1525). Ἐνυμφεύθη τὴν κατὰ δέκα πέντε ἔτη νεωτέραν Αἰκατερίνην φὸν Βόρα, ἡ ὁποία ἐπὶ δέκα τέσσαρα ἔτη εἶχε διατελέσει μοναχὴ καὶ εἰς ἡλικίαν εἴκοσι τεσσάρων ἐτῶν ἐδραπέτευσεν ἐκ τοῦ μοναστηρίου μετὰ ὀκτὼ ἄλλων (1523), καταφυγοῦσα μετ' αὐτῶν εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Λουθή-

ρου. Ἐξ αὐτῆς ὁ Λούθηρος ἀπέκτησεν ἕξ τέκνα.

Οὐλερῖχος Ζβίγγλιος. Ἐγεννήθη ἐν Βιλδχάους τῆς Ἑλβετίας (1484) καὶ ἔλαβεν ἀνθρωπιστικὴν μόρφωσιν. Κατὰ πρῶτον, ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτοῦ ὁ Ἔρασμος, τὸν ὁποῖον ἐγνώρισε καὶ προσωπικῶς. Δεχθεὶς τὰς ἰδέας αὐτοῦ, ἐζήτει νὰ διορθώση τὸν χριστιανισμὸν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἁγίας Γραφῆς· κατ' ἀκολουθίαν ἀπέρριπτε τὰς τελετουργίας τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, τὰς ὁποίας ὁ μὲν Ἔρασμος ἐθεώρει ἐθνικῆς προελεύσεως καὶ ὠνόμαζεν «ἐθνικὰς δεισιδαιμονίας», ὁ δὲ Ζβίγγλιος ἐθεώρει αὐτὰς ἰουδαϊκῆς προελεύσεως καὶ ὠνόμαζον «ἰουδαϊκὰς τελετάς». Ἔπειτα, ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτοῦ τὰ συγγράμματα καὶ μάλιστα τὸ παράδειγμα τοῦ Λουθήρου. Διὰ τοῦτο ἡ δρᾶσις τοῦ Ζβιγγλίου ἔχει ὁμοιότητας πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ Λουθήρου, ἀλλ' ἔχει καὶ διαφοράς. Ὁ Ζβίγγλιος ἦτο φιλελευθερώτερος καὶ ὁρμητικώτερος ἐκείνου. Ἔδρασε κατὰ τέσσαρας τρόπους. *Μεταρρυθμιστικαὶ πράξεις κατὰ τῶν συγχωροχαρτίων καὶ τῆς νηστείας*. Ἐν Ζυρίχῃ, ὅπου εἶχε διορισθεῖ ἱερεύς, ἠμπόδισε τὴν πώλησιν τῶν συγχωροχαρτίων, ἐνεργήσας νὰ κλεισθῶσιν αἱ πύλαι τῆς πόλεως εἰς τὸν μέλλοντα νὰ εἰσέλθῃ πωλητὴν μοναχὸν Βερνάρδον Σαμσών, ἐν καιρῷ δὲ νηστείας ἔκαμεν ἐπιδεικτικὸν συμπόσιον, ὅπου ἐφαγώθη χοιρίδιον. *Μεταρρυθμιστικὰ κηρύγματα καὶ αἰτήματα*. Ἠξίωσεν ἐλευθερίαν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τροφὴν τῶν χριστιανῶν καὶ τὸν γάμον τῶν κληρικῶν. Τὸ κήρυγμα θὰ ἐγίνετο μόνον συμφώνως πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν. *Μεταρρυθμιστικὸν σύγγραμμα*. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, ἐπιγραφομένῳ «Ἀρχιτέλης» (1522), ὁ Ζβίγγλιος ὑπεστήριξεν, ὅτι ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς πίστεως αὐθεντία εἶναι μόνη ἡ Ἁγία Γραφή, καὶ ἐπετέθη κατὰ τῆς παπικῆς ἐξουσίας. *Μεταρρυθμιστικαὶ συνδιαλέξεις*. Μεταξὺ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τῶν ἀντιφρονούντων ἔγιναν ἐν Ζυρίχῃ δύο συνδιαλέξεις (Ἰαν. καὶ Ὀκτ. 1523). Αἱ διὰ τὴν πρώτην συνδιάλεξιν γραφεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ 67 θέσεις («Schlussreden», Ἐπίλογοι) περιεῖχον περίληψιν τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ. Ἀποτέλεσμα τῶν συνδιαλέξεων τούτων ἦτο, ὅτι τὸ συμβούλιον τῆς πόλεως, ἐκτοπίζον τὸν ἐπίσκοπον, ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ βαθμηδὸν εἰσήγαγε μεταρρυθμίσεις. Μετερρύθμισε καὶ βραδύτερον κατήργησε τὰ μοναστήρια καὶ ἐχρησιμοποίησεν αὐτὰ δι' ἐκπαιδευτικοὺς σκοπούς. Μετερρύθμισε τὴν λατρείαν καὶ τὴν διοργάνωσιν. Αἱ μεταρρυθμίσεις αὗται ἔγιναν βεβαίως τῇ συγκαταθέσει τοῦ Ζβιγγλίου, ἐκ τοῦ ὁποίου καταφαίνεται ἐπίσης ἡ διαφορὰ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Λουθήρου. Ὁ Λούθηρος ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ ἦτο συντηρητικός, ἐπρόσεχε νὰ μὴ σκανδαλίσῃ τοὺς ἁπλοῦς χριστιανοὺς («φειδὼ τῶν ἀσθενῶν»), ἐνῷ ὁ Ζβίγγλιος, ὡς ἀνθρωπιστής, ἦτο ἀδιάφορος πρὸς τοῦτο. Ἐκ τῆς Ζυρίχης ἡ μεταρρύθμισις μετεδόθη εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλβετίας, Βέρνην, Βασιλείαν καὶ ἄλλας. Οὕτως οἱ Ἑλβετοὶ ἐχωρίσθησαν εἰς δύο μερίδας, τοὺς καθολικοὺς καὶ τοὺς Ζβιγγλιανούς, καὶ διεμορφώθησαν εἰς δύο

συνδέσμους, τῶν ὁποίων ὁ μὲν σκοπὸν εἶχε νὰ προστατεύσῃ τὴν καθολικὴν πίστιν, ὁ δέ, «νὰ βοηθήσῃ τὸν Ἰησοῦν, ἵνα κυριαρχήσῃ ἐν τῇ χώρᾳ». Οἱ καθολικοὶ ἐπέτυχον τὴν συμμαχίαν τοῦ ἀψβούργου ἡγεμόνος τῆς Αὐστρίας Φερδινάνδου, ὁ δὲ Ζβίγγλιος ἐζήτησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν ἐν Ἑλβετίᾳ σύνδεσμον αὐτοῦ εἰς παγκόσμιον ἀντιαψβουργικὴν ἕνωσιν. Ἀποτυχών, κατέστη ἀνυπόμονος καὶ ἀκράτητος. Ἀπέκλεισε τὴν μεταφορὰν σίτου, ἅλατος, οἴνου, χάλυβος καὶ σιδήρου εἰς τὰς καθολικὰς πόλεις. Οἱ λιμώττοντες ἔλαβον τὰ ὅπλα, ἐν τῇ μάχῃ ἐφονεύθη ὁ Ζβίγγλιος, ἡ δὲ εἰρήνη τοῦ Κάππελ (1531) ἔθεσε κατ' ἀρχὰς τέρμα εἰς τὴν περαιτέρω διάδοσιν τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ σύγκρουσις τῶν δύο ἀντιθέτων συνδέσμων τῆς Ἑλβετίας εἶναι κατὰ δεκαπενταετίαν ἀρχαιοτέρα τοῦ μνημονευθέντος σμαλκαλδικοῦ πολέμου τῆς Γερμανίας (1547). Τοῦ ἔργου τοῦ Ζβιγγλίου ἐν Ἑλβετίᾳ συνέχειαν ἔκαμεν ὁ Καλβῖνος.

Ἰωάννης Καλβῖνος. Γεννηθεὶς ἐν Νουαγιὼν τῆς Πικαρδίας τῆς Γαλλίας (1509), προωρίσθη ἐνωρὶς διὰ τὸ κληρικὸν στάδιον καὶ ἐδέχθη τὴν μοναχικὴν κουρὰν (18 ἐτῶν), ἡ ὁποία ἐν τῇ δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποτελεῖ τὸν κατώτατον ἱερατικὸν βαθμόν. Ἐν τούτοις, ἐπεδόθη εἰς ἀνθρωπιστικὰς καὶ νομικὰς σπουδάς, μέρος τῶν ὁποίων ἔκαμεν ἐν Παρισίοις. Ὅτε ὁ Καλβῖνος ἔμενεν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ διέτριβεν ἐκεῖ ὁ Ἰγνάτιος Λοϋόλας, καὶ μάλιστα ἀμφότεροι ἐν τῷ αὐτῷ Κολλεγίῳ Montaigu, ὄχι ὅμως συγχρόνως, ἀλλ' ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου. Προσωπικῶς δὲν ἐγνωρίσθησαν. Ὁ Καλβῖνος ἐν Παρισίοις ἐσχετίσθη μετὰ Λουθηρανῶν, ἐνῷ ὁ Λοϋόλας ἀπέτρεπε τοὺς συντρόφους αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι, ὡς ἔλεγεν, ἐλλήνιζον καὶ ἐλουθήριζον («qui graecisabant, lutheranisabant»). Δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐκ τοῦ Καλβίνου οὐδέποτε ἔλειψε τὸ θρησκευτικὸν καὶ θεολογικὸν ἐνδιαφέρον. Ἔν τινι συγγράμματι κάμει λόγον περὶ αἰφνιδίας μεταστροφῆς ἑαυτοῦ, ἵνα παρουσιασθῇ ὡς θρησκευτικὸς μεταρρυθμιστὴς (Προλεγόμενα τοῦ ὑπομνήματος εἰς τοὺς Ψαλμούς), ἀλλ' ἡ μεταστροφὴ αὕτη ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν ὁρίζεται χρονολογικῶς διαφόρως (1527, 1528, 1533, 1534). Μετὰ ταύτης, πιθανώτατα, ἐσχετίζετο τὸ ἑπόμενον γεγονός. Ὁ φίλος τοῦ Καλβίνου Νικόλαος Κόπ, ἀναλαμβάνων τὴν πρυτανείαν ἐν τῇ Σορβώνῃ, ἐξεφώνησεν ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως τολμηρὸν πρυτανικὸν λόγον (1 Νοεμβρίου 1533). Ἐγεννήθη σκάνδαλον, ὁ δὲ Κὸπ ἐδραπέτευσεν. Κατὰ σύγχρονον μαρτυρίαν, ὁ μνημονευθεὶς λόγος εἶχε συνταχθεῖ ὑπὸ τοῦ Καλβίνου. Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη δημοσία ἐκδήλωσις αὐτοῦ ὡς θρησκευτικοῦ μεταρρυθμιστοῦ, διὰ στόματος ἄλλου. Ἠναγκάσθη καὶ αὐτὸς νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ Παρισίων. Βραδύτερον ἤρχισαν καταδίκαι εἰς τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον. Ὁ Καλβῖνος δὲν ἠδύνατο νὰ παραμείνῃ ἐν τῇ καθολικῇ Γαλλίᾳ. Μετέβη εἰς Βασιλείαν τῆς Ἑλβετίας, ὅπου διέτριψεν ἓν ἔτος περίπου. Ἐκεῖ ἔγραψε καὶ ἐξέδωσε τὸ ἔργον αὐτοῦ «Διδασκαλία τῆς χριστιανικῆς θρησκείας» (Institutio religionis christianae, 1536), ἐν τῷ

ὁποίῳ κατὰ τρόπον κλασσικὸν ἐξετίθεντο αἱ μεταρρυθμιστικαὶ αὐτοῦ ἰδέαι καὶ τὸ ὁποῖον ἐν τῷ προτεσταντικῷ κόσμῳ κατέστησεν αὐτὸν περίδοξον. Τὸ ἔργον τοῦτο, ἀρχικῶς ὂν κατήχησις στηριζομένη ἐπὶ τῆς κατηχήσεως τοῦ Λουθήρου, δι' ἐπεξεργασιῶν αὐτοῦ τοῦ Καλβίνου, κατέστη βαθμηδὸν ἀληθὴς δογματικὴ καὶ ἠθική. Ἐν τῷ προλόγῳ ἐζήτει παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου τοῦ Α' θρησκευτικὴν ἀνοχὴν καὶ ἐλευθερίαν. Μετὰ δίμηνον διαμονὴν ἐν Φερράρᾳ τῆς Ἰταλίας παρὰ τῇ προτεσταντιζούσῃ δουκίσσῃ Ρενάτῃ, ἀδελφῇ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταστῇ ἐν Στρασβούργῳ. Ἐκεῖ μεταβαίνων, διῆλθεν ἐκ Γενεύης, ὅπου ἐπρόκειτο νὰ μείνῃ μίαν νύκτα. Ἡ Γενεύη εἶχεν ἤδη μεταρρυθμισθεῖ ἐξωτερικῶς, ἀλλ' ὁ μεταρρυθμιστὴς αὐτῆς Γουλιέλμος Φαρὲλ ᾐσθάνετο ἑαυτὸν ἀσθενῆ ἀπέναντι τοῦ ὑπολειπομένου ἔργου. Διὰ τοῦτο, ὅτε ὁ συμπατριώτης αὐτοῦ Καλβῖνος ἦλθεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην (1536), ὁ Φαρὲλ ἐζήτησε νὰ κρατήσῃ αὐτόν, διὰ τῆς ἠχηρᾶς αὐτοῦ φωνῆς ἀποτείνας λόγους, πλήρεις ἀστραπῶν καὶ βροντῶν. Κατέληξεν εἰς τὰς λέξεις· «ἡ κατάρα τοῦ Θεοῦ θὰ σὲ εὕρῃ, ἂν ἀρνηθῇς τὴν βοήθειάν σου εἰς τὸ θεῖον τοῦτο ἔργον». Οὕτω κατώρθωσε νὰ πείσῃ αὐτὸν καὶ μείνῃ ἐκεῖ. «Ἐνόμισα, λέγει ὁ Καλβῖνος, ὅτι ἡ ἰσχυρὰ τοῦ Θεοῦ χεὶρ ἐξετάθη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πρός με καὶ ἔκαμψέ με». Ὁ Καλβῖνος ἐζήτησε δύο τινά. Πρῶτον, ἐπιβολὴν αὐστηρῶν ἠθῶν, μετ' ἀναλόγου ἐπιβλέψεως ἐπὶ τούτῳ ὡρισμένων ἐφόρων, δεύτερον, ἔνορκον ὁμολογίαν πίστεως, «ἵνα διακριθῶσι, τίνες ἐμμένουσιν εἰς τὸ εὐαγγέλιον καὶ τίνες θέλουσι νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὸ κράτος τοῦ πάπα μᾶλλον ἢ εἰς τὸ κράτος τοῦ Χριστοῦ». Τὸ πρῶτον ἀπερρίφθη ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τῆς πόλεως, τὸ δεύτερον ἔγινε δεκτόν, ἀλλ' ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ προσέκρουσεν εἰς ἀντίδρασιν. Μετὰ τὰς νέας ἐκλογὰς τὴν πλειοψηφίαν ἐν τῷ συμβουλίῳ εἶχον οἱ ἀντιδραστικοί. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ πάσχα ὁ Καλβῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἠρνήθησαν νὰ δώσωσι θείαν εὐχαριστίαν εἰς τὸν λαόν, διότι, ἕνεκα τῶν ἀνωμαλιῶν, οὐδένα ἐθεώρουν ἄξιον αὐτῆς. Ἡ συνάθροισις τοῦ λαοῦ ἔπαυσεν αὐτοὺς καὶ ἐξώρισεν (1538). Ὁ Καλβῖνος κατέφυγε εἰς Στρασβοῦργον, ὅπου διέτριψεν ἐπὶ τετραετίαν, ἀλλ' ὅτε οἱ φίλοι αὐτοῦ ἐν Γενεύῃ ὑπερίσχυσαν, ἐκλήθη πάλιν ἐκεῖ (1541). Ἐξέδωσε τὰς «Ἐκκλησιαστικὰς διατάξεις» (Les ordonnances ecclésiastiques), διὰ τῶν ὁποίων ἐρρυθμίζετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοργάνωσις καὶ ὁ χριστιανικὸς βίος τῶν πολιτῶν. Ἐπέβαλλεν αὐστηρότατα ἤθη, κατεπολέμησε τὴν πολυτέλειαν, τὴν σπατάλην καὶ τὰς ἀθώας ἀκόμη τέρψεις, καθόσον ἔζων ἐν τῇ κοινωνίᾳ· εἶχον γάμον καὶ ἰδιοκτησίαν (δύναται νὰ ὀνομασθῇ «ἐγκόσμιος ἀσκητισμός»). Διὰ καταλλήλων ὑπαλλήλων ἐπώπτευε καὶ τὸν οἰκογενειακὸν βίον. Εἰς οἱανδήποτε ὥραν ἐγίνοντο αἰφνιδιαστικαὶ ἐπιθεωρήσεις τῶν οἰκιῶν, τῆς οἰκογενειακῆς βιβλιοθήκης, τῆς ἱματιοθήκης καὶ τοῦ μαγειρείου, ἵνα μὴ περιέχωσιν ἐπιλήψιμόν τι, ὑπερβαῖνον τὰ τεθέντα ὅρια τῶν ἀναγνωσμάτων, τῶν ἐν-

δυμάτων, τῆς τροφῆς· ἐγίνετο ἐπιθεώρησις τοῦ κοιτῶνος, ἵνα μή τις τὴν παράτασιν τοῦ ὕπνου προτιμᾷ τῆς ἀκροάσεως τοῦ κηρύγματος τοῦ Καλβίνου. Ταῦτα προὐκάλεσαν μεγάλην ἀντίδρασιν. Πολλαὶ ἀρχαῖαι οἰκογένειαι τῆς Γενεύης ἀνεχώρησαν ἐξ αὐτῆς. Ὁ Καλβῖνος ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῶν Προτεσταντῶν προσφύγων, οἱ ὁποῖοι εἶχον συρρεύσει ἐκ διαφόρων μερῶν. Ἐνεγράφοντο πολῖται τῆς Γενεύης, ἀπέκτων δικαίωμα ψήφου καὶ προετιμῶντο εἰς τὴν ἀνάληψιν τῶν ἀξιωμάτων τῆς πόλεως. Ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς ἐξηρτῶντο ἐκ τοῦ Καλβίνου καὶ ἦσαν ὄργανα αὐτοῦ. Ὁ Καλβῖνος ὡς σκοπὸν ἔθεσε τὴν ἵδρυσιν προτύπου χριστιανικῆς πόλεως, ἡ ὁποία ὡς ζύμη θὰ ἐπέδρα ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ μεγαλουργοῦ τούτου σκοποῦ ἠγωνίζετο δι' ὅλων τῶν μέσων, θέσας εἰς ἐφαρμογὴν κατασκοπείαν, εἱρκτήν, ἐξορίαν, βασανιστήρια, θανατικὰς καταδίκας. Ὁ Καλβῖνος δὲν ἦτο σκληρὰ φύσις, ἀλλ' ἵνα φέρῃ εἰς πέρας τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς αὐτὸν ἀνατεθὲν ἔργον ἐθεώρει καθῆκον, νὰ ἐξοικειώσῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν λῆψιν τῶν ἀναγκαίων μέτρων. Κατέστη ἀπόλυτος κυρίαρχος (1555) καὶ ἐπὶ δεκαετίαν ἀνέπτυξε μεγάλην δρᾶσιν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλβετίας. Ὑπείκων, ἀφενός, εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς μεταρρυθμίσεως, ὅτι ὁ γάμος εἶναι ὑποχρεωτικὸς εἰς τοὺς κληρικοὺς (ἴδε σελ. 594), ἀφετέρου εἰς τὰς προτροπὰς τῶν περὶ αὐτόν, καίπερ αὐτὸς προσωπικῶς ἀδιάφορος, ἀνέθεσεν ἐπὶ τέλους εἰς αὐτοὺς τὴν εὕρεσιν τοῦ ἀπαραιτήτου καὶ ἀναποφεύκτου προσώπου. Οὕτως, ὅτε ἀκόμη εὑρίσκετο ἐν Στρασβούργῳ (1539), ἐνυμφεύθη τὴν χήραν ὑπ' αὐτοῦ προσηλυτισθέντος ἀναβαπτιστοῦ, ὀνομαζομένην Ἰδελλέτην φὸν Βύρεν, ἀλλ' ὄχι μόνον τὸ μόνον αὐτοῦ τέκνον ἀπέθανεν ἡμέρας τινὰς μετὰ τὴν γέννησιν, ἀλλὰ καὶ ἡ σύζυγος μετὰ δεκαετίαν. Ὁ Καλβῖνος ἀπέθανε τῷ 1564.

Οἱ τρεῖς μεταρρυθμισταὶ (Λούθηρος, Ζβίγγλιος καὶ Καλβῖνος) ἔθιξαν τὰ περὶ σωτηρίας καί, πρὸ πάντων, τὰ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοποιήσεως αὐτῆς. Ἐξωτερικὴν ἀφορμὴν πρὸς τροποποίησιν τούτων ἔδωσαν αἱ καταχρήσεις τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι, φυσικά, ἀνεφέροντο εἰς τὰ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοποιήσεως τῆς σωτηρίας, διότι εἰς αὐτὰ ἀκριβῶς συνεκεντροῦτο τὸ ἐνδιαφέρον τῶν χριστιανῶν καὶ ἦσαν ἐπιδεκτικοὶ χρηματικῆς ἐκμεταλλεύσεως. Ἀλλ' ἡ καταπολέμησις τῶν καταχρήσεων τούτων ἐγέννησε δύο σπουδαῖα θεολογικὰ ζητήματα· ποία εἶναι ἡ ἀληθὴς αὐθεντία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ποῖον τὸ ἀληθὲς μέσον τῆς σωτηρίας. Αἱ ὑπὸ τῶν τριῶν μεταρρυθμιστῶν δοθεῖσαι ἀπαντήσεις, κατὰ τὰ κύρια σημεῖα, ἦσαν αἱ αὐταί. Ὡς μόνην αὐθεντίαν ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἐδέχθησαν τὴν Ἁγίαν Γραφήν, καὶ ἑπομένως ἀπέρριψαν πᾶσαν ἄλλην αὐθεντίαν—τὴν παράδοσιν, τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους, τὸν πάπαν. Ὡς μόνον ἀληθὲς μέσον σωτηρίας ἐδέχθησαν τὴν πίστιν (Sola fide, ἐκ μόνης τῆς πίστεως) [13], καὶ ἑπομένως ἀπέρριψαν πᾶν ἄλλον μέσον σωτηρίας,

13. «Sola fide» ἦτο τρόπος τοῦ λέγειν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄλλα ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου

τὴν ἀξιομισθίαν τῶν ἀγαθῶν ἔργων [14], τὰ εὐσεβῆ ἔργα, τὸν μοναχικὸν βίον, τὰ μυστήρια (sacramenta), τὰ μυστηριοειδῆ (sacramentalia), ἁγιασμούς, μνημόσυνα καὶ λοιπά, τὴν ἐπίκλησιν τῶν ἁγίων, τὴν προσκύνησιν τῶν λειψάνων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν, τὰς ἑορτάς, πλὴν ἐλαχίστων καὶ τῶν Κυριακῶν. Οἱ τρεῖς μεταρρυθμισταὶ ἐδέχθησαν μὲν τὰ ὑπὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης μνημονευόμενα μυστήρια, τὸ βάπτισμα καὶ τὴν θείαν εὐχαριστίαν, ἀλλὰ μετέβαλλον αὐτὰ εἰς μυστηριοειδῆ [15]. Ὅσον

χρησιμοποιούμενα μέσα σωτηρίας. Ἡ σωτηρία, κατὰ τὸν Λούθηρον, δὲν ἦτο ἀποτέλεσμα μόνον τῆς πίστεως, ἀλλ' ἀποτέλεσμα δύο παραγόντων, ἑνὸς ἀντικειμενικοῦ καὶ ἑνὸς ὑποκειμενικοῦ, τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς πίστεως, ὡς ἑνὸς ἀδιαιρέτου συνόλου, ἐκ τοῦ ὁποίου συγχρόνως ἐπέρχεται δικαίωσις καὶ ἀναγέννησις τοῦ ἀνθρώπου. Ἂν ἐπιτρέπεται σημερινὴ παρομοίωσις, ἕνωσις δύο ἀντιθέτων ἠλεκτρικῶν ρευστῶν, σπινθὴρ (ἡ σωτηρία). Αὕτη εἶναι ἡ περὶ σωτηρίας ἀντίληψις τῶν Μυστικῶν, ἡ ὁποία ὑπὸ τοῦ Λουθήρου ἐφηρμόσθη ἐπὶ μὴ μυστικῶν θεολογικῶν ἐννοιῶν. Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἡ πρότυπος καὶ θεμελιώδης ἰδέα τοῦ Λουθήρου. Δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Λούθηρος συνέχεε τὴν πρώτην (ὅταν γίνεταί τις χριστιανὸς) σωτηρίαν καὶ τὴν (μετὰ θάνατον) δευτέραν σωτηρίαν, ὡς συνήθως λέγεται καὶ ἐπαναλαμβάνεται καὶ ὑπὸ ὀρθοδόξων θεολόγων, ἀλλ' ἐνδιαφέρετο νὰ δείξῃ, ποῖον εἶναι τὸ κύριον σημεῖον τῆς σωτηρίας. Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ὡς κύριον σημεῖον σωτηρίας ἐδέχθη τὸ μετὰ τὴν τελικὴν κρίσιν· ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία (ἀπὸ τοῦ πάπα Βενεδίκτου ΙΒ', 1336), ἐδέχθη αὐτὸ ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον· ὁ Λούθηρος καὶ μετ' αὐτοῦ ὁλόκληρος ἡ προτεσταντικὴ Ἐκκλησία ἐδέχθη τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν διὰ τῆς πίστεως γίνεταί τις χριστιανός.

14. Ὁ Λούθηρος καὶ οἱ περισσότεροι τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἀντελαμβάνοντο τὸν ἄνθρωπον ἱστάμενον παθητικῶς ἀπέναντι τῶν ἀγαθῶν ἔργων, αὐτὰ δὲ ὡς ἁπλᾶ ἀποτελέσματα τῆς πίστεως. Ἐφρόνουν, ὅτι δι' ἡμᾶς οὐδεμίαν ἀξιομισθίαν ἔχουσιν, εἶναι ὅμως ὠφέλιμα διὰ τοὺς ἄλλους. Ὁ Μελάγχθων καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐδέχοντο ὁπωσδήποτε συνεργίαν τινὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰ ἀγαθὰ ἔργα καὶ ἀναγκαιότητά τινα αὐτῶν (A. Dorner, Dogmengeschichte, 1899, σελ. 495 καὶ ἑξῆς). Ὁ Ζβίγγλιος καὶ ὁ Καλβῖνος δὲν ἐνδιεφέρθησαν δι' αὐτά. Τὰ εὐσεβῆ ἔργα, (νηστεία κτλ.), ὡς ἀνωφελῆ δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τοὺς ἄλλους, ἀπερρίφθησαν ὁλοτελῶς. Θεμελιώδη θρησκευτικὴν σημασίαν, κατὰ τὸν Λούθηρον, εἶχεν ἡ πιστὴ ἐκπλήρωσις τῶν καθηκόντων τοῦ ἐπαγγέλματος ἑκάστου (μέσον ἐμπράκτου ἀποδείξεως τῆς πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης), ἡ δὲ ἐκτέλεσις ἐξαιρετικῶν ἠθικοθρησκευτικῶν ἔργων (ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ τοῖς μοναχοῖς «αὐτοτελειοποίησις»), κατὰ τὸν Λούθηρον, ὄχι μόνον δὲν καθιστῶσι τὸν ἄνθρωπον τελειότερον, ἀλλὰ καὶ ἀτελέστερον, διότι προέρχονται ἐξ ἐγωϊσμοῦ καὶ ὄχι ἐκ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

15. Ἡ ἀποδοχὴ μυστηρίων ἀντέφασκεν εἰς τὴν προτεσταντικὴν θεωρίαν περὶ τῆς ἐκ πίστεως μόνον προερχομένης σωτηρίας (sola fide). Ὁ Λούθηρος εὗρε λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου, τονίζων ὄχι τὰς ἐξωτερικὰς πράξεις τῶν μυστηρίων, ἀλλὰ τὴν πίστιν εἰς ὡρισμένους λόγους τοῦ Χριστοῦ ἐν αὐτοῖς. Ἐν τῷ βαπτίσματι ἐτόνιζε τὴν φράσιν «ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται», ἐν δὲ τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ, τὴν φράσιν «τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν». Ἕνωσις θείας χάριτος καὶ πίστεως, τοῦ ἀντικειμενικοῦ καὶ ὑποκειμενικοῦ παράγοντος. Ἐφαρμογὴ τῆς θεμελιώδους ἰδέας τοῦ Λουθήρου (ἴδε σημείωσιν 13). Ἀλλ' εἰς τὸ *βάπτισμα τῶν νηπίων* δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ πίστις. Ἂν ὁ Λούθηρος ἦτο συνεπὴς πρὸς ἑαυτόν, ἔπρεπε νὰ ἀπορρίψῃ τὸ βάπτισμα τῶν νηπίων. Ἀλλ' ἡ συντηρητικὴ συνείδησις τοῦ Λουθήρου δὲν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀπόρριψιν, ἠναγκάσθη λοιπὸν ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ ἰδέαν. Ἐδέχθη, ὅτι ἐν τῷ βαπτίσματι τῶν νηπίων ὑπάρχει ἡ θεία χάρις, χωρὶς ἐκ μέρους τοῦ βαπτιζομένου νὰ ἀνταποκρίνεται ἡ πίστις (δικαίωσις ἄνευ ἀναγεννήσεως), ὁ ἀντικειμενικὸς παράγων, ἄνευ τοῦ ὑποκειμενικοῦ παράγοντος, χωρισμὸς τῶν

ἀφορᾷ εἰς τὴν θείαν εὐχαριστίαν, ἠρνοῦντο αὐτὴν ὡς θυσίαν ἐξιλαστήριον, δεχόμενοι αὐτὴν ὡς προσφορὰν τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὄχι τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν Θεόν. Ἀπορρίπτοντες ὅλα τὰ εὐσεβῆ ἔργα, ἀπέρριπτον τὴν ἀντίληψιν τῆς θείας εὐχαριστίας ὡς ἑνὸς τῶν εὐσεβῶν τούτων ἔργων. Οἱ τρεῖς μεταρρυθμισταὶ ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ δὲν ἐδέχοντο μετουσίωσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ θετικῇ ἀντιλήψει αὐτῆς διεφώνουν πρὸς ἀλλήλους. Ὁ Λούθηρος κατέληξεν εἰς τὴν πραγματικὴν παρουσίαν τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ (in, sub et cum pane corpus manducatur, ἐν, ὑπὸ καὶ μετὰ τοῦ ἄρτου σῶμα μασᾶται), ὁ Ζβίγγλιος ἐδέχετο ἁπλῆν συμβολικὴν ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, ὁ δὲ Καλβῖνος, πραγματικὴν παρουσίαν, ὄχι τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ τῆς σωτηριώδους δυνάμεως αὐτοῦ (non Christi corpus illic dari, sed omnia, quae in suo corpore nobis beneficia Christus praestitit, οὐ Χριστοῦ σῶμα ἐκεῖ δίδοσθαι, ἀλλ' ἁπάσας τὰς διὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ παρασχεθείσας ἡμῖν χάριτας). Καὶ οἱ τρεῖς μεταρρυθμισταὶ ἐδέχθησαν τὸν ἀπόλυτον προορισμόν, ἀλλ' ὁ Λούθηρος παραμέρισεν αὐτόν, ἐνῷ ὁ Ζβίγγλιος καὶ μάλιστα ὁ Καλβῖνος διετήρησαν αὐτόν. Ὁ Καλβῖνος ἐδέχετο τὴν αὐστηρὰν μορφὴν τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ. Εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν ἤρχετο ἡ ἀπόφασις τοῦ Θεοῦ περὶ τῆς σωτηρίας ἢ καταδίκης τοῦ ἀνθρώπου, ὑπεχώρει δὲ ἡ σημασία τῆς πίστεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο. Διὰ τοῦτο τὸ sola fide (σωτηρία ἐκ μόνης τῆς πίστεως) μετεβάλλετο παρ' αὐτῷ εἰς soli Deo gloria (μόνῳ τῷ Θεῷ δόξα). Μερὶς τῶν Καλβινιστῶν τῆς Ὁλλανδίας, βραδύτερον, ἀπέρριψε τὸν ἀπόλυτον προορισμόν, κληθέντες «Ἀρμινιανοί», ἐκ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν, τοῦ καθηγητοῦ Ἰακώβου Ἀρμινίου (1604). Ὁ Καλβῖνος διέφερε τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Ζβιγγλίου κατὰ τὴν γενικὴν ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ. Ἐτόνιζε τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν τοῦ κόσμου καὶ

δύο παραγόντων, ἐνέργεια ἐξ ἔργου εἰργασμένου, ἀπόδοσις σημασίας εἰς τὴν τέλεσιν τῆς ἐξωτερικῆς πράξεως, ἄρα, πραγματικὸν μυστήριον, ἀντιφάσκον, βεβαίως, εἰς τὴν θεωρίαν, ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ μόνης τῆς πίστεως (sola fide). Ὁ Λούθηρος προυτίμησε νὰ ἔλθῃ εἰς ἀντίφασιν μᾶλλον ἢ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ βάπτισμα τῶν νηπίων. Τὴν *θείαν εὐχαριστίαν* οἱ προτεστάνται, ὡς οἱ παπικοί, ἐλάμβανον μόνον ἐνήλικοι, ἑπομένως ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ πίστις καὶ δὲν ἤρχετο εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὴν ἐκ πίστεως σωτηρίαν. Μόνον ὁ πιστὸς μετελάμβανε πραγματικῶς. Ἐν τούτοις ὁ Λούθηρος καὶ ἐνταῦθα ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ ἕνεκα ἄλλων λόγων. Πολεμῶν τὸν καθηγητὴν Κάρλστατ (1524 - 25) καὶ κυρίως τὸν Ζβίγγλιον (1526 - 28), οἱ ὁποῖοι, ἔχοντες συμβολικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας, καθίστων προβληματικὴν (συμβολικὴν) τὴν ἐν αὐτῇ ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, ἐζήτησε νὰ ἑδραιώσῃ τὴν πραγματικὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν δεχθεὶς πραγματικὴν παρουσίαν τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ὁ μὴ πιστεύων μετελάμβανε τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ (manducatio infidelium). Ἀνεγνώρισεν, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὑπάρχει θεία χάρις ἄνευ πίστεως, ἀντικειμενικὸς παράγων, ἄνευ ὑποκειμενικοῦ παράγοντος, χωρισμὸς τῶν δύο παραγόντων, ἄρα πραγματικὸν μυστήριον, ἀντιφάσκον εἰς τὴν θεωρίαν, ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ μόνης τῆς πίστεως (sola fide).

τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεός, κατὰ τὸν Καλβῖνον, πρέπει κυρίως νὰ εἶναι ἀντικείμενον φόβου (ὡς ὁ Ἰεχωβᾶ τῶν Ἰουδαίων). Μὲ τὴν γενικὴν ταύτην περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν τοῦ Καλβίνου ἐσχετίζοντο αἱ αὐστηραὶ ἠθικαὶ ἀρχαὶ αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπῃ τὸν κόσμον, τὸν γάμον καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν, ὤφειλε νὰ ἀπομακρύνεται τῶν ἀπολαύσεων, ἀκόμη καὶ τῶν ἀθῴων τέρψεων (ἐγκόσμιος ἀσκητισμός)[16]. Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Ζβίγγλιος, τὸν Θεὸν μὴ ἀπομακρύνοντες τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἐδέχοντο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει εὐγνωμόνως νὰ ἀπολαύῃ τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα εἶναι δῶρα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Καλβῖνος ἦτο νεώτερος κατὰ μίαν γενεὰν καὶ ἔδρασεν ἐν ἐποχῇ, ἡ ὁποία ἦτο κρίσιμος διὰ τὸν προτεσταντισμόν, ὅτε, δηλαδή, ἤρχισεν ἡ ἀντιμεταρρύθμισις, ἐμψυχουμένη ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ ἀναγκάζουσα τὸν προτεσταντισμὸν εἰς ὑποχώρησιν. Ἀπέναντι τοῦ ἀναστήματος τοῦ Ἰγνατίου Λοϋόλα, ἱδρυτοῦ τοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν, ἀνεστηλώθη τὸ ἀνάστημα τοῦ Καλβίνου, ἀντιδρῶντος μετ' ἐπιτυχίας κατὰ τῶν ἐπιθέσεων τοῦ παπισμοῦ. Ἀφενός, διεξῆγε κολοσσιαίαν ἀλληλογραφίαν, διὰ τῆς ὁποίας παντοῦ σχεδὸν ἐνεψύχου καὶ καθωδήγει τὴν ἄμυναν καὶ τὴν ἐπίθεσιν. Ἀφετέρου, διεμόρφου καταλλήλους κήρυκας τοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ ἀγωνιστάς, τοὺς ὁποίους ἀπέστελλεν εἰς ὅλα τὰ ἐπίμαχα σημεῖα. Πρὸς μόρφωσιν τούτων ἵδρυσε τὴν περίφημον θεολογικὴν σχολὴν τῆς Γενεύης (1559, «Ἀκαδημίαν» - διευθυντὴς ὁ Θεόδωρος Βέζας), ἡ ὁποία διεκρίθη διὰ τὴν διάπλασιν ἀδαμαντίνων χαρακτήρων. «Στείλατε ξύλο, ἔγραφεν ὁ Καλβῖνος, ἵνα ἐξ αὐτοῦ κατασκευάσωμεν κίονας», πρὸς στήριξιν τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ὀρθῶς, ἡ σχολὴ αὕτη παρωμοιώθη πρὸς τὸν «δούρειον ἵππον». Ὅπως ἐξ ἐκείνου ἐξεπήδησαν οἱ ἀριστεῖς τῶν Ἀχαιῶν, οὕτως ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης ἐξῆλθον οἱ ἀριστεῖς τοῦ προτεσταντισμοῦ.

ΣΗΜ. Μετὰ τὰς ἀποφάσεις τοῦ συμβουλίου τοῦ Σπάϋερ (1529· ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 595 καὶ ἑξῆς) καὶ ἕνεκα αὐτῶν συνῆλθον ἐν Μαρβούργῳ ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Ζβίγγλιος μετ' ὀπαδῶν, προσκληθέντες ὑπὸ τοῦ εἰκοσιπενταετοῦς ἡγεμόνος τῆς Ἔσσης Φιλίππου, πρὸς συνεννόησιν καὶ ἕνωσιν. Ἐφιλοξενήθησαν ἐν τῷ ἐπὶ λόφου κειμένῳ ἀνακτόρῳ, ἐκεῖ δὲ ἔλαβον χώραν αἱ συζητήσεις. Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα ἀπέτυχεν. Ὁ Λούθηρος κατενόησεν, ὅτι ὁ Ζβίγγλιος διεπνέετο ὑπ' ἄλλου πνεύματος (ἀνθρωπιστικοῦ καὶ φιλελευθέρου). Ὑπὸ τοιούτου πνεύματος διεπνέετο καὶ ὁ Καλβῖνος, διὰ τοῦτο εἴκοσιν ἔτη μετὰ ταῦτα ἤρχισεν ἡ ἕνωσις τῶν Ζβιγγλιανῶν καὶ Καλβινιστῶν διὰ τῆς Τιγουρείου συμφωνίας («Consensus Tigurinus», 1549), συνταχθείσης ὑπὸ τοῦ Καλβίνου καὶ τοῦ Βούλιγγερ (διαδόχου τοῦ Ζβιγ-

16. Κατὰ τὸν γνωστὸν οἰκονομολόγον καθηγητὴν τῆς Ἁϊδελβέργης Max Weber ἡ απομάκρυνσις τῶν Καλβινιστῶν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἡδονῶν τοῦ κόσμου προὐκάλεσε παρ' αὐτοῖς ἐπίδοσιν εἰς τὰ οἰκονομικὰ καὶ ἀνάπτυξιν τῶν οἰκονομικῶν (Kapitalismus). Πρβλ. καὶ A. Harnack, Mission κτλ. 1924, τόμος I, σελ. 183, σημ. 1.

γλίου). Μετὰ τὴν ἕνωσιν ταύτην ἔμειναν μόνον Λουθηρανοὶ καὶ Καλβινισταί, Ὡρισμένοι κύκλοι Λουθηρανῶν προσήγγισαν πρὸς τὸν Καλβινισμόν. Ἤδη ὁ Φίλιππος Μελάγχθων († 1560) καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐν τῇ περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας ἀντιλήψει προσήγγισαν πρὸς τοὺς Καλβινιστὰς (Φιλιππισταί, Κρυπτοκαλβινισταί). Μέρη τῆς δυτικῆς Γερμανίας, φιλιππίζοντα, προσῆλθον εἰς τὸν καλβινισμόν. Προεξῆρχε τὸ Παλατινᾶτον. Ὁ ἐκλέκτωρ αὐτοῦ Φρειδερῖκος ὁ Γ' μετέσχε τῆς συντάξεως τῆς «Κατηχήσεως τῆς Ἀϊδελβέργης» (1563), ἡ ὁποία ἐξέφρασε τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἑνωτικῆς ταύτης κινήσεως καὶ κατέστη ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς τῶν Καλβινιστῶν τῆς Ἑλβετίας καὶ τῆς Γερμανίας. Οἱ Καλβινισταὶ ἐν Γαλλίᾳ, Κάτω Χώραις καὶ Ἀγγλίᾳ εἶχον ὀνομασθεῖ «μετερρυθμισμένοι», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν ταῖς μνημονευθείσαις γερμανικαῖς ἐπαρχίαις πλησιάσαντες τὸν καλβινισμὸν ὠνομάσθησαν «μετερρυθμισμένοι» (reformiete, ἀπὸ τοῦ 1580), ὡς παύσαντες πλέον νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὸν λουθηρανισμὸν καὶ ἀποβάλοντες τὰ παπικὰ λείψανα αὐτοῦ. Τὴν αὐτὴν ὀνομασίαν ἔλαβον καὶ οἱ ἐν Ἑλβετίᾳ Καλβινισταὶ (reformés).

§ 43. Ἡ ἀντιμεταρρύθμισις τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ παπικὴ Ἐκκλησία, παρελθούσης τῆς ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ προτεσταντισμοῦ καταπλήξεως, συνεκέντρωσε τὰς δυνάμεις αὐτῆς, μετερρύθμισεν ἑαυτὴν ἐν αὐστηρῷ παπικῷ πνεύματι καὶ ἐπολέμησε τὸν προτεσταντισμόν. Ταῦτα ὠνομάσθησαν «ἀντιμεταρρύθμισις», πρώτην φορὰν ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ ἱστορικοῦ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας Λεοπόλδου Ranke (1886). Ἡ ἀντιμεταρρύθμισις ἀφετηρίαν εἶχε τὴν Ἱσπανίαν, ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῆς ὁποίας ὑπῆρχε βαθυτέρα εὐσέβεια. Τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα τῆς Ἱσπανίας ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς Ἰταλίας, ἕνεκα τῶν πολλῶν σχέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Οὕτως ἐν Ἰταλίᾳ διεμορφώθη μεταρρυθμιστικὴ μερίς, ζητοῦσα τὴν μεταρρύθμισιν καὶ ἐξύψωσιν τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας καὶ καταπολέμησιν τῶν προτεσταντῶν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μερίδος ταύτης εὑρέθη ὁ πάπας Παῦλος ὁ Γ' (1534-1549). Σύμβουλος αὐτοῦ ἦτο ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Chieti (ἢ Theate) Πέτρος Καράφας, ἐκ τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῆς Νεαπόλεως, ζήσας ἐπὶ ἔτη ἐν Ἱσπανίᾳ ὡς παπικὸς νούντσιος (βραδύτερον πάπας, Παῦλος Δ', 1555). Τῶν μεταρρυθμιστικῶν μέτρων Παύλου τοῦ Γ' τὰ σπουδαιότερα ἦσαν δύο· ηὐνόησε τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν, ἐγκαινιάσας, οὕτω, συστηματικὴν καταπολέμησιν τῶν προτεσταντῶν, καὶ συνεκάλεσε τὴν ἐν Τριδέντῳ σύνοδον, ἡ ὁποία μετερρύθμισε τὴν παπικὴν Ἐκκλησίαν.

Ὁ ἱδρυτὴς τοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν *Ἰγνάτιος Λοϋόλας* (de Loyola, τὸ ὄνομα τοῦ οἰκογενειακοῦ πύργου ἐν τῇ ἱσπανικῇ Ναβάρρᾳ, παρὰ τὰ Πυρηναῖα), ὡς Ἱσπανὸς ἱππότης ὑπερασπιζόμενος τὴν πρω-

τεύουσαν τῆς Ναβάρρας Παμπλόνα κατὰ τῶν Γάλλων (1521), ἐπληγώθη, κατὰ δὲ τὴν θεραπείαν ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀνάγνωσιν βίων ἁγίων, ἡ ὁποία ηὔξησε τὸ φιλόθρησκον αὐτοῦ. Ἀπεφάσισε νὰ ἀφιερωθῇ εἰς τὴν ἐκχριστιάνισιν τῶν μουσουλμάνων. Ἔκαμε δοκιμαστικὸν ταξίδιον εἰς Παλαιστίνην, ἀλλὰ ταχέως ᾐσθάνθη, ὅτι ἐστερεῖτο τῆς ἀπαιτουμένης μορφώσεως. Εἶχεν ἀρκοῦσαν θέλησιν, ἵνα ἀποκτήσῃ αὐτήν, ἂν καὶ ἦτο 33 ἐτῶν. Ἔλαβεν ἐγκύκλιον παίδευσιν ἐν Βαρκελώνῃ καὶ ἔπειτα ἐφοίτησεν ἐν τοῖς πανεπιστημίοις τῆς Ἱσπανίας καὶ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων. Παντοῦ ἵδρυε φοιτητικὴν ἕνωσιν μετ᾿ ἀσκητικοῦ βίου καὶ κατὰ Κυριακὴν μεταλήψεως τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἔν τινι ἐκκλησιδίῳ τοῦ Ἁγίου Πέτρου τῆς Μομμάρτης τῶν Παρισίων ὁ Λοϋόλας καὶ ἓξ φίλοι αὐτοῦ ἔκαμον εὐχὴν (τάξιμον) πρὸς ἐκπλήρωσιν θρησκευτικῆς καὶ φιλανθρωπικῆς ἀποστολῆς εἰς Παλαιστίνην, ἤ, ἂν τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, νὰ θέσωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ πάπα καὶ χρησιμοποιηθῶσιν ὑπ᾿ αὐτοῦ δι᾿ οἱονδήποτε σκοπὸν (15 Αὐγούστου 1534· βραδύτερον προσετέθησαν καὶ ἄλλα τρία μέλη). Ἦλθον εἰς Βενετίαν, ἵνα χειροτονηθῶσι κληρικοὶ καὶ μεταβῶσιν εἰς Παλαιστίνην, ἀλλ᾿ ἕνεκα τῶν κατὰ θάλασσαν πολεμικῶν ἀνωμαλιῶν οὐδὲν πλοῖον ἀνεχώρει. Μετέβησαν εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἔθεσαν τὰς βάσεις τοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν (Societas Jesu, ἐν συγκοπῇ S. J.), ἐπικυρωθέντος διὰ βούλλης τοῦ Παύλου τοῦ Γ΄ (1540).

Σκοπὸς τοῦ τάγματος ἦτο ἡ ἐπιστροφὴ τῶν αἱρετικῶν καὶ ἀπίστων καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς κυριαρχίας τῆς παπικῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτοῦ ἵσταται ὁ γενικὸς ἀρχηγός, ἐκλεγόμενος ὑπὸ γενικῆς συνελεύσεως ἰσοβίως καὶ ἔχων σχεδὸν μοναρχικὴν ἐξουσίαν. Πρῶτος ἐξελέγη ὁ ἱδρυτὴς τοῦ τάγματος Ἰγνάτιος Λοϋόλας, μέχρι τοῦ θανάτου (1556) ζήσας ἐν Ρώμῃ, αὕτη δὲ παρέμεινεν ὡς διαμονὴ τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ τάγματος. Ὑπ᾿ αὐτὸν ὑπάρχουσιν οἱ ἐπαρχιακοὶ διοικηταὶ (provinciales) καὶ ὑπ᾿ αὐτοὺς οἱ διευθυνταὶ τῶν καθέκαστα μοναστηρίων (rectores). Οἱ μέλλοντες νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ τάγμα ἐπὶ δύο ἔτη εἶναι δόκιμοι (novitii), μετὰ παρέλευσιν τῶν ὁποίων οἱ κρινόμενοι κατάλληλοι γίνονται δεκτοὶ εἰς αὐτό. Οἱ διακριθέντες ἐν τῷ τάγματι προάγονται (εἰς ἡλικίαν τοὐλάχιστον 45 ἐτῶν) εἰς τοὺς professi (προϊσταμένους, τελείους), οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσι τὸν πυρῆνα τοῦ τάγματος. Οὗτοι ὑπόσχονται τυφλὴν ὑπακοὴν εἰς τὸν πάπαν. Διεμορφώθη, μάλιστα, ἰδιαιτέρα θεωρία περὶ ὑπακοῆς, διακρινομένης εἰς τρία στάδια, ὑπακοὴν πράξεως, θελήσεως καὶ ἀντιλήψεως. Ἡ τελευταία, ἡ ἐγκατάλειψις τῶν πεποιθήσεων, ἐθεωρεῖτο δυσκολωτέρα, ἀλλὰ καὶ ἔχουσα μεγαλυτέραν ἀξίαν. Ὅσοι τῶν δοκίμων δὲν γίνονται δεκτοὶ εἰς τὸ τάγμα, χρησιμοποιοῦνται εἰς κοσμικὰς βοηθητικὰς ἐργασίας (κοσμικοὶ ὑπουργοί), ἀλλ᾿ ὑπάρχουσι καὶ οἱ «ἀδιάφοροι» (indifferentes), φέροντες βραχὺ ἔνδυμα, μυστικοὶ Ἰησουΐται, ὅσοι δι᾿ οἱονδήποτε λόγον

δὲν εἰσῆλθον εἰς καλλιτέραν φανερὰν δρᾶσιν. Ἰδιαίτερα μέσα μορφώσεως τῶν Ἰησουϊτῶν εἶναι τὰ ἑπόμενα· ἀπόσπασις ἀπὸ παντὸς ἄλλου δεσμοῦ, αὐστηρὰ ἀλληλοεπιτήρησις καὶ πνευματικὴ αὐτογυμνασία ὑπὸ ἐμπείρους ὁδηγοὺς (exercitia spiritualia). Τὴν πνευματικὴν αὐτογυμνασίαν πρῶτος ἐφήρμοσεν ὁ Ἰγνάτιος Λοϋόλας, ὅτε ἐν Ἱσπανίᾳ ἀπεφάσισε νὰ ἀφιερωθῇ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας καί, πρὶν μεταβῇ εἰς τὴν Παλαιστίνην, ἔζησεν ἐν Μαρρέτᾳ ἓξ μῆνας, παραδιδόμενος εἰς ἄσκησιν καὶ ἐκστάσεις. Ἔγραψε σχετικὴν συγγραφὴν (Exercicios espirituales, 1548), ἡ ὁποία δεικνύει παιδαγωγικὸν τάλαντον. Ἡ αὐτογυμνασία γίνεται οὕτως, ὥστε ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς βουλήσεως καὶ δι' αὐτῶν δεσπόζει τις ἑαυτοῦ, δεσπόζει καὶ τῶν ἄλλων. Ἔχει δὲ σκοπόν, δι' ὅλων τῶν ψυχικῶν δυνάμεων νὰ ἐνστερνισθῇ τις τὰς ἰδέας καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς Ἐκκλησίας καὶ καταστῇ τυφλὸν ὄργανον αὐτῶν[1]. Οἱ Ἰησουΐται ἔχουσι πλήρη ἀνεξαρτησίαν ἀπέναντι τῶν ἐξωτερικῶν καθηκόντων τοῦ μοναχοῦ καὶ τοῦ κληρικοῦ, δυνάμενοι νὰ ἀποβάλωσι τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα καὶ νὰ μὴ ἱερουργῶσιν. Ἰησουΐται ἠθικολόγοι διετύπωσαν ἢ ἀνέπτυξαν ἰδιαιτέρας ἠθικὰς ἀρχάς, τῶν ὁποίων αἱ σπουδαιότεραι εἶναι αἱ ἑπόμεναι τρεῖς. Πρώτη ἡ *πιθανολογία* (probabilismus). Ὅταν εἰς ὡρισμένην στιγμὴν δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον, τὶ ὀφείλει τις νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ, δικαιοῦται νὰ ἐκλέξῃ τὸ προτιμότερον, ἐφόσον ὑπάρχωσιν σπουδαῖοι ἐσωτερικοὶ λόγοι, ἢ ἡ γνώμη διακεκριμένου θεολόγου[2]. Δευτέρα, ἡ *ἐν νῷ ἐπιφύλαξις* (reservatio mentalis). Διὰ τῆς παρασιωπήσεως μέρους τῆς ἀληθείας, τὸ ἐκφραζόμενον ἀποκτᾷ διφορουμένην καὶ παρεξηγήσιμον ἔννοιαν, ἀποπλανῶν τὸν ἀκούοντα πρὸς ὄφελος τοῦ ὁμιλοῦντος, ἢ σιωπηλῶς προσθέτει τις ὅρους, ἀπαλλάσσοντας ἐνδεχομένως αὐτὸν τῆς ὑποχρεώσεως[3]. Τρίτη, ἡ

1. Ὑπόδειγμα ρεμβώδους ἢ ἐκστατικῆς αὐτογυμνασίας τεσσάρων ἑβδομάδων: Κατὰ τὴν πρώτην ἑβδομάδα, σχηματίζει τις σαφῆ ἀντίληψιν, ὅτι προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ προορισμοῦ τούτου ἐμπόδιον εἶναι ἡ ἁμαρτία. Ἐν ἰσχυρᾷ διεγέρσει τῆς φαντασίας ἀναπολεῖ ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς ἁμαρτίας, τὴν πτῶσιν τῶν ἀγγέλων, τῆς Εὔας καὶ τοῦ Ἀδάμ, ξένον τι θανάσιμον ἁμάρτημα, τὰς ἀτομικὰς ἁμαρτίας καὶ τὴν κόλασιν. Τοῦτο φέρει αὐτὸν εἰς ἀπελπισίαν, ἀλλ' ἔρχεται ἡ ἀντίδρασις, ἐμφανίζουσα τὸ παρήγορον ξύλον τοῦ σταυροῦ. Κατὰ τὴν δευτέραν ἑβδομάδα, μετ' ἐξομολόγησιν τῶν ἁμαρτιῶν, ἀναπολεῖ τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ, ἕως ὅτου, μετὰ τὸ μεσονύκτιον, ἐμφανίζονται αἱ δύο «σημαῖαι», ἡ τοῦ Ἑωσφόρου καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ, ἐν τοῖς ἀγροῖς τῆς Βαβυλῶνος, ἢ ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐνταῦθα λαμβάνεται ἀπόφασις περὶ τῆς ἀκολουθητέας νέας βιωτικῆς ὁδοῦ. Πρὸς ἑδραίωσιν τῆς ἀποφάσεως, κατὰ τὴν τρίτην ἑβδομάδα, ἀναπολεῖ τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, καί, κατὰ τὴν τετάρτην ἑβδομάδα, τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ εἰς τὴν θείαν δόξαν. Οὕτω τις ἀναπαριστᾷ καὶ οἱονεὶ ζῇ τὸ δρᾶμα τῆς παγκοσμίου πτώσεως καὶ σωτηρίας.

2. Ὅταν δὲν εἶναί τις βέβαιος, ἂν συνεπλήρωσε τὸ εἰκοστὸν πρῶτον ἔτος (ὅτε διὰ τοὺς δυτικοὺς εἶναι ἡ νηστεία ὑποχρεωτική), δικαιοῦται νὰ ἀπαλλάξῃ ἑαυτὸν τῆς νηστείας.

3. Ζητῶν χρηματικὴν εἰσφορὰν ἀορίστως ὑπὲρ Δημητρίου τινός, ἀφίνει νὰ πιστεύσῃ ὁ

ἀπόδοσις ἀπολύτου σημασίας εἰς τὸν σκοπὸν (intentionalismus), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ σκοπὸς ἁγιάζει μόνον τὰ ἀδιάφορα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἠθικῶς ἀπόβλητα μέσα. «Ὅταν ὁ σκοπὸς εἶναι ἐπιτρεπόμενος καὶ τὰ μέσα εἶναι ἐπιτρεπόμενα» (cum finis est licitus, etiam media sund licita)[4]. Οἱ Ἰησουΐται ἐχρησιμοποίησαν τὴν ἐξομολόγησιν, τὴν ἐκπαίδευσιν, τὴν ἐπιστήμην, τὸ θέατρον, τὰ οἰκονομικά, τὴν βιομηχανίαν. Εἰργάσθησαν ὡς πνευματικοὶ καὶ παιδαγωγοὶ ἡγεμονικῶν οἰκογενειῶν, κατέλαβον θέσεις ἐν τοῖς σχολείοις καὶ τοῖς πανεπιστημίοις. Οἱ Ἰησουΐται εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν μοναχικὸν τάγμα τῆς ἀντιμεταρρυθμίσεως καὶ ὑπεστήριξε τὴν παπικὴν ἐκκλησίαν κατὰ τῶν προτεσταντῶν μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας.

Ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Λουθήρου ὡς μεταρρυθμιστοῦ ἐπανειλημμένως ἔγινε λόγος περὶ συγκλήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος. Αὐτὸς ὁ Λούθηρος ἐζήτησε δὶς τὴν σύγκλησιν οἰκουμενικῆς συνόδου (Νοέμβριον 1518 καὶ Νοέμβριον 1520 - ἴδε ἀνωτέρω σελ. 591 κ. ἑξ.). Τὴν πρώτην φορὰν δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀπορρίψει τὸ ἀλάθητον τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, τὴν δευτέραν φορὰν εἶχεν ἀπορρίψει αὐτὸ (ἐν τῇ συνδιαλέξει τῆς Λειψίας, 1519), ἀλλὰ καὶ οὕτως ἠδύνατο βεβαίως παρὰ τοιαύτης συνόδου νὰ περιμένῃ ὀρθοτέραν λύσιν καὶ περισσοτέραν δικαιοσύνην. Ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ Ε' ἤθελε δι' οἰκουμενικῆς συνόδου νὰ συμβιβάσῃ τοὺς Προτεστάντας μετὰ τῆς παπικῆς ἐκκλησίας. Πρῶτος ὁ πάπας Παῦλος ὁ Γ' περιέλαβεν ἐν τῷ προγράμματι αὐτοῦ τὴν σύγκλησιν οἰκουμενικῆς συνόδου. Εἶχε σχηματίσει τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ προτεσταντισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερνικηθῇ ἄνευ μεταρρυθμίσεων. Κατ' ἀρχὰς διώρισε μεταρρυθμιστικὴν ἐπιτροπὴν (1537), ἡ ὁποία τοὐλάχιστον παρεσκεύασε σχετικὸν ὑλικόν. Ἔπειτα συνεκάλεσεν οἰκουμενικὴν σύνοδον, ἀλλ' αὕτη ἐνεπνέετο ὑπὸ ἀντιπροτεσταντικοῦ πνεύματος καὶ κατέστη ὄργανον τῆς ἀντιμεταρρυθμίσεως. Ἐδέσποζον οἱ Ἰησουΐται, τῶν ὁποίων ὁ ἀρχηγὸς Ἰάκωβος Λαΐνετς, διάδοχος τοῦ Λοϋόλα, ἦτο παρών. Κατήγετο ἐξ ἀρχαίας ἐπιφανοῦς ἰσραηλιτικῆς οἰκογενείας καὶ διεκρίθη διὰ τὴν πρόωρον πνευματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Ἡ σύνοδος συνεκλήθη ἐν Τριδέντῳ τοῦ Τυρόλου (1545 - 1563), ἀλλ' αἱ ἐργασίαι αὐτῆς διεξήχθησαν μετὰ διακοπῶν εἰς τρεῖς περιόδους, ἑκάστη τῶν ὁποίων διήρκεσε περὶ τὸ ἓν ἔτος. Ἡ πρώτη περίοδος (13 Δεκ. 1545 - 11 Μαρ. 1547), ἐπὶ τοῦ μνημονευθέντος πάπα, εἶναι ἡ σπουδαιοτέρα. Ὁ πάπας ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τριῶν ἀντιπροσώπων, οἱ ὁποῖοι προήδρευσαν καὶ τῶν ὁποίων προΐστατο ὁ καρδινάλιος Δελμόντε. Ἡ ψηφοφορία ἐγί-

ἄλλος, ὅτι πρόκειται περὶ γνωστοῦ εἰς ἀμφοτέρους προσώπου, περὶ τοῦ ὁποίου ἐνδιαφέρονται. Ἄλλο παράδειγμα: Δάνεισαί μου τὸ τάδε βιβλίον. Δὲν τὸ ἔχω (σιωπηλῶς ἐν νῷ προστίθεται: διὰ νὰ τὸ δανείζω).

4. Οἱ Ἰησουΐται Bellarmin καὶ Mariana ἀπεφάνθησαν, ὅτι ἐπιτρέπεται ὁ φόνος αἱρετικῶν ἡγεμόνων.

νετο κατὰ κεφαλάς, ἐδόθη δὲ ψῆφος μόνον εἰς τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς γενικοὺς ἀρχηγοὺς τῶν μοναχικῶν ταγμάτων. Ὁ πάπας ἤθελε νὰ συζητηθῇ πρῶτον ἡ δογματικὴ διδασκαλία, ἐνῷ ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελε νὰ προηγηθῶσιν αἱ ἐκκλησιαστικαὶ μεταρρυθμίσεις. Πρὸς συμβιβασμὸν τῶν δύο ἀντιθέτων γνωμῶν ἡ σύνοδος ἐπελήφθη ἀμφοτέρων συγχρόνως. Ἡ διαπραγμάτευσις καὶ λύσις τῶν ζητημάτων ἐγίνετο ἰδιαιτέρως ὑπὸ ἐπιτροπῶν, ὅπου ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν αἱ γνῶμαι ὁλοκλήρων ἐπιτελείων θεολόγων. Ἀλλὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1547 ἀνεφάνη ἐν Τριδέντῳ πανώλης, οἱ δὲ παπικοὶ ἀπεσταλμένοι εὗρον εὐκαιρίαν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν αὐτοκρατορικὴν ταύτην πόλιν, ἵνα ἀποφύγωσι τὴν αὔξουσαν ἐπίδρασιν τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ μετέθεσαν τὴν σύνοδον εἰς τὴν Βολωνίαν, κειμένην ἐν τῷ παπικῷ κράτει. Οἱ Ἱσπανοὶ ἐπίσκοποι, ὑπείκοντες εἰς τὰς ὁδηγίας τοῦ αὐτοκράτορος, ἔμειναν ἐν Τριδέντῳ, χωρὶς νὰ ἐξακολουθήσωσι τὰς ἐργασίας τῆς συνόδου, οἱ δὲ εἰς τὴν Βολωνίαν μεταβάντες, ἕνεκα τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, ἀπεφάσισαν ἐπίσης ἀναβολὴν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, ἡ ὁποία ἐπισήμως διελύθη ὑπὸ τοῦ πάπα τὸ φθινόπωρον τοῦ ἰδίου ἔτους. Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς συνόδου, συνεκλήθη πάλιν ἐν Τριδέντῳ ὑπὸ τοῦ πάπα Ἰουλίου τοῦ Γ' (τοῦ μνημονευθέντος καρδιναλίου Δελμόντε), στείλαντος ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι προήδρευσαν. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον (1 Μαΐου 1551 - 28 Ἀπριλίου 1552) πρώτην καὶ τελευταίαν φορὰν παρέστησαν ἀντιπρόσωποι τῶν Προτεσταντῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶχε τελειώσει ὁ σμαλκαλδικὸς πόλεμος, καὶ οἱ Προτεστάνται εἶχον ἡττηθεῖ. Ἕνεκα τῆς παρουσίας αὐτῶν αἱ ἐργασίαι τῆς συνόδου ταχέως ἐσταμάτησαν. Ὁ αἰφνιδιασμὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σαξωνίας Μαυρικίου κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου τοῦ Ε' ἐν Ἴνσβρουκ, κειμένῳ πλησίον τοῦ Τριδέντου, ἐπέφερε τὴν διάλυσιν τῆς συνόδου. Ἡ τρίτη περίοδος τῆς συνόδου συνεκλήθη καὶ πάλιν ἐν Τριδέντῳ ὑπὸ τοῦ πάπα Πίου τοῦ Δ' (ἡ περίοδος διήρκεσεν ἀπὸ 13 Ἰανουαρίου 1562 μέχρι 4 Δεκεμβρίου 1563). Ὁ πάπας καὶ τὴν φορὰν ταύτην δὲν παρέστη αὐτοπροσώπως, ἀλλ' ἔστειλεν ἀντιπροσώπους, προεδρεύσαντας τῆς συνόδου, ἡ ὁποία διελύθη κανονικῶς. *Αἱ ἀποφάσεις καὶ τῶν τριῶν περιόδων τῆς συνόδου:* Αἱ πηγαὶ τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι δύο, ἴσης σημασίας, ἡ Ἁγία Γραφὴ καὶ ἡ ἱερὰ παράδοσις αὐθεντικὸν δὲ κείμενον τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶναι ἡ Βουλγάτα (ἡ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ Ἱερωνύμου), τὴν ὁποίαν μόνον ἡ Ἐκκλησία (ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις) ἑρμηνεύει αὐθεντικῶς. Ὥρισε τὰ περὶ προπατορικῆς ἁμαρτίας καὶ δικαιώσεως· ἡ δικαίωσις (σωτηρία) ἐπιτυγχάνεται διὰ πίστεως καὶ δι' ἔργων (ἀγαθῶν ἔργων καὶ εὐσεβῶν ἔργων). Ὥρισε τὰ περὶ τῶν ἑπτὰ μυστηρίων, τῶν ἁγίων, τῶν λειψάνων καὶ εἰκόνων αὐτῶν, τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς καὶ τῶν συγχωροχαρτίων. Ἐξέδωσε μεταρρυθμιστικὰ δεκρετάλια. Ὁ αὐτοκράτωρ Φερδινάνδος ὁ Α' (ἀδελφὸς Καρόλου τοῦ Ε'), ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἐράσμου καὶ

θεωρῶν δυνατὸν τὸν συμβιβασμὸν προτεσταντῶν καὶ καθολικῶν, παρουσίασε κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ὑπόμνημα ἐκκλησιαστικῶν μεταρρυθμίσεων, ἐκτὸς ἄλλων, περιλαμβάνον εἰσαγωγὴν τῆς γερμανικῆς γλώσσης ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, οἱ λαϊκοὶ νὰ μεταλαμβάνωσι καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου τῆς θείας λατρείας, ἐλάφρυνσιν τῆς νηστείας, γάμον τῶν κληρικῶν καὶ μεταρρύθμισιν τῶν μοναστηρίων. Παρὰ τὴν ὑποστήριξιν, τὴν ὁποίαν εὗρε παρά τισι τὸ ὑπόμνημα τοῦτο, ὁ Φερδινάνδος ἐπείσθη νὰ ἀποσύρῃ αὐτό. Μεγάλας συζητήσεις προὐκάλεσε τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος πρὸς τὸ παπικόν. Οἱ ἐπίσκοποι, δηλονότι, ἔχουσι τὴν ἐξουσίαν ἐκ τοῦ Χριστοῦ ἢ ἐκ τοῦ πάπα; Οἱ Ἱσπανοὶ ἐπίσκοποι ἦσαν ὑπὲρ τῆς πρώτης ἐκδοχῆς, οἱ Ἰταλοὶ ὑπὲρ τῆς δευτέρας, οἱ δὲ Γάλλοι ἐτήρησαν μέσην στάσιν. Γερμανοὶ ἐπίσκοποι, διὰ τὸν φόβον τῶν προτεσταντῶν, δὲν εἶχον μετάσχει τῆς συνόδου. Τὸ ζήτημα ἔμεινεν ἄλυτον[5]. Ἐν τούτοις ὑφ' ὅλων τῶν κατὰ τὸ τέλος παρόντων μελῶν τῆς συνόδου (255) ἀπεφασίσθη νὰ ζητηθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ πάπα ἐπικύρωσις τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς. Ὁ πάπας ἐπεκύρωσε τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου (26 Ἰαν. 1564), ἡ ὁποία διὰ τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν ἀποτελεῖ τὴν ΙΘ' Οἰκουμενικὴν σύνοδον. Διὰ τῆς συνόδου τοῦ Τριδέντου ἡ καθολικὴ διδασκαλία ὡρίσθη ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προτεσταντικήν, ἀλλὰ συγχρόνως πολλὰ τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦδε ἦσαν θεολογικαὶ γνῶμαι, κατέστησαν δόγματα τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀδύνατος πλέον ἡ ἐγκατάλειψις αὐτῶν. Ἀφετέρου, ἡ σύνοδος αὕτη κατήργησε πολλὰς καταχρήσεις. Ἂν ἡ λατινικὴ ἐκκλησία εἶναι ἱματισμένη καὶ σωφρονοῦσα, κατὰ μέγα μέρος ὀφείλεται εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Τριδέντου.

§ 44. Πάλη μεταρρυθμίσεως καὶ ἀντιμεταρρυθμίσεως.

Ἐν Γερμανίᾳ μετὰ τὴν εἰρήνην τῆς Αὐγούστης (1555), ἡ ὁποία ἦτο εὐνοϊκὴ διὰ τοὺς προτεστάντας, ὁ προτεσταντισμὸς διεδόθη τόσον, ὥστε τὰ ἑπτὰ δέκατα τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς ἔγιναν ὀπαδοὶ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ δρᾶσις τῆς ἀντιμεταρρυθμίσεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ιζ' ἑκατονταετηρίδος ἠλλοίωσεν οὐσιωδῶς τὴν κατάστασιν. Ὁ προτεσταντι-

5. Τὸ ζήτημα ἐλύθη ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Βατικανοῦ (1870). Ἀνεγνωρίσθη, ὅτι ἡ ἐπισκοπικὴ ἐξουσία εἶναι τακτικὴ καὶ ἄμεσος (ἐκ τοῦ Χριστοῦ). Ἡ ἐπὶ Βενεδίκτου ΙΔ' ἔκδοσις τοῦ Κώδικος τοῦ κανονικοῦ δικαίου (Godex juris canonici, 1917) ἐπανέλαβεν, ὅτι ἡ ἐπισκοπικὴ ἐξουσία ἐγκαθιδρύθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀπὸ τοῦ μεσαιῶνος ὁλονὲν αὔξουσα αὐθεντία τοῦ πάπα, τὴν ὁποίαν, διὰ τῆς συγκεντρώσεως τοῦ σχετικοῦ ὑλικοῦ, ἀνέδειξεν ὁ μνημονευθεὶς Κῶδιξ, κατέστησε τὴν λύσιν ταύτην θεωρητικὴν καὶ ἄνευ πρακτικῆς σημασίας. Οἱ ἐπίσκοποι ἐν τῇ πραγματικότητι εἶναι ἁπλᾶ συμβουλευτικὰ ὄργανα τοῦ πάπα (F. Heiler, Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus, 1941. σελ. 343, 362 καὶ 364).

σμὸς ἀλλοῦ μὲν ὑπεχώρησεν, ἀλλοῦ δὲ ἐξερριζώθη, ὡς ἐν Βαυαρίᾳ, Βάδεν - Βάδεν καί τισιν ἐπαρχίαις τῆς Αὐστρίας. Ὅτε ἐν τῇ προτεσταντικῇ πόλει Δόναουβορτ, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τοὺς Ἀψβούργους, ὁ λαὸς διετάραξε τὴν καθολικὴν λιτανείαν τῆς Ἁγίας Δωρεᾶς, ὡς γενομένην παρὰ τὴν συνήθειαν μετ᾽ ἀναπεπταμένων σημαιῶν, ὁ ἡγεμὼν τῆς Βαυαρίας Μαξιμιλιανός, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀναθέσει τὴν προστασίαν τοῦ καθολικισμοῦ, κατέλαβε τὴν πόλιν καὶ ἐπεδίωξε τὴν ἐπάνοδον αὐτῆς εἰς τὴν καθολικὴν ὁμολογίαν (1607). Οἱ προτεστάνται ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας κατενόησαν τότε τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διέτρεχον· διὰ τοῦτο ἀρκετοὶ ἐξ αὐτῶν συνησπίσθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὴν ἕνωσιν τῆς πόλεως Ἀχάουζεν (Ahausen 1608). Καθολικοὶ ἡγεμόνες ἀντέταξαν ἄλλην ἕνωσιν, γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Λίγκα (Liga, Ἕνωσις, 1609). Εἰς τὰ προκαλέσαντα τὴν διάστασιν θρησκευτικὰ αἴτια προσετέθησαν πολιτικὰ καὶ οὕτως ἐξερράγη ὁ τριακονταετὴς πόλεμος. Ἀφορμὴ ἐδόθη ἐν Βοημίᾳ, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τοὺς Ἀψβούργους (αὐτοκράτωρ ὁ Ματθίας, † 1619). Ἦτο καὶ εἶναι ἀντικείμενον συζητήσεως, ἂν οἱ Προτεστάνται εἶχον δικαίωμα νὰ κτίζωσιν ἐκκλησίας ἐπὶ καθολικῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων. Οἱ καθολικοὶ κατεδάφισαν τοιαύτην ἐγερθεῖσαν προτεσταντικὴν ἐκκλησίαν. Οἱ Βοημοί, ἐρεθισθέντες, ἔρριψαν δύο αὐτοκρατορικοὺς ἐπιτρόπους (Martiniz καὶ Slavata) μετὰ τοῦ γραμματέως ἐκ τῶν παραθύρων τοῦ διοικητηρίου τῆς Πράγας (1618), ἐπαναλαβόντες οὕτω τὴν πρᾶξιν, ἡ ὁποία πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ἔγινεν ἐν ἀρχῇ τῆς χουσιτικῆς ἐπαναστάσεως (1519· ἴδε ἀνωτέρω σελ. 578). Κατὰ τὸν τριακονταετῆ πόλεμον ἡττήθησαν οἱ Προτεστάνται, ἐν δὲ τῇ Βοημίᾳ (Προτεστάνταις καὶ Χουσίταις) καὶ ἀλλοῦ ἐπεβλήθη ὁ καθολικισμός. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ Φερδινάνδος ὁ Β΄, διὰ διατάγματος, ἠθέλησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν συνθήκην τῆς Αὐγούστης (1555), ἐνῷ ὁ προτεσταντισμὸς ἔκτοτε εἶχε προχωρήσει πέραν τῶν διατάξεων αὐτῆς. Τὸ νέον διάταγμα ἐζήτει νὰ ἐπαναφέρῃ αὐτὸν ὀπίσω, διέτασσε τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ὑπὸ τῶν Προτεσταντῶν καταληφθέντων ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων καὶ ἀνεγνώριζε μόνον τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας, ἤτοι τοὺς Λουθηρανοὺς (Restitutionsedikt, Διάταγμα ἐπανορθώσεως, 1629). Αἱ καλβινικαί, ἑπομένως, χῶραι τῆς Γερμανίας ἔπρεπε νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸν καθολικισμόν, ὅπερ θὰ ἦτο καταστρεπτικὸν διὰ τὸν προτεσταντισμόν. Σωτὴρ αὐτοῦ παρουσιάσθη ὁ βασιλεὺς τῆς Σουηδίας Γουσταῦος Ἀδόλφος ὁ ὁποῖος νικητὴς ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Λύτσεν (Lützen), ἐν Σαξωνίᾳ, νοτιοδυτικὰ τῆς Λειψίας (1632). Κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς εἰρήνης τῆς Βεστφαλίας (1648) οἱ μὲν πρωτεστάνται προσεπάθουν νὰ ἐκβάλωσιν ἐκ τοῦ μέσου τὸ μνημονευθὲν αὐτοκρατορικὸν διάταγμα (1629), οἱ δὲ καθολικοί, κατὰ τὸ δυνατὸν νὰ διατηρήσωσιν αὐτό. Ἐκ τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν δύο τούτων τάσεων προέκυψαν αἱ σχετικαὶ δια-

τάξεις τῆς συνθήκης τῆς Βετσφαλίας. Αὗται, ἐπομένως, ὡς βάσιν εἶχον τὴν συνθήκην τῆς Αὐγούστης [1555], ἀλλ' ἐπεφέροντο ὡρισμέναι τροποποιήσεις. Ὁ ἐκπατρισμὸς ἀλλοδόξου μειοψηφίας ἐκ γερμανικῆς τινος ἡγεμονίας δὲν ἦτο πλέον ὑποχρεωτικός, ἀλλ' ἐξηρτήθη ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ ἡγεμόνος, ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ μειοψηφία αὕτη ὑφίστατο ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας καὶ πλέον. Ἀνεγνωρίζοντο τὰ ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας καὶ πλέον ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Προτεσταντῶν εὑρισκόμενα ἐκκλησιαστικὰ κτήματα. Τὰ δικαιώματα τῶν Λουθηρανῶν ἐδίδοντο καὶ εἰς τοὺς Καλβινιστάς. Τῆς συνθήκης ἐξῃρέθησαν αἱ εἰς τὸν οἶκον τῶν Ἀψβούργων ἀνήκουσαι αὐστριακαὶ χῶραι. Ἡ συνθήκη τῆς Βεστφαλίας ἔχει μεγίστην σημασίαν, ὄχι μόνον ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως. Καθιέρωσε τὴν ἀρχὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας. Ὁ χάρτης τῆς Εὐρώπης, ὡς ὡρίσθη ὑπὸ τῆς συνθήκης ταύτης, παρέμεινεν ἐν τοῖς κυρίοις μέχρι τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου [1914-18]. Ἡ ἀρχὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας παραμένει. Ἀπόπειρα παραβιάσεως αὐτῆς προὐκάλεσε τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, θὰ προκαλέσῃ δὲ ἴσως καὶ τρίτον τοιοῦτον πόλεμον.

Ὁ λουθηρανισμὸς λίαν ἐνωρὶς διεδόθη ἐκ τῆς Γερμανίας εἰς τὰς Σκανδιναυϊκὰς χώρας. Οἱ βασιλεῖς τῆς *Δανίας*, θέλοντες νὰ στηρίξωσι τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν κατὰ τῶν εὐγενῶν καὶ τῆς ἱεραρχίας, εἰσήγαγον τὸν προτεσταντισμὸν (Χριστιανὸς ὁ Β', 1520, καὶ Φρειδερῖκος ὁ Α', θεῖος τοῦ προηγουμένου, 1523). Ἐκλήθη ὁ Λούθηρος, ἀλλ' οὗτος ἔστειλεν ἄλλα πρόσωπα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπέτυχον διαρκῆ καὶ μόνιμα ἀποτελέσματα. Ὁ ἐν Βιττεμβέργῃ σπουδάσας Δανὸς Ἰωάννης Τάουζεν εἰργάσθη ἐπιτυχέστερον, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Χριστιανοῦ Πέτερσεν (1529) εἰς τὴν δανικὴν γλῶσσαν μετάφρασις τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀνεγινώσκετο ἀπλήστως. Ἔγινεν ἀπόπειρα, ἵνα ἡ χώρα ἐπανέλθῃ εἰς τὸν καθολικισμόν, ἀλλ' αὕτη προὐκάλεσεν ἐμφύλιον πόλεμον. Χριστιανὸς ὁ Γ' (1536), πρεσβύτερος υἱὸς Φρειδερίκου τοῦ Α' καὶ πιστὸς λουθηρανός, νικήσας, συνέλαβεν ὅλους τοὺς ἐπισκόπους τῆς Δανίας, ὡς κυρίους αἰτίους τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ ἀπέλυσεν αὐτούς, μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι θὰ ἐγκατέλειπον ὅλα τὰ δικαιώματα καὶ κτήματα τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν καὶ δὲν θὰ ἀνθίσταντο εἰς τὴν μεταρρύθμισιν. Ἡ Βουλὴ τῆς Κοπεγχάγης ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀνεγνώρισε τὸν λουθηρανισμὸν ὡς τὴν μόνην θρησκείαν τοῦ κράτους. Διελύθησαν τὰ μοναστήρια, ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία κατὰ τὸ πλεῖστον ἐδημεύθη ὑπὸ τοῦ κράτους καὶ ἔγινε νέα διοργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας. Πρὸς τοῦτο ἐκλήθη ὁ ἐκ τῶν πλησιεστέρων συνεργατῶν τοῦ Λουθήρου Ἰωάννης Βούγγενχαγγεν (Bugenhagen), ὁ ὁποῖος συνέταξε τὸν ὀργανισμὸν αὐτῆς, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς γερμανικῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τῆς Δανίας ὁ λουθηρανισμὸς εἰσήχθη εἰς τὴν *Νορβηγίαν* (1536), ἡ ὁποία πολιτικῶς ἦτο ἡνωμένη μετ' αὐτῆς. Ὁ ὀργανισμὸς τοῦ Βούγγενχαγγεν ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐκκλησιαστικὴ διάταξις τῶν βασιλείων Δανίας

καὶ Νορβηγίας» (Ordinatio ecclesiastica regnorum Daniae et Norvegiae, 1537). Ἡ *Σουηδία* πρὸ ὀλίγου εἶχεν ἀνεξαρτητοποιηθεῖ ἐκ τῆς Δανίας, ὁ δὲ νέος βασιλεὺς αὐτῆς Γουσταῦος Βάζας (1523), θέλων διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ μοναστηριακῆς περιουσίας νὰ στερεώσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Σουηδίας καὶ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, ὑπεστήριξε τὴν διὰ τοῦ Ὄλαφ Πέτερσων ἀρχίσασαν διάδοσιν τοῦ λουθηρανισμοῦ. Ἀντέδρασεν ὁ κλῆρος καὶ οἱ εὐγενεῖς, διὰ τοῦτο ὁ βασιλεὺς ἐν τῇ ἐθνοσυνελεύσει, ἡ ὁποία συνῆλθεν εἰς τὴν πόλιν Βεστερᾶς (1527), μετεχειρίσθη ἐπικίνδυνον ἀλλὰ δραστήριον μέσον. Ἔδωσε, δηλονότι, εἰς τὴν ἐθνοσυνέλευσιν τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, καταθέσας ἐνώπιον αὐτῆς τὸ στέμμα καὶ τὸ σκῆπτρον. Ἐπῆλθε μεγάλη ταραχή. Ὁ Γουσταῦος ἐξελέγη ἐκ νέου μετὰ πλήρους νομικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας. Οἱ παλαιοὶ ἐπίσκοποι ἔφυγον κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκτὸς τῆς χώρας καὶ νέοι διωρίσθησαν. Τὰ μοναστήρια διελύθησαν καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία κατὰ τὸ πλεῖστον ἐδημεύθη ὑπὲρ τοῦ στέμματος. Ὁ λαὸς δυσκόλως ἐδέχετο ἄλλας οὐσιαστικωτέρας ἐκκλησιαστικὰς μεταβολάς, διὰ τοῦτο ἡ Σουηδικὴ ἐκκλησία ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ διοργανώσει ἔχει λίαν συντηρητικὸν χαρακτῆρα. Ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Πέτερσων γενομένη μετάφρασις τῆς Ἁγίας Γραφῆς (1541) καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς νόμος (Vadstena Artiklar, 1553). Ὁ δεύτερος υἱὸς τοῦ Γουσταύου Βάζα Ἰωάννης ὁ Γ' (1568) εἶχε σύζυγον τὴν Πολωνίδα πριγκήπισσαν Αἰκατερίνην, καθολικήν, διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῆς ὁποίας ἐπανήρχισεν ἡ καθολικὴ ἀντίδρασις. Αἱ διαπραγματεύσεις πρὸς ἐπάνοδον τῆς χώρας εἰς τὸν καθολικισμὸν ἀπέτυχον. Ἡ Βουλὴ τῆς Οὐψάλης (1593) ἐπανέφερε τὸν λουθηρανισμόν. Ὁ τρίτος υἱὸς τοῦ Γουσταύου Βάζα, Κάρολος, πρωτοστατήσας εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ καθολικισμοῦ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ἐξελέγη βασιλεὺς (1604). Ὑπῆρξεν ὁ πατὴρ τοῦ Γουσταύου Ἀδόλφου, ὁ ὁποῖος ἀπέβη σωτὴρ τοῦ προτεσταντισμοῦ τῆς Γερμανίας καὶ ἐν γένει τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης.

Ὁ λουθηρανισμὸς λίαν ἐνωρὶς μετεδόθη εἰς τὰς Κάτω Χώρας, Σκωτίαν, Ἀγγλίαν καὶ Γαλλίαν, ἀλλ' ἐξ ἐπιδράσεως τῶν ἐπιστολῶν, τῶν συγγραμμάτων καὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Καλβίνου ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ καλβινισμοῦ. Ἐν ταῖς *Κάτω Χώραις* τὸν καλβινισμὸν ἐπολέμησεν ἡ αὐτοκρατορικὴ δυναστεία τῶν Ἁψβούργων, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπήγοντο αὗται. Κάρολον τὸν Ε' ἐν Ἱσπανίᾳ καὶ Κάτω Χώραις διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Φίλιππος ὁ Β' (1556). Θρησκόληπτος καθολικὸς καὶ δραστήριος, ἐδέσποσε τῆς Εὐρώπης καὶ κατέστη ἡ ἐνσάρκωσις τῆς ἀντιμεταρρυθμίσεως. «Προτιμῶ, ἔλεγε, νὰ χάσω ἑκατὸν χιλιάδας ἀνθρώπων, ἢ κατ' ἐλάχιστον νὰ μεταβάλω τὴν θρησκείαν». Ἐπεδίωκε τὸν ἐκκαθολικισμὸν καὶ τὴν ἐξισπάνισιν τῶν Κάτω Χωρῶν. Οὕτως ἡ ἄμυνα τοῦ προτεσταντισμοῦ ἐνταῦθα ἔλαβεν ἐθνικὸν χαρακτῆρα καὶ κατέληξεν εἰς ἐπανάστα-

σιν. Οἱ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Κάτω Χωρῶν ἀγῶνες, διήρκεσαν, μετὰ διακοπῆς δώδεκα ἐτῶν — ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τῆς ιστ΄ ἑκατονταετηρίδος (1566) μέχρι τῶν μέσων τῆς ιζ΄ ἑκατονταετηρίδος— μέχρι τοῦ τέλους τοῦ τριακονταετοῦς πολέμου καὶ τῆς συνθήκης τῆς Βεστφαλίας (1648). Διὰ τῆς συνθήκης ταύτης αἱ ἑπτὰ βόρειοι ἐπαρχίαι ἀπεσπάσθησαν τῆς Ἱσπανίας καὶ ἀπετέλεσαν τὴν δημοκρατίαν τῆς Ὁλλανδίας. Ὁ καλβινισμὸς ἐν αὐτῇ κατέστη ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους· ἀλλὰ καὶ ἄλλαι προτεσταντικαὶ ὁμολογίαι ὑπὸ ὅρους ἦσαν ἀνεκταί. Αἱ νότιαι ἐπαρχίαι, ἀποτελέσασαι τὸ Βέλγιον, ἔμειναν ὑπὸ τὴν Ἱσπανίαν καὶ ἀπέβησαν καθολικαί. Ἡ ἐν *Σκωτίᾳ* ἐπικράτησις τοῦ καλβινισμοῦ ὀφείλεται εἰς τὸν Ἰωάννην Κνόξ, ὁ ὁποῖος εἶχε διαμείνει ἐν Γενεύῃ καὶ ἦλθεν εἰς στενὴν σχέσιν μετὰ τοῦ Καλβίνου. Ἐκεῖθεν δι' ἐπιστολῶν, προκηρύξεων καὶ πολεμικῶν ἔργων ἐπέδρα ἐπὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Ἐπανελθὼν εἰς αὐτήν, ἔγινεν ἡ ψυχὴ τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τῆς καθολικιζούσης βασιλικῆς ἐξουσίας, ἀσκουμένης ὑπὸ τῆς Γαλλίδος χήρας βασιλίσσης Μαρίας Γκίζη, καὶ ἡ ψυχὴ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ καλβινισμοῦ. Προὐκλήθη ἐμφύλιος πόλεμος. Ἡ Βουλὴ (1560) ἐπισήμως ἵδρυσε τὴν καλβινικὴν σκωτικὴν Ἐκκλησίαν («πρεσβυτεριανήν»). Μετὰ ἓν ἔτος, ἐπιστρέψασα ἐκ Γαλλίας ἡ θυγάτηρ τῆς Μαρίας Γκίζη, Μαρία Στούαρτ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου αὐτῆς, τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου τοῦ Β΄, ἔχουσα ἡλικίαν δέκα ἐννέα ἐτῶν, ἔγινε βασίλισσα τῆς Σκωτίας καὶ ἐπανήρχισε τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ καλβινισμοῦ. Ὁ γραμματεὺς αὐτῆς Ἰταλὸς Δαυῒδ Ρίκκιο, πράκτωρ τῆς ἀντιμεταρρυθμίσεως, ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ δευτέρου συζύγου τῆς βασιλίσσης, τοῦ Ἄγγλου εὐπατρίδου Δάρνλεϋ· ἀλλὰ καὶ ὁ Δάρνλεϋ ἐδολοφονήθη ἀσθενὴς καὶ κλινήρης, ἀνατιναχθεὶς δι' ἐκρηκτικῶν ὑλῶν μεθ' ὅλου τοῦ οἰκοδομήματος. Ἡ βασίλισσα Μαρία Στούαρτ ἔλαβε σύζυγον τὸν δολοφόνον. Ὁ λαὸς ἡνωμένος ἐστράφη κατὰ τῆς βασιλίσσης, ἡ ὁποία ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ Δάρνλεϋ (Ἰακώβου τοῦ Ἕκτου) καὶ ἔφυγεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ὁ Κνὸξ εἶχε διατυπώσει τὴν ἀρχήν, ὅτι «ἐναντίον τῆς εἰδωλολατρικῆς ἐξουσίας νὰ σύρῃ τις τὸ ξίφος καὶ αἰχμαλωτίσῃ αὐτήν, δὲν εἶναι ἀνυπακοὴ εἰς τοὺς ἡγεμόνας, ἀλλ' ὀρθὴ ὑπακοή, διότι ἀποτελεῖ ἐκπλήρωσιν τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ». Οἱ Προτεστάνται καὶ μάλιστα οἱ Καλβινισταὶ «εἰδωλολάτρας» ὠνόμαζον τοὺς καθολικούς, διὰ τὴν ἀνεπτυγμένην ἐξωτερικὴν λατρείαν καὶ κυρίως διὰ τὴν χρῆσιν τῶν εἰκόνων. Ὁ καλβινισμὸς ἔμεινεν ὁριστικῶς ἐπίσημος θρησκεία τῆς Σκωτίας, τὰ δὲ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα κατὰ τὸ πλεῖστον ἡρπάγησαν ὑπὸ τῶν εὐγενῶν.

Ὁ βασιλεὺς τῆς *Ἀγγλίας Ἐρρῖκος ὁ Η΄* (Τυδώρ), προωρισμένος νὰ γίνῃ κληρικός, εἶχε λάβει ἐν Ὀξφόρδῃ θεολογικὴν μόρφωσιν καὶ ἔγραψε σύγγραμμα κατὰ τοῦ Λουθήρου (1521), ὀνομασθεὶς ὑπὸ τοῦ πάπα «ὑπερασπιστὴς τῆς πίστεως» (defensor fidei), ἐπέτρεψε δὲ ἐν Ἀγγλίᾳ τὴν

δίωξιν τοῦ λουθηρανισμοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἑρρῖκος ἔπειτα ἦλθεν εἰς διάστασιν πρὸς τὸν πάπαν, ἕνεκα τοῦ διαζυγίου αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Αἰκατερίνης τῆς Ἀραγονίας. Ὁ γάμος οὗτος ἦτο ἀντικανονικός, διότι ἡ Αἰκατερίνη ἦτο σύζυγος τοῦ ἀποθανόντος πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Ἑρρίκου, ἀλλὰ κατ' οἰκονομίαν ὁ γάμος εἶχεν ἐπιτραπεῖ ὑπὸ τοῦ πάπα (Ἰουλίου τοῦ Β'), ὅτε δὲ ὁ Ἑρρῖκος, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἀντικανονικότητος τοῦ γάμου, ἤθελε νὰ διαζευχθῇ τὴν Αἰκατερίνην, ἵνα λάβῃ τὴν αὐλικὴν Ἄνναν Βόλεϋν, ὁ πάπας (Κλήμης ὁ Ζ') δὲν ἔδιδε διαζύγιον. Ὁ βασιλεὺς Ἑρρῖκος, ἐμπνεόμενος ὑπὸ ἀπολυταρχικῶν καὶ θεοκρατικῶν ἰδεῶν, ἐκήρυξεν ἀνταρσίαν κατὰ τῆς παπικῆς ἐξουσίας. Ἐξεβίασε τὰς δύο ἐπαρχιακὰς συνόδους (Καντερβουρίας καὶ Ὑόρκης) τοῦ ἀγγλικοῦ κλήρου νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν βασιλέα ἀνωτάτην κεφαλὴν τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας («suppremum caput ecclesiae»), ἀλλὰ μετὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς παπικῆς μερίδος Ἰωάννου Φίσερ, Ἰησουΐτου καὶ ἐπισκόπου τῆς πόλεως Ρότσεστερ, γενομένης προσθήκης, «ὅσον διὰ τοῦ νόμου τοῦ Χριστοῦ ἐπιτρέπεται» (quantum per legem Christi licet), ἡ ὁποία ὅμως ἔμεινεν ἄνευ πρακτικῆς σημασίας. Ἡ Βουλή, ὑπὸ τὸν ἀπειλὴν αὐστηροτάτων τιμωριῶν, ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολὴν (1534). Ἐπειδὴ τὰ μοναστήρια, τῶν ὁποίων πολλὰ ἐξηρτῶντο ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ πάπα, ἦσαν κέντρα παπικῆς ἐπιρροῆς καὶ πλούσια, δι' ἀποφάσεων τῆς Βουλῆς (1536 καὶ ἑξῆς) κατηργήθησαν, τὰ δὲ μοναστηριακὰ κτήματα ἐδημεύθησαν ὑπὲρ τοῦ στέμματος, μέρος δὲ αὐτῶν παρεχωρήθη εἰς τοὺς εὐγενεῖς. Ἡ ὁμολογία καὶ ἡ λατρεία ἔμεινε καθολικὴ καὶ μάλιστα κατεδιώχθησαν οἱ προτεσταντίζοντες (ὁ αἱματηρὸς νόμος τοῦ 1539), ἑπομένως, ἡ ἐπελθοῦσα μεταβολὴ ἦτο ἁπλῶς διοικητική. Ἐπετράπη μόνον ἡ διάδοσις τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει. Ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἑρρίκου καὶ διαδόχου *Ἐδουάρδου τοῦ Ἕκτου* (1547), ὁ ὁποῖος εἶχε γεννηθεῖ ἐκ τῆς τρίτης συζύγου Ἰωάννης Σέϋμουρ καὶ ἦτο ἀκόμη δεκαετής, μετερρυθμίσθη πρώτην φορὰν ἡ ὁμολογία τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπρωτοστάτησαν ὁ ἡγεμὼν τῆς Σομερσέτης Ἐδουάρδος, θεῖος ἐκ μητρὸς τοῦ βασιλέως («προστάτης τῆς Ἀγγλίας») καὶ ὁ Καντερβουρίας Θωμᾶς Κράμμερ. Ἀκριβῶς ἀπὸ τοῦ ἔτους ἐκείνου, διὰ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Καλβίνου, τῆς προσκλήσεως καλβινιστῶν λογίων καὶ τῆς ἐν Λονδίνῳ κοινότητος καλβινιστῶν προσφύγων, ἤρχισεν ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Καλβινισμοῦ. Ἐπισήμως ἐπικυρωθέντα ὑπὸ τῶν Βουλῶν ἐξεδόθησαν τὸ νέον Εὐχολόγιον («Book of common prayer») καὶ ἡ νέα ὁμολογία τῶν 42 ἄρθρων (1552). Δι' αὐτῶν ἡ λατρεία καὶ ἡ διδασκαλία μετερρυθμίσθησαν ἐν μετριοπαθεῖ καλβινικῷ πνεύματι, ἀλλ' ἡ μὲν ὁμολογία μᾶλλον ἐκαλβίνιζε, τὸ δὲ εὐχολόγιον μᾶλλον ἐκαθολίκιζε. Διετηρήθη ὁ ἐπισκοπικὸς βαθμὸς καὶ ἡ ἔννοια τῆς εἰδικῆς ἱερωσύνης, διὰ τοῦτο ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία ἐκτιμᾷ καὶ ὑπὲρ ἑαυτῆς διεκδικεῖ τὴν ἀδιάκοπον ἀποστολικὴν διαδο-

χήν[1]. Ἡ ἐν Ἀγγλίᾳ μεταρρύθμισις ἀπ' ἀρχῆς συνῃσθάνετο τὴν διαφορὰν ἑαυτῆς ἀπὸ τοῦ προτεσταντισμοῦ τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης καὶ ἐθεώρει ἑαυτὴν ὡς ἐπάνοδον εἰς τὸν χριστιανισμὸν τῶν Ἑλλήνων Πατέρων. Ἡ γενομένη μεταρρύθμισις δὲν εὗρεν ἀπήχησιν παρὰ τῷ ἀγγλικῷ λαῷ, διὰ τοῦτο *Μαρία ἡ Καθολικὴ* (1553 - 1558), θυγάτηρ τῆς θρησκομανοῦς Ἱσπανίδος Αἰκατερίνης τῆς Ἀραγονίας, διαδεχθεῖσα τὸν ἑτεροθαλῆ ἀδελφὸν αὐτῆς Ἐδουάρδον, θανόντα εἰς ἡλικίαν δεκαπέντε ἐτῶν, εὐκόλως ἐπανέφερε τὸν καθολικισμὸν καὶ κατεδίωξε τοὺς Προτεστάντας (μάρτυρες, φυγάδες εἰς Ἑλβετίαν). Ἡ βασιλεία αὐτῆς διήρκεσε μόνον πέντε ἔτη, ἡ δὲ ὀλιγοχρόνιος αὕτη ἀντίδρασις κατὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ ὄχι μόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξολοθρεύσῃ αὐτόν, ἀλλὰ καὶ κατέστησε αὐτὸν δημοτικώτερον καὶ συνετέλεσεν, ὥστε νὰ ρίψῃ ρίζας περισσοτέρας καὶ βαθυτέρας. Ἡ ἑτεροθαλὴς ἀδελφὴ τῆς Μαρίας *Ἐλισάβετ* (1558 - 1603), τὸ τελευταῖον ἐπιζῶν τέκνον Ἑρρίκου τοῦ Η', ἦτο θυγάτηρ τῆς δευτέρας συζύγου, τῆς προτεσταντιζούσης Ἄννας Βόλεϋν, ἀλλ' ἐπὶ τῆς Μαρίας εἶχε γίνει καθολική. Δὲν εἶχεν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, ἀλλ' ὑπὸ τῶν δραστηριωτέρων καὶ ἰσχυροτέρων στοιχείων τοῦ ἀγγλικοῦ ἔθνους ὠθήθη εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ καθησύχασιν τοῦ ἔθνους. Ὁ προτεσταντισμὸς ἀποκατέστη ἐπὶ τὸ συντηρητικώτερον. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας ὠνομάσθη ὑπὸ τῆς Βουλῆς ὄχι πλέον ἀνωτάτη κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἁπλῶς ἀνώτατος κυβερνήτης τοῦ κράτους ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς καὶ πολιτικοῖς (1559). Ὁ βασιλεὺς εἶχε τὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα ὁ Θεὸς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ παρέσχεν εἰς ὅλους τοὺς εὐσεβεῖς ἡγεμόνας. Τὸ Εὐχολόγιον ὑπέστη τροποποίησιν ἐπὶ τὸ καθολικώτερον («Iniunctions», Διατάξεις, Ἰούνιος 1559)· παραδείγματος χάριν, εἰσήχθησαν πάλιν τὰ ἄμφια, ἡ δὲ ὁμολογία τῶν 42 ἄρθρων συνεπτύχθη εἰς 39 ἄρθρα (1563). Ἐν αὐτῇ ἡ περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ καὶ θείας εὐχαριστίας καλβινικὴ διδασκαλία ἀπέβαλε τὴν ὀξύτητα αὐτῆς, ἐγκαταλειφθείσης τῆς κατὰ τοῦ Λουθήρου πολεμικῆς φρασεολογίας. Τὸ περὶ δύο μυστηρίων ἄρθρον ἔμεινεν. Οὕτως εἰς τὴν ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία εἶχε διατηρήσει καθολικὰ στοιχεῖα, εἰσήχθησαν ἐπὶ τῆς Ἐλισάβετ νέα τοιαῦτα. Ὁ Ματθαῖος Πάρκερ, καίπερ προσκληθείς, δὲν ἠδυνήθη, δι' ἀσθένειαν, νὰ μετάσχῃ τῆς τροποποιήσεως τοῦ Εὐχολογίου· γενόμενος ἀρχιεπίσκοπος, Καντερβουρίας, αὐτὸς ἔκαμε τὴν μνημονευθεῖσαν σύμπτυξιν τῶν ἄρθρων (εἰς 39), ἐπεξειργάσθη αὐτὰ καὶ ἐχειροτό-

1. Ταῦτα στηρίζονται κυρίως ἐπὶ τοῦ Εὐχολογίου. Τὰ ἄρθρα κάμουσι λόγον περὶ δύο μυστηρίων (ἄρθρον 25) καὶ περὶ χειροτονίας τῶν τριῶν βαθμῶν (ἄρθρον 36). Κατὰ τὸν Α. Δ. Κυριακόν, δέχονται δύο μυστήρια (βάπτισμα καὶ θεῖαν εὐχαριστίαν)· ἀρνεῖται τοῦτο ὁ Χρ. Ἀνδροῦτσος καὶ σαφέστερον ὁ Κ. Δυοβουνιώτης.

νησεν ἐννέα ἐπισκόπους, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχεται ἡ ἀγγλικανικὴ ἱεραρχία. Διὰ τὸ πρόβλημα κατὰ πόσον ἡ ἀγγλικανικὴ ἱεραρχία ἔχει ἀδιάκοπον ἀποστολικὴν διαδοχήν, ἐνέχει θεμελιώδη σημασίαν τὸ κῦρος τῆς χειροτονίας τοῦ Πάρκερ. Ὁ Πάρκερ, ἔγγαμος κληρικός, ἐχειροτονήθη ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας ὑπὸ τεσσάρων ἐπισκόπων ἐκ τῆς ἐποχῆς Ἐδουάρδου τοῦ ΣΤ΄, τῶν ὁποίων δύο μὲν εἶχον χειροτονηθεῖ κατὰ τὸν μετερρυθμισμένον τρόπον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δύο δέ, κατὰ τὸν λατινικὸν ρυθμόν, τῶν ὁποίων εἷς ἦτο πρῴην ἐπίσκοπος (ὁ Barlow). Ἡ χειροτονία ἔγινεν ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ μεγάρου κατὰ τὸν μετερρυθμισμένον τρόπον (17 Δεκεμ. 1559), συμφώνως, βεβαίως, πρὸς τὸ νέον Εὐχολόγιον, τὸ ὁποῖον πρὸ ἑξαμηνίας εἶχεν ἐκδοθεῖ. Ἄγγλοι παπικοὶ βραδύτερον (μετὰ τριακονταετίαν) ἰσχυρίσθησαν ὅτι ἡ χειροτονία ἔγινεν ἐν καπηλείῳ «ἐλλιπὴς τὴν μορφὴν καὶ βλάσφημος τὴν τέλεσιν», ἀλλ᾽ οἱ ἰσχυρισμοὶ οὗτοι δὲν εἶναι ἀληθεῖς. Ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ἐγκύρου χειροτονίας εἶναι, ὅτι ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ δέχεται εἰδικὴν ἱερωσύνην· ἀλλὰ τὰ καλβινίζοντα ἄρθρα τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας παρέχουσι δυσκολίας, προκειμένου νὰ εὑρεθῇ, ἂν οἱ χειροτονήσαντες τὸν Πάρκερ, ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, εἶχον τὴν ἔννοιαν τῆς εἰδικῆς ἱερωσύνης, τῆς ὁποίας στεροῦνται αἱ προτεσταντικαὶ Ἐκκλησίαι (ἴδε ἀνωτέρω σημ. 1). Εἰς ἀντιστάθμισιν, μεταγενέστεροι ἀγγλικανοὶ ἐπίσκοποι ἀπεφάνθησαν, ὅτι οἱ ἀγγλικανοὶ κληρικοὶ «δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑποχρεῶνται εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῶν 39 ἄρθρων» (1888) καὶ ὅτι εἰς περίπτωσιν ἀσαφείας τῶν 39 ἄρθρων ἰσχύει ἡ γνώμη τοῦ Εὐχολογίου» (1930), ἡ δὲ ἐπίσημος Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία φαίνεται ἑρμηνεύουσα τὰ 39 ἄρθρα συμφώνως πρὸς τὸ Εὐχολόγιον, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀκόμη τόσον ἐπίσημος περὶ τούτου ἀπόφασις αὐτῆς, λύουσα τὸ ζήτημα ὡρισμένως καὶ γενικῶς (Χρήστου Ἀνδρούτσου, Τὸ κῦρος τῶν Ἀγγλικῶν χειροτονιῶν, 1903, σελ. 66. Κ. Δυοβουνιώτου, Περὶ τῆς ἑνώσεως τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου, 1932, σελ. 14 κ. ἑξ. Δ. Μπαλάνου, Περὶ τοῦ κύρους τῶν Ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν, 1939, σελ. 77. Γερμανοῦ Στρινοπούλου, Die Beziehungen der Orthodoxen Kirche zu den anderen Kirchen, «Ekklesia» 1939, σελ. 141. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, Τὸ κῦρος τῆς ἱερωσύνης τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, 1940, σελ. 121 καὶ ἑξῆς)[2].

2. Ὁ καθηγητὴς Βασίλειος Ἀντωνιάδης, ἐν ἐφημερίδι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κρίνων τὴν μνημονευθεῖσαν διατριβὴν τοῦ Χρήστου Ἀνδρούτσου, διετύπωσε τὰς ἑπομένας τρεῖς θεμελιώδεις ἀρχάς: α) Ἡ δήλωσις τῆς σημερινῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, ὅτι δέχεται τὴν εἰδικὴν ἱερωσύνην, ὁσονδήποτε ἐπίσημος καὶ ἂν εἶναι, δὲν δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν πίστιν τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ἀντεπροσώπευον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ χειροτονήσαντες τὸν Πάρκερ καὶ τὴν ὁποίαν ἀντεπροσώπευε καὶ ὁ Πάρκερ χειροτονήσας ἐννέα ἐπισκόπους. Ἂν ἐκεῖνοι δὲν ἐδέχοντο εἰδικὴν ἱερωσύνην, ἡ ἀποστολικὴ διαδοχὴ ἔχει πλέον διακοπεῖ, καὶ δὲν ὠφελεῖ ἡ σημερινὴ πίστις. β) Ἡ ἄκυρος χειροτονία (ὡς καὶ πᾶν ἄλλο ἄκυρον μυστη-

Ἡ ἐπὶ τῆς βασιλίσσης Ἐλισσάβετ ἀποκατασταθεῖσα Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία ὑπέστη νέαν ἐπίθεσιν ἐκ μέρους τῆς ἀντιμεταρρυθμίσεως, πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ καθολικισμοῦ, ὡς ὄργανον δὲ ἐχρησιμοποιήθη ἡ Μαρία Στούαρτ, ἡ φυγὰς βασίλισσα τῆς Σκωτίας, ἐγείρασα ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ ἀγγλικοῦ θρόνου. Πρῶτον, διότι ἦτο ἐγγονὴ τῆς ἀδελφῆς τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἐρρίκου τοῦ Η′ Μαργαρίτας, γενομένης βασιλίσσης τῆς Σκωτίας (συζύγου Ἰακώβου τοῦ Δ′) δεύτερον, ὁ πάπας Παῦλος ὁ Δ′ (1559) εἶχε κηρύξει τὴν Ἐλισάβετ νόθον, ὡς τέκνον Ἐρρίκου τοῦ Η′ ἐκ τοῦ γάμου μετὰ τῆς Βόλεϋν, τὸν ὁποῖον ὁ πάπας ἐθεώρει ἄκυρον· τρίτον, ὁ πάπας Πίος ὁ Ε′ (1570) εἶχεν ἀφορίσει τὴν Ἐλισάβετ διὰ τὴν ἐπαναφορὰν τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἡ Μαρία Στούαρτ κατεδικάσθη εἰς θάνατον, ἀποκεφαλισθεῖσα διὰ πελέκεως, ἡ δὲ Ἐλισάβετ ἐξηκολούθησεν ἥσυχος τὴν βασιλείαν αὐτῆς. Τὰ μνημονευθέντα γεγονότα εἶχον ὁριστικώτερον ὠθήσει αὐτὴν εἰς τὸν προτεσταντισμόν. Ἡ Ἐλισάβετ, βασιλεύσασα σαράντα πέντε ἔτη, ἀπέθανεν ἄτεκνος καὶ ἄγαμος, διεδέχθη δὲ αὐτὴν ὁ υἱὸς τῆς Μαρίας Στούαρτ ὡς Ἰάκωβος Α′ (1603), βασιλεὺς ἤδη τῆς Σκωτίας, οὕτω δὲ ἐπῆλθεν ἕνωσις τῶν δύο βασιλείων. Τοῦτον διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κάρολος ὁ Α′ (1625). Ἀμφότεροι ἐκληρονόμησαν καὶ ἐνίσχυσαν τὰς ἀπολυταρχικὰς καὶ θεοκρατικὰς ἰδέας Ἐρρίκου τοῦ Η′ καὶ εἶχον τάσεις εἰς τὸν καθολικισμόν. Σύμβουλος καὶ συνεργάτης αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Γουλιέλμος Λὼδ (Laud, ἐπίσκοπος Λονδίνου 1628, ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας 1633), εἰσαγαγὼν νέα καθολικὰ στοιχεῖα εἰς τὴν λατρείαν καὶ τὴν θεολογίαν[3].

ριον) μόνον διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ μυστηρίου δύναται νὰ ἀρθῇ, οὐδεμία δὲ οἰκονομία εἶναι δυνατὸν νὰ ἄρῃ αὐτό, διότι ἄλλως ἡ οἰκονομία μεταβάλλεται εἰς μυστήριον καί, μάλιστα, εἰς τὸ μυστήριον τῶν μυστηρίων, ἀντικαθιστῶν οἱοδήποτε ἄλλο μυστήριον. Προκειμένου περὶ ἐγκύρου, ἀλλ' ἀντικανονικῆς χειροτονίας (οὐχὶ «ἀκύρου» ἀλλ' «ἀκυρωσίμου») δύναται νὰ ἰσχύσῃ οἰκονομία καὶ ἐφαρμογὴ οἱασδήποτε συμπληρωματικῆς τελετῆς. γ) Ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀποφαίνεται μόνον ὁσάκις πρόκειται νὰ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτὴν ἀλλόδοξοι κληρικοί, εἶναι φαινομενικὸς καὶ ἐσφαλμένος. Διότι μὲ τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον θὰ δεχθῇ αὐτούς, δεικνύει συγχρόνως ποίαν γνώμην ἔχει περὶ τῶν μυστηρίων τῆς ἀλλοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐφόσον δὲν ἐπαναλάβῃ τὸ μυστήριον τῆς χειροτονίας, κατ' ἀδήριτον λογικὴν ἀνάγκην, δεικνύει, ὅτι τὴν ἱερωσύνην τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης δὲν θεωρεῖ ἄκυρον, ἀλλ' ἔγκυρον, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἀποφεύγῃ νὰ τὸ ὁμολογήσῃ φανερά.

3. Ἐκ τῶν μεταβολῶν τῆς λατρείας ἀναφέρομεν τὴν σπουδαιοτέραν. Αἱ τῆς θείας εὐχαριστίας τράπεζαι, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς βασιλίσσης Ἐλισάβετ δὲν εἶχον πάλιν ὡρισμένην θέσιν, ἐστήθησαν μονίμως ὡς ἅγιαι τράπεζαι εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῶν ναῶν. Αἱ εἰς τὴν θεολογίαν μεταβολαί: Ἔγιναν δεκτὰ τὰ ἀγαθὰ ἔργα ὡς οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς σωτηρίας, ἐν δὲ τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ, μὲ ἀσαφείας, ἔγινε δεκτὴ ἡ πραγματικὴ παρουσία τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ (ἡ τοῦ Λουθήρου ἀντίληψις). Ἐνῷ τὸ 31ον ἄρθρον (τῶν 39 ἄρθρων) εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ἀπορρίπτει μόνον τὴν ἐκδοχὴν τῆς θείας εὐχαριστίας ὡς ἐξιλαστηρίου θυσίας, ὄχι δὲ καὶ τὴν ἐκδοχὴν αὐτῆς ἀορίστως ὡς θυσίας (προσφορᾶς εὐχῶν καὶ ἄλλων), τώρα ἡ θεία εὐχαριστία ἔγινε δεκτὴ ὡς «ἀναμνηστικὴ θυσία» (sacrifice commemorative). Herzog-Hauch, Realencyklopädie, τόμος 11, σελ. 309.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπῆλθε μεταβολὴ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ὁμολογία τῶν 42 καὶ τῶν 39 ἄρθρων τῆς Ἐκκλησίας ταύτης δὲν δέχεται τὴν ἱερωσύνην ὡς μυστήριον, ἤ, κατά τινας, δέχεται μὲν αὐτὴν ὡς μυστήριον, ἀλλ' ὄχι ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἱδρυθὲν (ἄρθρον 25ον). Πρῶτος ὁ κληρικὸς Ριχάρδος Μπάγκροφτ (Bancroft, βραδύτερον ἐπίσκοπος Λονδίνου καὶ ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας), ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Παύλου (Cross, 15 Φεβρ. 1579, ἐπὶ βασιλίσσης Ἐλισάβετ), διὰ λόγου πολεμῶν τοὺς Πουριτανοὺς (πρεσβυτεριανοὺς - ἴδε § 45), ἐκήρυξεν, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι ὡρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ὡς διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων· ἀρχικῶς μόνον αὐτοὶ ἔχουσι τὴν ἐξουσίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως καὶ χειροτονίαν, ἡ δὲ διακοπὴ τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς αἴρει ὁλοτελῶς τὸ ἱερατεῖον καὶ τὰ μυστήρια (ἐκτὸς τοῦ λόγου, τυπωθέντος μετὰ ταῦτα, μεταγενέστεραι συμπληρώσεις). Ἄλλοι ἠκολούθησαν αὐτόν. Ἀφετέρου ὁ ἔχων ἀνθρωπιστικὸν ἐνδιαφέρον βασιλεὺς Ἰάκωβος ὁ Α', συμφώνως πρὸς τὰς ἀπολυταρχικὰς καὶ θεοκρατικὰς ἰδέας αὐτοῦ, ἔγραψεν εἰς τὸν υἱὸν Κάρολον : «ὁ Θεὸς σὲ ἐδημιούργησε μικρὸν Θεὸν» (συγγραφὴ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Βασιλικὸν δῶρον» — αἱ λέξεις ἑλληνιστί, 1598). Οὕτω τὸ ἐπισκοπικὸν καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ἐθεωρήθησαν θείας προελεύσεως καὶ στενῶς πρὸς ἄλληλα συνδεδεμένα. Αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια τῆς λεγομένης «Ὑψηλῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας» (τὸ ὄνομα παρουσιάσθη μετὰ τὸ 1662), ἡ ὁποία συνεπληρώθη καὶ ἐπεκράτησε διὰ τοῦ μνημονευθέντος Καντερβουρίας Γουλιέλμου Λὼδ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀσκητικὸν πνεῦμα τῶν Πουριτανῶν, ἐξετιμῶντο ἰδιαιτέρως αἱ κοσμικαὶ ἀπολαύσεις καὶ συνιστῶντο ἐπιτρεπόμεναι τέρψεις, χοροί, σπὸρ καὶ τὰ ὅμοια (Book of Sports, ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως, 1618). Ὁ βασιλεὺς Κάρολος ὁ Α', κυβερνήσας ἕνδεκα ἔτη ἄνευ Βουλῆς, προὐκάλεσε τὴν ἀγγλικὴν ἐπανάστασιν (1642 - 49). Ὁ Καντερβουρίας Λὼδ ἐκαρατομήθη τῷ 1645, ὁ βασιλεὺς Κάρολος ἐκαρατομήθη τῷ 1649. Ἐκηρύχθη δημοκρατία (1649 - 1660, Κρόμβελλ), κατηργήθη ἡ Ὑψηλὴ Ἐκκλησία καὶ εἰσήχθη ἀμιγὴς καλβινισμός. Αἱ ἔριδες τῶν στρατηγῶν ἐπανέφερον τὴν βασιλείαν (Κάρολος ὁ Β', υἱὸς τοῦ καρατομηθέντος βασιλέως) καὶ τὴν Ὑψηλὴν Ἐκκλησίαν. Ἐπὶ Καρόλου τοῦ Β' (1660) καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰακώβου τοῦ Β' (1685) ἔγιναν σαφέστεραι αἱ πρὸς τὸν καθολικισμὸν τάσεις τῆς δυναστείας ταύτης (Στούαρτ). Ὁ πρῶτος ἀπέθανε καθολικός· ὁ δεύτερος ἤδη δοὺξ Ὑόρκης ἀνῆκε φανερὰ εἰς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν, γενόμενος δὲ βασιλεὺς ἐφάνη ἐπιδιώκων νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν καθολικισμὸν καὶ διὰ τοῦτο ἐξεθρονίσθη (1688). Εἰς τὸν θρόνον ὡς βασιλεὺς ἐκλήθη ὁ πρόεδρος τῆς Ὀλλανδικῆς δημοκρατίας Γουλιέλμος τῆς Ὀράγγης, ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφῆς καὶ γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρὶ τοῦ ἐκθρονισθέντος βασιλέως τῆς Ἀγγλίας. Οἱ μὴ δεχθέντες τὴν μεταβολὴν ταύτην καὶ μὴ δώσαντες ὅρκον εἰς τὸ νέον καθεστώς, ἑπομένως περισσότερον τῶν ἄλλων ῥέποντες εἰς τὸν

καθολικισμόν, ὠνομάσθησαν «᾽Ανώμοτοι». Ἡ ἐπικράτησις τῶν συνταγματικῶν θεσμῶν καὶ τῶν νέων ἰδεῶν ἐπέφερον ἐξασθένησιν τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς Ὑψηλῆς ᾽Εκκλησίας. Νέαν θρησκευτικὴν ζωὴν ἔδωσεν εἰς αὐτὴν ἡ ᾽Οξφόρδειος κίνησις (Τρακτάριοι, Πουσεῦται καὶ Τελετόφιλοι, ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς ιθ′ ἑκατονταετηρίδος καὶ ἑξῆς), περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος[4].

Οἱ Καλβινισταὶ τῆς *Γαλλίας* ὠνομάσθησαν «Οὐγενόττοι» (ἀπὸ τοῦ 1556, ὄνομα ἀγνώστου προελεύσεως καὶ σημασίας). Εἰς αὐτοὺς προσῆλθον μεγάλαι γαλλικαὶ οἰκογένειαι, ἡ θρησκευτικὴ διαφορὰ προσετέθη εἰς τὰς προϋπαρχούσας αἰτίας ἐρίδων τῶν εὐγενῶν — ἐσχηματίσθησαν δύο ἀντίθετοι πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ μερίδες. Τῶν καλβινιστῶν προΐστατο ἡ οἰκογένεια τῶν Βουρβόνων· τῶν καθολικῶν, ἡ οἰκογένεια τῶν Γκίζη (Guise). ᾽Εξερράγησαν οἱ Οὐγενοττικοὶ πόλεμοι κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ιστ′ ἑκατονταετηρίδος (1562 - 1598), ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα πρὸ τοῦ τριακονταετοῦς πολέμου τῆς Γερμανίας. Ἔν τινι διακοπῇ τῶν οὐγενοττικῶν πολέμων ἐπῆλθε συνεννόησις (Εἰρήνη τοῦ Ἁγίου Γερμανοῦ, 1570). Ὁ εἰκοσαετὴς βασιλεὺς Κάρολος ὁ Θ′ διὰ πολιτικοὺς λόγους ἐνεκαινίασεν ἀνθισπανικὴν καὶ φιλικὴν πρὸς τοὺς Οὐγενόττους πολιτικήν, παραμερισθείσης τῆς ἐπιρροῆς τῆς μητρὸς αὐτοῦ (Αἰκατερίνης τῶν Μεδίκων). Μάτην ὁ πάπας Πῖος ὁ Ε′ δι᾽ ἰδιαιτέρων ἀπεσταλμένων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ τάγματος τῶν ᾽Ιησουϊτῶν Βοργίας, ἐζήτησε νὰ ἐμποδίσῃ τὸν γάμον τοῦ Ἑρρίκου τῆς Ναβάρας, Βουρβόνου καὶ ἀρχηγοῦ τῶν καλβινιστῶν τῆς Γαλλίας, μετὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ βασιλέως Μαργαρίτας. Σύγκρουσις τῆς βασιλομήτορος καὶ τοῦ Οὐγενόττου ναυάρχου Κολυνύ, ἐπηρεάζοντος τὸν βασιλέα εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν πολιτικήν, προὐκάλεσεν ἀπόπειραν δο-

4. ᾽Απὸ τῆς βασιλίσσης ᾽Ελισάβετ ἐλήφθησαν μέτρα κατὰ τῶν καθολικῶν. Εἰς τοὺς ᾽Ιρλανδούς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν καθολικοί, ἐπεβλήθη ἡ ἀγγλικανικὴ ᾽Εκκλησία ὡς ἐπίσημος, τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα τῆς ᾽Ιρλανδίας ὡρίσθησαν διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ ἀγγλικανικοῦ κλήρου, οἱ δὲ ᾽Ιρλανδοὶ ἐξ ἰδίων διετήρουν τὸν καθολικὸν κλῆρον αὐτῶν (ἐπὶ ᾽Ελισάβετ, † 1603). Οἱ ἐπίλοιποι καθολικοὶ τῆς ᾽Αγγλίας ἀπεκλείσθησαν τῶν πολιτικῶν ἀξιωμάτων, διότι οἱ ἀναλαμβάνοντες αὐτὰ ὤφειλον νὰ δώσωσιν ὅρκον πίστεως εἰς τὴν ἀγγλικανικὴν ὁμολογίαν καὶ νὰ κοινωνήσωσι τῆς ἀγγλικανικῆς θείας εὐχαριστίας (Testakte, 1673, ὑπὸ τῆς Βουλῆς, ἐπὶ Καρόλου τοῦ Β′). Εἰς τοὺς καθολικοὺς τούτους τῆς ᾽Αγγλίας ἀπηγορεύθη ὁλοτελῶς ἡ θεία λατρεία καὶ δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἔχωσι ναούς, ἰδιαίτερα σχολεῖα καὶ νὰ λαμβάνωσι κληρονομίας (νόμοι ἐπὶ Γουλιέλμου τῆς ᾽Οράγγης, 1689 - 1702). Οἱ ᾽Ιρλανδοὶ ὡς καθολικοί, ἐστερήθησαν τῶν ἀστικῶν καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων, κατέστη δὲ εἰς αὐτοὺς δύσκολος ἡ ἄσκησις τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων (νόμοι ἐπὶ τῆς βασιλίσσης Ἄννης, 1702 - 1714). Βαθμηδὸν ἤρθησαν οἱ κατὰ τῶν καθολικῶν ἐν γένει νόμοι, ἡ δὲ ἀγγλικανικὴ ᾽Εκκλησία ἐν ᾽Ιρλανδίᾳ ἀπώλεσε τὸν χαρακτῆρα ἐπισήμου ᾽Εκκλησίας (1869). Ὁ παπικὸς ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Οὐεστμίνστερ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπικοινωνῇ ἀπ᾽ εὐθείας μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς ᾽Αγγλίας (ἀπὸ τοῦ 1688), ἀλλὰ τοῦτο ἐπετράπη τὸν Νοέμβριον τοῦ 1947 (τοῦ ἀρχιεπισκόπου μὴ χρησιμοποιήσαντος τὸν τοπικὸν προσδιορισμὸν Οὐεστμίνστερ).

λοφονίας τοῦ ναυάρχου, ἀλλ' ἀποτυχούσης, ἀπεφασίσθη ὁ φόνος τῶν ἐν Παρισίοις ἀρχηγῶν τῶν Οὐγενόττων. Τρομοκρατηθεὶς ὁ βασιλεύς, ὅτι ἐκινδύνευε νὰ χάσῃ τὸν θρόνον, ἔδωσε τὴν συγκατάθεσιν. Κατὰ τὴν νύκτα τῶν γάμων τοῦ Ἑρρίκου καὶ τῆς Μαργαρίτας (23]24 Αὐγούστου 1572), ἀμέσως μετὰ τὸ μεσονύκτιον, ἔκ τινος ναοῦ πλησίον τῶν ἀνακτόρων, διαταγῇ τῆς βασιλομήτορος, ἐδόθη διὰ κωδωνοκρουσίας τὸ σύνθημα τῆς σφαγῆς τῶν Οὐγενόττων, ἡ ὁποία ἔλαβεν εὐρύτερον χαρακτῆρα («Νὺξ τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου»). Ἐν Παρισίοις καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐσφάγησαν ἐν ὅλῳ περὶ τὰς εἴκοσι χιλιάδας. Μετὰ δέκα ἑπτὰ ἔτη εἰς τὸν θρόνον τῆς Γαλλίας ἦλθεν ὁ μνημονευθεὶς Ἑρρῖκος τῆς Ναβάρας (Ἑρρῖκος Δ', 1589). Ἵνα ἀναγνωρισθῇ ὡς βασιλεὺς ὑπὸ τῶν καθολικῶν ἠναγκάσθη ἐν τῷ προαστίῳ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου νὰ δηλώσῃ, ὅπως καὶ κατὰ τὴν νύκτα τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου, ὅτι προσχωρεῖ εἰς τὸν καθολικισμόν. Οὕτως ἠνοίχθησαν εἰς αὐτὸν αἱ πύλαι τῶν Παρισίων (1594). Διὰ τὴν θρησκευτικὴν μεταβολὴν ἐδικαιολογήθη, ὅτι «οἱ Παρίσιοι ἀξίζουσι μίαν λειτουργίαν». Ἑρρῖκος ὁ Δ', μείνας ἐσωτερικῶς καλβινιστὴς ὅσον καὶ πρότερον, ἐξέδωσε τὸ διάταγμα τῆς Νάντης (1598), διὰ τοῦ ὁποίου παρείχετο εἰς τοὺς προτεστάντας θρησκευτικὴ ἐλευθερία, ἐπιτρεπομένης τῆς λατρείας, ὅπου αὕτη ὑφίστατο (πλὴν ἐξαιρέσεών τινων). Παρείχοντο ἴσα ἀστικὰ δικαιώματα (εἴσοδος εἰς ὅλα τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα καὶ μικτὰ δικαστήρια) καὶ ὀχυραὶ θέσεις, ὡς ἐνέχυρα τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἀποφάσεων τούτων. Ἐπειδὴ ὁ καθολικισμὸς ἦτο ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους, δι' ὅλους τοὺς ὑπηκόους, ἴσχυεν ὁ περὶ γάμου παπικὸς νόμος, αἱ καθολικαὶ ἑορταὶ καὶ ἡ πληρωμὴ ὡρισμένων ποσῶν εἰς τὸν καθολικὸν κλῆρον. Αἱ διατάξεις αὗται ἦσαν ὑποχρεωτικαὶ καὶ εἰς τοὺς Προτεστάντας. Τὸ διάταγμα τῆς Νάντης ἐστοίχισεν εἰς τὸν Ἑρρῖκον τὸν Δ' τὴν ζωὴν αὐτοῦ, δολοφονηθέντα ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ravaillac, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε μὲν εἰς τὸ μοναχικὸν τάγμα τῶν Κιστερσιανῶν, ἀλλ' εἶχεν ἐμποτισθεῖ ὑπὸ τῶν ἰησουϊτικῶν ἰδεῶν. Τὸ διάταγμα τῆς Νάντης ἔμεινεν ἐν ἰσχύϊ. Οἱ καρδινάλιοι Ρισελιὲ († 1642) καὶ Μαζαρῖνος († 1661), ὡς πρωθυπουργοὶ τῆς Γαλλίας, ὁ μὲν πρῶτος ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΓ', ὁ δὲ δεύτερος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', παρεσκεύασαν ἐσωτερικῶς μὲν τὴν ἐφαρμογὴν ἀπολυταρχικῶν ἰδεῶν, ἐξωτερικῶς δὲ τὸ μεγαλεῖον τῆς Γαλλίας, ἡ ὁποία ἐδέσποσε τῆς Εὐρώπης, ὡς προηγουμένως ἡ Ἱσπανία. Ὑπὸ ἀπολυταρχικῶν καὶ θεοκρατικῶν ἰδεῶν ἐμπνεόμενος ὁ Λουδοβῖκος ΙΔ', ἐπεδίωξεν, ἀφενός, τὴν εἰς ἑαυτὸν συγκέντρωσιν τῆς πολιτείας, ἀφετέρου, τὴν πλήρη κυριαρχίαν τῆς πολιτείας ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας. Δι' ἀμφοτέρους τοὺς λόγους ἐζήτησε νὰ ἐξολοθρεύσῃ τοὺς Οὐγενόττους, διότι οὗτοι εἶχον πολιτικὴν δύναμιν καὶ ἦσαν ἐμπόδιον, ἵνα ἐν Γαλλίᾳ ἐπικρατήσῃ θρησκευτικὴ ἑνότης. Ὡς μέσον μὲν προσελκύσεως τῶν Οὐγενόττων εἰς τὸν καθολικισμὸν ἐχρησιμοποιοῦντο χρημα-

τικαὶ ἐπιχορηγήσεις ἐκ τοῦ μοναστηρίου τοῦ Κλουνιακοῦ, ὡς μέσον δὲ καταπιέσεως, αἱ «δραγονάται», ἤτοι ἡ ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν ἐγκατάστασις στρατιωτῶν (δραγόνων), οἱ ὁποῖοι ἐπεδίωκον ὁμαδικὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐνοίκων εἰς τὸν καθολικισμόν. Τέλος, ὁ Λουδοβῖκος ἦρε τὸ διάταγμα τῆς Νάντης (1685, ἐννενήκοντα περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ), μὲ τὴν δικαιολογίαν, ὅτι «τὸ μεγαλήτερον μέρος τῶν εἰς τὴν λεγομένην μετερρυθμισμένην θρησκείαν ἀνηκόντων ὑπηκόων εἶχεν ἀποδεχθεῖ τὴν καθολικήν». Ἀπηγόρευσεν ὁλοτελῶς τὸν προτεσταντισμὸν καὶ τὴν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἀναχώρησιν τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ. Ἐν τούτοις ἠδυνήθησαν νὰ φύγωσιν ὑπὲρ τὰς πεντακοσίας χιλιάδας, ὅπερ διὰ τὴν Γαλλίαν ὑπῆρξε μεγάλη ἀπώλεια. Ἦσαν μεμορφωμένοι, δραστήριοι καὶ εὔποροι, μέγα δὲ μέρος τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς Γαλλίας εὑρίσκοντο εἰς χεῖρας αὐτῶν. Εὗρον εὐμενῆ ὑποδοχὴν ἐν Ὁλλανδίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Ἡ Γαλλία ἐπισήμως κατέστη πάλιν καθολική, ἀλλ' ἐν τῷ κρυπτῷ διετηροῦντο Προτεστάνται («Ἡ Ἐκκλησία τῆς ἐρήμου», Ἀποκαλύψεως, 12, 6), μέχρις ὅτου Λουδοβῖκος ὁ ΙϚ' (1787), διὰ τοῦ διατάγματος τῶν Βερσαλλιῶν, ἐξησφάλισεν εἰς αὐτοὺς ἐλευθέραν ὕπαρξιν. Οἱ Προτεστάνται τῆς Γαλλίας ἦσαν καλβινισταί, ἀλλ' ὅτε, διὰ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' καὶ ἔπειτα διὰ τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος (1797), προσηρτήθησαν αἱ ἐπαρχίαι τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ρήνου ποταμοῦ, προσετέθησαν καὶ λουθηρανοί, ἐκ τῶν ὁποίων ὀλιγάριθμοι παρέμειναν καὶ μετὰ τὸ 1870, ὅτε ἡ Γαλλία ἀπώλεσε καὶ τὰς τελευταίας τῶν ἐπαρχιῶν τούτων, ἀλλ' οἱ ὁποῖοι ηὐξήθησαν διὰ τῆς μετὰ τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον προσαρτήσεως τῶν τελευταίων τούτων ἐπαρχιῶν.

ΣΗΜ. Ὁ λουθηρανισμὸς λίαν ἐνωρὶς διεδόθη εἰς τὴν Φιλλανδίαν, Λιβλανδίαν, Ἐσθονίαν καὶ Κουρλανδίαν, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν προτεσταντικαὶ χῶραι. Ἡ Λιβλανδία, ὑπαχθεῖσα ὑπὸ τοὺς Πολωνοὺς (1561), ὑπέστη δοκιμασίας ὑπὸ τῆς ἀντιμεταρρυθμίσεως, ἀλλ' ὅλαι αἱ χῶραι αὗται, πλὴν τῆς Κουρλανδίας, περιῆλθον εἰς τοὺς Σουηδοὺς (1629), ὅλαι δὲ μετὰ τῆς Κουρλανδίας περιῆλθον ἔπειτα εἰς τοὺς Ρώσσους (1721 καὶ 1795). Ἀπὸ τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἀπετέλεσαν ἀνεξαρτήτους δημοκρατίας (Λιβλανδία + Κουρλανδία = Λεττονία), ἀπὸ δὲ τοῦ δευτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου περιῆλθον κατ' οὐσίαν πάλιν εἰς τοὺς Ρώσσους. Ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Τρανσυλβανίᾳ ἐσχηματίσθησαν μεγάλαι λουθηρανικαὶ μειοψηφίαι. Ἐν Οὐγγαρίᾳ ὁ λουθηρανισμὸς περιωρίσθη εἰς τοὺς ἐν ταῖς πόλεσιν ἐγκατεστημένους Γερμανούς, ἐνῷ οἱ Μαγυάροι προσῆλθον εἰς τὸν καλβινισμὸν (1567). Τῆς Οὐγγαρίας διατελούσης ὑπὸ ἰδίους βασιλεῖς ἢ ὑπὸ τοὺς Ἁψβούργους, οἱ προτεστάνται ὑπέστησαν διωγμούς, ἀλλὰ διὰ τῆς εἰρήνης τῆς Βιέννης (1606) ἀπήλαυσαν θρησκευτικῆς ἐλευθερίας. Ἐν Τρανσυλβανίᾳ ὁ λουθηρανισμὸς ἐπίσης περιωρίσθη εἰς τοὺς ἐν ταῖς πόλεσιν ἐγκατεστημένους Γερμανούς, ἐνῷ οἱ Μαγυάροι καὶ Στσεκλέροι προσῆλθον εἰς τὸν καλβινισμόν. Τῆς

Τρανσυλβανίας εὑρισκομένης ὑπὸ τοὺς Οὔγγρους βασιλεῖς, οἱ προτεστάνται αὐτῆς ὑπέστησαν διωγμούς, οἱ ὁποῖοι ἔπαυσαν, ὅτε ἡ χώρα ἀπετέλεσεν αὐτόνομον ἡγεμονίαν (1557). Βραδύτερον περιῆλθεν εἰς τοὺς Ἀψβούργους (1602), ἀπὸ τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου περιῆλθεν εἰς τὴν Ρουμανίαν καὶ ἀπὸ τοῦ δευτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, κατὰ τὸ πλεῖστον, πάλιν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν. Ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις τῆς Εὐρώπης ὁ προτεσταντισμὸς κατ' ἀρχὰς εἶχε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπιτυχίας, ἀλλ' αὗται περιωρίσθησαν ὑπὸ τῆς ἀντιμεταρρυθμίσεως οὕτως, ὥστε μικραὶ μόνον μειοψηφίαι ὑπελείφθησαν ἢ ὁλοτελῶς ἐξηφανίσθησαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΙΔΕΣ ΚΑΙ ΑΙΡΕΣΕΙΣ ΕΝ ΤΗι ΠΑΠΙΚΗι ΚΑΙ ΤΗι ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΗι ΕΚΚΛΗΣΙΑι

C. Mirbt, Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus, ἔκδοσις τετάρτη, 1924. L. Mention, Documents relatifs aux rapports du Clergé avec le Royauté (1682—1789), 1893 καὶ ἑξῆς. René Rapin, Mémoires sur l'Eglise (1644—1669), ἔκδοσις L. Aubineau, 1865, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἰανσενισμοῦ. A. Gazier, Histoire générale du mouvement ianseniste, δύο τόμοι, 1922. P. Dudon, Notes et documents sur le Quiétisme (Recherches de science religieuse, 1912), P. Dudon, Le quiétiste espagnol M. Molinos, 1921. H. Ottius, Annales Anabaptistici, 1672. Wedel, Geschichte der Mennoniten, τέσσαρες τόμοι, 1900 καὶ ἑξῆς. C. Sandius, Bibliotheka Antitrianitarum 1684. Bibliotheka fratrum Polonorum, quos Unitarios vocant, ἔκδοσις A. Wissovatius, 1656 καὶ ἑξῆς. F. Trechsel, Die protestantischen Antitrinitarer, δύο τόμοι 1839 καὶ ἑξῆς. H. Tollin, Das Lehrsystem M. Servets, τρεῖς τόμοι 1876 καὶ ἑξῆς. A. Ritschl, Geschichte des Pietismus, 1880. P. Grünberg, Hauptschriften Ph. Speners (Bibliothek theologischer Klassiker, N° 21), 1889, W. Mahrholz, Der deutsche Pietismus (ἐκλογὴ ὁμολογιῶν καὶ λοιπῶν ἐκ τῆς 17ης καὶ 18ης ἑκατονταετηρίδος) 1921. M. Stähelin, Aufzeichnungen und Briefe von G. Fox, κατ' ἐκλογήν, μετάφρασις γερμανική, 1908.

Sammlungen der merkwürdigsten Schrifren der Aufhebung des Jesuitenordens, 1773. Codex juris ecclesiastici Josephini (μέχρι 1784), 1788 καὶ ἑξῆς. Kaiserliche Köngliche Verordnungen über Gegenstände in materiis publicoecclesiasticis (1770—1787), 1783 καὶ ἑξῆς. H. Franz, Studien Kirchl. Reform Joseph II. 1908. L. Helie, Les constitutions de la France 1879, ὅπου οἱ νόμοι τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. A. Theiner, Documents inédits relatifs aux affaires religieuses de la France (1790—1800), 1857 καὶ ἑξῆς. L. Le Grand, Les sources de l'histoire religieuse de la Révolution aux archives nationals, 1914. Documents sur la négociation du Concordat

(1800 καὶ 1801), 1891 καὶ ἑξῆς. G. Rheinland, Acta historiae ecclesiasticae saeculi XIX (1835—1837), 1838 καὶ ἑξῆς. E. Friedberg, Aktenstücke, die altkatholische Bevegung betreffende, mit einem Grundriss der Geschichte derselben 1876, I. Troxler, Die neuere Entwicklung des Altkatholizismus, 1908. N. Zinzendorf, Werke, ἐκδεδομένα μεμονωμένα ἢ ἐν συλλογαῖς, ὡς Theologische Bedenken, 1742, Aufsätze und Quellenpublick (Zeitschrift für Brüdergeschichte, 1907 καὶ ἑξῆς). «Bücher der Brüder», Abhandlungen und Dokumenten. G. Reichel, Die Anfänge Herrnhut's, 1922. O. Ultendörfer, Alt-Herrnhut, 1925. J. Wesley, Works, 1829 καὶ ἑξῆς. J. Wesley, The Journal (Ἡμερολόγιον), 1909 καὶ ἑξῆς. A selection of important and new letters, 1915. Standard Sermons, 1921. R. Church, The Oxford Movement (1833 - 1845), 1922. Y. Brilioth, The Anglican Revival, 1925. C. Webb, Religious Thought in the Oxford Movement, 1928. K. Nitzsch, Urkundenbuch der evangelischen Union, 1853. Studien zur Geschichte der neueren Protestantismus, ἐκδιδόμεναι ὑπὸ Hoffman καὶ Zscharnack, 1907 καὶ ἑξῆς. Quellenhefte, 1908 καὶ ἑξῆς. H. Hermelink, Das Christentum in der Menscheitsgeschichte von der französischen Revolution bis zur Gegenwart, τόμ. I, 1951. II, 1953. III, 1955. Ὁ τέταρτος τόμος δὲν ἐξεδόθη ἀκόμη.

§ 45. Ἐκκλησιαστικαὶ καὶ Θεολογικαὶ ἔριδες καὶ αἱρέσεις μέχρι τῆς Διαφωτίσεως.

Α'. ΕΝ ΤΗ ΠΑΠΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκος ΙΔ', ζητῶν τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν πολιτείαν, ἤτοι εἰς ἑαυτόν, ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν πάπαν. Ἀφορμὴν ἔδωσε τὸ δικαίωμα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὁ βασιλεύς, νὰ λαμβάνῃ τὰ εἰσοδήματα ὡρισμένων ἐπισκοπῶν κατὰ τὸ διάστημα τῆς χηρείας αὐτῶν (regalia temporalis) καὶ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο νὰ πληροῖ ἐν αὐταῖς τὰς κενουμένας ἐκκλησιαστικὰς θέσεις (regalia spiritualis). Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐστηρίζετο ἐπὶ ἐθίμου, διατηρηθέντος ἀπὸ τοῦ μεσαιῶνος, ἀλλὰ τὸ ἀνώτατον γαλλικὸν δικαστήριον (Parlement) ἐπεκύρωσε καὶ ἐπεξέτεινεν αὐτὸ ἐφ' ὅλων τῶν χηρευουσῶν ἐπισκοπῶν. Ὁ Λουδοβῖκος ἐξέδωσε σχετικὸν διάταγμα (1673). Δύο ἀπειθήσαντες ἐπίσκοποι κατεδιώχθησαν, τὸ δὲ ζήτημα ἤχθη πρὸ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ ΙΑ', ὁ ὁποῖος ἐπανειλημμένως προέτρεψε τὸν Λουδοβῖκον νὰ ἀνακαλέσῃ τὸ διάταγμα. Οὗτος ὄχι μόνον δὲν ὑπήκουσεν, ἀλλὰ καὶ συνεκάλεσε τοὺς ἐπισκόπους τῆς Γαλλίας εἰς σύνοδον ἐν Ρείμοις (1682), πρὸς καθορισμὸν τῶν ἐλευθεριῶν τῆς γαλλικανικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ὑπὸ τῆς συνόδου ἐκδοθὲν ἔγγραφον ἔφερε τὴν ἐπιγραφήν: «τέσσαρες προτάσεις τοῦ γαλλικανικοῦ κλήρου» (Quattuor propositio-

ones cleri gallicani), συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἱεροκήρυκος Βοσσουέτου. Κατ' αὐτάς, οἱ ἡγεμόνες ἐν τοῖς κοσμικοῖς ζητήμασιν εἶναι ἀνεξάρτητοι τῆς παπικῆς ἐξουσίας, ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἡ παπικὴ ἐξουσία περιορίζεται ὑπὸ τῆς αὐθεντίας τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἐν Γαλλίᾳ δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κανόνων τῆς γαλλικανικῆς Ἐκκλησίας, αἱ περὶ τῶν ζητημάτων τῆς πίστεως ἀποφάσεις τοῦ πάπα εἶναι ἀμετάβλητοι, ἂν τύχωσι τῆς ἐπιδοκιμασίας ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἔρις αὕτη μεταξὺ τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ πάπα διήρκεσε περίπου μίαν δεκαετίαν, ἀλλ' ὁ Λουδοβῖκος ἕνεκα τῶν πολιτικῶν περιστάσεων δὲν ἤθελε νὰ ἐξακολουθήσῃ αὐτήν. Ἑκατέρωθεν ἐδείχθη μετριοπάθεια. Ἡ γαλλικὴ ἱεραρχία ἠναγκάσθη νὰ δηλώσῃ, ὅτι αἱ προτάσεις τῶν γαλλικανικῶν ἐλευθεριῶν δὲν ἔγιναν ἀντικείμενον συσκέψεως καὶ ἀποφάσεως, ὁ δὲ πάπας σιωπηλῶς ἄφησε τὰ δικαιώματα τοῦ βασιλέως ἐπὶ τῶν χηρευουσῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ Λουδοβῖκος ἀνεκάλεσε τὸ ὑποχρεωτικὸν τῶν μνημονευθεισῶν τεσσάρων προτάσεων, ὄχι ὅμως καὶ αὐτὰς τὰς προτάσεις.

Ὁ *Ἰανσενισμὸς* ἔκειτο μεταξὺ τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς ἀντιμεταρρυθμίσεως, ἐστρέφετο κατ' ἀμφοτέρων καὶ εἶχε τὴν ἀξίωσιν, ὅτι ἐπανέφερε τὴν ἀρχαίαν καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Ὡς ἦτο ἑπόμενον, εἶχεν ὁμοιότητα καὶ πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν καὶ πρὸς τὴν ἀντιμεταρρύθμισιν, τὰς ὁποίας ἐπολέμει· ὁσάκις, δηλονότι, ἐπολέμει τὴν μεταρρύθμισιν ἐπλησίαζε τὴν ἀντιμεταρρύθμισιν καὶ ὁσάκις ἐπολέμει τὴν ἀντιμεταρρύθμισιν ἐπλησίαζε τὴν μεταρρύθμισιν. Εἰσηγηταὶ τοῦ Ἰανσενισμοῦ ἦσαν δύο φίλοι, ὁ Κορνήλιος Ἰανσένιος, καθηγητὴς καὶ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Ypern, ἐν Ὁλλανδίᾳ (1638), καὶ ὁ Ἰωάννης Βερζιὲ (Vergier), διατελέσας ἔπειτα ἡγούμενος τοῦ St. Cyran καὶ διὰ τοῦτο συνήθως μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀναφερόμενος. Ὁ Ἰανσένιος, ἐν συγγράμματι, ἐπιγραφομένῳ «Αὐγουστῖνος», ἀνενέωσε τὴν περὶ ἁμαρτίας καὶ χάριτος διδασκαλίαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τούτου πατρὸς (ἡ ἀρχέγονος δικαιοσύνη τῶν πρωτοπλάστων [1] δὲν ἦτο δῶρον ὑπερφυσικόν, ἀνήκουσα εἰς τὴν φύσιν τῶν πρωτοπλάστων· ὑπάρχει ἀπόλυτος προορισμός, ἄρα, προσέγγισις πρὸς τὸν προτεσταντισμόν). Τὸ ἔργον ἐξεδόθη δύο ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως. Ὁ Ἰωάννης Βερζιὲ ἐπεδίωκε τὴν μεταρρύθμισιν τῆς διοικήσεως καὶ τῆς θρησκευτικότητος (εὐσεβείας) τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐγκαταστὰς ἐν Παρισίοις, ἐξέδωσε σύγγραμμα ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Petrus Aurelius, ἤ, ἂν δὲν εἶναι ψευδώνυμον, ἔδωσεν εἰς ἄλλον συγγραφέα τὸ σχετικὸν ὑλικόν. Τὸ σύγγραμμα εἶχε τὴν ἐπιγραφήν: «Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας» (1631) καὶ ὑπεστήριζεν, ὅτι ὄχι ἡ παπική, ἀλλ' ἡ ἐπισκοπικὴ διοργάνωσις εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας (ἡ ἀπόρριψις τῆς παπικῆς

1. Ὑπέροχος βαθμὸς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς τελειότητος καὶ ἀθανασία τοῦ σώματος (Χρ. Ἀνδρούτσου, Συμβολική, 1930, σελ. 168).

ἐξουσίας ἀπετέλει συγχρόνως προσέγγισιν πρὸς τὸν προτεσταντισμόν). Γενόμενος πνευματικὸς τοῦ γυναικείου μοναστηρίου Port Royal (τοῦ τάγματος τῶν Κιστερσιανῶν), εὑρισκομένου πλησίον τῶν Παρισίων, κατέστησεν αὐτὸ κέντρον τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἰανσενίου καὶ ἑαυτοῦ, αἱ ὁποῖαι ἔτεινον εἰς τὴν ἐπιδίωξιν ἀνωτέρας θρησκευτικότητος, ὀλιγώτερον ἐξωτερικῆς καὶ περισσότερον ἐσωτερικῆς καὶ ἑπομένως περισσότερον ἀτομικῆς (ἡ ἐνίσχυσις τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας ἐπὶ περιορισμῷ τῆς ἐξωτερικῆς ἀπετέλει προσέγγισιν πρὸς τὸν προτεσταντισμόν). Περὶ τὸ μοναστήριον τοῦτο ἐσχηματίσθη κύκλος ἐξεχόντων προσώπων τῆς γαλλικῆς κοινωνίας, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκεν ὁ καθηγητὴς τῆς Σορβώνης Ἀντώνιος Ἀρνόλδος, τοῦ ὁποίου δύο ἀδελφαὶ προέστησαν τοῦ μοναστηρίου, ὁ ποιητὴς Ρακίνας, ὁ ἱστορικὸς Τιλλεμών, ὁ φιλόσοφος Πασκὰλ καὶ ἄλλοι. Ὅσοι διανοούμενοι Γάλλοι εἶχον θρησκευτικὸν ἐνδιαφέρον συνεκεντρώθησαν περὶ τοὺς Ἰανσενιστάς. Πολέμιοι τοῦ ἰανσενισμοῦ παρουσιάσθησαν οἱ Ἰησουῗται, ὡς ὑποστηρικταὶ τῆς κοινῆς εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς, τῆς εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς τῶν τύπων, ὄχι τῆς οὐσίας, καὶ ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἰανσενίου ἐξήγαγον πέντε προτάσεις, τὰς ὁποίας ἐθεώρουν ἀξιοκατακρίτους. Γάλλοι ἐπίσκοποι ἔστειλαν τὰς προτάσεις ταύτας εἰς τὸν πάπαν Ἰννοκέντιον τὸν Ι΄, ὁ ὁποῖος κατεδίκασεν αὐτὰς (1653). Ὁ Πασκὰλ ἔγραψε τὰς «Ἐπαρχιακὰς Ἐπιστολὰς» (Lettres provinciales, 1656), διὰ τῶν ὁποίων ἐπολέμησε τοὺς Ἰησουῗτας. Οἱ Ἰανσενισταὶ ἦσαν κατὰ τῶν ἀπολυταρχικῶν καὶ θεοκρατικῶν ἰδεῶν, διὰ τοῦτο ὁ Λουδοβῖκος ΙΔ΄ ἐπανειλημμένως κατεδίωξεν αὐτούς, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἠναγκάσθησαν νὰ φύγωσιν εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ἡ ἔρις ἀνενεώθη ἀρχὰς τῆς ιη΄ ἑκατονταετηρίδος. Ἀφορμὴν ἔδωσε τὸ ἔργον τοῦ Πασχασίου Κεννὲλ (Quesnel, 1692), τὸ ὁποῖον ἦτο γαλλικὴ μετάφρασις τῆς Καινῆς Διαθήκης μετὰ σχολίων. Ἐν τοῖς σχολίοις τούτοις ὑπῆρχον ἰανσενιστικαὶ ἰδέαι. Ὁ Λουδοβῖκος ΙΔ΄ ἀπηγόρευσε τὸ βιβλίον καὶ ἐζήτησε παρὰ τοῦ πάπα τὴν καταδίκην προτάσεων ἐξ αὐτοῦ (101), τὰς ὁποίας εἶχε συλλέξει ὁ Ἰησουῗτης πνευματικὸς τοῦ βασιλέως Père La Chaise. Ὁ πάπας Κλήμης ὁ ΙΑ΄, διὰ βούλλης, κατεδίκασεν αὐτὰς (1713), τοὺς δὲ μὴ δεχθέντας τὴν παπικὴν βοῦλλαν ἀφώρισεν. Οὗτοι ἦσαν πολλοὶ Γάλλοι κληρικοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῶν Παρισίων καρδινάλιος Noailles, οἱ ὁποῖοι ἔκαμον ἔκκλησιν εἰς οἰκουμενικὴν σύνοδον, συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας τῶν Ἰανσενιστῶν καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας τῶν ἐλευθεριῶν τῆς ἀρχαίας γαλλικανικῆς Ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀνανεωθεῖ ἐπὶ Καρόλου τοῦ Ζ΄ ἐν Bourges (1438) καὶ ὑπὸ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ΄ ἐν Ρείμοις (1682). Μετὰ τῶν μὴ δεχθέντων τὴν παπικὴν βοῦλλαν ἦτο τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων καὶ τὸ ἀνώτατον γαλλικὸν δικαστήριον (Parlement), ἀλλὰ τοῦτο βραδύτερον ἐδέχθη τὴν παπικὴν βοῦλλαν καὶ κατέστησεν αὐτὴν νόμον τοῦ κράτους (1720 καὶ 1730). Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῶν Παρισίων ὑπετάγη, ἄλλοι δὲ ἠναγκάσθη-

σαν νὰ φύγωσιν εἰς τὰς Κάτω Χώρας. Ἡ καταδίκη τοῦ ἰανσενισμοῦ εἶναι ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν οἱ Γάλλοι διανοούμενοι ἔκτοτε ἀπεμακρύνθησαν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐν γένει τῆς θρησκείας. Ἡ Γαλλικανικὴ Ἐκκλησία δὲν ἔφθασεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν πάπαν, αἱ γαλλικανικαὶ ἐλευθερίαι ἐκοιμήθησαν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα αὐτῶν δὲν ἐξέλιπεν.

Ἡσυχασμὸς (Quietismus), ἄλλο ὄνομα τοῦ μυστικισμοῦ, συγκέντρωσις εἰς τὴν ἐσωτερικὴν εὐσέβειαν, ἄμεσος ἐπικοινωνία μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἕνωσις μετ' αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος ὁ ἡσυχασμὸς ἐκ τῶν μοναχῶν εἰσεχώρησεν εἰς τοὺς κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς τῆς Δύσεως. Ἡ διάδοσις αὕτη σχετίζεται μὲ τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπεκράτησε διὰ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ (τόνωσις τῆς ἐσωτερικῆς εὐσέβειας). Οἱ κληρικοὶ καὶ μάλιστα οἱ λαϊκοὶ περιώριζον κατὰ τὸ πλεῖστον ἢ ἀπέρριπτον ὁλοτελῶς τὰ ἐκστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ἡσυχασμοῦ (ἐκστάσεις, ὁράσεις) καὶ συνεδύαζον αὐτὸν μὲ τὰς ἀνάγκας τοῦ καθ' ἡμέραν βίου. Ὁ τοιοῦτος ἡσυχασμὸς εὗρε μεγάλην διάδοσιν, διότι ἱκανοποίει τὴν ἀνάγκην τῆς ψυχῆς νὰ φθάσῃ τὸν Θεὸν δι' ἰδίων μέσων, ἀλλὰ συγχρόνως ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητος πνευματικός τις ὁδηγός, ὅπερ ἀποτελεῖ ἀντίφασιν. Σημεῖον, ὅτι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἔζων εἰς ἐποχὴν ἀντιφατικήν. Ἐπέδρα, ἀφενός, τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα τῆς ἀναγεννήσεως καὶ τῆς μεταρρυθμίσεως, τὸ ὁποῖον ἀπῄτει ἀτομικὴν θρησκευτικότητα, ἀφετέρου, τὸ συντηρητικὸν πνεῦμα τῆς ἀντιμεταρρυθμίσεως, τὸ ὁποῖον ἀπῄτει ἐπίβλεψιν καὶ ὑποταγήν. Εἰς τὰς θρησκευτικὰς ταύτας ἀνάγκας τοῦ καθολικοῦ κόσμου ἀνταπεκρίθη ὁ ἡσυχασμὸς τοῦ *Μιχαὴλ Μολίνου.* Οὗτος κατήγετο ἐξ εὐγενοῦς ἱσπανικῆς οἰκογενείας, ἐσπούδασεν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ θεολογίαν καὶ ἔπειτα ἐχρημάτισεν ἱερεὺς καὶ πνευματικὸς ἐν Ρώμῃ παρὰ ταῖς καλλιτέραις οἰκογενείαις. Ἐξέδωσεν «Ὁδηγὸν πνευματικὸν» (Quida spirituale, 1675), ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνέπτυξεν ἄκρας μυστικὰς ἰδέας. Εὗρε μεγάλην διάδοσιν καὶ ἀπέκτησε πολλοὺς ὀπαδούς, ἀλλ' ἐπολεμήθη διὰ συγγραφῆς τοῦ διακεκριμένου Ἰταλοῦ ἱεροκήρυκος Παύλου Σένιερι (Segneri), ὁ ὁποῖος, ὡς Ἰησουΐτης, ἦτο ὑποστηρικτὴς τῆς κοινῆς εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς. Ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις ἀπέρριψε τὰς κατηγορίας τοῦ Σένιερι, ὁ δὲ πάπας Ἰννοκέντιος ὁ ΙΑ' ἦτο προσωπικὸς φίλος τοῦ Μολίνου. Ὁ Ἰησουΐτης Père La Chaise, πνευματικὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', παρεκίνησεν αὐτὸν νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὸν πάπαν ἀπορίαν διὰ τὴν στάσιν αὐτοῦ. Ἐπῆλθε μεταβολή. Κατὰ τὰς ἀνακρίσεις τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως εὑρέθησαν ἐν τῇ κατοικίᾳ τοῦ Μολίνου εἴκοσι χιλιάδες ἐπιστολαὶ ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου, δεικνύουσαι τὴν μεγάλην διάδοσιν τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ. Ὁ ἄκρος μυστικισμὸς τοῦ Μολίνου ἔφερεν εἰς συμπεράσματα ἐπικίνδυνα διὰ τὴν καθιερωμένην ἐκκλησιαστικὴν εὐσέβειαν καὶ κατεδικάσθη ὡς αἵρεσις,

ὁ δὲ πάπας ἐπεκύρωσε τὴν καταδίκην (1687). Ὁ Μολῖνος, φέρων ἔνδυμα μετανοίας, ἀπεκήρυξεν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ τὰς εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένας κακοδοξίας, ἀλλὰ κατεδικάσθη εἰς ἰσόβιον εἱρκτὴν ἐν μοναστηρίῳ, ὅπου ἀπέθανεν (1697). Ἐκ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ πολλοὶ ἐφυλακίσθησαν, τινὲς δὲ ἐθανατώθησαν. Ὁ ἄκρος μυστικισμὸς τοῦ Μολίνου ἔχει τρία στάδια. Τὸ πρῶτον στάδιον, τὸ τῶν ἀρχαρίων, ἄρχεται διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀποσπάσεως («ἐξωτερικῆς νεκρώσεως») καὶ τῆς προσηλώσεως τοῦ νοῦ εἰς τὸν Θεὸν (meditatio, μελέτη). Ἡ προσευχὴ καὶ ἡ ἐξομολόγησις συντελοῦσιν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην καὶ ἡσυχίαν. Κατὰ τὸ δεύτερον στάδιον παύει ἡ ἐργασία τοῦ νοῦ («ἐσωτερικὴ νέκρωσις»), χωρὶς ὅμως νὰ ἀρθῇ ἡ αὐτοσυνείδησις καὶ ἡ αὐτενέργεια, καὶ ἐπιτυγχάνεται ἄμεσος ἀπόλαυσις τοῦ Θεοῦ (contemplatio activa), ὁποία εἶναι ἡ τῶν ἐν οὐρανῷ δικαίων (actus purus, ἐνέργεια καθαρά), διαφέρουσα ἐκείνης κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ δίκαιοι ἀπολαύουσι τὸν Θεὸν «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον», ἡμεῖς δὲ ἐν σκοτεινῇ πίστει. Ἡ θεία εὐχαριστία συμπληροῖ τὴν ἕνωσιν καὶ ἀπόλαυσιν τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὸ τρίτον στάδιον ἐπέρχεται ὁλοτελὴς ἀναστολὴ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἡ ψυχὴ περιπίπτει εἰς γλυκὺν καὶ εἰρηνικὸν ὕπνον ἤ, μᾶλλον, εἰς κατάστασιν μεταξὺ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται μὲν ἀπόλαυσιν, δὲν ἐννοεῖ ὅμως, τὶ ἀπολαμβάνει (contemplatio passiva). Οὕτως εὑρίσκεται ἡνωμένη μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἂν θέλῃ τις νὰ μεταχειρισθῇ νεωτέρους ὅρους, κατὰ μὲν τὸ δεύτερον στάδιον ὑπάρχει συνειδητὴ ὄχι διὰ τοῦ νοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦ συναισθήματος ἀπόλαυσις, κατὰ δὲ τὸ τρίτον στάδιον, διὰ τοῦ ὑποσυνειδήτου. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Μολίνου ἐδείκνυον ὑπερβολικὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας ἐπὶ παραμελήσει τῆς ἐξωτερικῆς, περιφρόνουν τὴν δημοσίαν λατρείαν τῆς ἐκκλησίας, τὰς τελετὰς (ἱεροτελεστίας) αὐτῆς, τὴν λειτουργίαν (θείαν εὐχαριστίαν), τὰς εἰκόνας, τὰ ἅγια λείψανα καὶ τὰ ὅμοια. Ὁ Μολῖνος κατηγορήθη, ὅτι ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ὡδήγει εἰς τὸν προτεσταντισμόν. Ἡ γοητεία ὅμως τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ ἦτο ἡ ἑπομένη. Ἐδίδασκε τοὺς ἀνθρώπους νὰ κρατῶσι τὴν ψυχὴν αὐτῶν εἰς τὸ ὑψηλὸν ἐκεῖνο σημεῖον τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἑνώσεως, ὥστε εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου, τοὺς πειρασμοὺς καὶ τὰς δυσκόλους περιστάσεις νὰ ἐμβλέπωσι τὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ, κατανοῶσι τοὺς παιδαγωγικοὺς αὐτοῦ σκοποὺς καὶ διατηρῶσι τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην. Ὡμοίαζον μὲ ὄρος ὑψηλόν, εἰς τοῦ ὁποίου τὰς κλιτύας ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἐκσπάσωσι καταιγίδες καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ ζόφος, ἀλλ' εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου ἐπεκράτει αἰθρία καὶ ἔλαμπεν ὁ ἥλιος.

Β'. ΕΝ Τῌ ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚῌ ΕΚΚΛΗΣΙᾼ

Ἐν Γερμανίᾳ οἱ ἄκροι ὀπαδοὶ τοῦ Λουθήρου ἀπεμακρύνθησαν αὐτοῦ, ὡς συντηρητικοῦ. Ἔφθασαν εἰς ἐνθουσιαστικὰς τάσεις (ψυχικὴν καὶ νευρικὴν διέγερσιν), διὰ τὰς ὁποίας κυρίως διεκρίθησαν οἱ προφῆται τῆς πόλεως Τσβίκαου καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Θωμᾶς Μύντσερ. Ὅμοιαι τάσεις παρουσιάσθησαν καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ (ἐν Ζυρίχῃ) εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Ζβιγγλίου. Καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ δεύτεροι κατεπολέμουν τὸν νηπιοβαπτισμόν, διότι ἀντέβαινεν εἰς τὴν ἐκ πίστεως σωτηρίαν (τὰ νήπια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωσι πίστιν), ἀλλ' οἱ δεύτεροι εἰσήγαγον τὸν ἀναβαπτισμὸν (ἀπὸ τοῦ 1524), ὁ ὁποῖος βαθμηδὸν ἐπεκράτησεν εἰς ὅλους τοὺς ὀπαδοὺς τῆς τάσεως ταύτης. Ὠνομάσθησαν «Ἀναβαπτισταί». Ἀπετέλεσαν αὐτοτελεῖς κοινότητας ἄνευ ἀρχηγῶν, τῆς κοινότητος ἐχούσης τὴν ἐξουσίαν. Προσέβαλλον τοὺς ἄλλους Προτεστάντας εἰς δύο θεμελιώδεις αὐτῶν διδασκαλίας, τὴν περὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τὴν περὶ τῆς ἐκ πίστεως σωτηρίαν. Οἱ ἄλλοι Προτεστάνται, ἂν καὶ ἐφρόνουν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐπικοινωνῇ ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ Θεοῦ («προσωπικὴ θρησκευτικότης»), ἐν τούτοις ἐδέχοντο, ὅτι ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψεν ἑαυτὸν καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ τὴν ἀνωτάτην αὐθεντίαν. Οἱ Ἀναβαπτισταὶ ἐνέμενον αὐστηρότερον εἰς τὴν «προσωπικὴν θρησκευτικότητα», ἐδέχοντο ὅτι ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει ἑαυτὸν καὶ τὴν θέλησιν αὐτοῦ ἀπ' εὐθείας εἰς ἕκαστον πιστὸν διὰ τῆς «θείας ἐλλάμψεως» (ἕκαστος θεόπνευστος), ἡ δὲ Ἁγία Γραφὴ εἶναι ἁπλῶς ἡ εἰς ἄλλους ἀρχαιοτέρους πιστοὺς γενομένη θεία ἀποκάλυψις. Ἡ «θεία ἔλλαμψις», ὡς ἄμεσος μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐπικοινωνία, εἶναι ἀνωτέρα καὶ αὕτη ἀποτελεῖ τὴν ἀνωτάτην αὐθεντίαν ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς, ἡ δὲ Ἁγία Γραφὴ ἔχει δευτερεύουσαν καὶ βοηθητικὴν μόνον σημασίαν. Ἡ Ἁγία Γραφὴ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἄμεσον ἀποκάλυψιν εἶναί τι ἐξωτερικὸν καὶ ξένον πρὸς ἡμᾶς, εἶναί τι ὑλικόν, τὸ νὰ ἐκλαμβάνῃ δέ τις αὐτὴν ὡς τὴν ἀνωτάτην αὐθεντίαν, καταστρέφει τὸν ἄμεσον καὶ ἐσωτερικὸν χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ φέρῃ ἡ θρησκευτικότης, καὶ εἶναι οἱονεὶ εἷς ἄλλος νέος πάπας τεθεὶς εἰς τὴν θέσιν τοῦ παλαιοῦ. Ὅπως οἱ Προτεστάνται ἀφήρεσαν τὸν πάπαν καὶ εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ ἔθεσαν τὴν Ἁγίαν Γραφήν, οὕτως οἱ Ἀναβαπτισταὶ ἀφήρεσαν καὶ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ εἰς τὴν θέσιν αὐτῆς ἔθεσαν τὴν ἄμεσον ἀποκάλυψιν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκ πίστεως σωτηρίαν, οἱ Ἀναβαπτισταὶ ἐφρόνουν, ὅτι εἶναι μὲν κατ' ἀρχὴν ὀρθή, ἀλλ' οἱ Προτεστάνται δὲν εἶχον τὴν πρέπουσαν περὶ ταύτης ἀντίληψιν. Κατὰ τοὺς Ἀναβαπτιστάς, ἡ ἁπλῆ πίστις δὲν εἶναι ἀρκετὴ πρὸς σωτηρίαν, ἀλλὰ χρήζει συμπληρώσεως. Ἀπαιτεῖται νὰ συναισθανθῇ τις τὴν δυσκολίαν τῆς σωτηρίας, τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διατρέχει νὰ καταδικασθῇ εἰς αἰώνιον τιμωρίαν, καὶ νὰ δοκιμάσῃ

ἕνεκα τούτου τὴν ἀγωνίαν. Τὴν ἀγωνίαν ταύτην ὠνόμαζον «σταυρόν», ὡς ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀγωνίαν τοῦ Χριστοῦ. Πρέπει τις νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τότε ἡ πίστις λαμβάνει τὸν πρέποντα χαρακτῆρα καὶ καθίσταται πράγματι σώζουσα. Τὸ νὰ ἀφίνῃ τις νὰ ὑπονοηθῇ, ὅτι δι' ἁπλῆς καὶ συνήθους πίστεως ἐπιτυγχάνεται ἡ σωτηρία, καθιστᾷ τὴν σωτηρίαν παιδαριώδη, φέρει εἰς κίνδυνον τὴν σοβαρότητα αὐτῆς καὶ ἑπομένως αὐτὴν ταύτην τὴν σωτηρίαν. Ἐν Γερμανίᾳ ἡ πόλις Μύνστερ ἀπέβη ἡ ἀκρόπολις τοῦ ἀναβαπτισμοῦ (1534]35). Ἡ πόλις περιῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀναβαπτιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἐζήτουν νὰ μεταβάλωσιν αὐτὴν εἰς τὴν «οὐράνιον Ἱερουσαλήμ», διὰ τῆς ἐκδιώξεως τῶν ἀντιφρονούντων καὶ κατακαύσεως ὅλων τῶν βιβλίων, πλὴν τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Εἰσήγαγον τὴν κοινοκτημοσύνην, τὸ μὲν ἕνεκα τῆς πολιορκίας, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρέθησαν ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, τὸ δὲ ἐκ λόγων θρησκευτικῶν. Ἐφρόνουν, ὅτι ἡ ἀποστολικὴ κοινότης εἶχεν ὅλα ἀνεξαιρέτως κοινὰ (Πράξεων 2,44. 4,32) καὶ ὅτι ἡ ἵδρυσις τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ θὰ ἐπανέφερε τὴν παραδείσιον ἐκείνην ἐποχὴν τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων. Ἔφθασαν καὶ εἰς ἀντινομιστικὰς ἰδέας καὶ πράξεις (τὸ κακὸν εἶναι ἀγαθόν). Μετ' ὀλίγον οἱ Ἀναβαπτισταὶ ἀπώλεσαν τὴν πόλιν καὶ ἐτιμωρήθησαν αὐστηρῶς. Οἱ ἀρχηγοὶ ὑπέστησαν βασανιστήρια, ἡμιθανεῖς ἐτέθησαν ἐν σιδηροῖς καλαθίοις καὶ ἐκρεμάσθησαν ἐκ τοῦ κωδωνοστασίου τῆς ἐκκλησίας, ὅπου τὰ ὀστᾶ αὐτῶν ἔμειναν μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος (1881). Κατὰ τῶν Ἀναβαπτιστῶν διεξήχθησαν γενικώτεροι διωγμοὶ ἐν προτεσταντικαῖς καὶ μάλιστα ἐν καθολικαῖς χώραις. Παρά τινι μερίδι τῶν Ἀναβαπτιστῶν ὑπεχώρησαν αἱ ἐνθουσιαστικαὶ τάσεις. Τὴν μερίδα ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ ἐξ Ὁλλανδίας πρώην καθολικὸς ἱερεὺς Μέννων († 1559), οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ὁποίου ἐκλήθησαν Μεννωνῖται. Διεδόθησαν ἐν Ὁλλανδίᾳ καὶ τῇ Βορείῳ Γερμανίᾳ. Διετήρησαν τὴν ἀπόρριψιν τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ καὶ ἑπομένως τὸν ἀναβαπτισμόν. Ἐξ ἐπιδράσεως αὐτῶν προέκυψαν οἱ «Βαπτισταὶ» τῆς Ἀγγλίας (ἀρχὰς ιζ' ἑκατονταετηρίδος). Δέχονται τὴν «θείαν ἔλλαμψιν» (τὴν ἄμεσον εἰς ἕκαστον θείαν ἀποκάλυψιν), ἐπικειμένην τὴν δευτέραν παρουσίαν καὶ χιλιαστικὰς ἰδέας. Οἱ Μεννωνῖται καὶ οἱ Βαπτισταὶ ὑφίστανται μέχρι σήμερον.

Ὅπως οἱ Ἀναβαπτισταί, οὕτω καὶ οἱ Ἀντιτριαδικοὶ ἐχώρουν πέραν τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου. Δὲν ἔθιγον μόνον τὰ περὶ σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ Θεοῦ δόγμα. Προέκυψαν ἐξ ἐπιδράσεως τῶν ἀνθρωπιστῶν καὶ τῶν ἀναβαπτιστῶν. Ὁ *Μιχαὴλ Σερβέτος,* Ἱσπανὸς τὴν καταγωγήν, ἐσπούδασεν ἐπί τι διάστημα θεολογίαν, ἔπειτα ἐν Βιέννῃ τῆς Γαλλίας, ὡς ἰατρὸς τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς πόλεως ταύτης. Πρὶν σπουδάσῃ τὴν ἐπιστήμην ταύτην εἶχεν ἐκδώσει τὴν νεανικὴν αὐτοῦ συγγραφὴν «Περὶ τῶν πλανῶν τῆς Τριάδος» (De Trinitatis erroripus, 1531, καὶ δύο συμπληρώματα) ὡς ἰατρὸς δὲ συνέταξε τὸ κύριον αὐτοῦ

σύγγραμμα «Ἐπανόρθωσις τοῦ χριστιανισμοῦ» (Christianismi restitutio, 1545). Ἐφρόνει, ὅτι ἡ περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος διδασκαλία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ τῶν μεταρρυθμιστῶν τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος δὲν εὑρίσκεται ἐν ἁρμονίᾳ μετὰ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἐδέχετο περὶ τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν, ὑπενθυμίζουσαν τὴν διδασκαλίαν τῶν τροπικῶν μοναρχιανῶν. Πρὸς τούτοις ἦτο πανθεϊστής, ταυτίζων τὸν Θεὸν μὲ τὸν κόσμον. Ὁ Σερβέτος, προσωπικῶς γνωστὸς μετὰ τοῦ Καλβίνου, ἐκ Παρισίων, εἶχε μετ' αὐτοῦ ἐπί τι διάστημα ἀλληλογραφίαν (1545 - 1546), τὴν ὁποίαν διέκοψεν ὁ Καλβῖνος. Ἡ Γενεύη, ὅπου ὁ Καλβῖνος διέμεινε, κατέστη κέντρον διώξεως τοῦ Σερβέτου. Πρόσφυξ Γάλλος, φίλος τοῦ Καλβίνου, κατήγγειλεν ἐκ Γενεύης τὸν Σερβέτον, μέσον καθολικοῦ ἐξαδέλφου, διαμένοντος ἐν Γαλλίᾳ. Ὁ Καλβῖνος ἦτο ἐν γνώσει τῆς καταγγελίας, αὐτὸς δὲ παρέσχε τὰ ἐνοχοποιητικὰ στοιχεῖα, ἐπιστολὰς τοῦ Σερβέτου καὶ ἄλλα χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα εἶχε λάβει παρ' αὐτοῦ. Ἀλλ' εἰς τί ἐχρειάζοντο ἐνοχοποιητικὰ στοιχεῖα, ἀφοῦ ὁ Σερβέτος εἶχεν ἐκδώσει ἀντιτριαδικὰς συγγραφάς; Μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πρώτου ἔργου ἠναγκάσθη νὰ ἀλλάξῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὀνομασθεὶς Βιλλανοβᾶνος, καὶ μὲ αὐτὸ ἦτο τώρα γνωστός, τὸ δεύτερον δὲ σύγγραμμα ἐξεδόθη ἀνωνύμως. Ἐχρειάζοντο, ἄρα, ἐνοχοποιητικὰ στοιχεῖα. Ὁ Σερβέτος συνελήφθη ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως, ἀλλὰ κατώρθωσε νὰ δραπετεύσῃ, παραδόξως δὲ κατέφυγεν εἰς Γενεύην, ὅπου, κατὰ διαταγὴν τοῦ Καλβίνου, συνελήφθη ἐκ δευτέρου καὶ ἐφυλακίσθη. Παρακινηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Καλβίνου καὶ τῆς ἐν τῇ φυλακῇ κακῆς μεταχειρίσεως, ἐπετέθη ἐπὶ δικαστηρίῳ σφοδρῶς κατὰ τοῦ Καλβίνου, ἰσχυρισθείς, ὅτι αὐτὸς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὑπόδικος, καταδικασθῇ καὶ ἐκδιωχθῇ τῆς πόλεως. Ὁ Σερβέτος καταδικάσθη εἰς θάνατον καὶ ἐκάη ζῶν (1553), μέχρι τελευταίας στιγμῆς ἀρνηθεὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ φρονήματα αὐτοῦ. Ἀντιτριαδικοὶ ἦσαν καὶ Ἰταλοὶ λόγιοι, οἱ ὁποῖοι ἐζήτουν νὰ ἀπαλλαγῶσι τῆς καθολικῆς δογματικῆς. Ἀνεγνώριζον τὴν αὐθεντίαν μόνον τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐθεώρουν, ὅτι ἡ περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος διδασκαλία ἀντιβαίνει εἰς αὐτὴν καὶ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον. Ἡ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἀντίληψις αὐτῶν ὡμοίαζε πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν δυναμικῶν μοναρχιανῶν. Ἐφρόνουν, ὅτι τὰ μυστήρια εἶναι ἁπλαῖ τελεταί, δυνάμεναι νὰ διατηρηθῶσιν ὡς ἀρχαῖα ἔθιμα. Εἷς τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἀντιτριαδικῶν τούτων ἦτο ὁ Λαίλιος Σωκκῖνος, νομικός. Οἱ ἀντιτριαδικοί, μὴ δυνηθέντες νὰ διατηρηθῶσιν ἐν Ἰταλίᾳ, μετέβησαν εἰς τὴν Ἑλβετίαν καὶ ἐκεῖθεν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σερβέτου, εἰς Πολωνίαν, ὅπου εὗρον κατάλληλον ἔδαφος. Ἤκμαζον τὰ ἀνθρωπιστικὰ γράμματα, ἡ βασίλισσα ἦτο Ἰταλὶς (Βόνα τῶν Μεδιολάνων, σύζυγος Σιγισμούνδου τοῦ Α', † 1548) καὶ ἐπροστάτευε τοὺς συμπατριώτας αὐτῆς, ἡ ἀριστοκρατία ἦτο μεμορφωμένη, εἶχεν ἐλευθέραν κατ' οἶκον θείαν λατρείαν καὶ ἦτο εὐπρόσιτος εἰς θρησκευτικὰς ἰδιορρυθμίας. Οἱ ἀντιτριαδικοὶ

ἀπέκτησαν ὀπαδούς. Ἐσχηματίσθη ἰδιαιτέρα κοινότης (1565), ἀλλ' αὕτη διῃρέθη εἰς δύο μερίδας, τῶν ὁποίων ἡ μὲν ἠρνεῖτο τὸ ὁμοούσιον τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα («Ἀρειανοί»), ἡ δὲ ἐν γένει ἠρνεῖτο τὴν προΰπαρξιν τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου. Διὰ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Φαύστου Σωκκίνου (1597), ἀνεψιοῦ τοῦ προηγουμένου καὶ ἐπίσης νομικοῦ, ὑπερίσχυσαν καὶ ἤκμασαν οἱ δεύτεροι, ὀνομασθέντες «Σωκκινιακοί». Τὸ κύριον συμβολικὸν αὐτῶν βιβλίον ἦτο ἡ κατήχησις τοῦ Ρακόβου (1605 πολωνιστί, 1609 λατινιστί). Ὀλίγας μετὰ ταῦτα δεκαετηρίδας ἡ κοινότης τῶν ἀντιτριαδικῶν ἐξερριζώθη ὑπὸ τῆς ἀντιμεταρρυθμίσεως, τὰ δὲ λείψανα αὐτῆς ἀνεχώρησαν εἰς Τρανσυλβανίαν, ὅπου ἐπίσης εἶχεν ἱδρυθεῖ ἀντιτριαδικὴ κοινότης καὶ εἶχε δράσει προηγουμένως ὁ Φαῦστος Σωκκῖνος, ἢ ἀνεχώρησαν εἰς τὰς Κάτω Χώρας, ὅπου ἠνώθησαν μετὰ τῶν Ἀρμινιανῶν καὶ τῶν Μεννωνιτῶν.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπίσημον ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία ἐνίσχυε τὰ καθολικὰ στοιχεῖα, μὲ κέντρον τὸ καθολικίζον Εὐχολόγιον, ἄλλοι Ἄγγλοι ἤθελον νὰ ἐνισχύσωσι τὰ καλβινικὰ στοιχεῖα, μὲ κέντρον τὴν καλβινίζουσαν Ὁμολογίαν τῶν 39 ἄρθρων. Ὠνομάσθησαν «*Πουριτανοί*» (Καθαρεύοντες). Παρουσιάσθησαν ἐπὶ τῆς βασιλίσσης Ἐλισάβετ (1558-1603), διότι τότε εἰσῆλθον νέα καθολικὰ στοιχεῖα, ἐναντίον τῶν ὁποίων ἀντέδρασαν, καὶ ἐπέστρεψαν πολλοὶ φυγάδες Ἄγγλοι ἐξ Ἑλβετίας, ὅπου εἶχον γνωρίσει τὸν ἀμιγῆ καλβινισμόν, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνισχύθησαν. Ὅτε Πουριτανοὶ ἱεροκήρυκες καθῃρέθησαν (1567), ἤρχισεν ἀπόσπασις τῶν ὁμοφρόνων ἀπὸ τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας καὶ συνάθροισις αὐτῶν εἰς παρασυναγωγάς. Κατήργησαν τὸν ἐπισκοπικὸν βαθμόν, γενόμενοι «πρεσβυτεριανοί», καὶ διεμόρφωσαν τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λατρείαν ἐπίσης κατὰ τὸ καλβινικὸν πρότυπον. Ἀπέκτησαν βαθμηδὸν σιωπηλόν, σκυθρωπὸν καὶ πεισματώδη χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος καὶ ἐξωτερικῶς προσέπιπτεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἄλλων. Τοῦτο προήρχετο ἐκ τοῦ γνησίου καλβινικοῦ πνεύματος (τοῦ ἐγκοσμίου ἀσκητισμοῦ), ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ἐπίσημον ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν, ἔχουσαν κοσμικὸν πνεῦμα, μὲ τὴν νεωτέραν σημασίαν τῆς λέξεως. Οἱ Πουριτανοὶ κατεδιώχθησαν ἐπὶ τῆς βασιλίσσης Ἐλισάβετ καὶ τῆς δυναστείας τῶν Στούαρτ. Κατὰ τὴν ἀγγλικὴν ἐπανάστασιν (1642-1649) ἐν τῇ Κάτω Βουλῇ ἐπεκράτησαν οἱ Πουριτανοί, ἀπεφασίσθη ἡ ἀφομοίωσις τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν σκωτικὴν καὶ ἀνετέθη αὕτη εἰς πολυμελῆ ἐπιτροπὴν θεολόγων, ὀνομαζομένην συνήθως σύνοδον τοῦ Οὐεστμίνστερ (1643-1647). Ἀλλ' ὑπερίσχυσαν οἱ ἄκροι Πουριτανοί, οἱ «*Συνδικαλισταί*» (Congregationalistes) ἢ «*Ἀνεξάρτητοι*» (Independenten). Ἐνῷ οἱ Πουριτανοὶ εἶναι γνήσιοι καλβινισταί, οἱ Συνδικαλισταὶ φρονοῦσιν, ὅτι ἡ μεταρρύθμισις δὲν πρέπει νὰ μείνῃ προσκεκολλημένη εἰς τὸν Καλβῖνον, ἀλλὰ νὰ προχωρήσῃ πέραν αὐτοῦ. Ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς Ἀναβαπτιστάς. Ἑκάστη κοινότης τῶν

Συνδικαλιστῶν εἶναι ἀνεξάρτητος καὶ διοικεῖ ἑαυτὴν δι' ἀποφάσεων κατὰ πλειοψηφίαν. Αἱ γενικαὶ σύνοδοι αὐτῶν δὲν ἀποτελοῦσιν ἀνωτέραν ἀρχὴν αἴρουσαν τὴν ἀνεξαρτησίαν ἑκάστης κοινότητος. Ἡ κοινότης ἐκλέγει πάστορα (ἢ πάστορας) χειροτονούμενον ὑπὸ γειτονικῶν παστόρων, ὁ ὁποῖος τελεῖ τὰ μυστήρια, καὶ διακρίνεται τῶν ἄλλων χριστιανῶν τῆς κοινότητος μόνον κατὰ τὸν χρόνον τῆς τελέσεως αὐτῶν. Κρατεῖ ἀπόλυτος ἰσότης μεταξὺ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, οἱοσδήποτε κηρύττει καὶ δὲν ἔχουσιν ὡρισμένας προσευχὰς καὶ ὡρισμένην ὁμολογίαν πίστεως, δέχονται ὅμως τὴν καλβινικὴν διδασκαλίαν. Οἱ Πουριτανοὶ καὶ οἱ Συνδικαλισταὶ διατηροῦνται μέχρι σήμερον ὡς ἰδιαίτεραι προτεσταντικαὶ αἱρέσεις [2].

Ἄγγλος καλβινιστής, ὁ ὑποδηματοποιὸς *Γεώργιος Φόξ*, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀγγλικῆς δημοκρατίας (1649) παρουσιάσθη ἐν Ἀγγλίᾳ ὡς περιοδεύων ἱεροκῆρυξ καὶ ἱδρυτὴς αἱρέσεως. Αἱ ἔντονοι ἐνθουσιαστικαὶ καὶ ἀναβαπτιστικαὶ τάσεις ἔλαβον παρ' αὐτῷ ἠπίαν καὶ μόνιμον μορφήν. Θεμελιώδης ἀντίληψις, ὅτι ἕκαστος πιστὸς λαμβάνει ἄμεσον θείαν ἀποκάλυψιν (θείαν ἔλλαμψιν), ἡ ἀντίληψις δὲ αὕτη ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν δοξασιῶν καὶ τῆς λατρείας αὐτῶν. Διὰ τοῦτο δεικνύουσιν ἀδιαφορίαν διὰ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν (ὄχι ἄρνησιν), ἀδιαφορίαν διὰ τὰ δόγματα, στεροῦνται ὁμολογίας πίστεως καὶ ἕκαστος εἶναι ἐλεύθερος νὰ πιστεύῃ ὅ,τι νομίζει ὀρθόν. Ἀφοῦ ἕκαστος εἶναι θεόπνευστος, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀναμιχθῇ καὶ ἐπιβληθῇ εἰς τὰ φρονήματα τοῦ ἄλλου. Ἡ λατρεία οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰ μὴ ἀναμονὴ τῆς θείας ἐλλάμψεως. Ὁ ὑπ' αὐτῆς καταλαμβανόμενος (ἡ θεία ἔλλαμψις κατὰ τὸ πλεῖστον ταυτίζεται πρὸς τὴν ἔμπνευσιν τοῦ νοῦ) ἀνὴρ ἢ γυνὴ παρουσιάζεται πρὸ τῆς συνηθροισμένης κοινότητος, ἵνα κάμῃ διδασκαλίαν ἢ αὐτοσχέδιον προσευχὴν (δὲν ἔχουσιν ὡρισμένας προσευχάς, ᾄσματα). Ὁσάκις ἡ ἔλλαμψις δὲν ἐπέρχεται, ἐγείρονται καὶ ἀπέρχονται. Ὅλα ταῦτα δεικνύουσιν ἐνθουσιαστικὰς τάσεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὰς συναθροίσεις αὐτῶν φθάνουσι πολλάκις μέχρι τοῦ σημείου, νὰ καταλαμβάνωνται ὑπὸ νευρικῶν κρίσεων καὶ σπασμῶν, διὰ τοῦτο ὠνομάσθησαν Κουάκεροι (οἱ τρέμοντες). Εὑρισκόμενοι εἰς

2. Κατὰ τὰ ταραχώδη ἔτη τῆς μνημονευθείσης ἀγγλικῆς ἐπαναστάσεως (1642 - 1649) οἱ Συνδικαλισταὶ κατελήφθησαν δι' ἅ τινα ἔτη ὑπὸ ἐνθουσιαστικῶν καὶ ἀναβαπτιστικῶν τάσεων. Ἐδέχοντο δι' ἕκαστον πιστὸν ἄμεσον θείαν ἀποκάλυψιν (θείαν ἔλλαμψιν) καὶ ἐπικειμένην τὴν δευτέραν παρουσίαν, μετὰ χιλιαστικῶν ἰδεῶν. Οὗτοι ἐπεκράτησαν διὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως Ὀλιβιέρου Κρόμβελλ, κυρίως κατὰ τὴν σύγκλησιν τῆς «Βουλῆς τῶν Ἁγίων» (4 Ἰουλίου - 12 Δεκ. 1653). Ἑκάστη συνεδρία ἤρχιζε διὰ θερμῆς προσευχῆς, οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ βήματος ἐκφωνούμενοι λόγοι εἶχον θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, μεθ' ἁγιογραφικῶν χωρίων, ὄχι δὲ σπανίως ἐν τέλει μετετρέποντο εἰς ἐνθουσιῶδες θρησκευτικὸν κήρυγμα ἢ ἔκστασιν. Ἡ Βουλὴ ἐθεώρει ἑαυτὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κεκλημένην, νὰ ἱδρύσῃ ἐπὶ τῆς γῆς τὴν βασιλείαν τῶν ἁγίων, ἐδείχθη ὅμως ἀνίκανος νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς πολιτικὰς περιστάσεις. Ὁ Κρόμβελλ, διέλυσεν αὐτὴν καὶ ἔγινε δικτάτωρ (Lord - Protektor, 1653 - 1660), ἀλλ' αἱ ἐπακολουθήσασαι ταραχαὶ κατέληξαν εἰς τὴν παλινόρθωσιν τῆς βασιλείας καὶ τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας.

ἄμεσον μετὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπικοινωνίαν, ἀπέρριψαν τὸ δι' ὕδατος βάπτισμα, τὴν δὲ θείαν εὐχαριστίαν θεωροῦσιν ὡς ἁπλοῦν ἀναμνηστικὸν δεῖπνον, ὄχι ἀπαραίτητον. Χριστιανικὸς βίος αὐτῶν: Δίδουσι μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν εὐσέβειαν τῶν ἔργων καὶ ἀσκοῦσι μεγάλην φιλανθρωπίαν. Διακρίνονται διὰ τὴν ἁπλότητα τῆς ἐνδυμασίας καὶ τοῦ βίου, ἀπορρίπτουσι τὸ ψεῦδος, τὸν ὅρκον, τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ἀποφεύγουσι καὶ τὰς ἀθώας τέρψεις. Οἱ Κουάκεροι ἀρχικῶς εἶχον τρόπους ἀδεξίους καὶ ἀποτόμους· ἐνόμιζον ὅτι ὁ εὐσεβὴς πρέπει νὰ εἶναι, ἔν τινι μέτρῳ ἀγροῖκος. Ὁ Γουλιέλμος Πένν, υἱὸς ναυάρχου καὶ ἀριστοκράτης, κάτοχος μεγάλης μορφώσεως εἰσελθὼν εἰς τὴν κοινότητα τῶν Κουακέρων, εἰς ἡλικίαν εἴκοσι τεσσάρων ἐτῶν (1668), ἔδειξεν, ὅτι θερμὴ εὐσέβεια δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν κοσμικότητα, καὶ συνετέλεσεν, ὥστε οἱ Κουάκεροι, παρ' ὅλην τὴν σοβαρότητα αὐτῶν, νὰ ἀποκτήσωσι λεπτοὺς τρόπους. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ διοργάνωσις τῆς αἱρέσεως (συνελεύσεις ἑκάστης κοινότητος, τῶν ἀντιπροσώπων τῶν κοινοτήτων ἑκάστου διαμερίσματος ἀνὰ τριμηνίαν καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν κοινοτήτων ὅλων τῶν διαμερισμάτων κατ' ἔτος). Ἐπειδὴ ὁ προσηλυτισμὸς ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Εὐρώπῃ ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος, ὁ Πὲνν μετέβη εἰς τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν καὶ ἵδρυσεν ἐκεῖ ὁλόκληρον πολιτείαν ἐκ Κουακέρων, ὠνομασθεῖσαν, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἱδρυτοῦ, Πεννσυλβανίαν (πρωτεύουσα ἡ Φιλαδέλφεια). Ὁ ἀπὸ τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι διορισμὸς εἰδικῶν παστόρων προὐκάλεσεν ἔριδας καὶ παροδικὸν σχίσμα.

ΣΗΜ. Τὸ ὑπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς ιε' καὶ ιστ' ἑκατονταετηρίδος ζητούμενον νέον ἦλθεν· ἡ ἀνακαίνισις τῶν ἐπιστημῶν. Πρῶται ἀνεκαινίσθησαν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι διὰ τῆς ἐπ' αὐτῶν ἐφαρμογῆς τῶν μαθηματικῶν. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἠσχολήθησαν μὲ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ μὲ τὰ μαθηματικά, ἀλλὰ δὲν ἐσκέφθησαν νὰ ἑνώσωσιν ἀμφότερα. Τοῦτο πρώτην φορὰν ἔγινε τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ προέκυψαν αἱ νεώτεραι φυσικαὶ ἐπιστῆμαι τὴν ιζ' ἑκατονταετηρίδα (Κοπέρνικος † 1543, Κέπλερος † 1630, Γαλιλαῖος † 1642, Καρτέσιος † 1650, Λεϊβνίτιος † 1716, Νεύτων † 1727). Μετὰ ταῦτα ἀνεκαινίσθη ἡ φιλοσοφία καὶ προέκυψεν ἡ νεωτέρα φιλοσοφία (Βάκων † 1626, Καρτέσιος, Λεϊβνίτιος), δεχθεῖσα τὴν μέθοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἀφοῦ ἐν τῇ φύσει ἡ ἀλήθεια εὑρίσκετο διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἡ νεωτέρα φιλοσοφία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐζήτησε διὰ τοῦ μέσου τούτου νὰ εὕρῃ παντοῦ τὴν ἀλήθειαν (ὀρθολογισμός). Ἐκεῖναι αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι εἶναι ἀληθεῖς, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ὀρθὸς λόγος ἀφ' ἑαυτοῦ ἠδύνατο νὰ φθάσῃ (ὕπαρξις Θεοῦ, ψυχῆς, ἀρετῆς, ἀθανασίας, ἀνταποδόσεως) καὶ ἑπομένως ψευδῆ ὅλα τὰ καθαρῶς χριστιανικὰ δόγματα (τριαδικότης τοῦ Θεοῦ, ἐνσάρκωσις τοῦ Λόγου, τὸ σωτηριῶδες ἔργον αὐτοῦ καὶ τὰ λοιπά). Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη κίνησις προὐκλήθη ἐκ τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ κόρου, τὸν ὁποῖον προὐκάλεσαν αἱ δογματικαὶ ἔριδες. Δὲν ἐζητεῖτο ὅμως ἡ ἕνωσις

μόνον τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν θρησκειῶν, αἱ δὲ ὑπάρχουσαι ἱστορικαὶ καὶ θετικαὶ θρησκεῖαι ἐθεωροῦντο διαφθοραὶ τῆς μιᾶς λογικῆς καὶ ἀληθοῦς θρησκείας. Τὸ οὕτω διαμορφωθὲν θρησκευτικὸν σύστημα ὠνομάσθη «Δεϊσμὸς» (Deismus) ἢ «φυσικὴ θρησκεία». Ἀρχηγοὶ αὐτοῦ ὑπῆρξαν οἱ Ἄγγλοι Cherbury, Toland καὶ Tindal, ζήσαντες τὴν ιζ' ἑκατονταετηρίδα. Κατὰ τὰς νέας θεωρίας, ἡ πολιτεία δὲν ἦτο δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ἄρχοντες δὲν ἦσαν «ἐλέῳ Θεοῦ», ἀλλ' ἠρύοντο τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ λαοῦ δι' ἀμοιβαίου συμβολαίου («τοῦ πολιτικοῦ συμβολαίου»)[3] καὶ ὤφειλον νὰ μεριμνῶσι περὶ τῆς εὐημερίας τοῦ λαοῦ. Τοιαύτας ἰδέας ἀνέπτυξαν οἱ Ἄγγλοι πολιτειολόγοι Grotius καὶ Hobbes, ζήσαντες ἐπίσης κατὰ τὴν ιζ' ἑκατονταετηρίδα. Ἐκ τῶν ἰδεῶν τούτων εὐκόλως ἐξήχθησαν συμπεράσματα. Πᾶσα πολιτεία, μὴ ἀνταποκρινομένη πρὸς τὸ διαγραφὲν πρότυπον, εἶναι διεφθαρμένη καὶ πρέπει νὰ διορθωθῇ ὑπὸ τοῦ κυριάρχου λαοῦ. Ὅπου τοῦτο δι' ἄλλου τρόπου εἶναι ἀδύνατον, ἔπρεπε νὰ ἐπιδιωχθῇ διὰ τῆς βίας. Ἐντεῦθεν προέκυψαν ἐπαναστατικαὶ ἰδέαι. Αἱ νέαι θρησκευτικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἰδέαι ἐκ τῆς Ἀγγλίας μετεδόθησαν εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπου ἐπεδιώχθη ἡ ὁλονὲν εὐρυτέρα διάδοσις αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ὠνομάσθη «Διαφώτισις». Ἡ ιη' ἑκατονταετηρὶς εἶναι ὁ αἰὼν τῆς διαφωτίσεως. Αἱ νέαι ἰδέαι διεδόθησαν ταχέως ἐν Γαλλίᾳ καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ κοινωνίᾳ. Πρῶτον, διότι πολλοὶ τῶν Γάλλων ὀπαδῶν τῶν νέων τούτων ἰδεῶν ἔτυχε νὰ εἶναι μεγάλοι συγγραφεῖς (Montesquieu, Voltaire, Rousseau), δεύτερον, διότι ἡ καταδίκη τοῦ Ἰανσενισμοῦ εἶχεν ἀπομακρύνει τοὺς Γάλλους διανοουμένους ἀπὸ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ δὲ διαφώτισις εὗρεν οὕτως ἔδαφος κατάλληλον. Ὄργανον τῆς διαδόσεως ἦτο ἡ «Μεγάλη Ἐγκυκλοπαιδεία» (35 τόμοι, 1751 καὶ ἑξῆς), ἐκδιδομένη ὑπὸ τοῦ Diderot καὶ D'Alembert. Κατ' ἀρχὰς ἦσαν μετριοπαθεῖς ἀπέναντι τῆς θρησκείας, αἱ Lettres persanes (Ἐπιστολαὶ περσικαὶ) τοῦ Montesquieu (1721) ἁπλῶς ἐσατύριζον τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν, ἀλλ' ἔπειτα ἤρχισε δριμεῖα ἐπίθεσις, κατὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν Γαλλίᾳ ἐπεκράτει τὸ «πολιτικὸν καθεστώς», προνομιοῦχοι τάξεις ἦσαν οἱ εὐγενεῖς καὶ ὁ κλῆρος, ἡ Ἐκκλησία συνεδέετο στενῶς μετὰ τοῦ καθεστῶτος τούτου καὶ ἐθεωρεῖτο συνένοχος διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τῆς Γαλλίας. Τὴν δριμεῖαν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐνεκαινίασεν ὁ Βολταῖρος, ὁ ὁποῖος ἐθεώρει ἀπαραίτητον τὴν σύντριψιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἦτο ὀπαδὸς τοῦ

3. Ἡ «φυσικὴ θρησκεία» καὶ τὸ «πολιτικὸν συμβόλαιον» δὲν ἦσαν ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτείας, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξέπεσαν αἱ ἱστορικαὶ θρησκεῖαι καὶ πολιτεῖαι, ἀλλ' ἦσαν κατασκευάσματα τῶν φιλοσόφων, ἐξηγμένα ἐκ τῶν ἱστορικῶν θρησκειῶν καὶ πολιτειῶν «κατ' ἀφαίρεσιν», ἤτοι τοῦ σκεπτομένου νοῦ λαμβάνοντος τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἱστορικῶν θρησκειῶν καὶ πολιτειῶν καὶ παραμερίζοντος τὰ ἰδιαίτερα. Τὰ κατασκευάσματα ταῦτα ἐδείκνυον ὁποία ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ θρησκεία καὶ ἡ πολιτεία, κατὰ τὴν κρίσιν τῶν φιλοσόφων τούτων, ὄχι ὁποία ἦτο πράγματι κατὰ τὸ λυκαυγὲς τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' οἱ ὀρθολογισταὶ οὗτοι φιλόσοφοι ἐνόμιζον, ὅτι διὰ τοῦ νοῦ ἀνεκάλυψαν τὴν ἀρχικὴν μορφὴν τῆς θρησκείας καὶ πολιτείας, δείξαντες, οὕτω, ἔλλειψιν ἱστορικοῦ πνεύματος. Τί ὑπῆρξε πράγματι ἐν ἀρχῇ τῆς ἱστορίας, δὲν εὑρίσκεται διὰ τοῦ νοῦ, ἀλλὰ δι' ἱστορικῶν ἐρευνῶν. Ὁ ὀρθολογισμὸς ἔδειξεν ἔλλειψιν ἱστορικοῦ πνεύματος.

δεϊσμοῦ. Ἄλλοι περιέπεσαν εἰς τὸν ὑλισμὸν (Helvetius, La Mettrie, Condillac, Holbach). Μετριοπαθέστερος ἐδείχθη ὁ Rousseau, ὁ ὁποῖος δὲν διέκειτο ἐχθρικῶς πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἦτο κῆρυξ τῆς φυσικῆς θρησκείας. («Θεός, ἐλευθερία, ἀθανασία», Emile 1762. Confessions 1770). Ἐν τῇ θρησκείᾳ ἔδιδε μεγαλητέραν σημασίαν εἰς τὸ συναίσθημα ἢ εἰς τὸν νοῦν, ἑπομένως, οὐσιωδῶς διέφερε τοῦ δεϊσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Αἱ νέαι ἰδέαι ἐκ τῆς Γαλλίας μετεδόθησαν εἰς τὴν Γερμανίαν, φέρουσαι μεθ' ἑαυτῶν τὰ ἐκκεντρικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐν Γαλλίᾳ εἶχον ἀποκτήσει. Ὑπὲρ αὐτῶν ἐκηρύχθη ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας Φρειδερῖκος ὁ Μέγας (1740 - 1786), ὁ ὁποῖος προσεκάλεσε τὸν Βολταῖρον εἰς τὰ ἀνάκτορα αὐτοῦ, εὑρισκόμενα ἐν τῷ πλησίον τοῦ Βερολίνου κειμένῳ Πόστδαμ. Ὄργανον τῆς Διαφωτίσεως ἐν Γερμανίᾳ ἦτο ἡ «Γενικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γερμανίας», ἐκδιδομένη ὑπὸ τοῦ βιβλιοπώλου Νικολαῒ ἐν Βερολίνῳ (106 τόμοι, 1765 καὶ ἑξῆς)[4].

§ 46. Ἐκκλησιαστικαὶ ἔριδες καὶ αἱρέσεις ἀπὸ τῆς Διαφωτίσεως μέχρι σήμερον.

Α'. ΕΝ ΤΗ ΠΑΠΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Οἱ Ἰησουΐται ἕνεκα τῆς δυνάμεως αὐτῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς χρησιμοποιήσεως αὐτῆς ἀπέκτησαν πολλοὺς ἐχθρούς, ἡ δὲ Διαφώτισις παρεσκεύασε τὰ πνεύματα πρὸς δίωξιν αὐτῶν. Οἱ Ἰησουΐται μεταξὺ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Παραγουάης τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς εἶχον ἱδρύσει ἰησουϊτικὸν κράτος (1610), ἐν χαλαρᾷ ἐξαρτήσει ἐκ τῆς Ἱσπανίας. Ἐκυβερνᾶτο πατριαρχικῶς καὶ ταχέως ἤκμασεν. Ἡ ἀκμὴ προὐκάλεσε τὰς ἁρπακτικὰς διαθέσεις τῶν ἀποίκων τῆς Παραγουάης καὶ κατηγορίας κατὰ τοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν. Ὅτε, μέσα τῆς ιη' ἑκατονταετη-

4. Ἡ ἀπὸ τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος κατάπτωσις τῆς παπικῆς κοσμοκρατορίας καὶ ἡ ἀπ' αὐτῆς χειραφέτησις τῶν κρατῶν τῆς Δύσεως, ἐπέφερεν ὑποχώρησιν τῆς ἑνιαίας χριστιανικῆς Εὐρώπης, ἀδιαφορίαν διὰ τὰ κοινὰ χριστιανικὰ συμφέροντα καὶ ἀποκλειστικὴν φροντίδα περὶ τῶν ἰδιαιτέρων ὑλικῶν συμφερόντων αὐτῶν (ἴδε ἀνωτέρω § 40). Ἐν τούτοις ὑπῆρχεν ἀκόμη τότε ψυχικὴ ἐπαφὴ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐνδιαφέρον διὰ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, ὡς δεικνύουσιν οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι, καταλήξαντες εἰς τὴν εἰρήνην τῆς Βεστφαλίας (1648). Εἶχον μετὰ τῆς θρησκείας τὴν αὐτὴν περὶ τοῦ παντὸς θεωρίαν. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Δεϊσμοῦ καὶ τῆς Διαφωτίσεως ἄρχεται ἡ πάλη τοῦ ὀρθοῦ λόγου πρὸς τὴν παράδοσιν. «Ἡ Ἐκκλησία ἐξέπεσε τῆς πρωτοκαθεδρίας, ταύτην δὲ κατέλαβε τὸ κράτος, αἱ ἀποφάσεις δὲν ἐλαμβάνοντο πλέον ἐν αὐτῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ, τὰ ἐκκλησιαστικὰ συμφέροντα δὲν ἐδέσποζον πλέον τοῦ κόσμου, οἱ ἄνθρωποι τῆς ιη' καὶ ιθ' ἑκατονταετηρίδος ἀπεξενώθησαν ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία περιωρίσθη νὰ παίζῃ τὸ πρόσωπον τοῦ ἐλεήμονος Σαμαρείτου, δικαιουμένη μόνον νὰ ἐπιχέῃ βάλσαμον εἰς τὰς πληγὰς τῶν ἀνθρώπων» (K. Hase, Kirchengeschichte, τόμος III, τμῆμα 2,1, 1897, σελ. 1 καὶ ἑξῆς. W. Nigg. Kirchengeschichtsschreibung, 1934, σελ. 190 καὶ ἑξῆς). Τίς τῆς ἐποχῆς τῶν σταυροφοριῶν θὰ ἐφαντάζετο, ὅτι οἱ τόποι τοῦ πετρελαίου καὶ τοῦ ἐλαστικοῦ θὰ ἐξετόπιζον τοὺς ἁγίους τόπους; Τὸ ἐλαστικὸν κατέστη σύμβολον τῆς νέας ἐποχῆς· πάντα ἀπέκτησαν ἐλαστικότητα, ἀκόμη καὶ αἱ συνειδήσεις.

ρίδος, ἡ Παραγουάη περιῆλθεν εἰς τοὺς Πορτογάλους (1750), οὗτοι ἐδίωξαν τοὺς Ἰησουΐτας ἐκ τῆς χώρας ταύτης. Τὴν ἐπιθυμητὴν ἀφορμὴν ἔδωσε τὸ γεγονός, ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς παρέσχον ἀντίστασιν εἰς τοὺς Πορτογάλους. Ὁ παντοδύναμος καὶ ἐλευθερόφρων πρωθυπουργὸς τῆς Πορτογαλίας Σεβαστιανὸς Πομπάλ, ἕνεκα τῆς ἀντιδράσεως, τὴν ὁποίαν ὑφίστατο τὸ μεταρρυθμιστικὸν αὐτοῦ πρόγραμμα ἐκ μέρους τῶν Ἰησουΐτῶν, ἔλαβε μέτρα κατ' αὐτῶν. Ἐξ ἀφορμῆς δολοφονικῆς ἀποπείρας κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Πορτογαλίας Ἰωσήφ, ἐνοχοποιήθησαν οἱ Ἰησουΐται, οἱ μὲν ἐφυλακίσθησαν ἢ καταδικάσθησαν εἰς θάνατον, οἱ δὲ ἐστάλησαν εἰς τὸ παπικὸν κράτος καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν ἐδημεύθησαν (1759). Ἐν Γαλλίᾳ ὁ Ἰησουΐτης Λαβαλέτ, ἀσκήσας μέγα ἐμπόριον, ἐχρεωκόπησε, τὸ δὲ τάγμα τῶν Ἰησουΐτῶν ἠρνεῖτο νὰ ἀποζημιώσῃ τοὺς πιστωτάς, ἰσχυριζόμενον, ὅτι δὲν εἶναι ὑπεύθυνον. Τὸ ἀνώτατον δικαστήριον τῆς Γαλλίας (Parlement) κατεδίκασε τὸ τάγμα εἰς πληρωμήν, ἐκ τῆς σχετικῆς δὲ ἐρεύνης τῶν θεσμῶν ἐπείσθη, ὅτι ἡ ἐν Γαλλίᾳ ὕπαρξις αὐτοῦ ἀντέβαινεν εἰς τοὺς νόμους τοῦ κράτους (1761). Ἐπειδὴ αἱ προτάσεις πρὸς μεταρρύθμισιν τοῦ τάγματος ἀπεκρούσθησαν, τὸ δικαστήριον προέβη εἰς τὴν κατάργησιν αὐτοῦ διὰ τὴν Γαλλίαν, ὁ δὲ Λουδοβῖκος ΙΕ', μετά τινα δισταγμόν, ἐπεκύρωσε τὴν ἀπόφασιν (1764). Οἱ Ἰησουΐται δὲν ἐξεδιώχθησαν, ἀλλ' ἐπετράπη εἰς αὐτοὺς ὡς ἄτομα νὰ ἀναλάβωσιν ἱερατικὰ καθήκοντα, ὑπαγόμενοι εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἑκασταχοῦ ἐπισκόπου. Ἐν Ἱσπανίᾳ οἱ Ἰησουΐται ἐθεωρήθησαν ἐπιζήμιοι εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς χώρας, στάσις δὲ κατὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Squillace ἀπεδόθη εἰς αὐτούς. Ἡ Ἱσπανία, μιμουμένη τὸ παράδειγμα τῆς Πορτογαλίας, ἔστειλε τοὺς Ἰησουΐτας εἰς τὸ παπικὸν κράτος (1767). Ἐν Ἰταλίᾳ, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο ἀκόμη διῃρημένη εἰς μικρὰ κρατίδια, οἱ Ἰησουΐται ἐδιώχθησαν ἐκ τῶν δύο κρατιδίων (1768), τοῦ βασιλείου τῶν δύο Σικελιῶν (τῆς Νοτίου Ἰταλίας) καὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Πάρμας (ἐν τῇ Βορείῳ Ἰταλίᾳ). Τοῦ μὲν πρώτου βασιλεὺς ἦτο ὁ υἱός, τῆς δὲ δευτέρας ἡγεμὼν ὁ ἀνεψιὸς τοῦ βασιλέως τῆς Ἱσπανίας Καρόλου τοῦ Γ'. Ἀνῆκον εἰς τὴν γαλλικὴν δυναστείαν τῶν Βουρβόνων καὶ ἀμφότεροι ἔφερον τὸ ὄνομα Φερδινάνδος. Ὁ δεύτερος (ὁ τῆς Πάρμας) εἶχεν ἔλθει εἰς ἔριδας μετὰ τῆς Ρώμης, ἕνεκα ἐκκλησιαστικῶν μεταρρυθμίσεων. Ὁ Ρώμης Κλήμης ὁ ΙΓ' ἔλαβε στάσιν κατὰ τῶν ἡγεμόνων τούτων, ἀλλ' οἱ Βουρβόνοι ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ παπικοῦ κράτους, καὶ ἐν μὲν τῇ Γαλλίᾳ κατελήφθη ἡ Ἀβινιὼν (τελειωτικὴ κατάληψις αὐτῆς, βραδύτερον, τῷ 1791), ἐν δὲ τῇ Νοτίῳ Ἰταλίᾳ κατελήφθησαν αἱ παπικαὶ κτήσεις Ποντεκόρβον καὶ Βενεβέντον. Ἕνεκα τῆς πολλαχόθεν διώξεως τοῦ τάγματος τῶν Ἰησουΐτῶν, ὁ Ρώμης Κλήμης ΙΔ', ἠναγκάσθη νὰ διαλύσῃ, διὰ βούλλης, τὸ τάγμα τοῦτο (1773)· οἱ ἐν τῇ Ρώμῃ εὑρισκόμενοι ἀρχηγοὶ ἐφυλακίσθησαν, τὰ δὲ μέλη μετετέθησαν εἰς ἄλλα μοναχικὰ τάγματα ἢ κλη-

ρικὰς θέσεις. Ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας Φρειδερῖκος ὁ Μέγας καὶ ἡ αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσσίας Αἰκατερίνη ἡ Β', ἀμφότεροι τρανοὶ θιασῶται τῆς Διαφωτίσεως, παραδόξως ἠνέχθησαν τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν. Ὁ πρῶτος ἐθεώρει τοῦτο χρήσιμον διὰ τοὺς καθολικοὺς τῆς Σιλεσίας (1763, εἶχον λήξει οἱ τρεῖς σιλεσιακοὶ πόλεμοι, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Πρωσσία ἔλαβεν ἐκ τῆς Αὐστρίας τὴν Σιλεσίαν), ἡ δὲ δευτέρα ἐθεώρει αὐτὸ χρήσιμον διὰ τὰς καθολικὰς πολωνικὰς ἐπαρχίας (1772· ἡ πρώτη διανομὴ τῆς Πολωνίας· ἡ Ρωσσία ἔλαβε τὰς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Δνειπέρου ἐπαρχίας). Ἐκεῖ οἱ Ἰησουΐται ἐξέλεξαν γενικὸν βικάριον (1782), ὁ δὲ Ρώμης Πῖος ὁ Ζ' ἐπανίδρυσε τὸ τάγμα διὰ τὴν Ρωσσίαν (1801), διὰ τὸ βασίλειον τῆς Νοτίου Ἰταλίας (1804) καί, τέλος, γενικῶς (1814).

Ἰωσὴφ ὁ Β', ἡγεμὼν τῆς Αὐστρίας (1765 - 90· ἐπὶ δεκαπενταετίαν συνάρχων τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας Θηρεσίας) καὶ Ἀψβοῦργος αὐτοκράτωρ, ἦτο ὀπαδὸς τῆς Διαφωτίσεως καὶ εἰσήγαγεν ἐκκλησιαστικὰς μεταρρυθμίσεις συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα αὐτῆς. Ὠνομάσθησαν «*Ἰωσηφινισμός*». Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν παπικὴν ἐξουσίαν, ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς καταδικαζομένους κληρικοὺς νὰ κάμωσιν ἔφεσιν εἰς τὸν πάπαν (apellationes, «ἔκκλητον»), αἱ δὲ παπικαὶ διατάξεις, ἵνα ἔχωσιν ἰσχὺν ἐν ταῖς χώραις αὐτοῦ, ἔπρεπε νὰ τύχωσι τῆς ἡγεμονικῆς ἐγκρίσεως (placet). Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν ἐξουσίαν, περιώρισε τὴν δικαστικὴν καὶ πειθαρχικὴν ἐξουσίαν αὐτῆς καὶ ἵδρυσε κυβερνητικὰς ἱερατικὰς σχολάς. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, τὰς ἐν ταῖς χώραις αὐτοῦ ἐγκαταστάσεις τῶν μοναχικῶν ταγμάτων κατέστησεν ἀνεξαρτήτους τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἀρχηγῶν αὐτῶν, ὑπήγαγεν αὐτὰς ὑπὸ τοὺς ἐντοπίους ἐπισκόπους καὶ διέλυσεν ὅσα μοναστήρια δὲν ἐξυπηρέτουν τὴν ἐκπαίδευσιν, νοσηλείαν ἢ ἐπιστήμην. Διελύθη τὸ ἓν τρίτον τῶν μοναστηρίων (ἐκ τῶν 2163 ἔμειναν 1425), ἀρκετὸν μέρος τῆς περιουσίας τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποιήθη πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς Ἐκκλησίας. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν γάμον, ἐπέτρεψε τὸ διαζύγιον, τὸν τρίτον καὶ τέταρτον βαθμὸν τῆς ἐξ αἵματος συγγενείας. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν λατρείαν, ἀπηγόρευσε τὰ ἅγια λείψανα, τὰς ἐν ταῖς ὁδοῖς λιτανείας, τὰς εὐσεβεῖς ὁδοιπορίας καὶ τὰς πολλὰς ἑορτάς. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἄλλας Ὁμολογίας, παρέσχεν ἀνεξιθρησκείαν εἰς τοὺς διαμαρτυρομένους καὶ ὀρθοδόξους τῶν χωρῶν αὐτοῦ. Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ αὗται μεταρρυθμίσεις προὐκάλεσαν ἀντίδρασιν τῶν ὑπηκόων καὶ ἐπέμβασιν τοῦ πάπα Πίου τοῦ ΣΤ', ὁ ὁποῖος μετέβη αὐτοπροσώπως εἰς Βιέννην πρὸς συνεννόησιν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωσήφ, ἀλλ' ἐπέστρεψεν ἄπρακτος. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰωσὴφ βαθμηδὸν ἀνεκάλεσαν τὰς περισσοτέρας τῶν μεταρρυθμίσεων.

Αἱ νέαι πολιτικαὶ ἰδέαι τῆς Διαφωτίσεως δὲν προὐκάλεσαν ἐπανάστασιν ἐν Ἀγγλίᾳ, διότι αὕτη εἶχεν ἀποκτήσει πολιτικὰς ἐλευθερίας

πρὸ τῆς διαμορφώσεως τῶν ἰδεῶν τούτων· αἱ ἰδέαι αὗται, ἀντιθέτως ἐξήχθησαν ἐκ τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν αὐτῆς. Ἐν Γερμανίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ ἐπίσης δὲν προὐκάλεσεν ἐπανάστασιν, διότι οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν (Φρειδερῖκος ὁ Μέγας, Ἰωσὴφ ὁ Β' καὶ ἄλλοι Γερμανοὶ ἡγεμόνες) ἐκηρύχθησαν θιασῶται τῶν νέων πολιτικῶν ἰδεῶν. Ἀλλ' ἐν Γαλλίᾳ ἐπεκράτει τὸ «πολιτικὸν καθεστώς», προνομιοῦχοι ἦσαν οἱ εὐγενεῖς καὶ ὁ κλῆρος, ὁ δὲ βασιλικὸς οἶκος ἐδείχθη κατὰ τὰ οὐσιώδη ἀπρόσιτος εἰς τὰς νέας ἰδέας καὶ ἀνίκανος εἰς ἀποφασιστικὰς ἐνεργείας[1]. Ἕνεκα τούτου ἐξερράγη ἡ *μεγάλη γαλλικὴ ἐπανάστασις* (1789), ἡ ὁποία ἐκήρυξε μὲν ἰσότητα, ἀδελφότητα καὶ ἐλευθερίαν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ προέβη εἰς τὴν κατάσχεσιν ταῦ ἀργύρου καὶ τῆς κτηματικῆς περουσίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ διέλυσε τὰ μοναχικὰ τάγματα. Τὸ νέον ἐκκλησιαστικὸν καταστατικόν, τὸ ὁποῖον συνέταξεν ἡ ἐπανάστασις (Constitution civile du Clergé, 1790) ἐδημιούργησεν Ἐκκλησίαν τοῦ κράτους. Προσήρμοσε τὴν ἐκκλησιαστικὴν διαίρεσιν εἰς τὴν πολιτικήν, ἀνέθεσε τὴν ἐκλογὴν τῶν ἱερέων εἰς τοὺς ἐνορίτας καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπισκόπων εἰς τὰ ἐπιτόπια πολιτικὰ διοικητικὰ συμβούλια. Ὅλοι οἱ κληρικοὶ ὤφειλον νὰ δώσωσιν ὅρκον ἀφοσιώσεως εἰς τὸ νέον καταστατικόν. Οἱ ἀρνούμενοι ἐδιώχθησαν, πολλοὶ ἐφονεύθησαν. *Νέα πολιτικὰ γεγονότα.* Κατηργήθη ἡ βασιλεία καὶ ἐκηρύχθη δημοκρατία (1792), ἀλλ' ὑπερίσχυσαν οἱ ἄκροι καὶ ἤρχισε τρομοκρατία. Ἐκαρατόμησαν τοὺς Γάλλους βασιλεῖς (Λουδοβῖκον ΙϚ' καὶ Μαρίαν Ἀντωανέτταν) καὶ πληθὺν ἀνεπιθυμήτων προσώπων. *Νέα ἐκκλησιαστικὰ ἐπακόλουθα.* Ἐβεβήλωσαν τοὺς ναούς, τὰ ἄμφια καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη, ἐτέλουν λιτανείας ἐμπαικτικάς, ἐβεβήλωσαν τοὺς βασιλικοὺς τάφους ἐν τῷ προαστίῳ καὶ μοναστηρίῳ καὶ ναῷ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου. Κατήργησαν τὴν ἀπὸ Χριστοῦ χρονολογίαν, εἰσαγαγόντες τὴν ἀπὸ τῆς κηρύξεως τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας, κατήργησαν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, εἰσαγαγόντες τὴν λατρείαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἠθοποιὸς δέ τις ἀνελθοῦσα ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων παρέστησε σωματικῶς τὸν νέον θεόν. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῶν Παρισίων (Γκομπὲλ) καὶ ἄλλοι κληρικοὶ ἠρνήθησαν τὸν χριστιανισμόν. Ἀλλ' ἐπεκράτησαν συντηρητικώτερα στοιχεῖα. Ἀνεγνωρίσθη ἡ ὕπαρξις τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ ὅτι ἡ καλλιτέρα λατρεία εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ἀνθρωπίνων καθηκόντων (Δεϊσμός). Ἔγινε σχετικὴ ἐκκλησιαστικὴ διοργάνωσις μετὰ εἰδικῆς λειτουργίας, ᾀσμάτων καὶ κηρύγματος ἐν δέκα ναοῖς τῶν Παρισίων («Θεοφιλανθρωπισμός», 1799 — 1801). Ἐπει-

1. Ἦτο ἡ ἐποχὴ τοῦ Ροκοκό, ρυθμοῦ τῆς τέχνης καὶ τῶν χαρακτήρων. Ἡ βασίλισσα Μαρία Ἀντωανέττα ἦτο τέλειος τύπος τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Περὶ οὐδενὸς πράγματος ἐσκέπτετο σοβαρῶς καὶ ἐπισταμένως, δὲν ἤθελε νὰ συγκεντρώνῃ τὸν νοῦν αὐτῆς καὶ νὰ κοπιάζῃ, ἀλλὰ διαρκῶς νὰ διασκεδάζῃ, ἐξοδεύουσα ἀλύπητα τὰ ἑκατομμύρια τοῦ συζύγου αὐτῆς. Τὰ νεανικὰ ἔτη τοῦ Γκαῖτε ἦσαν τὰ αὐτά.

τα κατέστησαν τὴν δημοκρατίαν ἀδιάφορον θρησκευτικῶς καὶ ἐκήρυξαν ἀνεξιθρησκείαν. Οὕτω βαθμηδὸν ἐπετράπη πάλιν ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ λατρεία. Ὁ στρατηγὸς Ναπολέων Βοναπάρτης, γενόμενος πρῶτος ὕπατος τῆς Γαλλίας, ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ πάπα Πίου τοῦ Ζ' περὶ τῆς γαλλικῆς Ἐκκλησίας καὶ συνῆψε συμφωνίαν (κογκορδᾶτον, 1801, αἱ διαπραγματεύσεις ἐν Παρισίοις, ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα ὁ νοήμων, ἱκανὸς καὶ ἐλαστικὸς καρδινάλιος Consalvi). Δι' αὐτῆς ὁ καθολικισμὸς ἀνεγνωρίζετο ὄχι ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους, ἀλλ' ὡς θρησκεία τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῶν Γάλλων πολιτῶν. Ἡ ἐπικύρωσις τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων ἀνεγνωρίσθη ὡς δικαίωμα τοῦ πάπα, ὁ διορισμὸς ὅμως ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ πρώτου ὑπάτου. Ἡ Ἐκκλησία ἀπώλεσε τὴν δημευθεῖσαν περιουσίαν αὐτῆς, ἔλαβεν ὅμως ὑποσχέσεις ἐπαρκοῦς μισθοδοτήσεως τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν ἄλλων κληρικῶν ὑπὸ τοῦ κράτους. Ἡ συμφωνία ἐνίσχυσε τὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα ἐν Γαλλίᾳ καὶ δυσηρέστησε τὸν γαλλικὸν λαόν, διὰ τοῦτο ὁ Ναπολέων αὐθαιρέτως προσέθεσεν εἰς αὐτὴν καὶ ἄλλα ἄρθρα («ὀργανικὰ ἄρθρα», 1802). Δι' αὐτῶν οἱ μισθοὶ τῶν κληρικῶν ὡρίσθησαν μικροί, αἱ παπικαὶ διατάξεις, ἵνα ἔχωσιν ἰσχὺν ἐν Γαλλίᾳ, ἔπρεπε νὰ τύχωσι τῆς κυβερνητικῆς ἐπικυρώσεως (placet), πρὸς σύγκλησιν δὲ συνόδου τῆς γαλλικῆς ἱεραρχίας ἀπῃτεῖτο κυβερνητικὴ ἄδεια. Ρητῶς ἔγιναν δεκταὶ αἱ γνωσταὶ ἐλευθερίαι τῆς γαλλικανικῆς Ἐκκλησίας (§ 45, Α'). Ὁ Ναπολέων ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ (1804) καὶ ἐκλήθη ὁ πάπας Πῖος ὁ Ζ', ἵνα στέψῃ αὐτόν. Ἀλλά, κατὰ τὴν σχετικὴν ἐκκλησιαστικὴν τελετὴν ἐν τῇ Παναγίᾳ τῶν Παρισίων, ὅτε μετὰ τὴν χρῖσιν ὁ πάπας, κρατῶν τὸ νέον αὐτοκρατορικὸν στέμμα (χρυσοῦν στέφανον ἐκ φύλλων δάφνης) ἔφερεν αὐτὸ πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ Ναπολέοντος, οὗτος ἥρπασε τὸ στέμμα ἐκ τῶν παπικῶν χειρῶν καὶ ἔστεψεν αὐτὸς ἑαυτόν, δεικνύων, οὕτω, τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος ἀπὸ τοῦ παπικοῦ. Ὁ πάπας Πῖος ὁ Ζ' εἰς τὰς μετὰ τοῦ Ναπολέοντος σχέσεις ἐν γένει δὲν ἐδείχθη πειθήνιον ὄργανον, ὁ δὲ νέος αὐτοκράτωρ πρὸς τιμωρίαν, κατέλαβε τὸ παπικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ἦτο δωρεὰ τοῦ Φράγκου βασιλέως Πιπίνου τοῦ Βραχέος καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ αὐτοκράτορος Καρόλου τοῦ Μεγάλου. Διὰ τοῦτο ὁ Ναπολέων ἔκρινε καλὸν ἐπισήμως νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν δωρεὰν ταύτην τοῦ Μεγάλου Καρόλου, ὀνομάσας αὐτὸν πρόγονον αὐτοῦ (1808). Ὁ πάπας ἀφώρισε τοὺς ἅρπαγας τοῦ κράτους αὐτοῦ, χωρὶς νὰ ὀνομάσῃ ρητῶς τὸν Ναπολέοντα, συνελήφθη ὅμως καὶ ἤχθη εἰς Φονταινεμπλώ, πλησίον τῶν Παρισίων (1812/13), ὅπου ἠναγκάσθη νὰ δώσῃ ὑπόσχεσιν ὅτι πάλιν θὰ ἐγκαταστῇ ἐν Ἀβινιῶνι τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ κυρίως τὰ στρατιωτικὰ γεγονότα ἐματαίωσαν τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς. Ἡ παλινόρθωσις τῶν Βουρβόνων (Μάϊος 1814 καὶ Ἰούλιος 1815) δὲν μετέβαλε τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς Γαλλίας, ἡ ναπολεόντειος συμφωνία ἔμεινεν ἐν ἰσχύϊ, κατέστη,

μάλιστα, πρότυπον ρυθμίσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ ἄλλων κρατῶν.

Ὁ Ναπολέων, κατὰ τὰς ἀρχὰς ἀκόμη τοῦ στρατηγικοῦ σταδίου αὐτοῦ, εἶχε προσαρτήσει τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ρήνου ποταμοῦ εἰς τὴν Γαλλίαν (1794). Οὕτως ἀπωλέσθησαν τμήματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν ἡγεμονιῶν τῆς Γερμανίας, ἀποτελέσαντα γαλλικὰς ἐπαρχίας. Οἱ ζημιωθέντες λαϊκοὶ γερμανοὶ ἡγεμόνες ἔλαβον, πρὸς ἀποζημίωσιν, τὰ ὑπόλοιπα ἐδάφη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡγεμονιῶν (Ἀποφάσεις τῆς Ρεγενσβούργης, 1803) καὶ οὕτως αὗται κατηργήθησαν (τμῆμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεμονίας τῆς Μογουντίας διετηρήθη μέχρι τοῦ 1815). Διὰ τῆς καταργήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡγεμονιῶν ἐπῆλθε μεγαλητέρα ἀνάμιξις καθολικῶν καὶ προτεσταντῶν κατοίκων τῆς Γερμανίας. Καθολικοὶ καὶ Προτεστάνται ἡγεμόνες ἐν Γερμανίᾳ ἦσαν ὀπαδοὶ τῆς Διαφωτίσως καὶ ἐκυβέρνων κατὰ τὸ παράδειγμα Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου τῆς Πρωσσίας καὶ Ἰωσὴφ τοῦ Β' τῆς Αὐστρίας, καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος. Ἐδήμευσαν τὴν περιουσίαν τῶν καθεδρικῶν ναῶν («τῶν μητροπολιτικῶν κεφαλαίων», Domkapitel) καὶ τῶν μοναστηρίων, διέλυσαν τὰ μοναστήρια καὶ παρέσχον ἀνεξιθρησκείας εἰς τοὺς Προτεστάντας. Τὸ παπικὸν κράτος μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ναπολέοντος ἐπανιδρύθη (Συνέδριον τῆς Βιέννης 1814/1815). Ἡ ὁριστικὴ κατάλυσις αὐτοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἡ ὁποία ἔτεινεν εἰς τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν ἕνωσιν αὐτῆς. Ἐφρόνουν τινές, ὅτι ἡ ἕνωσις αὕτη ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ὑπὸ τὸν πάπαν, ὁ δὲ πάπας Πῖος ὁ Θ' (1846) ἐν τῷ παπικῷ κράτει προσεχώρησεν εἰς τὰς ἐθνικὰς καὶ φιλελευθέρους ἰδέας (εἶδος συνταγματικοῦ πολιτεύματος, λαϊκοὶ ὑπουργοὶ κατὰ μειοψηφίαν ἢ πλειοψηφίαν, ἐλευθερία τοῦ τύπου, πολιτοφυλακή), προκαλέσας μέγαν ἐνθουσιασμόν. Ἀλλ' ὑπερίσχυσαν οἱ δημοκρατικοί, ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἀφῃρέθη ἀπὸ τοῦ πάπα καὶ ἐκηρύχθη δημοκρατία (1848). Πῖος ὁ Θ' ἐκάλεσε τὰς καθολικὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἔσπευσαν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ καὶ κατέλαβον μέρη τοῦ παπικοῦ κράτους (1849). Ἡ Ρώμη κατελήφθη ὑπὸ τῶν Γάλλων. Ἡ ἐθνικὴ καὶ πολιτικὴ ἕνωσις τῆς Ἰταλίας ἔγινεν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Πεδεμοντίου τῆς Βορείου Ἰταλίας (1860) καὶ ἐκηρύχθη ἐπισήμως τὸ «Βασίλειον τῆς Ἰταλίας» (1861). Ἐν τῷ ἰταλικῷ κράτει ἐδημεύθησαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, ἀπέναντι ἐπιχορηγήσεως (1862), καὶ εἰς τὰ σχολεῖα κατηργήθησαν τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα (1863). Ἡνώθησαν τὰ περὶ τὴν Βενετίαν, τὰ ὁποῖα κατείχοντο ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν (1866). Μόνον ἡ Ρώμη καὶ τὰ περὶ αὐτήν, ἕνεκα τῆς γαλλικῆς κατοχῆς, διετηροῦντο ἀκόμη ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα. Ἀλλ' ἡ Γαλλία, ἐλθοῦσα εἰς πόλεμον μετὰ τῆς Γερμανίας (1870), ἠναγκάσθη νὰ ἀποσύρῃ τὰ γαλλικὰ στρατεύματα· οὕτω καὶ τὰ μέρη ταῦτα περιῆλθον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἡ δὲ Ρώμη κατέστη πρωτεύουσα τοῦ ἡνωμένου ἰταλικοῦ βασιλείου.

Β΄. ΕΝ Τῌ ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚῌ ΕΚΚΛΗΣΙᾼ

Ἐκ τῶν προηγουμένων καταφαίνεται ποίαν μεγάλην ἐπίδρασιν εἶχεν ἡ Διαφώτισις ἐπὶ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ πόσον μεγάλα ἐκκλησιαστικοπολιτικὰ ζητήματα προὐκάλεσεν ἐκεῖ. Ἡ ἐπίδρασις τῆς Διαφωτίσεως ἐπὶ τῆς προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας, προκειμένου περὶ τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἐξετάζει ἡ παράγραφος αὕτη, ἦτο ἀνεπαίσθητος. Τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ταύτῃ προκληθέντα ζητήματα εἶχον χαρακτῆρα θρησκευτικώτερον καὶ θεολογικώτερον. Ἐν αὐτῇ παρουσιάσθη ὁ «εὐσεβισμὸς» (pietismus), ὁ ὁποῖος ἦτο πλέον ἡ εὐσέβεια καὶ ἐπλησίαζε τὴν θρησκοληψίαν. Χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ ἦσαν· ὀλιγώτερον δογματικὸν ἐνδιαφέρον, ἔντονος πρακτικὴ εὐσέβεια (ἐν ἀγαθοῖς ἔργοις) καὶ μεγάλη αὐστηρότης βίου. Ὁ εὐσεβισμὸς βεβαίως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμφανισθῇ παρὰ τοῖς ὀπαδοῖς τοῦ Λουθήρου, ὁ ὁποῖος ἐφρόνει, ὅτι τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου εἶναι δῶρα τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ μετέχῃ αὐτῶν· ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμφανισθῇ μόνον παρὰ τοῖς ὀπαδοῖς τοῦ Καλβίνου, ὁ ὁποῖος ἐθεώρει τὴν ἀπόλαυσιν καὶ τέρψιν ἁμαρτίαν (ἐγκόσμιος ἀσκητισμός). Ὁ εὐσεβισμὸς ἐνεφανίσθη παρὰ τοῖς καλβινισταῖς τῆς Ὁλλανδίας ἐξ ἐπιδράσεως Ἄγγλων Πουριτανῶν καὶ Συνδικαλιστῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων παρέλαβον τὰ μυστικιστικὰ (τὴν ἔντονον ἐσωτερικὴν εὐσέβειαν) καὶ τὰ ἀποσχιστικὰ στοιχεῖα (τάσιν πρὸς παρασυναγωγάς). Οἱ Πουριτανοὶ καὶ Συνδικαλισταὶ ἦσαν Καλβινισταί. Ὁ εὐσεβισμὸς ἐκ τῶν Καλβινιστῶν τῆς Ὁλλανδίας μετεδόθη εἰς τοὺς Καλβινιστὰς τῆς βορειοδυτικῆς Γερμανίας καὶ ἐκ τούτων, παραδόξως, μετεδόθη εἰς τοὺς Λουθηρανοὺς τῆς Γερμανίας. Τοῦτο ἐπέτυχεν ὁ ***Φίλιππος Σπένερ*** (1635—1705), κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς δεκάτης ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος. Ἐνδιατρίβομεν εἰς τὸν εὐσεβισμὸν τῶν Λουθηρανῶν, διότι εἶναι παρείσακτος, ἐνδιαφέρων καὶ ἐκράτησεν ἐπὶ σαράντα μόνον ἔτη (περίπου 1690—περίπου 1730). Ὁ Φίλιππος Σπένερ, ἀνατραφεὶς μὲ θρησκευτικὸν πνεῦμα, συνδυάζον τὴν ἔντονον ἐσωτερικὴν καὶ τὴν ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς εὐσέβειαν, ἐσπούδασε φιλολογίαν, φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, ἔδρασεν ὡς ἱεροκῆρυξ ἐν Φραγκφούρτῃ, Δρέσδῃ καὶ Βερολίνῳ καὶ ἔγραψε σύγγραμμα, ἐπιγραφόμενον «Pia desideria» (Εὐσεβεῖς πόθοι, 1675). Χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν λουθηρανικὴν ὁμολογίαν, συνίστα ὀλιγωτέρας δογματικὰς συζητήσεις, ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς μορφώσεως συνίστα θρησκευτικήν, ἠθικὴν καὶ πρακτικὴν μόρφωσιν, σοβαρὰν ἐνασχόλησιν μὲ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν μυστικῶν συγγραμμάτων, περισσοτέραν προσευχὴν καὶ περισσότερον πρότυπον βίον. Αἱ ἰδέαι αὐτοῦ διεδόθησαν καὶ ἐφηρμόσθησαν ἄνευ μεγάλης ἀντιδράσεως. Οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἀπεῖχον τῶν τέρψεων τοῦ κόσμου, ἀκόμη καὶ τῶν ἀθώων (χοροῦ, θεάτρου, κοσμικῶν ἀναγνωσμάτων καὶ τὰ

ὅμοια). Αὐτοὶ πρῶτοι ὠνομάσθησαν εὐσεβισταὶ (pietisten), μετεδόθη τὸ ὄνομα εἰς ὅλους τοὺς ἔχοντας τὰς αὐτὰς τάσεις καὶ ἐξ αὐτοῦ κατεσκευάσθη ὁ ὅρος «εὐσεβισμός». Ἐκκεντρικώτερος ἦτο ὁ *Αὔγουστος Φράγκε* (1663—1727), καθηγητὴς τοῦ νεοϊδρύτου πανεπιστημίου τῆς Χάλλης καὶ πάστωρ κοινότητος πλησίον τῆς πόλεως ταύτης. Ἡ ἔξοχος προσωπικότης αὐτοῦ κατέστησε τὴν Χάλλην προμαχῶνα τοῦ εὐσεβισμοῦ. Ἐν τῷ πανεπιστημίῳ αὐτῆς ἡ διδασκαλία περιωρίζετο εἰς ἐποικοδομητικὴν ἐνασχόλησιν μὲ τὴν Ἁγίαν Γραφήν, αἱ παραδόσεις κατέστησαν κατηχητικὰ μαθήματα, ἡ δὲ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία ἐθεωροῦντο ὕποπτοι. Ἐπεδιώκετο, ἵνα οἱ φοιτηταὶ γίνωσι κυρίως πρότυπα χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἔπειτα, ὡς ἱεροκήρυκες, ὡς διδάσκαλοι καὶ ὡς ποιμένες, νὰ ἐπιδράσωσιν εὐσεβιστικῶς ἐπὶ τῶν ἄλλων. Ἵδρυσεν ἐκπαιδευτικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ καταστήματα, ἤτοι σχολεῖον τῶν πτωχῶν, ἀστικὴν σχολήν, γυμνάσιον, ὀρφανοτροφεῖον, τυπογραφεῖον, βιβλιοπωλεῖον, φαρμακεῖον καὶ ἄλλα. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐχρησιμοποιοῦντο τὰ πραγματογνωστικὰ μαθήματα καὶ αἱ νεώτεραι μέθοδοι, ἀλλ' ἐδίδετο λίαν μονομερὴς θρησκευτικὴ μόρφωσις. Ἀπηγορεύετο πᾶσα τέρψις καὶ παιδιὰ καὶ ἐπεδιώκετο ἰσχυρὰ διέγερσις τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου. Ταῦτα ἔφερον πολλάκις εἰς θρησκοληψίαν ἢ ὑποκρισίαν, τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ ἀντίληψις τοῦ κόσμου ἐν γένει περὶ τῶν εὐσεβιστῶν· ἐθεωροῦντο θρησκόληπτοι ἢ ὑποκριταί. Ὁ Φράγκε ἤσκησεν ἐπίδρασιν μεγαλητέραν τῆς τοῦ Σπένερ, ὁ δὲ εὐσεβισμὸς αὐτοῦ διεδόθη εὐρύτερον, ἀλλ' ὡς ἐκκεντρικώτερος προσέκρουσεν εἰς μεγαλυτέραν ἀντίδρασιν. Οἱ εὐσεβισταὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀπεμακρύνοντο τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας καὶ συνήρχοντο εἰς ἰδιαιτέρας παρασυναγωγάς. Ἡ Ἐκκλησία ἀντέδρα κατὰ τῶν χωριστικῶν τούτων τάσεων καί, ὅπου αὗται ἐλάμβανον σπουδαιότερον χαρακτῆρα, ἡ πολιτεία ἐπενέβαινεν. Ἡ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀπόσπασις ἦτο ἀνεκτὴ μόνον εἴς τινα μέρη τῆς Γερμανίας καὶ ταῦτα κατέστησαν καταφύγιον τῶν διωκομένων εὐσεβιστῶν. Αἱ ἐκκεντρικαὶ τάσεις τῶν εὐσεβιστῶν βαθμηδὸν ὑπεχώρησαν. Ὁ εὐσεβισμὸς συνετέλεσεν εἰς τὴν ὑποχώρησιν τῶν δογματικῶν ἀντιθέσεων καὶ προσέγγισιν τῶν χριστιανῶν τῶν διαφόρων ὁμολογιῶν. Ἤσκησεν, ἑπομένως, ἐπίδρασιν ὁμοίαν πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τῆς Διαφωτίσεως (ἴδε σελ. 635) ἂν καὶ ἑκατέρα ὡρμᾶτο ἐκ διαφορωτάτων προϋποθέσεων, ἡ μὲν Διαφώτισις ἐξ ἐλευθεροφροσύνης, ὁ δὲ εὐσεβισμὸς ὡς στρέφων τὴν προσοχὴν εἰς τὸν πρακτικὸν χριστιανισμόν, εἰς τὴν εὐσέβειαν τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Τὰ ἐν τοῖς ἑπομένοις ἐξετασθησόμενα ζητήματα εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον γεννήματα τοῦ εὐσεβισμοῦ.

Ὁ Γερμανὸς *Νικόλαος Τσίντσενδορφ* (Zinzendorf, 1700 - 1760), γεννηθεὶς ἐν Δρέσδῃ ἐν λουθηρανικῇ οἰκογενείᾳ, ἐσπούδασεν ἐν τῷ εὐσεβιστικῷ γυμνασίῳ τῆς Χάλλης καὶ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βιττεμβέργης. Ἐμποδισθεὶς ὑπὸ τῶν συγγενῶν νὰ σπουδάσῃ θεολογίαν, ἐσπου-

δασε νομικά, ἀλλὰ διὰ τῆς μελέτης θεολογικῶν συγγραμμάτων καὶ τῆς ἀναστροφῆς μετὰ θεολόγων ἀπέκτησε θεολογικὴν μόρφωσιν. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα καὶ ὑπείκων πάλιν εἰς τοὺς συγγενεῖς, ἀνέλαβε πολιτικὴν ὑπηρεσίαν, ἀλλ' ἀφωσιώθη εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ εὐσεβισμοῦ. Ἵδρυσεν ἐν Δρέσδῃ παρασυναγωγὴν καὶ ἐξέδωσε σχετικὰς συγγραφάς. Ἐν τῷ κτήματι αὐτοῦ Βέρτελσδορφ (Berthelsdorf, πρὸς ἀνατολὰς τῆς Δρέσδης) ἐπέτρεψε τὴν ἐγκατάστασιν «Μοραβῶν καὶ Βοημῶν ἀδελφῶν» οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν ἰδίαν αὐτοτελῆ αἵρεσιν (ἀπὸ τοῦ 1467), προελθοῦσαν ἐκ τῶν Χουσιτῶν καὶ τῶν Βαλδίων. Ἐκεῖ ἵδρυσαν πολίχνην ὀνομασθεῖσαν Χέρρνχουτ (Herrnhut=Κυρίου σκέπη), ἡ ὁποία κατέστη καταφύγιον ποικίλων αἱρετικῶν. Ἐπεκράτουν ἔριδες, ἀλλ' ἡ τάσις τῶν Μοραβῶν καὶ Βοημῶν ἀδελφῶν νὰ ἐπιφέρωσιν ὁμόνοιαν καὶ ἕνωσιν (ἡ αἵρεσις αὐτῶν ὠνομάζετο «Unitas fratrum» ἑνότης ἀδελφῶν) ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Τσίντσενδορφ τὸ πρῶτον καὶ περιωρισμένον σχέδιον, νὰ συμπήξῃ ἑνιαίαν κοινότητα. Ἐγκαταλιπὼν τὴν πολιτικὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν ἀκόμη κατεῖχεν, ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐν τῷ κτήματι αὐτοῦ ἐγκατεστημένου συρφετοῦ. Διὰ τῆς αὐτοθυσίας, ἐλαστικότητος, ὑπομονῆς καὶ τοῦ ἀριστοκρατικοῦ χαρακτῆρος κατώρθωσε νὰ σχηματίσῃ ἑνιαίαν κοινότητα. Ἕνεκα τῆς ἐπιτυχίας, ηὔρυνε τὸ σχέδιον τῆς δράσεως αὐτοῦ (τὸ δεύτερον καὶ εὐρὺ σχέδιον). Ὡς σκοπὸν ἔθεσεν, ὅλους τοὺς ἀληθῶς εὐσεβεῖς χριστιανοὺς τοῦ κόσμου, ἄνευ λύσεως τῶν μετὰ τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτῶν δεσμῶν, νὰ ἑνώσῃ εἰς διεθνῆ καὶ ὑπεράνω τῶν δογματικῶν διαφορῶν ἑνότητα, τονίζων τὰς κοινὰς εἰς ὅλους χριστιανικὰς ἰδέας, τὴν δὲ κοινότητα τῆς Χερρνχούτης νὰ καταστήσῃ κέντρον τῶν νέων ὁμοίων κοινοτήτων. Ἐκ τούτου προέκυψε τὸ ὄνομα τῆς ὅλης αἱρέσεως «Χερρνχούτιοι». Τοιαῦται κοινότητες ἱδρύθησαν καὶ ἔξω τῆς Γερμανίας. Ὁ Τσίντσενδορφ, ἂν καὶ προσεπάθει νὰ διατηρηθῇ ὑπεράνω τῶν ὁμολογιῶν τῶν διαφόρων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ πλησιάσῃ ὡρισμένην Ἐκκλησίαν. Θὰ περιέμενέ τις, νὰ πλησιάσῃ τὴν καλβινικὴν Ἐκκλησίαν, διότι ὁ εὐσεβισμὸς εἶναι γέννημα τοῦ καλβινισμοῦ, ἀλλ' ὁ Τσίντσενδορφ εἶχεν ἀπομακρυνθεῖ τοῦ ἐκκεντρικοῦ εὐσεβισμοῦ τῆς Χάλλης καὶ ἑπομένως τοῦ καλβινικοῦ πνεύματος (τοῦ ἐγκοσμίου ἀσκητικοῦ), τηρῶν θετικὴν στάσιν ἀπέναντι τοῦ κόσμου, καὶ εἶχε καλλίτερον ἐκτιμήσει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Λουθήρου περὶ τῆς ἐκ μόνης τῆς πίστεως σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ὁ Τσίντσενδορφ, ἀφενός, ἐπλησίασε τὴν αἵρεσιν τῶν «Μοραβῶν καὶ Βοημῶν ἀδελφῶν» καὶ ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος ὑπό τινος ἐπισκόπου αὐτῶν (1737), οἱ ὁποῖοι τὴν πρώτην ἐπισκοπικὴν χειροτονίαν εἶχον ἐκ τῆς αἱρέσεως τῶν Βαλδίων. Ἀφετέρου, ἐπλησίασε τὴν λουθηρανικὴν Ἐκκλησίαν, διότι ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ καὶ αὐτὸς ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, ἡ Σαξωνία, ὅπου εὑρίσκετο, ἦτο λουθηρανικὴ χώρα καὶ ἤθελε νὰ νομιμοποιήσῃ καὶ ἑδραιώσῃ τὴν θέσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Τρία ἔτη

πρὸ τῆς μνημονευθείσης χειροτονίας εἶχεν ἀναγνωρισθεῖ λουθηρανὸς πάστωρ (1734), ὑποστὰς ἐν Τυβίγγῃ τὴν νενομισμένην δοκιμασίαν, καὶ δεκατέσσαρα ἔτη μετὰ ταῦτα ἡ κοινότης τῆς Χερρνχούτης ἀπεδέχθη τὴν Αὐγουσταίαν Ὁμολογίαν (1748), ὄχι ὡς εἰδικῶς λουθηρανικήν, ἀλλ' ὡς γενικῶς προτεσταντικήν, καὶ ἀνεγνωρίσθη ὡς παραφυὰς τοῦ λουθηρανισμοῦ. Οὕτως ἡ κοινότης ἀπέκτησε ἐκπεφρασμένον προτεσταντικὸν χαρακτῆρα, ὅπερ ἦτο σύμφωνον πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ὅτι ἡ ἕνωσις τῶν χριστιανῶν θὰ ἐγίνετο, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰς ἰδιαιτέρας αὐτῶν Ἐκκλησίας. Ἡ κοινότης τῆς Χερρνχούτης ἀπετελεῖτο ἐκ προτεσταντῶν καὶ προτεσταντιζόντων. Οἱ Χερρνχούτιοι ἐν Ἀγγλίᾳ ἀνεγνωρίσθησαν ὡς βοημικὴ ἐπισκοπικὴ Ἐκκλησία (1749). Ἡ θεολογία τοῦ Τσίντσενδορφ ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον τύπον τῆς λουθηρανικῆς θεολογίας. Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκλαμβάνεται ὡς μήτηρ (πατήρ, μήτηρ, υἱός), ὁ Θεὸς Πατὴρ σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ὑποχωρεῖ ὄπισθεν τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι δημιουργὸς καὶ ἰδιαίτερος πατὴρ τῶν ἀνθρώπων, κεντρικὸν δόγμα ἀποτελεῖ ἡ περὶ τοῦ σωτηριώδους θανάτου τοῦ Χριστοῦ διδασκαλία καὶ ἐκτιμᾶται μεγάλως ἡ θεία εὐχαριστία, τελουμένη ἅπαξ τοῦ μηνός, προηγουμένου κοινοῦ συμποσίου ἀγάπης. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσίντσενδορφ συνετάχθη Κατήχησις (ὑπὸ τοῦ Lieberkühn, 1774) καὶ ἄλλη σχετικὴ συγγραφὴ (Spangenbergs, Idea fidei fratrum, 1778), τὰ ὁποῖα εἰς πολλὰ ἀπομακρύνονται τῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἀρχηγοῦ. Ἡ διοργάνωσις τῆς αἱρέσεως ἔλαβεν ἐπίσης τελικὴν μορφὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσίντσενδορφ. Ὑπάρχουσι καὶ οἱ τρεῖς βαθμοὶ τῆς ἱερωσύνης, ἀλλ' ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τῶν κοινοτήτων ἵσταται συμβούλιον (ἐν Βέρτελσδορφ), τοῦ ὁποίου τὰ μέλη ἐκλέγονται ὑπὸ γενικῆς συνόδου, συνερχομένης κατὰ χρονικὰ διαστήματα. Παρὰ τοῖς Μοραβοῖς, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο ἐν τοῖς κόλποις τῆς αἱρέσεως τῶν Χερρνχουτίων, ἀνέζησαν αἱ ἀναμνήσεις τῶν Ἑλλήνων ἀποστόλων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, οἱ ὁποῖοι τὴν θ' ἑκατονταετηρίδα ἔδρασαν ἐν Μοραβίᾳ. Ὁ Τσίντσενδορφ ἔστειλε τὸν Ἀρβίδον Γρατῖνον μετ' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Νεόφυτον τὸν ΣΤ' (1737), ζητῶν τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ ἕνωσιν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν. Παρέστησε τὴν αἵρεσιν αὐτοῦ συμφωνοῦσαν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων, «εἰς ὅσαπερ ἀφορῶσι πρὸς τὰ δογματικὰ καὶ καίρια καὶ κεφαλαιώδη». Διὰ τοῦτο σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Νεοφύτου πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς (1740), ἐν τῇ ὁποίᾳ «ἡ τῶν Μοραβικῶν καὶ Θεοφυλακτικῶν (= Χερρνχουτίων) ἀδελφῶν ὁμολογία πίστεως ἐν τοῖς καιρίοις καὶ δογματικοῖς ἐναργῶς παρίσταται ἀνόθευτος καὶ ἀπαράτρεπτος» καὶ πρέπει νὰ δέχωνται αὐτοὺς ὡς ἀδελφοὺς (Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ διατάξεις, τόμος Α', σελ. 219 καὶ ἑξῆς). Λείψανα τῶν Χερρνχουτίων διατηροῦνται κυρίως ἐν Ἀμερικῇ ὑπὸ τὸ ὄνομα Moravians.

Ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ὀξφόρδης (πλησίον τοῦ Λονδίνου)

ἱδρύθη εὐσεβιστικὸς σύλλογος, ἔχων μορφωτικὸν καὶ φιλανθρωπικὸν σκοπόν, ἀνάγνωσιν κλασσικῶν ἐποικοδομητικῶν συγγραφῶν, φροντίδα περὶ τῶν φυλακισμένων, τῶν πτωχῶν καὶ τῶν ἀσθενῶν (1729). Προσετέθησαν ἀσκητικαὶ (ἡ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας νηστεία τῆς Τετάρτης καὶ τῆς Παρασκευῆς), μυστικαὶ (μυστικοπαθὴς ἐσωτερικὴ εὐσέβεια) καὶ φιλοτελετουργικαὶ (συχνὴ μετάληψις τῆς θείας εὐχαριστίας), ἂν καὶ αἱ δύο τελευταῖαι τάσεις δυσκόλως συνεβιβάζοντο πρὸς ἀλλήλας. Ἱδρυτὴς τοῦ συλλόγου ἦτο ὁ φοιτητὴς Κάρολος Οὐέσλεϋ, ἀλλὰ προέστη ὁ Ἰωάννης Οὐέσλεϋ, μεγαλήτερος ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου καὶ προγυμναστὴς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ, καταστὰς ἡ ψυχὴ τῆς ὅλης κινήσεως. Τὰ μέλη τοῦ συλλόγου διὰ τὴν συστηματικὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν αὐτῶν ὠνομάσθησαν «Μεθοδισταί», τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο υἱοθέτησαν καὶ αὐτοί. Βραδύτερον ἐπῆλθεν ἀλλαγὴ τῆς κατευθύνσεως, διότι, μετὰ τὴν ἔξοδον αὐτῶν ἐκ τοῦ πανεπιστημίου, οἱ δύο ἀδελφοὶ Οὐέσλεϋ, ἐξ ἐπιδράσεως τῶν Χερρνχουτίων, προσήγγισαν τὸν λουθηρανισμὸν καὶ ἐσχημάτισαν τὴν πεποίθησιν, ὅτι εἶναι κεκλημένοι νὰ ἐπιφέρωσιν ἀφύπνισιν ἐν τῇ ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ (1738). Ὄντες ἤδη κληρικοί, περιώδευον καὶ ἔκαμον ἀφυπνιστικὰ κηρύγματα, τονίζοντες τὴν τελικὴν κρίσιν καὶ τὰς μελλούσας τιμωρίας. Τὸ αὐτὸ ἔκαμε καὶ ὁ ἐκ τῶν φοιτητικῶν χρόνων φίλος αὐτῶν Γεώργιος Οὐΐτφιλδ, ἐπίσης κληρικὸς καὶ παλαιὸν μέλος τοῦ μνημονευθέντος φοιτητικοῦ συλλόγου, ὁ ὁποῖος εἶχε πλέον διαλυθεῖ. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ κηρύγματος αὐτῶν ἦτο μεγάλη, ἡ δὲ ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία ἀπηγόρευσεν εἰς αὐτοὺς νὰ κηρύττωσιν ἐν τοῖς ναοῖς. Πρῶτος ὁ Οὐΐτφιλδ ἐσκέφθη νὰ μεταφέρῃ τὸ κήρυγμα εἰς τὴν ὕπαιθρον, τὸ παράδειγμα δὲ αὐτοῦ ἠκολούθησεν ὁ Ἰωάννης Οὐέσλεϋ. Οὕτως ἤρχισεν ἡ μεγάλη αὐτῶν δρᾶσις. Βαθμηδὸν ἀπεσπάσθησαν τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπέκτησαν πλήρη διοργάνωσιν μὲ ἰδιαιτέραν ἱεραρχίαν. Εἶναι ὁ «Σωσίας» τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Μένουσι πιστοὶ εἰς τὴν ἀγγλικανικὴν ὁμολογίαν, συνοψίσαντες τὰ τριάντα ἐννέα ἄρθρα εἰς εἴκοσι πέντε. Ἕκαστος Μεθοδιστὴς λαμβάνει δελτίον εἰσόδου εἰς τὴν κοινότητα, ἰσχῦον ἐπὶ μίαν τριμηνίαν, ὁ δὲ μὴ ἀνανεώσας αὐτό, δεικνύει, ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἀνήκῃ εἰς αὐτήν. Οἱ λαϊκοὶ μετέχουσιν ἐνεργῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας, κηρύττουσι καὶ ἀναλαμβάνουσι βοηθητικὰς ἐργασίας. Πολλαὶ κοινότητες ὁμοῦ ἀποτελοῦσιν ὡρισμένα διαμερίσματα, ἐπὶ κεφαλῆς ἑκάστου τῶν ὁποίων ἵσταται διευθύνουσα ἐπιτροπή. Ἀνωτάτη ἐξουσία τῶν Μεθοδιστῶν εἶναι ἡ κατ' ἔτος συνερχομένη συνέλευσις τῶν ἑκατὸν ἀρχαιοτέρων περιοδευόντων ἱεροκηρύκων καὶ ἄλλων προσώπων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν Μεθοδιστῶν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ εἶναι περίπου 30 ἑκατομμύρια.

Οἱ Μεθοδισταὶ ἐπέδρασαν καὶ ἄλλως ἐπὶ τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τῆς ἀφυπνιστικῆς κινήσεως αὐτῶν προέκυψεν ἐν αὐτῇ

«*Εὐαγγελικὴ μερὶς*» (Evangelical Party). Παρουσιάσθη τέλη τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος, ἀποτελουμένη κατ' ἀρχὰς ἐκ μελῶν τῆς μέσης τάξεως, διὰ τοῦτο ὠνομάσθη καὶ μερὶς τῆς ταπεινῆς Ἐκκλησίας (Low Church Party). Ἔτεινεν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν καλβινικῶν στοιχείων τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Διεπνέετο, ἄρα, ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῶν Πουριτανῶν καὶ διέκειτο φιλικῶς πρὸς αὐτούς, ἀλλ' ἐνῷ ἐκεῖνοι εἶχον ἀποσπασθεῖ τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, οὗτοι ἔμενον ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς [2]. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῇ ιθ' ἑκατονταετηρίδος παρουσιάσθη ἐν τῇ Δύσει ὁ «ρωμαντισμός», ἤτοι νοσταλγία πρὸς τὸν μεσαιῶνα καὶ τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἐξ ἐπιδράσεως αὐτοῦ παρήχθη ἐν τῷ πανεπιστημίῳ κίνησις, ὀνομασθεῖσα «Ὀξφόρδειος κίνησις». Ἐπεδίωκον τὴν ἐνίσχυσιν τῶν καθολικῶν στοιχείων τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας καὶ καθολικὴν ἑρμηνείαν τῶν 39 ἄρθρων τῆς πίστεως. Ἐτόνιζον τὴν σημασίαν τῶν μυστηρίων, ἰδιαιτέρως τὴν σημασίαν τῆς ἱερωσύνης, τὴν διάκρισιν κλήρου καὶ λαοῦ καὶ ἐζήτουν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς πολιτείας. Ἔγραφον διατριβὰς (Tracts), ὀνομασθέντες διὰ τοῦτο «Τρακτάριοι». Τῆς κινήσεως ταύτης προέστη ὁ καθηγητὴς τῆς θεολογίας τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ὀξφόρδης Ἑρρῖκος Νιούμαν, (Newman, 1833), ἀλλὰ τὸ πανεπιστήμιον καὶ ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης ἐπολέμησαν αὐτήν, ἀπηγορεύθη ἡ ἔκδοσις τῶν διατριβῶν, οἱ δὲ φανατικώτεροι αὐτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ Νιούμαν, προσῆλθον εἰς τὸν παπισμὸν (1845 - 1846, ἐν ὅλῳ 150 κληρικοί). Μὴ ἀναγνωρισθείσης τῆς χειροτονίας αὐτῶν, οἱ βουλόμενοι ἐχειροτονήθησαν ἐκ νέου, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ Νιούμαν. Τῆς κινήσεως πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν καθολικῶν στοιχείων τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας εἶχεν ἤδη προστεῖ ἄλλος καθηγητὴς τῆς Ὀξφόρδης, ὁ Ἐδουάρδος Πούσεϋ, διὰ τοῦτο οἱ ὀπαδοὶ αὐτῆς ὠνομάσθησαν «Πουσεΰται», ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν θείαν λατρείαν αὐθαιρέτως εἰσήγαγον (ἀπὸ τοῦ 1860) καθολικὰ στοιχεῖα (ἁγιασμὸν ὕδατος, μνημόσυνα, μυστικὴν ἐξομολόγησιν, ἐπίκλησιν ἁγίων καὶ τῆς Θεοτόκου, νηστείας, μοναχικὸν βίον καὶ λοιπὰ) ὠνομάσθησαν «Τελετόφιλοι». Κατ' αὐτῶν ἠγέρθη σφοδρὰ ἀντίδρασις. Ἡ Ὀξφόρδειος κίνησις ἀπ' ἀρχῆς ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἐπισήμου «Ὑψηλῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας», ἡ ὁποία ἐστηρίζετο κυρίως ἐπὶ τῆς ἀριστοκρατίας καὶ συνεδέετο στενῶς μετὰ τοῦ κράτους. Αὕτη εἶχε περιέλθει εἰς ἐξασθένησιν (ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 620), ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις τῆς Ὀξφορδείου κινήσεως ἀνεζωογόνησεν αὐτήν. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀναζωογονηθείσης Ὑψηλῆς Ἐκκλησίας ἀπετέλεσαν δευτέραν μερίδα, ἀντίθετον τῆς προηγουμένης. Ἡ καθολικίζουσα αὕτη μερὶς

2. Εἶναι ἐνδιαφέρων ὁ κύκλος, τὸν ὁποῖον ἔκαμον αἱ ἰδέαι αὗται· Πουριτανοί, Εὐσεβισταὶ Καλβινισταὶ τῆς Ὁλλανδίας, Εὐσεβισταὶ Καλβινισταὶ τῆς Γερμανίας, Εὐσεβισταὶ Λουθηρανοὶ τῆς Γερμανίας, Χερρνχούτιοι, Μεθοδισταί, Εὐαγγελικοὶ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας (μετριοπαθεῖς Πουριτανοί).

ἐνισχύθη μετὰ τὸν πρῶτον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον (1914-18). Αὐτοκαλοῦνται «Ἀγγλοκαθολικοὶ» (ἢ ἁπλῶς Καθολικοί), ἀλλ' αὐτοὺς πρέπει τις νὰ διακρίνῃ τῶν πραγματικῶν καθολικῶν Ἄγγλων, τῶν ἀναγνωριζόντων τὸν πάπαν. Παραλλήλως πρὸς τὴν καθολικὴν μερίδα παρουσιάσθη ἡ μερὶς τῆς «Εὐρείας Ἐκκλησίας» (Broad Church Party, ἀπὸ τοῦ 1830), τῆς ὁποίας οἱ ὀπαδοὶ προέρχονται ἐκ τῆς τάξεως τῶν μεμορφωμένων καὶ ἔχουσι τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι ἐλευθεριάζουσιν, ἐξ ἐπιδράσεως τῆς γερμανικῆς κριτικῆς θεολογίας. Διὰ διατριβῶν (Oxforder Essays, 1860) ἐζήτουν νὰ συμβιβάσωσι τὸν χριστιανισμὸν μετὰ τῶν προόδων τῶν φυσικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ μερὶς αὕτη δὲν εἶναι ὠργανωμένη, ὡς αἱ δύο ἄλλαι, ἀλλ' ἠσχολήθη μὲ τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα καὶ εἰργάσθη πρὸς καταπολέμησιν τῶν κοινωνικῶν κακῶν. Κατὰ ταῦτα, ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἑνιαία καὶ ὁμοιόμορφος, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν διαφόρων μερίδων, ἡ δὲ ἐπίσημος «Ὑψηλὴ Ἐκκλησία», ἀποτελοῦσα μίαν τῶν μερίδων τούτων, ἀναμφιβόλως τὴν καθολικίζουσαν, ὀφείλει νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὰς τάσεις τῶν δύο ἄλλων μερίδων, ἂν δὲν θέλῃ νὰ προκαλέσῃ νέα σχίσματα καὶ τὴν γένεσιν νέων αἱρετικῶν Ἐκκλησιῶν.

Νεώτερον γέννημα τοῦ εὐσεβισμοῦ εἶναι ὁ «*Στρατὸς τῆς σωτηρίας*» (Salvation Army). Φέρει τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Εὐσεβιστῶν, ἤτοι σχετικὴν ἀδιαφορίαν πρὸς τὰ δόγματα, ὄχι ἐξ ἐλευθεροφροσύνης[3] ἀλλ' ἐκ τῆς συγκεντρώσεως τῆς προσοχῆς εἰς τὴν εὐσέβειαν τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Αἱ ἀσκητικαὶ τάσεις, χαρακτηριστικὸν τοῦ Εὐσεβισμοῦ, παρὰ τοῖς ὀπαδοῖς τοῦ Στρατοῦ τῆς σωτηρίας εἶναι περιωρισμέναι. Ἀποφεύγουσι τὸ κάπνισμα, τὰ οἰνοπνευματώδη ποτὰ καὶ τὰς ἐνδυμασίας τοῦ συρμοῦ. Ἔχει τὸ ὁλοτελῶς νέον καὶ σπουδαῖον, ὅτι δὲν εἶναι ὠργανωμένος ὡς Ἐκκλησία, ἀλλ' ὡς στρατός. Ὑπάρχει στρατηγός, γενικὸν ἐπιτελεῖον, ἀξιωματικοί, ἄρρενες καὶ θήλεις, σώματα στρατοῦ, στρατῶνες, σημαῖαι, στολαὶ καὶ τὰ λοιπά. Ἱδρυτὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ ἐν Λονδίνῳ Γουλιέλμος Βοὺθ (Booth, 1865), ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ στρατοῦ τούτου, ἀνέλαβεν ἀγῶνα κατὰ τῆς πενίας, τῆς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς διαφθορᾶς τῶν κατωτέρων στρωμάτων τῶν κατοίκων τοῦ Λονδίνου καὶ ἄλλων μεγαλοπόλεων. Διοργανοῦσι δημοσίας συναθροίσεις εἰς αἰθούσας, αἱ ὁποῖαι οὐδεμίαν ὁμοιότητα ἔχουσι πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, διότι τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ προσελκύσωσι, συνήθως ἔχουσιν ἀποστροφὴν πρὸς αὐτήν. Αἱ συναθροίσεις ἔχουσι σκοπὸν νὰ προκαλέσωσιν ἐσωτερικὸν κλονισμὸν καὶ αἰφνίδιον μεταστροφὴν τῶν ἁμαρτωλῶν. Πρὸς τοῦτο μεταχειρίζονται ψυχολογικὰ μέσα, κατάλληλα

3. Τονίζει τὸ ἀρχαιότροπον εὐαγγέλιον, ἤτοι τὴν διὰ τοῦ σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος Χριστοῦ σωτηρίαν (W. Booth, ἐν Contemporary Review, τόμος 42, 1882, σελ. 176. Πρὸς τούτοις «Διδασκαλία καὶ πειθαρχία τοῦ Στρατοῦ τῆς σωτηρίας»).

δι' ἀπαιδεύτους· πρῶτον, κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν μελῳδίαν λαϊκὰ ᾄσματα, ὑπὸ χοροῦ ᾀδόμενα ὁλονὲν ταχύτερον, ὁρμητικώτερον καὶ ἐντονώτερον (μεγαλοφωνότερον), ἀποτελούμενα ἐκ συντόμων στροφῶν, ὥστε οἱ παρόντες εὐκόλως δύνανται νὰ συμψάλλωσι συνεχῶς ἢ κατὰ διαστήματα· δεύτερον, ἐνθουσιαστικαὶ προσευχαὶ μὲ αὔξουσαν νευρικὴν διέγερσιν, καὶ τρίτον ἐπανειλημμέναι προτροπαὶ εἰς μετάνοιαν, συνοδευόμεναι μὲ λίαν αἰσθησιακὴν περιγραφὴν τῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς ἀγνότητος. Ἂν καὶ χρησιμοποιοῦσιν ἁγιογραφικὰ ῥητά, καταβάλλουσι προσπάθειαν, ἵνα τὰ λεγόμενα οὐδὲν ἐκκλησιαστικὸν ἢ ἀνιαρὸν ἔχωσιν. Ὅλα, κατὰ τὸ δυνατόν, εἶναι ἐνδιαφέροντα, σύντομα καὶ ταχέως τὸ ἓν διαδέχεται τὸ ἄλλο. Ἀναμιγνύουσι διάφορα ἀνέκδοτα καὶ ἀστεῖα, σχετιζόμενα ἰδίως μὲ τὸν ἀγῶνα πρὸς τοὺς διαφόρους διαβόλους, δηλονότι, τὰς διαφόρους κακίας. Εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἐνδιαφέροντος συντελοῦσι τὰ ἑπόμενα δύο· πρῶτον, σωματικαὶ ἐκδηλώσεις· κτυπῶσι τὰς χεῖρας, τοὺς πόδας, ἀνίστανται ταχέως ἐκ τῶν θέσεων, σείουσι τὰ μανδήλια, ὅλα δὲ ταῦτα, ἀναμιγνυόμενα μὲ τὰ μνημονευθέντα μεγαλόφωνα ᾄσματα, γεννῶσι συχνὰ δαιμονιώδη θόρυβον, ὄχι δυσάρεστον εἰς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ, εἰθισμένους εἰς τοιαύτας θορυβώδεις ἐκδηλώσεις· δεύτερον, ἡ ὕπαρξις σκηνῆς ἐν τῇ αἰθούσῃ, ἐπὶ τῆς ὁποίας τελοῦνται τὰ σπουδαιότερα καὶ θεαματικώτερα· παρουσιάζονται νεάνιδες (αἱ «ἀλληλούϊα-νεάνιδες»), ἐνδεδυμέναι ἐντυπωσιακὰς ἐνδυμασίας (ὡς ἀθιγγανίδες τῶν θεατρικῶν σκηνῶν), κρατοῦσαι μικρὰ τύμπανα ἢ κρόταλα, ἵνα σημάνωσι τὸ ψυχικὸν ἐγερτήριον τῶν ἁμαρτωλῶν. Ὅταν ἁμαρτωλός τις φανῇ ἐπηρεαζόμενος ἐκ τῶν τελουμένων, ἀποστέλλεται ὑπὸ τοῦ προϊσταμένου τῆς συναθροίσεως στρατιώτης τοῦ Στρατοῦ τῆς σωτηρίας, ὁ ὁποῖος φιλικῶς προσαγορεύει αὐτόν, κάθεται πλησίον αὐτοῦ καὶ μετ' ἀγάπης ἐναγκαλίζεται αὐτόν, ἕως ὅτου συγκινήσῃ καὶ κινήσῃ αὐτὸν νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸ ἑδώλιον τῆς μετανοίας. Ἄλλοι ἀφ' ἑαυτῶν προσέρχονται εἰς τὸ ἑδώλιον τοῦτο. Ἐκεῖ ὑποβοηθοῦνται νὰ προσεύχωνται, ἕως ὅτου αἰσθανθῶσιν ἑαυτοὺς σεσωσμένους. Βοηθοῦσιν αὐτοὺς οἰκονομικῶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μεγάλως ἐπηρεάζει. Ῥακένδυτοι μέχρι τοῦδε, παρουσιάζονται εἰς τὴν ἑπομένην συνάθροισιν μεταβεβλημένοι ὄχι μόνον ἐσωτερικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐξωτερικῶς, ἐνδεδυμένοι ὑποφερτὰς ἐνδυμασίας. Μὲ ἠχηρὰ «ἀλληλούϊα» καὶ ἐπιφωνήσεις δοξολογίας τελειώνει πάντοτε ἡ συνάθροισις. Μὴ αἰσθανόμενοι τὴν ἀνάγκην τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς θείας εὐχαριστίας, ἐγκατέλειψαν ἀμφότερα. Ἡ δρᾶσις τοῦ Στρατοῦ τῆς σωτηρίας ἔφερε μεγάλα ἀποτελέσματα. Ὄργανον αὐτοῦ εἶναι τὸ περιοδικὸν «Ἡ πολεμικὴ φωνή» (The War Cry). Ὁ Στρατὸς τῆς σωτηρίας ἐκ τῆς Ἀγγλίας ἐπεξετάθη εἰς τὴν Βόρειον Ἀμερικήν, Γαλλίαν καὶ Γερμανίαν, ὅπου δὲ ἔχει ἐγκαταστεῖ σχηματίζεται ἐπιτόπιος, ἰθαγενὴς Στρατὸς τῆς σωτηρίας, ὡς οἱ ἰδιαίτεροι ἐρυθροὶ σταυροὶ καὶ αἱ ἰδιαίτεραι ἐγκαταστάσεις τῶν προσκόπων, ἂν καὶ ἀποτελοῦσι ἑνιαίας διεθνεῖς ὀργανώσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ′

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ, ΘΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, συνέχεια ὑπὸ Petit καὶ Martin, τόμος 33ος καὶ ἑξῆς, 1902 καὶ ἑξῆς. Acta et decreta concilii Vaticani, 1890. Hefele, Conciliengeschichte, συνέχεια ὑπὸ Hergenröther, τόμος 8ος καὶ ἑξῆς, 1887 καὶ ἑξῆς. Die evangelischen Kirchenordnungen der reformatorischen Zeit, ἔκδοσις Em. Sehling, 1902 καὶ ἑξῆς. Codex juris canonici Pii X. iussu digestus Benedicti XV. auctoritate promul gatus, 1917. E. Friedberg, Die Verfassungsgesetze der evangelischen deutschen Landeskirchen, 1885-1904. G. Phillips, Kirchenrecht, ἑπτὰ τόμοι, 1845 καὶ ἑξῆς. G. Hinschius, Kirchenrecht, πέντε τόμοι 1869 κ. ἑξ. N. Siegfried, Aktenstücke, betreffende den preussischen Kulturkampf, 1882. L. Hahn, Geschichte des Kulturkampfs, 1881. I. Kissling, Geschichte des Kulturkampfs im deutschen Reiche, 1911 καὶ ἑξῆς. Z. Giacometti, Quellen zur Geschichte der Trennung von Staat und Kirche, 1926. K. Rothenbücher, Die Trennung von Staat und Kirche, 1908. M. Spahn, Der Kampf um die Schule in Frankreich und Deutschland, 1887. O. Braunsberger, Rückblick auf das katholische Ordenwesen im 19 Jahrhundert. 1901. P. Witmann, Allgemeine Geschichte der katholischen Missionen von 13 Jahrhundert bis auf die neueste Zeit, δύο τόμοι, 1846 καὶ ἑξῆς.

H. Köstlin, Geschichte des christlichen Gottesdienstes 1887. F. Niebergall, Geschichte des evangelischen Gottesdienstes, 1925. H. Kellner, Heortologie, 1911. C. Gurlitt, Geschichte der Barockstils, des Rokoko und des Klassizismus, 1886 καὶ ἑξῆς. G. Stuhlfauth, Die christliche Kirchenbau des Abendlands, 1924. C. Koch, Geschichte des Kirchenlieds und Kirchengesangs, τρίτη ἔκδοσις, 1886 καὶ ἑξῆς. W. Nelle, Geschichte des deutschen evangelischen Kirchenlieds, 1904. F. Frank, Geschichte und Kritik der neueren Theologiae, τετάρτη ἔκδοσις ὑπὸ R. Grütsmacher, 1908. F. Kattenbusch, Die deutsche evangelische Theo logie seit Schleiermacher, 1934. E. Kattenbusch, Zeitwende auch in der Theologie, 1934. H. Stephan, Geschichte der evangelischen Theologie seit dem deutschen Idealismus, 1938. Γ. Παπαμιχαήλ, Ὁ Ἰησοῦς ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον, τρίτη ἔκδοσις, 1937. Theologische Aufsätze, Karl Barth zum 50 geburtstag, 1936. Π. Μπρατσιώτου, Θρησκειολογικὴ Σχολή, 1920. Π. Μπρατσιώτου. Ἡ θεολογία τοῦ Barth καὶ τῶν περὶ αὐτόν, 1931. H. Laemer, Die Vortridentische katholische des Reformationzeitalters, 1858, K. Werner, Geschichte der katholischen Theologie (in Deutschland

seit dem Trienter Konzil bis zur Gegenwart) δευτέρα ἔκδοσις, 1889. A. Ehrhard, Der Katholizismus und das zwanzigste Jahrhundert, 1902. H. Hermelink, ἴδε ἐν τέλει τῆς βιβλιογραφίας τοῦ προηγουμένου κεφαλαίου.

§ 47. Διοργάνωσις καὶ θεία λατρεία τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ Μεσαιῶνος ἡ ἐπὶ τῶν καθολικῶν ἐπιρροὴ τοῦ πάπα εἶχε κλονισθεῖ, ἀλλὰ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους αὕτη βαθμηδὸν ηὔξησε. Τὰ αἴτια εἶναι κυρίως δύο. Πρῶτον, οἱ καθολικοὶ ὅλων τῶν χωρῶν, ἕνεκα τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν Διαμαρτυρομένων, ἔγιναν φανατικώτεροι καὶ περισσότερον ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν πάπαν. Δεύτερον, μετὰ τὴν Διαφώτισιν τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰς παρεκτροπὰς τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπαναστάσεως (1789), οἱ ἄνθρωποι κατελήφθησαν ὑπὸ κόρου διὰ τὰς νεωτεριζούσας ἰδέας καὶ ἐνοστάλγησαν τὸν Μεσαιῶνα ἐν ὅλαις ταῖς σχέσεσιν αὐτοῦ. Ἐζήτουν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς αὐτόν, ἑπομένως καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ καὶ τὸν πάπαν. Ἐζήτουν νὰ ἐπανέλθωσι καὶ εἰς τὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα, ὅσα εἶχον γραφεῖ ὄχι εἰς τὴν λατινικήν, ἀλλ' εἰς τὰς ἐκ ταύτης προελθούσας ρωμανικὰς γλώσσας, καὶ ἕνεκα τούτου ὠνομάζοντο «ρωμὰν» (romans). Διὰ τοῦτο ὅλη ἡ πρὸς τὸν Μεσαιῶνα κίνησις αὕτη ὠνομάσθη «ρωμαντισμὸς» (τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος)[1]. Ἡ αὔξησις τῆς ἐπιρροῆς τοῦ πάπα ἐπὶ τῶν καθολικῶν κατέληξεν εἰς τὴν ἐπίσημον ἀνακήρυξιν τοῦ παπικοῦ ἀλαθήτου ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Βατικανοῦ (XX οἰκουμενικὴ σύνοδος, 1870). Ὡς τόπος τῆς συνόδου ἐχρησίμευσεν ἡ δεξιὰ κεραία τοῦ σταυροειδοῦς σχήματος τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου. Παρέστησαν 767 ἱεράρχαι τῆς Δύσεως καὶ ἀπεκλείσθη ὁλοτελῶς ἡ συμμετοχὴ λαϊκῶν. Ὡρίσθησαν εἰδικαὶ ἐπιτροπαί, αἱ δὲ γενικαὶ συνεδρίαι ἄνευ συζητήσεων ἐδέχοντο ἢ ἀπέρριπτον τὰ ὑπὸ τῶν ἐπιτροπῶν ἀποφασισθέντα. Ἕκαστον μέλος ἔλεγε placet (ἀρέσκει, ναὶ) ἢ non placet (ἀπαρέσκει, ὄχι). Αἱ ἀποφάσεις ἐλαμβάνοντο κατὰ πλειοψηφίαν. Μετὰ προηγουμένην κατὰ πλειοψηφίαν ἀπόφασιν τῆς οἰκείας ἐπιτροπῆς τὸ παπικὸν ἀλάθητον ἐψηφίσθη ὑπὸ τῆς τετάρτης γενικῆς συνελεύσεως (18 Ἰουλίου). Ὡς κυρία δικαιολογία τοῦ ἀλαθήτου προεβλήθη, ὅτι ὁ πάπας εἶναι ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῇ αὐτῇ συνεδρίᾳ Πῖος ὁ Θ', ὑπὸ ἰσχυρὰν καταιγίδα μετ' ἀστραπῶν καὶ βροντῶν καὶ κεραυνῶν, ἀνέγνωσε τὸ παπικὸν δεκρετάλιον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνεγνώρισε τὸ ἀλάθητον ἑαυτοῦ, ὅλων τῶν προηγουμένων καὶ ὅλων τῶν μελλόντων παπῶν (Δεκρετάλιον «Pastor aeternus»). Ὅτι, δηλαδή, ἔχει «πλήρη

1. Ἐπειδὴ τὰ μεσαιωνικὰ ταῦτα ποιήματα καὶ τὰ νέα τὴν ἐποχὴν ἐκείνην γραφόμενα ἦσαν αἰσθηματολογικά, αἱ λέξεις «ρωμαντισμὸς» καὶ «ρωμαντικὸς» ἀπέκτησαν ἀνάλογον σημασίαν.

καὶ ὑψίστην δικαστικὴν ἐφ᾽ ὅλης τῆς Ἐκκλησίας ἐξουσίαν... τακτικὴν καὶ ἄμεσον», ὁρίζει τὴν διδασκαλίαν τῆς πίστεως καὶ τῶν ἠθῶν ἀλαθήτως», «αἱ ἀποφάσεις τοῦ ρωμαίου ποντίφηκος εἶναι ἀμετάβλητοι ἐξ ἑαυτῶν καὶ ὄχι ἕνεκα τούτου, ὅτι μετ᾽ αὐτῶν συμφωνεῖ ἡ Ἐκκλησία», «ἂν δέ τις σκεφθῇ, ὃ μὴ γένοιτο, νὰ ἀντείπῃ τῷ ἡμετέρῳ τούτῳ ὁρισμῷ, ἀνάθεμα ἔστω»[2]. Πολλοὶ ἐπίσκοποι (κυρίως Γερμανοὶ καὶ Αὐστριακοὶ) εἶχον ἀντιταχθεῖ εἰς τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ παπικοῦ ἀλαθήτου. Ἠρώτησαν τὸν πάπαν Πῖον τὸν Θ΄, ἂν ἐθεώρει τὴν ἀνακήρυξιν ταύτην ἐπίκαιρον. Ὁ πάπας ἀπήντησεν. «Ὄχι, ἀλλ᾽ ἀναγκαίαν». Ὑπέδειξαν εἰς αὐτόν, ὅτι περὶ τοῦ παπικοῦ ἀλαθήτου δὲν ὑπῆρχεν ἀσφαλὴς παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ πάπας ἀπήντησεν ἰταλιστί· «ἡ παράδοσις εἶμαι ἐγὼ» (La traditio sono io). Οἱ διαφωνοῦντες ἐπίσκοποι βαθμηδόν, κατὰ διάφορα στάδια τῆς ἐξελίξεως τοῦ ζητήματος, καὶ πρὸ τῆς τελικῆς ἀποφάσεως καὶ μετ᾽ αὐτὴν ὑπετάγησαν. Ἡ ἀνακήρυξις τοῦ ἀλαθήτου, οὖσα ἀποτέλεσμα τῆς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους αὐξήσεως τῆς παπικῆς ἐξουσίας, συνετέλεσεν εἰς μεγαλητέραν αὔξησιν αὐτῆς[3].

2. Τὸ λατινικὸν κείμενον «Plenam et supreman potestatem jurisdictionis in universam ecclesiam... ordinariam et immediatam» (κεφ. III), «doctrinam de fide vel moribus... definit... infallibilitate», «romani pontificis definitiones esse ex sese non autem ex consensu ecclesiae irreformabiles», «si quis autem huic nostrae definitioni contradicere, quod Deus avertat, praesumpserit, anathema sit» (κεφ. VI).

3. Μόνον μεταξὺ τῶν μεμορφωμένων καθολικῶν τῆς Γερμανίας παρήχθη κατὰ τοῦ παπικοῦ ἀλαθήτου κίνησις, τῆς ὁποίας προέστησαν καθολικοὶ καθηγηταὶ τῶν πανεπιστημίων καὶ μάλιστα ὁ τοῦ Μονάχου Ἰγνάτιος Δέλιγγερ. Ὅτε ὁ μητροπολίτης τοῦ Μονάχου (1871) ἀπήτησεν ὑποταγήν, ὁ Δέλιγγερ ἐδήλωσεν, ὅτι «ὡς χριστιανός, θεολόγος, ἱστορικὸς καὶ πολίτης» ἀρνεῖται νὰ ὑποταχθῇ, ἔγγραφον δέ, φέρον δέκα ὀκτὼ χιλιάδας ὑπογραφάς, ἐστάλη εἰς τὸν βασιλέα τῆς Βαυαρίας, ζητοῦν νὰ ἐμποδισθῇ ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ δόγματος τούτου εἰς τὴν διδασκαλίαν. Ὁ μητροπολίτης ἀφώρισε τοὺς ὑπογράψαντας τὸ ἔγγραφον. Ἤρχισεν ἡ διαμόρφωσις αὐτῶν εἰς ἰδιαιτέραν Ἐκκλησίαν, αὐτοκληθεῖσαν «Ἐκκλησία τῶν Παλαιοκαθολικῶν». Ἐπισκοπικὰ καθήκοντα παρ᾽ αὐτοῖς, κατ᾽ ἀρχάς, ἐτέλει ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἰανσενιζούσης καθολικῆς σχισματικῆς Ἐκκλησίας τῆς Οὐτρέχτης (Ὀλλανδίας), ἀλλὰ μετ᾽ ὀλίγον ἀπέκτησαν ἴδιον ἐπίσκοπον ἐν Βόννῃ (1873). Οἱ Παλαιοκαθολικοὶ εἰσήγαγον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῶν μεταβολάς· κατήργησαν τὰς εὐσεβεῖς ὁδοιπορίας, τὰς ἀφέσεις, τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων, τὸ δόγμα τῆς ἀσπίλου συλλήψεως τῆς Θεοτόκου, τὴν μετουσίωσιν, τὴν ἰσοτιμίαν τῆς ἱερᾶς παραδόσεως πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, τὸ ὑποχρεωτικὸν τῆς ἐξομολογήσεως, τῆς νηστείας καὶ τῆς ἀγαμίας τοῦ κλήρου, τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ, εἰσαγαγόντες τὴν γερμανικήν. Παλαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἐσχηματίσθη καὶ ἐν τῇ Γερμανικῇ Ἑλβετίᾳ, ὀνομαζομένη «Καθολικὴ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ» (Christkatholische Kirche), ὑπὸ ἰδιαίτερον ἐπίσκοπον, ἑδρεύοντα ἐν Βέρνῃ (1876), ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς ὁποίας ἱδρύθη παλαιοκαθολικὴ θεολογικὴ σχολή. Παλαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ἐσχηματίσθη ἐπίσης ἐν Αὐστρίᾳ (1872/77) καὶ Τσεχοσλοβακίᾳ (1920), ὑπὸ ἰδιαιτέρους ἐπισκόπους. Ἀπόπειραι ἑνώσεως τῶν Παλαιοκαθολικῶν καὶ Ὀρθοδόξων (Συνέδρια Βόννης 1875, Λυκέρνης 1892 καὶ Βιέννης 1897) ἀπέτυχον, διότι οἱ Παλαιοκαθολικοί, τὸ μέν, ἐμμένουσιν ἔν τισι καθολικαῖς ἰδέαις (ἀποβάλλουσι μὲν ἐκ τοῦ συμβόλου τὴν προσθήκην τοῦ filioque, δὲν ἀπορρίπτουσιν ὅμως καὶ τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν), τὸ δέ, ἕνεκα τῶν μνημονευθεισῶν προτεσταντιζουσῶν ἰδεῶν αὐτῶν.

Κατὰ τὸ ἔτος, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ παπισμὸς ἐνισχύθη διὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ παπικοῦ ἀλαθήτου (1870), κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐνισχύθη ἡ Γερμανία διὰ τῆς μετὰ τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον (1870) ἱδρύσεως τῆς νέας γερμανικῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ τὴν Πρωσσίαν. Ὁ παπισμὸς ἐφοβεῖτο τὴν νέαν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν, διότι ἦτο ἰσχυροτέρα τῆς προηγουμένης (τῆς τῶν Ἀψβούργων) καὶ εἶχε προτεσταντικὸν χαρακτῆρα· ἡ Γερμανία ἐφοβεῖτο τὸν ἐνισχυθέντα παπισμόν, ἀντιπροσωπευόμενον ἐν αὐτῇ τῇ Γερμανίᾳ ὑπὸ τῆς καθολικῆς Βαυαρίας καὶ τῶν καθολικῶν μειονοτήτων τῶν ἄλλων γερμανικῶν κρατῶν. Ἐν τῇ γερμανικῇ Βουλῇ ἐσχηματίσθη ἰσχυρὸν καθολικὸν κόμμα, ὀνομαζόμενον «Κέντρον» (Zentrum), ὡς κατέχον τὰ μεσαῖα ἑδώλια αὐτῆς. Οἱ προτεστάνται βουλευταὶ ἦσαν, βεβαίως, περισσότεροι, ἀλλὰ διεσπασμένοι εἰς διάφορα κόμματα, ἐνῷ ὅλοι οἱ καθολικοὶ ἀπετέλουν ἓν κόμμα, τὸ ὁποῖον, προστιθέμενον εἰς ἄλλα, ἠδύνατο νὰ λύῃ κατὰ βούλησιν τὰ ζητήματα. Ἐξεδόθησαν νόμοι γερμανικῶν τινων κρατῶν (κυρίως τῆς Πρωσσίας καὶ τῆς Βάδης), καὶ γενικοὶ νόμοι τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας (1871 - 1875). Τοῦ ἀγῶνος προΐστατο ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Πρωσσίας καὶ ἀρχιγραμματεὺς (καγκελλάριος) τῆς αὐτοκρατορίας Ὄθων Βίσμαρκ. Διὰ τῶν νόμων τούτων ἡ πολιτεία, πρῶτον, ἐπενέβαινεν εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν καθολικῶν καὶ τῶν καθολικῶν κληρικῶν, εἶχεν ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν καθολικῶν σχολείων καὶ τῶν καθολικῶν ἱερατικῶν σχολῶν, οἱ κληρικοὶ ὤφειλον νὰ φοιτῶσιν εἰς πανεπιστήμιον καὶ νὰ ὑφίστανται ἐξέτασιν ὑπὸ τῆς πολιτείας· δεύτερον, ἐπενέβαινεν εἰς τὸν διορισμὸν τῶν καθολικῶν κληρικῶν, ὑπεβάλλετο κατάλογος τῶν ὑποψηφίων, ἡ δὲ πολιτεία ἐδικαιοῦτο νὰ διαγράφῃ τοὺς ἀπαρέσκοντας εἰς αὐτήν· τρίτον, ἐπενέβαινεν εἰς τὸ κήρυγμα, ἀπαγορεύουσα νὰ χρησιμοποιῆται διὰ πολιτικοὺς σκοποὺς καὶ τιμωροῦσα αὐστηρῶς τοὺς παρακούοντας· τέταρτον, ἐπενέβαινεν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πειθαρχίαν, περιορίσασα αὐτὴν καὶ ἀνοίξασα θύραν προσφυγῆς εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν· πέμπτον, ἐπενέβη εἰς τὸν γάμον, καταστήσασα ὑποχρεωτικὸν τὸν πολιτικὸν γάμον καὶ ἐπιτρέψασα μικτοὺς γάμους ἄνευ ὅρων. Ἐνισχύθη ὁ ὑπὸ τῶν καθολικῶν ἐπισκόπων διδόμενος ὅρκος, ὥστε σαφῶς νὰ ἐκφράζεται ἡ εἰς τοὺς νόμους τοῦ κράτους ὑπακοὴ καὶ ἐξεδιώχθησαν οἱ Ἰησουῖται καὶ τὰ συγγενῆ μοναχικὰ τάγματα. Ἕνεκα τῶν νόμων τούτων ἐξερράγη σφοδρὸς ἀγών, τὸν ὁποῖον ὁ γνωστὸς καθηγητὴς τῆς ἰατρικῆς τοῦ Βερολίνου καὶ βουλευτὴς Βίρχωβ ὠνόμασεν «ἀγῶνα πολιτισμοῦ» (Kulturkampf). Τοὺς ἀνθισταμένους καθολικοὺς κληρικοὺς ἡ κυβέρνησις ἐτιμώρει διὰ χρηματικῶν ποινῶν, φυλακίσεως παύσεως, ἐξορίας. Ὁ πάπας Πῖος ὁ Θ', δι' ἐγκυκλίου (1875), ἐκήρυξε τοὺς νόμους ἀκύρους καὶ ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς καθολικοὺς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν. Οὕτως ἐνισχύθη ἡ ἀντίστασις καὶ προὐκλήθη μεγαλύτερος ἐρεθισμός, ὁ ὁποῖος κατέληξεν εἰς ἀποπείρας δολοφονίας τοῦ Βί-

σμαρκ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου τοῦ Α'. Χάρις εἰς τὴν ἐπιμονὴν τῶν Γερμανῶν καθολικῶν, ἡ κυβέρνησις, μετὰ δεκαετῆ ἀγῶνα, ἀνεκάλεσε τοὺς βαρυτέρους τῶν νόμων, ἤτοι τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὸν διορισμὸν τῶν καθολικῶν κληρικῶν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν πειθαρχίαν, ἐπέτρεψεν ἐκκλησιαστικάς τινας φορολογίας καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν μοναχικῶν ταγμάτων.

Ἐν Γαλλίᾳ μετὰ τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον (1870), ἐγκαθιδρύθη πάλιν δημοκρατία (ἡ τρίτη, δευτέρας οὔσης τῆς δημοκρατίας τῶν ἐτῶν 1848 - 1852). Ἐν αὐτῇ ἐπεκράτησαν (ἀπὸ τοῦ 1880) αἱ ἐν Γαλλίᾳ λεγόμεναι ἀντικληρικαὶ μερίδες. Ὡς εἴδομεν (σελ. 636 καὶ ἑξῆς), οἱ Γάλλοι διανοούμενοι εἶχον ἀπομακρυνθεῖ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ δὲ κλῆρος καὶ οἱ κληρικόφρονες δὲν ἦσαν φίλοι τῆς δημοκρατίας. Ἐκ τούτων ἐξηγοῦνται τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἐλήφθησαν κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Ὁ κλῆρος τοῦ στρατοῦ κατηργήθη, οἱ κληρικοὶ ὑπεχρεώθησαν εἰς τὴν στρατιωτικὴν θητείαν, τὰ νεκροταφεῖα ἀφηρέθησαν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων καὶ ἀνετέθησαν εἰς τοὺς δήμους, τὰ μοναχικὰ τάγματα καὶ τὰ σχολεῖα αὐτῶν ἐπολεμήθησαν, ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων κατηργήθη ἐν τοῖς δημοσίοις σχολείοις (1886), ὁ ἐσταυρωμένος ἀφῃρέθη ἐκ τῶν δημοσίων σχολείων καὶ τῶν δικαστηρίων (1904) καὶ τέλος ἐπῆλθε χωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας (νόμος τοῦ 1905). Ὡρίζετο ἡ ἵδρυσις «συλλόγων λατρείας» (associations culturelles), ἀσχέτων πρὸς τὴν ἄλλην ἐκκλησιαστικὴν διοργάνωσιν. Ὁ πάπας Πῖος Ι', δι' ἐγκυκλίων, κατεδίκασε τὸν νόμον καὶ ἀπηγόρευσε τὴν ἵδρυσιν τῶν συλλόγων τούτων. Ἡ κυβέρνησις διὰ νέου νόμου (1907) ἐπέτρεψε μὲν καὶ πάλιν τὴν χρῆσιν τῶν ναῶν, ἐδήμευσεν ὅμως τὰ μέγαρα τῶν ἐπισκόπων, τὰς ἱερατικὰς σχολάς, ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ κτήματα καὶ κατήργησε τὰς διὰ τοῦ προηγουμένου νόμου προβλεπομένας μικρὰς χρηματικὰς ἐπιχορηγήσεις εἰς τοὺς ὑπάρχοντας κληρικούς. Ἡ ναπολεόντειος συμφωνία (κογκορδᾶτον, 1801 καὶ 1802) ἔπαυσεν ἰσχύουσα, ἡ δὲ Ἐκκλησία χωρὶς νὰ λάβῃ ὀπίσω τὴν ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως δημευθεῖσαν περιουσίαν αὐτῆς, ἔμελλε μόνη νὰ λύσῃ τὸ οἰκονομικὸν αὐτῆς πρόβλημα.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ρώμης ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν (20 Σεπτ. 1870), ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις διὰ νόμου (1871) ἄφησεν εἰς τὸν πάπαν τὸ Βατικανόν, τὸ Λατερανὸν καὶ θερινόν τι ἀνάκτορον καὶ ὥρισεν ἐτησίαν ἐπιχορήγησιν ὑπὲρ τὰ τρία ἑκατομμύρια λιρεττῶν. Πρὸς τούτοις ἐγκατέλειψε τὴν συμμετοχὴν αὐτῆς ἐν τῇ πληρώσει τῶν ἀνωτέρων ἐκκλησιαστικῶν θέσεων, τὸ δικαίωμα ἐγκρίσεως τῶν παπικῶν ἀποφάσεων (placet) καὶ πᾶν δικαίωμα ἐπιβλέψεως. Ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους. Ὁ πάπας Πῖος ὁ Θ' εἰς οὐδεμίαν σχέσιν ἐδέχθη νὰ ἔλθῃ μετὰ τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως,

ἐκήρυξεν ἑαυτὸν δέσμιον τοῦ Βατικανοῦ καὶ ἀπέρριψε τὴν εἰς αὐτὸν δοθεῖσαν χρηματικὴν ἐπιχορήγησιν. Πρὸς διευθέτησιν τοῦ ζητήματος ἐπροτάθησαν λύσεις κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Πρὸ τῆς καταλήψεως τῆς Ρώμης ὁ παπικὸς ὀφφικιάλιος Λιβεράνη (1861) ἐπρότεινεν, ὁ πάπας νὰ ἀνακηρύξῃ καὶ στέψῃ τὸν βασιλέα τῆς Ἰταλίας αὐτοκράτορα καὶ ἀναθέσῃ εἰς αὐτὸν τὴν διοίκησιν τοῦ παπικοῦ κράτους. Βραδύτερον, μετὰ ἑξήκοντα πέντε ἔτη, παπικοὶ κύκλοι, ἀρκούμενοι πλέον εἰς κρατικὴν μικρογραφίαν, προέτεινον, ἡ περιοχὴ τοῦ Βατικανοῦ καὶ σχετικὴ διέξοδος εἰς τὴν θάλασσαν νὰ ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς Ἰταλίας ἀνεξάρτητον παπικὸν κράτος (1927). Ἡ πρότασις αὕτη μετὰ δύο ἔτη ἐπραγματοποιήθη μέ τινας διαφορὰς (1929). Τὰ περὶ τὸ Βατικανὸν (περιφέρεια διαμέτρου πέντε χιλιομέτρων) καὶ τὰ περὶ τὸ Λατερανὸν (περιφέρεια διαμέτρου ἑνὸς περίπου χιλιομέτρου), ἂν καὶ εὑρίσκονται εἰς δύο ἀντίθετα ἄκρα τῆς πόλεως Ρώμης, ἀπετέλεσαν ἰδιαίτερον παπικὸν κράτος, μὲ τὴν ἐκ μέρους τοῦ πάπα Πίου τοῦ ΙΑ' δικαιολογίαν, ὅτι «ὁ ἐπὶ τῆς γῆς ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ δὲν δύναται νὰ εἶναι ὑπήκοος ἐπιγείου κράτους». Ἡ ἰδέα αὕτη ἐν τῷ παπισμῷ ἀπαντᾷ καὶ εἰς προηγουμένας ἐποχάς. Πρὸς τούτοις ἔλαβεν ἐφάπαξ δύο δισεκατομμύρια λιρεττῶν. Περὶ διεξόδου εἰς τὴν θάλασσαν δὲν ἔγινε πλέον λόγος. Ὁ καθολικισμὸς ἀνεγνωρίσθη ἐπίσημος θρησκεία τοῦ κράτους, τὰ θρησκευτικὰ μαθήματα κατέστησαν πάλιν ὑποχρεωτικὰ ἐν τοῖς δημοσίοις σχολείοις, ἀνεγνωρίσθη ὁ ἐκκλησιαστικὸς γάμος καὶ ἄλλα.

Ἐκτὸς τοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν (ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 606 καὶ ἑξῆς), ἱδρύθησαν καὶ ἄλλα μοναχικὰ τάγματα, τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν τὰ σπουδαιότερα. Ὁ Ἰταλὸς φραγκισκανὸς Ματθαῖος Βάσσης (Bassi) ἐπληροφορήθη, ὅτι ὁ ἱδρυτὴς τοῦ τάγματος αὐτοῦ Φραγκίσκος ὁ ἐξ Ἀσσισίου ἔφερε μακρὰν ὀξεῖαν κουκούλαν (capuce), ὁ ἅγιος δὲ οὗτος παρουσιάσθη εἰς αὐτὸν ἐν ὁράματι, φέρων τοιαύτην ἐνδυμασίαν. Ὁ Βάσσης, φυγὼν ἐκ τοῦ μοναστηρίου, μετέβη εἰς τὴν Ρώμην καὶ παρεκάλεσε τὸν πάπαν Κλήμεντα τὸν Ζ' (1526) νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν χρῆσιν τοῦ καλύμματος τούτου. Προκληθείσης ἀντιδράσεως ὑπὸ τῶν ἄλλων Φραγκισκανῶν, ἵδρυσεν ἰδιαίτερον μοναχικὸν τάγμα. Ἡ ἀσυνήθης ἐνδυμασία αὐτοῦ ἔκαμεν ἐντύπωσιν, ὅπου δὲ οἱ μοναχοὶ οὗτοι ἐνεφανίζοντο, οἱ ἀγυιόπαιδες ἔτρεχον ὄπισθεν αὐτῶν, φωνάζοντες «capucino, capucino». Τὸ ἐμπαικτικὸν τοῦτο ὄνομα ἐδέχθησαν καὶ οἱ ἴδιοι ὡς τιμητικὴν διάκρισιν, ὀνομασθέντες «Καπουκῖνοι». Ὁ Ἰωάννης Βουτιλλιέρος (Bouthillier, † 1700), διακεκριμένος κληρικὸς καθεδρικοῦ ναοῦ (canonicus, κανονικός), ἐγκαταλείψας τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἐκκλησιαστικὴν θέσιν αὐτοῦ, περιέπεσεν εἰς ὑπερβολικὸν ἀσκητικὸν βίον. Καταφύγιον αὐτοῦ ἔγινε τὸ μοναστήριον τῆς Τράππης (La Trappe, 1664), ἐν Νορμανδίᾳ τῆς Γαλλίας. Οὕτως ἱδρύθη τὸ μοναχικὸν τάγμα τῶν «Τραππιστῶν». Οἱ μοναχοὶ οὗτοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ τηρῶσι διαρκῆ σιωπήν, ἡ

ὁποία διακόπτεται μόνον διὰ τῶν προσευχῶν καὶ ἀσμάτων τῆς θείας λατρείας καὶ διὰ τῆς φράσεως «ἐνθυμοῦ, ὅτι θὰ ἀποθάνῃς» (memento mori), διὰ τῆς ὁποίας χαιρετῶσιν ἀλλήλους, ὁσάκις συναντῶνται. Ἡ κλίνη αὐτῶν ἀποτελεῖται ἐκ σανίδος καὶ ὀλίγων ἀχύρων, ἡ δὲ τροφὴ αὐτῶν, ἐκ φυτικῶν οὐσιῶν ἄνευ ἐλαίου ἢ ἄλλης λιπαρᾶς οὐσίας. Ἐπιστημονικὴ ἐνασχόλησις εἶναι εἰς αὐτοὺς ἀπηγορευμένη, τραχεῖα δὲ ἐργασία ἐν τοῖς ἀγροῖς χρησιμεύει ὡς ἀνάπαυσις. Ἡ ἐνδυμασία ἀποτελεῖται ἐκ μέλανος ράσου, τὸ ὁποῖον φέρουσιν κατὰ σάρκα, καὶ ξυλίνων ὑποδημάτων. Ἕνεκα τῆς αὐστηρότητος, τὸ τάγμα περιωρίσθη εἰς ὀλίγα μοναστήρια, καταφύγια ἀπογοητευμένων ψυχῶν. Τοῦ τάγματος τούτου ἐφεύρεσις εἶναι τὸ παιγνίδιον «δόμινο» (domino), λέξις, τὴν ὁποίαν ἔλεγεν ὁ κερδίζων (Dominus, Κύριε, Θεέ), μὴ δυνάμενος, ὡς ἐκ τῆς ὑποχρεωτικῆς σιωπῆς, νὰ εἴπῃ ἄλλην λέξιν. «Ὀρατόριον» (Oratorium) ἀρχικῶς ἐσήμαινεν αἴθουσαν προσευχῆς, παρεκκλήσιον, ἐκ τοιούτου δὲ προσευχηταρίου ἔλαβε τὸ ὄνομα τὸ ὁμώνυμον τάγμα. Ἱδρυτὴς αὐτοῦ ἦτο ὁ Φίλιππος Νέρης (Neri, 1548), εἷς τῶν εὐθυμοτέρων ἁγίων. Ἑκάστην ἑσπέραν συνήρχοντο ἔν τινι αἰθούσῃ τῆς Ρώμης, ὅπου προσηύχοντο, ἤκουον μαθήματα ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἢ διαλέξεις περὶ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, ἢ ἐξετέλουν μουσικήν. Παρ' ὅλην τὴν σοβαρότητα, ἠρέσκοντο εἰς πνευματώδεις ἀστειότητας. Ὁ Βαρώνιος καὶ ἄλλοι λόγιοι ἀνῆκον εἰς τὸ τάγμα τοῦτο. Μετὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν βιβλικῶν σπουδῶν συνεδύασαν ἔργα φιλανθρωπίας καὶ ἵδρυσαν νοσοκομεῖον. Κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ἐν Ρώμῃ Ὀρατορίου ἱδρύθη τοιοῦτον ἐν Παρισίοις (1611). Ἐπειδὴ οἱ μοναχοὶ οὗτοι ἐξετέλουν θρησκευτικὰς μουσικὰς συμφωνίας, τὸ ὄνομα «ὀρατόριον» ἐδόθη εἰς εἶδος μελοδράματος ἐκκλησιαστικοῦ περιεχομένου. Ἐν Νίμοις (Nimes) τῆς Γαλλίας ἱδρύθη (1840) ὑπὸ τοῦ J. d' Alzon τὸ τάγμα τῶν «Ἀσσομψιονιστῶν» (Assomptionistes), τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα προέρχεται ἐκ τῆς ἀναλήψεως τῆς Θεοτόκου. Εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ ἑκάστης ἐγκαταστάσεως αὐτῶν (maison) εἶναι ἐγκεχαραγμένη ἡ φράσις «Assumpta est Maria in coelo» (ἀνελήφθη ἡ Μαρία εἰς τὸν οὐρανόν). Σκοπὸν εἶχον τὴν ἄσκησιν καθολικοῦ βίου καὶ τὴν διάδοσιν τῆς καθολικῆς διδασκαλίας. Οἱ Ἀσσομψιονισταὶ ἔδρων κυρίως διὰ τοῦ τύπου (ἐφημερὶς La Croix ἐν Παρισίοις). Εἶχον ἐγκαταστάσεις εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς. Διεκρίθη ἡ ἐν Χαλκηδόνι, ἀπέναντι τῆς Κων]πόλεως (Καδί-κιοϊ), διότι προέστη αὐτῆς ὁ Ἀββᾶς Louis Petit (1895, λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν 1912—1926), διακεκριμένος βυζαντινολόγος. Διὰ τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπιδράσεως συνετέλεσεν ὥστε ἡ ἐγκατάστασις ἐκείνη νὰ ἀποβῇ σχολὴ ἀνωτέρων βυζαντινῶν σπουδῶν μετὰ λαμπρᾶς σχετικῆς βιβλιοθήκης. Ἱδρύθη τὸ σπουδαῖον βυζαντινολογικὸν περιοδικὸν Echos d'Orient (1897), τὸ ὁποῖον συγχρόνως παρηκολούθει τὴν κίνησιν τῶν ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ ἐν Χαλκηδόνι ἐγκατάστα-

σις τελευταίως μετεφέρθη εἰς τὴν Ρουμανίαν (Βουκουρέστιον), ἀλλ' ὑπὸ τὸ νέον καθεστὼς ὑποστᾶσα διωγμοὺς κατέφυγεν εἰς τὴν Γαλλίαν (Παρισίους). Ὁ Ρώμης Λέων ὁ ΙΓ' († 1903) ἀνέθεσεν εἰς τὸ τάγμα τοῦτο τὴν ἱεραποστολὴν καὶ ἕνωσιν τῶν ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἀρμένιος Μανούκ, γενόμενος μοναχός, ἔλαβε τὸ ὄνομα Μεχιτὰρ (=Παράκλητος). Ἐκ πρωΐμων ἐπιδράσεων καθολικῶν ἱεραποστόλων (μεταξὺ τοῦ 15ου καὶ 20οῦ ἔτους αὐτοῦ) τὴν σωτηρίαν ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμοεθνῶν του ἔβλεπεν ἐν τῇ ἀφομοιώσει πρὸς τὸν δυτικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν παπικὴν Ἐκκλησίαν. Ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ ἔδρασεν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν Κων]πόλει, ἐλθὼν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς ὁμοεθνεῖς αὐτοῦ. Ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον, εὑρισκομένην τότε ὑπὸ τοὺς Ἑνετοὺς (ἐκστρατεία τοῦ δόγου Μοροζίνη κατὰ τῶν Τούρκων, 1687), προσεχώρησεν εἰς τοὺς Οὐνίτας Ἀρμενίους καὶ ἐν Μεθώνῃ ἵδρυσε μοναστήριον (1706), ἐπικυρωθὲν ὑπὸ τοῦ πάπα Κλήμεντος τοῦ ΙΑ' (1711). Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων, (1715), ἐγκατεστάθησαν ἐν Βενετίᾳ, ἐπὶ τῆς νησῖδος τοῦ Ἁγίου Λαζάρου (1717). Ὠνομάσθησαν «Μεχιταρισταί». Ἐνεργοῦσιν ἱεραποστολὴν πρὸς διάδοσιν τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ μεταξὺ τῶν Ἀρμενίων. Ἐκδίδουσιν ἀρμενικὰς συγγραφὰς καὶ μεταφράσεις εὐρωπαϊκῶν λογοτεχνικῶν συγγραφῶν εἰς τὴν ἀρμενικήν, καταρτίσαντες τέλεια τυπογραφεῖα. Ἔκαμον κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς ἀρμενικῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς (1804). Μορφώνουσιν ἱερεῖς, διδασκάλους καὶ ἱεραποστόλους. Τὰ μοναχικὰ τάγματα ἀνέλαβον τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἱδρύθησαν δὲ ἐν Ρώμῃ βοηθητικὰ καθιδρύματα, ἡ Ἑταιρεία τῆς διαδόσεως τῆς πίστεως (Congregatio de propaganda fidei, ὑπὸ τοῦ Ρώμης Γρηγορίου τοῦ ΙΕ', 1622), ὑποστηρίζουσα καὶ καθοδηγοῦσα τοὺς ἱεραποστόλους, καὶ τὸ Οὐρβάνειον Κολλέγιον (Collegium Urbanum, ὑπὸ τοῦ Ρώμης Οὐρβανοῦ τοῦ Η', 1627), μορφῶνον ἱεραποστόλους. Ὅμοια καθιδρύματα ἱδρύθησαν καὶ ἐν ἄλλαις καθολικαῖς χώραις. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀνδρῶν τούτων ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς κυρίως τῆς Μέσης καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς. Οἱ Ἱσπανοὶ καὶ Πορτογάλοι ἄποικοι, κατ' ἀρχὰς διὰ τῆς πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς ἀνοικείου διαγωγῆς, παρέσχον ἐμπόδιον εἰς τὸ ἱεραποστολικὸν ἔργον, ἀλλ' ἔπειτα συνετέλεσαν καὶ οὗτοι εἰς αὐτό. Σήμερον μικρὸν μέρος τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ τῆς Ἀμερικῆς μένει ἐν τῷ ἐθνισμῷ («ἐρυθρόδερμοι»). Ἐν Ἰνδίαις, Κίνᾳ καὶ Ἰαπωνίᾳ τὰ ἀποτελέσματα δὲν ἦσαν μεγάλα. Ἀνάλογον ἱεραποστολικὴν δρᾶσιν ἀνέπτυξαν καὶ αἱ προτεσταντικαὶ Ἐκκλησίαι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος, ἱδρύθησαν δὲ ἱεραποστολικαὶ ἑταιρεῖαι.

Ἐν τῇ *θείᾳ λατρείᾳ* προσετέθησαν νέαι ἑορταί, τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν τρεῖς, τὴν ἑορτὴν τῆς ἀσπίλου συλλήψεως τῆς Θεοτόκου καὶ τὴν ἑορτὴν τῆς καρδίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου . Πρῶτος ὁ

Πασχάσιος Ραδβέρτος († μετὰ τὸ 856) ἐδέχθη, ὅτι ἡ Θεοτόκος ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς αὐτῆς ἀπηλλάγη τῆς κατάρας τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος διά τινος καθαγιάσεως (sanctificatio in utero). Κληρικοὶ τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Λυῶνος (1140) ἀνενέωσαν τὴν γνώμην τοῦ Ραδβέρτου καὶ ἐνίσχυσαν αὐτήν, μεταβαλόντες τὴν καθαγίασιν εἰς ἄσπιλον σύλληψιν (immaculata conceptio). Οὕτως ἐνεφανίσθη ἡ σχετικὴ ἑορτή. Ἡ νέα διδασκαλία, ὑποστηριχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Δοὺνς Σκώτου, ἔγινε δόγμα τοῦ τάγματος τῶν Φραγκισκανῶν, ἀλλ' ἐπολεμήθη ὑπὸ τῶν Δομινικανῶν. Τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων υἱοθέτησε τὸ δόγμα τοῦτο (1387), οἱ δὲ ἀναλαμβάνοντες πανεπιστημιακὰ ἀξιώματα ὤφειλον ἐνόρκως νὰ δηλώσωσιν, ὅτι δέχονται αὐτό. Ὁ πάπας Σίξτος ὁ Δ' (1483), διατελέσας πρότερον γενικὸς ἀρχηγὸς τῶν Φραγκισκανῶν, ἐπεκύρωσε τὴν ἑορτήν, ἐχαρακτήρισεν ὅμως τὸ ζήτημα ὡς μὴ λελυμένον ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Πῖος ὁ Θ', ἔχων τὴν γνώμην τῶν περισσοτέρων ἐπισκόπων, ἐξέδωσε βοῦλλαν (1854), διὰ τῆς ὁποίας ἔλυσεν ὁριστικῶς τὸ ζήτημα. Ἡ λατρεία τῆς καρδίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀνάγεται εἰς τὴν Γαλλίδα Μαργαρίταν Ἀλακὸκ († 1690), ἡ ὁποία ἔχει ὁμοιότητα μὲ τὴν Καρμηλίτιδα τῆς Ἱσπανίας Τερέζαν († 1582). Μετὰ μακρὰν καὶ ἐπώδυνον νόσον, ἰαθεῖσα ὑπὸ τῆς Θεοτόκου, ἔλαβε τὸ ὄνομα Μαρία καὶ ὑπεσχέθη ἁγνείαν (ἔγινε μοναχή). Ρέπουσα πρὸς τὸν ἐρωτισμόν, πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἁγνείας, ὑπεβάλλετο εἰς ἀσκητικὰς τοῦ σώματος σκληραγωγίας (νηστείαν, μαστιγώσεις μέχρις αἵματος, κλίνην ἐξ ἀκανθῶν καὶ ἄλλα). Ἐνεφανίζετο εἰς αὐτὴν ὁ Χριστὸς ὡς μνηστὴρ ἀφωσιωμένος, τρυφερὸς καὶ ζηλότυπος, μὲ ἐπεισόδια σχετικὰ πρὸς τὴν καρδίαν αὐτοῦ. Μίαν φορὰν εἶδε τὴν πλευρὰν αὐτοῦ ἀνεωγμένην καὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ καίουσαν καὶ λάμπουσαν ὡς ἥλιον. Ὁ Χριστὸς ἔλαβε τὴν καρδίαν αὐτῆς καὶ ἐβύθισεν αὐτὴν εἰς τὴν ἰδικήν του. Ἡ Μαρία καθ' ὅλον τὸν βίον αὐτῆς ᾐσθάνετο εἰς τὴν πλευρὰν αὐτῆς καυστικοὺς πόνους. Ἄλλην φορὰν εἶδε τὴν καρδίαν τοῦ Χριστοῦ περιβαλλομένην ὑπὸ ἀκανθῶν, καὶ ὑπεράνω αὐτῆς σταυρόν, ἔλαβε δὲ ἐντολὴν νὰ ἱδρύσῃ σχετικὴν ἑορτήν. Ἡ ἑορτὴ αὕτη ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν, ἀλλὰ μόλις ὁ φίλος αὐτῶν πάπας Κλήμης ὁ ΙΓ' (1765) ἐπεκύρωσεν αὐτήν. Ἑορτάζεται τὴν Παρασκευήν, ὀκτὼ ἡμέρας μετὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ἁγίας Δωρεᾶς. Οἱ Ἰησουΐται ὑπεστήριξαν ἐπίσης ἑορταστικὴν λατρείαν τῆς καρδίας τῆς Θεοτόκου, ἀλλὰ πρῶτος ὁ πάπας Πῖος ὁ ΣΤ' (1775-1799) ἐπέτρεψεν ἐπισήμως σχετικὴν ἑορτήν. Ἑορτάζεται τὴν Κυριακὴν μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς Θεοτόκου.

Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας τὴν μονοφωνίαν ἀντικατέστησεν ἡ διφωνία καὶ ἔπειτα ἡ πολυφωνία. Ἡ ἐφεύρεσις τῆς πολυφωνίας ἀποδίδεται, συνήθως, εἰς τὸν ἐκ Φλάνδρας μοναχὸν Χουκβάλδον († 930), μοναχοὶ δὲ ἐπίσης ἠσχολήθησαν πρῶτοι μὲ τὴν πολυφωνίαν θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς. Εἷς τούτων, ὁ ἐκ Τοσκά-

νης βενεδεκτῖνος μοναχὸς Κουΐδο (Quido, † 1050), ἐφεῦρε νέαν μουσικὴν γραφήν, ἡ ὁποία ἀντικατέστησε τὴν παράξενον γραφὴν τοῦ ἀρχαίου γρηγοριανοῦ ᾄσματος καὶ ἡ ὁποία ἔκτοτε εἶναι ἐν χρήσει. Τὴν ιδ' καὶ ιε' ἑκατονταετηρίδα ἐτελειοποιήθη ὄχι μόνον ἡ πολύφωνος ἐκκλησιαστικὴ μουσική, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ὄργανον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης περιόδου ἦτο ἐν χρήσει καὶ συνώδευε τὸ ᾆσμα. Ἀλλ' ἡ πολυφωνία παρεξετράπη εἰς περισσοτεχνίαν, καθιστῶσαν δυσνόητα τὰ ἐκκλησιαστικὰ ᾄσματα, καὶ εἰς κοσμικότητα, ἀνάρμοστον εἰς τὴν ἱερότητα τοῦ τόπου. Αἱ παρεκτροπαὶ αὗται ἀπηγορεύθησαν ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ἰωάννου τοῦ ΚΒ' († 1334), ἀλλ' ἐξηκολούθησαν· διὰ τοῦτο ἡ σύνοδος τοῦ Τριδέντου (1563) ἐπανέλαβεν αὐτὰς καὶ ἤρχισε νὰ γίνεται σκέψις περὶ καταργήσεως τῆς πολυφωνίας καὶ ἐπανόδου εἰς τὴν ἀρχαίαν ἁπλῆν γρηγοριανὴν μουσικήν. Ὁ Ρώμης Πῖος ὁ Δ' (1559-65) διώρισεν ἐπιτροπὴν πρὸς μεταρρύθμισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀνέθεσεν εἰς τὸν μουσικὸν Ἰωάννην Πιερλουΐγγι, ἐκ τῆς πλησίον τῆς Ρώμης γενεθλίου πόλεως αὐτοῦ ὀνομασθέντα Παλαιστρίναν, δοκιμαστικὴν σύνθεσιν. Οὗτος ὑπέβαλε τρεῖς λειτουργίας (1565), τῶν ὁποίων μία ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὸν ἀποθανόντα πάπαν Μάρκελλον τὸν Β', προστάτην αὐτοῦ. Ἡ ἐπιτροπή, εὑρεθεῖσα πρὸ ἀριστουργήματος, ἀπεφάσισε νὰ διατηρήσῃ τὴν πολυφωνίαν καὶ δὲν διεψεύσθησαν αἱ ἐλπίδες αὐτῆς. Ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Παλαιστρίνα ἐξῆλθεν ὁ ἐκ τῶν Κάτω Χωρῶν Ὀρλάνδος Λάσσος, δράσας κυρίως ἐν Μονάχῳ († 1594), καὶ ὁ Ἰταλὸς Γρηγόριος Ἀλλέγκρι († 1652), γράψας ἐννεάφωνον «Miserere» εἰς ἓν ἀντίγραφον, προωρισμένον ἀποκλειστικῶς διὰ τὸ παπικὸν παρεκκλήσιον. Βραδύτερον ὁ γνωστὸς μουσικὸς Μόζαρτ, ἀκούσας αὐτό, κατέγραψεν ἀπὸ μνήμης καὶ ἐδημοσίευσε, παρὰ τὴν ὑπάρχουσαν ἀπαγόρευσιν. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων μεγάλων μουσικῶν ἠσχολήθησαν μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν, Μόζαρτ († 1791), Χάϋδν († 1809), Βετχόβεν († 1827), Μένδελσων (1847) καὶ Λὶστ († 1836), ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐν Ρώμῃ εἶχε γίνει κληρικός. Ὁ Ριχάρδος Βάγνερ († 1883) ὡς τελευταῖον μελόδραμα ἔγραψε τὸν Πάρσιφαλ, στηριζόμενον εἰς μεσαιωνικὴν ὑπόθεσιν καὶ σχετιζόμενον μὲ τὴν θείαν εὐχαριστίαν. Ἡ ζωγραφική, γλυπτικὴ καὶ ἀρχιτεκτονική, ἀπὸ τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Μεσαιῶνος, ἤρχισε τρεπομένη εἰς νέον ρυθμόν, ὁ ὁποῖος ἀνεπτύχθη κυρίως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως (ιε' καὶ ιστ' ἑκατονταετηρίδα) καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πνεύματος αὐτῆς, διὰ τοῦτο ὠνομάσθη «ρυθμὸς τῆς ἀναγεννήσεως». Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπανῆλθεν εἰς τὰς τεχνοτροπίας τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς τέχνης (τὸν δωρικόν, ἰωνικὸν καὶ κορινθιακὸν ρυθμόν), ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ ἐπανῆλθεν, ἀφενός, εἰς τὰς παραστάσεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς τέχνης, ἀφετέρου, εἰς τὴν φύσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἶχεν ἀπομακρυνθεῖ κατὰ τὸν Μεσαιῶνα. Ἡ

ἐπάνοδος εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν φύσιν ταυτίζονται, διότι καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τέχνη ὡς πρότυπον εἶχε τὴν φύσιν, ἀμφότεραι ἦσαν διὰ τὴν τέχνην τῆς ἀναγεννήσεως δύο ὅμοιοι διδάσκαλοι. Οἱ σπουδαιότεροι καλλιτέχναι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι Ἰταλοί. Ἐκ τῆς Φλωρεντινῆς σχολῆς διεκρίθησαν οἱ ἑπόμενοι: *Λεονάρδος Δὰ Βίντσι* († 1519), διακρινόμενος διὰ τὴν παρατήρησιν καὶ τὸν ἐλαφρὸν χρωματισμόν, κύριον ἔργον τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας τῶν Μεδιολάνων. *Μιχαὴλ Ἄγγελος Βουναρότη* († 1564), μέγας καὶ ὡς γλύπτης καὶ ὡς ζωγράφος καὶ ὡς ἀρχιτέκτων, γνώστης καλὸς τῆς ἀνατομίας καὶ πλήρης φυσικότητος, σπουδαιότερον ἔργον τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ παράστασις τῆς δημιουργίας καὶ τῆς πτώσεως ἐν τῷ Σιξτινείῳ παρεκκλησίῳ τοῦ Βατικανοῦ ἐν Ρώμῃ. *Ραφαὴλ Σάντη* († 1520), ὁ καλλιτέχνης τῆς ὡραιότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, τῶν σπουδαιοτέρων ἔργων τοῦ ὁποίου μνημονευτέα ἡ Παναγία τοῦ Σιξτινείου παρεκκλησίου καὶ αἱ τοιχογραφίαι ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Βατικανοῦ[4] Ἐκ τῆς Ἑνετικῆς σχολῆς διεκρίθησαν οἱ ἑπόμενοι: Ὁ *Τισσιανὸς* († 1576), καλλιτέχνης τοῦ ζωηροῦ χρωματισμοῦ, καὶ ὁ *Κορρέγιος* (1534), τοῦ ὁποίου αἱ παραστάσεις στεροῦνται ἐκκλησιαστικότητος. Τὸ σπουδαιότερον ἀρχιτεκτονικὸν ἔργον τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἐν Ρώμῃ, ὁ μεγαλήτερος ναὸς τοῦ κόσμου, σταυροειδὲς οἰκοδόμημα μετὰ θόλου, κτισθὲν ἐπὶ εἰκοσαετίαν (1506 - 1526), εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁποίου μετέσχον οἱ ἀρχιτέκτονες Βραμάντης, Μιχαὴλ Ἄγγελος καὶ Μαδέρνος. Ἡ τὴν αὐλὴν ἐσωτερικῶς περιβάλλουσα στοὰ συνετελέσθη ὑπὸ τοῦ Βερνίνη (1667). Ὡς ἐκ τῆς διαρκείας τῆς οἰκοδομήσεως αὐτοῦ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἀποτελεῖ μετάβασιν ἀπὸ τοῦ ρυθμοῦ τῆς Ἀναγεννήσεως εἰς τὸν ρυθμὸν Barock (Baroque), ὁ ὁποῖος ἀνεπτύχθη τὴν ιζ' ἑκατονταετηρίδα. Δὲν ἐπεδίωκεν ἁπλότητα καὶ ἁρμονίαν, ὡς ὁ τῆς Ἀναγεννήσεως, ἀλλὰ κατάπληξιν καὶ γοητείαν, διὰ τοῦ ὄγκου, τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς διακοσμήσεως, τῆς πολυχρωμίας καὶ τοῦ καταλλήλου φωτισμοῦ. Εἶναι ὁ ρυθμὸς τῆς ἀντιμεταρρυθμίσεως, ὅτε ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία, ἑνοῦσα καὶ ἐνισχύουσα τὰς δυνάμεις αὐτῆς ἀντεπεξῆλθεν, ἐν ἀρκετῷ μέτρῳ νικηφόρως, κατὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ὁ ρυθμὸς Barock (Baroque) ἐκδηλοῖ δύναμιν καὶ αὐτοπεποίθησιν. Ὁ ναὸς τοῦ Ἰησοῦ ἐν Ρώμῃ ἀνήκει εἰς τὸν ρυθμὸν τοῦτον. Διάσημος ζωγράφος τῆς ιζ' ἑκατονταετηρίδος, φέρων τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ρυθμοῦ Barock, εἶναι ὁ *Ροῦβενς* († 1640) ἐν ταῖς Κάτω Χώραις, τοῦ ὁποίου τὰ σπουδαιότερα ἔργα εἶναι ἡ Σταύρωσις καὶ ἡ Ἀποκαθήλωσις τοῦ Ἰησοῦ, εὑρισκόμεναι ἐν τῷ καθεδρικῷ

4. Ἡ τέχνη τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου εἶναι τραχεῖα, γυμνή, ἡρωϊκὴ καὶ αὐστηρά, ἡ τέχνη τοῦ Λεονάρδου Δὰ Βίντσι καὶ τοῦ Ραφαὴλ εἶναι ἁπαλή, ἁβρά, χαρίεσσα καὶ γλυκεῖα (G. Papini, Michel Ange, 1949, γαλλικὴ μετάφρασις, 1950, σελ. 145).

ναῷ τῆς Ἀμβέρσης, καὶ ἡ Παναγία, εὑρισκομένη ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἰησουϊτῶν τῆς αὐτῆς πόλεως. Τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιμεταρρυθμίσεως ἐκφράζουσι καὶ δύο μεγάλοι Ἱσπανοὶ ζωγράφοι τῆς ιζ' ἑκατονταετηρίδος, ὁ *Βελάθκουεθ* (Velasquez) ἐν Μαδρίτῃ († 1660) καὶ ὁ *Μουρίλλο* ἐν Σεβίλλῃ († 1682) τῶν ὁποίων ὁ δεύτερος ἀπαραμίλλως εἰκονίζει μυστικοπαθῆ διάθεσιν.

Ὁ ρυθμὸς Barock (Baroque) ἐξεφυλίσθη εἰς περισσοτεχνίαν καὶ ἀπετέλεσε τὸν ρυθμὸν Rokoko (Rococo). Εἶναι ὁ ρυθμὸς τῆς 18ης ἑκατονταετηρίδος, ὁ κατ' αὐτὴν δὲ ἐπικρατῶν χαρακτὴρ τῶν ἀνθρώπων ὀνομάζεται, τοὐλάχιστον σήμερον, μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα rokoko - ἴδε ἀνωτέρω σελ. 640, σημ. 1). Ἡ χριστιανικὴ τέχνη ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς 19ης ἑκατονταετηρίδος, τῆς ἐποχῆς τοῦ ρωμαντισμοῦ, μιμεῖται τὴν μεσαιωνικὴν καὶ τὴν ἀρχαίαν χριστιανικὴν τέχνην, κτίζουσα ναοὺς γοτθικοῦ καὶ ρωμανικοῦ ρυθμοῦ, ἀκόμη καὶ ἀρχαίας βασιλικάς. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 19ης ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ καὶ τῇ ζωγραφικῇ ἔγινεν ἀπόπειρα δημιουργίας νέας τέχνης, τῆς ὁποίας τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ἁπλότης, σκοπιμότης, οἰκονομία καὶ ἔλλειψις ἐκκλησιαστικοῦ πνεύματος. Εἶναι ἀκριβῶς τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς. Ἂν συγκρίνῃ τις τὸν γοτθικὸν ρυθμὸν ἢ τὸν ρυθμὸν Barock πρὸς τὸν νέον ρυθμόν, θὰ ἴδῃ τὴν κολοσσιαίαν διαφοράν. Ἐκεῖ καταπλήσσει τὸ θρησκευτικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν μεγαλεῖον· ἐδῶ, ἡ θρησκευτικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ στείρωσις· ἂν ἀφαιρέσῃ τις τὸ κωδωνοστάσιον, τὸ ὁποῖον προσδίδει ἐκκλησιαστικότητά τινα, τὸ ὑπόλοιπον ὁμοιάζει οἱανδήποτε ἔπαυλιν ἀστοῦ. Ἐκεῖ ἐδαπανήθησαν δισεκατομμύρια· ἐδῶ, τὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα, ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερα. Οἱ ἄνθρωποι σήμερον δὲν ἐξοδεύουσι πλέον χρήματα διὰ τοιούτους καὶ ὁμοίους σκοπούς, ἀλλὰ προτιμῶσι νὰ ἐνθυλακῶσιν αὐτὰ καθ' οἱονδήποτε τρόπον.

ΣΗΜ. Ἐν Τολέδῳ τῆς Ἱσπανίας τέλη τῆς 16ης καὶ ἀρχὰς τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος ἔζησε καὶ εἰργάσθη ὁ ἐν Κρήτῃ γεννηθεὶς ζωγράφος Δομένικος Θεοτοκόπουλος, γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα ὁ «Ἕλλην» (el Greco † 1614). Αἱ εἰκόνες αὐτοῦ δεικνύουσιν ἐκφραστικὴν δύναμιν μυστικοπαθῆ, οὐδαμοῦ ἀλλοῦ εἰς τόσον βαθμὸν ἀπαντῶσαν καὶ ἀλλοιοῦσαν τὴν πραγματικότητα. Τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀλλοιώσεως ταύτης εἶναι ἡ ἐπιμήκυνσις τῶν παραστάσεων. Διασώζει στοιχεῖα τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς.

§ 48. Διοργάνωσις καὶ θεία λατρεία τῆς προτεσταντικῆς ἐκκλησίας.

Θεμελιώδης διοργάνωσις. Ὁ προτεσταντισμός, ἀπορρίψας τὴν εἰδικὴν ἱερωσύνην, δέχεται τὴν γενικὴν ἱερωσύνην· ὅλοι οἱ πιστοὶ ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ τελῶσι τὴν θείαν λατρείαν. Μόνον διὰ λόγους τάξεως καὶ

σκοπιμότητος διορίζονται ὑφ' ἑκάστης κοινότητος, ὡς ἐντολοδόχοι αὐτῆς, εἰδικοὶ λειτουργοί, ἔχοντες τὰ ἀνθρώπινα προσόντα. Διὰ τοῦ διορισμοῦ εἰδικῶν λειτουργῶν ἀποφεύγονται αἱ ἔριδες, ἡ ἀταξία καὶ ἐπιτυγχάνεται καλλίτερον ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός. Φέρουσι κατὰ τόπους διάφορα ὀνόματα, πρεσβύτεροι, πάστορες (pastoren, pasteur, ποιμένες), πφάρρερ (pfarrer, ἀμφιβόλου προελεύσεως). Ἔχουσι βοηθούς, ἀντιστοιχοῦντας εἰς τοὺς διακόνους καὶ φέροντας ἐπίσης διάφορα ὀνόματα. Ἡ μνημονευθεῖσα θεμελιώδης διοργάνωσις εἶναι κοινὴ εἰς τοὺς λουθηρανοὺς καὶ τοὺς καλβινιστάς, ἀλλὰ περαιτέρω αἱ δύο προτεσταντικαὶ Ἐκκλησίαι διαφέρουσιν ἀλλήλων. Ὁ Λούθηρος, ὡς μυστικός, δὲν ἔδιδε σημασίαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοργάνωσιν, θεωρῶν αὐτὴν ὥς τι ἐξωτερικόν, ἀλλ' ἦλθον περιστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἔφερον ἀναρχίαν (ὁ χωρικὸς πόλεμος καὶ οἱ Ἀναβαπτισταί). Τότε ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, καθόσον μάλιστα, συμφώνως πρὸς τὸν Ἀπόστολον Παῦλον (Ἐπιστολὴ πρὸς Ρωμαίους 13, 1), ἐφρόνει, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐν τῷ κόσμῳ ἐτάχθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῷ λουθηρανισμῷ ὑφίστατο καισαροπαπισμὸς καὶ πρὸς δικαιολογίαν αὐτοῦ διετυπώθησαν τρεῖς θεωρίαι. Ὁ ἡγεμὼν ἀσκῶν τὴν ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἐποπτείαν, ἔπραττε τοῦτο, κατὰ τὴν πρώτην θεωρίαν, ὡς ἐντολοδόχος τῆς κοινότητος (Λούθηρος), κατὰ τὴν δευτέραν θεωρίαν, ὡς τὸ ἐκλεκτότερον μέλος αὐτῆς («praecipua membra ecclesiae», Μελάγχθων), καὶ κατὰ τὴν τρίτην, συμφώνως πρὸς τὴν μεταγενεστέραν ἀρχήν, ὅτι ἡ θρησκεία τοῦ κράτους εἶναι προνόμιον τοῦ ἡγεμόνος (cuius regio, huius religio). Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἦτο συνέπεια τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐπανειλημμένως εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἡγεμόνων ἀφέθη, νὰ ἐφαρμόσωσι τὸ διάταγμα τῆς Βορματίας (1521) καὶ ἐπομένως νὰ διώξωσιν ἢ νὰ εὐνοήσωσι τὸν προτεσταντισμόν. Εἰς τοὺς ἡγεμόνας ὠφείλετο ἡ ἐπικράτησις αὐτοῦ. Οὕτως ἐν Γερμανίᾳ, ἐπειδὴ ὑπῆρχον πολλαὶ ἐπὶ μέρους ἡγεμονίαι, ἱδρύθησαν πολλαὶ τοπικαὶ Ἐκκλησίαι (Landeskirchen), ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, χωρὶς ὑπεράνω αὐτῶν νὰ ὑπάρχῃ ἀνωτέρα ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή. Ἐκτὸς τῆς Γερμανίας, ἐπειδὴ ἑκάστη λουθηρανικὴ χώρα ἀπετέλει μίαν ἡγεμονίαν, ἓν κράτος, ἀπετέλει καὶ μίαν ἑνιαίαν Ἐκκλησίαν (Δανία, Σουηδία, Νορβηγία καὶ ἄλλαι). Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ μάλιστα ὁ Μελάγχθων ἐφρόνουν, ὅτι τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα ἠδύνατο νὰ διατηρηθῇ, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, βεβαίως, ὅτι τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἀρύεται ὄχι ἐκ θείου, ἀλλ' ἀνθρωπίνου δικαίου. Ἐπρόκειτο, ἐπομένως, περὶ ἁπλοῦ ὀνόματος, ἀλλ' οὔτε ὡς τοιοῦτο διετηρήθη. Ἱδρύθησαν κονσιστόρια. Ἕκαστον κονσιστόριον ἀπετελεῖτο ἐκ παστόρων καὶ ἄλλων μελῶν καὶ ἦτο ὄργανον τοῦ ἡγεμόνος ὡς ἀνωτάτου ἐκκλησιαστικοῦ ἀρχηγοῦ. Ὑπ' αὐτὸ εὑρίσκοντο οἱ ἔφοροι τῶν παστόρων (Superintandenten), διοριζόμενοι ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος. Μετὰ τὸν πρῶτον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον ἔλειψαν οἱ ἡγεμό-

νες τῆς Γερμανίας καὶ ἐχαλαρώθησαν αἱ σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, διὰ τοῦτο ἡ ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιῆλθεν εἰς συμβούλιον (Kollegium). Ἡ Σουηδικὴ Ἐκκλησία διετήρησε τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα, ὑπάρχει, μάλιστα, καὶ ἀρχιεπίσκοπος (ὁ Οὐψάλης), ὁ ὁποῖος ὅμως οὐδεμίαν ἐξουσίαν ἔχει ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων. Πρόκειται περὶ ἁπλῶν ὀνομάτων.

Ὁ Καλβῖνος ἐθεώρει τὴν ὁρατὴν Ἐκκλησίαν παράστασιν τῆς ἀοράτου, σκοποῦσαν τὴν καθαγίασιν τῶν ἐκλεκτῶν καὶ τὴν ὑποταγὴν τῶν μὴ τοιούτων. Διὰ τοῦτο ἐδέχετο τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοργάνωσιν ὡς θείαν διάταξιν, τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας («Ecclesia est sui juris») καὶ ὡς σκοπὸν αὐτῆς τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐξουσίας ταύτης εἰς τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ. Ὁ καλβινισμὸς ἄρα ἀποτελεῖ θεοκρατίαν. Ἑκάστη κοινότης ἔχει ἴδιον κονσιστόριον ἐκ παστόρων καὶ μελῶν τῆς κοινότητος, τὰ ὁποῖα ἐκλέγονται ὑπ' αὐτῆς καὶ ἐκπροσωποῦσιν αὐτήν. Ἕκαστον κονσιτόριον ἀποτελεῖ εἶδος κοινοτικῆς συνόδου, συνερχομένης ἑκάστην ἑβδομάδα. Τὰ κονσιστόρια τῶν γειτονικῶν κοινοτήτων συνέρχονται ὅλα ὁμοῦ ἀνὰ πᾶσαν τριμηνίαν ἢ ἑξαμηνίαν καὶ ἀπαρτίζουσι σύνοδον μεγαλητέραν, ὑπεράνω τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἡ ἐνιαυσία ἐπαρχιακὴ σύνοδος. Ὑπεράνω τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων ὑπάρχει ἡ γενικὴ ἢ ἐθνικὴ σύνοδος, συνερχομένη ἀνὰ πᾶσαν διετίαν.

Οἱ Λουθηρανοὶ καὶ οἱ Καλβινισταὶ διαφέρουσιν ἐπίσης κατὰ τὴν θείαν *λατρείαν*. Ἡ λουθηρανικὴ θεία λατρεία ἔχει δύο κύρια σημεῖα (κέντρα), τὸ κήρυγμα καὶ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας. Ὁ Λούθηρος διετήρησε τὴν καθολικὴν λειτουργίαν, ἀλλὰ διεσκεύασεν αὐτὴν συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας αὐτοῦ. Ἀρνούμενος, δηλονότι, ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ τὴν μετουσίωσιν καὶ ὅτι εἶναι θυσία ἐξιλαστήριος, ἀφήρεσε τὸ σχετικὸν μέρος τῆς λειτουργίας (τὸν «κανόνα»), κατήργησε τὰς ἰδιωτικὰς λειτουργίας[1] καὶ τὴν ὕψωσιν τῆς ὀστίας. Εἰσήγαγε τὴν ὑπ' ἀμφότερα μετάληψιν καὶ τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν. Διετήρησε τὴν ἁγίαν τράπεζαν (μίαν, τὴν κεντρικήν), φῶτα, σταυρούς, εἰκόνας (ὄχι πρὸς προσκύνησιν) καὶ τὸ ὄργανον. Δὲν διετήρησε τὰ ἄμφια, οἱ δὲ κηρύττοντες ἢ τελοῦντες τὴν θείαν εὐχαριστίαν καὶ τὸ βάπτισμα ἐνδύονται μέλαν ράσον (τὸ ράσον κατέστη ἄμφιον). Ἐκτὸς τῶν Κυριακῶν διετηρήθησαν ἓξ ἑορταί, χριστούγεννα, πάσχα, πεντηκοστή, εὐαγγελισμὸς καὶ αἱ ἑορταὶ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ καὶ τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου. Ἡ Σουηδικὴ Ἐκκλησία, ἂν καὶ λουθηρανική, διετήρησεν ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ τὴν ὕψωσιν τῆς ὀστίας, τὰ ἄμφια καὶ τὰ

1. Ἡ παρουσία τῆς κοινότητος φέρει τὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ· «οὗ γάρ εἰσιν δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν» (Ματθαίου, 18, 20). Ὡς μὴ δεχόμενοι μετουσίωσιν, ἀλλὰ πραγματικὴν παρουσίαν τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, ἄνευ τῆς παρουσίας τῆς κοινότητος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τελεσθῇ ἡ θεία εὐχαριστία. Καὶ διαλυομένης τῆς κοινότητος, ἐξαφανίζεται ἡ θεία εὐχαριστία, διὰ τοῦτο δὲν φυλάττουσιν αὐτήν.

μνημόσυνα. Ὁ Καλβῖνος κατήργησεν ὁλοτελῶς τὴν λειτουργίαν, ἡ θεία λατρεία ἔχει ἓν κύριον σημεῖον (κέντρον), τὸ κήρυγμα καὶ τὰς προσευχάς, αἱ ὁποῖαι δὲν ψάλλονται, ἀλλ' ἀπαγγέλλονται. Παρά τισι Καλβινισταῖς εἰσεχώρησε πάλιν τὸ ᾆσμα. Αἱ Ἐκκλησίαι μετεβλήθησαν εἰς γυμνὰς αἰθούσας προσευχῆς καὶ τόπους ἀκροάσεως τοῦ κηρύγματος. Διότι κατηργήθησαν αἱ εἰκόνες, οἱ σταυροί, τὰ κηρία, τὸ ὄργανον, ἡ ἁγία τράπεζα, ἀντὶ τῆς ὁποίας χρησιμοποιεῖται συνήθης τράπεζα. Ἡ θεία εὐχαριστία τελεῖται τετράκις τοῦ ἔτους, ὄχι ὡς λειτουργία, ἀλλ' ὡς ἐπανάληψις τοῦ μυστικοῦ δείπνου τοῦ Χριστοῦ, ἄνευ, βεβαίως, φαγητῶν. Εἰσήχθη πάλιν ἡ κλάσις τοῦ ἄρτου, ἵνα ἐκδηλωθῇ ἡ συμβολικὴ σημασία αὐτῆς. Ἐκτὸς τῶν Κυριακῶν διετηρήθησαν τρεῖς ἑορταί, χριστούγεννα, πάσχα καὶ πεντηκοστή. Οἱ Συνδικαλισταί, ὄντες Καλβινισταί, ἔχουσι μόνον τὰς Κυριακάς.

Ὁ λουθηρανισμὸς ἀνέπτυξεν ἰδίαν θρησκευτικὴν ποίησιν καὶ μουσικήν. Ὡς ἐκκλησιαστικὸς ποιητὴς διεκρίθη πρῶτος ὁ Λούθηρος, γράψας ποιήματα πρωτότυπα ἢ κατ' ἐλευθέραν μετάφρασιν καὶ ἐπεξεργασίαν ἀρχαιοτέρων προτύπων (ψαλμῶν, λατινικῶν ἢ γερμανικῶν ὕμνων). Χαρακτηριστικὸν τῶν ποιημάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο ἡ ἐπισημότης καὶ ἀντικειμενικότης, διὰ τοῦ στόματος τοῦ ποιητοῦ ὁμιλούσης αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ διὰ τοῦ μεγάλου λουθηρανοῦ ποιητοῦ Παύλου Gerhard (ἱεροκήρυκος ἐν Βερολίνῳ, † 1676) ἄρχεται ἡ ὑποκειμενικότης, ἡ ἔκφρασις λεπτῶν ἀνθρωπίνων συναισθημάτων, ὑπ' ἄλλων ἐκτραπεῖσα βραδύτερον εἰς ὑπερβολικὴν αἰσθηματολογίαν. Τὰ ᾄσματα ἐψάλλοντο ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαζομένων, κατ' ἀρχὰς ἐν μονοφωνίᾳ, ἀλλ' ἔπειτα εἰσήχθη ἡ πολυφωνία. Ἡ κοινότης ἐξηκολούθει νὰ ψάλλῃ τὸ κύριον μέλος, οἱ χοροὶ τῶν ψαλτῶν ἔκαμον τὰς ἄλλας φωνάς, τὸ δὲ ὄργανον συνώδευε τὸ ᾆσμα τῆς κοινότητος. Ἡ τάσις τοῦ προτεσταντισμοῦ, νὰ παραμερίσῃ τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν, δὲν ηὐνόησε τὴν ἀνάπτυξιν τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ὅπερ, βεβαίως, ἰσχύει περισσότερον διὰ τὸν καλβινισμόν. Ἐν τούτοις, ἐνῷ ὁ Λούθηρος περιωρίσθη εἰς παθητικὴν ἀπέναντι τῶν τεχνῶν τούτων στάσιν, ὁ Καλβῖνος, ἔξω τῆς Ἐκκλησίας, ἐνεθάρρυνεν αὐτὰς καὶ διέγραψε πρόγραμμα, τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἐπραγματοποίησεν ἡ μεγάλη Ὁλλανδικὴ τέχνη τῆς ιζ' ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Rembrandt († 1669) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ἀναγέννησιν ἀντεπροσώπευε τὸ πνεῦμα τοῦ Βορρᾶ. Ἐξετέλεσε θρησκευτικὰς εἰκόνας, διὰ τῶν ὁποίων ἐζήτησε νὰ καταστήσῃ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καταληπτὴν εἰς τὸν ἁπλοῦν ἄνθρωπον καὶ διὰ τοῦ χαρακτηριστικοῦ αὐτοῦ (καφεείου ἢ κανελλείου) χρωματισμοῦ ἔδειξε τὰς διαφορωτάτας ἁγιογραφικὰς ἱστορίας ὑπὸ νέον φῶς, ὥστε νομίζει τις, ὅτι «οἱ Ἑβραῖοι συγγραφεῖς ὁμιλοῦσιν ὀλλανδικά». Ἡ ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ ἐκτεθεῖσα ἀνάπτυξις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς Διαμαρτυρομένους.

ΣΗΜ. Ὁ Εὐσεβισμὸς καὶ ἡ Διαφώτισις κατέστησαν τὴν πρὸς ἕνωσιν τάσιν τῶν λουθηρανῶν καὶ τῶν καλβινιστῶν ζωηράν, ἀρχὰς τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος. Ἕνωσις ἐπετεύχθη ἐν Πρωσσίᾳ καί τισι παραρρηνείοις χώραις τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὴν διοργάνωσιν καὶ τὴν λατρείαν. Ἐν Πρωσσίᾳ ἐπρωτοστάτησεν ὁ βασιλεὺς αὐτῆς Φρειδερῖκος Γουλιέλμος ὁ Γ', ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς ἐνασχολήσεως μὲ λειτουργικὰς σπουδὰς καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Λουθήρου ἐσχημάτισε τὴν πεποίθησιν, ὅτι εἶναι ἐπιστήμων. Αὐτὸς συνέταξε νέον Λειτουργικὸν (Agende 1816 καὶ 1821) μὲ μεγάλα λειτουργικὰ σφάλματα, διὰ τοῦ ὁποίου ἤθελε νὰ εὐχαριστήσῃ ὅλους, ἀλλ' ὡς ἦτο ἑπόμενον, δυσηρέστησεν ὅλους. Πρὸς ἄρσιν παρεξηγήσεων, διὰ κυβερνητικῆς διατάξεως (1834), ὥρισεν ὅτι αἱ δύο ὁμολογίαι (λουθηρανικὴ καὶ καλβινικὴ) θὰ διετήρουν τὸ κῦρος αὐτῶν, συνίστα ὅμως «πνεῦμα μετριοπαθείας καὶ πραότητος», ὥστε νὰ μὴ καθίσταται ἀδύνατος ἡ ἐξωτερικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἑνότης. Τὸ νέον λειτουργικὸν ἐπεβλήθη, χωρὶς νὰ ἐκτοπίσῃ ὁλοτελῶς τὰς λειτουργικὰς διαφορὰς τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ἡ ἕνωσις ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν φανατικῶν λουθηρανῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπεσπάσθησαν εἰς ἰδίας κοινότητας, ὀνομασθέντες «Παλαιολουθηρανοὶ» καὶ διωργανώθησαν εἰς ἰδίαν Ἐκκλησίαν μὲ κέντρον τὸ Βρέσλαου («Εὐαγγελικὴ λουθηρανικὴ Ἐκκλησία τῆς Πρωσσίας» 1841). Ἡ ἀπόπειρα, ἑπομένως, ἑνώσεως Λουθηρανῶν καὶ Καλβινιστῶν ὄχι μόνον δὲν ἦρε τὴν ὕπαρξιν τῶν δύο τούτων ἰδιαιτέρων προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ ἐδημιούργησε μεσάζοντα τρίτον τύπον προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας, ἀπαρτιζομένης ἐκ τῶν ἀκολουθούντων τὴν μνημονευθεῖσαν ἕνωσιν.

Ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς νέας γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, μετὰ τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον (1870), ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ ἡ ἰδέα τῆς διοικητικῆς ἑνώσεως τῶν προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν τῶν γερμανικῶν ἡγεμονιῶν (Landeskirchen). Κατὰ διαφόρους περιόδους συνήρχοντο γενικὰ συνέδρια, ἀλλὰ μετὰ τὸν πρῶτον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον (1914—1918), ὅτε κατηργήθη μὲν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, ἀλλὰ παρέμεινεν ἡ ἑνότης τοῦ γερμανικοῦ κράτους, συνεστήθη ὁ «Γερμανικὸς Εὐαγγελικὸς Ἐκκλησιαστικὸς Σύνδεσμος» (Deutscher evangelischer Kirchenbund, 1922). Αἱ τοπικαὶ προτεσταντικαὶ Ἐκκλησίαι (Landeskirchen) διετήρησαν τὴν αὐτοτέλειαν, ἀλλ' ὑπεράνω αὐτῶν ἐπετεύχθη ἕνωσίς τις. Ἡ ἕνωσις αὕτη κατέστη στενοτέρα διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς «Γερμανικῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας» (Deutsche evangelische Kirche, 1933). Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς ἵστατο πάστωρ, ἀνήκων εἰς τὴν λουθηρανικὴν ὁμολογίαν, φέρων τὸν τίτλον «ἐπίσκοπος τοῦ κράτους» «Reichsbischof» καὶ συνεργαζόμενος μεθ' ὡρισμένου συμβουλίου («ὑπουργείου»). Κατ' ἔτος συνήρχετο σύνοδος ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν καὶ ἄλλων μελῶν. Ποῖαι μεταβολαὶ ἐπῆλθον διὰ τοῦ δευτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου (1939—1945), δὲν εἶναι δυνατὸν ἀκόμη νὰ καθορισθῶσιν.

Ὁ προτεσταντισμὸς διὰ τοῦ ἀποικισμοῦ μετεφυτεύθη εἰς Βόρειον Ἀμερικὴν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17ης ἑκατονταετηρίδος. Αἱ ἐν Ἀγγλίᾳ θρησκευτικαὶ ἔριδες καὶ ὁ διωγμὸς τῶν αἱρετικῶν ἐνίσχυσαν τὴν ἀποικιστικὴν ταύτην τάσιν. Ἔκτοτε μετεφυτεύθησαν εἰς τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν βαθμηδὸν ὅλαι αἱ προτεσταντικαὶ αἱρέσεις τῆς Εὐρώπης, Λουθηρανοί, Καλβινισταί, Ἐπισκοπιανοὶ (ἢ Ἀγ-

γλικανικὴ Ἐκκλησία), Πρεσβυτεριανοί, Συνδικαλισταί, Μεθοδισταί, Βαπτισταί, Κουάκεροι, Χερρνχούτιοι καὶ ἄλλοι. Ὅτε αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι κατέστησαν ἀνεξάρτητοι τῆς Ἀγγλίας (1776), ἐπῆλθεν ἐν αὐταῖς χωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, χωρὶς ἡ πολιτεία νὰ ἀποβάλῃ τὸν χριστιανικὸν χαρακτῆρα· κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς τελεῖται προσευχή, ὁ πρόεδρος τῆς δημοκρατίας ὁρίζει ἡμέρας μετανοίας, ἡ πολιτεία διορίζει ἱεροκήρυκας τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου καὶ τὰ λοιπά. Ἐκηρύχθη ἰσότης ὅλων τῶν θρησκειῶν καὶ ἀνεγνωρίσθη πλήρης θρησκευτικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, ἕνεκα τούτου δὲ προέκυψαν ποικίλαι παραφυάδες τῶν μνημονευθεισῶν αἱρέσεων. Ὅλως ἰδιάζουσα εἶναι ἡ κομμουνιστικὴ θεοκρατικὴ αἵρεσις τῶν Μορμόνων μετὰ πολυγαμίας, ὑποχωρούσης, ἱδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σμίθ, συγγραφέως τοῦ βιβλίου τοῦ φανταστικοῦ προφήτου Μόρμωνος ἐκ προηγουμένων πηγῶν (1830). Παρὰ ταῖς προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἀμερικῆς ἀνεφάνη τάσις πρὸς κοινὴν συνεργασίαν καὶ ἐξωτερικὴν ἕνωσιν. Οὕτω προέκυψε σύνδεσμος τῶν περισσοτέρων ἀμερικανικῶν Ἐκκλησιῶν («Federal Council of the Churches of Christ», ἐν Φιλαδελφείᾳ 1908). Ὁ προτεσταντισμὸς τῆς Ἀμερικῆς προέστη ἐπίσης τῆς κινήσεως, ἡ ὁποία, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἀποσκοπεῖ τὴν συνεργασίαν καὶ ἕνωσιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐκ τῆς κινήσεως τούτης προέκυψαν τρεῖς διοργανώσεις· α΄) παγκόσμιον συνέδριον διὰ τὴν πίστιν καὶ τὴν διοργάνωσιν (World Conference for Faith and Order), τὸ ὁποῖον συνέστη ἐν τῇ ἐπισκοπιανῇ Ἐκκλησίᾳ (1910) καὶ προήχθη ὑπὸ τοῦ Ἀμερικανοῦ νομικοῦ Ροβέρτου Γκάρδινερ· β΄) παγκόσμιον συνέδριον διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὰ ἔργα (World Conference for Life and Work), ἐκ τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ ὁποίου ἦτο καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Σουηδίας, ὁ Οὐψάλης Νάθαν Söderblom (προπαρασκευαστικαὶ ἐνέργειαι ἀπὸ τοῦ 1914)· γ΄) παγκόσμιος ἕνωσις πρὸς προαγωγὴν διεθνοῦς εἰρήνης διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν (The World Alliance for promoting international friendship through the Churches, 1914). Αἱ ὀργανώσεις αὗται ἔδρασαν κυρίως μετὰ τὸν πρῶτον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, συμμετεχόντων ἀντιπροσώπων τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἀλλ᾽ οἱ παπικοὶ δὲν ἐδέχθησαν νὰ μετάσχωσιν αὐτῶν. Τὴν παγχριστιανικὴν ταύτην κίνησιν, μετὰ τὸν δεύτερον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, συνεχίζει ἐπ᾽ αἰσίοις οἰωνοῖς τὸ «Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν» (World Council of Churches), τοῦ ὁποίου αἱ προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι ἀκόμη δὲν ἔληξαν.

§ 49. Τὰ θεολογικὰ γράμματα τῶν προτεσταντῶν καὶ παπικῶν.

Α΄. ΕΝ ΤΗ͂Ι ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΗ͂Ι ΕΚΚΛΗΣΙΑ.

Ἡ προτεσταντικὴ θεολογία ἀρχικῶς εἶχε χαρακτῆρα πρακτικὸν καὶ ἐποικοδομητικόν, διότι οἱ μεταρρυθμισταὶ καὶ οἱ συνεργάται αὐτῶν ἐπεδόθησαν εἰς τὸ κήρυγμα. Ἀλλ᾽ ἡ σημασία, τὴν ὁποίαν παρ᾽ αὐτοῖς ἡ Ἁγία Γραφὴ εἶχε, πρωΐμως προὐκάλεσεν ἐξηγητικὰς συγγραφὰς καὶ τὰ πρῶτα βοηθητικὰ τῆς ἐξηγήσεως ἔργα, Λεξικά, Κογκορδάντσιαι

καὶ ἄλλα. Ἡ ἀνάγκη, νὰ δικαιολογήσωσι τὴν μεταρρύθμισιν, προὐκάλεσεν ἱστορικὰς μελέτας καὶ συγγραφάς. Ὁ Ματθίας Φλάκιος ἔγραψεν ἐν Μαγδεμβούργῳ, τῇ συνεργασίᾳ καὶ ἄλλων, πολύτομον Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν (Ecclesiastica Historia, ἔκδοσις ἐν Βασιλείᾳ, 13 τόμοι, 1559 καὶ ἑξῆς), γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μαγδεμβούργειοι Ἑκατονταετηρίδες», τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ἑπόμενα τρία: σοβαρὰ μελέτη τῶν πηγῶν, πολλαὶ ἄγνωστοι ἕως τότε πηγαὶ καὶ πολεμικὴ κατὰ τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ συγγραφὴ δογματικῶν συγγραμμάτων ἦτο ὅλως δευτερεῦον, διότι, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Λουθήρου καὶ τῶν πρώτων ὀπαδῶν αὐτοῦ, «πίστις» ἦτο ἀφοσίωσις εἰς τὸν Θεὸν καὶ ὄχι ἀποδοχὴ ὡρισμένων θεωρητικῶν δογμάτων. Διὰ τοῦτο ἡ διατύπωσις τῶν θεμελιωδῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν τοῦ Λουθήρου, γενομένη ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Μελάγχθονος (Loci communes, Τόποι κοινοὶ = ἔννοιαι κύριαι, 1521), ἦτο ἠθικὴ μᾶλλον ἢ δογματική. Ἀλλὰ βαθμηδὸν ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν διαφόρων μεταρρυθμιστῶν (Λουθήρου, Ζβιγγλίου καὶ Καλβίνου), ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μεταρρυθμιστοῦ ἀνεφάνησαν διαφοραὶ ἀντιλήψεων ἐπὶ σημείων τῆς διδασκαλίας. Μεταξὺ τῶν Λουθηρανῶν προὐκάλεσαν συζητήσεις τὰ ἑπόμενα ζητήματα· συνεργασία τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως πρὸς ἀπόκτησιν τῆς θείας χάριτος, ἀναγκαιότης τῶν ἀγαθῶν ἔργων, τὶς ἡ περὶ θείας εὐχαριστίας διδασκαλία καὶ ἄλλα. Κατέστη ἀνάγκη νὰ ὁρισθῇ, τίνες ἀντιλήψεις εἶναι ὀρθαὶ καὶ συνετάχθησαν ὡρισμέναι ὁμολογίαι τοῦ λουθηρανισμοῦ (Formula Concordiae 1577, Konkordienbuch 1580). Οἱ πιστοὶ ὤφειλον νὰ δέχωνται τὰς ὁμολογίας ταύτας, ἂν ἤθελον νὰ φρονῶσιν ὀρθῶς, οἱ ἀποδεχόμενοι δὲ αὐτὰς ὠνομάσθησαν «Ὀρθόδοξοι Λουθηρανοί». Οὕτως ἡ πίστις κατέστη καὶ σύνολον θεωρητικῶν δογμάτων, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε τις νὰ δεχθῇ διὰ τοῦ νοῦ, ἡ δὲ δογματικὴ κατέστη ἡ ἐπιστήμη τῶν θεωρητικῶν τούτων δογμάτων. Ἐξήγαγον αὐτὰ ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ὡς κώδικα τῆς ἀποκαλύψεως τῆς θείας διδασκαλίας καὶ ἐνίσχυσαν τὴν θεοπνευστίαν αὐτῆς οὕτως, ὥστε καὶ αὐταὶ αἱ λέξεις ἐθεωροῦντο θεόπνευστοι. Οἱ συγγραφεῖς τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἦσαν ἁπλᾶ ὄργανα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὡς ἡ κιθάρα εἰς χεῖρας τοῦ κιθαρῳδοῦ. Ὁ ἐν Ἰέννῃ καθηγητὴς Ἰωάννης Gerhard ἔγραψε «Θεολογικοὺς τόπους» (Loci theologici, ἐννέα τόμοι, 1610 καὶ ἑξῆς), τὸ κύριον δογματικὸν ἔργον τῆς λουθηρανικῆς ὀρθοδοξίας. Ὡς ἡ ἐπιγραφὴ δεικνύει, δὲν ἐγκατέλειπε μὲν ὁλοτελῶς τὴν μέθοδον τοῦ Μελάγχθονος, ὑπερενίκησε δὲ αὐτὴν διὰ τῆς αὐστηρᾶς συστηματικότητος, μεταχειρισθείς, ἀντὶ τῆς διαλεκτικῆς, τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους. Μεταξὺ τῶν Καλβινιστῶν ἐπίσης ἀνεφάνησαν διαφοραί. Ἡ σύνοδος τῆς Δορδρέχτης ἐν ταῖς Κάτω Χώραις (1618) ὥρισεν ὁμολογίας (τὴν Κατήχησιν τῆς Ἀϊδελβέργης, συνταχθεῖσαν 1563, καὶ πέντε ἄρθρα μετὰ ἐννενήκοντα τριῶν κανόνων), εἰσαγαγοῦσα αὐστηρὰν καλβινικὴν ὀρθο-

δοξίαν. Ἡ σύνοδος ἐπέδρασεν ἐπὶ τῶν καλβινιστῶν θεολόγων τῶν ἄλλων χωρῶν καὶ μάλιστα τῶν τῆς Ἑλβετίας. Διεκρίθη ὁ Γισβέρτος Βοέτιος (Voetius, † 1676), καθηγητὴς ἐν Οὐτρέχτῃ τῆς Ὁλλανδίας, γράψας «Συνηθροισμένας θεολογικὰς συζητήσεις» (Selectae disputationes theologicae, πέντε τόμοι, 1648 καὶ ἑξῆς), ἐν ταῖς ὁποίαις τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐπεξειργάζετο διὰ τῶν συλλογισμῶν τοῦ Ἀριστοτέλους (εἶδος σχολαστικῆς θεολογίας).

Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος ἐμφανίζεται ἡ φιλελευθέρα προτεσταντικὴ θεολογία. Κατ' ἀρχὰς ἐξ ἐπιδράσεως τῆς Διαφωτίσεως διεμορφώθη «*ὀρθολογιστικὴ θεολογία*». Ἐδέχετο τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ὀρθὸς λόγος ἀφ' ἑαυτοῦ ἠδύνατο νὰ φθάσῃ (ὕπαρξις Θεοῦ, ἀθανασία ψυχῆς, κρίσις, ἀνταπόδοσις), ἀπέρριπτε δὲ τὰ καθαρῶς χριστιανικὰ δόγματα (τριαδικότης τοῦ Θεοῦ, ἐνσάρκωσις τοῦ δευτέρου προσώπου αὐτοῦ, τὸ σωτηριῶδες ἔργον τοῦ Χριστοῦ καὶ τὰ λοιπά). Ὁ Ἰούλιος Βεκσάϊδερ (Wegscheider), καθηγητὴς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Χάλλης, ἔγραψε λατινιστὶ τὴν κατ' ἐξοχὴν ὀρθολογιστικὴν δογματικὴν (Institutiones theologiae dogmaticae, Διδασκαλίαι δογματικῆς θεολογίας, 1815). Διετήρει τὸ ὑλικὸν καὶ τὴν διάταξιν τῆς καθιερωμένης δογματικῆς, δι' ἕκαστον δόγμα ἐξέθετε τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τέλει παρέθετε σύντομον κριτικήν. Ἀπεφαίνετο, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀντίληψις τοῦ δόγματος δὲν ἀνταποκρίνετο πλέον εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον τῶν προηγμένων τότε χρόνων. Ἐδέχετο, ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἔγραψαν μὲν ὄχι ἄνευ θείας ἐμπνεύσεως (non sine numine), ἀλλὰ συνήθως κατὰ τὰς προκαταλήψεις τῆς ἐποχῆς αὐτῶν (θαύματα, ἄγγελοι, δαίμονες, προπατορικὴ ἁμαρτία, ὑλικὴ ἐσχατολογία). Ἀφαιρουμένων τούτων, ἐφρόνει, ὅτι ἡ Ἁγία Γραφὴ συμφωνεῖ μὲ τὰς ὀρθολογιστικὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ. Ὁ Χριστός, κατ' αὐτόν, ἦτο ὁ μεγαλήτερος ἀπεσταλμένος τοῦ Θεοῦ, ἱδρυτὴς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπέροχον παράδειγμα διὰ τοὺς ἀνθρώπους. Τὴν οὐσίαν τοῦ χριστιανισμοῦ ὥριζεν ὡς ἑξῆς: πεποίθησις καὶ ἀφοσίωσις εἰς τὸν Θεόν, ἠθικὴ διάθεσις καὶ ἠθικὸς βίος. Ὡς ὀρθολογιστὴς ἐξηγητὴς διεκρίθη ὁ Ἑρρῖκος Παῦλος (Paulus), καθηγητὴς ἐν Ἀϊδελβέργῃ, γράψας φιλολογικὸν καὶ κριτικὸν ὑπόμνημα εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην (1800 - 1804), ἐν τῷ ὁποίῳ, πρὸς ἐξήγησιν τῶν θαυμάτων, μεταχειρίζεται τὴν φυσικὴν ἐξήγησιν, τὴν ὁποίαν ὁ Κάρολος Hase ἐχαρακτήρισεν ὡς πολλάκις ἀφύσικον καὶ τεχνητήν. Ὁ Ἑρρῖκος Παῦλος ἐδέχετο τὰ θαύματα ὡς παρεξηγηθείσας διηγήσεις, μεγαλητέραν δέ, ὡς φαίνεται, ἐντύπωσιν ἔκαμεν ἡ φυσικὴ ἐξήγησις, τὴν ὁποίαν ἔδωσεν εἰς τὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης περίπατον τοῦ Χριστοῦ (Μάρκου, 6, 48 - 50. Ματθαίου 14, 25 - 27). Ὁ Ἰησοῦς περιεπάτει ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ, ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ μαθηταὶ ἕνεκα τοῦ ἡμίφωτος καὶ τῆς ὁμίχλης

ἐνόμιζον ἑαυτοὺς καὶ τὸν Ἰησοῦν μακρὰν τῆς ἀκτῆς. Ὁ Ἑλβετὸς θεολόγος Ἰωάννης Λαβατὲρ († 1801) ὠνόμασε τὴν φυσικὴν ταύτην ἐξήγησιν «φιλολογικὴν ταχυδακτυλουργίαν» (K. Hase, Kirchengeschichte, τρίτος τόμος, δεύτερον τμῆμα, σελ. 494). Ὅπως ὁ Δεϊσμός, οὕτω καὶ ἡ ὀρθολογιστικὴ θεολογία ἐστερεῖτο ἱστορικοῦ πνεύματος, ἐζήτει νὰ λύσῃ ὅλα τὰ ζητήματα διὰ τοῦ νοῦ.

Εἰς τὴν ὀρθολογιστικὴν θεολογίαν τέρμα ἔθεσεν ἡ «*κριτικὴ θεολογία*», τῆς ὁποίας τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι δύο, τὸ ἱστορικὸν πνεῦμα καὶ ἡ καντιανὴ φιλοσοφία, ἀμφότερα δὲ ἐφηρμόσθησαν εἰς τρεῖς βαθμίδας. Φρειδερῖκος Σλάϊερμάχερ (Schleiermacher, † 1834), καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου καὶ γνωστὸς φιλόσοφος, ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς κριτικῆς θεολογίας. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος, ἔχων προδρόμους τὸν Ἰωάννην Mosheim († 1755) καὶ τὸν Ἰωάννην Semler († 1791), ἐχώρισε τὴν θεολογίαν ἀπὸ τῆς θρησκείας. Ἐθεώρει τὴν θρησκείαν θείαν, ἀλλὰ τὴν θεολογίαν ἀνθρωπίνην, ἐπλησίασεν αὐτὴν εἰς τὰς ἄλλας ἀνθρωπίνους ἐπιστήμας, μάλιστα τὰς ἱστορικάς, καὶ ἔδωσεν εἰς αὐτὴν πλήρη ἐλευθερίαν νὰ χρησιμοποιῇ τὰς μεθόδους καὶ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα αὗται μεταχειρίζονται (φιλολογικὴν καὶ ἱστορικὴν κριτικὴν καὶ τὴν γενετικὴν μέθοδον). Ὁ φιλόσοφος Κάντιος (1724-1804) εἶχε διδάξει, ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν μόνον ἐν τῷ κόσμῳ τῶν πέντε αἰσθήσεων καὶ ἑπομένως ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὰ ὑπὲρ αἴσθησιν, τὰ μεταφυσικά. Ὠνομάσθη «κριτικὴ φιλοσοφία». Ὅπως ἡ Διαφώτισις, οὕτω καὶ ἡ καντιανὴ φιλοσοφία εἶχεν ἐπικρατήσει μεταξὺ τῶν διανοουμένων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διὰ τοῦτο ἡ καθιερωμένη ἐκκλησιαστικὴ θεολογία εἶχε περιφρονηθεῖ ὑπ' αὐτῶν. Ὁ Σλαϊερμάχερ ἐσκέφθη νὰ ἐξυψώσῃ τὸ κῦρος τῆς θρησκείας καὶ τῆς θεολογίας καὶ ἐπιβάλῃ αὐτὴν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν διανοουμένων, γράψας «Περὶ τῆς θρησκείας, λόγους πρὸς τοὺς μορφωμένους μεταξὺ τῶν περιφρονητῶν αὐτῆς» (1799). Ἀνέλαβε νὰ δείξῃ, ὅτι καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἱδρυθῇ χριστιανικὴ θεολογία, θυσιάσας, βεβαίως, πολλὰ στοιχεῖα αὐτῆς, διασώσας ὅμως ὅ,τι ἐνόμιζε δυνατὸν νὰ διασωθῇ. Οὕτως ἐκίνησε τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν διανοουμένων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον ἐπιγράφεται «Ἡ χριστιανικὴ πίστις κατὰ τὰς βάσεις τῆς εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας» (Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche, 1821). Ἐν αὐτῷ ὡς ἀντικείμενον δὲν ἔθεσεν ἀπ' εὐθείας τὸν Θεὸν καὶ τὰ θεῖα πράγματα, διότι ταῦτα δὲν ὑποπίπτουσιν εἰς τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν καὶ ἑπομένως (κατὰ τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν) εἶναι ἀνεπίδεκτα γνώσεως. Ἐζήτησεν ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ νὰ εὕρῃ ἄλλην βάσιν καὶ ὡς τοιαύτην εὗρε τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα τοῦ εὐσεβοῦς χριστιανοῦ (θεολογία ὄχι θεοκεντρική, ἀλλ' ἀνθρωποκεντρική).

Κατὰ τὸν Σλάϊερμάχερ, δύο εἶναι τὰ θεμελιώδη θρησκευτικὰ συναισθήματα τοῦ εὐσεβοῦς χριστιανοῦ. Τὸ πρῶτον εἶναι διπλοῦν. Συναισθάνεται ἑαυτὸν πάντοτε μέρος τοῦ σύμπαντος, ὁμοῦ δὲ μετ' αὐτοῦ ὡς απολύτως ἐξηρτημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ (ἕνεκα τούτου, οὐδεμία ἀνάγκη ἀποδείξεως τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ). Διὰ τῆς συσχετίσεως τοῦ διπλοῦ τούτου συναισθήματος, φθάνει εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς δημιουργίας καὶ συντηρήσεως τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ παρ' ὅλοις τοῖς ἀνθρώποις περιεστάλη τὸ θεμελιῶδες θρησκευτικὸν συναίσθημα, ἕνεκα τῶν προσωπικῶν ἁμαρτιῶν (ὁ Σλάϊερμάχερ, ἀπέρριπτε τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα), ἐκ τοῦ ἠθικοῦ δὲ τούτου κακοῦ προέκυψεν ὄχι μόνον δυσάρεστον συναίσθημα ἀλλὰ καὶ τὸ φυσικὸν κακὸν (κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴν καὶ σχετικὴν ὄψιν αὐτοῦ). Ἡ γενικὴ αὕτη κατάστασις ἔπρεπε νὰ ἐπανορθωθῇ καὶ ἔχρῃζε σωτῆρος. Τὸ δεύτερον θεμελιῶδες συναίσθημα ἔχει ὡς περιεχόμενον τὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ σωτηρίαν. Κατὰ τὸν Σλάϊερμάχερ, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἐπιδράσεως τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ (ἐξιλαστήριος θυσία ἢ ἱκανοποίησις τῆς θείας δικαιοσύνης), ἀλλὰ μόνον περὶ ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Οὗτοι συνδέονται μετὰ τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς πίστεως, ἤτοι διὰ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι οὗτος ἱκανοποιεῖ τὴν ἀνάγκην τῆς σωτηρίας αὐτῶν (περιτταὶ αἱ ἀποδείξεις ἐκ θαυμάτων, προφητειῶν καὶ θεοπνεύστων βιβλίων). Ὁ Χριστὸς σῴζει τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ (τὰ πάθη καὶ ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ ἐκλαμβάνονται μόνον ὡς διαπίστωσις τῆς διαθέσεως καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ). Ἡ σημασία τῆς προσωπικότητος τοῦ Χριστοῦ ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει ὁ Θεὸς ἐν ἰδιαζούσῃ ἐννοίᾳ. Τοῦτο διασαφηνίζεται ὡς ἑξῆς. Ἔχει τέλειον τὸ θεμελιῶδες θρησκευτικὸν συναίσθημα (τὸ πρῶτον θεμελιῶδες θρησκευτικὸν συναίσθημα, διότι ὡς σωτήρ, μὴ ἔχων ἀνάγκην σωτηρίας, στερεῖται τοῦ δευτέρου θεμελιώδους θρησκευτικοῦ συναισθήματος τῶν ἀνθρώπων). Δι' αὐτοῦ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, καθ' ὃν τρόπον εἷς ἄνθρωπος ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἄλλου, παρορμῶν καὶ προάγων αὐτόν. Ὁ Χριστὸς ἀναπαράγει ἐν τοῖς ἀνθρώποις τὴν τελείαν θρησκευτικὴν ζωὴν αὐτοῦ, θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν ἀναγέννησιν. Οὕτως αἴρεται ὄχι μόνον τὸ ἠθικὸν κακόν, ἀλλὰ καὶ τὸ φυσικὸν κακὸν (κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴν καὶ σχετικὴν αὐτοῦ ὄψιν), ἡ δὲ κατάστασις αὕτη ἀποτελεῖ τὴν μακαριότητα τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Σλάϊερμάχερ τὴν συντήρησιν τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δέχεται συμπίπτουσαν μὲ τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ ἕνεκα τούτου ἀρνεῖται τὰ θαύματα καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἐν τῇ συνήθει κυρίᾳ ἐννοίᾳ αὐτῶν. Δέχεται, ὅτι ἡ ὑπερφυσικὴ γέννησις, ἡ ἀνάστασις, ἡ ἀνάληψις καὶ ἡ μέλλουσα δευτέρα παρουσία τοῦ Χριστοῦ οὐδόλως αὐξάνουσι τὴν σημασίαν αὐτοῦ. Τὴν ἰδέαν ὑπάρξεως ἀγγέλων καὶ δαιμόνων χωρίζει τῆς Δογματικῆς καὶ ἀφίνει εἰς τὴν ποιητικὴν καὶ λειτουργικὴν φρασεολογίαν. Τὰ περὶ τῶν ἐσχάτων, ὡς

ὑπερβαίνοντα τὴν χριστιανικὴν ἐμπειρίαν, ἀποκαλεῖ «προφητικὰ» καὶ διακρίνει αὐτὰ ἐκ τοῦ ἄλλου ὑλικοῦ τῆς Δογματικῆς. Θέλων νὰ τηρήσῃ τὴν ἀπόλυτον ἑνότητα τοῦ Θεοῦ, ἀρνεῖται τὴν τριαδικότητα αὐτοῦ, δεχόμενος μόνον τριπλῆν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ, ἤτοι ἐν τῷ δημιουργηθέντι ἐν γένει κόσμῳ, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν τῷ πνεύματι τῆς χριστιανικῆς κοινότητος (Σαβελλιανικὴ ἀντίληψις). Συσχετίζων τὸ πρῶτον θεμελιῶδες θρησκευτικὸν συναίσθημα, περὶ τοῦ ὁποίου ἔγινεν ἐν ἀρχῇ λόγος, μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς δημιουργοῦ καὶ συντηρητοῦ τοῦ κόσμου, πορίζεται τρεῖς ἰδιότητας τοῦ Θεοῦ (παντοδυναμίαν, αἰωνιότητα καὶ παντογνωσίαν), ἐκ τῆς συναφείας τοῦ ἠθικοῦ καὶ φυσικοῦ κακοῦ, ὡς προελθόντων ἐκ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὄχι ἐκ τοῦ Θεοῦ, πορίζεται δύο ἰδιότητας αὐτοῦ (ἁγιότητα καὶ δικαιοσύνην), ἐκ δὲ τῆς σωτηρίας, ἄλλας δύο ἰδιότητας αὐτοῦ (ἀγάπην καὶ σοφίαν). Ἐκ τῶν λεχθέντων καταφαίνεται, ὅτι ὁ Σλάϊερμάχερ ἐν πολλοῖς ἀπεμακρύνετο τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας καὶ συνεμορφοῦτο πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν δογματικήν. Ἀποτελεῖ τὴν πρώτην βαθμῖδα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος καὶ τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας.

Ἄλλοι συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον τοῦ Σλάϊερμάχερ, ηὔξησαν τὸ ἱστορικὸν πνεῦμα καὶ ἐφήρμοσαν ἐπ' αὐτῆς πιστότερον τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν, ἤτοι περιώρισαν τὴν χριστιανικὴν δογματικήν, ἕως ὅτου αὕτη ὁλοτελῶς σχεδὸν ἐξηφανίσθη. Τὴν αὔξησιν τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος ἔφερεν ἡ «Τυβίγγειος Σχολή», τῆς ὁποίας ἀρχηγὸς ἦτο ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης Φερδινάνδος Μπάουρ (Baur, † 1869). Τὰ κυριώτερα συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι «Ὁ Παῦλος» (Paulus, 1845) καὶ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία εἰς πέντε τόμους, ὑπὸ διαφόρους ἐπιγραφὰς (1853, 1859, 1861, 1862 καὶ 1863). Ὁ Μπάουρ εἰσήγαγε κυρίως τὴν ἰδέαν τῆς ἐξελίξεως (τὴν γενετικὴν μέθοδον) εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν[1]. Τὴν ἰδέαν τῆς ἐξελίξεως παρέλαβεν ἐκ τοῦ φιλοσόφου Ἑγέλου (1770 — 1851), ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ ὁποίου αὕτη ἦτο ἀναμεμιγμένη μετὰ πανθεϊστικῶν ἰδεῶν. Ὁ Ἕγελος ἐφρόνει, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἐξέλιξις τοῦ ἀπολύτου πνεύματος («τῆς ἀπολύτου ἰδέας»), ἡ δὲ ἐξέλιξις τελεῖται διὰ ἑνώσεως ἀντιθέσεων (θέσις, ἀντίθεσις, σύνθεσις). Ὁ Μπάουρ, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐξελίξεως προήγαγε τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μνημονευθεισῶν μετα-

1. Ἱστορικοὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας εἶχον ἤδη ἐκ τοῦ Ἑγέλου εἰσαγάγει τὴν ἰδέαν τῆς ἐξελίξεως εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν· ὁ Savigny (1779 — 1861), γράψας τὴν ἱστορίαν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ὁ Niebouhr (1776 — 1831) καὶ ὁ Ranke (1795 — 1886) εἰς τὰ ἱστορικὰ αὐτῶν ἔργα (Β. Στεφανίδου, Αἱ πρόοδοι τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν κτλ. Ἐπετηρὶς τῆς Θεολ. Σχολῆς. 1926, σελ. 252). Ἡ ἰδέα τῆς ἐξελίξεως εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἱστορικὴ ἀρχὴ (ἐκ τῶν ἀτελεστέρων τὰ τελειότερα), ζητοῦσα νὰ ἀνεύρῃ τὰ γενετικὰ αἴτια, ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψαν τὰ ἀποτελέσματα («γενετικὴ μέθοδος»), καὶ εἰς αὐτὴν ὀφείλεται ἡ μεγάλη ἀκμὴ τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὴν ιθ' ἑκατονταετηρίδα. Μετὰ τὸν Baur, ὁ Δαρβῖνος (1859) τὴν μέθοδον ταύτην παραλαβὼν ἐκ τῆς Ἱστορίας ἐφήρμοσεν εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

φυσικῶν θεωριῶν τοῦ Ἑγέλου ἔφθασεν εἰς πλημμελῆ συμπεράσματα. Ἐσχημάτισε τὴν γνώμην, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς («ἡ γενικὴ ἀρχὴ τῆς σωτηρίας») ἐπανειλημμένως διεσπάσθη εἰς δύο ἀντιθέτους μερίδας καὶ πάλιν ἡνώθη. Ἀρχικῶς ὑπῆρχεν ἡ ἰουδαΐζουσα μερὶς τοῦ Πέτρου καὶ ἡ φιλελευθέρα τοῦ Παύλου, ἐκ τῆς ἑνώσεως τῶν ὁποίων προέκυψεν ἡ ἀρχαία καθολικὴ Ἐκκλησία (ἐκ κλάδων προέκυψεν ὁ κορμός), ἔπειτα διάσπασις τοῦ κορμοῦ, ἡ μερὶς τῆς ἀρχαίας καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ τῶν Γνωστικῶν, ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψε νέα ἕνωσις καὶ οὕτω καθεξῆς (Baur, Kirchengeschichte, τόμος I, σελ. 42, 97, 175· τόμος III, σελ. 173). Τὸ σχῆμα τοῦτο ἐφήρμοσε μόνον ὅπου ἦτο δυνατόν. Μαθητὴς τοῦ Μπάουρ ἦτο ὁ *Δαυῒδ Στράους* (Strauss), συγγραφεὺς τοῦ πολὺν θόρυβον προκαλέσαντος «Βίου τοῦ Ἰησοῦ» (1835), ἐκδώσας αὐτόν, πρὶν ὁ διδάσκαλος Μπάουρ, διὰ συγγράμματός τινος, καταστήσῃ γνωστὰς τὰς ἰδέας αὐτοῦ. Ὁ Στράους ἠρνεῖτο τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀντίληψιν τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ, διότι, κατὰ τὸν Ἕγελον καὶ τὸν Μπάουρ, τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα («ἡ ἀπόλυτος ἰδέα») ἀναπτύσσεται ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι ὁλοκλήρῳ (ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ), ὄχι ὅμως ἐν ἑνὶ καὶ μόνῳ ἀτόμῳ. Ἐφρόνει, ὅτι τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας προέκυψαν ἐξ ἐπιδράσεως τῆς περὶ τοῦ Μεσσίου ἀντιλήψεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ εἶναι ἀσυναίσθητα γεννήματα τῆς εὐσεβοῦς φαντασίας τῶν πρώτων χριστιανῶν (εὐσεβεῖς μῦθοι). Ἐδέχετο ὅμως, ὅτι ὁ Ἰησοῦς βαθμηδὸν ἐσχημάτισε τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἦτο ὁ Μεσσίας, καὶ ἐφρόνει, ὅτι δὲν θίγεται ἡ ἀπόλυτος σημασία τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, οὔτε ἡ σημασία τοῦ Χριστοῦ ὡς θεανθρώπου, νοουμένη ἐν ἑγελιανῷ πνεύματι. Τὸ ὄνομα τοῦ Στράους παραμένει εἰς τὴν μνήμην τῶν λογίων, τῶν μὲν πιστῶν, ὡς ἑνὸς τρομεροῦ ὄντος, τῶν δὲ ἀπίστων, ὡς ἑνὸς ἥρωος· ἀλλὰ τὶς πλέον ἀναγινώσκει τὸ βιβλίον αὐτοῦ; Ὀρθῶς ὠνομάσθη «λησμονηθὲν βιβλίον, ἀλησμονήτου κριτικοῦ» («verschollenes Buch eines unvergessenen grossen Kritikers» Alois Riehl, Friedrich Nietzsche, σελ. 3).

Εἷς τῶν ὀπαδῶν τῆς Τυβιγγείου Σχολῆς, ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης καὶ ἔπειτα τῆς Γοτίγγης Ἀλβέρτος Ρίτσλ (Ritschl, †1889), ἀποσπασθεὶς τοῦ ἀρχηγοῦ, ἔγινεν ἱδρυτὴς νέας σχολῆς. Κυριώτερα ἔργα αὐτοῦ εἶναι τὰ ἑπόμενα: «Ἡ γένεσις τῆς ἀρχαίας καθολικῆς Ἐκκλησίας» (Die Entstehung der altkatholischen Kirche, κυρίως ἡ δευτέρα ἔκδοσις, 1857), διὰ τοῦ ὁποίου ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῆς Τυβιγγείου Σχολῆς. Ἀλλ' ἡ διὰ τῆς ἰδέας τῆς ἐξελίξεως τελειοποίησις τῆς ἱστορικῆς μεθόδου, ἀπαλλαγεῖσα τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Ἑγέλου, παρέμεινεν ἐν τῇ Θεολογίᾳ καὶ ἐφηρμόσθη καλλίτερον ἐν αὐτῇ, ἐπενεγκοῦσα καὶ ἐνταῦθα τὴν ἀκμὴν τῶν ἱστορικῶν μαθημάτων (ἴδε σημ. 1 τῆς παραγράφου ταύτης). Δεύτερον κύριον ἔργον τοῦ Ρίτσλ εἶναι «Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία περὶ δικαιώσεως καὶ καταλλαγῆς»

(Die christliche Lehre von der Rechtvertigung und Versöhnung, 1870), διὰ τοῦ ὁποίου κατέστησε τὴν κριτικὴν θεολογίαν περισσότερον καντιανίζουσαν (ἦτο ἡ ἐποχὴ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ). Προσεπάθησε νὰ περιορίσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν δογματικὴν ἐντὸς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Ὡς πηγὴν αὐτῆς δὲν ἔλαβε τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα τοῦ εὐσεβοῦς χριστιανοῦ, ὡς ἔπραξεν ὁ Σλάϊερμάχερ, ἀλλ' ἱστορικοὺς παράγοντας, ἤτοι τὴν χριστιανικὴν κοινότητα (τὴν Ἐκκλησίαν) καὶ τὸ αὐτῇ εὑρισκόμενον ἱστορικὸν βιβλίον, τὴν Καινὴν Διαθήκην. Ἐν αὐτῇ ὑπάρχει ἡ αὐτομαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὴν ὁποίαν ὁ Ρίτσλ εὑρίσκει ἀμιγῆ ἐν τοῖς Συνοπτικοῖς Εὐαγγελίοις, διότι ἐν τοῖς ἄλλοις βιβλίοις (ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ἰωάννου καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Παύλου) ἀνεμίχθη ἡ θεολογικὴ σκέψις τῶν συγγραφέων. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν ταύτην τοῦ Χριστοῦ, μόνος αὐτὸς τελείως ἐμυήθη τὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἔθεσε, νὰ συγχωρήσῃ τὰς ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων καὶ ἱδρύσῃ ἐξ αὐτῶν τὴν θείαν βασιλείαν, εἰς αὐτὸν δὲ ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ σκοποῦ τούτου. Ὁ Ρίτσλ ἀποδίδει εἰς τὸν Χριστὸν ὅλας τὰς συνήθεις ἐκφράσεις, τὰς σχετιζομένας μὲ τὴν θεότητα αὐτοῦ (πρωτότοκος καὶ μονογενὴς υἱὸς τοῦ Θεοῦ, Θεός, αἰωνία προΰπαρξις, προσκύνησις), ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ αὐτὰς ἐν μεταφορικῇ ἐννοίᾳ ἐννοῶν υἱοθεσίαν τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Δέχεται τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σύμπαντος, ἀλλ' ἀγνοεῖ νὰ ἀποδείξῃ αὐτὴν καὶ ὑποδείξῃ λεπτομερείας, ὡς μὴ ὑποκειμένην εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἐμπειρίαν. Ἐκ τῆς αὐτομαρτυρίας τοῦ Χριστοῦ ἐξάγει τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν ὡς ὄντος προσωπικοῦ καὶ ἔχοντος τὴν ἀγάπην ὡς κύριον χαρακτηριστικόν. Ἐκ τῆς ἀγάπης ἐξάγει ἰδιότητας τοῦ Θεοῦ, τὴν παντοδυναμίαν (ὅλος ὁ κόσμος μέσον τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, ἤτοι τῆς βασιλείας αὐτοῦ) καὶ τὴν δικαιοσύνην (ἐμμονὴν εἰς τὴν ἀπέναντι τοῦ λαοῦ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης εὔνοιαν). Εἰς τὴν περὶ δικαιώσεως καὶ καταλλαγῆς τῶν ἀνθρώπων μετὰ τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν, ὁ Ρίτσλ ἀπορρίπτει, ὡς ὁ Σλάϊερμάχερ, τὸ κληρονομικὸν προπατορικὸν ἁμάρτημα καὶ τὴν σωτηριώδη σημασίαν τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, διαφέρει ὅμως αὐτοῦ κατὰ τὰ ἄλλα. Ἡ υἱοθεσία τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐνεργῇ ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινότητι (Ἐκκλησίᾳ). Οἱ ἄνθρωποι, γινόμενοι χριστιανοὶ (πιστεύοντες εἰς τὸν Χριστὸν) καὶ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, γίνονται μέτοχοι τῆς υἱοθεσίας ταύτης, ἡ ὁποία παρέχει εἰς αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν (δικαίωσιν καὶ καταλλαγήν), ἔπειτα δὲ παρορμᾷ αὐτοὺς καὶ καθιστᾷ ἱκανοὺς πρὸς ἠθικὴν δρᾶσιν (θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀναγέννησις). Ἐκ τῶν λεχθέντων καταφαίνεται, ὅτι ὁ Ρίτσλ ἔν τισιν ἐπίσης ἀπεμακρύνθη τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπλησίασε τὴν ἐκκλησιαστικὴν δογματικήν. Ἀποτελεῖ τὴν δευτέραν βαθμῖδα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος καὶ τῆς καντιανῆς

φιλοσοφίας. Εἷς τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου Ἀδόλφος Χάρνακ (Harnack, † 1930) ἐφήρμοσε τελείως τὴν ἰδέαν τῆς ἐξελίξεως (τὴν γενετικὴν μέθοδον) καὶ τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν. Ἀποτελεῖ τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν βαθμῖδα τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν. Παρεμέρισεν ὁλοτελῶς τὴν ἐκκλησιαστικὴν δογματικήν. Ἐν τῇ ἀτομικῇ αὐτοῦ βιβλιοθήκῃ, τὰς Δογματικὰς ἐτοποθέτει πλησίον τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων (Agnes Zahn Adolf von Harnack, 1936, σελ. 115). Τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα, κατ' αὐτόν, ἐσχηματίσθησαν μὲν γενετικῶς ἐξ ἐπιδράσεως τῆς περὶ Μεσσίου ἀντιλήψεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Strauss), ἀλλά, κυρίως, ἐξ ἐπιδράσεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας (ὁ Γνωστικισμὸς εἶναι ὀξεῖα ἐξελλήνισις τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ ἐκκλησιαστικὴ δογματικὴ εἶναι βραδεῖα ἐξελλήνισις αὐτοῦ). Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἔγραψε τὴν «Ἱστορίαν τῶν δογμάτων» (τρεῖς τόμοι, α' ἔκδοσις 1885). Σχετικὸν μὲ τὰς καντιανιζούσας ἰδέας αὐτοῦ ἔργον εἶναι «Ἡ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ» (Das Wesen des Christentums, 1900), σειρὰ δέκα πέντε μαθημάτων γενομένων ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου πρὸς φοιτητὰς ὅλων τῶν σχολῶν (περίπου 600). Ἐν τῷ ὀγδόῳ μαθήματι διετύπωσε τὴν πολλαχόθεν δριμύτατα πολεμηθεῖσαν φράσιν: «Ὄχι ὁ Υἱός, ἀλλὰ μόνον ὁ Πατὴρ ἀνήκει ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὡς ὁ Ἰησοῦς ἐκήρυξεν αὐτὸ» (Das Wesen des Chistentums, ἔκδοσις τοῦ 1913, σελ. 91). Εἰς τοὺς ἐπικρίναντας αὐτὸν ἀπήντησεν, ὅτι διακρίνει τὸ εὐαγγέλιον, ὡς ἐκήρυξεν αὐτὸ ὁ Ἰησοῦς, καὶ τὸ εὐαγγέλιον, ὡς ἔγραψεν αὐτὸ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ὁ Παῦλος καὶ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις αὐτῶν οἱ Εὐαγγελισταὶ (αὐτόθι, προλεγομένων σελ. XII, σημείωσις εἰς σελ. 91). Ὅτι ἡ ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἱστορικῶν πηγῶν (ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ συμφωνουσῶν) ἐξαγωγὴ διαφόρου εὐαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ ὑπόκειται εἰς ὑποκειμενικὰς ἐκτιμήσεις, ᾐσθάνετο, βεβαίως, καλλίτερον παντὸς ἄλλου αὐτὸς ὁ Χάρνακ, διὰ τοῦτο ἔσπευσε νὰ προειδοποιήσῃ, ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτοῦ οὗτος δὲν ἀποτελεῖ παραδοξολογίαν ἢ ὀρθολογισμόν, ἀλλ' ἱστορικὸν γεγονός[2]. Ἡ συνειδητὴ ἢ ὑποσυνείδητος τάσις, νὰ ἀποδίδωσιν εἰς τὸν Ἰησοῦν ὅ,τι ἐθεώρουν ὡς ἀλήθειαν, ἔκαμεν αὐτοὺς νὰ μεταφέρωσιν εἰς αὐτὸν τὰ ἀτομικὰ αὐτῶν φρονήματα. Ὅπως προηγουμένως οἱ ὀρθολογισταὶ παρίστων τὸν Ἰησοῦν ὡς ὀπαδὸν τοῦ Δεϊσμοῦ, οὕτως ἀπὸ τοῦ Σλάϊερμάχερ παρίστων αὐτὸν ὡς ὀπαδὸν τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας. Ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ μειονεκτήματος τούτου ἔφερεν ἡ ἑπομένη θεολογικὴ σχολή.

Ἡ ἀπὸ τοῦ Σλάϊερμάχερ ἀρξαμένη κριτικὴ θεολογία, ἂν καὶ ὁλο-

2. «Es ist keine Paradoxie und wiederum auch nicht Rationalismus, sondern der einfache Ausdruck des Thatbestandes, wie er in den Evangelien vorliegt: Nicht der Sohn, sondern allein der Vater gehört in das Evangelium, wie es Jesus verkündigt hat, hinein» (αὐτόθι, σελ. 91).

νὲν ἀπεμακρύνετο τῆς ἐκκλησιαστικῆς δογματικῆς ἐξηκολούθει νὰ θεωρῇ τὸν χριστιανισμὸν διάφορον τῶν ἄλλων θρησκειῶν. Τοῦτο ἦλθε νὰ ρίψῃ νεωτέρα θεολογικὴ σχολή, ἡ «*Θρησκειολογικὴ*» Religionsgeschichtliche Schule = Θρησκειοϊστορικὴ Σχολή), ἀναφανεῖσα περὶ τὰ τέλη τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος. Ὑπ' αὐτῆς ὁ χριστιανισμὸς τίθεται εἰς ἴσην μοῖραν πρὸς τὰς ἄλλας θρησκείας καὶ ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς ἐξελίξεως τῆς ὅλης ἀνθρωπίνης θρησκείας. Εἶναι προϊὸν τῆς ἀναπτύξεως τῶν προηγουμένων θρησκειῶν καὶ μάλιστα τῶν ἀμέσως προηγηθεισῶν, τῆς θρησκείας τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ τοῦ μεταγενεστέρου ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ σχολὴ αὕτη λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ὄχι μόνον τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλην θρησκευτικότητα, τὴν ὅλην ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν εὐσέβειαν. Εὑρίσκουσι κοινὰ μετ' ἄλλων θρησκειῶν στοιχεῖα, τὴν ὑπερφυσικὴν γέννησιν, τὰ μυστήρια, τὸν θνήσκοντα καὶ ἀνιστάμενον θεὸν καὶ ἄλλα. Ταῦτα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἶναι ἁπλαῖ ὁμοιότητες, ἀναλογίαι, ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις μεταγενέστεραι (προφορικαὶ ἀπὸ τῆς ἕδρας κρίσεις τοῦ Ad. Harnack). Ἐνῷ ἡ ὀρθολογιστικὴ καὶ καντιανίζουσα θεολογία ἐπλησίαζε τὸν χριστιανισμὸν εἰς τὰς νεωτέρας θρησκευτικὰς ἰδέας, ἡ θρησκειολογικὴ σχολὴ περιέπεσεν εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον, ἐπλησίασεν αὐτὸν εἰς τὰς ἀρχαίας θρησκείας. Τὴν ὤθησιν ἔδωσαν οἱ διαπρεπεῖς φιλόλογοι Παῦλος Lagarde († 1891), καθηγητὴς τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν ἐν Γοττίγγῃ, καὶ Hermann Usener (†1905), καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς ἐν Βόννῃ. Ἀρχηγοὶ τῆς θρησκειολογικῆς σχολῆς θεωροῦνται οἱ θεολόγοι καθηγηταὶ τῆς Γοττίγγης Hermann Gunkel († 1932) καὶ Γουλιέλμος Bousset († 1920), τοὺς ὁποίους ἠκολούθησε πλειὰς ἐξόχων ἐπιστημόνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν τὸν Ἰωάννην Weiss († 1914), καθηγητὴν ἐν Ἁϊδελβέργῃ, τὸν Ἑρρῖκον Weinel († 1936), καθηγητὴν ἐν Ἰέννῃ, καὶ τὸν δογματικὸν τῆς σχολῆς ταύτης Ernst Tröltsch († 1923), καθηγητὴν τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Ἁϊδελβέργης καὶ ἔπειτα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Βερολίνου. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐξεδόθη ἡ Δογματικὴ αὐτοῦ (Glaubenslehre, 1925). Κατ' αὐτόν, ὁ Θεὸς εἶναι τὸ σύνολον τοῦ ἐν τῷ σύμπαντι νοῦ καὶ ὑπάρχει μόνον ἐν τῷ κόσμῳ (immanent), ἀλλὰ δὲν ταυτίζεται μετ' αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι προσωπικός. Ὁ ἐν τοῖς καθέκαστα νοῦς εἶναι ἐκδήλωσις τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἐξαντλεῖται ἐν αὐτοῖς. Ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ μέχρι τοῦδε ὑψίστη καὶ ἀληθεστάτη ἐκδήλωσις τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ μέχρι τοῦδε τελειοτέρα θρησκεία, διότι ἐξῆρε τὴν τρίτην καὶ τελειοτέραν σφαῖραν τοῦ νοῦ, τὴν ἠθικὴν (αἱ δύο ἄλλαι σφαῖραι: ἡ λογικὴ καὶ ἡ αἰσθητική). Ὁ χριστιανισμὸς δὲν εἶναι ἡ ἀπολύτως τελεία θρησκεία, ἀλλὰ καὶ δὲν εἶναι ἀνθρωπίνως γνωστόν, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ τελειοτέρα. Ἐξ ἐπιδράσεως τῆς θρησκειολογικῆς σχολῆς, ἡ ὁποία ἐδέχετο τὸν χριστιανισμὸν ἀπαρτισθέντα ἐκ στοιχείων τῶν προηγουμένων θρησκειῶν, ἔφθασάν τινες εἰς τὴν ἄρνησιν

τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (Albert Kalthoff, † 1906, Arthur Drews καὶ ἄλλοι). Προφασίζονται τοὐλάχιστον, ὅτι θέλουσι νὰ προσβάλωσι τὰς ὑπερβολὰς τῆς θρησκειολογικῆς σχολῆς, ὑποδεικνύοντες τὰ ἄτοπα, εἰς τὰ ὁποῖα ἄγουσιν αὗται (ἐκ τῆς διαλέξεως τοῦ Drews ἐν Ἰέννῃ 1910). Παραλλήλως πρὸς τὴν φιλελευθέραν θεολογίαν (τὴν ὀρθολογιστικὴν καὶ τὴν κριτικὴν) διετηρήθη ἡ *συντηρητικὴ προτεσταντικὴ θεολογία.* Αὕτη ὑπέστη ἐπίσης ἐξέλιξιν, ἀλλ' ἀντίθετον τῆς ἐξελίξεως τῆς φιλελευθέρας θεολογίας. Ἐνῷ ἐκείνη ὁλονὲν καθίστατο ἐλευθεριωτέρα, ἡ συντηρητική, τοὐναντίον, καθίστατο συντηρητικωτέρα. Οἱ συντηρητικοὶ θεολόγοι τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἤκμαζεν ἡ ὀρθολογιστικὴ θεολογία, προσεπάθουν νὰ διασώσωσι μόνον τὰς σπουδαιοτέρας διδασκαλίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς δογματικῆς (Storr, † 1805, ἀρχηγὸς τῆς ἀρχαιοτέρας σχολῆς τῆς Τυβίγγης, πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Baur). Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐν τῷ προτεσταντισμῷ παρουσιάσθη ἀφύπνισις εὐσεβιστικοῦ χαρακτῆρος, ἡ συντηρητικὴ θεολογία ἔγινεν εὐσεβιστική. Ἀντί, δηλονότι, νὰ ἀσχολῆται μὲ τὰ θεωρητικὰ δόγματα, προετίμα νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν θρησκευτικότητα (τὸν τρόπον τοῦ θρησκεύειν). Οὕτως ὁ ἱστορικὸς Αὔγουστος Νέανδρος (Neander, † 1850), καθηγητὴς ἐν Βερολίνῳ, ὑποστὰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Σλάϊερμάχερ, διετύπωσε τὸ ἀπόφθεγμα «τὸ στῆθος (ἡ καρδία) κάμει τὸν θεολόγον» (pectus est, quod theologum facit). Εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν αὐτοῦ προσέδωσεν εὐσεβιστικὸν χαρακτῆρα, προτιμῶν τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ Αὔγουστος Θόλουκ (Tholuck, † 1877), καθηγητὴς ἐν Χάλλῃ, ἔγραψε τὸ κλασσικὸν ἔργον τῆς εὐσεβιστικῆς ταύτης τάσεως· «Ἡ διδασκαλία περὶ τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ συμφιλιωτοῦ ἢ ἡ ἀληθὴς καθαγίασις τοῦ ἀμφιβάλλοντος» (Die Lehre von der Sünde und von Versöhner, oder die wahre Weihe des Zweiflers, 1823), βιβλίον μικρὸν κατ' ὄγκον, ἀλλὰ σχὸν μεγάλην ἐπίδρασιν. Ἐν τοῖς ἐξηγητικοῖς αὐτοῦ συγγράμμασιν ὁ Θόλουκ ἐνδιατρίβει κυρίως εἰς τὸ θρησκευτικὸν περιεχόμενον τῆς Καινῆς Διαθήκης. Πρὸ τῶν μέσων τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος ἡ συντηρητικὴ θεολογία ἀπέβαλε τὸν εὐσεβιστικὸν χαρακτῆρα καὶ ἔγινε συντηρητικωτέρα. Ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ὀρθόδοξον προτεσταντικὴν θεολογίαν τῆς ιζ' ἑκατονταετηρίδος, ἡ ὁποία ἔμεινε πιστὴ εἰς τὰ συμβολικὰ βιβλία, ἀλλὰ διεμόρφωσεν αὐτὴν διὰ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Κέντρον τῆς τοιαύτης θεολογίας ἦσαν αἱ θεολογικαὶ σχολαὶ τῶν πανεπιστημίων Ἐρλάγγης, Λειψίας, Ρόστοκ καὶ Δορπάτης, ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων δὲ αὐτῆς ἀναφέρομεν τοὺς δογματικοὺς Θωμάζιον, Χόφμανν, Φράγκ καὶ Λούταρδ (Gottfried Thomasius, † 1875, Johannes Hofmann, † 1877, Friedrich Frank, † 1894, Ernst Luthard, † 1902), καθηγητὰς τῆς Ἐρλάγγης, τὸν ἱστορικὸν Ἰωάννην Κοὺρτζ (Kurtz, † 1870), καθηγητὴν τῆς Δορπάτης, καὶ τὸν Θεόδωρον Τσὰν (Zahn, † 1933), καθηγητὴν τῆς Ἐρ-

λάγγης, διακριθέντα διὰ τὰς περὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην ἐργασίας, γράψαντα Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Κ. Διαθήκην καὶ Ἱστορίαν τοῦ Κανόνος αὐτῆς. Ἀκριβῶς πρὸ τῶν μέσων τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἡ συντηρητικὴ θεολογία ἔλαβε τὴν εἰς τὴν προτεσταντικὴν ὀρθοδοξίαν ἄγουσαν καὶ ἔγινε συντηρητικωτέρα, ἡ φιλελευθέρα θεολογία, διὰ τῆς Τυβιγγείου Σχολῆς, εἶχε καταστεῖ ἐλευθεριωτέρα. Οὕτω, μεταξὺ αὐτῶν ἠνοίχθη μέγα χάσμα, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀνεφάνη νέα θεολογικὴ σχολή, μεσάζουσα μεταξὺ ἀμφοτέρων (Vermittelungs theologie). Οἱ θεολόγοι τῆς σχολῆς ταύτης δὲν ἐγκαταλείπουσιν ὁλοτελῶς τὴν καθιερωμένην δογματικὴν τῆς Ἐκκλησίας, ἀναμιγνύουσιν ὅμως μετ' αὐτῆς στοιχεῖα τῆς νεωτέρας σκέψεως. Εὐνόητον, ὅτι τὰ μίγματα ταῦτα δὲν εἶναι παρ' ὅλοις τὰ αὐτὰ καὶ ἡ σχολὴ αὕτη δεικνύει μεγάλας ποικιλίας καὶ διαφοράς. Οἱ σπουδαιότεροι ὀπαδοὶ τῆς μεσαζούσης θεολογίας εἶναι οἱ δογματικοὶ Ἰσαὰκ Δόρνερ (Dorner, † 1884) καὶ ὁ Ριχάρδος Ρότε (Rothe, †1867), ὁ μὲν καθηγητὴς ἐν Βερολίνῳ, ὁ δὲ ἐν Ἁϊδελβέργῃ, καὶ ὁ μὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην ἀσχοληθεὶς Βάϋσλακ (Willibald Beyschlag, † 1900), γράψας δίτομον βιογραφίαν τοῦ Ἰησοῦ, ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ ἐκθέσας τὰς κριτικὰς αὐτοῦ ἐρεύνας (τετάρτη ἔκδοσις 1902), ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τὴν βιογραφίαν (πέμπτη ἔκδοσις, 1912). Ἐκ τῆς βιογραφίας ταύτης φαίνεται, ὅτι «δύναταί τις ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ νὰ ἐργάζεται κριτικῶς καὶ συγχρόνως νὰ εἶναι χριστιανὸς εὐσεβής» (H. Lietzmann, ἐν E. Stange, Die Religionswissenschaft der Gegenwart, τόμος II, 1926, σελ. 83), ὡς λογοτεχνικὸν δὲ ἔργον ἔρχεται ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἐρνέστου Ρενὰν γραφεῖσαν.

ΣΗΜ. Ἐπὶ τῶν προτεσταντῶν τῶν ἄλλων χωρῶν ἐπέδρασεν ἡ γερμανικὴ θεολογία. *Ἡ συντηρητικὴ λουθηρανικὴ θεολογία* ἐπεκράτησεν ἐν Νορβηγίᾳ. Ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Χριστιανίας ἔδρασεν ὁ C. Caspari († 1892), Ἰουδαῖος ἐκ Γερμανίας βαπτισθείς, συντηρητικὸς λουθηρανός, γνωστὸς ἐκ τῶν ἐργασιῶν περὶ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συμβόλων. *Ἡ συντηρητικὴ καλβινικὴ θεολογία* ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Γαλλικῇ Ἑλβετίᾳ. Ὁ καθηγητὴς τοῦ πρακτικοῦ κλάδου ἐν Λωζάννῃ Ἀλέξανδρος Βινὲ (Vinet, † 1847) ἔγραψεν Ἐκκλησιαστικὴν Ρητορικήν, γνωστοτάτην παντοῦ καὶ παρ' ἡμῖν. Ὁ Φρειδερῖκος Γκοδὲ (Godet, † 1900), καθηγητὴς τῆς ἐξηγητικῆς ἐν Νεοκαστέλλῃ, ἔγραψεν ἐξηγητικὰ ἔργα, γνωστὰ καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῆς χώρας αὐτοῦ, εὑρισκόμενα δὲ ἄλλοτε καὶ εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τῆς θεολογίας. *Ἡ μεσάζουσα θεολογικὴ σχολὴ* ἀντιπροσωπεύεται ἐν Σκωτίᾳ ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου Σμὶθ (W. Robertson Smith, † 1894), καθηγητοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐν Ἀβερδὴν (Aberdeen), παυθέντος ἕνεκα τούτου καὶ διορισθέντος καθηγητοῦ τῆς ἀραβικῆς γλώσσης ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Καΐμπριτζ τῆς Ἀγγλίας. Ὡς ἱστορικὸς διεκρίθη ὁ Σκῶτος Ἰάκωβος Μάκκιννων (Mackinnon), καθηγητὴς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Ἐδιμβούργου, γράψας τὴν Ἱστορίαν τῆς νεωτέρας ἐλευθερίας (A

History of Modern Liberty, τρεῖς τόμοι 1906—1908). Ὁ Δανὸς Ἰωάννης Μάρτενσεν (Hans Lassen Martensen, † 1884), καθηγητὴς ἐν Κοπεγχάγῃ καὶ ἔπειτα ἐπίσκοπος τῆς Ζεελάνδης, ἀνήκων εἰς τὴν μεσάζουσαν σχολήν, ἔγραψε Δογματικὴν καὶ Ἠθικήν, μεταφρασθείσας εἰς τὴν γερμανικὴν καὶ ἐκδοθείσας εἰς ἐπανειλημμένας ἐκδόσεις. Ἡ *φιλελευθέρα θεολογία* ἐπέδρασεν ἐν Γαλλίᾳ, Ἀγγλίᾳ, Ὁλλανδίᾳ καὶ Σουηδίᾳ. Ἐν Γαλλίᾳ φιλελεύθερος ἦτο ὁ Ἐδουάρδος Ρόϋς (Reuss, † 1891), καθηγητὴς τῆς ἐξηγητικῆς ἐν τῇ λουθηρανικῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ Στρασβούργου. Ὅτε ἡ πόλις περιῆλθεν εἰς τὴν Γερμανίαν (1870—1918), ἡ θεολογικὴ αὕτη σχολὴ μετεφέρθη εἰς Παρισίους (ἀπὸ τοῦ 1877· ὄχι ἐν Σορβώνῃ). Ἐνταῦθα εἰργάσθησαν ὁ Αὔγουστος Σαβατιὲ (Sabatier, † 1901) καὶ ὁ Εὐγένιος Μενεγκὸς (Ménégoz, † 1921), ἀμφότεροι καθηγηταὶ τῆς δογματικῆς, ὁ μὲν τῆς λουθηρανικῆς, ὁ δὲ τῆς καλβινικῆς. Καὶ οἱ τρεῖς μνημονευθέντες Γάλλοι προτεστάνται θεολόγοι ἔγραψαν ἔργα τῆς εἰδικότητος αὐτῶν. Ἡ φιλελευθέρα θεολογία ἐπέδρασεν ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπὶ τῆς μερίδος τῆς «Εὐρείας ἐκκλησίας» (Broad Church Party - ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 649). Γνωστότεροι θεολόγοι αὐτῆς εἶναι ὁ Κάρολος Κίγκσλεϋ (Kingsley, † 1875), ἱερεὺς καὶ ἐπί τι διάστημα καθηγητὴς τῆς νεωτέρας ἱστορίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Καΐμπριτζ, ἐκτὸς ἄλλων γράψας θεολογικὰ καὶ κοινωνιολογικὰ μυθιστορήματα (Hypatia, Alton Locke καὶ ἄλλα), καὶ ὁ νεωτερίζων ἱεροκῆρυξ Φρειδερῖκος Ρόβερτσον (Robertson, † 1853). Ὁ Ἀδόλφος Χάρνακ, γράψας τὸν πρόλογον τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως σειρᾶς λόγων αὐτοῦ, εἶπεν: «Οὐδένα ἄλλον ἱεροκήρυκα γνωρίζω, ὁ ὁποῖος μετὰ μεγαλητέρας δυνάμεως ὡμίλησε πρὸς τὴν ἐποχὴν ἡμῶν» (Religiöse Reden, 1915, σελ. III). Ὁλλανδοὶ θεολόγοι ἔφερον τὴν φιλελευθέραν κριτικὴν εἰς τὰ ἄκρα, ἐκφράσαντες πρῶτοι ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἱστορικότητος τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ, δεχθέντες τὸν χριστιανισμὸν ὡς ἁπλοῦν γέννημα ἰουδαϊκομεσσιανικῶν κινήσεων καὶ ἀρνηθέντες τὴν γνησιότητα ὅλων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου. Δὲν ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς ἄλλης φιλελευθέρας θεολογίας. Οἱ Ὁλλανδοὶ οὗτοι θεολόγοι εἶναι ὁ Λόμαν (A. D. Loman, † 1897), καθηγητὴς ἐν Ἀμστελοδάμῳ, ὁ Μάνεν (W. van Manen, † 1905), καθηγητὴς ἐν Λάϋδεν, καὶ Πίερσον (Allard Pierson, † 1896), ἐξ εἰλικρινείας καταθέσας τὸ ἐκκλησιαστικὸν ὑπούργημα, διότι τὰ φρονήματα αὐτοῦ δὲν συνεβιβάζοντο πρὸς αὐτό. Ἀλλ᾽ ἐν Ὁλλανδίᾳ ἐξόχως διεμορφώθη ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἱστορία τῆς θρησκείας. Ἀναφέρομεν τὸν γνωστότερον Chantepie de la Saussaye († 1920), τοῦ ὁποίου ἡ Ἱστορία τῶν θρησκειῶν, ἐν ἐπεξεργασίᾳ ὑπὸ τῶν Bertholet καὶ Lehmann (Lehrbuch der Religionsgeschichte, δύο τόμοι, 1925) ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον βοήθημα. Ἐν Σουηδίᾳ ὁ Nathan Söderblom († 1931), διατελέσας καθηγητὴς ἐν Οὐψάλῃ καὶ Λειψίᾳ καὶ ἔπειτα ἀρχιεπίσκοπος τῆς Σουηδίας, ὑπῆρξεν εἷς τῶν σπουδαιοτέρων ἐρευνητῶν τῆς ἱστορίας τῶν θρησκειῶν.

Μετὰ τὸν πρῶτον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον (1914—1918) ἀνεπτύχθη ἡ προτεσταντικὴ θεολογία τοῦ Γερμανοῦ *Καρόλου* Barth, ἡ ὁποία ἐνισχύει κυρίως καλβινικὰ στοιχεῖα. Εἶναι θεοκεντρική, ἀλλὰ κρατεῖ τὸν Θεὸν εἰς τοιαύτην ἀπόστασιν, ὥστε ὁ ἄνθρωπος οὔτε διὰ τῆς θρησκείας, οὔτε διὰ τῆς ἠθικῆς δύναται

νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτοῦ. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν τραγικότητα τοῦ θρησκευτικοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει ἑαυτὸν μόνον διὰ τοῦ λόγου (τοῦ Λόγου - Χριστοῦ, τοῦ λόγου τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὸν λόγον δὲ ὑπάγεται ἡ Ἁγία Γραφὴ καὶ τὰ μυστήρια), ὁ δὲ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀκούσῃ τὸν λόγον τοῦτον καὶ νὰ ἰδιοποιηθῇ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Ἐπικοινωνία δύο προσώπων, ἀλλ' ὄχι λογική, ἀλλὰ θελησιαρχικὴ καὶ ἠθικὴ (voluntarisch - ethisch). Ὁ ἄνθρωπος ἑκάστην στιγμὴν ἵσταται πρὸ τοῦ δικαστηρίου τοῦ Θεοῦ καὶ ὀφείλει νὰ ἀναμένῃ καὶ νὰ ἐλπίζῃ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. Ὁ κόσμος καὶ ἡ ἱστορία δὲν ἀποτελοῦσι προπαρασκευὴν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἶναι ἀντίθετος αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἡ θεολογία αὕτη ὀνομάζεται «Θεολογία τῆς κρίσεως». Ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ὁμιλῇ περὶ Θεοῦ, ὄχι ὡς θεατὴς ἢ ἐρευνητὴς γνωστοῦ τινος, ἀλλὰ διαλεκτικῶς (συζητητικῶς), ὡς περὶ ἀγνώστου τινός. Διὰ τοῦτο ἡ θεολογία αὕτη ὀνομάζεται καὶ «Διαλεκτικὴ Θεολογία». Ἐν τῇ Θεολογίᾳ ταύτῃ, ἑπομένως, ὑπάρχουσι μόνον μεμονωμέναι ἐκφράσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς, οὐδεμία ἀφῃρημένη καὶ ἑνιαία διατύπωσις θείας γνώσεως, οὐδεμία θεωρητικὴ θεολογία, διότι αὕτη πάντοτε διασπᾶται ἐκ τῆς βαθυτέρας κατανοήσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ σύμβολα τῆς πίστεως συμφωνοῦσι, βεβαίως, μετὰ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι προσωρινά, ὁλονὲν διορθούμενα. Ἡ θεολογία εἶναι διαρκὴς ἐνέργεια, διὰ τῆς ὁποίας ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ πάντοτε ἐκ νέου ἔρχεται εἰς τὸν ἄνθρωπον. Δὲν εἶναι στατικὴ θεολογία, ἀλλὰ «δυναμικὴ θεολογία». Διαρκὴς ἀγών, δυνάμενος νὰ καταλήξῃ εἰς ἀποτυχίαν καὶ θεῖαν καταδίκην. Αἱ ἰδέαι τοῦ Καρόλου Barth, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εὗρον εὐμενῆ ὑποδοχὴν εἰς εὐρὺν κύκλον· πάντως προὐκάλεσαν μεγάλην συγγραφικὴν κίνησιν.

Β'. ΕΝ ΤΗι ΠΑΠΙΚΗι ΕΚΚΛΗΣΙΑι.

Ἡ παπικὴ θεολογία, ἀμυνομένη καὶ ἐπιτιθεμένη κατὰ τῶν προτεσταντῶν, ἀνέπτυξε τὴν ἀπολογητικὴν καὶ πολεμικήν. Τὰ ἱστορικὰ ἔργα κατ' ἀρχὰς ἔφερον ἀπολογητικὸν καὶ πολεμικὸν χαρακτῆρα. Ὁ ἐν Ρώμῃ Καῖσαρ Βαρώνιος, ἀνήκων εἰς τὸ μοναχικὸν τάγμα τοῦ Ὀρατορίου, λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ διαλέξεων, ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην τῶν πηγῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων, ἀποκειμένων ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ. Ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ τάγματος Φιλίππου Νέρη καὶ ἄλλων φίλων προτραπείς, ἀνέλαβε τὴν συγγραφὴν τῶν «Χρονικῶν» (Annales Ecclesiastici, ἔκδοσις ἐν Ρώμῃ, δώδεκα τόμοι, 1588 καὶ ἑξῆς), ὡς ἀπάντησιν εἰς τὰς Μαγδεμβουργείους Ἑκατονταετηρίδας τοῦ προτεστάντου Ματθίου Φλακίου. Τὰ Χρονικὰ ἔφερον εἰς αὐτὸν ἀξιώματα καὶ βαθμούς, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν τὸ ἀξίωμα τοῦ βιβλιοθηκαρίου τοῦ Βατικανοῦ καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ καρδιναλίου. Ἂν δὲν ἔγινε πάπας τῷ 1605, τοῦτο ὠφείλετο εἰς ἱσπανικὴν ἀντίδρασιν. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ ἔχει ἀξίαν, ὡς περιέχον ἄγνωστον ὑλικόν, ἀλλ' ὑστερεῖ κατὰ τὴν κριτικήν. Ὁ φραγκισκανὸς Ἀντώνιος Pagi († 1699)

ἔκαμεν ὀξύνους διορθώσεις εἰς τὸ ἔργον τοῦ Βαρωνίου. Ἀπολογητικὰς καὶ πολεμικὰς συγγραφὰς κατὰ τῶν προτεσταντῶν ἔγραψαν ὁ Ἰησουΐτης καὶ καρδινάλιος Βελλαρμῖνος († 1621, «Disputationes», Συζητήσεις) καὶ ὁ γνωστὸς ἱεροκῆρυξ ἐν τῇ αὐλῇ τῶν Βερσαλλιῶν καὶ ἔπειτα ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Meaux Βοσσουέτος († 1704, «Histoire des variations des églises protestantes», Ἱστορία τῶν διαφορῶν τῶν προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν). Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ρητορικῇ ἀνεφάνησαν οἱ γνωστοὶ μεγάλοι ἱεροκήρυκες. Ὁ μνημονευθεὶς Βοσσουέτος (Bossouet), ὁ ὁποῖος ἐν τοῖς κηρύγμασιν αὐτοῦ ἀνέπτυξε τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς θείας αἰωνιότητος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ματαιότητος. Ἔγραψεν ἐπικηδείους λόγους (oraisons funèbres), τὸ καλλίτερον ἔργον αὐτοῦ καὶ τῆς νεωτέρας ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς. Ὁ Φενελών, παιδαγωγὸς τῶν ἐγγόνων τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' καὶ ἔπειτα ἀρχιεπίσκοπος Καμπραὶ († 1715), ὑποστηρικτὴς μυστικῶν τάσεων ἐν Γαλλίᾳ, κατέστη τὸ πρότυπον τῶν εὐσεβῶν πεπολιτισμένων, ὄχι μόνον ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς. Ἐκτὸς ἄλλων ἔγραψε διαλόγους περὶ εὐφραδείας (Dialogues sur l' éloquence). Ὁ Ἰησουΐτης Βουρδαλοῦ (Bourdaloue, † 1704) διὰ περιεσκεμμένης σαφηνείας ἐζήτει νὰ πείσῃ τὸ λογικὸν καὶ τέλος ὁ Μασσιγιὼν (Massillon, † 1742), μεμετρημένος ἐν τῇ φράσει καὶ ἐν ταῖς ἐννοίαις. Τὸ καλλίτερον ἔργον αὐτοῦ ἐπιγράφεται Petit Carême (Μικρὰ νηστεία, ἢ τῶν Χριστουγέννων). Ὅλοι οἱ μνημονευθέντες ἱεροκήρυκες εἶναι Γάλλοι, ἀκμάσαντες ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ιζ' μέχρι τῶν μέσων τῆς ιη' ἑκ]ρίδος, κατὰ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῆς γαλλικῆς φιλολογίας (ἐποχὴ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', 1643 — 1715).

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἄλλοι ἐπεδόθησαν εἰς ἱστορικὰς συγγραφὰς καὶ μάλιστα βοηθητικὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Τούτων οἱ περισσότεροι εἶναι ἐπίσης Γάλλοι. Λόγιοι Ἰησουΐται ἐξέδωσαν τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων. Ἀναφέρομεν τὸν Φίλιππον Labbé († 1680), Ἰωάννην Χαρδουΐνον († 1729) καὶ Ἰωάννην Mansi († 1769), ἐπίσκοπον τῆς ἐν Ἰταλίᾳ πόλεως Λούκκας. Ἰησουΐται εἶναι ἐπίσης καὶ οἱ ἐν Ἀμβέρσῃ τοῦ Βελγίου «Βολλανδισταί», ὀνομασθέντες οὕτως ἐκ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Ἰωάννου Βολλάνδου καὶ ἐκδίδοντες τοὺς βίους τῶν ἁγίων ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Acta Sanctorum (53 τόμοι in folio, 1663 καὶ ἑξῆς, συνέχεια 60 καὶ πλέον τόμοι, 1845 καὶ ἑξῆς) καὶ σχετικὸν περιοδικὸν Analecta Bollandiana. Πολύτιμοι πηγαὶ τῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ «Μαυρῖνοι» προκύψαντες ἐκ τῶν Βενεδικτίνων (1618) καὶ ὀνομασθέντες οὕτως ἐκ τοῦ Ἁγίου Μαύρου, ἐξέδωσαν Ἕλληνας καὶ Λατίνους Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, συλλογὰς μεσαιωνικῶν συγγραφῶν καὶ ἐγγράφων. Οἱ γνωστότεροι αὐτῶν εἶναι ὁ Ἰωάννης Mabillon († 1707) καὶ ὁ Βερνάρδος Montfaucon († 1741). Ἄλλαι ἐκδόσεις Ἑλλήνων καὶ Πατέρων ἔγιναν καὶ προηγουμένως καὶ μετὰ ταῦτα. Γνωστοτέρα ἡ τοῦ Ἰακώβου Migne († 1844 καὶ ἑξῆς). Ὁ δικηγόρος

Κάρολος Dufresne Ducange (1688), τὸν ὁποῖον ὁ μνημονευθεὶς Mabillon ὠνόμασε διδάσκαλον αὐτοῦ, ἠσχολήθη μὲ τὴν λατινικὴν καὶ ἑλληνικὴν γλῶσσαν τοῦ Μεσαιῶνος. Ἔγραψε «Γλωσσάρια» αὐτῶν (Glossarium mediae et infimae latinitatis, 1678 καὶ 1710· Glossarium mediae et infimae graecitatis, 1688). Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῶν Μαυρίνων εἰς ἀληθῆ Ἐγκυκλοπαιδείαν τοῦ Μεσαιῶνος (τρίτη ἔκδοσις 1733 καὶ ἑξῆς, ἀνατυπώσεις νεώτεραι), διὰ τοῦ δευτέρου ὁ Δουκάγκιος ἔγινε πατὴρ τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν. Ὁ Σεβαστιανὸς Tillemont ἔγραψεν Ὑπομνήματα, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῶν ἓξ πρώτων αἰώνων (Memoires pour servir à l'histoire ecclesiastique des six premiers siècles, δέκα ἓξ τόμοι, 1693 καὶ ἑξῆς). Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς ιη' ἑκ]ετηρίδος παρημελήθη καὶ διεκόπη ἡ ἱστορικὴ αὕτη ἐργασία, ἀλλ' ἐντὸς τῆς ιθ' ἑκ]ετηρίδος ἐπῆλθε νέα ἐπίδοσις εἰς ἱστορικὰς σπουδάς. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀκμῆς τῆς Ἱστορίας ἐν τῇ προτεσταντικῇ θεολογίᾳ. Τῶν νέων τούτων καθολικῶν σπουδῶν κέντρον δὲν εἶναι πλέον ἡ Γαλλία, ἀλλ' ἡ Γερμανία καὶ μάλιστα αἱ καθολικαὶ θεολογικαὶ σχολαὶ τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων. Τὴν νέαν ὤθησιν εἰς τὰς ἱστορικὰς ἐργασίας ἔδωσεν ὁ προώρως ἀποθανὼν Ἰωάννης Möhler († 1883), μαθητὴς τοῦ Schleirmacher ἐν Βερολίνῳ, καθηγητὴς ἐν τῇ καθολικῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης, σύγχρονος τοῦ Baur, καὶ ἔπειτα ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου. Κύριον ἔργον αὐτοῦ εἶναι ἡ Συμβολικὴ (1832), ἐν τῇ ὁποίᾳ διὰ τῶν ὅπλων τῆς προτεσταντικῆς ἐπιστήμης ἐπολέμησε τὸν προτεσταντισμόν. Οὐδὲν ἄλλο καθολικὸν ἔργον τῶν νεωτέρων χρόνων προὐκάλεσε μεταξὺ τῶν προτεσταντῶν τόσην κίνησιν, ὅσον αὐτό. Μετ' αὐτὸν διεκρίθησαν οἱ ἑπόμενοι: Ἰγνάτιος Döllinger († 1890), καθηγητὴς ἐν Μονάχῳ, ἔγραψεν ἔργον, ἐπιγραφόμενον «Ἡ μεταρρύθμισις» (Die Reformation, 1846), δεικνῦον πολυμάθειαν καὶ καθολικὴν ὀρθοδοξίαν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον κατέστη ἐλευθεριώτερος, ἔγραψε κατὰ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τῶν παπῶν καὶ τῶν παπικῶν πλασμάτων τοῦ μεσαιῶνος, βραδύτερον δὲ προέστη τῆς γενέσεως τοῦ «παλαιοκαθολικισμοῦ». Ἰωσὴφ Hefele († 1893), καθηγητὴς τῆς καθολικῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης καὶ ἔπειτα ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Rottenburg, ἔγραψε πολύτιμον Ἱστορίαν τῶν συνόδων (7 τόμοι, 1855 καὶ ἑξῆς· δευτέρα ἔκδοσις 1873 καὶ ἑξῆς). Ἰωσὴφ Hergenröther († 1870), καθηγητὴς ἐν Βυρτσβούργῃ καὶ ἔπειτα καρδινάλιος καὶ παπικὸς ἀρχειοφύλαξ ἐν Ῥώμῃ, συνεπλήρωσε τὸ μνημονευθὲν ἔργον τοῦ προηγουμένου, προσθέσας δύο τόμους (8 καὶ 9, 1887 καὶ ἑξῆς)[3], ἔγραψεν

3. Γαλλικὴν μετάφρασιν τῆς Ἱστορίας τῶν συνόδων τῶν Hefele καὶ Hergenröther μετὰ πολυτίμων ἐν ἰδιαιτέραις ὑποσημειώσεσιν διορθώσεων καὶ προσθηκῶν, ἐξέδωσεν ὁ γνωστὸς καθολικὸς θεολόγος H. Leclercq (Histoire des Conciles, 1907 καὶ ἑξῆς), εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθη καὶ δέκατος τόμος (Lcs décrets du concile de Trente ὑπὸ A. Michel, 1938), μέχρι τοῦδε μόνον τὸ πρῶτον μέρος.

Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν (τέσσαρες τόμ., 1876 καὶ ἑξ., νεώτεραι ἀνατυπώσεις) καὶ βιογραφίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φωτίου (τρεῖς τ. 1867), ἀληθὲς μεταλλεῖον γνώσεων. Δι' ἔκδοσιν νέων πηγῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας διεκρίθησαν οἱ ἑπόμενοι: Ὁ Ἰταλὸς Ἀντώνιος Muratori († 1750), ὑπηρετήσας ἐπί τι διάστημα ἐν τῇ Ἀμβροσιανῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Μεδιολάνων, κυρίως ὅμως ἐν Μοδένῃ ὡς ἀρχειοφύλαξ καὶ βιβλιοθηκάριος τοῦ δουκός. Ἔδρασεν ἐξόχως ὡς ἱερεὺς τῆς πόλεως, ἐν τῇ κυρίᾳ ὁδῷ τῆς ὁποίας ἐστήθη τὸ ἄγαλμα αὐτοῦ. Ἐξέδωσεν Anecdota ex Ambrosianae bibliothecae codicibus (τέσσαρες τόμοι, 1697 καὶ ἑξῆς)· Anecdota graeca (1709). Τὸν γνωστὸν «κανόνα», κατάλογον τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης, συνταχθέντα περὶ τὸ 200 μετὰ Χριστόν, ἐδημοσίευσεν ἀλλοῦ (Antiquitates italicae, τρίτον τόμον, 1740, σελ. 851 - 854). Ἔγραψε πολλὰ ἔργα, ὑπὸ ψευδώνυμα δὲ (Lamindo Pritanio καὶ Antonius Lampridius) ἐπολέμησε τὴν ὑπερβολικὴν τιμὴν τῶν ἁγίων, τὸ περὶ ἀσπίλου συλλήψεως τῆς Θεοτόκου δόγμα τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄλλα. Ὁ Ἰταλὸς Ἄγγελος Mai († 1854), βιβλιοθηκάριος τῆς Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης τῶν Μεδιολάνων, διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ καὶ καρδινάλιος ἔκαμε γονίμους μελέτας ἐπὶ τῶν παλιμψήστων χειρογράφων. Ἐξέδωσε Scriptorum veterum nova collectio (δέκα τόμοι, 1825 κ. ἑξ.), Spicilegium romanum (δέκα τόμοι, 1839 κ. ἑξ.), Sanctorum Patrum nova bibliotheca (ἓξ τόμοι, 1844 κ. ἑξ.) καὶ ἄλλα. Μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ τάγματος τῶν Μαυρίνων μοναχῶν ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἐπανιδρύθη τοῦτο ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῆς Solesmes (1837) καὶ ἄρχεται ἡ νέα περίοδος αὐτοῦ, ὄχι ἔνδοξος ὡς ἡ παλαιά. Ὁ σπουδαιότερος καὶ γνωστότερος εἶναι ὁ Γάλλος καρδινάλιος Ἰωάννης Pitra († 1889), ἐκδώσας Spicilegium Solesmense τέσσαρας τόμους, 1852 κ. ἑξ.)· Analecta sacra Spicilegio Solesmensi parata (ὀκτὼ τόμοι, 1876 κ. ἑξ.)· Analecta novissima (δύο τόμοι, 1885 - 1888) καὶ ἄλλα.

ΣΗΜ. Ἐν τῇ Δογματικῇ ἀπὸ τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος ἤρχισε βαθμιαία ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας τοῦ Μεσαιῶνος καὶ ἐπιστροφὴ εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους (ὁ δομινικανὸς Μελχίορ Canus, † 1560, «Loci theologici», ὁ Ἰησουΐτης Διονύσιος Petavius, † 1652, «Opus de theologicis dogmatibus»). Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος ἡ κατὰ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας ἀντίδρασις κατέστη ἰσχυροτέρα· προΐσταντο οἱ Βενεδικτῖνοι τῆς νοτίου Γερμανίας μὲ κέντρον τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Σαλτσβούργου. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος ἄρχεται νέα σχολαστικὴ θεολογία κατ' ἀρχὰς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Γερμανίᾳ, καλλιεργηθεῖσα ὑπὸ θεολόγων Ἰησουϊτῶν. Ἡ παπικὴ Ἐκκλησία ὑπεστήριξε τὴν νέαν σχολαστικὴν θεολογίαν (Πρόγραμμα τῆς συνόδου τοῦ Βατικανοῦ 1870, Ἐγκύκλιος τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ ΙΓ', 1879). Ἀλλ' αἱ φιλελεύθε-

ροι ἰδέαι ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς καθολικῆς θεολογίας. Καθολικοὶ θεολόγοι ἐγκατέλειψαν τὴν ἀντικειμενικὴν βάσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία (δεδομένη ὑπὸ τῆς θείας ἀποκαλύψεως) καὶ ἐζήτησαν νὰ στηρίξωσιν αὐτὴν ἐπὶ ὑποκειμενικῆς βάσεως, τῆς νεωτεριζούσης φιλοσοφικῆς σκέψεως. Ὁ Γεώργιος Hermes, καθηγητὴς τῆς δογματικῆς ἐν Βόννῃ († 1831), διετύπωσε τὴν ἀρχὴν ὅτι «δύναταί τις νὰ πιστεύῃ μόνον ὅ,τι δι' ἐπιχειρημάτων διέγνωσεν ὡς ἀληθές· πρέπει νὰ ἔχῃ τις τὸ θάρρος, νὰ ἀμφιβάλλῃ ἕως ὅτου εὕρῃ ἀσφαλῆ ἐπιχειρήματα». Διῆλθε διὰ πραγματικῆς ἀμφιβολίας, ἐχρησιμοποίησεν ἐπιχειρήματα ὄχι τοῦ «καθαροῦ», ἀλλὰ τοῦ «πρακτικοῦ νοῦ» τοῦ Καντίου (τῆς ἐν ἡμῖν ὑπάρξεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὑπαινισσομένου ἄλλον ἀνώτερον ὑπὲρ τὰς αἰσθήσεις κόσμον) καὶ κατέληξεν εἰς τὴν ἀποδοχὴν ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων. Ἡ θεολογία αὐτοῦ κατ' ἀρχὰς σχεδὸν ὁμοφώνως ἐπεδοκιμάσθη ἐν τῷ καθολικῷ κόσμῳ καὶ ὁλοτελῶς ἐπεκράτησεν ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τῆς Βόννης. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κολωνίας Spiegel καὶ οἱ ἄλλοι παραρρήνειοι ἐπίσκοποι ηὐνόησαν αὐτήν, ἐν δὲ ταῖς περισσοτέραις ἱερατικαῖς καὶ θεολογικαῖς σχολαῖς ὑπῆρχον ἐνθουσιώδεις ἀντιπρόσωποι αὐτῆς. Ἀλλ' ἐπῆλθεν ἀντίδρασις καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Hermes κατεδικάσθησαν (ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ ΙϚ', 1835)[4]. Ὁ Ἀντώνιος Günther, κληθεὶς καθηγητὴς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου καὶ ἀρνηθεὶς τὴν θέσιν, ἔζησεν ὡς ἱερεὺς ἐν Βιέννῃ († 1863). Ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ Καρτεσίου (cogito sum=σκέπτομαι ὑπάρχω, ὅλαι αἱ τοιαῦται σαφεῖς καὶ ἐναργεῖς ἰδέαι εἶναι ἔμφυτοι καὶ ἀληθεῖς). Ὅπως ἐκεῖνος, οὕτω καὶ αὐτὸς ἐδέχθη ὡς ἀφετηρίαν τῆς εὑρέσεως τῆς ἀληθείας τὴν ἀμφιβολίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξερχόμενος ἔφθανε διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων εἰς ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα. Ἐζήτει νὰ ἐξηγήσῃ τὸ «διατί» (τὸ αἴτιον) τῶν δογμάτων, ἐνῷ τὸ «πῶς» (τὸν τρόπον) ἐθεώρει μυστηριῶδες, σκοτεινὸν καὶ ὑπὲρ λόγον. Σφοδρὸς πολέμιος τοῦ «μονισμοῦ» (ἄρα καὶ τοῦ «πανθεϊσμοῦ») ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου νὰ δεχθῇ ἀνάγκην τινὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς δημιουργίαν τοῦ κόσμου (ἀνάγκην προελθοῦσαν ἐκ τῆς ἀγάπης) καὶ νὰ ἀρνηθῇ πᾶσαν ἐσωτέραν ἕνωσιν ἐν τῇ ἐνσαρκώσει τοῦ θείου λόγου (ἕνωσις δύο προσώπων μόνον κατὰ τὴν αὐτοσυνείδησιν) καὶ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι (τριθεΐαν). Ὁ Günther, ὅτε τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἀπηγορεύθησαν (1857), ὑπετάγη ἀμέσως. Ὁ πάπας Πῖος ὁ Θ' ἐξέδωσε τὸν «Σύλλαβον» (1864), κατάλογον τῶν πεπλανημένων δοξασιῶν, ἵνα οἱ χριστιανοὶ γνωρίζωσι, τί νὰ ἀποφεύγωσιν. Ἐν αὐτῷ ἀνεφέρετο ὁ πανθεϊσμός, ὁ ὀρθολογισμός ἡ δογματικὴ ἀδιαφορία, ὁ σοσιαλισμός, ὁ κομμουνισμὸς καὶ ἄλλα. Ὁ «Σύλλαβος» ἐξωτερικῶς μὲν δὲν ἐστερεῖτο χαρακτῆρος ἐπισήμου ἐγγράφου, οὐδεμίαν ὅμως ὑπογραφὴν καὶ σφραγῖδα ἔφερεν. Ἡ φιλελευθέρα θεολογικὴ τάσις ἐξηκολούθησεν. Ἐζητεῖτο ἐπιστημονικὴ ἐλευθερία καὶ ἐπιστημονικὴ ἀνακαίνισις τοῦ καθολικισμοῦ, ἵνα οὗτος προστῇ τῆς νεωτέρας προόδου. Ἐφρόνουν, δηλαδή, ὅτι ἡ Ἐκκλησία, ἀντὶ νὰ καταπολεμῇ τὰς νεωτέρας ἰδέας καὶ ὁλονὲν ἀποξενῶται τῶν διανο-

[4]. Ἐκτὸς τῆς ἀπορρίψεως τῆς ὅλης ὑποκειμενικῆς μεθόδου, κατηγορήθη, ὅτι δὲν ἀντελαμβάνετο ὅλον τὸ βάθος τῶν δογμάτων καὶ ὅτι πολλάκις τῷ διέφευγεν ἡ ἀληθὴς ἔννοια αὐτῶν.

ουμένων, θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ ὑποχωρήσῃ ἔν τισιν, ὥστε νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ νεωτερίζοντος ρεύματος, διευθύνῃ καὶ ἐξαγάγῃ τῆς ἀντιεκκλησιαστικῆς καὶ ἀντιθρησκευτικῆς κατευθύνσεως. Τῆς κινήσεως ταύτης προέστησαν ἐν Γερμανίᾳ ὁ Hermann Schell (1897), καθηγητὴς ἐν Βυρτσβούργῃ, ὁ Βαυαρὸς κληρικὸς Ἰωσὴφ Müller καὶ οἱ καθηγηταὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας F. Kraus, F. Funk, A. Ehrhard. Ὁ ἐν Παρισίοις καθηγητὴς ἀββᾶς Ἀλφρέδος Loisy (1903) μετέφερεν εἰς τὴν καθολικὴν θεολογίαν τὰ περὶ τῶν Εὐαγγελίων πορίσματα τῆς φιλελευθέρας γερμανικῆς θεολογίας. Ἐν Ἰταλίᾳ διεκρίθη ὁ ἱερεὺς Romolo Murri καὶ ὁ ποιητὴς Ἀντώνιος Fogazzaro (τὸ μυθιστόρημα αὐτοῦ Il Santo, 1905), ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ Γεώργιος Tyrrell, ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας προσῆλθεν εἰς τὸν καθολικισμὸν (1879), ἔγινεν Ἰησουΐτης, ἐγκατέλειψε τὸ μοναχικὸν τοῦτο τάγμα καὶ ἀπέθανεν ἀφωρισμένος ὑπὸ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Οἱ μετασχόντες τῆς κινήσεως ταύτης, ὡς ἦτο ἑπόμενον, δὲν συνεφώνουν ἐν ταῖς λεπτομερείαις, διετυπώθησαν ὅμως, τοὐλάχιστον, ὑπό τινων αὐτῶν αἱ ἑπόμεναι ἀρχαί. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀγνοεῖ τὰ ὑπὲρ αἴσθησιν, τὸν Θεὸν καὶ τὰ θεῖα πράγματα (agnosticismus, ἀγνωστικισμός), πηγὴ τῆς θρησκείας εἶναι τὸ ὑποσυνείδητον καὶ τὸ ἐντεῦθεν γεννώμενον θρησκευτικὸν συναίσθημα (immanentismus, περιορισμὸς ἐν τοῖς αἰσθητοῖς), τὰ δόγματα δὲν ἀντικατοπτρίζουσι τὸν Θεὸν καὶ τὰ θεῖα πράγματα, ἀλλὰ τὰ θρησκευτικὰ ἡμῶν συναισθήματα, εἶναι πλάσματα, σύμβολα τῶν θείων πραγμάτων (symbolismus, συμβολισμός), τὰ δόγματα ἑπομένως πρέπει νὰ εἶναι μεταβλητά, ἀνάλογα τῶν προόδων τῶν ἐπιστημῶν καί, ἑπομένως, ἀνάλογα τῶν ἑκάστοτε θρησκευτικῶν ἡμῶν συναισθημάτων (evolutionismus, ἐξελικτισμός). Ἡ παπικὴ Ἐκκλησία κατεδίκασε τὴν κίνησιν ταύτην. Ὁ πάπας Πῖος ὁ Ι΄ ἐξέδωσεν ἐγκύκλιον διάταξιν (1907), καταδικάζων τὸν «modernismus» (νεωτερισμόν), τὴν εἰς τὴν καθολικὴν θεολογίαν εἰσαγωγὴν τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία ἄγει εἰς τὸν ἀγνωστικισμὸν καὶ τὴν ἁπλῆν θρησκείαν τοῦ συναισθήτατος. Ὁ αὐτὸς πάπας διὰ δύο ἄλλων διατάξεων (1910) ἐπέβαλεν ὅρκον κατὰ τοῦ μοντερνισμοῦ εἰς ὅλους τοὺς κληρικούς, διδασκάλους καὶ καθηγητάς, ἐξαιρουμένων τῶν θεολόγων καθηγητῶν τῶν κυβερνητικῶν πανεπιστημίων. Ὁ Μοντερνισμὸς ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται, κυρίως ὑπὸ νέαν μορφήν. Ἀπορρίπτουσι τὰς ἀνωτέρω μνημο ευθείσας τέσσαρας νεωτεριστικὰς θεωρίας, δέχονται, ὅτι τὰ δόγματα δὲν ἀντικατοπτρίζουσι μὲν καταλλήλως, ὑποδηλοῦσιν ὅμως τὸν Θεὸν καὶ τὰ θεῖα πράγματα. Τὰ θεῖα ταῦτα πράγματα εἶναι πολὺ εὐρύτερα καὶ μυστηριωδέστερα ἢ ὅσον παρίστανται ὑπὸ τῶν δογματικῶν διατυπώσεων, ἑπομένως μόνον αἱ διατυπώσεις αὗται εἶναι μεταβληταί. Κατ' οὐσίαν, ἐπιδιώκεται ἐπάνοδος εἰς τὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία ὑπῆρχε πρὸ τοῦ καθορισμοῦ τῶν δογμάτων ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, κατάστασιν ἀόριστον, ἀσαφῆ, ἐπιτρέπουσαν περισσοτέραν ἐλευθερίαν καὶ ἑπομένως εὐκολωτέραν συνεννόησιν μὲ τὰς νεωτέρας θρησκευτικὰς ἰδέας (Katholizismus, sein Stirb und Werde, ἔκδοσις G. Mensching, 1937. Der Katholizismus der Zukunft ἔκδοσις H. Mulert 1940).

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑΝ ΚΑΙ ΤΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΔΥΣΕΩΣ

Γεωργίου Φραντζῆ, Χρονικόν, ἔκδοσις Βόννης, 1838, ἔκδοσις Λειψίας (ὁ πρῶτος τόμος), 1935. Μιχαὴλ Κριτοβούλου, Ἱστορίαι, ἐν Müller, Fragmenta histor. graec. τ. Α'. Μαρτίνου Κρουσίου, Τουρκογραικία, ἔκδοσις Βασιλείας τῆς Ἑλβετίας, 1584. Δωροθέου Μονεμβασίας, Χρονικόν, 1814. Ἀθανασίου Ὑψηλάντου. Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, Κων]πολις, 1870. Καισαρίου Δαπόντε, Χρονογράφος (1648—1704), ἐν Κ. Σάθα, Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ, τόμος Γ', 1872. Σεργίου Μακραίου, Ὑπόμνημα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας (1750—1800), αὐτόθι. Χριστοφόρου Ἀγγέλου, Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων, Λειψία 1671. Φιλίππου Κυπρίου, Χρονικόν, 1711. Μελετίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τόμος 3ος καὶ 4ος, Βιέννη 1783 καὶ ἑξῆς. Heineccius, Abbildungen der alten nnd neuen griechischen Kirche, Λειψία 1711. Jakob Elssner, Neueste Beschreibung der griechischen Christen, 1737. Ἐμπεριστατωμένην ἔκθεσιν τῶν χριστιανῶν καὶ κατὰ τὴν 19ην ἑκατονταετηρίδα, ἴδε ἐν Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, προτρεπτικῷ πρὸς Ἕλληνας, ἐκφωνηθέντι 1821/22 (Λόγοι Ἐκκλησιαστικοὶ 1833). Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, Κων]πολις, 1884. Κ. Δυοβουνιώτου, Καλλίνικος ὁ Γ', πατριάρχης Κων]πόλεως, Ἀθῆναι, 1915. Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, Κων]πολις, Μέρος Α', 1933. Μέρος Β', 1935. «Τὰ κατὰ τὸ ζήτημα τῶν ἐκκλησιαστικῶν προνομίων», Κων]πολις, 1884. «Ἔγγραφα ἐπὶ τῶν δύο ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, τοῦ προνομιακοῦ καὶ βουλγαρικοῦ», Τεργέστη 1891. Ν. Ἐλευθεριάδου, Ἀνατολικαὶ Μελέται, τόμος Α', Σμύρνη, 1909. Β. Στεφανίδου, Τὸ προνομιακὸν ζήτημα («Πανελλήνιον Λεύκωμα», Ἀθῆναι, τόμος ἕκτος, 1922). Κ. Ἀμάντου, Οἱ προνομιακοὶ ὁρισμοὶ τοῦ Μουσουλμανισμοῦ καὶ Χριστιανῶν («Ἑλληνικά», Ἀ-

θῆναι 1936). Ν. Π α ν τ α ζ ο π ο ύ λ ο υ, Τινὰ περὶ τῆς ἐννοίας τῶν «προνομίων» ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἀρχεῖον ἰδιωτικοῦ δικαίου, Ἀθῆναι 1943).

M a n s i, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, συνέχεια ὑπὸ Petit καὶ Martin, τόμος 37ος καὶ ἑξῆς. Μ. Γ ε δ ε ώ ν, Κανονικαὶ Διατάξεις, δύο τόμοι, Κωνσταντινούπολις, 1888 καὶ ἑξῆς. Α. Π. Κ ε ρ α μ έ ω ς, Διάφορα ἑλληνικὰ ἔγγραφα ἐκ τοῦ μουσείου Likhatscheff, Πετρούπολις, 1907. G. H o f m a n n, Griechische Patriarchen und Römische Päpste, Untersuchungen und Texte, Ρώμη, 1928 καὶ ἑξῆς. G. H o f m a n n, Rom und Athos, 1926. Sinai und Rom, 1927. Patmos und Rom, 1928. Ἰ ω ά ν ν ο υ Β ε λ ο ύ δ ο υ, Περὶ τῆς ἐν Ἑνετίᾳ ἑλληνικῆς ἀποικίας, Βενετία, 1872. Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Πρῶται σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων, Ἱεροσόλυμα, 1908. Σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων, κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, Ἀθῆναι, 1925. Ἡ λατινικὴ προπαγάνδα ἐν Συρίᾳ, 1949. Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, Ἀλεξάνδρεια 1910. Σ π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἱστορία τῆς ἐν Κερκύρᾳ Ἐκκλησίας, Κέρκυρα, 1920. Π. Ζ ε ρ λ έ ν τ η, Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ Ἐκκλησία ἐπὶ Ἑνετῶν, Ἀθῆναι, 1921. Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς ἀνατολικῆς μεσογείου θαλάσσης, Ἑρμούπολις, 1913. Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν νήσων, αὐτόθι, 1922. Χιακὰ Χρονικὰ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως, 1914. Λ. Φ ι λ ι π π ί δ ο υ, Ἡ ἐν Τήνῳ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐπὶ ἐνετοκρατίας (Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, 1925). Δ. Π α σ χ ά λ η, Ἡ δυτικὴ Ἐκκλησία εἰς τὰς Κυκλάδας ἐπὶ φραγκοκρατίας καὶ τουρκοκρατίας (Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Ἀνδριακῶν Χρονικῶν), 1948. Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ Ἀ γ γ ε λ ι δ ά κ η, Ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ ἐνετοκρατίας (1204 - 1668), ἐν τῷ περιοδικῷ «Θεολογία», τόμοι 3ος καὶ 4ος, 1925, 1926. Ἀ γ α θ α γ γ έ λ ο υ Ξ η ρ ο υ χ ά κ η, Αἱ σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο (1467, 1474, 1486), Ἀθῆναι, 1933. J. H a c k e t t, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, μετάφρασις μετὰ συμπληρώσεων Χαριλάου Παπαϊωάννου, τρεῖς τόμοι, Ἀθῆναι καὶ Πειραιεύς, 1923 καὶ ἑξῆς. Κ. Μ ε ρ τ ζ ί ο υ, Πατριαρχικὰ (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1951).

Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Πρῶται σχέσεις τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, Ἀθῆναι, 1924. Ἰ ω. Μ ε σ ο λ ω ρ ᾶ, Γράμματα Ἱερεμίου τοῦ Β΄ καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων θεολόγων, Ἀθῆναι 1880. Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Σχέσεις Ὀρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων ἀπὸ Ἱερεμίου τοῦ Β΄ μέχρι Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Ἱεροσόλυμα 1927. A y m o n, Monuments authentiques de la religion des Grecs, Χάγη, 1708. Lettres anecdotes de Cyrille Lucare, Ἀμστελόδαμον, 1818. A. P i c h l e r, Geschichte des Protestantismus in der orientalischen Kirche im 17 Jahrhundert, oder der Patriarch Cyrill Lucaris und seine Zeit, Μόναχον, 1862. Μ. Ρ ε ν ι έ ρ η, Κύριλλος ὁ Λούκαρις, Ἀθῆναι, 1859. Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Ἀπολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Ἱεροσόλυμα, 1905. Κύριλλος ὁ Λούκαρις, Τεργέστη, 1907, δευτέρα ἔκδοσις, 1939. Δ. Μ π α λ ά ν ο υ, Ἡ ὁμολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Ἀθῆναι, 1906. Ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, Ἀθῆναι, 1907. Ἰ ε ζ ε κ ι ὴ λ Β ε λ α ν ι δ ι ώ τ ο υ, Ὁ κατὰ Κυρίλλου

τοῦ Λουκάρεως ἄδικος ἀναθεματισμός. Ὁ ἐθνομάρτυς Κύριλλος ὁ Λούκαρις, Ἀθῆναι, 1906. Π. Ζερλέντου, Ἡ πρώτη πατριαρχεία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως κτλ., Ἀθῆναι, 1921 R. Schlier Der Patriarch Kyrill Lukaris von Konstantinopel, Μαρβοῦργον, 1927. Kimmel, Monumenta fidei Ecclesiae Orientalis, Ἰένη, 1850. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀπόπειρα ἑνώσεως τῶν Ἄγγλων Ἀνωμότων μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων (1716 - 1726), Ἀλεξάνδρεια, 1911. Τὸ ζήτημα περὶ τοῦ κύρους τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν, Ἱεροσόλυμα, 1925. Κ. Δυοβουνιώτου, Περὶ τῆς ἑνώσεως τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς ὀρθοδόξου καὶ τοῦ κύρους τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν, Ἀθῆναι, 1932. Τὰ πρακτικὰ τῆς συνεντεύξεως (Ἀλεξάνδρου Λυκούργου μετὰ τῶν Ἄγγλων) τῆς λαβούσης χώραν ἐν τῷ παλατίῳ ἐν Ἴλυ (Ely), 4 Φεβρουαρίου 1870, Κωνσταντινούπολις 1874. Ἐπαφὴ ἀγγλικανικῶν καὶ ὀρθοδόξων ἐν Λονδίνῳ, Ἀλεξάνδρεια, 1931. Π. Μπρατσιώτου, Ὀρθόδοξοι καὶ Ἀγγλικανοί, Ἀθῆναι, 1931. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, Σύγχρονοι ἑνωτικαὶ προσπάθειαι, Ἀθῆναι 1937. Ἰω. Καρμίρη, Ὀρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, Ἀθῆναι, 1937. Γερμανοῦ Στρινοπούλου, Die Beziehungen der Orthodoxen Kirche zu den anderen Kirchen (ἐν τῇ «Ekklesia»), 1939. Ἰω. Καρμίρη, Ἑτερόδοξοι ἐπιδράσεις ἐπὶ τὰς Ὁμολογίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος («Νέα Σιὼν» Ἱεροσολύμων, 1949).

§ 50. Σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν τουρκικὴν πολιτείαν.

Ἡ τουρκικὴ πολιτεία ἀπετέλει μουσουλμανικὴν θεοκρατίαν· ὁ ἀνώτατος πολιτικὸς ἄρχων, ὁ «σουλτᾶνος» (αὐτοκράτωρ), ἦτο συγχρόνως καὶ ἀνώτατος θρησκευτικὸς ἀρχηγός, «καλίφης» (τοποτηρητής, ἀντιπρόσωπος τοῦ προφήτου Μωάμεθ), ἡ δὲ τουρκικὴ πολιτεία καὶ ἡ μουσουλμανικὴ Ἐκκλησία διείποντο ὑφ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ νόμου, τοῦ ἱεροῦ νόμου («σιρί»). Ἡ κατάστασις αὕτη ἐκανόνιζε καὶ τὰς σχέσεις τῆς τουρκικῆς πολιτείας πρὸς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν. Δύο λύσεις ἦσαν δυναταί. Οἱ χριστιανοὶ ἔπρεπεν ἢ νὰ ἐξισλαμισθῶσι καὶ ὑπαχθῶσιν ὑπὸ τὸν ἱερὸν νόμον («σιρὶ») ἤ, μένοντες χριστιανοί, νὰ ἀφεθῶσιν εἰς τὸν ἰδιαίτερον αὐτῶν νόμον, ἔχοντες αὐτοδιοίκησιν. Ὁσάκις ἐπρόκειτο νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ δευτέρα λύσις, ἐδίδετο ἐπίσημον τουρκικὸν ἔγγραφον («ἀχταναμὲς» συνθήκη, ἢ «βεράτιον» ἐκτελεστήριον). Τοιοῦτο ἔγγραφον ἐξέδωσεν ὁ Μωάμεθ πρὸς τοὺς μοναχοὺς τοῦ ὄρους Σινᾶ (623), ὁ Ὀμὰρ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Σωφρόνιον (636), ὁ Ὀρχὰν εἰς τὴν Προῦσαν (1326) καὶ τὴν Νίκαιαν (1330), Μουρὰτ ὁ Α' εἰς τὴν μονὴν τοῦ Προδρόμου ἐν Μακεδονίᾳ (1372), ὁ Μουρὰτ πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς καὶ Ἰωαννίτας (1430). Τὰ παραδείγματα ταῦτα ἀκολουθῶν καὶ Μεχμέτ, ὁ κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διὰ βερατίου πρὸς τὸν πρῶτον μετὰ τὴν ἅλωσιν πατριάρχην Γεννάδιον τὸν

Σχολάριον, ἐφήρμοσε τὸν μνημονευθέντα διακανονισμὸν (Ἰανουάριον τοῦ 1454).

Τὸ βεράτιον Μεχμὲτ τοῦ κατακτητοῦ πρὸς τὸν Γεννάδιον δὲν σῴζεται, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ διέσωσεν ὁ χρονογράφος Γεώργιος Φραντζῆς. Κατ' αὐτόν, ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἀνεγνωρίζοντο ὡς ἀδειάσειστοι, ἀφορολόγητοι καὶ ἀνενόχλητοι (ἔκδοσις Βόννης, σελ. 308). Ἐγίνετο, ἑπομένως, ἐν αὐτῷ λόγος μόνον περὶ θεμελιωδῶν τινων δικαιωμάτων τοῦ κλήρου, ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἀρκετόν[1]. Διότι ἐφόσον ἀνεγνωρίζετο ἡ μόνιμος ὕπαρξις καὶ ἀνενόχλητος δρᾶσις τοῦ κλήρου, καθίστατο φανερόν, κατὰ τὴν θεοκρατικὴν ἀντίληψιν, ὅτι ἐδίδετο ὄχι ἡ πρώτη τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν λύσεων (ἐξισλάμισις καὶ ὑπαγωγὴ εἰς τὸν τουρκικὸν ἱερὸν νόμον), ἀλλ' ἡ δευτέρα, οἱ χριστιανοὶ θὰ ἀφίνοντο εἰς τὴν θρησκείαν αὐτῶν, ὑπὸ τοὺς ἰδιαιτέρους θρησκευτικοὺς ἀρχηγοὺς καὶ τὸν ἰδιαίτερον νόμον αὐτῶν. Οὕτω παρείχετο ἐσωτερικὴ αὐτοδιοίκησις, ὁ καθορισμὸς τῶν λεπτομεριῶν τῆς ὁποίας ἦτο ἀδύνατος καὶ περιττός, διότι αὕτη ἦτο σχεδὸν πλήρης, ἐχώρει μέχρι τῶν ποινικῶν καὶ ἔπρεπε νὰ γίνῃ κακούργημα ἢ νὰ διασαλευθῇ ἡ δημοσία τάξις, ἵνα ἐπέμβῃ ἡ τουρκικὴ ἀρχή. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη αὐτοδιοίκησις εἰς τὰ ὄμματα τῶν μουσουλμάνων δὲν ἦτο προνόμιον, ἀλλὰ μειονέκτημα (ἐγκατάλειψις εἰς τὴν ἁρμόζουσαν διὰ τοὺς ἀπίστους ἐλεεινὴν κατάστασιν αὐτῶν) καὶ ἔλαβε χαρακτῆρα χριστιανικῆς θεοκρατίας, διότι οἱ θρησκευτικοὶ ἀρχηγοὶ ἔγιναν καὶ πολιτικοὶ ἄρχοντες, ἀλλὰ δὲν ἦτο τελεία ἀνεξαρτησία. Ὁ ἀνώτατος θρησκευτικὸς καὶ πολιτικὸς ἀρχηγὸς τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὀρθοδόξων χριστιανῶν («μιλὲτ μπασῆς», ὄχι ἐθνάρχης, ἀλλ' ἀρχηγὸς θρησκευτικῆς ὁμάδος), ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἐγκαθίστατο ὑπὸ τοῦ σουλτάνου. Ὁ σουλτᾶνος, δηλονότι, διετήρησέ τινα τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος. Μετὰ τὴν χειροτονίαν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐγκαθίδρυσιν ὁ πατριάρχης παρουσιάζετο ἐπισήμως πρὸ τοῦ σουλτάνου, ὁ ὁποῖος ἐνεχείριζεν εἰς αὐτὸν βακτηρίαν, ἔφιππος δὲ ἐπέστρεφεν εἰς τὰ πατριαρχεῖα. Ἀπὸ τοῦ 1623 ἀναφέρεται, ὅτι ὁ πατριάρχης ἐπέστρεφε φέρων «καββάδιον» («καφτάνιον» - Elssner, σελ. 57 καὶ 99), ἀλλ' εἶναι ἄγνωστον πότε εἰσήχθη. Ἐντὸς τῆς ιζ' ἑκατονταετηρίδος ἡ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἐγκαθίδρυσις προηγήθη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐγκαθιδρύ-

1) Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οὕτως ὡρίζετο ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν: ἀνεφέροντο θεμελιώδη δικαιώματα τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν ἀρχιερέων. Αἱ σχετικαὶ πηγαὶ εἶναι σύμφωνοι. Τὸ εἰς τὸν Ἱεροσολύμων Σωφρόνιον δοθὲν ἔγγραφον ἀνέφερεν «ἀσφάλειαν καὶ ἀνενόχλητον» αὐτοῦ. Τὸ εἰς τοὺς Ἰωαννίτας ἔγγραφον ἀνέφερεν «ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα». Ἂν ἤρχετο ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐξαρθῇ τι ἐκ τῶν δικαιωμάτων τούτων, ἀνεφέρετο τὸ δικάζειν («ἡ ρωμαϊκὴ κρίσις», ἴδε τὸ ἴδιον ἔγγραφον, «κρίνει καὶ ἀποφάσεις ποιεῖ», ἴδε βεράτιον τοῦ Κων)πόλεως Ἱερεμίου τοῦ Β' 1576, Πατριαρχικὴ Ἱστορία ἔκδοσις Βόννης, σελ. 200). Τὰ ἀρχικὰ ἔγγραφα ἦσαν σύντομα, βραδύτερον ἐπεξετάθησαν.

σεως, ὅπερ ἐξηκολούθησε μέχρις ἐσχάτων. Ἐπὶ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδας ἡ πολιτικὴ ἐγκαθίδρυσις δὲν ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου (τοῦ πρωθυπουργοῦ, 1657—1834). Ὁ πατριάρχης ἀπέναντι τοῦ σουλτάνου ἦτο ὑπεύθυνος διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῶν χριστιανῶν ὀφειλομένην εἰς τὸ κράτος ἀφοσίωσιν. Πατριάρχαι, δεικνύοντες παρακοὴν ἢ ἔλλειψιν ἀφοσιώσεως, πραγματικὴν ἢ ὑποτιθεμένην, ἐτιμωροῦντο διὰ παύσεως, φυλακίσεως, ἐξορίας ἢ θανάτου. Ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ ὁ Α' (1504) κατεβιβάσθη τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, Κύριλλος ὁ Λούκαρις (1638) ἐθανατώθη ἐν ἀκατίῳ, Κύριλλος ὁ Κονταρῆς (1639) ἐξωρίσθη εἰς Καρθαγένην καὶ ἐκεῖ ἐφονεύθη, Παρθένιος ὁ Β' (1651) καὶ ὁ Παρθένιος ὁ Γ' (1657) ἐφονεύθησαν, Νεόφυτος ὁ Ε' (1707) ἐρρίφθη εἰς τὸ κάτεργον, Ἱερεμίας ὁ Γ' (1723) ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακάς, Μελέτιος ὁ Β' (1769) ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακὰς καὶ ἔπειτα ἐξωρίσθη εἰς Μυτιλήνην, Γρηγόριος ὁ Ε' (1821) ἀπηγχονίσθη, Ἄνθιμος ὁ Γ' (1824), Χρύσανθος (1826) καὶ Ἀγαθάγγελος (1830) ἐξωρίσθησαν.

Ὁ κλῆρος κατ' ἀρχὰς ἦτο ἀσύδοτος· ὁ πατριάρχης μάλιστα, κατὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ἐλάμβανε παρ' αὐτοῦ χρηματικὸν ποσόν, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ὄχι μόνον ἔπαυσε τὸ ποσὸν τοῦτο, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ πατριάρχης ἐπλήρωνε χρηματικὰ ποσά. Ταῦτα ἦσαν δύο, τὸ «πεσκέσιον» (φιλοδώρημα), πληρωνόμενον ἐφάπαξ, κατὰ τὴν ἄνοδον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, καὶ τὸ «χαράτσιον», πλὴν ὄχι ὡς ἐτήσιος φόρος, ἀλλ' ὡς ἐτησία ἐπιχορήγησις· οὕτω ἀμφότερα δὲν ἤρχοντο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸ ἀφορολόγητον τοῦ κλήρου, τὸ ὁποῖον ὥριζε τὸ εἰς τὸν Γεννάδιον τὺν Σχολάριον δοθὲν βεράτιον ὑπὸ Μεχμὲτ τοῦ κατακτητοῦ. Κατὰ τὰς ἱστορικὰς πηγάς, ἡ εἰσαγωγὴ ἀμφοτέρων ὠφείλετο εἰς τοὺς ἡμετέρους, τοῦ μὲν πεσκεσίου, εἰς τὸν πατριάρχην Συμεὼν τὸν Α' (1467), ἵνα καταλάβῃ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, τοῦ δὲ χαρατσίου, εἰς τοὺς ἐχθροὺς τοῦ πατριάρχου Διονυσίου τοῦ Α' (1474), θέλοντας νὰ καταβιβάσωσιν αὐτὸν τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Τὸ πεσκέσιον συνεποσοῦτο εἰς χίλια χρυσᾶ νομίσματα (φλωρία, 625 χρυσᾶ εἰκοσόφραγκα), τὸ δὲ χαράτσιον εἰς δύο χιλιάδας τοιαῦτα νομίσματα, ἀμφότερα, δέ, μετὰ διακυμάνσεων, ἔβαινον ὁλονὲν αὐξανόμενα. Ἡ φιλοδοξία κληρικῶν καὶ λαϊκῶν προὐχόντων καὶ ἡ ἀπληστία τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἐγίνετο ἀφορμὴ συχνῶν ἀλλαξοπατριαρχειῶν. Ἀρχὰς τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος (1713) εἰσήχθη καὶ ἄλλος πατριαρχικὸς φόρος, ὀνομαζόμενος «μουκαρέτιον», εἶδος ἐτησίου πεσκεσίου (500—1000 φλωρία). Τῶν ἡμετέρων τινὲς ἤλπισαν, ὅτι δι' αὐτοῦ θὰ ἐτίθετο τέρμα εἰς τὰς συχνὰς ἀλλαξοπατριαρχείας, ἀλλ' ἡ ἐλπὶς αὕτη διεψεύσθη. Πεσκέσιον ἐπεβλήθη καὶ εἰς τοὺς μητροπολίτας, κατὰ τὴν παραλαβὴν τοῦ βερατίου αὐτῶν (ιζ' ἑκατονταετηρίδα), ἀλλὰ τὸ ποσὸν αὐτοῦ ὑπελείπετο βεβαίως πολὺ τοῦ πατριαρχικοῦ πεσκεσίου· χαράτσιον ἐπεβλή-

θη εἰς ὅλους τοὺς κληρικοὺς μοναχούς. Διὰ σουλτανικοῦ διατάγματος ἦτο δυνατὸν χριστιανικὸς ναὸς νὰ μετατραπῇ εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, οὕτω δὲ ἀφῃρέθησαν οἱ μεγαλοπρεπέστεροι λιθόκτιστοι ναοί. Ἐπὶ Σελὴμ τοῦ Α΄ (1519) ἀφῃρέθησαν ἐν γένει οἱ λιθόκτιστοι ναοί, πλὴν δύο, τῶν ὁποίων εἷς ἦτο ὁ τῆς μονῆς τῆς Παμμακαρίστου, ὅπου εἶχε καταφύγει τὸ πατριαρχεῖον καὶ ὁπόθεν ἐξεδιώχθη βραδύτερον (1586 ἢ 1587). Ἐξηκολούθει τὸ κατὰ τὴν ιδ΄ ἑκατονταετηρίδα ἐπὶ σουλτάνου Ὀρχὰν (1328) εἰσαχθὲν παιδομάζωμα, τὸ ὁποῖον ἀφῄρει σπουδαῖον μέρος τῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον ἔπαυσε κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιζ΄ ἑκατονταετηρίδος (ἐπὶ Μουρὰτ τοῦ Δ΄, 1623-40). Ἐπανῆλθεν ἐν ἰσχύϊ δι᾽ ὀλίγον διάστημα κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιη΄ ἑκατονταετηρίδος (ἐπὶ Ἀχμὲτ τοῦ Γ΄, 1703-30), τὸ δὲ τάγμα τῶν Γενιτσάρων ἐστρατολογεῖτο πλέον ἐκ μουσουλμανοπαίδων. Ἐπὶ σουλτάνου Σελὴμ τοῦ Α΄ (1519) οἱ χριστιανοὶ διέτρεξαν κίνδυνον νὰ ἐξισλαμισθῶσιν ἢ νὰ σφαγῶσιν, ἀλλ᾽ ἐκρίθη ὡς ἀντιβαῖνον εἰς τὸ ὑπὸ Μεχμὲτ τοῦ κατακτητοῦ καθιερωθὲν καθεστώς, τὸ ὁποῖον ἐπιστοποιήθη διὰ γερόντων μουσουλμάνων μαρτύρων, ἀχθέντων ἐξ Ἀδριανουπόλεως. Ἂν ἡ ὁμαδικὴ ἐξισλάμισις ἐγκατελείφθη, αἱ μεμονωμέναι ἐξισλαμίσεις, ἑκούσιαι καὶ ἀκούσιαι, ἐξηκολούθησαν, ἱκανοὶ ὅμως προὐτίμησαν τὸ μαρτύριον («νεομάρτυρες») ἢ προὐτίμησαν νὰ ἐξισλαμισθῶσιν ἐξωτερικῶς μόνον καὶ φαινομενικῶς (οἱ Σταυριῶται τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ Σπαθιῶται τῆς Βορείου Ἠπείρου καὶ ἄλλοι). Οἱ χριστιανοὶ ὑφίσταντο ποικίλας καταπιέσεις, ἦσαν τὸ φορολογούμενον καὶ ἀγγαρευόμενον στοιχεῖον.

Αἱ ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς ιζ΄ ἑκατονταετηρίδος ἧτται τῶν Τούρκων ὑπὸ τῶν Αὐστρογερμανῶν καὶ τῶν Ρώσσων, αἱ ἑκάστοτε ἐπακολουθοῦσαι ταπεινωτικαὶ συνθῆκαι (Καρλοβιτσίου 1699, Κιοτσοὺκ Καϊναρτζῆ 1774, Ἰασίου 1792, Ἀδριανουπόλεως 1829) καὶ αἱ δι᾽ αὐτῶν καθιερωθεῖσαι ἐπεμβάσεις τῶν νικητῶν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τοῦ τουρκικοῦ κράτους ἐπέδρασαν ἐπωφελῶς ἐπὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν, βεβαίως βραδέως καὶ ὄχι ἄνευ ὑποτροπῶν. Ἄρχεται σειρὰ ἀποπειρῶν βελτιώσεως τῆς θέσως τῶν χριστιανῶν, τῶν ὁποίων σπουδαιοτέρα εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Ἀπτοὺλ Μετζὶδ γενομένη. Οὗτος ἐξέδωσε «χάττι σερὶφ» (1839) καὶ «χάττι χουμουγιοὺν» (1856), διὰ τῶν ὁποίων ἠγγυᾶτο ἀσφάλειαν ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας τῶν χριστιανῶν καὶ ἰσότητα αὐτῶν πρὸς τοὺς μουσουλμάνους. Ἔκτοτε βαθμηδὸν ἔπαυσαν πλεῖσται καταπιέσεις τῶν χριστιανῶν, ἐπανῆλθε τὸ ἀφορολόγητον τοῦ κλήρου, τὸ πεσκέσιον κατέστη μικρὸν σχετικῶς φιλοδώρημα κατὰ τὴν παραλαβὴν τοῦ βερατίου, ἐδόθη ἄδεια ἀνεγέρσεως μεγαλοπρεπῶν ναῶν, ἐπετρέποντο πλέον μόνον ἑκούσιαι ἐξισλαμίσεις, ὑποβαλλόμεναι καὶ αὗται εἰς ὡρισμένας διατυπώσεις. Τὸ τουρκικὸν κράτος μετερρυθμίσθη συμφώνως πρὸς τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη, ὁ θεοκρατικὸς αὐτοῦ χαρακτὴρ

ὑπεχώρησεν, οἱ χριστιανοὶ μετεῖχον τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης (μικτὰ δικαστήρια) καὶ τῆς διοικήσεως (μικτὰ διοικητικὰ συμβούλια), ὁ ἱερὸς μουσουλμανικὸς νόμος (τὸ «σιρὶ») ἔπαυσε νὰ εἶναι ὁ μόνος νόμος τοῦ κράτους καὶ συνετάχθη πολιτικὴ νομοθεσία. Οἱ χριστιανοὶ ἐδικάζοντο καὶ διῳκοῦντο ὑπὸ τῶν κυβερνητικῶν τούτων μικτῶν ἐξουσιῶν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πολιτικοῦ τούτου νόμου. Οὕτως ὅμως ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοδιοίκησιν τῶν χριστιανῶν, ἡ ὁποία διετηρήθη μόνον εἰς τὰ καθαρῶς θρησκευτικὰ ζητήματα ἢ τὰ ἔχοντα θρησκευτικὸν χαρακτῆρα (γάμοι, διαζύγια, διατροφαὶ συζύγων, διαθῆκαι, σχολεῖα, διαδικασία κληρικῶν).

Αἱ μνημονευθεῖσαι ἐπεμβάσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ὑπὲρ τῶν χριστιανικῶν ἐθνοτήτων καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ κράτους ἀπόσπασις χωρῶν, κατοικουμένων ὑπ' αὐτῶν (ἵδρυσις τῶν χριστιανικῶν κρατῶν τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου) συνετέλεσαν, ὥστε οἱ Τοῦρκοι νὰ αἰσθανθῶσι τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διέτρεχον ἐκ τῶν ἐθνοτήτων τούτων, τῶν ἐντὸς τοῦ τουρκικοῦ κράτους ὑπολειφθεισῶν, καὶ νὰ σκεφθῶσι περὶ τῶν μέσων τῆς ἀποτροπῆς τοῦ κινδύνου. Οἱ μεμορφωμένοι Τοῦρκοι εἶχον ἀποκτήσει ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ ἔκαμον πλέον διάκρισιν τουρκισμοῦ καὶ μουσουλμανισμοῦ, ἐν δὲ τῇ πεπολιτισμένῃ Δύσει εἶχον διδαχθεῖ, ὅτι τὸ ζήτημα τῶν ξένων ἐθνοτήτων λύεται διὰ τῆς ἐθνικῆς ἀφομοιώσεως αὐτῶν. Πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς λύσεως ταύτης ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει, ἔπρεπε νὰ ἀφαιρεθῶσι καὶ τὰ ὑπόλοιπα τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοδιοικήσεως τῶν χριστιανῶν, ἡ ὁποία, ἐνῷ πρότερον εἰς τὰ ὄμματα τῶν μουσουλμάνων ἦτο μειονέκτημα, τώρα καὶ εἰς τὰ ὄμματα αὐτῶν ἐφαίνετο προνομιοῦχος κατάστασις καὶ τὰ ὑπόλοιπα αὐτῆς ἐθεωροῦντο μεμονωμένα προνόμια. Οὕτως ἐγεννήθη τὸ «προνομιακὸν ζήτημα», τὸ ὁποῖον ἐξειλίχθη εἰς τρεῖς φάσεις (1883/4, 1890/91, 1908 καὶ ἑξῆς). Αἱ δύο πρῶται φάσεις ὡμοίαζον πρὸς ἀλλήλας, διότι κατ' αὐτὰς ἐζητεῖτο ἡ ἄρσις τῆς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διαδικασίας τῶν κληρικῶν, τῶν διαθηκῶν, τῆς διατροφῆς τῶν συζύγων (ἐν ἐνστάσει) καὶ τῆς ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἐξαρτήσεως τῶν σχολείων. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις προέβη μετὰ πολλῆς περισκέψεως, διότι ἐπανειλημμένως εἶχε δοθεῖ ἀφορμή, διὰ τοῦ μᾶλλον ἐπισήμου τρόπου νὰ δηλώσῃ πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις τὴν ὕπαρξιν προνομίων διὰ τοὺς χριστιανούς. Αἱ συνθῆκαι τῶν Παρισίων (1856) καὶ τοῦ Βερολίνου (1878) εἶχον λάβει ὑπὸ σημείωσιν τὰς δηλώσεις ταύτας τῆς Τουρκίας. Ἀλλ' ὅπως ἡ ἀρχικῶς κρατήσασα μεγάλη ἐσωτερικὴ αὐτοδιοίκησις τῶν χριστιανῶν, οὕτω καὶ τὰ μνημονευθέντα λείψανα τῆς αὐτοδιοικήσεως ταύτης δὲν ἦσαν καθωρισμένα δι' ἐπισήμων ἐγγράφων καὶ μάλιστα ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτῶν. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἑπομένως, θέλουσα νὰ ἄρῃ τὰ προνόμια ταῦτα, ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῇ περί τινων τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ὅτι δὲν συμπεριελαμβάνοντο μεταξὺ τῶν καθιερωμένων προ-

νομίων, ὅπου δὲ ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος ἦτο ἀδύνατος, ἰσχυρίζετο, ὅτι ἦτο ἀνάγκη, λεπτομέρειαί τινες τῶν προνομίων νὰ συμβιβασθῶσι μετὰ τῶν γενικῶν νόμων τοῦ κράτους. Τὸ πατριαρχεῖον Κων]πόλεως ἀπέναντι τοῦ πρώτου ἰσχυρισμοῦ ἐπεκαλεῖτο τὴν ἀνέκαθεν κρατήσασαν πρᾶξιν, ἀντικατοπτριζομένην ἐν διαφόροις, δευτερευούσης, ἀναμφιβόλως, σημασίας, ἐγγράφοις, ἀπέναντι δὲ τοῦ δευτέρου, μετὰ θάρρους ἰσχυρίζετο ὅτι αἱ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν χριστιανικῶν Δυνάμεων εἰσαχθεῖσαι μεταρρυθμίσεις σκοπὸν εἶχον νὰ βελτιώσωσι τὴν ἐκ τῆς παραβάσεως ἀκριβῶς τῶν προνομίων προερχομένην κακὴν θέσιν τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπομένως οἱ ἐκ τῶν μεταρρυθμίσεων προκύψαντες νέοι νόμοι ἔπρεπε νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τὰ ὑφιστάμενα προνόμια καὶ ὄχι ταῦτα πρὸς ἐκείνους.

Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τοῦ προνομιακοῦ ζητήματος (1883—84) ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ′ (πρώτη πατριαρχεία αὐτοῦ), ἐγκατέλειψε τὸ ζήτημα, δηλώσασα, ὅτι «οὐδὲ τῆς διανοίας κἂν διῆλθε μεταβαλεῖν ἢ ἀλλοιῶσαι τὰς θρησκευτικὰς προνομίας καὶ τεθεσπισμένας παραχωρήσεις, ὧν ἀνέκαθεν τὸ πατριαρχεῖον ἀπολαύει» (τεσκερὲς 8 Μαΐου 1884· πρβλ. καὶ τεσκερὲν 17 Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους). Ἡ δευτέρα φάσις τοῦ προνομιακοῦ ζητήματος (1890—1891) ἦτο σπουδαιοτέρα. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἔμεινεν ἄκαμπτος, τὸ δὲ πατριαρχεῖον μετὰ ὥριμον σκέψιν, ὡς ἔσχατον μέσον ἀμύνης, ἐκήρυξε τὴν Ἐκκλησίαν ἐν διωγμῷ, ἔκλεισε τοὺς ναοὺς καὶ διέκοψε τὰς ἱεροτελεστίας. Τὸ μέτρον τοῦτο σκοπὸν εἶχε, νὰ ἐξεγείρῃ τοὺς χριστιανοὺς κατὰ τῶν αἰτίων τῆς καταστάσεως ταύτης καὶ προκαλέσῃ τὴν συμπάθειαν καὶ ἐπέμβασιν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ὁ σκοπὸς οὗτος ἐπετεύχθη. Μεγάλαι καὶ ἐπιβλητικαὶ διαδηλώσεις ἔγιναν ἐν Σμύρνῃ, Μυτιλήνῃ, Ἰωαννίνοις καὶ ἀλλοῦ, διὰ τὴν ἐπικειμένην ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων μεγάλη διαδήλωσις ἡτοιμάζετο ἐν αὐτῇ τῇ Κων]πόλει, ἐν δὲ τῷ Αἰγαίῳ ἤρχισαν νὰ ἐμφανίζωνται στόλοι ξένων Δυνάμεων. Ὁ φόβος μεγαλητέρων ταραχῶν καὶ ἐπεμβάσεων ἠνάγκασε τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν εἰς ὑποχώρησιν, τὴν δὲ νύκτα τῆς 24 Δεκεμβρίου 1890, παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων, ὁ Μέγας Βεζύρης προφορικῶς καὶ γραπτῶς ὑπεσχέθη τὴν ἀναγνώρισιν τῶν προνομίων. Ἐξεδόθη βεζυρικὴ ἐγκύκλιος (1891), ἡ ὁποία πρώτην φορὰν κατέγραφε τὰ προνόμια τοῦ πατριαρχείου καὶ ἀπετέλεσεν εἶδος συμφωνίας (κογκορδάτου) μεταξὺ πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας. Τὸ πατριαρχεῖον κατὰ τὴν ἀνταλλαγὴν σχετικῶν ἐγγράφων εἶχεν ὑποχωρήσει εἰς τὰ ἑπόμενα σημεῖα. Οἱ κληρικοὶ διὰ ποινικὰ ζητήματα θὰ προεφυλακίζοντο (ἐν ἰδιαιτέροις δωματίοις) καὶ θὰ ἐδικάζοντο ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, θὰ ἐξέτιον ὅμως τὴν ποινὴν ἐν ταῖς μητροπόλεσιν, ἐφ᾽ ὅσον δὲν ἐπεβάλλετο καθαίρεσις. Ἔνστασις κατὰ ὁρισθείσης διατροφῆς συζύγου ἠδύνατο νὰ γίνῃ καὶ εἰς τὰ τουρκικὰ ἐκτελεστικὰ τμήματα, τῆς ἀναθεωρήσεως

βεβαίως γινομένης πάλιν ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων. Τὰ σχολεῖα, ἐν γνώσει τῶν μητροπολιτῶν, ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιθεωρηθῶσιν ὑπὸ τῶν κυβερνητικῶν ἐπιθεωρητῶν. Ἐγεννήθη ζήτημα, εἰς ποῖον ὀφείλεται τὸ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου ἐπιδειχθὲν ψυχικὸν σθένος. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι εἰς τὴν ἐπιτυχίαν συνετέλεσαν πολλοί, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν ὀφείλει τις νὰ διακρίνῃ δύο, τὸν τότε πατριάρχην Διονύσιον τὸν Ε' καὶ τὸν μητροπολίτην Ἡρακλείας Γερμανόν.

Τέλη τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τῶν Τούρκων κατενοήθη, ὅτι τὸ κράτος αὐτῶν ἔβαινεν εἰς βραδεῖαν, ἀλλ' ἀσφαλῆ καταστροφήν, οὕτω δὲ οἱ «Νεότουρκοι», φιλελεύθεροι πατριῶται, ἠδυνήθησαν νὰ γίνωσι κύριοι τῶν πραγμάτων αὐτοῦ (1908). Ἐκηρύχθη συνταγματικὸν πολίτευμα, διὰ τοῦ ὁποίου κατεφάνη ἀκόμη σαφέστερον τὸ ζήτημα τῶν μειονοτήτων. Ἐν τῇ τουρκικῇ Βουλῇ ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν, Ἑβραίων, Ἀλβανῶν, Ἀράβων καὶ Κούρδων βουλευτῶν οἱ Τοῦρκοι βουλευταὶ ἦσαν ἐν μειοψηφίᾳ. Ἐπὶ τῆς μεγάλης γεφύρας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἕλλην βουλευτὴς τῆς τουρκικῆς Βουλῆς ἠκούσθη, τοὐλάχιστον ὑπὸ Ἑλλήνων, λέγων μεγαλοφώνως : «Διευθύνομεν τὴν τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν!». Οἱ Ἀρμένιοι εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξέθετον πρὸς πώλησιν τὰς εἰκόνας τῶν Ἀρμενίων βασιλέων ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ περιόδων τοῦ ἀρμενικοῦ κράτους, ὡς προοίμιον νέας ἐνδοξοτέρας σειρᾶς Ἀρμενίων βασιλέων. Οἱ Νεότουρκοι, μετὰ περίοδον δισταγμῶν, ἔθεσαν ὁριστικῶς τὸ ζήτημα τῆς ἀφομοιώσεως τῶν ξένων ἐθνοτήτων. Δὲν διέφευγε, βεβαίως, τοὺς ἰθύνοντας, ὅτι τὸ ἐγχείρημα ἦτο ἐπικίνδυνον καὶ ὅτι ἦτο ἐνδεχόμενον, νὰ ἐπισπεύσωσι τὴν καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἀλλ' ἀκριβῶς τοῦ βραδέως μαρασμοῦ καὶ τῆς βραδείας ἀποσυνθέσεως προετίμων τὴν ἄμεσον καταστροφήν, ἤρκει νὰ ὑπῆρχεν ἐλπὶς σωτηρίας. Ἦσαν οἱ ἄνθρωποι τῶν δραστικῶν καὶ ἡρωϊκῶν φαρμάκων. Ἤρχισαν καταπιέσεις τῶν Χριστιανῶν, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ἦτο Ἑλλάς, Σερβία, Βουλγαρία καὶ Μαυροβούνιον, διὰ πρώτην καὶ τελευταίαν φορὰν συμμαχήσαντες, ἐκήρυξαν «σταυροφορίαν» κατὰ τῆς Τουρκίας (πρῶτος βαλκανικὸς πόλεμος, 1912) καὶ ἔγιναν κύριοι ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Ἐν ταῖς ὑπολειφθείσαις ἐπαρχίαις οἱ Νεότουρκοι ἐφήρμοσαν νέαν μέθοδον, τὴν ἐκδίωξιν τῶν Χριστιανῶν. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸς ὁ Ε', ἤτοι αὐτὸς οὗτος ὁ κατὰ τὴν προηγουμένην φάσιν τοῦ προνομιακοῦ ζητήματος διακριθεὶς μητροπολίτης Ἡρακλείας, μετὰ πολλῶν δισταγμῶν ἐκήρυξε διὰ δευτέραν φορὰν τὴν Ἐκκλησίαν ἐν διωγμῷ (1914). Ἀλλ' αἱ περιστάσεις ἦσαν ἄλλαι, ἡ δὲ μετ' ὀλίγον ἔκρηξις τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου (1418-18) ἔδωσεν εὔσχημον ἀφορμήν, νὰ ἄρῃ τὴν κατάστασιν διωγμοῦ. Κατὰ τὸν πόλεμον ἐπανῆλθε τὸ ζήτημα τῆς ἀφομοιώσεως τῶν ξένων ἐθνοτήτων. Ὁ περὶ

σχολείων νόμος (1915) ἐξήρτα τὰ σχολεῖα αὐτῶν ἐκ τοῦ ὑπουργείου, βεζυρικὴ ἐγκύκλιος περὶ κοινοτήτων (1916) ἔθετε τέρμα εἰς τὴν κατὰ θρησκευτικὰς ὁμάδας ὕπαρξιν αὐτῶν καὶ οὕτως αἱ ξέναι ἐθνότητες ἐτίθεντο εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῆς τουρκικῆς, ὁ περὶ γάμου νόμος (1917) ἐπέβαλε τὸν πολιτικὸν γάμον, ὁ ὁποῖος διὰ τοὺς θέλοντας νὰ τελέσωσι καὶ θρησκευτικὸν ἐτελεῖτο κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἱεροτελεστίας. Ἐπετράπη ὁ 4ος βαθμὸς τῆς ἐξ αἵματος συγγενείας (πρῶτοι ἐξάδελφοι). Ὁ πατριάρχης Γερμανὸς καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ἐτήρησε στάσιν παθητικῆς ἀναμονῆς καὶ δὲν διεψεύσθη. Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1918, συναφθείσης τῆς μετὰ τῆς Τουρκίας ἀνακωχῆς, οἱ στόλοι τῶν συμμάχων ἔφθασαν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ οἰκοδόμημα τῶν Νεοτούρκων κατέρρεεν. Διὰ τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν (1920), οἱ Χριστιανοὶ ὄχι μόνον ἐπανῆλθον εἰς τὸ πρώην καθεστώς, ἀλλ' ἀπέκτησαν καὶ περισσοτέρας ἐλευθερίας. Μέγα μέρος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εὑρίσκετο ὑπὸ τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλ' ὁ Μουσταφᾶ Κεμὰλ ἔγινε κύριος ὁλοκλήρου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Μικρασιατικὴ καταστροφή, 1922) καὶ διὰ τῆς ἐκδιώξεως καὶ σφαγῆς ἀπηλλάγη τῶν ἐν αὐτῇ χριστιανῶν. Πρὸς τούτοις ἦρεν ὁλοτελῶς τὸν θεοκρατικὸν χαρακτῆρα τῆς τουρκικῆς πολιτείας, κατήργησε τὴν καλιφείαν καὶ τὸ σουλτανᾶτον, ἐκήρυξε δημοκρατίαν καὶ εἰσήγαγε τὸν ἑλβετικὸν ἀστικὸν κώδικα. Ὅπως ἡ τουρκικὴ πολιτεία ἐστερήθη τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος, οὕτω τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, περιορισθὲν ἐντὸς τῆς πόλεως ταύτης, ἐστερήθη τοῦ πολιτικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Ἡ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας συνθήκη τῆς Λωζάνης (1923) εἶχεν ἀφαιρέσει ὅλα τὰ πολιτικῆς φύσεως προνόμια τοῦ πατριαρχείου, εἶχεν ἀφήσει αὐτὸ ὡς ἁπλῆν θρησκευτικὴν ἀρχήν, καὶ ἀνεγνώρισε μὲν προνόμιά τινα, καὶ μάλιστα σχολικά, ἀλλ' ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινότητα. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, τείνουσα εἰς τὴν τελικὴν ἀφομοίωσιν αὐτῆς, ἠνάγκαζεν αὐτὴν νὰ παραιτηθῇ τῶν προνομίων τούτων. Ἐν τοῖς κοινοτικοῖς σχολείοις πολλὰ μαθήματα ἐδιδάσκοντο εἰς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν, καὶ ὑπὸ Τούρκων, τὰ δὲ τοιαῦτα μαθήματα ὁλονὲν ηὔξανον. Ἡ ἑλληνοτουρκικὴ φιλία ἐβελτίωσε τὰς σχέσεις τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπολειπομένων Ἑλλήνων. Κατὰ τὸν δεύτερον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον (1939-44) ἐπῆλθε προσέγγισις Τούρκων καὶ Γερμανῶν, ἐφαρμοζομένης τῆς τουρκικῆς παροιμίας «ἐσκὶ ντόστ ντουσμὰν ὀλμάζ» (παλαιοὶ φίλοι ἐχθροὶ δὲν γίνονται), οἱ δὲ Τοῦρκοι μετὰ τὰς σχετικὰς διαχύσεις, ἐπὶ τῇ ἀνελπίστῳ συναντήσει (Berliner Illustrierte Zeitung), ἐνεθυμήθησαν τοὺς Ἕλληνας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπιχείρησαν νὰ ἀπαλλαγῶσιν αὐτῶν κατὰ διαφόρους τρόπους, ἀλλ' ἡ ἀρχίσασα κατάρρευσις τῆς Γερμανίας ἀφύπνισε τοὺς Τούρκους, ἐνίσχυσε τὴν ἑλληνοτουρκικὴν φιλίαν καὶ ἔφερεν εἰς φῶς τάσεις πρὸς διευθέτησιν τῶν ζητημάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ζητήματος τῆς

Κύπρου καταδρομὴ κατὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως (6 καὶ 7 Σεπτ. 1955) ἀπέβλεπε πάλιν εἰς τὴν ἐκδίωξιν αὐτῶν ἐκεῖθεν, ἀλλ' αὖθις προσέκρουσεν εἰς ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια.

§ 51. Σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὴν παπικήν.

Πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ μετ' αὐτὴν ὑπῆρχον ἡμέτεροι κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ἐπιθυμοῦντες καὶ ζητοῦντες τὴν ἕνωσιν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῆς παπικῆς («ἑνωτικοί»). Πρὸ τῆς ἁλώσεως ἤλπιζον διὰ τῆς ἑνώσεως νὰ προλάβωσι τὴν καταστροφήν· μετὰ τὴν ἅλωσιν ἤλπιζον δι' αὐτῆς νὰ ἐπανορθώσωσι τὴν καταστροφήν. Οἱ ἑνωτικοὶ οὗτοι διετηρήθησαν μέχρι τέλους τῆς ιζ' ἑκατονταετηρίδος. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης διὰ τοῦ Μεγάλου Πέτρου (1689 - 1725) ἡ «ἁγία Ρωσσία» παρουσιάσθη ὡς μεγάλη εὐρωπαϊκὴ δύναμις καὶ ὡς προστάτις τῶν χριστιανῶν καὶ ἐπὶ γενεὰς γενεῶν τὰ βλέμματα καὶ αἱ ἐλπίδες τῶν «ραγιάδων» ἦσαν ἐστραμμένα πρὸς τὸν «Μόσκοβον», ὡς προστάτην καὶ μέλλοντα ἐλευθερωτὴν αὐτῶν.

Ἡ παπικὴ Ἐκκλησία μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐξηκολούθει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν πρόσκτησιν τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν. Ἐν ταῖς δυτικοκρατουμέναις ἑλληνικαῖς χώραις (Ἰονίοις νήσοις, Πελοποννήσῳ, Κρήτῃ, Κύπρῳ καὶ λοιπαῖς) καὶ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ὁ παπικὸς κλῆρος ἐζήτει νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους τὴν ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας (1439) γενομένην ἕνωσιν. Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Μάξιμος ὁ Γ' ἔγραψε πρὸς τὸν Δόγην τῆς Ἑνετίας Ἰωάννην Μοσενίγον (1480) ζητῶν, νὰ παύσωσιν αἱ βιαιότητες κατὰ τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν, τῶν εὑρισκομένων ἐν ταῖς ὑπ' αὐτὸν χώραις, καὶ οἱ περιορισμοὶ ἐν τῇ ἀσκήσει τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων, ἐπιτραπῇ δὲ ἡ συλλογὴ ἐράνων ὑπὲρ τοῦ πατριαρχείου. Ὁ αὐτὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μάξιμος ὁ Γ' συνεκάλεσε μεγάλην σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει (1482), τῆς ὁποίας μετέσχον οἱ λοιποὶ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς, δι' ἀντιπροσώπων, καὶ εἴκοσι μητροπολῖται τοῦ πατριαρχείου. Αἱ ἐργασίαι τῆς συνόδου ἔληξαν ἐπὶ τοῦ ἑπομένου πατριάρχου Συμεὼν τοῦ Α' (1482), κατεδικάσθη ἡ σύνοδος τῆς Φλωρεντίας καὶ ὡρίσθη ὁ τρόπος τῆς ἀποδοχῆς τῶν ἐκ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐπιστρεφόντων. Ἡ σχετικὴ κανονικὴ διάταξις φέρει τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου Συμεὼν καὶ ὁρίζει οἱ ἐπιστρέφοντες νὰ γίνωνται δεκτοὶ διὰ μύρου (Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ διατάξεις, τόμος Β', σελ. 65 καὶ ἑξῆς). Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας ὁ Β' (1575) κατώρθωσε νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ἐν Ἑνετίᾳ Ἕλληνα ὀρθόδοξον μητροπολίτην, ὡς προϊστάμενον τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος τῆς πόλεως ἐκείνης. Τοιοῦτος πρῶτος διωρίσθη ὁ Φιλαδελφείας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Γαβριὴλ ὁ Σεβῆρος, ὁ ὁποῖος διέτριβεν ἐκεῖ, δια-

τελέσας προηγουμένως ἱερεὺς τοῦ ναοῦ τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἐκ τούτου ὅλοι οἱ μετὰ ταῦτα ἀρχιερατικοὶ προϊστάμενοι τῆς Ἑνετίας ἔφερον τὸν τίτλον «Φιλαδελφείας». Μεγάλην σημασίαν ἔχουσιν αἱ διατάξεις τοῦ Ρώμης Κλήμεντος τοῦ Η΄ (1595), τὰς ὁποίας ἔστειλε πρὸς τοὺς παπικοὺς ἐπισκόπους, ἐν ταῖς ἐπισκοπαῖς τῶν ὁποίων ὑπῆρχον ὀρθόδοξοι. Διὰ τῶν διατάξεων τούτων ὡρίσθησαν αἱ σχέσεις τῶν ὀρθοδόξων πρὸς τοὺς παπικούς. Κατ' αὐτάς, τὸ ὀρθόδοξον χρῖσμα ἦτο ἄκυρον καὶ ἔπρεπε νὰ ἐπαναλαμβάνεται, οἱ ὀρθόδοξοι κληρικοί, ἵνα ἱερουργῶσιν, ὤφειλον νὰ δεχθῶσι τὴν ἕνωσιν ἢ νὰ ἔχωσιν εἰδικὴν παπικὴν ἄδειαν, ἀπαραίτητος ἦτο ἡ ἀποδοχὴ τῆς διδασκαλίας τῆς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος (filioque), ὄχι ὅμως καὶ τῆς προσθήκης αὐτῆς ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως, ἐν τοῖς μικτοῖς γάμοις ἡ ὀρθόδοξος σύζυγος ὤφειλε νὰ γίνῃ καθολική, ἐνῷ ἡ καθολικὴ σύζυγος ἦτο ἐλευθέρα, ἐν δὲ ταῖς μικταῖς κοινότησιν οἱ ὀρθόδοξοι ὤφειλον νὰ ἑορτάζωσι τὰς λατινικὰς ἑορτάς. Ἕνεκα τῶν μέτρων τούτων βαθμηδὸν ἐν Ἰταλίᾳ ἐπῆλθε κατὰ τὸ πλεῖστον ἀφομοίωσις τῶν ὀρθοδόξων μετὰ τῶν παπικῶν, καθόσον μάλιστα ἀπηγορεύθη καὶ ἡ χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ λατρείᾳ.

Ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις μόνον ἡ Κεφαλληνία εἶχεν ὀρθόδοξον ἐπίσκοπον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὑπήγοντο καὶ αἱ νῆσοι τῆς Λευκάδος καὶ τῆς Ζακύνθου, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι τῆς Κερκύρας ὡς ἀνώτατον ἐκκλησιαστικὸν ἀρχηγὸν εἶχον «πρωτοπαπᾶν», χειροτονούμενον ὑπὸ τοῦ Ἰωαννίνων. Ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος ὑπεχρεοῦτο νὰ ὑποδέχεται τὸν λατῖνον ἐπίσκοπον ἐγκαθιδρυόμενον, νὰ μνημονεύῃ αὐτόν, νὰ ὑποτάσσεται εἰς αὐτόν, νὰ πληρώνῃ φόρον καὶ νὰ συλλειτουργῇ εἰς ὡρισμένας λατινικὰς ἑορτάς. Ταῦτα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐν ὅλαις ταῖς δυτικοκρατουμέναις ἑλληνικαῖς χώραις. Ἐν Πελοποννήσῳ οἱ Ἑνετοὶ προσεπάθουν νὰ περιωρίσωσι τὴν ἐκ τοῦ πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξάρτησιν τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῆς. Ἡ ἐκλογὴ τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων ἐν Πελοποννήσῳ κατέστη ἐπιτόπιος, ἀνετέθη εἰς τὰς κοινότητας καὶ τὴν ἑνετικὴν πολιτείαν, προετιμῶντο οἱ ἀφωσιωμένοι εἰς τὸ νέον καθεστώς, οἱ πρὸς αὐτὸ ἀσυμπαθῶς διακείμενοι ἐδιώκοντο, πολλαὶ δὲ ἐπισκοπαὶ ἔμενον κεναί. Ἀπηγορεύθη ἐν Πελοποννήσῳ ἡ ἀπόδοσις τῶν ὡρισμένων ποσῶν εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, οἱ δὲ πατριαρχικοὶ ἔξαρχοι, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, δὲν ἐγίνοντο δεκτοί. Ἱδρύθησαν τέσσαρες λατινικαὶ ἐπισκοπαί. Οἱ ὀρθόδοξοι ναοί, ὅσοι προηγουμένως εἶχον γίνει μουσουλμανικὰ τεμένη, ἔγιναν λατινικοὶ ναοί, ἐστήθησαν δὲ λατινικὰ ἀλτάρια ἐν τοῖς ἄλλος ὀρθοδόξοις ναοῖς. Ἐν Κρήτῃ ὅλαι αἱ ἐπισκοπαί, οἱ περισσότεροι ναοὶ καὶ πολλὰ μοναστήρια κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν λατίνων. Ὁ λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος παρέμεινεν ἐν Ἡρακλείῳ, ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν δέκα λατινικὰς ἐπισκοπάς. Κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ὑφίσταντο ὀρθόδοξοί τινες ἐπίσκοποι, ἀλλὰ πόσοι ; Αἱ γνῶμαι διΐσταν-

ται. Πολλοὶ πρωτοππάδες ἦσαν τρόφιμοι τοῦ ἐν Ρώμῃ Κολλεγίου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (ἱδρυθέντος τῷ 1581 πρὸς μόρφωσιν ἑλληνοπαίδων ἐν τῷ καθολικισμῷ) καὶ ὄργανα τῶν Λατίνων· ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι πρωτοπαππάδες καὶ ὁ λοιπὸς κλῆρος ἠναγκάζοντο νὰ ἀναγνωρίσωσι τοὺς λατίνους ἐπισκόπους. Οἱ πρωτοψάλται βαθμηδὸν ἀπέκτησαν εὐρύτερα καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ὥστε τὸ ἀξίωμα αὐτῶν σχεδὸν ἐταυτίσθη μετὰ τοῦ ἀξιώματος τῶν πρωτοπαππάδων. Ἀμφότεροι διωρίζοντο ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς δημοκρατίας. Ἡ Κύπρος διῃρέθη εἰς τέσσαρας λατινικὰς ἐπισκοπάς, τῶν ὁποίων μία ἦτο ἀρχιεπισκοπή. Τὸ ἀξίωμα τοῦ ὀρθοδόξου ἀρχιεπισκόπου κατηργήθη, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων περιωρίσθη ἐπίσης εἰς τέσσαρας, οἱ ὁποῖοι σχεδὸν κατέστησαν χωρεπίσκοποι τῶν λατίνων ἐπισκόπων καί, τοὐλάχιστον κατὰ τύπους, ὑπετάγησαν εἰς τὴν ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου κατηργήθη. Πολλὰ τῶν μνημονευθέντων ἀνάγονται εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν, ὅτε αἱ χῶραι αὗται κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων. Ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐφηρμόσθησαν αἱ ἀνωτέρω παρατεθεῖσαι περὶ τῶν μικτῶν γάμων διατάξεις τοῦ Ρώμης Κλήμεντος τοῦ Η΄ (1595), σκοπὸς τῶν ὁποίων ἦτο νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἀφομοίωσις τῶν ὀρθοδόξων μετὰ τῶν καθολικῶν καὶ ἐμποδισθῇ ἡ ἀφομοίωσις τῶν καθολικῶν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων. Ἐν τούτοις οἱ ὀρθόδοξοι τῶν χωρῶν τούτων (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ) διεσώθησαν, πρῶτον διότι ἦσαν ἀμιγέστεροι πληθυσμοί, δεύτερον, διότι αἱ δυτικαὶ πολιτεῖαι πολλαχοῦ καὶ πολλάκις ὑπεστήριζον αὐτοὺς κατὰ τῶν παπικῶν ἀξιώσεων, ὡς ἡ Ἑνετία, ἡ ὁποία εἰς τοὺς μικτοὺς γάμους ἐπέτρεψε, τὰ τέκνα νὰ ἀκολουθῶσι τὸ δόγμα τοῦ πατρός, τρίτον, διότι αἱ χῶραι αὗται ἀπηλλάγησαν τῆς δεσποτείας τῶν δυτικῶν κρατῶν. Εἰς τοὺς Τούρκους περιῆλθεν ἡ Κύπρος (1570), ἡ Κρήτη (1669) καὶ ἡ Πελοπόννησος (1718), εἰς δὲ τοὺς Ἄγγλους περιῆλθον αἱ Ἰόνιοι νῆσοι (1809· εἰς τοὺς Γάλλους 1798 - 1809). Ἐν ταῖς χώραις ταύταις ὀρθόδοξοί τινες ἠσπάσθησαν τὸν καθολικισμόν, ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως πολλοὶ ἀπόγονοι τῶν ἐγκατασταθέντων δυτικῶν ἐξελληνίσθησαν καὶ ἔγιναν ὀρθόδοξοι.

Ἐν ταῖς τουρκοκρατουμέναις χώραις οἱ παπικοὶ ἠδύναντο νὰ ἀσκήσωσι μόνον προσηλυτισμόν. Ἐν Κων]πόλει διωρίσθη παπικὸς ἀντιπρόσωπος (1576) καὶ μετὰ ἑπταετίαν ἐγκατέστησαν οἱ Ἰησουΐται (1583), ἐπεκτεινόμενοι καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Τουρκίας. Ὁ προσηλυτισμὸς ἠσκεῖτο διὰ τῆς ἐκδόσεως σχετικῶν βιβλίων, ἱδρύσεως σχολείων, μονῶν, νοσοκομείων καὶ παροχῆς βοηθείας εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην. Συμφώνως πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐπὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ΄ συνόδου τοῦ Λατερανοῦ (1215) καὶ τῶν μετὰ ταῦτα ἑνωτικῶν συνόδων (Λυῶνος 1274 καὶ Φλωρεντίας 1439), ἐπέτρεπον εἰς τοὺς προσηλύτους τὰ ἀνατολικὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα. Ὁ Ρώμης Γρηγόριος ὁ ΙΓ΄ ἔστειλεν εἰς τὸν πατριάρχην Κων]πόλεως Ἱερεμίαν τὸν Β΄ (1583) ἀποστο-

λήν, ἐπιστολὴν καὶ δῶρα, ἵνα πείσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἕνωσιν καὶ τὴν ἀποδοχὴν τοῦ γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου. Συνοδικὴ ἀπόφασις, ἐκδοθεῖσα πρὸ τῆς ἀφίξεως τῆς παπικῆς ἀποστολῆς καὶ φέρουσα τὴν ὑπογραφὴν καὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου, ἀπέρριψε τὸ νέον ἡμερολόγιον, κυρίως ἕνεκα τοῦ ζητήματος τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα (Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, τόμος Α', σελὶς 34 καὶ ἑξῆς). Σῴζεται ἐπιστολὴ τοῦ Ἱερεμίου πρὸς τὸν μνημονευθέντα Ρώμης, ἡ ὁποία δέχεται τὸ νέον ἡμερολόγιον, ἀλλὰ ζητεῖ προθεσμίαν δύο ἐτῶν πρὸς εἰσαγωγὴν αὐτοῦ. Διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη δὲν εἶναι γνησία. Μετὰ δεκαετίαν, εὑρισκομένου ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου πάλιν Ἱερεμίου τοῦ Β', συνεκλήθη ἐν Κων]πόλει μεγάλη σύνοδος (1593, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἱδρύσεως τοῦ ρωσσικοῦ πατριαρχείου), τῆς ὁποίας μετέσχεν ὁ Ἀλεξανδρείας Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, ἀντιπροσωπεύων καὶ τὸν Ἀντιοχείας Ἰωακείμ, ὁ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος καὶ 41 ἀρχιερεῖς. Ἡ σύνοδος αὕτη ἀπέναντι τῶν καινοτομιῶν τῆς Ρώμης ἐκήρυξεν ἐμμονὴν εἰς τὰ ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων θεσπισθέντα, εἰς τοὺς τυχὸν δὲ παραβαίνοντας τὰ ὑπ' αὐτῶν περὶ τοῦ πάσχα ὁρισθέντα ἐπέβαλεν ἀφορισμὸν καὶ καθαίρεσιν. Μετὰ ἑκατὸν ἔτη, κατόπιν παραπόνων τῶν Ἑλλήνων, Ἀρμενίων, Χαλδαίων καὶ ἄλλων, ἀπηγορεύθη διὰ σουλτανικοῦ φιρμανίου (Ἀχμὲτ τοῦ Β', 1691—1703) ὁ παπικὸς προσηλυτισμός, ὡς προκαλῶν θρησκευτικὰς διαφοράς, διετάχθη ἡ ἐπιστροφὴ τῶν προσηλυτισθέντων καί, ἐν περιπτώσει ἐξακολουθήσεως τοῦ προσηλυτισμοῦ, διετάχθη ἡ τιμωρία (σύλληψις καὶ φυλάκισις) τῶν προσηλυτιστῶν (περιοδικὸν Θεσσαλονίκης «Γρηγόριος Παλαμᾶς», 1947, σελὶς 42 καὶ ἑξῆς).

Ὁ προσηλυτισμὸς τῶν παπικῶν ἀποτελέσματα κυρίως εἶχεν ἐν Συρίᾳ ἕνεκα τοῦ σχίσματος, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην παρουσιάσθη ἐν τοῖς κόλποις τῆς ἀντιοχειανῆς Ἐκκλησίας. Τὴν ιστ' καὶ ιζ' ἑκατονταετηρίδα ἐπανειλημμένως ὑπῆρξαν δύο πατριάρχαι Ἀντιοχείας, τῶν ὁποίων τινὲς ὑπεστήριξαν τὸν παπισμὸν (ὁ Σύρος Μακάριος, 1647, καὶ ὁ ἔγγονος αὐτοῦ Κύριλλος, 1672). Πολέμιος τῶν παπικῶν ἦτο ὁ πατριάρχης Σίλβεστρος (1724), ἀλλ' ἡ αὐστηρότης αὐτοῦ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ παπισμοῦ. Πρὸ τῶν μέσων τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος ἐν Συρίᾳ ἱδρύθη παπικὸν πατριαρχεῖον (ἐπὶ τοῦ Ρώμης Βενεδίκτου ΙΔ', 1744), περιλαμβάνον τοὺς ἐν ὅλῳ τῷ τουρκικῷ κράτει εἰς τὸν παπισμὸν προσελθόντας. Οἱ περισσότεροι χριστιανοὶ τοῦ παπικοῦ τούτου πατριαρχείου εὑρίσκοντο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Συρίᾳ (Δαμασκῷ, Βηρυτῷ, Σιδῶνι κτλ.), διὰ τοῦτο εἰς τὸ πατριαρχεῖον αὐτῶν ἐδόθη τὸ ὄνομα: πατριαρχεῖον τῶν Γραικομελχιτῶν. Μελχῖται ὑπὸ τῶν μονοφυσιτῶν ὠνομάζοντο οἱ ὀρθόδοξοι τῶν μερῶν τούτων, ὡς ἔχοντες τὴν ὁμολογίαν τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος (μελχίτης=βασιλικός). Τὸ πατριαρχεῖον τῶν Γραικομελχιτῶν διατηρεῖ τὰ ἀνατολικὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα. Οἱ πατριάρχαι Κων]πόλεως Ἱερεμίας

ὁ Γ' καὶ Παΐσιος ὁ Β' ἔλαβον μέτρα κατὰ τοῦ ἐν Συρίᾳ προσηλυτισμοῦ, συγκαλέσαντες ἀντιπαπικὰς συνόδους (1722 καὶ 1727), τῶν ὁποίων μετέσχον οἱ πατριάρχαι Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων. Ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως Κύριλλος ὁ Ε', ἔκ τινος ἀφορμῆς δοθείσης ἐν Κων]πόλει, ἀπεφάνθη κατὰ τοῦ βαπτίσματος τῶν παπικῶν καὶ ἐξέδωσε δύο κανονικὰς διατάξεις (Ἰανουαρίου καὶ Ἰουλίου 1755), διὰ τῶν ὁποίων εἰς τοὺς ἐκ τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐρχομένους ἐπέβαλε τὸν ἀναβαπτισμόν. Ἀμφότεραι αἱ κανονικαὶ ἀποφάσεις εἶναι ἄνευ συνοδικῆς ἀποφάσεως, καὶ ἡ μὲν πρώτη εἶναι μᾶλλον ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς ἱερεῖς τῶν ναῶν τῆς Κων]πόλεως, τὴν δὲ δευτέραν συνυπέγραψαν ὁ Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Παρθένιος (Μακραίου, Χρονικόν, σελ. 203, 220 καὶ 221. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, τόμος Α', σελ. 252 καὶ ἑξῆς). Ἡ ἐν Κων]πόλει σύνοδος δὲν συνεφώνει πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Ε' καὶ ἐξέδωσεν ὅρον κατὰ τοῦ ἀναβαπτισμοῦ τῶν καθολικῶν (Ἀπρίλιον, 1755). Μετ' αὐτόν, ἄρα, ἐξεδόθη ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα δευτέρα διάταξις τοῦ Κυρίλλου, φέρουσα τὰς ὑπογραφὰς δύο ἄλλων πατριαρχῶν.

Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἦλθεν εἰς ἔριδας πρὸς τὴν παπικὴν καὶ ἐν Παλαιστίνῃ, ἕνεκα τοῦ ζητήματος τῶν ἁγίων τόπων. Ἐπὶ τῶν σταυροφόρων οἱ ἅγιοι τόποι ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν παπικῶν. Μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν σταυροφόρων, ἔμειναν ἐκεῖ φραγκισκανοὶ μοναχοί, οἱ ὁποῖοι διετήρησαν ἢ ἀνεπισήμως ἐπανέκτησαν δικαιώματά τινα ἐν αὐτοῖς. Τρεῖς φορὰς ἀνεγνωρίσθησαν τὰ προσκυνήματα τῶν ἁγίων τόπων εἰς τοὺς ὀρθοδόξους. Πρῶτος ὁ σουλτᾶνος *Σελὴμ ὁ Α'* (1517), ὁ ὁποῖος ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ κυριαρχίαν τῶν Μαμελούκων τῆς Αἰγύπτου, δι' αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου ἀνεγνώρισεν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους μοναχοὺς τὴν κυριότητα ἐν γένει τῶν προσκυνημάτων τῶν ἁγίων τόπων, τὸ παράδειγμα δὲ αὐτοῦ ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι μετ' αὐτὸν σουλτᾶνοι. Ἀλλ' ἕνεκα πολιτικῶν λόγων ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἠναγκάζετο νὰ κάμῃ ὡρισμένας παραχωρήσεις εἰς τοὺς παπικούς. Οὕτως ἡ γαλλοτουρκικὴ συνθήκη (1604, ἐπὶ Ἑρρίκου τοῦ Δ') ἀναφέρει δικαιώματα τῶν παπικῶν ἐν τοῖς ἁγίοις τόποις, τῇ ἐνεργείᾳ δὲ τοῦ Γάλλου πρεσβευτοῦ De Cesy ἐξεδόθησαν τέσσαρα φιρμάνια κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιζ' ἑκατονταετηρίδος (1621, 1625, 1627 καὶ 1630, ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΓ'), τὰ ὁποῖα ἀνεγνώρισαν εἰς τοὺς παπικοὺς τὴν κατοχὴν τῶν μερῶν τούτων καὶ προσέθεσαν καὶ ἄλλα σπουδαιότερα (κατοχὴν τοῦ ἁγίου τάφου, τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ σπηλαίου τῆς Βηθλεέμ, τοῦ τάφου τῆς Παρθένου, τοῦ μοναστηρίου τῆς Βηθλεὲμ μετὰ τῶν κήπων). Ἦτο ἀληθὴς πανωλεθρία τῶν ὀρθοδόξων. Τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Θεοφάνους καὶ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἐξεδόθησαν δύο ἀντίθετα διατάγματα (1631 καὶ 1632), ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἐφηρμόζοντο ὑπὸ τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον δω-

ροδοκηθεῖ διὰ μεγάλων ποσῶν. Οἱ μνημονευθέντες δύο πατριάρχαι ἔπεισαν τὸν πρεσβευτὴν τῆς Ὁλλανδίας Κορνήλιον Ἄγαν, ἵνα παρουσιασθῇ ὑπερασπιστὴς τῶν ὀρθοδόξων, διὰ συνεισφορῶν δὲ τῶν πιστῶν καὶ ἡγεμονικῶν δωρεῶν εὗρον τὰ ἀναγκαιοῦντα χρήματα, ἵνα δωροδοκήσωσι τοὺς Τούρκους. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν τούτων ἀνεγνωρίσθησαν τὰ προσκυνήματα τῶν ἁγίων τόπων εἰς τοὺς ὀρθοδόξους διὰ δευτέραν φοράν. Ὁ *Μουράτ*, διὰ τριῶν διαταγμάτων (1634), ἀπέδωσε τὰ προσκυνήματα εἰς αὐτούς. Ἀλλ' ὁ σουλτᾶνος, θέλων νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν οὐδετερότητα τῆς Γαλλίας ἐν τῷ κατὰ τῶν Αὐστριακῶν, Πολωνῶν καὶ Ρώσσων πολέμῳ, ἐξέδωσε διάταγμα (1689), παρέχον εἰς τοὺς παπικοὺς σπουδαῖα προσκυνήματα ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως (τοὺς δύο θόλους καὶ τὰς ἁψῖδας, τὴν ἀποκαθήλωσιν, τὸ ἥμισυ τοῦ Γολγοθᾶ, δικαίωμα τελεῖν λειτουργίαν ἐπὶ τοῦ ἁγίου τάφου) καὶ τὸ σπήλαιον τῆς Βηθλεέμ. Αἱ ἐνέργειαι τοῦ πατριάρχου Δοσιθέου ἔμειναν ἄκαρποι, ἡ δὲ γαλλοτουρκικὴ συνθήκη (1740, ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΓ') ἐστερέωσε τὴν θέσιν τῶν παπικῶν ἐν τοῖς ἁγίοις τόποις. Μετὰ δεκαπενταετίαν τυχαία συμπλοκὴ ὀρθοδόξων καὶ παπικῶν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως ἔδωσεν ἀφορμήν, ἵνα ἀνακινηθῇ ὁλόκληρον τὸ ζήτημα. Τρίτη καὶ τελειωτικὴ ἀπόδοσις τῶν προσκυνημάτων τῶν ἁγίων τόπων εἰς τοὺς ὀρθοδόξους. Ὁ Μέγας Βεζύρης Ραχὴτ πασᾶς, τῇ μεσιτείᾳ τοῦ ἰατροῦ αὐτοῦ Ἀθανασίου Ὑψηλάντου, τοῦ συγγραφέως «Τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν», ἐπελήφθη τοῦ ζητήματος, ὁ δὲ σουλτᾶνος *Ὀσμὰν ὁ Γ'*, διὰ διατάγματος (1757), ἀπέδωσεν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους τὰ ἁρπαγέντα προσκυνήματα. Οὕτω διῆλθε τὸ ὑπόλοιπον τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος. Ἔκτοτε δὲν ἔχομεν ὁμαδικὴν ἀφαίρεσιν προσκυνημάτων, ἀλλὰ μόνον συμβιβαστικὴν λύσιν. Ἀρχὰς τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος ἐκάη ὁ ναὸς τῆς Ἀναστάσεως (1808), ἡ δὲ ἀνοικοδόμησις αὐτοῦ διὰ σουλτανικοῦ φιρμανίου ἀνετέθη εἰς τοὺς ὀρθοδόξους. Οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ παπικοὶ παρενέβαλλον ἐμπόδια εἰς τὴν ἀνέγερσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς δραστηριότητος τῶν ὀρθοδόξων αἱ ἐργασίαι ἔφθασαν εἰς πέρας ἐντὸς ἑνὸς ἔτους. Οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ παπικοὶ κατώρθωσαν ἐν τῷ νέῳ κτιρίῳ νὰ γίνωσι κύριοι μερῶν τινων, τὰ ὁποῖα μέχρι σήμερον κατέχουσι. Τῷ 1834 σεισμὸς προὐξένησε μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὰ προσκυνήματα, αἱ δὲ ἐπισκευαὶ αὐτῶν, διὰ σουλτανικοῦ φιρμανίου, ἀνετέθησαν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους. Οἱ Ἀρμένιοι καὶ παπικοὶ παρενέβαλλον πάλιν ἐμπόδια εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐπισκευῶν, ἀλλ' αὗται ἐξετελέσθησαν καὶ μόνον ἡ ἐπισκευὴ τοῦ μεγάλου θόλου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἔμενεν ἀνεκτέλεστος. Τὴν 12ην Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1847, ἡμέραν Κυριακήν, ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς Βηθλεὲμ ἔγινε μεγάλη συρροὴ προσκυνητῶν καὶ σύγχυσις, ἐκλάπη δὲ ὁ ἐν τῷ σπηλαίῳ ἄνωθεν τῆς φάτνης πολυτελὴς ἀστήρ. Οἱ παπικοὶ ἀπέδιδον τὴν κλοπὴν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους, οἱ ὀρθόδοξοι ἀπέδιδον αὐτὴν εἰς τοὺς παπικούς. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύ-

της ἀνέλαβε νὰ λύσῃ ὁλόκληρον τὸ ζήτημα τῶν προσκυνημάτων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει διωρίσθη ἐπιτροπή, ἡ ὁποία ἔφθασεν εἰς συμβιβαστικὰς ἀποφάσεις. Κατὰ τῶν ἀποφάσεων τούτων διεμαρτυρήθη, ἀφ-ενός, ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας Lavalette, ἀφετέρου, ἡ Ρωσσία, δι' ἰδιαιτέρου ἀπεσταλμένου, τοῦ πρίγκηπος Ἀλεξάνδρου Μεντσικώφ. Οὗτος, μὴ λαβὼν τελείως ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν, διέκοψε τὰς πρὸς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν σχέσεις καὶ ἀπῆλθε τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐξερράγη ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος (1854), καταλήξας εἰς τὴν ἧτταν τῆς Ρωσσίας καὶ τὸ συνέδριον τῶν Παρισίων (1856). Ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ ἀπεφασίσθη, ἐν τοῖς ἁγίοις τόποις νὰ τηρηθῶσι τὰ ὑπὸ τῆς μνημονευθείσης ἐπιτροπῆς καθωρισμένα, τὰ ὁποῖα ἀπετελοῦσι καὶ τὸ μέχρι σήμερον καθεστώς. Ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς Βηθλεὲμ ὁ νέος ἀστὴρ ἐτοποθετήθη ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως (1852), ὁ δὲ μέγας θόλος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἀνεκαινίσθη δαπάναις τῆς Τουρκίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ρωσσίας (1862). Τὸ μνημονευθὲν καθεστὼς εἶναι τὸ ἑπόμενον. Ὁ μέγας θόλος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τὸ σπήλαιον τῆς Βηθλεὲμ ἀνήκει εἰς τοὺς ὀρθοδόξους, οἱ παπικοὶ ἔχουσιν ἀλτάριον ἐν τῷ ναῷ τῆς Βηθλεὲμ καὶ τὸ δικαίωμα νὰ τελῶσι λειτουργίαν ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς Θεοτόκου, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι ἔχουσι δικαίωμα νὰ τελῶσι λειτουργίαν ἐν τῷ παπικῷ ναῷ τῆς Ἀναλήψεως ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν.

ΣΗΜ. Ἐκ τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν παπικῶν ὑπέφερεν ἡ Μικρὰ Ρωσία ἡ ὁποία εὑρίσκετο ὑπὸ τοὺς Πολωνούς. Οἱ Ἰησουῖται, προστατευόμενοι ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Πολωνίας Σιγισμούνδου, προσείλκυσαν Ρώσσους ἐπισκόπους εἰς τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας. Συνετάχθη σχετικὸν ἔγγραφον (1594), τὸ ὁποῖον ὑπέγραψαν καὶ ἄλλοι Ρῶσσοι ἐπίσκοποι, ἐν τοῖς ὁποίοις ἦτο καὶ ὁ μητροπολίτης Κιέβου Μιχαὴλ Ραγόζας. Τὸ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοί. Οἱ πρωτουργοὶ τοῦ κινήματος, ὁ ἐπίσκοπος Λούτσκης Κύριλλος καὶ ὁ Ποτζαίου Ὑπάτιος, μετέβησαν εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ἔδωσαν ὁμολογίαν πίστεως λατινικήν, ὁ Κλήμης ὁ Η΄ ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς τὰ ἀνατολικὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα. Ἐν Πολωνίᾳ πρώτην φορὰν οἱ τηροῦντες τὰ ἔθιμα ταῦτα παπικοὶ ὠνομάσθησαν Οὐνῖται (Uniti, Ἡνωμένοι), τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο μετεδόθη καὶ εἰς ἄλλας χώρας. Ἡ ἐν Βρέστῃ σύνοδος (1596) διηρέθη εἰς δύο μερίδας, τὴν ὀρθόδοξον καὶ τὴν παπίζουσαν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Πολωνίας ἐκύρωσε τὰς ἀποφάσεις τῆς δευτέρας καὶ ἤρχισε διωγμὸς τῶν ὀρθοδόξων. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς. Διεκρίθη ὁ Ἀλεξανδρείας Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, ὁ ὁποῖος ἀπέστειλεν ἐκεῖ τὸν Κύριλλον Λούκαριν καὶ διὰ μακρῶν ἐπιστολῶν προσεπάθει νὰ διατηρήσῃ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ. Συνεβούλευε τὴν ἵδρυσιν σχολείων καὶ τυπογραφείων καὶ τὴν ἔκδοσιν καταλλήλων βιβλίων. Οἱ Ἰησουῖται ἀπεπειράθησαν νὰ καταλάβωσι καὶ τὴν Μεγάλην Ρωσσίαν. Ὄργανον

αὐτῶν ἦτο Ρῶσσός τις μοναχός, ὁ ὁποῖος, ἕνεκα ὁμοιότητος, ὑποδυθεὶς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀποθανόντος τελευταίου γόνου τῆς δυναστείας τῶν Ρούρικ Δημητρίου καὶ ὑποστηριχθεὶς ὑπὸ τῶν Πολωνῶν ἔγινε Τσάρος τῆς Ρωσσίας (Ψευδοδημήτριος, 1604—1606). Φονευθέντος τούτου ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Πολωνίας Σιγισμοῦνδος ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Μεγάλης Ρωσσίας καί, γενόμενος κύριος τῆς Μόσχας (1607), ἐπέβαλε συνθήκην, ἡ ὁποία παρεῖχεν εἰς τὴν Πολωνίαν ρωσσικὰς ἐπαρχίας καὶ εἰσῆγεν εἰς τὴν Ρωσσίαν τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας. Ἠκολούθησε περίοδος ἐσωτερικῶν ταραχῶν, ἕως ὅτου νόμιμος τσάρος ἐξελέγη ὁ Μιχαὴλ Ρωμανὼφ (1613) καὶ ἐτέθη τέρμα εἰς τὰς ἐπιτυχίας τῶν καθολικῶν.

Τὴν ιθ' ἑκατονταετηρίδα οἱ πάπαι μετεχειρίσθησαν νέον μέσον προσηλυτισμοῦ τῶν ἀνατολικῶν. Ὁ Ρώμης Πῖος ὁ Θ' (1848) ἔστειλεν ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς ἀνατολικούς, προτρέπων αὐτοὺς εἰς τὴν ἕνωσιν. Εἰς τὴν ἐγκύκλιον ταύτην ἀπήντησεν ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως Ἄνθιμος ὁ Ϛ', δι' ἐγγράφου, συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ πρώην Κων]πόλεως Κωνσταντίου, τοῦ ἀπὸ Σιναίου. Ὁ αὐτὸς πάπας ἐκάλεσε τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ (1870), μέλλουσαν νὰ συζητήσῃ τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως, ἀλλ' ἡ πρόσκλησις δὲν ἔγινε δεκτή. Ὁ Ρώμης Λέων ὁ ΙΓ' (1894) ἐξέδωσεν ἐγκύκλιον καλῶν τοὺς ἀνατολικοὺς νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν παπικὴν Ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν ἐγκύκλιον ταύτην ἀπήντησεν ὁ πατριάρχης Κων)πόλεως Ἄνθιμος ὁ Ζ', δι' ἐγγράφου, συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ Νικομηδείας Φιλοθέου Βρυεννίου καὶ τοῦ Χαριουπόλεως Γερμανοῦ Καραβαγγέλη. Εἰς τὴν παπικὴν ἐγκύκλιον ἐδόθη ἀπάντησις καὶ ὑπ' ἄλλων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν.

§ 52. Σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὴν προτεσταντικήν.

Ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατ' ἀρχὰς δὲν ἦσαν ἐπακριβῶς γνωσταὶ οἱ ἰδέαι τῶν Προτεσταντῶν, διὰ τοῦτο ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως Ἰωάσαφ ὁ Β' ἔστειλεν εἰς Βιττεμβέργην τὸν διάκονον αὐτοῦ Δημήτριον Μυσόν, ἵνα φέρῃ ἀκριβεστέρας πληροφορίας. Οὗτος, ἐπιστρέψας, ἔφερε πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολὴν τοῦ Μελάγχθονος (1559). Ὅτι ἔφερε καὶ ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας, εἶναι ἁπλῆ εἰκασία. Τὸ σπουδαιότερον περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μελάγχθονος εἶναι τὸ ἑπόμενον. Ὁ Μελάγχθων χαρακτηρίζει τὰς δύο Ἐκκλησίας, τὴν ὀρθόδοξον καὶ τὴν προτεσταντικήν. Κατεχόμενος ὑπὸ θλίψεως διὰ τὴν δεινὴν θέσιν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ᾐσθάνθη παρηγορίαν, μαθὼν παρὰ τοῦ Μυσοῦ τὴν διάσωσιν αὐτῆς, ὁμοίαν πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἐν καμίνῳ τριῶν παίδων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ηὐχαρίστησε τὸν Θεόν, διότι διέσωσε τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία ὀρθῶς τιμᾷ καὶ ἐπικαλεῖται τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ ηὐχήθη, πάντοτε καὶ παντοῦ νὰ ὑφίστανται τοιαῦται Ἐκκλησίαι. Ἐβεβαίου, ὅτι οἱ Προτεστάνται ἐτήρησαν τὴν Ἁγίαν Γραφήν, τὰς συνόδους καὶ τοὺς Ἕλληνας Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ἀπέκρουσαν δὲ

τὰς δεισιδαιμονίας ἢ ἐθελοθρησκείας τῶν λατίνων μοναχῶν. Παρεκάλει νὰ μὴ πιστεύωνται αἱ κατὰ τῶν Προτεσταντῶν συκοφαντίαι, ἀλλὰ νὰ ἐξετασθῶσιν ἀκριβῶς τὰ κατ' αὐτοὺς καὶ ὑποστηριχθῇ ἡ ἀλήθεια. 'Ο Δημήτριος Μυσός, παρακολουθήσας τὰς θρησκευτικὰς συναθροίσεις καὶ διδασκαλίας τῶν Προτεσταντῶν, θὰ ἔδιδεν εἰς τὸν πατριάρχην σχετικὰς προφορικὰς πληροφορίας. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ἄγνωστον, ἀλλ' ὡς φαίνεται, ὁ πατριάρχης δὲν ἀπήντησεν εἰς αὐτήν, διότι αἱ πληροφορίαι, τὰς ὁποίας ὁ Μυσὸς ἔδωσεν εἰς αὐτόν, δὲν θὰ ἦσαν βεβαίως εὐνοϊκαί.

Καλλιτέραν γνῶσιν περὶ τῶν Προτεσταντῶν ἔλαβον οἱ ὀρθόδοξοι τῆς 'Ανατολῆς ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως 'Ιερεμίου τοῦ Β', μετὰ τοῦ ὁποίου συνῆψαν ἀλληλογραφίαν δύο ἐν Τυβίγγῃ καθηγηταί, ὁ Μαρτῖνος Κρούσιος, ἑλληνιστής, καὶ 'Ιάκωβος 'Ανδρέου, θεολόγος. 'Αφορμὴ ἐδόθη ὅτε ἐφημέριος τῆς ἐν Κων]πόλει γερμανικῆς πρεσβείας ἐστάλη ὁ γνωστὸς εἰς τοὺς μνημονευθέντας καθηγητὰς Στέφανος Γερλάχιος (1573), ὁ ὁποῖος ἔγινε κομιστὴς δύο ἐπιστολῶν αὐτῶν πρὸς τὸν πατριάρχην. Βραδύτερον οὗτοι ἔγραψαν καὶ ἄλλας ἐπιστολὰς (ἐν ὅλῳ ὀκτὼ) καὶ ἔστειλαν ἓξ ἀντίτυπα τῆς Αὐγουσταίας 'Ομολογίας. 'Ο πατριάρχης 'Ιερεμίας ἔγραψεν εἰς αὐτοὺς ἐν ὅλῳ πέντε ἐπιστολὰς (1573—1581). Οἱ προτεστάνται καθηγηταὶ ἐξέφραζον τὴν χαρὰν αὐτῶν, διότι ἐν τῇ 'Ανατολῇ διεσώθη «ζώπυρον (σπινθὴρ) Χριστοῦ ἐκκλησίας οὐκ εὐκαταφρόνητον» καὶ ὥριζον τὴν σχέσιν τῶν δύο 'Εκκλησιῶν. 'Ετόνιζον τὴν συμφωνίαν αὐτῶν, τὴν εἰς ἕνα σωτῆρα, τὸν Χριστόν, πίστιν, ἐπρόσθετον δέ, ὅτι, ἂν ὑπάρχωσι μεταξὺ αὐτῶν διαφωνίαι, αὗται ἀναφέρονται εἰς δευτερεύοντα, καί, τέλος, ὡμολόγουν, ὅτι βάσιν τῆς πίστεως αὐτῶν ἔχουσι κυρίως τὴν 'Αγίαν Γραφήν. 'Ο πατριάρχης, ἀντιθέτως, ἐτόνιζε τὰς διαφορὰς καὶ ἐχαρακτήριζεν αὐτοὺς ὡς νεωτερίζοντας καὶ χωλαίνοντας περὶ τὴν πίστιν. 'Αντέτασσε τὰς βάσεις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, τὴν 'Αγίαν Γραφήν, τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους καὶ τοὺς Πατέρας τῆς 'Εκκλησίας, προσεπάθει δὲ νὰ ἀποδείξῃ τοὺς Προτεστάντας σφαλλομένους καὶ ἐπὶ τῇ βάσει μόνης τῆς 'Αγίας Γραφῆς. 'Ο πατριάρχης ἔστειλεν εἰς αὐτοὺς ἀναίρεσιν τῆς Αὐγουσταίας 'Ομολογίας, τὴν ὁποίαν αὐτὸς συνέταξε, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ 'Ιωάννου Ζυγομαλᾶ, τοῦ Χίου ἰατροῦ Λεονάρδου Μινδονίου καὶ ἄλλων, ἂν καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ ἐπιστολῇ ἔγραψεν, ὅτι εἶχε διατάξει νὰ γίνῃ ἀναίρεσις. Τέλος, ὁ πατριάρχης παρεκάλεσε τοὺς ἐν Τυβίγγῃ καθηγητάς, νὰ μὴ παρέχωσι πλέον εἰς αὐτὸν ἐνοχλήσεις. Οὗτοι ἀπήντησαν εἰς τοὺς περὶ τὸν πατριάρχην, ὁ δὲ Κρούσιος ἐξηκολούθησε τὴν ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ 'Ιωάννου καὶ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ, προτρέπων αὐτοὺς εἰς ἕνωσιν, πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐξέδωσε τὸν «Στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ» (1603), σειρὰν λόγων προτεσταντῶν ἱεροκηρύκων ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει.

Εἰς στενοτέρας σχέσεις μετὰ τῶν Προτεσταντῶν ἦλθον οἱ ὀρθόδο-

ξοι τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου τοῦ Λουκαρέως. Οὗτος, γεννηθεὶς ἐν Κρήτῃ (1572), ἐσπούδασεν ἐν Ἑνετίᾳ καὶ Παταυΐῳ, ἐπεσκέφθη ἄλλας πόλεις τῆς Εὐρώπης, γνωρίσας ἐπίσημα πρόσωπα, καὶ πιθανῶς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διετέθη εὐνοϊκῶς πρὸς τὸν προτεσταντισμόν. Ἔγινε πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1603) καὶ ἔπειτα Κωνσταντινουπόλεως (1620), διεξαγαγὼν σφοδρὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν παπικῶν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶχε βοηθοὺς τοὺς πρεσβευτὰς τῶν προτεσταντικῶν δυνάμεων, τὸν τῆς Ἀγγλίας Θωμᾶν Ρούην καὶ τὸν τῆς Ὁλλανδίας Κορνήλιον Ἄγαν, ἔκφρασιν δὲ εὐγνωμοσύνης ἀποτελεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Κάρολον τὸν Α' δωρεὰ τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ κώδικος τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Τῷ 1629 ἐν Γενεύῃ τῆς Ἑλβετίας ἐξεδόθη Ὁμολογία, φέρουσα τὸ ὄνομα Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, μετὰ τῆς δηλώσεως, ὅτι συνετάχθη τῇ συγκαταθέσει καὶ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Ὁμολογία αὕτη εἶναι προτεσταντικὴ καὶ μάλιστα καλβινική. Ἀπορρίπτει τὸ ἀλάθητον τῶν οἰκονομικῶν συνόδων τῆς Ἐκκλησίας, τὴν μεσιτείαν τῶν ἁγίων, τὴν μετουσίωσιν ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ, τὰ ἀναγινωσκόμενα βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, δέχεται τὴν ἐκ μόνης τῆς πίστεως σωτηρίαν, δύο μόνον μυστήρια (βάπτισμα καὶ θείαν εὐχαριστίαν), τὸν ἀπόλυτον προορισμὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἀόρατον (τὸ σύνολον τῶν σεσωσμένων).

Ἐγεννήθη μέγα ζήτημα περὶ τῆς γνησιότητος τῆς Ὁμολογίας ταύτης. Θὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς γνησιότητος αὐτῆς ἐπιχειρήματα. Ὑπάρχει ἀλληλογραφία τοῦ Λουκάρεως πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς Ὁμολογίας, ὅτε ἦτο πατριάρχης Ἀλεξανδρείας. Ἐν αὐτῇ ἀπαντῶσι προτεσταντικαὶ ἰδέαι. Οὕτως ἐν ἐπιστολῇ ἀπευθυνομένῃ πρὸς τὸν Ὁλλανδὸν θεολόγον Βυτεμβογάρτην (Vytenbogaert, 1613) λέγει ὁ Λούκαρις, γενικῶς, ὅτι εἶναι δυσκολώτατον νὰ ἐκφράσῃ τις ἐλευθέρως τὴν ἀλήθειαν, ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πρώην καθολικὸν ἀρχιεπίσκοπον τοῦ Σπαλάτου τῆς Δαλματίας Μαρκαντώνιον De Dominis, προσελθόντα εἰς τὴν ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν (ἔτος τῆς ἐπιστολῆς 1618), ἀπορρίπτει τὴν μετουσίωσιν ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ ὡς χίμαιραν, δέχεται μόνον πραγματικὴν παρουσίαν τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ καὶ παρουσιάζει αὐτὸν πεισθέντα, ὅτι αἱ ἐπικλήσεις τῶν ἁγίων ἀμαυροῦσι τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη σῴζεται ἐν ἀντιγράφῳ. Ἐν ἐπιστολαῖς πρὸς τὸν Ὁλλανδὸν πολιτικὸν καὶ θεολόγον Δαυῒδ de Wilhelm (1619) δέχεται τὴν καλβινικὴν περὶ θείας εὐχαριστίας ἀντίληψιν, πνευματικὴν βρῶσιν τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ [1], καὶ προσ-

1. Ἡ φράσις «περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας πρώτη γνώμη εἶναι ἡ τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, δευτέρα τῶν λουθηρανῶν, τρίτη τῶν ὀρθοδόξων, ᾗ ἕπομαι» εὑρίσκεται ἐν προγενεστέρᾳ ἐπιστολῇ πρὸς τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

θέτει, ὅτι εὐχαρίστως θὰ μετερρύθμιζε τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἂν μὴ ἐθεώρει τοῦτο ἀδύνατον. Ὑπάρχουσι τρεῖς ἐπιστολαὶ γραφεῖσαι μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Ὁμολογίας ἀπευθυνόμεναι, ἡ πρώτη, πρὸς τὸν ἐν Γενεύῃ θεολόγον Διοδάτην (1632), ἡ δευτέρα πρὸς τὸν νέον ἐν Κωνσταντινουπόλει προτεστάντην ἐφημέριον Ἀντώνιον Ληγῆρον, ἀποσταλέντα ἐκ Γενεύης προσκλήσει τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Ὀλλανδίας Κορνηλίου Ἅγα (ἔτος τῆς ἐπιστολῆς 1635), καὶ ἡ τρίτη, πρὸς τοὺς ἐφημερίους, τὴν Ἀκαδημίαν καὶ τὴν Γερουσίαν τῆς Γενεύης (1636). Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις ὁ Λούκαρις ὁμολογεῖ ἑαυτὸν συγγραφέα τῆς Ὁμολογίας. Ἡ πρώτη τῶν ἐπιστολῶν τούτων δὲν σώζεται ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, ἀλλ' ἐν ἀντιγράφῳ τοῦ Ληγήρου, ὁ ὁποῖος ἔδειξεν ἐνδιαφέρον καὶ ἀνέπτυξε δραστηριότητα, ἵνα προσελκύσῃ τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὸν καλβινισμόν. Ἐκτὸς τούτου, ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιστολῆς ταύτης Aymon ἐνόθευσεν αὐτήν, προσθέσας, ὅτι ὁ Λούκαρις ἐκήρυττε τὴν ὁμολογίαν ταύτην ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος. Ἡ δυσπιστία, ἡ ὁποία ἐκ τούτων γεννᾶται, δύναται νὰ ἐκβάλῃ ἐκ τοῦ μέσου ὅλας τὰς μαρτυρίας ταύτας; Ὑπάρχει ἐπιστολὴ τοῦ Λουκάρεως πρὸς τοὺς ἐν Λεοντοπόλει τῆς Μικρᾶς Ρωσσίας ὀρθοδόξους (1634), ἡ ὁποία ἀποκηρύττει τὴν Ὁμολογίαν. Ἀλλ' ἡ Ὁμολογία σώζεται αὐτόγραφος ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Γενεύης, μετ' αὐτῆς δὲ ὑπάρχει ἀντίγραφον, φέρον ἐπίσης ἰδιόχειρον ἐπικύρωσιν τοῦ Λουκάρεως μετὰ τῆς παραδόξου καὶ ὑπόπτου φράσεως «μηδεὶς ἀμφιβαλλέτω». Αἱ ὡς αὐτόγραφοι παρουσιαζόμεναι ἐνοχοποιητικαὶ ἐπιστολαί, ἡ ὡς αὐτόγραφος παρουσιαζομένη ἐνοχοποιητικὴ Ὁμολογία καὶ ἡ ὡς αὐτόγραφος παρουσιαζομένη ἐπικύρωσις τοῦ ἀντιγράφου αὐτῆς εἶναι πράγματι αὐτόγραφοι; Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου τοῦ Ἁγίου Τάφου σώζονται αὐτόγραφοι ὁμιλίαι τοῦ Λουκάρεως, ἡ δὲ πρὸς αὐτὰς σύγκρισις τοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῆς Ὁμολογίας ἠδύνατο νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα. Οἱ ποιήσαντες τὴν σύγκρισιν κατέληξαν εἰς ἀντιφατικὰ πρὸς ἀλλήλους συμπεράσματα. Ἡ Ὁμολογία δὲν προὐκάλεσεν ἐν Κων]πόλει κατακραυγὴν κατὰ τοῦ Λουκάρεως, οὔτε κατεβιβάσθη τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ὡς αἱρετικός. Ἐν τούτοις σύνοδος, συνελθοῦσα ἐν Κων]πόλει κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ (1638), κατεδίκασεν αὐτὸν ὡς συγγραφέα τῆς Ὁμολογίας καὶ αἱρετικόν. Τῆς συνόδου ταύτης μετέσχεν ὁ Ἀλεξανδρείας Μητροφάνης Κριτόπουλος καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Θεοφάνης, ἀμφότεροι φίλοι τοῦ Λουκάρεως, ἀλλ' ὑπάρχει γνώμη, ὅτι ἡ σύνοδος αὕτη εὑρέθη ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ Κων]πόλεως Κυρίλλου τοῦ Κονταρῆ καὶ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ὁ Ἱεροσολύμων Θεοφάνης ὀλίγον προηγουμένως ἐν Ρωσσίᾳ εἶχεν ὁμολογήσει, ὅτι ὁ Λούκαρις ἦτο ὀρθόδοξος. Σύνοδος ἐν Ἱερουσαλὴμ (1672) ἀνέφερεν, ὅτι ὁ Λούκαρις τὴν ἐπαύριον τῆς Ὁμολογίας ἀπεκήρυξεν αὐτήν, καὶ ἠθώωσεν αὐτόν, ἀλλ' ὁ πρόεδρος τῆς συνόδου ταύτης, ὁ Ἱεροσολύμων Δοσί-

θεος, ἐν τῇ Δωδεκαβίβλῳ ὀνομάζει τὸν Λούκαριν κρύφιον αἱρετικόν. Ὁ Ἱεροσολύμων Νεκτάριος (1672) ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Γάλλον Ἰωάννην Κλαύδιον, ὁ Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος ὁ Β′ (1700) μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Ἰωάννην Βασαράβαν, Σαμουὴλ ὁ Κύπριος ἐν τοῖς προλεγομένοις τῆς ἀντιρρήσεως τοῦ Κυζίκου Ματθαίου (Κωνσταντινούπολις 1841, σελ. 17) δέχονται τὸν Λούκαριν ὡς συγγραφέα τῆς Ὁμολογίας. Ὁ μέγας διερμηνεὺς τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως Παναγιώτης Νικούσιος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Γαλλίας Olivier Nointel (1671) ἀναφέρει, ὅτι ὁ Λούκαρις κατεβιβάσθη τετράκις τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἐπὶ ὑποψίᾳ αἱρέσεως, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος δέχεται, ὅτι ὁ Λούκαρις ἐμολύνθη ὑπὸ τῶν πλανῶν τοῦ Καλβίνου. Οὕτω βλέπομεν, ὅτι οἱ σύγχρονοι τοῦ Λουκάρεως εὑρίσκοντο εἰς διαφωνίαν πρὸς ἀλλήλους, τινὲς δὲ αὐτῶν καὶ πρὸς ἑαυτούς, οἱ δὲ νεώτεροι δὲν εὑρίσκονται βεβαίως εἰς καλλιτέραν θέσιν.

Τὸ ἡμέτερον συμπέρασμα. Ὁ Λούκαρις ἀτομικῶς ἠσπάζετο προτεσταντικὰς ἰδέας, ἀλλ' ἀβεβαίας καὶ ἀσταθεῖς ἔν τισι λεπτομερείαις, οὐδέποτε δὲ ἐσκέφθη νὰ παρουσιασθῇ ἔχων τοιαύτας γνώμας ἢ νὰ ἐπιβάλῃ αὐτὰς εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Τοὐναντίον, ὡς πατριάρχης ἐθεώρει καθῆκον αὐτοῦ νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν. Ὑπὸ ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς περιστάσεις ἐγράφη ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος Ὁμολογία καὶ ἐστάλη εἰς Γενεύην, ὡς διατύπωσις ἀτομικῶν τοῦ πατριάρχου γνωμῶν. Οἱ ἐν Γενεύῃ ἐξεμεταλλεύθησαν τὴν Ὁμολογίαν καὶ ἐξέδωσαν αὐτὴν ὡς ἐπίσημον ὁμολογίαν τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως καὶ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν. Αἱ ἀνωτέρω δύο μνημονευθεῖσαι σύνοδοι, ἡ τῆς Κων]πόλεως (1638) καὶ ἡ τῶν Ἱεροσολύμων (1672), εὑρέθησαν μὲν ἀντιθέτου γνώμης ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ συγγραφέως Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ἀμφότεραι ὅμως κατεδίκασαν τὴν Ὁμολογίαν. Ἡ δευτέρα τῶν συνόδων τούτων προὐκλήθη ἐκ τῶν διαδόσεων τοῦ ἐν Γαλλίᾳ καλβινιστοῦ ἱεροκήρυκος Ἰωάννου Κλαυδίου, ὅτι ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καλβινίζει. Ἐκ τοιούτων προηγουμένων διαδόσεων παρακινηθεὶς ὁ ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας Ἰωάννης Βασίλειος ἐζήτησε πληροφορίας παρὰ τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως Παρθενίου τοῦ Β′, τοῦ ἐπιλεγομένου Γέροντος, ὁ ὁποῖος συνεκάλεσεν ἐν Κων]πόλει σύνοδον (1642), καταδικάσασαν ἐκ νέου τὴν Ὁμολογίαν καὶ τὸν συγγραφέα αὐτῆς, χωρὶς νὰ ὁρίζῃ, ποῖος ἦτο οὗτος. Τὰς ἀποφάσεις ταύτας ἠρνήθησαν νὰ ὑπογράψωσιν οἱ φίλοι τοῦ Λουκάρεως, τῶν ὁποίων εἷς ἦτο ὁ Ἐφέσου Μελέτιος Ποντόγαλος. Συνέχεια τῆς συνόδου ταύτης ἔγινεν ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδαβίας, ὅπου ὑπεγράφησαν τὰ πρακτικὰ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Μικρᾶς Ρωσσίας. Ἐν Μικρᾷ Ρωσσίᾳ εἶχε γίνει συνεργασία ὀρθοδόξων καὶ προτεσταντῶν κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, τοῦ παπισμοῦ, τοῦτο δέ, ὡς καὶ ἡ ἔκδοσις τῆς Ὁμολογίας τοῦ Λουκάρεως,

ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς παπικοὺς νὰ κατηγορῶσι τοὺς ὀρθοδόξους ὡς προτεσταντίζοντας. Ἵνα ἀποδείξῃ τὰς κατηγορίας ταύτας ψευδεῖς ὁ Κιέβου Πέτρος ὁ Μογίλας, εἶχε συντάξει Ὁμολογίαν, τὴν ὁποίαν ἔστειλεν εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν σύνοδον τοῦ Ἰασίου. Ἡ Ὁμολογία αὕτη, διορθωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος θεολόγου καὶ ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ πατριαρχείου Κων]πόλεως Μελετίου Συρίγου καὶ ἐγκριθεῖσα ὑπὸ τῶν τεσσάρων πατριαρχῶν, ἐξεδόθη ὡς Ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (ἐν Ἀμστελοδάμῳ, 1667). Ἡ Ὁμολογία αὕτη στρέφεται κατὰ τῶν Προτεσταντῶν καὶ ἐγράφη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Κατηχήσεως τοῦ Ἰησουΐτου Πέτρου Κανισίου. Παραμένει ζήτημα, εἰς ποίαν γλῶσσαν ἡ Ὁμολογία τοῦ Μογίλα ἐγράφη ἀρχικῶς, τὴν ἑλληνικήν, τὴν λατινικὴν ἢ ρωσσικήν. Ἄγγλοι ἔγραψαν εἰς τὸν πατριάρχην Κων]πόλεως Διονύσιον τὸν Δ', τὸν Μουσελίμην, ζητοῦντες πληροφορίας περὶ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, οὗτος δὲ συνεκάλεσε σύνοδον ἐν Κων]πόλει (1672), τῆς ὁποίας μετέσχον τρεῖς πρώην πατριάρχαι Κων]πόλεως (Παΐσιος ὁ Α', Διονύσιος ὁ Γ' καὶ Μεθόδιος ὁ Γ'), ὁ Ἀλεξανδρείας Παΐσιος καὶ σαράντα μητροπολῖται. Ἡ σύνοδος αὕτη περιωρίσθη εἰς θετικὴν ἔκθεσιν τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀντιστοίχους προτεσταντικὰς ἰδέας. Ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως Καλλινίκου τοῦ Β' τοῦ Ἀκαρνᾶνος συνεκλήθη ἐν Κων]πόλει νέα σύνοδος (1691) κατὰ τοῦ διακεκριμένου λογίου Ἰωάννου Καρυοφύλλου, ἀρνουμένου τὴν ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ μετουσίωσιν ἢ τοὐλάχιστον τὸν σχετικὸν ὅρον («μετουσίωσις»). Ἡ σύνοδος ἐπέβαλε τὸν ὅρον τοῦτον, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἤδη μεταχειρισθεῖ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς καὶ ἄλλοι. Ἡ ἀπόφασις τῆς συνόδου φέρει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ μνημονευθέντος πατριάρχου Κων]πόλεως, τοῦ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, δέκα ἀρχιερέων, ἑπτὰ ἱερέων καὶ ὀκτὼ λαϊκῶν.

Ἀπὸ τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος ἄρχονται αἱ μετὰ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας σχέσεις τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Κατ' ἀρχὰς συνήφθησαν σχέσεις μετὰ τῶν Ἀνωμότων (1716—1725), οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον δεχθεῖ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ καθολικίζοντος βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἰακώβου τοῦ Β' (1688) καὶ δὲν εἶχον δώσει ὅρκον εἰς τὸν προτεσταντίζοντα νέον βασιλέα, Γουλιέλμον τῆς Ὀράγγης. Ἑπομένως ἐκαθολίκιζον περισσότερον τῶν Ἀγγλικανῶν καὶ ἦσαν ἀπεσχισμένοι τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐπισήμου αὐτοῦ Ἐκκλησίας. Ἀφορμὴ τῶν μετὰ τῶν Ἀνωμότων σχέσεων ὑπῆρξεν ἡ ἑπομένη. Ὁ Ἀλεξανδρείας Σαμουὴλ Καπασούλης ἔστειλεν εἰς Ἀγγλίαν τὸν Θηβαΐδος Ἀρσένιον καὶ ἄλλους μετὰ συστατικῶν γραμμάτων πρὸς τὴν βασίλισσαν Ἄνναν πρὸς συλλογὴν χρημάτων. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἐσχετίσθησαν μετὰ πολλῶν Ἄγγλων καὶ παρήχθη συμπαθὴς ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων κίνησις. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀνωμότων Κάμπελλ, γνωρίσας τὸν Ἀρσένιον, ἐσκέφθη νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐλπίζων οὕτω

νὰ εὕρῃ στήριγμα, τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀνάγκην. Ἕνεκα τούτου διεξήχθη ἀλληλογραφία μεταξὺ τῶν Ἀνωμότων καὶ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὁ Ἀρσένιος ἠγνόει, ἴσως, ὅτι οἱ Ἀνώμοτοι ἦσαν σχισματικοί, πάντως δὲν ἔκαμε λόγον περὶ τούτου, γράφων πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας αὐτόν. Ἀντηλλάγησαν τέσσαρες ἐπιστολαί. Αἱ δύο ἐπιστολαὶ τῶν Ἀνωμότων (1716 καὶ 1722) περιέχουσι τὰς προτάσεις αὐτῶν, αἱ δὲ δύο ἐπιστολαὶ τῶν ὀρθοδόξων πατριαρχῶν (1718 καὶ 1724) περιέχουσι τὰς ἀπαντήσεις. Καὶ αἱ μὲν καὶ αἱ δὲ ἀνεκοινοῦντο εἰς τὴν ρωσσικὴν Ἐκκλησίαν, ἵνα λαμβάνῃ γνῶσιν τῶν διεξαγομένων διαπραγματεύσεων. Τσάρος τῶν Ρώσσων ἦτο ὁ Μέγας Πέτρος. Αἱ προτάσεις τῶν Ἀνωμότων εἶναι δυνατὸν διακριθῶσιν εἰς τὰς ἑπομένας τέσσαρας τάσεις: α) Ἐγκατάλειψις παπικῶν ἰδεῶν· ἐδέχοντο, ὅτι κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ὁ πάπας, ἀλλ' ἀπ' εὐθείας ὁ Χριστός, ἀπέβαλλον ἐκ τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως τὸ filioque, ἀπέρριπτον τὸ καθαρτήριον πῦρ καὶ εἰσῆγον τὴν ὑπ' ἀμφότερα μετάληψιν τῆς θείας εὐχαριστίας. β) Ἐγκατάλειψις προτεσταντικῶν ἰδεῶν· ἐδέχοντο, ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἀλάθητος, καὶ ἀντὶ δύο ἐδέχοντο ἑπτὰ μυστήρια. γ) Διατήρησις προτεσταντικῶν ἰδεῶν· ἀπέκρουον τὸν ὅρον «μετουσίωσις», προτιμῶντες τὸν ὅρον «μεταβολήν», ἀπέρριπτον τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων. δ) Διατήρησις ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων καὶ εἰσαγωγὴ νέας διοργανώσεως· πρώτη τῶν Ἐκκλησιῶν νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων, ὁ Κων]πόλεως νὰ θεωρηθῇ ἴσος πρὸς τὸν Ρώμης, ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία νὰ ἀναγνωρισθῇ αὐτοκέφαλος καὶ ἐν Λονδίνῳ νὰ ἱδρυθῇ ναὸς τῆς Ὁμονοίας, ὑποκείμενος εἰς τὸν Ἀλεξανδρείας. Αἱ ἀπαντήσεις τῶν πατριαρχῶν ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου καὶ φέρουσι τὰς ὑπογραφὰς τοῦ Κων]πόλεως Ἱερεμίου τοῦ Γ', τοῦ Ἀλεξανδρείας Σαμουήλ, τοῦ Ἀντιοχείας Ἀθανασίου, τοῦ Ἱεροσολύμων καὶ ἐννέα μητροπολιτῶν. Διὰ τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἐκαλοῦντο οἱ Ἀνώμοτοι νὰ δεχθῶσι τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, ὡς δεῖγμα δὲ ταύτης ἐστάλη περίληψις τῆς Ὁμολογίας τοῦ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου. Ἡ περίληψις ἔφερε τὴν ἐπιγραφήν: «Ἐπιστολὴ τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν τῆς καθολικῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας». Οἱ Ἀνώμοτοι ἠθέλησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὰς ἐνεργείας αὐτῶν, ἀλλ' ὁ θάνατος τοῦ Μεγάλου Πέτρου καὶ ἡ ἐπέμβασις τοῦ Καντερβουρίας Wake, εἰδοποιήσαντος τὸν Ἱεροσολύμων Χρύσανθον, ὅτι οἱ Ἀνώμοτοι εἶναι σχισματικοί, ἔθεσε τέρμα εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ταύτας.

Τὴν ιθ' ἑκ]ρίδα εἰς σχέσεις μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἦλθεν ἡ «Ὀξφόρδειος κίνησις» (Τρακτάριοι, Πουσεῦται, Τελετόφιλοι - ἴδε σελ. 648 κ. ἑξ.), ἀποτελέσασα μερίδα τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας καθολικίζουσαν, ὄχι ὅμως ὅσον οἱ Ἀνώμοτοι καὶ μὴ ἀποσχισθεῖσαν ὡς ἐκείνη. Ὁ ἐκ τῆς Ὀξφορδείου κινήσεως Γουλιέλμος Πάλμερ, ἐκδώσας σχετικὰς συγγραφὰς καὶ συνεννοηθεὶς μετ' ἐπισκόπων, μετέβη εἰς Ρωσ-

σίαν καὶ ἐπρότεινε τὴν ἕνωσιν τῶν δύο 'Εκκλησιῶν, ἐν ἀποτυχίᾳ δὲ αὐτῆς, τὴν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν προσέλευσιν αὐτοῦ (1840). 'Η ρωσσικὴ 'Εκκλησία τὴν ἕνωσιν ἐξήρτησεν ἐξ ἐπισήμου προτάσεως τῆς ἀγγλικανικῆς 'Εκκλησίας καὶ ἀποβολῆς τῶν δογματικῶν διαφορῶν, ἐδήλωσε δέ, ὅτι αὐτὸν θὰ ἐδέχετο εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν κατὰ τὸν καθιερωμένον τρόπον τῆς ἀποδοχῆς τῶν προτεσταντῶν. 'Ο ἐκ τῆς αὐτῆς κινήσεως "Οφερβεκκ, ἐκδώσας ἐπίσης σχετικὰς συγγραφάς, ὑπέβαλεν εἰς τὴν ρωσσικὴν 'Εκκλησίαν αἴτησιν (1869), ὑπογεγραμμένην ὑπὸ πολλῶν "Αγγλων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, διὰ τῆς ὁποίας ἐζήτουν τὴν ἕνωσιν τῶν δύο 'Εκκλησιῶν, διατηρουμένων τῶν ἐπουσιωδῶν τῆς δυτικῆς 'Εκκλησίας διαφορῶν, αἱ ὁποῖαι πρὸ τοῦ σχίσματος ἦσαν. 'Η ἀπόπειρα αὕτη δὲν ἐπεδοκιμάσθη ὑπὸ τῆς ἐν 'Αγγλίᾳ κοινῆς γνώμης, ὁ δὲ "Οφερβεκκ μετ' ἀρκετῶν προσῆλθεν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. 'Ο Καντερβουρίας 'Αρχιβάλδος Κάμπελ (1868) ἐζήτησε παρὰ τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως Γρηγορίου τοῦ ΣΤ' ἡ ἀνατολικὴ 'Εκκλησία νὰ κηδεύῃ τοὺς ἀγγλικανούς, ὅπου δὲν ὑπάρχουσιν ἀγγλικανοὶ ἱερεῖς. 'Η αἴτησις ἔγινε δεκτὴ καὶ ἐξεδόθη σχετικὴ ἐγκύκλιος (1869). 'Η εἰς τοὺς ἀγγλικανοὺς τελουμένη νεκρώσιμος ἀκολουθία διαφέρει τῆς εἰς ὀρθοδόξους τελουμένης (ὁ τρισάγιος ὕμνος, ὁ 118 ψαλμός, ἀπόστολος καὶ εὐαγγέλιον). Αἱ διαφοραὶ τῶν δύο 'Εκκλησιῶν δὲν εἶχον ἀκόμη μελετηθεῖ. 'Ο μνημονευθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὸν Κων]πόλεως τὸ εὐχολόγιον καὶ τὰ 39 ἄρθρα τῆς ἀγγλικανικῆς 'Εκκλησίας, ἀλλ' ὁ πατριάρχης περιωρίσθη νὰ ἀπαντήσῃ, ὅτι ἡ ὀρθόδοξος 'Εκκλησία δὲν δύναται νὰ παρεκκλίνῃ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς. Αἱ μεταξὺ τῶν δύο 'Εκκλησιῶν διαφοραὶ συνεζητήθησαν, ὅτε ὁ Σύρου καὶ Τήνου 'Αλέξανδρος Λυκοῦργος μετέβη εἰς 'Αγγλίαν διὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ τῆς Λιβερπούλης (1869). 'Η συζήτησις κυρίως περιεστράφη εἰς τὸν καθορισμὸν καὶ τὴν ταξινόμησιν τῶν διαφορῶν. Αὗται διῃρέθησαν εἰς τρεῖς τάξεις, εἰς διορθωτέας (τὸ filioque), συζητητέας (ὁ ἀριθμὸς τῶν μυστηρίων, ὁ τύπος τῆς τελέσεως αὐτῶν, ἡ θεία εὐχαριστία, ἡ ἱερωσύνη, ὁ δεύτερος γάμος τῶν κληρικῶν, ἡ ἐπίκλησις τῶν ἁγίων, τὰ μνημόσυνα, ἡ χρῆσις τῶν εἰκόνων, ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἑβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου) καὶ ἀνεκτάς. Μεγαλητέρα συζήτησις καὶ προσέγγισις ἔγινε κατὰ τὸ ἐν Βόννῃ συνέδριον τῶν παλαιοκαθολικῶν (1875), ὅπου συνηντήθησαν ἀντιπρόσωποι τῆς ὀρθοδόξου καὶ τῆς ἀγγλικανικῆς 'Εκκλησίας. Οἱ παρευρεθέντες ἀγγλικανοὶ («τελετόφιλοι») ἐδέχθησαν τὴν ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκην τοῦ filiogne ὡς παράνομον, τὴν ἱερὰν παράδοσιν ὡς δευτέραν πηγὴν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, τὴν ἑκουσίαν ἐξομολόγησιν, τὴν ἄφεσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν, τὴν θείαν εὐχαριστίαν ὡς θυσίαν ἐξιλαστήριον καὶ τὰ μνημόσυνα. 'Εκ τῆς θεωρητικῆς ταύτης συζητήσεως καὶ προσεγγίσεως οὐδὲν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα προέκυψε. Τὴν μεταξὺ τῆς ἀγγλικανικῆς 'Εκκλησίας καὶ τοῦ πατριαρχείου Κων]πόλεως ἀνταλλαγὴν ἐπιστολῶν ἐνίσχυσεν ὁ πατριάρχης Κωνσταντῖ-

νος ὁ Ε΄, ὁ Βαλιάδης (1897—1901), διακριθεὶς κατὰ τὴν παιδείαν, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀπαράμιλλον ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν. Ἔκτοτε αἱ Ἐκκλησίαι αὗται ἀνήγγελλον εἰς ἀλλήλας τὰ σπουδαῖα αὐτῶν γεγονότα. Αἱ κατὰ τὸν θάνατον τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας (Ἰανουάριον τοῦ 1901) ποικίλαι ἐκδηλώσεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πένθους τοῦ πατριαρχείου καὶ μάλιστα αἱ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δεσπόσασαι πένθιμοι κωδωνοκρουσίαι τῶν ναῶν προὐκάλεσαν βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τὸν διεθνῆ αὐτῆς πληθυσμόν. Ἡ ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία, ἐνθαρρυνθεῖσα ἐκ τῶν σχέσεων τούτων, ἐπρότεινεν, αἱ δύο Ἐκκλησίαι νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς ὀπαδοὺς ἀλλήλων τὴν θείαν εὐχαριστίαν (intercommunion, 1902). Ἡ πρότασις εἶχε γίνει καὶ προηγουμένως, μέσα τῆς ιθ΄ ἑκατονταετηρίδος, ἀλλ᾽ εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις δὲν ἔγινε δεκτή. Ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀγγλικανὸς ἐπίσκοπος ἐζήτησε παρὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐκείνης νὰ ἀποφανθῇ, ἂν δέχεται τὸ βάπτισμα καὶ τὴν ἱερωσύνην τῶν ἀγγλικανῶν ὡς ἔγκυρα (1906 καὶ 1907). Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δαμιανὸς ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνην νὰ ἀπαντήσῃ μόνος ἄνευ τῶν ἄλλων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ ἐπὶ μεμονωμένων ζητημάτων. Νέαι συζητήσεις περὶ τῶν διαφορῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἔγιναν ἐν Ἀμερικῇ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπ᾽ ἀντιπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (1919) καὶ ἐν Αγγλίᾳ ὑπ᾽ ἀντιπροσώπων τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (1920), προσκληθέντων εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο συγκροτηθεῖσαν σύνοδον τοῦ Λάμπεθ. Πρῶτος ὁ καθηγητὴς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης Παντελῆς Κομνηνὸς ἐδέχθη ἄνευ ὅρων τὸ κῦρος τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν («Αἱ ἀγγλικανικαὶ χειροτονίαι», 1922). Ἀποτελέσματα. Ἡ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μελετίου τοῦ Δ΄ (1922) ὁρισθεῖσα ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ διακεκριμένου λογίου μητροπολίτου Νικαίας Βασιλείου Γεωργιάδου (μετὰ ταῦτα πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως), ἵνα ἀποφανθῇ ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ἐδέχθη τὸ κῦρος τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν [2]. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γνωμοδοτήσεως ταύτης ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεγνώρισε τὰς ἀγγλικανικὰς χειροτονίας (1922), τὸ αὐτὸ ἔπραξεν ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων ἐπὶ πατριάρχου Δαμιανοῦ (Φεβρουάριον 1923), ἡ τῆς Κύπρου ἐπὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου (Μάρτιον 1923) καὶ ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ πατριάρχου Μελετίου (ὄντος τοῦ πρώην Κωνσταντινουπόλεως Μελετίου τοῦ Δ΄, 1930). Ὁ αὐτὸς πατριάρχης Μελέτιος Μεταξάκης ἔδειξε τάσεις ἀναγνωρίσεως καὶ τῆς μυστηριακῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῆς ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας.

2. Μόνον δύο μέλη αὐτῆς, οἱ καθηγηταὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης Ἰωάννης Εὐστρατίου καὶ Βασίλειος Στεφανίδης, ὡς ἐκ τῶν πρακτικῶν φαίνεται, ἔθεσαν ὡς ὅρον, ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία ἐπισήμως νὰ δηλώσῃ, ὅτι δέχεται τὴν ἱερωσύνην ὡς μυστήριον.

ΣΗΜ. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ προσηλυτισμοῦ ἐκ μέρους τῶν Προτεσταντῶν ἀπαντῶσιν ἐπὶ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου τοῦ Λουκαρέως. Ὡς μέσα κατάλληλα ἐθεώρουν τὴν ἵδρυσιν σχολείων, τὴν ἔκδοσιν σχετικῶν βιβλίων καὶ τὴν μετάφρασιν τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς τὴν νεοελληνικήν. Ὁ Λούκαρις, ὄχι ἄνευ δυσκολίας, ἔδωσε τὴν ἄδειαν τοιαύτης μεταφράσεως, ἡ ὁποία ἔγινε ὑπὸ Μαξίμου Καλλιπολίτου καὶ ἐξεδόθη ἐν Γενεύῃ (1638), δαπάναις τῆς ὀλλανδικῆς κυβερνήσεως. Τὴν ιθ' ἑκατονταετηρίδα οἱ Προτεστάνται ἐξεπλήρωσαν καὶ τὸ ἐπίλοιπον πρόγραμμα, διότι ἵδρυσαν προσηλυτιστικὰ σχολεῖα, διέδιδον σχετικὰ βιβλία καὶ ἐξέδιδον ἀξιόλογον περιοδικόν, τὴν Ἐφημερίδα τῶν Παίδων. Ἐχρησιμοποίησαν καὶ ἄλλα μέσα. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ὁ ΣΤ' (1836 καὶ 1839) ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτὸν μητροπολίτας, ὁρίζων τὰ ἑπόμενα μέτρα κατὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ. Ἐν ἑκάστῃ ἐπαρχίᾳ νὰ ἱδρυθῇ ἐκκλησιαστικὴ πνευματικὴ ἐπιτροπὴ πρὸς ἐπαγρύπνησιν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν, ἐμποδισθῇ ἡ φοίτησις ὀρθοδόξων εἰς τὰ ὑπὸ ἑτεροδόξων ἱδρυθέντα σχολεῖα, συναθροισθῶσι τὰ ὑπ' αὐτῶν διαδιδόμενα βιβλία καὶ ἀντικατασταθῶσιν ὑπ' ἄλλων, ὀρθοδόξων, καὶ ἀπαγορευθῇ ἡ χρῆσις τῶν μεταφράσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς (Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, τόμος Β', σελ. 248 καὶ ἑξῆς, 287 καὶ ἑξῆς). Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος, θεωρῶν τὴν ἐν Ἑπτανήσῳ κατάστασιν ἀντιβαίνουσαν εἰς τὰ θέσμια τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τείνουσαν εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ προτεσταντισμοῦ (ἁρπαγὴ μοναστηριακῶν κτημάτων, ἔλλειψις κληρικῶν, ἱερεῖς καὶ διδάσκαλοι ξενόφωνοι, νομοσχέδιον περιορίζον τὰ κωλύματα τοῦ γάμου, διευκολῦνον τοὺς μικτοὺς γάμους, περιορίζον τὰ δικαιώματα τῶν ἀρχιερέων καὶ ἀναθέτον μέρος αὐτῶν εἰς τὴν Βουλὴν καὶ τὰ πολιτικὰ δικαστήρια), κατέκρινε καὶ κατεδίκασεν αὐτὴν (1838· Μ. Γεδεών, αὐτ., σελ. 292 καὶ ἑξῆς, 306 καὶ ἑξῆς). Διὰ τοῦτο, τῇ ἀπαιτήσει τῆς Ἀγγλίας, ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις ἔπαυσε τὸν Γρηγόριον καὶ κατεβίβασεν αὐτὸν τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΑΙΡΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΧΙΣΜΑΤΑ

Mansi, ἴδε βιβλιογραφίαν τοῦ Α' Κεφαλαίου. Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, Κων]πολις, δύο τόμοι, 1888 καὶ ἑξῆς. Παχωμίου Ρουσάνου, Περὶ τῆς Καρτανιτῶν αἱρέσεως (Migne, τόμος 98). Παχωμίου Ρουσάνου, Λόγος, ἐκδοθεὶς ὑπὸ Σ. Λάμπρου ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, τόμος Α'. Χ. Φιλητᾶ, Περὶ Ἰωαννικίου Καρτάνου, Δαμασκηνοῦ Στουδίτου καὶ Παχωμίου Ρουζανοῦ ἐπιστολιμαία διάλεξις, Κέρκυρα, 1847. Κατραμῆ, Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα, Ζάκυνθος, 1880. Α. Μουστοξύδου, Ἑλληνομνήμων, ἔτος Α', σελ. 442 καὶ ἑξῆς. Ἐξοστρακισμὸς τοῦ ἀσεβοῦς Χριστοδούλου τοῦ μονοφθάλμου (Χριστοδούλου Εὐσταθίου

Ἀκαρνᾶνος), Πέστη, 1800. Κ. Σ ά θ α, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθῆναι, 1868. Μ. Γ ε δ ε ώ ν, Ἑτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κων]πόλεως μετὰ τὴν ἅλωσιν (Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Κων]πόλεως, τόμος Γ', σελ. 718 καὶ ἑξῆς, τόμος Θ', σελ. 197 καὶ ἑξῆς). L e g r a n d, Bibliographie Hellénique ou description des ouvrages publiées par des Grecs au XVII siècle, Paris, 1894 καὶ ἑξῆς. Ph. M e y e r, σχετικὴ διατριβὴ ἐν Studien und Kritiken, 1898. Ph. M e y e r, Die theologische Literatur der griechischen Kirche in 16 Jahrhundert, Λειψία 1899. Ph. M e y e r, Kartanos Ioannikius (Herzog-Hauck, Realencyklopädie, τόμος 10), Theophilos Kairis (αὐτόθι, τόμος 19). Ph. M e y e r, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, 1894. Δ ο σ ι θ έ ο υ Ἱ ε ρ ο σ ο λ ύ μ ω ν, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων. Βουκουρέστιον 1715. Δ ο σ ι θ έ ο υ Ἱ ε ρ ο σ ο λ ύ μ ω ν, Κατὰ καλβινικῆς φρενοβλαβείας, Ἰάσιον, 1690. Δ ο σ ι θ έ ο υ Ἱ ε ρ ο σ ο λ ύ μ ω ν, Κατὰ Καρυοφύλη, αὐτόθι, 1694. Σ ε ρ γ ί ο υ Μ α κ ρ α ί ο υ, Ὑπόμνημα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἐν Κ. Σάθα, Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ, τόμος Γ'. Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Ἱστορικὰ σημειώματα, πραγματευόμενα περὶ Ἰωαννικίου Καρτάνου, Γεωργίου Σουγδουρῆ, Μεθοδίου Ἀνθρακίτου καὶ Χριστοδούλου Ἀκαρνᾶνος (περιοδικὸν «Θεολογία», Ἀθῆναι, τόμος 4ος). Ἰ ω ά ν ν ο υ Κ α ρ μ ί ρ η, Χριστολογικὴ ἑτεροδιδασκαλία τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ ἡ εἰς Ἅδου κάθοδος τοῦ Κυρίου (Νέα Σιών, 1935). Ἰ ω ά ν ν ο υ Κ α ρ μ ί ρ η, Ἡ εἰς Ἅδου κάθοδος τοῦ Χριστοῦ, Ἀθῆναι, 1939. Em. H e r m a n n, Die häufige und tägliche Kommunion (ἐν Memorial L. Petit, 1948). Δ. Π α σ χ ά λ η, Θεόφιλος Καΐρης. Ἀθῆναι, 1928. Ι. Μ. Π α ν α γ ι ω τ ο π ο ύ λ ο υ, Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα, τόμος 6ος σελ. 151. Ὁ «πλήρης» ἄνθρωπος (Καΐρης) 1953. Π ο λ υ κ ά ρ π ο υ Σ υ ν ο δ ι ν ο ῦ, Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης (Νέα Σιών, τόμος 3ος). Δ. Μ π α λ ά ν ο υ, Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης, Θεσσαλονίκη, 1920. Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ Π α π α δ ο π ο ύ λ ο υ, Ἀπόστολος Μακράκης, Ἀθῆναι, 1939. Ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια περὶ Ἀποστόλου Μακράκη, ἐπιστασίᾳ Ν. Μπέη, Νέα Ὑόρκη 1943. Μ. Γ ε δ ε ώ ν, Ἔγγραφα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος. Κων]πολις 1908. Πρακτικὰ τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης συνόδου. Κων]πολις, 1872. R i c h a r d v o n M a c h, Das Machtbereich des bulgarischen Exarchats in der Turkei, Neuchatel, 1906. K u r t S c h e f f e r, Das bulgariche Exarchat und der mazedonische Kirchenstreit, Leipzig, 1909. E. R e i n h a r d t, Die Entstehung des bulgarischen Exarchats, 1912. Ἐ μ μ. Κ α ρ π α θ ί ο υ, Τὸ βουλγαρικὸν σχίσμα («Θεολογία», τόμος 3ος, 4ος, 13ος, 15ος, 16ος, 17ος. Ἀθῆναι, 1925 καὶ ἑξῆς). Θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ὴ Ἐ γ κ υ κ λ ο π α ι δ ε ί α, τόμος 2ος 1937, ὅπου εὑρίσκει τις ἐκτεταμένην βιβλιογραφίαν. Π. Κ α ρ ο λ ί δ ο υ, Τὸ βουλγαρικὸν σχίσμα («Πανελλήνιον Λεύκωμα», Ἀθῆναι τόμος ἕκτος, 1921). Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Π α π α μ ι χ α ή λ, Ἀποκαλύψεις περὶ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἀνατολῇ, 1910. Μ ι λ τ. Κ α ρ α β ο κ υ ρ ο ῦ, Τὰ δίκαια τῶν ἐν Ρουμανίᾳ μοναστηρίων τῶν ἁγίων τό-

πων, Κων]πολις, 1913, Γερασίμου Κονιδάρη, Ἡ καθολικὴ ὀρθοδοξία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἄρσις τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος, 1950.

§ 53. Αἱρέσεις καὶ θεολογικαὶ ἔριδες.

Ὁ *Ἰωαννίκιος Καρτᾶνος* ἐγεννήθη ἐν Κερκύρᾳ τέλη τῆς 15ης ἢ ἀρχὰς τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἔγινε κληρικός. Ἐν Ἑνετίᾳ, συγκρουσθεὶς πρὸς τὸν ἐκεῖ μένοντα παπόφιλον καὶ φίλον τῶν Ἑνετῶν μητροπολίτην Μονεμβασίας Ἀρσένιον Ἀποστόλην, ἐτέθη εἰς φυλακήν, ὅπου ἔγραψεν ἔργον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἄνθος». Διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη· δογματικόν, ἱστορικόν, ἠθικὸν καὶ τελετουργικόν. Ὁ Καρτᾶνος ἦτο πανθεϊστὴς καὶ ἀντιτριαδικός. Ἀντιγράφει τὸν Ἰταλὸν Φιορέτην. Δέχεται, ὅτι ὁ κόσμος δὲν ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐγεννήθη ἢ ἐξεπορεύθη ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἔμψυχος. Δὲν φαίνεται τέλειος πανθεϊστής, διότι διακρίνει θεὸν καὶ κόσμον. Ἀρνεῖται μὲν τὰ τρία πρόσωπα τῆς ἁγίας τριάδος, τὰ ὁποῖα καταντῶσι τρία ὀνόματα, ἀλλ' ἐν τῷ Χριστῷ δέχεται ἐνσαρκωθέντα τὸν Θεόν, ἐνῷ κατὰ τὸν τέλειον πανθεϊστὴν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἐνσαρκώσεως τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ὁ Θεὸς ταυτίζεται μὲ τὸν κόσμον. Ὁ Καρτᾶνος δέχεται τὰ ἐν τοῖς ἀποκρύφοις εὐαγγελίοις ἀναφερόμενα θαύματα τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι δηλαδή, ἐφέρετο ἐπὶ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου, προσέφερεν εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ ὕδωρ διὰ τοῦ ἱματίου, καθίσταντο ἔμψυχα τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐκ πηλοῦ πλασσόμενα πτηνά, ἕκαστος δὲ τῶν τριῶν μάγων εἶδε τὸν Ἰησοῦν ὑπὸ διάφορον μορφήν, ὡς νήπιον, ἄνδρα καὶ γέροντα. Ὁ Κατρᾶνος, ἀποφυλακισθείς, μετέβη εἰς Κων]πολιν καὶ ἐζήτησε νὰ γίνῃ ἀρχιερεὺς Ναυπάκτου, ὅπου εἶχεν ὑπηρετήσει ὡς πρωτοσύγγελος, ἀλλ' ἀποτυχών, ἦλθεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην καὶ διέδωσε τὰς ἰδέας αὐτοῦ. Λαϊκοὶ καὶ κληρικοὶ ἔγιναν ὀπαδοὶ αὐτοῦ («Καρτανῖται»). Τὸν καρτανισμὸν ἐπολέμησεν ὁ Παχώμιος Ρουσᾶνος.

Ὁ *μοναχὸς Ματθαῖος*, ἐκ Μελενίκου, περιήρχετο τὴν Μακεδονίαν (1541/1543), διδάσκων τοὺς μοναχοὺς καὶ τὸν λαόν, «ὅτι ὁ Χριστὸς μετὰ σώματος ζῶν κατῆλθεν ἐν τῷ Ἅδῃ, ἀνάξων τὸν Ἀδὰμ καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ». Τὴν διδασκαλίαν ταύτην πρὸ δεκαετίας εἶχε διατυπώσει ὁ Λούθηρος (1533, ἔν τινι κηρύγματι ἐν Torgau - Καρμίρη, Ἡ εἰς Ἅδου κάθοδος τοῦ Χριστοῦ, 1939, σελ. 67 καὶ ἑξῆς). Ὡς φαίνεται ἐκ τῆς παρατεθείσης φράσεως, ὁ Ματθαῖος ἠρνεῖτο τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θάνατον τοῦ Χριστοῦ, ἐνῷ Λουθηρανοὶ θεολόγοι δέχονται, ὅτι ἡ εἰς Ἅδην κάθοδος τοῦ Χριστοῦ ἔγεινεν ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκ τοῦ τάφου ἐξόδου τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν νέαν ανασύνδεσιν τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ σώματος. Πάντως, εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ πνευματικὴ συνάντησις τοῦ μοναχοῦ τῆς Ἀνατολῆς Ματθαίου καὶ

τοῦ μοναχοῦ τῆς Δύσεως Λουθήρου, οἱ ὁποῖοι ἐκ πείρας ἐγνώριζον νὰ δίδωσι σημασίαν εἰς τὸ σῶμα. Ἡ ὀρθόδοξος καὶ ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία δέχονται, ὅτι τὸ σῶμα ἔμεινεν ἐν τῷ τάφῳ, μόνον δὲ ὁ θεῖος Λόγος ἡνωμένος μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς κατῆλθεν εἰς τὸν Ἅδην. Ὁ Καλβῖνος ἀρνεῖται τὴν εἰς Ἅδην κάθοδον τοῦ Χριστοῦ (αὐτόθι, σελ. 70). Ὁ μοναχὸς Ματθαῖος, κηρύττων τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, εὗρε, πιθανῶς, ὀπαδούς. Ὁ Παχώμιος Ρουσᾶνος ἐπεχείρησε νὰ μεταπείσῃ τὸν Ματθαῖον, ἀλλ' ἀποτυχὼν κατήγγειλεν αὐτὸν εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κων]πόλεως δι' ἐπιστολῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξέθετε τὴν κακοδοξίαν καὶ ἀνῄρει αὐτήν. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην κατέστησε γνωστὴν καὶ εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Μακεδονίας. Ὁ Ματθαῖος μετενόησε καὶ οὕτω ταχέως ἐτέθη τέρμα εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο.

Ὁ *Θεόφιλος Κορυδαλλεὺς* ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις (1563), ἐσπούδασεν ἐν Παταυΐῳ τῆς Ἰταλίας ἰατρικὴν καὶ φιλοσοφίαν καί, ἤδη κληρικός, διετέλεσε καθηγητὴς καὶ διευθυντὴς τῆς ἐν Κων]πόλει πατριαρχικῆς σχολῆς. Ὑπῆρξεν εἷς τῶν διασημοτέρων λογίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Διὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἀριστοτελείου φιλοσοφίας. Ὡς μαθητὴς τοῦ Ἰταλοῦ φιλοσόφου Κρεμονίνου, ἦτο πανθεϊστής, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Κατὰ τὴν ἐνθρόνισιν τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως Παρθενίου τοῦ Α' (1639) ὁ Κορυδαλλεύς, ἐκφωνῶν τὸν πανηγυρικόν, ἐκήρυξεν εὐσεβῆ τὴν Ὁμολογίαν τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως καὶ μάλιστα τὴν ὑπ' αὐτῆς ἄρνησιν τῆς μετουσιώσεως. Τὴν ἑπομένην Κυριακὴν ἐπολέμησεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ὁ Μελέτιος Συρίγος, κατατάξας αὐτὸν μεταξὺ τῶν αἱρετικῶν φιλοσόφων. Ὁ Κορυδαλλεύς, προσποιηθεὶς μετάνοιαν, συνεχωρήθη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Ναυπάκτου (1640), ἀλλ' ἐκεῖ παρουσιάσθη πάλιν αἱρετικὸς καὶ καθῃρέθη. Τὸν ἐπίλοιπον αὐτοῦ βίον διῆλθεν ἐν Ἀθήναις διδάσκων († 1645).

Ὁ *Μεθόδιος Ἀνθρακίτης*, ἐξ Ἰωαννίνων, ἔγινεν ἐνωρὶς κληρικός, ἐσπούδασεν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐδίδαξε μαθηματικὰ καὶ νεωτέραν φιλοσοφίαν ἐν τῇ σχολῇ τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Καστορίας, γενόμενος παρ' ἡμῖν εἰσηγητὴς τῶν μαθημάτων τούτων. Ὑπὸ τοῦ συναδέλφου αὐτοῦ Ἱεροθέου κατηγγέλθη εἰς τὸν πατριάρχην Κων]πόλεως Ἱερεμίαν τὸν Γ' (1723). Ὁ Μεθόδιος, προσκληθεὶς ἐκεῖ, δὲν μετέβη, διὰ τοῦτο ἡ σύνοδος, τῆς ὁποίας μετέσχον ὁ Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Χρύσανθος, κατεδίκασε καὶ καθῄρεσεν αὐτὸν ἐρήμην καὶ ἀπηγόρευσεν εἰς αὐτὸν νὰ διδάσκῃ. Πρὸς τούτοις διετάχθη ἡ καῦσις τῶν τετραδίων αὐτοῦ. Ὁ Μεθόδιος κατεδικάσθη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τετραδίων τούτων ὡς πανθεϊστής. «Ἀναιρεῖν πειρᾶται τὸ πλῆθος τῶν ὄντων καὶ τὰ αἰσθητὰ καὶ φαινόμενα καὶ οὔτε ποιότητας, οὔτε δυνάμεις, ἀλλ' οὐδὲ ὅλω αἰσθητὰ εἶναι». Ἐταύτιζε τὸν κόσμον μετὰ τοῦ Θεοῦ («θεοπαντιστής»). Ἄγνωστον μέχρι τίνος σημείου ἐπροχώρει ὁ πανθεϊσμὸς αὐτοῦ καὶ ἂν

ἠρνεῖτο τὰ ἰδιαίτερα δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐν τῇ θεολογίᾳ ἦτο ὀπαδὸς τοῦ ἄκρου μυστικισμοῦ τοῦ Ἱσπανοῦ Μιχαὴλ Μολίνου (ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 628 καὶ ἑξ.) καὶ διὰ τοῦτο παραμέριζε τὰς ἱεροτελεστίας καὶ τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας. Μετ' ὀλίγον, ἐλθὼν εἰς Κων]πολιν, ὡμολόγησε τὴν πλάνην αὐτοῦ, ἐζήτησε συγγνώμην, ἐκηρύχθη ὀρθόδοξος καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν τοῦ διδάσκειν (1726). Ἔγραψε τὸ καλὸν ποιμαντορικὸν ἔργον «Βοσκὸς λογικῶν προβάτων».

Ὁ *Χριστόδουλος Εὐσταθίου, ὁ Ἀκαρνάν,* ἔγινε μοναχὸς τοῦ Ἁγίου Ὄρους, μαθητὴς τοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, ἔπειτα διδάσκαλος τῶν Ἑλληνικῶν ἐν Βιέννῃ καὶ Λειψίᾳ. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ ἐπεγράφετο «Περὶ φιλοσόφου, φιλοσοφίας, φυσικῶν, μεταφυσικῶν, πνευματικῶν καὶ θείων» (1786). Αἱ φιλοσοφικαὶ αὐτοῦ ἰδέαι ἐθεωρήθησαν ἀπᾴδουσαι εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, ὁ δὲ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Διονύσιος συνέταξε σατυρικὴν εἰς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴν «Ἀκολουθίαν», ὡς νὰ ἦτο ἅγιος, ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Δ. Γοβδελᾶ (1793). Ὁ Ἀκαρνὰν ἐδημοσίευσεν ἀπάντησιν ἡ ὁποία περισσότερον ἐθεωρήθη ἀπᾴδουσα εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως Νεόφυτος ὁ Ζ' καὶ ἡ σύνοδος, τῆς ὁποίας μετέσχεν ὁ Ἱεροσολύμων Ἄνθιμος, ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους κατεδίκασεν αὐτόν. Ὁ Ἀκαρνὰν ἐδέχετο τὸν πανθεϊσμὸν τοῦ γνωστοῦ φιλοσόφου Σπινόζα, ὅτι δηλαδὴ ὕλη καὶ πνεῦμα εἶνε δύο ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ, ὅλα δὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι μέρη αὐτοῦ. Ἦτο ἄρα τέλειος πανθεϊστής. Ἠρνεῖτο τὰ ἰδιαίτερα δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐνσάρκωσιν αὐτοῦ, τὴν θεοπνευστίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὴν ἀξίαν τῆς ἐκκλησίας, τῶν μυστηρίων, τοῦ κλήρου, τῶν μοναχῶν καὶ τὰ λοιπά. Ἐζήτει νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν θρησκείαν διὰ τῆς φιλοσοφίας. Ὁ Ἀκαρνὰν δὲν ἐπέζησε τὴν καταδίκην αὐτοῦ, ἀποθανὼν ὀλίγον προηγουμένως ἐν Λειψίᾳ.

Ἡ περὶ μνημοσύνων καὶ συχνῆς μεταλήψεως θεολογικὴ ἔρις. Ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἐγεννήθη ζήτημα, ἂν τὰ μνημόσυνα τῶν τεθνεώτων εἶναι δυνατὸν νὰ τελῶνται τὴν Κυριακὴν (1754). Ἀφορμὴν ἔδωσαν αἱ πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τῆς σκήτης τῆς Ἁγίας Ἄννης ὑπὸ τῶν μοναχῶν συναχθεῖσαι συνεισφοραί, τῶν ὁποίων πολλαὶ εἶχον δοθεῖ εἰς μνημόσυνον τεθνεώτων προσώπων. Τὸ μνημόσυνον ἐτελεῖτο τὴν πρωΐαν τοῦ Σαββάτου, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἡμέρα αὕτη ἦτο ἐργάσιμος, ἐσκέφθησαν νὰ μεταθέσωσιν αὐτὸ εἰς τὴν Κυριακήν. Ὅλοι δὲν εὑρέθησαν σύμφωνοι διὰ τὴν μετάθεσιν. Ἐναντίον αὐτῆς ἔφερον τὰ ἑπόμενα ἐπιχειρήματα. Πρῶτον, τὸ ὑφιστάμενον καθεστώς, καὶ δεύτερον, ὅτι ὁ Χριστός, σταυρωθεὶς καὶ ἀποθανών, εὑρίσκετο τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου ἐν τῷ Ἅδῃ, ἐνῷ τὴν Κυριακὴν ἔγινεν ἡ χαρμόσυνος ἀνάστασις. Οἱ ὑπέρμαχοι τῆς μεταθέσεως δὲν εὕρισκον τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἰσχυρά. Ἰσχυρίζοντο, ὅτι ἡ ὕπαρξις τῶν μνημοσύνων ἑδράζεται καὶ ἐπὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ κατὰ τὴν Κυριακὴν τέλεσις αὐτῶν δὲν ἀντιβαίνει εἰς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἡμέρας

ταύτης, ὡς χαρμοσύνου. Οὗτοι ὠνόμαζον τοὺς ἀντιθέτους Σαββατιανούς, Κολυβάδας καὶ Κολυβιστάς. Ἡ ἔρις ἐπεξετάθη καὶ εἰς ἄλλας σκήτας, πρὸς λύσιν δὲ τοῦ ζητήματος ἀπετάθησαν πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Θεοδόσιον τὸν Β΄. Ὁ πατριάρχης ἀπήντησεν, ὅτι «οἱ μὲν ἐν Σάββασι τελοῦντες τὰ μνημόσυνα τῶν κεκοιμημένων καλῶς ποιοῦσιν, οἱ δὲ ἂν ἐν Κυριακῇ οὐχ ὑπόκεινται κρίματι» (1772). Ἡ ἀπάντησις ἦτο εἰρηνευτική, ἐδέχετο ὅμως τὸ δυνατὸν τῆς ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῆς τελέσεως τῶν μνημοσύνων. Ὁ αὐτὸς πατριάρχης, ἢ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Σαμουὴλ ὁ Χαντζερῆς, διέταξεν, ἐν τῷ ζητήματι τῶν μνημοσύνων τὰ κελλία καὶ αἱ σκῆται νὰ ἀκολουθῶσι τὰ μοναστήρια (1773). Περὶ τοῦ ζητήματος συνῆλθον δύο σύνοδοι. Ἡ πρώτη, κατ' ἐντολήν, βεβαίως, τοῦ πατριαρχείου, συνῆλθεν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Κουτλουμουσίου (1774). Μετέσχον αὐτῆς δύο πρώην πατριάρχαι (ὁ Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος ὁ Ε΄ καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος), τέσσαρες πρώην μητροπολῖται, δύο ἐν ἐνεργείᾳ μητροπολῖται, δύο ἐπίσκοποι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ διακόσιοι περίπου μοναχοί. Ἡ σύνοδος ἀνεθεμάτισε τοὺς μὴ δεχομένους τὰς ἀποφάσεις τοῦ πατριαρχείου. Ἡ δευτέρα σύνοδος συνῆλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει (κυρίως δύο σύνοδοι, 9 Ἰουνίου καὶ 5 Ἰουλίου 1776· Meyer, Haupturkunden, σελ. 236. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια Κωνσταντ]πόλεως, τόμος 35, σελ 144), ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου τοῦ Β΄, τῆς ὁποίας μετέσχεν ὁ Ἱεροσολύμων Ἀβραάμιος καὶ 16 ἀρχιερεῖς. Ἡ σύνοδος ἀφώρισε τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Κολυβάδων, Ἀθανάσιον Πάριον, Ἰάκωβον τὸν Πελοποννήσιον, Ἀγάπιον τὸν Κύπριον, Νεόφυτον τὸν Καυσοκαλυβίτην, Χριστόφορον Προδρομίτην καὶ Νικόδημον Χαγκαρίτην ἢ Ἁγιορείτην, τὸν γνωστὸν τοῦ Πηδαλίου (ἴδε τὴν ἑρμηνείαν αὐτοῦ εἰς τὸν 51 κανόνα τῆς Λαοδικείας)*. Βραδύτερον ἔτυχον συγχωρήσεως. Τοὐλάχιστον ἔτυχεν αὐτῆς Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, κατόπιν αἰτήσεως αὐτοῦ (1781). Ἡ ἔρις διετηρήθη μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ιθ΄ ἑκατονταετηρίδος, εἰσδύσασα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ διαιρέσασα τὴν φαναριωτικὴν ἀριστοκρατίαν εἰς δύο ἀντιμαχομένας μερίδας. Ὁ Γερμανὸς θεολόγος N. Bonwetsch θεωρεῖ τὴν ἔριδα ταύτην ὡς ἓν ἀκόμη δεῖγμα τῆς ἀφυπνιζομένης πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τὴν ιη΄ ἑκατονταετηρίδα. Μετὰ τῆς ἔριδος ταύτης ἐν τῷ Ὄρει συνυπῆρχεν ἡ περὶ συχνῆς μεταλήψεως ἔρις. Ὑπὲρ τῆς συχνῆς μεταλήψεως ἦσαν πολλοὶ Κολυβάδες. Ὁ μνημονευθεὶς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Θεοδόσιος (1775), γράφων εἰς τοὺς Ἁγιορείτας περὶ τῶν μνημοσύνων, ἔκαμε μνείαν καὶ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἐδίδαξεν αὐτούς, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ μετελάμβανον τῆς θείας εὐχαριστίας κατὰ πᾶσαν Κυριακήν, οἱ δὲ

* Σημ. Ἐκδότου: βλ. Μοναχοῦ Θεοκλήτου: Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης.—Ἐκδοτικὸς Οἶκος «Ἀστὴρ» Ἀλ. & Ε. Παπαδημητρίου, Ἀθῆναι, 1959.

μετὰ ταῦτα ἀνὰ πᾶν τεσσαρακονθήμερον, μετὰ προηγουμένην μετάνοιαν, συνεβούλευσε δὲ αὐτούς, ὅτι ὁ κρίνων ἑαυτὸν ἄξιον ἂς ἀκολουθήσῃ τοὺς πρώτους, εἰ δὲ μή, ἂς ἀκολουθήσῃ τοὺς δευτέρους. Τὸ πατριαρχικὸν γράμμα συνετέλεσεν, ὥστε οἱ πολέμιοι τῆς συχνῆς μεταλήψεως νὰ ἀκολουθήσωσι τὸν δεύτερον τρόπον, μεταλαμβάνοντες ἀνὰ πᾶν τεσσαρακονθήμερον. Ἡ ἔρις αὕτη ἐπίσης ἐξηκολούθησε μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ὁ Ε' (1807 καὶ 1819), γράφων εἰς τοὺς Ἁγιορείτας, κατέκρινε τὸν καθορισμὸν οἱασδήποτε προθεσμίας διὰ τὴν μετάληψιν καὶ ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἀνάγκην προπαρασκευῆς καὶ ἐξομολογήσεως. Ὁ κρίνων ἑαυτὸν ἄξιον δύναται ἄνευ ὡρισμένης προθεσμίας νὰ μεταλαμβάνῃ τῆς θείας εὐχαριστίας.

Ὁ *Θεόφιλος Καΐρης* ἐγεννήθη ἐν Ἄνδρῳ (1784) καὶ ὡς κληρικὸς (ἤδη διάκονος) ἐσπούδασεν ἐν Πίζῃ καὶ Παρισίοις, γενόμενος κάτοχος μεγάλης φιλολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς μορφώσεως. Ἐπιστρέψας πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἐδίδαξε μαθηματικὰ καὶ φυσικὰ ἐν Σμύρνῃ καὶ Κυδωνίαις, ἀποκτήσας μέγα ὄνομα. Πρεσβύτερος ἐχειροτονήθη τῷ 1814. Μετὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ἵδρυσεν ἐν Ἄνδρῳ ὀρφανοτροφεῖον, ἀλλ' ἡ φήμη αὐτοῦ εἵλκυσε πανταχόθεν τόσους μαθητάς, ὥστε τὸ ὀρφανοτροφεῖον μετεβλήθη εἰς ἀληθῆ ἀνωτέραν σχολήν. Ἐν αὐτῇ ἐδίδαξε τὸν θεοσεβισμόν, ὡς δεικνύουσιν αἱ δύο αὐτοῦ συγγραφαὶ «Θεοσέβεια» καὶ «Σημειώσεις εἰς τὴν θεοσέβειαν». Ἐν αὐταῖς ἀναπτύσσονται αἱ ἰδέαι τῆς φυσικῆς θρησκείας (Δεϊσμοῦ), ἀθετουμένων τῶν ἰδιαιτέρων δογμάτων τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 635 κ. ἑξ.). Ἐν Παρισίοις, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Δεϊσμὸς εἶχε λάβει ἐκκλησιαστικὴν διοργάνωσιν μετὰ εἰδικῆς λειτουργίας, ᾀσμάτων καὶ κηρύγματος, κατέλαβε δὲ δέκα ναοὺς τῆς γαλλικῆς πρωτευούσης («Θεοφιλανθρωπισμός», 1797-1801). Πρὸς τούτοις ὁ Γάλλος φιλόσοφος Αὔγουστος Comte (1798-1853) ἐδημιούργησε θρησκείαν καὶ λατρείαν σύμφωνον πρὸς τὴν θετικὴν αὐτοῦ φιλοσοφίαν. Οὕτω καὶ ὁ Καΐρης ἐν τῇ σχολῇ αὐτοῦ τὴν καθιερωμένην θείαν λατρείαν ἀντικατέστησε δι' ἄλλης συμφώνου πρὸς τὰς ἰδέας αὐτοῦ. Εἰσήγαγε νέας τελετάς, νέον σύμβολον πίστεως, νέας προσευχάς, γεγραμμένας δωριστί, τῶν ὁποίων τὸ ὑλικὸν ἔλαβεν ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, πρὸ πάντων ἐκ τῶν Ψαλμῶν. Τοὺς ἱερεῖς ὠνόμασε «θεαγούς», τὴν ἑβδομάδα ἀντικατέστησε διὰ τῆς δεκάδος καὶ τὴν ἀπὸ Χριστοῦ χρονολογίαν, διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ 1801, τοῦ ἔτους, δηλονότι, κατὰ τὸ ὁποῖον μετέβη εἰς τὴν Δύσιν. Ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰδεῶν τοῦ Καΐρου ἐπὶ τῶν μαθητῶν καί, δι' αὐτῶν, ἐπὶ τοῦ λαοῦ κατέστη καταφανής. Παρημελοῦντο αἱ νηστεῖαι καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ καθήκοντα. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐκάλεσε τὸν Καΐρην εἰς ἀπολογίαν. Ἀπελογήθη, ὅτι ἐδίδαξε φιλοσοφίαν καὶ ὄχι δογματικήν, ἠρνήθη ὅμως νὰ δώσῃ ὁμολογίαν πίστεως, ἐπικαλούμενος τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως. Πᾶσα ἀπόπειρα,

ἵνα μεταπεισθῇ, ἀπέβη ματαία, διὰ τοῦτο καθῃρέθη, ἀφωρίσθη καὶ ἀνεθεματίσθη (1839). Τῇ ἐπεμβάσει τῶν φίλων αὐτοῦ, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀποφάσεως ἀνεστάλη, αὐτὸς δὲ περιωρίσθη εἰς τὴν ἐν Σκιάθῳ μονήν, ἵνα δοθῇ εἰς αὐτὸν καιρὸς πρὸς μεταμέλειαν. Τὸ ὀρφανοτροφεῖον ἐκλείσθη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Ὅτε ἐδείχθη τὸ ἀμετανόητον τοῦ Καΐρου, ἐξωρίσθη ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν, εἰσαχθέντος τοῦ συντάγματος καὶ κηρυχθείσης ἀμνηστείας (1844), ὁ Καΐρης ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ μετὰ περισσοτέρας ἐλευθερίας ἐδίδαξεν ἐν Ἄνδρῳ τὸν θεοσεβισμόν. Ἐφυλακίσθη, ἀλλὰ πρὶν παρέλθῃ μὴν ἀπέθανεν (2 Ἰαν. 1853). Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἐδημοσιεύθησαν ὀλίγα· ἡ «Γνωστική», περιέχουσα σύντομον ἔκθεσιν τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, «Στοιχεῖα Φιλοσοφίας», «Θεοσεβῶν προσευχαὶ καὶ ἱερὰ ᾄσματα» καὶ ἄλλα.

Ὁ *Ἀπόστολος Μακράκης* ἐγεννήθη ἐν Σίφνῳ ἐκ πατρὸς Κρητὸς (1831). Μετεβαίνων, παῖς, εἰς Κωνσταντινούπολιν εἶδε κατὰ τὸν πλοῦν ἐν ὁράματι τὴν Θεοτόκον, ὅπερ δεικνύει τὴν ἰδιοσυγκρασίαν αὐτοῦ καὶ ὅπερ ἀναμφιβόλως ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως αὐτοῦ. Ἐσπούδασεν ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἤσκησε τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα. Ἐπεδόθη εἰς τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν ἀναγέννησιν τῶν μαθητῶν καὶ εἰσήγαγε πάρ' αὐτοῖς μηνιαίαν μετάληψιν τῆς θείας εὐχαριστίας. Τοῦτο ἔφερε ρῆξιν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ὁ δὲ Μακράκης ἐκ τούτου ἐπείσθη, ὅτι προηγουμένως ἔπρεπε νὰ διορθώσῃ τοὺς ἠλικιωμένους. Ὡς ἔδαφος κατάλληλον ἐξέλεξε τὰς Ἀθήνας (1866). Ἐκεῖ ἔκαμε κήρυγμα ὑπαίθριον καὶ κήρυγμα ἐν τοῖς ναοῖς, ἐξέδωκεν ἐφημερίδα ὑπὸ διάφορα ὀνόματα (Δικαιοσύνη 1866, Λόγος 1868, Εἰρήνη 1874), ἵδρυσε συλλόγους (Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς 1876, Μέγας Κωνσταντῖνος 1879, Ἰωάννης ὁ Θεολόγος 1884, Πλάτων 1901) καὶ ἰδίαν σχολήν. Εἶχε πολυμάθειαν καὶ εὐγλωττίαν καὶ ἔδειξε ζῆλον ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ θάρρος ἐν τῇ καταπολεμήσει τῶν κακῶς ἐχόντων. Ἕνεκα τούτων ἀπέκτησε πολλοὺς ὀπαδούς, κληρικοὺς καὶ λαϊκούς, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἐχθρούς. Ἐδέχετο τὸ τρισύνθετον τοῦ ἀνθρώπου, ἀπαρτιζομένου ἐκ σώματος, ψυχῆς καὶ πνεύματος. Ἡ ἀντίληψις αὐτοῦ περὶ τοῦ πνεύματος ἐκυμαίνετο μεταξὺ τῆς καθαρῶς τριχοτομιστικῆς (ἀνθρωπίνου πνεύματος) καὶ τῆς χριστιανικῆς (τοῦ θείου πνεύματος). Διὰ τοῦτο ἐφρόνει, ἀφενός, ὅτι τὸ πνεῦμα λαμβάνουσι μόνον οἱ χριστιανοὶ κατὰ τὸ βάπτισμα, ἀφετέρου, ὅτι αὐτὸ μόνον εἶναι ἀθάνατον (ὡς ἀνθρώπινον πνεῦμα). Ὁ Μακράκης ἵδρυσεν ἰδιαιτέραν Ἐκκλησίαν, οὐσιωδῶς μὴ ἀπομακρυνομένην τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, χρησιμοποιῶν τοὺς κληρικοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ, εἰσήγαγε δημοσίαν ἐξομολόγησιν καὶ κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν μετάληψιν τῆς θείας εὐχαριστίας, ἄνευ νηστείας. Ἡ σύνοδος τῆς Ἑλλάδος ἐξέδωσεν ἐγκύκλιον (1878), ἀποτρέπουσαν τοὺς

χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν πλανῶν τοῦ Μακράκη, ἡ δὲ κυβέρνησις ἔκλεισε τὴν σχολὴν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Ὁ Μακράκης δὶς δικασθεὶς ἐπὶ αἱρέσει ὑπὸ τοῦ πλημμελειοδικείου Ἀθηνῶν, δὶς κατεδικάσθη εἰς διετῆ φυλάκισιν (1879 καὶ 1881), ἀλλ' ἡ δευτέρα ἀπόφασις δὲν ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ δὲν ἐξετελέσθη. Βαθμηδὸν ἀπεσκίρτησαν αὐτοῦ οἱ περισσότεροι τῶν κληρικῶν καὶ οἱ καλλίτεροι τῶν λαϊκῶν ὀπαδῶν, ἀλλ' ὁ Μακράκης ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον αὐτοῦ μέχρι τέλους τοῦ βίου (1905). Ἔγραψεν Ἑρμηνείαν τῆς Ἀποκαλύψεως, Ἑρμηνείαν τῶν Ψαλμῶν, κηρύγματα καὶ ἄλλα.

§ 54. Τὸ Βουλγαρικὸν σχίσμα καὶ ἡ Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία.

Ἡ μετὰ τὴν ἅλωσιν ὑπαγωγὴ τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἦτο ἀντικανονικὴ καὶ παράνομος, ὡς ἰσχυρίσθησάν τινες. Τὸ θεοκρατικὸν μουσουλμανικὸν πολίτευμα ἐγέννα ἴδια θεοκρατικὰ πολιτεύματα διὰ τοὺς μὴ μουσουλμάνους (ἴδε § 50). Ἐν τῇ διακανονίσει τοῦ ζητήματος τούτου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν ἐθνότητες, ἀλλὰ θρησκευτικαὶ ὁμάδες, ὅλοι δὲ οἱ ὀρθόδοξοι ὑπήχθησαν ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς ἐξάρτησιν ἐξ αὐτοῦ ἦλθον καὶ τὰ ἄλλα πατριαρχεῖα. Οὕτω, τῷ 1663 οἱ τέσσαρες πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς, ἀναγνωρίζοντες τὸ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως καθεστώς, ἀπεφάνθησαν, ὅτι «αἱ ὑποθέσεις πᾶσαι τῶν Ἐκκλησιῶν εἰς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον ἀναφέρονται καὶ παρ' αὐτοῦ τὰς ἀποφάσεις λαμβάνουσιν, ὡς τὰ ἴσα πρωτεῖα κατὰ τοὺς κανόνας ἔχοντος τῆς παλαιᾶς Ρώμης» (Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, τόμος Α', Κωνσταντινούπολις, 1888, σελ. 361. Κ. Δεληκάνη, Πατριαρχικὰ Ἔγγραφα, τόμος Β', Κωνσταντινούπολις, 1904, προλεγομένων σελὶς ι', Γεν. Ἀραμπατζόγλου, Τὰ ἰδιαίτερα δικαιώματα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, Κωνσταντινούπολις, 1931, σελ. 13 καὶ ἑξῆς). Εἰς τὴν αὐτὴν καὶ μεγαλητέραν ἐξάρτησιν, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἦλθον αἱ ἄλλαι ἀνεξάρτητοι ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς, μάλιστα δὲ αἱ ἐκ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως προελθοῦσαι ἀνεξάρτητοι ἀρχιεπισκοπαὶ Ἀχρίδος, ὅπου μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν ὑπῆρχον καὶ Βούλγαροι, καὶ Τυρνόβου, ὅπου ἐπλεόναζον οἱ Βούλγαροι.

Εἰς τὴν τοιαύτην διαρρύθμισιν τῆς θέσεως τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τῆς τουρκικῆς θεοκρατίας ἀνταπεκρίνετο ἡ καθιερωθεῖσα πρᾶξις τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία διῄρει καὶ ἥνωνε, προέτασσε καὶ ὑπέτασσε διὰ λόγους πολιτικούς. Ἡ πρᾶξις αὐτὴ παρουσιάσθη ἀπὸ τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος (ἐκ τῆς διαιρέσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς ἐπαρχίας προῆλθεν ἡ μητροπολιτικὴ διοργάνωσις), ἐξεδηλώθη δὲ σαφέστε-

ρον, ὅτε ἡ Β' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (381) περιώρισε τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἐξαρχίας (τὰ προοίμια τῶν πατριαρχείων) ἐντὸς τῶν πολιτικῶν διοικήσεων (ἑκάστη τῶν ὁποίων περιελάμβανε πολλὰς ἐπαρχίας-κανὼν 2ος) καὶ ἔθεσε τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως ὑπεράνω τοῦ Ἀλεξανδρείας, ἀμέσως μετὰ τὸν Ρώμης, ἁπλῶς καὶ μόνον, διότι ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχε καταστεῖ ἡ νέα πρωτεύουσα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους («διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ρώμην» - κανὼν 3ος). Σχετικὸς εἶναι καὶ ὁ 38ος κανὼν τῆς συνόδου τοῦ Τρούλλου (691) πρβλ. καὶ 17ον κανόνα τῆς συνόδου Χαλκηδόνος (451), ἐν τέλει. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος ἐν τῇ πρὸς τὸν Ρώμης Νικόλαον τὸν Α' ἐπιστολῇ αὐτοῦ (861) διετύπωσε τὴν διοικητικὴν ταύτην συνήθειαν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὡς ἑξῆς· «τὰ ἐκκλησιαστικὰ ταῖς πολιτικαῖς ἐπικρατείαις καὶ διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι εἴωθεν» (Φωτίου Ἐπιστολαί, ἔκδοσις Βαλέττα, Λονδῖνον, σελ. 162). Διὰ τῆς καθιερωθείσης ταύτης πράξεως τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀπεκρούσθησαν ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (869) αἱ ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας ἀξιώσεις τῶν παπῶν τῆς Ρώμης (Hefele, Conciliengeschichte, τόμος 4, σελ. 431), οὕτω δὲ οἱ Βούλγαροι παρέμειναν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν. Συμφώνως πρὸς ταῦτα, ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Τυρνόβου, καταλυθέντος τοῦ λεγομένου δευτέρου βουλγαρικοῦ κράτους ὑπὸ τῶν Τούρκων, κατηργήθη (ἐπὶ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου 1454 - 56). Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος ἐσχετίζετο μὲ τὸ πρῶτον Βουλγαρικὸν κράτος (924), τὸ ὁποῖον εἶχε καταλύσει ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος (1014). Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ ὅμως τοῦ κράτους ἐκείνου, θελήσει τοῦ μνημονευθέντος αὐτοκράτορος, διετηρήθη, βαθμηδὸν περιορισθεῖσα εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπαρχίας καὶ ἀποβαλοῦσα τὸν βουλγαρικὸν χαρακτῆρα [1].

1. Τὸ Ἰνστιτοῦτον τῶν Μακεδονικῶν σπουδῶν τῆς Σόφιας, διὰ Βραχείας Ἐκθέσεως (Ἰουλίου 1941), ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ Νότιος Μακεδονία (εἰς τὴν ὁποίαν περιωρίσθη ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος) ἦτο βουλγαρικὴ καὶ ὠνομάζετο Βουλγαρία. Δὲν εἶναι ἀληθές. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος ἔφερε πράγματι τὸν τίτλον «ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας», διότι ἡ ἀρχιεπισκοπὴ αὕτη ἀρχικῶς περιελάμβανεν ὁλόκληρον τὸ βουλγαρικὸν κράτος τοῦ Συμεών. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ὁ τίτλος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος ἀνταπεκρίνετο, βεβαίως, πρὸς τὰ πράγματα. Ἀλλ' ὅπως συμβαίνει δι' ὅλους τοὺς ὁμοίους ἐκκλησιαστικοὺς τίτλους, οἱ ἀρχιεπίσκοποι Ἀχρίδος διετήρησαν τὸν μνημονευθέντα τίτλον καὶ ὅτε τὸ βουλγαρικὸν κράτος κατελύθη ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ ὅτε ἡ ἀρχιεπισκοπὴ περιωρίσθη εἰς μακεδονικὰς ἐπαρχίας. Ἔκτοτε ἦτο ἁπλοῦς τίτλος, μὴ ἀνταποκρινόμενος πλέον εἰς τὰ πράγματα, ἐξ αὐτοῦ δὲ οὐδὲν συμπέρασμα εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ περὶ τῆς ὀνομασίας καὶ τοῦ ἐθνολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς Μακεδονίας. Λεπτομέρειαί τινες θὰ ἀποδείξωσι τρανῶς τοὺς ἰσχυρισμοὺς ἡμῶν.

Τὸ πρῶτον βουλγαρικὸν κράτος, τὸ κράτος τοῦ Συμεὼν (893 - 927), δὲν ἦτο καθαρῶς βουλγαρικόν, ἀλλὰ περιελάμβανε πολλὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας. Διὰ τοῦτο ὁ Συμεὼν ὠνόμασεν ἑαυτὸν «βασιλέα (αὐτοκράτορα) Βουλγάρων καὶ Ρωμαίων (Ἑλλήνων)» (G. Ostrogorsky, Geschichte bes Byzantinischen Staates, München, 1940, σελ. 188). Ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθεῖσα

Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος δὲν κατηργήθη ἀμέσως μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν. Τὸ Ἰνστιτοῦτον τῶν Μακεδονικῶν σπουδῶν τῆς

ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος, ἐξετείνετο εἰς ὅλον τὸ κράτος τοῦτο, ἐπομένως αὕτη δὲν ἦτο καθαρῶς βουλγαρική. Ὅτε ἱδρύθη τὸ δεύτερον βουλγαρικὸν κράτος, τὸ κράτος τοῦ Ἀσὲν (1186 ἢ 1189), ἱδρύθη ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Τυρνόβου, ἐκτεινομένη εἰς ὅλον τὸ δεύτερον τοῦτο κράτος. Τὸ νέον βουλγαρικὸν κράτος περιελάμβανε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὰς καθαρῶς βουλγαρικὰς ἐπαρχίας, ἐπομένως ἡ ἵδρυσις τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Τυρνόβου ἀφήρεσεν ἐκ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος τὸν περισσότερον καὶ γνησιώτερον βουλγαρικὸν πληθυσμόν. Βραδύτερον, ἡ ἵδρυσις τῆς σερβικῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πεκίου (1219) ἀφήρεσεν ἐκ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος καὶ ἄλλας σλαυϊκὰς ἐπαρχίας (τὰς Σερβικάς). Οὕτως ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος περιωρίσθη ἐντὸς τῶν νοτίων ἐπαρχιῶν, ἤτοι ἐντὸς τῶν μακεδονικῶν ἐπαρχιῶν Καστορίας, Μογλενῶν, Πελαγονίας, Στρουμνίτσης, Γλαβινίτσης, Γιαννιτσῶν, Γρεβενῶν, Καννίνων καὶ Δερβῶν (H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, Leipzig, 1902, σελ. 11). Ἐντὸς τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ὑπῆρχον ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ καὶ ἕνεκα τούτων ἀκριβῶς πρὸ τριῶν ἑκατονταετηρίδων (ἤτοι τὴν ι' ἑκατονταετηρίδα) ἐδικαιολογεῖτο ὁ μνημονευθεὶς τίτλος τοῦ Συμεών, ὡς αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἀρχιεπισκοπή, ἄρα, τῆς Ἀχρίδος, ἡ ὁποία εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἶχε μικτὸν ἐθνολογικὸν χαρακτῆρα, διὰ τῆς μνημονευθείσης ἀφαιρέσεως τῶν καθαρῶς βουλγαρικῶν καὶ τῶν σερβικῶν ἐπαρχιῶν, ἀπέβαλε κατὰ τὸ πλεῖστον τὸν σλαυϊκὸν και βουλγαρικὸν χαρακτῆρα.

Οἱ ἀρχιεπίσκοποι Ἀχρίδος καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς μητροπολῖται καὶ ἐπίσκοποι συνήθως ἦσαν Ἕλληνες (H. Gelzer, αὐτ., σελ. 6 καὶ ἑξ., 7 καὶ ἑξ., 9 καὶ ἑξῆς). Ὁ φίλος τῶν Βουλγάρων ἱστορικὸς K. Jirecek ὁμολογεῖ, ὅτι «ἡ Ἀχρὶς ἀπὸ τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος ἦτο τὸ προπύργιον τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς σλαυϊκὰς χώρας τῆς Μακεδονίας» (Geschichte der Bulgaren, Prag, 1876, σελ. 211). Ὅτε κατελύθη τὸ βυζαντινὸν κράτος τὴν ιγ' ἑκατονταετηρίδα ὑπὸ τῆς τετάρτης σταυροφορίας, «ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος ἔμενεν, ὡς φαίνεται, εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων ἀρχιεπισκόπων» (H. Gelzer, αὐτ., σελ. 16· πρβλ. σελ. 11 καὶ ἑξῆς). Ὅτε ὁ Σέρβος ἡγεμὼν Στέφανος Δουσὰν κατέλαβε τὴν Ἀχρίδα, Καστορίαν, Βοδενά, Στρούμνιτσαν καὶ Σέρρας, ἐστέφθη ἐν Σκοπίοις (16 Ἀπρ. 1346) «αὐτοκράτωρ Σέρβων καὶ Ἑλλήνων» χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ ὁλοτελῶς Βουλγάρους (Ostrogorsky, αὐτ., σελ. 376 καὶ ἑξῆς). «Ὑπὸ τὴν σερβικὴν κυριαρχίαν παρέμεινεν ἐπίσης ὁ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ τῆς Ἀχρίδος. Ἐνῷ τὸ Πέκιον ἐξεπροσώπει τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν τῶν Σέρβων καὶ τὸ Τύρνοβον τὴν τῶν Βουλγάρων, ἐν Ἀχρίδι, ἡ ὁποία ἐκκλησιαστικῶς ἦτο ἀνεξάρτητος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ Ἕλληνες ἀπέκτησαν ἰσχυρὸν προπύργιον» (Gelzer, αὐτ., σελ. 19). Ὅτε ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας Ἰωάννης Οὐγκλέσης κατέστη ἡγεμὼν τῶν Μακεδονικῶν ἐπαρχιῶν μὲ πρωτεύουσαν τὰς Σέρρας, διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διευθέτησιν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων συνεννοήθη μετὰ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (1368). «Ἀποδίδωμι... τῷ παναγιωτάτῳ μου δεσπότῃ τῷ οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ πάσας τὰς ἁρπαγείσας ἐκκλησίας καὶ μητροπόλεις καὶ πάντα τὰ πατριαρχικὰ δίκαια ὅλῃ χειρὶ καὶ γνώμῃ», λέγει ὁ ἴδιος ἐν τῷ σῳζομένῳ σχετικῷ ἐγγράφῳ (Miklosich καὶ Müller, Acta Patriarchatus Constantinopolitani, Βιέννη, τόμος I, 1860, σελ. 563). Ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ζητήμασι σύμβουλος τοῦ Σέρβου τούτου ἡγεμόνος ἦτο ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος Γρηγόριος (K. Jirecek, Geschichte der Serben, Gotta, τόμ. I, 1911, σελ. 431). Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φιλόθεος ὁ Α', διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως (1371), ἀνέθεσεν εἰς τὸν μητροπολίτην Δράμας τὴν ἐξαρχίαν καὶ διοίκησιν τῶν ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τοῦ Οὐγκλέσῃ πατριαρχικῶν δικαίων (Miklosich καὶ Müller, αὐτ., 559). Ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἐπίσης οἱ ἀρχιεπίσκοποι Ἀχρίδος καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς μητροπολῖται καὶ ἐπίσκοποι συνήθως ἦσαν Ἕλληνες ἐγχώριοι ἢ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως στελλόμενοι (Gelzer, αὐτ., σελ. 21 κ.ἑξ.· Jirecek, Geschichte der Bulgaren, σελ. 467 καὶ ἑξῆς). Ἐξ ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσεν ὁ H. Gelzer, (αὐτόθι, σελ. 45 - 125) καὶ ὁ Κ. Δεληκάνης (Πατριαρχικὰ ἔγγραφα, τόμος Γ', Κωνσταντινούπολις, 1905), ἐξάγεται, ὅτι ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος ἐπὶ τουρκοκρατίας ἦτο ἑλληνικὸν κέντρον. Ὅλα τὰ ἔγγραφα ταῦτα εἶναι ἑλληνιστὶ γραμμένα.

Σόφιας, διὰ τοῦ ἐν τῇ πρώτῃ ὑποσημειώσει μνημονευθέντος ἐγγράφου (Ἰουλίου 1941), ἰσχυρίσθη, ὅτι «ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν ἔθεσε χεῖρα ἐπὶ τῆς αὐτονομίας τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος· εἶχε μάλιστα ἐπιτρέψει τὴν αὐτονομίαν ταύτην, ἵνα ὁ βουλγαρικὸς λαὸς παραμείνῃ ἡνωμένος ἐκκλησιαστικῶς». Ἀλλ' ὡς εἴδομεν, ὁ περισσότερος καὶ γνησιώτερος βουλγαρικὸς πληθυσμὸς εὑρίσκετο ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Τυρνόβου, ἡ ὁποία κατηργήθη καὶ ὑπετάγη εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἑπομένως, διὰ τῆς διατηρήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος δὲν παρέμεινεν ἐκκλησιαστικῶς ἡνωμένος ὁ βουλγαρικὸς λαός, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐχωρίσθη, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Ἀχρίδος ὑπῆρχον καὶ Βούλγαροι. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος δὲν κατηργήθη, πρῶτον, διότι ἤδη ἀπὸ τοῦ 1014 (Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου) εἶχε χωρισθεῖ τοῦ ἀντιστοίχου κράτους (καταργηθέντος)· δεύτερον, διότι ἦτο ἑλληνική, οἱ δὲ Ἕλληνες δὲν ὑποτάσσονται εὐκόλως. Ἦλθεν ὅμως καὶ ἡ ἀρχιεπισκοπὴ αὐτὴ εἰς ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἀφοῦ καὶ αὐτὰ τὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς ἦλθον εἰς ἐξάρτησιν ἐξ αὐτοῦ. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος κατηργήθη βραδύτερον καὶ ἡνώθη ὁλοτελῶς μετὰ τοῦ πατριαρχείου, ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ τοῦ Χαντζερῆ (1767)[2]. Κατὰ ταῦτα, θεμελιώδεις λόγοι τῆς τουρκικῆς θεοκρατίας καὶ τῆς καθιερωμένης ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως ἐπέβαλλον εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, πρῶτον μὲν τὴν κατάργησιν τῶν ἀνεξαρτήτων ἀρχιεπισκοπῶν Τυρνόβου καὶ Ἀχρίδος, δεύτερον δὲ ἀντίδρασιν κατὰ πάσης ἀποπείρας ἐπανιδρύσεως αὐτῶν, ἐφόσον ἐξηκολούθει τὸ πολιτικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν καθεστὼς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐν τούτοις, παρὰ τοὺς λόγους τούτους, τὸ πατριαρχεῖον, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, διαρκοῦντος ἀκόμη τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος, ἐδέχθη, βραδύτερον, νὰ κάμῃ διὰ τοὺς Βουλγάρους ἐκκλησιαστικὰς διακρίσεις καὶ νὰ παράσχῃ εἰς αὐτοὺς ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν (Πατριαρχικὸν σχέδιον τῶν 15 ἄρθρων, 25 Φεβρουαρίου 1861· Σχέδιον τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ϛ', Ἰουνίου 1867).

Τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἐπεδίωξε τὴν ἐξελλήνισιν τῶν

2. Οἱ μητροπολῖται καὶ ἐπίσκοποι τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος ὑπετάγησαν εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Μεταξὺ αὐτῶν τὴν πρώτην θέσιν κατεῖχεν ὁ Καστορίας, ὁ ὁποῖος προηγουμένως μὲν ἔφερε τὸν τίτλον «Ἔξαρχος πάσης Δαρδανίας», μετὰ τὴν κατάργησιν δὲ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, τὸν τίτλον «Ἔξαρχος πάσης παλαιᾶς Βουλγαρίας» (H. Gelzer, αὐτ., σελ. 30 καὶ 166· Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμος 5ος, σελ. 520). Ἐκληρονόμησε τὸν τίτλον τοῦ ἐκλιπόντος ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος, μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἐπιθέτου «παλαιᾶς», τὸ ὁποῖον δεικνύει, ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν ἁπλοῦν παλαιὸν τίτλον, ὅπως καὶ ὁ προηγούμενος («Ἔξαρχος πάσης Δαρδανίας»), μὴ ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰ πράγματα. Τοῦτο συνέβαινεν ὄχι μόνον ἀπὸ τῆς καταργήσεως τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος (1766), ἀλλ' ὡς ἐν τῇ προηγουμένῃ ὑποσημειώσει εἴδομεν, ἀπὸ τοῦ περιορισμοῦ αὐτῆς εἰς μακεδονικὰς ἐπαρχίας (ἀπὸ τῆς ιγ' ἑκατονταετηρίδος).

Βουλγάρων; Βούλγαροι καὶ ξένοι συγγραφεῖς δέχονται, ὅτι τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως συστηματικῶς ἐπεδίωξε τὴν ἐξελλήνισιν τῶν εἰς αὐτὸ ὑπαχθέντων Σλαύων, ἰδίως τῶν Βουλγάρων. Οὗτοι ἀναμφιβόλως κατῴκουν νοτιώτερον τῶν ἄλλων Σλαύων, ἑπομένως πλησιέστερον πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἦσαν περισσότερον ἀναμεμιγμένοι μετ' αὐτῶν. Τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα, κατὰ τοὺς μνημονευθέντας συγγραφεῖς, ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς ἐξελληνισμὸν τῶν Βουλγάρων ἦσαν τὰ ἑπόμενα. Ἕλληνες ἐπίσκοποι διωρίζοντο εἰς βουλγαρικὰς ἐπαρχίας, αἱ σπουδαιότεραι θέσεις ἐδίδοντο εἰς Ἕλληνας ἢ ἐξελληνισμένους Βουλγάρους, αἱ ἐπισκοπικαὶ ἕδραι ἦσαν κέντρα διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ μορφώσεως, ἡ ἑλληνικὴ κατέστη γλῶσσα τῆς θείας λατρείας εἰς ὅλας τὰς μεγαλυτέρας πόλεις, ἱδρύθησαν ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ ἑλληνικαὶ βιβλιοθῆκαι, τὰ βουλγαρικὰ σχολεῖα παρημελήθησαν καὶ ἐκλείσθησαν, κατεστρέφοντο τὰ συγγράμματα τῆς σλαυϊκῆς φιλολογίας, χειρόγραφα, κώδικες, ἔντυπα, βιβλία, εὑρισκόμενα εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια. Ἀποτέλεσμα τῆς δράσεως ταύτης ἦτο ὅτι οἱ Βούλγαροι τῶν πόλεων ἐξελληνίσθησαν. Γλῶσσα τῆς συναναστροφῆς ἦτο ἡ ἑλληνικὴ καὶ αὐτὴ δὲ ἡ βουλγαρικὴ ἐγράφετο δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων. Μόνον οἱ χωρικοὶ ἔμειναν μακρὰν τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως, ὁ δὲ κατώτερος κλῆρος τῶν χωρίων ἐχρησιμοποίει εἰς τὰς ἐκκλησίας τὴν σλαυϊκὴν (C. Jirecek, Geschichte der Bulgaren, 1876, σελ. 507 καὶ ἑξῆς. E. Reinhardt, Die Entstehung des bulgarischen Exarchats, 1912, σελ. 4 καὶ ἑξ., 8 καὶ ἑξ.).

Κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην, τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως μετεχειρίσθη τὰ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ εὑρισκόμενα μέσα πρὸς ἐξελλήνισιν τῶν Βουλγάρων. Ἀλλ' ἀκριβῶς τὴν ἀντίληψιν ταύτην δὲν δέχονται πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Διονύσιος Θερειανὸς ψέγει τὸν κοσμοπολιτικὸν μέχρι τῶν χρόνων αὐτοῦ χαρακτῆρα τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς ἐκχριστιανίσεως τῶν Βουλγάρων (θ' ἑκατονταετηρίδος) καὶ ἑξῆς, ὄχι μόνον δὲν ἐφρόντισε περὶ τῆς ἐξελληνίσεως αὐτῶν, ἀλλά, τοὐναντίον, διὰ τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς γλωσσικῆς, πνευματικῆς καὶ ἐθνικῆς τῶν σλαυϊκῶν ἐν γένει φύλων ἀναπτύξεως (Βίος Ἀδαμαντίου Κοραῆ, τόμος Α', Τεργέστη, 1889, σελ. 31 - 34). Ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος συμπληροῖ τοὺς ψόγους τούτους. Οὐδέν, λέγει, δυσυπέρβλητον κώλυμα εἶχε νὰ ἀπαντήσῃ τὸ πατριαρχεῖον εἰς τὸν διὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐξελληνισμὸν τῶν βορειοτέρων ἐκείνων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἐπαρχιῶν. Τὸ πρᾶγμα ἦτο οὐ μόνον ἀπαραίτητον, ἀλλὰ καὶ εὔκολον, ἡ δὲ εὐκολία αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ τετρακόσια περίπου ἔτη. Δὲν λέγομεν, ὅτι τὸ πατριαρχεῖον οὐδαμῶς ἐνόησε τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ ταύτην, ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἐπέμεινεν ἀποχρώντως καὶ ἐπιτηδείως εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς... Τοῦτο εἶναι ὁ μέγιστος ἔλεγ-

χος, ὃν δικαιούμεθα νὰ ἀπευθύνωμεν κατὰ τοῦ πατριαρχείου ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων» (Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμος 5ος, Ἀθῆναι, τετάρτη ἔκδοσις, 1903, σελ. 536). Ἀλλ' ὁ Παῦλος Καρολίδης ἔχει ἄλλας ἰδέας (Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τόμος Δ', Ἀθῆναι 1925 σελ. 278 καὶ ἑξ., 281 καὶ ἑξ.). Κατ' αὐτόν, οἱ κατηγοροῦντες τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, διότι ἐξελλήνισε τοὺς Βουλγάρους, καὶ οἱ κατηγοροῦντες αὐτό, διότι δὲν ἐξελλήνισεν αὐτούς, ἔχουσιν ἐξ ἴσου ἄδικον. Τὸ πατριαρχεῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξελληνίσῃ τοὺς Βουλγάρους. Δὲν εἶναι δυνατὸν διὰ σχολείων νὰ ἀλλαγῇ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις λαοῦ τινος, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ τοῦτο διὰ τῶν ἑλληνικῶν σχολείων. Διότι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία εἶναι ἐξόχως ἀνθρωπιστική, μορφώνουσα δὲ τὸν ὅλον ἄνθρωπον, μορφώνει καὶ ἀναπτύσσει τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν ἑκάστου λαοῦ. Κατὰ τὸν Καρολίδην, τὰ πράγματα διεξήχθησαν ὡς ἑξῆς (σελ. 281 καὶ 284). Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἤκμασεν ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἱδρύθησαν ἀνώτεραι σχολαί, τῶν ὁποίων ἱδρυταὶ δὲν ἦσαν οἱ ἐπίσκοποι, ἀλλ' αἱ εὐποροῦσαι ἑλληνικαὶ κοινότητες. Ἐξ ἐπιδράσεως τῆς ἐκπαιδευτικῆς ταύτης κινήσεως ἤρχισε καὶ μεταξὺ τῶν Βουλγάρων περὶ τὰ τέλη τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος, ὄχι ἐκ μέρους τοῦ κλήρου, ἀλλ' ἐκ μέρους τῆς ἀνεπτυγμένης τάξεως, ὁμοία ἑλληνικὴ ἐκπαιδευτικὴ κίνησις, ἡ ὁποία ὅμως ταχέως μετετράπη εἰς ἐθνικὴν βουλγαρικὴν κίνησιν. «Οἱ ἐπίσκοποι οὐδὲν πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν Βουλγάρων ἔπραττον, οὔτε ἐν τῇ ἑλληνικῇ, οὔτε ἐν τῇ βουλγαρικῇ γλώσσῃ. Ἡ στοιχειωδεστάτη παίδευσις τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν ἐγίνετο ἐν τῇ ἐγχωρίῳ βουλγαρικῇ ἢ ἐν τῇ σλαυωνικῇ. Οἱ ἐπίσκοποι οὐδὲν ἄλλο ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἔπραττον ἢ ὅτι μόνον ἐπῄνουν τὴν γλῶσσαν ταύτην. Ἡ τῶν ἀστῶν Βουλγάρων ἀρξαμένη ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὑψηλοτέρα παίδευσις ἦν ὅλως αὐθόρμητος (σελ. 290 καὶ ἑξ.).

Ὁ ὑπὸ τοῦ Καρολίδου ὁλοτελὴς ἀποκλεισμὸς τῶν ἐπισκόπων ἐκ τῆς ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων εἶναι ἐσφαλμένος. Ἐν πρώτοις ὁ ἱδρύων σχολεῖα (ὡς καὶ πᾶν ἄλλο καθίδρυμα) δὲν καταβάλλει πάντοτε ὁ ἴδιος καὶ τὰ ἔξοδα τῆς ἱδρύσεως, ὁ δὲ δίδων τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς τοῦτο χρήματα δὲν δύναται πάντοτε νὰ θεωρηθῇ καὶ πραγματικὸς ἱδρυτὴς αὐτῶν. Ἐκτὸς τούτου, ὁ χῶρος πρὸς ἵδρυσιν σχολείων, τὰ ἔξοδα τῆς ἱδρύσεως καὶ συντηρήσεως αὐτῶν ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει παρεχωροῦντο πολλάκις ὑπὸ ναῶν, μοναστηρίων, κληρικῶν προσώπων καὶ μάλιστα ἐπισκόπων. Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ μακρᾶς σειρᾶς ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα ὁ Ἰωακεὶμ Φορόπουλος ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἔγγραφα τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχειοφυλακίου» ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ περιοδικῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» (τόμοι 20ὸς καὶ 21ος). Τὰ ἔγγραφα ταῦτα δὲν ἀφορῶσι βεβαίως τὰς βουλγαρικὰς ἐπαρχίας, ἀλλ' ὅ,τι ἔγινεν ἀλλοῦ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον

συνέβη καὶ ἐν αὐταῖς. Δύναταί τις ὅμως νὰ δεχθῇ, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀρχιερεῖς κατὰ τὸ πλεῖστον δὲν ἐκινοῦντο ἐξ ἐθνικιστικῶν ἐλατηρίων, ἀλλ' ἐκ τῆς εἰλικρινοῦς ἐπιθυμίας νὰ μεταδώσωσιν εἰς τοὺς Βουλγάρους ἀνωτέραν μόρφωσιν, ὅπως, ἀφ' ἑτέρου, εἰλικρινὴς ἦτο ἡ ἐπιθυμία τῶν φιλομαθῶν Βουλγάρων νὰ ἐγκολπωθῶσιν ἁπλῶς τὴν μόρφωσιν ταύτην. Διὰ τῆς ἑλληνικῆς μορφώσεως τῶν ἀνεπτυγμένων Βουλγάρων ἐνισχύθησαν αἱ στεναὶ σχέσεις γενικώτερον τοῦ βουλγαρικοῦ λαοῦ μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ. Ὁ γνωστὸς Ρῶσσος ἱστορικὸς Golubinskij ἀναφέρει, ὅτι «καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου οὐδὲ εἷς Βούλγαρος ὑπῆρχεν, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ ἀκούσῃ τὴν θείαν λατρείαν εἰς τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν» (Ἱστορία τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν βουλγαρικῆς, σερβικῆς καὶ ρουμανικῆς, Μόσχα, 1871, σελ. 176· Ἐμμ. Καρπάθιος ἐν τῷ περιοδικῷ «Θεολογία», τόμος 3, Ἀθῆναι, 1925, σελ. 358). Δὲν δύναταί τις νὰ γνωρίζῃ, πόσον ἡ διαβεβαίωσις αὕτη εἶναι ἀληθὴς ἢ ἀκριβής, ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει, ὑπάρχει ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ἐξελλήνισις τῶν Βουλγάρων συνήθως παρίσταται κατὰ τρόπον ὑπερβολικόν. Οὕτως, ἵνα φέρωμεν ἓν παράδειγμα, οἱ Βούλγαροι συγγραφεῖς (ἠκολούθησαν δὲ αὐτοὺς καὶ ἄλλοι, ὡς ὁ Jirecek), οἱ πιστοποιοῦντες τὴν μεγάλην ἔκτασιν καὶ ἔντασιν τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῶν ὁμοεθνῶν αὐτῶν, ἐξ ἐθνικοῦ ζήλου συμπεριέλαβον ὡς τοιούτους καὶ τοὺς Ἕλληνας τῶν μερῶν ἐκείνων (Π. Καρολίδου, αὐτ., τόμος Δ', σελ. 288, σημ. 2· σελ. 289, σημ. 2 καὶ 3· σελ. 290, σημ. 1).

Πῶς καὶ πότε ἤρχισεν ἡ ἐθνικὴ ἀφύπνισις τῶν Βουλγάρων (ἡ ἐκπαιδευτικὴ κίνησις). Διετυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ἐθνικὴ ἀφύπνισις τῶν Βουλγάρων προῆλθεν ἐξ ἐπιδράσεως τῶν Ρώσσων πανσλαυϊστῶν, ἀπὸ τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1828 (V. Colocotronis, La Macédoine et l'Hellénisme, Παρίσιοι, 1919, σελ. 520 καὶ ἑξ. Ἐμμ. Καρπάθιος ἐν τῇ Θεολογίᾳ, τόμος 3ος, σελ. 355). Ἀλλ' ὁ Ernst Reinhardt (Die Entstehung des bulgarischen Exarchars, σελ. 14 καὶ ἑξ.) φρονεῖ τὸ ἀντίθετον, ὅτι, δηλαδή, ἡ ἀφύπνισις τῶν Σλαύων τῆς Τουρκίας ἐγέννησε τὸν πανσλαυϊσμὸν τῆς Ρωσσίας, ὑπὸ τὸ αὐτὸ δὲ πνεῦμα διαφωτίζει τὸ ζήτημα ὁ Π. Καρολίδης ἐν τῷ Πανελληνίῳ Λευκώματι (ἔτος Ϛ', Ἀθῆναι 1922, σελ. 52). Τίνες οἱ πρῶτοι Βούλγαροι ἐθναπόστολοι; Τῷ 1758 ἐν Ἄθῳ, ἐν τῇ σερβικῇ μονῇ τοῦ Χιλιανδαρίου, συνηντήθησαν ὁ Σέρβος ἱστορικὸς Ἰωάννης Ραΐτζ (Raic) καὶ ὁ Βούλγαρος μοναχὸς τῆς μονῆς ταύτης Παΐσιος. Οὗτος, ἀκούων τὸν Ραΐτζ διηγούμενον λαμπρὰς σελίδας τῆς σερβικῆς ἱστορίας, κατελήφθη ὑπὸ σφοδρᾶς ἐπιθυμίας νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν βουλγαρικὴν ἱστορίαν, πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον μετέβη εἰς Βλαχίαν καὶ Αὐστρίαν. Καρπὸς τῆς ἐργασίας ταύτης ἦτο ἡ συγγραφὴ Ἱστορίας τῆς Βουλγαρίας (1762), ἡ ὁποία κατ' ἀρχὰς ἐκυκλοφόρησε χειρόγραφος, ἔπειτα δὲ ἐξεδόθη διὰ τοῦ τύπου καὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχει νεωτάτη κριτικὴ ἔκδοσις ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ivanoff

(Σόφια, 1914). «Ἡ ἱστορικὴ ἀξία τοῦ βιβλιαρίου τούτου, λέγει ὁ Reinhardt, εἶναι μικρά, ἀλλ' ὁ σκοπός, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Παΐσιος ἔγραψεν αὐτό, ἐξεπληρώθη» (αὐτ., σελ. 10). Ἐσκόπει νὰ ἐξεγείρῃ τὸν ἐθνικὸν φανατισμὸν τῶν Βουλγάρων. Δεύτερος, ὁ ἱερεὺς Στόϊκο Βλαδισλάβωφ (γνωστὸς ἀπὸ τοῦ 1794 ὡς ἐπίσκοπος Βράτζης Σωφρόνιος) ἐγκατέστη ἐν Βουκουρεσίῳ καὶ ἔγραψεν ὑπομνήματα (1804), τῶν ὁποίων γαλλικὴ μετάφρασις εὑρίσκεται παρὰ L. Leger, La Bulgarie (Παρίσιοι, 1885, σελ. 81 - 84). Διὰ ζοφερῶν χρωμάτων περιέγραφε τὴν κατάστασιν τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ μάλιστα τῶν ὁμοεθνῶν αὐτοῦ, ἐπιδιώκων νὰ ἀφυπνίσῃ τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν συνείδησιν.

Ὁ E. Reinhardt δέχεται, ὅτι ὁ Παΐσιος καὶ ὁ Σωφρόνιος ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν Βουλγάρων, ἰδίως τῶν ἐμπόρων καὶ μεταναστῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων τάσσει καὶ τὸν Γεώργιον Βενελῖνον (αὐτ., σελ. 10). Ἀλλ' ὁ Βενελῖνος δὲν ἦτο Βούλγαρος, ἦτο Ρουθηνὸς ἐκ τῆς Αὐστριακῆς Γαλικίας, ἐσπούδασεν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Λεμβέργης, ἐν Κισνοβίῳ τῆς Ρωσσίας ἦλθεν εἰς σχέσεις μετὰ Βουλγάρων, παρὰ τῶν ὁποίων ἐδιδάχθη τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν, ἐμελέτησε τὴν βουλγαρικὴν ἱστορίαν καὶ ἐξέδωσε σχετικὸν ἔργον, «Οἱ ἀρχαῖοι καὶ νέοι Βούλγαροι» (1829). Ἡ Ρωσσικὴ Ἀκαδημία ἔστειλε τὸν Βενελῖνον εἰς τὴν Ρουμανίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν, ἵνα συλλέξῃ ἱστορικὰ καὶ φιλολογικὰ μνημεῖα, πρὸς σύνταξιν βουλγαρικῆς γραμματικῆς καὶ λεξικοῦ. Ἔφερεν ἐκεῖθεν μεγάλην συλλογὴν ἱστορικῶν ἐγγράφων καὶ δημοτικῶν βουλγαρικῶν ᾀσμάτων. Τὰ ἔργα τοῦ Βενελίνου συνετέλεσαν εἰς τὴν περαιτέρω διάδοσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς ἀφυπνιστικῆς κινήσεως τῶν Βουλγάρων. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος ἡ ἀφύπνισις τῶν Βουλγάρων ἦτο τοσαύτη, ὥστε ἀπὸ τὰς θεωρίας προέβησαν εἰς τὰ ἔργα. Ἀπὸ τοῦ 1835 μέχρι τοῦ 1845 εἶχον εἰς διάφορα μέρη τῆς χώρας ἱδρυθεῖ 53 βουλγαρικὰ σχολεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδιδάσκετο ἡ βουλγαρικὴ γλῶσσα καὶ ἐδίδετο στοιχειώδης δημοτικὴ ἐκπαίδευσις. Ἔχομεν εἴδησιν, ὅτι Ἕλληνες ἀρχιερεῖς ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς ἐβοήθησαν τὴν ἵδρυσιν καὶ συντήρησιν βουλγαρικῶν σχολείων. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ κίνησις ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ ταῦτα. Ἱδρύθησαν βουλγαρικὰ τυπογραφεῖα, ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ (E. Reinhardt, αὐτ., σελ. 10 καὶ ἑξ. V. Colocotronis, αὐτ., σελ. 521 καὶ 541. Π. Καρολίδης, Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τόμος Δ', σελ. 262 κ. ἑξ. 264 κ. ἑξ. Ἐμμ. Καρπάθιος, ἐν «Θεολογίᾳ», τόμος 3ος, σελ. 362 καὶ 364· τόμος 4ος σελ. 124).

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κίνησις τῶν Βουλγάρων. Τέλη τοῦ ἔτους 1839 ὁ σουλτᾶνος Ἀβδοὺλ Μετζὴτ ἐξέδωσε τὸ Χάττι Σερὶφ τοῦ Γκιουλχανὲ (2 Νοεμβρίου), διὰ τοῦ ὁποίου ἐξησφαλίζετο ἡ ζωή, ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία ὅλων τῶν ὑπηκόων, ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκείας. Ἐκ τούτου οἱ Βούλγαροι ἤντλησαν ἐνθάρρυνσιν καὶ ἐνίσχυσιν εἰς τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ αὐτῶν κίνησις εἶχεν ἤδη ἀρχίσει καὶ

προαχθεῖ, ἦτο, ἑπομένως, κατάλληλος περίστασις, νὰ στραφῶσι πρὸς νέαν κατεύθυνσιν, τὴν ἐκκλησιαστικήν. Ἐζήτουν θείαν λατρείαν εἰς τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν γλῶσσαν. Τὸ πατριαρχεῖον ἐπέτρεψεν εἰς τὰς πόλεις, εἰς τὰς ὁποίας ὑπῆρχε βουλγαρικὴ πλειονότης, νὰ τελῆται ἡ θεία λατρεία σλαυϊστί, εἰς δὲ τὰς ἐχούσας βουλγαρικὴν μειονότητα νὰ τελῆται ἑλληνιστὶ καὶ σλαυϊστὶ (Π. Καρολίδης, ἐν τῷ Πανελληνίῳ Λευκώματι, ΣΤ' τόμος, Ἀθῆναι 1922, σελ. 52). Οὕτως, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1840 εἶχεν ἐπιτρέψει ἐν τῷ ναῷ τοῦ Παζαρτζικίου, πλησίον τῆς Φιλιππουπόλεως, ὁ ἀριστερὸς χορὸς νὰ ψάλλῃ εἰς σλαυϊκὴν γλῶσσαν, μετὰ ἑπταετίαν δὲ ἐπέτρεψεν εἰς δύο ναοὺς τῆς Φιλιππουπόλεως νὰ τελῆται, ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς, καὶ σλαϊκὴ λατρεία. Ἐν τῷ ἁγιοταφικῷ μετοχίῳ τῆς Ἀδριανουπόλεως, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐπέτρεψεν ἐπίσης μικτὴν θείαν λατρείαν. Ἡ βουλγαρικὴ κοινότης τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρωΐμως ἀπέκτησεν ἰδιαίτερον ναόν, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ θεία λατρεία ἐγίνετο ἀποκλειστικῶς σλαυϊστὶ (1848). Ὁ «ἐξελληνισμένος» Βούλγαρος Στέφανος Βογορίδης ἐδώρησε τὴν ὄχι μακρὰν τοῦ πατριαρχείου κειμένην οἰκίαν αὐτοῦ, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς βουλγαρικὸς ναός. Τὸ πατριαρχεῖον ἐνήργησε παρὰ τῇ τουρκικῇ κυβερνήσει, ἵνα ἐπιτρέψῃ τὴν ἀνοικοδόμησιν νέου καὶ καταλληλοτέρου βουλγαρικοῦ ναοῦ καὶ ἐφρόντισε περὶ συλλογῆς ἐράνων. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἄνθιμος ὁ ΣΤ' μετὰ τῶν ἄλλων τριῶν πατριαρχῶν καὶ τῆς ἱερᾶς συνόδου κατέθεσε πανηγυρικῶς τὸν θεμέλιον λίθον τοῦ ναοῦ τούτου (E. Reinhardt, αὐτ., σελ. 15 - 18. Ἐμμ. Καρπάθιος, ἐν τῇ «Θεολογίᾳ», τόμος 4ος, σελ. 42 - 59).

Οἱ Βούλγαροι συγχρόνως ἐστράφησαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρχιερέων. Αἱ κατ' αὐτῶν κατηγορίαι ἦσαν πολλαὶ καὶ μεγάλαι, εὗρον εἴσοδον καὶ εἰς συγγραφὰς ξένων, ἐν περιλήψει δὲ ἔχουσιν ὡς ἑξῆς. Ἀρχιερεῖς διωρίζοντο οἱ δυνάμενοι νὰ πληρώσωσι τὰ περισσότερα χρήματα ἢ οἱ ἔχοντες τὴν ἰσχυροτέραν προστασίαν. Ἐρχόμενοι εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν ἐφρόντιζον, πῶς νὰ ἐπανακτήσωσι τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα ἔδωσαν πρὸς ἀπόκτησιν τῶν ἐπαρχιῶν, νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν εὐμένειαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν προστατῶν αὐτῶν καὶ συλλέξωσι πλοῦτον δι' ἀπολαυστικὸν βίον. Ἐζήτουν παρὰ τῶν χριστιανῶν συνεισφοράς, διὰ πραγματικὰς ἢ φανταστικὰς αἰτίας, ἐξεμεταλλεύοντο τὰς περὶ διαζυγίου δίκας, περιοδεύοντες διήρπαζον τὰς ἐπαρχίας καὶ ἐπέβαλλον ἀφορισμὸν εἰς τοὺς δυστροποῦντας ἢ ἀδυνατοῦντας νὰ ἱκανοποιήσωσι τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῶν χωρικούς. Ἐκλείοντο αἱ ἐκκλησίαι τῶν χωρίων, τὰ τέκνα τῶν χωρικῶν ἔμενον ἀβάπτιστα καὶ οἱ νεκροὶ ἐθάπτοντο ἄνευ ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς. Ἐφέροντο βαναύσως πρὸς τοὺς ἱερεῖς, ὑβρίζοντες καὶ ραπίζοντες αὐτοὺς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἱεροτελεστιῶν, ἐχρησιμοποίουν αὐτοὺς πολλάκις εἰς δουλικὰς ἐργασίας εἰς τοὺς ἀρχιερατικοὺς σταύλους καὶ τοὺς ἀρχιερατικοὺς κήπους. Ἐμίσθουν τὰ μονα-

στήρια εἰς Ἕλληνας, Βλάχους καὶ Ἀλβανοὺς ἐπιχειρηματίας. Τέλος, ἐστεροῦντο παιδεύσεως, ἐμπειρίας καὶ ἀξιοπρεπείας, ὁ δὲ ἰδιωτικὸς βίος αὐτῶν δὲν ἦτο πρότυπον ἠθικότητος (Jirecek, Geschichte der Bulgaren, σελ. 468 καὶ ἑξ. σελ. 511 κ. ἑξ. Καρολίδου, Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τόμος 4ος, σελ. 267, σημ. 1, σελ. 270 - ἡ ἄνω σημείωσις ἐξακολουθοῦσα καὶ εἰς τὰς ἑπομένας σελίδας). Ἤδη ὁ Ernst Reinhardt παρετήρησεν, ὅτι «τὰ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὑπὸ Σλαύων συγγραφέων λεγόμενα ἔχουσι κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπαγορευθεῖ ὑπὸ φλογεροῦ μίσους καὶ πρέπει τις ἕνεκα τούτου νὰ χρησιμοποιῇ αὐτὰ μετὰ προσοχῆς» (Die Entstehung des bulgarischen Exarchats, σελ. 7). Εἶναι βέβαιον, λέγει ὁ αὐτός, ὅτι μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων μητροπολιτῶν πολλοὶ ἦσαν σπουδαιότατοι, διακρινόμενοι κατὰ τὴν ἠθικότητα καὶ εὐσέβειαν, οἱ ὁποῖοι τὸ δύσκολον αὐτῶν ἀξίωμα ἤσκουν μετὰ μεγάλης ἀφοσιώσεως καὶ αὐτοθυσίας. Ἀφετέρου, ἐξακολουθεῖ ὁ αὐτός, ὅσαι ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν κατηγοριῶν ἦσαν ἀληθεῖς ἀνεφέροντο, κατὰ τὸ μεγαλήτερον μέρος, εἰς ἀνάγκας προελθούσας ἐκ τοῦ κακοῦ διοικητικοῦ συστήματος τῶν Τούρκων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Αἱ ἐκ μέρους τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως χρηματικαὶ καταπιέσεις τοῦ πατριαρχείου καὶ τῶν μητροπολιτῶν ἠνάγκαζον τούτους νὰ καταπιέζωσι τοὺς χριστιανούς. Εἶναι ἀποδεδειγμένον, ὅτι καὶ Βούλγαροι μητροπολῖται ἔδειξαν τὴν αὐτὴν διαγωγὴν ἀπέναντι τῶν ὁμοεθνῶν αὐτῶν (αὐτόθι, σελ. 7 καὶ 8). Ὁσάκις οἱ Βούλγαροι ἐπισήμως κατήγγελον ὡρισμένους Ἕλληνας ἀρχιερεῖς (τὸν Τυρνόβου 1840, Βιδύνης 1848, Σόφιας, Δρύστρας, Φιλιππουπόλεως, 1857), τὸ πατριαρχεῖον εἰσήκουε τὰ παράπονα αὐτῶν, καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰ πράγματα, καὶ ἀντικαθίστα τοὺς ἀρχιερεῖς τούτους. Εἶναι ἀληθές, ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐζήτουν τὸν διορισμὸν Βουλγάρων ἀρχιερέων, ἀλλὰ τὸ πατριαρχεῖον δὲν ἀπέκλειε συστηματικῶς τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος. Ὡς θὰ ἴδωμεν, εὑρέθησαν ὄχι ὀλίγοι ἀρχιερεῖς τοῦ πατριαρχείου, οἱ ὁποῖοι μετέσχον τῆς βουλγαρικῆς κινήσεως καὶ προέστησαν μάλιστα αὐτῆς. Κατάλογος αὐτῶν ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» Κωνσταντινουπόλεως (τόμος 27ος, σελ. 562).

Πότε ἡ κίνησις τῶν Βουλγάρων ἔλαβεν ἀνθελληνικὸν καὶ μισελληνικὸν χαρακτῆρα. Οἱ δεχόμενοι, ὅτι ἡ ἐθνικὴ ἀφύπνισις τῶν Βουλγάρων προῆλθεν ἐξ ἐπιδράσεως τῶν Ρώσσων πανσλαυϊστῶν (ἀπὸ τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1828), δέχονται συγχρόνως, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ βουλγαρικὴ κίνησις ἔλαβεν ἀνθελληνικὸν καὶ μισελληνικὸν χαρακτῆρα («Θεολογία», τόμος 3ος, σελ. 355 καὶ ἑξῆς). Ἀλλ' ὁ Παῦλος Καρολίδης φρονεῖ, ὅτι τοῦτο ἔγινε μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον (1854). «Τότε, λέγει, ὁ πνευματικὸς βίος τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους εἰσῆλθεν εἰς νέαν ὅλως φάσιν, λαβὼν σπουδαιοτάτην ἐξέλιξιν καὶ χαρακτῆρα διαμορφούμενον κατὰ μικρὸν εἰς ἀνθελληνικὸν καὶ τέλος μισελ-

ληνικόν» (Σύγχρονος Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων, τόμος 4ος, σελ. 266)· Προσθέτει μάλιστα, ὅτι ὁ ἀνθελληνικὸς καὶ μισελληνικὸς χαρακτὴρ ἐξεδηλώθη κυρίως βραδύτερον, μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος (1872). Ταῦτα ὑποστηρίζει διὰ τῶν ἑπομένων. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Βούλγαροι ἐξεπαιδεύοντο εἰς τὰς ἀνωτέρας σχολὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ ἴδιος εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (μετὰ τὸ 1860) εἶχε πολλοὺς συμμαθητὰς Βουλγάρους, εἰς δὲ τὴν δημοτικὴν σχολὴν τοῦ Φαναρίου εἶχε διδάσκαλον τὸν Βούλγαρον Νικόλαον Στογιᾶνον. Πληροφορεῖ, ὅτι καὶ ἄλλοι πεπαιδευμένοι Βούλγαροι ἐδίδαξαν εἰς ἀνωτέρας ἑλληνικὰς σχολάς, ἀναφέρει δὲ ὡς καθηγητὴν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης τὸν μετὰ ταῦτα μητροπολίτην Βιδύνης Ἄνθιμον καὶ πρῶτον Ἔξαρχον τῆς σχισματικῆς βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας (αὐτ., τόμος 4ος, σελ. 265). Τοῦτον ἀλλοῦ ἀναφέρει ὡς σχολάρχην τῆς μνημονευθείσης σχολῆς (αὐτόθι, τόμος 7ος, σελ. 188). Ἀλλ' ἀμφότερα ἀποτελοῦσι συγγνωστὰ λάθη τῆς μνήμης. Ὁ Βιδύνης Ἄνθιμος καὶ πρῶτος Βούλγαρος Ἔξαρχος ὑπῆρξε μόνον εἷς τῶν τεσσάρων πρώτων ἀποφοίτων τῆς σχολῆς ταύτης, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἄλλοι Βούλγαροι κληρικοὶ πρὸ τοῦ σχίσματος ἐξεπαιδεύθησαν.

Ἡ διαφωνία μεταξὺ τοῦ Καρολίδου καὶ τῶν ἄλλων, περὶ τοῦ πότε ἤρχισεν ὁ ἀνθελληνικὸς καὶ μισελληνικὸς χαρακτὴρ τῆς βουλγαρικῆς κινήσεως, εἶναι φαινομενική. Πρόκειται ἁπλῶς περὶ ποσοῦ καὶ βαθμοῦ τοῦ χαρακτῆρος τούτου. Δύναταί τις μάλιστα νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος οἱ δύο ἀνωτέρω μνημονευθέντες ἀπόστολοι τοῦ βουλγαρισμοῦ (Παΐσιος καὶ Σωφρόνιος) ἔδωσαν τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Ὅ,τι ὁ Brancoff περὶ τοῦ πρώτου λέγει, ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ δευτέρου. Τὸ ἔργον, δηλονότι, ἀμφοτέρων ἦτο «πανηγυρικὸς τοῦ βουλγαρικοῦ παρελθόντος, συγχρόνως δὲ φιλιππικὸς κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου» (M. D. Brancoff, La Macédoine et sa population chrétienne, σελ. 53. V. Colocotronis, La Macédoine et l'Hellénisme, σελ. 519). Πολὺ περισσότερον τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἔδωσε διὰ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ ὁ ἐπίσης ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Βενελῖνος (ἀρχὰς τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος). Κατ' αὐτόν, οἱ Βούλγαροι εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων, Ἰλλυριῶν καὶ Πελασγῶν, οἱ δὲ Ἕλληνες — ὁ μικρὸς οὗτος λαὸς — διὰ καταχθονίων μέσων ἐσφετερίσθησαν τὰ ἱστορικὰ δίκαια τῶν Βουλγάρων, ἐνόθευσαν τὴν ἱστορίαν καὶ ἐχάλκευσαν νέαν, παριστῶντες ἑαυτοὺς ὡς τὸν μᾶλλον πεπολιτισμένον λαὸν τῆς ἀρχαιότητος («Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», τόμος 27ος, σελ. 545). Ὡς ἦτο ἑπόμενον, τὰ πρῶτα ἀνθελληνικὰ καὶ μισελληνικὰ σπέρματα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ βλαστήσωσιν, ἀναπτυχθῶσι καὶ καρποφορήσωσιν ἀμέσως. Ἡ κίνησις τῶν Βουλγάρων σὺν τῷ χρόνῳ ἐλάμβανε ἀνθελληνικώτερον καὶ μισελληνικώτερον χα-

ρακτῆρα. Τὸ πολιτικὸν σύμβολον πίστως, τὸ ὁποῖον συνετάχθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων (1843), μεταξὺ ἄλλων ἔλεγεν· «Ἐφόσον ἡ ἱεραρχία τῆς βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας δὲν χωρίζεται ἐντελῶς τοῦ πατριαρχείου καὶ δὲν ἐγκαθιδρύεται ἀνεξάρτητος βουλγαρικὴ ἱεραρχία, ἐπὶ τοσοῦτον ὁ λαός... θὰ θερμαίνῃ εἰς τοὺς κόλπους αὐτοῦ τὸν ἰοβόλον ὄφιν, ὁ ὁποῖος ὤμοσεν ἀπὸ ἑκατοντάδος αἰώνων νὰ ἐξαφανίσῃ αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ» (Th. Kurganoff, ἐν τῷ «Ὀρθοδόξῳ Ὁμιλητῇ», ρωσικῷ περιοδικῷ, Καζὰν 1873, I, 80 καὶ ἑξῆς. Ἐμμ. Καρπάθιος, ἐν τῇ «Θεολογίᾳ», τόμος 4ος, σελ. 47 καὶ ἑξῆς). Οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Βενελίνου, ὅτι οἱ Βούλγαροι εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐσφετερίσθησαν τὰ ἱστορικὰ δίκαια τῶν Βουλγάρων, ἐχαρακτηρίσθησαν μὲν ὑπὸ τοῦ φίλου αὐτῶν ἱστορικοῦ Jirecek ὡς «ἀποκυήματα τῆς φαντασίας» (Geschiechte der Bulgaren, σελ. 539), ἐν τούτοις, ἐπαναληφθέντες ὑπ' ἄλλων (Βουλγάρων)[3], δὲν ἔμειναν ἄνευ ἀποτελέσματος. Κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μετέσχον τῆς διαμορφώσεως τῆς μεγάλης ἰδέας, εἰς τὴν ὁποίαν ἔτεινον οἱ πατριῶται Βούλγαροι καί, συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως, συνετέλεσαν εἰς χάραξιν εὐρυτάτων ὁρίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων πάντοτε ἐκινήθησαν αἱ ἀξιώσεις καὶ αἱ διεκδικήσεις αὐτῶν. Ἐκ τούτου ἀκριβῶς προέκυψαν τὰ ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια εἰς τὴν εἰρηνικὴν λύσιν τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος.

Σχέδια ἀνεξαρτήτου βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας. Ἀποτελέσματα τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Ἀβδοὺλ Μετζὴτ ἔκδοσις τοῦ Χάττι Χουμαγιοὺν (1856), τὸ ὁποῖον συνεπλήρου τὸ πρὸ δεκαπενταετίας ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ σουλτάνου ἐκδοθὲν Χάττι Σερὶφ (1839). Ἐν προφανεῖ ἀντιφάσει πρὸς τὰς θεοκρατικὰς βάσεις τοῦ τουρκικοῦ κράτους ὡρίζετο ἡ κατὰ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα μεταρρύθμισις τῆς διοικήσεως, τῶν δικαστηρίων, τῆς παιδείας καὶ τοῦ στρατοῦ. Ἤδη ἀπὸ πολλοῦ ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν μορφωμένων Τούρκων εἶχεν ἀρχίσει νὰ γεννᾶται ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος, ἡ θεοκρατικὴ ἀντίληψις τοῦ κράτους νὰ ὑποχωρῇ, οἱ δὲ χριστιανοὶ νὰ θεωρῶνται ὄχι πλέον ὡς θρησκευτικαὶ ὁμάδες, ἀλλ' ὡς ἄλλα ἔθνη, μέλη τῆς μιᾶς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Συμφώνως πρὸς ταῦτα, ὁ σουλτᾶνος ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ Χάττι Χουμαγιοὺν ἔλεγε : «πάντες (οἱ ὑπήκοοι) εἶναι ἴσοι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου... καὶ συνδέονται πρὸς ἀλλήλους δι' ἀδελφικῶν δεσμῶν πατριωτισμοῦ» (Νικολαΐδου, Ὀθωμανικοὶ κώδικες, 3ος τόμος, σελ. 2858). Ἐπεκύρου τὰ ὑπὸ τῶν προηγουμένων σουλτάνων εἰς τὰς μὴ μουσουλμανικὰς κοινότητας παραχωρηθέντα προνόμια, ἀλλὰ συγχρόνως εἰς ἑκάστην αὐτῶν παρεῖχε τὸ δικαίωμα, ἐν ἐπισήμῳ συνελεύσει, νὰ συζητήσῃ τὰς ἀναγκαίας μεταρρυθμίσεις. Τὸ πατριαρχεῖον, ἐφαρμόζον τὰς διατάξεις τοῦ

3. Θ. Ἀσκληπιάδου, Τὰ διὰ τῶν Βουλγάρων τεκταινόμενα, Ἀθῆναι, σελ. 25 καὶ 26. «Θεολογία», τέταρτος τόμος, σελ. 118. Ν. Καζάζη, Τὸ μακεδονικὸν πρόβλημα, Ἀθῆναι, 1907, σελ. 53 καὶ ἑξῆς. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», τόμος 27ος, σελ. 545 καὶ ἑξῆς.

Χάττι Χουμαγιούν, συνεκάλεσεν ἐθνοσυνέλευσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει (Αὔγουστον 1858—Φεβρουάριον 1860). Ἐν αὐτῇ ὑπῆρχον τέσσαρες Βούλγαροι, οἱ ἀντιπρόσωποι Φιλιππουπόλεως, Σόφιας, Τυρνόβου καὶ Βιδυνίου. Οὗτοι ὑπέβαλον εἰς τὴν ἐθνοσυνέλευσιν προτάσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐζήτουν ἰδίαν ἐθνικὴν ἱεραρχίαν, ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πατριαρχείου, συμμετοχὴν τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν διοίκησιν τῶν γενικῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, ἤτοι εἴσοδον αὐτῶν εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον καὶ τὸ Μικτὸν Ἐθνικὸν Συμβούλιον τοῦ πατριαρχείου. Αἱ προτάσεις τῶν Βουλγάρων ἀπερρίφθησαν ὑπὸ τῆς ἐθνοσυνελεύσεως, ὡς στηριζόμεναι ἐπὶ ἀναποδείκτων κατηγοριῶν καὶ ἐξερχόμεναι τῆς δικαιοδοσίας τῆς ἐθνοσυνελεύσεως. Μετὰ τὴν ἐν τῇ ἐθνοσυνελεύσει ἀποτυχίαν, οἱ Βούλγαροι ηὔξησαν τὰς ἀξιώσεις. Ἐζήτουν ὁλοτελῆ ἀπόσπασιν ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου (πρβλ. τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν ἄρθρον τοῦ πολιτικοῦ συμβόλου πίστεως τῶν Βουλγάρων), ὅπου δὲ ἦτο δυνατόν, ἐξεδίωκον τοὺς Ἕλληνας ἀρχιερεῖς. Πρῶτοι οἱ Ἀχριδεῖς ἔπαυσαν νὰ ἀναγνωρίζωσι τὸν πατριάρχην καὶ διέκοψαν κατὰ τὴν θείαν λατρείαν τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ. Ὁ Μακαριουπόλεως Ἱλαρίων, λειτουργῶν τὴν ἡμέραν τοῦ πάσχα (3 Ἀπριλίου 1860) ἐν τῷ βουλγαρικῷ ναῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παρέλειψε τὸ μνημόσυνον τοῦ πατριάρχου, τὴν δὲ ἑπομένην ἐχοροστάτησε ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἄνευ πατριαρχικῆς ἀδείας. Συνένοχος αὐτοῦ ἦτο ὁ πρώην Βελισσοῦ (ἢ Δυρραχίου) Αὐξέντιος. Πολλαὶ βουλγαρικαὶ ἐπαρχίαι ἐμιμήθησαν τὰ παραδείγματα ταῦτα. Κατὰ τὴν ἐκλογὴν νέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (4 Ὀκτωβρίου 1860, μετὰ τὴν παραίτησιν Κυρίλλου τοῦ Ζ'), ὁ Φιλιππουπόλεως Παΐσιος δὲν ἔστειλε ψηφοδέλτιον καὶ ἔπαυσε τὸ πατριαρχικὸν μνημόσυνον. Πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας, οἱ Βούλγαροι ἔστειλαν εἰς Κωνσταντινούπολιν 28 ἀντιπροσώπους βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν. Οὗτοι ἔγιναν δεκτοὶ εἰς ἀκρόασιν (9 Ἰουνίου 1861) ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Τουρκίας καὶ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν εἰς τὸν ὁποῖον ἀκόμη ὑπήγοντο τὰ ζητήματα τῶν μὴ μουσουλμανικῶν κοινοτήτων. Εἰς τὰ αἰτήματα αὐτῶν ἔλαβον τὴν ἀπάντησιν, ὅτι ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν θὰ ἀνεχθῇ τὴν ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀπόσπασιν τῶν Βουλγάρων, εἶναι ὅμως πρόθυμος νὰ ὑποστηρίξῃ πᾶν σχέδιον ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐθνικῆς διοικήσεως (Ἔκθεσις ἐπιτροπῆς, διορισθείσης ὑπὸ τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῆς 21ης Φεβρουαρίου 1864, πρὸς διαφώτισιν τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος. Mansi, Collectio Conciliorum, τόμος 45ος, ὑπὸ I. B. Martin καὶ L. Petit, Παρίσιοι, 1911, στήλη 129 καὶ ἑξ.). Ἡ ἔννοια τῶν λόγων τούτων ἦτο προφανής. Ἀπερρίπτετο ἡ πλήρης ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία τῶν Βουλγάρων διότι βεβαίως δὲν ἐχρειάζετο διπλωματικὴ περίνοια, ἵνα ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις διΐδῃ, ὅτι εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν μοιραίως θὰ ἠκολούθει ἡ πολιτικὴ ἀνεξαρτησία.

Σχέδια ἐκβουλγαρισμοῦ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Βούλγαροι ἀναγκασθέντες νὰ μείνωσιν εἰς τὴν μετὰ τοῦ πατριαρχείου ἑνότητα, ἠδύναντο, ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἑνότητος ταύτης, νὰ ἐπιδιώξωσιν ἄλλα ἀντισταθμίσματα. Τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως προηγουμένως εἶχεν ἤδη προτείνει συμβιβαστικὴν λύσιν. Ἐκ τῶν καθαρῶς βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν θὰ ἐδέχετο ὑπόδειξιν ὑποψηφίων, τοὺς ὁποίους θὰ ἐχειροτόνει ἀρχιερεῖς τῶν ἐπαρχιῶν τούτων (Ἐγκύκλιος τοῦ πατριάρχου πρὸς τοὺς Βουλγάρους, 25 Φεβρουαρίου 1861, ἄρθρα 1ον καὶ 2ον τῶν δέκα πέντε ἄρθρων. Mansi, αὐτόθι, τόμος 45ος, στήλη 83 καὶ ἑξ.). Οἱ Βούλγαροι, μὴ θεωροῦντες ταῦτα ἐπαρκῆ, κατήρτισαν ἴδιον σχέδιον ὀκτὼ ἄρθρων, τὸ ὁποῖον ὑπεβλήθη εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν καί, δι' αὐτῆς, εἰς τὸ πατριαρχεῖον (Ἰούλιον 1861). Ἐδέχοντο τὰ μνημονευθέντα δύο ἄρθρα τῆς πατριαρχικῆς ἐγκυκλίου, περὶ διορισμοῦ ἀρχιερέων εἰς τὰς καθαρῶς βουλγαρικὰς ἐπαρχίας (ἄρθρον 6ον), ἀλλ' ἔθιγον τὸ ζήτημα τῶν μικτῶν ἐπαρχιῶν. Εἰς αὐτὰς θὰ ἐστέλλοντο ἀρχιερεῖς τῆς πλειοψηφούσης ἐν αὐταῖς ἐθνότητος (ἄρθρον 7ον). Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑδρεύουσα Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ πατριαρχείου θὰ ἦτο κατὰ τὸ ἥμισυ βουλγαρικὴ καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἑλληνικὴ (ἓξ μητροπολῖται ἐξ ἑκατέρας ἐθνότητος, ἄρθρον 2ον). Θὰ ἱδρύετο ἐν τῷ πατριαρχείῳ ἰδιαίτερον βουλγαρικὸν Μικτὸν Συμβούλιον (ἓξ μητροπολῖται καὶ ἓξ λαϊκοί, ἄρθρον 3ον). Τὸ βουλγαρικὸν ἔθνος θὰ μετεῖχε τῆς ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως δι' ἀντιπροσώπων, ἀριθμητικῶς ἀναλόγων τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοῦ (ἄρθρον 1ον, Mansi, αὐτόθι, τόμος 45ος, στήλη 119 καὶ ἑξ.). Διὰ τῆς ἀποδοχῆς καὶ ἐφαρμογῆς τῶν ἄρθρων τούτων, ἀμέσως μέν, θὰ ἐπήρχετο ὁ κατὰ τὸ ἥμισυ ἐκβουλγαρισμὸς τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἀργὰ δὲ ἢ γρήγορα, ἡ ἐκλογὴ Βουλγάρου πατριάρχου καὶ ὁ ὁλοτελὴς ἐκβουλγαρισμὸς τοῦ πατριαρχείου. Ὡς ἦτο ἑπόμενον, τὸ πατριαρχεῖον ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Β' (1860 - 1862) καὶ Σωφρονίου τοῦ Γ' (1862 - 1866) ἀπέρριψε τὸ βουλγαρικὸν σχέδιον.

Οἱ Βούλγαροι ἐνέμειναν εἰς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Ὑπέβαλον εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν καί, δι' αὐτῆς εἰς τὸ πατριαρχεῖον (25 Ἀπριλίου 1866), δεύτερον σχέδιον, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἐξ ἄρθρων ἕξ. Δὲν περιεῖχε μὲν πλέον τὰς μνημονευθείσας ἀπαιτήσεις περὶ Μικτοῦ Συμβουλίου καὶ τόσον εὐρείας συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ πατριάρχου, ἐνέμεινεν ὅμως, ὅσον ἀφορᾷ τὸν καταρτισμὸν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐξ ἴσου ἀριθμοῦ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων μητροπολιτῶν (ἄρθρον 2ον, Mansi, αὐτόθι, τόμος 45ος, στήλη 175 καὶ ἑξ.). Τὸ πατριαρχεῖον ἀπέρριψε καὶ τὸ δεύτερον βουλγαρικὸν σχέδιον. Ὅπως ἐν τῷ πρώτῳ, οὕτω καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ σχεδίῳ οἱ Βούλγαροι ἐπρότειναν, εἰς μικτὰς ἐπαρχίας νὰ διορίζωνται ἀρχιερεῖς τῆς πλειοψηφούσης ἐθνότητος. Ἡ πρότασις αὐτή, ἐκ πρώτης ὄψεως, φαίνεται δικαία καὶ εὔκο-

λος. Ἀλλὰ ποία ἐθνότης ἐπλειοψήφει ἐν ἑκάστῃ τῶν μικτῶν ἐπαρχιῶν; Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐξηρτᾶτο ἐξ ἄλλων λεπτομερειακῶν ζητημάτων, εἰς ἀρκετὰ τῶν ὁποίων δὲν συνεφώνουν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Βούλγαροι. Ἀναφέρομεν τὸ πολυθρύλητον ζήτημα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τοὺς «Βουλγαροφώνους Ἕλληνας», τοὺς ὁποίους οἱ Βούλγαροι ὠνόμαζον «Ἑλληνομανεῖς Βουλγάρους» καὶ διεξεδίκουν ὑπὲρ αὐτῶν [4]. Ἐν τῷ δευτέρῳ ὅμως σχεδίῳ αὐτῶν οἱ Βούλγαροι πρώτην φορὰν ἀνέφερον ἐπισήμως τὰς ὑπ' αὐτῶν διεκδικουμένας ἐπαρχίας. Ἐκ τῶν σαράντα ἐννέα ἐπαρχιῶν τῆς Βουλγαρίας, Θράκης καὶ Μακεδονίας ὥρισαν τριάντα [5]. Οἱ Βούλγαροι, δηλονότι, ἤθελον τὰς ἐπαρχίας τῶν ἀρχιεπισκοπῶν Ἀχρίδος καὶ Τυρνόβου, ἤτοι, ἐκτὸς τῆς κυρίως Βουλγαρίας, σχεδὸν ὁλόκληρον τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην. Συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως ἐνεπνέοντο ὑπὸ τῶν μνημονευθεισῶν θεωριῶν τοῦ Βενελίνου, ἐκ τῶν ὁποίων προέκυπτον τὰ ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια εἰς τὴν εἰρηνικὴν λύσιν τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος.

Ἡ ἐπέμβασις τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ὁ νέος ἐκλεγεὶς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ὁ ΣΤ' (22 Φεβρουαρίου 1867), ἤρχετο διὰ δευτέραν φορὰν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον καὶ εἶχε τὸ θάρρος νὰ ὑποδείξῃ ὅλως ἀτομικὴν λύσιν τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος. Τὸ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθὲν σχέδιον (Ἰούνιον 1867) ἐσκόπει νὰ σώσῃ τὸ πατριαρχεῖον τοῦ ἐκβουλγαρισμοῦ, νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν βουλγαρικὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ κέντρου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τῶν βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν καὶ νὰ περιορίσῃ αὐτὴν ἐντὸς τῶν καθαρῶς βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν. Αὗται θὰ ἀπετέλουν τὸ «βουλγαρικὸν θέμα», μετὰ ἰδιαιτέρας ἐκκλησιαστικῆς συνόδου καὶ ἰδιαιτέρου ἐκκλησιαστικοῦ ἀρχηγοῦ («Ἐξάρχου»). Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως θὰ ἐπεκύρου μόνον τὰς ἐκλογὰς τῶν ἀρχιερέων, θὰ ἐμνημονεύετο δὲ ὑπ' αὐτῶν καὶ τοῦ Ἐξάρχου καὶ τὰς καθιερωμένας περιστάσεις (Mansi, αὐτ., τόμος 45ος, στήλη 177 καὶ ἑξ). Ἡ ἐκ τοῦ πατριαρχείου ἐξάρτησις αὕτη τῆς βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ἦτο τυπικὴ καὶ εἰς τὴν πρώτην εὐκαιρίαν ἠδύνατο νὰ παραμερισθῇ. Τοῦτο καλλίτερον παντὸς ἄλλου ἐγνώριζεν αὐτὸς ὁ πατριάρχης Γρηγόριος. Ὁμιλῶν μετὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρώσσου πρεσβευτοῦ Ἰγνάτιεφ περὶ τοῦ μνημονευθέντος σχε-

4. Σχετικὰ πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο περιέχουσιν αἱ ἑπόμεναι συγγραφαί: Cousinery Voyage dans la Macédoine, Παρίσιοι, 1831, I, σελ. 94. Cvijic, ἐν Petermanns Mitteilungen, 1908, ἀριθμὸς 162, σελ. 52. Abbot, Mecedonian Folklore, Cambridge 1903, Stephanopoli ἐν «Grecs et Bulgares en Macédoine», Ἀθῆναι, 1903. Colocotronis, La Macédoinc et l'Hellénisme, σελ. 514 - 517.

5. *Τυρνόβου,* Φιλιππουπόλεως, *Σόφιας, Βιδύνης, Ρουστουκίου,* Σκοπείων, Μογλενῶν, Καστορίας, *Κεστεντηλίου, Νύσσης, Σαμακοβίου, Δρύστρας* (Σιλιστρίας). *Πρεσλάβας* (Σούλμας), Βάρνης, Δεβρῶν, *Βελισσοῦ, Βράτζης, Νυσσάβας* (Σιάρκιοϊ, πλησίον τῆς Νύσσης), *Λοφτζοῦ,* Βόσνης, Ἐρσεκίου (Ἐρζεγοβίνης), Σβορνικίου, Πολυανῆς, Ρασκοπρεσρένης, Ἀδριανουπόλεως, Πελαγονίας, Πρεσβῶν, Στρωμνίτσης, Βοδενῶν καὶ Ἀγχιάλου.

δίου εἶπε: «Je batis de mes mains un pont à l' indépendance politique des Bulgares» (V. Teplov, Τὸ ἑλληνοβουλγαρικὸν ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, ρωσσιστί, Πετρούπολις, 1889, σελ. 56. E. Reinhardt, Die Entstehung des bulgarischen Exarchats, 1912, σελ. 66). Ἦτο ἐπομένως φυσικόν, ὅτι τὸ σχέδιον τοῦτο, ὑποβληθὲν ἀνεπισήμως ὑπὸ τοῦ πατριάρχου εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν (Ἰούλιον 1867), προὐκάλεσε τὴν ἀποδοκιμασίαν αὐτῆς. Δὲν ηὐχαρίστησεν ὅμως καὶ τοὺς Βουλγάρους, κυρίως ἕνεκα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παραχωρουμένων ἐπαρχιῶν. Μόνον μετριοπαθὴς μερὶς τῶν Βουλγάρων ἦτο διατεθειμένη, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχεδίου τούτου, νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου.

Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εἶχε συμφέρον νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀπ' εὐθείας συνεννόησιν τῶν Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦτο ἔστειλεν αὕτη πρώτην φορὰν λύσιν τοῦ ζητήματος (Ὀκτώβριον τοῦ 1868). Ἦσαν δύο σχέδια τὰ ὁποῖα ἐλάχιστα διέφερον ἀλλήλων καὶ συνεδύαζον τὰ βουλγαρικὰ σχέδια (τῶν 8 καὶ τῶν 6 ἄρθρων) μετὰ τοῦ σχεδίου τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου τοῦ ΣΤ'. Συμφώνως πρὸς τὸ σχέδιον τοῦ Γρηγορίου, ἱδρύετο βουλγαρικὴ ἐξαρχία, ἀλλ' ἡ ἕδρα αὐτῆς δὲν θὰ ἦτο μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Βουλγαρίᾳ, ὡς ἐκεῖνος ἐπρότεινεν, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει καί, ἄρα, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπιτήρησιν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Ἐκεῖ θὰ εὑρίσκετο ὁ Βούλγαρος Ἔξαρχος καὶ ἡ περὶ αὐτὸν βουλγαρικὴ σύνοδος (ἄρθρον 3ον), ὑπὸ τῶν ὁποίων θὰ ἐξελέγοντο οἱ ἀρχιερεῖς τῶν βουλγαρικῶν καὶ τῶν κατὰ πλειοψηφίαν βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν (ἄρθρα 2ον καὶ 4ον). Τὸ δεύτερον κυβερνητικὸν σχέδιον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶχε παραλλαγήν, τῆς ὁποίας ἡ ἀποδοχὴ ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς θελήσεως τῶν ἐνδιαφερομένων. Κατὰ τὴν παραλλαγὴν ταύτην, αἱ μικταὶ ἐπαρχίαι ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωσι καὶ Ἕλληνα καὶ Βούλγαρον ἐπίσκοπον, ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι ὁ δεύτερος δὲν θὰ ἐγκαθίστατο ἐν τῇ πόλει, ἐν τῇ ὁποίᾳ κατῴκει ὁ πρῶτος. Κατ' ἀμφότερα τὰ σχέδια, ἡ ἐκ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐξάρτησις τῶν Βουλγάρων ἀρχιερέων καὶ τοῦ Ἐξάρχου θὰ ἦτο, ὅπως ἀκριβῶς ὥριζε τὸ σχέδιον τοῦ Γρηγορίου (ἄρθρον 5ον τοῦ πρώτου κυβερνητικοῦ σχεδίου καὶ ἄρθρον 7ον τοῦ δευτέρου κυβερνητικοῦ σχεδίου. Mansi, αὐτόθι, τόμος 45ος, στήλη 183 καὶ ἑξ.). Ἐκ τῶν λεχθέντων καταφαίνεται, ὅτι, ἐνῷ ὁ πατριάρχης Γρηγόριος τὴν βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν περιώριζεν ἐντὸς καθαρῶν βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν, τὰ κυβερνητικὰ σχέδια, κατ' ἀπομίμησιν τῶν βουλγαρικῶν σχεδίων, περιελάμβανον καὶ μικτὰς ἐπαρχίας. Τὸ δὲ χειρότερον ἦτο, ὅτι ἄφινον τὰ ὅρια ἀκαθόριστα, ἐδημιούργουν μίαν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἐντὸς τῆς ἄλλης καὶ καθίστων τὴν διδομένην λύσιν περισσότερον ἀντιβαίνουσαν εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας.

Τὸ πατριαρχεῖον ἀπέρριψε τὴν ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως

προτεινομένην λύσιν, ἀλλ' οἱ Βούλγαροι διεκήρυξαν αὐτὴν ὡς τὴν τελειωτικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος αὐτῶν. Ἡ διάστασις ηὔξησεν. Ἤδη ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἀρχηγοὶ τῆς βουλγαρικῆς κινήσεως ἦσαν ὁ Μακαριουπόλεως Ἱλαρίων καὶ ὁ πρώην Βελισσοῦ (ἢ Δυρραχίου) Αὐξέντιος. Τὸ πατριαρχεῖον (28 Φεβρουαρίου 1861) εἶχε προβεῖ εἰς τὴν καθαίρεσιν αὐτῶν καὶ τοῦ Φιλιππουπόλεως Παϊσίου καὶ ἐνήργησεν, ἵνα σταλῶσιν εἰς ἐξορίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπανῆλθον μετὰ τετραετίαν (Ὀκτώβριον 1864). Ὡς τόπος διαμονῆς ὑπεδείχθη εἰς αὐτοὺς τὸ ἐν Βοσπόρῳ Μεσοχώριον (Ὀρτά - Κιοϊ), ὅπου ἐντὸς τοῦ ἑπομένου ἔτους ἀπέθανεν ὁ Αὐξέντιος. Μετὰ διετίαν οἱ Βούλγαροι εἶχον ἐκλέξει ἐννέα λαϊκούς, οἱ ὁποῖοι μετὰ τῶν μητροπολιτῶν Μακαριουπόλεως Ἱλαρίωνος καὶ τῶν δύο Φιλιππουπόλεως, Παϊσίου (καθῃρημένου) καὶ Παναρέτου, θὰ ἀπετέλουν ἐν Μεσοχωρίῳ τὴν κεντρικὴν διευθύνουσαν ἐπιτροπὴν (1867). Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, μετὰ τὰ δύο μνημονευθέντα σχέδια αὐτῆς (1868), ὑπέδειξεν εἰς τοὺς Βουλγάρους, ὅτι ἦτο διατεθειμένη, διὰ σουλτανικοῦ φιρμανίου, νὰ ἱδρύσῃ τὴν βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν, ἂν οἱ Βούλγαροι μητροπολῖται ἤρχοντο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ συνεφώνουν περὶ τῶν βάσεων αὐτῆς. Οὕτως ἔφθασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ μητροπολῖται Σόφιας Δωρόθεος, Βιδύνης Ἄνθιμος, Βελισσοῦ Γεννάδιος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Λοφτζοῦ Ἱλαρίων, οἱ ὁποῖοι μετὰ τοῦ Φιλιππουπόλεως Παναρέτου ἔστειλαν εἰς τὸ πατριαρχεῖον ἐγγράφως τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀποχώρησιν .(Δεκέμβριον 1868).

Τὸ σουλτανικὸν φιρμάνιον, τὸ ὁποῖον ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις εἶχεν ὑποσχεθεῖ εἰς τοὺς Βουλγάρους, ἐξεδόθη τὴν 27 Φεβρουαρίου 1870, ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου μικτῆς ἐπιτροπῆς (Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων), διορισθείσης ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ πατριαρχείου. Τὸ φιρμάνιον ἵδρυε τὴν Βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν (Μ. Γεδεών, Ἔγγραφα περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος, Κων]πολις, 1908, σελ. 243 καὶ ἑξ.). Ἀπεμακρύνετο τοῦ σχεδίου τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ϛ' καὶ τῶν δύο κυβερνητικῶν σχεδίων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ ἐκ τοῦ πατριάρχου ἐξάρτησις τῆς ἱδρυομένης βουλγαρικῆς ἐξαρχίας ἦτο μικροτέρα. Ὁ πατριάρχης θὰ ἐπεκύρου τὴν ἐκλογὴν μόνον τοῦ Ἐξάρχου καὶ θὰ ἐμνημονεύετο μόνον ὑπ' αὐτοῦ, κατὰ τὰς καθιερωμένας περιστάσεις (ἄρθρα 3 καὶ 4). Ἀπεμακρύνετο δὲ καὶ τοῦ δευτέρου βουλγαρικοῦ σχεδίου (τῶν ἓξ ἄρθρων) κατὰ τοῦτο, ὅτι μεγάλως περιώριζε τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπὸ τὴν βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν, ὑπαχθησομένων ἐπαρχιῶν (ἄρθρον 10ον). Ἐκ τῶν τριάντα ἐπαρχιῶν, τὰς ὁποίας τὸ βουλγαρικὸν ἐκεῖνο σχέδιον ἀπηρίθμει, τὸ σουλτανικὸν φιρμάνιον ἀνέφερεν ὡς ὑπαγομένας εἰς τὴν Βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν μόνον δέκα τρεῖς (αἱ ὁποῖαι ἀνωτέρω ἐν τῇ απαριθμήσει τοῦ δευτέρου βουλγαρικοῦ σχεδίου ἐτυπώθησαν διὰ πλαγίων ψηφίων. Ἴδε σημ. 5), τρεῖς ἐπαρχίαι (Φιλιππουπόλεως, Βάρνης καὶ Ἀγχιάλου) διενέμοντο μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ πατριαρχείου, αἱ δὲ λοι-

παὶ παρέμενον εἰς τὸ πατριαρχεῖον. Οὕτως ἐπλησίαζε τὴν πρώτην θεμελιώδη διάταξιν τοῦ σχεδίου τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου, τὸ ὁποῖον ἔκαμε λόγον μόνον περὶ καθαρῶς βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν. Ἀλλά, κατὰ τὸ φιρμάνιον, εἰς τὸ μέλλον ἐθεωρεῖτο δυνατὴ ἡ προσθήκη καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν (ἡ διάταξις αὕτη εὑρίσκεται ἐν τέλει τοῦ 10ου ἄρθρου τοῦ φιρμανίου, δὲν ὑπῆρχε δὲ ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς μικτῆς ἐπιτροπῆς). Πρὸς τούτοις ἐπλησίαζε τὴν δευτέραν θεμελιώδη διάταξιν τοῦ σχεδίου τοῦ Γρηγορίου, διότι, ὡς ἐκεῖνο, δὲν ἔκαμε λόγον περὶ ἐγκαταστάσεως τοῦ Βουλγάρου Ἐξάρχου ἐν Κων]πόλει. Προϋπέθετε μάλιστα αὐτὸν διαμένοντα ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ αὐτοῦ ἐπαρχίᾳ καὶ ἐρχόμενον νὰ μένῃ προσωρινῶς ἐν Κων]πόλει (ἄρθρον 9ον). Ἀλλ' ἡ κεντρικὴ ἀρχὴ τῆς βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ἦτο ἤδη ἐγκατεστημένη ἐν Κων]πόλει (ἐν τῷ Μεσοχωρίῳ τοῦ Βοσπόρου), μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ὁ Ἔξαρχος ἐγκατέστη ἐν αὐτῇ (ὁριστικῶς ἀπὸ τοῦ 1883). Ἐκ τῶν δύο τούτων, ἤτοι τοῦ δυνατοῦ τῆς προσθήκης καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ Ἐξάρχου ἐν Κων]πόλει, ἐξηγεῖται, διατὶ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἐνῷ εἶχεν ἀπορρίψει τὸ σχέδιον τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου, ἐδέχθη ἐν τῷ σουλτανικῷ φιρμανίῳ τὰς δύο θεμελιώδεις διατάξεις αὐτοῦ. Ἡ ἀποδοχὴ τῶν διατάξεων τούτων ἦτο προσωρινή, ἄρα, φαινομενική, καὶ εἶχε βεβαίως σκοπόν, νὰ χρυσώσῃ τὸ διὰ τοὺς Ἕλληνας ἑτοιμασθὲν καταπότιον.

Αἱ ἀποφάσεις τοῦ πατριαρχείου. Τὸ σουλτανικὸν φιρμάνιον ἐκομίσθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων εἰς τὸν βουλγαρικὸν ναὸν τῆς Κων]πόλεως καὶ ἐκρεμάσθη ἐκ τοῦ ἄμβωνος, ὡς σύμβολον τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν. Τὸ πατριαρχεῖον ἐντόνως ἀπέκρουσε τὴν ἀνάμιξιν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως εἰς θρησκευτικὰ ζητήματα, ἕνεκα τούτου δὲ τὸ φιρμάνιον δὲν ἀνεκλήθη μέν, ἀνεστάλη ὅμως ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ. Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Τουρκίας Ἀαλῆ πασᾶς διεκρίνετο διὰ τὴν σύνεσιν καὶ μετριοπάθειαν αὐτοῦ. Ἤδη προηγουμένως, μετὰ τὴν ἀπόρριψιν τῶν δύο κυβερνητικῶν σχεδίων, τὸ πατριαρχεῖον εἶχε ζητήσει παρὰ τῆς τουρκικῆς κεβερνήσεως τὴν ἄδειαν συγκλήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου, ὁ δὲ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ϛ´ ἔγραψε τότε εἰς τὰς ὀρθοδόξους αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίας (16 Δεκεμβρίου 1868), ἐκθέτων τὰ ἀπ' ἀρχῆς διατρέξαντα καὶ ἀγγέλλων τὴν μελετωμένην οἰκουμενικὴν σύνοδον. Μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ σουλτανικοῦ φιρμανίου (1870), ὁ πατριάρχης ἐπέμεινε παρὰ τῇ τουρκικῇ κυβερνήσει, ἵνα δοθῇ ἡ ἄδεια συγκλήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἡ σύγκλησις τοιαύτης συνόδου δὲν ἦτο εὐχάριστος εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, ἡ ὁποία δὲν ἐγνώριζε, τὶ ἐκ τῆς συνόδου ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἀλλὰ δὲν ἦτο εὐχάριστος καὶ εἰς τοὺς πανσλαυϊστάς, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπέδρων ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς τῆς Ρωσσίας. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρῶσσος πρεσβευτὴς Ἰγνάτιεφ ἐνίσχυσε τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν εἰς τὴν ἀρνη-

σιν αὐτῆς. Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ἔγραψεν ἐκ δευτέρου πρὸς τὰς ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας διὰ τὸ ζήτημα τῆς συγκλήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου (30 Σεπτεμβρίου 1870). Ἡ Ρωσσικὴ Ἐκκλησία, ὡς καὶ κατὰ τὴν πρώτην φοράν, ὡρισμένως ἀπέκρουσε τὴν σύγκλησιν τοιαύτης συνόδου, συνέστησε δὲ τὴν φορὰν ταύτην σύγκλησιν τοπικῆς συνόδου.

Ὁ νέος πρωθυπουργὸς τῆς Τουρκίας Μαχμοὺτ Νεδὶμ ὑφίστατο περισσότερον τὴν ἐπίδρασιν τῆς ρωσσικῆς πολιτικῆς. Δι' ἐγγράφου (25 Ἰανουαρίου 1872) διέταξε τὴν ἐν Μεσοχωρίῳ κεντρικὴν διευθύνουσαν ἐπιτροπὴν τῶν Βουλγάρων, νὰ προβῇ εἰς ἐφαρμογὴν τοῦ φιρμανίου, ἀνήγγειλε δὲ εἰς αὐτήν, ὅτι δέκα ἀκόμη ἐπαρχίαι (Μακεδονικαὶ καὶ Θρακικαὶ) θὰ διανεμηθῶσι μεταξὺ τοῦ πατριαρχείου καὶ τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας[6]. Ἔξαρχος ἐξελέγη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ὁ ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου καθῃρημένος Λοφτζοῦ Ἱλαρίων, ἀλλ' οἱ μετριοπαθέστεροι αὐτῶν, ἐλπίζοντες ἀκόμη συνεννόησιν μετὰ τοῦ πατριαρχείου, ἀπεδοκίμασαν τὴν ἐκλογήν, ὡς πρόκλησιν κατ' αὐτοῦ, ὁ Λοφτζοῦ ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ, ἐξελέγη δὲ Ἔξαρχος ὁ Βιδύνης Ἄνθιμος. Συνεννόησις μετὰ τοῦ πατριαρχείου, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τετελεσμένων τούτων γεγονότων δὲν ἦτο δυνατή, ἐπάνοδος δὲ εἰς τὴν προηγουμένην ὁμαλὴν κατάστασιν ἐκρίθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἀπαράδεκτος. Διὰ τοῦτο τὸ πατριαρχεῖον (13 Μαΐου 1872) προέβη εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἐξάρχου Ἀνθίμου καὶ τὸν ἀφορισμὸν τῶν ἤδη καθῃρημένων Λοφτζοῦ Ἱλαρίωνος καὶ Φιλιππουπόλεως Παναρέτου (οὗτος εἶχε καθαιρεθεῖ τὴν 15 Ἰανουαρίου), ἐπεφύλαξε δὲ εἰς προσεχὲς μέλλον τὴν τελικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Ἡ πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου καὶ λαοῦ, ἡγουμένου τοῦ μητροπολίτου Δέρκων Νεοφύτου, ἦτο ὑπὲρ τῆς κηρύξεως τῆς βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ὡς σχισματικῆς, ἐνῷ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἄνθιμος ὁ ΣΤ', ἐκλεγεὶς (5 Σεπτ. 1871) ἀντὶ τοῦ παραιτηθέντος Γρηγορίου τοῦ ΣΤ', ἦτο διστακτικός. Ὑπερίσχυσεν ἡ γνώμη τῆς πλειοψηφίας. Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Τουρκίας Μαχμοὺτ Νεδὶμ ἠθέλησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν σύγκλησιν τοπικῆς συνόδου, ἡ ὁποία ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν κήρυξιν τοῦ σχίσματος. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον διεδέχθη αὐτὸν ὁ γνωστὸς φιλελεύθερος πολιτικὸς τῆς Τουρκίας Μιδὰτ πασᾶς, ὁ ὁποῖος ἦρε τὰ ὁθενδήποτε παρεμβαλλόμενα ἐμπόδια. Οὕτω συνεκλήθη ἡ «Μεγάλη σύνοδος» (29 Αὐγούστου - 17 Σεπτεμβρίου 1872), τῆς ὁποίας μετέσχεν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἄνθιμος ὁ ΣΤ', ἀντιπροσωπεύων καὶ τὸν πρώην Κωνσταντινουπόλεως Ἄνθιμον τὸν Δ', τὸν ἐπιλεγόμενον Βυζάντιον, πρὸς τούτοις μετέσχον οἱ πρώην πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ὁ ΣΤ' καὶ Ἰωακεὶμ ὁ Β', ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Σωφρόνιος, ὁ πατριάρχης Ἀν-

6. Αἱ δέκα προστεθεῖσαι ἐπαρχίαι ἦσαν ἡ τῆς Μαρωνείας, Ἀδριανουπόλεως, Βοδενῶν, Στρωμνίτζης, Πελαγονίας, Δράμας, Πρέσπας, Πολυανῆς, Δεβρῶν καὶ Σερρῶν.

τιοχείας Ἱερόθεος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος καὶ εἴκοσι τέσσαρες ἀρχιερεῖς τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κύριλλος, ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, δὲν μετέσχε τῆς συνόδου, ἕνεκα πολλῶν, διαφόρων καὶ ἀκατονομάστων αἰτίων. Ἡ σύνοδος συνῆλθεν εἰς τρεῖς συνεδρίας (29 Αὐγούστου, 12 καὶ 16 Σεπτεμβρίου), καθήρεσε τὸν Σόφιας Δωρόθεον, τὸν Νυσσάβας Παρθένιον καὶ τὸν Βελισσοῦ Γεννάδιον καὶ ἐκήρυξε σχισματικοὺς ὅλους τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ κινήματος καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν. «Τοὺς ἀποσχίσαντας ἑαυτοὺς τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἴδιον θυσιαστήριον πήξαντας... καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἀνιέρως χειροτονηθέντας ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς, διακόνους καὶ πάντας τοὺς κοινωνοῦντας καὶ συμφρονοῦντας καὶ συμπράττοντας αὐτοῖς... κηρύττομεν σχισματισμοὺς καὶ ἀλλοτρίους τῆς τοῦ Χριστοῦ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας» (Mansi, αὐτ., τόμος 45ος, στήλη 533). Τὸ ἀντικανονικὸν τῶν ἀξιώσεων τῶν Βουλγάρων κυρίως ἐνέκειτο εἰς τοῦτο, ὅτι ἐζήτουν νὰ ἀποτελέσωσιν ἰδίαν ἀνεξάρτητον Ἐκκλησίαν, ὄχι ἕνεκα κρατικῆς διαιρέσεως (ὁπόθεν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα προέκυψαν τὰ πατριαρχεῖα) ἢ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας (ὁπόθεν προέκυψαν αἱ νεώτεραι αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι τῆς Ρωσσίας, Ἑλλάδος, Σερβίας, Ρουμανίας καὶ λοιπαί), ἀλλὰ μόνον ἕνεκα τῆς ἐθνικῆς διαφορᾶς, ἡ ὁποία ὑπὸ τῆς μεγάλης συνόδου ἐχαρακτηρίσθη ὡς «ἐθνοφυλετισμός». Ἡ Βουλγαρία ἀπετέλει τότε ἐπαρχίας τοῦ τουρκικοῦ κράτους.

Ἡ σχισματικὴ Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία. Διὰ τῆς Βερολινείου Συνθήκης (1878) ἱδρύθη ἡ Βουλγαρικὴ Ἡγεμονία, τὸ νέον βουλγαρικὸν κράτος, περιορισθὲν εἰς τὰς καθαρῶς βουλγαρικὰς ἐπαρχίας, ἀλλ' ὁ Ἔξαρχος ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ νὰ εἶναι ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἀρχηγὸς ὅλων τῶν Βουλγάρων, τῶν ἐλευθέρων καὶ τῶν ἀλυτρώτων. Τὸ πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἐξαρχία ἐδικαιοῦντο, μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ σχίσματος, νὰ στέλλωσιν ἀρχιερεῖς, ὅπου ἤθελον. Συμφώνως πρὸς τὸ δικαίωμα τοῦτο, τὸ πατριαρχεῖον εἶχεν ἀξίωσιν νὰ στείλῃ τοιούτους καὶ εἰς τὴν κυρίως Βουλγαρίαν, ἀλλ' ἡ ἀξίωσις αὕτη ἐδείχθη ἀπραγματοποίητος. Διότι οἱ πατριαρχικοὶ ἀρχιερεῖς δὲν ἠδύναντο νὰ μείνωσιν ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ, πλὴν τοῦ Βάρνης, ἀπὸ δὲ τῆς προσαρτήσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας (1885) ἠδυνήθησαν νὰ μείνωσιν ἐκεῖ ὁ Φιλιππουπόλεως, ὁ Ἀγχιάλου καὶ ὁ Μεσημβρίας, διότι εἰς τὰς πόλεις ταύτας ὑπῆρχον ἀκμαῖαι ἑλληνικαὶ κοινότητες. Τὸ πατριαρχεῖον εἶχε πρὸς τούτοις τὴν ἀξίωσιν, οἱ Βούλγαροι κληρικοί, ὡς σχισματικοί, νὰ μεταβάλωσιν ἐνδυμασίαν, ἵνα μὴ ἐξαπατῶνται οἱ πιστοί. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἐδέχθη τὴν ὀρθότητα τῆς ἀξιώσεως ταύτης καὶ συνέστησεν αὐτὴν εἰς τοὺς Βουλγάρους, ἀλλὰ δὲν ἠθέλησε νὰ ἐξαναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς τοῦτο. Μὴ ἐκπληρωθεισῶν τῶν δύο τούτων ἀξιώσεων, τὸ πατριαρχεῖον δὲν ἐπέτρεπε τὸν διορισμὸν Βουλγάρων ἀρχιερέων εἰς μὴ καθαρῶς βουλγαρικὰς ἐπαρχίας καὶ μάλιστα εἰς τοιαύτας, εἰς τὰς

ὁποίας οἱ Βούλγαροι δὲν ἀπετέλουν σημαντικὴν τοὐλάχιστον μειοψηφίαν. Διὰ τοῦτο πάντοτε ἀνθίστατο εἰς τὴν ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἔκδοσιν «βερατίων» (ἐκτελεστηρίων ἐγγράφων) διὰ νέους Βουλγάρους ἀρχιερεῖς ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ, τὸ δὲ ζήτημα τοῦτο ἦτο ἓν τῶν σπουδαιοτέρων τοῦ πατριαρχείου. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακεὶμ ὁ Δ' (1885) κατώρθωσε νὰ ἀναστείλῃ τὴν ἔκδοσιν βουλγαρικῶν βερατίων ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη, ἀλλ' ἐπὶ Διονυσίου τοῦ Ε' (1890) ἐξεδόθησαν βεράτια διὰ τὰς μητροπόλεις Ἀχρίδος καὶ Σκοπείων, ἐπὶ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Η' (1894) ἐξεδόθησαν βεράτια διὰ τὰς μητροπόλεις Νευροκοπίου καὶ Βελισσῶν, βραδύτερον δὲ καὶ ἄλλα. Ἠκολούθησαν διωγμοὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας (1901-1902) καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας (1906), ἐκ τῆς ὁποίας ἐδιώχθησαν οἱ ὑπολειπόμενοι Ἕλληνες μητροπολῖται («Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», Κωνσταντινουπόλεως, τόμοι τῶν ἐτῶν τούτων).

Διὰ τοῦ πρώτου βαλκανικοῦ πολέμου (1912) ἀπεσπάσθησαν τῆς Τουρκίας αἱ ἐν Εὐρώπῃ ἐπαρχίαι αὐτῆς, προσαρτηθεῖσαι εἰς τὰ τρία σύμμαχα κράτη (Ἑλλάδα, Σερβίαν, Βουλγαρίαν), μόνον δὲ ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ μέρος τῆς Θράκης ἔμεινεν εἰς τὴν Τουρκίαν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Βούλγαρος Ἔξαρχος Λοφτζοῦ Ἰωσὴφ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ εἰς Σόφιαν, ἀποθανὼν τῷ 1915. Οὐδεὶς ἄλλος Ἔξαρχος ἐξελέγη καθ' ὅλην τὴν ἑπομένην τριακονταετίαν, οὐδεὶς δὲ καὶ μετὰ τὴν παρέλευσιν αὐτῆς ἐγκατέστη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Αἱ ἀκολουθήσασαι στρατιωτικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀποτυχίαι τῆς Βουλγαρίας κατὰ τὸν δεύτερον βαλκανικὸν πόλεμον (1913) καὶ κατὰ τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον εὐρωπαϊκὸν (1919 καὶ 1944) συνεπλήρωσαν, κατὰ τὸ πλεῖστον, τὴν ἐθνολογικὴν διανομὴν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἐματαίωσαν τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν εὐρυτάτων βουλγαρικῶν ἀξιώσεων, ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψαν τὰ ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια εἰς τὴν εἰρηνικὴν λύσιν τοῦ βουλγαρικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται τὸ γεγονός, ὅτι τὰ ἔτη τῶν βαλκανικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν πολέμων ὑπῆρξαν ἐποχὴ περιοδικῶν διαπραγματεύσεων πρὸς ἄρσιν τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος. Ἐξαίρομεν δύο γεγονότα. Ἡ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει συνελθοῦσα πανορθόδοξος ἐπιτροπὴ (ἐν τῇ μονῇ τοῦ Βατοπεδίου 1937) ἐξέφρασεν εὐχὴν πρὸς ἄρσιν τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος, ὁρίσασα καὶ τοὺς σχετικοὺς ὅρους, ἀναθέσασα τὴν μεσολάβησιν εἰς τὸν Ἱεροσολύμων. Ἡ Μόσχα, ὅπου ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ρώσσου πατριάρχου (2 Φεβρ. 1945) συνεκέντρωσεν ἀντιπροσώπους τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, κατέστη κέντρον τῶν τελευταίων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διαπραγματεύσεων. Ἀφορμὴν ἔδωσεν ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτου Σόφιας Στεφάνου (ἐκλεγέντος Ἐξάρχου τὴν 21 Ἰαν. 1945) πρὸς τὸν πατριάρχην Κων]πόλεως Βενιαμίν, διὰ τῆς ὁποίας παρεκάλει αὐτὸν νὰ ἄρῃ τὸ σχίσμα, καὶ πρὸς τὸν νεοεκλεγέντα πατριάρχην Μόσχας Ἀλέξιον, διὰ τῆς ὁποίας ἐζήτει τὴν μεσολάβησιν αὐτοῦ παρὰ τῷ Κωνσταν-

τινουπόλεως. Ὡς βάσις τῶν διαπραγματεύσεων τούτων ἐτέθη σχέδιον, περιλαμβάνον τοὺς ὅρους τῆς ἄρσεως, τὸ ὁποῖον εἶχε μὲν συνταχθεῖ ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Θυατείρων Γερμανοῦ [7], ἀντιπροσώπου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ἔγινε δὲ δεκτὸν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Ἀντιοχείας, ἀμφοτέρων αὐτοπροσώπως ἐλθόντων εἰς Μόσχαν, καὶ ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Ἱεροσολύμων. Οἱ μνημονευθέντες ὅροι, συμφωνοῦντες πρὸς τοὺς ὅρους τοὺς ὑπὸ τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει πανορθοδόξου ἐπιτροπῆς ὁρισθέντας ἦσαν οἱ ἑπόμενοι. Αἴτησις συγγνώμης ὑπὸ τῆς βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας, περιορισμὸς τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας ἐντὸς τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους, ὁριστικὴ μετάθεσις τῆς ἕδρας τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας εἰς Βουλγαρίαν καὶ ὑπακοὴ τῶν ἐν Τουρκίᾳ Βουλγάρων κληρικῶν εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Βούλγαροι ἐδέχθησαν τοὺς ὅρους τούτους, τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἦρε τὸ βουλγαρικὸν σχίσμα (25 Φεβρουαρίου 1945) μετὰ τῆς παραπομπῆς εἰς τὴν εὐχὴν τῆς πανορθοδόξου ἐπιτροπῆς τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἐκφρασθεῖσαν. Αἱ πολιτικαὶ περιστάσεις δὲν ἐπέτρεψαν τὴν σύγκλησιν μεγάλης τοπικῆς συνόδου, ὅπως εἶχε συγκληθεῖ τοιαύτη κατὰ τὴν κήρυξιν τοῦ σχίσματος, ἀλλὰ τὰ τοῦ Ἁγίου Ὄρους καὶ ἡ ἐν Μόσχᾳ ὑπὸ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Ἱεροσολύμων) προηγηθεῖσα ἀποδοχὴ τῶν μνημονευθέντων ὅρων, ὡς ἐπαρκῶν πρὸς ἄρσιν αὐτοῦ, ἀναπληροῖ κατ' οὐσίαν τὴν ἔλλειψιν ταύτην. Ἐφόσον οἱ Βούλγαροι ἐδέχθησαν τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἐκλησιαστικοῦ Δικαίου ἐνδεικνυομένους ὅρους, τὰ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἄρσιν τοῦ σχίσματος.

ΣΗΜ. Πρὸς τὸ βουλγαρικὸν ζήτημα τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀναλογίαν καὶ σχέσιν ἔχει τὸ ἀραβικὸν ζήτημα τῶν ἄλλων πατριαρχείων. Ἐν τῷ πατριαρχείῳ τῆς Ἀντιοχείας ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος παρουσιάσθη ἀφύπνισις τῶν ἀραβοφώνων ὀρθοδόξων ἰθαγενῶν τῆς Συρίας, ὑποστηριχθεῖσα ὑπὸ Ρώσσων πανσλαυϊστῶν. Ὅ,τι ἐν τῷ πατριαρχείῳ Κωνσταντινουπόλεως ἐζήτουν οἱ Βούλγαροι, τοῦτο ἐπέτυχον οἱ Ἀραβόφωνοι ἐν τῷ πατριαρχείῳ Ἀντιοχείας. Ἐξέλεξαν ἀραβόφωνον πατριάρχην (1899) καὶ ἐξεδίωξαν τοὺς Ἕλληνας ἀρχιερεῖς τοῦ πατριαρχείου (Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἡ λατινικὴ προπαγάνδα 1949, σελ. 25 - 27). Ἐν τῷ πατριαρχείῳ τῶν Ἱεροσολύμων τὸ ζήτημα τῶν ἀραβοφώνων, ἀνακινηθὲν μετὰ τὸ βουλγαρικὸν σχίσμα (1872), ὑπεστη-

[7]. Ἐξ αὐτοῦ γραπτῶς καὶ προφορικῶς περιῆλθον εἰς γνῶσίν μου (ἐν Ἀθήναις 6 καὶ 7 Μαρτίου 1945) αἱ λεπτομέρειαι τῶν τελευταίων τούτων γεγονότων. Τὰ δὲ περὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἠρύσθην ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου πρ. Ἀθηνῶν Χρυσάνθου (3 Σεπτ. καὶ 8 Ὀκτ. 1948). Κατ' αὐτόν, ἡ ἄρσις τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος ἔγινε μετὰ συνεννόησιν τῆς βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας, τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων καὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Ρώσσου πατριάρχου μὴ προλαβόντος νὰ μεσολαβήσῃ.

ρίχθη ἐπίσης ὑπὸ Ρώσσων πανσλαυϊστῶν. Ἀπὸ τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου (1914-18) ἡ Παλαιστίνη εὑρίσκετο ὑπὸ τοὺς Ἄγγλους, μεταξὺ δὲ τῶν ἀραβοφώνων ὀρθοδόξων καὶ τοῦ Πατριαρχείου προέκυψαν ποικίλα ζητήματα, τῶν ὁποίων προεξεῖχον δύο, ἡ ὀνομασία τοῦ πατριαρχείου ὡς «ἑλληνικοῦ πατριαρχείου», ὡς ἐπὶ τουρκοκρατίας ὠνομάζετο («ρούμ-πατριχανέ», ρούμ = ρωμαῖος, Ἕλλην), καὶ αἱ εἰς τοὺς ἀραβοφώνους ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου παρεχόμεναι χρηματικαὶ ἐπιχορηγήσεις. Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρῶτον ζήτημα, ἐδέχθη τὴν ἑλληνικὴν ἄποψιν τελευταῖον (ἐντὸς τοῦ 1947), τὸ δεύτερον προσέκρουεν ἀκόμη εἰς δυσκολίας. Ζήτημα ἀραβοφώνων δὲν ἔλειψε καὶ ἐν τῷ πατριαρχείῳ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἀλλὰ δὲν προὐκάλεσε μεγάλας ἀνησυχίας. Ἡ ἀποχώρησις τῶν Ἄγγλων ἐκ τῆς Αἰγύπτου, μετὰ τὸν δεύτερον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον (1939-44), ἐγέννησε φόβους περὶ τῆς τύχης ἐν γένει τῶν ξένων ἐν αὐτῇ, ἑπομένως καὶ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας Ἀλέξανδρος Κούζας κατέσχε τὰ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐξ εὐσεβῶν δωρεῶν προερχόμενα μοναστηριακὰ κτήματα τῶν πατριαρχείων καὶ τῆς μονῆς Σινᾶ καὶ ἐξεδίωξε τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῶν (1862). Ἡ βραδύτερον ὑπ' αὐτοῦ γενομένη πρότασις περὶ ἀποζημιώσεως ἀπερρίφθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ἡ ρωσσικὴ κυβέρνησις, ὑποκινουμένη ὑπὸ πανσλαυϊστῶν, ἐμιμήθη τὸ ρουμανικὸν παράδειγμα καὶ κατέσχε τὰ ἐν Καυκάσῳ καὶ Βεσσαραβίᾳ ὅμοια κτήματα (1873), παρεχώρει ὅμως μέρος τῶν εἰσοδημάτων εἰς τὰς δικαιούχους Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, διαθέτουσα ἄλλο μέρος ὑπὲρ τῆς σχισματικῆς Βουλγαρίας. Ἡ ἐπικράτησις τῶν Μπολσεβίκων ἐν Ρωσσίᾳ (1917) ἔθεσε τέρμα εἰς τὰς ἐπιχορηγήσεις ταύτας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ, ΘΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ, ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Mansi, ἴδε βιβλιογραφίαν τοῦ Α' Κεφαλαίου. Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων, Συνταγμάτιον, Ἑνετία, 1778. H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veröffentliche Texte der Notitiae episcopatum, Μόναχον, 1900. Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, δύο τόμοι, Κωνσταντινούπολις, 1888 καὶ ἑξῆς. Κ. Δεληκάνη, Πατριαρχικὰ ἔγγραφα, τρεῖς τόμοι, Κωνσταντινούπολις, 1902 καὶ ἑξῆς. Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, πρῶτον καὶ δεύτερον μέρος, Κωνσταντινούπολις, 1933 καὶ 1935. «Γενικοὶ Κανονισμοὶ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως», 1888. Β. Στεφανίδου, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἐκκλ. Ἱστορίαν καὶ εἰς τὸ Ἐκκλ. Δίκαιον, Κωνσταντινούπολις, 1921. B. Stephanides, Die geschichtliche Entwicklung der Synoden des Patriarchats von Konstantinopel (Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1936). Β. Στεφανίδου, Ἡ ἀπολογία τοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ τοῦ Χαντζερῆ, Τεργέστη, 1908. Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου,

Τὰ ἰδιαίτερα δικαιώματα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἔναντι τῶν ἄλλων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, Κωνσταντινούπολις, 1931. Παύλου Νεοκλέους, Κανονικὸν Δίκαιον τοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων, 1868. Κ. Οἰκονόμου, Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, Ἀθῆναι, 1862 καὶ ἑξῆς. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, Ἀλεξάνδρεια, 1910. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀθῆναι, 1935. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1920. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1928, καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐπὶ τουρκοκρατίας (1571 - 1878), Ἀθῆναι, 1929. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Αἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι Σερβίας καὶ Ρουμανίας, Ἱεροσόλυμα, 1923. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Εἰδήσεις περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας κτλ. (Ἐπίσης τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, 1937 καὶ 1938). Τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας 1951. Γερ. Μαζαράκη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀλεξάνδρεια, 1932. N. Bonwetsch, Kirchengeschichte Russlands, Λειψία, 1923. Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Λειψία, 1894. Μ. Γεδεών, Ὁ Ἄθως, Κωνσταντινούπολις, 1885. Γ. Σωτηρίου, Ἅγιον Ὄρος, Ἀθῆναι, 1915. Δημ. Πετρακάκου, Τὸ μοναχικὸν πολίτευμα τοῦ Ἁγίου Ὄρους, Ἀθῆναι, 1925. Γ. Σωτηρίου, Περὶ τῆς ἐνδυμασίας τοῦ κλήρου («Γρηγόριος Παλαμᾶς», περιοδικὸν Θεσσαλονίκης, 1919). Ἀνθ. Ροσμαρῆ, Τὸ ράσον καὶ τὸ καλυμμαύχιον καὶ ἡ ἱστορικὴ αὐτῶν ἐξέλιξις («Ἐκκλ. Φάρος» Ἀλεξανδρείας, 1930). Ἰεζεκιὴλ Βελανιδιώτου, Ἡ ἀμφίεσις τῶν κληρικῶν («Θεολογία», Ἀθηνῶν, 1934). Β. Στεφανίδου, Ἡ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐνδυμάτων τοῦ Βυζαντίου ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν ἀρχιερατικῶν ἀμφίων («Θεολογία» Ἀθηνῶν, 1950). Δ. Πάλλα, Τὸ ὀράριον τοῦ διακόνου (Βυζ. Ἐπετηρίς 1954). Μ. Γεδεών, Δαμασκηνὸς ὁ Στουδίτης («Ἐκκλ. Ἀλήθεια» Κωνσταντινουπόλεως, τόμος 3ος). Χρυσ. Παπαδοπούλου, Οἱ νεομάρτυρες, Ἀθῆναι, 1922, δευτέρα ἔκδοσις, 1934. Δ. Μπαλάνου, Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Ἀθῆναι, 1920. Α. Βρανούση, Ἀθανάσιος Ψαλίδας, 1952.

Μ. Παρανίκα, Σχεδίασμα, Κωνσταντινούπολις, 1867. Γ. Χασιώτου, L' instruction publique chez les Grecs, depuis la prise de Constantinople, Παρίσιοι, 1881. Τρύφωνος Εὐαγγελίδου, Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθῆναι δύο τόμοι 1936. Μ. Γεδεών, Χρονικὰ Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, Κωνσταντινούπολις, 1883. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθῆναι, 1868. Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου, Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν τοῦ Κ. Σάθα, Λειψία, 1871. Legrand, Bibliographie Hellénique, Παρίσιοι, 1885 καὶ ἑξῆς. Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, Παρίσιοι, 1880 καὶ ἑξ. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας (Περιοδικὸν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, τόμος 17ος, 1882 καὶ 1883). Ph. Meyer, Die Theolo-

gische Literatur der griechischen Kirche im 16tem Jahrhundert, Λειψία, 1889. Ph. Meyer, Athanasius Parius (Herzog - Hauck, Realencyklopädie, τόμος 2ος). Chrys. Notaras (αὐτ., τόμος 4ος), El. Miniatis (αὐτ., τόμος 5ος), Dositheos Ierosol. (αὐτόθι), Eug. Bulgaris (αὐτόθι), Ieremias II (αὐτ., τόμος 8ος), Lucaris (αὐτ., τόμος 11ος), Max. Margunius (αὐτ., τόμος 12ος), Melet. Pegas (αὐτόθι), Mel. Syrigos (αὐτόθι), Metr. Kritopoulos (αὐτόθι τόμος 13ος), Nicodemus Hagioritis (αὐτόθι τόμος 14ος), C. Oeconomos (αὐτόθι) Pach. Rhusanos (αὐτόθι), Th. Pharmakidis (αὐτόθι, τόμος 15ος), Nic. Theotokis (αὐτ., τόμος 19ος), Β. Μυστακίδου, Ὁ ἱερὸς κλῆρος κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, 1893. Περὶ Παχωμίου Ρουσάνου, ἴδε καὶ βιβλιογραφίαν τοῦ Β' Κεφαλαίου Ἰω. Καρμίρη, Ὁ Παχώμιος Ρουσᾶνος κτλ., 1935. Κ. Σάθα, Ἱερεμίας ὁ Β', Ἀθῆναι, 1870. Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, Χανία, 1903. Μ. Παρανίκα, Περὶ Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου (Περιοδικὸν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, τόμος 10ος). Κ. Δυοβουνιώτου, Μάξιμος ὁ Μαργούνιος («Γρηγόριος Παλαμᾶς», περιοδικὸν Θεσσαλονίκης, ἔτος 4ον). Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου («Νέα Σιών», Ἱεροσολύμων, τόμος 6ος), Διοκαισαρείας Ἀριστάρχου, Γαβριὴλ Σεβῆρος («Νέα Σιών», τόμοι 21ος καὶ 22ος), Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου, De vita et scriptis Metrophanis Critopuli, Λειψία, 1870, Γερασίμου Μαζαράκη, Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος, Κάϊρον, 1884. Μ. Ρενιέρη, Μητροφάνης Κριτόπουλος, Ἀθῆναι, 1893. Κ. Δυοβουνιώτου, Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος, Ἀθῆναι 1915. Ἰω. Καρμίρη, Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος, Ἀθῆναι, 1937. Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Ὁμολογία τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου («Θεολογία» Ἀθηνῶν 1948). Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ὁμολογία Ἱεροσολύμων Δοσιθέου (αὐτόθι, 1948]49). Κ. Δυοβουνιώτου, Μελέτιος Συρίγος, Ἀθῆναι 1914. Γ. Γαλετάκη, Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ Μελετίου Συρίγου («Ἐκκλ. Φάρος» Ἀλεξανδρείας, 1925). Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου Δοσίθεος πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Ἱεροσόλυμα, 1907. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου Χρύσανθος Ἱεροσολύμων, ὁ Νοταρᾶς («Ἐκκλ. Ἀλήθεια», Κωνσταντινουπόλεως, τόμος 4ος). Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ὁ Χρύσανθος Νοταρᾶς, πρὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῶν Ἱεροσολύμων («Νέα Σιών», Ἱεροσολύμων, τόμος 26ος). Ε. Κουρούκλη, Βικέντιος ὁ Δαμῳδὸς («Ἑλληνικὰ Γράμματα» Ἀθηνῶν, 1928). Νικηφόρος Θεοτόκης (ἐν «Πανδώρᾳ», περιοδικῷ Ἀθηνῶν, τόμος 4ος). Παντελῆ Καρανικόλα, Ἡ Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν κτλ. («Ἐκκλησία», Ἀθηνῶν 1954). «Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν» ἔκδ. Ἀλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου 1957. Πολυκάρπου Συνοδινοῦ, Κωνσταντῖνος ὁ Οἰκονόμος («Γρηγόριος Παλαμᾶς», ἔτος 7ον). Κ. Δυοβουνιώτου, Ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ὡς καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν («Θεολογία», Ἀθηνῶν, τόμος 9ος). Δ. Μπαλάνου, Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, Ἀθῆναι, 1932. Δ. Μπαλάνου, Θεόκλητος Φαρμακίδης, Ἀθῆναι, 1933. Δ. Μπαλάνου, Ἀλέξανδρος

Λυκοῦργος, Ἀθῆναι 1923. Εὐλογίου Κουρίλα, Ἀλέξανδρος ὁ Λυκοῦργος, («Θεολογία», Ἀθηνῶν, τόμοι 5ος καὶ 6ος). Παρθ. Πολάκη, Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος («Νέα Σιών», Ἱεροσολύμων, τόμοι 22ος καὶ 23ος). Dem. Balanos, Die Geschichte der griechischen Kirchl. Literatur («Ekklesia», Λειψία, 1939). N. Louvaris, Die Kirche Griechenlands im 20 Jahrhundert (1950). Γρ. Παπαμιχαήλ, Μάξιμος ὁ Γραικὸς 1951.

§ 55. Διοργάνωσις.

Ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453) ὁ πατριάρχης αὐτῆς κατέστη ὁ ἀνώτατος θρησκευτικὸς καὶ πολιτικὸς ἀρχηγὸς τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὀρθοδόξων χριστιανῶν. Τὰ ἄλλα πατριαρχεῖα (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων) καὶ ἄλλαι ἀνεξάρτητοι ὀρθόδοξοι ἀρχιεπισκοπαὶ (Κύπρου, Ἀχρίδος, Πεκίου καὶ Τυρνόβου) ἦλθον εἰς ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως (λεπτομερείας, ἴδε ἐν § 54), τῆς ὁποίας ὁ βαθμὸς ἦτο ἀνάλογος τῶν ἑκάστοτε περιστάσεων. Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Γεννάδιος ὁ Σχολάριος (1454-1456), ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἅλωσιν πατριάρχης, συνεκάλεσε σύνοδον, ἡ ὁποία ἀπεφάσισε τὴν εἰς τὸ πατριαρχεῖον τελείαν ὑποταγὴν τοῦ Ἀχρίδος, τοῦ Πεκίου καὶ τοῦ Τυρνόβου, διότι ἡ τουρκικὴ κατάκτησις ἦρεν ὁλοτελῶς τὰ αἴτια, τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς εἶχον προκαλέσει τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν. Τῶν τριῶν τούτων ἀρχιεπισκόπων μόνον ὁ τελευταῖος, ὁ Τυρνόβου, ὑπήκουσεν. Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ιζ' ἑκ]ρίδος τὸ πατριαρχεῖον Κων]πόλεως ἐπενέβαινεν ἐν ταῖς ἀρχιεπισκοπαῖς Ἀχρίδος καὶ Πεκίου, ἀποστέλλον εἰς αὐτὰς ἰδίους κληρικοὺς ὡς ἀρχιεπισκόπους. Διὰ τοῦτο παρατηρεῖται ἐναλλαγὴ αὐτοχθόνων καὶ ἐπηλύδων ἀρχιεπισκόπων. Ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις τῶν Ἐκκλησιῶν τούτων δὲν ἦτο καλή, διότι ἀνεφύοντο συχναὶ ἔριδες περὶ τὴν κατάληψιν τῶν ἀρχιεπισκοπικῶν θρόνων, οἱ δὲ ὑπ' αὐτοὺς μητροπολῖται ἠφάνιζον τὰ οἰκονομικὰ τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν. Οἱ Τοῦρκοι σατράπαι εἶχον συμφέρον νὰ διατηρῶσι τὴν κατάστασιν ταύτην, ἡ ὁποία ἔφθασε μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε μέγας ἀριθμὸς χριστιανῶν προσῆλθεν εἰς τὸν μουσουλμανισμόν. Ἕνεκα τῶν λόγων τούτων ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἀρχιεπισκοπαῖς ἐσχηματίσθη μερίς, ζητοῦσα τὴν μετὰ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἕνωσιν. Ἀφετέρου τὸ πατριαρχεῖον, ἀνέκαθεν ποθοῦν τὴν προσάρτησιν αὐτῶν, ὑπεβοήθησε τὴν τάσιν ταύτην, καθόσον μάλιστα ἡ κακὴ κατάστασις τῶν Ἐκκλησιῶν ἐκείνων ἐπέδρα ἐπιζημίως καὶ ἐπ' αὐτοῦ. Οἱ παρὰ τῇ τουρκικῇ κυβερνήσει ἰσχύοντες Ἕλληνες καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σαμουὴλ ὁ Χαντζερῆς παρεσκεύασαν ταῦτα. Οὕτως ἡ ἱεραρχία ἀμφοτέρων τῶν ἀρχιεπισκοπῶν, ἡ μία

μετὰ τὴν ἄλλην, ἐζήτησε παρὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως τὴν προσάρτησιν εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως (1766 τὸ Πέκιον, 1767 ἡ Ἀχρίς). Ἀμφότεραι αἱ αἰτήσεις ἔγιναν δεκταί. Οἱ ἀρχιεπίσκοποι Πεκίου καὶ Ἀχρίδος ὑπέβαλον παραιτήσεις, πατριαρχικὰ δὲ συνοδικὰ γράμματα ἐκήρυξαν τὴν προσάρτησιν. Αὕτη βεβαίως δὲν ἔγινεν ἄνευ ἀντιδράσεως τῶν ἐνδιαφερομένων, ἀλλ' οἱ ἑνωτικοὶ ὑπερίσχυσαν, σουλτανικὸν δὲ διάταγμα ἐπεκύρωσε τὴν προσάρτησιν. Διὰ τῆς προσαρτήσεως ηὐξήθη ἡ περιοχὴ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀπὸ τῆς προσαρτήσεως τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πεκίου κατέστησαν ὁλοτελῶς ἀνεξάρτητοι δύο Ἐκκλησίαι, αἱ ὁποῖαι προηγουμένως ἐξηρτῶντο ἐξ αὐτῆς. Πρῶτον, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Μαυροβουνίου. Δεύτερον, ὁ ἐν Αὐστρίᾳ «Ἔξαρχος τοῦ θρόνου Πεκίου», ὁ ὁποῖος ἐποίμαινε τοὺς ἐν τῷ κράτει τούτῳ ἐγκατεστημένους Σέρβους. Οὕτως ἐσχηματίσθη ἡ ἀνεξάρτητος Ἐκκλησία τοῦ Καρλοβιτσίου, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξηρτήθησαν ὄχι μόνον οἱ ἐν Αὐστρίᾳ Σέρβοι, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ ἐν τῷ κράτει τούτῳ ὀρθόδοξοι. Ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Καρλοβιτσίου, διὰ φυλετικοὺς λόγους, ἀπεσπάσθη βραδύτερον ἡ Τρανσυλβανία («ἀνεξάρτητος Ἐκκλησία τοῦ Hermannstadt», 1864), καὶ ἡ Βουκοβίνα (1873), μετὰ τῆς ὁποίας ἡνώθησαν αἱ ὀρθόδοξοι ἐπισκοπαὶ τῆς Δαλματίας («ἀνεξάρτητος Ἐκκλησία Βουκοβίνης καὶ Δαλματίας»). Ἐκ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως βραδύτερον ἀπεσπάσθη ἡ Βοσνία καὶ ἡ Ἐρζεγοβίνη, αἱ ὁποῖαι πολιτικῶς εἶχον καταληφθεῖ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας («ἀνεξάρτητος Ἐκκλησία Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης», 1878).

Ἐν τῇ ἀπελευθερωθείσῃ Ἑλλάδι ὑπῆρχον δύο μερίδες, ἡ μὲν στέργουσα τὸ ἐκκλησιαστικὸν καθεστώς, ἡ δὲ ζητοῦσα τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ πρώτη ἀρχηγὸν εἶχε τὸν συντηρητικὸν θεολόγον κληρικὸν Κωνσταντῖνον Οἰκονόμον. Ἡ δευτέρα περιελάμβανε τοὺς περισσοτέρους πολιτικοὺς καὶ λογίους, ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, καὶ εἶχε φανατικὸν ὑπερασπιστὴν τὸν φιλελεύθερον θεολόγον κληρικὸν Θεόκλητον Φαρμακίδην. Οὗτοι ἐκινοῦντο ἐκ ψυχολογικῶν λόγων. Μετὰ τόσων ἐτῶν ἀγῶνας καὶ θυσίας ἀποκτήσαντες τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἐλευθερίαν, ᾐσθάνοντο ζωηρῶς τὴν ἐκ τοῦ πατριαρχείου ἐκκλησιαστικὴν ἐξάρτησιν ὡς μείωσιν τῆς ἐλευθερίας ταύτης, δυναμένην μάλιστα νὰ ἔχῃ ἐπακόλουθα δι' αὐτήν. Ἡ τῶν ἐπισκόπων σύνοδος τοῦ Ναυπλίου (1833) ἐκήρυξε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐπιτροπὴ δὲ συνέταξε τὸ πρῶτον καταστατικὸν αὐτῆς, δημοσιευθὲν ὡς νόμος τοῦ κράτους. Ἡ νέα τάξις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων προὐκάλεσε ταραχὰς ἐν Πελοποννήσῳ, ἀλλ' ὁ ἐρεθισμὸς βαθμηδὸν κατέπεσεν, ἡ δὲ ἐθνοσυνέλευσις (1844) ἐκύρωσεν αὐτὴν (ἴδε τὰ δύο πρῶτα ἄρθρα τοῦ συντάγματος). Ἡ αὐτοανακήρυξις τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐπέφερε

διακοπὴν τῶν μετὰ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως σχέσεων. Μετά τινα ἔτη ἑκατέρωθεν ἐδείχθη ἐπιθυμία ἀποκαταστάσεως τῶν σχέσεων. Ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀνηγγέλθη ἐπισήμως ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, τοῦτο δὲ ἐξέδωσε συνοδικὸν τόμον (1850, ἐπὶ πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ Δ΄), διὰ τοῦ ὁποίου ἐχειραφέτει, αὐτὸ πρώτην φοράν, τὴν ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν καὶ διέγραφε τὴν διοργάνωσιν αὐτῆς. Ἡ ἑλληνικὴ Βουλὴ ἐψήφισε νέον καταστατικὸν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας (1852), τὸ ὁποῖον κατ᾽ οὐσίαν εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ προηγούμενον καταστατικὸν παραλαμβάνει ὅμως τινὰ ἐκ τοῦ συνοδικοῦ τόμου τοῦ πατριαρχείου. Ὅτε, ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει τοῦ Γεωργίου εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος, ἡ Ἀγγλία παρεχώρησεν εἰς αὐτὴν τὰς Ἰονίους νήσους, ἡ Ἐκκλησία αὐτῶν ἡνώθη μετὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας (1866).

Ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ιθ΄ ἑκατονταετηρίδος ἵδρυσις ἡγεμονίας ἐν Σερβίᾳ ἐπέδρασεν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων αὐτῆς. Συνοδικὸς τόμος τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (1831) παρεχώρησεν εἰς τὴν σερβικὴν Ἐκκλησίαν ἐσωτερικὴν αὐτονομίαν, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ πατριαρχείου. Τὸ παράδειγμα τῆς Ἑλλάδος ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς Σερβίας, ἡ ὁποία τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῆς κατέστησε περισσότερον ἀνεξάρτητον (Νόμος τοῦ 1862, Σύνταγμα τοῦ 1869). Ὅτε ἡ Σερβία κατέστη ἀνεξάρτητον βασίλειον, τότε, τῇ αἰτήσει τῆς σερβικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς σερβικῆς κυβερνήσεως, τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἐξέδωσε συνοδικὸν τόμον (1879, ἐπὶ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ΄), διὰ τοῦ ὁποίου ἡ σερβικὴ Ἐκκλησία ἀνεκηρύχθη ἀνεξάρτητος.

Αἱ ἡγεμονίαι τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας διετηρήθησαν καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἀλλ᾽ ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου. Οὕτω καὶ αἱ Ἐκκλησίαι αὐτῶν ἀπήλαυον μὲν ἐσωτερικῆς αὐτονομίας, εὑρίσκοντο ὅμως ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ δύο μητροπολῖται τῶν ἡγεμονιῶν τούτων (ὁ Βουκουρεστίου καὶ ὁ Ἰασίου) ἐξελέγοντο ἐπιτοπίως καὶ ἐνεκρίνοντο ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ιθ΄ ἑκατονταετηρίδος, διὰ τῆς προστασίας τῆς Ρωσσίας, ἡ πολιτικὴ αὐτονομία τῶν ἡγεμονιῶν κατέστη μεγαλητέρα, διὰ τοῦτο ηὔξησε καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία αὐτῶν. Μετὰ τὸν κριμαϊκὸν πόλεμον (1854) αἱ δύο ἡγεμονίαι ἡνώθησαν ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον Κούζαν (1859) καὶ ἐσχηματίσθη ἡ ἡγεμονία τῆς Ρουμανίας. Τότε ἡνώθησαν καὶ αἱ δύο μητροπόλεις· ὁ Ἰασίου ὑπετάγη εἰς τὸν Βουκουρεστίου, ὁ ὁποῖος ἀνεγνωρίσθη ἀρχηγὸς («πριμᾶτος») τῆς ρουμανικῆς Ἐκκλησίας. Μετὰ πενταετίαν ἡ ρουμανικὴ Ἐκκλησία, ἄνευ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ πατριαρχείου, ἀνεκηρύχθη ἀνεξάρτητος πάσης ξένης ἀρχῆς (Νόμος τοῦ 1865). Τὸν ἡγεμόνα Ἀλέξανδρον Κούζαν ἀντικατέστησεν ὁ Κάρολος, ἐκ τοῦ καθολικοῦ κλάδου τῆς γερμανικῆς ἡγεμονικῆς οἰκογενείας τῶν Χοεντζόλλερν, ὁ ὁποῖος

βραδύτερον ἔγινε βασιλεὺς τῆς Ρουμανίας (1878). Ἐπ' αὐτοῦ ἐπῆλθε συνεννόησις μεταξὺ τῆς ρουμανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Βουκουρεστίου Καλλίνικος, ἐξ ὀνόματος τῆς συνόδου καὶ τῆς κυβερνήσεως, διεβίβασεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον αἴτησιν ἀναγνωρίσεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ρουμανικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἐξέδωσε σχετικὸν τόμον (1885, ἐπὶ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Δ').

Ὁσάκις, ἕνεκα πολέμων, ἐπαρχίαι ἀπεσπῶντο τοῦ τουρκικοῦ κράτους καὶ ἡνοῦντο μετὰ τῶν ὁμόρων βαλκανικῶν κρατῶν, αὗται ἐκκλησιαστικῶς ἀπεσπῶντο τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡνοῦντο μετὰ τῶν Ἐκκλησιῶν τῶν κρατῶν τούτων. Οὕτω, μετὰ τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον (1878) ἡ Θεσσαλία καὶ μέρος τῆς Ἠπείρου ἡνώθη μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (1879), μετὰ δὲ τὸν βαλκανικὸν πόλεμον (1912 καὶ 1913), ἄλλαι μὲν ἐπαρχίαι ἡνώθησαν μετὰ τῆς σερβικῆς Ἐκκλησίας, ἄλλαι δέ, μετὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας (αἱ δεύτεραι τῷ 1928). Μετὰ τὸν πρῶτον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον (1914-18), διαλυθείσης τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Αὐστρίας, ἐπαρχίαι αὐτῆς προσηρτήθησαν εἰς τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Ρουμανίαν. Τότε αἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι τῶν προσαρτηθεισῶν ἐπαρχιῶν ἡνώθησαν μετὰ τῶν Ἐκκλησιῶν τῶν κρατῶν τούτων. Οὕτως αἱ ἀνεξάρτητοι Ἐκκλησίαι τοῦ Καρλοβιτσίου, τῆς Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης καὶ αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς Δαλματίας ἡνώθησαν μετὰ τῆς σερβικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἀνεξάρτητος Ἐκκλησία τοῦ Hermannstadt καὶ ἡ τῆς Βουκοβίνης ἡνώθησαν μετὰ τῆς ρουμανικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἕνωσις τοῦ βασιλείου τοῦ Μαυροβουνίου μετὰ τῆς Σερβίας ἐπέφερε τὴν ἕνωσιν τῆς ἀνεξαρτήτου Ἐκκλησίας αὐτοῦ μετὰ τῆς σερβικῆς Ἐκκλησίας. Μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς Ρωσσίας, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἰβηρίας (Γεωργίας), ἡ ὁποία εἶχεν ἑνωθεῖ μετὰ τῆς ρωσσικῆς Ἐκκλησίας ἐπανέκτησε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς (1917). Ἐσχηματίσθησαν αἱ ἑπόμεναι ἀνεξάρτητοι Ἐκκλησίαι· ἡ Ἐκκλησία τῶν ὀρθοδόξων τῆς ἀνασυγκροτηθείσης Πολωνίας (1925) καὶ ἡ Ἐκκλησία τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀλβανίας (1937).

Δυνάμει τοῦ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως καθεστῶτος, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἠδύνατο ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει τοῦ πατριαρχείου αὐτοῦ νὰ ἀσκήσῃ καὶ συχνὰ ἤσκει ἀπολυταρχίαν. Κύριον ὄργανον αὐτῆς ἦτο ἡ πατριαρχικὴ σφραγίς, ἡ ὁποία εὑρίσκετο εἰς χεῖρας τοῦ πατριάρχου καὶ τὴν ὁποίαν μόνην ἀνεγνώριζεν ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις. Οἱ μητροπολῖται τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἦλθον εἰς ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ πατριάρχου μεγαλητέραν τῆς πρὸ τῆς ἁλώσεως, ἡ δὲ ἐνδημοῦσα σύνοδος, ἀποτελουμένη ἐκ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τυχαίως παρεπιδημούντων μητροπολιτῶν τοῦ πατριαρχείου ἦτο ἔκτακτος καὶ ἀνίσχυρος. Ἐνίοτε μάλιστα ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔλειπον ὁλοτελῶς ἐνδημοῦντες μητροπολῖται. Ἡ φιλοδοξία τῶν ἡμετέρων κλη-

ρικῶν καὶ λαϊκῶν καὶ ἡ φιλοχρηματία τῶν Τούρκων προὐκάλει συχνὰς ἀλλαξοπατριαρχείας καὶ μεγάλας χρηματικὰς ζημίας. Κατενοήθη, ὅτι ἡ ὕπαρξις καὶ ἐνίσχυσις ἐνδημούσης συνόδου ἠδύνατο νὰ φέρῃ μεταβολήν τινα εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ιζ' ἑκατονταετηρίδος ἄρχεται ἐνισχυομένη ἡ σημασία καὶ ἡ δύναμις τῶν μητροπολιτῶν καὶ μάλιστα τῶν ἐγκρίτων ἐξ αὐτῶν, ἤτοι τῶν κατεχόντων ἱστορικοὺς καὶ ἐπισήμους μητροπολιτικοὺς θρόνους. Οὗτοι ὠνομάσθησαν «Γέροντες». Δι' εὐνοήτους λόγους, κατὰ πρῶτον, ὠφελήθησαν οἱ πλησιόχωροι τῶν Γερόντων, δυνάμενοι εὐκόλως, συχνὰ ἢ διαρκῶς νὰ εὑρίσκωνται ἐν Κωνσταντινουπόλει, χωρὶς συγχρόνως νὰ παραμελῶσι τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν. Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ Ἡρακλείας, ὁ Κυζίκου, ὁ Νικαίας, ὁ Νικομηδείας, ὁ Χαλκηδόνος καὶ βραδύτερον ὁ Δέρκων (ἀπὸ τοῦ 1736). Ἡ ἐνδημοῦσα συνήρχετο συχνότερον, μέλη δὲ αὐτῆς συνήθως ἦσαν οἱ μνημονευθέντες πλησιόχωροι Γέροντες [1]. Διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἐνδημούσης συνόδου ἴσως περιωρίσθησαν αἱ ἀλλαξοπατριαρχεῖαι [2], πάντως ὅμως περιωρίσθη ἡ ἀπολυταρχία τοῦ πατριάρχου, ἀλλὰ δὲν ἐξέλιπεν, ἐφόσον εἰς χεῖρας αὐτοῦ εἶχε τὴν πατριαρχικὴν σφραγῖδα. Μεταβολὴν ἐπέφερεν ὁ πατριάρχης Σαμουὴλ ὁ Χαντζερῆς. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ ἐξεδόθη σουλτανικὸν διάταγμα (Χάττι σερίφ, 1763), διατάσσον τὴν διαίρεσιν τῆς πατριαρχικῆς σφραγῖδος εἰς τέσσαρα τεμάχια καὶ τὴν παραχώρησιν τῶν τριῶν τεμαχίων εἰς τρεῖς μητροπολίτας (Γέροντας). Ὁ πατριάρχης ἔκτοτε ἦτο ὑπόχρεως νὰ συγκαλῇ τακτικῶς τὴν ἐνδημοῦσαν σύνοδον, ἡ ἀπολυταρχία τοῦ πατριάρχου ἔπαυ-

1. Τὰ διάφορα στάδια τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἐνδημούσης συνόδου καὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ Γεροντισμοῦ ἦσαν τὰ ἑπόμενα. *Κανονικὴ Διάταξις τοῦ 1658,* ἐπὶ πατριάρχου Παρθενίου Δ'. Οἱ τιμωρούμενοι ἀρχιερεῖς νὰ μὴ συγχωρῶνται μόνον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς συνόδου (Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, σελ. 588). *Συνοδικὸν Ἔγγραφον τοῦ 1694,* ἐπὶ πατριάρχου Καλλινίκου τοῦ Β'. Νὰ διατρίβωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει μητροπολῖταί τινες, «διὰ βίου ἐμπρέψαντες φρονήσει τε καὶ πείρᾳ πραγμάτων καὶ λόγου δυνάμει προὔχοντες» (Α. Μαυροκορδάτου, Ἐπιστολαί, ἔκδοσις Λιβαδᾶ, σελ. 122). Τοιοῦτοι ἦσαν συνήθως οἱ Γέροντες. *Σουλτανικὸν φιρμάνιον τοῦ 1741,* ἐπὶ πατριάρχου Παϊσίου τοῦ Β'. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχου νὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τῶν πέντε πλησιοχώρων ἐγκρίτων ἀρχιερέων Ἡρακλείας, Κυζίκου, Νικομηδείας, Νικαίας καὶ Χαλκηδόνος (Ἀθανασίου Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, σελ. 350). *Ἀπόφασις ἐθνοσυνελεύσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ 1757,* ἐπὶ πατριάρχου Σεραφεὶμ τοῦ Β'. Ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀρχιερέων νὰ γίνεται ἀκωλύτως ὑπὸ τῆς συνόδου, «καθὰ καὶ ἐν τῷ ἰδίῳ ὑποσχετικῷ γράμματι τῆς αὐτοῦ παναγιότητος ἐμπεριέχεται» (Mansi, τόμος 38ος, στήλη 665). *Σουλτανικὸν Χάττι Χουμαγιοὺν τοῦ 1759,* ἐπὶ πατριάρχου Σεραφεὶμ τοῦ Β'. Ἀλλαξοπατριαρχεία νὰ μὴ γίνεται «χωρὶς μαχζάρι (ἔγγραφον) τῶν ἀρχιερέων» (Α. Ὑψηλάντου, αὐτόθι, σελ. 379, 380, 381. Σεργίου Μακραίου, Ὑπόμνημα Ἐκκλ. Ἱστορίας, ἐν Κ. Σάθα, Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ, τόμος 3ος, σελ. 415 καὶ ἑξῆς).

2. Ὑπάρχουσιν, ἀφενός, παραδείγματα, κατὰ τὰ ὁποῖα ἡ ἐνδημοῦσα σύνοδος ἐματαίωσεν ἐπικειμένας ἀλλαξοπατριαρχείας, ἀλλ' ἀφετέρου, περισσότερα παραδείγματα, κατὰ τὰ ὁποῖα αὕτη ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου προὐκάλεσεν ἀλλαξοπατριαρχείας. Δύναταί τις ὅμως νὰ εἴπῃ, ὅτι ἄνευ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἐνδημούσης συνόδου αἱ ἀλλαξοπατριαρχεῖαι θὰ ἦσαν πολὺ περισσότεραι.

σεν[3], ἡ δὲ ἰσχὺς περιῆλθεν εἰς τοὺς Γέροντας, οἱ ὁποῖοι ἦσαν τακτικὰ μέλη τῆς συνόδου («Γεροντισμός»). Ἀπὸ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος εἰς τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας ἓξ πλησιοχώρους Γέροντας προσετέθησαν ὁ Καισαρείας καὶ ὁ Ἐφέσου. Ἐκτὸς τῶν Γερόντων μετεῖχον τῆς ἐνδημούσης συνόδου καὶ οἱ τυχαίως ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημοῦντες μητροπολῖται, ἀλλ' ἐκεῖνοι συχνὰ ἤλλασσον καὶ δὲν εἶχον ἰσχύν. Ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς ἐνδημούσης συνόδου κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος ὡρίσθη εἰς ὄχι περισσοτέρους τῶν ὀκτώ, ἀλλ' ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος βαθμηδὸν ηὐξήθη εἰς δέκα καὶ δώδεκα. Τὸ διοικητικὸν σύστημα τοῦ Γεροντισμοῦ εἶχε πλεονεκτήματα. Οἱ Γέροντες ἀπέκτων διοικητικὴν πεῖραν, πλοῦτον καὶ σχέσεις μετὰ ἰσχυόντων πολιτικῶν προσώπων, οὕτω δὲ ἠδύναντο νὰ ὑπερασπίζωνται τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα. Ὁ Γεροντισμὸς παρουσίασε καὶ μειονεκτήματα. Οἱ Γέροντες κατέστησαν τυραννίσκοι τῶν ἄλλων ἀρχιερέων καὶ τῶν χριστιανῶν. Ἠγέρθη γενικὴ κατακραυγὴ κατὰ τοῦ Γεροντισμοῦ. Μετὰ τὸν κριμαϊκὸν πόλεμον, ἐξεδόθη τὸ Χάττι Χουμαγιοὺν τοῦ 1856, τὸ ὁποῖον ἐπέβαλεν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ τουρκικοῦ κράτους καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀλλοθρήσκων καὶ ἀλλοεθνῶν κοινοτήτων. Συμφώνως πρὸς ταῦτα, τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως συνεκάλεσεν ἐθνοσυνέλευσιν ἐξ ἀρχιερέων καὶ λαϊκῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐπαρχιῶν, ἡ ὁποία συνέταξε τοὺς Γενικοὺς Κανονισμοὺς (1858 - 1860). Οἱ Γενικοὶ Κανονισμοὶ τοῦ πατριαρχείου ἐκυρώθησαν ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως καὶ κατέστησαν νόμοι τοῦ κράτους. Δι' αὐτῶν κατηργήθη ὁ Γεροντισμός. Ὡρίσθη μὲν πάλιν διαρκὴς δωδεκαμελὴς σύνοδος, ἀλλ' ἡ παρεδρεία τῶν μελῶν αὐτῆς ἦτο διετής. Ὅλοι οἱ μητροπολῖται τοῦ πατριαρχείου, καθ' ὡρισμένην σειράν, ἐδικαιοῦντο καὶ ὤφειλον νὰ τελῶσι τὴν διετῆ ταύτην παρεδρείαν. Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ὑποθέσεις διῃρέθησαν εἰς πνευματικὰς καὶ ὑλικάς, καὶ αἱ μὲν πρῶται ἔμειναν εἰς τὴν ἱερὰν σύνοδον, διὰ δὲ τὰς ἄλλας ἱδρύθη τὸ διαρκὲς ἐθνικὸν μικτὸν συμβούλιον, ἀποτελούμενον ἐκ μητροπολιτῶν (τεσσάρων ἐκ τῶν συνοδικῶν) καὶ λαϊκῶν ἀντιπροσώπων τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ὀκτώ). Διὰ σπουδαῖα ἐθνικὰ ζητήματα, συνήρχοντο ἐν κοινῇ συνεδρίᾳ ἀμφότερα τὰ σώματα, ἡ ἱερὰ σύνοδος καὶ τὸ μικτὸν συμβούλιον (εἴκοσιν ἐν ὅλῳ μέλη). Τὸ καθεστὼς τοῦτο διετηρήθη μέχρι τῆς συνθήκης τῆς Λωζάνης (1923), ἡ ὁποῖα μετέβαλε τὸ πατριαρχεῖον εἰς καθαρῶς θρησκευτικὴν ἀρχήν.

3. Ὁ Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης, ὁμιλῶν περὶ τῆς διαιρέσεως τῆς σφραγῖδος, λέγει· «καὶ τοῦτο διὰ νὰ μὴν ἠμπορῇ πλέον ποτὲ ὁ πατριάρχης νὰ βουλλώνῃ κανένα ἄρζι (ἔγγραφον) διά τινα ὑπόθεσιν ἢ ἐκκλησιαστικὴν ἢ πολιτικὴν τοῦ Γένους χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν καὶ θέλησιν τῆς συνόδου καὶ ἀκολούθως νὰ μὴ ἠμπορῇ ἢ νὰ προβιβάσῃ τινὰ εἰς μητρόπολιν ἢ νὰ στείλῃ τινὰ τῶν ἀρχιερέων εἰς τὴν ἐπαρχίαν του χωρὶς κοινὴν γνώμην καὶ συνοδικὴν ἀπόφασιν» (Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, σελ. 397).

Ἐκ τῶν ἄλλων πατριαρχείων κάμωμεν λόγον μόνον περὶ τοῦ πατριαρχείου τῶν Ἱεροσολύμων διότι παρουσιάζει ἐνδιαφερούσας μεταβολάς. Μέσα τῆς ιστ′ ἑκατονταετηρίδος ὁ πατριάρχης Γερμανὸς (1543-79) ἀναδιωργάνωσε τὴν ἀδελφότητα τῶν ἁγιοταφικῶν ἀδελφῶν καὶ συνήνωσεν αὐτὴν στενῶς μετὰ τοῦ πατριαρχείου. Οὕτως ὁ πατριάρχης ἀνέλαβε καθήκοντα ἡγουμένου, ἡ δὲ μοναχικὴ ἀδελφότης, καθήκοντα ποιμαντορικά, μερίμνας περὶ τῶν πνευματικῶν καὶ ὑλικῶν ἀναγκῶν τῶν χριστιανῶν τοῦ πατριαρχείου, περὶ τῆς συντηρήσεως τοῦ κλήρου, τῆς ἱδρύσεως ναῶν, σχολείων καὶ νοσοκομείων. Πρὸς ποιμαντορικὴν ἐποπτείαν τῶν ἐπαρχιῶν ἐστέλλοντο μέλη τῆς ἀδελφότητος, ἐπίσκοποι ἢ ἡγούμενοι. Διὰ τῆς ἑνώσεως τοῦ πατριαρχείου καὶ τῆς ἀδελφότητος τῶν ἁγιοταφικῶν μοναχῶν ἐπῆλθεν ἕνωσις καὶ ἐνίσχυσις τῶν δυνάμεων ἀμφοτέρων. Κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἁγιοταφῖται ὑπέβαλον εἰς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Κύριλλον (1861) σχέδιον κανονισμοῦ, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀπέκρουσεν αὐτό. Μετά τινα ἔτη ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἐκυρώθη κανονισμὸς τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων (1875). Βραδύτερον συνετάχθη κανονισμὸς τῶν οἰκονομικῶν αὐτοῦ (1902, ἐπὶ πατριάρχου Δαμιανοῦ), διὰ τοῦ ὁποίου ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν ἀνεξέλεγκτον καὶ μυστηριώδη διαχείρισιν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ πατριαρχείου ὑπὸ ἑνὸς προσώπου ἰσοβίως φέροντος τὸν μετριόφρονα τίτλον τοῦ «σκευοφύλακος», ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ μεταβολὴ ἐπῆλθεν εἰς ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐστείρευσαν αἱ πηγαὶ τῶν εἰσοδημάτων αὐτοῦ.

Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ιστ′ ἑκατονταετηρίδος ἐν Ρωσσίᾳ ἐγεννήθη ἡ ἐπιθυμία ἀποκτήσεως πατριαρχείου. Εἰς τὴν γένεσιν τῆς ἐπιθυμίας ταύτης συνετέλεσαν ἐκκλησιαστικαὶ καὶ πολιτικαὶ φιλοδοξίαι, καθόσον ἡ ὕπαρξις πατριάρχου, ἀπὸ τῆς ιγ′ ἑκατονταετηρίδος, παρὰ τοῖς Σλαύοις ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητος ὅρος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος (ἴδε ἀνωτέρω σελὶς 439). Ὅτε ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας ὁ Β′ (1589) εὑρίσκετο ἐν Ρωσσίᾳ πρὸς συλλογὴν ἐράνων, προὐτάθη εἰς αὐτὸν νὰ ὑψώσῃ τὴν μητρόπολιν Μόσχας εἰς πατριαρχεῖον, οὗτος δὲ προέβη εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς προτάσεως ταύτης. Ἔχομεν πληροφορίας, ὅτι οἱ Ρῶσσοι πρὸς ἐπιτυχίαν τούτου μετεχειρίσθησαν βίαν καὶ δόλον (Κ. Σάθα, Ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Β′, σελ. πγ′ καὶ ἑξῆς). Μετά τινα ἔτη συνῆλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλη σύνοδος (1593), τῆς ὁποίας, πλὴν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου, μετέσχον ὁ Ἀλεξανδρείας Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, ἀντιπροσωπεύων καὶ τὸν Ἀντιοχείας Ἰωακείμ, ὁ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος καὶ πολλοὶ μητροπολῖται, καὶ ἡ ὁποία ἐκύρωσε τὴν ἵδρυσιν τοῦ ρωσσικοῦ πατριαρχείου, τάξασα αὐτὸ μετὰ τὸ τῶν Ἱεροσολύμων. Ἡ σημασία τοῦ πατριάρχου τῆς Μόσχας ἐν Ρωσσίᾳ ἦτο μεγάλη. Ἀπέβη τὸ δεύτερον μετὰ τὸν τσάρον πρόσωπον, πολλάκις ἰσοφάριζεν αὐ-

τόν, ἐνίοτε εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις διεδραμάτιζε τὸ πρωτεῦον πρόσωπον. Τοιοῦτοι πατριάρχαι διεκρίθησαν κυρίως δύο, πρῶτος, ὁ Φιλάρετος Ρωμανὼφ (1619), τοῦ ὁποίου ὁ υἱὸς Μιχαὴλ εἶχε γίνει τσάρος καὶ γενάρχης τῆς μέχρις ἐσχάτων διατηρηθείσης δυναστείας τῶν Ρωμανώφ, καὶ δεύτερος, ὁ Νίκων (1652), ὁ ὁποῖος ἐπὶ τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας μετεχειρίσθη τὴν γνωστὴν παπικὴν εἰκόνα τῶν σχέσεων τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Ἕνεκα τῶν αἰτίων τούτων, ὁ Μέγας Πέτρος (1689 - 1725) ἀπεφάσισε νὰ καταργήσῃ τὸ ρωσσικὸν πατριαρχεῖον. Ἄφησε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον κενὸν ἐπὶ εἰκοσαετίαν, κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὁποίας ἡ ρωσσικὴ Ἐκκλησία διῳκεῖτο ὑπὸ διαρκοῦς συνόδου, καὶ ἔπειτα καθιέρωσε τὸ διοικητικὸν τοῦτο σύστημα διὰ καταστατικοῦ, συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ θεολόγου Προκοποβικίου (1721). Τὴν μεταβολὴν ταύτην ὁ Μέγας Πέτρος ἀνήγγειλεν εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίαν τὸν Γ' καὶ τοὺς λοιποὺς πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι ἀνεγνώρισαν αὐτήν. Κατὰ τὸ νέον καταστατικόν, δι' ὅλας τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου ἦτο ἀπαραίτητος ἡ συγκατάθεσις τοῦ ἐν αὐτῇ αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου. Ἡ διαχείρισις τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ μοναστηριακῆς περιουσίας ὑπεβλήθη εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς πολιτείας, βραδύτερον δὲ περιῆλθεν ὁλοτελῶς εἰς αὐτήν. Οὕτως ἡ ρωσσικὴ Ἐκκλησία ὑπεδουλώθη εἰς τὴν πολιτείαν. Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐπέδρασεν ὁ παρὰ τῷ Μεγάλῳ Πέτρῳ ἰσχύων ἐλβετὸς προτεστάντης Lefort, αὐτὸς δὲ ὁ Προκοποβίκιος εἶχεν ὑποστεῖ τὴν ἐπίδρασιν προτεσταντικῶν ἰδεῶν. Τῆς Ἐκκλησίας πολλάκις ἐδέσποζον πρόσωπα ἀποκτήσαντα τὴν εὔνοιαν τοῦ τσάρου. Οὕτως ἐπὶ τσάρου Νικολάου τοῦ Α' (1825 - 1855) μεγάλην ἰσχὺν ἀπέκτησεν ὁ κόμης Προτάσσσωφ, χρηματίσας αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος παρὰ τῇ ἱερᾷ συνόδῳ. Ἐπὶ τσάρου Ἀλεξάνδρου τοῦ Γ' (1881-1894) ὁμοίαν ἰσχὺν ἀπέκτησεν ὁ Ποπιενδονόστσεφ, χρηματίσας προηγουμένως παιδαγωγὸς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἔπειτα ἐπίσης αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος παρὰ τῇ ἱερᾷ συνόδῳ. Ἐπὶ τοῦ τσάρου Νικολάου τοῦ Β' (1894 - 1916) κατ' ἀρχὰς παρέμεινεν ἐν ἰσχύϊ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, ἔπειτα ἀπέκτησεν αὐτὴν ὁ ψευδομοναχὸς Ρασποῦτιν, ἀνήθικον ἠθικὸν στήριγμα τῆς νευροπαθοῦς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας. Διαρκοῦντος τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου (1914 - 18) καὶ ἕνεκα τῶν ἐκ τῆς παρατάσεως αὐτοῦ ταλαιπωριῶν, ὁ τσάρος καθῃρέθη (Μάρτιον τοῦ 1917), καὶ ἱδρύθη ἀστικὴ δημοκρατία. Ἡ ρωσσικὴ Ἐκκλησία ἠθέλησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρὸ τοῦ Μεγάλου Πέτρου κατάστασιν, ἐκκλησιαστικὴ σύνοδος ἐπανίδρυσε τὸ ρωσσικὸν πατριαρχεῖον (τὸν Νοέμβριον τοῦ 1917) καὶ ἐγκαθίδρυσε πατριάρχην τὸν μητροπολίτην Μόσχας Τύχωνα. Ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς μῆνα δι' ἐπαναστάσεως ἐγκατέστη μπολσεβικικὸν καθεστώς. Ἐχθρικῶς πρὸς τὴν θρησκείαν διακείμενον, ἐντὸς τοῦ 1918 ἐπέφερε χωρισμὸν Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, κατήργη-

σεν ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ προνόμια, ἐπέβαλε τὸν πολιτικὸν γάμον, ἐχώρισεν Ἐκκλησίαν καὶ σχολεῖα, κατήργησε τὴν ὑποχρεωτικὴν διδασκαλίαν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων, ἐνήργησεν ἀντιχριστιανικὴν καὶ ἀντιθρησκευτικὴν προπαγάνδαν, ἐδήμευσε τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ μοναστηριακὴν περιουσίαν. Ἐνῷ ὁ κατώτερος κλῆρος ἐν πολλοῖς διέκειτο συμπαθῶς εἰς τὰς σοσιαλιστικὰς καὶ ἐπαναστατικὰς ἰδέας, ὁ ἀνώτερος ἦτο ἄκρως ἀντιδραστικός. Ὁ πατριάρχης Μόσχας Τύχων ἀνεθεμάτισε τοὺς μπολσεβίκους καὶ διεμαρτυρήθη διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ νέου ἡμερολογίου. Ἀλλ' ἤρχισε σφοδρὸς διωγμὸς τῆς ρωσσικῆς Ἐκκλησίας, ἐφονεύθησαν ὑπὲρ τὰς τρεῖς καὶ ἡμίσειαν χιλιάδας ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς, περὶ τὰς δύο χιλιάδας μοναχοί, ὑπὲρ τὰς τρεῖς χιλιάδας μοναχαί. Ὁ πατριάρχης Τύχων κατεδικάσθη εἰς θάνατον (1922), ἀλλὰ μετὰ ἓν ἔτος ἀφέθη ἐλεύθερος καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέθανε (1925). Ὁ διάδοχος αὐτοῦ πατριάρχης Σέργιος κατ' ἀρχὰς ἦτο σφοδρὸς πολέμιος τῶν μπολσεβίκων, ἀλλ' ἔπειτα κατέστησε γνωστόν, ὅτι τὸ πατριαρχεῖον θὰ τηρήσῃ ἀπόλυτον νομιμοφροσύνην ἀπέναντι τοῦ καθεστῶτος (1927). Βαθμηδὸν ἠμβλύνθη ὁ ἀντιθρησκευτικὸς ὀργασμός, αἱ δὲ κατὰ τὸν δεύτερον εὐρωπαϊκὸν πόλεμον στεναὶ σχέσεις τῆς Ρωσσίας μετὰ τῶν δυτικῶν κρατῶν ἐπέφερον μεταβολήν, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὴν ἐπίσημον ἐκλογὴν καὶ ἐγκαθίδρυσιν τοῦ νέου πατριάρχου Μόσχας Ἀλεξίου (2 Φεβρ. 1945), παραστάντων ἀντιπροσώπων τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν. Ἡ ἀντιθρησκευτικὴ προπαγάνδα ἔπαυσε, τριακόσιοι ναοὶ ἐπεστράφησαν καὶ ἱδρύθη θεολογικὸν ἰνστιτοῦτον πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου.

Ἡ διὰ τοῦ Μεγάλου Πέτρου γενομένη διαρρύθμισις τῆς ρωσσικῆς Ἐκκλησίας κατέστη πρότυπον μιμήσεως διὰ τὴν ρύθμισιν τῶν βαλκανικῶν κρατῶν. Ἐπὶ τῆς διαρρυθμίσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπέδρασεν ὁ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος ἰσχύων προτεστάντης Maurer. Ἀμφότερα τὰ καταστατικὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (1833 καὶ 1852) ὁρίζουσι διαρκῆ σύνοδον τῆς ὁποίας οὐδεμία ἀπόφασις ἔχει κῦρος, ἄνευ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου. Μεταγενέστερα καταστατικὰ (1923, 1925, 1931, 1939, 1943) δὲν μετέβαλον οὐσιωδῶς τὰ πράγματα· προσετέθη σύνοδος τῆς ἱεραρχίας, ὡς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ὡς φαίνεται δέ, περιωρίσθη πως ἡ σημασία τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου (Γ. Ράμμου, Στοιχεῖα Ἑλλην. Ἐκκλ. Δικαίου, 1947, σελ. 59). Ἐν Σερβίᾳ ἀρχικῶς ὑπῆρχεν ἑνιαυσία σύνοδος, τῆς ὁποίας οὐδεμία ἀπόφασις ἐξετελεῖτο ἄνευ ἐγκρίσεως τῆς κυβερνήσεως. Ὅτε ἡ σερβικὴ Ἐκκλησία ἀνεκηρύχθη πατριαρχεῖον (1920), ἡ ἑνιαυσία σύνοδος περιωρίσθη εἰς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν καὶ προσετέθη διαρκὴς σύνοδος ὡς ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Ὁ γενικὸς γραμματεὺς τοῦ πατριαρχείου, λαϊκὸς καὶ ὑπάλληλος τοῦ κράτους, μετεῖχεν ἀμφοτέρων τῶν συνόδων, μετὰ συμβουλευτικῆς μὲν μόνον ψήφου, ἀλλ' ἠδύ-

νατο νὰ ἀσκῇ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτῶν. Αἱ καθαρῶς ἐκκλησιαστικαὶ ἀποφάσεις τῶν συνόδων ἐξετελοῦντο ἄνευ ἐγκρίσεως τῆς κυβερνήσεως, αἱ ἄλλαι, μετὰ ἔγκρισιν αὐτῆς. Διὰ τοῦ νέου καταστατικοῦ (1931) αἱ σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας ἐρρυθμίσθησαν φιλελευθερώτερον. Τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρουμανίας ἐρρύθμισεν ὁ ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος Κούζας (1859 καὶ 1864). Ἔκλεισε τὰ ἐκκλησιαστικὰ τυπογραφεῖα, ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς κληρικοὺς νὰ διδάσκωσιν, ἐδήμευσε τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, περιώρισε τὸν μοναχικὸν βίον, εἰσήγαγε τὸν πολιτικὸν γάμον καὶ τὸ νέον ἡμερολόγιον. Ἔχων ὑπ' ὄψιν προτεσταντικὰ πρότυπα, ὥρισε σύνοδον ἀπαρτιζομένην ἐξ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων[4] καὶ λαϊκῶν καὶ συνερχομένην ἀνὰ διετίαν, αἱ δὲ ἀποφάσεις αὐτῆς ἔπρεπε νὰ τύχωσι τῆς ἐγκρίσεως τοῦ ἡγεμόνος. Ἀντίδρασις παρουσιάσθη ἐκ μέρους τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως Σωφρονίου τοῦ Γ' καὶ τῶν συντηρητικῶν τῆς Ρουμανίας. Ἐπὶ τοῦ νέου ἡγεμόνος Καρόλου ἐπεκράτησεν ἡ συντηρητικὴ μερίς, ἐξεδόθη δὲ νόμος τοῦ κράτους (1871), ὁ ὁποῖος μέχρι σήμερον ἰσχύει. Ἡ σύνοδος ἀποτελεῖται ἐξ ἀρχιερέων καὶ συνέρχεται δὶς τοῦ ἔτους, παρισταμένου τοῦ ἁρμοδίου ὑπουργοῦ (τοῦ τῶν θρησκευμάτων, ἂν εἶναι ὀρθόδοξος, ἄλλως ἑνὸς τῶν ὀρθοδόξων ὑπουργῶν) μετὰ συμβουλευτικῆς ψήφου. Ἡ ρουμανικὴ Ἐκκλησία ἀνυψώθη ἐπίσης εἰς πατριαρχεῖον (1925). Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου (1939—41) ἡ Σερβία καὶ ἡ Ρουμανία (ὡς καὶ ἡ Βουλγαρία), περιελθοῦσαι εἰς τὴν σφαῖραν ἐπιρροῆς τῆς μπολσεβικικῆς Ρωσίας, μετὰ τὴν ὕφεσιν τοῦ ἀντιχριστιανικοῦ καὶ ἀντιθρησκευτικοῦ ὀργασμοῦ, δὲν ὑπέστησαν, ὡς φαίνεται, μεταβολὰς εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτῶν πράγματα.

Ἡ μόρφωσις τῶν κληρικῶν. Ἡ κατάπτωσις τῶν γραμμάτων μετὰ τὴν ἅλωσιν κατεβίβασε τὸ γενικὸν ἐπίπεδον τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου. Ὁ κατώτερος κλῆρος κατὰ τὸ πλεῖστον ἦτο ἀμαθής. Συνοδικὴ ἀπόφασις τοῦ πατριαρχείου (πιθανῶς ἐπὶ Ἱερεμίου τοῦ Γ', 1716—1726) ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ ὥρισεν, ὅτι οἱ μέλλοντες νὰ χειροτονηθῶσιν ἱερεῖς ὤφειλον ἐπὶ τέσσαρα ἢ πέντε ἔτη νὰ σπουδάσωσι δωρεὰν ἐν τῇ πατριαρχικῇ σχολῇ τῆς Κων]πόλεως (Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, τόμος Α', σελ. 176 καὶ ἑξῆς). Δὲν δύναταί τις ὁριστικῶς νὰ ἀποφανθῇ, ἂν ἡ ὑποχρέωσις αὕτη ἀφεώρα μόνον τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Κων]πόλεως ἢ καὶ ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ πατριαρχείου τούτου. Δὲν ὑπῆρχον εἰδικαὶ σχολαὶ διὰ τοὺς κληρικούς, ἀλλ' ἐξεπαιδεύοντο οὗτοι εἰς ἃς καὶ οἱ λαϊκοὶ σχολάς. Ἐν αὐταῖς ἡ μόρφωσις ἀναμφιβόλως δι' ὅλους κατὰ μέγα μέρος ἦτο ἐκκλησιαστική, ἐνίοτε ὅμως ἐλαμβάνετο πρόνοια περὶ διδα-

4. Τῆς ρωσσικῆς συνόδου μετεῖχον καὶ πρεσβύτεροι, τὸ δὲ πρῶτον καταστατικὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (1833) ὥριζεν, ὅτι δύο τῶν μελῶν τῆς συνόδου ἠδύναντο νὰ εἶναι πρεσβύτεροι, οὐδέποτε ὅμως ἐκλήθησαν τοιαῦτα μέλη.

σκαλίας ἰδιαιτέρων μαθημάτων εἰς τοὺς μέλλοντας νὰ χειροτονηθῶσιν («Ἐκκλ. Ἀλήθεια», Κων]πόλεως, τόμος 20ός, σελ. 204). Ἀπὸ τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος ἱδρύθησαν ἱερατικαὶ καὶ θεολογικαὶ σχολαὶ (1837—1853), διὰ τῶν ὁποίων ἀνυψώθη τὸ ἐπίπεδον τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου καὶ μάλιστα τοῦ ἀνωτέρου (ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν πόλεων). Τὰ αὐτὰ ἰσχύουσι, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, καὶ διὰ τὰς Ἐκκλησίας τῶν ἄλλων ὀρθοδόξων κρατῶν τῆς Βαλκανικῆς, ἡ δὲ ἐν Ρωσσίᾳ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία προηγήθη κατὰ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα, διὰ τῆς ἱδρύσεως τῶν σεμιναρίων καὶ τῶν θεολογικῶν ἀκαδημειῶν (1764—1808).

Ἡ ἐνδυμασία τῶν κληρικῶν. Ὁ «ποδήρης» χιτὼν διετηρήθη ὡς ἄμφιον (τὸ «στιχάριον»), ἀλλ' ὡς ἔνδυμα τῶν κληρικῶν ὑπέστη τροποποιήσεις. Κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν κατέστη στενότερος καὶ κομβωτὸς ἔμπροσθεν, μετὰ τὴν ἅλωσιν δὲ ἔλαβε τὴν μορφὴν τοῦ «ἀντερί». Δεύτερον ἔνδυμα τῶν κληρικῶν, τοὐλάχιστον ἀπὸ τῆς γ' καὶ δ' ἑκατονταετηρίδος, ἦτο ὁ «βύρρος», ἄνευ χειρίδων, εἶδος πελερίνας (Acta proconsularia, 5, διὰ τὸν Καρχηδόνος Κυπριανόν· Παλλαδίου, Λαυσιακόν, § 63, διὰ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον). Ἐκ τοῦ «βύρρου» προέκυψεν ὁ «μανδύας» τῶν ἐπισκόπων, ὁ ὁποῖος ἀρχικῶς ἦτο ἔνδυμα, ὄχι ἄμφιον, δὲν εἶχεν ἀκόμη οὐράν. Μετ' αὐτοῦ ἀπαντᾷ ἡ ἐπισκοπικὴ ῥάβδος, βραχεῖα, ὡς μπαστούνιον, καταλήγουσα ἄνω εἰς δύο ὄφεις ἀντιμετώπους. Ἀμφότερα ἀπαντῶσιν εἰς τὰς εἰκόνας τῶν πατριαρχῶν Κων]πόλεως Ἰωάννου Βέκκου (1275), Ἱερεμίου τοῦ Β' (1572) καὶ Μητροφάνους τοῦ Γ' (1579)[5]. Ὅτι ὁ μανδύας ἦτο ἔνδυμα καὶ ὄχι ἄμφιον ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἑπομένων. Πρῶτον, ὁ Ἰωάννης Βέκκος εἰκονίζεται κρατῶν τὸ σκιάδιον, ὁ δὲ Ἱερεμίας καὶ ὁ Μητροφάνης εἰκονίζονται φοροῦντες αὐτὸ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Τὸ σκιάδιον ἦτο κάλυμμα, φερόμενον ἔξω τοῦ ναοῦ. Ὁ Μελέτιος († 1714), ὁμιλῶν περὶ τῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1669 ἐπελθούσης μεταβολῆς, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, προσθέτει τὰ ἑπόμενα: «Τὸ σκιάδιον οὐδεὶς μετ' αὐτὸν (τὸν Κων]πόλεως Μεθόδιον τὸν Γ') ἐφόρεσεν ἢ εἰς τὸ χέρι ἔφερεν ὁδεύων, καθὼς οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐποίουν» (Ἐκκλ. Ἱστορία, τόμος Γ', σελ. 467). Ἄρα, ὁ μετὰ τοῦ σκιαδίου ἀπαντῶν μανδύας καὶ ἡ ῥάβδος ἐφέροντο ἀνὰ τὰς ὁδούς. Δεύτερον, ὁ ἀπὸ τοῦ 1573—1578 ἐν Κων]πόλει παραμείνας Stephan Gerlach καλεῖ τὸν μανδύαν σύνηθες ἔνδυμα τοῦ πατριάρχου («gewöhnlichen Patriarchen - Rock», Tage - Buch, 1674, σελ. 83), ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ 1578—1581 ἐν τῇ αὐτῇ πόλει παραμείνας Salomon Schweig-

5. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, 1884, σελ. 396 καὶ 536. Salomon Schweigger, Reise nach Constantinopel und Jerusalem, 1608, σελ. 214. Πρβλ. καὶ Legrand, Bibliographie hellénique des 15 et 16 siecles, τόμος Β', 1894, ὅπου ἡ εἰκὼν τοῦ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ τοῦ Σεβήρου († 1616), ἡ ὁποία ἀνετυπώθη καὶ ἐν Pernot, Etudes de littérature grecque moderne, 1916, σελ. 138.

ger, καλεῖ τὸν μανδύαν σύνηθες ἔνδυμα τοῦ πατριάρχου, ὅταν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς ἔφιππος ὁδεύῃ («gewöhnlichen Atlasmanrel, wie er auf den Gassen reitet», Reise nach Constantinopel κτλ., σελ. 214). Ὁ Ἰωάννης Μιχαὴλ Heineccius (1711) λέγει τὰ αὐτά. Χαρακτηρίζει τὸν μανδύαν ὡς ἓν τῶν τακτικῶν ἐνδυμάτων, τὰ ὁποῖα οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καθ' ὁδὸν φέρουσιν («ordentlichen Habit, den sie auf der Strasse tragen», Abbildung der griechischen Kirche, 1711, III, 59). Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Heineccius δὲν πρέπει νὰ ἐξαγάγῃ τις τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ σκιάδιον, ὁ μανδύας καὶ ἡ ράβδος μὲ τοὺς δύο ὄφεις ἐφέροντο ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καὶ κατὰ τὴν ιη' ἑκατονταετηρίδα. Ὁ Heineccius, παραλαμβάνων, ὡς ρητῶς λέγει, τὰς πληροφορίας ἐκ τοῦ Schweigger καὶ ἄλλων πηγῶν, δεικνύει τὴν πρὸ τοῦ 1669 κατάστασιν. Τρίτον, ὁ Σίλβεστρος Συρόπουλος (1438) ἀναφέρει ὡς παράδοξον, ὅτι ἐν Φερράρᾳ τῆς Ἰταλίας ὁ Κυζίκου Μητροφάνης, δυσαρεστηθείς, διότι ἐν τῇ ἐκεῖ διὰ τὴν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν συνεδριαζούσῃ συνόδῳ προὐκάθησεν αὐτοῦ ὁ Μονεμβασίας Δωρόθεος, μετά τινας ἡμέρας, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστείλῃ τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ καὶ ὀργήν, ἐξῆλθεν ἐκ τῆς κατοικίας αὐτοῦ εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως μὴ φορῶν τὸν μανδύαν, τὸν ὁποῖον ἐκράτουν δύο ἀκολουθοῦντες μοναχοί, καὶ μετέβη εἰς τὸ οἴκημα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου, ἵνα διαμαρτυρηθῇ. «Ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ ἄρχοντες καὶ ἀπαξιοῦντες αὐτῷ τὴν τοιαύτην αὐτοῦ στολήν, ἠξίουν αὐτὸν ἐνδύσασθαι τὸν μανδύαν. Ὁ δὲ ἔλεγεν, οὐκ ἔτι θέλω εἶναι ἀρχιερεύς, ἐπειδὴ προέστη μου ὁ Μονεμβασίας, καὶ θέλω, ἵνα ἴδω τὸν βασιλέα καὶ ἀφήσω καὶ τὸν μανδύαν ἐνταῦθα». (Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, σελ. 110 καὶ ἑξῆς). Διὰ τῶν τριῶν ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα ἀνεφέρομεν, οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπολείπεται, ὅτι ὁ μανδύας, τὸ σκιάδιον καὶ ἡ μνημονευθεῖσα ράβδος ἐφέροντο ἀνὰ τὰς ὁδούς, ἀποτελοῦντα τὴν τακτικὴν καὶ συνήθη ἐμφάνισιν τῶν ἀρχιερέων [6].

6. Ἐκτὸς τοῦ σκιαδίου οἱ ἀρχιερεῖς εἶχον καὶ ἄλλο κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, χαμηλόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔφερον τὸ ἐπανωκαλύμμαυχον (Heineccius, αὐτ. σελ. 59 καὶ ἡ σχετικὴ ἐν αὐτῷ εἰκὼν ὑπ' ἀριθμὸν 2. Ellsner, Neueste Beschreibung der griech. Kirche, 1737, σελ. 61). Ὁ Heineccius δίδει τὴν πληροφορίαν, ὅτι ἐπὶ τοῦ διπλοῦ τούτου καλύμματος τῆς κεφαλῆς ἐτίθετο τὸ σκιάδιον. «Die Kappe oder Habe auf dem Haupt ist doppelt... Auf diese Kappe oder Habe wird der Patriarchen - Hut gesetzt» (αὐτ., σελ. 59 καὶ 60). Τὸ σκιάδιον ἔφερον καὶ οἱ πρεσβύτεροι, τοὐλάχιστον ὡρισμένοι ἐξ αὐτῶν. Οἱ τὸν πατριάρχην Κων]πόλεως Ἰωσὴφ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν Βενετίᾳ (1438) συνοδεύοντες κληρικοὶ (ὀφφικιάλιοι τοῦ πατριαρχείου), μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ Μέγας Ἐκκλησιάρχης τοῦ πατριαρχείου Σίλβεστρος Συρόπουλος, ἔφερον σκιάδια. «Καὶ προσέταξε (ὁ πατριάρχης) περιελεῖν τὰ σκιάδια ἐκ τῶν κεφαλῶν ἡμῶν, καὶ περιείλομεν» (Συροπούλου, Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, σελ. 89). Ποῖοι ἦσαν οἱ μετὰ τοῦ πατριάρχου ἐκ Κων]πόλεως ἀναχωρήσαντες κληρικοὶ ἀπαριθμοῦνται ἐν τῷ ἰδίῳ συγγράμματι (σελ. 59). Κατὰ τὸν Μελέτιον Πηγᾶν († 1601), σκιάδιον ἔφερον οἱ πρωτοσύγκελλοι τοῦ πατριαρχείου (Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑται-

Ἡ ἐνδυμασία αὕτη τῶν ἐπισκόπων διετηρήθη μέχρι τῆς ιζ′ ἑκατονταετηρίδος. Τότε ἐπῆλθεν ὁλοτελὴς μεταβολὴ εἰς τὴν ἐνδυμασίαν ταύτην. Ἔχομεν ρητὰς μαρτυρίας, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1668 ἢ 1669 ἐγκατελείφθη τὸ σκιάδιον, ἀντικατασταθὲν ὑπὸ τοῦ «καλπακίου» (Μελετίου, Ἐκκλ. Ἱστορία, τόμος Γ′, σελ. 467· ἴδε τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον ἐκ τῆς Ἱστορίας αὐτοῦ. Δοσιθέου, Δωδεκάβιβλος, σελ. 1177. Κομνηνοῦ, Προσκυνητάριον)[7]. Ἀλλ' ἡ μεταβολὴ τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς δὲν ἦτο ἡ μόνη, ἡ ὁποία ἐπῆλθε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Μετεβλήθη καὶ τὸ ἔνδυμα. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἑπομένων. Πρῶτον, ὡς αἰτία τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ σκιαδίου ἀναφέρεται, ὅτι ὁ σουλτᾶνος ἐμέμφθη τὴν ὁμοιότητα τῆς ἐμφανίσεως τῶν ὀρθοδόξων κληρικῶν πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τῶν δυτικῶν. Ἀλλ' ἡ ὁμοιότης αὕτη δὲν περιωρίζετο εἰς τὸ σκιάδιον, ἀλλ' ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τὸν μανδύαν. Δεύτερον, αἱ ἀνωτέρω προσαχθεῖσαι μαρτυρίαι περὶ τῆς χρήσεως τοῦ μανδύου ὡς ἐνδύματος τῶν ὁδῶν φθάνουσι μέχρι τέλους τῆς ιζ′ ἑκατονταετηρίδος καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ιη′ ἑκατονταετηρίδος. Τρίτον, ἐκ τῆς ιη′ ἑκατονταετηρίδος (1737 καὶ 1763) ἔχομεν μαρτυρίας, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι ἔφερον ὄχι μόνον τὸν κυλινδρικὸν καὶ σκληρὸν σκοῦφον τῶν μοναχῶν (εἶδος «καλπακίου»), ἀλλὰ καὶ τὸ μοναχικὸν ράσον (Elssner, Die Neueste Beschreibung der griech. Kirche, εἰκὼν σελίδος 72. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, εἰκὼν σελίδος 663. Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου, Ὁ Φιλιππουπόλεως Νεόφυτος, σελ. 18 κ. ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, Μία πατριαρχικὴ λειτουργία ἐκ τοῦ ἔτους 1608, 1948, σελ. 12). Τέταρτον, ὁ μανδύας δὲν συγκαταλέγεται πλέον μεταξὺ τῶν καθημερινῶν ἐνδυμάτων τοῦ πατριάρχου. Πέμπτον, τὰ καθημερινὰ ταῦτα πατριαρχικὰ ἐνδύματα ἦσαν πλέον κατεσκευασμένα ἐκ μαύρης μετάξης (ἐξωτερικῶς τὸ ράσον) καὶ μετ' αὐτῶν σχετίζεται τὸ γεγονός, ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν ἐκράτει πλέον τὴν ράβδον μὲ τοὺς δύο ὄφεις, ἀλλὰ κοινὴν ράβδον (Elssner, αὐτόθι, σελ. 61 καὶ ἑξ.)[8]. Ὁ μανδύας καὶ ἡ ράβδος μὲ τοὺς δύο

ρείας, τόμος Α′, σελ. 57). Εἰκὼν τοῦ Ζαχαρίου Σκορδυλλίου, ἱερέως τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος τῆς Βενετίας, παρουσιάζει αὐτὸν φέροντα κάλυμμα, προσηρμοσμένον καλῶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, κατερχόμενον εἰς τὰ πλάγια καὶ καλῦπτον τὰ ὦτα, ἐπ' αὐτοῦ δὲ σκιάδιον (Legrand, αὐτ., Pernot, αὐτ. σελ. 169). Οἱ ἱερεῖς τῆς Ζακύνθου ἔφερον ἐπίσης σκιάδιον· «τὸ χαμηλὸ καὶ πλατύγυρο καπέλλο, τὸ ὁποῖον ἐσυνηθοῦσαν νὰ φοροῦν εἰς τὴν Ζάκυνθο οἱ παπάδες» (Δ. Σολωμοῦ, Ποιήματα, ἔκδοσις Ἰακώβου Πολυλᾶ, σελ. 342).

7. «Τὸ σύνηθες φέρειν καμηλαύχιον σὺν τῷ ἐπικαλυμμαυχίῳ... Τὸ κοινὸν ἐπίβλημα, ὅπερ ἀντὶ καυσίας χρῶνται νῦν οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς» (Μακραίου, Ὑπόμνημα Ἐκκλ. Ἱστορίας, σελ. 390). «Καμηλαύχιον» ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ὠνομάζοντο διάφορα ὅμοια καλύμματα. Τὸ εἰς τὸν πατριάρχην Κων]πόλεως Νεόφυτον τὸν Ζ′ (1792) ἐκ Πετρουπόλεως σταλὲν λευκὸν κάλυμμα τῶν Ρώσσων κληρικῶν ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ Μακραίου «καλυμμαύχιον» (σελ. 381). Ἦτο ὁ κυλινδρικὸς καὶ σκληρὸς σκοῦφος τῶν μοναχῶν, τὸ καλπάκιον, ὄχι τὸ σημερινὸν καλυμμαύχιον τῶν ἡμετέρων κληρικῶν.

8. Τὸ χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς : «Er kommt in die Kirche in seinen *täglichen* kleidern

ὄφεις, βαθμηδὸν μεγαλυνθεῖσα καὶ φθάσασα τὸ ἀνάστημα περίπου τοῦ φέροντος, ἔμειναν ὡς ἄμφια, ὁ δὲ μανδύας ἔλαβε τὴν σημερινὴν μορφήν, ἀποκτήσας οὐράν. Αἱ μεταβολαὶ αὗται, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἐπῆλθον μεταξὺ τῆς ιστ' καὶ τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος, ἤτοι τὴν ιζ' ἑκατονταετηρίδα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συγχρόνως μὲ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ σκιαδίου (1669) ἢ ἕνεκα αὐτῆς. Ἔκτοτε ἡ ἐνδυμασία τῶν ἐπισκόπων ἔλαβε μοναχικὴν μορφήν, ἡ ὁποία ἐν ταῖς γενικαῖς γραμμαῖς διετηρήθη μέχρι σήμερον. Διὰ τοῦτο ὅλαι αἱ μνημονευθεῖσαι παλαιότεραι εἰκόνες (πρὸ τῶν μέσων τῆς ιζ' ἑκατονταετηρίδος) ξενίζουσι τὸν σημερινὸν ἀδαῆ παρατηρητὴν καὶ κάμουσιν αὐτὸν νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι δυτικοὶ ἰχνογράφοι ἐσφαλμένως παρέστησαν τοὺς πατριάρχας ἐκείνους μὲ ἐνδυμασίας, αἱ ὁποῖαι ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὰς ἐν τῇ Δύσει χρησιμοποιουμένας[9].

Νέα μεταβολὴ τοῦ καλύμματος καὶ ἐνδύματος τῶν ἐπισκόπων. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος, περιόδου τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, οἱ ἐπίσκοποι ἐφόρεσαν τὸ πρὸς τὰ ἄνω σφαιροειδὲς κάλυμμα τῶν χριστιανῶν προυχόντων. Ὁ Νεόφυτος Δούκας ψέγει αὐτοὺς ὡς «τιαροφόρους» (ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πατριάρχην Κύριλλον περὶ εὐταξίας, Βιέννη, 1815). Θὰ ἐνόμιζέ τις, ὅτι ἐννοεῖ τὴν ἀρχιερατικὴν μίτραν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Οὐγ-

von schwartzer Seide... über den Rock aber hat er einen Violet-Mantel und einen gemeinen Stab in der Hand» (Κεφ. III § XII). Ὁ Mantel (μανδύας) δὲν συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν καθημερινῶν ἐνδυμάτων τοῦ πατριάρχου, ἐτέθη δὲ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐπὶ τῆς συνήθους ἐνδυμασίας, διότι ὁ πατριάρχης μετέβαινεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἑπομένως, ἦτο πλέον ἄμφιον.

9. Οἱ ἄγαμοι πρεσβύτεροι ἤδη πρὸ τοῦ 1669 ἔφερον μοναχικὸν ράσον, ὡς δεικνύει ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα εἰκὼν τοῦ ἱερέως τῆς ἐν Βενετίᾳ ὀρθοδόξου κοινότητος Ζαχαρίου Σκορδυλλίου, τοὐλάχιστον δὲ ἀπὸ τοῦ 1669 ἔφερον τὸν μνημονευθέντα σκληρὸν κυλινδρικὸν σκοῦφον. Τοῦτο δεικνύει ἡ εἰκὼν τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἀθανασίου Δωροστάμου καὶ ἡ εἰκὼν τῶν ἀκολουθούντων τὸν ἔφιππον πατριάρχην δύο διακόνων, ἀμφότεραι αἱ εἰκόνες ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς ιη' ἑκ]ρίδος (Elssner, αὐτόθι, εἰκὼν πρὸ τοῦ τίτλου τῆς συγγραφῆς καὶ . εἰκὼν ἐν σελίδι 72). Ὁ τοῦ ἀρχιμανδρίτου σκοῦφος εἶναι χαμηλότερος, ὁ τῶν διακόνων ὑψηλότερος. Ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος (1438) εἶπεν· «ἐπεὶ δὲ ἐσμὲν καλόγηροι, δεῖ καλογερικῶς ἀποδημῆσαι ἡμᾶς (εἰς τὴν Δύσιν) μετὰ τῶν ράσων καὶ τῶν μανδυῶν καὶ καλογήρων, καθὼς ἔχομεν» (Συροπούλου, Ἱστορία τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, σελ. 61). Πρόκειται βεβαίως περὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ φαινομένων ἐνδυμάτων, τοῦ ράσου τῶν μὴ ἐπισκόπων καὶ τοῦ μανδύου τῶν ἐπισκόπων (ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 755). Οἱ ἐν τέλει μνημονευόμενοι «καλόγηροι» εἶναι ὑπηρέται καὶ ἀκόλουθοι τῶν ἐπισκόπων (πρβλ. Συροπούλου, αὐτ., σελ. 91, 110, 152, 312 καὶ ἑξῆς). Οἱ ἔγγαμοι πρεσβύτεροι ὡς κάλυμμα τῆς κεφαλῆς ἔφερον τὰς «περιστεράς». Αὗται ἀπετελοῦντο ἐκ τεσσάρων τριγωνικῶν ἰσοσκελῶν τεμαχίων, ἑνουμένων εἰς τὴν κορυφήν, ὄπισθεν δὲ ἐπὶ τοῦ αὐχένος καταληγόντων εἰς σχῆμα οὐρᾶς περιστερᾶς. Ὡς ἔνδυμα ἔφερον τὸ «καββάδιον», ἐπανωφόριον μὲ στενὰς χειρίδας, συνήθως ἀχρησιμοποιήτους (Heineccius, αὐτ., III, σελ. 61 καὶ ἑξῆς). Ὑποθέτω, ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα καββάδιον ἐδηλοῦντο διάφορα ἐνδύματα· πρβλ. σελ. 635. Joan. Jac. Reiskii, Commentarius εἰς τὴν Βασίλειον Τάξιν Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου (Migne 112, στήλη 1375, σημ. 64).

γροβλαχίας Ἰγνατίου (Ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ ὑπὲρ τοῦ κλήρου τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀπολογία ὑπὸ Κυρίλλου Κ., 1815, σελ 63) καταφαίνεται, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ συνήθους καλύμματος τῶν ἀρχιερέων. Τὸ ἄνω σφαιροειδὲς τμῆμα τοῦ καλύμματος τούτου, πιεσθὲν πρὸς τὰ κάτω, ἀπετέλεσε τὸ γεῖσον τοῦ σημερινοῦ καλυμμαυχίου. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν τὸ μοναχικὸν ράσον προσήγγισε τὸ ἐπίσημον ἔνδυμα τῶν δικαστῶν, εὐρύτερον καὶ μακρότερον καὶ ὡς φαίνεται ἄνευ χειρίδων. Οὕτω προέκυψε τὸ σημερινὸν ράσον, τοῦ ὁποίου αἱ χειρίδες μέχρι τῶν μέσων τῆς ιθ΄ ἑκατονταετηρίδος ἦσαν κάτωθεν ἄρραφοι [10]. Ἐκ τῶν ἐπισκόπων τὸ νέον κάλυμμα καὶ τὸ νέον ἔνδυμα μετεδόθησαν εἰς ὁλόκληρον τὸν κλῆρον. Τὸ μοναχικὸν ράσον διεσώθη ὑπὸ τὸ ὄνομα «κοντόρασον», ἢ ἁπλῶς «κοντόν».

Ὁ μοναχικὸς βίος. Μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐπληθύνθησαν τὰ ἰδιόρρυθμα μοναστήρια καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν κατάπτωσιν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἡ ιστ΄ ἑκατονταετηρὶς εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς μεγαλητέρας ἐπικρατήσεως τῶν ἰδιορρύθμων μοναστηρίων καὶ ἑπομένως τῆς μεγαλητέρας παρακμῆς. Κατὰ τῆς παρακμῆς ταύτης ἀντίδρασις παρουσιάσθη ἐκ δύο μερῶν. Πρῶτον, ἐκ πολλῶν μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι ἐγκατέλειψαν τὰ ἰδιόρρυθμα μοναστήρια καὶ ἵδρυσαν τὰς νεωτέρας σκήτας, αἱ ὁποῖαι ἐξαρτῶνται ἐκ μοναστηρίων. Αὗται παρουσιάσθησαν ἀπὸ τῆς ιστ΄ ἑκατονταετηρίδος (ἐν Ἄθῳ) καὶ ἔχουσιν αὐστηρότερον μοναχικὸν βίον. Ἑκάστη ἀποτελεῖται ἐξ ἑνιαίου οἰκοδομήματος (ἐπάνοδος εἰς τὸ κοινοβιακὸν σύστημα) ἢ πολλῶν καλυβῶν περὶ ἕνα ναὸν (ἐπάνοδος εἰς τὰς ἀρχαίας λαύρας). Δεύτερον, ἀντίδρασις παρουσιάσθη ἐκ μέρους πατριαρχῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπολέμησαν τὸν ἰδιόρρυθμον μοναχικὸν βίον. Τοιοῦτοι εἶναι ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας ὁ Β΄, ὁ Ἀλεξανδρείας Σίλβεστρος καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος (τέλη τῆς ιστ΄ ἑκατονταετηρίδος). Οὕτως ἐπεκράτησε πάλιν τὸ κοινοβιακὸν σύστημα. «Καὶ νῦν ὅσα μοναστήρια καὶ λαῦραι, ἅπερ φαίνονται ἀπὸ τὸ Σίναιον ὄρος, Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν τῷ τοῦ Ἄθωνος μέχρι Μετεώρου καὶ τὰ πέριξ τούτων... πολιτεύονται κοινοβιακῶς (Σίλβεστρος πρὸς τοὺς μοναχοὺς τῆς Πάτμου, Miklosich καὶ Müller, Acta, 6, 267). Ἡ καλλιτέρευσις αὕτη δὲν ἦτο διαρκής. Τὰ μοναστήρια τοῦ Ἄθω καὶ τῶν ἄλλων μερῶν ἐπανειλημμένως μετέπεσαν ἐκ τοῦ κοινοβιακοῦ συστήματος εἰς τὸ ἰδιόρρυθμον. Σήμερον ἰδιόρρυθμον μοναστήριον δύναται νὰ μεταβληθῇ εἰς κοινόβιον, ὄχι ὅμως καὶ τὸ ἀντίθετον. Ὁ Γερμανὸς Ph. Meyer δέχεται μὲν ἐπίσης, ὅτι τὰ ἰδιόρρυθμα μοναστήρια μετεχειρίσθησαν τὴν ἐλευθερίαν, ἵνα μετριάσωσι τὴν ἀπὸ τοῦ κόσμου ἀπομάκρυνσιν, ἀλλὰ φρονεῖ ὅτι

10. Τοῦτο ἤκουσα ἐν Κων]πόλει παρὰ τοῦ γέροντος μητροπολίτου Δέρκων Καλλινίκου (1920). Τὴν πληροφορίαν ταύτην βραδύτερον ἐν Ἀθήναις μετέδωσα εἰς τὸν κ. Θεμιστοκλῆν Βολίδην, ὁ ὁποῖος ἐδημοσίευσεν αὐτὴν ἐν τῷ «Ἐκκλησιαστικῷ Βήματι» τὴν 27 Ἰουνίου 1935 (ἔτος Β΄, φύλλον 31, σελὶς 3).

τοῦτο εἶναι καλλίτερον, ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ πρὸς τὸν κόσμον προσέγγισις ἀποβλέπει εἰς ὑψηλοτέρους σκοπούς. Πρῶτος αὐτὸς παρετήρησεν, ὅτι τὰ ἰδιόρρυθμα μοναστήρια ἡμῶν ἀπὸ τῆς ιζ' ἑκατονταετηρίδος ἐπεδίωξαν ἀκριβῶς τοιούτους σκοπούς. «Ἐκεῖ, λέγει, οἱ μοναχοὶ εἶναι προσωπικότητες, ἐκεῖ ἔχουσιν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐπιστήμην, ὅσον αἱ γενικαὶ τῆς Ἀνατολῆς συνθῆκαι ἐπιτρέπουσιν, ἐκεῖ ἀσκοῦσι πατριωτικὴν πολιτικήν, ἐκεῖ συναντᾷ τις λεπτὴν καὶ ἀξιοπρεπῆ συμπεριφοράν» (Haupturkunden κτλ., σελ. 3· πρβλ. καὶ σελ. 59). Τὰ ἰδιόρρυθμα μοναστήρια ἀπηλλάγησαν τοῦ ἡγουμένου καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ ἀξιώματος τοῦ «Πρώτου» τοῦ Ἄθω (ιζ' ἑκατονταετηρίδα). Τὸν ἡγούμενον ἀντικατέστησαν δύο ἢ τρεῖς ἐπίτροποι ἐκλεγόμενοι κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν μοναχῶν, τὸν δὲ «Πρῶτον» ἀντικατέστησαν τέσσαρες ἐπιστάται, οἱ ὁποῖοι κατ' ἔτος ἀλλάσουσιν. Εἷς τούτων ἔχει τὴν προεδρίαν, ὀνομάζεται «Πρωτοεπιστάτης», κρατεῖ βακτηρίαν καὶ εἶναι «ἀκίνδυνον λείψανον τῆς ἀρχῆς τοῦ Πρώτου» (Μ. Γεδεών). Ἡ «Σύναξις» (ἢ ἡ Κοινότης) ἀποτελεῖται ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν εἴκοσι μονῶν, συνερχομένη δὶς τοῦ ἔτους ἢ ὁσάκις παρουσιασθῇ ἀνάγκη, προεδρεύει δὲ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Λαύρας. Μέχρι σήμερον ἰσχύει ἐκεῖ τὸ ἐπὶ Κωνσταντινουπόλεως Γαβριὴλ τοῦ Δ' (1783) ἐκδοθὲν Τυπικὸν (Ph. Myer, αὐτ., σελ. 243 καὶ ἑξῆς. Κ. Δεληκάνη, Πατριαρχικὰ ἔγγραφα, τόμος Α', σελ. 281 καὶ ἑξῆς).

§ 56. Θεία λατρεία καὶ χριστιανικὸς βίος.

Αἱ ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν περιελθοῦσαι ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι (ἔμειναν ἔξω αὐτοῦ αἱ Ἰόνιοι νῆσοι καὶ ἡ Ρωσσία) ἀπώλεσαν τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς θείας λατρείας. Ἐν πρώτοις, ἡ οἰκονομικὴ δυσπραγία, εἰς τὴν ὁποίαν περιῆλθον οἱ χριστιανοί, ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτῆς, ἔπειτα οἱ Τοῦρκοι ἥρπασαν τοὺς μεγαλοπρεπεῖς ναοὺς καὶ τὰ πολυτελῆ ἱερὰ σκεύη, ὅπου δὲ τυχὸν διετηρήθησαν, ἡ φρόνησις ἀπῄτει, νὰ κρύπτωνται. Ἡ ἐπίδειξις μεγαλοπρεπείας προσέκρουεν εἰς τὸν φανατισμὸν τῶν Τούρκων καὶ προὐκάλει νέας ἁρπαγὰς καὶ καταπιέσεις. Ἐν τῇ λατρείᾳ ἐπεκράτει πτωχεία καὶ ταπεινότης. Οἱ ναοὶ ἦσαν μικροὶ καὶ ταπεινοὶ καὶ τὸ ἀπαιτούμενον ὕψος ἐλάμβανον πολλάκις διὰ τῆς ἐκσκαφῆς τοῦ ἐδάφους, ὥστε ἐξωτερικῶς ἦτο ἀπαρατήρητον, ἔφθανε δέ τις εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ κατερχόμενος βαθμίδας τινάς. Ὁ ἐσωτερικὸς διάκοσμος καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη ἦσαν ἀνάλογα. Ἡ λατρεία συνήθως ἐτελεῖτο τὴν νύκτα καὶ ἄνευ ἐπιδεικτικῶν τελετῶν. Εἰς τὰ περισσότερα μέρη οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀπαγορεύσει τὴν χρῆσιν τῶν κωδώνων, ἀντικατασταθέντων ὑπὸ σημάντρων καὶ κρακτῶν, οἱ ὁποῖοι εἰδοποίουν κοινῇ ἢ ἰδιαιτέρως τὰς χριστιανικὰς οἰκογενείας. Κώδωνες ἐπετρέποντο εἰς

τὰς νήσους καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐβελτιώθη καὶ ὁ ζυγὸς τῶν Τούρκων κατέστη σχετικῶς ἠπιώτερος. Τότε ἡ λατρεία ἤρχισε νὰ ἀποκτᾷ τὴν προτέραν αὐτῆς μεγαλοπρέπειαν, εἴς τινα σημεῖα μάλιστα ὑπερέβη αὐτήν. Οὕτως ἡ τελετουργικὴ ἐνδυμασία τῶν ἀρχιερέων ὁλονὲν περισσότερον ἐξωμοιοῦτο πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ «σάκκος», κατ' ἀρχὰς πατριαρχικῇ παραχωρήσει (ἔπειτα καὶ αὐθαιρέτως), μετεδόθη εἰς ὅλους τοὺς μητροπολίτας καὶ τοὺς ἐπισκόπους. Κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους ἡ χρῆσις τῆς «μίτρας» ἐθεωρεῖτο πατριαρχικὸν προνόμιον. Κατὰ τὸν Θεόδωρον Βαλσαμῶνα, μίτραν ἐφόρεσε πρῶτος ὁ Ρώμης Σίλβεστρος, δοθεῖσαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, δεύτερος ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ὅτε προήδρευσε τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (431), «ἐπεῖχε γὰρ καὶ τὸν τόπον τοῦ (Ρώμης) Κελεστίνου» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμος 4ος, σελ. 539· πρβλ. καὶ τὸν Θεσσαλονίκης Συμεών, Migne, τόμος 155, στήλη 872). Τὰ μὲν ἀφορῶντα τὸν Σίλβεστρον ὡς βάσιν ἔχουσι τὴν Ψευδοκωνσταντίνειον Δωρεὰν τῶν Ψευδοϊσιδωρείων Διατάξεων, τὰ δὲ ἀφορῶντα τὸν Κύριλλον εἶναι ἁπλῆ εἰκασία, ἀμφότερα δὲ στεροῦνται ὑποστάσεως[1]. Πάντως δύναταί τις νὰ δεχθῇ, ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ μίτραν ἐφόρεσε πρῶτος ὁ Ἀλεξανδρείας, κυριευθείσης ὑπὸ τῶν Ἀράβων τῷ 641. Ἡ Αἴγυπτος δὲν ἐπανῆλθε πλέον εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο πιθανώτατα εἰσήχθη ἡ μίτρα (641 - 1620). Ὁ Ἱεροσολύμων Δοσίθεος (1669 - 1707) ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ἀπὸ Ἀλεξανδρείας γενόμενος Κωνσταντινουπόλεως (1620), μετέφερε τὴν χρῆσιν τῆς μίτρας εἰς τὸν πατριάρχην τῆς πόλεως ταύτης[2]. Ἐξ αὐτοῦ μετεδόθη εἰς τοὺς ἄλλους πατριάρχας, πατριαρχικῇ δὲ παραχωρήσει (ἔπειτα καὶ αὐθαιρέτως) μετεδόθη βαθμηδὸν εἰς τοὺς ἄλλους μητροπολίτας καὶ τοὺς ἐπισκόπους. Πρὸ τῶν μέσων τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος οἱ πατριάρχαι, λειτουργοῦντες καὶ συλλειτουργοῦντες, ἔφερον σάκκους καὶ μίτρας. Οἱ

1. Ἡ μίτρα τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς δὲν σχετίζεται μὲ τὴν πινοειδῆ μίτραν τῶν δυτικῶν ἐπισκόπων, τὴν ὁποίαν φέρει καὶ ὁ πάπας καὶ ἡ ὁποία διεμορφώθη βαθμηδὸν ἐκ κωνοειδοῦς καλύμματος τῆς κεφαλῆς, παρουσιαζομένου ἐν Ρώμῃ μέσα τῆς ι' ἑκ]ρίδος (Braun, Die liturg. Gewandung, 1907, σελ. 432 καὶ 475), ἄρα μετὰ τὸ σχίσμα. Ἡ μίτρα τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς σχετίζεται μὲ τὸ στέμμα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Ἀντίστοιχος εἶναι ἡ παπικὴ τιάρα ἐκ τριῶν βασιλικῶν στεμμάτων. Τὸ πρῶτον στέμμα ἐφόρεσεν ὁ πάπας Νικόλαος ὁ Β' (1059), τὰ δύο πρῶτα, τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου συνδεδεμένα, ἐφόρεσεν ὁ πάπας Βονιφάτιος ὁ Η' († 1303), τὰ δὲ τρία στέμματα, καθ' ὅμοιον τρόπον φερόμενα, εἰσήχθησαν μετὰ δεκαετίαν (1314). Πρὸ τοῦ σχίσματος, ἄρα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἐπιδράσεως τῆς Δύσεως, διότι τότε καὶ ἡ Δύσις δὲν εἶχε μίτρας, μετὰ δὲ τὸ σχίσμα ἐπίσης ἀποκλείεται τοιαύτη ἐπίδρασις, ἕνεκα ἀκριβῶς τοῦ σχίσματος.

2. Εἰκὼν τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως μετὰ μίτρας καὶ μακρᾶς ποιμαντορικῆς ῥάβδου ὑπάρχει παρὰ Elssner (1737), αὐτόθι, σελ. 62. Ἄλλαι δύο σχετικαὶ εἰκόνες, αὐτόθι, σελ. 98.

ἀρχιερεῖς, συλλειτουργοῦντες μετὰ τοῦ πατριάρχου, ἔφερον φελώνιον καὶ «καμηλαύχιον» μετ' ἐπικαλυμμαυχίου, μόλις δὲ ἀπὸ τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου τοῦ Δ' (1757) καὶ Σεραφεὶμ τοῦ Β' (1757-1761) ἐπετράπη νὰ φέρωσι σάκκον, ὄχι ὅμως καὶ μίτραν (Σεργίου Μακραίου, Ὑπόμνημα Ἐκκλ. Ἱστορίας ἐν Κ. Σάθα, Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ, τόμ. Γ', σελ. 390)[3]. Κήρυγμα ἐτελεῖτο, ὅπου ὑπῆρχον κατάλληλα πρόσωπα, συνήθως κατὰ τὰς τεσσαρακοστὰς καὶ τὰς ἑορτάς. Ὅπου δὲν ὑπῆρχον κατάλληλα πρόσωπα, τὸ κήρυγμα ἀντικατεστάθη διὰ τῆς ἀναγνώσεως καταλλήλων βιβλίων, ἤτοι τῶν συναξαρίων Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ (κατὰ μετάφρασιν τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου), τοῦ Θησαυροῦ Δαμασκηνοῦ τοῦ Στουδίτου (1570), τοῦ Νέου Θησαυροῦ καὶ ἄλλων. Εἰσήχθησαν νέαι ἑορταί, ἀναφερόμεναι εἰς τοὺς νεομάρτυρας, καὶ ἔδωσαν ἀφορμὴν νὰ συνταχθῶσι σχετικαὶ ἀκολουθίαι (κανόνες καὶ ᾄσματα). Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς τουρκικῆς μουσικῆς, χωρὶς νὰ ἐξαφανισθῶσι βεβαίως τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς βυζαντινῆς. Διεκρίθη ὁ μουσικὸς Πέτρος Λαμπαδάριος, Πελοποννήσιος, ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος. Οὗτος μετέβαλε τὴν ὑπάρχουσαν τότε μουσικὴν γραφήν, ἀλλ' ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐφευρεθεῖσα, ὡς δυσνόητος, μετερρυθμίσθη ὑπ' ἄλλων (Χρυσάνθου, Γρηγορίου καὶ Χουρμουζίου, 1814), ἡ δὲ τούτων μουσικὴ ἀντικατεστάθη διὰ νέας ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Λεσβίου (1827).

Τὰ σφάλματα τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου εἶχον κατανοηθεῖ ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (1324) ἐπρότεινε διόρθωσιν, τὴν ὁποίαν ἐπεδοκίμασαν ὁ μοναχὸς Ἰσαάκιος καὶ ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις (1371). Γεώργιος ὁ Γεμιστὸς (†1450) συνέταξε νέον ἡμερολόγιον. Ἐν τούτοις τὸ ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι ἐν χρήσει καθ' ὅλην τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν. Ὁ Ρώμης Γρηγόριος ὁ ΙΓ' (1582), διὰ τοῦ Καλαβροῦ Λουδοβίκου Λιλίου, ἔγινεν εἰσηγητὴς τοῦ γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου, ἔστειλε δὲ πρὸς τὸν Κωνσταν-

3. Ἀντὶ μίτρας ἔφερον «τὸ κοινὸν ἐπίβλημα, ὅπερ ἀντὶ καυσίας χρῶνται νῦν οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς» (Σεργίου Μακραίου, αὐτόθι). Τὸ κάλυμμα τοῦτο ἦτο τὸ προηγουμένως χαρακτηρισθὲν ὡς «καμηλαύχιον», ὄχι βεβαίως τὸ σημερινὸν καλυμμαύχιον (ἴδε ἀνωτέρω § 55, σημ. 7). Οἱ ἀρχιερεῖς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν ἐχρησιμοποίουν ταπεινοτέραν μίτραν («τὰς συνήθεις μίτρας, ἐν αἷς κατὰ τὰς σφῶν ἐπαρχίας παρρησιάζονται», Σεργίου Μακραίου, αὐτόθι), ὡς ἐκ τῶν κατωτέρω φαίνεται ἄνευ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων. Ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Κωνπόλεως Νεοφύτου τοῦ Ζ' (1789—1794) οἱ ἀρχιερεῖς, συλλειτουργοῦντες μετὰ τοῦ πατριάρχου, ἔφερον μετὰ τοῦ σάκκου εἶδος μίτρας, οὔτε τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπαρχιακὴν μίτραν, οὔτε τὴν πατριαρχικήν, ἀλλὰ μέσον τι, πάντως ὅμως ἐκ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων. «Καινοτομῆσαι μέντοι καὶ παραποιήσασθαι ἄλλας... μήτε βασιλικοῦ, μήτε δεσποτικοῦ καλύμματος ἐπὶ κεφαλῆς σχῆμα ἐχούσας... περὶ τὰς ἐκ χρυσοῦ καὶ λίθων μαρμαρυγὰς καὶ τῶν βαμμάτων τὰς χροιὰς κεχηνότες... καὶ οὕτω κατὰ τὴν μεγάλην ἑορτὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως περὶ τὸν πατριάρχην ὠράθησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ξένως τὰς κεφαλὰς κοσμούμενοι, σὺν οὐκ ὀλίγῳ τῶν πολλῶν γέλωτι» (Σεργίου Μακραίου, αὐτόθι, σελ. 390 καὶ ἑξῆς).

τινουπόλεως Ἱερεμίαν τὸν Β' πρεσβείαν, συνιστῶν τὴν ἀποδοχὴν αὐτοῦ. Ὁ Δόγης τῆς Ἑνετίας Νικόλαος Δαπόντε ἐπρότεινεν εἰς τὸν αὐτὸν πατριάρχην, τὸ νέον ἡμερολόγιον νὰ εἰσαχθῇ τοὐλάχιστον εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένας ἑλληνικὰς νήσους, ὁ δὲ ἐν Ἑνετίᾳ μητροπολίτης Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβῆρος προέτρεψε τὸν πατριάρχην νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἀπέρριψε τὸ γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον. Ὡς κύριος λόγος προεβλήθη, ὅτι δι' αὐτοῦ ἐτροποποιεῖτο ὁ ἑορτασμὸς τοῦ πάσχα, τὸ ὁποῖον, οὕτω, παρὰ τὰ καθιερωμένα (7ος κανὼν Ἀποστόλων, διάταξις τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου, 1ος κανὼν συνόδου τῆς Ἀντιοχείας), συνέπιπτεν ἐνίοτε μετὰ τοῦ ἰουδαϊκοῦ. Μετὰ τὴν ἅλωσιν ἔγιναν ἀπόπειραι ἐκκλησιαστικῶν μεταρρυθμίσεων. Ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νεοφύτου τοῦ Β' (1609) ἀπεφασίσθη, ὁ ἕβδομος βαθμὸς ἐξ αἵματος, ἐξ ἀγνοίας παραβαινόμενος, νὰ μὴ διαλύεται, ὡς δικαιολογία δὲ τούτου προσήχθη ἡ «στενοχωρία τοῦ Γένους» (Ἀθ. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, σελ. 127. Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα, 5, 159. Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ Διατάξεις, 2, 77). Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας ὁ Γ' (1719) ἐσκέφθη νὰ περιορίσῃ τὴν νηστείαν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων εἰς δώδεκα ἡμέρας. Ἀφορμὴν ἔδωσε τὸ γεγονός, ὅτι μερὶς τῶν κατοίκων τοῦ Φαναρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐνήστευεν, ἐπισύρουσα τὴν μομφὴν τῶν ἄλλων. Πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ περιορισμοῦ τούτου, ὁ πατριάρχης ἠθέλησε νὰ ζητήσῃ τὴν γνώμην τῶν ἐνδημούντων ἀρχιερέων, ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα ἐναυάγησεν ἐξ ἀντιδράσεως τῶν πωλούντων τὰς νηστησίμους τροφὰς («μπακάληδων» καὶ «ψαράδων» - Ἀθ. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, σελ. 308). Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς († 1830) ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐπολέμησε τὴν ἐξωτερικότητα τῆς θρησκείας, ἐζήτησε περιορισμὸν τῶν ἀκολουθιῶν καὶ νηστειῶν, μεταβολὴν τοῦ τρόπου τῆς νηστείας (λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὄχι τοῦ εἴδους, ἀλλὰ τοῦ ποσοῦ τῶν τροφῶν), ἐγγάμους κληρικούς, περιορισμὸν τῶν ἀγάμων εἰς τὰ μοναστήρια, ἐγγάμους ἐπισκόπους, εἰ δὲ μή, νὰ χειροτονῶνται ἀπὸ τοῦ ἑξηκοστοῦ ἔτους, τέλος, βαθμιαίαν διὰ τῆς πειθοῦς ἄρσιν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακεὶμ ὁ Γ', κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ πατριαρχείαν (1901-1912), ἐπρότεινε τροποποίησιν τῶν νηστειῶν, ἐπιτρεπομένης τῆς καταλύσεως αὐγῶν καὶ γάλακτος, σμίκρυνσιν τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν καὶ περιορισμὸν τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου. Ἡ δυσαρέσκεια τῶν χριστιανῶν διὰ τὰς μακρὰς ἀκολουθίας εἶχε πολλάκις ἐκδηλωθεῖ, πολλοὶ χριστιανοὶ εἶχον ἀφ' ἑαυτῶν καταργήσει τὰς νηστείας, τὰ κωλύματα τοῦ γάμου εἶχον ἐν τῇ πράξει ὑπ' αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀρκούντως περιορισθεῖ καὶ εἶχον ἐπιτραπεῖ οἱ λεγόμενοι «μικτοὶ γάμοι» (γάμοι ὀρθοδόξων μετ' ἀλλοδόξων χριστιανῶν). Ὥστε αἱ προτάσεις τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ ἤρχοντο νὰ ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὰς νέας ἀνάγκας τῶν χριστιανῶν καὶ

νὰ ἐπιφέρωσιν ὁμοιομορφίαν καὶ τάξιν. Πρὸς διαφώτισιν τῶν χριστιανῶν περὶ τῶν ζητημάτων τούτων ἐξεδόθησαν περιοδικὰ καὶ φυλλάδια. Δι' αὐτῶν ἐθίγησαν δύο νέα ζητήματα, ὁ γάμος τῶν κληρικῶν καὶ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ἐνδύματος τῶν κληρικῶν. Διορισθεῖσα ἐπιτροπὴ πρὸς σύμφωνον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας σμίκρυνσιν τῶν ἀκολουθιῶν, ἀπαρτισθεῖσα ἐξ εἰδημόνων προσώπων καὶ ἐχόντων καλαισθησίαν, κατήρτισε λίαν ἐπιτυχὲς σχέδιον. Μέχρι τοῦδε οὐδεμία ἄλλη τροποποίησις εἰσήχθη, εἰμὴ ἡ τετραφωνία ἐν τοῖς ναοῖς καὶ ἡ τροποποίησις τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου. Ἐνῷ ἡ πρώτη ἔγινεν ἄνευ ἀντιδράσεως, ἡ δευτέρα ἐγέννησε τὸ ζήτημα τῶν παλαιοημερολογιτῶν [4].

Ἡ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως δουλεία ἐνίσχυσε τὴν θρησκευτικότητα τῶν χριστιανῶν. Ἔγιναν εὐσεβέστεροι καὶ ἠθικώτεροι. Ἡ ἀπώλεια τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας συνεκέντρωσεν αὐτοὺς περὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ

4. Ἐν τῇ ρωσσικῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπῆρχον ἐσφαλμένα ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς βιβλίοις διάφορα λάθη. Οὕτω, τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἔκαμον διὰ δύο δακτύλων, τὴν διὰ τῆς χειρὸς εὐλογίαν ἔκαμον οἱ ἱερεῖς διὰ δύο δακτύλων, τὸ «ἀλληλούϊα» τῆς δοξολογίας ἔλεγον δίς, τὴν λιτανείαν τῶν ἐγκαινίων ἐτέλουν ἐκ τῶν ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά, τὸν δὲ πώγωνα ἐθεώρουν ἱερόν. Ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς βιβλίοις ὁ πατὴρ Θεὸς ὠνομάζετο ἀμήτωρ καὶ ἄκτιστος κατὰ τὴν φύσιν, ἐνῷ ὁ Χριστὸς ὠνομάζετο κτίσμα, δημιούργημα καὶ ἁπλοῦς ἄνθρωπος, ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως ἀντὶ «καὶ Μαρίας τῆς παρθένου» ἔκειτο «ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου», ἀντὶ «εἰς τὸ πνεῦμα τὸ κύριον» ἔκειτο «εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἀληθινόν», ἐν ταῖς δεήσεσιν ἀντὶ «τῆς ἄνωθεν εἰρήνης» ἔκειτο «τοῦ ἄνωθεν κόσμου» κτλ. Μάξιμος ὁ Ἁγιορείτης (ἢ ὁ Ἕλλην), κληθεὶς εἰς Ρωσσίαν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Βασιλείου, πρῶτος παρετήρησε τὰ μνημονευθέντα σφάλματα καὶ ἠθέλησε νὰ διορθώσῃ αὐτά, ἀλλὰ κατεδιώχθη ὡς αἱρετικὸς καὶ διαφθορεὺς τῶν θεοπνεύστων, ὡς ἐνόμιζον, ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. Πολλὰ παθών, ἀπέθανε πλησίον τῆς Μόσχας (1556). Αἱ ὑπ' αὐτοῦ ριφθεῖσαι ἰδέαι δὲν ἐξηφανίσθησαν. Ἐσχηματίσθη μερίς, ζητοῦσα τὴν διόρθωσιν τῶν ἐσφαλμένων, ἀλλὰ καὶ μερὶς ἀντίθετος, οἱ «Παλαιόπιστοι» (Ρασκόλνικοι). Σύνοδος ἐν Μόσχᾳ (1551) ἐτήρησε μέσην στάσιν, ἀποφασίσασα τὴν διόρθωσιν μόνον τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. Ἡ διόρθωσις ἀνατεθεῖσα εἰς τοὺς κληρικοὺς τῆς Μόσχας, ἀγνοοῦντας τὴν ἑλληνικήν, ἀπέτυχεν, ὡς διεπίστωσαν οἱ ἐκεῖ μεταβάντες Παΐσιος ὁ Ἱεροσολύμων καὶ ὁ λόγιος Ἀρσένιος (1649). Δευτέρα σύνοδος ἐν Μόσχᾳ (1655), τῆς ὁποίας μετέσχον καὶ ἐπίσκοποι τῶν ἄλλων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (ὁ Ἀντιοχείας Μακάριος, ὁ Σερβίας Γαβριήλ, ὁ Νικαίας Γρηγόριος καὶ ὁ Μολδαβίας Γεδεών), ἔχουσα καὶ τὴν γνώμην τοῦ Κων]πόλεως Παϊσίου ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῆς διορθώσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. Ἡ διόρθωσις ἀνετέθη εἰς ἑλληνομαθεῖς μοναχοὺς τοῦ Κιέβου, ἐγκατεστημένους ἐν Μόσχᾳ καὶ εἰς τὸν Ἕλληνα λόγιον Ἀρσένιον. Ὡς βάσις ἐτέθησαν ἑλληνικὰ χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα ἔφερον ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Μοχλὸς τῆς ὅλης ταύτης διορθωτικῆς κινήσεως ἦτο ὁ μητροπολίτης Μόσχας Νίκων (1652), ὁ ὁποῖος ὑπέστη τὴν μεγαλητέραν ἐπίθεσιν τῶν Παλαιοπίστων. Κατηγορεῖτο ὡς αἱρετικός, ηὔξησε δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀπαδῶν τῆς μερίδος ταύτης. Τρίτη σύνοδος ἐν Μόσχᾳ (1666), τῆς ὁποίας μετέσχον ἐπίσης ἐπίσκοποι τῶν ἄλλων ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (ὁ Ἀλεξανδρείας Παΐσιος, ὁ Ἀντιοχείας Μακάριος, πέντε μητροπολῖται τοῦ πατριαρχείου Κων]πόλεως καὶ ἀνὰ εἷς τῶν Ἐκκλησιῶν Ἱεροσολύμων, Γεωργίας καὶ Σερβίας), καθήρεσε τὸν Νίκωνα (περιπεσόντα εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ τσάρου), ἀλλ' ἐνέκρινε τὴν διόρθωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων καὶ τῶν ἐθίμων καὶ ἀνεθεμάτισε πάντα μὴ δεχόμενον τὰς ἀποφάσεις ταύτας. Οὕτως οἱ Παλαιόπιστοι ἀπεκόπησαν ὡς σχισματικοί, ἀλλ' ὁ ἀναθεματισμὸς αὐτῶν ἀνεκλήθη μετὰ διακόσια εἴκοσιν ἔτη (1886).

ὁποία παρέσχε μεγάλας ὑπηρεσίας, κατορθώσασα νὰ διατηρήσῃ τὴν θρησκείαν, τὴν γλῶσσαν καὶ ἐθνισμόν, ἐργασθεῖσα πρὸς μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν χριστιανῶν καὶ ἀσκήσασα πολλὴν φιλανθρωπίαν. Ἡ Ἐκκλησία ἵδρυε ναούς, σχολεῖα, νοσοκομεῖα, ἀνεκούφιζε τοὺς πτωχούς, ἐπροστάτευε τοὺς διωκομένους καὶ ἐλύτρου τοὺς αἰχμαλώτους. Ὅπως κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, οὕτω καὶ τώρα ἀπαντᾷ βεβαίως ἀντίθεσις θρησκευτικότητος καὶ ἠθικοῦ βίου (τὰ ὁποῖα δὲν συμβαδίζουσι κατ' ἴσον βαθμόν), ἀλλ' αὕτη εἶναι πολὺ μικροτέρα. Ἐκ τῶν ἐθνικῶν συνηθειῶν μεγαλητέραν ἀντοχὴν ἔδειξεν ἡ χρησιμοποίησις μάντεων καὶ μάγων. Χαρακτηριστικὰ εἶναι, ὅσα ὁ Μελέτιος Πηγᾶς εἶπεν ἐν λόγῳ, ἐκφωνηθέντι ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ τὰ ὁποῖα συγχρόνως δεικνύουσι τὸν τρόπον τοῦ κηρύγματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. «Πῶς ἄνδρες δέχονται τὴν πλάνην τὴν γυναικίστικην καὶ πλανῶνται καὶ τρέχουσί μου πρὸς τοὺς μάντεις, πρὸς τοὺς μάγους, πρὸς ραμάλιδες, καὶ δὲν νοοῦσι πῶς ἀσεβοῦσι... ἀλλὰ πῶς νὰ μή μου καίεται καὶ νοῦς καὶ λόγος καὶ διάνοια, βλέποντας τὴν πλάνην ἐτούτην τὴν πάνδημον τῶν δαιμόνων, ἔτοιας λογῆς, ἀδεῶς, ἀφόβως, κατὰ πλάτος, μετὰ παρρησίας νὰ πολιτεύηται ; ἀρρωστᾷ ἐκείνης τὸ παιδὶ καὶ πάραυτα εἰς τὸν μάντιν· λείπει ἐκείνης τῆς ἄλλης ὁ υἱός, καὶ ὁ ράμαλις, ὁ προφήτης· ἐκείνη ἐξεφάντωσε καὶ ἤχασε τὰ ροῦχά της, καὶ ἡ κατσιβέλλα μαντεύει· τούτη ἔχει τὸν ἄνδρα της ἀσθενῆ, καὶ ἡ ρίκτρα μὲ τὰ κουκκιά· χηρεύει ἐκείνη... καὶ πααίνει μου στὴν τούρκα... πραμματιὰ θέλει νὰ κάμῃ ἐκεῖνος, καὶ πάει νὰ ἴδῃ εἰς τὸν μάντιν τὸ τέλος... Ὦ Πόλις κακοκέφαλη, ὢ Γαλατᾶ, τί κακὸς δαίμονας μᾶς ταραχίζει καὶ μᾶς πλανᾷ εἰς τοὺς δαίμονας». (Λόγος 25 Κυριακῆς Γ' περιόδου, ἐκ χειρογράφου κώδικος τῆς Θεολογικῆς τῆς Χάλκης· πρβλ. καὶ Φ. Βαφείδου, Ἐκκλ. Ἱστορία, τρίτος τόμος, πρῶτον τεῦχος, σελ. 128 καὶ ἑξῆς). Ἀπὸ τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος ἡ χριστιανικὴ Ἀνατολὴ ἦλθεν εἰς στενοτέρας σχέσεις μετὰ τῆς Δύσεως, ἐξ αὐτῆς δὲ εἰσήχθησαν ἐλευθεριώτεραι θρησκευτικαὶ ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἦτο ἑπόμενον, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπέδρων ἐπὶ τῆς θρησκευτικότητος. Οἱ ὁμογενεῖς, οἱ ἐν τῇ Δύσει σπουδάζοντες καὶ εἰς τὰς σχολὰς τῆς Ἀνατολῆς εἰσάγοντες τὰ νεώτερα φυσικομαθηματικὰ καὶ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν, ἐθεωροῦντο κυρίως ὡς εἰσηγηταὶ τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τῆς πατροπαραδότου θρησκευτικότητος. Οἱ λόγιοι διηρέθησαν εἰς δύο μερίδας, εἰς τοὺς συντηρητικοὺς καὶ τοὺς φιλελευθέρους, πολλὰ δὲ ἐγράφησαν ἑκατέρωθεν. Ἡ Ἐκκλησία ἐπ' ἀρκετὸν διάστημα ἔμεινεν ἐπιφυλακτική, ἀλλ' ἦτο πολὺ φυσικόν, ὅτι ἐπὶ τέλους ἠκολούθησε τὴν μερίδα τῶν συντηρητικῶν. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ὁ Ε', συνέστησε λογοκριτικὴν ἐπιτροπὴν τῶν ἐν τῷ πατριαρχικῷ τυπογραφείῳ ἐκτυπουμένων βιβλίων, τῆς ὁποίας πρόεδρος ἔγινεν αὐτὸς (1798), καὶ ἀπηγόρευσε τὰ ἄλλοθεν προερχόμενα βιβλία (1820). Οὕτως ἤθελε νὰ ὑπαγάγῃ τὴν πνευματικὴν κίνησιν ὑπὸ

τὸν ἄμεσον ἔλεγχον τοῦ πατριαρχείου. Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἔλαβε στάσιν μεσάζουσαν μεταξὺ τῶν δύο μερίδων, καταπολεμῶν, ἀφενός, τοὺς ἐχθροὺς τῆς προόδου, ἀφετέρου, τοὺς χωρίζοντας τὴν πρόοδον ἀπὸ τὰς βάσεις τοῦ παρελθόντος, ἤθελε συνεχῆ καὶ φυσιολογικὴν ἐξέλιξιν. «Βλέπω, ἔγραφε, τὸν ὀργασμὸν τῶν πνευμάτων, ὄχι πλέον καθ' ἡμέραν, ἀλλὰ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν αὐξάνοντα τόσον, ὥστε ἤρχισα νὰ φοβοῦμαι, ὄχι μὴ φωτισθῇ τὸ γένος, ἀλλὰ μὴ ἀποκτήσῃ φῶτα ἀρκετὰ (=ὑπερβολικά)... καὶ γίνῃ ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης. Ἡ τάσις αὕτη ἀντὶ νὰ μετριασθῇ πρέπει νὰ ριπίζεται· τοῦτο μόνον ἐχρειάζετο νὰ προνοῶσιν οἱ ριπίζοντες, ὥστε νὰ θερμαίνεται τὸ Γένος, χωρὶς νὰ καίεται ἤ, κατὰ τὸ θαῦμα τῆς βάτου, νὰ καίεται, χωρὶς νὰ κατακαίεται».

§ 57. Θεολογικὰ γράμματα.

Ἡ μετὰ τὴν ἅλωσιν θεολογία δὲν ἔχει ἀκόμη ἀρκούντως μελετηθεῖ, πάντως ὅμως παρουσιάζει ὁμοιότητας πρὸς τὴν μεταγενεστέραν βυζαντινὴν θεολογίαν. Ἐν ἀμφοτέραις ἐπικρατεῖ προσκόλλησις εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μετὰ τὴν ἅλωσιν θεολογικὴ κίνησις ὀφείλεται εἰς τὰ ἑπόμενα αἴτια. Ἔπαυσαν μὲν αἱ πρὸς ἕνωσιν μετὰ τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας διαπραγματεύσεις, ἀλλ' ἐνισχύθη ὁ προσηλυτισμὸς καὶ ἑπομένως ἐξηκολούθησεν ἡ κατ' αὐτῆς πολεμική. Πρὸς τούτοις παρουσιάζεται νέον θεολογικὸν ζήτημα, ἡ μελέτη τοῦ νεοφανοῦς προτεσταντισμοῦ, ὁ καθορισμὸς τῆς δογματικῆς αὐτοῦ σχέσεως πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ ἡ καταπολέμησις τῆς προσηλυτιστικῆς δράσεως αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁ κατὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ ἀγὼν ἦτο κοινὸς μετὰ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἐβοηθοῦντο πολλάκις ἐκ τῶν συγγραμμάτων καθολικῶν θεολόγων, δανειζόμενοι ἐξ αὐτῶν, ὅ,τι ἐνόμιζον χρήσιμον. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἔν τισι παρατηρεῖται ἐπίδρασις τῆς καθολικῆς θεολογίας ἐπὶ τῆς ὀρθοδόξου, χωρὶς βεβαίως αὕτη νὰ παρεκτρέπεται τῶν βάσεων αὐτῆς. Αἱ θρησκευτικαὶ ἀνάγκαι τῶν χριστιανῶν προὐκάλεσαν καλλιέργειαν τοῦ κηρύγματος. Ἐπειδὴ οἱ χριστιανοὶ γλωσσικῶς περισσότερον εἶχον ἀπομακρυνθεῖ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, τὸ δὲ γενικὸν ἐπίπεδον τῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ αἰσθητῶς εἶχε καταπέσει, ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀντέστη εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἱεροκηρύκων χρησιμοποίησιν ἁπλουστέρας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἡ ὁποία ἐπλησίαζε πρὸς τὴν κοινὴν ὁμιλουμένην. Ἡ ἐπιθυμία τῆς διασώσεως τῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν ἱστορίας, προὐκάλεσε τὴν συγγραφὴν ἱστορικῶν ἔργων. Κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ὁ ἐκκλησιαστικὸς βίος ἀπερροφᾶτο ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ, διὰ τοῦτο τὸ ὑλικὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἐγκατεσπείρετο ἐν ταῖς

πολιτικαῖς χρονογραφίαις καὶ ἱστορίαις. Μετὰ τὴν ἅλωσιν ὁ πολιτικὸς βίος ἀπερροφήθη ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, διὰ τοῦτο ἔχομεν κυρίως ἐκκλησιαστικὰ ἱστορικὰ ἔργα. Ὁ Ph. Meyer διέκρινεν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ θεολογία τῆς ιζ' ἑκατονταετηρίδος, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος, ἀπέκτησε μεγαλητέραν ἐπιστημονικὴν σταθερότητα, ὀφειλομένην εἰς τὴν διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλλέως († 1645) διάδοσιν τῆς ἀριστοτελείου φιλοσοφίας. Πρὸς τούτοις παρετήρησεν, ὅτι ἀπὸ τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος διὰ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως († 1806) ἤρχισε παρὰ τοῖς θεολόγοις ἡ ἐπίδρασις τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. «Δι' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τῆς κριτικῆς εἰσήχθη εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς θεολογίας, ἐξαιρέσει τῶν δογμάτων τῶν ἅπαξ διὰ παντὸς καθορισθέντων» (Die theologische Literatur der griechischen Kirche, 1899, σελ. 19 καὶ ἑξῆς). Ἡ ἐπίδρασις τῆς νεωτέρας θεολογίας ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἔγινε μεγαλητέρα ἀπὸ τῆς ιθ' ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Bonwetsch παρετήρησεν, ὅτι οἱ θεολόγοι τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης ὑφίστανται τὴν ἐπίδρασιν τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης («Kultur der Gegenwart», ἐκδιδομένη ὑπὸ P. Hinneberg, Teil I, Abteil IV, I, 1909, σελ. 178). Πρέπει νὰ προστεθῇ, ὅτι ἡ ἐπίδρασις αὕτη δὲν παρεκτρέπει αὐτοὺς τῶν βάσεων τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Οἱ σπουδαιότεροι θεολόγοι εἶναι οἱ ἑπόμενοι. *Παχώμιος Ρουσᾶνος*, γεννηθεὶς ἐν Ζακύνθῳ (1510), διετέλεσε μοναχὸς ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, ἐν Ἄθῳ καὶ ἐν Λέσβῳ. Πιθανῶς μετέβη εἰς τοὺς ἁγίους τόπους καὶ εἰς τὴν Βενετίαν. Τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐπορίζετο ὡς παιδαγωγός. Εἶναι ὁ πλέον μεμορφωμένος Ἕλλην θεολόγος τῆς ιστ' ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πατριάρχου Κων]πόλεως Ἱερεμίου τοῦ Β'. Ἔγραψε περὶ Καρτανιτῶν αἱρετικῶν, περὶ τῆς τῶν Καρτανιτῶν αἱρέσεως καὶ ἄλλα. *Μελέτιος Πηγᾶς*, γεννηθεὶς ἐν Κρήτῃ (περὶ τὸ 1537), ἐσπούδασεν ἐν Παταβίῳ τῆς Ἰταλίας, ἔγινε πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1590) καὶ διετέλεσεν «ἐπιτηρητὴς» τοῦ θρόνου τῆς Κων]πόλεως (Ἀπρ. 1597—τέλη τοῦ 1598). Πολέμιος τῶν παπικῶν, ὑπῆρξεν ἐφάμιλλος τῶν ἀρχαίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας († 1601). Ὁ G. Dusas περὶ αὐτοῦ ἔγραψεν, ὅτι βλέπει τις «ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ τὴν εὐσέβειαν νὰ ἁμιλλᾶται μετὰ τῆς παιδείας καὶ ὄχι μάτην νὰ βαστάζῃ τὸν τίτλον τοῦ πατριάρχου, ἀλλ' ἐπιμελέστατα νὰ συμπληρῶνται ὅλα αὐτοῦ τὰ μέρη» (De intinere suo Constantinopolitano epistola, 1590· ἴδε Ph. Meyer, αὐτ., σελ. 55). Ἔγραψε «Τίς ἐστιν ἡ ἀληθὴς καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ ποία ἡ γνησία κεφαλὴ αὐτῆς» (καλεῖται καὶ «Στρωματεύς», ἐπειδὴ «ὑφ' ἓν καὶ ἀναμὶξ ὁ λόγος κατέστρωται»). Μία τῶν ὀλίγων συγγραφῶν τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας, αἱ ὁποῖαι ἰδιαιτέρως ἠσχολήθησαν μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἔγραψε λόγους, ἐπιστολὰς καὶ ἄλλα. *Μάξιμος Μαργούνιος*, γεννηθεὶς ἐν Κρήτῃ (1549), ἐσπούδασεν ἐν Παταβίῳ καὶ ὡς μο-

ναχὸς ἐδίδαξεν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ. Χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος Κυθήρων, ἔζησεν ἐν Βενετίᾳ διδάσκων († 1602). Ἔγραψε τρεῖς συγγραφὰς «Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος» (βιβλία τρία, βιβλία δύο καὶ ἐπιστολήν). Ἐν τῇ πρώτῃ συγγραφῇ, ζητῶν θεολογικὸν συμβιβασμὸν τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν παπικῶν, διετύπωσε τὴν γνώμην, «ὅτι καὶ τὸ «δι' υἱοῦ» πεφηνέναι λέγεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἤτοι γνωρίζεσθαι, οὐ μόνον χρονικῶς δεῖ λαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ ἀϊδίως». Ἕνεκα τούτου ἦλθεν εἰς ἔριδα πρὸς τὸν Γαβριὴλ Σεβῆρον καὶ κατηγορήθη ὡς παπίζων, ἀλλ' ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σύνοδος (1594) ἀπήλλαξεν αὐτὸν τῆς κατηγορίας. Ὁ εἰς τὸν Μαργούνιον ἀποδιδόμενος «Διάλογος Γραικοῦ καὶ Λατίνου» δὲν εἶναι ἔργον αὐτοῦ, διότι διακόσια ἔτη πρὸ τοῦ Μαργουνίου ἀπαντᾷ ἐν κώδικι τοῦ Βατικανοῦ (Λέων Ἀλλάτιος) καὶ ἡ ἐν αὐτῷ φράσις «ἐν τῷ παρόντι ἔτει, δηλαδὴ τῷ ὀγδοηκοστῷ ἕκτῳ, βαρύτατος τῶν πώποτε μνημονευομένων διωγμὸς καὶ κίνδυνος τοῖς μὴ βουλομένοις συγκοινωνεῖν ἡμῖν ἐπεγήγερται» δὲν ἁρμόζει διὰ τὸ ἔτος 1586 (Ph. Mayer, αὐτ., σελ. 74). Ἔγραψε καὶ ἄλλα ἔργα. *Γαβριὴλ Σεβῆρος*[1], γεννηθεὶς ἐν Μονεμβασίᾳ (1541), ἐσπούδασεν ἐν Παταβίῳ, ἔγινεν ἱερεὺς τῆς ἐν Βενετίᾳ Ὀρθοδόξου κοινότητος καὶ ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Φιλαδελφείας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐγκατεστάθη ἐν Βενετίᾳ ὡς ἐπίσκοπος τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος αὐτῆς († 1616). «Δεινὸς τὰ τῆς καθ' ἡμᾶς θεοσεβείας καὶ ἀληθείας καὶ ἕτοιμος ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντί που τῷ αἰτοῦντι λόγον» (Λινδανός· ἴδε Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου, Ὀρθόδοξον Ἑλλάδα, σελ. 143). Ἔγραψε δογματικὰς καὶ ἀπολογητικὰς συγγραφάς. *Μητροφάνης Κριτόπουλος*, γεννηθεὶς ἐν Βερροίᾳ τῆς Μακεδονίας (1589), ὡς προστατευόμενος τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἐστάλη εἰς Ἀγγλίαν (1617), τοῦ Καντερβουρίας Γεωργίου Ἄββοτ ζητήσαντος νέον τινὰ τῆς ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας, ἵνα ἐν Ὀξφόρδῃ σπουδάσῃ δαπάναις τοῦ βασιλέως. Ἐκεῖ παρέμεινεν ἐπὶ πενταετίαν καὶ ἔπειτα μετέβη εἰς διάφορα πανεπιστήμια τῆς Γερμανίας, συνδεθεὶς διὰ φιλίας μετὰ τῶν σοφωτέρων θεολόγων καὶ καθηγητῶν. Ἐν Helmstädt τῆς Γερμανίας ἔγραψε, κατ' αἴτησιν, ὁμολογίαν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (1625, δημοσιευθεῖσαν, αὐτόθι, 1661). Ἐργασθεὶς παρὰ τῷ Ἀλεξανδρείας Γερασίμῳ Σπαρταλιώτῃ, διεδέχθη αὐτὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον (1636 - 1639). Ἔγραψε καὶ ἄλλα ἔργα. *Μελέτιος Συρίγος*, γεννηθεὶς ἐν Κρήτῃ (1586), ἐσπούδασεν ἐν Βενετίᾳ καὶ Παταβίῳ. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ χειροτονηθεὶς πρεσβύτερος εἰργάσθη ὡς ἱεροκῆρυξ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ κατηγορήθη ὡς διεγείρων τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τῶν Κρητῶν κατὰ τῶν Ἑνε-

1. Κατὰ τὸν Κ. Μέρτζιον, τὸ ὄνομα τοῦ Γαβριὴλ ἦτο κυρίως Σβιρὸς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν μεταβληθὲν εἰς Σεβῆρος (Πατριαρχικὰ 1951, σελ. 22, σημ. 1).

τῶν. Κατεδικάσθη ἐρήμην εἰς θάνατον, κατώρθωσεν ὅμως νὰ φύγῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἐκεῖθεν προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Λουκάρεως καὶ διωρίσθη ἱεροκῆρυξ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ πατριάρχου Παρθενίου τοῦ Α΄ παρέστη εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Ἰασίου τῆς Μολδαβίας (1642), ὅπου διώρθωσε τὴν Ὁμολογίαν τοῦ Κιέβου Πέτρου τοῦ Μογίλα. Ἔγραψε «Κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως», ἐκδοθὲν ὑπὸ Δοσιθέου τοῦ Ἱεροσολύμων εἰς φυλλάδιον ἐν Ἰασίῳ (1690) καὶ μεταφρασθὲν γαλλιστὶ ὑπὸ τοῦ Ριχάρδου Σίμωνος (Creance de l' Eglise Orientale). Ἔγραψε καὶ ἄλλα ἔργα.

Ὁ *Ἱεροσολύμων Δοσίθεος*, γεννηθεὶς ἐν Ἀραχώβῃ τῆς Πελοποννήσου, διετέλεσε μητροπολίτης Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης. Ἐφάμιλλος τῶν ἀρχαίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, διεκρίθη διὰ τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ καὶ τὰς συγγραφάς. Ἔγραψεν ὀγκώδη ἔργα ὑπὸ τὰς ἐπιγραφάς, «Τόμος Καταλλαγῆς», «Τόμος Ἀγάπης», «Τόμος Χαρᾶς», «Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων» καὶ ἄλλα. Περίληψις τῆς «Ὁμολογίας» αὐτοῦ ἐστάλη ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τοὺς Ἀνωμότους τῆς Ἀγγλίας (ἴδε ἀνωτέρω, σελ. 708 καὶ ἑξῆς. Curt Georgi, Die Confessio Dosithei, Geschichte, Inhalt und Bedentung, Μόναχον, 1940). Ἀπέθανεν ἐν Κωνσταντινουπόλει (1707). *Ἠλίας Μηνιάτης*, γεννηθεὶς ἐν Κεφαλληνίᾳ (1669), ἐσπούδασεν ἐν Βενετίᾳ, ἐδίδαξε καὶ ἐκήρυξεν ἐν Βενετίᾳ, Ἑπτανήσῳ καὶ Κωνσταντινουπόλει, ἔγινεν ἐπίσκοπος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων (†1714). Ὁ καλλίτερος ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνων. Ἔγραψε «Διδαχάς», «Πέτραν σκανδάλου», στρεφομένην κατὰ τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄλλα. Ὁ *Ἀθηνῶν Μελέτιος*, γεννηθεὶς ἐν Ἰωαννίνοις, διετέλεσε μητροπολίτης Ἄρτης καὶ ἔπειτα Ἀθηνῶν (†1714). Ἐκ τῶν λογιωτέρων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἔγραψε πολλὰ καὶ διάφορα, ἀλλὰ γνωστοτέρα εἶναι ἡ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» αὐτοῦ, φθάνουσα μέχρι τέλους τῆς ιζ΄ ἑκατονταετηρίδος (τρεῖς τόμοι). Συνεπλήρωσεν αὐτὴν ὁ Γεώργιος Βενδόττης, προσθέσας τέταρτον τόμον, πραγματευόμενον τὴν ιη΄ ἑκατονταετηρίδα. Ὁ *Ἱεροσολύμων Χρύσανθος*, ὁ Νοταρᾶς, ἐκ τῆς γνωστῆς οἰκογενείας τῆς Κορίνθου, ἐσπούδασεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, Παταβίῳ καὶ Παρισίοις. Ὑπὸ τοῦ θείου αὐτοῦ, τοῦ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, ἐχειροτονήθη Μητροπολίτης Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, ἀποθανόντος δὲ ἐκείνου ἀνῆλθε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Διεκρίθη διὰ τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ ὡς πατριάρχου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς μαθηματικὰς καὶ ἀστρονομικὰς γνώσεις αὐτοῦ. Ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος παρ' ἡμῖν ὁ ὁποῖος ἐδέχθη τὸ κοπερνίκειον σύστημα, ἐνῷ καὶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ἐπολέμησεν αὐτό. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ γνωστὸν εἶναι τὸ «Συνταγμάτιον περὶ τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων τῶν πέντε πατριαρχικῶν θρόνων καὶ περὶ ὀφφικίων». Ἀπέθανε τῷ 1731. *Βικέντιος Δαμῳδός*, γεννηθεὶς ἐν

Κεφαλληνίᾳ (1679), ἐσπούδασεν ἐν Βενετίᾳ καὶ Παταβίῳ φιλολογίαν, φιλοσοφίαν, θεολογίαν καὶ νομικά. Ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ἤσκησε κατ' ἀρχὰς τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα, ἀλλ' ἔπειτα τὸ διδασκαλικὸν († 1752). Κύριον αὐτοῦ σύγγραμμα εἶναι ἡ ὀγκώδης «Δογματικὴ Θεολογία» (ἢ «Θεολογικὸν») τὸ πρῶτον τοιοῦτον ἔργον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθησαν ὅλοι οἱ μετὰ ταῦτα Δογματικὴν γράψαντες μέχρι τῶν μέσων τῆς ιθ΄ ἑκατονταετηρίδος (ἴδε Εὐγενίου Βουλγάρεως, Θεολογικόν, ἔκδοσις 1872, προλεγόμενα Λοντοπούλου, σελ. μδ΄ καὶ ἑξῆς). Ἀκολουθεῖ τὴν σχολαστικὴν μέθοδον, ἡ ὁποία ἦτο ἐν χρήσει ἐν ταῖς καθολικαῖς θεολογικαῖς σχολαῖς. Τὸ ἔργον μένει ἀνέκδοτον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς τῆς Βιέννης καὶ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει. *Εὐστράτιος Ἀργέντης,* γεννηθεὶς ἐν Χίῳ ἐσπούδασεν ἐν Χάλλῃ τῆς Γερμανίας ἰατρικήν, περιηγήθη τὴν Γερμανίαν καὶ Ἰταλίαν καὶ ἐγκατέστη ἐν Αἰγύπτῳ († 1759). Ὅτε δύο παπικοὶ ἀπεσταλμένοι ἐζήτησαν νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους τὰ ἄζυμα καὶ προὐκάλεσαν σύγχυσιν, ὁ Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ἀργέντην νὰ ἀντεπεξέλθῃ κατ' αὐτῶν καὶ πρὸς τούτοις νὰ γράψῃ σχετικὸν ἔργον. Αὕτη εἶναι ἡ ἀφορμὴ τοῦ συγγράμματος «Σύνταγμα κατὰ ἀζύμων». Ἔγραψε καὶ ἄλλα ἔργα.

Εὐγένιος Βούλγαρις, γεννηθεὶς ἐν Κερκύρᾳ (1717), ἐσπούδασεν ἐν Παταβίῳ, θεολογίαν, φιλοσοφίαν καὶ μαθηματικά. Ἐδίδαξε κατὰ πρῶτον κυρίως ἐν Ἰωαννίνοις καὶ τῇ Ἀθωνιάδι σχολῇ, ἀλλ' ἐξ ἀμφοτέρων ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ, ὡς διδάσκων τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν (Καρτέσιον, Λώκιον, Λεϊβνίτιον καὶ Βόλφιον). Ἐπ' ὀλίγον διδάξας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκλήθη ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείρας Αἰκατερίνης εἰς Ρωσσίαν, ὅπου διωρίσθη ἀρχιεπίσκοπος Σλαβωνίου καὶ Χερσῶνος (1775—1787). Ἀφήσας τὴν ἀρχιεπισκοπὴν αὐτοῦ, μετέβη εἰς Πετρούπολιν ὡς μέλος τῆς αὐτοκρατορικῆς Ἀκαδημείας καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ μονῇ Ἀλεξάνδρου τοῦ Νεύσκη (1806). «Λεπτοτάτης φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς μορφώσεως, γλωσσομαθὴς καὶ μετὰ μεγάλου παιδαγωγικοῦ ταλάντου» (Δ. Μπαλᾶνος, ἐν «Ekklesia» 1939). Ἔγραψε πολλὰ ἔργα θεολογικά, φιλοσοφικὰ καὶ μαθηματικά. Ἀναφέρομεν τὸ δογματικὸν αὐτοῦ σύγγραμμα «Θεολογικὸν Σύνταγμα» καὶ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῆς α΄ ἑκατονταετηρίδος. *Νικηφόρος Θεοτόκης,* γεννηθεὶς ἐν Κερκύρᾳ (1736), ἐσπούδασεν ἐν Βολωνίᾳ καὶ Παταβίῳ ἐδίδαξε καὶ ἐκήρυξεν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ. Ἐργασθεὶς ὀλίγον χρόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς ἱεροκῆρυξ τοῦ πατριαρχείου, διωρίσθη διευθυντὴς τῆς ἐν Ἰασίῳ Ἀκαδημείας. Διεδέχθη τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Σλαβωνίου καὶ Χερσῶνος, μετατεθεὶς ἔπειτα εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ἀστραχανίου. Ἀπέθανεν ἐν Μόσχα, ὅπου ἐφησύχαζε (1800). Διεκρίθη διὰ τὰς μαθηματικάς, φιλολογικὰς καὶ θεολογικὰς γνώσεις αὐτοῦ. Ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ἔργων αὐτοῦ ἀναφέρομεν τὰ Κυριακοδρόμια καὶ τοὺς Λόγους. *Νικόδημος Χαγκαρίτης* ἢ ὁ *Ἁγιορείτης,*

γεννηθεὶς ἐν Νάξῳ (1748), ἐσπούδασεν ἐν Σμύρνῃ, ἐμόνασεν ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, ἐν τῇ σκήτῃ τοῦ Παντοκράτορος καὶ ἐν τῷ λαυρεωτικῷ κελλίῳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὅπου καὶ ἀπέθανε (1809). Εἶναι εἷς τῶν πολυγραφωτέρων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ἐκ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ γνωστότερον εἶναι τὸ «Πηδάλιον» συλλογὴ καὶ ἑρμηνεία τῶν ἱερῶν κανόνων. Ἡ μεγαλητέρα τοῦ Νικοδήμου σημασία ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ἀνενέωσε τὰς θεωρίας τῶν Ἡσυχαστῶν τῆς ιδ' ἑκατονταετηρίδος. Μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Μακαρίου Νοταρᾶ, διατελέσαντος μητροπολίτου Κορίνθου, ἐξέδωσε τὴν «Φιλοκαλίαν τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν κτλ.» (ἐν Βενετίᾳ 1782),[2] ἡ ὁποία περιέχει ἄπειρον ὑλικὸν τῆς ἱστορίας τοῦ μυστικισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Τὰς ἰδέας αὐτοῦ συστηματικῶς ἐξέθεσεν ἐν ἄλλῳ ἔργῳ, τὸ ὁποῖον φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐγχειρίδιον συμβουλευτικὸν κτλ.» (ἐν Βιέννῃ, 1801, νέα ἔκδοσις ἐν Ἀθήναις 1885). Ἔχει τὴν μορφὴν μακρᾶς ἐπιστολῆς, ἀπευθυνομένης πρὸς τὸν ἐξάδελφον αὐτοῦ, τὸν μητροπολίτην Ἰωαννίνων Ἱερόθεον, καὶ σκοπεῖ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ἰδεῶν τούτων εἰς τὸν κλῆρον. Πρὸς εὐρυτέραν διάδοσιν τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ ἔγραψεν ἐπὶ τὸ δημωδέστερον «Βιβλίον ψυχωφελέστατον, καλούμενον ἀόρατος πόλεμος κτλ.» (ἐν Βενετίᾳ 1796), τὸ ὁποῖον κατ' οὐσίαν εἶναι μετάφρασις τοῦ «Compatimento Spirituale» τοῦ Ἰταλοῦ μοναχοῦ Σκουπόλη. Κατὰ τὸν Ph. Meyer, ὁ Νικόδημος ἔθεσε τὸν ἡσυχασμὸν ἐπὶ νεωτεριστικῶν βάσεων καὶ ἀφωμοίωσεν αὐτὸν μετὰ τῆς ὅλης μοναχικῆς ἀσκήσεως (Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1890, σ. 575). *

Ἀθανάσιος ὁ Πάριος ἐσπούδασεν ἐν Σμύρνῃ, ἐν τῇ Ἀθωνιάδι σχολῇ καὶ ἐν Κερκύρᾳ, ἐδίδαξεν ἐν τῇ Ἀθωνιάδι σχολῇ καὶ ἐν Χίῳ († 1813). Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι ἐπίσης εἷς τῶν πολυγραφοτέρων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ἀναφέρομεν τὴν «Ἐπιδρομὴν τῶν θείων τῆς πίστεως δογμάτων», τῆς ὁποίας βάσις ὑπῆρξε τὸ «Θεολογικὸν» Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως. Τοιαύτην ἐπιτομὴν εἶχε γράψει ὁ ἐκ Κεφαλληνίας Ἀντώνιος Μοσχόπουλος († 1768), ἀλλ' ἐνῷ ἐκεῖνος κατέστησε τὸ ἔργον τοῦ Βουλγάρεως ἁπλούστερον καὶ κατάλληλον διὰ τοὺς ἀρχαρίους, ὁ Πάριος, ἐπωφεληθεὶς τὰς πατρολογικὰς καὶ ἱστορικὰς παραπομπὰς τοῦ Βουλγάρεως, κατέστησε τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ πληρέστερον καὶ καταλληλότερον διὰ τοὺς προκεχωρημένους ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ζητημάτων τούτων (Εὐγενίου Βουλγάρεως, Θεολογικόν, 1872, προλεγόμενα Λοντοπούλου, σελ. μδ' καὶ ἑξῆς). Δι' ἰδιαιτέρας διατριβῆς ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ εὐχὴ τῆς μετουσιώσεως φέρει μεταγενεστέραν προσθήκην· «Κύριε, ὁ τὸ πανάγιόν σου πνεῦμα».

2. Ἐν Ἀθήναις β' ἔκδοσις 1893 καὶ γ' ἔκδοσις 1957.

ΣΗΜ. ΕΚΔ.: Προσφάτως ὁ Ἐκδ. Οἶκος Ἀλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου, ἐξέδωσεν ἀρτιωμένην μελέτην τοῦ Ὁσιολογιωτάτου Μοναχοῦ Θεοκλήτου Διονυσιάτου, «Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης· ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα του, 1749-1809».

Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, γεννηθεὶς ἐν Τσαριτσάνῃ τῆς Θεσσαλίας (1780), ἐδίδαξεν ἐν Σμύρνῃ καὶ διετέλεσεν ἱεροκῆρυξ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὅτε ἐξερράγη ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, φυγὼν εἰς Ὀδησσόν, ἐξεφώνησεν, ὡς γνωστόν, τὸν ἐπικήδειον εἰς τὸν ἀπαγχονισθέντα πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε', τοῦ ὁποίου τὸ πτῶμα εἶχε μεταφερθεῖ ἐκεῖ. Ὠνομάσθη ἑταῖρος τῆς ρωσσικῆς αὐτοκρατορικῆς Ἀκαδημείας, σύνεδρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημείας καὶ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημείας τοῦ Βερολίνου. Βραδύτερον ἐγκατέστη ἐν Ἀθήναις, καταστὰς ἀρχηγὸς τῆς μερίδος, ἡ ὁποία ἀπέκρουε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἔγραψε «περὶ τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνευτῶν τῆς Παλαιᾶς θείας Γραφῆς» (τέσσαρας τόμους), Λόγους καὶ ἄλλα. «Εἶχε καὶ ὁ Οἰκονόμος τὰ ἐλαττώματα αὐτοῦ· ἰδίᾳ τὸ περιδεὲς αὐτοῦ, μὴ κινήσῃ τι τῶν κειμένων, παρῆγεν αὐτὸν μέχρι τοῦ σημείου τοῦ ὑποστηρίζειν πράγματα μὴ ἐπιστημονικῶς ἀποδεικνυόμενα, ὡς τοῦτο κατεδείχθη ἐν τῷ περὶ γνησιότητος τῶν συγγραμμάτων Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου, περὶ Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου καὶ τῆς θεοπνευστίας τῶν Ἑβδομήκοντα» (Φ. Βαφείδου, Ἐκκλ. Ἱστορία, τέταρτος τόμος, σελ. 547). *Θεόκλητος Φαρμακίδης*, γεννηθεὶς ἐν Λαρίσῃ τῆς Θεσσαλίας (1784), ἐσπούδασε θεολογίαν ἐν Γοτίγγῃ τῆς Γερμανίας, ἐδίδαξεν ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημείᾳ καὶ τῷ πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν. Ἕνεκα τῶν φιλελευθέρων αὐτοῦ φρονημάτων μετετέθη ἀπὸ τῆς θεολογικῆς εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν (1839). Ὁ Φαρμακίδης διὰ τῆς Ἀπολογίας αὐτοῦ ἀπέκρουσε τὴν κατηγορίαν ὡς συκοφαντίαν. Ὁ καθηγητὴς Δ. Μπαλᾶνος συγκρίνων τὸν Κωνσταντῖνον Οἰκονόμον καὶ τὸν Θεόκλητον Φαρμακίδην εὑρίσκει τὰς ἑπομένας διαφοράς. Ὁ πρῶτος ἐθεώρει παράδοσιν πᾶν ὅ,τι κατὰ τὰς προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας θεολογικῶς παρήχθη, ὁ δεύτερος ἔκαμε διάκρισιν ἀληθοῦς παραδόσεως καὶ μεταγενεστέρων ἀβασίμων παραδεδομένων καὶ ἐφρόνει ὅτι ἡ ἔρευνα καθαρῶς ἱστορικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ζητημάτων δὲν πρέπει νὰ δεσμεύεται καὶ ἐμποδίζεται ὑπὸ τῆς παραδόσεως. Ὁ πρῶτος ἐδέχετο τὴν θεοπνευστίαν τῶν Ἑβδομήκοντα, ὁ δεύτερος ἠρνεῖτο αὐτήν. Ὁ πρῶτος ἦτο κατὰ τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν νεοελληνικήν, ὁ δεύτερος ἐθεώρει αὐτὴν χρήσιμον καὶ ἀναγκαίαν. Ὁ πρῶτος τὴν ἐλαχίστην σύμπτυξιν τῆς θείας λατρείας ἐνόμιζε βεβήλωσιν, ὁ δεύτερος ἦτο ὑπὲρ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν. Ὁ πρῶτος ἐθεώρει πάντα ὅρκον ὡς ἀπηγορευμένον, ὁ δεύτερος ἐδέχετο, ὅτι ὁ ἐν ἀνάγκῃ γενόμενος ὅρκος οὐδόλως ἀντιβαίνει εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ πρῶτος κατεδίκαζεν ὁλοτελῶς ὅλους τοὺς ἱεραποστόλους καὶ τὰ ὑπ' αὐτῶν ἐκδιδόμενα βιβλία, ὁ δεύτερος ἔκαμε διακρίσεις μεταξὺ αὐτῶν καὶ διακρίσεις μεταξὺ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐκδιδομένων βιβλίων (ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Fr. Siegmund-Schultze ἐκδιδομένῃ «Ekklesia», τόμος X, 1939, σελ. 48). Ὁ Φαρμακίδης ὑπε-

στήριξε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου καὶ ἔγραψε διάφορα ἔργα.

Κωνσταντῖνος Κοντογόνης († 1878), καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου, ἔγραψεν Ἑβραϊκὴν Ἀρχαιολογίαν, Πατρολογίαν, Εἰσαγωγὴν εἰς τὰς Γραφάς, Ἐκκλ. Ἱστορίαν καὶ ἐξέδωσε τὸ πρῶτον παρ' ἡμῖν ἐπιστημονικὸν θεολογικὸν περιοδικόν, τὸν «Εὐαγγελικὸν Κήρυκα» (1857—1871). Ἐδημιούργησε τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν θεολογικὴν γλῶσσαν. *Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος* († 1875), καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου καὶ ἔπειτα ἀρχιεπίσκοπος Σύρου καὶ Τήνου, ἐξέδωσεν ἐπί τινα ἔτη τὸ θεολογικὸν περιοδικὸν «Ἱερομνήμονα». «Ἦτο εὔγλωττος ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ, ἀνὴρ εὐφυής, εὐρείας γενικῆς μορφώσεως, θεολογικῶς ἄριστα πεπαιδευμένος, ὡς καθηγητὴς ἐμπνεύσας νέαν ζωὴν τῇ θεολογικῇ σχολῇ ἡμῶν» (Α. Κυριακοῦ, Ἐκκλ. Ἱστορία, τρίτος τόμος σελ. 199). Ἐκ τῶν ἄλλων θανόντων καθηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου διεκρίθησαν οἱ ἑπόμενοι· *Νικηφόρος Καλογερᾶς* († 1896), ἔγραψε Ποιμαντικὴν καὶ ἄλλα, *Νικόλαος Δαμαλᾶς* († 1892) καὶ *Ἐμμανουὴλ Ζολώτας* († 1919) ἔγραψαν ἐξηγητικὰ ἔργα, *Ἀναστάσιος Κυριακὸς* († 1923) καὶ *Γεώργιος Δέρβος* († 1925) ἔγραψαν ἱστορικὰ ἔργα, ὁ μὲν πρῶτος, Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, ὁ δὲ δεύτερος, Ἐκκλησιαστικὴν Γραμματολογίαν, *Χρυσόστομος Παπαδόπουλος* († 1938), διατελέσας ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, ὁ πολυγραφώτερος τῶν νεωτέρων ἑλλήνων θεολόγων, ἔγραψεν ἐπίσης ἱστορικὰ ἔργα, *Ζῆκος Ρώσης* († 1933), *Χρῆστος Ἀνδροῦτσος* († 1935) καὶ *Κωνσταντῖνος Δυοβουνιώτης* († 1943) ἔγραψαν δογματικὰ ἔργα. Ἐκ τῶν θανόντων καθηγητῶν τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Χάλκης διεκρίθησαν οἱ ἑπόμενοι· *Φιλάρετος Βαφείδης*, διατελέσας Διδυμοτείχου († 1933, ὡς μητροπολίτης Ἡρακλείας), ἔγραψεν Ἐκκλ. Ἱστορίαν, *Βασίλειος Ἀντωνιάδης* († 1932) ἔγραψεν Ἑρμηνευτικήν, Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Παλαιὰν καὶ Καινὴν Διαθήκην καὶ Ἠθικήν, καὶ *Φιλόθεος Βρυέννιος* († 1918), διατελέσας μητροπολίτης Νικομηδείας, ἐξέδωσε τὰς δύο ἐπιστολὰς τοῦ Ρώμης Κλήμεντος, πλήρεις, καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ εὑρεθεῖσαν «Διδαχὴν τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων». Ἡ δημοσίευσις τοῦ ἔργου τούτου, διὰ τὴν ἀρχαιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπιτυχῆ κριτικὴν ἔκδοσιν προὐκάλεσε μεγάλην σχετικὴν βιβλιογραφίαν καὶ κατέστησε τὸν Βρυέννιον περιφανῆ, ὀνομασθέντα «λαμπρὸν φῶς τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας» (Lumen splendens ecclessiae orientalis - F. Funk).

ΣΗΜ. Εἰς τὰ θεολογικὰ γράμματα τῆς Ρωσσίας ὤθησιν ἔδωσαν κατ' ἀρχὰς Ἕλληνες, *Μάξιμος ὁ Ἕλλην*, σπουδάσας ἐν Παρισίοις, Βενετίᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ († 1556), καὶ οἱ ἀδελφοὶ *Λειχοῦδαι* (Ἰωαννίκιος καὶ Σωφρόνιος), σπουδάσαντες ἐν Παρισίοις καὶ ἱδρύσαντες ἐν Μόσχᾳ ἑλληνοσλαυϊκὴν Ἀκαδημείαν (1687) Ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν γραμμάτων, τὸ Κίεβον ἵστατο ὑψηλότερον τῆς Μόσχας, διὰ τοῦτο οἱ τοῦ Μεγάλου Πέτρου (1689 - 1725) συνεργάται Ρῶσσοι θεολόγοι προήρχοντο ἐξ αὐτοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἄρχεται κυρίως ἡ ἐπιστημονικὴ ρωσσικὴ θεολογία. Ὁ σπουδαιότερος θεολόγος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦτο ὁ *Θεοφάνης*

Προκοποβίκιος († 1736). Διατελέσας διευθυντὴς τῆς Θεολογικῆς Ἀκαδημείας τοῦ Κ έβου, ἐνεφύσησεν εἰς αὐτὴν πνεῦμα ἐπιστημονικόν. Ἔπειτα ἔγινεν ἐπίσκοπος Νοβογορόδου. Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ ἔργον «Christiana orthodoxa theologia» ἐγράφη εἰς τὴν λατινικήν. Ἡ γλῶσσα αὕτη, ὡς λείψανον τοῦ Μεσαιῶνος, διετηρεῖτο τότε ἀκόμη ἐν τοῖς πανεπιστημίοις τῆς Δύσεως καὶ ἐπὶ χρονικὸν διάστημα εἶχε καθιερωθεῖ ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς τῆς Ρωσσίας. Ὁ Προκοποβίκιος ἦτο γνώστης τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας καὶ προσέκειτο εἰς αὐτήν, τονίζων τὴν αὐθεντίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τὴν ἐκ πίστεως σωτηρίαν. Ὁ μητροπολίτης Μόσχας *Φιλάρετος Δρότσδωφ* († 1867) διετέλεσε διευθυντὴς τῆς Θεολογικῆς Ἀκαδημείας τῆς Πετρουπόλεως, ἔγραψεν ὀρθόδοξον χριστιανικὴν Κατήχησιν, ἐκ δὲ τῶν ἔργων αὐτοῦ ὁ Α. Γκορόδκωφ κατήρτισε Δογματικὴν Θεολογίαν (1887). Θεωρεῖται ἐπίσης προτεσταντίζων καὶ ἐν γένει φιλελεύθερος θεολόγος. Ὁ *Σίλβεστρος Μαλεβάνσκη* εἶναι ὁ σπουδαιότερος Ρῶσσος δογματικός, γράψας Δογματικὴν εἰς πέντε τόμους. Ὁ *Μακάριος Βουλγάκωφ* († 1882) διετέλεσεν ἐπίσκοπος Βινίσης. Ἔγραψε δογματικὰ ἔργα, τῶν ὁποίων τινὰ μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἀλλὰ κύριον αὐτοῦ ἔργον εἶναι ἡ Ἱστορία τῆς ρωσσικῆς Ἐκκλησίας (δώδεκα τόμοι, μέχρι τοῦ πατριάρχου Νίκωνος, 1652 - 1653). Ὁ *Σ. Γκολουμπίνσκη* διὰ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ ἔργου (Ἱστορία τῆς ρωσσικῆς Ἐκκλησίας, 1880 καὶ ἑξῆς) ἤσκησεν ἐλευθέραν κριτικὴν ἐπὶ τοῦ παραδεδομένου ὑλικοῦ. Ὁ Βουλγάκωφ καὶ ὁ Γκολουμπίνσκη εἶναι οἱ κύριοι ἐρευνηταὶ τῆς ἱστορίας τῆς ρωσσικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ *Α. Δημητριέβσκη* ἠσχολήθη μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς λατρείας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ἔργα αὐτοῦ εἶναι τὰ ἑπόμενα· «Περιγραφὴ τῶν λειτουργικῶν χειρογράφων» (1895), «Ἡ λατρεία τῆς Μεγάλης καὶ τῆς Διακαινισίμου ἑβδομάδος ἐν Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὴν θ' καὶ ι' ἑκατονταετηρίδα» (1894 καὶ ἑξῆς), «Τὰ ἀρχαιότερα πατριαρχικὰ τυπικὰ τῶν Ἐκκλησιῶν τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως» (1908). Ὁ *Ἰωάννης Τρόϊτσκη* ἠσχολήθη μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἔγραψεν ἔργον, ἐπιγραφόμενον· «Αἱ πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχῶν τοῦ μοναχικοῦ βίου τῆς Αἰγύπτου» (1907). Μαθητὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ *Β. Μπόλοτωφ* (1900), μετὰ μεγάλης ὀξυνοίας ἀσχοληθεὶς μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ὁ *Ἀλέξιος Λέμπεδεφ* († 1908) ἠσχολήθη μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον. Ἕνεκα τῶν φιλελευθέρων αὐτοῦ τάσεων ἠναγκάσθη ἐκ τῆς Θεολογικῆς Ἀκαδημείας τῆς Μόσχας νὰ μετατεθῇ εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς αὐτῆς πόλεως. Μαθητὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ *Ν. Γκλουμποκόφσκη*, γράψας «Τὸ περὶ σωτηρίας κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου» (τρεῖς τόμοι, 1905 καὶ ἑξῆς). «Κατὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν μπολσεβίκων οἱ περισσότεροι τῶν Ρώσσων θεολόγων ἐφυλακίσθησαν ἢ ἐξωρίσθησαν, καταφυγόντες εἰς Βερολῖνον, Παρισίους καὶ Βελιγράδιον, ὅπου ἐσχημάτισαν κέντρα τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας, ἐκ τῶν ὁποίων ἄνδρες ὡς ὁ Νικόλαος Βερδιάγιεφ, Σέργιος Βουλγάκωφ, Λέων Καρσάβιν, Νικόλαος Γκλουμποκόφσκη καὶ ἄλλοι ἄφθονα πολύτιμα σπέρματα ἔρριψαν εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον τῆς Εὐρώπης» (Stephan & Leube, Die Neuzeit, 1931, σελ. 423). Eugène Porret, Berdiaeff, prophetedes temps nouveaux, 1951. List of the writings of professors of the russian Orthodox Theological Institute in Paris (1925 - 1954).

ΤΕΛΟΣ

ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

ΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ συνετάχθησαν ἀπὸ τὸν φιλόλογον κ. Λ. Βρανούσην

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ

Από κτίσεως Ρώμης	
748)9	Γέννησις Ἰησοῦ Χριστοῦ.
750)1	Ἡ σφαγὴ τῶν νηπίων.
750)1	Θάνατος τοῦ Ἡρώδου.
π.Χ. μ.Χ.	
40 - 1	Ἡρώδης ὁ Μέγας.
μ.Χ.	
20 - 50	Φίλων ὁ Ἰουδαῖος.
34 ἢ 30	Διωγμὸς καὶ μαρτύριον τοῦ ἀρχιδιακόνου Στεφάνου.
45 - 58	Περιοδεῖαι τοῦ ἀποστόλου Παύλου.
52 ἢ 48	Ἀποστολικὴ Σύνοδος.
62 - 64	ἢ 58 - 60 Τὰ ἐν Ρώμῃ δεσμὰ τοῦ Παύλου.
64	Ἀρχὴ τῶν διωγμῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν ἐκ μέρους τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.
64	Ὁ ἐπὶ Νέρωνος διωγμός.
64	Μαρτυρικὸς θάνατος ἀποστόλου Πέτρου ἐπὶ Νέρωνος.
70	Ἅλωσις καὶ καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τοῦ Τίτου.
101	Θάνατος Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου.
101	Θάνατος τοῦ Ρώμης Κλήμεντος.
112	Μαρτύριον τοῦ Ἀντιοχείας Ἰγνατίου.
130	(περίπου) Βασιλείδης, διδάσκαλος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.
135	Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ὑπὸ τοῦ Τίτου καταστραφείσης Ἱερουσαλὴμ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς ἱδρύει τὴν ρωμαϊκὴν ἀποικίαν Αἰλίαν Καπιτωλίναν.
150-200	Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς.
180	(περίπου) Νοητὸς ἐκ Σμύρνης, ὁ πρῶτος Πατροπασχίτης.
192	(περίπου) Σύνοδοι ἐν Παλαιστίνῃ περὶ τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα.
206	Οἱ Μοντανισταὶ ἀποσπῶνται τῆς Ἐκκλησίας.
215	(πρὸ τοῦ 215) Θάνατος Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως.
220	Σύνοδος Καρχηδόνος.
230-235	(μεταξὺ τῶν ἐτῶν τούτων) Σύνοδος Ἰκονίου καὶ Συνάδων.
247-265	Διονύσιος Ἀλεξανδρείας.
249-250	Ὁ ἐπὶ Δεκίου μέγας διωγμός.
251	Σύνοδος ἐν Ρώμῃ.
254	Θάνατος τοῦ Ὠριγένους.
255	Σύνοδος ἐν Καρχηδόνι.
265-340	Εὐσέβιος ἐπίσκοπος Καισαρείας.
268	Σύνοδος ἐν Ἀντιοχείᾳ καταδικάζει Παῦλον τὸν Σαμοσατέα.
272	Ὁ αὐτοκράτωρ Αὐρηλιανὸς νικήσας τὴν Ζηνοβίαν εἰσέρχεται νικητὴς εἰς Ἀντιόχειαν.
285	(περίπου) Μέγας Ἀντώνιος.
293	Ὁ αὐτοκράτωρ Διοκλητιανὸς ἐγκαθιστᾷ τὴν πρωτεύουσάν του εἰς Νικομήδειαν.
295-373	Ἀθανάσιος ὁ Μέγας.
296	Διωγμοὶ Μανιχαίων ὑπὸ Διοκλητιανοῦ.
300	(περίπου) Εἰσαγωγὴ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἐπιφανίων.
300	(μετὰ τὸ 300) Σύνοδος ἐν Ἐλβίρᾳ τῆς Ἱσπανίας.
303-305	Φανατικὸς διωγμὸς τῶν χριστιανῶν.
310-311	Μαρτύριον Μεθοδίου, ἐπισκόπου τοῦ ἐν Λυκίᾳ Ὀλύμπου.
312	Μαρτύριον Λουκιανοῦ ἐπὶ Μαξιμίνου.
312	(28 Ὀκτ.) Καταστροφὴ Μαξεντίου παρὰ τὴν Μουλβίαν γέφυραν.
313	Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων.
314	Σύνοδος ἐν Ἀγκύρᾳ.
314-325	Σύνοδος Νεοκαισαρείας.
314-393	Λιβάνιος ὁ ρήτωρ.
317	Σύνοδος ἐν Ἀρελάτῃ τῆς Νοτίου Γαλλίας.
321	Τοπικὴ σύνοδος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καταδικάζει τὸν ἀρειανισμόν.
322-324	Ἀγῶνες Μεγ. Κωνσταντίνου καὶ Λικινίου.
324	Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος γίνεται Μονοκράτωρ.
325	Σύνοδος ἐν Ἀντιοχείᾳ.
325	Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Νικαίᾳ.
327	Ἡ ἐν Νικομηδείᾳ ἐνδημοῦσα σύνοδος αἴρει τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀρείου.
327	Ἡ ἁγία Ἑλένη ἀνακαλύπτει ἐν Ἱερουσαλὴμ τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος καὶ τὸν Τίμιον Σταυρόν.
330	(11 Μαΐου) Ἐγκαίνια τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

335	(14 Σεπτ.) Ἐγκαίνια τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις κτισθέντος ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως.
335	(περίπου) Καθιεροῦται ἐν Ρώμῃ ὁ ἑορτασμὸς τῶν Χριστουγέννων κατὰ τὴν 25ην Δεκεμβρίου.
335	Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.
335	Σύνοδος ἐν Τύρῳ.
337	(21 Μαΐου) Θάνατος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐν Δρεπάνῳ τῆς Βιθυνίας.
340	Σύνοδος ἐν Ρώμῃ.
341	Ἀρειανικὴ Σύνοδος ἐν Ἀντιοχείᾳ.
342)3	Σύνοδος ἐν Σαρδικῇ (σημερινῇ Σόφιᾳ).
343;	Σύνοδος ἐν Γάγγρᾳ.
344	Ἡ «Μακρόστιχος Ἔκθεσις».
346	Σύνοδος ἐν Παλαιστίνῃ.
350	Ἐμφάνισις τῶν Μεσσαλιανῶν.
351	Σύνοδος ἐν Σιρμίῳ.
355	Σύνοδος ἐν Μεδιολάνῳ.
359	Σύνοδος ἐν Σελευκείᾳ.
359	Σύνοδος ἐν Ἀρμινίῳ.
360	Σύνοδος τῶν «Ὁμοίων» ἐν Κωνσταντινουπόλει.
360	Σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει.
360	Τοπικὴ Σύνοδος ἐν Λαοδικείᾳ.
361	Ὁ Ἰουλιανὸς ἀνέρχεται εἰς τὸν θρόνον τοῦ Βυζαντίου.
362	Σύνοδος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.
363	Ἐφραὶμ ὁ Σύρος ἱδρύει τὴν θεολογικὴν σχολὴν τῆς Ἐδέσσης.
364	Διαίρεσις τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐπὶ Βαλεντινιανοῦ Α΄ καὶ Οὐάλεντος. Τὸ Ἰλλυρικὸν ὑπάγεται εἰς τὴν Δύσιν.
373	Θάνατος Ἀθανασίου Μεγάλου.
376	(περίπου) Καθιεροῦται καὶ ἐν Ἀνατολῇ ὁ ἑορτασμὸς τῶν Χριστουγέννων κατὰ τὴν 25ην Δεκεμβρίου.
379	Θάνατος Μεγ. Βασιλείου.
379	Τὸ Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικὸν περιέρχεται πολιτικῶς εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος.
380	Διάταγμα Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου ἐκδοθὲν ἐν Θεσσαλονίκῃ θέτει τέρμα εἰς τὸν ἀρειανισμόν.
381	Β΄ Οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει.
381-382	Διωγμοὶ Μανιχαίων ὑπὸ Μ. Θεοδοσίου.
386	Ὁ Μ. Θεοδόσιος καταστρέφει τοὺς ἐθνικοὺς ναοὺς εἰς Αἴγυπτον καὶ τὰς παρακειμένας χώρας.
394	Ὁ Μ. Θεοδόσιος προτρέπει τὴν Σύγκλητον νὰ δεχθῇ τὸν χριστιανισμόν.
394	Θάνατος Διοδώρου τοῦ Ταρσοῦ.
393	Κατάργησις τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων.
395	Διανομὴ τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους μεταξὺ τῶν υἱῶν τοῦ Μ. Θεοδοσίου Ἀρκαδίου (Ἀνατολῆς) καὶ Ὀνωρίου (Δύσεως). — Οἱ Γότθοι ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον εἰσβάλλουν εἰς Ἑλλάδα.
398	Σύνοδος ἐν Καρχηδόνι.
400	Σύνοδος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.
403)4	Σύνοδος τῆς Δρυὸς (παρὰ τὴν Χαλκηδόνα) δικάζει, καθαιρεῖ καὶ ἐξορίζει τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον.
406)7	Τὸ πρῶτον σχίσμα μεταξὺ δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.
407	Θάνατος Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.
407	Σύνοδος ἐν Καρχηδόνι.
410	Σύνοδος ἐν Σελευκείᾳ — Κτησιφῶντι ὁρίζει ἀρχιεπίσκοπον Περσίας.
410	Ἐπιδρομὴ Βησιγότθων ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον κατὰ τῆς Ρώμης.
411	Σύνοδος ἐν Καρχηδόνι καταδικάζει τὸν Καιλέστιον, κηρύσσοντα τὸν πελαγιανισμόν.
415	Φονεύεται ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἡ φιλόσοφος Ὑπατία.
415	Σύνοδος ἐν Διοπόλει (Λύδδᾳ) τῆς Παλαιστίνης περὶ τοῦ πελαγιανισμοῦ.
414 καὶ 419	Δύο διατάγματα (rescripta) τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Ὀνωρίου καταδικάζουν τὸν πελαγιανισμόν.
418	Σύνοδος ἐν Καρχηδόνι.
419	Σύνοδος ἐν Καρχηδόνι.
421	Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος Β΄ διὰ διατάγματος ὑπάγει τὸ Ἀνατ. Ἰλλυρικὸν εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ διάταγμα ὅμως ἀνεκλήθη.
425	Ἵδρυσις πανεπιστημίου ἐν Κωνσταντινουπόλει.
426	Σύνοδος ἐν Καρχηδόνι.
428	Ἡ Ἀρμενία καθίσταται περσικὴ ἐπαρχία.
428	Θάνατος Θεοδώρου Μοψουεστίας.
428	Ὁ Νεστόριος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.
430	Σύνοδος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.
430	Σύνοδος ἐν Ρώμῃ.
430	Θάνατος Αὐγουστίνου.
431	Γ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ καταδικάζει τὸν Νεστόριον.
431	Ἐπιστολὴ Γ΄ Οἰκουμ. Συνόδου πρὸς τὸν Ρώμης Καιλεστῖνον καταδικάζει τὸν πελαγιανισμόν.
435	Ἐκτόπισις Νεστορίου εἰς Αἴγυπτον.
438	Μετακομιδὴ τῶν λειψάνων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὑπὸ τοῦ Κων)πόλεως Πρόκλου.
441-450	Ἐπιδρομαὶ τῶν Οὕννων ὑπὸ τὸν Ἀττίλαν.
444	Θάνατος Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας.
448	Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.

449 Δογματικὴ ἐπιστολὴ Λέοντος Α΄ Ρώμης πρὸς τὸν Κων)πόλεως.
449 Σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ («ληστρική»).
451 Θάνατος τοῦ Νεστορίου ἐν ἐξορίᾳ.
451 Δ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (Νικαίας-Χαλκηδόνος) καταδικάζει τὸν Εὐτύχιον.
458 Θάνατος Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου.
460 Θάνατος Συμεὼν τοῦ Στυλίτου.
476 Κατάλυσις τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους.
482 «Ἑνωτικὸν» τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος, δι' οὗ ὁ πατριάρχης Ἀκάκιος ἐξασφαλίζει μὲν τὴν εἰρήνην τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, προκαλεῖ ὅμως τὸ πρῶτον σχίσμα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δύσεως.
484-519 Ἀκακιανὸν σχίσμα μεταξὺ Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.
489 Ὁ αὐτοκράτωρ Ζήνων κλείει τὴν θεολογικὴν σχολὴν τῆς Ἐδέσσης ὡς νεστοριανίζουσαν.
491 Σύνοδος ἐν Βαλαρσαπὰτ ἀναγνωρίζει τὸν μονοφυσιτισμὸν ἐν Ἀρμενίᾳ.
491-518 Θεοπασχητικαὶ ἔριδες (α΄ φάσις).
499 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.
511 Καθαίρεσις καὶ ἐξορία Μακεδονίου Β΄ Πατριάρχου Κων)πόλεως.
511 καὶ 512 Ἐξέγερσις ἐν Κων)πόλει λόγῳ θεοπασχητικῶν ἐρίδων.
513 Ὁ στρατηγὸς Βιταλιανός, ἀρχηγὸς τῶν Γότθων, μὲ στρατὸν καὶ στόλον ἐκ Θράκης πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συμβιβασμός. Μετὰ νέαν ἐξέγερσιν (515) κατατροπώνεται ἐν ναυμαχίᾳ.
518 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.
519 Μετὰ τὸ Ἀκακιανὸν σχίσμα (484-519), θρησκευτικὴ ἕνωσις Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας.
519 Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ἀνεγείρει τὸν ναὸν τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων ἐν Κων)πόλει.
519-533 Θεοπασχητικαὶ ἔριδες (β΄ φάσις).
525 ἢ 527 Ἀρμενικὴ σύνοδος ἐν Δβίν.
529 Σύνοδος ἐν Ἀραουσίῳ Μασσαλίας καταδικάζει τὸν ἡμιπελαγιανισμόν.
529 Ὁ Ἰουστινιανὸς κλείει τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν.
529 Διωγμοὶ Μανιχαίων ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ.
530 Κύρωσις τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Ἀραουσίῳ Συνόδου παρὰ τοῦ Ρώμης Βονιφατίου.
532 Σύσκεψις Μονοφυσιτῶν συνελθόντων ἐν ἀνακτόροις Κων)πόλεως.
532 Ἡ στάσις τοῦ «Νίκα».
532-537 Κτίσις τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει.
533 Διάταγμα Ἰουστινιανοῦ ἐπιβάλλει θεοπασχητικὴν φράσιν ὑπὸ νέον νόημα.
534 Ἔκδοσις τῶν «Νεαρῶν» τοῦ Ἰουστινιανοῦ.
535 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.
536 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει. Καθαίρεσις καὶ ἀναθεματισμὸς Πατριάρχου Κων-πόλεως Ἀνθίμου.
537 Ἐγκαίνια Ἁγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει.
539 Πρώτη ἐμφάνισις Σλαύων εἰς τὰ βόρεια σύνορα τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.
540 Ὁ Βελισάριος κυριεύει τὴν Ραβένναν.
543 Σύγκλησις ἐνδημούσης Συνόδου Κωνσταντινουπόλεως πρὸς καταδίκην Ὠριγένους καὶ ὠριγενιστῶν.
543 Ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ διατάγματος καταδικάζει τὰς κακοδοξίας τοῦ Ὠριγένους.
544 Διάταγμα Ἰουστινιανοῦ συμπληροῦν τὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον.
547 Ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βιταλίου ἐν Ραβέννῃ.
552 Σλαυϊκὰ στρατεύματα ἀπειλοῦν τὴν Θεσσαλονίκην.
553 Ε΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει.
553 Ἡ Ἰταλία γίνεται ἐπαρχία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.
559 Οὖννοι πρὸ τῆς Κων)πόλεως.
564 Διάταγμα Ἰουστινιανοῦ ἐπιβάλλει τὸν ἀφθαρτοδοκητισμόν.
565 Θάνατος Ἰουστινιανοῦ.
568 Εἰσβολὴ τῶν Λογγοβάρδων εἰς τὴν Ἰταλίαν.
570-632 Μωάμεθ.
582 Δημιουργία τῶν Βυζαντινῶν ἐξαρχιῶν Ἀφρικῆς καὶ Ραβέννης.
585 Ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης.
589 Ἐπιδρομαὶ Σλαύων ἐπὶ Μαυρικίου.
589 Σύνοδος ἐν Τολέδῳ καταδικάζει τὸν ἀρειανισμόν, προσθέτει δὲ εἰς τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως τὴν φράσιν filioque.
596 Σύνοδος ἐν Δβὶν ἀναγνωρίζει τὸν μονοφυσιτισμὸν ἐν Ἀρμενίᾳ.
597 Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Ἀβάρων.
614 Ἅλωσις τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ ἀπαγωγὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ εἰς Κτησιφῶντα.
616 Κατάκτησις τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Περσῶν.
619 Ἄβαροι πρὸ τῆς Κων)πόλεως.
622-628 Περσικοὶ πόλεμοι τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου.
623 Ἀναχώρησις (χεσδρὰ) τοῦ Μωάμεθ

εἰς Μεδίναν. Ἀρχὴ μουσουλμανικῆς χρονολογίας.
623 Χορήγησις προνομίων εἰς τοὺς μοναχοὺς τοῦ ὄρους Σινᾶ ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ.
626 Ἄβαροι καὶ Πέρσαι προσβάλλουν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ «Ἀκάθιστος **ὕμνος**».
629 (14 Σεπτεμβρ.) Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος ἀνακτᾷ τὸν Τίμιον Σταυρὸν καὶ ἀναστηλώνει αὐτὸν ἐκ δευτέρου.
630 Ἐπάνοδος τοῦ Μωάμεθ ἐκ Μεδίνης εἰς Μέκκαν, ἥτις καθίσταται κέντρον τῆς μουσουλμ. λατρείας.
632 Θάνατος Μωάμεθ.
633 Σύνοδος ἐν Τολέδῳ τῆς Ἱσπανίας.
636 Οἱ Ἄραβες γίνονται κύριοι τῆς Περσίας.
637 Κατάληψις τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
637 Χορήγησις προνομίων εἰς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων ὑπὸ τοῦ Ὀμάρ.
638 Ἡ Συρία περιέρχεται εἰς τοὺς Ἄραβας.
638 (Δεκέμβρ.) Ἐκδίδεται ἡ «Ἔκθεσις» τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου περὶ τῶν Μονοθελητῶν.
640 Ἡ Αἴγυπτος περιέρχεται εἰς τοὺς Ἄραβας.
641 Σύνοδος ἐν Ρώμῃ ἐπὶ πάπα Ἰωάννου Δ´ καταδικάζει τὸν μονοθελητισμόν.
646 Σύνοδος ἐν Βορ. Ἀφρικῇ καταδικάζει τὸν μονοθελητισμόν.
647 Ἡ Βόρ. Ἀφρικὴ περιέρχεται προσωρινῶς εἰς τοὺς Ἄραβας.
648 Ὁ αὐτοκράτωρ Κώνστας ὁ Β´ ἐκδίδει τὸν «Τύπον», διάταγμα παραμερίζον τὴν «Ἔκθεσιν» τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἀπαγορεῦον τὴν συζήτησιν περὶ μιᾶς ἢ δύο θελήσεων τοῦ Χριστοῦ.
649 Σύνοδος ὑπὸ τὸν πάπαν Μαρτῖνον Α´ ἐν Λατερανῷ Ρώμης καταδικάζει τὸν μονοθελητισμόν.
653 Ὁ Ρώμης Μαρτῖνος ὁδηγεῖται εἰς Κων)πολιν, δικάζεται καὶ καθαιρεῖται ὡς συνωμότης ὑπὸ τοῦ Κώνσταντος.
675-681 Ἡ Θεσσαλονίκη προσβάλλεται τετράκις ὑπὸ τῶν Σλαύων.
689 Οἱ Βούλγαροι ἐγκαθίστανται πρὸς Ν. τοῦ Δουνάβεως.
680 (7 Νοεμ.) - 681 (16 Σεπτ.) Στ´ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Κων)πόλει καταδικάζει τοὺς Μονοφυσίτας.
691 Δευτέρα ἐν Τρούλλῳ τῆς Κων)πόλεως Σύνοδος («Πενθέκτη»).
688 Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ὁ Β´ κτίζει, χάριν τῶν ἐκπατρισθέντων λόγῳ τῆς ἀραβικῆς ἀκτακτήσεως Κυπρίων, τὴν Ἰουστινιανούπολιν ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς τῆς Προποντίδος.
698 Ἡ Βόρ. Ἀφρικὴ περιέρχεται ὁριστικῶς εἰς τοὺς Ἄραβας.
717 Πολιορκία Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
726 Πρῶτον Διάταγμα Λέοντος Γ´ κατὰ τῆς εἰκονολατρείας.
727 Οἱ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ὀπαδοὶ τῆς εἰκονολατρείας ἐκστρατεύουν διὰ στόλου κατὰ τοῦ Βυζαντίου, ἀποκρούονται δὲ διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρός.
730 Δεύτερον, ἐπίσημον Διάταγμα Λέοντος Γ´ κατὰ τῶν εἰκόνων.
732)3 Προσάρτησις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως.
732 Κατατρόπωσις Ἀράβων παρὰ τὸ Πουατιὲ τῆς Γαλλίας ὑπὸ τοῦ φράγκου Καρόλου Μαρτέλλου.
746 Λοιμὸς ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε´ τοῦ Κοπρωνύμου διεκολύνει διείσδυσιν καὶ ἐγκατάστασιν Σλαύων εἰς Πελοπόννησον.
751 Κατάληψις τῆς Ραβέννης ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων.
754(;) Ἵδρυσις τοῦ παπικοῦ κράτους.
754 Α´ Εἰκονομαχικὴ Σύνοδος ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε´ τοῦ Κοπρωνύμου.
765 Διωγμὸς τῶν εἰκονολατρῶν.
767 Ὑπόμνημα τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὸν πάπαν τῆς Ρώμης ὑπὲρ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων.
767 Σύνοδος ἐν Gentilly, πλησίον τῶν Παρισίων.
769 Σύνοδος ἐν Λατερανῷ Ρώμης ἐπὶ πάπα Στεφάνου Γ´ καταδικάζει τὴν εἰκονομαχίαν.
774 Κάρολος ὁ Μέγας λαμβάνει καὶ τὸ Λογγοβαρδικὸν στέμμα.
774 Κατάλυσις τοῦ Λογγοβαρδικοῦ κράτους καὶ προσάρτησις αὐτοῦ εἰς τὸ Φραγκικόν.
783 Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία διὰ τοῦ στρατηγοῦ Σταυρακίου ἐπιχειρεῖ ὑποταγὴν τῶν Σλαύων τῆς Ἑλλάδος.
786)7 Ζ´ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (ὑπὲρ τῶν εἰκόνων) ἐπὶ πατριάρχου Ταρασίου ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας.
794 Σύνοδος ἐν Φραγκφούρτῃ ἀναγνωρίζει τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν λειψάνων των, ἀλλ᾽ ὄχι καὶ τῶν εἰκόνων.
800 Ἵδρυσις τῆς Φραγκικῆς Αὐτοκρατορίας.
800 Κάρολος ὁ Μέγας στέφεται ὑπὸ τοῦ πάπα αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως ἐν-

τὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἐν Ρώμῃ.
805 Οἱ Σλαῦοι τῆς Πελοποννήσου πολιορκοῦν τὰς Πάτρας.
805 Προαγωγὴ Πατρῶν εἰς μητρόπολιν.
809 Σύνοδος τοῦ Ἀκυϊσγράνου ἀναγνωρίζει τὴν προσθήκην τῆς φράσεως filioque εἰς τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως.
809 Ἐπιδρομὴ τοῦ ἡγεμόνος (τσάρου) τῶν Βουλγάρων Κρούμου.
813 Ὁ Κροῦμος πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
813 ἑξ. Ἀνανέωσις τῶν εἰκονομαχικῶν ἀγώνων.
815 Θάνατος τοῦ Κρούμου, ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας.
815 Β΄ Εἰκονομαχικὴ Σύνοδος ἐπὶ Λέοντος Ε΄ τοῦ Ἀρμενίου ἐπικυρώνει τὰς εἰκονομαχικὰς ἀποφάσεις τοῦ 754.
824 Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἀποθνήσκει ἐν ἐξορίᾳ.
824 Σύνταξις τῆς «Ρωμαϊκῆς διατάξεως» (Constituto Romana), δι᾽ ἧς ἀνεγνωρίζετο ἡ ἀνάμιξις τῶν ἀπεσταλμένων (missi) τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὸ παπικὸν κράτος.
832 Αὐτοκρατορικὸν διάταγμα κατὰ τῆς εἰκονολατρείας.
843 Συνθήκη τοῦ Βερδέν, δι᾽ ἧς διῃρέθη εἰς τρία τὸ Φραγκικὸν κράτος Καρόλου τοῦ Μεγάλου.
843 (11 Μαρτ.) Ἡ ἐν Κων)πόλει ἐνδημοῦσα σύνοδος ἀναστηλώνει τὰς εἰκόνας (Κυριακὴ τῆς Ὀρθοδοξίας).
850 Ὁ καῖσαρ Βάρδας ἀνασυνιστᾷ τὴν σχολὴν τῆς Κων)πόλεως.
857)8 Καθαίρεσις τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου καὶ ἀναβιβασμὸς τοῦ Φωτίου εἰς τὸν θρόνον Κων)πόλεως.
860 Πρώτη ἐμφάνισις Ρώσσων πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
860 Ἀποστολὴ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου εἰς Χαζάρους τῆς νοτίου Ρωσσίας.
861 Σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει, γνωστὴ ὡς «Πρωτοδευτέρα».
862 Ἀπεσταλμένοι τοῦ ἡγεμόνος τῶν Μοραβῶν Ρατισλαύου εἰς Κωνσταντινούπολιν ζητοῦν ὀρθοδόξους κληρικούς.
862 Ὁ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας Βόγορις συνάπτει συμμαχίαν μετὰ Λουδοβίκου τοῦ Γερμανικοῦ ἐν Τοὺλλν τῆς Αὐστρίας.
863 Ἀποστολὴ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου πρὸς τοὺς Μοραβούς.
863 Σύνοδος ἐν Ρώμῃ, καθ᾽ ἣν ὁ πάπας Νικόλαος Α΄ καθαιρεῖ τὸν Κων)πόλεως Φώτιον καὶ ἄλλους συνενόχους τῆς ἀντικανονικῆς χειροτονίας του.
863 Ἵδρυσις τῆς ἐν Κων)πόλει σχολῆς τῆς Μαγναύρας.
863-864 Βυζαντινοβουλγαρικὸς πόλεμος.
864)5 Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Βόγορις βαπτίζεται χριστιανός.
866 Ὁ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας Βόγορις συνάπτει σχέσεις μὲ τὸν βασιλέα τῆς Γερμανίας Λουδοβῖκον τὸν Γερμανικόν.
866 Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Βόγορις ἀποτείνεται πρὸς τὸν πάπαν, ἐπιδιώκων τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Βουλγ. Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀπόκτησιν ἰδίου πατριάρχου.
866 Ἀναφύεται τὸ Βουλγαρικὸν ζήτημα μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας.
866 Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 860 καὶ 866 τὸ Πατριαρχεῖον Κων)πόλεως πέμπει Ἐπίσκοπον εἰς Ρωσσίαν.
867 (23)24 Σεπτ.) Βασίλειος ὁ Μακεδὼν καταλαμβάνει τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον Κων)πόλεως.
867 Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου κατὰ τῆς Ρώμης.
867 Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Κων)πόλει ἀναθεματίζει τὸν πάπαν.
867)8 Πρώτη πτῶσις τοῦ Φωτίου ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου Κωνσταντινουπόλεως (867 - 877).
867 (13 Νοεμ.) Θάνατος τοῦ πάπα Νικολάου Α΄.
869 Θάνατος Κυρίλλου, τοῦ ἀποστόλου τῶν Σλαύων.
869 Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Βόγορις ἀποτείνεται πρὸς τὸν Πατριάρχην Κων)πόλεως, ζητῶν ἀνεξαρτησίαν τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας.
869 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει. (Κατὰ τοὺς Δυτικοὺς Η΄ Οἰκουμενική).
869 κἑξ. Ἔριδες καὶ πόλεμοι μεταξὺ τῶν βασιλέων Γαλλίας, Γερμανίας καὶ τῶν ἄλλων ἀπογόνων τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου.
870 Σύλληψις, καθαίρεσις καὶ φυλάκισις Μεθοδίου τοῦ ἀποστόλου τῶν Σλαύων ὑπὸ τῶν Βαυαρῶν ἐπισκόπων.
877 Σύνοδος ἐν Ραβέννῃ.
877)8 Ὁ Φώτιος ἀποκαθίσταται καὶ πάλιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως (877 - 886).
879 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.
885 Θάνατος Μεθοδίου, τοῦ ἀποστόλου τῶν Σλαύων.
886 Δευτέρα πτῶσις τοῦ Φωτίου ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου Κωνσταντινουπόλεως.
893)4 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.

893-927 Συμεών, ἡγεμὼν (τσάρος) τῶν Βουλγάρων.

904 Ἅλωσις καὶ λεηλασία τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν.

906 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει διὰ τὸ ζήτημα τοῦ τετάρτου γάμου τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Στ´ τοῦ Σοφοῦ. Καθαίρεσις τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου Μυστικοῦ. Ἀνέρχεται εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Εὐθύμιος.

910 Ἵδρυσις τοῦ μοναστηρίου τοῦ Κ λ ο υ ν ι α κ ο ῦ τῆς Βουργουνδίας (βορείως τῆς Λυών).

911 Ἵδρυσις τοῦ Δουκάτου τῆς Νορμανδίας.

912 Ὁ καθαιρεθεὶς ἐπὶ Λέοντος Στ´ (906) πατριάρχης Κων)πόλεως Νικόλαος ὁ Μυστικὸς ἐπανέρχεται εἰς τὸν θρόνον. Καθαιρεῖται ὁ Εὐθύμιος.

920 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει ἐπὶ Κωνσταντίνου Ι´ Πορφυρογεννήτου ἐκδίδει «Τόμον Ἑνώσεως».

924 Ἀναγνώρισις τῆς Αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ, ἐπὶ τσάρου Βουλγάρων Συμεών.

924 Ὁ τσάρος τῶν Βουλγάρων Συμεὼν πρὸ τῆς Κων)πόλεως.

924 Τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ἐν τῇ Δύσει ἔπαυσε ὑφιστάμενον (μέχρι τοῦ 962).

941 (ἢ 944 ἢ 945) Ὑπογράφεται ἐν Κων)πόλει συνθήκη μεταξὺ τοῦ Ρώσσου ἡγεμόνος Ἰγὼρ καὶ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ.

942 Κτίσις τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ παρὰ τὴν Στεῖριν.

949 Ἐπίσκεψις τοῦ Λατίνου ἐπισκόπου καὶ ἱστοριογράφου Λιουτπράνδου εἰς Κων)πολιν.

949 Κτίσις τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου.

950 Οὖγγροι φύλαρχοι ἔρχονται εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ βαπτίζονται.

950 Ὁ πατριάρχης Κων)πόλεως Θεοφύλακτος χειροτονεῖ Ἱερόθεον, τὸν πρῶτον ἐπίσκοπον Τουρκίας (= Οὐγγαρίας).

954)5 Ὄλγα ἡ βασίλισσα τῶν Ρώσσων ἐπισκέπτεται τὴν Κων)πολιν.

961 Ἀνακατάληψις τῆς Κρήτης ὑπὸ Νικηφόρου Φωκᾶ.

962 Ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας Ὄθων ὁ Α´, γενόμενος καὶ βασιλεὺς τῆς Λομβαρδίας, στέφεται ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τοῦ πάπα αὐτοκράτωρ, ἱδρύων οὕτω τὴν «Ἁγίαν ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους».

963 Ἵδρυσις τῆς Μονῆς Λαύρας ἐν Ἄθῳ.

968 Ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ ἱδρύεται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κων)πόλεως Πολυεύκτου μητρόπολις ἐν Ὑδροῦντι τῆς Νοτ. Ἰταλίας μετὰ πέντε ἐπισκόπων, ἐξαρτωμένη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

970 Σύνταξις τοῦ Τυπικοῦ τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

972 Ἐπικύρωσις τῶν Τυπικῶν τῶν Μονῶν τοῦ Ἄθω ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Τσιμισκῆ.

977-986 Ὁ τσάρος τῆς Βουλγαρίας Σαμουὴλ καταλαμβάνει Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν καὶ εἰσχωρεῖ εἰς Πελοπόννησον.

987 (ἢ 988 ἢ 989) Ὁ ἡγεμὼν τῶν Ρώσσων Βλαδίμηρος νυμφεύεται τὴν ἀδελφὴν Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου Ἄνναν καὶ βαπτίζεται χριστιανός.

991(;) Ἵδρυσις τῆς μητροπόλεως Κ ι έ β ο υ. (Κατ' ἄλλους αὕτη ἐγένετο τὸ 1037).

995 Ἧττα τῶν Οὔγγρων παρὰ τοῦ γερμανοῦ βασιλέως Ὄθωνος Α´ καὶ ἀνάπτυξις εἰρηνικῶν σχέσεων μετὰ τοῦ γερμανικοῦ κράτους.

995-1038 Στέφανος βασιλεὺς Οὔγγρων.

996 Ἧττα τῶν Βουλγάρων παρὰ τὸν Σπερχειόν.

1000 Ὁ πάπας εὐλογεῖ τὸ στέμμα τῆς Οὐγγαρίας.

1001 Ἵδρυσις Ἀρχιεπισκοπῆς Στριγγονίου Οὐγγαρίας.

1014 Κατάλυσις πρώτου βουλγαρικοῦ κράτους ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου.

1018-79 Μιχαὴλ Ψελλός.

1023 Ἐπὶ Βασιλείου Βουλγαροκτόνου ἱδρύεται ἐν Ἀπουλίᾳ τῆς Ν. Ἰταλίας ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Σιπόντου, ἐξαρτωμένη ἐκ Κων)πόλεως.

1031 Σύνοδος Λιμόζης. Πρώτη ἐμφάνισις μεταξὺ τῶν ποινῶν τῆς «ἀπαγορεύσεως».

1037 Ἵδρυσις τῆς Μητροπόλεως Κιέβου (Κατ' ἄλλους αὕτη ἐγένετο τὸ 991).

1045 Ἐπικύρωσις τῶν Τυπικῶν τῶν Μονῶν τοῦ Ἄθω ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου.

1050(;) Ὁ πάπας Λέων Θ´ καθαιρεῖ τὸν βυζαντινὸν ἀρχιεπίσκοπον Σιπόντου.

1051 Οἱ Νορμανδοὶ προσβάλλουν τὸ Βενεβέντον καὶ ἑδραιοῦνται εἰς τὴν Νοτ. Ἰταλίαν.

1053 Κατὰ προτροπὴν Μιχαὴλ τοῦ Κηρουλαρίου, πατριάρχου Κων)πόλεως, ὁ Ἀχρίδος Λέων ἀπευθύνει πρὸς τὸν

ἀρχιεπίσκοπον τῆς ἐν Ἀπουλίᾳ Τρανίας ἐπιστολὴν ἐν τῇ ὁποίᾳ καταδικάζει τὰ ρωμαϊκὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα.

1054 Ὁ ἐπίσκοπος Εὐχαΐτων Ἰωάννης ὁ Μαυρόπους γράφει τὴν ἀκολουθίαν τῆς ἑορτῆς τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν.

1054 Ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα εἰς Κωνσταντινούπολιν διατυπώνουν κατηγορίας κατὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ Κηρουλαρίου καὶ ἀξιώσεις ἐπὶ Ν. Ἰταλίας καὶ Ἀνατ. Ἰλλυρικοῦ.

1054 Σύνοδος Ναρβόνης.

1059 Ὁ πάπας Νικόλαος Β΄ φορεῖ πρῶτος βασιλικὸν στέμμα.

1059 Σύνοδος ἐν Ρώμῃ καθιστᾷ τὴν ἐκλογὴν τοῦ πάπα ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν καρδιναλίων. Οὕτως ἀπεκλείοντο αἱ μερίδες τῶν εὐγενῶν καὶ ὁ αὐτοκράτωρ.

1066 Γουλιέλμος ὁ δοὺξ τῆς Νορμανδίας καταλαμβάνει τὴν Ἀγγλίαν.

1073 Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παραπινάκης ἀποτείνεται πρὸς τὸν πάπαν Ρώμης Γρηγόριον Ζ΄, ζητῶν βοήθειαν κατὰ τῶν Σελτζουκιδῶν Τούρκων καὶ ὑποσχόμενος ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν.

1075 Σύνοδος ἐν Ρώμῃ. Καταδίκη τῆς ὑπὸ λαϊκῶν ἡγεμόνων ἐγκαθιδρύσεως («περιβολῆς») τῶν κληρικῶν.

1076 Σύνοδος ἐν Βορματίᾳ (πλησίον τοῦ Ρήνου) καθαιρεῖ τὸν πάπαν Γρηγόριον Ζ΄.

1076 Σύνοδος ἐν Ρώμῃ. Ὁ καθαιρεθεὶς ὑπὸ τῆς ἐν Βορματίᾳ Συνόδου (1076) πάπας Γρηγόριος Ζ΄ ἀφορίζει τοὺς καθαιρέσαντες αὐτὸν ἐπισκόπους καὶ κηρύσσει ἔκπτωτον τοῦ θρόνου του τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Ἑρρῖκον Δ΄.

1077 (Φεβρ.) Συνέδριον ἐν Αὐγούστῃ. Προσωρινὴ συμφιλίωσις πάπα Γρηγορίου Ζ΄ καὶ αὐτοκράτορος Γερμανίας Ἑρρίκου Δ΄ εἰς τὴν Κανόσσαν.

1077 (Μάρτ.) Συνέδριον ἐν Φορχάϊμ. Ἐκλογὴ νέου αὐτοκράτορος Γερμανίας ἀντὶ τοῦ ἀφορισθέντος Ἑρρίκου Δ΄.

1079-1142 Πέτρος Ἀβαιλάρδος.

1080 Σύνοδος ἐν Βρίξει (Brixen).

1080 Σύνοδος ἐν Ρώμῃ. Ἀφορισμὸς Ἑρρίκου Δ΄ Γερμανίας διὰ δευτέραν φοράν.

1081-84 Εἰσβολὴ τῶν Ροβέρτου Γυϊσκάρδου Νορμανδῶν εἰς Ἤπειρον καὶ Θεσσαλίαν.

1082 Ὁ καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ σχολῇ τῆς Κων)πόλεως Ἰωάννης Ἰταλὸς καταδικάζεται ὡς αἱρετικὸς καὶ κλείεται εἰς μοναστήριον.

1082 Προαγωγὴ Λακεδαίμονος εἰς μητρόπολιν.

1091-1153 Βερνάρδος ὁ τοῦ Κλαιρβώ.

1095 Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἀποτείνεται πρὸς τὸν πάπαν Ρώμης, Οὐρβανὸν Β΄, ζητῶν σταυροφορίαν κατὰ τῶν Σελτζουκιδῶν Τούρκων καὶ ὑποσχόμενος Ἕνωσιν.

1095 Σύνοδος ἐν Κλερμών. Ὁ πάπας Οὐρβανὸς Β΄ κηρύσσει συναγερμὸν διὰ τὰς σταυροφορίας.

1096 Οἱ Σταυροφόροι εἰς Κωνσταντινούπολιν.

1098 Σύνοδος ἐν Βάρῃ τῆς Νοτ. Ἰταλίας πρὸς διαπραγμάτευσιν τῆς Ἑνώσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

1099 (Ἰουλίου 15) Ἀπελευθέρωσις τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων.

1105 Συμβιβαστικὴ λύσις τοῦ ζητήματος τῆς «περιβολῆς» ἐν Ἀγγλίᾳ.

1111 Συνθήκη ἐν Σουτρίῳ (ΒΔ Ρώμης). Συμβιβαστικὴ λύσις τοῦ ζητήματος τῆς «περιβολῆς» μεταξὺ πάπα καὶ αὐτοκράτορος Γερμανίας.

1111 Ὁ Μεδιολάνων Πέτρος Χρυσολᾶνος, ἀπεσταλμένος τοῦ πάπα, ἔρχεται εἰς Κων)πολιν πρὸς διαπραγμάτευσιν τῆς Ἑνώσεως.

1117 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει δικάζει τὸν Νικαίας Εὐστράτιον διὰ τὰς ὀρθολογιζούσας δοξασίας του.

1118 Ἐπικύρωσις τοῦ Κανόνος τοῦ μοναχικοῦ τάγματος τῶν Κιστερσιανῶν.

1119 Ἵδρυσις τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν.

1119 Βασίλειος ὁ ἰατρός, ἀρχηγὸς τῆς αἱρέσεως τῶν Βογομίλων, καταδικάζεται παρὰ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον.

1121 Σύνοδος ἐν Σουασὼν (ΒΑ τῶν Παρισίων).

1122 «Κογκορδᾶτον Βορματίας» περὶ τοῦ ζητήματος τῆς «περιβολῆς».

1123 Σύνοδος ἐν Ρώμῃ (Λατερανῷ) ἐπικυρώνει τὸ «Κογκορδᾶτον τῆς Βορματίας».

1135 Ἀπεσταλμένος τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Λωθαρίου ἔρχεται εἰς Κων)πολιν, ἵνα ἐπιτύχῃ πολιτικὴν συνεννόησιν μετὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

1139 Σύνοδος ἐν Ρώμῃ (Λατερανῷ).

1140 Σύνοδος ἐν Σὲνς (ΝΑ Παρισίων).

1142 Ἡ Ρώμη ἀνακηρύσσεται δημοκρατία (1142 - 1205).

1144 Ὁ ἐμίρης τῆς Μοσούλης ἀνακτᾷ ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους τὴν Ἔδεσσαν.

1147 Β΄ Σταυροφορία.

1155 Φρειδερῖκος ὁ Α΄ ὁ Βαρβαρόσας στέφεται αὐτοκράτωρ ἐν Ρώμῃ.

1156 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει καταδικάζει τὰς δοξασίας τοῦ Ἀντιοχείας Σωτηρίου καὶ καθαιρεῖ αὐτόν.

1164 «Βερώνειος Ἕνωσις». Ἕνωσις πόλεων τῆς Βορ. Ἰταλίας κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας.

1164 Ἀποφάσεις τῆς Κλάρενδον.

1166 Διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ περὶ ἑορτῶν.

1166 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει καταδικάζει τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἐπισκόπου Λάμπης (ἐν Κρήτῃ) Δημητρίου περὶ κατωτερότητος τοῦ Υἱοῦ ἔναντι τοῦ Πατρός.

1167 «Λομβαρδικὴ Ἕνωσις».

1170 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει πρὸς διαπραγμάτευσιν μετὰ ἀπεσταλμένων τοῦ πάπα τοῦ ζητήματος τῆς Ἑνώσεως.

1170 Ἄκαρποι διαπραγματεύσεις Βυζαντίου μετὰ Ἰακωβιτῶν Συρίας.

1172 Σύνοδος Ἀρμενίων ἐπισκόπων ἐν Ροὺμ - καλὲ συζητεῖ τὴν ἕνωσιν τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου.

1175 Ὁ Εὐστάθιος χειροτονεῖται μητροπολίτης Θεσσαλονίκης.

1176 Μάχη τοῦ Λεγνάνου (Βόρ. Ἰταλία). Πανωλεθρία Φρειδερίκου Α΄ Βαρβαρόσα.

1177 Εἰρήνη τῆς Βενετίας (μεταξὺ αὐτοκράτορος Γερμανίας Φρειδερίκου Α΄ Βαρβαρόσα καὶ πάπα).

1179 Σύνοδος Ἀρμενίων ἐπισκόπων εἰς Ροὺμ - καλὲ συζητεῖ τὴν ἕνωσιν τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ὀρθόδόξου.

1179 Σύνοδος ἐν Ρώμῃ — ἡ ΙΑ΄ Οἰκουμενικὴ κατὰ τοὺς δυτικούς.

1179 Ἡ Πορτογαλλία γίνεται φόρου ὑποτελὴς εἰς τὸν πάπαν.

1182 Μιχαὴλ Χωνιάτης ἢ Ἀκομινᾶτος χειροτονεῖται μητροπολίτης Ἀθηνῶν (1182 - 1204).

1182 Φοβερὰ σφαγὴ τῶν δυτικῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

1182 Ἕνωσις Μαρωνιτῶν Λιβάνου μετὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

1183 Εἰρήνη τῆς Κωνσταντίας. Διάλυσις τῆς Λομβαρδικῆς Ἑνώσεως τοῦ 1167.

1185 Ἅλωσις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν.

1186 (ἢ 1189) Ἵδρυσις δευτέρου βουλγαρικοῦ κράτους.

1186 (ἢ 1189) Ἵδρυσις Αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς Τυρνόβου, ἀναγνωρισθείσης ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κων)πόλεως καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τὸ 1235)6.

1187 Ὁ σουλτᾶνος τῆς Αἰγύπτου Σαλαδῖνος ἀνακτᾷ ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους τὴν Ἱερουσαλήμ.

1189 Γ΄ Σταυροφορία.

1189 Προαγωγὴ τοῦ Ἄργους εἰς μητρόπολιν.

1190 Ὁ Φρειδερῖκος Α΄ Βαρβαρόσας εἰς Μ. Ἀσίαν, κυριεύει τὸ Ἰκόνιον, ἀλλὰ πνίγεται ἐν τῷ Καλυκάνδῳ ποταμῷ τῆς Κιλικίας.

1196 Σύνοδος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας συζητεῖ τὴν Ἕνωσιν τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου.

1197-1207 Ὁ τσάρος τῆς Βουλγαρίας Ἰωαννίτσης (Καλογιάννης).

1198 Ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀρμενίων Λέων Β΄ διαπραγματεύεται τὴν ἕνωσιν τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Δυτικῆς.

1199 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει καταδικάζει τὰς κακοδοξίας τοῦ μοναχοῦ Συκιδίτου περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας.

1200 Παρουσιάζεται ἐν τῇ Δύσει τὸ ego te absolvo.

1204 Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγονίας (Ἱσπανίας) Πέτρος Β΄ στέφεται ἐν Ρώμῃ καὶ γίνεται φόρου ὑποτελὴς εἰς τὸν πάπαν.

1204 Δ΄ Σταυροφορία. Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων.

1204 Ἵδρυσις τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, τῆς Αὐτοκρατορίας Τραπεζοῦντος καὶ τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας.

1204 (1205, 1208) Ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀπαιτοῦν τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ παπικοῦ πρωτείου.

1210 Ἐπικύρωσις τοῦ Κανόνος τοῦ μοναχικοῦ τάγματος τῶν Φραγκισκανῶν.

1210 (καὶ 1215) Ἀπαγόρευσις ἐν τῇ Δύσει τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν σχολιαστῶν αὐτοῦ.

1213 Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ἰωάννης ὁ Ἀκτήμων γίνεται φόρου ὑποτελὴς εἰς τὸν πάπαν.

1215 Ὁ «Μέγας Χάρτης τῶν Ἐλευθεριῶν» (Magna Charta Libertatum) ἐν Ἀγγλίᾳ.

1215 Σύνοδος ἐν Λατερανῷ Ρώμης — ἡ

ΙΒ΄ Οἰκουμενικὴ κατὰ τοὺς δυτικούς.
1215 Ἵδρυσις τοῦ μοναχικοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν.
1215-1250 Φρειδερῖκος Β΄ αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως.
1217 Ε΄ Σταυροφορία.
1219 Ἵδρυσις τῆς σερβικῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πεκίου.
1219 Σάββας ὁ υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας Στεφάνου-Συμεὼν Νεμάνια χειροτονεῖται Ἀρχιεπίσκοπος Σερβίας.
1220 (περίπου) Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος Α΄ ὁ Λάσκαρις σχεδιάζει σύνοδον ἐν Νικαίᾳ πρὸς λῆψιν κοινῶν ἀποφάσεων τῶν πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς ἔναντι τοῦ πάπα. Ἡ προσπάθεια ναυαγεῖ.
1221 Δομίνικος, ὁ ἱδρυτὴς τοῦ μοναχικοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν, ἀνακηρύσσεται ἅγιος.
1222 Ἀνακατάληψις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ Θεοδώρου Δούκα, δεσπότου τῆς Ἠπείρου, ὅστις στέφεται αὐτοκράτωρ.
1224-1557 Εἰσβολὴ Μογγόλων εἰς Ρωσσίαν.
1228 Φραγκῖσκος ὁ ἐξ Ἀσσισίου, ἱδρυτὴς τοῦ μοναχικοῦ τάγματος τῶν Φραγκισκανῶν, ἀνακηρύσσεται ἅγιος.
1229 Εἴσοδος Φρειδερίκου Β΄ τῆς Γερμανίας εἰς Ἱεροσόλυμα.
1231 Ἄρσις τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τῇ Δύσει.
1232 Ἀποστέλλεται πατριαρχικὸς Ἔξαρχος εἰς τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου.
1235)6 Ἀναγνώρισις Αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς Τυρνόβου ὑπὸ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Βατάτση καὶ πατριάρχου Γερμανοῦ Β΄
1239 Σύναψις συμμαχίας μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας Ἰωάννου Βατάτση καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Φρειδερίκου Β΄.
1244 Συνοικέσιον τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας Ἰωάννου Βατάτση μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Φρειδερίκου Β΄.
1244 Ὁ σουλτᾶνος Ἐγιοὺπ τῆς Αἰγύπτου γίνεται κύριος τῆς Ἱερουσαλήμ.
1245 Σύνοδος ἐν Λυῶνι — ἡ ΙΓ΄ Οἰκουμενικὴ κατὰ τοὺς δυτικούς.
1247 Ἄκαρποι προσπάθειαι ἑνώσεως Ἰακωβιτῶν Συρίας μετὰ Δυτικῆς Ἐκκλησίας.
1248)9 Στ΄ Σταυροφορία.
1254 Οἱ Μαμελοῦκοι γίνονται κύριοι τῆς Αἰγύπτου, διαδεχόμενοι τοὺς Ἄραβας.
1260 Οἱ Μαμελοῦκοι τῆς Αἰγύπτου κυριαρχοῦν ἐπὶ τῆς Συρίας.
1260 Ὁ πατριάρχης Κων)πόλεως Ἀρσένιος ἀποσύρεται εἰς μονὴν εἰς ἔνδειξιν διαμαρτυρίας κατὰ τῆς διαγωγῆς τοῦ αὐτοκράτορος (Σχίσμα Ἀρσενιατῶν).
1260-1312 Σχίσμα Ἀρσενιατῶν.
1261 Ἀνάκτησις τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.
1261 Σύνοδος ἐν Καλλιπόλει διευθετεῖ τὸ ζήτημα τῆς Ἐκκλησίας Τραπεζοῦντος.
1261-1270 Προαγωγὴ τῆς Μονεμβασίας εἰς μητρόπολιν.
1262 Οἱ Βυζαντινοὶ ἐγκαθίστανται ἐκ νέου εἰς τὴν Πελοπόννησον.
1267 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει (ἐν τοῖς ἀνακτόροις) καθαιρεῖ τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον, ἀφορίσαντα τὸν αὐτοκράτορα διὰ τὴν ἐκτύφλωσιν τοῦ νομίμου διαδόχου. (Σχίσμα Ἀρσενιατῶν).
1268 Οἱ Μαμελοῦκοι γίνονται κύριοι τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας, διαδεχόμενοι τοὺς Ἄραβας.
1270 (περίπου) Ἵδρυσις τοῦ πανεπιστημίου τῆς Σορβώνης ἐν Παρισίοις.
1270 Ζ΄ Σταυροφορία.
1274 Σύνοδος ἐν Λυῶνι ἀποφασίζει τὴν Ἕνωσιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.
1281 Ὁ πάπας Μαρτῖνος Ε΄ ἀφορίζει τὸν βυζαντινὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Παλαιολόγον.
1282 (30 Μαρτ.) «Σικελικὸς Ἑσπερινός». Ἐξέγερσις Σικελῶν καὶ σφαγὴ τῶν Γάλλων κατακτητῶν τῆς νήσου.
1287 Σύνοδος ἐν Exeter.
1291 Οἱ Μαμελοῦκοι τῆς Αἰγύπτου γενόμενοι κύριοι τῆς Παλαιστίνης ἐκδιώκουν τοὺς Σταυροφόρους ἐκ τῶν ἁγίων τόπων.
1293 Οἱ Μαμελοῦκοι τῆς Αἰγύπτου καταστρέφουν τὸ Ροὺμ-καλέ, ἕδραν τῶν Ἀρμενίων πατριαρχῶν.
1300 Ἄρχεται ἡ καθιέρωσις ἐν τῇ Δύσει τῶν ἰωβιλαίων ἐτῶν.
1300 Ὁ μητροπολίτης Ρωσσίας ἐγκαταλείπει τὸ Κίεβον καὶ ἐγκαθίσταται ἐν Βλαδιμήρῳ.
1302 Ἐθνοσυνέλευσις ἐν Παρισίοις.
1302 Σύνοδος ἐν Ρώμῃ. Ὁ πάπας Βονιφάτιος Η΄ ἐκδίδει τὴν βοῦλλαν «Unam Sanctam».
1303 Ἵδρυσις καὶ δευτέρας μητροπόλε-

ως ἐν Ρωσσίᾳ τῆς Γ α λ λ ί τ ζ η ς.
1307 Σύνοδος Ἀρμενίων ἐν Σὶς τῆς Κιλικίας δέχεται πολλὰ ἔθιμα ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας.
1308 Ὁ πατριάρχης Κων)πόλεως χειροτονεῖ τὸν πρῶτον μητροπολίτην ὁλοκλήρου τῆς Ρωσσίας, ἑδρεύοντα ἔκτοτε ἐν Μόσχᾳ.
1309-77 Ἡ «Βαβυλώνειος αἰχμαλωσία» τοῦ παπισμοῦ. Ἐγκατάλειψις τῆς Ρώμης καὶ ἐγκατάστασις ἐν Ἀβινιῶνι.
1310 κἑξ. Μέγας διωγμὸς τοῦ τάγματος τῶν Ναΐτῶν ἐν Γαλλίᾳ.
1310-1522 Κυριαρχία Ἰωαννιτῶν ἐπὶ τῆς νήσου Ρόδου.
1311)2 Σύνοδος ἐν Βιέννῃ τῆς Γαλλίας — ἡ ΙΕ΄ Οἰκουμενικὴ κατὰ τοὺς δυτικούς.
1312 Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Β΄ ὁ Παλαιολόγος ὑπήγαγε τὸν «Πρῶτον» τοῦ Ἄθω ὑπὸ τὸν πατριάρχην Κων)πόλεως.
1312 Λῆξις τοῦ Σχίσματος τῶν Ἀρσενιατῶν.
1314 Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τάγματος τῶν Ναΐτῶν Ἰ ά κ ω β ο ς Μ ο λ α ί η ς καίεται ζῶν ἐν Γαλλίᾳ.
1320 Ἡ Μικρὰ Ρωσσία ὑπάγεται ὑπὸ τοὺς Λιθουανούς.
1324 Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς προτείνει διόρθωσιν τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου.
1326 Ἅλωσις τῆς Προύσης ὑπὸ τῶν Τούρκων.
1329 Ἅλωσις τῆς Νικαίας ὑπὸ τῶν Τούρκων.
1331-55 Στέφανος Δουσὰν βασιλεὺς τῆς Σερβίας.
1333 Ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐπιστρέφουν ἄπρακτοι.
1339 Ἀπεσταλμένοι τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν πάπαν. Ἐπιστρέφουν ἄπρακτοι.
1341 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει διὰ τὰς ἀναφυείσας ἔριδας τῶν Ἡ σ υ χ α σ τ ῶ ν.
1341 Δευτέρα Σύνοδος ἐν Κων)πόλει διὰ τὰς ἀναφυείσας ἔριδας τῶν Ἡ σ υ χ α σ τ ῶ ν.
1342 Ἐπανάστασις καὶ δημοκρατία τῶν Ζηλωτῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ (1342-1349).
1346 (16 Ἀπριλ.) Ὁ Σέρβος ἡγεμὼν Στέφανος Δουσὰν στέφεται ἐν Σκοπίοις «αὐτοκράτωρ Σέρβων καὶ Ρωμαίων (=Ἑλλήνων)».
1346 Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Πεκίου Ἰωαννίκιος ἀναγορεύεται ὑπὸ Στεφάνου Δουσὰν πατριάρχης.
1347 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει (ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων) καθαιρεῖ τὸν πατριάρχην Ἰ ω ά ν ν η ν Κ α λ έ κ α ν, πολέμιον τῶν Ἡ σ υ χ α σ τ ῶ ν.
1348 Ὁ Μανουὴλ Κατακουζηνὸς ἱδρύει ἐν Μυστρᾷ τὸ ἑλληνικὸν Δεσποτᾶτον τοῦ Μορέως.
1348 Ἵδρυσις τοῦ πανεπιστημίου τῆς Πράγας.
1351 Ὁ Στέφανος Δουσὰν πολιορκεῖ τὴν Θεσσαλονίκην.
1351 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει, ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου τῶν Βλαχερνῶν, ἐπιδοκιμάζει τὴν διδασκαλίαν Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἀναθεματίζει τοὺς πολεμίους τῶν Ἡσυχαστῶν Βαρλαὰμ καὶ Ἀκίνδυνον.
1355 Ὁ αὐτοκράτωρ Κων)πόλεως ἀποχωρεῖ τοῦ θρόνου καὶ γίνεται μοναχὸς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει.
1355 Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Ε΄ ὁ Παλαιολόγος ὑπόσχεται πλήρη ὑποταγὴν εἰς τὸν πάπαν καὶ στέλλει ὡς ὅμηρον τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μανουὴλ ἔναντι στρατιωτικῆς βοηθείας κατὰ τῶν Τούρκων.
1356 «Χ ρ υ σ ῆ β ο ῦ λ λ α» ρυθμίζει τὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας ἄνευ ἀναμίξεως τοῦ πάπα.
1359 Ἵδρυσις μητροπόλεως Οὐγγροβλαχίας.
1365 Ἡ Ἀδριανούπολις γίνεται πρωτεύουσα τῶν Τούρκων.
1365 Ἵδρυσις τοῦ πανεπιστημίου τῆς Βιέννης.
1368 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει καθαιρεῖ καὶ ἀναθεματίζει τὸν μοναχὸν τοῦ Ἁγ. Ὄρους Π ρ ό χ ο ρ ο ν Κ υ δ ώ ν η ν, ἀνανεώσαντα τὰς κατὰ τῶν Ἡσυχαστῶν δοξασίας καὶ κατατάσσει μεταξὺ τῶν ἁγίων τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν, μητροπολίτην Θεσσαλονίκης.
1369 Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Ἰωάννης μεταβαίνει αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν πάπαν καὶ ματαίως ζητεῖ ἀπὸ τὴν Δύσιν βοήθειαν.
1369-1405 Ταμερλᾶνος.
1373 Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Ε΄ γίνεται ὑποτελὴς τῶν Τούρκων.
1375 Κατάλυσις τοῦ Ἀρμενικοῦ κράτους.
1376 Ἀποκατάστασις ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων Πατριαρχείου Κων)πόλεως καὶ Ἀρχιεπισκοπῆς Πεκίου.
1378-1415 Τὸ μέγα Παπικὸν Σχίσμα.
1382 Σύνοδος ἐν Λονδίνῳ καταδικάζει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Βίκλιφ.
1386 Ἵδρυσις τοῦ πανεπιστημίου τῆς Αἰδελβέργης.
1386 Ἡ Μικρὰ Ρωσσία ὑπάγεται ὑπὸ τοὺς Πολωνούς.

1390 (περίπου) Ἵδρυσις μητροπόλεως Μολδαυΐας (ἢ Μαυροβλαχίας, ἢ Μολδοβλαχίας).
1392 Τὸ Πατριαρχεῖον καταργεῖ τὰ δικαιώματα τοῦ ἐπισκόπου Ἱερισσοῦ ἐπὶ τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους.
1393)4 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.
1394 Ἐπικύρωσις νέων Τυπικῶν τῶν Μονῶν τοῦ Ἄθω ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Παλαιολόγου. Ἐνίσχυσις τῶν ἐξουσιῶν τοῦ «Πρώτου».
1396 Ὁ σουλτᾶνος Βαγιαζὴτ πολιορκεῖ τὴν Κωνσταντινούπολιν.
1399-413 Ἐρρῖκος Δ΄ Ἀγγλίας.
1402 Ἧττα τῶν Τούρκων ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μογγόλων παρὰ τὴν Ἄγκυραν.
1409 Σύνοδος ἐν Πίζῃ τῆς Ἰταλίας.
1409 Ἵδρυσις τοῦ πανεπιστημίου τῆς Λειψίας.
1414 Σύνοδος ἐν Κωνσταντίᾳ Ἑλβετίας.
1415 Decretum τῆς ἐν Κωνσταντίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου ἀποφαίνεται ὅτι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἀρύονται τὴν ἐξουσίαν ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ Χριστοῦ καὶ ὑπέρκεινται τοῦ πάπα.
1415 Καταδίκη τοῦ Ἰωάννου Χοὺς εἰς τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον.
1417 Κογκορδᾶτον κατὰ τὴν σύνοδον τῆς Κωνσταντίας μεταξὺ πάπα καὶ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος.
1422 Πολιορκία Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀποκρούεται ἀνδρείως.
1428-48 Δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ κατόπιν αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως (1448-1453).
1430 Κατάληψις Θεσσαλονίκης καὶ Ἰωαννίνων ὑπὸ τῶν Τούρκων.
1430 Χορήγησις προνομίων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὰ Ἰωάννινα ὑπὸ τοῦ Μουράτ.
1431-39 Σύνοδος ἐν Βασιλείᾳ Ἑλβετίας.
1435 Τὸ βασίλειον τῆς Νεαπόλεως περιέρχεται εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἀραγονίας.
1435 Καταργοῦνται ὡρισμένα καταπιεστικὰ δικαιώματα τοῦ πάπα, ἡ «ἀπαγόρευσις», αἱ ἐφέσεις καὶ αἱ πολλαὶ φορολογίαι.
1438 Σύνοδος ἐν Ἀβαρικῷ (Bourges) τῆς Γαλλίας θεσπίζει τὰς «γαλλικανικὰς ἐλευθερίας».
1438)9 Σύνοδος ἐν Φερράρα καὶ εἶτα ἐν Φλωρεντίᾳ (1438-1442).
1439 Τὸ συμβούλιον τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων ἐν Μογουντίᾳ καθιστᾷ τὰς μεταρρυθμιστικὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας νόμους τοῦ κράτους.
1440-93 Φρειδερῖκος Γ΄ Γερμανίας.
1442 Ἄκαρποι προσπάθειαι ἑνώσεως τῆς Ἀβησσυνιακῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Δυτικῆς.
1443 Σύνοδος τῶν Ἀνατολικῶν Πατριαρχείων ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀποκηρύσσει τὴν Ἕνωσιν τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ Συνόδου.
1443 Σύνοδος Ἀρμενίων ἐν Βαλαρσαπάτ, παρὰ τὸ Ἀραράτ, ἐν Καυκάσῳ διορίζει ἐκεῖ Πατριάρχην, ἀναγνωριζόμενον μέχρι σήμερον.
1444 Σταυροφορικὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν βασιλέα τῶν Οὔγγρων Λασίσλαον ἐπέρχεται κατὰ τῶν Τούρκων. Μάχη τῆς Βάρνης καὶ καταστροφὴ τῶν ἡνωμένων χριστιανικῶν στρατῶν ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ Β΄.
1444 Τόμος ἐκδοθεὶς ἐν Ρώμῃ (Decretun pro Syris) κηρύσσει τὴν ἕνωσιν τῶν Ἰακωβιτῶν τῆς Συρίας μετὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.
1445 Ἕνωσις Μαρωνιτῶν μετὰ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.
1448 Κογκορδᾶτον τῆς Βιέννης ἐπαναφέρει ἐν Γερμανίᾳ ὅλα τὰ δικαιώματα τοῦ πάπα.
1451 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.
1451 Οἱ ὀρθόδοξοι Κων)πόλεως ἐκδιώκουν τὸν λατινόφρονα πατριάρχην Γρηγόριον.
1453 (29 Μαΐου) Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.
1454 Γεώργιος - Γεννάδιος ὁ Σχολάριος πρῶτος πατριάρχης Κων)πόλεως μετὰ τὴν ἅλωσιν (α΄ 1454-1456, β΄ 1462, γ΄ 1464).
1454 Χορήγησις προνομίων εἰς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον Σχολάριον ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Κατακτητοῦ.
1454(;) Σύνοδος ἐν Κων)πόλει (;).
1456 Ὁ στρατηγὸς Ἀμὰρ καταλαμβάνει τὰς Ἀθήνας.
1460 Κατάληψις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων.
1467 ἑξ. Αἵρεσις «Μοραβῶν καὶ Βοημῶν ἀδελφῶν».
1479 Ἕνωσις τῆς Ἱσπανίας ὑπὸ Φερδινάνδον καὶ Ἰσαβέλλαν.
1482 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.
1483-546 Λούθηρος.
1484-531 Οὐλερῖχος Ζβίγγλιος.
1483-98 Θωμᾶς Τορκουεμάδας, ἀρχηγὸς τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως ἐν Ἱσπανίᾳ.
1488-556 Ἰγνάτιος Λοϋόλας.
1492-503 Πάπας ὁ Ἀλέξανδρος Στ΄ ὁ Βοργίας.
1498 Ὁ Σαβαναρόλας ἀφορίζεται καὶ ὑφίσταται τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον.
1506-26 Ἀνέγερσις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἐν Ρώμῃ.
1512 Σύνοδος ἐν Ρώμῃ.
1509-64 Ἰωάννης Καλβῖνος.

1510-; Παχώμιος Ρουσᾶνος.
1516 Ἔκδοσις τῆς Ἁγ. Γραφῆς ὑπὸ Ἐράσμου (ἡ πρώτη διὰ τοῦ τύπου ἔκδοσις τοῦ ἑλλην. κειμένου).
1517 (31 Ὀκτωβρ.) Ἀνάρτησις τῶν 95 θέσεων τοῦ Λουθήρου «De virtute indulgentiarum».
1517 Ὁ σουλτᾶνος Σελὴμ Α΄ θέτει τέρμα εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ κυριαρχίαν τῶν Μαμελούκων τῆς Αἰγύπτου.
1519 Λουθήρου συνδιάλεξις Λειψίας.
1519 Χουσιτικὴ ἐπανάστασις.
1520 Παπικὴ βοῦλλα διατάσσει τὴν καῦσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Λουθήρου.
1523 ἑξ. Διάδοσις τοῦ Προτεσταντισμοῦ εἰς Δανίαν.
1521 Ἀναθεματισμὸς τοῦ Λουθήρου ὑπὸ τοῦ πάπα.
1521 Τὸ διάταγμα τῆς Βορματίας.
1522 Ἅλωσις τῆς Ρόδου ὑπὸ τῶν Τούρκων.
1522-798 Ἐγκατάστασις τῶν Ἰωαννιτῶν τῆς Ρόδου εἰς τὴν Μάλταν.
1523 ἑξ. Διάδοσις τοῦ Προτεσταντισμοῦ εἰς Σουηδίαν.
1524 Μεγάλη ἐπανάστασις τῶν χωρικῶν ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἰδεῶν τοῦ Λουθήρου.
1524 Καθιέρωσις τοῦ «Ἀναβαπτισμοῦ».
1526 Ἵδρυσις τοῦ μοναχικοῦ τάγματος τῶν Καπουκίνων.
1529 Συμβούλιον τοῦ Σπάϋερ.
1530 Ἡ «Αὐγουσταία Ὁμολογία».
1531 Ὁ «Σύνδεσμος τῆς Σμαλκάλδης».
1531 Εἰρήνη τοῦ Κάππελ.
1536 ἑξ. Διάδοσις τοῦ Προτεσταντισμοῦ εἰς Νορβηγίαν.
1537-601 Μελέτιος ὁ Πηγᾶς.
1538 Ὁ «Σύνδεσμος τῆς Νυρεμβέργης».
1540 Ἵδρυσις τοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν.
1541-43 Ὁ μοναχὸς Ματθαῖος ὁ ἐκ Μελενίκου περιέρχεται τὴν Μακεδονίαν διδάσκων τὴν λουθηρανικὴν ἄποψιν διὰ τὴν εἰς Ἅδου κάθοδον τοῦ Χριστοῦ.
1541-616 Γαβριὴλ Σεβῆρος.
1545-63 Σύνοδος ἐν Τριδέντῳ.
1546-7 Σμαλκαλδικὸς πόλεμος.
1548 «Interim». Προσωρινὴ ἀπόφασις ἐν Αὐγούστῃ περὶ παραχωρήσεών τινων εἰς τοὺς προτεστάντας.
1549-602 Μάξιμος Μαργούνιος.
1551 Πρώτη Σύνοδος ἐν Μόσχᾳ.
1553 Καταδίκη Μιχαὴλ Σερβέτου εἰς τὸν διὰ πυρὰς θάνατον.
1555 Αὐγουσταία εἰρήνη.
1555 Ἰησουῖται ἐγκαθίστανται ἐν Ἀβησσυνίᾳ καὶ ἐπιτυγχάνουν τὴν ὑπαγωγὴν τῆς Ἀβησσυνιακῆς Ἐκκλησίας εἰς τοὺς Λατίνους (μέχρι τοῦ 1640).
1558-603 Ἡ Ἐλισάβετ ἐν Ἀγγλίᾳ.
1559 (περίπου) Ἵδρυσις αἱρέσεως «Μεννωνιτῶν».
1559 Ἐπιστολὴ τοῦ Μελάγχθονος πρὸς πατριάρχην Κων)πόλεως Ἰωάσαφ τὸν Β΄
1560 Ἵδρυσις τῆς Καλβινικῆς Σκωτικῆς Ἐκκλησίας («Πρεσβυτεριανῆς»).
1562-98 Οὐγενοττικοὶ πόλεμοι.
1563-645 Θεόφιλος Κορυδαλλεύς.
1567 Οἱ Μαγυάροι προσέρχονται εἰς τὸν Καλβινισμόν.
1570 Ἡ Κύπρος περιέρχεται εἰς τοὺς Τούρκους.
1571 Ὁ τουρκικὸς στόλος καταστρέφεται παρὰ τὴν Ναύπακτον ὑπὸ τῶν ἡνωμένων χριστιανικῶν στόλων.
1572 (23 - 24 Αὐγ.) Νὺξ τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου.
1572-638 Κύριλλος ὁ Λούκαρις.
1573-81 Ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας γράφει πέντε ἐπιστολὰς πρὸς προτεστάντας καθηγητάς.
1576 Ἀλληλογραφία μεταξὺ Μαρτίνου Κρουσίου τῆς Τυβίγγης καὶ Ἑλλήνων.
1576 Διορίζεται παπικὸς ἀντιπρόσωπος ἐν Κωνσταντινουπόλει.
1580 (περίπου) Ἵδρυσις «Ἀρμενικοῦ (= Ἀρμενοκαθολικοῦ) Πατριαρχείου Κιλικίας». (Κατ' ἄλλους ἱδρύθη τὸ 1742).
1581 Ἱδρύεται ἐν Ρώμῃ τὸ Κολλέγιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου πρὸς μόρφωσιν Ἑλληνοπαίδων ἐν τῷ καθολικισμῷ.
1582 Ὁ Ρώμης Γρηγόριος ΙΓ΄ εἰσάγει τὸ γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον.
1583 Ἰησουῖται ἐγκαθίστανται ἐν Κωνσταντινουπόλει.
1583 Θεόδωρος Ζυγομαλᾶς σχολάρχης τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
1586 - ; Μελέτιος Συρίγος.
1589 - ; Μητροφάνης Κριτόπουλος.
1589 Ὁ μητροπολίτης Μόσχας ἀνακηρύσσεται πατριάρχης.
1590 Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος ὁ Πηγᾶς.
1593 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ρωσσικοῦ Πατριαρχείου.
1594 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.
1569 Σύνοδος ἐν Βρέστῃ.
1597 Ἀντιτριαδικὴ αἵρεσις «Σωκκινιακῶν».
1598 Διάταγμα τῆς Νάντης. Θρησκευτικὴ ἐλευθερία εἰς τοὺς Προτεστάντας τῆς Γαλλίας.

1603 Κύριλλος ὁ Λούκαρις γίνεται πατριάρχης Ἀλεξανδρείας.
1604 Γαλλοτουρκικὴ συνθήκη.
1604 Εἰρήνη τῆς Βιέννης. Θρησκευτικαὶ ἐλευθερίαι εἰς τοὺς Προτεστάντας τῆς Οὑγγαρίας.
1608 Ἕνωσις τῆς Ἀχάουζεν, συνασπισμὸς Προτεσταντῶν ἡγεμόνων τῆς Γερμανίας.
1609 Liga, ἕνωσις καθολικῶν ἡγεμόνων Γερμανίας.
1610 Ἵδρυσις Ἰησουϊτικοῦ κράτους ἐν Παραγουάῃ Ν. Ἀμερικῆς (1610-1750).
1613 Ὁ Μιχαὴλ Ρωμανὼφ ἐκλέγεται τσάρος Ρωσσίας.
1618 Ἵδρυσις τάγματος «Μαυρίνων».
1618 Σύνοδος Δορδρέχτης ἐν Κάτω Χώραις.
1618-48 Ὁ τριακονταετὴς πόλεμος.
1618 Κύριλλος ὁ Λούκαρις ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Δαλματίας Μαρκαντώνιον De Dominis, ἀπορρίπτει τὴν μετουσίωσιν ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ ὡς χίμαιραν.
1619 Φιλάρετος Ρωμανὼφ πατριάρχης Μόσχας.
1620 Κύριλλος ὁ Λούκαρις γίνεται πατριάρχης Κων)πόλεως.
1621, 1625, 1627 καὶ 1630: Φιρμάνια σουλτανικὰ ἀναγνωρίζουν εἰς τοὺς παπικοὺς τὴν κατοχὴν τῶν ἁγίων τόπων.
1626 Ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεὺς σχολάρχης τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς Κωνσταντινουπόλεως.
1627 Ὁ Νικόδημος Μεταξᾶς συνιστᾷ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον.
1629 Ἐκδίδεται ἐν Γενεύῃ Ὁμολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως.
1630 Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μητροφάνης Κριτόπουλος.
1631 καὶ 1632 Σουλτανικὰ φιρμάνια — μὴ ἐφαρμοζόμενα ὅμως — ἀναγνωρίζουν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους τὴν κατοχὴν τῶν ἁγίων τόπων.
1634 Τρία σουλτανικὰ φιρμάνια ἀποδίδουν τοὺς ἁγίους τόπους εἰς τοὺς ὀρθοδόξους.
1634 Κύριλλος ὁ Λούκαρις ἐν ἐπιστολῇ ἀποκηρύσσει τὴν Ὁμολογίαν.
1635-636 Κύριλλος ὁ Λούκαρις ἐν ἐπιστολαῖς ὁμολογεῖ ἑαυτὸν συγγραφέα τῆς Ὁμολογίας.
1638 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει καταδικάζει Κύριλλον τὸν Λούκαριν ὡς συγγραφέα τῆς Ὁμολογίας καὶ αἱρετικόν.
1638 Ἐκδίδεται ἐν Γενεύῃ ὑπὸ Μαξίμου Καλλιπολίτου, ἀδείᾳ Κ. Λουκάρεως, μετάφρασις τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς τὴν νεοελληνικήν.
1640 Ἐκδιώκονται οἱ Ἰησουῖται καὶ ὁ Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος ἐξ Ἀβησσυνίας καὶ ἀποκαθίσταται πάλιν ἡ ἀρχαία Ἀβησσυν. Ἐκκλησία.
1642 Σύνοδος ἐν Ἰασίῳ Μολδαβίας.
1642 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει καταδικάζει ἐκ νέου τὴν Ὁμολογίαν καὶ τὸν συγγραφέα αὐτῆς.
1642-49 Ἀγγλικὴ Ἐπανάστασις.
1643-47 Σύνοδος τοῦ Οὐεστμίνστερ ἐν Ἀγγλίᾳ.
1648 Εἰρήνη τῆς Βεστφαλίας.
1649 Δημοκρατία ἐν Ἀγγλίᾳ.
1652 Νίκων, πατριάρχης Μόσχας.
1653 Ὁ πάπας καταδικάζει προτάσεις ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἰανσενίου.
1654 Ἡ Μικρὰ Ρωσσία ἑνοῦται πολιτικῶς μετὰ τῆς Μεγάλης Ρωσσίας. (Ἐκκλησιαστικῶς τὸ 1685).
1655 Δευτέρα Σύνοδος ἐν Μόσχᾳ.
1666 Τρίτη Σύνοδος ἐν Μόσχᾳ.
1667 Ὁμολογία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.
1669 Ἡ Κρήτη περιέρχεται εἰς τοὺς Τούρκους.
1669-714 Ἠλίας Μηνιάτης.
1672 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.
1672 Σύνοδος ἐν Ἱερουσαλήμ.
1675 Ὁ Δοσίθεος Νοταρᾶς, πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἱδρύει ἐν Ἰασίῳ ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον.
1679-752 Βικέντιος Δαμῳδός.
1681 Ἵδρυσις τοῦ Πατριαρχείου τῶν Χαλδαίων ὑπὸ τοῦ Ρώμης Ἰννοκεντίου ΙΑ΄.
1682 Σύνοδος ἐν Ρείμοις τῆς Γαλλίας.
1685 Ἄρσις τοῦ Διατάγματος τῆς Νάντης.
1685 Ἡ Μικρὰ Ρωσσία ἑνοῦται καὶ ἐκκλησιαστικῶς μὲ τὴν Μεγάλην Ρωσσίαν (πολιτικῶς εἶχεν ἑνωθῆ τὸ 1654).
1687 Ἐκστρατεία τοῦ Μοροζίνη κατὰ τῶν Τούρκων.
1687 Ὁ πάπας καταδικάζει τὸν ἄκρον μυστικισμὸν τοῦ Μολίνου, ὡς αἵρεσιν.
1687 Τὸ Πατριαρχεῖον Κων)πόλεως ἐπικυρώνει τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἕνωσιν τῆς Μικρᾶς μετὰ τῆς Μεγάλης Ρωσσίας.
1687 Ἱδρύεται ἐν Μόσχᾳ ἑλληνοσλαυϊκὴ Ἀκαδήμια.
1689-725 Πέτρος ὁ Μέγας τῆς Ρωσσίας.
1689 Σουλτανικὰ φιρμάνια παραχωροῦν σπουδαῖα προσκυνήματα καὶ εἰς τοὺς παπικούς.
1691 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.
1699 Συνθήκη τοῦ Καρλοβιτσίου.
1703-14 Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μελέτιος ὁ Γεωγράφος.
1711 Προκήρυξις τοῦ Μεγάλου Πέτρου

πρὸς τοὺς 'Ορθοδόξους τῆς 'Ανατολῆς δι' ἐπανάστασιν κατὰ τῆς Τουρκίας.
1718 Συνθήκη τοῦ Πασάροβιτς. 'Η Πελοπόννησος περιέρχεται εἰς τοὺς Τούρκους.
1716-25 Σχέσεις μετὰ τῶν 'Ανωμότων.
1717-806 Εὐγένιος Βούλγαρις.
1721 Πέτρος ὁ Μέγας καθιεροῖ τὸ διοικητικὸν σύστημα τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας, διὰ καταστατικοῦ.
1722 Σύνοδος ἐν Συρίᾳ ἀντιπαπική.
1724-804 Κάντιος.
1727 Σύνοδος ἐν Συρίᾳ ἀντιπαπική.
1733 Ἵδρυσις τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς ἐν Σμύρνῃ.
1736-800 Νικηφόρος Θεοτόκης.
1740 Γαλλοτουρκικὴ συνθήκη.
1740-86 Φρειδερῖκος ὁ Μέγας.
1742 Ἵδρυσις τοῦ 'Αρμενοκαθολικοῦ Πατριαρχείου. (Κατ' ἄλλους ἱδρύθη περὶ τὸ 1580).
1744 'Ιδρύεται παπικὸν πατριαρχεῖον ἐν Συρίᾳ.
1748-809 Νικόδημος ὁ 'Αγιορείτης.
1748-833 'Αδαμάντιος Κοραῆς.
1751 κἑξ. Ἔκδοσις τῆς «Μεγάλης 'Εγκυκλοπαιδείας» ἐν Γαλλίᾳ.
1753 'Ο Εὐγένιος Βούλγαρις γίνεται σχολάρχης τῆς 'Αθωνιάδος 'Ακαδημείας εἰς Βατοπέδιον.
1754 Ἔριδες περὶ τῶν μνημοσύνων ἐν 'Αγίῳ Ὄρει.
1756 Ἵδρυσις ἀνεξαρτήτου 'Εκκλησίας τοῦ Καρλοβιτσίου.
1757 Σουλτανικὸν διάταγμα ἀποδίδει εἰς τοὺς ὀρθοδόξους τὰ ἁρπαγέντα παρὰ τῶν καθολικῶν προσκυνήματα.
1759 'Εκδίωξις 'Ιησουϊτῶν ἐκ Πορτογαλίας.
1762 Συγγραφὴ 'Ιστορίας τῆς Βουλγαρίας ὑπὸ μοναχοῦ Παϊσίου.
1763 Λῆξις Σιλεσιακῶν πολέμων.
1763 Διαίρεσις εἰς τέσσαρα τῆς πατριαρχικῆς σφραγῖδος Κων)πόλεως.
1764 Διώξεις 'Ιησουϊτῶν ἐν Γαλλίᾳ.
1764-808 Ἵδρυσις σεμιναρίων καὶ θεολογικῶν ἀκαδημειῶν ἐν Ρωσσίᾳ.
1765 Καθιέρωσις ἑορτῆς «τῆς Καρδίας τοῦ Χριστοῦ» ἐν τῇ Δύσει.
1766 Προσάρτησις 'Αρχιεπισκοπῆς Πεκίου εἰς Πατριαρχεῖον Κων)πόλεως. Κατόπιν τούτου καθίστανται ἀνεξάρτητοι ἡ 'Εκκλησία τοῦ Μαυροβουνίου καὶ ὁ ἐν Αὐστρίᾳ «Ἔξαρχος τοῦ θρόνου τοῦ Πεκίου».
1766-70 'Επαναστατικὰ κινήματα ἐν 'Ελλάδι τῇ ὑποκινήσει τῆς Ρωσσίας ('Ορλωφικά).
1767 'Η 'Αρχιεπισκοπὴ 'Αχρίδος ἑνοῦται ὁλοτελῶς μετὰ τοῦ Πατριαρχείου.
1767 'Εκδίωξις 'Ιησουϊτῶν ἐξ 'Ισπανίας.
1768 'Εκδίωξις 'Ιησουϊτῶν ἐκ τοῦ βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν καὶ ἐκ τῆς ἡγεμονίας τῆς Πάρμας.
1770-851 Ἕγελος.
1772 'Ο πρῶτος διαμελισμὸς τῆς Πολωνίας.
1773 Παπικὴ βοῦλλα διαλύει τὸ τάγμα τῶν 'Ιησουϊτῶν.
1774 Σύνοδος ἐν 'Αγίῳ Ὄρει.
1774 Συνθήκη Κιοτσοὺκ Καϊναρτζῆ.
1776 Σύνοδος ἐν Κων)πόλει.
1776 Αἱ 'Ηνωμ. Πολιτεῖαι καθίστανται ἀνεξάρτητοι τῆς 'Αγγλίας.
1780- Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος.
1784 Θεόκλητος Φαρμακίδης.
1784-853 Θεόφιλος Καΐρης.
1787 Διάταγμα τῶν Βερσαλλιῶν ἐξασφαλίζει θρησκευτικὰς ἐλευθερίας εἰς Προτεστάντας Γαλλίας.
1789 'Η Μεγάλη Γαλλικὴ 'Επανάστασις.
1790-92 Ναυτικὴ ἀνταρσία Λάμπρου Κατσώνη εἰς τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας τῇ ὑποκινήσει τῆς Ρωσσίας.
1791 Κατάληψις τῆς 'Αβινιῶνος ὑπὸ τῶν Γάλλων.
1792 Κατάργησις τῆς βασιλείας καὶ καθιέρωσις τῆς Δημοκρατίας ἐν Γαλλίᾳ.
1792 Συνθήκη 'Ιασίου.
1797)8 Συνθήκη τοῦ Κάμπο Φόρμιο παραχωρεῖ τὰ 'Επτάνησα εἰς τὴν Γαλλίαν.
1798-809 Αἱ 'Ιόνιοι νῆσοι ὑπὸ τοὺς Γάλλους.
1798 Ἅλωσις τῆς Μάλτας ὑπὸ Μεγ. Ναπολέοντος καὶ διάλυσις τοῦ τάγματος τῶν 'Ιωαννιτῶν.
1798 Σύλληψις καὶ μαρτύριον Ρήγα τοῦ Βελεστινλῆ ἢ Φεραίου..
1798 'Ο πατριάρχης Κων)πόλεως συνιστᾷ λογοκριτικὴν ἐπιτροπὴν τῶν ἐν τῷ πατριαρχικῷ τυπογραφείῳ ἐκτυπουμένων βιβλίων.
1798-853 Αὔγουστος Comte.
1801 Ναπολεόντειος συμφωνία μετὰ τοῦ πάπα διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς Γαλλίας.
1807 καὶ 1819 'Ο Κων)πόλεως Γρηγόριος, γράφων εἰς τοὺς 'Αγιορείτας, κατακρίνει τὸν καθορισμὸν οἱασδήποτε προθεσμίας διὰ τὴν μετάληψιν.
1808 Πυρκαϊὰ ναοῦ 'Αναστάσεως ἐν 'Ιεροσολύμοις.
1809 Αἱ 'Ιόνιοι νῆσοι περιέρχονται εἰς τοὺς Ἄγγλους.
1814 'Επανίδρυσις τοῦ διαλυθέντος (1773) τάγματος τῶν 'Ιησουϊτῶν.
1814)15 Συνέδριον τῆς Βιέννης.
1820 'Ο Γρηγόριος Ε΄ Κων)πόλεως ἀπαγορεύει τὰ μὴ προερχόμενα ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου βιβλία.
1821 'Η μεγάλη 'Ελληνικὴ 'Επανάστασις.
1825-55 Νικόλαος Α΄, τσάρος Ρωσσίας.

1828 Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος.
1829 Συνθήκη Ἀδριανουπόλεως.
1830 ἑξ. Ἐμφάνισις τῆς μερίδος τῆς «Εὐρείας Ἐκκλησίας» ἐν Ἀγγλίᾳ.
1830 Ἵδρυσις κομμουνιστικῆς αἱρέσεως τῶν Μορμόνων.
1831-905 Ἀπόστολος Μακράκης.
1831 Συνοδικὸς Τόμος τοῦ Πατριαρχείου Κων)πόλεως παραχωρεῖ εἰς τὴν Σερβικὴν Ἐκκλησίαν ἐσωτερικὴν αὐτονομίαν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Πατριαρχείου.
1833 Ἡ σύνοδος τῶν ἐπισκόπων τοῦ Ναυπλίου κηρύσσει τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.
1833 (καὶ 1852, 1923, 1925, 1931, 1939, 1943) Καταστατικὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.
1833-61 Νεόφυτος Μεταξᾶς, ἐπίσκοπος Ἀττικῆς καὶ εἶτα πρῶτος μητροπολίτης Ἀθηνῶν.
1835-45 Ἱδρύονται ἐν Βουλγαρίᾳ 53 βουλγαρικὰ σχολεῖα.
1836 Ὁ Θεόφιλος Καΐρης ἱδρύει ἐν Ἄνδρῳ Ὀρφανοτροφεῖον.
1837 Ἐπανίδρυσις τάγματος Μαυρίνων ἐν τῷ μοναστηρίῳ Solesmes.
1839 Ὁ Σουλτᾶνος Ἀβδοὺλ Μετζὴτ ἐκδίδει τὸ «Χάττι Σερὶφ» τοῦ Γκιουλχανέ, τὸ ὁποῖον ὑπόσχεται ἀνεξιθρησκείαν καὶ ἰσονομίαν.
1839 Καθαίρεσις, ἀφορισμὸς καὶ ἀναθεματισμὸς Θεοφίλου Καΐρη.
1840 Ἵδρυσις τοῦ μοναχικοῦ τάγματος τῶν «Ἀσσομψιονιστῶν».
1841 Διοργάνωσις «Εὐαγγελικῆς Λουθηρανικῆς Ἐκκλησίας τῆς Πρωσσίας».
1843 Ἵδρυσις τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς ἐν Ἀθήναις.
1844 Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐθνοσυνέλευσις ἐπικυροῖ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.
1844 Κηρυχθείσης ἀμνηστείας ὁ Θεόφιλος Καΐρης ἐπιστρέφει εἰς Ἑλλάδα.
1848-52 Ἡ 2α Γαλλικὴ Δημοκρατία.
1848 Κήρυξις Δημοκρατίας ἐν Ἰταλίᾳ.
1848 Ἡ βουλγαρικὴ κοινότης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποκτᾷ ἰδιαίτερον ναόν, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ θεία λειτουργία γίνεται ἀποκλειστικῶς σλαυϊστί.
1848 Ὁ Ρώμης Πῖος ὁ Θ΄ στέλλει ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς ἀνατολικοὺς προτρέπων αὐτοὺς εἰς τὴν Ἕνωσιν.
1850 Ἔκδοσις συνοδικοῦ τόμου ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου, δι' οὗ χειραφετεῖται ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ διαγράφεται ἡ ὀργάνωσις αὐτῆς.
1852 Ἡ Ἑλληνικὴ Βουλὴ ἀπορρίπτει τὸν Συνοδικὸν Τόμον τοῦ Πατριαρχείου καὶ ψηφίζει νέον καταστατικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.
1853 Ὁ Θεόφιλος Καΐρης φυλακίζεται καὶ ἀποθνήσκει.
1854-56 Κριμαϊκὸς πόλεμος.
1856 Συνέδριον τῶν Παρισίων.
1856 Ἔκδοσις ὑπὸ σουλτάνου Ἀβδοὺλ Μετζὴτ τοῦ «Χάττι Χουμουγιοὺν».
1857-71 Ἐκδίδεται ὁ «Εὐαγγελικὸς Κῆρυξ», τὸ πρῶτον παρ' ἡμῖν ἐπιστημονικὸν θεολογικὸν περιοδικόν.
1858-60 Τὸ Πατριαρχεῖον Κων)πόλεως συγκαλεῖ ἐθνοσυνέλευσιν ἐξ ἀρχιερέων καὶ λαϊκῶν, ἥτις συντάσσει τοὺς Γενικοὺς Κανονισμούς.
1859 Αἱ ἡγεμονίαι τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας ἑνοῦνται, σχηματίζουσαι τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ρουμανίας.
1859 Ὁ μητροπολίτης Ἰασίου ὑποτάσσεται εἰς τὸν Βουκουρεστίου ὅστις ἀναγνωρίζεται ἀρχηγὸς («πριμᾶτος» τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας.
1860)1 Ἵδρυσις τοῦ «Βασιλείου τῆς Ἰταλίας».
1861 (Φεβρ. 25) καὶ 1867 Τὸ Πατριαρχεῖον δέχεται νὰ κάμῃ διὰ τοὺς Βουλγάρους ἐκκλησιαστικὰς διακρίσεις καὶ νὰ παράσχῃ εἰς αὐτοὺς ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν.
1862 Δήμευσις τῶν ἐν Βλαχίᾳ καὶ Μολδαβίᾳ μοναστηριακῶν κτημάτων.
1862 καὶ 1869 Διὰ νόμου τοῦ 1862 καὶ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1869 ἡ Σερβία καθιστᾷ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῆς περισσότερον ἀνεξάρτητον.
1863 Ἡ Ἀγγλία παραχωρεῖ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς Ἰονίους νήσους.
1864 Ἀποσπᾶται ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Καρλοβιτσίου ἡ Τρανσυλβανία καὶ σχηματίζεται ἡ ἀνεξάρτητος Ἐκκλησία τοῦ Hermannstadt.
1865 Ἵδρυσις τοῦ «Στρατοῦ τῆς Σωτηρίας» ὑπὸ τοῦ Booth.
1865 Ἡ Ρουμανικὴ Ἐκκλησία ἀνακηρύσσεται ἀνεξάρτητος.
1866-69 Ἐπανάστασις ἐν Κρήτῃ.
1869 Ἐγκαίνια τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ τῆς Λιβερπούλης.
1870 (Φεβρ. 27) Σουλτανικὸν φιρμάνιον ἱδρύσεως τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας.
1870 Γαλλο - Γερμανικὸς πόλεμος.
1870 Σύνοδος ἐν Βατικανῷ. (Ἡ 20ὴ Οἰκουμενικὴ κατὰ τοὺς δυτικούς).
1871 Ἡ 3η Γαλλικὴ Δημοκρατία.
1871 Ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις ἀφήνει διὰ νόμου εἰς τὸν Πάπαν τὸ Βατικανόν, Λατερανὸν κτλ.
1872 Ἡ «Μεγάλη Σύνοδος» ἐν Κωνσταντινουπόλει καθαιρεῖ τὸν Σόφιας Δωρόθεον, τὸν Νυσσάβας Παρθένιον καὶ τὸν Βελισσοῦ Γεννάδιον κηρύττουσα σχισματικοὺς ὅλους τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ κινήματος.

1872 Τὸ βουλγαρικὸν σχίσμα (1872 - 1945).
1873 Κατάσχεσις τῶν ἐν Καυκάσῳ καὶ Βεσσαραβίᾳ μοναστηριακῶν κτημάτων.
1873 Ἀπόσπασις τῆς Βουκοβίνης ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Καρλοβιτσίου.
1875 Συνέδριον τῶν παλαιοκαθολικῶν ἐν Βόννῃ.
1875 Κυροῦται ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως κανονισμὸς τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων.
1877)8 Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος.
1878 Συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.
1878 Συνθήκη τοῦ Βερολίνου.
1878 Ἵδρυσις Βουλγαρικῆς Ἡγεμονίας.
1878 Ἀπόσπασις ἐκ τοῦ Πατριαρχείου Κων)πόλεως τῆς Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης καὶ σχηματισμὸς τῆς «Ἀνεξαρτήτου Ἐκκλησίας Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης».
1879 Συνοδικὸς Τόμος Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κηρύττει ἀνεξάρτητον τὴν Σερβικὴν Ἐκκλησίαν.
1879 καὶ 1881 Ὁ Ἀπόστολος Μακράκης δὶς καταδικάζεται εἰς διετῆ φυλάκισιν ἐπὶ αἱρέσει.
1881 Προσάρτησις εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς Θεσσαλίας καὶ μέρους τῆς Ἠπείρου.
1882 Χειραφέτησις παρὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῶν ἐπισκοπῶν Θεσσαλίας καὶ Ἄρτης, αἵτινες ἑνοῦνται μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.
1881-94 Ἀλέξανδρος ὁ Γ΄, τσάρος Ρωσσίας.
1883 Ἐγκατάστασις Ἐξάρχου Βουλγαρίας εἰς Κων)πολιν.
1883)4 Τὸ προνομιακὸν ζήτημα (πρώτη φάσις).
1885 Ἔκδοσις Συνοδικοῦ Τόμου τοῦ Πατριαρχείου Κων)πόλεως περὶ τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας.
1885 Προσάρτησις τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας διὰ βουλγαρικοῦ πραξικοπήματος.
1890 (24 Δεκ.) Ὑπόσχεσις ὑπὸ Μεγάλου Βεζύρου πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν προνομίων.
1890)91 Τὸ προνομιακὸν ζήτημα (δευτέρα φάσις).
1891 Βεζυρικὴ ἐγκύκλιος διὰ πρώτην φορὰν καταγράφει τὰ προνόμια τοῦ Πατριαρχείου.
1894 Ὁ Ρώμης Λέων ὁ ΙΓ΄ ἐκδίδει ἐγκύκλιον καλῶν τοὺς ἀνατολικοὺς νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν παπικὴν Ἐκκλησίαν.
1894-916 Νικόλαος ὁ Β΄, τσάρος Ρωσσίας.
1895 Ἵδρυσις Καθολικοῦ Πατριαρχείου Κοπτῶν.
1895-6 Διωγμοὶ καὶ μεγάλαι σφαγαὶ Ἀρμενίων ἐν Τουρκίᾳ.
1899 Ἔκδοσις τοῦ νόμου, ἐπὶ Ἀθ. Εὐταξία, περὶ τῶν ἐπισκοπῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.
1899 Ἐκλογὴ ἀραβοφώνου πατριάρχου καὶ ἐκδίωξις τῶν Ἑλλήνων ἀρχιερέων ἐκ τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας.
1901 Εὐαγγελιακά: ταραχαὶ ἐν Ἀθήναις λόγῳ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ δὴ τῆς μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν νεοελληνικήν.
1901-902 Διωγμοὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας.
1902 Κανονισμὸς τῶν οἰκονομικῶν τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων.
1902 Ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία προτείνει, ὅπως αὕτη καὶ ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία δίδωσιν εἰς τοὺς ὀπαδοὺς ἀλλήλων τὴν θείαν εὐχαριστίαν.
1904 Ἡ Ἀγχίαλος καταστρέφεται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων.
1906 Διωγμοὶ Ἑλλήνων Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας.
1907 Παπικὴ ἐγκύκλιος καταδικάζει τὸν Μοντερνισμόν.
1908 Σύνδεσμος Ἀμερικανικῶν Ἐκκλησιῶν ἐν Φιλανδελφείᾳ.
1908 Κίνημα Νεοτούρκων. Σύνταγμα ἐν Τουρκίᾳ.
1908 Παραχώρησις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ οἰκουμεν. Πατριαρχείου τῆς διοικήσεως τῶν Ὀρθοδόξων ἑλληνικῶν παροικιῶν τῆς Ἀμερικῆς.
1908 καὶ ἑξ. Τὸ προνομιακὸν ζήτημα (τρίτη φάσις).
1912-13 Βαλκανικοὶ πόλεμοι.
1914 Ἀπέλασις πλείστων Ἑλλήνων ἐκ Μ. Ἀσίας καὶ σφαγαὶ εἰς τὴν Φώκαιαν κ. ἀ.
1914 Ὁ πατριάρχης Κων)πόλεως Γερμανὸς ὁ Ε΄ κηρύττει διὰ δευτέραν φορὰν τὴν Ἐκκλησίαν ἐν διωγμῷ.
1914-18 Ὁ πρῶτος Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος.
1917 Κατάληψις ὑπὸ Γαλλορρώσσων τῶν μονῶν τοῦ Ἁγ. Ὄρους: Παντελεήμονος, Βατοπεδίου καὶ Ζωοδόχου Πηγῆς.
1917 (Μάρτιος) Καθαίρεσις Νικολάου Β΄, τσάρου Ρωσσίας.
1917 Ἐπικράτησις τῶν Μπολσεβίκων ἐν Ρωσσίᾳ.
1917 (Νοέμβριος) Ἐπανίδρυσις ρωσσικοῦ Πατριαρχείου.
1918 Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μελέτιος Μεταξάκης.
1918 (Νοέμβριος) Ἀνακωχὴ μετὰ τῆς Τουρκίας.
1919 Συζητήσεις μεταξὺ Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ἐν Ἀμερικῇ καὶ Ἀγγλίᾳ περὶ

τῶν διαφορῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.
1920 Συνθήκη τῶν Σεβρῶν.
1920 Ἡ Σερβικὴ Ἐκκλησία ἀνακηρύσσεται Πατριαρχεῖον.
1921 Ὁ Ἀθηνῶν Μελέτιος Μεταξάκης Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.
1921 Ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτρίωσις τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων ἐν Ἑλλάδι διὰ τοῦ Ἀγροτικοῦ Νόμου.
1922 Μικρασιατικὴ καταστροφή. Σφαγαὶ ἑλληνικῶν πληθυσμῶν ἐν Ἀσίᾳ. Μαρτυρικὸς θάνατος τῶν μητροπολιτῶν Σμύρνης Χρυσοστόμου, Κυδωνιῶν Γρηγορίου καὶ Μοσχονησίων Ἀμβροσίου.
1922 Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κων)πόλεως ἀναγνωρίζει τὰς ἀγγλικανικὰς χειροτονίας.
1923 Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος.
1923 (23 Ἰανουαρ.) Ἀντικατάστασις ἐν Ἑλλάδι τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου διὰ τοῦ Γρηγοριανοῦ, χωρὶς νὰ μεταβληθῶσιν αἱ περὶ τοῦ Πάσχα διατάξεις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.
1923 Συνθήκη τῆς Λωζάννης. Ἑλληνοτουρκικὴ σύμβασις περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν. Τὸ Πατριαρχεῖον καθίσταται καθαρῶς θρησκευτικὴ ἀρχή.
1923 Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἀναγνωρίζει τὰς ἀγγλικανικὰς χειροτονίας.
1923 Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων ἀναγνωρίζει τὰς ἀγγλικανικὰς χειροτονίας.
1925 (30 Ἰανουαρίου) Ἀπέλασις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντίνου ϛ´ καὶ ἔντασις τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων.
1925 Σχηματισμὸς τῆς ἀνεξαρτήτου Ἐκκλησίας τῶν Ὀρθοδόξων τῆς Πολωνίας.
1925 Ἡ Ρουμανικὴ Ἐκκλησία ἀνυψοῦται εἰς Πατριαρχεῖον.
1928 Ἕνωσις τῶν μετὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους ἀπελευθερωθεισῶν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.
1929 Ἀναγνώρισις ὑπὸ τῆς Ἰταλίας τοῦ ἀνεξαρτήτου παπικοῦ κράτους.
1930 Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας ἀναγνωρίζει τὰς ἀγγλικανικὰς χειροτονίας.
1933 Ἵδρυσις ἑνώσεως «Γερμανικῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας».
1937 Ἀναγνώρισις τῆς ἀνεξαρτήτου Ἐκκλησίας τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀλβανίας.
1937 Ἐθνοσυνέλευσις ἐν Ἀβησσυνίᾳ ἐκλέγει ἰταλόφιλον Ἀββούνα, ὀνομασθέντα ἀργότερον ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰταλίας Πατριάρχην τῆς Ἀβησσυνίας.
1939-45 Ὁ δεύτερος Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος.
1944 Ἀπελευθέρωσις τῆς Ἀβησσυνίας καὶ ἀποκατάστασις τοῦ ἀρχαίου ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος.
1945 (Φεβρ. 2) Ἐκλογὴ καὶ ἐγκαθίδρυσις τοῦ νέου πατριάρχου Μόσχας Ἀλεξίου.
1945 (Ἰανουαρ. 21) Ὁ μητροπολίτης Σόφιας Στέφανος ἐκλέγεται Ἔξαρχος
1945 (Φεβρ. 25) Τὸ Πατριαρχεῖον αἴρει τὸ βουλγαρικὸν σχίσμα.
1946 (Φεβρ. 26) Ἐκλογὴ τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμ. Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μαξίμου Ε´.

ΠΙΝΑΞ

ΡΩΜΑΙΩΝ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ

ἀπὸ Χριστοῦ μέχρι τοῦ 1453

31 π.Χ. - 14 μ.Χ. Ὀκταβιανὸς Αὔγουστος
14 μ.Χ. - 37 μ.Χ. Τιβέριος
37 - 41 Καλλιγούλας
41 - 54 Κλαύδιος
54 - 68 Νέρων
68 - 69 Γάλβας
69 Ὄθων
69 Βιτέλλιος
69 - 79 Βεσπασιανὸς
79 - 81 Τίτος
81 - 96 Δομιτιανὸς

96 - 98 Νέρβας
98 - 117 Τραϊανὸς
117 - 138 Ἀδριανὸς
138 - 161 Ἀντωνῖνος Πῖος
161 - 180 Μᾶρκος Αὐρήλιος

180 - 192 Κόμμοδος
193 - 211 Σεπτίμιος Σεβῆρος
211 - 217 Καρακάλλας
217 - 218 Μακρῖνος

218 - 222 Ἡλιογάβαλος
222 - 238 Ἀλέξανδρος Σεβῆρος
235 - 238 Μαξιμῖνος ὁ Θρᾷξ
238 Γορδιανὸς Α΄
238 Γορδιανὸς Β΄
238 Βαλβῖνος καὶ Πουπιανὸς
238 - 244 Γορδιανὸς Γ΄
244 - 249 Φίλιππος ὁ Ἄραψ
249 - 251 Δέκιος
251 - 253 Γάλλος
253 Αἰμιλιανὸς
253 - 259 Βαλεριανὸς
259 - 268 Γαλλιηνὸς
268 - 270 Κλαύδιος Β΄
270 - 275 Αὐρηλιανὸς
275 - 276 Τάκιτος
276 Φλωριανὸς
276 - 282 Πρόβος
282 - 283 Κάρος
284 - 305 Διοκλητιανὸς
285 - 305 Μαξιμιανὸς
305 - 306 Κωνστάντιος ὁ Χλωρὸς
305 - 311 Γαλέριος
306 - 323 Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας
307 - 313 Μαξιμῖνος
308 - 323 Λικίνιος

324 - 337 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α΄ ὁ ΜΕΓΑΣ (μονοκράτωρ)
337 - 361 Κωνστάντιος
361 - 363 Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης
363 - 364 Ἰοβιανὸς
364 - 378 Οὐάλης
379 - 395 Θεοδόσιος Α΄ ὁ Μέγας
395 - 408 Ἀρκάδιος
408 - 450 Θεοδόσιος Β΄ ὁ Μικρὸς
450 - 457 Μαρκιανὸς
457 - 474 Λέων Α΄
474 Λέων Β΄
474 - 475 Ζήνων
475 - 476 Βασιλίσκος
476 - 491 Ζήνων (ἐκ δευτέρου)
491 - 518 Ἀναστάσιος Α΄
518 - 527 Ἰουστῖνος Α΄
527 - 565 Ἰουστινιανὸς Α΄ ὁ Μέγας
565 - 576 Ἰουστῖνος Β΄
578 - 582 Τιβέριος Α΄ — Κωνσταντῖνος
582 - 602 Μαυρίκιος
602 - 610 Φωκᾶς
610 - 641 Ἡράκλειος
641 Κωνσταντῖνος Γ΄ καὶ Ἡρακλειωνᾶς
641 Ἡρακλειωνᾶς
641 - 668 Κώνστας Β΄
668 - 685 Κωνσταντῖνος Δ΄ ὁ Πωγωνᾶτος
685 - 695 Ἰουστινιανὸς Β΄
695 - 698 Λεόντιος
698 - 705 Τιβέριος Β΄
705 - 711 Ἰουστινιανὸς Β΄ (ἐκ δευτέρου)
711 - 713 Φιλιππικὸς
713 - 715 Ἀναστάσιος Β΄
715 - 717 Θεοδόσιος Γ΄
717 - 741 Λέων Γ΄ ὁ Ἴσαυρος
741 - 775 Κωνσταντῖνος Β΄ ὁ Κοπρώνυμος
775 - 780 Λέων Δ΄
780 - 798 Κωνσταντῖνος Στ΄
797 - 802 Εἰρήνη
802 - 811 Νικηφόρος Α΄
811 Σταυράκιος
811 - 813 Μιχαὴλ Α΄ Ραγκαβὲς
813 - 820 Λέων Ε΄
820 - 829 Μιχαὴλ Β΄ ὁ Τραυλὸς
829 - 842 Θεόφιλος
842 - 867 Μιχαὴλ Γ΄ ὁ Μέθυσος
867 - 886 Βασίλειος Α΄ ὁ Μακεδὼν

886 - 912 Λέων Στ΄ ὁ Σοφὸς
912 - 913 Ἀλέξανδρος
913 - 959 Κωνσταντῖνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογέννητος
920 - 944 Ρωμανὸς Α΄ ὁ Λεκαπηνὸς
959 - 963 Ρωμανὸς Β΄
963 - 969 Νικηφόρος Β΄ ὁ Φωκᾶς
969 - 976 Ἰωάννης Α΄ ὁ Τσιμισκῆς
976 - 1025 Βασίλειος Β΄ ὁ Βουλγαροκτόνος
1025 - 1028 Κωνσταντῖνος Η΄
1028 - 1034 Ρωμανὸς Γ΄ ὁ Ἀργυρὸς
1034 - 1041 Μιχαὴλ Δ΄ ὁ Παφλαγὼν
1041 - 1042 Μιχαὴλ Ε΄ ὁ Καλαφάτης
1042 Ζωὴ καὶ Θεοδώρα
1042 - 1055 Κωνσταντῖνος Θ΄ ὁ Μονομάχος
1055 - 1056 Θεοδώρα (ἐκ δευτέρου)
1056 - 1057 Μιχαὴλ Στ΄ ὁ Στρατιωτικὸς
1057 - 1059 Ἰσαάκιος Α΄ ὁ Κομνηνὸς
1059 - 1067 Κωνσταντῖνος Ι΄ ὁ Δούκας
1068 - 1071 Ρωμανὸς Δ΄ ὁ Διογένης
1071 - 1078 Μιχαὴλ Ζ΄ ὁ Παραπινάκης
1078 - 1081 Νικηφόρος Γ΄ ὁ Βοτανειάτης
1081 - 1118 Ἀλέξιος Α΄ ὁ Κομνηνὸς
1118 - 1143 Ἰωάννης Β΄ ὁ Κομνηνὸς
1143 - 1180 Μανουὴλ Α΄ »
1180 - 1183 Ἀλέξιος Β΄ »
1183 - 1185 Ἀνδρόνικος Α΄ »
1185 - 1195 Ἰσαάκιος Β΄ ὁ Ἄγγελος
1195 - 1203 Ἀλέξιος Γ΄ ὁ Ἄγγελος
1203 - 1204 Ἰσαάκιος Β΄ (ἐκ δευτέρου) καὶ Ἀλέξιος Δ΄ Ἄγγελος
1204 Ἀλέξιος Ε΄ ὁ Μούρτζουφλος
1204 - 1222 Θεόδωρος Α΄ ὁ Λάσκαρις
1222 - 1254 Ἰωάννης Γ΄ Δούκας Βατάτζης
1254 - 1258 Θεόδωρος Β΄ ὁ Λάσκαρις
1258 - 1259 Ἰωάννης Δ΄ ὁ Λάσκαρις
1259 - 1282 Μιχαὴλ Η΄ ὁ Παλαιολόγος
1282 - 1328 Ἀνδρόνικος Β΄ ὁ Παλαιολόγος
1328 - 1341 Ἀνδρόνικος Γ΄ ὁ Παλαιολόγος
1341 - 1391 Ἰωάννης Ε΄ ὁ Παλαιολόγος
1347 - 1354 Ἰωάννης Στ΄ ὁ Κατακουζηνὸς
1376 - 1379 Ἀνδρόνικος Δ΄ ὁ Παλαιολόγος
1390 Ἰωάννης Ζ΄ ὁ Παλαιολόγος
1391 - 1425 Μανουὴλ Β΄ ὁ Παλαιολόγος
1425 - 1448 Ἰωάννης Η΄ ὁ Παλαιολόγος
1449 - 1453 Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ ὁ Παλαιολόγος

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΩΝ

Α΄ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ὑπὸ
† ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν

Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περιοδ. «Θεολογία», Ἔτος Δ΄ 1926, σ. 177—182.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: *Andreev J.* Οἱ Πατριάρχαι Κων)πόλεως ἀπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου μέχρι τοῦ Φωτίου (ρωσιστὶ) Σέργιεφ Ποσὰδ 1895. *Brooks, E. W.* The London catalogue of the Patriarchs of Constantinople, ἐν «Byzantinische Zeitschrift» VI 1897, σ. 33 ἑξ. *Bandurii Ans.* Imperium Orientale XXI, 161 - 164. *Vailhé S.* Eglise de Constantinople, ἐν Vacant - Mangenot: Dictionnaire de Theologie catholique, III, Paris 1911, σ. 1308 ἑξ. ***Γεδεὼν Μανουήλ***, Πατριαρχικοὶ Πίνακες. Ἐν Κων)πόλει 1890. ***Κεραμέως Α. Παπαδοπούλου***, Πατριαρχικοὶ κατάλογοι (1453 - 1636), ἐν «Byzantiniche Zeitschrift» VIII, 1899, σ. 392 ἑξ. (πρβλ. τοῦ αὐτοῦ μονογραφίας ἐπὶ διαφόρων Πατριαρχῶν), *Delaval Cobham Cl.* The Patriarchs of Constantinople, Cambridge 1911. *Cuper L. P.* Historia chronologica Patriarharum Constantinopolitanorum, Acta Sanctorum, Augusti t. I 1 - 11. *Le Quien*, Oriens Christianus, t. I Parisiis 1740. ***Μαθᾶ Ζαχαρίου*** (Ἐπισκόπου Θήρας), Κατάλογος ἱστορικὸς τῶν πρώτων Ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς Πατριαρχῶν τῆς ἐν Κων)πόλει Ἁγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἔκδ. β΄. Ἐν Ἀθήναις 1884. *Muralt E.* Essai de chronographie Byzantine, St.- Petersbourg 1855. *Pargoire J.* L' Eglise Byzantine de 527 à 847. Paris 1905 (πρβλ. κριτικὴν Χρυσοστ. Παπαδοπούλου ἐν «Νέᾳ Σιὼν» Ἱεροσολύμων, Δ΄ 1906, σ. 261 - 5). *Ruzicic L.* Κατάλογος τῶν Πατριαρχῶν Κων)πόλεως (σερβιστί), Βελιγράδιον 1897. *Fischer Fr.* De Patriarcharum Constantinopolitanorum catalogis, Lipsiae 1884.

Ἀνδρέας ὁ Ἀπόστολος	
Στάχυς ὁ Ἀπόστολος	38 - 54
Ὀνήσιμος	54 - 68
Πολύκαρπος Α΄	69 - 89
Πλούταρχος	89 - 105
Σεδεκίων	105 - 114
Διογένης	114 - 129
Ἐλευθέριος	129 - 136
Φῆλιξ	136 - 141
Πολύκαρπος Β΄	141 - 144
Ἀθηνόδωρος (Ἀθηνογένης)	144 - 148
Εὐζώϊος	148 - 154
Λαυρέντιος	154 - 166
Ἀλύπιος (Ὀλύμπιος)	166 - 169
Περτίναξ	169 - 187
Ὀλυμπιανὸς	187 - 198
Μᾶρκος	198 - 211
Φιλάδελφος	211 - 217
Εὐγένιος Α΄	240 - 265
Ρουφῖνος Α΄	284 - 293
Μητροφάνης Α΄	306 - 314
Ἀλέξανδρος	314 - 337
Παῦλος Α΄ 337 - 339, 341 - 342,	346 - 351
Εὐσέβιος ὁ Νικομηδείας	339 - 342

Μακεδόνιος 342 - 346,	351 - 360
Εὐδόξιος (ὁ Ἀντιοχείας)	360 - 370
Εὐάγριος	370
Δημόφιλος	370 - 380
Γρηγόριος Α΄ ὁ Ναζιανζηνὸς	379 - 381
(Μάξιμος ὁ Κυνικὸς)	380
Νεκτάριος	381 - 397
Ἰωάννης Α΄ ὁ Χρυσόστομος	398 - 404
Ἀρσάκιος	404 - 405
Ἀττικὸς	406 - 425
Σισίνιος Α΄	426 - 427
Νεστόριος	428 - 431
Μαξιμιανὸς	431 - 434
Πρόκλος	434 - 446
Φλαβιανὸς	446 - 449
Ἀνατόλιος	449 - 458
Γεννάδιος Α΄	458 - 471
Ἀκάκιος	471 - 489
Φραβίτας	489
Εὐφήμιος	489 - 495
Μακεδόνιος Β΄	495 - 511
Τιμόθεος Α΄	511 - 518
Ἰωάννης Β΄	518 - 520
Ἐπιφάνιος	520 - 535

Ἄνθιμος Α΄	535 - 536
Μηνᾶς	536 - 552
Εὐτύχιος	552 - 565, 577 - 582
Ἰωάννης Γ΄ Σχολαστικὸς	562 - 577
Ἰωάννης Δ΄ ὁ Νηστευτὴς	585 - 595
Κυριακὸς	595 - 606
Θωμᾶς Α΄	607 - 610
Σέργιος Α΄	610 - 638
Πύρρος	638 - 641, 654
Παῦλος Β΄	641 - 653
Πέτρος	654 - 666
Θωμᾶς Β΄	667 - 669
Ἰωάννης Ε΄	669 - 675
Κωνσταντῖνος Α΄	675 - 677
Θεόδωρος Α΄	677 - 679 686 - 687
Γεώργιος Α΄	679 - 686
Παῦλος Γ΄	687 - 693
Καλλίνικος Α΄	693 - 705
Κῦρος	706 - 711
Ἰωάννης ς΄	712 - 714
Γερμανὸς Α΄	715 - 730
Ἀναστάσιος	730 - 753
Κωνσταντῖνος Β΄	754 - 766
Νικήτας Α΄	766 - 780
Παῦλος Δ΄	780 - 784
Ταράσιος	784 - 806
Νικηφόρος Α΄	806 - 815
Θεόδοτος Α΄ Κασσιτερᾶς	815 - 821
Ἀντώνιος Α΄ Κασσιμάτης	821 - 836
Ἰωάννης Ζ΄ Γραμματικὸς	836 - 842
Μεθόδιος Α΄	842 - 846
Ἰγνάτιος Α΄	846 - 858, 867 - 877
Φώτιος	868, 867, 877 - 886
Στέφανος Α΄	886 - 893
Ἀντώνιος Β΄ Καυλέας	893 - 901
Νικόλαος Α΄ Μυστικὸς	901 - 907, 912 - 925
Εὐθύμιος	907 - 912
Στέφανος Β΄	925 - 928
Τρύφων	928 - 931
Θεοφύλακτος	931 - 956
Πολύευκτος	956 - 970
Βασίλειος Α΄ Σκαμανδρηνὸς	970 - 974
Ἀντώνιος Γ΄ Στουδίτης	974 - 980
Νικόλαος Β΄ Χρυσοβέργης	984 - 996
Σισσίνιος Β΄	996 - 998
Σέργιος Β΄	999 - 1019
Εὐστάθιος	1020 - 1025
Ἀλέξιος Στουδίτης	1025 - 1043
Μιχαὴλ Α΄ Κηρουλάριος	1043 - 1059
Κωνσταντῖνος Γ΄ Λειχούδης	1059 - 1063
Ἰωάννης Η΄ Ξιφιλῖνος	1063 - 1075
Κοσμᾶς Α΄ ὁ Ἱεροσολυμίτης	1075 - 1081
Εὐστράτιος Γαρίδας	1081 - 1084
Νικόλαος Γ΄ Κυρδινιάτης	1084 - 1111
Ἰωάννης Θ΄ Ἱερομνήμων	1111 - 1134

Λέων Στυππῆς	1134 - 1143
Μιχαὴλ Β΄ Κουρκούας	1143 - 1146
Κοσμᾶς Β΄ ὁ Ἀττικὸς	1146 - 1147
Νικόλαος Δ΄ Μουζάλων	1147 - 1151
Θεόδοτος Β΄	1151 - 1153
Νεόφυτος Α΄	1153
Κωνσταντῖνος Δ΄ Χλιαρηνὸς	1154 - 1156
Λουκᾶς Χρυσοβέργης	1156 - 1169
Μιχαὴλ Γ΄	1170 - 1177
Χαρίτων Εὐγενειώτης	1177 - 1178
Θεοδόσιος Α΄ Βορραδιώτης	1178 - 1183
Βασίλειος Β΄ Καματηρὸς	1183 - 1186
Νικήτας Β΄ Μουντάνης	1187 - 1189
Λεόντιος Θεοτοκίτης	1189 - 1190
Δοσίθεος	1190 - 1191
Γεώργιος Β΄ Ξιφιλῖνος	1191 - 1198
Ἰωάννης Ι΄ Καματηρὸς	1198 - 1206
Μιχαὴλ Δ΄ Αὐτωρειανὸς	1207 - 1213
Θεόδωρος Β΄ Εἰρηνικὸς	1213 - 1215
Μάξιμος Β΄	1215
Μανουὴλ Α΄ Χαριτόπουλος	1215 - 1222
Γερμανὸς Β΄	1222 - 1240
Μεθόδιος Β΄	1240
Μανουὴλ Β΄	1240 - 1255
Ἀρσένιος Αὐτωρειανὸς	1255 - 1260 1261 - 1267
Νικηφόρος Β΄	1260 - 1261
Γερμανὸς Γ΄	1267
Ἰωσὴφ Α΄	1267 - 1275, 1282 - 1283
Ἰωάννης ΙΑ΄ Βέκκος	1275 - 1282
Γρηγόριος Β΄	1283 - 1289
Ἀθανάσιος Α΄	1289 - 1293, 1304 - 1310
Ἰωάννης ΙΒ΄	1294 - 1304
Νήφων Α΄	1311 - 1315
Ἰωάννης ΙΓ΄ Γλυκὺς	1316 - 1320
Γεράσιμος Α΄	1320 - 1321
Ἡσαΐας	1323 - 1334
Ἰωάννης ΙΔ΄ Καλέκας	1334 - 1347
Ἰσίδωρος Α΄	1347 - 1349
Κάλλιστος Α΄	1350 - 1354, 1355 - 1363
Φιλόθεος	1354 - 1355, 1364 - 1376
Μακάριος	1376 - 1379, 1390 - 1391
Νεῖλος	1379 - 1388
Ἀντώνιος Δ΄	1389 - 1390, 1391 - 1397
Κάλλιστος Β΄ Ξανθόπουλος	1397
Ματθαῖος Α΄	1397 - 1410
Εὐθύμιος Β΄	1410 - 1416
Ἰωσὴφ Β΄	1416 - 1439
Μητροφάνης Β΄	1440 - 1443
Γρηγόριος Γ΄ Μάμμας	1443 - 1450
Ἀθανάσιος (;) Β΄	1450 - 1453(;)
Γεννάδιος Β΄ Σχολάριος *	1453 - 1456 1458 - 1463
Ἰσίδωρος Β΄	1456 - 1457
Ἰωάσαφ Α΄ Κόκκας	1459 - 1463

* Κατὰ τὸν *Louis Petit*, πρώτη πατριαρχεία Γενναδίου τοῦ Β΄ 1454 - 1456. Ἰσίδωρος ὁ Β΄ 1456 - 1462. Δευτέρα πατριαρχεία Γενναδίου τοῦ Β΄ 1462. Σωφρόνιος Α΄ 1463 - 1464, Τρίτη πατριαρχεία Γενναδίου τοῦ Β΄ 1464. Ἰωάσαφ ὁ Α΄ 1464 - 1466. *Louis Petit*, Oeuvres Complètes de G. Scolarios τόμος Ι, 1928, σελ. XIII καὶ XIV. [Προσθήκη *Β. Στεφανίδου*].

Σωφρόνιος Α΄ Συρόπουλος	1464
Μᾶρκος Ξυλοκαράβης	1465 - 1466
Συμεὼν Τραπεζούντιος	1466, 1471 - 1474
	1481 - 1486
Διονύσιος Α΄	1466 - 1471, 1489 - 1491
Ραφαὴλ	1474
Μάξιμος Γ΄	1477 - 1481
Νήφων Β΄	1486 - 1489, 1497 - 1498
Μάξιμος Δ΄	1491 - 1497
Ἰωακεὶμ Α΄	1498 - 1502, 1504
Παχώμιος Α΄	1503 - 1504, 1504 - 1513
Θεόληπτος Α΄	1513 - 1522
Ἱερεμίας Α΄	1522 - 1545
(Ἰωαννίκιος	1526)
Διονύσιος Β΄	1546 - 1555
Ἰωάσαφ Β΄ Μεγαλοπρεπὴς	1555 - 1565
Μητροφάνης Γ΄	1565 - 1572, 1579 - 1580
Ἱερεμίας Β΄	1572 - 1579, 1580 - 1584
	1586 - 1595
Παχώμιος Β΄	1584 - 1585
Θεόληπτος Β΄	1585 - 1586
Ματθαῖος Β΄	1595, 1598 - 1602, 1603
Γαβριὴλ Α΄	1596
Θεοφάνης Α΄ Καρύκης	1596 - 1597
(Μελέτιος Πηγᾶς, Ἐπιτηρητής,	1597-1598)
Νεόφυτος Β΄	1602 - 1603, 1608 - 1612
Ραφαὴλ Β΄	1603 - 1608
Τιμόθεος	1612 - 1620
Κύριλλος Α΄ Λούκαρις	1620 - 1623, 1623
	- 1633, 1633-1634, 1634-1635, 1637 - 1638
Ἄνθιμος Β΄	1623
Κύριλλος Β΄ Κονταρῆς	1633, 1635 - 1636
	1638 - 1639
Ἀθανάσιος Γ΄ Πατελλάριος	1634, 1651
Νεόφυτος Γ΄	1636 - 1637
Παρθένιος Α΄	1639 - 1644
Παρθένιος Β΄	1644 - 1646, 1648 - 1650
Ἰωαννίκιος Β΄	1646 - 1648, 1650 - 1651
	1652 - 1654, 1655 - 1656
Κύριλλος Γ΄	1651, 1654
Παΐσιος Α΄	1651 - 1652, 1654 - 1655
Παρθένιος Γ΄	1656 - 1657
Γαβριὴλ Β΄ [1]	1657
Παρθένιος Δ΄	1657 - 1662, 1665 - 1667,
	1671, 1675 - 1676, 1684 - 1685
Διονύσιος Γ΄	1662 - 1665
Κλήμης	1667 - 1668
Μεθόδιος Γ΄	1668 - 1671
Διονύσιος Δ΄ Μουσελίμης	1671 - 1673,
	1676 - 1679, 1683 - 1684, 1686 - 1687,
	1693 - 1694
Γεράσιμος Β΄	1673 - 1674
Ἰάκωβος	1679 - 1683, 1685 - 1686
Καλλίνικος Β΄	1668, 1689 - 1693
	1694 - 1702
Νεόφυτος Δ΄	1688 - 1689
Γαβριὴλ Γ΄ [2]	1702 - 1707
Κυπριανὸς	1708 - 1709, 1713 - 1714
Ἀθανάσιος Ε΄	1709 - 1711
Κύριλλος Δ΄	1711 - 1713
Κοσμᾶς Γ΄	1714 - 1716
Ἱερεμίας Γ΄ [3]	1716 - 1726, 1732 - 1733
Παΐσιος Β΄	1726 - 1732, 1740 - 1743,
	1744 - 1748, 1751 - 1752
Σεραφεὶμ Α΄	1733 - 1734
Νεόφυτος ς΄	1734 - 1740, 1743 - 1744
Κύριλλος Ε΄	1748 - 1751, 1752 - 1757
Καλλίνικος Γ΄	1757
Σεραφεὶμ Β΄	1757 - 1761
Ἰωαννίκιος Γ΄	1761 - 1763
Σαμουὴλ Χαντζερῆς	1763 - 1768, 1773 - 1774
Μελέτιος Β΄	1768 - 1769
Θεοδόσιος Β΄	1769 - 1773
Σωφρόνιος Β΄	1774 - 1780
Γαβριὴλ Δ΄	1780 - 1785
Προκόπιος	1785 - 1789
Νεόφυτος Ζ΄	1789 - 1794, 1798 - 1801
Γεράσιμος Γ΄	1794 - 1797
Γρηγόριος Ε΄	1797 - 1798, 1806 - 1808,
	1818 - 1821
Καλλίνικος Δ΄	1801 - 1806, 1808 - 1809
Ἱερεμίας Δ΄	1809 - 1813
Κύριλλος ς΄	1813 - 1818
Εὐγένιος Β΄	1821 - 1822
Ἄνθιμος Γ΄	1822 - 1824
Χρύσανθος	1824 - 1826
Ἀγαθάγγελος	1826 - 1830
Κωνστάντιος Α΄	1830 - 1834
Κωνστάντιος Β΄	1834 - 1835
Γρηγόριος ς΄	1835 - 1840, 1867 - 1871
Ἄνθιμος Δ΄	1840 - 1841, 1848 - 1852
Ἄνθιμος Ε΄	1841 - 1842
Γερμανὸς Δ΄	1842 - 1845, 1852 - 1853
Μελέτιος Γ΄	1845
Ἄνθιμος ς΄	1845 - 1848, 1853 - 1855,
	1871 - 1873

1. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γαβριὴλ τοῦ Β΄ τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον κατέλαβεν ὁ Μελενίκου Θεοφάνης, ἀλλ' ἐξεβλήθη μετὰ τρεῖς ἡμέρας.

2. Μετὰ τὸν Γαβριὴλ Γ΄ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐξελέγη ὁ Ἡρακλείας Νεόφυτος, ἀλλὰ δὲν ἐδέχθη.

3. Τῇ 19 Νοεμβρίου 1726 ἀπεχώρησε τοῦ θρόνου ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας Γ΄, αὐθημερὸν δ' ἐξελέγη Πατριάρχης ὁ Ἡρακλείας Καλλίνικος, ἀλλ' ἀπέθανεν ἐκ συγκοπῆς τῆς καρδίας ἅμα τῷ ἀκούσματι τῆς ἐκλογῆς. Τὴν ἐπιοῦσαν, 20 Νοεμβρίου 1726, ἐξελέγη Πατριάρχης ὁ Νικομηδείας Παΐσιος.

Κύριλλος Ζ΄	1855 - 1860	Γερμανὸς Ε΄	1913 - 1918
Ἰωακεὶμ Β΄	1860 - 1863, 1873 - 1878	Μελέτιος Δ΄	1922 - 1923
Σωφρόνιος Γ΄	1863 - 1866	Γρηγόριος Ζ΄	1923
Ἰωακεὶμ Γ΄	1878 - 1884, 1901 - 1912	Κωνσταντῖνος ς΄	1924 - 1925
Ἰωακεὶμ Δ΄	1884 - 1886	Βασίλειος Γ΄	1925 - 1929
Διονύσιος Ε΄	1887 - 1891	Φώτιος Β΄	1929 - 1936
Νεόφυτος Η΄	1891 - 1894	Βενιαμὶν	1936 - 1946
Ἄνθιμος Γ΄	1895 - 1896	Μάξιμος Ε΄	1946 - 1948
Κωνσταντῖνος Ε΄	1897 - 1901	Ἀθηναγόρας	1948

Β΄ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

(Πρβλ. καὶ τοὺς πίνακας τοῦ *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου* ἐν «Πανταίνῳ» ΙΘ΄ 1926 σελ. 17-19 καὶ *τοῦ αὐτοῦ*, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀλεξάνδρεια 1935, σελ. 909 - 910.)

Μᾶρκος ὁ εὐαγγελιστής, ἔτος	62
Ἀνιανὸς	62 - 84
Ἀβίλιος	84 - 98
Κέρδων	98 - 110
Πρῖμος	110 - 121
Ἰοῦστος	121 - 131
Εὐμένης	131 - 144
Μᾶρκος Β΄	144 - 154
Κελαδίων	164 - 167
Ἀγριππῖνος	167 - 179
Ἰουλιανὸς	179 - 189
Δημήτριος	189 - 232
Ἡρακλᾶς	232 - 247
Διονύσιος	248 - 265
Μάξιμος	265 - 282
Θεωνᾶς	282 - 300
Πέτρος Α΄	300 - 311
Ἀχιλλᾶς	311 - 312
Ἀλέξανδρος Α΄	313 - 328
Ἀθανάσιος Α΄	328 - 373
Πέτρος Β΄	373 - 380
Τιμόθεος Α΄	380 - 385
Θεόφιλος	385 - 412
Κύριλλος Α΄	412 - 444
Διόσκορος Α΄	444 - 451
Προτέριος	452 - 457
Τιμόθεος Β΄	457 - 460
Τιμόθεος Γ΄	460 - 482
Ἰωάννης Α΄	482
Πέτρος Γ΄	482 - 490
Ἀθανάσιος Β΄	490 - 497
Ἰωάννης Β΄	497 - 507
Ἰωάννης Γ΄	507 - 517
Διόσκορος Β΄	517 - 520
Τιμόθεος Γ΄	520 - 536
Θεοδόσιος Α΄	537
Γαϊνᾶς	537 - 538
Παῦλος	539 - 541
Ζωΐλος	541 - 551
Ἀπολλινάριος	551 - 568
Ἰωάννης Δ΄	569 - 579
Εὐλόγιος	579 - 607
Θεόδωρος	607 - 609
Ἰωάννης Ε΄ ὁ Ἐλεήμ.	609 - 620
Γεώργιος	621 - 630
Κῦρος	630 - 643
Πέτρος Δ΄	643 - 654
Ἰωάννης ς΄ / Εὐτύχιος / Πέτρος Ε΄	654 - 690
Πέτρος ς΄	690 —
Χηρεία τοῦ θρόνου	690 - 726
Κοσμᾶς	727 - 787
Πολιτιανὸς	787 - 801
Εὐστάθιος	801 - 805
Χριστόφορος	805 - 836
Σωφρόνιος Α΄	836 - 859
Μιχαὴλ Α΄	859 - 871
Μιχαὴλ Β΄	872 - 903
Τοποτηρητεία 3 ἐτῶν	903 - 906
Χριστόδουλος	906 - 933
Εὐτύχιος Β΄	933 - 940
Σωφρόνιος Β΄	940 - 968
Ἠλίας	968 —
Ἀρσένιος	980 —
Γεώργιος Γ΄	;
Φιλόθεος	1045 —
Λεόντιος	1059 —
Ἰωάννης Η΄	1062 —
Σάββας	; —
Κύριλλος Β΄	1103 - 1118
Θεοδόσιος Β΄	;
Εὐλόγιος Β΄	;
Σωφρόνιος Γ΄	— 1166
Ἐλευθέριος	;
Μᾶρκος Γ΄	— 1174
Νικόλαος Α΄	1200 - 1230
Γρηγόριος Α΄	1230 - 1243
Νικόλαος Β΄	1243 - 1270
Ἀθανάσιος Γ΄	1270 - 1308
Γρηγόριος Β΄	1308 - 1332
Γρηγόριος Γ΄	1332 - 1350

Νήφων	1350 - 1371
Μᾶρκος Δ΄	1371 - 1385
Νικόλαος Γ΄	1385 - 1397
Γρηγόριος Δ΄	1397 - 1412
Νικόλαος Δ΄	1412 - 1417
Ἀθανάσιος Δ΄	1417 - 1428
Μᾶρκος Δ΄	1428 - 1437
Φιλόθεος	1437 - 1459
Γρηγόριος Ε΄	1459 - 1486
Ἰωακεὶμ Α΄	1486 - 1565
Σίλβεστρος	1566 - 1590
Μελέτιος Α΄	1590 - 1601
Κύριλλος Γ΄	1601 - 1620
Γεράσιμος Α΄	1620 - 1636
Μητροφάνης	1636 - 1639
Νικηφόρος	1639 - 1645
Ἰωάννης Θ΄	1645 - 1657
Παΐσιος	1657 - 1678
Παρθένιος Α΄	1678 - 1688
Γεράσιμος Β΄	1688 - 1710
Σαμουὴλ	1710 - 1712
»	1714 - 1723
Κοσμᾶς Β΄	1712 - 1714
»	1723 - 1736
Κοσμᾶς Γ΄	1737 - 1746
Ματθαῖος	1746 - 1765
Κυπριανὸς	1766 - 1783
Γεράσιμος Γ΄	1783 - 1788
Παρθένιος Β΄	1788 - 1805
Θεόφιλος Β΄	1805 - 1825
Ἱερόθεος Α΄	1825 - 1845
Ἀρτέμιος	1845 - 1847
Ἱερόθεος Β΄	1847 - 1858
Καλλίνικος	1858 - 1861
Ἰάκωβος Β΄	1861 - 1865
Νικάνωρ	1866 - 1869
Σωφρόνιος Δ΄	1870 - 1899
Φώτιος	1903 - 1926
Μελέτιος Β΄	1926 - 1935
Νικόλαος	1935 - 1939
Χριστοφόρος	1939 -

Γ΄ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

(Πρβλ. καὶ τοὺς πίνακας τοῦ *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου* ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀλεξανδρείας «Πάνταινος» ΙΘ΄ 1926 σελ. 145 - 148 καὶ τὴν αὐτόθι σημειουμένην βιβλιογραφίαν. Ἐκτυποῦται ἤδη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ *τοῦ αὐτοῦ*, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας).

Πέτρος ὁ ἀπόστολος	
Εὐόδιος	53 - 68
Ἰγνάτιος	68 - 104
Ἥρως	114 - 126
Κορνήλιος	127 - 151
Ἥρως Β΄ ἢ Ἔρως	151 - 169
Θεόφιλος	169 - 188
Μαξιμιανὸς	188 - 192
Σεραπίων	192 - 212
Ἀσκληπιάδης	212 - 220
Φιλητὸς	220 - 232
Ζεβῖνος	232 - 240
Βαβύλας	240 - 252
Φάβιος	252 - 255
Δημητριανὸς	256 - 262
Ἀμφιλόχιος	262 - 266
Παῦλος ὁ Σαμοσατ.	267 - 270
Δόμνος	270 - 273
Τίμαιος	273 - 277
Κύριλλος	277 - 279
Τυραννίων	299 - 308
Βιτάλιος	308 - 314
Φιλογόνιος	314 - 324
Παυλῖνος Α΄	324
»	332
Εὐστάθιος	324 - 332
Εὐλάλιος	332 - 333
Εὐφρόνιος	333 - 334
Πλακέντιος	334 - 341
Στέφανος Α΄	341 - 345
Λεόντιος	345 - 350
Εὐδόξιος	350
Εὐδόξιος	; 354
Μελέτιος	354 - 360
»	376 - 380
Ἀννίας	357 - 360
Εὐζώϊος	360 - 370
Δωρόθεος	370 - 371
Παυλῖνος Β΄	371 - 376
Φλαβιανὸς Α΄	380 - 403
Πορφύριος	404 - 408
Ἀλέξανδρος	408 - 418
Θεόδοτος	418 - 427
Ἰωάννης Α΄	427 - 443
Δόμνος Β΄	443 - 450
Μάξιμος	450 - 456
Βασίλειος	456 - 459
Ἀκάκιος	459 - 461
Μαρτύριος	461 - 465
Πέτρος ὁ Κναφεὺς	465 - 466
» »	474 - 475
» »	475
Ἰουλιανὸς	466 - 474
Ἰωάννης Β΄	475
»	495 - 497
Στέφανος Β΄	490 - 493
Στέφανος Γ΄	493 - 495
Καλλανδίων	495
Παλλάδιος	497 - 505
Φλαβιανὸς Β΄	505 - 513
Σεβῆρος	513 - 518
Παῦλος Β΄	518 - 521
Εὐφράσιος	521 - 526
Ἐφραὶμ	526 - 546
Δόμνος Γ΄	546 - 561
Ἀναστάσιος Α΄	561 - 571
Γρηγόριος Α΄	571 - 594
Ἀναστάσιος Β΄	594 - 599
Ἀναστάσιος Γ΄	599 - 610
Γρηγόριος Β΄	610 - 620
Ἀναστάσιος Γ΄	620 - 628
Μακεδόνιος	628 - 640
Γεώργιος Α΄	640 - 656
Μακάριος Α΄	656 - 681
Θεοφάνης	681 - 687
Σεβαστιανὸς	687 - 690
Γεώργιος Β΄	690 - 695
Ἀλέξανδρος Β΄	695 - 702
Χηρεία θρόνου	(ἔτη 40)
Στέφανος	742 - 748
Θεοφύλακτος	748 - 757
Θεόδωρος	757 - 797
Ἰωάννης Δ΄	797 - 810
Ἰὼβ	810 - 826
Νικόλαος Α΄	826 - 834
Συμεὼν	834 - 840
Ἠλίας Α΄	840 - 852
Θεοδόσιος	852 - 860
Νικόλαος Β΄	860 - 878
Μιχαὴλ Α΄	878 - 889
Ζαχαρίας	890 - 901
Γεώργιος Γ΄	902 - 917
Ἰὼβ Β΄	917 - 937
Εὐστράτιος	939 - 959
Χριστόφορος Α΄	960 - 966
Θεόδωρος Β΄	966 - 976
Ἀγάπιος	977 - 995
Ἰωάννης Ε΄	995 - 1000
Νικόλαος Γ΄	1000 - 1002
Ἠλίας Β΄	1003 - 1010
Γεώργιος Δ΄ ἢ Θεόδωρος Β΄	1010 - 1015
Μακάριος Β΄	1015 - 1023
Ἐλευθέριος	1023 - 1028
Πέτρος Β΄	1028 - 1051
Ἰωάννης ς΄	1051 - 1062
Αἰμιλιανὸς	1062 - 1075
Θεοδόσιος Β΄	1075 - 1084
Νικηφόρος	1084 - 1090
Ἰωάννης Ζ΄	1090 - 1099
Ἰωάννης Η΄	1155 - 1159
Εὐθύμιος Α΄	1159 - 1164
Μακάριος Γ΄	1164 - 1166
Ἀθανάσιος	1166 - 1180
Θεοδόσιος Γ΄	1180 - 1182
Ἠλίας Γ΄	1181 - 1184
Χριστόφορος Β΄	1184 - 1185
Θεόδορος Δ΄	1185 - 1199
Ἰωακεὶμ	1199 - 1219
Δωρόθεος	1219 - 1245
Συμεὼν Β΄	1245 - 1260
Εὐθύμιος Β΄	1260 - 1269
Θεοδόσιος Δ΄	1269 - 1276
Θεοδόσιος Ε΄	1276 - 1285
Ἀρσένιος	1285
Διονύσιος	1293 - 1308
Μᾶρκος Α΄	1308 - 1342
Ἰγνάτιος Β΄	1342 - 1353
Μιχαὴλ Β΄	1353 - 1369
Παχώμιος Α΄	1386 - 1393
Νεῖλος	1393 - 1401
Μιχαὴλ Γ΄	1401 - 1410
Παχώμιος Β΄	1410 - 1411
Μιχαὴλ Δ΄	1454 - 1462
Μᾶρκος Β΄	1426 - 1436
Δωρόθεος Β΄	1436 - 1454
Μοχαὴλ Δ΄	1454 - 1462
Μᾶρκος Γ΄	1462 - 1476
Ἰωακεὶμ Γ΄	1476 - 1493
Γρηγόριος Γ΄	1493 - 1511
Δωρόθεος Γ΄	1511 - 1524
Ἰωακεὶμ Δ΄	1524 - 1555
Μιχαὴλ Ε΄	1555 - 1567
Ἰωακεὶμ Ε΄	1567 - 1585
Δωρόθεος Δ΄	1585 - 1597
Ἀθανάσιος Γ΄	1598 - 1614
Ἰγνάτιος Γ΄	1614 - 1628
Εὐθύμιος Γ΄	1629 - 1631
Εὐθύμιος Δ΄	1631 - 1647
Μακάριος Γ΄	1647 - 1685
Κύριλλος Γ΄	1686 - 1688
Νεόφυτος	1688 - 1700
Ἀθανάσιος Δ΄	1700 - 1726
Σίλβεστρος	1726 - 1766
Φιλήμων	1766 - 1767
Δανιὴλ	1767 - 1793
Ἀνθέμιος	1793 - 1813
Σεραφεὶμ	1813 - 1823
Μεθόδιος	1823 - 1850
Ἱερόθεος	1850 - 1884
Γεράσιμος	1884 - 1891
Σπυρίδων	1891 - 1898
Μελέτιος	1899 - 1916
Γρηγόριος Δ΄	1916 - 1928
(Χηρεία)	
Ἀλέξανδρος	1931 - 1959
Θεοδόσιος	1959

Δ' ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Παρεχωρήθη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γρηγορίου Παπαμιχαὴλ ἐκ τῶν κληροδοτηθέντων αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου* καταλοίπων χειρογράφων, ἐν οἷς εὑρέθη ὁ ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων» (Ἱεροσόλυμα 1910, σελ. 795 - 7) περιληφθεὶς κατάλογος μετά τινων τροποποιήσεων καὶ συμπληρώσεων ἰδίᾳ χειρί.

Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφόθεος † 62
Συμεὼν ὁ τοῦ Κλεώπα † 106 - 107
Ἰοῦστος 111 -
Ζακχαῖος
Τωβίας
Βενιαμὶν Α'
Ἰωακεὶμ Α'
Ματθίας Α'
Βενιαμὶν Β' ἄλλως Φίλιππος
Σενέκας
Ἰοῦστος Β'
Λευῆς
Ἐφραὶμ Α'
Ἰωσὴφ Α'
Ἰούδας
} 111 - 134
Μᾶρκος 134 -
Κασσιανὸς
Πούβλιος
Μάξιμος Α'
Ἰούλιος
Γάϊος ἢ Γαϊανὸς Α'
Σύμμαχος
Γάϊος Β'
Ἰουλιανὸς ἢ Οὐάλης
Καπίων
Μάξιμος Β'
Ἀντώνιος
Οὐάλης
Δολιχιανὸς
} - 185
Νάρκισσος Α' 185 - 213
Αἴλιος ἢ Δίος
Γερμανίων
Γόρδιος
} 211 -
Ἀλέξανδρος 213 - 251
Μαζαβάνης 251 - 260
Ὑμέναιος 260 - 298
Ζάμβδας 298 - 300
Ἕρμων 300 - 314
Μακάριος Α' 314 - 333
Μάξιμος 333 - 348
Κύριλλος Α' 350 - 386
Ἰωάννης Β' 386 - 417
Πραΰλιος 417 - 422
Ἰουβενάλιος 422 - 458
Ἀναστάσιος Α' 458 - 478
Μαρτύριος 478 - 486
Σαλλούστιος 486 - 494
Ἠλίας Α' 494 - 516
Ἰωάννης Γ' 516 - 524
Πέτρος Α' 524 - 552
Μακάριος Β' 552
» 564 - 575
Εὐστόχιος 552 - 564
Ἰωάννης Δ' 575 - 594
Ἀμὼς 594 - 601
Ἰσαάκιος 601 - 609
Ζαχαρίας 609 - 632
Μόδεστος 632 - 634
Σωφρόνιος Α' 634 - 638
Ἀναστάσιος Β' - 706
Ἰωάννης Ε' 706 - 735
Θεόδωρος Α' 735 - 770
Ἠλίας Β' 770 - 797
Γεώργιος Β' 797 - 807
Θωμᾶς Α' 807 - 820
Βασίλειος 820 - 838
Ἰωάννης Ϛ' 838 - 842
Σέργιος Α' 842 - 844
Σολομὼν 855 - 860
Θεοδόσιος 862 - 878
Ἠλίας Γ' 878 - 907
Σέργιος Β' 908 - 911
Λεόντιος 912 - 929
Ἀθανάσιος Α' 929 - 937
Χριστόδουλος Α' 937 -
Ἀγάθων 950 - 964
Ἰωάννης Ζ' 964 - 966
Χριστόδουλος Β' 966 - 969
Θωμᾶς Β' 969 - 977
Ἰωσὴφ 980 - 983
Ὀρέστης 984 - 1005
Θεόφιλος 1012 - 1020
Νικηφόρος Α'
Ἰωαννίκιος
Σωφρόνιος Β'
} 1020 - 1084
Εὐθύμιος Α' - 1084
Συμεὼν Β' 1084 - 1106
Σάββας
Ἰωάννης Η'
Νικόλαος
} 1106 - 1156
Ἰωάννης Θ' 1156 - 1166
Νικηφόρος Β' 1166 - 1170
Λεόντιος Β' 1170 - 1190
Δοσίθεος Α' - 1191
Μᾶρκος Β' 1191 -
Εὐθύμιος Β' πρὸ τοῦ 1223
Ἀθανάσιος Β' 1224 - 1236
Σωφρόνιος Γ' 1236 -
Γρηγόριος Α' - 1298
Θαδδαῖος † 1298
Ἀθανάσιος Γ' 1313 - 1334
Γρηγόριος Β' 1332
Λάζαρος μετὰ τὸ 1334 - 1368
Ἀρσένιος 1344
Δωρόθεος 1376 - 1417
Θεόφιλος Β' 1417 - 1424
Θεοφάνης Α' 1424 - 1431
Ἰωακεὶμ 1431 - 1450
Θεοφάνης Β' 1450 - 1452
Ἀθανάσιος Δ' 1452 - 1460
Ἰάκωβος Β' περὶ τὸ 1460
Ἀβραὰμ 1468
Γρηγόριος Β' 1468 - 1493
Μᾶρκος Γ' 1503
Δωρόθεος Β' 1506 - 1537
Γερμανὸς Α' 1537 - 1579
Σωφρόνιος Δ' 1579 - 1608
Θεοφάνης Γ' 1608 - 1644
Παΐσιος 1645 - 1660
Νεκτάριος 1660 - 1669
Δοσίθεος Β' 1669 - 1707
Χρύσανθος 1707 - 1731
Μελέτιος 1731 - 1737
Παρθένιος 1737 - 1766
Ἐφραὶμ Β' 1766 - 1771
Σωφρόνιος Ε' 1771 - 1775
Ἀβράμιος 1775 - 1787
Προκόπιος Α' 1787 - 1788
Ἄνθιμος 1788 - 1808
Πολύκαρπος 1808 - 1827
Ἀθανάσιος Δ' 1827 - 1845
Κύριλλος Β' 1845 - 1872
Προκόπιος Β' 1872 - 1875
Ἱερόθεος 1875 - 1882
Νικόδημος 1883 - 1890
Γεράσιμος 1891 - 1896
Δαμιανὸς 1897 - 1931
(Τοποτηρητεία) 1931 - 1935
Τιμόθεος 1935 -
Βενέδικτος

ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν Μητροπόλεων καὶ Ἐπισκοπῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἰδιαίτερον δὲ τῆς Ἑλλάδος, ἐδημοσιεύθησαν πολλαχοῦ, κυρίως δὲ εἰς τὴν «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν» τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἰς ἄλλα περιοδικά, θεολογικὰ ἢ φιλολογικὰ καὶ ἱστορικά, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τοπικὰς ἐπιθεωρήσεις καὶ εἰς ἐφημερίδας.

Βλ. ***Βασ. Α. Μυστακίδου***, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι, ἐν «Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» τόμ. ΙΒ΄ (1936) σελ. 139—150). Εἰς τὴν προτασσομένην (σελ. 139-150) μακρὰν εἰσαγωγὴν τοῦ ἐπιμεληθέντος τὴν ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ συγγραφέως δημοσίευσιν τῶν καταλόγων κ. ***Γερασ. Ι. Κονιδάρη*** (νῦν καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) παρέχονται αἱ ἀπαραίτητοι πληροφορίαι καὶ γίνεται ἡ πρώτη προσπάθεια συγκεντρώσεως καὶ ἀναγραφῆς ὅλων τῶν σχετικῶν δημοσιευμάτων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς Μητροπόλεις καὶ τὰς ἐπισκοπὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς — Πρβλ. ἐπίσης ***Γερ. Ι. Κονιδάρη***, Αἱ μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ τάξις αὐτῶν (τεῦχος Α΄ τόμ. α΄), Ἀθῆναι 1934 — ***τοῦ αὐτοῦ***, Ἐπίτομος Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1938. — ***Βασιλείου Ἀτέση***, (ἐπισκόπου Ταλαντίου), Ἐπίτομος Ἐπισκοπικὴ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι σήμερον. Τόμ. Α΄, Ἀθῆναι 1948.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΚΑΙ ΠΑΠΩΝ ΡΩΜΗΣ

Διὰ τοὺς πρώτους πέντε αἰῶνας ἐστηρίχθημεν εἰς τὸν *A. Harnack*, ὅστις εἰς τὴν νεωτέραν (4ην) ἔκδοσιν τοῦ ἔργου του «Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten» (τόμος ΙΙ, Leipzig 1924) περιέλαβε κατάλογον τῶν 48 πρώτων Παπῶν (σελ. 818-819). Ἀπὸ τοῦ 483 καὶ ἑξῆς οἱ κατωτέρω πίνακες ἀκολουθοῦσι τοὺς καταλόγους τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ *F. Funk* (Kirchengeschichte... τόμ. II, σελ. 824-826), ὅστις, φυσικά, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς σειρᾶς θέτει τὸν Ἀπόστολον Πέτρον. Πλεῖστοι τῶν πρώτων ἰδίᾳ Παπῶν φέρονται ὡς ἅγιοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Λῖνος ....(;)		64 - 76
Κλῆτος ......(;)		76 - 88
Κλήμης Α΄ ...(;)		88 - 97
(Ἀνάκλητος)		(;)
Εὐάριστος ....(;)		97 - 105
Ἀλέξανδρος ..(;)		105 - 115
Ξύστος (Σίξτος) Α΄ ....(;)		115 - 125
Τελεσφόρος ...(;)		125 - 136
Ὑγῖνος ......(;)		136 - 140
Πῖος Α΄ .....(;)		140 - 155
Ἀνίκητος .....(;)		155 - 166
Σωτὴρ ......(;)		166 - 174
Ἐλεύθερος ....(;)		174 - 189
Βίκτωρ ......(;)		189 - 199
Ζεφυρῖνος		199 - 218
Κάλλιστος Α΄		218 - 223
ἀντίπαπ. Ἱππόλυτος		217 - 235
Οὐρβανὸς Α΄		223 - 230
Ποντιανὸς		230 - 235
Ἀντέρως		235 - 236
Φαβιανὸς		236 - 250
Κορνήλιος		251 - 253
ἀντ. Νοβατιανὸς(;)		251 - 258
Λούκιος		253 - 254
Στέφανος		253 - 257
Ξύστος (Σίξτος Β΄)		257 - 258
Διονύσιος		259 - 268
Φῆλιξ Α΄		269 - 274
Εὐτυχιανὸς		275 - 283
Γάϊος		283 - 296
Μαρκελλῖνος		296 - 304
Μάρκελλος		308 - 309
Εὐσέβιος		309 ἢ 310
Μιλτιάδης (Μελχιάδης)		311 - 314
Σίλβεστρος		314 - 335
Μᾶρκος		336
Ἰούλιος		337 - 352
Λιβέριος		352 - 366
ἀντίπ. Φῆλιξ Β΄ ..		355 - 358
Δάμασος Α΄		366 - 384
ἀντίπαπ. Οὐρσῖνος		366 - 367
Σιρίκιος		384 - 398
Ἀναστάσιος Α΄ ..		399 - 402
Ἰννοκέντιος Α΄ ..		402 - 417
Ζώσιμος		417 - 418
Βονιφάτιος Α΄ ..		418 - 423
ἀντίπαπ. Εὐλάλιος		418
Καιλεστῖνος Α΄ ...		423 - 432
Σίξτος Γ΄		432 - 440
Λέων Α΄		440 - 461
Ἱλάριος		461 - 468
Σιμπλίκιος		468 - 483
Φῆλιξ Γ΄		483 - 492
Γελάσιος Α΄		492 - 496
Ἀναστάσιος Β΄ ...		496 - 498
Σύμμαχος		498 - 514
ἀντίπ. Λαυρέντιος		498 - 505
Ὁρμίσδας		514 - 523
Ἰωάννης Α΄		523 - 526
Φῆλιξ Δ΄		526 - 530
Βονιφάτιος Β΄ ..		530 - 532
ἀντίπ. Διόσκουρος		530
Ἰωάννης Β΄		532 - 535
Ἀγαπητὸς		535 - 536
Συλβέριος		536 - 538
Βιγίλιος		538 - 555
Πελάγιος Α΄		555 - 560
Ἰωάννης Γ΄		560 - 573
Βενέδικτος Α΄		574 - 578

Σίξτος Ε΄	1585 - 1590
Οὐρβανὸς Ζ΄	1590
Γρηγόριος ΙΔ΄	1590 - 1591
Ἰννοκέντιος Θ΄	1591
Κλήμης Η΄	1592 - 1605
Λέων ΙΑ΄	1605
Παῦλος Ε΄	1605 - 1621
Γρηγόριος ΙΕ΄	1621 - 1623
Οὐρβανὸς Η΄	1623 - 1644
Ἰννοκέντιος Ι΄	1644 - 1655
Ἀλέξανδρος Ζ΄	1655 - 1667
Κλήμης Θ΄	1667 - 1669
Κλήμης Ι΄	1670 - 1676
Ἰννοκέντιος ΙΑ΄	1676 - 1689
Ἀλέξανδρος Η΄	1689 - 1691
Ἰννοκέντιος ΙΒ΄	1691 - 1700
Κλήμης ΙΑ΄	1700 - 1721
Ἰννοκέντιος ΙΓ΄	1721 - 1724
Βενέδικτος ΙΓ΄	1724 - 1730
Κλήμης ΙΒ΄	1730 - 1740
Βενέδικτος ΙΔ΄	1740 - 1758
Κλήμης ΙΓ΄	1758 - 1769
Κλήμης ΙΔ΄	1769 - 1774
Πῖος ϛ΄	1775 - 1799
Πῖος Ζ΄	1800 - 1823
Λέων ΙΒ΄	1823 - 1829
Πῖος Η΄	1829 - 1830
Γρηγόριος Ιϛ΄	1831 - 1846
Πῖος Θ΄	1846 - 1878
Λέων ΙΓ΄	1878 - 1903
Πῖος Ι΄	1903 - 1914
Βενέδικτος ΙΕ΄	1914 - 1922
Πῖος ΙΑ΄	1922 - 1939
Πῖος ΙΒ΄	1939 - 1958
Ἰωάννης ΚΓ΄	1958 -

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΟΥ (1959)

Νεώτατον βοήθημα, περιέχον πάσης φύσεως χρησιμωτάτους χρονολογικοὺς πίνακας καὶ πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ πατριαρχικῶν καταλόγων κτλ., εἶναι τὸ ἔργον τοῦ V. GRUMEL, La Chronologie (Traité d'Études Byzantines, I) Paris 1958, σχ. 4ον, σελίδες XII + 488.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

Κύρια ὀνόματα, ὅροι, λέξεις καὶ πράγματα ἐταξινομήθησαν εἰς ἑνιαῖον εὑρετηριακὸν πίνακα. Ἐχωρίσθησαν μόνον τὰ ξενόγλωσσα ὀνόματα καὶ ξένοι ὅροι, συγκεντρωθέντα, χάριν εὐκολίας, εἰς ἰδιαίτερον πίνακα ἐν τέλει. Ἐννοεῖται ὅτι πλεῖστα ξένα ὀνόματα ἐξελληνισθέντα εὑρίσκονται ὑπὸ τὸν ἑλληνικόν των τύπον. Αἱ παραπομπαὶ γίνονται εἰς τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου, ὄχι εἰς παραγράφους ἢ κεφάλαια. Ἀριθμοὶ ἐντὸς παρενθέσεων δηλοῦν χρονολογίας. Ἡ παῦλα — σημαίνει πάντοτε ἐπανάληψιν τῆς ἀρχικῆς λέξεως τοῦ λήμματος. *Βλ. λ.* = βλέπε λέξιν. *Πρβλ.* = παράβαλε.

Γ

Ε

Ι

M

Ξ

Ο

Π

Τ

Ψ

Ω

B

C

D

N

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ †

Ὁ Ἀρχιμανδρίτης καὶ Καθηγητὴς τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1924—1949, Βασίλειος Κ. Στεφανίδης, ἐγεννήθη ἐν Μυτιλήνῃ τῷ 1878, ἔνθα διήκουσε καὶ τὰ πρῶτα μαθήματα. Ἀκολούθως εἰσήχθη εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξῆλθε διδάσκαλος τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας τῷ 1903. Κατὰ τὰ ἔτη 1908-1912, συνεπλήρωσε τὰς φιλοσοφικάς, ἱστορικὰς καὶ Θεολογικὰς σπουδάς του εἰς τὰ Πανεπιστήμια τοῦ Βερολίνου, Ἰένης καὶ Ἁϊδελβέργης, ἐν ᾧ καὶ διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας ἀνεκηρύχθη.

Τῷ 1912, διάκονος ἔτι ὤν, διωρίσθη καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, διδάξας ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ ἔτους 1919 τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, τὴν Χριστιανικὴν Ἀρχαιολογίαν καὶ τὴν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην.

Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1920—1923, ἐδίδαξε καὶ ἕτερα μαθήματα ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τῆς Χάλκης, ὁπότε τῇ 11ῃ Ἰουνίου 1924 ἐξελέγη καθηγητὴς τῆς Γενικῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Τῷ 1925 ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου εἰς Πρεσβύτερον καὶ προεχειρίσθη εἰς Ἀρχιμανδρίτην.

Ὁ καθηγητὴς Ἀρχιμανδρίτης Βασίλειος Στεφανίδης, ἐκτὸς τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας, ἐξέδωκε περὶ τὰς ἑξήκοντα μελέτας, διατριβὰς καὶ πραγματείας του εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Γερμανικὴν γλῶσσαν, συνέγραψε δὲ — μὴ προλαβὼν νὰ ἐκδώσῃ ταύτας — καὶ ἑτέρας μελέτας πλησιαζούσας τὴν δεκάδα.

Κατὰ τὴν διδασκαλίαν του ἦτο ἁπλοῦς, ἀπέριττος, σαφής, λακωνικός, ἀκριβολόγος. Μὲ τὴν μεμετρημένην εὐφυολογίαν, τὴν ἀριστοτεχνικὴν χρῆσιν τῆς εἰρωνείας καὶ τὸ εὔχαρι ὕφος του, καθίστα τὴν διδασκαλίαν ὑψηλὴν πνευματικὴν ἀπόλαυσιν. Εἶχε δὲ μεγάλην ἄνεσιν, ὡς ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος, νὰ θέτῃ κατὰ τρόπον εὔληπτον καὶ ἐπαγωγικὸν τὰ διάφορα προβλήματα τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας καὶ νὰ διεγείρῃ εἰς τοὺς μαθητάς του ὅλως ἀκόπως ἰσχυρὰν τὴν ἔφεσιν πρὸς τὰς ἐπιστ. ἐρεύνας ἐπ' αὐτῶν.

Ὁ χαρακτὴρ τοῦ καθηγητοῦ Ἀρχιμανδρίτου Βασιλείου Στεφανίδου ἦτο ἀδαμάντινος, ἡ εὐθύτης του δέ, ὡς καὶ ἡ δικαιοκρισία, καὶ ἡ εἰλικρίνειά του, ἐπηρέασαν σημαντικῶς τὸν χαρακτῆρα μεγίστου ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν του.

Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἀρχιμ. Βασίλειος Στεφανίδης, ὑπῆρξε καθ' ὅλον τὸν βίον του μία φωτεινή, πνευματική, χριστιανικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ φυσιογνωμία. Ἐξεδήμησε, πλήρης ἡμερῶν, πρὸς Κύριον, τὴν 23ην Αὐγούστου 1958.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΑΣΤΗΡ» ΑΛ. & Ε. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΟΔΟΣ ΛΥΚΟΥΡΓΟΥ 10 — ΑΘΗΝΑΙ 1960